

P 2790
MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1973

XXVIII. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

TARTALOMMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny XXVIII., 1973. évfolyamához¹

I. ÁLLAM- ÉS JOGELMÉLET

Tanulmányok

<i>Hlavaty Attila</i> : Az egyéni jogtudat értelmezési modellje	316
<i>Péteri Zoltán</i> : Új törekvések a jogállam-eszme körül	309
<i>Szabó Imre</i> : Jogfejlődésünk tendenciája és problémái	557
<i>Varga Csaba</i> : Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése	600

Szemlelcikkek

<i>Szotáczi Mihály</i> : Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Bp., Akad. Kiadó, 1971. 308 p. [Könyvism.]	45
<i>Szotáczi Mihály</i> : Katonáné, Soltész Márta: Személyiség és jog. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 444. p. [Könyvism.]	104
<i>Tomanek Tibor</i> : Szabó Imre: A jogelmélet alapjai c. könyvének ankétjáról. [Pécs, 1972. dec. 14.]	232
<i>Varga Csaba</i> : A jog funkciója és a kodifikáció	673
<i>Vas Tibor</i> : Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái. Bp., Gondolat Kiadó, 1972. 392. p. [Könyvism.]	295

II. ÁLLAMJOG. ALKOTMÁNYJOG

Tanulmányok

<i>Bihari Ottó</i> : Alkotmányreformunk jelentősége ...	57
<i>Zoltán Ödön</i> : A jogszabály-előkészítés szervezeti kérdései	375
<i>Zoltán Ödön</i> : A jogszabály-előkészítés módszertani kérdései	520

III. ÁLLAMIGAZGATÁSI JOG

Tanulmányok

<i>Gergely Ernő</i> : Adalékok a demokratikus rendőség megalakulásához 1944—1945	186
<i>Szücs István</i> : Az államigazgatási eljárás fogalma	74
<i>Szücs István</i> : Az államigazgatási eljárásjog helye a jogrendszerben	594

Szemlelcikkek

<i>Martonyi János [id.]</i> : Gaudemet, Yves: Les méthodes du juge administratif. Paris, 1972. 321 p. Bibliothèque de Droit Public. Tome CVIII. [Könyvism.]	241
--	-----

<i>Zsuffa István</i> : „Bevezetés a szervezéstudományba”. Egy egyetemi jegyzet vitájáról. Berényi—Kovacsics—Nagy: Bevezetés a szervezéstudományba. Bp., Tankönyvkiadó soksz. 1972. [Ism.]	180
--	-----

IV. PÉNZÜGYI JOG

Tanulmányok

<i>Meznerics Iván</i> : Törekvések a nemzetközi fizetések megkönnyítésére	260
--	-----

Szemlelcikkek

<i>Zoltán Ödön</i> : Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1969. 509 p. [Könyvism.]	51
---	----

V. POLGÁRI JOG

Tanulmányok

<i>Bauer Miklós</i> : A fővállalkozás fogalmához	329
<i>György Ernő</i> : A vállalati magatartásnak, gazdasági versenynek a dolgozókkal kapcsolatos vonatkozásai	194
<i>Kemenes Béla</i> : A jótállási rendszer néhány időszerű elvi kérdése	64
<i>Kemenes Béla</i> : A jótállási igények és érvényesítésük módja, különös figyelemmel az állampolgárok vételi ügyleteire	124
<i>Posch, Martin</i> : A polgári jogi felelősség elkövetkező szabályozásáról a Német Demokratikus Köztársaságban	325
<i>Réczei László</i> : Az ági öröklés jelene	218
<i>Sárközy Tamás</i> : A gazdaságirányítási jogosítványokról	9
<i>Tanka Endre</i> : Dologi tulajdonszerzési jogcímek az ingatlanok tulajdonszerzését korlátozó jogszabályok alkalmazásánál	476

Szemlelcikkek

<i>Martonyi János, ifj.</i> : Gondolatok a szállítmányozási szerződés szabályozásáról	134
<i>Prugberger Tamás</i> : A szövetkezetek és tagjai közötti együttműködési szerződések Jugoszláviában	177
<i>Vékás Lajos</i> : Az ági öröklés „hamleti” vívódásához	285

VI. CSALÁDJOG

Tanulmányok

<i>Hartai László</i> : Fejlődési irányzatok a házassági vagyonjogban	470
---	-----

¹ Az évfolyam a 12. számmal a 684. oldalon zárul

Pap Tibor: Társadalmi igények és a családjogi törvény	504
Ponsard, André: A származás és a szülői felügyelet legújabb reformja a francia jogban	280
Somfainé Filó Erika: A családi jogállás gyámhatósági vonatkozásairól	535
Takács József: A gyámhatóságok feladatai a szülői felügyelettel kapcsolatban	29

Szemlelcikkek

Guth Péter—Budvári Róbert: Az apasági valószínűségszámítás újabb lehetőségei, különös tekintettel a „több férfitas” ügyekre	350
Pap Tibor: Francia—magyar jogásznapiok a családvédelem jegyében. [Bp., 1972. jún. 5—6.]	159
Somfai Csabáné: A családjogi törvény kommentárjának vitája. [Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 1532. p.] Pécssett	165
Szokolay Leó: Adalékok a főváros gyámhatóságának százéves történetéhez. A fővárosi gyámhatóság megalakulása	411
Weiss Emília: Csiky Ottó: A gyermek családi jogállása. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. 398 p. [Könyvism.]	351

VII. MUNKAJOG

Tanulmányok

Gáspárdy László: Román László: A munkáltató képvisellete	398
--	-----

Szemlelcikkek

Gáspárdy László: Román László: A munkáltatói utasítási jog alapproblémái. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 494 p. [Könyvism.]	487
Szanyi Zoltán: A kordedvezményre jogosultság problémái a nyugdíj jogban	85

VIII. MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐSZÖVETKEZETI JOG. FÖLDJOG

Tanulmányok

Süveges Márta: A fokozatosság lenini elvének megítélése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésétől napjainkig	563
Süveges Márta: A fokozatosság lenini elvének megítélése a felszabadulástól a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig terjedő időszakon belül	458

Szemlelcikkek

Molnár István: Földjogi kérdések a kelet-afrikai szövetkezeti mozgalomban	609
Tóth Lajos: Új mezőgazdasági kooperációs formák az NDK-ban	228

IX. BÜNTETŐJOG. BÜNYÜGYI TUDOMÁNYOK

Tanulmányok

Földvári József: A büntetőnovella kriminálpolitikai törekvései	117
Vavró István: Budapesten elbírált erőszakos nemi közöszlések kriminálstatisztikai vizsgálata	540
Vavró István: A visszaeső bűnözés néhány kérdése	21

Vigh József—Gönczöl Katalin: A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése a fiatalok utógondozása során	26
Viski László: Kriminálpszichológiai és közlekedési bűncselekmények	365
Viski László: Integrált bűnözésemélet és közlekedési kriminológia	449

Szemlelcikkek

Erdősy Emil: Wiener A. Imre: A hivatali büntettek. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 340 p. [Könyvism.]	356
Gönczöl Katalin: Vermes Miklós: A kriminológia alapkérdései. Bp., Akad. Kiadó, 1971. 187. p. [Könyvism.]	109
Nagy Ferenc: Tokaji Géza: „Adalékok a bűncselekmény-fogalom felépítéséhez” c. kandidátusi értekezésének vitájáról	292
Szabó András: Borsi Zoltán—Halász Kálmán: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. [Könyvism.]	300
Szabó Sándor—Rex Kiss Béla: Bűnözés és vércsoportok	418
Vavró István: Erőszakos bűncselekmények és elkövetők. Szerk. Vigh József. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. 302 p. [Könyvism.]	303
Vermes Miklós: Molnár József: Galeribűnözés. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1971. 551 p. [Könyvism.]	424

X. TÖRVÉNYKEZÉSI SZERVEZET

Tanulmányok

Rácz Attila: A bíróságok igazgatásának elvi kérdései	640
Szakács Ödön: A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepéről	249
Szijártó Károly: A katonai bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának helye az igazságügyi szervezetben	18
Tamás András: A bíró jogalkalmazása és jogtudata	93
Tamás András: A bírói jogalkalmazás és az intuáció dialektikája	546

Szemlelcikkek

Bittó Márta: A Német Demokratikus Köztársaság bírósági szervezetének fejlődése	171
Fűrész Klára: Rácz Attila: Az igazságszolgáltatás szervezeti egysége és differenciálódása. Bp. Akad. Kiadó, 1972. 211 p. [Könyvism.]... ..	428
Rácz György: Bírák világkongresszusa. (Nizza, 1972. október hó 13—15.)	168
Schelnitz György: Bernáth Zoltán: A bírói emelvényen. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. 364 p. [Könyvism.]	433
Vadas György: Az ügyvédi munkaközösségi mozgalom indulásának negyedszázados évfordulója	221

XI. POLGÁRI ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

Cappelletti, Mauro: Az olasz polgári eljárás fényei és árnyai — egyéni értékek és társadalmi értékek	651
Farkas József: Jogerő a nem-peres eljárásokban	588

<i>Fasching, Hans W.</i> : A szóbeli tárgyalás az osztrák polgári peres eljárásban 141	141
<i>Hámori Vilmos</i> : A bizonyítékok értékelése és a belső meggyőződés a polgári perben 145	145
<i>Hámori Vilmos</i> : Adalékok a polgári bíró pszichológiájához 391	391
<i>Névai László</i> : Gondolatok a jogerőről 437	437
<i>Névai László</i> : Az ügyész szerepe a polgári eljárásban Magyarországon 621	621

Szemlecek

<i>Bacsó Jenő</i> : Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és a polgári eljárás. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. 196 p. [Könyvism.] 677	677
<i>Bajory Pál</i> : Polgári eljárásjogi füzetek. 2. köt. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 280. p. [Könyvism.] 242	242

XI. BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOG

Tanulmányok

<i>Földvári József</i> : A kényszerintézkedések alkalmazásának feltételei 269	269
<i>Kertész Imre</i> : A szaktanácsadó 635	635
<i>Nagy Lajos</i> : Az új büntetőeljárás törvénykönyv hatálybalépése 571	571
<i>Szabóné Nagy Teréz</i> : A magyar burzsoá büntető igazságszolgáltatás történeti vázlata 660	660

Szemlecek

<i>Cséka Ervin</i> : Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 335 p. [Könyvism.] 236	236
<i>Nagy Lajos</i> : Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományban. Bp., Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973. 361 p. [Könyvism.] 422	422

XIII. NEMZETKÖZI JOG

Tanulmányok

<i>Herczeg István</i> : Jövőkutatás a nemzetközi jogban 341	341
<i>Márkus Ferenc</i> : A repülőgép-eltérítések elleni küzdelem az elmélet és a gyakorlat világánál 334	334
<i>Prandler Árpád</i> : A Biztonsági Tanács és a nemzetközi jog 497	497

Szemlecek

<i>Csillag Adám</i> : Konferencia a környezetvédelem nemzetközi jogi kérdéseiről 41	41
<i>Herczeg Géza</i> : „Tudósok Vietnamból”. Des savchets sur le Vietnam Conseil Hongrois de la Paile. Bp., ny. n. 1972. 70. p. [Könyvism.] 294	294

XIV. NEMZETKÖZI MAGÁNJOG

Tanulmányok

<i>Lőrincz Ernő</i> : Osztrák nemzetközi magánjogi törvénytervezet 102	102
---	-----

<i>Sándor Tamás</i> : A nemzetközi adásvétel atonóm szabályozásának néhány problémája 580	580
<i>Steindorff, Ernst</i> : A kelet—nyugati kooperáció jogi kérdései 212	212
<i>Szathmáry Géza</i> : A külkereskedelmi bizományos rejtve maradó felmondási joga 386	386
<i>Szászy István</i> : Devizajog és nemzetközi fizetések 444	444
<i>Valki László</i> : A KGST döntéshozatali problémáiról 201	201
<i>Vida Sándor</i> : A műszaki fejlesztő tevékenység eredményei és az ASZF 528	528

Szemlecek

<i>Szászy István</i> : Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel. Bp., Akad. Kiadó, 1972. 241 p. [Könyvism.] 553	553
---	-----

XV. ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNET. RÓMAI JOG

Tanulmányok

<i>Horváth Pál</i> : A „Fővárosi Frank-könyvtár” művelődés- és jogtörténeti szerepe 1	1
<i>Takács György</i> : A sajtó és a kivételes hatalom 407	407
<i>Varga János</i> : Werbőczy joglevelei és a parasztság földhöz kötése 1514-ben 99	99

Szemlecek

<i>Csizmadia Andor</i> : Újabb csehszlovák jogtörténeti munkák 360	360
<i>Szita János</i> : A Magyar állam- és jogtörténet c. egyetemi tankönyv [Szerk. Csizmadia Andor, Bp. Tankönyvkiadó, 1972. 706 p.] vitája 289	289

XVI. JOGTUDOMÁNY. TUDOMÁNYOS ÉLET. VEGYES TÁRGYÚ CIKKEK

Szemlecek

<i>Lontai Endre</i> : A tudományos fejlődés hatása a jogra. Beszámoló a IV. magyar—szovjet jogásznapiokról 37	37
<i>Horváth Pál</i> : Dr. Hajdú Gyula: [Nekrológ] 606	606
<i>Nagy Árpád</i> : A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései. Pécs, 1973. április 12—14. 414	414
<i>Nagy Lajos</i> : Nemzetközi értekezés az állam- és jogtudományi információcsere fejlesztésére. Potsdam—Babelsberg, 1973. május 15—18. 486	486
<i>Nagy Lajos—Popovics Béla</i> : Új könyvek: 112, 490	112, 490
<i>Németh János</i> : Jogi információs rendszerek — elektronikus adatfeldolgozás és jog 670	670
<i>Vadas György</i> : 25 éve: a Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme 154	154

Melléletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének dokumentációs csoportja. Szerk. *Alth Guidó*. 75/76. (1972. évi 9/12. sz.) 185—260. p. Melléklet az 1972. évi 2. sz.-hoz; 77/79. sz. (1973. évi 1—4. sz.) 1—91 p. Melléklet az 1973. évi 9. sz.-hoz.

Tartalommutató a Jogtudományi Közöny XXVII. 1972. új évfolyamához. Bp., Egyet. Ny. 1973. [6 p.] Melléklet az 1973. évi 2. sz.-hoz.

NÉVMUTATÓ

a Jogtudományi Közlöny XXVIII., 1973. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Bacsó Jenő	677	Prandler Árpád	497
Bajory Pál	242	Prugberger Tamás	177
Bauer Miklós	329	Rácz Attila	640
Bihari Ottó	57	Rácz György	163
Bittó Mária	171	Rex-Kiss Béla	418
Budvári Róbert	350	Réczei László	218
Cappaletti, Mauro	651	Sándor Tamás	580
Cséka Ervin	236	Sárközy Tamás	9
Csillag Ádám	41	Schelnitz György	433
Csizmadia Andor	360	Somfai Csabáné Filó Erika	165, 535
Erdősy Emil	356	Steindorff, Ernst	212
Farkas József	588	Süveges Márta	458, 563
Fasching, Hans W.	141	Szabó András	300
Földvári József	117, 269	Szabó Imre	557
Fűrész Klára	428	Szabó Lászlóné Nagy Teréz	660
Gáspárdy László	398, 487	Szabó Sándor	418
Gergely Ernő	186	Szakács Ödön	249
Gönczöl Katalin	26, 109	Szanyi Zoltán	85
Guth Péter	350	Szathmáry Géza	386
György Ernő	194	Szászy István	444, 553
Hartai László	470	Szójártó Károly	18
Hámori Vilmos	145, 391	Szita János	289
Herczeg István	341	Szokolay Leó	411
Herczegh Géza	294	Szotáccki Mihály	45, 104
Hlavaty Attila	316	Szűcs István	74, 594
Horváth Pál	1, 608	Takács György	407
Kemenes Béla	64, 124	Takács József	29
Kertész Imre	635	Tamás András	93, 546
Lontai Endre	37	Tanka Endre	476
Lőrincz Ernő	102	Tomanek Tibor	232
Martonyi János id.	241	Tóth Lajos	228
Martonyi János ifj.	134	Vadas György	154, 221
Márkus Ferenc	334	Valki László	201
Meznerics Iván	260	Varga Csaba	600, 673
Molnár István	609	Varga János	99
Nagy Árpád	414	Vas Tibor	295
Nagy Ferenc	292	Vavró István	21, 303, 540
Nagy Lajos	112, 428, 486, 490, 571	Vermes Miklós	424
Németh János	670	Vékás Lajos	285
Névai László	437, 621	Vida Sándor	528
Pap Tibor	159, 504	Vígh József	26
Péteri Zoltán	309	Viski László	365, 449
Ponsard, André	280	Zoltán Ödön	51, 375, 520
Popovics Béla	112, 490	Weiss Emilia	351
Posch, Martin	325	Zsuffa István	180

Fg 5003
530

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Ára: 8,— Ft

TARTALOM:

HORVÁTH PÁL:		TAKÁCS JÓZSEF:	
A „Fővárosi Frank-könyvtár” művelődés- és jogtörténeti szerepe	1	A gyámhatóságok feladatai a szülői felügyelettel kapcsolatban	29
SÁRKÓZY TAMÁS:		<i>Szemle:</i>	
A gazdaságirányítási jogosítványokról	9	LONTAI ENDRE: A tudományos fejlődés hatása a jogra	37
SZIJÁRTÓ KÁROLY:		CSILLAG ADÁM: Konferencia a környezetvédelem nemzetközi jogi kérdéseiről	41
A katonai bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának helye az igazságügyi szervezetben	18	<i>Jogirodalom:</i>	
VAVRÓ ISTVÁN:		Szabó Imre: A jogelmélet alapjai (SZÓTÁCZKI MIHÁLY)	45
A visszaeső bűnözés néhány kérdése	21	Meznerics Iván: Pénzügyi jog a szocialista gazdaságban és a nemzetközi kapcsolatokban (ZOLTÁN ÖDÖN)	51
VIGH JÓZSEF—GÖNCZÖL KATALIN:			
A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése a fiatalok elítéltek utógondozása során	26		

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Хорва́т*: Роль «Столичной библиотеки им. Игнаца Франка» в области истории просвещения и истории права. — *Тамаш Шаркэзи*: О правомочиях по руководству народным хозяйством. — *Карой Сиярто*: Место военных судов и Военной Коллегии Верховного Суда в организации органов правосудия. — *Иштван Вааро*: Некоторые вопросы рецидивизма. — *Йозеф Виг—Каталин Гонцёл*: Создание объективных условий общественной адаптации в ходе последующей заботы о приговоренных несовершеннолетних. — *Йозеф Такач*: Задачи органов попечения во связи с родительским надзором. — *Обзор: Эндре Лонтай*: Воздействие научного прогресса на право. — *Адам Чиллаг*: Конференция по международно-правовым вопросам охраны окружающей среды. — *Юридическая литература: Имре Сабо*: Основы теории права (*Михай Сотацки*). — *Иван Мезнерич*: Финансовое право в социалистическом хозяйстве и в международных отношениях (*Эден Золтан*)

INHALT: *Pál Horváth*: Die kultur- und rechtsgeschichtliche Rolle der „Hauptstädtischen FrankBibliothek“. — *Tamás Sárközy*: Über die Befugnisse der Wirtschaftsleitung. *Károly Szijártó*: Der Platz der Militärgerichte und des Militärkollegiums des OG im Gerichtssystem. — *István Vavró*: Einige Fragen der Rückfallkriminalität. — *József Vigh—Katalin Gönczöl*: Die Schaffung der objektiven Bedingungen zur gesellschaftlichen Eingliederung bei der Nachfürsorge jugendlicher Verurteilten. — *József Takács*: Die Aufgaben der Vormundschaftsbehörde in Zusammenhang mit der elterlichen Aufsicht. — *Rundschau: Endre Lontai*: Die Wirkung der wirtschaftlichen Entwicklung auf das Recht. — *Ádám Csillag*: Konferenz über die völkerrechtlichen Fragen des Umweltschutzes. — *Recht-literatur: Imre Szabó*: Die Grundlagen der Rechtstheorie (*Mihály Szozáczki*). *Iván Meznerics*: Das Finanzrecht in der sozialistischen Volkswirtschaft und in den internationalen Beziehungen (*Ödön Zoltán*)

SOMMAIRE: *Pál Horváth*: Le rôle de la „Bibliothèque municipale Frank“ du point de vue de la culture and de l'histoire du droit. — *Tamás Sárközy*: Sur des attributions de la direction économique. — *Károly Szijártó*: La position des tribunaux militaires et du Collège militaire de la Cour suprême dans l'organisme judiciaire. — *István Vavró*: Quelques questions relatives au récidivisme. — *József Vigh—Katalin Gönczöl*: A l'étude intitulée „La création des conditions objectives de l'adaptation sociale au cours des post-soins à donner aux condamnés mineurs“. — *József Takács*: Les tâches des autorités de tutelle concernant la surveillance parentale. — *Revue: Endre Lontai*: L'influence du développement scientifique sur le droit. — *Ádám Csillag*: Conférence sur les problèmes en droit international de la protection de l'environnement. — *Littérature juridique: Imre Szabó*: Les bases de la théorie du droit (*Mihály Szozáczki*). — *Iván Meznerics*: Le droit fiscal dans l'économie socialiste et aux relations internationales (*Ödön Zoltán*)

CONTENTS: *Pál Horváth*: The cultural and legal historical role of the municipal „Frank Library“. *Tamás Sárközy*: On the powers of economic management. — *Károly Szijártó*: The position of military tribunals and the Military Board of the Supreme Court in the judicial system. — *István Vavró*: Some problems of recidivism. — *József Vigh—Katalin Gönczöl*: The creation of the objective conditions of social adjustment during after-care. — *József Takács*: The tasks of guardianship authorities in regard to parental control. — *Review: Endre Lontai*: The impact of scientific development on law. — *Ádám Csillag*: Conference on the international legal problems of environment protection. — *Legal literature: Imre Szabó*: The foundations of the theory of law (*Mihály Szozáczki*). — *Iván Meznerics*: Financial law in socialist economy and international relations (*Ödön Zoltán*)

E lapszám (XXVIII. új évfolyam I.) szerzői: *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Sárközy Tamás*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Szijártó Károly*, a Legfelsőbb Bíróság. elnökhelyettese. — *Dr. Vavró István*, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa. — *Dr. Vigh József* egyetemi docens. — *Dr. Gönczöl Katalin* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Takács József*, a Magyar Tudományos Akadémia elnöki osztályának ny. vezetője. — *Dr. Lontai Endre*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa. — *Dr. Csillag Ádám*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos gyakornoka. — *Dr. Szozáczki Mihály* tanszékvezető egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Zoltán Ödön*, a Legfelsőbb Bíróság bírása

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Benedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: *Sala Sándor* igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselote

INDEX: 25.422

72.8604 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: *Janka Gyula* igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A „Fővárosi Frank-könyvtár” művelődés- és jogtörténeti szerepe

A „Fővárosi Frank-könyvtár” művelődés- és jogtörténeti szerepe

Pest-Buda egyesítésének 100 éves évfordulójához érkezve a hazai művelődés, ill. a tudomány majd minden ágában visszatekintések születnek azokra a szellemi erőfeszítésekre, amelyek a magyar Főváros utóbbi évszázadához kötődnek. A jogtörténeti vizsgálódás számára különös ösztönzést jelent az évforduló, hiszen immár közel két évszázada e város nyújt otthont a magyar jogtudomány számára. Mégis inkább az utóbbi évszázad, a polgári jellegű állam- és jogrend kifejlődésének szellemi küzdelmei, egyáltalán a megkésett polgári átalakulásunk egészének jogtörténeti problémái irányítják ide figyelmünket. A Fővárossá emelt Pest-Buda utóbbi évszázada hazánk társadalom-politikai fejlődésének koncentrált kifejezője lett. Innen fakad végső soron, hogy a Főváros gazdag levéltári anyaga a tudományos kutatás bővizű forrásává lett, és főként a jogfejlődés megértése érdekében egyre gyakrabban fordulnak szakembereink e lehetőségek kiaknázásához. E körülmény szembetűnő példáit szolgáltatják az újabb állam- és közigazgatástörténeti kutatások, de a burzsoá jellegű jog egyes ágazatainak, sőt a jogszolgáltatás fejlődésének megértésében is a hazai tőkés árutermelés központjává vált metropoliszunk, felhalmozódó társadalmi tapasztalatait tekinthetjük gyakran meghatározó tényezőnek. Hasonlóan determináns tényezők halmozódtak fel a Fővárosban a tudomány és a kultúra számos területén. Mindez nem pusztán történeti kuriozitás hazánk életében, hanem — főként a szellemi élet fejlődésében — korunkig ható fejlődési tendenciák eredője, amelynek minden részletproblémája aktualitással bír. Ilyennek kell tekinteni a tu-

dós Frank Ignác hagyatékát is, amely negyedszázaddal Pest-Buda egyesítése előtt a fővárosi közkönyvtár, s benne a magyar jogtudomány alapjait kívánta megteremteni. A nemes cél tüzetesebb megvilágítása előtt az ún. „Fővárosi Frank-könyvtár”, ill. a Frank-hagyaték születését kell vizsgálnunk, amelyre az egyéb töredékes források mellett a IX. 75/1857. sz. Pest városi iratok derítenek fényt.

A szabadságharc leverését követő időkben a küzdelem aktív résztvevőinek sorsát illetően sok homály és bizonytalanság-tényező lép be. Így vagyunk tulajdonképpen Frank Ignác rövidszabott életútjával is. Az életrajzírók egyike szerint a bukás után még rövid időre ideiglenes rektori megbízást kapott volna,¹ a kartörténet monográfusa szerint pedig Haynau bevonulása után a rektori állásától azonnal felmentették.² A homályt csak részben oszlatja el az a néhány bizonyított adat, mely 1849. július 27. és augusztus 20. közé esik. Bizonyos, hogy nem maradt helyén és tisztét nem gyakorolta már a július 27-én összehívott rektori tanács ülésén.³ Bizonyos továbbá, hogy aug. 20-án már a teljhatalmú polgári biztos közvetlen intézkedéseinek eredményeként a nyugállományból visszahívott Virozsil Antal vezette az ideig-

¹ L. Fürst L., Frank Ignác. Jogi professzorok emlékezte. Bp. 1935. 54. old.

² Vö. Eckhart F., A Jog- és Államtudományi Kar története. 1667—1935. A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története II. köt. Bp. 1936. 390. old.

³ Helyette Degen János helyettes rektor látta el a feladatokat Pauler Tivadár Napi jegyzetei 1848. aug. 27-ről ezt is megkérdőjelezi. Nem lehet bizonyosan tudni, hogy személyes jelenlétéről, vagy csak kifejtett konkrét véleményéről tudósít a Degen által levezetett egyetemi tanácsülésen. L. Országos Széchényi Könyvtár kézirattár. Quart. Hung. 2611. sz. I. köt. 134. old.

lenes egyetemi tanácsot.⁴ Ha igaz viszont, hogy Schmerling igazságügyminiszter már július végén magához rendelte Bécsbe, hogy a magyarországi jogügyek rendezésével megbízott tanácskozásokon részt vegyen, úgy továbbra is tisztázatlan, hogy mi elől menekült a császáriak bevonulása idején. Hiteltérdemlő újabb adat hiányában csak arra lehet következtetni, hogy a megviselt lelki állapot időlegesen válságra fordult. Ennek előzményeiről van tudomásunk már 1849 májusában is, midőn az ostrom hatása alatt félelem-komplexus ragadta hatalmába és napokon át lakába zárkózva tartotta távol magát a külvilágtól. Idegrendszerének patológikus hullámzásáról korábbi adat nem lévén, arra következtethetünk, hogy a súlyos lelki válság július végén ismétlődött meg először. Homály fedi azt a körülményt, hogy a bécsi igazságügyi szervek szolgálatában végzett munka miért nem tudta visszaadni nyugalomát. Két idevágó állásfoglalást is felidézett legutóbb a kegyelet megemlékezés.⁵ Frankenburg Adolf bécsi visszaemlékezései szerint a magyar jog megszűnt és tanszékének elvesztése vitte az öngyilkosság felé.⁶ Csak részigazságot tartalmazhat ez a nézet, mert egzisztenciaféltés soha nem volt jellemző a nagy gondolkodóra és Bécsbe rendelésével tanszékének elvesztése sem volt összekapcsolva. Sőt egyfajta — ha nem is őszinte — kiemelt fontosságát jelentette szakértelmének. A kortárs — de nem elfogulatlanak mondható — Virozsilt idézik ismét, aki szerint az élet kilátástalansága, vagyis a levert függetlenségi harc után is zajló politikai-jogi változások okozták volna a lelki egyensúly össze-roppanását.⁷ Ezzel a felfogással esik egybe az a gondolat, hogy a magyar birtokviszonyokra vonatkozó alapvető eszméi kerültek most már szembe, a forradalom örökét végrehajtó bécsi igazságügyi szervek, közelebbről Schmerling törekvéseivel.⁸ A patológikus lelki állapot fennmaradása esetén kétségtelenül valósnak látszik ez a nézet, amihez a Bécsbe is átszivárgó hazai hírek bőven hozzájárulhattak.⁹ Mindeme valószínűségtényezők ellenére sem lehet elfogadni

⁴ Kinevezett egyetemi rektorként. L. Györy T.: Az orvostudományi kar tört. (1936) 492—493. old.

⁵ L. Sarlós M.: Frank Ignác bécsi tevékenysége és halála. Halálának százhuszadik évfordulója alkalmából. L. Magyar Jog XVII. évf. (1970) 245—246. old.

⁶ Frankenburg Adolf: Bécsi élményeim. Sopron, 1883. II. köt. 5. old.

⁷ L. Sarlós M.: i. m. 246. old.; vö. Virozsil Antal (Anton Virozsil): Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn. Pest. 1865. Bd. II. 279—280. old.

⁸ E felfogás szerint Frank a szabad birtokforgalom érdekében csak a fennmaradó régi intézmények módosításáig jutott el. Schmerling győztes álláspontja pedig az adományrendszert és a királyi háramlási jogot is felszámolta, vagyis még az 1848-as magyar törvényhozásnál is tovább ment. Vö. Sarlós M., i. m. uo., Villányi Fürst L. is ide utalt, midőn azt mondja, hogy egy egész világ dől meg számára a magyar magánjog területén. L. ih. 52. old.

⁹ Gondolunk itt az igazolási, majd 1850 elején megkezdett haditörvényszéki eljárásra. Balassa, később Tipula és mások börtönbe vetésére stb.

a fenti felfogást. A tragikus vég közvetlen előzménye — mint ismeretes — az az egyoldalos német nyelvű végrendelet, amit Frank az Am Peter-en levő szállásán írt sajátkezűleg és március 1-gyel keltezetten írta alá. Három nappal később dobta el életét.¹⁰ Villányi Fürst véleményét kell idézni ismét, aki szerint megrendült lelkével nem tudta túlélni a magyar magánjog nemzeti irányának vélt pusztulását.¹¹ Paulerre hivatkoznak e nézet hordozói a legutóbbi idő-kig, aki szerint¹² bizalommal a bécsi szervek sem viseltettek iránta, ósiségi különvéleményét¹³ pedig el nem fogadták. Az eredeti feljegyzések Paulertől március 7. és 13-ra estek, tehát feltehetően friss benyomások hatása alatt keletkeztek. Pauler azonban azt is mondja itt, hogy kémeektől körülvéve, tehát ismét félelem-komplexus hatása alatt állt. Ebben az állapotban pedig — miként azt az osvostudomány is vallja — nem világnézeti vagy egzisztenciális tényezők alapján születik a döntés. A magyar birtokviszonyok rendezését célzó elaborátumának kedvezőtlen fogadtatása — az élet eldobására még nem ad magyarázatot, hiszen az igazságügyi bizottság érdemi tárgyalásai csak jóval halála után, 1850. június 8-án kezdődtek meg. Paulernek a Nemzeti Múzeum kéziratárába került napi jegyzetei 1850 első negyedéről inkább nyújtanak támpontot a nyitva maradt kérdés megfejtésére. Ezek szerint pedig Pest-Budán a Neugebäudeben szakadatlanul folyt a katonai bíróság purifikációs eljárása, amely még a márciusi napok beállta előtt nem egy tanártársát bebörtönzésre kárhoztatott.¹⁴ Frank, bár forradalmi tettekkel nem pecsételte meg 1848—1849-hez való kapcsolatát, de a maga módján ellentmondásos helytállása bőven szolgáltatott felröható adalékot a purifikátorok számára.¹⁵ Az események esetleges további alakulását pedig, töretlen szellemmel is csak nehezen viselhették az érintettek. A házi őrizetnek tekinthető bécsi tartózkodás alatt ez a tudat örölte fel végképp a nagy gondolkodó elméjét.

A fentiek igazolásául úgy tűnik, hogy a hiteltérdemlő forrásnak tekinthető Pauler-féle feljegyzéseket eredetiben is meg kell szólaltatnunk. A tragikus vég utolsó hónapjaiban Pauler is távol volt a Bécsben tartózkodó Franktól,

¹⁰ Miután előbb pisztollyal megsebesítette, majd negyedik emeleti lakásából az utca kövezetére vetette magát. Pauer T.: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Bp. 1878. 158. old.; Eckhart F.: i. m. (1936) 394.; Remete L.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története. Bp. 1966. 11. old.

¹¹ L. ih. 63. old.

¹² L. Adalékok ... (1878) 167. old. vö. Eckhart F., i. m. (1936) 494 (9) (10).

¹³ Amit sajnos a bécsi igazságügyi palota 1927-ben történt felgyújtása következtében nem ismerhetünk már meg.

¹⁴ Vö. Eckhart F.: i. m. 390—391. old. (1), (2).

¹⁵ A közvetlen Frank halála előtt lezajlott valóságok pedig éppen a magyar kormány kimondott függetlenségére tett hűségnyilatkozat születésének körülményeire koncentráltattak a katonai törvényszék előtt, amely Frank tollából származott.

sorsának alakulásához mégis megbízható adatokat szolgáltat a szabadságharc után is szakadatlanul vezetett napi feljegyzéseiben. Elfogulatlan tárgyilagosságát az 1850. március 7-i feljegyzés bizonyítja,¹⁶ és ez egyben arra utal, hogy a Frank helyzetét közvetlenül ismerő személyekkel kerülhetett kapcsolatba. Pauler eme friss híradásainál is fontosabbak azonban azok a feljegyzések, amelyek 1849. júl. 27-től 1850. márciusig nyertek bejegyzést. Ezek nyomán tudjuk, hogy a július 27-én Degen által vezetett egyetemi tanácsban is a magyar kormány iránti hűségeskü ügye foglalkoztatta a felizgatott kedélyeket.¹⁷ A kar felelősségének eryhítésére törekedve próbáltak tehát olyan értelmet adni a hódolatnak, mint ami eleve kértelmű volt. Alig néhány nap után azonban már idézések-ről, sőt fogságba vetésről tudósít, miközben ismét megjegyzi, hogy a hódolat miatt vizsgálatok történnek.¹⁸ Az idézések, zaklatások, igazolási eljárások egész sora bontakozik ki ezután a lakonikus feljegyzésekből. A témánk szempontjából kritikus időszak jegyzetei azonban 1850 első két hónapjára esnek.

A rövid feljegyzések sorait az idézettek, elítéltek és börtönbevetettek nevei töltik ki 1850. január elejétől.¹⁹ Később Tipula börtönbe vetése, majd ismét a Frank szerkesztette hódolat előtérbe kerülését jegyezte fel.²⁰ A dolgok súlyosabbra fordultát jelezve mondja Pauler — „holnap 9 órakor megjelenek a haditörvényszék előtt” — ahol már vallatás alatt álló tanártársait látta viszont.²¹ A bíró „legirkább Tipulát faggatta” és egészen nyilvánvaló a sorok alapján, hogy ismét a Frank szerkesztette hűségnyilatkozat születésének körülményei, ill. az abban részt vevők felelősségének megállapítása foglalkoztatta a katonai törvényszék tagjait. Január utolsó napjaiban tovább szaporodnak a tanárok felelősségre vonását jelző adatok. Vizkelety, Tipula, Henfner, Lahner után most már Karvassy, Sággy és mások kerültek a katonai bíróság elé.²² „Vannak akik kiszabadultak — mondják

e feljegyzések —, másokra most mondják ki az ítéletet.” Az egyetemnek Budára történő visszahelyezése és a német nyelvű tanításnak Virozsil által történő erőltetése is szerepel e feljegyzések között, de a purifikáció beláthatatlan veszedelme mögött mindez messze háttérbe szorult.²³ Amely napon Frank rövid végrendeletét megírta, Virozsil és Csasz Bécsebe mentek, hogy sürgessék a purifikáció befejezését. „Tudja az isten mi jót várhatunk ezután” — írja Pauler e napok elfásult bizonytalanságában.

A feljegyzéssorozat vázlatos áttekintése világosan mutatja, hogy a purifikáció még beláthatatlan következményeket tartogatott.²⁴ Frank számára mindez, a távolról és késve érkező hírek hatása alatt elviselhetlenné lett. Pauler maga is érezte a helyzet tragikumát s szinte szimbolikusan búcsúzik a mestertől azzal, hogy kit ítélték legutóbb halálra és 20 évi várfogságra. A félelem légkörében fogant feljegyzések tehát egyértelműen a dühöngő megtorlást teszik felelőssé a nagy gondolkodó haláláért. Mégis Pauler lett az ősforrása azoknak a nézeteknek, amelyek az ősiségi különvélemény elbukásával és a magyar jog önállóságának megszűnésével hozták összefüggésbe Frank tragédiáját. Valójában Pauler későbbi írásaiból vették át e felfogást, pedig az eredeti megfogalmazás ismét az idézett napi jegyzetek egyik töredékes gondolatsorában született.²⁵ Pauler az Emlékbeszédben (1850) csakúgy, mint az „Adalékok”-ban (1878) e gondolatot idézte fel. Tehette ezt nyugodt lelkiismerettel, miután egy jobb időknél tartogatva — titkon — a nem egyedülálló tragédia igazi felelőseit a történelem ítélszékéhez szegte.

Frank Ignác tragikus elmúlása azonban tartogatott még egy különös meglepetést a magyar szellemi élet számára, amivel a méltatlan örökösök jó ideig nem tudtak mit kezdeni. A fent idézett, 1850. márc. 1-én kelt rövid végrendelete ez, amely egyetlen tömör mondatban rendelkezik a páratlan szorgalommal összegyűjtött Frank-könyvtár sorsáról: „Meine Bibliothek in Pest legire ich der Pester Stadt als Anfang einer städtischen Bibliothek”.²⁶ A Pest nevezetességei közt emlegetett hatalmas gyűjtemény tehát a végakarat szerint Pest-Budát, a későbbi Fővárost illetve kifejezetten azzal a céllal, hogy az egy városi közkönyvtár alapjává váljék. Remete László joggal emelte ki, hogy ez

¹⁶ „Ma egy esemény mélyen meghatja kedélyemet, Frank Bécsben öngyilkosság által életének végét vetett ... őtet mint tanítómát, mint barátomat tiszteltem, életemre ritka befolyással volt stb. ...” L. O. Sz. K. Kézirattár Quart. Hung. 2611. I. köt. 148—149. old.

¹⁷ A Frank szerkesztette hódolatot aposztrofálva szó volt arról, hogy „a törvényes kormány” iránti engedelmesség alatt az 1723, ill. 1791-es törvények szerinti viszonyokat értették. Úgy tűnik, hogy Franktól származik a hódolat ilyen értelmű magyarázata, de az nem világos, hogy jelenlétét is igazolná-e Pauler. L. uo. Quart. Hung. 2611. I. 134. old.

¹⁸ L. aug. 30. Toldy már idézve ... mások fogságban. L. uo.

¹⁹ „Mondják, hogy az ifjak (egyetemi ifjak) fölött is akarnak ítélni ..., többeket ismét halálra ítélték ...” stb.

²⁰ L. 1850. jan. 13. bejegyzés: „Tipulát bebörtönözték, miért, nem tudom ...”

²¹ A bejegyzés jan. 13—14-re vonatkozik. L. uo. 145—148. old.

²² L. jan. 20., 23., 26-i bejegyzéseket. Uo. 145—148. old.

²³ L. febr. 7., 20., márc. 1—3-i feljegyzések stb. L. uo.

²⁴ „... sorsom bizonytalanságban” — írja még Pauler is. L. uo. márc. 3-i feljegyzésben.

²⁵ L. „... oka a kétségbeesésnek az volt, hogy bizalommal nem viseltettek iránta és ősiségi különvéleményét el nem fogadva s magát kémeiktől környezve hitte...” Vö. 1850. márc. 13-i feljegyzés, ih. 149. old.

²⁶ L. Remete L.: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár tört. (1966) mellékletként teljes terjedelemben közli az eredeti okmány másolatát. Vö. 325. p. Az idevágó töredékes levéltári anyagot tekintve l. IX/75/1857. Pest városi iratok.

a tény önmagában is nagy jelentőségű, hiszen időben egybeesik az angol jogalkotás első ilyen irányú kísérleteivel.²⁷ A méltatlan örökösök néhány év alatt is csak odáig jutottak el, hogy a nagy értékű gyűjtemény jegyzékét elkészítették.²⁸ Közkinccsé válása azonban még hosszú ideig nem vált lehetővé. Frank személyes ingóságainak egy része is — árverés útján — tőkésítve a városi könyvtár alapjainak növelésére rendeltetett.

Frank teljes elszigeteltségére és a rendkívüli körülmények hatása alatt történt öngyilkosságára utal az a tény is, hogy az egyetemi szerveket váratlanul érte a nagy értékű könyvtár feletti döntés. A gyűjtemény összetevőinek részletes elemzése pedig nyilvánvalóan elárulta, hogy Frank a kultúrpolitikai misszióit kifejező elhatározása a fővárosi közkönyvtár alapjainak megteremtését illetően jóval korábban megszülethetett. A könyvtár ugyanis nagyobb arányszámban kétségtelenül közkönyvtári érdeklődésre számottartó művekből tevődött össze. A páratlanul jelentős, tudományos értékű összetevők mellett tehát a nagy gondolkodó valóban a magyar szellemi élet szélesebb értelemben vett felemelésén fáradozott anélkül, hogy erről bárki is életében tudomást szerezhetett volna. Így érthető csak, hogy a hozzá közelálló Pauller Tivadar napi jegyzete még 1850. március 13-án is úgy értesült, hogy az értékes könyvtár az egyetemre hagyatott.²⁹ Az éppen Bécsben tartózkodó Virozsil A. és Csasz M. számára is kellemetlen meglepetés volt a végrendelet felbontása, amit a városi hatóságok adtak át. Úgy tűnik — írja a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár monográfiája —, hogy a két pesti tudós nem volt nagy véleményrel az örökös kultúrpolitikai szándékát illetően. Talán ezért is nyúlt két hétre az egyetemi vezető férfiak bécsi tartózkodása, melynek során Leo Thun miniszterrel, a befolyásos miniszteri tanácsosokkal (Bonitz, Exner, Tomaschek) és a magyarországi ügyben illetékes Geringer báróval is tárgyaltak. A testamentumon változtatni nem lehetett, a várost azonban Geringer báró közreműködésével kívánták befolyásolni, hogy az „égből pottyant ajándékkal” miképpen éljen.³⁰ A közbenjárás realizálására csak abból következtethetünk, hogy a város rövidesen kiadta azokat az aktákat és kéziratokat, amelyek az egyetemre vonatkoztak. Ezzel egy időre eltűnik előlünk az egyetem arra irányuló törekvése, hogy a Frank-

könyvtárt megszerezze. A gyűjtemény további sorsát illető újabb források már csak 1857—1858-ból maradtak ránk³¹ az Egyetemi Könyvtár levéltárában. Nagyjából azonos időkről tudósít továbbá a Fővárosi Levéltár IX/75 1857. sz. anyaga, amely végre a gyűjtemény közhasználatára bocsátásának körülményeit teszi világossá. Az 1850-ben elkészült névjegyzékbe vételt követően tehát hosszú évekig a város egyik elhagyott termében hevert a közel 14 ezer kötetes Frank-könyvtár. A város végre a megőrzésre átadás mellett döntött.³² Ezt a lépést helybenhagyóan tudomásul vette a birodalmi VKM is, azzal a kikötéssel, hogy mindaddig ott marad, amíg a város maga saját alkalmas helyiséggel nem bír.

A hazai könyvésztörténet szempontjából jelentős forrásbázis még sok értékes részletet foglal magában közelebről a Frank-könyvtár sorsát illetően is. Habár e problémák már tárgyunk köréből ismét elvezetnek, meg kell ragadnunk az alkalmat néhány fontosabb momentum jelzésére. Az első, amire fel kell figyelniünk, hogy a Frank-könyvtár elvitathatatlanul nagy szellemi tartalékainak közkinccsé tétele még az átadás után is évekig botladozott. A könyvtár a szükséges tárgyi feltételeket öneréből nem vállalhatta és e törekvésében az egyre válságosabb helyzetbe került birodalmi kormányzattól sem várhatott segítséget. Innen fakad a vég nélküli levelezés a városi hatóságok felé, hogy a szükséges állványokat, a rendezéssel és a közhasználat megszervezésével járó minimális költségeket lehetőleg előteremtsék.³³ A szűk látókörű városatyák garasoskodása még hosszú ideig értelmét szegte Frank Ignác nagylelkű kultúrapártoló lépésének. A másik lényeges mozzanat, amire fel kell figyelniünk az, hogy a 60-as években lassan kialakíthatóvá vált közkönyvtári használat nem lehetett jelentéktelen. Aligha hihető ugyanis, hogy a Frank-könyvtár kezelésével foglalatosságok szerény illetménykiegészítésének ügyével Toldy Ferenc elfekvő nagyszámú levele méltatlanul zaklatta volna a város vezetőit. Úgy tűnik, hogy a közhasználattal járó teher jóval több annál, mint amit a közel 200 oldalas kézzel írott átvételi jegyzék³⁴ elkészítése jelentett. A lassan újjáéledő szellemi életünk a 60-as évektől tehát jóval

²⁷ Az angol Public Library Act-ra utal *Remete L.*: i. m. 11. old.

²⁸ L. A néhai Frank Ignác jogtanácsos által Sz. K. Pest Városának végrendeletileg hagyományozott könyvtár névjegyzéke. 1850. L. Fővárosi Levéltár 17 798/1950. sz.

²⁹ L. ih. O. Sz. K. Quart. Hung. 2611. I. k. 148—149. old.

³⁰ L. *Remete L.*: i. m. 11. p.; *Eckhart F.*: A Jog- és Államtud. Kar Tört. (1936) 395.; *Szentpétery I.*: i. m. 395. old.; *Vö. Vértessy Miklós*, Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása időszakában. L. Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. k. 1968. 139—140. old.

³¹ L. Egyetemi Könyvtár levéltára 1857. Rektori átiratok Toldy Ferencnek 10—20. N° 7. 1858. 1—27. N° 375., 1858. 1—29. N° 16. Továbbá l. uo. A Frank-könyvtár átvételi okmánya (megőrzésre) 1858-ból.

³² L. IX/75. 1857. Fővárosi Levéltár egyik idevágó irata szerint felszólítva a pesti egyetemet, hogy a Frank könyvtárt a „Pest Városi Frank könyvtár” cím alatt állítaná fel a maga nagy könyvtárterméiben, a többtől külön tartva s kezelve úgy, hogy különösen Pest város közönségének legyen elsőbbsége a kölcsönzéshez. Felsőbb jóváhagyását l. 14 499 VKM. 1857. jún. 9. sz. rendelet.

³³ L. uo. a Fővárosi Levéltár, 1861. 1863-as idevágó aktái.

³⁴ L. A városi Frank-könyvtár átvételi lajstroma 1858. Egyetemi Könyvtár 7/52. sz. Megjegyzendő egyébként, hogy az 1865-ben készült Márki József-féle „Cím-

a gyűjtemény tulajdonjogi helyzetének rendezése³⁵ előtt figyelemre méltó érdeklődést tanúsított a hagyaték iránt. A benne rejlő szellemi tartalékok minden bizonnyal nagy hatást gyakoroltak a korabeli magyar közgondolkodás fejlődésére. Ez a körülmény teszi indokolttá, hogy elemzésünk végső kitekintéseként, a Frank-hagyaték revideálható fontosabb bázisait — közelebbről a hazai jogi közgondolkodás fejlődését tekintve — felidézni törekedjünk.

Könyvészetünk ma is elismeréssel és csodálattal adózik Frank Ignác nemes törekvésének és méltán emeli ki a közkinccsé tett gyűjtemény hatalmas méreteit. Márványba vésvé adózott ennek az Egyetemi Könyvtár is, midőn a tulajdonjogi rendezés eredményeként végleg magáénak tekinthette azt.³⁶ A gyűjtemény lenyűgöző méretei azonban csak azok előtt tárultak fel, akik közelebbről is megismerkedhettek anyagával. Toldy Ferenc lankadatlan szorgalommal írt kötetnyi levelezését e tárgyban igazán csak akkor lehet megérteni, ha az 1858-ban keletkezett átvételi lajstromba betekintünk. A könyvészeti értéken túl mégis fel kell figyel-nünk arra, hogy ez a gyűjtemény egy félbetört élet szorgalmának gyümölcse volt, méghozzá olyan anyagi feltételek közt, amit méltán tekintett a forradalmi sajtó megalázónak egyetemi tanár számára. Mert volt hazánkban előtte is szellemi felemelkedésünknek nem egy gazdag mecénása, de önerejéből ekkora áldozatot talán egyik sem hozott a nemzet számára.

A Fővárosi Frank-könyvtár címmel ment át köztudatba a szóban forgó hagyaték. Valójában pontatlan ez a megfogalmazás, hiszen az összesen 13 779 kötetből álló anyagot tekintélyes értékű „földkép- és rajzok”, valamint a zenei konzervatóriumnak átadott kottatár egészítette ki. Nem véletlen tehát, hogy 1859-ben a közhasználat előkészítése érdekében valóságos rendezési tervet készítettett az Egyetemi Könyvtár.³⁷ A céltudatos munka különös értékét igazolja a gyűjtemény akkor, amikor azt látjuk, hogy abban hiányos mű csupán 130 található.³⁸ Idegtépő szorgalom, lemondás és törhetetlen elhatározás kellett ahhoz, hogy a szerény polgári körből felemelkedő gondolkodó életében már nevezetesen tekintett gyűjteményt teremtsen. Látókörének kiszélesedett horizontját tekintve érdemes felidézni előde, a Franknál jóval tehetősebb anyagiakkal rendel-

kező Kelemen Imre 444 műből és néhány kéziratból álló hagyatékát.³⁹ A gyűjtemény témakörönkénti elemzése nyújt azonban csak kézzelfogható bizonyítékot arra, hogy Frank látóköré milyen mértékben haladta meg az elődökét.

A Frank-gyűjtemény könyvészeti és szélesebb értelmében vett művelődéstörténeti értékeinek feltárása még sok fáradságos munkát igényel. Témánk kapcsán aligha volna megoldható a feladat a maga teljességében. Mégis célszerűnek látszik, hogy a felmerült nyitott vagy ma már csak nehezen feltárható művelődés- és jogtörténeti kérdések megfajtásához a gyűjtemény hiteles adatait is segítségül hívjuk. E cél vezérel bennünket akkor is, amikor elsőként a Frank-könyvtár művelődéspolitikai értékeit keressük.

Frank Ignác egész életművét a magyar magánjognak, tehát a jogtudomány keretein belül is egy ágazatnak szentelte. Magas szintű elméleti szakemberré küzdött fel magát az adott területen, miközben a sajátos ívelésű életút szakadatlanul megőrizte kapcsolatát a hazai szellemi élet egy szűkebb, de annál nagyobb hatósugarú intézményének adminisztratív irányításával. Alig néhány évi tanárkodás után seniora, majd rektora az ország akkor egyetlen egyetemének,⁴⁰ miközben éveken át az érdemi ügyek vitelére alkalmatlan karigazgatók helyettesítése is kötelezettsége lett.⁴¹ A válsággal küzdő egyetem egyre nehezebb feladat elé, s végül a tan szabadság bölcsője mellé állítja. Mindezek ellenére sem mondható, hogy e tevékenység a művelődéspolitikai területére specializálta volna. Kibontakozást kereső reformtervek szerzője, de nem szakértője. Amit e téren tesz, helytállásból teszi és fel nem róható módon tudományos meggyőződéséből, szemléletének nem egy elemét viszi át abba. A számára is irányt mutató művelődéspolitikai eszmék alapforrásaként azonban — menet közben — csak a porosz-földön éledő egyetemi reformeszmé ismeretéről vall. Az örökül hagyott gyűjtemény annál beszédesebb bizonyosságot szolgáltat arról, hogy Frank a hivatali kötelezettséggel járó feladatot is széles látókörrel törekedett összekapcsolni. Az előzmények alapján mi sem természetesebb, mint az, hogy a nagyszámú művelődéstörténeti mű nem pusztán a gyűjtő szenvedély tárgyaként került a Frank-könyvtárba. Ezek egy része a rendezési terv által az I—X. egységbe sorolt historikus művek közt található és jobbára adott konkrét művelődési intézmények fejlődését tárgyalják. Másik csoportba sorolhatjuk a nevelési, ill. kifejezetten művelődéspolitikai koncepciók hordo-

mutató a M. kir. Egyetem s Pest város könyvtárának” anyagába is felvették (l. 93—111., 113—156. pp.) a Frank-könyvtár anyagát. Vö. Remete L.: i. m. 14. old.

³⁵ L. az 1875-ös rendezésre vonatkozóan: Remete L.: i. m. 19. old., Eckhart: A Jog- és Államtud. Kar tört. (1936) 195. old., Vértessy M.: i. m. 140. old.

³⁶ L. a Budapesti ELTE Könyvtárának nagy olvasójában. „Budapest Főváros Hatósága a Frank tanártól örökölt 14 ezer kötetét nagylelkűen az Egyetemi Könyvtárnak ajándékozta MDCCCLXXV.”

³⁷ L. Egyetemi Könyvtár lt. 7/52. sz. az átvételi lajstromkönyvbe bekötve. ad/133/a.

³⁸ L. uo. 173—176. old.

³⁹ L. Eckhart F.: i. m. 271—272. old.

⁴⁰ L. Ordo praelectionum in Regia Scientiarum Universitate Pesthiensi pro anno scholastico 1831—32., 1832—1833. Budae Typis Reg. Univ. Hung. vö. Egyetemi Könyvtár G. f. 2. r. l., P 2. r. 101.

⁴¹ L. uo. 1830—31-től, kiemelten l. uo. 1835—36-tól több év Ordo praelectionumában.

zójaként ismert alkotásokat.⁴² Találkozunk ebben a sorban a felvilágosult abszolútizmus nagy hatású művelődéspolitikai személyiségével, Van Swieten-nel, Schlegel-lel, vagy a történeti módszertan nagy úttörőjével, a göttingai Schlözertel. A hazai művelődésügy hosszan elnyúló változásának hatása alatt teljesen nyilvánvaló az új út keresése. A szűkebb hazából kitekintő érdeklődés iránya is jól látható e művek alapján. A Habsburg-birodalom hivatalos ideológiájává formált Martini, Puffendorf, Thomasius tanítások Frankot láthatóan nem elégtették ki. A megtorpant szellemi előrehaladás történeti előzményeinek felmérését szolgálják nyilván számára a „Ratio educationis” kötetei. Még szélesebb horizontot nyújtanak Meiners hatalmas egyetem-történeti művei és végül a porosz típusú Lehrfreiheit gyökereit kifejlesztő Humbolt-művek egész sora.⁴³ Ennek a szellemi bázisnak az ismeretében érzékelhetjük igazán a törvénykari reformterv jelentőségét és értékét. Nem véletlen utal tehát Frank a reformterv során is a porosz példa konkrét tapasztalataira. Látóköre, olvasottsága e téren annál jóval gazdagabb lehetett, mint amit a felidézett viharos hetek hátrahagyott alkotásaiban felfed számunkra.

A magyar magánjog szolgálatára rendelt, történeti alapállású életmű lenyűgöző méretű előmunkálataira lehet következtetni a Frank-könyvtár historikus anyagának számbavétele alapján. Frank szinte utolérhetetlen szorgalommal halmozta fel e téren azt az alapanyagot, amire egész tudományos koncepcióját felépítette. Az elődök és a jobbára romantikus nacionalista alapon álló kortársakhoz képest egy hallatlanul széles látókör kialakítása tűnik szembe. A hazai romantikus történeti látásmód nagy alakjának, Horváth Istvánnak hatása alól persze Frank sem vonhatta ki magát,⁴⁴ de messze meghaladta ezt az érdeklődést a szélesebb, kontinentális kitekintés. Közelebről a történeti tárgyú művek hatalmas anyagában négy nagy csoport emelkedik ki. Ezek a csoportok az angol, a francia, a német és az olasz történelem iránti különös érdeklődést fejezik ki. Könyvészet szempontból természetesen azt mondhatnánk, hogy a nagy gondolkodó közismerten széles nyelvismeretével esik ez egybe, ill. ennek megfelelően esik ki ebből a látókörből minden egyéb. Két kiemelt érdeklődési kör azonban ennél jóval többről tanúskodik. Az első a francia történelem iránt tanúsított kiemelkedő figyelem, amelynek hatása alól egyetlen igazán jelentősnek mondható gondolkodó sem vonhatta ki magát a 19. sz. első felében. Nos e téren a

Frank-könyvtár valóságos kincsesbányává lett,⁴⁵ beleértve ebbe a nagy francia forradalom körére vonatkozó műveket is. Sajnálatos csupán, hogy ez a szellemi tartalék közkinccsé csak akkor lehetett, amikor már a francia történelem iránt rajongó nemzedék jobbára kidőlt. Per tangentem jelezhető csupán, hogy ehhez a témacsoporthoz valójában hozzá tartozik a francia-olasz felvilágosodás nagyjai iránt tanúsított érdeklődés is, amely természetesen a fiatalkori filozofikus gondolkodás alapforrásához is tapad.⁴⁶ Hogy mindezek hatása alatt milyen konzekvenciákra jut Frank, azt konkrétan a francia történelemre vonatkozóan soha nem fejtette ki írásaiban. Az egészében kiteljesedő történeti-jogi koncepció azonban nyilvánvalóan mutatja, hogy a francia példa, ill. a forradalom teljes szellemi örökének tagadásához kellett jutnia. Talán a későn kezdett angol nyelvtanulás, és az ennek nyomán látható angol történetkutatás iránt feltámadt figyelem is ezt fejezi ki. A magyar valósághoz közelebb érzi a távoli Anglia, hagyományt tisztelő és megőrző rendjét, de valójában az életmű kötőanyagát az oknyomozó történeti forráskritika kontinentális eredményei érlelik. Felidéztük a Frank-életút avatott ismerőinek bizonytalanságát abban a vonatkozásban, hogy valójában a német talajon kifejlett történeti-jogi iskolához mi fűzi a nagy gondolkodót. A ritka könyvészeti értéknek mondható gyűjtemény idevágó anyaga azonban az alapvető kérdések eloszlásának eszköze lehet. Az ide sorolható anyag ugyanis egy tudományos koncepció alapozásául szolgált. Kiinduló összetevői talán itt is az elődök, a kortársak, és a hazai talajon jelentkező történeti forráskritika lehetett.⁴⁷ Nem lehet véletlen, hogy a Kovachich-féle történeti forráskritika minden lényeges eredményére felfigyelt.⁴⁸ A különös figyelemre utal, hogy e fontos alapanyag egyetlen példánya sem található a hiányos munkák sorozatában.⁴⁹ A kibontakozó történeti-jogi aspektus horizontja azonban ennél jóval szélesebb és összetettebb. Mindenekelőtt a hazánkkal sorsközösségben élő népek történeti teljes áttekintését érezhetette szükségesnek.⁵⁰ Ehhez természetes adalékként járul a gyűjteményben a virágzásnak indult német magánjogtudomány. A Frank-életmű tudománytörténeti összefüggéseinek legértékesebb

⁴⁵ L. ih. 42., 49., 51., 63., 65–72., 77., 97., 136., 157., 195., 231., 303., 598., 721., 1830., 1959., 3323., 3327. stb.

⁴⁶ Montesquieu, Mably, Filangieri és mások művei jelzik ezt az összetevőt l. uo. 77., 1017., 1550., 1552. stb.

⁴⁷ Így látjuk a későbbi kritikai elemzések tárgyát képező Georch Illés, Kövy, Kelemen, Pray, Fejér és mások egy-egy jelentősebb alkotásait, és a Kovachich-féle forráskutatás összes lényeges eredményeit.

⁴⁸ L. Lectiones variantes 4897., Vestigia comitiorum 1790., 3220., Sylloge decretum 4268–4370., Notitiae 4600., Supplementum 1791. Formulares solennes styli 4663. stb.

⁴⁹ L. uo. 173–176. old.

⁵⁰ Porosz–német, osztrák történeti alapl művek nagy száma jelzi ezt. L. uo. 99., 151., 167., 741., 1228., 1229., 1588., 1590. stb.

⁴² L. A városi Frank-könyvtár átvételi lajstroma 1858. alapján: Egyetemi Könyvtár 7/52. sz. 230., 232., 289., 653., 767., 779., 1019., 1110., 1113., 1443., 1878. stb.

⁴³ L. uo. 299., 779., 1237., 1443., 1878., 1983., 2080. stb.

⁴⁴ Erre utal az a tény, hogy magyar szerzőtől a legtöbb alkotás éppen Horváth István neve alatt található a gyűjteményben. L. ih. 53., 54., 170., 174., 179., 212., 822., 1678., 2085., 3216., 2633. stb.

mozzanatai tárulnak fel ezúttal. A korabeli német tudományosság kiemelkedő alkotóinak alapvető műveit azonban a Frank-könyvtár természetes összetevőinek tekintjük. Puchta, Niebur, Thibaut, Eichhorn alapvető kézikönyvein⁵¹ túl még azt is természetesen véljük, hogy ez a kiszélesedett horizont az adott tudományág keretét is messze túllépi. Rottech, Achenwal és mások közt azonban feltűnnek itt a haladó német büntetőjogtudomány kiváló képviselői is.⁵² E sorban talán Mittermaier és az Anselm Feuerbach nevéhez tapadó művek nagy száma is több, mint egyszerű gyűjtőszemle. Számunkra azonban elsődleges jelentősége van a német magánjogtudomány iránt támasztott figyelemnek. A nagyszámú Thibaut-, Eichhorn-, Puchta-művek közt tallózva szembetűnik a historikus magánjogszemlelet keresése, amelynek értelmét Gustaw Hugo- és a Friedrich Karl v. Savigny-féle alkotások kiemelésénél láthatjuk.⁵³ A Savigny-féle anyaggal közelebbről is érdemes megismerkedni. Itt találjuk a történeti-jogi iskola zászlóbontásaként emlegetett „Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft” c. művet,⁵⁴ a „Recht des Besitzes”,⁵⁵ illetve a római jog történeti tárgyú Savigny-féle alkotásokat. Mindez önmagában ismét nem mondana semmit, de az iskola őforrását képező G. Hugo-féle kézikönyvekkel és a J. Grimm „Rechtalterthümer” vizsgálódásaival együtt már nyilvánvalóvá teszi a német talajon kibontakozó iskola iránti különös vonzódást. Hogy az említett művek egyenként mikor és milyen konkrét eszmei szükségletek kielégítésére szolgáltak Franknál, ma már nem tudjuk feltárni. De végleg elháríthatunk minden olyan felfogást, amely egyáltalán a Savigny-féle történeti-jogi iskolával való kapcsolatot vonja kétségbe Franknál. Igaz, soha nem éreztük szükségét annak, hogy a Savigny-féle alapfogalmakkal támassza alá magánjogi érveléseit. Nem részese tehát az iskola körül rövidesen Európa-szerte kibontakozott nemzetközi tudományos polémiának sem. Az életmű és az eszmei alapállás azonban világosan tükrözi azt a történeti-jogi koncepciót, amelynek nincs is szüksége a német tudományosság érveire. A maga módján eredeti, a magyar jog önállóságára és életrejeire építő történeti-jogi koncepciót teremtett, amely az elkerülhetetlenül szükséges változásokat a fennálló jogrend keretén belül és nem annak megsemmisítése útján keresi. Ez a szemléleti alapállás az, ami a korabeli német jogi tudományosság tárházává tette

a Frank-gyűjteményt. Szellemi hagyatékának követői és a hozzá közelálló szintet soha el nem ért epigonok „valamennyien Frank Ignác köpönyege alól bújtak ki”,⁵⁶ és ebben le nem beszélhető szerepe volt annak a méreteiben is imponáns történeti-jogi világgépet tükröző anyagnak, amely halála után a korabeli magyar közgondolkodás formálója lett. Sajnálatos csupán, hogy az 50-es, 60-as években, midőn a történeti-jogi irányzat nálunk lassan iskolává lett, a retrográd nemzeti törekvések kerültek előtérbe.

A Frank-könyvtár történeti-jogi szemléletet árasztó összetevőihöz még egy jelenségre utalva vissza kell térnünk. Az életút alapján is nyilvánvaló, hogy Frank kínosan őrzött bezárkózása a magyar feudális magánjog dohos, de általa rendszerbe foglalt világába nem növelte népszerűségét. A nevezetes gyűjteménnyel körülbástyázott zárkózottságát a kortársak, verbőcziánus tudományosságát a haladás harcosai kísérték ironikus megjegyzésekkel. Pedig maga a Frank-könyvtár arról vall, hogy a gyűjtő szellemi értékrendje nem jelentett hermetikus elzárkózást az újjal szemben. Széchenyi István, Szalay László, Eötvös József, Nagy Ignác és mások alkotásainak jelenlétére kell csupán utalni, hogy a magyar reformkor szellemének nyilvánvaló kölcsönhatásait is feltételezhessük. Még csak azt sem lehet állítani, hogy ez a töredékes érdeklődés csupán a magyar magánjog érlelődő változásainak alávetve jelentkezik. A „Politikai programtöredékek” (Széchenyi), vagy az ősiség és a magyar birtokviszonyok reformjával összefüggő írások (Szalay, Gosztonyi stb.) még nyilván a magánjogtudomány érdeklődését fejezik ki.⁵⁷ De már Eötvös „Reform”-kötetét, vagy a „Fogházjavításról” írott munkáját csakúgy, mint a magyar nyelvművelő mozgalom anyagának a gyűjtőkörbe történt bevonását aligha lehet civiltári érdeklődésnek mondani. Egyáltalán nem hihető, hogy Eötvös vagy éppen Szalay eszméi iránt csak az 1848-as VKM kapcsolatok, illetve a szeptember 11-én tartott akadémiai székfoglaló értekezés témaköre miatt és idejében érdeklődött volna. Ennél sokkal bonyolultabb kérdés persze a magyar nyelvművelő mozgalomhoz fűződő viszony. A gyűjtemény nyilván közkönyvtári alapozást célzó anyaga szinte misszió teljesítésének tűnik a magyar nyelv érdekében is. Csokonai, Bessenyei, Virág B., Kisfaludy és sok más népszerű szerző alkotása mellett ott találjuk a nyelvtudományi pályamunkákat és Révai nyelvművelő írásait is.⁵⁸ Pedig Frank, mint ismeretes, nem volt a magyar nyelv tudományos nyelvvelé válásának igazi harcosa. Sőt, az eléggé későn megtett — igaz a maga nemében jelentős — magyar nyelvű kézikönyveivel a mindenáron

⁵¹ L. Niebur 4258., Puchta, 4155., 4491., 4606., 4612., 5191., Thibaut, 791., 819., 1885., 2456., 4405. Eichhorn, 777., 1927., 1971., 1977., 2451., 3554., 3585., 3649. stb.

⁵² L. 151., 1966., 1299., 1316., 1324., 3416., 4382., 4489., 1612., 3435., 2418., 3308. stb.

⁵³ L. uo. G. Hugo, 793., 794., 795., 796., 1474., 1829., 2420. és a hiányos művek jegyzékében szereplő Lehrbuch-ja 6. sz., Savigny, 122., 1311., 2002., 2533., 3339., 4225.

⁵⁴ Heidelberg 1828. 1. lajstromkönyv, 1311.

⁵⁵ Giessen 1806. 1. uo. 2002., 2533.

⁵⁶ Mondja találóan a magyar burzsoá magánjog-történet monografusa. L. Asztalos L.: A magyar burzsoá magánjog rövid története. Polgári Jogi Tanulmányok I. Az ELTE Jogi Kar Polgári jogi tanszékének kiadv. Bp. 1970. 66. old.

⁵⁷ L. A városi Frank-könyvtár átvételi lajstroma ih. 3095., 4086., 4093., 4094., 4277. stb.

újítók ellen foglalt állást. A ma már féltve őrzött régiségnek mondható gyűjtemény néhány idevágó kötetét felkutatva azt látjuk, hogy a magyar nyelvben botladozó és a fiatalos újítókkal szembeszálló Frank kutató szenedélye bőven kiterjedt e területre is. E téren tehát csakúgy, mint a magyar reformkor eszméihez való viszonyban is az a bonyolult ellentmondás van jelen, ami Frank egész életművét kíséri. A szükséges változásról előbb önmagát kell meggyőznie és ezt csakúgy, mint a megoldás mikéntjét, történelmi alapon keresi.

Témánk szempontjából is jelentős végül a magyar reformkor politikai küzdelmeinek tükröződése a Frank-könyvtár anyagában. Csak az életút egyik előrehaladt szakaszában kockáztathatjuk meg a feltevést, hogy a nagy gondolkodó minden bizonnyal élénk figyelemmel kísérte az utolsó rendi országgyűlés ellentmondásokkal terhes erőfeszítéseit. A gyűjtemény anyagát tekintve úgy tűnik, hogy ezt a feltevést meglehetősen bizonyossággal kiterjeszthetnénk a magyar reformkor egészére. Nem arról van szó, hogy miként elődei is a magyar magánjog rendszerezése érdekében az országgyűlési törvényhozás hatalmas történelmi anyagát halmozta fel és tette elemzés tárgyává. Ezt is tette, elődeit messze meghaladó kritikai érzéssel és következtetéssel. Ezen túl azonban a civilistáknál nem tapasztalt buzgalommal gyűjtötte össze az országgyűlési irományokat, naplókat és jegyzőkönyveket. „Hongyűlési élmény”, töredékes anyag, főrendi napló és közgyűlési irományok nagy tömege halmozódott fel a gyűjteményben rövid néhány évtized alatt. A megkülönböztetett figyelmet árulja el az a körülmény, hogy még a megyegyűlések anyagának felkutatását is a gyűjtőkörbe vonta.⁵⁸ Számunkra mégis annak kell különös jelentőséget tulajdonítani, hogy az országgyűlési iratanyag teljességére irányuló törekvés az újabb időkre, jelesül a 18. század második felére és az 1848 előtti időkre összpontosult. Ezen belül is láthatóan nagy figyelemmel volt az 1790-es évek rendi országgyűléseinek dokumentumaira, valamint a tulajdonképpen reformországgyűlések anyagára.⁶⁰ Utolsó lényeges összetevője e törekvésnek az 1847/48. évi rendi országgyűlés irományai és az 1848-i Országgyűlési cikkelyek.⁶¹ Különösebb kommentár nélkül is világos tehát, hogy a fontolva haladás nagy rendszerező elméje a magyar valóságtól nem szakadt el. Szinte az egész életút e téren is egy páratlan erejű felkészülést jelent a tudó-

mány és a haladás közötti párbeszéd megkezdésére, az átalakulás mikéntjébe való cselekvő közreműködésre.

A hatalmas szellemi fegyvertár előkészítő szerepét a gyűjtemény tudományos anyagának egyes összetevőin keresztül meglehetősen biztonságosan követni lehet. A témánk szempontjából kiemelt összetevők mellett azonban Frank világnézeti előrehaladásának alapozó anyaga is megtalálható. Teljesen nyilvánvaló e téren, hogy a jogi gondolkodás filozófiai alapjainak keresésében nem a városi közkönyvtár megteremtése volt az irányadó Franknál. Reformkori eszmetörténetünk feltárásánál aligha nélkülözhető adalékokat nyújt az a kép, amit e téren a hírneves Frank-könyvtár Pesten már a 40-es években felhalmozott. Martini, Puffendorf, Thoma-sius és általában a német talajon elterjedt természetjog tanai itt már alárendelt jelentőségűek. Frank kutató tekintete visszanyúlt az antik és középkori gondolkodókig, nagy ívben terjesztette ki érdeklődését az újkorra áttérő Itália (Machiavelli, Campanella) és a történelemformáló angol burzsoá ideológia (Hobbes, Locke) nagyjainak alapvető tanításaira.⁶² Alig hihető, hogy mindez csupán az első próbálkozások közt ismert filozófiai tárgyú írásainak alapozó anyaga lett volna. Az idevágó anyag újabb összetevői ugyanis a francia felvilágosodás (Voltaire, Holbach, Montesquieu stb.), a német idealista filozófia (Kant, Hegel), sőt a materialista Ludvig Feuerbach egy-egy alapvető művét is tartalmazta.⁶³ Szélesebb tudománytörténelmi elemzés nélkül is mondhatjuk, hogy mindez jellegzetesen Frank-féle megközelítése a világnézeti útkeresésnek. Ugyanolyan hatalmas és ugyanolyan ellentmondásos ez a kiemelt figyelem is, mint maga a felépült történelmi-jogi koncepció. A benne rejlő értéket azonban a testamentumnak megfelelően nemzedékek használták és gyümölcsöztetik ma is. Joggal mondjuk tehát, hogy a Frank-hagyaték a mi szellemi örökségünk különös értékeinek egyike.⁶⁴

A legnemesebb nemzeti érdekek egyikét jelentő, fővárosi közkönyvtár megteremtése még hosszú évtizedekig váratott magára. A dualizmus talaján fogant kultúrpolitika még számos hasonló áldozatot követelt azoktól, akik a Fővárost valóban a magyar szellemi élet, illetve a tudomány központjává akarták tenni. Nem lebecsülhető tény, hogy e nemes törekvések egyik életképes példáját, a magyar jogtudomány egyik kiemelkedő alakja szolgáltatta.

Horváth Pál

⁵⁸ L. ih. 49—51., 1679., 1685., 3320., 3704., 3711., 3322., 3727. stb.

⁵⁹ L. uo. 5222., 5223., 5225., 5243. 1. továbbá a sorszám szerint már fel nem sorolható anyagokat a Frank-könyvtár kiegészítő jegyzékében. uo. 179—180. old.

⁶⁰ L. Kiegészítő jegyzék 2—5. sz., 6. Főrendi Napló, Országgyűlési iratok, 1790/91., 1792., 1796., 1802., 7., 8., Magyarországi közgyűlések írásai 4 köt. Karok és Rendek Naplója 5 köt. stb.

⁶¹ L. uo. 180. old. 20. sz.

⁶² L. uo. 446., 472., 528., 552., 553., 627., 781., 1130., 1170., 1362., 2833., 2952., 3107., 5589., 5593., 5664. stb.

⁶³ L. uo. 1248., 1380., 1656., 1689., 1703., 1704., 1705., 1706., 1712., 2894., 2900., 2908., 2912., 4562., 5706.

⁶⁴ Miként *Nizsalovszky E.* idézi a Frank Ignácról szóló megemlékezésében Arthur Baumgarten, I. Kant-ról mondott szavait: „Gehört zu den Kleinodien unseres geistigen Erbes.” L. Megemlékezést Frank Ignáczról. A MJSz. Jogtörténelmi Szakosztály 1969. máj. 16-i ülésének anyaga.

A gazdaságirányítási jogosítványokról

1. A gazdaságirányítás jogi tartalmának differenciáltabb kifejezését hazánkban a gazdaságirányítás reformjára tekintettel első ízben — kifejezetten nem tudományos jelleggel — a Jogi Elvi Bizottság kísérelte meg 1967 elején a jogászaktíva értekezlet részére készített téziseiben.¹ A tézisekben foglaltak rendkívül elterjedtek a vállalatok, de a gazdaságirányítás gyakorlatában is. A tézisek szerint az állam gazdasági élet vonatkozásában gyakorlott funkciói tekintetében különbséget kell tenni hatósági (közhatalmi), gazdaságpolitikai irányító és tulajdonosi jogkörök (jogosítványok) között. A hatósági (közhatalmi) jogosítvány lényege, hogy a feladat megvalósításának eszköze a tilalom, illetve engedélyrendszer, továbbá, hogy a felállított követelmények valamennyi gazdasági szektorral szemben egyaránt érvényesíthetők (érvényesítendőek). A gazdaságpolitikai irányító jogosítvány a negatív jellegű hatósági jogkörrel szemben pozitív irányú, célja a gazdasági tevékenység meghatározott irányba való terelése, eszköze pedig az elsődlegesen a gazdasági előnyök, illetve hátrányok kilátásba helyezésére való befolyásolás. A tulajdonosi jogosítvány alapja az állam tulajdonosi mivolta, ezért ez a jogosítvány csak az állami gazdasági szektorban és csak a vállalatfelügyeleti szerv által érvényesül, célja pedig a vállalat önálló szervezetszerű működésének biztosítása.

A tézisekben foglaltakkal kapcsolatban a magyar jogirodalomban kétfajta álláspont alakult ki: a) általában elfogadják, de finomítását látják szükségesnek, b) az osztályozást, mint a speciális jogi követelmények kialakítására alkalmatlant, teljesen elvetik.

Eörsi Gyula szerint a tézisek „tudatosan nem pontos”, de a „maga körében hasznos” szétválasztásból indulnak ki. Szerinte valóban háromféle „közvetlen és közvetett jogi szabályozókkal ellátott tevékenységi kört” kell megkülönböztetni: az egész népgazdaságra való gazdasági ráhatást (ennek jogi eszközeit), a mindenkivel szemben gyakorolt hatósági tevékenységet (amelyet már finomít: nemcsak rendészetből áll, nemcsak a hatósági tevékenység minősül közhatalmi tevékenységnek) és az államnak, mint tulajdonosnak tulajdona tárgyával való rendelkezését. Hangsúlyozza, hogy ezt a három jogosítványt nem szabad mereven szétválasztani, továbbá hogy főleg terminológiai vonatkozásban ez a koncepció továbbfejlesztendő.² Csanádi György — hasonlóan Eörsi Gyulához — nem említi az igen vitatott „általános gazdaságpolitikai irányítás” elnevezést, hanem

gazdasági befolyásolásról, hatósági beavatkozásról (ezen ő sem csak rendészetet ért) és a tulajdonosi irányításról beszél (ez utóbbi elemei szerinte a hierarchikus alárendeltség és a diszkréciónális döntési, intézkedési, utasítási jogkör).³ A közgazdasági irodalomban általában elfogadják a három jogosítványt, pl. Csikós Nagy Béla a gazdasági eszközök igénybevételein alapuló gazdasági irányítást, a rendszerttel kifejezetten azonosított hatósági jellegű igazgatást, végül a tulajdonosi jogokon alapuló rendelkezést különböztet meg.⁴

Részletesebben fejtette ki a tézisek továbbfejlesztésére irányuló nézeteit Világhy Miklós. Világhy szerint a direkt gazdálkodási modellben az állami tulajdonjogot egybeolvasztották és ezzel tulajdonképpen alárendelték az állami közhatalomnak, miáltal a tulajdonjog gyakorlása is közhatalmi úton történt. Az új gazdasági mechanizmusban a szocialista állam az egyaránt kezében tartott közhatalmat és tulajdonjogot elvileg szétválasztja. Az állami tulajdonjog azonban nem lehet azonosítani a tulajdonjog igazgatásával, tehát a vállalatok részére a tulajdonjog gyakorlásához, azaz a vállalati működéshez szükséges feltételek biztosításával. Az állami gazdasági tevékenység jogcíme — a fentiek figyelembevételével — alapjában vagy közhatalmi, vagy tulajdonosi. Az állami tevékenység hatásának minősége szerint viszont direkt irányítás célzó, másfelől a gazdasági folyamatok indirekt befolyásolására, terelésére irányuló eszközök között lehet különböztetni. A gazdasági gyakorlatban a jogcímben, illetve eszközben különböztetett formák egymással kombinálva jelentkeznek. Direkt közhatalmi tevékenység véleménye szerint a jogszabályalkotás, a jogviták eldöntése, valamint az olyan normatív vagy konkrét aktus, amely parancsoló vagy tiltó jelleggel bír. Direkt tulajdonosi tevékenység a tulajdonosi igazgatásban áll, ide sorolja pl. a vállalatszervezést, a vállalati vezetők kinevezését, a konkrét utasítást. Indirekt közhatalmi eszköz véleménye szerint pl. az adó, a vám, az árrendszer stb. feltéve, ha kötelező erejű szabályozásban jelentkeznek, végül indirekt tulajdonosi eszköz a központi állami erőből a piac befolyásolása céljából megvalósuló beruházás, a szubvenció, a „lefölözés” stb. (Világhy Miklós egyben hangsúlyozta ezen formák egymástól való elkülönítésének viszonylagosságát is). A végkövetkeztetést az állami szervek és vállalatok viszonyára úgy vonja le, hogy a tulajdonosi mozzanatot nem tartalmazó, közhatalmi termé-

¹ L. Szilberekly Jenő: Vita a gazdaságirányítás jogi szabályozásáról. Magyar Jog. 1967. 5. 259. old.

² L. Eörsi Gyula: A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 38—43. old.

³ L. Csanádi György: Polgári Jog. Tankönyvkiadó. Bp. 1970. 23—26. old., illetőleg a Népgazdasági tervezés és irányítás című gyűjteményes munkában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 439—440. old.

⁴ L. Csikós Nagy Béla: Bevezetés a gazdaságpolitikába. Kossuth Kiadó. Bp. 1970. 102—103. old.

szetű igazgatási jogköröket a gazdaságirányítás reformja nem érinti, a vállalatok felett közvetlen felügyeletet gyakorló minisztériumok és tanácsok jogkörét viszont korlátozni kell a tulajdonjog igazgatására és az indirekt befolyásolásra irányuló jogkörök gyakorlását szervezetileg is el kell választani a tulajdonjog igazgatásától.⁵

Varga József lényegében a Világhy-i felfogás alapján a három jogosítványt két jogosítványra, közhatalmi és tulajdonosi tevékenységre szűkíti le, mondván, hogy a közvetett gazdasági eszközökkel való befolyásolás vagy a tulajdonosi vagy a közhatalmi jogokban realizálódik, továbbá, hogy a tulajdonosi és a közhatalmi tevékenységen túl egy speciális harmadik tevékenységi fajtáról is lehet beszélni, ez pedig az ún. elvi tevékenység (információ, elemzés, koordináció, döntés). Varga hozzáteszi, hogy a jogosítványok a gazdaságirányítás tartalmát adják meg, amelytől el kell választani egyrészt a gazdaságirányítás jogalkotásban, jogalkalmazásban, jogszabály-végrehajtásban és jogi jellegű szervezési tevékenységben álló jogi formáit, másrészt a gazdaságirányítás egyes szervtípus és funkció szerinti fajait (kormányzati irányítás, ágazati irányítás stb.).⁶

Ficzere Lajos szerint a gazdasági viszonyok jogi szabályozása lényegében egyidejűleg fejezi ki az állam közhatalmi és tulajdonosi mivoltát, amely viszont nem zárja ki azt, hogy a gazdasági igazgatás különböző területein az állam közhatalmi, illetve tulajdonosi minősége eltérő mértékben és jelleggel jelentkezzen. A vállalatirányítás konstrukcióját illetően mindenképp a hierarchikus és nem hierarchikus irányítást különböztet meg. A hierarchikus irányításban elsősorban az állam tulajdonosi jellege domborodik ki és így a vállalat és az irányító szerv viszonyai (bár a közhatalmi jogosítványok nincsenek ebből kizárva) alapvetően gazdasági tartalmi igazgatási viszonyoknak foghatók fel. A tulajdonosi igazgatás lényege: azoknak a feltételeknek a biztosítása a vállalat részére, amelyek a népgazdasági érdekek oldaláról is a legoptimálisabb eredmény elérését segítik elő. A nem hierarchikus irányítás körébe szerinte főleg a funkcionális szervek, valamint a felügyelet és az ellenőrzés ún. külső szervei tartoznak. A nem hierarchikus irányítás viszonyaiban az „igazgatási-közhatalmi jellegű jogosítványok” dominálnak és így az hatósági igazgatásként jellemezhető. A hierarchikus és nem hierarchikus igazgatáson (azaz a tulajdonosi és a hatósági igazgatáson) kívül más minőségű igazgatásként jelöli meg a főleg a kormányzati irányításban jelentkező gazdaságpolitikai irányítást, amely átfogja a népgazdaság egészét és szintetizálja az

állam közhatalmi és tulajdonosi minőségét.⁷ Ficzere szerint a tulajdonosi és a hatósági igazgatás egymástól terjedelemben (a tulajdonosi igazgatás csak az alárendelt vállalatra vonatkozik); a gazdasági tartalom mértékében (a tulajdonosi irányításnál ez erősebben jelentkezik): az alá- és főlérendeltség megnyilvánulási módjában (mindkettőnél másképpen sajátos, mert a hatósági igazgatásnál nincs szervezeti alárendeltség, a tulajdonosi igazgatásnál van, de ez nemcsak alárendeltség, hanem mind a két félre nézve jogokkal és kötelezettségekkel járó jogviszony); a jogi normák szerkezetében (a tulajdonosi igazgatásnál főleg szervező, ajánló, feladatmeghatározó normák találhatók) különbözik.⁸

Az eddig felsorolt szerzők bizonyos módosításokkal, de alapjában véve a Jogi Elvi Bizottság tézisei alapján állanak. Kifejezetten elveti viszont ezeket a téziseket Rudolf Loránd és Berényi Sándor. Rudolf Loránd szerint a hivatkozott három jogosítvány „nem hasznos absztrakció” egyrészt, mert az új gazdasági mechanizmusra a „szocialista piac gazdaságpolitikája” jobban jellemző, mint a „gazdaságpolitikai irányítás”, mint irányítási eszköz, másrészt a tulajdonosi irányítás sem megfelelő, hiszen a tulajdonjog tartalmi jogosítványait eddig is, de főleg perspektivikusan a vállalatok gyakorolják.⁹ Berényi Sándor szerint a három jogosítvány lényegében közgazdasági kategória, és mint ilyen közvetlenül a jogra nem vihető át, ezek közül jogilag legfeljebb a tulajdonosi igazgatás használható. A hatósági jogalkalmazás rendészeti eleme a szocializmusban nem dominál, az állam közhatalmi tevékenységének négy hagyományos formája pedig, nevezetesen az államhatalmi, az államigazgatási, az ügyészi és a bírói tevékenység a gazdasági befolyásolás állami formáit teljesen magában foglalja. Az állami tulajdonosi irányítást a vállalatirányítás (a vállalatirányító szerv és a vállalat jogilag szabályozott kapcsolati rendszere) fejezi ki, ettől eltérő tevékenység a hatósági jogalkalmazás. Az osztályozásnál emellett figyelembe kell venni az államigazgatás szervezeti sajátosságait, az alkalmazandó jogi eszközök specialitásait is, mindezek figyelembevételével kormányzati, funkcionális szabályozó, ágazati igazgatási, tulajdonosi igazgatási (a vállalatok közvetlen irányítása) és hatósági jogalkalmazó tevékenységet különböztet meg.¹⁰

⁷ L. Ficzere Lajos: Az állami vállalat jogállása az egyes szocialista országokban. Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványa. Bp. 1967. 38—43. old.; A vállalat és az államigazgatási szervek viszonya. Állam- és Jogtudomány. 1968. 4. 603—607. old.

⁸ L. Ficzere Lajos: Az állami vállalat a gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970. 111. old.

⁹ L. Rudolf Loránd: Adásvétel az új gazdasági mechanizmusban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1969. 57—59. old.

¹⁰ L. Berényi Sándor: Az államigazgatási tevékenységnek néhány elméleti kérdése a gazdaságirányítás új rendszerében. Állam és Igazgatás. 1969. 8. 681—

⁵ L. Világhy Miklós: Jog és gazdaságpolitika. Valóság. 1968. 5. 7—11. old.

⁶ L. Varga József: A hatósági tevékenység és a hatósági szervezet. Kandidátusi disszertáció. Bp. 1969. 14—18, ill. 23. old.

Az irodalmi nézetek áttekintése jelzi, hogy az ún. gazdaságirányítási jogosítványok a gazdaságirányítás tartalmát elsődlegesen eszközoldalról ragadják meg: milyen formákban és milyen módon irányítja-igazgatja a gazdálkodó szervezetet a szocialista állam.

2. A gazdaságirányítás kiváltképp olyan terület, amely elméleti feldolgozásában a közgazdaság és jogtudománynak *elvileg együttes* eredményeket kellene produkálnia. Az ezirányú együttműködés eredményessége egyelőre meglehetősen csekélyfokú, amelynek egyik gyökere alighanem a gazdaságirányítás jellegének felfogásában található.

A szocialista gazdasági reformok előkészítését megelőzően a közgazdaságtudomány gazdaságirányítási kérdésekkel (annak legáltalánosabb alapvetését kivéve) nem nagyon foglalkozott — emögött hallgatólagosan a direkt tervezésgazdálkodás erősen adminisztratív gazdaságvezetési metódusa által táplált azon álláspont húzódott meg, hogy a gazdaságirányítás elsődlegesen felépítményi kategória. A gazdasági reformmunkálatok során a közgazdasági irodalom érdeklődése erőteljesen a gazdaságirányítás felé fordult, de meglehetősen erős tendencia ma is a gazdaságirányítás „felszeletelése”, a gazdasági (az ún. közvetett gazdasági szabályozók) és az államigazgatási eszközökre¹¹, az anyagi gazdasági és a szervezéstechnikai adminisztratív eszközök¹² elválasztása, illetve az utóbbiaknak a közgazdasági érdeklődés köréből való kirekesztése.

A jogirodalom — ugyancsak a direkt tervezésgazdálkodás valósága által támogatva — bár felvetette a gazdaságirányítás és a hagyományos politikai államigazgatás elvi különbségét, ténylegesen nem alakította ki a gazdaságirányítás speciális jogi dogmatikáját és lényegében a hagyományos államigazgatás jogi eszközeit alkalmazta a gazdaságirányításban. Itt természetesen olyan szubjektív elemek is közrehatottak, hogy a gazdaságirányításnak tartalmi vizsgálata az amerikai üzemgazdasági irányzat felelevenítéseként tűnhetett volna, illetőleg, hogy a gazdaságirányítás politikai igazgatástól való eltérő vonásait éppen az eleinte egyenesen adminisztratív eszközökkel elvetett, de később is a szocialista országok többségében kisebbségben levő gazdasági jogi irányzatok hangsúlyozták.¹³ A

helyzet a reform után sem változott érdemben, a jogirodalom általában a speciálisan és leszűkítetten jogi problémákra koncentrálna a gazdaságirányítás körében, a gazdaságirányítás és a hagyományos közigazgatás eszköztárának élesebb elkülönítésére, a közgazdasági és jogi szabályozás elvi alapokon való egyesítésére irányuló kísérletek — a gazdasági jogi irányzatot elfogadó országok (pl. az NDK) irodalmán kívül — kisszámban jelentkeznek.

A gazdaságirányítás jellegének megállapításánál abból kell kiindulni, hogy mindenfajta termelésirányítás a társadalmi munkamegosztáson alapul, annak speciális formája. „A felügyelet és a vezetés munkája szükségképp mindenütt kialakult, ahol a közvetlen termelési folyamat társadalmi kombinált folyamat alakját ölti, s nem az önálló termelő elszigetelt munkájaként lép fel.”¹⁴ Minél közelebb van a termelésirányítás a konkrét munkafolyamathoz, annál inkább elsősorban technikai reláció, annál inkább nélkülözi a felszíni elemet, a gazdálkodási formát. Ahogy relative egyre és egyre növekvő mértékben elszakadunk a konkrét munkafolyamattól, úgy fokozódik fel a technikai-gazdasági reláció mellett a társadalmi-gazdasági reláció. Már a vállalatban belül is különböző „irányítási” jelleggel rendelkező gazdálkodási formák jönnek létre (pl. a műhely, brigád stb.), de a társadalmi munkamegosztás a termelők fejlődésével egyre inkább, a vállalatból, mint konkrét termelési egységtől elkülönülő, a munkafolyamattól még távolabb álló, de azzal mégis összefüggő gazdálkodási formákat kíván. Ilyen gazdálkodási forma a szocialista államban a központi állami gazdaságirányítás, amelyet a termelőegységektől elkülönülő gazdasági szervezetek gyakorolnak és tevékenységük lényege a termelő egységek működésének összefogása, tervezése és fejlesztése. A gazdaságirányítás tehát a gazdálkodási forma egyik alapvető eleme, amelyben a gazdálkodási forma általános törvényszerűségeinél fogva a *gazdasági elem az elsődleges, a felépítményi elem a másodlagos*. A gazdaságirányítás vegyes alap-felépítményi jelenség, egyszerűen termelési viszonynak sem nevezhető, hanem a termelési viszonyok felépítményi elemekkel átszőtt felszíne. A gazdaságirányítás vegyes alap-felépítményi jellege azonban sajátos. A központi tervezés és gazdasági szabályozás stb. tartalmilag tagadhatatlanul gazdasági tevékenység, amely az irányító jelle-

684. old. Eredetileg a Népgazdasági Igazgatás című 1967-ben írt egyetemi jegyzetben még további két jogosítványról is beszélt, nevezetesen a „közvetlen tulajdonosi tevékenységről” (elhatárolva a külön jogosítványként számontartott tulajdonosi igazgatástól), és a szövetkezeti igazgatásról (elhatárolva a hatósági jogalkalmazó tevékenységtől). 29—36. old.

¹¹ L. pl. Kronrod J.: A szocializmus gazdasági törvényei hatásának objektív mechanizmusáról. Voproszi Filozofii 1965. 3.

¹² L. pl. Erdei Ferenc: A társadalom vezetésének tervszerű tudományos megalapozása a szocializmusban. Valóság. 1965. 4. 24. o.

¹³ Pl. Bratusz a gazdasági jogi elképzelésekkel szemben a véleménye szerint az alaphoz tartozó vagyoni viszonyokkal ellentétben az államigazgatási szer-

vek gazdasági tevékenységét kifejezetten a felépítményhez tartozónak minősíti. A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. Közgazdasági és Jogi Könyvtáradó. Bp. 1966. 40—45. old. Másutt úgy ír, hogy a vállalatok vertikális irányítási relációi csak szervezeti, a horizontális relációi pedig csak vagyoniak, amelyből azt a következtetést vonja le, hogy a közvetlen gazdasági szabályozók csak az államigazgatási jogban, a közvetett gazdasági szabályozók pedig csak a polgári jogban fűkröződnek. Az igazgatási és a gazdasági mód-szerek viszonya a gazdasági kapcsolatok szabályozásában. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. 1966. 3.

¹⁴ L. Marx: A tőke. III. kötet. 429. old.

généel fogva szükségképp szervezési elemekkel gazdagodik. Mivel azonban a gazdaságirányító tevékenység alanya az állam, ez a gazdasági és szervezési tevékenység államigazgatássá válik: a gazdaságot szervező államigazgatás gazdasági tartalmú, de ez a tartalom állami tevékenységi elemekben jut kifejezésre, állami szervek való-sítják meg.

A gazdaságirányítás ezen állami jellegénél fogva nem egyszerűen jogi szabályozásban részesül (mint általában valamennyi gazdálkodási forma), hanem mivel a gazdaságirányításban az állam a jog jellegzetes eszközeit is igénybe ve-szi, a jogi eszközök gazdasági szabályozókká csapnak át. A gazdaságirányításban ezért a gaz-dasági, szervezéstechnikai és jogi elemek rend-kívül bonyolultan, egymással összefonódva szá-mos áttétellel és átmeneti formát képezve je-lentkeznek. A jognak ezen bonyolult egységbe való beolvadása természetesen nem zárja ki a sajátos jogi szemléletmódot. Azonban — Szabó Imre kifejezésével élve — az állam jogi „transzformáló” szerepe¹⁵ két irányban is mó-dosítólag hat a gazdaság területén:

a) stabilizálja, keretek közé szorítja, védi a gazdasági szabályozást, általános magatartási szabályaival — mivel a gazdasági életben je-lentkező sokrétűséget korlátozza — bizonyos mértékben leszűkíti¹⁶ azt, ugyanakkor viszont részben differenciáló, részben integráló hatásá-val nagymértékben finomítja a közgazdasági eszközöket,

b) növeli a jog progresszivitását, a gazda-sági környezet, a gazdasági szabályozókkal való vegyülés rákényszeríti a jogot hagyományos közhatalmi eszköztárának megújítására, új-típusú „ösztönző-befolyásoló” normaszervezetek kialakítására.

A következőkben a gazdaságirányítás fen-tiekben vázolt sajátos gazdasági-szervezéstechnikai és jogi egységének tényleges figyelembe-vételével szeretnénk kísérletet tenni a Jogi El-vi Bizottság által kidolgozott „gazdaságirányí-tási jogosítványok” továbbfejlésére. Felfo-gásunkban a gazdaságirányítási jogosítványok sajátos államigazgatási jogi kategóriát képe-znek, amelyek a gazdaságirányítás speciális ál-lamigazgatási eszköztárának jelentős részét magában foglalják. A gazdaságirányítási joga-sítványok voltaképp nem mások, mint a gazda-sági-államigazgatási szabályozók és jogi for-máikuk speciális szempontok alapján kialakított csoportjai. A gazdaságirányítási jogosítványok ilyen felfogása tehát megszüntetné a gazdasági, a jogi és az államigazgatási elemek mesterséges szétválasztását és igazolná, hogy a gazdaságirányítás valóságos komplexitása nemcsak a gaz-dasági jogi elmélet tanításai szerint alakítható ki.

A „szabályozó” terminológia az utóbbi idő-ben közgazdasági irodalmunkban, ha nem is egységes tartalommal, de általános jelleggel fel-használásra került. Nyilvánvaló, hogy ha a gaz-daságirányítási jogosítvány fogalmát egységes közgazdasági és jogi kategóriaként kívánjuk kezelni, úgy fel kell hagyni azzal a meglehető-sen általános,¹⁷ de már egyes közgazdasági szerzők által is áttört¹⁸ állásponttal, amely gaz-dasági szabályozónak csak az indirekt közgaz-dasági eszközöket ismeri el. A csak adminiszt-ratív (sőt még tévesebben jogi) eszköznek tekin-tett utasítás és egyéb ún. direkt eszközök is „gaz-dasági” szabályozó a gazdaságirányításban, hi-szen célja és tartalma egyaránt gazdasági. A közvetlen és közvetett gazdasági szabályozók továbbá nem légtüres térben jelentkeznek, ha-nem kivétel nélkül jogi formákhoz kötődnek, vagy úgy, hogy jogszabályban jelentkeznek, vagy úgy, hogy jogszabályalkalmazásként — jogszabályvégrehajtásként jogi keretek között realizálódnak. Ez a másik oldalról azt jelenti, hogy a jogi eszközök a gazdaságirányításban el-választhatatlanul a tágran értelmezett gazdasági szabályozókhoz fűződnek, azok képezik tartal-mukat, és ez a sajátos tartalom formálja az ál-talános államigazgatási jogi kategóriákat többé-kevésbé speciálissá a gazdaság területén.

A gazdaságirányítási jogosítványok tehát a gazdaságirányítás komplex államigazgatási sza-bályozó eszközei. Ebből következik, hogy a gaz-daságirányítási jogosítványok nem ölelik fel a gazdaságirányítás teljes tartalmát, bár nem vi-tásan elég széles körét átfogják. Így mindenek-előtt nem fogják át a jogosítványok a gazdasági szabályozást előkészítő — alátámasztó tevé-kenységet és annak jogi szabályozását (pl. gaz-dasági tervezés, elemzés, koordináció, informá-cióáramlás, ellenőrzés). Kimarad a jogi szabá-lyozásnak az a része, amely a gazdaságirányí-tásnak tág értelemben vett szervezeti és műkö-dési kereteit határozza meg.¹⁹ Végül nem fog-lalják magukba a gazdaságirányítási jogosítvá-nyok a közgazdasági szempontból közvetett gazdasági szabályozásnak tekintett tevékenység jogi hatályosulásának azon részét, amely nem államigazgatási-pénzügyi jogi, hanem polgári jogi (sajátos gazdaságirányítási szerződéses, a gazdasági szervezetek szerződéseszerű támogató-sa, pályázatok lebonyolítása stb.) úton megy végbe. A gazdaságirányítási jogosítványok ugyanis államigazgatási jogi jellegűek és így nem tartalmazhatják a gazdaságirányításnak ugyan fontos, egyre növekvő, de abszolút volu-menben relative mégiscsak kisszámú más jogágakban jelentkező eszközeit. Ez is jelzi,

¹⁷ L. pl. Csapó László: Népgazdasági tervezés és központi irányítás a szabályozott piaci modellben. Közgazdasági Szemle. 1967. 9. 1022. old.

¹⁸ L. Szabó Kálmán ezirányú véleményét a Szocializmus politikai gazdaságtana c. tankönyvben. Bp. 1967. 287. old.

¹⁹ L. Csanádi György ezirányú fejtegetését: Népgazdasági tervezés és irányítás 432—433. old.

¹⁵ L. Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Akadémiai Kiadó. Bp. 1972. 97—102, 168—169. old.

¹⁶ L. Szabó Imre: A jog korlátai. Magyar Tudomány. 1972. 4.

hogy a gazdaságirányítási jogosítvány kategória nem alkalmazható azon szocialista országok gazdaságirányításában, amelyeknek reformja az önelszámolás vertikális kiterjesztésével a tervezési-szervezési és áruelemek tudatos összeolvasztására törekednek. A gazdaságirányítási jogosítvány a reform után kialakult magyar gazdaságirányítási metódus jellegzetes kategóriája, amely az államigazgatási és polgári jogi eszközök tudatos elvi szétválasztásával törekszik a gazdaságirányítás komplex szabályozásának megvalósítására.

3. A gazdaságirányítási jogosítványok alapját tehát a szabályozók képezik.

Közvetett gazdasági szabályozók körébe a közgazdasági irodalom nem címzett általános „játékszabályokat” sorol — arra a gazdálkodó szervre, amely az adott gazdasági magatartást tanúsítja, az előirányzott hatás beáll. A közvetett szabályozó szűk közgazdasági szemléletben piacszabályozó, a különböző áru és pénzkategóriák tipikus reagálásokat kiváltó automatizmusaira épül. Ha azonban kitágítjuk ezt a fogalmat a közvetett szabályozók államigazgatási fogalmába másodlagosan beleértendő a nem közvetlenül piacszabályozó jellegű, de gazdasági tartalmú irányelvek, elvi állásfoglalások, ajánlások is — ezen irányelvekben stb. az államigazgatásban általánosan használt szervezés-technikai eszközök válnak gazdasági tartalmuknál fogva gazdasági szabályozóvá.

A közvetlen gazdasági szabályozó jellemzője, hogy címzett, egy-egy gazdálkodó szerv részére kifejezetten megállapított konkrét egyedi gazdasági feladat, amely feltétlen megvalósítást kíván. A közvetlen szabályozó éppen pozitív vagy negatív parancs jellegénél fogva kiváltképp alkalmas arra, hogy konkrét esetekben az adott gazdálkodó szerv érdekeivel szemben is szolgálja a népgazdasági érdekek megvalósítását. Ebbe a körbe tartoznak a különböző konkrét gazdasági utasítások, a központi gazdálkodás, a kontingentálás egyes formái, az egyes gazdasági jellegű egészségügyi, tűzrendészeti, munkavédelmi kötelezések.²⁰

A közvetett és a közvetlen gazdasági szabályozók között egy vegyes szabályozási típus is meghúzódik, amely ugyan nem egyedi, hanem általános jellegű, de kötelező kényszerbefolyást gyakorol a gazdasági folyamatok egyes elemeire. (Pl. egy ár fixálása — aki adott termékfajta értékeseit, csak ezen a kötelező áron adhatja el.) Ebbe a körbe tartoznak a szerződési kényszer általános, nem kijelöléses formái, mindazon generális jellegű tilalmak, korlátok, kötelezések, engedélykérési stb. előírások, amelyek a gazdálkodó szervek működését határolják körül.

A közvetett, vegyes és közvetlen szabályozók különböző halmazai, egymásba átmenő, ve-

gyülő formái, tipikus és atipikus alakzatai képezik a gazdaságirányítás eszköztárának egészét, ehhez járul a jogi közvetítés, a jogi forma. Felvethető, hogy a szabályozónak ez a fogalma nem parttalan kategória-e, hiszen ezen az alapon a gazdaságirányításnak szinte valamennyi, makroökonómiai döntéseket a gazdálkodó szervekre részére közvetítő aktusa szabályozónak minősül, sőt tulajdonképp az is, ha valamely területet a gazdaságirányítás nem szabályoz (a hatósági ármegállapítás mellőzése, azaz a szabadár ugyancsak gazdasági szabályozásnak minősül). Az ilyen értelemben vett parttalanság azonban úgy véljük ez esetben csak hasznos, éppen az a cél, hogy a gazdaságirányítás transzmissziós eszközeinek minél szélesebb köre kerüljön be a gazdaságirányítási jogosítványok egységesen közgazdasági és jogi államigazgatási kategóriájába. A fogalomképzésnek előnye továbbá, hogy a szocialista tervgazdálkodásnak valamennyi típusára alkalmazható (a közgazdasági irodalom jelentős része a gazdasági szabályozók fogalmát lényegében csak a reform után létrejövő tervgazdálkodásra hasznosítja) — a reform előtti direkt tervgazdálkodás is gazdasági szabályozással operált, de olyan szabályozással, amelyben a közvetlen szabályozók domináltak.

A szabályozók jogi közvetítésének alapkérdése, hogy mi értendő a gazdaságirányításban jogi eszközön. Úgy véljük, hogy a jogi eszköz fogalma a gazdaságirányításban (és általában az egész államigazgatásban) is csak a *jogszabályhoz* kötődhet — vagy úgy, hogy a gazdasági szabályozó a jogszabályban testesül meg, vagy úgy, hogy jogszabályalkalmazásként-végrehajtásként jelentkezik.

Az a körülmény, hogy a direkt tervgazdálkodás gazdaságirányításában — számtalan pusztán technikai vagy konkrét egyedi előírás jogszabályi formába öltése folytán — a jogszabályfogalom meglehetősen devalválódott, az irodalom egy részét vagy arra vezette, hogy jogszabály általános és a jogszabály különös államigazgatási fogalma között különböztessen,²¹ vagy arra, hogy a gazdaságirányítási jogszabályok egy részét (pl. miniszteri normatív utasítást) egyszerűen ne tekintsek „valódi” jogszabálynak.²² Az új gazdasági mechanizmusban a gazdasági részfolyamatok aprólékos központi túlszabályozásának megszűnésével úgy véljük minden lehetőség meg van arra, hogy ez az ellentmondás megszűnjön és a *gazdaságirányítási jogszabályok valamennyi alkotmányos jogforrási formája valóságos jogszabállyá, általános magatartási szabállyá változzon*. Mindez nem áll ellentétben azzal, hogy a közvetett gazda-

²¹ L. pl. Samu Mihály: Az államtudomány szakágazatai, az alkotmányjog és az államigazgatási eljárásjog. Állam és Igazgatás. 1967. 12. 1086. old.

²² L. pl. Kovács István: A társadalom gazdasági berendezkedése és az államjog. Gazdasági és Jogtudomány. 1970. 3—4. 421. old.

²⁰ Látható, hogy a közvetett szabályozók körét is tágabban vonjuk meg, mint ahogyan azt általában a közgazdasági irodalom körvonalazza.

sági szabályozók jogszabályi megjelenítése folytán a gazdaságirányító jogszabályok továbbra is (csak más minőséggel, mint eddig) fognak tartalmazni atipikus (ajánló, programszerű, feladatmeghatározó stb.) normákat. Az atipikus gazdaságirányítási jogszabályok a gazdaságirányítás speciális jogi dogmatikai igényeit jelzik, amelynek sajátos új jogforrási formákkal, új típusú normaszervezetekkel stb. való kielégítése a jogelmélet és a jogalkotás során következő feladatát képezi.

Egyúttal az államigazgatási irodalom uralgó álláspontjával szemben rá kell mutatni arra, hogy az „operatív szervezés-végrehajtás”, a parancs jellegű államigazgatási egyedi aktusok nem képeznek a gazdaságirányításban jogi eszközt. A közvetlen gazdasági szabályozók fogalmánál elmondottakkal összhangban: ha egy konkrét aktus parancsszerű, attól még nem lesz jogi jellegűvé. Az utasítás és általában az operatív beavatkozás más módszerei nem a gazdaságirányítás jogi eszközei, hanem olyan szervezőtechnikai módszerek, amelyek gazdasági tartalmuk folytán közvetlen gazdasági szabályozóvá válnak. E kérdéskörben feltehetően az hat zavaróan, hogy a gazdaságirányítás során kiadott jogszabályok nem csak a gazdálkodó alanyokra nézve állapítanak meg jogokat és kötelezettségeket, hanem jogilag szabályozzák a gazdaságirányító szervek gazdasági szabályozó és szervező tevékenységét, különböző cselekvési lehetőségeket biztosítva számukra. Ezen cselekvési lehetőség jogszabályban előírt formákban való kimerítése a gazdaságirányítási jogszabályalkalmazás — jogszabályvégrehajtás.²³ Gazdasági reformunk egyik leglényegesebb vonása, hogy a gazdálkodási folyamatokba való operatív beavatkozások, a vállalat utasítása stb. gazdaságirányítási jogszabályalkalmazással — jogszabályvégrehajtással válnak: csak jogszabályi felhatalmazásra és jogszabályi feltételek, illetve keretek között realizálódhatnak. *Világos elvi különbséget kell tenni azonban a jogszabály, mint a gazdasági szabályozók jogi formája és az olyan egyedi gazdaságirányítási aktusok között, amelyek jogszabályban foglalt felhatalmazás alapján és jogszabályban szabályozott feltételek szerint parancs jelleggel valósítanak meg gazdasági szabályozást.*

A közvetett és egyes szabályozók előzőekben ismertetett kategóriái vonatkozásában perspektivikusan felállíthatjuk azt a követelményt, hogy ezek a szabályozók államigazgatási jogban jelentkező alakzatai jogszabályban jelenjenek meg. A közgazdaságilag elsődlegesen közvetettnek tekintett szabályozók túlnyomó többsége azért, hogy általános gazdasági feltételeket állapítsanak meg, szinte vonzza a jogszabályi megjelenítést. Ami a közgazdasági irodalom által

a közvetett szabályozók körébe sorolt egyedi aktusokat illeti, azok többsége — mint már láttuk — polgári jogi érvényesítést kíván, és ezért a gazdaságirányítási jogosítványok köréből kiesik. Azok a jelenlegi gyakorlatban indirekt szabályozásnak minősülő egyedi aktusok, amelyek nem polgári jogi formákban hatályosulnak (különböző szubvenciók, dotációk), alighanem átmeneti jelenségnek minősülnek, vagy pedig a jövőben természetüknek megfelelően elvileg polgári jogi eszközökkel bonyolítandók.²⁴ A közvetett szabályozóknak mind az elsődleges, mind pedig a másodlagos típusa (irányelvek stb.) körében természetesen számos olyan szabályozó található, amely nem tipikus, hanem atipikus normát, normaszervezetet kíván (ajánló, szervező, programszerű, feladatmeghatározó stb.), ez azonban nem érinti a jogszabályban való jelentkezés követelményét. A egyes szabályozók tekintetében általában ilyen probléma nincs, a jogszabályban való megtestesülés követelménye meglehetősen nyilvánvaló, mégpedig tipikus jogi normaként, szankcionált általános magatartási szabályként. (Pl. ha az árjogszabály adott termékre fixárat állapít meg, úgy ez a gazdálkodó szervekre nézve minden további konkrét gazdaságirányító aktus nélkül kötelező.)

Ha a közvetett szabályozók többségükben vagy kizárólagossággal atipikus normát képeznek és önállóan jelentkeznek (pl. hitelpolitikai irányelvek), úgy speciális jogforrási formát kell intézményesíteni. Ilyen jogforrási forma a normatív határozat formájában kormányzati szinten rendelkezésre áll, szükség lenne azonban hasonló jellegű alakzatokra a funkcionális, az ágazati, sőt esetleg a vállalatfelügyeleti irányítás vonatkozásában is. Igen sok esetben, különösen a közgazdaságilag elsődlegesen közvetettnek minősülő szabályozók esetében azonban a közvetett szabályozókat tartalmazó atipikus normák szerves egységben jelentkeznek a egyes szabályozókat kifejező tipikus normákkal. Ilyen esetben nincs szükség speciális jogforrási formákra — pl. egy árjogszabály a különböző közvetett és egyes szabályozókat, illetőleg különböző átmeneti — vegyülő formákat tartalmazó tipikus és atipikus jogi normákból áll.

A jogszabályba atipikus vagy tipikus normaként foglalt közvetett szabályozást *gazdasági befolyásoló jogosítványnak* nevezhetjük. Az ugyancsak jogszabályban, mégpedig tipikus jogi normaként megjelenő vegyes szabályozást *gazdasági korlátozó jogosítványnak* keresszéljük. A gazdasági befolyásoló és a gazdasági korlátozó jogosítvány egymást szorosan feltételezi, az ún. korlátozó jogosítvány a befolyásoló jogosítványnak általában szerves kiegészítője. A „korlá-

²³ Az államigazgatási jogszabályalkotás, illetve jogalkalmazás-jogszabályvégrehajtás különválasztásának elvi alapjaira nézve ld. Varga József: A hatósági tevékenység és a hatósági szervezet. 19—44. old.

²⁴ Két megjegyzés: a) A közgazdasági irodalom általános jelleggel a különböző egyedi dotációk visszaszorítását látja indokoltnak, b) A gazdaságirányítás szerződéses módszereinek elterjesztését a jogirodalom egyre inkább kedvezményezi és ezzel kapcsolatban felveti az ún. igazgatási szerződés általános kategóriájának meghonosítását.

tozó” jogosítvány egyébként is jogi megközelítést jelent, közgazdasági oldalról a korlátozó jogosítvány tartalmát az esetek többségében nem vitásan a gazdasági befolyásolás körébe sorolnák — pl. a jövedelemszabályozást közgazdaságilag a befolyásolás-ösztönzés egyik leglényegesebb elemeként tartják nyilván, de normáinak többségét jogilag a gazdasági korlátozó jogosítvány olvasztaná az előbbieket értelmében magába. Úgy gondoljuk, hogy nem az elnevezés a fontos. A lényeg az, hogy ha a szocialista gazdaságirányítás alapvetően a gazdasági befolyásoló és korlátozó jogosítvánnyal operál, ha tehát a gazdasági szabályozásnak jogszabályokban jelentkező formáit veszi államigazgatásilag elsősorban igénybe (a közvetett gazdasági szabályozás polgári jogi formáival kiegészítve), úgy ez a szocialista tervgazdálkodás indirekt típusúnak minősül.

Nyilvánvaló azonban az is, hogy az indirekt szocialista tervgazdálkodás egyetlen formája sem nélkülözheti a közvetlen szabályozást. Itt azonban két lényeges elemre kell tekintettel lenni. Egyrészt törvényességi és gazdasági garanciális szempontból is fel kell állítani azt a mindennapi gyakorlatban még nem teljesen érvényesülő követelményt, hogy közvetlen szabályozásra csak a gazdasági befolyásoló és korlátozó jogosítvány keretei között, nekik alárendelve kerülhet sor, azaz csak *jogszabályi felhatalmazás alapján és jogszabályi előfeltételek szerint*. Másrészt a közvetlen szabályozókat éppen megvalósulásuk államigazgatási jogi formája szerint differenciálni kell.

Ezt a differenciálást meglehetősen megnehezíti az az államigazgatási közfelfogás, amely a hatósági aktus fogalmát igen kiterjesztően értelmezi, részben a jogalkotást is hatósági jellegű tevékenységként értékeli, részben pedig mindenfajta államigazgatási egyedi parancs jellegű aktust hatósági aktusnak tekint. A hatósági aktus kategóriáját ahhoz, hogy a gazdaságirányításban eredményesen tudjuk felhasználni, feltétlenül le kell szűkíteni az egyedi aktusokra, másrészt különbséget kell tenni az egyedi kényszeraktusok között is abból a szempontból, hogy a kötelezés „külső” vagy „belső” viszonyban érvényesül. Közismert példával élve, ha a tanács építési osztályához a saját vállalatfelügyelete alatt álló építőipari vállalat fordul építési engedélyért, úgy az építési engedélyben megállapított kötelezések, függetlenül a tanács és a vállalat között egyébként fennálló felügyeleti viszonytól, hatósági kötelezések, mert a szakigazgatási szerv ebben az ügyben hatóságként, tehát elvileg úgy járt el, mintha a vállalat nem is lenne „tanácsí”. Ezzel szemben, ha ugyanez a tanácsí szerv ugyanezt a vállalatot a 11/1967. (V. 14.) Korm. sz. rendelet 24. §-a alapján valamely gazdasági cselekvés végrehajtására utasítja, úgy függetlenül attól, hogy az építésügyi osztály hatóságként is funkcionál, ez az intézkedés nem hatósági jellegű.

A gazdasági hatósági jogosítvány — amely tehát nem teljesen azonos a hagyományos államigazgatás hatósági jogosítványával — jogszabály alapján foganatosított állami kényszerrel biztosított olyan kötelező egyedi aktust jelent, amely a közvetlen szabályozók gazdálkodásfelügyeleti viszonyon kívüli érvényesítési formája. Ezen általános alapjellemzőn belül a gazdasági hatósági jogosítvány lehet negatív rendészeti jellegű, de pozitív operatív beavatkozás is, létrejöhet a hagyományos hatósági jogosítványra jellemző államigazgatási eljárási formák szerint (1957. évi IV. tv), de ilyen eljárási formák nélkül is (engedély egy gazdasági társulás létrehozására). A gazdasági hatósági aktus alkalmazhat meghatározott kódexszerű ágazati vagy funkcionális jellegű államigazgatási anyagi jogot, de lehet, hogy mögötte nincs ilyen kiforrott állami gazdasági „különös” jogszabály, sőt az is, hogy az alkalmazott jogszabály nem is államigazgatási (mint az előbbi társulási példában). A hatósági jogosítvány érvényesülhet valamennyi gazdasági szektorra kiterjedően, de úgy is; hogy alkalmazási köre egy-egy gazdasági szektorra, vagy akár azon belül is csak egy kisebb körre hat ki. Az egységes alap azonban az, hogy a gazdasági hatósági jogosítvány a közvetlen szabályozók „külső viszonyban”, gazdálkodásfelügyeleten kívül érvényesített államigazgatási jogi alakzata.

A szocialista gazdálkodó szervek valamennyi fajtájával szemben azonban sajátos „hierarchikus” gazdálkodásfelügyelet is érvényesül, és ilyen értelemben vett „belső” gazdaságirányítási viszony áll fenn. A gazdálkodásfelügyelet legismertebb formája az állami vállalatok felügyelete [11/1967. (V. 14.) Korm. sz. rendelet IV. fejezete], de fennáll ez az irányítási forma — természetesen több vonatkozásban más tartalommal, mint az állami vállalatoknál — a szövetkezetek és a gazdálkodó szervek mint működő társulások (közös vállalat, egyesülés) vonatkozásában is. A szövetkezetek és a társulások felügyeletét tételesen jogunk és irodalmunk általában „törvényességi” felügyeletnek minősíti, gazdasági szempontból azonban úgy véljük, hogy itt a törvényességi jelleg mögött nem vitásan gazdaságirányítási alakzattal állunk szemben.²⁵ A gazdálkodásfelügyelet körében is sor kerülhet arra, hogy a gazdálkodó szerv felügyeletét ellátó gazdaságirányító szerv egyedi kötelező rendelkezéseket hoz. Pl. az állami vállalatok felügyelete körében a vállalat átszervezésének elrendelése, kötelező konkrét utasítás, a vállalat tevékenységi körének módosítása, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek

²⁵ A gazdálkodásfelügyelet kategóriájának részletes indokolását ld. *Sárközy Tamás*: A vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1972. 181—198. o. Megjegyezni szeretnénk, hogy a hivatkozott könyvben foglalt terminológiától az e cikkben foglaltak néhány részletkérdésben eltérnek, mivel a szerző nézetei a könyv kéziratának lezárása óta bizonyos mértékben módosultak.

felügyelete körében a szövetkezet megszüntetése; a vezetőség tevékenységének felfüggesztése, a szövetkezeti határozat megsemmisítése, a szövetkezet szanálása, a szövetkezet utasítása pl. kényszeregyesülésben való részvételre stb. Igen hasonlítanak ezek a gazdálkodásfelügyeleti aktusok a hatósági aktusokhoz: szintén egyedi, kötelező és állami kényszerrel biztosított aktusokkal állunk szemben, amelyek jogszabályi felhatalmazás alapján és jogszabály által körülhatároltan eszközölhetők és közvetlen szabályozókat fejeznek ki. Az egyetlen különbség, hogy itt a kötelezés kifejezetten a gazdálkodásfelügyeleti kapcsolatra tekintettel érvényesül, ami viszont sajátossá teszi a kötelezés megnyilvánulási módjait, kényszerelemét, eljárási formáit stb. A közvetlen gazdasági szabályozók kötelező egyedi aktusban a gazdálkodásfelügyelet szorosabb keretein belül való alkalmazását *gazdasági felügyeleti közvetlen jogosítványnak* nevezük.²⁶

A végeredmény tehát az, hogy gazdaságirányításunk szabályozó eszközei jogi formájukban négy államigazgatási jogosítványban foglalhatók össze, nevezetesen: a) gazdasági befolyásoló jogosítvány (jogszabályban tipikus vagy atipikus normával kifejezett közvetett szabályozó); b) gazdasági korlátozó jogosítvány (jogszabályban tipikus normával kifejezett vegyes szabályozó); c) gazdasági hatósági jogosítvány (egyedi aktusban, külső kapcsolatban jelentkező közvetlen szabályozó); d) gazdasági felügyeleti közvetlen jogosítvány (egyedi aktusban, gazdálkodásfelügyeleti kapcsolatban jelentkező közvetlen szabályozó).

4. A gazdaságirányítási jogosítványok ezen közzgazdasági és jogi eszközök egységén alapuló speciális államigazgatási fogalma úgy véljük alkalmas lehet a közzgazdasági és jogi szemléletmód relatív közelítésére, valamint arra, hogy a gazdaságirányítás különböző ágaiban található, sokszor rendkívül zűrzavaros és eltérő fogalomhasználatot megszüntesse. Gazdaságirányításunk tartalma és módszere — az állami szektoron kívül és belül egyaránt — elvileg és alapvetően *azonos*, ami természetesen nem zárja ki ezen elvi egységen belül a szocialista gazdálkodó szervek egyes fajai (állami vállalat, szövetkezet, társulások jogi személy) szerinti differenciáltságot, de azt nézetünk szerint megkövetelné, hogy az alapterminológiában egységet tartsunk. Friss jogszabályi példával élve, új szövetkezeti törvényünk VIII. fejezete a „szövetkezetekkel kapcsolatos állami tevékenység”

²⁶ A szövetkezeti irodalom a szövetkezetek felügyeletének operatív aktusait általános jelleggel a hatósági jogkörhöz sorolja, ezt a véleményt már nem osztjuk. Természetszerűen lényeges különbség van az állami vállalatok felügyelete és a szövetkezetek, valamint egyéb nem állami alapítású szocialista gazdálkodó szervek felügyeletének közvetlen aktusai között, ez a belső differenciáltság azonban véleményünk szerint az egy jogosítványba való sorolást nem gátolja meg.

(?) címén az alábbi tevékenységi formákat különbözteti meg: a) jogi szabályozás, b) gazdaságirányítás (ide sorolva kiemelten az ágazati „gazdasági befolyásolást és szakmai (?) felügyeletet”), c) hatósági tevékenység (általános, illetve szakigazgatás), d) törvényességi felügyelet. Ezzel szemben nézetünk szerint az állam szövetkezetekkel „kapcsolatos” tevékenysége éppen hogy a gazdaságirányítás, és ezt a gazdaságirányítást nemcsak hogy nem előzi meg a jogi szabályozás, hanem ez a jogi szabályozás — amely a szövetkezetek gazdasági befolyásolásának is egyik fő megjelenési formája — a hatósági tevékenységgel és az egyáltalán nem pusztán törvényességi felügyelettel együtt e gazdaságirányítás *alkotóelemét* képezi.

Utolsó kérdés ezek után, hogyan viszonyulnak az ilyen tartalmú gazdaságirányítási jogosítványok az olyan ezideig gyakran használt kategóriákhoz, mint a gazdaságpolitikai irányítás, a közhatalmi irányítás és végül az állami tulajdonosi irányítás. Egyszóval erre a kérdésre úgy lehet válaszolni, hogy a gazdaságpolitikai, közhatalmi és tulajdonosi irányítás nem önálló gazdaságirányítási jogosítványt képeznek, hanem a gazdaságirányítás egészét jellemzik és így áthatják — ha különböző módon és jelleggel is — a gazdasági befolyásoló, korlátozó, a hatósági, valamint a felügyeleti közvetlen jogosítványt egyaránt.

A gazdaságpolitikai irányítás terminológiáját úgy véljük a szocialista tervgazdálkodás azon típusa gazdaságirányítása *egészére* kell használnunk, amelyben közzgazdaságilag a közvetett szabályozók, jogilag a jogszabályok dominálnak, a közvetlen szabályozók pedig a közvetett szabályozásnak és az általános jogi normáknak alárendelve, azok kiegészítéseképp funkcionálnak. Ez csak olyan esetben lehetséges, ha a makroökonómiai és mikroökonómiai döntési szféra világosan elkülönül és a makroökonómiai döntések a gazdasági és jogi szabályozás transzmisszióján keresztül jutnak el a gazdálkodó szervekhez. Másszóval a gazdaságpolitikai irányítás terminológia alkalmas annak értékelésére, hogy az indirekt tervgazdálkodás gazdaságirányítása direkt tervgazdálkodáshoz képest kevésbé operatív, erősebben átfogó, elvi, perspektivikus, fejlesztő jellegű. A gazdaságpolitikai irányítás tehát nem egy gazdaságirányítási jogosítvány, nem lehet a gazdasági befolyásolásra korlátozni, hanem gazdaságirányításunk jellegét általánosan jelzi, áthatja mind a 4 jogosítványt.

A gazdaságirányítás államigazgatási eszközei továbbá valamennyien közhatalmi jellegűek, ha differenciált módon és mértékben is. Tartalmától függetlenül ugyanis közhatalmi jellegű — minden *jogszabály* (a jogszabály fogalmilag elválaszthatatlan az állam közhatalmi jellegétől, azaz az atipikus, ajánló stb. jogszabályoknál is — enyhébben, keretjelleggel, sajátosan, de — megtalálható a kényszerelem, a jog-

szabály közvetett gazdasági szabályozó tartalma nem teszi a jogszabályt jogilag is indirektté),

— minden állami szerv által, jogszabályi felhatalmazás alapján, jogszabályi feltételek között hozott, állami kényszer igénybevételével biztosított *kötelező egyedi aktus*. Ez egyben azt jelenti, hogy a közhatalmi jelleg nem lehet a hatósági jogosítványhoz kötni, mind a 4 gazdaságirányítási jogosítvány közhatalmi jellegű.

Az állami vállalatok irányításának *valamennyi* eleme közhatalmi, a vállalatfelügyelet keretében alkalmazott közvetlen szabályozó eszközök is. A konkrét gazdasági utasítás végrehajtását pl. a vállalatfelügyelet nemcsak „egyszerű gazdasági” (közismert, de véleményünk szerint hibás elnevezéssel tulajdonosi) eszközökkel, hanem állami kényszerrel is biztosíthatja, bár ezek a kényszerformák kevésbé kialakultak és más jellegűek is, mint pl. a hatósági kötelezésekénél. A vállalatalapítás és a tevékenységi kört meghatározó határozat szintén állami kötelező aktus, amely nemcsak az érintett vállalatra, hanem mindenki másra nézve is kötelező — pl. a vállalatfelügyeleti szerv által a jogszabályi előírásoknak megfelelően létrehozott vállalatot az alapító határozat tartalma szerint kell bejegyezni a vállalati törzskönyvbe stb.

A gazdaságirányítás elvi egységénél fogva az állami vállalatok irányítása és ezen belül a vállalatfelügyelet is közhatalmi jellegű, de az állami szektoron kívüli gazdaságirányítás közhatalmi jellege sem azonos már a hagyományos politikai igazgatás közhatalmi minőségével. Az egységes gazdaságirányításban belül, a belső differenciáltság elvénél fogva a speciális közhatalmi jelleg a gazdaságirányítás egyes formáiban árnyaltan, relatíve eltérően jelentkezik — az állami szektoron kívüli gazdaságirányítás „közhatalmisága” főleg formai oldalról közelebb áll a hagyományos államigazgatáshoz, mint a vállalati irányítás. Mindez a fejlett szocialista állam „félállamiságát” fejezi ki sajátos módon, azt, hogy az állam gazdasági szervező funkcióját már a hagyományos államfunkciókhoz képest eltérő tartalommal, formákban és eszközökkel valósítja meg, a közhatalmi jelleg klaszikus kényszerelemét relatíve háttérbe szorítva. (Ezt a félállamiságot fejezi ki egyébként más jogi módszerrel a szocialista gazdasági reformok más típusában a hagyományos állam-

igazgatás és vagyoni kapcsolatok helyébe lépő „gazdasági jogviszony” kategóriája is.)

Végül szakítani kell azzal a felfogással, mely szerint az állami tulajdonosi irányítás közvetlen hierarchikus viszonyt tételez fel a gazdaságirányító szerv és a vállalat között, és nem lehet az állami tulajdonosi jogkör tartalmát a vállalatfelügyelet néhány operatív egyedi kényszerbeavatkozására korlátozni.²⁷ Az állami tulajdonosi irányítás lényege a reform után éppen hogy a közvetett szabályozás és a jogszabályi úton való irányítás, nem pedig a vállalatfelügyelet néhány kivételes közvetlen eszköze — ami következtében nemcsak a vállalatfelügyelet, hanem a kormányzati, funkcionális és az ágazati irányítás is tulajdonosi irányítás jellegűt kap. Ha a tulajdon lényege közgazdasági értelemben az elsajátítás, úgy aligha lehet azt a jövedelemszabályozási rendszert kihagyni a tulajdonosi jogosítvány köréből, amellyel az állam a tiszta jövedelem jelentős részét központilag elsajátítja. Éreztetni ezt egyébként a gazdasági mechanizmus reformjáról szóló párthatározat is annyiban, hogy az állam tulajdonosi jogosítványainál az adórendszerrel, a vállalati alapképzés meghatározásáról és a munkadíjazás központi szabályozásáról, a vállalatszervezéssel és a vállalati vezetéssel kapcsolatos jogokat megelőzve beszél.

Az állami tulajdonosi irányítás tehát mind a 4 jogosítványt áthatja. Természetes azonban, hogy jóval kevésbé érvényesül egy hatósági aktusban, mint egy vállalatfelügyeleti kötelezésben — általában tehát a már többször említett differenciáltság itt is érvényesül. Az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségének egységénél fogva azonban — amely nemcsak alanyi, hanem a gazdaságirányítás teljes keresztmetszetében érvényesülő tartalmi egység is — az állami tulajdonosi irányítás nem egy leszűkített jogosítvány, nem egy beavatkozási lehetőség a sok közül, hanem a közhatalmi minőséggel együtt, rendkívül árnyaltan, váltakozó módon, formában és mértékben egész gazdaságpolitikai irányításunkat beborítja.

Sárközy Tamás

²⁷ L. pl. Berényi Sándor: Nép gazdasági igazgatás 16 és 33. old., Wilczek Jenő: A vállalati tervezés és gazdaságirányítás új rendszerében. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1968. 21. old. és Csanádi György: Polgári jog. 25. old., Nép gazdasági tervezés és irányítás. 440. old.

A katonai bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának helye az igazságügyi szervezetben

I. Az állam külső védelmét és belső rendjének fenntartását fegyveres erői biztosítják. Ezért az uralkodó osztályok minden társadalmi rendben kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a fegyveres erők fegyelme és szolgálati rendje fenntartásának, s igyekeztek azt különleges büntető anyagi és alaki jogszabályokkal is körülbástyázni. E különleges szabályozásnak elsődleges fontossága volt az osztályuralomra épülő társadalmakban, ahol a fegyveres erők beosztottainak zöme az elnyomott osztályok tagjaiból tevődött össze; míg az uralkodó osztály csupán a vezető helyek betöltését látta szükségesnek, hogy azon keresztül biztosítsa a fegyveres erők kézben-tartását, alkalmassá tételét a céljaira való felhasználására. Mindebből következett, hogy a bírói hatalmat, a különleges anyagi és alaki jogszabályok alkalmazásának lehetőségét, a fegyveres erők körében mindenkor az uralkodó osztály tagjaiból kikerülő vezető réteg tartotta kezében. A középkor végéig ez lényegében abban nyilvánult meg, hogy a bírói hatalmat közvetlenül a hadsereg vagy seregtest parancsnokok gyakorolták, esetleg személyes megbízottaik útján.

Az önálló katonai igazságügyi szervezet létrehozásának szükségessége csak a kapitalizmus hajnalán, annak jogegyenlősítő és az azonos állampolgári jogok érvényesítésének látszatát keltő törekvéseivel merült fel. A magyar történelemben ennek nyomaival csak Rákóczi szabadságharca, majd az 1848—49-es függetlenségi harc idején találkozhatunk. A több évszázados osztrák elnyomás ugyanis s ennek biztosítása érdekében a fegyveres erőknek az idegen uralkodó kezében tartása, az önálló magyar hadsereg s a megfelelő magyar katonai igazságügyi szervezet kialakítását is gátolta. Így csak az 1867. évi kiegyezést követően, hosszú parlamenti harcok után került sor a még mindig közös hadügyi vezetés irányítása alatt álló s csupán viszonylagos önállósággal rendelkező honvéd alakulatok felállítására; majd ismét hosszabb szünet után a különálló magyar katonai igazságügyi szervezet létrehozására. Ez az 1912. évi XXXIII. törvénycikkbe foglalt Katonai Bűnvádi Perrendtartással (Kbp) történt meg. Ennek 19. §-a rendelkezett akként, hogy a katonák ügyeiben első fokon a katonai törvényszékek járnak el, melyeknek fellebbezési fórumaként a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék működik.

E rendelkezés, mely létrehozta az önálló magyar katonai igazságügyi szervezetet — s lényegében csak az akkor hatályos osztrák katonai büntető perrendtartás fordítása volt —, nem változtatott annak jellegén, mert a büntető hatalmat továbbra is az uralkodó osztály tagjaiból kikerült hadsereg-vezetés kezében hagyta. Nemcsak azáltal, hogy a büntető eljárás megindítá-

sának jogát az illetékes katonai parancsnokok hatáskörébe utalta, hanem a törvény akként is rendelkezett, hogy a katonai eljárásban a szakjogász, a katonai bíró csupán mint tárgyalásvezető, szaktanácsadóként működhetett közre, a katonai törvényszékek eljáró tanácsainak elnöke és tagjai pedig a katonák köréből — az előbbieket feltétlenül a tiszti karból — kerüljenek ki. Ezen túlmenően az egész testületet a hadsereg főparancsnoka, béke idején a hadügyminiszter alárendeltségébe helyezték.

Ez a rendezés kiválóan megfelelt az uralkodó osztály érdekeinek a proletárdiktatúra leverését követően — Magyarországnak a monarchia kötelékéből való kiválása után — is, mert megfelelően szolgálta a dolgozó osztályok elnyomásának érdekeit. Az ekként szervezett testületet ezután is jól fel lehetett használni a hadseregben belül, de azon kívül is az elnyomott osztályok fékentartására. Ezt igazolja, hogy a háborús készülődés jegyében, majd a Szovjetunió ellen indított rablőháború idején az ország szabadságáért és függetlenségéért harcoló személyeket, a munkás-mozgalom vezetőit is a katonai bíróságok előtt igyekeztek hazaárulás címen felelősségre vonni. A Horthy korszak alatt ezért a katonai bírósági szervezet lényegében mindvégig érintetlenül maradt. Csupán az első fokú bíróságok elnevezése változott a hadsereg béke idején, illetve a háború előkészítésének, majd a hadbalépésnek az időszakában szükségessé vált szervezeti változásainak megfelelően. A katonai törvényszékek helyett így hol vegyesdandár, hol hadosztály, hadtest vagy kerületi bíróságok működtek első fokon, s ezekhez járult a háború ideje alatt az azonos hatáskörrel, de lényegében kifejezetten a munkásmozgalom elleni harcra létrehozott VKF 2. különbíróság is.

Másodfokon mindvégig a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék járt el, amelynek jelentősége azonban az utolsó években maídem teljesen megszűnt, mert az ország területére is kiterjesztették a hadrakelt seregre vonatkozó büntető eljárási szabályokat. Azok pedig az első fokú bíróságok ítéletei ellen nem adtak lehetőséget a perorvoslatra, miáltal még fokozottabban használták eszközül a leszámolásra a rablőháború s a faszizmus ellenzőivel szemben.

II. A faszizmus elleni harcra 1945 elején létrejött új demokratikus szellemű hadsereg céljaira ez a rendezés nyilvánvalóan nem felelt meg. A rendelkezésre álló rövid idő alatt azonban a katonai igazságügyi szervezet törvényi módosítására nem nyílt lehetőség, s így a katonai bíróságok továbbra is a régi formában működtek. A béke körülményei között viszont a hadrakelt seregre vonatkozó háborús szabályok alkalmazásának lehetősége megszűnt. Az újjá-

szervezett honvéd bíróságok fellebbezési fórumaként ezért az 1946. évi III. törvény 1. §-a létrehozta a Kúria külön (honvéd bírósági fellebbezési) tanácsát, mely a régebbi Legfelsőbb Honvéd Törvényszék hatáskörét vette át. Ezt azonban a Katonai Bünvádi Perrendtartás módosításáról rendelkező 1948. évi LXIII. törvény (Kbp) rövidesen megszüntette és a katonai bírósági szervezet különállását e téren is visszaállítva, létrehozta helyette a Katonai Főtörvényszéket. Ennek elnevezését azután az 1951. évi 31. számú tvr. (Bpé) 22. §-a Katonai Felsőbíróságra változtatta. A katonai igazságügyi szervezetet e törvények továbbra is meghagyták a honvédelmi miniszter irányítása alatt. A későbbiek során azonban ez a szervezés ellentétbe került a kialakuló szocialista jogrenddel, s elősegítette a következő évek törvénysértéseit is. A lenini elvek érvényesülésével, a hibák kijavítása és a szocialista jogelvek megfelelő érvényrejtetése érdekében ezért a Magyar Népköztársaság bírósági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény a katonai bírósági szervezet különállását megszüntette, s a szocialista állam rendjének megfelelően a katonai bíróságokat — különbíróságként — az egységes bírósági szervezet keretébe helyezte.

Természetesen a szocialista állam sem szüntethette meg a katonai bíróságok viszonylagos önállóságát. A fegyveres erők és a fegyveres testületek fegyelmének, valamint szolgálati rendjének biztosítása ugyanis a szocialista államnak is létérdeke, mert ezek biztosítják a békés építő munkát végző ország lakosainak védelmét az imperialisták fenyegetéseivel, külső fámádásaival szemben, de jelentős a szerepük a társadalom belső rendjének fenntartásában is. Ennek érdekében — az egységes anyagi és alaki büntető rendelkezéseken belül — továbbra is fenn kell tartani a harckészültségüket és e feladatokra való alkalmasságukat védő különleges büntető jogszabályokat; s egyben a katonai szolgálati viszonyokat ismerő, így alkalmazásukhoz megfelelő szakismerettel rendelkező külön katonai igazságügyi szervezetet is. A törvény ezért úgy rendelkezett, hogy a katonai bíróságok az egységes bírósági szervezeten belül mint különbíróságok járnak el, s ennek megfelelően azokat a honvédelmi miniszter helyett az igazságügyminiszter felügyelete alá helyezte. Biztosította ugyanakkor, hogy az ítélezés egységessége érdekében — az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően — azok is a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítása alá kerüljenek, s ezért 43., illetve 46. §-ával létrehozta a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumát. A törvény 66. §-ának (2) bekezdésében kapott felhatalmazás alapján azután a Minisztertanács a katonai bíróságok szervezetéről szóló 3/1955. (I. 11.) MT számú rendelete 1. §-ának (2) bekezdésében, illetve a 22. §-ában úgy rendelkezett, hogy a Katonai Felsőbíróság helyett a katonai bíróságok irányító és fellebbezési fórumaként a Legfel-

sőbb Bíróság keretén belül meg kell alakítani a Katonai Kollégiumot. Ennek feladatait a 12—16. §-aiban határozta meg. Szervezetének tényleges felállításáról pedig 1955. március 1-ével a 13/1955. (III. 1.) MT számú rendelet rendelkezett. A katonai bíróságok ítélezésének elvi irányítása ekként kikerült a Honvédelmi Minisztérium, de az Igazságügyi Minisztérium hatásköréből is, s az Alkotmány rendelkezésének megfelelően a Legfelsőbb Bíróság feladatává vált.

A szocialista jogelveknek mindenben megfelelő ezt a rendezést tartotta fenn lényegében a bíróságokról szóló — a közelmúltban megjelent — 1972. évi IV. törvény is. Ennek 26—28. §-ai a Magyar Népköztársaság egységes bírósági szervezetén belül helyezik el — különbíróságként — a katonai bíróságokat. A bíróságokra háruló általános teendőkön túl, külön feladatként jelölik meg számukra a fegyveres erők és a fegyveres testületek fegyelmének megszilárdításában való közreműködést.

III. A bíróságokról szóló törvény — az Alkotmányban lefektetett elveknek megfelelően — a törvényesség biztosítása és a jogalkalmazás egysége érdekében, a katonai bíróságok ítélezésének elvi irányítását továbbra is a Legfelsőbb Bíróságra bizza, s a feladat ellátásával annak Katonai Kollégiumát bizza meg.

A katonai bíróságok azonban nem csak a kifejezetten katonai bűncselekményeket bírálják el, hanem a katonák egyéb bűncselekményeinek, sőt a törvényben meghatározott esetekben a polgári személyek által elkövetett bűncselekményeknek az elbírálása is a hatáskörükbe tartozik. Nyilvánvaló azonban, hogy e bűncselekmények megítélése nem térhet el csupán azon az alapon, hogy azt katonai, s nem polgári bíróság bírálta el. Bár a katonai bíróságok különbíróságok, maga a bírósági szervezet azonban egységes, s azon belül egységes szerv az ítélezés elvi irányítását végző Legfelsőbb Bíróság is. Ennek megfelelően a Katonai Kollégium is a Legfelsőbb Bíróság szerves részeként működik, s feladatát — a katonai bíróságok ítélezésének elvi irányítását — ebből eredően csak a Büntető Kollégiummal szorosan együttműködve láthatja el, mert csak így tudja biztosítani országos szinten az ítélezés egységességét. Amíg azonban a bíróságok feladata Népköztársaságunk állami, társadalmi és gazdasági rendjének, az állampolgárok, valamint az állami, társadalmi és gazdasági szervek jogainak védelme, a katonai bíróságoknak ezen belül külön feladatot is el kell látniuk. Közre kell működniük — amint arra a bíróságokról szóló törvény (a továbbiakban: Tv.) 27. §-ának idézett (3) bekezdése rámutat — a fegyveres erők és a fegyveres testületek fegyelmének megszilárdításában, hogy azok mindenkor alkalmasak legyenek a haza védelmére, a társadalom rendjének és biztonságának megővésére.

Ezek a tényezők határozzák meg a Katonai

Kollégium sajátos feladatát, melynek keretében a Legfelsőbb Bíróság szerves részeként — az abból reá háruló általános feladatokon túl — oly módon kell irányítania a katonai bíróságok ítélkezését, hogy azzal egyrészt országos szinten biztosítsa az ítélkezési egységességét, s ugyanakkor az ítélkezési gyakorlat megfelelő alakításával segítse a fegyveres erők és a fegyveres testületek fegyelmének, szolgálati rendjének megszilárdítását is.

E célok megvalósítása érdekében a Katonai Kollégium, illetőleg a kebelében szervezett tanács [Tv. 32. § (1) bek.] első fokon eljár a katonai bírászkodás alá tartozó azokban az ügyekben, amelyekben a vádiratot a legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bírósághoz nyújtotta be, vagy amelyeknek első fokú eldöntését a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonta. [Tv. 30. § (1) bek. a) pont, Be. 48. §.] Megjegyzem, hogy erre csak kivételesen, igen ritkán kerül sor. A bíróságokról szóló törvény most említett §-a szerint a Katonai Kollégium azokban az ügyekben is első fokon jár el, amelyeket az eljárási törvények hatáskörébe utalnak, a jelenleg hatályos eljárási törvényünk (Be. 349. §) azonban ilyen rendelkezést nem tartalmaz.

A Katonai Kollégium elbírálja továbbá a katonai bíróságok határozatai ellen benyújtott fellebbezéseket és törvényességi óváásokat [Tv. 30. § (1) bek. b) és c) pont] és közreműködik az Elnökségi Tanács munkájában is. A katonai bíróságok ítélkezésének elvi irányítását pedig állásfoglalások és határozatok közzétételével, munkájuk közvetlen segítségével biztosítja. Helyzete folytán azonban tekintettel kell lennie arra, hogy a katonai bíróságok mint különbíróságok az állampolgárok által elkövetett bűncselekményeknek csak kis hányadát bírálják el. A nem katonai bűncselekmények elbírálása tekintetében ezért igazodnia kell az azokra vonatkozóan sokkal szélesebb áttekintéssel rendelkező Büntető Kollégium gyakorlatához, illetve azzal együttműködve kell irányítania azok elbírálása tekintetében a katonai bíróságok ítélkezési gyakorlatát is. Ennek megfelelően a büntető ítélkezés egységének biztosítása érdekében a két kollégium közösen hozza meg állásfoglalásait, s a Katonai Kollégium mindenkor részt vesz a büntető elvi döntések kidolgozásában is.

Egyidejűleg eseti döntésein keresztül is olyan irányítást ad a katonai bíróságoknak, hogy a nem kifejezetten katonai bűncselekmények megítélése tekintetében csak ott és olyan mértékben engedhető meg a büntető bíróságok gyakorlatától való eltérés, ahol és amilyen mértékben azt a fegyveres erők és a fegyveres testületek szolgálati érdekei feltétlenül megkövetelik. Így például az egyébként nem katonai bűncselekmény szigorúbb elbírálását indokolhatja az, hogy a magatartás közvetlenül sértette az elkövető alakulatának szolgálati rendjét és fegyelmét, avagy veszélyeztette annak harc készségét. Egy különleges katonai gépjármű

eltulajdonítása például adott esetben sokkal súlyosabb következményekkel járhat egy polgári személygépkocsi jogtalan elvitelénél, noha mindkét cselekmény egyaránt a Btk. 291. §-ának (2) bekezdésében írt lopásnak minősül.

A kifejezetten katonai jellegű bűncselekmények elbírálása tekintetében viszont a Katonai Kollégiumnak — sajátos feladataiból folyóan — önállóan kell irányítania a katonai bíróságok ítélkezését; bár az állásfoglalások meghozatalába természetesen ilyen esetben is bevonja a Büntető Kollégiumot az ítélkezés egységességének biztosítása érdekében. E vonatkozásban felhasználja munkájához az ítélkezés, a bejelentések és panaszok elbírálása során szerzett tapasztalatokat, de közvetlenül is tájékozódik a katonai bíróságok ítélkezési gyakorlatáról, amikor képviselője útján részt vesz azok szakmai értekezletein. A katonai bűncselekmények elbírálásának helyes irányítása érdekében figyelembe kell vennie ezen túlmenően az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztálya és a Katonai Főügyészség elemzése alapján feltárt adatokat, valamint a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium, azok politikai szervei és magasabb egységei, továbbá a Munkásörtség és az Igazságügyi Minisztérium Büntetésvégrehajtási Parancsnoksága kezdeményezéseit, tájékoztatásait és adatszolgáltatásait, épp így a katonai jogi tudományos kutatások eredményeit is.

A katonai bíróságokra és a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumára háruló különleges feladatot, a fegyveres erők és a fegyveres testületek fegyelmének, valamint szolgálati rendjének megerősítését segítő ítélkezési gyakorlat kialakítását azonban nyilvánvalóan csak akkor lehet a kellő színvonalon megvalósítani, ha az ítélkezésben résztvevő bírák maguk is tagjai a fegyveres erőknek, élő kapcsolatban vannak egységeivel és intézményeivel, s így kellően követni tudják a fegyelmi helyzet változásait, mert csak ez teszi lehetővé, hogy ítélkezési tevékenységük valóban annak szilárdítását segítse elő. A katonai bírászkodás tehát a fegyveres erők és a fegyveres testületek szolgálati viszonyainak alapos ismeretét igényli, olyan különleges szakismeretet, mely csak akkor biztosítható, ha a bírák maguk is részesei e különleges viszonyoknak. Ez a sajátosság az alapja a katonai bíróságok mint különbíróságok létének, s ez teszi egyben szükségessé, hogy az egész bírói szervezet egységesen irányító Legfelsőbb Bíróságon belül külön testület, a Katonai Kollégium irányítsa tevékenységüket.

Ebből eredően a törvény előírja azt is, hogy katonai bírónak csak a Néphadsereg hivatásos tisztje választható. Megjegyzendő, a megelőzően hatályban volt törvény végrehajtási utasítása arról is rendelkezett, hogy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának bíróját csak néphadsereg főtisztje vagy tábormoka lehet. Az új törvény hatálybalépésével e rendelkezés hatályát veszti ugyan, de a Legfelsőbb Bíróságról

háruló feladatok jelentőségét tekintetbe véve úgy vélem, e megkötés a törvény végrehajtása tárgyában kiadásra kerülő új jogszabályokból sem hiányozhat.

A katonai bíraskodásban is biztosítja a törvény a bírák függetlenségét, azt az alapvető elvet, hogy azok ítélkezési tevékenységükben csak a törvénynek és a törvényes jogszabályoknak vannak alávetve. Ennek érvényrejtetése érdekében a katonai bírakat is a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választja határozatlan időre, s csak az jogosult azokat felmenteni és visszahívni is. Tekintettel azonban arra, hogy katonai bíró csak a Néphadsereg hivatásos tisztje lehet, a törvény kimondja ugyanakkor, hogy a katonai bírónak a Magyar Néphadseregnek fennálló szolgálati viszonyát csak az esetben lehet megszüntetni, ha bírói tisztsége megszűnt.

*

A bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény forduló pontot jelent a katonai bírósági szerve-

zet fejlődésében is, mert a szocialista jogrendnek megfelelően, beillesztve azt az egységes bírósági szervezet kereteibe, pontosan meghatározza sajátos helyét és feladatait. Külön jelentősége van ebből a szempontból a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumára vonatkozó rendelkezéseknek, melyek — megerősítve a katonai bíróságok ítélkezését irányító szervnek a Legfelsőbb Bíróságba 1955. márciusában önálló kollégiumként történt beolvadását — most már tüzetesen meghatározzák annak szervezeti belüli helyét és feladatait, s egyben megjelölik e feladatok megvalósításának eszközeit is. Úgy vélem ezért, hogy amikor a szocialista jogrend fejlődéseként fogjuk fel a bírói szervezet teljes egységét megteremtő új törvényt, nem éreztelen a katonai bíróságok s a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma e szervezetben elfoglalt helyének és feladatainak rövid ismertetése.

Szijártó Károly

A visszaeső bűnözés néhány kérdése

Azt a körülményt, hogy az ismételt bűnelkövetésből, az ismételten büntetett elkövető személyből a társadalomra fokozott veszély hárul, a bűnügyi tudományok és a közfelfogás egyaránt elismeri. A büntetett többször elkövető, a társadalmi normák fokozott figyelmen kívül hagyásáról tesz tanúbizonyságot. Az ebből eredő nagyobb társadalomra veszélyességet a büntetési tétel meghatározásánál a jogalkotó, kiszabásánál a jogalkalmazó értékeli. Abban a kérdésben azonban, hogy kit kell ilyen fokozottan társadalomra veszélyes személynek tekinteni, milyen feltételek fennforgása szükséges ahhoz, hogy ez a fokozott veszélyesség megállapítható legyen, a joggyakorlat és a bűnügyi tudományok, ezen belül a kriminológia álláspontja nem fedi egymást teljesen.

A Büntető Törvénykönyv alkalmazása szempontjából visszaeső az, akit a büntetett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanilyen büntetettért már szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kiállításától, vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb büntetett elkövetéséig öt év még nem telt el.

A törvényi megfogalmazás tehát a Büntető Törvénykönyv alkalmazhatósága szempontjából, vagyis hogy a visszaesői minőség következményeként jelentkező súlyosabb joghátrányok érvényesítésére lehetőség legyen, csak a bűnelkövetők egy csoportját jelöli meg, mint a társadalomra veszélyesség szempontjából megkülönböztetendő kategóriát. Azoknak a köre azonban,

akik már korábban követtek el büntetett és bűnösségüket a bíróság már korábban megállapította (büntetett előéletűek), ennél tágabb. A Legfelsőbb Bíróság 6. sz. irányelve szerint: „Büntetett előéletű az, akit bármilyen — tehát az utóbb elkövetettből akár teljesen eltérő — büntetett miatt már egy ízben elítéltek.” Tekintettel arra, hogy a 6. sz. irányelv szerint is kiemelkedően veszélyesek a büntetett előéletűek közül azok, akiknek előző elítéltetése hasonló jellegű, vagy éppen azonos büntetett elkövetése miatt történt, bár cselekményük a törvényi minősítés szempontjából nem esik a Btk. 115. §-ának körébe, a kriminálstatistikai szempontból kívánatos ezt a minőségi különbséget az ilyen tárgyú statisztikai feldolgozásokban is elkülöníthetővé és értékelésre alkalmas módon szemléltethetővé tenni. Hasonló okból, a társadalomra veszélyesség fokozott mértékéből következően kívánatos a többszörös visszaesők fokozott figyelemmel kísérése is.¹

Kriminológiai szempontból a visszaesés körét oly módon kívánatos meghatározni, és megfigyelni, hogy visszaesőnek minősüljön minden bűnelkövető, akit a bíróság már korábban bűnösnek mondott ki. Egyes kriminológusok a kriminológiai értelemben vett visszaeső fogalmát még ennél is tágabban határozzák meg és visszaesőnek tekintik azt a büntetlen előéletű sze-

¹ Halász Kálmán: „A bűnözés statisztikai vizsgálatának kérdései”. Ügyészi Kiskönyvtár 21. kötet.

mélyt is, aki huzamosabb időn át több büntetett követett el.²

Úgy vélem, a visszaesés kérdésének eldöntése nem kriminálstatisztikai feladat, ezért anélkül, hogy ezt a kérdést részletesen vizsgáljam, inkább a visszaesés mérésénél felmerülő kriminálstatisztikai problémákkal, a statisztikai módszereknek a visszaesés vizsgálatánál betöltött szerepével foglalkozom. A visszaesés kriminálstatisztikai megfigyelésére az ad lehetőséget, hogy a visszaesés a bűnözésen, mint tömegjelenségen belül igen jelentős hányadot képvisel, és maga is tömegjelenség, ezért „a visszaeső bűnözés mint tömegjelenség vizsgálatának alapvető eszköze a statisztikai módszer”.³

A visszaesés, mint tömegjelenség egyébként bizonyos fokig a bűnüldözés és igazságszolgáltatás eredménytelenségét is jelenti, mert a korábban kiszabott büntetések hatástalanságáról tanúskodik. Ez tette mindenkor a bűnözés struktúrájának vizsgálatánál az egyik legfontosabb kérdéssé a büntetett előéletűek összűnözésen belüli arányának a megfigyelését, és ennek eredményeként jutottak egyesek arra az álláspontra, hogy ha a bűnelkövetők „ellen minden eddigi rendszer sikertelen maradt, akkor mi sem természetesebb, minthogy egyfelől új magyarázatát kell keresni ezen, az ember erkölcsi természetével látszólag ellenkező jelenségnek, másfelől más eszközök után kell nézni a társadalom védelmére”.⁴

A visszaeső bűnözés vizsgálata, minthogy a büntettség személyhez kapcsolódik, és a személyben rejlő társadalomra veszélyesség egyik fokmérője a visszaesés, a bűnözés személyi oldalának vizsgálatát jelenti. A már korábban elítéltek arányának megállapítására tehát a büntetőeljárás mindazon szakaszaiban sor kerülhet, amikor a személyek regisztrálására.

Az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer adatai szerint a megvádolt terheltek között a visszaesők aránya mintegy 13—17, a korábban büntetettek aránya 33—38 százalék, tehát a visszaesők száma és aránya nem egészen fele a büntetett előéletűek számának és arányának. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy amikor azt akarjuk vizsgálni, mekkora azoknak az aránya az összűnözésen belül, akik korábbi elítélésük után újra büntetettek követtek el, nem elég a visszaesők adataiból kiindulni, mert az erre csak részben ad választ; teljesértékű adathoz csak a büntetett előéletűek arányának vizsgálata útján juthatunk.

A büntetett előéletűek aránya büntett csoportonként eltérő; a legmagasabb arányban a

család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűntettek csoportjában, ezen belül is a tartási kötelezettség elmulasztásának büntetetté elkövetők között fordulnak elő (az e büntetettek miatt elítéltek kétharmada büntetett előéletű). Magas ez az arány az üzletszerű kéjelgést elkövetők, a társadalmi tulajdon elleni és a személyek javai elleni büntetett elkövetők között is. Ez arra utal, hogy az ismételt bűnelkövetés egy meghatározott életmód-típus gyakori kísérő jelensége, vagy velejárója, sőt annak szerves része.

Azoknál a büntetteknel, amelyek bizonyos életformához kapcsolódnak, vagy más oldalról megközelítve, amelyek elkövetői nagy gyakorisággal kerülnek ki a népesség egy bizonyos életformát folytató részéből, a visszaesők aránya a büntetett előéletűek arányához képest magas, az elkövetők a többi büntett-típusnál nagyobb arányban válnak újra bűnelkövetökké. A visszaesés fogalmából adódik, hogy itt a magatartások bizonyos tipizálódása figyelhető meg, ami arra utal, hogy a büntetettek bizonyos típusa a népesség egy csoportjánál az életmód, az életforma egyik megnyilvánulása. Ezt bizonyítja, hogy míg általában a visszaesők összűnözésen belüli aránya a büntetett előéletűek ugyanazon büntetett belüli arányának 11—33 százaléka között ingadozik, addig a bűnöző jellegű életmódhoz jobban kapcsolódó büntetteknel 43—71 százalék között mozog. Az is megállapítható, hogy a visszaesés mértéke még e büntetettek között sem azonos: a tartási kötelezettség elmulasztása miatt megvádoltaknál a büntetettek aránya a legmagasabb, míg a visszaesésnél a legmagasabb értéket az üzletszerű kéjelgésnél és a betöréses lopásnál találjuk. Ez — összehasonlítva a büntetettek és a visszaesők arányát — azt mutatja, hogy a néhány büntett terén megnyilvánuló következetes bűnöző magatartás ezeknél a büntetteknel (üzletszerű kéjelgés, lopás, betöréses lopás) a leggyakoribb. Itt a visszaesők aránya a büntetettekéhez képest átlagosan 60—70 százalék, a bűnözés más területén tapasztalt legmagasabb átlag kétszerese, a legalacsonyabb átlagnak pedig több mint hatszorosa.

Ezt a megállapítást bizonyos mértékig igazolják az adatok, amelyek a vagyoni elleni büntetett miatt elítéltekre vonatkoznak,⁵ ahol a büntetett előéletűek aránya egy speciális vizsgálat adatai szerint: (1. tábla)

A megfigyelt személyek között a büntetett előéletűek aránya a zsebtolvajoknál a legmagasabb (89%), azután az ittas személy meglöpése miatt elítéltek következnek (76,5%), majd a munkaruha sikkasztók. A táppénzcsalásért elítéltek valamennyien büntetett előéletűek vol-

² Patera Antal: „A visszaesők megítéléséről és a visszaeső bűnözéstől”. Ügyészi Kiskönyvtár 21. kötet 91. old.

³ Vermes Miklós: „A visszaeső bűnözés néhány kérdése”. Belügyi Szemle 1963. évi 11. sz.

⁴ Földes Béla: „A bűnügy statisztikája”. Budapest 1889. 135. old.

⁵ Miltényi Károly—Vavró István: „A fővárosi vagyoni elleni bűnözés kriminológiai vizsgálata”. Belügyi Szemle 1964. évi 6. sz.

Miltényi Károly—Vavró István: „A vagyoni elleni bűnözés okai Budapesten”. Statisztikai Szemle 1963. évi 10—11. és 12. sz.

1. tábla

Büntett	Büntetett előéletűek aránya %-ban	1	2	3-5	6-8	9 és több
		esetben volt büntetve				
Társadalmi tulajdon elleni	28,8	11,9	5,8	7,6	1,9	1,6
Személyek javai ellen	54,7	14,9	12,7	17,2	5,1	4,8

tak. Az ittas személy meglapása és a zsebtolvajlás miatt elítélteknél feltehetően azért ilyen magas a büntetett előéletűek aránya, mert ezeket a bűncselekményeket elsősorban züllött életmódot folytató, szokásos bűnözők követik el. Ez alátámasztja a büntetettségi és az életforma kapcsolatáról már mondottakat. A megfigyelt férfiak 44%-a, a nők 30%-a volt büntetett előéletű. A büntetett előéletűek aránya férfiaknál a 30—34 éveseknél a legmagasabb és a 20 éven aluliaknál a legalacsonyabb, nőknél a 35—39 éveseknél a legmagasabb és a 20 év alattiaknál a legkisebb. Az azonos korcsoportba tartozó férfiak és nők csoportján belül vizsgálva a büntetett előéletűek arányát, megállapítható, hogy a férfiak között minden korcsoportban magasabb, mint az azonos korcsoportba tartozó nőknél. Ez alól a 35—39 évesek korcsoportja volt kivétel, ahol a nők között a büntetett előéletűek aránya magasabb valamivel.

Mivel arra vonatkozóan, hogy a népesség adott korcsoportján belül mekkora a büntetett előéletűek aránya, nincs adat, ezért nem lehetett megállapítani, hogy az adott korcsoportba tartozó büntetett előéletű népesség bűnözési gyakorisága mennyivel nagyobb az ugyanazon korcsoportba tartozó büntetlen előéletű népesség bűnözési gyakoriságánál.

Az alacsony bűnözési gyakoriság mellett feltűnő a büntetett előéletűek magas aránya a 60 éven felüliek között. Ez azzal magyarázható, hogy ebben a korban már nagyrészt a megrögzött, társadalomba beilleszkedni nem tudó bűnözők követnek el büntetettéket.

Érdekes még felfigyelni arra a jelentős különbségre is, amely az emberölést elkövetőknek a büntetett előéletűek és a visszaesők aránya között fennáll. A büntetett előéletűek magas aránya azt mutatja, hogy akik a társadalmi normákat általában könnyebben szegik meg, azok a mások életét sem tekintik jelentős értéknek, és könnyebben támadnak ellene. A visszaesők alacsony aránya viszont azt mutatja, hogy az élet elleni büntetett miatt kiszabott korábbi büntetések egyrészt elég jelentős visszatartó hatással rendelkeznek, másrészt e büntetések időtartamának hossza miatt, mivel az újabb bűnelkövetésre a letöltés után kerülhet sor, az elkövetők már azokba a korcsoportokba tartoznak, amikor a bűnözés intenzitása általában, és ezen belül is az élet elleni bűnözése különösen nagy

mértékben csökken. Nem hagyható még figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy Magyarországon az emberölések döntő többsége érzelmi-indulati motiváltságú büntetett, mely ennélfogva irányultságában konkrét személyhez kötött, ezért az elkövetőben és cselekményében meglévő társadalmi veszélyesség is személyhez kötött konkrét, ami a visszaesés veszélyének valószínűségét a konfliktus realizálódása után a minimálisra csökkenti.

A szándékos emberölésre vonatkozó rendőrségi-ügyészégi adatokon alapuló kriminálstatistikai megfigyelés⁶ szerint a megfigyelt elkövetők 36%-a büntetett előéletű volt (az 1408 elkövetőből korábban emberölés vagy annak kísérlete miatt büntettek meg 18-at, testi sértés miatt 243-at, garázdaság miatt 61-et).

Az emberölés miatt 1962-ben jogerősen elítéltek vizsgálata szerint⁷ a büntetett előéletűek aránya a megfigyelték között 43,3%. A tettesek egyötödét korábban már élet és testi épség elleni büntetett miatt is elítélték, a tettesek csaknem egynegyede egy esetben, és csaknem egyötöde több alkalommal volt büntetve. Az élet és testi épség elleni büntetett miatt korábban elítélt tettesek több mint háromnegyedét egy esetben már korábban is elítélték. A büntetett előéletűek aránya a büntetettségi szerint a vizsgálat anyagában: (2. tábla) A férfiak fele, a nők há-

2. tábla

Megfigyelték	A büntetett előéletűek aránya	Ebből				
		1	2	3-5	6-8	9 és több
esetben volt büntetve						
Összesen	43,3	25,2	7,7	8,9	0,9	0,6
Ebből élet és testi épség miatt	19,9	15,4	2,1	2,1	—	0,3

romnegyede volt büntetlen. A büntetett előéletűek aránya az elítéltek között az idősebb kor felé haladva az 50 éves korúakig növekvő, azt követően csökkenő tendenciát mutatott, és a 40—49 évesek korcsoportjában volt a legmagasabb (63%); az ebbe a korcsoportba tartozó elítéltek között az élet és testi épség elleni büntetett miatt elítéltek aránya is magasabb az átlagosnál. Legalacsonyabb volt a büntetett aránya 20 éven aluliaknál (11%), illetve a 60 éves és idősebb korcsoportba tartozó elítélteknél (28%).

A büntetett előéletűek aránya korcsoportonként, a megfelelő korúak százalékában: (3. tábla)

⁶ Györök Ferenc—Vedres Géza: „A szándékos emberölések okai, alakulása és megelőzése”. Belügyi Szemle 1968. évi 1. sz.

⁷ Csonka József—Vavró István: „Egy kriminálstatistikai vizsgálat eredményei”. Statisztikai Szemle 1966. évi 5—6. sz.

3. tábla

Korcsoport (éves)	Büntettek aránya összesen	Ebből az élet és testi épség elleni büntett miatt elítéltek aránya
18—19	11,1	—
20—29	38,7	15,5
30—39	47,6	35,7
40—49	61,9	35,7
50—59	52,4	19,0
60—	27,8	22,2
Összesen:	43,3	19,9

A garázdaság miatt elítéltek személyi és társadalmi körülményeire vonatkozó vizsgálat is a büntetett előéletűek magas arányára hívja fel a figyelmet.⁸ A megfigyelték 48%-a volt büntetett, ami különösen magas akkor, ha egyrészt arra gondolunk, hogy a tettesek átlagos életkora alacsony (28 év), másrészt, hogy a megfigyelték 17%-át már három vagy több alkalommal ítélték el. A megfigyelték 13%-a speciális visszaeső volt, garázdaság miatt korábban már egy vagy több ízben is megbüntették.

A férfiak és a nők bűnözése a részvételi arány és a gyakoriság mellett a büntetett előéletűek arányában is eltéréseket mutat. A férfiak nagyobb bűnözési részaránya következtében a büntetettek elítéltek közötti arányát jelentősebben befolyásolja a férfi elítélteknél e téren fennálló érték. Az is megállapítható, hogy a férfiak bűnözése ebben a tekintetben kisebb eltéréseket mutat, mint a nőké. A nőknél a büntetettek össz-női bűnözésen belüli arányának ingadozása a női elítéltek viszonylag kisebb számával magyarázható. A büntetett előéletűek korcsoporton belüli arányának vizsgálata arra utal, hogy a büntetettek aránya korcsoportonként jelentős eltéréseket mutat. A 40—43 és a 35—39 évesek korcsoportjában a legmagasabb, az alacsonyabb korcsoportokból e korcsoportokig egyenletesen növekszik, majd ismét csökken. Figyelemreméltó, hogy a büntetettek aránya nem a legintenzívebb bűnözésű korcsoportokban a legmagasabb, hanem eltolódik a 30—39 évtizedre. Ennek az oka nyilvánvalóan egyrészt az, hogy a legmagasabb intenzitású korcsoportban a büntetettek aránya éppen az életkor miatt alacsonyabb, mint később, másrészt a bűnelkövetők egy része a korábbi ítélet ellenére újra büntet követ el, és a csökkenő bűnözési gyakoriságú korcsoportokban jelentősebb szerephez jutnak a már büntetettek. Ez azt is mutatja, hogy az első ízben elítéltek egy részénél a kiszabott büntetés kellő visszatartó erővel

bírt. A büntetett előéletűek elítélteken belüli aránya a bűnözési intenzitás csökkenésével együtt, ha azzal nem is teljesen azonos mértékben csökken.

A két nem bűnözésének vizsgálatánál már láttuk, hogy a férfiak és a nők bűnözése több vonatkozásban lényegesen eltér egymástól. Ez megmutatkozott a büntetett előéletűek arányának különbségeiben is.

A férfiak és a nők adatait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a nőknél: a) ez az arány nagyobb ingadozásokat mutat; b) az alacsonyabb korcsoportból növekszik, és maximumát itt is a 30 éven felüli korcsoportban éri el; ez egybeesik a legmagasabb bűnözési gyakorisággal (férfiaknál nem ez volt megfigyelhető). c) A 30 éveseken túl a magasabb korcsoportok felé haladva nem mutatható ki olyan egyenletes csökkenés, mint a férfiaknál, sőt jelentős hullámzás van. Mindezekből az állapítható meg, hogy a büntetett előéletű nők bűnözési intenzitása a kor növekedésével nem csökken olyan mértékben, mint a férfiaké. Ez nem csak a büntetett előéletű nők bűnözésének nagyobb stabilitásával magyarázható, hanem azzal is, hogy a közbizalmas női bűnözésben nincs olyan jelentős szerepe az érzelmi-indulati motivációjú, valamint az erőszakos bűnözésnek — ahol az intenzitás említett, korral összefüggő csökkenése a legjelentősebb —, mint a férfiak bűnözésében. A nők bűnözésén belül a büntetettek arányának összbűnözéshez mért alakulását összehasonlítva az üzletszerű kéjelgés miatt eljárás alá vontaknál tapasztalt rendkívül magas büntetettségi, és főleg visszaesési aránnyal azt állapíthatjuk meg, hogy az üzletszerű kéjelgés a női bűnözés speciális, annak többi részétől lényegesen eltérő jellegzetességgel bíró területe.

A bűnisméltés (halmazatok, korábbi büntetettségi, visszaesés) kérdéskörének statisztikai elemzése mindig újabb és újabb kérdéseket vet fel, és egyre jobban igényli a vizsgálatok sokoldalúbbá tételét. Így szükségesnek látszik a többszörösen visszaesők megkülönböztetett megfigyelése. Halász Kálmán⁹ a büntetett ismételten elkövetők fogalmának további tágítását tartja kívánatosnak, és a megfigyelést helyesnek tartaná kiterjeszteni azokra is, akik a Btk. 60. §-a alapján bírói vagy ügyészi figyelmeztetésben részesültek, továbbá akiket valamilyen büntett elkövetése miatt fegyelmi hatóságok vagy társadalmi bíróságok vontak felelősségre. Úgy véljük, hogy ha álláspontja büntetőjogi nézőpontból nem is aggálytalan — maga is elismeri, hogy emellett és ellene egyaránt hozhatók fel érvek — kriminológiai szempontból rendkívül figyelemreméltó. Hasonlóan megszívlelendők azok a javaslatok, melyek szerint kriminálstatisztikai módszerekkel kellene törekedni annak megállapítására, hogy a büntethető korban levő

⁸ Csonka József—Vavró István: „A garázdaságok kriminálstatisztikai vizsgálata”. Belügyi Szemle 1968. évi 10. sz.; Csonka József—Vavró István: „A Budapesti elkövetett garázdaságok kriminalisztikai vizsgálata”. Statisztikai Szemle 1968. évi 8—9. sz.

⁹ Halász Kálmán: „A bűnözés statisztikai vizsgálatának kérdései”. Ügyészi Könyvtár 21. kötet.

lakosság hányadrésze milyen arányban volt jogerősen elítélve bizonyos idő alatt. Nézetem szerint fel kellene mérni ezen túlmenően azt is, hogy az egyes korcsoportok büntetettségi aránya hogyan alakul, milyen mértékben tér el egymástól. Rámutat Halász Kálmán említett tanulmányában arra is, hogy a büntethető korban levő lakosság száma területenként jelentős eltéréseket mutat. Figyelemmel a bűnözési intenzitás területenkénti különbségeire, megalapozottan feltételezhető, hogy a büntetettek aránya területi egységenként szintén eltérő. Ez az elhelyezkedés azonban nem földrajzi, hanem társadalmi-gazdasági tényezők függvénye. Erre tekintettel rendkívül érdekes és értékes adatokhoz jutnánk a büntetettek arányának, területi megoszlásának vizsgálatával.

A visszaesés és általában a büntetettek összébűnözésen belüli arányának statisztikai módszerekkel történő vizsgálatával kapcsolatban azonban még egy körülményre szeretném felhívni a figyelmet.

Amikor a statisztikai adatok azt mutatják, hogy a bűnelkövetőkön (terheltek, vádlottak, elítéltek stb.) belül a visszaesők aránya növekszik, ezt általában úgy értékelik, hogy a bűnügyi helyzet romlik és a bűnüldözés-igazságszolgáltatás nem szolgálja eléggé a prevenciót. Ez a megállapítás úgy érzem nem feltétlenül helytálló. Ha ugyanis a visszaesők aránya növekszik, ebből szükségszerűen következik, hogy csökken azoké, akik nem visszaesők. Ez pedig azt is jelentheti, hogy a társadalom jelentős része a bűnözéstől intakt, még pontosabban, hogy a bűnözés a társadalom egyre csökkenő hányadára terjed ki, egyre inkább a személyek meghatározott körére korlátozódik. Kétségtelenül sajnálatos, hogy a korábbi ítéletek nem mindig hozzák meg a kívánt eredményt és nem alkalmasak arra, hogy az elítélteket a további bűnelkövetéstől visszatartsák, legalább ennyire örvendetes azonban, hogy a bűnelkövetők között csökken azoknak az aránya, akik korábban még nem követtek el bűncselekményt, vagyis a társadalomnak egyre kevesebb tagja válik bűnelkövetővé. Ez végülis azt jelenti, hogy a visszaesés ideális aránya az összébűnözésen belül 100 százalékos lenne, mert ez azt jelentené, hogy egy elenyésző bűnöző rétegtől eltekintve a társadalom erkölcsi állapota nem ad okot aggodalomra.

A visszaesők arányának vizsgálatánál nyomatékosan kell utalni arra, hogy azt a bűnüldözés-igazságszolgáltatás gyakorlatán túl számos egyéb tényező is döntő mértékben befolyásolja. Így például nagyon szoros összefüggés látszik a visszaesők aránya és a népesség korösszetétele között. Ha ugyanis a népesség korstruktúrája olyan, hogy abban a középkorúak aránya lényegesen

magasabb mint a fiatal korcsoportoké, akkor a visszaesők aránya változatlan bűnözési intenzitás mellett is szükségszerűen magasabb, mint akkor, ha a népesség korösszetételében a fiatal korcsoportok dominálnak. Ez annyit jelent, hogy két azonos létszámú populációból a visszaesők aránya ott magasabb, ahol a 30—40 évesek népességen belüli aránya a fiatalabb korcsoportokéhoz képest a legmagasabb. Ez abból a körülményből következik, hogy egyrészt a visszaeséshez már eleve egy bizonyos életkor kell, másrészt hogy a legmagasabb bűnözési intenzitást a 18—25 évesek korcsoportjában, a legnagyobb visszaesési arányt a 30—40 éveseknél találjuk. Ennek megfelelően, ha például hazánkban a jelenlegi demográfiai hullám fedi majd a legmagasabb bűnözési intenzitású ún. „fiatal-felnőtt” korcsoportokat, a visszaesők összébűnözésen belüli aránya szükségképpen csökken, mert az idősebb korcsoportba tartozó bűnelkövetők aránya is — e korcsoportok népességen belüli arányának és csökkenő bűnözési intenzitásának megfelelően — szükségszerűen csökkenni fog. Abban az esetben azonban, amikor az említett nagylétszámú korcsoportok a 30—39 éves korcsoportokra tolnak át, és a fiatal felnőttek korcsoportjába a demográfiai mélypont korcsoportjai kerülnek, változatlan bűnözési intenzitás mellett is növekedni fog a visszaesők aránya. Mindazt is jelent, hogy a visszaesők összébűnözésen belüli arányának növekedése csak akkor ad okot aggodalomra, ha az a bűnözés intenzitásának növekedésével együtt következik be.

Fel kell továbbá hívni a figyelmet egy igen lényeges további körülményre, nevezetesen, hogy a visszaesők arányát a büntetőpolitika is jelentősen befolyásolja. Így például a differenciált felelősségrevonás elvének egyre szélesebb körű alkalmazása szükségszerűen növeli az elítéltek között a visszaesők arányát, mert velük szemben ritkábban alkalmazzák a nem bírói úton történő felelősségrevonást, mint a büntetlenekkel szemben.

Ami mármint a visszaesés okait illeti, erre nézve számos magyarázat született és jelenleg is számos törekvés tanúskodik arról az igyekezetről, amelyet a jelenség megmagyarázása érdekében kifejtenek. A statisztikai módszer alkalmazása jelentősen elősegíti a visszaesés kérdésének tanulmányozását, de tudomásul kell venni, hogy a kapott adatok értékelése a társadalmi háttér bonyolultsága miatt még bizonyos törvényszerűségek számokkal történő kifejezhetősége és kifejezése mellett is rendkívül nehéz feladat, és nem teszi nélkülözhetővé a kérdés társadalmi összefüggéseinek más módszerekkel történő vizsgálatát.

Vavró István

A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése a fiatalok elítéltek utógondozása során*

Amint azt előző tanulmányunkban hangsúlyoztuk, az utógondozás ráépül a szabadságelvonással járó büntetés vagy intézkedés eredményeire.

E büntetési nemek feladata, hogy kialakítsa az elítéltekben a társadalmi beilleszkedés szubjektív szándékát, a beilleszkedés szubjektív feltételeit. Csupán a szándék kiformalása azonban nem elegendő az elítéltek reszocializálásához, hanem elengedhetetlenül szükség van azoknak az objektív feltételeknek a megteremtésére is, amelyek lehetővé teszik a beilleszkedési szándék realizálását. E feladatot hivatott betölteni az utógondozás, ami a beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése mellett irányulhat az elítéltek társadalmilag helyes nézeteinek és törekvéseinek az erősítésére, továbbfejlesztésére is.

A társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megvalósulása szempontjából a szabaduló elítélteket a következő csoportokba lehet osztani. Akik a társadalmi beilleszkedés szándékával szabadulnak, de terveik realizálásához a társadalom aktív támogatására van szükség a szabad élet viszonyai között. Akiknél a büntetés a célját csak részben érte el, a társadalomellenes nézetrendszer sikeresen leépült, de helyében nem alakult ki a társadalmi együttélés alapszabályainak tevékeny elfogadása, ezek a személyek a szabad élet viszonyai között a társadalmi segítség mellett további felügyeletre és ellenőrzésre is szorulnak. Végül, akiknél a szabadságvesztés büntetés teljesen hatástalan maradt, akik az újabb bűncselekmény elkövetésének lehetőségével, esetleg annak tervével hagyják el a börtönt, az intézetet, ilyen esetekben az utógondozás a társadalmi beilleszkedés elősegítése mellett fokozott ellenőrzést és felügyeletet is jelent. Tekintettel arra, hogy jelenlegi büntetési rendszerünk mellett az ilyen személyek aránya nem lebecsülendő (kb. 25%), az utógondozásnak különös gondot kell fordítania a társadalmi beilleszkedés szándéka nélkül szabadult fiatalokra.

A társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése érdekében a szabadulót a következő területeken célszerű támogatni: — a munkavállalás elősegítésében; — a lakhatási lehetőség biztosításában; — a családi, érzelmi kapcsolatok területén felmerülő problémák megoldásában; — a helyes baráti kapcsolatok kialakításában; — a műveltségi szakmai színvonal emelésének megszervezésében; — a kulturált szórakozási formák kialakításában.

* Ennek a tanulmánynak gondolati előzménye a Jogtudományi Közlöny 1972. évi 8. számában szerzőktől közölt cikk, amelynek címe: A fiatalok bűnelkövetők reeducációja az utógondozás során.

Utógondozási rendszerünket a 12/1965. Korm. sz. rendelet szabályozza. Ennek értelmében az utógondozás elsődleges, legfontosabb feladata a munkábaállítás elősegítése. A jogszabály által kialakított szervezeti rendszer is ennek a célnak a megvalósítását szolgálja. A munkavállalás elősegítésével kapcsolatos feladatokat a szabadságelvonással járó büntetés vagy intézkedés végrehajtását megoldó intézmény kezdeményezésére, a szabadulás helye szerint illetékes *tanács megfelelő szakigazgatási szerve* valósítja meg. (Fiatalok szabadulók esetében a gyámhatóság, ha viszont az adott személy szabadulásakor a 18. életévét betölti, akkor az egészségügyi osztály szociálpolitikai csoportja végzi az utógondozást.) Ebben a munkában társadalmi aktívákra támaszkodik. Fiatalok szabaduló esetén a Kommunista Ifjúsági Szövetség érdekvédelmi hálózatában tevékenykedő társadalmi munkások segítik e cél megvalósulását. A jogszabály rögzíti a mindenkori munkáltató vállalat, vagy szövetkezet e körben felmerülő feladatait. Amennyiben a szabaduló életviteléből arra lehet következtetni, hogy esetében fennáll a visszaesés veszélye, akkor a tanács megfelelő szakigazgatási szerve az utógondozási munka során a rendőrség segítségét is kérheti.

Bár a hatályos jogszabály értelmében az utógondozás legfontosabb feladata a *szabadulók munkábaállítása*, vizsgálati tapasztalataink szerint még e területen is mutatkoznak súlyos hiányosságok. A vizsgálat idején — 1966-ban — a szabadult fiatalok mintegy $\frac{2}{3}$ -a állt munkaviszonyban, többségük segédmunkásként, kisebb hányaduk (mintegy 20%-uk) betanított, ill. szakmunkásként. A szakmunkásként dolgozók viszonylag alacsony hányada részben azzal magyarázható, hogy a fiatalok közül többen nem szívesen vállalják a szaktudást igénylő munkával járó kötött munkafeltételeket, részben pedig azzal, hogy nem tudnak vagy nem akarnak a tanult szakmában elhelyezkedni.

Vizsgálatunkat a szabadulás után három hónappal folytattuk le, ebben az időben a szabadulók, mintegy 50%-a már munkahelyet változtatott az eredetileg elfoglalt munkahelyhez képest, ami mindenekelőtt a munkaszeretet hiányával magyarázható. A munkaviszonyban állóknak csak egynegyede vallotta a vizsgálat során, hogy szeret dolgozni, kétharmad részük határozott nemmel válaszolt. A munkaviszonyban állók átlagos jövedelme kielégítőnek mondható ahhoz képest, hogy jelentős hányaduk segédmunkát végez. Ez arra utal, hogy nem annyira az alacsony bérek, mint inkább a munka, de főleg a munkával kapcsolatban a szülőktől és másoktól átvett torz szemlélet az oka a gyakori munkahelyváltogatásnak, a munkaszeretet

hiányának, a munkakerülésnek. A szabadulók kisebbsége, de mégis jelentős része (mintegy 30—35%) a vizsgálat idején nem állt munkaviszonyban. Ezen belül kb. egyharmad részük még egyáltalán nem vállalt munkát a szabadulás után, kétharmad részük pedig előzőleg már több helyen dolgozott. Arra a kérdésre, hogy miből élnek, számosan nem adtak választ, többségük pedig a szülőket jelölte meg eltartóként. A vizsgálat tapasztalatai szerint a legtöbb probléma azokkal a fiatalokkal van, akik szabadulásuk után rövid időn belül nem állnak munkába. Az egész napjukat rendszerint minden ellenőrzés nélküli tétlenségben vagy hasonló mentalitású fiatalok körében töltik. A szabadult fiatalok többségénél a jövő és a munka nem kapcsolódik szorosan egybe. Nincs is elképzelésük arról, hogy milyen munkát szeretnének végezni. A vizsgálat során az ilyen tartalmú kérdésre rendszerint nem adtak választ. Akik pedig érdemi választ adtak, azoknál is a munka mindenekelőtt mint elkerülhetetlen létfeltétel jelentkezik. A „minél kevesebb munkával minél magasabb jövedelem” szemlélete az uralkodó náluk.

Az utógondozásra vonatkozó jogszabály csak érinti a segítségnyújtást a családi körülményekkel kapcsolatos problémák megoldásában. A műveltségi, szakmai színvonal emelését, a lakhatási lehetőség biztosítását és a többi, a társadalmi beilleszkedés szempontjából szintén igen fontos feltételt a jogszabály meg sem említi, így e feladatok megoldásának hiányoznak a szervezeti feltételei is. Mindezek alapján levonható az a következtetés, hogy utógondozási rendszerünk felülvizsgálatra és a vizsgálat eredményeihez képest reformra szorul.

A javasolt intézkedések

Az utógondozás hatékonyságának fokozása érdekében mindenekelőtt szükségesnek tűnik az 1970-ben létrehozott hivatásos pártfogó felügyelői hálózat mintájára hivatásos utógondozó hálózat megteremtése, a szabadságelvonással járó büntetésüket letöltött elítéltek társadalmi beilleszkedésének elősegítésére.

Ma már főhivatású utógondozókat alkalmaznak több nyugati országban (pl. az USA-ban, Svédországban, Angliában). Ugyancsak hivatásos utógondozók foglalkoznak Lengyelországban a fiatalok szabadulás utáni problémáival.¹ Egyes országokban, mint pl. Angliában az utógondozók képzését egyetemi szintre emelték.² Célszerűnek látszik a hazai utógondo-

zási rendszer kialakításakor a nemzetközi tapasztalatok figyelembevétele.

A hivatásos utógondozók alkalmazása természetesen nem jelentené a társadalmi aktívák teljes mellőzését. Véleményünk szerint a társadalmi aktívák kiemelkedő szerepet kaphatnának a munkahelyen, ahol a szabadulók többsége a legnagyobb ellenállással találja magát szemben, amikor kiderül, hogy „börtönviselt”. Ilyen esetekben igen nagy jelentősége lehet a KISZ-szervezetnek, a szocialista munkabrigádnak, amely befogadná a szabadulót és mintegy kezességet vállalna érte. A társadalmi aktívák tehát az utógondozó munka egy-egy meghatározott területén kaphatnának konkrét feladatot, lehetőség szerint olyat, amely nem igényel különös szak tudást.

Kutatómunkánk eredményeként megfogalmazható néhány megoldási lehetőség az utógondozás hatékonyságának növelésére. A hat éve folyó utógondozó tevékenység tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a fiatalokkal történő foglalkozás sikere hatványozódik, ha a társadalmi beilleszkedés objektív feltételeinek megteremtése még a börtönben megkezdődik. Rendkívül nagy jelentősége van annak, ha még a büntetés befejezése előtt tisztázódnak az elítélt számára a szabadulás körülményei, a lakás és munkalehetőségek, és feltárulnak a szülői ház problémái. Ez támpontokat ad a fiataloknak, elősegíti számára a reális tervezés lehetőségeit.

A büntetés ideje alatt az elítéltek minden gondolata a szabadulás körül forog, terveik, elképzeléseik azonban igen gyakran irreálisak. (Sokan közülük például élsportolónak, táncdalénekesnek, színésznek készülnek.) Meg kell azonban állapítani, hogy nem maga a büntetés okozza az elszakadást a reális szemlélettől, nézetrendszerük már korábban így alakult. Ha más eredménye nincs is a börtönben megkezdett utógondozási munkának, csak ezeknek az irreális elképzeléseknek a lebontása, már akkor is megéri a munkaráfordítást.

Az elítéltekkel folytatott beszélgetések alkalmával törekedni kell arra, hogy kialakuljanak azok a megalapozott tervek, amelyek a szabadulás után rövid távon megvalósíthatók és amelyekbe nagyon sokszor bekapcsolhatók a fiatalok „délregetett” vágyai is, mint hosszabb távon megvalósítható tervek.

Tapasztalataink szerint igen jó módszernek bizonyult, ha szabadulásának pillanatában, szó szerint a „börtön kapujában” várja az utógondozó a szabadulót. Azokban az esetekben, amikor többen szabadulnak egyidőben, az együtt szabaduló az első napot rendszerint együtt tölti, és ez rendkívül sok veszéllyel jár. Javaslatunkat ezek után úgy lehetne összefoglalni, hogy az utógondozásnak nemcsak tartalmilag kell ráépülnie a szabadságelvonással járó büntetésre, hanem szervezeten is. Az utógondozó

¹ *Batavia*, Sztaniszlav és szerzőtársai: A visszaeső bűnözés. Pravovegyenije, 1965. Varsó, 2. sz.

² Az utógondozó munka lényegét foglalja össze „Social work with offenders and their families in institutions and in the community” című tankönyv. (University of Cambridge, Institute of Criminology, 1968. Seminar Series D.)

munkát a szabadságvesztés utolsó fázisában össze lehet kapcsolni a börtönben folyó nevelő munkával, így a társadalmi beilleszkedés szubjektív feltételeinek megteremtésével harmóniában az objektív feltételek realizálása is megkezdődhet.

Vizsgálati tapasztalatok szerint az elítéltek 15—20%-a szabadulás után olyan családi körülmények közé kerül vissza, amelyek szinte predestinálnak a bűnözésre. A főváros területén a jogerősen elítélt fiatalok 90%-a munkásszálláson, illetve intézetben, 2,4%-a idegen háztartásban, 2,5%-a ipari tanuló otthonban élt a bűncselekmény elkövetésének idején.³ Ezek a fiatalok szabadulásuk után a környezet káros hatása vagy a labilis lakáshelyzet miatt ismét veszélyeztetett helyzetbe kerülhetnek. Az ilyen esetekben hivatalból kellene gondoskodni a fiatalok elhelyezéséről, hiszen az adatok tanúsága szerint nincs megfelelő környezet, ahová a bűnöző, az alkoholisták szülői gyermeke, a munkásszálló volt lakója, a volt állami gondozott, vagy az intézeti lakó visszakerül.

A büntetésvégrehajtás ideje alatt — jogszabályi rendelkezés értelmében — szakmát tanítanak a fiataloknak. Az eddigi gyakorlat szerint a szakmaszerzés ideje általában 3 év, a büntetésidő tartama azonban nem ehhez igazodik. A szabadulók jelentős aránya (kb. 2/3-a) szakmunkás bizonyítvány nélkül hagyja el az intézményt. A szaktudás fejlesztésére az esetek többségében még akkor sincs alkalma a volt elítélteknek, ha szándékában állna folytatni a megkezdett tanulmányokat, hiszen a lakhelye szerint nem mindig nyílik alkalom a megfelelő szakma gyakorlására. Jogosan vetődik fel tehát az ún. *átmeneti intézetek* létrehozásának gondolata.

Amint ez az előzőkből kiderül, az átmeneti otthonok részben a lakhatási lehetőség megoldásában, részben a megkezdett szakmai oktatás befejezésében jelentenek szervezett segítséget. Ezekkel együtt azonban számtalan más kérdést is megoldhatnánk. Szakképzett nevelők felügyelete és tevékeny támogatása mellett pl. folytatódhatna — most már a szabad élet viszonyai között — a javító-nevelő munka. Az intézetben a kulturált szabad idő eltöltésével, különböző művelődési lehetőségekkel alkalom nyílna arra, hogy lényegesen befolyásolják a szabaduló életszemléletét. A szakma elsajátítása, a munkáltatás a szabad élet viszonyai között folya, a szabad idő meghatározott részét töltenék a fiatalok kötött foglalkozással, egyébként maguk gazdálkodnának idejükkel. Mindezek azt jelentenék, hogy az átmeneti otthonok szószerint átmenetet képeznének a büntetésvégrehajtási intézet, vagy javító intézet

kötött rendszere és a szabad élet kötetlensége között. Az átmeneti fázis nagyon sokat jelentene az önkontroll kialakításában. Hiszen a büntetés, intézkedés tartama alatt az önkontroll gyakorlására kevés az alkalom, mivel minden programot meghatároznak számára, s így a választási lehetőség meglehetősen korlátozott.

Előző tanulmányunkban azt javasoltuk, hogy egységesíteni lehetne és kellene az utógondozást a fiatalok és a fiatal felnőtt korból szabadulók számára. Jelenleg a javítóintézetből véglegesen elbocsájtottak utógondozására nincs szervezett lehetőség. A 18. életévüket betöltött szabadságvesztésből szabadult személyekre utógondozás szempontjából a 12/1965. Korm. sz. rendelet az irányadó.⁴ Ez a kormányrendelet általában szabályozza az utógondozást, tehát a felnőttkorúakra is vonatkozik. Szükségképpen nem veheti fokozott mértékben figyelembe a fiatalok bűnelkövetés, majd az azt követő, jellegzetesen fiatalokkal szemben alkalmazható büntetés specifikumait. Tapasztalataink szerint a javító intézetből véglegesen elbocsájtott vagy a szabadságvesztésből 18. életéve után szabaduló személyeket nem lehet egy tekintet alá venni a felnőttkorúakkal.

Kriminológiai vizsgálatok szerint egyébként is feltétlenül indokolt a fiatalok és a felnőttok elkövetők közé beékelni az ifjú felnőtt kategóriát, amely a 18—23, 25. életév közötti elkövetőket foglalja magában.⁵ A személyiségfejlődés nem zárul le határozottan a 18. életév betöltésével, a személyiség még ebben a korszakban is az erőteljes fejlődés stádiumában van, az illető általában még a gyakorlati, szakmai ismeretek elsajátításának kezdetén tart, vagy legfeljebb egy-két éves munkaviszony áll a háta mögött. Mindezek a körülmények indokolják a fiatal felnőtt kategóriának a felnőttektől történő elkülönítését, a korral együttlátó személyiségjegyek sajátos vonásainak figyelembevételével. Ez a különbségtétel az utógondozás foganatosítása szempontjából is indokolt.

Nem javasolnánk azt, hogy minden ilyen esetben kötelező utógondozást alkalmazzanak. Indokoltnak tartjuk azonban, hogy vegyék figyelembe az utógondozás elrendelésénél a fiatal felnőttek életkori sajátosságait, valamint a bűncselekményükben megnyilvánuló személyi társadalomra veszélyességét.

⁴ A 12/1965. Korm. sz. rendelet 3. §-a értelmében kötelező az utógondozás az olyan elítélt számára: — aki bírói kitiltás (Btk. 53. §) hatálya alatt áll; — aki többszörösen visszaeső vagy konok bűnöző; — akit három évnél hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték; — aki a büntetésvégrehajtási parancsnok megítélése szerint — az előző pontokban meghatározott körülményekre tekintet nélkül — a társadalomba való beilleszkedés szempontjából segítségre, illetőleg ellenőrzésre szorul; — aki az előbbiekre tekintet nélkül a büntetésvégrehajtási intézet parancsnokságától a munkábaállást illetően segítséget kér.

⁵ Földvári József—Vigh József: Kriminológiai Eörséges egvetemi jegyzet (Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 175—176. old.)

³ A fiatalok bűnözése a fővárosban. (Központi Statisztikai Hivatal Budapesti Városi Igazgatósága, Budapest, 1967. 15. old.)

Ebben a körben feltétlenül szükségesnek tartunk utógondozást akkor, ha a szabaduló személy a büntetést megelőző időszakban állami gondozott volt. A 18. életév betöltése után ugyanis az állami gondozás hatálya megszűnik és az ilyen fiatalok már a szabadulás napján is támogatásra szorul, hiszen nincsenek társadalmi kapcsolataik. Indokolt továbbá az utógondozás foganatosítása az olyan esetekben, amikor a fiatal felnőtt személyi környezetében rendezetlen családi körülmények uralkodnak. Ezek a személyek ugyanis rendszerint éppen olyan nehezen tudnak megállni a saját lábukon, mint a fiatalok, ha a szülői háztól nem kapnak megfelelő támogatást.

Szervezett utógondozási segítségre az olyan fiatal felnőttek is rászorulnak, akik a büntetés-végrehajtás tartama alatt a szakma elsajátítását megkezdték, de nem fejezték be.

A személyi társadalomra veszélyesség fokozott megnyilvánulása alapján indokoltnak látszik továbbá utógondozást kezdeményezni az olyan elkövetők érdekében, akik a bűncselekményüket „galeriben”, csoportos bűnözés formájában valósították meg. Vizsgálati tapasztalataink szerint ugyanis a bűnöző baráti körnek még a büntetés letöltése után is igen nagy a kötőereje. (A szabadulók egyharmada tér vissza ebbe a körbe.) Az esetek többségében akkor is ez a helyzet, ha a büntetés elérte a célját, és az elítélt a társadalmi beilleszkedés szándékával kerül ki a börtönből.

Mint az elmondottakból világosan megítélhető, a bűnözés megelőzésének vannak olyan területei, ahol csak a jól szervezett állami intézményként működő utógondozó szervezet képes eredményes munkát végezni.

Végezetül utalni szeretnénk arra, hogy az utógondozás anyagi és személyi feltételeket igénylő szervezetének kiépítése még a szakemberek körében sem nyer egységes értékelést. Vannak, akik a hivatásos utógondozó apparátus felállítását, az átmeneti otthonok létesítését és általában az elítéltekről, a „bűnözőkről” való fokozott gondoskodást túlzásnak tartják. Rendszerint arra hivatkoznak, hogy amíg a tisztességes, a nem bűnöző emberek ezrei nem rendelkeznek megfelelő életfeltételekkel, addig igazságtalanság a bűnözőkről való ily mértékű gondoskodás. Ez igaz, de csak részigazság. A bűnözés elleni harcot a társadalom oldaláról kell nézni. A társadalom rendjének, békéjének és nyugalmának a megóvása az a követelmény, amit itt szem előtt kell tartanunk. A szocialista országokban a bűnözés korántsem jelent akkora veszélyt a társadalomra, mint a kapitalista államokban. Ha azonban nem tökéletesítjük igazságszolgáltatásunkat, a bűnözés elleni harc eszközeit, a bűnözés nálunk is növekvő veszélyt jelenthet. Egyébként is minden olyan energia és anyagi ráfordítás, ami a bűnözés csökkentéséhez vezet, bőven kompenzálódik abból az anyagi, erkölcsi és politikai haszonból és előnyből, amit a bűnözés csökkenése jelent egy ország számára.

Szem előtt kell tartanunk továbbá azt is, hogy a bűnelkövető is ember, aki megérdemli a társadalom gondoskodását. S különösen vonatkozik ez a fiatalokra. Csak akkor várhatjuk el, hogy a bűnelkövetők újra a társadalom hasznos polgáraivá váljanak, ha ennek megteremtjük az objektív és szubjektív feltételeit.

Vigh József—Gönczöl Katalin

A gyámhatóságok feladatai a szülői felügyelettel kapcsolatban

1. Ma a gyámhatósági előadók képzettségi előfeltétele a jogvégzettség. Ha azonban azt nézzük, hogy a gyámhatóság gyakorlati munkája során az állampolgárok egy rétegének érdekvédelmét látja el és ezért szinte minden jogágot elméletét és tényleges rendelkezéseit alkalmazza, a gyámhatóság tagjainak *univerzális jogászoknak kellene lenniük*. Mivel tanulmányaik közben sehol sem találkozhatnak olyan studiummal, amelyben ez a sajátos gyámhatósági szemlélet tükröződik, maguknak kell részekből összerakniuk mindazokat az ismereteket, amit szereztek.

Az elmondottakból szeretnénk következtetni arra, hogy az elmélet kitűnő szakemberei is — szinte törvényszerűen — *saját szakágukat aspektusából szemlélik és tárgyalják* azt az anya-

gi és eljárási jogot, amit a gyámhatóságok alkalmaznak. Ugyancsak ezt mondhatjuk bíróságaink jogalkalmazóira is.

Mindebből az is következik, hogy az egyetemi oktatás és a szakirodalom is — ha csak nem gyámhatósági szakirókról van szó — kissé *kívülről* szemléli a gyámhatósági munkát.

A továbbiakban néhány olyan kérdéssel szeretnénk foglalkozni, amelyek jogrendszerünk felületi áttekintésében, *gyámhatósági aspektusban*, belülről tárgyalnak de lege lata és de lege ferenda, elsősorban a kiskorúak érdekvédelmében, a szocialista erkölcs bázisán alapuló, anyagi jogi és a jog alkalmazása mögötti problémákat.

2. Egy jogrendszer konkrét rendelkezéseit vizsgálva a vertikális és horizontális összefüg-

géseket is figyelembe kell vennünk. Óhatatlan tehát, hogy a *történeti fejlődéssel*, hagyományaink feltárásával tekintsük át a szülői felügyelet jogintézményének alakulását, olykor azért, hogy okkal és joggal mutathassunk rá fejlődésünkre, szocialista jogrendszerünk magasabbrendűségére, a tisztesség kedvéért azonban olykor azért, hogy — éppen a gyámhatósági jogalkalmazás területén — haladó hagyományainkra is visszatekintsünk. Az utóbbi törekvést különösen az teszi indokolttá, hogy ennek útján is bizonyíthassuk a jog és erkölcs szoros összefüggéseit és ennek a sajátos jogterületnek azt a fejlődési tendenciáját, amely az egész jogrendszer fejlesztésének aktív, erjesztő tényezője lehet.

I. István (I. könyvének 8. fejezetében) azt mondja: „Patres enim idcirco sunt patres, ut nutriant filios”, ami a szülői kötelezettségeknek kétségtelenül első hazai megfogalmazását jelenti. Ugyanő az özvegy anya köteletségének mondja, hogy gyermekeit ápolja (II. könyv 24. fejezet). A rabszolgá társadalomból visszamaradt elemeket tartalmazó hűbéri jog — természetesen — magán viselte a kor szemléletét és érvényesítette a római jog *paterfamilias* elvét. Az általános fejlődéstől való elmaradás szempontjából inkább későbbi jogunk marasztalható el, amely a legújabb időkig (lényegében a Családjogi törvény életbelépéséig) sem egyforma mértékkel szabta meg a szülői jogokat és kötelezettségeket s különösen a jogokat hangsúlyozta. E mellett mindvégig bőkezűbb volt az apával, mint az anyával szemben. Ennek tömör megfogalmazását, de egyben tartalmát is jelentette az ún. atyai hatalom.

A történeti fejlődés során ezen kívül mindvégig felismerhetők az *osztálytartalmú* rendelkezések. Ennek elismert jele a jogszabályokban is kifejezésre jutó elv „a szülők társadalmi állását” illetően.

A szülői felügyelet — helyesebben „atyai hatalom” — jogi rendezésének története során szintén általánosságban jellemző a *vagyonjogi kérdések* előtérbe helyezése. Ez érvényesült az atyai hatalom korlátai tekintetében, de az anya ún. „természetes és törvényes gyámi” tartalmi meghatározásában is. Legpregnansabb kifejezése a Kúria 409-es elvi jelentőségű *határozatában* fogalmazódott meg: „A férj a család feje, övé a döntő szó...” A férj a feleség „mértányos ellenvetéseit” csak figyelembe venni volt köteles. Természetesen a férjet megillető jogok az atyai hatalomban még fokozottabban érvényesültek. Ezt tükrözte a gyámsági törvény (1877: XX. tc.) számos rendelkezése.

Hazánkban nem jutott győzelemre a polgári forradalom, de a nemzetközi jogfejlődés óhatatlanul érezte hatását. Ennek visszhangja volt érezhető a *polgári törvénykönyv javaslatában*. Magának a *gyámsági törvénynek* kormányjavaslatában is szerepelt a mindkét szülőt megillető „szülői hatalom” megfogalma-

zása, a képviselőház azonban elvetette ezt a javaslatot és a „régijog” visszaállítására adott utasítást.¹ A kérdés a jogirodalomban is megfelelő választ kapott: „Természetes, hogy a szülők együttélése esetén a gondviselés és nevelés szülői jogának közös gyakorlásánál a döntő szó az egész család fejét, az atyát kell, hogy illesse, mert enélkül sem befelé a harmónia, sem kifelé a határozott irányítás nem volna meg.” (I. m. 340. old.)

Bár jogszabályi rendelkezés kifejezetten nem sorolta fel az atyai hatalom elemei között a kiskorú vagyonának *haszonélvezeti jogát*, az csak az apát illette meg. A gyámsági törvény (16. §-a) csak az atyai hatalom alatt álló kiskorú vagyonának *jövedelemfeleslegét* juttatta az apának. Az anya, mint „természetes és törvényes gyám” ilyen jogok birtokában nem volt, mindössze következtetni lehetett rá abból, hogy nem volt számadási kötelezettsége, míg újból férjhez nem ment. Újbóli férjhezmenetele esetén, már ugyanúgy számolni kellett, mint más gyámnak, míg az apa újabb házassága esetén sem volt számadásra kötelezve.

Bár régi jogunk (Gyt. 22. §-a) a gyámhatóság hatáskörébe utalta az *atyai hatalom megszüntetését*, ezt olyan jelentős jogkörnek tekintette, hogy bírói garanciát is adott az apa jogainak védelmére. Mindezt amellett, hogy egyébként meglehetősen szorosan tartotta magát az államhatalmi főtevékenységek szétválasztásának elvéhez, tehát a közigazgatási hatáskör önállóságához.

Szervezeti vonatkozásban is rá kell mutatni a *magántulajdoni rend különleges védelmére*. Ez volt az egyetlen szempont, amely odáig vezetett, hogy bizonyos esetekben még az atyai hatalmat is korlátozta. Az apa a kiskorú készpénzét és értékpapírjait *gyámpénztári letétbe* volt kénytelen helyezni. (Maguk a gyámpénztárak egyébként bankszerűen is működtek és idegen személyeknek kamatra kölcsönöket folyósítottak.)

A *szülők és gyermekek jogi helyzetét* lényegében változatlanul több, mint hetven éven át szabályozó gyámsági törvényt a felszabadulás után kiadott kormányrendelet [10 470/1945. (XI. 6.) M. E. sz. rend.] sem érintette *alapvetően*. Az „atyai hatalom” helyett ugyan „szülői hatalom”-ról beszélt, de az anya ezt a jogosultságot csak akkor gyakorolhatta, ha az apa, valamilyen oknál fogva, *nem élhetett jogosítványával*. Így a polgári társadalmakban általában fennállt rendelkezéseknek megfelelően továbbra is az apa uralmi helyzete volt biztosítva.²

3. Családjogi törvényünk (1952. évi IV. tv.) nem egyszerűen korszerűsítési törekvéseket valósít meg, hanem *minőségi változást* jelent. A

¹ Szlábits Károly: Magyar magánjog. Bp. 1940. c. mű II. kötetében; Csorna Kálmán: Rokonság c. fejezet. 336. old.

² Takács József: A szülői felügyelet gyámhatósági problematikája. Állam és Igazgatás 1961/1. sz.

szocialista társadalom építése családjogi vonatkozásban is új követelményekkel lépett fel. Megközelíti *Engels próféciáját*: a szocializmusban a monogámia megszabadul mindazoktól a vonásoktól, amelyeket a tulajdonviszonyokból való származása alakított ki, így elsősorban a férfi uralmától.³

Ez az alapvetően újszerű rendezés azonban gyakorlati szempontból — s ennek megfelelően a jogi rendezés igényével — teljesen új helyzetet teremtett, mert az *addig egyszemélyi hatalmasságot két személyre ruházta s közösségi elemekkel is átszőtt*, társadalmi-jogi kötelezettséggé változtatta át. A múltban az apa egyszemélyi döntési joga folytán ilyen vonatkozásban a szülők között jogvita nem következhetett be, szocialista jogi rendezésünk azonban a szülők közötti véleménykülönbség lehetőségének elismerésével új *vitafelületet* képezett, amelynek rendezési lehetőségét is meg kellett adnia. A szülői felügyelet problematikája tehát *sajátosan szocialista jogkérdés*. Aktualitása annál nagyobb, mert a két személyt egyszerre és egyformán illető jogok és terhelő kötelezettségek párhuzamosságából adódó kérdéseket a *jogi irodalom is alig tükrözi*, illetőleg első ilyen nagy kísérlet a most megjelent kétkötetes kommentár.⁴

A *szülői felügyelet gyűjtőfogalom*. Elemei, szerves részei azok a jogosítványok és egyben kötelezettségek, amelyeket a törvény [7. § (2) bek.] felsorol. A szülői felügyelet *önálló jogintézmény*, de nem jelenti minden olyan kötelezettségnek és jognak foglalatát, amely a szülőket illeti, vagy terheli (pl. a tartásjogot), hanem a tételes jogban konkrétan meghatározott, e néven összefoglalt és egyes elemeiben is jogilag szabályozott életviszonyokat.

A Családjogi törvényben a szülői felügyelet intézményének háttérében már a *szocialista erkölcs* áll. Az alapvető rendelkezéseket a Családjogi törvény indokolása a következőkben foglalja össze:

— a szülői hatalom helyébe lépő szülői felügyelet intézménye nemcsak az elnevezésben hoz változást, hanem az *intézmény lényegét* is megváltoztatja azzal, hogy a szülői felügyelet gyakorlását egyenlő mértékben *mindkét szülőre* bizza;

— kimondja, hogy a szülői felügyeletet a *kiskorú érdekében* kell gyakorolni;

— fenntartja a *nevezett gyám* intézményét, de biztosítja, hogy a *gyámhatóság a legalkalmasabb személyt* rendelje ki gyámul.

³ Engels Frigyes: A család a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels: Válogatott művek. Bp. 1949. Szikra. II. köt. 235. old.

⁴ A családjogi törvény magyarázata. (Szerk. Szilagyi Viktor—Bacsó Jenő) Bp. 1971. Közp. Jogi Kiadó, I—II. köt. Itt említjük meg két jelentős maonográfiánkat: Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp. Akad. K. 1963. 487 old.; Pap Tibor: Magyar családi jog. Bp. Tankönyvkiadó, 1967. 318 old.

A szülői felügyeletről szólva az indokolás rámutat arra, hogy *a szülői hatalom nem fejezte ki a gyermek és szülője közt a szocialista erkölcsi felfogás szerint fennálló viszonyt*. Az pedig, hogy *az anya csak másodsorban gyakorolhatta a szülői hatalmat, sértette a nők egyenjogúságának az Alkotmányban is kimondott alapelvét*.

A szülői felügyeletről most már *részletebben*, de először az általánosságokat ismeretve a családjogi törvény indokolásából a következőket szögezhetjük le:

A szülői felügyeletet a szülők általában *együttesen* gyakorolják (72. §). Azokban a kérdésekben, amelyekben nem tudnak egyetértésre jutni, a *gyámhatóság*; az *elhelyezés kérdésében* pedig a *bíróság* dönt (73., 76. §). Ha a szülők nem élnek együtt, a szülői felügyelet együttes gyakorlása nem lenne célravezető, állandó súrlódásokkal járna, aminek elsősorban a gyermek látná kárát. Ezért ilyen esetben *az a szülő gyakorolja a szülői felügyeletet, akinél a gyermek el van helyezve, ha pedig a különélő szülők gyermeke másnál van elhelyezve, a szülői felügyelet gyakorlására jogosult szülőt* — megegyezés hiányában — a *gyámhatóság jelöli ki* (72. §). A gyámhatóság azonban ilyenkor is — mint a szülői felügyelettel kapcsolatos eljárása során általában — *mindkét szülőt* köteles meghallgatni (74. §), mégpedig akkor is, ha a szülő felügyeleti joga meg van szüntetve (93. §).

A gyermek elhelyezését és életpályáját a szülők határozzák meg (76., 77. §). A *tizenhatodik életévét betöltött gyermek* azonban, a *szülői házat*, vagy a szülők által kijelölt más tartózkodási helyet a gyámhatóság engedélyével a szülők beleegyezése nélkül is *elhagyhatja*, ha az fontos okból érdekében áll (76. §).

A gyermek vagyonának kezelésére vonatkozó szabályok szerint a gyermeknek az a *keresménye*, amelyet munkájával maga szerez, nem a szülők kezelése, hanem az ő szabad rendelkezése alá tartozik (79. §), a keresetével szabadon rendelkező gyermek azonban — ha a szülők háztartásában él — a *háztartás költségeihez* keresményéből megfelelő mértékben *köteles hozzájárulni* (84. §).

A vagyonkezelés terén a törvény a szülőket arra a *gondosságra* kötelezi, amellyel azok *saját ügyeikben szoktak eljárni*. Ha azonban a gyermeknek súlyos gondatlanságból kárt okoznak, nem hivatkozhatnak az előbbi szabályra (81. §).

A törvény *nem tartotta fenn* azt a régi szabályt, amely szerint *a szülő a gyermek jövedelmének feleslegét a maga céljaira felhasználhatja* (82. §).

A szülői felügyeletet együttesen gyakorló szülők természetesen a *törvényes képviselő jogát is együttesen* gyakorolják, az egyik szülő azonban *meghatalmazást adhat a másiknak*, arra, hogy a gyermek vagyoni ügyeiben a törvé-

nyes képviselést az ő nevében is gyakorolja. *Nem vagyoni ügyekben ilyen meghatalmazásnak helye nincs.* A mindennapi életben előforduló kisebb jelentőségű vagyoni jogi ügyleteknél a jóhiszemű harmadik személyek a gyermek törvényes képviselőjeként fellépő szülőt a másik szülő meghatalmazottjának is tekinthetik (85. §).

A törvényes képviselőnek olyan nyilatkozata, amely a kiskorúra nézve ellenérték nélkül való kötelezettségvállalást, vagy jogról ellenérték nélkül való lemondást jelent, még a gyámhatóság jóváhagyásával sem érvényes. A törvény ezt a jogszabályt azzal tartja fenn, hogy a *közcélra történő felajánlás* érvényes, ha a szülőknek erre irányuló jognyilatkozatát a gyámhatóság jóváhagyja. Egyébként a javaslat a szülőknek törvényes képviselői minőségben tett nyilatkozataihoz a *gyámhatóság jóváhagyását* a régi jognál lényegesen kevesebb esetben kívánja meg (87. §).

A törvény megkülönbözteti a szülői felügyelet megszüntetését és szünetelését (89—93. §). Meg kell említeni, hogy a szülői felügyelet megszüntetése sem jelenti szükségképpen azt, hogy a jogosult szülői felügyeleti joga végleg megszűnt. A szünetelés fogalma alatt a törvény összefoglalja azokat az eseteket is, amelyeket a korábbi jog a szülői hatalom felfüggesztése néven ismert.

A Családjogi törvény rendelkezései közül ki kell emelni azt is, hogy az *életpálya választásánál* többé nem szerepel a szülők „*társadalmi állása*”, hanem ehelyett a gyermek *hajlamait, testi és szellemi képességeit* kell figyelembe venni (77. §).

4. Az általános és elvi jellegű anyagi jogi rendelkezések tárgyalása után foglalkoznunk kell a problematikánk szempontjából leglényegesebb szervezeti (hatásköri) kérdésekkel is.

Alapvetően azt a kérdést kell felvetnünk, hogy *hogyan módosult a gyámhatóságok hatásköre* a kiskorúak érdekvédelmével szemben, *a szülői felügyelettel kapcsolatban.*

Hogy az elsődlegesen vagyoni jogi érdekvédelmet biztosító árvaszékekkel szemben a *gyámhatóságok hatásköre lényegesen bővült*, aligha szorul bizonyításra. Legyen szabad ezzel szemben kritikusan szembeállítani azt a megállapítást, hogy — jogi vonatkozásban — *ugyanakkor csökkentek a végrehajtás segítő eszközei, hatósági jogosítványai.* Ezt a gyakorlati szakemberek tudják s sokszor érzik ennek hátrányait is (kényszercselekmények: elővezetés, bírságolás, szankciók alkalmazásának nehézségei, hiányai).

A gyámhatósági beavatkozás szükségének gyakoribbá válását önmagában az a jogi rendezés bizonyítja, hogy az egyszemélyes szülői „*hatalmasság*” helyébe a kétszemélyes kötelezettségek és jogok léptek. Egy pillanatra sem vitás az, hogy ez a kiskorúak fokozott érdekvédelmével

jelent, de kétségtelen, hogy „*kényelmesebb*” volt a *gyámhatóságok számára* az atyai hatalmat, vagy szülői hatalmat egyedül, illetőleg elsődlegesen gyakorló és lényegében *egyedüli döntésre hivatott apai jogállás.*

A gyámhatósági hatáskört lényegesen csökkentette a tartási, elhelyezési és a szülői felügyelet megszüntetésére vonatkozó, új *bírói hatáskör.* A gyámhatósági munka során azonban ez *nem jelent könnyítést*, hiszen a gyámhatóságoknak ilyen esetekben is bőven, olykor még *bővebben akad feladatuk* (kezdeményezés, perbe való beavatkozás, környezettanulmányok készítése stb.).

Lényegesen nagyobb feladatokat rónak gyámhatóságainkra egyéb jogszabályok, mint a *gyermekes és az anyák fokozottabb bírói jogvédelméről* szóló kormányrendelet [7/1953. (II. 8.) M. T. sz. rend.], az *anyakönyvekről* szóló rendelkezések [1963. évi 33. sz. tvr. 38/1963. (XII. 25.) Korm. sz. rend.], a *Büntető törvénykönyvvel* kapcsolatos rendelkezések (az 1961. évi V. sz. tv., 1962. évi 10. sz. tvr., 1971. évi 16., 20. és 28. sz. tvr.), a *Polgári törvénykönyv* (1959. évi IV. tv. és az annak végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. tvr.), a *polgári perrendtartásról* szóló törvény (1952. évi III. sz. tv.), a *holtnak nyilvánításról* szóló jogszabály [1/1960. (IV. 13.) IM. sz. rend.], a *hagyatéki eljárásról* szóló rendelkezések [6/1958. (VIII. 4.), IM. sz. rend. és módosításai: 1/1960. (IV. 13.), 2/1963. (III. 17.), 3/1963. (IX. 21.), 5/1967. (XII. 27.) és 2/1969. (I. 21.), 2/1972. (II. 3.) IM. sz. rendeletek], az *alkoholistákkal kapcsolatos egyes intézkedésekről* szóló törvényerejű rendelet [1966. évi 27. sz. tvr., és a 8/1966. (X. 4.) IM. sz. rend.], egy kevésbé ismert rendelet, amely a „*családi huliganizmus*” esetén teszi lehetővé a garázda szülő rendőri felügyelet alá helyezését [2/1960. (IV. 20.) B. M. sz. rend.], s a *családjogi vonatkozású nemzetközi szerződések egész sora*, mind a gyámhatósági feladatkört érintő rendelkezések.

A gyámhatósági hatáskört azonban lényegesen bővítik *maguk a Családjogi törvényből* és a gyámhatóságokra vonatkozó *külön jogszabályokból folyó feladatok*, így a *családi jogállás rendezése* körüli kötelezettségek, illetőleg a kiskorúak *állami gondozásáról* és a gyámhatósági eljárásról szóló rendeletek [20/1969. (V. 13.) Korm. sz. rend., 6/1969. (VIII. 30.) MM. sz. rend.]. Közélről érinti a gyámhatóságokat a *Polgári törvénykönyv* által érintett egyes jogszabályok módosításáról, illetőleg kiegészítéséről szóló (1960. évi 12. sz.) törvényerejű rendelet, melynek *külön fejezete a családjogi törvény módosítása.* Szoros kapcsolatban állnak a gyámhatósági munkával mindazok a *kormányhatározatok és rendelkezések*, amelyek a *gyermek- és ifjúságvédelem* fokozott ellátását kívánják előmozdítani. Ilyen az ifjúság körében végzendő munkáról szóló kormányhatározat [1016/1967. (VI. 26.)] és szinte végeláthatatlan lenne azoknak a szabályoknak a felsorolása, amelyek ha

nem is közvetlenül, de *áttételek útján* mégis közletről érintik a gyámhatósági munkát, általánosabbá, *társadalmibbá* teszik a *gyámhatóságok feladatait*. (Ezzel kapcsolatban sok figyelemre méltó gyakorlati tapasztalatot rögzítő és javaslatokat is tartalmazó kisebb-nagyobb cikk és tanulmány található az Állam és Igazgatás című szakfolyóiratban. A kazuisztika szempontjából pedig sok eligazítást ad a Tanácsok könyvtára sorozatban megjelent Hatósági állásfoglalások. Bp. 1969. I—II. köt.)

Az eljárásjog kérdései között közelebről is kell foglalkoznunk két speciális jogszabállyal: „A gyámhatósági eljárásról” (*Gyer.*) szóló művelődésügyi miniszteri rendelettel [6/1969. (VIII. 30.)] MM. sz., valamint „A gyámhatósági ügyviteli szabályzatról” szóló miniszteri utasítással [107/1970. (M. K. 4.) MM. sz. ut.]. Ezek számos gyakorlati tapasztalat érvényesítésével pótolnak hiányokat és adnak közelebbi irányítást a gyámhatóságok számára.

Ha az *eljárásjogi alapelveket* kiemeljük, sajátosnak, a kiskorúak fokozott érdekvédelme szolgálatában állóknak kell tekintenünk a következőket:

a) a gyámhatóságok eljárást indíthatnak, illetőleg kell, hogy indítsanak *hivatalból* is, tehát nincsenek a felek kereseti előterjesztéséhez, a petitumhoz kötve;

b) a gyámhatóságok *határozataikat általában megváltoztathatják*, ha a megváltozott körülmények ezt indokoltá teszik;

c) beavatkozásuk (jóváhagyási ténykedésük) egyes *jognyilatkozatok hatályosságának* előfeltétele;

d) bizonyos esetekben a törvényes képviselő helyett léphetnek fel: *quasi törvényes képviselők*;

e) a bíróságok előtt — meghatározott kérdésekben — *kereseti, illetőleg beavatkozási joguk* van.

Ezeket a jogosultságokat döntően a jogszabályok, egyes esetekben a kialakult bírói gyakorlat ismeri el.

A hivatalból való eljárásra jogosítja fel a gyámhatóságot a *szülői felügyelet gyakorlására hivatott szülő személyének kijelölése*, ha a különélő szülők a nem náluk elhelyezett gyermek elhelyezése tekintetében nem jutottak megegyezésre. Ez a jogosultság kiterjesztendő arra az esetre is, ha szülők megegyeztek ugyan, de megállapodásuk nem felel meg a kiskorú érdekeinek. A gyámhatóság hivatalból rendelheti el a kiskorú érdekében a büntető eljárás körén kívül eső *védő és óvóintézkedéseket*. Elősegíti a 14. életévét betöltött *kiskorú* megfelelő *munkába helyezését*. Leglényegesebb jogosítványait e tekintetben a *családi jogállás* rendezése, és az állami gondozásbavétel és annak megszüntetése körüli hatásköre tartalmazza. Ennek a jogkörnek részletezése annál kevésbé lehet feladatunk, mivel a kiskorúak érdekvédelmének fő

célkitűzése a hivatalból való kezdeményezést *ügyszólván* minden vonatkozásban lehetővé teszi.

Az, hogy a gyámhatóságok *határozataikat megváltoztathatják*, következik az anyagi jogi rendezésből: a kiskorúak érdekvédelme, amely más esetben új rendezést kíván, de következik abból is, hogy *államigazgatási szervek* (az 1957. évi IV. tv. szabályozza eljárásukat — általában). Végül *egyes rendelkezések* (pl. Csjt. 74. §) *külön is kimondják*.

A *jognyilatkozatok hatályosságának* feltétele olyan kivételes hatáskört jelent, amelynek gyakorlására csak tételes jogszabályi rendelkezések esetén kerülhet sor. A lényeges rendelkezéseket a Polgári törvénykönyv határozza meg (*Ptk. 19. §*). Ilyenek: ha a jognyilatkozat a kiskorú tartására, a kiskorút örökösödési jogviszony alapján megillető jogra, vagy kötelezett-ségre, ingatlan elidegenítésére, vagy megszerzésére, 10 000 forintot meghaladó egyéb jogügyletre, közcélra történő felajánlásra (*Ptk. 20. §*), illetőleg a korlátozottan cselekvőképes kiskorú részére ígért, vagy adott ajándék visszatartására (*Ptk. 14. §*) vonatkozik.

A kiskorúak érdekvédelme bizonyos esetekben a gyámhatóságok jogává, illetőleg kötelezettségévé teszi, hogy *quasi törvényes képviselőként* lépjenek fel. Ilyennek tekintendők azok a jogosítványok, amelyek pl. a *családi jogállás rendezésénél*, illetőleg a kiskorúak legszemélyesebb jellegű jognyilatkozatainál vannak előírva. Hasonló jellegűek azok a gyámhatósági beavatkozások, amelyek a *törvényes képviselő jognyilatkozatai helyett* történnek. Pl. a gyámhatóság pótolhatja a korlátozottan cselekvőképes személy apai *elismerő nyilatkozatánál* a személyesen benyújtandó keresethez való hozzájárulást (Csjt. 44. §). Lényegében ezt jelenti a *kiskorú házasságkötéséhez való hozzájárulás* is.

Mind a jogszabályok törvényes rendelkezései, mind a kialakult bírói gyakorlat széles körben ismeri a *gyámhatóság felperesi, illetőleg perbe való beavatkozási jogát*. E tekintetben a legjelentősebb a gyermektartási és *elhelyezési, valamint a szülői felügyelet megszüntetésére és visszaállítására, illetőleg az örökbefogadás megszüntetésére* vonatkozó kereseti jogosultság. Mivel a gyámhatóságoknak ezen a téren fennállt hatásköre megszűnt, a kiskorúak érdekvédelme és a hivatalból való eljárás elve okszerűen együtt jár a bírói eljárás kezdeményezésére vonatkozó jogosultság elismerésével. Hasonló jogosultságot jelent bizonyos esetekben a *büntető eljárás kezdeményezése* a kiskorú érdekeit súlyosan sértő *szülőkkel szemben*.

Az eljárásjog szempontjából külön is említést érdemel a kiskorúak meghallgatásának kötelezettsége. E tekintetben a Családjogi törvénykönyv nem tartalmaz a gyakorlat számára elegendő eligazítást. Kötelezően csupán azt írja elő, hogy a gyámhatóság a tizenkettedik életévét betöltött *gyámság alatt állót hallgassa meg*

fontosabb ügyeiben (106. §), de *a szülői felügyelet alatt álló kiskorúnál* csupán *szükség esetén* kerül erre sor. A gyakorlat azt indokolja, hogy az elsődlegesen érdekelt kiskorút, ügyeinek hatósági rendezése esetén, szélesebb körben is be kell vonni és meghallgatása nem mellőzhető.

Ami az *életkor jelentőségét* illeti, e tekintetben eléggé szétszórtnak találunk rendelkezéseket a jogszabályokban. Már az előbbi példa is megmutatja, hogy a gyámság alatt álló kiskorút csak 12. életévének betöltése után kell meghallgatni, az utóbbi pedig általában a kiskorú meghallgatásáról beszél, életkor megjelölése nélkül. Kívánatos tehát a meghallgatás kötelezettségének egységesebb rendezése.

A kiskorúság a 18. életév betöltéséig tart. Ezen belül azonban jelentőségük van különböző korperiódusoknak is.

Nem tárgyalva ezúttal az egészségügyi rendelkezésekben megjelölt életkorokat (oltási kötelezettség), a 3. életévnek az intézeti elhelyezés szempontjából van jelentősége. A 12. életév a korlátozott cselekvőképesség elérését jelenti, valamint a már említett serdülőkorú gyámsolt meghallgatásának kötelezettségét, de ezen kívül a magyar állampolgári kötelezettségből való kiválásnál és a külföldi utazásnál és az örökbefogadásnál is jelentősége van (Gyer. 29. §, 167. §). Ugyancsak jelentősége van ennek az életkornak a családi jogállás rendezésénél (Gyer. 157—160. §§). A 14. életév betöltése után a kiskorú saját kérésével *szabadon* rendelkezhetik (Ptk. 14. §). Ez az alsó korhatára a büntetőjogi felelősségnek is. A *tizenhatodik* életévét betöltött kiskorú a szülői házat, vagy a szülők által kijelölt más tartózkodási helyet a gyámhatóság engedélyével a szülők beleegyezése nélkül is elhagyhatja (Csjt. 76. §).

A nagykorúság elérésével a szülői felügyelet gyakorlásának joga s a gyámhatóság hatásköre megszűnik (más kérdés a gyámhatósági ügyek másik csoportja: a gondnokság, amelynek tárgyalása azonban ezúttal nem feladatunk).

A szülői felügyelet együttes gyakorlásából következik, hogy a gyámhatóságnak a kiskorú ügyeinek intézése során *általában mindkét szülőt meg kell hallgatnia*. A Családjogi törvény kimondja, hogy a kiskorú *fontosabb ügyeiben azt a szülőt is meg kell hallgatnia* a gyámhatóságnak, *akinek felügyeleti joga szünetel* (93. §). Magától értetődik tehát, hogy a *meghallgatásuk nem mellőzhető, ha felügyeleti joguk birtokában vannak*. Ez alól csak akkor lehet kivételt tenni, ha „*elháríthatatlan akadály*” miatt nem kerülhet rá sor (74. §). Tételes rendelkezésekkel nem lehet előre megállapítani, hogy mit kell ilyen elháríthatatlan akadálnak tekinteni. Ezt a konkrét körülmények határozhatják meg (pl. ha a szülő, illetőleg szülőtárs külföldön, vagy hazai lakóhelyen tartózkodik s az nem állapítható meg). Ugyancsak a konkrét tényállás alapján kell megállapítania a gyámhatóságnak,

hogy mit tekint „*fontos*” ügynek. Kétségtelenül ilyenek azok, amelyek a gyermek személyi és vagyoni körülményeit lényegesen érintik. Az idézett két törvényhely fogalmazása között azonban érzékelnünk kell a disztinkciót. A fontos ügyekben való meghallgatást csak akkor hangsúlyozza a törvény, ha a szülői jog szünetel, a szülői felügyelet fennállása esetén azonban egyébként — az elháríthatatlan akadály kivételével — minden esetben alkalmazni kell.

Míg a tartás és elhelyezés kérdésében a már említett hatásköri módosulások álltak be, változatlanul *gyámhatósági hatáskörben* maradt a kiskorúak szüleivel való *érintkezésének* (a látásnak) szabályozása.

A szülői felügyelet megszűnésével, vagy szünetelésével sem szakad meg a gyermekekkel való erkölcsi kapcsolat, a vérségi leszármazásból eredő érdekelttség. Ebben az esetben is kötelességük és joguk a szülőknek, hogy figyelemmel kísérjék gyermekeik sorsát (XXI. sz. Polgári Elvi Döntés). A Családjogi törvény (93. §) kifejezetten is kimondja, hogy a szülőnek gyermekeivel *akkor is joga van érintkeznie, ha szülői felügyeleti joga megszűnt, vagy szünetel*. A kérdést úgy kell felfognunk, hogy a gyermekhez valamiként mégis közelálló szülő véleménye, javaslatai megkönnyíthetik a gyámhatóság érdekvédő intézkedéseit, tehát a kiskorúak sorsának alakulására kell, hogy hassanak.

5. A Családjogi törvény elvi szempontként érvényesíti azt az elgondolást, hogy az együtt élő szülők a szülői felügyeletet — egyes vitakérdéseken kívül — általában együtt és egyetértésben gyakorolják. Súlyosabb nézeteltérés nem lehet közöttük, hiszen a házassági életközösség zavartalan. *Az együttélés azonban lehet ténylegesség annak ellenére, hogy a házasfelek között alapvető nézeteltérések vannak*. Lehet, hogy az egyik szülő súlyosan elhanyagolja kötelességeit a gyermekkel szemben, s a bíróság csak az ő szülői felügyeleti jogát szünteti meg, vagy hogy a *gyámhatóság határoz* úgy, hogy a gyermek vagyont *csak az egyik szülő kezelje*, minek következtében törvényes képviselői joga is csorbul s mindez *anélkül*, hogy az *életközösség megszakadt volna* (Csjt. 78., 85., 86. §). A gyámhatóságnak tehát bőven akad feladata az együtt élő szülők közötti viták eldöntésében is. Bár a gyámhatóságnak a szülői felügyeleti jogot korlátozó határozatainak rendelkezéseitől kezdve a bíróság szülői felügyeleti jog megszüntetésére vonatkozó határozatáig, sőt a büntetőjogi felelősségrevonásig terjedő *szankciókat ismer a törvény*, főként a gyermektartási és elhelyezési gyámhatósági jogkör megszűnése következtében *bizonyos mértékig lex imperfecta* tekintethető a Családjogi törvénynek a *szülők magatartásával kapcsolatos előírásai*.

A Családjogi törvény a *láthatási jog* szabályozása körében *csak a szülők és nagyszülők számára* állapítja meg a jogosultságot (93. §), a Gyámhatósági eljárásról szóló rendelet azonban

lényegesen *továbbmegy* (54. §) annak kimondásával, hogy ha a szülő és nagyszülő nem él, vagy egyébként van akadályozva a kiskorúval való érintkezésben, a gyermek *nagykorú testvére és szülőjének testvére* is kérheti a láthatás szabályozását. Jogelméleti szempontból *vitatható* lenne ennek a *kiterjesztésnek* érvényessége, de a gyámhatóságok nyilvánvalóan helyeslik, sőt felmerül a kérdés: nem lett volna-e még *célsezerűbb* a rokonok említett felsorolása helyett olyan *rugalmasabb rendelkezést* tenni, mint ami a rendelt gyámok kiválasztására vonatkozik („más családi kapcsolatban álló személy”).

Ehelyütt említhető meg az anyagi joggal kapcsolatos *néhány bizonytalansági tényező*, illetőleg *ellentmondás*. Az érdekvédelemben *joghézag*nak látszik a *teljesen beszámíthatatlan kiskorú státuszának* kérdése, különös tekintettel arra a jogelméleti elgondolásra, amely a gondnoksági ügyeknek a Családjogi törvényből való kihagyására, majd ennek pótlásául a Családjogi törvény életbeléptetésére vonatkozó törvényerejű rendeletben (1952. évi 23. sz.) mégis a családjogi kérdésekhez való kapcsolására vezetett.

Ehelyütt is rá kell mutatnunk jogrendszerünk belső ellentmondására: a Ptk. és a Btk. korhatárokkal kapcsolatos rendelkezéseire, melyek következtében a 12. életévét betöltött kiskorú, bár korlátok között, de cselekvőképes, ugyanakkor 14. éves életkoráig büntetőjogilag nem vétőképes.

Erősen vitatható az a kérdés, hogy az *örökbecfogadó érvényes házasságot köthet-e az örökbecfogadottal*. A dogmatikusabb jogirodalom ugyan hajlik arra, hogy igen, mivel a törvény nem említi ezt a kapcsolatot az érvénytelenségi okok között. Figyelembe veendő azonban az örökbecfogadás későbbi jogi értékelése, ami a Polgári törvénykönyvben, illetőleg az 1960. évi 12. sz. törvényerejű rendeletben tükröződik. Egyes szerzők lényegében nyitva hagyják a kérdést arra való hivatkozással, hogy az nem gyakorlati jellegű. A jogszabályok szellemét véve figyelembe, valamint azt a jogelvet, amely szerint a jogszabályok ütközése esetén a későbbi jogszabály derogálja az előbbi, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az ilyen házasságkötés *érvénytelen*. Egyébként a *kérdés nem akadémikus*, mert az érvénytelenség nemcsak a szülő—gyermek közötti viszonyban, hanem az *oldalági rokonság bizonyos fokain is* fennáll, tehát a testvéri viszonylatban is jelentkezik.

Említeni kell azokat a *büntetőjogi vonatkozásokat is*, amelyek alkalmazása szintén vitatható annak következtében, hogy az *örökbecfogadást a vérszerinti leszármazással egyenlőnek tekintjük*.⁵

Néhány különös anyagi jogi rendelkezés inkább a *kuriozitás* kedvéért kíván említést.

Kissé furcsán hat a Családjogi törvénynek az a rendelkezése, amely szerint „*külföldi állampolgár örökbecfogadását a gyámhatóság csak akkor engedélyezheti, ha a kiskorút honosították*” (Csjt. 47. §). Ebben az esetben ugyanis a kiskorú már nem külföldi állampolgár, tehát lényegesen egyszerűbb lett volna az a kizáró rendelkezés, amely szerint külföldi kiskorú örökbecfogadását gyámhatóságaink nem engedélyezhetik.

Tételes jogszabályaink szerint különös helyzet áll elő a kiskorú családi jogállásának rendezésénél, ha az anya újabb házasságkötése esetén a rendezés egyéb feltételei fennállanak ugyan, de más férfi ellen tartási per van, vagy volt folyamatban. A törvény ugyanis csak azt mondja ki, hogy nem lehet az anya férjézt apának tekinteni, ha „... az *apaság megállapítása iránt* más férfi ellen” per van folyamatban, de nem említi a *tartási pert* (39. §). A Csjté. már pótolni kívánja ezt a hiányt, de nem szerencsésen. Kimondja ugyanis (43. §), hogy a Csjt.-ben említett előfeltételeken kívül kizártnak kell tekinteni az anya férjének apaságát akkor is, ha más férfi ellen tartási per *van* folyamatban. A kizáró ok alkalmazásának ilyen „történeti” aspektusa aligha lehet helyes. Nem következetes, hogy ha csak volt ilyen per, akkor nincs kizáró ok, de ha van, akkor igen.

A *vélelmezett fogantatási időt* a Családjogi törvény a gyermek születésének időpontját megelőző 182. és 300. napok közötti időben állapítja meg és hozzáteszi, hogy *mindkét* jelzett *határnapot* be kell számítani (35. §). A Polgári törvénykönyv életbeléptetéséről szóló törvényerejű rendelet a határidők számítását úgy szabályozza, hogy „a napokban megállapított határidőbe a *kezdő napot nem kell beszámítani*” (3. §). A két jogszabály tehát ellentmondásban van.

A Csjt. kifejezett rendelkezése szerint (41. §), ha az anya ismeretes, az apa családi nevűl az anya legközelebbi ismert anyai ági férfi felmenőjének családi nevét kell megállapítani. A Csjté. azonban feloldja ezt a rendelkezést és kimondja (9. §), hogy ilyen esetben az anya bejelentheti, hogy gyermeke továbbra is az ő nevét viseli. Ez nem látszik nagyon gyakorlati kérdésnek, de az egyenjogúság elvéből következően helyes volt a rendelkezést kiterjeszteni.

A Csjt. rendelkezik a tekintetben, hogy ha az anya a gyermek születése előtti 300 napon belül újból házasságot köt, az újabb házasságának fennállása alatt született *gyermeke apjának az újabb férjet kell tekinteni* (35. §). Itt azonban nemcsak két, hanem *több vélelem is ütközhet*, mert nem kizárt, hogy a 300 napon belül kettőnél több férje is lehessen. Feltehetően azt az elvet kell érvényesíteni, hogy több férj esetén is *mindig a legújabbra áll az apaság vélelme*.

⁵ Minderről részletesen beszél Bacsó Jenő: Az örökbecfogadás. Bp. Közg. Jogi Kiadó, 483. old., a 334. oldalon.

Bár jelentősége csak de lege ferenda lehet, mégis felvethetjük a kérdést: *helyes-e, hogy az anya nem támadhatja meg az apaság vélelmét.* Egészen gyakorlati lehet az a probléma, hogy az anya férje évek óta távol van, az anya azonban nem kíván újból férjhezmenni. Mégis, ha gyermeke születik, csak előzetes bontóper útján küszöbölheti ki annak a vélelemnek a hatását, hogy született gyermekének apja nem a távollevő férj.

Az anyagi jogi természetű észrevételek után ezúttal is szólni kell az *eljárásjogban*, szervezeti kérdésekben tett rendelkezések okozta nehézségekről, s ezek között elsősorban arról, hogy a házasságból született gyermek *tartási és elhelyezési ügyében a gyámhatóságok hatásköre megszűnt, jóllehet legalább azonos súlyú intézkedések tekintetében fennmaradt, sőt egyes esetekben jelentősen bővült.*⁶

6. De lege ferenda központi kérdésnek kell tekintenünk a *gyámhatósági szervezet* megvalósítandó *egységét.* Reálisan csak abból indulhatunk ki, hogy a gyámhatóságok feladata a kiskorúak jogvédelme. Őszintétlenség lenne, ha nem jutnánk el annak megállapításáig, hogy ezért a *jogi aspektust* kell döntőnek tekintenünk. Mivel az érdekvédelmi tevékenység nem egy jogterülettel, hanem egy társadalmi réteggel: a kiskorúakkal kapcsolatos s mivel ez *számos elem*ből (pedagógiai, pszichológiai, szociológiai stb.) áll össze, messzemenően biztosítani kell ezek érvényesülését is. A *társelemek* között — kétségtelenül — a *pedagógiai van túlsúlyban* s ezért a szakfelügyeletnek *főhatósági gyakorlása* — jelen körülményeink szerint — *helyes*elhető s biztonságot nyújtó. Egyébként érdekes tünet, hogy a bíróságok ítélezésével szemben sohasem merült fel olyan követelmény, hogy pl. ha egy orvosi műhibáról van szó, akkor orvos legyen a bíró, ha egy építkezéssel kapcsolatban merülnek fel szakkérdések, akkor építész ítéljen stb., a gyámhatóságok szervezeti kérdéseinél azonban találkozunk a „szakmai” ellenvetésekkel. Nem vitás, hogy a kiskorúak jól felfogott érdekvédelme minden körülmény alapos vizsgálatát igényli, de ott vannak a *szakértők* — ugyanúgy, mint a bíróságoknál — akik széles körben vehetők igénybe, legtöbbször magán a tanácsai (VB) apparátuson belül is.

Aligha lehet vitás, hogy a gyermek és ifjúságvédelem más hatósági szervezetei is a gyámhatóságokon belül kívánnak elhelyezést. Ha szabad ezzel a kifejezéssel élni: maga a „*nagy üzemi szervezés*” is számos *előnnyel* rendelkezik a széttagolt „kis üzemekkel” szemben. Ez a *szervezeti egység* mindenképpen *növelné a gyámhatósági ügyintézés hatékonyságát.* A fej-

lesztés irányának kétségtelenül az *önálló szakigazgatási* egységgé fejlődésnek kell lennie, amely *megkönnyítené* a gyámhatóságok *határozatainak szankcionálását és végrehajtását is.*

Gondoskodni kell arról is, hogy a gyámhatóságok határozataik végrehajtását illetően szélesebb körben rendelkezzenek a szankcionálás lehetőségével. Idejétmúltnak tekinthetünk olyan jogosításokat, hogy a *gyámhatóság* „*elbeszélget* a kiskorúval” [Gyer. 68. § (1) bek. a) pont], ami nem azt jelenti, mintha a gyámhatóságnak nem lennének felvilágosító, oktató feladatai, de azért az „*elbeszélgetés*” *szépirodalmi csengése* kiüt a jogi szabályozás köréből.

A gyámhatósági intézkedések hatékonysága azzal a követelménnyel is jár, hogy — végső esetben — szervezettebb, szorosabb és közvetlenebb *kapcsolatban* legyenek a *büntető szervekkel* is. A gyakorlat pl. alig mutat olyan eseteket, amikor a részeges, kegyetlen apával szemben a gyámhatóság a *rendőrhatósági felügyelet* alá helyezést kezdeményezné [2/1960. (IV. 20.) B. M. sz. r.]. Figyelemmel kell lenniök a gyámhatóságoknak büntető jogszabályaink rendelkezéseire is. Az ifjúság elleni büntettről mondottak (1961. évi V. tv. 274. §), a Büntető törvénykönyv hatálybalépéséről, végrehajtásáról és egyes szabálysértésekről szóló törvényerejű rendelet (1962. évi 10. sz. tvr. 31. §) számos olyan rendelkezést tartalmaznak, amelyeket a gyámhatóságoknak a konkrét esetekben figyelembe kell venniök s adott esetekben élniök is kell velük.

A gyámhatósági szervezet egységének kívánalma felveti a *társadalmi szervek szervezett csatlakozásának* szabályozási igényét is. Az ilyen tárgyú — felső szintű — határozatokból és programokból még a gyámhatósági gyakorlattól távolabb állóknak is észlelniök kell azt, hogy a nagyon is *jelentős társadalmi potenciál*, éppen a szervezetség hiánya miatt nem *használódik fel* ésszerűen, szétszóródik s olykor éppen a *sok gazda következtében nem érvényesül.*

De lege ferenda megfontolandó az is, hogy nem lenne-e helyes a csehszlovák mintát követve (azt — természetesen — hazai viszonyainkra alkalmazva) *külön fejezetben foglalkozni a társadalom részvételéről a szülők jogainak gyakorlásában és kötelezettségeik teljesítésében* (265/1949., 61/1955., 46/1959. Sb.). Az erre vonatkozó rendelkezések közül (41—50. §§) kiemelés érdemel a *társadalmi jelentőségű actio publica* (42. §), amely szerint: „A társadalomnak a gyermekek rendes neveléséhez fűződő érdeke feljogosítja a polgárokat és a társadalmi szervezeteket arra, hogy figyelmeztessék a szülőket gyermekeik kifogásolható magatartására. A gyermekek ilyen magatartására, vagy a szülők jogainak és kötelezettségeinek súlyos megsértésére a polgárok és a társadalmi szervezetek felhívhatják a nemzeti bizottság, bíróság vagy más állami szerv figyelmét, amely azután köteles megfelelő nevelő intézkedést tenni.” Ezzel

⁶ Takács József: A gyámhatóságok gyermektartási és elhelyezési hatásköre. JK. 1970. 1. sz., majd az ezt követő vita: Csiky Ottó: Reflexiók a gyámhatóság hatásköréhez. JK. 1970. 9. sz.; Rácz István: Gyermekelhelyezés — állami gondozás. JK. 1970. 10. sz.

szemben némi joggal felvethető, hogy a gyámhatóságok hivatalból való eljárási jogosultsága erre nálunk is megadja a lehetőséget (még névtelen feljelentés esetén is), más azonban egy törvény mozgósító ereje, amely a társadalom (polgárok) egyetemes felelősségére utal.

Ma még merésznek látszik az a javaslat, de nem szabad elhallgatnunk, hogy nem lenne-e helyes a *gyermeknevelésnek* egyrészt *iskolai*, másrészt *házasság előtti kötelező oktatása* minden állampolgár számára. Ma, amikor a „szakmai” képesítés és az általános műveltség biztosítása az érdeklődés homlokterében áll, *fehér foltként* jelentkezik a nevelés kérdésének oktatása. Helyes, hogy nem engedünk szakszerűtlenné nyúlni egy géphez, nehogy a népgazdaságot károsodás érje, de nem lenne-e legalább anynyira fontos, hogy jövőnk alakítása érdekében

az emberi sorsok formálását s az egyes embereknek társadalmi környezetbe való beillesztését szakszerűbben biztosítsuk? Nem jelent-e „struccpolitikát” az a fikció, hogy a szülők szeretettel nevelik gyermekeiket, tehát csak akkor szabad ebbe beleavatkozni, ha súlyosabb viszszaéléseket tapasztalunk? Ez a veszély annál nagyobb, mert a családi élet bensősége folytán viszonylag kevés betekintést kapunk a szülők nevelési módszerét illetően az egyes családok életébe. A gyámhatóságok tagjainak nem kell újsághíreket, rádió-, vagy televízió riportokat olvasniok, illetőleg látniok ahhoz, hogy tételünk igazságát elfogadják. A szocialista társadalmi együttélés igényeit azonban aligha tudjuk kielégíteni, ha nem vállaljuk a jogi szabályozás népszerűtlenségét, vagy nehézségeit.

Takács József

SZEMLE

A tudományos fejlődés hatása a jogra

(Beszámoló a IV. Magyar—Szovjet Jogásnapokról)

I. A magyar és a szovjet jogtudomány intenzív együttműködésének egyik jelentős formáját és fórumát képviselik a rendszeresen — 1972. október 10. és 14. között immár negyedik alkalommal — megszervezésre kerülő magyar—szovjet jogásnapok. A korábbi találkozókhöz hasonlóan most is sikerült olyan kérdéskört kiválasztani, amely — elméleti jelentősége mellett — állami és jogéletünk aktuális gyakorlati feladataihoz is rendkívül szorosan kapcsolódik. A munkaértekezlet témái „*A tudomány-technikai haladás és a tudományigazgatás jogi kérdései*” közül a legfontosabbakat ölelték fel. Az öt magyar és négy szovjet referátum az igazgatási, polgári és munkajog, illetve a jogi informatika néhány izgalmas problémáját világította meg.

A Budapesten sorra került találkozózn részt vevő szovjet delegációt A. E. Lunyov, a SZUTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazga-

tóhelyettese vezette, tagjai M. I. Pizskotyin és M. P. Ring, az intézet munkatársai voltak. A magyar delegáció vezetője Kovács István, a rendező szerv, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese volt, tagjai a magyar referátumok készítői, illetve az intézet más munkatársai. Az egyes napirendi pontok vitájában részt vettek a jogi karok, illetve a gyakorlat képviselői is.

II. Az *igazgatási kérdésekről* folytatott vita alapját Lőrincz Lajos és Lunyov referátumai képezték.

Lőrincz Lajos „*A tudományos kutatások állami irányításának rendszere Magyarországon*” c. referátumában áttekintette a felszabadulás óta eltelt időszak magyarországi kutatásirányításának főbb fejlődési szakaszait. Ezt követően bemutatta a tudományos kutatások központi állami irányításának jelenlegi szervezetrendszerét, amit röviden, mint a pluralizmus és az egység ötvözetét jellemezett. A kutatások szintjétől és területétől függően több állami szerv játszik szerepet az irányításban, az egységet törvényhozási szinten az országgyűlés, a végrehajtás szintjén pedig a kormány, illetve annak Tudománypolitikai Bizottsága biztosítja. Rámutatott a referátum a Magyar Tudományos Akadémia és az OMF B sajtós funkcióira e szervezetrendszeren belül.

A továbbiakban az előadó a kutatások tervezésének és finanszírozásának hazai gyakorlatával foglalkozott. Aláhúzta a kétfoldalú kezdeményezés szerepét a kutatási feladatok kijelölésében, a kutatóhelyek tervezési önállóságának és a távlati tudománypolitika érvényesülésének összhangját biztosító megoldásokat. Bemutatta a finanszírozási forrásokat (költségvetés és műszaki-fejlesztési alap), azok arányait, a fejlődés irányait.

Végül rövid áttekintést nyújtott a referátum a hazai kutatások személyi bázisáról, a kutatói létszámról, a különböző kutatási egységek arányairól.

A. E. Lunyov előadásának címe „*A tudomány igazgatása a Szovjetunióban*” volt. Hangsúlyozta, hogy a tudomány állami igazgatása szervesen kapcsolódik a szocialista állam összes alapvető feladatához és funkciójához. Ezért a szovjet állam — amint ezt a XXIV. kongresszus és az 1971—1975 közötti ötéves terv dokumentumai is tükrözik — összetett intézkedésekkel biztosítja a tudományos fejlődés személyi és anyagi feltételeit. Ezek között fontos szerepet játszik a tudományigazgatás területén érvényesülő szervezeti formák állandó tökéletesítése is. A Szovjetunióban a szervezeti megoldásokat sajátosan színezi az állam fedratív felépítése. Nyomatékosan mutatott rá az előadó annak fontos-

ságára, hogy a tudományigazgatási apparátus személyzete kellő felkészültséggel rendelkezék e sajátos terület igazgatására. E sajátosságok között kiemelésre érdemes, hogy itt a kényszer csak kivételes alkalmazást nyerhet, az irányító szervek tudományos tekintélye, a szervezési-meggyőzőségi, illetve a megfelelő erkölcsi és anyagi ösztönzési eszközök szerepe az elsődleges.

A referátum ezután áttekintést adott a Szovjetunió kutatási egységeinek hálózatáról, illetve a tudományigazgatás terén feladatokkal és hatáskörrel rendelkező állami szervek rendszeréről. E szervrendszerben sajátosan kiemelkedő szerepet játszik a Minisztertanács Tudományos és Technikai Állandó Bizottsága, illetve a SZUTA Tudományos Akadémiája. Viszonylag részletesebben került bemutatásra az Akadémia tevékenysége, a Közgűlés és az Elnökség funkciója, a szekciók, a tudományos tanácsok, a tudományos társaságok stb. tevékenysége. A referátum elemezte e szervek feladatait a tudományos élet ágazati, ágazatközi és összállami szintű koordinációja, a koordináció tökéletesítése terén.

*

A két referátum alapján élénk vita alakult ki. Az egyik fő kérdést ennek során a tudomány és az állam kapcsolatának általános sajátosságai képezték, nevezetesen az államrendszer, az állami szervek rendszerének kívánatos stabilitása és a tudományt jellemző gyors, dinamikus változás megfelelő összhangjának biztosításával összefüggő problémák (Lunyov, Ring). Így rámutattak a vita résztvevői azokra a komplex, társadalmi aspektusokra, amelyeket éppen az állami tudományirányításnak kell esetenként érvényesíteni a sajátos kutatói szempontokkal szemben, pl. a környezetvédelem követelményeit.

Érintették a résztvevők (Kovács, Lunyov) az alkotmányok szerepét a tudomány területén, közelebbről annak indokoltságát — amire egyébként több szocialista állam alkotmánya már precedenst is nyújt —, hogy az alkotmányban szerepeljenek a tudomány és technika fejlesztésének és irányításának kulcsproblémái.

Többen (Berényi, Nagy László, Király Tibor) foglalkoztak a tudományirányításban érdekelt szervek közötti megfelelő együttműködés problémáival, a megoldásra váró kérdésekkel. Így utaltak a „visszacsatolás” megszervezésében tapasztalható hiányosságokra, a beszámoltatás és értékelés fogyatékoságaira. Különösen szükséges ennek az együttműködésnek a biztosítása az egyetemi kutatások területén, ahol a tervezés (illetve értékelés) és a finanszírozás szervezeti elkülönültsége számos hiba forrása lehet, ezért az irányító szervek közötti megfelelő koordináció alapvető fontosságú.

III. A második napirendi pont a kérdéskör *munkajogi* vetületeit ölelte fel, közelebbről a tudományos dolgozók munkajogi helyzetével összefüggő néhány lényeges problémát.

Trócsányi László „A tudományos kutatók munkajogi helyzete Magyarországon” c. referátumában utalt arra, hogy hazánkban a kutatóhelyek különböző fajtái működnek, részben költségvetési, részben vállalati gazdálkodási rendben tevékenykedve. A munkajogi szabályozásban is tükröződő specialitások főként a költségvetési, elsősorban tehát az akadémiai kutató intézetek relációjában figyelhetők meg, ezért elemzését erre a körre szűkíti le. Bemutatta a kutatóintézeti munkakörök skáláját, a vezetői megbízatások rendszerét. Részletesen foglalkozott a kutatók határozott idejű munkaviszonyának problémáival. A munkaviszony megszűnésével kapcsolatban kitért a kor és tudományos fokozat összefüggéseire. Érintette a munkavégzési kötelezettség sajátos érvényesülését, a bérezési és ösztönzési módszereket, a fegyelmi, felelősségi kérdéseket.

A tételejogi aktuális helyzet bemutatása után az előadó néhány elvi következtetést vont le. Így a tudományos pályára való alkalmasságnak kritériumait, illetve a gyakorlati előismeretek fontosságát illetően, valamint a bérfejlesztés problémáival kapcsolatban.

M. I. Piszkotyin „A tudományos dolgozók jogi helyzetének kérdései a Szovjetunióban” címmel adott áttekintést a szovjet kutatókat érintő legfontosabb szabályokról.

Rámutatott az előadó, hogy jelenleg több mint 1 millió a tudományos területen dolgozók száma, ezért igen fontos, hogy a rájuk vonatkozó jogalkotás megfelelően tükrözze a sajátos helyzetükből adódó követelményeket. Ennek a szabályozásnak legalapvetőbb céljai, hogy egyrészt az alkotómunka sajátos garanciáit megteremtse, másrészt biztosítsa a legtehetségesebb személyeknek e területre történő áramlását, s ezzel a kutatásokra fordított eszközök leghatékonyabb kihasználását.

A továbbiakban a referátum négy olyan részproblémát vizsgált, ahol a fent említett követelmények kielégítésére irányuló törekvések figyelhetők meg.

A tudományos dolgozó képzettségének fontos mutatója — húzta alá az előadó — a tudományos fokozat. A tudományos dolgozók iránti fokozódó követelmények tehát a fokozatok megszerzésének feltételei terén is érvényesülnek, nevezetesen a SZU Legfelsőbb Tudományos Minősítő Bizottsága által 1972 júniusában kibocsátott szabályzatban. A következő terület a pályázati rendszer hatékonyabb alkalmazása a tudományos munkakörök betöltésénél. E rendszer sok pozitív vonása mellett még kívánivalókat hagy maga után, nem egy esetben még formális. Az előadó indokoltan tartja a tudományos utánpótlásképzésnél olyan arányok kialakítását, hogy ez mindenütt meghaladja a szükséges igényeket, s így valódi pályázati feltételeket biztosítson. A továbbiakban a referátum azokkal a problémákkal foglalkozott, amelyek a tervezés terén, nevezetesen a kutatók egyéni érdekei és érdeklődési köre, illetve a kutatási tervek összhangbahozásával kapcsolatban megfigyelhetők és megoldásra várnak. Végül a kutatások hatékonysága érdekében megfelelően rendezendőnek ítélte — s ez elsősorban a társadalomtudományok területén fontos — annak biztosítását, hogy a kutatók a szükséges hivatalos dokumentumokhoz számottevő nehézség nélkül hozzáférhessenek.

*

A munkaértekezlet személyi összetétele csak részben magyarázza azt az intenzív érdeklődést, amit a

résztevők e napirendi pont vitájában tanúsítottak. Ez az érdeklődés inkább azt az alapvető igazságot juttatta kifejezésre, hogy a tudományos kutatások hatékonyságának elengedhetetlen feltétele az e területre alkalmas személyek megfelelő kiválasztása, nyugodt alkotómunkájuk feltételeinek biztosítása.

Többen (Nagy L., Weltner, Halász) hangsúlyozták a kutatói stabilitás követelményeinek, az ezt szolgáló garanciáknak a fontosságát, másrészt a létehetőségesebb kutatók kiválasztásának, a tudományos és gyakorlati munkahelyek közötti egészséges áramlásnak biztosítását. Ezzel kapcsolatban bírálták a hatályos magyar szabályozást a tudományos kutatók határozott idejű munkaviszonyát illetően (Gáspárdy, Nagy L., Garancsy, Weltner). Garancsyné részletesen foglalkozott hozzászólásában a kutatói alkalmasság kérdésével. Rámutatott ennek sajátos, az egyes tudományterületeken differenciáltan jelentkező követelményeire, értékelési nehézségeire.

A kutatók egyéni érdeklődése és a kutató intézmény tervei közötti összhang kérdéseit is többen elemezték (Nagy L., Weltner, Lunyov, Halász), rámutatva arra, hogy az intézetek részére is megfelelő eszközöket kell biztosítani, hogy feladataik végrehajtását, annak személyi feltételeit biztosíthassák, szükség esetén az alkalmatlan kutatótól megválhassanak. Az összhang megteremtésével — mutattak rá (Halász, Weltner, Nagy L.) — fokozott szerep jut a megfelelő anyagi ösztönzésnek.

Hangsúlyozták a résztvevők (Gáspárdy, Weltner), hogy a kutatók sajátos körülményeit tükröző jogokat magasszintű jogszabályokban kell meghatározni. Másrészt — mint ezt Szabó Imre aláhúzta — a tudományos munka bonyolult és gazdag problematikája nem mindig alkalmas a jogi szabályozásra, itt a társadalmi normák szerepe fokozottan kerül előtérbe:

IV. A következő vitatéma a *polgári jog* területére esett, közelebbről a szerződéses kapcsolatok és a szerzői jog problémáit érintette, három referátumra támaszkodva.

Lontai Endre „A kutatási és egyéb szerződések szerepe a tudó-

mányos-műszaki tevékenység előmozdításában és eredményei elterjesztésében” c. előadásában röviden vázolta azokat a korunk tudományos-műszaki fejlődéséből folyó, részben pedig gazdasági reformunk koncepcióival összefüggő mozzanatokot, amelyek azt eredményezik, hogy irányítási-igazgatási rendszerünkben a hagyományos módszerek mellett egyre nagyobb szerepet játszanak a szerződéses irányítási-befolyásolási eszközök, általában is, de különösen a kutatás-fejlesztés területén.

Ezt követően viszonylag részletesebben foglalkozott a kutatási szerződésekkel, mint a tudományos-műszaki eredmények létrehozását elősegítő új szerződési fajtával. Bemutatta a magyar szabályozás jellegzetes vonásait, a szerződési gyakorlat első éveinek tapasztalatait, kritikailag értékelve azt. Majd áttekintette azokat a szerződésfajtákat, amelyek a már létrejött tudományos-műszaki eredmények bevezetésében, elterjesztésében játszanak szerepet, így a tervezésre, szervezésre, szerkesztésre, kísérleti gyártásra stb. kötött, illetve a szellemi alkotások forgalmát szervező licencia-típusú szerződéseket, utalva azok szabályozásának és gyakorlatának néhány aktuális problémájára.

Végül a tárgyalt szerződésfajták néhány sajátos, a kutatás-fejlesztés jellegzetességei által meghatározott általános vonását kiemelve, rámutatott az alkotói kockázat szerepére, ebből adódóan a szankcióknak az ösztönző módszerekhez képest háttérbe szorulására, a szerződő felek együttműködésének, a személyi elemeknek az átlagosnál nagyobb fontosságára, továbbá a szabályozás diszpozitivitásának követelményére.

M. P. Ring referátumában azt elemezte, hogy melyek „A tudomány és a termelés önelszámolási kapcsolatainak jogi formái a gazdasági reform feltételei között”. Hangsúlyozta, hogy a jelenlegi szakaszban a tudomány és termelés kapcsolatának az önelszámoláson alapuló kapcsolat a legfontosabb eleme. Éppen e kapcsolatok megfelelő jogi szabályozása, a hatályos szabályozás tökéletesítése a soron levő feladat. Aláhúzta, hogy ezen a területen az áru—pénz—kapcsolatok hatékony érvényesülése

megfelelő feltételek megteremtését követeli meg, nevezetesen a szerződő partnerek gazdasági és jogi önállóságát.

Az előadó rámutatott arra, hogy a különböző fokozatokon (mikro-, közép- és makroszinten) létre jövő szerződéses kapcsolatok a tudományos kutatások tervezésének is egyik fontos eszközt jelentik. Hasonlóan jelentős szerepet játszanak a szerződések a tudományos-műszaki eredmények elterjesztése területén. (Ezeket a szerződéses formákat szabályozta legújabbban az 1969. és 1971. évi kormányhatározat.)

A továbbiakban az előadó részletesebben foglalkozott a finanszírozás problémáival, a szerződéses kutatások forrásainak jellegével, továbbfejlesztésükre vonatkozó koncepciókkal, nevezetesen az ún. polifinanszírozás elvének érvényesítésével.

Aláhúzta a referátum, hogy — bár a kapcsolatok egyes szintjein nem egyforma intenzitással és még igencsak fejleszthető hatásokkal — az önelszámolási jellegű kapcsolatok ma már a tudomány és termelés kapcsolatának minden szintjén érvényesülnek, s a szerződéses forma alapvetővé vált. Így a gazdasági szerződések teljesen új funkciója alakult ki, s a szerződéses forma gazdasági és államigazgatási módszerek összehangolására is egyre hatékonyabban használható fel.

Vékás Lajos „A tudományos munka szerzői jogi védelme” c. referátumában bemutatta a hatályos magyar szerzői jog lényeges rendelkezéseit, nevezetesen a személyhez kötött, illetve vagyoni természetű jogok védelmének rendszerét, a szerző egyéni érdekeinek és jogainak a társadalmi érdekekkel való összhangját szolgáló alapvető szabályokat.

Részletesebben foglalkozott a szerzői alkotás és a munkaviszony összefüggéseivel. Áttekintette ezzel kapcsolatban a korábbi joggyakorlatot, illetve a jogirodalomnak a témakörrel kapcsolatos állásfoglalásait, amelyeket az új szerzői törvény megoldásai is tükröznek. A hatályos szabályozást elemezve aláhúzta az előadó, hogy a munkaviszonyban, a munkakör ellátása során létrejött mű alkotója sze-

mélyi jellegű jogosítványai csorbítatlanul érvényesülnek, a vagyoni jogosultságok területén pedig arra törekszik a jogi szabályozás, hogy a munkaadó és a szerző érdekeinek helyes összhangját teremtsen meg. Ennek lényege, hogyha a munkáltató felhasználási jogával él, az ennek során elért jogdíj 60–80%-a a szerzőt illeti. Az előadó helyesléssel szögezte le, hogy a kutató intézetek jelenlegi gyakorlata nem törekszik a tudományos kutatók munkaköri kötelezettségét e téren tágitani.

*

A vita, illetve a referátumokban kifejtett tételek kiegészítése, a kölcsönös véleménycseré az alábbi témakörökre koncentrálnak.

Többen (Kovács, Halász, Mádl, Ring, Lontai) foglalkoztak a kutatási tervek és a szerződések kapcsolatának kérdéseivel, nevezetesen a tervben szereplő témákra kötött kutatási szerződések lehetőségeivel, illetve ennek anyagi konzekvenciáival, érdekeltiségi megoldásaival, különösen a társadalomtudományi területen, illetve általában a költségvetési struktúrában tevékenykedő intézetek relációjában. Érintették a különböző kutatás-finanszírozási módszerek kívánatos arányait, ezek várható alakulását. Felvetődött a kutatási szerződésekben meghatározott ellenszolgáltatás, a díj különböző cél-szerű variánsainak alkalmazása, nevezetesen a kutató érdekeltiségének megteremtése a kutatási eredmény gazdasági hatékonyságában.

Érintették még a vita résztvevői (Lunyov, Ring, Lontai) a visszeresség szerepét az adott állam gazdasági egységei közötti, a tudományos-műszaki eredmények áramlását biztosító kapcsolatokban, a párhuzamos kutatások, a versenytárgyalások lehetőségét a kutatási megbízások kiadásánál. Hangsúlyozták (Dán) az érdekek — vállalati és egyéni, nemzeti és nemzetközi — szintjei közötti összhang megteremtésének fontosságát, foglalkoztak a nemzetközi kollektív tudományos eredmények védelmének formáival, ennek kapcsán a „software” jogi oltalmának aktuális kérdéseivel.

A szerzői jogi kérdések közül kiemelést érdemel az információs robbanás következményeivel, ne-

vezetesen a tudományos szerzői alkotások rövidített, rezümé-szerű közzétételével összefüggő problémakör (Ring), a kollektíva által készített mű szerzői jogi sorsa, nevezetesen a tudományos szervező tevékenység értékelésének problémái (Piszkotyin), illetve a szerző visszavonási jogával kapcsolatos esetleges érdekösszeütközések kérdései (Lunyov).

V. Az utolsó napirendi pont az ún. jogi és általános informatika kérdéskörét ölelte fel.

Nagy Lajos „A tudománystechnikai haladás és a jogi információszolgáltatás új lehetőségei” címmel tartott előadást. Ismertette a nemzetközi és hazai tapasztalatokat a jogi információs rendszerek kialakítását és hasznosítását illetően. Ebből leszűrhető — állapította meg —, hogy a tény- és normaadatok automatizált kezelése megoldható, ez adatbank módjára használható, jogalkalmazási feladatok megoldására azonban nem.

Áttekintette a jogi információszolgáltatás hagyományos területeit, nevezetesen a tételes jogi anyagra, a bírói gyakorlatra, az államigazgatási praxisra, illetve a jogirodalomra vonatkozó információk rendszerét. Megállapította, hogy jogi téren a szellemi előkészítés messze elmaradt a technikai lehetőségek kihasználásától. A megoldandó feladatok között jelölte meg — többek között — a jogi kulcsszótár, egy egységes nemzetközi jogi tezaurusz kialakítását. A referátum utalt néhány további szervezeti és elméleti feladatra, illetve az e téren már kialakult koncepciókra. Így érintette a kísérlet-jellegű, permutált index formájában készült jogszabálymutatókat.

A részvételben akadályozott Ju. A. Tyihomirov „A tudományos-műszaki haladás és a jogi dokumentáció felhasználásának új aspektusai” c. referátumát A. E. Lunyov terjesztette elő. A referátum abból indult ki, hogy az okmányok, a dokumentumok az igazgatási cselekmények hordozói. Ezért foglalkozik egyre intenzívebben — a hagyományos megközelítési módszerek mellett — e terület újszerű, nevezetesen a döntéselmélet, illetve az információelmélet szemszögéből történő tanulmányozásával a szakemberek széles

rétege. Jelenleg a dokumentációs információ rendezése folyik, pl. felesleges és kis hatékonyságú dokumentumok megszüntetése, a dokumentáció egységesítése, szabványosítása stb. Kísérletek folynak továbbá a döntési feladatok újszerű megoldására, amely variánsok összevetését és az optimális variáns kiválasztását teszi lehetővé.

Új feltételeket teremtett — mutatott rá a referátum — az igazgatási információs rendszer tökéletesítéséhez az állami automatizálási rendszer (OGASZ). Ennek alapvető láncszemei az információs számítóközpontok. A referátum aláhúzta ezek státusza jogi rendezésének gazdaságos üzemelésük feltételei biztosításának szükségességét. Aktuális feladatként jelölte meg az előadás a hatékony jogi információs szolgálat kiépítését, esetleg az Igazságügyminisztérium keretén belül. Röviden érintett a referátum érdekes részleteket is, pl. a gépi úton összeállított dokumentumok bizonyító erejével, illetve az információnyújtással kapcsolatos felelősséggel összefüggő problémákat.

*

A vita során a felszólalók részben a jogi információszolgáltatás általánosabb kérdéseit, részben a közigazgatási információszolgáltatás speciális területét érintették.

Többen (Lunyov, Piszkotyin, Ring) szorgalmazták a jogi információszolgáltatás megfelelő jogi szabályozását, nevezetesen szervezeti és funkcionális kérdések, a bizonyító erőt és a felelősséget érintő kérdések területén. A szovjet résztvevők utaltak a kérdéskörrel kapcsolatos hazai (pl. Lettországban folyó) kutatásokra és kísérletekre.

Foglalkoztak a hozzászólók (Kovács, Piszkotyin, Kovácsics, Halász, Folkmann) az egységes központi és ágazati információs rendszer kiépítésével és összhangjával, utalva arra, hogy az egységes koncepció hiánya sokszor átfedésekhez vezet, bár éppen pl. a hazai igazságügyi statisztika területén már eredmények is felmutathatók.

Érintettek a felszólalók (Halász, Lunyov, Lontai) olyan aspektusokat is, mint az állampolgárok jogainak garanciái, általában az in-

formációért való felelősség kérdései.

Többen (Lunyov, Kovács, Kovácsics) hangsúlyozták, hogy az igazgatási tevékenység területén a gépészet, automatizálás elterjesztése a jogászoknak és ágazati szakembereknek más specialistákkal való szoros együttműködését teszi szükségessé, s a jogázképzésben is megfelelően biztosítani kell az ilyen szakismeretek megszerzését.

VI. A vitára tűzött témák a jog és a tudományos-műszaki haladás kapcsolatának számos alapvető aspektusát világították meg. A munkaértekezlet természetes korlátai persze nyilvánvalóan nem tették lehetővé a kérdéskör teljes spektrumának átfogását, illetve az egyes témák teljes mélységű feltárását. A megbeszélések alapvető célkitűzése a kölcsönös információcsere és közös érdeklődésre leginkább számot tartó kérdések megfogalmazása volt, s e célkitűzéseket a konferencia alapján sikerrel valósította meg, mégha a résztvevők egyetértő véleményeként azt is mondhatjuk, hogy a megbeszéléseket nem befejeztük, csak abbahagytuk, méghozzá az — esetleg más formában történő — továbbfolytatás kölcsönös szándékával.

Amint a konferencia nem foglalkozhatott e komplex problémakör minden részletével, éppúgy nem tűzhetette maga elé a jelen beszámoló sem a konferencia anyagának teljes és részletes bemutatását. A tájékoztatás vázlatosságát mentse az a megalapozott remény, hogy a konferencia anyaga — a nem túlságosan távoli jövőben — kiadásra kerül.

Lontai Endre

Konferencia a környezetvédelem nemzetközi jogi kérdéseiről

Többéves múltra tekint vissza már az a gyakorlat, mely szerint az európai szocialista országok nemzetközi jogászainak képviselői évente összejönnek, hogy bizonyos tudományos kérdésekről kicserélik véleményüket. Így történt ez a Szovjetunióban, valamint az NDK-ban tartott nemzetközi értekezle-

ten is, majd tavaly Bulgáriában, ahol a faji megkülönböztetés nemzetközi jogi tilalmának kérdései kerültek megvitatásra egy szimpózium keretében. A szimpózium záróülésén a jelenlevők egyhangúlag megegyeztek abban, hogy 1972-ben a Magyar Jogászszövetség Nemzetközi Jogi Szakosztálya rendezze meg az összejevetelt a környezetvédelem nemzetközi jogi problémái tárgyában.

A „Környezetvédelem és nemzetközi jog” c. konferencia Budapesten, 1972. október 3. és 6. között zajlott le a Szovjetunió, Csehszlovákia, Bulgária, Románia, Jugoszlávia, az NDK, Magyarország és a Dunabizottság képviselőitében megjelenő mintegy negyven jogász részvételével.

A konferenciát Prandler Árpád, a Magyar Jogászszövetség Főtitkára nyitotta meg és az első munkautas elnöki tisztségére felkérte Haraszi professzort a Nemzetközi Jogi Szakosztály elnökét. A további munkautasokon a többi szocialista ország egy-egy képviselője elnökölt, a zárszót pedig Bokorné dr. Szegő Hanna, a Nemzetközi Jogi Szakosztály titkára tartotta meg.

Az alábbiakban a konferencián elhangzottakat elsősorban a környezetvédelem egyes meghatározott nemzetközi jogi problémaköreinek keretébe illesztve kíséreltem meg ismertetni, illetőleg értékelni, ezúttal mellőzve az egyes előadások és hozzászólások tartalmának hosszabb-rövidebb ismertetését. A konferencia egyik legfőbb eredményét ugyanis éppen abban látom, hogy kirajzolódtak a téma nagyon is sokrétű és szerteágazó anyagának problémakörei, és ez máris nagy lépésnek tekinthető a környezetvédelemre vonatkozó nemzetközi jog hosszú, de remélhetőleg szapora léptekben is megtehető útján.

Talán már az imént említettek is sejtetni engedik, hogy az egyik legnehezebb elméleti probléma — mellyel már a konferencia előkészítő bizottságának is szembe kellett néznie — a téma felosztása, taglalása volt. A rendszerezéssel kapcsolatos nehézségek szervesen összefüggnek azzal, hogy a környezetvédelem egyike azon területeknek, ahol feltétlenül szükségessé válik sokféle jelenségnek

egymással kapcsolatba hozott vizsgálata, illetve az interdiszciplináris, komplex közelítés. Vonatkozik ez nemcsak a nemzetközi jog egyes részeinek, hanem a nemzetközi jog és a belső állami jog, illetve az utóbbi egyes jogágainak összefüggéseire, valamint a jog- és más természettudományok elválaszthatatlan összefonódására a környezet védelméért és fejlesztéséért folytatott küzdelemben. E komplexitást több előadó is hangsúlyozta [pl. Haraszi, Usakov (Szovjetunió), Mencer (Csehszlovákia) professzorok, utóbbi e gondolatot az emberi társadalom és a természet közötti „békés egymásmellettélés” szükségességével hozta kapcsolatba]; a témérdek technikai adatot felvonultató, természet- és társadalomtudományi törvényszerűségekre hivatkozó felszólalások kellemően illusztrálták is az interdependenciákat. Oehler professzor (NDK) előadásának tekintélyes részében a szocialista országok közötti nemzetközi jog és a szocialista állam belső jogának kapcsolatát vizsgálta, abból a tételből kiindulva, hogy a szocialista államok közötti kapcsolatban a nemzetközi jog ugyanazon a politikai és társadalmi-gazdasági alapon nyugszik, mint a szocialista államok belső joga.

A témakör megbonthatatlan összefüggései tették indokolttá azt is, hogy — annak ellenére, hogy a konferencia középpontjában nemzetközi jogi kérdések állottak a konferencia előkészítő bizottsága olyan előadókat is meghívott, kik főként, vagy kizárólag belső jogi kérdésekről kívántak szólni. A konferencia előkészítő bizottsága a felszólalásokat a következőképpen csoportosította: I. Általános kérdések, II. Nemzetközi folyók, III. Tengerjog, IV. Légi jog és űrjog, V. Speciális kérdések. A csoportosítás módjából, különösen az I. és V. csoport elnevezéséből érezhető, hogy az nem egy egyszerű alapú, teljességre törekvő tudományos rendszerezés, hanem a konferencia anyagának inkább praktikus célokat szolgáló rendszerbe szedése. Ez csak egy meglehetősen laza rendszerezés lehetett; így természetszerűen általános elméleti kérdésekkel nemcsak az I. csoportba osztott előadások foglalkoztak, hanem a többiek közül is néhány,

illetve az I. csoport felszólalói is elemeztek egyes konkrét speciális problémákat.

A környezetvédelem nemzetközi jogi problémájának rendszerezésével — behatóan vagy csak érintőlegesen — több előadás is foglalkozott. Haraszti professzor abból a szempontból tartotta szükségesnek a nemzetközi jogi szabályozás differenciálását, hogy mely területen kifejtett környezetromboló tevékenységről, magatartásról van szó. Ennek megfelelően 3 csoportot különböztetett meg: 1. más állam joghatósága alatt álló területen közvetlenül végzett olyan cselekmények, melyeket az érintett állam hozzájárulása nélkül hajtanak végre. Ez már önmagában véve is nemzetközi jogilag tiltott cselekmény, többnyire nemzetközi bűncselekmény, rendszerint agresszió. Példa erre az Egyesült Államok indokínai agressziója során végzett szándékos környezetrombolás, környezetháború (ökocidium). 2. Egyetlen állam joghatósága alatt sem álló területen (nyílt tengeren, világűrben, az Antarktison) előidézett környezetkárosítás. 3. Az állam területén végzett cselekmények, melyeknek környezetkárosító hatása más állam területén következik be (pl. nemzetközi folyó szennyezése által).

Csillag Ádám (MTA Állam- és Jogtudományi Intézet) rendszerezése két fő csoportot különböztetett meg, azon az alapon, hogy a jogsértés során kétoldalú vagy feltétlenül többoldalú jogviszonyok jönnek-e létre. A többoldalú jogviszonyokat két csoportra bontotta aszerint, hogy a jogviszonyt létrehozó tényállás valamely eleme — konkrét, materiális értelemben — a jogsértést elkövető állam határain túl valósult-e meg, vagy sem, majd az így nyert két csoportot további két-két alcsoportra osztotta. (A-csoport: 1. valamely államnak a saját határain kívül ható olyan cselekménye mellyel több más állam jogait, vagy érdekeit veszélyezteti; 2. az egyetlen állam joghatósága alatt sem álló terület környezetkárosítása, vagy a nemzetközi közösség államainak e közös javak hasznosításához fűződő jogainak sérelme; B-csoport: 1. a megfelelő környezethez való emberi jog sérelme; 2. a „világ örök-

ség”-t¹ sérelmező, de lege ferenda univerzális jogszabály sérelme.)

Látható tehát, hogy míg Haraszti professzor felosztása az emberi jogokra és a „világ örökség”-t védelmező de lege ferenda szabályokra nem terjed ki, addig az utóbbi rendszerezés nem emeli ki a más állam joghatósága alatt álló területen közvetlenül végzett cselekményeket. Bár alapvetően a kétféle rendszer hasonlít egymáshoz, különböznek mégis abban, hogy míg Haraszti professzor abból indul ki, hogy a cselekményeket *hol hajtják végre*, addig az utóbbi rendszerezésben az a lényegesebb, hogy a cselekmények *következményei hol hatnak*. Emellett a Haraszti professzor által megadott felosztás 3. csoportjába foglalt cselekményeket az utóbbi rendszerezés két különböző csoportra bontja, annak megfelelően, hogy a kár közvetlensége folytán kétoldalúvá konkretizálódott jogviszonyok jönnek-e létre, vagy pedig a károk és a létrehozó cselekmény közötti közvetett, áttételes okozati kapcsolat következményeként feltétlenül több állam jogait, illetve jogos érdekét veszélyeztető helyzet, s ennek megfelelően többoldalú jogviszony jön-e létre.

Más oldalról közelít az a felosztás, melyet a konferencia előkészítő bizottsága is követett, midőn a témát a környezeti károsodást elszennedő közegek szerint csoportosította.

Mencer professzor abból indult ki, hogy a nemzetközi jogszabály hatóköre hány államra terjed ki, az kétoldalú-e vagy több oldalú, ha pedig több oldalú jogszabály, akkor regionális, partikuláris vagy univerzális-e. Külön figyelmet szentelt a szocialista országok közötti nemzetközi jognak, főképp a KGST Komplex Programja keretében kidolgozandó, a környezetvédelemre vonatkozó nemzetközi jogi alapelveknek, és a jog fejlesztésére irányuló ajánlásoknak. (A szocialista országok közötti, születendőben levő — partikuláris — jog kér-

¹ A „világ öröksége (World Heritage) fogalmi körébe sorolják az emberiség számára különösen nagy jelentőséggel bíró természeti és tájvédelmi körzeteket; azokat a kimagasló tudományos jelentőségű területeket, melyek egyedülálló természetes öko-rendszereket képeznek; valamint a kimagasló történelmi, régészeti, vagy építészeti értékeknél fogva az emberiség közös kincsének tekinthető műemlékeket.

déseivel egyébként több előadó is foglalkozott: Usakov és Oehler professzorok, valamint az NDK delegációjának tagja Klaus Döblitz is.) A továbbiakban is az általános — elméleti kérdéseknél maradva, most elsősorban nem a véleményeltérésekre, hanem arra igyekszem rámutatni, hogy mely kérdésekben volt teljes nézetazonosság a konferencián. Ezzel Bokorné, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetnek csoportvezetője is foglalkozott zárszavában, ezért itt az általa kifejtettekre is támaszkodhatom.

1. A konferencia elhatárolta magát azoktól az eltúlzott és katasztrofahangulatot árasztó nézetektől, amelyek az emberiség közeli pusztulására engednek következtetni.

2. Ugyanakkor elismerte, hogy a tudományos-technikai forradalom következtében ma Földünk ökológiai egyensúlyát, s az emberi környezet egészét reálisan veszélyeztető helyzet állott elő, e veszélyekkel szemben pedig a természet- és társadalomtudományoknak együttesen kell fellépniük. Többen hangsúlyozták azt is, hogy ugyanaz a tudományos-technikai forradalom mely az emberi környezettel szembeni frontális támadást előidézte, megteremtette a lehetőséget a természeti javak tudományos tervezett kihasználására, és arra is, hogy a környezeti veszélyeket elhárítsuk és a környezetet az ember jóléte érdekében fejleszthesük.

3. Egyetértés született abban is, hogy az emberi környezet védelme oly kérdések jogi szabályozását teszi szükségessé, melyek feltétlenül nemzetközi együttműködést igényelnek. A nemzetközi együttműködés szükségessége különösen nagy hangsúlyt ad a nemzetközi jognak, mégpedig egy, minden állam érdekeinek megfelelő, univerzalizáció irányába törő nemzetközi jog kialakításának. Mindenki egyetértett abban, hogy a szuverén egyenlőség elvéből következően minden államot megilleti a többoldalú nemzetközi egyezményekben, a nemzetközi konferenciákon és szervezetekben való részvétel joga. A résztvevők ezért elítélték azokat az államokat, melyek különféle praktikáikkal meggátolták, illetve meggátolják az NDK teljes jogú részvételét számos nemzetközi fórumon, így a

stockholmi környezetvédelmi konferencián is.

4. A konferencia résztvevői hangsúlyozták azt, hogy a jogi szabályozás során, nemcsak a szankció, hanem a *prevenció* szerepének is ki kell domborodnia. E kívánalmakat a környezet dinamikus értelemben felfogott fogalmával kell összefüggésbe állítani, a prevenciónak tehát a jelenlegi környezet minőségének megőrzése mellett a környezet fejlesztését, javítását is szolgálnia kell. (Nyomatékosan felhívta erre a figyelmet dr. Herczeg István kandidátus.)

5. A konferencia résztvevői kifejezést adtak annak a meggyőződésüknek, hogy a belső állami jogban nem létezik önálló környezetvédelmi jogág, valamint ez idő szerint nem létezik valamiféle általános nemzetközi környezetvédelmi jog sem.

6. *De lege lata*: konkrét szerződési, vagy szokásjogi szabályok híján sem „*vacuum iuris*” ez a terület, mert a nemzetközi jog általános, elvi tételeinek, a *ius cogens* szabályainak itt is feltétlenül érvényre kell jutniok (pl. az állami szuverenitás tiszteletben tartásának elve, a beavatkozás tilalmának, az államok közötti együttműködésnek, az önrendelkezésnek elvei).

A konferencia egyetlen résztvevője sem fogadta el az „abszolút területi szuverenitás” elvét (Harmon-doktrina), mely szerint a területi felségjogból az állam korlátlan cselekvési szabadsága következne, de nem állt ki senki az ezzel ellentétes végletes nézet, az „abszolút területi integritás” elve mellett sem, mely viszont minden olyan cselekvést tilt, mely valamilyen módon más állam területére is kihat. Egyetértés alakult ki tehát arra nézve, hogy az állam területi felségjoga és szuverenitása nem biztosítanak abszolút jogokat, e jogoknak az a követelmény szabhatárt, hogy gyakorlásukkal az állam más államokat hasonló jogaiknak gyakorolhatóságában ne korlátozzon.

Nem voltak ennyire egyöntetűek a vélemények azonban abban, hogy vajon ez, az állam szuverenitásából folyó jogait valamiféle korlátok közé szorító szabály voltaképpen min alapszik, honnan ered, mi a precíz tartalma. Többen a számos

nemzetközi fórum által is hivatkozott „*sic utere tuo ut alienum non laedas*” elvére alapítottak, voltak olyanok, akik a jószomszédság elvét hangsúlyozták, szóba került a jóhiszeműség elve, valamint a joggal való visszaélés tilalma is. Egyes résztvevők — így zárszavában Bokorné is — az ENSZ Alapokmányába foglalt szuverén egyenlőség fogalmában oldották fel az „abszolút területi szuverenitás” és az „abszolút területi integritás” látszólagos ellentmondását. Sokan utaltak a stockholmi konferencián elfogadott Deklaráció 21. pontjára,² mely alkalmas a „*quid-quid in territorio est etiam de territorio*” és a „*sic utere tuo...*” elvek harmonizálására. E fenti kérdések — így különösen a joggal való visszaélés és a szomszédjogok kérdése — azonban nem kerülhettek bővebb kifejtésre a konferencián; részint azért, mert ehhez nem állt rendelkezésre elegendő idő, másrészt pedig, mert ez igen bonyolult kérdések több más elméleti probléma (a nemzetközi jog általános elvei, az állam felelőssége stb.) megoldását előfeltételezik. Tisztázatlan maradt az is, hogy voltaképpen mit is tilt a modern nemzetközi jog általános tételeiből levezethető szabály. A másik állam *szuverenitása alatt álló természeti környezetre hatást* tilalmazza-e általánosságban, vagy azt, hogy valamely állam egy másik államot *hasonló jogainak gyakorlásában akadályozzon*? Avagy csak a *károkozó aktust* kell jogellenesnek tekintenünk? E disztinkciók szükségességére Klimenko, a Szovjet Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa is rámutatott, hangsúlyozván a további tudományos kimunkálás szükségességét. Emellett — véleményem szerint — nem egészen világos, hogy mit kell a kár fogalmán értenünk, valamint az sem, hogy a károkozást már önmagában jogellenesnek kell-e tekinteni, vagy meghatározott körülmények között fennállhat-e a *damnum absque iniuria* esete.

² 21. pont „Az ENSZ Alapokmányának és a nemzetközi jog elvének megfelelően az államoknak szuverén joga van arra, hogy természeti erőforrásaikat környezetvédelmi politikájuknak megfelelően kiaknázzák; ugyanakkor az államok kötelesek biztosítani, hogy a fennhatóságuk, vagy ellenőrzésük alatt cselekmények ne okozzanak kárt más államok, vagy állami fennhatóság alatt nem álló területek körzetében.”

7. *De lege ferenda*: a konferencián kialakult vélemény szerint mihamarabb létre kell hozni bizonyos olyan ökológiai szabványokat, melyek tekintettel vannak a fejlődő államok speciális érdekeire is. Ki kell dolgozni az állam felelősségének tanát, különös figyelemmel a környezet védelmét biztosító nemzetközi jogi szabályok megsértésére. A meglévő két- és többoldalú szerződéseket tovább kell fejleszteni, oly módon, hogy azok tükrözzék a tudományos-technikai fejlődés mai szintjét.

Abban is egyetértett mindenki, hogy az embernek a megfelelő környezet megőrzéséhez, illetőleg kialakításához fűződő érdekét emberi jogként is védeni kell. Míg azonban egyes résztvevők e célból az emberi jogok katalógusának kibővítését javasolták, addig mások szerint erre nincs is szükség, mert a megfelelő környezethez való jog Gazdasági Szociális és Kulturális Jogok Egyezségokmányában implicit formában már szerepel (11. és 12. cikk).

Az alábbiakban csak annak igen vázlatos ismertetésére szorítkozhatom, hogy mi hangzott el az egyes résztémakörök keretében.

A *nemzetközi folyók kérdése* talán a legjelentősebb Magyarország szempontjából, ezt különösen hangsúlyozottá teszi a Duna—Rajna—Majna csatorna megépítése, mely ugyanakkor előtérbe helyezi a probléma össz-európai vonatkozásait is. Az elhangzott előadásokból megismertük a magyarországi területen található nemzetközi folyókra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat (különösen behatóan foglalkozott ezekkel Bruhács János egyetemi adjunktus), a Dunabizottság környezetvédelmi szempontból jelentős döntéseit (a Román Népköztársaságot képviselő Sekarin, a bizottság igazgatóhelyettese felszólalásából). Homonnay András, az OVH osztályvezetője a WHO által anyagilag is támogatott „vízminőség szabályozási mintaterületek” elnevezésű ötéves program jogi vonatkozásairól tájékoztatott bennünket. Egerszegi Gyula (OVH) a magyar vízjog fejlődéséről szólott; a jelenlegi szabályrendszer hatásosságát azzal a ténnyel bizonyította, hogy az elmúlt öt év alatt az országot elhagyó vízfolyások vízminősége jobb volt a belépő vizek

minőségénél. Prehoffer Elemér (OVH) a határszélvénnyben garantált vízminőséget állította a vizek szennyezésének tilalmára vonatkozó szabály multilaterális megfogalmazásának középpontjába; a multilaterális együttműködés jogi tartalmát bővítve javaslatait modellen szemléltette. Džunov professzor Jugoszláviának a vízvédelem területén kifejtett nemzetközi együttműködéséről beszélt.

A *tengerjog kérdéseiről* hangzott el Reintanz professzornak (NDK) és Kolodkinnak, a szovjet Állam- és Jogtudományi Intézet főmunkatársának előadása. Számos megdöbbentő adattal szemléltették a Földünk felszínének több mint 70%-át borító nyílt tenger szennyezését, a halállomány pusztulását stb. Előadásukból képet kaptunk a tenger környezetét védelmező jogszabályok rendszeréről (az 1954-ben aláírt és 1962-ben, 1969-ben és 1972-ben módosított londoni egyezményről, mely az olajszenyezést tilalmazza, a nyílt tengerről szóló szerződés 25. §-áról, az 1969-es bonni szerződésről, mely az Északi tenger olajszenyezését kívánja meggátolni, az 1971-es szerződésről, mely nukleáris fegyverek elhelyezését tiltja a tengerfenéken, a három brüsszeli szerződésről (1969, 1970), a nyílt tenger olajszenyezése ellen stb.). Mindkét előadó behatóan foglalkozott a tengeri környezet védelmét célzó jog jövőjével is. (Reintanz professzor különös figyelmet szentelt a Balti tengernek.) Elítélték azokat a kísérleteket, melyek a környezetvédelem ügyén a kis államok — és különösen a fejlődő államok — érdekeivel szemben álló nemzetek felletti szervezet létrehozását célozzák, valamint azt a tendenciát,

mely a nemzetközi jog alapelveit negligálva egy teljesen új, az ökológiára alapított tengeri jog kialakítására irányul. Az előadók felémelték szavukat minden egyéb olyan koncepcióval, vagy intézkedéssel szemben, mely ellentmond a nyílt tenger szabadsága elvének (pl. „patrimoniális tenger”, a Kanada által bevezetett 100 mérföldes „környezetvédelmi övezet” stb.). Rámutattak arra, hogy a tengeri környezetet, a tenger természeti kincseit nem a meglévő jogszabályok, elvi tételek ellenére, hanem azokra alapítva, azok konkretizálása, illetve továbbfejlesztése útján kell védelmezni.

A *légijog és világűrjog* tárgykörében Száva Penkov professzor (Bulgária) a repülőgépek okozta zaj elleni harc jogi eszközeiről tartott előadást, melyben a nemzetközi jog szabályai mellett, több európai állam vonatkozó rendelkezéseit is megvizsgálta. Gál Gyula kandidátus adatokkal gazdagon fűszerezett beszédében a világűrjog szerepét domborította ki a környezetvédelemben.

A *speciális kérdések körében* hangzott el Herczegh egyetemi docens felszólalása, mely rámutatott arra, hogy az emberi környezet egyensúlyának és tisztaságának védelme olyan érdekek, melyet bele kell foglalni minden olyan megállapodásba, melynek tárgya a nemzetközi humanitárius jog megerősítése és továbbfejlesztése. Kifejtette, hogy — véleménye szerint — a leghelyesebb jogalkotási módszer az volna, ha a Vörös kereszt Nemzetközi Bizottsága által készített kiegészítő jegyzőkönyvekben a környezet védelmének alapelvét határozottan leszögeznék, és emellett exemplifikatíve felsorolnák a til-

tott fegyvereket és hadviselési módokat. Pulay Gábor, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet munkatársa több, de lege ferenda javaslatot is tett, így például egy átfogó, környezetvédelmi tárgyú multilaterális egyezmény tartalmával kapcsolatban. Kitért az Állandó Bizottságok összetételére is, hangsúlyozván azt, hogy e bizottságokban a jogásznak is el kell foglalnia az őt megillető helyet.

György Ernő, címzetes egyetemi tanár a környezetvédelemnek a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat érintő vonatkozásairól tartott előadást. Bogay Mária, egyetemi tanársegéd pedig a környezet védelmének magyarországi, belső jogi eszközeiről szólott; különös figyelmet szentelt a kártérítési felelősségnek.

*

A konferencia egészéről értékelésképpen még csak annyit: bizvást mondható, hogy az elhangzott előadások, hozzászólások után a számos elméleti és gyakorlati probléma megismerése várhatóan tovább ösztönzi majd a nemzetközi jog művelőit arra, hogy aktívan működjenek közre a környezet megóvásáért és fejlesztéséért folytatott harcban.

A környezetvédelem jelentőségének felismerését mi sem bizonyítja ékebben, mint az a tény, hogy a konferencia záróülésén a résztvevők közös egyetértésben ajánlották, hogy 1973-ban a tengerjog időszerű kérdései képezzék a nemzetközi összejövétel tárgyát. E kérdések fontossági sorrendjében pedig a tengeri környezet és a tenger kincseinek védelme igen előkelő helyet foglal el.

Csillag Ádám

JOGIRODALOM

Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*

Az elmúlt évben a szocialista állam- és jogtudományi irodalmat, s ezen belül a magyar állam- és jogtudományt újabb jelentős művel gazdagította SZABÓ IMRE akadémikus „A jogelmélet alapjai” c. munkája.¹ Különös összejátszása az életműnek és a tudomány fejlődésének, hogy szerzőnk e művel a marxista jogelméletben kialakult alapvető irányoknak szintézisülésére vállalkozott, amelyet alapjában véve sikerrel oldott meg. Ezt a szintézist sokféle módon kell értenünk; egyfelől úgy, hogy mint a marxista jogelméletben kialakult szocialista (társadalom elméleti, szociológiai), normatív és pszichológiai iránynak a szintézisét, amelyben összefoglaltan továbbfejleszti, megőrizve továbbviszi mindazt, ami ezekben az irányzatokban helytállónak, ha úgy tetszik maradandónak bizonyult. Úgy véljük, a szocialista jogfejlődés tényei az eddigi kísérletek és tapasztalatok, nemkülönben a jogtudománynak belső fejlődése is nemcsak igényelték már ezt a szintézist, hanem maga a társadalmi fejlődés is megérlelte az ehhez szükséges feltételeket.

Bárhogyan is nézzük, a szocialista társadalom- és jogfejlődésnek egy meghatározott szakasza lezárult, amelynek sokrétű tapasztalatai nemcsak felkínálják, de parancsolóan követelik is a kellő szintű tudományos általánosítást. Ma viszonylag nagyobb biztonsággal lehet már megmondani, hogy a társadalmi viszonyokat kifejező és szabályozó jogi megoldásokban mi az, ami egyfelől maradandó és ami időleges (átmeneti), másfelől mi az, ami általános érvényű, vagy pedig partikuláris tapasztalat. Végül — legalább is az alapkérdéseket illetően — igényesebben megfogalmazható, hogy mi tekinthető marxista álláspontnak. Ezek azok a találkozási pontok, amelyben a társadalom és a jog fejlődése, va-

lamint a jogtudomány fejlődése a szerző egyéni életművének alakulásával, kibontakozásával összekapcsolódik.

Talán nem túlzás utalni arra, hogy a szerző a fentebb említett jogtudományi, jogelméleti irányoknak összes mezejét megjárta, a szélesen felfogott jogelmélet különbözőféle részkerdeéseinek alapos és monografikus igényű feldolgozásával.² Érthető, hogy a jogelmélet különbözőféle területeinek (beleértve az elmélettörténet fejlődését is) egész életművét jelentő tanulmányozása után visszatér az alapkérdések újbóli megválaszolásához és e három pont köré, nevezetesen a marxista jogelmélet jogviszonyelmélete, a jogi norma és a jogtudat, mint alapvető jelenség-területre építve tesz kísérletet a marxista jogelmélet újbóli kifejtésére.

A szerző ugyan azt vallja, hogy a jogelmélet néhány kérdésével csak közvetve foglalkozik, ugyanakkor teljes jogelméleti felfogást akar adni. Sokakban kétségeket támaszthat az a véleményünk, ha a jogelméletet, vagy bármely más tudományt összefüggő és lehetőleg ellentmondásmentes ismeretrendszernek fogjuk fel, úgy adott tudományi ág alapvető megállapításai következtetni engednek a részvontakozásokra is.

A művel kapcsolatban recenzióknak nincsenek hiányérzetei atekintetben, hogy Szabó Imre e munkájában a jogelmélet úgynevezett általános részének a kifejtését adja, hiszen a jogelmélet számos részkerdeését illetően nemcsak útmutatást ad, hanem bizony nem egyszer túllépi az általános rész kereteit a különös rész irányában.

E műve bizonyára egyfajta meglepetést vált majd ki a marxista állam- és jogtudomány művelői körében nemcsak a jogelmélet egy új rendszerének a felvázolásával, hanem új megállapításokkal is, amelyek minden jel szerint erős mozgásba hozzák a tu-

dományos életünkben olykor nagyon is ellankadó vitákat. Szabó Imre munkája érdemének tekintem, hogy olvasóit a jobb, vagy lehető legjobb tudományos megközelítések és megoldások irányában vitára sarkallja.

Nézeit nem tekinti sem önmagára, sem a marxista jogelmélet számára befejezettnek, inkább olyan új megoldások keresésének, amelyek az eddigi próbálkozások és eredmények tovább fejlesztését nyújtják, illetve amelyek tőle és a marxista jogelmélet más művelőitől e törekvések folytatását és a további együttes munkálkodást igénylik.

I. A három részre tagolt mű első részében a társadalmi viszonyok és a jogviszonyok sokrétű összefüggésével foglalkozik a szerző, ezen belül is elsősorban a termelési viszonyok és a tulajdonviszonyok, valamint a tulajdonjogi és egyéb jogviszonyok kapcsolatával.

A társadalmi viszonyok és a jog összefüggéseknek helyes megértése alapvető fontosságú a jogelmélet egyéb központi és részkerdeéseinek megválaszolásához. A szocialista jogi irodalomban eddig uralkodó felfogáshoz képest új módon közelíti meg a tulajdon és a tulajdonjog, úgyszintén a tulajdonviszony és tulajdonjogi viszony összefüggését.

A valóságos társadalmi viszony és a fogalom kapcsolatát illetően helytálló az ismeretelméleti következtetése, mely szerint a tulajdon, a tulajdoni viszonyok „elvonatkoztatott forgalmi sűrítése”. Ennek megfelelően a tulajdonjogot is a tulajdonjogi viszonyok absztrakciójának tekinti.³

A jogi irodalomban széles körben elterjedt azzal a felfogással szemben, amely megkülönbözteti a tulajdon nem-jogi és jogi értelmét (a tulajdonjogot), azt az álláspontot képviseli, hogy a tulajdon már jogilag színezett fogalom, s a tulajdon nemcsak, vagy nem egyszerűen tényleges hatalmat („birtoklást”), hanem mindig jogot is jelent valamely dolog felett.

A vitatott felfogás egy fogalomban (a tulajdon fogalmában) fejezi ki az osztálytársadalmat meg-

² Itt kisebb tanulmányok mellett a főbb, monografikus igényű munkákra gondolunk: Az emberi jogok mai értelme. Bp. Hungária, 1948.

A burzsoá állam- és jogbölcselet története Magyarországon. Bp. Akadémiai Kiadó, 1955., A jogszabályok értelmezése. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960., A szocialista jog. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1963., Társadalom és jog. Bp. Akadémiai Kiadó, 1964., Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967.

¹ Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 308. old.

³ Szabó Imre: *A jogelmélet alapjai*. I. m. 17. old.

előző társadalmi viszonyok köze-pette érvényesülő tényleges hatalmat, a „birtoklás”-t, az osztály-társadalomban ismert, jogilag szabályozott jogi hatalommal, amelyet a tulajdon egyetemes, minden társadalmi formációra alkalmazott egységes fogalmával kíván jelölni. Ez a nézet a szocialista irodalomban megelőzően is létezett, egyes polgári szerzőknél (Jehring, Dernburg, Duguit), akik különböztették a tulajdon materiális és jogi fogalma között. Az uralkodó nézet azonban magát a tulajdont mindig jogias fogalomnak tekintette. Szabó Imre fejtegetései annak bizonyítására irányulnak, hogy a tulajdon és a tulajdonjog határozott megkülönböztetése, s a tulajdonnak mint materiális fogalomnak elkülönített felfogása a jogot ismerő társadalom egyik fogalmának visszavetítése a jogot még nem ismerő társadalmi formációra.⁴

A tulajdont és a tulajdonjogot, az ennek tartalmát adó társadalmi viszonyt jogi kifejezési formáival egységben szemléli. A jogot ismerő és a tulajdon intézményét már kialakított társadalomban a termelési eszközökhöz való minden materiális viszony (ha különböző fokozatokban is) szükségyszerűen jogviszonyok alakjában jelenik meg.⁵

Úgy véljük, hogy a tulajdon, illetve tulajdonjog, másfelől a tulajdonviszony és a tulajdonjogi viszony mikénti értelmezése kulcskérdése nemcsak általában a jogelméletnek, hanem az itt tárgyalt új jogelméleti rendszernek is. Az elemzés tengelyében az a kérdés áll tehát, hogy létezik-e önálló, a jogi szabályozástól független materiális, másnéven közgazdasági tulajdonfogalom, vagy sem? Szerző ezt a megkülönböztetést mellőzendőnek tartja, részben a marxizmus klasszikusai vonatkozó felfogásainak kifejtő elemzése alapján, amely másrésztől tárgyi argumentációval is párosul. Következtetései, nevezetesen, hogy a tulajdon fogalma már maga is jogi fogalom (a birtok fogalmával együtt), meggyőzőek számunkra még akkor is, ha az évtizedeken keresztül megszokott és egyébként

logikus tulajdon és tulajdonjog megkülönböztetés mezejéről nehéz olykor újabb konstrukciók felé orientálódni. A tárgyi igazság kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy Marx is ismerte és alkalmazta a jogi tulajdontól eltérő tartalmú materiális értelemben vett tulajdon fogalmát, amikor megkülönböztette a „Tőke” III. fejezetében a földtulajdon jogi és gyakorlati formáját.⁶

Másfelől azt sem lehet figyelmen kívül hagyni — amit szerző is elfogad —, hogy a tulajdon a termelési viszonyoknak alapvető eleme. Ha a tulajdoni viszony a termelési viszonyoknak csak egyik, és pedig döntő eleme, része, úgy annak jogias felfogása is csak termelési viszonyok egyik, bár döntő elemére utal. Nem indokolatlan az az aggály, hogy a tulajdonjogi viszonyoknak, s az ezt jelző fogalomnak ilyen tartamú és terjedelmű felfogása az ide tartozó viszonyok körét leszűkíti, s a tényleges elszámítási viszonyokat, majd az ezeket közvetítő rendelkezési viszonyokat, a gazdálkodás formáit, a tulajdonon kívül rekeszti. — Más helyen a szerző Marxra hivatkozva a tulajdont a termelési viszonyok összességéként, azok jogi kifejezési formájaként fogja fel, némiképpen ellentmondásban azzal, hogy a tulajdon a termelési viszonyoknak csak egyik alapvető eleme. A kérdés az, lehet-e a tulajdoni viszonyokat a termelési viszonyokkal azonosként felfogni?

Az újabb marxista társadalomtudományi irodalomban mind elterjedtebb az a nézet, hogy a tulajdon fogalmát a viszonyrendszer statikáját és dinamikáját egyaránt felölelő teljességében, a gazdasági-termelési viszonyokkal azonos tartalmú fogalomként kell felfogni. Így a tulajdoni viszonyok és a gazdasági-termelési viszonyok azonosnak lennének, bizonyos aspektusbeli eltéréssel. A termelési viszony elnevezést használjuk a *termelés*, mint folyamat egészének megjelölésére, s tulajdonviszony elnevezést pedig a termelési viszonyok *elsajátítási* aspektusának kiemelésére.⁷

Az elemzésben, de a rendelkezésre álló marxista közgazdasági és jogtudományi irodalomban is zavaróan hat egyfajta terminológiai és dogmatikai pontatlanság, amely szerint a tulajdonviszony egyfelől a termelési viszonyok része, másfelől pedig azonos a termelési viszonyok összességével. Ezzel kapcsolatos jövőbeni közgazdasági és jogi kutatásokban erre külön is súlyt kell helyezni.

A továbbiakban rendkívül érdekesnek tűnik, hogy ha a tulajdonviszony már önmagában véve jogi színezetű fogalom, amely jogviszonyokban, illetve jogi normákban kapja meg intézményes kifejezését, vajon ezzel az elméleti megoldással és a jogi jellegű tényleges viszonyok közvetítésével nem válik-e a tulajdon (és maga a jog is) a termelési viszonyok, mint materiális viszonyok részévé, elemévé?

Lehet, hogy az itt feltett kérdés, valamint a termelési viszonyok és jogviszonyok kapcsolódásának statikus és dinamikus összeillesztésének a könyvben fellelhető módja az olvasóban megdöbbenést vált ki, mégis ez az a vonatkozás, melynek tekintetében szerző megoldását és szemléletét a legdöntőbb értékűnek tekintjük.

Szerzőnek e tekintetben hozott megoldásai és modell-alkotása abban mutat fel kimagasló értéket és a korábbiakhoz képest is jelentős előrelépést, hogy a termelési viszonyokat és az azokat kifejező tulajdonjogi viszonyokat (tulajdonjogi és egyéb viszonyokat, mint pl. államjogi, munkajogi viszonyokat stb.) az objektív és a szubjektív (akarati jellegű) társadalmi viszonyok dialektikus *egységeként* fogja fel. Ezzel kapcsolatban hosszú ideig lehetett találkozni a jogtudományban azzal a szemlélettel, mely a termelési viszonyokat, mint materiális társadalmi viszonyokat úgy tekinti objektívnek, mintha azok keletkezésükben, fennállásukban és változásaikban az emberi akarattól elszakítottan, attól teljesen függetlenül is léteznének.

Az *objektív és a szubjektív* viszonyának helyes, dialektikus értelmezésénél nyilvánvaló, hogy a termelési viszonyok, mint materiális társadalmi viszonyok, nem mentesek az akarati vonatkozásoktól, hiszen a termelési viszo-

⁶ Marx: A Tőke. III. köt. 127—234. old.

⁷ Sárközy Tamás: A szocialista tulajdonfogalom alternatívái c. összefoglaló tanulmány. AJI. XIV. köt. (1971.) 196—197. old.

⁴ I. m. 17—18. old.

⁵ I. m. 21. old.

nyok akarati, sőt jogi akarati közvetítéssel jönnek létre, alakulnak és léteznek. Ilyen megközelítésben a termelési viszonyok objektívek és szubjektívek (akarati jellegűek) is, egységet alkotnak. Természetesen a termelési viszonyok létezésével kapcsolatban az akarati elem nem feltétlenül jelent jogi jelleget. Az objektív oldal meghatározó szerepe mellett kap egy teljesebb értelmet a jogi szabályozás és a jogviszonyok visszahatása a termelési és egyéb társadalmi viszonyokra, amelyek ebben az értelemben objektív alapokon nyugvó, az emberi szubjektivitás által alakított viszonyok.⁸

A marxista jogelmélet — jogviszonyelmélet. Mind az egyedi jogviszonyok, mind pedig a társadalmi viszonyok jogi normákban elvont formában általánosított tételezései, de még a jogtudat is jogviszony-modellekben gondolkodik. Sokoldalúan mutatja be ezek kölcsönhatás kapcsolódását, egyfelől a materiális társadalmi viszonyok és a jogviszonyok között, másfelől ideológiai viszonyokon (sőt a jogviszonyokon) belül is, miként épülnek egymásra az egyes jogviszony-típusok az e viszonyok alá és fölé, valamint mellérendeltségük bonyolult, szerkezetgazó rendszerében. Az általános és egyedi jogviszonyok kapcsolatát illetően döntő fontosságú kérdés, hol jelöljük ki és miben állapítsuk meg a jogi normák szerepét. A későbbi gondolatmenet szempontjából kiemelkedően fontos annak vizsgálata, vajon a jogi norma előfeltétele-e a jogviszonyok létrejöttének, pontosabban igaz-e az a tétel, hogy a jogviszonyokat, a jogi normáknak a társadalmi viszonyokat szabályozó hatása hozza létre, s így a jogviszony a jogszabályok realizálódása lenne csupán?

Úgy véljük, hogy a jogi norma és a jogviszony kapcsolatának ez a szemlélete a jogviszonyokat csak a jogi normákat konkretizáló egvediségükben fogja fel, vagyis azt a folyamatot helyezi előtérbe, amely az absztrakt általános jogszabálytól a konkrét egyedi jogviszonyok keletkezéséhez vezet.⁹ Ehhez képest szerző a jogi viszo-

nyok genezisének egy általánosabb, illetve árnyaltabb módját fejt ki. Történetileg lehetséges, hogy meghatározott történelmi feltevések között mind az egyedi jogviszonyok, mind pedig azok szűkebb vagy tágabb általánossága konkrét egyedi társadalmi viszonyok állami elismerése (szentesítése) vagy ezek általános érvényű szokások formájában meg is előzhetnek a törvényt, illetve e viszonyok általános-eltont jogszabályi kifejezését.

A jogviszony és a jogi norma viszonya egy másik kérdést vetít előre, nevezetesen azt, hogy a jogi normát kizárólag és feltétlenül a tételes jogszabályok meghatározott megjelenési módjára kell-e leszűkíteni vagy sem. Szerző fejtegetéseiből úgy tűnik — ami a racionálisan megszerkesztett pozitív jogi normák létezésének történeti periódusára nézve teljességgel igaz —, hogy a jogi norma a társadalmi viszonyoknak általános-eltont jogviszonyok formájában törvényi tételezése, tehát a jogi norma létezését mintha a pozitív jogi normákhoz kötné, bár ezt a képet a szokás-szokásjog és a törvény viszonyáról szóló fejtegetései ellensúlyozzák.¹⁰

A jogfejlődésnek kezdeti szakaszában egyrészt a szokásban, eseti döntésekben, vagy ezek többé-kevésbé egységes sorozatában nyert kifejezést, szűkebben vagy tágabban általános szabályként anélkül, hogy elvont kifejezést is kapott volna. Így az is előfordulhat, hogy a társadalmi viszonyoknak általánossága és valóságos volta megelőzte a jogi normákat, mint az általános és elvont jogviszonyok fogalomba sűrített törvényi kifejezését. A fejlődés során bekövetkezett súlypontváltás a racionálisan szerkesztett, írott, elvont-általános jogi normák eluralkodásával a tételes jogszabályok előre szabályozó, regulatív szerepének kibontakozásával járt, szemben a korábbi korszakra jellemző, pusztán kialakult és általánossá vált tényeket (társadalmi viszonyokat) elismerő és szentesítő állami aktusokkal.

Bármely álláspontnak végletes általánosítása torzítja a jogviszony és a jogi norma történetileg vál-

tozón alakuló összefüggését. Az egyik a jogi normák előre szabályozó szerepének lebecsüléséhez, a másik pedig a jogi normák végső okként való feltételezéséhez vezet.

Nem kétséges a szerző azon törekvéseinek helyessége, hogy mind a társadalmi viszonyok és jogviszonyok kapcsolatában, mind pedig a jogi normák elemzésében, s végül a jogtudat jelenségei vizsgálatánál is jogviszony alakzatokkal dolgozik.

II. Nagyon figyelemreméltóak és nagy gonddal kimunkáltak az állampolgári jogviszonyokkal kapcsolatos elvi megállapításai. Az állampolgári jogviszonyok a társadalmi viszonyok belső hierarchiájában, ennek három lépcsője egyikében helyezkednek el. Az állampolgári jogviszonyok politikai jellegű viszonyok, amelyeket végső soron a termelési viszonyok és az ezen alapuló politikai viszonyok határoznak meg, mint jogviszonyok azonban az ideológiai társadalmi viszonyokba és a polgári társadalmi viszonyokba ágyazódnak bele. Az állampolgári jogviszony annálfogva, hogy az állampolgári jogviszony, politikai viszony, az osztályok közötti hatalmi viszony megjelenése, amelyet az államforma fejez ki legpregnansabban. Tegyük hozzá, hogy az állampolgári jogi viszony, mint politikai viszony az államformán túlmenően is jogi kifejezést kap, mint ezt később szerző is tárgyalja a büntetőjog és a polgári jog területén is, amikor az állampolgári jogviszony pozitív és negatív „lenyomatait” elemzi.

Az állampolgári jogviszonyok fejlődésének perspektívái eltérően alakulnak egyrészt a tőkés, másrészt a szocialista típusú államokban. Ez utóbbi tekintetben az a két vonatkozás nyomul előtérbe, hogyan bontakozik ki e jogok általánossága, másfelől miként válnak e jogok mindinkább realitássá a szocialista fejlődés menetében.

Fejtegetései nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is nagyon elgondolkoztatóak. Helyteleníti az állampolgári jogviszonyoknak olyan egyszálú felfogását (s ebben gyakorlati magatartását is), amely e viszonyok meghatározásának vizsgálatánál megáll a po-

⁸ Vö. Mollnau, K.: Theoretische Probleme der gesellschaftsorganisierende Funktion des Sozialistischen Rechts. Staat und Recht. 1967. 5. sz. 720. old.

⁹ Szabó Imre: i. m. 25. old.

¹⁰ I. m. 77–81. old.

litikai hatalmi viszonyoknál, s nem jut el ez utóbbiak objektív történelmi meghatározottságának felismeréséig. Ez a szemlélet a jogviszonyokban nem láthat mást, mint a pusztá alávetettség, a hatalom és az alattvaló viszonyát. — Másfelől; a „hatalom” egyedileg ütközhet az állampolgári jogkör autonómiájával a szocialista államban is. Mély igazság az, hogy ez a hatalom mégis olyan hatalom, amelynek az állampolgár elvileg (esetleg áttételeken keresztül) mégis részese.¹¹

Az eljárási jogviszonyok kettős értelemben is társadalmi viszonyok formái; egyfelől kifejezései a társadalmi viszonyoknak, másfelől a jogi viszonyok formái. Az eljárási jog, mint forma (szekundér jogviszony) az anyagi jogviszonyokhoz (primér jogviszony) kapcsolódik, s bizonyos mértékben attól függ.

Az eljárási jogviszonyok a primér jellegű anyagi jogviszonyok nem követése, illetve nem teljesítése esetén keletkeznek. Mind a primér és szekundér, mind pedig az anyagi- és alaki jogviszony elnevezések, ugyancsak tartalom és formaként való megjelenésük viszonylagos értékűek, mert csak meghatározott kapcsolatban minősül az egyik tartalomnak és meghatározónak, míg a másik a meghatározott, illetve a forma lenne.

Az anyagi jogi és az eljárási jogi jogviszonyok kapcsolatában az utóbbinak az eljárási jellegét, az anyagi jogviszonyok határozzák meg, amelynek érvényrejtetésére irányul. Ennek „hogyan”-ja, s az ezt szolgáló intézmények rendje, távol esik a termelési viszonyoktól, s a közvetítő tényezők és szintek több láncszeme ékelődik közé (politikai viszonyok, anyagi jogviszonyok stb.). A politikai viszonyok az eljárás jogi viszonyokat nemcsak közvetetten (az anyagi jogon keresztül) befolyásolják, hanem közvetlenül is. Az anyagi és alaki jogviszonyok közötti összefüggést nem funkcionális, hanem oksági természetűnek, meghatározó és határozott viszonyban állónak tekintik, amelyek a társadalmiság bizonyos szintjén egységet alkotnak. Ezen az egységen belül az eljárási jogot viszonyla-

gos önállóság jellemzi, s az anyagi jog elsősorban az eljárási jogviszonyok alapvető sajátosságait, s kevésbé annak jogi technikáját határozza meg; mind az anyagi, mind pedig az eljárási jognak megvan a maga tartalma. Az eljárási jog önállósága az egyes anyagi jogágak tekintetében szükségképpen eltérően alakul, így pl. a büntető eljárási jog önállósága nagyobb mérvű, mint a polgári eljárásjogé. Az eljárási jogviszonynak az anyagi joghoz való viszonylagos önállóságát illetően kétféle végletes szemlélet veszélyre hívja fel a szerző figyelmünket. Az egyik az eljárási jogot az anyagi jog valamiféle pusztá reflexének tekintik, míg a másik a kettő egységének szétválasztásában, vagy elválasztásában nyilvánul meg.¹²

A társadalmi viszonyok és a jogviszonyok egyenlőtlen fejlődése törvényének érvényesülését vizsgálva azt a megállapítást teszi, hogy a termelési viszonyok meghatározó szerepe az egyes jogágak és jogintézmények tekintetében eltérő közvetlenséggel érvényesül a termelési viszonyokkal fennálló kapcsolatuk közvetlen vagy közvetett voltától függően. Ez a hatás a politikai viszonyok szűrőjén keresztül közvetlenül, és egyéb jogok közbeiktatása révén áttételesen érvényesül az eljárási jogviszonyokban. A jogfejlődés bizonyítja, hogy maguk a politikai változások nagyobb mértékben gyakorolnak befolyást az eljárási jogokra.¹³

III. A társadalmi viszonyok vertikális hierarchiájában (az anyagi társadalmi viszonyok — termelési viszonyok, politikai viszonyok, ideológiai viszonyok — jogi viszonyok) az egyes társadalmi viszonyok között horizontális kapcsolat is létezik, a nem-anyagi-ideológiai társadalmi viszonyoknak egyes fajtái között a befolyásoló és a befolyásolt értelemben vett (közvetlen, vagy közvetett) oksági viszony áll fenn. Nem csupán az egyes felépítmenyi elemek között, hanem konkrétan az egyes jogviszonyfajták között is.

Amennyiben ezeket az összefüggéseket a tartalom és a forma, az

alap- és felépítmeny, vagy pl. a gazdaság- és a jog fogalmaiban ragadjuk meg, ennek a kölcsönhatásos viszonyoknak nem ritkán leegyszerűsíthető értelmezésével szemben nemcsak azt hangsúlyozza szerző, hogy bizonyos társadalmi viszonyok közepette a jogviszonyok maguk is „cselekvő okként” lépnek elő, hanem azt is, hogy olykor „a fejlődés egy-egy szakaszát meghatározzák”. A társadalom szocialista átalakulásának menetében a jog aktív alakító szerepe ennek helyességét bizonyítandó, a konkrét példák egész sorát nyújtja.

A jog különböző súlyú és fajtájú társadalmi viszonyokat egységes formarendszerben fejezi ki; egységes síkban vetíti ki a különböző viszonyfajtákat. A jogviszonyok kifejezik egyfelől a különféle társadalmi viszonyokban meglévő, azokat összekapcsoló egységet, ugyanakkor bizonyos mértékig az egységen belül megőrzi a különbségeket.¹⁴

A sajátosan jogi, vagy „jogász” szemlélet csak az egységükre fordít figyelmet, s elhanyagolja a társadalmi viszonyok különbözőségeit, míg a túlzott „szociológizmus” a társadalmi viszonyok egységét összetevő részeire bontja. A jog társadalmisága társadalmi feltételezettségét, a társadalmi viszonyokkal fennálló minden oldalú kölcsönhatását jelenti; ilyen formán a jog egy része annak, amit társadalomnak nevezünk.¹⁵ A jog és a jogviszonyok a társadalmi viszonyok körforgásának része, egyik közbenső közvetítő tagja, amelynek mozgását és a mozgás irányát az anyagi társadalmi viszonyok határozzák meg. A körforgásban az egyedi jogviszonyok mindig társadalmi viszonyoknak az általános jellegű jogviszonyok (jogi normák) közbenjöttével létrejött megnyilvánulásai, míg a jogi normák nem mások, mint a társadalmi viszonyoknak, jogviszonyként kifejeződött, megmerevedett alakjai. Ebben a mozgásban központi jogi elemmé a jogi normákban (törvényi és egyéb jogforrási formákban) kifejezett általános elvont jogviszonyok rendje válik.¹⁶

¹¹ I. m. 69. old.

¹² I. m. 71. old.

¹³ I. m. 72. old.

¹¹ I. m. 47—48. old.

¹² I. m. 57. old.

¹³ I. m. 58—61. old.

A társadalmi viszonyok és a jogviszonyok sokoldalú összefüggéseinek elemzése, de a jogviszonyok, mint alapvető kategóriára építve jut el a jogi norma fogalmához, amely nemcsak a társadalmi viszonyok által meghatározott, hanem az általánosított jogviszonyok által közvetített, azoknak törvényben való rögzítése.

E folyamat objektív és szubjektív tényezők együtthatásaként megy végbe, amelyben a társadalmi érdek és az uralkodó osztályérdek által motivált osztályakarat az a közvetítő tag, amely az objektív érdekhez képest a szubjektívnek tekinthető. E folyamat konkrét lefolyása sokrétű lehet és az ebben közreható, közvetlenül megjelenő tényezők sorában rendkívül színesen tárgyalja a szokás, illetve szokásjognak nemcsak a jogi normák keletkezéséhez vezető, hanem e jogi normák, mint általános-elvont jogviszonyok fennmaradásában, követségében, illetve érvényesülésében betöltött hol pozitív, hol negatív szerepét.¹⁷

Az „egyszerű” magatartási szabályok és a jogi normáknak, illetve jogviszonyok rendszerének elemzése révén azt az elvi következtetést vonja le, hogy a szokás az osztálytársadalmakban lehet jogalakító, jogképző tényező, de másrészt a szokás útján formálódó magatartási szabályoknak végül is joggá kell fejlődniök, amennyiben ezeket az állam elismeri, s ezáltal e szokások új jogi minőségbe fejlődnek át.

IV. A társadalmi viszonyoknak általános-elvont jogviszonyokká (jogi normákká) transzformálásában, továbbá a jogi normáknak egyedi jogviszonyokban való realizálódásában az államnak kimagasló és mellőzhetetlen szerepe van. E tényekből egyfelől tudományelméleti következtetések adódnak, amelyek abban a kérdésben foglalhatók össze, hogy lehetséges-e egyáltalán a jogviszonyok és jogi normák létezésében szerepet betöltő állami vonatkozásokat mellőző, teljesen önálló, „tisztá” jogelmélet? Az előbbivel összefüggésben lehetséges-e a jog belső törvényszerűségeit a maga

teljességében feltárni az állami elemek kiiktatásával? Mindkét előbbi kérdést illetően a választ befolyásolja, hogy mit értenek a jog fogalmán, másrészt, hogy milyen mérvű az államnak a jogba és a jognak az államba való áthatása. Az állam és a jog két elválaszthatatlanul összetartozó társadalmi jelenség, s a kettő kapcsolata a társadalmi és egyben logikai egymásrautaltság, illetve feltelezettség.

Melyek a jog állami attributumai? A társadalmi viszonyok jogi visszatükrözése az állami szervek közvetítésével megy végbe. De a jogi normáknak egyedi jogviszonyokban való megvalósulása, s magában a társadalmi viszony — általános-elvont jogviszony és egyedi jogviszony körforgásban az állam e mozgás középpontjában áll, amelynek tükröző, alakító hatása a jogalkotás, a jogalkalmazás és a jogkövetés hármasság területét átfogja.¹⁸

Ami a jogalkotást illeti (akár a kifejezett, illetve törvényhozói jogalkotásról legyen szó, akár pedig az ún. bírói jogalkotásról) az állam tudatos alkotói szerepe, vagy az utóbbi esetben eseti döntése elmaradhatatlan tényező. Az állami szervek jogalkotó tevékenysége számára a társadalmi tartalom *formátlanul* adva van, amelyet a politikai viszonyok közvetítésével jogi normákká az állam alakít.

A társadalmi viszonyok általános-elvont jogviszonyokká való állami transzformálása számára a társadalmi viszonyok sajátos hierarchikusan tagolt rendet alkotnak. Egyes társadalmi viszonyfajták, mint pl. a termelési viszonyok és családjogi viszonyok, a jogi kifejeződés „felett” állnak, s ezekhez viszonyítva a jogi visszatükröződés passzív. Más viszonyfajták esetében, mint pl. az államigazgatási, a kulturális és a szociális viszonyok esetében a politikai viszonyok jogi oldala domborodik ki.¹⁹ A termelési viszonyoknak a politikai viszonyok útján a tulajdonviszonyokban való visszatükrözése képezi társadalmilag, politikailag és jogilag is azt a tengelyt, amely körül az egyéb társadalmi viszonyoknak, jogviszonyokká való transzformálása

„forog”, illetve amelyhez e viszonyok jogi szabályozása idomul.

A társadalmi viszonyoknak általános-elvont jogviszonyként való kifejezésében szerző azt a sajátos törvényszerűséget tárja fel, hogy ebben a transzformációs folyamatban létrejött jogviszonyokban az állam a társadalmi viszonyok vertikális struktúráját a jogban horizontálisan vetíti ki. A jogviszonnyá történő átalakítás belső törvényszerűségeinél fogva a visszatükrözés megbontja a társadalmi viszonyoknak objektíve adott rangsorát, amennyiben a három dimenziós társadalmi viszonyokat két dimenziós viszonyokká alakítja át. A társadalmi viszonyok jogi megformázása során elrejtődik a tulajdonjogi és hatalmi viszonyok valóságos jellege és ideologizált alakban nyer kifejezést.²⁰ A jogi visszatükröződésnek minden adekvátsága ellenére is ez a torzító „hatása” bizonyos mértékig elkerülhetetlen. A szocialista társadalom viszonyai között a tükröződés torzulásának a mértéke kisebb, mint a kapitalista jogalkotásé. A jog és az állam kapcsolatában megvalósuló körforgás másik szakaszát, a jogalkalmazás és jogkövetés jelentik, melyek mezején az állam, illetve szervei tényleges szerepe közreműködése konstitutív elem.

A jogalkalmazás és jogkövetés, összefoglalóan a jogi normáknak (az általános-elvont jogviszonyoknak) konkrét-egyedi jogviszonyokban való megvalósulása stádiumában a jogalkotással ellentétes irányú, visszafordító folyamat megy végbe. Mind a jogalkalmazói tevékenységben, mind pedig az individuális jogkövető magatartásban a kétdimenziójú jog visszafordul a társadalmi viszonyok hármasság dimenziójába, azok vertikális hierarchiájának megfelelően. A jogviszonyokká „varázsolt” társadalmi viszonyokat a jog egészének mélyebben megvalósult megértésénél vissza kell varázsolni három dimenziójúvá.²¹

A jog egészének általános belső törvényszerűségei mellett, ennek alárendelten az egyes jogi jelenségekben az állam és a jog körforgásának egyes szakaszaiban spe-

¹⁷ I. m. 77—81. old.

¹⁸ I. m. 104—109. old.

¹⁹ I. m. 175—176. old.

²⁰ I. m. 177—181. old.

²¹ I. m. 189. old.

ciális résztörvényszerűségek érvényesülnek. Az elvarázsolt társadalmi viszonyok, amelyek eddig termelési viszonyok, politikai viszonyok, családjogi stb. viszonyok voltak, itt sajátos jogalkalmazási típusokként jelennek meg, e jogágakat és jogviszonyfajtákat jellemző, viszonylag önállóan fejlődő szankciórendszerrel.

Nemcsak a jogalkotás, de a jogalkalmazás és a jogkövetés is állami és nem-állami elemek befolyása alatt áll. Ez is jelzi egyébként, hogy az állam és a jog kölcsönös áthatása nem teljes, amennyiben az államnak is bizonyos megnyilvánulásai a jogon kívül maradnak, vagy a jogi szabályozás felett állnak. Ugyanúgy a jogviszonyok élete is felmutat jogon kívüli elemeket. Mindezek mellett az államnak e körforgással betöltött mellőzhetetlen szerepére tekintettel sem lát a marxista jogelmélet okot arra, hogy a jogot pl. állami és nem-állami jogra ossza fel, kétfajta jog „megteremtésével”.

A jogkövetés a materiális és ideológiai viszonyok, a politikai és jogi viszonyok eltérő intenzitású hatása alatt áll. A társadalmi viszonyok adott típusától, emellett a konkrét történelmi helyzettől, de az egyes jogágak objektív jellegzetességeitől is meghatározottan a jogkövetésben a szokásossá válás és az állami parancs-jelleg különféle mértékben hatnak, olykor a szokás elrejtja az állami kényszer tényleges hatását. Úgy tűnik, hogy szerző a kényszer hatása alatti jogkövetés, a szokásossá vált jogkövetés és a meggyőződésből eredő jogkövetés szerteágazó összefüggéseinek beható vizsgálatánál bizonyos mértékig már átlép a jogelméletnek általa már különös részként jelzett területére.

V. A jogi jelenségek világának harmadik makró-egysége a jogtudat. A jogi jelenségek világának ez a területe, leginkább szubjektívnek tekinthető, ugyanakkor objektív hatásokat is közvetítő része. A jogi jelenségeknek a jogviszony-struktúra oldaláról, majd az állam oldaláról történt megközelítése után most a jogtudat lesz az a fényforrás, amelynek sugarai előtt az előzőekben tárgyalt egyéb jogi jelenségek „elvonulnak”. Az

alapvető két kérdés; okozatilag milyen tényezők hatására, s milyen tartalommal alakul a jogtudat, s végül milyen a jogtudat visszahatása egyfelől magukra a társadalmi viszonyokra, másfelől a jogi normák érvényesülésére? Röviden; milyen szerepet játszik a jogtudat a társadalmi viszonyok és jogviszonyok körforgásában? A jogtudat és más jogi jelenségterületek összefüggésének vizsgálata eredményeként megállapítja, hogy a jogviszonyoknak (mind az általános-elvont, mind pedig az egyedi jogviszonyoknak) egyik állandó alkotó része, tényezője a jogtudat. Magának a jogtudatnak eltérő fokozatai vannak, az elvonatkoztatás és a vonatkozás szintjei, az érintett jogi jelenségek köre (jogág, egyedi jogviszony stb.) szerint. Nem kerülik el szerző figyelmét a jogtudat sokrétű megközelítésében azok az ismeretelméleti és emocionális tényezők, amelyek a társadalom és a társadalom egyes tagjainak jogtudatát tovább színezik és differenciálják.

A marxista jogelmélet jellegének megítélése szempontjából elvi jelentőségűek a jogtudat értékelő elemével kapcsolatos megállapításai. A marxista jogelméletnek az axiológiai oldala volt ezideig a legkevésbé kidolgozott területe, melynek ápolását a burzsoá értékefilozófia behatásától való nem alaptalan tartózkodás háttérbe szorította, annyira, hogy az „érték” fogalmát nem is igen használta. Az értékek létezésének önmagában az elismerése nem idegen a marxizmustól, sőt Marx közgazdasági fejtegetései központi kategóriáinak egyike volt. — Szerző szerint az értékek a valóságos társadalmi viszonyok elvont általánosításai, amelyek a társadalmi törekvések irányát fejezik ki és azok alakulását igyekeznek befolyásolni. Az értékeket a jogban az *alapelvek* fejezik ki, amelyekhez a jog életének igazodnia kell, vagy amelyeknek a pozitív jog nem felel meg. Helyes érzékkel mutat rá arra is, hogy az értékeket kifejező alapelvek a szocialista jogban nemcsak megvalósulásra váró *követelmények*, hanem a szocialista jogrendszerben érvényesülő elemek is. Az előbbi követelményoldalt illetően az értékelő tevékenység abban áll, hogy az emberek

ezekhez az alapelvekhez *mérik* a társadalmi viszonyokat, illetve azok szabályozását.²²

A jogtudat alakulása a jogviszonyok különböző fajaiban eltérően megy végbe. Azok a jogviszonyok, amelyekben az emberek *közvetlen egyéni szükségleteik* kielégítése végett lépnek (polgári jog, családjog), kevésbé tartalmazzák a *társadalmi tudatosság* olyan mértékét, mint amelyet a politikai jellegű állami-államigazgatási jogviszonyok jogtudati vonatkozásban felmutatnak.²³

A jogtudat fejlődésének szocialista perspektíváit illetően a változás lényegét abban látja (amely egyben minőségi változáshoz visz), hogy az egyéni jogtudat a társadalmi jogtudat szintjére emelkedik. Az egyéni és társadalmi jogtudat egybehajlásának elősegítéséhez fokozni kell a „tudatosodás” tudatossá tételét is, amely lényegi változáshoz vezet a jog egészét illető jogtudat tekintetében is.

*

Az összefüggések kimunkálásában rendkívül gazdag monográfia — úgy véljük — eredményes kísérlet egy, a szocialista jogtudomány és a szocialista jogfejlődés mai szintjét tükröző elméleti szintézis megalkotására.

A jogelmélet alapvető kérdéseinek sokoldalú megközelítésében és megválaszolásában szinte fáradhatatlan. Megoldásai meggyőző voltak mellett is a kutatómunka és az útmutatást adó gondolatmenet továbbvitelére inspirálnak.

A szocialista jogelmélet egy fejlődési szakaszát lezáró, vagy inkább egy új szakasz kezdetét jelző monográfia ez, amely nemcsak szerzőjének eddigi eredményeihez méltó, hanem további elismerést szerez a hazai szocialista jogtudománynak is.

Szotácski Mihály

²² m. 226—228. old.
²³ I. m. 264. old.

Meznerics Iván: „Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban”

Jogirodalmunk újabb nagyjelentőségű művel gazdagodott: a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában megjelent *Meznerics Ivánnak* a „Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban” című könyve. A mű a szerző egy korábbi (1969-ben kiadott) művének új, átdolgozott és bővített kiadása, azonban az átdolgozás és a bővítés oly jelentős, s a pénzügyi jog témakörébe tartozó kérdések annyira fontosak és időszerűek, hogy feltétlenül indokolt a műnek mint új alkotásnak az értékelése. Ez annál is inkább így van, mert a korábbi szabályozást a pénzügyi viszonyok széles területén új szabályozás váltotta fel, amely új elvekre épül, azt új szemlélet hatja át. Szükség volt tehát a változások lényegének feltárására, a változásokból adódó új problémák elemzésére, de a gazdasági reformmal kapcsolatos tapasztalatok megvizsgálására és a tanulságok levonására is. Ezt a feladatot a szerző az új művében kitűnően oldotta meg.

A mű gazdag tartalma, témafelvetései és érvelései részletes ismertetésének és értékelésének megkísérlése egy recenzió keretében reménytelen vállalkozás volna, ezért a recenzens kénytelen megelégedni azzal, hogy a sok mondanivalóból azt emelje ki, ami a mű tanulmányozása közben különösen megragadta, ami elsősorban ébresztett nála is gondolatokat.

1. A recenzens szinte hagyományos kötelessége annak vizsgálata, hogy az értékelt műnek van-e olyan alapvető gondolata, amely áthatja a mű egészét, amely kötőanyaga a viszonylag elkülönülő részeknek, amely ezeket az általános szemlélet szintjén mintegy egységes egészévé ötvözi. Nos, *Meznerics Iván* művén végigvonul ilyen alapvető gondolat, mégpedig az, hogy a szocialista pénzügyi rendszer bonyolult mechanizmusát, az egyes intézményei között meglevő kapcsolatokat és összefüggéseket az alapul szolgáló gazdasági intézmények és viszonyok tanul-

mányozása nélkül helyesen nem lehet rendszerbe foglalni. A szerző következetesen ehhez tartja magát, művét alapvetően a népgazdasági szemlélet hatja át, a pénzügyi rendszer intézményeit az új gazdasági viszonyok szemszögéből elemzi. Mindezzel összhangban tulajdonít a vizsgálódásainál és a megoldásainál rendkívüli jelentőséget annak a fontos szerepnek, amelyet a pénzügyi eszközök mint a ráhatás eszközei a gazdaságirányítás új rendszerében, az új gazdasági mechanizmus viszonyai között betöltenek.

Ez a következetes „vonalvezetés” a mű egyik legfőbb értéke. De értékekben egyéb vonatkozásban sincs hiány. Ha az említettekén kívül azt is mérlegre tesszük, hogy a szerző a pénzügyi jog egyes intézményeit milyen világosan, plasztikusan, az összefüggések kimunkálásával és a gazdasági-társadalmi funkció megvilágításával mutatja be, továbbá hogy a jelentőségének megfelelő súllyal foglalkozik a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokkal s ezek között a nemzetközi fizetések jogával, nemkülönben az egyre jobban kibontakozó gazdasági integrációs törekvésekkel, akkor csak az elismerés hangján lehetne szólni a szerző által végzett alapos munkáról.

2. Rendkívül gondolatébresztőek már a pénzügyi jog tárgyával kapcsolatos vizsgálódások is.

A szerző előbb szűkíti a pénzügyi jog határait, amikor hangsúlyozza, hogy a pénzügyi jog nem minden pénzügyre vonatkozó jogszabályok összessége, mert a meghatározást az állam pénzügyeire kell koncentrálni, s ki kell abból rekeszteni az állampolgárok közötti pénzmozgásokra vonatkozó jogszabályokat. De még az ily módon szűkebbre zárt kört is — helyesen — még összefűz húzza a szerző azzal, hogy a pénzügyi jog határain kívül levőknek tekinti az egyéb értékmozgástól (áru, szolgáltatás) függő pénzmozgásokat. Mint írja: „csak azok a pénzügyi viszonyok tartoznak a pénzügyekhez, a pénzügytan körébe, amelyek érték átkerülését (tehát nem cseréjét) közvetítik — pénzfórmában — egyik tulajdonostól (a rendelkezésre jogosulttól) a másikhoz.” (Mellékesen jegyzem meg, hogy az „ér-

ték átkerülés” nem egészen pontos elhatárolás az érték „cseréjétől”, mert csere esetében is érték átkerüléséről van szó, mégpedig kettős, kölcsönös átkerülésről.)

Más szempontból pedig a szerző tágítja a szocialista pénzügyi jog fogalmát, mert keretei közé helyezi a maga összességében a bankfeladatok és a biztosításügyi jogi szabályozását is.

Ez a bővítés — figyelemmel a pénzügyi jog komplex jellegének erőteljes hangsúlyozására is — bizonyos mértékben az ún. gazdasági jogi koncepció felé hajlást sejtet, de végül is a szerző — úgy tűnik — nem köti le magát a „gazdasági jog” mellett, hanem a pénzügyi jog és a polgári jog pregnant *érintkezéseit* emeli ki, rámutat a pénzügyi jog és a polgári jog közötti összefonódásokra, a polgári jog eszközeinek a banki feladatok ellátásánál való széles körű gyümölcsöztetésére, s azt a következtetést vonja le, hogy a komplex jelenségeket nem volna helyes elszakítottan szemlélni vagy rendszerezni, s az egységes, „élethű” szemlélet szempontját „nem szabad feláldozni a jogágak közötti határvonal merev respektálása címén”.

A szerző tehát — a fejtegetéseiből következtethetően — a vizsgálódás, a tárgyalás módszerére, a szemlélet életszerűségére, tehát végeredményben praktikus kívánalmakra helyezi a súlyt, s ebből a szempontból szól fel a jogágak közötti határvonal merev respektálása ellen. Ez viszont — más oldalról, így az egyes jogintézmények jogágbeli elhelyezkedését illetően — végső soron a jogágak határainak respektálását is jelenti, amit teljes mértékben helyeselni lehet. Az alapul szolgáló társadalmi viszony lényegéből fakadóan polgári jogi jogintézményeket — úgy érzem — a szerző nem kívánja kiszakítani a polgári jog köréből. Hiszen aligha is volna elvi alapja a jogág-határok akként való megvonásának, hogy az egyes jogintézmények nem az alapul fekvő társadalmi viszony lényegétől és jellegétől, hanem a jogviszony alanyainak kiletétől függően tartoznak egyik vagy másik jogágba.

A szerző fejtegetései arra engednek következtetni, hogy véle-

ménye szerint is a gazdálkodás rendjét különféle jogágakba tartozó intézmények szolgáltatják. Mindezt megerősíti a szerzőnek a vállalati pénzügyi jogról szóló fejezetben tett az a megállapítása, hogy az önálló vállalati gazdálkodás jogi alapjait részben a *polgári jog* teremti meg, s ezzel kapcsolatban a szerző — példálózva — a vállalatok önálló jogi személyiségére, a termékforgalomnak a szerződések rendszerében történő lebonyolítására és a vállalatok közötti kooperáció különböző formáira utal. Erre tekintettel a vállalati pénzügyi jog tárgyköréből a szerző csak helyeseltető álláspontja szerint eleve ki kell zárni az áruértékesítéssel és szolgáltatásokkal kapcsolatos pénzmozgásokat, pénzkapcsolatokat, illetőleg az ezekre vonatkozó *polgári jogi* szabályozást. A fentiekkel áll összhangban annak a fontos szerepnek a kiemelése, amelyet a polgári jogi intézmények a szocialista szervezetek hitelezésében, fizetések lebonyolításában, a beruházások körében és a biztosítás területén betöltenek. A szemlélet következetességét jelzi továbbá, hogy a devizajogszabályok államigazgatási jellegének elfogadása mellett a szerző nyomatékosan hangsúlyozza a devizajogszabályok „igen erős *magán-, illetve polgári jogi* vonatkozásait, polgári jogviszonyokat keletkeztető, módosító, megszüntető kihatásait”.

Ha a szerzőnek az egyes jogintézmények jogágbeli elhelyezkedésével kapcsolatos álláspontját félreértettem volna, elnézést kérek. Tiszteletreméltónak tartom a más véleményt is.

3. A művet általában jellemzi a fogékonyság az új, a fejlődésben levő iránt, s a fejlődéshez a szerző az elemzéseivel és megoldásaival maga is jelentősen hozzájárul.

Foglalkozik a szerző a pénz értékének stabilan tartásával kapcsolatos újszerű jelenségekkel, általában a modern pénzrendszer kérdésével, a szocialista pénzrendszer sajátosságaival, a szocialista pénz lényegével kapcsolatos különféle felfogásokkal, a szocialista pénznek a papírpénztől a hitelpénz irányába fejlődésével és a nemzetközi kapcsolatokban a fejlődésnek a külső konvertibilitás felé haladásával. Szól a „világpénz” megte-

remtésére irányuló kísérletekről, a KGST-országok mint a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank tagállamai multilaterális kliringrendszerében, valamint a Nemzetközi Beruházási Bank műveleteiben elszámolási egységként alkalmazott transzferábilis rubelről, amelyet — mintegy pénzfunkciót is betölt — nemzetközi pénznek, „szocialista világpénz”-nek tekint. De nem szorítkozik ennek pusztá megállapítására, hanem kifejti álláspontját a továbbfejlesztés útjait illetően is. Szükségesnek tartja a KGST-államok közötti valutakooperáció hatékonyságának növelését, a gazdaságilag hatékony pénzkapcsolatok mechanizmusának kialakítását, a transzferábilis rubelben rejlő pénzfunkciók továbbfejlesztése feltételeinek megteremtését, az ösztönző erő növelését. Érdekesen fejtegeti a pénz jogi fogalmával kapcsolatos aktuális kérdéseket.

Meggyőzően mutatja be a szerző az adójog jellegének megváltozását a szocialista viszonyok között. Kiemeli, hogy az adójog a szocializmusban nem az állam „eltartásának” adminisztratív eszköze, hanem a nemzeti jövedelem újraelosztásának jogilag is szabályozott, de döntően gazdasági tartalmú intézménye.

A szerzőnek a fejlődést szolgáló törekvéseit tükrözi az is, hogy vizsgálódásainál különös súlyt helyez a gazdaságirányítás új rendjéből folyó kívánalmakra. Ezt tartja szem előtt a költségvetés és a népgazdasági terv kapcsolatának elemzésénél, s jól érzékelteti a költségvetés tervezésének, elkészítésének és végrehajtásának, valamint a végrehajtás ellenőrzésének bonyolult mechanizmusát. Az említett beállítottsággal foglalkozik a szerző — egyebek között — az állami költségvetés mint központi pénzalap és a külön pénzalapok viszonyával, valamint a centralizáció és decentralizáció általános kérdéseivel is. Rámutat arra, hogy a centralizáció-decentralizáció problémája sohasem öncélúan, hanem a gazdasági fejlődés meghatározott szintjén és konkrét gazdasági célkitűzések érdekében merül fel, s találoan jegyzi meg, hogy a gazdaságirányítás „művészeté” az adott helyzetben a centralizáció és decentralizáció opti-

mumának meghatározása. Mindezekkel teljesen harmonizálnak azok a fejtegetések, amelyek a tanácsi pénzügyi tervezés alapelveit és rendszerét ugyancsak a gazdaságirányítás mai rendje szempontjából veszik vizsgálat alá.

Az előbbiekhöz — az egységes szemlélet révén — szervesen kapcsolódnak a vállalati pénzügyi jogra vonatkozó elemzések. A gazdaságirányítás mai rendszerébe ágyazva vizsgálja a szerző ezt a témát is. Ezen a talajon állva szól a vállalati önállóság érdemivé tételéről, tartalommal kitöltéséről, mint a szocialista gazdálkodás mai irányítási rendszerének jellemzőjéről. Ennek a pénzügyi konzekvenciáit is levonja, amikor megállapítja, hogy a vállalati döntési jogkör növekedése egyben a vállalatnál akkumulálódó pénzeszközökkel való szabadabb rendelkezés lehetőségét is jelenti. További szükség-szerű következtetése, hogy a vállalati pénzügyek körének kiszélesedése új megoldásokat igényel a pénzügyek jogi szabályozásában is, mégpedig a jövedelemelvonásnak, a támogatásnak és a vállalati alapok képzésének a korábbinál formailag lényegesebben differenciáltabb, de tartalmilag érdemibb, az új szemléletű vállalati önálló gazdálkodáshoz idomuló rendszerét.

Általános szemléletmódjához híven emeli ki a szerző a szocialista vállalati jövedelemelvonási rendszernek azt az alapvető sajátosságát, hogy az a népgazdasági terv célkitűzéseit szolgálja, a jövedelemelvonás alkalmas eszköz — egyebek mellett — a vállalati gazdálkodás befolyásolására, irányítására és ösztönzésére, tehát fontos eszköze a tervgazdálkodásnak.

A figyelmet nagymértékben lekötik az árrendszer izgalmas — mint mondani szokták „vesébe vágó” — kérdéseire vonatkozó érdekes fejtegetések. A szerző megvilágítja az árak alakulása és az állami pénzügyi rendszer egyes kategóriái között mutatkozó összefüggéseket, s rámutat az árak alapvető funkcióira a gazdaságirányítás jelenlegi rendjében. Ezek: a termelők és a fogyasztók helyes orientálása és ösztönzése a gazdasági döntéseknél, a gazdasági erőforrások ésszerű felhasználásának segítése, a termelésnek a kereslethez igazítása, a technika gyors

fejlődésének, a korszerű termékek elterjedésének, a gazdaságos fogyasztási kultúra kialakításának, a kereslet-kínálat egyensúlyának segítése.

Örömmel kell üdvözölni azt a megállapítást, hogy a fogyasztási cikkek és a szolgáltatások fogyasztói árának széles körű és nagymértékű eltérése a termelési költségárányoktól, illetőleg az ézszerű termelői árak arányaitól az új szemléletben indokolatlan, továbbá hogy a negyedik ötéves terv időszakában az árpolitika frontján a legfőbb feladat a termelői és fogyasztói árak színvonalának stabilizálása, s hogy a fogyasztói árak színvonalának emelkedése átlagosan évi 1—2%-ot nem haladhat meg. Sajnálatos, hogy a fogyasztók a bűvös átlagszámítással kilátásba helyezett eredményeket a saját bőrükön gyakran nem tapasztalják. De bárcsak a próféta beszélne a szerzőből...

Igen értékes része a műnek a bank és hitelrendszerrel foglalkozó fejezet. Itt foglalkozik a szerző a hitelnek a szocialista gazdálkodási rendben, közelebbről a népgazdaság pénzellátásában, a népgazdasági terv végrehajtásának terén betöltött szerepével, a hitelrendszer rendeltetészerű funkcionálásának a hitelezési alapelvek érvényesítése útján történő biztosításával. Szervesen kapcsolódnak mindehhez a kamatra mint gazdasági ösztönzőre vonatkozó fejtegetések, továbbá a hitel- és számlakapcsolatok szerződéses formáinak mint a polgári jog birodalmába tartozó jogintézményeknek a lényegét megragadó bemutatása. Egyet kell érteni a szerzővel az üzletszabályzat jogi természetének megítélésében, közelebbről a szerződéses elmélet helyeslésében.

A szerző a jelentőségükhöz méltó alaposággal foglalkozik a beruházások és a biztosítás pénzügyi rendszerével, bemutatván ezek jellemző vonásait, a fejlődés nyomán bekövetkezett változásait, gazdasági-társadalmi viszonyaink között betöltött szerepüket. Részletesen elemzi a pénzügyi ellenőrzésnek a gazdaságirányítás reformjával kapcsolatban kialakított, e reform célkitűzéseit hatékonyan szolgáló új rendszerét.

Külön fel kell hívni a figyelmet a nemzetközi pénzügyi joggal kap-

csolatos érdekes fejtegetésekre. A szerző a nemzetközi pénzügyi jogot (vagy mint másként nevezi: a nemzetközi kapcsolatok pénzügyi jogát) — összhangban a pénzügyi jog komplex jellegére vonatkozó álláspontjával — „a pénzügyi jogra egyébként is jellemző jogági összefonódottságon belül különösképpen is *komplex* jellegű studiumnak” tekinti. Megállapítja, hogy az egyébként polgári jogi ügyletekből (nemzetközi adásvétel) származó fizetési kötelezettségek lebonyolítására vonatkozó jogi szabályozás ma már nem tartozik kizárólag a polgári jog szférájába, hanem azzal „a nemzetközi jognak, a nemzetközi magánjognak és nem utolsósorban a *pénzügyi jognak* — a pénzügyi jog nemzetközi pénzügyi viszonyokkal foglalkozó részének — is foglalkoznia kell”. Ezzel a megállapítással kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy mi a viszony a pénzügyi jog nemzetközi viszonyokkal foglalkozó része és a nemzetközi pénzügyi jog mint önálló jogág között. Mintha nem volna egészen meggyőző a nemzetközi pénzügyi jognak a „pénzügyi jog” kereteibe iktatása, mint ahogyan nem volna meggyőző a nemzetközi magánjog mint önálló jogág beolvasztása a polgári jogba még viszonylagosan önálló részként sem. Márpedig a polgári jogot és a nemzetközi magánjogot a szerző is külön-külön jogágnak tekintti.

Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a szerző sorra veszi a nemzetközi adójogot, a vámjogot és a vámjogi egyezményeket, a devizajogot és a nemzetközi fizetési egyezményeket, szól továbbá a nemzetközi pénzügyi intézményekről, a tőkés országok valutáris együttműködéséről, s természetesen a szocialista országok közös pénzügyi intézményeiről és terveiről, foglalkozik a szocialista és a tőkés országok közötti fizetési (banki) kapcsolatokkal és javaslatokat tesz a további pénzügyi együttműködés lehetőségeire vonatkozóan, akkor ez egyben jelzi is a mű e részének gazdag tartalmát.

A pénzügyi kérdéseknek a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra koncentrált vizsgálatánál is kellő súlyt kapnak a nálunk bekövetkezett változások, a gazdaságirányi-

tás mai rendszerében érvényesülő gazdaságpolitikai szempontok. Kiemeli a szerző, hogy a gazdaságunk jelenlegi mechanizmusában a korábbinál lényegesen fontosabb szerephez jutott a vám, illetőleg a vámpolitika, amely az elsőrendű kereskedelempolitikai és fiskális jelentősége mellett, illetőleg ezekkel együttesen a tervszerű devizagazdálkodással összefüggő funkciót is betölt. A devizajoggal kapcsolatban is hangsúlyozza, hogy nálunk a devizajog alapja a szocialista tervgazdálkodás: a devizagazdálkodás része a tervgazdálkodásnak, a deviza-jogszabályok célja elsősorban a fizetési mérleg tervszerű alakulásának a biztosítása, az állami devizamonopólium kiegészítője az állami külkereskedelmi és pénzforgalmi monopóliumnak. Jól érzékelteti a szerző a devizagazdálkodási rendszer új, a gazdasági reform során kialakított vonásait, különösen a vállalati import- és export-devizagazdálkodás lebonyolítása terén bekövetkezett változásokat.

A devizajog körében a szerző roppant érdekes vitás kérdéseket vet fel. Igen figyelemreméltó a devizajogszabályok más állam bírósága részéről való számbavételével kapcsolatos érvelése, hasonlóképpen a kliringen keresztül történő bankátutalással keletkező sajátos jogi helyzet elemzése. Ez utóbbi szerint a fizetésnek — államközi egyezmény folytán — a kliringben *kell* történnie s a kliringben való átutalás révén az eredeti (a hitelező és az adós között fennálló) jogviszony elveszti tisztán polgári jogi jellegét. Az eredeti jogviszonyba új elem kerül: az adós és a hitelező országai közötti kliringviszony és ennek folytán egyrészt *módosul* az adós és a hitelező közötti polgári jogviszony, másrészt *új adminisztratív jellegű jogviszony* keletkezik egyfelől az adós és országának beszedő kliring-helye, másfelől pedig a hitelező és országának kifizető kliring-helye között.

Ez az ábrával is jól érzékeltetett álláspont abban a részében, amely szerint a hitelező és az adós közötti polgári jogviszony a teljesítés módja tekintetében módosul, feltétlenül helytálló. Bár lehetséges, hogy valójában nincs is szó módosulásról, mert ha a szerződés-

kötéskor már hatályban levő és törvénybe iktatott államközi egyezmény folytán a fizetésnek a kllingben kell történnie, akkor ez a szerződés jogszabályban meghatározott tartalmi eleme, tehát a szerződés a felek között már eleve ilyen tartalommal jön létre (s nem utólag módosul). Vitatható azonban a szerző álláspontja abban a részében, amely szerint az adós, illetőleg a hitelező és a saját országbeli bank közötti jogviszony tisztán adminisztratív jellegű. A teljesítés említett kényszerű módja az ügyletkötő felek és a saját országbeli bankjaik közötti jogviszony polgári jogi elemeit — véleményem szerint — nem likvidálja. E jogviszony jellemzője az, hogy jogszabály kötelező rendelkezése folytán keletkezik, a szerződéses, tehát polgári jogviszonyban a felek kötelezettségeinek teljesítésénél jogszabály (államközi egyezmény) erejénél fogva az előírt módon bankok működnek közre.

Az egyes jogintézményekről szóló részek elején a szerző ismerteti a történelmi előzményeket, ami elősegíti, hogy az olvasó a pénzügyi viszonyainkat fejlődésükben ismerhesse meg. Ez nemcsak teljesebb teszi a pénzügyi viszonyainkról alkotott képet, hanem egyben plasztikusabbá is teszi az egyes jogintézmények társadalmi funkciójának bemutatását. A gazdaságpolitikai célkitűzések és ezekkel kapcsolatban a társadalmi funkciók világosabbá válnak, ha az olvasó megismerkedhet az egyes jogintézményeknek a gazdasági-társadalmi viszonyok alakulásától, fejlődésétől függően változó szerepével is. A történelmi visszapillantások továbbá azzal a haszonnal is járnak, hogy olvasmányosabb szövegezésüknel fogva jól oldják a többi részeknek a téma jellegéből szükségképpen következő viszonylagos „szárazságát”.

4. A fejtegetések általános jellemzője, hogy a szerző a meghatározásoknál, a tartalmi ismérvek keresésénél a lényegre, a társadalmi-gazdasági rendünkben betöltött alapvető funkcióra és a dialektikus összefüggésekre helyezi a súlyt.

Ismerteti a különböző felfogásokat, s kifejti, érvekkel bőségesen alátámasztja a saját álláspontját.

Nincs olyan vitás probléma, amelyben a szerző ne foglalna el egyértelmű álláspontot. Némi bizonytalankodás érezhető talán az első fejezetben, annak is a pénzügyi jog fogalmát tárgyaló első részében. Itt foglalkozik a szerző — egyebek mellett — az állami pénzügyi rendszer tagozódásával. Megállapítja, hogy a szocialista viszonyok közötti gazdálkodásban a pénzügyi rendszerben jelentkező pénzmozgások kiindulási alapját a vállalati és szövetkezeti pénzügyek alkotják, s „van olyan nézet, hogy helyesebb volna ezt a kategóriát a pénzügyi rendszer középpontjába állítani”, tehát nem feltétlenül az állami költségvetést kellene első vagy legfontosabb kategóriaként tárgyalni. A szerző a „vállalati pénzügyek mint az állami pénzügyi rendszer *alapja* mellett a pénzügyi rendszer másik fontos *centrális* kategóriája”-ként említi az elsősorban a *költségvetésben* kifejezésre jutó „központi” állami pénzügyeket. Megjegyzi, hogy ezt szokták — a vállalat-centrikus felfogás terjedése ellenére ma is uralkodónak mondható felfogás szerint — a pénzügyi rendszer intézményei között az első helyen tárgyalni. Később a szerző azt a megállapítást teszi, hogy akárhogy tagoljuk is a pénzügyi rendszer egészét, hangsúlyozni kell, hogy az egyes részterületek (kategóriák) szorosan kapcsolódnak egymáshoz s végeredményben *egységes egészet* alkotnak, egymást — dialektikus összefüggésben — feltételezik, ki egészítik.

Az, hogy mi a pénzügyi rendszer legfőbb kategóriája: az állami vagy pedig a vállalati pénzügyek-e, a pénzügyi jognak valójában nem egzisztenciális jelentőségű kérdése. Úgy vélem azonban, hogy a nemzeti jövedelem elsődleges elosztása a vállalati pénzügyek keretében valósul ugyan meg s itt jönnek létre az állam rendelkezése alá kerülő források, de azért a vállalati pénzügyek mégis csak „kiszolgálói” a központi állami pénzügyeknek, táplálói a központi pénzalapnak, az állami költségvetésnek. A vállalati pénzügyek nélkülözhetetlen mozaikkockák, de csak részei a belőlük képződő egésznek, a központi állami pénzügyeknek, amelyek — éppen azért, mert az állam egészét átfogják s a csoport-

érdek helyett az össztársadalmi érdek az elsődleges vezérlő szempontjuk, továbbá mert különféle csatornák útján meghatározói, illetőleg befolyásolói a vállalati pénzügyeknek is — a rangsorolásnál mégis csak az első helyre tarthatnak igényt.

Több körülményből egyébként arra lehet következtetni, hogy a szerző is inkább az ilyen álláspont felé hajlik. Ezt jelzi az is, hogy a művében tárgyalt anyag tagolásánál a vállalati pénzügyi jog *elő* helyezi az állami pénzügyi jogot. Ez utóbbival kapcsolatban megállapítja, hogy a költségvetés intézménye a pénzügyi rendszernek és így a pénzügyi jognak központi kategóriája, ami különösen áll a szocialista állam költségvetésére, mert a szocialista gazdálkodási rendszerben a nemzeti jövedelemnek általában a nagyobbik része a központi pénzalapon mint a központosított társadalmi tisztajövedelem gyűjtőhelyén, az állami költségvetésben keresztül kerül elosztásra.

5. A mű tehát bőséges információkat ad a pénzügyek széles területéről: szinte mindent megtalálni benne (olykor talán túlságos részletességgel is), aminek ismeretére a pénz és pénzügyek világában való eligazodáshoz szükség van.

Számosan vannak még a jogászok között is, akik felszínes gondolkodással úgy vélik, hogy a pénzügyek körében sokszor hallott, ismert dolgokról van szó, nem szükséges különösebben elmélyülni bennük, hiszen állandóan benne élünk az ilyesfajta ügyek tengerében. Sokan mások viszont bővös, rejtélyes világnak tartják a pénzügyek szövevényét, amelyben csakis az „avatottak” képesek eligazodni. Nos, *Meznerics Iván* könyve mindkét „tábor” számára ajánlatos olvasmány. Az előbbieket a mű olvasásakor rádöbbennek arra, hogy mennyire hiányosak voltak az eddigi ismereteik, s milyen sokat kell még e téren pótolniuk. Az utóbbiakat pedig a mű elolvasása arról győzi meg, hogy a gazdasági események és folyamatok megértéséhez nélkülözhetetlen, hasznos ismeretekhez jutottak, s hogy a pénzügyek birodalmában tulajdonképpen nincs is olyan nagyon „ördögös” dolgokról szó, ezeket viszonylag könnyen meg

lehet érteni, ha az információk logikus felépítésében, világos szövegezésben és könnyen áttekinthető rendszerben kerülnek tálalásra. Márpedig a szerző így tálalja a mondanivalóját.

6. Kár, hogy a nyilvánvalóan a jogalkalmazói tevékenység segítése céljából is írt mű nem tartalmaz tárgymutatót, mégpedig részletes tárgymutatót. A jogi könyveket gyakorta forgatók bizonyára egyetértenek velem abban, hogy a tartalomjegyzék, ha mégoly részletes is, nem pótolja a részletes tárgymutatót. A tárgymutató hiánya sok bosszúság forrása. A szerző részéről nyilvánvalóan nem is tétélezhető fel esetleg olyan elgondolás (bár állítólag előfordult már ilyen csodabogár), hogy a tárgymutató nem fér össze egy mű tudományos jellegével. Ez teljesen tarthatatlan álláspont volna, hiszen egy mű tudományos jellege egészen bizonyosan nem a tárgymutató lététől vagy nem lététől függ. De ugyancsak tarthatatlan volna az olyan álláspontot is, amely esetleg a tárgymutató hiányával kívánná a művet a gyakorlatban hasznosítani kívánó jogászt vagy közgazdászt az egész műnek vagy legalábbis nagyobb részeinek az elmélyült tanulmányozására ösztökélni (állítólag volt már ilyen csodabogár is). A jelen esetben nyilvánvalóan nem ilyen „elvi” okokra vezethető vissza a tárgymutató hiánya. Éppen ezért kár, hogy a szerző megfosztotta magát a jeles művének gyakorlati használhatóságát fokozó ettől az eszköztől. Legyen szabad egy példát említenem: ha valaki a szerzőnek

az eszközkötési járulékkal kapcsolatos mondanivalójára kíváncsi, akkor a tartalomjegyzék átböngészése után megállapíthatja, hogy ezzel a témával az „Adójog” című fejezetnek a szocialista adókról és adójellegű szolgáltatásokról szóló A) pontja „Az eszközöket terhelő befizetések” cím alatt a 272. és következő oldalakon foglalkozik. Itt azonban csak a tételes joganyagot találja meg, s nem kap tájékoztatást az eszközkötési járulék funkciójáról, jelentőségéről. Ezekkel a kérdésekkel a 169. és a következő oldalak foglalkoznak, ezt viszont a tartalomjegyzék alapján fellelni nem lehet. Igen sok részletkérdéssel kapcsolatos fejtegetés tárgymutató hiányában alig található meg.

Tartalmaz viszont a mű részletes jogszabálymutatót. Ez a mutató —, amely nem kevesebb, mint 376 jogszabályt tüntet fel — használtsága mellett azt is jelzi, hogy a szerző milyen hatalmas jogszabályanyagot dolgozott fel művében (arra ezúttal nem kívánok kitérni, hogy a magyar pénzügyek szabályozásához ilyen ijesztő jogszabály-tömegre valóban szükség van-e). A jogszabálymutató — a címe szerint — „az egyes fejezetekben idézett hatályos jogszabályokról” nyújt áttekintést. Az ilyen csoportosításnak kétségkívül sok értéke van, de a jogszabály számának ismeretében történő visszakeresést nehezíti, mert előbb meg kell állapítani, hogy a jogszabály melyik fejezet foglalkozik, s e fejezet jogszabályanyagában kell a keresést folytatni. Az egyes jogszabályok megjelölése mellett ol-

dalszám-feltüntetetés nincs. Éppen a jogszabályok tömegére is tekintettel merült fel bennem az a gondolat, hogy a jelenlegi mellett a jogszabályoknak a jogforrások hierarchiájában elfoglalt hely, ezen belül pedig a megjelenés éve és a jogszabály száma szerint való csoportosítása — az oldalszám jelzésével — bizonyára még tovább fokozhatta volna a gyakorlati használhatóságot.

A legkülönbébb témák elmélyült tanulmányozásáról és a szerző nagymérvű tájékozottságáról tanúskodnak a hatalmas irodalmi apparátust jelző lábjegyzetek is.

*

Mindezek summázataként csak annyit lehet mondani, hogy a pénzügyi jog mai napság igen nagy jelentőségű és roppant időszerű témája a legavatottabb kézben volt. A tudományos színvonalú, de egyben a gyakorlati oktatási célokat is kitűnően szolgáló mű nemcsak belföldi, hanem nemzetközi viszonylatban is igen jelentős alkotás.

A mű jelentőségének és rangjának elismerése jut kifejezésre abban, hogy Nyers Rezső írt hozzá előszót, amelyben annak hangsúlyozása mellett, hogy a vizsgált gazdasági jelenség ökonómiai logikájának — sőt néha bonyolult dialektikájának — megértése a jogi tevékenység egyre fontosabb kelleke, a könyv egyik „nagyon pozitív szándéka”-ként említi a gazdaság és a jog összekapcsolásának erősítését a gyakorlat számára.

Zoltán Ödön

Пал Хорват:

Роль «Столичной библиотеки им. Игнаца Франка» в области истории просвещения и истории права

Статья написана в связи с столетней годовщиной главного города Будапешта и освещается в ней стремление одного из выдающихся представителей венгерской науки права, выраженное в его завещании и направленное на учреждение городской библиотеки. Автор подвергает глубокому анализу развитие столичной библиотеки им. Франка, содержащей 14 000 томов, а также ее значительную научную стоимость, которая до сих пор еще не раскрыта. Речь идет о наследственном имуществе Франка, перешедшем

по завещанию в соответствии с волей наследодателя в собственность столичного города. Из завещания выяснится, что Франк действительно служил освобождению культуры и желал развивать публичную мысль в широком смысле. Это стремление органически сочетается с историческими-правовыми воззрениями Игнаца Франка, то есть с идеей обдуманного прогресса.

Тамаш Шаркези:

О правомочиях по руководству народным хозяйством

Статья занимается правовыми формами средств руководства народным хозяйством. Излагает отражение пря-

мых и косвенных хозяйственных регуляторов в правовых средствах, специальные формы нормативных актов в области руководства хозяйством, властные и надзорные виды индивидуальных актов в области руководства хозяйством. На основании проведенных исследований автор подыскивает правовые формы руководства хозяйством в 4 правомочиях, а именно: правомочия в области воздействия на хозяйство, правомочия по принятию хозяйственных ограничений, властные правомочия и непосредственные надзорные правомочия в области хозяйства.

Карой Сиярто:

*Место военных судов
и Военной Коллегии Верховного Суда
в организации органов правосудия*

В введении статья занимается вопросом о формировании самостоятельных военных органов правосудия, призванных реализовать материальные и формальные нормы военного уголовного права. Излагает становление особой организации венгерского военного правосудия. В дальнейшем освещается демократическое развитие, имевшее место после провала фашизма и создания новой народной армии, а потом постепенное осуществление социалистических правовых принципов в военной судебной организации. Наиболее значительная веха в этом развитии — включение военных судов в качестве особых судов в единую судебную организацию и их подчинение руководству Верховного Суда. Ради решения этой задачи в рамках Верховного Суда была создана Военная Коллегия.

В дальнейшем в статье излагается в первую очередь место Военной Коллегии Верховного Суда в организации органов правосудия, а также ее задачи, вытекающие из этого. Подробно занимается средствами и методами принципиального руководства судебной деятельностью военных судов, а также гарантиями, обеспечивающими и в этой области независимость судей.

Иштван Вавро:

Некоторые вопросы рецидивизма

В статье в ходе рассмотрения вопросов рецидивизма затрагиваются проблемы, связанные с квалификацией преступлений, расхождения между урегулированием согласно уголовному праву и определениями криминологии, а также связанными с этим взгляды. Помощью статистического метода освещает морфологические черты рецидива, формы проявления антиобщественного поведения, входящего в круг уголовноправовой оценки. Рассматривает демографические стороны данной темы. Занимается статистическим учетом нарушений норм уголовного права в кругу, характеризующем злостную преступность, оценкой статистических показателей преступности. Обращает внимание на воздействие изменения судебной практики в этой области. Занимается связью между изменением структуры населения и формированием рецидивной преступности.

Йожеф Виг—Каталин Генцел:

*Создание объективных условий
общественной адаптации
в ходе последующей заботы
о приговоренных
несовершеннолетних*

Статья содержит дальнейшее изложение мыслей, выраженных в статье авторов, опубликованной в номере 8. журнала «Йогтудомани Кез-

лень» 1972 года. Авторы освещают ныне действующую систему заботы об осужденных, раскрывают ее недостатки, отмечают, что эта система в многих случаях не способствует общественной адаптации освобожденных из заключения лиц, не обеспечивает безостаточно создание объективных условий адаптации. Статья содержит предложения на определенную реформу системы последующей заботы об осужденных. Ставится возможность создания профессионального аппарата для осуществления этой функции, признается необходимым учреждение переходных институтов. Авторы считают обоснованным введение единого режима последующей заботы в случае несовершеннолетних и в случае молодых лиц взрослого возраста.

Йожеф Такач:

*Задачи органов попечения во связи
с родительским надзором*

В статье автор после исторического введения остро ограничивает *отцовскую власть*, имевшую место в старой семье, построенной по существу на феодальных элементах, и гуманный *родительский надзор* согласно ныне действующей правовой системе. Дает критическую оценку отдельных действующих положений позитивного права, случаев параллелизма между подведомственностью судов и органов государственного управления, указывая на преимущества, которые можно достигнуть их исключением. В заключении статьи излагается целый ряд предложений на внесение изменений в законодательство ради повышения правовой защиты несовершеннолетних. В этом отношении автор указывает на необходимость сотрудничества между государственными органами и обществом, отметив способы этого сотрудничества.

Пál Horváth:

Die kultur- und rechtsgeschichtliche Rolle der „Hauptstädtischen Frank-Bibliothek“

Der, sich an das Jubiläum der Hauptstadt Budapest anschließende Artikel befasst sich mit den, im Testament eines der prominenten Persönlichkeiten der ungarischen Rechtswissenschaft zum Ausdruck gelangenden Bestrebungen, die auf die Schaffung einer städtischen öffentlichen Bibliothek ausgerichtet waren. Es wird eingehend die Entstehung der fast 14 000 Bände umfassenden hauptstädtischen Frank-Bibliothek, bzw. deren bis zum heutigen Tage nicht erschlossener wissenschaftliche Wert analysiert. Es handelt sich um den Frank-Nachlass, der im Wege eines Testaments, dem Willen des Sammlers entsprechend in den Eigentum der Hauptstadt überging. Aus dem Testament wird ersichtlich, dass Frank wahrlich der Befreiung der Kultur diene und das im weiteren

Sinne des Wortes genommene Gemein-Denken entwickeln wollte. Diese Bestrebung fügt sich organisch in die historisch-juristische Anschauung Franks, bzw. in den Gedankenkreis des Bedacht-Fortschreitens.

Tamás Sárközy:

*Über die Wirtschaftsleitungs-
Befugnisse*

Der Artikel befasst sich mit den juristischen Formen der Mittel der Wirtschaftsleitung. Er behandelt die Widerspiegelung der unmittelbaren und mittelbaren Wirtschaftsregulatoren in rechtlichen Mitteln, die spezielle Formen der der Wirtschaftsleitung dienenden Rechtsnormen, die Formen behördlicher und wirtschaftsaufsichts-Formationen der individuellen Wirtschaftsleitungs-Akte. Als Endergebnis dieser Untersuchungen kumuliert der Artikel die rechtlichen Formen der Wirtschaftsleitungs-Mittel in vier Befugnisse: diese sind: die wirtschaftlich beeinflussenden, die wirtschaftlich beschränkenden, die wirtschaftlich behördlichen und die wirtschafts-unmittelbaren Befugnisse.

Károly Szijártó:

*Der Platz der Militärgerichte und
des Militärkollegiums des OG im
Gerichtssystem*

Einleitend befasst sich der Artikel mit dem Entstehen der, spezielle militärische materiell-rechtliche und verfahrensrechtliche Normen zur Geltung bringenden selbstständigen militärischen Justiz-Organisation und mit der Ausbildung der ungarischen Militärgerichtsorganisation. Autor beschreibt die demokratische Nachkriegsentwicklung und die allmähliche Zurgeltungbringung sozialistischer Rechtsprinzipien in der Militärgerichtsbarkeit. Wichtige Etappe dieser Entwicklung war die Eingliederung der Militärgerichte — als Sondergerichte — in das einheitliche Gerichts-System, ihre Unterstellung der Leitung des OG und zu diesem Zwecke die Aufstellung des Militärkollegiums des OG.

Im weiteren werden in erster Linie der Platz und die Aufgaben dieses Kollegiums behandelt. Eingehend befasst sich der Artikel mit den Mitteln und den Methoden der prinzipiellen Anleitung der militärischen Gerichtsbarkeit sowie mit den, die richterliche Unabhängigkeit auch auf diesem Gebiete sichernden Garantien.

István Vavró:

*Einige Fragen der Rückfall-
Kriminalität*

Der Artikel berührt, die Frage der Rückfall-Kriminalität behandelnd, die Abweichungen zwischen

post-soins, ils en mettent les déficiences en lumière, ils démontrent en même temps que dans beaucoup de cas ce système ne contribue pas à l'adaptation sociale des personnes mises en liberté et ne crée pas les conditions objectives de l'adaptation. Ils font des propositions à une certaine réforme du système des post-soins. Ils posent la question de la possibilité du perfectionnement de l'appareil officiel des post-soins, ils considèrent nécessaire l'établissement des institutions de transition. Ils considèrent justifié au cours des post-soins un traitement uniforme des mineurs et des jeunes adultes libérés.

József Takács:

Les tâches des autorités de tutelle concernant la surveillance parentale

L'étude — après une courte introduction historique — établit un parallèle précis entre les institutions juridiques de l'ancienne puissance paternelle reposant essentiellement sur des éléments féodaux et de la surveillance parentale connue dans le système de droit contemporain. Elle soumet à une analyse critique les dispositions du droit positif actuel, les parallélismes entre les pouvoirs juridictionnel et administratif, en mettant en relief les avantages à gagner par la cessation des parallélismes en question.

L'auteur — à la fin de ses explications — fait de nombreuses propositions de *lege ferenda* dans le but que par leur réalisation la protection des droits des mineurs puisse être réalisée dans une mesure plus grande et plus efficace. Il renvoie à cet égard à la nécessité de l'effort commun des autorités et de la société, en indiquant en même temps les moyens de la coopération.

Pál Horváth:

The role of the „Metropolitan Frank-Library” in cultural and legal history

The paper written on the occasion of the Budapest jubilee describes the endeavour of a distinguished personality of Hungarian jurisprudence laid down in his will aiming at the founding of a metropolitan public library. The paper gives a profound analysis of the origins and the considerable scientific value, not discovered up to now, of the nearly 14 000 volume metropolitan Frank-library. The Frank estate became, by will of the collector the property of the town of Budapest. It is clear from the will that Frank was, in fact, serving the emancipation of culture and wanted to develop public thinking in the wider meaning of

the term. This effort is an organic part of Ignác Frank's historical — legal conception respectively the idea of considered progress.

Tamás Sárközy:

On the powers of economic management

The paper discusses the legal patterns of the means of economic management. It deals with the reflection in legal expedients of the direct and indirect economic regulators, the special form of the rules governing economic management, the public authority and economic supervisory patterns of single acts. The conclusion is drawn from the above discussion that the legal forms of economic management may be included in 4 scopes of powers, viz. the direct powers of influencing economy, restricting economy, economic public authority and economic supervision.

Károly Szijártó:

The position of military tribunals and the Military Board of the Supreme Court in the judicial system

In its introduction the paper deals with the emergence of distinct military tribunals which apply special military substantive and procedural rules. The emergence of the Hungarian military tribunals is described. In the next part the fall of fascism and the democratic development subsequent upon the creation of the new, people's army and the gradual prevalence of socialist legal principles in military jurisdiction are described. The most important stage in this process was the inclusion of the military tribunals, as special courts, in the uniform judicial system and their subordination to the Supreme Court. This task is discharged by the Military Board of the Supreme Court.

Next the paper deals mainly with the position of the Military Board of the Supreme Court within the judiciary and its resulting tasks. The guidance on matters of principle of military judicature, its means and methods and the safeguards guaranteeing judicial independence also in this field are analysed in detail.

István Vavró:

Some problems of recidivism

The paper when discussing problems of recidivism deals with issues connected with qualification, the divergences between criminal-legal regulation and criminological definition and the relevant opinions. By making use of statistical methods the paper describes the morphological characteristics of recidivism, the patterns of the ma-

nifestation of consistently anti-social conducts which can be appraised under criminal law. The demographical aspects of the subject are also discussed. The paper goes on to point out, by statistical means, conducts which indicate breaches of criminal law norms characteristic of inveterate criminals; he also evaluates statistical data on recidivism. The author draws attention to the effect brought about in this field by changes in judicial practice and examines the correlation between changes in the age-structure of the population and the trend of recidivism.

József Vigh—Katalin Gönözöl:

The creation of the objective conditions of social adjustment during after-care

The paper continues to expound the ideas discussed by the authors in a study published in No 8, 1972 of the *Jogtudományi Közlöny*. In the paper now published the authors describe the system of after-care as it is now; its shortcomings are pointed out. It is held by the authors that in many instances this does not serve the social adjustment of ex-convicts, does not properly create the objective conditions of adjustment. The authors propose a certain reform of the system of after-care. They suggest the possibility of establishing a professional machinery of after-care. They deem the introduction of transitional measures necessary. They are of the opinion that juvenile and young adolescent delinquents should be treated in a uniform manner in the period of after-care.

József Takács:

The tasks of guardianship authorities in regard to parental control

After a brief historical introduction the paper draws a sharp parallel between the paternal authority which had existed in the family, based, in the main, on feudal elements and the more humane parental control as laid down in the contemporary legal system. He subjects to a critical analysis the statutory provisions now in force, the overlapping between judicial and administrative powers pointing out the advantages inherent in going away with parallel procedures.

In conclusion the author makes several proposals *de lege ferenda* with the objective that by their implementation the legal protection of minors should become more coherent and efficient. In this context he refers to the necessity of co-operation between authorities and society indicating also its ways.

der strafrechtlichen Regelung und der kriminologischen Definition und die damit zusammenhängenden Ansichten. Mit Hilfe statistischer Methoden werden die morphologischen Charaktermale des Rückfalls, die strafrechtlich wertbaren Formen der sich verhaltungsmässig manifestierenden konsequenten Gesellschaftswidrigkeit behandelt. Der Artikel befasst sich mit den demographischen Belangen des Themas; behandelt die statistische Erfassung der Verhalten die auf, für mutwillige Kriminalität charakteristische strafrechtliche Normenverletzungen hinweisen durch Wertung der, sich auf die Rückfall-Kriminalität beziehenden statistischen Indizes. Es wird auf die Wirkung aufmerksam gemacht, die die Änderung der Judikatur auf diesem Gebiete zeitigt und es wird der Zusammenhang zwischen der Änderung der Jahrgang-Struktur der Bevölkerung und der Gestaltung der Rückfall-Kriminalität behandelt.

József Vigh—Katalin Gönczöl:

Die Schaffung der objektiven Bedingungen zur gesellschaftlichen Eingliederung bei der Nachfürsorge jugendlicher Verurteilten

Der Artikel setzt den, in dem von Autoren in der No. 8/1972 unserer Zeitschrift publizierten Aufsatz enthaltenen Gedankengang ähnlichen Gegenstandes fort. Sie stellen hier das gegenwärtige System der Nachfürsorge dar, decken seine Mängel auf, verweisen darauf, dass es nicht der gesellschaftlichen Eingliederung der freigewordenen Personen dient, es die objektiven Bedingungen der Eingliederung nicht lückenlos herstellt. Sie unterbreiten Vorschläge für eine gewisse Reform des Systems der Nachfürsorge, befassen sich mit der Möglichkeit des Ausbaues eines amtlichen Nachfürsorge-Apparats, ersehen als notwendig die Ausbildung von Übergangsmassnahmen. Autoren scheint notwendig im Rahmen der Nachfürsorge jugendliche und junge erwachsene freigewordene Personen in gleicher Weise zu behandeln.

József Takács:

Die Aufgaben der Vormundschaftsbehörde im Zusammenhang mit der elterlichen Aufsicht

Nach kurzer geschichtlicher Einführung zieht der Artikel scharfe Parallelen zwischen den Institutionen der, in der früheren, sich auf feudale Elemente aufbauenden Familie gewesenen väterlichen Macht und der, im heutigen Rechtssystem bekannten, humanen elterlichen Aufsicht. Die geltenden gesetzten Normen, die Überschneidungen zwischen der richterlichen und der Verwaltungs-Kompetenz werden kritisch analysiert und es wird auf

die Vorteile verwiesen, die durch Behebung der Parallelitäten erzielt werden könnten. Am Ende seiner Ausführungen unterbreitet Autor mehrere de lege ferenda Vorschläge, mit der Zielsetzung, mittels ihrer Verwirklichung den Rechtsschutz der Minderjährigen einheitlicher und effektiver zu gestalten.

Pál Horváth:

Le rôle de la „Bibliothèque municipale Frank“ du point de vue de la culture et de l'histoire du droit

L'étude rédigé à propos de l'anniversaire jubilaire de la capitale expose les efforts d'une éminente personnalité de la science juridique hongroise inséré dans son testament visant la création d'une bibliothèque municipale publique. L'étude analyse à fond la formation de la bibliothèque municipale Frank possédant près de 14 000 volumes, en mettant en relief ses grandes valeurs scientifiques qui n'étaient pas révélées jusqu'ici. Il s'agit ici de l'héritage de Ignác Frank qui a passé — par voie d'un testament — en propriété de la capitale conformément à la volonté du collecteur. Il apparaît du testament, que Ignác Frank a vraiment servi l'émancipation de la culture et avait pour but de développer l'esprit public pris au sens large. Ces efforts s'adaptent organiquement aussi à la manière de voir historique-juridique de Ignác Frank respectivement à sa pensée relative à un progrès pendant.

Tamás Sárközy:

Sur des attributions de la direction économique

L'étude s'occupe des formes juridiques des moyens dont dispose la direction de l'économie. Elle traite des régulateurs économiques directs et indirects, tels qu'ils se reflètent dans les moyens juridiques, les formes spécifiques des règles de droit de la direction de l'économie, les formes d'autorité et de surveillance de gestion des actes individuels de la direction économique. Sur la base de ces analyses l'étude groupe les formes juridiques des moyens de la direction économique en 4 attributions, notamment en celles des moyens d'influence, de limitation, des actes d'autorité et de la surveillance directe.

Károly Szijártó:

La position des tribunaux militaires et du Collège militaire de la Cour suprême dans l'organisme judiciaire

Dans son introduction l'article s'occupe de la naissance de l'organisme autonome de juridiction militaire faisant valoir les règles

de droit de fond et de formes spécifiques du droit pénal militaire. Il expose la formation de l'organisme judiciaire militaire hongrois. Dans la suite l'article expose le cataclysme du fascisme et l'évolution de caractère démocratique qu'a suivi la création de la nouvelle armée populaire, puis la mise en oeuvre successive des principes socialistes de droit dans l'organisme des tribunaux militaires. L'étape la plus essentielle de cette évolution était l'incorporation des tribunaux militaires dans l'organisme judiciaire uni somme des tribunaux à part et leur subordination à la direction de la Cour suprême. Pour s'acquitter de cette tâche un Collège militaire a été établi dans le cadre de la Cour suprême.

Dans la suite l'article expose en premier lieu la place du Collège militaire de la Cour suprême dans l'organisme judiciaire ainsi que les tâches qui en résultent. Il s'occupe en détail des moyens et des méthodes de la direction de principe de la juridiction des tribunaux militaires et des garanties qui assurent même dans ce domaine l'indépendance du juge.

István Vavró:

Quelques questions relatives au récidivisme

En analysant le problème du récidivisme l'étude effleure les problèmes de la qualification, les différences entre la réglementation du droit pénal et la définition de la criminologie, ainsi que les vues y afférentes. Elle met en lumière les caractéristiques morphologiques du récidivisme au moyen de statistiques et les formes de la manifestation de l'attitude antisociale conséquente qui peuvent être évaluées par le droit pénal. Elle traite aussi les aspects démographiques du sujet. Elle s'occupe de la démonstration au moyen de statistiques des attitudes caractéristiques de la délinquance obstinée se manifestant dans la violation des normes du droit pénal, ainsi que de l'évaluation des indices relatifs au récidivisme. Elle attire l'attention à l'effet déployé dans ce domaine par le changement de la jurisprudence et s'occupe aussi du rapport entre le changement de la structure d'âge de la population et la formation du récidivisme.

József Vigh—Katalin Gönczöl:

A l'étude intitulée „La création des conditions objectives de l'adaptation sociale au cours des post-soins à donner aux condamnés mineurs

L'étude actuelle est la continuation des idées présentées auparavant dans une étude du même sujet publié au numéro 8, 1972 du Bulletin „Jogtudományi Közlöny”. Dans la présente étude les auteurs exposent le système actuel des

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BIHARI OTTÓ:		VARGA JÁNOS:	
Alkotmányreformunk jelentősége	57	Werbőczy joglevelei és a parasztság földhöz kötése 1514-ben	99
KEMENES BÉLA:		<i>Szemle:</i>	
A jótállási rendszer néhány időszerű elvi kérdése	64	LŐRINC ERNŐ:	
SZÜCS ISTVÁN:		Osztrák nemzetközi magánjogi törvényter- vezet	102
Az államigazgatási eljárás fogalma	74	<i>Jogirodalom:</i>	
SZANYI ZOLTÁN:		Katonáné, Soltész Márta: Személyiség és jog (SZOTÁ CZKI MIHÁLY)	104
A kordedvezményre jogosultság problémái a nyugdíjjogban	85	Vermes Miklós: A kriminológia alapkérdései (GÖNCZÖL KATALIN)	109
TAMÁS ANDRÁS:		—: Új könyvek	112
A bfró jogalkalmazása és jogtudata	93		

СОДЕРЖАНИЕ: *Otto Bihari*: Значение реформы конституции. — *Béla Kemenes*: Некоторые актуальные вопросы гарантийной системы. — *Иштван Соч*: Понятие административного процесса. — *Золтан Сани*: Проблемы права на возрастную льготу в пенсионном законодательстве. — *Андрас Тамаш*: Судебное применение права и правосознание судьи. — *Янос Варга*: Правовые принципы Вербесия и прикрепление крестьянства к земле в 1514 году. — *Обзор: Эрне Леринц*: Проект австрийского закона о международном частном праве. — *Правовая литература*: Марта Катона Шолтес: Личность и право (*Михай Сотацки*). — *Миклош Вермес*: Основные вопросы криминологии (*Каталин Гонцзол*). — — —: Новые книги.

INHALT: *Ottó Bihari*: Die Bedeutung unserer Verfassungsreform. — *Béla Kemenes*: Einige aktuelle prinzipielle Fragen des Garantie-Systems. — *István Sűcs*: Der Begriff des Verwaltungs-Verfahrens. — *Zoltán Szanyi*: Die Probleme der Berechtigung auf Altersbegünstigung im Pensionsrecht. — *András Tamás*: Die Rechtsanwendung des Richters und sein Rechtsbewusstsein. — *János Varga*: Die Rechtsprinzipien von Werbőczy und die Bindung der Bauernschaft an den Boden im Jahre 1514. — *Rundschau*: *Ernő Lőrincz*: Das österreichische Gesetzentwurf über das internationale Privatrecht. — *Rechtsliteratur*: *Katonáné Soltész Márta*: Persönlichkeit und Recht (*Mihály Sztóczki*). — *Vermes Miklós*: Die Grundfragen der Kriminologie (*Katalin Gönczöl*). — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ottó Bihari*: L'importance de la réforme de notre Constitution. — *Béla Kemenes*: Quelques questions actuelles de principe du système de garantie. — *István Szűcs*: Le concept de la procédure administrative. — *Zoltán Szanyi*: Problèmes du bénéfice d'âge dans le droit des pensions de retraite. — *András Tamás*: L'application du droit par le juge et sa conscience du droit. — *János Varga*: Les principes de droit de István Werbőczy et l'état de la paysannerie attachée à la glèbe. — *Revue*: *Ernő Lőrincz*: Projet d'un Code autrichien de droit international privé. — *Littérature juridique*: Mme Katona, Márta Soltész: Personnalité et droit (*Mihály Sztóczki*). — *Miklós Vermes*: Questions de base de la criminologie (*Katalin Gönczöl*). — — —: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *Ottó Bihari*: The significance of our constitutional reform. — *Béla Kemenes*: Some topical points of principle of the surety system. — *István Szűcs*: The concept of public administrative procedure. — *Zoltán Szanyi*: Problems of the right to lowered retirement age in the law of pensions. — *András Tamás*: Law application by and legal consciousness of the judge. — *János Varga*: Werbőczy's legal principles and the villein peasantry. — *Review*: *Ernő Lőrincz*: Austrian draft private international law Code. — *Legal literature*: Mrs. Márta Katona-Soltész: Personality and law (*Mihály Sztóczki*). — *Miklós Vermes*: Basic problems of criminology (*Katalin Gönczöl*). — — —: Books recently published.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 2.) szerzői: *Dr. Bihari Ottó* tanszékvezető egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Kemenes Béla* tanszékvezető egyetemi docens (Szeged). — *Dr. Szűcs István* egyetemi tanársegéd (Szeged). — *Dr. Szanyi Zoltán* SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság osztályvezetője. — *Dr. Tamás András* tanácsvezető bíró. — *Dr. Varga János* a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári főosztályvezetője. — *Dr. Lőrincz Ernő* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Sztóczki Mihály* tanszékvezető egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Gönczöl Katalin* egyetemi tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162. pénzforgalmi jelzszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselő

INDEX: 25.422

72.8729 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Alkotmányreformunk jelentősége*

Az a tény, hogy az elmúlt években hozzákezdünk 1949. évi alkotmányunk reformjához, és ezt a reformot végre is hajtottuk, az alkotmányozás, az alkotmány és az alkotmányosság problémáira terelte közvéleményünk és különösen jogászi közvéleményünk figyelmét. Azt mondhatnám, hogy alig volt olyan jogalkotási kérdés Magyarországon az utóbbi esztendőben — talán a gazdasági irányítás reformja jogi szabályozásától eltekintve —, amely ilyen érdeklődést váltott ki, mint az alkotmánymódosítás előkészítése és vitája. Nem véletlen ez, hiszen egy szocialista ország alkotmánya az állam és a jog minden fontos területét érinti, megalapozza. Így tehát nemcsak az államjogásznak adott megoldandó feladatokat az alkotmánymódosítás, hanem a polgári jogásznak éppen úgy, mint a munkajoggal, eljárási joggal foglalkozóknak, az államigazgatásban működőknek csakúgy, mint a mezőgazdasági és családjogászoknak.

Ha most a szakjogágak érdekeltségére mutattam rá, ezzel azt is hangsúlyozni akartam, hogy az államjog közismert — és időnként kissé tréfásan emlegetett — „anyajogág” jellege nem automatikusan jön létre. Az államjogi szabályozás, az alkotmányozás nem autonóm, egyáltalán nem független a jog (itt a *nemzeti* jogra gondolok) általános fejlődésétől, fejlettségi fokától. A jog teljes egészének eredményeit kell az alkotmányozásnak összefoglalnia; aligha hihető, hogy pl. a társadalmi rend alapelveiről szóló fejezetet a polgári jogtudo-

mány képviselőinek közreműködése nélkül lehessen megfogalmazni. (Egyébként ez is történt alkotmánymódosításunk tervezetének elkészítésénél.) Az alkotmányozás általános kereteit, történelmi előfeltételeit kell elsőnek érintenem. Úgy vélem, a jogászi közvéleményben ez a problémakör még nem vált kellőképpen tisztázzottá.

I.

Az alkotmányozás, az alkotmányi reform alapján általában a *társadalom új szükségleteinek* felmerülése — nem ritkán az új társadalom létrejötte, azaz egy forradalmi aktus. Ebből nem következik az, mintha szubjektív tényezők nem lehetnének okai új alkotmány elfogadásának, úgy mint hagyományok vagy éppen a pillanat túlértékelt szükségletei, félreértett elméletek, másutt bevált kísérletek, bizonyos politikai módszerek félreismerése vagy helytelen használata. Mégis, rendszerint társadalmi változások a közvetlen okai az alkotmány megváltozásának — nemcsak a szocialista viszonyok között, hanem a kapitalista társadalomban is. Természetes az, hogy a forradalmi alkotmányozás más feltételek mellett történik, mint a későbbi — márcsak azért is, mert az alaptörvény alkotásában a kezdet kezdetén nincs vagy alig van tapasztalata, gyakorlati ismerete az új uralkodóosztálynak. Tudjuk, milyen módon befolyásolták Montesquieu, Rousseau vagy Madison, Jay, Hamilton elméletei, nagyon is absztrakt, filozófikus, nem egyszer utópisztikus gondolatai a legkorábbi burzsoá alkotmányozást. Akármennyire mondjuk, hogy a kizsákmányoló társadalmakban az új uralkodó osztálynak a forradalom előtti tapasztalatai valamelyes folyamatosságot biztosítanak az állami munkában (amihez hozzájárul a megmaradt és hagyományos bürokrácia), az alkot-

* A tanulmány a Debreceni Jogásznapi keretében 1972. november 3-án tartott előadás alapján készült. A szerző nem érintette azokat a problémákat, amelyeket Antalffy György professzor „Az alkotmánymódosításról” c. kitűnő tanulmányában [Jogtudományi Közlöny XXVII. (1972.) 5—6. sz. 197—199. old.] feldolgozott.

mányozás terén hasonló „folyamatosságról” nem beszélhetünk. Nincsenek előképek, példák az új alaptörvény kialakítására; legtöbbszörre politikai elméletek alapozzák meg ezeket az alkotmányokat. Másik lehetőség az, hogy valamely másik, hasonló társadalmi alapon felépülő állam alkotmányának „sikerült” modelljét próbálják átvenni, valamennyire idomítva azt a honi viszonyokhoz. Lényegében azonban nem a sajátos hazai, gazdasági-társadalmi viszonyokból indul ki az ilyen alkotmányozás, s a végrehajtás során ennek kedvezőtlen hatásai hamarosan jelentkeznek is. Az első megoldásra jellemző volt Európában az 1791. évi nagyon doktrinér, mert szinte teljesen montesquieu-i nyomokon keletkezett francia alkotmány (ennek ellenpárja az 1793. évi rousseau-i ihletésű jakobinus konventi alkotmány), Amerikában a szövetségi alkotmányt megelőző virginiai, pennsylvaniai, észak-carolinai 1776. évi és jónéhány későbbi évekből származó alkotmány, majd az Egyesült Államok 1787. évi alkotmánya. Ezek az alkotmányok maguk is gyakorta váltak más országok alaptörvényeinek mintáivá. Azonban a leghíresebb „minta-alkotmány” a kapitalista világban a liberális gondolatot oly jól tükröző 1831. évi belga alkotmány volt, amelynek szerkezetét és intézményeit még a XX. században is a balkáni új államok nem egyszer átvették — a tényleges gazdasági és politikai liberalizmus nélkül.

A szocialista alkotmányozás kezdeteiről azért érdemes most néhány szót szólnom, mert itt sem voltak kész elképzelések az alkotmányozásról. Az 1918. évi első szovjet—orosz alkotmányt azonban megelőzték az ún. októberi dekrétumok, amelyek ugyan Lenin szavai szerint gyakorta a *jogszabállyal való agitáció* eszközei voltak, mégis itt „tanulta meg” az új állam, hogyan kell alaptörvényt, chartális alkotmányt létrehozni. Az 1918. évi alkotmány reális alapját ezek a dekrétumok teremtették meg. A népi demokratikus államok azonban az 1940-es évek második felében és az 1950-es évek elején az 1936-os szovjet alkotmány sok intézményét vették át, sőt szerkezetét is. (Később néhány ázsiai népi demokratikus állam az 1954. évi kínai alkotmányt hasznosította hasonlóképpen.) A mintául szolgáló alkotmányok ugyan összefoglalták a szocialista építés államjogi tapasztalatait a Szovjetunióban a 30-as évek második felében, illetve Kínában a szocialista építés kezdetén, de adaptálásuk már közel sem volt könnyű feladat.

Az alkotmány azonban a világ országaiban ma többszörre merev, azaz megváltoztatása elé maga az alkotmányozó különböző gátakat, akadályokat emel, hogy így növelje szilárdságát. Tudjuk azonban — történelmi példákból és a tegnap magyar gyakorlatából is —, hogy a társadalmi fejlődés gyakran *túllépi* az alkotmányozó nem is túl régi elképzeléseit. Így az összeütközés a társadalmi fejlődés követelményei

és az alkotmány merevsége között természetes. Ezt az ellentmondást kétféle módon lehet feloldani: vagy fenntartják az alkotmány kereteit, és eltűrik, hogy az állami szervek a társadalmi fejlődés nyomása alatt nem alkotmányos jogalkotói és jogszabályértelmezői gyakorlatot folytatnak, vagy az alkotmánymódosítás, -kiegészítés módszeréhez kell folyamodni. Az alkotmánytörvény és az alkotmányos valóság közötti különbözőség azonban nyilvánvalóvá válik, ha a reformok útjára nem tér az alkotmányozó.

Sokszor beszélnek ma is a kapitalista országokban egyes alkotmányok „csodálatos” időtállóságáról, különösen az Egyesült Államok alkotmányaéről. A történelmi valóság azonban az, hogy az amerikai burzsoázia érdekeit legjobban szolgáló mai alkotmányi intézmények jórészt *alkotmányon kívül* jöttek létre — a legjobb esetben hivatkozással az alkotmány, valamelyik, igen kiterjesztően értelmezett cikkelyére. Ilyen a VI. cikkely (2) bekezdésére hivatkozással született Legfelsőbb Bíróság alkotmányos kontrolljának az intézménye, amelyik rendkívül nagy hatalmat adott e szervnek ugyanakkor, amikor az alkotmány III. cikkelyében az igazságszolgáltatási jogkörök közt ezt a felügyeletet egyáltalán nem említették meg; így jött létre a „zsebvtó” intézménye, amelyik nem kétségesen a kongresszus fölé emelte az elnököt, vagy végül a sweeping vagy elastic klauzula, amelyik szinte nyíltan eltérve az alkotmány föderalizmusától a centralizmust szolgálja. A francia alkotmányozás látszólag rugalmasabb volta tulajdonképpen azért jött létre, hogy új és új alkotmányokkal vagy részmodosításokkal kiküszöböljék az alkotmány nyilvánvaló és nyílt megszegését. Az azonban történetileg világossá vált, hogy nem lehet a merev alkotmányok rendszerét valamiféle tabunak tekinteni, hiszen végeredményben a társadalom változásai így vagy úgy keresztülütörik az alkotmány merev kereteit.

Az alkotmány merevsége és a társadalom gyorsuló mozgása közötti *feszültség* a szocialista államokban is ismeretes. Szinte minden népi demokratikus országban az utóbbi években arra az álláspontra helyezkedtek a vezető politikai szervek, hogy az alkotmányokat kisebb vagy nagyobb mértékben módosítani kell. (Meg kell jegyezni, hogy a módosítások terén jó ideig éppen hazánk volt a legmértéktartóbb, ha nem a legkonzervatívabb. Ugyanakkor egyes országokban a módosítások és az új alkotmányozások olyan sűrűn követték egymást, hogy szinte a stabilitás hiányáról beszélhetünk.)

A párt X. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában Kádár János ezt a kérdést emelte ki az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésének egyik alapvető feladatáknak. „Az eltelt húsz esztendő alatt gyökeres változások következtek be hazánk politikai, gazdasági, kulturális életében. Szükségesnek

tartjuk és javasoljuk . . . , hogy az országgyűlés jelenlegi helyzetünknek megfelelően módosítsa, fejlessze tovább a Magyar Népköztársaság alaptörvényét. A módosított alkotmány tükrözze az elmúlt két évtized alatt bekövetkezett változásokat.”¹ Lényegében ugyanezt mondta ki a kongresszus határozata, kiegészítve azzal, hogy „az alkotmánymódosítások révén rögzíteni kell társadalmi fejlődésünk eredményeit, mindenekelőtt azt, hogy a szocializmus alapjai létrejöttek és megszilárdultak, hazánk a szocialista építés fejlettebb szakaszába lépett, az új társadalom teljes felépítésének útján halad”.² Világosan látható ezekből az idézetekből, hogy a párt kongresszusa felmérte a társadalmi realitások és az alkotmányjog közti feszültséget; ezt kívánta megszüntetni határozatával, amely ugyan nem terjedt ki az alkotmány egészére, de körvonalazta a legsürgősebb teendőket. Elsősorban a szocialista demokratizmus általános fejlesztésére hívta fel a figyelmet, majd az országgyűlés, a kormányzat, a tanácsok és általában a közigazgatás működésének tökéletesítéséről szolt.

II.

Bár a pusztán számok aligha tudják kifejezni valamilyen jogalkotás irányát, szemléltetésként mégis hadd mondjam el, hogyan alakult a reform után alkotmányunk szerkezete számokban. Ha ugyanis csak az alkotmány régi és új szakaszainak számát összevetjük, máris érdekes tendenciák tűnnek elő. Az 1949-es megfogalmazásban 71 szakaszra oszlott alaptörvényünk, most pedig 78-ra. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy minden fejezet terjedelmesebb lett, hanem sokkal inkább azt, hogy egyes fejezetek jelentősen nőttek, mások terjedelmükben nem változtak, egyesek csökkentek. Talán kezdjük az utóbbiakkal. A tanácsokról szóló fejezet korábban 7 szakaszból állott, most 4-ből áll; a választások alapelveiről szóló fejezet 6-ról 3 szakaszra csökkent. Felhívom a figyelmet arra, hogy mindkét esetben részletes, sőt az alkotmányt módosító, s véleményem szerint *alkotmány-törvényt* fogadott el az országgyűlés az alkotmányozás előtt; ezek összhangba hozatala az alkotmánnyal alapvető feladat volt. A két törvény olyan módon szabályozta a két területet, hogy végeredményben nem volt szükség részletes szabályozásra az alkotmányban magában. A normák keretszerű jellege ez esetben az alkotmányszöveg csökkentéséhez is vezetett.

Bár a bíróságról, az ügyészségről, az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről, a Magyar Népköztársaság címeréről, zászlajáról és fővárosáról, valamint a zárórendeletéről

szóló fejezetek szakaszainak száma nem változott, mégsem mondhatjuk, hogy mindezek a területeken a reform azonos mélységű lett volna. Így a bírói szervezetről szóló jelenlegi V. fejezetben nincsen egyetlen szakasz sem, amelyik egészében megváltozott volna; 4 bekezdése új, illetve teljesen átalakult, a többiben kisebb, majdhogynem stilisztikai változások vannak csupán. Az ügyészségről szóló VI. fejezet egyik szakasza teljesen új tartalmat nyert, más szakaszaiban más elrendezésre került sor (a régebbi utolsó szakasz nem került be a módosított alkotmányba). Meg kell jegyezni, hogy ez a két fejezet korábban is keretszerű volt, az *alkotmányos* változások mondhatni *törvényi* szinten történtek és történnék (gondoljunk csak a rendes bírói szervezet kibővítésére, a gazdasági és munkaügyi bírásokra, illetve az ügyészségi funkciók változásaira). A IX. fejezet teljesen változatlan maradt, míg a zárórendeletek egy teljesen új bekezdéssel bővültek; a szakaszok sorrendje megváltozott, és néhány fogalmazásbeli változást is keresztülvezettek e fejezeten.

E kategóriában a jelenlegi VII. fejezet (az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről) a legbonyolultabb. Látszólag mozdulatlan maradt, hiszen a korábbi 17 szakasz helyébe újra 17 lépett. Közelebről megfigyelve azonban a következőket látjuk: négy szakasza teljes egészében megváltozott, míg jónéhány szakasz szinte teljesen módosult vagy legalábbis tendenciájában nagyban változott (így az 56. § a korábbi 46. §-sal szemben már nem beszél az üdüléshez való jogról; nem is szólva arról, hogy e fejezeten belül felsorolt jogok és kötelességek most már kifejezetten és hangsúlyozottan állampolgári jogokká váltak — a korábbi megoldással, a dolgozók jogaival szemben). Ez a fejezet tehát alaposan átalakult — annak ellenére, hogy külsőleg látható terjedelme változatlan maradt.

Végezetül két fejezet szakaszainak száma is megnőtt. Ez a korábbi I. és II. fejezetből összetevődött mostani I. fejezet a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjéről (9 szakasz helyébe 18 lépett) és az országgyűlésről és a Népköztársaság Elnöki Tanácsáról szóló II. fejezet (szakaszainak száma 12-ről 14-re nőtt). Az I. fejezetben 11 szakasz teljesen új, illetve egészében megváltozott. Voltaképpen az 1. §-on kívül egyetlen olyan sincs, amelyben változás ne történt volna — vagy ne került volna az alkotmány más helyéről ide. A 15. § a házasság és család intézményének védelméről (régebben az 51. §) nem változott; viszonylag keveset módosult a munkáról mint társadalmi rendünk alapjáról szóló 14. §.

Az országgyűlésről és a Népköztársaság Elnöki Tanácsáról szóló — jelenlegi — II. fejezet 14 szakaszból egyetlen, a 26. § nem módosult (ebben csak csekély fogalmazási változás van), azonban a szakaszok nagy része — akár hatásköri, akár szervezeti kérdésekről van szó — jelentősen gazdagodott, magába foglalva annak

¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. Budapest, 1971. 99. old.

² I. m. 473. old.

a sok tapasztalatnak és vitának az eredményét, ami több mint két évtizeden át felhalmozódott. Fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy e fejezetbe került az alkotmányban eddig nem tisztázott kérdés, a *rendkívüli állapot* alkotmányos rendezése is. Egyébként e fejezetre és az egész alkotmányra jellemző a képviselői testületek, elsősorban az országgyűlés demokratikus jogainak kiterjesztése és e jogoknak az eddiginél részletesebb és logikusabb felsorolása.

Úgy tűnhet, hogy túlságosan aprólékosan és inkább külső jelekből — a módosítások számából — kiindulva kíséreltem meg felvázolni az alkotmányos változások jellegét. Magam is szeretném elkerülni a „numerantur, nec ponderantur” módszerét, mégis úgy vélem, a jelzett adatok is bevilágítanak az alkotmányreform műhelyébe, és bizonyítják a módosítások súlyát. A tervezet közzétételénél megpróbálták az újságokban szedési technikával érzékeltetni az alkotmánymódosítások arányát; úgy érzem, nem a legszerencsésebben. Sok példát sorolhatnék fel arról, hogy egy-egy szó, kifejezés megváltozása a résznorma egészének képletét módosítja; ennek ellenére a változás *mennyiségileg* kicsiny volta miatt nem tüntették fel ezt a tényt a publikálásnál. Márpedig a reform mélyreható volt, s ezt nem hangsúlyozni éppen olyan hiba lenne, mintha azt mondanánk, hogy teljesen új alkotmányról van szó. Csupán azt kell tudomásul vennünk, hogy az 1949 óta eltelt 22 esztendő Magyarország történetének legjelentősebb korszaka volt, amelyben társadalmunk, ennek csoportjai és maguk az egyének is átalakultak. Ennek következményeképpen az alkotmányt, amelyik 1949-ben akkori gazdasági-társadalmi szituációnk, államépítési ismereteink hiányai következtében aligha lehetett átgondoltabb, távolabbra tekintő (így is betöltötte történelmi hivatását), hozzá kellett idomítanunk a társadalom mozgásai miatt előállt új történelmi helyzethez, a társadalom mai valóságához. Nem gyökeresen más ez az alkotmány, hiszen az 1949. évi intézményeket mintegy gerincként felhasználtuk az új szöveghez; de több is mint valamiféle átstilizálás, „jobbhangzóra” való hangszerelés. Az a cél állt előttünk, hogy az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésére tegyünk nagyobb lépést előre, s itt figyelembe vehettük saját eredményeinket, elsősorban azokat, amelyeket 1957 óta szereztünk, továbbá a szocializmus általános, korszerű tapasztalatait, jobban kötődöttünk a korábbinál azokhoz a viszonyokhoz, amelyek hazánkat jellemzik.

Ezek után azonban néhány példán át be kellene hatolnunk módosított alkotmányunk „belsejébe”, hogy így érzékletessé tehessük a módosítás jelentőségét. Nem kívánok részletesen foglalkozni azokkal a kérdésekkel, amelyeket különböző fórumokon eddig is megvitattak, mint államunk jellegével, a párt szerepével, az alapvető jogok és köteleességek biztosításával minden állampolgár részére.

III.

Amint arról már említést tettem, az alkotmány jelenlegi I. fejezete két korábbi fejezet egyesítése: a régi „A Magyar Népköztársaság” című első és „A társadalmi rend” című második fejezeté. Azonban ezen a formai egyesítésen túl az új I. fejezet más elemeket is magába foglal: jónéhány olyan szakaszt, amelyek korábban a VIII., az állampolgárok jogairól és köteleességeiről szóló fejezetben foglaltak helyet. Éspedig azok a jogosítványok kerültek át, amelyek *alapelv jellegűek* voltak, s így a társadalmi renddel szorosan összefüggtek. A régi 56. §-ból az új 65. §-ba már csak a szoros értelemben vett egyesülési jog került be, míg a pártot említő, a különböző tömegmozgalmaknak, társadalmi és tömegszervezeteknek és egyéb szervezeteknek a szocialista társadalmi mechanizmusban való részvételét taglaló részek az I. fejezetbe kerültek — természetesen kibővített formában. Ilyen módon az *állami és társadalmi mechanizmus* egész problematikája komplett módon került egy helyre, a társadalmi rendről szóló fejezetbe. Másrészt, mivel a tulajdoni viszonyokról szóló rész szükségképpen itt szerepel, e fejezetben fogalmazta meg az alkotmányozó a szocialista szövetkezeti elveket is, valamint az állam és a szövetkezetek közti kapcsolat alapelveit. (Ez azonban egyáltalán nem szerepelt a korábbi szövegben, csupán egy meglehetősen színtelen szövegrész a szövetkezetek támogatásáról.) Mint alapelvek kerültek az I. fejezetbe a korábban az állampolgári jogok közt szereplő következő kérdések: a házasság és a család intézményének védelme (korábban az 51. §-ban, most a 16. §-ban), az ifjúság érdekeinek védelme (korábban az 52. §-ban, most a 16. §-ban), az állampolgárok életének, testi épségének, egészségének védelme, támogatásuk betegség, munkaképtelenség, öregség esetén (ennek töredéke a korábbi 47. § (1) bekezdésében volt, most a 17. §-ban van), a tudományos munka, a művészet támogatása, az állampolgárok képzettségének, műveltségének növelése (korábban az 53. §-ban, most jelentősen megváltozott tartalommal a 19. §-ban). Ennek oka az, hogy a házasság és család, az ifjúság, a tudomány, a művészet és az általános kulturáltság a társadalmi rendhez szorosan kapcsolódó intézmény; az állam viszonya ezekhez jelzi egyébként szocialista törekvéseink sikerét. Hasonlóképpen mérője a szocialista viszonyoknak az állampolgárok szociális helyzete, amelyik különösképpen az élet, a testi épség és az egészség védelmében, a szociális támogatásban manifesztálódik.

Ez a szerkezeti változás, az alapelvek helyzetéle, logikus besorolása az alkotmány szerkezetébe egyben megmutatja azt, a társadalomnak mely *ideáljait veszi védelmébe* államunk, milyen *védelmi vonalat* épít ki már alkotmányi szinten is a nem szocialista törekvésekkel szemben. Annak, hogy az I. fejezet téma-katalógusa

növekedett, elsősorban az az oka, hogy ilyen módon lehetett teljessé tenni nemcsak a gazdasági alap területén (pl. a szövetkezeti tulajdon vonásainak jobb, világosabb kimunkálásával) a társadalmi rendet, de az előző alkotmányozásnál jobban közelítette meg az uralmi viszonyokat is.

Alkotmánymódosításunk egyik jellemzője az intézmények jobb és pontosabb leírása, egyes, a szocialista fejlődésünk során az alkotmányi rendszerből kimaradt intézmények felvétele az alaptörvénybe. Különösen világosan látszik ez az I. fejezet néhány szakaszában. Így pl. az 1949. évi alkotmány eredetileg meglehetősen egyoldalúan képviseleti jellegű volt (a közvetlen demokrácia egyetlen ott szereplő formája, a népszavazás viszont sohasem vert gyökeret állami gyakorlatunkban). Most az alkotmányozó éppen a képviseleti intézményekkel párhuzamosan [a választott és a népnek felelős küldöttek által gyakorolt hatalom kifejtése után a 2. § (4) bek. után az (5) bek.-ben] a közvetlen demokrácia intézményes garantálását is kimondja. Ezt azzal fejezi ki, hogy az állampolgárok jogát hangsúlyozza munkahelyükön és lakóhelyükön a közügyek intézésében való részvételre. Megjegyzem, hogy itt az intézményről magáról van szó, amivel teljesebbé vált a *hatalomgyakorlás leírása*: képviseleti és közvetlen demokratikus módon egyaránt. Ezt a szöveget egészíti ki az alapjogok közt [68. § (1)—(2) bek.] az egyes állampolgárok alanyi jogaként felsorolt részvétel a közügyek intézésében és közérdekű javaslatok tétele.

Hasonlóképpen jelentős pontosításnak, teljesebbé tételnek tekintendő az 1949-es megfogalmazásban majdnem semmitmondó álláspontok kiegészítése és kifejtése a Hazafias Népfrontról és a szakszervezetekről. Néhány szocialista alkotmányban, elsősorban az NDK 1968. évi alkotmányában már eddig is tettek kísérletet egyes társadalmi és tömegszervezetek helyének pontosabb meghatározására. Különösen felhívom a figyelmet alkotmányunk új szövegében a Népfront helyének, feladatainak pontos és — az alkotmányi szinthez képest — részletes meghatározására.

A pontos megfogalmazás egészen más módszerét alkalmazta alkotmánymódosításunk a 8. §-ban, az állami tulajdon tárgyival és az állam kizárólagos gazdasági tevékenységével kapcsolatban. Különösen akkor feltűnő ez a módszer, ha a szöveget a korábbi 6. §-éval összehasonlítjuk. Nemcsak arról van szó, hogy olyan megszűnt intézmények, mint a gépállomások kimaradtak szövegéből, hanem arról is, hogy csökkent a felsorolt tárgyak katalógusa. Vajon az állami szocialista tulajdon terjedelmének csökkenését jelzi ez? Nyilvánvaló, hogy nem. Sokkal inkább valamilyen korrekciót mutat: 1949-ben az alkotmányozó ezen a területen nem elég körültekintéssel fogalmazott. Így pl. az erdők akkor sem, de később sem voltak kizárólagos ál-

lami tulajdon tárgyai. Ezért az új megoldás csak az lehetett, hogy a kétségtelenül kizárólagos állami tulajdoni tárgyakat sorolják fel az alkotmányban. A bonyolultabb, kivételekkel is tarkított esetek rendezését törvényi szintre kellett átvinni. Ugyanakkor az alkotmánynak választ kellett adnia néhány olyan kérdésre is, amelyik nem tulajdoni problémát vetett fel, hanem a kizárólagos állami tevékenységét (pl. a külkereskedelmi monopóliumot). Mivel ezekről a tevékenységekről sem lehet alkotmányi formában kielégítő teljességgel beszélni, rendezésüket az alkotmány szintén törvényhozási szintre helyezte át. Ezzel az alkotmányozás tisztább stílusát is kialakította az alkotmányreform; világossá vált, és ez tükröződik az alkotmány más szakaszaiban is, hogy az alkotmány keretjellege mellett szükséges garanciák kimondása a részletesebb normaalkotás politikailag legmegfelelőbb, tehát törvényhozói szintjének biztosítására.

IV.

A magyar alkotmányreform egyik legjelentősebb változtatása az államszervezet legmagasabb fokán elhelyezkedő szervek hatáskörének növelése volt. A kongresszuson a Központi Bizottság beszámolójában Kádár János teljes világossággal a következőket mondta: „Társadalmi előrehaladásunk gyorsítása, rendszerünk szocialista jellegének fejlesztése céljából szükséges, hogy az országgyűlésben erősödjék a törvényalkotói tevékenység, növekedjék az országgyűlés szerepe a kormányzati munka alkotmányos ellenőrzésében.”³ Ezek a szavak tehát az *országgyűlés* növekvő hatáskörét hangsúlyozzák, s ezt a hatáskört úgy tekintik, mint a társadalom előrehaladása gyorsításának, rendszerünk szocialista jellege fejlesztésének zálogát. Erre a gondolatsorra már csak azért is érdemes utalnom, hiszen élesen fogalmazza meg az országgyűlés, a népszuverenitás legfőbb megtestesítője jogkörének fontosságát.

Az országgyűlés *szervezeti sémáján* alig változtatott az alkotmányreform. Figyelmét az országgyűlési *hatáskörökre* összpontosította. Ebben a problémakörben is igen érdekes kísérletet tett. Az alkotmánymódosítás előtt — a jogászok nagy többsége előtt ismertén — többfajta javaslat hangzott el a hatáskörök pontosítására s ennek módszerére. Volt olyan javaslat, amelyik generális megoldást képzelt el; annak kimondását, hogy a társadalmilag legjelentősebb normákat az országgyűlésnek kell elfogadnia. Más elképzelések szerint úgy kellett volna a törvényhozói jogkört kialakítani — és kizárólagossá tenni —, hogy elsősorban a kodifikációs tevékenység területén kerüljön a döntési jogkör az országgyűlés hatáskörébe. Általában olyan alkotmányozási metodikát ajánlottak, hogy az országgyűlési hatásköröket egy helyen

³ I. m. 96—97. old.

gyűjtsék össze. Végül is kitűnt, hogy ilyen egy-
ségezés túlságosan uniformizálná a parlamenti
jogosítványokat, nem tenne különbséget a ki-
zárólagos és egyéb jogosítványok közt. Ezért
hármass megoszlásban s különböző hatású ren-
delkezéssel szabta meg az alkotmány az ország-
gyűlés hatásköreit.

Az alkotmány 19. §-ának két első bekezdése
voltaképpen az országgyűlés *általános* feladat-
körét határozta meg két irányból is. Egyrészt ki-
mondta az országgyűlés legfelsőbb államhatalmi
jellegén kívül annak népképviselési voltát is. (A
későbbi rendezésben, így a 20. § (2) bekezdésé-
ben ennek következményeként azt is kimondja,
hogy „a képviselők tevékenységüket választóik,
a köz érdekében végzik”, majd beszámolási kö-
telezettségüket is szabályozza.) Mindennek fo-
lyományaképpen alkotmányunk új szövegében
még jobban hangsúlyt kap a mandátum *kötött*
volta, ami rányomja a bélyegét a parlament tel-
jes funkcionálására. Ezt a bekezdést azzal egé-
szíti ki az alkotmányozó, hogy felsorolja a leg-
általánosabb országgyűlési jogköröket, így az
ún. általános jogkört (a népszuverenitásból ere-
dő összes jog gyakorlását), valamint a kormány-
zás szervezetének, irányának és feltételeinek
meghatározását s végül a korábbi alkotmányban
nem szereplő alkotmányos jogosítványt (a tár-
sadalom alkotmányos rendjének biztosítását).
Másképpen a 19. § (3) bek. — nagyjából fenn-
tartva a magyar országgyűlés immár hagyomá-
nyossá vált jogköreit — néhány ponton kiegé-
szíti, méghozzá két irányban ezeket a jogosítvá-
nyokat. Az egyik irány az *alkotmányosság* fej-
lesztése: egyrészt az alkotmányozásnak eddig
ebből a bekezdésből hiányzó feladatát a fel-
sorolás elején kiemeli, másrészt az alkotmány
megtartásának ellenőrzését bízza a parlamentre
azzal, hogy az alkotmányvédelem során kassa-
tórius jogkört ad az országgyűlésnek. A másik
irány a *kormány programjával* függ össze. Az
országgyűlés mint a szuverenitás legmagasabb
képviselője ellenőrzi a kormány, a Miniszterta-
nács tevékenységének egészét, különösen pedig
a kormány programjában megtestesülő politi-
kai irányvonalat azzal, hogy azt megvitatja és
jóváhagyása felől dönt. Meg kell azonban em-
lítenem, hogy a felsorolás más helyen is gazda-
godott; így az új fogalmazás értelmében az or-
szággyűlés nemcsak a költségvetést állapítja
meg, hanem annak végrehajtását is jóváhagyja,
ezzel is ellenőrzési jogot biztosítva a kormány
pénzügyi politikája felett. Ugyancsak politikai
garanciaként került a felsorolásba a nemzetközi
szerződések kötése (ugyanaz a jogosítvány az
Elnöki Tanács hatáskörei között is szerepel). Ez
a jog annak a lehetőségét foglalja magába,
hogy a nemzetközi politikában legjelentősebb
megállapodások államhatalmunk legmagasabb
szerve elé kerüljenek. A hadiállapot kinyilvánítá-
sáról szóló rész csupán azt a finomítást jelen-
ti, ami békepolitikánkból és nemzetközi megál-
lapodásaink szelleméből eddig is folyt.

E jogok nagy része azonban nem automati-
kusan az országgyűlés kizárólagos joga. Az al-
kotmányos modell jellegéből folyik, hogy gyak-
ran eljárhat a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a
felsorolt jogosítványok körül. Ebben a felsoro-
lásban maradt a régi szerkezet; kizárólagos jog-
körnek az tekintendő, amit az alkotmány kife-
jezetten ilyennek jelöl meg. Tehát az alkotmá-
nyozás — a 24. § (3) bek. és 30. § (5) bek. ér-
telmében — és ami logikailag sem átruházható
[pl. a Népköztársaság Elnöki Tanácsának meg-
választása a 19. § (3) bek. h) pontja és a 29. §
(1) bek. alapján, vagy az országgyűlési tisztség-
viselők megválasztása a 21. § (1) bek. alapján].

A további hatásköri konstrukciót az alkot-
mány egy már korábban is létezett rendelkezése
nyitja meg, az ugyanis, hogy „a törvényhozás
joga az országgyűlést illeti meg” [25. § (2) bek.].
Ez a szabály azt jelentette eddig, hogy „tör-
vény” elnevezésű jogszabályt más szerv nem
fogadhatott el, csak az országgyűlés. Az alkot-
mány azonban a reform elfogadásáig csak na-
gyon ritkán beszélt kifejezetten *törvényhozási*
tárgyakról [így 35. §-ában a helyi tanácsokra
és a végrehajtó bizottságokra vonatkozó részle-
tes szabályozásnál, a 36. § (2) bekezdésben és a
37. §-ban a bíróságokkal összefüggésben a kü-
lönbíróságok létesítésével, illetve a nem hiva-
tásos bírákból és népi ülnökökből álló tanácsok-
ban folyó ítélkezés alóli kivétellel, 66. §-ában
a választójogi törvénnyel kapcsolatban]. Most
azonban az alkotmányozó az ilyen kizárólagos
jogosítványok egész rendszerét építette ki, még-
hozzá igencsak szuggesztív módon. Hozzáta-
pasztva az alkotmányos szerkezethez minden
fejezetben meghatározta azokat a legfontosabb
kérdéseket, amelyek csak törvényhozás tárgyai,
kizárólagos országgyűlési aktusok lehetnek. Ez-
zel az állami szervezet és tevékenység minden
területén kizárólagos országgyűlési döntési ha-
táskörök jöttek létre. Vegyük ezeket sorjában:
a társadalmi renddel kapcsolatban törvény ha-
tározza meg a legfontosabb kérdést, az állami
tulajdon és az állam kizárólagos gazdasági te-
vékenységének körét [8. § (3) bek.], a II. feje-
zetben az Elnöki Tanács döntési jogkörébe uta-
landó ügyeket [30. § (4) bek.], a Miniszterta-
nácsról szóló III. fejezetben kimondja, hogy a
Minisztertanács tagjainak és az államtitkárok-
nak a jogállását, felelősségre vonásuk módját
törvény szabályozza [39. § (2) bek.], a IV. feje-
zetben a tanácsokra vonatkozó részletes szabá-
lyozást utalja kizárólagos országgyűlési jogkör-
be. A IV. fejezetben szerepel a legtöbb ilyen ha-
táskör: a különbíróságok létesítésére [45. § (2)
bek.], kivétel engedélyezésére a társas bírásko-
dás és a népi ülnökök bevonásának elve alól
(46. §), a bírák visszahívásának szabályozására
[48. § (1) bek.], a hivatásos bírák Elnöki Tanács
által történő választásának módjára [48. § (3)
bek.], a tárgyalások nyilvánossága alól kivételek
meghatározására [49. § (1) bek.] s végül a bíró-
ságokra vonatkozó szabályok megállapítására

[50. § (3) bek.]. A VI. fejezetben az ügyészségekre vonatkozó szabályok megállapítását [53. § (3) bek.], míg a VII. fejezetben az állampolgárok alapvető jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályozást [54. § (3) bek.] tette kizárólagos jogkörre az alkotmány. A VIII. fejezetben mind a választójogból való kizárás eseteit [72. § (3) bek.], mind az országgyűlési képviselők és a tanácsstagok választásának és visszahívásának szabályozását [73. § (2) bek.] törvényhozási tárgyá tette az alkotmányreform. Megállapíthatjuk tehát, hogy az országgyűlés tevékenységének fejlesztésében nagy lépéseket tettünk előre e szabályozással.

Ami a *Népköztársaság Elnöki Tanácsát* illeti, voltaképpen már a tanácstörvény kezdeményező lépéseket tett egyes funkcióinak megváltoztatására. Mivel gyakorlatunk több mint másfél évtizeden át a kormány kezében összpontosította a tanácsok irányításának jogkörét, tisztázni kellett e kérdés törvényhozói, illetve alkotmányi vonatkozásait is. Ezért a Tt. 71. § (1) bek. az Elnöki Tanácsot a régi törvényben meghatározott pozíciójáról ún. alkotmányos felügyeleti területhez vitte át. Ezt a szöveget az alkotmány 30. § (3) bek. változatlanul átvette; előtte viszont általános alkotmányossági védelmi jogosítványt is bíz az Elnöki Tanácsra — mondván, hogy minden jogszabályt, államigazgatási határozatot vagy intézkedést, amelyik az alkotmányba ütközik, megsemmisít, illetőleg megváltoztat. (A jogszabályok vonatkozásában ez a jogosítvány túlmegy az országgyűlés kasszációs jogkörén, mert itt megváltoztatásról is szó esik.) Ezekkel a rendelkezésekkel párhuzamosan tisztázódott a másik oldalon a Minisztertanács helyzete.

Jelentős előrelépés az is, hogy a rendkívüli állapotról most az alkotmány maga rendelkezik, kimondván két, Elnöki Tanács által gyakorolható jogkört: háború vagy az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély esetén a rendkívüli hatáskörrel felruházott Honvédelmi Tanács létrehozását, valamint az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély, illetőleg annak megszünte megállapítását és kihirdetését. A Minisztertanács jogainak tárgyalásánál hasonló súlyú alkotmányi rendelkezés a kormánybizottságok alakításáról szóló 40. § (1) bek.; eddig ugyanis ezekről a szervekről, amelyek között olyan jelentősek és igen gyakran döntő befolyást gyakorlók is vannak mint a Gazdasági Bizottság stb., az alkotmányban nem esett szó.

A Minisztertanács alkotmányi modelljének változásával két szempontból kell foglalkoznunk. Érdekességként már is fel kell hívnom a figyelmet két momentumra. A III. fejezet címében nem szerepel „az államigazgatás legfelsőbb szerve” kifejezés, továbbá nincs olyan meghatározás sem a fejezet elején, amelyik a kormány államigazgatási jellegét húzná alá. Ezekre a változtatásokra korántsem azért került sor, mintha a Minisztertanácsnak nem lenne ál-

lamigazgatási funkciója is. Azonban rá kellett ébrednünk arra, hogy — éppen úgy mint más szocialista államokban — nem lehet a végrehajtásra és rendelkezésre leegyszerűsíteni mindazt, amit ez az állami szervezetünkben kulcspozíciót betöltő szerv ténylegesen végez. Ennek következménye az is, hogy a Minisztertanács feladatkörének felsorolása [a 35. § (1) bek.-ben] erőteljesen bővült, és pedig olyan funkciókkal, amelyek az állami szervek tevékenységének irányítását, meghatározását jelentik: a tudományos és kulturális fejlesztésben, a szociális és egészségügyi ellátásban, a tervezésben általában, a tanácsok működésében. Itt tehát a legfontosabb állami tevékenységek irányítása, meghatározása lép előtérbe — függetlenül attól, hogy államigazgatási vagy más szervek látják el ezt a funkciót. Ehhez járul a Minisztertanács koordinációs feladatköréből eredő az a kötelezettség, hogy együttműködjék feladata ellátása során az érdekelt társadalmi szervezetekkel. Mindez egyrészt az alkotmányos modell továbbfejlesztését jelzi, másrészt azt is, hogy az alkotmányreform az alkotmányos realitás szintjére lépett, hiszen — „függetlenül” attól, hogy az 1949. évi alkotmány milyen szerepet szánt a Minisztertanácsnak — ez az állami vezetés, irányítás egyik legjelentősebb szervévé vált. Az alkotmányi realitás és az alkotmányi jog, illetve modell közötti ellentétek kiegyenlítése az alkotmányreform egyik legjelentősebb vonása.

V.

Mindezek után csupán az *állampolgárok alapvető jogaival és kötelességeivel kívánok foglalkozni*. Mivel ismert tény az, hogy a) az alkotmányreform pontosabban fogalmazott mint az 1949-es szöveg, és ezért csak az alapvető jogok és kötelességek szabályozását vállalta; b) hogy nem a dolgozók, hanem az állampolgárok jogairól esik szó a fejezetben, amivel voltaképpen a részjogszabályokban már régen realitássá vált egyenlőséget fejezte ki az alkotmányozó, csak két problémát érintek egészen röviden.

Az első az, hogy — annak ellenére, hogy a reform során nem kívánták megtisztítani a VII. fejezetet a nem jogi, nem intézményes garanciáktól — a *biztosítékrendszer* realitásának növelésére észrevehetően gondot fordított az alkotmányozó. Felhívom a figyelmet az 58. §-ban rögzített új szövegre az öregség, betegség és munkaképtelenség esetén az anyagi ellátáshoz való jogról és a (2) bek.-ben rögzített garanciákra. Vagy a 61. §-ban a nemzetiségek egyenjogúságáról kialakított normára, amelyik a korábbival szemben az anyanyelvi oktatáson és a nemzeti kultúra ápolásán túl pozitív irányba tovább haladt, garantálva egyenjogúságukat és az anyanyelv használatát. A nők egyenjogúságáról szóló 50. §-t szintén érdemes figyelemre méltatnunk reális szövegezése okából, különösen

azért, mert mindezt néhány túlzó vagy nem pontos kifejezés kicserélésével érte el. Másik rövid megjegyzésem az alkotmány 54. § (1) bek.-ére vonatkozik. Azzal, hogy az *emberi jogok* tiszteletben tartása külön intézményként bekerült alkotmányunkba, alkotmányos szintre emeltük a nemzetközi szerződésekben és ezek belső joggá transzponálása során alsóbb szintű jogforrásokban már elfogadott álláspontot.

Talán túlságosan is bő példatárat soroltam fel az alkotmányreform új vonásaira és jelentőségére. A reform fontosságát azonban nem lehet

eléggé hangoztatni, és kötelességünk elősegíteni, hogy a jogászok ne feledkezzenek meg és ne hagyjanak senkit sem megfélemlíteni arról, amit Kádár János az országgyűlés alkotmányozó gyűlésén úgy fejezett ki, hogy „az alkotmány a törvények törvénye, az állam fundamentuma, a társadalom jogi felépítményének alapja”.⁴

Bihari Ottó

⁴ A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Budapest, 1972. 55. old.

A jótállási rendszer néhány időszerű elvi kérdése

1. A jótállás intézménye a minőségvédelmi rendszer egyik leghatékonyabb gazdasági és jogi eszköze. A jótállással kapcsolatos gazdaságpolitikai elvárásokat a Gazdasági Bizottság 43/1967. sz. határozata állapítja meg.

Az idevágó legfontosabb megállapítások: „Tartós használatra rendelt termékeket általában a jótállás kötelezettségével kell forgalombahozni; a jótállás feltételeit a vállalatok egymásközötti viszonyában szerződésben kell rendezni. A jótállás nem hozhatja hátrányosabb helyzetbe a megrendelőt (vevőt), mintha a terméket az egyébként érvényes kellékszavatossági feltételekkel vásárolta volna.

A szavatossági kötelezettség, ill. a jótállás időtartama belül a nem megfelelő minőség következtében felmerülő valamennyi költség (le- és felszerelési), szállítási költség vagy a vásárlót ért egyéb bizonyítható kár) a szállítót (eladót) terheli.

A legfontosabb bel- és külföldi tartós fogyasztási cikkek minimális jótállási feltételeit kötelezően kell előírni. A szabványokban kötelezően előírt tartóssági követelményeket a jótállási idő minimumának kell tekinteni. A jótállási kötelezettségek teljesítéséért a fogyasztóval szemben az értékesítő vállalat felelős, ennélfogva csak olyan bel- és külföldi eredetű terméket hozhat jótállással forgalomba, amelyek garanciális javító szolgálata biztosítja a fogyasztói jogok kielégítését. Ez nem érinti a gyártók felelősségét az értékesítő vállalattal szemben.”

2. A *Polgári Törvénykönyv* a jótállás intézményéről kifejezetten a 248. §-ban rendelkezik. „Aki valamely szolgáltatásért jótállást vállal, a jótállás időtartama alatt a felelősség alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett.” A szabály a szerződések általános részében, köze-

lebbról a szerződési mellékkötelezettségekről szóló fejezetekben nyert elhelyezést. A jótállásról a hibás teljesítésre vonatkozó Ptk.-beli rész csupán egyetlen esetben tesz említést, nevezetesen a 306. §. (3) bekezdése: „A szavatossági jogokat a nyilatkozat megtételétől számított 6 hónapon belül kell keresettel érvényesíteni, kivéve, ha a felek hosszabb tartamú jótállásban állapodtak meg.

A *Legfelsőbb Bíróság XXX. sz. P. E. D. legfontosabb megállapításai*: „a) A hibátlan teljesítésért vállalt jótállás esetében a jogosult — eltérő kikötés hiányában — a Ptk. 305. §-ában meghatározott szavatossági jogokat érvényesítheti, követelheti továbbá a hibás teljesítés folytán elszenvedett kárának a megtérítését is.

b) A jogosult a jótálláson alapuló jogait a jótállás időtartama alatt a Ptk. 306. §-ában meghatározott határidőkre tekintet nélkül érvényesítheti. Ha a jogosult a jótállás időtartama alatt a hibáról a kötelezettet értesítette, az ettől számított 6 hónapon belül az igényét akkor is érvényesítheti keresettel, ha a jótállási idő közben már eltelt.”

Jelentősebb jogszabályi rendelkezések a *nevesített szerződések* körében;

— A *szállítási szerződések*re vonatkozóan a 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rend. rendelkezik. *Annak a rendelkezései részben eltérnek a Ptk., ill. XXX. sz. elvi döntés szabályaitól.* Lényeges eltérés van az igényérvényesítés tekintetében. Az elvi döntés szerint a jótállásra alapított igényét a jogosult, ha a jótállás időtartama alatt a hibáról a kötelezettet értesítette, az ettől számított 6 hónapon belül akkor is érvényesítheti keresettel, ha a jótállási idő közben már eltelt. Szállítási szerződés esetében viszont a jótállási idő eltelté utáni 6 hónap mindenképpen rendelkezésre áll a keresetindításra. *Raktári beszerzés* esetében a Ptk.-t, ill. a XXX. sz. elvi

döntést kell alkalmazni [10/1966. (II. 14.) Korm. rendelet 66. §. (2) bek.].

Szocialista szervezetek egymással kötött vállalkozási szerződéseire vonatkozóan a 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rend. 27. §-a a jótállással kapcsolatban mindössze a következőket mondja: „A felek megállapodhatnak abban, hogy a vállalkozót jótállás terheli. (Ptk. 248. §.)”

Ha a vállalkozási szerződés csekély értékű, a Ptk. szabályait kell alkalmazni, amiből következik, hogy a jótállás tekintetében is a Ptk. 248. §-a és a XXX. sz. elvi döntés az irányadó [Rend. 56. §. (2) bek.].

A *mezőgazdasági termékértékesítési szerződésről* szóló 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rend. a jótállásról nem rendelkezik. Minthogy pedig a 23. §. szerint a nem szabályozott kérdésekben a Ptk.-nek az ilyen szerződésekről szóló XXXVI. fejezetét, valamint a szerződésekre vonatkozó általános rendelkezéseit kell alkalmazni, ebből következik, hogy a jótállás esetében ugyancsak a Ptk. 248. §-a és a XXX. sz. elvi döntés az irányadó.

Az *állami, szövetkezeti és magánkereskedelmi tevékenység körében közvetlenül forgalombahozott árukra* vonatkozóan az 1/1964. (I. 11.) BkM. sz. rendelet 8. §-a csak azt a rendelkezést tartalmazza, hogy ha az áru minőségéért a kereskedelmi szerv (kereskedő) vagy az előállító jótállást vállal, az ebből eredő felelősségre a jótállási jegyen vagy a jótállási szerződésben foglaltak az irányadók; a jótállási kötelezettség a törvényes szavatossági kötelezettséget nem érinti.

Közvetlenül a jótállásról szóló speciális jogszabályok: a jótállási alap képzéséről és a jótállási költségek elszámolásáról szól az 5/1968. (I. 27.) PM. sz. rendelet.

A jótállással kapcsolatos a 7/1968. (I. 30.) Korm. sz. rendelet: ez azonban csak azt mondja ki, hogy a termelés szerint illetékes ágazati miniszter — a belkereskedelmi miniszterrel egyetértésben — egyes tartós fogyasztási cikkek tekintetében rendelettel megállapíthatja a jótállás legkisebb kötelező mértékét.

3. A 7/1968. (I. 30.) Korm. sz. rendeletben foglalt felhatalmazás alapján adták ki a 4/1969. (III. 30.) BkM—KGM—Kip M.—KkM—NIM sz. együttes rendeletét, melyet a jótállás jelenlegi érvényesülése szempontjából alapjogszabálynak is tekinthetünk, lényegében legfontosabb elveiben a következőket mondja:

a) A rendelet hatálya alá tartós fogyasztási cikkek tartoznak, melyeknek felsorolását a rendelet melléklete tartalmazza. A melléklet belföldi gyártmányú és importból származó termékekre egyaránt kiterjedhet [1. §. (1) bek.].

b) A rendelet a szabályozás hatóerejét tekintve az ún. klauzikáló kogenciát követi, mert egyrészt csupán a legalacsonyabb, legkisebb kötelezett mértéket állapítja meg, amelynél a vásárlóra kedvezőbb feltételek mellett jótállás

vállalható, másrészt azért is, mert vállalható jótállás a mellékletben nem szereplő termékekre is.

Ugyancsak a klauzikáló kogenciának megnyilvánulása az a tétel, mely szerint a vásárló hátrányára történő eltérő megállapodás semmis, s a jótállási rendelet távolható hatálya folytán az érvénytelen megállapodás helyébe a rendelet rendelkezései lépnek [1. § (2)–(3) bek.].

c) Kifejezett szabály — amelyet egyébként a GB határozat is tartalmaz —, hogy a jótállás a törvényes szavatossági jogokat nem érinti. [2. §. (2).]

d) A jótállás alapján érvényesíthető igények rendszere lényegében a következő: [2. §. (1) — 4. §. (1)]: elsődleges igény a kijavítás; másodlagos, ill. feltételhez kötött igény a kicserélés; ha kicserélésre nincs lehetőség, alkalmazható igény az elállás (vétélár visszafizetés) vagy vétélárkülönbözlet visszafizetése mellett más típusú termék szolgáltatása. Más kérdés, hogy ez utóbbi — egyes vélemények szerint — tulajdonképpen nem tekinthető „klasszikus” jótállási igénynek, hiszen annak alkalmazása a vásárló kívánságára történhet csupán, s ilyenkor tulajdonképpen elállásról, majd egy ezt követő új vételről van szó.

e) A helytállás jogalapját illetően a rendelet a hagyományos megoldást követi annak kimondásával, hogy a jótállás alól a kötelezett akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett. (Ezek legfontosabb megnyilvánulásait példaszerűen felsorolja: rendeltetésszerű használat, szakszerűtlen kezelés, erőszakos külső behatás, elemi kár stb.) A szövegből következően a bizonyítási teher a rendelet konstrukciója szerint a kötelezetre hárul [5. §. (1) bek.].

f) A jótállás legrövidebb időtartama 12 hónap (egyes esetben — hűtőgép — 24 hónap). A jótállási idő maximálva nincs; kivételesen az említett minimális idő eltelté előtt is megszűnik a jótállási kötelezettség, egyéb módon meghatározott ismérvek folytán (személygépkocsi, motorkerékpár, robogó esetén a megtett km-nek is jelentősége van a jótállási-helytállási időtartam szempontjából [6. §. (1) és (3) bek.].

g) A Gazdasági Bizottság határozatával összhangban a rendelet szerint a kötelezettség teljesítésére a *vásárlóval szemben* a közvetlen forgalombahozó (értékesítő) vállalat felelős. Az igényérvényesítéshez megkívánt nyilatkozatot is az értékesítő vállalathoz kell címezni (ill. javítás esetén az azokat rendeltetésszerűen végző vállalatokhoz). Végül ugyancsak ebbe a gondolatkörbe tartozik az a szabály, amely kizárja azt, hogy a forgalombahozó a vásárlóval szemben kötelezettségének teljesítését a termelő (importáló) vállalat vele szemben fennálló kötelezettségeinek előzetes teljesítéséhez kívánna kötni (9. §).

h) Fontos jellegzetesség, hogy a vásárló jótállási igényét csak a jótállási jeggyel érvényesítheti. A jótállási jegy minimális kellékeit a rendelet előírja [10. §. (1) és (2) bek.].

A jótállás jogelvi kérdései a jelenlegi és a jövőbeni szabályozás szempontjából

4. A jótállással kapcsolatosan jogdogmatikai szempontból általánosan elfogadott és korábban szinte hagyományosnak mondható elvek a következők: a) a jótállás jellegénél fogva *mindenfajta szerződészegés* elleni védekezésre, illetve szerződészegésből eredő következmény elhárítására alkalmas jogi eszköz. Ennek megfelelően késedelem, hibás teljesítés, lehetetlenülés esetére szólóan egyaránt kiköthető; b) hagyományos jótállási jellegzetesség, hogy — szemben a közvetlenül törvényen alapuló szankciós következményekkel — szerződésileg elvállalt, tehát tipikusan *kikötött* (eventuális, accessorius) eleme a szerződésnek; c) a jótállás elvállalása a kötelezett részéről *többlet felelőséget* jelent. Ez nagyban-egészében arra a megint eléggé hagyományosnak mondható és jelenleg is gyakran emlegetett különbségre vezethető vissza, amely szerint a szavatosság esetében a kötelezettség az átadáskori hibátlanságra vonatkozik, azaz a felelősség megállapítása szempontjából is a szolgáltatás átadáskori hibátlansága a kulcskérdés, míg a jótállás esetében arra kötelezi magát a vállaló, hogy a szolgáltatás a jótállási idő egész tartama alatt megfelelően használható, illetve a rendeltetészerű használatra alkalmas lesz. Erre a megfontolásra alapítják dogmatikailag az említett többletfelelőséget. Ennek megnyilvánulásai egyenként vagy kombináltan a következők lehetnek:

ca) A felelősségi jogalap rendkívül szigorú, a szavatosságot meghaladó szintű, mert kimentésre lehetőség szinte alig van; rendszerint csak abban az egy esetben, ha bizonyítást nyer, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett (de csak a jótállás körébe vont kellék tekintetében).

cb) A korábbi magyar magánjogban (mind az MTJ szerint, mind a 843. sz. elvi határozatban) elhatároló jelentősége volt annak, hogy a jótállás csak a szerződéskötéskor ismert hibák esetében mentesíti a vállalót helytállása alól, a felismerhető hibák tekintetében azonban már nem, ami *akkor* a szavatosságokhoz képest ugyancsak lényeges különbséget jelentett.

cc) Nehezíti a kötelezett helyzetét az is, hogy — szemben a szavatossággal — az amúgy is rendkívül szűk körben megállapított kimentési eset tekintetében a bizonyítás terhe rá, tehát a jótállást elvállalóra hárul.

cd) Lényeges jellegzetessége a jótállásnak, hogy az abból fakadó helytállási kötelezettség időbelileg lényegesen meghaladja a szavatossági kötelezettség időtartamát.

ce) Rendszerint megnyilvánul a többletfelelőség a jótállással kapcsolatos költségviselési, illetőleg kártérítési szabályok tekintetében is; a jótállással összefüggő felmerült költségeért, illetve károkért a kötelezett egyaránt súlyos felelőséggel tartozik.

5. Annak ellenére, hogy a most felsorolt jogelveket elég hagyományosan a jótállás szinte szükségszerű tartalmi kitevőinek szokás tekinteni, ma már eléggé egyértelműen mondható az, hogy — részben a jelenlegi jogi szabályozásra is figyelemmel — az *ismertetett struktúrájú jótállás meghaladott*. Ennek legfontosabb megnyilvánulásai — a 4. pontban ismertetett érvek sorrendjében:

ad a) Elvben továbbra is igaz (s ennek a külkereskedelmi gyakorlatban még ma is van fontossága), hogy a jótállás bármifajta szerződészegés esetére kiköthető. Gyakorlatilag azonban a belföldi forgalomban a jótállás szinte kizárólag a hibás teljesítéshez kapcsolódik, alapuljon az akár kötelező előíráson vagy szerződéses elvállaláson. (A Ptk-hoz fűzött indoklás is a jótállásnak erre az alapvető funkciójára van tekintettel.) Az álláspontok e tekintetben annyira egységesek, hogy a Ptk. reformmunkálatok során — szinte kivétel nélkül — javasolják azt, hogy a jótállásról a következőkben a Ptk. a Hibás teljesítés c. részben rendelkezzen.

ad b) Gyakorlatilag meghaladottnak kell tekintenünk a jótállás azon jellegzetességét, hogy t. i. szerződéssel elvállalt felelőséget jelent. Ennek a lehetősége természetesen a jövőben is fenntartandó. Kétségtelen ugyanakkor, hogy gyakorlatilag a jogszabályokban kötelezően elvállalni rendelt jótállás (jelenleg főleg a 4/1969. sz. rendelet alapján), ill. a szállítási alapfeltételek szerint elvállalendő jótállások túlnyomónak mondható jelentőséggel bírnak.

Más kérdés, hogy e ténylegesség a *jótállás jövőbeni szabályozásának* kogens, ill. diszpozitív jellegét milyen mélységig érinti, illetve befolyásolja.

ad c) Formális és alapjaiban nem is elfogadható az a különbségtétel, mely a szavatossági helytállást az átadáskori hibára, a jótállási kötelezettséget a használati idő alatt keletkezett hibákra koncentráltan vizsgálja és a két intézmény között ez alapon különböztet. A szolgáltatásoknak mindkét esetben az átadáskor kell hibátlannak lennie; ha a hiba oka akár a szavatossági idő alatt, akár a jótállási idő alatt jelentkezik, mutatkozik, válik érzékelhetővé stb. ez mindenkor azt jelenti (azt a vélelmet állapítja meg), hogy a hiba oka az átadáskor már a szolgáltatásban benne volt, a kötelezett csak formálisan szolgáltatott hibátlant; valójában „a belülrejlő” hiba folytán a kötelezett már a teljesítéskor szerződészegő volt.

Annak, hogy a hiba okának az átadáskori megléte végül is ténylegesen a hiba mikori jelentkezését eredményezte, nem a szavatosság és jótállás dogmatikai megkülönböztetése, hanem az igények érvényesítésére megszabott határidők jogi rendezése szempontjából van jelentősége.

ad ca) Revízió alá kell vennünk azt a fel fogást is, amely szerint a jótállás majdnem feltétlen (de nem feltétlen) felelősség, hiszen egy bizonyos esetben kimentésre jelenleg is lehetőség van. Valójában annak bizonyítottsága és kétségtelenné válása, hogy a jótállás alá eső termék meghibásodása olyan okból következett be, amely az átadás után keletkezett, tulajdonképpen azt jelenti, hogy a jótálló alapvető kötelezettségének maximálisan eleget tett, hiszen hibátlan szolgáltatott. Amikor a jótálló azt bizonyítja, hogy a hiba okának későbbi keletkezéséről van szó, akkor valójában nem a „felelősség” alól menti ki magát, hanem egész egyszerűen azt bizonyítja, hogy a jótállási szabály alkalmazásának alapvető feltételbeli kelléke hiányzik, nevezetesen az, hogy ő „hibásat” szolgáltatott. Nem egyébként meglévő felelősség alóli mentesítésről van szó valamilyen törvényileg elismert kimentési ok bizonyításával — mint amit a kimentés más szerződészegési esetekben jelent —, hanem arról, hogy az adott jogvitában a jótállási szabályok eleve alkalmazhatatlanok, szóba sem jöhetnek, mert a kötelezett hibátlan szolgáltatást nyújtott. (Mindenképp érthetetlennek tartaná, ha pl. a késedelemmel kapcsolatos felelősség alóli kimentésről szóló szabályozás így szólna: mentesül a felelősség alól a kötelezett, ha bizonyítja, hogy ő nem esett késedelembe.) Nem a „felelősség” alóli mentesítő okról van szó — ha ennek jogi értelmét nem akarjuk teljesen eltorzítani —, hanem arról, hogy a jótállási szankciók alkalmazása a jogellenesség hiánya folytán tárgytalan. Sőt még tovább is el lehet menni, s egyenesen az okozati összefüggés hiánya folytán tenni tárgytalanná a „kimentés” kérdését.

ad cb) Már a Ptk. alapján is teljesen meghaladott korábbi jogunknak az átadáskori ismert, illetve megismerhető hibák szerinti megkülönböztetése a két intézmény elhatárolása érdekében. A hibáknak az átadáskori megismerhetősége a Ptk. szerint sem mentesít a szavatosság alól; csupán a szerződéskötéskor ismert hibák a relevánsak.

ad cc) Bár az előbbieken kimutattuk, hogy a kötelezettre háruló bizonyítás iránya a jótállás esetében nem a kimentésre, hanem a jótállási szabályokban foglalt következményekre vonatkozik, ezzel még meg nem oldott, sőt ettől független kérdés, hogy a hiba okának későbbi keletkezése bizonyítási probléma. Még tárgyalandó indokokból helyesnek tartjuk azt, hogy a bizonyítás terhe ez irányban a jótállás kötelezettjéé, s ennyiben a jótálló szigorú el-

bírálására vonatkozó jogelv jelenleg is hat és érvényesül.

ad cd) Érvényesül továbbra is a jótállás körében, hogy általában huzamosabb (és a kelékszavatosságnál majdnem mindig hosszabb) helytállási kötelezettséget jelent; a 4/1969. sz. együttes rendelet 6. §-ának (1) bekezdése folytán ez egyértelmű. Önmagában az a tény, hogy a helytállási kötelezettség a jótállás esetén hosszabb, mint szavatosság esetében, a két intézmény között nem jogelvi, hanem gazdaságpolitikai, üzletpolitikai, piacpolitikai stb. megfontolásokon alapuló különbség, illetve tény.

ad ce) Ugyancsak kifejeződik fő kereteiben a fokozott szigor abban is, hogy a javítással kapcsolatos költségek és károk következményeit a jótállónak az általános szabályokhoz képest fokozott módon kell viselnie (jelenleg ez csak a jótállásra érvényes).

A szavatosság és jótállás összevetésének fő jogi problémái

6. A jelenleg hatályos „jótállási joganyag-nak” a Ptk. hibás teljesítési szabályaival való egybevetése első látásra tükrözi a jelentős arányú szabályozásbeli különbségeket. Ezek az eltérések gazdaságpolitikailag általában indokoltak és helyesek, s a fogyasztók érdekei szempontjából inkább előnyösek, semmint hátrányosak. A szavatossággal való kapcsolatot egyébként maga az alaprendelet is hangsúlyozza, annak határozott kiemelésével, hogy a jótállás a törvényes szavatossági jogokat nem érinti. (Csak érdekesség: erre a tényre szinte minden jótállási jegy is felhívja a vásárló figyelmét!) Lényeges eltérés van viszont az igényérvényesítés módját és határidejét illetően. Ez viszont a jótállás természetéből magától értetődően következik és a fogyasztóra feltétlenül előnyös. A leglényegesebb ütközés tulajdonképpen a szavatosság, illetve a jótállás alapján érvényesítendő igények tekintetében mutatkozik.

A szavatosság és jótállás között meglévő jelentős szabályozásbeli különbség formálisan pozitív választ adhatna arra a kérdésre, hogy szükség van-e a szavatosság és a jótállás intézményeinek külön tartására. Ez a kiindulópont azonban önmagában a szabályozás perspektíváját illetően semmitmondó, hiszen az új szabályozás megvalósíthatná a két intézmény egységbe olvasztását. Ilyen igény azonban senki részéről nem merült fel és nem is merülhet fel. A szabályozás egységesítése és egy jogintézményként történő kialakítása komolyan nem jöhet szóba már csak azért sem, mert a termékek széles köre nem esik jótállás alá, s azokra a jótállás kiterjesztése gazdaságpolitikailag nem kívánatos, számos esetben pedig megvalósíthatatlan. ■

7. Nagyon erőteljesen érvényesül viszont egy lényegesen más irányú egységesítési ten-

dencia, mely alapjában véve azt célozza, hogy olyan termékek tekintetében, amelyekre a jótállási kötelezettség jogszabályilag kiterjed, illetve azt szerződésileg vállalják, a jótállás a szavatosságot „magábaszívja”, abszorbeálja. Ilyen esetekben a jótállás — nyomban az átadással kezdődvén — a szavatossági igény érvényesíthetőségét kizárja. Jelmondatuk tehát: „Ahol van jótállás, ott szükségtelen a szavatosság”. Ennek az álláspontnak igen tekintélyes képviselői vannak; *legfontosabb gazdaságpolitikai, illetve jogdogmatikai érveiket a következőkben lehet összefoglalni:*

1. Lényegében köztudott és egyébként az Állam- és Jogtudományi Intézet vizsgálata által is igazolt tény az, hogy olyan termékek esetében, amelyek jótállás körébe esnek, a szavatossági igény érvényesítése a jogosult részéről igen ritka esetekben történik meg. Ugyanerről számol be egyébként a bírósági gyakorlatot bemutató egyik vizsgálati összeállítás is, amely elhanyagolható jelentőségűnek mondja azokat az eseteket, amikor a jogosult jótállás alá eső termék tekintetében szavatossági igényt érvényesít, noha ezt megtehetné.

A jótállás alá eső termékek körében ilyenformán a szavatosság csak névleg érvényesül; a párhuzamosság fenntartása azért — véleményük szerint — indokolatlan.

2. A fogyasztási cikkek ismert és elfogadott csoportosítása az, amely különböztet tartós, illetve egyszeri használatra szolgáló cikkek között. Az egyszerűség és életszerűség érdekében ki lehetne alakítani olyan szabályozást, amely az előbbire általános érvénnyel a jótállást, az utóbbira általános érvénnyel a kellek-szavatosságot rendeli minőségi hiba esetében alkalmazni.

3. A hibás teljesítés eredményeként előálló gazdasági következmények elhárítása szempontjából a javítás a legcélszerűbb, a cserére a legkevésbé gazdaságos. A szavatosság a kicserélést feltételhez nem kötötten engedi, a jótállás azt feltételhez köti. Ezért — legalábbis a jótállás alá vont termékek vonatkozásában — az ún. szavatossági idő alatt (tehát az átadástól számított 6 hónap alatt) a kicserélés lehetőségét korlátozni kell, s függővé tenni a javítások meghatározott számától.

4. A szavatosság és jótállás relációját többen úgy ítélik meg, hogy a jótállást a szavatosság differenciálásának egyik eszközeként lehet felfogni. „A szavatossági szabályok diszpozitivitása nem gátolja a szavatosság szerződési kiterjesztését, bár ha ez megtörténik, az ilyen kiterjesztést a bíróság valószínűleg jótállásként fogná fel. (Ellenkező KDB 616. sz. E. H.)” (Eörsi: Kodifikációs Szakvé. 70. old.)

5. Egyes vélemények szerint gyakorlatilag vitatható, hogy a bizonyítási terhelés viselésében valóban érvényesül-e a szavatosság és jótállás közötti különbség.

6. A Ptk. kodifikációjával kapcsolatosan felmerülő igény — melynek indokoltságát mi is valljuk és megalapozott voltát bizonyítani is igyekszünk —, hogy a nyílt és rejtett hiba közötti megkülönböztetésre az új szabályozásban *joghatásbelileg* nincs szükség. Elejtése viszont — legalábbis a jelenlegi tételes szabályok alapján — a szavatosság, ill. jótállás közötti megkülönböztetés fenntartásának értékét (jótállás alá eső termék tekintetében) igen viszonylagossá teszi. Ebben az esetben a jótállás nem egyéb, mint a kódexbeli szavatosság jogszabállyal vagy szerződéssel módosított formája.

7. Az álláspont képviselői eleve védekeznek ama felmerülő aggállal szemben, amely szerint azért szükséges a jótállás körébe vont termékek esetében is a szavatosság további fenntartása, mert ez kiküszöböli azt a lehetőséget, hogy a jövőben a jelenlegi 6 hónapos szavatossági időtartamnál rövidebb időtartamú (pl. 3 hónapos) jótállások vállalásával a jótállásra kötelezettek a fogyasztót hátrányos helyzetbe hozhatják. Jelenleg a legalább 6 hónapra terjedő szavatosság révén a fogyasztók javára feltétlenül biztosított az igényérvényesítési lehetőség; a jótállás körébe tartozó termékek tekintetében a szavatosság elejtése ezt a garanciát a fogyasztó javára megszüntethetné. A mondott értelemben vett „egységesítés” célszerűségét vallók szerint a probléma egyszerűen megoldható, ha a törvényi szintű jogszabály kimondja a jótállás minimális időtartamát (mint ahogy ez alacsonyabb szintű jogszabályban jelenleg is megtörténik). Az említett szempontot azért is vitathatónak tartják, mert a szavatossági szabályok diszpozitív jellege folytán jelenleg is lehetőség van a szavatossági határidőknek 6 hónapnál rövidebb időtartamban történő megállapítására.

8. Végezetül sok utalás történik arra is, hogy a jótállás — huzamos időtartamra — olyan jelentős kedvezményeket biztosít a fogyasztók részére, amelynek részbeni ellensúlyozását jelenthetné, ha a jótálló szavatossági alapon nem tartoznék helytállással.

8. A fentiekben (1—8) alatt ismertetett érvek valóban igen elgondolkodtatóan érvelnek amellelt, hogy a jótállás alá vont termékek tekintetében a szavatossági helytállás fenntartása szükségtelen, vagy legalábbis mellőzhető. A felsorolt érvekkel kapcsolatosan azonban olyan megfontolások is érvényesülhetnek, melyek egyeseknél az érvelést megdöntik, másoknál azok hatófokát csökkentik. E megfontolások az érvek fentebb ismertetett sorrendjében;

ad 1. Önmagában az a tény, hogy a jótállás körébe vont termékek tekintetében a szavatosságon alapuló igényérvényesítés jelentősége a gyakorlati tapasztalatok szerint rendkívül csekély, tulajdonképpen azzal az ismert problémával függ össze, hogy a fogyasztó, a vásárló állampolgár a hibás teljesítés esetén

érvényesíthető jogaival vajmi kis mértékben van tisztában. Ismert módon igaz ez még olyan esetekben is, amikor a termékhez mellékelt írásbeli felvilágosítások, tájékoztatók, az elárú-sító helyen kifüggesztett táblázatok adnak tá-jékoztatást az őt megillető jogokról. A jótállási jog tekintetében is nagyarányú az állampolgá-rok tájékoztatatlansága, pedig annak számos lé-nyeges pontjáról maga a jótállási jegy, vagy egyéb kísérő dokumentum tartalmaz tájékozta-tást. Ilyen körülmények között szinte termé-szetes, hogy a jótállási jegynek az a kitétele [mely egyébként rendszerint a 4/1969. sz. ren-delet 2. §. (2) bek. szószerinti átvételében áll], amely szerint „a jótállás a törvényes szavatósá-gi jogokat nem érinti”, a vásárló részére szinte semmit nem mond. Ezért jogosan felté-telezhető, hogy az intenzívebb jogpropaganda mellett a szavatosságon alapuló igényérvénye-sítés aránya más arányokat mutatna.

ad 2. Az Állam- és Jogtudományi Intézet-ben 1969-ben tartott és a témával összefüggő vitákban is felmerült az a gondolat, hogy a szavatosság-jótállás különválasztását a fogyasz-tási cikk jellegére tekintettel (tartós, egyszeri használatra szóló) kell megoldani. A felszólalók jelentős többsége mutatott rá azonban arra a nagyon is ismert tényre, hogy az átmenet a kétfajta csoport között rendkívül széles körű és aligha szolgálhat szilárd szabályozás alapjául. Egyébként is megítélésünk szerint itt tulajdon-képpen más kérdés felvetéséről van szó; nevezetesen arról, hogy tartós cikkek esetében álta-lában indokolt a jótállás előírása, nem tartós cikkek esetében viszont nem. Ennek közvetlen kapcsolata viszont azzal nincs, hogy amennyi-ben egy cikk rendelkezés, vagy elvállalás foly-tán jótállás alá sorolódott, úgy a szavatossági igény érvényesítését az önmagában kizárja-e vagy sem.

ad 3. A szavatosság, jótállás viszonyát tárgyaló érvek közül gazdálkodási szempont-ból is leginkább megfontolandó érvelés az, amely elfogadhatatlannak tartja, hogy a jótál-lással vállalt termék kicserélése az első idő-szakban (a szavatossági idő 6 hónapjában) fel-tétel nélkül lehetőség adassék, noha a kijavi-tásnak semmi akadálya nem volna; ugyanak-kor a jótállás egész konstrukciója a cserélés feltételhez kötöttségén alapul. Formálisan le-het hivatkozni arra, hogy ez a jelenlegi szabá-lyozás szerint is így van (szavatossági jogok ér-vényesítése lehetséges a jótállás alá vont ter-mékek körében); el kell azonban ismerni, hogy ez az érv tulajdonképpen súlytalan, figyelem-mel az előbbieken mondott arra a körülmény-re, hogy a szavatosságra alapozott igényérvé-nyesítés gyakorlatilag elhanyagolható. Sokkal lényegesebbnek tartjuk ennél azt a szempon-tot, hogy egy bizonyos meghatározott ideig (szavatossági határidő), mely jellegénél fogva lényegesen rövidebb, mint a jótállási idő, el kell és el lehet várni azt, hogy a termék sem-

mifajta meghibásodást ne mutasson, s ha még-is, e rövid időtartamon belül a szankciók is sú-lyozottan érvényesüljenek.

ad 4. A szabályozás diszpozitivitásának kérdésében van olyan megalapozott javaslat, amely alapján talán éppen ellenkező irányba lehet eljutni. Ennek részleteivel a jelen tanul-mány befejező része foglalkozik.

ad 5. A bírói gyakorlat egyértelmű állás-pontja (ezt a különböző bírósági beszámolók tartalmazzák s ezt a maga helyén ismertetjük) alapján a bizonyítási teher tekintetében meg-levő különbséget a jogi gyakorlatban ma is ér-vényesülőnek kell tekintenünk. Ez következik egyébként a Ptk. 248. §-ból is.

ad 6. A nyílt és rejtett hiba közötti kü-lönbség elejtése nagy jelentőséggel bír az igényérvényesítésre megszabott határidők szempontjából (a kezdődő időpont, félbeszaka-dás, nyugvás stb.), de önmagában a most vizsgált kérdés szempontjából nem döntő jelentő-ségű, különösen a határidőszámítás megfelelő kidolgozottsága mellett.

ad 7. Elvben elfogadható érv az, hogy az eladói visszaélésekkel szemben lehet jogszabá-lyi rendelkezéssel védekezni úgy, hogy kötele-zően írják elő a jótállási időtartam legkisebb mértékét. Más kérdés viszont, hogy megítélés-ünk szerint a szavatossági szabályok vonatko-zásában a kogens, a jótállási szabályozás vo-natkozásában inkább a diszpozitivitás irányába való szabályozást kell tendenciájában érvénye-síteni.

A jótállási időtartam szempontjából a ko-gens előírások mellett és helyett fokozottabban kell érvényesülnie annak a piacpolitikai szem-pontnak, hogy a jótállás és annak hosszabb időtartama a termék kelendőségét fokozza, bi-zonyos értelemben annak jó minőségét önma-gában tükrözi s ezért hosszabb időtartammal vállalása üzletpolitikailag hasznos és célszerű. A szabályozás kogenciájának viszont más ol-dalról főleg a szabványban előírt eltarthatósá-gi, felhasználhatósági stb. határidőkhöz kell igazodnia.

ad 8. A minőségvédelmi rendszer haté-konyságának fokozását előíró állami elhatá-rozások és a fogyasztói érdekvédelmet célzó gaz-daságpolitikai célkitűzések időszakában leg-alábbis inaktuálisnak kell tartani az olyan szemléletmódot, amely a jótállásban meglevő és a fogyasztót szolgáló bizonyos többletet az-zal kívánja „egyensúlyozni”, pontosabban el-lensúlyozni, hogy más oldalról a szavatossági szabályok alkalmazásának elvetésével a fo-gyasztó pozícióját gyöngíti (legalábbis a szava-tossági idő fennállása alatt). Ettől ismételtlen különválasztottan kell kezelni a kérdést, hogy valóban jelentős kedvezmények nyújtása a jót-állás alá vont termékek szavatossági szabályai-ra bizonyos hatással lehet.

9. A most ismertett érvek és ellenérvek alapján úgy érezzük, joggal vonható le az a

következtetés, hogy a szavatosságnak a jótállás alá vont termékek körében történő kizárása szempontjából *önmagában egyik érv sem olyan súlyú*, amely a javasolt megoldást vitathatatlanul és egyértelműen megalapozottá és indokoltá teszi. A kérdés eldöntésénél — nézetünk szerint — *nagymértékben kell figyelemmel lenni továbbá azokra az alábbiakban ismertetendő szempontokra, amelyek a jelenlegi helyzet fenntartása mellett szólnak:*

a) A 43/1967. (XI. 14.) GB sz. határozat kifejezetten elvi követelményként rögzíti le, hogy a jótállás nem hozhatja hátrányosabb helyzetbe a vevőt, mintha a terméket az egyébként érvényes kellékszavatossági feltételek mellett vásárolta volna. Ugyancsak a GB határozaton alapul a 4/1969. BkM stb. együttes rendelet már többször idézett 2. §. (2) bek. a jótállás, illetve törvényes szavatossági jog viszonyáról. Nem lehet kétséges, hogy a GB határozatban foglalt követelményt a minőségvédelmi rendszer új konstrukciója kidolgozásánál döntően kell figyelembe venni.

b) Vitathatatlan tény, hogy a szavatossági időn belül érvényesíthető igények biztosításával a Ptk. — a külföldi jogrendszerhez viszonyítottan is — „bőkezűen” bánik. Ez főleg abban mutatkozik, hogy a választás jogát a vevőre bízva, továbbá a kicserélést teljes értékű és feltételhez nem kötött igényként ismeri el a fajlagos szolgáltatások vonatkozásában. Tulajdonképpen ez az a neuralgikus pont, amely a jótállási rendszer képviselőit leginkább indítja arra, hogy a szavatosság alkalmazhatósága ellen tiltakozzon. (Lásd az ad 3. pontban mondotakat is.)

A jogi megfontolások mellett *gazdaságilag* is nagyon védhető az a megfontolás, amely éppen abból indul ki, hogy ha a termék a rövidebb szavatossági időn belül bármely részében (de nem bármi okból!) meghibásodik, akkor ezt meglehetősen szigorúan kell szankcionálni, elsősorban éppen a szavatossági igények körének szélesre nyitásával. A fogyasztók számára szubjektíve is rendkívül bosszantó tény, ha a birtokbavétel után — viszonylag nem hosszú idő múltán — a termék hibás voltát kell tapasztalnia; a megrendelő bizalmát — s ezt fejezi ki az erre irányuló választása — csak a termék kicserélése állítja helyre. (Más dolog, hogy gyakran a bizalom megrendülése nem csupán az in concreto vásárolt termékre, hanem magára az egész termékfajtára vonatkozik; ez azonban már az elállási jog problematikája.)

Minderre figyelemmel nem tarthatjuk gazdaságpolitikai megfontolások alapján sem indokolatlannak azt, hogy ha a *minőségvédelem érdekében és a fogyasztói érdekvédelem szempontjából egyaránt indokolható módon olyan jogi szabályozás érvényesül, amely a jótállás alá vont termékek tekintetében is egy viszonylag rövidebb határidőn belül* (a szavatossági 6 hónap) *nagyobb követelményekkel lép fel az*

eladóval szemben, illetve ennek konzekvenciájaként az eladó helyzetét nehezíti, a vevő pozícióját könnyíti azzal, hogy számára az alkalmazható igények tekintetében szélesebb körű választási lehetőséget ad. Mindez egybevág azzal a gazdaságpolitikai elhatározással is, hogy a minőségvédelem erősítése érdekében változatos jogi eszközök használhatók és használandók fel.

c) A kérdés jogi aspektusú eldöntése szempontjából figyelembeveendőnek tartjuk azt a jelenleg is érvényesülő — és megítélésünk szerint a jövőben is érvényesítendő — különbséget, amely a szavatosság és a jótállás körében a *bizonyítási teher* tekintetében megmutatkozik.

A *bizonyítási tehernek a kellékszavatosság körében jelenleg érvényes* alakulását illetően idézzük annak az anyagnak vonatkozó részét, melyet az Állam- és Jogtudományi Intézetnek a fogyasztói reklamációkkal kapcsolatos felmérése keretében a bírósági joggyakorlatról dr. Zoltán Ödön legfelsőbb bírósági tanácsvezető bíró készített: „Egységes az ítélkezési gyakorlat a bizonyítási teher tekintetében. Eszerint a dolgok hibáját a szavatossági igényvel fellépő félnek kell bizonyítania, hasonlóképpen azt is, hogy a dologban már az átadáskor nem voltak meg a törvényes, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságok, tehát hogy a dolog már az átadáskor hibás volt.”

Ha pedig a *jogosult* feladata annak bizonyítása, hogy a dolog már az átadáskor hibás volt, mert nem voltak meg a törvényes, vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságok (ami alatt egyébként Zoltán is a hiba *okának* átadáskori meglétét érti), úgy ebből értelemszerűen következik, hogy a *jogosult* feladata annak bizonyítása is, hogy a meghibásodás nem a rendeltetésellenes, szakszerűtlen, célszerűtlen stb. használat következménye.

Eltérő a helyzet a *jótállásra* vonatkozó hatályos szabályok szerint. A Ptk. 248. §-a kifejezetten a jótállást vállaló feladatává teszi annak bizonyítását, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett: felelőssége alól csak ez esetben „mentesül”. Ugyanezt erősíti meg a jótállási rendelet 5. §. (1) bekezdése: „A jótállásra kötelezett a felelősség alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett (rendeltetésellenes használat, szakszerűtlen kezelés, erőszakos külső behatás, elemi kár stb.)”. *Egyértelmű mindezek alapján, hogy a tételes szabályok és a joggyakorlat szerint is a bizonyítási teher eltérően alakul a szavatosság, illetve jótállás körében.*

Természetesen nagyon hangsúlyozandó az, hogy a bizonyítási teher alakulása szempontjából *e körben sem az a döntő*, hogy végül is a jogvitában, a perben kinek és milyen bizonyítékokat kell szolgáltatnia. Hangzatos, de a bizonyítási rendszerünkkel ténylegesen számot nem vető az a szokásos érv, hogy negatívumok

bizonyítására senki sem kötelezhető. A bíró által felhasznált bizonyítási eszközök, szakértői vélemény, KERMI-vizsgálat stb. végülis ad rendszerint megfelelő eligazítást arra, hogy gyártási hiba, a kereskedelem tevékenységével összefüggő ok, vagy éppen a vásárlói magatartás stb. a meghibásodás tényleges kiváltója. A bizonyítási teher alakulására vonatkozó szabály lényege sokkal inkább az, hogy amennyiben a vitás körülmények tekintetében a bizonyítás megnyugtatóan mégsem sikerül, az ebből eredő hátrány, a *bizonyítás sikertelenségének a kockázata melyik félre hárul.*

A mondottak alapján javasoljuk annak az elvnek a jövőbeni fenntartását, hogy a bizonyítási teher a *szavatosság körében a jogosult, a jótállás körében a kötelezettre essék.* A szavatosság körében a jogosultnak azt kell bizonyítania, hogy a dolog meghibásodásának oka a termékben az átadáskor már benne volt; a jótállás körében a kötelezettnek kell bizonyítani azt, hogy a hiba oka a termékben az átadáskor nem volt meg, azaz azt később beálló körülmény eredményezte.

d) A jótállási rendszer gyakorlati szempontból legfontosabb sajátossága az, hogy *érvényesítése a jótállási jegyhez tapad, az igény érvényesítésének lehetősége a jótállási jegy birtokban tartásával szinte elválaszthatatlanul összefügg.* Nem lehet azonban a hibás teljesítés folytán bekövetkező szankciók alól — legalábbis meghatározott ideig — felmenteni az eladót, pusztán a vásárlói oldalon bekövetkezett „adminisztrációs” mulasztás, könnyelműség stb. folytán. Látszólag megoldaná a problémát az, ha a jótállásokra vonatkozó jogi rendezés megengedné a jótállási jegy pótlását, illetve bizonyos ideig a jótállási jegy hiányában is történő igényérvényesítést. Ez viszont a jótállás konstrukciójától jelentősen eltávolodó megoldás volna, nem beszélve arról, hogy számos más irányú nehézséget vetne fel.

e) Utalás történt már arra, hogy a szavatossági szabályok kogens, a jótállási szabályoknak pedig diszpozitív tendenciájú szabályozása — melyre máshol kifejtett okokból szükség van — *meghatározott értelemben* ugyancsak a jótállás-szavatosság párhuzamos érvényesülése, pontosabban *meghatározott ideig való párhuzamos érvényesülése mellett szól.* A kérdés egyébként szorosan összefügg azzal is, hogy a szavatossági felelősség kizárására, ill. korlátozására vonatkozó tilalmakat mennyiben lehet erőteljesebbé tenni az új szabályozásban.

f) E cikkben részletesen nem tárgyalandó okokból bizonyos esetekben elfogadhatónak tartjuk azt, hogy a szavatossági határidő a termék árától függően megrövidül. Ilyen esetekben viszont a szavatosság azokra megállapított szabályainak — a rövidített határidőn belül is — feltétlenül érvényesülnie kell, függetlenül attól, hogy a termék egyben jótállás alá esik.

g) Nem döntő, de mégis figyelembe veen-

dő szempont a párhuzamosság fenntartása érdekében, hogy a szavatosság általában az egész terméket fogja át, míg a jótállás nem ritkán csupán a termék egyes alkatrészeire, tartozékaira vonatkozik, nemegyszer azokra is más módon. Biztosítani kell ezért azt, hogy legalább meghatározott ideig (6 hónap) — (a 6 hónap a kellékszavatosság általunk kívánatosnak tartott időtartamát jelenti) oszthatatlan szolgáltatás esetében — a részbeni meghibásodás jogi konzekvenciái az egész szolgáltatásra vonatkozóan érvényesüljenek.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a *szavatosságon, illetve a jótálláson alapuló párhuzamos jogérvényesítés lehetőségét az új szabályozásban is biztosítani kell.* A következő rész foglalkozik azzal, hogy meghatározott esetekben a *jótállás alá vont termékek tekintetében a szavatosságra vonatkozó általános törvényi szabályokat bizonyos módosításokkal, eltérésekkel lehet és célszerű alkalmazni.*

A szavatossági szabályok érvényesülése a jótállás alá vont termékek körében

10. Az előzőekben határozottan foglaltunk állást amellet, hogy a szavatosság és a jótállás a jövőbeli szabályozásban *egyaránt* fenntartandó, illetőleg erősítendő intézmények és ugyancsak lényegesnek minősítjük azok *párhuzamos érvényesülését.* Az utóbbi tételnek jelentősége a jótállás alá vont termékek vonatkozásában van, amikor is az átvétellel kezdődő jótállási kötelezettség *mellett* — a szavatosság időtartama alatt — az eladót (értékesítőt) *egyben* szavatossági helytállás is terheli.

Mindez lényegében szükségképpen következik az általunk vallott azon *alapkoncepcióból,* amely a *fogyasztó, felhasználó, vásárló számára* a minőségi hibákkal szemben meghatározott ideig és meghatározott keretekben *feltétlen védettséget* kíván biztosítani. Ennek *jogi formáját a szavatosságban* találtuk meg s ez voltaképpen az alapvető elvi indoka annak, hogy a szavatosságnak a jótállás alá vont termékek tekintetében is érvényesülnie kell. A jótállás csak abban az értelemben tekinthető valóban többletjuttatásnak, többletkezdvénynek a vevő számára, ha az a szavatosságból eredő „alapjogosultságot” nem befolyásolja, illetve nem gyengíti. Amennyiben ugyanis a jótállás vállalásának belső indoka a kötelezett részéről a szavatossági igények korlátozása, a jótállás nem a fogyasztó, hanem csupán az eladó érdekében álló intézménnyé válik. Mindez egyben válasz arra az esetleges aggályra is, hogy a szavatosságnak a jótállás alá vont termékek körére szóló teljes érvényesülése negatív eredménnyel járhat, mert ilyen körülmények között az értékesítők tartózkodni fognak a jótállás vállalásától: a kívánatos bővülés helyett ezért ellenkező tendenciával kell számolni. Ismételten hangsúlyozandó: a jótállás

jogpolitikai és gazdaságpolitikai lényegének félreértése, sőt megcsorbítása, ha annak vállalására *azzal biztatjuk* az eladókat, hogy ez egyben szavatossági kötelezettségük feloldásával, vagy csökkenésével jár. Kétségtelen ugyanis, hogy a jótállás nyújtása nem pusztán „önzetlen kedvezménynyújtás” a fogyasztó számára. A jótállás ugyanúgy szolgálja az eladó (értékesítő) helyzetét, mert lényegesen javítja piaci lehetőségeit, növeli árujának kelendőségét, fokozza a termék hírnevét stb., ami korszerű gazdálkodási viszonyok közepette — főleg hosszabb távon — az eladó számára kulcskérdés.

A szavatosság-jótállás párhuzamos érvényesülését *kifogásoló* vélemények rendszerint elfeledkeznek arról a vitathatatlan tényről, hogy nem valamifajta radikálisan új konstrukcióról, hanem teljesen a jelenlegi helyzetet követő — azt legfeljebb hangsúlyosabbá tevő — megoldásról van szó. Az elvi megítélés szempontjából nem lehet meghatározó, hogy mind ez ideig viszonylag kivételesnek mondható az az eset, amikor a vevő a jótállás alá eső termék tekintetében szavatossági igényt érvényesít. (Ennek magyarázatával korábban már foglalkoztunk.) Tény, hogy a *Polgári Törvénykönyv*, a *Gazdasági Bizottság határozata*, a *jótállási alaprendelet* egyértelműen rendelkeznek úgy, hogy — a jótállástól függetlenül — a jótállás alá eső termékek tekintetében is a szavatossági igények érvényesíthetőek; sőt már a korábbiakban is idéztük a jótállási jegyek szinte mindegyikében szereplő sztereotíp fordulatot, amely szerint „a jótállás a vevőnek törvényes szavatossági jogait nem érinti”. Megmagyarázhatatlan visszalépést jelentene, ha a fogyasztói érdekvédelem erősítését célzó szabályozási tendencia mellett épp a most említett tétel jövőbeni alkalmazásáról mondanánk le.

11. Az elmondottakból következik, hogy *mindazok a tételes rendelkezések*, főleg a szavatosság korszerűbb szabályozását remélhetően megvalósító új szabályozás megfelelően irányadó és alkalmazandó akkor is, ha jótállás alá vont termék meghibásodásáról van szó és az igény érvényesítése *szavatosság* jogcímén történik (természetesen a szavatosság időtartama alatt). A témával kapcsolatosan szabályozásbelileg mégis három kérdés felmerült.

a) Közismert, hogy a jótállási igény érvényesítése a *jótállási jegy fel-, ill. bemutatásával* történik; a szavatosság vonatkozásában ilyen feltétel természetesen tárgyaltalan. Témánkra vetítetten a kérdés úgy merül fel, hogy a jótállás alá vont termék meghibásodása esetében *szavatossági alapon* igény érvényesíthető-e a jótállási jegy bemutatása nélkül, vagy formailag — lényegében az azonosítás érdekében — a jótállási jegy felmutatását ilyenkor is elő kell-e írni.

Határozott a véleményünk abban, hogy a jótállási jegy bemutatásának kötelező előírása a szavatossági igény érvényesítése érdekében

gyakorlatilag rendszerint oda vezetne, hogy a szavatossági igényt az eladó jótállási igénynek minősítené s az ügylet a jótállás keretében mint „jótállást” törekedne elintézni. Ettől függetlenül is: ha jótállás alá nem tartozó termékek tekintetében ilyen követelmény nem áll (nem állhat) fenn, akkor indokolatlan a jótállás alá tartozó termékek tekintetében a szavatossági igény sikeres előfeltételeként az azonosítást bizonyító dokumentumként kizárólag a jótállási jegyet megkövetelni.

Mindtől természetesen teljesen különálló kérdés, hogy mivel az értékesítő az általa forgalombahozott stb. termékek tekintetében vállalja a hibátlanságot, ezért joggal megkívánhatja a vevőtől azt, hogy a termékek származását bizonyítsa. Az ún. azonosítási teher viselése, az ebből adódó bizonyítási kötelezettség ezért a vevőé. A bizonyításnak azonban — a jótállási jegy felmutatásán túlmenően — számos egyéb módja is lehet, pl. vásárlási blokk, fizetési jegyzék felmutatása, tanúk meghallgatása, közismert vagy az eladó által nem vitatott tények, rendszeres vásárlás ugyanazon a helyen, és egyéb hitelt érdemlő adatok produkálása stb. Az azonosítás problémája független attól, hogy jótállás alá vont, vagy egyéb termékről van-e szó; az utóbbiak tekintetében a kérdés ugyanúgy gyakorlati jelentőségű.

b) A szavatossági igényeknek a jótállás alá vont termékekre is szóló érvényesítésénél abból az alapgondolatból indultunk ki, hogy a *szavatosság időtartama alatt* kell a fogyasztó számára a hibás teljesítés alapján őt megillető „alapjogosultságot” (szavatosság) biztosítani. Ezzel a gondolattal összhangban állónak és ezért elfogadhatónak tartanánk azt a megoldást, amely a jótállás alá vont termékek tekintetében az *általános 6 hónapos szavatossági határidőt egyben objektív időtartamnak tekintené*: az ezen az alapon történő igényérvényesítést 6 hónap után jótállás alá vont termékek esetén *semmi módon nem engedné meg*. A szavatossági idő félbeszakadásából, illetve nyugvásából eredő szabályoknak e körben való alkalmazása — nem tagadhatóan — valóban indokolatlan hosszú ideig eredményezhetne párhuzamosságot a szavatosság és jótállás relációjában.

c) *Esetlegesen* felvethető a szavatossági szabályok érvényesülésének olyan korlátozása is, amely a szavatossági alapon történő *kicsérelést* csak akkor engedné meg, ha *előzetesen egyszeri sikertelen kijavításra került sor*. Ez kétségtelenül kompromisszumot jelentene a párhuzamosság fenntartását ellenző állásponttal. Ugyanakkor bizonyos visszalépést jelentene a jelenlegi hatályos szabályozáshoz képest, amely ilyen megszorítást nem tartalmaz.

Nézetünk szerint a b) és c) pontban foglalt javaslatok elbírálásánál *figyelemmel kell lenni arra*, hogy a jelenleg hatályos szavatossági szabályok igen szigorú (jogvesztő) igényérvényesi-

tési időket állapítanak meg, mégpedig külön a közlésre és külön a perindításra. A Ptk. szavatossági szabályaihoz képest az általunk más helyen javasolt igényérvényesítési rendelkezések (lényegében az elévülési konstrukció) lényegesen kedvezőbbek — egyszerűségük és rugalmasságuk folytán — a fogyasztó számára. Ha a javasolt új megoldásra vagyunk tekintettel, úgy a jelenlegi szabályozáshoz képest végső fokon nem minősülne a fogyasztót sújtó visszalépésnek az, ha *főleg* a b) pontban, továbbá *esetleg* a c) pontban foglalt felvetések elfogadásra találnak.

A szabályozás jellege

12. A *jótállás* körében a szabályozás jellegének megállapításánál — nem kis mértékben — a szavatosságtól eltérő szempontok érvényesülnek. Korábbi jogunkban a szabályozás diszpozitivitása nem lehetett kétséges, hiszen a *jótállás* szerződésen alapult. Ma viszont a legfontosabb tartós cikkek vonatkozásában — ismert módon — a *jótállás*nak olyan kötelező előírásáról van szó, amelynek legkisebb mértéke is jogszabályilag meghatározott. Az ilyen értelemben „törvényen alapuló” *jótállás* mellett természetesen lehetőség van továbbra is a *jótállás* szerződési elvállalására. Ebből következik, hogy a szabályozás jellege eldöntésénél a *jótállást keletkeztető e két esetre külön-külön kell figyelemmel lenni*. A most következő megállapítások lényegében egyaránt vonatkoznak a *jótállási* igényekre, azok érvényesítésére és a jogalapra is, mert a *szabályozás jellege* szempontjából ezek tekintetében elvi különbség *nem* áll fenn.

a) Olyan esetekben, amikor a *jótállás* vállalásának forrása, illetve keletkeztető kauzája *jogszabály, a klaudikálóan kogens szabályozást* javasoljuk. Ez felel meg a jelenlegi helyzetnek is: kifejezetten ilyen tartalmú a *jótállási* rendelet 1. §. (3) bekezdése, sőt annak második mondata a jogszabályi rendelkezéseknek távolbaható hatályt biztosít.

b) A *jótállás*nak *kizárólag szerződés* alapján történő elvállalása esetében a *diszpozitivitás* érvényesülése az indokolt. Hogy *jótállás* vállalható olyan termékekre is, amelyek a *jót-*

állási rendelethez csatolt mellékletben — mint kötelezően *jótállás* alá vont termékek — nem szerepelnek, a rendelet 1. §. (2) bekezdéséből kifejezetten következik. Nézetünk szerint helytelen az az értelmezés, mely a szerződéses elvállalás esetére automatikusan kiterjesztené a legkisebb kötelező mértékre vonatkozó rendelkezéseket.

A teljesség kedvéért említjük meg azt a magától értetődő ténytet, hogy a klaudikálóan kogens, illetve diszpozitív szabályozás semmi módon *nem eredményezheti* a feleket jogszabályilag terhelő *szavatossági helytállás* gyengítését, illetve *korlátozását*. A klaudikáló kogensnél tulajdonképpen már önmagában kizárja ezt az, hogy csupán a fogyasztó érdekeit szolgáló eltérésekre ad lehetőséget. A teljesen a felek megállapodására hagyatkozó diszpozitív szabályozás tekintetében is nyilvánvaló, hogy az a szavatossági rendelkezések érvényét nem befolyásolhatja, az elvi elkülönültség mellett jogpolitikai megfontolások alapján sem.

Végezetül ugyancsak természetes, hogy amennyiben a felek a jogszabálytól való eltérés lehetőségével — az erre egyébként megengedett körben — nem élnek, illetve *jótállás* vállalására annak tartalmi részletezése nélkül került sor, jogviszonyukra a *jótállás* legkisebb kötelező mértékéről szóló rendelkezések az irányadók.

13. A szabályozás *imperatív, ill. permisszív* jellege vonatkozásában a *jótállás* esetén általában az utóbbi az indokolt. Különösen ez a helyzet, ha jogszabályoknak tekintjük a szállítási alapfeltételeket; e minőségük ugyan vitatható, ténylegesen azonban jogszabály erejével bírnak. A gazdasági mechanizmussal összhangban álló szabályozás e tekintetben nagyfokú rugalmasságot igényel, ami a szabályozás permisszivitása mellett érvel.

Más kérdés, hogy a *jótállási* rendnek a minőségvédelmi rendszerben betöltött funkciója hatásosabb érvényesülésének követelménye adott esetekben és körben — az állami eszközök, illetve hatósági módszerek útján való beavatkozás erősítését indokolhatja.

Kemenes Béla

Az államigazgatási eljárás fogalma*

I. Bevezető megjegyzések

1. *Munkám célja: az államigazgatási eljárás egyes elméleti kérdéseinek elemzése.* E téma keretében a legtöbb fő- vagy részkérdés vizsgálata és az ezt követő véleményalkotások, állásfoglalások szempontjából meghatározó tényező: az államigazgatási eljárás fogalma. Első feladatomban tehát nem lehet más, mint kísérletet tenni az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározására. Nem mintha nem állna rendelkezésünkre szerzők sokaságától nagy számmal ilyen fogalom-meghatározás. Csaknem háromnegyed évszázadon keresztül burzsoá közigazgatási jogászok serege adott meghatározást a közigazgatási eljárás fogalmáról, s az utóbbi néhány évtizedben szocialista szerzők is produkáltak jónéhány definíciót.

Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy aligha van olyan jogi fogalom, amelynek a mibenlétéről alkotott vélemények annyira eltérőek és sokfélék lennének, mint éppen az államigazgatási eljárás fogalma. A szocialista államigazgatási eljárás tudományában még ma is a legvitatottabb kérdések egyike: mit is kell az államigazgatási eljárás fogalma alatt értenünk; az államigazgatási szervek cselekvéseinek mely megnyilvánulási formáit lehet és kell államigazgatási eljárásnak tekinteni?

Az államigazgatási eljárás kérdéseivel foglalkozó szerzőket szokásos két nagy csoportba sorolni aszerint, hogy *tágabb vagy szűkebb értelmet* tulajdonítanak az eljárás kifejezésnek, pontosabban az államigazgatási eljárás fogalmát szélesebb vagy szorosabb jelentéssel határozzák meg.¹ A két — szélsőséges nézeteket valló — tábor közé egy harmadik csoportot sorolnak be mások.² Valójában az elénk táruló kép még ennél is színesebb; az államigazgatási eljárás kifejezésére tart értelmezésétől a legszűkebbre vont meghatározásokig gazdag változatokkal szolgál a szakirodalom.

2. A következőkben — néhány példával

* Részlet a szerző készülő kandidátusi disszertációjából. (Szerk.)

¹ Szorokin, V. D.: A szovjet államigazgatási eljárás jog elméletének kérdései. (Doktori disszertáció autoreferátuma.) Leningrád, 1968. 6. old. (Oroszul; kézirat fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán.)

² Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás rendezése. Állam és Igazgatás, 1956. évi 1. sz., 29. old. Szerző tanulmányában a magyar burzsoá szerzőknek a közigazgatási eljárás fogalmáról vallott nézeteit elemzi, példákkal gazdagon illusztrálva. Három táborra osztja a szerzőket: Egyikbe azokat sorolja, akik szerint a közigazgatási eljárás magába foglalja a közigazgatás egész működését; a második csoport képviselői szerint az eljárás fogalmakörébe a közigazgatási tevékenységnek szűkebb viszonylatai tartoznak — kizárva abból az ügyvitelt és a munkamódszereket; a harmadik irányzatot azok képviselik, akik a közigazgatási eljárás fogalmát a közigazgatási szervek és az állampolgárok (ügyfelek) közötti együttműködés mikéntjére korlátozzák.

alátámasztva — bemutatjuk a legismertebb változatokat.

a) A magyar burzsoá szakirodalomban is találkozunk azzal a legszélsőségebb felfogással, amely szerint az eljárás a közigazgatási tevékenység, a közigazgatási működés egészét átfogja. Szontagh Vilmos írja: „Eljárás alatt — értve úgy a belső, mint a külső vonatkozásokat — általában valamely cél (állapot) elérésére irányuló cselekvések egymást követő rendjét... értjük.”³ Egyed István így határozza meg a kérdéses fogalmat: „A közigazgatás — amint a neve is kifejezi — működés, tevékenység, funkció, amely rendszerint több közigazgatási aktusnak, azaz ténynek vagy cselekedetnek egymásutánja, folyamata. Ezt az egymásutánat vagy folyamatot nevezzük közigazgatási eljárásnak.”⁴

A szocialista szakírókra az államigazgatási eljárás fogalmának ilyen kizárólagosan kiterjesztő értelmezése nem jellemző. Többen közülük azonban — egy szűkebb meghatározás mellett — nem tagadják a tágabb fogalom létjogosultságát sem. Hazai irodalmunkban legmarkánsabb képviselője e kettős meghatározási irányzatnak Szamel Lajos professzor. Szerinte tágabb értelemben államigazgatási eljárás az államigazgatási szervek valamennyi cselekvésének mikéntjét kell érteni, beleértve az államigazgatási munkamódszereket is.⁵ Szamel Lajoséval egyező álláspontot vall számos szovjet szerző is. Így többek között G. I. Petrov, A. E. Lunyev és V. B. Szorokin, akik szerint az államigazgatási eljárás tágabb értelemben nem más, mint a végrehajtó-rendekező szervek tevékenysége.⁶ E tágabb fogalom mellett azonban — kisebb-nagyobb mértékű korlátozással és más-más oldalról történő megközelítéssel — valamennyien *szűkebb fogalom meghatározást* is adnak.

b) Az államigazgatási eljárás kérdéseit kutatók között a legnépesebb azoknak a táborának, akik az aktusok oldaláról közelítik meg az eljárás fogalmát és azt az államigazgatási aktusok kibocsátásának rendjével azonosítják. Szamel Lajos e szorosabb értelmű meghatározása így szól: „Az államigazgatási eljárás e sajátos értelemben az államigazgatási szervek azon cselekvéseinek rendszere, amelyeket az államigazgatási szervek (normatív vagy konk-

³ Szontagh Vilmos: A közigazgatási jogtudomány tankönyve. Debrecen, 1948. 87. old.

⁴ Egyed István: A magyar közigazgatási jog alapjai. Budapest, 1947. 183. old.

⁵ Berényi Sándor—Martonyi János—Szamel Lajos—Szatmári Lajos (szerk.: Szamel Lajos): Magyar Államigazgatási Jog. Általános Rész. Budapest, Tankönyvkiadó. 310. old. (Továbbiakban: Magyar Államigazgatási Jog. Tankönyv.)

⁶ Szorokin, V. D.: i. m., 6. és azt követő old.

rét) aktus kibocsátása és érvényesülése érdekében és annak során végeznek.”⁷ Tartalmilag ugyanerre az eredményre jut V. D. Szorokin, aki ugyan a hangsúlyt az államigazgatási eljárás tárgyára — az államigazgatási ügyre — helyezi, az ügy-fogalomba viszont beletartozónak ítéli a normatív aktusok kibocsátásának rendjét is.⁸

Az államigazgatási eljárás fogalmáról valót — későbbiekben részletesen kifejtendő — felfogásunkhoz legközelebb állnak azok a meghatározások, amelyek — az előzőekhez hasonlóan — az eljárás lényegét az államigazgatási aktusok kibocsátási rendjében látják, kizárva ebből a normatív aktusokat. Toldi Ferenc pl. államigazgatási eljárásról államigazgatási ügyekben — a belső szervezeti kapcsolatokon kívül ható — konkrét aktusok kiadásának rendjét érti.⁹

Figyelemre méltó az a meghatározás is, amelyet Kilényi Géza ad az államigazgatási eljárás alapelveiről írott monográfiájában; e szerint „az államigazgatási eljárás az államigazgatási szervek és az eljárásban résztvevő személyek olyan cselekményeinek rendszere, amelyeket az ügyfél jogállását közvetlenül érintő egyedi államigazgatási aktus kibocsátásának rendjén, illetőleg az aktusban foglaltak állami kényszer útján való realizálása céljából végeznek”.¹⁰

c) Külön csoportot képeznek azok a szerzők, akik az eljárás fogalmát — több más kutató által jogosan bírált módon — az államigazgatási jogviszonyokból eredő viták eldöntése során követendő eljárásra korlátozzák. A szovjet jogirodalomban többen vallják ezt a koncepciót — így V. Sz. Tadevoszjan, A. A. Melnyikov és N. G. Szaliscseva fejt ki legrészletesebben: szerinte az államigazgatási eljárás az államigazgatási szervek törvény által szabályozott tevékenysége az államigazgatási jogviták meghatározott kategóriáinak elbírálása és az államigazgatási kényszerintézkedések alkalmazása során.¹¹

d) Tovább szűkítik az államigazgatási eljárás fogalmkörét azok, akik szerint az államigazgatási eljárás egyet jelent az államigazgatási jogsértések (szabálysértések) kivizsgálására és megfelelő szankciók alkalmazására irányuló tevékenységgel; V. A. Vasziljan megfogalmazásában az „államigazgatási eljárás

nem más, mint az olyan konkrét ügyeknek az államigazgatási eljárási normák alapján a megfelelő szervek által történő kivizsgálása és eldöntése, amelyek államigazgatási jogi, pénzügyi jogi, földjogi és munkajogi jogsértésekből keletkeznek. Az ilyen eljárási tevékenység eredménye a megfelelő igazgatási aktus kiadása”.¹² Ugyanezen a véleményen van A. J. Lunyev¹³ és A. T. Gnyetov is.¹⁴

e) Egyáltalán nem jellemző felfogás és már anakronizmusnak tekintendő — de a teljesség kedvéért és mintegy kuriózumként megemlítendő — az a nézet, mely a közigazgatási eljárás legszűkebb fogalmát a közigazgatási eljárás folyamatában, a bíróság és a peres felek perbeli cselekményeinek rendjében vélte felfedezni.¹⁵

3. Joggal vetődik fel a kérdés: miért e nagy felfogásbeli különbségek? Mi a magyarázata annak, hogy egy meghatározó jellegű alapfogalom tekintetében annak mibenlétét illetően ennyire megoszlanak a vélemények. Már pedig a jogi fogalmakat nagyfokú pontosságnak kell jellemeznie — különösen vonatkozik ez az államigazgatási eljárás fogalmára, amely — mint azt Kilényi Géza írja nagyon találóan már hivatkozott munkájában — bizonyos értelemben kiindulópontja minden további kutatásnak.¹⁶ Az, hogy az államigazgatás bonyolult és szerteágazó, s egymástól tartalmazó és formájában is rendkívül különböző tevékenységi formái közül mit tekintünk — a szó terminus technicusai pontosságával — egyértelműen államigazgatási eljárásnak, meg fogja határozni a továbbiakban a reá vonatkozó jogról — az államigazgatási eljárásjogról — kialakítandó nézeteinket, az eljárás egész struktúráját, és ezen keresztül az eljárásjogi intézmények egymáshoz kapcsolódó rendszerét. Az államigazgatási eljárás fogalmára — mint alapra — egy többszintes építményt kell felrakni, ezért annak az alapnak szilárdnak és teherbírónak kell lennie.

Jogi fogalmat kifejező szavak értelmezését pusztán nyelvészettudományi, közelebről jelentéstanai módszerrel a legtöbb esetben lehetetlen elvégezni — sőt nem ritkán ugyanazon szó egészen mást jelent — mint meghatározott jogi fogalom — annak köznapi, általános szóhasználati értelméhez képest. Ez esetben azonban — ha más céllal is — érdemes fellapozni a Magyar Nyelv Értelmező Szótárát, amelyben az „eljárás” szó után — sok-sok egyéb jelen-

⁷ Magyar Államigazgatási Jog. Tankönyv. 310. old.

⁸ Szorokin, V. D.: i. m. 10. old., továbbá Az ügyintézés fajtái a szovjet államigazgatási eljárásjogban Vesztnyik Leningrádszkogo Üniversityate, 1968. 5., 101. old. (Oroszul: kéziratos fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán.)

⁹ Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás rendje. Állam és Igazgatás, 1956. 1. sz. 33. old.

¹⁰ Kilényi Géza: Az államigazgatási eljárás alapelvei. Budapest, Közgazdasági és Jog Könyvkiadó. 1970. 54. old.

¹¹ Lunyev, A. J. (szerk.): Államigazgatási jog. Tankönyv. Moszkva, 1967., 191. old. (Oroszul)

¹² Vasziljan, V. A.: Az államigazgatási eljárás egyes kérdései. Vesztnyik Moszkovszkogo Üniversityate. 87. old. (Oroszul: kéziratos fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán.)

¹³ Lunyev, A. J.: i. m. 173. old.

¹⁴ Gnyetov, A. T.: Az államigazgatási jogsértésekkel kapcsolatos ügyek intézése. Omszk, 1967., 7. old. (Oroszul.)

¹⁵ Kmetty Károly: A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Budapest, 1907. 220. old.

¹⁶ Kilényi Géza: i. m. 46. old.

tése mellett, a sorokból kiragadva a következőket találjuk: az eljár ígével kifejezett cselekvés, tevékenység; valamely (sajátos) módon történő tevékenység. Valaminek hivatalos (el) intézése, valamely hivatalos ügy intézése, valakinek valamely ügyében tett intézkedések, végzett vizsgálat és hozott határozat. Hatósági, hivatalos, igazolási eljárás. Rendőr(ség)i vagy bíró(ság)i vizsgálat, intézkedés... bizonyítási, büntető, bűnvádi, gyorsított, peres, statáriális, szabálysértési eljárás; és így tovább.¹⁷ Számunkra mindez csak annyit mond, hogy az „eljárás” kifejezés egy gyűjtőfogalom, amelynek legáltalánosabb értelmén belül számtalan jelentése — a sajátos módon történő tevékenységtől kezdve a legkonkrétabb intézkedésig — lehetséges. És még annyit, hogy az államigazgatási eljárás legtágabb értelmezésen alapuló meghatározása is csak olyan gyűjtőfogalomként nyerhet létjogosultságot, amely jellegüket és alapelveiket tekintve jelentős mértékben különböző tevékenységi formákat foglal magában.¹⁸

Az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározására irányuló kísérletek ilyen egymástól nagyon is eltérő eredményeinek okait a magunk részéről a következőkben látjuk:

a) a legtöbb gondot — ezt szinte valamennyi szerző megemlíti — kétségtelenül az *államigazgatási tevékenység* rendkívüli sokrétűsége okozza. Az államigazgatási szervek „eljárása” — itt egészen tágan értelmezve a kifejezést — korántsem olyan egynemű, homogén jellegű feladatok megoldására irányul, mint a bíróságok eljárása. A bírósági eljárás alapvető funkciójaként megjelölhető „igazságszolgáltatás” sokkal egyértelműbb, homogénebb tartalmat takar, mint az államigazgatási szervek „végrehajtó-rendelkező” funkciója;

b) az államigazgatás szerteágazó — egyébként államigazgatástudományunkban és szakirodalmunkban jól rendszerezett — tevékenységi formái közül annak a sajátos *egynek a kiválasztása*, amely az államigazgatási eljárás olyan meghatározásának lényegét képezhetné, hogy ez önálló eljárástípust jelezne, — *nem egységes szempontok alapján* történik. Egyesek döntően mint aktusok kibocsátásának rendjét állítják vizsgálódásaik során a középpontba, mások az eljárás tárgyára — az államigazgatási ügyre — helyezik a fő hangsúlyt, de úgy, hogy az államigazgatási ügy kifejezésnek is eltérő tartalmat tulajdonítanak. A szovjet eljárási jogi irodalomban például a legtöbb szerző az államigazgatási eljárást *egyedi-konkrét ügyek államigazgatási szférában való*, államigazgatási és más kompetens szervek által történő *eldöntési rendjének* tartja, olyan tevékenységnek, amelynek megvalósítása során

olyan társadalmi viszonyok keletkeznek, amelyeket az államigazgatási eljárásjog normái szabályoznak.¹⁹ Ez a meghatározás több szerző által is elfogadott „séma”, mégis közöttük lényeges eltérés van annak következtében, hogy *ki mit tekint „államigazgatási ügynek”*. V. D. Szorokin — egyebek között — ilyenként itéli meg a normatív aktusok kibocsátásával kapcsolatos teendőket is, N. G. Szaliscseva csak a „vítás ügyeket” tekinti államigazgatási ügynek, mások (így A. T. Gnyetov, A. J. Lunyev, V. A. Vasziljan) a jogsértésekből, szabálysértésekből keletkező ügyekre szűkíti az eljárás tárgyát;

c) nem operálunk következetesen olyan általános működési fogalmakkal, illetve *nem mindig tulajdonítunk azonos jelentést* az olyan kifejezéseknek, mint ügyintézés, eljárás, ügyvitel és ügykezelés. Ezek a kifejezések régen ismertek, használjuk is őket, de az egyeseket nem mindig azonos jelentéssel. Már Magyar Zoltán a három utóbbi összességének tekintette az ügyintézést, és legáltalánosabb fogalomnak a működést. Tulajdonképpen a Magyar Államigazgatási Jog. c. tankönyv is alkalmazza ezt a felosztást, illetve csoportosítást. A szovjet államigazgatástudományban N. G. Szaliscseva tett kísérletet az államigazgatási eljárás és államigazgatási ügyintézés közötti különböztetésre olyképpen, hogy az eljárás az ügyintézés részeként kezeltesse.²⁰ Véleményünk szerint sem helyes az ügyintézést az eljárással azonosítani, amire — ha elvéve is — akad példa az irodalomban, de különösen a mindennapi szóhasználatban;

d) elméletileg nem kidolgozott az *államigazgatási ügy fogalma*. Van egy kitűnő tételes jogi meghatározásunk (1957: IV. tv. §. 1. §. 4. bek.), amely az ügy fogalmát — fikciószerűen — kiterjeszti az ún. regisztratív cselekvésekre is. Ezt praktikus szempontok indokolták az 1957. évi IV. törvény tárgyi hatályának kiterjesztése érdekében. E tételes jogi fogalom meghatározás alapján mutatja ki Toldi Ferenc az államigazgatási ügy fogalmának négy lényeges elemét²¹ (erre még a későbbiekben visszatérünk). Úgy véljük, hogy az államigazgatási ügy fogalmát tartalmi *oldalról történő megközelítéssel* is elemezni kell;

e) Végül — meggyőződésünk — közelebb hozza egymáshoz a fogalomalkotásra irányuló törekvések eredményeit, ha az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározására — más

¹⁷ Magyar Nyelv Értelmező Szótára, Budapest, II. kötet 190. old.

¹⁸ *Kilényi Géza*: i. m. 50. old.

¹⁹ Szorokin, V. D.: A szovjet államigazgatási jog elméletének kérdései. (Doktori disszertáció autoreferátuma.) Leningrád, 1968. 9. old. (Oroszul: kézirat fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán.)

²⁰ Szaliscseva, N. G.: A szovjet államigazgatási eljárás kérdéséhez. (A jelenkor államigazgatási jogának kérdései c. tanulmánykötetben.) Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 136. old. (Oroszul.)

²¹ Toldi Ferenc: Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 88–89. old.

fogalmak kutatása során nagyon bevált módszerrel — az egyes fogalmi elemek: az *alany(ok)*, *tárgy*, *cél és tartalom alapján tesszünk kísérletet*.

4. A magunk elé tűzött feladat tehát az államigazgatási eljárás olyan fogalmának többoldalú megközelítéssel történő megalapozása, amely az eljárás általános, tágabb fogalmán belül egy *önálló eljárástípust* jelöl, úgy azonban, hogy nem szűkítjük le e fogalmat valamely speciális eljárás-fajtára — mint például a vitás eljárások, a szabálysértési eljárás stb.

Egy ilyen — önálló eljárástípust kifejező — fogalom megkonstruálása előtt — bizonyos általános fogalmi jegyek, vagy általános fogalmi elemek kiemelése végett — fordítsunk rövid figyelmet a két klasszikusnak elismert eljárás — a *büntető eljárás és a polgári eljárás* — fogalmára. Anélkül, hogy a két tudományterületen a fogalommeghatározás körüli vitákba belebocsátkoznánk, idézzük a jelenleg használatos egyetemi tankönyveket. „A *büntető eljárás* lényegében nem más, mint tágabb értelemben vett igazságszolgáltatás, amelynek keretében a büntető igazságszolgáltatás feladatai valósulnak meg, és amelynek a tárgya a büntető igazságszolgáltatás tárgyával azonos: vagyis a büntetőjogi felelősség megállapítása és eldöntése²²... a cselekményeket tekintve, az eljárás alanyai által megvalósított, jogilag szabályozott és jogi hatással felruházott cselekményeknek az összessége.”²³ A *polgári eljárás* fogalmát pedig a legújabb egyetemi tankönyv a következőkben adja: „A magyar polgári eljárás a bíróságnak polgári ügyekben az igazságszolgáltatás megvalósítására irányuló — és a szocialista demokratizmus elvein alapuló törvényi rendben végbemenő — tevékenysége a feleknek és az eljárás más alanyainak cselekvő közreműködése mellett.”²⁴ E két eljárástípus-hoz vegyük még hozzá az — önálló jogágisággal ugyan nem rendelkező — ugyancsak elkülönült és sajátos eljárás: a *munkaügyi eljárás* fogalmát: „A munkaügyi eljárás egyéni jellegű munkaügyi jogvitákban az igazságszolgáltatás megvalósításának rendje az e feladat ellátására hivatott munkaügyi döntőbizottságok, szolgálati felettes szervek, szakszervezeti szervek vagy bíróságok részéről.”²⁵ S afelől sem hagy kétséget a szerző, hogy ez az eljárás jogilag szabályozott cselekvési rend, amely az eljárást vezető szerv mellett az eljárásban közreműködni jogosult más személyek aktív részvételével zajlik.²⁶

²² Barna Péter—Király Tibor—Szabó Lászlóné: Magyar Büntető Eljárási Jog. I. Egységes jegyzet. Budapest, 1965. 5. old.

²³ Barna—Király—Szabóné: i. m. 29. old.

²⁴ Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárás-jog. Tankönyvkiadó. Budapest, 1968. 30. old.

²⁵ Trócsányi László: A munkaügyi eljárásjog alapkérdései. Állam- és Jogtudomány, IX. kötet (1966) 3. sz. 414. old.

²⁶ Trócsányi László: i. m. 409. és 414. old.

Három eljárástípussal van dolgunk, s azok egymástól bármennyire is különböznek mind az alapul szolgáló anyagi jog, illetve anyagi jogviszonyok, mind az eljárást vezető kompetens szervek, s nem utolsósorban a sajátos tárgy megkövetelte szabályozási módszerben, fogalmi meghatározásaikból mégis kikövetkeztethető *négy olyan elem, amelyeket minden önálló eljárástípus jellemzőiként foghatunk fel*: ezek a közös jegyek a következők:

a) az eljárás arra hivatott (döntően közhatalmat megvalósító állami) szervek *jogalkalmazó, jogszolgáltató tevékenysége*;

b) az eljárás során *sajátos — eljárási — jogviszonyok* jönnek létre, amelyekben az eljárás vezető szerv mellett jogosultságok és kötelezettségek alanyai az eljárás más résztvevői is;

c) minden eljárásnak van *sajátos tárgya*; ez polgári eljárás esetében a polgári ügy, büntető eljárás esetében a büntető ügy, munkaügyi eljárásban pedig a munkaügyi vita; és ez a „tárgyügy” mindig egyedi jellegű;

d) Az eljárás — amely ugyan nem azonosítható a reá vonatkozó jogi normákkal²⁷ — *jogilag szabályozott tevékenység*, jogi normák által meghatározott rendben végbemenő cselekmény-sorozat.

Az államigazgatási eljárás fogalmához vezető úton tehát az első akadály, amelyet le kell győznünk: kiválasztani az államigazgatás cselekvéseinek sokféleségéből azt a *sajátos működési formát*, amelyet államigazgatási *jogalkalmazói tevékenységként* ítélünk meg.

II. Az államigazgatási eljárás — mint az államigazgatási szervek sajátos cselekvési formája

1. Az „eljárás” kifejezés — mint jogi kategória — a legrégebbi időktől kezdve elválaszthatatlan kapcsolatot fejezett ki az anyagi joggal, pontosabban az *anyagi jog alkalmazásának legfőbb eszközét* értették alatta. A római jogban az eljárás résztvevőinek — a feleknek — az eljárási cselekményeit lege agere, legis actióknak nevezték, és minden anyagi jognak megvolt a maga keresete.²⁸ Kiinduló és alapvető tézisül szolgálhat Marx Károly — már oly sokat idézett, de még ma is aktuális és meggyőző erővel ható — megállapítása: „Az anyagi jognak... megvannak a maga szükséges, rá jellemző eljárási formái... Egy és ugyanazon szellemnek kell áthatni a bírósági eljárást és a törvényeket, mivel az eljárás csak

²⁷ Kilenyi Géza: hivatkozott munkájában — az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározására irányuló törekvések kritikájaként — kifogásolja (helyesen), hogy egyes szerzők egyenlőségi jelet tesznek az eljárás-fogalom és az eljárási norma közé. I. m. 50. old.

²⁸ Trócsányi László: i. m. 329. old.

a törvény életének formája, következőképpen belső életének megnyilvánulása.”²⁹

Meg kell tehát vizsgálnunk, hogy az államigazgatás ténykedése mennyiben tekinthető jogalkalmazásnak, illetve sokrétű tevékenységi formái közül melyek azok, amelyeket ilyenként minősíthetünk.

Kulcsár Kálmán egyik tanulmányában a következőket írja: „Letagadhatatlan tény ma már, hogy az államigazgatási szervek ténykedése az életviszonyok egyre nagyobb területét fogja át, közvetlenül érintve az állampolgárok legkülönbözőbb érdekeit... Világos az is, hogy ma már az állam igazgatási tevékenysége szűkebb vagy tágabb, de mindenképpen jogi keretek között zajlik le.”³⁰ Ez eddig vitathatatlan és igaz. Később azt is kijelenti: „Az államigazgatási tevékenységet (bármilyen tág keretek között) szabályozó joganyag elvileg semmiben sem különbözik a jogrendszer más ágától... éppen ezért az államigazgatási tevékenység is jogalkalmazó tevékenység.”³¹ Az idézett mondat második része az, amely véleményünk szerint némi pontosítást igényelhet: az államigazgatási tevékenység egésze — valóban jogalkalmazó tevékenység-e. A kérdés megválaszolásánál két fogalom egybevetéséből kell kiindulnunk: az egyik az államigazgatás-, a másik a jogalkalmazás fogalma.

A magyar államigazgatástudományban az államigazgatás fogalmáról általánosan vallott az a Kovács István akadémikus által körülírt meghatározás, amely szerint az államigazgatás lényegében nem más, mint az államhatalmi szervek alá rendelt államigazgatási szervek végrehajtó-rendelkező tevékenysége.³² A végrehajtó tevékenység — tágan értelmezve — jogalkalmazó tevékenység, amennyiben azon általános normáknak konkrét körülményekre való alkalmazását értjük, közvetlen előírások (teljesítésre vagy meghatározott magatartásra kötelező parancsok) kiadása, s az előírások teljesítésének ellenőrzése és megszervezése útján. A rendelkező tevékenység pedig — jogalkotó tevékenység, amely törvényen alapuló jogi normák... kiadásában áll.³³ Vitathatatlan az is, hogy ez a jogalkotó tevékenység — az államhatalmi szervek oldaláról tekintve — döntő többségében végrehajtó tevékenységként is felfogható,³⁴ mivel az államigazgatási normatív rendelkezések túlnyomórészt az államhatalmi szervek által kibocsátott normák (törvény, tör-

vényerejű rendelet, tanácsi határozat) konkretizálását jelentik — ilyen felfogásban tehát helytálló lehetne az államigazgatási tevékenység egészének jogalkalmazáskénti kezelése —, ha azonban arra is gondolunk, hogy az államigazgatás legmagasabb szintjén ez a törvényi alap gyakran csak áttételesen, mintegy alkotmányos szinten mutatható ki, hiszen a Minisztertanács — sőt az egyes miniszter is — állampolgárok jogait és kötelességeit közvetlenül érintően, elsődleges módon is szabályozhat életviszonyokat rendeleti úton, és ez esetben szorosabb értelemben is jogalkotásról van szó, akkor már nagyon is vitatható az államigazgatási tevékenység egészének jogalkalmazáskénti felfogása. A rendelkező tevékenység jogalkotási tevékenység, s mint ilyen, az előkészítés és kibocsátás során követendő cselekvések rendjét, s ennek megfelelően az alkalmazandó szabályokat illetően egészen más lesz a helyzet, mint a jogalkalmazási eljárás során. A jogalkotás mechanizmusa más szabályok nélküli, azonban ezek a szabályok államjogiak, s nem államigazgatási jogiak.

Első következtetésünk tehát: az államigazgatási eljárás fogalomköréből ki kell zárnunk a normatív aktusok kibocsátásának rendjét.

2. A jogalkalmazás mibenlétéről vallott felfogásunk vezet el egy következő és megválaszolandó kérdéshez: hogy tudniillik az államigazgatás végrehajtó tevékenysége egészében, teljes terjedelmében szoros értelemben vett jogalkalmazói tevékenység-e, s mint ilyen tárgya-e az államigazgatási eljárásnak, vagy pedig azon belül is csak egy meghatározott, szűkebb működési formát tekinthetünk ilyennek. Az „Állam- és Jogelmélet” c. tankönyv legutóbbi kiadásában a jogalkalmazás fogalmának következő meghatározását olvashatjuk... „az állami szerveknek (szocialista társadalomban az állam által erre feljogosított társadalmi szerveknek) a jogi szabályok érvényesítésére irányuló olyan tudatos tevékenysége, melynek során jogilag szabályozott eljárás keretében a természetes és jogi személyek között egyedi jogviszonyokat megállapítanak, létesítenek, változtatnak vagy megszüntetnek, és e tevékenység eredményeként hozott jogalkalmazói aktus nem teljesítése állami kényszerintézkedést von maga után”.³⁵ Szabó Imre akadémikus egyik legújabb munkájában — más megfogalmazással — szintén ilyen tartalmú meghatározást ad: „Az állami szervnek azt a tevékenységét, amellyel egyedi jogviszonyt létesít, módosít vagy szüntet meg, illetőleg annak létét vagy nem-létét deklarálja, s mindehhez bi-

²⁹ Marx—Engels: Művei I. kötet. 145. old. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

³⁰ Kulcsár Kálmán: A politikai elem a bírói és az államigazgatási jogalkalmazásban. Jubileumi Tanulmányok. Szerkesztette: Pap Tibor, Pécs, 1967. 193. old.

³¹ Kulcsár Kálmán: i. m. 195. old.

³² Kovács István: Az államigazgatás meghatározása. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. I. köt. 1. sz. (1957) 91. o.

³³ Kovács István: i. m. 91—92. old.

³⁴ Kovács István: i. m. 93. old.

³⁵ Antalffy György—Samu Mihály—Szabó Imre—Sztóczky Mihály: Állam- és Jogelmélet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. 439. old. (Továbbiakban: Jogelméleti Tankönyv.)

zonyos jogi és kikényszeríthető következményeket fűz, jogalkalmazásnak nevezzük.”³⁶

Mindkét fogalmat azért citáltuk, mert az irodalomban még ma sem beszélhetünk egységes felfogásról a jogalkalmazás mibenlétét illetően. Az egyik — elterjedettnek ugyan nem mondható — nézet szerint a jogalkalmazás egyet jelent a jog hatályosulásával. Ilyen értelemben jogalkalmazásnak tekintendő a jog szabályaival egyező magatartás, más szóval a jogszabályok betartása, azok követése. A másik felfogás — és ezt tükrözik a fenti meghatározások is — a jogalkalmazást a jog hatályosulásának csak egyik formájaként itéli meg. Végül ismert olyan felfogás is, amely az állami szervek körén belül a további szűkítés irányába haladva, jogalkalmazásnak csak a bíróságok ítélkező tevékenységét tekinti.³⁷

A magyar szocialista jogtudományban — és közelebbről az államigazgatási jogtudományában is — többségi álláspontot tükröz az a felfogás, amely a jog hatályosulását nem azonosítja a jogalkalmazási tevékenységgel, hanem ez utóbbit az előbbi egyik megnyilvánulási formájának tekinti. Varga József kandidátusi értekezésében — felhasználva korábbi tudományos következtetéseket is — jogelméleti fejtegetéseknek és empirikus tapasztalatok elemzésének eredményeképpen a jogszabályok államigazgatási szférában végbemenő hatályosulásának négy formáját mutatja ki, ezek: 1. a jogszabályalkalmazás; 2. a jogszabályok végrehajtása; 3. az állampolgárok jogkövetése; s végül 4. az állampolgárok jogérvényesítése.³⁸

A jogalkalmazás lényegét tehát — más képpen kifejezve — abban kell látnunk, hogy az mindig egyes ügyek eldöntése.³⁹

3. Az államigazgatási tevékenység egészéből a rendelkező tevékenységet már kizártuk, mint olyat, amely az államigazgatási eljárásnak tárgya lehetne. A következőkben pedig — az előző pontban kifejtettekre alapozottan — már most kijelenthetjük, hogy a végrehajtó tevékenység sem tekinthető teljes terjedelmében jogi értelemben vett eljárásnak.

Az államigazgatás — közhely-számba menő kitétel — az állami funkciók megvalósításának oldaláról tekintve döntően közhatalmi tevékenység. Ez természetesen így nem egészen pontos. Két lényeges kiegészítés kívánko-

zik e megfogalmazáshoz. Először: az államigazgatás nemcsak közhatalmat megvalósító tevékenység, mert pl. közhatalmi jogosítványok nélkül (esetenként és részben ilyenekkel is) látja el az állami tulajdont képező vállalatok, intézetek ún. tulajdonosi igazgatását, továbbá az alája nem rendelt szövetkezetek, egyesületek stb. felügyeletét. Ez a téma vizsgálódásainkból kirekesztendő. Másodsor: közhatalmi tevékenységet nem csak államigazgatási szervek; hanem más állami szervek: államhatalmi-, népképviselői-, önkormányzati-, bírói-, és ügyészi szervek is ellátnak.⁴⁰ A közhatalmi tevékenységet tehát nem helyes leszűkítetten értelmezni, és csak mint az államigazgatásra jellemzőt tekinteni. Egyetértünk azokkal a nézetekkel, melyek a közhatalmi tevékenységet szűkebb értelemben kezelve az államigazgatáson belül helyezik el, míg tágabb értelemben — valamennyi állami szerv közbejöttével — az államhatalmának megvalósítására irányuló egész állami tevékenységet értik alatta.⁴¹

Az államigazgatás e közhatalmi funkcióját — a végrehajtó tevékenység keretein belül maradván — két alapvető módszerrel oldja meg: egyrészt igazgatási-szervező munkával, másrészt hatósági jogalkalmazással. Ez utóbbi az előzőhöz képest eszköz-jellegű,⁴² hatósági jogalkalmazó tevékenységen értve a jogszabályoknak államigazgatási szervek által egyedi esetekre történő alkalmazását. Ez egybeesik a jogalkalmazás előzőekben általunk is akceptált felfogásával. Az államigazgatási szervek igazgatási — szervezési tevékenysége — bár nagyrészt jogszabályok végrehajtását célozza — nem azonosítható a szoros értelemben vett jogalkalmazással. Ezt a nézetünket — másokkal egyezően — arra alapozzuk, hogy az államigazgatás eme működése nem jogalkalmazói aktusokon keresztül valósul meg; az igazgatási-szervezési feladatok ellátása nem igényli jogalkalmazói egyedi aktusok kibocsátását. Márpedig „a jogalkalmazás mint elvonatkoztatott általánosság, ... egyedi jogalkalmazási aktusok meg nem határozott tömege”...⁴³

Ezek után megfogalmazhatjuk következő fontos tételünket, amely abban áll, hogy az államigazgatási szervek végrehajtó funkciót megvalósító cselekvéseinek összességéből — az államigazgatási eljárás tárgya szempontjából — ki kell zárunk a jogalkalmazásnak nem minősülő, nem egyedi jogalkalmazói aktusok útján megvalósuló szervezési-igazgatási tevékenység formáit.

³⁶ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 1971. 127. old.

³⁷ Jogelméleti Tankönyv, 527. old. A Tankönyv szerzői az első nézettel szemben azt az elméleti és gyakorlati kifogást támasztják, hogy a jogalkalmazás fogalmának ilyen kiterjedő értelmezése a jog fogalmának, lényegének elmosásához, más magatartási szabályokkal való azonosításhoz vezet. Nem igazolható továbbá az a felfogás sem, amely jogalkalmazásnak csak a bíróságok jogalkalmazói tevékenységét tekinti.

³⁸ Varga József: A közhatalmi tevékenység néhány alapkérdése. Állam- és Igazgatás, 1966. évi 11. sz. 975. old.

³⁹ Szabó Imre: i. m. 129. old.

⁴⁰ Berényi Sándor: Az államigazgatási tevékenység néhány elméleti kérdése a gazdasági irányítás új rendszerében. Állam és Igazgatás, 1969. évi 8. sz. 681—682. old.

⁴¹ Varga József: i. m. 974. old.

⁴² Szamel Lajos: Az államigazgatás hatósági tevékenységének fejlődéséről. Társadalmi Szemle, 1971. évi 11. sz., 18. old.

⁴³ Szabó Imre: i. m. 129. old.

III. Az államigazgatási eljárás — mint egyedi aktusok kibocsátásának rendje

1. Amennyiben a jogalkalmazást egyedi jogalkalmazási aktusok meg nem határozott tömegeként fogjuk fel, az eljárás közvetlen célját mindig egy egyedi ügyet eldöntő aktusban kell látnunk.⁴⁴ A bírói eljárás közvetlenül aktus (ítélet) meghozatalára irányul. Az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározására irányuló nézetek többsége az eljárás lényegét szintén az aktusok kibocsátásának rendjében, illetve azok érvényesítésében látja.⁴⁵ Érvényes-e ez a megállapítás az államigazgatás valamennyi aktus-fajtáit illetően?

Államigazgatási jogtudományunkban az államigazgatási aktus fogalmára nézve általánosan elfogadott Szamel Lajos meghatározása, mely szerint „államigazgatási aktus... az államigazgatási szerveknek jogi jelentőségű (közlebbbről: jogi hatás kiváltására irányuló) cselekménye, amely vagy konkrét államigazgatási jogviszony keletkezését, módosulását, illetve megszűnését eredményezi”.⁴⁶ Szerző e fogalom meghatározást adó értekezésében részletesen és meggyőzően indokolja álláspontját, és behatóan elemzi az egyes aktus-fajtákat. Toldi Ferenc meghatározása — tartalmilag — megegyezik Szamel Lajos felfogásával: „Az államigazgatási szervek közvetlenül jogi hatások kiváltására irányuló cselekvéseit azok a cselekvések alkotják, amelyekkel az állampolgárok és szervezeteik részére általános vagy egyedileg meghatározott magatartást állapítanak meg. E cselekvésekkel az államigazgatási szervek... jogokat vagy kötelezettségeket állapítanak, szüntetnek vagy változtatnak meg.”⁴⁷ A meghatározásokból mindenekelőtt kitűnik, hogy az államigazgatási aktusok — jogi jellegük szerint — alapvetően két nagy csoportba sorolhatók: a normatív vagy szabályozó aktusok képezik az első csoportot, míg a második kategóriába az

egyedi, vagy konkrét aktusok tartoznak, amelyek egyedi jogviszonyokra irányulnak. Ezek is többfélék lehetnek; az általuk célzott anyagi jogviszony létrejöttének módja szerint *autoritativ* (közhatalmi) vagy jogügyleti aktusok. A szabályozó aktus mindig autoritativ jellegű.⁴⁸ Témánk szempontjából a szabályozó, vagy normatív aktus — a korábban megjelölt okok folytán — indifferens; figyelmünket a következőkben csak az egyedi aktusokra terjesztjük ki. A következőket írja Toldi Ferenc egyik monográfiájában az államigazgatási aktusokról: az „államigazgatási szervek autoritativ jogi aktusait... azok a cselekvések alkotják, amelyekkel azok az állampolgárok és szervezeteik részére állami kényszerrel kikényszeríthető, általános vagy egyedileg meghatározott magatartást állapítanak meg. Az államigazgatási szervek autoritativ jogi aktusai egyoldalú akaratkijelentések.”⁴⁹ Az ilyen aktus kibocsátása az államigazgatási szerv és a másik jogalany egyetértésének, akaratmegegyezésének hiánya esetén — sőt gyakran annak ellenére is — megtörténhet.⁵⁰ Az államigazgatási jogviszonyoknak — létrejöttüket tekintve — egyik lényeges sajátosságuk — számos, más jogviszonnyal ellentétben —, hogy nem feltételük a jogalanyok akarat-egyezősége.

Az egyedi autoritativ (közhatalmat megvalósító) államigazgatási aktusok — az általuk érintett jogviszony jellegétől függően — ugyancsak kétfélék lehetnek, mint ahogyan az államigazgatási jogviszonyok hatókörüket, érvényesülési területüket tekintve szintén két nagy csoportba sorolhatók.

2. A jogviszonyok egyik csoportja a szervezeti alá-fölé rendeltségből következik „egy bizonyos tipikus szervezeti viszonyt, vagyis ügykörü alárendeltséget jelent”.⁵¹ Az ilyen viszony is magába foglalja a jogosultságok és köteleességek mindkét félre vonatkozó összességét,

⁴⁴ Az aktus csak közvetlen cél; a döntéssel, az aktus kibocsátásával a tulajdonképpeni cél még nem valósul meg; ez csak akkor következik be, amikor az aktusban foglaltak realizálódnak; az aktusban biztosított jogokat a címzettek érvényesítik, illetve az előírt kötelezettségeket teljesítik, vagy a kirótt szankciót végrehajtják stb.

⁴⁵ Az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározásában — mint lényeges elemnek — kétségtelenül ki kell fejeződnie annak, hogy az eljárás tulajdonképpen aktusok kibocsátásának (és érvényesítésének) rendje, ez a jellemző azonban egymagában nem fejezi ki az államigazgatási eljárás valamennyi — megítélésünk szerint fogalomhatározásba kívánczó — lényeges vonását.

⁴⁶ Szamel Lajos: Az államigazgatási aktusokkal kapcsolatos néhány probléma. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve, Budapest, 1954. 160. old. Később ezt a meghatározást vette át változtatás nélkül az ugyancsak Szamel Lajos szerkesztette Magyar Államigazgatási Jog, Általános Rész c. tankönyv is; Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 290. old.

⁴⁷ Toldi Ferenc—Páky Barnabás: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 15. old.

⁴⁸ Toldi Ferenc előbb idézett munkájában az „autoritativ” kifejezés szinonimájaként a „hatósági” jelzőt használja. Véleményünk szerint helyesebb az autoritativ szót a „közhatalmi” szó megfelelőjeként alkalmazni; ezzel elkerülhetővé válik, hogy szabályozó autoritativ aktust, továbbá belső egyedi autoritativ aktust (utasítást) „hatósági” aktusként értelmezzük. A „hatósági aktus” megjelölést a magunk részéről az autoritativ — tehát közhatalmat megvalósító — aktusoknak csak egy meghatározott csoportjára, fajtára alkalmazzuk: az államigazgatási szervek külső (kifelé irányuló) működését megvalósító, egyedi esetekre vonatkozó kötelező (kikényszeríthető) érvényű aktusaira. Ezt értik a jogászai szóhasználatban és szakirodalomban is a „hatósági aktus” kifejezés alatt.

⁴⁹ Fenti megállapításokat Toldi Ferenc: Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. c. munkájában (18. old.) találjuk; az államigazgatási aktus fogalmát és az aktusok osztályozását illetően felfogása — a lényegeset érintően — megegyezik Szamel Lajos nézetével.

⁵⁰ Toldi Ferenc: i. m. 19. old.

⁵¹ Longchamps, F.: Az államigazgatási jogviszony fogalma az állami-gazdasági életben. *Pantsovo i Prawo*, 1958. 1. sz. 10. old. (Lengyelül.)

beleértve az aktusok egyik fél általi kiadására vonatkozó állandó jogköröket, illetve az azoknak való engedelmségi kötelességet. Egyes szerzők az államigazgatási jogviszonyoknak ezt a fajtáját szélesebb értelemben vett államigazgatási jogviszonyoknak tekintik, mások a „jogviszony kifejezést mellőzve csak szervezeti viszonyról szólnak. W. Dawidowicz lengyel szerző ezzel kapcsolatban a következőket írja: „a jogviszony jogalkalmazási aktus eredményeképpen keletkezik... következőképpen államigazgatási jogviszonyon kizárólag olyan helyzetet kellene érteni, amelyek az államigazgatási szerv *államigazgatási jogalkalmazási aktusainak*... eredményeképpen keletkeznek... Az államigazgatási jogviszony ilyen értelmezés mellett minőségileg különbözőnek bizonyul a „szervezeti viszonyhoz” képest, mint olyan alá-fölrendeltségi viszonyhoz képest, amelyet megfelelő *jogalkotási aktusok* hoznak létre”.⁵² Eszerint tehát a „szervezeti viszony” szorosabb értelemben nem tekinthető államigazgatási jogviszonynak, hanem csak bizonyos szervezeti egységnek „potenciális kölcsönös függőségi” állapotát jelenti szervezeti és hatásköri előírások alapján, amely állapot jogalkotási aktusokban gyökerezik. A kérdés ilyen szerű felvetése kétségtelenül érdekes és figyelemreméltó, lehet azon vitatkozni, hogy a „szervezeti viszonyok”-ban jelentkező jogosultságok és kötelezettségek — vagyis jogviszonyok — államjogi-, vagy államigazgatási jogviszonyok-e. (A legvalószínűbb az: ilyennek is és olyannak is.) E kérdés eldöntése azonban további vizsgálódásaink szempontjából érdektelen — annál is inkább, mert a legtöbb szerző elismeri az egyébként szervezeti viszonyoknak nevezett keretekben is az államigazgatási egyedi aktus létjogosultságát. „Általánosságban elfogadjuk, hogy a felsőbb egység minden aktusa, amelyet az az őt megillető irányítási jog erejénél fogva adott ki, amely utasításokat és tilalmakat foglal magában... és amelyet egyedi aktus formájában hoztak, rendelkezik az államigazgatási aktus jellemzőivel.”⁵³ *A magyar államigazgatás-tudományban különben is eldöntött kérdés az ún. „szervezeti”, a mi terminológiánkkal élve belső viszony jogviszony jellege.* Az a tény, hogy az államigazgatási szervek között alá- és fölrendeltségi viszony van, s hogy ebből utasítási jog sarjad, azzal a következménnyel jár, hogy eme viszony alanyai jogosultságok és kötelezettségek hordozóivá, vagyis sajátos jogviszony alanyaivá válnak. „Az államigazgatási szervek közötti jogviszonyok állam-

igazgatási jogiak (egyesekek közülük államjogiak), az irányító jogkör tartalmát is rendszerint az államigazgatási jog határozza meg.”⁵⁴

Az államigazgatási szervek e hierarchikus kapcsolatait, viszonyait érintő aktusokat a legtöbb esetben az „utasítás” elnevezéssel illetjük: konkrét esetre és egyedi szervezethez szóló utasítás általánosan bevett terminológiája a *konkrét utasítás*, amely „felsőbb államigazgatási szervnek a hierarchiában alája rendelt szervezethez intézett, jogszabályi tartalommal nem bíró rendelkezése”, amely „azonban nemcsak két vagy több hierarchikusan egymás alá rendelt államigazgatási szerv viszonylatában fordul elő, hanem államigazgatási szerv és az irányítása alá tartozó vállalat és intézet között is”.⁵⁵ Irodalmunkban ma már az sem vitatott, hogy az ilyen — szervek közötti — külső utasítás *államigazgatási aktus-e*. „Amikor felsőbb szervezeti egység az alárendelt szervezethez... adott ügyben nem jogszabályi tartalommal rendelkeztet intéz, akkor az az összes jegyeket magán viseli, amelyek megkívántatnak a konkrét államigazgatási aktusoktól.”⁵⁶ [Egészen más a helyzet a szervek belüli, ún. szolgálati utasítás megítéléséről. Míg a szervek közötti konkrét utasítás az irányítás eszköze és alapja a hierarchikus alá-fölrendeltség, addig a szervek belüli (szolgálati) utasítás a közvetlen vezetés sajátja, amelynek alapja a szolgálati (munkajogi) jogviszony. Ennélfogva a szervek belüli utasításnak államigazgatási aktus jellegét tulajdonítani lehetetlen; az nem más, mint egy munkajogi aktus. Az utasításoknak ezt a fajtáját tehát a továbbiakban teljesen ki kell zárunk.]

Ezek után arra kell választ adnunk: *az államigazgatási konkrét utasítások* — mint az egyedi aktusok egyik jelentős fajtája — *tárgyát képezhetik-e az államigazgatási eljárásnak*. A válasz csak egyértelműen „nem” lehet. Az államigazgatási szervek hierarchikus rendjéből folyó kapcsolatok egészen más természetűek, mint az államigazgatási szervek és a velük ilyen viszonyban nem álló személyek (természetes és jogi személyek), valamint más szervezetek kapcsolatai. Az államigazgatási szervek alá-fölrendeltségi viszonya, valamint az ezzel járó irányítási jogosultságok gyakorlásának módja és eszközei az államigazgatás alapjait meghatározó olyan szervezeti- és anyagi jogi probléma, amely részint az államjog, s másrészt az államigazgatási anyagi jog

⁵² Dawidowicz, W.: Az állami vállalatok irányítása és az államigazgatási eljárási kódex. *Pantswo i Prawo*, 1968., 1. sz. 82. old.

(Lengyelül; kéziratos fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán)

⁵³ Iserzon, E.: Az állami vállalat mint fél az államigazgatási eljárásban.

Pantswo i Prawo, 1967. 2. sz. 261. old. (Lengyelül.)

⁵⁴ Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 303. old.

⁵⁵ Szamel Lajos: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai. Budapest, 1957. 103. old.

⁵⁶ Szamel Lajos: Az államigazgatási aktusokkal kapcsolatos néhány probléma. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Évkönyve, Tankönyvkiadó. Budapest, 1954. 168. old.

területére tartozik.⁵⁷ Az államigazgatási konkrét utasítások kiadása során az aktus kibocsátójának kezét nem lehet részletlektelen eljárási szabályokkal megkötni; az utasítás kiadása során csak két alapvető követelménynek kell eleget tenni, először: az utasítás nem ellenkezik jogszabályokkal és magasabb szerv normatív aktusaival, másodsor: az utasítás által célzott eredmény elérése, a maximális határfok biztosítása érdekében szükséges alkalmazási követelményeknek. Az „utasítás kiadása nem azonos művelet a határozathozatal során elvégzendő jogalkalmazással... az utasításnak ugyan kell hogy legyen jogszabályban megállapított jogalapja, de ha ez megvan, akkor az irányító szerv — hogy úgy mondjuk — mindig »szabad belátása« szerint cselekszik, azaz rendelkezik, a legjobb megoldásra ad utasítást, a célszerűség szempontja vezérli, s a jog csak annyiban érdekli, hogy utasítása abba ne ütközzék... a dolgok természeténél fogva az államigazgatás irányítása jóval kevésbé szabályozott terület”,⁵⁸ mint a hatósági külső eljárásé. A két alapvető működési formában — a hierarchikus-szervezeti és a hatósági-külső — a jogalanyok alapvetően eltérő helyzete miatt egészen mások a törvényesség garanciális eszközei. „Az utasítások világában a törvényesség is másképp jelentkezik... s ezért az eljárási garanciáknak vagy egyáltalán nincs itt szerepük, vagy kevesebb, illetve más, mint a hatósági eljárásban.”⁵⁹ Az utasításokkal szemben például fel sem merülhet a jogorvoslat — legalábbis a szoros, eljárásjogi értelemben vett jogorvoslat — lehetősége, vagy az ehhez kapcsolódó jogerő kérdése; másképpen, eltérő módszerekkel és eszközökkel történik a két aktus ténybeli megalapozása; utasítások esetében nem beszélhetünk azok indokolási kötelezettségéről sem, mint ahogyan azt Martonyi János professzor is leszögezi az államigazgatási aktusok indokolásáról írott tanulmányában.⁶⁰

Az imént ismertetett felfogások csak megerősítenek bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy az államigazgatási konkrét utasítások kiadásának rendje kirekesztendő az államigazgatási eljárás fogalomköréből. A döntő érvünk mégis az, hogy az utasítások kiadása jogelméleti szempontból nem tekinthető jogalkalmazói tevékenységnek, már pedig az eljárás — mint jogi kategória — elválaszthatatlan attól. Az államigazgatási konkrét utasítások a jog hatályosulásának egy másik területére: a jogszabályok végrehajtásának vidékére tartoznak. Ez az állításunk összhangban van az általunk

is elfogadott ama nézetekkel, amelyek szerint a jog hatályosulásának az államigazgatás szférájában az eddigieknél differenciáltabb formáit indokolt megkülönböztetni.⁶¹ Erről — más megközelítés kapcsán — korábban már szóltunk.

3. Az államigazgatási eljárás fogalmának az aktusok oldaláról történő megközelítése során az eddigiekben egy aktus-fajtáról nem esett még szó: a külső egyedi aktusokról, amelyeket *hatósági aktus* elnevezéssel illehetünk leginkább.

Az államigazgatás lényegét — köztudott dolog — külső cselekvései adják. Alapvető funkciója a kifelé irányuló működés, a társadalom egészének — egy konkrét államigazgatási szerv esetében pedig működési területén a feladatkörébe, hatáskörébe utalt teendők végrehajtásának — szervezése, amelynek során ún. külső viszonyok jönnek létre az államigazgatási szerv és az egyes állampolgár vagy azok szervezetei között. E külső viszonyok — mint arra már a működési formák esetében utaltunk — tartalmukat, jogi jellegüket tekintve nem egyenlők.

a) Egyrészt nem tapadnak közhatalmi jogosítványok; az államigazgatási szervek ugyanis — kiváltképp szocialista viszonyok között — ellátnak olyan igazgatási-szervező jellegű tevékenységet is, amelyek során állami kényszer alkalmazásának joga nélkül a dolgozók életviszonyai rendezését, problémái megoldását, különböző szükségletei kielégítését segítik elő. Ezeknek a cselekvéseknek a végzése során autoritativ aktust nem adhatnak ki; hasonlatosak ezek az anyagi-technikai cselekvésekhez, míg azonban ez utóbbiak szerven belüliek, az előbbieknél az alanyai — az államigazgatási szerv mellett — külső személyek vagy szervezetek.⁶² Az államigazgatási szervek ilyen természetű cselekvései is túlnyomórészt jogszabályokon alapulnak, azonban jelen esetben sem jogalkalmazásról, hanem a jogszabálynak államigazgatási szervek általi végrehajtásáról van szó. A működésnek ebből a formájából keletkező viszonyok nem államigazgatási jogviszonyok, hanem egyszerű *igazgatási-szervezési viszonyok*, vagy pedig — ha jogviszony jelleget öltenek — azok *nem államigazgatási jogiak*, hanem más anyagi jogághoz tapadóak lesznek. (Pl. valamely szükséglet-kielégítő szolgáltatás érdekében polgári jogi jogügyletet köt az államigazgatási szerv.) Az e *külső viszonyokat létrehozó cselekvések rendje — éppen az állami kényszer alkalmazhatóságának híján, illetve mert e cselekvések nem államigazgatási jogviszonyokra irányulnak* — részletes jogi

⁵⁷ Toldi Ferenc: Az államigazgatási eljárás rendezése. Állam és Igazgatás, 1956. évi 1. sz. 31. old.

⁵⁸ Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 311. old.

⁵⁹ Szamel Lajos: i. m. 312. old.

⁶⁰ Martonyi János: Az államigazgatási aktusok indokolása. Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XVIII. Fasc. 2. 1971. 4. old.

⁶¹ Varga József: Kandidátusi disszertációjában kifejtett véleményére gondolunk — egyebek között.

⁶² Toldi Ferenc: Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1965. 19. old.

szabályozást nem tesz szükségessé, tehát az *államigazgatási eljárás fogalomköréből elméletileg szintén kirekesztendők*.

b) Az államigazgatási szervek kifelé irányuló működésén alapuló külső viszonyok túlsúlyát mennyiségileg is és minőségileg is azok adják, amelyekben az államigazgatási szerv az állampolgárok (vagy azok szervezetei) részére egyedileg meghatározott magatartásokat ír elő. Ez történhet jogosultságok megállapításában, vagy kötelezettségek előírásában. Államigazgatási jogtudományunkban ezeket nevezzük *államigazgatási hatósági aktusoknak*, melyeknek lényege az, hogy konkrét államigazgatási jogviszonyok keletkezését, módosulását, vagy megszűnését eredményezik. Maga a művelet pedig nem egyéb, mint a korábbiakban államigazgatási jogalkalmazásnak minősített cselekmény-sorozat, amikor is az államigazgatási szerv a vele függőségi viszonyban nem levő külső személyt (természetes személyt, jogi személyt, más állami szervet, gazdasági szervet, társadalmi szervezetet) érintő konkrét tényállásra alkalmazza a jogszabályban körülírt hipotetikus tényállást, s ennek eredményeképpen megszületik az *egyedi döntés*, amelynek általános jogi formája a *hatósági határozat*.⁶³

Ha igaznak fogadható el az a tételünk, hogy az államigazgatási eljárás — más eljárástípusokkal egyezően — nem más, mint szorosabb értelemben vett jogalkalmazás, illetőleg annak cselekvési rendje, akkor az államigazgatási aktusok oldaláról tekintve az *államigazgatási eljárás lényegét a hatósági egyedi aktusok kiadásának rendje adja*.

Vizsgálódásaink eredményét alátámasztják — többek között — két neves lengyel szerző idevágó következtetései is. „Fejtegetéseink egészéből kirajzolódik egy jogalkalmazói eljárás képe... egy olyan eljárásé, amelynek tárgykörét az „általános” államigazgatási jog előírásai határozzák meg, amelyek előírják az ügyek kifejezetten meghatározott kategóriáiban ezen jog területén azt a lehetőséget, hogy az államigazgatási szervek kiadjanak államigazgatási határozatokat, ún. egyedi aktusokat, amelyek címzetteik egyedi jogait és kötelezéseit határozzák meg...” írja M. Zimmermann egyik értekezésében.⁶⁴ W. Dawidowicz véleménye szerint is az államigazgatási eljárás egész fogalmi apparátusát a külső viszony szempontjából kell felépíteni, az eljárást lefolytató szerv

és az eljárás más (külső) résztvevőinek viszonylatában.⁶⁵

4. Fejtegetéseink végeredményeképpen eljutottunk az államigazgatási működés és a cselekvések szövevényében egy olyan *sajátos cselekvést igénylő jelenséghez*, amely az *államigazgatási eljárás tárgyaként* jelölhető meg. Miként a polgári eljárás tárgya a polgári ügy,⁶⁶ valamint a büntető eljárás tárgya a büntető ügy,⁶⁷ az *államigazgatási eljárás tárgya* sem lehet más, mint az *államigazgatási ügy*. Az *államigazgatási ügy pedig tartalmilag nem más, mint egy különleges társadalmi viszony, amely beavatkozásra, elintézésre vár, s ennek megoldása az egyik jogalany — az államigazgatási szerv — jogalkalmazói autoritatív döntését igényli államigazgatási jogviszony keletkeztetésének, módosításának vagy megszüntetésének célzatával*. Ez sajátos cselekvési rendben valósítható meg, s ez a különleges cselekmény-sorozat képezi az államigazgatási eljárás lényegét, *értve ezen — az eddigiek egyenes következményeképpen — az államigazgatási szervnek azt a jogalkalmazó tevékenységét, amikor egyedi kérdésekben neki hierarchikusan alája nem rendelt személyek vagy szervek részére hatósági döntéseivel jogokat vagy kötelezettségeket állapít meg, s ezek érvényesítését szükség esetén közhatalmi kényszerrel biztosíthatja*; rövidebben megfogalmazva: egyedi államigazgatási jogviszonyokat keletkeztet, módosít vagy szüntet meg. Az államigazgatási ügy fogalmának tartalmi oldalról történő megközelítés során levezetett ilyen meghatározása — bár az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvényünk tételesjogi definíciójához képest szűkebb — elméletileg nem kifogásolható. A törvény szerint ugyanis államigazgatási ügyön mindazokat az ügyeket kell érteni, amelyek intézése során az államigazgatási szerv az ügyfeleket érintő jogot vagy kötelezettséget állapít meg, részükre adatot igazol, vagy nyilvántartást végez.⁶⁸ Tehát tételesjogilag az „ügy” fogalom magába foglalja az államigazgatási szervek külső teendőinek azt — az eddigiekben nem említett — kategóriáját is, amikor az államigazgatási szerv kifelé ható cselekvése önmagában közvetlen joghatásokkal nem bír, jogviszonyt közvetlenül nem érint (ilyet nem létesít, nem módosít és nem is szüntet meg), legfeljebb majd egy ilyen célzatú eljárás alapjául szolgálhat — vagy úgy, hogy az eljárás tényállástisztázási szakában használják fel, vagy pedig sérelemre hivatkozással a jogalany az államigazgatás ilyen cselekvése ellen orvoslást kér. Ezeket a cselekvéseket nevezzük

⁶³ Az államigazgatási szervek eme külső egyedi döntései nem mindig határozat elnevezéssel és határozati formában kerülnek kibocsátásra, hozzájuk mégis ugyanolyan joghatások fűződnek. Ilyenek: a hatósági engedélyek, az adóív, a fizetési meghagyás stb. (Toldi Ferenc: i. m. 23. old.)

⁶⁴ Zimmermann, M.: Gondolatok a jogszolgáltatási eljárásról és a fél fogalmáról az államigazgatási eljárási kódexben. Emlékkönyv Kamil Stefki tiszteletére. Varsó—Vroclav, 1967., 455. old. (Lengyelül.)

⁶⁵ Dawidowicz, W.: Az állami vállalatok irányítása és az államigazgatási eljárási kódex. Panstwo i Prawo 1968. 1. sz. 85. old. (Lengyelül, kézirat fordítás a JATE Állam- és Jogtudományi Karán.)

⁶⁶ Névai—Szilbereky: i. m. 24. old.

⁶⁷ Barna—Király—Szabóné: i. m. 5. old.

⁶⁸ 1957. évi IV. törvény 1. § (4) bek-e.

közkeletű műszóval *regisztratív cselekvéseknek*; a legjellemzőbb példák ezekre az anyakönyvek vezetése és ezekből bizonylatok kiállítása, a hatósági bizonyítványok kiadásának rendje, a személyi igazolványok kiadásával kapcsolatos feladatok ellátása, a lakás ki- és bejelentéssel összefüggő teendők stb.

Megítélésünk szerint itt nincs másról szó, mint közvetve a törvény tárgyi hatályának, közvetlenül pedig az *államigazgatási ügy fogalmának fikció alapján való kiterjesztéséről*. Mint ahogyan a polgári ügy fogalmának is ismeretes szűkebb és tágabb értelmezése, ennek vagyunk tanúi jelen esetben is. A kiterjesztést pedig nem elsősorban a tulajdonképpeni ügyfogalom és a „quasi államigazgatási ügy” számos formai hasonlósága indokolja, hanem mert a regisztratív cselekvések el nem végzése vagy nem megfelelő módon történő teljesítése folytán is sérelem érheti az állampolgárokat (például születési adatoknak pontatlan anyakönyvi bejegyzése folytán választójog el nem nyérése, esetleg öröklésnél való mellőzés stb.).⁶⁹ „Az államigazgatási regisztratív cselekmények... is lehetnek jogszabálysértők... A törvényesség követelménye ezekre a cselekményekre is kiterjed.”⁷⁰ Szükséges tehát ezeknél is mindazoknak az eljárási garanciáknak a biztosítása az állampolgárok részére, amelyek egyébként a hatósági eljárásban megilletik őket a szocialista törvényesség támasztotta követelmények maximális kielégítése érdekében.

IV. Az államigazgatási eljárás fogalmának meghatározása

1. Elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor kísérletet tehetünk az államigazgatási eljárás fogalmának — lehetőleg tömör, de ugyanakkor ezen önálló eljárástípus minden lényeges vonására utaló — meghatározásához.

Még mielőtt azonban ezt megtennénk — mintegy az eddigiek összegezésésképpen —, röviden foglaljuk össze következtetéseinket, amelyek abban állnak, hogy az államigazgatási működés rendkívül összetett és változatos rendjében kizárásos alapon jutottunk el az államigazgatási eljárás fogalmi elemeihez, s ezeken belül is a leglényegesebbhez: annak tárgyához.

a) Az államigazgatási eljárásnak — mint az államigazgatási szervek meghatározott és sajátos cselekvési formájának vizsgálata során kizártuk az alábbi rész-tevékenységi formákat: — a rendelkező tevékenységet, mint a jogalkotás szférájába tartozót; — az ugyancsak összetett és sokrétű végrehajtó tevékenységnek nem állami közhatalmi eszközökkel történő igazgatási-szervező formáit; — a végrehajtó tevékenységen belül továbbá így kellett megítélünk a nem közhatalmi eszközökkel történő

tulajdonosi igazgatást, valamint felügyeleti ténykedést; — a közhatalmi jellegű igazgatásból is kirekesztettük az államigazgatásnak, mint szervezeti rendszernek a működtetésével kapcsolatos ún. belső igazgatást.

Következésképpen *maradt az államigazgatási szervek hatósági jogalkalmazói tevékenysége*, mint az államigazgatási eljárás alapját képező ténykedés.

b) Az államigazgatási eljárásnak, mint aktusok kibocsátási rendjének elemzése során az államigazgatási aktusok közül kizártuk: — a normatív aktusokat, mint államjogi szabályozás tárgyául szolgáló formát; — az államigazgatási konkrét utasításokat, mint az irányítást szolgáló, s nem külső jogviszonyokat érintő eszközöket; — méginkább el kellett tekintenünk a szervezen belüli utasításoktól, mint nem is államigazgatási jogi kategóriától.

Maradtak az *egyedi jogviszonyokra irányuló hatósági külső aktusok, rövidebben az államigazgatási jogalkalmazói aktusok, illetőleg azok kibocsátása, mint az államigazgatási eljárás célja*.

Mindkét oldalról történő megközelítésünk tehát azonos eredményre vezetett.

c) Az előzőek alapján eljutottunk az *államigazgatási eljárás tárgyának — az államigazgatási ügynek — a tartalmi meghatározásához, s ezt — a tételesjogi helyzetnek megfelelően — fikciószerűen kiterjesztettük a regisztratív cselekvések rendjére is*.

2. Végül a formábaöntés előtt el kell döntenünk, hogy a fogalom meghatározás milyen elemekre terjedjen ki. Tisztában vagyunk azzal, hogy egy olyan meghatározás, amely az államigazgatási eljárás valamennyi jellemzőjére utalna, nagyon terjedelmes lenne. Célunk tehát csak az lehet, hogy a leglényegesebb sajátosságokat és fogalmi jegyeket tükrözze az. Ezek a fogalmi jegyek vagy elemek pedig — megítélésünk szerint — a következők lehetnek:

a) *az eljárás alanyai*: a meghatározásban ki kell fejeződnie annak a lényeges körülménynek, hogy *az eljárást vezető államigazgatási szerv és az eljárásban résztvevő más személyek összehangolt és kölcsönös cselekvéseinek rendjéről van szó*; ezt nemcsak azért fontos aláhúzni, mert a tényleges helyzetnek ez felel meg, hanem azért is, mivel több szerző — egyoldalúan — csak az államigazgatási szervek tevékenykedéseként fogja fel az államigazgatási eljárást;

b) *az eljárás tárgya*: az államigazgatási ügy, amelynek meghatározása általunk is és tételesjogilag is adott;

c) *az eljárás célja*: közvetlenül *hatósági (egyedi) aktus kibocsátása és érvényesítése*, közvetve — vagy tágabban értelmezve — pedig az államigazgatás funkcióinak keretein belül *az államigazgatási jogalkalmazói feladatok betöltése*;

⁶⁹ Toldi—Pákay: i. m. 16. old.

⁷⁰ Toldi Ferenc: i. m. 32. old.

d) az eljárás tartalma: egy sajátos — eljárási — jogviszony; a meghatározásban arra is utalni kell, hogy az eljárás jogilag szabályozott rend, amelyben a résztvevő alanyokat — beleértve az eljárást vezető államigazgatási szervet is — kölcsönösen illetik meg jogok, illetve terhelik kötelezettségek, vagyis az államigazgatási eljárás — mint jogosultságok és kötelezettségek korrelációja — maga is jogviszony.

Mindezek alapulvételével tehát a mi megfogalmazásunkban az államigazgatási eljárás az államigazgatási szervnek és az eljárás más alanyainak aktív közreműködésével megvalósuló, jogilag szabályozott olyan cselekvési rend, amely államigazgatási ügy intézése során, államigazgatási jogalkalmazás keretében, hatósági egyedi aktus kibocsátása, illetőleg érvényesítése érdekében valósul meg.

Szücs István

A korkedvezményre jogosultság problémái a nyugdíjjobban

Történeti áttekintés

Az emberi lét alapvető feltétele a munka. A munkavégzéshez az ember egyre tökéletesebb eszközöket használt. Az emberi ismeretek gyarapodása következtében a fejlettebb munkaeszközök készítéséhez már fémekre és egyéb ásványi eredetű anyagok feltárására volt szükség, amelyek megteremtették a bányászat kifejlődését. A bányaművelés előrehaladása és a föld méhében rejlő kincsek felszínre hozatala az ott dolgozó emberek egészségének csökkenéséhez vezetett.

Amíg az ipar még sokáig a kézművesség keretei között maradt és a munka jellegzetesen egyéni volt, a bányászat kezdettől fogva meghaladta egy ember munkaerejét és a közösségi munka megszervezését tette szükségessé.

A bányászokat kolóniákba telepítették. Az egymásra utaltság és az együttlét, tehát nemcsak a munkában, hanem a mindennapi életben is érvényesült. A bányamunka különleges veszélyei még fokozták a közösségi szellem kialakulását. A napfény hiánya és a rendkívül nehéz fizikai munka következtében különböző ártalmak jelentkeztek, amelyek ellen megkezdődött — kezdetben primitív eszközökkel, majd egyre tudatosabb módon, szervezettebben — a védekezés. Ezért nem véletlen, hogy a társadalombiztosítás csirái első ízben a bányászoknál található meg. A bérköveteléseik fokozatosan együtt jártak a bányászokról történő intézményes gondoskodás követelésével.

A társpénztári biztosítás alap-elemeinek XV., XVI. századbeli kialakulásától azonban hosszú idő telt el, a bányászokról történő intézményes gondoskodás megvalósulásáig.

Új fejezetet nyitott a bányatársládák történetében az 1854. május 23-án kelt Osztrák Általános Bányatörvény. Mivel a bányabirtokosok vonakodtak annak végrehajtásától, rendelkezései csak hézagosan kerültek megvalósításra.

Az első világháború alatt a bányászság sorsa még nehezebbé vált, meghosszabbították a munkaidőt, bevezették a vasárnapi műszakot stb.

Az engedmények kikényszerítése hosszú évekig tartott, így csupán az 1925. évi XXXIV. tc. kihirdetésével valósult meg a bányanyugbér biztosítás viszonylagos egysége. A költségeket megosztották a társulatok, a munkások és az állam között. A társpénztárak nyugbérágazatának jogkörét és kötelezettségét végül 1927. január 1-én az Országos Munkásbiztosító Pénztár vette át.

A részletes szabályokat a 4400/1926. Eln. NMM sz. rendelet tartalmazta, amelynek hatálya a bánya-, kohó üzemekben, valamint azok melléküzemeiben foglalkoztatott dolgozókra, altisztekre és munkásokra terjedt ki. Ez a rendelet már bizonyos előnyöket biztosított azok számára, akik munkájukat egészségre káros körülmények között végezték. Rokkantsági bányanyugbér járt ugyanis — többek között — annak is, aki 60. életévének betöltésekor mint altiszt, vājár, segédvājár a rokkantsági nyugbér kiszámításának alapjául szolgáló időből legalább 25 évet földalatti munkában töltött el.

Az új rendelet csupán azokra a bányászokra terjedt ki, akik 1927. január 1. előtt is társpénztárral rendelkező üzemekben dolgoztak, nem volt azonban viszonyosság az állami üzemek társpénztárainál szerzett jogok és az általános nyugbér-biztosításában szerzett jogok egybeszámítására. A rendelet a rendkívül nehéz munkát végző, de egyéb területen foglalkoztatott dolgozók részére nem biztosított semmiféle jogot a nyugdíjra vagy nyugbérre. Az ipari dolgozók és magánalkalmazottak kötelező járadék biztosításának megvalósítására is csak két évvel később, az 1929. január 1-én hatályba lépett 1928. XL. tc.-vel került sor.

A dolgozókról való intézményes gondoskodás hiánya, valamint a szűk rétegnek biztosí-

tott szolgáltatás alacsony színvonala következtében az elégedetlenség a munkások körében nőttön nőtt.

A bányászok követelték a rájuk vonatkozó rendelkezések módosítását. Követelésük azonban csak elkésetten az 1942. március 31-én hatályba lépett 300/1942. B. M. sz. rendelettel valósult meg. Ez a jogszabály öregségi bányanyugbért biztosított azok részére, akik 55. életévüket betöltötték és mint altisztek, vájárok stb. legalább 1250 járulék hetet földalatti munkával szereztek. Ez a kedvezmény tehát a kohászokra és más egészségi ártalomnak kitett dolgozókra nem vonatkozott.

Csupán a felszabadulás után kihirdetett 222 700/1947. N. M. sz. rendelet terjesztette ki a kedvezményt azokra, akik legalább 25 évet az acél- és kohó iparban bányanyugbért biztosítottként martinkemencénél, vagy vaskohónál meghatározott munkakörben dolgoztak. Az azonos körülmények között foglalkoztatott, de bányanyugbérre nem biztosított dolgozókra még ez sem terjedt ki.

Olyan általános rendelkezés kiadására, amely valamennyi nehéz és egészségre ártalmas munkakörben foglalkoztatott dolgozóra kiterjesztette a kedvezményt, csupán 1952. január 1-én került sor az első egységes nyugdíjtörvénnyel az 1951. évi 30-as sz. tvr-tel. E jogszabály alapján felemelt öregségi nyugdíj járt a) annak a férfi dolgozónak is, aki 25 éven át föld alatti, vagy egészségre ártalmas munkakörben (munkahelyen) dolgozott és 55. életévét betöltötte; b) annak a nő dolgozónak is, aki 20 éven át föld alatti vagy egészségre ártalmas munkakörben (munkahelyen) dolgozott és 50. életévét betöltötte, végül c) annak a dolgozónak is, akinek 20 évi szolgálati ideje volt és ebből legalább 15 éven át egy légköri nyomásnál magasabb nyomású légkörben dolgozott, ha 55. életévét betöltötte.

A kedvezményezettek körét a jogszabály melléklete állapította meg. Ez azokat a munkaköröket tartalmazta, amelyek a jogalkotó megítélése szerint az emberi szervezet nagymértékű, fokozott igénybevételével járnak.

Az 1954. október 1-én kiadott második nyugdíjtörvény (1954. évi 28. sz. tvr.) a kedvezményeket a Magyar Államvasutak és a Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút mozdony- és vonatkísérő, valamint a kocsirendező munkakörben foglalkoztatott dolgozóira, továbbá a Magyar Postánál mozgó-posta szolgálatot teljesítő dolgozókra, a hajózó személyzethez tartozó gépházi dolgozókra, végül a forgalmi repülés hajózó személyzetéhez tartozókra is kiterjesztette.

A jegyzék (nomenklátúra) az egységes foglalkozási jegyzék alapján készült, és az egyes foglalkozások tekintetében hol szűkebb, hol részletesebb meghatározást használt.

A jegyzék *szűkebb* nomenklatúrája azokat a foglalkozásokat, szakmákat sorolja fel, amelyeket a dolgozók élethivatásszerűen választanak,

amelyek a többi főfoglalkozástól elkülönülnek, és folytatásukhoz általában hosszabb képzés vagy begyakorlás szükséges.

A *részletes* nomenklátúra a főfoglalkozásokat specializált alfoglalkozásokra bontotta. Az alfoglalkozások között azonban csak olyan munkaköri elnevezések szerepelnek, amelyeknek gyakorlásához számottevő betanulási idő szükséges.

A korábbi jegyzékek tehát még nem „korkezdvezményre jogosító” elnevezéssel, hanem „földalatti és egészségre ártalmas” elnevezéssel illették a munkaköröket. Ez az elnevezés nem volt szerencsés, mert az egészségre ártalmas kifejezést nemcsak a társadalombiztosítási jogszabályok használták, hanem más tartalommal a Munka Törvénykönyve is.

A Munka Törvénykönyve az egészségre ártalmas munkakörökben foglalkoztatottak részére a munka-jogviszony *tartama alatt* speciális jogokat és kedvezményeket tartalmazott (védőétel, -ital, pótszabadság stb.), amelyek tehát nem voltak azonosak a társadalombiztosítási jogszabályokban biztosított jogokkal.

Az azonos elnevezés miatt azok a dolgozók, akik a munkaviszony alatt egészségre ártalmas munkakörülményeik folytán részesültek az említett kedvezményben, joggal bízhattak abban, hogy az ilyen körülmények között történt foglalkoztatásuk társadalombiztosítási kedvezményre is jogosít. Ezért vált szükségessé az 1959. január 1-én életbelépett új jogszabály melléklete elnevezésének a megváltoztatása „korkezdvezményre jogosító” munkakörök jegyzékévé.

A korkezdvezményre jogosító munkakörben foglalkoztatottakra vonatkozó jelenlegi szabályok¹

Korkezdvezményre jogosultság

Alapvető iparágakban (bányászat, kohászat stb.) — a nehéz és veszélyes termelési folyamatokban — az emberi szervezetet olyan hatások érik, amelyek következtében különböző egészségi károsodások és foglalkozási ártalmak léphetnek fel. Az emberi szervezet bizonyos határon belül alkalmazkodni képes a munkafolyamatokhoz és körülményekhez. Abban az esetben azonban, ha valamely munkafolyamatban a káros hatás túlzott mértékben érvényesül, vagy a munka rendszeresen olyan erő kifejtést kíván, amely az elviselési határt túllépi, az emberi szervezet idő előtt elhasználódik, vagy foglalkozási ártalom következményeként megbetegszik. Az ilyen ártalmak váltják ki a korai el-

¹ Az újabb szabályokat megállapító 1972. évi 25. sz. tvr. és a végrehajtására kiadott 35/1972. (XI. 2.) M. T. sz. rendelet a tanulmány beküldése után jelent meg.

öregedést, illetve okoznak foglalkozási betegséget.

A termelés zavartalanságának fenntartása ezért megköveteli a munkaértalmak felkutatását és az ellenük való eredményes védekezést. Arra az esetre pedig, ha a preventív intézkedésekkel az egészség és a szervezet megvédeése mégsem sikerülne, gondoskodni kell a károsodást szenvedett dolgozóról. Az utóbbi célkitűzések mind eredményesebb megvalósítása a szocialista társadalombiztosítás útján történik.

A társadalombiztosításhoz való jog szoros kapcsolatban áll a munkához való joggal és a társadalom munkájában való részvétel követelményével. „A szocialista társadalom csak a munkaképes állampolgároktól követeli meg a munkát. A társadalom munkájában való részvétel követelménye és a társadalombiztosításhoz való jog tehát *egymást felváltó* intézmények; a munkavégzésének a követelménye csak addig áll fenn, amíg a dolgozó munkaképes. Ha a dolgozó öregség, baleset, megrokkánás, vagy betegség miatt egészen, vagy részben véglegesen, vagy ideiglenesen munkaképtelenné válik, a munkavégzésének a követelménye helyébe a társadalombiztosításhoz való jog lép.”²

Szocialista elveken felépülő társadalombiztosítási rendszerünk széleskörű jogosultságot biztosít azok számára, akik a társadalom iránti kötelezettségeik teljesítése során rokkanttá válnak, baleset következtében munkaképességük károsodást szenved, vagy munkakörülményeik folytán szervezetük idő előtt elhasználódik. Társadalombiztosítási jogviszonyuk alapján a dolgozók alanyi jogot nyernek ezekre a szolgáltatásokra.

A szocialista társadalmi rend a társadalombiztosítás útján is különös megbecsülésben részesíti azokat, akik a termelésben egészségre káros körülmények között dolgoznak és ezért szervezetük idő előtt elhasználódik. Ez a megbecsülés különböző kedvezményekben jut kifejezésre, mind a rokkantsági, mind az öregségi, mind pedig a hozzátartozói ellátásra vonatkozó jogosultsági feltételek meghatározásánál. Az 1958. évi 40. sz. tvr. ezeket a speciális kedvezményeket mint a „korkedvezményre jogosító munkakör”-höz kapcsolódó kedvezményeket biztosítja.

A nyugdíjtörvény minden nyugellátással kapcsolatban — így a korkedvezményes alapon járó nyugellátásokkal kapcsolatban is — meghatározza azokat a feltételeket, amelyek megvalósulása azt a joghatást vonja maga után, hogy a biztosított a nyugellátásra jogot szerez.

Az általános feltétel ebben az esetben is maga a társadalombiztosítási jogviszony, amely a különös feltételek megvalósulásával együtt a nyugellátásra való jogot keletkezteti.

Ha a nyugellátás jogalapja megvalósul, a dolgozó kedvezményes alapon alanyi jogot szerez a nyugellátásra. A feltételek megvalósulása

esetén a társadalombiztosítási szerv *köteles* — a törvény erejénél fogva — a dolgozó részére a nyugdíjat megállapítani és azt a nyugdíjas részére megfelelő mértékben folyósítani.

Amíg az általános korhatár (férfiaknál 60., nőknél 55. életév) alapján járó öregségi nyugdíj-jogosultság megszerzésének két — együttesen megkívánt — különös feltétele van: a) meghatározott életkor betöltése, és b) a szükséges szolgálati idő igazolása, a korkedvezményes alapon járó öregségi nyugdíjhoz való jog megszerzéséhez egy harmadik különös feltétel teljesülésére is van szükség. Ez a különös feltétel pedig: c) hogy a dolgozó meghatározott időn át korkedvezményre jogosító munkakörben (munkahelyen) dolgozzék.

A korkedvezményre való jogosultság szempontjából öt évi korkedvezményben részesül és ennek megfelelően — a szükséges szolgálati idő megszerzése esetében — öregségi teljes, vagy résznyugdíjra jogosult az az 55. életévét betöltött férfi, aki 25 éven át, illetőleg az az 50. életévét betöltött nő, aki 20 éven át a Minisztertanács rendeletében meghatározott korkedvezményre jogosító munkakörben (munkahelyen) dolgozott.³

Öt évi korkedvezményre jogosult az a dolgozó is, aki az öregségi teljes, vagy résznyugdíjhoz szükséges szolgálati időből legalább 15 éven át egy légköri nyomásnál magasabb nyomású légtérben dolgozott. A nyugdíjtörvény nemcsak öregségi, hanem rokkantsági nyugdíjra jogosultság szempontjából is kedvezményben részesíti azokat, akik korkedvezményre jogosító munkakörben (munkahelyen) dolgoznak, mert teljes összegű rokkantsági nyugdíjra az általános feltételeknél alacsonyabb szolgálati idő megszerzése esetén jogosultak.

Az a dolgozó, aki korkedvezményre jogosító munkakörben (munkahelyen) a teljes rokkantsági nyugdíjhoz szükséges szolgálati időt megszerezte és ezt követően folyamatosan más munkakörben (munkahelyen) dolgozik, megrokkánása esetén teljes rokkantsági nyugdíjra akkor is jogosult, ha új munkakörének és életkorának megfelelő korcsoportban a megkívánt szolgálati időt még nem szerezte meg.

Korkedvezményre jogosító idő számítása

A korkedvezményre jogosító munkakörök (munkahelyek) felsorolását a 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet I. számú melléklete tartalmazza. A jegyzékben felsorolt munkakörökben (munkahelyeken) eltöltött időt abban az esetben is számításba kell venni, ha ezt az időt az igénylő az 1929. évi január hó 1. napját megelőzően töltötte el, vagy az egyéb okból szolgálati időként nem vehető figyelembe.

A korkedvezményre jogosító munkakörben eltöltött időt — kizárólag korkedvezmény szempontjából — abban az esetben is figyelembe kell

² Weltner Andor: A magyar munkajog II, 96. old.

³ 1958. évi 40. sz. tvr. 2. § (2) bek.

venni, ha pl. 5 évnél hosszabb megszakítás, nyugellátási igény kizárásával történt elbocsátás stb. miatt szolgálati időként egyébként nem volna elismerhető. Így foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma is.

Eszerint: „A korkedvezményre jogot adó munkakörben eltöltött idő számítása szempontjából a ténylegesen betöltött munkakör, nem pedig a biztosítási kötelezettség az irányadó. A korkedvezmény alkalmazása szempontjából közböbs, hogy a korkedvezményre jogosító munkaviszonyokban öt évnél hosszabb időtartamú megszakítás van, a várományi időnek azonban épnek kell lennie, tehát a szolgálati időben nem lehet öt évnél hosszabb megszakítás.”⁴

A jegyzékben felsorolt munkakörben (munkahelyen) töltött időket az öt évi korkedvezmény szempontjából egybe kell számítani. Ha az igénylő egy létköri nyomásnál magasabb nyomású létkörben is dolgozott, de ebben a munkakörben 15 évi szolgálati idővel nem rendelkezik, az itt szerzett idejét is a jegyzékben felsorolt munkakörben eltöltött időnek kell tekinteni.

Az öt évi korkedvezményre jogosultság szempontjából a jegyzékben felsorolt munkakörben (munkahelyen) *külföldi bányában* eltöltött időt is figyelembe kell venni, ha ezt az igénylő hitelt érdemlően igazolja. Az egyébként korkedvezményre jogosító más (pl. olvasztár, cement-égető, üvegfüvő stb.) munkakörben külföldön eltöltött idő a korkedvezmény szempontjából csak akkor vehető figyelembe, ha ezt államközi társadalombiztosítási egyezmény lehetővé teszi, vagy pedig a korkedvezményre jogosító munkakörben külföldön eltöltött időt szolgálati időnek is el lehet fogadni. Ez a szabály az ideiglenesen Magyarországhoz visszacsatolt területeken eltöltött idő számításbavételére ad lehetőséget.

A honvédelmi, vagy azzal azonosnak tekintett szolgálat tartama akkor vehető korkedvezményre jogosító munkakörben (munkahelyen) eltöltött időnek, ha az igénylő a honvédelmi, vagy az azzal azonosnak tekintett szolgálatát megelőzően és követően 30—30 napon belül ebben a munkakörben dolgozott.

Folyósítási kedvezmény

Az 1966. augusztus 1-ig hatályos rendelkezések lehetőséget adtak a nyugellátás felének folyósítására, ha a nyugdíjasok nyugellátásuk után is korkedvezményre jogosító munkakörben dolgoztak. Az említett időpont után a kedvezmény csak azokat illeti meg, akik 1966. július 31-én fennállott korkedvezményre jogosító munkakörben megszakítás nélkül tovább dolgoznak.

A korkedvezmény fogalma

A nyugdíjtörvény — amellet, hogy tételes felsorolást tartalmaz a korkedvezményre joga-

sító munkakörök (munkahelyek) megjelölésére — nem tartalmazza a korkedvezményre jogosultság fogalmi meghatározását. Meg kell azonban jegyezni, hogy a munkajogi rendelkezések sem adnak pontos fogalmi meghatározást a föld alatti és egészségre ártalmas munkakörökről, munkahelyekről. Az irodalomban e problémát érintő következő meghatározásokkal találkozunk: „Egészségre ártalmasnak azokat a munkahelyeket nevezzük, amelyeken a munka huza-mosabb végzése esetén a dolgozó szervezetén káros elváltozások jelentkezhetnek. Az egészségi ártalom csak orvosi igazolás alapján számítható.” „Veszélyesnek nevezzük azt a munkakörülményt, ahol a dolgozó akár az anyag, vagy akár a gyártás technológiája miatt védőberendezéssel teljesen ki nem küszöbölhető életveszélynek van kitéve.”⁵

A korkedvezményre jogosító munkaköröket tartalmazó jegyzék a munkaköröket három tényező segítségével határozza meg. Eszerint a betöltött munkakört akkor lehet korkedvezményre jogosító munkakörnek tekinteni, ha a) a munkavégzés körülményei (pl. melegüzemben végzett munka); b) a munkahely (az iparág, illetve a munkáltató pl. kohászat és hengerészet); c) maga a szorosan vett munkakör (pl. hengerész) azonos a jegyzékben feltüntetett munkakörrel (munkahellyel), vagyis ha a betöltött munkakör mind a három szempontból megfelel a jegyzék követelményeinek.

Ha megkíséreljük a korkedvezményre jogosultság fogalmának meghatározását, akkor különbséget kell tennünk a korkedvezményre jogosultság tágabb és szűkebb értelme között. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy „korkedvezmény” alatt nemcsak azt kell érteni, amely lehetővé teszi az általánosan fiatalabb életkor alapján az öregségi nyugdíj igénybevételét.

Így a korkedvezményre jogosító munkakörben foglalkoztatottak kedvezményben részesülnek idő előtti megrokkánásuk esetén is (elhalálozásuk esetén a hozzátartozóik is) az ellátásra való jogosultság szempontjából. Ebben az esetben ugyanis kevesebb szolgálati időt követel meg a nyugdíjtörvény, mint az egyéb munkakörülmények között foglalkoztatottnál.

A korkedvezményre jogosultság fogalmi meghatározásánál abból az elvi alapról kell kiindulni, hogy a nyugdíjtörvény ezzel a kedvezménnyel a kedvezőtlen munkavégzés következtében *idő előtt elöregedett* szervezetű dolgozók társadalmilag hasznos tevékenységét kívánja utólag honorálni. A hangsúly a szervezet elöregedésén van — ellentétben a jugoszláv állásponttal —, amely az idő előtti megrokkánást hangoztatja.

Boján Spicár, a Ljubljana-i TB. Intézet vezetője egyik előadásában felvetette a kérdést, mi is tulajdonképpen az öregségi nyugdíj? „A

⁴ P. K. 849/4. sz. B. H. 1963/9.

⁵ Segédeszköz a 63 120/1963. (KGK. V. 25.) KGM. ut.-hoz 5—6. old.

nyugdíjkorhatár egyes nézetek szerint feltételezett rokkantságot vesz figyelembe és tulajdonképpen nem más, mint vélelmezett rokkantság. Ez majdnem minden biztosítási rendszer elméleti alapja. Más nézőpontból megközelítve a kérdést, feltehető: vajon a biztosítottat meghatározott idő után nem tekinthetjük-e úgy, mint aki a társadalommal szemben már teljesítette munkabeli kötelezettségét. Meghatározott munkaévek után a biztosított pihenőre térhet anélkül, hogy az előírt életkort betöltötte volna, mert a társadalomtól a gondoskodást már kiérdemelte." A jugoszláv rendszerben a biztosított kérheti a nyugdíjat férfi 40, nő 35 évi szolgálati idő teljesítése esetén akkor is, ha az általános életkort még nem töltötte be.

Véleményem szerint a jugoszláv teória elfogadása esetén — annak következetes alkalmazásával — a korkedvezményes korhatár betöltésekor nem öregségi nyugdíjat, hanem — a rokkantság bekövetkezését mintegy feltételezve — a korkedvezményes feltételeket teljesítők részére rokkantsági nyugdíjat kellene megállapítani.

Az előregedési elmélet alkalmazását, a szervezet idő előtti elkopását elfogadva, nem kerülünk ellentétbe a korkedvezményes rokkantsági nyugdíj megállapítására vonatkozó — tételes jogszabályainkban biztosított — lehetőséggel, mert az előregedés is — bizonyos értelemben — szervezeti károsodást, tehát munkaképesség-csökkenést eredményez. A kedvezményezett korhatár alapján járó nyugdíjjogosultságnak azonban mégsem előfeltétele a teljes, vagy részbeni munkaképtelenség nyilvánvaló, vagy igazolt bekövetkezése.

A szervezet idő előtti előregedése, illetve elkopása bekövetkezik olyan munkakörülmények között is — rendkívül nehéz, fizikai, egészségre ártalmas munka következtében —, amelyre a korkedvezmény nem vonatkozik.

Így a fogalmat szűkebbre kell vonni, hiszen tételes jogunk szerint valamennyi fizikai, vagy egészségre káros munkakör (munkahely) nem jogosít társadalombiztosítási kedvezményekre. Ha valamely munka legalább annyira káros és ártalmas az ember egészségére, mint a jegyzékben megjelölt munkakör és munkahely, az még nem ad lehetőséget a kedvezményes szabályok alkalmazására. A korkedvezményre jogosultság e szűkebb értelemben nyilvánvalóan csupán a nomenklatúrában felsorolt iparágakban és munkakörökben foglalkoztatott személyeket illeti meg.

A technika fejlődésének és a tudományos kutatásoknak az eredményeként mindenekelőtt létrejönnek és ezután is létrejöhetnek olyan új iparágak és ezen belül olyan munkakörök, amelyek a jelenlegi jegyzékben nem szerepelnek, de felvételük indokolt lehet.

A korkedvezmény tehát szűkebb értelemben olyan jogszabályban biztosított alanyi jog, amely a technika mindenkori állapotához mér-

ten meghatározott iparágakban a jegyzékben felsorolt munkakörökben — általában teljes munkaidőben dolgozók számára — a nagyobb igénybevétel következtében fellépő korai előregedés figyelembevételével lehetőséget biztosít az általános szabályokban megállapított életkornál alacsonyabb életkor betöltése alapján öregségi nyugdíj, illetőleg — kevesebb szolgálati idő eltöltése esetén — rokkantsági nyugdíj megállapítására. E kedvezmények általában a közvetlen termelői, vagy azzal szorosan összefüggő munkát végzőket illetik meg.

Ez az alanyi jog a társadalombiztosítás vonalán a *múltban* megvalósult feltételeken alapul. A társadalombiztosítás célja ugyanis már nem a megelőzés, hanem a már károsodott emberről való gondoskodás. Ez a gondoskodás egy szersmind a szocialista humanista felfogásnak jogszabályban realizált bizonyítéka.

Összehasonlítás egyes külföldi nyugdíjrendszerekkel

A magyar társadalombiztosítási rendelkezésekhez hasonló megoldásokkal több szocialista országban találkozunk. Ezek közül röviden a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia társadalombiztosítási rendszerét tekintsük át.

a) Szovjetunió

A szovjet nyugdíjrendszerben kedvezményes alapon jogosultak öregségi nyugdíjra: 1. a föld alatt dolgozók, az ártalmas munkafeltételek és munkahelyen dolgozók, a melegüzemi dolgozók, továbbá külön jegyzékben felsorolt termelési helyeken, műhelyekben, hivatalokban foglalkoztatottak, ha férfiak 55., nők 45. életévüket betöltötték és legalább 20 évi, illetve 15 évi munkaviszonyt szereztek; 2. az egyéb nehéz munkafeltételek melletti munkahelyen dolgozók, ha 25, illetve 20 évi munkaviszonyuk van.

A földalatti munkahelyen, nehéz munkafeltételek mellett és melegüzemi munkán foglalkoztatottak öregségi nyugdíját kedvezményes feltételek mellett és mértékben akkor állapítják meg, ha az öregségi nyugdíjhoz feltétlenül szükséges munkaviszonynak nem kevesebb, mint a felét föld alatt, ártalmas munkafeltételek mellett és munkahelyen, vagy melegüzemben töltötték el, függetlenül az utolsó munkahelyüktől.

Egyéb nehéz munkafeltételek melletti munkahelyen foglalkoztatottnak pedig kedvezményes alapon öregségi nyugdíjat akkor állapítanak meg, ha az öregségi nyugdíjhoz megkívánt munkaviszonynak nem kevesebb, mint a felét ilyen munkában töltötték el, vagy ehhez a munkához közvetlenül földalatti munka kapcsolódott, vagy az nehéz munkafeltételek melletti munka volt.

A rokkantsági nyugdíjasok akkor jogosultak kedvezményes mértékű ellátásra, ha a szükséges munkaviszonynak nem kevesebb, mint a

felét a jegyzékben felsorolt munkahelyen munkában töltötték el.

Amint az ismertetésből kitűnik, a Szovjetunió társadalombiztosítási rendszere hasonlít a miénkhez, de annál szélesebb személyi körre terjed ki.

Alapvető különbség, hogy nemcsak a föld alatti, ártalmas munkafeltételek mellett és munkahelyen, valamint melegüzemi dolgozók részére biztosít kedvezményeket, hanem — valamivel magasabb, de az általánosnál alacsonyabb feltételek előírása mellett — kedvezményben részesíti „az egyéb nehéz munkafeltételek melletti munkahelyeken” dolgozókat is.

b) Csehszlovákia

A járadék biztosítás céljai szempontjából a foglalkozásokat a végzett munka fajtái szerint három nagy kategóriába osztják:

Az I. munkakategóriába tartoznak: 1. a bányászatban a föld alatt és a mély bányákban végzett foglalkozások; 2. a repülőgépszemélyzet tagjainak, valamint a repülőgépeken repülés közben rendszeresen tevékenykedő dolgozóknak a foglalkozásai; 3. a kohókban, vagy a nehéz vegyi üzemekben végzett különösen nehéz és egészségre ártalmas munkákkal összefüggő foglalkozások; 4. a keszonmunkások és a búvárok foglalkozásai; 5. a rádióaktív nyersanyagok végső feldolgozásával összefüggő alkalmazások; 6. a bányászatban a fedőréteg alsó szintje alatt, valamint a külszíni szénbányák és a külszíni radioaktív nyersanyagbányák fedőtalaján végzett munkákkal kapcsolatos alkalmazások.

A II. munkakategóriába tartozik a többi foglalkozás, amelyekkel kapcsolatban a munkát különösen nehéz munkafeltételek között végzik.

A III. munkakategóriába tartozik az összes többi foglalkozás.

Teljes öregségi nyugdíjra annak a dolgozónak is igénye van, aki legalább 25 évig volt alkalmazásban és elérte legalább 1. 55. életévét, ha legalább 20 évig az 1—5. pontokban feltüntetett valamelyik foglalkozást végezte és ez a foglalkozás az említett életkor elérésekor tartott; 2. 58. életévét, ha legalább 20 évig a 6. pontban feltüntetett foglalkozást végezte és ez a foglalkozás az életkor elérésekor tartott.

Különböző (bányász, kohász, építőipari) szövetségek dolgozóinál, akik a szövetségben való alkalmazásuk előtt legalább 20 évig az I. munkakategóriába tartozó alkalmazásban tevékenykedtek, s akik mostani hivatásuknál fogva kötelesek rendszeresen felkeresni a bányák föld alatti munkahelyeit, alkalmazásuk időtartama az I. munkakategóriába tartozó alkalmazás időtartamának számít.

A dolgozók járadék biztosítása céljaira a foglalkozásokat a végzett munka fajtái szerint a tudomány és a technika fejlődésével, valamint a munka társadalmi jelentőségével összhangban munkakategóriákba sorolják.

Munkakategóriákba sorolásnál alapul vett szempontok: a végzett munka rendszeressége, az egyéb területen végzett munkához való viszony, a szervezetre gyakorolt hatás stb. A központi szervek a technikai haladással összhangban ügyelnek a munkafeltételek és munkamenetek káros befolyásainak korlátozására, a dolgozók biztonságára, egészségére, továbbá arra, hogy a foglalkozásoknak a munkakategóriákba történő besorolása összhangban legyen e gondoskodás elért eredményeivel.

Kedvezményben részesülnek nemcsak a termelő munkát végző személyek, hanem azok is, akik az ilyen dolgozók munkáját irányítják, ha teljes munkaidejüknek bizonyos részét (felét, háromnegyed részét) ilyen munkahelyen töltik. Kedvezményekre jogosultak továbbá a fenntartó és karbantartó munkát végző személyek is, ha egész munkaidejüknek több mint felét az említett kategóriákba sorolt munkahelyen töltik.

Különleges kedvezményeket biztosítanak azok számára is, akik a szocialista társadalom kivívásában érdemeket szereztek. Lehetővé teszi a mozgalomban eltöltött ilyen időnek másfélszeres, illetőleg kétszeres számítását.

A csehszlovák társadalombiztosítási rendszer tehát a — szovjethez hasonlóan — az öregségi nyugdíj jogosultság három formáját ismeri. Lényeges eltérés a csehszlovák megoldásban az, hogy nem tesz különbséget az egyes munkakategóriákba sorolt dolgozóknál férfiak és nők között.

c) Jugoszlávia

A jugoszláv nyugdíjrendszerben az általános nyugdíjkorhatár férfiaknál 60. év, nőknél pedig 55. év, azzal a feltétellel, hogy a férfiaknak 40 évi, a nőknek pedig 35 évi várakozási időt kell szerezniök. A férfiak 65 éves korban és a nők 60 éves korban 15 év szolgálati idő után is részesülhetnek csökkentett összegű nyugdíjban. Ebben az esetben az utolsó 5 évben legalább 40 hónapon át kell munkaviszonyban állást igazolni.

A felszabadító harcokban résztvevő férfiak 35 évi, nők 30 évi szolgálati idő után — korhártól függetlenül — jogosultak öregségi nyugdíjra.

Az egészségre ártalmas munkakörben foglalkoztatottakat megilleti az a kedvezmény is, hogy minden 12 havi munkaviszonyt 16 hónapi szolgálati időnek számítanak. Minden 3 évi ilyen munkaviszony után tehát plusz egy-egy évi szolgálati időt vesznek figyelembe és ebben az esetben a korhatár egy-egy évvel csökken, legfeljebb azonban férfiaknál 50, nőknél 45 éves korig.

A jugoszláv társadalombiztosítási rendszer az egészségre ártalmas munkakörülmények között foglalkoztatott dolgozók szolgálati idejét — az egyéb munkaterületen eltöltött időnél — magasabbra értékeli és a nyugdíj igénybevételét is

alacsonyabb életkor betöltésétől teszi lehetővé. Az ilyen munkakörben foglalkoztatottak tehát kétszeres kedvezményben részesülnek.

A jelenlegi szabályozás problémái

A korkedvezményre jogosító munkakörök jelenlegi jegyzéke már több mint 20 év óta — lényegében változatlan formában és tartalommal — van érvényben. Ezért a dolgozók és a szakszervezetek részéről rendszeresen visszatérő jogos igény a jegyzék korszerűsítése.

A hatályos jegyzékkel szemben felmerülő kifogások lényegében a következők:

1. Igazságtalannak tartják a jogosultságra vonatkozó rendelkezéseket, mivel 5 évi korkedvezményben az a férfi részesül, aki 55. életévét betöltötte és 25 éven át, illetőleg nő 50. életévét betöltötte és 20 éven át a rendeletben meghatározott munkakörben dolgozott. Aki ennek a feltételnek nem felel meg és csupán pl. — férfi — 24 évi korkedvezményre jogosító munkakörben dolgozott, semmiféle kedvezményben nem részesül. Indokolt lenne 25 évnél (nőknél 20 évnél) rövidebb idő alapján is arányos mértékű korkedvezményt biztosítani.⁶

2. A másik észrevétel az iparági megkötöttség enyhítésére irányul. A jogszabály ugyanis a mellékletben szereplő munkakörök vonatkozásában iparági hovatartozást is előír. Számos esetben a munkakör megfelelne a jegyzék elnevezésének, de a munkahely nem tartozik abba az iparágba, ahol a dolgozót ilyen munkakörben foglalkoztatják. Az iparághoz való ragaszkodás sérelmet jelent olyan dolgozók részére, akik több évtizeden keresztül azonos munkakörben voltak foglalkoztatva, de munkahelyük egy részében nem tartoztak a jegyzéken megjelölt iparághoz. Az az öntő pl., aki ezt a munkakört nem a vas- és fémiparban, hanem más iparágban tölti be, azonos munkakörülményei ellenére nem jogosult korkedvezményre, még pedig az iparági hovatartozás (irányítás) kérdésében változások történtek. Ennek következtében egyes dolgozók ugyanazon a vállalatnál, ugyanazon a munkakörben, esetleg ugyanazon munkapad mellett történt foglalkoztatásuk esetén egyszer jogosultak korkedvezményre, másszor nem. Enyhíteni kellene az iparági megkötöttség jelenleg túl szigorú szabályait.⁷

3. A technika fejlődése, a gépesítés foka, a termelési folyamatban használt új anyagok különböző tulajdonságai azokban az iparágokban is éreztetik hatásukat, amelyekre a kedvezmény jelenleg is kiterjed. Példaként említhető meg, hogy a szénbányászatban a jegyzék összeállításának időpontjában a szelőkészlet-összeállítás a következő volt: a csapat 60—70%-át vajúrok tették ki, akiknek munkáját

30—40%-os arányban különböző foglalkozású iparosok segítették. Ez az arány az elmúlt évtizedek alatt a gépesítés következtében megváltozott.

Ma már a termelés túlnyomó része nem kézi erő kifejtésével, hanem gépi erővel történik. A gépek működtetéséhez már 70—80%-ban van szükség képezett szakmunkásokra (szerelőkre, ácsokra, lakatosokra, kovácsokra stb.) és csupán a létszám 20—30%-át teszik ki a vajúrok. Megváltozott a termelékenység volumene is, amely a 20 év előtti 60—80 tonnáról csapatonként már napi 400—500 tonnára emelkedett.

A vegyipar ugrásszerű fejlődése, különböző sugárzó anyagoknak a termelési folyamatban felhasználása nem marad hatástalan a velük dolgozók szervezetére, egészségére.

Nyilvánvaló tehát, hogy egy korszerűsített, és az élet követelményeinek megfelelő jegyzék összeállításakor ezeket a változásokat figyelmen kívül hagyni nem lehet, s ezeknek érvényesülnie kell a társadalombiztosítási kedvezmények újszerű szabályozásában is. Az elkészítendő jegyzékben a technika fejlődése következtében a munkakörülményekben beállt változásokat is érvényre kell juttatni.

4. Sajnos megbízható, pontos adatok nem állnak rendelkezésre, hogy bizonyos munkahelelyen és munkakörben foglalkoztatott dolgozók egészsége milyen tartamú munkavégzés után károsodik olyan mértékben, hogy a kedvezményt részükre biztosítani kell. Nincs összehasonlítási alap a különböző munkakörben foglalkoztatott és ártalomnak kitett dolgozók egészségének tényleges csökkenése, illetőleg a csökkenést előidéző ártalmak egymáshoz viszonyítására sem. Más fajta hatás érvényesül ugyanis pl. a bányászatban, mint a kohászatban, vagy a közlekedésben. Egyik esetben a bányászoknál napfény hiánya, a földalattiság, külszín és a bányára levegője közötti hőmérsékletkülönbség, páratartalom, fokozott fizikai igénybevétel, por és gázhatások érvényesülnek, másutt a kohászatban a nagy meleg, sugárzó hő, a levegő szennyezettsége, magasfokú izommunka, a munkahelyek kedvezőtlen nedvességviszonyai, korlátozott légáramlás, a levegő szennyezettsége, ismét másutt a közlekedésben a rázkódtatás, zajártalom, különböző ideghatások stb. jellemzőek.

Úgy gondolom, hogy ezzel a kérdéssel elsősorban a munkaegészségügyi vonalon kellene foglalkozni és valamennyi korkedvezményre jogosító munkáról pontos egészségügyi nyilvántartást kellene vezetni.

5. A munkakörök azonosítása.⁷

A korkedvezményre jogosító munkakörök jegyzékének helyes alkalmazása kérdésében a nyugdíjemállapító szervek részéről kezdettől fogva felvetődött az azonosítás problémája.

⁶⁻⁷ A hivatkozott új jogszabályok az arányosítást kimondják és az iparügyi megkötöttséget sok tekintetben enyhítik és bevonják a jogosultak körébe az összes földalatti munkahelyeket.

⁸ Az új jogszabályok a munkaköröket már műszaki leírás révén határozzák meg.

Az ide vonatkozó rendelkezések szerint ugyanis a jegyzékben felsorolt és kordedvezményre jogosító munkaköri meghatározások kiterjesztően nem értelmezhetők. A jegyzék szóhasználatától eltérő megjelölésű munkakör csak abban az esetben tekinthető kordedvezményre jogosító munkakörnek, ha a) az eltérő megjelölés a jegyzékben felsorolt általános jellegű munkakörnek közelebbi, illetőleg szűkített meghatározása, vagy b) az eltérés csak az elnevezésben mutatkozik, maga a munkakör — a munkafolyamatok műszaki leírásából megállapíthatóan — a jegyzékben felsorolt munkakörrel azonos.

A jegyzékben felsorolt munkaköri meghatározásoktól eltérő szóhasználattal megjelölt munkakörben végzett munka elbírálásánál a vállalat (üzem) igazgatójától be kell kérni a munkakörben végzett munkafolyamatok részletes műszaki leírását és annak alapján kell a munkaköröket azonosítani. Ha az azonosság a vizsgálat után is kétséges, az illetékes miniszternek és a szakszervezet elnökségének meghallgatásával a SZOT TB. Főigazgatóság vezetője dönt a kérdésben.

A betöltött munkakör akkor fogadható el kordedvezményre jogosító munkakörnek, ha a munkavégzés körülményei, a munkahely és maga a szorosan vett munkakör azonos a jegyzékben feltüntetett munkakörrel, vagyis ha az mindhárom szempontból megfelel a jegyzék követelményeinek.

Ha a vállalat igazgatójától bekért vélemény alapján — amely a munkafolyamatok részletes műszaki leírását tartalmazza — az azonosítás kérdése nem dönthető el és az illetékes miniszter és szakszervezet elnökségének meghallgatásával sem lehet megnyugtató véleményt kialakítani, helyszíni vizsgálat útján állapítják meg a valóságos tényállást.

A helyszíni eljárás eredményességét nehezíti, hogy a munkakörülmények nemcsak vállalatonként (üzemenként) lehetnek eltérőek, hanem — a munkakörülmények állandó javítása, az üzem korszerűsítése folytán — idővel azonos vállalatban belül is változtak és változhattak.

Rendkívüli nehézségeket okoz a betöltött munkakör azonosítása azért is, mert a korábbi társadalombiztosítási rendelkezések szerint a nyilvántartásokon a munkakör pontos feltüntetésének nem volt különösebb jelentősége.

Hátráltatja az eljárást az is, hogy azok az üzemek, amelyekben a dolgozót annak idején foglalkoztatták, időközben nagyrészt megszűntek, a többszöri átszervezés következtében pedig a nyilvántartások megsemmisültek. Ilyen esetekben csak a régi munkatársak és — ha lehetséges — a műszaki vezetők véleményének meghallgatásával lehet az azonosság kérdését tisztázni.

A kordedvezményre jogosító munkakörökkel kapcsolatos vitás kérdések eldöntésének megkönnyítésére javaslatot tevő bizottság léte-

sült. Ez a bizottság jelenleg a SZOT döntésének megalapozottságát segíti elő.

Az általános munkaköröknek tömör műszaki leírása, a technológiai eljárás ismerete kiküszöbölne a különböző elnevezések miatt jelentkező azonosítási problémákat. Ha a munkakör üzemi szóhasználattal történt megnevezése nem is azonos a jegyzékben használt megjelöléssel, a végzett munka leírásából a munkakörök azonosítása lehetségessé válna.

6. Annak eldöntése nem egy esetben, hogy valamely munkakör jogosít-e kordedvezményre vagy sem, munkaerő-gazdálkodási megfontolásokon alapul. Példa erre a Budapesti Közlekedési Vállalat járművezetőinek kordedvezményben részesítése. Az ide vonatkozó Kormányhazroszat lehetőséget ad a más területen járművezetőként eltöltött időnek kordedvezményes munkakörként elfogadására, ha a dolgozó utoljára 10 éven át a BKV-nál járművezetőként volt foglalkoztatva.

Megítélésem szerint valamely későbbi feltétel teljesítésétől függővé tenni egy elmúlt időnek kordedvezményes idővé minősítését, nem egyeztethető össze a kordedvezmény alapelveivel. Ha a dolgozó korábbi más munkahelyen eltöltött munkakörében ténylegesen ki volt téve azoknak a hatásoknak, amelyeknek alapján a kedvezmény megilleti, szervezete károsodik, függetlenül attól, hogy később milyen ideg- és egyéb hatásoknak van kitéve. Ha pedig korábbi munkakörében ezek a hatások nem érték, ezt az időt utólagosan csak azért kedvezményezetté minősíteni, mert 10 évig a megkívánt helyen és munkakörben dolgozott, problematikusnak látszik.

7. Ha az igénylő egy légköri nyomásnál magasabb nyomású légtérben 15 évet nem töltött el, de máshol is dolgozott olyan munkakörben, ahol a kedvezmény csak 25 év igazolása esetén vehető igénybe, kordedvezményes öregségi nyugdíjra csak akkor jogosult, ha összes ideje 25 évet tesz ki. A jogszabály az időarányos összeszámításra nem tartalmaz lehetőséget.

Indokolt lenne az egy légköri nyomásnál magasabb légtérben eltöltött minden évet egy év és nyolc hónapnak számítani.⁹

8. Az irányító munkakörben (pl. a művezetőként) eltöltött idő csak akkor számít kordedvezményre jogosító időnek, ha az igénylő igazolja, hogy korábban kordedvezményre jogosító munkakörben dolgozott és irányító munkakörben napi munkaideje legalább $\frac{3}{4}$ részében olyan munkát végzett, amelynek alapján kedvezményre lenne jogosult és mindezeket a körülményeket helyszíni vizsgálat is megerősíti.

Az említett jogosultsági feltételeket nem jogszabály, hanem csupán belső ügyviteli utasítás szabályozza. Szükséges tehát a vonatkozó

⁹ Az új számítás szerint az 1 légköri nyomásnál magasabb nyomású légtérben töltött minden 30 nap 50 napnak számít.

ügyviteli utasításban foglaltakat jogszabályi szinten rendezni.

9. Gyakorlati tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egyes munkakörök nem jogosítanak kor-
kedvezményre, bár a dolgozó munkája rendki-
vüli fizikai erőfeszítést kíván, a munkavégzés
körülményei az általánosnál sokkal nehezebbek
és olyan káros hatások is érik, melynek követ-
keztében szervezete idő előtt elhasználódik.

Néhány szocialista állam jogrendszerében a
magyar nyugdíjrendszer által figyelembe nem
vett, e közbenső kategória számára szintén jo-
gosultságot biztosítanak a korkedvezményes
munkakörben foglalkoztatottakénál magasabb,
de az általánosnál enyhébb követelményekkel.
Meggondolandónak látszik e kategóriák számára
a mi rendszerünkben is bizonyos kedvezmények
biztosítása.

10. A jelenleg érvényben levő jegyzék öt-

féle ártalom szem előtt tartásával csoportosítja
a munkaköröket. Ezek a következők: — föld-
alatti munka; — sugárzó hő; — kemény, ioni-
zációs sugárzás hatása alatt végzett munka;
— legalább 1 légköri nyomásnál magasabb nyo-
mású légtérben végzett munka, és végül: — a
közlekedés területén tengely szolgáltatón vég-
zett munka.

A jegyzék korszerűsítése esetén a felsorol-
takon kívül figyelemmel kellene lenni még a —
por-, zajártalomra és — a különböző vegyi anya-
gok által okozott ártalmakra is.¹⁰

Szanyi Zoltán

¹⁰ Az új szabályozás egyes porártalmakat már fi-
gyelembe vesz, a zajártalmat foglalkozási ártalomnak
minősíti, a vegyi ártalmak figyelembe vétele azonban
eddig még nem valósult meg.

A bíró jogalkalmazása és jogtudata

1. A bíróság az államigazgatás egyik saját-
os feladatát látja el.¹ Munkája államigazgatás
politikai-államelméleti szempontból, vagy dön-
tés-szociológiai értelemben² is: szervezeti és
működési adottságai folytán, — ellentétben a
direkt jogalkotó szervekkel — elsősorban nem
reál-, hanem formális döntési folyamatokban
kapcsolódik a társadalmi összefolyamatba, — a
jog betartására létrehozott, különös végrehajtó-
hatalmi szervezet.

Ez a jellemzés nem szakjogi megközele-
tésű; a bíróság tevékenysége csak a lényegi, a
legtágabb értelemben vett államigazgatással
azonosítható.³ Ennek előrebocsátásával megál-
lapítható a bírói hatalomról, hogy az kizárólag
a törvényeknek alárendelt és közvetlenül füg-
getlen más hatalmaktól. A legáltalánosabb ér-
telemben vett államigazgatási jelleg kifejezi,
hogy a bíróság alárendelt a törvényeknek, — ha
nem így volna, államhatalmi jellegét kellene
megállapítani.

A bíróság célja a társadalmon belüli, jogi-
lag értékelhető konfliktusok kiküszöbölése; az
ellentmondások megoldása és a társadalom szer-
vezése.⁴ Feladata a konkrét peres ügyek eldön-

tése, határozatai végrehajtásának elrendelése és
biztosítása, a társadalom tagjainak mint jogala-
nyoknak befolyásolása, nevelése.

A bíróság legjellemzőbb feladata az ítélke-
zés, objektív (szervezeti és normatív) és szub-
jektív (tudati) oldalak elválaszthatatlan össze-
függésében lezajló folyamat, abból egy oldal ön-
kényes, abszolutizáló kiemelése csak torz képét
adhatja a valóságnak.

2. Sajátos módon, a polgári jogirodalom er-
re a kifogásolt esetre szolgál bőséges példával.
Montesquieu felfogásában a bíró személytelen
gép, olyan lélektelen valónak kell lennie, aki a
törvény keménységét vagy lágyágát nem mér-
sékkelheti.⁵ Ennek teljes tagadását a későbbi pol-
gári elmélet nyújtja, a bírói hatalom abszoluti-
zálásával, a bírói állam (Richterstaat) tételezé-
sével. Az USA Legfelsőbb Bíróságának egykori
elnöke, Hughes szerint „alá vagyunk rendelve
az Alkotmánynak, de hogy mi az alkotmány,
azt a bíró mondja meg”. A. T. Mason úgy véli,
hogy a bíró kormányozza az államot⁶, René
Marcic szerint pedig a bíró a jogállam fenom-
ménje, nem a kormány vagy a parlament —
mert „a bíró döntésbeli felfogása alapkérdés.”⁷

Aligha változott ennyire a két álláspont
közötti időben a bíráskodás tartalma és tech-
nikája. Az államban külön feladat a jogalkotás

¹ V. I. Lenin: Művei, 27. köt. Bp. 1952. 261. old.

² Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás
fejlődése. Bp. 1966. 493—495. old.

³ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Bp. 1971. 132.
old.; Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti
jog. Bp. 1961. 55. old.

⁴ Antalffy György—Halász Pál: Társadalom, ál-
lam, jog. Bp. 1963. 395. old.; Szabó Imre: i. m. 127—
130. old.

⁵ Montesquieu: A törvények szelleméről. Bp.
1964. I. XI. 6.

⁶ A. T. Mason: Brandeis, Lawyer and Judge in
the Modern State. Princeton, 1933. 1. old.

és a jogalkalmazás, funkciójuk is elkülönült. A különféle elméletek a tényeket a maguk módján, saját korlátaik között, elsősorban politikai célok érdekében értékelték. Ebben az összefüggésben is igen találó — mutandis mutandi — Gramsci filozófiával kapcsolatos megjegyzése, hogy a filozófusok filozófiáinak története a világnézetek megváltoztatására, a magatartási normák és a gyakorlati cselekvés megváltoztatására irányultak;⁸ törekvések inkább, mint tényelemzések. A kérdés elsősorban mint a bírói hatalom terjedelme, a bírói jogalkotás lehetőségére merült fel. Irodalma rendkívül gazdag. A probléma úgy is dimenzionált, hogy az egyes jogrendszerek, amelyekhez az elméletek kapcsolódnak, egymástól lényegesen különböznek, továbbá szövevényessé teszi azt a szociológiai, decizionista kérdéssel. Ezúttal a különböző tendenciák, mint jogi mozgalmak által a bírói jogalkalmazásról adott tételezések vázlatának elkészítésére történik kísérlet.

Visszaulva Montesquieu-re, nyilvánvaló, hogy az általa rajzolt kép a bíróról illusztráció a hatalmi ágak megosztásáról szóló tanhoz. Kimondottan politikai tanítás alkalmazása, Sollen jellegű, célja által végsőleg meghatározott.⁹ Sein jellegű igényt támaszt a történeti iskola, bár természetjogias kiindulópontja, politikai-filozófiai alapvetése olyan vetítópont, amely végsősoron alig haladja meg a montesquieu-i módszert. Tartalmi előjele azonban azzal bizonyos fokig ellentétes: eszerint az igazi jog a nép szokásaiban nyilvánul meg, az államtól függetlenül létezik, jogszabályok és bírói döntések juttatják kifejezésre.¹⁰ A jogszabály és a nép szokásjoga közti különböztetés azonban ugyanolyan politikai választóvízben keletkezett, mint a görög szofistáknál a füzisz és a nomosz. A felfogásból következik, hogy itt a bírói jogalkotás szóba sem kerülhet; a fogalomrendszerben a bíró mindig a nép szokásjogát ismeri fel és alkalmazza.¹¹

⁷ R. Marcic: *Gesetzes zum Richterstaat. Recht als Mass der Macht. Gedanken über den demokratischen Rechts und Sozialstaat.* Wien, 1957. Az elmélet újabb megjelenésére, különösen Josef Esser munkásságában, kritikai éllal hívta fel a figyelmet Révai Tibor: *A dolgozók részvétele az igazságszolgáltatásban.* Bp. 1970. 89—90. old.

⁸ A. Gramsci: *Marxizmus, kultúra, művészet.* Bp. 1967. 44. old.

⁹ Meglepő, hogy Lévy-Bruhl professzor azzal köti az igazi tudományos igényű jogtudomány kezdetét Montesquieu-höz, hogy nála véli felismerni a szociológiai gondolkodás előjeleit. Ugyanakkor a pártatlanságot, a politikai befolyásmentességet is a jogtudomány kritériumának tekinti. Montesquieu elméletében a politikai, sőt programjellegét szinte lehetetlen nem felismerni. Vö. H. Lévy-Bruhl: *Science du droit ou Juristique.* Paris, 1950. Ch. Intern. de Soc. Vol. VIII. 129. old.

¹⁰ F. K. Savigny: *System des heutigen römischen Rechts.* Berlin, 1840. I. köt. 24, 35, 41. old.; O. Gierke: *Naturrecht und Deutsches Recht.* Frankfurt A/M. 1883.; Hoffmann Pál: *A jog lényege.* Pest, 1864. stb.

¹¹ Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan.* Bp. 1905. 813—821. old.; W. Jethro-Brown:

A bírói jogalkotás kategorikus tagadásának másik gyökere a normativista szemlélet. Ebből a jogi norma oldaláról kiinduló és a normát kizárólagossá tevő nézetből adódik a bírói jogalkalmazás technikai operáció, meghatározott szillogizmusképzéskénti felfogása.¹²

Az eddig említett irányok meghaladását és tagadását a bírói jogalkotás egyre határozottabb tételezése jelentette. A 19. és 20. század elméletei a korábbi projektív filozófiai politikai alapállású és a logikai-deduktív tanítások ellentéteiként, az empiria, a funkcionalizmus, a pragmatizmus, a szociológiai, a történeti, az analitikus vagy axiológiai módszer középpontba helyezésével jelentek meg. Természetesen a nyilvánvalóan politikai megközelítés mellőzése mitsem változtatott az elméletek politikusságán, hisz bármely társadalomtudományi koncepciónak politikai éle van, akkor is, ha ezt szerzője tagadni igyekszik.

Az újabb elméletek kialakulásának impulzust adott a jogi kodifikáció is; érdekes módon a kodifikáció hiánya éppúgy táptalaj a bírói jogalkotás tételezésére, mint a kodifikáltság megléte. Az utóbbi esetben az írott joggal szembeni reakció is az az averzió, ami a bírói jogalkotás általános tételezéséhez vezet.

A folyamatban az első csapás a szokásjogot érte. A doktrina, amelyben a szokásjog kötelező erejét az állam, illetőleg a jogalkotó hallgatólagos, vagy kifejezett tudomásulvételéből, jóváhagyásából, megtűréséből meríti,¹³ még ugyanazzal a módszerrel készült, mint Savigny és Puchta elmélete, csak a tételezés más.

Egy másik megközelítésben a jog és a jogalkalmazás kérdése az állandóság és a változás ellentétéként kerül az elméletbe.¹⁴ A szabadjogi iskola szerint a törvény szükségképp csak hézagos lehet, a jogban több a hézag, mint a normative rendezett eset, s a törvény által pontosan nem rendezett esetekre — úgymond a jogviszonyok többségére — a bíró szabad mérlegelése, a szabad jog nyerhet alkalmazást.¹⁵ A tételes jog csak egy része a jogrendszernek, valójában a bírói jogalkalmazással, a bírói aktussal válik joggá.¹⁶

The Austinian theory of Law. London, 1906. 288—289., 296., 306—309., 330. old.

¹² Kitűnő elemzését adta Kiss Géza: *A jogalkalmazás módszeréről.* Bp. 1909.

¹³ K. Binding: *Handbuch des Strafrechts.* Leipzig, 1885. I. köt. 200. old.

¹⁴ B. Cardozo: *The Growth of the Law.* Yale Univ. Press, 1925. 20. old.

¹⁵ H. Kantorowicz (Flavius): *Der Kampf um die Rechtswissenschaft.* Heidelberg, 1906. 15. old.; *Fuchs: Recht und Wahrheit in unserer heutigen Justiz.* Berlin, 1908. 15—16. old.

¹⁶ O. Bülow: *Gesetz und Richteramt* Leipzig, 1885. 44—47. old. Sőt a jogszabály lényegében hiposztázis, a bíró mindegyik ítéletével új jogszabályokat alkot, törvényadta lehetőségein belül ugyanazt teszi, mint a jogalkotó; M. Rümelin: *Werturteile und Willensentscheidungen im Zivilrecht.* 1891. 29. old.; J. Kohler: *Der schöpferische Kraft der Jurisprudenz.* Ihering's Jahrbuch. 29. old.; Csiky János: *Szabadjog és szociológia.* 1935. Klny.

Az elméletek nagyobb része folyamatosan haladt a bírói döntés jogforrássá tétele felé. Tekintélyes jogi gyakorlattal rendelkező jogászok is így foglaltak állást. Holmes, az USA Legfelsőbb Bíróságának egykori bírása szerint a jog létezési területe a tapasztalat és nem a logika.¹⁷ Döntésében a bíró jogot alkot, mert az tapasztalatilag szükséges.¹⁸ Cardozo pedig — aki pályája kezdetén bíró volt — gyakorlatilag a törvényt egyenrangúvá teszi a decizióval.¹⁹

Formális logika segítségével nyert bizonyítást a jogalkalmazás „valódi” funkciója, a jogalkotás. A bírói jogalkotás kategórikus tételezése már nem egy Sollen egyszerű elvetése és nem a szokásjog tagadása, hanem — maga a jog tagadása. Eszerint a jog egysége csak elképzelés: fiktívált egység képze. A jogalkotó által kibocsátott jog csupán gondolat, az államiság fikciója, s ugyanilyen hamis fikció a bíró törvénynek való alávetettsége is: valójában a bíró alkotja a jogot. Ez a kifejtés sem kimondottan mai, de jelenleg is²⁰ hatékony, sőt továbbépül. Ez elsősorban az amerikai realista irányzatra vonatkozik.

Jerome Frank a jog reális forrásának kizárólag a bírói döntést tartja,²¹ véleménye szerint a jog kizárólag döntésekből és nem szabályokból áll. A jog érvényesülésével azonos, a jogi norma ideája mítosz a remények biztonságáról, apa-pótlék a felnőtt ember infantilis tudata számára. A bíró döntéseit nem a jogi normákra, hanem saját esztimációjára alapozza, a személyek reális szükségleteinek és a társadalomnak mint egésznek érdekei egybevetésével. A „teljesen érett bíró” reálisan dönt, a mítosz segítőereje nélkül. A századfordulói koncepció, amely Lester Ward-tól származik, hogy legyen minden törvényhozó szociológus, megfordul, a kívánalom már az, hogy legyen minden jogszabályalkalmazó szociológus. Itt kapcsolódik az elmélet Thurmond Arnold és Frank Rodell modelljéhez. Eszerint a bíró döntést hozó szakember. Éppen mert szakember, nincs szüksége jogi normákra, döntéseit kizárólag tényekre alapítja, a tények elegendő száma hozza létre a döntést.²² A bíró társadalmi betegségeket gyógyító doktor, döntései szociális döntések. Ami ehhez szükséges, a bírónak kell megalkotnia, így a jogszabály csak a világ ámítása, amelynél a pszichológusok és a szociológusok

mértékei csak jobb alternatívákat adhatnak.²³ Llewellyn professzor álláspontjában a jog általánosított jóslat arra nézve, hogy bizonyos esetben a bíróságok mit fognak tenni.²⁴

Alf Ross azzal az elgondolásával tette kétségesé a jogszabály értékét,²⁵ hogy a jogszabály logikai értelmezése önmagában lehetetlen, ahhoz meghatározó jellegű célszerűségi és szubjektív tartalmak kapcsolódnak. Értelmezése inkább értékelésnek (axiológia) tűnik, mint jogszabályértelmezésnek (interpretáció).

Más, kevésbé radikálisnak tűnő elemzések hasonló végkövetkeztetéshez jutnak. Jacques Leclercq professzor a pozitív jog fogalma helyett az explicit és implicit jog kategóriáit vezet be. Eszerint a jog a társadalom általános elismerésével elfogadott szabályokból áll — ez az implicit jog —, az állam csak megegyezés hiányában lép közbe. Kifejezett, explicit formában a jog csak a bírói döntésben jelenik meg, amelyben a bíró a társadalom által elfogadott implicit szabályokat hitelesíti.²⁶ Virally szociológiai megfontolások alapján állítja, hogy a szokás a jog igazi alapja, amelyet a bíró elismer és a jogalkalmazással joggá stabilizál.²⁷

Az egzisztencialista irány a jog megértése feltételekénti szituációból való kiindulással a norma általánosságának és érvényességének tagadásához jut el. Itt a szituáció nem valamilyen konkrét társadalmi viszony, hanem elvont, mesterséges, ontológiailag megtisztított fogalom, szubjektív elvonatkoztatás eredménye.²⁸

A különféle polgári jogelméleti irányok azzal, hogy a jogelméletet kimozdították a liberálkapitalizmus kezdetén jellemző, a jogalkalmazással kapcsolatos skolasztikus logikai nézőpontjáról, Sollen jellegű megjelenéséből, kétségkívül előbbre léptek. A jogi norma tagadásához való eljutásuk a társadalomszerkezetváltozásból, az ismeretek, eszmék társadalmi meghatározottságából szükségszerűen következett be.

Ezeknek az irányoknak tendenciája hasonló. Az elméletek egyáltalán nem épülnek egymásba, egyik nem erősíti a másikat, de egy ponton találkoznak, a bírói jogalkotás kérdésében. Módszerek és érvelések a legkülönbözőbbek lehetnek. Dennis Lloyd például azt állítja,

²³ F. Rodell: *Woe Unto You, Lawyers!* 1957. idézi J. M. Shaklar: *Decisionism*. in: *Rational Decision*. New York, 1964. 9. old.

²⁴ K. Lewellyn: *Some realism about realism*. Idézi: Kulcsár Kálmán: *A jogszociológia problémái*. Bp. 1960. 72. old.

²⁵ A. Ross: *Towards a realistic Jurisprudence*. Copenhagen. 1946. 150. old.

²⁶ J. Leclercq: *Du droit naturel á la sociologie*. Paris, 1960. I. köt. 49., 84. old. erősen emlékeztet Groschmid szokásjogi koncepciójára. Vö. *Jogszabálytan*. 242., 759., 813., 821. old.

²⁷ M. Virally: *La pensée juridique*. Paris. 1960. 16—166. old.

²⁸ Peschka Vilmos: *Az egzisztencialista jogfilozófia*. Kritikai Tanulmányok a Modern Polgári Jogelméletéről. Bp. 1967.

¹⁷ O. W. Holmes: *The Common Law*. Boston, 1881. 1. old.

¹⁸ *Southern Pacific Co. V. Jensen*. (257. U. S., 215. 221.)

¹⁹ B. Cardozo: *The Nature of the Judicial Process*. London, 1957. 10. old.; 88, 89 old.

²⁰ A. T. Wanderbilt: *Man and measures in the Law*. New York, 1949. 38. old.; R. H. Jackson: *The Struggle for Judicial Supremacy*. New York, 1941.

²¹ J. Frank: *Law and the Modern Mind*. London. 1949. 6—7., 106., 128., 222—228., 252—260. old.

²² T. Arnold: *The Symbols of Government*. 1935. 21., 46., 271. old.

hogy a bírói jogalkotás, mint a norma logikai-nyelvi értelmezéséből keletkező jelenség nem értékítélet, nem az értékek közötti választás eredménye, — éppen ez különbözteti meg a jogalkotó szervek tevékenységétől.²⁹ Kelsen professzor tiszta jogtanában pedig mindkettő akarati aktus, s mint ilyen az ítélet nem különbözik a jogforrástól, — jogalkalmazás és jogalkotás relatív kategóriák.³⁰ A találkozási pont a bírói jogalkotás kategórikus tételezése a *jogfogalom feloldásával*.

Ha a jog jóslás, mítosz, intuíció, miért lenne szilárdabb alap a jogalkalmazó? Az elméletek ellenhatásaként a bírói jogalkotás általános tételének tagadása is megjelenik a polgári jogelméletben. Eszerint a bíró, mint normaértelmező nem tulajdoníthat tetszése szerinti értelmet a szabálynak, bár a törvényhozóval szembeni alárendeltsége nem abszolút és feltétlen. A megfogalmazásban rejlő nemazanoság toleranciája Roth-Stielow kifejtésében a rend, és annak ellentéte, a rendellenesség kategóriájában helyezkedik el. A jogszabály a rend kifejezője, maga a rend a bíró számára; az attól való tudatos és indokolatlan bírói eltérés maga is rendellenesség. Ez a bíró lázadása a rend ellen, s a lázadás annak megfelelően pozitív vagy negatív, hogy a norma kifejezi-e a rendet vagy sem, de mindenféleképp lázadás, mert a bíró társadalmi szerepében a szolgálat parancsa az első.³¹

Ellentételként értékelhető az amerikai irodalomból Richard Wasserstrom álláspontja is.³² A bírói munka elemzéséből kiindulva, annak lényegét társadalmi szükségletkielégítésként jelöli meg. A bírói jogalkotás lehetőségét kategórikusan nem zárja ki, de vitatja azt a felfogást, hogy a bírói döntésnek irracionális determinatívái vannak, mert a döntések mindig határát képezi egy jogszabály vagy egy korábbi döntés, amely társadalmilag hasznos.

A Harvard Egyetem előadója Judith N. Shklar szerint a döntés nem helyezhető a jogelmélet középpontjába, és indokolatlan decizionizmusról, mint önálló ideológiáról beszélni. Decizionista szemléletűnek mondja a szabadjogi iskolát, a jogi realizmust, a hatalmi elméleteket mint politikai realizmust, az egzisztencializmust mint individualizmust. Közös vonásukként emeli ki a törvényvel, a legalizmussal való szembenállást, s azzal marasztalja el

őket, hogy „az amerikai hagyományokkal szembenálló lázadások, retrográd törekvések”.³³

3. A vázlatos áttekintés eredménye Gillespie gondolatát idézi: „az a tény, hogy rivális tudományos rendszerek léteznek, a dogma abszurditását sugallja”.³⁴ Az eddigi szűkreszabott felsorolás nem a polgári jogelmélet irányainak módszeres kritikája, — azt a szocialista jogtudomány már kitűnő munkákban kifejtette,³⁵ csupán a bíró és a bírói döntés helyének kiemelése összefüggő elméletekből. Az elméletek túlnyomó része korántsem a bírói munkát elemzi, vagy értékeli, hanem valójában azt a helyet jelöli meg, amit a teoretikus a társadalmi képben a bírónak szán, s nem a bíróra, hanem saját törekvéseire tekintettel. Természetes, hogy a bíró helye és a bírói döntés társadalmi szerepe mindig *egy* valós társadalomhoz és jogrendszerhez kötött. Nyilvánvalóan más tulajdonságú a liberálkapitalizmus társadalmi és kevésbé kodifikált jogrendszere, s az imperializmus társadalmi és kodifikált, vagy részben hagyományos precedenseken alapuló jogrendszere, azonban a társadalom szerkezetváltozása és az eltérő jogrendszerek variatív történeti létezése önmagában nem indokolja a valóban tárgyilagos jogelméleti tételezések ilyen terjedelmű eltérőségét.

Van-e Montesquieu bírójának, a hipotetikus gépembernek szubjektuma, Hughes és Mason fenoménjének állami-szervezeti realitása, milyen államban nem állami, hanem természetjogon alapuló, vagy spontán kutatásból keletkező a jogalkalmazás? Paul van der Eycken feledésbe merült elképzelése szerint a bírói munka spontán kutatás, a kész bírói döntés utólag tárgya a jogszabályok kritikájának.³⁶ Ezzel a jogszabálynak minden jelentősége megszűnt, hiszen az ilyennek vélelmezett döntést a bíró utólag Hammurabi törvényeivel éppúgy magyarázhatná, mint a hatályos joggal. Aligha hihető, hogy van olyan állam, amelynek ennyire közömbös, hogy bírósága miként alkalmazza jogszabályait. Más a teória és a valóság. Szabadjogi iskola jogelméleti irányzatként létezhetett, bíraskodásról legfeljebb „szabadjogias” értelemben lehet beszélni. Mennyiben

²⁹ J. N. Shklar: I. m. 3—17. old.

³⁴ Ch. C. Gillespie: *The Edge of Objectivity*, Princeton Univ. Press, 1960. 157. old.

³⁵ Kritikai Tanulmányok a Modern Polgári Jogelméletéről. Bp. 1963.; Kulcsár Kálmán: *A jogszociológia problémái*. Bp. 1960.; Szabó Imre: *Szocialista jogelmélet — népi demokratikus jog*. Bp. 1967.; Szabó Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon*. Bp. 1955.; Peschka Vilmos: *A modern jogfilozófia alapproblémái*. Bp. 1972.; J. Kowalski: *Funkcionalizm w prawie Ameryknskim*. Warszawa, 1961.; K. Opalek—J. Wróblewski: *Współczesna teoria is socijologia prawa w Stanach Zjednoczonych Ameryki Polnocnej*. Warszawa, 1963.; N. M. Keizerov: *Vlaszt bez buduscsego*. Moszkva, 1967. stb.

³⁶ P. van Eycken: *Méthode positive de l'inprétation juridique*. Bruxelles et Paris 1907. 133—134., 303—305. old.

²⁹ D. Lloyd: *The Idea of Law*. London, 1964. 259—261., 262. old.

³⁰ H. Kelsen: *Reine Rechtslehre*. Leipzig et Wien. 1934. 83., 88—89. old.; H. Kelsen: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, 1925. 231—234. old. és ugyanígy: B. Akzin: *Analysis of State and Law Structure*, Law State and International Legal Order. Knoxville, 1964. 5. old.

³¹ K. Roth—Stielow: *Die Auflehnung des Richters gegen das Gesetz*. 1963. 36., 198. old.

³² R. Wasserstrom: *The Judicial Decision. Toward a Theory of a Legal Justification*. Stanford et London et Oxford, 1961.

valós Leon Petraszickij intuitív bírója, vagy a személyi adottságai folytán „teljesen érett” bíró Jerome Frank konstrukciójában? Az ítélkezés közvetlen objektív oldala, a jogi normák és a jogalkalmazás szervezeti formája a feltételezett szuper-egyéniségek mellett jelentéktelen apróságokká változnak. Elképzelhető-e, hogy van olyan társadalmi osztály, vagy akár csoport is, amelyik érdekében állónak találná, hogy valóban így valósuljon meg az igazságszolgáltatás? És mennyiben látja hasznát ezeknek az elméleteknek a bíró, aki a polgári társadalomban sem látnok, vagy jó — sokkal inkább a társadalmi munkamegosztás rabja —, hanem dolgozó, s *tevékenysége nem fétis, hanem munka*. Hálás feladat volna a tételezésekkel kapcsolatos, szinte kimeríthetetlen kérdések felsorolása.

Az eddigi — kétség kívül célzatos — problemafelvetésből kitűnik, hogy különféle elméletekben fokozott jelentőséget tulajdonítanak a bírónak, számos elképzelésben szükségképp központi helyre kerül a bíró személye, *egy feltételezett bíróként*, s nem a bírói tevékenység vagy a bírói tudat vizsgálatára alapított a tételezés. A különféle elméletekben könnyen felismerhető az egyes polgári filozófiai tanítások, a *neokantiánizmus*, az *egzisztencializmus*, a *pozitivizmus*, a *fenomenológia* hatása, továbbá az elkülönült pszichológiai személyiségelméletekhez; a *freaudizmushoz*, a *behaviorizmushoz*, az *intellektualizmushoz* való kapcsolódás, — és ebben ismerhető fel az elméleti hibák gyökere is.

Tehát filozófiailag-ismeretelméletileg téves világkép alapján, lekötelve egy olyan pszichológiai személyiségmodellnek, amely egyetlen összefüggést ragad meg, amely az emberi lét egyetlen alapmeghatározottságával azonos, jogelméletileg sem érhető el valós következtetés: ezért az említett álláspontok sem a bírói munkát, sem a bírói tudatot nem ábrázolják helyesen.

4. Mindez közömbös abból a szempontból, hogy a bírói munka és annak tudati oldala lényeges kérdés a társadalmi összefolyamat szempontjából is, s annak viszonya a jogi normákhoz valós összefüggés. Elvonatkoztatással, egyfajta absztrakcióval vizsgálati témakör lehet a bírói tudat azzal a megszorítással, hogy nem az dönti el önmagában az ítélkezés lényegét és mikéntjét.

A vizsgálati dimenzió alapkérdése, hogy milyen vonatkozásban jogos a bírói jogtudatról, vagy tudatról, mint mástól különböző jelenségről beszélni. Zárjuk ki a vizsgálatból a bírónak, mint a társadalmi munkamegosztásban kialakult rétegnek tudati jelenségei elemzését azzal, hogy az elsősorban szociológiailag lehet jelentékeny, de a jogalkalmazás szempontjából nem eredményezhet karakterisztikát adó ismérvet. Ez a vizsgálati mód ugyanis a társadalmi struktúrában helyezi el a bírói réteget,

így a társadalmi osztálytudat szerkezeti felbontásának eredményét adhatja szubkultúra terjedelemben. Ebben eufunkcionális szerep juthat épp annak, ami a bírói tudat lényege.

Kiindulási alapnak a munkafolyamat tételvezető. A bírói tevékenység társadalmilag elkülönült, önálló funkcionális egész, tárgyi komponensei és viszonyrendszere strukturális felépítettségű, és ebben a megjelenésben vizsgálatra értelmes konfiguráció. Ez a társadalmi munkamegosztásban kialakult munka, mint egyfajta célszerű tevékenység, *a bírói munka sajátképisége alapozza meg a bírói tudatnak önálló analitikus egységként, s egyben a valóság objektív részeként való felfogását*.

A bírói jogalkalmazás a társadalmi összefolyamat viszonylagosan önálló része; egyfajta *létezési forma*, társadalmi szükséglet kielégítését szolgáló *munka*. A jogi norma és az ítélkezés mint bírói munka egyaránt *teleologikus* tételezésekből áll; tudattól eredő célszerűségek megléte, s célmegvalósulásukban *oksági* sorokat hoznak működésbe. A társadalom, mint létezési forma, mint társadalmi összefolyamat *lényegében* nem objektív célkövetés, hanem sajátos belső törvényszerűségek által meghatározott *oksági* folyamat. Általánosságban már erre alapítottan tételvezető a cél és célmegvalósulás egybevágóságának kizárása, a norma előírásának és ítélkezésbeni érvényesülésének a megfelelésen belüli azonossága és az egybevágóságbeli nem-azonossága. Ehhez képest az ítélkezési folyamatban jelentékeny a tudati oldal, de nem választható el az objektív oldalról, így a célmegvalósulás oksági természetétől. A két oldal *dialektikus* kapcsolatában történő folyamat a bírói munka, mint meghatározott *tudati újratermelés*.

A bírói jogalkalmazás olyan társadalmi gyakorlati helyzet, amely a bíró tevékenységének feltételeiben nyilvánul meg, *pszichológiai struktúrája* ennek az emberi *tevékenységnek a struktúrájától függ*. Ehhez képest a bírói tudat olyan tudattartalmak összessége, amely az objektív valóságot az igazságszolgáltatás folyamatában tükrözi.

Meghatározó összefüggései a *tevékenység*, a *társadalmiság*, a *tárgyiság* és a *történetiség*.

Gerincét egy tudatforma, a jogtudat képezi, a bírói tudat azonban mechanikusan nem azonosítható a jogtudat egy megjelenési módjával. Itt az aktív tükrözés és viszonyulás vetítőpontja a jogtudat, mint jogi ideológiai és pszichológiai elemek egysége, — a tükrözés módja azonban nem zárja ki más tudatformák egyidejű bekapcsolódását. Erre a lehetőséget épp a bírói munka társadalmi célszerűségi eleme adja. Ezzel a feltétellel elfogadható a bírói jogtudat megjelölés, amelyben az aktív tükrözés és viszonyulás megismerő, értékelő és akarat elemekben nyilvánul meg.

A bírói jogtudat nem a bírók egyéni jogtudatának mechanikus, matematikai összessége.

Az állandó bírói gyakorlat³⁷ — vagyis az ítékezés teljes volumene tartalmának egyöntetű, általános változása nem egyes bírák, hanem a bírák tevékenységének módosulását jelenti, és egyben a bírói tudat mozgását, megismerő, értékelő és akarati elemei dinamizmusát mutatja.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy lényeges a bírói tudat rendszerbeli elhelyezési módja. Törvényt és jogtudatot — beleértve a bírói jogtudatot is — nem lehet egymással antipólusként szembeállítani, egyiket a másikkal szemben kijátszani. A jog, mint a társadalmi viszonyok szabályozója a jogtudaton keresztül és annak segítségével működik,³⁸ az előbb mondottak is épp ennek a működésnek egy módját jellemezték.

Itt két lényeges kérdés merül fel. Egyrészt a bírói jogtudat miként integrálódik a jogba, hogyan alkot azzal egységet, másrészt miképp épül be az egyes bírák tudatába, hogyan jelenik meg az egyéni bírói jogtudatban.

Az első összefüggéssel kapcsolatban nem közömbös, hogy a jogtudatnak, mint társadalmi tudatformának viszonylagosan önálló szektora a bírói jogtudat. Az osztály-tudat kategóriájában ez az uralkodó osztály jogtudatának megfelelő, de azzal nem egybevágó része. Objektív, viszonylagosan önálló létezésének alapja társadalmi műveleti-funkcionális, állandósult meglétsége; ebben a minőségében a társadalmilag uralkodó jogtudat egyfajta hordozója. Az ítékezés tömeges folyamatában a jogalkalmazás mint egyedi viszonyok tömege és *annak általánossága* realizálódik, ezért a bírói jogtudat vonatkozási tárgya nem egyediség, hanem *meghatározott terjedelmű általánosság*. Ez az általánosság képezi a reális alapját annak, hogy a jog működése biztosított legyen abban az értelemben is, hogy a norma történeti korlátai miatti stabilitása és a társadalom állandó mozgása összhangban álljanak.

5. A második összefüggéssel kapcsolatban lényeges, hogy a bíró egyéni tudata és jogtudata társadalmi tudat abban az értelemben, hogy társadalmi jelenségekkel áll összefüggésben, továbbá a társadalmi tudat egy megjelenési módja, mert a tudatformák hordozója az ember; olyan jogtudati vonatkozás, amely az individuális tudatban nyilvánul meg.

A bírói jogtudat általánosságának egyedi megjelenési módja a bíró egyéni jogtudata. Semmiképp sem egyszerű redukció a bírói jogtudatból, mint ahogy az sem redukció az uralkodó osztály jogtudatából.

Az egyéni tudattartalmak az agy működéséhez kötöttek; csak ennek a tudati szektornak van konkrét fiziológiai-szomatopszichológiai

alapja. Ez nem jelenti azt, hogy más tudati szektorok — egy társadalmi réteg, osztály tudata, vagy a társadalmi tudat hipotetikusan léteznének, hiszen objektív meglétük társadalmi-történeti hatásaikból is tapasztalható evidencia.

Ehhez képest az *individuális tudat* megjelenés *több, eltérő jelentésű kategória* kifejezésére szolgál, ebben a tulajdonságában bővebb fogalom, mint az osztálytudat, vagy a bírói jogtudat. Egyrészt az egyénnek az objektív valóság fogalmi tükrözése, továbbá ezen az aktív tükrözésen túl ahhoz való viszonyulása is, másrészt annak eredménye, különös módon kialakított képmás, továbbá a tudati megismerés eredménye. Jelenti az egyén pszichikumát és a pszichikum folyamatait is. Ezek az alternatívák egységet képeznek, egymásra tekintetteliek, egyik kiemelése a többiek megszüntetve-meghagyása.

Mindez irányadó az egyéni jogtudatra is. A bíró individuális tudatában sem a megismerés eredménye és annak következményei, sem a személyiségdinamika nem független azoktól a helyzeti hatásoktól, amelyben a bírói tevékenység lefolyik. A tevékenység feltételei, a társadalombaniség, s ezen belül a problemahelyzet általánosan meghatározott; a szervezeti, működési és anyagi jogi szabályok limitációjában célirányuló lépéseknek kell érvényesülniük, de nincs kizárva a véletlenszerű lépések lehetősége sem. Ezek a feltételek elkülönült, funkcionális rendbe kényszerítik a bíró cselekvésének külső lefolyását és belső viselkedését, vagyis belső cselekvését (fakció) a gondolkodást, figyelmet, emlékezést stb. és egyéb belső lélektani mozzanatait (akció), az emóció, az ösztön, a drive, a motiváció stb. jelenségeit.

Éppen ezek a körülmények alapozzák meg a bírói egyéni jogtudat vizsgálatának létjogosultságát, a jogtudatfogalom mindegyik aspektusában. Az eddigiekből következik, hogy a bíró individuális jogtudatában olyan mozzanatok, elemek is szerepelnek, amelyek tárgyiségükönél fogva *csak* individuális tudattartalmak lehetnek. Ilyen személyiségi tartozék a jellem, a vérmeleglet stb. vagy a személyhez kapcsolódó intuíció.

Mindezek a mozzanatok és aspektusok valamiképp meghatározók a bíró egyéni jogtudatában, és ebben a minőségükben áttevődve megnyilvánulnak külső tevékenységében, viselkedésében, ítélezési munkájában is. Mint hogy az egyes bírák döntései nem egyszerű összegződésben adják az ítékezés folyamatát, és a bíró individuális jogtudata tartalmában és terjedelmében nem azonosítható a bírói jogtudat általánosabb kategóriájával, nyilvánvaló, hogy összefüggések elméleti tétélezésében szükséges a bírói jogtudat és az individuális bírói jogtudat megkülönböztetése, és ebben a különbözőségben való operacionális használat. A kifogásolt polgári elméletek, amelyek a jogi

³⁷ A jelenség megnevezése valójában ellentmondásos, éppúgy kifogásolható, mint a „formátlan szerződés” kifejezés.

³⁸ *Antalffy György: A jogalkotás és a jogalkalmazás állam- és jogelméleti vonatkozásairól. JK. 1969. 500. old.*

norma tekintélyének kétségbevonása jegyében keletkeztek, a jogalkalmazást mint egyes bírók egyedi tevékenységét szemlélik, így már ezért is, a jogtudat oldaláról nézve, helyességük kétséges. A személyhez kötöttség folytán az egyedi kategóriájába tartozó jellem, intíció stb. nem azonosítható a jogtudatforma egy magasabb, különös kategóriájával a bírói jogtudattal, s még kevésbé azonosítható az általánossal, az uralkodó társadalmi jogtudattal.

Az eddig elmondottak a bírói jogtudattal kapcsolatban természetesen legfeljebb módszertani vázlatként, és nem kifejtésként foghatók fel, — „amit ismerünk általában, attól, hogy ismerős, még nem valami ismert”.³⁹ Mai

³⁹ G. W. F. Hegel: Phänomenologie des Geistes. Leipzig, 1937. 28. old.

ismereteink mellett könnyen belátható az individuális tudattal kapcsolatban, hogy *fiziológiailag* ismeretlen az egyén tudatának és viselkedésének viszonya, és megnyugtatóan nem tisztázott az a mechanizmus sem, amellyel az egyén tudattartalmai létrejönnek. A problema megoldása természettudományi feladat. A kérdés társadalomtudományi oldala lényegesen kedvezőbb képet mutat; ismeretes a viselkedések társadalmiságának lényege, lefolyásuk módja, oka. Ezek az ismeretek a már elért természettudományos eredményeken is nyugszanak. Nyilvánvaló, hogy a természettudományos megismerés előrehaladása nem lesz hatástalan a társadalomtudományi, — így a jogtudatról való ismeretekre sem.

Tamás András

Werbőczi jogelvei és a parasztság röghöz kötése 1514-ben

Werbőczi a Tripartitum második, Magyarország általános jogaival és szokásaival foglalkozó részének az elején leszögezi, hogy törvények csak a fejedelem és a populus, a nép közmegegyezésével hozhatók. (Trip. Part. I., Tit. 30.) Rögtön utána siet kijelenteni, hogy a populus elnevezésen e vonatkozásban csupán a főpapok, főurak és az egyéb nemesek értendők, a nem-nemesség: a plebs azonban nem. Ebből viszont következik, hogy Werbőczi: 1. valahányszor a populus kifejezést használja, e megnevezésen mindannyiszor a kiváltságosok összességét érti; 2. mind a *törvényhozás* faktorának, mind pedig — és ez nagyon lényeges! — a *szokás* illetékes kialakítójának a plebs kizárásával egyedül a nemességet ismeri el.

A Tripartitum bevezetőjében egy másik nagyhorderejű elvet is rögzít Werbőczi. Eszerint az általános törvény hatálytalanítja a korábban érvényesülő *szokást*; ha azonban később a törvénnyel ellenkező szokás keletkezik, akkor a *törvény* veszti erejét, hiszen — ezt szükségesnek tartja Werbőczi külön is hangsúlyozni — a populusnak törvényt alkotni és szokást bevezetni egyaránt joga van. (Trip. Prol. Tit. 13.) E logikusnak ható állásfoglalás, amint a további okfejtésből kitűnik, valójában csak látszólag tesz egyenlőségi jelet szokás és törvény közé.

Werbőczi ugyanis először azt deklarálja, hogy a szokás ésszerű törvény ellenére is lehet ésszerű. Azután kijelenti, hogy a szokás bevezetésére még akkor is elegendő 10 év, ha e szokás szemben áll a polgári joggal, vagy — ahogy ezt a Tripartitum egy másik, már érintett helyén

más vonatkozásban kiemelte — a törvénnyel. Végül kinyilvánítja, hogy a szokás kialakulásához, azaz joggá emelkedéséhez még a szokás alapját jelentő azonos cselekvések és eljárások ismétlődése sem feltétlenül szükséges, hiszen egyetlen cselekvésből is eredhet szokás, mert a szokást nem a cselekvés, hanem a populus — értsd most már: a nemesség — hallgatólagos egyetértése vezeti be (Trip. Prol. Tit. 10.). Ha e kialakult szokás általános, akkor a törvényt egészében érvényteleníti; ha viszont csupán helyi szokásról van szó, akkor e szokás mindössze ott hatálytalanítja a törvényt, ahol maga a szokás gyakorlatban van (Trip. Prol. Tit. 12.).

Werbőczi gondolatmenetében és végkövetkeztetéseiben lehetetlen nem észrevenni, hogy a szokásnak a törvénynél nagyobb erőt kíván tulajdonítani. Olyan korban tekinti a szokást szinte elsődleges jogforrásnak, amikor annak e korábban kétségtelen szerepe a törvény megjelenésével már jórészt anakronisztikussá változott. Teszi ezt Werbőczi — egyébként Tripartitumának egészével teljes összhangban — a középrenidő nemesség országos és helyi érdekeinek megfelelően, annak képviselőitében. Közismert: e közép-nemesség éppen Werbőczi korban vívja nagy csatáját azért, hogy a nagybirtokosokkal szemben minél nagyobb részt hódítson el magának a hatalomból. A küzdelmet országos szinten és megyei keretekben egyaránt folytatja. Az eredmény azonban a megyékben gyorsabb, biztosabb és mihamar annak a megyei autonómiának megszilárdulásához vezet, amelyben e nemességé lehet és lesz is a vezér-, sőt

eldöntő szerep. Az országgyűléseken már nehezebb a dolga. Ott jobban érvényesülhet vele szemben a főrendek országos összefogása. Sőt sikerei is ingatagabbak. Az uralkodó, ha érdekei a főurak szövetségét diktálják neki, meggátolhatja, hogy a nemesi kívánatok törvénnyé váljanak, illetőleg elősegíti, hogy meghatározott kérdésekben a főurak akarata kerüljön törvénybe.

E hátrány azonban — és ezt ismerte fel Werbőczy — legalisan ellensúlyozható, ha a szokás a törvényt is nullifikáló jog rangjára emelkedik. Ennek az elvnek alapján, mely a törvényellenes szokásra is a törvényesség pecsétjét üti, a gyakorlat függetleníthető a nemességnek nem tetsző törvénytől, mégpedig országosan és helyileg egyaránt. (Amint függetlenedett is. Csak egyetlen, témánkba vágó példát erre: a 16—17. századi urbáriumok zöme mennyiségileg korántsem azokat a jobbágyszolgáltatásokat írja elő, amelyeket az országgyűlési törvények meghatároztak.) Werbőczy elméletében tehát a szokás nem marad meg a tételes törvény hézagpótlójának szintjén, amikor a jogalkalmazásban még hasznos funkciót is betölthet, hanem úgy minősül a törvénnyel egyenjogúvá, hogy annak bármikor ellenlábasává nőhet, annak a gyakorlatban jogtiprás nélkül is fölébe kerekedhet. Más szóval: ezen elv elfogadása szinte felhatalmazza akár a nemesség egészét, akár annak helyi csoportjait arra, hogy a törvényt vele ellentétes gyakorlat meghonosításával szabotálják, vagy legalábbis arra, hogy a gyakorlatot — tételes törvény léte vagy hiánya esetén egyaránt — mind egyedi esetekben egyedi eljárás formájában, mind megyei statutum útján kötelezővé tett érvennyel, de mindenképpen jogerővel alakítsák mindenkori érdekeikhez.

Arról természetesen szó sincs, hogy a közzérendű nemesség szokásalkotó tevékenysége, illetőleg e tevékenység olyan szélsőséges formájú jogszerűségének elismerése, ahogy ezt Werbőczy körvonalazta, a gyakorlatban mindenkor és mindenben a főrendek ellen irányulna. Erre a Tripartitum szerzője se gondolt, hiszen az uralkodóosztály e két rétegének érdekei az alapvető, a leglényegesebb kérdésekben azonosak, vagy legalábbis nem ellentétesek egymással, arról nem is szólva, hogy a főnemesség ugyancsak a szokásalakításra illetékes tényezők közé tartozik.

Más azonban a helyzet a jobbágyság viszonylatában. A szokásnak, mint nemesi jognak törvényesítése legalizálhatja — és a későbbiek tanúsága szerint számtalan esetben legalizálta is — a jobbágyság további alávetésére tett országos, lokális vagy egyedi lépéseket, illetőleg az evégett alkalmazott eszközöket. Így országos törvény nélkül is jogosságot kölcsönözhet annak a gyakorlatnak, amely a jobbágy és a föld, továbbá a jobbágy, mint személy és a földesúr viszonyát illetően, akár az össznemesség érdekeinek megfelelően általánosan, akár meghatározott nemesi csoportok érdekeivel összhangban

helyileg alakul ki. Másképp fogalmazva: az a gyakorlat, amelyet a nemesség gazdasági és politikai érdekből — persze, a mindenkori körülmények által megszabott határfokkal — vezet be, Werbőczy elmélete alapján akkor sem jogtalan, ha tételes törvény nem támasztja alá.

Összegező munkájában a kérdések konkrét tárgyalásánál Werbőczy valóban hű marad a fentiekben röviden vázolt elméletéhez. Egyrészt csak azt fogadja el, illetőleg veszi át tételesen vagy gondolatilag az ország törvényeiből, ami egybevág koncepciójával, ezt azonban mindenképpen átveszi. Másrészt egyes kérdésekkel úgy foglalkozik, mint hatályos szokásokkal, holott csak ő és természetesen a mögötte állók kívánják ezeket — a megyei nemesség számára leghasznosabbnak vélt módon — szabályozni, vagy legalábbis utat nyitni az ilyen szabályozás számára. Ezzel az ideológiával és módszerrel azután a törvény és a szokás közül jogforrásként mindig az állítható előtérbe, amely az alkalmazó, tehát tágabb értelemben az uralkodóosztály, szűkebb értelemben a közép- és kisnemesség érdekeinek jobban megfelel. Sőt szokássá, és ezáltal jogforrássá minősíthetők az ilyen érdekeket szolgáló helyi kezdeményezések is. Szembeötlő példa és bizonyíték erre annak a két kérdésnek a tárgyalása Werbőczyinél, amely a jobbágyságnak leginkább húsába vágott, és amelyek mindegyike pótlólag, tehát a Dózsa-felkelés leverését követően került be a Tripartitum szövegébe. Az egyik a jobbágy személyének és földesurának viszonya, a másik a jobbágy és a föld mint termelőeszköz kapcsolata.

Werbőczy a jobbágy személyi alávetettségét rögzítő pontban egyenesen hivatkozik az előző nyárra, mint amikor a felkeléssel szerinte örök hűtlenségbe esett jobbágyok, elveszítve szabadságukat, földesuraik örökös és teljes szolgáltságába kerültek. E vonatkozásban Werbőczy egyszerűen átemeli az 1514-es törvények ama — egyébként majdnem teljes bizonyossággal ugyancsak ő fogalmazta — passzusát, amely a jobbágyság ismeretes személyi jogfosztottságát deklarálja. Ebben a kérdésben tehát *törvény* jelenti számára azt a jogforrást, amely egy kérdést elrendezett, mégpedig az adott időpontban véglegesnek hitt érvennyel. Szövegezése ugyanis olyannyira határozott, hogy eleve kizárja a rendezés ideiglenességének feltételezését.

A jobbágy és a föld viszonyát illetően azonban már nem tud Werbőczy tételes törvényre hivatkozni. A kérdést szinte mellékesen érinti, a rá vonatkozó tudnivalókat azonban oly megfellebbezhetetlen módon szövegezi, mintha közzismert és általános gyakorlatnak csupán írásos ismertetését adná. Ily módon egy rendkívül fontos kérdésben tételes törvény hiányában sokkal inkább önmagát, pontosabban Tripartitumát teszi meg az utókor számára jogforrássá, semmint az adott időpontban a szokás formájában ténylegesen is realizálódó gyakorlatot.

Pedig e vonatkozásban annak a kinyilatkoztatásnak, amely megfogalmazásával azt a látsza-

tot kelti, mintha élő szokásnak csupán magától értetődő írásba rögzítése volna, századokra szóló kihatása lett. A Tripartitum szóban forgó passzusa azt szögezte le, hogy egyrészt a jobbágy a maga haereditas-ából, illetőleg ura földjéből, akár eladás, akár hagyományozás formájában, csak munkája bérét és hasznát idegenítheti el, mert a földesúr örökössége, azaz örökjoga a haereditas felett mindig megmarad. Másrészt azt mondta ki e hivatkozott bekezdés, hogy a földesúrnak a jobbágy által egyénileg használt földeket tetszés szerint bármikor hatalma van becsáron magához váltani. (Trip. Part. III., Tit. 30.)

Bizonyítható, hogy mindez ugyancsak utólag, a Tripartitumnak a parasztfelkelés elfojtását követő revíziója után, annak kiegészítése során került Werbőczy szövegébe. Ennek részletező kimutatása helyett álljon itt két általános körülmény. Egyrészt a szóbanforgó bekezdés nem illeszkedik szervesen a végrendelkezés nélkül elhalt jobbágy vagyonának sorsát tárgyaló cím egészébe, sőt néhol szinte ellentmondás áll fenn a kettő között. Másrészt a Tripartitum egy korábbi helyén, amely a nemesi fekvőjóságnak a testvérek közt történő felosztását szabályozza (Trip. Part. I., Tit. 40.), nincs kifejezetten arról szó, hogy új nemesi kúria építésére jobbágytelek kibecsülés útján is igénybe vehető.

A betoldás sietős munkával történt, és ez egyik oka lehet annak, hogy a használt fogalmak kifejtésével Werbőczy adós maradt. Az, hogy a haereditas, amely pedig itt központi szerepet játszik, jobbágyviszonylatban is ingatlant jelent, csak a szöveg egy másik helyéből következtethető ki, ahol az ingó vagyon ellentét-párjaként jelenik meg. Homályban hagyta azonban Werbőczy azt is, hogy a haereditas a telki és a telkenkívüli állományt egyaránt felöleli-e. Végül arra sem ad magyarázatot, hogy mit jelent a földesúr földvisszaváltási jogának érvényesítése, mi indokolhatja ezt, miképpen alakulhat a földesúrhoz váltott föld használata stb.

Alapos a gyanú, hogy a szöveg nem csupán a fogalmazás utólagos volta miatt sikerült olyanra, amely a tartalom többféle értelmezésére ad módot. Az a körülmény, hogy a pótlásban kifejeződő elvek a kétértelműség ellenére is zárt logikai rendet alkotnak, a lehetséges magyarázatok közül a legszélsőségesebbet, a jobbágy számára a leghátrányosabb szándékút valószínűsíti. Eszerint viszont nemcsak a föld haszonvétele, hanem maga a föld — mint a haszonvétel alapja — a földesúrnak, mivel pedig nincs földúr nélkül, a föld egésze a földesúri osztálynak kizárólagos tulajdona; ennek folytán pedig a földesúr tetszés szerint rendelkezhet vele, azaz a jobbágyot annak használatából ki is tilthatja. Sőt, ez az álláspont tulajdonképpen azt az elvet is magában rejt, hogy mivel a föld a földesurak kizárólagos tulajdona, földesúr viszont csak nemes lehet, rusticus rendű — azaz a jobbágy — nem léphet a földtulajdonosok sorába.

Tény, hogy a Tripartitum tárgyalt passzusa, akár a fogalmazás ködössége ellenére, akár éppen emiatt, de értelmezhető úgy, mint amely nemcsak a földesúr földtulajdonra vonatkozó jogának kizárólagosságát deklarálja, következtetésképp a jobbágy tulajdonképességének hiánya ugyancsak igazolható vele, hanem a jobbágytól még a földhasználat jogát is elvitatja. És hogy valóban értelmezték így is, azt bizonyítja a következő századok joggyakorlata. Ennek ismeretében viszont nem kétséges: Werbőczy azzal, hogy kimondta, illetőleg kikövetkeztethetővé tette őket, olyan elveket ruházott fel jogerővel, amelyeknek mint cselekvésben realizálódó szokásoknak legális voltát később magával Werbőczyvel lehetett igazolni, annak ellenére, hogy a Tripartitumot a törvényesség összes kellékeivel sohasem látta el az uralkodó.

1514-ben törvény is kimondta, Werbőczy jogösszegező munkája is rögzítette a jobbágy személyének szolgaságba taszítását, költözési szabadságának megvonását. Vele párhuzamosan a Tripartitum elvileg jogossá nyilvánította a jobbágy és a föld kapcsolatának szétszakítását. A jobbágy személyi megkötését tehát azzal egyidejűleg deklarálták, hogy Werbőczy jogi alapot teremtetett a jobbágy és földje elválasztásához. Az örökös szolgaság elve a látszólagos paradoxonnal még riasztóbb tartalmat kapott: jogilag a jobbágyságnak tulajdonképpen nem röghözköttetését, hanem ura személyéhez láncolását végezték el 1514 újra nyeregbe került nemesi jogalkotói.

Mindebben kétségtelenül nagy szerep jutott az úri rend bosszúvágyának, amely e viszálygással hatalma megrendítésének szűgyénét is feledtetni akarta. A megtorlás tárgyalt formáját azonban nem egyedül a bosszú sugallta. Megválasztásában a gazdasági és társadalmi folyamatnak a középrendű nemességet közvetlenül érintő tendenciái ugyancsak közreműködtek.

E tendenciák mibenléte körül vita folyik történetírásunkban. Kétségtelen, hogy ez idő tájt Magyarországon is olyan gazdasági szükségletek, illetőleg lehetőségek kezdtek feltűnedezni, amelyeknek kielégítése, kihasználása a jobbágytartók egyes csoportjait előbb-utóbb a jövedelemszerzés, mindenekelőtt a falusi és mezővárosi jobbágyság kizsákmányolása korábbi formáinak, eszközeinek és méreteinek módosítására kezdte csábítani. Ugyanakkor a jobbágy személyi szabadságának korlátozása is, a földhöz való kapcsolatának lazítása is bizonyos földesúri rétegek előtt azon eszközök egyikének tűnt, amelyeknek bevetése e lehetőségek kihasználását — jellegük miatt — hatékonyabbnak ígérte. A csirázó gazdasági tendenciák tehát részlegesen ugyancsak a jobbágy megkötésének irányába mutattak. 1514-ben a parasztok felkelése, jóllehet menet közben a feudális társadalmi rend egészének tagadásává nőtt át, e tendenciák, pontosabban: a nyomukban jelentkező módosítások elutasítása is volt. 1514 jog-

alkotásában viszont már diadalt ültek ezek a tendenciák, anélkül azonban, hogy a valóságban is uralkodók lettek volna.

Mindaz, amit 1514-ben a jobbágy személyi jogfosztása, az örökös jobbágyság rendszerének bevezetése érdekében jogi síkon tettek, nem volt ellentétes a gazdasági-társadalmi fejlődés menetével, csak éppen megelőzte egy ilyen rendszer tényleges kialakulását. Nem általánosan uralkodó állapot kodifikálása volt ugyan, de azaz, hogy éppen azon elvek alkalmazásához biztosított legalitást, amelyek az örökös jobbágyság klasszikus rendszerének legfontosabb összetevői voltak, jogi értelemben magát e rendszert alkotta meg. A valóságos történelmi folyamat

irányát jelezte, és szinte hivatva volt előre igazolni azoknak a viszonyoknak a jogosságát, amelyeket e folyamat később a jobbágyság tekintélyes részét illetően többé-kevésbé az 1514-ben lefektetett jogelvekkel adekvát formában eredményezett. Többé-kevésbé, mert a történelemre ható, azt alakító egyéb tényezők következtében a körülmények sohasem követelték, illetőleg engedték meg e jogelvek mindegyikének teljes és maradéktalan érvényesítését. Ez azonban nem szolgálhat 1514 törvényhozóinak, köztük annak a Werbőczinek a mentségére, aki jogi eszközökkel sietett osztálya korlátlan hatalmát a jobbágy felett szentesíteni.

Varga János

||| SZEMLE |||

Oszták Nemzetközi Magánjogi Törvénytervezet

Több éves munka eredményeképpen a Zeitschrift für Rechtsvergleichung 1971. évi 3. számában közzétették Ausztriában a nemzetközi magánjogi és eljárásjogi törvény részletes kommentárral kísért, 45 szakaszból álló tervezetét. E mind fontosabbá váló jogterület kodifikációja Magyarországon is napirenden van; — érthető tehát az érdeklődés, amivel hazai szakörök a publikációt fogadták. Annál is inkább, mert a tervezet megalkotója ismert tudós, *Fritz Schwind* civilisztikában jeles múltú bécsi egyetemi tanár, az oszták összehasonlító jogi intézet igazgatója.

Schwind professzor hivatalos meghívás alapján 1972. október 25-én Magyarországra látogatott és előadást tartott oktatók, hallgatók és meghívottak előtt a Pécsi Tudományegyetemen. Előadásában az általa kidolgozott javaslat vezetőszempontjait, alap gondolatait foglalta össze, főként az Általános Részre figyelemmel. (A tervezet fejezetei: Ált. Rész, Személyi jog, Családi jog, Öröklési jog, Dologi jog, Kötelmi jog, Átmeneti és zárórendelkezések. Eljárásjogi alapelvek.)

*

Nemzetközi magánjogi jellegű néhány szakaszt már az 1811-es Optk tartalmazott, ezek azonban valójában már 100 évvel ezelőtt elagott paragrafusok voltak. 1912-ben elkészült a maga nemében koszerű, ún. Walker-féle tervezet, de nem vált törvénné s a kérdés iránt a két világháború között Ausztriában sem mutatkozott érdeklődés. 1945 után viszont az erős népességmozgás, a mindinkább összefonódó modern nemzetközi élet követelményei szembetűnővé tették az egységes szabályozás hiányát, a szétszórt rendelkezések hézagosságát s az ún. „jogállam-törvényállam” koncepció sem tűrhette tartósan a jogmagyarzat, illetve ítélezési gyakorlat ad hoc uralmát. Így vált elodázhatatlanná nyugati szomszédunknál a NMJ — kodifikálás kísérlete.

A feladattal megbízott Fritz Schwind kiindulásként nem fogadta el azt az amerikai nézőpontot, mely az alkalmazandó jog kiválasztását a „better law” jegyében messzemenően a bíróra bízta. Francia tapasztalatokat értékelve elvetette azt a módszert is, hogy nagyszámú esetanalízisből szűrjön le általános szabályokat. Szerinte a kodifikáció lényege — európai normáink értelmében az, hogy a törvényhozó általános szabályokat állítson fel, annyit, amennyi a jogszolgáltatás számára fogódzóként elegendő. A NMJ-ben pedig (fejlődéstörténeti sajátosságaira tekintettel) különösen kívánatos józan

középutat találni a túlerős törvénykényszer között egyfelől, és az amerikai álláspontra jellemző teljes joggyakorlati szabadság között másfelől. Idegen jog alkalmazása — fejtette ki az előadó — nem valaminő modoros passzió, hanem tényleges szükségesség, midőn a jogviszonyban külföldi elem mutatkozik, vagyis egy tényállás és egy bizonyos jogrendszer között összefüggés jelentkezik. A törvényhozói teendő az, hogy elveket, típusokat fogalmazzon meg a külföldi joggal felmerülő szoros vonatkozások érzékeltetésére; csak ott és akkor indokolt valamely idegen jogrendszer alkalmazása, ahol és amikor ilyen szoros nexus követeli. E Savigny-tétel konkretizálásából lerakott pilléren nyugszik a szóban forgó tervezet: a legfőbb vezérelv, amely áthatja, az „engste Beziehung” elve.

Másik alappontja a tervezetnek, hogy valamely tényállásra elvileg csak *egyetlen egy jogrendszer* szabályai alkalmazandók; kerülni kell az átfedéseket, hogy ne több, különféle jogrendszerből szőtt mixtum compositum jusson valóság-idegen módon alkalmazásra. Végül és egyáltalán, a hazai jog talajáról csak akkor távolodjunk el, ha ez a legszorosabb kapcsolat indokából feltétlenül szükséges. Am, ha nyilvánvalóan szükséges, akkor ne habozunk a megfelelő külföldi jogot igénybevenni, mégpedig olyképpen, *ahogy azt eredeti érvényessége területén alkalmazzák*. Elvi

szempont tehát, hogy az idegen jogszabály denaturálását gondosan kerüljük.

Nézeteinek előrebocsátása után Schwind professzor a tervezet általános részének egyes szakaszait elemezte, kitérve a közzétételt követő vitákra és módosításokra. Ezek során a szerző engedményt tett a minisztérium jogászainak s a bevezető paragrafusban így az utalónorma az „engste Beziehung” elé került, vagyis minden esetben a törvény által felhívott jogrendszer alkalmazandó s csak ha járhatatlan ez az út, akkor kell (szubszidiárius fokon) a legszorosabb kapcsolat elvéhez folyamodni. Ami a kapcsoláskor megkívánt tényfeltárást illeti, olyan szöveg fogalmazódott meg, hogy ez hivatalból csak akkor történjék, amikor a felek jogszabályválasztó joggal nem rendelkeznek. Viszont, ha az idegen jog alkalmazása eldöntött, akkor ennek tartalmát az Igazságügyminisztérium megkeresésével tisztázní és felhasznální hivatalból kell. Természetesen a felek közreműködése is igénybevehető, sőt, (megszívlelendő mozzanat!) a bíróság a jogtudomány képviselőitől szakvélemények beszerzéséről is gondoskodhat.

Ami a *minősítést* illeti, a megítélésre váró tényállást mindenekelőtt a belső állami jog fényköréjébe kell helyeznünk, mert csak így ragadhatunk meg egy kapcsolótényezőt s vele egy kollíziós szabályt. Ha ez sikerült, a minősítés kérdése lényegileg megoldott azon az alapon, melyet Fritz Schwind a NMJ egyik legfontosabb elvének tart, ti., hogy a felhívott jogot úgy kell kezelni, mintha az saját eredeti országában kerülne alkalmazásra, ideértve a tényálláshoz tartozó minden részkérdést, elő- és mellékkérdést is. Az osztott kapcsolásnak szerzőnk nem híve.

A *renvoi* tekintetében az előadó alapállása: megállapodni az első továbbutalásnál — a bírót korlátlan számú jogrendszer vizsgálatával nem szabad terhelni. A gondolat — viták tüzeiben — a tervezet szövegezésénél differenciálódott. Eszerint ha az idegen jog utalónormái értelmében osztrák jogot kell alkalmazni (visszautalás), ennek tárgyi jogszabályai mérvadó

(szerencsés esetben direkt, egyébként rokonmegoldásban). Ha az idegen jog egy harmadik állam jogát hívja fel (továbbutalás), akkor ez utóbbi tárgyi szabályai irányadók, kivéve ha a harmadik állam felhívott szabályai az osztrák jogra utalnak. E legutóbbi esetben ismét az osztrák anyagi jogi szabályok alkalmazandók. — Az imént jelzett alapelvet tehát itt áttöri a tervezet: a hazai jog alkalmazásának lehetőségét természetes módon nem kívánta elmulasztani.

A közrendi záradékot az osztrák tervezet is rögzíti. Ám mi kerüljön alkalmazásra a kirekesztett idegen jogtétel helyén? E kérdésre a „legszorosabb kapcsolat elve” jegyében törekszik válaszolni, amikor kimondja: elsődlegesen ugyancsak az idegen jog világához, annak „legközelebbi” tételéhez kell folyamodni, s csak másodlagosan az osztrák joghoz, annak is azon rendelkezéséhez, mely a kizárt jogszabályhoz a legszorosabb hasonlóságot mutatja. Fogas kérdésként érintette az előadó az *irányadó jog* megváltozásának problémáját. Helyes-e egyáltalán kodifikálni?! Ha igen, a jogváltozás milyen mértékben hasson ki a jogviszonyra, részlegesen, vagy a már lezárt tényállapotokra (a felek megszerzett jogaira) is? A Statutenwechsel fölötti vitákat lezárni ez ideig nem sikerült. Sokkal inkább a *jogcselekmények alakoszerűségére* vonatkozókat. E téren a *lex causae*, *lex loci* hagyományos elveit a különböző nézetek rugalmasan tették magukévá, sőt a meghatalmazás, nyilvántartás (telekkönyv, cégjegyzék stb.) való bejegyzés esetére végmegoldásként a tervezet kielégítőnek véli a nyilatkozó okiratát és hitelesített aláírását is.

A NMJ kardinális kérdése a *perszonálistatutum*. Az 1971 óta lefolytatott diszkussziók az osztrák tervezet e vonatkozásban igen módszeres szabályozással csiszolták. Természetes személyek kapcsolótényét az állampolgárságban, a jogi személyekét a főszékhelyben (Hauptverwaltungssitz) jelöli meg. A fizikai személyeknél disztinívál a többes állampolgárságnak és a hontalanok között, érvényesítve a legszorosabb kapcsolat elvét, illetve a tartózkodási hely jogát, és meghatározza a menekültek státuszát is.

A törvénytervezet Általános Rézéében kapott helyet végül a *fél-autonómia*, illetve jogválasztás témája; alkotója szerint ui. ez az intézmény széles alkalmazási körben jogosult, vagyis nemcsak a kötelmi jogban, hanem a házassági vagyoni jogban, sőt az örökjogban is. A minisztérium viszont — közrendi záradékra hivatkozva — ellenezte az örökjogra való kiterjesztését. További vitát váltott ki, hogy a jogválasztás lehetősége anyagi jogi vagy kollíziós jogi jelleggel adasék-e meg? A választás elvezethessen-e egészen a saját jog parancsoló szabályainak kikapcsolásáig? A vitázók abban megegyeztek, hogy a feleknek messzemenő (egészen semleges jogrendszerre is kiterjedő) jogválasztást kell biztosítani és közös nevezőre jutottak abban is, hogy a fél-autonómia véghatárát az *ordre public* sorompójánál kell meghúzni. De abban a kérdésben, hogy a kogens jogszabályok és a közrendi záradék között hol húzódjék a világos határ — nem sikerült megnyugtató álláspontra jutni. A tervezet egyelőre egy korlátozott kollíziós jogi fél-autonómia mellett állapodott meg.

Schwind professzor előadása hasznosan érzékeltette széles auditorium előtt, hogy miképpen kísérlék meg Ausztriában a nemzetközi magánjogi törvényalkotás problémáihoz közelebb férközni. Az előadást követően szűkebb szakmai megbeszélésre is sor került, melyen a pécsi kar oktatóin kívül a magyar Igazságügyi Minisztérium részéről Tallós József és Garai Mária főelőadók, az ELTE küldöttjeként Mádl Ferenc egyetemi docens, az ÁJI képviselőtében Sólyom László tudományos munkatárs is részt vettek. Az eszmecsere folyamán az osztrák jogtudós több felvetett kérdésre válaszolt, a jogterület hazai művelői pedig a magyar NMJ-törvénytervezet előkészületeit, egyes tartalmi vonatkozásait ismertették.

JOGIRODALOM

*Katonáné, Soltész Márta: Személyiség és jog**

A szocialista társadalmi átalakulás értelme a magántulajdon, a kizsákmányoló termelési viszonyok és az ezekhez tapadó tudati viszonyok és magatartások megszüntetése, olyan *emberi társadalom* létrehozása, amelyben minden ember kifejlesztheti sokoldalú képességeit, röviden: személyiséggé válhatik. Ez az átalakulás azonban elsősorban nem az elméletben megy végbe, hanem a valóságos embernek mindennapi tevékenységében, kölcsönös viszonyaik pozitív irányú alakulásában, tudatuk és jellemük formálódásában. A szocialista forradalmi átalakulás elválaszthatatlan a társadalom egészén belül tevékenykedő egyes ember sorsától, ugyanis ez az átalakulás a sok-sok egyén gazdasági, politikai, kulturális és tudati változását is jelenti. Bár e társadalmi változások emberi értelme, igazsága kézenfekvő; — nem ennyire az igazság érvényesítése módszerei, eszközei és konkrét feltételei megteremtésének kérdése.

Ebben a folyamatban — úgy tűnik — lényegesen többet tettünk az ez irányú gyakorlati tevékenység terén (a magántulajdon és ezzel együtt a kizsákmányoló termelési viszonyok megszüntetése, állampolgári egyenjogúság megteremtése, nagy horderejű szociális intézkedések bevezetése, az állampolgárok politikai jogainak kiterjesztése stb.), amelyet az elmélet a mai napig kellően még nem általánosított, illetve tudományosan jelentőségének megfelelően nem elemzett. Így a társadalmi fejlődés igényei és a tudományos kutatás szempontjából egyaránt aktualitással bír Katonáné, Soltész Márta monográfiája a személyiség és a jog szerteágazó összefüggéseiről, mellyel kapcsolatos tudományos elemzéssel a szocialista társadalomtudományok és a filozófia, de különösen az állam- és jogelmé-

let hosszú ideig adós maradt. A szocialista társadalomtudományi kutatásokra különös mértékben ható dogmatizmus vezetett egyebek mellett az ilyen kutatások elhanyagolásához, továbbá egyfajta „optimista” elképzelés, hogy a hatalom megragadása, a termelőeszközök társadalmisítása önmagában, automatikusan is a személyiség gazdag kifejlődését eredményezi, jöllehet ezek csak alapvető feltételek voltak.

Az utóbbi évtizedben növekvő érdeklődés mutatkozott a személyiség kutatása iránt a marxista filozófiai és pszichológiai, valamint az etikai és szociológiai irodalomban, nem kis vitát kiváltva a kutatók körében. A személyiség kérdéseivel foglalkozó jogtudományi cikkek, sőt monográfiák száma öröndetesen növekszik. Erről a témáról jelent meg 1967-ben Gerhard Haney jénai professzor könyve „Socialistisches Recht und Persönlichkeit” címmel.

Szerző monográfiája jellegében más és struktúrájában sem azonos felépítésű Gerhard Haney munkájához képest, jöllehet alapvető megállapításaik, sőt következtetéseik is egybevágóak. Haney professzor a jog és a személyiség kérdéseit alapvetően a szocialista jog nevelő funkciójának érvényesülése szempontjából vizsgálja; hogyan, milyen módon működhet közre a jog és a jogtudomány a dolgozó ember személyiséggé nevelésében. Katonáné, Soltész Márta vállalkozása az előbbieket is involválva túllép ezen a határon, amennyiben feltárja annak a társadalmi folyamatnak jogi, pszichológiai mechanizmusát, amelynek keretében vagy amelynek közvetítésével az egyén konkrét, történetileg kondicionált személyisége alakul. Másrészt azt az elméletileg elismerésre méltó igényt érvényesíti, hogy bizonyos alapfogalmakat a jogtudomány oldaláról megközelítve pontosítson, ezáltal a jog és a jogtudományok világa felé közvetítsen. Az itt tárgyalt monográfia maga is hozzájárul saját fejtegetéseivel és több vonatkozásban eredeti kutatásaival a filozófiai irodalomban jelenleg a személyiségről kapcsolatban folyó vitákhoz.

Az értekezés főcímét és a zárójelbe tett alcímét egybevetve arra

a következtetésre kell jutnunk, hogy szerző a személyiség és jog problémakörét némiképpen szűkíteni kívánta, amennyiben azt jelzi, hogy: „Fejezetek a jogelmélet köréből”. A teljességre törekvés a tudományos kutatóknál mindig dicsérendő erény. A három terjedelmes fejezetre tagolt monográfia az érintett vonatkozások nagy gazdagságát tárja fel. Mindezek mellett a téma belső egységét a kifejtés során sikeresen megőrizte még olyan részeknél is, amikor kifejezetten filozófiai, illetve filozófiatörténeti elemzésbe bocsátkozott. Ugyanis mind a személyiség fogalmával foglalkozó I. Fejezetben, mind „A filozófiai antropológia kérdésfelvetése és a jogelmélet; emberkép, emberi természet és jog” című II. Fejezetben, majd „A társadalom, egyén, jog és erkölcs összefüggését tárgyaló III. Fejezetben a fejtegetéseinek tengelyében mindvégig a személyiség és a jog áll.

I. A személyiség fogalmának kérdéséhez

I. A monográfia I. Fejezete a személyiség és a személyiség fogalma kialakulásának történeti-logikai elemzését nyújtja. A filozófiai irodalomban még a marxista szerzők körében is alapvetően kétféle felfogás alakult ki az individuum és a személyiség fogalmak jelentéséről, egymáshoz való viszonyokról. Az egyik felfogás alapján véve az individuum és a személyiség kategóriáit szinonim fogalmaknak tekinti. (I. Sz. Kon, Vojvogyin, Rubinstein, Lick József, Gerhard Haney), a másik nézet szerint a személyiség az ember egyedi létének csak különböző meghatározottságát jelenti (Gy. V. Malcov, Huszár István, Pataki Ferenc stb.). (23—33. old.) Szerző arra a lényegében Rubinstein felfogásával egyező következtetésre jut, hogy a személyiség az eleven, testi-lelki realitásában vett, társadalmilag determinált, a tudatosság és önállóság megfelelő fokán álló individuummal azonos (32. old.). A klaszszikusok munkáinak, mindenekelőtt Marx „Gazdasági és filozófiai kéziratának, A Tőke I. kötetének, valamint „A zsidókérdéshez” című munkáknak elemzése során kimutatja, hogy az individuum-egyen és a személyiség kategóriák-

* Katonáné, Soltész Márta: Személyiség és jog. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 444 p.

nak a klasszikusok azonos jelentés-tartalmat tulajdonítottak.

A személyiség fogalmának keletkezését a burzsoázia gazdasági, politikai és ideológiai fejlődéséhez kötöttén ábrázolja; a személyiség az árucserre viszonyokból, illetve az ezeket kifejező jogi viszonyokból származik, s ez a polgári társadalom egyénének jelölésére szolgáló, spekulatív terminusképzéssel alkotott fogalom (személy). (45. old.) A személyiség a jog szubjektuma, alanya, más oldalról; a személyiség attribútuma a tőkés viszonyok között a birtoklás, a tulajdon (termelőeszközök, illetve munkaerő tulajdon), az egyén legközvetlenebb létfeltételei. A személyiség filozófiai fogalmának olyan elemei, mint az egyén önmeghatározása, autonómiája, a szabad akarat, valójában a jogviszonyokban kifejtett külső magatartás absztrakciói. E fogalom belül, annak keletkezése szempontjából eltérő vonásként emeli ki, hogy míg a materialista-fiziológiai emberkonceptiója — a forradalmi francia burzsoázia emberkonceptiója —, a történelmi fejlődéstől elszigetelt egyedekben a természetileg közöst általánosítja, addig a „nézet ideológia” alkotta személyiségkonceptió ugyanezt az elszigetelt egyént a jogok és kötelességek hordozójának tekintette, és *szellemi tulajdonságait*, azaz a tudatot és akaratot absztrahálta az egyén lényegévé. (51. old.) Persze mindkét felfogásban közös volt az elvontan és elszigetelten szemlélt egyén tulajdonosként való tételezése.

Nem kerülték el a szerző figyelmét azok a társadalmi-történelmi tények, amelyeknél fogva a tőkés társadalomban az antagonisztikus osztálystruktúrából, valamint a tényleges életkörülmények eltéréseiből folyóan az ember személyisége csak korlátozott, s döntően csak formális adottság maradhatott.

2. A személyiség-fogalom fejlődésének további útját az jellemezte, hogy egyrészt a német társadalmi fejlődés sajátosságaihoz igazodva elsősorban a vagyoni viszonyok terén, a jogi személyiség és a jogképesség kategóriájában, a személyiség jogi struktúrájában, az alanyi jogok elméletében fejlődött tovább. Másrészt azonban a személyiség fogalma univerzális jelen-

tőségre tett szert abban a formában, hogy az ember szellemi lényegeként való felfogásában született újjá, Jamesnál és Maritain-nél. (52—59. old.) Ha a két fejlődési irányt leegyszerűsítetten jellemezni kívánjuk, úgy a személyiségből egyfelől merő jogi kategória, másfelől szellemi tulajdonságokat (tudat, akarat, önmeghatározás, akarat szabadság) felelő fogalom lett.

Részletesen foglalkozik Jhering, Duguit és Giorgio del Vecchio felfogásával. (59—65. old.) Ez utóbbinál különösen azt emeli ki, hogy a személyiséggé válás az egyéni akarat, az önállósulás, a szabadság és a szuverenitás, a felelősség, a szerződés lehetőségének, valamint a vagyonnal való rendelkezésnek a kiterjedésében áll. A személyiség az a képesség, hogy saját akaratunk aktuusaival határozzuk meg életfeltételeinket, jogviszonyainkat. A személyiséggé válásnak ezeket a jogi, pszichológiai és etikai attribútumait számos más szerző kiemelte a polgári jogtudományban. Amikor szerző ezeket a részlegesen pozitív elemeket ilyenként említi, indokoltan gyakorol bírálatot megállapításaik felett, amennyiben a személyiség kifejlődésének kétségkívül történelmi folyamatát az emberi társadalom gazdasági fejlődésétől, mindenekelőtt az árucserre kialakulásától elvonatkoztatottan szemlélik.

3. Georg Jellinek nevéhez kapcsolódóan a közjogi alanyi jogokról szóló elmélet ebben a vonatkozásban a marxista jogi irodalom eddig kellően nem értékelt. Kimutatja egyrészt, hogy P. Labandtól kezdődően, döntően azonban Jellinek-nél a személyiség jogi- és tegyük hozzá szociológiai felfogása új aspektust helyezett előtérbe, nevezetesen az állam és az egyén változó viszonyát. (97—107. old.) Filozófiai szempontból már Hegelnél megjelenik az az alapgondolat, amely az embert, az alattvalót, a polgárt alárendeli az állam alkotta általános akaratnak, ilyképpen az egyén az államhatalom, illetve az állam pusztá eszközévé válik. Jellinek azt hangsúlyozta, hogy az államnak joga és hatalma van ahhoz, hogy diszkrimináljon polgárai között, amely az államnak egyfajta önkorlátozását jelentené. De azt is jelenti, hogy a személyi-

ség közjogi kategóriává válik, azaz a személyiség nem valamely létező személyt, hanem *annak állami státusát* jelenti. — E vonatkozásban a személyiségre vonatkozó „német ideológia” ellenkezőjére fordul; amennyiben a személyiségnek a liberálkapitalizmus szakában kidomborodó aktív szerepét egy passzív (alávetettségi) státusra váltja át, amely kizárja az egyén önmeghatározását. Más formában tehát az a hegeli gondolat ismétlődik, mely szerint az egyén az államban és az állam által létezik, érheti el szabadságát és kiteljesedését.

Aligha vitatható másfelől, hogy a személyiség történelmi kialakulása — ha sok-sok ellentmondáson keresztül is —, az emberek jogi értelemben vett személyisége elismerésének kiterjedésében, az embert mint jogilag elismert személyt megillető alanyi jogok fajtáinak és terjedelmének bővülésében is tükröződik. (105. old.) Az Allgemeine Staatslehre-ben Jellinek ezt a gondolatot az államok történelmi tipizálásának felosztási elvévé teszi, s így különböztet ókori-keleti, hellén, római, középkori és modern típusok állama között. Az alanyi jogok különböző fejlődési szakaszainak más-más államtípus felel meg, bár marxista szempontból nyilvánvaló, hogy mind az állam típusát, mind pedig az alanyi jogot, a jogi személyiség fejlődési szakaszait, szintjeit a termelési mód történetileg kialakult alakzatai határozzák meg. Szerzőnk ráirányítja a figyelmet olyan irányú kutatás szükségességére, amely a jogfejlődés fogalmát differenciáltabban felfogva, annak lefolyásáról ilyen vonatkozásban is teljesebb képet adna.

4. Tárgyalja azokat a II. világháború utáni kísérleteket, amelyek a személyiség jogi védelmének pozitív jogi, ezek között az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányában, valamint számos állami alkotmányban történő deklarálására irányult. Egyet kell értenünk szerzővel abban, hogy a személyiség védelmének pozitív jogi garanciái a tőkés társadalomban csak nagyon korlátozott értékű eredményeket hozhatnak, különösen a dolgozó tömegek vonatkozásában. A személyiség fejlesztése a tőkés társadalom társadalmi rend létfel-

tételeibe ütközik, s ennek feloldására csak a tőkés társadalom antagonisztikus strukturájának megszüntetése, s a szocialista társadalom megteremtése lehet az egyetlen reális út.

A személyiség jogainak deklarálása — ha ellentmond a társadalmi viszonyoknak — formális jog marad, s így formális kategória lesz maga a személyiség is. A tőkés társadalomban a személyiség jogi védelme sokszor emlékeztet H. von Kleist, Kohlhaas Mihályának sorsára, aki mindaddig sikertelenül kereste az alanyi jogainak védelmére alkalmas bírói fórumot és eljárást, míg maga vált saját jogainak személyes áldozatává. Ezt az irodalmi példát maga Jhering is a „Kampf um das Recht” című előadásának vezérlő gondolatává tette. Kézenfekvő az a következtetés is, amelyet a szocialista jogelmélet számos művelője is aláhúzott, hogy az igényként érvényesíthető jogosultságok tekinthetők alanyi jogoknak, e nélkül ezek a jogok pusztán deklarációk maradnak.

5. *A személyiség, mint eszmény:* a tőkés társadalom számos politikai-jogi intézményének volt hasonló sorsa, így például a népszuverenitás eszméjéé, mert a kizsákmányoló társadalmi viszonyok között nem válhatott társadalmi-politikai valósággá. A személyiség mint jogi, politikai és erkölcsi eszme, bár a tőkés árutermeléshez kötött, túlmutat a tőkés társadalom viszonyain; csak program maradhat a reális feltételek híján. Szerző kiemeli a személyiség mint eszmény tartalmi elemeit, nevezetesen; az egyén fejlődésének gondolatát, öntevékeny értéktermelő képességét, a személyiségében adott készségek, tulajdonságok megvalósítására való törekvést, amelyek adott antagonisztikus osztálystruktúrán belül korlátozottan, illetve nem mindenki számára egyenlő terjedelemben valósulhatnak meg. Ennek ellentmondásos útját szerző körültekintően bemutatja mind az uralkodó osztály, mind pedig a dolgozó osztályok, különösen a proletariátus vonatkozásában. (135—137. o.).

A könyv értékét emeli azoknak a példáknak a meghivatkozása, hogy a reális társadalmi feltételek

híján a személyiség milyen torz, társadalmilag negatív formákban valósul meg, például bűnözésben, antiszociális magatartás különféle formáiban. Ezzel kapcsolatban felvethető, vagy hiányolható a konformizmus, illetve a non-konformizmus tárgyalásának elmaradása. Az is rendkívül érdekes lett volna — s ez nem feltétlenül itt tárgyalandó kérdés —, hogy a modern társadalomban az irányításban eluralkodott manipuláció hogyan és milyen mértékig fosztja meg az egyént az autonóm döntés lehetőségeitől, s milyen eséllyel veheti fel ez ellen az egyén a küzdelmet.

II. Emberkép, emberi természet és jog

1. A könyv II. Fejezete a filozófiai „antropológia” kérdésfelvetelével, ennek jogelméleti vonatkozásaival, az ember, nép, az emberi természet és a jog összefüggéseivel foglalkozik. Szerző a jogtudomány és a jogrendszer szempontjából is alkalmazhatónak tartja a személyiség általános filozófiai fogalmát, annak főbb elemeit. A személyiség és a jogrendszer viszonyának differenciáltabb taglalásánál azonban helyesen mutat rá arra, hogy a jogi jelenségek, nevezetesen a jogalkotás és jogalkalmazás, úgyszintén a jogtudat világában a személyiség individuális sajátosságai bizonyos esetekben háttérbe szorulnak, míg más esetekben, főleg a jogkövetkezmények megállapításánál és érvényesítésénél előtérbe lépnek. (152. old.) Ez természetes is, ha a megalkotott jogszabályt generalizált döntésnek fogjuk föl, amelyben — éppen a jogszabály általánossága és a szabályozás belső törvényszerűségeire tekintettel — el kell vonatkoztatni az egyedi magatartások alanyainak számos individuális tulajdonságaitól. Másfelől azt is nagyon sokoldalúan bizonyítja, hogy a jogalkalmazás folyamatában, melyben az általános és elvont módon megfogalmazott norma individualizálása megy végbe konkrét eset eldöntése kapcsán, különös hangsúlyt kapnak a személyiség különféle egyedi sajátosságai. A konkrét esetben mindig a konkrét magatartásért felel az ember, s nem a személyiségéért vagy jelleméért.

Ezek ugyanis csak enyhítő vagy súlyosbító körülményekként értékelhetőek. (154. old.)

A fejezet további részeiben kelendő hangsúlyt kap az a szerep, amelyet a szubjektivitás az ember mindennapi életében betölt. Fontos annak hangsúlyozása más marxista vagy éppen csak marxizáló felfogásokkal szemben, amelyek egyszer az egyént tüntetik el az objektumban, ezzel együtt csupán az objektív körülmények, adottságok szerepét hangsúlyozzák egyoldalúan.

A másik veszély pedig azzal jár, hogy az egyén szubjektív teremtő erejét parttalanná, korlátlaná fokozzák, melynek természetes velejárói a voluntarizmus, az egyén, illetve osztálytársadalmi méretekben vett sikertelensége emberi célkitűzéseknek.

Az objektum—szubjektum marxista felfogását helyesen alkalmazza szerző egyfelől az egyén és a társadalom, másfelől az ember, illetve a termelőerők és termelési viszonyok kapcsolatára. Az objektum—szubjektum dialektikus viszonyának a jogi jelenségekre való helyes adaptálásánál, majd a jog és gazdaság kapcsolatának elemzésénél a szubjektivitást, mint az objektív folyamat megvalósulásának nélkülözhetetlen (bár sokszor deformáló) tényezőjét fogja föl.

2. A „dolog természetére” koncentrálo mai, a tőkés országokban elterjedt jogfilozófiai felfogással szembeni marxista vita szempontjából jelentősek az ember természetének mibenlétére vonatkozó fejtegetései. Az emberi természet fogalmán szerző az egyes történelmi korok embereinek tipikus szükségleteit, képességeit, emberi lehetőségeik értelmében vett tulajdonságaik összességét érti. (173. old.) Megalapozott az a következtetése, hogy a jognak összhangban kell lennie az ember ilyen értelemben vett természetével, azaz az adott termelőerők állapotával, azok szükségleteivel, amelyek tulajdonképpen az *emberi képességek objektívációi*. Ha ezek a képességek, amelyek a termelőerők fejlődésében teremtő módon a túlélt társadalmi viszonyok, intézmények keretében már nem képesek megújulni, továbbfejlődni, úgy létre-

jön a termelőerők és a termelési viszonyok ellentmondása, amely nem más, mint történetileg adott emberi szubjektumok, azaz meghatározott, kifejlett emberi képességek és elmaradott viszonyok közötti ellentmondás. Amikor ez az ellentmondás kialakul, illetve kiéleződik, az emberek az ilyen viszonyokat igazságtalannak, értéktelennek fogják tartani. Ugyancsak az igazságtalan minősítést kapják azok a jogi intézmények is, amelyek a történetileg túlhaladott társadalmi viszonyokat megmerevítik, s a termelőerők (emberi képességek) fejlődését hátráltatják.

Vitatható szerzőnek az a megállapítása, mely szerint; „amikor az uralkodó osztály a rend igazságosságára, a jognak pedig az emberi természettel való összefüggésére hivatkozik, már bekövetkezett az adott jognak az adott kor emberi természetével való összeütközése, és az elnyomott tömegek rádöbentek, hogy a rendszer, a jog igazságtalan”. (178. old.) Bizonyos leegyszerűsítéssel igaz a tétel, hogy az ember önmagát, illetve cselekedeteit igazoló (megmagyarázó) lény. Mégis úgy tűnik, hogy adott uralkodó osztály még fölfelé ívelő fejlődési szakaszában is igénybe veszi politikai és jogi berendezésének igazolására az igazságosságra, az erkölcsre, az ésszerűségekre való hivatkozást. Ez tehát nemcsak az ellentmondás kiélezettségének időszakára érvényes, hanem mindenkor a társadalom antagonisztikus szerkezetéből folyó törekvés. Legkézenfekvőbb példája ennek, hogy magának a tőkés jogrendszernek a természetjogias igazolása, szentesítése akkor sem szűnt meg, amikor a burzsoázia már a hatalom birtokában volt. Természetesen a természetjogias apologetika formái és intenzitása a polgári forradalom után megváltoztak.

A természetjogi koncepcióknak a személyiséggel kapcsolatos elemzése annak a kérdésnek felvetésére készített, hogy a természetjogi felfogás progresszív tartalmú létezésének napjainkban van-e realitása? Jóllehet minden természetjogi felfogás tudományosan megalapozhatatlan, mégis mint progresszív társadalmi szerepet betöltő „hamis tudatforma”, a gyengén fejlett népeknek a nemzeti és tár-

sadalmi felemelkedéséért folyó harcában mindenütt jelenlévőként megállapítható mozzanat, tehát napjainkban sem nevezhető mindenfajta természetjog reakciós irányzatnak.

3. Különösen figyelemre méltóak szerzőnek a *legalitás és moralitás* kettősségére vonatkozó fejtegetései, amelyet a társadalmi valóságból vezet le; mindkettő az egyének öntevékenységének szükséges formái. Az előzőekben érintett abból a változó viszonyból, amely egyrészt a termelőerők (azaz az ember lényegi erői), másfelől a termelési viszonyok között fennáll, és amely lehet adekvát és ellentmondásos viszony, következik, hogy valamely társadalmi rend felfelé ívelő haladó szakasza, amely a korábbi rend béklyóitól szabadítja meg a társadalmat és az egyéneket, kifejezi *cselekvőségük kibővült lehetőségeit, szabadságuk magasabb fokát*. Ilyen értelemben és ilyen történelmi helyzetben az adott jogrendszer az elnyomottak számára is helyeselt követelményrendszert jelent. Úgy is mondhatjuk, hogy éppen a körülmények folytán e jogrendet „egyéniségükhöz tartozónak” érzik, bizonyos értelemben ez a rend követelményeivel együtt — bizonyos kivételektől eltekintve — interiorizálódik, s tömegméretekben ekkor a moralitás és legalitás egybeesik. Amikor adott társadalom belső ellentmondásai, s elsősorban a termelőerők és termelési viszonyok ellentmondásai kiéleződtek, s az elnyomottakban is tudatossá válnak, a legális és morális kettőssége érzékelhetővé, a jog az egyének számára külsővé, idegenné, öntevékenységüknek béklyóivá válik. (231. old.) Szerző következtetései logikusak; ha a jogalkotás (és természetesen a jogalkalmazás is) lépést tart a termelőerők fejlődésével, úgy a jog idegenné válásának, vagy elidegenülésének a mértéke enyhébb lesz, vagy később következik be. Persze mind a termelőerők fejlődéséhez, mind pedig a termelési viszonyok megváltoztatásának vagy éppen változatlanul hagyásának kérdéséhez a különböző társadalmi osztályok és rétegek *érdekeik szerint is viszonyulnak*, illetve érdektörekvéseik döntően meghatározzák magatartásukat is.

Innen van az, hogy történelmi perspektívában pl. bármennyire logikus is a termelőerők fejlesztése érdekében a termelési viszonyok, a tulajdoni viszonyok szocializálása, ez a történelmi lépés a tőkésosztály érdekeivel oly mértékben kibékíthetetlenül ellentmondásos, hogy az csak a burzsoázia mint osztály megszűnésével, a proletariátus egyidejű felszabadításával mehet csak végbe.

Az állam- és jogtörténet tényeit illető jogelméleti igényű általánosításai és értéktételei e fejezet kapcsán is mértéktartóak, s kellően alátámasztottak. Ezt teszi szerzőnk akkor is, amikor korrigálja azt a szemléletet, amely a jogban csak az osztályviszonyok negatív termékét látja, mint az uralkodó osztálynak az elnyomás szolgálatában álló pusztá eszközt. (244. old.) Rámutat arra, hogy még a tőkés jogrendszer is az emberiség politikai emancipációjának meghatározott foka, a dolgozó tömegeknek az elnyomás ellen folytatott évtizedes harca eredményeinek rögzítése, a kivívott személyi szabadság történelmi szintje.

III. Társadalom, egyén, jog és erkölcs

1. E fejezetben a szerző a társadalom és egyén között fennálló determinációs viszonytal és az emberi érdekeknek e viszony mozgásában betöltött szerepével, a jog és erkölcs sokszor vitatott kapcsolatával foglalkozik. A társadalom és egyén viszonya szubjektív oldalán jelentkezik az egyén *viszonyulása* a társadalomhoz, amely az objektív viszony tudatos, átélt és átértézt módja. Természetesen ezt a valamilyen fokon tudatos viszonyt az egyén, a csoport, illetve az osztályérdek vonzása, s többkevesebb szubjektívizmus hatja át, sokszor deformálja is. Az egyén társadalmilag releváns cselekvése, amelyre a társadalom, illetve annak objektíven adott viszonyrendszere hat, a személyiség szűrőjén keresztül érvényesül. Ennek következtében még ugyanazon okte-nyezők mellett is a különféle személyiségi struktúrájú egyének eltérő módon viselkednek, elviselve ennek során a magatartás külön-

féle motívumai képében jelentkező konfliktusokat. Foglalkozik a jog és erkölcs viszonyával, együtt hatásának problémáival, illetve a jog és erkölcs fogalmi elhatárolására tesz kísérletet. Vizsgálat alá veszi az erkölcsi és a jogi normarendszer összes eddigi ismert fogalomelhatárolási aspektusait, így normatív jellegét, osztálykötöttségét, a követelmények meghatározottságának módját, szankciórendszerét, röviden szólva a jog és erkölcs tartalmi, valamint formai-technikai ismérveit.

Egyet kell értenünk szerzőnek azzal a megállapításával, hogy az állam azokat a követelményeket fejezi ki kényszerszekciók támogatása mellett a jogi normákban, amelyek mindenekelőtt a társadalmi berendezkedés alappilléreivel (a tulajdonnal, értéktöbblet el-sajátítással) kapcsolatosak. Ide sorolja továbbá az állam szerveinek felépítésére és működésére vonatkozó követelmények jogi tételezését is. Ez egyébként egybevág a szocialista jogi irodalomban kialakult azzal az általános véleménynel, mely szerint a jog és erkölcs különbsége elsősorban nem az állami kényszer tényében vagy hiányában van adva, hanem a magatartások súlyának és jellegének különbségében. Az állami kényszer nem oka (logikai értelemben) a jogi normának, hanem maga is csak következménye, egyben kifejezője annak a *társadalmi jelentőségnek*, amellyel bizonyos magatartás-minták az uralkodó osztály érdekei és az adott társadalmi rend fennállása szempontjából bírnak. A két normarendszer közötti különbséget elsősorban tartalmi vonatkozásban kell keresni, amely szintén viszonylagos, hiszen nem ritkán ugyanazt a társadalmi viszonyt vagy individuális magatartást egyszerre erkölcsi és a jogi norma is szabályozza. Ilyen esetekben úgy tűnik, a jogi normában jut elsődlegesen kifejezésre adott viszony vagy magatartás társadalmi súlya, amelyet az erkölcsi szabályozás csak kiegészít, támogat. A szankciók eltérő formáiban kifejezésre jutó különbség ez esetekben is megállapítható.

Elismerésre méltó elemzést végez a társadalmi viszonyok jogi-erkölcsi szabályozásában érvénye-

sülő belső törvényszerűségek feltárásával, amennyiben a szabályozandó magatartás sajátosságainál fogva nem alkalmas bármiféle szabályozásra. Így például azok a magatartások nem vonhatók az állami-jogi szabályozás körébe, amelyek ki nem kényszeríthetők, mint pl. az érdem, az erény csak ösztönözhető, jutalmazható, de ki nem kényszeríthető. Ezt a kérdést érintette Spinoza is, amikor az államhatalom, illetve a jogalkotó hatalom korlátairól értekezve azt írta, hogy az államhatalom nem parancsolhatja meg az asztalnak, hogy fűvet egyék, vagy azt, hogy az ember helyesnek gondoljon valamit, ami értékelése szerint nem az.

2. Újlag végig kell gondolni, helytálló-e szerzőnek az a megállapítása, hogy a jog a magatartásnak csupán negatív, tiltó, imperatív szabálya lehet, csupán korlátként funkcionálhat, továbbá, hogy a magatartásra pozitív irányutatót nem tartalmaz. (284. old.) Minden jel szerint a kizsákmányoló jogtípusokra vonatkozóan teszi ezt a megállapítást. Mégis úgy tűnik, hogy ennek a tételnek, a helyessége további bizonyításra szorul. El kell határolni egymástól két vonatkozást, nevezetesen a társadalmilag pozitív (azaz progresszív) tevékenységet és a logikailag pozitív, illetve negatív magatartást, mint a tevést és a nem tevést, cselekvéstől való tartózkodást. A kizsákmányoló jogtípusokban a jogalkotási technika nem kétségesen a negatív megfogalmazásokat (hangsúlyozzuk: megfogalmazásokat) alkalmazza főleg, amelyekhez képest a tényleges követelmény lehet pozitív tartalmú is. Tilalmi szabály esetében például az egyénhez címzett követelmény az ellentétes magatartásra szóló felhívást jelenti. Az egyik szocialista szerző (Hermann Klenner) rámutatott arra, hogy három normatív logikai forma valamelyikével pozitív vagy negatív formában bármely jogilag előírt magatartás megfogalmazható. A fejlődés perspektíváit tekintve mind Katonáné, mind pedig Klenner aláhúzzák azt a tendenciát, hogy a szocialista jog szabályaiban *egyre fokozódnak a pozitív magatartást* előíró rendelkezések. Itt tehát a jogi szabályozásban

alkalmazott technika eddigi útját is szükséges különválasztani a jogtechnika fejlődésének perspektíváitól.

3. Rendkívül érdekesek a szerző elgondolásai a jog és erkölcs elhatárolása vonalán atekintetben is, miszerint a jog a társadalmi osztályok, rétegek és az individuumok differenciálódását, különállását, izoláltságát fejezi ki, amíg az erkölcs az adott viszonyok között lehetséges társadalmi integrációnak az ellentmondásos kifejezése. (285—290. old.) Szerző érvelése rendkívül sokoldalú, alapos és színvonalas. E megállapításai mellett, de az idézett klasszikus helyek a történelmi tények alapján is úgy látjuk, hogy mind a jogi, mind pedig az erkölcsi normarendszer a *társadalmi integráció fenntartását* is szolgálják más-más eszközökkel és hatással. A jog és az erkölcs a szokás és a társadalom számos más intézménye a társadalom irányítási rendszerének szerves részei, ebből indult ki a szerző is a III. Fejezet bevezetésénél. Nem vitatjuk, hogy az erkölcsben, az erkölcsi normákban jelentős materiát képeznek az általános emberi követelményeket, szükségleteket kielégítő és védő normák. Bár — ismét szerzőre hivatkozva — ilyen normák létezését a jogrendszeren belül is megállapíthatunk. Az is igaz, hogy mindezek az elemek az erkölcs és a jog rendszerén belül is osztályérdekek korlátai között érvényesülnek.

4. A jog és az erkölcs viszonyának aktuális problémái között tárgyalja, hogy mi az oka annak, hogy a társadalom az egyénhez két magatartási rendszerrel, a joggal és az erkölcs normáival viszonyul, még a szocialista társadalomban is. Értékesek azok a fejtegetései is, amelyek az elidegenedés jogi kifejeződésének módjára, terjedelmére, illetve ennek tendenciaszerű csökkenésére vonatkoznak a szocialista társadalomban. Eljut az erkölcs és jog olyan jellegű tartalmi megkülönböztetéséhez, mely szerint a jog *statikusan*, az erkölcs pedig *dinamikusan* tükröznék a társadalmi viszonyokat. (324—345. old.) Annak kiemelése és elfogadása mellett, hogy a jogi szabályozásban természeténél fogva több a merevség, formalizáltság, amely

bizonyos társadalmi szituációkban egyfajta konzervativizmust eredményez. Továbbá, a jognak a megváltoztatása erősen formalizált. Ennek ellenére nehezen dönthető el, vajon az erkölcsi vagy a jogi normák megváltozása megy-e gyorsabban végbe. Nem is szólva arról, hogy az erkölcsi normák megváltozásának ténye nehezen állapítható meg, sokszor csak utólag. A jogi normák tekintetében pedig éppen a szocialista jogra érvényes a dinamizmus ténye, abban az értelemben is, ahogyan az erkölcsi norma tartalmakat diszsertáns jellemezte. A szocialista jogi normák követelményeik előremutató megfogalmazásával a társadalmi viszonyokat fejlődésükben szabályozzák, ennek során olyan normatartalmakat tételeznek, amelyek a szabályozás időpontjában mint reális lehetőségek adva vannak, s csak a jogszabály érvényesülésének hatására válnak a valóságban is általánossá. (Pl. a termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok.)

Szerző teljesen új utakat keres, megőrizve monográfiájában mindazokat az eredményeket, amelyeket közvetlenül vagy áttételesen e témával kapcsolatban a szocialista jogtudomány felmutat. Vállalkozása példás bizonyítéka annak, hogyan lehet a marxizmus klasszikusainak tanításait és munkáit ma aktuális problémák megoldásában alkotó módon felhasználni anélkül, hogy ezeket a tételeket dogmává merevíténők.

Megállapításait gazdagon illusztrálja és alátámasztja irodalmi és történeti, valamint tételes jogi példákkal. Mindvégig pontos megfogalmazásra, a fogalmak egyértelmű használatára és differenciált kezelésére törekszik. A személyiség és jog együtteseinek kimunkálása során, az eddigi eredmények összegezése mellett feltárja azt is, ami a szocialista személyiséggé válás tekintetében szocialista társadalmi viszonyainkban és jogi intézményeinkben máris jelen van, vagy amelyek irányába a jogalkotást és jogalkalmazást fejleszteni kell.

Szotáczi Mihály

Vermes Miklós: *A kriminológia alapkérdései**

Vermes Miklós monográfiája minden fontos kérdéssel foglalkozik, amely összefüggésben áll a kriminológia kialakulásával és továbbfejlődésével. A szocialista kriminológia a társadalomtudományok egyik fiatal terméke, ebből következően igen sok vitatott kérdés gyűjtőhelye. Ezért a szerző elvitathatatlán érdeme, hogy az alapproblémák tárgyalását tűzte ki feladatául. Művében harmonikusan ötvöződik az elméleti munkáknál elengedhetetlen történelmi szemlélet és az a nagy mennyiségű gyakorlati tapasztalat, amely a szerző konkrét ténykutatásai alkalmával felhalmozódott.

Vermes Miklós először a kriminológiai szemléletnek és a kriminológiának a kialakulását vizsgálja. A kriminológiai szemléletmód kialakulása — a szerző szerint — lényegesen megelőzte magának a tudománynak a kifejlődését. A fejlett polgári társadalomban ugyanis szükségképpen szétválak a normatív gondolkodásmód a tényeket elemző szemlélettől. A kriminológiai szemléletmód megalapozói a kialakulóban levő polgári társadalom bírálói voltak. Ebben a korban azonban még nem beszélhetünk valódi kriminológiáról. A kapitalizmus továbbfejlődése — az imperializmus sajátosságainak megjelenése — tette szükségessé a kriminológia intézményesítését, ebben az időszakban jött létre az igény a bűnözéssel szembeni eszközök kidolgozására. Ez mozgósította a korabeli tudósokat a polgári rend intézményeinek védelmére. A darvinizmus tanainak terjedése és az előbbi szempontok szem előtt tartása tette lehetővé, hogy a bűnözés okait kizárólag az elkövető fizikai vagy pszichikai struktúrájában keressék. Így már kialakulásakor két irányzat lelhető fel a kriminológiában. Az *egyik*, a marxista talajról táplálkozó, kezdetben egyértelműen a társadalom alapvető összefüggéseit kutató és ezért haladó, később e haladó jellegét elvesztő, a másodlagos társadalmi körülmények felé forduló *szociológiai irányzat*. A *másik*, a biológiai, pszichológiai tényezőket elemző *antropológiai irányzat*. A

két irányzat különélése — kisebb megszakításokkal — egészen a második világháborúig áll, amikor is az Egyesült Államokban kezdetet vette az integrációs törekvés, a két ellentétes alapállás összebékítése.

A műben legnagyobb teret a *kriminológia tárgyának* kifejtése kapta. A szerző álláspontja szerint a kriminológia tárgya a bűnözés, mint sokoldalú, összetett jelenség. Mivel a bűnözés a büntetőjog által szankcionált egyedi jelenségek, a bűncselekmények komplexuma, így a kutatás tárgykörébe tartozik a bűncselekmény vizsgálata is. A kriminológia tehát a bűnözéssel, mint társadalmi tömegjelenséggel és a bűncselekménnyel, mint egyedi jelenséggel foglalkozik, és magában foglalja a bűnözés leküzdésére irányuló állami és társadalmi eszközöket is.

A *bűnözés*, mint társadalmi tömegjelenség, a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszereiben minden gazdasági, társadalmi formációban kifejtést nyer. Az ösközösségi társadalomban közösségellenes magatartásról tesz említést a szerző. A további, osztálytársadalmi formációkban a büntetőjog által sújtott magatartások összességét értékeli bűnözésként. Az alapvető gazdasági, társadalmi helyzetből kiindulva kísérletet tesz arra, hogy az egyes korok bűnözésének jellegzetességeit bemutassa, az ellene folytatott harc eszközeivel együtt. Ez különösen nehéz feladat az antik és a feudális társadalom viszonyai között, amikor a bűnözést még nem lehet a szó mai értelmében állami, társadalmi problémának tekinteni. Csak bizonyos büntetési elvekből lehet a társadalomban uralkodó felfogásról információt nyerni. Hiteles adatok a bűnözés dinamikájának és struktúrájának alakulásáról nem állnak rendelkezésre. A polgári társadalom tárgyalásánál az alapvető gazdasági, társadalmi szituáció bemutatásával egyértelművé válik a bűnözés tömegmértékűvé válása. A vagyoni elleni bűncselekmények elszaporodása, a szervezett és visszaeső bűnözés kifejlődése kialakította a személy- és jogbiztonság iránti igényt és így a bűnözés elleni harc állami feladattá vált. A szerző a bűnözés korabeli sajátosságainak bemutatása után a

bűnözés okairól, valamint az ellene folytatott harc eszközeiről kialakult nézeteket ismerteti. Az eszmetörténeti elemzésnél az egyes nézetek ismertetése a kor társadalmi, politikai szituációjának bemutatásával egyidőben történik. Ez a módszer nemcsak az áttekintést, hanem a megértést is nagymértékben megkönnyíti. Választ kap az olvasó arra a kérdésre, hogy az adott helyzetben miért pontosan ez, és nem valamely másik elmélet kapott kiemelkedő teret az uralkodó büntetőpolitika kialakításában.

A szocialista társadalom bűnözését magyarázó elméletek ismertetésénél is az előbb említett módszert követi a szerző. Úgy foglal állást, hogy a bűnözés a szocialista társadalmi viszonyok között is társadalmi körülmények által determinált jelenség, ami objektív és szubjektív körülmények kölcsönhatásának eredményeképpen keletkezik. Bírálja az ezzel ellentétes, főleg a szocializmus kezdeti időszakában uralkodó nézeteket, amelyek kizárólag kapitalista tudati maradványok fennmaradásával magyarázták a bűnözés szocialista viszonyok közötti létezését. Értékeli azt a társadalmi, politikai változást, amelynek eredményeként igény támadt a bűnözés tudományos elemzésére, és ezzel a szocialista kriminológia kialakítására.

A *bűncselekmény*, mint egyedi jelenség tárgyalását a szerző szintén eszmetörténeti ismertetéssel indítja. Kialakulásuk sorrendjében, először a szociológiai iskola, majd a biológiai iskola alapvetően ellentétes állításai kerülnek elemzésre. Ismerteti azokat a kísérleteket is, amelyek a bűncselekmény kriminológiai fogalmának megalkotását célozták.

Maga a szerző a büntetőjogi fogalomból indul ki, annak elemeit értékelve adja meg a kriminológiai tartalmát. A *társadalomra veszélyesség* kritériumát szociológiai kategóriának vallja, mivel a bűncselekmények a társadalmi viszonyokban bekövetkező hátrányos, a közösség érdekeit sértő vagy veszélyeztető következményeinek minőségét fejezi ki. Általánosnak tartja ugyanakkor, mert jellemzője minden bűncselekménynek, hiszen azok a mindenkor uralkodó társa-

dalmi viszonyok stabilitására jelentenek veszélyt. A *bűnös emberi magatartás* kriminológiai tartalmát a pszichológia oldaláról kívánja megoldani. Csoportosítja a személyiségre vonatkozó pszichológiai ismereteket. Külön-külön tárgyalja a személyiség komponenseit, azok jelentőségét a tudatos viselkedésben, majd eljut az akarat determináltságának kérdésköréhez. Ebben a kérdésben úgy foglal állást, hogy az akarat a külső és belső feltételek által teljes mértékben meghatározott. „Az egyént elsődlegesen a külső feltételek határozzák meg, ezek azonban nem mechanikusan hatnak, hanem a belső feltételeken átszűrődve, a személyiség akaratán, tudatán keresztül, ennek megfelelően a pszichikus tulajdonságok egyedi sajátossága szerint reagál a külső hatásokra.”¹ Ugyanakkor megadja az elméleti alapot az egyéni felelősségre vonásra. „Az ember, mint önmeghatározó szubjektum az objektív valóság viszonylatában belső feltételei útján tevékenyen részt vesz cselekedetei kialakításában. Egyfelől ezért, másfelől pedig, minthogy személyiségének, illetve személyi tulajdonságainak kialakításában maga is részt vesz, fejlődésének nem passzív alanya, hanem tevékeny szereplője, ez alapon fennáll a felelősség cselekedeteiért.”² A bűnös emberi magatartás csak a társadalmi értékítéletben ter el minden egyéb emberi magatartástól, mechanizmusát tekintve itt is biológiai, pszichológiai struktúrával rendelkező egyének cselekedeteiről van szó, akiknek szükségletei, vágyai, tudati világa, jelleme a társadalmi körülmények hatására alakul ki. A bűnös akaratelhatározás a motívációs harc eredménye, ebben viszont a jellemnek van kiemelkedő szerepe. A személyiség komponensei közül a jellemben összpontosul az egyén társadalomhoz való viszonyának milyensége. A bűnösség tehát lényegében a cselekményhez fűződő pszichikus viszonyt fejezi ki, amely azután a büntetőjogi felelősség szubjektív alapját képezi.

A kriminológia alapkérdéseinek további tárgyalása során a szerző komoly figyelmet szentel az *okság*

problémájának. A bűnözés társadalmi jelenség, amely mélyen beleágyazódott a társadalom egyéb bonyolult, egyetemes összefüggéseinek láncolatába. A kriminológia feladata a bűnözés természetének, a benne érvényesülő törvényszerűségeknek feltárása, röviden szólva: a bűnözés okainak felszínre hozása. Ez kétféle módon közelíthető meg. Egyik módja, ha a bűnözést úgy fogjuk fel, mint társadalmi viszonyok és a személyiség kölcsönhatása alapján kialakult emberi magatartások komplexumát. Ezen belül kell feltárni azokat a különös törvényeket, amelyek a társadalmi viszonyok, mint külső és a személyiség, mint belső konkrét feltételei között szabályszerűséggel ismétlődő összefüggésekben érvényesülnek. A másik lehetséges mód, ha a bűnözést társadalmi tömegjelenségeként kezeljük, és megkíséreljük kimutatni azokat a sztochasztikus összefüggéseket, amelyek más társadalmi tömegjelenségekkel fennállnak. A bűnözést ebben az esetben a makrostruktúra részeként kezeljük és keressük a kapcsolatot a társadalom legalapvetőbb összefüggéseivel, így pl. a tulajdonviszonyokkal, vagy az osztályi viszonyokkal. Az a szerencsés vizsgálati módszer, ha az oksági összefüggések elemzése során e kétféle szemléletmód harmonikusan ötvöződik. A műben a bűnözés oksági viszonyainak feltárása során az elsőként említett megközelítési mód valamivel nagyobb hangsúlyt kapott. Ennek az az oka, hogy a társadalomtudományok, de elsősorban a szociológia ma még adósunk a szocialista társadalmi viszonyok alapvető összefüggéseinek mindenoldalú bemutatásával, enélkül viszont szinte megoldhatatlannak tűnik a bűnözés sztochasztikus oksági kapcsolatainak átfogó vizsgálata.

Az okság elméleti problémáinak tisztázása során a szerző kitér az ok és feltétel fogalmának tisztázására. Ok az, ami a jelenséget kiváltja, feltétel alatt pedig az olyan tényező értendő, amely az eredmény létrejöttét lehetővé teszi. A tényezőknek a jelenség létrejöttében játszott szerepéről a szerző így ír: „Az oki vagy feltételi minőséget tehát a feltételeknek a jelenség létrejötte során betöltött funkciója, vagyis közvetlen kiváltó, kelez-

¹ 110. old.

² 111. old.

tető hatása dönti el.³ A bűncselekmény, mint bármilyen más emberi magatartás determinációs folyamatának vizsgálata során okok komplexumával állunk szemben, amelyek akár egyidejűleg, akár időben egymás után hoznak létre oksági viszonyt.

A szerző álláspontja szerint egyes oksági viszony vizsgálatának kereteit túlnyomórészt a büntetőjogtudomány határozza meg, ahogy a kriminológia tárgyának körülírásában is ennek van kiemelkedő jelentősége. Az oksági vizsgálat során azonban nem elégedhetünk meg — a büntetőjogi felelősség megállapításához elegendő — cselekmény és eredmény oksági feltárásával. A generális és speciális prevenció szempontjainak szem előtt tartásával ki kell terjeszteni az összefüggések felderítését a magatartás előzményeire, elengedhetetlen ugyanis azoknak a ténykörművényeknek az ismerete, amelyek az elkövetőt a bűncselekmény megvalósítására determinálták. Csak az ilyen tények ismerete tesz lehetővé egyéniesített, hatásos büntetőjogi eszközök alkalmazását. Ezt az igényt fejezi ki nyomatékkal a Btk. 64. §-a is, amikor előírja, hogy a büntetés „igazodjék a büntett és az elkövető társadalomra veszélyességéhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez.” Az oksági viszony feltárásának racionális határait adja meg a Be. 13. §-ában foglalt rendelkezés, amikor előírja a bűnüldöző szervek számára a bűncselekmény okainak feltárását és kötelezi őket arra, hogy erről az illetékes szerveket értesítsék. Ez azt is jelenti, hogy a kriminológiai kutatásokat ki kell terjeszteni mindazokra a társadalmi körülményekre, amelyek a bűnözés mindenkori alakulásában szerepet játszanak.

Felveti a szerző az objektív és szubjektív feltételek elhatárolási lehetőségét az oksági folyamatban. Erre a kérdésre azt a megalapozott, dialektikus választ adja, hogy a belső feltételek, amelyek a külső hatások minden pillanatban átszűrődnek, maguk is külső hatásoktól függően alakultak ki.⁴ A bűnös

emberi magatartás vizsgálatánál tehát az a feladat, hogy meg kell állapítani a cselekmény pillanatában ható objektív viszonyokat, másfelől pedig a velük egyidőben szerepet játszó belső feltételeket, amelyek a korábbi, a személyiségfejlődés során ható objektív viszonyokat foglalják magukban. Az objektív és szubjektív feltételek viszonylagos elhatárolása csak az alkalmi, valamint a konok bűnözés szintjén valósítható meg. Az alkalmi bűnözés⁵ ugyanis túlnyomórészt objektív feltételek, a konok bűnözés pedig inkább szubjektív feltételek eredménye.

A IV., V. és VI. fejezetekben a szerző olyan fontos tudományelméleti kérdésekkel foglalkozik, mint a kriminológia helye a tudományok rendszerében, a kriminológiai és a büntetőpolitika, valamint a kriminológia módszertani kérdései. E kérdések vizsgálatánál a szerző tudományos előrelátással több vonatkozásban mintegy kijelöli a szocialista kriminológia továbbfejlődésének útját. Gondolatai, következtetései nemcsak a kriminológia hazai művelése számára, hanem általában, a szocialista országok kriminológiai kutatásainak alakulására nézve jelentenek igen értékes iránymutatást.

A szerző sokoldalúan bizonyítja a *kriminológia önálló tudomány jellegét*, meghatározza helyét a büntetőtudományok dialektikus rendszerében. Kiemelkedők a büntetőpolitikával kapcsolatos fejtegetései, amelyeknek alapján a büntetőpolitikát nem mint önálló tudományt, hanem mint az általános politika részét tekinti, s a következő szabatos meghatározását adja: „A büntetőpolitika az általános politikának az a része, amely a bűnözés területén, illetve az ellene folytatott harc tekintetében a marxizmus—leninizmus elmélete, valamint a társadalmi gyakorlat tapasztalatai alapján meghatározza a bűnüldözés és a bűnmegelőzés általános módszereit és eszközeit.”⁵ A büntetőpolitika előbbi értékelését követően arra a nagyon is aktuális kérdésre keresi a választ, hogy hogyan hat napjaink büntetőpolitikájának alakulására a kriminológia. Sorra veszi a büntetőpoli-

tika érvényesülési területeit és ezeknek megfelelően fejti ki a kriminológiai kutatások eredményeinek hatását. E területek közül a büntetésvégrehajtást érdemes kiemelni. Napjainkban, amikor a visszaeső bűnözés az össz-bűnözésen belül tekintélyes helyet foglal el (szinte minden harmadik bűnelkövető bűnismétlő), ezt a jelenséget a büntetésvégrehajtás munkájának számlájára szokták írni. A szerző állásfoglalása szerint a visszaeső bűnözés mindenkori alakulása ad némi támpontot a büntetésvégrehajtás alatt végzett munka eredményességéről. Ebből például következtetni lehet arra, hogy szükség van-e e területen egyéniesített nevelésre, fokozott figyelmet kell-e szentelni az elítéltek munkáltatására, kulturális és erkölcsi nevelésére. Ugyanakkor azonban egyedül a büntetésvégrehajtás nem alkalmas arra, hogy visszatartson újabb bűncselekmény elkövetésétől. „Általános tapasztalat az, hogy a büntetésvégrehajtás bármilyen jól működik, s ha az adott körülmények határain belül meg is felel a követelményeknek, a reszocializálás kérdését a saját keretein belül megoldani nem tudja. Az utógon-dozás tehát szükségszerű kiegészítője a büntetésvégrehajtásnak, amely, ha elmarad, számolni kell a reszocializálás sikertelenségével, negatív hatások érvényesülésével, ami a visszaeső bűnözés formájában jelentkezik.”⁶

A kriminológia és a megelőzés kapcsolatának feltárása során a szerző megkülönböztetett figyelmet szentel a bűnözés elleni harcban felmerülő jogi, elsősorban büntetőjogi eszközöknek, ezen belül is a Be. 13. §-ából adódó feladatoknak. Véleményünk szerint a bűnözés társadalmi tömegjelenségként való felfogása rá kell hogy irányítsa a figyelmet azokra a társadalmi eszközökre, amelyek kívül esnek a jog határain, de eredményesek lehetnek a bűnözés megelőzésében, hiszen ez nem vitathatóan az egész társadalom érdeke. Megemlíti a szerző az alkoholizmust, amely a bűnözéssel sztohasztikus okozati összefüggésben álló tömegjelenség. Abból indul ki, hogy egy merev bűnüldözési szemlélet azt indokolná, hogy radikális eszközökkel ves-

³ 118. old.

⁴ Vermes Sz. L. Rubinsteint idézi: Gondolkodáslélektani vizsgálatok. Bp. 1960. 9. old.

⁵ 160. old.

⁶ 167. old.

sünk véget az alkoholfogyasztásnak.⁷ Ezzel helyeselhetően a szerző nem ért egyet. Véleménye szerint a jogi-adminisztratív eszközök mellett elsősorban a társadalmi eszközöknek van e téren kiemelkedő jelentősége. Ezek alkalmazása során figyelembe kell venni az uralkodó gazdasági és társadalmi követelményeket. A merev bűnüldözési szemlélet és a szerző — véleményünk szerint talán túlzottan is körültekintő — álláspontja között felfedezhető harmadik megoldás eszközei sem mellőzhetők. Szerintünk az alkoholizmus elleni küzdelem fokozható és itt a kezdeményező szerep a kriminológiáé is lehet. Az alkohol társadalomellenes magatartásra ösztönző hatása éppen a bűnözés kutatása során válik egyértelművé. Nem elégedhetünk azonban meg ennek pusztá regisztrálásával, hanem társadalmi propa-

gandánkban minden alkalommal rá kell irányítani a figyelmet erre a jelenségre, ki kell dolgozni a megelőzés lehetséges módozatait, annak érdekében, hogy az alkoholizmussal kapcsolatos — egyértelműen a gazdasági hasznot szem előtt tartó — kereskedelmi politika megváltoztatásra kerüljön. Emellett természetesen egyetértünk a szerzővel akkor, amikor felhívja a figyelmet a tudati befolyásoló tényezők jelentőségére.

A *módszertani fejezetben* a szerző először tisztázza a kriminológia általános módszertani elveit. Ismerteti az analízis és szintézis módszereinek lényegét, alkalmazásuk lehetőségeit és korlátait. Megállapítja, hogy a tényfeltáró munka egyetlen szakaszában sem hagyható figyelmen kívül az objektív és szubjektív tényezők kölcsönhatásában fellelhető dialektika. A tömegvizsgálat módszeréről, a statisztikáról is említést tesz, mint

olyan alkalmas módszerről, amely a bűnözés és más makrokörnyezeti tényezők összefüggésének kimutatására szolgál. Jelentőséget tulajdonít a kutatási modellnek, amelyben a hipotézisek kialakítását próbavizsgálatokkal lehet elősegíteni. Erről az alapról indulva bemutatja az ideális kriminológiai kutatás módszertani szakaszait, ezen belül a kutatások technikai módszereit.

A szerző elemző elméleti tevékenységgel vette sorra a kriminológia alapkérdéseit, állást foglalt a vitatott pontokkal kapcsolatban, és ezzel jelentősen elősegítette az elméleti tisztánlátást e fiatal tudomány problémáiban. Ugyanakkor könyve rendkívül hasznos szerepet tölt be a jogalkalmazó munkában is, hiszen mély meggyőző erővel bizonyítja a kriminológiai szemlélet hasznosságát és jelentőségét a bűnözés elleni harcban, a bűnözés megelőzésében.

Gönczöl Katalin

⁷ 175. oлд.

Új könyvek

Magyar állam- és jogtörténet. Egyetemi tankönyv. Írták: *Csizmadia Andor—Kovács Kálmán—Asztalos László*. Szerk. *Csizmadia Andor*.

Bp. Tankönyvkiadó, 1972. 706 p.

A magyar állam- és jogtörténet első szocialista egyetemi tankönyve hosszas előkészítő munka után látott napvilágot. A munkának — a korábbi anyag átértékelése mellett — alapjaiban kellett megírni az 1848. évet követő állam- és jogtörténetet, minthogy a korábbi feldolgozások csupán a feudális kor állam- és jogtörténetét nyújtották.

Jelentős újítása emellett a munkának, hogy kiterjedt a szakjogágak történetére is. A munka periodizációja a következő: A feudális állam és jog 1848-tól 1918-ig, a polgári demokratikus és a proletárforradalom időszakának állama és joga (1918—1919), az ellenforradalom időszakának joga (1919—1944).

Mezőgazdasági jogi alapismertetek. Szerk. *Nagy László*. Bp. Mezőgazdasági Kiadó, 1972. 385 p.

A munka az agrárfelsőoktatási intézmények hallgatói számára ké-

szült és azokat a legfontosabb jogintézményeket ismerteti, amelyekkel az agrármérnök mindennapi munkájában találkozhat. Az alapozó ismeretek mellett tárgyalja a mezőgazdasági tulajdonjogi viszonyokat, a vállalatok jogi helyzetét a mezőgazdaságban, a vállalati tevékenységhez tartozó egyéb jogintézményeket, a szerződési rendszert, a felelősségi rendszer alapismereteit, valamint az eljárásjogi alapismereteket. Az egyes fejezeteket *Hegedűs István, Nagy László, Orbán Sándor, Szabad István és Szalay László* írta.

Katonáné, Soltész Márta: Személyiség és a jog. Fejezetek a jogelmélet köréből. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 452 p. [Bibliogr. 9—14.]

A monográfia a jelenlegi jogfejlődésünk és a személyiség problémája közötti összefüggésekről és az ezek megvilágításával kapcsolatos feladatokról írt bevezető után három nagy fejezetben tárgyalja anyagát. A felvetett kérdéscsoportok: A személyiség fogalma, A filozófiai antropológia kérdésfeltevése és a jogelmélet, és végül: A társadalom, erkölcs, egyén és a jog. A munkát orosz és német nyelvű tar-

alomjegyzék ismerteti meg a külföldi olvasóval.

A családjogi törvény magyarázata. Szerk. *Szigligeti Viktor—Bacsó Jenő*. 1—2. köt. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. [1972.] 1532 p.

A családjogi szabályok 1955-ben megjelent, első magyarázatos kiadása óta a szabályok módosultak, több új jelentős jogszabály megjelenésére is sor került. Fejlődött a bírói gyakorlat és az irodalom is számos elméleti kérdés kidolgozásával járult hozzá a jogszabályok értelmezéséhez. Az új kommentár mindezeket egységes szerkezetben tárgyalva, nemcsak a gyakorlatnak tesz nagy szolgálatot, hanem az elméleti eredmények összefoglalásával családjogi intézmények problémáit részletesebben is feltárja. A munka egyes fejezeteit a szerkesztők, valamint *Csiky Ottó, Petrik Ferenc* és *Tallós József* írták.

Sárközy Tamás: Vállalati önállóság, vállalatirányítás, társulások. Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1972. 424 p.

Szerző alapvető felfogása szerint az állami vállalat nem állami

szerv, hanem az egész népgazdaságra kiterjedő közhatalmi és tulajdonosi irányítása keretében indirekt értelemben szorosabban irányított szocialista gazdasági szerv. A munka első része a vállalati önállóságnak és az önállóság korlátainak kérdéseit tárgyalja, itt foglalkozik a vállalat gazdasági felelősségének kérdéseivel, amennyiben a vállalat nyeresége népgazdasági érdeket sért. A vállalatirányítással foglalkozó II. részben a magyar gazdaságirányítási rendszer struktúráját, valamint a központi és a vállalati vezetés struktúráját tárgyalja. A III. rész a szocialista gazdálkodó szervek társulásainak időszerű jogi kérdéseit tárgyalja. A munka tartalmáról orosz és német nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja a külföldi olvasót.

Law and economic reform in socialist countries. Ed. by *Eörsi Gyula—Harmathy Attila*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1971. [1972.] 224 p.

A tanulmánygyűjtemény a következő angol nyelvű tanulmányokat tartalmazza: *Bratusz, Sz. N.—Ioffe, I. O.*: A gazdasági reform jogi kérdései a Szovjetunióban, *Eörsi Gyula*: Jog és gazdasági reform Magyarországon, *Madey, M.—Rybicki, Z.*: A gazdaságirányítás újjászervezésének jogi kérdései Lengyelországban, *H. Such*: A gazdasági jog fejlődésének néhány vonása a Német Demokratikus Köztársaságban. A könyvet *Pulay Gábor* fordította.

Polgári jogi döntvénytár. Bíró-sági határozatok. 4. köt. 1968—1970. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 1055 p.

A korábbi kötetek szerkezetében közzétett anyag a polgári jog mellett a családjogi, munkajogi, társadalombiztosítási jogi, mezőgazdasági szövetkezeti és földjogi, államigazgatásjogi és polgári eljárásjogi tárgyú bírósági határozatokat gyűjtötte össze. A konkrét ügyekben hozott bírósági határozatok anyagát az elvi döntések, a Legf. Bír. kollégiumi állásfoglalások és a tanácsvezetői értekezleti állásfoglalások egészítik ki. A munkát *Bardócz Béla, Géczy Kálmán, Er-*

dős Béla és Magyar Árpád állították össze, az anyagot *Gellért György* lektorálta.

Pólay Elemér: A dáciai viaszostáblák szerződésai. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 346 p. [Bibliogr. 287—296.]

A dunai provinciák, valamint a szomszédos tartományok jogéletemek feltárása a legújabb kutatómunkák eredménye. A birodalmi jog mellett az ún. helyi jogok érvényesülése ennek a kutatómunkának egyik alapvető problémája. A monográfia az i. e. 2. századból származó bizonyítékok alapján vizsgálja a kérdést. A forrástörténet mellett áttekinti a római Dácia történetét, társadalmi, gazdasági viszonyait, s ezt követően külön elemzi a viaszostáblák egyes szerződéstípusait, továbbá a birodalmi és a peregrin jog kölcsönhatásának jeleit. A befejező részben a szerződési rendszerből vonja le következtetéseit a dáciai aranyvidék társadalmi és gazdasági életére. A munka a bibliográfia mellett forráshelymutatót, tárgymutatót is közöl. A mű tartalmát orosz és német nyelvű tartalmi összefoglaló ismereti a külföldi olvasóval.

Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok. 9. [kötet.] Szerk. *Gödöny József*. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 319 p.

A gyűjtemény a következő tanulmányokat tartalmazza: *Gödöny József*: Az Országos Kriminalisztikai Intézet kutatásainak tíz éve; *Rózsa János—Münnich Iván*: Az erőszakos nemi közönségesség kriminológiája; *Avar Jenő*: A szándékos súlyos testi sértés néhány kriminológiai problémája; *Egressy András*: Kriminológiai kutatások a társadalmi tulajdon elleni bűnözés körében (1960—1970.); *Pusztai László*: A nyomozási verziók; *Erdei Árpád*: A kibernetikai, matematikai és logikai módszerek jogi alkalmazásával kapcsolatos néhány problémáról; *Bárkányi Pál*: A ceruzák alapanyagának vizsgálatáról. A tanulmányokról a munka orosz, angol, francia és német nyelvű tartalmi kivonatokat is közöl.

A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái. Szerk. a Kar Tudományos és Módszertani Bizottsága. 13. köt. Bp. Tankönyvkiadó, 1971. [1972.] 291 p.

A gyűjteményes kötetben a következő munkák jelentek meg *Kovacsics József*: A világ népessége 1800—1966 között; *Sík Ferenc*: Fejér Vármegye közigazgatásának főbb kérdései; *Vigh József—Károly Endre*: A viktimológia szerepe; *Weiss Emília*: A gyártó vállalat felelőssége; *Györgyi Kálmán*: A büntető törvénykönyv új általános része a Német Szövetségi Köztársaságban; *Hagemayer Istvánné*: A kollektív szerződés a kapitalista országokban; *Horeczky Károly*: Monopolisztikus gazdasági pozíciók — szocialista polgári jog; *Kratochwill Ferenc*: A nyomozás törvényességének ellenőrzése; *Varga Gyula*: A felek közreműködési kötelezettsége; *Fűrész Klára*: Nemzeti egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban; *Szilágyi Péter*: Az állami funkció fogalmáról; *Valki László*: A Közös Piac szerződéskötési joga; *Verebélyi Imre*: Az államigazgatás tanácsi szerveinek rendszere az európai szocialista országokban; *Foltyn Ferenc*: Trösztellenes törvények az Egyesült Államokban; *Máthé Gábor*: Székesfehérvár közigazgatásának kérdései 1848—1849-ben.

Polgári eljárásjogi füzetek. 2. Szerk. *Névai László*. Közveteszi az ELTE Állam- és Jogtudományi kar. Polgári eljárásjogi tanszék. Bp. ELTE [Soksz. Üzem.] 1972. 280 p.

A tanulmánygyűjtemény a tanszék belső és külső munkatársainak dolgozatai mellett közveteszi több külföldi polgári eljárásjogi szakember tanulmányát is, s folytatja a tanszék mellett működő tudományos munkaközösség működéséről szóló bibliográfia közlését.

A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok. Összeáll. *Klement Tamás*. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 697 p. [Kis jogszabálygyűjtemények.]

A munka — az 1969. évben kiadott hasonló jellegű munka módszerét követve — az egyetemek és

főiskolák szervezési és működési rendjére vonatkozó jogszabályok szövegét jegyzetekkel és magyarázó szövegekkel közli. Anyaggyűjtését 1971. márc. 1-én zárta.

Könyvszakértők kézikönyve. Szerk. *Tóth Géza*. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 485 p.

Az Igazságügyi Szakértői Iroda könyvszakértőinek 6 éves tevékenysége során leszűrt vizsgálati tapasztalatokat összegező munka valamennyi igazságügyi könyvszakértő számára hasznos ismereteket foglal össze, elsősorban a szakvélemények technikájával, vizsgálati módszereivel, az esethez alkalmazott sajátos követelményekkel kapcsolatban. A könyvszakértői tevékenységről adott általános ismeretek után különböző tevékenységi területek (iparvállalatok, kis- és nagykereskedelmi vállalatok, vendéglátóipar, mezőgazdaság, újtási ügyek) területén alkalmazott sajátos vizsgálati és véleményadási módszereket mutatja be. Hasznos gyakorlati tanácsokat tartalmaz a a munka függeléke.

Vincze Imre: Árak, adók, támogatások a közgazdaságirányítás reformja után. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1971. 278 p.

A munka két nagy fejezetben (árpolitikai kérdések — az adórendszer és a támogatási rendszer kérdései) tárgyalja az 1968-ban életbelépett szabályozók rendszerének legfontosabb kérdéseit.

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1967—1969. Összeáll. *Nagy Lajos*. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 344 p.

A bibliográfia a korábbi füzetek feldolgozási módszereit követve állította össze hároméves anyagát.

Révész Gábor: A vállalati (kollektív) érdekeltség jövedelemszabályozási és gazdálkodási problémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 260 p. [Bibliogr. 251—254.]

A munka a vállalati jövedelemszabályozási sémáknak, valamint az ezzel kapcsolatos vállalati törekvéseknek bemutatása után a jövede-

lemszabályozás magyar rendszerét mutatja be, ezt követően a rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja.

Nehézipari utasítások gyűjteménye. 1952—1969. 1—2. pótfüzet. Szerk. *Tárkány Szűcs Ernő*. Bp. Heves megyei ny. Eger. Petőfi ny. Kecskemét. 1971—1972. 140; 63 p.

Az 1. pótfüzet az Utasítások anyagát az 1970. dec. 31-ig, a 2-es pótfüzet az 1971. dec. 31—19. megjelent jogszabályanyaggal egészíti ki.

A számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban. 1—2. köt. Közveteszi az ELTE Állam- és jogtudományi kar. Szerk. *Kovacsics József*. Hivatalos használatra. Bp. ny. nélk. [Soksz.] 1972. 550. p.

A kiadvány az Állam- és jogtudományi kar által Budapesten, 1972. május 5—6-án rendezett konferenciáján elhangzott előadásokat tartalmazza.

Отто Бихари:

Значение реформы конституции

Быстрое развитие общества повлекло за собой необходимость изменения венгерской конституции, которая была принята больше чем двадцать лет тому назад, то есть в начале строительства социализма. В ходе реформы конституции подвергли изменению большую часть ее статей: таким образом была законодателем прекращена напряженность между основным законом и правовой реальностью. Имели место особенно большие изменения в главе первой об общественном строе, в которую были включены в современной форме все постановления, носящие характер принципа. Дальнейшим значительным изменением является расширение исключительных правомочий государственного собрания, а также реальное определение компетенции правительства. В конституции была укреплена система гарантий основных прав и обязанностей граждан; новым конституционным достижением является постановление об уважении и соблюдении прав человека.

Бела Кеменеш:

Некоторые актуальные вопросы гарантийной системы

В введении статьи автор представляет действующую ныне гарантий-

ную систему, а затем занимается правовыми принципами гарантии с точки зрения действующего и будущего урегулирования. Особая актуальность этой темы вытекает из повышающегося значения института гарантии, далее из того обстоятельства, что во связи с изменением ГК в качестве общего требования выступает требование о включении института гарантии в рамки ответственности за дефекты исполнения. В статье подробно освещаются основные правовые проблемы сравнения ответственности за дефекты и института гарантии, причем автор выступает за сохранение системы ответственности за дефекты, точнее за осуществление этой системы и в отношении продуктов, в отношении которых действует гарантийная система.

Иштван Сюч:

Понятие административного процесса

Во введении статьи — кроме основания важности вопроса — излагаются и критически анализируются различные взгляды, связанные с определением понятия административного процесса. В дальнейшем автор подходит к данному понятию со стороны деятельности органов государственного управления, как особой формы деятельности, и приходит к выводу, что понятие процесса может быть выведено из деятельности орга-

нов государственного управления по применению права в узком смысле. В следующей части статьи понятие процесса, как порядка издания актов, связывается только с внешними, властными актами, исключив из этого нормативные акты, а также порядок издания иерархических, организационных инструкций по конкретным вопросам. В заключении, в качестве подытожения изложений, содержащихся в статье, автор излагает данное им определение понятия административного процесса.

Андраш Тамаш:

Судебное применение права и правосознание судь

В разных буржуазных учениях из области теории права мы можем заметить тенденцию противопоставлять норму права судебному решению. Эти концепции не являются объективным отражением судебной работы, и не отражают объективно эту работу ни со стороны судейского сознания. Правосудие в качестве обладающей специальными особенностями работы, входящей в рамки общих общественных процессов, может послужить основанием признания сознательной стороны судебной деятельности относительно самостоятельным явлением. Это можно установить во двух слоях: на основании всей деятельности по правосудию в категории судейского правосозна-

ния, и исходя из судебной деятельности отдельных судей в категории индивидуального сознания судьи.

Золтан Сани:

Проблемы права на возрастную льготу в пенсионном законодательстве

В статье освещаются льготы в области общественного страхования, обеспеченные работникам, исполняющим свой труд в чрезвычайно тяжелых условиях, часто вредных для здоровья. В рамках изложения вопроса представлены отдельные исторические фазы развития права на возрастную льготу в Венгрии, а также излагается действующее ныне законодательство. Кроме принципиального анализа отдельных вопросов в статье представлены и возможности, способствующие согласно мнению автора правильному решению проблем.

Янош Варга:

Правовые принципы Вербеци и прикрепление крестьянства к земле в 1514 году

Правовое сочинение Иштвана Вербеци: законченное им в 1514 году Трипартиум признает обычай правовым источником, имеющим равное значение с законом, а даже и более важным. Таким образом господствующий класс, а прежде всего среднее и мелкое дворянство получает возможность избрать в отношении крестьянства в качестве первичного источника права либо закон, либо обычай, исходя из того, что который из этих источников наиболее благоприятствует их интересам. Пример на это предоставляется в самом Трипартиуме. Вечно закрепощение крепостных обосновывается регрессивными законами, принятыми в 1514 году. Изъятие земельных участков крепостных обосновать положениями закона было невозможно; таким образом провозглашается такое изъятие основанное на действующем обычае. Одновременное признание как прикрепленности крестьянина к земле, так и права на изъятие земельного участка крепостного, означает прикрепление крестьянина к лицу помещика. Таким образом Вербеци и принимающие участие в правотворчестве дворяне в юридическом смысле уже в 1514 году создали систему вечного крепостничества, и этим обеспечили правовое обоснование в дальнейшем действительно сложившейся системе.

Otto Bihari:

Die Bedeutung unserer Verfassungsreform

Infolge der schnellen Entwicklung der Gesellschaft wurde die Modifizierung der mehr als vor zwei Jahrzehnten, also noch zu Beginn des sozialistischen Aufbaues erbrachten ungarischen Ver-

fassung notwendig. Im Zuge der Verfassungsreform änderte sich ein Grossteil ihrer Artikel. Derart hob der Gesetzgeber die Spannung, die zwischen dem Grundgesetz und der juristischen Realität bestand, auf. Zu besonders grossen Änderungen kam es im ersten Kapitel, das sich mit der Gesellschaftsordnung befasst. Dieses beinhaltet jetzt alle Bestimmungen von Grundprinzip-Charakter in sehr zeitgemässer Form. Weitere bedeutende Modifizierungen bringt die Erweiterung der ausschliesslichen Kompetenz des Parlaments, sowie die reelle Umreisung der Kompetenzen der Regierung. Das Garantie-System der bürgerlichen Grundrechte und Grundpflichten wurde in der Verfassung verstärkt. Neue konstitutionelle Errungenschaft ist die Bestimmung über die Menschenrechte.

Béla Kemenes:

Einige aktuelle prinzipielle Fragen des Garantie-Systems

Autor befasst sich in der Einleitung mit dem geltenden Recht, übergeht dann auf die rechtstheoretischen Fragen der Garantie aus dem Gesichtspunkte der jetzigen und der zukünftigen Regelung. Besondere Aktualität verleiht dem Thema die steigende Bedeutung der Garantie, sowie der Umstand, dass im Zusammenhang mit der Modifizierung des BGB als allgemeine Forderung die Einbauung dieser Institution in den Kreis der nichtqualitätsgemässen Leistung gestellt wird.

Der Artikel behandelt eingehend die Hauptprobleme der Gegenüberstellung der Gewährleistung und der Garantie und stellt sich entschieden auf den Standpunkt, dass das System der Gewährleistung, bzw. seine Geltung auch in Bezug solcher Produkte begründet ist, in Hinsicht derer die Garantie besteht.

István Szűcs:

Der Begriff des Verwaltungs-Verfahrens

Einleitend stellt der Artikel — unter Hinweis auf die Wichtigkeit des Themas — die verschiedenen Ansichten dar, die die Definierung des Begriffs des Verwaltungs-Verfahrens anstreben und unterzieht diese einer kritischen Analyse.

In den weiteren nähert sich der Autor dem besagten Begriff im Wirkungsbereich der Staatsverwaltung, als einer speziellen Tätigkeits-Form und gelangt zur Folgerung, dass der Begriff des Verfahrens grundsätzlich aus der enger aufgefassten Rechtsanwendungs-Tätigkeit der staatlichen Verwaltungsorgane deriviert werden kann.

Im folgenden Kapitel wird der Begriff des Verfahrens — als Er-

lassungs-Ordnung von Akten — nur mit den äusseren, behördlichen Akten in Zusammenhang gebracht, unter Ausschluss der Erlassens von normativen Akte, sowie der hierarchischen, konkreten Organisations-Akte.

Abschliessend wird als Zusammenfassung der Begriff des Verwaltungs-Verfahrens definiert.

András Tamás:

Die Rechtsanwendung des Richters und sein Rechtsbewusstsein

In den verschiedenen bürgerlichen Theorien über die Rechtslehre sind dezisionistische, die richterliche Entscheidung der Rechtsnorm gegenüberstellende Tendenzen erkenntlich. Diese Theorien können nicht als objektive Betrachtung der richterlichen Arbeit, oder deren Bewusstsein-Seite aufgefasst werden. Die richterliche Entscheidungs-Tätigkeit, als spezielle, innerhalb des gesellschaftlichen Gesamt-Handelns unterbringbare Arbeit kann als Ausgangspunkt zur Tätigkeit der Bewusstsein-Seite der richterlichen Tätigkeit, als relativ selbstständigen Erscheinung angenommen werden. Dies kann in zwei Ebenen dargestellt werden: aufgrund der richterlichen Gesamt-Tätigkeit, als Einheit in der Kategorie des richterlichen Bewusstseins und in der Kategorie des individuellen richterlichen Bewusstseins bei Zurgrundelegung der Urteiltätigkeit der einzelnen Richter, als Einheit.

Zoltán Szanyi:

Die Probleme der Berechtigung auf Altersbegünstigung im Pensionsrecht

Der Artikel gibt einen Übersicht darüber, welche Sozialversicherungs-Berechtigungen diesen Werk-tätigen zustehen, die ihre Arbeit unter äusserst Schwierigen, oft gesundheitsschädlichen Verhältnissen verrichten. Im Rahmen der Behandlung dieser Frage werden die einzelnen geschichtlichen Entwicklungsetappen der Berechtigung auf Altersbegünstigung in Ungarn vorgeführt und die derzeit geltenden Regeln besprochen. Neben der prinzipiellen Analyse der einzelnen Fragen verweist der Artikel auf diese Möglichkeiten, die nach Ansicht des Verfassers zur Lösung der Probleme beitragen können.

János Varga:

Die Rechtsprinzipien von Werbőczy und die Bindung der Bauernschaft an den Boden im Jahre 1514

Die Rechtszusammenfassende Arbeit von Stephan Werbőczy, das im Jahre 1514 beendete Tripartitum qualifiziert die Gewohnheit als mit dem Gesetz gleichwertige, im Ver-

gleich dazu sogar entscheidende Rechtsquelle. Dadurch wird die herrschende Klasse, vor allem der Mittel- und Kleinadel dazu befugt im Verhältnis zu den Leibeigenen das Gesetz, oder die Gewohnheit als Rechtsquelle zu betrachten, je nach dem welches seinen eigenen Interessen besser entspricht.

Hierzu gibt das Tripartitum selbst das Beispiel. Die Rechtmäßigkeit der ewigen Hörigkeit der Leibeigenen begründet es mit dem, im Jahre 1514 erbrachten Retorsions-Gesetzen. Die Rechtmäßigkeit der Entziehung des Leibeigenen-Bodens kann es mit Berufung auf des Gesetz nicht begründen. Dies wird also derart deklariert, als ob es sich um eine lebende Gewohnheit handelte. Die gleichzeitige Deklaration dieser beiden Institutionen bedeutete die Verkettung des Leibeigenen an die Person seines Herren. Werbőczy und seine adeligen rechtschaffenden Kollegen haben derart schon im Jahre 1514 im juristischen Sinne das System der ewigen Leibeigenschaft geschaffen und bestätigten dadurch schon im Vorhinein das später sich wirklich herausgebildete System.

Ottó Bihari:

L'importance de la réforme de notre Constitution

L'évolution rapide de la société a nécessité un amendement à la Constitution hongroise qui est née, il y a plus de vingt ans, au commencement de l'édification du socialisme. Une grande partie des articles ont changé au cours de la réforme de la Constitution; ce qui a mis fin à la tension entre celle-ci et les réalités juridiques. Des amendements particulièrement importants ont eu lieu surtout concernant le premier chapitre sur l'ordre social, où ont été insérées toutes les dispositions fondamentales de principe, et ceci dans une forme entièrement moderne. L'élargissement des compétences exclusives du Parlement et la définition réelle des pouvoirs du gouvernement constituent de changements signifiants ultérieurs. On a confirmé le système des garanties constitutionnelles des droits et des devoirs fondamentaux des citoyens; la disposition sur le respect des droits de l'homme constitue aussi une réalisation constitutionnelle récente.

Béla Kemenes:

Quelques questions actuelles de principe du système de garantie

Dans l'introduction de son étude, l'auteur expose les règles de droit actuellement en vigueur puis s'occupe des problèmes de principe du droit à la garantie du point de vue de sa réglementation actuelle et future. Le sujet est doué d'une actualité particulière par la portée

accrue de la garantie puis par la demande générale — en connexion avec l'amendement du Code civil — d'insérer la garantie aux dispositions relatives à l'exécution défec- tueuse.

Il s'occupe en détail des principaux problèmes juridiques de la mise en parallèle de la garantie et des conséquences de l'exécution défec- tueuse et prend position dans le sens que le maintien de la garantie respectivement sa mise en valeur même sont justifiées aussi concernant les conséquences d'une telle exécution.

István Szűcs:

Le concept de la procédure administrative

La partie introductive de l'étude — en mettant en relief la portée de la question — expose et soumet à une analyse critique les différentes vues relatives à la définition du concept de la procédure adminis- trative.

La deuxième partie aborde le concept en question dans l'ordre du mécanisme de l'administration publique comme une forme d'action particulière et aboutit à la conclusion que le concept de la procé- dure peut être dérivé au fond de l'activité des organes d'Etat s'acquit- tant de l'application de droit prise au sens strict du terme.

La partie suivante met en rap- port le concept de la procédure — en considérant le système de l'émission des actes — seulement avec les actes d'autorité, en excluant de ceux-ci l'ordre de l'émission des actes normatifs puis des instruc- tions hiérarchiques et concrètes au sein de l'organisation.

La partie finale offre la défini- tion du concept de la procédure administrative en résumant les problèmes exposés dans l'étude.

András Tamás:

L'application du droit par le juge et sa conscience du droit

Dans les différentes théories bourgeoises de la théorie du droit on peut découvrir une tendance qui met en face les décisions juridiques aux règles de droit. Ces théories n'apprécient objectivement ni l'acti- vité du juge ni le côté de celle-ci. La juridiction comme une activité d'un type particulier placée dans le processus social total peut être un point de départ pour présenter l'as- pect de conscience de l'activité du juge comme un phénomène rela- tivement indépendant. Cela peut être déterminé dans deux couches su- perposées: notamment dans la caté- gorie de la conscience juridique du juge se manifestant dans l'en- semble de l'activité de la juridi- cation comme unité et sur la base de cette unité dans la catégorie de la conscience individuelle du juge

sur la base de la juridiction des juges respectifs.

Zoltán Szanyi:

Problèmes du bénéfice d'âge dans le droit des pensions de retraite

L'étude expose les bénéfices oc- troyés par la Sécurité Sociale aux travailleurs qui poursuivent leur travail dans des conditions parti- culièrement pénibles, dans beau- coup de cas nuisibles pour la santé. En traitant ce problème elle ex- pose les étapes historiques respec- tives du développement du droit au bénéfice d'âge en Hongrie et fait connaître les règles de droit y re- latives actuelles en vigueur. A part de l'analyse des principes régissant les questions respectives elle ex- pose les possibilités qui — selon l'avis de l'auteur — peuvent faci- lifier la solution de ces problèmes.

János Varga:

Les principes de droit de István Werbőczy et l'état de la paysannerie attachée à la glèbe

L'oeuvre de István Werbőczy offrant une sommation du droit, le Tripartitum achevé en 1514 a été qualifié par la coutume d'une source du droit, égale au droit ou bien plus décisive encore. Par cela, il a attribué à la classe dirigeante, et avant tout à la petite et la mo- yenne noblesse la faculté de choisir comme source du droit prédomi- nante celle qu'entre la loi et la coutume — sous le rapport de la classe servile — servait mieux ses intérêts.

Un exemple à cette procédure est donné par le Tripartitum lui- même. Cette oeuvre justifie le bien fondé de la servitude perpétuelle de la classe servile par des lois répressives établies en 1514. Il ne pouvait par des lois pas justifier l'appropriation des tenures des serfs; cela a été donc déclaré cou- tume vivante. La déclaration pa- rallèle de ces deux dispositions a justifié l'enchaînement du serf à la personne de son seigneur. István Werbőczy et les législateurs nobles ont ainsi — au sens juridique — établi déjà en 1514 le système de la servitude perpétuelle, ainsi ils ont démontré le bien fondé juri- dique d'un système qui s'est épa- noui en réalité plus tard.

Ottó Bihari:

The significance of our constitu- tional reform

Rapid social development ren- dered the amendment of the more than twenty-years old Constitution, enacted at the outset of socialist construction necessary. As a result a major part of the Sections has been changed: it was in this way that the law-makers have done

away with the tension between the basic law and legal realities. Particularly great changes have been effected in Chapter I on the social system which includes all the provisions in the nature of basic principles — in a very up-to-date form. Another major change is the extension of the exclusive competence of Parliament and the realistic definition of the Government's powers. The system of the safeguards of citizens' rights and duties has been strengthened; a new constitutional achievement is the provision on not only but the safeguarding of civic rights.

Béla Kemenes:

Some topical points of principle of the surety system

In the first part the author outlines the relevant legal material now in force; then discusses the legal theoretical principles of surety from the angle of present and future regulation. The subject is lent a particular timeliness by the increasing significance of surety and the general demand to include surety, in connection with amending the Civil Code, within the scope of faulty performance.

The principal legal problems of the juxtaposition of surety and guaranty are dealt with in detail; the author resolutely advocates the view that the retention of the guaranty system is warranted also in respect of products coming under surety.

István Szűcs:

The concept of public administrative procedure

The introduction of the paper — while explaining the importance of the problem — reviews and subjects to a critical analysis some views on the definition of the concept of public administrative procedure.

In the second part the concept is approached as a particular form of action in the working of public administration and the conclusion is arrived at that the concept of procedure can basically be deduced from the law-applying activity — in the strict meaning of the term — of public administrative agencies.

In the next part the concept of procedure — regarded as the order in which acts are issued — is linked only with external, public authority acts, excluding therefrom the order of the issue of normative as well as the concrete, hierarchical, organisational acts.

In the concluding part, summing up what has been expounded, the paper gives the definition of the concept of public administrative procedure.

Zoltán Szanyi:

Problems of the right to lowered retirement age in the law of pensions

The paper surveys the social insurance benefits granted to workers working under extremely difficult conditions which are frequently detrimental to health. In this course the author describes the historical phases of the evolution of the right to lowered retirement age in Hungary while outlining the legislation now in force. In addition to analysing points of principle the feasibility of resolving certain problems is also pointed out.

András Tamás:

Law application by and legal consciousness of the judge

In some trends of the bourgeois theory of law a decisionist tendency which confronts judicial decisions with statutes can be discovered. These theories do not ob-

jectively appraise either judicial activity or the side of its consciousness. Judicial decision as an activity of a particular type which can be placed within the overall social process, may be a point of departure of pointing out the consciousness aspect of judicial activity as a relatively distinct phenomenon. This may be defined in two layers: within the category of judicial legal consciousness on the ground of the overall judicial activity as a unity and within the category of the judge's individual consciousness on the ground of the judicature of individual judges as a unity.

János Varga:

Werbőczi's legal principles and the villein peasantry

István Werbőczi's work, the *Tripartitum*, completed in 1514, covering all legal fields considers custom as a source of law equal in rank or even more important than legislation. In so doing it enabled the middle and lower nobility to consider, in respect of the serfs, either legislation or custom the primary source of law as best suited its interests.

Example for this expedient is furnished by the *Tripartitum* itself. The justification of the permanent servitude of serfs is found in the 1514 repressive legislation. The lawfulness of depriving serfs of lands held in villeinage could not be proved on the ground of legislation; accordingly, this was declared to be a living custom. The simultaneous declaration of the two legal institutions amounted to linking the serf to the feudal landlord. In this way Werbőczi and other law-makers of the nobility established the system of permanent serfdom as early as 1514 providing thereby a legal justification of the system which was developing subsequently in reality.

ARA: 8, - Ft

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

FÖLDVÁRI JÓZSEF:

A büntetőnovella kriminálpolitikai törekvései 117

KEMENES BÉLA:

A jótállási igények és érvényesítésük módja, különös figyelemmel az állampolgárok vélteli ügyleteire 124

ifj. MARTONYI JÁNOS:

Gondolatok a szállítványozási szerződés szabályozásáról 134

FASCHING, HANS W.:

A szóbeli tárgyalás az osztrák polgári peres eljárásban 141

HÁMORI VILMOS:

A bizonyítékok értékelése és a belső meggyőződés a polgári perben 145

Szemle:

VADAS GYÖRGY:

25 éve: a Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme 154

P. T.:

Francia—magyar jogásznapiok a családvédelem jegyében 159

SOMFAI CSABÁNÉ:

A családjogi törvény kommentárjának vitája Pécsen 165

RÁCZ GYÖRGY:

Bírák világtalálkozója 168

BITTÓ MÁRTA:

A Német Demokratikus Köztársaság bírósági szervezetének fejlődése 171

PRUGBERGER TAMÁS:

A szervezetek és tagjaik közötti együttműködési szerződések Jugoszláviában 177

ZSUFFA ISTVÁN:

„Bevezetés a szervezéstudományba”. Egy egyetemi jegyzet vitájáról 180

СОДЕРЖАНИЕ: *Йозсеф Фелдвари*: Уголовно-политические стремления в новелле Уголовного Кодекса. — *Бела Кемениш*: Требования по гарантии и способ их осуществления, при особом учете сделок граждан по купле-продаже. — *Янош Мартони*: Некоторые идеи об урегулировании договора экспедиции. — *Ганс В. Фашинг*: Устное разбирательство в австрийском гражданском искомом судопроизводстве. — *Вилмош Хамори*: Оценка доказательств и внутреннее убеждение в гражданском процессе. — *Обзор*: 25 лет — Общегосударственная Правовая Защита Демократических Организаций. — *Т. П.*: Франко-венгерский правовой симпозиум под знаком защиты семьи. — *Ч. Шомфай*: Обсуждение комментария закона о семейном праве. — *Дьердь Рау*: Всемирный съезд судей. — *Марта Битто*: Развитие судостроительства ГДР. — *Тамаш Пругбергер*: Договоры о сотрудничестве между кооперативами и их членами в Югославии. — *Иштван Зсуффа*: «Введение в науку об организации». Обсуждены университетского конспекта

INHALT: *József Földvári*: Die kriminalpolitischen Bestrebungen der Strafrechtsnovelle. — *Béla Kemenes*: Garantie-Ansprüche und ihre Geltendmachung, mit besonderer Rücksicht auf die Kauf-Geschäfte der Staatsbürger. — *János Martonyi jun.*: Gedanken über die Regelung des Speditionsvertrages. — *Hans W. Fasching*: Die mündliche Verhandlung im österreichischen Zivilprozessverfahren. — *Vilmos Hátori*: Die Beweiswürdigung und die innere Überzeugung im Zivilprozess. — *Rundschau: György Vadas*: 25 Jahre des Landesrechtsschutzes der Demokratischen Organisationen. — *T. P.*: Französisch-ungarische Juristentage im Zeichen des Familienschutzes. — *Frau Csaba Somfai*: Die Diskussion über das Kommentar der Familiengesetz in Pécs. — *György Rác*: Weltkongress der Richter. — *Márta Bittó*: Die Entwicklung der Gerichtsorganisation in der D. D. R. — *Tamás Prugberger*: Kooperationsverträge zwischen den Genossenschaften und ihren Mitgliedern in Jugoslawien. — *István Zsuffa*: „Einführung in die Organisationswissenschaft“. Diskussion über ein Universitätslehrheft.

SOMMAIRE: *József Földvári*: Les efforts de la loi modifiant le Code Pénal en matière de politique criminelle. — *Béla Kemenes*: Les droits à la garantie et le mode de les exercer eu égard aux contrats conclus par les citoyens. — *János Martonyi cadet*: Quelques remarques sur la réglementation du contrat de commission de transport. — *Hans W. Fasching*: Audience dans la procédure pénale autrichienne. — *Vilmos Hátori*: L'appréciation des preuves et la conviction interne du juge dans le procès civil. — *Revue: György Vadas*: Vingt-cinq ans: Bureau national d'assistance légale des organisations démocratiques. — *T. P.*: Rencontre juridique franco-hongroise sur les problèmes du droit de la famille. — *Mme Csaba Somfai*: Débat sur les commentaires de la loi portant sur le Droit de la Famille tenu à Pécs. — *György Rác*: Congrès mondial des juges. *Márta Bittó*: Le développement du système judiciaire de la République Populaire Allemande. — *Tamás Prugberger*: Contrats de coopération entre les coopératives et leurs membres en Yougoslavie — *István Zsuffa*: „Introduction à la théorie d'organisation“. Sur le débat d'un cahier de cours universitaire

CONTENTS: *József Földvári*: The criminal policy objectives of the Supplementary Criminal Law. — *Béla Kemenes*: Claims of guaranty, the mode of their enforcement with special regard to deals between individuals. — *János Martonyi*: Reflections in the rules governing contracts of carriage. — *Hans W. Fasching*: Hearing in Austrian legal proceedings. — *Vilmos Hátori*: The consideration of evidence and the judge's conviction in civil actions. — *Review: György Vadas*: Twenty-five years: The National Legal Bureau of Democratic organisations. — *T. P.*: Hungarian-French lawyers' discussion on family law problems. — *Mrs. Csaba Somfai*: Discussion in Pécs on the commentary of the Family Law Act. — *György Rác*: World Congress of judges. — *Márta Bittó*: The evolution of the judicial system in the German Democratic Republic. — *Tamás Prugberger*: Contracts of co-operation between co-operatives and their members in Yugoslavia. — *István Zsuffa*: „Introduction to organization theory“. On the discussion on a university lecture note

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Földvári József* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Kemenes Béla* tanársegítő egyetemi docens (Szeged). — *Dr. ifj. Martonyi János* vezető jogtanácsos. — *Dr. Fasching, Hans W.* egyetemi tanár (Bécs). — *Dr. Hátori Vilmos* járásbíró elnökhelyettes. — *Dr. Vadas György* ügyvéd. — *Dr. Somfai Csabáné* gyámügyi főelőadó (Pécs). — *Dr. Rác György* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Bittó Márta* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos gyakornoka. — *Dr. Prugberger Tamás* jogtanácsos (Pécs). — *Dr. Zsuffa István* a Tanácsakadémia Tanácsigazgatási Szervezési Intézet munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Benedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: *Sala* kiadó igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postatalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Kereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselő

INDEX: 25.422

72.8849 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: *Janka Gyula* igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A büntetőnovella kriminálpolitikai törekvései

Minden büntető törvény vonatkozásában alapvető jelentősége van azon célok tisztázásának, amelyek megvalósítása végett került megalkotásra a törvény. Minden büntető törvény nyel szemben viszont méltán támasztható az az igény, hogy minden rendelkezése megfelelően szolgálja a törvényhozó alapvető célkitűzéseinek megvalósítását. A törvény gyakorlati alkalmazása válna problematikussá, ha a törvényhozó fő célkitűzése és a törvény egyes rendelkezése között nem állana fenn összhang.

A büntető törvények vonatkozásában rá kell azonban mutatnunk egy másik összhangra is: a büntető törvények és az államhatalom szervei által hozott más jellegű jogszabályok közötti összhangra. A büntető törvények ugyanis csak egy adott vonatkozásban juttatják kifejezésre a törvényhozó akaratát. Ez a törvényhozói akarat azonban a legszorosabb összefüggésben van az állami, társadalmi, politikai élet szabályozásában megtestesülő törvényhozói elképzelésekkel.

Az állami, a társadalmi élet fejlesztését, alakítását célzó intézkedéseket, a különböző állami tevékenységek összességét politikának nevezzük. Attól függően, hogy valamilyen állami tevékenység milyen területen kerül kifejtésre, különböző „politikáról” beszélhetünk. Kriminálpolitika ezek szerint az állam általános politikájának az a része, amely a bűnözés elleni küzdelem területén valósul meg.

A kriminálpolitika fogalmának ily módon történő meghatározása ma már általánosnak mondható.¹ Egység jellemzi a szocialista jog-

irodalmat e fogalom értelmezésében is: mindenki által elismert tétel, hogy a büntetőpolitika megnyilvánul a jogalkotásban és jogalkalmazásban egyaránt.

A korábbi polgári jogtudomány képviselői a kriminálpolitika érvényesülési területét még a jogalkotásra korlátozták. Tulajdonképpen Liszt volt az első, aki a „célbüntetés” gondolatával és annak a tételnek a leszögezésével, hogy a büntetést az elkövető személyéhez kell igazítani, megtette az első lépést a kriminálpolitika helyes értelmezése irányában. Ma már a nevesebb polgári kriminológusok között is vannak, akik nem veszik ki a jogalkalmazás területét a kriminálpolitika érvényesülési köréből. Göppinger szerint is „az vizsgálendő, hogy meghatározott cselekmények büntetéssel fenyegetendők-e, hogy a most büntetendő cselekmények a jövőben ne legyenek-e nem-büntetendők, milyen szankcióval és milyen mértékben toroltassanak meg a normaszegések, hogyan hajtassanak végre a kiszabott büntetések stb.”²

A büntető törvények kriminálpolitikai koncepcióit kétféleképpen ismerhetjük meg: a törvény összrendelkezéseinek elemzéséből, valamint a közvetlenül erre utaló rendelkezésekből.

Egy egységes büntető törvénykönyvvel szemben méltán támasztható az az igény, hogy félreérthetetlenül mutassa meg a törvényhozó kriminálpolitikai célkitűzéseit. A törvény valamennyi rendelkezését át kell haszna egy koncepció, amely a törvény alkalmazása során is zsinormértékül szolgálhat és elősegítheti az ítélkezési gyakorlat egységességét, egyöntetűségét és következetességét is.

Némileg más a helyzet a részleges kodifikáció esetében. Ilyenkor már nem könnyű feladat a régi és az új rendelkezések között az összhang megteremtése, a kriminálpolitikai célki-

¹ Így határozza meg többek között: Horváth Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. 409. old.; Vermes Miklós: Büntetőpolitika és kriminológia. Kriminálisztikai tanulmányok, Bp. 1964. III. kötet, 129. old.; Markója Imre: Büntető jogpolitikánk és a büntetőjog kodifikációja. Magyar Jog. 1969. 5. sz. 265. old.

² Hans Göppinger: Kriminológia. München, 1971. 16. old.

tűzések közötti ellentmondások kirekesztése. Mindenfajta büntető törvényalkotásra — de az alkalmazására is — vonatkozatható azonban Markója Imre alábbi megállapítása: „Az egységes büntetőpolitika... helyes, céljának megfelelő csak akkor lehet, ha objektíve következik a társadalmi viszonyokból, a társadalmi jelenségek kellő és tudományosan megalapozott felmérésén alapszik, s mentes minden szubjektívizmustól.”³

A kriminálpolitikai koncepció direkt módon az egyes célkitűzések törvényi megfogalmazásából lenne legegyszerűbben megállapítható, ha a célkitűzések és a törvény egyéb rendelkezései közötti összhang minden esetben fennállana.

A cékitűzések vonatkozásában mindenképp elűt utalni kívánunk három jogszabályi rendelkezésre: a Btk. 1. §-ára, amely a büntető-törvény feladatát, a Btk. 34. §-ára, amely a büntetés célját és végül az 1966. évi 21. sz. tvr. 2. §-ára, amely a szabadságvesztés végrehajtásának a célját határozza meg. Másutt már megkíséreltük e három célkitűzés közötti összefüggés tisztázását,⁴ itt csak a lényegét emeljük ki:

A büntetőtörvény megalkotásával a törvényhozó a társadalom minden tagjára tudatformáló hatást kíván gyakorolni. A társadalom helytelenített és büntetés alkalmazásával fenyegetett magatartások megfogalmazásával igyekezik a törvényhozó az állampolgárok érték- és motivációs rendszerét befolyásolni.

A büntetés céljának a meghatározásánál a törvényhozó már döntően a bűnelkövetőkre gondol ugyan, hiszen a büntetés velük szemben kerül alkalmazásra, de nem hagyhatók figyelmen kívül a társadalom többi tagjai, a „potenciális bűnelkövetők” sem.

A szabadságvesztés végrehajtásánál a meghatározott konkrét személy befolyásolására való törekvés már kizárólagossá válik. A büntetés végrehajtása ugyanis legfeljebb tényénél fogva, de nem módja által hat a társadalom többi tagjára.

Ami már most a büntető novella kriminálpolitikai koncepcióját illeti, az alábbiakat állapíthatjuk meg:

Az alapvető célkitűzés nem változott: védeni a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi és gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét és jogait, nevelni a szocialista társadalmi együttélés szabályainak a megtartására. Ennek érdekében kell meghatározni, mely cselekmények bűncselekmények és hogy ezek elkövetőivel szemben milyen szankciók kerüljenek alkalmazásra.

Nem változott az a célkitűzés sem, mely szerint a társadalom védelme döntően a speciál-

és a generálprevenció biztosításán keresztül érhető el. A speciál- és a generálprevenció azonban a novella megalkotója egyes vonatkozásokban másként látja megvalósíthatónak, mint az 1961. évi V. törvény megalkotója. Ennek megfelelően módosultak a büntetőtörvény megalkotása és a szankciók alkalmazása által elérni kívánt közvetlen célkitűzések is. Ezek lényegét két fő törekvés köré csoportosíthatjuk: az *életszerűség* és a bűnözéssel szemben *határozottabb és hatásosabb küzdelem* biztosítása.

1. Az *életszerűség követelménye* több sikon jelentkezik. Jelenti mindenképp a korszerűség igényét: a büntetőtörvények adott társadalmi, gazdasági körülmények talaján adott szükségletek kielégítése végett kerülnek megalkotásra.

Kódexeket — így büntetőkódexet is — nem néhány éves alkalmazásra alkotnak; a jelen igényeit tehát úgy kell megfogalmazni, hogy az még évtizedek eltelte után is időszerű legyen. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha a törvényhozó tudatosan helyezkedik a fejlődésben levő életviszonyokra, a legújabb tudományos eredményekre.

Az *életszerűség* körébe tartozik a társadalom tagjai erkölcsi-politikai nézeteinek figyelembe vétele. E vonatkozásban azonban ugyan csak szükség van arra, hogy a jogszabályok megalkotásánál bizonyos kompromisszumot kössünk: a ma uralkodónak mondható közfelfogás és a jövőben kialakítandó értékelés között. Amilyen helytelen lenne a ma még elterjedt nézetekre való hivatkozással mellőzni a helyesnek tartott felfogás kialakításának a segítségét, ugyanúgy helytelennek minősülne csak a jövőbe nézni és figyelmen kívül hagyni a ma még élő és elterjedt nézeteket.

Véleményünk szerint a büntető novella több rendelkezése is arra mutat, hogy a törvényhozó tudatosan törekedett az *életszerűség* megvalósítására. Ezek közül az alábbiakat emeljük ki:

a) a *bűncselekmények súly szerinti kategorizálása*.

Aligha igényel bővebb magyarázatot az a tény, hogy az egyes bűncselekmények között igen lényeges eltérések állanak fenn: eltérnek egymástól a társadalomra veszélyesség súlyában, a cselekmény jellegében, társadalmi kihatásaikban, a lakosság körében kiváltott helytelenítés vagy éppen felháborodás mértékében stb. Mindezek alapján a közfelfogásban eddig is érvényesült bizonyos megkülönböztetés az egyes bűncselekmények között, ily megkülönböztetés megnyilvánult az egyes bűncselekményeket megvalósító elkövetők értékelésénél is.

A közfelfogásra figyelemmel is indokolt tehát bizonyos differenciálást megvalósítani már a bűncselekmény elnevezésében is.

Magától értetődik, hogy ennek az elnevezésbeli differenciálásnak a következményeit az

³ Markója Imre: Büntető jogpolitikánk és a büntetőjog kodifikációja. Magyar Jog, 1969. 5. sz. 265. old.

⁴ L. a szerző: Gondolatok a szabadságvesztés végrehajtásáról. Magyar Jog, 1971. 11—12. sz. 644—645. old.

egyres büntetőjogi intézmények szabályozásánál is le kell vonni. Ez a novellában az alábbi vonatkozásokban történt meg: a büntethetőség elvéülése, a szabadságvesztés fokozatai, a feltételes szabadságra bocsátás, a kényszergyógykezelés, a büntetés végrehajtásának felfüggesztése, a büntetett előlethez fűződő hátrányok alóli mentesítés, továbbá két eset a katonai büntetőjogban.

Aligha vitatható, hogy a felsorolt intézmények szabályozásánál indokolt figyelembe venni az elkövetett bűncselekmény súlyosságát is; ezt pedig az elnevezésbeli különbségtétel nagymértékben megkönnyíti. Elvi szempontból már csak emiatt is helyeselhetjük a büntetvétség közötti megkülönböztetést. Úgy véljük azonban, e kategorizálás következményeinek a levonása nem korlátozódhat az anyagi büntetőjog területére, hanem meg kell annak nyilvánulni a büntető eljárás szabályozásában is. Így válik a bűncselekmények súly szerinti megkülönböztetése nemcsak a közvéleménnyel megegyezővé, elméletileg elfogadhatóvá, hanem gyakorlatilag célszerűvé is.

b) Életszerűbbé vált büntető törvénykönyvünk azáltal is, hogy a novella *növelte a törvényi egységi tényállások számát.*

Közismert, mennyi elméleti vita zajlott le és mennyi nehézséggel kellett megküzdenniök a bíróságoknak a bűncselekmény-egység és a halmazat elhatárolásának kérdésében az elmúlt évszázad során. A probléma tehát nem újkeletű, de tartoznak annyival az igazságnak, hogy megállapítsuk: lényeges előrehaladást egy általánosan elfogadható és helyeselhető koncepció kidolgozása irányában az utóbbi néhány évtizedben sem tettünk. A magam részéről úgy vélem, az ítélkezési gyakorlat a Btk. hatályba lépése óta eltelt időben sem alakult mindenben megnyugtató módon.

Bizonyos fokig talán érthető, hogy az 1961. évi V. törvény megalkotója nem vállalkozott a halmazat fogalmának vagy a halmazati minősítés mellőzése eseteinek a meghatározására. Tudományos vitákat ugyan nem zár le még törvényhozói állásfoglalás sem, de az ítélkezési gyakorlat egyöntetűsége és következetessége szempontjából általában pozitív hatású a pontos fogalommeghatározás.

Jelen tanulmánynak nem tárgya a halmazat vonatkozásában kialakult bírói gyakorlat bemutatása vagy értékelése; az idevágó irodalmi megnyilvánulások tárgyalása pedig egyenesen egy könyv megírását igényelné. Mindezek helyett csupán annak megállapítására korlátozódunk, hogy a Legfelsőbb Bíróság erőfeszítései ellenére is maradtak problémák annak a kérdésnek a megválaszolását illetően, bűncselekmény-egység vagy halmazat megállapítására kerüljön-e sor adott esetben.

E kérdés azonban távolról sem csak elméleti jellegű: eldöntése komoly gyakorlati következményekkel is jár. Ezek közül csak a vissza-

esés megállapításának lehetőségére utalunk: egy újabb bűncselekmény elkövetése esetében a visszaesés megállapítása szempontjából döntő jelentősége van annak, hogy az elkövető korábbi bűnelkövetését egységnek vagy halmazatnak minősítették-e.

A gyakorlati tapasztalatok bárkit meggyőzhettek arról, hogy az életben egyes bűncselekmények gyakran valósulnak meg együtt. Közöttük a legkülönbözőbb jellegű összefüggések állhatnak fenn, de a lényeg minden esetben az együttes előfordulás gyakorisága. E tényt lehet különbözőképpen értékelni, de annyit mindenképpen elvárhatunk ítélkező szerveinktől, hogy az értékelés egyöntetű, ingadozásmentes legyen. Tekintettel azonban a döntés további kihatásaira, az elvi megalapozottság is elengedhetetlen követelmény; enélkül ugyanis kielégítő megoldáshoz nem juthatunk.

Ha elfogadjuk azt, hogy egyes bűncselekmények gyakrabban fordulnak együtt elő, mint mások, ennek következményeit célszerű levonni a büntető törvénykönyvből is. Kívánatos ezért az ilyen együttes előfordulásokat külön is értékelni, ami életszerűsége mellett a bírói gyakorlat egyöntetűségét is nagymértékben elősegítheti. Ezt a célt szolgálja a *törvényi egységi tényállások alkotása.*

Megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy a büntető novella jelentősen szaporította az ilyen jellegű rendelkezések számát. Ezek jó része olyan bűncselekmények együttes előfordulását szabályozza, amelyek értékelése az elmúlt évtizedben rendkívül sok vitát és nehézséget okozott. Ezek közül kiemeljük az alábbiakat: hivatalos személy elleni erőszakkal összefüggően garázdaság megvalósítása [155. §. (3) bek. d)]; üzérkedés megvalósítása devizagazdálkodást sértő büntetellel vagy vámbüntetellel összefüggésben [236. §. (2) bek. e)]; súlyos testi sértéssel összefüggően garázdaság megvalósítása [257. §. (3) bek. a)]; az ún. használati lopás elkövetése, ha azzal összefüggésben járműben kárt okozó rongálást is megvalósítottak [296. §. (2) bek. 7., 3.]); sikkasztás, csalás vagy a hűtlen kezelés oly módon történő megvalósítása, hogy annak megkönnyítése vagy leplezése végett köz-, vagy magánokirathamisítást is elkövettek [296. §. (2) bek. g)].

c) Az életszerűség körében tárgyaljuk a *közlekedési bűncselekmények* új szabályozását is. Kétségtelen ugyanis, hogy különösen a 258. §. korábbi megfogalmazása következetes alkalmazás esetében gyakorlatilag megoldhatatlan feladatok elé állította volna közlekedési, igazságügyi apparátusunkat. Eltekintve egyes elméleti problémáktól, már emiatt is szükség volt a korábbi rendelkezések módosítására.

Előre kell bocsátanunk, hogy a közlekedési bűncselekmények szabályozása nem tartozik az egyszerű feladatok közé. Alapvető igényként állíthatjuk fel azt, hogy csak olyan magatartások vonjanak maguk után büntetőjogi következmé-

nyeket, amelyek szemben állnak az elvárhatóság követelményével és erkölcsileg is rosszalhatók.

Kérdésünk kapcsán szembe kell néznünk azzal az eléggé széles körben elterjedt felfogással is, amely a közlekedési bűncselekményeket kivészi a többi — erkölcsileg is helyteleníthető — bűncselekmény közül és elkövetőiket is egészen más elbírálás alá vonja, mint a másfajta bűncselekmények elkövetőit. Valóban olyan nagy különbség állana fenn a közlekedési bűncselekmények és egyéb bűncselekmények között erkölcsi színezetük és az elkövetők antiszocialitása tekintetében?

Tagadhatatlan, hogy a közlekedésben résztvevőkkel — különösen a gépjárművel résztvevőkkel — szemben fokozott elvárásokat támasztunk. Ezek az elvárások azonban nem haladják meg — el sem érik! — szellemi-fizikai teljesítő képességük határait. Ahogy Viski László írja: Az ember a közlekedésben nem mint biológiai, hanem mint társadalmi lény mond csődöt.⁵

A büntetőjogi értékelés körének túl tágan történő megfogalmazása kétségtelenül a fentemlített felfogást erősítené. Ezért tartjuk alapvető jelentőségű követelménynek olyan magatartások büntetéssel fenyegetését, amelyek a méltán elvárható magatartással szemben állanak. Ebben az esetben a magatartást tanúsító személyben sem áldozatot látnak, hanem a társadalmi elvárásokkal tudatosan szembeszegülő — tehát antiszociális személyiségi vonásokat mutató — személyt, akinek a megbüntetése nemcsak igazságos, hanem szükséges és célszerű is.

Hogyan oldható azonban meg e bonyolult feladat? Hogyan lehet a közlekedési bűncselekményeket úgy szabályozni, hogy az megfeleljen a gépesített társadalmunk rohanó élettempójából fakadó követelményeknek is, de embertársaink élet- és vagyonbiztonságára vonatkozó társadalmi igényeinknek is?

Véleményünk szerint a szabályozásnál az alábbi tényekből kell kiindulni:

A járművek számának növekedése és sebességük fokozódása következtében szükségszerűen megnövekedett a balesetek bekövetkezésének a veszélye is. A balesetek ily módon csak akkor előzhetők meg, ha a közlekedésben résztvevők maradéktalanul megtartják az elővigyázatossági és övrendszabályokat. A közlekedési szabályok szerint történő részvétel a közlekedésben minimálisra csökkentené a közlekedési balesetek bekövetkezésének valószínűségét. *A közlekedési bűncselekmények szabályozását tehát a közlekedés szabályainak bűnös megszegésére kell alapozni.*

Bármennyire is tetszetős azonban a gondolat, hogy a büntetőjogi felelősséget az elkövető

bűnösségére alapozzuk, gyakorlati, célszerűségi szempontból elkerülhetetlen bizonyos objektív körülmények, elsősorban a következmények bevonása a szabályszegés értékelésébe. Második alapelvként leszögezhetjük tehát a tételt: *a bűnös szabályszegések általában csak meghatározott következmények beállása esetében minősülnek bűncselekménynek.*

E két alapelv együttes érvényesítéséből következik annak elismerése, hogy a súlyosabb bűnösség fennforgása enyhébb súlyú következmények előidézése esetében is minősülhet bűncselekménynek — súlyosabb következmény esetében természetesen súlyosabb bűncselekménynek —; a súlyosabb következmények viszont már enyhébb bűnösséggel való párosulás esetében is vonhatnak maguk után büntetőjogi következményeket.

Az itt vázolt elméleti koncepció érvényesül többé-kevésbé a közlekedési bűncselekmények új szabályozásában. Többé-kevésbé: a törvényhozó a vázolt alapelvek mellett figyelembe vette a szabályozásnál ugyanis azt is, hogy milyen az elkövető bűnössége a következmények vonatkozásában.

Figyelmünket korlátozva a közlekedési szabályszegéssel kapcsolatos bűncselekményekre, a lényegét a következőképpen emelhetjük ki:

A közúti közlekedés szabályainak szándékos megszegése súlyosabb bűncselekménynek — közúti veszélyeztetés büntetvének — minősül abban az esetben, amikor az elkövető szándéka bizonyos következményekre: mások életének, testi épségének vagy egészségének közvetlen veszélyeztetésére is kiterjed. Súlyosabb eredmény bekövetkezése esetében — súlyos testi sérülés, halál — a büntetés még súlyosabb.

A halálos közúti baleset okozása elméleti szempontból rendkívül érdekes konstrukciójú bűncselekmény. A miniszteri indokolás megelégszik annak rögzítésével, hogy e törvényhely „ún. vegyes bűnösségű tényállást tartalmaz. A közúti közlekedés szabályainak megszegését illetően ugyanis a törvény azonosan értékeli a tudatos és a gondatlan szabálysértést. A minősítés alapjául szolgáló bűnösségi formát a halálokozás vonatkozásában fennforgó gondatlanság adja.”⁶

Az idézet megállapítása azonban mindenben vonatkoztatható a közúti veszélyeztetés halált okozó esetére is — abban a vonatkozásban, hogy ez utóbbi bűncselekmény is „tudatos szabálysértéssel” valósítható meg. Hogyan határozható el ezek után egymástól a közúti veszélyeztetés 193. §. (2) bek. b) pontjában meghatározott, öt évtől tizenkét évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető esete, és a halálos közúti baleset okozásának a 194. §. (1) bekezdésében meghatározott, egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő esete.

⁵ Viski László: A közlekedési büntetőjog, Doktori disszertáció, 1971.

⁶ Igazságügyi Közlöny, 1971. 11. sz. 210. old.

A törvény hallgatását a rendszerező értelmezés segítségével pótolhatjuk és megállapíthatjuk, hogy az utóbb említett, enyhébben büntetendő bűncselekmény akkor tekinthető megvalósultnak, ha az elkövető már a veszélyhelyzetet is — tehát nemcsak a sértett halálát — gondatlanul idézte elő. A közlekedés szabályainak a megszegése azonban valóban történhet szándékosan — tudatosan — és gondatlanul egyaránt.

A közlekedési vétségek között kriminálpolitikai szempontból azoknak az eseteknek a kiemelése jelent problémát, amelyekben a súlyosabb következmények beállása nélkül indokolt a büntetőjogi értékelés még akkor is, amikor az elkövető a veszélyhelyzetet is csak gondatlanul idézi elő. A törvényhozó, mellőzve a feltételek pontos rögzítését, megelégedett azzal az általános jellegű meghatározással, „ha a cselekmény az összes körülményekre figyelemmel a közlekedési fegyelmet súlyosan sértette”. Néhány ilyen körülményt felsorol ugyan a törvényi tényállásban, mint az elkövetés módját, a szabályszegés jellegét, az abból származott veszély fokát, az elkövető eddigi közlekedési magatartását, ezek azonban az alapelvvel nem mindig állnak összhangban. Az elkövető eddigi közlekedési magatartása például — amelynek kiemelkedő jelentőségét a magunk részéről valljuk — a közlekedési fegyelem súlyos sérelmének nem feltétlenül jellemzője. Közlekedésbiztonsági — végső soron tehát kriminálpolitikai — szempontból valóban kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítani az elkövető eddigi közlekedési magatartásának. Ha a gépjárművezető szinte notóriusan követ el súlyosabb következmények nélkül maradó közlekedési szabályszegéseket, amik miatt esetleg mint szabálysértés miatt meg is bírságotják, eddigi közlekedési magatartása alapján méltán tekinthetnénk őt közlekedésbiztonsági szempontból rendkívül veszélyes személynek. Sorozatos szabályszegéseivel bebizonyította esetleg azt is, hogy nem alkalmas arra, hogy a közlekedésben gépjárművezetőként vegyen részt, mert nem képes alkalmazkodni a társadalmi követelményekhez. Személyiségi vonásai alapján el kell jutnunk ehhez a következtetéshez, még ha a kérdéses személy az élet egyéb vonatkozásaiban egyáltalán nem mutatna fel antiszociális vonásokat. Illetve el kellene jutnunk ilyen következtetéshez, ha módunk és lehetőségünk lenne korábbi közlekedési magatartását megismerni. Eddigi szabályszegései ugyanis bűnösségétől teljesen függetlenül csak szabálysértésként kerültek elbírálásra — azon egyszerű oknál fogva, hogy a súlyosabb következmények, hála a véletlennek, elmaradtak. E szabályszegéseket azonban nem tartjuk úgy nyilván, hogy bármikor könnyűszerrel megállapítható lenne valakinek korábbi közlekedési magatartása. Összefoglalva az elmondottakat, minél előbb gondoskodni kell a gépjárművezetők közlekedési szabálysértései-

nek olyan gépi nyilvántartásáról, amely biztosítja az újabb esetekben a korábbi közlekedési magatartás gyors megállapítását.

2. A büntető novella másik — elméleti szempontból talán a fontosabb — kriminálpolitikai törekvése a *határozottabb és a hatásosabb küzdelem biztosítása a bűnözéssel szemben*. Véleményünk szerint különösen itt mutatkoznak meg azok a korlátok, amelyek a különböző időben alkotott jogszabályok összeolvasztásából származnak. Egy egységes kódex megalkotása során kétségtelenül markánsabban rajzolódna ki a törvényhozó koncepciói kérdésünk vonatkozásában is.

A büntető novellában találunk azonban több olyan rendelkezést is, amelyek erre a határozottabb küzdelem igényére utalnak. Elég e vonatkozásban csak a visszaesés súlyosabb megítélésére hivatkoznunk, ami a szabadságvesztés fokozatainál vagy a feltételes szabadságra bocsátás szabályozásánál egyaránt megnyilvánul.

Találunk azonban a büntető novellában néhány olyan rendelkezést is, amelyek nem annyira önmagukban, inkább egy általánosabb elméleti koncepcióba történő beillesztés alapján érdemelnek megkülönböztetett figyelmet. Ezek közül emelünk ki két rendelkezést.

a) A novella 91. §. (1) bekezdése értelmében: „A Btk. Különös Részeinek azokban a rendelkezéseiben, amelyek a bűncselekmény miatt kiszabható szabadságvesztés legkisebb mértékét hat hónapban határozzák meg, a hat hónap helyébe egy év lép.”

A miniszteri indokolás e rendelkezést az „egységesebb büntetékiszabási gyakorlat kialakításának” érdekeivel magyarázza. „Ezzel a bírói mérlegelés ma túlságosan tág kereteit a törvény erejével szűkíti” — olvashatjuk az indokolás szövegében.⁷

Lehet, hogy a törvényhozót elsősorban valóban az ítélkezési gyakorlat egységességének a biztosítása indította a szóban forgó rendelkezés meghozatalára. E rendelkezés azonban nemcsak a büntetési keretek szűkítését eredményezte, hanem a *büntetési tétel alsó határának a fel-emelését is*.

Már Liszt híres „Marburgi program”-jában, 1882-ben felemelte szavát „a nevelési szempontból hatástalan, az elítélt számára azonban káros rövidtartamú szabadságvesztéssel szemben.”⁸ A vita ugyan nem dőlt el napjainkig sem, de kétségtelenül uralkodónak mondható egész Európában az a nézet, amely a rövid tartamú szabadságvesztést nemcsak haszontalannak, hanem egyenesen károsnak tartja. Middendorff írja: az a vélemény terjedt el Európában, hogy a szabadságvesztés rossz az elítélt számára; olyan rossz, amely őt rosszabbá, gonoszabbá,

⁷ Igazságügyi Közlöny, 1971. 11. sz. 194. old.

⁸ Franz v. Liszt: Aufsätze und Vorträge, Berlin, 1905, I. kötet 340. old.

aszociálisabbá teszi, több gyűlölettel és kevesebb szeretettel magában. A rövid tartamú szabadságvesztés pedig tartalmazza a szabadságvesztés minden hátrányát, anélkül, hogy bármi előnye lenne.⁹

Ezen elméleti felfogások ellenére egyáltalán nem ritkán kerül sor ma sem rövid tartamú szabadságvesztés alkalmazására. 1965-től 1969-ig a szabadságvesztésre ítélt megoszlása a következő volt: egy éven aluli végrehajtható: 37,6%, 36,3%, 35,9%, 41,8%, 38,7% 1—2 év közötti végrehajtható: 12,8%, 14,1%, 11,7%, 9,1%, 14,8%.

Feltételezve azt, hogy az egy éven aluli időtartamban kiszabott szabadságvesztések jelentős hányada nem haladta meg a hat hónapot, igazoltnak vehetjük fenti megállapításunkat a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés gyakori alkalmazásáról.

De valóban olyan egyértelműen kell helytelenítenünk a rövid tartamú szabadságvesztéseket? Semmiféle büntetési cél megvalósítására nem alkalmasak az ilyen elítélések?

Azt nehéz lenne vitatni, hogy még a hat hónapig tartó szabadságvesztés ideje alatt sem lehet az elítélt gondolkodásmódjára tartós pozitív hatást gyakorolni, személyiségét kedvező irányban megváltoztatni. Eredményes neveléshez ennél hosszabb időre van szükség. Elég azonban az átnevelésre való alkalmatlanság ahhoz, hogy határozottan elveszük a rövid tartamú szabadságvesztés büntetést?

A kérdés megválaszolásánál a büntetés céljaiból kell ugyan kiindulni, de nem hagyhatók figyelmen kívül a tényleges életviszonyok sem. A Btk. 34. §-a az elkövető „megjavításáról” beszél, az 1966. évi 21. sz. tvr. 2. §-a az elítélt „törvénytisztelő állampolgárrá átnevelését” tűzi ki feladatul, jól tudjuk azonban, hogy ezek az optimális célkitűzések nem mindig valósulnak meg. Az is előfordul, hogy a börtöntől szabadult személy gondolkodásmódját megváltoztatni, személyiségét átalakítani, őt átnevelni a büntetés végrehajtása során nem sikerült, mégsem követ el újabb bűncselekményt: nem erkölcsi meggyőződésből tartózkodik az újabb bűnelkövetéstől, hanem egyszerűen józan számvetésből. A cselekményéből származó előnyöket összevetve az abból eredő hátrányokkal arra a következtetésre jutott, hogy nem „érdemes” bűncselekményt elkövetnie. E számvetést igen nyomatékossá teheti az a tudat, hogy a bűnelkövetést feltétlenül követni fogja a büntetés.

Véleményünk szerint bizonyos bűncselekményi kategóriák elkövetőinél — vagy talán helyesebb azt mondani, hogy bizonyos elkövetői típushoz tartozó személyeknél — a rövid tartamú szabadságvesztés is alkalmas lehet az itt vázolt módon arra, hogy az elítéltet visszatartsa

újabb bűncselekmény elkövetésétől. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy nem lehet az ilyen jellegű ítéletektől sem elvitatni bizonyos generálpreventív hatást, arra a következtetésre jutunk, hogy meghatározott keretek között célszerű lehet a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés alkalmazása is.

Kétségtelen, hogy a rövid tartamú szabadságvesztéshez is kapcsolódnak mindazok a hátrányok, amelyek általában a szabadságvesztéssel együttjárnak: az elítélt elveszítheti munkahelyét, családi kötelei meglazulhatnak, kriminális fertőzés-veszélynek van kitéve. Mindezek a körülmények nehezítik a reszocializációt. Az ilyen jellegű büntetésről azonban csak abban az esetben mondhatnánk le, ha a helyébe célszerűbb, az elítélt reszocializációját jobban biztosító egyéb büntetést tudnánk állítani.

Mivel lehetne azonban pótolni a rövid tartamú szabadságvesztést?

Véleményünk szerint első helyen a büntetés végrehajtásának a felfüggesztését kell megemlítenünk. Ugyancsak *Liszt* volt az, aki már a múlt században felhívta a figyelmet arra, hogy célszerű a rövid tartamú szabadságvesztés helyett felfüggesztett büntetést alkalmazni. Bíróságaink aránylag gyakran élnek a felfüggesztés lehetőségével: az elmúlt tíz év során az egy évet meg nem haladó időtartamban kiszabott szabadságvesztés büntetések 50%-át felfüggesztették fel bíróságaink.

Pótolhatónak látszik a rövid tartamú szabadságvesztés a javító-nevelő munkával és a pénzbüntetéssel is. Ezek a büntetések azonban aligha járnak olyan „sokk”-hatással, ami adott esetekben egyenesen kívánatos és az elítélt jövő életvitelét kedvező irányban befolyásoló tényező lehet.

Nem vitatva tehát sem a rövid tartamú szabadságvesztés veszélyeit, sem a más büntetéssel való pótlás lehetőségét, úgy véljük, azoknak van igazuk, akik az ilyen büntetéseket a jövő büntető törvénykönyvében is szükségesnek tartják.¹⁰ Felfogásunk megfelel a hazánkban is uralkodónak mondható álláspontnak, melyet Horváth Tibor a következőképpen fogalmazott meg: „... nem nélkülözhető büntetési eszköz a rövid tartamú szabadságvesztés, amely a büntetésvégrehajtás helyes megszervezése mellett általában, de néhány bűncselekmény-csoportban különösen — pl. garázdaság, testi épség ellen irányuló szándékos erőszakos cselekmények stb. — a büntetési feladatok megvalósításának eredményes eszköze lehet.”¹¹

b) A szabadságvesztéssel kapcsolatban még egy kérdés van, amely napjainkban ismét az érdeklődés és a viták középpontjába került: ez a *határozatlan időtartamú elítélés* kérdése.

¹⁰ Hans-Heinrich Jescheck: Lehrbuch des Strafrechts. Berlin, 1972. 574. old.

¹¹ Horváth Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt. Jogtudományi Közlöny, 1969. 14. old.

⁹ Wolf Middendorf: Die kriminologische Prognose. Neuwied, 1967. 101. old.

Már a novella előkészítése során felvetődött a gondolat, célszerű-e fenntartani a Btk. azon megoldását, hogy a szabadságvesztés csak határozott időtartamban szabható ki. Kezdetben csak az életfogytig tartó szabadságvesztés lehetősége merült fel,¹² majd a későbbiek során általános érvénnyel szóltak egyesek a határozatlan időtartamú szabadságvesztés alkalmazásának lehetőségéről.¹³

Mielőtt a pro- és kontraérveket felsorakoztatnánk és saját álláspontunkat vázolnánk, tisztázandónak vélünk egy kérdést:

Egyesek, a határozatlan ítéletek mellett érvként hivatkoznak arra, hogy hazai jogunkban már ma sem ismeretlen ez az intézmény. Példaként éppen a novella által bevezetett életfogytig tartó szabadságvesztést, valamint a fiatalokkal szemben alkalmazásra kerülő javítóintézeti nevelést szokták felhozni.

Véleményünk szerint a példák nem jók. A határozatlan időtartamú elítélések lényegét ugyanis az adja, hogy a szabadságvesztésből való szabadulás döntően az elítélt viselkedésétől függ: nem a bíróság állapítja azt meg ítéletében, hanem ennek megállapítása később történik meg, a büntetés végrehajtása során tanúsított magatartás alapján. Ez utóbbi tény már önmagában jelzi a büntetésvégrehajtási intézet alkalmazottaira háruló feladat nagyságát.

Az életfogytig tartó szabadságvesztés — véleményünk szerint — nem tekinthető „határozatlan tartamú büntetésnek” a szó tulajdonképpen, itt vázolt értelmében. Az ilyen büntetéssel sújtott elítélt szabadulhat ugyan a büntetésvégrehajtási intézetből, de szabadulásának lehetőségei semmilyen sem különböznek a határozott időtartamra ítélt feltételes szabadságra bocsátásának körülményeitől. A határozatlanság tulajdonképpen csak abban a vonatkozásban áll fenn, meddig él az elítélt. Ez a határozatlanság azonban egészen más jellegű, mint itt a szóban forgó ítéletek határozatlansága.

De nem hozható fel példaként a mondott vonatkozásban a javítóintézeti nevelés sem, még pedig két okból: először, mivel ez nem büntetés, hanem intézkedés, másodszor azért nem, mivel itt is van határozottság — aminek következtében elég szűkre szabott a határozatlanság —: a fiatalok csak tizenhét éves életévének betöltéséig maradhat az intézetben.

A határozatlan időtartamú ítéletek létjogosultsága tehát csak a büntetőjogi alapelvekkel összefüggésben vizsgálható.

Először vegyük szemügyre a bevezetése mellett felhozott legmeggyőzőbb indokokat.

¹² Ilyen értelemben foglalkozik a határozatlan tartamú szabadságvesztés kérdésével *Bagi Dénes*: Büntetési rendszerünk és a büntetés kiszabás kérdéseiről. Magyar Jog, 1969. 6. sz. 330 old. című cikkében.

¹³ Így a legalaposabb *Gárdai Gyula—Vigh József*: Észrevételek büntetési rendszerünk problémáihoz. Magyar Jog, 1969. 10. sz. 580—582. old.

Gárdai—Vigh is említik idézett tanulmányukban a kételyt: „vajon a bíróság a büntető eljárás folyamán képes-e egzakt módon megállapítani, hogy mennyi időre van szükség az elkövető átneveléséhez, szem előtt tartva, hogy a bírák egy része nem ismeri eléggé a börtönviszonyokat.”¹⁴

Úgy véljük, a feltett kérdésre a válasz csak határozott „nem” lehet: a bíróság valóban nem képes azt megállapítani, hogy adott elkövető átneveléséhez, személyisége kedvező átalakításához pontosan mennyi időre van szükség. De ehhez rögtön hozzátesszük azt is, ha ismerné is ezt az időt, a kiszabott büntetés nem minden esetben vágna ezzel egybe, mivel a büntetés kiszabásánál egyéb célkitűzésekre is figyelemmel kell lenni. Ez az utóbbi tény viszont már némileg csökkenti azon aggodalmunkat, melyet amiatt érezhetnénk, hogy a bíróság az ítélet meghozatalánál képtelen pontosan előrelátni azt az időtartamot, amely az elítélt átneveléséhez lenne szükséges.

A még fennmaradó aggályt kétségtelenül teljesen eloszlatná az a megoldás, ha a szabadságvesztés büntetés végrehajtásából csak akkor bocsátanák szabadon az elítélteket, ha a tényleges megjavulásuk bekövetkezett.

Az élettől elvonatkoztatva szemlélve a fenti okfejtést, kétségtelenül igen tetszetősnek és megnyerőnek látszik. Mennyivel célszerűbb lenne a szabadságvesztés megszüntetése akkor, amikor az elítélt átnevelése eredményesen megtörtént, amikor átnevelése, személyisége kedvező átforgalmazása végbement, mint egy meghatározott időpontnak e kívánatos eredményektől független elérése.

E megoldás egyben — és ez a vázolt felfogás híveinek másik igen elgondolkodtató érve — rendkívül komoly nevelési eszközt is tartalmazna: a szabadulás döntő mértékben magától az elítélttől, annak viselkedésétől függene. Minél korábban bizonyítaná megjavulásának bekövetkezését, annál korábban nyerhetné vissza szabadságát.

Véleményünk szerint ezen optimális célkitűzés a gyakorlatban aligha realizálható. Valóban ideális lenne a szabadulást az elítélt megjavulásától függővé tenni; ideális lenne az elítéltek érdekltségét ilyen nagymértékűvé tenni, de valóban képesek lennének ma határozottan felismerni az elítéltek viselkedésében az őszinte megjavulás jeleit és el tudnánk azt választani a képmutatástól? Még ha a büntetésvégrehajtási intézetek személyzetének szakmai felkészültsége az emberrel foglalkozó tudományok mai eredményeire figyelemmel magas szintű is lenne, akkor is nagy lenne a bizonytalansági tényező az említett állásfoglalásban.

Van azonban még egy tényező, amelyet a magunk részéről olyan jelentősnek tartunk, hogy az eddig tárgyalt körülményektől függet-

¹⁴ *Gárdai—Vigh*: i. m. 580. old.

lenül is a határozatlan időtartamú elítélések ellen szól: az állampolgárok szabadságjogának garanciális igénye. Alkotmányunkban rögzített alapelv, hogy szabadságától bárkit csak bírói ítélet foszthat meg. Csak a bíróság jogosult az ember életébe ilyen rendkívül mélyen beavatkozni; ez a tétel nemcsak a beavatkozás tényét jelenti, hanem az időtartamot is. Tehát a szabadságtól való megfosztás időtartamát is csak a bíróság határozhatja meg.

Egyesek szerint megfelelne a követelménynek az az eljárás, ha a szabaddá helyezést kimondó határozatot ténylegesen a bíróság hozná meg.

Véleményünk szerint e módszer az alkotmány előírásának csak a formális megtartását jelentené. A bíróság ugyanis a büntetésvégrehajtás egyes szerveinek véleménye alapján hozná meg — feltételezhetően és várhatóan formális eljárás után — a maga határozatát. A szabadulás ténylegesen tehát a végrehajtó apparátustól függne; ez a körülmény alkotmányellenes lenne és a visszaélések túrhetetlenül

nagy lehetőségét és veszélyét rejtené magában. Aligha lenne célszerű az alkotmányosság és a jogi biztosítékok követelményét feláldozni egy ma még eléggé kétes értékű elméleti koncepció megvalósításáért.

Nem félünk annak elismerésétől, hogy a határozott időtartamú szabadságvesztés esetében egyesek tovább maradnak a büntetésvégrehajtási intézetben, mint az feltétlenül szükséges lenne átnevelésüket tekintve, másokat viszont ezt megelőzően bocsátanak szabadon. A törvényhez való ragaszkodás egyes esetekben kriminálpolitikai célkitűzések gátja lehet. Legyen szabad azonban ismételtén Lisztre hivatkoznunk: ő merte kimondani, hogy a büntető jogszabályok a kriminálpolitika áthághatatlan korlátait is jelentik. Rendkívül veszélyes útra lépnénk akkor, ha tiszta elméleti spekuláció kedvéért mellőznénk a bíróság alkotmányban rögzített funkciójának következetes érvényesítését és a büntetésvégrehajtó szervekre erőiket és lehetőségeiket is meghaladó feladatokat rónánk.

Földvári József

A jótállási igények és érvényesítésük módja, különös figyelemmel az állampolgárok vételi ügyleteire*

A jótállás körében érvényesíthető igények leltára a hagyományos szavatossági igényekhez képest — a fajukat illetően — eltérést nem mutat. A Ptk. megalkotása során ez annyira vitathatatlanak tűnt, hogy maga a Ptk. az érvényesíthető igényekről felsoroló tartalmú, de mégcsak utaló jellegű szabályt sem tartalmaz. Minden esetleges eltérő magyarázat elkerülése érdekében a XXX. sz. PED kifejezetten kimondja, hogy a jótállás esetében a jogosult a Ptk. 305. §-ában meghatározott szavatossági jogokat érvényesítheti, hangsúlyozva egyúttal, hogy eltérő kikötésre lehetőség van.

A XXX. sz. elvi döntéssel értelmezett Ptk-beli rendelkezés mellett a jótállási igények szempontjából a legjelentősebb jogforrás a 4/1969. (III. 30.) BKM—KGM—Kip. M—KkM—NIM sz. együttes rendelet (továbbiakban: jótállási rend.). E jogszabályt a jótállási joganyag alaprendeletének is szokták tekinteni, noha nagyon is hangsúlyozandó, hogy az említett jogszabály — címéből is kitűnően — nem a jótállás intézményének átfogó szabályozása érdekében született, hanem azokra a termékekre vonatkozó jótállási minimális feltételek összefoglalása, amelyek a rendelethez kapcsolódó melléklet alapján a rendelet hatálya alá esnek. Maga a jogszabály hangsúlyozza, hogy a jót-

állás a mellékletben nem szereplő termékekre is vállalható; más kérdés, hogy ilyen esetekben a kötelező minimumot előíró rendelkezések irányadóak-e; különösen vitás lehet-e akkor, ha olyan ágazat területére tartozó termékfajtákról van szó, amely ágazat az együttes rendelet kiadói között nem szerepel. Az viszont nem vitás, hogy az 1. §. (2) bek. alapján, a mellékletben szerepelt termékek vonatkozásában a diszpozitivitás csak akkor érvényesül, ha az eltérő megállapodás a vásárló számára kedvezőbb feltételeket teremt.

* A jelen tanulmány része egy nagyobb munkának, mely a vásárlók, fogyasztók, felhasználók minőségi kifogásaira vonatkozó jogi rendezés kérdéseit tárgyalja. Ezért a tanulmány szempontjából az alapmodell a kiskereskedelmi vételi szerződés. A mondottakból következik továbbá, hogy a jótállással is összefüggő bizonyos olyan kérdések részletes kifejtése, amelyeknek elsősorban a szavatosság körén belül van jelentősége, mint pl. megvizsgálási kötelezettség, határidőszámítás, az igényérvényesítésre szabott időtartam elévülési, vagy jogvesztő jellege stb. mellőzendő volt, illetve — már csak terjedelmi okokból is — csupán azoknak a végkövetkeztetéseknek az ismertetésére kerülhetett sor, amelyeknek a jelen tanulmányban foglaltak megértése szempontjából jelentőségük van.

A tanulmány következtetései egyébként szervesen kapcsolódnak „A jótállási rendszer néhány időszervi elvi kérdése” c., a Jogtudományi Közlöny 1973. évi 2. számában a szerzőtől megjelent cikk megállapításaihoz.

Mindezek előrebocsátása ellenére, éppen az *általunk tárgyalt modell*, tehát a kereskedelmi forgalomban történő tömegvásárlás szempontjából a jótállási rendelet megoldásait igen szerencsésnek tekinthetjük abból a szempontból is, hogy kiindulópontokat tartalmaznak a jövő szabályozás szempontjából is. Egyrészt azért, mert a „fogyasztói ügyletekkel” kapcsolatos szinte valamennyi jótállási kérdésre a rendelet figyelemmel van. Továbbá nem kis mértékben azért, mivel — a gyakorlati tapasztalatok által is alátámasztottan — a rendelet alapkonceptiója és javarészt a rész megoldásai is beváltak és tendenciájukban összhangban állnak a 43/1967. (XI. 14.) GB határozatban előírt gazdaságpolitikai követelményekkel.

Ugyanakkor a jelenlegi szabályozás természetesen nem problémamentes; javaslatunk — többek között — éppen e problémák megoldását célozzák a jelenlegi gyakorlat figyelembevételével. A javaslatok természetes célja a jótállásra vonatkozó szabályozás továbbfejlesztése, alapvetően a fogyasztói érdekvédelem növelése érdekében.

Bizonyos egyszerűsítéssel megállapítható, hogy a szavatossági igények alakulása függ egyrészt: a) szolgáltatás egyedi, ill. fajlagos jellegétől; b) függ a hiba fokától (alkalmatlan, ill. kélléhibás) és c) bizonyos fokig attól is, hogy a hiba mikor jelentkezik (ún. nyílt, illetve rejtett hiba).

A jótállási igények alakulása vonatkozásában e kategóriák jelentősége azonban viszonylagos, illetve más irányú.

ad a) A jótállási rend. szerinti jelenlegi konstrukció — legalábbis jogi-formailag — *nem különböztet egyedi és fajlagos szolgáltatás között*. Abból a ténylegességből indul ugyanis ki, hogy a jótállás alá eső termékek túlnyomórésztben tömeggyártásban készült sorozattermékek, amelyek tehát helyettesíthetők. Felesleges bizonyítani, hogy a jótállás intézményének gyakorlati hasznosságát a minimálisra redukálna annak a dogmatikai tételnek érvényesítése, hogy ti. a kiválasztás egyediesít. Erre figyelemmel a probléma a jótállás körében gyakorlatilag fel sem merült, s nyilvánvaló, hogy — egyébként a szavatosság körében is alkalmazni javasolt — azt az elvet, amely szerint az elkülönítésnek, kiválasztásnak nincs egyediesítő hatása, ha helyettesíthető dologról van szó, a *jótállás körében magától értetődően továbbra is fenn kell tartanunk*.

ad b) Fogalmilag nem különböztet a jótállási jogszabály az ún. *alkalmatlan és kélléhibás szolgáltatások* között sem, legalábbis olyan éles differenciálással, mint ahogyan azt a Ptk. teszi. Valójában azonban e megkülönböztetés a jótállással kapcsolatos jogi rendezésben is megtalálható, amelyet egyébként az életszerűség is elkerülhetetlenül igényel. A jótállási rendelet a rendeltetésszerű használatra való alkalmatlanságról a kijavítás sikertelenségével

összefüggésben beszél; az egyik előfeltétele a kicserélési jog alkalmazásának (ennyiben követi a szállítási szerződésekről szóló szabályozás megoldását). Nincs jelentősége viszont a hiba fokának (alkalmatlan-kélléhibás) — legalábbis a jótállási rendelet szerint — a *jótállási idő tartamára*. A helyállási kötelezettség tehát a jótállás teljes időtartama alatt fennáll, akár alkalmatlanságot eredményező hiba merül fel, akár ezt a későbbiekben igyekszünk kimutatni, a jótállási igényérvényesítés mechanizmusa sajátos; a *közlés útján* és az *egyéb úton* történő igényérvényesítés a jótállási idő egész tartama alatt megtörténhet, ami bármifajta szakaszolást eleve tárgytalanná, sőt értelmetlenné tesz.

ad c) Nem szól kifejezetten a jótállási rendelet az ún. *nyílt illetve rejtett hibákról*. (A megkülönböztetést a szavatosság körében is célszerűnek tartjuk eltörölni.) Itt e kategóriákkal operálni annál kevésbé szükséges, mert amint ezt a későbbiekben igyekszünk kimutatni, a jótállási igényérvényesítés mechanizmusa sajátos; a *közlés útján* és az *egyéb úton* történő igényérvényesítés a jótállási idő egész tartama alatt megtörténhet, ami bármifajta szakaszolást eleve tárgytalanná, sőt értelmetlenné tesz.

A jótállási igények sorrendje

A jótállási igények tekintetében a szavatossághoz képest a leglényegesebb különbségeket az érvényesíthető igények szelektív — sorrendi megállapítása jelent. A jogalkotó az igényeket illetően bizonyos szelektálást végez, majd azok alkalmazhatóságára sorrendiséget állapít meg (tulajdonképpen a szelektív gazdaságpolitikai indoka épp e sorrendiség megállapítása).

A jelenleg hatályos szabályozás szerint e sorrend lényegében a következő [Rend. 2. § (1) bek.]: *kijavítás*, azt követően *kicserélés*, azt követően a *vásárló választása szerint* a termék visszaszolgáltatása fejében a vételár visszafizetése (elállás) *vagy* vételárkülönbözlet elszámolása mellett más típusú termék kiadása.

Teljesen világos ebből, hogy a *jótállási konstrukció középpontjában a kijavítás iránti igény áll*. A további igények érvényesíthetőségének feltétele az, hogy a termék valamilyen okból nem javítható, javítás után sem válik a rendeltetésszerű használatra alkalmassá, javítása 60 napnál tovább tart (kivételesen kölcsönkészülék nyújtásának elmulasztása esetén ez az idő 30 nap), végül ha öt esetben került sor sikertelenül a kijavításra.

A további igények közül a csere *elsődlegesen* csak abban a kivételes esetben érvényesül, ha a termék a vásárlástól számított 3 napon belül meghibásodott. Az elállásnak, illetve a más típusra való átcserélésnek viszont a kicserélés „lehetetlensége” a szükségképpeni feltétele. Ilyen értelemben tehát a jótállási igények *sorrendisége szempontjából három szintet lehet megkülönböztetni*.

Az elmondottakból kitűnik, hogy — ha ugyan egymást követő sorrendben is — de az

ún. hagyományos szavatossági igények javarészt végül is megtalálhatóak a jótállási rendszerben. Ez alól tulajdonképpen csak az ún. *actio quanti minoris* jelenti a kivételt; a jótállási rendelet a vételár aránylagos leszállítását kifejezetten nem említi. Bizonyos értelemben azonban a rendeletben bennelévőnek tekintendő, legalábbis átételes értelemben. A rendelet 2. §. (1) bek. ugyanis a kártérítéshez való jogosultságot objektív alapú igényként állapítja meg. Márpedig a vételár leszállítás a hiba arányában (tehát az *actio quanti minoris*) dogmatikailag tekinthető az objektív alapú pénzbeli kártérítés egyik formájának. El kell azonban ismernünk, hogy e magyarázat kissé erőltetettnek tűnhet, főleg a gyakorlat számára. A továbbiakban teszünk javaslatot arra, hogy a jótállás körében az *actio quanti minoris*-t milyen esetben tartjuk alkalmazandónak.

Nem tartozik viszont a „hagyományos” szavatossági igények közé a jótállási rendeletről ismert az az eset, amikor a vevő választása folytán az eladó — véterárkülönbözet elszámolása mellett — más típusú terméket ad a vásárlónak. Ténylegesen ilyen helyzet a szavatosság körében is előfordul, ezt azonban rendszerint az elállást követő új ügyletként szokták kezelni. Lényeges különbség, hogy ennek az új ügyletnek a megkötése a vevő részéről nem kényszeríthető ki; más szóval az eladó a szavatosság körében nem kötelezhető más típus nyújtására. (Igaz viszont, hogy az eladó sem tehet eleget kicserélési kötelezettségének oly módon, hogy bár ugyanabból a termékfajtából, de más típusal kívánja vevőjét kártalanítani.) A jótállás körében a más típusú termék szolgáltatását azért tekintjük jótállási igénynek, mert a vevő választása esetén az eladó terhére teljesítési kötelezettség áll be. A vásárló ilyen irányú igényét vissza nem utasíthatja, eltekintve attól a kényszerű helyzettől, amikor más típusú termékkel nem rendelkezik. Ilyenkor végülis csak az elállás marad a jogvita „rendezésének” egyetlen lehetősége.

A jótállás körében érvényesülő speciális igények javarésztben azonosak a szavatosság körében ismert és ún. nem önálló, járulékos igényekkel.

a) A forgalombahozót (eladót) stb. terhelő költségviselési kötelezettségről az idézett GB határozat, továbbá a jótállási rend. 2. § (1) bekezdése kifejezetten rendelkezik. Ennek alapján vitathatatlan, hogy a hibás teljesítés folytán keletkezett költségek viselése a jótállás körében az eladó objektív alapú kötelezettsége. (Más kérdés a költségek áthárítása ill., megosztása az értékesítő, ill. termelő szervek láncolatában).

b) A jótállással kapcsolatos kártérítésről a rendelet 2. § (1) bekezdése igen szigorú és kategorikusan megfogalmazott szabályt tartalmaz. Kifejezetten a vásárló jogává teszi a hibás teljesítés folytán keletkezett tényleges károk kö-

vetelését. Erre külön feltételt nem szab, s ezért lehet olyan következtetést levonni, hogy a kártérítési felelősség a jótállás körében az objektív alapú igények közé sorolandó. A polgári jogi felelősség általános elveiből viszont e körben is a felróhatóságon alapuló helytállás következne. (A kérdés részletes tárgyalása e helyen mellőzendő; azzal külön tanulmányban foglalkozunk.)

c) Az ún. kísérő kötelezettségek (minőségi bizonyítvány, használati-kezelési utasítás, stb.) elmulasztásához fűződő szankciós rendszer részletezése is túlnőne a jelen tanulmány keretein.

d) Bizonyos értelemben speciális igényként fogható fel a jótállási rendeletben a vevő számára adott azon lehetőség, hogy kölcsönkészüléket követelhet arra az időre, amíg a terméket a meghibásodás miatt rendeltetésszerűen nem használhatja. Az alapjában véve nagyon is indokolt megoldás gyakorlati érvényesülése azonban különböző okokból igen korlátozott. Az ezekből adódó konzekvenciákkal a továbbiakban részletesen foglalkozunk.

A jótállási rendszert gátló tényezők és az azzal összefüggő szabályozási javaslatok

Említettük, hogy a jótállási rendelet alapkonceptióját és gazdaságpolitikai célkitűzéseit általában helyesnek tartjuk. Más kérdés, hogy a rendszer hatékonyságát részben a gazdasági adottságokból folyó körülmények gátolják; emellett a rendszer hatásos funkcionálását — egyébként elhárítható és elhárítandó — adminisztratív-technikai nehézségek is hátrányosan befolyásolják. A gazdasági adottságból folyó egyes gátló tényezőket inkább csak ismertető jelleggel soroljuk fel; ezek megoldása javarészt a termelési színvonal feltételeinek a megjavításától függ, más esetekben olyan döntések meghozatalától, amelyek magas szintű államigazgatási beavatkozások körébe tartoznak.

1. A jogi szabályozás hatékonyságával is összefüggő néhány ilyen megoldandó feladat:

a) Az alkatrészellátás megjavítása, amely a rendelet 9. §. (2) bekezdésében foglalt tétel gyakorlati érvényesülésének kulcskérdése.

b) A javító-szolgálati hálózat átfogó kiépítése.

c) Az import termékek vonatkozásában esetenként jelentkező nehézségek elhárítása, különösen a 9. §. (5) bekezdésben foglaltak érvényesülése szempontjából. Tulajdonképpen idetartozik az a felvetett probléma is, hogy az import termékek esetében a belföldi gyártású termékekhez képest adott esetben a jogi megítélés szempontjából is indokolatlan eltérések vannak.

d) Törekedni kell arra, hogy a jótállási rendszer azokra az ágazatokra is kiterjedjen és a jótállás szabályozásával kapcsolatos elvek azon ágazatok területén is alkalmazandóak

legyenek, amelyekre jelenleg a jótállási rend. hatálya nem terjed ki, ill. amelyek vitatják a rendelet hatályát.

e) Ide sorolható a jótállásból eredő igények elszámolási, áthárítási és költségmegosztási problematikája.

2. A jótállási rendelet hatékonyságát akadályozzák *adminisztratív-technikai* nehézségek is, mint pl. a jótállási jegy bonyolultságából, a jótállási jegy kezelésével kapcsolatos indokolatlan kötöttségekből, a reklamációs ügyintézés nehézkes voltából, stb. eredő problémák.

3. A gazdasági adottságokból folyó, továbbá az adminisztratív-technikai természetű nehézségek mellett vannak azonban a jelenleg érvényesülő jótállási rendeletnek olyan neuralgikus pontjai, amelyek megszüntetése a *jótállási rendszer jogi szabályozásának* korszerűbbé tételével oldható meg. *A következőkben ezekkel foglalkozunk.*

1. Az Állam- és Jogtudományi Intézetnek a fogyasztói reklamációkkal kapcsolatosan szervezett vizsgálatában résztvevők közül többen is érdekes megvilágításban vetették fel a rendelet 4. §. (1) bek. c) pontjában foglalt „*öt esetben javítás*” kérdését. Különbséget kellene tenni — véleményük szerint — abból a szempontból, hogy *ugyanannak a hibának* ismételt kijavításáról van-e szó, vagy *különböző hibákról*. Van ugyanis olyan felfogás, amely szerint, ha ugyanaz a hiba ismétlődik, akkor a dolog tulajdonképpen jó és csupán egy alkatrész tekintetében jelentkeznek fogyatékosok. Ha viszont a javítások különböző meghibásodása miatt váltak szükségessé, akkor ebből a termék konstrukciós hibájára lehet általában következtetni. Tény, hogy a vásárlói közfelfogás is lényegesen kedvezőtlenebben ítéli meg azt a terméket, amelynek egyszer itt, másszor más vonatkozásban mutatkozik hibája, mint az olyan esetet, amikor csupán egy ismétlődően jelentkező hibával áll szemben, különösen, ha az a termék egészéhez képest jelentéktelen. Erre figyelemmel vetik fel, hogy a *különböző okból bekövetkező meghibásodások esetében már a harmadszori javítás után legyen lehetőség a kicserélés követelésére.*

Az elgondolásoknak a *jogi szabályozás szempontjából való figyelembevételét* indokolt-nak tartjuk. Kiegészítés legfeljebb abban a vonatkozásban szükséges, hogy a különböző okokból bekövetkező háromszori javítás akkor ad alapot kicserélésre, ha a termék használhatósága szempontjából *lényeges* hibákról van szó. A hiba lényegességének megállapítását a gyakorlatra kell bízni.

2. A jótállási rendelet gyakorlati érvényesítése szempontjából már említett módon a legtöbb probléma a *kölcsönkészülékek* nyújtásának kötelezettsége jelenti. Szinte általánosnak mondható tapasztalati tény, hogy — főleg raktározási, szállítási stb. nehézségek folytán — a kölcsönkészülék tartása, ill. szolgáltatása egyszerűen kivihetetlen, vagy nem gazdaságos. Erre a

tényleges helyzetre, — akár akarjuk, akár nem — a jogi szabályozásnak is figyelemmel kell lennie. Ugyanakkor tény az is, hogy a kölcsönkészülék nyújtása a vevő „természetbeli kártalanításának” a legszerencsésebb formája akkor, ha a kijavításra történt elszállítás folytán elesik — átmenetileg — a dolog használatától.

A kölcsönkészülék nyújtásában rejlő ezt az előnyt *célszerűtlen* volna — az említett nehézségek okából — a jogi szabályozás során *teljesen figyelmen kívül hagyni*. Erre figyelemmel — nézetünk szerint — a *jelenlegi szabályt kell tartalmilag megfordítani*. A kölcsönkészülék *nyújtása az új szabályozás szerint nem volna kötelező; ha azonban az eladó ad kölcsönkészüléket, ezzel elhárítja, hogy a jogosult egyéb igényt támasszon vele szemben* ama hátránya kompenzálására, mely számára a készülék használatától való időleges elesése révén éri.

Itt azonban szükségképpen vetődik fel — közbeeső kérdésként —, hogy a *jelenlegi szabályozás sújtja-e valamivel az eladót* azért, mert olyan terméket szállított, amely hibásnak bizonyult, ezért megjavításra szorul és a javítás folytán a jogosult hosszabb vagy rövidebb ideig kénytelen a dolgot nélkülözni. Más szóval van-e szankciója jelenleg a *használatától való — átmeneti —* elesésnek a jogosult javára és a kötelezett terhére.

Ismeretes, hogy más tényállások körében a polgári jog érvényesíti azt az elvet, hogy a használatától való elesés szankciót von maga után. Így pl. a bérlő mindaddig nem fizet bérleti díjat, amíg a dolog használatától neki fel nem róható okból elesett (Ptk. 428. §. (1) bek.). A mi esetünkben viszont a teljes vételárát a vevő már kifizette; a bérletnél alkalmazott megoldás tehát „per analogiam” sem jöhet szóba. Az elvnek a polgári jogban való „ismertségére” azonban jó példa.

Jelenleg az említett esetnek tulajdonképpen csak két jogkövetkezménye van:

a) A jótállási rendelet 3. §. (3) bek. szerint a jótállás tartama meghosszabbodik a hiba közlésétől kezdve azzal az idővel, amely alatt a vásárló a terméket a hiba miatt rendeltetészerűen nem használhatta.

b) Részben idevonható jogkövetkezmény továbbá az, hogy — amennyiben kölcsönkészülék nem biztosítottak — a javításnak 30 napon túl történő elhúzódása megnyitja a kicseréléshez való jogot; kölcsönkészülék nyújtása esetében erre a 60 napot meghaladó javítás esetében van csupán lehetőség.

Idesorolandó továbbá, hogy — jogi-dogmatikai szempontból — szankcionálható a magatartás akkor, ha a használatból való kiesés folytán bizonyítható kár éri a vásárlót. Elvileg nincs akadálya annak, hogy amennyiben a javítás alatt álló dolog helyett a vásárló bérel egy másik dolgot („fedezeti bérlet”) az így felmerült bérleti díjat követelhesse. (Ezt akár „jótállási költségnek” is minősíthetjük.) Nincs akadálya

továbbá annak se, hogy az egyébként felmerülő, az említett szerződésszegéssel okozati összefüggésben álló bizonyított kárát (pl. elmaradt haszon) az általános szabályok szerint érvényesítse. A probléma azonban éppen az, hogy az ilyen károkat a vásárló — ha azokat nem tekintjük költségeknek — a polgári jogi általános kártérítési szabályok szerint érvényesítheti csupán, amely az eladó részéről, ill. a javítással késlekedő szervíz stb. részéről felróhatóságot tételez fel. (Sőt tulajdonképpen még a jogellenesség is vitatható; a javítás jogilag biztosított lehetősége az eladónak. A probléma viszont dogmatikailag megoldható, ha a jogellenességet a *hibás szolgáltatás nyújtására* vetítjük vissza.)

Úgy érezzük, hogy a *korszerű szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra az esetre, ha a javítás folytán a vásárló a dolog használatától elesett.*

A „kell” igényét leszögezni viszonylag könnyű; a problémát a „hogyanra” adandó válasz jelenti. Úgy érezzük, abból az elvből kell kiindulni, hogy a készülékek hiánya olyan hátrányokat jelent a vevő számára, amelyért őt valami módon kártalanítani kell. A legegyszerűbb kártalanítási mód természetesen a kölcsönkészülék nyújtása; az elmondottak alapján azonban erre számos esetben nincs lehetőség. A természetbeni „kártalanítás” helyett tehát csupán valamifajta pénzbeli megtérítés jöhet szóba. Erre már csak azért is szükség van, mert *ennek hiánya* esetében természetbeni kártalanításra (kölcsönkészülék nyújtására) *semmi sem ösztönöz*, s a kölcsönkészülék adása még abban a szűk körben is megszűnik, amikor arra egyébként objektíve a lehetőség az eladó részére adva van.

A mondottakra figyelemmel a megoldást abban látjuk, hogy amennyiben a fő szabályként fenntartandó 8 napon belüli [3. § (1) bek.] *javítás nem történt meg, a javításnak bármi okból 8 napon túlra való húzódása ún. javítási pénz fizetésének kötelezettségét vonná maga után a kötelezett részéről.* (Tudjuk, hogy az elnevezés nem a legszerencsésebb; előnye, hogy kifejezésre juttatja: a javítással összefüggő pénzfizetési kötelezettségről van szó. A „javítási bírság” megjelölést azért nem tartanánk célravezetőnek, mert a bírság hagyományos értelmével nem nagyon fér össze, hogy azt a másik fél (a vevő) kapja.) *A mérték megállapítása* külön kérdés: valószínűleg a termék árának meghatározott hányadában kell megállapítani. Lényeges, hogy a fizetendő összeg *igazodjék a késedelmes javítás időtartamához*, ezért a „javítási pénz” mértékét a késedelem napjainak arányában kell megállapítani.

Célszerűnek tartjuk ennek megfelelően annak jogszabályi kimondását, hogy amennyiben *a termék javítása bármi okból 8 napnál hosszabb időtartamot vesz igénybe, a kötelezett a javításra való átadástól számítottan a késedelem minden egyes napja után — a termék árának meghatározott hányadában megállapított — „javi-*

tási pénz”-t köteles a jogosultnak fizetni. A javítási pénz fizetésében álló szankciónak objektív határát eredményezi az, hogy a 30. nap eredménytelen elteltével a vásárló kérheti a termék kicserélését. Ha azonban ezzel élni nem kíván, — így a javítási idő 30 napon túli elhúzódását tudomásul veszi — a „javítási pénz” a további napokra is megfizetendő. A „javítási pénz” fizetése a kötelezett részéről elhárítható azzal, ha a javításra való átadástól számított 8 napon belül a jogosult számára kölcsönkészüléket biztosít, illetve a kölcsönkészülék későbbi nyújtásával is. Az utóbb mondottak természetesen tárgytalanok akkor, ha a kölcsönkészülék nyújtása a jótállási rendelet szerint is eleve kizárt [személygépkocsi stb. 6. § (3) bek.], ill. bútortermékek 3. §. (2) bek.); ilyenkor csak a javítási pénz jelentheti a kártalanítást.

A most említett „javítási pénz” konstrukció bizonyos fokig emlékeztet a *késedelmi kötbérre*. Hasonlít arra főleg abban, hogy bizonyos „átalánykártalanítást” jelent a vevő számára, függetlenül a kár mértékétől, sőt tulajdonképpen attól is, hogy kimutatható vagyoni károsodás érte-e a jogosultat a készülék hiánya folytán. El kell ismerni, hogy e megoldás a szubjektív hátrányoknak a kompenzálására is szolgál; összhangban van azzal, hogy az ilyen hátrányokat az eszmei kártérítés — legalábbis tendenciaszerű — újbóli elismerésével a polgári jog más vonatkozásokban is a jövőben feltehetően honorálni fog. Átalánykártalanítási szerepe van a javítási igénynek olyan értelemben is, hogy az azt meghaladó bizonyított kárt — az általános kártérítési feltételek szerint — a vevő követelheti. Lényegesen különbözik viszont a most említett szankció a késedelmi kötbértől abban, hogy objektív alapú, tehát a felróhatóságtól független.

A javasolt megoldás előnyét döntően abban látjuk, hogy *érdekeltté teszi a kötelezettet* a javítások időben történő elvégzésében. A „negatív ösztönző” alkalmazása e körben annál inkább szükséges, mert általánosan ismert, hogy a javítások (gyakran indokolatlan) elhúzódása a fogyasztói panaszok egyik leggyakoribb oka. Igaz, hogy az eladó részéről *nem mindig van szó visszaélésről*; de nemtörődomségről, hanyagságról, kényelmességről annál gyakrabban.

Nézetünk szerint mindezek ellen a „negatív érdekeltséget” jelentő eszköz alkalmazásával lehet (viszonylag hatásosan) védekezni. A gazdasági ösztönzés ugyanis természetesen nemcsak pozitív módon (anyagi előnyök nyújtása) valósítható meg; a negatív hatású eszközök az anyagi érdekeltség szempontjából — ellentétes oldalról hatva — bizonyos esetekben még erőteljesebbek.

A bevezetni javasolt „javítási pénzt” szankciós esetnek tekintjük, mégpedig dogmatikai értelemben is. Represszív hatása vitathatatlan; reparációs szempontú értéke főleg a vagyoniilag nem mindig kimutatható, nem bizonyítható, de

(legalábbis szubjektíve) a vásárló oldalán rendszerint érzett hátrányok kompenzálásában áll; preventív hatása pedig — éppen a javítók részéről jelentkező, de nehezen bizonyítható, a vásárló számára minden esetre „rejtett” okokból történő hanyag vagy „nagyvonalú” eljárásokkal szemben — jogosan remélhető. A társadalmi védekezésnek a — sajnos — nagyobb számú esetekre kell figyelemmel lennie, ami a szankció *objektív alapúvá* tétele mellett szól. Ezért az adott esetben indokolt okból, illetőleg a *javításra kötelezett önhibáján kívül való késlekedés sem mentesíthet a „javítási pénz” megfizetése alól.* Nem volna célszerű a szabályozásban erre az esetkörüre kivételt tenni. Komplikálná ugyanis a szabályozást; a kimentés lehetőségének biztosítása gyakorlatilag a szankció alóli mindenkorai mentesülést jelentene a kötelezett számára; a vásárló „szubjektív” hátrányai ilyenkor is fennállanak; a szankció kölcsönkészülék nyújtásával elhárítható stb. Más eset, ha a „késedelmes” javításba a jogosult kifejezetten beleegyezett; aligha valószínű, hogy ilyenkor igénynyel fel fog lépni.

Az elmondottakból az is következik, hogy *ebben a körben is* indokolatlannak tartjuk azt az érvelést, amely szerint az eladó és vevő között bizonyos „kockázatviselési érdekközösség” jön létre. A hibás teljesítésnek a kijavítással való elhárítása — pontosabban a kijavításnak elsődleges jótállási igényként való elismerése — már önmagában olyan kedvezmény a kötelezett számára, mely a „kockázatviselési érdekközösség” körében a nagyobb kedvezményt az ő javára biztosítja. Teljesen indokolatlan ezt tovább növelni azzal, hogy az ő általa szolgáltatott hibás áru hibátlanná tételét igénylő aktus (kijavítás) folytán beálló hátrányt (használatból való időleges elesés is) a vásárló érdekkörébe utaljuk.

A „javítási pénz” mértékének eldöntése gazdasági számításoktól függ. Az ebben álló teherviselés pedig a hibás teljesítéssel együttjáró költségeknek a *gazdálkodó szervek közötti megosztása* tekintetében kialakítandó megoldásokhoz kapcsolódóan alakul.

Végezetül hangsúlyozni kell, hogy a javítási pénz bevezetését *csak a jótállás körében* tartjuk indokoltnak, *főleg azért, mert a jótállás körében a javítás az elsődleges igény. A kellékszavatosság körében az igények közötti válogatás lehetősége folytán* a szankció bevezetése *nem sürgető szempont, a javítási idővel való visszaélés veszélye így lényegesen kisebb.*

Félreértések elkerülése végett kell leszögeznünk, hogy az említett szankció *nem* a jótállás körében — egyébként általunk is indokoltnak tartott — azon helyzetnek, hogy ti. a javítás az elsődleges igény, a negatív megítéléséből fakad; e helyett a *késedelmes javítás szankciójáról* van szó. A szankció alkalmazása tehát szóba sem jön, ha a jogszabályi előírásoknak megfelelően a 8 napon belüli javítás megtörtént,

vagy ha — az említett módon — a kötelezett kölcsönkészüléket nyújt.

Bizonyos fokig gyengítheti a szankció hatásosságát, hogy tulajdonképpen lényegében rövid időtartamú késedelmekről van szó, ami a javítási pénznek csekély összecszerúségét vonhatja maga után. Ezzel szemben áll viszont az, hogy ha a javítási pénz bevezetése valóban a javítási határidők megrövidítésére ösztönöz, akkor már önmagában elérte célját. Egyébként is az *összecszerúségben rejlő hatás attól a gazdasági döntéstől függ*, amely a szankció mértékét meg fogja állapítani.

3. A jótállással kapcsolatban merült fel a gyakorlatban az a további kérdés, hogy ha az eladó a hibás dolgot a jótállás alapján kicseréli, követelhet-e a vevőtől használati díjat. Más szóval: *a hibás dolog kicserélését lehet-e használati díj fizetéséhez kötni.*

Az Állam- és Jogtudományi Intézet részéről végzett vizsgálatban résztvevő vállalatok, ill. az azok anyagait összesítő szakemberek — majdnem kivétel nélkül — *indokolatlannak* tartják, hogy a vásárló részéről ilyen esetekben semmifajta fizetési kötelezettség nincs. Vonatkozik ez természetesen a kicseréléssel kapcsolatos „elszámolás” mellett az elállás esetére is, amikor a helyes megoldást a visszafizetendő vételár csökkentésében látják. Ennek hiányában ugyanis — nézetük szerint — a vásárló a terméket hosszabb-rövidebb ideig ingyen használta; a használatért pedig még a kölcsönző vállalatnak is díjat kell fizetni. Végeredményben tehát *az a vállalatok egységes véleménye, hogy a visszatérítendő vételár megállapításánál veigyék figyelembe a használati idő tartamát, illetőleg a termék hasznátságának fokát, kicserélés esetében pedig a jogosult a kicserélt termék után bizonyos használati díjat fizessen.*

A probléma a bírósági gyakorlatban is felmerült; a jogvitákat a bíróságok lényegében a jótállási rendelet 1. §. (3) bekezdése alapján bírálták el, kimondván, hogy a rendelkezésből a használati díj fizetésére vonatkozó megoldás semmissége következik. A Legfelsőbb Bíróság egyik határozata (P. törv. III. 20.144/1971) kifejti, hogy a jótállási rendelet 4. §. (1) bekezdése állapítja meg azokat a feltételeket, amelyek fennállása esetén a termék kicserélésének van helye. A cserével kapcsolatos ezen rendelkezések azonban nem adnak lehetőséget arra, hogy csere esetén az eladó a kicserélt hibás termék használatáért díjat követelhesen.

A kérdés megoldása szempontjából az *egyik lényeges szempont* az, amelyre — a vizsgálati anyagok alapján is — hivatkoztunk. A közfel-fogás szerint is indokolatlan a teljesen „díjmentes” kicserélés pl. olyan terméknél, amelyet a tulajdonosa a jótállási idő nagy része alatt kifogástalanul használni tudott s a meghibásodás az utolsó időszakban következett be. Tekintve, hogy a kicserélt termék tekintetében a jótállási idő újrakezdődik, egyenesen a vevő számára

előnyös és nagyon kedvező fordulat, ha a meghibásodás egy viszonylag hosszabb idő után bekövetkezik, természetesen főleg akkor, ha olyan súlyos hiba lép fel, amelynek folytán a kijavítás nem lehetséges. Ezek a megfontolások tehát valamiféle használati díj elismerése mellett szólnak.

Joggal lehet azonban úgy is gondolkodni, hogy a kockázatot az említett vonatkozásban az eladónak kell viselnie, mert elkerülhette volna a károsodást, ha hibátlan dolgot szolgáltat. A vevőre nézve súlyosan méltánytalan volna, ha az eladó hibás szolgáltatása folytán be nem tervezett többletkiadásra kényszerülne.

Az ellentétes irányú szempontok — elismerjük, csak részbeni — feloldását célzó javaslatunk a következő:

a) A jótállási idő első felében használati díj semmi körülmények között nem fizetendő.

b) A jótállási idő második felében elképzelhetőnek tartjuk a használati díj fizetésének indokoltságát. Az egyszerűség kedvéért talán az volna célszerű, ha a *jótállási idő felétől annak háromnegyed részéig* terjedő időtartamban a termék ára viszonylag alacsonyabb százalékában állapítaná meg a jogszabály a használati díj mértékét. A jótállási idő *háromnegyed részének eltelte után* a használati díj a termék ára magasabb hányada körül mozoghatna.

A megoldás előnye annak egyszerűsége; ugyanakkor a jogszabályilag megállapítandó százalékos arányoknak a kihasználtság mértéke *általános tapasztalatok szerinti* arányához kell igazodniuk. Nem tartanánk helyesnek azt a jogi szabályozást, amely *eleve az elhasználtság fokához arányítaná a használati díj mértékét*. Ez ugyanis igen nehéz bizonyítási problémákat vetne fel és elkeseredett jogi vitákhoz vezetne. Nem lehet azonban kizárni azt, hogy a *vevő bizonyítsa*, hogy a fizetendő használati díj az elhasználtsághoz képest aránytalanul magas volna, s ezért a jogszabályban megállapítotthoz képest alacsonyabb összegű használati díj megállapítását kéri. *A bizonyítási teher azonban e vonatkozásban teljesen a vevőt terheli.*

Az eladó oldalán a használati díj felemelésére vonatkozó igényt semmilyen esetben nem ismernénk el. Kizártnak tartanánk azt a lehetőséget tehát, hogy az eladó bizonyíthassa azt, hogy az elhasználtság olyan fokú, amelyhez képest a jogszabályban megállapított százaléku használati díj alacsony. Az eladó oldalán — legalább ennyiben — a kockázatviselési kötelezettségnek minden esetre szólnak érvényesülnie kell, nem is szólva arról, hogy a kizáró szabály hiánya esetében könnyen előfordulhatna, hogy a kicserélés eredményeként (és ürügyén) a vásárló a kicserélt terméket lényegében kénytelen lenne újból megvásárolni.

4. Több vállalat gyakorlatában az utóbbi időben igen örövendetesen érvényesülő tendencia az, hogy a *jótállás vállalása mellett* (amely-

re egyébként kötelezve vannak) *bizonyos egyéb kedvezményeket, többlet-jogokat stb. biztosítanak a vásárló számára.* Joggal remélhető, hogy ez a piacgazdálkodás fokozottabb érvényrejutásával növekedik. Idetartoznak mindenek előtt az ún. *vevőszolgálati juttatások*, amelyek legtöbbször a jótállásilag kötelezően vállalt javítások számán túlmenő, további díjmentes javítást (javításokat) biztosítanak meghatározott határidőig a fogyasztók számára. Tulajdonképpen idesorolandók az ún. önként vállalt jótállások is, amelyek jogi minőségüket illetően ugyan nem tekinthetők jótállásnak, de kétségtelen kedvezményeket jelentenek a vásárlók számára.

Talán felesleges hangoztatni, hogy a *jogi szabályozásnak* az ilyen fogyasztói érdekeket szolgáló kedvezmény-adásokat minden lehető eszközzel *támogatni kell.* Ugyanakkor viszont épp a jogi szabályozásban nagyon világossá kell tenni azt, hogy ezekben az esetekben nem jótállásról van szó, illetőleg az ilyen esetekre a jótállással kapcsolatos minimális feltételek sem feltétlenül érvényesülnek. (Pl. a többletjavítás nyújtása nem jelenti egyben a kicseréléshez való jog elismerését is.) Az említett többletszolgáltatások tekintetében valóban a teljes diszpozitivitásnak kell érvényesülnie. A hangsúly azonban a *szolgáltatási többleten* van; a külön szolgáltatások nyújtása *nem eredményezheti a jótállási jogok megnyírbálását.* Csak távolabbi perspektívában tartjuk hazai viszonylatban érvényesíthetőnek azt a gondolatot, amely szerint — *egyes kedvezmények nyújtása fejében* — a hibás teljesítésre vonatkozó tételek érvényesülését a felek szerződési megállapodással módosíthatják, illetőleg azokhoz arányosítva esetileg gyengíthetik. *A többletként vállalt szolgáltatások a jótállásból folyó „alapjogok” érvényesülését hátrányosan ekkor sem befolyásolhatják.*

5. Voltaképpen a joggyakorlat által értelmezési úton megoldandó kérdés, hogy mit kell érteni a jótállási rendelet 4. §. (1) bek. d) pontja második fordulatának azon kitétele alatt, hogy ti. „ha a csereére nincs lehetőség”. A probléma olyan vonatkozásban merülhet fel, hogy a kicserélés lehetőségének hiányát az adott *eladó boltra, az adott vállalatra* vagy éppen az *országos helyzetre* viszonyítottan kell vizsgálni. A kérdéssel a jogi szaksajtó is foglalkozott és a vonatkozó cikk szerzője — nézetünk szerint a fogyasztói érdekvédelem szempontjából is egyedül helyes — arra a következtetésre jutott, hogy a csere lehetősége a *konkrét jogviszony alanyai* vonatkozásában vizsgálandó. (Mincsik O.: Tartós fogyasztási cikkekkel kapcsolatos jótállás. Döntőbíráskodás 1972. 3. szám.) Más szóval: *ha az adott bolt a cserét nem tudja biztosítani a megállapított időn belül, úgy a további jótállási igények a vásárló részéről gyakorolhatók.* A vásárlót tehát ilyen irányú utánjárásra kényszeríteni nem lehet. Természetes viszont, hogy az eladó kereskedelmi egységnek stb. a megengedett határidőn belül módja van arra,

hogy kötelezettségének máshol történő beszerzés révén tegyen eleget.

6. Az 5. pontban említett kérdés a gyakorlatban a *kijavítás* lehetősége szempontjából is felmerült. A kérdés megoldásának elvi szempontja ugyanaz, mint az előző pontban. A *javításra kötelezett dolga, hogy a javítást maga végzi, vagy ahhoz teljesítési segédet vesz igénybe*. A fogyasztó oldaláról a javíthatatlanság ténye megállapítható, ha a jogszabályban megállapított időtartamon belül a javításra kötelezett a kijavítást szubjektív vagy akár objektív okokból nem akarja ill. nem képes elvégezni. A kockázatot tehát ebben a körben teljes egészében a kötelezett érdekkörébe kell utalni.

7. Gyakorlati szempontból és a jogszabályok összhangját illetően is kifogásolható a jótállási rendelet 4. §. (1) bek. d) pontja, amely a vásárlástól számított 3 napon belül jelentkező meghibásodás esetére biztosítja a feltétel nélküli kicserélést. Ezzel szemben a Kereskedelmi Általános Üzleti Szabályzat értelmében a hibátlan és még használatba nem vett terméket a vásárló kívánságára az üzlet a vételtől számított 8 napon belül köteles kicserélni. A két tényállás ugyan nem teljesen ugyanaz, de az esetek nem jelentéktelen hányadában az eltérő szabályozás eltérő eljáráshoz vezethet. Az egyöntetűség kedvéért, továbbá főleg a fogyasztói érdekek erősítése érdekében a 3 napos határidőnek 8 napra történő felemelése indokolt.

8. A jótállási rendelet 4. §. (1) bek.-ben a „vásárló kívánságára” megfogalmazás félreértésekre adhat alkalmat. A vásárló kívánsága ugyanis — a rendelet szerint — mindig csupán az azonos típusú új termékre való kicserélést jelentheti. A vásárlónak más kívánsága nem lehet; ha ugyanis a vásárlónak nem is ez volna a kívánsága, az egyéb jótállási igények alkalmazhatósága, (elállás, vagy más típusú termék szolgáltatása) csak a kicserélés lehetetlensége esetében jöhet szóba. Lehet, hogy a szóbanforgó kitétel arra utal, hogy a vásárlónak nem feltétlenül a kicserélés a kívánsága, hanem esetleg az akár határidőn túli kijavítás; ez bizonyos esetekben ugyan érthető lehet, mégis lényegesen kisebb a valószínűsége. *Az új szabályozásnak mindenesetre e tekintetben is egyértelműnek kell lennie*. Nézetünk szerint egyébként ez az a terület, ahol az actio quanti minoris igényt a jótállás körében érvényesíteni lehet. Meg kell engedni azt, hogy a vásárló kívánsága vagy kapható új termék kicserélésére irányuljon (s nyilván ez lesz a tipikus) vagy a vételár aránylagos visszatérítésére, ha ti. a termék bizonyos hibája kijavítással ugyan nem volt elhárítható, de bizonyos alacsonyabbszintű használatra azért még alkalmas a vásárló számára. Nyilvánvaló, hogy ez az eshetőség csak az öt esetben történt sikertelen javítás esetén fog gyakorlati jelentőséggel bírni.

9. Tulajdonképpen csak részben idetartozó kérdése, de a joggyakorlat számára vitás volt:

a jótállási idő kezdete, azonos-e a fogyasztó, ill. a kereskedelem és gyártómű vonatkozásában, ha a fogyasztó javára jótállási kötelezettségét teljesítette az értékesítő szerv. Másként fogalmazva: a fogyasztó kielégítése ellenére hivatkozhat-e a gyártómű a nagykereskedelemmel szemben arra, hogy az ő szempontjából a jótállási idő már eltelt. Egyetértünk azzal az értelmezéssel, amely a termelő (importáló) vállalat jótállási kötelezettségének kezdő időpontját a fogyasztói reklamációhoz igazítja. Alátámasztja ezt az a jogszabályi kitétel, mely szerint a forgalombahozó (értékesítő) vállalat saját kötelezettségének teljesítését nem kötheti a termelő (importáló) vállalat vele szemben fennálló kötelezettségének előzetes teljesítéséhez (9. §. (3) bek.). Ha e rendelkezést a most tárgyalt esetkörre nem vonatkoztatjuk, ebből könnyen következhethetne az, hogy az értékesítő vállalat jótállási kötelezettségét a fogyasztó irányában arra hivatkozással nem teljesíti, mert ő ilyen igényrel a termelő vállalattal szemben a jótállási idő eltelté folytán már fel nem léphet. (L. Mincsik O. i. cikke.)

Az igényérvényesítés módjával kapcsolatos néhány kérdés a jótállás körében.

A jótállás körében az *igényérvényesítés módjával és határidejével* kapcsolatos vitás vagy problematikus kérdések száma lényegesen kisebb, mint ez a szavatossági határidőkkel összefüggésben tapasztalható. A jogirodalomban olvasható feltevések is túlnyomórészt a szállítási szerződésekkel kapcsolatosak, melyeknek vizsgálata és értékelése — az általunk választott és a tanulmány címében is jelzett modellre figyelemmel — nem feladatunk.

1. A jótállás körében néhány, a hibás teljesítéssel kapcsolatos több jogi kérdés leegyszerűsödik vagy azért, mert gyakorlatilag problémamentes területről van szó, vagy azért, mert arra a szavatosság körében kell a megfelelő megoldást kimunkálni s azt a jótállás körében értelemszerűen alkalmazni. Ennek megfelelően például:

a) Az igényérvényesítés kezdő időpontjára vonatkozóan a jótállásra is érvényesnek kell lennie mindannak, ami a szavatosságot rendező új szabályozás tartalmaz.

b) A megvizsgálás mint jogi kötelezettség a jótállás körében korábban sem merült fel; a nyílt és rejtett hiba közötti különböztetés e körben ugyancsak tárgyaltalan stb.

2. Az igényérvényesítéssel kapcsolatosan e tanulmányban mindössze két kérdéssel foglalkozunk főleg azért, mert e kettő tekintetében a jótállás jövőbeli szabályozásának — legalábbis megítélésünk szerint — el kell térnie a kellek-szavatosság körében indokolt új megoldásoktól. Külön súlyt ad a két kérdés vizsgálatának, ha — a javasolt elgondolás szerint — a jótállás

intézménye szervesen beépül a Ptk. hibás teljesítéséről szóló fejezetébe.

E két téma:

A) A közlési kötelezettség; B) Az igény-
érvényesítési határidők jellege

A) 1. A hibás teljesítésből eredő igények érvényesítésének egyik fő problémaköre közép-pontjában tulajdonképpen a hiba közlésében álló kötelezettséggel kapcsolatos jelenlegi jogi szabályozás áll. Hatályos jogunk minden esetben megkívánja azt, hogy a per útján történő jogérvényesítést a hiba közlése előzze meg a jogosult részéről a kötelezett (esetleg megbízottja) irányában. Ismeretes, hogy a Ptk. az ún. kétszakaszos megoldást érvényesíti, önálló határidőket állapítván meg a közlésre, annak eredménytelensége esetén pedig a per útján történő jogérvényesítésre. Az egyéb jogszabályok (így főleg a szállítási szerződésekről szóló szabályozás) az előzetes közlést ugyancsak megkövetelik, de a közlésre, ill. a keresetindításra külön fázisokat nem tartalmaznak, tehát az ún. egyhatáridős rendszert követik.

A közlési kötelezettség előírásaként általában perkímélési, pergazdaságossági indokokból szoktak hivatkozni. Mivel a közlés eredményeként a vita a felek között perenkívül rendszerint megoldható és meg is oldódik, ezért a jogosultnak meg kell kísérelnie a vita ilyen módon történő rendezését — hangoztatják a közlési kötelezettség védelmezői. Ez a szempont ugyan figyelemreméltó, de bizonyos egyoldalúságtól nem mentes. El kell ismerni azt is, hogy a Ptk. hibás teljesítési részével kapcsolatos különböző észrevételek között a közlési kötelezettség előírása általában nem kritika tárgya. Amit vitatnak, az általában nem a közlési kötelezettség előírásának célszerűsége, hanem sokkal inkább az, hogy helyes-e a közlés megtételére jogvesztő határidőt megállapítani (ezt az elévülési idő elfogadása esetén elvi törésnek is tartják). Vitatott az is, hogy helyes-e a közlésre és a perlésre egymást követő külön határidőket megállapítani. Az idevágó javaslatok tekintetében inkább a szállítási szerződések körében ismert egyhatáridős rendszer mellett állásfoglalás érezhető többségi álláspontnak. Ilyen körülmények között tulajdonképpen fel sem vetődött az, hogy a közlési kötelezettség kiiktatódjék a kellékszavatosság rendszeréből. A közlést, mint kötelezettséget ilyen vagy olyan formában általában fenntartandónak vélik s legfeljebb annak jellege, ill. az annak megtételére szabandó határidő tekintetében van vita.

Márpedig — meggyőződésünk szerint — a tárgyalandó okokból joggal vethető fel, hogy továbbra is szükséges-e a közlést, mint jogi kötelezettséget fenntartani, azaz azt a konstrukciót érvényesíteni továbbra is, amelyben a perlésnek a közlés szükségképpeni előfeltétele. Minden olyan szabályozás ugyanis, amely a

közlést jogi kötelezettségnek minősíti, valójában azt — akarva vagy nem akarva — szükségképp jogvesztővé teszi, mert a perlés előfeltételének tekinti. Más szóval: ha van közlési kötelezettség, akkor az annak mellőzésével eszközölt nyombani perindítás eleve pervesztéssel jár, mert a jogalkalmazó az ügy érdemi tárgyalása nélkül pusztán a közlés elmulasztása miatt a keresetet kénytelen elutasítani. Ebből kiindulva nézetünk szerint a közlésnek jogi kötelezettségként való felfogása meghaladott; a közlést megkövetelő szabályozás jogdogmatikailag vitatható és felesleges gyakorlati nehézségeket okoz. Az álláspontunk mellett szóló leglényegesebb érvek:

a) Feltétlenül aggályt kelt az a megoldás, mely a közlés elmulasztásában jelentkező, a fogyasztó (vásárló) szempontjából adott esetben adminisztratív jellegű mulasztás folytán igényének bíróság előtt történő érvényesítését eleve reménytelenné, ill. sikertelenné teszi. A közlés kötelezővé tétele viszont majdnem elkerülhetetlenül ilyen eredménnyel jár.

b) Bármennyire célszerű is az érdekelteket olyan irányba terelni a jogi szabályozással is, hogy vitáikat per nélkül oldják meg, végülis ez döntő szempont nem lehet. Ezt az érvelést csak akkor lehetne ügydöntő módon akceptálni, ha az anyagi és alaki jog minden egyes jogvita esetében megkívánná az előzetes pernélküli rendezést. Jól tudjuk, hogy ez nem így van; ezért különösen indokolatlan, ha az állampolgárokat oly közelről érintő hibás teljesítés körében lépünk fel eme szigorú kötelezettséggel.

c) Bár más összefüggésekben, de gyakran hangoztatott szempont, hogy a közléssel kapcsolatos szabályok, az azokra vonatkozó speciális határidők, az azok módjára, formájára vonatkozó előírások az állampolgárok jogismeretének felesleges megterhelésével járnak. A közlés kötelező előírása mindenféleképpen szabályozási részletek felvételét igényli a törvénybe; ezért és ilyen értelemben a közlés elejtése feltétlenül az egyszerűsítés irányában hat.

A mondottak alapján és azok figyelembevételével tartjuk célszerűnek olyan jogi konstrukció kialakítását, amelyben a közlés nem minősül jogi értelemben vett és így külön szankcionálandó kötelezettségnek. A valóságtól fordulnánk azonban el és nyilvánvaló tények előtt hűnyánk be a szemünket, ha nem számolnánk azzal, sőt kifejezetten tudatában nem lennénk annak, hogy a közlésnek a kötelezettségek köréből való törlése ellenére az esetek jelentős hányadában, sőt valószínűleg nagy többségében a jogosult részéről a közlés továbbra is természetes megnyilvánulás marad. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy sokan a közlés fenntartása mellett éppen ezzel érvelnek. Nézetünk szerint ez ugyanúgy szól az elejtés mellett is; hiszen, ha a közlés gyakorlatilag továbbra is általános érvényű, akkor különösképpen nincsen szükség azt kötelezettségként megfogal-

mazni). A közlési kötelezettség elejtését célzó javaslatunk semmi módon nem azt jelenti, hogy a *szabályozás ne legyen figyelemmel azokra az esetekre, amikor a vásárló stb. részéről ilyen nyilatkozat elhangzik. Szemléletbeli különbséget jelent azonban az, hogy a közlést kötelezettségnek tekintjük és annak elmulasztását szankcionáljuk (mégpedig az elmondottak szerint tulajdonképpen jogvesztéssel), vagy pedig az, hogy a közlés megtételét bizonyos előnyökkel honoráljuk. Ezek az előnyök:*

a) Az általános kellékszavatossági időn belül megtörtént közlésnek az elévülést félbeszakító hatályt kell tulajdonítani, sőt a későbbi közlésnek is lehet bizonyos sajátos joghatása. E megállapítás természetesen feltételezi azt, hogy az új szabályozás a jogvesztő határidőket elévülési határidőkkel váltsa fel; erre főleg a joggyakorlat részéről igen erőteljes az igény.

b) Az általános eljárásjogi elvekkel összhangban felvethető, hogy amennyiben a jogosult — a peren kívüli rendezésre nem törekedvén — a perre feleslegesen adott alkalmat, ennek bizonyos hátrányos perjogi hatásait (pl. költségviselés) kénytelen viselni.

2. A fentebb kifejtettek alapján határozott véleményünk az, hogy a *kellékszavatosság* körében a közlést nem kell jogi kötelezettség rangjára emelnünk, viszont annak esetleges megtételéhez speciális jogi hatások fűződnek. A *jótállás* körében viszont — elsősorban gyakorlati megfontolások alapján — ellenkező irányú rendelkezést tartunk célszerűnek. Annak *kényszerítő* jelleggel történő előírását, hogy a *jótállás* alá eső termék meghibásodásáról a *jogosult a kötelezettet értesíteni tartozik*, a következő indokok támasztják alá:

a) A *jótállás* strukturájához tartozik, hogy az igényérvényesítés a *jótállási jegy* bemutatásával történik; ez önmagában feltételezi a hiba jelentkezése után azt, hogy a vásárló az eladóval a közvetlen kapcsolatot felveszi.

b) A *jótállási igényeket* a jogi szabályozás szelektív módon állapítja meg, azok között rangsort rögzít, s egyes igények érvényesítését feltételekhez köti. Mindez pedig szintén elkerülhetetlenné teszi a hibáról szóló közlést az eladó számára.

c) A *jótállás* körében jogszabályilag meghatározott az a személy, ill. szerv, akivel szemben az igényt érvényesíteni kell. Ha nem is döntő módon, de ez ugyancsak az előzetes közlés előírása mellett szól, főleg annak megállapíthatósága érdekében, hogy az igény érvényesítése valóban a megkívánt helyen, az előírt „címzettnél” történt-e.

d) A megoldás mellett érvel az a vásárlói „köztudomás”, hogy *jótállási igényükkel* az eladó boltot, személyt stb. fel kell keresniük.

Az ismertetett megfontolások egyértelműen a közlésnek a *jótállás* körében *kötelezettségként* való előírása mellett szólnak. E megkötés a

szavatossághoz képest — ahol a közlési kötelezettséget mellőzhetőnek tartottuk, — *látszólag* nehezíti a fogyasztó helyzetét. Valójában azonban erről nincs szó. A *jótállás* körében a hiba tényének bejelentése tulajdonképpen önmagában megdönti azt a feltételezést, hogy a dolog az átvételkor hibátlan volt, s ezt követően a többi már az eladó dolga. Viszont a szavatosságnál a hiba tényének felmerülte önmagában a jogosult igényének megalapozottságához nem elegendő, hanem őt terheli annak bizonyítása, hogy a hiba oka nincs összefüggésben az ő magatartásával. A közlés előírása ellenére tehát a fogyasztó a *jótállás* körében kedvezőbb helyzetben van. Könnyíti a fogyasztó helyzetét más szempontból az is, hogy a közlést a *jótállási idő* fennállása alatt bármikor megteheti, s ez lényegesen hosszabb igényérvényesítési lehetőséget jelent.

3. A közlés jogi hatásával, ill. minősítésével kapcsolatos kérdések a *jótállás* körében lényegesen egyszerűbbek, mint a szavatosság körében. A szavatosság körében jelentkező problémák jelentős része itt fel sem merül, így pl. mindenekelőtt az, hogy bizonyos időn túl a közlésnek csak akkor van jelentősége és jogi hatálya, ha annak elmulasztása „menthető okból” történt stb., feltételezve ismét — és a további fejtegetések során is —, hogy az új szabályozás a szavatossági igények érvényesítésére *elévülési időt* állapít meg.

Nagyban egyszerűsíti a problematikát az is, hogy a *jótállási idő* alatt tett közlésnek *félbeszakító hatályt* nem lehet tulajdonítani. Ellenkező megoldás ugyanis azt eredményezné, hogy a közléssel a *jótállás* folyása újratekintődne, ami a *jótállás* időtartamát hallatlan módon meghosszabbítaná. Ez már csak annál is inkább abszurd eredményre vezetne, mert — amint hangsúlyoztunk — a *jótállás* körébe a vevőtől nem kívánunk többet, mint pusztán a hiba bejelentését a meghibásodás körülményeinek bizonyítása nélkül. (Más kérdés, hogy a reális tájékoztatás, felvilágosítás elvárható a vásárló részéről.) Kivételesen arra lehetőség adható, hogy amennyiben a közlés objektív kényszerűségből a *jótállási idő utolsó 3 hónapjában* történik meg, a hiba rendezésére — illetőleg amennyiben erre sor kerül — a peres úton történő igényérvényesítésre a *jótállási idő* elteltétől számított 60 (esetleg 90 nap) rendelkezésre álljon.

Nem vitatható, hogy a közlésnek a *jótállás* körén belül nyugtató hatálya sincs, szemben a kellékszavatossággal, ahol bizonyos esetben annak ilyen összefüggése van, illetve az elévülési konstrukció elfogadása esetén lesz. Itt ugyanis a „menthető okból” történő késlekedés eleve tárgyaltalan, hiszen a *jótállási idő* alatt — akár menthető, akár nem menthető okból — a hiba ténye bármikor közölhető. Más kérdés, hogy a hiba bekövetkeztét *lényegesen később* követő bejelentés az eladó számára adott esetben *könnyíti* annak bizonyítását, hogy a meg-

hibásodás oka a vevő magatartására vezethető vissza vagy legalábbis a hiba súlyosbodása van azzal kapcsolatban. A bizonyítás kockázata azonban ebben az esetben is a jótállás kötelezettjét terheli.

B) 1. Annak folytán, hogy — legalábbis „klasszikus értelemben” — a jótállás körében félbeszakadásról, ill. nyugvásról nem lehet szó, tulajdonképpen értelmetlen arról vitatkozni, hogy a jótállási idő jogvesztő, vagy elévülési határidő.

Ehelyett a jogi megoldásban azt az elvet kell érvényesítenünk, hogy a jótállási időn belül kell a hibát a kötelezettel közölni, szükség esetén ugyanezen időn belül kell perelni. (Már említettük, hogy ez az egyszerű szabály legfeljebb azzal egészülhet ki, hogy amennyiben a közlés a jótállási idő utolsó 3 hónapjában következett be, ez a jótállási határidőnek bizonyos minimális meghosszabbodásával járhat, kizárólag az igény rendezése érdekében.)

2. A jelenleg érvényes szabályoknak megfelelően továbbra is fenn kell tartani azt az elvet, hogy a jótállási kötelezettségből eredő kijavítás esetén a jótállási idő meghosszabbodik

annyival, amennyivel a kijavítás folytán a jogosult a dolog használatától elesett.

3. Ugyancsak a jelenlegi szabályozással összhangban továbbra is kimondandó — kicserélés esetében — a kicserélt termékre vonatkozóan a jótállási határidő újrakezdődése.

4. Végezetül a jótállás körében — nem „klasszikus elévülési” időről lévén szó — külön objektív határidőt megállapítani nem szükséges. (Ilyenre viszont a kellékszavatosság körében — véleményünk szerint — feltétlenül szükség lesz.) Az objektív határidő magának a jótállásnak végső időpontja (mely kivételesen hosszabbodhat meg a mondott okból 60, esetleg 90 nappal.)

Nem hallgatható el, hogy a most ismertetett és egyszerű konstrukció kidolgozásánál bizonyos mértékig abból a „fogyasztói elvárásból” indultunk ki, hogy a jövő jogi rendezésében a jótállás minimális időtartama 18 hó, vagy inkább 2 év (jelenleg általában egy esztendő), sőt ilyen jogszabályi előírás nélkül is gyakorlatilag mindinkább a hosszabb határidők fognak érvényesülni.

Kemenes Béla

Gondolatok a szállítmányozási szerződés szabályozásáról

A Polgári Törvénykönyv kiegészítésére és módosítására irányuló előmunkálatok megindulása és e módosítással kapcsolatos általános jellegű, elvi kérdések felvetése időszerűvé teszi, hogy törvénykönyvünknek az egyes szerződésekre vonatkozó különös rendelkezéseit is — legalábbis abban a körben, amelyben ez indokolt — felülvizsgálat tárgyává tegyük. A felülvizsgálat elvi alapjának és az azzal szembeni főbb követelményeknek az elemzése nem célja e tanulmánynak, de alaptételként és kiindulópontként szükséges annak a leszögezése, hogy bármely jogszabály felülvizsgálatának alapvető kritériuma abban foglalható össze, hogy a jogi szabályozás megfelel-e a tárgyául szolgáló társadalmi viszonyoknak, azaz a jogi forma a szabályozás gazdasági-társadalmi tartalmát helyesen tükrözi-e. A szabályozás tárgyául szolgáló társadalmi viszonyok helyes kifejezésének követelménye azt is magában foglalja, hogy a jogviszonyok tartalma a szabályozandó életviszony alapvető adottságainak a figyelembevételével nyer meghatározást, illetve, hogy a jogi szabályozás alapjául a tipikus, a jelenség lényeges elemeit tartalmazó gazdasági viszony szolgál. Ennek megfelelően a szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonyok vizsgálatát

követően merülhet csak fel az alkalmazott jogi megoldások helyességének, vagy helytelenségének a kérdése és a társadalmi viszonyokat helyesen kifejező, az azok fejlődését előmozdító jogi forma megválasztása.

Feltétlenül egyet kell érteni azzal az elvi megállapítással, hogy a Ptk felülvizsgálata során „azoknak a kérdéseknek a szabályozására kell törekedni, amelyek közvetlenül összefüggenek a gazdasági irányítás új rendszerével”¹ és e kérdéseken kívül csak ott indokolt a módosítás, ahol a szabályozás már keletkezése idején sem volt kifogástalan, azaz nem tükrözte megfelelően a szabályozott társadalmi viszonyokat, nem vette megfelelően figyelembe az objektív gazdasági és társadalmi adottságokat. Úgy vélem, hogy a Ptk-nak a szállítmányozási szerződésre vonatkozó szabályozásának a felülvizsgálatát inkább az utóbbi körülmény indokolja, mivel az e szerződésre vonatkozó rendelkezések egy része már létrehozatala idején sem vetett kellő mértékben számot az említett adottságokkal.

A szállítmányozási szerződés sajátos szer-

¹ Világhy Miklós: A polgári törvénykönyv felülvizsgálatának elvi kérdései. Magyar Jog, 1971. 331. old.

zódési típus. Alapvetően ügyviteli kötelem, megbízási típusú jogügylet, a kötelezett fuvarozási szerződés megkötésére és az ezzel kapcsolatos melléktevékenységek elvégzésére vállal kötelezettséget, helyzete az adásvételi bizományos jogi helyzetével rokon. E „fuvarbizományos” szállítványozó azonban az áru fizikai őrizetbevétele esetén fuvarozói felelősséggel tartozik, azaz a sértetlen küldemény kiszolgáltatására, mint eredményre vállal kötelezettséget, az alapvetően megbízási típusú jogügyletek tehát e vonatkozásban a vállalkozási típusú jogügyletekre, illetve eredménykötelmekre jellemző elemek színezik. Ezt a sajátos kettős jelleget fejezi ki Polgári Törvénykönyvünknek egyrészt az 520. § (1) bekezdése, másrészt az 521. § (3) bekezdése. E nagyon röviden jellemzett jogviszony tárgyál szolgáló gazdasági viszonyokat az áru továbbításának, fuvarozásának a megszervezése adja. A kötelemből eredő főszolgáltatás a szállítványozó részéről a gazdasági munkamegosztásban önállósult tevékenység, az áruk fuvarozásának szakszerű és biztonságos megszervezése. Alapvető kérdés, hogy a jogi szabályozás tárgyát adó e fuvarszervezői tevékenységnek elsődleges jelentősége az áruk nemzetközi továbbítása esetén van, tehát ha a szállítványozó kötelezettsége *nemzetközi fuvarozási szerződés*² megkötésére és az ezzel kapcsolatos melléktevékenységek elvégzésére irányul. Sőt az esetek többségében a munkamegosztás rendszerében önállósult tevékenységet, fuvarszervezést végző szállítványozónak nem egy, hanem több nemzetközi fuvarozási szerződést kell kötnie és e szerződések megkötésének révén tudja ellátni a rábízott gazdasági funkciót. A szállítványozási szerződésre vonatkozó szabályozás kialakításánál véleményem szerint kiindulópontként kell ezért elfogadni, hogy a fuvarszervezői tevékenység a mi viszonyaink között az áruk nemzetközi továbbításának a lebonyolítása, alapjában véve tehát a külkereskedelemben bír elsődleges jelentőséggel. A külkereskedelemben és az ennek keretében lebonyolított nemzetközi árutovábbítás az a terület, ahol a szállítványozó önálló fellépését gazdasági tényezők indokolják és ahol a fuvarszervezői tevékenység külön megjelenését a munkamegosztás rendszerében mind a szocialista, mind pedig a nemzetközi piac törvényei feltétlenül szükségessé teszik. A szállítványozási tevékenység alapját tehát a külkereskedelemben, ill. az ahhoz kapcsolódó nemzetközi áru fuvarozás adja.

² A nemzetközi fuvarozási szerződés fogalmát a nemzetközi áru fuvarozási egyezmények meghatározzák. [A „Nemzetközi Közúti Áru fuvarozási Szerződésről” szóló Genfi Egyezmény (CMR 1. cikke), a vasúti áru fuvarozás tárgyában Bernben aláírt Nemzetközi Egyezmény (CIM 1. cikke) és a nemzetközi légit fuvarozásra vonatkozó Varsói Egyezmény]. 1. cikk (2) bek. E részletkérdésekben egymástól eltérő meghatározások közös eleme, hogy nemzetközi fuvarozási szerződés esetén a feladási hely és a rendeltetési hely két különböző államban van.]

A belföldi szállítványozás jelentőségéről a magyar jogirodalomban folyt már vita, amelynek során a belföldi szállítványozás létét lényegében tagadó állásponttal³ e belföldi fuvarszervezői tevékenység meghatározott körben való fennállására, sőt e tevékenységgel kapcsolatos döntőbizottsági gyakorlatra hivatkozó álláspont⁴ került szembe. Nem kívánom vitássá tenni, hogy bíróságain olykor-olykor alkalmazták és a döntőbizottságaink alkalmazták belföldi szállítványozás esetén is a Ptk-nak a szállítványozási szerződésre vonatkozó szabályait, nem kétséges azonban, hogy a belföldi szállítványozás gazdasági jelentősége elenyészőnek tekinthető. A fuvarozó vállalatok melléktevékenységként végeznek szállítványozói tevékenységet, e szolgáltatásaik azonban úgyszólván kivétel nélkül valamely fuvarozási szolgáltatáshoz kapcsolódnak, így nem voltaképpen szállítványozói tevékenységről, hanem e tevékenység egyes különleges formáiról van szó, elsősorban a Ptk. 516. § (1) bek. első mondat első fordulataiban említett önszerződésről és az 521. § (1) bek. második fordulataiban említett ún. részszállítványozásról. A gazdasági irányításunk jelenlegi rendszerében elsősorban a szocialista piac törvényeinek kell eldönteniük, hogy a belföldi szállítványozás körének bővülnie, jelentőségének pedig növekednie kell-e, vagy sem. Az eddig eltelt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a belföldi viszonyaink között nincs szükség a munkamegosztás rendjében önállósult, a fuvarozótól és az árutulajdonostól elkülönült szállítványozóra, akinek a főtevékenysége belföldi fuvarszervezői szolgáltatások nyújtása. A külkereskedelemben éppen ellenkező a helyzet, a nemzetközi szállítványozási tevékenység jelentősége növekszik és a nemzetközi fuvarozásban végbemenő forradalmi változások folytán (a konténerfuvarozás rohamos terjedése, a légit fuvarozás jelentőségének előre nem látott növekedése) új formákat ölt.⁵

Úgy vélem tehát, hogy jogunkban a szállítványozás szerződési típusának megjelenését a nemzetközi fuvarszervezői tevékenység szabályozásának a szükségessége eredményezi, a nemzetközi fuvarszervezői szolgáltatás tehát az a Világhy Miklós által említett „sajátos áru”, amely sajátos árukapcsolatot teremt és mint ilyen, az általánostól eltérő szabályozást igényel.⁶

Azzal a kiindulóponttal, amely szerint a szállítványozás Magyarországon alapvetően a külkereskedelmi tevékenység részeként, azaz

³ Benkő Gyula: A szállítványozó felelőssége. Döntőbíráskodás, 1966. 372. old.

⁴ Patassy Benedek: A szállítványozó felelőssége Döntőbíráskodás 1967. febr. 56. old.

⁵ Pl. Kombinált fuvarokmány kibocsátása, amelyben a szállítványozó az egész árutovábbítási folyamatra fuvarozói felelősséget vállal. E formát lényegében „quasi-önszerződés”-nek lehet tekinteni — itt részletesen ki nem fejtett okok alapján.

⁶ L. Világhy Miklós i. m. 457. old.

mint az áruk nemzetközi fuvarozásának a megszervezése jelentkezik, összefügg a második megállapítás, hogy a szállítványozási szerződés döntően szocialista szervezetek között, az esetek túlnyomó többségében állami vállalatok között jön létre. Szűk körben ugyan az állampolgár nemzetközi szállítványozás esetén is alanyává válhat a szállítványozói jogviszonynak (természetesen kizárólag megbízási pozícióban), e megbízások száma és jelentősége eltörpül azonban a szocialista szervezetek által adott megbízások száma és jelentősége mellett.

Ha igaz az, hogy a szállítványozás Magyarországon alapvetően, mint nemzetközi fuvarszervezői tevékenység jelentkezik, önként adódik a következtetés, hogy a Ptk-nak a szállítványozási szerződésre vonatkozó szabályait a tipikus, tömegesen előforduló és jelentőségében elsődleges jogviszonyt szem előtt tartva kell kialakítani. E jogviszony a magyar külkereskedelmi vállalatok és a nemzetközi szállítványozási vállalat között jön létre, gazdasági háttere pedig a magyar külkereskedelmi áruforgalom nemzetközi fuvarozásának a megszervezése.

A nemzetközi szállítványozással foglalkozó monopólvállalat fennállását egyébként a jelenlegi szabályozás is figyelembe veszi, hiszen az indokolás több esetben kifejezetten utal a MASPED-ra. A nemzetközi szállítványozó által kötött szállítványozási szerződésekre vonatkozó jogi szabályozás azonban több szintű, mivel a Ptk rendelkezéseit alapfeltételek (37/1964 KKM. sz. utasítás) részletezik és részben módosítják. Ezt az utasítást valamely magyar szocialista szervezet és a nemzetközi szállítványozó között létrejött szállítványozási ügyletekre kell alkalmazni. Azokban az esetekben pedig, ahol a megbízó nem magyar szocialista szervezet (akár külföldi, akár magyar természetes, vagy jogi személy), a MASPED üzleti feltételei (Általános Nemzetközi Szállítványozási Feltételek) nyernek alkalmazást, feltéve, hogy ebben a felek megállapodtak és így a feltételek a szállítványozási szerződés tartalmává váltak.⁷ Ezeket a feltételeket a 26/1965. KKM. sz. utasítás hagyta jóvá, tartalmuk több vonatkozásban és lényegesen tér el a Ptk-nak a szállítványozási szerződésre vonatkozó szabályaitól, mégpedig minden esetben egyértelműen a szállítványozó javára.⁸

A Ptk-nak a nemzetközi szállítványozás adottságait szem előtt tartó szabályozása természetesen meghatározó jelleggel kell, hogy rendelkezzen és a szállítványozási szerződéssel kapcsolatos valamennyi lényegesebb kérdést a Ptk-nak kell szabályoznia. Mivel pedig e szállít-

mányozási szerződés döntően szocialista szervezetek, mégpedig a külkereskedelmi tevékenységben résztvevő szervezetek között jön létre, viszonylag csekély számú kérdést kellene hagyni a miniszteri szintű szabályozásra. Ez persze nem teszi feleslegessé a miniszteri utasítás kiadását, hiszen a megbízás teljesítésével kapcsolatos részletkérdéseket csak ezen a szinten célszerű szabályozni. Ugyanakkor azonban az alapvető kérdéseket — és itt elsősorban a szállítványozó felelősségére gondolok — teljes egészében a Ptk-nak kellene szabályoznia. Semmi sem indokolja ugyanis, hogy miniszteri szintű jogszabály eltérjen a Ptk szabályozásától, amikor ez utóbbi kifejezetten a miniszter felügyelete alá tartozó vállalatok közötti jogviszony modelljére figyelemmel jön létre.

További kérdés a Ptk szabályozásának a nemzetközi szállítványozó által kiadott üzleti feltételekhez való viszonya. A helyes ebben az esetben is az volna, hogy az üzleti feltételek ne térjenek el túlságosan a Ptk rendelkezéseitől és a gazdaságilag erősebb fél ne erőszakoljon a szerződési partnerére a jogszabálytól alapvetően eltérő feltételeket. Az új Ptk hatálybalépése után tehát a MASPED-nak új üzleti feltételeket kell kidolgoznia, amelyeket a törvényi rendelkezésekhez közelíteni kell. Itt azonban arra is figyelemmel kell lenni, hogy e feltételek elsősorban a külföldi megbízókkal létrejött szerződésekre nyernek alkalmazást, így bizonyos eltérésekre, éppen elsősorban a felelősség körében, feltétlenül szükség van, hiszen semmi sem indokolja, hogy a magyar nemzetközi szállítványozó a nemzetközi szállítványozási piacon súlyosabb felelősségi feltételekkel jelenjen meg, mint a külföldi szállítványozók általában.

A nemzetközi szállítványozó szerződéseire vonatkozó szabályozás tehát alapjában a következőképpen módosulna: 1. az alapvető kérdésekben teljesen eltűnne, a részletkérdésekben pedig csökkenne a Ptk és a miniszteri szintű jogszabály (alapfeltételek) szabályozása közötti eltérés; 2. a lehetőség szerint csökkenne a Ptk és az üzleti feltételek szabályozása közötti eltérés; 3. a fentiek következtében csökkenne az alapfeltételek (jelenleg a 37/1964 KKM. sz. utasítás) és az üzleti feltételek (jelenleg a 26/1965 KKM. sz. utasítással jóváhagyott Általános Nemzetközi Szállítványozási Feltételek) közötti eltérés.

A Ptk alapvető és meghatározó jellegének az aláhúzása és következetes érvényesítése következtében tehát egységesebbé válnának a szállítványozási szerződésre vonatkozó rendelkezések.

A fentiekkel összhangban a Ptk jelenlegi szabályozása néhány részletkérdésben álláspontom szerint feltétlenül módosításra szorul, elsősorban éppen abból a célból, hogy a szabályozás a tipikus és alapvető jogviszony gazdasági adottságaihoz igazodjék. Ugyanakkor a ha-

⁷ A szállítványozási szerződésre vonatkozó többszintű szabályozásról. Ld. Benkő Gyula i. m. 373. és 380. old.

⁸ Az Általános Nemzetközi Szállítványozási Feltételekről, ld. részletesen Benkő Gyula: Általános Nemzetközi Szállítványozási Feltételek. Magyar Jog, 1965. 8. sz.

tályos szabályozás egyes megoldásai nem tekinthetők kifogástalannak és ezért ezek megváltoztatására a fenti követelménytől függetlenül is szükség van. Az új szabályozás kialakítását meghatározó alapelv kifejtése után tehát néhány olyan részletkérdéssel kell foglalkoznom, amelyek jelenlegi szabályozása nem kielégítő és a hatályos szabályok módosítása lenne indokolt.

Az 514. § (2) bek. csak akkor teremt kivételt a 216. § (2) bek. alól, ha a megbízást állami vállalat írásban adta. Úgy vélem, hogy az írásban adott megbízást két nap eltelte esetén akkor is elfogadottnak lehetne tekinteni, ha azt nem állami vállalat adta, hiszen a szállítványozó szempontjából a megbízó ebben a vonatkozásban közömbös, és számára is kedvezőbb, ha a megbízó személyétől függetlenül a megbízás válaszolatlanul hagyása esetén ugyanazzal a joghatással, azaz a szállítványozási szerződés létrejöttével kell számolnia. A Ptk.-ba tehát a 37/1964. KKM sz. utasítás 3. § (1) bek.-ének a második mondatát javasolom felvenni („az írásban adott megbízást akkor is elfogadottnak kell tekinteni, ha a szállítványozó arra a kézhezvételtől számított két munkanapon belül nem válaszol”).

Az 516. § (2) bek.-e szerint a szállítványozó az általa választott más szállítványozó tevékenységéért közvetlenül felel. E rendelkezés, amelyet a 37/1964 KKM sz. utasítás változatlanul átvesz (28. §), az álláspontom szerint a szállítványozót aránytalanul súlyos felelősséggel sújtja, elvileg és gyakorlatilag egyaránt helytelen.⁹

E rendelkezések a külföldi szabályozások túlnyomó többségével ellentétes, mivel a szállítványozók az általuk igénybevett közvetett szállítványozókért a legtöbb ország jogában csak akkor tehetők felelőssé, ha őket azok kiválasztásával kapcsolatos vétkesség terheli. A tőkés szállítványozók esetében ez kivétel nélkül így van, de a szocialista országok többségének a joga sem tartalmaz a magyarral egyező, a szállítványozóra nézve rendkívül szigorú és beláthatatlan következményekre vezető szabályozást. (Pl. a lengyel Ptk. 799. cikke csak culpa in eligendo esetén teszi felelőssé a szállítványozót. Ugyanez a helyzet az NDK-ban is, ahol a HGB 408. § (1) bek. tartalmaz hasonló rendelkezést. Az orosz Ptk. a szállítványozási szerződést külön nem szabályozza, így a megbízásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. A 398. § (2) bek. értelmében a megbízott, ha a megbízás teljesítését másra (helyettesre) bizza, csak a helyettes kiválasztásáért felelős. Jugoszláviában a szállítványozási feltételek rendezik e kérdést, mégpedig úgy, hogy ha a szállítványozó külföldön közvetett szállítványozót vesz igénybe, azért

csak culpa in eligendo esetén felel. A külföldi szabályozások további felsorolása helyett azonban a továbbiakban megkísérlem kimutatni e rendelkezés alapvetően elhibázott voltát.

A szabály egyik oka az lehet, hogy a szállítványozó a visszkereseti jogát a vele jogviszonyban álló közvetett szállítványozóval szemben érvényesíteni tudja, és így a megbízóval szembeni helytállásának a következményét minden további nélkül átháríthatja a közreműködőre. Ez azonban távolról sincs így.

A szállítványozó ugyanis a legtöbb ország jogában (kivételnek csak a francia szabályozás tekinthető) csak vétkesség esetén felel. A magyar Ptk. viszont a szállítványozói tevékenység kettős voltán alapuló kétágú felelősséget állapít meg, azaz a szállítványozó a szállítványozási tevékenysége körében a küldeményben bekövetkezett károkért fuvarozó módjára, más károkért pedig az általános szabályok szerint, tehát ki nem mentett vétkesség esetén felel. A küldeményben bekövetkezett károkért fennálló tárgyi felelősségét a szállítványozó csak az 501. §-ban felsorolt kimentési okok valamelyikének a fennállása esetén mentheti ki. E rendelkezés összekapcsolása a közvetett szállítványozóért felelősséggel arra vezet, hogy a magyar szállítványozót az egész világon egyedülállóan súlyos, senkire át nem hárítható felelősség terheli, amely — amint azt a későbbiekben megkísérlem kimutatni — a biztosítóénál is súlyosabb kockázat viselését eredményezi. A külföldi szállítványozóért ugyanis nemcsak akkor felel, ha az nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, hanem akkor is, ha a küldeményt ért kár a szállítványozói tevékenység körében keletkezett. Ilyen esetben a szállítványozónak visszkereseti joga egyáltalán nincs, hiszen a külföldi szállítványozó nem tárgyi, hanem vétkességi alapon felel. Ha pl. az áru valamely külföldi szállítványozó raktárában ellenállhatatlan erőnek nem minősülő tűz következtében elpusztul, vagy azt harmadik személyek ellopják és több milliós kár keletkezik, ezt a szállítványozónak kell megtérítenie, mivel nemcsak az ő, — hanem a külföldi szállítványozó felelőssége is tárgyi — legalábbis a magyar jogot tartalmazó magyar bíróság előtt. Ebben az esetben a szállítványozó olyan kárt visel, amely a tevékenységével összefüggésben nincs, a kár keletkezése a részéről megakadályozható nem volt, hiszen nemcsak ő, hanem az általa legnagyobb körültekintéssel kiválasztott külföldi szállítványozó is vétlen volt.

Még képtelenebb a helyzet akkor, ha az árut az árutulajdonos szállítványbiztosítási szerződés kötése útján biztosítja. A tűzkár következtében elpusztult áruk ellenértékét a biztosító az árutulajdonosnak megfizeti — majd a Ptk. 558. § alapján érvényesíti visszkereseti jogát a kárért felelős személlyel szemben. Az 516. § (2) bek. és az 520. § (1) bek. első fordulatainak együttes alkalmazása alapján a kárért felelős

⁹ A közvetett szállítványozó tevékenységéért fennálló közvetlen felelősséget erősen kifogásolja Benkő Gyula az említett cikkében. Benkő Gyula: A szállítványozó felelőssége. Döntőbíráskodás, 1966. októberi sz.

személy a magyar szállítmányozó. A biztosító tehát a teljes kockázatot a szállítmányozóra hárítja annak ellenére, hogy a biztosítási díj a kockázatvállalás ellenértéke, a szállítmányozási díj pedig a szállítmányozói tevékenységért járó ellenszolgáltatás. Ez a helyzet tehát a két szerződés gazdasági funkciójának a teljes összekeveréséhez vezet, ellene a szállítmányozó csak úgy tudna védekezni, ha olyan díjat kötne ki, amely a tevékenysége ellenértékén túlmenően a kockázatvállalás ellenértékét is magában foglalja. Ez a népgazdasági érdeket messzemenően sértené, hiszen az árut terhelő költségek összege növekedne és végső soron a magyar árukivitel versenyképessége romlana, ill. a behozatal drágulna. A jelenlegi jogi szabályozás szerint a szállítmányozó e felelőssételeknek a lehetőségére nemcsak a magyar megbízók, ill. a biztosító, hanem a külföldi biztosítótársaságok számára is nyitva áll. Ha pl. az említett tűzkár-példában az árut a magyar külkereskedelmi vállalat külföldi biztosítónál biztosította és a biztosító térített, nincs akadálya annak, hogy a külföldi biztosító a szállítmányozót Magyarországon perelje és magyar jog alkalmazását kérve, a magyar nemzetközi szállítmányozót, ill. a népgazdaságot adott esetben jelentős összegtől fossza meg. Álláspontom szerint ez a helyzet tarthatatlan.

A szállítmányozó visszkeresete a külföldi szállítmányozóval szemben azonban még abban az esetben is csak részben vezethet sikerre, ha a kárt a külföldi vétkesen okozta. A szállítmányozók felelőssége ugyanis korlátozott, és a felelősségkorlátozáson felüli kártérítést általában csak szándékos károkozás esetén ítélik meg. Ehhez járul még, hogy egyes országokban (pl. Hollandia) a szállítmányozók csak szándékosan vagy súlyos gondatlansággal okozott kár esetén tartoznak felelősséggel a szállítmányozási feltételek értelmében. Mindehhez hozzávéve még a külföldi perelés nehézségeit (a szállítmányozó felelőssége nemcsak a német, osztrák, francia stb., hanem a ghanai, nicaraguai vagy afganisztáni szállítmányozókért is fennáll), összességében megállapítható, hogy a közvetett szállítmányozó elleni visszkereset csak az esetek egy töredékében és akkor is csak részben vezethet eredményre.

A közvetett szállítmányozóért fennálló felelősség idejét múlta, és az új gazdasági irányítási rendszer elveivel szöges ellentétben áll. A korábbi helyzetben ugyanis szempont lehetett az, hogy a károk — a vétkességtől függetlenül — azoknál a vállalatoknál csapódjanak le, amelyeknek ügykörében, vagy amelyek tevékenységével — akár távoli — kapcsolatban a kár oka jelentkezett. A tervutasításos rendszernek a tárgyi felelősség ilyen érvényesülése meg is felelt. A nyereségre épülő jelenlegi gazdasági mechanizmusunkban azonban alapvetően helytelen olyan károkat a gazdálkodó egységre hárítani, amelyek keletkezésében azt nemcsak vétkesség nem terheli, hanem amelyeket semmiféle mó-

don sem tudott volna elhárítani, hiszen a kár nem is az ő, hanem valamely távoli ország egyébként véltlenül eljáró szállítmányozójának a tevékenységi körében keletkezett. Bármilyen körültekintéssel jár el a szállítmányozó a közreműködője kiválasztásakor és bármilyen kifogástalanul is jár el ez a külföldi cég, adott esetben a szállítmányozónak jelentős összegű kártérítéseket kell kifizetnie. E veszteségeket pedig nyereség nem ellentételezi, hiszen a külföldi szállítmányozó tevékenységi körében keletkezett károk kockázatának a viseléséért a szállítmányozó nem számít és nem is számíthat fel külön díjazást. Természetesen, ha a megbízó közvetlenül lépne jogviszonyba a külföldi szállítmányozóval, őt felelőssé nem tudná tenni, hiszen nem jönne létre olyan szállítmányozási szerződés, amelyre a magyar jog aránytalanul szigorú felelősségi szabályai lennének alkalmazandók, kiesne a magyar szállítmányozó, mint a külföldi szállítmányozó tevékenységi körében keletkező kárért is felelőssé tehető fél. A megbízó azonban nem azért kapcsolja be a szállítmányozót, hogy a kockázatot valaki vállalja (erre a biztosítás intézménye szolgál), hanem hogy részesüljön abban az előnyben, amit a nemzetközi árutovábbítás gyors, gazdaságos és szakszerű megszervezése jelent.

Az új mechanizmus nyereséggel és a felelősség fenti szabályozása tehát éles ellentétben áll egymással, mivel a szállítmányozót olyan veszteségek viselésére kényszeríti, amelyeknek a fedezésére a nyeresége nem szolgál és amelyeknek a felmerülését semmilyen módon nem tudja megakadályozni.

A közvetett szállítmányozóért fennálló felelősség nincs összhangban a külkereskedelmi vállalatokat, mint bizományosokat terhelő felelősséggel sem. A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseiről szóló 32/1967. Korm. sz. rendelet 26. § (2) bek. ugyanis az ún. „korlátozott del credere” felelősség keretében csak meghatározott esetekre írja elő a bizományos felelősségét a külföldi fél kötelezettségeiért. A szállítmányozó alapjában véve fuvarbizományos, a két megbízásból kiszakadt jogviszony elvileg azonos jellegű, semmi sem indokolja tehát, hogy a fuvarbizományost aránytalanul súlyosabb felelősség terhelje, mint az adás-vételi bizományost. A szállítmányozó monopolhelyzetére utaló ellenérv nem vehető figyelembe, hiszen a külkereskedelmi vállalatok a miniszter által meghatározott körben éppen olyan monopolhelyzetet élveznek, mint a nemzetközi szállítmányozó. A külkereskedelmi vállalatok és a nemzetközi szállítmányozó bizományosi felelőssége közötti alapvető eltérés tehát elvileg is helytelen. Ki kell emelnem, hogy a szállítmányozási szerződés esetén a közvetett szállítmányozóért fennálló felelősséget — a bizománytól eltérően — nem alacsonyabb rendű jogszabálynak és nem külön a külkereskedelem területére nézve, hanem a Ptk-nak, általános jel-

leggel kell szűkebb körre szorítania. A bizománnyal szerződés esetén ugyanis korántsem állítható az, hogy e szerződési típus elsődlegesen a külkereskedelmi tevékenységgel kapcsolatban jelentkezik, hiszen a bizomány a mindennapi életben tömegesen előforduló, állampolgárok között is gyakran létrejövő jogügylet. A szállítmányozás esetén viszont, amint azt kiindulópontként leközgezttem, a szabályozás kialakításánál elsősorban és alapvetően a külkereskedelmi, ill. a nemzetközi szállítmányozás adottságait kell szem előtt tartani. A közvetett szállítmányozóért fennálló felelősséget kimondó alacsonyabbrendű jogszabály, a 37/1964 KKM sz. utasítás módosítását jelenleg éppen az nem teszi lehetővé, — bár e módosítás az új mechanizmus elveire és a külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződéseinek alapvetően új szabályozására tekintettel elismerten indokolt — hogy a Ptk. szabályaitól alacsonyabb rendű jogszabály útján eltérni nem lehet. Az indokolás ugyanis e vonatkozásban kifejezetten hivatkozik a MASPED-ra, amiből következik, hogy intenciója szerint e rendelkezését a nemzetközi szállítmányozóra is alkalmazni kell. A szállítmányozási szerződés esetén tehát a Ptk-nak kellene olyan szabályozást tartalmaznia, amely a nemzetközi fuvarbizománnyosi tevékenység adottságait megfelelően figyelembe veszi.

A közvetett szállítmányozóért fennálló felelősséget sem a prevenció, sem pedig a reparáció szempontja nem indokolja. Mivel a közvetett szállítmányozó tevékenysége körében akkor is előállhatnak károk, ha a kiválasztás és az utasításokkal ellátás a legmesszebbmenő gondossággal történt és mind a kiválasztó, mind a kiválasztott vétlenül járt el, a választó a kár bekövetkezését semmi módon sem háríthatja el. Ilyen körülmények között őt e rendelkezés fokozottabb körütekintésre, „különleges védekezés”-re ösztönözni nem tudja, hiszen ilyen különleges védekezésre nincs lehetősége. A reparáció szempontja sem indokolhatja azt, hogy az 516. § (2) bekezdésének és az 520. § (1) bekezdésének első mondatának együttes alkalmazása a szállítmányozóra nézve eredményfelelőséget hozzon létre. Az ilyen károk fedezése biztosítási szerződés útján kell, hogy történjék, amelynek alapján a károsult teljes jóvátételhez jut. Éppen ez a biztosítási szerződés gazdasági és jogi funkciója. A jelenlegi szabályozás azonban ahhoz a képtelen következményhez vezet, hogy éppen a biztosító lép fel a szállítmányozóval szemben és hárítja át a biztosítási díj ellenében elvállalt kockázatot az eredményfelelőséggel sújtott és azért ellenértékben nem részesülő szállítmányozóra.

Álláspontom szerint a közvetett szállítmányozóért fennálló felelősséget úgy kellene szabályozni, hogy az a szállítmányozót akkor terheli, ha a közvetett szállítmányozó kiválasztása során nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Ugyanakkor a szállítmányozó igényérvényesítési kötelezettségét

nemcsak a fuvarozóval, hanem valamennyi általa igénybe vett közreműködővel, (külföldi szállítmányozó és a 37/1964 KKM sz. utasítás 28. §-ának (2) bekezdésében felsorolt szervekkel¹⁰ szemben elő kellene írni. A megbízók érdekei tehát biztosítva lennének, mivel a szállítmányozó felelős minden kárért, amely az igényérvényesítési kötelezettségének a megszegése folytán a megbízót éri. Ez esetben a szállítmányozó köteles volna kifogástalan hírű és fizetőképes külföldi cégekkel dolgozni, ellenkező esetben culpa in eligendo alapján felelősség terhelné. Mindazokat a károkat, amelyekért a külföldi közreműködőt felelőssé lehet tenni, érvényesítené, így azokban az esetekben, ahol a kártérítési igény sikeres érvényesítésére lehetőség van, a népgazdaságot ért veszteségek megtérülnének. Az ezen túlmenő károkat — a nemzetközi kereskedelemben általánosan követett gyakorlatnak megfelelően — biztosítási szerződéssel kellene fedezni, amelynek értelmében a kockázatot nem a fuvarszervezői szolgáltatást nyújtó szállítmányozó, hanem a helytállási szolgáltatás nyújtására hivatott biztosító viselné.

Az 516. § (2) bekezdésének második mondata úgy szól, hogy ha a más szállítmányozó igénybevételére a megbízó adott utasítást, a szállítmányozó közvetlenül felel a megbízónak. E rendelkezés nem világos, hiszen éppen az előző bekezdés mondja ki — ami egyébként természetes —, hogy a további szállítmányozók a megbízóval nem kerülnek jogviszonyba. Hogyan felelhetnének tehát közvetlenül a velük jogviszonyban nem álló félnek? Az említett miniszteri utasítás egyébként mellőzi ezt a fordulatot és csak annyit szögez le, hogy a szállítmányozó nem tartozik felelőséggel annak a közvetett szállítmányozónak a tevékenységéért, akinek igénybevételére a megbízó adott utasítást. E kérdés azonban a közvetett szállítmányozóért fennálló felelősség megfelelő szabályozása esetén eselik.

A szállítmányozó felelőségére vonatkozó 520. § alapvetően helyesnek tekinthető. A (2) bek. b) pontjában azonban, amely a gyűjtőforgalomban keletkező károkért való felelőséget szabályozza, a „során” szót feltétlenül helyes volna az említett alapfeltételek 27. § (2) bekezdésében (amely ugyanezt a kérdést rendezzi) szereplő „folytán” szót alkalmazni.¹¹ Ez egyébként egyezik a Ptk-nak az indokolásból kitűnő intenciójával is, hiszen az indokolás 7. pontjának utolsó mondata szerint e pont „azon a megfontoláson alapul, hogy a megbízó dol-

¹⁰ E szervek a szállítmányozó által megbízott, ill. igénybe vett tengeri, vagy folyami kikötői hatóságok, valamint raktározó és rakodóvállalatok. A rendelkezés szerint a szállítmányozó e közreműködők magatartásáért olyan mértékben felelős, mint amilyen mértékben ezek vele szemben felelőssé tehetőek.

¹¹ Ld. *Benkő Gyula*: i. m. 378. old.

gaiban az *együtt szállított más dolgok által* okozott kár bekövetkezésének kockázatát a gyűjtőforgalomban való továbbítást választó szállítványozónak kell viselnie". E mondat világossá teszi, hogy a szállítványozó felelősségéhez nem elegendő a gyűjtőforgalomban való fuvarozás pusztá ténye, hanem a küldemény gyűjtőfogalomban való továbbítása és a kár bekövetkezése között okozati összefüggésnek kell fennállnia. E vonatkozásban tehát az alapfeltételekben foglalt szövegezés alkalmazása lenne célszerű.

A Ptk 514. § (1) bek. szerint a szállítványozó a fuvarozási és egyéb szerződések megkötésén túlmenően a küldemény továbbításával kapcsolatos „egyéb teendők”-et is köteles elvégezni. Az indoklás az „egyéb teendők” sorában külön kiemeli példaként az áru raktározását, ami azt jelenti, hogy a szállítványozó által a küldemény továbbításával kapcsolatban végzett raktározás a szállítványozási szerződés szabályainak uralma alá esik. Felmerül azonban a kérdés, hogy a szállítványozó által végzett raktározást minden esetben a szállítványozási szerződés alapján nyújtott „egyéb teendő”-nek kell-e tekinteni, vagy bizonyos esetekben a raktározás el kell hogy szakadjon a szállítványozási jogviszonytól és e tevékenység külön raktározási szerződés alapján nyújtott főszolgáltatásnak kell hogy minősüljön.¹² Úgy vélem, hogy szállítványozási melléktevékenységnek, azaz egyéb teendőnek csak azt a raktározást lehet tekinteni, amely szorosan összefügg a főfeladat (fuvarozási szerződés megkötése) teljesítésével és mint ilyen, az árutovábbítás rendes menetének része, annak megszervezéséhez és lebonyolításához szükséges. Az ezen túli raktározási tevékenység azonban, amely az eredeti szállítványozói főszolgáltatástól elszakad és nem része az árutovábbítás rendes menetének, raktározási ügylet alapján nyújtott főszolgáltatásnak és nem a szállítványozási ügylet alapján nyújtott mellékszolgáltatásnak tekintendő. A jogviszonyok jellegének a megítélése szempontjából ugyanis nem a kötelezetti pozícióban levő fél személye, ill. az általa végzett főtevékenység, hanem a jogviszony tartalmát kitevő jogok és kötelezettségek, ill. e jogviszony alapján nyújtott szolgáltatások jellege az irányadó. Ezt természetszerűen nem érintheti az a körülmény, hogy a Ptk a raktározási szerződést nevesített szerződési típusként nem szabályozza.

A raktározási szerződéssel kapcsolatban egyébként a jelenlegi helyzet korántsem tisztázott. A letéti szerződéshez fűzött indoklás 9.

pontja szerint a dolgok raktározására kötött szerződésekre a közönséges letét szabályai *nem mindenben* alkalmazhatók. Ebből az tűnnék ki, hogy a dolgok raktározására kötött szerződés letéti szerződés. Ugyanakkor a Ptké 95. §-a a kereskedelmi törvénynek a közraktári ügyletre vonatkozó szabályait továbbra is hatályban tartja. A raktározó jogi helyzete, ezen belül elsősorban a felelőssége szempontjából pedig korántsem közömbös, hogy a Ptk-nak a letétre vonatkozó, vagy a Kt-nak a közraktári ügyletre vonatkozó szabályai nyerne-e alkalmazást. Míg ugyanis a letét általános szabályai szerint a letéteményes az általános szabályok szerint tartozik felelősséggel, azaz a letétt dologban bekövetkezett károkért csak akkor felel, ha nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható, a Kt 437. § a raktáros objektív felelősségét állítja fel. E rendelkezés értelmében ugyanis a raktározó az átvételtől a kiszolgáltatásig keletkezett károkért a felelősségét csak meghatározott kimentési okok — erőhatalom, a dolog természetes minősége, a „begöngyölésnek kívülről fel nem ismerhető hiányai”, a letéteményező vagy ennek emberei közrehatása — valamelyikének bizonyítása esetén mentheti ki. A raktározással kapcsolatos jogi helyzet tehát feltétlenül tisztázásra szorul. A jelenlegi szabályozás szerint ugyanis az sem világos, hogy mikor nyerhetnek alkalmazást a Kt szabályai, azaz, hogy forgatható értékpapír, közraktári jegy nélkül mikor és mennyiben jön létre közraktári ügylet. A Ptk kiegészítése és módosítása nyilvánvalóan a Kt-nak a jelenleg még hatályos rendelkezései végleges hatályon kívül helyezését eredményezi majd, hiszen semmi alapja sincs annak, hogy az alapvetően azonos társadalmi viszonyokat akár a jelenlegi csonka formában, erősen korlátozott körben, de valamiféle „kereskedelmi” jogszabályok rendezzék. A Kt hatályban tartott rendelkezéseinek vizsgálata nem célja e tanulmánynak, csupán annak a meggyőződésnek kell hangot adni, hogy a Ptk kiegészítésére és módosítására irányuló munkálatok során feltétlenül figyelembe kell venni a Ptké 95. §-ával hatályban tartott rendelkezéseket és ezek közül azokat, amelyek továbbélése indokolt, — természetesen megfelelő átalakítás után — az új Ptk-ba fel kell venni. A közraktári ügylet esetén ennek igen egyszerű módja volna az, ha a dolgok raktározására kötött szerződés a letét különös nemei között nyerne szabályozást, mégpedig — összhangban a letét különös nemeire irányadó szabályozással — a közönséges letéteményes felelősségénél súlyosabb, a Kt 437. §-ában szabályozotthoz hasonló objektív felelősséggel. E szabályok az előző bekezdésben felvetett kérdést is rendezhetnék oly módon, hogy megfelelően elhatárolnák a sui generis raktározási ügyletet a szállítványozási szerződés alapján, „egyéb teendő”-ként nyújtott raktározási tevékenységtől. (Jelenlegi viszonyaink között egyébként forgatható

¹² A szállítványozó által melléktevékenységként végzett raktározás és az önálló közraktári ügylet alapján nyújtott raktározási szolgáltatás közötti határvonal megvonásánál Mangold József a raktározási időtartamból indul ki és ennek megfelelően csak az áru „ideiglenes beraktározás”-át tekinti a szállítványozási ügylet körébe esőnek. Mangold József: A szállítványozási és beraktározási ügylet. TEBE Kiadóvállalat, Bp. 1925. (14. old.)

közraktári jegyre szükség nincs, ilyen okmány alkalmazására a nemzetközi szállítmányozás területén sincs szükség. Ugyanakkor feltétlenül szükség volna a forgatható szállítmányozói fuvarokmány, ill. átvételi elismervény jogalapjának megteremtésére, tekintettel arra, hogy a

Kt-nak a jelenleg hatályos, a forgatható fuvarokmányok szempontjából irányadó 295. §-a a szállítványozó által kiállított okmányok forgathatóságát nem alapozza meg — legalábbis a megszorító értelmezés esetén.)

Ifj. Martonyi János

A szóbeli tárgyalás az osztrák polgári peres eljárásban

A ma hatályos osztrák polgári perrendtartás — ellentétben elődeivel, az 1781-ből származó Általános Bírósági Rendtartással és az 1786-ból származó Nyugat-Galiciai Bírósági Rendtartással — határozottan a szóbeliség, a közvetlenség és az igazmondási kötelezettség elvei alapján áll. Ennek megfelelően előtérbe lépett a szóbeli tárgyalás, mint az említett alapelvek megvalósításának legalkalmasabb eljárási eszköze. A jelenlegi osztrák polgári eljárásjogban a tárgyalás központi helyet foglal el. A tárgyalás szóbeliségének előzetes bevezetése nélkül nem lehetett kontradiktórius tárgyaláson alapuló ítéletet hozni, ugyanis a szóbeliség megvalósítása nélkül a felek közreműködése mellett sem beszélhetünk kontradiktórius eljárás alapján hozott ítéletről.

Ha perjogi-elméleti szempontból vizsgáljuk meg azokat a különböző követelményeket, melyekhez a szóbeliségen alapuló tárgyalásnak alkalmazkodnia kell, úgy a következőket állapíthatjuk meg:

a) A tárgyalásnak biztosítania kell a felek meghallgatását az eljárás során. Ezzel az állam igen fontos funkcióját valósítja meg, azaz az egyes állampolgár és a jogrend biztonságát mindenki érdekében.

b) A tárgyalás megfelel továbbá a felek és a bíróság közötti együttműködés követelményének és lehetővé teszi a legegyszerűbb, a legcélyszerűbb és legmegbízhatóbb együttműködést.

c) Lehetőséget ad a bíróságnak arra, hogy közvetlen és eleven benyomást szerezzen a felekről és azok előadásairól és ezáltal az igazságnak leginkább megfelelően dönthessen.

d) Végül, a tárgyalás alaposabb garanciát nyújt arra, hogy a felek a törvényben előírt igazmondási kötelezettségüknek eleget tegyenek, mert az ellenfél fülhallatára mindenestre kockázatosabb valótlaniságot állítani, mint ugyanezt írásban megtenni. A kölcsönös előadás

nemcsak egy közös álláspont kialakítását, hanem a valóságos tényállás feltárását is megkönnyíti.

Bár a szóbeliség elméleti szempontból igazolást nyert, mégis meg kell vizsgálnunk, hogy mely eljárási cselekmények alkalmasak a szóbeliségre. Ezzel kapcsolatban öt kérdéscsoport adódik:

a) Általában a bíróság és különösen a konkrét ügyben eljáró bíróság igénybevételenek lehetősége a felek és képviselőik által.

b) Harmadik személyek részvételének megengedése a perben (mellékbeavatkozás).

c) Magának az eljárásnak a lefolyása és menete (a tárgyalás elhalasztása, az eljárás felfüggesztése, az eljárás folytatása, a perelhúzás megakadályozása).

d) A peranyag összegyűjtése, különösen a perbeli tényállás megállapítása.

e) Az első fokú vagy magasabb bíróságok határozatainak felülvizsgálata.

Mindezeket a kérdéseket önállóan is lehetne tárgyalni. Közülük ezúttal csak egyet szeretnék kiragadni, nevezetesen: a tárgyalást, vagy ahogy a törvény nevezi a szóbeli, érdemi tárgyalást, amely a feleknek lehetővé teszi érdemi nyilatkozataik és a döntés alapjául szolgáló tények előadását. A döntés alapjául szolgáló tényekhez szorosan kapcsolódik a bizonyítási eljárás, amelynek során a bíróságnak meg kell győződnie a vitás, releváns tények fennállásáról, vagy fenn nem állásáról. Ezzel ugyancsak összefügg az a tény, hogy az osztrák polgári eljárásjog nem ismeri a külön bizonyításfelvételi tárgyalást, hanem a bizonyításfelvétel a tárgyaláson történik. De az osztrák polgári eljárásjog rugalmassága lehetővé teszi azt is, hogy az érdemi tárgyaláson a tisztán processzuális természetű kérdések is — mint az alaki kifogások, a beavatkozás megengedése, a tárgyalás elhalasztása, a felfüggesztés iránti kérelem és egyéb eljárásjogi joghatást célzó kérelmek — tárgyalásra kerüljenek.

Ez a rövid áttekintés is a szóbeliségen ala-

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karán 1972. november 28-án tartott előadás alapján.

puló tárgyalással szemben támasztott követelmények sokrétűségét árulja el. A tárgyalás eredményessége vagy eredménytelensége a hozott döntés helyességében vagy helytelenségében is megmutatkozik. Az eredményesség ugyanakkor egyrészt a bíró rátermettségétől is függ, attól, hogy a tárgyalást megfelelően elő tudja-e készíteni, hogy a peranyagot tagolni tudja-e, a lényegét a lényegtelenről el tudja-e választani; másrészt függ a felek és képviselőik rátermettségétől és áttekintő képességétől is, vagyis, hogy a tárgyalásadta lehetőségeket saját érdekében fel tudja-e használni arra, hogy a jogvitát röviden, de teljesen feltárják, a szükséges bizonyítékokat (de nem többet) szolgáltatassák, hogy az ellenfél tényelőadásaira és indítványaira azonnal nyilatkozzanak és végül, hogy helyesen ítélik meg a per tényleges állását és a pernyertesség eshetőségeit.

A peranyag szolgáltatásánál a mai osztrák polgári eljárásjog a tiszta tárgyalási elvtől sokkal inkább eltér, mint elődje, amelyben a felek kizárólagos rendelkezése érvényesült mind a bizonyítási eszközök, mind a tényanyag meghatározásában. Minthogy mi a polgári perben egy állami közérdekű intézményt látunk, annak nemcsak az egyes érdekelték jogának érvényesülését kell szolgálnia, hanem ugyanannyira közérdekű célt is: a jogrend megerősítését. Ezért a bíró jogkörét az eljárásban nagymértékben erősíteni kellett. Ez meg is történt most, egy nem kimondottan vizsgálati elv bevezetésével, hanem differenciáltabb bírói pervezetési jogkör kialakításával.

Ez egészében véve a bíró pervezetési jogkörének, a felek tevékenységének és a rendelkezési elvnek szerencsésen arányosított egybefonódását eredményezi a tárgyaláson. A tárgyalás és az ítélet érdemi kereteit a rendelkezési elv alapján kizárólag a felek érdemi nyilatkozatai határozzák meg. A feleket illeti meg a keresetindítási jog, a jogelismerés, a joglemondás és az egyességkötés joga. Ezeket a rendelkezési cselekményeket gyakorolhatják a felek a tárgyalás előtt is, de a tárgyaláson is. A törvény a felekre bízta a tények és a bizonyítási eszközök felkutatását és szolgáltatását is. A felek állításai képezik az ítélet alapját; ha a felek előadásai ellentétesek, akkor bizonyítékokra van szükség, amelyek beszerzése annak a félnek a feladata, akinek e tényállítások valónak történő elfogadása mindenképp előtt érdekében áll. Ennyiben valóban érvényesül a tárgyalási elv, de itt már a bíró közreműködése bekapcsolódik, mivel azok a tények, amelyek köztudomásúan, vagy a bíró hivatalos tudomása szerint valók vagy valótlanok, az ítéleti tényállás anyagává válnak — tekintet nélkül arra, hogy ezeket a tényeket a felek előadták-e, elhallgatták-e, beszélték-e vagy vitatták-e.

A tényállás vitatott részén belül nincs a bíró a felek által előadott anyagra korlátozva, hanem már ebben hatékonyan közreműködik,

nem a vizsgálati elv értelmében, hanem a szabad bírói igazságfelderítés elve alapján, amely lehetővé teszi, hogy a bíró szabadon kutassa a valóságos tényállást a felek által vitatott tényanyag keretein belül. Persze ez az elv teljesen nem valósul meg. A bíró azonban a felekhez, a tanúkhoz és a szakértőkhöz intézett kérdéseivel a felek által előadott tényállás bővítésére törekedhet, szemlét vagy szakértői bizonyítást rendelhet el és így az állított és a vitatott tények valóságát kutathatja, amennyiben nem olyan tényekről van szó, amelyek csak jogi kényszer alkalmazásával deríthetők ki. A felek azonban mégis megíúsíthatják a bíró igazságkereső tevékenységét hallgatással, beismeréssel és valamely tervezett okirati vagy tanúbizonyítás beszerzésének megakadályozásával.

Már az eddig elmondottakból is következik, hogy a tárgyalás előkészítésének kiemelkedő jelentősége van.

Az előkészítés első mozzanata a kereset, amelynek formája lehet: írásbeli beadvány vagy bírósági jegyzőkönyvbe foglalás. A keresetben a felperesnek pontosan meghatározott ítéleti rendelkezésre irányuló kereseti kérelmet kell előadnia és röviden, de világosan meg kell jelölnie azokat a tényeket, amelyek kereseti kérelme alapul. Végül már a keresetben meg kell jelölnie a tények bizonyításához szükséges bizonyítási eszközöket. Az alperes előkészítheti a tárgyalást vagy úgy, hogy írásbeli védekezést nyújt be — ez a törvényszék előtti eljárásban kötelező — vagy a járásbíróság előtti eljárásban a tárgyalás megkezdésekor védekezését szóban adja elő, érdemben nyilatkozik és bizonyítási indítványt terjeszt elő.

A tárgyalás további alapos előkészítését szolgálhatja a felek előkészítő iratváltása, de ez csak a tárgyalás megkezdéséig lehetséges. A szóbeliség elve alapján megköveteli a törvény ezenkívül azt, hogy minden előkészítő irat tartalmát a tárgyaláson szóban előadják, mert ellenkező esetben nem vehetők figyelembe; a gyakorlat persze elengedi a feleknek az olyan periratok (a kereset és az előkészítő iratok) szóbeli előadását, amelyek a felek és a bíróság előtt a korábbi kézbesítés folytán már ismertek. Minden esetben tilos a feleknek a keresetben, az ellenkérelemben és az előkészítő iratokban jogi érvelést előadniuk. Csupán tényelőadás, bizonyítási indítvány és egyéb kérelem előadása megengedett, mert a bíróságnak jogi következtetését befolyásolástól mentesen kell elvégeznie. Ennyit a felek előkészítő cselekményeiről.

1. A felek előkészítő cselekményei alapján most már a bíró készítheti elő a tárgyalást és széles körű pervezető jogkörében eljárva beszélhet minden, bíróságnál található vagy hatósági jogkörében elérhető okiratot, amelyre a felek hivatkoztak, vagy amelyek beszerzését indítványozták. Beszerezhet ezenkívül olyan iratokat és okiratokat, amelyekről meg van győződve, hogy a jogvitával okozati összefügg-

gésben vannak és a bizonyítás során értékelhetőek.

2. A bíró beszerezheti a tényállás felderítésére, illetve bizonyításra előreláthatólag alkalmas olyan okiratokat, szemletárgyakat vagy leleteket, amelyek más hatóság vagy a közjegyző birtokában vannak.

3. A bíróság az olyan nyilvánkönyvekbe és bíróság által vezetett feljegyzésekbe is betekinthez, amelyekben a vitás jogviszonyra vagy jogi tényre vonatkozó bejegyzések találhatóak. Ugyancsak ebből a célból betekinthez a telekkönyvbe, annak mellékleteibe, a telekkönyvi iratokba, a cégjegyzékbe, a végrehajtási jegyzőkönyvekbe és a végrehajtási lajstromkönyvekbe is.

4. Végül a bíró — előkészítő jogkörében eljárva — még addig mehet el, hogy a jogvitáról kialakult meggyőződése alapján további bizonyítást rendelhet el. Tanúkat és szakértőket idézhet meg a tárgyalásra, különösen szakértői bizonyítást azonnal elrendelhet, hogy a tárgyaláson az már rendelkezésre álljon. Az okiratokra és a tanúkra vonatkozóan azonban bizonyos korlátozásoknak találnak, ha azokat a bíró hivatalból szerezte be, illetve hallgatta meg. Ugyanis a hivatalból kihallgatott tanúk vallomását vagy a hivatalból beszerzett okiratot mindkét fél tiltakozása esetén a bíró nem veheti figyelembe. Persze ilyen együttes tiltakozással csak ritkán találkozunk. A tanúkihallgatás hivatalból történő elrendeléséhez való jognak ezért nagy jelentősége van.

5. A bíró a feleknek az előkészítés érdekében rendelkezéseket és felhívásokat adhat ki pl. arra, hogy bizonyos feljegyzéseket, okiratokat hozzanak magukkal, vagy a feleket személyes megjelenésre idézheti és végül meghatározott előkészítő cselekmények elvégzésére és ezek eredményének benyújtására is felhívhatja őket: pl. jegyzékek összeállítására, kimutatások készítésére, rajzok, üzleti könyvkivonatok benyújtására. Mindenesetre ezeknek az utasításoknak, felhívásoknak teljesítése érdekében a bíró kényszerrel nem alkalmazhat. Végül a bíró hivatalból helyszíni szemlét is tarthat. Mindezek az intézkedések a bizonyítékok előzetes beszerzését szolgálják azért, hogy a tárgyalás alapos előkészítés után gyorsan folyék le.

Az így előkészített tárgyalás most már megkezdődhet. Maga a Pp a tárgyalás menetére nem sok rendelkezést tartalmaz. Csak a tárgyalás megnyitását és berekesztését szabályozza pontosan. Eltérően a korábbi osztrák Pp-től és más országok polgári perrendtartásaitól a mai osztrák Pp egyetlen kivételtől eltekintve a bírónak a tárgyaláson belül nem ír elő meghatározott cselekvési sorrendet. Az említett kivétel pedig az, hogy a tárgyalás megnyitása után először a feleknek kell nyilatkozataikat megtenniük. Amíg az eredeti szabályozás szerint a tárgyalás törvényben meghatározott menete merev, kötött volt, a tárgyalás most kialakított

szerkezete rugalmas, tág teret enged a bírói pervezetésnek. Az imént említett merev tárgyalási rendszer mellett a közepes és a gyenge bírók is elboldogultak. A kötetlen, rugalmas szerkezet azonban nagyobb bizalmat igényel a bírói kartól. A merev pervezetési szisztéma Ausztriában megszűnt, utolsó maradványa az eventualitás elve; ez azonban eljárási cselekmények meghatározott szűk körére korlátozódik. Hogy ez a merev pervezetési rendszer egyszer fel-támad-e még, azt nem lehet megmondani. Ez a kérdés ugyanis szorosán összefügg a bírói mérlegelés szabadságának kérdésével, amelyet a társadalmi rend és a törvény a bírónak mintegy a bizalom elismeréseként nyújt. A bírói önállóságnak az osztrák Pp által megvalósított ez a rendszere, amely megengedi azt, hogy az eljárás az egyes ügyekhez alkalmazkodjék, mindenesetre igen energikus bírói pervezetést igényel.

A tárgyalásvezetés szabadságának jogát a bírónak nem szabad úgy felfognia, mintha korlátlan önkényhez nyert volna jogot. Ellenkezőleg: köteles a tárgyalási anyagnak megfelelően tagolni a tárgyalást. Ehhez képest nemcsak a hasonló jogviták elbírálását egyesítheti, hogy ezáltal az ellentmondó ítéleteket kiküszöbölje, hanem elkülönítve is tárgyalhatja az egy keresetben szabályosan érvényesített igényeket abból a célból, hogy legalább a kereset egy része tekintetében mielőbb ítéletet hozhasson. Végül egyes kérdéseket előkérdésként is tárgyalhat, vagy elkülönített tárgyalásokat rendelheti el. A bizonyításfelvétel területén pedig különösen szabad a bíró tárgyalástformáló keze: ő határozza meg a bizonyításfelvétel sorrendjét a mindenkori perbeli helyzetnek megfelelően. Néha szükség lehet a már igénybe vett bizonyítási eszközök visszatartására, különösen ha a bíró tanúkat akar egymással szembesíteni, vagy tanút és szakértőt együttesen akar meghallgatni.

E rugalmas pervezetési jogkör ellenére általában a tárgyalásnak a következő menete — és ez a legtöbb esetben érvényesül is — bizonyult ésszerűnek:

a) A bíró a tárgyalást megnyitja és megállapítja, hogy a felek és képviselőik megjelentek-e.

b) Majd a bíró ezután egymásután megadja a szót a feleknek. A felek előadásának sorrendje a következő: először a felperes, majd az alperes nyilatkozik. A felek kölcsönösen kifejtik saját álláspontjukat és válaszolnak egymásnak. Már itt meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyalás kötetlen rendszeréből a feleknek egyéb joga is adódik, szemben a tárgyalás merev tagoltságának rendszerével. Az osztrák polgári eljárásban lehetőségük van a feleknek arra, hogy a tárgyalás berekesztéséig tényelőadásokat tegyenek és bizonyítási indítványt terjesszenek elő, korábbi előadásait kiegészítsék, sőt álláspontjukat meg is változtathatják. Persze akkor, ha egy ilyen elkésett előadás a tárgyalás elha-

lasztását, illetve a per elhúzódását eredményezi, akkor az ellenfél és a bíróság költségeit a kése-delmeskedő félnek a pernyertességtől függetlenül viselnie kell. Ha a gyakorlatban ezt a költségviselési kötelezettséget következetesen alkalmazzák, ez a perkoncentráció kiváló eszközének bizonyulhat, amely alkalmas a perelhúzás megakadályozására.

c) A felek előadása során, illetve azt követően érvényesítheti a bíró a kérdezésre vonatkozó pervezetési jogát. Amint a törvény azt hangsúlyozottan kifejezésre juttatja, a tárgyalás folyamán a bírónak kérdésfeltevással és egyéb módon el kell érnie, hogy a döntéshez szükséges tények felszínre kerüljenek, hogy a kereset megalapozásához vagy a védekezéshez szükséges hiányos adatokat kiegészítsék, hogy az ezekre vonatkozó bizonyítási eszközöket megjelöljék, a felajánlott bizonyítást fogantossítsák és általában mindent tisztázzanak, ami szükséges a felek által érvényesített jogra és az ebből eredő igényre vonatkozó valóságos tényállás megállapításához. Azokat a feleket, akik szóbeli előadásukban írásbeli beadványuktól eltérnek, erre feltétlenül figyelmeztetni kell, és fel kell tární azokat a kétségeket, amelyek a hivatalbóli eljárásra okot adhatnak. Ugyanakkor a bíró elkülöníti a lényeges tényeket a lényegtelenektől, megállapítja a vitás és a nem vitatott tények körét, majd megvizsgálja a felajánlott bizonyítási eszközök alkalmasságát. Persze a felek is jogosultak arra, hogy egymásnak a tényállás tisztázása érdekében a jogvita eldöntése szempontjából jelentős kérdéseket tegyenek fel. A bíró az ügyre nem tartozó kérdéseket visszautasítja, az ellenfél pedig mint meg nem engedhetőket kifogásolhatja. Ez utóbbi esetben a bírónak kell döntenie.

d) Ha a bíró előtt világos, hogy melyek a per eldöntése szempontjából releváns tények, akkor tisztáznia kell a felekkel, hogy ezek közül melyek a nem vitás tények, tehát azok, amelyek nem szorulnak bizonyításra, hanem máris az ítéleti tényállás részei lehetnek.

e) Az ezek után visszamaradó releváns tények tekintetében a bírónak le kell folytatnia a bizonyítási eljárást. Az ezt elrendelő határozatban, amely a per folytatása szempontjából igen fontos, és amely később kiegészíthető és megváltoztatható, a bíró megjelöli a bizonyításra szoruló tényeket és egyben elrendeli a felek indítványa alapján vagy pervezetési jogkörében eljárva azt a bizonyítást, amely az említett tények valóságának vagy valótlanságának megállapításához szükséges.

f) Ezt követi a bizonyítás fogantossítása. Ezt a bíró vezeti. Ő határozza meg a bizonyításfelvétel sorrendjét, ő tesz fel kérdéseket a szakértőknek és a feleknek, a felek által a tanúkhöz intézett és az ügyre nem tartozó kérdésekre a választ megtiltja, illetve dönt a kérdések ügyre tartozósága felől. Végül a tanúkat és szakértőket, továbbá a feleket elbocsátja. A bizonyítási

eljárás során a tanúkat szembesítheti egymással, egyáltalán mindent megtehet, ami az igazság feltárása érdekében szükséges, anélkül azonban, hogy a tanúkkal vagy a felekkel szemben fizikai kényszert alkalmazna.

g) A bizonyítási eljárás után a bírónak a tárgyalást be kell rekesztenie, mielőtt az ügy megérett az ítélethozatalra, tehát a per eldöntése szempontjából releváns tényeket vagy nem vitatják a felek vagy azok bizonyítást nyertek.

A bíró a tárgyalást csak kivételesen rekesztheti be ennél korábban. Csak akkor, ha megkeresés útján felveendő bizonyítás van még hátra és a megkeresést a megkeresett bíróságnak már elküldte. A gyakorlat kiterjesztette a tárgyalás korábbi berekesztésének lehetőségét arra az esetre is, ha még szakértői vélemény benyújtása van hátra. Mindkét esetben azonban lehetőségük van a feleknek arra, hogy a tárgyalás újbóli megnyitását kérjék, ha ezeknek a bizonyítási eszközöknek tartalmát ismerni szeretnék és azokra a jogvitával kapcsolatos észrevételeket kívánják tenni.

h) A törvény a felek zárónyilatkozatáról (perbeszédeiről) kifejezetten nem rendelkezik. Az ehhez való jogot *Sperl* a meghallgatáshoz való jogból vezeti le. A bírói gyakorlat azonban jogosan nem követi ezt az elvet, mert a polgári per nyersanyaga egyáltalán nem alkalmas az ügyvédi ékesszólásra és a polgári eljárásban nincs is megfelelő fórum, amely csillogó jogászi érvelést igényelne, továbbá mert a perbeszéd a ténybelileg és jogilag tájékozott bíró előtt felesleges is.

i) Az osztrák *Pp* előírja, hogy a szóbeli tárgyalással egybekötve az ítéletet is szóban kell kihirdetni. Ezt azért írták elő, hogy az ítélethirdetést a szóbeli tárgyalás eleven élményének hatása alatt mind a bíróság, mind a felek számára közvetlenebbé és érthetőbbé tegyék. A köztudatban a szóbeli tárgyalás az ítélethirdetéssel oly szoros kapcsolatban van, hogy a tárgyalás csak vagy ítélet nélkül elhalasztva vagy egy kihirdetett ítélettel lezárva képzelhető el. A bírói gyakorlat azonban az esetek túlnyomó többségében él a *Pp* 415. § által adott felhatalmazással, amely lehetővé teszi azt, hogy az írásban foglalt ítéletet a tárgyalás befejezése után később hirdessék ki, ha az ítéletet a tárgyalás végén nem tudja a bíró azonnal kihirdetni, mivel nehezebb perekben a jogi kérdések még eldöntésre várnak. Ugyanis a jogi értékelés egyébként sem a közvetlen, eleven benyomások hatására érik meg a döntésre, ellenkezőleg: annak inkább megfontoltnak és pontosan megfogalmazottnak kell lennie. Ezért a szóban kihirdetett ítéletek az osztrák polgári perben ritkák. De az ítéletek elkésztetlen történő írásba foglalásából eredő hibák sem gyakoriak, bár a törvény által előírt nyolc napos határidőt nem mindig tartják be.

Megkísértem Önöknek az osztrák polgári eljárás szóbeli tárgyalását, annak funkcióját,

előkészítését és lefolyását bemutatni. Eljárási jogaink közeli rokonsága következtében Önök bizonyára rájöttek arra, hogy eljárásjogainknak számos rendelkezése hasonló vagy azonos. Ennek nemcsak jogaink közeli rokonsága az oka, hanem az is, hogy a szóbeli tárgyalás — mint a polgári pernek egyfajta technikai szerkezete — évszázados tapasztalatok alapján hasonló kultúrkörülmények között hasonlóan alakult ki.

Az azonban biztos, hogy egy jól előkészített, megfontoltan vezetett tárgyalás igazán jól képzett, széles látókörű egyéniséget kíván. Ha a tárgyalást jól előkészítették, megfontoltan vezették és folytatták le, akkor ez jelentős mértékben megkönnyíti azt a bíróra nehezedő feladatot, hogy igazságos ítéletet hozzon.

Fasching, Hans W.

A bizonyítékok értékelése és a belső meggyőződés a polgári perben

1. A tételes jog

A Pp. 1. és 3. § (1) bekezdése szerint a polgári per célja az oda tartozó jogvitáknak az *igazság* alapján való eldöntése. Annak, hogy a bíróság a jogvitát igazságosan tudja elbírálni, előfeltétele a történeteknek megfelelő, való tényállás megállapítása. A bíró közvetlenül csak ritkán és részben észleli saját maga az alapul szolgáló tényeket, a tényállás ismeretéhez bizonyítás útján jut el. Ennek első része a bizonyítékoknak a felek közreműködésével való összegyűjtése, a másik része pedig azok értékelésével a tényállás megállapítása. Bár a felek is végeznek ilyen értékelést, amit rendszerint a perbeszédék és a fellebbezés során adnak elő, az ítéllethozatal szempontjából a bíróság mérlegelése a lényegesebb.

A római jog bizonyítása — miként azt Hadrianus rescriptumából¹ ismerjük — a szabad bírói mérlegelésen alapult. A germán és a kánoni jog hatására Európában a középkorban a kötött bizonyítás érvényesült. A XVIII. század bölcselői erőteljes támadást intéztek ellene és ennek hatására a francia forradalom behozta a szabad bírói mérlegelést. Nálunk pl. Huszty még az 1776-ban megjelent könyvében a tanúzásra való abszolút alkalmatlanság nyolc, a relatív alkalmatlanságnak pedig 14 esetét sorolja fel a hatályos jogszabályokra hivatkozva.² Még az 1868: LIV. tv. (190—193. §§) is ismer teljes bizonyítóerejű tanúvallomásokot és figyelembe nem vehető tanúkat. Ezt az osztályozást azután az 1893: XVIII. tv. szüntette meg, bár már az előbbi törvény 64. §-a kimondta, hogy a bíró bizonyítási szabályokhoz csak a jelen törvény-

ben megjelölt esetekben van kötve, egyébként valamely tényállásnak valóságát vagy valótlan-ságát a tárgyalás és a bizonyítás egész tartalmának szorgos méltatása alapján ítéli meg.

A Pp. 6. § (1) bekezdése kifejezetten kimondja: „Amennyiben a törvény másként nem rendelkezik, a bíróság a polgári perben alak-szerű bizonyítási szabályokhoz, a bizonyítás meghatározott módjához vagy meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához nincs kötve és szabadon felhasználhatja a felek előadását, valamint felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas”. Ez természetesen nem érinti a törvényes védelmeket.

A Pp. már alig néhány ilyen szabályt tartalmaz: a 169. § a tanúkenti kihallgatásból való kizárást, a 170. § a tanúzás alóli mentesítést, a 195. § (1) bekezdése a közokirat, a 196. § pedig a magánokirat teljes bizonyító erővel való felruházását rendeli el. Minthogy azonban mindkét utóbbi esetben a törvény [195. § (2) bek., illetőleg a 196. § (1) bek.] lehetővé teszi az ellenkező bizonyítását, ezek sem tekinthetők kötött bizonyítékoknak.³

A Pp. 206. §-a már a bizonyítékok mérlegelésével foglalkozik, amidőn kimondja [(1) bek.]: „A bíróság a tényállást a felek előadásának és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékoknak egybevetése alapján állapítja meg: a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el”. A (2) bek. ugyancsak bírói mérlegelés tárgyává teszi azt, „ha a személyes megjelenésre idézett fél nem jelenik meg, vagy a fél vagy a képviselője valamely felhívásnak nem tesz eleget, a hozzá intézett kérdésre nem felelt, vagy kijelentette, hogy valamely tény valóságáról nincs tudomása,

¹ „Ex sententia animi tui te aestimare oportere quid aut credas aut parum tibi opineris.”

² Stephanus Huszty: Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum. Ed. 3. (Agriae 1776.) 275—283. old.¹

³ Az 1962:8 tvr. (Be.) 6. §-a már teljesen a szabad bizonyítás alapján áll.

vagy arra nem emlékszik". A (3) bek. a kárterítés vagy egyéb követelés összecszerőségének bizonyítási nehézség esetén való megállapítását utalja bírői mérlegelés körébe.

Az (1) bek. értelmében tehát a bíróság „a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli”. Ez azonban nem zárja ki, sőt szükségessé teszi azt is, hogy a bíróság előbb az egyes bizonyítékokat értékelje és ennek eredményét összegezve történjen meg az „összességben” való értékelésük. Itt természetesen nem lehet szó a bizonyítékok számszerű összeadásáról, hanem a bizonyítékokat a maguk összességében kell mérlegelni.

A bírósági értékelést mérlegelésként is szokták említeni. Nagy Lajos szerint „... maga a mérlegelési művelet... szóhasználatunkban a bizonyító adatokat analizáló-szintetizáló tevékenységet, az annak alapján hozott döntést, valamint a döntés kialakulását meghatározó érvelés kifejtését, indokolását is jelenti”.⁴ Móra Mihály már tovább megy: a mérlegelés „... a bíróságnak az a tevékenysége, amellyel a bizonyítás adatait rendbeszedi, azokat értékelés útján egységbe vonja, és annak eredményeképpen keletkező belső meggyőződés segítségével a tényállást megállapítja”.⁵ A bizonyítás eredményének a belső meggyőződésnek a kialakításában valóban találunk analizáló és szintetizáló tevékenységet, itt azonban nem állunk meg, hanem a bizonyítékokat először önmagukban vizsgáljuk és értékeljük (analízis), majd a rendelkezésre álló bizonyítékokat a maguk összességében vizsgáljuk (szintézis) és értékeljük.^{5a} Gondolkodási műveletünkben tehát a hangsúly az értékelésre kell helyeznünk.

Farkas József szerint a mérlegelés „lényegében következtetési művelet, amelyben a bíróság megállapítja az egyes bizonyítékok bizonyító erejét és a bizonyítás egészét, valamint az egyéb körülményeket is figyelembe véve dönt afelől, hogy a bizonyítandó tények fennállanak-e vagy sem”.⁶ Kétségtelen, hogy az értékelésben is találunk következtetést, az érté-

kelés azonban ezt meghaladja. Abban már bizonyos szempontok szerint sorozzuk a tényeket, vagy pedig azokat valamely — elfogadott — értékhez viszonyítjuk.

A 206. § (2) bekezdése arra mutat rá, hogy nemcsak a nyilatkozatokat kell értékelni, hanem a felek tevékenységét és mulasztásait is, vagyis a tárgyalás teljes anyagát. Ez talán a legsúlyosabb szankciót jelenti a mulasztó félre.

A bizonyítékok megvizsgálása nem merül ki azok értékelésében, hanem az értékelés célja, hogy a bíróság meggyőződjön valamely tényállás valóságáról, vagyis, hogy módot adjon a bíróságnak a belső meggyőződés kialakítására. A kettő tehát szoros összefüggésben áll egymással. Bármelyiket mellőzzük, megszűnik a tényállás-megállapítás helyességének a megismerhetősége. Amidőn a kettőt szétválasztva tárgyaljuk, nem kívánjuk azokat dialektikus összefüggésükből kiszakítani.

2. A bizonyítékok értékelése

1. A Pp. 206. § (1) bekezdése értelmében a bíróság a beszerzett bizonyítékokat értékeli. De mi is az *érték*, *értékelés*?

A Filozófiai Lexikon szerint „... érték: a társadalom anyagi és tudati jelenségeinek tulajdonságai. Kifejezik az adott tárgy vagy jelenség jelentőségét a társadalom, az osztály és az egyén számára...^{6b}

A mindennapi életben rendszerint használati, eszköz-értékkel találkozunk. Értékesebb az, ami jobban alkalmas eszköz valamely cél elérésére. Ennek során az ember elsősorban az objektív adottságokból indul ki. Az értékelésnél pedig segítségünkre van a társadalmi és egyéni gyakorlat. Kétségtelen, hogy ilyenkor is az ember, a szubjektum értékkel, ez az értékelés azonban objektív alapokon nyugszik, így nem lehet önkényes, szubjektív.

A bizonyítékok értékelése során is ilyen eszközértékkel van dolgunk. Adva van az elrendő cél: a tényállásnak az objektív valósággal megegyező, tehát igaz megállapítása és az erre szolgáló eszközök: a bizonyítékok. Ahhoz, hogy ezeket a bizonyítékokat helyesen tudjuk értékelni, figyelembe kell vennünk azt, hogy a bizonyítékok is — rendszerint — emberi adat-szolgáltatások, amelyek nem mentesek a szubjektum tévedéseitől, szándékos módosításaitól. Azok a bizonyítékok tehát az értékesebbek, amelyekből ezek a behatások minél inkább kiküszöbölhetők.

Ratyinov A. P.⁷ szerint a „bizonyítékok mérlegelése során az alábbi elveket kell feltétlenül szem előtt tartani: a) A bizonyítékok vonatkozhatóságának elvét; b) a bizonyítékok

⁴ Nagy Lajos: Tanúbizonyítás a büntetőperben. (Budapest, 1966.) 451. old.

⁵ Móra Mihály—Kocsis Mihály: A magyar büntető eljárásjog. (Budapest, 1961.) 261—262. old.

^{5a} A Legfelsőbb Bíróság több ízben rámutatott arra, hogy a bizonyítékokat összességükben kell értékelni. Így az egyik kollégiumi állásfoglalás a következőket szögezi le: „A perbeli bizonyítékoknak, adatoknak és körülményeknek a maguk összességében való értékelése és mérlegelése útján kell állást foglalni atekintetben: következtethető-e alaposan, hogy a gyermek a megállapított nemű érintkezésből származik...” (PEH. 261. Hasonlóan a PJDT. III. kötetében 244. sz. alatt közzétett eseti döntés.)

Ez azonban szerény véleményünk szerint nem jelentheti azt, hogy a bizonyítékoknak önmagukban való értékelése szükségtelen. Ahhoz ugyanis, hogy az összességben való értékelés megtörténhessen, előbb az egyes bizonyítékok értékét kell tisztázni.

⁶ Szilbereky Jenő—Névai László (szerk.): A polgári perrendtartás magyarázata. (Budapest, 1969.) 718. old.

^{6b} M. Rosenthal—P. Jugyin: Filozófiai Kislexikon. (Budapest, 1969.) 195. old.

⁷ A bizonyítás elmélete a szovjet büntető eljárásban. (Moszkva, 1966.) (Nyersfordítás) II. kötet 685. old

felhasználhatóságának, illetve hitelt érdemlő voltának elvét, végül pedig c) a bizonyítékoknak az eljárás tárgyát képező üggyel kapcsolatos következtetések levonása szempontjából játszott szerepét, jelentőségét”.

2. a) A polgári perben az első adatszolgáltatók maguk a peres felek, mégpedig tényelőadásaik útján egész perbeli magatartásukkal együtt.

A felek tényelőadásainak speciális fajtája a *beismerésük*. A Pp. 163. § (2) bekezdése szerint „a bíróság az ellenfél beismerése, mindkét fél egyező, vagy az egyik félnek az ellenfél által bírói felhívás [141. § (2) bek.] ellenére kétségbe nem vont előadása folytán valónak fogadhat el tényeket, ha azok tekintetében kételye nem merül fel”. Nem áll fenn ez a lehetőség a személyállapotot tárgyzó perekben [Pp. 286. §. (1) bek.]

A felek tényelőadásainak a mérlegelésénél kiinduló alap kell, hogy legyen, hogy az emberek általában az igazságot mondják. Ez következik az ember személyiségének a megbecsüléséből, a személy értékének kötelező elismeréséből. Ám változik a helyzet akkor, amidőn két szemben álló fél részéről — vagy akár azonos perbeli állás esetén — egymástól eltérő, vagy egyenesen egymással szemben álló tényelőadás történik. A kettő nem lehet egyszerre igaz, így következik a bizonyítás. Hasonló a helyzet akkor, ha a bíróban kétely támad az előadással szemben akár az előadás tartalma folytán, akár ellentétes tanúvallomás vagy egyéb perbeli adat következtében.

A Pp. 163. § (2) bekezdése nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a félnek abban foglalt előadása bizonyítéknak tekintendő-e vagy egyéb perbeli cselekménynek. Az ellenfél előadására való nem-nyilatkozás mint negatívum semmi esetre sem tekinthető bizonyítéknak, így az együttes rendelkezés folytán nem mondható ugyanez a beismerésről sem. A Pp. szerint azonban ez a nyilatkozat nem köti a bíróságot. A beismerés — szorosán véve — az ellenfélnek a beismerő félre nézve hátrányos tényelőadására való helyeslő előadás. Alapja az előbbieken túlmenően az, hogy senki sem szokott önmagára hátrányos nyilatkozatot tenni, ha az nem igaz. Feltételezi ugyan az ellenfél előző tényelőadását, de hasonló a helyzet akkor is, ha azt megelőzi.

Beismerés általában a per bírósága vagy az ügyben megkeresett bíróság előtt az ügyre vonatkozóan tett nyilatkozat. A más perben vagy bíróságon kívül tett hasonló nyilatkozatra már nem vonatkozik ez a joghatás. Tekintettel azonban arra, hogy az emberek általában nem szoktak — különösen a saját hátrányukra — valótlan állítani még bíróságon kívül sem, az előadással már bizonyítékot szolgáltat a fél a perben megváltoztatott előadásával szemben. Természetesen a bíróságon kívüli beismerést — tagadás esetén — az arra hivatkozó félnek kell bizonyítania. (Itt jut szerephez a testis de

auditu). Tekintettel pedig arra, hogy a bíróságon kívüli beismerés rendszerint még akkor történt, amikor a fél még nem volt tudatában a kijelentése hátrányos következményeinek, az ilyen beismerés nem veszti hatályát a per során tett pusztán eltérő vagy ellentétes előadással. A félnek legalább azt kell állítania és bizonyítania, hogy miért tette meg nyilatkozatát. A nyilatkozat — ellentétes — pótlása esetén pedig a mulasztást kell megindokolni.

Bírói mérlegelés tárgya az, ha a fél azt mondja, hogy nem tud nyilatkozni. Lehetséges, hogy a fél hozzáteszi, hogy az ellenfél személyére vagy egyéb körülményekre tekintettel nem kívánja annak az előadását tagadni, mikoris a bizonyítás mellőzhető. Ha viszont a fél jóhiszeműen nem is tudhat a való tényállásról (pl. örökös perbenállása esetén), a nem-tudás folytán szükségessé válik a bizonyítás.

A Pp. 206. §. (2) bekezdése a fél egyéb negatív magatartásának mérlegelésbeli következményeire utal. Önmagában ezek a magatartások nem képeznek bizonyítékot, de a bizonyítékok beszerzését és a tényállás tisztázását akadályozzák, ami rosszhiszeműségre utal. Méltányos lehet ennek következményeit a mulasztó félre hárítani, így a bizonyítási teher esetleg megfordul.^{7a}

A fél előadása önmagában még nem képez maga mellett bizonyítékot, még akkor sem, ha a Pp. 5. §-ára figyelmeztetéssel történik a kihallgatás. Ez esetleg visszásságokra ad okot. Pl. a lopás miatt indult büntető ügyben a sértettet tanúként hallgatják ki és esetleg egyedüli vallomása alapján történik meg a lopott tárgy értékének a megállapítása. Az utóbb megindított polgári perben viszont a sértett mint felperes lép fel, így az alperes (volt vádlott) tagadása esetén ő tartozik bizonyítani. Vagy az apaság megállapítása iránt indított perben az anyát — amennyiben nem kíván a perbe beavatkozni — tanúként hallgatják ki és így vallomása bírói mérlegelés tárgyát képezi. Ha viszont ezt megelőzően indította meg a gyermektartás iránti pert, mint felperes szerepelt.

Nem lenne tehát elzárható a polgári perben sem a fél előadásának bizonyítékként való felhasználása. Természetesen erre csak abban az esetben kerülhetne sor, ha az egyéb bizonyítékok azt alátámasztják, de önmagukban nem elegendők a bírói meggyőzés kialakítására. Ehhez azonban szükség lenne az eddiginél határozottabb szankcióra. Vonatkozik ez a pertársra is, akinek a beismerése reá nem hat ki.

^{7a} Egyik perben pl. szükséges volt a szerződés körülményeinek tisztázása és ezért kihallgatandó lett volna a szerződést szerkesztő ügyvéd kihallgatása, aki nem írta alá tanúként a szerződést. A bizonyító fél ellenfele azonban nem adta meg a titoktartás alóli felmentést azzal, hogy nem tudja, milyen vallomást fog tenni. Minthogy így a tényállás tisztázását ő akadályozta meg, a bíróság a bizonyítás terhére megfordította és az ellenfél előadását fogadta el.

A bíróság a tárgyalás összes adatai alapján hozza meg az ítéletét. Ebbe beletartozik a félnek a tárgyaláson tanúsított magatartása is. Ennek keresztülvitelét azonban jelentékenyen akadályozza az, hogy a fél megnyilvánulásait alig lehet jegyzőkönyvezni, továbbá a félnek a tárgyalás eseményeire való reagálása oly mértékben függ az illető személyiségétől, beállítottságától, hogy arra, mint bizonyítékra aligha lehet építeni.

b) A legtipikusabb személyi bizonyíték a *tanúvallomás*. Mondják, hogy a tanú a bíró szemé és füle. A tanú valóban önmagában megtestesíti a fényképezőgépet és a magnetofont. Mivel azonban a tanú szubjektum is, együtt járnak vele az ebből folyó hibalehetőségek. A tanúvallomásban benne van a tanú személyisége. Már pedig „a személyiség pszichikus arculatának reális egysége sokrétű és ellentmondásos egység”.⁸ Továbbá „... semmit sem ért meg egy ember viselkedéséből az, aki nem képes a külső viselkedés mögött feltárni a személyiség sajátosságait, irányulását és azokat az indítékokat, amelyekből viselkedése folyik.”⁹ Lényegében ennek megfelelően hangsúlyozza ismételten Nagy Lajos¹⁰: „A tanúvallomás bizonyító súlyát, hiteltérdemlőségét a bíróság akkor mérlegelheti helyesen és következtetései akkor fogják a valóságnak megfelelően rekonstruálni a releváns jelenségeket, ... ha ismeri és ellenőrzi azt a pszichikai folyamatot, amely a perben tanúként szereplő személy tudatában a releváns jelenség észlelésétől kezdődően, az eljárás folyamán az erről szóló közlésig végbemegy ...” Am a bíróságnak igen rövid idő áll a rendelkezésére a tanú kihallgatására. Ez alatt is csak a tanú saját vallomásából szerezhethet tudomást személyiségi adottságairól és a benne észlelt eseménnyel kapcsolatban lejátszódott pszichikus folyamatokról. Eppen a személyiség sokrétűsége és ellentmondásossága folytán azonban a megállapított, feltárt adatokból nem lehet megnyugtató bizonyosságot szerezni arról, hogy az egyes megnyilvánulásai milyen következtetésekre adnak alapot a vallomása hiteltérdemlőségének a megállapítására nézve. A tanú vallomásának értékelésénél elsősorban a pszichológia általános törvényszerűségeiből kell kiindulnunk. Ezek a törvényszerűségek azonban sokszor csak statisztikai jellegűek.

A tanú tudatában visszatükrözési folyamat megy végbe, amelynek során az objektív valóság jelenségei a tudatban a belső feltételeken, a szubjektív adottságain keresztül tükröződnek vissza. Az értékelésnél tehát vizsgálni kell a szubjektumot, a reá ható objektumot és a ráhatás mechanizmusát. Utóbb Nagy Lajos is megjegyzi: „... A tanú személyiségvizsgálata

leszűkül arra, hogy a büntetőperben a tanú személyiségét csupán szavahihetőségével és vallomásának hiteltérdemlőségével kapcsolatban kell vizsgálni...”¹¹

Meg szokták különböztetni a tanú szavahihetőségét és a vallomás hiteltérdemlőségét. Valójában a kettő szoros kapcsolatban van egymással: ha a tanú nem szavahihető, akkor nem szólhatunk vallomásának hiteltérdemlőségéről. Viszont lehetséges, hogy a szavahihető tanú vallomása egyéb, külső okokból nem hiteltérdemlő.

Az elmondottakból következőleg azonban kétségtelen, hogy a vallomások értékelésénél az első támpontot a tanú — fiziológiai és pszichikai tulajdonságaiból adódó — személyisége szolgáltatja. Ezt pedig részben a saját vallomásából folyó adatokból, részben pedig egyéb adatokból szerzi a bíró. A vallomással kapcsolatos pszichikai jelenségek lényegében három csoportra oszlanak: az észlelésre, megőrzésre és reprodukálásra. Ezekhez a megismeréssel kapcsolatos jelenségekhez csatlakozik a tanú akarati tevékenysége.

A tanú személyi adottságainak vizsgálata során elsősorban annak fiziológiai adottságai képezik a mérlegelés tárgyát. A Pp. 169. § (1) bek. szerint „azt, akitől testi vagy szellemi fogyatkozása miatt helyes vallomás nem várható, tanúként kihallgatni nem lehet”. Ez azonban csak elmebetegség esetén képez abszolút kizáró okot. Pl. a vaktól nem lehetséges szemmel érzékelhető tényekre, sükettől pedig hallható körülményekre vallomást kívánni, míg az egyéb érzékszervek alapján esetleg pontosabb adatokat szolgáltatathat. Ezek a fiziológiai hiányosságok azonban nem mindig állanak fenn teljes mértékben, hiszen vannak nagyot hallók és rosszul látók is. Mindig tisztázandó tehát, hogy hiányosságuk milyen mértékű. Ezzel kapcsolatban azonban vigyázni kell esetleges szimulálásra és disszimulálásra.

A tanúvallomás is a személyiség egyik megnyilvánulása lévén, annak hátrányos és előnyös vonásai befolyásolják a vallomás értékét. Így annak, aki hamis tanúzás miatt már büntetve volt, vallomása csekélyebb értéket képvisel, csakúgy mint azé, aki szándékos büntett miatt lett elítélve. Az előbbi azonban ritkán fordul elő és a bíróságnak egyébként sincs módjában az előéletet tisztázni. Ide sorolták régebben az infámia alá esőket. Legkövetkezetesebben nyilvánul ez meg akkor, ha a tanú vallomásának egy részéről megállapítást nyert, hogy nem felel meg a valóságnak, esetleg több azt maga is beismeri. Ilyen esetben a vallomás egyéb részének az értéke sem lesz elfogadható. A régebbi perjogok a tanúvallomás megerősítésére, csakúgy mint a fél szavahihetőségének a meggyengítésére tanúkihallgatásokat foganatosítottak (Leumundszeuge), esetleg azzal a megkötéssel,

⁸ Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. (Budapest, 1964.) I. kötet 959. old.

⁹ Sz. L. Rubinstein: Id. m. I. kötet 50. old.

¹⁰ Nagy Lajos: Id. m. 50—51. old., ugyanígy 11., 49., 454., 570. old.

¹¹ Nagy Lajos: Id. m. 490. old.

hogy a fél a saját maga által kért tanú vallomásának a megerősítésére nem kérhette ilyen irányú bizonyítás felvételét.

Ezzel szemben a feddhetetlen előéletű és jó jellembeli tulajdonságokat megkívánó állást betöltő személy vallomása fokozott hitelt érdemel.

A tanú adottságai tekintetében figyelembe jön a tanú kora. Fiatal gyermekeknek még nem fejlődött ki annyira a megfigyelőképessége, amellyel nagymértékben befolyásolhatók különösen a szülők részéről. Ezekre figyelemmel szokták a nem erkölcs elleni büntett sértettjeit tanúvallomásuk helyes mérlegelése végett szakértővel megvizsgáltatni. A vélemény alapja azonban a gyermeknek a bíróságon kívül tett nyilatkozata, magatartása, így annak helyessége külön bizonyítást kívánhat. A döntés joga és kötelezettsége azonban ilyenkor is a bíróságra hárul.

Az idősebb korúak már kétségtelenül hamarabb felejtnek, különösen a közelmúltban történeteket illetően, ez azonban nem zárja ki a tanúkenti kihallgatásukat.

A tanúnak mind az észlelésnél, mind a reprodukálásnál segítségére van a kérdéses téren való szakképzettsége. Az ilyen tanú könnyebben tud helyes észleleteket tenni, észleleteit meglevő tudásához kapcsolni, így azokat könnyebben reprodukálja, jobban tudja a lényeges kérdéseket kiemelni. Ugyanakkor azonban vigyázni kell arra, hogy össze ne tévesszük vallomását a szakértői véleménnyel, legfeljebb tájékoztatást szolgáló választ kérhetünk.

A tanúvallomás alapjául szolgáló pszichikai művelet első részeként az vizsgálendő, hogy mennyiben volt képes a tanú a történeteket helyesen észlelni. Itt is elsősorban a tanú vallomásában foglaltakból kell kiindulni. Lényeges ebből a szempontból a figyelem irányultsága: egyáltalán figyelt-e a tanú az eseményekre, figyelme csak önkénytelen volt-e vagy szándékos megfigyeléssel állunk-e szemben.

Az események bevésése nagymértékben függ azoknak az erejétől, az észlelő részére bírt jelentőségétől és a kísérő érzelmi beállítottságtól. Ennek erejét azonban csak magából a tanú vallomásából ítéelhetjük meg. Amennyiben a tanú az események kisebb jelentőségű részleteire is visszaemlékezik, különösen, ha olyasmit is előad vallomásában, ami csak a saját, közvetlen észleletéből eredhet, vallomása hitelt érdemlő lesz. Amennyiben viszont a tanú általában nem emlékszik a történetekre, csak a perben releváns tényekre, vallomása kétséget ébreszt. A reprodukció biztossága függ az eltelt időtől is. Hosszabb idő után az emlékképek elhalványodnak, így a pontos visszaemlékezés is nehézségbe ütközik. Különösen az időpontok pontos megjelölését kell hosszabb idő eltelte után kétséggel fogadnunk, hacsak nem hozza a tanú kapcsolatba valamilyen reá jelentős eseménnyel.

Az ember minden cselekménye, így az észlelés, a reprodukció és annak előadása is aka-

rati cselekmény. Itt bír jelentőséggel, hogy a tanú igazat akar-e vallani. Az akarás indítékon alapszik, amelyek között jelentős helyet foglal el az érzelem, vagyis az egyén állásfoglalása az eseményhez és annak résztvevőkhöz. Ezek között első helyen kell megemlíteni a családi kapcsolatot, de ilyen a jó barátság vagy a szerelem is. Ellenkező irányban befolyásol a valamelyik féllel szembeni harag, gyűlölet.

A kihallgatás során igen nehéz megállapítani, nem történt-e valamelyik fél részéről befolyásolás. Pusztán az a körülmény, hogy a fél a tanútól annak bejelentése előtt megkérdezte, mit tud vallani, még nem tekinthető feltétlenül befolyásolásnak, ennél többet pedig rendszerint egyikük sem ismer be. Viszont a legapróbb részletekben is azonos előadás már összebeszélés megállapítására vezethet.

A pszichológiai kísérleteknél alkalmazott módszer: a vizsgált személyt objektivizálják, ezért nem közlik vele a vizsgálat célját.¹² A tanúkihallgatásnál a per tárgyát már az idézés közli a tanúval és óhatatlan, hogy az érdekelt fél a kihallgatás tárgyát, esetleg még többet is — ne közöljön vele. A kihallgatást kell tehát lehetőleg úgy lefolytatni, hogy a tanú a szükséges önkontroll mellett minél kevésbé tudja: mely részek és minő vallomás jelentős a perben.

Mint már említettük, emeli a vallomás értékét, ha a tanú a kisebb, de jelentős részletekről is tud vallomást tenni, az pontos és határozott. Ez ugyanis arra mutat, hogy a tanú jól megfigyelte a történeteket és azokra jól vissza tud emlékezni. Természetesen vigyázni kell, ne hogy a vallomás részletekre aprózódjon el és arra is, hogy a tanú nem az általa elképzelt eseményekről ad-e számot.

Ugyanakkor viszont lehetséges, hogy a tanú bizonyos részekre nem emlékszik. Ez még önmagában nem rontja le a vallomás értékét, kivéve, ha olyan dolgokra nem emlékszik, amire a tárgyalás adataiból kitűnően emlékeznie kellene. Ugyancsak téves emlékezet lehet alapja a vallomásban mutatkozó ellentmondásoknak is. Ezek azonban esetleg már annyira nyilvánvaló tévedések, hogy az egész vallomást megerősíthetik. Lényeges viszont, hogy a tanú nyíltan jelölje meg, ha valamire nem emlékszik, mert a következtetése nem lehet tényállás-megállapítás alapja.

Itt kell megemlékezni a másodkézből való vallomásokról (testes de auditu). Voltak jogrendszerek és írók, akik az ilyen vallomást kizárták a mérlegelési körből.¹³ A tanú mindig csak az

¹² V. ö. Horváth László Gábor: Új módszer a személyiség megismerésére. (Budapest, 1967.) 80. old.

¹³ Pl. Julius Glaser: Beiträge zur Lehre vom Beweis im Strafprozess. (Leipzig, 1889.) 262. old. Nagy Lajos (Id. m. 273. old.) szerint is „az eredeti észlelés átvétele útján, közvetve szerzett értesülésnek feltétlenül csökkent a hitelt érdemlősége és így a tanúvallomás tartalmának fokozott ellenőrzése feltétlenül fontos”.

általára észlelt tényekről vallhat. Nem zárható ki, hogy ilyenkor más személy nyilatkozatát adja elő. Ha az a másik személy valamelyik peres fél, úgy bíróságon kívüli beismerésről lehet szó, de anélkül is a fél olyan nyilatkozatáról, ami a perben jelentős lehet. Lényeges lehet, még pedig pozitív irányban, ha már a per megindulása előtti kijelentésről ad számot. Negatív irányban lehet viszont jelentős, ha a tanú a perbeni vallomásától eltérő nyilatkozatot tett. A nyilatkozattevőt minden esetre ki kell hallgatni. Szoros értelemben másodkézből tanú vallomása alapján csak akkor lehet tehát tényállást megállapítani, ha a nyilatkozattevő meghalt, vagy egyéb okból nem kerülhet sor a kihallgatására.

c) A tanúvallomással, mint élő szóval (*vox viva*) szemben áll az *okirat* (*vox mortua*). Röviden akként határozhatjuk meg, hogy az okirat írásjelekkel rögzített gondolattartalom. Ennek megfelelően különböztetik meg az okirat külső, formai és belső, anyagi bizonyító erejét. Előbbi az okiratnak meghatározott személyhez (hatóságához) való kapcsolatát jelenti, vagyis azt, hogy az okirat valódi és nincs meghamisítva, továbbá, hogy az abban foglalt nyilatkozatot a kiállító megtette. Anyagi bizonyító ereje viszont az okiratban foglalt nyilatkozatnak a perbeli tényállásra vonatkozó bizonyító ereje.

A Pp. 195. § (1) bekezdése szerint „az olyan okirat, amelyet a bíróság, közjegyző vagy más hatóság ügykörén belül a megszabott alakban állított ki, mint közokirat teljesen bizonyítja a benne foglalt intézkedést vagy határozatot, továbbá az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát, úgyszintén az okiratban foglalt nyilatkozat megtételét, valamint annak idejét és módját...” A (3) bekezdés szerint a közokiratot az ellenkező bizonyításáig valódinak kell tekinteni.

Ezzel szemben a magánokiratra nézve a Pp. 196. § (1) bekezdése csak annyit mond ki, hogy az okirat az abban részletezett, valamint a (2) bekezdésben foglalt feltételek fennállása esetén „... az ellenkező bizonyításáig teljes bizonyítékul szolgál arra, hogy kiállítója az abban foglalt nyilatkozatot megtette, illetőleg elfogadta, vagy magára kötelezőnek ismerte el”. Míg a közokiratot már megalkotása folytán valódinak kell tekinteni, addig a magánokirat valódiságát az arra hivatkozónak kell bizonyítania, ha az ellenfél azt tagadja, vagy valamilyen okból a bíróság szükségesnek látja. A 197. § (2) bekezdése a magánokiratra nézve felállítja a „meg nem hamisítottág” védelmét. A közokiratra nincs ilyen rendelkezés, de mivel a Pp. csak ellenbizonyítást enged, ebből következik, hogy szintén védelmezi a meghamisítatlan voltát.

A közokirat tehát teljesen bizonyítja az abban foglalt intézkedést és tanúsítást. A bizonyító erő azonban csak a határozat rendelkező részére áll fenn teljes mértékben, míg az indo-

kolásra csak annyiban, hogy az intézkedés azon alapul. A bíróságnak tehát újból mérlegelni kell a ténymegállapítás helyességét és fel kell vennie a szükséges bizonyítást, kivéve a pre-judicium esetét.

A hatósági eljárások esetén lényegesek az azokról felvett jegyzőkönyvek. Természetesen a teljes bizonyító erő csak arra nézve áll fenn, hogy a kihallgatott személy az abban foglalt vallomást megtette. A felvett jegyzőkönyvek mintegy közvetett bizonyítékot tartalmaznak az elhangzott vallomásokról.^{13/a}

A magánokirat csak a nyilatkozat megtételét, vagy annak elismerését bizonyítja, tehát nem egyben az abban foglaltak valóságát is. A kettő azonban csak az ún. tanúsító okiratban választható szét. Az ún. rendelkező okiratban a nyilatkozat tartalma éppen a rendelkezés, ami az okirat kiállításával mintegy függetlenül és az ellenkező bizonyításáig hatását akkor is fenntartja, ha az nem állt a kiállító szándékában. Az okirat továbbá csak a kiállítójával szemben bizonyít. Vonatkozik ez a beismerő okiratokra is. Bizonyító erejének alapja ugyanaz, mint a peren kívüli beismerésé. Bizonyító hatását azonban meghaladja, mert az okiratba foglalás nagyobb meggyőződést tételez fel és nem lehet szó félreismerésről.

A tanúsító magánokirat kiállítása minden szankció nélkül történik. Szükséges tehát a kiállító tanúkenti kihallgatása. Amennyiben azonban a vallomása attól eltér, annak okát kell adnia, ellenkező esetben mindkét nyilatkozat szavahihetősége kétséges.

A tanúsító okiratok között ki kell emelni a vállalatoknak nyilvántartásuk alapján kiadott igazolásokat, mint pl. a keresetkimutatást, könyvkivonatokat. Mégis nyomós kétség esetén szükség lehet a kiállítóknak az eredeti bizonylat bemutatására való kötelezése.

A Pp. 199. §-a szerint a bíróság a tárgyalás és bizonyítás adatai alapján mérlegeli a 195—198. §-okban foglaltaknak meg nem felelő okiratok bizonyító erejét. Leggyakoribb formája ennek a más által írt (gépel), de tanúk által alá nem írt, sajátkezű aláírással ellátott okirat. Amennyiben az aláírás nem vitás, vagy be van bizonyítva, a kiállítóval szemben bizonyít. Hasonló a helyzet a sajátkezűleg írt, de alá nem írt irattal (pl. a hitelező által az adós által adott nyugtára vezetett és a törlesztésre utaló fel-

^{13/a} A hatósági igazolások értékelésére mutat rá a Legfelsőbb Bíróság egyik eseti döntésében: „... A felek előadását a különélés időtartama és a felperesnek idegen növel való együttélése tekintetében a felperes valószínűsítette ugyan községi, illetőleg városi tanácsai igazolásokkal, de azok semmiféle utalást nem tartalmaznak arra, hogy az adatokat kiállító szervek megállapításait mire alapították. Enélkül pedig az igazolások az ismertett jogszabályra [Pp. 286. § (1) bek.] tekintettel a felek beismerése mellett sem elegendők a házasság felbontása szempontjából lényeges körülmények bizonyítására...” (P. törv. 21 293/1957. PJD I. kötet 432. sz.)

jegyzések, vagy a közösen eszközölt elszámolások). Ezeknél már tisztázandó a létrejöttük is.

d) Az *egyéb tárgyi bizonyítékok* a bizonyító eszközök sokféle fajtáját foglalják magukba. A vizsgálat, szemle tárgyának az azonossága legtöbb esetben nem vitás. Vita esetén az azonosság megállapítása történhet egyéb tárgyi bizonyítékok alapján (pl. ha a szerződés teljesítésekor mintát tettek félre), de történhet tanúbizonyítás útján is. Ez sokszor igen körülményes és jelentős nehézséggel jár.

A hangszalag, amely emberi hangról lett felvéve, rendszerint gondolat tartalmat közöl. A többi tárgyi bizonyíték viszont valamely állapotot tükröz, amiből annak létrejöttére lehet következtetni, részben jövőbeli változásaira. A tárgyi bizonyíték tehát, bár lényegében önmagában csak a létét bizonyítja, következtetésnek az alapja lehet.

A hangszalag és a fénykép (film, röntgenfelvétel) mindig valamely eredeti tényállást rögzít, tehát lényegében másodlagos bizonyítékot ad. Ezzel szemben a többi bizonyíték már a valóság megnyilvánulását jelenti. A bíróság tehát magát a szemlekor fennálló helyzetet tapasztalja. Az esetek egy részében ezt közvetlenül a bíróság tagjai észlelhetik, de lehet, hogy csak szakértő útján. A tárgyi bizonyítékot esetleg nem maga az ítélkező bíróság vizsgálja meg, hanem más hatóság (pl. a baleseti helyszíni szemle esetében). Ilyenkor a vizsgálat eredményét jelentés vagy jegyzőkönyv rögzíti. Lényeges, hogy a szemle eredménye pontosan legyen rögzítve, esetleg helyszínrajz vagy fénykép egészítse ki.

A helyszíni szemle eredménye az esetek egy részében használható fel közvetlenül (pl. cserelakás felajánlása melletti felmondásnál), máskor a következtetés levonásához szakértő bevonása, vagy tanúvallomással való kiegészítés szükséges. Ugyanakkor a tanúvallomás mérlegeléséhez biztosabb támpontot nyújt, ha a tanú vallomását a helyszínen, közvetlen megjelöléssel tudja megtenni.

e) A Pp. 177. § (1) bekezdése értelmében a bíróság akkor rendel ki *szakértőt*, ha a perben jelentős tény, vagy egyéb körülmény megállapításához vagy megítéléséhez olyan különleges szakértelem szükséges, amellyel a bíróság nem rendelkezik. A szakértőt tehát ott kell kirendelni, ahol a bíróság a bírói működéshez szükséges szakismeret alapján nem tud állást foglalni. Ugyanakkor a Pp. 206. § (1) bekezdése a bíróság feladatává teszi a bizonyítékok mérlegelését, tehát a szakértői véleményét is. Ezzel kapcsolatban két végletet találunk:

Az egyik szerint a szakértő tudományos bíró, tény-bíró (judex facti), akinek a véleménye kötelező a bíróságra és az csak szakmai vonalon vizsgálható felül. Ilyen állásfoglalás az alapja annak a még ma is előforduló esetnek, hogy — amennyiben a szakmai felülvizsgálatra megfelelő szerv van létesítve (pl. az orvosszak-

értőknél az Egészségügyi Tudományos Tanács Igazságügyi Bizottsága), — a véleménnyel egyet nem értő fél annak felülvizsgálatát kéri olyankor is, ha a véleménnyel szemben semmi aggály nem merül fel, mintegy „megfellebbezi” a szakértői véleményt. A másik véglet szerint viszont a bíróság mindig és minden vonatkozásban jogosult és köteles a véleményt felülvizsgálni.

Az első álláspont a szakértői véleményt kivonja a bíróság felülvizsgálata alól és teljesen lehetetlen helyzethez vezetne, ha pl. két eltérő vagy ellentétes szakértői vélemény áll a bíróság rendelkezésére.

De tarthatatlan a második álláspont is. Míg pl. egy írásszakértői véleményt az abban adott anyag alapján a bíróság is felül tud vizsgálni, egy sérülési heg már semmit sem mond a bíróság számára, csakúgy, mint egy belgyógyászati lelet. Helyesen jegyzi meg Székely János,¹⁴ hogy „... szakértővé azonban a hatóság mégsem válik és ezért az értékelésben gyakran lesz szerepe a szakértő személyére vonatkozó pozitív állásfoglalásnak, az iránta táplált bizalomnak is...”

A szakértő személyének vizsgálatánál első kérdés, nincs-e kizáró ok. Vizsgálandó azonban a szakértő tudományos és gyakorlati felkészültsége is. A szakértői jegyzékbe felvett szakértőknél ezt már elbírálták a felvételnél. Ez azonban nem zárja ki a konkrét ügyben annak a vizsgálatát, nem mutat-e fel a benyújtott vélemény a laikus által is felismerhető hiányosságot.

A szakértő bizonyos ügyfajtákra van kijelölve, így a más vonatkozásban előterjesztett szakértői vélemény nemlétezőnek tekintendő csakúgy, mint ha jogi kérdésben nyilatkozik. A szakértői véleménynek teljesnek kell lennie, vagyis minden feltett kérdést meg kell válaszolnia a rendelkezésre álló vizsgálati eszközökkel és a tudomány, valamint a gyakorlat szabályainak figyelembevételével. Az alapul szolgáló tételeket véleményében rögzítenie kell. Sem a lelet, sem a vélemény nem tartalmazhat ellentmondásokat, azokat a logika szabályai szerint kell felépíteni.

A szakértői vélemény vagy saját vizsgálaton alapszik, vagy más bizonyítékokon. Utóbbi esetben elsősorban az egyéb bizonyítékok értékelendők, ami már a bíróságra tartozik. Ezért ilyenkor a szakértőnek vagylagos véleményt kell előterjeszteni.

A szakértő véleménye lehet kategorikus vagy valószínűséget megállapító aszerint, hogy a tudomány álláspontja melyiket teszi lehetővé. Utóbbi is szolgáltathat bizonyítékot. Főleg azonosításnál találunk valószínűséget, mint pl. az antropológiai vizsgálatnál.

3. *A bizonyítékok összességbeni értékelése.* A per során a bizonyítékokat nem elég egyenként értékelni, a bizonyítás anyaga egységes egészet képez, amelyben az egyes bizonyítékok,

¹⁴ Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. (Budapest, 1967.) 433. old.

mint valamely óramű kerekei, szoros összefüggésben állanak egymással. Ebben a viszonylatban kell azokat egymáshoz viszonyítani, újraértékelni.

a) *A felek tényelődásai* — mint arra már rámutattunk — a Pp. 163. § (2) bekezdése értelmében megegyezésük esetén szükségtelenné teszik a további bizonyítást, ha pedig eltérnek, szükségessé válik a bizonyítás, esetleg a bizonyítási teher alkalmazása.

b) *A tanúvallomások területén* is az eljárásjogunk szakított a kötött bizonyítás „teljes bizonyító” erejű megjelölésével. A tényállás megállapításánál nem a tanúk száma, hanem hitelt érdemlőségük súlya az irányadó. Kétségtelen azonban, hogy több tanú egybehangzó vallomása — mégha azokban található is hiányosság — nagyobb súlyt jelent, mintha csak egy tanú áll rendelkezésre. Különösen vonatkozik ez az ellentmondásos tényelődásokra.

A tanúvallomásoknál a fő nehézséget az azokban feltalálható ellentmondások okozzák. Ezeket a kihallgatáskor fel kell tárni és a lehetőség szerint fel kell oldani. Amennyiben ez nem sikerül, az ellentétes bizonyítékokat mérlegelni kell. Ennek során elsősorban azok egyenkénti értékét kell vizsgálni. Ezt azonban a per összes adataival kell kapcsolatba hozni. Lehetőséges, hogy a hiányos vallomások egymást kiegészítve nagyobb bizonyító erővel rendelkeznek, mint az ellentétes, összefüggő, mindenre kiterjedő vallomások. A fennálló hiányosságok ugyanis arra mutathatnak, hogy a tanú az emlékezet kiesése folytán tud csak hiányos vallomást tenni, míg a minden tekintetben teljes nyilatkozat összebeszélésre mutat, amit azután egyéb adatok is alátámaszthatnak. Sokszor az eset apróbb részleteinek az ismerete szól a vallomás mellett. A csupán valószínűséget eredményező vallomások többszörösen is csak valószínűséget eredményeznek, de nem zárható ki, hogy a több részbizonyíték összességében már megnyugtató bizonyítékot adjon.

c) Az *okiratok* közül a magánokiratoknak már az alaki bizonyító ereje is bizonyításra szorul. Ez rendszerint tanúkihallgatással vagy szakértői bizonyítás útján történhet. A közokirat tanúsító részével szemben is helye lehet ellenbizonyításnak. Ez rendszerint tanúkihallgatást tesz szükségessé. Ilyen esetben vizsgálni kell azt, hogy milyen alapon történt a bizonyítás. Vissza kell tehát térni az eredeti bizonyítékokra. Amennyiben viszont a hatóság saját vizsgálatán (megfigyelésén) alapszik az okirat, a vizsgálat körülményeit kell tisztázni. Ilyenkor az okirat tartalmi valódisága mellett szól a vizsgáló hatósági volta és az, hogy kifejezetten szándékos megfigyelésen, vizsgálaton alapszik, míg a tanúk csak véletlen szemlélői voltak az esetnek.

Amennyiben a magánokirat kiállítója teszi vitássá annak tartalmát, úgy önmagával jut el-
lentétbe. Az ellenkező bizonyításánál ezt is szor-

gos mérlegelés tárgyává kell tenni. Nincs azonban kizárva a nyilatkozaton túlmenő tényállásnak a rendes mérlegeléssel való bizonyítása.

d) *Vita tárgyát képezi a tárgyi és személyi bizonyítékok felosztása és primátusának a kérdése.* Legutóbb Kertész Imre szögezte le: „Nem érthetünk egyet a bizonyítékok sorában bármelyiknek a másik fölé vagy alárendelésével. Ez tulajdonképpen a formális bizonyítási elvhez való visszatérést jelentené, a bíróság számára előre meghatározna a bizonyítékfajták értékét...¹⁶ Amikor azonban annak előrebocsátása mellett, hogy a bizonyítékok összességükben értékelendők, azt keressük, hogy ezen belül melyik jelent biztosabb forrást: a személyi vagy a tárgyi, ezzel nem helyezkedünk a kötött bizonyítás alapjára. Utóbb¹⁷ maga is elismeri, hogy „a tárgyi bizonyítékok egy részének valóban nagy előnye, hogy belőlük a bíróság közvetlenül következtet a bizonyítandó tényekre és ezeknek fontos szerep jut a belső meggyőződés kialakulásában...”

A tárgyi bizonyítékok vitathatatlan előnye, hogy az abban levő bizonyító tény közvetlenül észlelhető és mód van annak szoros értelemben vett megvizsgálására, emellett rendszerint maradandó, így a vizsgálat megismételhető. A szakértőnek módja van tehát a megvizsgálásra és az annak alapján való vélemény-adásra. Ugyanakkor azonban kétségtelen, hogy a tárgyi bizonyíték nem teszi szükségtelenné a tanúk kihallgatását. Bármilyen pontosan regisztrálja pl. a röntgenfelvétel a testi sérülést, arra nem tartalmaz adatot, hogy a cselekményt ki követte el.

Itt kell megemlékeznünk a származékos bizonyító eszközökről. Bizonyító értékük függ attól, hogy mennyire megbízható a második tükrözés. Fényképeknél esetleg igazolni kell annak mikori elkészítését. Baleseti helyszínrajz esetében sor kerülhet a baleseti járőr tagjainak a kihallgatására.

e) *A szakértői vélemény* ellentétben állhat más bizonyítékokkal, így tanúvallomásokkal, vagy más szakértői véleménnyel. „A szakértői tevékenység — írja Székely János¹⁸ — az ügy bizonyítási anyagának egy részére terjed csak ki, ezért megállapításai bizonyítási szempontból feltételes érvényűek; jelentőségük attól függ, hogy az ügy összes további bizonyítékával egybevetve elfogadhatók-e objektív igazságként”.

A tanúvallomással való egybevetése során vizsgálnunk kell, hogy melyik alapszik megbízhatóbb adatokon és melyik tartalmaz határozottabb állásfoglalást. Az építkezéssel kapcsolatban pl. a tanúk hiába vallanak bizonyos

¹⁵ Székely János: I. m. 489. old.

¹⁶ Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok primátusának problémája. Jogtudományi Közlöny XXVI. évf. (1971.) 448. old.

¹⁷ Uo. 450. old.

¹⁸ Székely János: I. m. 409. old.

munka-végzést, ha a szakértői vélemény szerint más mennyiségű és minőségű munkára volt szükség, mivel itt a szakértő rendelkezésére áll a tárgyi bizonyíték, amelyből gyakorlati tapasztalatok alapján vonja le következtetéseit. Ilyen a helyzet a gépjármű balesetnél, midőn a szakértő a helyszínen talált nyomokból következtet a gépkocsi sebességére, a fékezésre és az elütés körülményeire. Ha viszont a szakértői vélemény szerint a végrendeleten levő írás nem az örökgyótól származik, a végrendeleti tanúk ellentétes vallomása esetén széleskörű vizsgálatra van szükség, elsősorban annak a tisztázására, hogy az összehasonlítás alapját képező okiratok a végrendelet kiállítása idejéből származnak-e vagy milyen régiak és az örökgyó aláírása azóta nem változott-e, különösen pl. betege sége folytán.

Szakértői vélemények eltérő, illetve ellentétes tartalma sokszor nagy nehézség elé állítja a bíróságot. Ilyenkor elsősorban azt kell vizsgálni, hogy a leleti részük azonos-e és eltérés esetén a bíróságnak ezt kell tisztázni, szükség esetén — amennyiben erre lehetőség van — helyszíni szemle útján. Harmadik szakértő kirendelése főleg akkor eredményes, ha az eltérések okát tisztázza. Ilyen szempontból nem tekinthető nemlétezőnek a magánúton felkért szakértő véleménye sem, hanem azt is vizsgálat tárgyává kell tenni és annak helyessége tekintetében a kirendelt szakértőt indokolt nyilatkozatra kell szorítani.

3. A bíró belső meggyőződése

A bírónak ahhoz, hogy a jogszabályt alkalmazza, meg kell ismernie a tényállást. „... A megismerés a valóság szubjektív tükröződése”. (A. Schaff). Ehhez közvetlen észlelés esetén is — ha csak érzékszervi hiba nincs — hozzájárul a belső meggyőződés, hogy észlelésünk helyes. A bírónak azonban több bizonyítékból kell összeállítania a megismert tényállást, ezért még inkább szüksége van a belső meggyőződésre, hogy az így nyert tükröződés helyes.

Urbin S. A. és A. B. Ratymov¹⁹ szerint „... a belső meggyőződés a vizsgálat (megismerése) tárgyának tükörképe; azoknak a korábban lezajlott konkrét tényeknek a tükörképe, amelyek együttesen alkotják a vizsgálat tárgyát. Más szavakkal szólva: a mérlegelés eredményeként kialakuló belső meggyőződés nem más, mint a konkrét ügy ténykörülményeire vonatkozó konkrét ismeretek összessége”. Ez azonban még nem megy túl a megismerés leírásán. A meggyőződés ennél több kell, hogy legyen. A bíróság a beszerzett és egyenként, valamint összességükben mérlegelt bizonyítékok vizsgálatának eredményét nemcsak tudomásul veszi, hanem egyúttal állást foglal abban a te-

kinetben is, hogy azok alapján a történeteket teljes bizonyossággal meg tudja-e állapítani, vagy a ténymegállapítása csak a valószínűség fokát éri el. A kettő között nem lehet feltétlen határt vonni. A kötött bizonyítás szerint volt csak lehetséges azt mondani, hogy egy tanú csak valószínűség megállapításra alkalmas, két tanú azonban már bizonyosságot eredményez.

A belső meggyőződés tehát szubjektív megállapítást és állásfoglalást jelent és ennyiben igazuk van a szubjektivistáknak. A. J. Visinszkij²⁰ pl. így ír, miután a burzsoá állásfoglalásokat kritika tárgyává tette: „A belső bírói meggyőződés a bíróság által megvizsgált tények, illetőleg körülmények alapján alakul ki, amelyeket a bíró egyedül a saját lelkiismeretével ellenőriz és mér le”. Utóbb azonban maga is felsorolja azokat a körülményeket, amelyek a helyes meggyőződés kialakítását lehetővé teszik.

Mint arra rámutattunk, a bíró pszichikai funkciója során, tehát szubjektíve mérlegeli a bizonyítékokat és alakítja ki belső meggyőződését. Ennek alapja azonban már objektív: a társadalmi gyakorlat, saját tapasztalatok és tudományos ismeretek. Ezek már a feleknek és a felsőbb bíróságnak is rendelkezésére állnak, tehát ellenőrizhetők. A belső meggyőződés kialakításában tehát a szubjektum és az objektum dialektikus egységet alkot. „Ez a szubjektív bizonyosság — írja Rácz György²¹ — csak akkor lesz mentes a bírói szubjektivizmustól, ha kialakítása mindenkor megfelelő körben összegyűjtött és mérlegelt bizonyítékokon alapszik”. A belső meggyőződés tehát a tudatban objektív alapokon kialakult feltétlen bizonyosság arra nézve, hogy ismeretünk helyes és csak ez lehet az igaz ítélet.

Kérdés: van-e valami mércéje a bizonyosság és valószínűség elhatárolásának. Egyes burzsoá jogászok a „józan értelmű emberre” vagy „átlagemberre” hivatkoznak. Ez azonban csak eltolja a kérdés megoldását, de eredmény nélkül. Azt sem mondhatjuk, hogy a bizonyosságot mindenkinek el kell ismernie. A bizonyosság a bíróságnak objektív körülményeken alapuló állásfoglalása, amit csak a felsőbb bíróság határozata szüntethet meg.

Kérdés: megkívánható-e a bírótól, hogy bizonyosságot tegyen ítélete alapjául, vagy meg lehet elégedni nagyfokú valószínűséggel is? El tud-e egyáltalán jutni a bizonyosságig? A marxista álláspont szerint a bíró képes az igazságot megismerni, ha az nem is történik meg mindig. Lényegében ugyanez a helyzet a bizonyossággal is. A valószínűség megkívánása ferde vágányra vezethet, hiszen nincs mérce annak megállapítására, hogy melyik verzió valószínűbb. Amennyiben a szemben álló verziók

²⁰ A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. (Budapest, 1952.) 203. old.

²¹ Jászai Dezső (szerk.): A büntető eljárás kommentárja. II. köt. (Budapest, 1967.) 1027. old.

¹⁹ A bizonyítás elmélete a szovjet büntető eljárásban. I. köt. 723. old.

közül egyik sem éri el a bizonyosságot, a bizonyítási teher szabályai lépnek előtérbe.

Ugyancsak kérdéses, hogy valószínűsítő bizonyítékok alapján lehet-e teljes bizonyossággal tényállást megállapítani. A bizonyíték valószínűsítő jellege önmagában nem változik. Nem tekinthető azonban kizártnak, hogy a mennyiségi változás ugrással minőségi változásba térjen át. Lehetséges tehát, hogy több, önmagában csak valószínűsítő bizonyíték összefüggésében vizsgálva bizonyosságot eredményezzen. Vonatkozik ez az ún. közvetett bizonyítékokra is.

*

Az elmondottakból látjuk, hogy a Pp. 206. §-a, amidőn szinte szükséztlenül irányt mutat a bizonyítékok mérlegelésére, tág teret enged a bírónak a konkrét perbeni bizonyítás lefolytatására, a bizonyítékok mérlegelésére és ennek alapján a bírói belső meggyőződés kialakítására. Ugyanakkor azonban ez a mérlegelés nem lehet önkényes, hanem a logika szabályai mellett a tapasztalat, a gyakorlat felhasználásával kell az objektív valósággal megegyezően a belső meggyőződést kialakítani. De láttuk azt is, hogy ebben a munkában sok nehézséget kell legyőzni.

Hámori Vilmos

S Z E M L E

25 éve:

a Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme

A felszabadulást követő első éveket — elemi problémák, alapvető kérdésekben folyó politikai küzdelmek, koalíciós kötélhúzás mellett — a kifejlődő új társadalmi rend fontos, kiinduló győzelmei is jellemezték.

Elég e győzelmek közül megemlítenünk: a földreform végrehajtását és — küzdelmektől nem mentes — védelmét; a kezdeti gazdasági helyreállítást, ennek körében a szilárd forint megteremtését; a dolgozók különböző szervezeteinek megalakulását, erősödését, befolyásuk rohamos növekedését.

Ugyanakkor a társadalom éledő új tartalma éles ellentmondásba jutott még megmaradt és merev formákkal. Az utóbbiak között nem is utolsó sorban akkori jogintézményeinket és jogalkalmazó szervezeteinket kell említenünk.

A régi, a feudális és tőkés osztály uralmát szolgáló, végeláthatatlanul és rendetlenül halmozódó jogszabályok, a bírósági eljárási szabályok érvényben voltak, s az utóbbiak gépiesen tovább érvényesültek; s némi rostálás mellett ugyan, de még megújítás és átnevelés nélkül működött a régi bírói apparátus, amely a még eldöntet-

len politikai helyzetben általában régi irányvonalát folytatta.

Mindez a társadalom felemelkedő tömegei és új fejlődése ellen hatott.

A volt uralkodó osztályok — közöttük a földreform esetenkénti annullálásáért harcoló földbirtokosok — és a módosabb rétegek jártassága, nagyobb fizetőképessége, gátlástalansága stb. főként a földreform körében, közelebbről igényeik érvényesítése terén.

Ugyanakkor a dolgozó osztályokban, különösen a földhöz juttatott volt szegényparasztságban viszont megmaradt a bizalmatlanság, az elzárkózás minden bírósági eljárással és velejáróival, a hivatalos „papírokkal” szemben.

Nem véletlen, hogy az élesen folyó osztályharc országszerte perek áradatában is tükröződött: eljárások, perek folytak földekért; büntetőjogi vádak, ha kellett, pótmagánvádak emeltek állítólagos eltulajdonítások, birtokbavételek, stb.-ek miatt.

Az országot pusztulásba rántó, javarészen időlegesen földrajzilag is elhagyó birtokosok, vagyonos rétegek: visszatérve, új erőre és merészségre kapva követelték „vissza” egyszer már cserbenhagyott javukat, illetve akárhányszor az azok helyébe kiszemelt és a volt nincstelenek kezébe jutott jószágokat. (Pl. a hírhedtté vált „lőperekben” évek múlva is nagy biztonsággal perelték „vissza” a szegényparasztok által gazdátlanul, éhezve, elcsigázva megtalált, feltáplált és mun-

kába állított lovakat, vagy más haszonállatokat; s mindig akadtak gátlástalan tanúik, akik, ha kellett, „igazolták”, hogy az állat „azonos” a követelődző annak idején fasiszták által elvitt, vagy sorsára hagyott állatával.)

Egyébként a perek jelentős része könnyű győzelmet hozott indítóiknak: hiszen elég volt pl. a perbehívott tudatlan parasztember távolmaradása ahhoz, hogy az akkor még létező „mulasztási ítélettel” a teljes kereseti követelést in contumaciam megítéljék...

Peres zaklatás és közigazgatási ridegség, bürokrácia miatt: panaszoktól, állandó nyugtalanságtól, jogbizonytalanságtól telített volt az ország.

A jogélet e visszasságait, a dolgozó tömegek védtelenségét legjobban az új országos tömegszervezetek érzékelték és tapasztalták. Ezek között említhetjük (az 1947—48-as évekről van szó...) a FÉKOSZ-t (a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségét), az MNDSZ-t (a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét), a VHBSZ-t (Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségét — ez általában a szovjet hadifogságból visszaérkezettek érdekvédő tömegszervezetét jelentette) és a MOSZK-ot (a Magyar Országos Szövetkezeti Központot).

De mindegyiküknél élesebben és mindennaposabban érezte — éppen mert a földreform és a juttatottak védelmének frontvonalában állott — az osztályharc e visszaszociális vetületét az UFOSZ, az Újbir-

tokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége. E tömegszervezet főtitkára, politikai vezetői és helyi funkcionáriusai, egyszerű, de világosan látó agrárproletárok voltak, s a szervezet központjában, éppen a jogi, igazgatási és szervezési kérdéshalmaz megoldása céljából több értelmiségi, elsősorban jogász munkatársból álló kis apparátust is foglalkoztattak.

Hamar felismertük, s főtitkárunk jó érzékkel magáévá tette, a Párt jogi osztálya is támogatta azt a törekvést, hogy *országszerte ki kell alakítanunk többek között a szervezet többszázézes tagságának intézményes, szakszerű jogvédelmét.* A meglevő, akkor még nagy létszámú, vidéki ügyvédségből ki kellett választanunk azokat a kommunistákat és haladó elemeket, akik hivatottak és készek lehetnek arra, hogy foglalkozásuk körében a dolgozó nép ügyét szolgálják.

Ugyanakkor egyetlen — szerény anyagi erővel és minimális apparátussal rendelkező — tömegszervezet nem lehetett képes e cél megvalósítására. Rövidesen *kapcsolatot kerestünk* tehát az előbb már felsorolt *tömegszervezetekkel*, központi jogtanácsosainkkal *összekötő bizottságot alakítottunk*, és a lehetőséghez mért gondos kádermunka után *fokról fokra* — először főként megyei székhelyeken, később már járási székhelyenként — *választottuk ki* a mozgósítható vidéki ügyvéd jogtanácsosokat.

Szinte formalitások nélkül, mai szemmel nevetségesen csekély anyagi eszközökkel, egyik napról a másikra létrejött és gyorsan terelvényesedett: a *Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme*, amelyet — akkor még nem túl művészi összevonással — *Deszjog*-nak rövidítettünk.

A *Deszjog felépítése egyszerű és mozgékony volt.* A résztvevő tömegszervezetek teherbíró képességükhöz mérten havi átalánnyal (egy-kétezer forinttal) járultak hozzá a közös költségekhez; az egész jogvédelmi szervezetet gazdálkodása és adminisztrációja egyébként, megegyezés alapján, a kezdeményező UFOSZ-ban folyt.

A kiválasztott haladó ügyvédeknek az összekötő bizottság döntése alapján *megbízást* adtunk. Ennek lényege az volt, hogy a felkért ügy-

véd vállalása esetén (büszkén emlékezhetünk arra, hogy nem fordult elő, hogy bárki is visszautasította volna a felkérést) ellátja az említett társult *tömegszervezetek* helyi (tehát megyeszékhelyi, ill. megyei, vagy járási) *jogtanácsosi teendőit; tagjait* külön munkadíj felszámítása nélkül *képviselet* a tömegszervezet érdekvédelme körébe eső ügyekben (tehát pl. az UFOSZ tagjait juttatással kapcsolatos jogvitákban; az MNDSZ tagjait női mivoltukból eredő családjogi stb. problémáikban; a VHBSZ tagjait visszatért hadifoglyokként előterjesztett kérelmeikben; a FÉKOSZ tagjait munkaügyi vitáikban; és így tovább); ugyanakkor kötelezte magát arra is — és ez már akkor az ügyvédség körében nagy vízválasztót jelentett! —, hogy e tömegszervezetek érdekvédelmével *ellentétes megbízásokat nem vállal* és nem lát el. (A *Deszjog* tanácsosai tehát pl. semmiesetre nem látták el földek visszaigénylésének, vagy földmunkás dolgozóikkal jogvitába került munkáltatóknak a képviseletét, és így tovább.)

E megbízás kapcsán a felkért jogtanácsosok a *Deszjog*-tól — ma már nyugodtan megmondhatjuk: lényegében csak *jelképes mértékű* (havi egy-kétszáz forintra kiterjedő) — *honoráriumot* kaptak. Egy-magában ez tényleges munkájuknak és becsületes vállalásuknak reális ellenértékét nem jelenthette volna.

Ennél sokkal jelentősebb volt azonban az az *erkölcsi ösztönzés*, amelyet az érdekelt tömegszervezetek tekintélyével és az összekötő bizottság, illetve kis apparátusunk legjobb tudásával biztosítani igyekeztünk a számukra.

Mindenekelőtt a megbízásról nyomban *értesítettük* a résztvevő tömegszervezetek helyi szerveit, a helyi bíróságok, közigazgatási szervek, rendőrségek vezetőit, kérve, hogy e jogtanácsosok feladatait felismerjék, s őket, valamint a *Deszjog* célkitűzéseit támogassák.

Emellett a jogtanácsosok részére alkalmasan kialakított *segédleteket* biztosítottunk: a jogvédelmi szervezet levélpapírja, ügy- és ténykedés nyilvántartási iratminták, útmutatások stb.-ek alakjában.

Nem volt véletlen, hogy a megbízás és vállalás után a jogtanácsosok szinte mindegyike gördü-

lékenyen belekapcsolódott a munkába, és gyorsan tudatára ébredt annak a *jogpolitikai szerepnek*, amelyet a megbízás folytán — ha nem mások, legalább a képviselt szervezetek tömegeinek bizalmával — betölthetett.

Ma is *megbecsüléssel* kell *emlékezni*nk arra a végül közel százfőnyi vidéki *ügyvédgárdára*, amely e jogvédelmi akcióban munkát vállalt és teljesített. — Nem véletlen, hogy közülük később sokan kiemelkedtek, fontos állami, bírósági tisztségekbe kerültek, vagy számottevő szerepet töltöttek be a következő évek ügyvédi közéletében, és sokban megtartották azt az irányt, amelyen itt elindultak.

Mégis, a *Deszjog* rövid, kb. egymásfél éves fennállásának legnagyobb jelentőségét nem csupán az effektíven ellátott jogi kiviseletekben kell rögzítenünk. E jogvédelmi szervezet legnagyobb eredményét *mozgósító és kezdeményező hatása* jelentette. Állandó expanzióban és — későbbi frazeológiával így mondanók — ideológiai offenzívában voltunk.

Egy-két visszásság, egy-két jelzés, egy-egy jogi hézag felismerése után nyomban elvileg általánosítottuk az akkor égető kérdéseket, eredményes *javaslatokkal* fordultunk országos hatóságokhoz, gondolateltető körlevelekkel bíróságokhoz, kérve az utóbbiaktól, hogy tegyék magukévá — és gyakorlattukká — a demokratikus szemléletnek és a dolgozó tömegek védelmének megfelelő szempontjainkat, irányvonalunkat. S a kampány nemcsak levelezés útján folyt. Hónapról hónapra, sokszor hétről hétre szerveztünk vidéki *rendezvényeket*, amelyeken bírák, ügyvédek, közigazgatási tisztviselők körében előadásokban, vitákban propagáltuk és védtük igazunkat. Csaknem minden megyeszékhelyen sor került ilyen találkozókra. Szinte bámulatos volt, s csak a fejlődés erős szelével volt magyarázható, hogy egy-egy vagy egy-két helyi, ill. megyebeli *Deszjog-jogtanácsos* — a megbízó tömegszervezetek és személynének már elért tekintélyével — hogyan tudta e rendezvényekre szinte a teljes helyi jogászságot mozgósítani. (Ne felejtjük el: akkor még koalíciós világ volt, tehát „pártvonalon” ilyen szervezés még lehetetlen lett volna.)

A Deszjog összekötő bizottsága, az élet problémáit folyvást „szállító” jogtanácsosok segítségével, ekkor tulajdonképpen „alulról” és tudatos munka mellett is részben ösztönösen készítette elő: *kollektív jogvédelmi formák, új ügyvédi etika* kialakítását; a törvénykezésben a *haladó joggyakorlat* kialakítását, országosan számottevő *jogi reformok* siettetését, és kicsit — akkori igencsak élő rendezvényei útján — a későbbi *Jogász Szövetséget*.

E jogvédelmi szervezet kb. 1947 végén indult el, s 1948 derekán már zenitjére ért. Ekkor már figyelmet keltő országos értekezleteket is tartottunk és az egyik kapcsán 1948 júniusában nyomtatásban is kibocsátottuk a szervezet *jogpolitikai útmutatóját*. (E kiadvány egyébként akkor egyik jogi folyóiratunk mellékleteként is a jogászok széles rétegéhez jutott el.)

Az alábbiakban ennek a jogpolitikai útmutatónak (az egész töredékét jelentő kisebb nagyobb *idézeteit közöljük*, az eredeti felépítés rendjében. A szövegrészek önmagukért beszélnek; sajnos, sok olyan kérdésről is, amelyet máig sem tekinthetünk lezártnak.¹ Mai elolvasása közben, ha sok minden természetesen látszik is belőle, számításba kell vennünk, hogy ekkor még koalíciós politikai viszonyok között küzdött és formálódott népi demokráciánk fejlődése; nem volt még alkotmányunk; egyetlen jogterületen sem létezett új alap-törvényünk (ellenkezőleg, a teljes régi jog volt érvényben), elismert jogterületként nem létezett még munkajog; és így tovább és így tovább. Ha mindez azóta megvalósult, ez azzal az öntudattal állt párhuzamban, amely az útmutató fejezeteit és sorait áthatotta?

*

„Tárgy: Jogpolitikai útmutató
TISZTELT KARTÁRSUNK!

Bevezetés. A Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme (Deszjog) az ország vidéken lakó dolgozóinak érdekképviseletében legjobb-

ban érdekelt tömegszervezetek — az UFOSZ, FÉKOSZ, MNDSZ, VHBSZ és MOSZK, valamint a csatlakozó szervezetek — közös vállalkozása.

Alapvető célkitűzése, hogy a résztvevő tömegszervezetek és tag-ságuk számára *intézményes jogvédelmet* biztosítson. A jogvédelmet a megbízott jogtanácsosok szolgáltatják, akik csekély havi átalány tiszteletdíj ellenében a szervezeti, ill. a szervezet érdekvédelmének körébe eső ügyekben díjtalan, más ügyekben pedig kedvezményes, a fél teherbíró képességéhez igazodó jogsegélyt szolgáltatnak.

A mindennapos gyakorlati jogvédelmi munkán túlmenően a Deszjog jogtanácsosok feladata a tömegek körében a *jogi tájékoztatás* és ismeretterjesztés megvalósítása, a dolgozók jogfejlesztő és jogalkalmazó öntudatának növelése.

A Deszjog a demokratikus *joggyakorlat* és *jogász* erkölcs terén is építő munkát vállal. A tömegeket érintő joganyagok és eljárásoknak kezdeményezésével hozzájárul a népi demokrácia jogrendjének korszerűsítéséhez. — Ezt a munkát közületekhez, hatóságokhoz, tömegszervezetekhez intézett állásfoglalásaival és körlevelek útján végzett tájékoztatásával látja el... nemcsak áldozatos munkát kíván a kötelékében, vagy vele azonos célkitűzésekkel dolgozó jogászoktól; hanem fontosnak tekinti demokratikus képzettségüket is. Kialakítani törekszik a jogvédelem és a jogpolitikának lehetőleg egységes, fejlődőképes, demokratikus ideológiáját... útmutató körlevelünk is ennek a törekvésnek a szolgálatában áll.

1. Általános kérdések... A népi demokráciában, ahol ... az állam szerepe konkrét, világos és tisztességes, *minden jogi kérdésben és magyarázatban társadalmi alapokra kell helyezkednünk*. Úgy kell a jogásznak is gondolkodnia és a jogelvet megértetnie, mint ahogyan azt minden más, társadalmi szemlélettel rendelkező dolgozó ember is tenné. Nincsen külön „jogi” igazság, nincs külön „jogászi” magyarázat; hibás és célt tévesztett minden törekvés, amely a jogászt gondolkodásában, kifejezőmódjában a többi dolgozótól el kívánja szigetelni. A jogász egyedül abban különbözhetik másoktól, hogy na-

gyobb áttekintéssel és tüzetesebb ismeretekkel rendelkezik a társadalmi és különösen a jogi szakkérdésekben ... a joggyakorlat és a jogvédelem kérdéseiben a dolgozó nép célkitűzéseit a *jogdogmatikai kategóriáknál elsőbrendűen* kell szem előtt tartania...

A konkrét államfogalom mellett ... a *jogszabály* nem lehet holmi titokzatos, fétis-szerű, törvényszerűségeit önmagában hordozó és önmagából származtató hatalom, hanem csupán a társadalmi életnek, különösen a *társadalmi* termelői munkának oly gyakorlatilag érvényesülő *elvszerűsége*, szabályossága, *amelyet a tömegek* érdeke és érdekén alapuló *igénye az államhatalom erejével kötelező társadalmi szabállyá acéloz*. — A jogszabályban nem a puszta „akaratkijelentést”, tehát a szövegeztést kell a szóhangzatot kell látnunk, hanem fel kell benne ismernünk a) a társadalmi élet, a termelőmunka gyakorlati elvszerűségét; b) a tömegek érdekét és igényét és c) az államhatalom érvényesítő erejét...

A *jogmagyarázat*, különösen az *analógia* alkalmazását, ma nem a jogszabályok logikai szerkezetéből, hanem a *társadalmi célszerűségéből* kell levezetnünk — azon gyakorlati elv alapján, hogy *hasonló életviszony*, hasonló gyakorlati feladat, *hasonló jogi megoldást is követel*.

A *jogállamot* ma Magyarországon nem a precízen szabályozott, de a tömegek előtt nem ismert joganyagban, hanem a gyakorlati jogélet és jogvédelem mindenki számára érvényesülő hatékonyságban ismerjük fel. A *jogbiztonság* nem a joganyag formális megismerhetőségét, hanem a tisztességes dolgozó ember gyakorlati jogvédeltségét teszi elsőrendű követelménnyé... a jog területén keletkező ütközések, a *jogviták*, nemcsak logikai félreértéseken, vagy eltérő magyarázatokon alapuló nézetkülönbségek, hanem minden esetben kisebb vagy nagyobb méretű *társadalmi ütközések*. A perben mindig két társadalmi életviszony csatázik egymással, amely csatában a döntésre jogosított bírónak harmadik érdek gyanánt a fennálló társadalmi és állami rendnek a felfogását kell érvényesítenie.

A *jogi képviselőnek*, különösen a tömegszervezeti jogvédőnek a jogvitában és a perben az a *feladata*,

¹ Az útmutatóban tárgyalt kérdések javarészenek későbbi, sokban erősebb tudományos feldolgozását jelentette Szabó Imre 1949-ben megjelent „Népi demokráciánk jogi feladatai” c. tanulmánya.

² Az útmutatót, mint a Szervezet titkára, Bánóczy Dénes, Egri Géza és Martos Pál elnök közreműködésével készítettem.

hogy az általa képviselt ügyet (amely mögött tehát társadalmi életfelfogás, a legtöbb esetben egyenesen osztályérdek lakozik) nyílt és szociális eszközökkel: a demokratikus államrend szempontjaival és szabályaival egybehangolja. Amikor a jogász az egyes ügyet a dolgozó osztály szélesebb körű szemléletével, társadalmi szellemen képviseli, egyúttal a *dolgozók igazságának* harcosává is válik.

2. Közigazgatás. A közigazgatás, mint az állam működése, a népi demokráciában... a társadalmi életbe fokozatosan belenövő, *feladatvégző* tevékenység... a *közigazgatás nagyvonalú, céltudatos, birtokhelyzeteket gyorsan elrendező készségére van szükség*... A *dolgozók államában a dolgozók az államszervezettel nem állhatnak ellenzékként szemben!* — Ha tehát a közigazgatástól bármit kívánunk, ha bárkit közigazgatási vonatkozású jogvédelemben részesítünk, nem azért tesszük, hogy az állam rovására alanyi érdekeket szolgáljunk; hanem azért, hogy az állam feladatait az adott esetben demokratikus és kollektív szellemen alkalmazzuk. *A közigazgatási jogvédelem tehát a közfeladat megoldásában való részvétel; javítanunk, csiszolnunk, de nem deformálnunk kell általa az államgépezetet.*

Ahhoz, hogy a közigazgatási jogvédelmet jól gyakoroljuk, jól tisztában kell lennünk a különböző közigazgatási ágak korszerű és időszzerű rendeltetésével.

A *gazdálkodási közigazgatásnak* a tervgazdálkodás szolgálatában kell állnia.

A *szociális közigazgatás* a dolgozó és az elesett rétegek intézményes védelmének szolgálatában áll.

A *kulturális közigazgatás* ma elsősorban a tömegek művelését, tehát a mennyiségi jellegű kulturális felemelkedést, a művelődés egyöntetű demokratizálódását szolgálja... a kulturális javak közkinccsé tételét: egységes, demokratikus, jól kiépített és felszerelt ingyenes *állami oktatásnak* kell közvetítenie.

Rendtartó közigazgatásunk ma a demokratikus centralizációnak, tehát az irányítás központosításának, de ugyanakkor a nép és a laikus elemek minél szélesebb körű részvételének a jegyében áll.

A *külgügyi közigazgatásnak* a nemzetközi együttműködést kell szolgálnia.

A *közigazgatás feladatainak és szempontjainak* kellő felfogása nem jelenti természetesen azt, hogy a *közigazgatás működésével szemben lemondunk a bírálat jogáról.* Mind az egyes ügy, mind az általános közigazgatás megítélése kapcsán hathatósan közre kell működnünk azon, hogy a múltban népellenes közigazgatásunk ma a demokratikus követelményeknek megfelelő és a dolgozó tömegeket segítő legyen.

Egyszerűséget, takarékoságot, racionalizálást követelünk a közigazgatástól.

Jogi szempontból is komoly követelményeink vannak, ... a *kérelmezési és a panaszjognak* gyakorlati érvényt kell szerezni. A hatóság a hozzá intézett beadványt fogadja el (az iktatás megtagadásával elkövetett visszaélések ellen harcolunk!) és azzal érdemlegesen foglalkozzék (a fölösleges hatásköri és pergátló kifogások, az aktatologatások ellen is felvesszük a küzdelmet). Az ügy érdemleges intézésében a gyorsaság mellett a *félírásbeliségi és bizonyítási terheit* is csökkenteniünk kell; szakítanunk kell azzal a fétisizmussal, amely a legegyszerűbb tényeket és előadásokat is csak... okmányok és bizonyítványok halmazának kíséretében hajlandó elfogadni.

A konstitutív eljárásokban méltányosságot, a *deklaratív* jellegű... eljárásban... a legtokéletesebb *rövidséget* kell kívánnunk; a népi demokratikus Magyarországon nem lehet rendszer az, hogy valaki hónapokig bizonytalanságban vagy jogtalanságban maradjon egy meglevő tény vagy minőség lassú tanúsítása miatt.

Megkívánjuk a közigazgatás szolgálatkészségét és előzékenységét a felekkel szemben... könyörtelen *harcot* folytatunk a *korrupció és a protekció minden válfajával szemben.*

3. Államosítás. Amikor az államnak ilyen gigantikus méretű vagyontokat, és kulcsvállalkozásokat hatékonyan kézbe kellett ragadnia, el kellett szakítani a milliányi nagyobb és apróbb oly szálát, amelylyel a monopolkapitalista termelési rend az ország gazdasági életének tényezőit a magántulajdonos érde-

kekhez fűzte. Ahol pedig gazdasági szálak, jogviszonyok, kötelmek szakadnak, ott természetesen *sérelmek, jogviták, követelések állnak elő.* A népi demokrácia szellemével egyúttal haladó jogvédelemnek nem szabad az így előállott érdekütközéseket: a felesleges pereskedésnek, a zavarosban való halászásnak a forrásává kiépítenie... *az állam által biztosított társadalmi termelés, a szükségletek kielégítésének és a jólét emelésének a célját* kell felkarolnia: mindezzel szemben csak oly érdekeket szabad gyámolítania, amelyek megsértése vagy kérésztése nyilvánvalóan nem áll az államosítás szándékában és érdekében, tehát csak... hibákra, vagy tévedésekre vezethető vissza...

4. Földreform, agrárjog. A földreform alapvető küzdelmeinek eldőltevel három időszzerű jogpolitikai követelményt kell kifejezésre juttatnunk: a) a földreform maradóktalan végrehajtása; b) a juttottak gazdasági megerősítése és termelőképpessé tétele; c) a szerzéssel kapcsolatos visszasságok kiküszöbölése.

5. Szövetkezetek. ... a népi demokrácia szövetkezete a szövetkezés hangsúlyát a tőkéről, a vagyontól a tagok személyes *közreműködésére és együttműködésére helyezi át.* Legközvetlenebb a közreműködés a termelőszövetkezetnél, ahol csak oly természetes személyek lehetnek a törlendő tagok, akik a szövetkezet tevékenységében *személyesen működnek közre.* Egyéb (fogyasztási, hitel- stb.) szövetkezetnél a közreműködés a szövetkezet *igénybevételével* jelentkezik... a szövetkezetben az alapítók, az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok kizárólag olyanok lehetnek, akik egyben a szövetkezet tagjai;... A közösségi munkán belül a szövetkezeti taggal szemben különleges követelményt támaszt a törvény „a rendes és lelkiismeretes szövetkező gondossága” alakjában.

A szövetkezetek e határozott új vonásai megkönnyítik, de egyúttal köteleességünkkel is teszik az *álszövetkezetekkel* szemben való határozott fellépésünket.

6. Munkajog. A népi demokráciában gyökeresen *átalakult a dolgozóknak* a termelőeszközök tulajdonához, a termeléshez és ezen ke-

resztül a munkához való viszonya. A dolgozók tulajdonosai a termelőeszközöknek, érdekeltek a termelés eredményében, résztvesznek irányításában és ellenőrzésében, munkaviszonyuk nemcsak munkaerjüknek éhbéért való áruba bocsátását jelenti. *A munka az egész gazdasági élet alapvető tényezője*; a dolgozók társadalmi súllyal tudják kiépíteni a munka jegyében álló életformájukat.

Ehhez képest a munkajog alapvető jogterületté válik, az állam érdeklődésének középpontjába kerül és ... kilép a kötelmi jog régebbi — szerződési „szabadsággal” álcázott — béklyóiból. A munkajog területének új tartalma: a munkásosztály érdeklőségének és harcának megfelelően az előbb állami érvényre nem emelkedett *szakszervezeti jogból* lép elő. Népi demokratikus munkajogunk fejlődését építve az jellemzi, hogy a *szakszervezeti jog intézményei* (kollektív szerződés, bizalmi és bizalmi testület védelme, szakszervezeti munkaközvetítés stb.) *átmennek az általános állami jogba*.

A magyar munkajog ma már a teljes jogegyenlőség alapjaira helyezkedik, amennyiben megszűnteti az ipari, kereskedelmi és a mezőgazdasági munkajognak, valamint a háztartási alkalmazásnak a múltban oly szembeötlő különbségeit és máris felszámolta a két utóbbinak eddigi szégyenletes feudális kötöttségeit.

Épp ilyen jelentős a férfi és női munkavállalók egyenlősítése; a termelés ma minél több és minél szakképzettebb munkaerőt, nem pedig — mint a múltban — éhes munkanélküli ipari tartalékhadsereget követel; határozottá vált tehát az „*egyenlő munkáért egyenlő bért!*” alapelve.

A munkajog ... jelentőségével szorosan együtt jár a szakszervezeti szervezkedés nagyfokú szabadsága, a szakszervezetek függetlensége; magán a munkahelyen pedig a munkásság érdekét védő bizalminak és bizalmi testületnek a minősített védelme a munkáltató támadásai-val és zaklatásaival szemben.

A már munkában levő dolgozók munkaviszonyának legjelentősebb oldalát a munkafeltételek jelentik. Ezen a téren: ... a kötelező erejére emelt ... kollektív szerződésnek ... előírása minden dolgozó szá-

mára biztosítja a megfelelő munkakörhöz kapcsolódó jogokat; kizárja azok megkerülését, vagy kiájtásását.

A munkafeltételekben elsősorban mennyiségi változás jelentkezik abban, hogy a kollektív szerződés a dolgozók számára tisztességes munkabért és munkaidőt, a pihenésnek és a szabadságnak megfelelő mértéket biztosít. A bér mennyisége azonban ma minőségileg a munkásosztály termelésben való érdekelttségéhez képest: az együtt gazdálkodó nép javára felmutatott teljesítményhez kapcsolódik. A teljesítmény mennyiségi értékelése minőségivé csap át a legjobb dolgozóknak, az élmunkásoknak, a munkásújtóknak és feltalálóknak a magyar társadalomban eddig soha nem tapasztalt kiemelésével és megbecsülésével.

Demokratikus jogásznak — ... fokozottan fel kell figyelnie a kollektív szerződések ama bő rendelkezéseire, amelyek a munka üzemi kereteinek, nevezetesen az egészségnek- és balesetvédelmi berendezéseknek, a tisztasági és kényelmi követelményeknek előírását tartalmazzák.

Lehetetlen fel nem ismernünk azt a társadalmi törvényszerűséget, hogy az eddig ... szétszórt dolgozó népesség: ... a munkahely, az üzem körül építi ki életviszonyait, — termelését, szociális berendezéseit, kultúráját. — *A munkajog ma már nemcsak a munkafolyamatnak, hanem a munkásnak is joga.*

A munkajogi ítélkezésnek tiszteletben kell tartania a munkásság jogi felfogását, amely a munka szorgalmát és a termelés érdekét magasra értékeli, de könyörtelen eréllyel fordul az üzemi rendbontás, vagy a fasiszta bújtotgatás ellen.

7. Magánjog, büntetőjog. ... a múlt látszat-szabadságával és gyakorlati jogegyenlőségével szemben a magánjog is a gyakorlati jogegyenlőség és a hiányokat, akadályokat és nyomorúságokat leküzdő valódi szabadság területévé változik.

Így a családjogban a nő elnyomás, a „törvénytelen” származás kivetettségével, a házasság mint gazdasági vállalkozási forma béklyóival szemben: az emberi felelősségnek és lelkiismereti szabadságnak a biztosítékai jutnak ér-

vényre. A kötelmi jogban a szerződések rideg szövegével szemben egyre erősebben hódítanak a méltányosság követelményei, egyre elevebb a joggal való visszaélés elmarasztalásának gyakorlata. Az örökösödési jog, amely a társadalmi egyenlőtlenség egyik konzerváló tényezője volt, közérdekű korlátozás alá került; a dologi jog, különösen a tulajdonjog, állami megszorításáról nem is szólva.

Ma a büntetőjognak nem az osztálykülönbségek fenntartása és a gyengébbeknek törvényen kívűl helyezése a feladata; a jogvédte tárgyak középpontjában az individualista személy- és vagyonvédelmet is megelőzve, a társadalom demokratikus politikai rendjét és tervszerű gazdasági együttműködését tette.

A büntetőperekben — és az vonatkozik különösen a gazdasági és politikai perekre — a védelem legfontosabb követelménye: a védő a vádlottat és ne a bűncselekményt védje.

Am vitassa a védő — ha az indokolt — védené bűnösségét, de ne vitassa bűncselekmény voltát annak, amit a demokrácia törvénye és az egész közmeggyőződése annak nyilvánít. Ez a védelem szabadságának helyes és egyetlen értelme.

A védő érezze meg, hogy védelmében nemcsak védenének, hanem az ugyancsak védekező társadalomnak is felelősséggel tartozik. Vegye észre azt, hogy népi összetételű bíróságok előtt nem jogász fogásokkal, hanem öntudatosabb társadalmi állásponttal és nyitabb eszközökkel kell működnie.

A büntetőjogász ma nem csupán mesterembere egy megtorló gépezet iparának, hanem a társadalmi öntudat és alkalmazkodás jegyében állampolgárok nevelője.

8. A bírói eljárásjog reformjának alapelvei. A bírói szervezet kétségtelenül az egyszerűsödés és a demokratizálódás fogja jellemezni. Az egyszerűséget a kevés bírói lépcsőfok és a perek zömének az alpbíróságoknál való indulása fogja szolgálni. A demokratizálódást a dolgozóknak a bíróságok döntéseiben népbírákként való részvétele fogja biztosítani.

A bírói fórumokat támogatva és tehermentesítve, a pereskedéseket lehetőleg elosztatva kell a községi bíróság, a szakszervezeti egyezte-

tés, ügyvédi munkaközösségi bé-kéltetés permegelőző eljárásainak kiépülniük.

Magában a perindításban és per-képviseletben is a közérdeknek kell kidomborodnia. A per nemcsak két ellenfél jogértelmezési vitája, hanem társadalmi érdekek ütközése; ezért az állami rend védelmében az ügyészségnek, a dolgozók érdekeinek védelmében pedig a szak-szervezeteknek és az érdekvédő tömegszervezeteknek kell perindítási, képviseleti, beavatkozási és jogorvoslati jogot biztosítanunk, még olyan esetekben is, amikor a közvetlen érdekelt a saját ügyén keresztül az érintett közérdek védelmére nem vállalkozik.

A bírói eljárásnak a szó szoros értelmében egyszerűnek, közvetlennek és szóbelinek kell lennie. A jogi döntést, a kollegiális bíróság mérlegelését: *alapos előkészítésnek, tényfelderítésnek* kell hatásossá tennie. Magát a bíróság előtti tárgyalást a *hivatalbóliság elvének* kell jellemeznie. *Nem szabad, hogy a laikus fél a polgári vagy a büntetőperben jogi formulázások, határidők gátjain felbukva, érdemleges jogának érvényesítésétől elessék.* A bírónak jogkört kell kapnia, hogy a valóság felderítésében és a gyengébb fél segítségével a perben ön-álló kezdeményezéseket is tegyen.

Különösen a per jog perhatároló rendelkezéseit, tehát a pergátló kifogásokat és a keresetváltoztatás lehetőségét, helyesebben a kereseti kérelemben foglalt igény értelmezését, logikai drótakadályok helyett: *a konkrét perérdek és jogbiztonság szempontjai* szerint kell elbírálnunk.

Az ítélezésben a *szociális kiértékelésnek és indoklásnak* kell helyet kapnia. Erősödő kíváncsi, hogy... az ítélet a helyesen megállapított tényállásra támaszkodjék és szövegezésének sorrendjében a tényállás a rendelkező rész elé kerüljön. Várjuk és reméljük, hogy a perjogi reformot nemcsak a törvényszövegezők helyes elgondolása, hanem a jogalkalmazók haladó szellemű gyakorlata is meg fogja alapozni.

9. A jogászai etika. ... A jogvédelem és a joggyakorlat... nemcsak logikai, következtetési munka, hanem érdekek csatájának vitelét és elintézését jelentő *társadalmi cselekedet*.

A jogvédelemben meg kell látnunk és figyelnünk kell azt, hogy a) milyen életviszonyt, ill. társadalmi érdeket, b) milyen irányban, c) milyen magatartással részesítünk védelemben.

ad a) Az ügyvéd erkölcsileg felelős azért, hogy milyen ügyet részesít védelemben...

ad b) A demokratikus ügyvédnek... feladata, hogy *társadalmi szellemben nevelje ügyfelét*, egyéni életviszonyait és érdekeit a társadalmiakkal összhangba hozza, *a jogrend szilárdságát az ő ügyén át is tovább építse*... Az a jogász, aki ügyfelének jogsértését ferdítésekkel, perelhúzással és más hasonló eszközökkel fedezi: a jogrend szolgálata helyett a jogsértés elhíntójává, támogatójává válik.

ad c) Az ügyvédnek foglalkozása gyakorlásában, magatartása módjában: a népi demokrácia által megkövetelt *tisztességet kell tanúsítania*.

A jogvédelem megfelelő szellemű kialakulása az ügyvédek közfelfogásán és fegyelmi gyakorlatán kívül: a jogviták elintézésére hivatott *bírák és közigazgatási tisztviselők helyes magatartásán is múlik*.

A jogvédelem és a joggyakorlat hasonló szempontokat és szerepköröket ad a népi demokráciában ügyvédnek, bírónak és közhivatalnoknak... ezért tekinti a Deszjog elsőrendű feladatának, hogy a jogvédelem és a jogi közfelfogás fejlesztésén keresztül ügyvédek, bírák és közhivatalnokok erősödő együttműködését is létrehozza."

*

Személyenkénti, vagy egyes eseményekhez kapcsolódó emlékeken kívül: sajnos, már csak ezt az útmutatót tekinthetjük a Deszjog — nem is maradványának, hanem inkább — történelmi emlékének... A jogvédelmi szervezet szinte groteszk okokból 1949 elején csaknem egyik óráról a másikra — másként nem mondhatjuk — *elhalálozott*. Ekkor ment végbe a dolgozó parasztközösségek szervezeteinek átszervezése; s ennek kapcsán a Deszjog pártfogoló politikai vezetői, az összekötő bizottság legaktívabb tagjai, gazdasági ügyintézője — más munkakörökbe kerültek. Helyüket részben be sem töltötték, s az utódok — mondjuk így — nem vették át a stafétabotot. A résztvevő szer-

vezetek a hozzájárulásukat, miután nem is volt, aki kezelje őket, nem folyósították tovább; a levelező-instruáló kapcsolat a vidéki jogtanácsosokkal megszakadt. Közülük ki-ki egyénileg, ellenszolgáltatás nélkül is folytatta egy ideig jogvédő tevékenységét; de a hatványozott erőt és kezdeményezést jelentő országos jogvédelmi szervezet nem létezett és nem is támadt fel többé.

Nem állíthatjuk, hogy szükség-szerűen és logikusan kellett megszűnnie (legfeljebb az akkor más téren is szaporodó hibák szomszéd-ságában nem csodálkozhatunk ezen). Ellenkezőleg, egész jogéletünkre, dolgozó tömegeink jogvédelmére beláthatatlan *jelentősége lehetett volna* annak, hogy *ha* ez a jogvédelmi szervezet folytatódik, szélesedik, megszilárdul és a *jogvédelmet* — szinte az egészségvédelemhez, a társadalombiztosításhoz és a közneveléshez hasonlóan — intézményesen, kollektíven *szervezetté teszi*. A feltételesmódok folytatása azonban nem feladata ennek a csak tényekre visszatekintő emlékezésnek.

Vadas György

Francia—magyar jogásznapok a családvédelem jegyében

Budapesten 1972. június 5—6 között kerültek harmadízben megrendezésre a francia—magyar jogásznapok. A tanácskozás napirendjén — csakúgy mint az első és második francia—magyar jogásznapok alkalmával, melyeken a francia és a magyar jogforrásrendszert, illetve a gazdaság és a jog problematikáját vitatták meg¹ — úgy a magyar, mint a francia társadalmi fejlődés és ennek következtében a jogalkotás és jogalkalmazás szempontjából jelentős téma: a család védelmének és megszilárdításának jogi lehetősége szerepelt, mint olyan kérdés, melyet a konferencián bemutatott referátumok a jog különböző ágazatainak oldaláról tettek vizsgálódás tárgyává.

¹ Péteri Zoltán: Az első francia—magyar jogásznapok. Magyar Tudomány. 1967. 268—269. pp.; Francia—magyar jogásznapok „A gazdaság és a jog” címmel. Gazdaság- és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei. IV. (1970) 405—486. pp.

E témának és egyben az elmélyülő magyar—francia jogászkapcsolatoknak francia részről tulajdonított jelentőségét tanúsította a tanácskozáson résztvevő francia delegáció magas szintje és létszáma.²

A tanácskozást, melyet az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete rendezett, francia részről M. Aydalot, a Cour de Cassation első elnöke, magyar részről pedig Szabó Imre akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg. Ezt követően került sor a témával foglalkozó francia és magyar referátumok előadására. A család védelmének és megszilárdításának polgári jogi és családjogi aspektusaival Michelle Gobert professzornő és Pap Tibor egyetemi tanár, a munkajogi és társadalombiztosítási vonatkozásaival André de Laubadere professzor és Garancsy Gabriella, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, míg büntetőjogi vonatkozásaival Georges Uzan, a párizsi fiatalok bíróságának bírójának és Szabó András, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa foglalkozott. Az előadásokat követő vitákban a francia delegáció tagjai, a napirenden szereplő kérdések magyar elméleti és gyakorlati szakemberei vettek részt. A tanácskozás M. Letourneur és Szabó Imre zárszavával ért véget.³

*

Szabó Imre akadémikus a tanácskozást megnyitó bevezető előadásában előjáróban a jogösszehasonlítás problematikáját értékelte s utalt arra, hogy a jogásznapok témaválasztása is az összehasonlítás és az egybevetés lehetőségére tekintettel került megál-

lapításra. A tárgyalandó problémakör: a család védelmének jogi lehetősége ugyanakkor olyan kérdés, melyet illetően a jognak, elsősorban pedig a családi jognak sajátos a szerepe. Erre tekintettel — különösen figyelembe véve a legújabb francia családjogi fejlődést — a családi viszonyok jogi szabályozását illetően jóval kevesebb a különbség a francia és a magyar jogrendszer között, mint a család társadalmi helyzetét tekintve, bár — különösen a második világháborút követően — nyugaton is lényeges változások következtek be a családi viszonyokban. Ennek ellenére a társadalmi összefüggések egységében a történelmi körülmények okozta eltéréseken túl számottevő eltérések is adódnak a két rendszer család-típusa és azok társadalmi helyzete között. E vonatkozásban Szabó akadémikus bizonyos hármass összefüggésre mutatott rá: az egyetemes fejlődés egy legáltalánosabb szempontból azonos, vagy hasonló tendenciát követ; a társadalmi rendszer különbözőségének megfelelő tartalmi szinten eltérések jelentkeznek; végül a jogi szabályozás alapjaiban egymástól nem túl távol kerül.

A bevezető előadás a továbbiakban foglalkozott a nők emancipációjának, egyrészt, mint törekvésnek, másrészt, mint társadalmi valóságnak a jelentőségével a családkonceptió alakulásának a szempontjából. Tárgyalta a nők egyenjogúságának alakulását Magyarországon, megállapítván, hogy az még távol van nemcsak a valóságos egyenlőségtől, de még az egyenjogúságtól is, bár a fejlődési tendencia kétségtelenül pozitívnak tekintendő.

Elemmezte az előadás a család szerepét és jelentőségét a szocialista és a szocializmust építő társadalomban, s a válaszadás során szükségesnek ítélte túllépni a szigorú jogi határokon, de egyben utalt a szociológia bizonyos, túlzóan általánosító kategorizálására. Hangsúlyozta a család társadalmi jelenleg mivoltát és leszögezte, hogy a mai szocialista társadalomban a család a társadalom szervezetének egyik számottevő tényezője. Ezzel összefüggésben utalt azokra a problémákra is, amelyek abból adódnak, hogy a családi nevelés eltér az állami és társadalmi neveléstől

s ennek okait abban látta, hogy a társadalmunk az átlagos, a közfelfogásnál fejlettebb eszmei és erkölcsi világot posztulál.

Végezetül érintette a bevezető a család jövőjének a kérdését, s utalt a család és a jog összefüggéseinek rendkívül széles területére.

*

A bevezető előadást követően Michelle Gobert a l'Université de Droit, d'Economie et de Sciences Sociales de Paris professzora „*a család védelme a polgári jogban*” címmel tartott előadást. Ebben rámutatott, hogy a Code civil szerkesztői számára a család alapjait a házasság képezte, csak a törvényes leszármazást ismerték el és a Code kizárta a házasságon kívül született gyermek tekintetében az apaság megállapításának vagy önkéntes elismerésének minden lehetőségét. A jog — a családot védve — a törvényes leszármazó vagyoni-öröklési érdekeit tartotta szem előtt. Ugyanakkor a családot önmagával szemben is védelmezte, amidőn — a forradalmi törvényhozás ellenhatásaként — gyakorlatilag a válást lehetetlenné tette, majd 1816-ban ki is zárta.

Ezt a szemléletet lényegében ingatta meg az a jogszabály, amely 1884-ben újra bevezette a bontást s a későbbiekben fokozatosan liberalizálták a vonatkozó szabályokat. Ennek volt egyenes következménye, hogy lépésről lépésre elismerték a gyermek házasságkötés általi törvényesítésének lehetőségét is, 1956 óta még az apa korábbi házasságából született törvényes leszármazóknak megléte esetén is. Hasonló irányban mutatott a házastársak általi örökbefogadás révén eszközölt törvényesítés 1939-ben történt lehetővé tétele, bár mindkét intézmény ragaszkodott még a házasságnak, mint előfeltételnek a hagyományos koncepciójához. Ezen jelentett további törelt 1955-ben az a szabály, amely engedélyezte, hogy a házasságtörésből, illetve vérfertőzésből származó gyermekek is érvényesíthessenek nemzójükkel szemben tartás iránti igényt, anélkül azonban, hogy ezzel a leszármazás ténye jogilag is elismerést nyert volna.

Ezt követően került sor a törvénykönyv átalakítására, ami a

² Tagjai voltak: M. Letourneur államtanácsos, a Société de Legislation Comparé elnöke, R. Drago, a párizsi egyetem jogi karának professzora, a Société de Legislation Comparé főtársa, M. Aydalot, a Cour de Cassation első elnöke, M. Waline, az Institut tagja, a párizsi egyetem jogi karának professzora, a Conseil Constitutionnel tagja, M. Gobert és A. Laubadere, a párizsi egyetem jogi karának professzora, valamint G. Uzan, a párizsi bíróság fiatalok bíróságának bírójának.

³ Szabó Imre bevezető előadásának és zárszavának, továbbá a magyar részről elhangzott előadásoknak teljes szövegét közli a Gazdaság- és Jogtudomány MTA. IX. Osztályának Közleményei 1972. 3—4. sz. A francia részről elhangzott előadások teljes szövegét az Acta Jurica 1973. (XV.) 1—2. száma közli.

gyámügyi jog 1964-ben történt módosításával kezdődött és aminek eredményeként a családi jog gyökeres átalakuláson ment keresztül.

A gyámságot illetően a kiskorú gyermek vagyona feletti rendelkezés tekintetében a szabályozás célja az egyszerűsítés és az egységesítés volt és először tekintettek el a szülő-gyermek kapcsolatok rendezése során annak figyelembe vételétől, hogy a gyermek szülei élet-e valaha házasságban, vagy sem. Ezt a fejlődést tetézte be az 1970-ben meghozott törvény, amely már nem atyai hatalomról, hanem szülői felügyeletről beszél. A házasságtól, mint a gyermek jogi helyzetét és sorsát meghatározó alapintézménytől való eltávolodást jelezte az is, hogy a természetes szülők számára is lehetővé tették a szülői felügyelet gyakorlásának igénylését. Míg tehát az 1804. évi törvényhozás a törvényes családot tekintette kiindulási pontjának és a törvényes gyermek jogi elsőbbségét kodifikálta, addig a vázolt reformok a nem házasságból született gyermek számára biztosították bizonyos vonatkozásokban a törvényes gyermek jogállását, másrészt azt az elvált szülők gyermekével tekintették azonos helyzetben levőnek.

Mindez azonban, igen jelentős volta ellenére csupán korrigálta a hagyományos sémát. E séma szétrombolását — a törvényhozó akaratán kívül — az örökbefogadásról szóló 1966. évi törvény jelentette. Létrehozták új formaként a teljes örökbefogadást, a gyermeknek most már tudomása sem lehet valódi származásáról, jogai azonosak a szülő vérszerinti gyermekének jogaival. Ami azonban a legfontosabb, a „házasságkonceptió”-tól való eltérés szempontjából: bárki, aki betöltötte 35. életévét, örökbe fogadhat, tehát nemcsak gyermektelen házaspár. Új alapkonstrukció született, ez függetlenítette a gyermek sorsát a házasságtól.

Ezzel vet számot az 1972. január 3-i törvény, gyakorlatilag megvalósítván a gyermekek jogegyenlőségét, függetlenül attól, hogy házasságból vagy házasságon kívül születtek-e, beleértve a házasságtörésből származó gyermeket is.

Az új helyzet M. Gobert szerint egyben a család védelme gondola-

tának is teljes átértékelését kell hogy maga után vonja. Mindenekelőtt széles körben lehetővé vált az apasági védelem megdöntése, a törvény azonban ismer olyan eseteket is, amidőn a gyermek születésének körülményeire tekintettel eleve nem érvényesül a férj apaságának védelme. A házasság most már nemcsak a belőle származó gyermekek védelmére képtelen (származásuk törvényességének biztosítása révén), de a házastársakat sem védi a köteléken kívül született gyermekek betörése elől.

E fejlődésre figyelemmel — fejtette ki M. Gobert — kérdéses, hogy lehet-e még egyáltalán beszélni a család védelméről és megszilárdításáról családjogi eszközök révén. A válasz függ attól, hogyan határozzuk meg a védelem tárgyát és hogyan szervezzük meg a védelmet. A hangsúly a házasságból keletkezett kapcsolatokról áttevődik a gyermek érdekeire. A törvényhozó már nem negligálja a természetes családot és a törvényes családot már nem tekinti szentségnek. Ezért helyesebb mindenféle jogi egyenlőtlenség megszüntetésére törekedni és mindenki számára biztosítani „a joghoz való jogot”. Vég-eredményben mégis úgy vélte, miszerint a francia jognak a gyermekek minél teljesebb egyenjogúvá tételére irányuló tendenciája az erkölcsök jelenlegi állapota mellett nem kell, hogy a házasság elutasítását eredményezze. A házasság elsődleges funkciója a társadalmi elismertetés biztosítása és minden mélyreható változás közepette is megmarad olyan kapcsolatnak, amelyet előnyben kell részesíteni.

Pap Tibor, a pécsi tudományegyetem állam- és jogtudományi karának tanszékvezetője, a család védelmének és megszilárdításának családjogi lehetőségeit taglalta. Ennek során négy kérdés köré csoportosította fejtegetéseit. Elemezte, hogy mennyiben alkalmasak a házasságkötés és a házasság felbontásának mikéntjére, a házastársak közötti személyes és vagyoni viszonyok rendezésére, valamint a szülők és a gyermekek közötti kapcsolatok alakulására vonatkozó családjogi jogszabályok a kívánt célt: a család megszilárdítását szolgálni.

Az első problémakört érintve utalt arra, hogy a házasság szí-

lárdsága sokban függhet attól, mennyire megfontolt elhatározás következtében jött létre, milyen korúak a házassulók és hangsúlyozta, miszerint a házastársak, valamint a házasságból származó utódok szempontjából nem közömbös, s e minőségben a házasság stabilitására is kiható tényezőként jelentkezhet a házassulók egészségi állapota, majd a hatályos magyar jog tükrében vizsgálta, mennyiben alkalmas az e követelmények családjogi eszközökkel való alátámasztására. E vonatkozásokban a házasságkötési korhatár, a házasságkötés közötti vára-kozási idő, valamint a házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat intézményét taglalta.

A házasság megszilárdítására irányuló másik — nem a kapcsolatot keletkezésével, hanem megszüntetése mikéntjének kialakításával összefüggő — jogi lehetőségként a házasság felbontásának szabályozásával foglalkozott, utalván arra, hogy a bontás intézménye csakis a formalizmustól és sablonoktól mentes, az egyéni esetek sajátosságainak figyelembe vételét lehetővé tevő szabályozás mellett válhat a házasság megszilárdításának eszközévé és fejthet ki a speciálprevenció révén általános, generálprevenatív hatást. Az említett gondolatkörben két részletproblémát elemzett behatóbban: nevezetesen a házasság felbontását kérő fél erkölcsileg felróható magatartását és a házasság felbontására irányuló egybehangzó házastársi akaratnyilvánítást vizsgálta. Nézete szerint a bontóperben hozandó ítélet a házasság erkölcsi alapjai ellen vétő házastársal szemben nem alkalmazható szankcióként, s a bírói ítélet nevelő szerepe csak addig érvényesülhet, amíg a társadalmi realitás talaján mozog. Ami ugyanakkor a bontásra irányuló házastársi megegyezés értékelését illeti, úgy — helyeselve a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelvének vonatkozó tételét — azon véleményének adott kifejezést, miszerint a megegyezés megfelelő értékelése egyrészt nem áll ellentétben a gyermek érdekeinek biztosításán keresztül is jelentkező közérdekkel (hiszen a házastársaknak előfeltételként rendez-

niük kell a kiskorú gyermek elhelyezését és tartását), másrészt nem forog fenn ellentét a közös meg egyezésre az irányelv szempontjai szerint alapított bontóítélet és az ítélezési gyakorlaton keresztül jelentkező prevenció — mint a könyvelmú válások elleni társadalmi védekezés egyik eszközének — követelménye között, mivel a valóban helyrehozhatatlan házasság felbontásától erre való hivatkozással sem zárkozhatik el a bíróság.

Ugyanezen összefüggésben vizsgálta a továbbiak során a volt házastársak tartásának és a volt feleség válás utáni névviselesének kérdését, oda konkludálva, hogy a két intézmény csak csekély mértékben alkalmas társadalmi méretekben arra, hogy a házasság megszüldítésének ügyét szolgálja.

Előadásának harmadik támadkötét érintve Pap Tibor megállapította, hogy a magyar jogalkotás a tartós családi kapcsolatok feltételeinek kialakítását tűzte céljául a Csjt. azon normáinak kodifikálása során is, amelyek a házastársak személyes és vagyoni jogviszonyainak rendezésére hivatottak, s jögnünk e tekintetben sajátos színnel gazdagítja, a családi jog vonatkozásában speciális tartalommal telíti a nemek egyenlőségének a társadalmi élet minden területén érvényesülni hivatott elvét. (E téren ugyanakkor bírálta a férjezett nő névviselesére vonatkozó rendelkezéseket, különös tekintettel az elvált nő névviselesének mikénti szabályozására).

A házastársak közötti vagyoni jogviszonyok rendezését taglalva kiemelte, miszerint e szabályok célja a házastársak egymáshoz való kötődésének biztosítása mellett a családi szükségletek kielégítésének alapjául szolgáló vagyoni közösség elsődlegességének kidomborítása.

A szülők és a gyermekek közötti jogviszonyok és azok Csjt.-beli szabályozásának elemzése alapján jutott el ahhoz a megállapításhoz, hogy családi jogunknak e tételek rendelkezései is a harmonikus családi élet jogi szabályozás által átfogható előfeltételeit kívánják megteremteni.

A két előadást követő vitában Nizsalovszky Endre akadémikus utalt arra, hogy érthető a francia előadónak az az aggodalma, mely szerint az 1972. évi leszármazási

törvény kétségessé teszi, vajon nem vezet-e az a családról alkotott egyes eredeti francia fogalmak megsemmisítéséhez. Nézete szerint azonban a törvényes házasság intézményének sorsa nincs súlyos veszélyben. A magyar törvényhozás már 1946-ban tovább ment az egyenjogúsítás terén, mint az előadó által ismertetett francia megoldás, de a törvény hatálybalépte óta eltelt 26 év alatt nem következtek be a házasság fogalmát bomlasztó jelenségek. A továbbiakban foglalkozott a törvényes házassági kötelék nélkül együttélők számára a magyar jogban biztosított védelemmel és kedvezményekkel, s ezek tompításának szükségességét megvitatóként említette. Ezt követően kétségét fejezte ki az iránt, hogy a házassági korhatár felemelése alkalmas lenne a meg gondolatlanul kötött és rövid időn belül felbomló házasságok megakadályozására, míg a házasságoknak az egészségi állapotukról való kölcsönös tájékoztatását igen kívánatosnak tartaná.

Pap Tibor hozzászólásában beszámolt az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete által kezdeményezett szociológiai-statisztikai vizsgálatáról, melynek célja — a jog társadalmi hatékonyságának általánosabb kutatása részeként — annak megállapítása, hogyan tükröződik a bírósági és államigazgatási gyakorlatban a családjogi törvény rendelkezéseinek, a családvédelem célját szolgáló hivatott egyes jogszabályi rendelkezéseknek és a családi jogvitákban hozott bírói ítéleteknek a hatályosulása. A továbbiakban hangsúlyozta a házasságnak, mint a család alapjának jelentőségét az elkövetkezendő törvényhozás szempontjából, ami vel több francia hozzászóló is egyetértett, majd válaszolt a magyar családjogi törvényhozás néhány konkrét megoldása (a házasságon kívül született gyermek öröklési jogállása, az elvált házastársak gyermekének elhelyezése, a megegyezéses bontás) tekintetében, ugyancsak a jogásznapi francia résztvevői által felvetett kérdésre.

*

A család munkajogi védelmét, illetve a család közjogi vonatkozásait tárgyaló munkakülésen André de Laubadere professzor (l'Uni-

versité Paris II) referátumában a család társadalmi és jogi helyzetét a francia közjog területén vizsgálta, kifejtve, hogy bár a család elsődlegesen magánjogi intézmény, de a család jogállása több szempontból érinti a közjogot. A francia állami családpolitika indítékainak és történeti fejlődésének bemutatása után azt a tendenciát ismertette, amely az állami segítség fokozottabb juttatására irányul a sokgyermekes, illetve az alacsony jövedelmű családok részére. Megítélése szerint nincs kizárva, hogy ez — a társadalmi igazságosságra törekvő tendencia — a későbbiek folyamán a családi pótlék intézményére is kiterjed.

Elemelte az előadás a továbbiakban az egyes feladatok megoszlását az állam és a család között, utalva arra, hogy pl. a gyermekek taníttatása korábban kizárólag a család feladata volt, míg ma a kötelező iskoláztatás rendszerében az állam és a család „konkuráló funkcióiról” lehet szólni.

Franciaországban jelenleg két minisztérium — a közegészségügyi és társadalombiztosítási minisztérium, valamint a munkaügyi minisztérium — lát el családvédelmi feladatokat. Ezenkívül a családok képviseletében a családi egyesületek szövetsége (amely magánjogi egyesületeket tömörít) jogszabályi felhatalmazást nyert arra, hogy a családokat érintő kérdésekben véleményt nyilvánítson, illetve javaslatot terjesszen az állami szervek elé. E szövetség képviselői tagjai a Gazdasági és Szociális Bizottságnak, a Kollektív Szerződések Legfelsőbb Bizottságának, az Országos Árbizottságnak és természetesen képviselettel rendelkezik a családi pótlékok országos és helyi szervezeteiben is.

A családi terhek kiegyenlítését célzó intézmények között — mutatott rá az előadás — vitathatatlanul elsődleges szerepet tölt be a — nem közjogba tartozó — családi pótlék intézménye. Emellett jelentős közjogi intézkedések sorolhatók fel a családot segítő intézmények körében, így a különböző pénzügyi könnyítések (pl. az örökösödési illeték- és adókedvezmény), továbbá felmentés a katonai szolgálat alól stb. A családok segítségét több intézmény együttesen szolgálja, nevezetesen az előbbiek mellett az

egy fizetésből élő családoknak járó pótlék, az otthonmaradó anyának járó juttatás, az árva-segély, valamint a legújabban bevezetett segély a csökkentképességűek részére.

Garancsy Gabriella, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a tétel magyar jog és a bírói gyakorlat tükrében vizsgálta a család védelmét a munkajogban és a társadalombiztosítási jogban.

Bevezetőben utalt a család belső életvitelére ható külső tényezőkre s ezek sorában foglalkozott a hazánkban 1945 után végbement alapvető politikai-gazdasági változásokkal, utalva arra, hogy az ilyen alapvető társadalmi átalakulás olyan jogi szabályozást igényel, amely a változás folytán bekövetkezett élet- és munkaviszonyokat sokoldalúan rendezi, illetve a jövőbeni fejlődést is elősegítő rendezést ad. A vizsgált jogterületeknek a család védelmét szolgáló szabályait három részre bontva tárgyalta. Ezek: a nők munkajogi egyenlőségét megalapozó szabályozás, valamint a fiataikorúak munkavállalására vonatkozó szabályok; a családos és nem családos dolgozók helyzete közötti kiegyenlítés célzó jogintézmények; a család elöregedett tagjairól való gondoskodást megalapozó jogszabályok.

Ami a nők munkában való egyenjogú részvételét illeti, úgy hangsúlyozta, miszerint a munkajogi egyenlőség előfeltétele a szakképzésben való részvétel egyenlő lehetősége, majd az alkalmazástól a felmondásig végigkísérve mutatta be a nőkre vonatkoztatva a munkaviszony egyes fázisait. Ennek során említette, hogy a dolgozó terhes nőkre és kisgyermekes anyákra vonatkozó, a Munka Törvénykönyvében foglalt speciális szabályozás, illetve az ebben biztosított kedvezmények helyenként nehézséget okoznak az egyes vállalatok belül, hátrányosan befolyásolhatják a vállalat gazdálkodási céljait és ezzel magyarázható az a tendencia, melynek során általában szívesebben alkalmaznak férfi munkavállalót, ami ellen az 1968-ban bevezetett jogszabályi módosítás volt hivatva fellépni. Az MT-ben felsorolt és az előadásban részletesen taglalt védelmi szabályok mellett foglalkozott az állami szo-

ciálpolitika szélesebb körébe tartozó azon intézményekkel, amelyek lehetővé teszik, hogy a dolgozó anya eleget tudjon tenni anyai hivatásának, egyben pedig a munkahelyi követelményeknek is. Utalt arra, hogy a dolgozó anya kettős feladatának összeegyeztetése, illetve ennek megszervezése egyénileg változó a szubjektív adottságoktól függően, de a két hivatás összeegyeztetése minden esetben több-letenergia kifejtését igényli a dolgozó anya részéről.

A családos és nem családos dolgozók helyzetének kiegyenlítésére irányuló szociálpolitikai törekvések tekintetében utalt e korábban nem eléggé tisztázott kérdés rendezésére a gazdaságirányítási reform során, a bérpolitika és a szociálpolitika éles elhatárolása révén. E szociálpolitika a lakosság széles körét érintően és sokoldalú szolgáltatással közelíti meg feladatának megoldását, s az előadás ezek közül a családi pótlék intézményét taglalta mélyrehatóan, de utalt egyéb ingyenes és kedvezményes juttatásokra is. A család helyzetét befolyásoló hatására tekintettel foglalkozott a betegségi biztosítás intézményével.

A család idős tagjainak helyzetét vizsgálva az előadás azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy milyen terheket vesz át a társadalombiztosítás a család aktív kereső tagjaitól, majd megállapította, hogy a nyugdíjrendszeren belül a feltételek és szolgáltatások vonatkozásában bizonyos különbségek vannak az egyes biztosított kategóriák között, mely különbségek nagy része formális. Ez, valamint egyéb körülmények felvetették az egyébké befolyásolás szükségességét, s ez folyamatban is van.

Befejezésül említette az előadó, hogy a családos és nem családos dolgozók helyzetének kiegyenlítését, a családok szociális védelmét — a munkajogi és társadalombiztosítási jogi szabályok mellett — az állami szociálpolitika, a vállalati szociálpolitika és a szakszervezeti szociálpolitika együttesen biztosítja.

A munkajogi, illetve társadalombiztosítási témákat tárgyaló előadásokat követő *vitában* Trócsányi László tudományos főmunkatárs a jogösszehasonlító vizsgálatok jelentőségét hangsúlyozta.

Nézete szerint az ilyen viták előmozdítják a fejlődés közös tendenciáinak megvilágítását, egyben bemutatják azokat a különbségeket is, amelyek az egyes államokban elfogadott megoldások tekintetében jelentkeznek. *Szászy István*, az MTA lev. tagja, a külföldön dolgozó munkások jogviszonyainak problémáival foglalkozott, kifejtve azt a véleményt, hogy általában a *lex loci laboris* kell irányadónak tekinteni, ugyanakkor ennek alkalmazásánál több kivételt is el kell ismerni. *Martonyi János* egyetemi tanár azoknak a jelentős különbségeknek a megszüntetésére utalt, amelyek Magyarországon a dolgozók különböző rétegeire vonatkozó munkajogi szabályozásában állottak fenn. A családvédelmi feladatok közül kiemelte a dolgozó nők részmunkaidőben való foglalkoztatásának általánosabbá tételét. *Bokorné Szegő Hanna* tudományos főmunkatárs a francia referátumhoz kapcsolódva annak a véleménynek adott kifejezést, miszerint a modern család alapja a nemek egyenjogúsága, melyet csak alkotmányban lehet biztosítani, tehát a közjog körében lehet szabályozni. A család helyzetének minden más irányú (családjogi, munkajogi, büntetőjogi stb.) szabályozása csak ezen az alapon, illetve ezzel összhangban történhet.

*

A jogásznapi büntetőjogi munkakülésén *Georges Uzan*, a párizsi bíróság fiataikorúak bíróságának bírója „a büntetőjog és a gyermek jogi védelme” címmel tartott előadást. Ebben elsősorban a fiataikorúak védelmének kérdéseit érintette és ennek kapcsán elemezte a családvédelmi problémát. A problematika az áldozat-gyermek védelméről a büntetett gyermek különleges kezelésig terjed. Ennek kapcsán áttekintést adott azokról a büntető rendelkezésekről, amelyek védik a gyermekeket és fiatakorúakat létükben, testi és szellemi integritásukban, pönalizálják a gyermekek morális megrontását és végül azokról a büntetésekről, amelyek a gyermek családi helyzetét, nevelését és szakmai kiképzését veszélyeztetik. Ezek a rendelkezések a gyermeket, mint büntettek áldozat-

tát védik. A büntetett gyermekek védelméről és a büntetőjog ezzel kapcsolatos fejlődéséről szolt az előadás további része.

Kezetben a fiatalkorúság csak a büntetés enyhítésének kedvezményét vonta maga után, majd az erkölcsi belátás intézményének bevezetése a beszámíthatóság tekintetében vette át a védelmi funkciót, azzal a paradox következménnyel, hogy a legintelligensebb fiatalok nem estek a büntetőjogi védelem alá. Ezt követően — a pszichológia, fejlődéslélektan és pedagógia hatására — kialakul a teljesen individualizált kezelés elve, mely a a büntetések természetét is átforgalmazja és nevelő büntetésekkel teszi.

A francia törvényhozás története azt mutatja, hogy a büntetett fiatalok „inadaptált fiatalokként” való kezelése az egyén-környezet kérdéseit úgy oldotta meg, hogy megszűnt a felelősség és bűnösség hagyományosan központi szerepe és az egyén felelősségét áthárították a környezetre. Ennek konkrét megjelenéseként a bírói intervenció alapja kizárólag a személyiségvizsgálat eredménye és a környezetvizsgálat a védelem és reszocializáció érdekében. A reedukáció így általános szabállyá, a büntetés pedig kivétellé válik. Az eljárás szabályai is jelentősen megváltoznak: a cél határozza meg az eszközöket, melyek az adott esetben elvesztik hagyományos ünnepegyességüket és formalizmusukat, hogy helyet adjanak a büntetett és a bírói közti dialógusnak. A fiatalok büntetőjoga ma megszűnt represszív büntetőjog lenni és inkább a fiatalok jogának nevezhetnénk, mely büntető, átnevelő, adminisztratív és családi jogi rendelkezéseket és normákat foglal magában. A büntetőjog ilyen átalakulását egészítette ki a Code Civil családi jogi rendelkezése, amely bírói beavatkozást és preventív intézkedéseket ír elő abban az esetben, amikor a gyermek egészsége, biztonsága, erkölcsi fejlődése veszélybe kerül. Ilyen esetben pedagógiai segítséget kell nyújtani és elrendelni. A családi bíróságok intézménye így válik letéteményesévé a gyermekvédelem preventív intézkedéseinek és egészíti ki a fiatalok bíróságainak a már büntetett gyermekekre vonatkozó

funkcióját. Családvédelem a prevencióban és társadalmi-pedagógiai akció a büntetőjogban — íme ez a francia jog mai szisztémája.

A reedukáció érdekében fogantott pedagógiai akció — hangsúlyozta az előadó — nem egyszerűen pszicho-pedagógiai kérdés, amely csak a büntetett gyermek környezetének és személyiségének viszonyát érinti, amely csak az elszigetelt egyént érinti. A társadalmi-bírói beavatkozás és reedukáció egyúttal politikai-társadalmi probléma is. A jog itt nem irányíthatja a pedagógiai akciót, de nem is mehet bele pedagógiai kalandokba és kísérletekbe. A rend fenntartása és a reedukáció megmarad ellentmondásos pólusnak. Ez az ellentmondás csak úgy oldható fel, ha az átnevelésnél a rend érdekében megnyerjük az érintett fiatalok együttműködését, részvételét saját érdekeik és jövőjük konstruktív újjáépítésében. Az ellentmondás feloldása igen nehéz, mert egyrészt sokan vannak, akik a fiatalok bűnözés növekedése láttán a repressziót sürgetik, másrészt sokan vannak, akik minden társadalmi kényszerrel ki akarnak küszöbölni a pedagógiai akcióból és a be nem avatkozás alapján állnak. Ez a mai francia jog legnagyobb dilemmája: nem lehet annyira engedékeny, hogy a fiatalok ne ismerhessék fel éppen a jogi intervenció hatására a felelősséget és magatartásuk korlátait. Ez mutatkozik meg az alkalmazott intézkedésekben is. Míg 1960-ban csak a fiatalok 20%-át sújtották büntetéssel, addig 1969-ben már 26,5%-át. A bírói védelem és a büntetőjogi védelem elvezethet a jog lényegének — a kényszernek — olyan felszámolásához, ami értetvé teszi egyes országok kísérletét arra, hogy a bírói-büntetőjogi út helyett adminisztratív-biztonsági utat válasszanak a gyermek- és ifjúságvédelem funkciójának ellátására.

A *családvédelem büntetőjogi vonatkozásaival* magyar részről az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Szabó András foglalkozott. Előadásában a család intézményének helyzetéből és funkciójából indult ki és rámutatott, hogy egyrészt a családon belüli konfliktusok a családon belül, a családta-

gok által egymás ellen elkövetett bűncselekményekre vezethetnek, másrészt — s ez a lényegesebb — a család igen fontos jogintézmény, amely védelmet igényel. A büntető törvényhozásnak vizsgálnia kell, hogy a család tényleges funkciói közül melyek azok, amelyek biztosítására a büntetőjogi eszközök lehetségesek és melyek azok, amelyeknél erre szükség van. A büntetőjogi védelem csak azokra a családi funkciókra terjedhet ki, amelyeknél a büntetőjogi eszközök jellege előmozdíthatja az adott funkciók hatályosulását. E körön belül pedig a jogi védelem büntetőjogi eszközei ott jöhetnek számba, ahol azt a védelmet igénylő társadalmi érdekek jelentősége megköveteli, illetve, ahol a védendő társadalmi viszonyok és jelenségek természetét megengedhetővé teszi.

Elsőként a család elleni büntettekkel, ezen belül pedig a házassági jogi alapjait védelmező törvényi rendelkezésekkel foglalkozott. Fontos szerepet tulajdonított a büntető jognak annak biztosításában, hogy a családi jogviszonyból folyó jogok és kötelezettségek érvényesülése minél akadálytalanabban megvalósuljon (ne szenvedjen sérelmet az egyén családi állása; ne kerüljön jöggelenséges megváltoztatásra a kiskorú elhelyezése).

Bár az ifjúság felnevelésével, a társadalomba való bekapcsolódásával összefüggő társadalmi érdekek biztosítása elsődlegesen a tervszerű családvédelem és a szociálpolitika eszközeivel történik, mégis széleskörű lehetősége van e vonatkozásban is a családi funkció hatályosulása büntetőjogi befolyásolásának. E körben foglalkozott előadó az ifjúság elleni büntettek csoportjával, a tartási kötelezettség elmulasztásának büntetével, majd a nemi erkölcs elleninek tekintett bűncselekményekkel.

Mint a család büntetőjogi védelmével közvetve összefüggő szabályozásra utalt a családtervezéssel kapcsolatos rendelkezésekre, behatóan ismertette és elemezte e vonatkozásban a büntetőjogi értékelésben bekövetkezett változásokat. Kitekintett a probléma demográfiai összefüggéseire is, megállapítván, hogy a tiltott magzatelhajtással kapcsolatos rendelkezések nem hozhatók közvetlen összefüggésbe a népszaporodással és a büntetőjog

nem lehet a népeségpolitika elsődleges eszköze.

Megállapította az előadás, hogy a büntetőjog a maga szankciórendszerével olyan magatartásokat pónalizál, amelyek a család intézményével és ennek funkcióival kapcsolatosak és ezen intézmény védelménél meg is áll, az interperszonális kapcsolatokat nem vonja szabályozási körébe, minek következtében a büntetőjog a család védelménél másodlagos, kiegészítő és járulékos szerepet tölt be.

Utalt Szabó András végezetül arra, hogy a büntetőjog az ifjúság büntetőjogi védelmét a fiatalok büntetőjogi felelősségét szabályozó szankciórendszerével látja elsősorban, amely a speciálprevenció elsődlegességének elvéből indul ki, mindenekelőtt pedagógiai büntetéseket alkalmaz, enyhíti a büntetőjogi felelősséget. Értelme és célja a fiatalok védelme és szocializálódásának a büntetőjog eszközeivel való elősegítése. Kiemelten mutatott rá, miszerint Magyarországon történelmileg a fiatalok büntetőjog volt az inspirálója a gyermek- és ifjúságvédelem intézményes bevezetésének és hazánk az elsők között valósította meg a fiatalok bíróságának és külön eljárásának rendszerét.

A büntetőjogi témájú előadásokat követő *vitában* a fiatalok büntetőjogának értelmezése körül bontakozott ki véleménycsere. A *vitában Cséka Ervin*, a Legfelsőbb Bíróság bírójának a felelősség büntetőjogban játszott központi szerepét hangsúlyozta. *Szabó András* a reedukáció és a felelősség elválaszthatatlanságára mutatott rá, hangsúlyozva, hogy a felelősségrevonás lehet csak az alapja egy helytelen irányba megindult személyiségfejlődés korrigálásának.

P. T.

A családügyi törvény kommentárjának vitája Pécsen

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Családügyi Tanszéke és a Magyar Jogász Szövetség megyei Szervezete Pécsen, 1972. december 7-én könyvankétot rendezett, a „Csa-

ládügyi törvény magyarázata” című műről.*

A vitát *Szotáczi Mihály*, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg. Bevezetőjében *Pap Tibor* tanszékvezető egyetemi tanár üdvözölte azt a tényt, hogy Pécsen ismételt sor kerül családügyi munka megtárgyalására. Ez is jelzi a karnak szervezeti intézkedésekben is konkretizálódott azt az igényt, hogy a családügyi kutatások otthonává kíván válni. A kommentár értékelésére áttérve, gyakorlati jelentőségét hangsúlyozta; rámutatott, hogy a műben a családügyi törvény magyarázatán túl, a rész-kérdések tárgyalásakor ismertetésre kerülnek a kapcsolódó jogszabályok, elméleti állásfoglalások, Legfelsőbb Bírósági irányelvek, bírósági, államigazgatási határozatok. Kiemelte a következetes, világos szerkesztési módot, a szerzői álláspontok összehangoltságát. Nézete szerint a kommentár szerzői elérték céljukat, mert a családjog iránt érdeklődők, a családjogot alkalmazók rendelkezésére áll egy igényes gyűjtemény, mely a jogalkotó szándékának közlésétől az elméletnek a jogszabállyal és joggyakorlattal kapcsolatos állásfoglalásain át, 18 év gyakorlati tapasztalatainak jogszabályt értelmező általánosításait tartalmazza. A kommentár időszerepességét taglalva megállapította, hogy a 20 éve hatályban levő családügyi törvényünk kiállta a próbát. Szabályai ma is élők, hatékonyak. A kommentár — az 1955. évi kiadáshoz viszonyítottnan — tartalmában teljesen új, terjedelmében lényegesen nagyobb joganyagot dolgoz fel. Ezt az a körülmény indokolta, hogy a családügyi jogszabályok időközben módosultak, több új jogszabály kiadására is sor került. Fejlődött, gazdagodott a családügyi törvény gyakorlata, monográfiák, tanulmányok, kézikönyvek jelentek meg a törvény és a kapcsolódó jogszabályok által érintett területeken. Gazdagította és fejlesztette családjogunkat a bírósági, gyámhatósági és anyakönyvi gyakorlat is. Kiemelte, hogy a kommentárban feldolgozott joganyag eszköze a tár-

sadalmi tudatformálásnak, elősegítője a jogfejlesztésnek és továbbfejlesztője az elméletnek. Előadása végén megemlékezett az elhunyt Szigligeti Viktorról, családjogunk kiváló gyakorlati és elméleti művelőjéről, aki a kommentár szerkesztője és egyben egyik szerzője volt.

A bevezető előadás elhangzása után került sor a korreferátumokra.

Weisz Emília, az ELTE polgári jogi tanszékének docense, korreferátumában a rokонтartás és a házastársi tartás egyes kérdéseivel foglalkozva rámutatott, hogy a két intézmény szabályait a Csjt. három, egymástól részben vagy egészen elkülönülő helyen tárgyalja. A tartás e három, törvényben elkülönített esete nagyban-egészen azonos elvek alapján került szabályozásra. A kommentár ezeket az összefüggéseket messzemenően figyelembe veszi, bár jellegénél fogva köti a törvény szakaszainak sorrendje. Mégis úgy látta, hogy a házastársi- és rokонтartásnak — elkülönítettségük ellenére — vannak valamennyi esetre érvényes közös szabályai is. Felvetette továbbá, hogy indokolt-e a házastársi tartás két esetének a maival egyező, egymástól eltérő szabályozása. A tartás valamennyi eseténél figyelembe jövő közös szabályok köréből kiemelte a kommentárnak a tartásra való rászorultságot és a tartás nyújtására való képességet vizsgáló sokoldalú fejtegetéseit; a tartás nyújtására való képességet kiegészítő elemzését, amely azt vizsgálja, hogy a kötelezett milyen mértékben képes, kereseti viszonyaihoz mérten milyen mértékben köteles a tartást biztosítani. A tartásra való rászorultságot elemző anyagból két részletkérdés vonatkozásában nem ért egyet a kommentárral. Nézete szerint az elhelyezkedés nehézségeit, mint a tartásra való rászorultság indokát nem becsülné alá, különösen nem a fiatal, sem az idős nők vonatkozásában. Nagyobb a jelentősége ennek olyan ipari centrumokban, ahol a nők foglalkoztatottsága nem, vagy csak részben megoldott. A másutt történő munkavállalást lakásviszonyaink, albérléthez, munkásszálláshoz jutás nehézségei is akadályozhatják. Ezeket a körülményeket a tartásra való rászorultság vizsgálatánál ma még nem lehet figyelmen kívül

* Szerzők: Bacsó Jenő, Csiky Ottó, Petrik Ferenc, Szigligeti Viktor, Tallós József. Szerk.: Szigligeti Viktor. Lektorálta: Erdős Béla és Pap Tibor. A művet ismerteti Hartai László, a Jogtud. Közl. 1972. évi 11. számában.

hagyni. Nem látta elég következetesnek, hogy míg a kommentár a továbbtanuló nagykorú gyermeket egyértelműen a tartásra rászorultnak tekinti, addig az ösztöndíjban részesülő továbbtanuló kiskorú gyermeket csak tartáskiegészítésre tartja jogosultnak. Hozzászólása további részében helyeselte, hogy a kommentár a kialakult bírói gyakorlatot sokoldalúan figyelembe véve, behatóan vizsgálja a gyermektartás mértékével és a gyermektartásdíj alapjául szolgáló, kereseti-jövedelmi forrásokkal kapcsolatos kérdéseket. Kiemelte, hogy e téren a bírói gyakorlatnak azért volt és van ma is jelentős tennivalója, mert a Csjt. óta gazdasági életünkben olyan változások következtek be, amelyek új kereseti forrásokat biztosítanak, ezek az 1950-es évek elején nem léteztek, nem voltak előre láthatók. Helytelenítette, hogy a kommentár amellett a kialakult gyakorlat mellett foglal állást, mely szerint a tartásdíj — a nyereségrészesedés és hűségjuttalom kivételével — mindig az átlagkereset megfelelő százalékát alapul véve, de ne százalékosan, hanem fix összegben kerüljön megállapításra. Ezt a nézetet meghaladottnak tartva felvetette, hogy míg a százalékos marasztalás lehetősége a bírói gyakorlatban nem tör utat, indokolt lenne a tartásra kötelezett fél munkáltatóját arra kötelezni, hogy időszakonként tájékoztassa a jogosultat a tartásra kötelezett előző időszakban elért átlagkeresetéről.

Kertész Ferenc, a Pécsi Ügyvédi Kamara elnöke hozzászólásában a kommentár házassági bontóper tárgyaló anyagát rendkívül alaposnak és mélyrehatóan minősítette. Véleménye szerint a leghumánusabb és legkulturáltabb válási lehetőség, ha a közös egyetértés figyelembevételével bont a bíróság, melyre az esetek jelentős részében a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelve lehetőséget biztosít. Az irányelv 3. pontja szerint, „ha a házastársak az életközösséget megszakították és az együvé tartozást minden vonatkozásban felszámolták, az rendszerint a felek egyetértő válási szándékának megfontoltságára, véglegességére mutat”. Ebben az esetben a bírói gyakorlat megelégszik a szűkebb körű bizonyítás lefolytatásával, egy vagy két tanú

kihallgatásával. Nézete szerint ez a bizonyítás formális, mert a tanúk értesüléseiket rendszerint a peres felektől szerzett hallomásra alapítják. Úgy vélte, hogy a bíróságot nem a tanúk vallomása győzi meg a kötelék felbontására irányuló elhatározás véglegességéről. Ezért problematikus, van-e szükség egyáltalán a közös akaratnyilvánítás körülményeinek vizsgálatánál tanúkra. A továbbiakban rámutatott arra, hogy az irányelv szerint — bár ezzel a gyakorlatban ritkán találkozunk — rögzíteni kell a joglemondó nyilatkozatok indokait is. Annál gyakoribb azonban a pereskedések kiújulása főként a gyermek elhelyezése és a vagyontöbbség megosztása kérdésében. A pereskedések kiújulása nemcsak a bíróságokra ró fokozott munkaterhet, de kiújul a gyűlölködés is az egymáshoz már nem tartozó volt házastársak között. Nézete szerint nem szabad megelégedni a felek „minden vitás kérdést rendeztünk” sztereotíp nyilatkozatával. A bíróságoknak fokozott gondot kell fordítani a perrendtartás szerinti kitanítási kötelezettség teljesítésére. Vonatkozik ez elsősorban a gyermek megfelelő elhelyezésének vizsgálatára. A XXI. számú polgári elvi döntésben rögzített szempontok alkalmazása mellett elkerülhetők lennének olyan anomáliák, hogy például 3 héttel a házassági bontóper jogerős befejezése után új per induljon a gyermek elhelyezésének megváltoztatása iránt. Az ilyen és hasonló perekben a bíróság kénytelen széles körű bizonyítást lefolytatni és vizsgálat tárgyává tenni azt is, hogy melyik házasság magatartása vezetett az életközösség megromlásához. Véleménye szerint a közös akaratnyilvánításra alapított házassági bontóperben kiskorú gyermek esetén a bizonyítási anyagnak széles körben és nagyobb körültekintéssel kell kiterjednie a gyermek érdekeinek figyelembevételére.

Szita Jánosné főügyészségi csoportvezető szintén a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelvének idézésével kezdte hozzászólását, majd a kommentár házastársak közös lakására vonatkozó részéhez fűzött néhány gondolatot. Korábban a 69. sz. PK állásfoglalás nyomán a lakáshasználat megosztása kérdésé-

ben az ítélezési gyakorlat kiforrott volt. Az 1/1971. Korm. számú rendelet szabályai azonban számos problémát és bizonytalanságot eredményeznek. Örömmel tapasztalta, hogy a kommentár szerzői a szűkszavú jogszabályi rendezés és viszonylag kevés számú Legfelsőbb Bírósági iránymutatás ellenére sem maradtak adósok e témakörben. Helyeselte, hogy a kommentár rámutatott arra, miszerint a lakásrendelet hatálybalépése után is helyes az a gyakorlat, hogy a lakáshasználat megoszthatósága általában nem jelenti a lakás műszaki megosztását. Minimális feltétel, hogy a feleknek egy-egy külön szoba álljon rendelkezésre. A kárpótlás összegszerűsége kérdésében a kommentár a jogszabályi rendelkezéssel összhangban ad iránymutatást. A gyakorlati tapasztalatok azonban — emelte ki hozzászólásában — azt mutatják, hogy a kárpótlás mértéke nem reális. A távozásra kötelezett házastárs részére ugyanis a kárpótlásként megítélt összeg az új lakásszerzéshez szükséges költségeknek csak kis töredékét jelenti, különös tekintettel a tanácsai bérlakáshoz jutás szigorú, számos feltételhez kötött voltára. Ezért szerinte indokolt volna — nevezetesen akkor, ha a lakásban visszamaradt házastárs anyagi viszonyai minden kétséget kizáróan erre lehetőséget adnak — az általánosan elfogadott, a lakáshasználatbavételi díj felénél lényegesen magasabb kárpótlás biztosítása. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy esetenként a jogszabályi rendelkezés alapján megállapítható kárpótlás alkalmazása is indokolatlan, míg más esetekben kevesnek bizonyul. Kiemelte, hogy e körben a bátrabb, az anyagi igazság érvényesülését jobban elősegítő ítélezési gyakorlat kialakítása érdekében szükséges lenne Legfelsőbb Bírósági iránymutató állásfoglalások meghozatala.

Fényes Miklósné tanácsvezető bíró a kommentár családi jogállást tárgyaló V. fejezetével kapcsolatban fejtette ki véleményét. Csaknem két évtizedes ítélezése során megfigyelte, hogy a Csjté. 43. §-ára alapított jogvitát a felperes, mint a gyermek anyja igen sok esetben tekintette próbapernek, és ha a per eredményes volt, megindította az apaság megállapítása iránti pert.

Fenti megállapítást erősíti az a tapasztalata, hogy az ún. próbaperekknél egyéb ható okok is közrejátszanak. A Csjt. 43. §-ára alapított per kivételes illetékességű. Az anya mint felperes, lakhelyén is kezdeményezheti az eljárást, szemben az apaság megállapítása iránti perekkel, melyek általános illetékességűek. Így a kétséges kimenetelű pereknél igénye érvényesítését a lakhelye szerint illetékes bíróságnál kezdeményezi az anya, mert ez érdekeivel összhangban áll, a bizonyítás lehetőségeit inkább biztosítja. Kiemelte, hogy a Csjt. 20 éves és ez alatt az idő alatt tudati fejlődésünk, az orvostudomány, a családtervezési lehetőség hatalmas mértékben fejlődött. Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert 20 évvel ezelőtt a modern fogamzástápláló szerek még nem állottak rendelkezésre, az abortus is tiltott volt. Ez a társadalmi-gazdasági helyzet indokolta a Csjt. 43. §-ának megalkotását, melynek célja az volt, hogy a felelősségvállalásban a nő ne maradjon egyedül. A jelenlegi erkölcsi normáknak megfelelően azonban ma már elvárható, hogy a nő legalább annyit tegyen meg, hogy a fogamzási időben nemileg csak egy férfival érintkezzen. Jelenlegi jogi szabályozásunknak egyik ismert hátránya, hogy a nő a vele nemileg azonos időszakban érintkezett férfiak közül azt választja ki és azt perli, aki a legbiztosabban és legtöbbet fizethet. Mivel e perek alapja főként a gazdasági megfontolás, felvetette azt a gondolatot, hogy először a tudományos kutatás szintjén, ezt követően pedig a jogalkotásban különbséget kellene tenni a jóhiszemű és rosszhiszemű anya között. Nem egy esetben ugyanis a nő könnyelműsége, laza erkölcsi magatartása és számítása — véleménye szerint — vétkesként felróható magatartásként jöhet figyelembe, s ad okot a perre. E negatív erkölcsi hozzáállás a fogamzástápláló szerek mellőzésében is jelentkezhet. Felvetette végül az apaság nélküli tartással kapcsolatban, hogy nem volna-e helyesebb a tartásdíj alacsonyabb összegben való meghatározása.

Somfai Csabáné gyámügyi főelőadó hozzászólásában a gyámhatóságot és a gyámügyi eljárást érintő kérdésekkel foglalkozott. Kiemelte,

hogy a kommentár bevezetője szerint a gondnokság nem került feldolgozásra, mivel szabályai a polgári jog körébe tartoznak s lényegében ügyeik vitelére képtelen, ügyeik vitelében akadályozott egyének képviselőtéről, vagyonának kezeléséről szól, ellentétben a gyámossággal, mely a nevelés és gondozás feladatainak ellátására is hivatott, míg e funkciók a gondnokság intézményéből hiányoznak. Véleménye szerint helytelen éles határt vonni a két intézmény között. A gyámosság vagyoni vonatkozásai ugyanis a gyakorlatban semmivel sem kisebb jelentőségűek, mint a gondnokság vagyoni természetű feladatai. Ugyanez áll a gondnoksági ügyek esetén, a gondnokság alá helyezés mérlegelésénél, a gondnok személyének kiválasztásánál, tevékenysége állandó ellenőrzésénél, a gondnokolt érdekeinek védelmében tett egyéb intézkedéseknél. Semmiel sem könnyebb, vagy kevésbé jelentős a gondnokolt személye körüli hatósági feladat ellátása, mint a gyámosság alatt állóké. Aláhúzza e megállapítást a gondnoksági ügyek lényegesen nagyobb számbeli előfordulása. 1970-ben pl. a Pécsi Járási Tanácsnál, mint első fokú gyámhatóságnál januártól szeptemberig hetvennégy új gondnoksági és mindössze négy új gyámossági ügy került iktatásra. A számadási ügyek hivatalból indulnak, így egyik számadatnál sem szerepelnek. E nagyszámú gondnoksági ügy között vegyesen volt gondnokság alá helyezést kimondó jogerős bírói ítélet, tehát gondnokrendelésre váró, perindítás kezdeményezését tartalmazó, és kórházi elmeosztályon elhelyezett érdekében intézkedést váró ügyirat. A legtöbb esetben elesett, önmagát megvédeni nem tudó, ápolásra, gondozásra szoruló egyének érdekeiről van szó, akik szellemi fogyatékoságuk ellenére látják és felméri, mi folyik körülöttük. Különösen akkor, ha vagyunk is van és az örökölni vágyók éhes hada veszi őket körül. Nem könnyű feladat kiválasztani a gondnoki tisztre alkalmas egyént. Nagy körültekintésre, emberismeretre van szükség, hogy a döntés jó legyen. Természetesen, ha e nagyszámú gondnokság alá helyezett szociális otthonba kerülhetne, úgy megfelelő gondozásuk biztosítottá válna. A számadási kötelezett-

seget 3 évenkéntire lehetne csökkenteni, ami a gyámhatóságok feladatán is könnyítene. Hangsúlyozta, hogy e mostohagyermek-jogintézmény jelentősége a jogrendszeren belül elsikkad. A kommentár a bevezetőből idézettek miatt mellőzte. A Ptk miniszteri indokolása szerint a gondnoksággal kapcsolatos részletkérdések a Ptk-ban kisebb súlyuk miatt nem kerültek rendezésre. Ezt pótolandó a Ptké ügy rendelkezik, hogy a gondnokságra a gyámosság szabályait kell megfelelően alkalmazni és visszautal a Csjt. gyámossági szabályaira. Nézete szerint ezek azok az okok, melyek miatt — bár nem vitatja a gondnokság jogrendszerbeli elhelyezkedését — mégis célszerűnek és főleg a gyakorlat szempontjából helyesnek tartotta volna, ha éppen a családjogi törvény kommentárja, mely egyébként igen helyes útmutatókat tartalmaz a gyámhatóságok számára, behatóbban foglalkozott volna a gondnokság intézményével. A kommentár családi jogállást tárgyaló fejezetével kapcsolatban kifejtette, hogy nagy erénye e fejezetnek a szerteágazó eljárásjogi kérdések felvetése, félreérthetőségének tisztázása. Az anya keresetindítási jogosultságának kiemelése a pozitív és negatív származásmegállapítási pereknél, szemben az egyéb származási perrel, ahol az anya csak mint beavatkozó léphet fel. A pozitív és negatív megállapítási kereset terminológiájának fenntartása mellett foglalt állást, szemben a LB Polgári Kollégiumának 123. sz. állásfoglalásával, mely már nem alkalmazza e perek gyakorlatban is ismertté vált elnevezését. Hiányolta, hogy a kommentár nem tért ki az apasági vélelem megdöntésére irányuló perek közül azokra, melyeket a kiskorú nevében indít a gyámhatóság akkor, ha az apasági vélelem a fennálló házasságon alapul. E perek a kiskorú érdekében indulnak, a gyermek családi jogállásának árendeztettségét hivatottak megváltoztatni. Apaként ugyanis az anya férje kerül bejegyzésre, holott a házastársak köteleke évek óta megszakadt — az apa sok esetben meghalt, külföldre távozott — a kiskorú azonban az anyával élő, illetve együttélt élettársától származik. E peres ügyek száma magas, sok esetben adott időszakban megegyezik

az apaság megállapítása iránti perek számával. Zömmel formális eljárást igényelnek, de rendkívül sok felesleges munkát okozva a bíróságoknak, gyámhatóságoknak. Kellő körültekintés hiányában státuszvesztéssel is járhat az eljárás. A fő veszélyt abban látta, hogy e megoldási forma az életközösséget — törvényes kapcsolat nélkül — könnyen létesítő lumpen elemeket leszoktatja arról, hogy megszakadt házassági kapcsolatukat a házasság felbontásával rendezzék, új kapcsolatukat a gyermek nemzése helyett házasságkötéssel kezdjék. Kiemelte e perek vonatkozásában a jogszabályi rendezés szükségességét.

A korreferátumok elhangzása után *Bacsó Jenő* és *Petrik Ferenc* a szerzők nevében köszönték meg a hozzászólók kommentárral kapcsolatos részletes értékelését, majd válaszoltak az egyes szerzői álláspontokat vitató gondolatokra.

Az ankét *Szotáczi Mihály* dékán zárószavaival ért véget. Dicsérte a sok érdekes témát felvető, szakmai ambícióval készített és elhangzott korreferátumokat, a vita igényes és színvonalas lefolyását. Ismételten annak a reményének adott kifejezést, hogy a pécsi egyetem legyen továbbra is e gyorsan fejlődő jogág elméleti és gyakorlati művelőinek, továbbfejlesztőinek segítő fóruma.

Somfai Csabáné

Bírák világkongresszusa

I. Számos országban van a bírának, illetve a bírának és az ügyészeknek önálló egyesülete. 1953. szeptember 6-án alakult meg Salzburgban a Bírák Nemzetközi Szövetsége (*Union internationale des Magistrats*). Székhelye Rómában az Igazságügyi Palotában van. Összesen 21 ország bírói szervezeteit foglalja magában. Ezek a következők: Argentína, Ausztria, Belgium, Brazília, Dánia, Franciaország, Nagy-Britannia, Német Szövetségi Köztársaság, Hollandia, Írország, Olaszország, Japán, Libanon, Luxemburg, Marokkó, Paraguay, Svédország, Svájc, Szenegál, Tunézia és Uruguay.

Alapszabályainak élén szerepel, hogy a Szövetségnek semmiféle politikai jellege nincsen, tagjai e minőségükben politikai tevékenységet nem fejtenek ki.

A Szövetség alapszabályba foglalt célkitűzése, hogy a) óvja a bírói hatalom függetlenségét, mint az igazságszolgáltatási tevékenység gyakorlásának, valamint az emberi szabadságjogoknak garanciális előfeltételét; b) biztosítsa az igazságszolgáltatás alkotmányos helyzetét és erkölcsi megbecsülését; c) szélesítse és tökéletesítse a bírák ismereteit és jogi kultúráját azáltal, hogy más államokban működő kortársaikkal való kapcsolatukat előmozdítja, és lehetővé teszi számukra a külföldi jogok, s különösen azok alkalmazásának a megismerését; d) tanulmányozza a közösen felmerült jogi problémákat azok minél jobb megoldása érdekében.

Az említett célok érdekében a Szövetség rendszerint öt évenként kongresszusokat és tanulmányi összejöveteleket rendez, jelentéseket cserél ki egymás között és elősegíti a különböző országok bíráinak egymással való kapcsolatait.

II. A Szövetség IV. Világkongresszusát 1972. évi október hó 13—15. között Nizzában tartotta meg, amely jóval nagyobb szabású volt, mint a korábbi kongresszusok. Legfőbb védnöke a Francia Köztársaság elnöke, a Kongresszus védnöke pedig Pleven igazságügy-miniszter volt. A világkongresszust a Francia Bírák Szövetsége rendezte, élén többek közt *Aydalet*, a Francia Semmitőszék első elnöke, *Touffait* legfőbb ügyész, *Ansel* akadémikus, a Semmitőszék tanácselnöke stb.

A kongresszuson több mint 400 meghívott bíró és ügyész vett részt, büntető és polgári bírák egyaránt. Valóban világkongresszus volt, amelyen négy földrész 32 államából jelentek meg küldöttek. Nagyobb számú delegáció érkezett Ausztriából, Nagy-Britanniából, Belgiumból, az NSZK-ból, Olaszországból és természetesen Franciaországból. De képviselve voltak olyan országok is, mint Kamerun, Ceylon, Ciprus, Írország, Izland, Libanon, Luxemburg, Venezuela stb. Lengyelországot háromtagú küldöttség képviselte, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnökének vezetésével. A

küldöttek jó része legfelsőbb bírósági bíró, bírósági vezető, legfőbb ügyész vagy főügyész, illetve az illető ország jogászszövetségének vezetője volt.

A Kongresszus két témával foglalkozott. Az egyik: „Az igazságszolgáltatás struktúrájának a modern büntetőjog célkitűzéseinek megfelelő átalakítása.” A téma kiválasztását az indokolta, hogy az államok jó részében a bírósági szervezetre és a büntető eljárásra vonatkozó jogszabályok olyan korzakban kerültek kidolgozásra, amikor a törvényhozó előtt célként elsősorban a bűncselekmények megtorlása szerepelt. Korunkban a büntetőjogászok és a kriminológusok mindinkább a bűnelkövetőnek a társadalomba való beilleszkedését, átnevelését tűzik ki célul a reformok során. A megvitatásra kerülő kérdés az volt, hogy a büntetőjog új irányzata mennyiben követeli meg a bírósági szervezet és a büntető eljárási jog ennek megfelelő átalakítását.

A másik kongresszusi téma: „A bírák nem-jogi képzésének problémája” volt. Ennek a témának a felvetését az indokolta, hogy a XIX. században és a XX. század elején a bíróság feladata kizárólag a szoros értelemben vett jogalkalmazás, a jogilag helyes döntések meghozatala volt. Ehhez a jogi ismeretek elégségesek voltak. Változó korunkban azonban az igazságszolgáltatás jóval többet követel meg, mint pusztán a jogszabályok alkalmazását. A nem-jogi — a jogon kívüli tényezők jelentősége mindinkább növekszik az ítélet meghozatalánál, amely egyben új egyéni, családi, társadalmi és gazdasági szituációt hoz létre. A bíró munkája több vonatkozásban nem merül ki a határozat meghozatalában, hanem ennél szélesebb körben fejti ki tevékenységét (így különösen a fiatalok bírája, a büntetésvégrehajtási feladatokkal megbízott bíró, gondnoksági ügyekben eljáró bíró stb.).

A kongresszus nemcsak azzal foglalkozott, hogy milyen nem-jogászai kiképzést kell adni a bírói pályára törekvőknek, hanem azoknak is, akik már bírói funkciót látnak el. A jövő bírájának a kialakításánál elengedhetetlen, hogy a bíró ne kizárólag jogi képzettségben részesüljön. Korunkban pusz-

tán a törvényi rendelkezések pontos alkalmazása már nem elégséges a társadalmi fejlődésnek megfelelő bírósági határozatok hozatalához és az eredményes intézkedések megtételéhez. A bírák és ügyészek képzésének tehát pluridiszciplináris jellegűnek kell lennie.

III. A kongresszus üléseit a nizzai Centre Universitaire Méditerranéen (Mediterran Egyetemi Központ) hatalmas dísztermében tartotta. A felszólalások francia, angol, olasz, illetve német nyelven hangzottak el, gondoskodás történt a szimultán fordításról az említett nyelveken.

A kongresszust *Touffait*, Franciaország legfőbb ügyésze nyitotta meg. Beszédében többek közt rámutatott arra, hogy a társadalom élete világszerte mélyreható és gyors változásokon megy át. A büntetőjogi szabályok ennek megfelelően alapvető módosulást igényelnek, egy részük nem alkalmas a jelenlegi körülmények között a bűnözés elleni küzdelem eredményes vitelére. A bűnözés számos országban rohamos növekedést mutat. A legfőbb ügyész részletesen foglalkozott a bűnözés növekvő tendenciájával Franciaországban. Párizsban például 78 %-kal nőtt egy év alatt a bankrablások száma. Jelentős növekedést mutatnak a betörések, a gépkocsilopások és az ún. „fehérgalléros” bűnözéssel kapcsolatos gazdasági és pénzügyi bűncselekmények, amelyeknek az utóbbi években való növekedése szinte példa nélkül áll.

A gazdasági szerkezet gyökeres megváltozása, a nagymérvű gépesítés, az óriási városi koncentráció, a gyors meggazdagodás vágya, a családi élet felbomlása stb. jelentősen hozzájárulnak számos országban — köztük Franciaországban is — a bűnözés növekedéséhez. Ennek kedvezőtlen alakulása és a gazdasági fejlődés folyamata között szoros kapcsolat van. A megoldás gyökerében inkább politikai és gazdasági, mintsem igazságszolgáltatási jellegű feladat. A bírák és ügyészek a felmerülő problémákra inkább csak szakmai, technikai válaszokat adhatnak, amelyek közvetlen kihatással csupán az egyénekre lehetnek, és legfeljebb közvetve érinthetik magát a társadalmi alakulást.

A hagyományos igazságszolgáltatási struktúra az államok jó részében már nem képes eredményesen betölteni feladatát. Túlhaladott a klasszikus büntetőjogi szemlélet, amely szerint az igazságszolgáltatás feladata elsősorban a megtorlás, az elkövető büntetéssel való sújtása, s emellett a sértett bosszúvágyának a kielégítése.

Az eldöntésre váró alapvető kérdés, hogy a büntető ítéletek meghozatalánál a bűnelkövető személyiségének „megértése” vagy pedig a társadalom érdekeinek minden enyheségtől mentes védelme a dominál. A helyes válasz és megoldás csak differenciáltan adható meg, tekintetbe véve egyfelől az elkövető személyiségét, a bűncselekmény elkövetésének körülményeit, de ugyanakkor összhangban a társadalom alapjául szolgáló filozófiai és politikai elvek szolgálatával.

Franciaországban a bűnözés növekedése, valamint annak legújabbban jelentkező formái (tűz-szedés, terrorcselekmények, légikalózkodás, gyermekrablás, bombával való zsarolás, börtönlázadás stb.) erősítőleg hatnak arra a közfelfogásra, amely szerint a bíróságok gyakran nem elég szigorú büntetéseket szabnak ki ítéleteikben. Felveti a kérdést, hogy vajon azok a humanista szempontok — amelyek feltétlenül jogosultak —, valamint a büntetés javító, nevelő, a társadalomba való visszavezetést szolgáló céljának megvalósítása folytán nem becsüljük-e alá a közfelfogásban tapasztalható említett visszahatásokat, amelyekre bizonyos nyugtalanság jellemző.

Az új irányzatot természetesen nem lehet és nem kell visszafordítani, de keresni kell és meg kell találni az összhangot egyfelől a bűnelkövetőnek a társadalomban való elhelyezkedésének minden erővel való elősegítése, másfelől pedig a társadalom hatékonyabb védelme között, s mindezt akként, hogy az egyéni szabadság garanciális elvei maradéktalanul biztosítva legyenek.

Rámutatott végül a legfőbb ügyész arra is, hogy a büntető kódex jelenleg is nem egy olyan bűncselekmény-tényállást tartalmaz, és számos olyan szabálysértés esik szankció alá, amely már túlhaladottnak és feleslegesnek tűnik. In-

nen van, hogy a francia ügyészek és bíróságok munkaterhe az utóbbi években rendkívül nagy mértékben megnövekedett.

IV. Ezt követően *de Vreese* professzor, a belga Legfelsőbb Bíróság bírájának elnöklete mellett megkezdődött az első napirendi kérdés széles körű vitája.

A vita négy témakörre tagolva folyt. Ezek: a) a bíróság szervezeti megújulásának problémái, az ítélkezési tanács összetétele, hivatásos bírák — ülnök bírák — szakértő bírák; b) a tárgyalás nyilvánosságára nevelő hatásának fokozottabb biztosítása; c) az előzetes leltartóztatás elrendelésének és mellőzésének kérdései; d) a bíróság szerepe a büntetvégrehajtással kapcsolatban.

A vita során a bíróság szervezétének a bűnözés elleni küzdelem hatékonyabbá tétele érdekében való átalakítása számos felszólalásban különböző oldalról jutott megvilágításra, több javaslat került előterjesztésre. Ezek részletes ismertetése ehelyütt nem lehetséges. Az alapvető elvi problémák mellett több felszólaló ismertette, hogy hazájában a jogász-bírák mellett az esküdtek és az ülnökök szerepe miként alakult, hogyan értékelik a szakértők, főleg a pszichiátriai szakértők tevékenységét stb. Számosan foglalkoztak a büntető tárgyalásról sajtó, rádió, különösen pedig televízió útján való tájékoztatás megengedhetőségének kérdésével.

A felszólalások jó részét általában annak hangsúlyozása jellemezte, hogy feltétlenül törekedni kell a modern büntetőjog elsődleges céljának, a bűnelkövetők reszocializálásának, a szabad társadalomba való visszavezetésének minden módon való megvalósítására anélkül azonban, hogy elenyésszen a velük szemben alkalmazott szankció büntetés-jellege és tartalma.

V. Felszólalásomban többek közt rámutattam arra, hogy a bűnözés növekedése, de különösen a visszaesők számának számos államban tapasztalható emelkedése jelenti a legfőbb gondot a büntető igazságszolgáltatás számára. Egyfelől minél szélesebb körben kell alkalmazni a szabadságelvonás nélküli büntetéseket, másrészt pedig a sza-

badságvesztést úgy kell végrehajtani, hogy az alatt biztosítható vagy legalábbis megkísérrelhető legyen az elítélt átnevelése, a személyiségére, a jellemére való ráhatás. A rövid tartamú szabadságvesztés erre teljesen alkalmatlan, s inkább káros — a visszaesést nem egyszer előmozdító büntetési eszköz. A bűnözés mennyiségi és minőségi vonatkozásban való csökkentését nem a minél szigorúbb, drákói büntetésekkel lehet elérni, hanem a büntetékiszabás maximális egyéniesítésével, differenciáltságával. Ehhez elengedhetetlen, hogy a kriminológiai szemlélet minél mélyebbre hatóan érvényesüljön: az eddiginél élesebb különbséget kell tenni a kriminológiai értelemben véve is „valódi” bűnözők, másfelől pedig azok között az egyébként becsületes életmódot folytató egyének között, akik méltánylást érdemlő motívumból vagy a külső körülmények hatása alatt, illetve gondatlanságból első ízben szegik meg a büntető törvény rendelkezéseit. A kriminológiai szemlélet megköveteli a megfelelő személyiségvizsgálatot, amit persze nem kell eltúlozni, nehogy a bíróság eljusson a bűnelkövető „személyi kultuszához”.

A büntető ítélet tulajdonképpen csupán hipotézis, a kiszabott büntetés egyik esetben megfelelő, a másikban nem válik be, s ilyenkor az elítélt visszaesővé lesz. A legfontosabb feladatok közé tartozik, hogy a jövőben a bíróság feladatköre a büntetésvégrehajtás körében minél szélesebbé váljék, s ennek megfelelően kell a bíróság hatáskörét és szervezetét átalakítani. Ezzel kapcsolatban részletesen ismertettem a magyar büntetőjog idevágó szabályozását. Az év elején hatályba lépett Büntető Novella további lépést tett a bíróság feladatkörébe utalt büntetésvégrehajtási individualizáció kiszélesítése irányában, amikor immár nem kivételesen, hanem elvileg lehetővé tette, hogy megfelelő személyiségvizsgálat alapján a bíróság indokolt esetben egy fokozattal szigorúbb vagy enyhébb végrehajtási módot jelölhessen ki, eltérjen az általánosan érvényesülő törvényi szabályozástól. Minderről a bíróság a bűnelkövető személyi körülményeinek, jellemének, a bűncselekmény indítékának, elkövetési módjának és egyéb szempontoknak megfelelő

mérlegelése alapján, adott esetben pszichológiai vagy pszichiátriai szakértő bevonásával dönt. A feltételes szabadságra bocsátás kérdésében ugyancsak a bíróságnak van széles hatásköre. A büntetésvégrehajtási adminisztráció — amely hazánkban az Igazságügyi Minisztérium keretébe tartozik — a bíróság rendelkezéseinek megfelelően hajtja végre az elítélten a szabadságvesztést, hatáskörébe a végrehajtás technikai problémáinak a megoldása tartozik. Kívánatos a jövőben a bíróság döntési és ellenőrzési hatáskörét a büntetésvégrehajtás terén még tovább szélesíteni, felismerve, hogy a bíróság tevékenysége az ítélet kihirdetésével távolról sem fejeződhetik be.

VI. A második kongresszusi témával foglalkozó vitát *Aydalet*, a Francia Semmitőszék első elnökének megnyitó beszéde vezette be. Abból indult ki, hogy a második világháború után a társadalom világszerte rendkívül mélyreható változásban van. Franciaországban a XIX. század folyamán sűrűn bekövetkezett politikai változások a társadalmi és a gazdasági életre nem gyakoroltak mélyebb visszahatásokat. Jogi téren pedig a múlt század elejétől az országban a Code Napoléont alkalmazták, amelyet a világ számos országába „exportáltak”. Korunkban azonban a társadalmi élet ritmusa csodálatos mértékben meggyorsult. A technika hatalmas előrehaladása a civilizáció új típusát hozta létre. Akár sajnáljuk, akár nem, az életforma gyökeresen megváltozott.

A jogi élet előterében korábban a családfő, a kereskedő, a földtulajdonos állt. Korunkban mind nagyobb jelentőséghez jutnak a személytelen perbeli felek, a kereskedelmi társaságok, a szindikátusok, a társadalombiztosítási szervek stb. Ennek megfelelően alakul ki a legújabb gazdasági, munkajogi, sőt úrjogi jogalkotás. Mindeme változások ellenére egy személy, nevezetesen a bíró megőrizte korábbi szerepét, amely az egyének és az állam közötti egyensúly biztosítását szolgálja. Ma már azonban nem elegendő a szorosan vett jogszolgáltatás, hanem a bírónak a megfelelő situációt kell létesítenie, azt kell szerveznie, sőt megterveznie. Számos jogi fogalom teljes átalakuláson megy át, elég utalni a tu-

lajdonjogra, valamint a családjog számos intézményére.

Ezt követően *Kaufmann*, a Svájci Szövetségi Bíróság bírájának elnöke mellett megkezdődött a bírák nem-jogász képzése tárgyában folytatott vita. Több felszólalás önkritikusan foglalkozott a kérdéssel, és rámutatott az igazságszolgáltatásban dolgozók főként társadalomtudományi és pszichológiai ismereteinek hiányosságaira. Mind fontosabbá válik, hogy a bírák gazdasági, pénzügyi, technikai, egészségügyi stb. tájékozottsága mélyebbé váljon. Persze nem arról van szó, hogy a bírónak ezekben és más tudományágakban tüzetes szakismeretekkel kell, hogy rendelkezzenek. „Nem arra van szükség, hogy a bírák mindezt tudják, hanem hogy azt megértsék.”

Több felszólaló részletesen ismertette, hogy hazájában a bírói pályára készülők képzése, valamint a bírák szervezett továbbképzése milyen módszerekkel történik.

VII. A kongresszus záró ülése ezután terjedelmes határozatot hozott a felmerült kérdésekben, amelyet ajánlásként megküldenek a résztvevőknek. A határozat részletes ismertetése helyett csupán a következők emelhetők ki.

Az első témával kapcsolatos határozat mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a modern büntető igazságszolgáltatás vitatlanul alapvető feladata elősegíteni a bűnelkövetőnek a társadalomba való visszavezetését, ugyanakkor azonban nem lehet szó a büntetés hagyományos funkciójának, a joghátránynak és az általános visszatartás követelményének feladásáról. Ennek megfelelően kell a büntető igazságszolgáltatás struktúráját kialakítani, amely megfelel társadalmi szerepének, hozzájárul a közrend megszilárdításához és biztosítja az egyéni szabadságjogokat.

A határozat részletesen foglalkozik a nem-jogász bírák szerepével az igazságszolgáltatásban, amelynek terén azonban a különböző jogfejlődés alapján kialakult bírósági rendszerekben (angolszász, skandináv, latin államok stb.) rendkívül nagy eltérések mutatkoznak.

Növekszik a szerepe a különböző szakértőknek, különösen a pszichológus és pszichiáter szakértőknek, de ezek semmiképpen sem lehetnek ún. szakértő-bírák, az ítéke-

zésben közvetlenül részt nem vehetnek, szakértői szerepük korlátait nem léphetik túl.

A tárgyalás nyilvánosságához jelentős érdek fűződik. Ugyanakkor azonban adott esetben a bűnelkövetőnek a társadalomba való visszavezetése szempontjából komoly hátrányokkal is járhat a modern tömegkommunikációs eszközök el túlzott alkalmazása. A büntető tárgyalásnak televízió és a rádió útján való közvetítése nem engedhető meg.

Az előzetes letartóztatás alkalmazását minél szűkebb körre kell szorítani és indokolt bevezetni az azt helyettesítő olyan intézkedéseket, amelyek csupán korlátozzák a terhelt szabadságát. E vonatkozásban is érvényesülnie kell az ártatlanság vélelmének.

A határozat nyomatékosan hangsúlyozza a bíróság a büntetés-végrehajtásában való szerepének a fontosságát. Kívánatosnak tartja a büntetés-végrehajtásban közreműködő, illetve azt ellenőrző bíró hatáskörének kiszélesítését.

A második napirendi kérdésben hozott határozat lényege az, hogy minden szinten fokozni kell a bírák nem-jogászai, jogon kívüli ismereteinek az igényét, mert csak így valósíthatók meg a modern igazságszolgáltatás követelményei.

A bíró funkcióját saját lelkiismerete szerint tölti be, ítélete személyiségének kifejezője, természetesen a törvény keretei között. A bíró bölcsességét tanfolyamokon és szemináriumokon nem sajátíthatja el, elsősorban élettapasztalatra van szüksége.

Mindemellett elengedhetetlen megszerezni a legkülönbözőbb társadalomtudományi, technikai, orvostudományi stb. területen azokat az alapismereteket, amelyek az ítélekezéshez szükségesek anélkül, hogy a bíró szakértővé váljék. Szükséges végül az is, hogy megszűnjék a bíró izoláltsága, keresnie és meg kell találnia a legkülönbözőbb társadalmi kapcsolatokat, tudomást kell szereznie a mai társadalmi élet valóságáról, jelenségeiről és értékeiről.

VIII. A kongresszus megválasztotta az új vezetőséget is. A Bírák Nemzetközi Szövetségének elnöke *Jean-Louis Ropers* bírósági elnök lett, első helyettese *De Vreese* professzor, a belga Legfelsőbb Bíróság

bírója, a többi alelnök brazil, dán, tuniszi és nyugatnémet bíró.

A kongresszus tagjai különböző fogadásokon is részt vettek. Nizza polgármestere a Villa Massénában adott fogadást, amelyen — a kongresszus tagjain kívül — több száz vendég volt jelen. A kongresszus záróaktusát a Palais de la Méditerranéában tartott díszbankett képezte, amelyen a pohárköszöntőt Pleven igazságügyminiszter tartotta.

Üdvözölte a világ minden részéről összegyűlt bírákat és értékelte a kongresszus munkáját. Helyeselte, hogy az ítélekezés során mindjobban igénylik a különböző tudományok segítségét, felhasználják eredményeit. Hangsúlyozta azonban, hogy a tudomány sohasem pótolhatja az embert, aki a döntést hozott. Az ítélekezés megmarad művészetnek, amely felhasználja ugyan a tudomány segítségét, de a bíró személyiségének döntő szerepe van. Balzac és sokan mások kárhoztatták „az igazságszolgáltató gépezet” merev embertelenségét. Ettől minden erővel óvakodni kell. Csak úgy őrizhetjük meg a jog alapvető elveit, ha egyaránt elkerüljük a mozdulatlanságot és az előreszaladást.

Rácz György

A Német Demokratikus Köztársaság bírósági szervezetének fejlődése

I.

1. A hitlerizmus szétzúzása után — mint ismeretes — Németországot négy megszállási övezetre osztották. Az egyes zónákban a megszállt területek igazgatását a megfelelő katonai parancsnokságok főparancsnoka irányította, a központi hatalmat pedig egész Németországban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság gyakorolta.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak egyik fő feladata volt, hogy eleget tegyen a jaltai és a potsdami konferencia határozatainak: „... el-törölni a föld színéről a náci pártokat, náci törvényeket és intézményeket”. A potsdami egyezményben leszögezték, hogy „az

igazságügyet demokratikus alapon kell újjászervezni, faji, nemzetiségi, vallási különbözőségekre tekintet nélkül, az állampolgárok teljes jogegyenlőségének alapján, a törvényesség és igazságosság elveinek megfelelően”.

A végrehajtás első lépéseként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 1945. október 30-án kiadta 4. sz. rendeletét, amely kihirdette, hogy a hitleri Németországban bírói és ügyészi állást betöltő személyeket hivataluktól meg kell fosztani, s az igazságügyi szervezetből végleg el kell távolítani. A rendelet továbbá újból hatályba léptette a bírósági szervezetről és a büntetőeljárásról szóló 1877. évi törvényt a hitlerizmus uralomrajutását megelőző időben hatályban volt szövegével. Ugyanakkor elrendelte, hogy egész Németország területén a szövetséges katonai bíróságok vonják felelősségre azokat a német állampolgárokat, akik a szövetséges megszálló csapatok elleni bűncselekményeket követtek el, továbbá, akik a szövetséges államok vagyona vagy állampolgárai ellen irányuló bűncselekményeket követtek el. Ugyancsak a szövetséges katonai bíróságok ítéleztek a náci és szövetségeseik, valamint azok felett, akik a náci rendszer visszaállítására irányuló tevékenységet folytattak vagy valamilyen fasiszta szervezetben tevékenykedtek. A szövetséges katonai bíróságok hatáskörébe utalták a szövetséges csapatoknál vagy a szövetséges államok alárendeltségébe tartozó, katonai szolgálatot teljesítő személyek bűncselekményeinek elbírálását is. A katonai parancsnokságnak joga volt egyes büntető és polgári ügyeket elvonni a német bíróságok hatásköréből, emellett a német bíróságok hatáskörébe utalhatta azokat a bűncselekményeket, amelyek nem irányultak a szövetséges csapatok biztonságára ellen.

Gyakorlatilag azonban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 4. sz. rendeletét nem egyformán valósították meg a négy megszállási övezetben, különösen a rendeletnek azt a részét nem, amely a bírói tisztségről való elmozdításra vonatkozott.

2. A szovjet megszállási övezetben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 4. sz. rendeletének a végrehajtása céljából még 1945. októberé-

ben életre hívták a Német Igazságügyi Igazgatást. Ez a szerv jelentős funkciót töltött be az NDK megalakulásáig, mivel ellátta a szovjet megszállási övezet egész igazságügyének szervezését, igazgatását és irányítását, bár funkciói közben természetesen változtak. Létrehozásának idején fő funkciója a bírósági szervezet 1933. jan. 1-e előtti állapotba való helyreállítása volt. A szovjet katonai parancsnokság 49. sz. parancsa a Német Igazságügyi Igazgatásra ruházta az igazságügy náciitanításával és a bíróképző iskolák szervezésével kapcsolatos feladatokat és a Német Igazságügyi Igazgatás nevezte ki az összes bírakat és ügyészeket.

A tartományok újjáalakulása után a Német Igazságügyi Igazgatásnak elsősorban koordináló, revíziós funkciói voltak a tartományi igazságügyekkel kapcsolatban. A szovjet katonai igazgatás 49. sz. parancsával ráruházott feladatokat azonban továbbra is ellátta tartományi szinten is, viszont a bírák és ügyészek kinevezésének joga tartományi hatáskörbe került.

A Német Demokratikus Köztársaság megalakulása után a német igazságügyi igazgatás funkcióit az NDK igazságügyi minisztériuma vette át.

3. A szovjet zónában következetesen érvényesítették azt a szabályt, hogy csak azok közül kerülhetnek ki a bírák és ügyészek, akiknek demokratikus magatartása erre garanciát nyújtott. Ilyen személyek voltak elsősorban azok, akik a náciizmus üldözésével és a demokratizmus erősítésével kapcsolatos feladatok ellátásában bátor helytállással kitűntek. A fasiszta elemektől való megtisztítás után a bírói kar alaposan megfogyatkozott és a tiszta politikai múlttal rendelkező kevésszámú jogi szakember mellett az újonnan felállított bíró- és ügyészképző tanfolyamokon végzett bírakkal pótolták a hiányt. A szovjet katonai igazgatás parancsnoksága kezdettől fogva nagy gondot fordított az új jogi szakemberek képzésére. Először Szászország tartományban — 1945. novemberében —, majd az év végéig mind az öt tartományban bíróképző iskolákat (Richterschulen) állítottak fel, melyekben 9 hónapos, majd egyéves intenzív oktatási módszerrel szakosított jogászokat (pol-

gári bírókat, büntetőbírókat és ügyészeket) képeztek. A tanfolyamok hallgatói azok a megbízható antifasiszták — 25—45 éves férfiak és nők — voltak, akiket a politikai pártok és szervezetek jelöltek.

A jogi képzésnek ez a rendszere volt érvényben a Német Demokratikus Köztársaság megalakulásáig, illetőleg az Alkotmány életbelépéséig.

4. A szovjet megszállási övezetben a bírósági szervezet újjászervezése tulajdonképpen már a Szövetséges Ellenőrző Bizottság 4. sz. rendeletét megelőzően elkezdődött. Már 1945. szept. 15-én megtették az első intézkedéseket a tartományi bíróságok ideiglenes visszaállítására, a Német Igazságügyi Igazgatás létrehozása után pedig a szovjet zónában a következő bíróságok működtek: járásbírók, törvényszékek és tartományi főtörvényszékek. A tartományok legalacsonyabb fokú bíróságai az eredeti terminológia szerint „körzeti bíróságok, de szervezetük, funkcióik alapján az általunk használt „járásbírók” terminológia megfelelő. A törvényszékeknek a mi megyei bíróságunkéhoz hasonló funkciói voltak, a tartományi főtörvényszékek pedig a tartományok legfelsőbb bíróságaiként funkcionáltak. A német birodalom bírósági szervezetének csúcán álló birodalmi főtörvényszéket nem állították vissza, hiszen Németország területén nem volt még egységes állam. Berlin főváros szovjet megszállási övezetének bírósági szervezete ugyanolyan felépítésű volt, mint a tartományoké.

A járásbírók jártak el elsőfokon azokban a büntetőügyekben, melyekben 10 évig terjedő börtönbüntetést lehetett kiszabni. Polgári ügyekben a járásbírók jártak el elsőfokon, ha a pertárgy értéke a 2000 márkát nem haladta meg. Az összes többi büntető és polgári ügy elsőfokon törvényszéki hatáskörbe tartozott. A törvényszékek bírálták el a járásbírók ítéletei és határozatai elleni fellebbezéseket is. A tartományi főtörvényszékek fellebbezési fórumként működtek a törvényszékek felett, továbbá kasszációs-revíziós bíróságként jártak a járásbírók és a törvényszékek ítéleteivel szemben.

A járásbírók kisebb jelentőségű büntetőügyekben, valamint az

1000 márkát meg nem haladó perértékű polgári ügyekben egyesbíróként járt el. A többi polgári és büntetőügyben, a törvényszék pedig elsőfokon valamennyi ügyben egy hivatásos bíróból és két ülnökből álló tanácsban ítélkezett. Az ügyeket másodfokon három hivatásos bíróból álló tanács bírálta el.

A bírakat egyelőre a Német Igazságügyi Igazgatás nevezte ki, az ülnököket pedig az állampolgárok választották.

5. 1946. novemberének végén újból megalakultak a tartományi parlamentek és a szovjet katonai igazgatás 332. sz. parancsa ismét törvényhozási jogkörrel ruházta fel őket. Így a bírósági szervezetet érintő további reformok a tartományok új alkotmányaiból fakadtak. Szászország, Szász-Anhalt, Brandenburg, Mecklenburg és Thüringia alkotmányai előirányozták az ülnököknek a bírósági eljárásban való még szélesebb körű bevonását, megfogalmazták a bírák függetlenségének elvét, a nyilvánosság elvét, előírták a vádlottnak a védelemhez való jogát. A bírói tisztségek betöltésével kapcsolatban jelentős változást eredményeztek azok az alkotmányos rendelkezések, miszerint a tartományi legfelsőbb bírakat és legfőbb ügyészeket a tartományi gyűlés választja, míg az alacsonyabb rangú bírakat és ügyészeket a tartományi igazságügyi minisztériumok nevezik ki.

A tartományok korlátlan törvényhozási tevékenysége az állami szervezet, így a bírósági szervezet vonalán is meglehetősen decentralizáltságot és jogi szétszakítottságot eredményezett, mely tendenciák a Német Demokratikus Köztársaság 1949. május 30-án történt megalakulása vetett véget.

II.

1. A hitleri birodalom szovjet megszállási övezetének területén létrejött új, demokratikus állam, megalakulásának napján, 1949. május 30-án fogadta el Alkotmányát, mely azután 1949. október 7-én lépett hatályba. Az Alkotmány megállapította a hatásköröket a tartományok és a Köztársaság között az állami tevékenység fő területein, így az igazságügyi kérdésekben is.

Az Alkotmány az igazságszolgáltatás valamennyi szocialista alap-

elvének felsorolása mellett leszögezte, hogy a rendes bíraskodást a Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Törvényszéke (Obersten Gerichtshof der Republik) és a tartományi bíróságok (Gerichte der Länder) gyakorolják. Kivételes, rendkívüli bíróságok felállítását megtiltotta, esetleges szakbíróságok létesítését csak a felsorolt feltételek fennforgása esetén engedte meg. A közigazgatási bíraskodás szabályozását külön törvényre bízta. A Legfelsőbb Törvényszék bírait az alkotmány értelmében a Köztársaság Kormányának javaslatára a Népi Kamara választja. A tartományi főtörvényszékek bírait és ügyészeit (a tartományi legfelsőbb bírósági bírakat és legfőbb ügyészeket) a tartományi kormányok javaslatára a tartományi gyűlések választják, az alacsonyabb rangú bírakat és ügyészeket a tartományi kormányok nevezik ki.

Az igazságügyi igazgatás vonalán változást az jelentett, hogy a tartományi igazságügyi minisztériumokat a Köztársaság igazságügyminisztériumának rendelték alá.

Az Alkotmány úgy rendelkezett, hogy a népi ülnököket a megfelelő szintű népképviselői szervek válasszák.

A bírói tisztség betöltésével kapcsolatban az Alkotmány alapvetően szögezte le, hogy bíró csak az lehet, akinek személye és tevékenysége biztosítékot nyújt arra, hogy hivatalát az Alkotmány Alapelvei szerint fogja gyakorolni. A Köztársaságra ruházta a felelősséget a jogi képzési intézmények kiépítéséért, azért, hogy a nép minden rétegéhez tartozó személyeknek lehetőségük legyen a bírói, ügyési állások betöltésére, illetőleg az ahhoz szükséges képzettség megszerzésére. Ezután tehát már központi — nem tartományi — tanfolyamokat szerveztek kétéves időtartammal, melyek közül az első 1950-ben indult meg és 1952-ben fejeződött be az akkori Potsdam-Babelsberg-i igazságügyi főiskolán. Utána a főiskola beolvadt a „Walter Ulbricht” Német Állam- és Jogtudományi Akadémiába, s az új bírák és ügyészek ettől kezdve ennek az Akadémiának jogi karán nyertek kiképzést.

2. Az új, demokratikus német állam létrehozása megkövetelte a Köztársaság legelső igazságügyi

szerveinek kialakítását. Az Igazságügyminisztériumról már az Alkotmány rendelkezett a Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bíróságáról és Legfelsőbb Ügyészségéről pedig 1949. december 8-án hoztak törvényt. E két utóbbi szerve lett bízva a felügyelet az NDK egész területén a törvények egységes alkalmazásáért.

A tartományi főtörvényszékek ezzel megszűntek, a többi tartományi bíróság azonban 1952-ig, az NDK államigazgatási területének átszervezéséig még működött.

1952. júliusában megvalósították az NDK új, államigazgatási területi beosztását; az NDK öt tartományát felosztották 14 megyére (Bezirk), a megyéket pedig járásokra (Kreis)¹. Ezt követően 1952. október 2-án az Alkotmány felhatalmazása alapján kiadták a Német Demokratikus Köztársaság első bírósági szervezeti törvényét, amely megszüntette a tartományi bíróságok még meglévő fokozatait és felállította az NDK bírósági szervezetének végleges, az államigazgatási területi beosztásnak megfelelő struktúráját. Ennek alapján az NDK-ban járásbíróságok (Kreisgericht), megyei bíróságok (Bezirksgericht) és a Legfelsőbb Bíróság (Oberstes Gericht) működik.

Az 1952. évi bírósági szervezeti törvény (továbbiakban: bsz.) 1963-ig volt hatályban, módosított változatait 1959. október 1-én és 1962. jan. 24-én adták ki.

3. Az 1952. évi bsz. kétfokú bíraskodást, illetőleg egyfokú fellebbezési rendszert vezetett be. A járásbíróságok hatásköre kiszélesedett, általános hatáskörű bíróságokká váltak. A megyei bíróságok első- és másodfokú ítélkezési funkcióikon kívül, a járásbíróságok szakmai irányításába is bekapcsolódtak. A Legfelsőbb Bíróság nemcsak fellebbezési, hanem elsőfokú ítélkezési funkciókat is ellátott, mégpedig büntetőügyekben, ha a Legfőbb Ügyész a Legfelsőbb Bíróság előtt emelt vádat. A Legfel-

sőbb Bíróság bírálta el a törvényességi óváásokat is;² a járási, a megyei és a munkaügyi bíróságok határozatai ellenieket a kasszációs tanácsok (Kassations-Senate), a Legfelsőbb Bíróság határozatai ellen irányulókat pedig a Teljes Ülés (Plenum).

A járásbíróságon büntető- és polgári ügyekben egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsok (Kammern für Straf- und Zivilsachen) ítélkeztek. A járásbíróságok másik két tanácsa (a fiataloké és a közlekedési ügyek tanácsa) külön bíróságként volt megszervezve.

A megyei bíróságon egyrészt hivatásos bíróból és két népi ülnökből álló tanácsok³ működtek a büntető-, polgári és közlekedési ügyek elsőfokú elbírálására (Senate für Straf-, Zivil-, und Verkehrsachen), másrészt főbíróból és két bíróból álló jogorvoslati tanácsok (Rechtsmittelsenate) a járásbíróságok határozatai elleni fellebbezések elbírálására.

A Legfelsőbb Bíróságon a tanácsoknak 3 csoportja működött: egy tanács az elsőfokú büntetőügyek számára, jogorvoslati tanácsok a megyei bíróságok és a szabadalmi bíróság határozatai elleni fellebbezések eldöntésére, és a már említett kasszációs-tanácsok. A tanácsok mindhárom fajtája egy főbíróból és két bíróból álló összetételben ítélkezett, a Legfelsőbb Bíróság ítélkezésében tehát nem vettek részt népi ülnökök.

4. Az 1952. évi bsz. bizonyos mértékig fenntartotta a különbíróságok rendszerét is, a munkaügyi, a társadalombiztosítási jogviták, valamint a szabadalmi ügyek számára, s ide sorolható a fiataloké büntetőjogi felelősségrevonására és a közlekedéssel kapcsolatos bírósági ügyeknek az elbírálására felállított kamarák rendszere is.

A fiataloké által elkövetett, büntetőjogi felelősségrevonást kiváltó cselekményeket a járásbíróságok külön tanácsai, a fiataloké

¹ A német „Bezirk” szó szerinti jelentése: kerület. Ez az államigazgatási területi egység a magyar terminológiában a megyének felel meg, ezért az egységes terminológia szempontjaira tekintettel fordításban is ezt a fogalmat használjuk. Megjegyzendő, hogy a járás (Kreis) és a járásbíróság (Kreisgericht) nem azonos a volt tartományok területi egységével, illetőleg annak bíróságával, csak a már jelzett terminológiai szempontokra tekintettel fordítottuk azonosan.

² Az 1952. évi bsz. kasszáció (Kassatio) elnevezésű jogintézményének magyar megfelelője a törvényességi óvás. A továbbiakban kasszációs bíróság (fórum) vagy felügyeleti bíróság (fórum) alatt a törvényességi óvás elbírálására hivatott szervet kell érteni.

³ Az NDK-ban az egyes ügyekben ítélkező bírósági tanácsokat a járásbíróságnál kamarának (Kammer), a megyei bíróságon és a Legfelsőbb Bíróságon szenátusnak (Senat) nevezik.

kamarái (Jugendstrafkammern) bírálták el. Ezeket fiatakorúak bíróságának is nevezték (Jugendgerichte), felállításukról, szervezetről külön törvény rendelkezett. A fiatakorúak bírósága egy bíróból (Jugendrichter) és két ülnökből (Jugendschöffen) álló összetételben ítélték. A tanács mindhárom tagjával szembeni speciális követelmény volt, hogy a fiatakorúakkal való foglalkozáshoz, nevelésükhöz szükséges pedagógiai szakértelemmel rendelkezzenek.

A közlekedéssel összefüggő kisebb jelentőségű polgári és büntetőügyek (általában a közlekedési szabályok megszegésével és az ittas vezetéssel kapcsolatos jogsértések) elbírálása szintén a járásbíróságok speciális kamaráinak hatáskörébe tartozott. A közlekedési tanácsok (Kammern für Verkehrsachen) egy bíróból és két ülnökből állottak, akik foglalkozásuknál, szakképzettségüknel fogva közlekedési ügyekben nagy jártassággal bírtak.

Közlekedési kamarák (tanácsok) és a fiatakorúak kamarái (tanácsai) csak a jogszabályban felsorolt bíróságoknál működtek. Határozataik ellen az általános szabályok szerint a megyei bírósághoz volt helye fellebbezésnek. Ezen ügyek speciális elbírálásának rendje tehát csak elsőfokon állott fenn, az új, 1963. évi bsz. pedig ezt a különállást is megszüntette, s az említett kamarák beolvadtak a járásbíróságok általános szervezetébe.

A szabadalmi ügyek elbírálásának rendjét az előbbi megoldáshoz hasonlóan szabályozták, tekintve, hogy ezekben az ügyekben is csak elsőfokon döntött különbíróság. Szabadalmi ügyekben egyetlen bíróságnak, a Lipcsében működő szabadalmi bíróságnak (Patentgericht) volt hatásköre. A lipcei szabadalmi bíróság különben a bírósági szervezet hierarchiájában megyei szintű bíróságnak helyezkedett el. Tanácsa (Senat für Patentsachen) egy főbíróból és két szabadalmi bíróból (Patentrichter) álló összetételben ítélték, határozatai ellen a Legfelsőbb Bírósághoz volt helye fellebbezésnek és törvényességi óvásnak (Kassation). A szabadalmi ügyek elbírálásának lényegében ez a rendje van hatályban ma is.

A munkaügyi vitákban történő bíráskodás viszont jelentős válto-

zásokon ment át a jelenleg hatályos szabályozás kialakulásáig. Az 1952. évi bsz. felhatalmazása alapján 1953. ápr. 30-án kiadott rendelet szabályozta a munkaügyi különbíróságok rendszerét. A rendelet alapján a járásokban és a megyékben munkaügyi bíróságokat (Kreisarbeitsgericht und Bezirksarbeitsgericht) szerveztek. A járási munkaügyi bíróságok ítélték az elsőfokon az összes munkaügyi jogvitákban. A megyei munkaügyi bíróságok egyik tanácsa fellebbezési bíróságnak járt el; a másik tanács társadalombiztosítási jogvitákban ítélték az első- és végső fokon. Az eljáró tanácsokat a munkaügyi bíróságok mindkét szintjén kamarának hívták, s valamennyi kamara egy munkaügyi bíróból (Arbeitsrichter) és két népi ülnökből álló összetételben járt el. A munkaügyi bíróságok határozatai ellen törvényességi óvást lehetett benyújtani a Legfelsőbb Bírósághoz.

A munkaügyi viták elbírálásának ez a rendje 1961-ig, a Munka Törvénykönyve kiadásáig lényegében változatlan maradt. A Munka Törvénykönyve a munkaügyi bíróságok határozatainak kasszációs elbírálását módosította, amennyiben elrendelte, hogy a Legfelsőbb Bíróságon, mint kasszációs fórumon, két hivatásos bíróból és három népi ülnökből álló külön tanácsot kell szervezni. Az 1963. évi bsz. ezt a módosítást átvette, egyébként pedig a munkaügyi különbíróságokat megszüntette, illetőleg a rendes bírósági szervezetbe olvasztotta.

Valamennyi különbíróság bírójának és ülnökeinek a kinevezésére, illetőleg választására ugyanazok a szabályok vonatkoztak, mint a bírói kar többi tagjára.

5. Az Alkotmány meghozatala után a Legfelsőbb Bíróság bírójának kivételével, a bírói tisztség betöltésével kapcsolatban a tartományi gyűléseknek és kormányoknak voltak jogosítványaik. A tartományok megszüntetése után ezt a kérdést a bírósági szervezeti törvénynek kellett rendeznie. Az 1952. évi bsz. az alkotmánynak megfelelően, a legfelsőbb bírósági bírák tekintetében úgy rendelkezett, hogy azokat a kormány előterjesztésére a Népi Kamara választja 5 évre. Visszahívásukra ugyancsak a Népi Kamara jogosult a jogi bizottságának véleménye alapján. A többi bí-

rát nem választották, hanem az igazságügyminiszter nevezte ki 3 évre. A bírákat az igazságügyminiszter visszahívhatta az Igazságügyminisztérium kollégiumának meghallgatása után.

A bírák kinevezésének rendszere 1959-ben szűnt meg, amikor az 1959. október 1-én kibocsátott törvény elrendelte, hogy a megyei és a járásbíróságok bírjait a helyi népképviselők, azaz a megyei és a járási tanácsok válasszák. Az első bíróválasztásokat 1961-ben tartották, s az NDK bírái azóta is választás útján nyerik el tisztségüket.

Az ülnöki tisztség betöltésével kapcsolatban kezdettől fogva a választás elve érvényesült. Az 1952. évi bsz. alapján a járásbíróság ülnökeit a járás polgárai, a megyei bíróság ülnökeit pedig a megyei tanács választotta 3 évre. Később a Legfelsőbb Bíróság munkaügyekben eljáró 3 népi ülnököt a bírakkal együtt a Népi Kamara választotta.

Az elnökké választás feltételei az 1952. évi bsz. értelmében a 23. életév betöltése, az NDK állampolgárság, a választójoggal rendelkezés és a büntetlen előélet voltak. Az 1952-es bsz. felsorolta, hogy kik mentesülnek az ülnöki kötelezettségek teljesítése alól: bírák, ügyészek, ügyvédek, orvosok, az orvosi személyzethez tartozók, a 65. életévüket betöltött személyek, végül a nők, akik terhes családji kötelezettségeik miatt nem tudják vállalni az ülnöki tisztséget.

A népi ülnökök az eljárás cselekmények végzésénél a hivatásos bírákkal azonos jogokat élveztek. Valamennyi elsőfokú eljárásban, sőt a munkaügyi bíróságokon a másodfokú ítékezésben is részt vettek az ülnökök. Kivételt a Legfelsőbb Bíróság képezett, ahol 1961-ig nem foglalkoztattak népi ülnököket. A népi ülnököknek a Legfelsőbb Bíróság munkájába való bevonása már azoknak az új fejlődési tendenciáknak a részeként jelentkezik, amelyek a hatvanas évekkel vették kezdetüket a Német Demokratikus Köztársaságban.

III.

1. 1961-ben megalakult az NDK Államtanácsa, az NDK testületi államfője, s ez új fejlődési szakasz

kezdését jelentette az igazságszolgáltatási szervezet számára is.

Az Államtanács vezetésével nagyszabású jogalkotási program kidolgozása indult meg azzal a célkitűzéssel, hogy az NDK jogfejlődését a kialakult szocialista társadalmi viszonyok szintjéhez igazítsa. Ennek keretében az Államtanács 1961. június 30-án foglalkozott először a törvénykezés további tökéletesítésének kérdéseivel és a megfelelő alapok kidolgozására egy bizottságot hívott létre.

A bizottság 1962. decemberében az Államtanács elé terjesztette a megbízás alapján elkészült tervezetét, s ezt az Államtanács a lakosság széles köreiben történő megvitatás alapjául elfogadta. Az ennek alapján beiktatott módosításokkal és kiegészítésekkel az Államtanács 1963. ápr. 4-én meghozta „A törvénykezési szervek alapvető feladatairól és munkamódszereiről” szóló törvényerejű rendeletét. A törvényerejű rendelet alapján alkotta meg a Népi Kamara az 1963. évi ápr. 17-i új bírósági szervezeti törvényt.

Az új bsz. jelentős változásokat hajtott végre az igazságszolgáltatás szervezetében elvi és gyakorlati síkon egyaránt. A legjelentősebb elvi jellegű változás, hogy a Legfelsőbb Bíróságot következetesebben bevonták a központi állami szervek rendszerébe, szabályozták a Legfelsőbb Bíróságnak a többi állami főszervhez való viszonyát. A Legfelsőbb Bíróság közvetlenül a Népi Kamarának, illetőleg az Államtanácsnak tartozik felelősséggel. A Legfelsőbb Bíróság tevékenysége során aktív kapcsolatban áll nemcsak a Népi Kamarával, s az Államtanáccsal, melyeknek felelős, hanem az egyéb állami főszervekkel is. Az Államtanács és a Legfelsőbb Bíróság tájékoztatja az Államtanácsot az igazságszolgáltatás helyzetéről, javaslatot tesz az Államtanácsnak a Népi Kamara és az Államtanács normatív aktusainak értelmezésére, ha ez szükségesnek mutatkozik valamennyi államszerv részéről való egységes jogalkalmazásuk szempontjából; továbbá javaslatot tehet az Államtanácsnak jogszabályok módosítására, hatályon kívül helyezésére vagy új szövegezésben való kibocsátására; az Államtanács pedig javasolhatja a Legfelsőbb Bíróság-

nak elvi döntés és elvi határozat hozatalát.

A Legfelsőbb Bíróság végzi az ítélezési gyakorlat egységes irányítását, a bíróságoknak ezirányú igazságügyminisztériumi irányítása és ellenőrzése tárgyátalánna vált. Elvi irányító tevékenysége során a Legfelsőbb Bíróság a megyei bíróságokra támaszkodik, melyek a járásbíróságok jogalkalmazási gyakorlatának irányítása⁴ körében a Legfelsőbb Bíróságéhoz hasonló jogosítványokat kaptak: a járásbíróságokra kötelező (elvi) határozatokat hoznak és jogosultak döntéseiknek törvényességi óvási (felüyeleti vagy kasszációs) eljárás rendjén való felülbírálatára.

Az igazságügyi igazgatás természetesen az igazságügyminiszter jogköre maradt, s hozzá tartozik a kádermunka, a káderpolitika végrehajtása a megyei és a járásbíróságokon. Ez utóbbi feladatkör a Legfelsőbb Bíróságon a Legfelsőbb Bíróság elnökét illeti, s ezért személyes felelősséggel tartozik.

Az igazságszolgáltatást egységesen a járásbíróságok, a megyei bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság gyakorolják, a különbíróságok megszűntek (kivéve a katonai bíróságokat). A bíróságok szervezetének és működésének elveiben az NDK bsz.-e jelzi azokat a törekvéseket, az újszerű megoldások keresését, melyek a szocialista országok igazságszolgáltatási szervezetének fejlődését az utóbbi években jellemzik.

2. A járásbíróság szervezetében és működésében jelentős változások nem történtek, csak a különkamarák rendszere szűnt meg. A járásbíróság büntető-, polgári, családjogi és munkajogi ügyekben eljáró, egy bíróból és két népi ülnökből álló kamarák (tanácsok) útján ítélezik. Működéséért a megyei bíróságnak felelős.

A megyei bíróság elsőfokú, másodfokú és kasszációs-fokú (törvényességi óvást elbíró) fórumként működik, továbbá ellátja a megye területén az igazságszolgáltatás elvi irányításából reá jutó feladatokat.

A megyei főügyész jogosult bármely büntetőügyben és bármely polgári ügyben az eljárást a megyei bíróság előtt kezdeményezni az ügy jelentőségére, következmé-

nyeiére vagy összefüggéseire tekintettel, a megyei bíróság elnöke pedig ugyanezen okokból bármely ügyet megyei bírósági hatáskörbe vonhat. A megyei bíróságnak egyébként megszűnt a polgári ügyekben eddig fennálló elsőfokú hatásköre (de 1965-ben a védjegy-törvény a megyei bíróság elé utalta a védjeggyel és ipari mintával kapcsolatos jogviták elbírálását), büntetőügyekben azonban a törvényben felsorolt jelentős bűncselekmények esetében továbbra is a megyei bíróság ítélezik elsőfokon. Újszerű megoldás, hogy a megyei bíróság bírálja el a területén levő járásbíróságok határozatai elleni valamennyi jogorvoslatot, tehát a jogerős határozatok elleni törvényességi óvást is, melynek benyújtására a megyei főügyész és a megyei bíróság elnöke jogosult.

A megyei bíróság elsőfokon egy főbíróból vagy bíróból és két népi ülnökből álló tanácsban (szénátus) ítélezik, de a megyei bíróság elnöke kivételesen, nagyterjedelmű büntetőügyekben egy második bíró közreműködését is elrendelheti. A tanácsok (Senate) másodfokon egy főbíróból és két bíróból, munkajogi ügyekben egy főbíróból és két népi ülnökből állanak. A törvényességi óvási eljárás lefolytatása az elnökségi tanács hatáskörébe tartozik.

Az elnökségi tanács (Präsidium) és a teljes ülés (Plenum) a megyei bíróság új szervei; létrehozásuk azzal a feladattal kapcsolatos, amely az új jogszabályok alapján a megyei bíróságra hárul.

A megyei bíróság feladata a megye területén az igazságszolgáltatás irányítása az egységes és helyes jogalkalmazás elvi irányítása körében a megyei bíróság megyei viszonylatban hasonló feladatokat lát el, mint a Legfelsőbb Bíróság az NDK egész igazságszolgáltatása tekintetében, s e feladatok ellátásának módszerei és eszközei is hasonlóak a Legfelsőbb Bíróságéihoz: a teljes ülés, az elnökségi tanács működése, a felüyeleti csoport felállítás, elvi határozatok hozatala, törvényességi óvásk elbírálása.

A teljes ülés tagja a megyei bíróság összes bíróján kívül a járás-

⁴ A Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok irányítása (Leitung) természetesen nem konkrét, egyedi ügyekben való utasítást jelent, hanem megfelel annak, amit mi elvi irányító tevékenységnek nevezünk.

bíróságok 3—10 elnöke is; az elnökségi tanács tagjai, a megyei bíróság elnöke, helyettesei és főbírái. A teljes ülés, illetőleg a tanácskozásai közötti időben az elnökségi tanács, a jogszabályok, valamint a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései és határozatai alapján elvi határozatokat (Beschlüsse) hoz, melyek a megyei bíróság tanácsaira és a járásbíróóságokra kötelezőek. A döntvényeknek e fajtájával szemben azonban jogorvoslatnak van helye: a megyei főügyész — aki a teljes ülés tanácskozásain mindíg részt vesz és elvi határozat hozatalát indítványozhatja — kifogást (Einspruch) nyújthat be a teljes üléshez a megyei bíróság elnökénél, ezt követően pedig a Legfőbb Ügyész a megtámadott határozat felülvizsgálatát kezdeményezheti a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsánál.

A megye igazságszolgáltatása irányításának folyamatosságát az elnökségi tanács biztosítja, továbbá az elnökségi tanács bírálja el a törvényességi óváásokat is. Az igazságszolgáltatás irányításának támogatására az elnökségi tanács mellett felügyeleti csoportot (Inspektionsgruppe)⁵ szerveztek.

A megyei bíróságnak ez az új szervezeti felépítése a Legfelsőbb Bírósághoz hasonló, különbség viszont, hogy a megyei bíróság tanácsai nem alkotnak kollégiumot.

3. A Legfelsőbb Bíróság szervezeti felépítésében változást jelent, hogy a katonai bíróságokat legfelső szervükön, a katonai kollégiumon keresztül a Legfelsőbb Bírósághoz csatolták, felállították a Legfelsőbb Bíróság működésének állandó jellegű testületi szervét, az Elnökségi Tanácsot (a felügyeleti csoporttal) és az ítélkező tanácsokat kollégiumokká szervezték.

A Legfelsőbb Bíróság első- és végsőfokon továbbra is csak büntetőügyben jár el, ha a Legfőbb Ügyész az ügy kiemelkedő jelentőségére tekintettel a Legfelsőbb Bíróság előtt emel vádat. A Legfelsőbb Bíróság másodfokon a megyei bíróságok, a katonai felső bíróságok, valamint a szabadalmi bíróság egyedi ügyben hozott határozatai elleni rendes jogorvoslatot

kat bírálja el. Törvényességi felügyeleti bíróságként az NDK valamennyi bíróságának, tehát a Legfelsőbb Bíróság tanácsainak, a megyei bíróságoknak, a járásbíróóságoknak, a katonai felsőbíróóságoknak és a katonai bíróságoknak jogerős ítéletei ellen irányuló, a Legfelsőbb Bíróság elnöke vagy a Legfőbb Ügyész által benyújtott törvényességi óváásokat bírálja el.

A Legfelsőbb Bíróságon egyedi ügyekben a tanácsok (Senate) járnak el, melyek egy főbíróból és két bíróból, munkajogi ügyekben egy főbíróból, egy bíróból és három népi ülnökből állanak. A tanácsok jogosultak az ügy elsőfokú (és végsőfokú) másodfokú és törvényességi felügyeleti (kasszációs) elbírálására, kivéve a Legfelsőbb Bíróság ítéleteit, melyeknek kasszációs elbírálása az Elnökségi Tanács által történik. A tanácsok három kollégiumot alkotnak: polgári, családi és munkajogi kollégiumot, büntető kollégiumot és katonai kollégiumot.

A kollégiumok munkáját és egyben valamennyi bíróság ítélkezését az Elnökségi Tanács (Präsidium) irányítja a Teljes Ülés (Plenum) tanácskozásai közötti időben. Az Elnökségi Tanács bírálja el a Legfelsőbb Bíróság elnöke vagy a Legfőbb Ügyész által a Legfelsőbb Bíróság tanácsainak, a megyei bíróságok elnökségi tanácsainak és a katonai felsőbíróóságok teljes üléseinek egyedi ügyben hozott jogerős határozatai elleni törvényességi óváásokat. Az Elnökségi Tanácsnak az egységes irányítás biztosítása céljából az új jogszabályok speciális felülvizsgálati jogkör⁶ biztosítottak: hivatalból vagy a Legfőbb Ügyész indítványa alapján a megyei bíróságok és a katonai felsőbíróóságok elvi határozatait hatályon kívül helyezheti, megváltoztathatja vagy újabb megfontolás végett az illetékes teljes üléshez utalhatja. Az Elnökségi Tanács hatáskörébe került a jogi véleményadás a Minisztertanács javaslatára anyagi jogi és eljárásjogi kérdésekben, mely korábban a Teljes Ülés feladata volt.

Az Elnökségi Tanács tagjai a Legfelsőbb Bíróság elnöke, elnökhelyettese, a katonai kollégium el-

nöke, a büntető kollégium, valamint a polgári, családi, és munkajogi kollégium elnökei és két-két bírálja, végül a felügyeleti csoport vezetője.

A Legfelsőbb Bíróság legfőbb szerve, a Teljes Ülés a korábbi helyzethez képest kibővült: a Legfelsőbb Bíróság összes bíróján kívül tagjai a megyei bíróságok elnökei és a katonai felsőbíróóságok vezetői is.

A Teljes Ülés felelős a Legfelsőbb Bíróság feladatainak teljesítéséért. E feladatok megvalósítása céljából elvi döntéseket (Richtlinien)⁷ és határozatokat (Beschlüsse) hoz. Ezek hozatalát az új bsz. értelmében nemcsak a Legfelsőbb Bíróság elnöke, a Legfőbb Ügyész és az igazságügyminiszter indítványozhatja, hanem az Államtanács is.

Az NDK törvénykezésében az elvi irányítás körében hozott döntvények a bíróságokra a jogszabályok kötelező erejével bírnak. A Legfelsőbb Bíróság elvi döntései és határozatai — melyek a jogszabályokkal összhangban állanak — az NDK valamennyi bíróságára kötelezőek, a megyei és a járásbíróóságokra pedig a megyei bíróság elvi határozatai is kötelezőek, melyeknek összhangban kell lenniük a Legfelsőbb Bíróság döntvényeivel is. Az egységes törvényességet és egyben az irányítás egységességét szolgálja az NDK törvénykezésének új jogintézménye, mely szerint a Legfelsőbb Bíróságon az Elnökségi Tanács felülvizsgálati jogkörében dönt, ha a Legfelsőbb Bíróság valamely tanácsa elvi jogkérdésben egy másik tanács, vagy az elnökségi tanács álláspontjától el kíván térni. Gyanez a lehetőség a megyei bíróságokon is adott: az elnökségi tanács határoz, ha a megyei bíróság valamely tanácsa elvi jogkérdésben egy másik tanács vagy az elnökségi tanács álláspontjától el kíván térni.

4. Az NDK bíróságainak igazságszolgáltatását a bírák és a népi ülnökök valósítják meg. A népi ülnöki részvétel kereteinek az új bsz. általi meghatározása azoknak a törekvéseknek jegyében született, melyek a szocialista országok

⁵ A felügyeleti csoport nem tevéstendő össze a felügyeleti eljárással. Feladata az elvi irányítás ellátásához szükséges ügyintézés.

⁶ A felügyeleti eljárás a törvényességi óvás (Kassation) elbírálását, a felülvizsgálati eljárást az elvi határozatok (Beschlüsse) felülvizsgálatát jelenti.

⁷ A „Richtlinien” szó szerint irányelvet jelent, de mint jogintézmény a mi elvi döntésünknek felel meg.

igazságszolgáltatásában a laikus elem részvételének legracionálisabb formáit, legoptimálisabb mértékét igyekeznek kialakítani. A népi ülnökök, azoknál az eljárási cselekményeknél, melyeknél részvételüket a törvény előírja, a bírakkal egyenlő jogokkal vesznek részt. A Legfelsőbb Bíróság 3 népi ülnöke a munkajogi eljárás valamennyi fázisában közreműködik, sőt a Teljes Ülésen is részt vesz, ha az munkaügyi kérdéseket tárgyal. A megyei és a járásbíróóságok előtt folyó eljárásban azonban a főtárgyalás, illetőleg a szóbeli tárgyalás kivételével a tanács elnöke egymaga dönt, amennyiben a törvény népi ülnökök közreműködését nem írja elő.

Az NDK összes bírāja és népi ülnöke a helyi népképviselői szervek (tanácsok), illetőleg a Népi Kamara által 4 évre történő választás útján nyeri el tisztségét. A járásbíróóságok népi ülnökeinek választásánál a legszélesebb népképviselő elve érvényesül, mivel közvetlenül a járás dolgozóinak gyűlésein választják őket.

Bíróvá választható az NDK minden 25. életévét betöltött állampolgára, aki a bírák tekintetében törvényileg megszabott követelményeknek megfelel, jogi képesítéssel rendelkezik és választójoga van. A népi ülnökké választás feltétele szintén a 25. életév betöltése, az NDK állampolgárság, választójog, végül a jelölt személyének biztosítékul kell szolgálnia arra, hogy a népi ülnöki feladatokat teljesíteni fogja. Népi ülnökké csak bíró, ügyész, a nyomozó szervek munkatársa és ügyvéd nem választható. A törvény alapján a bírák és az ülnökök választóiknak beszámolási kötelezettséggel tartoznak.

A megválasztandó bírák és ülnökök személyére az igazságügy-miniszter, illetőleg — a Legfelsőbb Bíróság tekintetében — az Államtanács tesz javaslatot. A Legfelsőbb Bíróság elnökét és helyettesét, a megyei bíróságok és a járásbíróóságok elnökét erre a tisztségre jelölik, illetőleg választják. A megyei bíróság elnökhelyetteseit és főbíráit az igazságügy-miniszter, a Legfelsőbb Bíróság kollégiumainak elnökeit és főbíráit a Legfelsőbb Bíróság elnöke nevezi ki a megválasztott bírák közül.

A bírák a választásukra jogosult

szervek által az igazságügy-miniszter, illetőleg — a Legfelsőbb Bíróság vonatkozásában — az Államtanács indítványára visszahívhatók a bsz.-ben felsorolt okok alapján. A népi ülnök visszahívására — ha tisztségére alkalmatlannak mutatkozik — a bíróság elnökének indítványa alapján kerül sor, a megválasztásra jogosult szervek, a járásbíróóság ülnökének tekintetében a járási tanács által.

A bsz. értelmében a bírói tisztség megszűnésének másik módja a felmentés. Ez vagy kérelemre történik és akkor a visszahíváshoz hasonló, vagy hivatalból, ha a visszahívás törvényben felsorolt esetei nem alkalmazhatók, pontosabban, ha a bíró testileg vagy szellemileg többé nem alkalmas feladatainak ellátására.

A megyei bíróságok elnökségi tanácsainak és a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsának a bírói tisztségek betöltésével kapcsolatban sajátos jogosítványaik vannak: az igazságügy-miniszternél kezdeményezhetik, hogy a megyei, illetőleg a járási tanácsnál a megyei bíróság, illetőleg a járásbíróóság elnökének vagy bírájának a választását vagy visszahívását javasolja, valamint a megyei bíróság elnökhelyettesét vagy főbíráját nevezze ki vagy hívja vissza.

5. Az 1963. ápr. 4-i államtanácsi határozatot és 1963. ápr. 17-i bírósági szervezeti törvényt követően az NDK bírósági szervezetét érintő körben csak néhány kiegészítő és módosító jogszabály, végrehajtási utasítás (választási rendtartások, fegyelmi szabályzat) látott napvilágot. 1968-ban bocsátották ki az NDK új alkotmányát, melynek „A szocialista törvényesség és igazságszolgáltatás” címet viselő negyedik része foglalkozik a bírósági szervezet kérdéseivel, megerősítve az igazságszolgáltatás szervezetének, működésének, feladatainak az 1963. évi alapjogszabályokban megállapított rendjét. Ugyancsak 1968-ban alkottak törvényt a büntető perrendtartásról, mely a bsz.-nek csak a hatásköri szabályait egészítette ki. Előkészületben van a polgári perrendtartás új törvénye is, s előreláthatóan ez sem fogja érinteni a törvénykezési rendszer alapjait.

A szövetkezetek és tagjaik közötti együttműködési szerződések Jugoszláviában

A jugoszláv szövetkezeti mozgalom a tagsági viszonnal összefüggő belső szerződéseket más szocialista államokhoz hasonlóan ugyan csak ismeri. A jugoszláv gazdasági irányítási rendszernek szinte teljes kötetlensége, a gazdasági kapcsolatoknak szinte kizárólagosan az áruviszonyokra történő felépítése következtében a belső szerződések jogági hovatartozása sajátosan alakul. Ehhez járul továbbá még az is, hogy a jugoszláv szövetkezetek zöme fogyasztási, valamint mezőgazdasági beszerző és értékesítési jellegű, és csak igen kis számban található kisipari termelő, valamint lakásépítő szövetkezet. E körülmények együttes hatása folytán a jugoszláv tételes jog a szövetkezeteket szinte éppen olyan gazdálkodó szervezeteknek kezeli, mint a társadalmi vállalatok.¹

Társadalmi vállalatot a fennálló törvényes rendelkezések értelmében Jugoszláviában mind az államigazgatás szervei, mind az egyes községek, mind pedig saját elhatározás és kezdeményezés alapján az állampolgárok összeálló csoportjai is alakíthatnak. A szövetkezetek ezzel szemben minden esetben a mozgalom lényegéből adódóan Jugoszláviában is csak ez utóbbi formában létesülnek. Míg az állami vállalatok minden ügyben legfelső szinten dönteni hivatott szerve a dolgozói kollektíva által a saját köréből megválasztott munkástanács, addig ez a szövetkezetek esetében a tagok és a szövetkezeti alkalmazottak által az arányos képviselő elve szerint együttesen megválasztott szövetkezeti tanács. A társadalmi vállalat és a szövetkezet tehát mind az alapítás, mind pedig az azonos gazdaságügyintézői funkciót gyakorló belső munkástanács, illetve szövetkezeti-tanácsi belső szervezeti felépítés tekintetében nem sok eltérést mutat egymástól. A társadalmi vállalatokkal szembeni különbség csupán elsősorban a tulajdonosi kritériumokkal kapcsolatos speciális szövetkezeti szervek (közgyűlés, vezetőség, ellenőrző bizott-

¹ Roggeman H.: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien. Rewija 1970.

ság) létezésében és működésében, valamint a szövetkezetek jelentős részének nem termelő jellegében, vagyis abban mutatkozik, hogy a dolgozói és tulajdonosi kollektíva a szövetkezetek esetében szétválík egymástól. E körülmények folytán a jugoszláv jogrendszerben a társadalmi vállalatokra és a szövetkezetekre vonatkozó joganyag nem különül különböző jogágakba szét, hanem gyakorlati megfontolások alapján az egységesen kezelt gazdasági jogi diszciplínába helyezik (vertikális tagolás), végső soron azonban dogmatikailag a polgári jog személyi jogi részeként kezelik.²

A szerződéses viszonyok hasonló képet mutatnak. A nem munkaviszonnyal kapcsolatos minden vagyoni jellegű szerződés ugyancsak a polgári jog szerves részét képezi, közülük azonban a gazdasági szerződéseket, egy jogszabályokból és jogszokásokból kialakult speciális gazdasági-joggyűjtemény, az „Usance” fogja át. Az „Usance” mögött azonban végső tételes jogforrásként az Osztrák Polgári Törvénykönyvön (OPTK) nyugvó jugoszláv polgári jog áll. Az „Usance” mint a kereskedelemre vonatkozó jogi előírás fogja át mind a társadalmi vállalatok, mind a szövetkezetek és mind a magánszemélyek egymás közötti és az egymáson belül létesült valamennyi, gazdasági tevékenységükkel kapcsolatos szerződést a teljes szerződéses típus szabadság jegyében. Az „Usance” közbeiktatása nélkül, közvetlenül polgári jogi rendezésen nyugodnak a nem rendszeres gazdasági tevékenységgel kapcsolatos egyszerű vagyoni jogi szerződések. Mindez ugyanígy vonatkozik a szövetkezet és a tagjai között létesülő belső vagyoni jellegű szerződésekre is.

Igen ritkán, de előfordul, hogy a szövetkezetbe (itt a meglévő kis-számú termelőszövetkezetekre gondolunk) belépő személyek termelőeszközeiket a szövetkezetnek egyszerű polgári jogi szerződéssel bérbeadják, és a szövetkezet a használat időtartama alatt polgári jogi bérleti díjat fizet a bérbeadó tag

részére. Ezen túlmenően azonban szintén egyszerű polgári jogi adásvételi szerződéssel a tag el is adhatja a földet, vagy más termelőeszközét a szövetkezetnek.

A leggyakoribb vagyoni szerződés a szövetkezetek és tagjaik között a szövetkezet gazdasági tevékenységével kapcsolatos tartós jellegű együttműködésre vonatkozik, amely szintén elsődleges formában a mezőgazdasági szövetkezetek körében ismeretes. E szerződések belső tartalmát a szövetkezetek zömének a már említett beszerző-értékesítő, és csak bizonyos résztermelési tevékenységeket közösen elvégző jellege hatja át. Ennélfogva a jugoszláv szövetkezetek és tagjaik között a belső szerződéseknek olyan formái alakultak a gyakorlatban ki, amelyek egyfelől az egyéni termelő tagok részére történő termelést, másfelől a megtermelt termékek értékesítését, elhelyezését biztosítják. E belső tagsági együttműködési kapcsolatok kétféle formáját alakította ki a gyakorlat:

Az egyik, lényegében az „Usance” és rajta keresztül az OPTK-ig visszanyúló gazdasági szerződések formájában jön létre a szövetkezet és a tag között, amelyben a szövetkezet és a tag vagy eseti jelleggel, de általában egy bizonyos időszakra (egy, vagy több év) megállapodik egymással abban, hogy saját egyéni gazdaságának termékeit rendszeres jelleggel a szövetkezet felé értékesíti, ugyanakkor a szövetkezet vállalja a tag irányában gazdaságának termelőeszközökkel (műtrágya, vetőmag, növényvédő szer, gépek stb.) való ellátását részben adásvételi jellegű áruleszállítás, részben eszközök bérleti formájú használatba adása, vagy egyes mezőgazdasági munkák vállalkozási jellegű elvégzése útján.³

E megállapodásokban a szövetkezetek gyakran kötelezik a taggazdákat arra, hogy a rendelkezésükre bocsájtott gépek felesleges mozgatójának elkerülése érdekében a munkát egymás között is koordinálják, amitől a jugoszláv agrár-

politika a szétszórt kisparaszti földek önkéntes tagosításának a meggyorsulását is várja.

A szövetkezeteken belüli ilyen együttműködés azonban a fejlődés során egyre sokrétűbbé vált. Ezért igen sok helyen nagyon hamar és szükségszerűen áttértek a már speciálisnak mondható belső együttműködési szerződések, az ún. „kooperációs szerződések” létesítésére. A tag és a szövetkezet e belső üzemvitelinek nevezhető kooperációs szerződések keretében lényegileg az előző formájú szerződés kapcsán ismertetett kölcsönös „dare” és „facere” szolgáltatásokra vállalkozni kötelezettséget. Azonban e szerződéses kapcsolatot a kölcsönösség és az egymásra tekintettel fennálló együttműködés annyira áthatja, hogy ez már szétfeszíti az egyszerű gazdasági szerződés kereteit. A kooperációs szerződés az egyszerű gazdasági szerződésnél ugyanis jóval több, a kollektív strukturális jelleg dominálása folytán. Ez kifejezésre jut abban is, hogy azokban az esetekben, amikor e kooperációs szerződés alapján az együttműködés a tag és a szövetkezet között annyira szoros, hogy a tag a saját gazdasága szinte teljesen a szövetkezet érdekeinek a szolgálatában áll, és a tag szinte kizárólag a szövetkezet részére termel a saját gazdaságában, jogszabályi lehetőség van arra, hogy a tag kooperációs szerződés alapján társadalombiztosítási szolgáltatásokban (öregségi, betegségi segély) részesüljön.⁴

A kialakult gyakorlat szerint a kooperációs szerződésekbe foglalva élnek is a szövetkezeteken belül e lehetőséggel.⁵

Konkrétan vizsgálva e kooperációs szerződések tartalmát, a szövetkezet és a saját gazdasággal rendelkező szövetkezeti paraszt együtt határozzák meg a tag gazdaságának termelési tervét, és közösen végzik el annak földjén a munkát, a kapott terméseredmény pedig a két szerződő fél tulajdonává válik. A termést a szövetkezet értékesíti, a kapott jövedelmet pedig a kooperációs szerződésben meghatározott arány szerint termézet-

² Usance za blagovni promet. Gospradarski vestnik. Ljubljana. 1969. (Beműködve a Jugoszláv Szoc. Közt. 1967. évi kereskedelmi törvénye is.) — Lásd hozzá: Tamás L.: A vállalatok közötti együttműködés polgári jogi formái és problémái a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban. Jogt. Közl. XXV. (1970) évf. 10. sz.

³ Meister A.: L'autogestion cooperative rurale en Jugoslavie. Paysans. 14. n. 80. (1969–70). Kézirat magyar ford. a Szöv. Kutató Intézetben. — Továbbá: kooperációs tagsági szerződésdokumentumok a Szlovén Szoc. Közt. Kereskedelmi Kamaráján. (Tanulmánytam során rendelkezésemre bocsájtotta dr. E. Cefrin kamarai jogtanácsos.)

⁴ Cukanovic S.: Zemljoradnočko Zadrugarstvo u Agrarnoj politici Jugoslavije. Beograd. 1971.

⁵ A Szlovén Keresk. Kamarán betekintett kooperációs tagsági szerződésdokumentumok alapján.

ben, vagy pénzben, vagy vegyesen mindkettőben osztja meg kettőjük között. E kooperációs szerződésekben általában szó esik a terméseredmény és a belőle származó jövedelem kockázatának megosztásáról, melynek eredményeként a szövetkezet vagy egyedül maga, vagy pedig a taggal együtt közösen vállal mindezt „szavatosságot”.

E szerződések alapján a szövetkezet a termelést végző gazda egyes költségeinek a fedezésére előleget is nyújt, mentesítve őt a megélhetési és a termelési költségviselés gondjaitól. E kooperációs szerződéseknek két fő formája alakult ki. Az egyik az ún. „közleplejratú komplex szerződés”, amely meghatározza a gazdálkodás általános irányát és előírja a beruházásokat. A másik az ún. „garantált jövedelemre kötött szerződés”, amelyet a szövetkezetek a nagyon jól gazdálkodókkal kötnek azért, hogy elősegítsék a korszerű technika, újfajta termékek, és műtrágya anyagok kipróbálását.

Ezeknek az együttműködési szerződéseknek — bármilyen formát is öltsenek azok — végső célkitűzésük az, hogy azokon keresztül a szövetkezet a szerződő tagok gazdaságára saját befolyását műszaki és szakmai vonatkozásokban egyaránt kiterjessze. A szerződő gazdákat ugyanis e szerződéseken keresztül a szövetkezet arra kötelezi, hogy tanácsait a termelés során kövesse és figyelembe vegye. Így pl. jobb minőségű vetőmagot csak az a termelő kap a szövetkezettől, aki kötelezettséget vállal a kooperációs szerződésben megadott művelési módszer alkalmazására. Ugyancsak hasonló feltételek mellett kap a termelő hitelt a szövetkezettől gazdasága korszerűsítésére is.

Bármennyire is belső üzemviteli jellegűek ezek a kooperációs szerződések, és bármennyire is elkülönülnek az egyéb áruforgalmi jellegű gazdasági szerződésektől, e speciális vonás nemcsak a szövetkezeti mozgalmhoz kötődik, mivel ugyanilyen kooperációs szerződések alapján rendezik a kölcsönös vagyoni közreműködést az ún. „társadalmi kombinátok” esetében, amelyeknek önálló jogalányságú tagjai mind társadalmi vállalatok, mind szövetkezetek, sőt egyéni gazdaságok is lehetnek. A kooperációs

szerződés tehát ebből fakadóan a különböző gazdálkodó egységeken belüli kollektív struktúrájú vagyoni együttműködési viszonyoknak szerződéses — kötelmi szabályozó intézménye. Ennek megfelelően is kezeli e belső kooperációs szerződéseket a tételes jog, valamint az elméleti feldolgozás, a belső szervezeti viszonyokat is átfogó gazdasági élettel kapcsolatos joganyag egyik alapvető intézményeként.

Azért szervezeti jogi viszonyokat is átfogó jogintézményként kezelik eme együttműködési szerződéseket, mivel ezekben nemcsak a kollektív és annak tagja között fennálló vagyoni jogok és kötelezettségek, hanem egyúttal a szervezeti élettel kapcsolatos vagyoni jogok és kötelezettségek is részletes rögzítésre kerülnek.⁶ Ennek okát abban kereshetjük, hogy a jugoszláv szövetkezetekben a szövetkezeti jogok is a vagyoni jogokhoz kötődnek inkább és azzal állanak összefüggésben, szemben a magyar megoldással, ahol a tagok szervezeti jogai egyenlőek, vagy pedig a kollektív munkában való részvétel mértékétől függenek. A szervezeti jogoknak kooperációs szerződésen belüli szabályozása során a szervezeti jogok alatt tágabb fogalmat értenek, mint a magyar szövetkezeti jogtudomány. E szerződések tárgyát nemcsak olyan tagsági szervezeti jog tartalmazza, mint a szövetkezeti szervek működésében való aktív részvétel, vagy a szavazati jog gyakorlása, hanem benne szerepelnek a tagsági viszonytal kapcsolatos olyan „közvetlen” vagyoni jogok és kötelezettségek rendezése is, mint amilyen a tagsági viszony keletkezésekor bekövetkező vagyoni hozzájárulási kötelezettség (részjegy) és e hozzájárulásért a tagot a szövetkezettől megillető vagyoni ellenértéknyújtás (pl. részjegyzostalék, visszaszolgáltatás stb.)

Mármint ha összevetjük e kooperációs szerződések tartalmát a szövetkezetek alapszabályaival és egyéb belső normáival, akkor az látható, hogy azok a tagsági viszony minden területére kiterjed-

nek.⁸ Egyik alapvető célkitűzésük ugyanis a magyar felfogással egyezően az, hogy a szövetkezetek belső normáit tegyék konkrétá az egyes tagokkal fennálló kapcsolat viszonylatában.⁹

A szövetkezeteken belüli munkaviszonyok szerződési úton történő rendezésére tag és alkalmazott viszonylatában egyaránt egységesen a Munka Törvénykönyve alapján kerül sor. A szövetkezeti munkaviszonyok szabályozása tehát Jugoszláviában lényegében a magyar földművelésszövetkezeti, illetőleg fogasztási szövetkezeti vonalon kialakult és máig is — szerintünk vitatható módon — élő gyakorlattal mutat rokon vonásokat. A jugoszláv szövetkezeti elméleti álláspont szerint ugyanis — a mi általános fogasztási szövetkezeteinkhez hasonlóan — a szövetkezetekben tagsági és alkalmazotti viszonyok vannak, és mindkettő más még abban az esetben is, ha a kettő adott személyek esetében egybeesik egymással. Ez adódik abból, hogy eddig elsősorban az az álláspont uralkodott Jugoszláviában, hogy a szövetkezetnek a tagjával fennálló kapcsolatára elsősorban a vagyoni jellegű együttműködési segítségnyújtási, nem pedig a munkakapcsolat jellemző. Az utóbbi a társadalmi vállalatok jellemző sajátossága. A munkavégzés aspektusából pedig a szövetkezeten belüli dolgozás is éppen olyan jogviszony, mint amilyen a társadalmi vállalatok dolgozói esetében fennáll. Ez fejeződik ki abban a legújabb munkajogi rendelet-tervezetben is, amely deklarálja, hogy a szövetkezet munkavállalója egyben tag is lehet, ugyanakkor azonban a nem tagsági jogviszonyban lévő alkalmazottaknak a tagsági viszonyban álló dolgozókéhoz egyenlő jogokat kell biztosítani.

Ebből fakad, hogy mindkét típusú szövetkezeti dolgozó mind egymás, mind pedig a társadalmi vállalatok viszonylatában azonos tartalmú és formájú munkaszerződést köt, amelyből származó joghatások elbírálására a munka törvénykönyvének anyagi, s eljárásjogi szabályai az irányadóak.¹⁰

⁶ Meister A.: L'autogestion cooperative... — továbbá: Prof. dr. Tinžgar — Prof. dr. Sajovica: Kooperacija individualnin kmetijskij Proizvajalcev kmetijsko Zadrugo. Ljubljana. 1966. (Elaborat sta fincirala. Sklad Borisa Kidrica a Ljubljani in Univerza Ljubljani.)
⁷ V. ö.: a. 6. sz. jegyzettel.

⁸ Tinžgar — Sajovica: Kooperacija individualnin...
⁹ V. ö.: 8. sz. jegyzettel.

¹⁰ A Jugoszláv Szocialista Köztársaság Munka Törvénykönyve, Sluzbeni Listi. 1961. 17.

Összegezve és összevetve a jugoszláv jog most ismertett belső szövetkezeti-tagsági szerződéses megoldásait a magyar szövetkezeti tagsági megállapodásokkal, közös vonásként az állapítható meg, hogy mindkét ország szövetkezeti mozgalmának a főbb struktúrákat illetően azonos társadalmi rendszerből fakadó alapvetően közös szocialista vonásai folytán a belső szerződéses szövetkezeti tagsági vagyoni együttműködés Jugoszláviában már elszakadt a polgári jogi, illetve a kereskedelmi jogi köldökzsinórtól, önálló, belső szervezeti tartalmúvá, belső kollektíva jellegűvé vált. Ez azonban dogmatikailag a már kialakult hagyományok és ezekkel a hagyományokkal összhangban a jugoszláv társadalmi rendszert jelentősen befolyásoló egyéni áruterrelő vonások miatt nincsen következetesen levonva.

Ezért nem alakult ki Jugoszláviában — a munkajog kivételével — sem a társadalmi vállalatokra, sem pedig a szövetkezetekre vonatkozóan olyan következetes, autonóm struktúrájú jogág, amely a többi szocialista állam jogfejlődését jellemzi,¹¹ és ezért nem váltak el teljesen az „Usance”-ban a belső szervezeti viszonyokat és a külső szerződéses kapcsolatokat szabályozó jogintézmények. Mindez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a jugoszláv szövetkezetek belső életének szabályozása nem lépett volna már ki a kereskedelmi, polgári jogi szabályozás kereteiből a belső szerződéseket illetően. A jugoszláv értékesítő-beszerzői szövetkezetek és tagjaiknak a gazdasági tevékenységgel összefüggő vagyoni kapcsolata ugyanis messze erősebb és közösségibb jellegű, mint a kapitalista államok hasonló szövetkezeteiben fennálló, korábban tárgyalt tagsági-szövetkezeti kapcsolatok és bizonyos fokig a magyar Mgtsz-ekben kialakult háztáji együttműködési megállapodásokhoz és azok kifejlődéséhez hasonló vonásokat tükröz.¹²

Prugberger Tamás

„Bevezetés a szervezéstudományba” Egy egyetemi jegyzet vitájáról

1970-ben jelent meg a Tankönyvkiadó Vállalat gondozásában *Berényi—Kovácsics—Nagy: Bevezetés a szervezéstudományba* című — az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának hallgatói számára készült — jegyzete. A Kar Tudományos Bizottsága 1972. november 28-án tartott kibővített ülésén megvitatta a jegyzet anyagát. Célunk, hogy az alábbiakban rövid tájékoztatást adjunk a vita során elhangzott érdekesebb megállapításokról, s — ezzel összefüggésben — a jegyzetben tárgyalt főbb kérdésekről.

Egy-egy új egyetemi tankönyv vagy jegyzet nem csupán az oktatási munkát végzők között tarthat számot érdeklődésre, hanem a szélesebb tudományos világ, sőt a gyakorlati szakemberek számára is hasznos olvasmány lehet. Különösen vonatkoztatható e megállapítás a címben említett jegyzetre, mivel itt nem csak egy új jegyzet kiadását, hanem az *állam- és jogtudományi karok oktatási rendszerében első ízben helyet kapó új tantárgy: a „szervezéstán”* megjelenését is üdvözölhattük.

Az új tantárgy oktatásának szükségességét aligha kell indokolni. Amint ezt a téma egyik felkért bírálójaként Szatmári Lajos is megállapította: a jogászképzésben egyre inkább számolni kell az ún. ítélkező jogásztípus mellett a „szervező jogász” iránt megmutatkozó egyre erősödő kereslettel; ugyanakkor a hagyományos jogász szakmákban működők számára is egyre fontosabb a szervezési ismeretek elsajátítása.

A tantárgy újszerű jellege, s a vele kapcsolatos igények, elvárások többoldalú megfogalmazása miatt igen hasznosnak bizonyult, hogy a tudományos ülésre a felső államigazgatási szervek, szervezési intézetek képviselői is meghívást kaptak. A vita során így lehetőség nyílt a végző jogászokat alkalmazó, azaz a „felhasználó” szervek álláspontjának megismerésére is.

A jegyzet értékelésére előzetesen felkért bírálók¹ és a jelenlévők túlnyomó részének közreműködésével élénk, sokoldalú, tudományos

igényű vita bontakozott ki. A hozzászólások gyakran túllépték a jegyzet szorosán vett kereteit; így szó esett a tantárgy oktatási rendszerben elfoglalt helyéről, sőt tanúi lehettünk a szervezés-, igazgatás-, vezetéstudomány különféle felfogásait valló szakemberek nézetei közötti „összecsapásoknak” is.

A jegyzet értékelésével kapcsolatos egyik központi kérdés arra irányult: vajon a szerzők helyesen húzták-e meg az anyag határait? Többen is rámutattak arra, hogy e határok kijelölésénél aligha lehetett volna valamiféle abszolút mércéhez igazodni. Különösen áll ez a vitatott jegyzetre, hiszen — új tantárgy lévén — nem álltak rendelkezésre azok az előzetes anyagok, s az az oktatási tapasztalat, melyet a témakör és a módszer meghatározásánál kiindulási alapnak szokásos tekinteni. A szerzőknek tehát vállalniuk kellett az úttörő munkák végzésével együtt járó kockázatot, s e kockázatvállalás sikerét igazolta, hogy a vita résztvevői — most már a harmadik éve folyó oktatás tapasztalatait is felhasználva — célszerűnek ítélték azokat a kereteket, melyek között a szerzők a jegyzet anyagát összeállították.

E keretek megállapításánál az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szervezés- (igazgatás) tudomány különböző ágazatai között távolról sincs közös álláspont abban, hogy hol húzódik az egyes szakterületek határa, a mindenki által használt fogalmaknak (pl. „vezetés, irányítás”) mi a tartalma, sőt sokak előtt az is vitatott kérdés, hogy létezik-e általános szervezéstudományokhoz, s ha igen, úgy mi ennek a tárgya, illetőleg hogyan viszonyul ez az ágazati szervezéstudományhoz. A vázolt helyzetre tekintettel nem volt könnyű feladat arra választ adni, hogy mi legyen az az anyag, melyet e témakomplexumból a leendő jogászok számára oktatni érdemes. A vita során úgyszólván egyhangú elismerést kapott az a szerzők által képviselt álláspont, hogy *a jegyzet célja* — a jogi kari oktatás általános célkitűzéseivel összhangban — csakis kettős lehet:

a) *áttekintést adni* — elméleti szinten — az általános szervezéstudomány alapfogalmairól és fő kérdéseiről; valamint b) az *elmé-*

¹¹ V. ö.: Trócsányi L.: Európai szocialista országok munkaügyi eljárása. Bp. 1963. MTA. Áll. és Jogtud. Intézet Kiadványa.

¹² V. ö.: Prugberger T.: A termelőszövetkezet és tagjainak a háztáji gazdaságot érintő együttműködési megállapodásai. Jogt. Közl. XXV. (1970) évf. 8. sz.

¹ Szamei Lajos, Szatmári Lajos, Szentpéteri István és Koós Szabolcs.

leti alapokra építve *gyakorlati, módszertani tájékoztatást nyújtani a közigazgatás területén végezhető szervezési, racionalizálási munkákról.*

Felvetődött ugyan, hogy a jegyzet az általános szervezéstudományi tételeket csaknem kizárólag az államigazgatási munkára vetítve mutatja be, nem kétséges azonban, hogy az általános kérdések konkrét példák, illusztrációk nélküli tárgyalása az anyagot túlzottan sterilizál, szárazza tette volna, a példák tárgykorét tekintve pedig kézenfekvő volt a — hallgatók ismereteihez legközelebb álló — államigazgatási területek bemutatása.²

A vita résztvevői hangsúlyozták: a szerzők — a rendelkezésre álló feltételekkel számolva — helyesen és mértéktartóan határozták meg az anyag tárgykorét, s a címmel is jelezték, hogy csupán „bevezetni” kívánnak a szervezéstudomány fő kérdéseibe.

A jegyzet — a fentebb említett célkitűzéseknek megfelelően — két részből áll: az I. rész (szerzői: Berényi Sándor professzor és Nagy Tibor Gyula adjunktus) „*A szervezéstudomány alapjai*” címet viseli. A II. rész (szerzője Kovacsics József professzor) címe: „*Az államigazgatási munka- és információszervezés főbb módszerei*”. A jegyzet szakmai bírálója Szatmári Lajos professzor volt.

Noha közvetlen célunk a vita során elhangzott vélemények, álláspontok bemutatása, óhatatlanul szükségesnek tűnik rövid tájékoztatást adni arról, hogy milyen témaköröket ölel fel a jegyzet.

Az I. rész a következő hat fejezetre tagozódik: *a szervezés (igazgatás) fogalma* (az igazgatás tartalma, az igazgatási ciklus, az igazgatás és vezetés viszonya); *a szervezés (igazgatás) tudománya*, a *segédtudományok* (a szervezéstudomány tárgya, az általános és az ágazati szervezéstudományok kapcsolata); *a szervezés- (igazgatás) tudomány kialakulásának története* (fejlődése a tőkés és a szocialista államokban, a kibernetikai szem-

léletű iskola); *a szervezet* (fogalma, fajtái, tagolása, a centralizáció és decentralizáció, a szervezet mint kommunikációs és hierarchikus rendszer, a szabályozás); *a vezetés* (fogalma, funkciói, stílus, szervezet, személyzeti igazgatás, tervezés, döntés, koordináció és ellenőrzés); *az igazgatás, mint az emberi munka egyik neme* (a racionalizálás fogalma, feltételei, útjai és az igazgatástechnika).

A szervezéstudományokra jellemző — fentebb már érintett — eltérő nézetek különösen az I. rész szerzői számára okoztak nehézséget. Végülis az a megoldás született, hogy *a szerzők — saját álláspontjuk bemutatása mellett — részletesen taglalták az ettől eltérő nézeteket is, sőt sokszor a különféle vélemények pozitív vagy negatív megítélése, „szembesítése” útján alakultak ki a jegyzet által elfogadott álláspontok.* Ezért is vetődött fel a vita során, hogy a különféle nézetekkel folytatott polémia gyakran meghaladja az egyetemi jegyzetektől megkívánt mértéket; esetenként a jegyzet „önmagával” is vitakozik, ez pedig nehéz helyzet elé állíthatja az egyetemi hallgatókat. Kétségtelen, hogy az anyag leíró és polemizáló jellegű részei közötti helyes arányok kialakítása megfontolást érdemel. Nem vitatható azonban, hogy a jelenlegi körülmények között ez lehet az egyetlen olyan módszer, amelynek segítségével a hallgató bepillantást nyerhet e sajátos világ bonyolult összefüggéseibe.

A vázolt tényezők szinte óhatatlanul maguk után vonták, hogy esetenként a jegyzet maga sem volt teljes mértékben következetes egyes fogalmak tartalmát illetően. (Így például a „szervezés” fogalma, mely kezdetben a legáltalánosabb — s az igazgatással szinonim — kategóriát jelölt, a későbbiekben az igazgatási munka racionalizálására irányuló tevékenység megfogalmazására szolgált.) Az anyag egészének ismeretében nyugodtan állíthatjuk, hogy az említett s a hozzá hasonló problémák elsősorban nem koncepcióbeli hiányosságokra utaltak, hanem inkább arra, hogy a szervezéstani fogalmak fejlődését és differenciálódását nem követik elég gyorsan a megfelelő nyelvi kifejezési formák, s így gyakran eltérő fogalmakra

azonos kifejezéseket kell alkalmaznunk; ez pedig a legalaposabb fogalommeghatározás mellett is félreértésekre adhat alkalmat.

Az említett rész kapcsán élénk vita bontakozott ki a szervezéstani alapfogalmak tartalmáról, így pl. az igazgatás, szervezés, vezetés stb. fogalmak egymáshoz való viszonyáról. Noha a hozzászólók gyakran a szerzőkétől eltérő álláspontok mellett törtek lándzsát, egyértelmű elismerést nyert az elméleti kérdéseket tárgyaló I. rész *következetesen érvényesített alapkonceptiója*, a — kisebb hiányosságok ellenére is egységesnek mondható — fogalomrendszer alkalmazása. Az egyes, magas színvonalon kidolgozott részek — utalhatunk e körben az igazgatási ciklus elemeinek bemutatására, vagy a szervezet fogalmának igényes meghatározására — magukban hordozzák annak biztosítékát, hogy a jegyzet átdolgozása során — az oktatási tapasztalatokat és a tudományos vitában elhangzottakat is figyelembe véve — még következetesebben realizálódhat a szerzők szervezéstudományi koncepciója.

Amíg a jegyzet I. része az alapvető elméleti kérdésekkel foglalkozott, addig a II. rész az államigazgatási munkaszervezés gyakorlati problémáinak bemutatására vállalkozott. E rész a következő hat fejezetet tartalmazta: *a munka- és információszervezés az államigazgatási munka korszerűsítésében* (a szervezési kutatások célkitűzései, a vezetés, szervezés, kutatás összefüggései, az igazgatási munka osztályozása); *organometria és államigazgatás* (az ügyforgalom mérése, az igazgatási munka megfigyelése munkafényképezés útján, hatékonyságvizsgálat); *az igazgatási munka optimalizálása* (operációkutatás, a modellek szerepe, a mátrix- és gráfelméleti módszerek alkalmazása); *kibernetika és információ* (az államigazgatás kibernetikus szemlélete, az információk fogalma, jelentősége és osztályozása, feldolgozása, a gépi számítástechnika alkalmazása stb.); *az információáramlás modellezése* (a tanácsok és tanácsi kommunális vállalatok információs rendszere, mátrixok, hálódigramok és grafikus ábrák szerepe az információáramlás vizsgálatánál, az információs rendszer korszerűsítése); *a közvélemény-ku-*

² Hozzátehetjük, hogy minden — az „általános szervezéstudományi” megközelítés igényével írt — munkáról kimutatható a szerző szűkebb szakterülete, s nem is csak a felhozott példák, hanem a koncepció és tárgyalásmód egésze tekintetében is.

tatás (jelentősége, a hazai kísérletek bemutatása).

A tudományos ülés résztvevői — különösen a gyakorlati szervezési munkákat is végző szervek (pl. a Minisztertanács Tanácsi Hivatala) képviselői — örömmel üdvözölték a jegyzet e részét, külön is kiemelve, hogy a szerző által végzett konkrét vizsgálódások módszereinek s tapasztalatainak bemutatása igen hasznos segítséget nyújthat minden, de főként a tanácsi igazgatás területén dolgozni kívánó joghallgató számára.

Ugyanakkor felvetődött, hogy a konkrét tapasztalatok, vizsgálati eredmények bemutatása azzal a veszéllyel is járhat, hogy az általánosított módszerek illusztrálását szolgáló anyagrészek túllépik az oktatás során feltétlenül szükségesnek ítélt mértéket. E veszélyt növelte, hogy a tantárgy bevezetésekor biztosított minimális órakeret nem tette lehetővé gyakorlati foglalkozások megtartását,³ így a jegyzetben kellett elhelyezni a segédanyagokat is. A vita résztvevői rámutattak arra, hogy a jegyzet II. része az említett veszélyeket nem tudta maradéktalanul elkerülni: a „szemléltető eszköz” szerepét betöltő leírások, számszerű adatok egyes fejezetekben túlzott arányt képviselnek, elmosódnak a határok a szorosán vett tananyag és az ennek illusztrálását szolgáló segédletek között. E problémák kiküszöbölése érdekében hangzottak el olyan — a szerzők egyetértésével is találkozók — javaslatok, hogy az említett anyagokat a továbbiakban függelékként kellene a jegyzethez csatolni.

A II. rész — a szerző által végzett kutatások tárgyának megfelelően — elsősorban a tanácsi igazgatás területén alkalmazható módszerek leírásával foglalkozik. Több észrevétel is elhangzott arra vonatkozóan: vajon az anyag tárgykörének kiszélesítése, a tanácsi — s azon belül is elsősorban a hatósági — tevékenységre koncentrált elemzés kiterjesztése más államigazgatási szervekre és területekre nem biztosítana-e szélesebb áttekintési lehetőségeket a hallgatók számára? Nyilvánvaló, hogy a felvetett igények, elképzelések teljes-

körü realizálása — az egyetemi oktatás által biztosított keretek között — megoldhatatlan feladat volna. Az anyag összeállításánál így is minden bizonnyal gondot okozott, hogy a „többről kevesebbet” vagy a „kevesebről többet” elv legyen a követendő.

Az anyagban rejlő lehetőségek még tökéletesebb kiaknázása, s a hallgatók gyakorlati szervezési ismereteinek kiszélesítése — mint a tudományos vita során megfogalmazott igény — miatt mégis szükségesnek tűnik a vizsgált államigazgatási területek bizonyos mértékű kiszélesítése, valamint — a racionalizálási munkák módszereivel összefüggésben — a komplex, több tudományág eredményeinek együttes felhasználásával végzendő kutatások jelentőségének fokozottabb hangsúlyozása. A jelzett igények realizálását a II. rész anyaga is aláhúzni látszott: a vita résztvevőtől épp azok a témák kaptak elismerést, melyeket a komplexebb szemléletmód, s a módszerek szélesebb területekre adaptálható volta jellemezett. (Példaként említjük a modellek szerepének bemutatását, a kibernetika és az információ-fogalom meghatározását, az ügyvitelgépesítésről írottakat vagy a grafikus ábrák, hálódiagramok hasznosítására vonatkozó részeket.)

A két anyag rész közötti összefüggésekkel, valamint a jegyzet egészének felépítésével, rendszerével kapcsolatosan szintén széleskörű vita bontakozott ki. E tekintetben különösen érdekes volt a pécsi és a szegedi jogi karon követett megoldások összehasonlítása a budapesti módszerekkel. Annak ellenére, hogy e kérdésekben is számos eltérő álláspontot hallhattunk (a szegedi jogi karon pl. a szervezéstant három részre tagolva oktatják: szervezési alapfogalmak — történeti anyag — szervezéstechnika), e vélemények nem annyira a tárgyalt jegyzet kritikáját jelentették, hanem inkább azt példázták, hogy ugyanazt a célt eltérő módszerekkel és eszközökkel is el lehet érni.

A jegyzet szerkezeti felépítésénél követett megoldást a vita résztvevői általában logikusnak, megfelelőnek ítélték. Problematikusnak tűnt viszont, hogy az anyag I. és II. része közötti összhang sok tekintetben hiányzik. A jegyzet át-

dolgozása során ezért fokozott gondot kellene majd fordítani — szerkesztő megbízása útján is — arra, hogy a két anyag rész fogalomrendszere közeledjék egymáshoz, továbbá e részek olyan módon is összefüggjenek, hogy az általános kérdések között említett problémák — államigazgatás területén lehetséges — megoldása a módszertani részben helyet kapjon, illetőleg a II. rész utaljon vissza esetenként az általános kérdések között tárgyalt anyagokra.

A vita során számosan érintették a szervezéstant, mint tantárgy helyét a Kar oktatási rendszerében. E probléma kétoldalú megközelítésben is szerepelt: egyrészt mint a jegyzet témájának elhatárolása más stúdiumoktól, másrészt a tantárgy elhelyezése a Kar kilenc félévét felölő oktatási rendjében.

Annak ellenére, hogy a vita során — mint már említettük — úgyszólván teljesen egységes volt a vélemény abban a tekintetben, hogy a szerzők helyesen szabták meg a jegyzet határait, több oldalról felvetődött az igény: jobb összhangot kell teremteni a más tantárgyak, elsősorban az államigazgatási jog és a szervezéstant között. Az említett probléma természetesen távolról sem írható a szerzők terhére. Amikor ugyanis a jogi karokon nem szerepelt még a szervezési ismeretek oktatása,⁴ addig az államigazgatási jog — mint tantárgy — keretei között kellett megismertetni a hallgatókkal a szervezéselmélet alapkérdéseit; erre pedig azért volt szükség, mert ahhoz, hogy a hallgatók megérthessék az államigazgatás, mint speciális tevékenység lényegét, előbb az igazgatás általános tételeivel kellett megismerkedniük.

A fenti körülményekre tekintettel született — több oldalról is — az a javaslat, hogy a szervezéstant megfelelő elhelyezése útján tehermentesíthető volna az államigazgatási jogi tantárgy az általános szervezéselméleti kérdésektől. A problémát itt az okozza, hogy az államigazgatási jog oktatása jelenleg a második tanévben történik, a szervezéstant pedig a 8. félév tárgya. Az előző elképzelés tehát csak

³ Az 1971/72. tanévvel kezdődően heti egy óra gyakorlat biztosított.

⁴ Az ez irányú képzést csupán néhány diákköri foglalkozás és az esetenként szervezett speciális kollégiumok jelentették.

a tárgyak megfelelő átcsoportosításával volna megoldható. — E probléma összetettségét bizonyítja, hogy más oldalról viszont az tűnik kívánatosnak, ha a szervezéstan oktatása az államigazgatási jogot és a statisztikát követi, mert csak így biztosítható, hogy a hallgatók megérthessék a jegyzet II. részében tárgyalt államigazgatási vonatkozásokat és statisztikai módszereket. E tárgy oktatási rendszerben elfoglalt helyének problematikus voltát bizonyítja, hogy a pécsi és a szegedi jogi karokon is más-más rendszerben oktatják a szervezési ismereteket.

Az igények rohamos változását igazolja, hogy míg egyoldalról nehézséget okoz a szervezéstan összehangolása a hagyományos tantárgyakkal, másrészt már hasonló koordinációs igény mutatkozik az egyik legújabb stúdium, a *számítástechnikai ismeretek* kapcsán.⁵

⁵ A számítástechnikai ismereteket — fakultatív jelleggel — speciális kollégium keretei között oktatják.

Amint ez a vita során is szóba került, szintén a sürgető gyakorlati igény teszi szükségessé a számítástechnikai ismeretek oktatását, hiszen az államigazgatásban — sőt a jogalkalmazás egyéb területein is — egyre nagyobb szerephez jut a gépi technika. E tárgy természetesen nem azt a célt szolgálja, hogy a jogászok képzett számítógépszakemberek legyenek, hanem, hogy „közös nyelvet” találhassanak leendő munkaterületükön a számítógépeket kezelő szakemberekkel.

Első áttekintésre talán úgy tűnhet, hogy a jegyzet vitája során elhangzott, s fentebb ismertetett kérdések jelentős része olyan „belső ügy”, mely az egyetemi vezetés számára kell hogy problémát jelentsen. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az egyetem éppen a változó igényekhez való igazodás érdekében kísérletezik reformtervvel vezet be új tantárgyakat, akkor e kérdéseket már „közügynek” kell tekintenünk, hiszen egyetlen — jogászokat foglalkoz-

tató — intézmény sem lehet közömbös abban a tekintetben, hogy a végzett hallgatók mennyiben alkalmasak a rájuk bízott feladatok megoldására. A szervezéstan jelentőségét egyébként külön is hangsúlyozzák az utóbbi időszakban megjelent párt- és állami döntések, melyek az államigazgatási munka továbbfejlesztésével összefüggésben a szervezési munka fokozott szerepére hívják fel a figyelmet.

Összefoglalásként ismételtlen hangsúlyoznunk kell, hogy a tudományos ülés résztvevői egyértelműen állást foglaltak e tantárgy jogi oktatásának szükségessége mellett, s ugyanígy fejezték ki elismerésüket a mű szerzői által végzett magas színvonalú, úttörő munkáért. A vita során elhangzott észrevételek pedig minden bizonnyal segítséget nyújtanak a jegyzet anyagának továbbfejlesztéséhez.

Zsuffa István

FELHÍVÁS

Az Igazságügyi Minisztérium Ügyvédi Ügyek Csoportja felhívja azokat a jogász munkaterületen dolgozókat, akik rendelkeznek az ügyvédi bejegyzéshez és működéshez az 1966. évi 22. sz. törvényerejű rendelettel módosított 1958. évi 12. sz. törvényerejű rendelet 3. §-ának (3) bekezdésében írt előfeltételekkel és hivatást éreznek az ügyvédi pályára, hogy *ügyvédi bejegyzés iránti kérel-*

mükkel forduljanak az illetékes megyei ügyvédi kamarához.

A következő ügyvédi kamarák területén mutatkozik létszámihiány: *Békéscsaba* 5 fő, *Debrecen* 8 fő, *Eger* 5 fő, *Győr* 2 fő, *Kaposvár* 7 fő, *Kecskemét* 4 fő, *Miskolc* 6 fő, *Nyíregyháza* 4 fő, *Salgótarján* 2 fő, *Szeged* 8 fő, *Szolnok* 5 fő, *Szombathely* 4 fő, *Veszprém* 9 fő, *Zalaegerszeg* 2 fő.

Йожеф Фелдвари:

*Уголовно-политические стремления
в новелле Уголовного Кодекса*

Статья сначала освещает понятие уголовной политики и сферу ее осуществления, потом излагает трудности, вытекающие из того, что в интересах достижения определенных целей необходимо применять законы, принятые в разное время при различных обстоятельствах. После вводных разъяснений автор группирует свои мысли вокруг двух тем: ему кажется, что отдельные распоряжения новеллы Уголовного Кодекса служат повышению жизнестойкости уголовного законодательства, и вообще более эффективной борьбе против преступности.

Бела Кеменеш:

*Требования по гарантии и способ
их осуществления, при особом учете
сделок граждан по купле-продаже*

В введении статьи автор рассматривает вопросы о сравнении требований по гарантии с требованиями, связанными с ответственностью за дефекты, а затем — на основании действующего законодательства — представляет различные варианты требований по гарантии. Подробно излагает факторы, препятствующие осуществлению системы гарантий, и выставляет ряд предложений по устранению этих факторов путем соответствующего урегулирования. Особенно подробно занимается необходимостью усиления санкций в связи с просрочкой поправки, далее предоставлением аппаратов на временное пользование и вопросом об оплате за пользование, применимой в связи с гарантией. Наконец, в связи с способом осуществления требований автор рассматривает некоторые вопросы, ограничиваясь на сферу гарантий, а именно, правовые последствия, вытекающие из обязанности по информации, далее вопрос о характере сроков осуществления требований. В статье содержится целый ряд предложений по будущему законодательному урегулированию.

Янош Мартони:

*Некоторые идеи об урегулировании
договора экспедиции*

В связи с подготовительной работой по внесению дополнений и изменений в ГК в статье рассматривается действующее урегулирование договора экспедиции и по некоторым вопросам автор предлагает изменение специальных норм ГК о договоре экспедиции. Автор стремится показать прежде всего недостатки в тех распоряжениях закона, согласно которым экспедитор несет непосредственную ответственность за промежуточного экспедитора, вовлеченного им в выполнение основного договора. Предлагает отграничение складских служб, исполняемых экспедитором в виде «других обязательств», от особой сделки по

складированию. Предлагает урегулировать сделку по складированию в качестве особого вида депозита, включив меньше-больше сохраненные в действии постановления Торгового кодекса о сделке публичного складирования в измененный и дополненный ГК.

Вилмош Хамори:

*Оценка доказательств и внутреннее
убеждение в гражданском процессе*

ГПК исходит из принципа свободы доказывания, а из этого вытекает необходимость оценки доказательств. Доказательства сначала оцениваются отдельно, а потом в их совокупности. Предметом оценки являются кроме заявлений и разъяснений сторон также их процессуальные действия. В наиболее широком круге основание доказывания составляет свидетельское показание, причем именно свидетельское показание требует наиболее тщательного исследования. ГПК допускает опровержение даже и данных, приведенных в публичном документе. Также по вопросу о действительности частного документа может возникнуть необходимость в исследовании иных доказательств, прежде всего в допросе свидетелей. Нельзя обойтись без свидетельских показаний ни в случае других вещественных доказательств. Наконец, даже и экспертиза не освобождает суд от исследования и оценки ее содержания.

Жózsef Földvári:

*Die kriminalpolitischen Bestrebungen
der Strafrechtsnovelle*

Als erstes Klärt der Artikel den Begriff der Kriminalpolitik und dessen Wirkungsbereich, danach werden die Schwierigkeiten umrissen, die sich daraus ergeben, dass Gesetze, die zu verschiedenen Zeitpunkten verabschiedet worden sind, im Interesse der Verwirklichung bestimmter Zielsetzungen angewandt werden müssen.

Nach diesen einleitenden Darlegungen gruppiert Autor seine Ausführungen um zwei Themenkreise: er ist der Ansicht, dass die einzelnen Bestimmungen der Strafrechtsnovelle der lebensnahen Ausgestaltung und im allgemeinen dem Anspruch des effektiveren Kampfes gegen die Kriminalität dienen.

Béla Kemenes:

*Garantie-Ansprüche und ihre Geltendmachung, mit besonderer
Rücksicht auf die Kauf-Geschäfte
der Staatsbürger*

Autor behandelt einleitend die Gegenüberstellung der Garantie-Ansprüche und der Gewährleistung-Ansprüche und befasst sich darnach — aufgrund der geltenden Regelung — mit den verschie-

denen Arten der Garantie-Ansprüche. Eingehend werden die, das Garantie-System hemmenden Faktoren besprochen und zu ihrer Überwindung mehrere Regelungsvorschläge unterbreitet. Besonders detailliert behandelt der Artikel die Notwendigkeit der effektiveren Sanktionierung der säumigen Ausbesserung, sowie die Zurverfügungstellung von Tausch-Apparaten und die Frage der — bei der Garantie anwendbaren — sog. Benützungsggebühr.

Abschließend werden einige, mit der Geltendmachung der Garantie zusammenhängende, auf den Kreis der Garantie begrenzte — Fragen behandelt, so die, aus der Mitteilungsverpflichtung fließenden Rechtsfolgen, sowie der Charakter der Geltendmachungs-Fristen. Der Artikel enthält mehrere de lege ferenda Vorschläge.

János Martonyi:

*Gedanken über die Regelung des
Speditionsvertrages*

Der Artikel untersucht anhand der, auf die Ergänzung und Änderung des BGB ausgerichteten, anlaufenden Arbeiten die geltende Regelung der speziellen Normen des Speditions-Vertrages und schlägt in einigen Fragen die Änderung dieser Regelung vor. Was einige Teilfragen betrifft, so ist der Artikel bestrebt die Unrichtigkeit dieser geltenden Bestimmungen nachzuweisen, laut welcher der Spediteur für den, seinerseits in Anspruch genommenen mittelbaren Spediteur unmittelbar verantwortlich ist. Es wird vorgeschlagen als „anderweitige Tätigkeit“, die durch den Spediteur besorgte Lagerung, sowie das sui generis Lagerungsgeschäft abzugrenzen. Das Lagerungsgeschäft soll als besondere Abart des Deposits geregelt werden, unter Berücksichtigung dieser Regeln des HGB, die sich auf das Lagerhaus-Geschäft beziehen.

Vilmos Hámori:

*Die Beweiswürdigung und die
innere Überzeugung im Zivil-
prozess*

Die ZPO steht auf der Basis der freien Beweisführung, was die Abwägung der Beweise erfordert. Dies beruht auf der Wertung der Beweise. Die Beweise müssen zuerst im einzelnen, danach in ihrer Gesamtheit erwogen werden. Neben den Ausserungen der Parteien ist auch ihr prozessuelles Verfahren Gegenstand der Wertung. Im breiten Kreise dient als Grundlage der Beweisführung die Zeugenaussage. Diese aber muss am eingehendsten untersucht werden. Die ZPO kennt auch gegenüber der öffentlichen Urkunde den Gegenbeweis. Auch die Echtheit der Privaturkunde kann anderweitige, in erster Linie Zeugen-Beweise not-

wendig machen. Auch im Falle anderer Sachbeweise kann die Zeugen aussage nicht entbehrt werden. Schliesslich befreit auch das Sachverständigen-Gutachten das Gericht nicht von der Prüfung und Wertung seines Inhalts.

József Földvári:

Les efforts de la loi modifiant le Code Pénal en matière de politique criminelle

L'étude précise en premier lieu le concept de la politique criminelle et le domaine où elle se fait valoir. Par la suite elle esquisse les problèmes qui dérivent du fait que les lois créées à différentes dates devront être appliquées en vue de la réalisation de buts concrets.

Après ces explications introductives l'auteur groupe ces pensées autour de ces deux thèmes: il est d'avis que certaines dispositions de la loi modifiant le Code pénal servent l'intensité de vie et en général l'exigence de la lutte plus efficace contre la délinquance.

Béla Kemenes:

Les droits à la garantie et le mode de les exercer eu égard aux contrats conclus par les citoyens

Dans l'introduction de l'étude l'auteur présente sur la base de la réglementation actuellement en vigueur les différentes variantes des droits à la garantie. Il traite avec une abondance de détail les facteurs empêchant la mise en oeuvre du système de garantie et dans l'intérêt de leur élimination l'auteur fait des propositions en vue de leur nouvelle réglementation. L'auteur s'occupe d'une façon particulièrement approfondie des sanctions dont il convient de frapper la réparation tardive ainsi que de la question du taxe d'usage à appliquer dans le prêt d'instrument et ceux à appliquer en conséquence d'une garantie.

Pour finir l'auteur examine certaines questions relatives aux modes de l'exercice des droits et notamment les conséquences juridiques résultant des prescriptions d'une obligation de communication ainsi que du caractère des délais prévus de l'exercice des droits à la garantie. L'étude contient nombre de propositions de *lege ferenda*.

János Martonyi:

Quelques remarques sur la réglementation du contrat de commission de transport

L'article examine la réglementation actuelle des dispositions spéciales relatives au contrat de commission de transport à propos du commencement des travaux visant de modifier le Code civil. Il propose la modification de cette réglementation concernant certaines questions. Parmi des questions de

détail l'article essaie, en premier lieu, de démontrer l'inexactitude de certaines dispositions en vigueur selon lesquelles le commissionnaire de transport est chargé d'une responsabilité directe pour le commissionnaire indirect employé par lui. Il propose comme „tâche ultérieure” la délimitation de l'emmagasinage exécuté par le commissionnaire du contrat d'emmagasinage „sui generis”. Il propose de réglementer le contrat d'emmagasinage comme un genre particulier du dépôt — en l'intégrant dans ces grandes lignes — dans les dispositions restées en vigueur de l'ancien Code de Commerce relatives aux entrepôts généraux.

Vilmos Hámori:

L'appréciation des preuves et la conviction interne du juge dans le procès civil

Le procès civil repose sur la liberté de la preuve ce qui rend nécessaire d'apprécier les preuves. Il faut d'abord apprécier les preuves en elles-mêmes puis dans leur totalité. Est l'objet d'évaluation — à part des déclarations des parties — leurs attitudes dans le procès. Le témoignage constitue, au sens le plus étendu, la base de l'administration de la preuve mais il a besoin d'être examiné scrupuleusement. Même la vérification de l'authenticité d'un document privé peut nécessiter d'autres preuves notamment le témoignage. Nous ne pourrions pas négliger la preuve testimoniale en présence d'autres preuves matérielles non plus. Enfin, l'expertise elle-même ne dispense pas le tribunal d'examiner et d'évaluer de tout ce qui y est contenu.

József Földvári:

The criminal policy objectives of the Supplementary Criminal Law

The paper makes clear first the concept and the scope of operation of criminal policy. Next the difficulties resulting from applying statutes adopted in different periods in order to attain certain objectives are outlined.

After this discussion which is in the nature of an introduction the author arranges his paper around two subjects: in his view some provisions of the Supplementary Criminal Law serve practical requirements and, generally speaking, a more efficient fight against crime.

Béla Kemenes:

Claims of guaranty, the mode of their enforcement with special regard to deals between individuals

In the introduction the author discusses the comparison between claims of guaranty respectively surety then goes on to describe the varieties of claims of guaranty as regulated at present. He discusses

in detail the factors impeding the system of guaranty and suggests proposals to do away with such factors. Particular attention is paid to the necessity of introducing stricter sanctions in respect of undue delay in reparations, the loaning of appliances and the problem of the so-called fee of use chargeable as a result of guaranty.

Lastly some issues of the mode of enforcement are examined restricted to the scope of guaranty; within this sphere are discussed the legal consequences resulting from the obligation of information and the nature of the time-limits of enforcing claims. The paper contains several, *de lege ferenda* proposals.

János Martonyi:

Reflections on the rules governing contracts of carriage

The paper examines, in connection with the amending and supplementing the Civil Code, the launching of this work, the provisions now in force applying to contracts of carriage and proposes, on some issues, changes in the present regulation. As to matters of detail the paper points out the inadequacy of those regulations now in force according to which the carrier is directly liable for the actions of the indirect carrier with whom he has made a contract. It is suggested that a distinction be made between storing by the carrier under the heading "other duties" and the storing deal proper. It is further suggested that the storing deal be regulated as a particular type of the deposit, including to a larger or smaller extent the provisions of the Commercial Act on warehousing still in force within the changed and supplemented Civil Code.

Vilmos Hámori:

The consideration of evidence and the judge's conviction in civil actions

The Civil Procedure Act is based on free evidence which necessitates the consideration of proofs. This consideration is, in turn, based on valuation. Evidence is considered first in itself then in its correlation with other evidence. In addition to the parties' statements their actions during the proceedings must also be evaluated. Testimony serves as a basis for evidence in the widest scope but this requires a most careful consideration as well. When the authenticity of private deeds is examined other evidence mainly testimony must also be resorted to. Testimony cannot be dispensed with in respect of other material proof either. Nor are courts relieved by expert opinion of examining and evaluating the content of such opinion.

Ára: 8,— Ft

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

GERGELY ERNŐ: Adalékok a demokratikus rendőrség megalakulásához (1944—1945) 186	TÓTH LAJOS: Új mezőgazdasági kooperációs formák az NDK-ban 228
GYÖRGY ERNŐ: A vállalati magatartásnak, gazdasági versenynek a dolgozókkal kapcsolatos vonatkozásai 194	TOMANEK TIBOR: Szabó Imre: A jogelmélet alapjai c. könyvének ankétjáról 232
VALKI LÁSZLÓ: A KGST döntéshozatali problémáiról 201	<i>Jogirodalom:</i>
STEINDORFF, ERNST: A kelet—nyugati kooperáció jogi kérdései 212	Király Tibor: Büntető ítélet a jog határán (CSÉKA ERVIN) 236
RÉCZEI LÁSZLÓ: Az ági öröklés jelene 218	MARTONYI JÁNOS: Francia monográfia a bírói munka módszereiről 241
<i>Szemle:</i>	
VADAS GYÖRGY: Az ügyvédi munkaközösségi mozgalom indulásának negyedszázados évfordulója 221	BAJORY PÁL: Polgári eljárásjogi füzetek 242

СОДЕРЖАНИЕ: Эрне Гергей: Материалы о формировании демократических полицейских органов (1944—1945 гг.). — Эрне Дердь: Некоторые аспекты поведения предприятия, хозяйственного соревнования, связанные с трудящимися. — Ласло Валки: О проблемах СЭВ по вынесению решений. — Эрнст Штайндорфф: Правовые вопросы кооперации между Востоком и Западом. — Ласло Рецей: Наследование по ветви. — Обзор: Дердь Вадаи: Четвертьстолетняя годовщина начала образования адвокатских коллективов. — Лайош Тот: Новые формы кооперации в области сельского хозяйства в ГДР. — Тибор Томанек: Об обсуждении книги Имре Сабо: Основы теории права. — Юридическая литература: Тибор Кирай: Судебный приговор на грани права (Эрвин Чека). — Янош Мартони: Французская монография о методах судебной работы. — Пал Байори: Записки по гражданскому процессуальному праву.

INHALT: Ernő Gergely: Beiträge zur Entwicklung der demokratischen Polizei. — Ernő György: Die mit den Werkstätigen zusammenhängenden Beziehungen des Verhaltens des Unternehmens und der Wirtschaftswettbewerb. — László Valki: Über Beschlussfassungsprobleme des RGW. — Ernst Steindorff: Die Rechtsfragen der Ost-West Kooperation. — László Récezi: Die Rückfallerfolge von heute. — Rundschau: Der 25. Jahrestag des Beginns der Bewegung zur Bildung der Kollegien der Rechtsanwälte. — Lajos Tóth: Neue Formen der landwirtschaftlichen Kooperation in der DDR. — Tibor Tomanek: Über die Enquete des Buches „Die Grundlagen der Rechtstheorie“ von Imre Szabó. — Rechtsliteratur: Tibor Király: Das Strafurteil am Rande des Rechts (Ervin Cséka). — János Martonyi: Eine französische Monographie über die Methoden der Richterarbeit. — Pál Bajory: Hefte der Zivilverfahrensrechts.

SOMMAIRE: Ernő Gergely: Quelques données concernant l'établissement de la police démocratique (1944—1945). — Ernő György: Les traits relatifs à l'attitude et à la concurrence économique de l'entreprise intéressant les travailleurs. — László Valki: Sur les problèmes de la prise de décision par le Conseil d'entraide Economique. — Ernst Steindorff: Problèmes juridiques de la coopération de l'Est-Ouest. — László Récezi: Succession en propres à nos jours. — Revue: György Vadas: Anniversaire semi-jubilatoire du mouvement de collectivité d'avocats. — Lajos Tóth: Nouvelles formes de coopération agricole dans la République Démocratique Allemande. — Tibor Tomanek: Sur le débat du livre de Imre Szabó portant le titre « Les fondements de la théorie du droit ». — Littérature juridique: Tibor Király: Sentence condamnatoire à la frontière du droit (Ervin Cséka). — János Martonyi: Monographie française sur les méthodes judiciaires. — Pál Bajory: Fascicules sur la procédure civile.

CONTENTS: Ernő Gergely: Contribution to the formation of the democratic police force (1944—1945). — Ernő György: Aspects of enterprise management and economic competition affecting the employees. — László Valki: Decision-making in the CMEA. — Ernst Steindorff: Legal problems of East-West co-operation. — László Récezi: Parentalic succession in our days. — Review: György Vadas: Semijubilee of the lawyers' co-operative movement. — Lajos Tóth: New forms of agricultural co-operatives in the German Democratic Republic. — Tibor Tomanek: On the discussion on the book by Imre Szabó: The foundations of the theory of law. — Legal literature: Tibor Király: Criminal sentence on the boundary of law (Ervin Cséka). — János Martonyi: A French monograph on judicial methods. — Pál Bajory: Fascicules on civil procedure.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam, 4.) szerzői: Dr. Gergely Ernő: Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tudományos főmunkatársa. — Dr. György Ernő címzetes egyetemi tanár. — Dr. Valki László egyetemi adjunktus. — Dr. Ernst Steindorff egyetemi tanár (München). — Dr. Récezi László nagykövet (Brüsszel). — Dr. Vadas György ügyvéd. — Dr. Tóth Lajos egyetemi adjunktus (Szeged). — Dr. Tomanek Tibor egyetemi tanárségéd (Pécs). — Dr. Cséka Ervin a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírója. — Dr. Martonyi János egyetemi tanár (Szeged). — Dr. Bajory Pál Legfelsőbb Bíróságí bíró.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9—11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: Sala Sándor igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

73.99 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Adalékok a demokratikus rendőrség megalakulásához (1944–1945)

I.

A szovjet Vörös Hadsereg csapásai alatt összeomlott a menekülő német csapatok oldalán a régi magyar uralkodó osztály államgépezete. Erőszakszervei, hadserege, rendőrsége, csendőrsége egyik a másik után bomlott fel és hullott szét. A Vörös Hadsereg csapatai szeptember 26-án átlépték a magyar határt és a felbomlás ezzel teljessé vált. Jelentések tömege számolt be a rendőrfőkapitányságok meneküléséről.¹

A régi rendőrség széthullott, új karhatalomra volt szükség. Elsősorban a kommunisták vállalták az akkori nehéz körülmények között a rendőri feladatok teljesítését. Rendőrségi munkájukat segítette, hogy az illegális munka során olyan tulajdonságokat és tapasztalatokat szereztek, amelyek a rendőri feladatok ellátására különösen alkalmassá tette őket. Az illegalitás éve alatt a személyes bátorság, a kitartás és szívenedélyesség, az egyéni érdek háttérbe szorítása olyan erények voltak, melyek különösen alkalmassá tették őket a rendőri feladatok vállalására és teljesítésére.

A felszabadult területeken a nemzeti bizottságok mellett elsőnek a demokratikus rendőrség alakult meg. A felszabadító szovjet katonai hatóságok támogatásával helyi kezdeményezésre különböző népi szervek alakultak, népőrségek, polgárőrségek, vörösőrségek, rendbiztoságok, stb. A kezdeményezés legtöbbször a Kommunista Párt helyi szervezetéből indult ki.

A nemzeti bizottságok működésük első korszakában a közbiztonság biztosítása érdekében

nemcsak Budapesten, hanem majdnem mindenütt az országban, megszervezték vagy közreműködtek a rendőrség létrehozásában. A Belügyminisztérium ekkor még alig tudta hatáskörét az ország felszabadított területén érvényre juttatni. A nemzeti bizottságok gondoskodtak a rendőrség tisztikarának és személyzetének személyi feltételeiről. Ennek keretében megválasztották, vagy megerősítették a rendőrség vezetőjét és befolytak a rendőrségi alkalmazottak kiválasztásába is.²

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front felhívására alakultak meg a fővárosban a házőrségek a rablók és fosztogatók, a fasiszta bűnösök ellen. Ezek a házőrségek voltak a felszabadult fővárosban a rendőri szervezet csirái. A főkapitány felkérte a lakosságot, hogy a felállított házőrségek segítségével a még mindig jelentkező fosztogatókkal a legerélyesebben járjanak el. Tekintve a rendőrség újjászervezésének nehéz munkáját, a rendőrség a lakosságot hívta fel arra, hogy a házőrségek útján maga akadályozza meg a kellőképpen el nem zárt üzletek és más helységek kifosztását.³

A rendőrség volt az első működő budapesti szervezet. Az új kerületi vezetőket a Magyar Kommunista Párt a nemzeti bizottságokon keresztül állította a kapitányságok élére.⁴ A január 21-én megalakult Budapesti Nemzeti Bizottság kinevezte a magyar államrendőrség

² Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944–1949). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. 326–328. old.

³ Szabadság, 1945. január 25. A debreceni kormány szellemében normalizálják a lakosság életét. Szabadság, 1945. február 2. Akadályozzuk meg a fosztogatást.

⁴ Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten, 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 16–19., 44. old.

¹ PI Archivum. A XXIV. I/1. L: Felszabadulás 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok. Szikra, 1955. 10–11. old.

budapesti főkapitányát. A kinevezett rendőrfőkapitány a hivatali esküt a Budapesti Nemzeti Bizottság főtíkára kezébe tette le. Budapest főkapitánya Sólyom László, helyettese Kádár János lett.⁵

A Budapesti Nemzeti Bizottság gondoskodott a közbiztonsági szervezet működésének anyagi feltételéről. Felhívta a polgármestert, bocsásson kétmillió pengő kölcsönt a belügyi tárca terhére a főkapitányság rendelkezésére, a budapesti rendőrség kiadásainak fedezésére.⁶ Majd felhatalmazta a budapesti főkapitányt, hogy hatáskörébe vonja azokat a Pest környéki helységeket, amelyek a közbiztonság fenntartása érdekében hozzá fordulnak.⁷

A nemzeti bizottságok és a rendőrség szinte mindenütt a legteljesebb egyetértésben tevékenykedtek. A nemzeti bizottságok pozitív befolyást gyakoroltak a rendőrség működésére. A régi rendőrség reakciós vezetőinek leváltásával a nemzeti bizottságok elősegítették a demokratikus rend megszilárdítását, a közbiztonság helyreállítását. Ez az előkészítő munka fontos szakaszát jelentette az új demokratikus rendőrség létrehozásának.

II.

A felszabadulást követően a demokratikus rendőrség megszervezése jelentős problémát okozott. A felszabadulás előtt a rendőrség az uralkodó osztályok érdekében jól működő szervezet volt, s számukra megfelelő politikai célokat szolgált ki. A rendőrség azonban nem követte egyöntetűen Szálasiék útját és főleg Budapesten, mind tisztikarában, mind legénységi állományában voltak, akiket az új demokratikus állam is alkalmazhatott. Ezek később értékes tagjai lettek az új karhatalmi szervezetnek. Ezzel szemben a csendőrség mélyszélesen gyűlöltté tette magát a nép szemében. Kíméletlen módszereivel börtönőrei voltak a falusi népnek, másrészt a csendőrség végig kiszolgálta a fasiszta politikát.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után egyik legfontosabb feladatának tartotta a közbiztonság országos rendezését. Egymást követték az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a közállapotok normalizálása érdekében kiadott rendeletei; a Kormány hivatalba lépése után néhány nappal kibocsátotta a 13/1945. M. E. sz. rendeletét, a közbiztonság fokozottabb biztosításáról.⁸ Ebben a rendeletben (addig is míg az Ideiglenes Nemzeti Kormány a

karhatalom egységes megszervezéséről intézkedik) a már megszerveződő, illetőleg újjászerveződő rendőrséget utasította, hogy a legerélyesebben járjon el a közrend és a közbiztonság veszélyeztetőivel szemben.

A kormány eleinte fizikailag nem volt abban a helyzetben, hogy a rendészeti, bűnügyi munkát központi irányítás alá vonja. A helyileg szervezett egységek központi eligazítás és egymás munkájának ismerete nélkül alakultak meg és kezdtek működni. Erdei Ferenc belügyminiszter a rendőrség újjászervezésével kapcsolatban a következőképpen nyilatkozott: Az összes többi belügyi feladatok előtt a közbiztonság és a karhatalom kérdését tartom a legfontosabbnak és a legközelebbi napokban minden megmozgatható erőt ennek a kérdésnek a megoldására használok fel. A nemzet összes törekvései azon múlnak, hogy a közbiztonságot minél szilárdabbá és tartósabbá tegyék. *A karhatalom újjászervezésének főbb irányelvei: a csendőrséget nem állítják vissza, az egységes szervezet, az önkormányzatok befolyása az újjászervezés munkájába, az újjászerveződő államrendőrség alapját a meglévő polgárőrségek képezik.*⁹

A belügyminiszter jelentőségére tekintettel különös figyelemmel fordult a főváros problémái felé. Budapest felszabadulása után Debrecenből Budapestre utazott és itt a polgármesterrel a rendőrség kérdéseiről folytatott megbeszélést.¹⁰ De már utazása előtt Debrecenből Budapestre küldött egy detektívekből és rendőrtisztviselőkből álló csoportot, valamint öt tehergépkocsit azzal a céllal, hogy a fővárosi rendőrség újjászervezéséhez, a rendészeti szolgálat és a politikai tisztogatáshoz nyújtson segítséget.¹¹

Erdi Ferenc belügyminiszter az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi január hó 12-én tartott ülésén rendelettervezetet terjesztett elő az államrendőrség újjászervezésére.

A tervezet főbb elgondolásai: egységes rendőrség, de a falvakra és külterületekre különleges alakulatokat, az itteni rendészet különleges viszonyainak megfelelően (lovas, kerékpáros, őrszolgálat) kell szervezni. *A karhatalmi szervezetnek — figyelembe véve az 1945 évben fennálló politikai körülményeket — bizonyos mértékben decentralizálnak kell lenni, de központi parancsnokság alatt kell állni.* Ennek megfelelően úgy kell újjászervezni a karhatalmat, hogy alsó fokon az önkormányzatnak kell bizonyos hatáskört biztosítani, magasabb fokon pedig országosan közös parancsnokság álljon. A helyi rendőrségek fölött egységes parancs-

⁵ Népszava, 1945. március 2. Sólyom László budapesti rendőrfőkapitány a Nemzeti Bizottság ötös tanácsa előtt kedden délből letette a hivatali esküt.

⁶ Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok rendészeti tevékenysége. Rendőrségi Szemle, 1955. 4. sz. 325—326. old.

⁷ PI Archivum, 174—15/19.

⁸ Magyar Közlöny, 1945. 1. sz.

⁹ Délmagyarország, 1945. február 9. Erdei Ferenc belügyminiszter nyilatkozata a rendőrség újjászervezéséről és a közbiztonság megszilárdításáról.

¹⁰ Népszava, 1945. február 20. Erdei Ferenc belügyminiszter Budapesten.

¹¹ MT jkv. 1945. január 12., 1945. január 18., Néplap, 1945. január 30.

nokság biztosítsa a rendőrség működésének sikerét.

Az újjászervezett rendőrségnek kettős feladatot kell megoldani: *egyfelől a közönséges bűncselekmények elleni védekezés, másfelől a demokratikus államrend politikai biztosítása.* Ennek megfelelően az országos rendőrség szervezetében, kivéve a legalsó helyi szervezeteit, érvényesülni kell a kettős tagoltságnak: a bűnügyi és politikai osztályok egymás mellett való megszervezését. Az, hogy a rendőrség kielégítően elláthassa azt a feladatot, amit korábban a rendőrség és a csendőrség együttesen láttak el, *az ország területére számítva, mintegy 30 000 főnyi rendőrlegénység és kb. 3000 rendőrtiszt szükséges.* Az újonnan toborzandók szakszerű kiképzéséről a felállítandó rendőriskolákban és tanfolyamokon kell gondoskodni. Természetesen át kell venni a régi szakembereket is, azonban ezeket politikailag képezni és nagyon szigorúan meg kell rostálni.

A rendőrszemélyzet tagjai lehetnek 18-tól 35 éves korig, jobboldali mozgalmakban részt nem vett, a demokratikus eszmékkel rokon-szenvező, lehetőleg 6, de legalább 4 elemi végzett és a majd előírandó értelmi vizsgán megfelelt, közönséges bűncselekmény miatt el nem ítélt személyek. Tekintettel arra, hogy a legtöbb helyen az önkormányzatok által a rendőrszervezetnek élére állított vezetők nem rendelkeznek rendőrtiszti képesítéssel, viszont eddigi működésük során rátermettségüket és alkalmasságukat általában bebizonyították, szükséges megadni ezeknek a vezetők számára azt a lehetőséget, hogy egy év múlva a Belügyminisztérium által előírt anyagból rendőrtiszti vizsgát telessenek.

A rendőrség szervezeti felépítése a következő alapokra épül: a rendőrség alsó szervezeteinek az önkormányzatokhoz kell alkalmazkodni, míg felső tagozatai a Kormány alá rendelt egységes szervbe kell, hogy összefussanak.¹² A rendelettervezet alapján az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. márciusában elrendelte a demokratikus államrendőrség felállítását.¹³

A kormányrendelet alapján országszerte megindult a rendőrség újjászervezése. Megalakult a Központi Államosítási Csoport, mely megyéről megyére járva a helyszínen a helyi nemzeti bizottságokkal és időközben újjáalakult képviselőtestületekkel egyetértésben a belügyminisztériumi rendelet alapján — kiírta a választásokat a helyi kapitányságok és azok politikai osztályainak vezetői állására.¹⁴ A gyors-ütemű végrehajtás elősegítése érdekében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság repülőgépeket bocsátott a Belügyminisztérium rendelkezé-

sére.¹⁵ A falragaszokon közzétett toborzási hirdetmények mindenütt előírták a nemzeti bizottságok ajánlását.¹⁶ A belügyminiszter 1945. júliusában a sajtónak adott tájékoztatása szerint a rendőrség jelenlegi létszáma a határrendőrségen felül 34 000, amelyből 11 000 rendőr Nagy-Budapest területén teljesít szolgálatot. A kinevezéseknél nem a szakképzettség, hanem a rátermettség és a politikai megbízhatóság az elsőrendű feltétel.¹⁷

A Minisztertanács 1945. március 28-án úgy foglalt állást, hogy a rendőrség létszáma ne haladja meg a 30 000 főt. Erdei belügyminiszter javaslatára a Minisztertanács 1945. június 13-án tartott ülésén ismét foglalkozott a rendőrség létszámának megállapításával. A belügyminiszter elmondotta, hogy a rendőrség létszáma korábban mintegy 70 000 főből állott és tervezete 34 000-re csökkentette az összlétszámot. Hivatkozott arra, hogy a Minisztertanács a rendőrség hozzávetőleges létszámát 30 000-ben állapította meg, véleménye szerint azonban ez a létszám az államrendőrség sokirányú tevékenységére való tekintettel nem kielégítő. Vásáry István pénzügyminiszter kifogásolta a nagyobb létszámot, Faraghó Gábor közellátási és Nagy Ferenc újjáépítési miniszter is a pénzügyminiszter álláspontját tette magáévá. *A Minisztertanács végül is a belügyminiszter előterjesztését szótöbbséggel elfogadta* azzal, hogy mihelyt a csökkenés lehetősége bekövetkezik, meg kell kísérelni a kisebb létszám elérését. A Minisztertanács egyidejűleg elfogadta a belügyminiszternek a határrendőrség felállítására vonatkozó javaslatát, melynek létszámát 6500-ban állapították meg.¹⁸

A rendőrségnek demokrácia szempontjából történő átszervezése messzemenő vívmány volt. Ezzel megszűnt a népellenes apparátus elnyomó gépezetének fontos eleme, a régi rendőrségi szervezet. E rendőri szervezet keretében került megszervezésre a politikai rendőrség, egyelőre mint a rendőrségnek egyik osztálya, amelynek vezetését a Magyar Kommunista Párt első perctől kezdve magának követelte és a párt gondoskodott róla, hogy ez a szerv kezdettől fogva és mindvégig „a népi demokráciáért folytatott harcnak biztos és éles fegyvere maradjon.”

A határok ellenőrzése céljából új rendőrségi szervezet került felállításra, a határrendőrség.¹⁹ A gazdasági élet hiénáival szemben folytatott

¹² Szabad Nép, 1945. június 16. Gyors ütemben folyik a rendőrség újjászervezése.

¹³ Népszava, 1945. április 26. Toborzás rendőri szolgálatra.

¹⁴ Népszava, 1945. július 2. Erdei belügyminiszter a rendőrség időszerű kérdéseiről. Szabad Nép, 1945. július 22. A Belügyminisztérium tájékoztatója a rendőrségről.

¹⁵ MT jkv. 1945. március 28., 1945. június 13.

¹⁶ A magyar belügyminiszter 1945. évi augusztus hó 27-én megjelent 145.389/1945. IV. 12. BM sz. rendelete a magyar határrendőrség felállítására tárgyában.

¹² MT jkv., OL BM 5026/1945.

¹³ Rendőrségi Közlöny, 1945. 1. sz. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1700/1945. ME sz. rendelete a magyar államrendőrség felállításáról.

¹⁴ Új Szó, 1946. február 26. Hogyan él és dolgozik a magyar demokratikus rendőrség.

mindennapos küzdelemben egyre nagyobb szükség volt arra, hogy speciálisan képzett gazdasági rendőrségre bizzák a feketézők, valutázók, csempészek és az ország gazdasági életének rendjét veszélyeztető elemek elleni harcot. Ezért 1945. szeptember elején sor került a gazdasági rendőrség felállítására.²⁰ A konszolidáció erősödésével megkezdte működését az útlevelesztály,²¹ a valutarendőrség,²² és a rendőrség újjászervezte az országos bűnügyi nyilvántartót.²³

A viziutak használatának megindulásával, de különösen a hajózás megkezdésével a folyamrendőri szolgálat megszervezése is szükségessé vált.²⁴ A folyamrendőri szolgálat megkezdését sürgőssé tette az a körülmény, hogy a viziutak használatát sok akadály (hídroncs, hajóroncs, akna) gátolta, amelyek eltávolítását, illetőleg melyek eltávolításának hatósági vezetése szintén a folyamrendőrség feladata volt.²⁵

A rendőrségen bevezették a katonai rendfokozatot.²⁶ A folyamatban levő előléptetések már ennek alapján történtek. Az előléptetések-nél különös figyelmet fordítottak azokra, akik az elmúlt rendszer alatt baloldali magatartásuk miatt háttérbe szorultak.²⁷

A kormány még januárban elhatározta, hogy a véres emlékű, a nép és a szabadságharcosok hirhedt hóhérainak szervezetét a csendőrséget feloszlattja. A belügyminiszter által előterjesztett rendlettervezet a csendőrségre a kollektív felelősség elvét kívánta alkalmazni, mert a vadállati kegyetlenségek sorozatáért a csendőrtábornoktól le az egyszerű csendőrlégényig az egész csendőrség felelősséggel tartozott. Pártközi értekezleteken is egyhangúan jutott kifejezésre, hogy a csendőrséget kollektív felelősség terheli az intézmény népellenes bűnéért. Mindezek ellenére a csendőrség feloszlásáról szóló rendelet nem látott napvilágot.²⁸ A belügyminiszter a rendelet tervezetét több alkalommal terjesztette a Minisztertanács elé, de azt

mindannyiszor visszautasították.²⁹ A Minisztertanács 1945. évi március hó 28-i ülésén nagy vita fejlődött ki a csendőrségi igazolások körül, melyben Vörös János, Faraghó Gábor, Valentiny Ágoston és Vásáry István miniszterek azon az állásponton voltak, hogy „aki büntetlen tudott maradni... az feltétlen megérdemli, hogy minden téren megtartsa jogait.” Miklós Béla miniszterelnök azt a véleményt hangsúlyozta: bár a csendőrség gyűlöltté tette nevét, „mégsem tartja a lehetőségek, hogy azokat testületileg együttesen vonják felelősségre.” A kollektív felelősség kimondása ellen Valentiny, Faraghó, Miklós, Vörös, Vásáry, szólaltak fel, úgy, hogy végeredményben a Minisztertanács a kollektív felelősséget „a csendőrségnek mint testületnek felelősségére” változtatta át. A rendeletet kisebb változtatásokkal a Minisztertanács végül egyhangúlag elfogadta.³⁰

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1690/1945. sz. rendelete megállapította: „A m. kir. csendőrség a múlt népellenes kormányait feltétlen engedelmisséggel kiszolgálta, a magyar demokratikus mozgalmakat kíméletlen eszközökkel megsemmisíteni törekedett és a magyar parasztság és a magyar munkásság ellen megszámlálhatatlan erőszakosságot követett el, ezért a magyar nép egységes ítéletének végrehajtásaképpen az Ideiglenes Nemzeti Kormány megállapítja a csendőrségnek, mint testületnek, a felelősségét és intézményét megszünteti, szervezetét feloszlattja.”

A volt csendőri személyek különleges igazoló bizottság elé kerültek. Az igazolások körül sok zökkenő akadt. Erre utal az a körülmény, hogy a tapasztalt visszasságok kiküszöbölése végett a különleges igazoló-bizottság által kiadott igazoló határozatokat bevonták és azt újakra cserélték ki.³¹

III.

Hatalmas feladatokkal kellett az új rendőri szerveknek megbirkózniuk. Helyre kellett állítani az ország közrendjét, közbiztonságát, fel kellett venni a harcot a helyenként fegyveresen garázdálkodó szökött bűnözőkkel, csempészekkel, ártalmatlanná kellett tenni és fel kellett deríteni a háborús és népellenes bűnösöket és meg kellett védeni a nép érdekeit a nyomor és az infláció vámszedőivel, a gazdasági bűnözőkkel szemben. A közbiztonság helyreállítása nemcsak az élet megindításához volt elengedhetetlenül szükséges, hanem egyúttal a kialakuló népi rendszer egyik alapvető követelmé-

²⁰ Szabadság, 1945. szeptember 15. Felállították a gazdasági rendőrséget. Új Szó, 1945. szeptember 15. Megszervezték a magyar gazdasági rendőrséget.

²¹ Kis Újság, 1945. június 24. Az útlevelesztály működik.

²² Szabadság, 1945. június 24. Működik a valuta-rendőrség.

²³ Szabad Nép, 1945. október 19. Újjászervezték az országos bűnügyi nyilvántartót.

²⁴ A belügyminiszter 144.272/1945. IV. 12. BM sz. rendelete a „Magyar Folyamrendőrség” felállítása tárgyában. Rendőrségi Közlöny, 1945. 12. sz.

²⁵ A Minisztertanács előterjesztéséből. L: OL BM 20270/1945.

²⁶ A belügyminiszter 1945. évi augusztus hó 6. napján megjelent 140.081/1945. VI. 1. BM sz. rendelete a rendőrség tagjainak állománycsoportba besorolása és új rendfokozati elnevezése megállapítása tárgyában. Rendőrségi Közlöny, 1945. 1. sz.

²⁷ Szabadság, 1945. augusztus 23. Folynak az előléptetések a rendőrségnél.

²⁸ Szabadság, 1945. április 19. Meddig?, Szabad Nép, 1945. április 22. Huza-vona a csendőrség körül.

²⁹ Szabad Nép, 1945. április 24. Feloszlatták a csendőrséget. Szabadság, 1945. április 19. Az ideiglenes kormány első minisztertanácsa.

³⁰ MT jkv. 1945. március 28.

³¹ OL BM 70.123/1945.

nyvé vált.³² A hosszú háború egymaga is elősegítette a bűncselekmények számának az emelkedését. Az országon keresztülvonuló háború, a társadalom összetartó erőinek megglazulása közvetlenül a háború után olyan viszonyokat teremtettek, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a zavarosban halásszanak bűnöző és ellenséges elemek. A börtönökből kiszabadultak a bűnözők, elhagyott gyermekek ödöngtek ezrel az országban és addig ismeretlen méreteket öltött a prostitúció.

Az erkölcsrendészet hathatós megoldása hosszabb ideig rendezetlen problémája volt a demokratikus rendőrségnek. A budapesti főkapitány 1945. októberi és novemberi jelentésében arról számolt be, hogy erkölcsrendészeti szempontból a főváros helyzete katasztrófális.³³ A novemberi jelentésében a főkapitány a helyzet rosszabbodásáról adott hírt: „A titkos prostitúció tovább terjed és megfékezésére mindezt ideig semmiféle intézkedés nem történt...”³⁴ Vidéken a helyzet hasonló volt. A Belügyminisztérium 1946. márciusában a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének pécsi csoportja beadványa alapján minden részletre kiterjedően foglalkozott az erkölcsrendészet kérdésével, és annak országos megoldására intézkedéseket tett.³⁵

Az újjászerveződő rendőrség munkájához jelentős segítséget nyújtottak a szovjet hatóságok. A rendőrség első alakulatai a Vörös Hadseregtől kapott fegyverekkel biztosították, hogy a harcoló csapatok mögött szilárduljon a rend és a közbiztonság. Erdei Ferenc belügyminiszter már 1944. december 28-án a Minisztertanács ülésén beszámolt a szovjet hatóságokkal a közrend és a közbiztonság kérdéseiről folytatott tárgyalásairól. A belügyminiszter közölte, hogy a szovjet őrsegek a közrend biztosításában mindaddig segítséget adnak, ameddig megfelelő számú és megbízható rendőr nem áll rendelkezésre.³⁶

A Szálasi rezsim a bűnügyi nyilvántartót is kivitte az országból. Ezzel törekedett arra, hogy a rendcsinálást megnehezítse. A nyilvántartás nagy részét azonban pótolni lehetett, fegyintézet feljegyzésekből, bírósági iratokból stb.³⁷

³² Igen komoly fegyver volt a bűnözők tevékenységének korlátozására a statárium kihirdetése. (L.: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 9600/1945. ME sz. rendeletét a rögtönbíráskodás kihirdetésének elrendelése tárgyában. Rendőrségi Közlöny, 1945. 8. sz.)

³³ Magyar Nemzet, 1945. november 21. Katasztrófálisak a főváros erkölcsi állapotai — mondja a főkapitány.

³⁴ Magyar Nemzet, 1945. december 11. A főkapitány Budapest egyre rosszabbodó közbiztonsági állapotáról.

³⁵ OL BM 20 461/1945.

³⁶ L.: Erdei Ferenc beszámolóját a Minisztertanács 1944. december 28-án és 1945. január 18-án tartott ülésén. (MT jkv.)

³⁷ Szabadság, 1945. március 13. Közbiztonság, rostálás, nyilvántartás. Sólyom László az újjászervezett rendőrségről.

Azonkívül a régi detektívek ismerték a megrogzított bűnözőket, akik nagyon sok „ismerőst” fedeztek fel a politikai okokból rendőrségre jutott nyilasok és jobboldali bűnözők között. Ez volt nyilván az egyik indító oka a Szálasi rezsim rendőrségének arra, hogy a bűnügyi nyilvántartó irattárát magával vigye, nyilván úgy gondolták, hogy ezzel egyes „testvérek” régi bűnei örökre feledésbe merülnek.³⁸

A földosztás volt az egyik olyan feladat, amelyben az éppen hogy megszerveződött rendőrség közvetlen és hathatós segítséget nyújtott. A föld védelmével azonban semmivel sem jelentett kisebb feladatot a fiatal és tapasztalatlan rendőrségnek azoknak a spekuláns elemeknek, feketézőknek a megfékezése, akik a háború okozta ínséget és nyomort meggazdagodásukra igyekeztek felhasználni. Az ellenséges erők nemcsak politikai, hanem gazdasági sikon is támadást indítottak a demokrácia ellen. Ezek az elemek a háború dúlta országban az éhséget, a nyomort saját hasznukra, a dolgozók szenvedéseinek növelésére igyekeztek felhasználni. A fiatal demokratikus rendőrség sikerrel leplezte le a háborús fonákág vámszedőit.

Igen komoly feladatot jelentett a rendőrség számára az 1945. őszen lezajlott választások levezetésében való közreműködés is. A belügyminiszter megbeszélést folytatott a rendőrhatóságok vezetőivel a választások tisztaságának biztosításáról³⁹ és szeptember 20-án 148 577/1945. szám alatt körrendeletet adott ki a rendőrhatóságoknak, a rendőri közegeknek a nemzetgyűlési képviselő választásokkal kapcsolatos magatartás tárgyában.⁴⁰ E szerint a rendőrség minden egyes tagjának féltő gonddal kell őrködni afelett, hogy megbízhatóságához és pártatlanságához a gyanúnak még csak árnyéka se férhessen. A belügyminiszter hangsúlyozta, hogy a választások körül elkövetett legcsekélyebb szabálytalanságot vagy mulasztást is kérlelhetetlen szigorral fogja megtorolni. A belügyminiszter körrendelete a továbbiakban a következőkre hívta fel a figyelmet: „A választás kitűzésétől, annak befejezéséig terjedő időben sem a hatóság, sem annak tagja vagy közege törvényes ok nélkül nem akadályozhatja meg azt, hogy valamely jelölt a választókkal érintkezék, vagy pártprogramját a választók előtt ismertesse. A választáson résztvevő pártok előzetes bejelentése után szabadon tarthatnak pártgyűléseket és a rendőrhatóságok a bejelentett gyűléseket nem tilthatják be.”⁴¹

³⁸ Kis Újság, 1945. március 21. Mit csinál a rendőrség. A politikai bűnözők javarésze a közönséges bűnözők közül kerül ki.

³⁹ A belügyminiszter megnyitó beszéde a választójogi törvény végrehajtásával kapcsolatban a rendőrhatóságok vezetőinek Budapesten, 1945. évi szeptember hó 21-én megtartott értekezletén.

⁴⁰ Rendőrségi Közlöny, 1945. 4. sz.

⁴¹ L. uo.

Fontos szerep jutott a rendőrségnek, ahol választások tisztaságát veszélyeztető megmozdulás készült. Ennek is volt köszönhető, hogy teljes rendben zajlottak le a választások, sehol rendezavarásra nem került sor.⁴²

IV.

A kialakuló demokratikus rendőrség jellegét ezekben az időkben ugyanazok az ellentmondások jellemezték, mint az állami és társadalmi élet egészét. Erdei Ferenc belügyminiszter a rendőrhatalóságok vezetőinek Budapesten, 1945. évi szeptember hó 21-én tartott értekezletén az új magyar rendőrség addigi munkájáról — többek között — a következőket állapította meg: Több ezer apró és fegyelmetlen helyi hatalomból egységes államrendőrséget szerveztünk egybe. Ez azt is jelenti, hogy a korábbi erősen anarchikus állapotból a rendőrség teljes határozottsággal a jogrend állapotába lépett. Ez pedig óriási dolog, senki kétségbe nem vonhatja. Mindamellet még távolról sem működik kifogástalanul ez a rendőrség. „Miről van szó itt tulajdonképpen. Arról, hogy a fiatal szervezet gyermekbetegségei és a forradalmias eredet bolygei állapíthatók meg a rendőrség szervezetén. Azt is meg kell azonban állapítani, hogy ezek a tünetek erőteljesen visszafejlődésben vannak. Mindamellet nyomaik és maradványaik még igen sok helyen és igen sok esetben fellelhetők.”⁴³

A nagy nehézségek között megszervezett és alig néhány hónapos múltú rendőrség természetesen nehézségekkel is küzdött, erre a munkáspártok is rámutattak.⁴⁴ Voltak azonban, akiket a rendőrség eredményei hozták ki a sodrúkból és másról nem beszélnek, mint a rendőrség „túlkapásairól”. Egy-egy esetet elmondanak huszonötösör is, hogy a dolognak olyan színezete legyen, mintha nem egy, hanem huszonöt esetről lenne szó... — írta a „Szabad Nép.”⁴⁵

A reakció támadása a demokratikus rendőrség ellen többirányú volt. A *jobboldali Vásáry István vezetése alatt álló Pénzügyminisztérium igyekezett akadályokat gördíteni a rendőrségi fizetésrendezések elé.* A rendőrségi fizetések rendkívül alacsonyok voltak, az ellátottság rossz és a kérdés megoldása mégis hónapokig húzódtott.

A Budapesti Nemzeti Bizottság is foglalkozott a kérdéssel, 1945. évi június hó 27-én megtartott ülésén. A Nemzeti Bizottság felkérte a kormányt, hogy „a rendőrség fizetésé-

nek a kérdését sürgősen rendezze.”⁴⁶ A főváros küldöttsége pedig felkereste a belügyminisztert. A küldöttség vezetője Szakasits Árpád rámutatott arra: a demokrácia érdeke, hogy szilárd és jól ellátott rendőrsége legyen. A rendőrség személyzetének olyan fizetést és ellátást kell biztosítani, amely a szakmunkások színvonalán mozog.⁴⁷

Július 4-én több száz rendőr vonult a Pénzügyminisztérium és a Belügyminisztérium elé, ahol fizetésük rendezését kérték.⁴⁸ Vásáry pénzügyminiszter kijelentette, rajta nem múlik semmi, ő mindent megtett a rendőrség érdekében, amit a belügyminiszter tőle kért.⁴⁹ A belügyminiszter a küldöttségnek ígéretet tett, hogy a rendőrök fizetésének ügye még a mai napon a Minisztertanács elé kerül. Megígérte, hogy a rendőrség javadalmazása tekintetében azonos elbánás alá kerül a honvédséggel. A rendőrtüntetéssel kapcsolatban a Kommunista Párt véleménye az volt: „...nem szívesen látjuk, ha a demokratikus állam karhatalma szolgálat alatt és szolgálat helyett tüntet és felvonul. A demokratikus karhatalomtól is fegyelmet követelünk és a bérkövetelések érdekében való tüntetés a fegyelemnek nem válik javára... De azért, ami történt, nem igen lehet a rendőröket hibáztatni, hanem azokat, akik huzavonással, szinte belekényszerítették a rendőröket ebbe a nemkívánatos eljárásba.”⁵⁰

Végül is 1945. július 4-én a Minisztertanács megszavazta a rendőrség tagjai illetményének és nyugdíjellátásának a belügyminiszter által benyújtott javaslatát.⁵¹

⁴⁶ PI Archivum. 174—15/19.

⁴⁷ Népszava, 1945. június 28. A városi tisztviselők és a rendőrök fizetésének rendezéséért.

⁴⁸ Az 1945. évi július hó 4-én tartott Minisztertanácsn Vásáry pénzügyminiszter észrevételezte a rendőrség tüntető felvonulását. Szerinte a Pénzügyminisztérium az államrendőrségi fizetésekre fordítandó összegeket azonnal rendelkezésre bocsátotta. Erdei belügyminiszter viszont arra mutatott rá, hogy a Pénzügyminisztérium részéről valóban a legszükségesebb intézkedéseket megtették, de „a korábban ilyen tárgyban előterjesztett javaslatot a Pénzügyminisztérium részéről tették vitássá és a késedelem előzményei innen származnak”. (MT jkv. 1945. július 5.)

⁴⁹ Vásáry pénzügyminiszter véleménye egyébként az volt, hogy a probléma nem a rendőröknek adott kis fizetésben, hanem ott van a baj, hogy a rendőrség túl magas létszámban lett megállapítva. (L.: MT jkv. 1945. május 18.)

⁵⁰ Szabad Nép, 1945. július 5. Rendőrök tüntetése. Szabad Nép, 1945. július 5. Tüntető rendőrök, detektívek és rendőrtisztviselők küldöttsége a pénz- és belügyminiszternél. Egyébként fegyelmi szempontból Erdei belügyminiszter is kifogásolta a tüntetést és ennek a küldöttséghez intézett beszédében is kifejezést adott. (L.: MT jkv. 1945. július 4.)

⁵¹ A belügyminiszter az 1945. évi július hó 4. napján tartott Minisztertanácsn terjesztette elő javaslatát „a magyar államrendőrség tagjai illetményeinek és nyugdíjellátásának rendezése tárgyában”. A Minisztertanács által elfogadott javaslat szerint: „Az államrendőrség tisztjeit, tisztviselőit és többi alkalmazottait mindenkor ugyanolyan javadalmazásban kell részesíteni, mint amilyen javadalmazást élveznek a honvédség tisztjei, tisztviselői és tiszthelyettesei.” (L.: MT jkv.

⁴² Magyar Nemzet, 1945. október 9. Budapest megválasztotta törvényhatóságát.

⁴³ Rendőrségi Közlöny, 1945. 4. sz.

⁴⁴ Népszava, 1945. június 10. Hagyják dolgozni a rendőrséget.

⁴⁵ Szabad Nép, 1945. június 8. Politikai pecsenyésütők.

A reakciós erők tevékenységét segítette a jobboldali szociáldemokrata Valentiny Ágoston vezetése alatt az Igazságügyminisztérium is. A Minisztertanács 1945. június 8-i ülésére Valentiny Ágoston rendelet-tervezetet terjesztett elő „a rendőrségi szolgálatot teljesítő személyek működésének a kormány részéről kiküldött egyes ellenőrző bizottság által való felülvizsgálása tárgyában.” A minisztertanácsi előterjesztés indokolása szerint az utóbbi időben a rendőrségi szolgálatot teljesítő személyek működésével kapcsolatban számos panasz merült fel. A rendőrségi személyek működésének felülvizsgálatát — az igazságügyminiszter véleménye szerint — „akként lehetne hatályossá tenni, ha a rendőrhatalóság székhelyére, előre be nem jelentve... repülő bizottság száll ki, amely az ügykezelés szabályszerűségét és általában az ott működő személyzet hivatali eljárását a helyszínen ellenőrzi, a tapasztalt szabálytalanságokat vagy visszaéléseket megszünteti.” A Minisztertanács a tervezettel szemben éles vitára került sor. A kommunista miniszterek veszedelmesnek tartották, hogy a rendőrség vizsgálatába más szervek is beleszólnak. Végül a kérdést levették a napirendről.⁵²

Az igazságügyminiszter nem hagyott fel a rendőrség elleni terveivel és további akcióival a rendőrség hatáskörének csökkentésére törekedett. Az 1945. június 27-i Minisztertanács „A népbíróságok hatáskörébe tartozó büncselekmények nyomozásának hatályosabbá tétele és gyorsítása” címen rendelet-tervezetet terjesztett elő, amelynek értelmében igazságügyi rendőrséget állítanak fel. A Kommunista Párt tiltakozott a rendelet ellen: leszögezte, hogy ez a rendőrség elleni reakciós hajszája része.⁵³

Erdei belügyminiszter feleslegesnek tartotta a rendelet kiadását, „mert a bűnvádi perrendtartás szabályozza a nyomozati és az igazságügyi szervek egymáshoz való viszonyát és nem is alkalmas annak a célnak az elérésére, amit a rendelet szándékol.” A kommunista miniszterek ugyancsak feleslegesnek tartották a javaslatot, amely alkalmas arra, hogy a reakciós felfogásoknak támadási alapot adjon. A vita utáni szavazás során Gerő Ernő, Molnár Erik, Erdei Ferenc, Bán Antal miniszterek a javaslat ellen, Valentiny Ágoston, Gyöngyösi János, Teleki Géza, Vásáry István, Nagy Ferenc, Faraghó Gábor miniszterek a javaslat mellett szavaztak. A Minisztertanács így a javaslatot szótöbbséggel elfogadta.⁵⁴ A „Szabad Nép” a rendelet-tervezetről megállapította, hogy gyö-

keréig reakciós javaslat, amely megbénítani és dezorganizálni igyekszik a demokratikus rendőrséget. A Kommunista Párt a „Szabad Nép”-en keresztül bejelentette a rendelet elleni legélesebb harcot. Ennek eredményeként a rendelet nem jelent meg és így hatályba sem lépett.⁵⁵

A Szociáldemokrata Párt vezetősége foglalkozott Valentiny Ágoston igazságügyminiszternek a Minisztertanácsra tett előterjesztésével. Az itt elhangzottak nyilvánvalóvá tették, hogy a pártvezetőség felfogása és Valentiny igazságügyminiszter politikai és jogi felfogása között, valamint az adott helyzet megítélése tekintetében olyan alapvető különbségek mutatkoztak, hogy Valentiny Ágoston számára elkerülhetlenné vált a konzekvenciák levonása. (Valentiny a pártvezetőségi ülés után lemondott miniszteri megbízatásáról.)⁵⁶

Hasonló kísérlettel próbálkozott a Közellátási Minisztérium is. A Minisztérium Ellenőrzési Főosztálya a következőket javasolta: „feltétlenül kívánatos, hogy a gazdasági rendőrséget a belügyminiszter teljes egészében bocsássa a közellátásügyi miniszter rendelkezésére”. Indokolásuk szerint: „Az egységes irányítás, a többi gazdasági tárccal való harmonikus együttműködés, de a miniszter politikai felelőssége is megkívánja, hogy az új főosztály irányítsa és végezze szakemberek segítségével az ellenőrzést. Elvégre is a gazdasági élet irányítása és ellenőrzése, valamint megrendszabályozása nem csupán rendőri kérdés, hanem nagy szakértelmet igénylő gazdaságpolitikai koncepciók láncolata, amely mellett a rendőrségnek csak szűkreszabott végrehajtó szerepe lehet.”⁵⁷

Éles politikai harcok bontakoztak ki közvetlenül a választások után a kormány megalakításának kérdésében is. A Kommunista Párt megőrizte, sőt erősítette a kormányban pozícióit, mert egyéb tárcák mellett megszerezte a Belügyminisztériumot is. Nehezítette a kormányalakítást, hogy a Pártnak nemcsak a Kisgazdapárt jobboldalával kellett éles harcot vívnia, hanem a szociáldemokrata jobboldallal is, akik követeléseikkel, pl. a belügyi tárcaért való harcukkal nehezítették a Párt helyzetét. Annál nagyobb volt a Kommunista Párt sikere, mert elképzeléseit ilyen helyzetben is megvalósította. Mindenekelőtt megvédte és fenntartotta a rendőrségben korábban elért pozícióit, sőt a válasz-

1945. július 4.) A rendelet még aznap mint az Ideiglenes Nemzeti Kormány 4350/1945. ME sz. rendelete került kihirdetésre. (Rendőrségi Közlöny, 1945. 1. sz.)

⁵² MT jkv. 1945. június 8.

⁵³ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 96. old. L.: a kérdésről még Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten, i. m. 52. old.

⁵⁴ MT jkv. 1945. június 27.

⁵⁵ Szabad Nép, 1945. július 8. Belpolitikai áttekintés. A „Magyar Nemzet” már egészen másképpen értékelte az igazságügyminiszter javaslatát és úgy állította be, mintha a rendelet megvalósítása a népbírósági ügyek gyorsabb elbírálását eredményezné, illetve népbírósági ügyekben a nyomozás meggyorsulna. (Magyar Nemzet, 1945. június 29. Külön igazságügyi nyomozótestület a népbírósági ügyekben.)

⁵⁶ Népszava, 1945. július 1. Valentiny Ágoston elvtárs lemond az igazságügyi tárcaról. Szabad Nép, 1945. június 29. Igazságügyi rendőrséget állítanak fel.

⁵⁷ Szabadság, 1945. október 23. Nem tudja a feketepiacot ellenőrizni az „ellenőrzési főosztály”.

tások után keresztülvitte a gazdasági rendőrség megerősítését.⁵⁸

V.

A magyar demokrácia első fegyveres szervei zömükben már az első időkben is kommunistákból álltak. A helyi nemzeti bizottságok az esetek többségében már a legelső időkben a kommunisták kezében látták leginkább biztosítottnak a demokratikus rend védelmét. A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága szegedi, orosházi, hódmezővásárhelyi és makói szervezetének együttes ülésén Szegeden a párt előtt álló legsürgősebb feladatok között említette a karhatalom megszervezését, és pedig úgy, hogy: „A kommunisták kezében legyen a vezetés.”⁵⁹

Az illegális Központi Vezetőség Budapesten már 1945. január 19-én megtartotta első ülését. Itt több fontos kérdés megbeszélése mellett — beszámolót kért a demokratikus rendőrség megalakításán munkálkodó 220 kommunista tapasztalatairól. Január 19-én a népi hatalom önvédelmére elsőként alakult budapesti rendőrség politikai osztályán a kommunista párttagok már munkaértekezletet tartottak. A Központi Vezetőség január 23-i ülése világosan körvonalazta a rendőrség politikai szerepét. A január 25-i budapesti titkári értekezlet a pártfeladatok között pedig szintén első helyen említette a rendőrség szervezését és következetes politikai irányítását.⁶⁰

A Kommunista Párt az első pillanattól kezdve nagy jelentőséget tulajdonított a belügyi szervezet kiépítésére és megszervezésére. Nagy-Budapest területén is elsősorban a kommunisták vették kezükbe a szervezést. Az új tisztikar gerincét az a mintegy 3000 kommunista és szimpatizáns alkotta, akik a budapesti főkapitányságon, a politikai osztályon és a vidéki főkapitányság politikai osztályán teljesített szolgálatot.⁶¹

A demokratikus rendőrség szervezése a Kommunista Párt tömegmunkájának fontos része volt. A rendőrség előtt pedig az a feladat állott, hogy fegyveres erejének teljes súlyával alátámassza a Párt politikai harcát. A munkásosztály vezető szerepének megvalósítása ebben az időben a rendőrségen belül a differenciált politikai munkát, a kialakuló demokratikus rendet magukévá tevő, vezető posztokat betöltő régi

rendőrségi alkalmazottak iránti bizalmat jelentette.

A Kommunista Párt 1945-ben a végrehajtó hatalom egyes területein, mindenekelőtt a rendőrségen és a kulcsminisztériumokban — túlsúlyra tett szert. Tekintettel arra, hogy 1945-ben az ország gazdasági és politikai helyzete számos átmeneti ideiglenes intézkedést követelt meg, a kormánynak pedig a Nemzetgyűléstől felhatalmazása volt a rendeleti úton való kormányzásra, a végrehajtó hatalomnak a törvényhozó hatalom mellett fontos szerep jutott.

A demokrácia és a reakció közötti harc a rendőrség megszervezésénél is jelentkezett, küzdelem a rendőrségi állások betöltéséért. Különösen a politikai rendőrség vezetésének birtoklása szorosan összefüggött a demokratikus államrend továbbfejlődésével. A politikai rendőrség segítségével volt mód az ellenforradalmi és reakciós kísérletek megghiúsítására. Ezért teljesen érthető, hogy a Magyar Kommunista Párt a politikai rendőrség vezetésében egyértelműen elutasította a koalíciós politikának még a gondolatát is. A reakció persze iparkodott minden erejével a rendőrségen belül a befolyás megszerzéséért.⁶² Pl. a Kisgazdapárt nagyválasztmányán (1945. augusztus 20.) felszólaló Sulyok Dezső követelte: „A pártvezetőséget mint a párt határozatának végrehajtóját kérjük, hogy a végrehajtó és a rendőrségi hatalom közegeinél legalább 25 százalékgig legyen a párt érdekelve.”⁶³

A reakció különösen az 1945-ös választások után nagy harcot kezdett az államhatalmi pozíciók számára kedvező elosztásáért, a Kommunista Párt államhatalmi pozícióinak gyengítéséért. Általános rohamot indítottak a rendőrség „paritásos” alapra helyezéseért. 1946 januárjában a rendőrségi pozíciók 50%-át követelte magának a Kisgazdapárt. A „Szabad Nép” foglalkozva „a rendőrségi pozíciók elosztásával” megállapította: Nincs tudomásunk róla, hogy olyan pártközi megállapodás történt, mely a rendőrségi állásokat 50 százalékos alapon elosztotta. Már a politikai megmondolásoktól is függetlenül, a „paritás” megvalósítása igazságtalan volna azokkal szemben, akik mindjárt a felszabadulás után rendőrségi szolgálatba álltak.⁶⁴

Az államgépezetnek a reakciósoktól és fasisztáktól való megtisztítása a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának egyik fontos pontja volt. A két munkáspárt, a munkáspárti sajtó több cikkben foglalkozott azzal a kérdés-

⁵⁸ Molnár János: A munkás- és paraszttömegek harca a Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen. (1945. október—1946. március.) Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, 1955. 314—315. old.

⁵⁹ PI Archivum PK 5/17/I/30. P. 39/1/2. L.: Felszabadulás... i. m. 146—150. old.

⁶⁰ PI Archivum 1/1—II. Idézi: Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten. 16—19., 44. old.

⁶¹ A kommunisták részvételére l. még: A Magyar Kommunista Párt harca a demokratikus rendőrség megteremtéséért (1944. október—1945. október). Belügyi Szemle, 1970. 2. sz. 3—10. old.

⁶² A Minisztertanács 1945. évi április hó 23-án tartott ülésén Vásáry István pénzügyminiszter az államrendőrség felállításával kapcsolatban felkérte a belügyminisztert, hogy a főkapitányságoknál a politikai osztályvezetői állások betöltésénél a pártok szerinti megoszlást a Minisztertanácsnak jelentse. (L.: MT jkv. 1945. április 23.)

⁶³ Kis Újság, 1945. augusztus 24. Vásáry István, Sulyok Dezső és Hajdú Németh István nagy hatású felszólalásai a Kisgazdapárt nagyválasztmányában.

⁶⁴ Szabad Nép, 1946. január 15. A belügyminiszter nyilatkozata a rendőrségről.

sel, hogy a rendőrséget meg kell tisztítani az oda nem való elemektől.⁶⁵ Jó néhány esetben le is leplezték a rendőrségre bejutott kártékony és nemegyszer ellenséges elemek tevékenységét. A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusán elfogadott akcióprogram is kifejezte: A szociáldemokrata Párt „különös figyelmet fordít arra, hogy a rendőrség, a közigazgatás és a hadsereg megtisztuljon az oda nem való kártékony és reakciós elemektől. A párt gondoskodik majd arról, hogy ezekbe az intézményekbe minél tömegesebben juthassanak be a munkásosztály fiai.”⁶⁶

A Magyar Kommunista Párt egyrészt harcolt a rendőrségnek a reakciós elemektől való megtisztításáért, másrészt fellépett a rendőrségen kétségtelenül előforduló túlkapások ellen. Az 1945. májusában tartott országos értekezlet, amelynek „Harc az újjáépítésért” volt a jelszava, erőteljesen hangsúlyozta, hogy a parancsolgatás, az erőszak, az előreszaladás nem a párt lényegéből fakadó irányzat, sőt ellenkezőleg: a párt politikai vonalától, munkastílusától idegen. A Kommunista Párt az országos értekezleten azt a követelést támasztotta a rendőrségen dolgozó kommunisták elé, hogy mutassanak példát, hogyan kell védeni a fiatal demokrácia rendjét. Az itt hozott határozat a következőket szögezte le: „A kommunista rendőrtisztviselő fegyelmével, munkateljesítményével és a szakismeretek gyors elsajátításával tűnjön ki... Bizonyítsa be, hogy ez a rend a régivel szemben gyorsan, a széles tömegek szükségleteinek szem előtt tartásával, megértően, túltengő és költséges bürokrácia nélkül, a népért dolgozik.”⁶⁷

Erdei Ferenc belügyminiszter a rendőrhatóságok vezetőinek Budapesten 1945. évi szeptember hó 21-én megtartott értekezletén részletesen foglalkozott a rendőrségen még megmutatkozó hibákkal. Véleménye szerint kétféleképpen lehetne segíteni a bajokon. „Lehetne úgy, hogy minden formai hibáért, minden jogszabálytól eltérő eljárásért kicseréljük a rendőrség tagjait és helyükre állítunk régi rendőröket, csendőröket, akik magát a rendőri munkát valóban jól tudják. Ily módon tehát robbantani kellene a rendőrség szervezetét és jórészen a régi karhatalom embereiből kellene újjászervezni. Erre én nem vagyok hajlandó. Minden formai és jogi hiba el-

lenére is, az új magyar rendőrség megállotta a helyét és még anarchikus kezdeti állapotában is történelmi érdemeket szerzett a demokrácia védelmében. Most és mindvégig meg kell tehát tartani ennek a rendőrségnek demokratikus éberségét és élességét és ezt csökkenteni semmi körülmények között nem szabad. Marad tehát a segítség másik lehetősége. Rendszeres nevelőmunkával és szelekcióval javítani az eddig kialakult szervezetet. Ezt a munkát végzi a Belügyminisztérium és ezt kell folytatni az alsóbb szervezetek vezetőinek.”⁶⁸

A Magyar Kommunista Párt következetesen harcolt a demokratikus rendőrség ellen irányuló reakciós támadások ellen. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy a magyar kommunisták el akarták volna kendőzni a rendőrségnél valóban meglevő hibákat. A Párt ereje éppen abban volt, hogy feltárta a hibákat, hogy megtalálja a módját azok kiküszöbölésének. Erre a körülményre *Rajk László* a Magyar Kommunista Párt III. kongresszusán felszólalásában is utalt. Többek között a következőket mondotta: *Kétségtelen, a rendőrségnél voltak és vannak komoly hibák.* Miért éppen a rendőrség élvezne területen kívüliséget a reakció minden meszterkedésével és provokációjával szemben? A Kisgazdapárt kedvenc vesszőparipája a rendőrség sorainak megbontása, hogy úgy állítja be a dolgot, mintha a rendőrség pártrendőrség lenne. Sajnos nem így van. Azért mondom, sajnos, mert ha így volna, akkor a rendőrség is éppen olyan jól szolgálná a magyar nép ügyét, mint a Magyar Kommunista Párt.⁶⁹

A forradalmi erők a közigazgatás és az államapparátus demokratizálására, hatalmi pozíciók megszilárdítására törekedtek. A reakció a szakértelemre hivatkozva, szerette volna kiszorítani a munkás- és parasztkádereket a hatalmi és igazgatási szervekből, egyeduralmat teremteni a közigazgatásban, főleg a belügyi szervekben. Ez volt az értelme és mozgató ereje a Kisgazdapárt úgynevezett sérelmi politikájának a rendőrség, általában a Belügyminisztérium ellen indított koncentrált támadásnak. Ugyanakkor igyekezett ezt az akciót — a Szociáldemokrata Párt tényleges és vélt sérelmeit meglovagolva — a munkásegység gyengítésére is felhasználni.

Az összefüggő arcvonalat kialakított magyar reakció számításai nem váltak be. Ez egyebek között annak is tulajdonítható, hogy a rendőrséget — bár megkísérelték — nem sikerült járshalagjukra vonni. A magyar államrendőrség szervezetében és összetételében folyt le a legnagyobb méretű átalakulás. A régi rendőrségi emberek csak kellő ellenőrzés alatt tevékenykedhettek, úgy a testület középső és alsó vezetése és irányítása nem mehetett át a régi emberek kezébe, mint ahogy az a közigazgatásban tör-

⁶⁵ 1945. július hó 5-én a Szociáldemokrata Párt központi vezetősége foglalkozott a rendőrség kérdésével is. Teljes egyetértésben a Magyar Kommunista Párttal azt a véleményét fejezte ki, hogy az új demokratikus rendőrséget óriási feladatai teljesítésében minden erővel támogatni kell. (Népszava, 1945. július 8. Valentin Ágoston elvtárs lemond az igazságügyi tárcáról.)

⁶⁶ A Szociáldemokrata Párt XXXIV. kongresszusán elfogadott akcióprogram. 1945. augusztus 18—20. L.: A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944—1948. 104—105. old.

⁶⁷ A Magyar Kommunista Párt Országos Értekezletének határozata a politikai helyzetről és a párt feladatairól. (1945. május 20—21.) L.: A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, 85. old.

⁶⁸ Rendőrségi Közlöny, 1945. 4. sz.

⁶⁹ L.: A népi demokrácia útja. Szikra, 1952. 170—171. old.

tént. Az új rendőrség sorai között különben a megalakulásától kezdve vidéken és a fővárosban egyaránt állandóan folyt tisztogatás, folyamatosan és rendszeresen eltávolították a demokráciellenes elemeket. Az új rendőrség ellen a reakció a legélesebb támadásokat vezette, de minden erőfeszítése ellenére sem tudott eredményt elérni.⁷⁰

A forradalom vezető osztálya kezdettől fogva a munkásosztály volt. Érdekeit, közelebbi és távolabbi célkitűzéseit a legkövetkezetesebben a Magyar Kommunista Párt fejezte ki. A felszabadulás nyújtotta kedvező lehetőségeket felhasználva elsősorban a Kommunista Párt politikai és szervező munkája tette alkalmassá a munkásosztályt arra, hogy vezető szerepét megvalósítsa. E körülményből következett, hogy mélyrehatóan sikerült átszervezni a rendőrséget, a kulcspozíciókba mindenütt „a munkásság

és parasztság gyermekeit ültettük, hogy soha többé ne válhasson a nép sanyargatójává és üldözőjévé — ellenkezőleg szilárd támasza legyen a demokráciának.”⁷¹

A legnagyobb sikere volt a fiatal magyar demokráciának, hogy a fasiszta tombolás és háború dülése után rövid idő alatt rendet teremtett, új állami szervezetet hozott létre és ezen az állami gépezeten belül megteremtette a demokrácia rendjének egyik legfőbb fegyverét: az új magyar rendőrséget.

Gergely Ernő

RÖVIDÍTÉSEK

PI Archivum: MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma.

MT jkv.: Minisztertanács Titkársága Központi Irattár. A Minisztertanács jegyzőkönyve.

OL BM: Országos Levéltár. Belügyminisztériumi irattár.

⁷⁰ Zöld Sándor: Tisztogatás és leépítés a közigazgatásban. Társadalmi Szemle, 1946. 8—9. sz. 616. old.

⁷¹ A népi demokrácia útja, 166. old.

A vállalati magatartásnak, gazdasági versenynek a dolgozókkal kapcsolatos vonatkozásai

I.

A gazdaságirányítás átfogó reformja, a korábbi tervlembentartó rendszer helyett a gazdaság központi irányításának keretében érvényesülő vállalati autonómia, a piaci áru és pénzkapcsolatok kihatásai, jelentős mértékben befolyásolták a vállalati dolgozók kollektívájának a megfelelő eredmények elérésére irányuló beállítottságát. A vállalati gazdálkodás eredményességéhez fűződő nyereségrészesedés nagymértékben aktivizálta a dolgozók kezdeményezését, s kidomborította a dolgozói tevékenységben rejlő gazdasági értéknek verseny vonatkozásban is kifejezésre jutó kihatásait.

Az így végbement változások számos vonatkozásban éreztették kihatásukat. Különösebb jelentőségűnek tekinthető itt az Eörsi Gyula¹ által feltüntetett szemléleti változás, amely a vállalati dolgozók körében a *hivatalnoki* szemléletről a *kereskedelmi* szemléletre való áttérésben, a piaci viszonyok behatásának megfelelő érzékelésében jut kifejezésre. Eörsi teljes indokoltsággal utal itt arra, hogy e változásban a jó értelemben vett szocialista kereskedői szemléletnek kell érvényesülni, amely a nyereségre

törekvés helyett a szükségletkielégítést helyezi előtérbe. Ez a felfogás azonban a gyakorlatban nem mindig jut a kívánatos mértékben kifejezésre. A gazdasági ösztönzők befolyásának túlzott, gátlásmentes érvényesülése több esetben vezet az egyéni vagy a vállalati kis kollektíva érdekeinek a népgazdasági érdekekkel való ütközésére.

Az ily irányú aggályos jelenségek kiküszöbölése több irányú megoldás alkalmazását igényli. Közgazdasági vonatkozásban ennek hatékony eszköze a közgazdasági szabályozóknak a közvetett szabályozási rendszer körében való érvényesítése. A jogsértőnek minősülő eljárásokkal szemben való oltalom a megfelelő jogi szankcionálást igényli. E vonatkozásban a piaci és versenyviszonyok kialakulására való tekintettel különös jelentőségűeké válnak a gazdasági versenyt érintő szabályozások. Az elavult, a társadalomgazdasági változások folytán is idejét múlt 1923. V. tisztességtelen verseny törvény tervbe vett reformja körében jelentős szempontként jöhet figyelembe az a körülmény, hogy e szabályozásnak, a szocialista felfogás jegyében, a szoros értelemben vett verseny jelenségeken túlmenően, a *tisztességes gazdasági magatartás* teljes problémakörére ki kellene terjeszkedni. E részben az oltalmazást igénylő jelenségek széles körű változataival találkozunk.

¹ A gazdaságirányítás új rendszerére áttérés jogáról. Bp., 1968.

A piaci viszonyok és a gazdasági verseny alakulását is érintik a vállalati dolgozók oly cselekményei, amelyek a tisztességes gazdasági magatartás követelményeibe ütköznek. A vállalati dolgozók részéről, saját kezdeményezésükre, és önérdékből elkövetett ily cselekményeit elsősorban a megfelelő büntető és munkajogi rendelkezések érintik. Népgazdasági és piaci vonatkozások szempontjából különösebb figyelmet érdemelnek azok a gyakorlatban számos esetben felmerülő jelenségek, amikor a tisztességes gazdasági magatartás követelményeibe ütköző ténykedésekre nem a dolgozó kezdeményezésére, s elsődlegesen nem is az ő érdekében kerül a sor, hanem oly más gazdálkodó alany részéről, aki ebből saját gazdasági tevékenysége körében kíván jogosulatlan előnyt elérni.

Az eseteknek ebben a körében a tisztességes gazdasági magatartás szabályaiba ütköző eljárás kezdeményezője, kialakítója rendszerint az előnyhöz jutni kívánó fél. Az ennek érdekében igénybe vett vállalati dolgozó inkább csak eszköze a kívánt cél elérésének, bár természetesen a jogi elbírálás körében részességi minőségének tekintetbe vétele nem mellőzhető.

Az itt érintett szempontok alapján a vállalati dolgozókkal kapcsolatos, a tisztességes gazdasági magatartás követelményeivel össze nem egyeztethető jelenségekkel, a gazdaságirányítás új rendjének bevezetése óta eltelt időszak figyelembe vételével, az alábbi vonatkozásokban kívánunk foglalkozni.

1. Bár teljességre való törekvés nélkül, foglalkozunk azokkal az aggályos jelenségekkel, amelyek a szocialista erkölcs, a helyes gazdasági magatartás követelményeibe ütközőnek minősíthetők.

2. Vázoljuk e jelenségek kiküszöbölésére irányuló fontosabb, újabb szabályozásokat.

3. Vizsgáljuk a hatályban lévő szabályozásoknak a gyakorlatban való mikénti érvényesülését, a felmerülő fogyatékoságokat, s felvetjük az ezeknek kiküszöbölésére alkalmasnak mutató megoldásokat.

II.

A gazdaságirányítás új rendszerének kialakulásával kapcsolatosan, különböző irányú népgazdasági és vállalati kihatások jelentkeztek a magyar irányú, *munkahelyváltoztatással, fluktuációval* kapcsolatosan. Mint a gazdasági élet számos jelenségénél, úgy e vonatkozásban is, az előnyös és hátrányos kihatások széles körű változtatással találkozunk. A munkahelyváltoztatás sok esetben a műszaki fejlődés által előidézett struktúra változás eredménye, s ennek megfelelően tükrözi az egyes ágazatokban végbe ment foglalkoztatási vonatkozásokat. A munkaerő fluktuáció azonban, a vonatkozó adatok szerint, főleg az 1968—70. évi időszakban, túllépte a gazdasági indokoltság kereteit, s így mind népgazdasági, mind vállalati szinten károsító ki-

hatásúnak bizonyult. Ennek egyik különösen hátrányos megnyilvánulása volt nagyobb számú dolgozónak gyakran ismétlődő munkahelyváltoztatása. A megjelölt időszakban a bérből és fizetésből élők mintegy 20%-a évenként 5—15-ször változtatta munkahelyét. A népgazdasági szempontból hátrányos fluktuáció kiküszöbölésére, részben a közgazdasági szabályozók körében, részben közvetlen kihatású jogszabályokban, különböző oly rendelkezések kerültek életre hívásra, amelyek nyomán — 1971-től kezdődően — már a munkaerő fluktuációjának némi csökkenésével, a munkapiaci helyzet javulásával találkozunk. A közgazdasági szabályozók körében lényeges változások történtek a bérszabályozás rendszerében, a racionális vállalati létszámgazdálkodás kialakítása tekintetében. Az aggályos munkahelyváltoztatások különböző megnyilvánulásait közvetlenül érinti az 1970. év végén életre hívott *kötelező munkaközvetítési* rendszer, amely a jogsértő módon vagy nem indokolható gyakorisággal végrehajtani szándékolt munkahelyváltoztatások tekintetében nyer alkalmazást. Az itt tárgyalt vonatkozásokban, a fluktuációval kapcsolatosan figyelmet érdemelnek azok a jelenségek, amelyek a megfelelő piaci magatartást, a gazdasági verseny alakulását közvetlenül érintik és így a hátrányos kihatások elhárítása érdekében, az érvényben levő jogszabályok alkalmazását, esetleg ezen túlmenő rendelkezések életre hívását igénylik. E kérdés jogi kihatásainak mérlegelésénél a figyelembe jövő személyi kör kettős ágazatú. Az egyik a vállalati dolgozó, az annak részéről felmerült esetleges jogsértő magatartás. A másik az a vállalat, amely a dolgozó korábbi munkahelyéről való kilépése, csábítása, a versenyvállalat érdekeit sértő eljárásra való rábírása tekintetében követ el sérelmes magatartást.

Dolgozói vonatkozásban megemlíthető az eseteknek az a köre, amikor a dolgozó munkaviszonyát szerződésének megszegésével vagy a felmondásra vonatkozó rendelkezések betartása nélkül szünteti meg és ily körülmények között kíván új munkahelyén tevékenykedni. A szerződésszegéssel kapcsolatosan a dolgozót bizonyos esetekben fizetési kötelezettség is terhelheti. Ennek egyik példája a tanulmányi szerződésben vállalt munkaviszony idő előtti megszüntetése, amely megfelelő visszafizetési kötelezettséget von maga után. A szerződésszegés folytán visszafizetendő összeg rendelkezésre bocsátása több esetben a munkaerőt megszerezni kívánó vállalat részéről történt. E gyakorlat lehető kiküszöbölésére irányul a 11/1971. MüM r.-nek az a rendelkezése, mely szerint ily jellegű visszafizetés csak a vállalati részesedési alap terhére történhet. Ez a megoldás, a részesedési alap jellegére való tekintettel, a vállalati kollektíva érdekeltségét alakítja ki abban az irányban, hogy az ilyen, a szerződésszegéssel kapcsolatos visszafizetések teljesítésének átvállalására ne kerüljön sor.

A felmondási idő betartása nélkül kilépő dolgozók újabb elhelyezkedési lehetősége tekintetében korlátozó rendelkezést tartalmaz az a szabályozás, mely a *kötelező munkaközvetítés* írja elő olyan dolgozó alkalmazása tekintetében, aki előző munkahelyén munkaviszonyát jogellenesen — munkakönyvében „a kilépett” bejegyzés feltüntetésével — szüntette meg. E megoldás arra irányult, hogy a munkaviszonyokat jogellenesen megszüntető dolgozók — az esetleges előzetes megállapodásnak megfelelően — ne választhassák ki minden korlátozás nélkül új munkahelyüket.

Több ország bírói gyakorlata a versenytárs részéről kezdeményezett, a munkaviszony jogellenes megszüntetésével kapcsolatosan történő új elhelyezkedést a tisztességtelen verseny körébe eső cselekménynek minősíti. További kérdés, hogy ennek a tisztességtelen versenybe ütköző magatartásnak kihatásai hogyan érintik a dolgozó és az új munkáltató között létrejövő munkaviszonyt. Egyes országok — így az NSZK — bírói gyakorlatában, a német polgári törvénykönyv — BGB—1389. §-ában foglalt rendelkezés alkalmazásával, az a felfogás érvényesül, hogy amennyiben a versenytárs valamely dolgozót a munkaszerződés megszegésére bír rá, úgy az elcsábított dolgozóval kötött munkaszerződés semmis. Ilyen jellegű felfogás jutott kifejezésre a felszabadulás előtti időszak hazai bírói gyakorlatában is. A Budapesti Tábla egy 1933-ban meghozott ítélete szerint az új munkáltató kötelessége a korábbi szolgálati viszony miként történt megszüntetésére vonatkozó tájékozódás, abban a vonatkozásban, vajon a szolgálati viszony megszüntetésére a felmondási idő lejártá előtt került-e sor. Aki ily tájékozódás hiányában vesz fel oly dolgozót, aki a munkaviszony megszegésével lépett ki előző munkáltatójától, az a tisztességtelen verseny szabályai-ba ütköző cselekményt követ el.

III.

Több irányú problémát vet fel a versenytársnak, vagy más személynek, vállalatnak az az eljárása, amely *munkaerőcsábításnak minősül*. Az ez irányú határvonalak meghúzásánál különböző felfogások jutnak kifejezésre. A tőkés országok bírói gyakorlatában általában az a szempont érvényesül, hogy egymagában véve más vállalat dolgozójának megnyerésére saját vállalati érdekből tett ajánlat nem esik a munkaerőcsábítás körébe. Ennek egyik lényeges kritériuma és a tisztességtelen verseny fennforgását megállapító körülmény a korábbi munkáltatóval szemben való *károsítási szándék*, az a törekvés, hogy vállalati vezetőknek, vagy több vállalati dolgozónak az elvonása a versenyvállalat dezorganizálására vezessen. A tisztességtelen verseny szabályaiba való ütközés megállapításánál a bírói döntések jelentőséget tulajdonítanak annak a

körülménynek is, vajon a munkaerőcsábítás egyik fontos célzata nem a korábbi munkáltató valamely üzemi, üzleti titkának megszerzésére irányul-e. Általában a tőkés országok bírói gyakorlata, a kereskedelmi szabadság jegyében, az alkalmazotti csábítást megengedettnek tekinti csalárdság és károsító szándék hiányában. Károsító szándéknak minősül — egyebek között — a munkaerő elvonással kapcsolatos magatartás, mely a korábbi és új munkáltató vállalat között való összetévesztés kialakítására irányul.

Az újabb széles körű munkaerő fluktuációval kapcsolatosan hazai bírói gyakorlatunkban is kerültek már, bár csekély számban, elbírálásra oly esetek, amelyeknél a kereset, a korábbi munkáltatótól kilépett dolgozókat alkalmazó versenyvállalattal szemben, a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző, jogellenes munkaerőcsábítás megállapítására irányult. A Fővárosi Bíróságnak e tárgyban meghozott 51PF. 28877/1970. sz. ítélete szerint egymagában véve a versenyvállalattól kilépett szakmunkásoknak egy másik versenyvállalat részéről történt alkalmazása nem tekinthető jogellenesnek, ha a munkahelyváltozásoknál a kilépett szakmunkást alkalmazó vállalatnak semmilyen jogellenes közrehatása nem volt. Ahhoz, hogy a munkaerőcsábítás jogellenességét és ezzel kapcsolatosan a tisztességtelen verseny fennállását meg lehessen állapítani, olyan többlettényállásra lenne szükség, amelynél a magatartás jogellenessége kétséget kizáró módon megállapítható. Ennek példajaként történik említés a munkahelyváltoztatás kifejezett sugalmazásáról, az ily irányú rábeszélésről. Ily tényállási elemek hiányában, a bírói döntés szerint, a jogellenesnek minősülő munkaerőcsábítás megállapítást nem nyerhet.

A bírósági és döntőbizottsági gyakorlatban felmerültek oly döntések, amelyek a munkaerőknek jogsértő továbbadásával elért nyereség alapján mezőgazdasági és kisipari termelő szövetkezetet gazdasági bírság megfizetésére köteleztek. Az egyik ily bírói döntés szerint a gazdasági bírság kiszabásának helye volt adott esetben azért, mert egy szövetkezet, termelő tevékenység nélkül, a munkaerőkereslet és kínálat folyamatába beékelődve, más vállalat részére, külön ellenszolgáltatás fejében, e célra toborzott munkaerőt bocsátott rendelkezésre és ezért jogtalan vagyoni előnyhöz jutott.

Az előny mértéke, a dolgozók átengedése fejében a nyereség, minden egyes személy után 41 309 forintot ért el. Így ez a jogosulatlan munkaerő közvetítés a szövetkezet részére két és negyedmillió forint jogosulatlan hasznot biztosított, s alapjául szolgált a három milliót meghaladó gazdasági bírság kivetésének. Hasonló jellegű ügyben a Központi Gazdasági Döntőbizottság egy budapesti KTSZ-szel szemben gazdasági bírságot szabott ki azon az alapon, hogy az színlelt vállalkozási szerződés formájában, munkaerőközvetítést folytatott egyes ter-

melő szövetkezetek és egyik budapesti nagyüzem között.

Több esetben megállapítható volt, hogy a szövetkezetek az általuk szerzett munkaerő jelentős részét eredetileg is a továbbadás céljából alkalmazták. Ily értelemben a munkaerőcsábítás nem a közvetlenül érdekelt vállalat, hanem a közbeiktatott más gazdasági szervezetek közreműködésével megy végbe.

Hogy az itt felhozott esetekben a közvetítő jellegű, jogellenes nyereség elérésére törekvő szövetkezetekkel szemben a megfelelő szankció alkalmazására, a gazdasági bírság kiszabására került a sor, az teljes mértékben indokolt döntésnek tekinthető. De ehhez kapcsolódóan szükségképpen felvetődik az a további kérdés is, hogy milyen megítélés alá eshet azoknak a vállalatoknak a magatartása, amelyek e jogellenes csábítás ismeretében alkalmazták a jogsértő módon elnyert dolgozókat.

A szocialista munkaerkölcs követelményeivel össze nem egyeztethető, ily munkaerő kereskedelem körében teljes indokoltsággal sérelmezhető, nemcsak az eladónak, hanem a vásárló félnek magatartása is. A munkaerőt ily módon elnyerő vállalatnak ez a magatartása a tisztességtelen versenytörvény 1. §-ában megállapított, az üzleti tisztességbe és jó erkölcsbe ütköző eljárás jellegzetes esetének tekinthető. Népgazdasági érdekből indokolt lenne ily esetekben, a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző cselekmények tekintetében, a megfelelő szankciókat az ily módon munkaerőt szerzők körével szemben is alkalmazni.

Az itt érintett aggályos jelenségek tekintetében, amelyek az esetek nagy számában a mezőgazdasági szövetkezetek nem mezőgazdasági jellegű tevékenységével kapcsolatosan merültek fel, azok kiküszöbölésére irányulnak az 1948/1971. Korm. sz. határozatnak rendelkezései. Ezek szerint a mezőgazdasági szövetkezetek, 1972. június 30-át követően, az élelmiszer — és fagazdaság körén kívül eső ipari tevékenységet csak állami vállalattal vagy intézménnyel kötött szerződés keretei között folytathatnak. Mint-hogy a fentebb említett néhány aggályos eset éppen az ily kapcsolatok körében merült fel, e korlátozás még nem jelenti a kérdés megoldását. Az újabb szabályozásnak a helyes piaci magatartás kialakítását biztosító rendelkezése abban a vonatkozásban elsődleges jelentőségű, amely a korábbi béraránytalanság megszüntetésére irányul. Ennek értelmében a mezőgazdasági szövetkezetnél foglalkoztatott dolgozók részére egy órára kifizethető munkabér legfeljebb 10⁰/₀-kal térhet el az állami vállaltnál azonos jellegű munkát végző dolgozók munkabéréétől.

E rendelkezésnek a gyakorlatban való hatályosulása az előírások pontos betartását, a felmerülő szabálytalanságok kiküszöbölését igényli. Hírlapi közlés foglalkozott az érintett szabályozásnak oly módon történt kijátszásával, hogy a

szolgáltató vállalat részéről, megfelelő engedélyeztettség és kellő tárgyi indokoltság nélkül, egészségügyi és veszélyességi pótlék került a munkabérek után felszámításra, a megrendelőre áthárított és a 10⁰/₀-os munkabérekülönbőzettel nem érintő költségként. A lényegét érintően itt is arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az előírások pontos betartása megfelelő ellenőrzést igényel, s az esetlegesen mutatkozó hézagok felvethetik a jogi szabályozás továbbmenő reformjának kérdését is.

A vállalati dolgozók új munkahelyen való elhelyezkedésével kapcsolatosan a tisztességtelen verseny egyéb megnyilvánulásai is felmerülhetnek. A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1970-ben meghozott döntése szerint, a tisztességtelen verseny törvénybe ütközik az az eljárás, hogy egy kiadott körlevél oly közlést tartalmaz, mely szerint a szóban forgó termékét korábban előállító vállalat a körlevelet kibocsátó vállalattal fuzionált. A tényleges helyzet azonban az volt, hogy az egyesülés nem a körlevelet kibocsátó, hanem más vállalattal jött létre. A megtévesztő körlevéllel jelentkező vállalat csupán a megszűnt vállalat több dolgozóját alkalmazta. Bár a bíróság munkaerőcsábítást nem állapított meg, a megtévesztésre alkalmas szöveg terjesztésétől eltiltó határozatot hozott.

Különböző irányú problémák merülnek fel valamely vállalati dolgozónak más vállalathoz történő belépésével, az átmenetelt érintő tisztességtelen eljárással kapcsolatosan. Így egy párizsi bíróság 1965. évi döntése a tisztességtelen verseny körébe ütközőnek minősítette azt az eljárást, hogy a vállalat képviselője a vevőket felkeresve, őket arra beszélte rá, hogy kisebb megrendelést adjanak fel jelenlegi munkáltatójának, mert később már egy új vállalat nevében jelentkezik. Ez az új versenyvállalat, az adott körülmények ismeretében, a bírói döntés szerint, az eljárás tekintetében maga is felelősséggel tartozik.

IV.

A vállalati dolgozóknak a tisztességes követelményekkel össze nem egyeztethető magatartása a fluktuációs jelenségeken kívül a *munkahelyen belüli* ténykedéseket érintően is megnyilvánulhat. A különböző aggályos jelenségek a dolgozót foglalkoztató vállalat egyetemes érdekeit sértik, s népgazdasági szempontból is károsító jellegűek. Az egyéni érdekközpontúság gátlástalan érvényesítése, több esetben az üzletfelek, versenytársak jogosulatlan kedvezményezésére irányulóan, különböző jellegű, a vállalati gazdálkodást hátrányosan érintő, megfelelő szankcionálást igénylő intézkedések útján valósul meg.

Több ágazatú problémakört jelentettek az erre irányuló újabb szabályozás életrehívásáig, azok a nagyobb számú, *aggályos* és kifogásolható eljárások, melyek versenyjogi vonatkozás-

ban a vállalati dolgozók alkalmazásának körében, a *főálláson kívüli* különböző jellegű foglalkoztatottsággal, *másodállással* kapcsolatosan merültek fel. Több esetben történt ily összeférhetetlen jellegű másodállás vállalás a főállásbeli munkáltató tudta és hozzájárulása nélkül.

Az itt érintett visszas jelenségek kiküszöbölésére irányul a 17/1971. MüM sz. rendelet, mely a másodállásról, mellékfoglalkozásról, valamint az egyéb jogviszony keretében történő munkavégzésről rendelkezik. Az új szabályozás szerint a másodállások, mellékfoglalkozások, egyéb megbízások elvállalására csak a munkáltató részéről megadott engedély esetén kerülhet sor. Az e nélkül kötött, másodállásra, vagy mellékfoglalkozásra irányuló munkaszerződés érvénytelen. A dolgozó köteles a vállalatnál bejelenteni, ha valamilyen megbízatást vállalni akar, s a vállalat köteles a másodállás, vagy mellékfoglalkozás vállalását megtiltani, ha ez a dolgozónak a vállalatnál betöltött munkakörével *összeférhetetlen*. A szabályozás összeférhetetlennek minősítette a másodállást, mellékfoglalkozást, a főállást nyújtó vállalattal üzleti, elszámolási, termelési, kereskedelmi kapcsolatban levő vállalatok körében. E korlátozás érvényesül a megrendelő és szállító, valamint a beruházó és kivitelező vállalatok kapcsolatában.

A Fővárosi Népi Ellenőrző Bizottság e tárgyban lefolytatott vizsgálatának (1973. január 16-án közreadott MTI közlemény) megállapítása szerint a főálláson kívüli munkaviszonyban foglalkoztatottak számának a részükre kifizetett díjak összegének növekedési üteme az 1972. év első felében — az előző évekhez viszonyítottnan — mérséklődött, ami e szabályozás korlátozó hatásának érvényesülését juttatja kifejezésre. A gazdasági versenyt és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés lehetőségét érintő vonatkozásokban felmerül azonban az a kérdés, vajon az összeférhetetlenség körülhatárolásánál, a kedvezőtlen gazdasági kihatások kiküszöbölése szempontjából elegendőnek tekinthető-e a másodállás vállalás tekintetében az egyes vállalatokkal közvetlen üzleti kapcsolatban álló vállalatokra kiterjedő korlátozás. A másodállás, mellékfoglalkozás vállalása az egymással üzleti kapcsolatban nem álló, de azonos vagy hasonló gazdasági tevékenységet kifejtő, a verseny szempontjából figyelembe jövő, vállalatnál több vonatkozásban is hátrányos következményekkel járhat. Alkalmom adódhat arra, hogy a másodállás keretében, a dolgozót foglalkoztató vállalat gazdasági értéket képviselő, bizalmas adatai, eljárási módjai a másik versenyvállalat által felhasználhatók legyenek. De kialakulhat oly összeműködés is a kettősen foglalkoztatott dolgozó közvetlen bekapcsolódottsága útján, amely a piacnak a vállalatok közötti megosztására, a monopolhelyzetből folyó, a felhasználói érdekek szempont-

jából hátrányos helyzet kialakulására vezet. Ily lehetőség fennforgására utal a NEB vizsgálatnak az a megállapítása is, hogy még mindig előfordulnak a kölcsönösségen alapuló főálláson kívüli foglalkoztatások. A tisztességes piaci magatartás, a gazdasági verseny érvényesülését biztosító megoldás szempontjainak érvényesítése indokoltá tenné az itt érintett vonatkozásban az összeférhetetlenség fogalmi körének az ily jellegű vállalati vonatkozásokra is kiterjedő körülhatárolását.

A dolgozókat érintően felmerülhetnek egyéb olyan jelenségek is, amelyek a tisztességes gazdasági magatartás követelményeivel össze nem egyeztethetők.

Az ily aggályos magatartásnak egyik példája valamely vállalattal gazdasági kapcsolatban álló más vállalat részéről a másik vállalat dolgozója részére oly anyagi előnyök juttatása, amelyek a dolgozóknak saját vállalatukkal szemben elvárható magatartását hátrányosan befolyásolják. Ily jellegű eljárás kereskedelmi vállalati dolgozók részére történő pénzjutalom ígérés, célprémium kitűzés, a jutalmat adó vállalat termékeiből elért forgalom arányához kapcsolódóan. Tisztességtelen versenybe ütköző cselekményként nyert elbírálást egyes termelői, nagykereskedelmi vállalatoknak az az eljárása, hogy saját beralapjuk terhére célprémiumot tűztek ki a kiskereskedelmi boltvezetők részére. A célprémium gazdasági rendeltetésénél és jogi jellegénél fogva csak a saját dolgozók részére fizethető. Hírlapi közlés² tett említést egy kereskedelmi vállalatnak arról az eljárásáról, hogy az célprémiumot helyezett kilátásba más vállalatok áruforgalmi előadóinak arra az esetre, ha azok az alacsonyabb árfekvésű cikkekből a bázis időszakot meghaladó mennyiséget szereznek be.

Hasonló jellegű, de még messzebbmenően az összeférhetetlenségbe és a verseny szabályaiba ütközőnek minősíthető az az eljárás,³ hogy egy ruházati ktsz és egy áruház igazgatója között oly megállapodás jött létre, hogy az áruház igazgatója az áruház részére vásárolt áru értéke után 2% üzletszerzői jutalékban részesül.

A munkaviszonnyal összeférhetetlen egyéni dolgozói érdek érvényesítésére irányuló törekvés, mint a tisztességtelen verseny szabályaiba ütköző cselekmény nyert megállapítást egy oly pályázat felhívása tekintetében, amely szerint egy hirdető vállalat a külkereskedelmi vállalat propagandistái részére 3000 Ft díjat helyezett kilátásba annak számára, aki a díjat kitűző vállalatot érdekesebb komplex reklámfeladattal bízza meg. A Pesti Központi Kerületi Bíróság ez ügyben meghozott 21. P. 96 778/1969. sz. ítéletében kötelezte a hirdető

² Figyelő 1970. évi 47. számában: az eddiginél több ruházati árut c. cikke.

³ A Népszabadság 1970. okt. 7li sz. „Veszélyes ügy” c. cikk.

vállalatot a per tárgyát képező pályázati felhívás azonnali visszavonására. Az ítélet indoklása szerint a hirdető vállalat a pályázatot olyan feltételhez kötötte, hogy az a vállalat, ahol a pályázó dolgozik, a pályázati felhívást kibocsátó hirdető vállalatnál megrendelést is adjon fel. A díjnak ily módon való kitűzése a propagandista számára a munkaviszonyával összeférhetetlen egyéni érdeket ébreszti, s ellentétben áll azzal a kötelességével, hogy saját vállalata érdekében készítsen előnyös terveket és az annak számára legelőnyösebb megrendelést adja fel.

E korrupciós jelenségek tekintetében a bírói gyakorlatban kifejezésre jut az a felfogás, amely megállapítja, hogy az e körbe eső ténykedések a piac szerepének érvényesülését akadályozzák. A kereslet és kínálat kívánatos egyensúlyának megbontása a korrupciós ténykedések nyomán arra vezet, hogy a kereskedelmi vállalat nem a fogyasztói szempontok érvényesítésével eszközözi az árubeszerzést, hanem ez irányú döntését a termelő vállalat által a dolgozó részére nyújtott előny alapján hozza meg. Az ily eljárások kihatásai nemcsak a fogyasztókat károsítják, hanem kedvezőtlen irányban befolyásolják a termelés és közellátás alakulását is.

A forgalomban kialakult, általánosultnak tekinthető szokás figyelembevételével bírálható el azok az esetek, amikor a vállalat dolgozója részére egy másik vállalat valamilyen juttatást nyújt. Itt az a kérdés merül fel, vajon a szokásszerű keretekbe eső, megengedhető *ajándék adásról*, vagy ezen túlmenő *megvesztegetésről* van-e adott esetben szó. Szélesebb körben szokásossá vált bizonyos esetekben — így karácsony, újév alkalmával — a kapcsolatban álló vállalatok dolgozói részére ajándék nyújtása. Ezek jogi elbírálása tekintetében, számos ország gyakorlata szerint, a különleges alkalmakkor szokásos ily ajándék juttatás nem tekinthető a verseny szabályaiba ütközőnek, amennyiben az adott tárgyak, értéküknél és a fennálló üzleti kapcsolatok jellegénél fogva, nem mutatnak arra, hogy azok a megajándékozott dolgozót üzleti elhatározásaikban a tárgyilagosságtól való eltérést befolyásolják. Egyes országok bírói gyakorlatában kifejezésre jut oly felfogás is, hogy az ily jellegű alkalmi ajándéknyújtás megengedtségének egyik feltétele az a körülmény, hogy a vállalati dolgozó munkáltatója ez ajándéknyújtásról tudomással bírjon.

A különböző intézményeknél, vállalatoknál működő dolgozók részére más, velük kapcsolatban álló intézmények, vállalatok részéről nyújtott ajándékok kérdése különleges problémákat vet fel a *nemzetközi kapcsolatok*, így a *külkereskedelem* körében. Az itt szokásszerű ajándéknyújtás a felmerülő esetek elbírálásánál nem hagyható figyelmen kívül. Nemzetközi vonatkozásban a szokásszerűen nyújtott aján-

dék el nem fogadása a kialakult kapcsolatokat kedvezőtlenül befolyásoló, megsértődést kiváltó eljárásnak minősülne. Az azt figyelembe vevő megokolás kialakítása e körben megfelelő rendelkezést igényelt. Erre irányul a Külkereskedelmi Minisztériumnak az ajándékok elfogadásáról szóló 400/230/1964. sz. körlevele. E szabályozás külön foglalkozik az alkalmoszerű évvégi ajándékozásokkal és megengedhetőnek tartja az ily ajándékok megtartását, ha az a kereskedelmi kapcsolatok szokásos szintjét meg nem haladja. A példaszzerű felsorolás utal itt a propaganda célokat szolgáló tárgyakra. Külön rendelkezés foglalkozik a delegációk látogatása esetén szokásos ajándékozásokkal, meghatározva az ajándék elfogadását és a viszontajándékozás kérdésében a döntésre jogosítottak körét. Általános elvként érvényesül az ily ajándékok bejelentésének kötelezettsége. A körlevél külön is kiemeli azokat a tárgyakat, amelyek ajándékozási tárgyként nem jöhetnek figyelembe. E körbe esnek a ruházati cikkek, az ékszerek, valamint a tartós fogyasztási cikkek. Az értékesebb ajándékok elfogadása tekintetében megállapítást nyer az engedély megadására jogosultak személyi köre. A nemzetközi kapcsolatok jellegére való tekintettel, kényes probléma, hogy amennyiben az ajándék elfogadását nem engedélyezik, mi történjék az ajándék-tárggyal. Az idézett körlevél ez irányban oly rendelkezést tartalmaz, hogy amennyiben a döntésre jogosult vezető az ajándék megtartását nem engedélyezi, a visszaadás elkerülésével, az ajándékot a Szakszervezeti Bizottságnak kell átadni.

További kérdés, hogy egyes ágazatokban a vállalati dolgozóknak szélesebb körben nyújtott borraivaloszerű juttatás vesztegetésnek minősül-e és annak elfogadásához fűződhetnek-e komolyabb szankciók? Egyes foglalkozási ágazatokban: vendéglátóipar, fodrászat stb. a borraivaló nyújtása és elfogadása egyéb vonatkozásokban talán bírálatot válthat ki, de kétségtelenül általánosult és elfogadott szokásnak tekinthető. Ez kifejezésre jut e szakmák bérezési rendszerében is, amely tekintettel van a borraivalóból származó jövedelemkiegészítésre.

V.

Az előzőekben érintett sajátos jellegű határesetektől eltekintve, az üzleti kapcsolatban álló felektől a dolgozók magatartása tekintetében a *megvesztegetésnek* minősülő, a függőség kialakítására, munkakörükből folyó kötelezettségeik megszegésére irányuló juttatások elfogadása komoly, megfelelő büntetőjogi szankcionálást igénylő veszélyeztetést jelent a népgazdasági érdekek, a piaci és verseny vonatkozások szempontjából.

Ennek jegyében és e szempontok népgazdasági fontosságának kidomborításával alakult

ki a gazdaságirányítás új rendszerében az ily eseteket érintő bírói gyakorlat, valamint az új jogalkotás.

E problémakör szorosan kapcsolódik a gazdasági döntések decentralizálódásához, a csökkentett mérvű állami irányítással együttjáró fokozottabb önállóságához, s az ennek körében felmerülő veszély lehetőségeihez.

A megvesztegetés körébe eső cselekmények büntetőjogi elbírálása az ez irányú gyakorlatnak a gazdaságirányítás új rendjét tükröző kialakítását igényelte. Ez a szemlélet jut kifejezésre a Legfelsőbb Bíróság 403. sz. kollégiumi állásfoglalásában, amely a vállalati dolgozók megvesztegetésének elbírálásánál két alapvető jelentőségű szempontot hangsúlyoz ki. Az egyik a kapcsolatban álló felekkel való anyagi vagy egyéb függőségi viszony elkerülése. Egymagában véve valamely ügyféltől anyagi juttatás kérése vagy elfogadása, a függőség révén, a munkaköri kötelesség megszegésére vezet. A másik szempont, e kollégiumi állásfoglalás szerint, az érintett függő helyzettel kapcsolatos teljesítés. Ez kötelezettségszegésnek minősül még abban az esetben is, ha nem forog fenn az intézkedési keretek túllépése. A *teljesítésért* való juttatás elfogadásának ez a megvesztegetésként való megítélése, amiről egyébként a következőkben érintendő új jogszabály is rendelkezik, megfelelő módon juttatja kifejezésre azokat a piaci vonatkozásokat, amelyek az ily jellegű magatartásokkal kapcsolatosan merülnek fel. Ennek egyik köznapi példája az ún. pult alóli eladás. A hiánycikket az a vevő kapja, akit erre — nyilván nem kellő megala-
pozás nélkül — az eladó méltónak tart.

A teljesítésért való és jogosan szankcionált eljárások sikeres jellegének kettős irányú megnyilvánulásával találkozhatunk a gyakorlatban. Az egyik az eladó, szolgáltató vállalat dolgozója részére a teljesítésért való juttatás oly esetben, amikor a hasonló irányú kereslet nem mindenki számára elégíthető ki, vagy a soronkívüliség különleges kedvezménye nyer alkalmazást.

Az ily vonatkozásban felmerülő aggályos jelenségek másik köre a vevő dolgozója számára az eladó részéről nyújtott, a függő helyzetet kialakító juttatás. Ennek népgazdasági szempontból figyelembejövő vonatkozásait vizsgálítja meg a Legfelsőbb Bíróság 6898. sz. alatt közreadott ítélete.⁴ A szóban forgó esetben a vezető beosztású vádlottak az eladótól jutalékot fogadtak el. A védekezés arra irányult, hogy sem a jutalékot fizető, sem az azt elfogadó vádlottak nem szegték meg munkaköri kötelességüket. A Legfelsőbb Bíróság döntése a szóban forgó esetben a vesztegetés elkövetését állapítja meg, megfelelően értékeli a gazdaságirányítás új rendszerében figyelembejövő szempontokat. A juttatás következtében beállott függőségi vi-

szony alkalmatlanná teszi a beszerzéssel foglalkozó személyeket a piackutatással, az árubeszerzéssel kapcsolatos kötelezettségek ellátására. A népgazdasági szempont jelentőségét hangsúlyozza ki az a megállapítás, hogy az ily jellegű erkölcstelen eljárás akadályozza a termelő és kereskedelmi egységek piaci kapcsolatának egészséges irányú kibontakozását, a keresletkínálat szabályozó szerepének érvényrejutását, s veszélyezteti az új gazdasági irányítási rendszer célkitűzéseinek megvalósítását.

Ily jellegű esetet érint a Szegedi Megyei Bíróságnak a Bf. 11 624. sz. ítélete,⁵ amely vesztegetés büntetnének elkövetéséért ítélte el azt a vállalati dolgozót, aki egy beruházási vállalatnál tervezői minőségben egy tsz-től 15 000 Ft honoráriumot kapott a megrendelt terv soronkívüli elkészítéséért. A vádlott a kapott összegért a munka elvégzését, részrehajlással, előre sorolta és ezzel kötelességét megszegte. A bíróság nem tekintette a vádlott javára szolgáló körülménynek azt a szempontot, hogy a cselekmény a tsz javára szolgált, mert a követett eljárás az egyéb megrendelők vonatkozásában hátrányként jelentkezett. A szabadságvesztés súlyosbítását kimondó bírói döntés kihangsúlyozta azt a szempontot, hogy a korrupciós cselekmények a szocialista gazdaságirányítási rend kialakulását nagymértékben veszélyeztetik.

A Btk. módosításáról szóló 1971. évi 28. sz. tvr. indokolása megállapítja, hogy a hatályos Btk.-nak a vesztegetésre vonatkozó rendelkezései ma már nem szolgálják kielégítően a közéleti tisztaság megóvásához fűződő érdekek védelmét. Ehhez hozzáfűzhető az is, hogy a vállalati, szövetkezeti dolgozók megvesztegetését érintő büntető jogi következmények levonásánál megfelelő figyelembe vételt igényelnek az itt felmerülő népgazdasági szempontok.

A Btk. e módosított szövege kettős irányú kiterjesztéssel érvényesíti e bűncselekmények körében a társadalom védelmét.

A szabályozás korábbi körében a Btk. 151. §-a megállapítja az aktív vesztegető büntetőjogi felelősségét hivatali vesztegetés esetén, a vállalati dolgozók megvesztegetői tekintetében ily rendelkezés nem érvényesült. Ily esetekben csak a részesség szabályai szerint való felelősségvonásra kerülhetett a sor, ami azonban kielégítő megoldásnak nem tekinthető. A vesztegetés alanyi körének az új szabályozásban foglalt oly módon való kiterjesztésére került sor, hogy a 235. § kiegészítéseként felvett rendelkezés szerint büntetendő cselekményt követ el, s egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő az aktív *vesztegető*, aki a vállalati dolgozót adott vagy ígért előnnyel kötelességének megszegésére indítja. A passzív megvesztegetett fél tekintetében az eddigi három évig, az új szabályozás szerint, minősített esetben öt

⁴ Bírósági Határozatok 1971. 10. sz.

⁵ Bírósági Határozatok 1971. 2. sz.

évig terjedő szabadságvesztés előírása arra utal, hogy a büntetőjogi felelősség megállapításánál súlyosabb megítélés alá esik a gazdasági előnyt elfogadó személyek jogsértő magatartása. A gazdasági vonatkozások megfelelő figyelembe vétele viszont azt mutatja, hogy az ily jogsértő eljárások tekintetében kezdeményezés, a felbújtás számos esetben a gazdaságilag erősebb megvesztegető részéről indul ki. Kétségtelenül komoly előrelépést jelent azonban az, hogy az újabb szabályozás szerint a büntető jogi felelősség most már a megvesztegető tekintetében is megállapítást nyert. E szempont érvényesülése a piaci gazdálkodás, és verseny egészséges irányú befolyásolását szolgálja. A passzív vesztegetés körébe eső cselekmények bővített megállapítását tartalmazza a 235. §-nak az az új rendelkezése, amely a munkakörbe eső attól a korábbi szabályozástól eltérően, nemcsak a kötelezettségmegszegéséért nyújtott előny elfogadásáért állapítja meg a büntetőjogi felelősségét, hanem azon túlmenően, a munkakörbe eső *teljesítésért* való előny elfogadását, követelését egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntethető vétségnek minősíti. A vesztegető büntetőjogi felelősségéről azonban az esetek ezen körét érintően ez új szabályozás nem rendelkezik. A teljesítéshez fűződő előnynyújtás gazdasági kihatásainak elbírálása szempontjából lényeges jelentőségű az a körülmény, hogy a termékek, szolgáltatások azon körében, amelynél a kereslet és kínálat egyensúlya nem áll fenn, a teljesítés időrendjének, sorolásának, közelebbi módozatainak kialakítása számos esetben különleges előnyök elérésére, komoly érdekösszeütközésekre vezet-

het. A megvesztegetés folytán kialakított soron kívüli teljesítések, több vonatkozásban is vállalati és népgazdasági hátránnyal járhatnak. Ebből a gyakorlat által messzemenően alátámasztott megállapításból a büntetőjogi szabályozást érintően az a következtetés vonható le, hogy amennyire indokolt volt a teljesítésért előny elfogadást a megvesztegetési büncselekmények körébe vonni, úgy helyénvaló lett volna ebben a körben is a megvesztegető büntetőjogi felelősségének megállapítása.

A fentiekben vázolt büntető jellegű szankcionáláson túlmenően felmerül az a kérdés is, hogy valamely vállalati dolgozó megvesztegetéséhez kapcsolódóan létrejött szerződés hatályban maradhat-e? E vonatkozásban, különböző körülmények figyelembevételével, különösen oly esetben, amikor a megvesztegetés alapján létrejött szerződés a megvesztegetett dolgozó munkáltatója szempontjából károsnak minősül, annak jogszerű érdekeit sérti, a Ptk. 200. § (2) bek. alapján az ily szerződések semmisségének megállapítására kerülhet sor. Ily jellegű vesztegetési sorozatról számolt be egy hírlapi közlés, megemlítve egy vállalati vezetőnek egy másik vállalat dolgozója részére nyújtott 1000 Ft jutalmát. A jutalom szolgáltatása ellenében egy 130 000,— Ft értékű gép, a jutalmazott támogatásával, 15 000,— forintos vételáron került eladásra. A gazdasági adottságokra való tekintettel, ily jellegű esetekben mindenképpen indokoltnak mutatkozik a túlügyeskedő és jogsértő magatartást tanúsító vállalattal kötött szerződés semmisségét vagy annak a Ptk. 238. § alapján részbeni érvénytelenségét megállapítani.

György Ernő

A KGST döntéshozatali problémáiról*

A KGST bukaresti tanácskozásán elfogadott Komplex Program történelmi jelentőségű határozat volt a szervezet életében. Nyomában minden bizonnyal nagy horderejű változások következnek be a szocialista országok gazdasági együttműködésének *tartalmában*: a nemzetközi munkamegosztás új, fejlettebb mechanizmusai jönnek majd létre.

Változniuk kell azonban azoknak a *formáknak is*, amelyeknek a keretében e mechanizmusok megszületnek és működnek: tovább kell fejleszteni a nemzetközi mechanizmusokat létrehozó és szervező döntéshozatalt, illetve a

döntéseket „előállító” *szervezetet*.¹ Ezt követeli meg a tartalom és forma összhangjának dialektikája. Intenzívebb, integrációs típusú mechanizmusokat csak olyan szervezeti rendszerben lehet létrehozni s szabályozni, amely többre képes, mint a mai tradicionális jellegű nemzetközi intézmények.

Az alábbi tanulmány célja az, hogy körvonalazzon néhány problémát e téren, és néhány elképzelés megfogalmazásával belekapcsolódjon a minden bizonnyal még sokáig folyó vitába.

Vizsgálódásaink során szükségesnek tartjuk a KGST egyes döntéshozatali elemeinek az összehasonlítását a nyugat-európai tőkés államok integrációs szervezetének, a Közös Piacnak megfelelő elemeivel. Célunk az, hogy e módszerrel élesebben világítsunk meg néhány ösz-

* Vitacikk. — (Szerk.)

¹ Egyebek között ezeknek a problémáknak a tanulmányozására hívta fel a figyelmet dr. Szita János, a Társadalmi Szemlében megjelent cikkében (1971. évi 11. szám, 39. old.).

szefüggést, amely szervezetünket jellemzi. Tehetjük ezt annál is inkább, mert az említett szervezeti-eljárási elemek jelentős része „rendszer-közömbös”, tehát nem függ az adott társadalmi rendszer lényegétől.

A döntéshozatal fő kérdése

A KGST Alapokmányában rögzített szabályokból (IV. cikk) megállapítható, hogy a szervezet döntéshozatala a következő alapelvekre épül fel: 1. az *egyhangúság* elvére (ezt — némi pontatlansággal — a *vétőjoggal* azonos kategóriaként tartják számon); 2. az „*érdekeltség*” elvére, valamint 3. az *érdemi* kérdésekben hozott döntések *nem-kötelező jellege* elvére.

A *döntéshozatal fő kérdése az, hogy ezeknek az elveknek az alkalmazása megfelel-e a szocialista gazdasági együttműködés jelenlegi ill. jövőbeni mechanizmusának.*

A kérdés első részére a válaszunk — lényegét tekintve — *pozitív*. Indokolása során máris szükségesnek látszik a felsorolt elveknek a Közös Piac megfelelő elveivel való összevetése. A helyzet ugyanis az, hogy az utóbbi organizáció 1. részben lemondott az egyhangúság alkalmazásáról; 2. nem ismeri az érdektelenség intézményét; 3. alapvető döntései közvetlenül kötelező jellegűek (a szavazásnál ugyan lehet tartózkodni, de a döntések a tartózkodó félre is hatályosak). Látható tehát, hogy majdnem minden tekintetben ellentétes megoldás alakult ki a szocialista országok gazdasági együttműködési szervezetében, mint a nyugat-európai tőkés integrációs szervezetben. Ennek oka elsősorban abban van, hogy a KGST tagországai — figyelemmel a társadalmi rendszerek, illetve a gazdaságok rendjének különböző voltára — tudatosan a tőkés döntési mechanizmustól eltérő formákat igyekeztek kialakítani.

Emellett máshogyan alakultak az egyes konkrét munkamegosztási mechanizmusok is. Ebben egyebek között az játszott szerepet, hogy a tőkés országok gazdasági fejlődésük relatíve későbbi szakaszában kezdtek hozzá a szervezett együttműködéshez, mint a szocialista államok. 1957-ben a Hatok már túljutottak a fejlesztés extenzív szakaszán, s már javában benne voltak az intenzív periódusban. A Közös Piac valamennyi tagállamában — a délolasz területektől eltekintve — kimerültek a munkaerőtartalékok, a termelés bővítését csak a termelékenység növelésével lehetett biztosítani. Az említett államok ebben az időben már túljutottak a nemzeti elzárkózás kényszerű állapotán. Felszámolták az 1929—33-as gazdasági válságnak és a világháborúnak a nemzetközi munkamegosztást romboló következményeit, jelentős mértékben liberalizálták a kereskedelmet, visszaállították a valuták szabad átválthatóságát stb. Ami pedig az általunk tárgyalt téma szempontjából az egyik legfontosabb momentum: megvalósult a *multilateralitás*, a sokoldalú elszámolások rendszere.

Mindennek eredményeként ugrásszerűen fejlődésnek indult a nemzetközi kereskedelem, s — még a makrointegrációs szervezet megalapítása előtt — előrehaladt a mikro-, vagy termelési integráció, azaz a vállalatok nemzetközi összefonódása is. Sőt, a szervezet megalapítását éppen ez utóbbi tényező váltotta ki elsősorban.

A szocialista államok ugyanakkor a KGST létrehozásakor korántsem voltak ilyen kedvező helyzetben. A nyugati bojkott miatt 1945 után egyszerre nyolc ország lett szinte az egyik napról a másikra egymásra utalva. Kölcsönös kereskedelmük a világháborút megelőzően csupán 10%-os nagyságrendben mozgott, az együttműködésben nem voltak hagyományaik. Gazdasági fejlettségük — az NDK-tól, Csehszlovákiától és a Szovjetuniótól eltekintve — alacsony szinten állott, elmaradott termelési szervezettel, a mezőgazdasági termelés túlsúlyával, komoly egyensúlyi problémákkal, a képzett munkaerő és a vezető gazdasági káderek hiányával, súlyos tőkéinséggel. A gazdasági növekedés majdnem mindenütt csak extenzív fejlesztéssel volt megoldható. Már önmagukban ezek a tényezők sem tették volna lehetővé, hogy államaink együttműködési mechanizmusa a tőkés mechanizmushoz hasonlóan fejlődjék, hiszen a KGST-t erre a gazdasági alapra kellett ráépíteni. A fentiekhez azonban még hozzájárult az is, hogy a belső gazdasági mechanizmust illetően a szigorú tervutasításos rendszert vezettük be. Az eredmény a *bilateralizmus* lett,² amely a mindig kölcsönösen kiegyensúlyozandó kétoldalú kereskedelemben valósult meg, az érték, a pénz, az ár közgazdasági kategóriáinak deformálásával, illetve negligálásával.

Az elmondottak determinálták a két gazdasági szervezet alapvető célkitűzéseit is. A Közös Piac előtt szükségszerűen csak az a feladat állhatott, hogy a már megvalósult multilateralitást — hogy úgy mondjuk — intenzívebbé tegye egy szűkebb régióban, azaz, hogy a termelés tényezőinek bizonyos mértékig spontán áramlása előtt még szabadabb utat biztosítson. A Hatok állami gazdaságpolitikája ezt úgy valósította meg, hogy kedvező, stimuláló feltételeket teremtett a mikrointegráció számára. Ez elsősorban *közös, egységes gazdasági mechanizmusok* (pl. *vámunió*) megalkotásában állott, illetve áll ma is, hiszen a feladat még koránt-sincs végrehajtva.

A szocialista gazdasági együttműködésnek ugyanakkor a bilaterialitásból kellett kiindulnia. A szervezet ilyen körülmények között egyetlen célt tűzhetett maga elé: *a kétoldalú kereskedelem abszolút és relatív szélesítését* (tehát egyrészt mennyiségi fokozását, másrészt a szocialista táboron belüli export—import részarányának az egész külkereskedelemhez viszo-

² L. — *Ausch* Sándor: A KGST-együttműködés helyzete, mechanizmusa, távlatai. (Nemzetközi munkamegosztás és gazdasági mechanizmus.) Bp., 1969.

nyitott növelését). Legalábbis ez volt az első koncepció, amely az együttműködés tartalmával kapcsolatban megfogalmazódott. A későbbiekben kísérletek kezdődtek ennek a kezdetleges mechanizmusnak a tökéletesítésére. Ezek első sorban a *népgazdasági tervek koordinációjában* és a *szakosításban* jelentkeztek. Sem az egyik, sem a másik nem irányult azonban arra, hogy felszámolja a bilateralizmust.

A Közös Piac vezető szerveinek a feladata az lett, hogy döntéseket hozzanak egyre újabb és újabb közös és egységes gazdasági mechanizmusok bevezetésére, illetve a már létezők működtetésére nézve. A KGST vezető szerveinek az első időszakban gyakorlatilag nem voltak definiálható feladataik (ismeretes, hogy a Közgyűlés 1950-től 54-ig össze sem ült), a második periódusban azonban változott a helyzet. Ha a munkamegosztás bilaterális korlátjait a külkereskedelem terén nem is lehetett áttörni, a központi szervek munkája mégis megnövekedett. Szervezniük kellett ugyanis a népgazdasági tervek összehangolását, illetve ezen keresztül a szakosodást. Nem mechanizmusok „gyártására” rendezkedtek tehát be, hanem a *termelés* területén keletkező *konkrét* kapcsolatok létrehozására, vagy fejlesztésére. Míg tehát a Közös Piac a *mikrointegráció* közvetett szélesítését a *makrointegráció* segítségével igyekszik megvalósítani, addig a KGST a *mikroökonómiai* együttműködést közvetlenül próbálja szélesíteni, *makrointegráció* nélkül.

Milyen következményekkel jártak ezek a körülmények a döntéshozatali elvek kialakulására?

A többségi döntések kérdése

A fentiek jelentős mértékben a döntéshozatal *módját* is meghatározzák. A helyzet ugyanis az, hogy míg különböző mechanizmusok létrehozása és főleg működtetése terén elképzelhetőek — igaz, csak másodrangú jelentőségű ügyekben — többségi döntések, addig konkrét termelési kérdésekben ezek alkalmazása kizártnak tekinthető. Egyetlen államtól sem lehet elvárni azt, hogy végrehajtsa az egyetértése nélkül, mások által meghozott döntéseket, amelyek pl. valamilyen termék gyártásának beszüntetésére, vagy valamilyen új árucikk előállításának megkezdésére vonatkoznak. Valamilyen *egységes mechanizmus* létrehozásakor még indokolt lehet, hogy némi áldozatot vállaljon egyszer az egyik, máskor a másik állam. Az ilyen mechanizmusokra vonatkozó döntések ugyanis — pl. a közös külső vámok megállapításakor — csak *közvetett* hatással vannak a termelésre. A vállalatok képesek arra, hogy bizonyos határokon belül alkalmazkodjanak az új mechanizmus teremtette megváltozott feltételekhez. A termelés racionalitása, ill. gazdaságossága szempontjából ugyanakkor képtelenség lenne, ha más államok határoznák meg,

hogy — az előző példánál maradva — egy állam mit termeljen és mit nem. Egyedül a népgazdasági vezetés képes ezt megítélni, sőt, az új gazdaságirányítási rendszerben gyakran csak maga a vállalat.

Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy a kollektív tőkés érdekek viszonylag könnyebben definiálhatók a nyereségek és veszteségek valutáris összehasonlíthatósága következtében. A szocialista országok esetében azonban a kollektív érdekek a bilaterális munkamegosztási rendszer miatt sokkal nehezebben határozhatók meg. Hat állam nehezen tudná pl. objektív adatokra hivatkozva kimutatni, hogy közös érdek lenne egy mérőműszernek a hetedik államban való előállítása.

A fentiekhez azonban egy kiegészítő megjegyzést kell fűznünk.

A nyugat-európai integrációs szervezet eddigi fejlődése azt mutatta, hogy ezek a kollektív tőkés érdekek sem mindig definiálhatók olyan könnyedén, mint ahogyan az az előbbiekből következne. Mint ismeretes, a Közös Piac történetének legsúlyosabb válsága éppen a többségi döntéssel kapcsolatban robbant ki. (Franciaország mintegy féleves időtartamra még a szervezet munkájának a bojkottálásától sem riadt vissza.) Ismeretes továbbá az is, hogy a krízis a luxemburgi ún. „furcsa határozattal” oldódott meg, amely lényegében a fontos kérdésekben visszaállította az egyhangúság intézményét: ha bármely állam bejelenti, hogy a megvitatás alatt álló határozati javaslat vitális érdekeit érinti, a tagállamoknak addig kell tárgyalniuk, amíg valamennyien közös nevezőre nem jutnak.³ Ennek a fejleménynek a magyarázata elsősorban abban van, hogy a nemzetállamok rendszerének hosszú történelmi múltra visszatekintő létezése meglehetősen differenciálta az egyes országokban kialakult materiális termelési feltételeket. A konkurenciaharcban az állam óvta és képviselte a hazai tőkét. Az állami érdekeknek így sokkal erőteljesebb relatív elkülönültsége jött létre, mint ahogyan azt a tőkés országokban a második világháború után feltételezték. Ezeknek az elkülönült érdekeknek a negligálása — úgy tűnik — nem bizonyult járható útnak. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy ebben az összefüggésben a szocialista országokban sem jobb a helyzet. Sőt, míg a tőkés államoknál a második világháború után az említett feltételek terén a termelés internacionalizálódása következtében bizonyos nivellálódás volt megfigyelhető, nálunk ez a tendencia az ötvenes évek autark gazdaságpolitikájának eredményeként nem bontakozott ki eléggé. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy — e gazdaságpolitika lényegi elemeként — a pár-

³ L. részletesebben — Mosler, Hermann: National und Gemeinschaftsinteressen im Verfahren des EWG-Ministerrats. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. 1966. évi 1. sz., 1. old.

huzamos kapacitások tömege épült ki, gyökeresen különböző feltételeket hozva létre, mivel az egyes népgazdaságok között alig működtek közvetlen gazdasági kapcsolatot teremtő csatornák. Mindebből pedig az következik, hogy — a népgazdasági irányítás hasonló módszere ellenére — még egyes *közös mechanizmusok bevezetése és működtetése sem dönthető el jelenleg többségi elv alapján.*

Az olvasónak talán feltűnhetett, hogy a többségi döntés rendszerével szemben több érvet hoztunk fel az előzőekben, egyet azonban nem említettünk, a *szuverenitás* érvét. Pedig aki erről a témáról ír, általában ezzel az érvel kezd fejtegetéseit, s rendszerint — ezzel is fejezi be.

Nézetünk szerint azonban a többségi döntés nem korlátozza az állami szuverenitást azokban az esetekben, amelyekben a döntés nem érinti az adott állam gazdasági-társadalmi rendszerének alapjait. A közvéleményben ezzel éppen ellentétes álláspont alakult ki. Az általánosan elterjedt vélemény az, hogy a szuverenitás tartalma — bármilyen tárgyú döntésről legyen is szó — az „utasítástól való mentességben” fejeződik ki. Nem szuverén tehát az az állam, amelyet más államok valaminek a megtételére, vagy az attól való tartózkodásra utasíthatnak. Ez álláspont szerint ilyen utasításról van szó a többségi döntés esetében is, mivel hiányzik a nemzetközi jog által minden esetben megkívánt konszenzus.

Szerintünk azonban ilyen esetben nem lehet szó szoros értelemben vett utasításról beszélni, hiszen valamennyi tagállam már egyszer egyetértését fejezte ki a többségi döntési rendszer alkalmazásával, mégpedig akkor, amikor aláírta az alapító szerződést. Mondhatnánk úgy is, hogy előzetesen beleegyezését adta minden döntéshez, olyanhoz is, amely a konkrét ügyben esetleg kedvezőtlen számára. Konszenzus hiányáról tehát nem lehet beszélni. Másrészt, ha ennyire szigorúan értelmezzük az utasítástól való mentesség elvét, nem csak egy kislétszámú integrációs szervezet, hanem pl. az ENSZ, sőt akár az Egészségügyi Világszervezet tagjai sem lennének már teljesen szuverének, hiszen az ő vezető szerveik is hozhatnak bizonyos kérdésekben többségi döntéseket. Ez azonban azt a képtelenséget jelentené, hogy a Föld államainak a túlnyomó többségét megfosztották szuverén jogainak gyakorlásától. Végül, a vezető szerv döntése korántsem tekinthető a leszavazott államtól függetlenül létrejött döntésnek. Ez az állam éppúgy résztvesz a döntéshozatalban, mint partnerei. Előfordulhat, hogy egyik-másik államot egy-egy ügyben leszavazzák, más ügyekben azonban mások kerülhetnek hasonló helyzetbe.

Van egyébként még egy másik szuverenitás-érv is, amelyet a többségi elvvel szemben szoktak felhozni. Eszerint minden konkrét termelési kérdésben hozott döntés nálunk közvet-

lenül a szuverén államot érintené, tekintettel arra, hogy a szocialista államban valamennyi termelőeszköz *állami tulajdonban* van.

Ez az érv sem fogadható azonban el. A nemzetközi jog szempontjából ugyanis — ebben az összefüggésben — közömbös az, hogy belső jogi értelemben milyen tulajdoni viszonyok léteznek. Nemzetközi jogilag az állam teljes főhatalommal rendelkezik a saját területén levő javak felett, akár állami tulajdonban vannak azok, akár nem. A konkrét termelési kérdésekben hozott döntésekre következésképpen ugyanaz áll, mint amit az előző bekezdésekben elmondottunk.

Ennélfogva tehát a többségi döntéssel szembeni ellenérv nem alapozódhatnak a nemzetközi jogra, illetve a szuverenitás védelmére. Egyedül a döntések *tárgya* lehet a meghatározó, az, hogy közgazdasági, vagy döntéstechnikai szempontból tanácsos-e az adott tárgyban ezt a döntési rendszert alkalmazni, vagy sem. Ha a KGST-hatáskörbe vont alapvető kérdések vonatkozásában nem is tekinthető helyesnek az egyhangúság elvének félretétele, ez egyáltalán nem zárja ki azt, hogy bizonyos ügyekben a sokkal gyorsabb többségi úton kerüljön sor a döntések meghozatalára. Csak egyet lehet érteni pl. azzal, hogy a Nemzetközi Beruházási Bank alapító okirata számos fontos esetben felhatalmazást tartalmaz a többségi döntésre. De magán a KGST-n belül is fel lehetne deríteni egy sor területet, ahol erre az útra lehetne lépni. Helytelennek tartjuk pl. azt, hogy az egyes szervek munkaprogramjait — mint minden mást — csak egyhangúlag lehet elfogadni. Feltehető, hogy sokkal gazdagabb program jönne létre, ha nem ez lenne a helyzet. Az érdekeit sértve érző állam később a tulajdonképpeni döntés alkalmával amúgyis megvívózatná a határozati javaslatot.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy mi a helyzet a két további döntéshozatali elemmel.

Az „érdektelenség” intézménye

Mint említettük, a Közös Piac nem ismeri ezt az intézményt, a KGST azonban viszonylag gyakran alkalmazza. A dolog ugyanis úgy áll, hogy az EGK fő feladata — mint erre már ugyancsak kitértünk — *egységes, közös mechanizmusok* létrehozása, *valamennyi* tagország részvételével. Ebből következik, hogy a döntések is kizárólag olyanok lehetnek, amelyek valamennyi államra hatályosak: nem képzelhető el, hogy bizonyos mechanizmusok csak az államok egyik, más mechanizmusok csak az államok másik körében funkcionáljanak. (Igaz ugyan, hogy az EGK-ban egyedi döntések is születnek, ezeknek a célja azonban szintén az, hogy a mechanizmusok egységes működésének útjában álló akadályokat elhárítsák.) A KGST-ben ugyanakkor egyrészt nem szükséges, másrészt

nem is lehetséges minden esetben egységes, mindenkire kiterjedő döntéseket hozni, hiszen az esetek többségében *konkrét termelési kérdésekről* van szó. Az EGK szervezetében minden tőkés államnak ahhoz fűződik érdeke, hogy a döntések nyomán a régió bármely pontján azonos makroökonómiai feltételek alakuljanak ki. A KGST esetében ezzel szemben a tagállamok érdeke az, hogy az egyes döntések, pl. egy kohászati vállalatuk, vagy legfeljebb színesfémkohászatuk valamely ága számára *in concreto* kedvezőek legyenek. Ilyen körülmények között a KGST-ben rendkívül nehéz olyan döntéseket hozni, amelyek valamennyi államra egyformán kiterjednének. Sokkal inkább olyan döntésekre van szükség, amelyek esetenként az államok különböző köreire jönnek létre. Ezt a szükségletet elégíti ki az e pontban tárgyalt intézmény: a döntések csak azokra az államokra hatályosak, amelyek nem jelentették be érdektelenségüket az adott ügyben.

Megjegyezzük, hogy a „döntés” terminus technikus helyett akár a „megállapodás” kifejezést is használhatnánk. Az együttműködés mai mechanizmusának megfelelően ugyanis a KGST-ben olyan szervezeti keretek jöttek létre, amelyek *kedvező lehetőséget biztosítanak az államoknak arra, hogy multilaterális szinten — de tetszés szerinti számú résztvevővel — megállapodásra jussanak bilaterális gazdasági kapcsolataik alakítása felől*. Ennyiben tehát a KGST-ben is érvényesül a multilateralizmus. A sokoldalú módon előkészített és lebonyolított tárgyalások jóval alkalmasabbak a kétoldalú együttműködés további tartalékainak feltárására, mint maguk a kétoldalúak. A továbbiakban egyébként mégis a „döntés” kifejezés használatánál maradunk, tekintettel arra, hogy — szociológiai értelemben átfogó kategória lévén — a „megállapodást” is magában foglalja.

Az elmondottakra figyelemmel megállapítható, hogy a KGST-nek ez a jogintézménye — rugalmas voltával — megfelelően alkalmazkodik a jelenlegi gazdasági együttműködési feltételekhez. Hozzá kell most még ehhez tenni, hogy az érdektelenség még egy másik szempontból is igen hasznos intézménynek bizonyul. Alkalmasságuk ugyanis arra, hogy elejét vegye olyan feszültségek kialakulásának, amelyek a vétőjog használatából származnának. Ha egy államnak csak arra lenne lehetősége, hogy egy döntést magára nézve érvényesnek fogadjon el (igenlő szavazattal vagy tartózkodással), vagy az ellenkezőjét tegye (vétő emelésével), akkor — ha érdekei a többi állammal ellentétes — nyilvánvalóan az utóbbi megoldást választja. A társállamokra azonban a vétő igen hátrányos, hiszen megakadályozza azt, hogy a döntés egyáltalán létrejöjjön, holott az számukra kedvező lenne. Ez okból elkerülhetetlenül feszültség keletkezik a vétőjogával élő és a többi állam között. Ezen segít az érdektelenség intézménye: ha egy ál-

lamnak lehetősége van a „félrevonulásra”, inkább ezt az utat választja.

További viták származhatnak azonban abból, hogy mikor tekinthető egy állam „érdektelnek”, s mikor nem. Lehetséges ugyanis, hogy a többség szerint egy vétőemelésre készülő állam valójában érdektelen az adott ügyben, s csupán meg akarja akadályozni azt, hogy a többiek előre lépjenek. Van-e tehát „negatív” érdekltség? Azaz, ha valamely állam nem szándékozik a többség által javasolt feltételek mellett résztvenni egy programban, vajon érdekelt lehet-e abban, hogy azt mások se valósítsák meg?

Erre a kérdésre nehéz egyértelműen válaszolni. Némely alkalomkor ugyan kimutatható, hogy valamelyik fél szándékosan obstrukciós magatartást tanúsít, de nem mindig ez a helyzet. Előfordulhat például, hogy egy állam mindenképpen részt szeretne venni a tervezett programban, csak éppen a konkrét feltételek nem kedvezőek a számára. Oppozíciójával esetleg csupán a partnereket kívánja rávenni a feltételek módosítására. Éppen ezért igen helytelen lenne, ha pl. a többség eldönthetné, hogy a kisebbségben maradt állam valójában érdekelt-e az adott ügyben, mivel ez visszaélésekre adna alkalmat. Emiatt súlyos feszültség is keletkezhetne a felek között. Egyébként sem lehet objektív kritériumokat felállítani az érdekltség megállapíthatósága tekintetében. Már pedig, ha nincs ilyen kritérium, nem csak a többi államra, hanem valamilyen döntőbírószágra sem lehet rábízni a vita eldöntését.

Így továbbra is fennmarad az a lehetőség, hogy a programot megvalósítani kívánó országok a KGST-n kívül jussanak megállapodásra egymással, ha a szervezeten belüli döntést valamely állam vétője megakadályozná. Ez természetesen csak ideiglenes kényszermegoldásként fogadható el, tekintve, hogy a központi apparátus az ilyen programok megvalósulását már nem tudja figyelemmel kísérni, másrészt pedig a vétőt emelő állam utólag úgyis értesül a fejleményekről, ami egyáltalán nem szolgálja a tagállamok közötti kölcsönös megértést és bizalmat.

Egy momentum mindenesetre abban az irányban hat, hogy minden állam érdekeltté váljon a KGST-szervek által tárgyalt ügyekben. Mint említettük, a munkatervek összeállítására is csak az egyhangúság alapján történhet, következésképpen a vezető szervek elé már eleve csak olyan programtervezetek kerülnek, amelyek napirendre tűzésével valamennyi állam egyetértett.

A döntések nem-kötelező volta

Rátérve a harmadik döntéshozatali elemre, meg kell állapítanunk, hogy ennek az intézménynek az alkalmazása már nem következhet feltétlenül a szocialista gazdasági együttműkö-

dés jelenlegi tartalmából. Az ajánlás intézménye egyes vélemények szerint⁴ azért került felhasználásra, mert a közvetlenül kötelező döntések — úgymond — sértették volna az állami szuverenitást. A jelentős nemzetközi szervezetekben továbbá (mint pl. az ENSZ Közgyűlésében, vagy a Munkaügyi Szervezetben) szintén csak ajánlás formájában születnek a határozatok. Szerintünk azonban ahogyan a többségi döntés intézménye nem érinti a szuverenitást, ugyanúgy a közvetlenül kötelező döntések sem hatnak ki arra. A helyzet ugyanis az, hogy ha egyszer egy szervezetben minden kérdésben az egyhangúság elve érvényesül, akkor bármelyik fél bármelyik szervben megvétózhatja a neki nem tetsző határozati javaslatot, mint láttuk, minden korlátozás nélkül. Azok a személyek, akik a különböző vezető szervekben tevékenykednek, nem mások, mint *kormányaik képviselői*, következésképpen minden esetben *államaik* felhatalmazása alapján és *utasításai szerint* járnak el. A mai kommunikációs technika fejlettsége mellett pedig gyakorlati szempontból sem jelenthet problémát az, hogy e képviselők a tárgyalás folyamán állandóan összeköttetésben legyenek kormányaikkal. Minden esetben olyan döntés születet tehát, amellyel az állam teljes mértékben egyetért, ennél fogva annak szuverenitását sem sértheti.

Ami pedig az említett nemzetközi szervezeteknél egyébként használatos megoldást illeti, ez gyökeresen különbözik a KGS—típusú organizációkétól. Az ENSZ Közgyűlése, vagy a Munkaügyi Szervezet egyetemes jellegű alakulat, a tagállamok létszáma meghaladja a százat, közöttük a legkülönbözőbb társadalmi és gazdasági fejlettségű államok foglalnak helyet. Annak ellenére, hogy határozataik általában nem érintik közvetlenül a tagállamok alapvető gazdasági-politikai viszonyait, egyhangú határozatok mégis rendkívül ritkán és csak erősen kompromisszumos formában jönnek létre. Döntéstechnikailag képtelenség lenne ilyen szervezetekben minden esetben egyhangúságot előírni. Ha azonban egy szervezet többségi határozathozatalt vezet be, biztosítania kell a leszavazott államok érdekeinek figyelembevételét is. A döntéshozatalnak ez a módja ugyan — mint említettük — nem érinti a szuverenitást, az államok azonban csak azonos társadalmi rendszerű és fejlettségű, ennél fogva lényegében azonos érdekű államokkal hajlandók egy ilyen rendszer alkalmazásába belemenni. Ez volt az oka annak, hogy a nagylétszámú szervezetek túlnyomó részében a többségi döntést az ajánlás intézményével kombinálták. Ez utóbbi lehetőséget ad a leszavazott államnak arra, hogy kivonja magát a határozat végrehajtása alól, anélkül, hogy ezzel jogsértést követne el. Mindezek alapján — nézetünk szerint — az ajánlás

intézményének nincs funkciója egy olyan létszámú szervezet esetében, mint a KGST, ahol az egyhangú döntések gyakorlatilag elérhetőek, s ezért előírásra is kerültek.

További érv az ajánlás intézményével szemben, hogy voltaképpen megnehezíti optimális döntések valamennyi érdekelt fél számára való létrejöttét. Ha ugyanis az egyhangúan meghozott döntéssel kapcsolatban valamelyik állam utólag közli, hogy nem fogadja azt el, a döntéshozatali eljárást újratekdeni nem lehet. Ha azonban az érdekelt államok a *tárgyaláson* terjesztik elő ellenvéleményeiket, még megindulhat olyan kompromisszum-keresési eljárás, amelynek során talán kialakul egy valóban egyhangú álláspont. Éppen ezért szerintünk helyesebb, ha a tagországok rá vannak kényszerítve arra, hogy a különböző szervekben *végleges* formában állapodjanak meg a határozati javaslat felől, s azt azonnal kötelezővé tegyék. Arról nem is beszélve, hogy a végrehajtás is nyilvánvalóan gyorsabb lenne ilyen helyzetben, hiszen nem lehetne a hatvan napos határidő leltéig halasztani már magát a kötelezettségvállalást is.

Igaz, a „negatív” visszaigazolás viszonylag ritkán fordul elő. A döntések túlnyomó többségében megtörténik az ajánlás utólagos elfogadása.

Ezzel kapcsolatban vetődik fel egyébként az a kérdés, hogy milyen az *elfogadott* ajánlások *jogi természete*: nemzetközi jogi értelemben köteles-e végrehajtani az állam az általa visszaigazolt döntéseket, vagy sem. Sajátos körülmény, de a szakirodalomban mind ez ideig nincs általánosan elismert álláspont ebben a kérdésben. Többen képviselik azt a nézetet, hogy az ajánlás még azután sem válik kötelezővé, hogy az állam az elfogadásról nyilatkozott. Egyebek között pl. arra hivatkoznak, hogy a különböző szervekre vonatkozó eljárási szabályzatok értelmében „a Tanács tagjai... 60 napon belül *közlik* a Tanács titkárságával... az ajánlás kormányuk, vagy más kompetens szerveik által történt megvizsgálásának eredményét”. Nincs tehát szó többről, mint pusztán tájékoztatásról, amely arra szolgál, hogy a vezető szervek és a KGST többi tagállama tisztában legyen azzal, mely államok részéről várható az ajánlás végrehajtása.

A magunk részéről azonban inkább azt a nézetet osztjuk, amely az Alapokmány egy másik rendelkezésére hivatkozik. A II. cikk 4. pontja szerint „A KGST tagországi *megállapodnak* abban, hogy... *biztosítják* a Tanács szervei általuk elfogadott ajánlásainak végrehajtását...” Arról van tehát szó, hogy a résztvevő államok megegyeztek az elfogadott ajánlások megvalósítása tekintetében. Márpedig a „megegyezés” vagy „megállapodás” a nemzetközi jogi terminológiában mindig kötelezettségvállalást jelent. Az államok érdekeit ez a megállapodás — nézetünk szerint — nem sértheti. A két

⁴ Uszenko, E. T.: Formü regulirovanyija szocialiszticeszkovo mezsdunarodnovo razgyelenyije truda. Moszkva, 1965. 228. old.

hónapos határidő alatt a tagállamok megnyugtatóan elemezhetik az ajánlásban foglaltakat, illetve a végrehajtás várható következményeit. Nem szabad megfélemlíteni arról sem, hogy magának az ajánlásnak az előkészítése is hosszabb időt vesz igénybe: a vezető szervezetben a tagállamok képviselői hónapokon — gyakran éveken — keresztül foglalkoznak a határozati javaslattal. Az ajánlások tehát nem tartalmaznak számukra új, tőlük függetlenül meghozott döntéseket.⁵

Osszefoglalva az eddigieket, nézetünk szerint a KGST döntéshozatali rendszerének alapvető elemei közül az első kettő — az egyhangúság és az érdektelenség intézménye — megfelel a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés jelenlegi tartalmának, szerepük ennél fogva pozitívnak tekinthető. Ugyanez nem mondható el a harmadik elemről, az ajánlás intézményéről, bár — el kell ismernünk — ez nem akadályozza lényegesen a döntéshozatalt.

Felmerül azonban a kérdés: mi lesz a helyzet a jövőben? Vajon továbbra is alkalmas lesz-e a két első elem az együttműködés fejlődésének küszöbönálló integrációs szakaszában?

A jelenlegi döntéshozatali elemek alkalmazhatósága az integrációs periódusban

Aligha lehet e téren megalapozott jóslásokba bocsátkozni, hiszen magának az integratív együttműködésnek a konkrét tartalma is csak a Komplex Program megvalósítása során fog kialakulni. Néhány vonatkozásban azonban már most is jelezhetők bizonyos várható fejlemények, igaz, csak nagy általánosságban.

Először is feltételezhető, hogy a mikrointegrációs formák mellett később megjelennek majd a makrointegrációs formák is. Ezek elkerülhetetlenné válnak, amikor egyre szélesedik a kontingens nélküli, illetve értékkontingens szerinti kereskedelem. Ugyanebben az irányban hatna a transzferábilis rubel és a nemzeti valuták konvertibilitásának bevezetése is, amely bizonyos területeken lehetővé tenné a multilaterális megvalósulását, s biztosítaná a kontingens nélküli kereskedelem sokoldalú elszámolását. A tervek sokoldalú egyeztetése, a vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok lehetővé tétele, a nemzetközi beruházások megvalósítása szintén makrointegrációs formák létrehozását követeli meg. Ezek a gyakorlatban közös, egységes makro-mechanizmusok kialakításában öltönek majd testet.

Ebből következik, hogy az *érdektelenség*

intézménye minden olyan területen, ahol az említett mechanizmusok kialakításáról kell dönteni, elveszti létalapját, s nem lesz többé alkalmazható. A makrointegrációval a mechanizmusok, ill. a szocialista államok gazdasági egymásközvetítő kölcsönös függéseinek a rendszere nézetünk szerint olyan mértékben el fog mélyülni, hogy *minden* országnak *minden* makromechanizmusban részt kell majd vennie. Kizárt lesz tehát az, hogy egy ország, amely folyamatosan egyre több és több közös mechanizmusba kapcsolódik bele, időnként némelyeket „kihagyjon” közülük azzal, hogy azokban nem érdekelt. Változatlanul fennmaradhat ugyanakkor az érdektelenség intézménye pl. egyes termékek közös tervezése tekintetében, mivel az ismét *mikrointegrációs* aktus. Nem várható el egy államtól, hogy részt vegyen egy ilyen akcióban, ha nem tekinti magát érdekeltnek. Ez természetesen a többi állam érdekeit sem sértheti, hiszen a közös tervezést maguk között minden további nélkül megvalósíthatják.

Az elmondottak részben a *többségi döntés*-re vonatkoznak. Nézetünk szerint azokban a kérdésekben, amelyek a tagállamok *alapvető gazdasági viszonyaival és intézményeivel* függenek össze, továbbra is fenn kell tartani az egyhangúság elvét. Előfordulhat ugyanis az, hogy egy-egy mechanizmus konkrét formái, amelyek az államok többsége számára kedvezőek, valamely tagállamra nézve kifejezetten rendkívül hátrányosak lennének. Ennek magyarázata abban van, hogy a szocialista országok belső gazdasági struktúrái — még a gazdaságirányítási rendszer azonos volta ellenére is — jelentős mértékben eltérnek egymástól. Egy mechanizmus bevezetéséről ezért csak akkor lehet dönteni, ha az minden állam érdekeivel és beleegyezésével találkozik.

Ma még ki sem bontakoztak azoknak a hatásköröknek a körvonalai, amelyek *nem* függenek össze az alapvető gazdasági viszonyokkal és intézményekkel. Így még megközelítőleg sem lehet megjelölni az olyan kérdések körét, amelyek tekintetében esetleg alkalmazni lehetne majd a *többségi döntések* módszerét. Feltételezhető azonban, hogy lesznek ilyen kérdések. Elsősorban a mechanizmusok működtetése tekintetében válhat szükségessé, hogy a döntések gyorsak és operatívak legyenek, de természetesen csak meghatározott másodrangú ügyekben kerülhet sor a vétőjog félretételére. Ami a *súlyozott* többségi szavazási rendszert illeti (a nagyobb államoknak több, a kisebbeknek kevesebb szavazatuk van), a KGST-nél aligha lenne helyes alkalmazni. Mindenekelőtt azért, mert sérti az államok egyenlőségének az elvét, amely különösen fontos helyet foglal el a szocialista közösség alapelvei között.

Megjegyezzük, hogy a döntések *ajánlás-jellege* — amely már a jelenlegi időszakban sem bizonyul szerencsés formának — az integrációs periódusban még kevésbé lesz alkalmas az új

⁵ Érdekes nézetet képvisel a magyar nemzetközi jogászok között *Ustor* Endre, aki a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémián 1971-ben tartott előadásában kifejtette, hogy az elfogadott ajánlás voltaképpen nem tekinthető másnak, mint sajátos formájú nemzetközi szerződésnek. Lényegében ez az álláspont is arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az elfogadott ajánlások kötelezőkké válnak.

feladatok megoldására. Említettük, hogy a mechanizmusok létrehozása és működtetése gyors, operatív döntéseket kíván meg, s egy ilyen helyzetben a határozatok végrehajtását nem lehet még további otthoni megfontolásoktól függővé tenni, s a tagállamokat emiatt bizonytalanságban hagyni.

A vezető szervek hatáskörének problémája

A KGST-ben a tulajdonképpeni, jogi értelemben vett döntéseket a Közgyűlés, a Végrehajtó Bizottság (VB) és az Állandó Bizottságok (ÁB) hozzák.

Nehéz lenne azonban meghatározni, melyik szervnek mi a feladata, mi a *hatásköre*. Ismeretes, hogy ez sem az Alapokmányban, sem más okmányban nem került pontosan rögzítésre, így elhatárolni sem lehet egymástól a három szerv funkcióit. Annyit tudunk csak, hogy a napirendek összeállításánál bármelyikük kölcsönösen kérheti bármilyen kérdés felvételét, s természetesen a tagállamokat is megilleti ez a jog. Úgy tűnik, a gyakorlat során sem alakult ki valamilyen hatásköri megoszlás e vezető szervek között.

Aligha kell pedig hangsúlyoznunk, hogy minden igazgatási szervezet létrehozásának minimális feltétele lenne a hatáskörök megállapítása. Ennek elmaradása a KGST-nél a következő két — egymással összefüggő — viszonylatban jelent problémát: egyrészt a VB kezd foglalkozni olyan ügyekkel, amelyek alacsonyabb, ÁB-szinten is megoldhatók lennének, másrészt pedig az ÁB-k számos kérdésben nem döntenek véglegesen, hanem felterjesztik azokat a VB elé, jóllehet ők maguk is képesek lennének a végleges döntés meghozatalára. Ez nem ismeretlen jelenség az igazgatás területén — szinte minden államapparátusban hasonló helyzet alakul ki. (Legfeljebb azzal a különbséggel, hogy ez utóbbiban a „döntések feljebb szállása” formális, tehát jogilag rögzített úton is végbemegy. Egy-egy alkalommal azután — a probléma orvoslására — kampányszerűen decentralizációt hajtanak végre, de azután kezdődik a folyamat előlről. Elképzelhető, hogy egy olyan szervezetnél, ahol a hatáskörök még jogilag sincsenek rögzítve, mennyivel nagyobb mértékben áll fenn ez a veszély.)

A döntések „feljebb szállásának” hátránya a következőkben jelentkezik. Mindenekelőtt a VB, mint a legmagasabb szintű kormányképviselőkből álló operatív szerv, nem tud olyan feladatokra koncentrálni, amelyeknek a megoldása valóban e szintet követelné meg. Számos olyan kérdéssel foglalkozik, amelyhez nem lenne szükséges a miniszterelnökhelyettesek állásfoglalása. Nem indokolt például, hogy a VB mondja ki — az illetékes ÁB felterjesztése alapján — a végső szót pl. bizonyos típusú turbinák gyártásának szakosítását illetően, vagy döntsön pl. a Titkárság vezető munkatársainak kinevezése tekintetében.

Ami a szervezeti jellegű funkciókat illeti, ezeket a VB átadhatná pl. az *állandó képviselőhelyettesek tanácsának*. Ez a szerv ugyan hivatalosan még nem létezik, de egyes alkalmakkor — ún. „munkarendben” történő döntéshozások során — már ellátott bizonyos feladatokat. (Egyébként is érdemes lenne megvizsgálni, nem bizható-e meg e tanács más feladatokkal is. Az integrációs periódusban egyre nagyobb szükség lesz majd a gyors, operatív döntésekre. A képviselőhelyettesek tanácsa ilyen döntések meghozatalára különösen alkalmas szerv lenne, hiszen ez az egyetlen képviseleti intézmény, amelynek tagjai hivatalból állandó jelleggel a szervezet központjában tartózkodnak, míg minden más szerv csak meghatározott időközönként jön össze. Ebből következik, hogy tájékozottsága is jelentősnek mondható, a legfontosabb anyagok — bármelyik munkaterületről legyen is szó — szükségszerűen átmennek a misszió kezén.)

Azoknak a döntéseknek a többsége, amelyeket a VB valamilyen felterjesztés alapján hoz meg, szintén alacsonyabb szinten maradhatna. Egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy a VB alkalmasabb szerv pl. gépipari szakosítási kérdések eldöntésére, mint a megfelelő ÁB. Az előbbi tagjai ugyanis az általános népgazdasági döntésekre „specializálódtak”, ennél fogva akár milyen széles körű informáltsággal rendelkeznek is, szükségképpen kevésbé tájékozottak egy szűk szakkérdésben, mint az illetékes szakminiszterek, ill. helyetteseik. Következésképpen, ha az ÁB-k nem tudtak megegyezni valamilyen optimális döntésben, nem valószínű, hogy a VB képes lenne erre. Gyakran hangoztatott érv, hogy a VB „magasabb szinten” kiegyenlíti az „alacsonyabb szinten” még fennálló érdekellentéteket. Mit jelent ez a kiegyenlítés? Azt, hogy a VB napirendjén — teljesen véletlenszerűen — egymás mellett szerepel több vitatott probléma, amelyeket döntéstechnikailag összekapcsolnak. Mérlegelik a várható előnyöket, a hátrányokat, s ennek alapján kísérelnek meg dönteni. Ennek eredményeként egyszerre több olyan döntés is születik, amely részben az egyik, részben a másik államra valamilyen vonatkozásban kedvezőtlen. Az ilyen döntés azonban nem nevezhető KGST-viszonylatban optimálisnak. *Több nem-optimális döntés összege ugyanis nem jelent optimális végeredményt.* Lehet, hogy népgazdasági szempontból a nyereségek és a veszteségek elvben kiegyenlítődnének, nem hiszünk azonban, hogy ilyenkor az egyenleg zéró lenne. Valamelyik népgazdasági ágazatban szükségképpen kárvallottja marad az ilyen döntéseknek. Arról nem is beszélve, hogy — nem lévén valódi, s az értékarányokat helyesen tükröző szocialista világgpiaci ár — a nyereségek és veszteségek nem hasonlíthatók össze megbízhatóan, ha különböző államok és különböző népgazdasági ágazatok között megy végbe a kiegyenlítés. Ami tehát „magasabb szinten” ra-

cionalitásnak tűnik, nem biztos, hogy a gazdaság konkrét valóságában is megfelelő megoldásként jelentkeznek.

Annak a lehetőségnek, hogy az alacsonyabb szintű szerv a véleményeltérést felterjesztheti magasabb szintre, még van egy további hátránya is. Ilyen körülmények között az előbbi szerv — esetünkben az ÁB — nem törekszik arra, hogy mindenképpen meghozza a döntést, nem meríti ki az összes kompromisszum-forrást, hanem a könnyebb megoldást választja. Az sem helyes, ha ÁB-szinten már egyetértés alakul ki, s ilyenkor kerül az ügy a VB elé — tartalmilag már eldöntött állapotban. Ilyen esetben az ÁB esetleg nem érzi a döntésért való teljes felelősséget, hiszen jogilag a döntést a VB hozza meg.

A tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a hatáskörök megállapítása nem valamilyen szubjektív hibából maradt el. Ez ugyanis feltételezi azoknak a folyamatosan ismétlődő ügyeknek a csoportosítását, amelyeknek egyik vagy másik szerv elé kellene tartozniuk. Ami pedig megkövetelte volna a *szervezet feladatainak* pontos definícióját is. Ez viszonylag könnyű dolog akkor, ha mechanizmusok bevezetéséről kell dönteni, igen nehéz azonban a helyzet konkrét termelési kérdésekben. Így évekre, sőt egy évtizedre előre megmondani, hogy mely szervet milyen hatáskörrel ruházzanak fel, szinte lehetetlen.

Most is igen komoly elemző munkát igényelne e hatáskörök rögzítése, de a helyzet ma — a Komplex Program elfogadása után — lényegesen kedvezőbb. Mindenesetre azonban hátra van még az egyes feladatok körülhatárolása, a döntéshozatal nyelvére való „lefordítása”.

Általánosságban ezért most csak annyi szögezhető le, hogy a VB elsődleges funkciója azoknak a gazdasági döntéseknek meghozatala lenne, amelyek *politikai* kihatásai az átlagosnál nagyobbak. Gondolunk itt pl. a harmadik államokkal — különösen más regionális szervezetekkel — szembeni kereskedelempolitika koordinálására, esetleg egységesítésére, vagy a kollektív valuta átválthatóságának megteremtésére stb. A VB másik alapvető funkciójaként pedig a több ágazatot egyszerre, vagy a szocialista világgazdaságot egészében érintő kérdések eldöntése jöhetne számba. Ez utóbbiak közé sorolhatnánk az előbb említett példákat, de ide tartozik a Komplex Programnak szinte valamennyi általános célkitűzése is.

Mindez természetesen nem zárna ki, hogy az illetékes ÁB-k ne foglalkozzanak az adott ügygel. Csupán arra lenne szükség, hogy pontosan körvonalazzák azokat a kérdéseket, amelyekben az ÁB-knek *egyedül* kell dönteniük, illetve azokat, amelyeket ezután is fel kell terjeszteni a VB-hez. (Ezzel egyidejűleg egyébként az ágazati és funkcionális ÁB-k hatásköreinek egymástól való elválasztását is meg kell oldani.)

A Közgyűlés hatáskörének külön meghatározására nézetünk szerint nincs szükség. Lehetőséget kell biztosítani ugyanis a tagállamok legfelsőbb vezetésének, hogy minden hatásköri megköötöttségtől mentesen tárgyaljanak egy-egy ügyben, illetve valamely — érdeemben más szervben már meghozott — döntéshez tekintélyüket kölcsönözzék.

A Titkárság szerepének kérdése

A nemzetközi szervezetek nagy részében egyre jelentősebb szerepet játszanak a *titkárság*-típusú szervek. A KGST-ben is komoly fejlődés következett be e téren az 1962 előtti időszakhoz képest. Meg kell azonban állapítanunk, hogy titkársága ma még nem tölti be azt a szerepet, amelyet objektíve betölthetne.

Mi a jelentősége az ilyen típusú szervek működésének? Milyen előnyök származhatnak a titkárságnak nevezett központi igazgatási apparátusok tevékenységéből? E kérdésnél érdemes egy kissé hosszabban időznünk.

Először is — nézetünk szerint — a *döntések optimalizációjában* magasabb szintet lehet elérni az állandó központi apparátusok szerepének növelésével. Hadd idézzük ennek a megállapításnak indokolására Ernst B. Haas rangsorolását.⁶ Szerinte a hagyományos diplomáciai tárgyalási módszer, amely a legutóbbi időkhöz szinte egyedüli eszközt képezte a nemzetközi döntéshozatalnak, csak az ún. „*legkisebb közös nevező*” (minimum common denominator) elérésére alkalmas. Ilyenkor — mint írja — „*egyenlő helyzetű tárgyaló partnerek nagyjából azonos értékű koncessziókat cserélnek és ezen keresztül fokozatosan csökkentik antagónisztikus követeléseiket egymással szemben. A nyereségek és veszteségek könnyen azonosíthatók, de a tárgyalások végeredménye sohasem megy túl azon a minimumon, amelybe az együttműködésre legkevésbé kész partner még hajlandó belemenni.*” Ennél magasabb szintű kompromisszum elérését teszi lehetővé egy *nemzetközi szervezet* — folytatja, — amely valamilyen közvetítőt vesz igénybe, pl. a szervezet vezető tisztségviselőjét, vagy ad hoc szakértői csoportot. Ez a módszer az *ellentétek megosztása*” (splitting the difference), amelynek során a „*konfliktus megoldódik, de nem az együttműködésre legkevésbé két fél akarata alapján, hanem valahol a két, egymástól legtávolabb eső pozíció közötti magasabb szinten.*” A nemzetközi szervezetek átlag-típusát a kompromisszum-keresésnek ez utóbbi módszere jellemzi. Haas szerint azonban a legfejlettebb megoldás az, amelyet a „*kölcsönös érdekek növelésének*” (upgrading the common interest) nevez. Erről akkor beszélhetünk, amikor a tár-

⁶ International Integration: The European and the Universal Process. In: Haas, etc., Limits and Problems of European Integration. Hága, 1963. 95. old.

gyaló partnerek közül egyik sem hoz áldozatot, nincsenek kiszámítható veszteségek és nyereségek, mivel valamennyi fél lényeges céljai és követelései teljesülnek. „A feleknek sikerül elmentéses érdekeiket újraértelmezni, mégpedig olyan módon, hogy a megoldás már magasabb szinten alakulhasson ki. Ez a megoldás majdnem minden esetben magában foglalja a nemzeti, vagy nemzetközi kormányzervek mandátumának kiterjesztését is.” Ez valójában már nem is kompromisszum-keresési eljárás, hiszen a felek nem kompromisszumokat kötnek, hanem a minél racionálisabb döntések létrehozására tesznek kísérletet. A „közös érdekek növelése” feltételezi egy *intézményesített* közvetítő létezését, amely fel van ruházva bizonyos relatíve önálló, autonóm cselekvési hatáskörrel. Nézetünk szerint a „közvetítő” kifejezés az utóbbi esetre vonatkoztatva már nem is a legszerencsésebb, hiszen itt már sokkal többről van szó. A „közvetítő” ugyanis a fejlett szervezeteknél nem más, mint a központi, bürokratikus apparátus. Ennek az apparátusnak már nem egyszerűen meglevő álláspontok között kell közvetítenie. Feladata az, hogy újra értelmezze a felek ellentétes érdekeit, s megkísérelje egy magasabb szintű döntés tartalmának előzetes kidolgozását.

A második érv, amely a központi apparátus szerepének növelése mellett szól, szintén *Haastól* származik⁷ jóllehet, némi korrekcióval tudjuk csak alkalmazni. Nézete szerint a nemzetközi szervezetek esetében is érvényes az a Weber-i tétel, hogy a társadalmi tevékenységek szervezésének céljaira a hierarchikusan felépített, szakértőkből álló, bürokratikus apparátus a legmegfelelőbb. Csak az ilyen apparátus képes arra, hogy a gyakorlatilag lehetséges legracionálisabb döntéseket meghozza, mégpedig a legkevesebb idő- és munkaráfordítással. Ugyanakkor a keletkezett konfliktusok feloldására, kiküszöbölésére is leginkább ez alkalmas. Haas a bürokratikus apparátus döntéshozatalát a „komputáció” kifejezéssel jellemzi, míg szerinte a hagyományos diplomáciai tárgyalásokon csak kompromisszumos döntések születhetnek. Lawrence *Scheinman* ugyanezen az állásponton van: „feltételezhetjük, hogy olyan mértékben nevezhető fejlettnak az integrációs szervezet, amilyen mértékben kerültek át az egyes jogkörök a bürokratikus jellegű döntési szintre: ha a döntés normatív formája egy adott szervezetben nem diplomáciai tárgyalás, hanem adminisztratív problémamegoldás, akkor már a nemzetközi rendszer megváltozásáról... beszélhetünk.”⁸ Ezek szerint tehát azok lennének a legeredményesebben működő szervezetek, amelyek irányítását, vezetését bürokratikus

apparátus végzi. Nézetünk szerint azonban Haas és *Scheinman* egy lényeges pontban téved. A helyzet ugyanis az, hogy ilyen szervezet jelenleg nem létezik, s nem is létezhet. Minden valószínűség szerint még egy hosszabb történelmi periódusban a decentralizált nemzetközi hatalmi struktúra korszakát fogjuk élni, amelyben még a gazdasági integráció is csupán relatíve önálló és jogilag szuverén államok között mehet csak végbe. Különösen áll ez a szocialista államokra. Következésképpen a végső döntéseket kizárólag ezeknek az államoknak a képviselőiből alakult szerv hozhatja meg, és nem az önálló bürokratikus apparátus. Nem véletlen, hogy ma az ilyen jellegű apparátussal tiszta formában csak az államon belül találkozhatunk. Az integrációs nemzetközi szervezetek mindegyike „vegyes” összetételű vezetéssel rendelkezik, amelyben egyaránt megtalálható a független bürokratikus apparátus és az utasított kormányképviselői szerv. Ennélfogva tehát, ha azt kívánjuk megállapítani, hogy a fenti értelemben milyen fejlettségű szervezettel állunk szemben, vizsgálódásunk szempontja csak a következő lehet: a döntések tartalmának kialakításában milyen súlyú szerepe van a bürokratikus apparátusnak, azaz, milyen a két különböző típusú szerv egymáshoz való viszonya. A nemzetközi szervezetek nagy részében az apparátus ma még csak titkársági teendőket lát el, csupán adminisztrálja a döntéshozatalt és a szervezet egyéb ügyeit. Ilyenkor a döntés teljes mértékben a másik — a kormányképviselői — szerv, azaz a tagállamok kezében van. Számos — főleg integrációs — szervezet azonban eljutott már a fejlődésnek arra a fokára, amikor a döntéshozatali eljárás három említett fázisából az első kettő az apparátus hatáskörébe került.

Harmadik érvünk egy objektív gazdasági-társadalmi jelenséggel függ össze: egy-egy politikailag adott régió államainak közös érdekei kimutathatóan relatíve elkülönülnek más régiók hasonló érdekeitől, sőt a tagállamok nemzeti érdekeitől is. Országaink esetében tehát kialakulnak a *szocialista közösség* érdekei, amelyek már nem egyenlőek egyszerűen a szocialista országok nemzeti érdekeinek pusztá összegével — itt már magasabb szintről van szó.⁹ Egy multilaterális diplomáciai konferencia, vagy egy kormányképviselői szerv sohasem lehet képes arra, hogy egyszerre fejezze ki külön-külön a tagállamok nemzeti és az adott régió valamennyi államának közös érdekeit. Ezt csupán egy olyan nemzetközi szervezet valósíthatja meg, amelyben utasított kormány megbízottakból és független szakértőkből álló szerv egyaránt működik. Ez esetben az utóbbira hárul az a feladat, hogy a régió közös érdekeit reprezentálja. Más oldalról közelítve: ennek a szervnek az lesz a funkciója, hogy megkísérelje a regionális ér-

⁷ Beyond the Nation-State. Functionalism and International Integration. Stanford, 1964. 110. old.

⁸ Some preliminary Notes on Bureaucratic Relationship in the European Economic Community. International Organization, XX. köt. (1966), 4. sz. 752. old.

⁹ L. — *Szenyin*, M. V.: Szocialiszticeszkaja intyegracija. Moszkva, 1969.

telemben vett racionális döntések tartalmának kidolgozását. A kormányképviselői szervnek ugyanakkor arra kell ügyelnie, hogy az ilyen döntések egyúttal megfeleljenek a nemzeti racionalitás követelményeinek is. Itt voltaképpen egy általános államigazgatási tapasztalat nemzetközi síkon történő alkalmazásáról van szó. A belső államigazgatási munkamegosztás egyik fontos következménye, hogy az egyes speciális funkciók ellátására hivatott — pl. ágazati — szervek egy sajátos öntörvényű folyamat eredményeképpen azonosulnak e speciális funkciókkal: az adott ágazat szerepét a többivel összevetve különösen jelentősnek tartják, érdekeit, problémáit hamarabb felismerik és sajátjuknak tekintik, ezért ezeket az érdekeket más ágazatokkal szemben megvédik. Ugyanez jelentkezik nem csak ágazati, hanem területi vonatkozásban is. A fejlett nemzetközi szervezetek az azonosulás mindkét típusát egyaránt hasznosítani igyekeznek.

Természetesen az elmondottak csupán egy tendenciát jeleznek: a központi apparátusok *inkább* a közösségi, a kormányképviselői szervek *inkább* a nemzeti érdekek feltárására és érvényesítésére törekednek. Mindez azonban egyáltalán nem zárja ki azt, hogy az utóbbi típusú szerv is felismerje a közösségi érdekeket, s azoknak megfelelő döntéseket hozzon. Ezt a felismerést mindenesetre nagymértékben elősegítheti az, ha egy egészséges *konfrontáció* alakul ki a két szervtípus között. A szervezet akkor válik igazán képessé optimális döntések meghozására, ha megvalósul a — *nemzeti és közösségi — érdekek intézményesített ütköztetése*. Erre pedig a legalkalmasabb forma az, ha a központi apparátus dolgozza ki a döntéstervezetet, s a kormányképviselői szerv annak alapján dönt. Ebben az esetben ugyanis a központi apparátus — a döntéstervezet összeállításakor — elmehet addig a legtávolabbi pontig, ameddig a szocialista közösség érdekeit szem előtt tartva elvileg egyáltalán el lehet menni. A kormányképviselői szerv pedig — a végső döntések meghozásával — a döntéstervezetből kiválasztja azokat az elemeket, amelyek még minden egyes tagállam számára elfogadhatóak. Ilyen módon a kormányképviselői szerv elé eleve *magasabb közösségi szintű javaslatok* kerülnek, mintha a központi apparátus egyszerűen csak összegezné az egyes napirendi pontokkal kapcsolatos nemzeti álláspontokat. Ennek alapján remélhető, hogy az elkerülhetetlen szelektálás után magának a szervezetnek a döntései is magasabb közösségi szinten kerülnek elfogadásra. A szelektációt természetesen nem mechanikus formában képzeljük el. Megvalósítható ez olyan módon is, hogy maga a központi apparátus fogalmazza újra és újra javaslatait, ha a tárgyalások során nyilvánvalóvá válik, hogy ezeknek egyes pontjai valamely állam számára elfogadhatatlanok. Az apparátus magasabb beosztású funkcionáriusai akár sze-

mélyesen is résztvehetnek a kormányképviselői szervek ülésein, s így tevékenyen közreműködhetnek a döntések megalkotásában.

A fentiekhez még csak annyit, hogy a fejlett központi apparátus megfosztaná az államot az *iniciatívák monopóliumától*, hiszen — képes lévén arra, hogy felismerje a közös érdekű döntések meghozatalának szükségességét — maga is kezdeményezőként lépne fel.

Az elmondottak nézetünk szerint alapos megfontolást érdemelnek, ha — várhatóan már a közeljövőben — felvetődik a Titkárság, illetve a KGST szervezeti továbbfejlesztésének szükségessége. Ami a Titkárságot illeti, szervezetének kialakításánál annakidején bizonyos idegenkedés volt tapasztalható, egy hatékony és relatíve önálló központi apparátus kiépítésével kapcsolatban. Ez az idegenkedés egyebek között abból fakadt, hogy sokan a nemzeti érdekek, sőt a szuverenitás tiszteletben tartását féltették egy ilyen — úgymond — „nemzetekfeletti” apparátussal szemben. Nézetünk szerint azonban ki lehet alakítani egy olyan döntéshozatali mechanizmust, amely nem ad lehetőséget az apparátusnak arra, hogy „nemzetekfelettivé” váljon. Mégpedig azzal a nagyon egyszerű megoldással, hogy nem ruházzák fel e szervet önálló döntéshozatali jogkörrel — mint pl. a Közös Piacnál —, hanem csupán a fentiekhez hasonlóan széles körű lehetőséget biztosítanak számára a döntéshozatalban való érdemi közreműködésre.

Milyen helyzetben van jelenleg a KGST központi apparátusa, azaz Titkársága?

Az apparátus szervezeti rendszerében ma elsősorban a *nemzeti* vonások dominálnak. Ez a következőkben fejeződik ki:

— Minden tagállamnak lényegében meghatározott számú státusza van a Titkárságban, sőt, a státusz minőségileg is meghatározott. Valamely osztály vezetését csak annak az államnak a polgára töltheti be, amely a megfelelő ÁB elnökét is adja. A többi beosztott hivatali helye is nemzetiség szerint van rögzítve; ha valaki távozik, csak ugyanolyan állampolgárságú személy kerülhet a helyére. Ha a „jogosult” állam ilyenkor nem küld helyette senkit, a státuszt nem töltik be.

— Az apparátus tagjai nem pályázat útján kerülnek a Titkárságba, hanem a „jogosult” állam delegálja őket. Az állam továbbá gyakorlatilag bármikor vissza is hívhatja saját állampolgárát. (Ezzel azonban a magyar vezetés — tudomásunk szerint — csak egy-két rendkívüli esetben élt.)

— A Titkárság nem lép fel önálló kezdeményezésekkel a döntéshozatal során. Nem terjeszt elő indítványokat a döntésre nézve, s arra sincs lehetősége, hogy önálló koncepciókat dolgozzon ki. Tevékenysége általában abban merül ki, hogy technikailag előkészíti valamelyik kormányképviselői szerv döntéseit (tehát öszszehívja a munkacsoportok értekezleteit, be-

kéri a napirendi pontokkal kapcsolatos nemzeti álláspontokat, majd azokat egy összefoglaló anyagban szétküldi stb.). Az iniciatívák így ma kizárólag a tagállamoktól származnak.

— A nemzeti delegációk egy része nem fogadja kedvezően, ha az apparátus valamely tagja az ÁB vagy VB üléseken kifejti az osztály, vagy általában a Titkárság véleményét. Sokszor az ilyen vélemények között — igaz, nem mindig ok nélkül — valamilyen nemzeti álláspontot gyanítanak.

— A Titkárság általában nem kérhet fel önállóan szakértőket egy adott kérdésben való véleményadásra. Erre csak akkor nyílik lehetőség, ha maga a Titkárság kap megbízást a kérdés tanulmányozására, az ilyen eset azonban rendkívül ritka.

Megállapítható tehát, hogy a KGST Titkárságának szervezeti felépítésében és hatáskörében ma még jelentős részben nemzeti képviselői jellegű elemek dominálnak. Az érvényes jogi szabályok pedig megadják a lehetőséget a központi apparátus önálló aktivitására. A Titkárság helyzetét szabályozó rendelkezések⁴⁰

⁴⁰ Polozsenyije o Szekretariatye Szoveta Ekonomiceszkoj Vzaimopomosci. I/1., 1/2. pont.

ugyanis kimondják, hogy a „Titkárság funkcióinak ellátásakor önálló gazdasági munkát végez, így egyebek között a megvizsgált kérdésekkel kapcsolatban saját véleményét, indítványokat és elképzeléseket készít elő...” Jogosult arra is, hogy „...szükség esetén, saját kezdeményezése alapján szakértői értekezletet hívjon össze...” stb.

Minden bizonnyal előnyére válna a KGST tevékenységének, ha a Titkárság élne ezekkel a felhatalmazásokkal.

*

A bevezetőben a tartalom és a forma összhangjának a törvényre hivatkoztunk. Fejtegetéseink végére érve meg kell most állapítanunk, hogy az általunk tárgyalt — *formai* — kérdések a szocialista országok együttműködésének tartalmához viszonyítva eléggé másodlagosnak tűnnek. A szervezeti-döntéshozatali rendszer tökéletesítése nyilvánvalóan csak nagyon átételelesen járulhat hozzá az általános integrációs célok eléréséhez. Ezt a hozzájárulást azonban nézetünk szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni, bármilyen szerény legyen is az.

Valki László

L

A kelet-nyugati kooperáció jogi kérdései*

Meg lehet kísérelni, hogy a kooperáció által felvetett kérdésekre elvi síkon adjunk választ. Egy ilyen kísérlet bizonyára igen vonzó lenne, mégsem fogom megkísérelni. Egyrészt ugyanis célom az, hogy a fejlődés konkrét kérdéseit vázoljam fel, különös tekintettel az NSZK-ra és a Közös Piacra (EGK). Másrészt az elvek teljes jelentőségükben csupán azután ismerhetők fel, ha azokat a megoldandó konkrét feladatokkal a háttérben vizsgáljuk, ideértve a gazdasági viszonyokat és problémákat. Éppen ezért meg fogom kísérelni, hogy néhány ilyen problémát láthatóvá tegyek és gyakorlatiasan megközelítsek azért, hogy végül két elméleti kérdést tegyek fel.

I. A kooperáció igen széles terület, a témát tehát szűkíteni kell. Ki kell zárni vizsgálódásaimból a tiszta áruszállítási (adásvételi) szerződéseket, és a találmányok és know how átadásával kapcsolatos, valamint a személyzet kiképzésével foglalkozó szerződéseket. Vizsgálódásaimat ott kezdem, ahol a kooperáció szűkebbé válik, és ahol különösképpen a közös tervezés és döntés

kérdései vetődnek fel a termelés, a fejlesztés és találmányok, a beszerzés és forgalmazás, végül pedig a munkatársak foglalkoztatása területén. Nem kell mindjárt egy ma még csak hipotetikus fejlődés azon végső lépcsőjére gondolni, amely Kelet és Nyugat között valódi nemzetközi és nemzetekfeletti vállalathoz vezet. Az említett kérdések már akkor felvetődnek, amikor egy német vagy magyar vállalat a másik országba szállít, és ott emiatt olyan szervizszolgálat felállítására van szükség, amely a vállalat utasításait legalábbis technikai vonatkozásokban követni köteles, és amely azokat a dolgozókat foglalkoztatja, akiket a szállító megfelelően képzettnek tart. A problémák már ott kezdődnek, amikor egy magyar vállalat németországi partnerétől vagy egy német vállalat magyarországi partnerétől saját termékeihez termékeket kap, és amikor ezeknek a vállalatoknak érdekeltekné kell lenniük abban, hogy a szállítandó termék minőségét a termelés helyén saját intézkedéseikkel biztosítani tudják. Természetesen vannak nagyobb gyakorlati jelentőséggel bíró szerződéstípusok is. Mégis az eltérő gazdasági és jogrendből fakadó különös nehézségek akkor jelentkeznek, amikor a kooperációhoz társasági szerződések formájában közeledünk, azaz amikor közös tervezésre, döntésre és esetleg közös tőke-

* A szerző — a Münchener Egyetem professzora — a fenti címmel az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1972. szeptember 21-én tartott előadása alapján (Szerk.).

befektetésre kerül sor. Éppen ezért ezekkel a problémákkal szeretnék foglalkozni. Gyakorlati jelentőségüket később fogom kimutatni.

A fentiekben érintett kooperációs problémák a jövőbe mutatnak. Pillanatnyilag még csak az első lépéseket tesszük azon az úton, amelyik talán majd szorosabb kooperációhoz fog vezetni. Éppen ezért nem áll módomban a hatályos jog kész megoldásairól beszámolni, sokkal inkább azt szeretném megkísérelni, hogy jövőbeli jogi megoldásokat körvonalazzak. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy az ilyen javaslatokat döntő mértékben gazdasági, politikai, esetleg pszichológiai körülmények feltételezik. Ezeknek a meghatározó körülményeknek a befolyását az EGK-n belül is érezzük. Természetesen ezeket a körülményeket nem lehet befolyásolni, sőt még csak előre jelezni sem. Mégis úgy érzem, hogy a jogászi megfontolások még az ilyen prognózis lehetetlensége ellenére is hasznosak. Mindenekelőtt akkor, amikor a kooperáció jövőbeli lehetséges formáit kutatjuk, segítjük a kooperációhoz szükséges klíma kialakulását. Abba a helyzetbe kerülhetünk, hogy a gazdasági cselekvés instrumentáriumát bővítjük, és ezáltal azt legalábbis közvetetten befolyásolhatjuk. A politikai döntések előkészítésénél jobban meg tudjuk világítani azokat a problémákat, amelyek a kooperáció esetén felvetődnek, és ezzel a politikai döntést így vagy úgy megkönnyíthetjük.

II. 1. Mindenekelőtt szeretném néhány vonással a németországi és az EGK-n belüli jogi helyzet felvázolását megkísérelni, és pedig két okból. Az EGK-nak a kooperációk problematikájára és az ezzel kapcsolatos könnyítésekre vonatkozó megfontolásai jól megvilágíthatják azokat a nehézségeket, amelyek intenzív kooperációs kapcsolatok esetén felvetődnek. Ami érvényes az NSZK-ra és az EGK-ra, érvényes minden olyan esetre, amikor a kooperációs erőfeszítések — például közös vállalat formájában — realizálódnak.

A versenykorlátozási jogszabályokat — amelyekre alább rátérek — az NSZK-ban és az EGK-ban olyan szerződésekre alkalmazzák, amelyek külföldi szerződő partnerekkel, illetőleg ilyenek között jönnek létre, ha azok tartalmuknál fogva az NSZK piacára vagy a Közös Piacra terjednek ki. Ezt a szabályt az EGK Bírósága 1972. július 14-i ítéleteiben méltányolta is. Következésképpen előállhat az az eset, hogy német és magyar vállalatok közötti kooperációs megállapodás kartelljogi nehézségekbe ütközik.

2. A társasági és a vállalati jog mellett a kartelljog az egyetlen jogterület, amellyel foglalkozom, jóllehet tudom, hogy témám szempontjából további jogterületek is relevánsak.

a) A német kartelljoggal kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy azt a második világ-

háborút követően¹ az akkori követelményeknek megfelelően elsősorban a vállalatok közötti verseny fenntartásának alap gondolatával hozták létre. A német kartelljog különösen ellenzi területfelosztásra irányuló szerződések létrejöttét. A kooperációt gyanakvással szemléli, tényállását lényegében a pejoratív értelemben tiltott versenykorlátozásokkal azonosan ítéli meg. Mindazonáltal az elstetett véleménnyel óvatosan kell bánni, hiszen jogunk a kooperációt ugyanakkor támogatja is. A német kartelljog ugyanis megenged bizonyos racionalizációs és specializációs megállapodásokat. A vállalatok kooperációs óhajainak azonban az 1963-ból származó Kooperationsfibel² alapján véve csak annyiban megy elébe, amennyiben kisebb és közepes vállalatok kooperációját támogatja, mégpedig azért, hogy a nagyvállalatokkal szemben versenyképesek maradjanak. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a német kartelljog kooperációt megengedő szakaszait a nagyvállalatok is kihasználják. Mégis egészében véve ez utóbbiak szerződéseit kritikai kontrollnak vetik alá, és pedig a határokat átlépő kooperáció esetén is. Mindezen akadályok ellenére még két rövid megjegyzést szeretnék fűzni a német kartelljoghoz.

Egyrészt nem érdektelen tudni azt, hogy önmagában minden specializációs megállapodás, amellyel a vállalatok bizonyos termékek gyártását egymás között megosztják, kartellhivatali engedélyhez kötöttek, mégis megengedettek, ha a verseny lényegében fennmarad. Elképzelhetetlenek tartom, hogy az egyes német vállalatok és — például magyarországi — partnereik közötti megállapodások azt eredményezhetnék, hogy az NSZK-ban a verseny lényegében megszűnik, és ezért azok a német jog szerint megengedhetetlenek lennének. Ugyanez vonatkozik más szerződésekre is.

Másfelől a német jog háttérbe lép akkor, amikor az EGK kartelljogi eljárása lép közbe. Figyelmünket tehát fokozottan kell az EGK szabályaira irányítanunk.

b) A kooperációs megállapodások létrejöttét — akkor is, ha csak két vállalat között jönnek létre — a Közös Piac kartelljoga a Római Szerződés 85. §-a alapján akadályozza. Annak a jogrendnek — és a Közösség jogrendje ilyen —, amelyik a liberalizációt és a szabad piac kialakítását célozza, meg kell akadályoznia, hogy a vállalatok egymás közötti megállapodások és összebeszélés révén megteremtsék maguknak a piac uralásának lehetőségét. Magától értetődően vannak olyan kooperációs megállapodások is,

¹ A versenykorlátozásokról szóló, erre vonatkozó törvény 1958. január 1-én lépett hatályba, és azóta többször módosították. Alkalmazásáról részletesen beszámolnak a Szövetségi Kartellhivatalnak a Bundestag nyomtatványaiaként megjelenő éves jelentései.

² Erre vonatkozólag mindenekelőtt: Benisch: Kooperationsfibel der Bundesrepublik und EWG. 3. Auflage, 1969. (herausgegeben vom Bundesverband der deutschen Industrie, Drucksache 85).

amelyek támogatásra érdemesek és elősegítendőek. Mindenekelőtt vonatkozik ez kisebb vállalatok és különböző EGK-országok vállalatai közötti kooperációkra.

Ezt a célt szolgálja az EGK Bizottságának egy 1968-ból származó, a kooperációval kapcsolatos közleménye. A miniszteri tanács 1971. december 20-i rendeletével a brüsszeli Bizottság felhatalmazást kapott arra, hogy a kooperáció elősegítése érdekében az alábbi megállapodásokat általános érvénnyel engedélyezze: szabványok alkalmazására, gyártmányok vagy eljárások közös kutatására és fejlesztésére vonatkozó megállapodások, ideértve a know-how-al kapcsolatos megállapodásokat is; specializációs megállapodások. A Bizottság ezen általános engedélye még nem ismeretes,³ a Bizottság 1972-ben megjelent első, a versenypolitikával foglalkozó jelentésében azonban már utal a fejlődés irányára.⁴ Megemlítenék tehát néhány esetet abból a célból, hogy kimutassam; német és EGK-beli, vagy magyar vállalatok kooperációja esetén komoly akadályokkal már nem kell számolni.

Specializációs megállapodások, amelyekben a vállalatok a termelést egymás között megosztják, racionalizációs hatásuk miatt megengedhetők, ha a résztvevők harmadik vállalattal versenyben állanak. Az egyik esetben hozott döntés szerint ide kell érteni azt az esetet is, ha a felek arra kötelezik magukat, hogy a nem saját maguk előállította termékeket csak a partnertől szerzik be, és saját területükön forgalmazzák.

A közös kutatás területén a Bizottság még a két nagy termelővállalat, a Henkel és a Colgate közötti megállapodást is engedélyezte, minthogy a közös kutatás a termelés és forgalmazás területén semmiféle korlátozással nem járt. Mindenesetre a két vállalatot a Bizottság folyamatos ellenőrzés alá helyezte.

A kizárólagos forgalmazás jogára vonatkozó megállapodások esetében, amellyel német, francia vagy más országbeli importőrök akár az EGK-n kívüli termelőtől jogot nyernek arra, hogy egy meghatározott területre kizárólagos importőrként szállíthassanak, az abszolút „területvédelem” elengedhetetlen. Ezalatt olyan szabályozásokat értenek, amelyek oda hatnak, hogy a kizárólagos importőrt megakadályozzák egy másik EGK-ország területére történő szállításban. A határokat nem szabad magánjellegű megegyezésekkel lezárni. Az engedély megadása nem látszik kilátástalannak akkor, ha az abszolút területvédelmet annak a kereskedőnek nyújtják, amelyik vállalja, hogy ismeretlen, új árukat a piacra bevezet.

³ Időközben megjelent a Bizottságának a generális engedélyekkel kapcsolatos tervezete, éspedig az EGK hivatalos lapjában. (Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften Nr. C 79/4 1972.)

⁴ Kommission, Erster Bericht über die Entwicklung der Wettbewerbspolitik (Anlage zum „Fünften Gesamtbericht über die Tätigkeit der Gemeinschaften”) Brüssel, 1972. április.

Ez a néhány példa is mutatja, hogy a kartelljog miatt nem kell aggódni, még akkor sem, ha esetleg az intenzívebb kooperáció egy későbbi szakaszában fejlődését figyelemmel kell kísélni.

3. A társasági jogban lejátszódó fejlődés sokkal inkább kedvez a kooperációnak.

a) A nemzeti társasági jogot — legalábbis az NSZK-ban — az jellemzi, hogy a társasági formák sokasága áll rendelkezésre, és ezenfelül lehetőség van az írott jogtól eltérő társasági szerződések kötésére, ha a körülmények így kívánják. Először is a konszernekkel és más hasonló szerződésekkel kapcsolatban merülnek fel problémák az 1965. évi Aktiengesetz szerint, amely a határokat átlépő kapcsolatokra is vonatkozik. Nem hiszem, hogy az említett jogszabály előírásai az NSZK és Magyarország kapcsolatában belátható időn belül gyakorlati jelentőségre tenne szert. További példát említve: Franciaország a közelmúltban egy különleges társasági jogi formát hozott létre, a groupement d'intérêt économique-ot, amelyben különböző vállalatok a nyereség közös elérése céljából anélkül működhetnek együtt, hogy vállalati egységet képezzenek. Az NSZK-ban ilyen együttműködési lehetőség már a hatályos jogból következik.

b) Az EGK tovább megy: aláírtak egy egyezményt a társaságok kölcsönös elismeréséről, de még nem ratifikálták. Az egyes államok társasági jogát közelíteni kívánják, hogy ezáltal az országhatárokon átnyúló vállalati kapcsolatok létrejöttét megkönnyítsék. A könnyítések annál az első és már megvalósított irányelvnel kezdődnek, amelyik többek között a társasági szervek képviseleti jogának terjedelmével foglalkozik. A különböző államok vállalatai közötti kereskedelmi forgalomban ugyanis nem lényegtelen dolog tisztában lenni azzal, hogy meddig lehet a partner képviselőjének képviseleti jogára építeni. További, még nem végleges irányelvek a tőkeforgalom és a vállalati kapcsolatok védelmét szolgálják egészen a határokon túli fúziókig; ezek a konszernek jogi szabályozásának egységesítésére éppen úgy kiterjednek, mint a fúzió jogának egységesítésére. Mindezekhez jön a Bizottságnak az európai részvénytársaságra vonatkozó javaslata, amely a nemzetekfeletti vállalat létrehozását hivatott lehetővé tenni.

Az EGK-beli jogi szabályozás fejlődését két okból említettem: mindenekelőtt az elmondottak megmutatják milyen messzire kell előre gondolkozni, ha határokon túlnyúló kooperációt akarunk megvalósítani. Az említett példa különösen akkor figyelemreméltó, ha olyan államok vállalatainak kooperációjára gondolunk, amelyek nemcsak egyenjogúak, hanem gazdaságilag is hasonlóképpen fejlettek. Hiszen erőfeszítéseink nem olyan szerződéstípusokra irányulnak, amelyek lehetővé teszik az egyik partner számára a másik fél technológiai hátrányának, vagy a másik ország alacsony bérszínvonalának

kihasznlását. Ez az a körülmény, aminek folytán a kooperációt társasági jogi formákban tartom szükségesnek. Ezek a formák ugyanis a felek egyenjogúságának és a hasonló teljesítőképességének kifejezői.

Egyebekben az EGK fejlődése azzal a tanulsággal jár; milyen rendkívül nagyok az ilyen tervek realizálásának nehézségei még olyan országok viszonylatában is, amelyek hasonló gazdasági és társadalmi rend alapján léptek közösségre. Megelégszem e helyen csupán egyetlen — az úgynevezett európai részvénytársaságra vonatkozó — megjegyzéssel. Az NSZK-ban a munkavállalóknak a tőkés társaságok vezetésébe való beleszólási joga (Mitbestimmungsrecht) a legnagyobb társadalompolitikai problémák közé tartozik. Arról van szó, hogy a nagy társaságok felügyelő bizottságában a tagok fele a munkavállalók képviselőiből kerüljön ki. Amennyiben ez az elképzelés megvalósul, nehezen tudom elképzelni, hogy egy német miniszter az EGK miniszteri tanácsában hozzájárulna egy olyan javaslatához, amely megnyitná az utat éppen a legnagyobb vállalatoknak az európai részvénytársasági formációba való belépéséhez, ha ott a beleszólási jog az említetténel kisebb mértékű.

A vállalatok számára ebben a helyzetben csak kisegítő megoldásokkal való kísérletezgetés marad hátra, amint ezt a híres Agfa-Gevaert összefogás mutatja. A két vállalat, mint egyenjogú partner alapított egy-egy társaságot Belgiumban és az NSZK-ban, azután saját vállalataikat ezekben az országokban az ily módon alapított vállalatoknak rendelték alá. A bonyolult szerződés azonban nemcsak jogi természetű, hanem egyéb problémákat is bizonyít. Ilyen például — személyes beszélgetésekből szerzett információim szerint — az egyenjogúság kérdése. Ha olyan esettel van dolgunk, amikor egy vállalat egy másik vállalat részvényeinek többségét megvásárolta, vagy egyéb módon megszerezte, minden jogi problémát relatíve egyszerűen meg lehet oldani. A mai német „konszernjog” által szabályozott ún. Beherrschungsvertrag-ot gyakorlatilag csak ilyen esetekben kötik. Ha azonban a kooperáció célja nem a másik vállalatban való részesedés, és azon keresztül az uralkodói-többségi pozíció megszerzése, akkor még az EGK-n belül is problémákkal kell számolni. Ide tartozik az a kérdés — csak egyetlen példát említek —, hogy a felek létesíthetnek-e kettős székhelyet (mint az Agfa-Gevaert esetében Belgium és az NSZK) az egyik partner előnyösebb helyzetbe jutását elkerülendő.

A kelet-nyugati kooperációs kapcsolatok viszonylatában tehát a tanulság egyszerű: mint-hogy itt a többségi pozíció megszerzésének kérdése messzemenően kiesik, csupán olyan megoldások jönnek számításba, amelyek valamilyen módon a felek egyenjogúságának problémáját kielégítően megoldják. Éppen úgy, mint az EGK-ban mindenekelőtt olyan megoldásokat

kell keresnünk, amelyek az érintett államok hatályos jogának keretében megvalósíthatók; nem zárva ki természetesen ezen jognak a nemzetközi kooperáció szükségleteihez való alakítása reményét. Arra gondolok, hogy egy nemzetközi vállalati statutum problémájával nem kell gyötörödnünk.

III. 1. Az együttműködés jogi szervezetével kapcsolatban nincs semmi probléma, amennyiben az az NSZK-n belül realizálódik. Elképzelhetetlennek tartom, hogy a német társasági jog elégtelennek bizonyulna bármilyen, a kooperáció jogi kialakításával, létrehozásával kapcsolatos igény kielégítésére. Még bizonyos munkajogi problémák is megoldhatók. Ezzel szemben felteszem a kérdést: milyen lehetőségek állnak rendelkezésre egy kooperációs szándék megvalósításához itt Magyarországon, vagy más KGST-tagállamban? Nem érzem magam illetékesnek arra, hogy a magyar jogot értelmezsem. Ezzel szemben megkísérelhetem, hogy a német jog néhány szervezeti formáját, mint megoldási mintát elemezsem.

2. Elsőként az „Arbeitsgemeinschaft”-ot említeném meg, amelyet például az építőiparban létesítenek, ha a vállalkozásban több építőipari vállalat vesz részt. Nem kereskedelmi jogi, hanem polgári jogi társaságot választanak a partnerek. A döntő a következő: nem hoznak létre egy egységes vállalatot. Az Arbeitsgemeinschaftben részes mindegyik fél termelőeszközeinek birtokosa marad. Mindegyik vállalat saját maga foglalkoztatja munkavállalóit. A nyereség elosztásával kapcsolatban nem vetődnek fel problémák, minthogy mindegyik résztvevő maga inasszál. Ez a szervezeti forma azonban általában csak objektumok időbelileg korlátozott megvalósításánál alkalmazható. Mégis szeretném a későbbiekben megvizsgálni, hogy az említett szervezeti modell esetleg szélesebb körben is megvalósítható-e.

Második modellként a német jogban ismert úgynevezett csendes társaságot említeném meg. A vállalat egyedüli tulajdonosa a termelőeszközöknek, munkaadó és harmadik felé szerződéses partner. A társ pénzbeli betéttel vesz részt a vállalkozásban anélkül, hogy az ismeretlenségből kilépne. Pénzbeli betét mellett más szolgáltatások is bevihetők. Belső viszonyukat tekintve a csendes társ — a társasági szerződés alapján — a vállalkozó döntéseinek kialakításában részvételhez juthat. A szerződéstől függően az is lehetséges, hogy a csendes társ betétei nem mennek át a vállalkozó tulajdonába, hanem a betevő csak használat céljára bocsátja rendelkezésre.

A két vázolt szervezeti forma a kooperáció szempontjából két okból látszik igen figyelemreméltónak. Mindenekelőtt: habár az Arbeitsgemeinschaft időbelileg korlátozott átfutási-építésű idejű objektumok megvalósítására alkalmas, mégis elképzelhetőnek tartom, hogy egy korlátozott idejű kooperációt ebben a for-

mában meg lehet kísérteni, amikor például egy nagyberendezés felépítésében különböző ország-beli vállalatok vesznek részt: az egyik építőipari szolgáltatásokkal, a másik gépek szállításával, a harmadik az elektromos vezérlés biztosításával. Egyebekben pedig mindkét szervezeti forma relative optimálisan alkalmas arra, hogy a munkaviszonyok, a termelőeszközök tulajdonának, a beruházási döntések és a nyereség elosztásának bonyolult problémáit megoldják. Ezekben a szervezeti formákban ugyanis világos, hogy az első esetben minden résztvevő maga rendelkezik saját eszköze stb. felett, míg a második esetben a munkaadói, vagy a termelőeszköz-tulajdonosi pozíció az egyik felet illeti meg, a másik pedig külsőleg nem látható, előtérbe nem lépő részesedéshez jut, miközben a döntésekbe való beleszólása tekintetében eset-ről esetre differenciálni lehet. Ez az a megfelelő forma, amelyben a kooperációs kapcsolatok olyan állapotban is megvalósíthatók, amely nem kíván külföldi vállalatoknak tőkerészesedést biztosítani, és azt sem, hogy kifelé társaként lépjenek elő. Különösképpen arra gondolok, hogy a csendes társaságban — szervezeti megoldásánál fogva — a csendes társ már aligha nevezhető „társ”-nak a szó társasági jogi értelmében.

3. Mielőtt a vázolt jogi formákat továbbfejlesztենek, szeretném ismertetni az EGK néhány erre vonatkozó tapasztalatát. Az EGK tapasztalatai ugyanis ahhoz a megfontoláshoz vezetnek, vajon nem lehetne-e a fenti modellekhez kapcsolódóan bizonyos szerződés-típusokat kialakítani és publikálni. Bizonyára nem lehet arra gondolni, hogy ez államközi egyezmények révén kelet-nyugati viszonylatban válóssá válhatna, vagy egyáltalán kívánatos lenne. Vannak azonban más szintek is, ahol egyszerűen szerződés mintákat lehetne publikálni, mint ahogy a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara kereskedelmi klauzulákat publikál. Nem lenne tehát másról szó, mint kereskedelmi szokások kodifikálásáról. Egy ilyen publikáció — persze gondos előkészítő munka alapján — több okból is igen ésszerű lenne.

a) Ha abból indulunk ki, hogy a kooperációt elő kívánjuk segíteni, legalábbis a nyugati vállalatok számára bízgatás és könnyítés, ha bizonyos kooperációs formákat készen felkínálnak nekik, vagyis nem kell hosszasan kutatniuk és fontolgatniuk, hogy egy kooperációs elképzelésnek milyen formát adjanak. A formák kidolgozása — a francia groupement d'intérêt économique-hoz hasonlóan — elősegítené az integrációt.

b) A meghatározott kooperációs formákkal tapasztalatokat lehetne szerezni, ez pedig ismét nem lebecsülhető előny lenne. Amint a modellekkel végzett kísérletek tapasztalatai összegyűltek, az eredeti modelleket korrigálni lehetne. Ha minden egyes kooperációra külön szerződést dolgoznak ki, sokkal nehezebb lenne

tapasztalatokat gyűjteni, és következtetéseket levonni. Az összegezett tapasztalatok azonban eredményeznének még valamit, amit vállalataink különösen a jogvita oldaláról értékelnének. Előre tudni lehetne, hogy mit jelent az egyik vagy másik szabályozás a szerződések gyakorlatában, sőt azt is, hogyan döntenek ilyen természetű jogvitákban a választott, és a rendes bíróságok.

c) Ehhez jön még a kölcsönösség szempontja. A szerződés minták publikációja azt is eredményezné, hogy a szerződések azonos módon, arra tekintet nélkül jönnének létre, hogy a kooperációs elképzelés súlypontja Keleten, vagy Nyugaton van-e.

4. Az Arbeitsgemeinschafttal kapcsolatban — most már a vázolt modelleket egyenként tárgyalva — két szabályozandó problémát szeretnék felvetni.

a) Még akkor is, ha a szerződéseket a megbízó úgy köti meg, hogy minden egyes — az Arbeitsgemeinschaftban résztvevő — vállalat a ráeső szolgáltatást teljesíti, és ezért az ellenértéket megkapja, a megbízó számára felvetődik a kérdés: szerződésszegés esetén az Arbeitsgemeinschaftban résztvevő vállalatok, mint egyetemleges kötelezettek ellen fordulnak-e. Ugyanez vonatkozik a kötbérben való megállapodás esetén is. Ezekben a kérdésekben a szerződésben való rendezést lehetővé kell tenni.

b) Fontosnak tűnik továbbá az a kérdés: az Arbeitsgemeinschaft modelljét olyan esetre is alkalmazni lehet-e, amikor a kooperáció hosszabb időtartamra szól.

aa) Érdekközösség formájában kooperáló vállalatok nálunk teljesen önállóak maradnak. Az ilyen szituáció mindenestre gyakran konszerek kialakításához vezet, azonban ezt kelet-nyugati viszonylatban aligha kell figyelembe venni. Megfontolandónak tartok azonban olyan tartós kooperációs kapcsolatokat, amelyek behatárolt közös célra, mint például külföldi piacok figyelésére, külföldi törvényhozással kapcsolatos tapasztalatok cseréjére irányulnak. Annál bonyolultabbá válik azonban a helyzet, minél nagyobb mértékben vetődnek fel a tulajdonképpeni vállalkozói tevékenység integrációjának, a közös döntés, a közös tulajdon, a közös munkaadói pozíció kérdései.

bb) Mindenekelőtt fennáll az a lehetőség, hogy a kooperációt keretszerződés formájában hozzák létre, annak konkretizálását pedig az egyes szerződéseknek engedik át. Végül soron gyakorlatilag arról van szó, hogy — csak egy példát említve — a beruházásokkal kapcsolatos döntéseket, amelyek ismételten szükségessé válnak, az egyes szerződésekben szabályozzák. Eltekintve azoktól a nehézségektől, amelyek az ilyen eljárásokkal együtt járnak, szükségesnek látszik annak tisztázása, hogy van-e lehetőség a keretszerződés teljesítésének kikényszerítésére. Úgy gondolom, csak közvetett nyomás kifejtésére van lehetőség, amennyiben az egyes

szerezések létrejöttének elmaradása esetére bármelyik félnek lehetővé tesszük a keretszerződésnek egyébként minden résztvevő számára hátrányos felmondását és a likvidálás kérdését.

5. Azokban az esetekben, amikor szoros vállalkozi egység megvalósítására van szükség, az a modell áll hozzám közel, amelyet a csendes társaság példáján kísértem meg vázolni, természetesen csak akkor, ha KGST-országban kifejtendő tevékenységről van szó. Csak megkísérelni tudom német vállalatok néhány igényének megvilágítását. Ezzel természetesen nem akarom azt mondani, mintha további igények nem léteznének.

a) A csendes társ a német jog szerint általánosságban minden vállalkozi jogosítványból ki van zárva. Szerződéssel azonban biztosítani lehet ilyen jogosítványokat, egészen a legfontosabb vállalati döntésekben való részvételig.

Első időben az érdeklődés előterében műszaki jellegű jogosítványok fognak állni. Nem gondolok ezzel mindjárt — egészen a beruházási döntésekig — a vállalati célkitűzések feletti döntésekre, azaz nem mindjárt azokra a problémákra, amelyek az állami terveknek a vállalatokra nézve kötelező voltából adódnak. Azonban a német vállalkozi, amelyik magyarországi termelésben résztvesz, érdekelt a szolgáltatások minőségében; legyen szó akár a termékek szervizellálásáról, vagy termék beszállításáról a német fél számára, vagy akár a saját goodwillje megőrzéséről. Nem lehet kooperációs készséget elvárni a német vállalatoktól, ha ezek a kooperáció révén akár egész renoméjukat kockáztatják.

Mindenekelőtt két kérdéssel van szó: utasítási és döntéshozó jogosítványokról mind a műszaki folyamat, mind a foglalkoztatott munkások tekintetében. Utóbbi esetben, azaz a foglalkoztatott munkások vonatkozásában legalábbis arra van szükség, hogy a kooperáló félnek joga legyen eldönteni, hogy egy feladat elvégzésével melyik munkást bizza meg.

b) Egy másik problémakör azokat a munkatársakat és mindenekelőtt specialistákat illeti, akiket például egy német csendestárs valamely objektum közös létesítése keretében az NSZK-ból Magyarországra rendelni szükségesnek tart. Ezek a munkatársak, akik természetesen nem egy életre fognak idejönni, bizonyos okokból előreláthatólag szívesebben maradnának a német vállalat munkavállalói, például azért, mert ottani jogi pozíciójuk szerződésük időtartamának meghosszabbításánál természetesen inkább így kedvezőbb. Meg kell majd vizsgálni, hogyan lehet ezeket a munkatársakat a Magyarországon működő vállalkozásba beilleszteni.

IV. 1. Ezen a helyen szeretném abbahagyni a részproblémák feszegetését. A fenti problémák vázolásával csupán arra kívántam rámutatni, hogy már akkor számos jogi probléma előtt állunk, amikor időbelileg korlátozott, vagy

olyan kooperációk megvalósításán fáradozunk, amelyek a tiszta áruszállításon túlmennek, de amelyek még semmiképpen nem provokálják egy kelet-nyugati közös nagyvállalat gondolatát. Különösen érvényes ez akkor, amikor egyenlő és egyenlő súlyú partnerek kooperációját társasági formában próbáljuk megvalósítani. Tisztában kell lennünk azonban azzal, — és itt már részletproblémákat érintek —, hogy a kooperációs kapcsolatok továbbfejlesztése a részproblémákkal való fokozott foglalkozást igényli. Ezek a fáradozások — habár nem olyan csillogóak, mint a nagy teóriák — mégis igen fontosak, olyan utat jelentenek, amelyet járva jogászok és különösen a jogtudomány az általam oly kívánatosnak tartott fejlődéshez hozzájárulhatnak.

2. Végezetül két kérdést szeretnék feltenni, esetleg megválaszolni, amelyek a sok részlet-probléma mögött — úgy vélem — már felvilágítottak.

a) Olyan esetekkel kezdtem, mint a szervizvizsgálat és a termékek egyes részeinek beszállítása a kooperáló partner részéről; tehát olyanokkal, amelyek még az áruszállítási szerződés keretében bonyolódhatnak. Azután viszont nyomban a társasági formák vizsgálatára tértem át. Megítélésem szerint az egyenlő partnerek eseti kapcsolatokon túlmenő kooperációja feltételezi, hogy kapitalista és szocialista vállalatok együttműködését társasági szerződések formájában képzeljük el. A hagyományos szerződések bizonyára nemcsak „csodaszerként” jönnek tekintetbe, éppoly kevéssé, mint az az egyszerű kapitalista jogi eszköz, amely a társasági többség megszerzését lehetővé teszi és ezzel az egyik partnernek megengedi, hogy akaratát a másikra rákényszerítse. Olyan szerződésekre viszont szükség lesz, amelyek a közös cél érdekében összefogó partnerek mindegyike számára biztosítják a befolyásolás lehetőségét. Ehhez kívánnak vázolt modelljeim például szolgálni. Egy potenciális fejlődés kezdetén ezenkívül olyan szerződéseknek kell állniuk, amelyek a teljesítés kikényszerítésétől eltekintenek. Ennek értelme az lenne, hogy a kooperációs készség és a közös cél megszűnése esetén gondos szabályozás révén a partner számára biztosítsák részesedésének a közös vállalkozásból való kivonását. Ebben az értelemben a kooperációs szerződéseket társasági, vagy társaságihoz hasonló szerződéseknek nevezném.

b) Modelljeimen felismerhetőek azonban azok a különleges szempontok is, amelyeket kelet-nyugati viszonylatban a társadalmi rendszerek különbözősége folytán figyelembe kell venni. Úgy vélem, hogy a nemzetközi vállalati kooperáció két szélső modellje képzelhető el. Az egyik magántőkés alapon állami részesedés nélkül megy végbe. Az EKG-ban akkor alakulna ki ez az extrém helyzet, ha a vállalatok az európai kereskedelmi társaság formájába való metamorfózis révén hazai államukkal minden

kapcsolatot meg tudnának szakítani, és ezzel az adott ordre public bármiféle alkalmazása el-esne. Úgy vélem, hogy az általam vázolt társasági modellek éppen arra lennének alkalmasak, hogy a résztvevő vállalatok és államok érdekeit és elveit optimálisan figyelembe vegyék; ez is volt a céljuk. Hogy a magyar gazdasági és jogi rend, és egyéb szocialista országoké a vállalatok szintjén egy ilyen — az említett modellekig menő — fejlődést támogat-e, vagy pedig egészen új utakat kell keresnünk, ezt a kérdést csak feltenni merem, de válasz tőlem semmi esetre sem várható. Ehelyett inkább egy nyu-

gati tapasztalatra utalnék, amely a kartelljog és a kooperáció egymásmellettségéből adódott. A kooperáció egyik alternatívájaként kínálkozik — kelet-nyugati viszonylatban is — többek között a verseny. Nekünk is az a tapasztalatunk, hogy a verseny és a szabad piac nem old meg minden problémát, és legalábbis tervező jellegű kooperációra van szükség. Ha a kooperációt úgy fogjuk fel, mint a fölérendelt megfontolás és tervezés eszközét, akkor talán államaink gazdasági kapcsolatai elősegítésének eszközeként is felfogható.

Steindorff Ernst

Az ági öröklés jelene

Akinek nincs kifogása valamely meglevő jogintézmény ellen, az nem tesz semmit: megvan, így van rendjén. Akinek *kételyei* vannak a tekintetben, hogy maradjon-e vagy tűnjön el, szolgál-e még jó célt vagy már semmilyen, vagy talán éppen árt, annak minden oldalról meg kell vizsgálnia a kétséget keltő jogintézményt, szükségességét, feleslegességét, hasznát-kárát, a benne foglalt tényállás felmerülésének lehetőségét s az arra rendelt jogi megoldás helyességét vagy túlhaladottságát. Végül aki eleve abból indul ki, hogy valamely jogintézmény feleslegessé vált, az felsorakoztatja mindazokat az érveket, amelyek őt e konklúzióhoz vezették, s ha ezek meggyőzőek, az érvek olvasói is ugyanilyen konklúzióra fognak jutni.

Bizonyosra veszem, hogy már a Ptk. szerkesztésekor sem lelkesedett senki azért a gondolatért, hogy a szocializmusba való átmenetet szolgáló törvénykönyv átvegyen és megörökítsen olyan par excellence hűbéri jogintézményt, mint az ági öröklés. Biztos az is, hogy oly hosszú jövőt, mint amilyen hosszú volt a múltja, senki sem jószolt és nem is szánt neki. Sok fórumot megjárt, amíg javaslatként bekerülhetett a tervezetbe — mielőtt azt az országgyűlés elé terjesztették.

Az ági öröklés jogintézménye valóban el-lentmond a szocialista jogszemléletnek s ezért nagy érdeklődéssel olvastam Boros Józsefnek az Ági öröklés jövője c. cikkét (Jogtud. Köz-löny, 1972. nov. 559. s. köv. old.), remélve, hogy a kérdés *mindenoldalú* megvilágítása által ítéletet tudunk hozni: kigyomláni az ági öröklés intézményét jogunkból, vagy életét meghosszab-bítani. A „mindenoldalú” szót tulajdonképpen nincs jogom kiemelni, mert a cikk maga jelzi, hogy nagyobb tanulmány *részlete*. Mégis olyan *részlete* az általam egyébként nem ismert tanul-mánynak, amely arra mutat, hogy szerzőjének nincsenek kételyei abban a kérdésben, hogy az

ági öröklést ki kell gyomláni, elérkezettnek lát-ja az időt megszüntetésére. Ezért *csak* azokat az érveket sorakoztatja fel a tanulmány publikált részében, amelyek ítéletét vitathatatlaná tes-zik.

Nekem azonban kételyeim vannak, vagyis a bevezetőben írt három kategória közül a másodikba tartozom. Meg kell tehát vizsgálnom, mielőtt az ági öröklés felett ítéletet mondanék, hogy az elmúlt 13 év változásai mennyire tették feleslegessé vagy jogérzetünket *sértővé* a Ptk-nak az ági öröklésre vonatkozó rendelkezéseit, mennyiben helytállóak a megszüntetése mellett fennálló érvek,

vannak-e vagy lehetnek-e még olyan ese-tek, amelyekre az ági öröklésnek a Ptk-beli sza-bályai adják az igazságérzetünkkel találkozó megoldást, s a törvényes öröklés *általános* sza-bályainak ilyen esetekre alkalmazásával csak megütközést keltenénk.

*

Annak az állításnak a tudományos megalapozottságát, hogy az ági öröklés hűbéri jogin-tézmény, a szocialista jogszemléletnek ellent-mond, nem előremutató szabály — senki két-ségbe nem vonhatja. „Az” ági öröklésnek — mint hűbéri maradványnak — tehát nincs he-lye szocialista törvénykönyvben. A polgári tár-sadalmak polgári törvénykönyvei is megvannak nélküle — mint ezt B. J. helyesen állapítja meg —, mert ezekben sem töltene be haladást szol-gáló funkciót. Ez a tudományos felismerés le-gyen iránymutatója a törvényhozónak, de ve-zesse őt a gyakorlati élet is. A gyakorlat azon-ban nem a „jogintézmény” próbája, hanem an-nak a konkrét törvényi intézkedésnek, amely e jogintézmény elnevezése alatt meghatározott társadalmi viszonyokat rendez, vagy meghatá-rozott tényállásokhoz fűz joghatást. Az elmélet

bíráhatja a jogintézményt, de a törvényszerkesztő bírálatának tárgya a *törvénysszöveg*. A jogintézmény a cím, az elnevezés — a szöveg mondja meg, hogy a visszatetsző cím alatt szereplő szabály jó-e vagy rossz, szolgálatunkban áll-e vagy utunkban, tartasuk-e meg vagy mellőzzük.

B. J. kiválóan érvel a hűbéri jogintézmény, az ági öröklés ellen. De hiányérzetet kelt, hogy egyetlen egy esetben sem néz a törvény szövegére. A szövegből kellett volna *elsősorban* kimutatnia, hogy a hűbéri földbirtokot védi, hogy ilyen szabályt ma már se munkás, se paraszt nem kíván, hogy gátja fejlődésünknek stb. A megszüntetés melletti elkötelezettségének fő oka — úgy gondolom — éppen az, hogy a *jogintézmény* retrográd jellegét annyira kézenfekvőnek tartja, hogy szükségtelennek véli a *konkrét* szabály megvizsgálását. Ez az elkötelezettsége teszi azután érvelését helyenként egyoldalúvá. Érvelése mégis oly logikus, hogy első olvasásra nehez is réseit meglátni. Megkísérelném azonban néhány állítását más oldalról megvilágítani, s az ő érveivel a magaméit összevetve, konklúzióra jutni.

Amit a Ptk. 611—614. §§-ai Ági öröklés cím alatt szabályoznak, az nem földbirtok, mert ez 15 évvel azelőtt már eltűnt — még csak nem is mezőgazdasági ingatlan, hanem valamely „vagyon tárgy”. S ez épp úgy lehet ingó mint ingatlan. A földbirtokok, bankok, gyárak, bérházak államosítása után, a természetes személy tulajdonát képező tárgyak túlnyomó többsége már személyi tulajdon volt, kizsákmányolást nem szolgáló termelőeszköz vagy használati tárgy. Ebből következik, hogy a Ptk. 611—614. §§-ai éppúgy nem jelentették a kizsákmányolást biztosító *hatalomnak* az utódra átszállását, ahogyan ilyen tartalma nem lehetett a törvényes öröklés *általános* szabályainak sem. Miután az ági öröklés csak az örökös *személye* tekintetében tér el az öröklés általános szabályától, a mi jogunkban éppúgy nem lehet kizsákmányoló vagy éppen hűbéri jellegű, ahogyan nem az a törvényes öröklés sem. S ez nem az örökjog rendelkezéséből folyik, hanem a társadalom szerkezetében végbement változásból, a magántulajdonnak személyi tulajdonná átfordulásából, vagyis oka az öröklés *tárgyában* rejlik és nem a *háramlás módjában*.

Az egyéni mezőgazdasági ingatlanon fennálló magántulajdon összezsugorodásával a tulajdon és az öröklés *tárgyaiban* szerkezeti eltolódás következett be, de a szabályozás tárgya megvan. A parasztság sem lett szegényebb amiatt, mert nincs tulajdonként mezőgazdasági ingatlan nyilvántartva. Vagy ha van, jelentéktelen. Ehelyett a múlthoz képest összehasonlíthatatlanul értékesebb háza, berendezése, egyszóval személyi tulajdona van.

Az ingó vagyon jelentőségét sem lehet vitatni oly társadalomban, amelyben az állampolgár keresetéből csak korlátolt számban vehet

öröklakást, nyaralót, s ha keresete engedi, életét ingók beszerzésével teszi kényelmessé. Igaz, hogy ezek közül sok elhasználdik, de a 613. § (1) bek. b) pontja a helyette vett új ingóságot már nem is tekinti ági jellegűnek — az el nem használható ingókról pedig ugyanezen § (3) bekezdése intézkedik.

A Ptk. 613. §-a tehát világosan számolt azaz, hogy ágról (szülőről, nagyszülőről) főképp ingó javak kerülnek öröklés vagy ingyenes juttatás által a lemenőkre. Nem is abszolút értékük miatt kell ezeket figyelembe vennünk — vagyont érő művészi alkotásokat tekintsük most elhanyagolható kivételnek —, hanem azért, mert a berendezési, használati tárgyak túlnyomó részét a bérből és fizetésből élő lakosság jelentékeny része csak évekre vállalt részletfizetési kötelezettség vagy hitel útján szerezheti be és adhatja — ha ezt még életében teszi — gyermekének.

Fel lehet vetni a kérdést: mi köze van a részletfizetésnek az ági vagyonhoz? A Ptk. 612. § (1) bekezdése szerint a szülő öröklő azokat a vagyontárgyakat, amelyek róla hárultak az örökgyóra. Azt már látjuk, hogy nem hűbéri jellegű vagy kizsákmányolást szolgáló vagyon tárgyakra van szó, de vizsgáljuk meg, mennyire igazságtalan vagy igazságos ez a rendelkezés, vessük-e el vagy tartasuk-e meg?

Induljunk ki abból a példából, hogy dolgozó szülők gyermekük házasságkötése alkalmával két szobabútort, autót vagy akár öröklakást vesznek gyermekük nevére. Úgy vélem, a példa nem abszurd, inkább naponta előforduló eset. Ezek azonban olyan javak, amelyeket dolgozó, fizetésükből élő szülők túlnyomó többsége csak hosszú évekre vállalt részletfizetés vagy kölcsön útján szereznek be. Gyermekük esetleges korai halála fizetési kötelezettségüket nem érinti. De mindaz, amiért e sok éves terhet vállalták, a törvényes öröklés *általános* szabálya szerint, gyermekük özvegyen maradt házastársára száll, minden fizetési kötelezettség nélkül. A szülőké marad a gyász, az anyagi teher, a volt házastársé a hagyatéka. S az örökjog *általános* szabálya szerint ez így van akkor is, ha a gyermek a házasságkötés után egy órával baleset áldozata lesz s szülők részletfizetési kötelezettsége hűsz évre van elosztva.

A halál időpontját és a részletfizetés terjedelmét eltúlozva vettem a példába, de a tényállás reális. Azt hiszem, kevés ember van nálunk, akinek igazságérzetét kielégíti ez a megoldás. Ha tehát ez esetben a Ptk. 612. §-át javasolom alkalmazni, ezzel nem az ági öröklés intézményét kívánom életben tartani, csak jelentőséget akarok adni oly jelenségnek, amely eléggé általános ahhoz, hogy tekintettel legyünk rá. A *viszonylag* kis jövedelmű és elsősorban munkával szerzett keresetéből élő társadalomban a felfelé, a jobb élet felé való törekvés eszköze egyrészt a takarékoság, másrészt a részletfizetés. Mindkét mód lemondást, áldozatvál-

lalást jelent. Nem a latifundiumra, hanem erre a tényállásra kell szabályt keresni s ilyesmit tarthatott szem előtt a Ptk. *szocialista* törvényalkotója is.

*

Persze nincs szükség a szülőnek nyújtott ilyen védelemre, ha a *család* intézményének megítélésében bekövetkezett olyan változásokat vesszünk figyelembe, amelyek egyben az ági öröklés intézményének a felülvizsgálatát is indokolttá teszik. A modern felfogás szerint a család ma „szűkebb körű”-vé vált és kívánatos az, hogy a törvény csak ezt a szűkebb családot *védje*. Ez, mondja B. J. „szűkebb értelemben a házastársakat és gyermekeiket jelenti”. Mielőtt ezzel foglalkoznánk, emlékeztetnem kell arra, hogy a Ptk. 611. § (1) bekezdése szerint, ha az örökgyónak gyermeke van, az *egész ági öröklés elesik*. De nézzük a fő tételt: család = házastárs és gyermekek. A gyermek mindig *valakinek* a gyermeke, akkor is, ha fiatal, akkor is, ha felnőtt és házasságot köt. A szülő-gyermek kapcsolat *közvetlen vérségi* kapcsolat. Ennél közelebbi rokonság nincs. De ebből következik, hogy nemcsak a szülőnek van gyermeke, hanem a gyermeknek is van szülője. A „szűkebb” család fogalma azonban B. J.-nél azt jelenti, hogy a szülőnek a gyermek a családja, de a gyermeknek a szülő már nem családja. Az — sajnos — igaz, hogy ez a nézet ma nálunk elég széles körben elterjedt. Az újságok napról napra, olykor lapról lapra közölnek tudósítást nyomorban élő, elhagyott öregekről, akikről karriert befutott gyermekük tudni sem akar, s nem is gondoskodik róluk. De ez *nem felel meg a mi szocialista erkölcsünknek*, s még kevésbé lehet belőle szocialista jog. Vagy dolgozzunk ki különböző célokra különböző családfogalmakat? Más a család, ha tartási kötelezettségről van szó, más, ha általános öröklésről, kötelezésről, ismét más, ha ági vagyonról, más, ha feljelentési kötelezettségről, s ismét más, ha tanúvallomásra kötelezésről vagy ennek megtagadásáról van szó. Ismeretes, hogy a ligetbeli kikiáltó szerint az ott mutogatott óriáskigyó fejétől a farkáig 8, farkától a fejéig 10 méter. Miért „tágabb” az a család, amelynél a gyermek rokonai között a szülőt is számba vesszük és miért „szűkebb” az a család, ahol a szülő családjához a gyermeket hozzászámítjuk? S e kérdés különösen jogosult az ági öröklésnél, ami — mint említettem — abszolúte ki van zárva, ha az örökgyónak gyermeke is van.

*

A Ptk.-nak Ági öröklés cím alá vont szabályai már keletkezésük idején nem voltak alkalmasak a „családi nagybirtok megóvására, fenntartásának biztosítására”, a már mondott okokon kívül azért sem, mert a 613. § az ági vagyon minden eltékozlása, elpusztítása, kicserélése, elveszése iránt teljesen közömbös, annak semmi

védelmet nem biztosít, ha eredetiben nincs meg, pótlását nem engedi. De ha minden megvan, 15 év ezt is közömbösíti, öröklésére az általános szabály lesz irányadó. Mindebből következik, hogy alkalmazására csak kivételes esetben kerülhet sor.

Abból azonban, hogy a 611—614. §§-ok alkalmazása csak kivételes, B. J. szerint az következik, hogy „az ország egész lakosságára irányadó öröklési intézmény fenntartását indokolni nem lehet”. Ez már olyan követelmény, amelynek figyelembevételétől óvnunk kell törvényhozással megbízott szerveinket. Nem sértő-e az *egész országot* fenyegetni a Btk-val, amikor a lakosoknak csak egy töredéke bűnözik? Világos, hogy az általános és különös szabály viszonya, vagy létjogosultsága nem azon múlik, hogy az egyik sok esetet szabályoz, a másik pedig kis számú esetre vonatkozik. A kazuisztikus, különleges esetre is kiterjedő szabályozásnak más indoka van. Az általános hipotézis a társadalom életében általában felmerülő tényállást tart szem előtt s ehhez olyan joghatást (rendelkezést) fűz, amely az előforduló *variációkra* is kielégítő megoldást ad. A különös eset szabályozása azért szükséges, mert az általános eset nem ad rá megoldást, vagy a tényállás olyan *variáns*, hogy az általános esetre adott megoldás nem felel meg igazságérzetünknek.

Általános szabály alkotásakor a törvényhozó helyesen tartja szem előtt azt, hogy az átlagos életkor meghosszabbodott, a gyermek túléli szüleit s ha ez arra gondol, hogy nem így történik, módja van érett megfontolással végrendelkezni. De van, aki felnőtt korban ugyan, de fiatalon hal meg. Gondoljunk csak a közlekedési baleseti statisztikára. Aki nem számít a halálára, az nem is végrendelkezik. Az „emberöltő” távlatában gondolkodó számára (s általános szabály számára ez az elfogadható tényállás) az ági öröklés nem okoz problémát, nincs is ennek helye, ha a már említett 15 év beleesik ebbe az emberöltőbe. De lehet-e *csak* emberöltő méretben gondolkodnunk? Válaszként még egy példát hoznék fel — most már részletfizetés nélkül.

Özvegy édesanya feladja falusi házát, eladja földecskéjét, az árán a városban vesz öröklakást, amit (talán a későbbi hagyatéki illeték megtakarítása végett) ott lakó házas gyermeke nevére íratott. Velük összeköltözik, s míg gyermeke és ennek házastársa dolgoznak, vezeti háztartásukat. A természet rendjével ellentétben nem az anya, hanem az emberöltő letelte előtt jóval, gyermeke hal meg. Milyen jog illeti az anyát, aki valóban egész vagyonát pénzzé tette és elhalt gyermekének juttatta, ha az öröklés általános szabályát alkalmazzuk erre az esetre? A 607. § (4) bekezdése szerint, ha leszármazó nincs, a házastárs örököl. Az anya tehát nem örököl, minden, ami gyermeke tulajdonában volt, ennek házastársára száll. S ezt a házastársat az anyós irányában még tartási kötelezettség sem terheli.

A természet rendje s ezért az általános szabály alapja, hogy az öreg előbb hal meg, mint a fiatal. De nem kizárt a fordított eset sem s ezt a kivételes — bár nem lehetetlen — esetet a jognak ugyanolyan körületekintéssel kell rendeznie, mint az általános esetet. Ha a fordított esetre az általános szabály nem alkalmazható, különös szabályra van szükség.

*

Az ági öröklést, mint „jogintézményt” senki sem védi — még az elnevezést sem. Ha ez feudális emlékeket kelt, változtassunk rajta. De a névvel együtt ne dobjuk ki a név viselőjét, ha ezzel hiatust okozunk, vagy jogérzetünkbe ütő megoldáshoz jutunk.

Az ági öröklés *mai* szabálya nem a gazdagok szabálya: szegénységünket és a családtagok egymás iránti áldozatkészségét próbálja rendezni. Azt a helyzetet tehát, amikor a szülő, ha kötelességének érzi, hogy házasuló gyermekének juttasson valamit, ezt csak hitel igénybevételével, vagy saját vagyona értékesítésével teheti. Az eladott ház és föld ellenében vett lakásra a szülő öröklési jogának az elismerése hol van a latifundiumok védelmétől? Az a szabály, amely a gyermekét váratlanul elvesztett szülőnek viszszejuttat valamit abból, amit *ő adott*, nem a hűbériséget védi, mégcsak nem is a kizsákmányolást. Bizonyos, hogy a 611—614. §§-ok alapos elemzése arra a következtetésre vezetne, hogy ez a szabály még javítható. De kidobni kár volna, ha helyette nem hozunk semmit.

Réczei László

SZEMLE

Az ügyvédi munkaközösségi mozgalom indulásának negyedszázados évfordulója

I.

Bizonyos művek, kezdeményezések belső vagy időtálló értékét, esetleg céltévesztettségét: a kolportálóknál s a pillanatnyi publikumnál — sokszor alkotóik tudják jobban megítélni.

25 év előtt — javaslatom elfogadása nyomán — egy elnevezés keletkezett, mely rövidesen bevonult a jogélet, majd nyelvünk szótárába: az *ügyvédi munkaközösség* neve.

Első publicitását az jelentette, amikor — nem is szándéktalanul — egészen rövid újsághír tette közzé, hogy névsorban megemlített 11 ügyvéd 1948. június 1. napjától kezdve hazánk egyik haladó költő és ügyvéd történelmi alakjáról elnevezett ügyvédi munkaközösségben folytatja tevékenységét.

A közönség, a felületes közvélemény, de nem kevésbé a felületes jogász-környezet is: a létrejött új, csoportos formát, az ügyvédek egy irodában összegyűjtött együttesét tekintette — akkor is vegyes érzé-

sekkel — *kuriózumnak*. S ez a kuriózum-jelleg tovább is megmaradt, a mai napig is él a közönség körében. Míg azonban akkor még a nemismert lényeg, a még át nem látott „új” határozta meg ezt a kicsit csodálkozó furcsállást; ma már inkább az az átélt ellentmondás táplálja, amely az erősen individualizált ügyvédi tevékenység és a külsőleg kollektív forma között mutatkozik.

Akik azonban akkor az első munkaközösséget megalakítottuk, egyéb elveinkhez és elgondolásainkhoz szinte természetesen tartozónak tekintettük a formát, s figyelmünket elsősorban a mögötte álló *lényeg* felé irányítottuk.

Erről a lényegről szeretnék itt most szólni, s több vonását kívánom fölleveníteni. Annak hangsúlyozásával: az ügyvédi munkaközösségi mozgalom 25 év előtti megindulásának igazi tartalmát, valódi értékét a *jogszolgálatással*, a *jogvédelemmel kapcsolatos* — akkor még párthatárvonalak szerint is elkülönült — azon *kommunista gondolatoknak a tudatosodása* jelentette, amelyek a szervezeti formában is testet ölteni igyekeztek.

Az alapítók szándékának igaz voltát az és csak az fémjelezhetette, hogy mennyiben maradtak meg az akkor világosan felismert és felrajzolt elvek — és gyakorlati érvényesítésük — oldalán; s az ügy-

védi munkaközösségek későbbi átalakulását is az jellemzi, hogy a remélt fejlődési távlatok, a magunk elé kitűzött elvek a későbbiekben mennyiben bizonyultak reálisaknak, vagy ilyen-olyan okokból mennyiben — deformálódtak.

II.

Előbb mondott gondolatra visszatérve: az akkori helyzetben, már megindult kezdeményezések, előmozdítani kívánt fejlődési távlatok környezetében *logikus volt* egy *új*, s — tudatunk, eszméink szerint — éppen *az akkor választott*, ügyvédi *munkaforma* megteremtése.

Bár korántsem a kapitalista „fejlődés” „utolérése” volt a célunk, azért ne hagyjuk azt se említetlenül, hogy hazánk általános elmaradottsága körében specifikusan *feudális elmaradottság* mutatkozó jogrendszerünkben, jogéletünkben, s természetesen a megvolt „hagyományos” ügyvédkedés formájában is. Nem célunk, hogy itt most a földbirtokhoz, földtulajdonhoz kötődő, perszonális-befolyási alapon prosperáló, a bürokratikus-kisipari formákban dolgozó, a felek eseti anyagi kiaknázására utazó és szakmai módszereit is mindehhez „igazító” ügyvédkedést részletesebben elemezzük (az idősebbek emlékeznek, az ifjabb olvasók pedig

egyik-másik vonás reinkarnálódásával ma is találkozhatnak); s ezzel a félfeudális ügyvédkedéssel a fejlett tőkés országokban már évtizedek óta kifejlett szervezeti és munkaformákat szembeállítsuk. (Az előbbi vonások reinkarnálói, ma — pl. nemzetközi viszonylatokban — nem véletlenül, igyekeznek legalább az utóbbiakat asszimilálni.) — Egy bizonyos: a felszabadulás előtt megvolt ügyvédkedési forma még akár *burzsoá-demokratikus fejlődés esetén is elmaradottnak* bizonyult volna.

Bennünket azonban a felszabadulást követő évek kétségtelen demokratikus fejlődése természetesen *más tartalommal és előretökéssel* telítette.

Az alapítók közül legtöbben már — jogász és egyéb viszonylatban — végzett politikai munkánk, meglévő — tömegszervezeti stb. — jogvédelmi beosztásunk, de az akkori időkben felkereső „magánklientelánk” alapján is: világosan arra a szerepre és *felismerésre* jutottunk, hogy a még stagnáló jogalkalmazáson belül a *dolgozó tömegek, az egyszerű emberek, a társadalmi és egyéni igazságukért küzdők oldalán kell csatáznunk, s a jogrendet az ő érdekükben, a társadalmi fejlődés egyedül helyes irányában kell döngetnünk, átalakítanunk.*

S ez a felismerés, a jogvédelem vállalásának ez a frontja akkor nem csupán elszigetelt sajátosságunk volt. *A tömegek szervezett jogvédelme, kénytelen-kelletlenül és tudatosan egyaránt, fejlődőben volt: a szakszervezeti jogvédelem szélesedett; több érdekelt tömegszervezet társulásából létrejött a Demokratikus Szervezetek Országos Jogvédelme (a „Deszjog”¹); s a Kommunista Párt igen belterjes jogvédelmi munkája mellett kénytelenül hasonló tevékenységet kezdtek a többi politikai pártok is, és így tovább. (Zárójelben említjük meg, hogy a későbbi években e jogvédelmi keretek — jó és rossz okokból — erősen elhalványodtak. Egyfelől részben jogos, részben túlzott bizalom és önbizalom keletkezett a bíróságok „officiális” jogvédelme, panaszirodái, az ügyészség jogvédő és jogorvosló tevé-*

kenysége, a tanácsapparátus patronáló stb. szerepe iránt; másfelől a szektás pártcentralista irányvonal erősen elgyengítette a tömegszervezetek és a szakszervezetek „szindikalistának” bélyegzett jogvédelmi tevékenységét.)

A tömegeknek vagy a tömegek javára szóló, mindenképpen *kollektív* jellegű *jogvédelem: természetesen kollektív munkaformákat is követelt.*

De ilyen forma felé tereltek azok az elgondolások is, amelyek a *jogszolgáltatás* szilárdan követelt és biztonsággal *várt korszerűsítésére és demokratizálására* vonatkoztak. Természetes kívánalomnak és reális folyamatnak tekintettük a mérhetetlenül kusza joganyag, a főrumrendszer, a jogi eljárások racionális csökkentését, ill. egyszerűsítését; azon belül az egyes emberre és az egyes esetre szóló szakszerűbb és gondosabb jogvédelem biztosítását; mindezzel kapcsolatban a jogvédelemben most már reálisan részesedő egyszerű emberek költségterhének csökkentését; ezzel összefüggően tehát az ügyvédi munkadíj — „nagyüzemi” keretekből folyó — méltányos mértékének kialakulását. (Ha nem minden így fordult, vagy csak egy s más fordult így, az nem akkori gondolatainkon és szándékainkon múlt.)

Végül, de nem utolsósorban: a közösség felé vonzott (vagy taszított) bennünket: *az új típusú ügyvédről, beleértve saját személyiségünk alakulásáról, akkor vallott — és gyakorolt — felfogásunk.* Az ügyvédi munkát — akkor nap mint nap érzékelhetően is — *politikus tevékenységnek* tekintettük; amelyben az ügyvédnek társadalmi áttekintését, ismereteit, állásfoglalását, az emberekről és kapcsolataikról kialakított tudását, általában teljes *emberi műveltségét* latba kell vetnie! A régi jogalkalmazó rutinkalmazók (helyesebben szatócsok) helyett: magas társadalmi és egyéb tudományos műveltséggel rendelkező, önmagukat folyvást továbbfejlesztő, színvonalas értelmiségieket vártunk mindannyiunkban, és minden kartársunkban. Azaz, még kimondatlanul is, kerestük az ügyvédben is a *jövő sokoldalúan fejlett, egész életében fejlődő szocialista embertípusát.* Ehhez viszont

a „kisipari” méretekben űzött, napestig kliensek és elintézésük utáni szaladgálással, kapcsolatok ápolgatásával, tucatféle munkanemmel terhelt régi típusú ügyvédkedés: alkalmas nem lehetett, ellenkezőleg, objektív gátat jelentett. A kollektív ügyvédi forma munkaszervezetének kellett tehát az egyes ügyvédtagokat a hivatásukhoz méltó színvonal elérése, s annak időszükséglete számára felszabadtania. (Lehet, hogy ez ma — ne kutassuk, mennyiben a munkaforma visszarégiésedése folytán? — sokak fülében: ábrándnak vagy frázisnak hangzik. Tény viszont, hogy az alapító tagok nagyobbik része; akkor és azután komoly elméleti, tudományos, magas szintű társadalmi munkát végzett, képezte magát, a jogon kívül álló területeken is. S ha képességük, vagy más feladatuk később többeket el is vitt az ügyvédi munka ilyen kezei közül,² s ha a pályán még megmaradtak a szorosan vett „ügyvédkedés” mellett más funkciókat vagy munkaterületeket láttak is el, — egy bizonyos: az akkori forma nem gátolta, hanem előbbre vitte őket mindennek lehetőségében.)

Bizonyára még sok egyéb reális és eszmei indítékát adhatnak annak a röviden összefoglalható ténynek, hogy — legalábbis az alapítók szemében — az ügyvédi munkaközösség megteremtése semmivel nem volt „váratlanabb” vagy „exotikusabb” dolog, mint ilyen tények, hogy: az elszórt kis szatócsvegyeskereskedéseknél fejlettebb formák a modern áruházak; bizonyos kéziműipari termelés fejlettebb formái szövetkezetekben valósíthatók meg; nagy terület szaklexikonának megalkotásához több hozzáértő személyből álló munkatársi garnitúra szükséges; és így tovább.

Ezért az „*alapítás*” historikumával kapcsolatban csak igen keveset kell mondanom. Akiknek — részben közvetlen vagy tömegszervezeti jogvédelemben már közvetett munkatársaknak — a gondolatot felvettem, s akiknek szóltunk: azok nagy része tépelődés nélkül csatlakozott a kezdeményezéshez. Akik a részvételt nem vállalták, azok szinte rendre olyan kartár-

¹ E szervezetről és programjáról előző megemlékezésünkben szóltunk.

² Ezek közé kerültem — esztendőn belül — magam is...

saink voltak, akik már más pálya vagy funkció küszöbén állva, nem akarták rövid átmenettel együttünket vagy önmagukat megterhelni. (Az elvi egyetértés sebessége folytán csak néhány realisabb tagunk „fékezett” odáig, hogy „azért” helyiséget is szerezzünk és dologi előfeltételeket is biztosítsunk, mielőtt már „nyomban” közösen megindulnánk.)

Az eszmei előkészítés — szocialista szemlélet és szervezés jegyében — két termék, nevezetesen *program* és *szervezeti szabályzat* körül kristályosodhatott volna. Az első alakszerű megírására nem volt szükség: ebben az időben készült el, s a munkaközösség megalakulásával csaknem azonos időpontban látott napvilágot a Deszjog jogpolitikai útmutatója,³ amelynek tartalmában — külön deklaráció nélkül is — mindannyian egyetértettünk.

Érdemleges teendőt csak az ügyvédi munkaközösség *szabályzatának* megalkotása jelentett; ennek általam készített tervezetét több ízben gondosan megvitattuk és átcsiszoltuk, majd egyhangúan elfogadtuk.

Maga az elkészült szabályzat teljes eredeti alakjában nem lenne sem olvasmányos, sem a lényeggel arányos dokumentum. Bár számos szövegrésze (melyet részben idézni is fogunk) éles határozottsággal fejezi ki elvi célkitűzéseinket és a létrejött szervezet jellemző vonásait; ugyanakkor akkori „kamaraí” célokra, valamint viszonylag aprólékos tulajdonjogi és (kiválás esetére) elszámolási stb. kérdésekben kénytelenül hosszas részletekbe is bocsátkozik; számos ügyviteli stb. rendelkezése pedig — ha akkor újdonság volt is — ma már evidenciának számít. Ugyanakkor egyes elvi rendelkezései még ma is változatlanul figyelmet (s uram bocsá’: követést is...) érdemelnek.

III.

Célszerű tehát az akkori első *szabályzat néhány rendelkezését* részben szó szerint, részben — helymegtakarítás céljából — csak tartalmilag, de híven idéznünk. Nem

³ Előbb hivatkozott emlékezésünkben lényeges téziseit már fölelevenítettük.

csak emlékek felkeltése okából, hanem azért, hogy egyes, nagyon is tudatos fogalmazásokat, ill. rendezési módokat félreérthetetlenül kiemeljünk.

Először a szinte történelmi emlékezésnek is eleget téve, idézzük a szabályzat *első* érdemleges *mondátát*, amely — talán nem frázis — új fejezetet nyitott a hazai ügyvédség történetében. 1. §. Az aláíró budapesti gyakorló ügyvédek Budapesten *ügyvédi munkaközösséget* (továbbiakban röviden: munkaközösség) alakítanak.

Miután az I. fejezet az új forma akkor nélkülözhetetlen körülírását, a tagság, a be- és kilépés különböző kellékeit stb.-t részletezte, a következő fejezet tért rá arra, ami akkori őszinte *célkitűzésünket, minden rosszabb régivel és jövendővel* való határozott *szembefordulásunkat* kifejezte.

II. A munkaközösség működési elvei: 14. §. A munkaközösség célja: a) a népi demokrácia szellemével és jogvédelmével összeegyeztethető tisztességes ügyvédi teendők, ill. ügyek vállalása; b) az így vállalt teendők, ill. ügyek lelkiismeretes és szakszerű ellátása; c) a teendők és ügyek ellátása során a megbízó ügyfelek osztály és szociális érdekeinek a legmesszebbmenő szemmel tartása, különösen a minél gyorsabb és jutányosabb elintézés által; d) ily feltételek mellett a munkaközösség tagjainak a dolgozó jogász munkájához mért megfelelő megélhetéséről való gondoskodás. 15. §. A munkaközösség *belső tevékenysége* a demokratikus közösségi munkát, a szakszerű és racionális munkamegosztást veszi alapul; *külső tevékenysége* a demokratikus jogélet és erkölcs követelményeit tartja szem előtt. 16. §. A munkaközösség az ügyvédi foglalkozás *társadalmilag* hasznos és szükséges vonatkozásait kívánja kimunkálni és minőségi munkában rejlő társadalmi értékre akarja tagjainak létfenntartását alapozni. A munkaközösség *belső és külső munkájában* különösen kerüli és *kiküszöböli az ügyvédi foglalkozásnak* a népelyomó rendszerekből, ill. korszakokból ismert *kinövéseit*; így a felek félrevezetését, a felesleges pereskedést vagy eljárást, a jogvitákban alkalmazott valótlan tartalmú, alaptalanul tagadó vagy tényállító, perhúzó, tény-

állást ködösítő védekezést, a joggal és különösen az alaki joggal való visszaélést, a minden méltányosságot félretevő könyörtelenséget.

Az idézetekből különösen a 16. § első bekezdésére hívnám fel élesen a figyelmet (a következő bekezdés viszont ebből következő éles és félreérthetetlen elhatárolódást is tartalmaz), amelyből kitűnik, hogy akkor mint ügyvédek, nem a társadalom minél nagyobb kuszaságából, „szennyeséből” kívántuk létjogosultságunkat megalapozni, hanem csak a *társadalmilag* hasznos — s ezáltal egyúttal nélkülözhetetlen — ügyvédi feladatokból. Tehát nem a „forgalom” mennyiségi szaporítására, hanem — még egyszer idézek — „*minőségi munkában* rejlő társadalmi értékre” akartuk tagjaink létfenntartását építeni.

Ezt azért kell nagyon hangsúlyoznunk, mert ma egyesek előtt ez talán választott frázisnak látszik. Pedig *két meghatározó körülményre* rá kell mutatnunk.

Az egyik az, hogy akkor a közvetlen demokrácia (később, sajnos megtorpant) kiszélesedésével arra számíthattunk és építhettünk, hogy *jogvédelmet, ügyvédi munkát*: nemcsak kiváltságos vagy viszonylag szűk rétegek fognak igénybe venni; hanem jelentős részben *közvetett* — tehát tömegszervezetek, munkahelyek stb.-ek útján adott —, részben pedig jutányos munkadíjjal járó *közvetlen megbízások révén egyre nagyobb tömegek* is birtokába jutnak. (A tervszerű munkamegosztás, az, hogy egy-egy időszakban egy-egy tag hasonló típusú ügyekkel — kézenfekvően „nagyobb szériában” — foglalkozott volna, a jutányos munkadíj lehetőségét, s még emellett is a viszonylag kevésbé terhelő munkát: lehetővé tette.)

A másik, amiről akkor, egy forradalom emelkedő időszakában semmi esetre sem feledkezhettünk meg: az a tény, hogy a műszaki, gazdasági és politikai fejlődés törvényszerű velejárója, hogy a *megvolt foglalkozások* régi formáit rendre egyre inkább fölöslegessé teszi és *magasabb rendű, szintetikusabb foglalkozásokba, munkakörökbe viszi őket át*. (A nehéz fizikai munkák gépesítésétől kezdve a termelés automatizálásáig, a nép-

betegségek és a szociális bajok, a tudatlanság leküzdésén át, és így tovább.) Hatványozottan igaz ez az állammal, ill. a működésével kapcsolatos foglalkozásokra is, hiszen — nem tekinthetjük és nem tekinthettük pusztán szólámnak — az államnak idővel el kell halnia. Az *ügyvédi foglalkozást* tehát az *általános társadalmi kultúrával bíró, szervező, szabályozó, szövegező, emberre hatni képes stb. értelmi-ségi jövő távlatában* láttuk feloldódni.

De e nagyobb távlattól függetlenül is, biztosak voltunk abban, hogy *a jogszabályok egyszerűbbek, közismertebbek, követettebbek lesznek, a jogi konfliktusok aránylagosan kevesbednek, elintézésük egyszerűsödik, számos békítő, egyeztető tényező fogja megelőzni vagy csökkenteni élesedésüket.* (Magától az ügyvédi munkaközösségtől is vártuk, kívántuk, hogy *a közvetlen egyeztetésnek és rendezésnek* ilyen *tényezője* legyen.)

Mindezeket egybevetve, reális programunk az volt, hogy munkánk valóban elvileg *a teljes dolgozó népnek és szervezeteinek* szolgáltasson széles körben, többnyire egyszerű és gyors, ugyanakkor kulturált, gondos, társadalmi tudományok alkalmazásával áthatott jogvédelmet, *jutányos ellenszolgáltatásért*, kissé tőkés frazeológiával a „nagy forgalom — kis haszon” elve alapján.

IV.

Az ügyvédi „munkaközösség” elnevezésének már említett megszületése: sem javaslatomban, sem a közös elfogadásban nem véletlen választáson, hanem *tudatos döntés*en alapult. Az sem véletlen, hogy a név a következő években is időtállóan bizonyult más elnevezési alternatívákkal (pl. ügyvédi társulat, ügyvédtársaság, ügyvédközösség, konzultáció stb.) szemben. (Mi több: akkor és azután is megrögződött, amikor az ügyvéd-együttesekből — éppen a munka közönsége küszöbölődött ki.)

Az elnevezést az motiválta, hogy — minden eszmei célkitűzésünk mellett is — láttuk és éreztük, hogy mind a magunk, mind az ügyfelek szempontjából: az új működési forma éppen *a munka terén* fog lényeges *minőségi és mennyi-*

ségi változást eredményezni. Valóban, akkor elkezdett működésünknek legláthatóbb eltérése a megelőző, ill. a későbbi ügyvédkedéshez képest: éppen a munka formájában, tartalmában mutatkozott. Tehát — *tények* területén; mert szövegeket egyébként minden tevékenységhez könnyen lehet hozzákapcsolni, csupán a kollektív együttműködést bajos pusztán szavakkal imitálni.

A közös munka *szükségére* és *indokaira* másutt is utalunk: a pereskedés várt viszonylagos csökkenése (e viszonylagosság nem feltétlenül azonos a rögtöni abszolút csökkenéssel, mert a jogok és az eljárások bővülő demokratizmusa sokkal szélesebb tömegeknek teszi realitássá jogaik érvényesítését, ill. védelmét; a viszonylagos csökkenés csak az antagonisztikus eljárások *arányára* vonatkozik), a szűkebb szervezési-szabályozási-szerződési teendők mellett, arra számítottunk, hogy az egyes ügyek, ill. teendők behatóbb, hozzáértőbb ellátása válik indokolttá. Ennek körében a *fejlettebb társadalmi öntudat és ismeret*, a nagyobb súlyú *állásfoglalás*, a jogalkalmazással összekapcsolódó *tudományok* (szervezés, kalkuláció, alkalmazott lélektan, pedagógia, gazdasági és egyéb ágazati ismeretek stb., stb.) fokozott *felhasználása* válik jellemzővé. (Ezek terén, ezt se titkoljuk, a még nagylétszámú ügyvédség versenyében: *minőségi fölény*el akartunk érvényesülni.)

Mindebben pedig a közös munka nagy előnyei ígérkeztek. Az azóta már „*kollektív bölcsesség*”-ként meghatározott erősebb állásfoglalási képességen kívül, különösen az alapítók összetétele, de tudatos továbbfejlesztés nyomás is, számíthattunk *az együttes* sok területre *szétágazó, szintetizálható ismere*teire. Ezzel kezdhettük, de később tudatosabbá és módszeresebbé is tehattük volna a (jogon kívüli) tudományágakra, ágazati ismeretkörrökre, stb.-ekre fennálló és erősíthető ön-továbbképző munkamegosztást.

A szorosán vett jogi munka körében (amely azonban, jegyezzük meg e zárójelben: fejlettebb viszonyok között az előbbieknélkül vajmi keveset ér) ugyancsak *rátértünk a munkamegosztásra*. Nem azért, mintha a jogi vagy az ügyvédi is-

meretek — jó alapozgékonyaság, s kellően biztosított dokumentáció mellett — feltétlenül valami nagy „szakosításra” szorulnának. (Ahol ez „*nélkülözhetetlennek*” látszik, ott a szocialista jogrendhez nem illő más bajok vannak.) Hanem egyszerűen azért, mert *lényegesen racionálisabb, áttekinthetőbb, sikerélményre és jogfejlesztésre is alkalmasabb*, ha egy-egy jogász, ill. ügyvéd egy-egy időszakban (az időnkénti reszortváltást nemcsak nem zártuk ki, de természetesnek is éreztük) egytípusú munkát csinál. Pusztán elmondva kellően nem is érzékelhető, hogy ez a munka hatékonyságát milyen többszörösére növelte.

Mind az *eljárások*, különösen az ügyvédi munkában nagy helyet foglaló sabloneljárások, mind *a félfogadás terén* messzemenő *ügyeleti rendszert alakítottunk ki*. Így a legfontosabb bíróságokra naponként, a többiekre pedig meghatározott időközönként: *ügyelet*es eljáró ment el (ez természetesen ügyvédjelölt is lehetett), aki a különböző megnézni, sürgetni stb. valókat *az egész közösség*, ill. *valamennyi* oda eső *ügy számára* lebonyolította. A közösségben is állandóan volt *ügyelet*es félfogadó, aki az érkező felek útbaigazítását, üzeneteik rögzítését, a telefonhívásokat stb.-ket — megint csak *az egész közösség*, ill. *bárki részére* — felvette és közvetítette.

Természetesen mindehhez *számos segédletet alakítottunk ki*; pl. nyomtatott sablon-cédulákat eljárni-valók „megrendelésére”, telefonüzenetek vagy látogatók rögzítésére stb. (Mondhatnám: amilyen mértékben később e segédletek használata „elhalt”, abból volt lemérhető a munka kollektivitásának szűnése is.)

A közös munka betetőzését éppen az jelentette, hogy *az egyes ügyvédek gépies terhelésének számottevő csökkenésével* (az említett ügyeletek kb. hetenként egyszer estek egy-egy tagra, azonkívül csak érdemi tárgyalást vagy érdemi munkát kellett ellátnia!), a *konzultációra*, a *jogfejlesztésre* (az utóbbit egy-egy reszort nagyobb számú esetének általánosítása könnyíthette) és a *kollektív állásfoglalásra* (arra számítottunk, hogy a munkaközösségek egészének állásfoglalásai nagy súllyal fognak a

jogéletben szerepelni) minél több erő felszabaduljon. Vagyis: az ügyvéd (túlnyomó boy-szolgálat helyett) valóban *jogásszá válják, s a közösség a jogalkalmazás egyik társadalmi fórumává.*

Mai szemlélettel persze, sokan vetik fel a kérdést: az ügyfelek ezt így „elfogadták” vagy „igényelték-e”? Nálunk ez akkor — nem volt probléma. — Mert ez csak a *keretek és az ügyvédek* — hangsúlyozzuk: nem az ügyfelek — *szemléletének, célkitűzéseinek kérdése.*

Ha egy országban — rendelőintézetek, kórházak stb.-ek nélkül — csak „magánorvosok” léteznek, akkor természetesen mindenki „bizalom”, „rokonszenv” stb. alapján fog „házi orvost” választani. Egy rendelőintézetben vagy kórházban viszont ki-ki értelmesen tudomásul veszi, hogy vizsgálásához vagy gyógykezeléséhez ilyen-olyan laboratóriumok, részlegek, osztályok szükségesek, s nem fogja sem azt követelni, hogy valamennyi szükséges műveletet egyazon orvos csinálja végig, sem azt, hogy pl. vesebaját feltétlenül a számára rokonszenvesebb és bizalmát bíró orvostól kezelje, vagy, hogy kezelője más orvosokkal ne konzultáljon.

Erről szinte elég is ennyi. Csak az esetleg ellentétes anyagi érdekelttség, s nemegyszer a kóklerség, próbálja elhitetni, hogy X ügyfél részére „mindent” csak Y ügyvéd tudhat jól intézni, s az ügyfélből ezt a bizalmat nem lehet „kiirtani”. Becsületes munkamegosztással, hozzáértéssel dolgozó — valódi — munkaközösség, s e munkamegosztásban (hivatásához méltó életformával, ha úgy tetszik egyúttal „kényelemmel”) — s nem az egyéni „hajtásban” — érdekelt ügyvéd, éppen az ügyfél érdekében is, a kollektív munkát fogadja és fogadtatja el.

V.

Külön érdemes az első ügyvédi munkaközösség *néhány* — ugyan-csak nem véletlen — *szervezeti rendelkezését* idéznünk. Egy csokorban kezdem, hogy azután kölcsönhatásukban is elemezhessem az idézeteket. 17. §. A munkaközösség legfőbb szerve a tagok *teljes ülése.* Rendes teljes ülés tartandó a munkaközösség irodájának helyi-

ségében minden héten, a teljes ülés által meghatározandó időpontban. Rendkívüli teljes ülés hívandó egybe akkor, ha azt legalább 4 tag írásban kéri. 19. §. A munkaközösség *politikai titkárnak* feladata a munkaközösség demokratikus szellemű működésének, politikai állásfoglalásainak, a tagok politikai képzésének, valamint a munkaközösség jogvédelmi politikájának felügyelete és irányítása, a munkaközösség képviselőite politikai pártok, tömegszervezetek, hatóságok irányában. A politikai titkárt és helyettesét a teljes ülés egyszerű szótöbbséggel választja. 20. §. A munkaközösség *jogügyi titkárnak* a feladata a munkaközösség által végzett szakszerű jogi tevékenység felügyelete és a munkaközösség munkamegosztásának irányítása. A jogügyi titkárt és helyettesét a teljes ülés egyszerű szótöbbséggel választja. 21. §. A munkaközösség *gazdasági titkárnak* feladata a munkaközösség feljegyzéseinek felügyelete, pénz- és vagyonezelésének közvetlen ellátása. A gazdasági titkárt és helyettesét a teljes ülés egyszerű szótöbbséggel választja. 22. §. A munkaközösség politikai, jogügyi és gazdasági titkára együtt képezi a munkaközösség *végrehajtó bizottságát.* A végrehajtó bizottság az ezen szabályzatban hatáskörébe utalt ügyeken kívül két teljes ülés közötti időszakban értelemszerű változtatásokkal, sürgős esetben azonban a teljes ülés utólagos jóváhagyása mellett teljes egészében, gyakorolja a teljes ülés hatáskörét. 23. §. A munkaközösség *fegyelmi bizottsága* felügyeletet gyakorol a munkaközösség működési elveinek, tagsági jogoknak és kötelességeknek megtartása felett. Bíraskodik a tagok ellen felmerülő panaszok, valamint a tagok között felmerülő viták ügyében. (A fegyelmi ügyeket egyébként a VI. fejezet szabályozza.) A fegyelmi bizottság 3 tagból áll, akiket arányos képvisleti elv alapján a munkaközösség teljes ülése választ. A fegyelmi bizottság elnökét maga választja.

A bemutatottak nyomán egy-két vonást szeretnék kiemelni.

A munkaközösség *teljes ülésének* értelemszerű jogi hatáskörét főlegesen lenne idéznem. De bizonyára szembeötlő az, hogy e plénum *hetenként(!)* tartotta rendes

üléseit, s már négy tag kívánságára rendkívüli teljes ülést is össze kellett hívni.

Ez az időrendi sűrűség egymagában illusztrálja elképzelésünket, azt, hogy valóban a *munkaközösségét kívántuk* megvalósítani. Oly módon, hogy a megosztásban, ill. reszortok szerint dolgozó tagok folyamatosan tájékoztassák egymást tevékenységükről, s vessék fel együttes megvitatásra és állásfoglalásra a számottevő problémákat. Önként következnek ebből, hogy az így dolgozó munkaközösség szükségképpen *jogfejlesztő, javaslatfelvető* és *szignalizáló* szerepet is szánt önmagának.

Talán nem árt ezzel összefüggésben ide idéznem egy másik rendelkezést, amely — az akkor még kisebb fogalom mellett is — jól érzékelteti, hogy a munkamegosztás folytán egyébként milyen szerényre csökkenthetjük a tagok kötelező terhelését. 30. §. A munkaközösség minden tagja — elháríthatatlan akadályoktól eltekintve — a hét számára előre meghatározott, de legalább 3×2 órában: a munkaközösség irodájában *megjelenni és ott-tartózkodni* köteles. A megjelenés alkalmával veszi át a jogügyi titkár által reá kiosztott ügyeket, tárgyalásokat, eljárásokat és egyéb teendőket; majd adja jelentését és eszközli írásbeli bejegyzését az általa ellátott ténykedésekről, közli a szükségesnek mutatkozó további teendőket stb. Az ott-tartózkodás szolgál egyúttal a személyes üzenetek, meghívók stb. átvételére, és különösen a *felfogadó ügyelet* ellátására.

A heti hat órai fogadási stb. benntartózkodásra és a hetenkénti teljes ülési részvételre kötelezett tag egyéni és kollektív szerepe: már önmagában is arányba állítható.

Ki kell emelnünk, hogy már a szabályzat idézett rendelkezéseiből is 6, helyettesekkel együtt 9 *tiszt-ségviselő* állapítható meg, ami egymagában is az alapító tagság túlnyomó többségét jelentette. (Természetesen a továbbiakban is könnyen adódhattak további — pl. könyvtáros-dokumentátor stb. — reszortmegbízások.) E közösségben tehát nem az „egy pásztor és nyája” elv érvényesült, hanem az, hogy *minél többen, s váltottan lássák el* a — felsőbbrendű ügyvédekot ko-

rántsem kívánó — *kollektív funkciókat*.

A *vezetési feladatok megosztásának* célzata a szövegezésből felismerhető. Mindenesetre a politikai titkártól valóságos politikus, különösen jogvédelem-politikai és jogfejlesztő-, a jogügyi titkártól elmélyült szakszerű vezetést vártunk, s a gazdasági titkárnak is teljes gonddal kellett ellátnia munkagigényes tiszttségét.

A *végrehajtó bizottság* élően tesztelte meg a komolyan vett *kollektív vezetés* gondolatát.

De nem hagyhatjuk említetlenül a *fegyelmi bizottságot* sem, amely nemcsak a vezetéstől elkülönített szerv volt, de amelyet (az olvasó szeme tán nem siklott át ezen) az *arányos képviselői elv* alapján a munkaközösség teljes ülése választotta, amely tehát a teljes tagság legarányosabb bizalmát is bírta.

Tán nem árt ideidézni azt, hogy a szabályzat 40. §-a szerint a fegyelmi bizottság milyen határozatokat hozhat: a) a panasz, ill. a vád tárgyává tett esetet *kiértékeli*, a tagot és a munkaközösséget bírálatban részesíti és az esetleges hibákra figyelmezteti; b) a tagot nyereségrészesedésének terhére *10—1000 Ft-ig terjedő* büntetéssel sújthatja (a büntetés a taggal szemben levonásba hozandó és kizárólag beruházásokra vagy szociális célokra fordítandó); c) a tagnak a munkaközösségből való kizárását javasolja.

Még jegyezzük meg, hogy az a) szerinti határozat ellen felszólalásnak nem volt helye (ne feledjük, a határozat *az egész közösséget is* bírálatában részesíthette!); a b) alatti a teljes ülés mérsékelhette; a c) alatti felől (amely csak javaslat lehetett) külön döntenie kellett.

VI.

Már csak jórészt tartalmilag idézzük a *jövedelemmel* kapcsolatos rendelkezéseket.

Az ügyvédi munkából eredő *minden bevétel közös* volt. A nem kifejezetten ügyvédi természetű munkával szerzett jövedelmet is be kellett jelenteni, s a teljes ülés döntött a tekintetben, hogy az közös vagy külön jövedelemnek tekintendő-e. Itt mégis szó szerint idézek: „Elvül kell szolgálnia annak, hogy a munkaközösség tagjai,

ügyvédi képzettségükből, ill. munkájukból kifolyólag külön jövedelemre nem törekedhetnek.”

A nyereséget a tagok között *egyenlő arányban* kellett felosztani, mégis két eltéréssel (előnyös tételekkel): egyrészt az állást vagy tartósabb megbízást egyedül betöltő vagy kizárólag egyéni, pl. szerzői tevékenységgel elért bevételt a tagnak *minimális részesedéssel* meg kellett kapnia; másrészt a teljes ülés a felosztást megelőző *rendkívüli juttatást* állapíthatott meg a kiemelkedő közösségi, ill. különmunkát végző tag javára.

E jövedelemelosztási rendszer tehát közel állt ahhoz a formához, amelyet kommunának neveznek. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ebben az első ügyvédi munkaközösségben nagyban-egészében egyenlő kvalitású, már csak életvezetésüknél fogva is hasonló életszínvonalú ügyvédek szövetkeztek, s a már említett nem túlterhelő keretek között egymás kölcsönös, lelkiismeretes munkájára és önképzésére számíthattak. A gépies egyenlőség azonban *nem volt*, és *nem maradt dogma*. A későbbiekben, amikor a munkateljesítmény valamelyes egyenetlenségét tapasztaltuk, kollektív, ezrelékes „zsürizéssel” tettünk kísérletet. Annak sem lett volna később akadálya, hogy a jövedelemelosztás bizonyos minőségi és mennyiségi komponensekkel számított munkaegységek alapján történjék.

Az a megoldás, amely az egyes tagok ügyintézői bevételéből kiindulva kezdte a számítást, már később következett be. Ez azonban az ügýtípusok, másrészt az ügyfelek anyagi erőviszonyainak polarizálódásával — különösen gondos vezetés híján — a teljesítményhez képest *elvtelen egyenlőtlenségre vezethet*. Az utóbbi lehetőségének magva az, hogy míg az ügyfelek teher- és költségviselése elvileg a szubsztrátum alapján alakul (a degresszió helyett a progresszió sem volna itt sérelmes), addig a munkateher korántsem ahhoz igazodik. A „kis” lakáspér csekély munkadíjáért az ügyintéző beadványkészítés, értekezés és tárgyalások egész sorozatát teljesíti; a „divatos” védő pedig egyetlen tárgyaláson, a nagy vagyonra vonatkozó végrendelet szerencsés szerkesztője esetleg éppenséggel az óra részé-

ben, érheti el ilyen bevétel többszörösét, ha nem sokszorosát... Ugyanez a változás hovatovább a munkamegosztás lehetőségét, előnyeit, a kulturált ügyvédi életforma feltételeit is egyre jobban megsűkítette. Tegyük azonban hozzá, hogy amíg az ügyvédi munkaközösségekben a mozgalmi jelleg el nem halt, addig az egyes közösségek még öntevékenyen törekedtek a *viszonylag nivellált munka- és jövedelemelosztás* fenntartására. Pl. a magasabb bevételt fokozottabb rezsikulcs alá vonták; másrészt demokratikus öngazgatásuk a vezetőket rászorította az egyenlethebb foglalkoztatás biztosítására.

Csak amióta a kötelező forma, a tartóssá vált vezetők és az adózási progresszió rendszere vált uralkodóvá, azóta esett ki ez a kérdés szinte teljesen, a figyelem köréből.

VII.

A negyedszázad előtt elindult kezdeményezést *mozgalomnak*, méghozzá alulról indult mozgalomnak *kell tekintenünk*, hiszen az érdekeltek saját törekvésüktől, meggyőződésüktől áthatva, önként, még itt-ott ellenállással szemben is, alkották meg új típusú ügyvédi munkaszervezeteiket.

Az akkori ügyvédi munkaközösségi mozgalomról még azt is hangsúlyoznunk kell, hogy hazai viszonyok között, a haladás elveitől vezérelve, nemcsak önként, hanem *önállóan is keletkezett*, és keresett oly formákat, amelyek az ügyvédi munka itteni továbbfejlesztésének megfeleltek. (Mellesleg: a Szovjetunió kívül a kollektív ügyvédi munkaszervezet első példáját is jelentette.)

Fővárosi kezdeményezésünk *nem maradt elszigetelt*. Rövidesen több vidéki városban — így Pécsen, Kecskeméten —, majd a fővárosban követték — mindenütt önként — kezdeményezésünket. Sokáig meggyőződésem maradt, nem egyszer ellenkező tendenciákkal szemben is képviseltem, hogy e mozgalmi jellegű, *az önkéntes társulást*, ill. szerveződést mindvégig *meg kell hagynunk* a munkaközösségek alakításában. Csak így biztosítható, hogy a forma magasabb fokát felismerő, azt tudatosan erősíteni akaró, s egymás együttesét

őszintén kereső emberek dolgoznak együtt; olyan munkában amely kollektíven és eredményesen csak ilyen előfeltételekkel végezhető. Az önkéntesség elve — ellenkező kísérletekkel szemben is — még évtizeden át fenn is maradt.

Gondolkodnunk lehetne azon, hogy közben mindenben szerencsés fordulatot jelentett-e az, hogy nem sokkal később e munkaközösségi szervezetnek (alapjában okserű, formájában viszonylag véletlenszerű) sok hasonlóságát ismerve fel a Szovjetunió ügyvédi konzultációival, ennek nyomán oly folyamat indult el (ennek személyes tényezője már nem voltam), amely a mi munkaközösségi szervezetünket külsőlegesen a szovjet formához igyekezett áthasonítani, és ilyen — akkor „problémamentesebb”-nek látszó — alakban kampányszerűen elterjeszteni. Mindebben figyelmen kívül maradt az a tény, hogy a Szovjetunióban, kiforrottabb szocialista élet- és jogi viszonyok között, már kizárólag új nevelésű ügyvédek aránylag kis összlétszáma dolgozik, nagyszámú ügyfél nivelláltabb, és általában ökonomikus eljárásokban folyó ügyei tömegének ellátásán. Ott tehát a munkaosztás és az eseti ügyvédi munkafeladat problematikája kiegyenlítettebb és sokban leegyszerűsödött (s a megbízás, természetesen, nem az ismeretségi kör függvénye).

Ugyanakkor a hazai „egyszerűsítés” sok olyan változást is útjára engedett, amely már ellenkezett a szovjet példa szellemével. Így lassan megszűnt a munkaközösség kollektív vezetésének, a vezető (politikai, jogi-szakmai és gazdasági), valamint a fegyelmi funkciók szétválasztásának eredeti formája. Pedig a szakmai és a gazdasági funkció ténylegesen ma is kénytelenül elkülönül, emellett az előbbi így erősen mechanikussá, ill. adminisztratív jellegűvé alakul át. A politikai — jogpolitikai, jogfejlesztő stb. — funkció viszont lényegében teljesen eltűnt. Nem maradt független belső fegyelmi kontroll sem.

A változtatások nálunk visszavetették az elindult munkamegosztást, ill. a kollektív munkamódszereket is, s ezzel „megágyazták” a régi típusú individualizálódás későbbi újjászületését.

Tény azonban, hogy a mozgalom indulását és előbb gyér terjedését követő esztendőkből: az ügyvédi munkaközösségi forma *országszerte elterjedté vált*, s az ellenforradalom előtt már az ügyvédség létszámának többségét egyesítette. S e többség még korántsem jelentette a munkaközösségekbe belépni kívánó vagy hajlandó ügyvédek teljes körét. Az ügyvédi vezetés ugyanis — nézetem szerint: helyesen — ügyelt arra, hogy ha már nem is az eredeti mozgalmat, de legalább az átalakulatlan megmaradt kollektív formát *ne gyengítsék* olyan tagok, akik nem az új típusú ügyvédkedés céljával, hanem csak opportunitásból csatlakoznak a lassan megbecsültebb és kedvezményekben is részesülő közösségekhez.

Részben az önkéntességnek, részben a viszonylag igényes szelekciónak volt tulajdonítható, hogy az *ellenforradalom* — minden dühödttámadása ellenére — a munkaközösségi formát sem *devalválni*, sem *szétrombolni nem tudta*.

Ismeretes, hogy az ellenforradalmat követően, az ügyvédség összetételét és szellemét súlyosan meggyengítő hullám után: felülvizsgálat és az ügyvédi munkaközösségi formát kötelezővé tevő jogszabályi rendezés született. A törvénykezés évtizedes hullámszám után kialakult adottságai, a fizetőképesség, ill. az ügyvédhez forduló közönség relatív szűk volta, az önkéntes közösségi forma évek során át lejátszódozó hígulása, majd pedig a kötelezővé tétel és az újabb vezetési politika együtt oda vezetett, hogy a mai *üm-k-k* — több külsőségtől eltekintve — az eredeti forma lényegével *hasonlóságot nem mutatnak*.

Általában megszűnt az érdemi ügyvédi feladatokkal kapcsolatos kollektív munka, a tagság tervszerű munkamegosztása, az egyértelműen közös anyagi érdekelttség; nem szólva arról, hogy az *üm-k-k* jogpolitikai, jogfejlesztő tevékenységéről, a funkciók megosztásáról, váltásos rendszeréről, belső demokratizmusáról, stb.-ről nem, vagy alig-alig beszélhetünk. (Természetesen a forma sokban eltakarja a más lényegét: hiszen az ügyvállalás az *üm-k* nevében történik, a befizetés az ő pénztárába stb.; de mindenki tudja, hogy ténylegesen csaknem kizárólag az ügyintéző az

egy-egy ügy érdekeltje.) A foglalkoztatás és a jövedelemelosztás kiáltó és indokolatlan egyenlőtlenségei — enyhén szólva — nem tartoznak a ritkaságok közé. Az *üm-k-k* mai munkatechnikája — egy-két korrigáló törekvéstől és a közvetlen technika időközi fejlődésétől eltekintve — lényegében visszatért a régi, kisipari módszerekhez.

Az igazság kedvéért meg kell említenünk, hogy az ügyvédi munkaszervezetek és az *ügyvédség egyes kollektív, különösen szociális problémái* (ezek azonban korántsem azonosak a közvetlen munkavégzés, az ügyvédkedés lényegbeli kérdéseivel!) folytatták, ill. kialakították szervezésük formáit, s nagy általánosságban a munkaközösségi nagyságrendből *átkerültek a kamarák hatáskörébe*, a centralizáció ismert előnyeivel és hátrányaival. Ezek között említhetjük: a beruházások, a társadalombiztosítás, a nyugdíj és egyes szociális szolgáltatások kérdéseit, amelyeket az első ügyvédi munkaközösség annak idején — kénytelenül is, de előretekintően — a saját keretei között próbált még, persze bizonytalanabb eséllyel, megoldani.

A centralizációs folyamat viszont azt is eredményezte, hogy az egyes munkaközösségekben a szociális kohézió régebbi tényezőivel szemben: *az egyéni anyagi érdekelttség* még élesebb túlsúlyra emelkedett.

Visszatekintve a 25 év előtt indult munkaközösségi mozgalomra, s azt röviden *értékelve*, a következőket kell *megállapítanunk*. E mozgalom *akkor az ország általános forradalmi fejlődésének*, s ezen belül *a követelt és várt jogfejlődésnek* az ügyvédi munka területén *előretekintő velezárója volt*. A közvetlen demokrácia, jogfejlődésünk, törvénykezésünk későbbi, részben ellentmondó, részben egyenetlen alakulása, valamint e terület vezetésének több szubjektív hiányossága: *az eredeti elgondolások* reális és általános *fenntartását nem tette lehetővé*.

Így a negyedszázad előtti kezdeményezés — újszerűségétől, bátorságától függetlenül — végeredményben *időelőtti* és lényegét tekintve *megtorpant kísérletnek* bizonyult.

A *mai*, azonos nevet viselő *ügyvédi munkaforma* *nem tekinthető* az akkor kezdeményezett ügyvédi

munkaközösség tartalmi örökösének. Ezt őszintén egyik fél sem állíthatná: az akkori alapítók nem vallhatnák azt, hogy a mai alakulatot szándékolták; s a mai forma szószólói semmilyen lényeges vonatkozásban nem fogadnák, helyesebben nem is fogadják el az akkor meghirdetett elveket és módokat, az alapító szabályzat legérdemlegesebb rendelkezéseit.

Természetesen, az időlegesen megbukott kísérlet: *nem volt hiábavaló*. Ahogyan a szocialista demokratizálódás, jogfejlődés, humanitás stb. követelményei, s az ezekhez illő jogvédelem követelményei nem szűntek meg, ugyanúgy az ügyvédi munka átalakításának, megújításának eszményeit sem lehet véglegesen sírba helyezni. Aminthogy a ma pár tizezernyi, vagy legfeljebb alkalmilag száz-ezernyi ügyfélen (néhány ezer jól-fizető ingatlanvásárlón, vagyonszerzőn, gazdasági bűnözőn, több tizezer bontóperes, gyermektartásos és egyéb „fizetőképes” peres félen) kívül: *széles körű, gondos és emberséges, racionális és jutányos jogvédelemre tarthatnának igényt további százazrek és milliók* is. Nem elképzelhetetlen idővel (a közvetlen demokratizmus fejlődése magával is hozta volna), az utóbbiak javára, valamifajta — ha nem is kötelező, de intézményesebb — *jogvédelmi társadalombiztosítás* megvalósulása sem.

A negyedszázad előtti első munkaközösség példája, még ellenkező közeg és tendenciák körében is, *elevenen tartja sok célkitűzésnek*, így a csak tisztességes ügyvállalásnak, a morális és racionális módszereknek, az ésszerű munkamegosztásnak, az ügyvédség érzékelhető jogfejlesztésének, a munkaközösségek politikai, kulturális tartalmának, az egyes ügyvédek (kis-vállalkozói helyett) valóban értelmiségi életformájának és minden irányú kulturáltságuknak, személyiségfejlesztésüknek *gondolatát*.

Amint az első munkaközösség név-választásában is kifejezte: történelmünk nagy, haladó költő-ügyvéd alakján keresztül nem az „ügyes” ügyvéd-kalmárokhoz, hanem népünk és az emberiség haladását lendítő, örökemlékű *forradalmár ügyvédekhez* kívánt hasonlítani.

Vadas György

Új mezőgazdasági kooperációs formák az NDK-ban

Magyarországon az utóbbi öt évben különösen élénk eszmecsere folyik a mezőgazdaság — és ezen belül természetszerűleg a mezőgazdasági termelészövetkezetek — további fejlesztése körül. Ennek az eszmecsereinek igen hasznos eredménye az a sok publikáció is, amelyet a jogtudomány a termelészövetkezeti jog területén már eddig is produkált. Az eszmecsérével egyidejűleg — vagy éppen ennek eredményeképpen — a mezőgazdasági termelészövetkezetekre vonatkozó joganyag is csaknem teljes egészében megváltozott, és a jogalkotás újabb és újabb feladatok elé néz a jövőben is. Úgy gondolom, ebben a helyzetben különösen indokolt a nemzetközi kitekintés; más szocialista ország mezőgazdaságának, illetve fejlődési tendenciáinak vizsgálata, hiszen a mezőgazdasági termelészövetkezetek és ezzel együtt a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog eddigi fejlődése, eredményei is azt bizonyítják, hogy nem egyszer hasznosan tudtuk egymás tapasztalatait kicserélni.

Elsősorban ezek a megfontolások vezettek arra, hogy az NDK-ban tett — a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog kérdéseit tanulmányozandó — tanulmányutamon szerzett ismereteimet közreadjam.

Mivel e cikk keretei nem adnak lehetőséget a részletesebb tárgyalásra, mondandómat igyekszem két témakörre korlátozni. Ezek: 1. az iparszerű termelés indokoltsága az NDK mezőgazdaságában; és az azal összefüggő koncentráció és centralizáció, 2. a kooperációs intézmények jogi szabályozása.

I.

Az NDK-ban a Szocialista Egységpárt VIII. Kongresszusán a mezőgazdaság — és ezen belül a mezőgazdasági termelészövetkezetek — további fejlődése, illetve fejlesztése a központi és a legfontosabb kérdések között szerepelt. Széles körű elemzés alapján szabta meg a kongresszus a fejlesztés legfontosabb irányelveit, egyben hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság fejlő-

dése az egész népgazdaság ügye.¹ Talán nem haszontalan kiemelni — éppen hazai viszonyainkra tekintettel —, hogy a mezőgazdasági fejlesztésére vonatkozó irányelvek nem választják mereven szét a mezőgazdasági termelészövetkezetek (LPG) és az állami gazdaságok (VEG), illetve az élelmiszergazdaság különböző vállalatainak feladatait, sőt valamennyi fejlesztésének szoros egységét hangsúlyozzák. A kongresszus a mezőgazdaság, illetve tágabban az élelmiszergazdaság fejlesztésének alapvető elvét a *mezőgazdasági termelés széles körű intenzifikálásában és az iparszerű termelési módra való fokozatos átmenetben, ennek szervezeti, intézményi formáját pedig a kooperációban* jelölte meg.

Az ezzel kapcsolatban megjelent irányelvek és állásfoglalások hangsúlyozzák: „A mezőgazdasági termelés intenzívebbé tétele, és az iparszerű termelési módszerekre való fokozatos áttérés nem taktikai kérdés, hanem stratégiai jelentőségű a szocialista társadalom számára, és mély politikai tartalma van.”² Az NDK mezőgazdasága fejlődési tendenciáinak rövid áttekintése alapján, valóban megállapítható, hogy az NDK-ban különösen szükségzerű törvényszerűség a mezőgazdasági termelés koncentrálása és iparszerűbbé tétele.

Azok közül a tényezők közül, amelyek ebbe az irányba mozgatják a fejlődést, e helyen csak háromat emelek ki: a) a termelészövetkezetek száma; illetve átlagos földterülete; b) a termelészövetkezetek tagsűrűsége és c) az élelmiszergazdasági termékek fogyasztásának rohamos növekedése.

ad a) 1950-ben az NDK-ban kb. 888 000 mezőgazdasági kisüzem (landwirtschaftlicher Betrieb) működött, a mezőgazdaságilag hasznosítható földeken. A kisüzemek használatában levő földmennyiség átlagosan 7 hektár volt! A nagyüzemek létrehozása tehát az NDK me-

¹ Bericht des Zentralkomitees an der VIII. Parteitag der SED. (Berlin, 1971, 52. old.)

² Gerhard, Gröneberg: Die Aufgaben bei der weiteren Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion, des Übergangs zu industriemässigen Produktionsmethoden in der Landwirtschaft und Probleme der Entwicklung der Kooperationsbeziehung. Dietz Verlag Berlin, 1972. 21. old. (A „Marx Károly” földművelésiskolán, a párt vezető káderei számára rendezett előadássorozat keretében 1972. február 28-án megtartott előadás.)

zőgazdasága számára is létkérdést jelentett. Az átszervezés során azonban lényegesen kisebb üzemek jöttek létre az NDK-ban, mint hazánkban. 1971-ben a mezőgazdasági üzemek száma (differenciálva az egyes üzemek között is) a következőképpen alakult: összesen 511 állami gazdaság, az átlagos mezőgazdasági földterület 866 hektár; 5659 mezőgazdasági termelőszövetkezet (LPG Typ III.), az átlagos mezőgazdasági földterület 838 hektár; és 2741 termelőszövetkezeti csoport (LPG, Typ I.) az átlagos földterület 236 hektár. Ha tehát külön vesszük a termelőszövetkezeti ágazatot, akkor azt látjuk, hogy abban 8400 gazdaság működött, átlagosan kb. 642 hektár földterületen. Ezek az adatok egyértelműen mutatják, hogy a mezőgazdaság további fejlődése nem biztosítható kellőképpen ezekben a viszonylag elaprózott gazdaságokban.

ad b) A termelőszövetkezetek átlagos taglétszáma 100—110 fő. (Összesen 922 000 mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagot számlálnak.) A taglétszámba a műszaki és vezető beosztású termelőszövetkezeti tagok is beleértendők.³ Egy termelőszövetkezeti tagra tehát átlagosan már ma is kb. 7 hektár mezőgazdasági művelésű terület jut. Ha viszont csak a ténylegesen fizikai munkát végző tagok számát vesszük alapul, ez a szám átlagosan 10 hektár! (Összehasonlításképpen, hazánkban ennek kb. a fele.) Fokozza a problémákat az is, hogy viszonylag nagy a mezőgazdaságból kiváló és más népgazdasági ágazatban elhelyezkedő dolgozók létszáma. Az utolsó 6 évben a mezőgazdasági termelőtevékenységből 145 800 ember vált ki.⁴ A kiválások számát még jobban érzékelteti az a szám, amely szerint 1950-ben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma a jelenlegi 1,36 millióval szemben 2,2 millió volt. Amíg 1965-ben egy mezőgazdasági foglalkoztatottnak tízennyolc embert kellett ellátni élelmiszerekkel, addig 1970-ben már huszonháromat. A tervek szerint 1975-ben a mezőgazdaságban egy munkaerőnek már 32 személy me-

zőgazdasági termékekkel való ellátásáról kell gondoskodni.

ad c) A mezőgazdasági termékek fogyasztásának rohamos növekedése is sürgős változtatásokat igényel. Érdemes e helyen ezekre a számokra is utalni. Az egy főre jutó legfontosabb mezőgazdasági élelmiszerek fogyasztásának ugrásszerű fejlődését jól szemléltetik az alábbi adatok.⁵

Élelmiszer	1950	1965 kg/fő	1970
Hús és húсарu	28,0	58,7	66,0
Vaj	5,3	12,5	14,6
Tej (liter)	74,0	94,1	98,5
Tojás (db)	63,0	211,0	241,0
Zöldség	26,5	68,8	81,5
Gyümölcs	8,9	46,5	58,8

Miután ezeket a tényeket a központi állami és társadalmi szervek gondos felméréssel feltárták, egyben meghatározták azt az alapvető követelményt is, hogy az NDK-ban a mezőgazdaság fejlesztéséhez különösen szükségszerű a mezőgazdasági termelés termelékenységének fokozása, az iparszerű termelésre való áttérés. A központi szervek nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy *nem a kooperációk létrehozása az elsődleges cél, hanem az iparszerű termelési módszer, amelyet a kooperációk segítségével tudnak elérni.*

Másik lehetséges útként az NDK-ban is felmerült a „nagy termelőszövetkezetek” („Groß-LPG”) megteremtésének lehetősége is. Ezt az elvet azonban elvetették, mert véleményük szerint azt a nagyfokú specializációt és koncentrációt, amelyet a következő években kell megvalósítaniuk, a már korábban ismerttetett okok miatt (nagy terület — kevés munkaerő) ezen az úton nem tudnák elérni.

Az alapvető elvek részletes megvitatására — a VIII. Pártkongresszus után — a XI. Parasztkongresszuson került sor. Ugyancsak e plénum tárgyalta meg és fogadta el „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek, kertészeti szövetkezetek (GPG), az állami gazdaságok, valamint az élelmiszergazdaság és kereskedelem szocialista üzemének kooperációs intézményeire vonatkozó „Mintaalapszabály”-t (a továbbiak-

ban: Mintaalapszabály). A Mintaalapszabályt az NDK Minisztertanácsának határozata⁶ kötelező jogszabályi rangra emelte, és 1973. január 1-től hatályba léptette. Egyidejűleg a minisztertanácsi határozat hatályon kívül helyezte az eddig érvényes, kooperációs kapcsolatokra vonatkozó rendeletek többségét.

A mintaalapszabállyal együtt került kiadásra, és azonnali hatállyal életbe is lépett a Mező-, Erdő- és Élelmiszergazdasági Miniszter két irányelve. Az egyik az LPG, GPG, VEG és ezek kooperációs intézményei közös alapjainak képzéséről és felhasználásáról, a másik pedig a kooperációkban dolgozó munkások és termelőszövetkezeti tagok teljesítmény szerinti egységes díjazására való fokozatos áttérésről szól.

Jelenleg tehát a kooperációs intézményekre az NDK-ban ezeket a jogi normákat kell alkalmazni.⁷ A továbbiakban e rendelkezések alapján szeretném összefoglalni a kooperációs intézmények megalakításának és működésének a legfontosabb szabályait.⁸

II.

Célok és feladatok

A kooperációs intézmények célját és feladatait a Mintaalapszabály I. fejezete határozza meg. E szerint:

a mezőgazdaság (LPG, GPG, VEG), valamint az élelmiszergazdaság és a kereskedelem szocialista üzemei által létrehozott kooperációs intézményekkel, illetve azok tevékenységével a munkások és

⁶ Beschluss der Ministerrat der DDR über das Musterstatut für kooperative Einrichtungen der LPG, VEG, GPG, sowie der sozialistischen Betriebe der Nahrungsgüterwirtschaft und der Handels vom 1. November 1972.

⁷ Itt kell megjegyezni, hogy Prugberger Tamás „Az NDK mezőgazdasági termelőszövetkezeteinek gazdasági szerződése” című, a Magyar Jog 1972. 10. számában megjelent cikkének IV. fejezetében foglalkozik ugyan együttműködő gazdaságok kooperációs szerződéseivel, amelyek azonban még a korábbi szabályozás alapján jöttek létre. 1973. január 1-től kezdődően az új rendelkezések ezen a területen lényeges változásokat jelentenek.

⁸ Megjegyzés: a rendelkezések fordításánál nem törekedtem a szó szerinti áttételre, sőt több esetben a rendelkezések tartalmi kapcsolata miatt, olyanokat is összevontam, amelyek a Mintaalapszabályban különböző helyeken találhatóak. A szó szerinti fordításra a jegyzetben utalás történik.

³ A fenti adatokat ld. Grüneberg: I. m. 6. old.

⁴ Georg, Ewald mező-, erdő- és élelmiszergazdasági miniszter referátuma a a XI. Parasztkongresszuson. (Közl.: DBZ. 24/1972. 9.)

⁵ Grüneberg: I. m. (9. és 7. old.)

termelőszövetkezeti parasztek célja: a) magasabb munkatermelékeny-ség elérése; b) a termelőszervezők leghatékonyabb kihasználása; c) a növényi és állati termékek termelésének fokozása; d) a termelési költségek egyidejű csökkentése; és mindezek által a népgazdasági tervek teljesítésének és túlteljesítésének a biztosítása.

A mezőgazdasági termelés tervszerű koncentrációja és specializációja a termelőerők gyors fejlődését jelenti, szocialista feltételek között. A kooperációk létrehozásával lehetőség nyílik: az anyagi és pénzügyi eszközök koncentrálására; a munka- és életfeltételek javítására; a falusi életfeltételeknek a városihoz való közelítésére; a teljesítmény szerinti munkadíjazás egységesítésére a munkások és parasztek között; és nem utolsósorban a termelőszövetkezeti paraszti osztálynak a munkásosztályhoz való közelítésére.

„A kooperációs intézmények specializált, iparszerűen termelő egységek, saját üzemi tervvel és saját alapokkal. Azok fontos tagjai az NDK szocialista népgazdaságának. A kooperációs intézmények kialakítása és tevékenysége a szocialista termelés további társadalmisításához (zu einer weiteren Vergesellschaftung) és a szocialista tulajdon magasabb fejlődéséhez (zur Höherentwicklung) vezet.”⁹

A kooperációs intézmények — további folytonos koncentráció, specializáció és munkamegosztás mellett — specializált termelőszervezetekké, vagy állami gazdaságokká fejlődhetnek. A Mintaalapszabálynak ez a rendelkezése kifejezett utalás arra a gazdaságpolitikai elvre, hogy a mezőgazdasági kooperációkat jelenlegi, illetve létrehozandó formájukban nem tekintik állandó formának. A kooperációk csak az iparszerű termelésre való áttérés átmeneti intézményei. Természetesen ma még nem látható előre, hogy gyakorlatban ezek a kooperációk specializált termelőszervezetekké, vagy állami gazdaságokká hogyan fejlődnek. Annyi viszont bizonyos, hogy a kooperációban a vagyontömeg kezelése és nyilvántartása a résztvevők szerint, a kooperációban

dolgozó termelőszövetkezeti tagok tagsági jogviszonyának „megőrzése” stb. mind olyan tényezők, amelyek ezt a lehetőséget igyekeznek alátámasztani. Az is kézenfekvő, hogy nem beszélhetünk a már ma is szélesebb társadalmi alapokon nyugvó kooperációs intézmények tulajdonának „visszaalakulásáról” sem, tehát ezek a „specializált termelőszervezetek” csak a termelőszövetkezeti tulajdon fejlettebb szintjén jöhetnek létre.

A kooperáció megalakulása Részvétel a kooperációban

Kooperációs intézményeket mezőgazdasági termelőszervezetek, kertészervezetek, paraszti kereskedelmi szervezetek (BHG) és más szocialista mezőgazdasági üzemek, továbbá az élelmiszergazdaság és a kereskedelem szocialista üzeimei (a továbbiakban: szervezetek és állami gazdaságok) hozhatók létre, függetlenül a területi és üzemi határoktól és a termelőszervezők tulajdonának fejlődési fókától.

Kooperációs intézmények a növénytermesztés, az állattenyésztés területén (a hús főtermékeinél); tej, tojás, baromfi előállítására, továbbá mint agrokémiai vagy mint meliorációs szervezetek és mint szervezetközi építőszervezetek hozhatók létre. Ezeknek az intézményeknek a Mintaalapszabály két formáját különbözteti meg: *szervezetek közötti kooperáció* (a továbbiakban ZGE) akkor, ha szervezeti szocialista tulajdon alapján jött létre; *üzemek közötti kooperáció* (ZBE) akkor, ha az állami-szocialista és szervezeti-szocialista tulajdon alapján keletkezett.

A kooperációs intézmény létrehozásáról, termelőszervezet esetében a közgyűlés dönt.

A kooperáció alapszabályát a résztvevők dolgozzák ki, és szervezet esetében a közgyűlés, állami gazdaság esetében az igazgató fogadja el. A résztvevők által elfogadott alapszabály a Járási Tanács Mezőgazdasági Osztályának jóváhagyása után lép hatályba.

A résztvevő termelőszervezetek és állami gazdaságok kötelesek az általuk létrehozott intézmény számára földterületet, álló- és forgóeszközöket biztosítani.

Az átadott termelőszervezők és pénzügyi szolgáltatások — a föld kivételével — a kooperációs intézmény szocialista tulajdonává válnak. Az átadott földön pedig az összes használati jogot megszerzi az intézmény. A kooperációban résztvevők által rendelkezésre bocsátott anyagi és pénzügyi eszközök csak értéküknek megfelelően, pénzben kifejezve vannak nyilvántartva, illetve kimutatva.

A közös termeléshez szükséges eszközöket egy erre a célra alakult bizottság választja ki, amely a résztvevők képviselőiből áll. Az átadásról szóló jegyzőkönyvet a termelőszervezet vezetősége, illetve az állami gazdaság igazgatója erősíti meg.

A Mintaalapszabály azt a lehetőséget sem zárja ki, hogy a résztvevő termelőszervezetek vagy állami gazdaságok a tulajdonukban, használatukban, illetve kezelésükben levő összes vagyontárgyat egyébsítsék. Ebben az esetben a kooperáció tulajdonában és vagyonában, sőt vezetésében is egy sajátos — az eddig elmondottakból bizonyos fókig eltérő helyzet áll elő. Ennek ismertetését azért is indokoltnak tartom, mert már egy, a gyakorlatban is megvalósult, kooperáció gyakorlatára hivatkozhatom.

Trossin-ban (Bezirk Leipzig) 4 mezőgazdasági termelőszervezet és egy állami gazdaság 1970-ben és 71-ben két kooperációt hozott létre. Az egyik növénytermesztéssel, a másik állattenyésztéssel foglalkozik, 3000 ha földön, illetve 2750 szarvasmarhával. A résztvevők az összes vagyontárgyat a kooperáció tulajdonába, illetve használatába adták. Érdekes azonban, hogy ezáltal mint jogi személyek nem szűntek meg, annak ellenére, hogy gazdálkodási tevékenységük nincs. A növénytermesztés munkaszervezeti egységei egy-egy termelőszervezet tagságát fogják át és az összes delegáltból kerültek ki az állattenyésztésben foglalkoztatottak. (Összesen 250 tsz-tag és 150 munkás dolgozik a két kooperációban.)

A termelőszervezeti vezetők névlegesen megtartották termelőszervezeti funkcióikat, az elnök tiszteletdíjban is részesül, és a termelőszervezetekben változatlanul összehívják időnként a közgyűlést. (A kooperáció problémáinak megtárgyalására, illetve a kooperáció

⁹ Mintaalapszabály 2. pont. (A kiemlések tőlem: T. L.)

belső szabályzatainak az elfogadására.)

E példát nem csak azért tartom figyelemre méltónak, mert ismereteim szerint ebben a formában egyedülálló az NDK-ban, hanem azért is, mert elvileg előfordulhat, hogy a résztvevő termelészövetkezeti tagság létszámának állandó csökkenésével (az új munkaerők munkajogviszonyt létesítenek és tagfelvétel nincs) az alapító termelészövetkezetek által létrehozott kooperációban csak alkalmazott munkások fognak dolgozni. Ebben az esetben a „kiüresedett” termelészövetkezetek sem lehetnek továbbra a kooperáció tulajdonosai és felmerül a kérdés, hogy kit tekintünk a kooperáció tulajdonosának.

A kooperáció vezetése

Az intézmény vezető szervei: — a kooperáció tanácsa (a továbbiakban Tanács) és — a kooperáció vezetője (a továbbiakban Vezető).

A Tanács tanácsadó és határozathozó szerv, amely a részt vevő termelészövetkezetek és állami gazdaságok képviselőiből és a kooperáció dolgozói kollektívájának közgyűlése által választott képviselők-ből áll. A Tanács létszámát a kooperáció statutumában kell meghatározni. A Tanács elnöke, a kooperáció vezetője.

A Tanács határozza meg a vezetés és a tervezés alapvető kérdéseit, többek között: a fejlesztési és az éves tervet; az alapszabály módosítását; a munkarendet, továbbá a szerződéses kapcsolatokat és azok teljesítését; megbízza és visszahívja a Vezetőt, a főkönyvelőt stb.

A Tanács által módosított alapszabály és elfogadott munkarend, csak a résztvevők legfőbb szerveinek (közgyűlés, igazgató) hozzájárulása, illetve határozata után lép hatályba.

A Vezető a jogszabályok és a Tanács határozata alapján egyszemélyi felelősség mellett irányítja a kooperációt és látja el az operatív feladatokat. E tevékenység ellátásában utasítási jog illeti meg.

A Vezető és a Tanács mellett különböző bizottságok is életre hívhatók.

A Tanács köteles negyedévenként *kollektívagyűlést* (Belegenschaftsversammlung) összehívni. A kollektívagyűlés elsősorban tanácsadó

szerv, és ezen a fórumon gyakorolhatják demokratikus jogukat a kooperációban dolgozó munkások és termelészövetkezeti parasztok. Döntési joga csak a Tanács tagjainak, illetve azok egy részének megválasztásában van. (A Tanács többi tagját a résztvevők delegálják.)

A kooperációban foglalkoztatottak jogai és kötelezettségei

Mint már említettem, a kooperációban a részt vevő termelészövetkezetek delegált tagjai, az állami gazdaságok dolgozói, valamint a vezető által felvett munkások dolgoznak.

A kooperációban foglalkoztatott dolgozókat a résztvevők legmagasabb vezető szervei (közgyűlés, igazgató) *delegálják*. A dolgozó és a kooperáció között egy új viszony — a Mintaalapszabály szerint *munkaviszony* — jön létre, mégpedig külön jogi aktussal: Ez a jogi aktus:

— a termelészövetkezeti tagoknál — a delegáló határozat alapján — a tag és a kooperáció vezetője között létrejött írásbeli „küldöttmegállapodás” (Delegierungsvereinbarung);

— a munkásoknál, a munkaszerződés újbóli megkötése a foglalkoztatott, a delegáló üzem igazgatója, és a kooperáció vezetője között.

A delegált dolgozók mellett, a kooperáció vezetője felvehet új dolgozókat is, és ebben az esetben is munkajogviszony jön létre, az intézmény és a dolgozó között.

A delegálás — és természetesen az újonnan keletkezett munkaviszony is — határozatlan időre szól. Termelészövetkezeti tag delegálása esetén, az ő beleegyezésére is szükség van. A Mintaalapszabály lehetőséget ad arra is, hogy kampánymunkákhoz, illetve a munkák csúcsidején a résztvevők erre az alkalomra külön is delegálhassák a dolgozókat a kooperációba. A Mintaalapszabály kifejezetten nem rendelkezik arról, hogy a kooperációban keletkezett új munkaviszony hogyan érinti a korábbi jogviszonyokat, konkrétan, azok megszűnnek-e, vagy csak szünetelnek. Utaló rendelkezéseiből viszont arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a korábbi jogviszonyok nem szűnnek meg, sőt ez alapján a delegáló gazdaságok to-

vábbra is nyújtják a már korábban biztosított szolgáltatásokat. (Pl.: szolgálati lakás, hétvégi kert, háztáji föld stb.)

A Mintaalapszabály 45. pontja azt is kimondja, hogy termelészövetkezeti tag esetében a kooperációban fennálló munkaviszony megszűnésével egyidejűleg nem szűnik meg a termelészövetkezeti tagsági jogviszony.

Éppen ilyen összefüggésben érdekes és kiemelendő a Mintaalapszabálynak az a rendelkezése, miszerint a kooperációban keletkezett munkaviszonyra, termelészövetkezeti tagok esetében a Mintaalapszabály, a kooperáció alapszabálya és üzemi rendje (Betriebsordnung), valamint a létrejött küldöttmegállapodás rendelkezéseit, munkások esetében a Munka Törvénykönyv szabályait kell alkalmazni. Tehát, a kooperáció és a termelészövetkezeti tag között létrejött viszonyra a termelészövetkezeti törvény nem alkalmazható. Talán éppen ezért törekszik a Mintaalapszabály a munkaviszonyon belüli jogok és kötelezettségek viszonylag részletes szabályozására. Eközben ahol csak lehetséges, igyekszik egységesíteni a munkások és a termelészövetkezeti tagok jogait és kötelezettségeit. Különösen megfigyelhető ez a teljesítmény szerinti díjazás alkalmazásánál és a munkavégzéshez kapcsolódó kedvezményeknél (szabadság, prémium stb.). A 43. pont szerint delegált termelészövetkezeti tagok és munkások anyagi felelősségére egységesen a Munka Törvénykönyve rendelkezéseit kell alkalmazni.

A kooperációban foglalkoztatottak munkaviszonya az alábbiak szerint szűnhet meg: — a munkásoké és alkalmazottaké: a Munka Törvénykönyvében szabályozott esetekben; — a delegált termelészövetkezeti tagoké: a küldöttmegállapodás közös megegyezéssel történő felfüggesztése, felmondás a tag részéről, felmondás a kooperáció részéről, a küldöttmegállapodás felfüggesztése fegyelmi úton.

A termelőeszközök használata, a gazdálkodási eredmény felhasználása

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a kooperáció vagyontömegét elsősorban a részt vevő termelészö-

vetkezetek és állami gazdaságok adják össze. Ez a vagyon — a föld kivételével — a kooperáció tulajdonába kerül, a föld pedig csak használatába. A vagyon körét a Mintaalapszabály 57. pontja határozza meg: „A kooperációs intézmény gazdasági alapját a saját szocialista tulajdona, a használatába átadott mezőgazdasági rendeltetésű földterületek, továbbá épületek és létesítmények képezik.” A kooperációkra vonatkozó rendelkezések taxative nem sorolják fel a kooperáció tulajdonába vehető termelőeszközök körét, viszont ezekből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a föld kivételével — amelyet következetesen csak a használatba adott földként jelölnek meg — valamennyi termelőeszköz, illetve vagyontárgy a kooperáció tulajdonába kerülhet. A Mintaalapszabály külön is kiemeli, hogy a kooperáció által megszerzett épületek és építmények — függetlenül a föld tulajdonától — a kooperáció tulajdonát képezik.

A használatba átadott földön a használati jog tartalmazza: — az alapszabályban meghatározott cél teljesítéséhez szükséges megfelelő használatot; — a használati mód megváltoztatását, az érvényes jogi normák keretében; — a növények megszerzését; — ásványok kitermelését, ha a bányatörvény szerint ezek nincsenek kifejezetten állami tulajdonban.

A kooperáció éves terv alapján gazdálkodik és eredményeiből különböző alapokat képez. A Mintaalapszabály konkrétan meghatározza az eredmények felhasználásának módját, előírja a kötelezően képzendő alapokat, és az alapok felhasználásának módját.

Itt kell megemlítenem, hogy a nyereségből a résztvevő termelőszövetkezetek és állami gazdaságok főszabályként nem részesednek, ezt a lehetőséget csak mint kivételt engedi meg a Mintaalapszabály 56. pontja.

„A kooperációs intézmény gazdasági eredményéből a résztvevő LPG és VEG számára a járási tanács hozzájárulásával lehet juttatni a termelőtevékenység biztosításához, vagy indokolt (alapos) esetben a pénzügyi kötelezettség megváltásához.”

Gyakorlatilag ez a rendelkezés azt jelenti, hogy csak abban az

esetben részesül a résztvevő üzem a kooperáció gazdasági eredményéből, ha a saját gazdaságában gazdálkodási, pénzügyi nehézségek keletkeznek. Ennek mértékét, módját mindig esetileg állapítják meg. Tehát kifejezetten segélyszerű támogatásként és nem nyereségből való részesedésként fogható fel. Viszont „könyvelés szerint” (buchmäßig) a nyereségnek a résztvevő vagyonára eső hányadát kimutatják, illetve a résztvevők által átadott vagyontömeg értékét ezzel a résszel megnövelik. Természetesen ezt az értéket is „felhasználhatja” a kooperáció a gazdaság fejlesztéséhez, illetve állóalapjainak növeléséhez.

III.

Az előzőekben elmondottak az NDK mezőgazdasági üzemeinek átalakulását és fejlődési tendenciáit elsősorban a konstrukció elméleti oldaláról, illetve a jogi normák alapján kívánták bemutatni. A gyakorlati kérdések taglalására ma még korai lenne vállalkozni. Annál is inkább, mert ezek az elvek és normák, csak 1973 január elsejétől léptek hatályba, és ma még a kooperációk száma is viszonylag kevés. Az NDK vezető szervei nagyon helyesen rámutattak arra, hogy a mezőgazdasági termelés iparszerűvé tétele nem „máról holnapra” történik. Szükséges egy ún. átmeneti időszak, amelyben egyrészt meg kell teremteni az iparszerű termelés anyagi-technikai feltételeit, másrészt ideológiailag, politikailag — és nem utolsósorban szakmailag — a termelőszövetkezeti parasztságot és az állami gazdaságokban dolgozó mezőgazdasági munkásságot is fel kell készíteni az új feladatokra. A ma már működő kooperációk tehát csak az első lépéseket jelentik az NDK termelőszövetkezeteinek e jelentős átalakításában.

Tóth Lajos

Szabó Imre: „A jogelmélet alapjai” c. könyvének ankétjáról

1972. december 14-én a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében anké-

tot tartottak az Egyetem Aulájában Szabó Imre akadémikus „A jogelmélet alapjai” című legújabb könyvéről. A könyvankétot nagy érdeklődés előzte meg, hiszen Szabó Imre legújabb műve jelentős előrelépést jelent a marxista—leninista állam- és jogelmélet fejlődésében. Fő vonalaiban megkísérjük felvázolni a szerző koncepciójának kontúrjait: Szabó Imre akadémikus új műve szintetizáló igénnyel lép fel, s gondolatmenetének lényege, hogy a marxista jogelmélet tulajdonképpen a jog társadalomelmélete. A jog társadalomelméleti megközelítése magában foglalja a jog szociológiai, normatív és pszichológiai dimenziójának meghatározott rendszerben történő tárgyalását. Következésképpen — a szerző elképzelése szerint — a jogelméleti szintézisnek ez a kísérlete a társadalmiság elvének következetes alkalmazása alapján történik.

Az a három fő kérdés, melyet Szabó Imre új műve tárgyal, nevezetesen; a társadalmi viszonyok és a jogviszonyok, a jog és az állam, végül pedig a jog és a jogtudat kérdéskomplexuma az, amelyek nemcsak a jog fő kérdései, hanem egyenesen a jogelmélet olyan alapvető kérdései, amelyeknek megválaszolása a maga összességében egy egész jogelméletet tesz ki, vagy ahogy a szerző nevezi: a most felvázolt kérdéskomplexumnak a tárgyalása képezi a marxista jogelmélet „általános részét”.

Az ankéton nemcsak az állam- és jogelmélet, hanem az ágazati állam- és jogtudományok képviselői is nagy számban vettek részt, s ennek megfelelően az ankéton lehetővé vált Szabó Imre új könyvének több síkú megvitatása.

Az állam- és jogelmélet tudományának szempontjából dr. Szoóczi Mihály tanszékvezető egyetemi tanár, dékán méltatta Szabó Imre új művének jelentőségét. Megállapította, hogy a szocialista állam- és jogtudomány irodalmát, s ezen belül a magyar állam- és jogtudományt újabb jelentős művel gazdagította a munka. Legfőbb értéke a szerző könyvének, hogy a marxista jogelméletben kialakult alapvető irányoknak a szintetizálására vállalkozott, melyben összefoglaltan továbbfejlesztte, megőrizve to-

vábbviszi mindazt, amely ezekben az irányzatokban eddig helytállónak, maradandónak bizonyult. A szocialista társadalom, s nem különben a szocialista jog és jogtudományok fejlődése tudományelméleti követelménnyé emelték a szintézisre való törekvést, melyet a szerző jelen munkájában megvalósított. Szerző, aki ezt megelőzően behatóan foglalkozott a különböző jogelméleti irányokkal és a jogelmélet különböző részkérdéseivel, e munkájában most visszatért az alapkérdések, éspedig a marxista jogelmélet jogviszonyelmélete, a pozitív jogi norma és a jogtudat problematikájának újbóli megválaszolásához.

Bár művében a jogelmélet ún. „általános részének” kifejtésére vállalkozott, emellett a jogelmélet számos részkérdését illetően nemcsak útmutatást ad, hanem pozitív kezdeményező lépéseket tesz a jogelmélet „különös része” kérdéseinek megoldása felé.

Koncepcióját nem tekinti sem önmaga, sem a marxista jogelmélet számára befejezett, zárt rendszernek, hanem olyan új megoldások keresésének, amelyek az eddigi próbálkozások és eredmények további fejlesztését nyújtják. A szerző koncepciójának újszerűségét munkája egyes részleteinek illusztratív jellegű felvillantásával bizonyította Szotáczi Mihály. A különböző társadalmi viszonyok és a jog összefüggésének helyes megértése alapvető fontosságú a jogelmélet egyéb központi és részkérdéseinek a megválaszolásához. Új módon közelíti meg a tulajdon és a tulajdonjog, úgyszintén a tulajdonviszony és a tulajdonjogi viszony összefüggését.

Helyesen értelmezi az objektív és a szubjektív elemek viszonyát a termelési viszonyok vonatkozásában, amikor rámutat arra, hogy a termelési viszonyok, mint materiális társadalmi viszonyok nem mentesek az akarati vonatkozásoktól, hiszen a termelési viszonyok akarati, sőt jogi akarati közvetítéssel jönnek létre, illetve változnak meg.

Igen érdekes problematikát rejt magába a marxista jogelmélet axiológiai oldala, amely mind ez ideig az egyik legkevésbé kidolgozott területe volt a marxista—leninista jogelméletnek.

A szerző szerint az értékek a valóságos társadalmi viszonyok elvont általánosításai, amelyek a társadalmi törekvések irányát fejezik ki, és azok alakulását igyekeznek befolyásolni. Az értékeket a jogban az alapelvek fejezik ki, amelyekhez a jog életének igazodnia kell. Helyes érzékkel mutat rá arra is, hogy az értékeket kifejező alapelvek a szocialista jogban nemcsak megvalósulásra váró követelmények, hanem a szocialista jogrendszerben érvényesülő elemek is.

Szerző művének ilyen mozaik jellegű bemutatása is rávilágít arra, hogy az összefüggések kimunkálásában rendkívül gazdag munka a szocialista jogelmélet egy fejlődési szakaszát lezáró, de ugyanakkor egy új szakasz kezdetét jelző alkotás is egyúttal.

Ezt követően az ágazati állam- és jogtudományok képviselői referáltak.

Bihari Ottó tanszékvezető egyetemi tanár „Az állampolgári jogviszonyok” címmel tartott referátumában megállapította: az a tény egymagában, hogy az anketon nemcsak a jogelmélet kutatója, hanem az ágazati szakjogtudományok képviselői is szót kérnek, azt mutatja, hogy a magyar jogtudomány legkülönbözőbb ágazatai érdekeltek mindabban, amit Szabó Imre e munkájában kidolgozott. Így az állampolgári jogviszonyokról szóló fejezetben, a jogalkotást tárgyaló részben szinte teljes egészében, valamint a záró fejezetben a társadalmi viszonyokról és jogviszonyokról, tudatformákról és jogtudatról szóló részben jelentős az állampolgári jogviszonyokra nagyon is közelről ható elméleti okfejtések találhatóak.

Miután szerző könyve első részében a tulajdoni viszonyok fejtegetése során eljut annak megállapításához, hogy a marxista jogelméletet a maga egészében tulajdonképpen jogviszonyelméletnek lehet nevezni, ugyanezen rész második fejezetében rátér az állampolgári jogviszonyok taglalására. Ahhoz, hogy az állampolgári jogviszonyokat közelebbről meghatározza, rögtön megkülönbözteti ennek a jogviszonynak általános, tehát államelméleti, s egyúttal jogelméleti vonatkozását (azaz az állam, mint politikai hatalom és az

emberek közti általános viszonyt) az államjogi értelemben vett állampolgári jogviszonytól (egy adott állam viszonyától saját állampolgárához). Az államelméleti kérdés mellett Szabó Imre tehát az alkotmányt is felveti, azaz azt, hogy az adott állam polgárai az alkotmányban és alkotmányos jogszabályokban meghatározott jogok és köteleességeknek alanya. Ezzel egyúttal a tudományos absztrakció rendkívül érdekes sorát állítja fel, amit kevésbé poentírozva úgy fejezhetnénk ki, hogy a jogviszonyok elméletének elméleti absztrakciójától eljut az állampolgári jogviszonyok államelméleti fogalmához és belső mozgásához, majd attól az alkotmányi szintű állampolgári jogviszonyokhoz. A gondolatmenet ez esetben az absztrakciós sort a közepe láncszemnél közelíti meg, s innen vetíti a jogelmélet, illetve az államjogi elmélet felé.

Bár a szerző a későbbiekben elsősorban az államelméleti-jogelméleti problémakör kifejtését vállalja, mégis megjegyzi, hogy ez esetben sem hagyható teljesen figyelmen kívül az állampolgári jogviszony alkotmányjogi fogalma.

A szocialista állam és polgárainak kapcsolatát elmeze lényegében azt állapítja meg, hogy az emberek általános kapcsolatát az államhoz úgy lehet jellemezni, hogy itt az érdekek elvi azonossága jelentkezik. A közérdeket, amelyet a szocialista állam jogszabályban kifejez, az állampolgárok túlnyomó része, majd egésze demokratikus akciói során támogatja.

Mindezt csupán példaként említettek annak illusztrálására, hogy Szabó Imre e művének számos helyén milyen segítséget nyújt a szakjogtudományok elméleti kérdéseik filozófiai-jogelméleti megközelítéséhez és megalapozásához.

Szerző művének most elemzett fejezete is mutatja, milyen irányban haladt könyvének megírásánál, és milyen nagy segítséget nyújtott ezzel a magyar és a külföldi szocialista állam- és jogtudományoknak a tudományos alapkérdések marxista—leninista vizsgálatában.

Farkas József egyetemi docens referátumában az eljárásjog művelője szempontjából foglalkozott a könyvvel. Megállapította,

hogy Szabó Imre egy eddig kidolgozatlan problémakört érintett, s ezen túlmenően alapvető iránymutatásokat tartalmaz az eljárásjogászok számára. Ugyanis ismeretes az a sajnálatos tény, hogy a szocialista eljárásjogi irodalom az eljárási jogviszonyokkal — Móra Mihály munkásságától eltekintve — nem foglalkozott.

Ha szó esett a polgári eljárásjog tudományos életében az eljárásjogi viszonyokról, az legfeljebb a burzsoá perjogviszony elméletek bírálatáig terjedt, de ezen a bűvös körön nem lépett túl. A fő feladatot, a szocialista eljárásjogi jogviszonyok vizsgálatát, a tételesjogászok nem végezték el. Önmagában tehát az a tény, hogy Szabó Imre ennek a kérdésnek állam- és jogelméleti szempontból történő feldolgozását elvégezte, nagy jelentőségű a polgári eljárásjog tudományára nézve, különösen, ha levonjuk az ebből adódó következtetéseket is. Szocialista polgári eljárásjogunk „leszámolt” a burzsoá jogviszonyelméletekkel, a leszámolás kifejezést a szó szoros, vagy talán legrosszabb értelmében használva. Elvégezte ugyan ezeknek az elméleteknek a bírálatát, de ezzel meg is állt. A bírálatot követő lépés tehát az eljárásjogi jogviszonyok vizsgálata, elemzése, a szocialista eljárási jogviszonyokra vonatkozó tanítás kialakítása elmaradt. A szerző véleménye szerint az anyagi és eljárási jogviszonyok összefüggésének vizsgálata kapcsán a legfontosabb felismerés az eljárási jogviszonyok szekunder jogviszonyként való felfogása a primér jellegű anyagi jogi jogviszonyok viszonylatában.

Így érthető az a megállapítás, hogy az eljárási jogviszonyok a társadalmi viszonyoknak önálló formái, de olyanok, amelyek jogviszonyok alakjában kifejeződő, illetőleg a jog által szabályozott más társadalmi viszonyokkal, tehát más jogviszonyokkal szemben maguk is formaként jelentkeznek, vagy ahogy Szabó Imre kifejezi „kettős értelemben is a társadalmi viszonyok formái”. Nem áll meg azonban ennél a megállapításnál, hanem felfedi az oksági összefüggést az anyagi és az eljárási jogviszonyok között megállapítva, hogy a köztük levő kapcsolat nem funk-

cionális, hanem a meghatározó és meghatározott viszonya, tartalmilag oksági összefüggés. Az anyagi és eljárási, a primér és a szekunder jogviszonyok a társadalmiság bizonyos szintjén egységet alkotnak és ezen egységen belül a tartalom és a forma viszonyában vannak egymással.

Az eljárási jogviszonyok tartalmát és formáját vizsgálva elismeri a sajátos eljárási jogok, az új jogviszonyok keletkezését az eljárás során. E jogviszonyok tehát — amelyek jellegükre nézve ideológiai társadalmi viszonyok — a jogviszonyok általánosságán belül önállóak. Az eljárási jogok maguk is tehát egyfajta tartalmat képviselnek, ugyanakkor amikor az anyagi joggal a tartalom és a forma kapcsolatában állnak. Az eljárásban e belső eljárásjogi tartalomhoz képest különböztethető meg az eljárás formája, annak külső oldala.

Az eljárási jogviszonyok egysége és elkülönítése az a téma, amely — az anyagi jog és eljárásjog viszonya mellett — az eljárásjogászok számára a legfontosabb, amennyiben az eljárásjogok egymáshoz való viszonyát és az ebből eredő következtetéseket határozza meg. Úgy véli, hogy Szabó Imre az optimális mértéket találta el akkor, amikor azt mondja, hogy „a büntető és a polgári eljárás tárgyukból adódóan más és más intézményeket hoz létre, részleteiben eltérő módon állapítja meg az eljárás szakaszait és így tovább. Mindezeket szükségszerű eltéréseknek lehet nevezni. Ha lehet itt általános történeti feladatról szólni, úgy az abban állna, hogy az eljárási jogok nem szükségszerű különbségeit csökkentésük, mégpedig addig, amíg elérünk az elméletileg egységes eljárási jogviszonyokon belül azok társadalmilag indokolt különbségeihez.”

Szerző ezeket a társadalmilag megalapozott jogi különbségeket olyan vizsgálandó kérdésnek tekintti, amely már nem a jogelmélet általános feladata, hanem a tételes jogtudományé.

Nagy jelentőségű az a kérdés, amellyel Szabó Imre foglalkozott, hogy az eljárás-e a jog sajátossága, s vajon az eljárás bonyolultsága, vagy kevésbé bonyolultsága a jogfejlődés magasabb vagy alacsony-

nyabb fokát jelenti-e? Az ebből adódó különböző következtetési alternatívákat tárgyalva a szerző, levonja azt a következtetést, hogy a szocialista jog fejlődését a burzsoá joghoz képest tartalmilag, végső fokon az új típusú társadalmi viszonyok határozzák meg. E fejlődést más részről nem az eljárás szükségképpen bonyolultabbá válása jellemzi, mert az újfajta társadalmi viszonyok (és az emberek új helyzete) általánosságukban tartalmilag kevésbé éles konfliktusokhoz, és mindezzel együtt a jog érvényre juttatása érdekében újfajta társadalmi (jogi és nem jogi) befolyásoló tényezőkhöz vezethetnek. Mindezekhez képest átalakulnak a jogérvényesítés módjai és eszközei.

Szabó Imre új műve feladatot jelent a polgári eljárásjogászok számára, ami pedig nem más, mint a polgári eljárásjogi jogviszonyoknak a tételesjog szempontjából történő alapos elemzése, és e téren fennálló kétségtelen hiányok pótlása.

Kulcsár Kálmán: az MTA Szociológiai Kutató Intézet igazgatója a jogtudat problematikájának taglalását választotta referátuma tárgyául. Megállapította, hogy „A jogelmélet alapjai”-ban foglalt gondolatok alapvető tétele, következtetése ugyanis, hogy a marxista jogelmélet lényegére nézve nem lehet más, mint a jog társadalomelmélete — a jog szociológiája. Ez a következtetés kiindulópontként, illetve hipotézisként szüntelenül jelen volt, Szabó Imre eddigi munkásságában is, azonban az egykori hipotézis széles körű kutatás eredményeképpen nyer bizonyítást a szerző jelen munkájában.

A jog társadalmiságának és a jogelmélet szociológiai jellegének kutatási kibontása „A jogelmélet alapjai”-ban különösen a társadalmi viszonyok — jogviszonyok és a jogtudat problematikájában történt meg, bár egészen természetesen, hogy ennek a két problémának elemzése szükségszerűen vezetett a jogkövetés kérdésének figyelemre méltóan újszerű felfogásához is.

Az imént hangsúlyozott összefüggésből kiragadni és elemezni a jogtudat problémáit nagyon nehéz feladat. Aligha lehet az egész kon-

cepcióra való vonatkoztatás nélkül tárgyalni a jogtudat kérdéseit, és még méltatni is nagyon nehéz ezeknek a kérdéseknek a teljesen új felfogását, nyomon követni a jogtudat formáinak, szintjeinek a jogalkotással, a jogkövetéssel, a jogalkalmazással való összefüggéseit. Így csak egy lehetőségünk van; olyan probléma bemutatása, amelyet művében a szerző is különösen lényegesnek tart. A munka 288. oldalán azt olvashatjuk: „Álláspontunk a jogelmélet számára azt a feladatot jelenti, hogy a jogtudatot iktassa be a jogba, a jogot mint az objektív és a szubjektív tényezők egységét fogja fel.” A jogtudat ily módon szerves része a jognak „szubjektív oldala vagy mozzanata az általános jogviszonyoknak, illetőleg az egyedi jogviszonyoknak”.

Bírálva a marxista jogelméletben eddig megjelent — és valljuk meg, kevés kivételtől eltekintve nem túlságosan kidolgozott — álláspontokat, a szerző Viktor Knapp nézeteit elemezve igen figyelemreméltó megjegyzést tesz. Megállapítja ugyanis, hogy „minden jogtudati jelenség politikai-állami viszonyokon keresztül, illetve a politikai tudat közvetítésével történik, annak prizmáján megtörve jut létezéséhez; az, hogy »jogi«, eleve magában foglalja a politikához és az államhoz való viszonyítást.” A szerző kifejezését használva a jogtudat tehát nem tekinthető a társadalmi viszonyok nyers, közvetlen tükrözésének. A politikához, az államhoz való viszonyítást, mint a jogtudat szükségképpeni elemének hangsúlyozása azonban elősegíti annak a szubjektív elemnek tényezőire való felbontását is, melyet a szerző jogtudat kifejezéssel foglal össze és amelyet a mű logikája szempontjából valóban jogosan tekint a jog szubjektív oldalának.

Ennek felbontásának végkövetkeztetése azonban — véleményünk szerint — az a látszólag paradoxon megállapítás lehet, amelynek nyomai egyébként néhányszor felfel bukkannak a mű fejtegetéseiben is, az ugyanis, hogy ez a szubjektív elem lényegében objektív. Hangsúlyozza, hogy nézete szerint ez nem mond ellent a szerző megállapításának, hiszen a jogtudat a jogi jelenségek objektíválódott cso-

portjához képest valóban szubjektív-ként jelentkezik. Inkább a szerző alaptételét és logikáját viszi tovább akkor, amikor ennek a szubjektív elemnek kettős objektív jellegére is rámutat. Egyrészt arra, hogy éppen az államhoz való tudati viszonyítás kondicionált a társadalom objektív tényezői által (ha nem is mereven meghatározott, inkább a valószínűség bizonyos fokán feltételezett), másrészt pedig a jogtudat, és pedig differenciált-ságában (ahogyan az egyébként a könyvben is jelentkezik) maga is objektív tény lehet a jogi jelenségek objektíválódott csoportjából nézve, azaz a jogszabály vagy a jogalkotó, illetőleg a jogalkalmazó szervezetből kiindulva.

A jogtudat, mint a jog szubjektív oldala vagy mozzanata tehát önmagában objektív. S nem csupán genézisében az, hanem — legalábbis bizonyos formáiban — megjelenésében is. Rendkívül érdekes feladat lenne az egyéni és a társadalmi jogtudat, a jogtudat és a jogi szabályozás közötti összefüggéseket és ellentmondásokat alakító társadalmi tényezők konkrét felderítése. Valószínűleg kiderülne pl., hogy az eddig ismertnél vagy elismertnél nagyobb mértékben hatnak a jogtudat alakulásában a jogfejlődés történetiségében felhalmozódott elemek, a kultúra egésze, vagy egyes szubkultúrák sajátosságai stb., és így közelebb lehetne jutni a jog e „szubjektív” oldala társadalmi összefüggéseinek megismeréséhez. Ez azonban már nem lehetett e könyv feladata, a meglévővel is sokat nyújtott, és további kutatásokra inspirál.

Lőrincz Ernő egyetemi docens hozzászólásában megállapította, hogy az állam- és jogelmélet par excellence olyan terület, amely nagyszámú teóriát produkált már a burzsoá jogtudományban, jogfilozófiában is, de nem csekély magán a marxista jogelméleten belül sem a kérdések megválaszolásának és magyarázásának változatossága.

A szerző felismerte, hogy elérkezett az idő különböző megközelítési módok szintézisére, s könyvében erre tesz kísérletet. A marxista jogelmélet tehát nem lezárt, kész építmény, helyesen inkább úgy jellemezhetjük, hogy erőfeszítése-

ket tesz a szó valószínűbb értelmében marxizmuson alapuló társadalmi jogelméletté válni. Szabó Imre ennek jegyében közelít a jog mibenlétéhez, mégpedig két oldalról, nevezetesen a jog társadalmi viszony jellegének oldaláról és a jog más társadalmi viszonyok formáját adó sajátossága felől, azaz egyszerűbben, hogy a jog más társadalmi viszonyok formája. Azt általános-ságban minden jogrendszerre el lehet mondani, hogy többé-kevésbé adekvát kifejezése a más ti. gazdasági, vagyoni, családi, politikai vagy munkaviszonyoknak. De minden jognak sajátossága, hogy bizonyos értelemben tökéletlen forma, hiszen az említett társadalmi viszonyok gazdag árnyaltságát visszaadni nem képes. Egybevon, egybeszintez, uniformizál, amikor önálló fogalom- és normarendszerére fordítja le a különböző rendű-rangú társadalmi relációkat. A szemléletes kifejezés azonban nem valamely jogrendszer hibás voltára utal, hanem a jog eo ipso karakterére; a jog ui. olyan társadalmi viszony, melynek rendeltetése épp abban áll, hogy egysíkra vetíti le a többi társadalmi viszonyok széles régióját. E folyamatban kétségtelenül absztrakció megy végbe, de nem az absztraktság az oka, hogy a jogviszonyok minőségileg különböznek azoktól a társadalmi viszonyoktól, amelyeknek formái. Sajátos lényege mellett is megteheti, persze meg is teszi a jog, hogy törekszik (nem azonos lenni velük, hanem) differenciálni az általa kifejezett társadalmi viszonyok között; legszembetűnőbben a szankciók segítségével, de a tényállások sajátos megfogalmazásával is.

Prugberger Tamás jogtanácsos hozzászólásában kifejtette, hogy Szabó Imre művének jogalkotás és jogalkalmazás című fejezeteiben a szerző igen élesen ki-domborítja a jogalkalmazásnak a gazdasági és egyéb társadalmi viszonyokkal való szoros kölcsönhatását. Igen lényeges ezzel kapcsolatosan az a megállapítás, hogy az állami tevékenység ugyanis nemcsak egyszerűen jogi normát hoz létre, hanem a jogalkotás terméke a jogi normák összetett rendszere. Ez pedig azt jelenti, hogy a jogalkotás nemcsak egy izolált társadalmi viszonytípust, hanem a tör-

vényszerűen lebonyolódó társadalmi viszonyok egész rendszerét érinti, a rendszer egyes típuskapcsolatait közvetlenül, másokat közvetetten. Ezért igen lényeges, hogy a jogalkotás mennyiben felel meg az objektív társadalmi folyamatoknak, mennyiben segíti elő a társadalmi fejlődést szolgáló törvényszerűségeket kibontakozását és mennyiben szorítja vissza az össz-társadalmilag káros jelenségeket. Ez axiológiai kérdésként felveti a törvényesség és az igazságosság jogelméleti fogalmának kettős és

egymással kölcsönhatásban álló vetületének értékelését.

A törvényesség ebben a szemléletben nemcsak jogalkotási, hanem egyúttal jogalkalmazási kategória is. Nemcsak a jogszabályok, a jogi törvények helyes alkalmazását, hanem azt is jelenti, hogy az állam által alkotott jogszabályok helyesen tükrözzék a társadalom objektív fejlődéstörvényeit és segítsék elő a társadalmi gyakorlat különböző megnyilvánulási formáiban azok konkrét kibontakozódását.

Az anketon elhangzottakból is megállapítható volt, hogy nemcsak az állam- és jogelmélet, hanem az ágazati állam- és jogtudományok művelőiben is messzemenő érdeklődést váltott ki Szabó Imre akadémikus új könyve. A feltett kérdésekre a szerző összefoglaló választ adott és megállapította, hogy a könyvében foglalt tételek helyességének próbaköve az ágazati állam- és jogtudományokban, valamint a gyakorlatban történő alkalmazása lesz.

Tomanek Tibor

JOGIRODALOM

Király Tibor: Büntetőjótétel a jog határán*

I. A „primum vivere deinde philosophari” régi mondást a marxista tudomány szemlélet és világnézet az elmélet és a gyakorlat egységének tételévé pontosította. Az emberek együttélésének eseményei, köztük konfliktusai a társadalomban: gyakorlati tények; ugyanakkor e tények kihatásai, következményei rendszerint bonyolult, át-átételes folyamatokban érzékelhetők, ami nem lehetséges bizonyos elvonatkoztatás, távlat, általánosítás, vagyis „elméleti” nézőpont nélkül. Bár az emberek legsúlyosabb társadalmi konfliktusai, a bűncselekmények is — egyedi és általános megjelenési formájukban egyaránt — mind az elkövető, mind a társadalom számára teljesen gyakorlati jelenségek (tények, események), mégsem „intézhetőek el” kizárólag a praktikum síkján. Éspedig nemcsak azért nem, mert a bűncselekményekre való állami és társadalmi reagálás, a bűnözés visszaszorítása szűkségképpen általános jellegű, tervszerű és szervezett tevékenységet, köztük tudó-

mányos eszközök alkalmazását igényli. Hanem azért sem, mert — mindezek előfeltételeként — magát az egyedi bűnözést, a konkrét bűncselekmények lényeges tényeit és az elkövető személyét sem lehet — helyesen, megbízhatóan — feltárni pusztán gyakorlati módszerekkel. Közhelynek számít ma már az a jelszó: tudománnyal a bűn ellen. De e helyes felismerés realizálása érdekében minden lehetőség kiaknázása, sőt csak számbavétele is: még jórészt előttünk álló feladat. Az igen változatos gyakorlati módszereket, tudományos és technikai vívmányokat megdöbbentő leleményességgel felhasználó bűnözők ellen csakis hasonló, sőt lehetőleg fejlettebb tudományos-technikai büntetőjogi módszerekkel kell harcolni.

Gyakran halljuk azt is, hogy az államigazgatásban, az ügyintézésben és -kezelésben, de általában a jogalkalmazásban, és így különösen a bűncselekmények felderítésénél is, fokozni kell a korszerű technikai eszközöket és eljárásokat, minthogy ezekben ma még kiaknázatlan alkalmazási lehetőségek rejlenek. Nos, Király professzor új könyve arról győzi meg az olvasót, hogy a bűnügyekben a való tényállás feltárásánál, az igazság megállapításánál az elméleti módszerek kihasználásának a lehetőségei is meghökkentően nagyok. Pontosabban arról, hogy a tényállás felderítésének gyakorlati eszközeit korszerűsíteni csakis az igazságkutatás azokkal szorosan össze-

függő elméleti problémáinak napirenden tartása mellett lehet. A mű tartalma nagyszerű bizonyítéka az elmélet és a gyakorlat elszakíthatatlan egységének a büntető eljárásbeli ténymegismerésben.

A monográfia „hagyományos”, de a gyakorlat mindennapi munkájában állandóan aktuális, soha ki nem meríthető témát tárgyal. Ez pedig: az igazság problematikája a büntető eljárásban; a tények megismerésének lehetőségei és útja; ennek érdekében a tudományos és gyakorlati módszerek felhasználásának kérdései; az igazság megalapozása valószínűségi, illetve bizonyossági fokon; a bírói tévedések problematikája; a perbeli (törvényes) bizonyítékok, továbbá mindezekkel összefüggő más fontos elméleti és gyakorlati kérdések.

A szerző a problémák megközelítési módjának megválasztásában, kifejtésében és megoldásában távolról sem kitaposott utakon halad. A büntető eljárásban az igazság megismerésének kérdéseit egyrészt a marxista ismeretelmélet, logika, pszichológia, kibernetika, másrészt a jogelmélet, jogszociológia, anyagi büntetőjog, kriminológia, kriminalisztika távlataiba állítva vizsgálja. El kell ismerni, hogy a szakmai vizsgálódásnak ilyen széles, interdiszciplináris keretek közé helyezése szűkségképpen „súlyossá” teszi a mondanivalót, amelynek követése olykor nem csekély szellemi erőfeszítést igényel az olvasótól. Ámde mindez végeredményben a tárgy „nehézségéből” és komplex

* Alcíme: Tanulmány a perbeli igazságnál és valószínűségről. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972. 335 old.

voltából adódik; másrészt a szerző elemzései világosak, tételeinek megfogalmazása szabatos, gondolati tartalma meggyőző, és így bőségesen visszatérül a könyv tanulmányozására fordított fáradság.

Amellett a munka, bár alapvetően elméleti megalapozást ad, teljesen nélkülöz minden öncélú „elméletieskedést”. A szerző kerüli, hogy a büntető eljárásbeli igazság feltárásának (bizonyítás, ténymegállapítás) gyakorlatban elvégzendő egyes teendőiből lépten-nyomon „elméleteket”, tudományos tanokat gyártson. A munka egész tartalma mégis arról tanúskodik, hogy a szerző igen széles körű kutatást végzett, hatalmas általános és szakirodalmat tanulmányozott, egyben számos önálló tudományos tételt dolgozott ki annak a felfogásának alátámasztása és kifejtése érdekében, amely szerint: a bűnügyekben a hatóságok a gyakorlati és elméleti problémák sokaságával állanak szemben a tényállás igaz megállapítására irányuló napi munkájukban. Szakmai tudás, általános műveltség, filozófiai, szociológiai, közgazdaságtudományi ismeretek, élettapasztalat, emberismeret, szilárd világnézet: mindez feltétele, ha nem is szükségképpen garantálja annak, hogy a konkrét bűnügyekben a bíró, ügyész, nyomozó az igazság érvényével képes legyen megismerni a tényeket és ezáltal biztosítani az ügy törvényes és igazságos érdemi eldöntését. A szerző munkáján végighúzódik az a tudományos meggyőződés — amely fejtegetéseiben sokoldalú indokolást kap —, hogy különösen az elméleti logikai, ismeretelméleti felkészültség és az ezekben elért legújabb tudományos eredmények hasznosítása mellőzhetetlen a korszerű, eredményes és törvényes tényfelderítési munkához a bűnügyekben.

II. A továbbiakban e rövid recenzió feladata csak az lehet, hogy a szerző művéből merített néhány gondolat és alapvető tudományos tétel kiemelésével kísérletet tegyen a munkáról az előbbieken adott vázlatos és általános értékelés konkretizálására s egy-két saját észrevétel megtételére.

A szerző munkájában a büntető eljárásbeli bizonyítás és ténymegállapítás gyakorlati tevékenységére,

nek elméleti alapjait, az igazság feltárásának fáradságos útját világítja meg. Az I. fejezet „Pillantás a perbeli igazságtan történetére”, a II. fejezet „Megismerés a büntető eljárásban”, a III. fejezet „Az igazság a büntetőtételekben”, a IV. fejezet „A valószínűség és a bizonyosság a büntető eljárásban”, az V. fejezet pedig „A bíróság igazságmonopóliuma” címet viseli.

A történeti áttekintés két szempontjából is érdekes tanulsággal szolgál. Az egyik az, hogy az elmúlt társadalmi és jogrendszerekben — meghatározott osztálynézőpont és adott jogpolitikai szemlélet alapján — meglepően sok azonos kérdés foglalkoztatta az elmélet és a gyakorlat művelőit a büntető eljárásbeli igazság minél teljesebb feltárásának problémakörében. A másik az, hogy a szerzőnek sikerült a többé-kevésbé ismert elméleti kérdések, illetve a jogtörténeti fejlődés során visszavisszatérő jogalkotási-jogalkalmazási változatok szövevényéből egyrészt kiszűrni a változó sokaság relatíve konstans elemeit, másrészt általában is újszerű értékelő szempontok alapján bemutatni az egyes tudományos nézeteket vagy jogalkotási megoldásokat.

Mindezeknek köszönhető, hogy a *Montesquieu, Voltaire, Beccaria, Filangieri* munkáiból merített időtálló gondolatok felelevenítése nem egyszerűen a szabad bizonyítási rendszer és a belső bírói meggyőződés eszméjének nagy úttörőiről való megemlékezésnek hat, hanem a társadalom- és jogfejlődés történeti tapasztalataiból levont tanulságként a mai gyakorlati feladatok eredményesebb megoldásához. Ebből a megfontolásból méltán részesíti a szerző megkülönböztetett figyelemben a haladó eszmeáramlatokban fogant, de elvetélt hazai büntető törvényjavaslatokat (1795. és 1843.), valamint a büntető perjogi tudományos gondolkodás neves hazai egyéniségeit (*Bodó Máttyás, Vuchetich Máttyás, Szokolay István* és különösen *Szalay László*). Értékelve a klasszikus burzsoá szakírók (*Mittermaier, Glaser, Hélie, Garraud, Carrara*) munkásságát a büntető eljárásbeli megismerés-, bizonyítás- és igazságtan témakörében, a szerző indokoltan jut arra a következtetésre,

hogy e téren a burzsoá tudomány csak igen óvatos lépéseket tett előre az utolsó 150 évben. Ugyanakkor eluralkodtak bizonyos szélsőséges irányzatok. Ezek egyike a bírói megismerés területén lényegében a székszis álláspontjára helyezkedett, a másik felfogás pszichológiai, szociológiai, vagy esetleg matematikai módszerek meghatározó szerepét igyekezett elismertetni a büntető ügyben az igazság feltárásának területén. A legújabb burzsoá irányzatok nagy részére a hivatalosan hangoztatott a-filozófikus álláspont, ténylegesen azonban — implicate — valamelyik filozófiai felfogás elfogadása a jellemző a büntető ténymegismerés elméleti alapkérdéseinek vizsgálatánál.

Talán indokolt lett volna a munka történeti részében külön is összefoglalni a témával kapcsolatban a *szocialista* büntető eljárási jog tudományában eddig kialakult nézeteket. Noha az is kétségtelen, hogy e nézetekről, illetve „a perbeli igazságról a szocialista irodalomban közismert vita folyt”, amint ezt a szerző is leszögezi könyvének előszavában. Másrészt megállapítható, hogy maga az egész monográfia tükrözi a szocialista irodalomban a témakört illetően napvilágot látott csaknem valamennyi jelentős elméleti álláspont kritikai hasznosítását.

III. A II. fejezet mondanivalóját két pontba foglalja a szerző; ezek: a megismerés *lehetősége*, valamint a megismerés *határai* a büntető eljárásban. Az első kérdés taglalásánál kiindul a dialektikus materializmusnak a büntető eljárásbeli megismerésre is érvényes, általános ismeretelméleti tételeiből; majd a bűnügyekben a megismerés közvetett jellegét; a megismerési folyamat és az eljárási szakaszok viszonyát; a múltbeli események megismerésének sajátosságait; végül a bizonyítás nélküli megismerés eseteit vizsgálja. A megismerési problematikának csaknem teljességét felölelő szerzői fejtegetésekből ezúttal csak néhányat van mód kiemelni egy-két megjegyzés kíséretében.

A szerző alaptétele a dialektikus materializmus elvi felfogása az ismeretelmélet központi kérdésében: a kívülünk létező objektív valóság-

got képesek vagyunk megismerni a tudatunkban végbemenő visszatükrözés által. A szocialista jogtudomány a dialektikus materializmusnak a világ megismerésére vonatkozó tanítását elfogadja, ugyanis „nem lehet feladata, hogy kifejtsen teljes ismeretelméletet, hanem, hogy ilyenből kiindulva és reá támaszkodva feldolgozza saját tárgyát és problémáit” (54. old.). Az ismeretelmélet általános tételei alapvetően érvényesek a büntető ügyekben felmerülő ténymegismerésre is. Ugyanakkor a szerző megjegyzi, hogy a dialektikus materializmus megismerési elveinek a büntető eljárásra való deduktív alkalmazása mint „módszer, egyszerű és bizonyos tekintetben kényelmes” (57. old.). Továbbá, hogy a filozófiai törvények szillogisztikus jellegű felhasználása a bizonyításra vitatott és kétséges. „A világ megismerhetőségéről szóló tanítás, a büntető eljárásra, a bíróságra alkalmazva, annyit mond, hogy a bíróban is megvan az emberi képesség a valóság megismerésére. Ennél nem mond sem többet, sem kevesebbet”. „Azt, hogy a bíró egyes esetekben megismeri a valóságot, tényleg nem bizonyíthatjuk azzal, hogy a világ megismerhető” (idézetek uo.). Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza, hogy a világ megismerhetőségéből való módszertani kiindulás sokkal inkább elfogadható, mint „a meg nem ismerhetőség”.

Itt két megjegyzés indokolt. Az egyik: ha elfogadjuk, hogy a világ megismerhetőségére vonatkozó általános tétel *érvényes* a büntető eljárásban megismerendő tényekre is — lévén a bűncselekmény része a világ jelenségeinek — ebben az esetben nem látszik semmi veszély vagy „kényelmesség” abban, ha az eljárásbeli megismerés elveit „egyszerűen” az általános ismeretelméleti tételekből vezetjük le. A másik pedig az, hogy a megismerés lehetőségéből valóban nem szükségszerűen következik, hogy a konkrét ügyben a hatóság tényleg hitelesen megismerte a bűncselekménnyel kapcsolatos lényeges tényeket. A megismerés *általános lehetősége* távolról sem azonos a megismerés *konkrét igaz* voltával, de az előbbi az utóbbinak logikai előfeltétele. Ezért nem haszonta-

lan dolog a büntető eljárásbeli megismerés logikai előfeltételeinek és módszereinek kutatásánál — amint azt a szerző is igen helyesen teszi — a dialektikus materializmus általános ismeretelméleti tételeiből kiindulni.

A szerző — bevezető ismeretelméleti fejtegetései kapcsán — áttekintést ad a *kibernetika* és különösen az *információelmélet* behatolásának lehetőségéről a büntető eljárásbeli megismerésbe (57. s köv. old.). Rámutat arra, hogy a hírközlési rendszer három fő része — adó (forrás), csatorna, vevő — sajátos megnyilvánulási formában van meg a büntető eljárásban, ideértve a „zajt”, a zavaró tényezőket is (a bizonyítási eszközök gyakori tökéletlensége). Elismeri a kibernetika és az információelmélet alkalmazásának reális távlatait a büntető eljárásban, mégis e tekintetben óvatosságra int. Teljesen egyet lehet érteni vele, amikor azt mondja hogy: „Lehetséges lenne az információelmélet kifejezéseivel leírunk a bírói megismerést, közvetett jellegét és szólni: csatornáról, kódolásról, tárolásról és dekódolásról. De attól tartunk, ezzel feladatunkat fölöslegesen bonyolítanánk.” (60. old.) A szerző hangsúlyozza, hogy az információelmélet matematikai tudomány, s „mint ilyen, axiomatikus tárgyalási módszert és szigorúan formalizált nyelvet alkalmaz;” ugyanakkor a büntető eljárásbeli megismerés „problémamegoldó, plauzibilis okoskodás, amelynek törvényeit a matematika és a gép nyelvére egyelőre nem tudják átültetni” (uo.).

IV. A szerző a megismerés kérdéseit a büntető eljárásban szerves összefüggésben tárgyalja a *bizonyítás elméleti* problémáival, hangsúlyozva a megismerés közvetett jellegét. „A bírói megismerés közvetett abban az értelemben is, hogy némely kijelentések igazságáról logikai bizonyítás útján győződik meg” (61. old.). Vizsgálja a szerző azt is, vajon van-e, s ha igen, mi módon a büntető eljárásban megismerés bizonyítás nélküli? (tudományos tételek, általánosan ismert tények, evidens tények, vélelmek).

Megállapítható, hogy az elemzések mélyebbre hatolók a bizonyítás nélküli megismerés lehetőségé-

nek problémakörében, mint annak a — lényegében a szerző által is elfogadott — tételnek a kifejtésében, hogy a büntető eljárásban — fő szabályként — megismerés *csak-is bizonyítás útján* lehetséges. Viszonylag kevesebb figyelmet fordít a szerző a bizonyítás és megismerés viszonyára általában, illetve a büntető eljárásban különösen. Továbbá arra a problémára, hogy a bizonyítás általános — logikai — szabályainak van-e speciális érvényesülési módja a büntető ügyekben, s ha igen, az miben áll. Meg kell jegyezni ugyanis, hogy a *logikai bizonyítás az eljárásbeli bizonyítás* fogalmával teljes mértékben nem azonosítható, legalábbis a bizonyítás „szakmai” tevékenységének terjedelmét illetően. Így például a nyomozás során az adatok felkutatása vagy a tárgyaláson a bizonyítás felvétele is az eljárásbeli bizonyítás tágabb fogalmába tartozó tevékenység. Kétségtelen azonban, hogy a most felvetett problémák nagy részére utalások formájában a munka II. fejezetének 2—4. §-aiból válaszok olvashatók ki; továbbá, hogy az idevágó elméleti kérdések már viszonylag kidolgozottabbak a hazai szakirodalomban.

A szerző sokoldalúan megvilágítja az eljárásbeli megismerés *közvetett* jellegét. „A bíró az ügyet, vagy legalábbis az ügyhöz tartozó tények jelentékeny részét — mint ahogyan az ember rendszerint a múltat — mások közvetítésével, közvetve ismeri meg” (61. old.). A bíró az információkat a személyi és a tárgyi bizonyítási eszközök (tanúvallomások, szakértői vélemények, okiratok stb.) változatos sokaságából meríti és feladata a megismerés e közvetett forrásainak felhasználásával az igazság feltárása éppúgy, mint ahogyan ugyanez a feladat a megismerés bármely más területén (történetírás, egyéb szaktudományok). „Ha ... a közvetett megismerés nem vezetne hiteles tudáshoz, a büntető eljárásban sem lehetne hiteles ismeretet szerezni” (113. old.).

A munka idevágó fejtegetéseiből olyan következtetést lehet levonni, hogy a szerző a megismerés közvetett jellegében az eljárásbeli megismerés *differentia specificá*-ját látja; hangsúlyozza, hogy „nem

azonosíthatjuk a büntető eljárást, mint megismerési folyamatot ... sem a tudományos, sem a történeti kutatással" (79. old.). A közvetett jelleg valóban lényeges sajátossága a büntető eljárásban a megismerés folyamatának, de csak lényeges és nem *csupán itt jelentkező, kizárólagos* sajátosság. A szerző által is említett történeti megismerésében, de a múltbeli emberi magatartások feltárásával foglalkozó más tudományos — vagy gyakorlati — megismerés körében is találkoznak közvetett jellegű megismerési módszerekkel, forrásokkal (pl. a kikérdezési módszereket alkalmazó szociológiában). Ezért inkább a bűncselekmény tényeihez kapcsolódó *egyediségben*, továbbá a megismerés *időbeli korlátaiban*, valamint *speciális gyakorlati céljában* kell keresni a megkülönböztető jegyet a bűnügyekben végbemenő, illetve az egyéb fajta megismerési tevékenység között. Ez utóbbiakra egyébként a munka más helyén maga a szerző is rámutat (a múlt események megismerése, 78. s köv. old.).

A szerző a megismerés túlnyomóan közvetett jellegét nem a bizonyítási eszközök általános fogalmának megvilágításán keresztül, hanem konkrétan az egyes bizonyítási eszközökben (tanúvallomás, szakértői vélemény, tárgyi bizonyítékok stb.) rejlő sajátosságok kimutatásával elemzi (62. s köv. old.). Fejtegetései, melyek az ismeretforrások hibalehetőségeit is felölelik (szemantikai hibák stb.), számos új szempontot tartalmaznak ebben a témakörben (pl. a fénykép, filmfelvétel, hangfelvétel megismerésbeli szerepe).

A szerző részletezi az *eljárás szakaszok* szerepét a megismerési folyamat szempontjáról és ismét számos újszerű megállapításra jut. Kimutatja, hogy a büntető eljárás felosztása szakaszokra történeti képződmény, amelyet a társadalmi gyakorlat fejleszt mindig tovább. Rámutat az egyes eljárási szakaszok sajátos szerepére a megismerésben, hangsúlyozva, hogy „az előkészítő eljárás során a büntett megismerhető, az objektív igazság megállapítható” (74. old.); a nyomozás és a tárgyalás „külön-külön is alkalmas a valóság megismerésére” (77. old.). A szerző ugyanak-

kor nem foglal állást az általa is említett irodalmi vitában előtérben álló abban a kérdésben, hogy vajon a nyomozás — azon túl, hogy képes — *köteles-e* az igazságot minden egyes bűnügyben objektív érvennyel feltárni, avagy elegendő, ha a nyomozásban a kisebb vagy nagyobb valószínűség — gyanú — alapján állapítják meg a tényeket? Különösen gyakorlati ez a probléma a nyomozás befejezése, illetve a vádemelés kapcsán történő ténymegismerésnél (ténymegállapításnál). Ugyanakkor a szerző a *tudományos kísérletek* köréből mérített érdekes és meggyőző analógiával világítja meg az eljárási szakaszokban lefolyó megismerés sajátosságát és jogi jelentőségét. A büntető eljárás lényegesen eltér ugyan a tudományos kísérletektől, „hasonlít viszont hozzájuk abban, hogy az eredményt bizonyítottnak, igaznak akkor fogadjuk el, ha az megismétlődött. A büntető eljárásban a vádlott bűnössége akkor igaz, ha erre az eredményre jutott mind a nyomozás, mind a tárgyalás” (75. old.).

V. A szerző a *megismerés határainak* elméleti és gyakorlati problémakörében vizsgálja és rendszerbe foglalja az idevonatkozólag felmerülő kérdéseket. Mint a megismerés számára határokat szabó tényezőket tárgyalja: az eljárási feltevéleket és akadályokat, továbbá egyes — látszólagos vagy valóságos — bizonyítási tilalmakat; ez utóbbiak a bizonyítandó tények, a bizonyítási eszközök, illetve a bizonyítási módszerek vonatkozásában érvényesülhetnek (104. s köv. old.). Kétségtelen, hogy a szerző által taglalt esetekben az anyagi vagy az eljárási jogszabályok jelentik gyakorlatilag az eljárásbeli megismerés „határait”, de elméleti szempontból helyesebb ezeket olyan körülményeknek tekinteni, amelyek a tételes jog rendelkezése folytán *nem tárgyai* a megismerésnek, kívül esnek a megismerendő tények körén (pl. a 14. életévét be nem töltött személy beszámíthatósága). Az eljárásbeli megismerésnek ugyanis, amint azt a szerző is kimutatta, elvileg — külön — határai nincsenek, illetve az osztozik az általános megismerés sorsával (lehetőségeivel, ha úgy tetszik „határainal”). De ugyanígy a bizonyítási tilalmak esetében sincs szó szerintünk a megismerés „határainról”, hanem szintén a megismerendő tények köréről; arról, hogy a tételes jogszabály, vagy az általános tapasztalat, a logika szabályainak stb. érvényesülése folytán egyes tények bizonyítása *felesleges*, gyakorlatilag közömbös.

A szerző a bizonyítási eszközökre vonatkozó tilalmak kérdéskörében (127. s köv. old.) egyrészt tisztázza a fontos alapfogalmakat (bizonyítási eszköz — bizonyítási forrás — bizonyíték), másrészt több önálló álláspontot dolgoz ki a jogi szabályozásra nézve de lege ferenda. Szerinte a bizonyítás törvényességének az megoldás felel meg, „amely szerint a bizonyítási eszközöket (forrásokat) a törvény felsorolja, megnevezi, illetőleg szabályozza. A törvényben meg nem nevezett eszköz (forrás) meg nem engedett” (130. old.). A magunk részéről elvi okokból nem tartanánk helyesnek a bizonyítási eszközöknek — a példálódzó felsorolás helyett — a szerző által ajánlott törvényi *taxációját*. Az ismeretek és a tudomány szakadatlan fejlődése folytán számolni kell az ismeretforrások, a bizonyítási eszközök állandó bővülésével. Ezért a törvényi megkötöttség szembe kerülhet ezzel a fejlődési folyamattal, gátolhatná újabb bizonyítási források gyakorlati igénybevételét, ami pedig a szabad bizonyítási rendszer sajátja. A szabad bizonyítás ugyanis aligha merül ki csupán a bizonyítékok hiteltérdeklőségének lemerésében. Szerves része annak a bizonyítási eszközök és a bizonyítékok szabad megválasztása, éspe- dig — legalábbis elvileg — a törvényben példálódzva adott felsorolás körén kívül is.

A szerző nagy figyelemben részesíti az eljárásbeli megismerés és bizonyítás *törvényességi* vonatkozásait. Egyet kell érteni azzal a nézetével, hogy az eljárási gyakorlat számára előírásnak számít az a feltételezés vagy vélelem, „hogy az igazság megállapítására a törvényes, szabályos, a formai követelményeknek megfelelő eljárás vezet és fordítva, a súlyos eljárási szabálysértések mellett folytatott eljárásban és bizonyításban a valóság nem bizonyított és nem ismert” (139. old.). E fontos elv gya-

...

korlati érvényesülését szolgálnák a büntető eljárásban a törvénysértő bizonyítékbeszerzés *szankciói* is, amit a szerző igényel. Mindamellett a törvénysértő bizonyítási — mint általában az eljárási — cselekmények érvényességének megítélésénél a szerző szerint is indokolt alkalmazni bizonyos törvényi toleranciát és vizsgálni azt, hogy a törvénysértés kihatott-e az ügy érdemi elbírálására. Erre utal a szerző szóhasználata is, amikor „súlyos” eljárási törvénysértésről tesz említést. Ez az álláspont, amely pl. az első fokon megvalósult eljárási törvénysértés másodfokú bírósági megítélésénél is érvényesül, nyilván nem minősíthető elvi engedménynek, hanem éppen gyakorlati szempontból előnyösebb lehet az ügy és így különösen a terhelt szempontjából. (Az ügy érdemére ki nem ható eljárási szabálysértés esetén az eljárási cselekmény, illetve az eljárási szakasz felesleges megismétlésének elkerülése.)

VI. A szerző a III. fejezetben három kérdéscsoportot vizsgál: az igazság általános elméleti problémáit (logikai szerkezetét, az abszolút és a relatív igazság kérdését); a bűncselekmény minősítésének igazság-tartalmát; a téves bírói ítélet jogi természetét. Az *igazság problémakörét* érintő, rendkívül gazdag gondolati tartalmú elemzések közül ezúttal csak a következő alaptételeket van mód — lényegi lerövidítésben — kiemelni: a büntető eljárás feladata az igazság megállapítása, ezen alapszik az igazságos felelősségrevonás. Az igazság: a valósággal való megegyezés, melyet kijelentés (logikai ítélet) formájában fejezünk ki s amely lehet igaz vagy hamis. A bírói igazság-megállapításban széles körben felhasználásra kerülnek a logikai szabályok (fogalom, következtetés, logikai törvények stb.). Az igazság objektív, amely ismeretelméleti megközelítésben abszolút és relatív ismérvekkel rendelkezik. A büntető eljárásban feltárt igazságnak is egyaránt velejárója az abszolút, illetve a relatív jelleg, mert mindenfajta igazság ilyen kettős tulajdonságú.

Az igazság általános érvényesülési körén belül teljesen újszerű megközelítésben, logikai aspektusból vizsgálja a szerző a *bűncselek-*

mény minősítésének kérdését (187. s köv. old.). Meggyőző érveléssel fejt ki a minősítés „kétarcúságát”, logikai és pszichológiai (értékelő) összetevőit. Megállapítja, hogy a minősítés is igaz vagy hamis (logikai) ítéletet foglalhat magában. Ugyancsak érdekes megvilágításban taglalja a szerző azt a kérdést, hogy vajon az igazság — miként a bűncselekmény minősítésére — kiterjed-e a felmentés kimondására is? (207. s köv. old.) Kifejti, hogy lehetséges valószínűség alapján történő felmentés, de olyan is, amikor a felmentő ítéletben foglalt tényállás objektív igazságot tartalmaz. (V.ö. a tételes jogokban a felmentés jogalapjainak szabályozását.)

A téves bírói ítélet jogi természetét a szerző a *ténybeli tévedésekre* kiterjedően kutatja (error facti, 213. s köv. old.). Ebben a körben vizsgálja a semmisség és a hatályosság problémáját és az ezekkel összefüggő egyéb gyakorlati kihatású elméleti kérdéseket. De lege ferenda javaslata, hogy az eljárási jogban ismert „megalapozatlanság” fogalomkört kifejezetten ki kellene terjeszteni a tudományosan, logikailag stb. lehetetlen ténymegállapításokra (223. old.)

A szerző munkájának IV. fejezetében a büntető eljárásbeli valószínűség és bizonyosság kérdéseivel foglalkozik. A tudományos szakirodalomban eddig mellőzött aspektusokból, a legújabb tudományos nézetek kritikai értékelése mellett világítja meg a *valószínűség* fogalmát és neveit, a valószínűség matematikai, logikai, filozófiai, pszichológiai, statisztikai jelentésének tartalmát. A büntető eljárásban a valószínűségnek szűkebb körben mint statisztikai, szélesebb körben mint logikai fogalomnak az alkalmazására lát lehetőséget. Vácolja a gyanú és az ítélet összefüggéseiben a valószínűség szerepét.

A szerző a *bizonyosságot* a valószínűség ellenpárjának tekinti, és teljes — logikai — bizonyítottságot, megalapozottságot ért rajta. Sokoldalúan megvilágítja a szubjektív bizonyosság fogalomkörét. Igen értékesek „A valóság átváltoztatása bizonyossággá a büntető eljárásban” alcímet viselő fejtegetések. Ezekben többek között szó

van az indukcioról, az azonosításról, a logika, a szubjektív tényező szerepéről stb. A szerző az induktív bizonyítás „szükségszerű befejezetlenségéről” szól a büntető eljárásban. Ez a sajátossága az induktív bizonyítási módszernek szerintünk is kétségtelenül megvan, tekintve, hogy az eljárásban a részadatok összegyűjtése elvileg sohasem teljes, befejezett. Ez a körülmény azonban egyúttal arra is figyelmeztet, hogy az indukciónak a büntető eljárásban soha sem lehet kizárólagos a szerepe, hanem ki kell egészülnie deduktív jellegű bizonyítási módszerekkel.

A „*Valószínűségi elemek a büntetés kiszabásában*” című rész eredeti gondolatokban gazdag, szerteágazó jogi, jogalkalmazási, szociológiai, pszichológiai összefüggéseket ölel fel.

A mű befejező, V. fejezetében a szerző összefoglalja a *büntetőbíróóság szerepét* a perbeli igazság megállapításában. Szerinte nem lehet szó az igazság feltárásának kiszajátításáról a bíróság számára; a nyomozó és az ügyész is az igazság megállapítására hivatott. Történeti és tapasztalati tény azonban, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatos tények valószínű megismerésére, az igazság megnyugtató megállapítására a szervezeti és működési garanciák, eljárási alapelvek betartása mellett lefolytatott — törvényes — bírósági eljárás képes.

*

Király Tibor professzor munkája széles körű kutatási anyagot és nagy gondolati önállósággal megfogalmazott, számos tudományos tételt foglal egységes és áttekinthető rendszerbe. Mindezt és a monográfia egyéb értékeit a munkából csaknem öletszerűen kiragadott előbbi részek természetesen nem érzékeltethetik. De a munka tanulmányozása kétségtelenül meggyőzi az olvasót a szerző alapvető nézeteinek helyességéről, függetlenül attól, hogy egyes rész kérdésekben elfoglalt álláspontjai vitákat válthatnak ki. Ez a körülmény aligha fogyatékosága, inkább továbbbi érdeme a könyvnek. A szerző kimutatja, hogy a bűnügyekben az igazság feltárásának, a tények valószínű megismerésének sokré-

tú gyakorlati munkája nem lehetséges megfelelő elméleti felkészültség, elsősorban logikai, de más tudományos (pszichológiai, szociológiai stb.) ismeretek nélkül. A jogi és a nem-jogi ismeretek az igazság megállapításának ekként nélkülözhetetlen feltételei a bűnügyekben, ama egyszerű tény folytán, hogy maga a bűncselekmény is komplex és nem csupán jogi jelenség. Ilyen értelemben mondhatjuk, egyezően a szerzővel, hogy a büntetőítélet a jog határán helyezkedik el; tehát semmiesetre sem a jogon *túl*, sohasem a jog keretein *kívül*, hanem azok *mellett*, azokkal *együtt*, számos más társadalmi és természeti tényező egymásba kapcsolódó egységében.

A gazdag irodalmi jegyzetekkel, bibliográfiával, tárgymutatóval, idegen nyelvű tartalmi kivonatokkal ellátott munkát a kiadó a tartalomhoz méltó, igényes külsőben jelentette meg. Király professzor monográfiája nélkülözhetetlen segítője a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás gyakorlati munkásainak s elméleti művelőinek, de mindazoknak is, akik valamilyen módon elkötelezettséget éreznek az igazság érvényesítéséért a társadalom és az egyén életében.

Cséka Ervin

Francia monográfia a bírói munka módszereiről*

1. Yves Gaudemet, a közigazgatási jog tudományának egyik fiatal francia művelője értékes munkát írt a francia közigazgatási bíróságok (Államtanács és közigazgatási törvényszékek) bírúinak ítélkezési tevékenységéről, pontosabban ennek a tevékenységnek módszerbeli, lélektani és logikai kérdéseiről. Ezzel a francia szerzők által kevésbé kimunkált problematikát dolgozott fel, hiszen köztudomású, hogy a rendkívül fejlett francia közigazgatási szakirodalom a kérdéseket hosszú időn át kizárólag jogi szemlélettel közelítette meg és csak a második világháború befejezése óta jelentkeznek egyre gyakrabban közigazgatástani és szervezéstudományi jellegű munkák, s ezekkel párhuzamosan olyan speciális értekezések, amelyek a jogalkalmazás menetét pl. pszichológiai szempontból is megvilágítják. Az ez utóbbi csoportba tartozó, ritka művek között különösen jelentős Roger Latournerie-nek, az Államtanács tagjának a Conseil d'Etat jogszolgáltatási módszereiről írott, a Conseil d'Etat 150 éves jubileumi évkönyvében, 1952-ben megjelent értekezése. Erre Gaudemet tanulmánya gyakran hivatkozik, de ugyanakkor tovább is halad a Latournerie által vágott ösvényen és új tudományos eredményekhez jut el.

2. Gaudemet munkájának magyar jogi folyóiratban való ismertetése alkalmával a recenzens által felvetendő első kérdés az, hogy mennyiben van értelme a francia közigazgatási bíróságok munkamódszereiről szóló könyv tanulmányozásának a szocialista Magyarországon, ahol közigazgatási bíróságok nincsenek és a társadalmi rendszer is gyökeresen különbözik a franciától. Erre azt tudjuk válaszolni, hogy a monográfia számos olyan fogalmat elemez, amely mindenféle bírói tevékenységben jelentkezik, a bírói szervezet specializáltságától és a társadalmi viszonyoktól függetlenül. A szerző művének koncepciójában azonban kétségkívül van egy elem, amely nem tartozhatik közelebbi érdeklődésünk körébe, nevezetesen az, hogy a mű a konkrét ítéletek meghozatalára irányuló igazságszolgáltatási munka tárgyalásán túlmenően — a könyv második felében — a francia Államtanács joggyakorlatot kialakító és ezen keresztül a közigazgatási jogot fejlesztő, jogalkotó jellegű munkájával is foglalkozik. A mi jogrendszerünk szerint ugyanis a bíróságok nem tölthetnek be jogalkotó, illetve a tétel jogot lerontó szerepet. A kérdéskör e szektorának tehát a mi bírúink és általában jogászságunk részére nincs gyakorlati jelentősége.

3. A francia közigazgatási bíró szorosan vett igazságszolgáltatási munkájának feldolgozásánál Gaudemet e tevékenység két fő mozzanatát különbözteti meg: egyrészt a bíró elé terjesztett jogvita megvizsgálását, másrészt a határozat megszerkesztését, bár később hozzátéveszi, hogy ez a rendszerezés inkább elméleti, e két fő mozzanat a valóságban gyakran egybefolyik, összekapcsolódik. A *jogvita megvizsgálásának* elemzésénél előljáróban kitér arra, hogy az ún. méltányosság gyakorlása a bíró munkájában milyen helyet foglal el, s megállapítja, hogy ennek csak kiegészítő szerepe lehet, a bírónak a jogszabályhoz való kötöttségét teljesen nem oldhatja fel. Egyébként, amikor a bíró a jogvita megoldását keresi, a joggyakorlat — és kisebb mértékben a törvényhozó — által kialakított fogalmi rendszer keretében mozog, amelynek elemei egyfelől a különböző jogelméleti teóriák, jogágazati alapelvek, jogi fogalmak és kategóriák, másfelől az ítélkezési tevékenység során ugyancsak szerephez jutó „technikai” elemek, így egyes formák betartásához való ragaszkodás, továbbá fikciók, vélelmek és a felektől elvárható magatartási „standard”-ok alkalmazása. Tárnyalja a szerző az ítéletek előkészítése során alkalmazott bírói gondolkodási módokat, amelyek közé sorolja a jogszabálysöveg exegetikus vizsgálatát, a szillogizmusok alkalmazását, az analógiához és az „a contrario” okoskodáshoz való folyamodást. Érdekesen világítja meg az ítélettel szolgáló eseti vagy általánosabb (mondhatnánk jogpolitikai) cél kiemelkedő helyét a bírói gondolkodás keretében.

Nagyon tanulságosak és konkrétak Gaudemet-nek azok a fejtegetései, amelyeket a *bírói ítélet megszerkesztésének* szentel. Ennek a fejezetnek a keretében először leírja a Conseil d'Etat-nál hagyományosan alkalmazott ítélkezési folyamatot, s ennek keretében pl. az előadó szerepét, az alosztályok és a kontenciózus osztály munkájának egymásba illeszkedését, valamint az ún. kormány megbízotti konklúziók jelentőségét. Rámutat arra, hogy a Conseil d'Etat döntéseinek szövegét jó másfél évszázad óta lakonikus rövidség, „imperatoria brevisitas” jellemzi. Részletesen szól ezután egyrészt a közigazgatási bírói ítélet szerkezetéről, másrészt tartalmáról. Ami a szerkezetet illeti, az ítélet hivatko-

* Gaudemet, Yves: Les méthodes du juge administratif (Bibliothèque de Droit Public, sous la direction de Marcel Waïne, Tome CVIII. — Paris, 1972. 321 p.)

zásokkal kezdődik a felek által kifejtett álláspontokra, továbbá az alkalmazásra kerülő jogszabályokra; ezeket követi a szükséges terjedelmű, de a felesleges szószaporítástól tartózkodó indokolás; végül a rendelkező rész, amely érdemileg esetleg csak egyetlen mondatból áll és emellett még azt írja elő, hogy az ítéletet kinek kell megküldeni. A súlyt a bíróság az ítélet logikai szerkezetére helyezi és az elbeszélő jellegű részleteket lehetőleg mellőzi. Az ítélet *tartalmát* illetően a szerző részletesen foglalkozik az indokolás jellegzetességeivel. Az indokolás természetesen ott is a tényállást foglalja össze, valamint a tények jogi minősítésével foglalkozik. Érdekes annak megemlítése, hogy a Conseil d'Etat néha implicit módon foglal állást bizonyos, pl. hatásköri kérdésekben. Az indokolás fogalmazásánál sokszor használ a francia közigazgatási bíró sztereotip kifejezéseket, amelyek legtöbbször csak nyelvtanilag térnek el a nálunk használtaktól (pl. a hivatkozott jogszabály értelmében; az adott eset körülményeit, az iratok tartalmát, a bizonyítás eredményeit figyelembe véve; a fél által felajánlott további bizonyítás szükségtelen).

4. A munka második főrészében — amint erre már előljáróban utaltunk — Gaudemet a francia közigazgatási bíróságok *jogalkotó szerepét* tárgyalja, ezt is nagyon behatóan. Úgy gondoljuk azonban, hogy megelégedhetünk ennek az anyagnak a rövid áttekintésével, mert — mint mondtunk — ilyen munkát a mi bíróságaink nem végeznek. Csupán érdekességükre tekintettel utalunk tehát a szerző néhány idevágó megállapítására, így arra a kiinduló tételre, hogy a francia írott közigazgatási jog mind mennyiségi, mind minőségi szempontból gyenge, rendszertelen és bonyolultsága miatt nehezen alkalmazható. A kormányzat időnként kísérletet tett ugyan átfogó kodifikációra, de ez sem oldotta meg tartósabban a kérdést. Ez az oka annak, hogy a francia közigazgatási bíró meglehetősen függetleníti magát az írott jogtól és inkább azokra a jogtételekre támaszkodik, amelyeket éppen a Conseil d'Etat joggyakorlata alakított ki. Figyelemre méltóan fej-

tegeti Gaudemet, hogy a közigazgatási bírói gyakorlat fejlesztésében milyen nagy szerep jut a „doktrinának”, a tekintélyes professzorok és a bíróságon belül működő kormány megbízottak szakirodalmi állásfoglalásainak. Rámutat a közigazgatási bíróságok és a polgári bíróságok joggyakorlata közötti párhuzamosságokra. Szól arról az ugyancsak jellegzetes tényről is, hogy a közigazgatási bíróságok jól ismerik és alapjában véve respektálják a közigazgatási hatóságok munkáját, s hogy ítéleteik meghozatalánál törekednek a törvényesség és a célszerűség, hatékonyság szempontjainak összeegyeztetésére. Kitér még arra is, hogy erkölcsi szempontok, továbbá a szociális és technikai fejlődés kívánalmai mennyiben befolyásolják a Conseil d'Etat jurisprudenciáját. Munkájának zárófejezetében a szerző a közigazgatási bírói gyakorlat által kialakított jogtételek jelentőségével, megjelenési formájával, élettartamával és módosításával foglalkozik.

5. A most összefoglalt gondolatok, azt hisszük, eléggé illusztrálják Gaudemet művének értékét és tanulságos voltát. Georges Vedel, a közigazgatási jog egyik nagynevű párizsi professzora joggal írja előszavában, hogy Gaudemet könyve a Conseil d'Etat ítéleteinek szellemi tartalmát, logikáját és stílusát megvilágító legeredetibb és leggazdagabb munka. A szerző egyébként de lege ferenda-jellegű javaslatok tételétől tartózkodik, ez a tárgykör komplexitására tekintettel rendkívül nehéz is lenne. Összefoglaló konklúziójának utolsó soraiban is csak annyit mond, hogy a közigazgatási bíróságok munkájának jellegét akarta részletesen feltárni, az esetleges módosításra irányuló javaslatok kiinduló pontjaként. A tényleges helyzet részletekbe menő megvilágításával mindenestre fontos szolgálatot tett a francia közigazgatási jogszolgáltatás fejlesztése ügyének. Ha ehhez hozzátesszük még, hogy a műben a francia közjogi monográfiákra mindig is jellemző nagyfokú rendszeresség és pontosság nyilvánul meg, úgy gondoljuk, érdeke szerint méltattuk ezt a nagyon színvonalas művet.

Polgári Eljárásjogi Füzetek II.*

I. Alig egy évvel ezelőtt adtunk hírt a *Polgári Eljárásjogi Füzetek* c. sorozat első kötetéről¹, máris a második kötet megjelenéséről számolhatunk be.

Ez a kötet — amint *Névai László* tanszékvezető egyetemi tanár, a tanulmánykötet felelős szerkesztője az előszóban erre rámutat — az első kötet nyomdokain halad, de annál lényegesen nagyobb kört ölel fel, amennyiben az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Polgári Eljárásjogi Tanszékének belső és külső munkatársaitól származó dolgozatokon kívül külföldi polgári eljárásjogi szakemberek tanulmányait is közlésezi. Ezek a tanulmányok betekintést nyújtanak több szocialista és tőkés ország polgári ítélkezésének időszéri problémáiba, tájékoztatnak a jogalkalmazás és a kodifikáció időszéri kérdéseiről.

A szerkesztő a dolgozatok közzétételével kettős célt tartott szem előtt: egyrészt a polgári ítélkezés további korszerűsítését és hatékonyságának fokozását kívánta szolgálni, másfelől a processzuális látókör szélesítését és az összehasonlító módszerrel végzett kutatásokat igyekezett előmozdítani.

II. A kötet első tanulmánya *Imreh* Katalin megyei bírósági bírónak a Polgári Eljárásjogi Tudományos Munkaközösségben 1971 november 10-én *Az egység és áttekinthetőség problémája a polgári ügyek fórumrendszerében* címmel tartott előadását tartalmazza.

Az előadás annak az évek óta folyó mozgalomnak a jegyében született, amely az igazságszolgáltatási feladatokat megvalósító szervek egységesítését, közelebből a gazdasági döntőbizottságoknak és a területi munkaügyi döntőbizottságoknak az egységes bírósági szervezet kereteibe való beillesztését és ezzel a bírósági út kiszélesítését tűzte ki feladatul.

A szerző az egység és az áttekinthetőség fogalmát tisztázza, és ezek érvényre juttatásának szükségességét hangoztatja a jogvitákat eldöntő szervek és eljárásuk vonalán. Gyakorlati esetek ismeretében keresztül mutatja be a

* Budapest, 1972.

² Jogtudományi Közlöny 1972. évi 4. sz.

fennálló fórumrendszer bonyolultságából származó visszaságokat.

Az egységesítésre irányuló törekvések eredményeként könyvelhető el a szövetkezetekről szóló 1971. évi III. törvényben és az annak nyomán kiadott szövetkezeti jogszabályokban foglalt hatásköri rendezés. Ezek a jogszabályok ugyanis a szövetkezeti döntőbizottságok létrehozásával a szövetkezeti tagok és alkalmazottak tagsági, illetőleg munkaügyi vitáinak egységes elbírálását biztosítják első fokon. Az egység és áttekinthetőség követelményét szolgálja ezen túlmenően az is, hogy az új jogszabályok a szövetkezeti döntőbizottságok előtti eljárás szabályait a munkaügyi döntőbizottsági eljárás szabályaihoz igyekeznek közelíteni.

A szerző 1971. év végi eredményfelmérést ad. Vázolja a feladatokat, ugyanakkor sajnálattal veszi tudomásul, hogy a gazdasági döntőbíráskodásnak a bírósági hatáskörbe való beillesztésére még nem került sor.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az 1972. évi jogszabályalkotás a fórumrendszer egységesítése terén nemcsak ezt a feladatot valósították meg, hanem a munkaügyi jogviták bírósági elbírálását is biztosította: a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény és a polgári perrendtartás módosításáról szóló 1972. évi 26. számú törvényerejű rendelet, valamint az ezek nyomán kiadott egyéb jogszabályok rendelkezései folytán a gazdasági döntőbizottságok és a területi munkaügyi döntő bizottságok megszűntek és feladataikat 1973 január elsejével bírósági szervek vették át.

A tanulmánykötet azután *Névai László* tanszékvezető egyetemi tanárnak a Humboldt-Egyetemen (Berlin, NDK) a polgári eljárás és a polgári eljárásjog kérdéseiről rendezett II. Nemzetközi Konferencián 1971. november 2-án *A szocialista polgári per hatékonysága és demokratikus jellegének továbbfejlesztése* címmel tartott előadását közli.

A bevezetésben a szerző utal a szocialista jogtudományban és jogalkotási munkában az utóbbi években egyre jobban előtérbe nyomuló hatékonysági szemléletmódra, amely a közhatalmi és gazdálkodó szervek tevékenységének jogi vo-

natkozásait rendező szabályozással szemben is eredményességi követelményeket támaszt.

A szerző a továbbiakban a hatékonyság fogalmát határozza meg. Hatékonyságon azt a viszonyt kell érteni, amely jogi szabályozás (jogintézmény) célja és a valóságban elért eredmény között fennáll. A jó jogi szabályozás önmagában nem biztosítja az eredményt, de mindenesetre annak első feltétele. A hatékonysági viszony alakulásában azonban a jogi rendezésen kívül eső körülményeknek is jelentős szerep jut. A hatékonyság mérése igen bonyolult feladat, mert a hatás emberi magatartások befolyásolásán keresztül érvényesül és áttételes jellegű.

A polgári per hatékonyságának vizsgálata² megköveteli a polgári per céljának, mint a viszonyfogalom egyik tényezőjének a meghatározását. A szerző — a Pp.-ben adott törvényi meghatározást kiegészítve — a polgári per célját az igazság kiderítésében és a törvényességen alapuló bírósági eljárás során a valóságos jogvédelem nyújtásában látja. Ennek megfelelően azt a polgári pert tekinti hatékonynak, amely a reális jogvédelem követelményeinek optimális módon szerez érvényt.

A jogvédelem optimális módon akkor valósul meg, ha a polgári per csupán a legszükségesebb munkamennyiséget és időráfordítást igényli, aránylagosan csekély költségkihatással jár, anélkül azonban, hogy az igazság kiderítése sérelmet szenvedne. A polgári per hatékonyságának ezek a mutatói a peres eljárás egyszerűsítésének, gyorsításának, olcsóságának és alaposságának a követelményei. Elvileg a problémát akként kell megfogalmazni, hogy a polgári per gyorsításának és egyszerűsítésének nem szabad az igazságszolgáltatási garanciák csökkenésével járnia.

A hatékonyság követelményének érvényesülése igen sok körülménytől függ. Ezek közül kiemelkedik

a bírósági munka szervezettsége, a bírósági dolgozók felkészültsége és munkaképessége, továbbá a bíróságok személyi ellátottsága és a bírák terhelése.

A hatékonyság szempontjainak a hatályos Pp.-ben való érvényesülését vizsgálva és a polgári per hatékonyságának fokozása terén előttünk álló feladatokat elemezve a szerző megállapítja, hogy a Pp. a korábbi szabályozáshoz képest valóban sok vonatkozásban hozott be egyszerűsítést, ugyanakkor az 1911. évi I. törvény kapitalista szemléletű felperesvédelmi irányvonalával szemben az alperes védelmének a szempontjait érvényesítette. Ez abban az időben indokolt volt, mivel a vagyoniilag gyengébb fél védelmét jelentette. A gazdasági és társadalmi viszonyokban bekövetkezett gyökeres változások folytán azonban ez az alapbeállítottság meghaladottá vált és ezért helyre kell állítani a felperesi és az alperesi oldal észszerű egyensúlyát. Ez egyben az ún. gyámsági szemlélet felszámolását teszi szükségessé. A feleket nagyobb felelősségtudatra és aktivitásra kell nevelni.

A szerző utal a perek időtartamának meghosszabbodására³ és az ezzel összefüggésben szükségesnek mutatózó intézkedéseket vázolja fel, majd azt az összefüggést mutatja ki, amely a per hatékonyságának problémája és a polgári eljárás demokratizmusa között fennáll: a per hatékonyságának fokozása révén a polgári eljárásjog demokratizmusa erősíthető, illetőleg a szocialista demokratizmus továbbfejlesztésének egyik fontos tényezője éppen a hatékonyság növelése lehet.

Érdekesekek végül azok a fejtegetések, amelyek a hatékonysági követelmény jellegének és szerepének a meghatározására vonatkoznak. A hatékonyság nem alapelve a polgári eljárásjognak, a fejlődésnek nem törvényszerűsége, sőt az igazságszolgáltatás feladatának sem tekinthető. Mindazonáltal a hatékonyság igen fontos kategóriája a polgári eljárásjognak, érdeke a dolgozóknak és az államnak egy-

² A szerző által vezetett tanszék oktatói a polgári eljárás hatékonyságának fokozására téziseket dolgoztak ki, ezek a tézisek a tanszék mellett működő tudományos munkaközösség 1970. március havi ülésén kerültek megvitatásra. A vitáról *Szabó Gábor* számol be: Vitaülések a polgári eljárás hatékonyságának fokozásáról c. cikkében (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1970. évi 8. sz.).

³ A szerző ezt a kérdést részletesen tárgyalja. A pertartam alakulása a polgári eljárásban c. cikkében (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1970. évi 9. sz.).

aránt, olyan jogi érték, amelynek feltétlenül érvényesülnie kell.

A még új kutatási területnek számító témát a szerző nagy tudományossággal és lebilincselő módon tárgyalja, ezzel az előadással a nemzetközi konferencián méltó módon képviselte a magyar jogtudományt.

Ugyanezen a konferencián hangzott el. Révai Tibor egyetemi tanárnak. *A népi ülnöki részvétel hatékonyságának fokozása a szocialista polgári eljárásban* címmel tartott előadása, a kötet következő tanulmánya.

Ez a tanulmány is a hatékonyság problémájával foglalkozik a népi ülnököknek a polgári eljárásban való részvételével kapcsolatosan. Megállapítja, hogy az ülnöki közreműködést a polgári eljárásban akkor tekinthetjük hatékonynak, ha az ülnök valóban aktivitást fejt ki, azaz közreműködik mind a tényállás megállapításában, mind a joghatások meghatározásában. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a népi ülnökök aktivitása a polgári eljárásban nem kielégítő.

A továbbiakban a szerző az ülnöki részvétel hatékonyságának feltételeit vizsgálja és rámutat azokra az eszközökre, amelyek révén az ülnökök aktivitása fokozható. Ilyen eszköz a népi ülnökök jogi oktatása, amelyet feltétlenül szervezettebbé kell tenni. Növelni kell az együttműködést a hivatásos bíró és a népi ülnökök között, a népi ülnököket fel kell készíteni az egyes ügyek tárgyalására.

Az ülnöki bíráskodásból szerzett tapasztalatok alapján felvetődik a kérdés, vajon szükséges-e az ülnökbíráskodásnak változatlan keretek között való fenntartása? A polgári perben a fellebbezési eljárás, valamint a nem peres eljárások nagyobb része jelenleg is az ülnökök közreműködése nélkül folyik le, de a szerző felveti az ülnökök részvételének mellőzését egyes percsoportokban is.

A professzor elgondolásait azóta a jogszabályalkotás is megvalósította. Az 1972. évi 26. számú törvényerejű rendelettel módosított Pp. 11. §-a ugyanis egyesbíró elé utalja azokat az ügyeket, amelyekben alapvetően jogi kérdések elbírálására vagy csupán elszámolásokra kerül sor vagy az egyszerű tényállás megállapításához nagyobb bizonyí-

tásra nincs szükség. A jövőben a népi ülnökök csak olyan tárgyú perek elintézésében vesznek részt, amelyekben életismeretüket, tapasztalataikat valóban hasznosíthatják s így közreműködésük nem lesz formális.

Varga Gyula egyetemi adjunktus a *Tárgyalási elv, bizonyítás és ténybeszerzés hivatalból* c. tanulmányában arra a kérdésre kíván választ adni, hogy a tárgyalási elv és a bíróságnak az a tevékenysége, hogy hivatalból vesz figyelembe tényeket és rendel el bizonyítást, egymást kiegészítő vagy pedig egymást kizáró fogalmak-e?

A peranyag szolgáltatásával kapcsolatban a polgári jogrendszerben két elv érvényesül: a vizsgálati elv és a tárgyalási elv. A vizsgálati elv szerint a peranyag összegyűjtése elsősorban a bíróság feladata. Ez az elv a büntető perben érvényesül, a polgári eljárásban csak szűk körben, a törvény által meghatározott azokban az esetekben, amikor a felek a per tárgyát képező jog felől nem rendelkezhetnek. A tárgyalási elv szerint viszont a per ténybeli és bizonyítási anyagát kizárólag a felek jogosultak szolgáltatni; a bíróság olyan tényeket, amelyekre a felek nem hivatkoztak, nem vehet figyelembe és hivatalból a bizonyítékok sem szerezhetők be. A tárgyalási elv ekként a felek rendelkezési jogát valósítja meg, a felek akarata megköti a bíróságot.

A szocialista tárgyalási elv a szerző megállapítása szerint tulajdonképpen a vizsgálati elv megvalósulását jelenti, mert a vizsgálati elv nem zárja ki azt, hogy a felek is hivatkozzanak tényekre és bizonyítékokra és ezzel kiegészítsék a bíróság tevékenységét. Ebből következik, hogy a szocialista tárgyalási elv elnevezés sem helyes, mivel ennél a felek rendelkezése a tényanyag és a bizonyítékok tekintetében nem érvényesül. Ilyen értelemben a tárgyalási elv és a peranyag hivatalból való beszerzése egymást kizáró fogalmak, a perben tehát vagy az egyik vagy a másik érvényesül. Nem a bíróságnak és a feleknek a peranyag összegyűjtésére, beszerzésére vonatkozó tevékenysége zárja ki egymást, hanem a tárgyalási elvben rejlő rendelkezési jelleg az, ami nem egyeztethető össze a bi-

róságnak azzal a jogával és tevékenységével, hogy hivatalból is vehet figyelembe tényeket és hivatalból is rendelhet el bizonyítást.

Figyelemre méltó a szerző téma-választása és a tanulmányban bátor kritikai szellem nyilvánul meg. Különösen értékesek a rendelkezési elv és a tárgyalási elv összefonódására történt megállapítások. Ezek annak szükségességét jelzik, hogy a perjogi elvek és gyakorlati érvényesülésük összefüggései még alaposabb feltárást igényelnek.

Novák István megyei bírósági tanácsvezető bíró, c. egyetemi docens *A beadványok szerepe a polgári perben* c. tanulmányában mindennapos fogalmat fejteget nagy alaposággal.

A szerző a beadvány néhány közismert fogalmi meghatározásának elégtelenségét mutatja ki, majd annak fogalmát a következőképpen határozza meg: beadvány a félnek, illetőleg a perben szereplő vagy nem szereplő személyeknek az az írásbeli alakban jelentkező cselekménye, amely jogérvényesítést, kérelmet vagy bejelentést (közlést) foglal magában.

A beadvány kisegítő jellegű és a szóbeliség elvéből folyó követelmény, hogy általában csak az a beadvány válik a per anyagává, amelynek tartalmát a tárgyaláson élőszóval előadták vagy amelyet a bíróság ilyen módon előadottnak tekintett vagy a tárgyaláson ismertetett.

A polgári perben azonban vannak olyan beadványok is, amelyek nem szorulnak ilyen kiegészítésre, vagyis amelyeket nem kell szóban előadni. Ilyen pl. az a beadvány, amelyben a tanú vagy a szakértő a tárgyalásról való távolmaradást jelenti be vagy amelyben a vele szemben kiszabott pénzbírság elengedését kéri. Ezek a beadványok a per érdemét közvetlenül nem érintik.

A továbbiakban a szerző a beadvány célját és tartalmát fejtegeti és ezek alapulvételével megkülönböztet jogérvényesítő, kérelmet magában foglaló és bejelentést célzó beadványokat. Felhívja a figyelmet az első két csoport közötti különbségtételre. Erre azért van szükség, mert a jogérvényesítésre vonatkozó beadványok (keresetlélvél, fellebbezés stb.) szintén foglal-

nak magukban kérelmet, a kérelem azonban ezeknél csupán a jogérvényesítésnek a törvényben megkívánt formájaként jelentkezik.

A továbbiakban a szóban elő nem adott beadványokkal kapcsolatban felmerülő problémákkal és a beadványok tartalmához kötöttség problematikájával ismerkedünk meg.

A szerző végül a bíróság ellenőrzési kötelezettségével foglalkozik. Ez az ellenőrzés elsősorban a beadvány alaki kellékeinek és annak vizsgálatára vonatkozik, vajon a beadványt kellő időben nyújtották-e be. A beadványok tartalmának érdemi ellenőrzése általában az ügy érdemi elbírálásával esik egybe.

A tanulmány a kiemelkedő elméleti felkészültség és a gyakorlati szaktudás egybekapcsolódásának eredménye.

A következők tanulmány *Németh János* egyetemi docensnek a Humboldt-Egyetemen (Berlin, NDK) a polgári eljárás és polgári eljárásjog kérdéseiről rendezett II. Nemzetközi Konferencián 1971. november 4-én *A munkaügyi viták elintézésének demokratikus jellege Magyarországon* címmel tartott előadását tartalmazza.

A tömör, színvonalas előadás a külföldiek számára nyújt tárgyilagos tájékoztatást a munkaügyi viták elintézéséről és az ezek során igénybevehető jogorvoslati lehetőségekről. Megállapítja, hogy a munkaügyi vitákban hozott határozatok ellen csak kivételesen lehet bírósághoz fordulni felülvizsgálati kérelem formájában.

Ezt a szabályozást a szerző — aki a kérdéssel kapcsolatban a saját álláspontját is kifejti — nem tartja kielégítőnek. Azt helyesli, hogy a munkaügyi vitákban első fokon a munkaügyi döntőbizottságok járnak el, mert ez lehetővé teszi a vállalati kollektívának az igazságügyi feladatok megvalósításába való bevonását. A szocialista törvényesség biztosítása azonban megkívánja a bírósági hatáskörnek a jogorvoslati szak egészére történő kiterjesztését. Ez a területi munkaügyi döntőbizottságok hatáskörébe tartozó ügyeknek bírósági hatáskörbe való átutalását jelentené.

Ezúttal is örömmel állapíthatjuk

meg, hogy a szerzőnek a javaslata lényegében megvalósult. Az elmúlt évben hozott jogszabályok [1972. évi IV. tv., 1972. évi 26. és 29. számú tvr.-ek, 45/1972 (XII.30.) MT számú rendelet] alapján létrehozták a munkaügyi bíróságokat és az általános szabály szerint a jövőben a munkaügyi döntőbizottság határozata ellen keresettel lehet fordulni a munkaügyi bírósághoz.

Bacsó Jenő igazságügyi minisztériumi osztályvezető, c. egyetemi docens *A személyállapotra vonatkozó perek időszzerű eljárási kérdései-t* tárgyaló tanulmányában az ilyen perek eljárási szabályainak kettős rendelkezésére mutat rá: egyrészt az anyagi jog konkrét szabályainak az érvényesülését biztosítják, másrészt a személyi állapotot, mint sajátos kategóriát védik. Ezekre a perekre az jellemző, hogy a személyállapotot érintő, tények, jogok és kötelezettségek csak a bíróság határozata útján jöhetnek létre vagy szűnhetnek meg, a felek megállapodása a kívánt joghatások létrehozására vagy egyáltalán nem vagy pedig csupán a jogszabályokban meghatározott tények mellett alkalmas.

A szerző vizsgálja, hogy a fennálló eljárási szabályok mennyiben indokoltak, illetőleg szükségesek-e új szabályok a személyállapotra vonatkozó perekben az ezekhez fűződő sajátos érdekek védelmére, illetőleg az anyagi jog érvényesülésének a biztosítására? Ebben a keretben javaslatot tesz kettős állampolgárság esetében a magyar bíróság kizárólagos joghatóságának a megszüntetésére a házassági perekben, majd az ún. megegyezéses bontóper néhány kérdésével foglalkozik, felveti a mesterséges megtermékenyítés jogi problémáit, vázolja a bizonyítás nehézségeit a származási perekben, kitér az örökbecsülő vérszerinti szülőként való anyakönyvi bejegyzésével kapcsolatos problémákra, végül a személyes szabadság védelmének biztosítására irányuló törekvéseket mutatja be a gondnokság alá helyezésre irányuló perekben.

A tanulmány valóban sok gondolatot ébreszt és igen tanulságos. Érdekes kutatásról számol *Szabóné, Bittó Márta* tudományos gyakornok *A perújítási ügyek statisztikai vizsgálata* c. dolgozatában.

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Polgári Eljárásjogi Tanszékén az 1970/71-es tanévben az egyetemi hallgatók kilenc főből álló csoportja megvizsgálta a Pesti Központi Kerületi Bíróságnál 1968-ban benyújtott perújítási kérelmeket és az ezekre vonatkozó adatokat statisztikai összefoglalókban összesítette. Ennek az újszerű kutatásnak a céljával a statisztikai adatokban rejlő összefüggések feltárását és azokból általános következtetés levonását tűzték ki.

A tanulmány a statisztikai összesítések nyomán először a perújítási kérelmek tárgyával és alanyaival foglalkozik, majd a perújítási kérelmek benyújtásának időpontját és a perújítási kérelmek alapját vizsgálja, kitér az ügyész részvételére a perújítási eljárásban, végül a perújítási eljárás során benyújtott fellebbezéseket elemzi.

A szerző — igen helyesen — mértéktartó a következtetések levonásában. Találkozunk azonban vitatható megállapítással is. Így a szerző ismertet egy esetet, amelyben a bíróság a fizetési meghagyás ellen mintegy háromhetes késedelemmel benyújtott ellenmondást perújítási kérelemnek tekintette és azt ilyenként bírálta el. A szerző szerint ebből azt a következtetést kell levonni, hogy minden elkésve érkezett ellentmondást amennyiben ahhoz igazolási kérelmet nem csatoltak, perújítási kérelemnek kell tekinteni. Nem vitatjuk, hogy a bíróság eljárása a szóban forgó esetben helyes volt, ebből azonban nem következik az a megállapítás, amelyre a szerző jut. Az igaz, hogy a bíróság a fél által előadott kérelmeket, nyilatkozatokat nem alakszerű megjelölésük, hanem tartalmuk szerint veszi figyelembe [Pp. 3. § (1) bek.], ugyanakkor azonban a törvény meghatározza a perújítási kérelem kellékeit [Pp. 263. § (2) bek.]. Ha már most a fél beadványa tartalma szerint is csupán ellentmondás és a perújítási kérelem kellékeit sem tartalmazza, pl. nem hivatkozik semmiféle új tényre vagy bizonyítékra, akkor nincs alap arra, hogy az ilyen beadványt a bíróság perújítási kérelemnek tekintse pusztán azért, mert az mint ellentmondás elkésett.

Az érdekes tanulmányból megtudjuk, hogy a jövőben további hasonló adatgyűjtésekre kerül sor. Kíváncsian várjuk az ezekre vonatkozó vizsgálatok eredményeit.

A tanulmánykötet második része a külföldi szerzők tanulmányait tartalmazza.

Ezek sorát Zs. Sztalev szófiai egyetemi tanárnak a Szocialisztikus cseszko pravo 1971. évi 3. számában *Differenciálás a KGST tagállamai polgári igazságszolgáltatásában* c. cikke nyitja meg.

A cikk a hazai szocialista szervezetek és a külföldi vállalatok közötti ún. külkereskedelmi perekkel foglalkozik, amelyekben választott bíróságok járnak el. Ezek a választott bíróságok nem állami szervek, létüket a külső gazdasági viszonyok és az ügyek nemzetközi jellege indokolja, továbbá az a törekvés, hogy az állami igazságszolgáltatási szerveket ezekbe a vitákba lehetőleg ne vonják be. A kereskedelmi kamarák mellett működő választott bírósági intézmények kezdetben mint valódi választott bíróságok gyakorolták tevékenységüket, ma azonban már nem a felek akaratán alapul az igazságszolgáltatási hatalmuk, hanem államközi aktusokon, a KGST tagállamaira vonatkozó szállítási, szerelési vagy műszaki szolgáltatási általános feltételeken. Ilyen vonatkozásban ezek a választott bíróságok nemzetközi rendszert alkotnak. A szerző szerint indokolt lenne e rendszer élén álló legfelsőbb bíróság felállítása, amely elbírálná a rendszer egyes bíróságai között felmerült hatásköri vitákat, egységesítené a gyakorlatot a KGST egységesített joga alapján és hatályon kívül helyezné az egyes bíróságok által hozott hibás ítéleteket.

A szerző a továbbiakban a választott bizottságok és a rendes bíróságok közötti kapcsolat egyes kérdéseit tárgyalja, közelebbről azt vizsgálja, vajon mennyiben engedhető meg az, hogy a rendes bíróságok felügyeletet gyakoroljanak a választott bíróságok felett és hogy a „bíróági modell” mennyiben alkalmazható a választott bíróságok eljárásában?

A cikk a polgári eljárás új területére irányítja érdeklődésünket és az itt megoldásra váró kérdések-

kel való foglalkozásra hívja fel a figyelmünket.

M. A. Gurvics moszkvai egyetemi tanár, a nálunk is jól ismert szovjet perjogász *A polgári eljárás hatékonyságának néhány feltevéle* c. cikkében az összehasonlító módszer felhasználásával párhuzamot von a polgári és a szocialista jogrendszerek között a pertartam, a peres eljárás költségei és a jogi tanácsadás tekintetében. Mauro Cappelletti olasz jogtudós munkájából vett adatok alapján bemutatja, milyen hosszadalmasak a perek Olaszországban és ezzel megdöbbentő állapottal szembeállítja azokat az eredményeket, amelyeket a szocialista államok ezen a téren elértek. Vácsolja, milyen költséges Olaszországban a peres eljárás és kimutatja, hogy ez is elsősorban a szegényeket sújtja. A tőkés országok ismerik ugyan az ingyenes ügyvédi képviselést, ez azonban gyakorlatilag csak az ügyek kis részében valósul meg. Még kevésbé szervezett náluk az ingyenes jogi tanácsadás, amely a Szovjetunióban széles körben érvényesül és jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a felek vitáinak egy része peren kívül nyer elintéztést.

A szocialista polgári eljárás ezen előnyeinek az elismerése azonban nem vezethet elbizakodottságra, mert hiányosságok itt is tapasztalhatók, ezek kiküszöbölése a polgári eljárás hatékonysága fokozásának további biztosítéka.

A cikk a Pravovegyenyije c. folyóirat 1971. évi 4. számában jelent meg.

A következő tanulmány szerzői munkaközösségtől származik, amelynek tagjai N. A. Csecsina egyetemi tanár, D. M. Csecsot, A. SZ. Muravjova, M. A. Kabakova és N. I. Avgyejenko egyetemi docensek. Címe: *A polgári eljárásjogi normák szerepe a polgári jogsértések megelőzésében*. A szöveg „A szovjet állam és jog időszerű problémái a kommunizmus építésének időszakában” c. tanulmánykötetben (Leningrád, 1967) megjelent értekezés rövidített fordítása.

A polgári eljárásjog nemcsak a jogviták elbírálását biztosítja, hanem a jogsértések megelőzésére és kiküszöbölésére is törekszik. Ennek eszközei: jól megszervezett helyszíni tárgyalások, megalapozott

és meggyőző ítéletek, a jogsértések okainak feltárása. Különösen nagy jelentőségük van ilyen vonatkozásban az ún. különvégzéseknek (jelzéseknek), amelyek felhívják a figyelmet az állami szervek, vállalatok, kolhozok és más szervezetek munkájában észlelt hibákra és törvénytisétekre. Nevelő hatásúak a munkaviszony helyreállítására irányuló kereseteknek helyt adó ítéletek. Fontos szerep jut a bíróságoknak a tartási kötelezettség elmulasztásával kapcsolatos jogsértéseknek, valamint a házasságok felbontásának megelőzésében. Az a lehetőség, hogy a bíróság a házassági bontóper tárgyalását elhalaszthatja, számos esetben elősegítette a felek viszonyának rendezését.

Végül külön foglalkoznak a szerzők a bíróságok tevékenységével és ennek eredményeivel az államigazgatási jogsértések és a lakásjog területén észlelt törvénytisések megelőzésében.

A következő tanulmány Horst Kellner berlini (NDK) egyetemi tanárnak a Neue Justiz c. folyóirat 1971. évi 19. számában *A jogvédelmi igény szabályozása az NDK készülő polgári perrendtartásában* címen megjelent cikkét tartalmazza. A cikkíró az NDK legfelsőbb bíróságának egyik határozatára utalással a jogvédelmi igény meghatározását igyekszik megadni azoknak az eseteknek a felsorolásával, amelyekben ez az igény kizárt. Arra következtetésre jut, hogy a bírósági út csupán a jogvédelmi igény fennállása esetén vehető igénybe és hogy a jogvédelmi igény az érdemi ítélet egyik általános feltétele.

M. Sawczuk lublini egyetemi tanár *A perújítás a lengyel polgári eljárásjogban* c. ismertetésében az 1964. évi lengyel polgári perrendtartásnak a perújítás intézményére vonatkozó főbb szabályairól nyújt tájékoztatást.

Edmund Wengerek poznani egyetemi tanár *A bírósági végrehajtás általános elvei a lengyel Pp. szerint* c. dolgozatában mindenekelőtt a bírósági végrehajtás és az államigazgatási végrehajtás között von párhuzamot, majd a bírósági végrehajtásra vonatkozó szabályok és a polgári perrendtartás egyéb rendelkezései közötti viszonyt tárgyalja (amint a címből is kiténik,

Lengyelországban a Pp. szabályozza a bírósági végrehajtást), majd a végrehajtási eljárás alapelveivel és az ezeket az alapelveket érvényre juttató végrehajtási szabályokkal ismertet meg bennünket. Végül a bírósági végrehajtás szerkezetéről kapunk áttekintést.

Tauno *Ellilä* helsinki egyetemi tanár *A bírói tisztség betöltéséhez szükséges finnországi feltételekről* nyújt tájékoztatást. Ebből mindössze a társadalmi fejlődés jellemzésére alkalmas néhány adatot kívánunk kiemelni: 1926 óta nő is nevezhető ki bírónak, 1956 óta a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságon bírónak is teljesít szolgálatot, 1970 óta pedig a Legfelsőbb Bíróságon is van bírónak.

A szerző utal a bírák felelősségére, amely súlyosabb, mint más országokban; e részben azonban csak a kíváncsiságunkat kelti fel, az ezzel kapcsolatban önként felmerülő kérdésekre választ nem kapunk. A cikkíró ennek a kérdésnek a részletes ismertetését nyilván nem tekintette feladatának.

Igen gazdag anyagot tartalmaz Walther J. *Habscheid* würzburgi (NSZK) egyetemi tanárnak *Felsőbíróságok az NSZK-ban; a ténykérdés és a jogkérdés közötti különbségtétel az igazságszolgáltatás legfelsőbb szervei előtt Franciaországban és az NSZK-ban* c. tanulmánya.

A szerző az NSZK felső és legfelső bíróságainak szervezeteit ismerteti és ezen belül részletesen tárgyalja a Szövetségi Alkotmánybíróság hatáskörét, amely — egyebek között — annak megállapítására is kiterjed, hogy valamely törvény ellentétben áll-e az Alkotmánnyal. Megtudjuk, hogy az Alkotmánybíróság ilyen alapon alkotmányellenesnek nyilvánította a polgári törvénykönyvnek azt a rendelkezését, mely szerint a házastársak között fennálló vitában a férjet illeti a döntés, mert ez ellentétben áll az Alkotmánnyal. A házastársak egyenlőségét kimondó rendelkezésével; az adójognak egy olyan rendelkezését, amely a családot mint egységet magasabb adóteherrel sújtotta, mint az egyedülálló férfiakat és nőket, az Alkotmánybíróság azért nyilvánította alkotmányellenesnek, mert az Alkotmány szerint az állam köteles minden védelmet és támogatást

megadni a házasság intézményének és a családnak.

A szövetségi felsőbíróságok rendszerének és az előttük folyó felülvizsgálati eljárásnak ismertetése után a szerző a német felülvizsgálat és a francia kasszáció között von párhuzamot és kimutatja a két intézmény közös alapjait. Az összehasonlítás kiterjed arra is, hogy miként értékelik a jog- és a ténykedéseket a német és a francia legfelsőbb igazságügyi szervek.

A tanulmányt mindazoknak a figyelmébe ajánljuk, akik a jog- és illetőleg perorvoslati rendszerek problémáinak tanulmányozásába kívánnak elmélyülni.

H. W. *Fasching* bécsi egyetemi tanár *A polgári peres eljárás korszerűsítése* c. tanulmányában abból indul ki, hogy az 1895. évi osztrák polgári perrendtartás, Franz Klein alkotása nemcsak keletkezése idején számított a leghaladóbb törvények közé, hanem ma is széles körben szolgálhat példaként a jogvédelem biztosítására. Ezért a polgári perrendtartásnak új törvénnyel való felváltása nem szükséges. Ez persze nem zárja ki azt, hogy a polgári perrendtartást korszerűsítsék. Így az egyre szélesedő nemzetközi kapcsolatok megkívánják az eljárási jogszabályoknak a nemzetközi egyezményekhez való hozzáillesztését. A műszaki haladás és tudomány lehetőséget nyújtanak a kézbesítésre vonatkozó jogszabályok módosítására, ugyanakkor a bizonyítási eszközökre vonatkozó szabályozás kiegészítését teszik szükségessé. Mindinkább érvényre kell juttatni a gazdaságossági szempontokat. Végül fontos feladatnak tekinti a szerző a bírósági út biztosítását alkotmányi szinten. A polgári perrendtartás életbelépésekor ennek még nem volt szüksége, a társadalmi fejlődés során azonban utóbb egyéb jogvédelmi szerveket is létrehoztak, ezért szükséges ezeknek egymáshoz és a bíróságokhoz való viszonyát törvényileg meghatározni.

A kötet ezután a Gurvics-tanulmányban említett Mauro *Cappelletti* firenzei egyetemi tanárnak *Az eljárás mint tömegjelenség* c. tanulmányát közli.

A gazdasági ellentmondásokkal terhes társadalom problémái tűnnek ki a peres eljárás időtartamá-

ra és költségeire vonatkozó ismeretéből. Mindkét vonatkozásban szomorú képet vázol a szerző. A hihetetlenül elnyújtott eljárás és az igazságszolgáltatás igénybevételel járó magas költségek alapján az olaszországi peres eljárást egyenesen antiszociálisnak kell minősíteni. Ennek kárát leginkább a szegényebb rétegek viselik, mivel az ő kitarításuk kisebb. Nem segít ezen a díjtalan védelemről szóló 1923. évi törvény, amely tipikusan fasiszta jogszabály. Az általa egyébként is szűk körben biztosított ingyenes képviselőt a gyakorlatban bohózzá, illetőleg tragédiává degradálódik. Az igazságszolgáltatáson kívüli jogi tanácsadást pedig a törvény egyáltalán nem érinti. Készült ugyan újabb törvénytervezet, de a törvényhozási munkák elképesztő lassúsága miatt teljesen bizonytalan, hogy mikor lesz törvény a tervezetből.

Per Olöf Ekelöf uppsalai egyetemi tanárnak *A svéd elsőfokú bírósági eljárás polgári és büntető ügyekben* c. ismertetéséből — amely a Juristische Studiengesellschaft kiadványsorozatának 82. füzetében (Karlsruhe, 1968) jelent meg — a történelmi előzményekre is kiterjedő képet kapunk az elsőfokú bíróság előtti büntető és polgári eljárásról. A kétféle eljárás nagyfokú hasonlóságot mutat. A polgári eljárás is két szakaszra oszlik: az előkészítésre és a főtárgyalásra. Az előkészítés egyesbírónál előtt folyik szóbeli tárgyalás útján, előkészítő iratok váltására csak kivételesen kerül sor. Az előkészítésre nagy súlyt fektetnek, mivel ez biztosítja a főtárgyalás eredményességét. A főtárgyaláson az eljárás koncentrációjának elve érvényesül: itt hallgatják meg a feleket, veszik fel a bizonyítást és itt hangzanak el a perbeszéddek. A főtárgyalást közvetlenül követnie kell a bíróság tanácskozásának, ez a szabály a közvetlenség elvéből folyik.

A szerző arról is tájékoztat bennünket, hogy Svédországban viszonylag nagyon csekély a perek száma. Ez a hallatlanul magas per költségeknek tudható be.

A tanulmányok sorát Édouard *Vieujean* és Albert *Fettweis* liègei (Belgium) egyetemi tanároknak *A Belga Törvénykezési Kódexről* szóló ismertetése zárja le. Ezt a kódexet, amely az 1806. évi polgá-

ri perrendtartást váltotta fel, 1967-ben iktatták törvénybe.

A kódex vezető elve a tárgyalási elvet is részben magában foglaló rendelkezési elv, melynek érvényesülését azonban jelentősen enyhítették azáltal, hogy a bíróságnak a korábbinál jelentősen erősebb eszközöket bocsátottak rendelkezésre: a bíróság hivatalból is elrendelheti bizonyítékok beszerzését és felhívhatja a feleket, hogy a birtokukban levő bizonyítékokat bocsássák a bíróság rendelkezésére. Bizonyos mértékben csodálkozunk azon, hogy a szerzők ezeket a nálunk már régóta érvényesülő szabályokat vívmánynak tekintik. A szerzők utalnak arra, hogy a kódex — bár a korábbi szabályozáshoz képest jelentős előrehaladást jelent — nehezen szakít a hagyományokkal és készítői rendkívül óvatosan jártak el.

Az ismertetés az eljárás sok részletkérdésére is kitér. A fellebbezési eljárás során elvileg a teljes

devolutív hatály érvényesül, amely az első fokra való visszatérést kizárja. Így a mellékkérdésekben benyújtott fellebbezés alapján a főkérdések elbírálása is a fellebbezési bíróságra hárul. Az ezzel összefüggő visszaélések megakadályozására a törvény több rendelkezést tartalmaz.

Amint látjuk, a tanulmánykötetből gazdag és színes kép tárul elénk. Az anyag összegyűjtése és kiválogatása a szerkesztőt dicséri. Szerencsés elgondolás volt a tartalomnak külföldi szerzőktől származó írásokkal való gazdagabbá tétele. A kötet tanulmányai a legkülönbözőbb területeket érintik és általuk — a szerkesztő elgondolásának megfelelően — jelentősen gyarapodnak eljárásjogi ismereteink, szélesebb lesz processzuális látókörünk. A tanulmányokban számos elgondolkozató megállapítással, érdekes adattal találkozunk, egyes problémák ismertetése révén mélyebb összefüggések tárulnak fel

előttünk. Külön ki kell emelnünk azt a tényt, hogy a tanulmányokban felvett jogszabálmódosítási javaslatok nagy részét a törvényhozásunk is a magáévá tette.

III. A kötet végül az ELTE Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett működő Tudományos Munkaközösség tevékenységének bibliográfiáját közli. Felsorolja a Tudományos Munkaközösségben 1970 szeptember 21-től 1972 június 12-ig terjedő idő alatt elhangzott előadásokat, és feltünteti a folyóiratban történt közzététel adatait, valamint a vitáról szóló ismertető cikk leltőhelyét.

A Tanszék által vezetett Tudományos Munkaközösség munkáját, az ott folyó tevékenység elmélet- és gyakorlatfejlesztő hatását a sorozat első kötetére vonatkozó ismertetésében már értékeltük, az újabb előadások tartalma az adott értékelés helytállóságát igazolja.

Bajory Pál

Эрне Гергей:

Материалы о сформировании демократических полицейских органов (1944—1945 гг.)

В Венгрии на освобожденных территориях возле национальных комитетов впервые сформировалась демократическая полиция. С помощью освободительных советских воинских властей, на основе местной инициативы сформировались разные народные органы, народные охраны, гражданская охрана, красная охрана, комитеты общественного порядка и т. д. Инициатива чаще всего исходила от местной организации коммунистической партии. Полицейским органам предстояло решать огромные задачи. Им пришлось восстановить общественный порядок и безопасность в стране, было необходимо выступить против преступников, контрабандистов, совершающих преступления в вооруженных шайках, было необходимо раскрыть военных и антинародных преступников и защитить интересы народа против обирал нищеты и инфляции, против хозяйственных преступников. Молодая венгерская демократия достигла значительных успехов тем, что в течение короткого срока возобновила порядок, создала новую государственную организацию и сформировала одно из важнейших оружий демократических порядков: новую венгерскую полицию.

Эрне Дердь:

Некоторые аспекты поведения предприятия, хозяйственного соревнования, связанные с трудящимися

Исходя из воздействия новой системы управления хозяйством на самостоятельность предприятия, на активизацию трудящихся, автор занимается с сомнительными явлениями, возникающими в этом круге. Излагает новейшие распоряжения, направленные на исключение таких явлений и освещает некоторые решения, подходящие к их исключению. В статье ближе освещаются вопросы об изменении места работы, о флуктуации, о приманке рабочей силы, о спекуляции рабочей силой, вместе с санкциями на такие действия. Исследуются вопросы о предоставлении трудящемуся льгот, подарков, взяток другим предприятием, исходя из того аспекта, в какой мере затрагивают такие явления формирование рыночных связей хозяйственных единиц.

Ласло Валки:

О проблемах СЭВ по вынесению решений

Автор устанавливает, что вынесение решений в СЭВ в настоящее время основывается на принципах единогласия (право вета), «заинтересован-

ности», и необязательного характера решений по существу. Эти принципы — за исключением последнего — ответственности — соответствуют нынешнему механизму сотрудничества в рамках СЭВ. Однако в новом, интегрированном механизме, предусмотренном в Комплексной Программе, по мнению автора указанные принципы по видимому будут пересмотрены. В некоторых случаях будет необходимо перейти — в интересах быстрого, оперативного вынесения решений — к применению решений, вынесенных большинством голосов, не во всех делах будет возможно применять принцип «заинтересованности», и следует повысить роль Секретариата в вынесении решений, а также следует определить точный объем правомочий руководящих органов.

Ernö Gergely:

Beiträge zur Entwicklung der demokratischen Polizei

In den befreiten Gebieten Ungarns entstand neben den Nationalkomitès als erstes die demokratische Polizei. Mit Unterstützung der sowjetischen Militärbehörden, auf örtliche Initiative bildeten sich verschiedene Volksorgane, Volkswachen, Bürgerwachen, Rote-Wachen usw. In den meisten Fällen ging die Initiative von den ört-

lichen Organisationen der KP aus.

Die neuen Polizeiorgane mussten enorme Aufgaben bewältigen. Es mussten die öffentliche Sicherheit, die öffentliche Ordnung des Landes hergestellt, der Kampf gegen die mancherorts bewaffnet auftretenden geflüchteten Verbrecher, Schmuggler aufgenommen, die Kriegsverbrecher und volksfeindliche Verbrecher gefahndet und die Interessen des Volkes gegen die Nutzniesser des Elends und der Inflation, gegen die Wirtschaftsverbrecher verteidigt werden. Es war ein grosser Erfolg der jungen Volkdemokratie, dass binnen kurzer Zeit Ordnung geschaffen wurde, eine neue Staatsorganisation entstand und eines der wirksamsten Waffen der demokratischen Ordnung: die neue ungarische Polizei ausgebaut worden ist.

Ernő György:

Die mit den Werktätigen zusammenhängenden Beziehungen des Verhaltens der Unternehmen und der Wirtschaftswettbewerb

Ausgehend von den Auswirkungen des neuen Systems der Wirtschaftsleitung auf die Autonomie des Unternehmens und auf die Aktivisierung der Werktätigen, befasst sich der Verfasser mit den, in diesem Kreise auftretenden bedenklichen Erscheinungen. Es werden die, auf die Eliminierung dieser ausgerichteten wichtigeren Regelungen besprochen.

Eingehender behandelt der Artikel, die, mit dem Arbeitsplatzwechsel, der Fluktuation der Werktätigen zusammenhängenden Erscheinungen, sowie die entsprechend sanktionierten Äusserungen der Arbeitskraftverlockung, der Spekulation mit der Arbeitskraft. Die den Werktätigen durch andere Unternehmen gewidmeten Zuwendungen, Geschenke, Bestechungen erörtert der Artikel unter dem Gesichtspunkt, inwieweit diese die Gestaltung der Marktbeziehungen der bewirtschaftenden Einheiten nachteilig berühren.

László Valki:

Über Beschlussfassungsprobleme des RGW

Autor stellt fest, dass die Beschlussfassung im RGW sich derzeit auf die Prinzipien der Einstimmigkeit (Vetorecht), der „Interessiertheit“, sowie auf die Unverbindlichkeit der meritorischen Beschlüsse aufbaut. Diese Prinzipien entsprechen — mit Ausnahme des letztangeführten — dem heutigen Zusammenarbeit-Mechanismus des RGW. In dem, durch das komplexe Programm vorgesehenen neuen Integrations-Mechanismus werden die besagten Prinzipien — nach Ansicht des Verfassers —

überprüft werden. In einigen Fällen muss man — im Interesse der schnellen, operativen Beschlussfassung — zur Anwendung von Mehrheits-Beschlüssen übergehen. Nicht in allen Angelegenheiten wird das Prinzip der „Interessiertheit“ angewandt werden können, weiters muss die Rolle des Sekretariats bei der Beschlussfassung verstärkt werden und der genaue Umfang der leitenden Organe muss klargestellt werden.

Ernő Gergely:

Quelques données concernant l'établissement de la police démocratique (1944—1945)

Sur les territoires libérés de la Hongrie à côté des comités nationaux, s'est formée en premier la police démocratique. Par l'appui des autorités militaires soviétique de libération se sont formés, sur l'initiative locale, différents organes populaires, notamment des gardes populaires, des gardes civiles, des gardes rouges, des commissariats etc. L'initiative est partie, pour la plupart, de l'organe local du Parti communiste.

Les nouveaux organes policiers devaient surmonter de tâches énormes. Ils devaient rétablir l'ordre public du pays, la sécurité publique, et devaient affronter les criminels évadés armés qui mardaient, à quelques parts, les contrebandiers, ils devaient découvrir les criminels de guerre et antidémocratiques et devaient défendre les intérêts du peuple contre les criminels économiques, profiteurs de la misère et de l'inflation. C'était un des plus grands succès de la jeune démocratie hongroise d'avoir rétabli l'ordre dans un temps bref, d'avoir établi un nouveau organisme étatique et d'avoir créé l'arme la plus puissante du régime démocratique: la nouvelle police hongroise.

Ernő György:

Les traits relatifs à l'attitude et à la concurrence économique de l'entreprise intéressant les travailleurs

L'auteur — en prenant pour base les influences exercées par le nouveau système de la réforme économique sur la formation de l'autonomie de l'entreprise ainsi qu'à l'activation des travailleurs traite les phénomènes inquiétants surgis dans ce domaine. Il expose les réglemmentations plus importantes tout récemment adoptées relatives à l'élimination de ces phénomènes et concernant les déficiences se présentant encore en la matière soulève en même temps les solutions semblant appropriées à les éliminer.

L'étude traite de plus près les phénomènes concernant le change-

ment des lieux de travail et la fluctuation des travailleurs ainsi que les manifestations de séductions de la main d'oeuvre et celles du trafic de la main d'oeuvre qui ont reçu un sanctionnement adéquat.

Il traite les bénéfiques, cadeaux, corruption, offres séduisantes offerts aux travailleurs par une autre entreprise — en mettant en relief la manière dont ces comportements influencent défavorablement la formation des relations de marché des unités économiques.

László Valki:

Sur les problèmes de la prise de décision par le Conseil d'Entraide Economique

L'auteur constate que la prise de décision du Conseil d'Entraide Economique se base actuellement sur les principes de l'unanimité (droit de veto), de „l'intéressement“, puis sur celui du caractère non-obligatoire des décisions de fond. Ces principes — à l'exception de ce dernier — sont conformes au mécanisme de la coopération du Conseil d'Entraide Economique. Selon l'avis de l'auteur les principes mentionnés seront probablement soumis à une révision dans le nouveau mécanisme d'intégration prévu par le programme complexe. On devrait passer dans certains cas — pour pouvoir prendre des décisions promptes et opératives — à l'application de décisions prises par la majorité des voix; on ne pourrait employer non plus, en tous les cas les principes de „l'intéressement“. Il faudra, en outre, augmenter le rôle du Secrétariat en matière de la prise de décisions et préciser exactement les compétences des organes dirigeants.

Ernő Gergely:

Contribution to the formation of the democratic police force (1944—1945)

In the liberated areas of Hungary it was the democratic police force which was formed first, simultaneous with the National Committees. With the support of the liberating Soviet forces and on local initiative several popular organs, like people's guards, civic guards, red guards, commissions of public order were formed. The initiative was taken in most instances by the local branches of the Communist Party.

The new police force had to cope with tremendous tasks. Public order, security had to be restored, a fight had to be waged against armed bands of escaped convicts, smugglers, war crimes and crimes against the people had to be investigated, the people's interests had to be protected against the exploiters of poverty and inflation. It was a great success for the young

Hungarian democracy that it had restored order within a short period of time, it had established new state organs and constituted the principal weapon, the new police force, of the democratic order of the country.

Ernő György:

Aspects of enterprise management and economic competition affecting the employees

The author, starting from the impact of the new system of economic management, enterprise autonomy and the activating of employees as a basis discusses some disturbing facts encountered in this sphere. He describes the recent important regulations aimed at

doing away with such phenomena. He suggests additional solutions to eliminate shortcomings of this type.

The paper discusses in detail problems connected with changes in the place of work, the fluctuation of employees and the sanctions connected with the lure of and speculation with manpower. The financial benefits, gifts or bribe extended by other enterprises are discussed with an emphasis on the adverse effects on the market relations of economic units.

László Valki:

Decision-making in the CMEA

The author states that decision-making in the CMEA is at present based on the principles of unanim-

ity (the right of veto), „involvement” and the non-binding character of material decisions. These principles — the last one excepted — accord with the machinery of cooperation in the CMEA as it is today. The author suggests, however, that in the new integration mechanism as foreseen in the Complex Programme these principles will undoubtedly come under review. In several instances — in order to make quick, operational decisions — majority decisions will have to be applied; the principle of „involvement” will not be practicable in every instance; the role of the Secretariat in decision-making will have to be extended and the limits of the powers of leading organs will have to be precisely laid down.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZAKÁCS ÖDÖN:		SZITA JÁNOS:	
A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepéről	249	A Magyar Állam- és Jogtörténet c. egyetemi tankönyv vitája	289
MEZNERICS IVÁN:		NAGY FERENC:	
Törekvések a nemzetközi fizetések megkönnyítésére	260	Tokaji Géza: „Adalékok a bűncselekmény-fogalom felépítéséhez” c. kandidátusi értekezésének nyilvános vitájáról	292
FÖLDEVÁRI JÓZSEF:		<i>Jogirodalom:</i>	
A kényszerintézkedések alkalmazásának feltételei	269	„Tudósok Vietnamból” (HERCZEGH GÉZA) ...	294
PONSARD, ANDRÉ:		Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alap-problémái (VAS TIBOR)	295
A származás és a szülői felügyelet legújabb reformjai a francia jogban	280	Borsi Géza — Halász Kálmán: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei (SZABÓ ANDRÁS)	300
<i>Szemle:</i>		„Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik” (VAVRÓ ISTVÁN)	303
VÉKÁS LAJOS:			
Az ági öröklés „hamleti vívódásához” ...	285		

СОДЕРЖАНИЕ: Эден Сакач: О принципиальной руководящей роли Верховного Суда. — Иван Мезнерич: Стремления к облегчению международных платежей. — Йозеф Фöldváри: Условия применения принудительных мер. — Андре Понсар: Новейшие реформы урегулирования происхождения и родительского надзора в французском праве. — Обзор: Лайош Векаш: К «гамлетским терзаниям» наследования по ветви. — Янош Сита: Обсуждение университетского учебника «История венгерского государства и права». — Ференц Надь: Публичная защита кандидатской диссертации Гезы Токаи «Материалы к построению понятия преступления». — Юридическая литература: Ученые о Вьетнаме (Геза Херцег). — Вилмош Пешка: Основные проблемы современной философии права (Тибор Вас). — Золтан Борши—Калман Халас: Статистические методы познания преступности (Андрас Сабó). — Насильственные преступления и лица, совершающие такие преступления (Иштван Вавро)

Inhalt: Ödön Szakács: Über die prinzipielle anleitende Rolle des Obersten Gerichtes. — Iván Meznerics: Bestrebungen zur Erleichterung der Internationalen Zahlungen. — József Földvári: Die Bedingungen der Anwendung von Zwangsmassnahmen, — André Ponsard: Die neuesten Reforme der Abstammung und der elterlichen Aufsicht. — Rundschau: Lajos Vékás: Zur „hamletischen Meditation“ über die Rückfallerbfolge. — János Szita: Diskussion über das Universitätslehrbuch: Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte. — Ferenc Nagy: Öffentliche Diskussion der Kandidaturarbeit von Géza Tokaji: „Beiträge zum Aufbau des Verbrechen-Begriffs“. — Rechtsliteratur: „Gelehrte über Vietnam“ (Géza Herczegh). — Vilmos Peschka: Die Grundprobleme der modernen Rechtsphilosophie (Tibor Vas). — Zoltán Borsi—Kálmán Halász: Statistische Methoden der Erkenntnis der Kriminalität (András Szabó). — „Gewaltsame Verbrechen und ihre Verüber“ (István Vavró)

SOMMAIRE: Ödön Szakács: Du rôle de direction de principe de la Cour Suprême. — Iván Meznerics: Efforts à faciliter les règlements internationaux. — József Földvári: Les conditions de l'application des mesures coercitives. — André Ponsard: Les réformes récentes de la filiation et de l'autorité parentale dans la législation française. — Revue: Lajos Vékás: A «l'agonie hamlétienne» de la succession en propres. — János Szita: Discussion sur le cahier de cours de l'histoire de l'Etat et du droit hongrois. — Ferenc Nagy: Sur la discussion publique de la thèse de candidat de Géza Tokaji portant le titre «Contributions à la structure du concept du crime». — Littérature juridique: Les savants sur Vietnam (Géza Herczegh). — Vilmos Peschka: Les problèmes de fond de la philosophie de droit moderne (Tibor Vas). — Zoltán Borsi—Kálmán Halász: Les méthodes statistiques de la cognition de la délinquance (András Szabó). — Les délits de violence et leurs auteurs (István Vavró)

CONTENT: Ödön Szakács: On the Supreme Court's role of guiding on matters of principle. — Iván Meznerics: Efforts at facilitating international settlements. — József Földvári: The conditions of the application of coercive measures. — André Ponsard: Recent reforms of descent and parental custody in French law. — Review: Lajos Vékás: The Hamlet-like agony of parental succession. — János Szita: Discussion on the university text-book of the History of the Hungarian State and Law. — Ferenc Nagy: On the public discussion on Géza Tokaji's candidate dissertation: "Contributions to the structure of the concept of crime". — Legal literature: Scientists on Vietnam (Géza Herczegh). — Vilmos Peschka: Basic problems of modern legal philosophy (Tibor Vas). — Zoltán Borsi—Kálmán Halász: The statistical methods of the cognition of crime (András Szabó). — Violent crimes and their perpetrators (István Vavró)

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító szerepéről

A bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény ez év első napján lépett életbe. Nem túlzás azt mondani, hogy ezzel a magyar igazságszolgáltatásban új fejezet kezdődött el. A társadalmunkban kibontakozó erőteljes fejlődés szükségessé tette államszervezetünk korszerűsítését, s ez azt is megköveteli, hogy fokozottabban biztosítsuk az igazságszolgáltatás, a bírósági szervezet egységét.¹ Nyilvánvaló, hogy ezzel együtt biztosítani kell az elvi irányítás egységét is.

A bíróságok elvi irányítása a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának feladata. Erről szólott Losonczi Pál elvtárs, az Elnöki Tanács elnöke a Legfelsőbb Bíróság újonnan megválasztott bírának az Országház Munkácsy-termében megtartott ünnepélyes eskütétele alkalmával. Kiemelte a Legfelsőbb Bíróságnak az igazságszolgáltatás rendszerében betöltött különleges szerepét. Hangsúlyozta azt a felelősséget, amely abból fakad, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol a bíróságok ítélkezése és működése fölött.²

Az alábbiakban a Legfelsőbb Bíróságnak a bíróságok elvi irányítása terén betöltött szerepéről és az új törvényeknek ezzel kapcsolatos rendelkezéseiről kívánok szólni.

Mindenekelőtt az elvi irányításról általában.

Tulajdonképpen minden legfelsőbb bíróság gyakorol elvi irányítást. A szocialista legfelsőbb bíróság elvi irányító tevékenysége azonban alapvetően különbözik a kapitalista államok hasonló szervének ilyen irányú tevékenységétől. Azon felül, hogy az irányítás tartalmilag más jellegű, az irányítás módjában és formájában is eltérő. A szocialista legfelsőbb bíróság tevékenysége sokkal szélesebb körű, intenzívebb és dif-

ferenciáltabb, magában foglalja a jogpolitikai irányítást, amit a szakmai irányítástól nem lehet elválasztani. Ez természetesen az Igazságügyi Minisztérium felügyeleti jogkörének tiszteletben tartásával valósulhat meg.

A mi szocialista legfelsőbb bíróságunk elvi irányító tevékenysége az eltelt két évtized alatt állandó fejlődést mutat, mind színvonalában, mind differenciáltságában, mind pedig eszközeinek kialakításában. Voltak természetesen időszakok, amikor a konkrét ügyek intézésének sokasága oly mértékben lefoglalta a Legfelsőbb Bíróság tanácsainak munkaenergiáját, hogy az elvi irányítás bizonyos mértékben háttérbe szorult. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy van olyan kollégiumunk, ahol a fellebbezések elbírálása teszi ki a túlnyomó részt (pl. a katonai kollégium), de az elvi irányítás ilyen körülmények között sem szorulhat háttérbe.

Az elvi irányítás a Legfelsőbb Bíróság elsődleges és legfontosabb feladata annak ellenére, hogy az eljárási szabályokban meghatározott fellebbviteli jogkörénél fogva fellebbviteli bírósággént is működik. Feladatának, tevékenységének jellegét azonban nem az ítélkezési, hanem az elvi irányító munka adja meg. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a kérdés megítélésénél azt sem, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem csak akkor gyakorol elvi irányítást a bíróságok ítélkezése tekintetében, amikor irányelveket állapít meg vagy elvi döntéseket hoz, hanem akkor is, amikor a konkrét jogeseteket eldönti. A konkrét ügyben hozott eseti döntésben is kell lennie elvi magnak. Nem lehet úgy ítéletet hozni, hogy az elvi szempontokra tekintet nélkül csak az adott ügyet bírálja el, hogy az adott ügyben kihirdetett elvi jellegű megállapításai ne lennének kihatással más hasonló ügy elbírálására. A Legfelsőbb Bíróság tehát nem olyan ítélkező bíróság, amely egyúttal elvi irányítást

¹ Ld. a törvény indokolását (Igazságügyi Közlöny 1972. évi 8. sz. 145. old.).

² Ld. a Népszabadság 1972. december 15-i számát.

is gyakorol, hanem olyan szerve az igazságszolgáltatásnak, amely az Alkotmány és a jogszabályok felhatalmazása alapján arra hivatott, hogy elvi irányítást gyakoroljon a bíróságok ítélkezése tekintetében és egyúttal ellátja azokat a feladatokat, amelyeket az eljárási törvények az ítélkezésben való részvétel tekintetében szintén rá rónak, legyenek ezek fellebbezési, törvényességi óvási ügyben való döntések vagy akár elsőfokú hatáskörrel kapcsolatosak.

A jogszabályokban foglalt általános elvi irányító funkció meghatározása tehát a Legfelsőbb Bíróság egész tevékenységére kihat. A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége — ha azt mennyiségében és kiterjedésében vizsgáljuk — legsokrétűbben éppen a fellebbezéseket elbíráló, valamint a törvényességi óváások folytán hozott határozatokban valósul meg. A Legfelsőbb Bíróság ennek során nem csak jogosult, hanem köteles is elvi irányítást adni. Igen találóan nevezi az elvi irányításnak az eseti döntések útján való gyakorlását Szabó Imre akadémikus a „könnyű lovasság” felhasználásának.³

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége — mint említettem — hosszú fejlődés eredménye, ide értve a jogszabályok által életbeléptetett változásokat, de elsősorban a Legfelsőbb Bíróság mindennapi gyakorlatában megnyilvánuló fejlődést. Éppen ezért nem lesz felesleges áttekinteni a fejlődés egyes szakaszait és csak ez után elemezni a jelenlegi szabályozást.

A felszabadulást követően a magyar jogrendszer jellege alapvetően megváltozott: a kizsákmányoló feudális elemekkel telített burzsoá jogtípusból szocialista típusú jogrendszerre vált. Ez a hatalmas változás fokozatosan és folyamatosan zajlott le, történelmileg ugyan nem, de az e korszakban élők szempontjából mégis hosszú időt igényelt, amíg hazánkban leraktuk a szocialista jogrendszer alapjait.

Ebben a folyamatban, amely végül is a szocialista jogrend kialakulásához vezetett, a Legfelsőbb Bíróság is kivette a részét.

Fejlődésében három szakaszt különböztethetünk meg. Az első szakasz a felszabadulástól az 1949. évi Alkotmány megalkotásáig, a második az Alkotmány módosításáig tart. Ezt követően léptünk fejlődésünk jelenlegi, harmadik szakaszába. Mindegyik fejlődési szakaszt természetesen az akkor érvényben levő jogszabályok, illetve az ezek alapján kialakult bírói gyakorlat jellemzik.

1. A felszabadulást követően, mint annyi mást, a korábbi rendszertől örököltük legmagasabb bírói szervünket is. A „Magyar Kúria” az Alkotmány megalkotásáig még a korábbi szervezetben működött két szakosztállyal, a polgári és a büntető szakosztállyal. Büntető ügyekben hatásköre a Népbíróságok Országos Tanácsának létrehozásával a népbíróságok hatáskörébe utalt

ügyekkel csökkent. Viszont bővült a hatásköre annak folytán, hogy megszűnt a Legfelsőbb Honvéd Törvényszék, s ennek hatáskörét a Kúria vette át.

A Magyar Kuriának erre az időre eső működési ideje alatt még a korábbi anyagi és eljárási szabályok voltak hatályban, azokat — különösen a felszabadulás utáni első években — a felszabadulás előtti szemlélettel alkalmazták. Fő feladatnak és hivatásnak „a helyes jogalkalmazást, a jogbiztonságnak és a jogegységnek a megszilárdítását” tekintették.⁴ Szó sem volt még új szemléletről, csak jogról beszéltek, de jogpolitikáról, elvi irányításról nem.

Nehéz feladat hárult ebben az időszakban a bírói testületre. A maga átnevelésén túlmenően a korábbi jogszabályok alapján kellett az új rendnek megfelelően ítélkezni. A polgári ítélkezés alapja a régi szokásjogon alapuló bírói jog, a büntetőé az 1878-ban alkotott burzsoá anyagi és az 1896-ban alkotott büntető eljárási jog. A bíróságoknak és elsősorban a Legfelsőbb Bíróságnak kellett a régi szokásjogi tételeket átértékelni, az elavult régi törvények alkalmazására — amelyeknek újjakkal való felváltására még nem volt mód — irányt mutatni.

Felszabadulásunkat követően ugyanis a régi eredetű jogszabályok alkalmazását az új népi hatalom hallgatólagosan megengedte, vagy kifejezetten elrendelte, míg helyükbe új jogszabályokat nem alkotott. A régi jogszabályok alkalmazására azonban az új feladatok megoldása, az új célok megvalósítása érdekében került sor. A jogalkalmazás tehát lényegileg új tartalommal töltötte meg a régi jogszabályokat. Hatályban maradt például az 1921. évi III. törvény. Az 529/1945. M. E. sz. rendelet a fasiszta katonai és politikai jellegű szervezetek feloszlását rendelte el, de egyúttal a következőkre utal: „Az 1921. évi III. tv. 1. §-ában írt bűncselekményt követi el és az ott megjelölt büntetéssel sújtandó az, aki a jelen rendelet 3. §-ában felsorolt szervezetben működést fejt ki, vagy aki a jelen rendelet 1 §-ában megjelölt szervezet felállítását kezdeményezi”. Az 1921. évi III. tv. tehát a törvényhozó akaratából fordított éllel nyert alkalmazást.

A fordulat éve hozott gyökeres változást a Legfelsőbb Bíróság életében is. Akkor, de még az Alkotmány életbelépése előtt kezdett kialakulni a főfeladat: az elvi irányítás. Ennek jogszabályi alapja az a kormányrendelet volt, amely bevezette az un. „közérdekű kifogás” intézményét.⁵ A cél a régi jogszabályok alkalmazása, illetve értelmezése terén megfelelő és kötelező elvi irányítást adni a bíróságoknak, amelyek ebben az időszakban nehezen tudtak eligazodni abban a kérdésben, hogy mely jogszabályok további alkalmazása lehetetlen, mert szemben ál-

³ Szabó Imre: „A jogszabályok értelmezése.” (Bp. 1960. 536. old.)

⁴ Ld. Kerekes Istvánnak, a Kúria elnökének székfoglaló beszédét 1946. január 5-én.

⁵ Ld. a 4071/1949. (VI. 4.) Korm. sz. rendeletet.

lanak a népi demokrácia célkitűzéseivel, illetve alkalmazásuk esetén hogyan kell azokat értelmezni, hogy megfeleljenek a kialakulóban levő demokratikus, és már részben szocialista jogelveknek.

A kormányrendelet kimondotta, hogy mindaddig, amíg a népi demokratikus államrendnek megfelelő jogszabályok megalkotásával sikerül jogrendszerünkben eltávolítani azokat a jogszabályokat, amelyek akár szellemüknél fogva, akár rendelkezésük folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állanak, olyan intézmény rendszeresítése szükséges, amelynek révén a polgári ügyekben eljáró bíróságok a jogalkalmazás alapvető szempontjaira nézve megfelelő elvi irányítást kapjanak. Ez a jogintézmény volt a közérdekű kifogás. Közérdekű kifogással akkor lehetett élni, ha a bíróság határozata az 1944. december 22. napja előtt alkotott olyan jogszabályra volt alapítva, amely akár szelleménél fogva, akár rendelkezései folytán a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben állt, vagy a jogszabályok olyan értelmezésén alapult, amely a magyar népi demokrácia alapvető jogelveinek nem felelt meg. Közérdekű kifogással az Igazságügyminisztérium Jogügyi Hivatala élhetett, amely az akkor megszüntetett Kincstári Jogügyi Igazgatóság helyébe lépett. Érdekes megemlíteni, hogy közérdekű kifogással a bíróságnak polgári peres vagy nem peres vagyoni jogi ügyben hozott, akár jogerős, akár nem jogerős határozata ellen lehetett élni, valamint azt is, hogy az elvi irányítás kiterjedt nemcsak a jogszabály értelmezésére, hanem annak alkalmazására is, tehát arra is, hogy a változott viszonyokra tekintettel az illető jogszabályt egyáltalán alkalmazni lehet-e vagy félre kell tenni.

Jellemző példája a közérdekű kifogás alapján a Legfelsőbb Bíróság külön tanácsa által hozott 3. számú elvi megállapítás. Ez kimondotta: „A volt vitézi telek örökléséről rendelkező különleges szabályokat akkor sem lehet alkalmazni, ha az örökhatározó a Nemzeti Kormány 529/1945. M. E. számú rendeletének hatályba lépése előtt hunyt el.”

Indoklásában rámutatott arra, hogy a kapitalista rend még hatályban levő jogszabályait a népi demokratikus jogalkotásban kifejezésre jutó általános és alapvető jogelvekkel összhangban és az épülő szocializmus szellemében kell értelmezni és az adott jogesetekre alkalmazni. Tehát szocialista tartalommal kell megtölteni. Abban az esetben pedig, ha ezek a jogszabályok a népi demokrácia célkitűzéseinek nem felelnek meg, vagy azzal ellentétben állnak — egyáltalában nem alkalmazhatók.

A fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek, köztük az Országos Vitézi Szék feloszlását is elrendelő rendelet nemcsak a vitézi rend megszüntetését jelentette, hanem szükségképpen a népi demokrácia alapvető jogelveivel és célkitűzéseivel éles ellentétben álló vitézi telek jog-

intézményének megszüntetését és az intézményt szabályozó jogszabályoknak a hatálytalanítását is eredményezte.

A vonatkozó rendeletek tehát értelemszerűleg hatályukat veszítették. Alkalmazásuk a magyar népi demokrácia célkitűzéseivel ellentétben áll.⁶

Közérdekű kifogást csak polgári ügyben lehetett előterjeszteni. A büntető ítélkezés törvényességének és egyben az elvi irányításnak ezen a területen való biztosítását célozta ebben az időszakban a törvényesség érdekében a legfőbb államügyész által előterjesztett perorvoslat. Ezt a népnak a büntető igazságszolgáltatásban való részvételéről és a fellebbvitel egyszerűsítéséről szóló 1949. évi XI. törvény vezette be, amely módosította a Büntető Perrendtartás 441. §-át. Ezzel a perorvoslattal a legfőbb államügyész a büntetőbíróság jogerős határozata vagy intézkedése ellen élhetett és nem a jogegység, hanem a törvényesség érdekében. A perorvoslatot kezdetben egy négytagú tanács, később a Kuriának büntető ügyekben alakított jogegységi tanácsa, végül pedig a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsa intézte el. [4338/1949. (XII. 6.) MT sz. rendelet.]

A közérdekű kifogás felett az erre a célra alakított külön tanács döntött; „elvi megállapítását” közzé kellett tenni a Magyar Közlönyben, és az a bíróságokra és más hatóságokra kötelező volt.

Mindezek a jogszabályi rendelkezések természetesen elsősorban a konkrét jogsértések kiküszöbölését, a törvénysértéseknek a legmagasabb bírói fórum által való elhárítását célozták, de — mint láttuk — a polgári ügyszakban már kifejezetten is az elvi irányítás eszközei voltak. Hogy a polgári jog területén miért volt szükség az elvi irányítás konkrét formájának mielőbbi jogszabályi rendezésére, arra fogadjuk el Szabó Imre akadémikus magyarázatát. „Ha ... a társadalmi rend védelmére vonatkozó ugyanazt a jogszabályt különböző társadalmi rendben alkalmazzák, a látszólag azonos jogszabály társadalmi tartalmában már nem azonos; nem azonosak a viszonyok, amelyekben és amelyekre érvényesül, de nem azonos az emberi életet védő változatlan szövegű jogszabály tartalma sem, ha különböző rendszerekben érvényesül, mert alkalmazásának és értelmezésének módját is befolyásolja, hogy milyen társadalmi feltételek közepe hatályosul.”⁷ Ez pedig elsősorban a büntető jogszabályoknál van így.

2. Az elvi irányítás tekintetében is új fejezetet jelentett a Legfelsőbb Bíróság életében az 1949. augusztus 20-án életbe lépett Alkotmány és rendelkezéseinek az igazságügyi szervezetre vonatkozó végrehajtása tárgyában megalkotott

⁶ Ld. az Igazságügyi Közlöny 1949. évi 12. sz. 755. old.

⁷ Ld. Szabó Imre: Szocialista jogelmélet, népi demokratikus jog. (Budapest, 1967. 282. old.)

jogszabályok. [L. az 1949. évi 9. sz. tvr-t, a 4338/1949. (XII. 6.) MT sz. rendeletet és a 88 000/1949. (XI. 1.) IM sz. rendeletet.] Az Alkotmány 38. §-a kimondta, hogy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága⁸ elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében. A Legfelsőbb Bíróság irányelveket állapíthat meg és elvi döntéseket hozhat, amelyek a bíróságok számára kötelezőek.

Külön jelentősége van témánk szempontjából a 4338/1949. (XII. 6.) MT sz. rendeletnek, amely közelebbről meghatározta a kötelező elvi irányítási eszközök: az irányelv és az elvi döntés meghozatalának módját és kereteit. A rendelet szerint, ha a bírói hivatás helyes betöltése érdekében akár általános szempontból, akár valamely jogszabály részletes kifejtése végett elvi irányítás szükséges, ezt az Alkotmány 38. §-án alapuló jogkörében a Legfelsőbb Bíróság irányelv megállapításával adja meg. Ha viszont valamely bíróság téves elvi alapon álló jogerős határozatot hozott, vagy a bíróságok ellentétes elvi alapon álló jogerős határozatokat hoztak, és az elvi kérdés eldöntése az igazságszolgáltatás helyes működése érdekében szükséges, vagy ha valamely már eldöntött elvi kérdésben a korábbi döntéstől való eltérés válik szükségessé, a Legfelsőbb Bíróság elvi döntést hoz. Az irányelveket és az elvi döntéseket a Legfelsőbb Bíróság elvi tanácsa hozta.

A rendelet előírta azt is, hogy a Kuria teljes ülési és jogegységi döntéseit, úgyszintén a hivatalos gyűjteménybe felvett elvi határozatokat felül kell vizsgálni abból a szempontból, hogy azok szellemükre tekintettel megfelelnek-e a magyar népi demokrácia célkitűzéseinek és hogy időszűrésük még fennáll-e. Közülük azokat, amelyek az említett szempontoknak nem feleltek meg, hatályon kívül kellett helyezni, azokat pedig, amelyek nem estek kifogás alá, hatályban kellett tartani. Az utóbbiaknak ugyanolyan kötelező erejük volt, mint az elvi döntéseknek. E rendelkezéseknek megfelelően az Elvi Tanács több mint 2000 döntést vizsgált felül és ezeknek nagyobb részét hatályon kívül helyezte. Lényegében csak a felülvizsgálat megtörténte után indult meg a Legfelsőbb Bíróságnak az Alkotmányban rögzített magasabb szintű elvi irányító tevékenysége, és a felülvizsgált és közzétett anyag maga is az elvi irányítás egyik eszköze lett.

Az elvi irányítás fentebb említett eszközei, a közérdekű kifogás és a törvényesség érdekében emelt perorvoslat csak rövid életű volt, mert az 1952. január 1-én életbe lépett büntető perrendtartás és az 1953. január 1-én életbe lépett polgári perrendtartás az azokat szabályozó jogszabályokat hatályon kívül helyezte, azok a törvényességi óvás szabályozásával feleslegessé

váltak. Minthogy a törvényességi óvás intézménye az eljárási szabályokban ma is változatlan formában él, ezzel a kérdéssel később foglalkozom.

Nagy jelentőségű az elvi irányítás szabályozása tekintetében az 1954. évi II. törvény, a Magyar Népköztársaság Bírósági szervezetéről, amely 1954. június 1-én lépett hatályba. A törvény átfogóan szabályozta a bírósági szervezetet, benne a Legfelsőbb Bíróság szervezetét és feladatait is. Néhány hiányosságát a gyakorlat pótolta, illetve csak a legújabb jogszabályok küszöbölték ki.

A törvény az elvi irányítás tekintetében megismétli az Alkotmány 38. §-ának rendelkezéseit, és kimondja, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bíróságok bírói működése és ítélkezése tekintetében (41. §). Ennek keretében akként rendelkezik, hogy „elvi döntéseket hoz és ezekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg” (42. § d/ pont). A törvény szabályozásában az elvi irányítás e két eszköze összeesik, sőt máshol (50. § e/ pont) a törvény csak elvi döntésekről beszél. A közben elmúlt évtized alatt azonban a gyakorlat bebizonyította, hogy szélesebb jogterületen is szükség van átfogó elvi irányításra. Erre a célra a megfelelő eszköznek az irányelv bizonyult, s minthogy az Alkotmány az elvi döntés mellett kifejezett lehetőséget biztosít irányelv megállapítására is, a Legfelsőbb Bíróság 1964-től kezdve több irányelvet állapított meg mind a büntető, mind a polgári jog területén.

Vitás volt az irányelvek és az elvi döntések fogalmi meghatározása is. Az elhatárolásukra vonatkozó jogszabályt [4338/1949. (XII. 6.) MT sz. r.] a törvény hatályon kívül helyezte (1954. évi II. tv. 67. §-a). Ezzel a kérdéssel a jogirodalom is alig foglalkozott, így a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából volt csak levezethető a két jogintézmény elhatárolása. Az elmúlt évek során meghozott irányelvek és elvi döntések tartalmi elemzéséből megállapítható ezek jellege.

Az elvi döntések általában egyes jogintézményekre vonatkozó jogszabályok helyes értelmezése tekintetében adnak a törvényesség és a jogegység biztosítása érdekében elvi irányítást, anélkül, hogy az adott jogág kereteit átlépnék. Így pl. a jótállásról szóló XXX., a szavatosságról szóló XXXI. és a vállalkozási szerződésekről szóló XXXII. polgári elvi döntések a Ptk. vonatkozó rendelkezéseit értelmezik a jogpolitikai irányelvek szem előtt tartásával, a XXIX. sz. büntető elvi döntés a bünszövetségnek a Btk-ban foglalt fogalmát értelmezi.

Az irányelv azt célozza, hogy valamely szélesebb ítélkezési területen a bírói gyakorlatot átfogóan irányítsa, kiemelve a különböző társadalmi, etikai, jogpolitikai összefüggéseket és meghatározza az e téren az ítélkezési munkában elérni kívánt célkitűzéseket. Éppen ezért az irányelv meghozatalát rendszerint mélyreható vizsgálódás és elemző munka előzte meg. Az elmúlt

⁸ A Legfelsőbb Bíróság ilyen megnevezését a 88 000/1949. IM sz. rendelet írta elő, amely 1949. november 20-án lépett hatályba.

években hozott irányelvek — mind büntetőjogi, mind polgári jogi téren — igen nagy kihatással voltak az ítélkezési gyakorlatra.

Büntető vonatkozásban különös jelentőségű, hogy előtérbe vetítették a büntetés kiszabás kérdéseit. 1965. júniusában hozta meg a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése az emberi élet védelmét fokozottabban biztosító ítélkezési gyakorlat érdekében a 4. sz. irányelvét,⁹ és ugyanez év decemberében a büntető eljárásban ismételt felelősségre vontak megítéléséről szóló 6. sz. irányelvét.¹⁰ Mindkettő a szocialista kriminológiai szemléleten nyugszik. Az utóbbi meghatározta a visszaeső kriminológiai fogalmát, ami igen lényeges a visszaesők bűnözése elleni küzdelem hatékonyságának fokozásánál.

A polgári jog területén 1964. júniusában hozta meg a Legfelsőbb Bíróság teljes ülése a 3. sz. irányelvét¹¹ a házassági bontóperekkel kapcsolatos általános szempontokról és az e perekben folytatott bírósági gyakorlat egységesítéséről, 1965. év decemberében hozta meg az 5. sz. irányelvet a házassági vagyoni igények érvényesítéséről¹² és egy év múlva a 7. sz. irányelvet az állam javára való marasztalás kérdéséről.¹³

A fentiekből is kitűnik, hogy az irányelveket a Legfelsőbb Bíróság Teljes Ülése hozta. E tekintetben a törvény nem rendelkezett.

A törvény hiányosságát újra a gyakorlatnak kellett pótolnia. Ez a gyakorlat most sem volt törvény-rontó, hanem törvény-pótló gyakorlat. Arra a törvényi rendelkezésre tekintettel, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság legmagasabb szervezete a Teljes Ülés (1954. évi II. tv. 50. §), az 1964-ben tartott Teljes Ülés maga hozta meg a 3. számú irányelvét. Ettől kezdve az irányelveket a Teljes Ülés hozta meg, s ezt a gyakorlatot az új törvény is szentesítette.

Ami az elvi döntéseket illeti, e tekintetben a gyakorlat a törvény rendelkezéseinek [1954. évi II. tv. 50. § (2) bek.] megfelelően kezdettől fogva az volt, hogy azokat a Legfelsőbb Bíróság tizenegy tagú Elnökségi Tanácsa hozta meg, amely a Teljes Ülés nevében járt el és ennek folytán elvi irányító funkciót nemcsak a konkrét ügyek eldöntése kapcsán, a törvényességi óvások elbírálása során, hanem absztrakt módon a kötelező elvi döntések meghozatalával is gyakorolt.

Az évek során ugyancsak gyakorlati szempontok alapján az elvi irányító funkcionak más absztrakt formái is kialakultak. A gyakorlati munkában felmerültek olyan elvi kérdések, amelyek eldöntése nem igényelte a kötelező erejű irányelv vagy elvi döntés meghozatalát, de amelyeknek nagy gyakorlati jelentőségük volt,

és az egységes ítélkezési gyakorlat kialakítása érdekében a kérdésben egységes állásfoglalás vált szükségessé. Így alakultak ki a kollégiumi állásfoglalások, mint az elvi irányítás speciális eszközei, majd később a tanácsvezetői értekezletek állásfoglalásai. Ezeknek az állásfoglalásoknak nincs kötelező ereje, de mind a Legfelsőbb Bíróság tanácsai, mind az alsóbíróságok követték és a hatályban levőket követik is.

A jogirodalomban felmerült olyan nézet, amely szerint a Bírósági Szervezeti Törvény nem ad lehetőséget arra, hogy az egyes kollégiumok elvi irányítást gyakoroljanak az alsófokú bíróságok irányában, erre a törvény csak magát a Legfelsőbb Bíróságot, a Teljes Üléseit, illetve a nevében eljáró Elnökségi Tanácsot jogosítja fel, következképpen az állásfoglalások létjogosultsága is kétséges, különös figyelemmel arra, hogy nincs kötelező erejük. Ez az aggály véleményem szerint alaptalan volt s a gyakorlat régen túltette magát rajta. Az Alkotmány szerint kizárólag a Legfelsőbb Bíróság feladata az elvi irányítás. A törvény nem tiltotta meg, de a gyakorlat követelte, hogy a szükségnek megfelelően maga alakítsa ki az elvi irányítás egyéb módszereit is. Ezek között lehettek olyanok, amelyek — külön törvényi rendelkezés hiányában — nem kötelező erejűek, de ez semmiképpen nem jelenti, hogy nem tartoznak az elvi irányítás körébe, vagy hogy ezek kialakítása a törvénybe ütközött volna. Az elvi irányítás gyakorlását nem lehet a kötelező erővel szükségképpen kapcsolatba hozni. A valóságos helyzet az volt ebben az időszakban is, hogy éppen a kollégiumi állásfoglalások adtak irányítást a mindennapi joggyakorlatban felmerülő fontosabb jogértelmezési kérdésekben. A tankönyvek, monográfiák és szakcikk bőségesen idézték és idézik azokat, és így hatásuk az ítélkezés keretein is messze túlterjed.

Az elvi irányítás további módszereként alakultak ki ebben az időszakban a tanácsvezetői értekezleti állásfoglalások. Ezek kezdetben belső szervezeti formaként működtek az egyes kollégiumok tanácsvezetőinek kötetlen szakmai vitáiként. A gyakorlati életben szükségessé vált, hogy az ítélkezés során felmerült vitás elvi kérdéseket az illető kollégium tanácsvezetői egymás között megvitassák és az azokban való elvi állásfoglalások tekintetében egymással megállapodjanak. Később ezeket a megállapodásokat írásba is foglalták és „tanácsvezetői megállapodások” elnevezéssel rögzítették. Később az alsóbíróságok kívánságára az írásba foglalt megállapodásokat közzölték az alsóbíróságok kollégiumaival. Végül, „tanácsvezetői értekezleti állásfoglalás” címmel a Bírósági Határozatok c. szaklapba közzétételre kerültek. Ebben az időszakban — 1953 októberében — indult meg ugyanis a Legfelsőbb Bíróság hivatalos lapja, a Bírósági Határozatok, amely az irányelvek, elvi döntések, kollégiumi és tanácsvezetői értekezleti állásfoglalások mellett eseti döntések közzétételével az elvi irányítás széles skáláját bocsátotta a gyakorlat rendelkez-

⁹ Ld. Bírósági Határozatok 1965. évi 5. sz.

¹⁰ Ld. Bírósági Határozatok 1966. évi 1. sz.

¹¹ Ld. Bírósági Határozatok 1964. évi 8. sz.

¹² Ld. Bírósági Határozatok 1966. évi 1. sz.

¹³ Ld. Bírósági Határozatok 1966. évi 12. sz.

zésére és adott elvi iránymutatást. Szaklapunk hathatós eszköze annak, hogy a bíróságok, jogalkalmazók, de a jogkereső közönség előtt is ismerterté válják a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége, az elvi irányítás különböző formái nyilvánosságra kerüljenek. Különös jelentősége volt ennek ebben az időszakban, amikor a korábbi rendelkezések hatályon kívül helyezése folytán más módon nem kerültek nyilvánosságra még a kötelező erejű irányelvek és elvi döntések sem.

A Legfelsőbb Bíróság 1953 októberétől a büntető és a polgári elvi döntéseit római számokkal jelölte. A kollégiumi és tanácsvezetői értekezletti állásfoglalásokat arab számokkal, az utóbbiakat a meghozataluk évszámával törve közöltük.

Az időközben életbelépett jogszabályok szükségessé tették az elvi irányítás anyagának revízióját is. Az 1960-ban életbelépett Ptk., valamint az 1962-ben életbelépett Btk. és Be. az elvi irányítás különböző formáiban adott jogértelmezést és elvi irányítást sok esetben meghaladottá tette. Részben azért, mert az új jogszabály sok esetben átvette, mintegy törvényi erőre emelte a korábban meghozott döntéseket, részben azért, mert néhány esetben a törvény másképpen rendelkezett s ekként a korábbi joghelyzetnek megfelelő elvi állásfoglalás tárgytalanná vált. A revíziót más módon végezték el a polgári jog területén és ismét más módon a büntető jogszabályokat illetően. A polgári jogban a törvény hatályon kívül helyezte a Legfelsőbb Bíróság kötelező és nem kötelező iránymutatóit, a büntető anyagi és eljárási jog területén ez a feladat a Legfelsőbb Bíróságra hárult.

A Btk. és a Be. hatálybalépését követően a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa felülvizsgálta valamennyi elvi döntését, a Büntető Kollégium pedig a kollégiumi állásfoglalásokat és azok közül néhány tekintetében megállapította, hogy azok a jogszabályi változások folytán hatályukat veszítették, néhányat pedig hatályon kívül helyezett és helyette újat hozott. A polgári jogterületet illetően a Legfelsőbb Bíróság helyett a revízió munkáját maga a törvényalkotó végezte el. A Ptké. 5. §-ának (2) bekezdése értelmében a törvénytől fogva hatályát veszítette valamennyi kötelező erejű iránymutató döntés (elvi döntés, elvi megállapítás), a korábban hatályában fenntartott polgári jogi tartalmú teljes ülési határozat, jogegységi döntvény és elvi határozat és valamennyi polgári jogi tartalmú kollégiumi állásfoglalás.

A kétféle megoldási mód nem helyeselhető. Régi kifogás a polgári és a büntető jogalkotókkal szemben, hogy az egymás módszereire és mindkét területet érintő elvi álláspontokra nem volt és nincs tekintettel. Eltérően szabályoznak olyan kérdéseket, amelyeket — a két jogterület egyébként kétségtelenül fennálló különbözőségének figyelembevételével — egységesen azonos módszerek szerint kellett vol-

na és kellene szabályozni. Nem ártana, ha egyszer a büntető és a polgári jogászok megvitánák ezeket a különbözőségeket, és megállapodnának az azonos problémák azonos megoldási módjában. Ez azonban további vizsgálódást és bővebb kifejtést igényelne, amire ehelyütt nincs mód. Mindenesetre helyesebb volt az elvi irányítás revízióját is következetesen arra a szervezetre bízni, amelyet az elvi irányítás gyakorlására az Alkotmány feljogosított. Nem vitatható azonban, hogy a Ptké. által követett megoldás annak az elvnek a következetes érvényesítése, amely szerint: „A Ptk. rendelkezéseit a hatálybalépés előtti bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerint nem lehet értelmezni” [Ptké. 5. § (1) bek.].

A Ptké. szabályozása mindenesetre azzal a haszonnal járt, hogy — más jogszabályi rendelkezés hiányában — a kollégiumi állásfoglalásnak mint az elvi irányítás egyik eszközének létjogosultságát nemcsak a jogalkalmazói gyakorlat igazolta, hanem a jogalkotó is „szentesítette”, amikor az elvi döntések és elvi megállapítások mellett kifejezetten a kollégiumi állásfoglalásokról is említést tett. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a törvény által hatályon kívül helyezett kollégiumi állásfoglalásokon kívül továbbra is hatályban maradtak a nem polgári jogi (pl. családjogi, munkajogi stb.) tartalmú állásfoglalások, másrészt a Ptk. hatálybalépése után, most már a törvény által is elismerten nyitva maradt az út a polgári jogi tartalmú állásfoglalások hozatalára is.

Az időközben életbelépett új jogszabályok később is szükségessé tették az egyes elvi döntések és kollégiumi állásfoglalások revízióját s ezt a Legfelsőbb Bíróság illetékes szervei meg is tették. Így a Btk. nemrég bekövetkezett módosítása (1972. évi 28. tvr.), a lakásügyi jogszabályok megváltozása, a szövetkezeti jogszabályok hatálybalépése nyomán.

Az elvi irányítás egyéb módszerei közül a Bírósági Határozatok c. szaklapunkkal kapcsolatban már említést tettem az eseti döntések közléséről. Ezekkel kapcsolatban kiemelem a törvényességi óvások folytán hozott határozatokat és ezek közül különösen az Elnökségi Tanács határozatait, amelyeket a Legfelsőbb Bíróság valamelyik tanácsának törvénytörő határozata ellen emelt törvényességi óvás nyomán hoz meg. Ezek természetesen nem gyakoriak, de annál nagyobb a jelentőségük.

A szocialista felfogás szerint az olyan bírósági határozat, amely a törvény rendelkezéseit sérti, nem maradhat hatályban. Ezért merült fel egy olyan jogintézmény szükségessége, amely lehetővé teszi a jogerős bírósági határozatok felülvizsgálását, a konkrét törvénytörés kiküszöbölését, de egyben az adott jogkérdésben iránymutatás adását is. A törvényességi óvás célja tehát az egységes szocialista törvényesség biztosítása, annak elősegítése, hogy az igazság akkor is érvényesüljön, amikor a rendes vagy rendkívüli jogorvoslat már nem áll rendelkezés-

re. A törvényességi óvások folytán hozott határozatoknak ehhez képest igen nagy a szerepük az elvi irányítás szempontjából is. Elősegítik a törvényhozói akaratot kifejező, a törvény céljának, az abban kifejezésre jutó jogpolitikai elveknek megfelelő egységes jogértelmezést és jogalkalmazást, valamint a Legfelsőbb Bíróság által hozott irányelvekben, elvi döntésekben és kollégiumi állásfoglalásokban kifejezett jogértelmezés gyakorlati érvényesülését. Tovább fejlesztik az azokban adott elvi irányítást. Mindezekon túlmenően olyan kérdésekben is eligazítást adnak, amelyekre az irányelv, elvi döntés vagy állásfoglalás nem tér ki vagy nem is térhetett ki, mert meghozatalukkor a gyakorlatban még nem merültek fel.

A Bírósági Határozatok a Legfelsőbb Bíróság által a fellebbezések elbírálása során hozott egyes határozatokat is közöl. Ezek ugyancsak jelentős szerepet töltenek be az elvi irányításban. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a döntésben kifejtett jogértelmezés elvi irányításul is szolgál, éspedig nemcsak az ügyben eljárt elsőfokú bíróságok számára, hanem a közzététel folytán a jogalkalmazók számára is. Kiemelem e körben azokat a határozatokat, amelyeket a Legfelsőbb Bíróság a Pp. 23/A. §-a, illetőleg a Be. 48. §-ának (2) bekezdése alapján másodfokú elbírálásra hatáskörébe vont ügyekben hozott. A hatáskörbe vonás célja leginkább az, hogy a felmerült jogkérdésben a Legfelsőbb Bíróság az összes bíróságok ítélkezése tekintetében elvi irányítást gyakoroljon, mert az ügy által felvetett elvi kérdés súlyánál, jelentőségénél fogva és az országos ítélkezési gyakorlat egységének biztosítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság által történő haladéktalan iránymutatást igényli.

Ebben az időszakban alakult ki két olyan gyakorlati módszer, amely véleményem szerint ugyancsak alkalmas az alsóbíróságok irányítására. Az egyik a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatának egy adott kérdéscsoport tekintetében való megvizsgálása után készített összefoglalók rendszere, a másik az egyes kollégiumoknak a teljes ülés előtt tartott beszámolóit, amelyeket az alsóbíróságok is megkapnak.

A Legfelsőbb Bíróság egyes kollégiumai időnként megvizsgálják munkájukat egy adott jogterületen s az elemzések alapján döntés születik a tekintetben, hogy milyen feladatok megoldása áll előttünk mind a magunk ítélkezésének egysége, mind az alsóbíróságok irányítása tekintetében. Az anyag összefoglalja az adott területen kialakult ítélkezési gyakorlatunkat, s ez közkinccsé téve ugyancsak alkalmas az alsóbíróságok irányítására. Legújabb példa erre az az összeállítás, amelyet a családjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsok gyakorlata alapján készítettek el a szülőtartás tekintetében folytatott gyakorlatról, s amelynek eredményeképpen a közeljövőben kerül a Legfelsőbb Bíróság Teljes Ülése elé az e tárgyban készült irányelv tervezete. Ide sorolható az a korábbi összeállítás, amely a Btk. novellával kapcsolatban tartott

munkaértekezletek anyagát foglalta össze, s amelyben a büntető kollégium a maga számára összegyűjtötte a novellával kapcsolatos problematikát és felvázolta a gyakorlatban felmerült elvi kérdéseket és azok megoldási módját. Ezt az anyagot az alsóbíróságok is jól felhasználják munkájukban, de sok esetben ez szolgált alapul egy-egy későbbi kollégiumi állásfoglalásnak.

A kollégiumi beszámoló is méltán tekinthető az elvi irányítás egyik eszközének. Széleskörű, az ügyszak egész területére kiterjedő elemző, felmérő munka eredménye, amelynek a Teljes Ülés által való jóváhagyása esetén meggyőzően rögzíti a gyakorlatot és felvázolja a további feladatokat. Az ilyen beszámoló tehát iránymutatást ad nemcsak magának az illető kollégiumnak, hanem másoknak is, annak ellenére, hogy kifejezett célja nem ez. Tartalmának megismerése, az irányító jellegű megállapítások önkéntes elfogadása folytán nyilvánvalóan követik az abban foglalt elvi irányításokat. A beszámoló bőséges tartalmú, igényes, alapos átfogó munka, amelyet a hozzászólásokkal kiegészítve a megyei bíróságok elnökei megkapnak. Így a beszámoló a jövőendő munkához bőséges és hasznos anyagot tartalmaznak. Továbbadva irányításul szolgálnak valamennyi alsóbíróság számára.

Az elvi irányító munkával kapcsolatban kell említést tennem ennek az időszaknak egyik igen hasznos kezdeményezéséről. Külföldi példák alapján elkészült és folyamatosan gyarapszik a Legfelsőbb Bíróság ítélkezésének dokumentumtára. Az egyes határozatokban foglalt elvi megállapításokat kartonrendszerbe foglalták. A kartonok a jogszabályok rendszerében tartalmazzák az illető jogszabály alkalmazása során hozott eseti döntésekben foglalt álláspontok rövid szövegét, de tartalmazzák az absztrakt elvi irányító eszközök szövegét is. Így módon napra kész állapotban rendszerezve van a Legfelsőbb Bíróságnak az adott jogterületen folytatott gyakorlata, a kötelező és nem kötelező elvi irányítási eszközeinek gyűjteménye. Ez az anyag mind a gyakorlati, mind az elméleti szakemberek számára hozzáférhető, s így módon az mind az ítélkezési gyakorlat, mind a tudományos munka fejlesztésének egyik igen hathatós eszköze.

Ide tartozik annak megemléke is, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumaiból alakult munkacsoport kétévénként Döntvénytarban foglalja össze a Bírósági Határozatok-ban megjelent elvi állásfoglalásokat és eseti döntéseket. Ez egymagában is jelentős munka az anyag rendszerezése és revideálása tekintetében. Még nagyobb a jelentősége az 1969-ben megjelent Polgári elvi határozatok c. gyűjteményének, amely a hatályban levő polgári jogi elvi anyagot gyűjti össze. A közelmúltban jelent meg a Büntető Elvi Határozatok c. gyűjtemény is.

3. A bírósági szervezetben, de egyúttal a Legfelsőbb Bíróság működését illetően is lényeges változásokat hozott az 1972. évi I. törvény-

nyel módosított Alkotmány és a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény. A módosított Alkotmány a Legfelsőbb Bíróság tekintetében annyiban tartalmaz újat, hogy egyértelműen leszögezte az elvi irányítás két kötelező erejű absztrakt formájának különbözőségét, az új törvény pedig az igazságszolgáltatás egységének megvalósítása érdekében tartalmaz új rendelkezéseket, s indoklásában rámutat, hogy a szocialista törvényesség érvényesülésének lényeges feltétele az irányítás egységének és hatékonyságának biztosítása.¹⁴

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének továbbfejlesztése érdekében a törvény több újítást vezetett be, illetve az eddig kialakított és a fentiekben vázolt gyakorlatot mintegy törvényesítve az elvi irányítást mind szélességében, mind eszközeiben gazdagította. Ezek közül a következőket kell kiemelni:

a) A törvény az igazságszolgáltatás egységének megvalósítása érdekében úgy rendelkezik, hogy az állampolgárok és az egyes szervezetek legalapvetőbb jogait és kötelezéseit érintő jogvitákban, így a munkaügyi és gazdasági, szövetkezeti-tagsági vitákban a bíróságok döntenek. Ezzel megszűnik az a párhuzamosság, amely jelenleg a gazdasági szervek jogvitáinak intézésében a bíróságok és a döntőbizottságok között fennáll, illetve a munkaügyi viták tekintetében a bírósági út nagymértékben kiszélesedik. Ennek megfelelően a törvény úgy rendelkezik, hogy a Legfelsőbb Bíróságon az eddigi három (büntető, polgári és katonai) kollégium mellett további két kollégium létesül, a gazdasági és a munkaügyi kollégium. Így módon a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége az érintett jogterületek tekintetében annyira kiszélesedik, hogy az most már szinte teljesen átfogja a jogalkalmazás egész területét. Az egységes igazságszolgáltatás mellett egységes lett az elvi irányítás. Eddig ugyanis ugyanazon jogkérdésekben a munkaügyi, illetve a gazdasági döntőbizottságok is eljárva, ezek irányítást a maguk felettes felügyeleti, vagy irányító szerveitől kaptak, s bár meg volt a törekvés arra, hogy működésük során a bírói gyakorlatot, illetve a Legfelsőbb Bíróság irányítását is figyelembe vegyék, óhatatlanul előfordult, hogy azonos jogkérdésben másként foglaltak állást.

Az egységes elvi irányítást, illetve az egységes jogszemlélet kialakítását célozza az a törvényi rendelkezés [5. § (2) bek.] is, amely szerint: „Ha a bírósági útra tartozó ügyben a bírósági eljárást megelőzően más szerv járt el, és a bírósági eljárásán kívül jogerőre emelkedett határozat ellen emelt ügyészi óvásnak az eljáró szerv nem ad helyt, az ügyész az elutasító határozat ellen a bírósághoz fordulhat.” Így módon megnyílik a bírósági út azokban az esetekben, amikor az ügy más szerveknél rekedt eddig meg, s a Legfelsőbb Bíróságnak módja nyílik ezekben

az ügyekben a törvényességi óvás folytán hozott határozatával a törvénysértést kiküszöbölt, s egyúttal elvi álláspontját kifejezni, iránymutatást adni.

b) A törvény a párhuzamosságok kiküszöbölése érdekében, de azért is, hogy a feladatköröket egymástól pontosan elhatárolja, részletesen szabályozza egyrészt a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének körét és feladatait, másrészt az igazságügyminiszter felügyeleti jogkörét és ezzel kapcsolatos feladatait.

A törvény megismétli az Alkotmánynak azt a rendelkezését, amely szerint: „A Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol a bíróságok ítélezése felett” [30. § (2) bek.], de a továbbiakban arra is rámutat, hogy ezt a törvényesség biztosítása és a jogalkalmazás egysége érdekében teszi (45. §). A törvény indoklása kiemeli annak garanciális jelentőségét, hogy az elvi irányítást bírói szerv végzi.

Az irányítás eszközeire nézve a törvény az Alkotmánnyal összhangban kiemeli, hogy a Legfelsőbb Bíróság irányelveket és elvi döntéseket hoz (46. §), amelyek a bíróságokra nézve kötelezőek s amelyeket akkor ad ki, ha az ítélezési gyakorlat egységének biztosítása érdekében jogértelmezési kérdésben elvi irányítás szükséges (47—48. §). Ezek a rendelkezések a korábbi jogszabályokkal összhangban vannak, újdonság csak az, hogy elhatárolja az elvi döntést az irányelvtől, de közelebbről nem határozza meg azok tartalmi elemeit. A tartalmi meghatározást továbbra is a gyakorlatra bízta, de véleményem szerint nincs akadálya annak, hogy a kialakult gyakorlatnak megfelelően a törvény felhatalmazása alapján a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Szervezeti Szabályzatban határozza meg az irányelv és az elvi döntés fogalmát.¹⁵

A korábbi gyakorlat szerint az irányelveket a Teljes Ülés, az elvi döntéseket az Elnökségi Tanács hozta, amely a Teljes Ülés nevében járt el. A törvény mindkét kötelező irányító eszköz kiadását a Teljes Ülésre bízta, s ezzel az Elnökségi Tanács ezután csak ítélező funkciót lát el: a Legfelsőbb Bíróság határozata ellen benyújtott törvényességi óvást a most már hét tagú Elnökségi Tanács bírálja el.

Fontos rendelkezése a törvénynek az, hogy az irányelvet és az elvi döntést a hivatalos lapban közzé kell tenni. Ezzel a korábbi helyzetre tér vissza, amikor a közzétételt jogszabály rendelte el. Mindenképpen indokolt volt a közzétételre vonatkozó rendelkezés felvétele a törvénybe, mert az állampolgárok számára hozzáférhetővé kellett tenni az ügyek eldöntése során a bíróságok által kötelezően alkalmazott jogértelmezési eszközöket.

Az eddigi gyakorlatot emelte törvényerőre az a rendelkezés, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalások és bírósági határozatok köz-

¹⁴ Ld. Igazságügyi Közlöny 1972. évi 8. sz. 145. old.

¹⁵ Ld. a Szervezeti Szabályzat 6. §-át.

zétételével is adhat iránymutatást a bíróságoknak. Az állásfoglalásokat illetően a továbbiakban a törvény csak a kollégiumi állásfoglalásokról szól, amikor akként rendelkezik, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiuma irányelv vagy elvi döntés megállapítását nem igénylő kérdésben a jogegység elősegítése érdekében kollégiumi állásfoglalást hoz. Ez a rendelkezés véleményem szerint nem zárja ki azt a gyakorlatban korábban kialakult irányítási formát, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság illetékes kollégiumához tartozó tanácsvezetők (a törvény elnevezése szerint: tanácselnökök) értekezletén kialakult vélemény tanácselnöki értekezleti állásfoglalás elnevezéssel továbbra is közzétegye, mert ez is az illető kollégium szerve, és bár iránymutatása éppen annyira nem kötelező erejű, mint a kollégium állásfoglalása, de azt az elsőbíróságok ugyanúgy követik. A törvény ugyancsak megerősítette az eddig követett azt a gyakorlatot, amely szerint a Bírósági Határozatokban a Legfelsőbb Bíróság tanácsai által hozott eseti döntések is közzétételre kerülnek, sőt annak sincs akadálya, hogy más bírósági határozatot is közzé tegyünk, minthogy a törvény általában szól „bírósági határozatok közzétételéről.” Természetesen csak olyan határozatokról lehet szó, amelyek megfelelnek a Legfelsőbb Bíróság más ügyekben kifejtett álláspontjának, azt kiegészítik, tovább fejlesztik vagy illusztrálják.

A törvény atekintetben is eligazít, hogy az elvi irányítás érdekében milyen adatokat, tapasztalatokat vehet figyelembe a Legfelsőbb Bíróság, illetve milyen kapcsolatokat, eredményeket használhat fel. Ezek közül kiemelést érdemel az a rendelkezés, amely szerint a Legfelsőbb Bíróság közvetlenül is tájékozódhatik az ítélkezési gyakorlatról és részt vesz a megyei bíróságok kollégiumainak ülésein. Mindennek eddig sem volt akadálya, s eddig is mindez az igazságügy-miniszterrel egyeztetett módon történt, de a törvénybe való felvétele éppen a jogkörök pontos elhatárolása érdekében mindenképpen helyes. A teljesség kedvéért meg kell említeni a sajtó (bejelentések és panaszok elbírálása során szerzett) tapasztalatokat, valamint az Igazságügyi Minisztérium és a legfőbb ügyész elemzései alapján feltárt adatokat, úgyszintén az állami és társadalmi szervek kezdeményezéseit, tájékoztatásait és adatszolgáltatásait, valamint a tudományos kutatások eredményeit (46. §).

c) Az igazságügy-miniszter felügyeleti jogkörével kapcsolatos rendelkezések közül meg kell említeni, hogy ez a jogkör, illetve annak gyakorlása nem sértheti a bírói függetlenség elvének érvényesülését. Az igazságügy-miniszter a törvényben meghatározott jogkörében a bírósági gyakorlat egységének elősegítése érdekében — a jogerősen befejezett ügyek alapján — tájékozódik a bíróságok gyakorlatáról és elvi jelentőségű kérdésekben a Legfelsőbb Bíróságon elvi iránymutatást kezdeményez. A törvény külön kiemelése szerint az igazságügy-miniszter jogerős

határozatok ellen törvényességi óvás emelését kezdeményezheti (51. §).

A törvény szerint az igazságügy-miniszter feladata a bíróságok szervezetére, eljárására vonatkozó szabályoknak, valamint a büntetőjogi, polgári jogi, a családjogi és az igazságszolgáltatás körébe tartozó más jogszabályok előkészítése és kiadása. Ennek a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége szempontjából azért van jelentősége, mert a kodifikációs munka megszervezése, előkészítése és végrehajtása során az igazságügy-miniszter felhasználja az ítélkezési gyakorlat eredményeit, tapasztalatait és elsősorban a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége során kialakult jogelveket, azokat sok esetben beiktatja az előkészített törvények tervezetébe s a bírói gyakorlat által feltárt joghézagokat kiküszöböli.

Az elvi irányító munka területén az igazságügy-miniszter jogköréről szóló rendelkezéseket illetően még ki kell emelni azt, amely szerint az igazságügy-miniszter értékeli a bíróságok ítélkező tevékenységének társadalmi hatását, elemzi a jogsértések társadalmi okait és ezek megszüntetésére intézkedéseket tesz vagy kezdeményez. E tekintetben a törvény indokolása kiemeli, hogy az igazságügy-miniszter mint a Minisztertanács tagja tájékoztatja az Országgyűlés által meghatározott államvezetési program végrehajtásában az állam és társadalmi rend védelmében fontos szerepet betöltő Minisztertanácsot a bíróságok ítélkezési gyakorlatában kifejezésre jutó jogalkalmazási-jogpolitikai elvekről, a jogerősen elbírált ügyekből levont általánosítható tapasztalatokról. Mindezen adatok és tájékoztatások a Legfelsőbb Bíróság számára is hozzáférhetőek lévén, az elvi irányító tevékenység gyakorlásában, a társadalmi összefüggések és szükségletek felismerésében megfelelő támpontul szolgálnak. Az ítélkezés társadalmi hatása, a jogsértések okainak ismerete az elvi irányító munkában nélkülözhetetlen.

Ily módon jelentkezik a Két terület, illetve szerv egybehangolt munkája, illetve kölcsönhatása és együttműködése.

A Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének gyakorlásában jelentős szerepet tölt be a Legfőbb Ügyészség is. A Magyar Népköztársaság Ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény e tekintetben fontos rendelkezéseket tartalmaz. A törvény értelmében a legfőbb ügyész részt vesz a Legfelsőbb Bíróság Teljes Ülésein, képviseli a vádat a Legfelsőbb Bíróság előtt, irányelveket és elvi döntéseket kezdeményezhet, bármely büntető vagy polgári ügyben hozott jogerős határozat ellen törvényességi óvást emelhet a Legfelsőbb Bíróság előtt, ide értve a Legfelsőbb Bíróság által hozott határozatokat is (Tv. 5. §).

Amikor a törvény az ügyészség feladatairól rendelkezik, közvetve a bíróságok működését is érinti. Elég, ha az ügyésznek arra a köteletségére utalok, amely szerint az ügyész „közreműkö-

dik abban, hogy a bíróság helyesen alkalmazza a törvényeket" [Tv. 3. § (3) bek. b]. Ennek az elvi irányítás közvetítése, valamint az adott irányítás követésének ellenőrzése szempontjából nagy jelentősége van. Szoros együttműködésre van tehát szükség a Legfelsőbb Bíróság és a Legfőbb Ügyészség között.

d) A törvény a korábbi joghelyzetnek megfelelően szabályozza a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységének szervezeti kereteit. A Legfelsőbb Bíróság legmagasabb elvi irányító testülete a Teljes Ülés, tagjai a Legfelsőbb Bíróság hivatásos bírái. A Teljes Ülés megtárgyalja a kollégiumok működéséről szólól beszámolókat és „elvi irányítást ad az ítélezés egységének biztosítása érdekében” [36. § (1) bek.]. A Teljes Ülésen tanácskozási joggal részt vesz a legfőbb ügyész és az igazságügyminiszter. Azokon a Teljes Üléseken, amelyek a munkaügyi ítélezéssel foglalkoznak, a törvény szerint tanácskozási joggal részt vesz a munkaügyi miniszter és a Szakszervezetek Országos Tanácsának a főtítkára is. A kollégiumok a Legfelsőbb Bíróság elnöke által ugyanabba az ügyszakba beosztott bírák testületei, az elvi irányítás kisebb testületi szervei (37. §).

A törvény szerint a Legfelsőbb Bíróság elnöke maga kezdeményezheti, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást adjon. Ugyancsak a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységéből következik, hogy elnöke bármely bíróság iratit az eljárás bármely szakaszában magához kérheti, ügyeket a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhat és bármely bíróság jogerős határozata ellen törvényességi óvást emelhet (33. §).

A fentiekből kitűnik, hogy az elvi irányító eszközök széles skálája áll a Legfelsőbb Bíróság rendelkezésére, s azok felhasználása immáron a törvény rendelkezésein alapul. A Legfelsőbb Bíróság elnökének joga és kötelessége, hogy ezek közül az adott körülményeknek és szükségleteknek megfelelően a leghatékonyabbat kiválassza és az illetékes szervnek lehetőséget biztosítson, hogy hatáskörében eljárva megfelelő döntést, állásfoglalást hozzon, majd annak közvételéről gondoskodik, hogy az elvi iránymutatás eredményéről valamennyi bírósági szerv, valamennyi jogalkalmazó, de a jogkereső közönség, az állampolgárok is időben tudomást szerezzenek.

Jelentős rendelkezése a törvénynek az a felhatalmazás, amelynek alapján a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Legfelsőbb Bíróság szervezetére vonatkozó részletes szabályokat maga állapíthatja meg [82. § (2) bek.]. Ebben a szabályzatban a Legfelsőbb Bíróság elnöke részleteiben is meghatározza a legmagasabb bírósági szervezet szervezetére és működésére vonatkozó szabályokat. Ezen belül természetesen az elvi irányító munka szervezeti kereteit és gyakorlati megvalósításának módját, az elvi irányítás szerveinek, a Teljes Ülésnek és a kollégiumoknak működési szabályait. Kiemelem azt a meghatározást, ame-

lyet a Szervezeti Szabályzat az elvi irányítás eszközeinek meghatározásáról tartalmaz. Eszerint az irányelv a bírói gyakorlat elemzése alapján szélesebb jogterületre kiterjedően az ítélezés fő irányát a bíróságokra nézve kötelezően adja meg. Az elvi döntés a jogszabály rendelkezését a bíróságokra kötelezően értelmező állásfoglalás. A kollégiumi állásfoglalásokat illetően a Szabályzat a törvényre utal. Szabályozza a tanácselnöki értekezletek szervezetére és feladataira vonatkozó kérdéseket. Feladatául tekinti a kollégium vezetője által eléje terjesztett, az ítélezési gyakorlatban felmerült jogértelmezési és jogalkalmazási kérdésekben való állásfoglalást. Ha valamely kérdésben a tanácselnöki értekezleten egységes álláspont alakult ki, ezt a Bírósági Határozatokban közzé lehet tenni.¹⁶

A bíróságokról szóló új törvény az igazságszolgáltatás egységének elvét fogalmazza meg. A különböző bíróságok az egységes bírósági szervezet részei, legyenek azok rendes bíróságok vagy a törvény alapján működő külön bíróságok, mint a katonai bíróságok, vagy a munkaügyi bíróságok. Az állampolgárok ügyeiben ugyanaz a bíróság, ugyanazokat a jogszabályokat alkalmazza. Az összes bíróságok az egységes bírósági szervezet részei, általános működésük feletti felügyeletet az igazságügyminiszter látja el, elvi irányításukat a Legfelsőbb Bíróság gyakorolja. A törvény külön kiemeli, hogy a Legfelsőbb Bíróság az elvi irányítást a törvényesség biztosítása és a jogalkalmazás egysége érdekében gyakorolja. A Legfelsőbb Bíróság új szervezetével kapcsolatban is biztosítani kell tehát, hogy a Legfelsőbb Bíróság az említett törvényi rendelkezésekben meghatározott feladatainak a jövőben is magas szinten eleget tudjon tenni, hogy az elvi irányítás konkrét gyakorlása a fentebb kifejtettek szerint hivatott egyes testületei tevékenységüket összehangoltan, egységes szemlélet alapján fejtsék ki.

Amennyiben az elvi irányítás a kötelező erejű irányelv vagy elvi döntés útján történik, különösebb nehézség nincs, mert mind az irányelvet, mind az elvi döntést a Teljes Ülés hozza, s így ezek meghozatalában a Legfelsőbb Bíróság egész bírói testülete működik közre, tartozzék bár különböző kollégiumokhoz. Minden esetre ki kell emelni annak szükségességét, hogy már az irányelv, illetve az elvi döntés tervezete az érdekelt kollégiumok közös álláspontját tükrözze, ha pedig ez egyes kérdésekben nem valósult meg, az eltéréseket a Teljes Ülés elé kell tární, hogy az az ellentétes álláspontok ismeretében dönthessen.

A fentebb kifejtettek szerint azonban a nem kötelező erejű elvi irányítási eszközök tekintetében a Legfelsőbb Bíróság különböző testületi szervei járnak el, szükséges tehát ezen testületek munkájának összehangolása, az egység megteremtése a Legfelsőbb Bíróságon belül abban az

¹⁶ Ld. a Szervezeti Szabályzat 6., 7. és 50. §-át.

esetben is, ha az elvi irányítást csak egyes részleget gyakorolják.

Itt elsősorban az egyes kollégiumok munkájának összehangolásáról van szó. A korábbiakban is felmerült és teljes mértékben megvalósult a Büntető és Katonai Kollégium munkájának egybehangolása. Ez a két kollégium mind az anyagi, mind az eljárási jog területén a jogszabályok túlnyomó többségét egyaránt alkalmazza. Éppen ezért azokban az esetekben, amikor mindkét területen alkalmazott jogszabályok értelmezéséről volt szó, illetve mindkét területen felmerülő kérdésekben volt szükség elvi irányításra, a két kollégium együttes ülésén megvitatott tervezetek alapján közös állásfoglalások hozatalára került sor.

Az új törvényes rendelkezések értelmében a Legfelsőbb Bíróságon gazdasági és munkajogi kollégium alakult. Eddig mind a polgári jogi, mind a munkajogi ügyek intézése a Polgári Kollégium feladatkörébe tartozott, s így az elvi irányítás egységének biztosítása szervezeti nehézségekbe nem ütközött. Ez évtől kezdve azonban a polgári jogi ügyek megoszlanak a Polgári és a Gazdasági Kollégium között, holott ezekben jó részt azonos anyagi és eljárási jogszabályokat kell alkalmazni. A munkajogi ügyek intézése pedig a Munkaügyi Kollégium feladatkörébe kerül, pedig a munkaügyekben gyakran merülnek fel olyan kérdések, amelyek a polgári jog alkalmazása körében kialakult álláspontokhoz hasonló, illetve ezekkel azonos megoldásokat kívánnak, még akkor is, ha két különböző jogágról van szó. Szükséges tehát ezeknek a kollégiumoknak a munkáját is az eddigi gyakorlatnak megfelelően minél hatékonyabban összehangolni. Ez azért is nagy súllyal jelentkező igény, mert az igazságszolgáltatás fejlesztése és a bírói hatáskör jelentős tágulása nagymértékben fokozza és kiszélesíti a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító munkájának jelentőségét és terjedelmét. A jövőben az elvi irányítás többek között az eddigieken túlmenően nemcsak az újonnan megalakult gazdasági kollégiumok irányában kell, hogy hasson, hanem a területi munkaügyi döntőbizottságoknak munkaügyi bíróságokká való átalakulása folytán a munkaügyi bíróságok irányában is. Szükséges tehát, hogy ezek a bírósági szervek is mint az egységes bírósági szervezet részei, a Legfelsőbb Bíróságtól mint az elvi irányítás egységét is biztosító legmagasabb bírói szervtől, kellő előkészítés után

a különböző kollégiumok álláspontjainak összehangolása után egységes szemléletet tükröző iránymutatást kapjanak abban az esetben is, ha az irányításra nem a Legfelsőbb Bíróság egésze hivatott. Gondoskodni kell tehát arról, hogy azokban az esetekben, amikor az állásfoglalás olyan jogszabály értelmezésével kapcsolatos, amelyet más kollégium feladatkörébe tartozó ügyekben is alkalmazni kell, ez a kollégium is érvényesíthesse véleményét mind az állásfoglalás tervezetének elkészítésénél, mind pedig az állásfoglalás meghozatalánál. Ami a tanácselnöki értekezleti állásfoglalásokat illeti, itt sem mellőzhető, hogy az ülésre meghívást nyerjen a másik érdekelt kollégium képviselője is.

Előfordulhat, hogy különböző kollégiumok keretében működő tanácsok határozatai ugyanabban a jogszabályértelmezési kérdésben eltérnek egymástól. Ez az ítélkezési gyakorlat irányítását illetően sok zavar forrása lehet, ezért mindent fel kell használni az ilyen helyzetek megelőzésére, illetve mielőbbi megszüntetése érdekében. A Legfelsőbb Bíróság határozatainak nyilvántartása többek között azt is célozza, hogy az ilyen ellentétekről a vezetés tájékozódhassék. Az ellentétek kiküszöbölése az Elnökségi Tanács előtt emelt törvényességi óvás, illetőleg közös kollégiumi állásfoglalás útján vagy a Teljes Ülés döntése folytán biztosítható. Minderről a Legfelsőbb Bíróság Szervezeti Szabályzata részletesen intézkedik.

Az igazságszolgáltatás egységének az új bírósági törvény által való megteremtése, a gazdasági kollégiumok és a munkaügyi bíróságok megalakulása után, a Legfelsőbb Bíróságon is kialakult az elvi irányítás egysége. A Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenysége immár az igazságszolgáltatás egészét átfogja s aminthogy a Magyar Népköztársaságban az igazságszolgáltatást ma már egységesen a bíróságok gyakorolják, a bíróságok elvi irányítását ugyancsak egységesen a Legfelsőbb Bíróság látja el. Ennek törvényes kereteit teremtette meg a bíróságokról szóló új törvény, a szerteágazó feladatok gyakorlati megvalósítása azonban még előttünk áll. A szervezeti egységen túlmenően meg kell teremteni az elvi irányítás eszmei egységét is, a szocialista jogtudomány eredményeire támaszkodó mind magasabb színvonalon megvalósuló bírói jogalkalmazást.

Szakács Ödön

Törekvések a nemzetközi fizetések megkönnyítésére

I. A devizajogi akadályok elhárítása

1. Korunkban, amelyet gazdaságilag a nemzetközi kereskedelem magasfokú fejlettsége és annak várható további növekedése is jellemez, egyre inkább előtérbe kerülnek e kereskedelem és az ezzel kapcsolatos fizetések (nemzetközi fizetések) sima bonyolítását akadályozó körülmények lehető kiküszöbölésével kapcsolatos gazdasági és jogi kérdések. Ezek sorában — már a második világháborút közvetlenül követő évektől kezdve — elsősorban a vámokkal és a devizajogi korlátozásokkal összefüggő problémák szerepeltek és szerepelnek számos nemzetközi tárgyaláson, konferencián; a gazdasági és jogi szakirodalomban is évtizedek óta jelentős teret foglal el a vámokból és a devizajogi szabályozásokból eredő korlátozásnak, mint a nemzetközi kereskedelem fejlődését akadályozó tényezőnek a tárgyalása.

A vámokból, valamint a szabad devizaforgalom korlátozásából eredő megkötöttségek megszüntetésére vagy enyhítésére irányuló törekvések, célkitűzések a legszélesebben, világméretben olyan nevezetes nemzetközi okmányokban láttak napvilágot, mint — egyebek között — a Bretton-Woods-i egyezmény (1944) vagy a GATT egyezmény (General Agreement on Tariffs and Trade, 1947). Ezek az egyezmények mind a devizakorlátozások feloldása, illetőleg az egyes államokban mégis szükségesnek mutatkozó devizatörvények nemzetközi elismerése terén, mind pedig a vámtarifák egyezményes mérséklésénél, illetőleg egységes vámterület létrehozásánál (Közös Piac) a kapitalista világban kétségtelenül elismerésre méltó eredményekhez vezettek. Ugyanakkor azonban ezek az egyezmények, illetőleg az azok eredményeképpen létrejött intézmények, az eredeti célkitűzésektől eltérően, — diszkriminációs jellegük folytán — nem szolgálták az egyetemes, az egész világra kiterjedő együttműködés, nemzetközi munkamegosztás eszméjét s emiatt csak korlátolt mértékben járultak hozzá a nemzetközi kereskedelemnek és az ezzel összefüggő fizetéseknek útjában álló akadályok elhárításához.

2. A nemzetközi kereskedelmet gátló tényezők körében — a jelen tanulmány tárgyának megfelelően — az alábbiakban a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos fizetéseket, az ezek sima bonyolítására irányuló célkitűzéseket tartom szem előtt; figyelmen kívül hagyjuk tehát a továbbiakban a magát az áruforgalmat akadályozó tényezőket, így a vámjogi problémákat.

A nemzetközi fizetések rendje és egyben jogi természete alapvetően megváltozott azóta, amióta a nemzetközi kereskedelemben résztvevő országok javarészában devizajogi előírások vannak hatályban, akár átmeneti jelleggel, akár —

mint a tervgazdálkodást folytató szocialista országokban — a jogrendszer maradandó részeként. A változás lényege az, hogy a fizetéseknek a felek szabad elhatározásán és megállapodásán alapuló lehetőségét és módját adminisztratív jellegű előírások módosítják: a fizetések engedélyhez vannak kötve, az engedélyezett fizetéseknek meghatározott módon (kijelölt pénzintézetnél vagy más intézménynél, meghatározott számlákra) kell történniük. A korábban merőben polgári jogi keretek között (rendszerint bankok közreműködésével) bonyolódó fizetési műveleteket (az átutalást, az inkasszót, az akkreditívet és más, megbízáson alapuló bankműveleteket) adminisztratív, kötelező jellegű előírások szövik át. A felek szabad választási joga — a fizetés módjait illetően — csak az államigazgatási jellegű szabályok korlátai között érvényesülhet. Megváltozott ennek folytán a felek, valamint a felek és a fizetőhelyek közötti jogviszony is, illetőleg új jogviszonyok keletkeznek a felek és a fizetőhelyek, valamint a két ország fizetőhelyei között.

Azok az adminisztratív jellegű szabályok, amelyek a fizetéseknek a felek választásán alapuló rendjét és korábbi tisztán polgári jogi jellegét módosítják, két, különböző forrásból eredhetnek, nevezetesen: vagy egy-egy állam belső jogalkotásából, kötött vagy tervszerű devizagazdálkodást megállapító törvényéből, tehát a devizajogból, vagy pedig más állammal kötött nemzetközi egyezményből, tehát fizetési egyezményből, amelynek folyamánaképpen az egyezményt kötő államok a maguk belső jogrendjében („becikkelyezéssel”, illetőleg „kihirdetéssel”) az állampolgárokat és jogi személyeket közvetlenül is kötelező szabályokat állapítanak meg.

Kötött vagy tervszerű devizagazdálkodást folytató államban a nemzetközi fizetések kötelező szabályait elsősorban az állam devizajoga, de emellett rendszerint fizetési egyezmények, illetve ezek alapján kiadott belső jogszabályok állapítják meg. Úgy is mondhatjuk, hogy a külföldi állammal kötött fizetési egyezménynek belső jogszabállyal az állampolgárokat (jogi személyekre) is kötelezővé tett szabályai részévé válnak az ilyen, tervszerű vagy kötött devizagazdálkodást folytató állam devizajogának.

Más a helyzet az olyan országokban, ahol nincsenek kötelező devizajogi előírások (szabad devizagazdálkodást folytató országok). Ha ilyen állam központosított (tervszerű) devizagazdálkodást folytató állammal kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatban áll, a fizetések rendjét multhatatlanul nemzetközi (államközi) egyezményrel kell szabályozni, hiszen biztosítani kell azt, hogy a másik állam devizajogának a külföldre való fizetést megtiltó (engedélyhez kötő) rendelkezései ellenére a saját ország hitelezője (exportőr) megkapja a kiszállított áru stb. vételárát.

Másrészt a másik (a kötött devizagazdálkodást folytató) állam biztosítani kívánja, hogy a szabad devizájú államból a saját állam polgáraihoz vagy vállalataihoz (exportőrök) irányuló fizetések egy helyre összpontosuljanak, hiszen csak így lehet az ebből az országból eredő devizával államilag gazdálkodni. Tehát ki kell zárni — az egyezményben — annak a lehetőségét, hogy a másik ország adósa (importőr) a saját országbeli hitelezővel (exportőr) szemben fennálló tartozását más úton egyenlíthesse ki, mint a megjelölt központi helyre való fizetéssel. Ehhez azonban az kell, hogy az egyébként devizajogi kötöttséget nem ismerő államban is megfelelő *belső, adminisztratív szabályok* kötelezzék az adósokat (az importőröket) arra, hogy a szóban forgó viszonylatban keletkezett tartozásaikat ne egyenlíthessék ki másként, mint az egyezményben előírt módon. Ez különben nemcsak a másik országnak, illetőleg a másik országbeli hitelezőnek, de a *saját* országbeli hitelezőknek az érdeke is, mert ezek meg — a fizetési egyezmény szerint — csak olyan összeg erejéig kaphatnak követelésükre kielégítést, amely az adósok által a központi fizetőhelyhez eszközölt befizetésekből rendelkezésre áll. A tartozásnak nem az egyezményben szabályozott módon („kliringen kívül”) történő fizetéssel való kiegyenlítése tehát nemcsak a másik ország devizális érdekeit sérti, de a saját ország hitelezőinek az érdekeit is.

Érthető tehát, hogy szabad devizagazdálkodást folytató országban is kötelező szabályok írják elő a fizetés módját akkor, ha az ilyen állam és a kötött devizagazdálkodást folytató állam között olyan fizetési egyezmény van, amely egy helyre összpontosítja a fizetéseket (kliring-egyezmény). Ilyen államra klasszikus példa Svájc, amely szabad devizagazdálkodást folytat, de számos országgal van kliring-egyezménye, s az ezek folyamánaképpen kibocsátott *belső jogszabályok* kötelezik — szigorú szankciókkal — a svájci állampolgárokat és a jogi személyeket tartozásuknak (az importált áru, a végzett szolgáltatás stb. ellenértékének) meghatározott helyre, számlára való lefizetésére. Tehát az ilyen, egyébként szabad devizájú országban is lehetnek a külföldre való fizetések tekintetében kötelező szabályok s ezek összességét nevezhetjük — ha paradox-szerű is — a szabad devizájú ország devizajogának. (Talán helyesebb, ha megkülönböztetésül „*kliring*”-jogról beszélünk ilyenkor, de tisztában kell lenni azzal, hogy lényegében ez is devizajog, amely a külföldre való fizetésnek szűkebb, egy-egy országra vonatkozó szektorát érinti.)

Még inkább kézenfekvő az egyezménnyel való szabályozás szükségessége akkor, ha mindkét államban kötött vagy tervszerű devizagazdálkodás folyik. Ilyenkor, mint említettük, a „kliring-jog”, tehát az egyezményből kifolyólag a polgárokra és vállalatokra háruló, *belső jogszabállyal* megállapított köteleességek a szélesebb körű „devizajog” részévé válnak.

Megjegyzendő, hogy a korábban (a két világháború közötti és a második világháborút követő években) világszerte általános bilaterális kliringrendszerrel szemben az utóbbi években — a nyugat-európai tőkeerős országok valutái „külső konvertibilitásának” proklamálását követően — előtérbe kerülnek a szigorú kliringrendszerrel „lazább” *fizetési egyezmények* is, amelyek a kölcsönös elszámolás kötött rendszerre helyett megelégszenek a fizetési lehetőségek biztosításával anélkül, hogy a fizetéseket egy helyen (a jegybanknál) koncentrálnák. Ami hazánkat illeti, számos ázsiai, afrikai és dél-amerikai állammal most is kliringviszonyban bonyolítjuk a nemzetközi kereskedelemből eredő fizetéseket, viszont a fontosabb nyugat-európai viszonylatokban az utóbbi évek során már sikerült elfogadtatni a kliringkötöttségektől mentes, szabad fizetési rendszert.

3. A kliringen keresztül történő bankátutalásnál *sajátos jogi helyzet* adódik. A kliring-egyezmény kizárja az adós és hitelező közötti közvetlen fizetés vagy elszámolás kompenzációs lehetőségét. A fizetésnek — államközi egyezmény folytán — a kliringben kell történnie s a kliringben való átutalás révén az eredeti jogviszony elveszti tisztán polgári jogi jellegét. A hitelezőnek adósával szemben fennálló közvetlen fizetésre irányuló *polgári jogi igénye* módosul: adósával szemben csak arra van (*polgári jogi*) igénye, hogy az a követelést a saját országa kliring-helyén (devizabank) ottani pénznemben befizesse. Ugyanekkor a hitelezőnek saját országának kliring-helyével szemben arra nyílik *igazgatási jellegű (közjogi)* igénye, hogy az az adós által a kliringbe befizetett összeg ellenértékét neki hazai pénznemben kifizesse. Az adóst pedig nemcsak polgári jogi kötelezettség terheli (hitelezőjével szemben) arra vonatkozólag, hogy tartozásának saját országa valutájában kiszámított ellenértékét a saját országbeli banknál (kliring-hely) megfizesse, de ugyanezt követelheti tőle a saját országbeli bank is, és az adósnak az utóbbival szemben fennálló kötelezettsége már adminisztratív jellegű. Véleményünk szerint helytelen az a (főképpen a svájci irodalomban található) felfogás, amely tagadja, hogy az adóst a hitelezőn kívül (polgári jog) a saját bankja is szoríthatja a befizetésre. E lehetőség híján e bank adott esetben — fedezethiány miatt — nem tudna eleget tenni a saját országbeli hitelezőkkel szemben fennálló kifizetési kötelezettségének.

Az adós és a hitelező között fennálló eredeti (polgári jogi) jogviszonyba a mondottak szerint új elem kerül bele: az adós és a hitelező országai közötti kliring-viszony és ennek folytán egyrészt *módosul* az adós és hitelező közötti polgári jogviszony, másrészt *új, adminisztratív jellegű jogviszony* keletkezik egyfelől az adós és országának beszédő kliring-helye, másfelől pedig a hitelező és országának kifizető kliring-helye között. (Van olyan felfogás is, hogy az adós

és a bankja, valamint a hitelező és a bankja közötti, most említett jogviszony nem merőben adminisztratív jellegű, hanem egyben polgári jogi is.¹

Sőt: az adós és hitelező közötti (módosult) *polgári jogi* viszonyon, továbbá az adós, illetőleg hitelező és a saját országbeli kliring-hely között keletkezett *igazgatási* jogviszonyon kívül még egy harmadik fajta jogviszony is szerepet játszik a kliringben lebonyolódó fizetésnél: a kliringszámlán összegyűlt (az adósok által befizetett) pénznek a másik országbeli kliringhelyhez való átutalását, továbbá a másik banktól érkezett (jóváírt) összegnek meghatározott jogalanyok (az eredeti polgári jogi hitelezők) részére való kifizetését a szerződő felek, illetőleg bankok a fizetési egyezményben vállalt, tehát *nemzetközi közjogi kötelezettség alapján teljesítik*.

A két bank közötti jogviszonyból folyik, hogy a bank az importőr részéről lefizetett összeget *köteles* transzferálni a másik bankhoz s ez elől nem térhet ki azzal a kifogással sem, hogy lejárt követelése áll fenn az importőrrel szemben. Az importőr által lefizetett összegnek *határozott rendeltetése* van s azt se a bank nem fordíthatja egyébként jogos igényének kompenzálására, *se más hitelező* nem foglalhatja le.

Összefoglalva: a világ országainak javarészeiben meglevő devizajogi előírások folytán a nemzetközi fizetések síma bonyolítása akadályba ütközik s ennek az akadálynak kiküszöbölését célozzák a nemzetközi — *bilaterális vagy multilaterális — fizetési egyezmények*. Ennek révén viszont megváltozik a nemzetközi fizetések korábbi (a devizakorlátozások előtti korszakbeli), merőben polgári jogi jellege s az eladó és a vevő közötti polgári jogviszony összefonódik kötelező erejű, *adminisztratív* szabályokkal, amelyek viszont két vagy több állam között létrejött nemzetközi jogi egyezmény végrehajtásaként születtek.² Ennek megfelelően

a) az eladó *nem* igényelhet — *polgári jogi alapon* — közvetett fizetést a vevőtől, hanem csak azt, hogy a vevő a vételárat fizesse be a saját (vevő) országa szerinti bankba;

b) az a) pontban említett befizetésre a vevő a saját bankjával szemben *adminisztratív jogviszony alapján is* köteles;

c) az eladó bankja a másik (a vevő országbeli) bankhoz *nemzetközi egyezmény alapján* köteles átutalni a vevő által a kliring-számlára befizetett összeget;

d) az eladó a saját országbeli banktól — *adminisztratív jogviszony* (belső kötelező szabályozás) *alapján* — követelheti a fizetést a banktól.

II. Törekvések az univerzális jogegyesítés irányában

1. A nemzetközi kereskedelmet és az azzal összefüggő fizetéseket akadályozó körülmények sorában — a vámjogi és devizajogi előírások mellett — említeni kell a kereskedelemre és a fizetésekre vonatkozó *nemzeti jogok különbözőségéből* eredő nehézségeket is. A különböző nemzeti jogrendszerekben évszázadokon keresztül kialakult szabályozások sokasága, áttekinthetlensége szintén ama tényezők közé tartozik, amelyeket a nemzetközi kereskedelem és az azzal kapcsolatos fizetések akadályaként ismertek fel, akár a szerződések létrejövéséről van szó, akár a szerződéskötéssel vagy teljesítéssel kapcsolatos jogvitáknak bírósági (választottbírósági) eldöntéséről. Egy-egy állam nemzetközi magánjoga és e tudományág újabkori fejlődése is csak részben járult hozzá az akadályok elhárításához azáltal, hogy kollíziós normák megállapításával mind a szerződéskötők, mind a jogvitákat rendező szervek (bíróságok) részére igyekszik kiküszöbölni a nemzeti törvények különbözőségéből eredő konfliktusokat és megkönnyíteni a nemzeti jogrendszerek dzsungelében való tájékozódást.

A nemzetközi kereskedelemnek és az ezzel összefüggő fizetéseknek útjában álló ennek az akadálynak a felismerése nem újkeletű. Századunkban az egyetemes jogfejlődésnek egyik legjellemzőbb pozitív vonása a *jogegységesítésre* irányuló törekvések egyre szélesebb körre kiterjedése, s ezzel összefüggésben az összehasonlító jogtudomány fellendülése is. A század első évtizedeiben nagy lendülettel folyó és a jog több részterületén jelentős eredményeket felmutató egységesítési munkálatokat kétszer is brutálisan megszakította a világháború és a két háború közti időben visszavetette azt az európai kontinenst elárasztó fasiszta uralom. A félbemaradt munkálatok újrafelvételének, az *univerzális jogegységesítés* eszméjének nem kedvezett az első békeévek után következő hidegháborús légkör sem. A 60-as évek elejétől kezdve azonban, a békés koexistencia mai légkörében, az egyetemes jogfejlődést ismét az egységesítésre való munkálatok újrafelvétele, azoknak egyre szélesebb körben, több résztvevővel való továbbfolytatása, új egységesítési területek, lehetőségek kutatása, ilyen tárgyú nemzetközi jogi konferenciák szaporodása s a jogegységesítés kérdéseivel foglalkozó irodalom fellendülése jellemzik. Mindezt jelentőségében felülmúlja — *egyetemes* célkitűzései alapján — egyes, széles körű jogegységesítési feladatok megoldásának az *Egyesült Nemzetek* szervezetében való megkísérlése, nevezetesen: egyrészt — a *nemzetközi jog körében* —

¹ L. Vassilev (Szófia): Régime juridique des paiements internationaux par clearing dans le commerce international entre pays à structure économique différente. (Aspects juridiques du commerce avec les pays d'économie planifiée.) Párizs, 1961.

² E kérdéssel foglalkozik bővebben a szerző „Changes in the Legal Nature of International Payments” c. tanulmányában, amely az ILA magyarországi tagozata által szerkesztett egyik korábbi (1966. évi) kötetben jelent meg (97—130. old.).

az ENSZ VI. bizottságában negyedszázad óta folyó s már is több konkrét eredményt felmutató egységesítés, másrészt a nemzetközi kereskedelem és az azzal összefüggő fizetések jogának egységesítésére, harmonizálására — a magyar kormány kezdeményezése alapján — állandó bizottság: az UNCITRAL (*United Nations Commission on International Trade Law*) létrehozása (1967-ben). Ha ez az évenként összeülő és számos munkacsoport révén folyamatosan is dolgozó, több nemzetközi szervezettel kooperáló Bizottság eddigi működése után még nem is dicsekedhetik olyan eredményekkel, egyezményekkel, mint amilyeneket a VI. Bizottság már produkált, az UNCITRAL eddigi publikációinak, elsősorban az első öt évi működésről készített köteteknek és az évi jelentéseknek, valamint a világszerte máris igen tetemes UNCITRAL-irodalomnak a tanúsága szerint, ennek az intézménynek a létrehozása, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok minél egységesebb és egyetemesebb szabályozására irányuló eddigi törekvések sorában, aligha vitathatóan, a legfontosabb esemény, amely évtizedekre kijelöli — e téren — a jogegységesítés leginkább járhatónak látszó útjait s meggyorsítja az azon való előrehaladást.

2. A nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos fizetések („nemzetközi fizetések”) köréből az UNCITRAL napirendjén olyan kérdések szerepelnek, mint a váltóra és csekkre („negotiable instruments”) vonatkozó jog világméretű harmonizálása és egységesítése, továbbá a nemzetközi kereskedelemben olyan nagy szerepet játszó *akkreditív* (documentary credits, bankers' commercial credits, meghitelezés) egységes szabályozásának továbbfejlesztése, valamint a *bankgaranciákra* és egyéb *biztosítékokra* vonatkozó nemzeti jogok harmonizálása.

a) A „negotiable instrument” körében — több ülészakon át tartó vita után — 1970-ben hozott határozat szerint a Bizottság megkísérel létrehozni s azután nemzetközi egyezményvel elfogadtatni egy olyan tervezetet, amely egy új-fajta, csupán a nemzetközi tranzakciók körében használható váltószerű (esetleg csekk-ként is használható) instrumentum egységes szabályozását (uniform rules) tartalmazná, átvéve egyrészt a genfi egyezményekből, másrészt az angol-szász váltójogi rendszerekből a gyakorlatban eddig már bevált megoldásokat, anélkül azonban, hogy az egyezményhez való csatlakozás érintené a már meglévő váltójogi törvények további érvényesülését, így elsősorban a belső (hazai) viszonyok körében, de — az új „nemzetközi instrumentum” kikötésének hiánya esetén — a külföldi tranzakcióknál is.

Ez a *kompromisszumos* megoldás — tehát az egységesítésnek csak a nemzetközi fizetések körére és külön kikötés esetén való alkalmazhatóságra korlátozása — azt követően született, miután a széles körű vizsgálódásokból és vitákból nyilvánvalóvá vált, hogy az egységesítésnek a *genfi egyezmények* szélesebb körű elfogadtatásával való megkísérlése nem járhat sikerrel:

az angol-amerikai szisztémát követő, a „common law” (nem kodifikált, hanem a bírói gyakorlatban kialakult *szokásjog*) szabályaival és szellemével átítatott váltó- és csekkrendszerek aligha egyeztethetők össze a *formai* követelményeket előtérbe állító genfi és az ilyen rendszerű szabályozásokkal. A genfi egyezmények szélesebb körben való elfogadtatására tehát inkább csak olyan országokban lehet számítani — ilyen irányban a Bizottságnak erőfeszítéseket kell tennie —, amelyek annak ellenére, hogy a római jogi rendszert („civil law”) fogadták el, az említett egyezményeket még nem ratifikálták, illetőleg belső törvényhozásukat nem adaptálták megfelelően, vagy amelyek ez idő szerint tanulmányozzák ezen a téren az egységes szabályozásra irányuló javaslatokat. De alig volna várható eredmény — az UNCITRAL-üléseken kialakult vélemény szerint — az olyan megoldástól sem, amely a *genfi egyezményeket* azok *revíziójával* kívánna elfogadhatóbbá tenni az angol-amerikai szisztémájú államok számára; a genfi egyezményekhez csatolt egységes törvények egyaránt vonatkoznak belső és nemzetközi viszonyokra s reálisan alig várható, hogy akár az egyezményekhez már csatlakozott országok, akár az angol-amerikai szisztémát követők hajlandók volnának saját hazai törvényüket és gyakorlatukat merőben azért módosítani, hogy a nemzetközi kapcsolatoknál az egyöntetűség magasabb fokát ériék el.

Az új, nemzetközi váltóra vonatkozó egységes jogszabálytervezetet, amely valamennyi ENSZ-tagállamból történt adatgyűjtés alapján az érdekelt nemzetközi szervezetek (UNIDROIT, International Monetary Fund, a szocialista államok Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankja, Bank for International Settlement, Nemzetközi Kereskedelmi Kamara) bevonásával készült, az UNCITRAL-ból 1972-ben alakult munkabizottság — szükség szerint szakértők bevonásával — „finomítja”, készíti elő.

b) Az „akkreditív”-et illetően az UNCITRAL-ban a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (International Chamber of Commerce: ICC) jelentése alapján folyó tárgyalásokon egyöntetű volt az a vélemény, hogy az ICC által készített s utoljára 1962-ben revideált, immár az angol bankok által is elfogadott „*Uniform Customs and Practice for Documentary Credits*” a gyakorlatban — ideértve a bírósági gyakorlatot is — bevált. Egyes rendelkezések egységes értelmezésének elősegítése, továbbá az új szállítási módzatokból (pl. container) adódó néhány kérdés tisztázása érdekében az ICC továbbra is foglalkozik az *egységes szabályzat* további fejlesztésével, és pedig most már az UNCITRAL megbízásából és a szocialista országok bevonásával, amelyek — mint hogy ezek kamarái nem tagjai az ICC-nek — eddig nem vehettek részt a kodifikációs munkában.

c) A *bankgaranciára* és egyéb garanciákra vonatkozó *egységes szabályzat* előkészítése még

elégge kezdeti stádiumban van s ez a munka most ugyancsak az ICC-ben folyik. Az e téren is kívánatos egységesítés *magyar javaslat* alapján került az UNCITRAL napirendjére. E javaslat szerint a nemzetközi kereskedelem finanszírozásában és a fizetések lebonyolításában az utóbbi időben rendkívül elterjedt *bankgaranciának* egységes a nemzetközi gyakorlatban kialakult szabályait ugyanúgy kellene „kodifikálni”, mint ahogyan ez az akkreditívra és a kereskedelmi okmányok beszedésére vonatkozó gyakorlat egységes szabályozásával történt. Erre annál inkább szükség van, mert a gyakorlatban számos probléma adódik egyrészt *terminológiai eltérések* miatt (pl. a kontinensbeli „garancia”-nak az angolszász „contract of indemnity” felel meg, ugyanakkor az angol „guarantee”-n rendszerint kezességet — suretyship — értenek, az USA-ban pedig az „irrevocable letter of credit” (akkreditív) tölti be a bankgarancia szerepét stb.), másrészt pedig azért, mert — belső törvényi vagy nemzetközi szabályozás híján — elmosódik a határvonal a *bankkezesesség és a bankgarancia* között, holott a két jogintézmény között lényegbevágó a különbség (amelyet a magyar javaslat elemez).

III. Egységes fizetési rendszer a szocialista országok közötti kereskedelemben

1. Ahhoz, hogy a most már az ENSZ égisze alatt folyó, a nemzetközi fizetéseket illetően a fentiekben vázolt *egyetemes* jogegységesítési törekvések és munkák komoly eredményhez vezessenek, természetesen még hosszabb időre van szükség. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni azt aényt, hogy a nemzetközi kereskedelemre (adásvételre) és az azzal kapcsolatos fizetésekre vonatkozóan máris jöttek létre és *funkcionálnak* olyan egyezmények, amelyek ugyan nem univerzális jellegű, de az államok meghatározott körére vonatkozóan *egységes* szabályozást jelentenek a nemzetközi adásvétel és az azzal kapcsolatos *fizetések* tekintetében. Az ilyen *regionális jogegységesítésnek* talán legkiemelkedőbb terméke a nemzetközi adásvételnek „*Általános Szállítási Feltételek*” (ÁSZF) néven összefoglalt egységes szabályozása, amely az említett körben a nemzetközi adásvétellel kapcsolatos *fizetések* rendjét is megállapítja. Ez az egyezmény 1958 óta funkcionál, 1968-ban módosított formában.³ A szocialista államok közötti áruforgalommal kapcsolatos fizetések részben az ÁSZF-ben megállapított szabályok alapján, részben pedig a KGST-államok között a *multi-*

laterális elszámolási rend és a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalakítása tárgyában 1963-ban létrejött egyezményben foglalt szabályozás alapján bonyolódnak.

Az alábbiakban ennek az *egységes fizetési rendszernek* a lényegét igyekszem bemutatni, és pedig szem előtt tartván a fentiekben általánosságban kiemelt két szempontot, nevezetesen — egyrészt azt, hogy ebben a fizetési rendszerben összefonódnak a polgári jogi elemek a nemzetközi egyezmény folyományaképpen létrejött *adminisztratív* jellegű szabályozással;

— másrészt azt, hogy a jogegységesítési törekvések és feladatok *egyetemessé* válásának mai korszakában különös figyelmet érdemel minden olyan, már *megvalósult* egységesítés, amely — ha *regionális* jellegű is — a világ tekintélyes részében funkcionál és így a nemzetközi kereskedelem fejlesztésének, a nemzetközi fizetések minél simább lebonyolításának egyik hasznos eszközeként jelentkezik.

2. A nemzetközi fizetéseknél korunkban világszerte észlelhető az a sajátosság, hogy e fizetések ma már nem kizárólag a polgári jog (mágnjog) intézményeinek (bankügyletek) kereteiben bonyolódnak le, hanem az utóbbiak funkcionálásához szükséges a nemzetközi egyezményekben s ezekből eredően a belső jogrendben való adminisztratív szabályozás is, megvan természetesen a *szocialista államok* egymás közötti fizetéseinél is, hiszen ezeknek az államoknak mindegyikében tervszerű, szabályozott, centrális devizagazdálkodás van; ez pedig szükségszerűen együtt jár — amint ezt a fentiekben kifejtettük — a külföldre történő vagy onnan eredő fizetések rendjének *egyezményeken* alapuló szabályozásával. Ezzel és az ezt kiegészítő belső, kötelező erejű szabályozással az államok közötti fizetések jogi rendjében az adminisztratív elemek — a polgári jogi formák (bankügyletek) rövására — még fokozottabban előtérbe kerülnek, mint egyéb országokkal való kapcsolatoknál. E körben a fizetési kapcsolatok „*elközjogiasodása*” (pénzügyi jogi szabályozottsága) jellemző mind a szocialista államok bilaterális kapcsolataira, mind az ezeken felépülő multilaterális rendszerre.

a) A *bilaterális fizetések rendje*. A KGST-államok 1958-ban egyezményben állapították meg (s 1968-ban módosították) a *külkereskedelmi szállítások általános feltételeit* (ÁSZF), megállapítva az áruszállítással kapcsolatos *fizetések* rendszerét is.

Ennek a fizetési rendszernek eddigi funkcionálása kielégítő eredményekkel járt. Olyan problémák, amilyenek a kliring-rendszerben való fizetésnél szoktak felmerülni, a szocialista országok közötti fizetéseknél alig jelentkeztek. A szocialista országok közötti áruforgalom lebonyolításánál és a pénzügyi műveleteknél általában nincs szükség olyan szigorúan körülbástyázott ügyleti megoldásokra, mint ezeknek az államoknak a kapitalista államokkal való kapcsolo-

³ A gazdag irodalomból most csak az ÁSZF-nek az *univerzális* jogegységesítés szempontjából való méltatását tárgyaló alábbi tanulmányokra utalunk: *Eörsi Gy.*: Regional and Universal Unification of the Law of International Trade, The Journal of Business Law, 1967.; *Szász I.*: A KGST Általános Szállítási Feltételek. Egységes törvény a nemzetközi kereskedelemre (kandidátusi értekezés), Budapest, 1972.

latainál. S ha az ÁSZF nem is zárja ki a szocialista országok közötti kapcsolatoknál a kapitalista viszonyok között kialakult *bankügyletek* alkalmazásának lehetőségét, erre ritkán kerül sor, s az áruszállítással kapcsolatos fizetések legnagyobb része az ÁSZF-ben szabályozott módon, szinte *automatikus*an bonyolódik le.

Az ÁSZF-beli, ún. *azonnali fizetések* rendszerének a lényege az, hogy az eladó által a külföldi vevő részére szállított (feladott) áru ellenértékét az eladó országának a bankja meghatározott okmányok (számla, fuvarokmány stb.) bemutatása ellenében *azonnal* kifizeti, illetőleg a nála vezetett számlán jóváírja az eladónak anélkül, hogy erre külön megbízást kapna a vevőtől vagy annak bankjától. Ugyanakkor megterheli a vevő országa bankjának kliringszámláját s megküldi az utóbbinak az eladótól átvett okmányokat. A vevő országának a bankja a terhelési értesítés és az okmányok vételekor a megfelelő összeggel elismeri az eladó országa bankjának a számláját és ennek ellenértékével — most már természetesen az ottani hazai pénznemben — megterheli a vevőnek nála vezetett számláját s kiadja neki az okmányokat.

Ennek a leegyszerűsített fizetési módnak az alkalmazására csak a KGST-be tartozó, tervgazdálkodást folytató államok közötti szoros gazdasági együttműködés ad lehetőséget. Az árucserforgalmi megállapodásokban kötelezően előírt kontingensek alapján a külkereskedelmi vállalatok export- és importszerződéseiben lekötött árumennyiségek mindkét ország népgazdasági tervében szerepelnek, s így a tényleges lebonyolítás mindkét ország tervteljesítésének a része. Ugyanígy mindkét ország népgazdaságának érdeke az, hogy az árumozgást nyomon kövesse a pénzmozgás, s a kölcsönös bizalom alapuló viszony, együttműködési készség, amely a szocialista szervezetek közti kapcsolatokat az államon kívül is jellemzi, módot ad a gyors, a pénz-eszközök előzetes lekötését mellőző pénzügyi lebonyolításra.

Nézzük közelebbről is az ÁSZF-beli fizetési rendszer *jogi természetét*.

Az eladó bankja által az eladó részére az okmányok ellenében eszközölt fizetés (jóváírás) első tekintetre emlékeztet az *akkreditív* keretében okmányok ellenében történő fizetésekre. Ettől alapvetően különbözik azonban egyrészt abban, hogy a vevő vagy annak bankja részéről nincs külön megbízás a fizetésre, illetőleg nincsenek külön megjelölve az elfogadható okmányok, másrészt abban, hogy a bank nem lép üzleti kapcsolatba az eladóval, miként az akkreditív nyitó vagy megerősítő (fizető) bank.

A szocialista államközi azonnali fizetési rendszerben az eladó bankja csak *feltételesen* fizet. Fenntartásos fizetés ez, anélkül, hogy külön fenntartó nyilatkozatot kellene tenni, mint az akkreditívnel előforduló fenntartásos fizetésnél. Teljesítésé, véglegessé akkor válik ez a feltételes fizetés, ha a vevő annak visszatérítését a megszabott határidőn belül nem igényli.

A vevő *visszatérítési jogával* — éspedig a kifizetett összeg egészére vagy annak egy részére — attól a naptól számított 14 napon belül élhet, amely napon a vevő országának a *bankja* az eladó számláját megkapta. Az ÁSZF részleteken meghatározza azokat az eseteket, amelyekben a vevő visszatérítést igényelhet. Ilyenek: a vevő az árut nem rendelte meg, azt már korábban kifizette, nem nyújtották be valamennyi okmányt stb. Mennyiségi vagy minőségi kifogás alapján nem lehet az azonnali fizetési rendszerben visszatérítést igényelni, ami természetesen nem akadályozza az ilyen címen támasztott igény bírósági (kamarai választottbírói) úton történő érvényesítésének.

A visszatérítési eljárás ugyanolyan szabályok szerint, *automatikus*an bonyolódik, mint a vételár kifizetése.

A *bankok szerepe* az azonnali fizetés és az esetleges visszatérítés foganatosításával lezárul. Az eladó és a vevő közötti esetleges további vita közvetlen tárgyalással, esetleg a kamarai választottbírói eljárás előtti eljárás útján rendezendő.

Az elmondottakból látható, hogy a szocialista országok közötti árucseréből eredő fizetési forgalom lebonyolításánál a bankok nem kötnek olyanfajta, általában komplikált ügyleteket, mint kapitalista viszonylatban. Ha az azonnali fizetések vázolt rendszerében fel is fedezhetők egy-egy bankügyletnek bizonyos elemei, így az okmányos akkreditívhez vagy az okmányos inkasszóhoz való hasonlóság, a bankok tevékenységére itt mégsem ügyletek kötése a jellemző. Ügyleti viszonyok, nevezetesen *bank-, illetőleg folyószámlaszereződés* természetesen van a két ország bankja, valamint egy-egy bank és az eladó, illetőleg vevő külkereskedelmi vállalat között, továbbá az áruokmányok ellenében való azonnali kifizetés, illetőleg a visszafizetés mögött is szupponálható a számlatulajdonos részéről valamilyen hallgatolagos megbízásféle („standing order”) — ha éppen ügyleti elemeket keresnénk —, de mégis nem ez a jellemző az ebben a körben végrehajtott bankműveletnél. Mint már mondtuk, az egyezményvel alátámasztott *államigazgatási jogi jelleg* dominál ezeknél a bankműveleteknél, amit alátámaszt az indokolatlan visszatérítés esetére megállapított bírósági lehetőség is.

Meg kell még említeni, hogy a KGST-ben részt vevő országok közötti árucser-forgalomban az ÁSZF-ben részletesen szabályozott azonnali fizetési rendszer *nem kizárólagos* módja a fizetések lebonyolításának. Ebben a rendszerben általában a kötelező kontingenseken belüli szállítások ellenértéke kerül kiegyenlítésre. A szocialista államok külkereskedelmi szervei azonban gyakran kötnek egymással ezen a körön kívül eső ügyleteket is, így gyakran reexport céljaira. A tőkésállamba irányuló reexport ügylet lebonyolításánál igen fontos, hogy a másik szocialista államból a reexport tárgyát importáló külkereskedelmi vállalat idejében és feltétlenül megkapja az exporthoz szükséges ok-

mányokat. Ezt a fokozott biztonságot szolgálja az *akkreditív* kikötése, ami ilyen esetben — sajátos módon — elsősorban nem az eladónak, hanem a vevőnek az érdeke.

b) *Multilaterális fizetési rendszer.* Az ÁSZF-ben megállapított bilaterális fizetési rendszerre, mint alapra épült fel a KGST-bankok közötti *multilaterális elszámolási rendszer.*

A KGST-államok képviselői 1963-ban *egyezményt* írtak alá a transzferábilis rubelben bonyolódó *multilaterális elszámolási rendről* és a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* megalapításáról. (Nálunk kihirdetve az 1968. évi 2. sz. tvr-rel.)

Az egyezmény szerint a szerződő felek között a kölcsönös áruszállítások tárgyában létrejött kétoldalú és többoldalú megállapodások, egyes kötések, valamint más, fizetésekről szóló megállapodások által előírt valamennyi elszámolás 1964. január 1-től *transzferábilis rubelben* történik. A transzferábilis rubel aranytartalma 0,987412 g színarany. Bármely szerződő fél transzferábilis rubelszámlán levő eszközeit szabadon felhasználhatja a többi szerződő féllel kapcsolatos elszámolások céljaira.

A szerződő felek ugyanebben az egyezményben a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés s ezen keresztül is saját népgazdaságuk fejlesztése, továbbá a saját országuk, valamint más államok közötti kereskedelmi és gazdasági kapcsolatuk további kiszélesítésének elősegítése céljából *közös bank* létesítését határozták el. A Bank alapszabályai az egyezmény kiegészítő részét képezik. Az újonnan létesített Bank neve: *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* („Mezsdunarodnij Bank Ekonomiceszkogo Szotrudnyicesztve”, „International Bank of Economic Cooperation”, „Internationale Bank für die Wirtschaftliche Zusammenarbeit”, az alábbiakban: Bank). Székhelye: Moszkva.

A Bank feladatkörébe tartozik: a) a *multilaterális elszámolások* transzferábilis rubelben való lebonyolítása; b) a tagországok külkereskedelmi és egyéb műveleteivel kapcsolatos *hitelek*; c) szabad eszközök szerzése és *transzferábilis rubelben* való megőrzése; d) *arany, szabadon konvertálható és más devizák* gyűjtése számlákon és betétként a tagországoktól és más országoktól s ezen eszközökkel *bankműveletek* végzése; e) *más*, a Bank feladatainak megfelelő bankműveletek végzése; f) az érdekelt országok megbízása alapján *iparvállalatok és létesítmények közös építésének*, rekonstrukciójának és üzemeltetésének ezen országok elkülönített forrásai terhére történő *finanszírozása*.

A Bank *alaptőkéje* 300 millió transzferábilis rubel, amelyhez a szerződő felek a kölcsönös kereskedelemben bonyolított exportvolumenük alapján kiszámított kvótával járulnak hozzá. Magyarország kvótája 21 millió transzferábilis rubel. Az egyezmény provideál az alaptőke egy részének *aranyban* vagy szabadon *konvertálha-*

tó devizában történő képzésére, s ennek alapján 1966-ban 30 millió, 1971-ben pedig további 30 millió tr. rubel ilyen módon került befizetésre. Az alaptőkéen kívül a Banknak van tartaléktőkéje s lehetnek speciális alapjai.

A Bank ismertetett feladatkörének egy része csak fokozatosan valósítható meg, hiszen a bankkapcsolatok széles körű nemzetközi kiépítéséhez hosszabb időre van szükség. A Bank közvetlenül küszöbönálló elsődleges feladata viszont a *KGST-országok közötti sokoldalú elszámolások lebonyolítása*.

Az elszámolások a tagországok bankjainak a Banknál nyitott *transzferábilis rubelszámláin* bonyolítatnak le. A tagországok bankjai naponta értesítést küldenek a Banknak követeléseik (a bevételek), illetve az exportórbank javára szóló fizetéseik összegéről s ugyanekkor megadják a Banknak a szükséges megbízást a megfelelő elszámolási művelet (jóváírás, terhelés) eszközzésére. Ennek eredményeképpen a tagországok bankjai a külkereskedelmi vállalatok áruszállításainak ellenértékét, valamint egyéb tételek — pl. fuvarelszámolás, követségek fenntartása, ösztöndíjak, tanulmányi utak, kiküldetések — ellenértékét transzferábilis rubelszámlájukon kapják meg a Banktól. Minden országnak egyetlen, a Bankkal fennálló követelése van, amelyet *tetszés szerint használhat fel az egyezményben részt vevő bármely országgal szemben*. Ez lehetőséget ad arra, hogy azoknak az áruszállításoknak az ellenértékét, amelyeket az egyik ország partnerével szemben szállítással már nem egyenlíthet ki, más KGST-országokból vásárolt áruval ellensúlyozza. Ez természetesen az országok közötti kereskedelem kibővítéséhez vezet, de hangsúlyozni kell, hogy a multilaterális elszámolási rend ennek csak segítőeszköze.

A multilaterális elszámolások lebonyolításának keretében a Bank transzferábilis rubelben *hiteleket* is nyújt az egyes országok, illetőleg az országok bankjai részére, az erre vonatkozóan megállapított szabályok szerint. Ilyen hitel mindenekelőtt az *elszámolási hitel*, amelyet a Bank akkor nyújt, ha valamelyik számlán átmenetileg nincs elegendő eszköz az áruk, szolgáltatások ellenértékének, valamint az áruforgalommal kapcsolatos más műveletek költségeinek a fedezésére. Az így nyújtható hitel felső határát az áruforgalom százalékában állapítja meg a Banktanács. Ez az elszámolási hitel „revolving”-jellegű, ami azt jelenti, hogy azt a Bank az elszámolás lebonyolítására haladéktalanul nyújtja, minden esetben azonban a megállapított limiten belül.

IV. Az egységesítés továbbfejlesztése

1. A bilaterális fizetési rendszer közös megállapodással történt szabályozása (1958), majd ennek multilaterálissá fejlesztése (1964) igen jelentős lépések voltak a szocialista országok közötti kereskedelem kibővítése irányában, de nem

oldottak meg minden problémát még a szocialista világon belül sem.

Továbbfejlesztésre van szükség elsősorban abban az irányban, hogy egyrészt az ÁSZF-ben kialakított fizetési automatizmus, másrészt az egyes országokban az utóbbi években bevezetett új gazdaságirányítási rendszerben kialakult fizetési mechanizmusok között nagyobb összhang biztosíttassék. Hazánkban pl. 1968 óta a vállalatok közötti pénzügyi elszámolásoknál a korábbi inkasszórendszer helyett a kötelezett, illetve a vevő kezdeményezésére meginduló elszámolási mód, az *átutalás* vált uralkodóvá, mert az elszámolásnak ez a módja inkább összhangban áll a gazdasági reform során a termékforgalom lebonyolítására kialakított szerződési formákkal; Magyarországon kívül több szocialista ország is előtérbe helyezte ezt az elszámolási módot, illetőleg a szabályozás ebben az irányban halad.

A vállalatok közötti elszámolásokról ezek szerint egyrészt az egyes KGST-országok belső szabályozása szerint fő elszámolási formaként szereplő *átutalási rendszer*, másrészt a különböző országok közötti elszámolásokról az ÁSZF, mint kötelező *promptinkasszó-rendszer* között elvi és gyakorlati jelentőségű eltérés mutatkozik, ami egy-egy országon belül a vállalati elszámolásokról és hitelezésről bizonyos nehézséget okoz. Hogy példát említsünk: a nálunk a gazdaságirányítás új rendszerében kialakult vállalati hitelezési szabályok szerint az importáló vállalat devizaigénylése kielégítésének egyik előfeltétele, hogy az ellenértéket forintban letétbe helyezze. A KGST-országokból történő import esetén ez a rendelkezés ilyen formában nem alkalmazható, hiszen — az ismertetett ÁSZF-szabályozás szerint — a fizetési megbízást a banknak nem az importőr adja, hanem a másik országbeli szállító a szállítmány útra indítása után mindjárt megkapja a pénzt az ottani banktól, amely ennek értékével a hazai importőr bankját is mindjárt megterheli. Maga az importőr tehát csak jóval később fizet annál, mint amikor az eladó már megkapta az ellenértéket. Ilyen és más megfontolásokat is figyelembe véve helyesnek látszanék — és ebben az irányban bizonyos kezdeményező lépések már történtek is —, hogy az ÁSZF-ben foglalt vállalatok közötti bilaterális elszámolásra vonatkozó merev szabályozás *revízió* alá kerüljön.

2. A szocialista országokon belüli fizetési rendszer továbbfejlesztése célkitűzésként szerepel a *szocialista gazdasági integráció* programjában is, közelebről a tagállamok által 1971-ben elfogadott *komplex programban*.

A szocialista gazdasági integráció keretében az áru- és pénzvviszonyok szélesebb körben való felhasználásának egyik előfeltétele a nemzeti valuták *átválthatóságának* bevezetése, illetőleg azoknak a *kollektív valutára* történő átválthatósága. Ez a nehéz feladat természetesen nem oldható meg máról holnapra. Ez idő szerint az egyes országok belső árai nem egyformák, nem

arányosak egymással, így a valuták vásárlóképessége is különböző s a kül- és belkereskedelmi árak között „hidat” kell létesíteni: az árfolyamokhoz — egyezményben — speciális engedményeket vagy növeléseket (*koefficienseket*) határoztak meg. A kölcsönösen egyeztetett árfolyamok rendszere, valamint — perspektívában — a kollektív valuta és a nemzeti valuták kölcsönös konvertibilitásának a szocialista gazdasági integráció megvalósítását.

A komplex program szerint a tagállamok rendszeres időközönként megvizsgálják a kollektív valuta *árfolyama és aranytartalma* realitása biztosításának kérdését s 1973 végéig elvégzik az erre vonatkozó feltételek tanulmányozását.

Intézkedéseket dolgoznak ki és valósítanak meg a *sokoldalú elszámolások* kollektív valuta segítségével történő kiszélesítésére a kölcsönös külkereskedelmi kapcsolatok minden fajtájára vonatkozóan, valamint a KGST-tagállamok közötti *áruforgalom* sokoldalú kiegyensúlyozásának kiszélesítésére. E célból a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank* és a *Nemzetközi Beruházási Bank* rövid-, közép- és hosszúlejáratú hitelezési rendszerét tovább kell fejleszteni. Arra kell törekedni, hogy a kollektív valuta alapján lebonyolódó sokoldalú elszámolási rendszerbe bevonjanak *harmadik országokat is*, elsősorban a szocialista és a fejlődő országok közül.

A *kollektív valuta és a nemzeti valuták kölcsönös konvertibilitásának* perspektívában lehetséges bevezetése céljából a KGST-tagállamok, amint említettük, megállapították és a továbbiakban tökéletesítik nemzeti valutáiknak közgazdaságilag megalapozott és kölcsönösen egyeztetett *árfolyamaikat*, illetve átszámítási kulcsait (*koefficienseit*) a kollektív valutához és egymáshoz viszonyítva. Ehhez az szükséges, hogy az országok saját lehetőségeiknek és feltételeiknek megfelelően megoldják a belföldi termelői árak és a külkereskedelmi árak közötti kapcsolat kérdéseit.

A *nemzeti valuták egyeztetett árfolyamának* bevezetéséről, valamint a bevezetés időpontjáról 1980-ban döntenek.

A tagállamok — figyelembe véve országaikban a fogyasztói és termelői árszintekben, valamint árarányokban meglévő eltéréseket — egyelőre továbbra is fenntartják a *nem kereskedelmi fizetések rendjét* a hivatalos valutaárfolyamokhoz számítandó egyeztetett pótlékok (engedmények), valamint átszámítási koefficiensek alkalmazásával; az elszámolások egyenértékűsége érdekében a tagállamok időszakonként konkretizálják és szükség esetén módosítják a pótlékok (engedmények) és a koefficiensek mértékét, az árváltozásokkal és egyéb feltételekkel összhangban, a többi között akkor, amikor a belső árváltozások az érintett országok által közösen megállapított határt meghaladják.

A KGST-tagállamok ugyanakkor tanulmányozzák annak lehetőségét, hogy a *távlati idő-*

szakban — a fogyasztói és termelői árszintekben és árárányokban meglévő jelentős különbségek kiküszöbölésének mértékétől függően — áttérjenek a közöttük eszközlendő összes fizetések elszámolásának minden egyes ország valutája egységes árfolyamán történő lebonyolítására.

3. A KGST-ben tömörült szocialista országok az ÁSZF-ben foglalt szabályozással (1958), a multilaterális elszámolási rendszer bevezetésével (1964), az NGEB (1964), a Nemzetközi Beruházási Bank (1970) megalapításával, majd pedig a szocialista kollektív valuta jövőbeli bevezetésére és más valutáris (pénzügyi) kérdések vizsgálatára vonatkozó megállapodással (1971) kétség-telenül előrehaladtak a maguk egységes nemzetközi fizetési és pénzügyi rendszerének kialakítása irányában. Ami pedig a világ másik részét illeti: ma már közel 100 állam a tagja a fejlett kapitalista országok által az IMF-ben és más intézményekben kialakított nemzetközi valutáris együttműködési rendszernek. Ha a két nagy pénzügyi rendszer, helyesebben annak intézményei között vannak is bizonyos kapcsolatok (így a NGEB-ban a szabadon konvertálható valutákkal történő műveletek lehetőségével), ma még semmiképpen sem beszélhetünk ezen a téren valamiféle szervezett együttműködésről. A gazdasági integrációs törekvések előrehaladása a világ mindkét oldalán, továbbá a nemzetközi kereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok rohamos fejlődése azonban mindinkább aktuálissá teszi a „Kelet-Nyugat” közötti pénzügyi együttműködési lehetőségeinek a vizsgálatát, s valóban, az utóbbi évek közgazdasági és jogi irodalmában egyre többet foglalkoznak idetartozó kérdésekkel.⁴

Egységes nemzetközi pénzügyi rendszer kialakítása egymástól alapjaiban eltérő gazdasági és politikai rendszerű, továbbá a gazdasági fejlettség igen különböző fokán álló országok között ma még inkább csak az elméleti vizsgálódás stádiumában van; ez azonban nem jelenti azt, hogy a nyilván még jó ideig az utópiák világába tartozó, „ideális” egyetemes rendszer remélt kialakulásáig is nem volna érdemes keresni — ha részterületeken is — a minél több ország és intézmény érdekét szolgáló együttműködés gyakorlati lehetőségeit.

A szélesebb körű vagy szorosabb együttműködési lehetőségeket sok más okon kívül akadályozza az is, hogy — ha nagy vonalakban az említett két nemzetközi pénzügyi (fizetési, mo-

netáris, valutáris) rendszerről beszélünk — mindkettő még a saját, korlátozott működési területén is távolról sem mondható tökéletesnek. Ismeretesek azok a nehézségek, amelyekkel a breton-woodszi egyezményeken alapuló nyugati valutáris együttműködés küzd s többször voltunk már tanúi az egész rendszer létalapját veszélyeztető válságjelenségeknek. De a szocialista pénzügyi együttműködésnek a fentiekben ugyancsak vázolt, eddig megvalósult közös intézményei sem olyanok, hogy azokon nem lehetne és kellene javítani. (Néhány konkrét problémára fentebb utaltunk is.) Emellett a már létrejött intézményeken kívül is számos olyan terület van, ahol joggal kifogásolhatjuk az együttműködés hiányát vagy még túlságosan kezdeti formáit.

A nemzetközi valutáris együttműködés az áruk, a szolgáltatások, a termelési tényezők nemzetközi áramlását hivatott elősegíteni, egy ésszerű új nemzetközi munkamegosztás érdekében. Ilyen együttműködésnek a kialakítása csak a világ országainak egyenjogú kapcsolatai alapján lehetséges, számolván az egyes országok gazdasági fejlettségéből és társadalmi, gazdasági rendszeréből eredő speciális körülményekkel. A szocialista országoknak a termelőeszközök társadalmi tulajdonán és a népgazdasági tervezésen alapuló gazdasági rendje egyik meghatározó eleme kell hogy legyen az egyetemes pénzügyi rendszer kialakításának. Figyelembe kell venni azt is, hogy a nemzetközi pénzügyek fejlesztésénél a konvertibilitás csak differenciáltan és fokozottan érvényesíthető.

A KGST-országok gazdasági együttműködésének a fentiekben már ugyancsak említett „komplex programja” az említett szempontokat is szem előtt tartva állapított meg célkitűzéseket a tagországok valutáris-pénzügyi együttműködésének fejlesztése terén. Ennek egyik fontos eleme a transzferábilis rubel továbbfejlesztésével kialakítandó kollektív valuta.

Az egész világot és azon belül a két különböző társadalmi gazdasági rendszeren alapuló, államokat átfogó, egyetemes pénzügyi rendszer megvalósítása csak a kölcsönös érdekek tudatos figyelembevételével, egyeztetése útján képzelhető el, ami természetesen bonyolult, nem máról holnapra megoldható feladat. Ennek a rendszernek az alapja, a „kulcsvaluta”, nyilván nem lehet egy ország hatalmi úton kiépített valutája, hanem csak az ellentétes érdekek egyeztetésével kialakított, nemzetileg „semleges”, ugyanakkor nemzetközileg ellenőrzött tartalékeszköz kibocsátása szolgálhatja a nemzetközi pénzügyi rendszer és ezen keresztül a nemzetközi munkamegosztás tökéletesítését. Az UNCTAD 1972. évi ülésén a Szovjetunió és nyolc szocialista ország javasolta világkonferencia összehívását a valuta-rendszer megreformálására.

Meznerics Iván

⁴ Magyar szerzőktől: Bácskai T.: Magyarországnak a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódását elősegítő monetáris eszközök. Bankszemle 1971. 11. sz. — László A.: Monetary Policy — a Help to Fostering International Co-operation, in the volume: Convertibility, Multilateralism and Freedom, Wien—New York, 1972. — Fekete J.: A nemzetközi valuta-rendszer és a kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok néhány összefüggése. Pénzügyi Szemle 1972. 5. sz.

A kényszerintézkedések alkalmazásának feltételei

A szocializmus teljes felépítésének az útján haladó társadalomban annak biztosítása érdekében, hogy a kitűzött célok megvalósítását előmozdítsa vagy legalább is ne gátolja, az emberi magatartás a társadalmi és állami szervek részéről sokféle módon befolyásolható. Ennek egyre inkább előtérbe kerülő s hatékonyságát tekintve minden mást felülmúló eszköze az állampolgárok meggyőzése arról, hogy a maguk, illetve csoportjuk érdekét szolgálja az, ha a társadalom érdekét is figyelembe veszik, s hogy az érdekek összeütközése esetén a társadalmi érdek az előbbre való.

Az egyéni, illetve csoportérdek és a társadalom érdekének az összhangja, ütközés esetén az utóbbi érvényre juttatása csak meggyőzéssel nem mindig biztosítható. Amellett szükség van az emberi magatartások jogszabály útján történő befolyásolására is. A jogszabállyal elérni kívánt magatartás az állam megfelelő szervei és intézményei útján rendszerint ki is kényszeríthető. Az állami kényszer akkor tölti be társadalmi rendeltetését, ha azt meggyőzés előzi meg, s ennek folytán alkalmazása a jogszabály megszövegezésével szemben a társadalom túlnyomó többségének a helyeslésével találkozhat.

A különböző társadalmi viszonyokat rendező jogszabályok érvényesülésének a biztosítása egyaránt állami kényszer útján történik. Az állampolgári szabadságjogokat legnagyobb mértékben érintő kényszerintézkedések alkalmazási területe azonban a büntetőjog. Enélkül a bűnözés elleni harc eleve kilátástalan lenne.

A bűnözés visszaszorítására irányuló törekvések szolgálatában a kényszerintézkedés nem az egyedüli eszköz. Ezt a célt szolgálják azok az intézkedések is, melyek a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő okok és körülmények kiküszöbölése útján a megelőzés irányában hatnak. A büntető útról való elterelés a bűnözés elleni küzdelmet adott esetben hatékonyabbá teheti. A harc legélesebb eszköze azonban a bűncselekményt elkövetőkkel szemben alkalmazott állami kényszer.

Az elkövetőkkel szemben a bűncselekmény miatt a bíróság által alkalmazott kényszerítő intézkedés a büntetés. Alkalmazásának jogszabályi alapja az anyagi büntetőjog. Az az elítélre joghátrányt jelent, ezáltal megjavítása és a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása útján megelőző hatást fejt ki. Célja, hogy a társadalmat védelemben részesítse.

A büntetőjogi büntetés azonban csak meghatározott feltételek megléte esetén alkalmazható. Alkalmazásának a feltételeit a büntetőeljárás során teremti meg. Ezek közé tartozik a bűncselekmény tényállásának a felderítése, az elkövető jelenlétének a megállapítása, bűnösségére megfelelő bizonyítékok beszerzése, annak bizto-

sítása, hogy a bíróság előtt tartandó tárgyaláson megjelenik stb.

A büntetőügyekben eljáró hatóságok a büntetőeljárás során rájuk háruló feladatoknak csak úgy tehetnek eleget, ha mindazokkal szemben, akik a felderítésre és a felelősségre vonásra irányuló tevékenységüket akadályozzák, kényszerítő intézkedéseket alkalmazhatnak.

Az alábbiakban a büntetőeljárás során alkalmazásra kerülő kényszerítő intézkedésekről lesz szó. Alkalmazásuk feltételeit a hatályos eljárási jogszabály (1962:8. tvr., továbbiakban Be.) alapulvételével vizsgálom. Kitérek azokra a változtatásokra is, amiket a készülő eljárási jogszabálynak az Igazságügyi Minisztérium által közzétett tervezete (továbbiakban: Tervezet) a kényszerintézkedésekre vonatkozóan tartalmaz. Ahol a tervezett szabályozás véleményem szerint módosításra vagy kiegészítésre szorul, erre nézve javaslatot teszek.

I. A büntetőeljárás kényszerintézkedések, mint általában minden állami kényszerintézkedés az állampolgári szabadságjogok korlátozását vagy azok elvonását jelentik. Az alapvető jogokat az állampolgárok részére az Alkotmány biztosítja.

A büntetőeljárás során alkalmazható kényszerintézkedések sajátossága az ugyancsak kényszerintézkedést jelentő büntetőjogi büntetéssel szemben az, hogy míg az utóbbiakra csak jogerős bírósági határozat alapján kerülhet sor, az előbbieket a bíróságon kívül a nyomozó hatóság is alkalmazhatja, alkalmazásuk a büntetőeljárásnak a jogerős bírósági határozat hozatalát megelőző szakaszában történik. Büntetőjogi büntetésnek a bíróság által bűnösnek talált elkövetővel szemben van helye, eljárási kényszerintézkedés az elkövetőn kívül a büntetőeljárásban részt vevő más személyekkel, egyes kényszerintézkedések az eljárásban nem érdekelt személyekkel szemben is alkalmazhatók.

Az eljárási kényszerintézkedések említett sajátosságára tekintettel a jogszabály alkalmazásukat szigorúan megszabott feltételekhez köti, s általában olyan rendelkezésekkel bástyázza körül, amelyek biztosítják, hogy az állampolgári jogok korlátozása, illetve elvonása ne terjedjen túl azon a körön, ameddig a büntetőeljárás érdeke, mint társadalmi érdek terjed.

A törvényesség biztosítója az alkalmazási feltételek meghatározásán túl a kényszerintézkedést tartalmazó határozatok alakszerűséghez kötése, azok ellen jogorvoslati jog biztosítása, a kényszerintézkedések tartamának a szabályozása, a nyomozás során alkalmazott egyes kényszerintézkedések ügyészi jogkörbe utalása, illetve érvényének ügyészi jóváhagyásától való függővé tétele, általában a büntetőeljárásban az ügyész részére biztosított felügyeleti jogkör.

A Be. a kényszerintézkedéssel elvonható vagy korlátozható alapvető állampolgári jogok közül csak a személyi szabadságot említi, alapelveként szögezve le az azt érintő kényszerintézkedés törvényességének a követelményét. (Be. 3. §).

A legalitás követelményének eljárási alapelveként csupán a személyi szabadsággal kapcsolatos intézkedésekre korlátozása arra a következtetésre nyújthat alapot, mintha a többi állampolgári jog biztosításának a büntetőeljárás során kisebb jelentősége lenne.

A Be. ezen hiányosságát a Tervezet kiküszöböli. Alapelveként rögzíti általában az állampolgári jogok biztosítását azzal, hogy azok csak az eljárási törvényben meghatározott feltételek esetén és módon korlátozhatók. Az állampolgári jogok közül a személyi szabadságon kívül a lakáshoz, a levéltitokhoz és a tulajdonhoz való jogot emeli ki. A szabályozásban a szocialista törvényesség további megszilárdítására irányuló törekvés tükröződik.

Az ügyésznek különösen a nyomozás során alkalmazott kényszerintézkedések törvényességének a biztosításában van fontos szerepe. Ez összefügg azzal, hogy a nyomozó hatóság figyelmét elsősorban a felderítés köti le, indokolt tehát, hogy a nyomozás törvényessége felett az abban közvetlenül részt nem vevő ügyész gyakoroljon felügyeletet.

A Be. az egész büntetőeljárás törvényessége feletti felügyeletet tette az ügyész feladatává. Az ügyészi felügyeletnek ez a szabályozása megfelelt az Alkotmány módosítása előtti felfogásnak, mely a törvényesség megtartása feletti őrködést tekintette ügyészi feladatnak. A módosítás folytán azonban az ügyészségnek a törvények megtartásával kapcsolatos feladatában változás történt. A törvények megtartása és megtartatása ezentúl nem csak az ügyészség, hanem minden állami szerv és minden állampolgár kötelessége, az ügyészség csak közreműködik a törvényesség biztosításában. Az Alkotmány módosításának megfelelően az ügyészségről szóló 1972. évi V. törvény már különbséget tesz az ügyész feladatát illetően a nyomozás és a bírósági eljárás között. A nyomozás során az ügyészség annak törvényessége feletti felügyeletet gyakorol, a bírósági eljárásban a szerepe a közreműködés abban, hogy a bírósági határozatok a törvényeknek megfelelően. A nyomozás törvényessége feletti felügyelet során az ügyész nemcsak a személyi szabadságtól való megfosztás, hanem általában minden jogfosztás törvényességét köteles biztosítani.

Az Alkotmány módosításával és az új ügyészi törvénnyel összhangban a Tervezet az ügyész feladatát a nyomozás során a nyomozás törvényessége feletti felügyeletben, a bírósági eljárásban pedig a vádképviselőben jelöli meg. Az ügyészt megillető felügyeleti jogkör fontosságát, a nyomozás során alkalmazott kényszerintézkedésekért való felelősségét hangsúlyozza a Tervezet azzal is, hogy a Be-től eltérően az ügyész-

séget nem nyomozó hatóságnak tekinti, s hogy feladatkörébe utalja általában valamennyi kényszerintézkedés törvényességének az ellenőrzését, amit a nyomozás során alkalmaznak. Az ügyész felelőssége nem csökken az eljárás későbbi szakában sem. Megfelelő indítványokkal, szükség esetén a fellebbezési jog gyakorlásával kell közreműködnie abban, hogy mind a személyi szabadságot, mind egyéb állampolgári jogot érintő jogfosztás vagy korlátozás az eljárás bírósági szakában is megfeleljen a törvény előírásainak.

Az eljárási kényszerítő cselekmények gyűjtőfogalma alá vonható intézkedéseknek, melyek különböző közelebbi cél elérése érdekében, különböző állampolgári jogokra kihatóan kerülnek alkalmazásra, közös vonása az, hogy végső sorban az anyagi büntetőjog alkalmazási feltételeinek a megteremtésére irányulnak, s hogy azok részére, akikkel szemben alkalmazzák, valamilyen joghátrányt jelentenek. A bűncselekmény felderítésének, az elkövető kiléte megállapításának, bűnössége bizonyításának, a felelősségre vonás alóli menekvése megakadályozásának a biztosítására szolgáló kényszerintézkedések alkalmazása nagyrészt az eljárás nyomozási szakában történik, de tartamuk átnyúlhat az eljárás későbbi szakára is, alkalmazásuk szükségére a bírósági eljárásban is felmerülhet.

A Be. az eljárási kényszerintézkedéseket — a tanúkkal és szakértőkkel szemben alkalmazható s a bizonyítékokról szóló fejezetben felsorolt kényszerítő eszközök, valamint az általános eljárási szabályok között tárgyalt elővezetés kivételével — az eljárás megindításáról és a nyomozásról szóló fejezetben szabályozza.¹

Figyelembe véve, hogy a kényszerítő cselekmények a jogerős érdemi határozat meghozataláig az eljárás bármely szakában alkalmazhatók, a Tervezet a vonatkozó szabályokat a büntetőeljárás általános szabályai között külön cím alatt helyezi el.

A külön cím alatt történő szabályozás felveti a kérdést, nem volna-e helyes az anyagi jog büntetésre vonatkozó szabályozásához hasonlóan az eljárási jogszabályban rögzíteni az eljárási kényszerítő cselekmények célját. A cél megjelenése mindenestre alkalmas lenne arra, hogy eloszlasson minden kételyt a jogalkalmazóban a kényszerintézkedések rendeltetését illetően és segítséget nyújtson a döntésnél, illetve az ellenőrzésnél.

Az eljárási kényszerítő cselekmények fogalmából és céljából következik, hogy azok a büntetőeljárás során alkalmazhatók. A büntetőeljárás a nyomozás elrendelésével indul meg, ennek pedig bűncselekmény alapos gyanúja a feltétele. Az elrendelés határozattal történik. Vannak azonban esetek, amikor kényszerítő intézkedés alkalma-

¹ Király Tibor úgy véli, hogy a szabályozásnak ez a módja olyan optikai csalódást idézhet elő mint-ha a kényszerítő eszközöknek a bírósági szakaszban már nem is volna jelentőségük. (A büntető eljárási kódex általános részének szerkezete. — Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1967. évi 12. sz. 707. old.)

zásának a szüksége korábbi időpontban merül fel, amikor a késedelem az eljárás sikerének a veszélyeztetésével járna. A nyomozás elrendelése előtt alkalmazható kényszerintézkedés a Be. szerint az őrizetbevétel, a házkutatás, személymotosítás és a lefoglalás. Ezek a halaszthatatlan nyomozási cselekményt jelentő kényszerintézkedések egyébként ugyanolyan feltételek megléte esetén alkalmazhatók, mint a nyomozás elrendelése után. A jogszabály a késedelemmel járó veszélyre tekintettel csak a nyomozást elrendelő határozat meghozatala alól mentesíti az eljáró hatóságot.

Halaszthatatlan nyomozási cselekményként őrizetbevételnek a Be. szerint tettenérés vagy szökés veszélye esetén, házkutatásnak, személymotosításnak és lefoglalásnak pedig akkor van helye, ha a késedelem veszéllyel jár vagy az a bűncselekmény elkövetésének a megakadályozása céljából szükséges:

A Tervezetnek a büntetőeljárás megindítására vonatkozó szabályai a hatályos joggal egyezők. A halaszthatatlan nyomozási cselekmény szabályozásában eltérés az, hogy míg a Be., ha nem kimerítően is, de megnevezi a nyomozást elrendelő határozat nélkül foganatosítható nyomozási cselekményeket, s köztük a kényszerítő intézkedéseket is, a Tervezet a kényszerítő intézkedések közül azokat sorolja fel (előzetes letartóztatás, ideiglenes kényszergyógykezelés, lakhelyelhagyási tilalom), amelyek halaszthatatlan nyomozási cselekményként nem rendelhetők el.

A halaszthatatlan nyomozási cselekmények alkalmazásának a feltételét a Tervezet valamennyi nyomozási cselekményre vonatkozóan a nyomozás céljának a veszélyeztetésében jelöli meg példálózóan sorolva fel, hogy mikor forog fenn ilyen veszélyhelyzet.

A kényszerintézkedések jelentőségére tekintettel véleményem szerint a nyomozás elrendelése nélkül alkalmazható kényszerintézkedések kimerítő felsorolása volna a helyes. A tervezett szabályozás lehetőséget nyújtana halaszthatatlan nyomozási cselekményként pl. zár alá vétel elrendelésére is. Ha ilyennel a gyakorlatban nem is kell számolni, a szabályozás pontossága azt kívánja, hogy kényszerintézkedés kivételes alkalmazására valóban csak akkor kerüljön sor, ha annak elmulasztása veszélyeztetné a nyomozás célját. Már pedig a zár alá vétellel kapcsolatban erről nem lehet szó.

A kényszerítő intézkedések többféle szempontból csoportosíthatók. Ennek alapja lehet a jog, melynek korlátozását, illetve elvonását jelenti, az elérni kívánt közelebbi cél, annak az eljárásbeli helyzete, akivel szemben alkalmazzák, de csoportosíthatók az elrendelésre jogosultság szempontjából is.

Az alábbiakban először a személyi szabadságot érintő, majd elsősorban tárgyi bizonyítási eszközök felkutatására és biztosítására irányuló, s végül az egyéb kényszerítő intézkedésekkel kívánok foglalkozni.

II. 1. Az előzetes letartóztatás, mint a leg súlyosabb eljárási kényszerítő intézkedés a bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel szemben az eljárás sikerének a biztosítása vagy a megelőzés érdekében alkalmazható. A Be. ezen kívül meghatározott bűncselekmények miatt folyó eljárásban a személyi szabadság elvonása útján védeni kívánt érdeként ismeri el a köznyugalom megóvásához fűződő érdeket is.

Az említett célok szolgálatában sem indokolt a legsúlyosabb eljárási kényszerítő intézkedéshez nyúlni, ha az eljárás szabadságvesztéssel nem fenyegetett büntett miatt folyik, s akkor sem, ha büntetőeljárásnak csak magánindítványra van helye és a jogosult azt még nem terjesztette elő. Előzetes letartóztatás az eljárás sikerének a biztosítása érdekében a Be. szerint akkor alkalmazható, ha a tettenért terhelt kiléte nem állapítható meg; a terhelt megszökött vagy elrejtőzött, vagy szökéstől, illetve elrejtőzéstől tartani lehet; ha szabadlábban hagyása a bűncselekmény felderítését megghiúsítaná vagy megnehezítené.

Megelőzés érdekében előzetes letartóztatásnak akkor van helye, ha a terhelt az eljárás alatt újabb bűncselekményt követett el vagy ha szabadlábban hagyása esetén újabb bűncselekmény elkövetésétől lehet tartani.

Előzetes letartóztatás rendelhető el akkor is, ha a terhelt szabadlábban hagyása a köznyugalmat zavarná.

Az előzetes letartóztatás elrendeléséhez megkívánt és a terheltkénti felelősségre vonáshoz szükséges alapos gyanú között a jogszabály nem tesz különbséget. Elvi különbség nem is tehető. Mindamelllett a nyomozás során eljáró hatóságot az a kötelezettség terheli, hogy az előzetes letartóztatás ügyészi jóváhagyástól függő elrendelésének az időpontjáig olyan adatokat szerezzen be, melyek a bizonyításnak a valószínűségétől a bizonyosság felé tartó folyamatában az utóbbihoz közelebb álló megállapításra nyújt lehetőséget. A nyomozás előrehaladtával a bizonyítottság követelménye mind nagyobb hangsúllyal jelentkezik, s különösen akkor kerül előtérbe, amikor az előzetes letartóztatás meghosszabbításának a kérdésében kell állást foglalni.²

Az előzetes letartóztatás okaiul egyrészt olyan körülmények szolgálnak, melyek már meg-

² Van olyan nézet, hogy a jogerős ítéletig nem beszélhetünk másról, csak alapos gyanúról. (Bócz Endre: Az alapos gyanú a büntető eljárásban — Jogtudományi Közlöny 1962. évi 11. sz., 578. old.)

A többségi álláspont az, hogy a nyomozóhatóságnak a nyomozás befejezésekor el kell jutnia az objektív igazság megállapításához, itt már feltétlen bizonyosság szükséges. Így Gödöny József (Gyanúsított—terhelt — Kriminálisztikai Tanulmányok II., 22. old.). Cséka Ervin (A büntető ténymegállapítás jellege — Magyar Jog, 1965. évi 5. sz., 202. old.)

Az előzetes letartóztatás feltételeként bizonyítékok rendelkezésre állását tartja szükségesnek Simor Pál. (A nyomozás további egyszerűsítésének lehetőségei — Kriminálisztikai Tanulmányok VI. 107. old.)

valósultak, másrészt olyanok, amelyek még nem következtek be, de a jövőben bekövetkezhetnek.

A múltban megtörtént esemény (megszökés, elrejtőzés, újabb bűncselekmény elkövetése) akkor lehet indoka az előzetes letartóztatásnak, ha arra vonatkozóan megfelelő bizonyító adatok állnak rendelkezésre.

A lakó- vagy tartózkodási helyről való eltávozás, illetve enélkül a közelebbi tartózkodási hely ismeretlen volta akkor nyújt alapot az előzetes letartóztatásra okot szolgáltató megszökés vagy elrejtőzés megállapítására, ha azok mögött a büntető felelősségre vonás alóli menekvés célzata rejlik, s az megfelelően bizonyított.

A büntetőeljárás alatti bűnelkövetés bizonyítottságát illetően a követelmény ugyanaz, mint azzal a bűncselekménnyel kapcsolatban, amely miatt az eljárás megindult.

Az újabb bűnelkövetés a hatályos jog szerint az újabb bűncselekmény súlyára, a bűnösség fokára tekintet nélkül ok lehet az előzetes letartóztatásra. A jövőbeni bűnelkövetés kísérlet vagy előkészület esetén tételezhető fel, de szóba jöhet befejezett bűncselekmény esetén is. Az, hogy az elkövető csak kísérletig jutott, illetve, hogy az elkövetésre előkészületet tett, magában még nem alap az előzetes letartóztatásra.

Az előzetes letartóztatás elrendelésének leggyakoribb oka az, hogy a terhelt szabadlábon hagyása szökés vagy elrejtőzés, illetve a felderítés megghiúsítása vagy megnehezítése útján az eljárás sikerének veszélyeztetésével járna vagy újabb bűncselekmény elkövetésére vezetne. Az eljáró hatóság tehát előre tekint, s azt kell mérlegelnie, hogy az előzetes letartóztatás elrendelésének a mellőzése esetén mennyiben kell számolnia a fenti következményekkel. E mérlegelésnél nem elégedhet meg annak a lehetőségével, hogy aki szabadlábon marad, megszökhet, vagy elrejtőzhet, lehetőséget kap a bizonyítási eszközök befolyásolása, elrejtése vagy megsemmisítése útján a felderítés akadályozására. A bűncselekmény elkövetésének a ténye még nem következteségi alap az újabb bűncselekmény elkövetésének a veszélyére.

A veszély fogalmában benne rejlik ugyan a káros következmény lehetősége is, veszélyről azonban az említett vonatkozásban csak akkor lehet szó, ha valószínűsítő adatok vannak arra vonatkozóan, hogy kényszer alkalmazása hiányában az elhárítani kívánt eredmény bekövetkezne. A helyes döntéshez a tárgyi és személyi körülmények beható vizsgálata, a feltételezést alátámasztó, s az annak ellentmondó adatok egyenként és összességükben való értékelése szükséges. A veszély akkor reális, ha az eredmény bekövetkezésének a valószínűsége nagyobb, mint annak, hogy nem következik be.

A szökés, illetve az elrejtőzés valószínűségére elsősorban a felelősségre vont személy terhére rótt bűncselekmény büntetésének a sú-

lyosságából lehet következtetni. De valószínűvé teheti azt egyéb ok is. A büntetés súlyossága alatt a gyakorlat nem a törvényi büntetési tételt, hanem azt a büntetést érti, amit a bíróság a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyességét, a bűnösség fokát s az egyéb bűnösségi körülményeket figyelembe véve előreláthatóan ki fog szabni. A várható büntetés az, amely a terheltet arra készíti, hogy kivonja magát az eljárás alól.

A felderítés akadályozásának a veszélye akkor valószínű, ha a rendelkezésre álló adatok erre irányuló törekvésre mutatnak.

A bűnismétlés veszélyét főként az elkövető eddigi életmódja, hasonló bűncselekmény miatti büntetettsége, a hosszabb időn át tartó vagy sorozatos, az eljárás megindításával megszakított bűnelkövetés valószínűsíti.

A köznyugalom megóvása érdekében előzetes letartóztatásra — csak ezen a címen — ritkán került sor. Ahol az előzetes letartóztatás elrendelésénél erre hivatkoztak, a legtöbbször más előzetes letartóztatási ok is megállapítható volt.

A megelőzés a büntetőeljárás céljai közé tartozik, az annak szolgálatában álló kényszerintézkedés tehát végeredményben szintén az eljárás sikerét biztosítja. A köznyugalom biztosítása érdekében alkalmazható szabadságelvonás ezen túlmenő célt kíván elérni. Annak a Be. miniszteri indoklásából kitűnő célja az, hogy a garázda jellegű cselekményt elkövető nyomban legyen küszöbölhető a társadalomból és nyomban érezze magatartása hátrányos következményeit.³ Ez pedig az eljárási kényszerintézkedésnek bizonyos vonatkozásában már büntetés jellegét ad.

A Tervezet az előzetes letartóztatást — a Be-hez hasonlóan — csak szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt teszi lehetővé. Az előzetes letartóztatási okokon annyiban változtat, hogyha a személyazonossága nem állapítható meg, nemcsak a tettenért, hanem bármely terhelt előzetes letartóztatásba helyezhető, s hogy a köznyugalom megzavarásának a veszélyét nem tekinti előzetes letartóztatási oknak. Előzetes letartóztatási okként jelöli meg a lakhelyelhagyási tilalom megszegését, ami a hatályos jog szerint is az, bár ez csak a lakhelyelhagyási tilalom szabályaiból tűnik ki. A többi előzetes letartóztatási ok szabályozása azonos a hatályos joggal, mégis, azzal az eltéréssel, hogy a szökés vagy elrejtőzés veszélyére egyéb ok mellett nem a büntetés, hanem a bűncselekmény súlyosságából enged következtetni, s hogy az eljárás alatt elkövetett bűncselekményt akkor tekinti előzetes letartóztatási oknak, ha az szabadságvesztéssel büntetendő.

A személyazonosság megállapítása alapvető feltétele a felelősségre vonásnak tettenérés ese-

³ A büntető eljárás. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. — Általános indoklás 12. old.

tén kívül is, s a terhelt kilétének kétségtelen megállapításához adott esetben hosszabb időre is szükség lehet. A tervezett szabályozás, mint hogy a Be. csak tettenérés esetére tartalmaz rendelkezést, hiányt pótol.

A garázda jellegű cselekmények által a közvetlenül nem érintett személyekre gyakorolt hatás az időmúlással csökken. Az ilyen bűncselekmények elkövetőinél a büntetési tételeknek a Btk. módosításával történt felemelése folytán a várható büntetés súlyosságából folyó szökési, illetve elrejtőzési veszély kerül előtérbe, mint előzetes letartóztatási ok. A köznyugalom megóvása címén a hosszabb ideig tartó szabadságelvonás véleményem szerint kétségtelen.

A bűncselekmény súlyosságának a szökési, illetve elrejtőzési veszély forrásaként feltüntetése olyan értelmezést is lehetővé tesz, mintha az előzetes letartóztatás kérdésében való döntésnél az elkövetett bűncselekmény társadalomra veszélyessége, a cselekmény tárgyi súlya lenne a döntő. A szökés, illetve elrejtőzés feltételezésének az alapja azonban csak megfelelő súlyú büntetés lehet, melynek kiszabásánál az elkövető társadalomra veszélyessége, személyi körülményei is figyelembe jönnek. A szökés, illetve elrejtőzés veszélyére — véleményem szerint — megalapozottan csak a várható büntetés súlyosságából lehet következtetni.

Az eljárás alatt elkövetett újabb bűncselekmény súlyát az előzetes letartóztatás kérdésében való döntésnél a gyakorlat eddig is figyelembe vette. A nem szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetésén kívül véleményem szerint a gondatlan elkövetés sem teszi indokolttá a szabadság elvonást, ha az előzetes letartóztatás feltételei az újabb bűncselekmény tekintetében nem forognak fenn. Az eljárás alatti szándékos bünelkövetés az elkövető társadalomra veszélyességének magasabb fokára mutat, arra, hogy szabadságelvonás nélkül további bünelkövetéssel lehet számolni. A gondatlan elkövetés ilyen következtetésre nem nyújt alapot.

Az előzetes letartóztatást az ügyész vagy a bíróság rendelheti el. Az ügyész a nyomozás elrendelésétől a vádirat benyújtásáig, azon túl a bíróság jogosult dönteni az előzetes letartóztatás kérdésében. Fellebezés esetén az iratok felterjesztése után ez a jog a másodfokú bíróságot illeti meg.

A nyomozás során elrendelt előzetes letartóztatás az előkészítő ülésig, a bíróság által az elsőfokú érdemi határozat meghozatala előtt elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás az érdemi határozat kihirdetéséig, illetve a fellebezés bejelentéséig, az ítélet kihirdetése után elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás rendszerint az eljárás befejezéséig, de legfeljebb annyi ideig tart, amennyi megfelel az elsőfokú bíróság által kiszabott szabadságvesztés tartamának.

Az előzetes letartóztatás tartamának lehető legrövidebb időre korlátozása a büntető-

ügyekben eljáró minden hatóságnak kötelessége. Ezt a nyomozó hatóság a nyomozás késelelem nélküli teljesítésével mozdítja elő. Ezt a célt szolgálja, s egyben törvényességi biztosíték az, hogy az ügyész által elrendelt előzetes letartóztatás tartama, ha addig előkészítő ülésre nem kerül sor, egy hónapot nem haladhat meg. Az a főügyész részéről az ügy bonyolultsága esetén további két hónappal meghosszabbítható.⁴ Azon túl fogvatartás tárgyában a legfőbb ügyész határoz.

Az előkészítő ülésen pótnyomozásra visszaküldés esetén az előzetes letartóztatás kérdésében való döntés újból ügyészi jogkörbe kerül.

A Tervezet a Be. szabályozásán annyiban változtat, hogy a tárgyalás előkészítésére vonatkozó szabályoknak megfelelően az előkészítő ülés helyett az előkészítés tárgyában hozott határozatban jelöli meg a nyomozás során elrendelt előzetes letartóztatás lejártaának az időpontját, az előzetes letartóztatás egy hónapon túl további egy hónappal való meghosszabbítására a járási (városi, kerületi) vezető ügyészt jogosítja fel, s hogy azokban az ügyekben, melyekben a terhelt előzetes letartóztatásban van, a soron kívüli eljárást minden hatóságnak kötelességévé teszi.

Nem tartalmaz rendelkezést a Tervezet arra az esetre, ha az előzetes letartóztatást megyei (fővárosi) főügyészszégi ügyész rendelte el. Ez a hiányosság ugyan főhatósági utasítással is pótolható, azonban véleményem szerint helyesebb lenne a jogszabályi rendezés. Jogszabályban kellene rögzíteni, hogy ilyen esetben a meghosszabbítás joga a megyei (fővárosi) főügyészszegen a nyomozás törvényessége feletti ügyeletet ellátó egység vezetőjét illeti meg.

Az előkészítő ülésen pótnyomozásra visszaküldés esetén, ha az előzetes letartóztatás meghosszabbításának a szüksége merül fel, főhatósági utasítás az előkészítő ülésen jelen levő ügyészt jogosítja fel arra, hogy az előzetes letartóztatást ideiglenesen 15 nappal meghosszabbítsa akkor is, ha a meghosszabbítás főügyészi, illetve legfőbb ügyészi jogkörbe tartozna. Ilyen helyzet a tervezett szabályozás szerint is előállhat. Minthogy az ügyész egy hónapon túl meghosszabbításra a Tervezet szerint sem jogosult, kívánatos lenne a kérdés jogszabályi rendezése.

A Be. arra vonatkozóan, hogy a felebbezési eljárásban történt hatályon kívül helyezés esetén a nyomozási szaktól megismételt eljárás során, ha annak szüksége felmerül, melyik hatóság jogosult az előzetes letartóztatás elrendelésére, rendelkezést nem tartalmaz. Ezt a kérdést a Tervezet sem rendezi. A jogszabályi rendezés-

⁴ Kovács Dénes véleménye szerint az, hogy a fogvatartás egy hónapban meghatározott határidejének meghosszabbítása a felügyelet ellátására illetékes ügyész hatáskörének „átugrásával” közvetlenül a fellettes ügyész hatáskörébe tartozik, növeli az időben és munkaerőben előálló veszteséget. (A nyomozás és előzetes letartóztatás tartamának kérdései. — Belügyi Szemle, 1969. évi 2. sz., 49. old.)

re azért is szükség volna, mert a hatályon kívül helyezés után folytatott pótnyomozás nem azonos sem az előkészítés során, sem a tárgyaláson elrendelt pótnyomozással.

2. Az előzetes letartóztatás és az őrizetbevétel között elsősorban tartalmában és az elrendelésre jogosultság szempontjából van lényeges különbség. Az őrizetbevétel rövidebb ideig tart, s azt a nyomozó hatóság ügyészi jóváhagyás nélkül is elrendelheti.⁵

Az őrizetbevételről a Be. több helyen rendelkezik. Őrizetbevételnek van helye a Be. szerint halaszthatatlan nyomozási cselekményként a gyanúsítottal szembeni eljárásban, ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelésénél, elfogatóparancs alapján kézrekerült terhelttel szemben, a bíróság elé állítás kapcsán, a bírósági tárgyalás rendjének megszarvarása esetén.

Az őrizetbevétel tartamát a Be. hetvenkét órában csak a gyanúsított eljárásban határozza meg. A halaszthatatlan nyomozási cselekményként alkalmazott, valamint az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelésével kapcsolatos őrizetbevétel tartamára vonatkozóan rendelkezést egyáltalán nem tartalmaz. Az őrizetbevétel egyéb eseteiben csak annyit mond, hogy az az elfogatóparancsot kibocsátó, illetve az abban megjelölt hatóság elé állításig, a bíróság elé állításig, illetve a bizonyítási eljárás befejezéséig tart.

Nincs egységes szabályozás a Be.-ben az őrizetbevétel feltételeire vonatkozóan sem. A nyomozás elrendelése előtt a tettenérés vagy a szökés veszélye adhat okot az őrizetbevételre, a nyomozás elrendelése után a gyanúsított akkor vehető őrizetbe, ha azt az ügy felderítése szükségessé teszi. Ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelésénél a szabadlábon levő terhelt akkor vehető őrizetbe, ha az ideiglenes kényszergyógykezelés nélkül nem lenne fogvatartva. Az elfogatóparancs alapján kézrekerült terhelt őrizetbevétele kötelező, elfogatóparancs a terhelt tartózkodási helyének az ismeretlen volta esetén bocsátható ki, ha egy évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmény alapos gyanúja terheli. A bíróság elé állítási eljárásban alkalmazható őrizetbevétel feltételeiről a törvény nem rendelkezik. A bírósági tárgyalás rendjének a fenntartása érdekében a terhelt ismételt vagy súlyos rendzavarás esetén

⁵ *Barna Péter* az őrizetbevétel és az előzetes letartóztatás alkalmazásának indoklottsága között a lényeges különbséget abban látja, hogy az egyébként azonos feltételeken felül a nyomozhatóságnak kell mérlegelnie: elegendő-e az eljárás céljára a rövidebb időre szóló fogvatartás (őrizetbevétel), vagy sem. Ennélfogva nem tartja indokoltnak a terheltté nyilvánított személyt olyan hátrányosabb helyzetbe hozni, hogy a vele szemben alkalmazható személyi szabadságot korlátozó kényszerkezelés csak a súlyosabbik (az előzetes letartóztatás) legyen. (A nyomozás egyes elvi kérdései — Magyar Jog, 1964. évi 5. sz., 208. old.)

A terhelt őrizetbevételének a lehetővé tétele mellett foglalt állást *Mados Imre* is. (A Be. egyes vitatható kérdései — Belügyi Szemle, 1963. évi 6. sz., 65. old.)

vehető őrizetbe. Akkor is, ha a rendzavarás büntetőeljárás alapjául is szolgálhat és előzetes letartóztatásnak is helye van.

Az őrizetbevétel esetei közül a gyanúsított eljárásban alkalmazható őrizetbevétel szabályozása szolgáltatott okot sok vitára, mind az elméletben, mind a gyakorlatban. Ez főként a gyanúsított és a terhelt között a gyanú alapjától függő különbségtételre, a gyanúsított eljárási jogi helyzetének a tisztázatlanságára volt visszavezethető. Hozzájárult ehhez a gyanúsított eljárás szabályai és a Be. 3. § (1) bekezdésében leszögezett azon alapelv közötti ellentmondás, mely szerint büntetőeljárás csak büntett elkövetésével alaposan gyanúsítható személy ellen indítható. Az ellentmondásnak az a feloldása, hogy a gyanúsított ellen, aki személyes szabadságától is megfosztható, nem folyik büntetőeljárás, nem meggyőző.⁶

A Be. a gyanúsított és a terhelt között azon az alapon tesz különbséget, hogy az előbbi csak

⁶ A vitában résztvevők általában a gyanúnak az alapos gyanútól való elhatárolásában keresték a választ arra a kérdésre, hogy mikor van helye gyanúsítottal szembeni eljárásnak, illetve terheltté nyilvánításnak. Többen foglaltak állást úgy, hogy a gyanúsított elleni eljárás megvalósított adatok szükségessége. Így *Gödöny József* (Kriminológiai kérdések az új büntetőeljárás tv.-ben — Rendőrségi Szemle, 1962. évi 6. sz., 508. old.) *Makai Kis Lászlóné* hasonló véleménye szerint a Be. 108. §-a szerinti intézkedések csak olyan személlyel szemben fogantathatók, akit bűncselekmény alapos gyanúja terheli. A gyanú alapossága tekintetében a gyanúsítottal szembeni eljárás és a terheltté nyilvánítás közötti elérést nem minőséginek, hanem mennyiséginek látja. (A nyomozásra vonatkozó fontosabb új rendelkezések az 1962. évi 8. sz. törvényerejű rendeletről — Magyar Jog, 1963. évi 1. sz., 17. old.) *Bócz Endre* véleménye is az, hogy a nyomozhatóságok gyanúja mindig tényeken, észleleteken, adatokon stb. alapszik. I. m. 582. old.)

Adatokon, tényeken alapuló feltételezésnek tekintik a gyanút *Balogh János* is. (A gyanú meghatározása — Jogtudományi Közlöny, 1965. évi 10. sz., 499. old.) A nyomozás elrendelési gyanú és a terheltté nyilvánítás időpontjára jelentősen magasabb valószínűségi fokot elért gyanú között minőségi különbséget lát. (A gyanú két oldala — Belügyi Szemle, 1966. évi 9. sz., 51. old.) A véleménye egyébként az, hogy a nyomozás elrendelése tartalmilag nem alapos gyanú eredményeként történik, hanem csak bűncselekmény gyanúja esetében kerül rá sor. Ezért de lege ferenda helyesnek tartaná a nyomozás elrendelésére vonatkozó rendelkezés ennek megfelelő megváltoztatását. (I. m. 53. old.)

Vita volt arról is, hogy a gyanúsított ellen egyáltalán folyik-e büntető eljárás. *Bodor Endre* véleménye az volt, hogy nem. (A gyanúsítottal szembeni eljárás szabályai a terheltté nyilvánítás előtt — Rendőrségi Szemle, 1962. évi 7. sz., 646. old.)

Ezt vallotta *Erdész László* is, arra hivatkozva, hogy az ellenkező álláspont ellentmond a Be. 3. § (1) bekezdésében rögzített büntető eljárási alapelvnek. Véleménye szerint a gyanúsítottal szemben bizonyos szempontból folyik ugyan büntető eljárás, de nem a büntetőjogi felelősség megállapítására irányuló igényvel, hanem adatok szerzése, bizonyítékok gyűjtése céljából. A terheltként felelősségre nem vont gyanúsítottat „quasi terhelt”-nek tekintette, aki a büntető eljárásban részvevő „egyéb érdekelt” fogalma alá vonható a házkutatást szenvedő stb. mellett. („A terheltté nem nyilvánított terhelt.” — Magyar Jog, 1964. évi 1. sz. 16—20. old.)

gyanúsítható, az utóbbi pedig alaposan gyanúsítható bűncselekmény elkövetésével. A gyanú mint bűncselekmény elkövetésének a valószínűsége, a büntetőeljárás során mennyiségi változáson mehet át, a valószínűség magasabb fokára juthat, addig azonban, amíg minőségi változást jelentő bizonyossággá nem erősödik, továbbra is csak gyanú marad. A valószínűség különböző fokozatai eltérő szabályozásra elvi alapot nem nyújtanak, s az a gyakorlatban is bizonytalanítást eredményez.

A gyanú a büntetőeljárás megindításának, illetve büntetőjogi felelősségre vonásnak az alapja csak akkor lehet, ha az a tények világába tartozó objektív adatokon nyugszik, amelyek a bűncselekmény megtörténtét, illetve annak meghatározott személy részéről történt elkövetését valószínűvé teszik.

A Be. bűncselekmény elkövetésével gyanúsítható személy őrizetbevételét a nyomozás elrendelése után akkor teszi lehetővé, ha az az ügy felderítése érdekében szükséges, feltéve, hogy a bűncselekmény szabadságvesztéssel büntetendő.

Barna Péter a gyanúsítottal szembeni eljárást vitathatatlanul büntető eljárásnak tartva úgy látja, hogy a Be. 3. §-ában rögzített elv tartalmát szoros értelemben véve gyanúsított eljárásra nem kerülhetne sor. Ezért a büntető eljárás megindításának feltételeire vonatkozó elvek tartalmának a felülvizsgálatát látja szükségesnek. (I. m. 207. old.)

A gyanúsítottal szembeni eljárás előfeltételeinek, a gyanúsított jogainak, a gyanúsított helyzet tartamának stb. pontosabb körvonalazását, az intézmény kivételes felhasználási lehetőségének hangsúlyozottabbá tételét tartja szükségesnek *Gödöny József* is. (Gyanúsított—terhelt — Kriminálisztikai Tanulmányok II. 45. old.)

Az utóbbi időben többen is kétségbe vonták a gyanúsított és a terhelt közötti különbségtétel indokoltságát. *Simor Pál* álláspontja szerint az a különbség, amely a gyanú valószínűségi foka tekintetében a gyanúsított és a terhelt között fennáll, az eljárásra való bevonás terén történt különbségtételt elvileg aligha teszi indokolttá. (I. m. 105. old.) *Király Tibor* annak hangsúlyozása mellett, hogy a jog számára releváns gyanú csak akkor van, ha a gyanú bizonyító tényen nyugszik, s hogy az „alapos” gyanú a valószínűségnek a gyanúhoz viszonyított magasabb foka, figyelembe véve, hogy néha a gyanúsított kihallgatása éppen az alapos gyanú tisztázása végett szükséges, a terheltté nyilvánítás és a gyanúsítottal szembeni eljárás intézményének az összevonását javasolja. Az alapos gyanú nélkül való eljárást csak kivételes esetekben látja megengedhetőnek, ha feltételezhető, hogy annak eredményeként a gyanú alaposságának a kérdésében dönteni lehet. (A terheltté nyilvánítás jövője — Magyar Jog és Államjogi Szemle 1968. évi 11. sz., 683—685. old.) *Ádám György* álláspontja szerint a jogilag releváns gyanú fogalmi ismerve az alapos jelleg, a Be. 3. § (1) bekezdésében rögzített alapelv szembeeszközök ellentmondásban van a Be. 108. §-ával. De lege ferenda a „gyanúsított” intézményének a megszüntetését javasolja azzal, hogy a terhelttel a gyanú alapját képező cselekmény lényegének a közlése kriminálisztikai okokból egy bizonyos ideig mellőzhető lenne, s hogy lehetővé kellene tenni esetleg a nyomozó hatóság részére tájékozódás céljából terheltté nyilvánítás előtt bárkiné a meghallgatását, ha feltehető, hogy terheltté nyilvánítása szükségessé fog válni. (A személyi szabadság és az alapos gyanú — Magyar Jog és Államjogi Szemle, 1969. évi 12. sz., 719.; 723. old.)

A felderítés érdeke akkor indokolhatja a személyi szabadság elvonását, ha enélkül az eljárás alatt álló személy kivonná magát a büntetőjogi felelősségre vonás alól vagy a felelősség elbírálásához szükséges adatok beszerzésében akadályozná az eljáró hatóságot. Ezen a körön túlmenően a felderítés érdekére hivatkozással elrendelt őrizetbevétel legfeljebb a nyomozó érdekét szolgálhatja, azt, hogy a személyi szabadságától megfosztott bármikor a rendelkezésére álljon vagy a gyanúsított befolyásolásának lenne az eszköze. Az eljárás sikerének a biztosítása érdekében a személyi szabadság elvonásának a feltételeit a Be. 120. § (1) bekezdése a—c) pontjai sorolják fel. Az ügy felderítése érdekében a nyomozás során alkalmazott őrizetbevétel indokai sem lehetnek mások.

A Tervezet az őrizetbevételt a büntetőeljárás egészére vonatkozó érvénnyel szabályozza. A leghosszabb tartamát bármely címen történő őrizetbevétel esetén 72 órában állapítja meg. Arra a büntetőügyekben eljáró bármely hatóságot feljogosítja azzal a kivétellel, hogy a bíróság elé állítási eljárásban az őrizetbehoz 72 órán túl ügyészi jóváhagyás szükséges.

Azt a korlátozást, hogy őrizetbevételnek csak szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt van helye, a Tervezet mellőzi. Az őrizetbevételt a nyomozás során csak bűncselekmény elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel szemben teszi lehetővé mégpedig tettenérés esetén, ha az előzetes letartóztatás elrendelésének oka áll fenn, ha a büntetőeljárás sikerét egyéb módon veszélyezteteti vagy ha szabadlábban hagyása a bűncselekmény jellege folytán a köznyugalmat zavarná.

Az ideiglenes kényszergyógykezelés elrendelésével kapcsolatban a fogvatartás érdekében őrizetbevételt a Tervezet nem enged. Az őrizetbevétel a nyomozás elrendelése nélkül alkalmazhatatlan nyomozási cselekményként is alkalmazható.

Az a szabály, amely az előzetes letartóztatás elrendelésének az okain kívül az eljárás sikerének egyéb módon történő veszélyeztetése esetén is lehetővé teszi az őrizetbevételt, félreérthető. Az a nyomozási szakban olyan értelmezésre is lehetőséget nyújt, mintha lényegében azonos lenne a Be. 108. §-ban foglalt szabályozással. Már pedig a felderítés érdekét az előzetes letartóztatás feltételeinek szabályozása megfelelően figyelembe veszi. Ha az eljárás sikerének az érdeke azokon túl is figyelembe jöhet, mint őrizetbevételi ok, olyan értelmezés is helyt foghat, hogy az őrizetbevétel pl. a valósságot tükröző vallomás elérése érdekében is alkalmazható.

A bírósági tárgyalás rendjének a szabályai között ugyan utalás történik az említett őrizetbevételi okra, ez azonban a félreértés lehetőségét nem zárja ki. Ha az eljárás sikerének a biztosítása érdekében a terhelt az előzetes letartóztatási okokon kívül csak rendzavarás esetén vehető

őrizetbe, az őrizetbevételi okok egész eljárására vonatkozó szabályozásánál ezt kifejezésre kellene juttatni.

A köznyugalom megóvása érdekében alkalmazható szabadságelvonás a garázda jellegű cselekmények elleni küzdelem hatékonyságát szolgálja. A köznyugalom biztosítása elsősorban a rendőrség igazgatásrendészeti feladata. Mint-hogy az e címen történő szabadságelvonás csak erőltetetten vonható az eljárási kényszerítő intézkedés fogalma alá, s mert a kívánt cél más módon is elérhető, megfontolást érdemel, nem lenne-e helyesebb annak elrendelését igazgatásrendészeti jogkörbe utalni.

3. Az ideiglenes kényszergyógykezelés anynyiban tekinthető eljárási kényszerítő intézkedésnek, hogy megelőzési célt is szolgál. Célja a gyógyítás is, annak a lehetővé tétele, hogy az már az eljárás során a bíróság döntése előtt is kezdetét vehesse.

Ideiglenes kényszergyógykezelés azzal szemben alkalmazható, akit bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító cselekmény elkövetésének az alapos gyanúja terhel, beszámítási képesség hiányában nem büntethető, s tartani kell attól, hogy személyi szabadságának az elvonása nélkül ilyen cselekményt újból elkövetne.

Az elkövetett cselekményre vonatkozóan a bizonyítás ugyanúgy történik, mintha az elkövető beszámítható lenne, a jövőben várható magatartást illetően elsősorban az elmeorvosszakértői vélemény alapján lehet állást foglalni.

A szabadlábban levő terhelttel szemben elrendelt ideiglenes kényszergyógykezelés foganatbavétele érdekében a Be. az ügyészt őrizetbevételre is feljogosítja. Ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, azt meg kell szüntetni. Az elrendelés a nyomozás során ügyészi jogkörbe tartozik.

A nyomozás során elrendelt ideiglenes kényszergyógykezelés tartama tekintetében a Be. ugyanolyan korlátokat állít fel, mint az előzetes letartóztatásnál. Főhatósági utasítás úgy rendelkezik, hogy a meghosszabbításra jogosultság szempontjából az ideiglenes kényszergyógykezelést megelőző előzetes letartóztatást is figyelembe kell venni, s ha az ideiglenes kényszergyógykezelés szükségének a felmerültekor a meghosszabbítás a felettes ügyész jogkörébe tartozna, a fogvatartás 15 nappal történő meghosszabbítását az ügyész részére is lehetővé teszi.

Az ideiglenes kényszergyógykezelés szabályain a Tervezet elsősorban a tartam tekintetében változtat. Az ügyész által elrendelt ideiglenes kényszergyógykezelés a Tervezet szerint az elsőfokú bíróságnak a tárgyalás előkészítése során hozott határozatáig tartana, ha pedig azt az elsőfokú bíróság rendeli el vagy tartja fenn, az elsőfokú bíróság ügydöntő határozatáig. Csak a foganatbavételről számított hat hónap elteltével teszi az ügyész, illetve a vádirat benyújtása után a bíróság kötelelességévé, hogy annak szükségességét megvizsgálja.

Míg a Be. szerint az ideiglenes kényszer-

gyógykezelés foganatosítása minden esetben az arra rendelt intézetben történik, a Tervezet lehetővé teszi annak házi gondozásban történő foganatosítását is. A szabadlábban levő terhelt intézetbe utalásával kapcsolatban az ügyész részére őrizetbevételi jogot nem biztosít.

A nyomozás során elrendelt ideiglenes kényszergyógykezelés tartamának a szabályozása aggályos. Ha az más természetű is, mint az előzetes letartóztatás, intézetben történő foganatosítása a személyi szabadság ugyanolyan elvonásával jár. A kényszergyógykezelés bűncselekmény törvényi tényállását megvalósító cselekmény jogerős bírósági megállapításának lehet a következménye. A nyomozási szakban a bizonyítékok összegyűjtése folyik, a beszerzett bizonyítékok az alapos gyanút meg is erősíthetik. A tervezett szabályozás a fogvatartottak ügyeiben folyó nyomozások időszerűségének, a fogvatartások törvényességének a biztosítására hivatott felettes ügyészi ellenőrzést kiiktatja. A felettes ügyész részéről történő felülvizsgálat elsősorban az ideiglenes kényszergyógykezelés alapjául szolgáló cselekmény büntetőjogi értékelésére és bizonyítottságára vonatkozóan szükséges, de téves állásfoglalás az ideiglenes kényszergyógykezelés egyéb felételeire vonatkozóan is előfordulhat.

III. 1. A lakhelyelhagyási tilalmat a Be. az előzetes letartóztatást helyettesítő kényszerintézkedésként szabályozza. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a két kényszerintézkedés feltételei általában azonosak. Arról, hogy mikor helyettesíthető az előzetes letartóztatás lakhelyelhagyási tilalommal, a Be. nem rendelkezik.⁷

Mínt-hogy a tilalom csak a lakóhely engedély nélküli elhagyásában korlátozza a terheltet, nyilvánvaló, hogy a lakóhelyhez kötöttség az előzetes letartóztatással elérni kívánt célok nem mindegyikét biztosítja.

A személyazonosság ismeretének a hiányában a lakóhely elhagyásának a megtiltása értelmetlen lenne, a felderítés a tilalom megtartása mellett is akadályozható, nem hátrítja el az a bűnismétlés veszélyét sem, s alkalmatlan a köznyugalom zavartalanságának a biztosítására is.

A lakhelyelhagyási tilalom megszegése esetén előzetes letartóztatásnak lehet helye.

A hatályos jogi szabályozás hiányosságát felismerve a Tervezet a lakóhelyelhagyási tilalom elrendelésének a lehetőségét az előzetes letartóztatási okok közül csak arra az esetre korlátozza, ha a terhelt megszökött vagy elrejtőzött

⁷ Vámos Miklós — az 1951. III. tv. hatálya idején — úgy foglalt állást, hogy a lakóhely elhagyása tilalmának az előzetes letartóztatást helyettesítő intézményként való szabályozása szükségtelen és felesleges, s hogy az időtartam tekintetében az előzetes letartóztatás szabályait kiterjesztően értelmezni nem lehet. A jogintézmény célját a nyomozóhatóság és a bíróság előtt való megjelenés biztosításában látta s azt tartotta volna helyesnek, ha a törvényben erre utalás történik. (A lakóhely elhagyásának tilalma — Magyar Jog, 1956. évi 7. sz., 205. old.)

vagy ilyenrel a jövőben számolni lehet, feltéve, hogy az előzetes letartóztatás mellőzését jelentős körülmény indokolja. Ezen kívül akkor jogosítja fel az eljáró hatóságot erre a kényszerintézkedésre, ha a terhelt magatartását és körülményeit figyelembe véve alaposan lehet következtetni arra, hogy ilyen korlátozás nélkül a büntetőeljárás lefolytatását akadályozná.

A lakhelyelhagyási tilalom alkalmazása véleményem szerint elsősorban a várható büntetés súlyosságából folyó szökési, illetve elrejtőzési veszély esetén indokolt, ha méltányolható körülmények forognak fenn. Ezek (magas kor, súlyos betegség stb.) lényegében azok, amelyek a büntetés elviselését is nehezítik, s amelyeket a büntetés kiszabásánál a bíróság általában enyhítő körülményként mérlegel. Ezek adott esetben a szökés, illetve elrejtőzés veszélyét olyan mértékben tehetik valószínűtlenné, hogy a lakóhely elhagyásának a megtiltása is szükségtelen. Annak akkor van helye, ha azokat figyelembe véve sincsenek túlsúlyban a szökés, illetve elrejtőzés ellen szóló körülmények. A már egyszer megszökött vagy elrejtőzött terhelt részére lakhelyelhagyási tilalommal a szökés, illetve elrejtőzés újbóli lehetővé tétele, bármilyen méltányolható körülmények forognak is fenn, a büntetőeljárás céljával össze nem egyeztethető engedékenységet jelentene.

Indokolt lehet a lakóhely elhagyásának a megtiltása akkor is, ha a terhelt részéről a lakó- illetve tartózkodási helyéről való eltávozással a körülményeknél fogva számolni lehet, de amögött a büntetőjogi felelősség alóli menekvés célzata nem ismerhető fel. (Pl. ideiglenesen itt tartózkodó külföldiek, mozgóárusok stb.)

A lakhelyelhagyási tilalom tartamát a Be. nem határozza meg. Főhatósági utasítás a lakhelyelhagyási tilalommal kapcsolatban is az előzetes letartóztatásra vonatkozó szabályok alkalmazását írja elő, ami az előzetes letartóztatást helyettesítő intézkedésként való szabályozásból folyik.

A Tervezet a lakhelyelhagyási tilalom elrendelésére a nyomozó hatóságot is feljogosítja, ügyészi jóváhagyást nem ír elő. A tartamáról csak annyiban intézkedik, hogy ha az elrendelés oka megszűnt vagy a büntetőeljárást befejezték, azt meg kell szüntetni.

A Tervezet szerint a bíróság a tárgyalás előkészítése során határozhat a lakhelyelhagyási tilalomról. A korlátozás személyi szabadságot érintő volta azt indokolná, hogy a bíróságnak a tárgyalás előkészítése során ne csak joga, de kötelessége is legyen a nyomozás során elrendelt lakóhelyelhagyási tilalomról határozatot hozni. Ez egyben a nyomozás során ügyészi jóváhagyás nélkül alkalmazott kényszerintézkedés felülvizsgálatának a kötelezettségét jelentené, s az ügyészi ellenőrzés mellett további biztosítéka lenne az állampolgári jogokat korlátozó intézkedések törvényességének.

2. Az elővezetés a büntetőeljárás során megidézett személy hatóság előtti megjelenésé-

nek a biztosítására szolgál. Alkalmazásának feltétele az idézés szabályszerűsége. Nem rendelhető el, ha a megidézett, de meg nem jelent személy előzetesen kimentti magát, feltéve, hogy alapos ok akadályozza a megjelenésben. Elővezetés csak írásban rendelhető el. Az elrendelő határozatot az elővezetendőnek kézbesíteni kell s ha szükséges, kényszer alkalmazásával kell a hatóság elé állítani. A Be. az elővezetést a terheltten és a tanún kívül a szakértővel szemben is lehetővé teszi. A tanúk és szakértők elővezethetők akkor is, ha engedély nélkül eltávoznak.

A Tervezet szerint az elővezetés csak a terhelttel és a tanúval szemben alkalmazható. Szakértővel szemben meg nem jelenése miatt személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedés alkalmazásának a szüksége eddig sem merült fel. Megjelenése, illetve eltávozásának a megakadályozása egyéb módon is megfelelően biztosítható.

Új rendelkezés a Tervezetben elővezetés elrendelése esetén előállítás mellőzésével az útbá indítás ellenőrzése. Az elővezetés foganatosításának ezt a módját a gyakorlat eddig is alkalmazta. A tervezett szabályozás szerint akkor van helye, ha a terheltet, illetve a tanút a lakóhelyétől különböző helyiségbe kell elővezetni, s alaposan feltehető, hogy a terhelt vagy a tanú megjelenik a hatóság előtt. Az elővezetés mellőzésének a kérdésében a döntési jog az elővezetést foganatosító hivatalos személyt illeti meg. Az előállítás csak akkor kötelező, ha az eljáró hatóság az elővezetést elrendelő határozatban így rendelkezett.

Az előállítás mellőzését, s helyette az útnak indulás ellenőrzését ki lehetne terjeszteni arra az esetre is, ha a megidézett az elővezetés elrendelő hatóság székhelyén lakik. Ilyenkor is foroghatnak fenn olyan körülmények, melyek arról győzik meg az elővezetést foganatosító hivatalos személyt, hogy az elővezetendő kényszer alkalmazása nélkül is megjelenik a hatóság előtt. A fegyveres előállítás magában véve is kényszerítést jelent. Indokolt, hogy arra csak akkor kerüljön sor, ha az feltétlenül szükséges.

IV. 1. A lefoglalás a tulajdonból, illetve a birtokból folyó jogosítványoktól való megfosztást jelent az eljárás sikere, a tárgyi bizonyítási eszközök rendelkezésre állásának a biztosítása, az elkobzás alkalmazhatósága érdekében.

Amellett szolgálhatja a közrend fenntartásának az érdekét is, ha az eljárás során olyan dolog kerül elő, amelynek birtoklása jogszabályba ütközik.

A lefoglalás a terheltten kívül az ügyben érdekeltelen személyekkel szemben is alkalmazható, ha lefoglalandó dolog van a birtokukban. Azt az ügyben eljáró bármelyik hatóság elrendelheti a címzettnek még nem kézbesített levelek és táviratok kivételével, amelyek lefoglalására csak az ügyész jogosult. A nyomozó hatóság csak a visszatartásuk iránt intézkedhet, ha a késedelemből veszély származna.

Lefoglalandó minden olyan dolog, amely alkalmas az ügy eldöntéséhez szükséges tény bizonyítására, ideértve a bűncselekmény elkövetésének eszközeit, azt a dolgot, amelyre nézve a bűncselekményt elkövették vagy amelyet ezen az úton hoztak létre. Le kell továbbá foglalni azt a dolgot is, amit a bűncselekmény elkövetője az elkövetésért kapott s azt a sajtóterméket, amelyben a bűncselekmény megvalósult. Végül azt, aminek a birtoklását jogszabály tiltja.

A birtokossal szemben a lefoglalandó dolog kiszolgáltatása érdekében is alkalmazható kényszerítő intézkedés. A terhelt és a tanúvallomás alól mentességet élvező személy kivételével pénzbírsággal is szorítható a kiadásra. A lefoglalandó dolog megszerezhető házkutatás vagy személymotoszás útján is. A lefoglalás addig tart, amíg az az eljárás érdekében szükséges, illetve amíg a dolgot a bíróság jogerős határozattal el nem kobozza. A lefoglalás megszüntetése esetén a főszabály a visszaadás annak, akinél a lefoglalás történt. A terheltnél vagy a dolgot a terhelttől átvevő személynél történt lefoglalás megszüntetése esetén, ha igénylő van, annak kell kiadni, aki a tulajdonát kétséget kizáró módon igazolja. A terheltnél lefoglalt dolog tulajdona elkobzás esetén kívül is az államra száll, ha az kétségtelenül mást illet, de annak a kiléte nem állapítható meg.

A Tervezet a lefoglalást a hatályos joggal egyezően szabályozza. Kiegészíti azzal, hogy a jogszabályi tilalom ellenére birtokolt dolog lefoglalása esetén az nem szüntethető meg, hanem a tiltó jogszabálynak megfelelően kell eljárni.

Az eddigi gyakorlat⁸ számára biztosít a Tervezet jogszabályi alapot, amikor lehetővé teszi a terhelt részére kiadandó dolognak a vele szemben megállapított pénzbüntetés, vagyoneklobzás, vagyoni előny, elkobzás alá eső érték, bűnügyi költség vagy a megítélt polgári jogi igény biztosítására való visszatartását.

Rendelkezik arra az esetre is, ha a visszatartás a polgári jogi igény biztosítására szolgál és a magánfél késlekedik a végrehajtás kérésével. Amennyiben a magánfél a teljesítési határidő lejártától számított 30 nap alatt végrehajtást nem kér, a visszatartás megszüntetését írja elő.

2. A házkutatás a magánlakás sérthetlenségéhez fűződő alkotmányban biztosított alapvető állampolgári jog sérelmével jár. A célja elsősorban tárgyi bizonyítékok feltalálása, de irányulhat az elkövető kézrekerítésére, a bűncselekmény megakadályozására is.

A házkutatás — a lefoglaláshoz hasonlóan — nem csak a terhelttel, hanem az ügyben érintetlen személyekkel szemben is alkalmazható mind a nyomozás során, mind — halaszthatatlan nyomozási cselekményként — annak elrendelése előtt. A késedelem veszélye esetén, ha tettenérés után megszökött vagy előzetes letartóztatásba helyezett terhelt kézrekerítése, illetve bűncse-

lekmény megakadályozása céljából szükséges, az előírt írásbeli határozat nélkül is foganatosítható. Ha a házkutatásnál a házkutatást szenvedő vagy megbízottja nincs jelen, érdekeinek a védelméről képviselő kirendelése útján kell gondoskodni. Ez egyébként a lefoglalásra is vonatkozik.

Akkor lehet elrendelni, illetve foganatosítani, ha alaposan feltételezhető, hogy az elkövető a helyiségben tartózkodik, illetve, hogy ott tárgyi bizonyíték található. A feltételezésnek objektív körülményeken kell alapulnia. A Tervezet a házkutatás eddigi szabályain nem változtat. Az átkutatás lehetőségét a ház, lakás, egyéb helyiségek mellett az azokhoz tartozó bekerített helyre is kiterjeszti. Ezzel összhangot teremt a házi jog sérelmét jelentő eljárási kényszerintézkedés és a magánlakásértés szabályozása között.

Az írásbeli határozathoz kötöttség alól ki lehetne venni azt az esetet is amikor, a helyiség illetve hely átkutatása olyan terhelt kézrekerítés végett szükséges, aki ellen elfogató parancsot bocsátottak ki. Az elfogatóparancs csak őrizetbevételt von maga után, a késedelem viszont az ilyen terhelt kézrekerítését is veszélyeztetheti.

3. A személymotoszás tárgyi bizonyítási eszköz feltalálása érdekében alkalmazható kényszerintézkedés bűncselekmény alapos gyanúja esetén mind a nyomozás során, mind — halaszthatatlan nyomozási cselekményként — annak elrendelése előtt. A terhelt elleni személymotoszáshoz a Be. semmi feltételt nem kíván. Mások ellen akkor alkalmazható, ha alaposan feltehető, hogy a bizonyításhoz szükséges tárgyat rejteget. A feltételezésnek tárgyi adatokon kell nyugodnia, amelyek valószínűvé teszik a rejtegetést, illetve azt, hogy az intézkedés tárgyi bizonyíték megtalálására vezet.

A személymotoszás feltételeit illetően a terhelt és más személy közötti különbségtételt a Tervezet megszünteti. Feltételként nem a bizonyításra alkalmas tárgy rejtegetésének, hanem annak a valószínűségét kívánja meg, hogy a megmotoszandó személy ilyen tárgyat tart magánál. A rejtegetés az eljárás akadályozására irányuló törekvést takar, már pedig a bizonyításhoz szükséges tárgy megtalálása érdekében a személymotoszás ilyen törekvés nélkül is indokolt lehet.

A házkutatás, személymotoszás és lefoglalás módjára vonatkozóan a Be.-hez hasonlóan a Tervezet is előírja az érintett személy lehető kíméletét, a magánitok tiszteletben tartását, a szükségtelen károkozás kerülését. Azt is, hogy azokat két hatósági tanú jelenlétében kell foganatosítani, s hogy ha büntetőeljárásnak csak magánindítványra van helye, a magánindítvány megtevése előtt a kényszerintézkedések nem foganatosíthatók.

A Be. a terhelt, védő és a sértett részére a lefoglalásnál és a házkutatásnál való jelenléte, ha az az eljárás sikerét nem veszélyezteti, biztosítja. A Tervezet az említett kényszerítő cselekményekkel kapcsolatban ilyen rendelkezést nem tartalmaz. A felderítés érdekét és a védeke-

⁸ Büntetőjogi Döntvénytár 1901., 1902., 1906. számú eseti döntések.

zési jog biztosítását szolgálná a részvételi jogosultság kiterjesztése az említett feltétellel ezekre a nyomozási cselekményekre is.

V. 1. A zár alá vétel a hatályos jogban a vagyonekobbzás foganatosításának és a polgári jogi igény kielégítésének a biztosítására szolgáló kényszerintézkedés. Alkalmazásának a feltétele a vagyonekobbzás jogszabályi lehetősége, illetve a polgári jogi igény érvényesítése, ha alaposan tartani lehet a foganatosítást, illetve a kielégítés meghiúsításától.

A polgári jogi igény biztosítására, ha azt magánfél terjeszti elő, zár alá vételnek csak a magánfél kérelmére van helye. Egyébként a zár alá vétel tárgyában hivatalból kell intézkedni. Az elrendelése ügyészi jogkörbe tartozik, a rendőrség csak sürgős szükség esetében intézkedhet az elrendelés iránt. A zár alá vétel a tulajdonból folyó rendelkezési jogosultság elvonásával jár. Addig tart, amíg a feltételei fennforognak. A nyomozás során a feloldás tárgyában az ügyész határoz akkor is, ha azt a rendőrség rendelte el.

A Tervezet a zár alá vétel alkalmazási körét — a gyakorlat igényeinek megfelelően — kiterjeszti. Lehetővé teszi azt akkor is, ha az eljárás olyan bűncselekmény miatt folyik, mellyel kapcsolatban vagyoni előny vagy elkobbzás alá eső érték megfizetésére kötelezésnek van helye. A zár alá vétel elrendelésére és feloldására a rendőrséget is feljogosítja.

A hatályos jognak azokat a szabályait, amelyek szerint az eljárás vagyonekobbzás nélküli befejezése, illetve a polgári jogi igény elutasítása esetében, továbbá ha a jogosult, a végrehajtás kérésével, illetve az igény érvényesítésével késlekedik, a zár alá vétel feloldásának van helye, a Tervezet is magáévá teszi. Az eltérés csak az, hogy a polgári jogi igény egyéb törvényes útra utasítása esetén az igény érvényesítésére nyitva álló határidő megállapítását nem a bíróságra bízta, hanem azt 60 napban állapítja meg.

2. Kényszerítő intézkedésként pénzbírsággal sújtható a szabályszerű idézés ellenére meg nem jelenő, elmaradását alapos okkal előzetesen ki nem mentő vagy engedély nélkül eltávozó, a valamástételt, illetve a közreműködést és véleménynyilvánítást megtagadó tanú vagy szakértő, az írásbeli szakértői vélemény előterjesztésével indokolatlanul késedelmeskedő szakértő, a nyomozás során az eljárás rendjét zavaró, a birtokában levő tárgyat szemle céljára rendelkezésre nem bocsátó, a lefoglalandó dolgot felhívásra ki nem szolgáltató, a bírósági tárgyalás rendjét ismételtén vagy súlyosan zavaró személy. Ide vonható a terhelt és a sértett kötelezése szakértői vizsgálatnak alávetésre, elmeállapotának megfigyelése végett a terhelt elmeorvosintézetbe utalása.

Bárki részéről alkalmazható kényszerintézkedés a bűncselekmény elkövetésén tettenért személy elfogása, amely a legközelebbi rendőri szervhez vagy ügyészhez kísérésig, illetve haláléktalan érintésük után azok megérkezéséig tart.

Pénzbírsággal sújtható a fiatakorúval együtt szabályszerűen megidézett törvényes képviselő is, ha a fiatakorú nem jelent meg s nem igazolja, hogy az elmaradásában őt hiba nem terheli.

A rend fenntartása, valamint a büntetőeljárásban előírt kötelességek megtartásának a biztosítása érdekében alkalmazható kényszerítő intézkedést a Tervezet rendbírásznak nevezi s alkalmazásának a feltételeit általában a Be-vel egyezően szabályozza.

Míg a Be. a nyomozó hatóságot csak arra jogosítja fel, hogy az eljárást akadályozó vagy annak sikerét veszélyeztető személyt a helyszínről eltávolítsa, a Tervezet szerint a nyomozás elősegítése érdekében bárki a helyszínen való tartózkodásra is kötelezhető, s aki ezt megszegi, rendbírásggal sújtható. A Tervezet nemcsak a birtokában levő szemletárgy rendelkezésre bocsátásának a kötelezettségét írja elő, hanem a személy tekintetében elrendelt szemlének való alávetés kötelezettségét is. A terhelt arra kényszeríthető, a kötelezettséget megszegő más személlyel szemben rendbírásznak van helye.

A rendbírásggal sújtás a Tervezet szerint nemcsak a lefoglalandó tárgy kiadására szorításnak lehet az eszköze, hanem általában rendbírásggal sújtható mindenki, aki a lefoglalással, házkutatással, személymotoszással kapcsolatos kötelezettségét nem teljesíti. A kötelezettséget szegő tőrésre is kényszeríthető. A kötelezettség megszegése mellett a szabályozás akkor lenne teljes, ha — legalább példálózóan — megjelölné a Tervezet azokat a kötelezettségeket is, melyek megszegése rendbírásgot vonhat maga után.

A Tervezet — a Be-vel szemben — nem csak előírja a terheltnek és a sértettnek azt a kötelezettségét, hogy szakértői vizsgálatnak vesse alá magát, s hogy tőrje a véleményadáshoz szükséges cselekmények foganatosítását, hanem a kötelezettség megszegéséhez szankciókat is fűz. A terhelt arra kényszeríthető, a sértett s a mentességi jogot nem élvező tanú pedig rendbírásggal sújtható.

Az elmeállapot megfigyelésének a tartama a Be. szerint szabadon levő terhelt esetében 2 hónap, előzetes letartóztatásban levő terheltnek az előzetes letartóztatás tartamához igazodik. A Tervezet ezt az időt egységesen egy hónapban állapítja meg, amely az eljáró hatóság részéről az elmeorvosintézet véleménye alapján további egy hónappal meghosszabbítható.

*

A kényszerintézkedések alkalmazási feltételeire vonatkozó szabályok rövid áttekintéséből az a következtetés vonható le, hogy a büntetőeljárás jog fejlődése e téren is a szocialista törvényesség további megszilárdításának az útján halad. Az állampolgári jogok érvényesülését fokozottan biztosítva, korlátozást csak az eljárás érdekében engedve, egyben a bűnözés elleni küzdelmet hatékonyabbá teszi.

Földvári József

A származás és a szülői felügyelet legújabb reformjai a francia jogban

Ennek a dolgozatnak elsősorban az örökbe-fogadás reformjával kellene foglalkoznia amelyet a legutóbbi 1966. VII. 11-i törvény valósított meg. Ugyanakkor azonban tervbevétele óta 1972. I. 3-án egy törvény emelkedett jogerőre Franciaországban, mely egészében módosítja a törvényes és a házasságon kívüli származás jogát. Az új törvénynek augusztus 1-vel kell hatályba lépnie. Az említett törvény a francia Polgári Jogi Törvénykönyv szakaszonként végrehajtott reformjának egy része, mely reform több évvel ezelőtt megkezdődött. Ahhoz, hogy elképzelésünk legyen a családjog legújabb reformjairól Franciaországban, kapcsolatot kell teremteni három egymást követő törvény között melyeket ugyanazon elgondolás vezetett és amelyek egyesek szerint azonos jellegű bírálatot váltanak ki: elsőként az 1966. VII. 11-i örökbe-fogadás reformjáról szóló törvény, mely számos más törvények folyamánya, melyek már 1923, 1939, 1958 és 1963-ban megvalósították az örökbe-fogadási jog többé-kevésbé teljes reformját; majd 1970. I. 4-i és az 1972. I. 3-i törvények, melyek éppen ellenkezőleg olyan témákat érintenek, amelyekben már számos részletreform történt, de 1804 óta nem született egységes reform: az 1970. VI. 4-i szülői felügyeletre vonatkozó törvény, mely az atyai „hatalmat” szándékszik felváltani és az 1972. I. 3-i, a leszármazásra vonatkozó törvény.

Bizonyos pontokat érintően az 1970. és 1972. évi reformokat már előzetesen előkészítették néhány örökbe-fogadást érintő reformmal, melyeket 1966-ban már megvalósítottak.

A jelen dolgozatban először is általános áttekintést teszünk az örökbe-fogadásra vonatkozó reformról az 1966. I. 11-i törvény alapján, majd ezt követően áttekintjük a vérszerinti származási jog reformjait az 1970 és 1972-ben hozott törvények alapján.

Az örökbe-fogadásról szóló reform

Az örökbe-fogadás problémája számos éve sem szűnt meg az aktualitások középpontjában helyet foglalni és bizonyos jogi ügyek alkalmát adtak a közvéleménynek, hogy ilyen témák iránt intenzíven érdeklődjék. Savatier dékán elképzelése szerint az örökbe-fogadás nem szűnt meg, 20 vagy még több esztendeje, „a bőség polgári intézménye lenni”. Az 1804-es Polgári Törvénykönyv csak nagyon leszűkített fogalomként kezelte az örökbe-fogadást. Nem tette lehetővé csak a nagykorúak örökbe-fogadását és az örökbe-fogadás nem szüntette meg azokat a szálakat, amelyek az örökbe-fogadott személyt a „természetes” családjához fűzték; az örökbe-fogadást csupán az örökbe-fogadó érdekében rendezték,

hogy számára lehetővé tegyék, hogy vagyonának és nevének utódot adjon. Az első világháborút követően 1923-ban hozták az első reformot, amely lehetővé tette számos olyan gyermek örökbe-fogadását, akiknek szülei a háború alatt eltűntek. Ily módon tehát lehetővé tették kiskorúak örökbe-fogadását és egyszerűsítették az örökbe-fogadási előírásokat.

1939-ben, miután az örökbe-fogadás megszokottá vált, a törvényhozó úgy határozott, hogy ez kétféle módon kellene, hogy megvalósuljon. Egyrészt az örökbe-fogadás „klasszikus” formájában, mely megőrzi jellegzetességeit és nem szakítja el az örökbe-fogadott személyt vérszerinti családjától. Másrészt pedig a törvényesített örökbe-fogadás formájában, amely teljesebb hatályt eredményezett: csak közös háztartásban élő házastársak kérhették közösen és csak 5 évnél fiatalabb gyermek élhetett a lehetőséggel, akit szülei elhagytak vagy árva volt. Ezt a gyermeket csaknem minden tekintetben a házasságból származó gyermekként kellett tekinteni. A teljesebb örökbe-fogadás és a korlátozott hatályú örökbe-fogadás közötti megkülönböztetés elvéről csak 1939 óta esik szó. Nem lényeges az 1958-as reformokat külön kiemelni.

1966-ban három lényeges elgondolás vezette a törvényhozót.

Az első aligha vitatható; lényege, hogy az örökbe-fogadott személyt, aki az örökbe-fogadás legteljesebb formájának „kedvezményezettje”, egyenlő elbánásban részesítsen egy törvényes gyermekkel. 1966 előtt a törvényesítés — örökbe-fogadás útján — bizonyos különbségeket vont maga után azon gyermek között, aki ennek „kedvezményezettje” volt és a házasságon kívül született törvényes gyermek között. Ezek a különbségek ma már eltűntek. De ami talán vitatható, az, hogy a törvényesítés — örökbe-fogadás útján — régi intézményét ma már az ún. teljes örökbe-fogadás váltotta fel, de ez az örökbe-fogadási forma a régi törvényesítés örökbe-fogadás útjánforma különböző feltételeitől függ és ezek a feltételek sokkal egyszerűbbé váltak.

Tulajdonképpen az 1966-os törvény második jellegzetessége, hogy kiszélesítette az örökbe-fogadás területét mindazon személyekre, akik örökbe-fogadhatnak, mind pedig azon személyekre, akik a teljes örökbe-fogadás alanyai lehetnek. Ami az örökbe-fogadó személyeket illeti az 1966-os törvény sokkal liberálisabbnak mutatkozott az előbbieknél és feltehető a kérdés, hogy ez a fajta kiszélesítés milyen mértékben indokolt. Franciaországban jelenleg jóval magasabb azon személyek száma, akik örökbe szeretnének fogadni az örökbe-fogadható gyermekek számánál, és talán különösnek hathat, hogy az örökbe-foga-

dóktól megkívánt feltételeket tegyék még liberálisabbá. Ezt az 1966. VII. 11-i törvény valósította meg két szempontból.

Először is a törvény csökkentette az örökbefogadó személy korhatárát, ami érthető, hiszen kedvezőbb, ha az örökbefogadó személy fiatal; ez a korhatár ezentúl 35 év, ha pedig házastársak kívánnak örökbefogadni, elegendő, hogy kettőjük közül valamelyik 30 éves legyen, ha a házasság több mint 5 éve fennáll.

Az örökbefogadás csak úgy lehetséges, ha az örökbefogadó személyeknek nincsenek vérszerinti törvényes leszármazottjai. Javasolták ez utóbbi feltétel megszüntetését. Ezt azonban csak bizonyos fokig módosították. Elegendő, ha az örökbefogadó személyeknek nincs gyermeke, amikor az örökbefogadott gyermeket magukhoz veszik; az örökbefogadást nem akadályozza meg, ha ezen időpont és az örökbefogadás törvényes rendezésének időpontja között gyermekek születnek; ezt a feltételt a Köztársasági Elnök által kiadott engedély módosítja.

Az a pont, amely az 1966. VII. 11-i törvény alapján a legtöbb bírálatot idézte elő abban áll, hogy a teljes örökbefogadást egyedülálló személy részére is lehetővé tették. Az örökbefogadás útján történő régi törvényesítési forma, mely arra törekedett, hogy az örökbefogadott gyermeket a törvényes gyermekkel egyenlő elbánásban részesítse, csak házastársak részéről volt lehetséges. Ezzel szemben, a jelenlegi teljes örökbefogadás, mely ugyanolyan hatállyal bír, egyedülálló személy részéről is történhet oly módon, hogy 1966-ban az örökbefogadás különböző elgondolások szerint történt annak megfelelően, hogy a törvényesítés vérszerinti kötelekből, vagy pedig örökbefogadási ügyletből származott. Ez elég éles kritikákat váltott ki: megjegyezték, hogy amennyiben törvényes otthon lenne kívánatos a gyermekek neveléséhez, kissé meglepőnek tűnne a teljes örökbefogadást lehetővé tenni egyedülálló, özvegy vagy elvált személy részére és ezt úgy tekinteni, hogy a törvényes származással teljesen egyenlő kötelekeket teremtsen. Ez azt eredményezte, hogy egyes természetes szülők gyermekük teljes örökbefogadásához folyamodtak, hogy a gyermek részére a törvényes gyermek jogi helyzetét biztosítsák. Nem mulasztották el egyébként azt a megjegyzést sem, (és ez különösen fennáll kollégánóm Mme Gobert esetében), hogy nem lenne következetes az örökbefogadandó gyermek számára törvényességet biztosítani házasság nélkül, és megkövetelni a házasságtól, hogy törvényességet biztosítson a vérszerinti gyermek számára. Az örökbefogadás tárgyában az 1966-évi törvény már előzetesen kialakított bizonyos reformokat (a vérszerinti származást illetően), melyek 1972-ben valósulnak meg.

Az örökbefogadott esetében ugyancsak az 1966. évi törvény módosította és megkönnyítette a teljes örökbefogadás által követelt feltételeket. Az eddigi 5 vagy 7 év helyett a teljes

örökbefogadás ma már 14 évnél fiatalabb gyermekeket is érinthet és ezt a korhatárt egyes esetekben késleltethetik. Ez a reform sajnálatosnak ítéltető. Az örökbefogadott gyermek teljesen normális módon egyenlő elbánásban részesül a törvényes gyermekkel, amennyiben épp úgy nevelték, mint a házasságból származó gyermeket; s ha az örökbefogadás a 14 évet megközelítő korban történne az egyenlő elbánás már mesterkéltnak tűnhet.

1939 óta csak az elhagyott gyermekek vagy árvák részére volt az örökbefogadás útján történő törvényesítés lehetséges. Ez az elhagyási feltétel nagy problémákat idézett elő mind a bírói gyakorlatban, mind a jogtudományban, egyrészt azért, mert egyes természetes anyák olyan erkölcsi kényszer hatása alatt álltak, mely őket gyermekük elhagyására kényszerítette, másrészt pedig azért, mert néha komplikált volt feltárni a bírói gyakorlatban, hogy e feltételt teljesítették-e vagy sem. Az új törvény arra törekedett ugyancsak, hogy pontosabb adatokkal szolgáljon e feltételhez; lehetővé tenni az örökbefogadást egyrészt, ha az apa és anya, vagy a családi tanács abba beleegyezett, és ez esetben megtették az elővigyázatossági rendszabályokat, hogy a beleegyezés jól átgondolt legyen; másrészt az állami gondozottak részére; s végül azon gyermekek részére, akik elhagyása bírói úton nyert megállapítást és intézkedés történt arról is, hogy e megállapítás a legbiztosabban garantált legyen.

Az 1966. VII. 11-i törvény ugyancsak fogantatosított bizonyos számú intézkedést — és ez a harmadik jellegzetessége — azzal a céllal, hogy megelőzzék és szabályozzák azokat az ellentéteket, amelyek bizonyos számú esetben megnyilvánultak az örökbefogadó család és a vérszerinti család között. Megtörtént nevezetesebb jogesetekben, hogy egy gyermeket örökbefogadtak a törvénykezés hibája, vagy hanyagsága folytán vérszerinti szülőktől, ugyanakkor a vérszerinti szülőknek nem volt minden esetben meg a végleges elhatározása, hogy elhagyják gyermeküket. Előfordulhatott az az eset is, hogy azon pillanattól fogva, hogy a gyermeket az örökbefogadó személyek gondjaira bízták és az örökbefogadás bíró útján történt rendezése között a vérszerinti szülők az előzetesen adott beleegyezést visszavonták. Az ilyen ellentétek megelőzése és rendezése érdekében a jelenlegi francia jog mindennek-előtt kétfajta rendelkezést ír elő.

Egyrészt az örökbefogadást célzó elhelyezés kötelezővé tételét, mind a teljes örökbefogadás előzetes lépését. Ez csupán örökbefogadásra alkalmas gyermekekre vonatkozhat. Az örökbefogadást célzó elhelyezés mentesíti a gyermeket mindenfajta, saját családjától származó követelektől, azzal a további kikötéssel, hogy az végül is az örökbefogadást eredményezi.

Egyébként, ha az örökbefogadás döntésre került, még ha nem szabályos feltételek között is, a vérszerinti család nem fellebezhet tovább, csak abban az esetben, ha az örökbefogadó

személyek részéről fondorlat vagy csalás áll fenn: így tehát — csak az előbb említett kivétel esetében — nem lehet a gyermek elhelyezéséről ismételten szó akit, talán már néhány éve új családi környezetbe helyeztek.

Bizonyos tekintetben, amint a fentiekben már láttuk, az örökbefogadás reformjának egyes pontjai a törvényes származás jogának általánosabb reformját — melyről most szó lesz — már előre jelezte.

A vérszerinti származás és a szülői felügyelet

Két fontos törvény alakította át nemrégben teljesen a Polgári Törvénykönyv két fejezetét: a szülői felügyeletről szóló 1970. VI. 4-i törvény és a származásról szóló 1972. I. 3-i törvény. Ez az átdolgozás alkalmat adott arra, hogy bizonyos alapvető elveket — melyek eddig a családjogot irányították — megdöntsenek.

E két törvényt az egyenlőség gondolata irányította, melyet már az 1789-es Emberi Jogok Nyilatkozata is megerősített, és melyet legutóbb újra felvettek az Emberi Jogok Nemzetközi Nyilatkozatába. A törvényhozó kettős szempontból akarta ezt az egyenlőségi elvet megvalósítani: egyenlőség a szülők között a szülői hatáskörben és a szülői felügyelet gyakorlásában, egyenlőség a törvényes és törvénytelen, sőt házasságtörő viszonyból származott gyermekek között a jog útján.

Ez az egyenlőségi elgondolás, mely 1970 és 1971-ben a törvényhozót vezette, nem történt bizonyos elméleti bírálatok előidézése nélkül. Ellenvetésként hozták fel, hogy egyenlőtlenség áll fenn abban, hogy a természetes és a törvényes gyermek tényhelyzetei különbözőek és e különbségek egyben magukkal vonják azt, hogy mind-egyiket saját útján rendezzék. Az egyenlőtlenség, mely attól a tényről függ, hogy a gyermek törvényes házasságból vagy azon kívül született, egyébként nem az egyetlen, és mivel a jognak kell azzal foglalkoznia, hogy minden gyermek számára biztosítsa a fejlődési és oktatási lehetőségeket, kevésbé nyilvánvaló, hogy azonos jogokat állapítsanak meg különböző helyzetekben. Ez nem zárja ki egyébként, hogy bizonyos körülmények esetében, sokkal szélesebbkörű jogokat adjanak a természetes gyermeknek, hogy helyzetének alsóbbrendűségéért kárpótolják. Egyébként az, hogy az 1804-es törvényhozó, egy sokkal régebbi tradíciót követve, különbözőképpen szabályozta a törvényes és a természetes gyermek helyzetét, azért történt így, mert szerinte a gyermek beleszületése egy rendezett családba csak kedvezmény lehetett a gyermek számára és elő kellene segíteni a jól megalapozott törvényes családok létrehozását. Az 1972. évi törvényhozó úgy gondolta, hogy az e tárgykorre vonatkozó jogszabályok hatékonysága korlátozott és inkább megerősítette, anélkül, hogy ennek megvalósítása mindig sikerült volna, a törvényes és

természetes gyermekek jogi helyzetének egyenlőségét.

Másrészt, a szülők közötti egyenlőség gondolata a szülői felügyelet gyakorlásában ugyancsak bírálható volt. Még ha el is fogadható az, hogy két szülőnek egyenlő joga van a felügyelet gyakorlásához, a jog elsősorban a normálistól eltérő esetek részére áll fenn, és mindenekfelett azaz kell foglalkoznia, hogy e helyzetekre egyszerű megoldást találjon, mely elkerüli a lehetőségeken belül, hogy bírói eljáráshoz folyamodjanak. Márpedig megerősíteni a szülők egyenlőségét a gyermekek felett gyakorolt felügyeletben, arra az eredményre vezethet, hogy minden esetben, ha nézeteltérés vagy viszály megnyilvánulására kerül sor, azt csak bírói úton lehet megoldani.

A Parlamentet nem győzték meg azok az ellenvetések melyeket ezen túlságosan messzemenő egyenlőségi szabály ellen emeltek. Mégsem tudta azonban elkerülni, hogy ne számoljon azon különbségekkel melyek a törvényes család és házasságon kívül született gyermek és szülei közötti kapcsolatban fennállnak, amikor a származás megállapításáról és az ehhez kapcsolódó következmények szabályozásáról van szó.

1. A származás megállapítása

1971 előtt a törvényhozó a törvényes családi formát, mint a családi kapcsolatok normál szervezeti formáját, tartotta megfelelőnek, továbbá a törvényes származást magasabbrendűnek ítélte a házasságon kívüli származásnál. Következésképpen úgy ítélte, hogy kétség esetén elsőbbséget kell adni a törvényes származásnak. Ez az alábbi következményeket vonta maga után: a férjzett asszonytól született gyermek tekintetében az apasági vélelem megdöntése — problematikussá vált; a vélelem megdöntése hiányában törvényes származást állapítanak meg és semmiféle — ennek ellentmondó házasságon kívüli származás — nem állhat fenn; a házasságon kívül született gyermek törvényesítését megkönnyítették; és végül, a házasságon kívüli származás nem mindig volt megállapítható, vagyis elvben megtiltották a házasságtörő vagy vérfertőző viszonyból történő származás megállapítását. A biológiai valószínűséget gyakran a család szervezeti ill. rendezettségi elveinek áldozták fel.

Midőn a törvényhozó elfogadta a törvényes és a házasságon kívüli származás egyenlőségét, ezek a szabályok veszítettek létük jelentőségéből. A származás megállapításánál minden erővel arra törekedtek, hogy sokkal jobban megközelítsék e valószínűséget: megpróbálják — elvileg — egyeztetni a (le) származást a valószínűséggel, mely általában a biológiai valószínűség, de néha társadalomtudományi valószínűség is lehet. Ez az alábbi jogszabályokban jut kifejezésre.

A törvényes származás esetében arra töre-

kedtek, hogy inkább a bírói úton megállapított származást állítsák párhuzamba a tényleges származással. Ily módon szűnik meg pl. az apasági vélelem alkalmazhatósága válóper, vagy a házassági közösség megszűnésének időtartama alatt fogant gyermek esetében; ugyancsak elvetik az apasági vélelmet abban az esetben, ha az anyakönyvi hatóságoknak bejelentett gyermeknél a férj neve nincs megjelölve és ez utóbbi csak az anyával áll kapcsolatban. Ily módon a férj apasági vélelme még könnyebb módon deríthető ki, mint az előbbi esetben: a vélelem megdöntése, nemcsak a felsorolt esetekre korlátozódik, de a férj mindenféle módon bizonyíthatja, hogy ő nem lehetett az apa; a megdöntés határidejét egyébként valamelyest meghosszabbították.

A házasságon kívüli származás megállapításánál a francia jog hagyományosan két eljárást ismert: egyrészt a házasságon kívül született gyermek önkéntes elismerése az apa vagy anya által; másrészt az apa, vagy anya leszármazásának kutatása bírói úton; a törvényes megállapítás egyébként csak eléggé korlátozott bizonyítási feltételek mellett lehetséges, mivel fennállhat a zsarolás veszélye; Franciaországban évenként alig tehető 300—400-ra azon jogi vizsgálatok száma, melyek célja az apaság megállapítása. Az apaság vagy anyaság — önkéntes vagy bírói úton történő — megállapítása csak abban az esetben lehetséges, ha nem házasságtörő vagy vérfertőző viszonyból való származásról van szó.

Házasságon kívüli származás esetében az 1972. január 3-i törvény két alapvető reformot hozott. Egyrészt az a döntés született, hogy a jövőben megállapítást nyerhet a házasságtörő viszonyból, továbbá bizonyos esetekben a vérfertőző viszonyból született gyermekek származása; mindössze azon esetben nem ismerhetők el a gyermekek csak az egyik szülő által, ha a „szülők” között házasságkötési akadály áll fenn, mely csak diszpenzáció útján oldható fel (apa és leánya, anya és fia vagy fiú és leánytestvér viszonyából született gyermekek esetén).

A házasságtörő vagy vérfertőző viszonyból származás megállapításának lehetősége a gyermekek közötti egyenlőségi elv következménye volt. Az is indokolhatja, hogy — kissé botránynak ítélné az az engedélyezni akár az apa, akár az anya részére, hogy gyermekeik eltartási kötelezettség elől „megszökjenek”. Az 1955. VII. 15-i törvény egyébként továbbra is megtiltván ilyen esetekben a származás megállapítását, elfogadta, hogy a házasságtörő vagy vérfertőző viszonyból származó gyermekek tartásdíjat követhetnek „tényleges” apjuktól vagy anyjuktól. Egyszerűbb volt, hogy ezt a kitérést elkerüljék és lehetővé tegyék a származás megállapítását minden esetben.

Az 1972. évi törvény nem hozott alapvető reformot sem az apaság, vagy anyaság bírói úton történő megállapításának feltételeiről, sem ezek módoszatairól. Különös, hogy az apaság megállapítása érdekében folytatott vizsgálat csak

öt ok esetében lehetséges, melyek a Polgári Törvénykönyv 340. §-ban vannak felsorolva. De arra az esetre, ha egy személy és az anya között viszony állt volna fenn anélkül, hogy biztos lenne, hogy e viszonyból gyermek származott, az új törvény lehetővé tette a gyermek számára, hogy anyagi támogatás iránti keresetet nyújtson be, mely azonban nem zárul a pontos származás megállapításával. Ez a kereset eléggé élénk vitákat váltott ki, mert nem egy megállapított, hanem csak egy egyszerűen lehetséges apasághoz kapcsolódik. Ez a kereset benyújtható egyébként, egyes esetekben, több lehetséges apa ellen is. A Parlament habozott, hogy az ügy utóbbi folyamánját elfogadja, de végül a két Törvényhozó Gyűlés között létrejött egyezség értelmében, elfogadták a kereset indítását több alperes ellen, ha azok terhére mulasztást állapítottak meg, vagy, ha már előzetes megállapodások történtek (Polgári Törvénykönyv új 342—3. §-i). Midőn a keresetet megindítják ily módon több alperes ellen, a törvény előírja, hogy a tartásdíjat egy szociális intézmény vagy egy bíró által megbízott személy behajtsa.

A törvényes és a törvénytelen származás elfogadott egyenlőségi elve következetesen magával kellett volna hogy vonja a házasság útján történő törvényesítés intézményének eltűnését. Az új törvény azonban ezt nem fogadta el. Úgy tekintette, hogy erkölcsi szempontból a gyermek számára kedvező lehet, ha megkapja a törvényes gyermek minőségét, mégha ez nem is módosítja jogi helyzetét. Az új törvény tehát a már ezt megelőző törvények által elfogadott hasonló feltételek mellett biztosította az utólagos házasságkötés útján, ténylegesen a szülők házassága után történő törvényesítés lehetőségét. De az új törvény legfőbb újdonsága abban állt, hogy a házasság útján történő törvényesítéstől függetlenül, megindítsák a hivatalos hatalom igénybevitelével történő törvényesítést, melyet a római jogból ismert „törvényesítés az uralkodó rendeletére” módozattal hoztak párhuzamba. Megállapítást nyert, hogy sok természetes gyermek volt saját apja vagy anyja által történő örökbefogadás alanya, azzal az egyszerű céllal, hogy a gyermek megszerezze a törvényes gyermek státusát. Ez esetben tehát álcázott törvényesítésről volt szó és a törvényhozó hatalom úgy gondolta, hogy összhangba kell hoznia a jogot a ténnyel, a hivatalos hatalom igénybevitelével történő törvényesítés lehetővé tételével az egyik vagy mindkét szülő részére, abban az esetben, ha a szülők házasságkötése megoldhatatlan. Az utóbbi feltétel egyébként vitára adhat okot. A törvény értelmezői közül egyesek úgy tekintik, hogy a szülők házassága lehetetlen, amikor egyikük nem adja beleegyezését, és ebben az esetben a másik szülő kérheti, hogy a törvényesítés az ő részéről történjék. Ebben jóindulatú értelmezés rejlik, melynek az a célja, hogy a törvényesítés területét jelentősen kiterjesszék anélkül, hogy az ebben rejlő társadalmi érdek jól felismerhető lenne.

2. A származás következményei

Ami a származás következményeit illeti, az 1972. évi törvényhozót az 1970. évi törvényhozóhoz hasonlóan, ugyancsak az egyenlőség elve vezettet-e: egyenlőség a gyermekek között és egyenlőség a szülők között. De e tárgyban a törvény olyan realitásokba ütközött amelyeket figyelembe kellett venni.

Először is, a törvényes és a házasságon kívül született gyermekkel nem azonos módon bánnak a *névviselésben*. A törvényes gyermek mindig az apja nevét viseli. Ami a házasságon kívül született gyermeket illeti, az 1972. évi törvény a már előzetesen elfogadott megoldásokat követte, melyek alapján a gyermek annak nevét viseli, aki részéről a származás — először nyert megállapítást, kivéve annak lehetőségét, hogy a másik szülő nevét viselje.

Nem lett volna lehetőség arra, hogy inkább azonos elbánásban részesítsék a törvényes és a házasságon kívül született gyermeket a *szülői felügyelet* megosztásakor és gyakorlásakor? Az 1970. VI. 4-i törvénynek sikerült — csak a törvényes gyermekek esetében — a szülők közötti egyenlőség elvét győzelemre vinni. Az eddig, elvileg az apa által gyakorolt szülői hatalom helyett a felügyeletet ezentúl mindkét szülő gyakorolja, és az esetleges konfliktusok eldöntése a bíróra hárul, figyelemmel kísérve azonban az előzetesen a szülők által követett szokásokat. Hogy ily módon a jóhiszemű kívülálló felet védjék, az a határozat született, hogy bármelyik házastárs eljárhat a másik fél beleegyezésével, amikor a gyermek személyére vonatkozó szokásos ügyletet végrehajtják.

Ami a házasságon kívül született gyermeket illeti az 1970. évi törvényhozó hatalom nem biztosította a szülők közötti egyenlőségi elvet a szülői felügyelet gyakorlásában. Ha valamelyik szülő önkéntesen elismerte a gyermeket, míg a másik őt csak egy bírói úton történő apasági vagy anyasági nyilatkozat alanyaként kezeli, úgy a szülői felügyeletet csupán az önkéntes elismerő gyakorolhatja. Ha mindkét szülő önkéntesen elismerte a gyermeket, az atyai hatalmat, az 1970 előtti időszak gyakorlatától eltérően, nem az a fél gyakorolja, aki elsőként ismerte el a gyermeket, hanem minden esetben az anya. Ezek a módok megfelelnek a törvényes képviselő jóváhagyásának: tehát csak az, aki önkéntesen elismerte a gyermeket, nyilvánított megfelelő érdeklődést, mely őt a szülői felügyelet gyakorlására jogosítja; ha mindkét szülő elismerte a gyermeket, az általános gyakorlat azt mutatja, hogy a gyermek az anyával él és egészen természetes, hogy az anya gyakorolja e felügyeletet. Legfeljebb feltehető a kérdés, hogy vajon ezek a megoldások nem a legjobb bizonyítékai-e annak a képtelenségnek, hogy a törvényes és a házasságon kívüli származást azonos módon kezeljék.

Az egyenlőségi elv végül a házasságon kí-

vül született gyermekek öröklési jogának rendezésében is jelentkezett. Az 1972. I. 3-i törvényt megelőzően, a házasságon kívül született gyermekek soha nem örökölhettek — apjuk vagy anyjuk hagyatékából — a törvényes gyermekek örökösödési részénél többet, a házasságtörő és vérfertőző viszonyból származó gyermekek pedig csak tartásdíjra voltak jogosultak. Az 1972. évi törvény állította fel a házasságon kívül, akár házasságtörő, akár vérfertőző viszonyból, született gyermekek és a törvényes gyermekek egyenlő elbánásban részesítésének elvét. Ezentúl tehát, a házasságon kívül született gyermekek nemcsak apjuk vagy anyjuk, de még nagyszülei és oldalági rokonaik örökségéhez is hozzájuthatnak a törvényes gyermekekkel azonos feltételek mellett, és örökösödési részük is ezekével lesz egyenlő.

E szabálynál csupán egy kikötéssel éltek. Abban az esetben, konfliktusba kerülnek akár a házasságtörés által sértett házastárssal, akár a házasságból — mely alatt a házasságtörést elkövettek — származó törvényes gyermekekkel. Kitűnt, hogy ebben az esetben nem tudták biztosítani teljes mértékben a házastárs jogait. Hasonlóképpen lehetetlen volt a házasságból származó gyermekek és a házassági kötelezettségek megsértése révén született gyermekek közötti teljes egyenlőség megteremtése. Ezért egy egyezményes megoldást találtak, melynek itt csak néhány elemét ismertetjük. A házasságtörő viszonyból származó gyermekek örökösödési része olyan arányban lesz megállapítva, amilyen örökösödési rész illetné meg bármelyik házasságon kívül született gyermeket. A házastársnak joga van a lakás céljainak szolgáló helyiség — kedvezményes megosztására fizetési kötelezettséggel — mely fő-, vagy másodlagos lakóhelyül szolgált a házasság alatt. Intézkedtek arról, hogy az elhunyt számára lehetővé tegyék, hogy a házasságtörő viszonyból származó gyermekek örökösödési részét előre kiadhassák, ily módon elkerülvén azt, hogy az utóbbiaknak kapcsolatba, ill. érintkezésbe kelljen lépniük a túlélő házastárssal az örökség felosztásakor.

Íme néhány, a törvény által hozott intézkedések közül. Az egyenlőségi elv kihirdetése a következmények egész láncolatát vontta magával az örökösödés terén, melynek részletezésére nem tudunk kitérni.

Ami a törvényes és a házasságon kívül született gyermekek közötti egyenlőség elvét illeti, ha ez az egyenlőség kielégítőnek is tűnhet, olyan mértékben, amilyen mértékben két emberi lény egyenlő jogokra hivatott, nem biztos, hogy a megvalósításban problémák nem jelentkeznek-e, és hogy az egyenlőségi elv alkalmazása csak a törvényes család szilárdságának kárára történhet. Mindenesetre, meg kellene várni a törvény alkalmazásának eredményeit, hogy arról teljesebb ítéletet alkothassunk.

Ponsard, André

SZEMLE

Az ági öröklés „hamleti vívódásához”

I. 1. Mint minden jogágnak, a polgári jognak is vannak kérdései, amelyek *visszajáró szellemként* újra meg újra megkísérlik a jogász-közvéleményt; gyakran valóságos problémákat vetnek fel, nemegyszer azonban mintegy csak a tehetlenségi erőttől vezetve kérnek figyelmet. Az ági öröklés joggal sorolható a polgári jog kísértetjáró intézményei közé. Bevezetése, az Ideiglenes Törvénytervezési Szabályokban (10—12. §-ok) történt életre hívása óta, a Teleszky-féle első öröklési jogi törvénytervezeten és a későbbi Ptk-tervezeteken át egészen az 1959-es kódex megalkotásáig szinte folyamatosan foglalkoztatta mind a joggyakorlatot, mind a jog elméleti művelőit. *Nem került nyugvópontra* a kérdés a Polgári Törvénykönyv hatálybalépése után sem: a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma három ízben is állást kellett foglaljon az ági öröklés alkalmazási problémáival kapcsolatban,¹ és az öröklési tárgyú cikkek jó része is e problémakörhöz kapcsolódott.²

A legutóbbi időben az ági öröklés ismét a jogi folyóiratok hasábjaira került,³ igaz, az agonia je-

leit is magán viselve. *Boros József* kitűnő írása ugyanis — mintegy „előzetes nekrológiaként” — ismét indokoltnak tartja a „*lenni vagy nem lenni*” kérdésének felvetését.⁴ Mindebből arra következtethetünk, hogy — bár az ági öröklés szabályainak alkalmazása nem túlságosan gyakori, a bíróság elé kerülő ügyek száma pedig még kisebb⁵ — az ági öröklés intézménye még ma sem teljesen megoldott probléma.

2. Fontos ugyanakkor leszögeznünk, hogy az ági öröklés körüli vita — jó évszázados története során — *más-más súllyal jelentkezett* az egyes időszakokban. Létrehozásakor, az Országbírói Értekezleten, sőt — nyugodtan mondhatjuk — egészen a felszabadulásig a társadalmi haladás egyik fontos ütközőterülete volt a mellette és ellene felhozott érvek csatája. A felszabadulást követő társadalmi átalakulás, a tulajdoni viszonyok alapvető változása *jórészt kiüresítette* az ági öröklés elsődlegesen társadalmi-politikai tartalmát, de a paraszti magángazdaságok léte és szerepe következtében még a Polgári Törvénykönyv megalkotásakor is komoly társadalmi, sőt politikai jelentőséggel bírtak az intézmény fenntartása körüli viták.⁶ A Ptk. előkészítése óta eltelt másfél évtized során gazdasági-társadalmi viszonyaink ismét jelentős fejlődésen mentek keresztül, nem utolsósorban éppen azon a területen, ahol az ági öröklés intézménye a Ptk. megalkotásakor a legmélyebb gyökerekkel rendelkezett: a mezőgazdaság viszonyai, a falusi, a paraszti életviszonyok területén. Amint *Boros* cikke is rámutat,⁷ az

elmúlt időszak során *gazdasági-társadalmi fejlődésünk* talán éppen a mezőgazdaság területén érte el a legnagyobb eredményeket. A Ptk. hatálybalépését követő években országos méretekben befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, és évek óta már a közös gazdaságok megszilárdulásáról lehet beszélni. Ez a nagymérvű átalakulás természetesen nemcsak a *mezőgazdaság viszonyaiban* vezetett döntő változásokra, hanem lényegesen hatott a *paraszti osztály életviszonyaira és tudati állapotára* is. Ma már valóban aligha lehet azt állítani, hogy — a döntően termelőszövetkezetben dolgozó — parasztságunk tudatában számottevő szerephez jutna az ősihez, az örökölthöz való ragaszkodás, hiszen a mezőgazdasági földekre vonatkozó magántulajdon szinte teljes megszűnésével eltűnt a vagyontárgyaknak az a köre, amelyekkel kapcsolatban a paraszti osztály számára az öröklésnek — így az ági öröklésnek is — a legnagyobb jelentősége volt, és amelyhez leginkább kapcsolódott az öröklés jogi rendjének paraszti tudata is. E változások következtében — amelyeknek a föld tulajdonjogára és öröklésére vonatkozó hatását az *1967. évi IV. törvény* juttatja kifejezésre — kétségtávolúvá megszűntek azok a viszonyok, amelyek a Ptk. előkészületei során az ági öröklés körüli vitákban a legnagyobb jelentőséggel bírtak, és végül is az intézmény fenntartása melletti döntő érveket szolgáltatották.⁸ Ezzel pedig az ági öröklés egész problematikája (léte-nemléte és részletszabályai egyaránt) valóban megszűnt kiemelt társadalmi-politikai kérdés lenni és besorolt a polgári jog számtalan *dogmatikai közkeletűjé* közé. A százezstendős öröklési jogi főszerepnek vitathatatlanul egyszer s mindenkorra vége. Kérdés azonban, hogy egészében megszűnt-e az ági öröklés további fenntartásának indokoltsága, vagy létjogosultsága és helye azért megmarad a jövőben is — az osztályra bocsátás, a parentéláris rendszer és a törvényes öröklés többi szerény, de hasznos szabálya között.

¹ P. K. 896. sz. (új számozással: P. K. 100. sz.), P. K. 878. sz. (új számozással: P. K. 101. sz.), P. K. 807. sz. állásfoglalások. Az utóbbit a Legfelsőbb Bíróság összeállította a „későbbi jogszabályi rendezés, későbbi irányelv, elvi döntés vagy kollégiumi állásfoglalás folytán — kifejezett hatályon kívül helyezés nélkül — hatályukat veszített” állásfoglalások között sorolja fel: Polgári Elvi Határozatok, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 441. old.

² L. *Világhy* Miklós: Az ági öröklés a Polgári Törvénykönyvben. — Jogtudományi Közlöny, 1966. 1—2. sz.; *Bárányi* Aladár: Egy állásfoglalás margójára. — Jogtudományi Közlöny, 1966. 3. sz.; *Benedit* Károly: A jogi formalizmusról. Jogtudományi Közlöny 1966. 7. sz.; *Eörsi* Gyula: Megjegyzések a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának iránymutató döntéseire. (1965—66. február). Allam- és Jogtudomány, 1966. 2. sz.; *Hraskó* Gyula: A jogi (bírói) szubjektívizmusról. — Jogtudományi Közlöny, 1967. 9. sz.; *Benedek* Károly—*Világhy* Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 549—556. old.; *Nizsalovszky* Endre: A juttatott ingatlan ági jellege. Magyar Jog, 1968. 2. sz.

³ L. mindenekelőtt: *Boros* József: Az ági öröklés jövője. Jogtudományi Közlöny, XXVII. (1972) 559—565. o.; *uő.*: Az ági öröklés a bírói gyakorlatban a

felszabadulástól napjainkig. Magyar Jog XIX. (1972) 580—587. old.; továbbá: *Horgosi* György: A házastársi öröklés néhány elvi kérdése. Magyar Jog XIX. (1972) 593—596. old.; *Weiss* Emília: Hozzászólás *Horgosi* György „A házastársi öröklés néhány elvi kérdése” című cikkéhez. Magyar Jog XX. (1973) 165—170. old.

⁴ L. *Boros* i. m. Jogtudományi Közlöny, 559. old.

⁵ *Vö. Boros* i. m. Magyar Jog, 584. old. *Boros* is kiemeli, hogy a Ptk. hatályba lépése óta a Bírósági Határozatokban nem tettek közé az ági örökléssel kapcsolatos eseti döntést.

⁶ L. *Világhy* Miklós: Az öröklési jog elvi kérdése a Polgári Törvénykönyv tervezetében. Jogtudományi Közlöny, 1958. 5. sz.; *uő.*: I. m. Jogtudományi Közlöny, 1966. 1—2. sz., továbbá *Hegyhati* István: Megjegyzések a Polgári Törvénykönyv tervezetének öröklési jogához. Jogtudományi Közlöny, 1958. 3—4. sz.; *Olasz* Nándor: Észrevételek az ági öröklési vitához. Magyar Jog, 1958. 6. sz.

⁷ L. *Boros*: i. m. Jogtudományi Közlöny, 561., 564. old.

⁸ L. a 6. jegyzetben idézett műveket, továbbá a Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolását (Közügyászati és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.), 668. old.

II. 3. Boros tanulmánya — a gazdasági, társadalmi és szociológiai körülmények alapos felsorakoztatásával — egyértelműen arra a megállapításra jut, hogy az ági öröklés intézményének teljes mellőzése indokolt a Polgári Törvénykönyv jövőre módosítása során.⁹ E sorok írója az ellenkező állásponton van, és azt vallja, hogy az ági öröklés — jelenlegi szolid formájában, esetleg kisebb módosításokkal — a törvényes öröklés általános rendjének a jövőben is hasznos korrektívuma lehet.

Nyilván éppen azért, mert az ági öröklés körül — létrehozásától egészen a Ptk-ban történt fenntartásáig — mindig komoly társadalmi-politikai kérdések vitája gyűrűzött, az érveket és ellenérveket is csak a legfontosabbra, a társadalmi-politikai lényegre összpontosították, és a központi kérdés szempontjából érdektelen részleteket mellőzve a kérdést is többnyire végletesen, hamleti kérdésként tették fel: legyen—ne legyen, maradjon—ne maradjon az ági öröklés. Így volt ez alapvetően a Polgári Törvénykönyv előkészítése során is. Ismét csak az intézmény sorsáról, fenntartásáról vagy elvetéséről kellett döntenet, és érthető, hogy megint csak a legfontosabb kérdések elemzésére kellett és lehetett figyelmet fordítani. Márpedig a lényeg valóban az volt, hogy a mi tulajdoni viszonyaink között az ági öröklés nem fogható fel valamiféle feudális jogi maradványként, viszont megszokottsága — mindenekelőtt a magángazdálkodó parasztság körében — hasznos intézménnyé teszi és fenntartását indokolja. Ma azonban, amikor — mint rámutattunk — a kérdés elvesztette elsődleges társadalmi vagy politikai jelentőségét, „*sine ira et studio*” vizsgálhatjuk az ági öröklés intézményét és alaposabban szemügyre vehetjük az akkor még kevésbé lényeges részleteket is.

4. A lényeg — nézetünk szerint — abban van, hogy a törvényes öröklés általános rendje alapján egyes esetekben nem biztosítható az örökösök vagyontárgyának olyan háramlása, amelyet a hagyományos — a család és a rokonság szociológiai megítélésében bekövetkezett válto-

zásoktól sem érintett — közfelfogás szerint igazságosnak tarthatunk.

Ez a helyzet mindenekelőtt a rövidebb ideig fennállott gyermektelen házasságok esetében, amikor csak az ági öröklés intézményével érhető el annak az igazságos alap gondolatnak a megvalósulása, hogy a vagyon annak rokonainál maradjon, aki azt szerezte, és ne szálljon át egy rövid házasság eredményeképpen egy idegen családra.¹⁰

Hasonló problémákat oldhat meg az ági öröklés olyan esetekben is, amikor az örökösök kiskorúak, és a hagyatékban ági eredetű vagyontárgy (pl. szülői, nagyszülői ajándék, örökség) található.¹¹

Elismerjük, egyik eset sem túl gyakori, elhanyagolásuk, figyelmen kívül hagyásuk mégsem lenne szerencsés. Nem lehet meggyőző ellenérv az sem, hogy az ági vagyontárgyak köre általában is szűkül. Egy kódex szabályainak összeállításánál nem lehet döntő szempont az alkalmazás gyakorisága. Az igazságszolgáltatás lehetőségének biztosítása kényszerűen függ a törvényalkotó előrelátásától, de nem tehető függővé az adott probléma előfordulásának valószínű nagyságrendjétől.

Nem teszi feleslegessé a törvényes öröklés rendjének az ági öröklés szabályaival történő korrekcióját a végintézkedési szabadság in-

tézménye sem, ahogy azt — más, lényeges és megfontolandó érvek mellett — Boros cikke állítja.¹² A végrendelezés általában sem vált még tipikus jelenséggé (hiszen, ha valóban az volna — kis túlzással —, a törvényes öröklés általános szabályaira sem volna szükség), de még kevésbé jelenthet a szabad végrendelezés megoldást az előbbi esetekben, amelyekben a végrendelezés lehetőségét igen gyakran a váratlan, hirtelen halál gyakorlatilag kizárja. Éppen ezekben az esetekben szükséges tehát, hogy maga a törvény segítse a vagyon igazságos háramlását, hogy a törvény ne tetézze, inkább — a maga lehetőségeivel, a saját területén — enyhítse az atipikus, korai haláleset véletlenszerűségének váratlan következményeit.

Helytállóan állapítja meg Boros tanulmánya, hogy a hagyaték tárgyi köre is jelentősen átalakult a Ptk. hatálybalépése óta. Mindenekelőtt az jelent korszakos változást, hogy a mezőgazdaságban az egyénileg gazdálkodók köre gyakorlatilag a minimumra (kb. 3—4%) csökkent, és ezzel a földmagántulajdon öröklése is elvesztette azt a jelentőségét, amellyel a Ptk. megalkotásakor még rendelkezett.¹³ Ezzel a ténnyel azonban csak az a fő érv esett el, amellyel az ági öröklés fenntartását a Polgári Törvénykönyv megalkotásakor indokolták, de nem vált feleslegessé maga az intézmény. Az igazságosság alapgondolata ugyanis érvényt követel magának a hagyaték tipikus tárgyaitól függetlenül. Amennyire igaz az a tétel, hogy az öröklés adott rendjének lényegét az öröklés alá kerülő vagyontárgyak jellege (magántulajdon-személyi tulajdon, ingó-ingatlan) és nem az örökösök személye határozza meg,¹⁴ annyira jogosult az az elvárás is, hogy a törvényes öröklés szabályai igazságos eredményre vezessenek, függetlenül attól, hogy milyen vagyontárgyak örökléséről van szó. Az állampolgárok igazságérzete számára minden időszakban az adott viszonyok között örökölhető vagyontárgyak igazságos háramlásának biztosítása

⁹ L. Boros: i. m. Jogtudományi Köz-
löny, 564. old.

¹⁰ Utal erre a körülményre a Ptk.
miniszteri indokolása is, idézett kiadás,
668. old.

¹¹ Ma sem tekinthető csupán jogtör-
téneti adaléknak, hiszen magjában komoly megfontolásra érdemes, ma is ér-
vényes gondolatokat juttat kifejezésre
Constantinus császár rendelete, amelyre
Grosschmid hívta fel a figyelmet „Örök-
lött s szerzett vagyon” című, 1879-ben
írott tanulmányának függelékében („A
kiskorúak utáni törvényes öröklésről”),
1.: Zsögöd Benő: Magánjogi tanulmányok
I., Budapest, 1901. 230—231. old.
Az i. u. 339-ből származó rendelet ki-
mondta, hogy a 6 éves kora előtt el-
halt gyermeknek az egyik szülői ágról
származó vagyona ne szálljon a másik
szülői ágra, hanem örököljék azt az il-
lető szülő rokonai. A rendelet fennmar-
adt töredékét 1.: Codex Theodosianus
(Szerk.: Th. Mommsen és P. M. Meyer)
Berlin, 1905. 423. old.: C. Th. VIII. 18.4.
(339) de maternis bonis). — Hasonlókép-
pen nem hagyható teljesen figyelmen
kívül (vö. Boros i. m. Jogtudományi
Köz-
löny, 565. old.) az a tény sem, hogy
a Code civil is gondol a törvényes
öröklés bizonyos — a mai ági örökös-
sel rokon — korrekciójára. A „droit de
retour” (747. cikk) arról rendelkezik,
hogy a gyermektelen örökösök után
a rá valamely felmenőjéről ingyenesen
hárult vagyontárgyak erre a felmenő-
jére, illetőleg ennek leszármazóira
szálljanak.

¹² L. Boros: i. m. Jogtudományi Köz-
löny, 564—565. old.

¹³ L. Boros: i. m. Jogtudományi Köz-
löny, 561. old.

¹⁴ Vö.: Világhy 6. jegyzetben i. m.

bír jelentőséggel. Ahogy a paraszti magángazdálkodás idején elsősorban a magántulajdonban levő föld öröklése igényelte a jogtudatnak, az igazságérzetnek megfelelő jogi megoldást, úgy ma a *személyi tulajdonban levő ingatlanok* (családi ház, társasházi illetőség, szövetkezeti lakás, üdülő, valamint mezőgazdasági belterületi földek és zártkertek, továbbá építési telkek), sőt bizonyos *ingóságok* öröklése kíván minden esetben igazságos rendezést. Az ingóságok sem hagyhatók ugyanis teljesen figyelmen kívül. Igaz ugyan, hogy az özvegyi jog jelenlegi — és sok szempontból problematikus¹⁵ — általános jellege mellett az ingók többségükben (még az ún. tartós fogyasztási cikkek, pl. autó, háztartási gépek is) jobbára elhasználandóknak az özvegy hasznélvezete alatt és nemigen élik meg az ági örökös birtokba lépését. Gondolni kell azonban a valóban tartós, sőt értékükben rendszerint emelkedő *ingóságokra* (ékszerek, festmények stb.) is, amelyek az életszínvonal általános emelkedése folytán (és a személyi tulajdonban levő ingatlanok behatárolása miatt is) egyre gyakrabban képezik hagyatékok tárgyait.

5. Az ági öröklésnek az előbbieken kiemelt szerepére utalást találhatunk a Polgári Törvénykönyv utáni jogirodalomban is. Eörsi Gyula hangsúlyozza, hogy az intézmény „reális szükségletek kielégítésére való”, és általa „biztosítható az öröklésnek az az igazságos rendje, amelynek adott esetben a feleség, más esetben a szülő öröklése felel meg inkább”.¹⁶

6. Az ági öröklés létjogosultságának perspektivikus elismerésére vallanak — véleményünk szerint — a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának a Ptk. hatálybalépése után e tárgyban hozott állásfoglalásai is.¹⁷ A három állásfoglalást elemezve, nem nehéz ugyanis azokban egy közös vonást felfedezni: mindhárom iránymutatás *védelmébe veszi* az ági öröklésnek a Ptk-ban megállapított határait, sőt — különösen a P. K. 807. sz. és a P. K. 101. sz. (régí számozással: P. K. 878. sz.) állásfoglalás — bizonyos

mértékig tágítja is az intézmény törvényi kereteit.¹⁸

a) Ebből a szempontból a P. K. 807. sz. állásfoglalás érdemel különös figyelmet, annak ellenére, hogy az időközben bekövetkezett jogszabályi változások (1967. évi IV. törvény 4. §) folytán ez az iránymutatás már nincs hatályban. Az állásfoglalás azért különösen tanulságos, mert a benne felvetett kérdés („a mezőgazdasági termelőszövetkezet közös használatába bevitt föld a kollektivizálással elveszti-e ági jellegét vagy sem?”), az adott időben politikai jelentőséghez jutott annak következtében, hogy a válasz egyes esetekben a mezőgazdasági földterületnek a közös használatból történő kikerülését segíthette elő. A Legfelsőbb Bíróság azonban eltekintett ettől az — előreláthatatlansága miatt amúgy is esetleges — eredménytől, és — az ági öröklésnek a Polgári Törvénykönyv elkészítése során kialakított elvi alapjánál maradván — az ági jelleg fennmaradása mellett foglalt állást: „Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában levő föld a bevitelkor ági jellegű volt, a közös használatba adással nem veszti el ági jellegét.”¹⁹ A Legfelsőbb Bíróság tehát *nem kívánta megszorítani* az ági öröklés alá eső vagyontárgyak körét, noha a reintegráció tilalmára vonatkozó szabály [Ptk. 613. § (1) bek. b) pont] alkalmazását megkönnyítette volna az a tény, hogy a bevitt eredeti tábla öröklés esetén is csak egészen ritkán kerülhetett kiadásra és az esetek döntő többségében csupán csereingatlannal elégíthették ki az örököszt.

b) Más szempontból ugyan, de nem kevésbé bátor a Legfelsőbb Bíróság P. K. 101. sz. állásfoglalásának a) pontjában kifejtett tétel: „Ági jellegű az az ingó, vagy ingatlan vagyontárgy, amelynek vásárlásához a lemenőnek — a későbbi örökhagyónak — valamelyik felmenője adta a vételárat, mégpedig akkor is, ha a vételárat ténylegesen a felmenő fizette ki az

eladónak, és akkor is, ha a felmenő a lemenőnek azzal a meghagyással adta át a vételhez szükséges pénzt, hogy az meghatározott vagyontárgyat vásároljon. Ebből a szempontból nincs jelentősége annak, hogy ingatlanvásárlás esetén a felmenő a szerződésben sem vevőként, sem ajándékozóként nem szerepel és a telekkönyvben vevő félként a lemenőt jegyzik be.”

Az állásfoglalásban tárgyalt eset a törvény nyelvtani, logikai, sőt rendszeri értelmezése alapján is reintegrációnak minősülne. Nem is kellett volna tehát a Legfelsőbb Bíróságnak megszorító értelmezést alkalmaznia ahhoz, hogy a szóban forgó esetben az ingó, vagy ingatlan vagyontárgy ági jellegét kizárja. A kollégiumi állásfoglalás mégsem erre az álláspontra helyezkedett, hanem — az ági öröklés megtartásának jogpolitikai háttére alapján — az ellenkező álláspontot foglalta el. *Érdemében* ez a megoldás feltétlenül *helyeslendő*.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az állásfoglalás — dogmatikai szempontból — *problematikus* voltát a páratlanul élénk jogirodalmi vita is bizonyította.²⁰ A Legfelsőbb Bíróság álláspontját védelmezők elsősorban az ági öröklés fenntartásának elvi, jogpolitikai indítékaira, a Ptk. szabályainak történeti háttérére és e rendelkezések történeti értelmezésére hivatkoztak,²¹ de dogmatikai konstrukciók segítségével²² is támogatták az állásfoglalást. Figyelemre méltó dogmatikai érveket hoztak fel az iránymutatás ellenzői is, ha kicsit túlságosan a törvény szavaihoz, betűihez kötődve érveltek is a Legfelsőbb Bíróság álláspontjával szemben.²³ Anélkül, hogy a vitában elhangzott érveket elemeznénk, megállapíthatjuk, hogy — a nézetünk szerint *helyes végkövetkeztetés* ellenére — nem tekinthető aggálytalannak, hogy egy jogszabály helyes értelmét csak a történeti értelmezés segítségével lehet feltárni, és ez a jogszabályértelmezés egyéb módszereivel kialakított eredménnyel ellentétben áll.

Mindezek a megfontolások nem

¹⁵ L. legutóbb: Weiss i. m.
¹⁶ L. Eörsi i. m. 254. old.
¹⁷ L. 1. jegyzet.

¹⁸ Boros is elismeri, hogy ezek az állásfoglalások „azt az látszatot keltyik, hogy az ági öröklésre vonatkozó jogszabályok értelmezésével inkább az ági öröklés körének bővítését szolgálják, mintsem szűkítését”, de aggályosnak tartja és bírálja ezt az irányszólamot. I. m. Magyar Jog, 585—586. old.
¹⁹ Ugyanigy — részletes elvi indoklással —: Benedek—Világhy: i. m.

²⁰ L. 2. jegyzetben i. m.
²¹ L. Világhy 2. jegyzetben i. m.; Benedek i. m.
²² L. Eörsi i. m.; Nizsalovszky i. m.
²³ L. Bárány i. m.; Hráskó i. m.

változtatnak azon a — gondolatmenetünk fő sodra szempontjából lényeges — tényen, hogy a Legfelsőbb Bíróság ebben az állásfoglalásában is *inkább tágitotta, mint szűkítette* az ági öröklés alkalmazási lehetőségét. Az aggályoknak csak azért adunk hangot, mert azok logikusan vezetnek el egy — az ági öröklés részletszabályai szempontjából döntő — kérdéshez: vajon helyes volt-e a Polgári Törvénykönyvben az ági vagyon mindenfajta redintegrációjának teljes kizárása. Erre a kérdésre alább kísérünk meg választ adni.

c) Az ági öröklés törvényi határainak következetes védelme egyértelműen kiolvasható a P. K. 100. sz. (régí számozással: 806. sz.) állásfoglalásából is: „Az ági öröklés szabályainak érvényesülését nem zárja ki az a tény, hogy az ági eredetű földön az öröknyitó épületet emelt.” A Legfelsőbb Bíróság tehát — az elmélet általánosnak tekinthető álláspontjával egyezően²⁴ — *ági és szerzeményi vagyon összevegyülése esetén* sem látta szükségesnek az ági öröklés körének szűkítését.

d) Ugyanezt az elvet juttatja kifejezésre végül a Legfelsőbb Bíróság a P. K. 101. sz. állásfoglalás b) pontjában kifejtett tétellel is: „Ági földön levő ági jellegű épület lebontásából származó anyag megtartja ági jellegét akkor, ha a bontási anyagot ugyanabba az ingatlanba, vagy ugyanarról a felmenőről hárult másik ingatlanba építik be, vagy mint ingóság még felhasználatlanul megvan.” A lebontott — és ezzel ingó dologgá vált — anyaggal kapcsolatban az állásfoglalás indokolása külön is leszögezi, hogy „nincs alapja olyan értelmezésnek, hogy az ági ingatlanban levő építési anyag csak beépítve tartozhat ági vagyon körébe”.²⁵

A következőket — és nézetünk szerint helyes — állásfoglalástól csupán az kérhető számon, hogy miért veszti el az ági jellegű építési

anyag ági jellegét akkor, ha történetesen szerzeményi telekre építenek belőle. (Az a kérdést már föl sem vetjük, hogy miért ne tartathatná meg elvileg az ági jellegű bontási anyag ági jellegét akkor, ha más felmenőről és nem a telek tulajdonosáról hárult ingatlanba építik be.) Ez a kivétel nemcsak a szóban forgó állásfoglalásnak a logikájával ellenkezik, hanem kifejezetten ellentétben áll a P. K. 100. sz. állásfoglalásban — az ági és a szerzeményi vagyon összevegyülésének fordított esetével kapcsolatban — kifejtett iránymutatással. Azt hisszük, nem tévedünk, ha ezt a „logikai ficamot” ismét a redintegrációt tilalmazó szabály számlájára írjuk.

e) Az ismertetett állásfoglalások — véleményünk szerint — egyértelműen arra vallanak, hogy a Legfelsőbb Bíróság az ági öröklésnek a Polgári Törvénykönyvben meghatározott kereteit *a gyakorlatban is helyesnek találta* és a szabályok megszorító értelmezését nem tartotta kívánatosnak. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásainak ezt az egységes logikai vonalát mindössze az az iránymutatás töri meg, amely nem ismeri el az ági jellegű ingatlan helyett „kisajátítási kártalanítás, földrendezés, vagy áttelepítés során csere címén juttatott ingatlan” ági jellegét [P. K. 101. sz. állásfoglalás c) pont]. Ez az állásfoglalás logikailag szöges ellentétben áll valamennyi előbb tárgyalt iránymutató döntéssel és kirívó egykeként állítható azokkal szembe. Álláspontunk szerint — és erre még visszatérünk — ez az ellentmondás is a redintegráció Ptk-beli tilalmában találja magyarázatát.

f) Az a tény, hogy a kollégiumi állásfoglalások alapvetően védelmükbe veszik az ági öröklésnek a Polgári Törvénykönyvben megállapított határait, nézetünk szerint arra vall, hogy a Legfelsőbb Bíróság *de lege ferenda* is kiáll az ági öröklés fenntartása mellett. És ebben az álláspontban *a gyakorlat tapasztalatai és az élet igényei* sűrűsödnek.

Boros egyik cikke kifogásolja, hogy a Legfelsőbb Bíróság — különösen a P. K. 101. sz. állásfoglalás a) pontjában, de bizonyos mértékben a P. K. 100. sz. állásfoglalásban is — túlmegy az ági öröklés érvé-

nyesülési körének megvonásában, mint ahogy az adott kérdésekben annak idején a Kúria tette (PHT. 227. sz., illetve 229. és 230. sz.).²⁶ Nézetünk szerint a Legfelsőbb Bíróság P. K. 101. sz. állásfoglalását — amint utaltunk is rá — alapvetően a redintegráció törvényi kizárása magyarázza.²⁷ A P. K. 100. sz. állásfoglalásnál viszont egyértelműen arról van szó, hogy a Legfelsőbb Bíróság elejét kívánta venni minden olyan törekvésnek, amely az ági öröklés szabályainak érvényesülését a törvénnyel szemben is megszorítani kívánta.

7. Az elmondottakkal bizonyítani kívántuk, hogy az ági öröklésnek a *jövőben is helyet kell biztosítani* a törvényes öröklés rendjében, felhasználva azokat a lehetőségeket, amelyeket ez az intézmény egyes esetekben a törvény szerinti öröklés általános rendjének finomításához, igazságosabbá tételéhez nyújt. Nézetünk szerint az ági öröklés hasznos intézmény maradhat mai polgári jogunkban is, noha más szereppel és más indokok miatt, mint a Ptk. megalkotásakor. Ahogy a felszabadulás után a társadalmi viszonyok gyökeres változása alapvető jellegében alakította át az ági öröklés funkcióját, de nem szüntette meg létjogosultságát, ugyanúgy a Ptk. hatálybalépését követő gazdasági-társadalmi fejlődés sem tette egészen feleslegessé az intézményt, csak módosította, más dimenzióba helyezte szerepét és jelentőségét. (Ez a fejlődés egyben jó például szolgál a jogintézmények — felépítésményi jelenségek — viszonylagos önállóságára is.)

III. 8. Ami az ági öröklés hatályos *részletszabályait* illeti, nézetünk szerint sok változtatásra nincs szükség. A Polgári Törvénykönyv hatálybalépése óta eltelt időszak gyakorlati tapasztalatai azt mutatják, hogy a Törvénykönyv *alapjaiban helyes kereteket* adott az ági öröklés intézményének. Vonatkozatható ez a megállapítás mind az ági örökösök személyi körének, mind az ági vagyontárgyak köré-

²⁴ L. Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar Polgári Jog. II. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965. 435—436. old., Boros kritizálja a P. K. 100. sz. állásfoglalást és a ráépítés szabályainak (Ptk. 138. §.) analóg alkalmazását javasolja, a Kúria hajdani megoldásához (PHT. 229., 230. sz.) hasonlóan: i. m. Magyar Jog 586. old.

²⁵ L. Polgári Elvi Határozatok, idézett kiadás 289. old.

²⁶ L. Boros i. m. Magyar Jog, 586. old.

²⁷ Boros ezzel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedik, hogy „nem lehet döntő az, hogy a régi jog keretében a redintegráció intézménye a véltelár megtérítését biztosította, amit viszont a Ptk. már nem tesz lehetővé”, i. m. Magyar Jog, 586. old.

nek meghatározására. A Polgári Törvénykönyv öröklési jogi szabályainak esetleges novelláris átdolgozása során mégis gondolni kellene néhány rendelkezés felülvizsgálatára.

9. Mindenekelőtt az ági vagyon teljes redintegrációját kizáró szabály felülvizsgálatát javasoljuk. A Ptk. 613. § (1) bekezdésének b) pontja szerint az ági öröklés szabályai nem terjednek ki „az ági vagyontárgy helyébe lépett vagy az ági vagyontárgy értékén vásárolt vagyontárgyra”. E rendelkezés nyilvánvalóan abban leli magyarázatát, hogy a törvény ily módon kívánta elejét venni az egyes esetekben tagadhatatlan bizonyítási nehézségeknek. A Ptk. hatálybalépése utáni bírói gyakorlat tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy ez a megoldás kérdéses eredményre vezet.

A Legfelsőbb Bíróság e tárgyban hozott kollégiumi állásfoglalásainak elemzésekor több helyen is rámutattunk, hogy magukat az állásfoglalásokat is a redintegráció törvényi kizárása tette szükségessé, és az állásfoglalásokban tapasztalható logikai ellentmondások is e szabályban nyerik magyarázatukat. A P. K. 101. sz. állásfoglalás a) pontjával kapcsolatos dogmatikai nehézségek egyértelműen a szóban forgó rendelkezésre vezethetők vissza, de ugyanennek az állásfoglalásnak b) és c) pontjával kapcsolatos logikai kifogások is a redintegráció kizárásából eredő jogalkalmazási nehézségekkel függenek össze. A Polgári Törvénykönyv 613. § (1) bekezdés b) pontjának gyakorlati alkalmazása — nézetünk szerint — azt mutatja, hogy nem helyes az ági vagyon redintegrációjának teljes és merev kizárása. Azt mondhatjuk, hogy a Ptk. a bizonyítási nehézségek elkerülését azon az áron éri el, hogy az ági öröklés érvényesülése indokolatlanul lehetetlenné válik, vagy legalábbis csak komoly jogalkalmazási problémák, *dogmatikai bűvészműtatványok* árán biztosítható. *A fürdővízzel együtt kidobtuk a gyereket is!* (Igaz, az ági öröklésről lévén szó, csak mostohagyereket!?)

Figyelemre méltó, hogy a Polgári Törvénykönyv közzétett tervezetében²⁸ még nem szerepelt a redin-

tegráció teljes tilalma. A *Tervezet* 554. § (1) bekezdése szerint „háruult vagyontárgyként kell számba venni a hagyatékban meglévő azt a vagyontárgyat, amely nyilvánvalóan a háruult vagyontárgy helyébe lépett”. Ezt a megoldást a jogirodalom is helyesléssel fogadta.²⁹ A Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolása nem ad magyarázatot a redintegrációt kizáró szabálynak a törvénybe való felvételére. Ennek nem is lehet más magyarázata, mint az említett bizonyítási nehézségek.

Álláspontunk szerint a bírói gyakorlat tapasztalatai — mindenekelőtt a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai — azt bizonyítják, hogy helyesebb a *redintegráció elismérése*,³⁰ lényegében olyan formában, ahogy az a *Tervezetben* szerepelt. Amennyiben az ági öröklésnek megvan a létjogosultsága — és a fentiekben ezt kívántuk bizonyítani —, úgy az ági öröklés érvényesülését lehetővé kell tenni a bizonyítottan az ági vagyontárgy helyébe lépett vagyontárgyakra is. A bizonyítási nehézségek lehetőség szerinti elkerülése helyes és fontos szempont ugyan, de nem keresztezheti a törvényalkotó alapvető céljait. Márpedig az ági öröklés esetében a redintegráció Ptk-beli kizárása erre az eredményre vezetett. A bizonyítási nehézségek elkerülésének másodlagos jelentőségét jól mutatja pl. a Családjogi törvény, amely — nem tekintve a gyakori bizonyítási problémákra — a házastárs különvagonához tartozónak rendeli a különvagon tárgyainak helyébe lépett vagyontárgyakat [28. § (1) bek. c)].

10. A másik oldalról azt javasoljuk, hogy a *túlélő házastárssal szemben* a szokásos mértékű berendezési és felszerelési tárgyakra az ági öröklési igényt általános jelleggel ki kellene zárni, és nem csupán 15 évi házasság után, ahogy azt a Ptk. jelenleg rendeli (613. § (3) bek.). Az irodalomban elhangzott ilyen irányú javaslatok ugyanis

feltétlenül meggyőzőek.³¹ Természetesen, ebben a körben a redintegrációnak sem lenne helye.

Véleményünk szerint *megfontolandó* lenne végül egy olyan irányú módosítás is, amely hosszabb — pl. 15 évi — házastársi együttélés után minden vagyontárgyra nézve kizárja az ági öröklés érvényesülését és biztosítja a túlélő házastárs állagöröklését. Megjegyezzük, hogy már a Polgári Törvénykönyv előtti bírói gyakorlatban is volt ilyen irányú kezdeményezés.³² A probléma megoldása ugyanakkor a legszorosabban összefügg a túlélő házastárs általános öröklési jogállásával, ezért javaslatunk is feltétlenül ebben a teljes összefüggésben értékelendő.

IV. 11. *Javaslataink* röviden a következőkben foglalhatók össze: az ági öröklést a jövőben is fenn kell tartani; a természetbeni redintegráció bizonyítására lehetőséget kell biztosítani; a szokásos berendezési és felszerelési tárgyakra a túlélő házastárssal szemben ki kell zárni az ági igényt.

Vékás Lajos

A Magyar Állam- és Jогtörténet c. egyetemi tankönyv vitája

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jогtudományi Karán tanácsülés keretében került sor a Magyar Állam- és Jогtörténet című egyetemi tankönyv¹ vitájára. A Kari Tanács tagjain kívül részt vettek a vitailésen a Tankönyv szerzői, a hazai jогtörténeti tanszékek megbízottai, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jогtudományi, valamint Történettudományi Intézetének felkért opponensei, továbbá felkért jогtörténész-opponensek. Részt vett a vitában Leonard Bianchi, a Pozsonyi Egyetem docense, a Szlovák Tudományos Akadémia főmunkatársa is.²

²⁸ L. *Világhy* 6. jegyzetben i. m. 146. old.

²⁹ Az ági vagyon redintegrációjától való merev elzárkózás valamelyes feloldását javasolja *Weiss* i. m. 167. old. A problémát ugyancsak felveti, de más megoldási javaslattal: *Horgosi* i. m. 594. old.

³¹ L. *Boros* i. m. Jогtudományi Köz-
löny 561—562. o.; *Weiss* i. m. 167. old.

³² L. Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolása, idézet³ kiadás, 689. old.

¹ Szerkesztette: *Csizmádia* Andor. Írták: *Csizmádia* Andor, *Kovács* Kálmán, *Asztalos* László. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 706 p. (Továbbiakban: Tankönyv.)

² Itt jegyezzük meg, hogy a Tankönyvről csehszlovák jогtörténész tollából hazánkban is jelent már meg recenzió. (Martin *Vietor*, „*Csizmádia*—*Kovács*—*Asztalos*: Magyar állam- és jогtörténet”. *Állam és Igazgatás*, 1973. február hó. 186—191. old.)

²⁸ L. A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. *Tervezet*. Budapest, 1957.

Az ő résztvételének jelentőségét növeli az a tény, hogy a pozsonyi jogtörténészek előre „házi vitán” alakították ki véleményüket és így Leonard Bianchi a szlovák jogtörténészek kollektív álláspontjára támaszkodó többszöri hozzászólása a vitát valóban nemzetközi jellegűvé tette.

I. Rámutattak a felszólalók magának a megalkotás tényének jelentőségére, hiszen a vitára bocsátott Tankönyv az első magyar marxista jellegű jogtörténeti tankönyv. A korábbi tankönyvek ugyanis szinte teljes egészükben jelentőségüket veszítették nemcsak a joghallgatók, hanem a kutatók számára is, mivel a hazai jogfejlődés szintézisének megteremtését gyakran a feudálkapitalista osztályérdekek szolgálatára rendelték.

Használható tankönyv hiányában a magyar jogászfűzés a szocialistává vált egyetemeken két évtizeden keresztül felfogásában, szellemében, tematikájában időről időre mind korszerűbbé váló jegyzetekből sajátította el a tananyagot. A tananyag korszerűsítését és könyv-alakban való megírását is több tényező segítette elő.

Az egyik ilyen tényező a magyar jogtörténészek saját monografikus és részletkutatásai, melyek nemcsak átértékelik a korábbi kutatási eredményeket, hanem a polgári jogtörténészek érdeklődési köréből kiesett területekre — különösen a polgári időszak jogintézményeire — vonatkozóan számos és jelentős új adatot tártak fel, értékeltek át és feldolgozva tettek közzé. A szerzői kollektíva tagjait is e feltáró munkában való eredményes részvétel tette alkalmassá arra, hogy ezt az eddigi kutatások summázatát adó Tankönyvet megírják, illetve megszerkesszék.

Másik tényezőként említették a vita során azt a gyümölcsöző együttműködést, amely másfél évtizede tart a magyar és a csehszlovák jogtörténészek között. Az együttműködés keretében tartott számos konferencia nagy részén a korszerűsödő és a polgári korszakra is kiterjeszkedő tananyag fontos részleteit vitatták meg, sőt a kapitalista kor — egyetemi jegyzetben elkészült — tananyaga az egyik konferencia egyedüli tárgyát képezte.

Alaposak és átgondoltak voltak azok az előmunkálatok is, amelyek során a Tankönyv tematikája, programja és a tárgy oktatásával elérendő cél meghatározása kristályosodott ki. Ennek eredményeként fogalmazódott meg az a követelmény, hogy az újkori magyar állam- és jogfejlődés, főképp pedig a polgári korszak jogfejlődésének tárgyalása jelentős mértékben kiterjedjen, a középkori jogtörténet egyes részei szűkebbre szoríttassanak, azaz a jogtörténeti tananyag súlypontja — mivel a magyar jog szocialistává válása a kapitalista jogot történelemmé tette — a feudális korról áthelyeződjön a kapitalista korra.

De nemcsak magyar jogtörténeti tankönyvre volt szüksége jogászfűzésünknek, hanem kézikönyvre is a tételes jogok elméleti művelőinek és gyakorlati alkalmazóinak, valamint a történész szakembereknek. A korábbi kézikönyvek ugyanis szinte csak középkori jogfejlődésünk szintézisének kísérletét jelentik és a legújabbkori előrehaladást nem vizsgálták.

A tételes jogok elméleti művelői és gyakorlati alkalmazói nem nélkülözhetik munkájukban az időbeli összehasonlítást sem, és a történészeknek is feltétlenül fontos, hogy olyan kézikönyvet használhassanak, amelyből a magyar jogintézmények fejlődése főbb vonalaiban megismerhető. Ugyanakkor jelentkezett az igény olyan összefoglaló magyar jogtörténeti munka iránt, melyet munkájuk során használhatnak azok a szakemberek is, akik a megélénkülő külkereskedelmi kapcsolatok során a magyar szocialista jogban ismeretlen kapitalista jogintézményekkel találkoznak.

Az egyidejűleg jelentkező többirétű — tankönyvre és kézikönyvre irányuló — társadalmi igény eredményezte azután azt a megoldást, hogy kézikönyv jellegű tankönyv megírására kapott megbízást a szerzői kollektíva. Így a szerzőknek a korábbiaktól lényegesen eltérő tematika alapján olyan, a megtanulhatóság követelményeinek eleget tevő tankönyvet kellett alkotniuk, amely ezen túlmenően — az egész tankönyvre megszabott terjedelem határai között — a kézikönyvvel szemben támasztható viszonylagos

teljesség követelményének is eleget tesz.

II. Az opponensek egyöntetű véleménye az volt a vita során, hogy az alapos előkészítő munka meghozta gyümölcsét, az új Tankönyv tudományosan elfogadott szerkezeti alapon nyugszik és a hozzáfűződő eszmei, módszertani és képzési kívánalmaknak mindenben megfelel. A didaktikai követelményeket jól összehangoltan érvényesíti és a fejlődési összefüggések, illetve a konkrét ismeretanyag arányos felhasználása is módfelett szerencsés (Horváth Pál).

Örömeiket fejezték ki, hogy olyan, a színvonal vonatkozásában jogos elégedettségre okot adó, valóban szocialista szemléletű jogtörténeti Tankönyvet kap kezébe az egyetemi ifjúság, amely tovább öregbíti a magyar jogtörténészek nemzetközi jóhírét és tekintélyét, amely egyben felhasználja mindazt, amit hazai jogtörténetünk, és az európai szocialista országok jogtörténész-kollektívája, az utóbbi évtizedekben szorgos és szakszerű munkával kibányászott, megtisztított, kicsiszolt (Lontai Endre).

Leonard Bianchi megállapította, hogy Csehszlovákiában nagy érdeklődés tapasztalható a magyar jogtörténeti tankönyv iránt és értesülése szerint a tankönyvről több (4—5) pozitív értékelést tartalmazó recenzió lát a közeljövőben napvilágot szakfolyóirataik lapjain.

Kiemelték a hozzászólók a Tankönyv precízen kidolgozott, gondosan felépített voltát, amely ugyan eléggé terjedelmes, de általában nem maximalista és megtanulása megkövetelhető (Degre Alajos).

A tanulhatóságot elősegíti a világos, tömör stílus és a kellő tagoltság. Társszerzős munkánál mindig fennáll annak a veszélye, hogy a különböző szerzők által írott fejezetek közti átmenet nincs kellően összecsiszolva. E Tankönyv vonatkozásában a fejezetek közti összhang általában jól megoldott. Szóváttették azonban a kapitalista magánjog egyes részeinél jelentkező túlságos tömörséget, melyet szükségesnek látnának enyhíteni a magánjog kiemelkedő képviselőinek, az uralkodó tudományos áramlatoknak, illetve a vetélkedő

tendenciáknak kissé részletesebb ismertetésével.

A Tankönyv — Vörös Károly megállapítása szerint — a világos, áttekinthető szerkezetben adott sok konkrét tényanyaggal, a magyar állam- és jogtörténet széles körének felrajzolásával, kapcsolódó pontjaik és legfőbb jellegzetességeik bemutatásával igen hasznosan segíti a történéseket az állam- és jogtörténeti, az intézménytörténeti részismereteik elmélyítésében, a kutatások során oly fontos rendszerezésben, a történeti folyamatok megfelelő helyre tételében.

III. Élénk vitára került sor a Tankönyv belső arányait illetően. Volt olyan álláspont, mely szerint a kapitalista magánjog — minden értéke mellett is — az I. éves hallgató számára túlságosan részletkibemelő és nehezen megtanulható. Ezzel szemben a feudális kort tárgyaló anyag viszonylag szűkre szabott. A másik opponens ezzel szemben — a magánjog belső arányait a terjedelmi korlátok között megnyugtatónak tartva — a magánjogi részeket, mivel ezek sem csupán a joghallgatóknak íródtak, összességében kevésnek tartja. Még bővebb tárgyalást érdemelne szerinte a kapitalista jogrendszer néhány olyan intézménye, amelyek a kapitalista államokban még élnek (alapítvány, hitbizomány, tőzsde, csőd), illetve pár olyan is, melyek szocialista civiljogunkban megváltozott tartalommal megvannak, ezért történetük alaposabb elemzése indokolt (társulatok, fuvarozás, lakásbérlet stb.). Szükségesnek tartaná ezenfelül a monopolkapitalista szakaszban egyre növekvő szerepet játszó állami befolyásolás és gazdasági igazgatás kifejtését is a felszólaló. Ezen igények kielégítésére — véleménye szerint — az arányok megváltoztatásával mód nyílt volna, hiszen „a széles értelemben vett magánjoggal szemben a közjogi intézmények reprezentációja a műben túlzott arányú”.

A Tankönyv egészét jellemző nagyon pozitív állásfoglalások után röviden foglalkozunk a részletkérdéseket felvető fontosabb bíráló, illetve kiegészítésre javaslatot tevő megnyilvánulásokkal.

A hozzászólások általában nem

azt kifogásolták, ami a Tankönyvben benne van, illetve ahogy az benne van, hanem ami — legtöbb esetben helyhiány miatt — a Tankönyvből kimaradt. Így pl. az egyik opponens a feudális földtulajdon szerkezetének alaposabb megismertetése és a joghallgatók előtt szemléltetőbbé tétele végett magának a feudális gazdálkodás módjának, a birtokkezelés rendszerének megvilágítását is indokoltak tartja. Bővebb kifejtésre véli érdemesnek továbbá az adománybirtokok leányági öröklését, a hűtlenség fogalmának Werbőczy előtti és utáni fejlődését, az ősiséget, a feudalista kor perjogi szabályaiban időnként bekövetkező gyökeres változások okainak megmagyarázását (ami a felszólaló szerint is a tankönyv terjedelmének erős növelését eredményezte volna). Ugyancsak több teret kellene szentelni az egyik opponens szerint a kapitalista kor kormányzási és igazgatási módszere változásának bemutatására és alaposabban kellene foglalkozni a kapitalista kor politikai rendszerének fejlődésével, illetve visszafelődésével.

A nemzetiségi kérdés kapcsán Leonard Bianchi hangsúlyozta, hogy a szocialista nemzetközösség alapján állva a kérdés lényegére vonatkozóan nincs nézeteltérés a magyar és a csehszlovák felfogás között, azonban a részletekig menő egységes nézet kialakulásának elősegítése végett feleslegesnek tartja, hogy a Tankönyv foglalkozik az elkészült és soha végre nem hajtott 1849. évi és 1918—19. évi nemzetiségi törvényekkel, illetve a föderatív népköztársaság létrehozását célzó kísérlettel, mert ezek megemlítése azt a veszélyt rejti, hogy a joghallgatók ennek jelentőségét esetleg túlértékelik.

Több opponens helyesnek látná, ha a Tankönyv túllépné az 1944-es évet és az 1949. évi Alkotmányig terjedő időt is tárgyalná, továbbá foglalkoznék a kapitalista állam és jog magyarországi felszámolásával.

IV. A szerzők — a hosszantartó vitailés végén, az idő előrehaladt volta miatt — rövidre fogott válaszait az alábbiakban összegezzük:

a) Nemzetiségi vonatkozásban további kutatásokra van szükség,

hogy ezek eredményeként végleges, a részletkérdésekben is egyértelmű állásfoglalás alakuljon ki és ennek summázata legyen rögzíthető a tankönyvben.

b) Mind a feudális, mind a kapitalista magánjog bővítését indokolatlannak vélik a szerzők egyrészt pedagógiai szempontból (a könyv elsősorban tankönyv), másrészt, mert az alapfogalmak nagyrészt a joghallgató a római jogban találkozik.

c) A kapitalista magánjog egyes intézményeinél jelentkező túlzott tömörség feloldási módját nem az anyag bővítésében vélik megtalálni a szerzők, hanem abban, hogy az egyébként kitűnően megírt kapitalista magánjog úgy alakítsák át, hogy annak tárgyalása történelmi folyamatba kerüljön.

d) Egyetértenek a kapitalista államfejlődés, a kapitalista társadalmi, gazdasági, politikai folyamatok bővebb ismertetésének szükségességével, de ezt akadályozza ma még az idevágó monográfiák hiánya.

e) Helyeslik a felszabadulás utáni átmeneti fejlődésnek, a kapitalista jogi maradványok felszámolásának tankönyvbe foglalását, ennek előfeltétele a közeljövőben korszerűsítésre kerülő tantervtematikák átdolgozása.

f) Kifejtette végül a szerkesztő, hogy akad néhány olyan kisebb hiányosság, vagy átfedés a Tankönyvben, mely abból fakad, hogy a szerkesztésre nem állott kellő idő rendelkezésre és a második kiadás előtt mód lesz ezeket korrigálni.

*

A nemzetközi keretben lefolyt élénk vita azt bizonyítja, hogy a Tankönyv alkotóközössége a kitűzött céloknak megfelelően sikeresen teljesítette feladatát. Elkerülte a művel szemben támasztott ketős követelményből — a tankönyvkézírók jellegéből — adódható útvesztőket és valóban színvonalas, szocialista tankönyvet-kézíróket alkotott, amely mindvégig szem előtt tartja a tudományos előrehaladás főbb értékeit és amely egyben az elméleti kutatókat a részterületek vonatkozásában további alkotó munkára ösztönzi.

Szita János

Tokaji Géza: „Adalékok a bűncselekményfogalom felépítéséhez” c. kandidátusi értekezésének nyilvános vitájáról

I.

A bűncselekményfogalom meghatározása e fogalom centrális szerepénél fogva igen nagy jelentőségű, a számos vitás kérdés folytán pedig egyszerűsre is aktuális tudományos feladat. Jóllehet az opponensek; Viski László és Békés Imre egybehangzó véleménye szerint a nagyon is indokolt témaválasztású értekezés nem pusztán „adalékok”-at nyújt, hanem a bűncselekményfogalom szisztematikus felépítésére s ezen belül számos alapvető elméleti kérdésben önálló álláspont kifejtésére vállalkozik, maga a szerző nem törekedett a minden irányú feldolgozás teljességére. Mint az az értekezés téziseiben is olvasható, az elsődleges célja egy olyan fogalomváz kialakítása volt, amely az eddigieknél maradéktalanabban kidomborítja ama ismérveket, amelyekről a büntetőjogi felelősség függ, ill. függővé válhatik. Ezt kívánja szolgálni az a meghatározása, amely szerint „a bűncselekmény az olyan a) cselekmény, amely b) objektíve társadalomra veszélyes, c) szubjektíve felróható, és amelyet — a mindezekből folyó büntetésigénylőség alapján — d) a törvény büntetéssel fenyeget”.

II.

Az értekezésben foglaltak részletes ismertetésére e rövid tájékoztató keretében természetesen nincs lehetőség. Ezért az alábbiakban főleg annak a kidomborítására törekszem, ami a szerző nézetei, valamint a vitás kérdések megvilágítására a leginkább alkalmas, s ami az opponensi véleményeknek és a bíráló bizottság értékelésének is a középpontjában állott.

1. Az értekezés fogalomfelépítési kiindulópontja a büntetőjog-szempontról redukált cselekményfogalom. Eszerint a büntetőjogot a cselekmény objektíve mint hatni képes, szubjektíve pedig mint akarat viszonyban levő (rendszerint

ténylegesen, kivételesen potenciálisan akarattalagos) emberi magatartás érdekli.

2. Az értekezés következetesen azt a felfogást képviseli, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége a jogi szabályozást törvénytelenül és logikailag egyaránt megelőző olyan életbeli, társadalmi jelenség, amely a reá történt jogalkotási reagálással egyszerűsre mind jogellenessé is válik. A társadalomra veszélyes cselekmény lényegileg az oltalmat igénylő társadalmi viszonyokat, avagy azok oltalmat igénylő oldalait vagy elemeit (büntetőjogi terminológiával: a jogi tárgyakat) sértő vagy veszélyeztető magatartás, s ez nemcsak hatásában, de *alapvetően* az összetevőiben is objektív bűncselekményfogalmi elem. A társadalomra veszélyesség a törvényi tényállás keretein belül helyezkedik el, nem ugyan mint (külön bizonyítást igénylő) tényállási elem, hanem mint alapvetően az objektív jellegű tényállási elemekben létező, illetőleg a tényállás tárgyi oldalát átható bűncselekményi sajátosság. Ezzel összhangban az értekezés szerint mind a bűncselekményfogalom, mind pedig az ún. általános törvényi tényállás ugyanazon jelenségekből, a különféle bűncselekményekből — eltérő szempontok szerint — vont magasfokú absztrakciók, s a büntetőjog egyes kérdései az előbbi, más kérdései pedig az utóbbi alapján való megközelítéssel oldhatók meg.

Békés Imre nem értvén egyet a társadalomra veszélyesség és a jogellenesség „egyenesvonalú értelmezésével”, azt hangsúlyozta, hogy létezik ugyan ontológiai értelemben vett társadalomra veszélyesség, ez azonban azáltal, hogy a jogalkotás kriminálpolitikai szempontú kiválasztást eszközöl, normatív kategóriává, érték kategóriává válik. Emellett az ún. szubjektív jogellenességi elemeknek az értekezésben foglalt interpretálását is kifogásolta. A szerző válaszában újabb dogmatikai érvekkel is alátámasztotta azt a nézetét, hogy a cselekmény társadalomra veszélyessége a szabályozás nyomán is bár a cselekménytípusra nézve értékelt, de ontológiai jellegű marad. Fenntartotta azt az álláspontját is, hogy a meg-

felelő célzatok, motívumok stb. általában nem közvetlenül, hanem közvetve, a cselekmény objektív tendenciájává válva befolyásolják a cselekmény társadalomra veszélyességét, s a szubjektív körülmények közvetlen szerepe inkább csak kivételként jelentkezik. Az „egyenesvonalú értelmezés” viszont — mégha azt az opponensek külön nem is hiányolták — a társadalomra veszélyességnek az eddiginél teljesebb meghatározását: a megfelelő társadalmi előnnyel nem, vagy nem kellően kompenzált jogtárgysértésként, ill. veszélyeztetésként való definiálást tételezi fel. A kompenzálódás bekövetkezhetik már individuális szinten is, így pl. a jogos védelem vagy a végszükség viszonylatában magának az elhárító cselekménynek a jogtárgyvédő funkciója küszöböli ki a társadalomra veszélyességét. Lehetséges azonban az is, hogy a cselekmény egyedileg nézve csakis sérelmet vagy veszélyt von maga után, s ez csupán társadalmi szinten, társadalmi összefüggéseiben kompenzálódik (pl. az indokolt kockázat számos változata).

Mindkét opponens hangsúlyozta, hogy nem osztják az értekezés által is képviselt azt a felfogást, hogy a tényállásszerűséghez a társadalomra veszélyesség is hozzátartozik. Különösen behatóan foglalkozott ezzel a problémával Viski László, aki szerint külön-külön fogalmi elem a társadalomra veszélyesség, valamint (a diszpozíciószerűségből és a jogellenességet kizáró okok hiányából, mint negatív elemből összetevődő) tényállásszerűség, azzal, hogy az ún. büntetőjogellenességet bármelyikük hiánya kizárhatja. A szerző a vonatkozó álláspontjának fenntartását egyebek között azzal indokolta, hogy a) a tényállásszerűség bűncselekményfogalmi elemé nyilvánítása már csak azért is problematikus, mivel a magyar Btk. szerint csak a tettesi cselekmény tényállásszerű, a részesi közreműködés ellenben nem az; továbbá hogy b) az opponensek által is vallott azt a helyes tételt, miszerint a társadalomra in concreto nem veszélyes cselekmény érdemben nem is bűncselekmény, inkább szolgálja az a dogmatikai konstrukció, amely az ilyen ese-

tekre nézve a tényállásszerűséget is tagadja.

3. Az értekezés következetes determinista alapon fejti ki a felróhatóságnak azt a koncepcióját, amelyen belül a bűnösség bár centrális mag, de nem egyedüli összetevő. Eszerint a büntetőjogi felróhatóságnak a) általános előfeltétele a megfelelő életkor, b) a cselekményhez viszonyuló elemei a rendszerint (a 22. § kivételével) szükséges beszámítási képesség és bűnösség, valamint — a hiányát tekintve csak a törvény által meghatározott kivételes esetekben releváns — elvárhatóság, végül c) a cselekményhez fűződő pszichikus viszonyon túlnyúló eleme az elkövető társadalomra veszélyessége (személyisége) is.

A felróhatósággal kapcsolatos elismerő opponensi értékelések mellőzésével ezúttal is csak a vitássá vált kérdésekre szorítkozom. Így Viski László szerint helyesebb az elvárhatóság helyett az elvárhatóságot kizáró okok hiányát a felróhatóság összetevőjévé nyilvánítani, Békés Imre pedig az elvárhatóság bűncselekményfogalmi jelentőségét eleve tagadta. A szerző viszont azt hangsúlyozta, hogy a Viski Lászlóétól némileg eltérő álláspontja a jogalkotás felé erőteljesebben instruktív, a segítségnyújtás elmulasztása, avagy a tételesjogilag értékelt korlátozott elvárhatóság viszonylatában de lege lata is szerencsésebb, s a kizáró okok pozitív irányú átformulázása a beszámítási képességre nézve már úgyis meghonosodott fogalomképzési mód. Az átformulázásnak a rendszertani értelmezés-

re lehet némi kihatása, így pl. Békés Imrének a Btk. kommentárjában kifejtett az a nézete, hogy végszükség esetén az életveszély több ember halála árán is elhárítható, csak úgy védhető, ha e háttérteset már nem a cselekmény társadalomra veszélyességének, hanem az elvárhatóságnak a hiányával interpretáljuk.

Mindkét opponens aggályosnak ítélte az elkövető társadalomra veszélyességének (személyiségének) a bűncselekményfogalomba történt beépítését, s egyik közös ellenérvük, hogy a bűncselekmények egy része nem is tekinthető valódi személyiségzavar megnyilvánulásának. Válaszában a szerző elismerte, hogy a bűncselekmények egy részénél valóban erőltetett a bűnösségi viszonyon túlmenő személyiségzavarról beszélni, ezért e vonatkozásban különös jelentősége van az „esetcsoportszisztémának”, ám szerinte figyelmet nem csupán az adott bűncselekményben realizálódó személyiségzavarok igényelnek, hanem az egyébkéntiek, s másfelől a kedvező személyiségvonások is. Azt is hangsúlyozta, hogy rendhagyó fogalmi elemről van szó annyiban, hogy nem ismerhető el olyan hiánya, amely (a Btk. 60. §-ának megfelelő újraszabályozása esetén is) *egymagában* kizárhatná a felelősséget. A személyiség bűncselekménytani jelentősége mégis a hatályos jog számos rendelkezésében kimutatható, s a dogmatika művelőjének azzal is számot kell vetnie, hogy e szerep a jövőben feltehetőleg még inkább növekszik majd.

III.

A bíráló bizottság, amely egyhangúan a kandidátusi fokozat odaítélésére tett javaslatot, az értekezésre vonatkozó értékelését az alábbiakban összegezte:

„A dolgozat jelentős büntetőjogelméleti munka, amely a bűncselekményfogalom, a bűncselekménytani és a tényállástan alapjainak az elemzése, összefüggéseinek bemutatása útján kiépíti a magazárt, logikai ellentmondásoktól mentes, a jogtudomány és a törvényhozás számára egyaránt új szempontokat feltáró dogmatikai rendszerét. A bizottság az értekezés új eredményeinek a következőket tekinti: 1. Az értekezés kapcsolatot keres a modern természettudományos emberkép és a büntetőjogi felelősség elemei között; 2. A büntetőjogi felelősség megalapozásában következetesen alkalmazza a determinista felfogást; 3. A cselekménytani ki dolgozta és eredményesen hasznosította az ún. redukált cselekményfogalmat; 4. A bűncselekményfogalomba beépíti a felróhatóság elemét; 5. Továbbfejlesztette a vegyes bűnösségi alakzat korábban általa kifejtett felfogását; 6. Új rendszeri helyet keres és talál a társadalomra veszélyesség fogalmának a bűncselekményfogalomban.

A disszertáció elemzéseiben és következtetéseiben messzemenően felhasználja a marxista—leninista filozófiát, a kriminológia és a kriminálpszichológia eredményeit.”

Nagy Ferenc

JOGIRODALOM

Tudósok Vietnamból*

A Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Béketanács Tudományos Bizottsága 1972. november 2-án előadásorozatot rendezett Budapesten az amerikaiak vietnami agressziója által felvetett problémákról. Azóta Vietnamban — egyes incidensektől eltekintve — már elhallgattak a fegyverek és a béke helyreállításának napjait éljük, de a még megoldásra váró kérdések és az elmúlt évek keserű tapasztalatai fokozott óvatosságra intenek. Nem engedhető meg, hogy Vietnamban vagy másutt még egyszer hasonló népi háborúra kerüljön sor. Az ilyen tragédiák megelőzése érdekében feltétlenül szükséges a háború hátterének; új vonásainak és az ezekre vonatkozó nemzetközi jogszabályoknak minél alaposabb feltárása. Elemzésükhöz a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadások francia nyelvű szövegének megjelentetése mindannyiunk számára igen értékes segítséget nyújt.

Egy rövid beszámoló keretében aligha lehet kimerítően ismertetni az előadásokat tartalmazó kötet gazdag anyagát, amelyből a Jogtudományi Közlöny olvasóinak érdeklődésére való tekintettel elsősorban a jogi vonatkozásokat emeljük ki, de az összefüggések miatt utalnunk kell más, természettudományos, közgazdasági és katonai jellegű megállapításokra is.

A nemzetközi jog fejlődésének története voltaképpen nem más, mint évszázados küzdelem a háborúk és a háborúk során elkövetett embertelen cselekmények korlátozása, illetőleg kiküszöbölése érdekében. Az amerikaiak vietnami háborúja egyrészt az e téren elért eredmények mögé tett kérdőjelet, másrészt pedig egy teljesen újfajta hadviselés képét rajzolta a világ elé, sokakban új megoldásokat, új szabályozást sürgetve.

Mi volt az új a vietnami háborúban, amelyek politikai hátterét és

addigi mérlegét *Nemes Dezső*, a Politikai Bizottság tagja válaszolta fel megnyitó beszédében, ismertetve egyúttal a már megtárgyalt, de az előadásorozat időpontjában még alá nem írt fegyverszüneti egyezmény jelentőségét? *Pál Lénárd*, a Központi Fizikai Kutatóintézet igazgatója az adatok hosszú sorát vonultatta fel, amelyek azt bizonyították, hogy az amerikai haderő Vietnamban a természeti környezet szándékos elpusztítására törekedett. Az 1960-as évek eleje óta egyre nőtt a taktikai eszközökből stratégiai fegyverek rangjára emelt vegyi anyagok, ún. lombtalanítószer bevetése útján elpusztított erdőségek és megművelt földek nagysága. Az alkalmazott vegyszerek azonban nemcsak a növényeket sújtották, hanem az élőlényeket is, elsősorban a polgári lakosságot, amelynek körében a vetélések, a koraszülések és a rákos megbetegedések száma ijesztően emelkedett és amelynek távolabbi kihatásai ma még beláthatatlanok. A vegyi anyagok által okozott rombolást növelték az óriásbombák és a földgyaluk, amelyek ugyancsak jelentős területeket tettek tönkre. Nemcsak az emberek közvetlen legyilkolása tekintendő népi háborúnak, hanem az is, ha megfosztják őket az alapvető élelmiszerektől, a normális létfeltételektől és a természetes környezetüktől.

A Vietnamban okozott anyagi károkat — mondotta *Pál Lénárd* akadémikus — ötven milliárd dollárra becsülték, de ahogyan azt a háború közvetlen és közvetett hatásait tárgyaló előadásában *Bognár József*, az Afro-ázsiai Kutatóközpont igazgatója kimutatta, a háború 1965 óta jelentősen fokozta az inflációt az USA-ban és — amint ezt napjaink nemzetközi pénzügyi válsága is mutatja — alapjaiban rendítette meg az ún. Bretton—Woods pénzügyi rendszert, de a legrombolóbb hatást éppen Dél-Vietnamban fejtette ki.

Az amerikaiak vietnami háborúja — hangsúlyozta *Lantódi József* vezérőrnagy — közvetlen célján túlmenő kísérletet jelentett új stratégiai koncepciók igazolására és új, az eddig alkalmazott eszközöknél jóval kegyetlenebb és pusztítóbb erejű fegyverek kipróbálására. Vietnamban — mondotta — a Henry Kissinger által is hirdetett helyi háborúk teóriájának próbája és

egyúttal inspirálója ennek az elméletnek. Az amerikai imperializmus Vietnamban nem érte el célját, de az ott kipróbált fegyvereket másutt is bevetheti.

Luu Phuong Thanh a Dél-Vietnami Békévédelmi Bizottság vezetőségének tagja és *Hoang Cuong* a Vietnami Demokratikus Köztársaság budapesti nagykövete, hozzászólásaikban további adatokkal bővítették a vietnami népet sújtó agresszióról rajzolt képet és felhívták a magyar népet és a magyar tudósokat Vietnamban további támogatására a béke helyreállítására irányuló küzdelemben.

Mindezekből a nagyon is vázlatosan összegezett adatokból egyértelműen rajzolódik ki az a tény, hogy a vietnami agresszió különbözött az ún. hagyományos háborúktól, amennyiben az amerikai hadviselés elsősorban nem a katonai erők és célpontok leküzdésére irányult, hanem a lakosság egésze ellen, ideértve annak létfeltételeit és természetes környezetét, számos eddig nem ismert és eddig nem alkalmazott fegyver és hadieszköz útján. De vajon ez a fajta hadviselés és ezek az új hadieszközök egyúttal a nemzetközi jog által nem szabályozott területet jelentenek-e, olyan fehér foltot, amelyet utólag lehet és kell jogi tilalom alá vetni? Ezt a problémát vizsgálta „Az amerikai stratégia népi háború jellege és a nemzetközi jog” címmel *Szabó Imre*, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója. Vannak-e a nemzetközi jognak a Vietnamban elleni agresszió és az ennek során elkövetett embertelen cselekményeket tiltó tételes szabályai? *Szabó Imre* akadémikus határozott igennel válaszolt a felvetett kérdésre és pontos érveléssel, cáfolhatatlan bizonyítékokkal mutatta ki, hogy a nemzetközi jognak mely általánosan elismert, hatályos normáit sértették meg az amerikaiak Vietnamban. A haditechnika rendszerint megelőzi a nemzetközi jog fejlődését, új fegyverek bevetése, új hadviselési módok alkalmazása szükséges ahhoz, hogy jogellenes voltak megállapítható legyen, de ez távolról sem jelenti azt, mintha minden új fegyver és hadviselési mód alkalmazása csak utólag lenne megtiltható. Az 1907. évi IV. hági egyezményben foglalt ún. Martens-féle záradék kimondta, hogy azokban az ese-

* Des savants sur le Vietnam. — Conseil Hongrois de la Paix. n. n. é. n. 70 old.

tekben, amelyekről az egyezményhez mellékelte Szabályzat nem rendelkezik, „a lakosság és a hadviselők azoknak a nemzetközi jogi elveknek oltalma és uralma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásoktól, a humanitás törvényeiből és a lelkiismeret követelményeiből folynak”. Az amerikaiak hadviselése azonban nemcsak az idézett alapelvet sértette, hanem kimerítette mindazoknak a háborús bűncselekményeknek a tényállásait is, amelyek miatt már 1945–46-ban Nürnbergben a Nemzetközi Katonai Bíróság a német háborús főbűnösöket felelősségre vonta és amelyeket az amerikaiak részvételével megalkotott nemzetközi jogszabályok — így az 1945. augusztus 8-i londoni egyezmény is — kimerítően felsorolnak. Az amerikai háborús bűntettek új vonásainak említése mellett hangsúlyozni kell, hogy valójában nem új bűncselekményekről van szó, hanem régi, ismert bűncselekményeknek új módszerrel való elkövetéséről. A biocidium vagy oecocidium voltaképpen a népirtás sajátos formái — állapította meg Szabó Imre.

A háborús bűncselekményeknek mindhárom kategóriája megtalálható az amerikaiak bűnlajstromán, így a béke elleni bűntett, vagyis a hatályos nemzetközi szerződések, így az 1954-es genfi egyezmények megsértésével elkövetett agresszió Vietnam ellen, amelynek új vonása voltaképpen annak neokolonialista jellege, az, hogy a vietnami nép önrendelkezési joga gyakorlásának megakadályozására irányul. A különösen kegyetlen és felesleges szenvedést okozó tiltott fegyverek használata, a hadifoglyokkal szemben alkalmazott embertelen bánásmód, védett helységek és épületek — pl. kórházak — elpusztítása a hadviselésre vonatkozó tételes nemzetközi jogszabályokba ütközik. Az a tény pedig, hogy az amerikai hadviselés megkülönböztetés és korlátozás nélkül az egész vietnami nép életfeltételei, természeti környezete ellen irányul, népirtásnak, az emberiség elleni bűntettnek minősül, amely az ENSZ Közgyűlésének 1948. december 9-én hozott egyhangú határozatával jóváhagyott genocid-egyezmény rendelkezéseit sérti. A népirtás bűntettének egyik ismérve a nép elpusztításának

szándéka, és bár ezt a szándékot az amerikai kormány tagadta, a polgári lakosság elleni támadások aránya és kegyetlensége ezt minden kétséget kizáróan bizonyítja. A természetes környezet elpusztítása az ember elpusztításának egyik módja, s az amerikaiaké az a kétes értékű dicsőség, hogy a háborús bűntettek fogalmát új módszerekkel gazdagították.

A nemzetközi jogszabályok érvényrejtetése, tiszteletben tartása mindig sokkal több nehézségbe ütközött, jóval több problémát jelentett, mint a belső jog normáinak hatályosulása, de hozzátéhetjük, még mindig könnyebb feladat elfogadott nemzetközi jogi normák érvényesítését kiharcolni, mint új nemzetközi jogszabályokat alkotni akkor, amikor ellentétes erők és érdekek összeütközése következtében az államok akaratmegegyezésére gyakorlatilag nincs kilátás. Szabó Imre akadémikus előadásának legfőbb értéke éppen az, hogy az új fegyverekről és az új hadviselési módok alkalmazásáról kimutatta, hogy voltaképpen számos régebbi nemzetközi egyezmény által tiltott cselekmények elkövetésének új eszközei és módszerei. A szabadságért és önrendelkezési jogáért harcoló vietnami nép iránt érzett szolidaritás mellett éppen az amerikai hadviselés nemzetközi jogellenessége volt az, amely elemi erejűvé fokozta a világ közvéleményének felháborodását és nem vitásan jelentős része volt abban, hogy az amerikai kormány végül is fegyverszüneti egyezmény megkötésére kényszerült.

A hozzászóló *Hans Gören Franck* svéd jogász az amerikaiak indokínai háborús bűneit vizsgáló nemzetközi bizottság főtitkára, aki a Vietnami Demokratikus Köztársaságban tett látogatásáról, a szőnyegbombázásokról, víztárolók, gátak, zsilipek szétrombolásáról szólva, mindenben megerősítette az eddig mondottakat. Hangoztatta: a humanitárius nemzetközi jog két alapvető elve, hogy tilos olyan fegyverek és hadviselési módok alkalmazása, amelyek különbség nélkül sújtják a polgári és katonai objektumokat és hogy tilos különösen kegyetlen és felesleges szenvedést okozó fegyverek alkalmazása. Szabó Imrével összhangban leszögezte, hogy a környezet elpusztítása voltaképpen

genocidium, a népirtás egyik formája, tehát nem új nemzetközi egyezmény megalkotására, hanem a meglévő szabályok tiszteletben tartására van szükség. A történekeért az amerikai politika irányítóit terheli a felelősség, akik nagyonis tisztában voltak az Indokínában elkövetett háborús bűncselekményekkel, amelyekért az amerikai kormányt jóvátételi kötelezettség terheli, de hangsúlyozta a tudósok felelősségét is, akik közreműködtek a népirtó fegyverek kidolgozásában.

Az előadásorozatról kiadott kötet végül *Zsebők Zoltán* professzor hozzászólását és *Erdey-Grúz Tibornak* a Magyar Tudományos Akadémia elnökének zárszavát közli, amely hangsúlyozza a magyar nép szolidaritását a vietnami néppel, nemcsak a szabadságért vívott háborúban, hanem a háború utáni újjáépítés nehéz munkájában is.

Herczegh Géza

*Peschka Vilmos: A modern jogfilozófia alapproblémái**

Peschka Vilmos ebben a művében kritikailag tárgyalja a modern burzsoá jogelmélet legfontosabb alapkérdéseit. A mű a bevezető kérdések tárgyalása után az alábbi problémákkal foglalkozik: 1. A Sein és Sollen (28. old.); 2. A természetjog és a pozitív jog (108. old.); 3. A jog és érték (158. old.); 4. A jog és az igazságosság (210. old.); 5. A törvény és a bírói jog (256. old.); 6. A jog ontológiai megalapozása (308. old.).

A szerző a mű bevezetésében előszörban azt a kérdést boncolja, hogy mi a viszony a jogelmélet, a jogszociológia, a jogfilozófia, az általános jogtan stb. tudományágak között (11. és stb. old.). Rámutat arra, hogy e tudományágak a kérdéseket axiológiai, gnoszeológiai és ontológiai oldalról közelítik meg. Hangsúlyozza, hogy a második világháború után újjáéledt a természetjogi irány is. A burzsoá jogfilozófia ismeretelméleti alapját a szubjektív idealizmusban, az agnoszticizmusban és a relativizmusban jelöli meg (21. old.). Azt a kér-

* Gondolat 1972.

dést, hogy itt egy vagy több tudományról van-e szó, egyrészt oly módon válaszolja meg, hogy ezek a tudományok a jogelméleti problémákat más-más oldalról közelítik meg, másrészt a burzsoá jogelméletet, a jogfilozófiát, a jogszociológiát, a jogtan szintézisének tekinti.

A marxista-leninista jogelmélet a dialektikus és történelmi materialista módszer segítségével egyrészt bírálja a burzsoá jogelméleti irányokat, másrészt gazdagítja ezek problematikáját, amelyeket szintézisbe foglalva sokoldalúan magyarázza. A marxista jogelmélet nemcsak megbírálja a burzsoá jogelmélet tanításait, hanem a hatályos szocialista jog elméleti problémáit is elemzi. A szerző művében a kritikai rész foglalja el a nagyobb helyet, de nem elégszik meg ezzel, hanem arra is törekszik, hogy a felvetett kérdések megoldását is megadja.

A szerző helyesen választotta a Sein és Sollen problémájának vizsgálatát, mint a burzsoá jogelmélet egyik alapvető kérdését. Hosszan fejtegeti a Sein és Sollen mibenlétét, egymáshoz való viszonyát és rámutat arra, hogy e kérdésben a burzsoá nézetek között is találunk eltéréseket. Vannak elméletek, amelyek a Sein és Sollen relatív kapcsolatát ismerik el, mások, mint Kelsen a Sein és Sollen dualizmusa mellett foglalnak állást. Peschka behatóan bírálja Kelsen elméletét, helyesen mutat rá arra, hogy Kelsen a tiszta jogtan Sollen fogalmával megfosztja a jogot társadalmiságától (43. old.). E sorok írója már a „Die Bedeutung der transcendentalen Logik in der Rechtsphilosophie” (Szeged 1935.) c. művében rámutatott ugyanerre a problémára, megállapította, hogy Kelsennek ez a törekvése nem sikerült. Peschka elvtárs is a Sein és Sollen viszonyát a norma érvényessége és hatásossága szempontjából vizsgálva (55. old.) lényegében ugyanehhez a következtetéshez jut, midőn megállapítja, hogy Kelsennek nem sikerült a Sein és Sollen dualizmusát következetesen keresztülvinni, hanem viszonyuk lényegében relatív. A fentebb idézett művemben rámutattam arra is, hogy Kelsennek nemcsak a Sein oldaláról nem sikerült elhatárolni a tiszta jogtan, hanem a hipotétikus alaponormán keresztül

természetjogi elemek is vegyülnek elméletébe. Peschka is művének későbbi helyén (125. old.) ugyanerre a következtetésre jut.

A szerző a Sein és Sollen viszonyát az újjáéledt természetjog szempontjából is vizsgálja, különös részletességgel bírálja a neotomista Rommen elméletét, akinél a Sein és Sollen viszonylagos egysége áll fenn. Tehát közöttük nem merev különbség, hanem viszonylagos kapcsolat van.

Szerző a Sein és Sollen viszonyát a fenomenológiai és egzisztencialista jogelmélet szempontjából is értékeli. Részletesen bírálja az egzisztencialista jogelmélet szubjektív, irracionalista jellegét, egyben kiemeli, hogy a Sein és Sollen kapcsolata ezekben az elméletekben nem ellentétes, hanem viszonylagos, amelyet egy híd fog össze.

A szerző a Sein és Sollen viszonyát a jogszociológia megvilágításában is értékeli. A jogszociológusok e viszonyt a szubjektív irracionális szempontjából vizsgálják. Elvetik a kelsen dualizmust és a megoldást a pszichofizikai realitás egységében találják meg, viszont megfosztják a jogot a társadalmiságától (72. old.).

Végül a szerző a Sein és Sollen viszonyát a marxista jogelmélet aspektusából vizsgálja (73. old.). E vonatkozásban rámutat arra, hogy a társadalmi viszonyból kell kiindulni és nem szabad a spekulatív szemlélet útjára tévedni. Kiemeli azt a marxista tanítást, hogy az elmélet és gyakorlat egységében a gyakorlat az elsődleges. Így a szerző a Sollen fogalmát a munka folyamatába helyezi és a teleologikus szemléletben a célhoz kapcsolja. A cél és Sollen marxista magyarázatát a gyakorlatból kiinduló elmélettel és annak a gyakorlatra való visszahatásával magyarázza meg. Helyesen utal arra, hogy a Sein mint lét és a Sollen mint legyen dialektikus egységet alkot és önállóságuk viszonylagos (81. old.). A szerző helyesen bírálja a fenomenológiának azt a téves tanítását, hogy a Sein és Sollen kapcsolata csupán verbális, és ezzel szemben a marxizmus tanítása alapján e viszony objektív jellegét emeli ki. (84. old.).

Szerző hosszasan vizsgálja a Sollen és a cél szemléletkapcsolatát és ebben a kauzális és teleologikus szemlélet dialektikus viszonyát ismeri fel. Véleménye szerint a Sein visszatükröződik a Sollenben, amely objektív. A Sollen által meghatározott cél tehát végeredményben a Sein-ben gyökerezik. Mindezek alapján jut el ahhoz a következtetéshez, hogy a jogi norma tartalma a Sein-ből ered és mint Sollen az objektív valóság bizonyos fokú visszatükröződése. Így a jogi norma a valóságos emberi magatartások bizonyos fokú speciális visszatükröződéseként fogható fel. Helyesen bírálja a jogi pozitívizmust, amely tévesen tagadja, hogy a jogi norma Sollen-tartalmát a Sein határozza meg (94. old.). Részletesen kifejti e visszatükröződés sajátosságait az ismeretelmélet szempontjából is.

Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a Sein és Sollen viszonya nemcsak ismeretelméleti kérdés és a jogi norma lényegében nem a formális logika kategóriája, tehát vele szemben az igazság és hamiság kérdése fel sem vethető. A jogi norma sem nem igaz, sem nem hamis (97. és 98. old.). A szerző azonban ehelyütt az értékelés problémáját szűken értelmezi, a probléma ennél sokkal szélesebb, továbbá ki kellett volna térnie arra is, hogy az újabban kialakult deontikus normatív logika szempontjából a probléma logikailag is vizsgálható és a jogi norma érvényessége vagy érvénytelensége a deontikus normatív logika egyik alapkérdéseként jelentkezik.

A szerzőnek az az álláspontja, amely szerint a Sein és Sollen kölcsönös dialektikus kapcsolatában a Sein a meghatározó, megfelelő a marxizmus tanításainak. Helyesen húzza alá azt is, hogy a Sein-nek a Sollen-ba való visszatükröződése nem egyszerű mechanikus fényképezés, viszont ebből el kellett volna jutnia ahhoz a következtetéshez is, hogy a jogi norma helyessége vizsgálható, a marxizmus tehát nem zárja ki az értékelés szempontjából való jogtudományi kutatást. A szerző ugyan művében a későbbiek során bizonyos fokig kilép a bűvös körből és felveti a joggal kapcsolat-

ban az értékelési, helyességi kérdéseket, de ezek vizsgálata korlátok között mozog. Maga is rámutat arra, hogy a marxista jogtudományban csak újabban foglalkoznak a jogi helyesség problematikájával, ebben a szerzőnek igaza van. Amikor e sorok írója „Az állam és jog szerepe a gazdasági törvények érvényesülésében” (Az állam és jog kérdései Sztálin közgazdasági művében. Tanulmánygyűjtemény. MSZBT kiadása, Bp. 1953.) c. tanulmányában a jogi helyesség problematikáját felvetette, e probléma felvétele akkor majdnem eretnekségnek számított.

A második világháború után a természetjog újjáéledésével találkozunk és a szerző helyesen járt el, hogy a természetjog és pozitív jog viszonya vizsgálatának önálló fejezetet szentelt. A faszizmus terrorja kiábrándulást idézett elő és bizonyos fokig ezzel magyarázható a pozitív jogtól a természetjog felé való elfordulás. A szerző ugyan utal arra, hogy a faszizmus gyökere a monopolkapitalizmus sajátos gazdasági mozgásában található meg. Bár e kérdéssel szerintem már sokan foglalkoztak, mégis úgy vélem, hogy a szerzőnek behatóbban kellett volna ezt a problémát vizsgálnia.

Helyesen állapítja meg, hogy a természetjog a jogalkotás és jogalkalmazás csatornáin keresztül hat a pozitív jogra. Segíti a jogalkotást, továbbá a joghézag kitöltésében és a jogszabály értelmezésében a jogalkalmazás folyamatát. Előfordulhat az is, hogy a jogszabály-értelmezés és a jogalkalmazás műveletében a pozitív joggal szemben álló természetjog is érvényesülhet (119. old.).

A szerző foglalkozik azzal a nézettel, hogy a természetjogi norma érvényessége az erkölcsi normákból fakad, tehát lényegében itt nem jogi normáról van szó.

Részletesen foglalkozik több olyan elmélettel, amely a természetjog és a pozitív jog konfliktusa esetén e normarendszerek érvényességét vizsgálja. Megállapítja, hogy azokban az esetekben, amikor a pozitív jog szélsőségesen áll szemben a természetjoggal, elveszti érvényességét. (131. old.). Ebből adódik az a probléma, hogy

a jogalanyok a természetjogi vagy a pozitív jogi normának tartoznak-e engedelmisséggel. Általában az ezzel foglalkozó nézetek a pozitív jogi normának való engedelmisséget tekintik jogi kötelezettségnek. A természetjogi norma előírása csupán erkölcsi kötelezettséget jelent.

A természetjog és a pozitív jog kapcsolatának vizsgálatánál aláhúzza, hogy a marxista álláspont szerint a természetjog csupán ideológia. Kiemeli, hogy a jogban érvényesülő akarat mint társadalmi, általános, mint osztályakarat, különös (140. old.). Véleményem szerint itt az általános, a különös és az egyes dialektikus egysége jelentkezik, de ebben az egység mellett jelentős szerep jut az ellentétek harcának is. Tehát itt lényegében az ellentétek harca és egysége jelenik meg.

Utal azokra az elméletekre, amelyek változó tartalmú természetjogról írnak, így akarják a természetjogot a társadalomhoz közelebb vinni. Helyesen utal a jog belső ellentmondásosságára és ennek szempontjából vizsgálja a csak egy szűk réteg érdekét képviselő, de mégis általános érvényű felépítő faszizta jog problémáját (143. old.). Véleményem szerint ki kellett volna emelnie, hogy a természetjog kétféle irányba hathat, vagy progresszív, és így előmozdítja a társadalom fejlődését, vagy reakciós, amikor gátolja a fejlődést. A természetjoggal ellentétben helyesen mutat rá arra, hogy a pozitív jog normáinak érvényessége azon alapszik, hogy az állami apparátus biztosítja hatályosságukat (144. old.). Igaza van a szerzőnek abban, hogy a jogi norma érvényét nem érinti, ha esetenként megsértik, de véleményem szerint hatályossága ez esetben csorbát szenved, erre is rá kellett volna mutatnia.

Végeredményben a szerző a természetjogot ideológiának tekinti; a pozitív jog létezése és érvényessége független a természetjogtól. Ennek ellenére a természetjogi ideológia hat a pozitív jogra és esetleg a bírói döntésekben realizálódhat. E fejezetben több helyen foglalkozik a faszizmus pozitív jogának érvényével, kiemelve, hogy az a társadalom többségének érdekével szemben áll; tehát a fa-

sizta jogot negatívan értékeli. Véleményem szerint azonban ezeket a fejtegetéseket jobban el lehetett volna mélyíteni a természetjogi koncepcióktól függetlenül is. Hiányolom, hogy a szerző nem elég behatóan foglalkozott a természetjogi ideológia gazdasági-társadalmi alapjával és ebből a szempontból nem elemezte a faszizmus problematikáját eléggé részletesen.

A jog és érték vizsgálatánál elsősorban a természetjog értékelő szerepére mutat rá (158. old.), de itt tulajdonképpen csak a progresszív természetjogot vizsgálja és nem foglalkozik azzal a változattal, hogy a természetjog reakciós is lehet. Megállapítja, hogy nem bizonyítható tudományosan maga az értékelés, a pozitív jog érvénye nem függ a természetjogtól. Ehelyett azonban a szerző utal arra, hogy újabban a marxizmus is foglalkozik bizonyos keretek között az értékelés problémáival. (159. old.). A szerző Marx és Engels útmutatásai alapján a jogi szabályozás lényegét vizsgálva eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy a gazdasági alap és a jog, mint a felépítmény intézménye közötti viszony nem mechanikus és így elismeri az értékelés szerepét, mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban (161. és 162. old.).

Szerző kifejti, hogy ma az abszolút változatlan tartalmú természetjog helyett inkább relatív változó tartalmú természetjoggal találkozunk az irodalomban (167. old.). És példaképpen az egzisztencialista természetjog relatív jellegét emeli ki. Megállapítja, hogy a relativizmus, mind az ismeretelmélet, mind az értékelmélet szempontjából a szubjektív agnoszticizmus felé mutat. Véleményem szerint a szerző önellentmondásba kerül a jog értékelésével kapcsolatban (157. old.). Egyrészt meggyőzően fejtegeti, hogy a felépítmény aktív visszahatása alapján az értékelésnek is van jelentősége, másrészt ahhoz a végkövetkeztetéshez jut, hogy mégis mellőzni kell az értékszempontok vizsgálatát a jogban, mert itt pusztán csak marxi-lenini visszatükröződésről van szó. Egyetértünk a szerzővel abban, hogy a jog jobban vagy rosszabbul szolgálhatja a saját alapját és ez

esetben véleményem szerint feltétlenül fel kell vetni a jog értékelésének a problémáját (178. és 179. old.).

A szerző végül megállapítja, hogy a jog vonatkozásában is az érték mérő objektív és abszolút. Véleményem szerint tehát a jog helyessége nemcsak vizsgálható, hanem a marxista jogelméletet éppen ebben az irányban kell fejleszteni. A szerző azonban nem egészen következetes ebben a kérdésben. Részben nagyon helyesen rámutat arra, hogy a marxista jogelméletnek is foglalkozni kell a jogalkotás és jogalkalmazás helyességének problémájával, művének más helyén mintha visszarögzítene ettől és korlátozza a kérdés vizsgálatának lehetőségét.

Szerző az emberi lényeg történeti és társadalmi jellegéből kiindulva vizsgálja a jog helyességének kérdését, megállapítja, hogy a jogi normák elősegítik vagy akadályozzák a fejlődést, és az emberi lényeg kibontakozását (194. old.). Megismétli a már korábban kifejtett álláspontját, hogy a természetjog lényegében csak ideológia és szerepe lehet a jövő jogának — de lege feranda — kialakításában. Ez természetesen az érvényes normák helyességének kritikáját is magában foglalja, hiszen éppen e normák helytelensége indokolja reformjukat (201. old.). Nem világos a szerzőnek az a megállapítása, amit dúlt szedéssel emel ki a 201. oldalon „a jog értékelésekor a hatályos, fennálló, létező jog vonatkozásában hozunk ítéletet, nem pedig valamiféle jövőben létrehozandó jogra nézve foglalunk állást”. Az új jogi forma megalkotásában mindig benne van a régi, hatályon kívül helyezett jogi norma kritikája, tehát a jogalkotás egyik mozgatója a hatályos jogi normák helyességének kétségbevonása.

A szerző részletesen foglalkozik a jog és igazságosság problémájával, tárgyalja ennek a pozitív és a természetjoggal való összefüggését, rámutat arra, hogy az igazságosság különböző normarendszerek alapján többféle lehet. Fő sajátosságai: konkrét, értékelő és normatív. Az erkölcs igazságosságával kapcsolatban rámutat arra is, hogy ez minden osztály szempontjából más és más (217. old.).

Ezzel szemben a jogi norma igazságossága az uralkodó osztály érdekét képviselő érvényes jogi normarendszer alapján monista és történeti.

A szerzőnek a jogi igazságosságra vonatkozó álláspontját vitathatónak tartom. Véleményem szerint e fejtegetései során nem eléggé határozottan fejt ki a jog érvénye, helyessége és igazságossága lényegét és kapcsolatát. Elismeri, hogy az erkölcsi norma igazságossága nem érinti közvetlenül a jogi norma érvényét, de természetesen bizonyos befolyása van a jogi norma hatályosulására (223. old.). Elismeri, hogy a jogi norma más normák alapján is értékelhető (225. old.). Rámutat arra is, hogy a jogi norma igazságossága mindig konkrét és normatív és ezen az alapon kísérli meg az igazságosság és az érték elhatárolását (226. old.). Értékmérőnek Marx tanításából kiindulva az ember lényegét tekint, amely abszolút (227. old.). Mindezek alapján jut el ahhoz a konklúzióhoz, hogy „az igazságos vagy igazságtalan jog lehet helyes és helytelen, értékes és értéktelen” (228. old.). Ismét visszatér ahhoz a gondolatához, hogy az igazságosság valamely norma alapján mindig konkrét, a helyesség pedig az emberi lényeg alapján absztrakt.

„A jog és az igazságosság, mint a második világháború utáni ítékezés akut problémája” (236. old.) c. fejezetben részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a fasiszmus ideje alatt elkövetett cselekményekért az elkövetőket a fasiszmus bukása után milyen alapon lehetett felelősségre vonni. A fasiszta jog rétegakaratot fejez ki és így e jog és az igazságosság között konfliktus támad, ennek következtében szinte egységes az az állásfoglalás, hogy a fasiszmus bukása után a fasiszta szörnyű rémtettek elkövetői jogilag is felelősségre vonhatók (241. old.). Ez a kérdés sajnos ma is aktuális, mert a fasiszálódás veszélye ma is fennforog, sőt egyes országokban létezik is. A szerző e fejezetet azzal zárja, hogy visszatér korábban kifejtett álláspontjához az igazságosság pluralitásához, a jogi igazságosság konkrét és történeti jellegéhez. Ezzel indokolja a felelősségrevonás lehetőségét. E fejtege-

tés a könyvnek szinte a legérdekesebb fejezete. Egy vonatkozásban azonban hiányoljuk a szerző állásfoglalását. Véleményem szerint az igazságosság nemcsak történeti, hanem osztályjellegű fogalom is, és így állhat elő a pozitív jog igazságossága körüli vita; az elnyomott osztály a pozitív jogot igazságtalannak tarthatja. A szerző szerint a jogi igazságosság szűkebb, mint a legalitás és ezzel az igazságosság normatív értékét kapcsolja össze.

Vitathatónak tartom a szerzőnek azt az álláspontját is, hogy amíg a jogi norma érvényes, addig igazságos (250. old.), viszont a társadalmi fejlődésnek alárendelve ugyanez a norma később igazságtalanná válhat. Ebben van ugyan elfogadható mag, de szerintem a probléma nem ilyen egyszerű. Amint fentebb rámutattam a pozitív jog is lehet igazságtalan. Az igazságtalanság ugyanis éppen osztályjellegénél fogva függ attól, hogy melyik osztály szempontjából vizsgáljuk a kérdést.

A bírói jog kérdésének vizsgálatánál a szerző helyesen foglalja össze a marxista álláspontot, „általában uralkodónak a marxista jogelméletben az a felfogás tekinthető, amely a bírói jogalkalmazói jogalkotás jogforrási jellegét tagadja és csak a kimondottan jogalkotó szervek tevékenységét minősíti jogorrásnak” (262. old.). Véleményem szerint ez az elméleti álláspont túlzottan merev. A gyakorlat bizonyos esetekben ténylegesen fellazítja ezt az elméleti állásfoglalást és a bíró kivételesen jogot alkot még a szocialista jogrendszerben is.

A szerző a burzsoá elméletek ismertetése kapcsán több olyan nézettel foglalkozik, amelyek nem tesznek különbséget jogalkalmazás és jogalkotás között, így többek között kiemeli, hogy Kelsen a bírói döntésben is jogalkotást lát (269. old.).

Cohn az egzisztencialista jogelmélet alapján a jogi norma jelentőségét teljesen kirekeszti, annak semmi jelentőséget nem tulajdonít és a bírói döntésben látja a jog lényegét (272. old.). A szerző helyesen bírálja mind Kelsen, mind Cohn állásfoglalását. Véleményem szerint itt az imperializmus olyan

jogelméleti felfogásával állunk szemben, amely a törvényesség lazításának elméleti megalapozásul szolgál.

Szerző a továbbiakban részletesen foglalkozik a marxizmus—leninizmus szempontjából a bírói jog kérdésével és megismétli a fentebb már idézett álláspontját. Végül azonban maga is elismeri, hogy bizonyos esetekben a bírói kénytelen jogalkotó tevékenységet kifejezteni, ha a törvényhozás valamilyen oknál fogva elmarad a társadalmi igény és szükséglet kielégítése terén.

A szerző hangsúlyozza a szocialista jogtudománynak az álláspontját, amely szerint a bíró nem alkothat jogot, mégis a legfelsőbb bíróság irányelveit és elvi döntéseit vizsgálva kénytelen megállapítani, hogy ezek nemcsak a bíróságok gyakorlatára kötelezőek, hanem az állampolgárok magatartását is szabályozzák, tehát mindaddig kötelezőek ezek az új jogi normák, amíg e kérdést valamilyik jogalkotó szerv nem szabályozza (290. old.).

Szerző helyesen fejti ki a törvény jellegzetes vonásait és magassabbrendűségét a bírói jogalkotással szemben, végül azonban bizonyos korlátok között elismeri a bírói jogalkotás lehetőségét, kiemelve azonban, hogy törekedni kell ennek teljes kiküszöbölésére (302. és 303. old.). Az elmélet és gyakorlat eme konfliktusában véleményem szerint tudomásul kell venni a tényleges helyzetet és feladatként azt jelölhetjük meg, hogy joghézag esetében törekednünk kell arra, hogy az esetet mielőbb írott jogi normával szabályozzuk.

A szerző a jog ontológiai kérdéseit tárgyalva kiindul abból a marxista tanításból, hogy a jog alapját a termelési viszonyokban kell keresni. Több burzsoá álláspontot bírál, végül összefoglalja a problémát a következőképpen: „a jog mint társadalmi objektíváció, mint felépítményi jelenség a mindenkori adott gazdasági-társadalmi viszonyok sajátos visszatükröződése” (341. old.).

Szerző a végén aláhúzza, hogy a jog végső fokon gazdaságilag

meghatározott, de a jogalkotásban emellett társadalmi értékelés is érvényesül és ebben rejlik a jogalkotás sajátos visszatükröződése. Ebből következik, hogy a marxizmus az ontológiai vizsgálat során a jog társadalmi visszatükröződését nem mechanikusan fogja fel, hanem helyesen értékelő szempontot is visz bele a visszatükröződésbe, noha a szerző az értékelést eléggé korlátozott mértékben ismeri csak el (345. és 346. old.).

A szerző megalapozottan bírálja Cossio egológiai felfogását, amely szerint a magatartás maga a jog. Ezzel szemben helyesen fejti ki a marxista álláspontot, amelyben utal arra, hogy a jog a gazdasági viszonyok által meghatározott társadalmi objektíváció. Vizsgálja a jogi norma tipikus és általános jellegét, amely a jogalkalmazás menetében a különössel és egyedivel dialektikus egységet alkot. Rámutat arra, hogy a jogszabály az uralkodó osztály akaratát — amely különös — állami szintre — amely általános — emeli, viszont a jogviszony alanyának akaratát egyedi. Véleményem szerint mindezek a jellegzetességek lényegében a dialektikus ellentétek harcát és egységét tükrözik.

Szerző a fentiek alapján jut el ahhoz a következtetéshez, hogy a jog tartalma társadalmilag annyira determinált, hogy megsértése a jog érvényességét és érvényesülését teszi kétségessé (355. old.). Elfogadva a szerzőnek ezt az álláspontját, mégis azt a megjegyzést kockáztathatjuk meg, hogy a társadalmi determináltság nem jelent egy mechanikus kapcsolatot. A szerző korábbi fejtegetéseiben már több helyen rámutatott erre, és ezért ismerte el a jog helyességének vizsgálatát, az értékelés lehetőségét. A társadalmi determináltság mellett a jogi norma tartalma bizonyos keretek között variálható anélkül, hogy befolyásolná érvényességét vagy érvényesülését. Marx „A Gothai program kritikájá”-ban kiemelte, hogy a jog nem lehet magasabb, mint az alapját képező termelési viszonyok. Ez összhangban áll a szerzőnek azzal a megállapításával,

hogy a jog tartalma társadalmilag determinált. Marx és Engels egyéb művei alapján azonban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez a determináltság nem azt jelenti, hogy a jogszabálynak csak egy szigorúan körülhatárolt tartalma lehet, hanem a tartalom többféleségét megengedve ennek csupán korlátait állapítja meg.

A szerző behatóan vizsgálja a jog társadalmilag meghatározott tartalmának és érvényességének, valamint érvényesülésének összefüggéseit, és bírálja e probléma nem marxista megoldását.

Szerző külön fejezetet szentel a jog történetisége vizsgálatának. Hangsúlyozza, hogy ez különösen a második világháború után vált aktuális problémává. A jog történetiségét vizsgálva a marxizmus—leninizmus alapján a joggal kapcsolatban is megállapítja az idő, a mozgás és tér dialektikus összefüggését, a megszakítottság és kontinuitás dialektikus egységét. Kiemeli, hogy a jognak nincs önálló története, keletkezése, fejlődése és elhalása. Dialektikus összefüggésben vizsgálható a társadalom fejlődésével. A jog folytonossága és megszakítottsága összességében a jog történeti és osztályjellegének felismeréséhez vezet.

A mű igen kitűnően dolgozza fel a tárgyalt problémákat. Határozott kritikai szellem jellemzi, nem elégszik meg a nem marxista tanítások bírálatával, hanem törekszik arra is, hogy a problémák marxista megoldását is feltárja. Véleményem szerint a szerző művének több helyén a kritizált ideológia vizsgálatánál a gazdasági-társadalmi viszonyok elemzésében mélyebbre kellett volna hatolnia és meg kellett volna kísérelnie magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy a vizsgált ideológia, mint a felépítmény területére tartozó osztályjellegű nézet, mennyiben tekinthető az adott gazdasági alapot visszatükröző felépítménynek. A szerző hatalmas irodalmi apparátussal dolgozik. Könyvével a jogelméleti irodalmat értékes művel gazdagította.

Vas Tibor

Borsi Zoltán — Halász Kálmán:
A bűnözés megismerésének
statisztikai módszerei

Borsi—Halász könyve a kriminálstatisztikai és kriminológiai irodalom jelentős alkotása. Nem véletlenül hangsúlyozom mindkét tudományszakot. Közismert tény, hogy a kriminológia az utóbbi években elemzési módszereiben „matematizálódik”, a kriminálstatisztika viszont „kriminológizálódik”. Közismert az is, hogy nálunk az utóbbi években a kriminálstatisztikai irodalom fellendülőben van. Ha ennek a fellendülésnek okai után kutatunk, ugyanezt az ölelkezést, a kriminológia és kriminálstatisztika termékeny kölcsönhatását találhatjuk meg. Egy kicsit leegyszerűsítve a képletet azt mondhatnánk, hogy a kriminológia először ki kellett vívja magának a létezési polgárjogát annak *elméleti* bizonyításával, hogy a bűnözést mint társadalmi tömegjelenséget *empirikus* úton kell tanulmányozni. A bűnözés empirikus tanulmányozásának elméleti legalizálása után a kriminálstatisztika *empirikusan* igazolta ennek helyességét, majd pedig különösen a szociológia módszertani fegyvertárának a statisztikai-matematika eszközeivel történő rohamos gyarapodása szinte magától értetődővé tette a statisztikai-matematikai módszerek jelentőségének növekedését a társadalmi jelenségek és így a bűnözés jelenségének vizsgálatában is.

Borsi—Halász könyve ennek a fellendülőben levő tudományszaknak jelentős alkotása. Arra, hogy mennyiben és miért jelentős, a későbbiek során még bővebben lesz alkalmunk visszatérni és megalapozni állításunkat, hogy az ne a szokásos formális udvariassági jelzőnek tűnjön. Esetükben nemcsak arról van szó, hogy munkájuk a kriminálstatisztika általános fellendülésének folyamatába illeszkedik, hanem inkább — sokkal inkább — arról, hogy ők maguk is cselekvő részesei ennek a fellendülésnek. Tanulmányaik, vitacikkeik, ismertető tudósításaik, a nevükkel fémjelzett hivatalos kiadványok úgyszólván minden esetben érdekes bepillantást nyújtot-

tak egy főmálódó, gazdagodó gyakorlati statisztikai rendszerbe. Egy olyan rendszerbe, amely nem spontánul és az eseti szükségleteknek megfelelően működik, hanem átgondolt és koncepciózus elméleti bázison nyugszik. Gondoljunk csak a Legfőbb Ügyészség évi statisztikai tájékoztatóira, egyes megyék bűnügyi és bűnözési helyzetét feltáró monografikus mélységű publikációira, a falu és város bűnözését elemző kiadványra, vagy „A bűnözés statisztikai elemzése és felmérése” című kiadványra, a szaklapokban megjelent cikkekre és nem utolsó sorban a kibernetika és informatika gyakorlati hasznosítását ismertető előadásaira. Ezekre az előzményekre nem véletlenül hivatkozom és nem csak azért, hogy utaljak munkásságuk szerves összefonódására a kriminálstatisztika tudományos fellendülésével, vagy kriminálstatisztikai rendszerünk koncepciózus modernizálásával. Teszem ezt azért, hogy szóban forgó munkájukat közelebbről, saját gondolati rendszerük alakulása szempontjából minősíthessem. A bűnözés megismerésének statisztikai módszereiről szóló munkájuk ugyanis *összefoglalása* eddigi tudományos és gyakorlati tevékenységüknek, elvi megalapozása és gondolati indokolása annak a gyakorlati tevékenységüknek, ami az egységes kriminálstatisztikai tevékenység koncepciózus alapjainak bemutatása magával a *rendszerrel* együtt.

A kriminálstatisztika általános helyzetébe történő beillesztéssel, egyéni elméleti tevékenységük előzményeire való utalással és a gyakorlati statisztikai rendszerhez való vonatkozások bemutatásával egyúttal felvázoltam a mű kritikai elemzésének lehetséges határvonalaait is. Elméleti állásfoglalásaik és koncepciójuk *elméleti* rendszere csak abban a vonatkozásban méltatható, csak abban a vonatkozásban bírálható, ami a *gyakorlati* statisztikai rendszerben lecsapódott és megvalósult. Munkájuk pozitívumai és kétséget ébresztő vonásai *csak a statisztikai rendszer egészével kapcsolatban értékelhetők*.

Ezek után nézzük meg a munka konkrét tartalmát. A könyv három részből áll. Az első rész a bűnözés

statisztikai eszközökkel való megismerésének és megismerhetőségének kérdéseit tárgyalja. Eszmétörténeti áttekintés után elemzi a bűnözés jogi és kriminológiai fogalmát, majd ettől elhatárolja a statisztikailag megismerhető bűnözésfogalmat. Ez a különbség a statisztikai megismerés sajátos eszközeire való tekintettel a *számbavehetőség*. Lényeges azonban hangsúlyozni azt is, hogy a számbavehetőség csak mennyiségi szempontból különbözteti meg az általános és statisztikailag mérhető bűnözésfogalmat, de tartalmilag nem. Ebből következik, hogy a statisztikailag mérhető bűnözésfogalomnak és bűnözésmodellnek tartalmilag mérnie kell mindazokat az elemeket, amelyek a bűnözés lényegét alkotják. A szerzők jelentős elméleti továbblépése ez a kriminálstatisztika hagyományos eljárásával szemben. A statisztikailag mérhető bűnözésfogalomnak ugyanis ebben a rendszerben nem járulékosan és eseten, hanem szükségképpen mérnie kell azokat a kölcsönhatásokat és kapcsolatokat, amelyek a bűnözés *társadalmi* tömegjelensége mivoltával lényegi vonatkozásban állnak, illetve társadalmi tartalmát teszik. A reális bűnözés teljes körének statisztikai számbavételét a szerzők szerint a következő tényezők korlátozzák: a latens bűnözés, az állampolgárok kriminális érzékenységének változékonysága, a felderítési aktivitás, a statisztikai számbavételt torzító megítélési tévedések, valamint magának a statisztikai számbavételnek a hibái. A reális bűnözés egésze statisztikai eszközökkel teljes nagyságában nem ismerhető ugyan meg, azonban a megismerésből kimaradt latens bűnözés az elméletileg tétélezett bűnözésnek csak egy töredéke, melyet a bűnözésnek egy olyan övezete követ, amelyen belül a cselekmény ismertté vált ugyan, de az elkövető nem. Ez a *félig ismertté vált* zóna statisztikai eszközökkel számbavehető *cselekményi* oldalon.

Szerzők részletesen tárgyalják a statisztikai számbavétel információhordozóit és a statisztikai mérés alapegységeinek problémáját. Álláspontjuk szerint a bűnözés statisztikai számbavétele legátfogóbban a cselekményi oldal mérésével végezhető el és nem az elköve-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.

tői oldal, vagy a bűnügyek számbavételével.

A statisztikailag mérhető bűnözés a büntetőeljárás különböző fázisaiban tárul fel és válik regisztrálhatóvá. Ennek az információáramlásnak vannak olyan állomásai, amelyek mintegy sűrítik a statisztikailag számbavehető ismereteket. A büntetőeljárás sajátosságait figyelembe véve szerzők megadják az információáramlás modelljét és erre figyelemmel, ennek alapján dolgozzák ki a cselekményi oldal legteljesebbkörű mérése érdekében alapvető statisztikai mérési egységüket: az *ismertté vált bűncselekmény* fogalmát, valamint az információsűrítés két leggazdagabb csomópontját, a nyomozásmegtagadás és nyomozásbefejezés időpontját. Ezekben a kérdésekben csakúgy, mint a bűnözés időbeli és térbeli regisztrálásának kérdéseiben mutatkozik meg a bűnözés társadalmi természetéről és tartalmáról kialakított álláspontjuk hasznossága. Helyesen állítják fel ugyanis azt a tételt, hogy a bűncselekmény *elkövetési* idő szerinti számbavétele teremti meg a bűnözés és más társadalmi jelenség kapcsolatának, kölcsönhatásának elemzésének lehetőségét. Az elektronikus adatfeldolgozás eszközei pedig lehetőséget teremtenek arra, hogy utólagos korrekcióval megkapjuk az adott évben elkövetett bűncselekmények teljes tömegét.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni annak az álláspontjuknak a helyességét, amely szerint a bűnözés térbeli elhelyezkedésének mérésénél az elkövetési helyet és az elkövető lakhelyét kell irányadónak tekinteni. Ez a számbavételi rendszer teremti meg a bűnözés kriminológiai és oktani elemzésénél egyrészt a *kapcsolatméréshez szükséges homogenitást* (azonos időszak bűnözését azonos időszak társadalmi-gazdasági jelenségeivel egybevetni), másrészt a bűnözés különböző területi változatainak rögzítését, hogy a változatok és változékonyság folyamatában feltárható legyen az *általános szabályszerűség csakúgy, mint a szabályszerűséghez való átmenetek*. Amit a Szerzők ebben a tárgyban elmondanak, az ma már rendszer, kriminálisztikánk egyik ágának megvalósult rendszere. Ugyanígy vagyunk az elektronikus gépi fel-

dolgozás szervezeti és műveleti feltételeivel is. Amit ebben a tárgyban mondanak az adott rendszerről, annak működéséről és még ki nem használt lehetőségeiről, csak megerősítik meggyőződésünket: tartalmilag és technikailag valóban modern úton járunk.

A munka második része a bűnözés elemzésének kérdéseit tárgyalja. Szerzők abból indulnak ki, hogy a kriminálstatisztikában a statisztikai mérés eredményeinek matematikai-statisztikai értékelését mindeztideig korlátozta a számbavételi rendszer, amely alapkategóriáinak és mérési egységeinek kidolgozásakor nem volt figyelemmel egy későbbi elemzés lehetőségeire. Az elektronikus gépek alkalmazása szükségessé tette a matematikai pontosságú fogalomalkotást a számbavételi rendszer kidolgozásánál és ugyanez ad lehetőséget a bonyolultabb elemzési módszerek felhasználására, hasznosítására is. A könyvnek a bűnözés elemzését tárgyaló része ismerteti az elemzés egyszerű statisztikai módszereit (statisztikai sorokat, táblákat, viszonyszámokat, középértékeket), a bűnözés terjedelmének, dinamikájának mérését és előrejelzését, bemutatja a bűnözés struktúrájának elemzésével kapcsolatos problémákat, különös tekintettel a cselekményi oldal és az elkövetői oldal szerinti számbavétel eltéréseire, nagy részletességgel tárgyalja a területi bűnözés kérdéseit és megindokolja a bűnözési földrajz kriminológiai, kriminál-szociológiai jelentőségét. Ennek a résznek nagy figyelmet érdemlő fejezete a bűnözés okainak statisztikai módszerekkel való vizsgálatát mutatja be. Ebben a körben áttekintést kapunk egyes társadalmi-gazdasági jelenségek és a bűnözés összefüggéseiről, az összefüggések területi jelentkezési formáiról, a kapcsolatmérés módszereiről. A közötti korrelációs táblázatok lehetőséget teremtenek a bűnözés társadalmi beágyazottsága kriminál-szociológiai elemzéséhez, a differencia-négyzet táblák pedig a társadalmi beágyazottság különböző konkrét megnyilvánulási módjainak elemzéséhez, a szabályszerűségek érvényesülési módjainak konkrét értékeléséhez. Ez az igen gazdag fejezet kriminálstatisztikai irodalmunk igazi újdonsága: a bűnözési föld-

rajz és a statisztikai kapcsolatmérés kiaknázatlan hasznosságát láthatjuk benne a bűnözés okozottságának elemzésében. Olyan kísérletet, amely a bűnözés társadalmi természetét és társadalmi determináltságát már nem spekulatív-elméleti úton bizonyítja és igazolja, hanem a statisztikai összefüggések, sztohasztikus összefüggések empirikusan igazolt szintjén. A Szerzők vitathatatlan érdeme, hogy ebben a munkájukban csakúgy, mint ennek előzményeként publikált megyei-monografikus felméréseik útján igazolták és bebizonyították, hogy *termékeny kriminológiai oktatás csak kriminálstatisztikai bázison* lehetséges. Bebizonyítják és bemutatják, hogy *a kriminálstatisztika egyrészt gazdag információs bázist teremt termékeny kriminológiai hipotézisek kidolgozásához, másrészt pedig lehetőséget nyújt a hipotézisek helytállóságának ellenőrzéséhez*. Borsi—Halász munkájának tudományunk szempontjából *korszaklezáró, illetve korszaknyitó* jelentősége van: egymásra talált benne a statisztikai gyakorlat és kriminálstatisztikai elmélet, természetesen áthatja egymást a kriminológiai kérdésfeltevés és a kriminálstatisztikai elemzés.

Szerzők munkájuk bevezető fejezetéseiben, különösen pedig a bűnözés statisztikai megismerhetőségének elemzése során részletesen megindokolják a működési statisztika és a bűnözési statisztikai különbségeit és kapcsolatát. Könyvük harmadik részében a bűnözési statisztika és a bűnözés statisztikai elemzése után bemutatják a működési statisztika (bűnüldözés és büntetés-kiszabás) problémáit. Elemzésüket itt is a mérés statisztikai alapegysége bemutatásával kezdik. Ezt követően bemutatják a működési statisztika alapvető mérési és értékelési (elemzési) kategóriáit; a differenciált felelősségrevonás statisztikai mutatóit, a büntetőeljárás időszerűségének mérőszámait, a nyomozáseredményesség mérésének alapegységeit, valamint a váderedményességi mutatókat. Ettől elkülönülő fejezetben tárgyalják a büntetés-kiszabások statisztikai mutatóit és a szabadságvesztés-büntetési indexeket. Munkájuknak ebben a részében messzeemenően támaszkodnak kriminálsta-

tisztikai irodalmunk jól ismert publikációira.

Borsi—Halász munkájának érdekeit az alábbiakban foglalhatom össze:

a) termékenyen bizonyítják a gyakorlati statisztikai rendszer és statisztikai elmélet kölcsönhatások útján lezajló fejlődését;

b) tiszteletet parancsoló módon bizonyítják saját tevékenységükkel és elméleti munkásságukkal, hogy gyakorlati statisztikai rendszer nincs elmélet nélkül, és hogy az viszont csak következetes, átgondolt elméleti bázison nyugodva erős és hatékony;

c) koncepciózus rendszerépítésükben pontosak és tekintettel vannak a kibernetikus alkalmazhatóság igényeire a számbavétel és mérés oldalán, a matematikai statisztika alkalmazásáára az elemzés oldalán;

d) koncepciózus rendszerépítésükben figyelemmel vannak a bűnözés és a bűnüldözés kölcsönhatásaira, de mind a számbavétel, mind az elemzés tekintetében alapkategóriákat elkülönítve dolgozzák ki;

e) álláspontjukat, amely szerint a bűnözés statisztikailag elsősorban cselekményi oldalon regisztrálható, következetesen érvényesítik mind a bűnözés terjedelmének mérésénél, mind a bűnözés struktúrájának megközelítésénél és ezzel a következetességgel lehetőséget teremtenek arra, hogy a kriminálstatisztika egységes rendszere kialakuljon, amelyben a rendőri-ügyészi statisztikát szervesen egészítheti ki a bírósági statisztika.

f) a kriminálstatisztikára vonatkozó következetes és átfogó rendszeralkotó, rendszerteremtő elképzeléseik azért termékenyek, mert mindvégig a kriminológiai megismerés szolgálatában állanak;

g) munkájuk a bűnözés kriminológiai megismerésének statisztikai eszközeit átfogóan tartalmazza: a statisztikai számbavételtől a bűnözési és bűnüldözési statisztika alapkategóriáinak kidolgozásán keresztül a bűnözés társadalmi-gazdasági kapcsolatainak méréséig, a kapcsolatmérés matematikai statisztikai apparátusának leírásáig és azoknak a bűnözés-

földrajzi (területi megoszlás) mutatóknak a kidolgozásáig, amelyek a bűnözés társadalmi determináltóságának sztohasztikus folyamatát konkrétan megjelenítik;

h) rendszeres és teljességre törekvő elemzésük eredményeként olyan kézikönyvet alkottak, amely a bűnözés kriminológiai megismerésének statisztikai rendszerét és módszereit átfogóan tartalmazza;

i) a munka kitűnő bevezetést nyújt abba az elméleti megfontolásokon nyugvó statisztikai rendszerbe, amely hazánkban először és első ízben méri a bűnözés cselekményi oldalát.

Mint már említettem, a Szerzők munkája a bűnözés kriminológiai megismerésében ugyanúgy jelentős munka, mint a kriminálstatisztikában. A könyv megítélésénél figyelemmel kell lenni saját koncepciójuk fejlődésére, alakulására, valamint elméleti álláspontjuk és a statisztikai rendszer viszonyára. Ebből a szempontból nem árt kiemelnünk a következőket:

A Szerzők egyértelműen elválasztják a bűnözést a bűnüldözés és igazságszolgáltató tevékenységtől, nemcsak elméletileg, hanem gyakorlati munkáikban is.

Elméletileg tisztázzák, hogy a bűnözést két oldalról, két számbavételi alapegységgel közelíthetjük meg a legjobban: a büntetőjogi *normaszegéssel* és a büntetőjogi *normaszegővel*.

Elméletileg azt vallják, hogy *minden ismertté vált normaszegést és normaszegőt* számba kell venni és a bűnözés elemzésénél azt kell használni, amelyekkel a *vizsgálati cél* pontosabban, jobban megközelíthető. *Elméletileg* tehát nem adnak prioritást egyik alapegységnek sem. Mindezt a Szerzők az elkövetési idő, elkövetési hely és az elkövető lakhelyének függvényében látják megvalósíthatónak.

Minthogy azonban eddig még csak az egységes rendőrségi és ügyészségi kriminálstatisztika valósult meg, amely *csak a nyomozások befejezéséig* van elektronikus számítógépekre telepítve, Szerzők nem tudják beépíteni a bűnözés részletes elemzését nyújtó példáikba a bűnözés *magánvádas* részét

(bár elméletileg azt vallják, hogy az is része a bűnözésnek) és nem tudják beépíteni a büntetőbírói ítélezésen túlmenően azokat a kérdéseket, amelyek a bírósági *eljárás* szakaszából a bűnözés körébe tartoznak.

Elemzésükben gyakran találkozik az olvasó a cselekményi oldallal, ezért a kizárólag személyközpontú elmülethez szokottakban felmerülhet annak aggálya, hogy a *kettős megközelítés* elve helyett cselekménycentrikus statisztikával állunk szemben. Kritikai megjegyzéseikben néha visszakisért ugyan a cselekményi oldal kizárólagos fontosságának légköre, elméleti állásfoglalásuk azonban a bevezető fejezetéseikben és a bűnözés modelljéről, a statisztikai információáramlás sémájáról adott áttekintésükben ennek ellentmond és kétséget kizáróan bizonyítja a kettős megközelítés elvi álláspontját. Az említett benyomás nem elméleti következetlenség tehát, hanem gyakorlati-szervezeti alapokon nyugvó tényleges hiányosság. Az immár 10 éves egységes rendőrségi és ügyészségi statisztika *csak cselekményi* oldalon valószínűleg meg a *minden ismertté vált* büntetőjogi normaszegés számbavételi igényét, a személyi számbavétel a *terhelte nyilvánítással* kezdődik, jóllehet a *nyomozás megtagadásainak* esetében is vannak, ismertté válnak büntetőjogi *normaszegők*. Az új Be. életbeléptetésével itt lesz az alkalmas idő a statisztikai rendszer továbbfejlesztésére, talán a bírósági statisztika gépesítésére is, de az egységes rendőrségi és ügyészségi statisztikai személyi oldalára feltétlenül. A büntetőbírói statisztika gépesítésével és az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztika személyi oldalának tökéletesítésével legalább a bűnözés személyi oldalának teljes hármassága (elkövetési idő, elkövetés helye és elkövető lakóhelye) megvalósíthatónak látszik.

A bűnözés kriminológiai meghatározásánál mindeddig azt hangsúlyoztuk, hogy a bűnözés társadalmi tömegjelenség. Ez azonban csak a szociológiai kereteit adja a bűnözés tömegjelenségének, de társadalmi tartalmáról nem tudósít. Szerzők a bűnözés kriminológiai fogalmát meghatározva meglegednek azzal, hogy negatív és komplex

jellegét hangsúlyozzák, ami nem mond többet, mint azt, hogy jogi és erkölcsi tilalmazottsága miatt negatív jelenség. Ma már birtokában vagyunk elég sok ismeretnek ahhoz, hogy a bűnözés szociológiai tartalmáról többet mondjunk. Ebben éppen Szerzők alapos és áttekintő elemzése nyújtott rengeteg információt. Szerzők a statisztikailag megismerhető bűnözést kívánva meghatározni, mintegy zárójelbe tették a bűnözés tartalmi jegyeit. Elemzésük végén bizonyára többet mondhattak volna el ezekről a tartalmi jegyekről. Ami a reális, megismert és latens bűnözés viszonyát illeti, álláspontjuk elméletileg helytálló, azonban nem foglalnak állást abban az alapkérdésben, hogy az arányok milyenek, a viszony számszerű arányai, hogyan tolnak el egyik, vagy másik oldalra és végül, hogy a megismert bűnözés reprezentálja-e a latens bűnözést, vagy sem.

Nem hallgathatom el, hogy a könyv tartalmi gazdagsága csak akkor bontakozik ki, ha az olvasó rendszeresen végigolvassa a munkát és nem riad meg az első rész néhány elméletörténeti pongyolaságától és néhány elírástól. Nagyobb gondosság a szövegkorrekcióban sem ártott volna. Irodalmi apparátusuk számottevő, azonban az álláspontok interpretációja több helyen elnagyolt, az Állam- és Jogtudomány című folyóirat pedig sajátos módon kiesett gyűjtési körükből, holott megérdemelte volna figyelmüket. Ezek a megjegyzések nem érintik az érdemet: olyan kriminálstatisztikai munkát kapott az olvasó, amelyet a magyar kriminológia a bűnözés megismerése útján sem félre nem tehet, sem meg nem kerülhet.

Szabó András

„Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik”

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1973 elején igen érdekes, és bizonyára még sok vitát kiváltó könyvet jelentetett meg. Címe: „Erőszakos bűncselekmények és elkövetőik”, szerkesztője Vigh József.

Szerzők (Gönczöl Katalin, Kiss György, Szabó Árpád és Vigh József) összesen 352 oldalon, 12 fejezetben tárgyalják választott témájukat: a munkát függetlenül statisztikai táblák egészítik ki, és a kötet végén hat oldal terjedelmű összegzés tartalmazza a mondanivaló esszenciáját.

Szerzők célja — mint azt könyvük előszavában megfogalmazzák — az volt, hogy választ keresse az alábbi kérdésekre: a) melyek az erőszakos bűnözés morfológiai jellemzői; b) kimutathatók-e azonos vagy hasonló személyiségi vonások az erőszakos elkövetők-nél; c) milyen szerepet játszanak a biológiai adottságok és pszichés sajátosságok az erőszakos bűnözésben; d) tipikus csoportot alkotnak-e az erőszakos bűnelkövetők; e) fentiek alapján mutatkoznak-e olyan tények és összefüggések, amelyek alapján körvonalazható a felelősségrevonás módja és a velük való bánásmód.

Szerzők a kérdésekre kutatásaik alapján próbáltak választ adni. Alapelvként leszögezték, hogy csak bizonyítható vagy legalább valószínűsíthető következtetések levonására törekedtek. Kijelentésüket különösen akkor kell sokra értékelnünk, ha figyelembe vesszük, hogy a tanulmány részletesen közli a vizsgálat valamennyi adatát, lehetőséget biztosítva ezáltal mindenki számára megállapításaik helyességének ellenőrzésére. Önmérsekletük eredménye, könyvük érénye, de egyúttal fogyatékosága is a rendkívüli tömörség. A stílus gördülékenységének rovására megy, a könyv olvashatóságát csökkenti a könyvben előforduló sok számszerű adat, és a megalapozott, számos esetben újszerű megállapítások szinte lakonikus rövidségű megfogalmazása.

A jól szerkesztett könyv szemmel láthatóan szakembereknek íródott. A feldolgozott anyag rendkívüli tartalmi gazdagsággal párosult tömörsége még a vázlatos ismertetést is nehezíti, ezért az alábbiakban csak arra teszünk kísérletet, hogy a legfontosabb gondolatokat és megállapításokat vázlatosan ismertessük, nem hallgatva el bíráló és elismerő megjegyzéseinket sem. Ez utóbbiakkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy megtételükre a könyv

íróinak önmagukkal szemben tanúsított szigora jogosít fel első sorban.

A könyv I. fejezete az erőszakos bűnelkövetők körében szerzők által végzett vizsgálat módszertani problémáit tárgyalja. Ennek keretében meghatározza a vizsgálat tárgyát, bemutatja módját, módszerét, az általuk kidolgozott és felhasznált kérdőíves rendszert, az adatgyűjtés, adatfeldolgozás menetét és végrehajtását. A módszerek és az anyagok korrektségének bemutatása meggyőzi az olvasót arról, hogy a kapott eredmények tudományosan megalapozottak. A mintaválasztás ugyan nem felelt meg mindenben a matematikai statisztika szabályainak — ezt szerzők maguk is elismerik —, a kapott eredmények értékét azonban ez nem kérdőjelezi meg, mert a vizsgált mintasokaság főbb jellemzők szerinti megoszlása megegyezik a reprezentálni kívánt teljes sokaság ugyanezen jellemzők szerinti megoszlásával. Ennek megfelelően a kapott eredmények a hagyományos adatgyűjtésből már ismert adatokon túli információk területén is hitelesen reprezentálják a vizsgált jelenség egészét. (Ezt bizonyítja a vizsgálat egyes részeredményeinek ugyanazon témában végzett más empirikus vizsgálatok részeredményeivel való összehasonlítása is.)

A kutatás négy alaptéma köré csoportosul, ezek: személyi adatok; előélet; morfológiai és etiológiai ismérvek; büntetésre vonatkozó adatok.

Szerzők megfigyelésüket a szándékos emberölés és kísérlete, erős felindulásban elkövetett emberölés és kísérlete, szándékos súlyos testi sértés, foglalkozás körében elkövetett szándékos veszélyeztetés, erőszakos nemi közöszlés, szemérem elleni erőszak, erőszakos természet elleni fajtalanság, hivatalos személy elleni erőszak, rablás és zsarolás büntette miatt eljárás alá vontakra és cselekményeikre terjesztették ki. (Nem terjedt ki a megfigyelés a garázdaságra.) Nem tűnik indokolhatónak a jellegében teljesen eltérő szándékos veszélyeztetés büntetének bevonása a vizsgálatba. Ezt maguk a szerzők is elismerik, az igazság kedvéért meg kell azonban jegyezni, hogy ez a vizsgálat

adatainak alakulását a mintán belüli arány alacsonyága miatt (2,2%) érdemben nem befolyásolja. Szerzők a vizsgált jelenség karakterének élesebb megrajzolhatósága érdekében kontrolcsoportot is bevontak a vizsgálatba; ebben a csoportban a lopás, csalás, sikasztás, hűtlen kezelés, jogtalan elsajátítás, szándékos rongálás, valamint az orgazdaság és e büntettek minősített esetei találhatók. (E körben csupán a motivációt tekintve nem teljesen odaillő szándékos rongálás bevonása látszik bírálhatónak.)

Új tudományos eredményeket és jelentős elméleti tételeket tartalmaz a II. fejezet, mely az erőszak fogalmának meghatározására törekszik. Az idevonatkozó büntetőjogi és kriminológiai álláspontok rövid áttekintése után, azokat elemezve és értékelve az erőszak kriminológiai fogalmát a következőképpen határozták meg: „Emberről eredő, mások személyre közvetlenül irányuló, a cél elérésére alkalmas fizikai vagy pszichikai erő.” A fogalom ismeretében meghatározzák az erőszakos bűncselekmények kriminológiai jellemzőit is.

A III. fejezet témája az erőszakos bűnözés dinamikája és struktúrája. Szerzők e fejezetben statisztikai adatok, abszolút számok és viszonyszámok segítségével mutatják be az általuk vizsgálni kívánt jelenség volumenében, intenzitásában és bűnözésen belüli arányában, valamint az erőszakos bűnözés szerkezetében bekövetkezett változásokat, összességükben és a vizsgált büntettként külön-külön is. Az erőszakos bűnözés intenzitásának a bűnözés más formáihoz képest mutatott nagy stabilitása már önmagában is indokolja a kérdés beható vizsgálatát. Méginkább alátámasztja a vizsgálat szükségességét a bűnözőtípus nagyfokú társadalomra veszélyessége. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy amikor szerzők összébűnözésről beszélnek, valójában a közbűnözésről van szó (adataik is erre vonatkoznak). Ez a tendenciák realitását és az alapvető arányokat alig érinti, szükségesnek látszik azonban itt is leszögezni, hogy a közbűnözés nem egyenlő a teljes ismert bűnözéssel. Szerzők körültekintő

elemzését támasztja alá, hogy nem mulasztják el a figyelmet felhívni a bűnözés alakulására hatást gyakorló torzító tényezőkre, mint például a formális jogi tényezők hatására.

A közölt adatokból látható, de más, idevonatkozó publikálásból is ismert tény, hogy az erőszakos bűnözés tendenciájára vonatkozóan a vétőképes népességre számított gyakorisági mutatók adják a legmegbízhatóbb tájékoztatást. Az összébűnözésen (vagy a közbűnözésen) belüli arány u. i. a bűnözés más területeinek volumenében bekövetkezett változó függvénye. Ez látható akkor, ha az erőszakos bűnözés arányának változását és a vagyon elleni bűnözésben bekövetkezett csökkenést összefüggéseiben vizsgáljuk. (Erre utalnak azok az adatok, amelyek a bűnözés volumenének és struktúrájának az 1968. évi Szabálysértési Kódex hatálybalépésével összefüggő változását jelzik.) A bázis- és lánctiszviszszámok értéke is csak azoknál a büntettkéknél teljes értékű, amelyek bizonyos nagyságrendet elérnek, ez alatt ugyanis a volumenben bekövetkezett, abszolút számban nem túl jelentős változás lényegesen módosíthatja e viszonyszámokat.

A IV. fejezet az erőszakos bűncselekmények elkövetésének helyével és helyszínével foglalkozik. A megfigyelés kiterjedt az elkövetések földrajzi hely, közigazgatási egységek és településtípusok szerinti megoszlására. A közölt adatok ráirányítják a figyelmet a különböző területi egységek és településtípusok eltérő kriminalitási gyakoriságára, indokolva a vizsgálatok további ilyen irányú szükségességét. Foglalkoznak a könyv írói a büntettek elkövetésének helyszínével (az ő megfogalmazásukban konkrét helyével) és figyelemreméltó megállapításaikat ez esetben is számos adattal támasztják alá. Hasonló módon igen markánsan rajzolják meg az erőszakos bűnözés szokásait az időbeli megoszlás oldaláról. Sajnálatos, hogy a hazai szakirodalomból csupán néhány tanulmányt idéznek, holott megállapításaik helyességét az e tárgyban megjelent hazai kriminológiai és kriminálstatisztikai publikációk, valamint az ezekben összehasonlításként idézett

külföldi vizsgálati eredmények még meggyőzőbbé tették volna.

Rendkívül értékes a könyv V. fejezete, melyben a szerzők a büntettek megvalósításának körülményeivel foglalkoznak. Kriminológiai szempontból gondolatgazdag fejtegetéseket találunk e részben, ahol az elkövetés alapján a bünteteket 4 kategóriába sorolják:

A) Konfliktustól eredő elkövetés
a) családi veszekedés során; b) társbérlok, szomszédok veszekedése során; c) utcai verekedések során.

B) Támadó jellegű elkövetés a) elhagyott helyen, magányos személlyel szemben; b) magánlakásba való behatolással.

C) Vegyes jellegű elkövetés: Szórakozás, mulatozás során vagy után.

D) Egyéb jellegű elkövetés.

Nézetünk szerint a „Vegyes jellegű elkövetés” önálló kategóriaként történő felvétele nem látszik indokoltnak, ez a csoport jellege miatt inkább az A) csoportba lenne besorolható. Az elkövetés körülményeit vizsgálva részletesen elemzik szerzők annak számos elemét, így az abban résztvevők közötti kapcsolatot, az elkövetés motívumait stb. Kiterjed megfigyelésük a kriminalitást megelőző pszichikus folyamatokra is. Ennek alapján három kategóriát különböztetnek meg: tervszerű, rögtönös és egyéb bünteteket.

Érdeklődésre tarthat számot a fejezet viktimológiai része, igen nagy kár, hogy az egyébként bőséges vizsgálati anyag ebben a tekintetben kissé szűkmarkú (az ide vonatkozó rész csupán három oldal). Itt nemcsak a más részeknél már megszokott mélyreható elemzést kell nélkülözni, hanem azt is kifogásoljuk, hogy a hazai kutatási eredményeket sem ismertetik a téma és az eredmények által megérdemelt mértékben. Ezt annál is inkább nehézményezni kell, mivel a viktimológiai kérdések iránt idehaza és külföldön egyaránt egyre intenzívebb érdeklődés nyilvánul meg elsősorban éppen az erőszakos bűnözéssel kapcsolatban. Hasonló módon indokolatlanul rövid (alig több mint három oldal) a fejezet alkoholos befolyásoltságban megvalósított büntet-

tekkel foglalkozó 4. pontja. Az erőszakos bűnözés és alkoholfogyasztás kapcsolata sokrétű, bonyolult jelenség, vizsgálata nem korlátozható ilyen szűk körre.

A könyv VI. és VII. fejezeteiben az erőszakos bűntettek elkövetőinek demográfiai-társadalmi jellemzői és azoknak e bűnözés-típussal való kapcsolatát elemzik, éspedig a VI. fejezet, a családi körülményeket és a családhoz való viszonyukat, a VII. fejezetbe munkakörülményeiket és munkához való viszonyukat, a VIII. fejezet a műveltségi színvonalal kapcsolatos kérdéseket. A kitűnő könyv rendkívül értékes fejezetei ezek. A bűnelkövetők egy sajátos, kiemelkedően társadalomra veszélyes csoportjában demográfiai-társadalmi-gazdasági kapcsolatai „társadalomba ágyazottságának” rajzát a tömegjelenség szintjén vizsgálva kapjuk bennük. Arnyaltan elemzik a szükségszerűen adott családi viszonyok (a neveltetés körülményei) és az önként választott családi közösség (házasság, életközösség) jellemzőit. Figyelmet fordítanak a társadalmi mobilitás, az egyéni és nemzedékek közötti átrétegződés, az intergenerációs mobilitás szerepére. Nagyon lényegesek azok a megállapítások, amelyeket a családok foglalkozás szerinti homogenitásával, tehát a családon belüli társadalmi feszültség hatásával kapcsolatban tesznek.

Részletes elemzéseket találunk a családösszetétel, jövedelmi struktúra, gyerekszám problémaköréből. Újszerű és értékes a könyvnek a családi körülmények, a munkához való viszony és a vagyoni viszonyok elemzésével foglalkozó rész. A közölt adatok leginkább bizonyítják azokat a megállapításokat, amelyeket más kutatások eredményei alapján már indokoltan lehetett feltételezni, nevezetesen, hogy a konfliktusbűnözés (így annak legmarkánsabb formája, az erőszakos bűnözés) és az anyagi motivációjú bűnözés (külföldi szakirodalomban használatos kifejezéssel profitbűnözés) lényegesen eltérő jellemzőkkel bír.

Különösen figyelemreméltók e vonatkozásban a 177., valamint a 181. és 182. oldalon található meg-

állapítások. Ezek még plasztikusabbak lennének, ha a vizsgált és a kontroll anyag szakképzettség és életkor szerinti megoszlását a vétőképés korú, nem bűnöző népesség hasonló csoportjainak megoszlásával is összehasonlíthatták volna. A konfliktusbűnözés és az anyagi motivációjú bűnözés különbségét jól bizonyítja az anyagi motivációjú erőszakos bűnözésről tett megállapítás (187. old.). Az iskolai végzettség a műveltségi-képzettségi szint, az ezzel összefüggő társadalmi beilleszkedés és a bűnözés sokat vizsgált, sok problémát magában hordozó kapcsolatát is igen részletesen tárgyalják szerzők.

Tanulmányosak azok az adatok, amelyek a végzettségi szint és a kriminalitás, ezen belül is az erőszakos kriminalitás kapcsolatának, végső soron tehát az iskolai végzettség és képzettség, és a társadalmi inadaptáció (vagy adaptáció) kapcsolatának megvilágítására szolgálnak. Hasznos és eredményes lett volna, ha szerzők az elemzést jobban elmélyítve több végzettségi kategóriára tagolva standard kormegoszlás alapján végzik el számításaikat. Ilyen módon és a vonatkozó hazai (de szerzők által nem idézett) statisztikai tanulmányok eredményeit felhasználva sokkal világosabban lenne bemutatható a kétségekívül fennálló összefüggés. Ez egyértelműen bebizonyíthatná, szerzők idevonatkozó egyébként alapos állításait (213. old.) és módot adott volna igen szellemes és kifejező pontozásos módszerük (201—202. old.) használhatóságának szélesebb körű bemutatására is.

A könyv IX. fejezete az erőszakos bűnelkövetők szomatikus és pszichopatológiai sajátosságaival foglalkozik orvosi oldalról közelítve meg a témát. Foglalkozik a családi terheltséggel, az elkövetők szomatikus betegségeivel, pszichés állapotaival, ismerteti a kromoszómavizsgálatok főbb eredményeit; igen bőséges hazai és külföldi szakirodalmi anyagot használtak fel e témakörben a vizsgált jelenség bemutatására.

Alaposan átgondolt, a vizsgálat eredményeit — néhol más kutatások eredményeit figyelembe vevő és felhasználó része a könyvnek — az erőszakos bűnözés okait és

feltételeit elemző X. fejezet. A több irányú determináltság elméletének gyakorlati-kutatási alkalmazására utal az a körülmény, hogy szerzők eredményes kísérleteket tehettek az ő szóhasználatukkal élve „elsődleges” és „másodlagos” tényezők kapcsolatának és kutatásának elemzésére. Az ok-ság, az okok és feltételek kérdése a kriminológia és a bűnözéssel foglalkozó más tudományágak talán legnehezebb, legtöbbet vitatott problémája. Szerzők idevonatkozó, korábban már többször publikált álláspontjukat világosan, továbbfejlesztve, félreérthetetlenül fogalmazza meg, állásfoglalásuk indoklását ezúttal is statisztikai adatokkal támasztják alá. A jelenségeket összefüggéseiben, visszahatásaiban vizsgáló dialektikus szemléletmódjuk tükröződik a „szubjektív és objektív okok és feltételek sajátos konstellációjá”-nak elméleti megfogalmazásában.

A XI. fejezet a visszaeső erőszakos bűnözés kérdéseit taglalja. Bevezetéként utal a visszaesői minőség megállapíthatóságának büntetőjogi és kriminológiai szempontjaira. Félreérthetetlenül fogalmazza meg saját kategorizálási rendszerét. Itt talán annyit jegeznénk meg, hogy a megrögzött bűnözők kategóriájának meghatározásánál az erőszakos bűncselekmény miatt felelősségre vontak esetén a legalább háromszoros törtenő felelősségrevonás kritériumként való felállítása néhol túlzott követelmény. Az erőszakos bűntettek jelentős részére kiszabható, és a gyakorlatban ki is szabott büntetési tétel nagysága ugyanis egyes bűntetteknel (pl. emberölés) a többszörös visszaesésnek eleve korlátokat szab, így a társadalommal való konok szembeállítás már háromnál kevesebb felelősségrevonás esetén is megállapítható. (Ezt számos gyakorlati példa bizonyíthatja.)

Az erőszakos bűnelkövetők társadalmi kapcsolatainak jellegével, ezen belül a családhoz való kötődéssel foglalkozó számos figyelemre méltó megállapítást tartalmazó rész még színesebb, és a jelenség összefüggéseit jobban megvilágító lenne, ha szerzők felhasználták volna azokat a kutatási eredményeket, amelyek arra utalnak, hogy nemcsak agresszív sze-

mélynek lehetnek áldozatai, hanem a rendszeresen agresszív viselkedést tanúsító személy is gyakran válik büntett áldozatává. Tanulságos és a büntetésvégrehajítás szempontjából figyelemre méltó szerzők elemzése az elítéltek önértékeléséről és a büntetésről alkotott véleményükről. Különösen fontosnak kell tartani azokat a megállapításokat, amelyekből tanulságként azt szűrhetjük le, hogy a bűnelkövetők jelentős részénél a kiszabott büntetés nem eredményezett változást erkölcsi alapállásukban, csupán a kérdést valamilyen sajátosan torz prakticista szempontból értéklik, és minden lehetőséget megragadnak álláspontjuk igazolására. Itt mutatható ki különösen élesen a mikrokörnyezet hatása (lásd 303. old.).

A könyv XII. fejezete az erőszakos bűnelkövetők feletti ítélkezést vizsgálja. A szakirodalom széles körű felhasználásával, bőséges statisztikai anyagon mutatja be a jelenlegi ítélkezési gyakorlatot, elemzi és értékeli azt, ahol szükségét érzi, bírálja is. Érdekes (szerzők más munkáiban már korábban is felvetett) gondolatokat adva, szempontokat figyelembe véve javaslatokat is tesznek. A közelmúltban a szaksajtóban lezajlott vitára emlékeztetünk, amikor annak a véleményünknek adunk kifejezést, hogy a félreértések elkerülése végett talán helyesebb lett volna, a szerzők által használt „határozatlan tartalmú szabadságvesztés” kifejezés (331, 332. old.) helyett a tartalmi valószínűsítő jobban kifejező „relatív határozott tartamú szabadságvesztés” alkalmazása. Rendkívül szellemes és tárgyilagos, bár sajnálatosan rövid a fejezet 7., napjainkban annyiszor tárgyalt problémával foglalkozó része, az „Utógon-dozás”.

Szerzők munkájának eredményeit, főbb megállapításaik lényegét, mondanivalójuk esszenciáját „Összegzés” címszó alatt a 347—352. oldalakon foglalják egybe. A tömör kivonat jó áttekintését adja az alapos, komoly tudományos felkészültségről tanúskodó, és jelentős kutatási gyakorlatra alapított munka főbb eredményeinek.

E lényegre törő, áttekinthető szerkesztésű tudományos kutatók és gyakorlati szakemberek számára egyaránt jelentős segítséget nyújtó munka hazai jogi irodalmunk nagy nyeresége.

Vavró István

Эден Сакач:

О принципиальной руководящей роли Верховного Суда

Согласно Конституции ВНР в Венгрии принципиальное руководство судами является задачей Верховного Суда. В законе Номер IV. от 1972 г. подробно урегулирована роль Верховного Суда в принципиальном руководстве правосудием. Автор на основе короткого обзора исторического развития задач по принципиальному руководству и изложения в этой области сложившейся практики и новых законодательных актов приходит к заключению, что основной задачей Верховного Суда является принципиальное руководство, несмотря на то, что кроме этого согласно процессуальному законодательству в ходе рассмотрения обжалований и протестов выполняет также задачи в области правосудия. После представления двух средств принципиального руководства: принципиального указания и принципиального решения, которые имеют обязательную силу, автор занимается остальными формами принципиального руководства, не имеющими обязательной силы, как изложением позиции коллегии ВС, а также опубликованными конкретными судебными решениями, способствующими принципиальному руководству.

Иван Мезнерич:

Стремления к облегчению международных платежей

Среди факторов, препятствующих развитию международной торговли и международных платежей — кроме ограничений, предусмотренных таможенным и валютным законодательством —, все сильнее выступают на передний план трудности, вытекающие из различий внутреннего права отдельных стран. На исключение этих трудностей направлены работы по унификации, по согласованию законодательств в области международной торговли и международных платежей, веденные сегодня на высшем уровне в рамках постоянной комиссии, образованной под эгидой ООН (ЮНСИТРАЛ). В области международных платежей ЮНСИТРАЛ занимается урегулированием нового международного векселя, а также дальнейшим развитием и усовершенствованием аккредитивных правил банков и разработкой единых норм о гарантии. В рамках региональной унификации права в области международных платежей следует обратить особое внимание на соглашение между странами-членами СЭВ (ОУП) от 1958 г., урегулирующее также и порядок платежей по товарному обороту, и на соглашение об учреждении общего социалистического банка (Международный Банк Хозяйственного Сотрудниче-

ства), призванного на осуществление многосторонних расчетов между государствами.

Йожеф Фелдвари:

Условия применения принудительных мер

Статья занимается принудительными мерами, применяемыми в уголовном производстве. Принудительные меры освещаются в статье в следующей группировке: принудительные меры, связанный с лишением или с ограничением личной свободы; меры, направленные в первую очередь на розыск и на обеспечение вещественных доказательств; и остальные принудительные меры. Условия применения принудительных мер рассматриваются на основе действующего процессуального законодательства (указ Номер 8. от 1962 г.). На основе изложения соответствующих норм права об условиях применения принудительных мер приходит к выводу, что развитие социалистического уголовно-процессуального законодательства и в этой области ведет к дальнейшему укреплению социалистической законности. Обеспечивая в повышенной мере осуществление основных прав граждан, допуская ограничения лишь в интересах производства, этим одновременно повышает эффективность борьбы с преступностью.

Ödön Szakács:

Über die prinzipielle anleitende Rolle des Obersten Gerichtes

Im Sinne unserer Verfassung ist in der Ungarischen Volksrepublik die prinzipielle Anleitung der Gerichte Aufgabe des OG. Diese Aufgaben des OG sind im Gesetz Nr. IV/1972 über die Gerichte eingehend geregelt. Nach einer geschichtlichen Übersicht der Entwicklung der Aufgaben der prinzipiellen Anleitung gelangt Autor anhand der auf diesem Gebiete sich herausgebildeten Praxis und der neuen gesetzlichen Regelung zur Feststellung, dass die Hauptaufgabe des OG in der prinzipiellen Anleitung besteht, wiewohl es daneben auch im Zuge der Beurteilung der Apellationsproteste und der Proteste zur Wahrung der Gesetzlichkeit in den Verfahrensgesetzen festgelegte rechtsprechende Aufgaben verrichtet. Nach Behandlung der zwei verbindlichen Mittel der prinzipiellen Anleitung, der Richtlinie und der prinzipiellen Entscheidung, befasst sich Autor mit den anderen, nicht verbindlichen Mitteln der Anleitung: mit den Stellungnahmen der Kollegien, sowie mit den veröffentlichten Einzelbeschlüssen, die ebenfalls der prinzipiellen Anleitung dienen.

Iván Meznerics:

Bestrebungen zur Erleichterung der internationalen Zahlungen

Unter den Faktoren, die den internationalen Handel und die internationalen Zahlungen behindern, gelangen — neben dem Zollrecht und den devisarechtlichen Begrenzungen — immer stärker die aus der Verschiedenheit der nationalen Rechte sich ergebenden Schwierigkeiten zur Geltung. Die Eliminierung dieser bezwecken die, auf die Vereinheitlichung und Harmonisierung des internationalen Handels und des Rechts der internationalen Zahlungen ausgerichtete Arbeiten, die derzeit auf höchster Ebene in einem, in den Rahmen des UNO errichteten ständigen Komités (UNCITRAL) verlaufen. Auf dem Gebiete der internationalen Zahlungen befasst sich das UNCITRAL mit der Schaffung eines neuen einheitlichen internationalen Wechsels, sodann mit der Weiterentwicklung der Akreditiv-Stauten der Banken und mit der Ausarbeitung der einheitlichen Regeln der Garantie.

Im Kreise der, die internationalen Zahlungen berührenden regionalen Rechtsvereinheitlichung verdient besondere Beachtung die, auch die Warenverkehrs-Zahlungsordnung der RGW-Länder regelnde, aus dem Jahre 1958 da-

tierende Übereinkunft (ALB), sowie die, auch die Regeln der multilateralen Verrechnungen bestimmende und die, zu derer Abwicklung befugte gemeinsame sozialistische Bank errichtende Übereinkunft (1964).

József Földvári:

Die Bedingungen der Anwendung von Zwangsmassnahmen

Die Abhandlung befasst sich mit den, im Laufe des Strafverfahrens zur Anwendung gelangenden Zwangsmassnahmen in der folgenden Gruppierung: Zwangsmassnahmen in Verbindung mit der Entziehung oder Begrenzung der persönlichen Freiheit; Zwangsmassnahmen, die in erster Linie auf die Erforschung und Sicherstellung der Sachbeweise ausgerichtet sind; anderweitige Zwangsmassnahmen. Die Bedingungen ihrer Anwendung werden unter Zugrundelegung der geltenden Verfahrens-Rechtsnormen (Gesetzesverordnung No 8/1962) untersucht. Anhand der Übersicht der, sich auf die Bedingungen der Anwendung von Zwangsmassnahmen beziehenden Regeln gelangt Autor zur Schlussfolgerung, dass die Entwicklung des Strafverfahrens auch auf diesem Gebiete auf dem Wege der weiteren Stabilisierung der sozialistischen Gesetzlichkeit fortschreitet. Unter erhöhter Sicherung der Verwirklichung der staatsbürgerlichen Rechte und Begrenzungen nur im Interesse des Verfahrens genehmigend, erhöht es die Effektivität des Kampfes gegen die Kriminalität.

Ödön Szakács:

Du rôle de direction de principe de la Cour Suprême

Conformément à notre Constitution, la direction de principe des tribunaux dans la République Populaire Hongroise incombe à la Cour suprême. La loi n° IV de 1972 sur les tribunaux réglemente en détail le rôle de la Cour suprême dans la direction de principe de la juridiction. Après un aperçu historique du développement des tâches de direction de principe ainsi que sur la base de la pratique formée en la matière et des nouvelles dispositions légales l'auteur aboutit à la constatation que la tâche principale de la Cour suprême consiste dans la direction de principe, malgré qu'elle accomplit aussi des tâches de juridiction déterminées en connaissant des pourvois en appel et des pourvois dans l'intérêt de la légalité. Après avoir exposé les deux moyens d'effet obligatoire de la direction de principe, les directives

de principe et les arrêts de principe, l'auteur s'occupe des autres formes non-obligatoires de la direction, des prises de position en collège puis des décisions d'espèce publiées qui sont également au service de la directions de principe.

Iván Meznerics:

Efforts à faciliter les règlements internationaux

Parmi les éléments des obstacles au commerce et aux règlements internationaux — à côté des restrictions du droit des douanes et du droit des devises — se manifestent de plus en plus intensément les problèmes dérivant des différences des droits nationaux. L'élimination de ces obstacles est visée par les travaux tendant à l'unification et à l'harmonisation du droit du commerce international et des règlements internationaux qui se poursuivent actuellement sur l'échelon le plus élevé, dans un comité permanent établi au sein de l'ONU: l'UNCITRAL, ce comité s'occupe dans le cadre des règlements internationaux de la création d'une nouvelle lettre de change uniforme internationale puis du développement ultérieur de la réglementation bancaire des accreditives et enfin de la création des règles uniformes relatives à la garantie.

Dans le cadre de l'unification régionale des droits concernant les règlements internationaux méritent une attention particulière la convention de 1958 (Conditions générales des échanges) réglementant aussi le régime des paiements respectifs entre les pays membres du Conseil d'entraide économique puis la convention de 1964 créant une banque commune socialiste (Banque internationale de Coopération économique) qui a pour tâche d'établir l'ordre des décomptes et la manière de les effectuer.

József Földvári:

Les conditions de l'application des mesures coercitives

L'étude s'occupe des mesures coercitives à appliquer au cours de la procédure pénale divisées en les groupant comme il suit: mesures tendant à la privation respectivement à la limitation de la liberté, visant en premier lieu la découverte et la conservation des moyens de preuve objectifs, ainsi que d'autres mesures coercitives.

Les conditions de leur application sont examinées en prenant pour base le code de procédure en vigueur (loi n° 8 de 1962). En parcourant les règles relatives aux conditions d'application des mesures coercitives l'auteur arrive à la

conclusion que le développement de la procédure pénale procède aussi dans ce domaine vers l'affermissement ultérieur de la légalité socialiste. En assurant plus efficacement la mise en oeuvre des droits civiques et en ne permettant des mesures limitatives que dans l'intérêt de la procédure, ce développement rend la lutte contre la délinquance plus efficace.

Ödön Szakács:

On the Supreme Court's role of guiding on matters of principle

Under the Constitution the guiding of courts in the Hungarian People's Republic is the duty of the Supreme Court. Act No IV of 1972 on the courts provides in detail for the Supreme Court's function in guiding courts on matters of principle. The author, after surveying the evolution of the tasks connected with such guiding and reviewing the relevant practice and recent legislation comes to the conclusion that the Supreme Court's main function is guiding on matters of principle the fact notwithstanding that it is discharging also other judicial functions in adjudging appeals and legality protests in accordance with procedural provisions. After

describing the two main tools of guiding, viz. the directive and decision on matters of principle the author deals with the non-binding forms of guiding, viz. the positions taken by the Supreme Court Board, published decisions in individual cases which likewise serve guiding on matters of principle.

Iván Meznerics:

Efforts at facilitating international settlements

Among factors impeding international trade and settlements difficulties arising from differences in national laws — besides those connected with restrictions imposed under customs and currency laws — recur with increasing frequency. The work aimed at the unification, harmonisation now going on on the highest level, in a permanent UN Commission (UNCITRAL) serve to avoid these difficulties. As regards international settlements the UNCITRAL is engaged in creating a new, unified international bill of exchange the expansion of the regulation of letters of credit and the shaping of uniform rules governing surety.

As to the regional law unification affecting international settle-

ments the 1958 COMECON convention on the General Conditions of Delivery which regulates also international settlements and the 1964 convention on the Bank of International Economic Co-operation regulating multilateral settlements deserve special mention.

József Földvári:

The conditions of the application of coercive measures

The paper discusses coercive measures applicable in criminal proceedings under the following headings: coercive measures involving loss or restriction of personal liberty, those aimed at finding and securing evidence and other measures. The conditions of applying such measures are discussed on the ground of the statute regulating criminal procedure now in force (Law-Decree N° 8 of 1962). After surveying the provisions governing the application of coercive measures the author comes to the conclusion that the law of criminal procedure is developing to further strengthen socialist legality. The implementation of civil rights is secured; restrictions are allowed only in the interests of criminal justice whereby the fight against crime is becoming more effective.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Szakács Ödön*, a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elnöke. — *Dr. Meznerics Iván*, Magyar Nemzeti Bank igazgatója, a jogi főosztály vezetője. — *Dr. Földvári József*, a Legfőbb Ügyészség főosztályügyésze. — *Dr. Ponsard, André* egyetemi tanár (Dijon). — *Dr. Vékás Lajos* egyetemi adjunktus. — *Dr. Szita János* egyetemi gyakornok (Pécs). — *Dr. Nagy Ferenc* egyetemi gyakornok (Szeged). — *Dr. Herczegh Géza* tanszékvezető egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Szabó András*, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Vavró István*, a Központi Statisztikai Intézet munkatársa

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Benedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Telefon: 221-281). Felelős kiadó: *Sala Sándor* igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162. pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

73.194 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: *Janka Gyula* igazgató

ARA: 8,— Ft

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PÉTERI ZOLTÁN:		HERCZEG ISTVÁN:	
Új törekvések a jogállam-eszme körül	309	Jövőkutatás a nemzetközi jogban	341
HLAVATY ATTILA:		<i>Szemle:</i>	
Az egyéni jogtudat értelmezési modellje ...	316	GUTH PÉTER—BUDVÁRI RÓBERT:	
POSCH, MARTIN:		Az apasági valószínűségszámítás újabb lehetőségei különös tekintettel a „több férfias” ügyekre	350
A polgári jogi felelősség elkövetkező szabályozásáról a Német Demokratikus Köztársaságban	325	<i>Jogirodalom:</i>	
BAUER MIKLÓS:		Csiky Ottó: A gyermek családi jogállása (WEISS EMILIA)	351
A fővállalkozás fogalmához	329	Wiener A. Imre: A hivatali büntettek (ERDŐSY EMIL)	356
MÁRKUS FERENC:		CSIZMADIA ANDOR: Újabb csehszlovák jogtörténeti munkák	360
A repülőgéptérítések elleni küzdelem az elmélet és a gyakorlat világánál	334		

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Золтан Петери*: Новые стремления вокруг идеи правового государства. — *Атила Хлавати*: Модель толкования индивидуального правосознания. — *Мартин Пош*: Будущее урегулирование ответственности по гражданскому праву в Германской Демократической Республике. — *Миклош Бауер*: К понятию главного подрядя. — *Ференц Маркуш*: Борьба с угоном самолетов во свете теории и практики. — *Иштван Херцег*: Исследование будущего в международном праве. — *Обзор: Петер Гут—Роберт Будвари*: Новые возможности в исчислении вероятности происхождения от определенного отца, при особом учете дел с участием «ряда мужчин». — *Юридическая литература*: *Отто Чики*: Правовое положение ребенка в семье (*Эмилия Вайс*). — *А. Имре Винер*: Должностные преступления (*Эмиль Эрдоши*). — *Андор Чизмадиа*: Новые чехословацкие работы по истории права.

INHALT: *Zoltán Péteri*: Rechtsstaatsidee und ihre neue Tendenzen. — *Attila Hlavaty*: Interpretations-Modell des individuellen Rechtsbewusstseins. — *Martin Posch*: Zur künftigen Regelung der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit in der DDR. — *Miklós Bauer*: Zum Begriff des Hauptunternehmens. — *Ferenc Márkus*: Der Kampf gegen die Flugzeugablenkungen (hijacking) im Lichte der Theorie und der Praxis. — *István Herczeg*: Zukunftsforschung im Völkerrecht. — *Rundschau*: *Peter Guth—Robert Budvári*: Neue Möglichkeiten der Vaterschaftswahrscheinlichkeitsberechnung, mit besonderer Rücksicht auf Prozesse „mit mehreren Männern“. — *Rechtswissenschaft*: *Ottó Csiky*: Die Rechtstellung des Kindes in der Familie (*Emília Weiss*). — *Imre A. Wiener*: Die Amtsverbrechen (*Emil Erdősy*). — *Andor Csizmadia*: Neue tschechoslowakische Werke über Rechtsgeschichte.

SOMMAIRE: *Zoltán Péteri*: Tentatives nouvelles relatives à l'idée de la primauté de droit. — *Attila Hlavaty*: Le modèle d'interprétation de la conscience juridique de l'individu. — *Martin Posch*: Sur la réglementation prochaine de la responsabilité civile dans la République Populaire Allemande. — *Miklós Bauer*: Au concept de l'entreprise générale. — *Ferenc Márkus*: La lutte contre le détournement des avions à la lumière de la théorie et de la pratique. — *István Herczeg*: La futurologie en droit international. — *Revue*: *Péter Guth—Róbert Budvári*: Nouvelles possibilités de la théorie du calcul des probabilités de la paternité vu en particulier des cas de „multi-hommes.“ — *Littérature juridique*: *Ottó Csiky*: Le statut juridique de l'enfant dans la famille (*Emília Weiss*). — *A. Imre Wiener*: Les crimes de fonction (*Emil Erdősy*) — *Andor Csizmadia*: Les ouvrages plus récents tchécoslovaques en histoire du droit.

CONTENTS: *Zoltán Péteri*: New efforts in the field of the concept of the Rule of Law. — *Attila Hlavaty*: The interpretation model of individual legal consciousness. — *Martin Posch*: On the prospective regulation of civil law liability in the German Democratic Republic. — *Miklós Bauer*: On the notion of the principal contractor. — *Ferenc Márkus*: The fight against hijacking in the light of theory and practice. — *István Herczeg*: Futurology in international law. — *Review*: *Péter Guth—Róbert Budvári*: New opportunities for the theory of probability in paternity cases with special regard to „multi-men“ cases. — *Legal literature*: *Ottó Csiky*: The child's legal status in family. (*Emília Weiss*). — *A. Imre Wiener*: Crimes by public officials (*Emil Erdősy*). — *Andor Csizmadia*: a Recent Czechoslovak work on the history of law.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Új törekvések a jogállam-eszme körül

I.

A jogállam eszméje¹ a polgári társadalom jellegzetes terméke. Nemcsak azért, mert keletkezése szinte a polgárság hatalomrajutásáig nyúlik vissza, s azóta is ismételten visszatérő, gyakran hangoztatott jelszava maradt a polgári állam és jogfejlődésnek, hanem azért is, mert mint rugalmas ideológiai forma, csaknem két évszázados történeti útja során híven tükrözte a tőkés társadalom életében végbemenő változásokat, közvetítette, a jog nyelvére fordította a polgárság célkitűzéseinek az idők folyamán bekövetkezett módosulásait. Éppen ezért aligha találunk alkalmasabb eszközt arra, hogy a polgárság történeti útját, illetve annak a politikai és jogi ideológiában való visszatükröződését nyomon követhessük, mint éppen a jogállam-eszme történeti változásai, az ennek értelmezésével kapcsolatban felmerülő újabb és újabb törekvések.

A XX. században, s különösen a második világháborút követően ezeknek a változásoknak az üteme meggyorsult: a monopolkapitalista fejlődés előbb a jogállam-eszme eredeti, liberális értelmezését törte át, majd — a legutóbbi időben — magával a koncepció központi magjával kapcsolatban is kételyek, sőt ellenvetések megfogalmazásához vezetett. Hogy a tőkés társadalom életében végbement átalakulást az ideológiai formák körében is megfelelő változások kísérték, s ezek keretében a jogállam-eszme „klasszikus” értelmezése is számos vonatkozásban meghaladottá vált, azt aligha lehet tagadni

vagy másképpen értelmezni, mint az emberi társadalom fejlődéstörvényei hatásának természetes következményét; a kérdés csupán az, hogy ezek a változások, s különösen az újabb törekvések szükségszerűen vezetnek-e a jogállam gondolatának teljes elutasításához, s nem jelentik-e ezzel a jogállam-eszme történeti útjának utolsó felvonását, lezárulását is. A következőkben erre a kérdésre keresünk feleletet.

II.

1. Ismeretes, hogy a jog által korlátozott, mintegy a jog uralma alatt álló állam eszméje a feudalizmus alkonyán került előtérbe, és nyert első ízben megfogalmazást², amikor a polgárság gazdasági és politikai hatalmának kibontakozása, az önálló nemzeti piac, s ennek előfeltétele: a nemzeti állam megteremtésére irányuló törekvései kibékíthetetlen ellentétbe kerültek a feudális társadalommal és annak intézményeivel. Maga az államhatalom korlátozásának igénye természetesen nem új jelenség, hiszen a hatalmat gyakorlók önkénye elleni védelem, vagy bizonyos, az uralkodót is kötelező szabályok — vagy inkább: erkölcsi elvek — betartásának igénye már az ősi rabszolgatartó társadalmak korában felmerült,³ s azóta is vissza-visszatérő eleme a politikai harcok és a politikai tanítások történetének. Ami a jogállam koncepciójában e korai törekvésekhez képest alapvetően újat jelentett, az a hatalom jogi eszközökkel történő korlá-

¹ A jogállam-eszmét e tanulmányban tágabban értelmezzük, mint a szoros értelemben vett jogállam-fogalmat (Rechtsstaat), amely a német felvilágosodás és az ún. észjogi irányzat talaján fejlődött ki. A továbbiakban a jogállam eszméjét mindazoknak az irányzatoknak a jelölésére használjuk, amelyek — bár különböző elnevezés alatt — lényegében azonos vagy hasonló polgári követeléseket fejeztek ki (Rule of Law, primauté de droit stb.).

² A jog eszméjének alárendelt állam gondolata először Kant filozófiai rendszerében jelenik meg, aki az államot az állampolgároknak abból a szükségletéből vezeti le, hogy „részeseivé legyenek annak, ami jogi” (ld. Kant, Immanuel: *Metaphysik der Sitten*. 2. Aufl. 1907. 133. és köv. old.); maga a jogállam-fogalom mintegy fél évszázaddal később tűnik fel a német jogtudományban (ld. Mohl, Robert: *Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg*. I. Bd. 8. old.).

³ Ld. Seagle, William: *Weltgeschichte des Rechts*. München und Berlin, 1958. 329—330. old.

tozásának eszméje, az államhatalom és az egyén szembenállásának jogi köntösbe való öltöztetése. Ezt fejezte ki Engels azzal, hogy a polgárság világnézetét, mint jogi világnézetet jellemezte.⁴ Ez a megállapítás a polgári fejlődés egész történeti útjára érvényes: nem csupán az jutott benne kifejezésre, hogy a feltörekvő polgárság a maga követeléseit egy, minden embert megillető „természetes” jog, a természetjog köntösbe öltöztette, amely az örök igazságosság nevében igényelt megvalósulást; a jog eszméjéhez való kötődés, a jog uralmának igénylése a polgári forradalmak győzelme után, a megvalósult polgári társadalomban is — legalábbis formailag — a társadalom politikai berendezésének alapelve maradt.

A jogállam fogalma — mint a „jogi világnézet” része — egyrészt azt jelentette, hogy a feltörekvő, majd a forradalomban győztes polgárság a maga világnézetét, a legjobb társadalmi berendezkedésre vonatkozó felfogását a jogi forma segítségével a társadalom egészére kiterjedő, általánosan kötelező érvényű világnézeté tudta változtatni. A polgári forradalom eredményeként — mint Marx megállapítja — az állam általános ügygé vált, amennyiben az állami élet elemei mint a nép általános ügyei különváltak a polgári élet különös elemeitől. „A hűbéri társadalom feloldódott arra, ami az alapja volt, az *emberre*.”⁵ A feudális társadalom és állam kereteit szétfeszítő polgárság jogi ideológiája, a természetjogi elmélet, az egyént az állammal szemben megillető „természetes” jogok hangsúlyozásával az államérdek és a magánérdek megkülönböztetését, jogi és szervezeti elhatárolását mozdította elő. Másrészt — s ez a természetjog talajából kisarjadt jogállam-eszme másik oldala — a jogállam fogalmában a polgárságnak az általa létrehozott társadalmi berendezkedés, állam és jog igazságos voltába, s — az örök igazságossággal való megegyezése révén — véglegességébe vetett meggyőződése fejeződött ki. A polgári társadalom és annak intézményei, valamint azok ideológiai visszatükröződései a polgári filozófia és szaktudományok számára a társadalmi fejlődés betetőzését jelentették; a polgárság állama és joga mint az állam és a jog általános fogalmai jelentkeztek.⁶

Az az állam, amelyet a polgárság mint jogállamot fogalmazott meg, ily módon eleve ketős arculatot viselt: egyrészt — általános ideológiai formáját tekintve — mint egy általános jellegű, abszolút érvényű joghoz kapcsolódó, annak követelményeit kifejező állami berendezkedés ideális képe, modellje, másrészt — konkrét, mindennapos valóságában — a polgárságnak a hatalomért vívott harcában, majd a kiví-

vott hatalom megszervezésében a konkrét követelések összegezője.⁷ Annak megfelelően, hogy a polgárság hatalomrajutásának feltételei és körülményei Európa vezető országaiban különbözőképpen alakultak, nyertek más és más értelmezést ezek, a jogállam fogalmában kifejezésre jutó konkrét követelések is. Angliában például, ahol a polgárság Európában először vált a társadalom vezető erejévé, az abszolút monarchiával való leszámolása a hagyományokon és az értelem alapultó, ősi angol jog érvényesülésének, uralma helyreállításának követelésével indult meg (Rule of Law), noha az ősi szokásokra való hivatkozás a burzsoázia számára csak az egész társadalmat az abszolút monarchiával szemben mozgósító hatásos harci jelszó, nem pedig a feudális intézmények megőrzésének követelménye volt: mögötte éppen a régi, feudális formák megdöntésének, illetve új, polgári tartalommal való megtöltésének igénye rejlett. Az európai kontinens történetét oly jelentősen befolyásoló Franciaországban a polgári követelések ugyancsak jogi köntösben — bár nem a jogállam vagy joguralom jelszavával — az ember és a polgár jogairól szóló Deklarációban nyertek ünnepélyes megfogalmazást; a tulajdonképpeni jogállam-fogalom (Rechtsstaat) és a hozzá kapcsolódó problematika rendszeres kifejtésére először német földön került sor.

A német Rechtsstaat-eszme történeti útjának végigkísérése alapján egy sajátos fejlődési vonal képe bontakozik ki, amelyet mint a jogállam-eszme tartalmi kiüresedését jellemezhetünk.

A kanti gondolat a jog eszméjének alárendelt államról eredetileg egyértelműen az állami végrehajtó hatalom szervezeti korlátozásának szükségességét volt hivatva jelezni az államhatalmi ágak megosztása, egy szabadon választott népképviselői rendszer, a népképviselőtől függő kormányzat, a független bíróság és más polgári követelések formájában. Ezt, a maga korában haladó gondolatot, a polgári alkotmányos állam eszméjét váltotta fel az 1848. utáni formai jogállam-koncepció,⁸ amely a jogállamiság döntő kritériumául a jogi forma megőrzését, tiszteletbentartását fogadta el, s ezzel az állami hatáskör tartalmi meghatározásánál szabad kezét biztosított a végrehajtó hatalom számára. E folyamat keretében — a weimari alkotmány által biztosított „különleges felhatalmazás”, valamint a bíróságok számára a törvények felülbírálására adott hatáskör kibővítésével — lassanként eltűntek a népképviselői elv érvényesítéséhez fűződő alkotmányos garanciák, s a jogállamiság végül a „mértékadó állami szervek által elismert alapelvek”-kel azonosult, lehetővé

⁴ Ld. Engels, Friedrich: Jogász-szocializmus. In.: Marx-Engels Művei 21. köt. Budapest, 1970. 449. old.

⁵ Marx, Karl: A zsidó kérdéshez. Marx-Engels Művei I. köt. Budapest, 1957. 370. old.

⁶ E gondolat klasszikus megnyilvánulása Hegel fejlődés-sémája, kora porosz államának a történeti fejlődés csúcspontjává nyilvánításával.

⁷ A liberális jogállam-igények klasszikus összegezését ld. Staatslexikon oder Enzyklopedie der Staatswissenschaften. Hrg. Rotteck, Karl und Welcker, Theodor Karl. Altona, 1834—1848.

⁸ Ld. Stahl, Friedrich Julius: Rechts- und Staatslehre. 3. Aufl. 1856. 137. és köv. old.

téve a hitleri fasiszta állam „jogállam”-ként való szerepeltetését.⁹

2. A mai jogállam-konceptciók kibontakozásának, illetve továbbélésének feltételeit részben a monopolkapitalista társadalom „önmozgása”, fejlődésének belső törvényszerűségei érlelték meg; az új jogállam-konceptciók létrejöttében azonban ehhez képest „külső”, bár a kapitalizmus monopolista szakaszával szorosan összefüggő egyéb tényezők is szerepet játszottak.

Ami a „belső” okokat illeti, a fejlődést végző soron meghatározó gazdasági tényezők behatóbb vizsgálata — ami a rokon társadalomtudományi ágazatok művelőinek egybehangolt erőfeszítéseit is igényli — kívül esik e tanulmány célkitűzésein. Mint a jogállam-eszme változásait befolyásoló politikai tényezők vizsgálatához szükséges kiinduló pontot, legfeljebb annyit állapíthatunk meg, hogy a monopóliumok létrejötte a tőkés államok jogrendszerében egy sor olyan változás forrása lett, amelyek a jogi ideológia területén is megmutatkoztak. E változások lényegét csak nagyon leegyszerűsített formában ragadjuk meg, ha azt az ún. „szociális gondolat” térhódításával kapcsoljuk össze. Ezt kívánta érzékeltetni Dicey, a jogállam-konceptió angol változatának klasszikus rangú megfogalmazója is azzal, hogy a XX. század tőkés társadalmának fejlődési irányát az individualizmustól a kollektivismus felé való előrehaladásában jelölte meg.¹⁰ Kétségtelen, hogy ha kollektivismusnak nevezzük bizonyos szociális igényeknek — elsősorban a munkásmozgalom megerősödése folytán bekövetkezett — állami elismerését, illetőleg kielégítésüknek közösségi célkitűzésként való feltüntetését, akkor Dicey prognózisa az elmúlt évtizedek folyamán beigazolódtott: a politikai individualizmus elmélete — amely szerint az állam java polgárainak jólétében és szabad kezdeményezéseiben áll, s ezt a jólétet az biztosítja a legjobban, ha mindenki a maga módján, a lehető legkisebb mérvű állami beavatkozás mellett igyekszik boldogulását elérni¹¹ — a kapitalizmus monopolista szakaszában valóban egyre inkább háttérbe szorult, s helyére az osztálytársadalmi érdekek védelmezőjeként fellépő jóléti állam (Welfare State, Wohlfahrtsstat) elmélete lépett. Az állam hatalma a társadalom egyes tagjai irányában rendkívüli mértékben megnövekedett, s fokozatosan átvette olyan funkciók ellátását, amelyeket korábban az egyén, a család vagy más testületek oldottak meg. Mindez — állítólag — a gazdasági egyenlőtlenség mérséklésének, a társadalmi egyensúly biztosításának érdekében történik; az államhatalom a szabadság ténylegesen egyenlővé tételének jelsza-

vával lép fel, beavatkozik az egyéni szabadságjogok szférájába, s a mindenkire kiterjedő szabadság megvalósításának leple alatt, valójában áttöri az emberi-állampolgári jogok hagyományos értelmezését.¹²

Az állami beavatkozás mértékének ilyen kiterjesztése, a kapitalizmus liberális szakaszára olyannyira jellemző „laissez faire...”-elv félre-tétele a jogállam-eszmét is alapjában érintette. A jóléti állam — a polgári társadalomtudomány számos képviselője számára is — mint a jog uralmát súlyosan veszélyeztető hatalmi tényező jelentkezik (Welfare State versus Rule of Law), amelynek tevékenysége nemcsak a jogállam-eszmével nem egyeztethető össze, hanem szükségszerűen vezet minden szabadság lerombolásához, egy fasiszta típusú zsarnoksághoz.¹³

Ha az ilyen, szélsőséges következtetések megfogalmazása nem tekinthető is a polgári állam- és jogtudomány általánosan jellemző vonásának, az kétségtelen, hogy a „szociális” elemnek a társadalom életében, s ezen belül az állami törvényhozásban való térhódítása, s ezzel a „klasszikus” kapitalizmus célkitűzéseit kifejező emberi-állampolgári jogok jelentéstartalmának megváltozása indokoltá teszi a dilemmának olyan, a polgári tudomány részéről történő megfogalmazását, hogy lehetséges-e egyáltalán egy terv-államban (planned State) megőrizni a szabad, demokratikus társadalom jogának lényeges alapelveit.¹⁴

Bár az e kérdésre adott válasznak az előbbieken alapján abban az értelemben szükségszerűen tagadónak kellene lennie, hogy a liberális-kapitalista társadalom jogszabályai aligha lehetnek változatlanul érvényesek a monopolkapitalizmus uralmának időszakában, a „szabad, demokratikus társadalom” „lényeges alapelvei”-nek, s elsősorban a jogállam-eszmének megfelelő értelmezése mégis nyitva hagyja az utat a pozitív válasz, a történeti és jogi folyamatosság elismerése felé is.

Ezt a folyamatosságot a polgári jogtudomány és joggyakorlat számára elsősorban éppen a jogállam-eszme van hivatva biztosítani: a legutóbbi időkig a jogállam fogalma jelentette és jelenti azt a modellt, amelyen az új törekvések és irányzatok értéke lemérhető. A jogállamiság, a jog uralmának igénye tehát változatlan: a fogalom jelentéstartalma azonban — megfelelő értelmezés segítségével — mindinkább eltolódott a tőkés jóléti állam tevékenységének a jogállam kritériumaival történő összeegyeztetése érdekében. Ez a jelentésváltozás — például az NSZK-

⁹ Ld. a „Rechtsstaat” címszót a Handwörterbuch der Rechtswissenschaft (1931) VII. kötetében. (476. old.)

¹⁰ Ld. Dicey, William: Law and Public Opinion in England. 2nd ed. 1914. 146. old.

¹¹ Ld. Ginsberg, Morris: The Growth of Social Responsibility. In: Law and Opinion in the 20th Century. London, 1959. 3. old.

¹² A „jóléti” állam koncepciójának a szocialista állam- és jogtudomány oldaláról történő átfogó bírálatát ld. Zawadzskij, Szilveszter: „Goszudarsztvo blagodensztviya”. Doktrina i praktika. Moszkva, 1966.

¹³ E tekintetben a „klasszikus” mű kétségtelenül Hayek, Friedrich: The Road to Serfdom (London, 1944.) c. munkája, s különösen annak Planning and the Rule of Law c. fejezete.

¹⁴ Ld. Friedmann, Wolfgang: Law and Social Change in Contemporary Britain. London, 1951. 277. old.

ban — a szociális jogállam (sozialer Rechtsstaat) fogalmával az állam alkotmányában nyert magasabb szintű jogi elismerést;¹⁵ másutt a bírói gyakorlat, az USA-ban például elsősorban a Legfelsőbb Bíróságnak az alkotmány értelmezésével kapcsolatos tevékenysége tágította ki az ötödik és tizennegyedik alkotmánykiegészítés „due process”-klauzulájával meghatározott jogállamiság kereteit a jóléti törvényhozás szentesítése irányában.¹⁶

Ezt a helyzetet — úgy tűnik — jelentősen tovább bonyolította a polgári tudomány számára egy „külső” tényező, a szocialista társadalmi berendezkedés, állam és jogrendszer megjeleneése, majd a szocializmus világrendszerré válása. Az a probléma, amely a modern tőkés államnak a jogállam-kritériumokkal való összeegyeztethetősége kérdéseként jelentkezett, most a tőkés államnak mint „jogállam”-nak a szocialista állammal való szembeállítására révén új vonásokkal gazdagodott: a jogállam eszméje most már nem csupán a polgárságnak a tőkés állammal, tehát a saját államával szemben megfogalmazott „belső” igénye, hanem egy más típusú, a tőkés rendszerrel antagonisztikusan ellentétes rendszer értékelésének modellje, egyfajta „kifelé” érvényesülő értékmérője is, ami a burzsoá államnak a szocialista állammal és minden más állammal történő összehasonlítását a tőkés rendszer koordináta-rendszerének keretei között teszi lehetővé.¹⁷

3. Ha most már az elmondottak alapján a modern jogállam-koncepció érvényesítésével kapcsolatos tényezőket, vagy politikai célkitűzéseket vizsgáljuk, ezeknek különösen két, többé-kevésbé elhatárolható, bár egymással szorosan összefüggő csoportját indokolt kiemelni. Az első kategóriába a tőkés rendszer általános apológiájával kapcsolatos célkitűzések tartoznak, napjaink monopolkapitalista államrendszerének jogállammá nyilvánításával, vagyis — a jogállam-eszme történeti útjának bizonyos, nem éppen haladó hagyományait követve — a fennálló rendet az ideállal, az örökérvényű modellel azonosítva. Az a körülmény, hogy a jogállam fogalma, illetve annak egyes összetevői a polgárságnak a feudalizmussal vívott küzdel-

mében szinte fetisizálódtak, a polgári jogrendszernek, mint általában a jogrendszernek bizonyításra nem szoruló alapelveivé váltak, a mai tőkés társadalom uralkodó körei számára is szükségessé teszi az e formákhoz való ragaszkodást, a jogállammal kapcsolatos illúziók fenntartását. Ez természetesen a valóság ideológiai formálását, egyfajta tudati manipulációt igényel: az állampolgárok széles tömegeinek a szabadságról, a demokráciáról stb. kialakított nézeteit kell az állammonopolista rendszer célkitűzéseinek megfelelően a modern tőkés állam valóságához alakítani, hogy így ez az állam a demokrácia megtestesítőjeként, „jogállam”-ként jelentkezhessek.¹⁸

A célkitűzések másik fő csoportját a jogállam-koncepciónak az antikommunizmus szolgálatába állítása jellemzi. A szocialista világrendszer létrejöttére és fejlődésére való reagálás a polgári társadalomtudománynak — s ezen belül az állam- és jogtudománynak — a második világháborút követő időszakban lassanként uralkodó vonásává vált. E folyamat keretében eleinte, hozzávetőleg az ötvenes évek kezdetéig, a polgári ideológia inkább a marxizmus elméletének negligálására s a szocialista építés gyakorlati eredményeinek elhallgatására törekedett; a szocializmusról megjelent publikációk jelentős része is csak a legprimitívebb propaganda szintjét érte el. Ezt követően azonban gyors ütemben bontakozott ki a marxizmus aktív kutatása mind az elmélet, mind a gyakorlat eredményei tekintetében; a polgári ideológia most egyre inkább a részletekig hatoló, módszeres vizsgálódás eszközeit részesíti előnyben.¹⁹

Ebbe a folyamatba illeszkedik be a jogállam-koncepció felhasználása, illetve az ideológiai harc megváltozott feltételeihez való alkalmazása is. Korábban a polgári tudomány a jogállam fogalmát is a szocialista társadalom, állami és jogi berendezkedés primitív „megcáfolására” igyekezett felhasználni: a szocialista rendet a polgári jogállam kritériumaival mérve, utasította el annak érdemi vizsgálatát, illetve igyekezett azt a széles néptömegek előtt diszkreditálni. Most — úgy tűnik — legalábbis részben megfordult az összehasonlítás folyamata: a jogállam-fogalom új értelmezésében nagyobb szerepet kap a marxista elméletre, illetve az általa hangsúlyozott tartalmi jogállam-elemekre való reagálás (pl. a népképviselői elv, az anyagi garanciák, stb.), s a jogállam-eszme polgári képviselőinek erőfeszítései nem egyszer arra irá-

¹⁵ Ld. Menger, Christian-Friedrich: Der Begriff des sozialen Rechtsstaates in Bonner Grundgesetz. Tübingen, 1953.

¹⁶ Ld. Péteri, Zoltán: Az úgynevezett „jóléti állam”-ról. Budapest, Állam és Igazgatás. XI—1961. 508—512. old.

¹⁷ Ilyen törekvésekkel főleg a Rule of Law jel-szavával kibontakozó nemzetközi mozgalmak keretében, pl. az International Commission of Jurists által szervezett nemzetközi kongresszusokon lehetett találkozni (ld. ezzel kapcsolatban Péteri Zoltán: A Rule of Law fogalmának kérdéséhez. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, III—1960. 218. és köv. old.; a nyugati és a szocialista törvényesség-kritériumok objektív igényű összehasonlítására elsősorban azon a két nemzetközi konferencián történtek kísérletek, amelyeket az Association Internationale des Sciences Juridiques égisze alatt Chicagóban, majd Varsóban rendeztek 1957-ben, illetve 1958-ban.

¹⁸ Meister, Roland-Schöneburg, Karl-Heinz-Winkler Arno: Die Funktion der bürgerlichen Rechtsstaatsideologie in der formierten Gesellschaft des staatsmonopolistischen Kapitalismus und der Kampf für einen demokratischen und sozialen Rechtsstaat in Westdeutschland. In: Illusion und Wirklichkeit des Rechtsstaates. Berlin, 1968, 29. old.

¹⁹ Ld. Tumanov, V. A.: Die Funktion der Rechtsstaatskonzeption in der staatsmonopolistischen Gesellschaft. In: Illusion und Wirklichkeit des Rechtsstaates. 56. old.

nyulnak, hogy ezeknek, a marxista elméletből kölcsönzött követelményeknek igazi megvalósulását vindikálják a polgári jogállam számára.

4. Miben jelentkeznek az új elemek a jogállam modern koncepciójában?

a) Ebben a koncepcióban megmaradt — legalábbis formailag — az államéletnek a joghoz való kötődése, annak a legáltalánosabban úgy fogalmazható követelménynek a formájában, hogy az állami tevékenységnek a jogra kell alapulnia. Ennek a jognak az értelmezésében, s ezzel a jogállam-fogalom tartalmi elemekkel való kitöltésében azonban a modern tőkés társadalom szükségletei dominálnak. Jólismert tény, hogy ez a társadalom nem nélkülözheti a modern tőkés államnak, az ún. „jóléti állam”-nak a gazdasági életbe való erőteljes beavatkozását, a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának elősegítését, így a monopolkapitalizmus vezető körei arra kényszerülnek, hogy a polgári jogrend kereteinek, az alkotmány és a jogszabályok rendelkezéseinek új értelmezésével a hatalomgyakorlás új rendszerét, a kormányzás új technikáját vezessék be. Hogy ez mennyiben egyeztethető össze a törvényesség, illetve a korábban ünnepélyesen deklarált emberi-állampolgári jogok érvényesülésével, erre vonatkozólag a polgári irodalomban sincs egyetértés: a Welfare State és a Rule of Law szembenállása napjaink polgári jogtudományának egyik sokat vitatott, alapvető problémája.²⁰

b) Az új kormányzati módszerek bevezetését, a „belső államreform” megvalósítását kísérő modern államelméletek sajátos módon ugyan csak a jogállam köntösében jelentkeznek. Korábban ezek, az állam szakigazgatási jellegének, illetve feladatainak igazolását célzó „technokrata” elméletek egyértelműen a jogállam eszméjével, pontosabban: az abban rejlő demokratikus hagyományokkal való szembefordulást jelentették, s ennek keretében pl. az általános-absztrakt jogszabályoknak az igazgatási állam (Verwaltungsstaat) közvetlen gazdaságsszabályozó intézkedéseivel való felváltását sürgették.²¹ Ma ugyanezek az igények a „szocialer Rechtsstaat” fogalmával kapcsolódnak össze; a „szociális” jogállam eszméje ugyanis — össz-társadalmi érdekekre való hivatkozással — az új koncepció szerint teljesen összeegyeztethető a politikai döntéseknek a szakemberek döntéseivé válásával, s ezzel voltaképpen a szakszerűséget képviselő végrehajtó hatalomnak a népképviselői-államhatalmi szervekkel szembeni túlsúlyával.²² Aligha kell ezzel szemben hangsúlyozni, hogy az alternatíva nem a szak-

értelem és a demokrácia szembeállításában, hanem csak a monopoltőke oldalán jelentkező szakértelemnek a demokratikus népi hatalomgyakorlás szakértelem-igényével való szembeállítása formájában helytálló. A jogállam fogalmának a technokrata elméletekkel való összefonódása lényegében a társadalomtól függetlenült, elidegenedett végrehajtó mechanizmus racionalitása és zökkenőmentes működése iránti igényt fejezi ki.

c) A jogállamnak ez az új, „szociális” koncepciója egy olyan egységes állami-jogi tudat kialakításának útját egyengeti, amelyben eltűnik, vagy legalábbis elhomályosul a polgári társadalom osztályjellege. A monopolkapitalista társadalom strukturájában bekövetkezett változások, a termelési folyamatokban megnyilvánuló tevékenységi formák differenciálódása és specializálódása amúgyis alkalmas arra, hogy az osztály-tagozódás helyett egy sokszorosan tagolt társadalmi hierarchia látszatát keltse, amelyben eltűnik, túlhaladottnak minősül a tőkés társadalom osztály-tagozódása egy, a munkamegosztáson alapuló ún. ipari társadalom belső felépítésével szemben.²³ A szociális jogállam jelszava egy ilyen, osztály-ellentétektől mentes társadalom fikcióját veszi alapul, s egy, a társadalomban végbemenő termelési folyamatok iránt „semleges” állami berendezkedés ideálját fejezi ki. Egy ilyen állam joggal számíthat valamennyi polgárának támogatására: az államtól való szabadság liberál-kapitalista jelszavát a közös érdekeket kifejező államban való integrálódás igénye váltja fel.

d) Ugyanígy módosul, új megfogalmazásban vetődik fel az állam és az állampolgár viszonyának sok évszázados problémája is. A „sozialer Rechtsstaat” koncepciójának elfogadása logikusan vezet a jogállam-eszme kezdeti felmerülésekor döntő szerepet játszó alkotmányos garanciák kérdésének háttérbe szorításához, másodlagos jellegűvé degradálódásához is. Ha az állampolgárok számára az államban való integrálódás jelentkezik a legfőbb feladatként, ami viszont az államügyekben való aktív részvételt, az állami felelősségből való részvállalást igényli, akkor nincs szükség az államhatalomtól való elkülönülés, az azzal való szembenállás kifejeződéseként létrejött emberi-állampolgári jogok hangsúlyozására, illetve az azok érvényesülését célzó alkotmányos biztosítékok hagyományos értelmének megőrzésére. Ez adja meg az ideológiai alátámasztást ahhoz, hogy ezek a garanciák a mindennapi jogalkalmazás folyamatában a monopolkapitalista állam szervei által végzett jogértelmező tevékenység tárgyává váljanak, s eredeti jelentéstartalmuk alapvetően módosuljon.²⁴

²⁰ Ld. *Friedmann*, Wolfgang: *Legal Theory*. Third edition. London, 1953. 415. és köv. old.

²¹ Ld. *Schmitt*, Carl: *Verfassungslehre*. München-Leipzig, 1928. 41. old.

²² Ld. *Werner*, Fritz: *Wandelt sich die Funktion des Rechts im sozialen Rechtsstaat?* In: *Die moderne Demokratie und ihr Recht*. Festschrift für G. Leibholz. Bd. 2. Tübingen, 1966.

²³ Ld. *Galbraith*, Kenneth: *The New Industrial State*. Penguin Books, 1967. 69. és köv. old.

²⁴ Ld. *Meister*, Roland: *Das Rechtsstaatsproblem in der westdeutschen Gegenwart*. Berlin, 1966. 133. és köv. old.

e) Végül — last but not least — az új jogállam-koncepció is az antikommunizmus célkitűzéseinek szolgálatában kerül felhasználásra. A burzsoá ideológia — továbbra is ragaszkodva a jogállam valamiféle általános modelljellegetnek fikciójához — ennek mércéjével méri le és értékeli a szocialista állami és jogi intézményeket. Egy ilyen összehasonlítás eredményeként ma már ritkábban találkozhatunk az olyan, primitív érveléssel, amely a szocialista államot és jogot mint „nem-államot”, illetve „nem-jogot” utasítja el; a burzsoá ideológia ma a szocialista társadalom intézményeitől nem a joghoz való kötődés formai követelményét, tehát a jogállamiság formai oldalát kéri számon, hanem — tartalmi elemként — a jogállamiság olyan általános alapelveit (igazságosság, humanitás, szabadság, stb.), amelyeknek megvalósítását a mai tőkés állam állítólag sikerrel oldja meg. A jogállam-koncepció két hagyományos összetevőjének — egyrészt általános érvényű modell, másrészt konkrét követelmények megvalósítója — az antikommunizmus eszközeként való felhasználásában tehát ma bizonyos súlypont-eltolódás figyelhető meg: míg a korábbi, leegyszerűsített érvelés keretében jogállamként a tőkés társadalom intézményei szerepeltek, addig most ezek az intézmények csak mint illusztrációk kerülnek említésre, bizonyos, általánosan elfogadott vagy elfogadható alapelvek sikeres megvalósulásához.²⁵

III.

Az új jogállam-koncepció, a jogállamnak „szociális jogállam”-ként való szerepeltetése — mint láttuk — egyrészt nyitva hagyja az utat bizonyos, össztársadalmi jelzett igények érvényesítése irányában, s ennyiben látszólag a szociális igazságosság, a Dicey által kollektivistának nevezett szemléletmód térhódítását segíti elő, másrészt a hagyományos forma, a „jogállamiság” megőrzésével alkalmas annak a látszatnak a fenntartására, hogy az új törekvések nem veszélyeztetik az alapelvekben megmutató „jogfolytonosságot”. Mint a jogállam-eszme egyik ismert polgári teoretikusa írja, „a jogállam az emberiség nagy vívmánya, olyan eredmény, amelyet soha többé nem szabad feladni. Az embernek mint egyénnek és mint személyiségnek teljes kibontakoztatásához a demokratikus jogállam biztosítja az ideális keretet:

²⁵ A törvényesség nyugati és szocialista értelmezésének szentelt, előbb említett nemzetközi konferenciákon ez a törekvés annak a közösen elfogadható tételnek a hangsúlyozásában jelentkezett, hogy minden jogrendszer bizonyos célok megvalósítására törekszik, s e célok előzetes vizsgálata, azonosságuk vagy különbözőségük megállapítása szolgálhat kiinduló pontul a célok megvalósítására szolgáló intézmények összehasonlításánál. Ld. International Association of Legal Science: Chicago Colloquium on the Rule of Law as Understood in the West. September, 1957. General Report. 4. old.

azt a rendszert, amely egyesíti a jogállam és a demokratikus rend előnyeit.”²⁶

A folyamatosság azonban — amint azt megkíséreltük érzékeltetni — csak nagy vonásokban, a tőkés rendszer legáltalánosabb alapelveinek szintjén érvényes: az általánosságtól a konkrétság felé haladva, az alapelvek azonossága egyre viszonylagosabbá válik. A jogállam jelszavában kifejezésre jutó demokratikus alapelvek is csak az általánosság szintjén azonosak; e fogalmi keret lazasága időről-időre változó tartalmú értelmezéseket tett és tesz lehetővé.

Nem mentes a többértelműségtől a „szociális jogállam” fogalma sem. Még a Német Szövetségi Köztársaságban is, ahol ez a fogalom az alkotmányba foglalás révén általánosan kötelező, legmagasabb szintű alapelve lett a jogalkotásnak és igazságszolgáltatásnak, kétségek merültek fel az elmélet részéről ennek az alapelvek az egyértelműségével kapcsolatban. A bonni alaptörvény „sozialer Rechtsstaat”-fogalma ugyanis — mint egyik hazai méltatója megjegyzi — nem annyira szociális jogállami (sozial-rechtsstaatlich), hanem inkább tipikusan polgári-liberális jogállami (bürgerlich-liberal-rechtsstaatlich) jellegű, amennyiben csak az ún. „klasszikus” szabadságjogok felsorolását tartalmazza, amelyeknek az egyént az állami túlkapások ellen kell megvédelmeznünk. A szó szoros értelmében vett szociális jogállamnak viszont alkotmányba kellene foglalnia az ún. szociális alapjogokat is, amelyek védelmet ígérnek az egyént fenyegető szociális jellegű veszélyek ellen is, s ennyiben pozitív követelményeket támasztanak az állammal szemben.²⁷ A Szövetségi Köztársaság több tagállamának alkotmányával szemben azonban a bonni alaptörvényben csak nagyon kevés végrehajtható jogi igényt találunk az állam szociális feladataira vonatkozólag, a törvényhozás és a jogalkalmazás tehát nem támaszkodhat az alkotmány kifejezett rendelkezéseire, bár — ennek hiányában — egyes német bíróságok közvetlenül a szociális jogállam fogalmából vontak le jogi következményeket.

Ha az itt csupán jelzett értelmezési kísérletek mögött rejlő alapelvek azonossága tekintetében ilymódon megalapozott kétségek támadhatnak is, annyi mindenesetre megállapíthatónak látszik, hogy e kísérletek — minden sokrétűségük ellenére — egy vonatkozásban alapvető hasonlóságot mutatnak, abban tudniillik, hogy egyértelműen jogi úton, jogi eszközök alkalmazásában keresik az ősi probléma, az államhatalom és az egyén szembenállásának megoldását. Ez a probléma a jogállam-koncepció hívei számára — hagyományos és új változataiban egyaránt — az államhatalom jogi kor-

²⁶ Marcic, René: Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat. Recht als Mass der Macht. Gedanken über den demokratischen Rechts- und Sozialstaat. Wien, 1957. 405. old.

²⁷ Ld. Menger: i. m. 20. old.

látozásának problémájaként jelentkeznek; megoldási lehetőségei, illetve azok továbbfejlesztése ennek megfelelően eleve csak a jogi garanciák körében, e kör bővítése útján — pl. a parlamenti rendszer átalakításával, második, sőt további kamarák létrehozatalával, a szakszervezetek és más érdekképviselői szervek jogkörének bővítésével, a választási rendszer reformjával, stb. — kereshető.²⁸

Úgy tűnik azonban, hogy a kérdés ilyen felvetése, illetve megválaszolása — bizonyos újabb tapasztalatok alapján — legalább is egyoldalú, vagy, pontosabban megfogalmazva: túlságosan is a múltbeli hagyományokhoz kötődő. Azok az események, amelyek egyes tőkés országokban — pl. a diáksztrájkok formájában — bizonyos konkrét intézmények vagy tisztségviselők meghatározott tevékenysége elleni tiltakozás formájában kezdődtek, hovatovább jogász-körökben is a politikai hatalom elleni általános kritikává terebélyesedtek. S minthogy a politikai hatalom elsősorban a jogalkotás és a jogalkalmazás különböző formáiban realizálódik, az ellene irányuló támadások célpontjaivá is szükségszerűen váltak egyes jogintézmények, sőt a jogrendszer egésze is, ami viszont ugyancsak szükségszerűen vezetett annak az egész koncepciónak a veszélyeztetéséhez, amely a „jog uralmá”-nak jelszavával kapcsolatos.

Ezek az új törekvések — mintegy azonosítva a jogállam-eszmét a fennálló társadalmi berendezkedés valóságával — annak hibáit magát a társadalmi élet jogi szabályozottságát teszik felelőssé. „Ha egy társadalomnak *normális* funkcionálása az, ami szegénységet, fajüldözést, imperialista hódítást, igazságtalanságot, oligarchiát hoz létre — és ha ennek a társadalomnak normális funkcionálása kialakult jogi keretek között megy végbe — úgy ebből az a következtetés adódik, hogy az, ami rossz, nem eltévelyedésből, nem a jogtól és a szokásoktól való eltéréstől fakad, hanem éppen ezzel a jogi rendszerrel kapcsolódik össze, sőt, azon keresztül valósul meg” — fogalmazza meg a vádat az új törekvések egyik hirdetője.²⁹

Így fordul tehát visszajára az új történelmi helyzetben a jogállam eszméjének az a hagyományos összetevője, amely a fennálló állami és jogi berendezkedést a jogállammal azonosítva, keresett és talált igazolást a valóságos viszonyokra. E viszonyok elutasítása az új törekvések képviselői részéről ilymódon szükségszerűen vonja maga után a jogállam-eszme elvetését is: arra a kérdésre, hogy megoldhatja-e a modern jóléti állam a maga kifinomult jogászai technikájával a demokrácia mélyebb értelméhez tartozó feladatokat, s ezzel képes lehet-e az új társadalmi igényeknek a jogállam eszméjével

való összeegyeztetésére, egyértelműen tagadó a válasz.

Nem nehéz ezekben az új törekvésekben — a tőkés rendszerrel való szembefordulásuk minden szubjektív jószándéka ellenére — bizonyos egyoldalú túlzásokat felfedezni. A tagadás itt nem vezet az ellentmondásoknak egy magasabb fokon jelentkező szintéziséhez; a monopolkapitalista társadalom elutasítása magának a jognak, az emberi kultúra egyik jelentős vívmányának elutasításával jár együtt.

IV.

A polgári jogállam-koncepció vizsgálatánál a bíráltnak össze kell kapcsolódnia a pozitív alternatíva kutatásával, vagyis a szocialista állam- és jogfejlődés törvényesség-igényének érvényesítésével. Nem érhetjük be tehát a polgári jogállam-eszme leíró vagy kritikai bemutatásával, hanem e koncepció meghaladására kell törekednünk, a marxi megszüntetve-megőrzés értelmében. E vonatkozásban feltehetően nem a fogalom játssza a főszerepet: nem a „szocialista jogállam” újabban használt fogalmának alkalmazása vagy elutasítása az előrehaladás kritériuma,³⁰ hanem az elnevezés mögött rejlő problémák megoldásának előmozdítása. Anélkül tehát, hogy — e tanulmány célkitűzéseit túlélve — a szocialista törvényesség mibenlétének átfogó kifejtésére vállalkoznánk, a polgári jogállam-eszme pozitív meghaladását a következő premisszák kiinduló pontul választásával látjuk megoldásíthatónak:

a) A szocialista társadalomban új módon vetődik fel az állam és az állampolgár viszonyának kérdése. Az állampolgári jogok szocialista rendszere nem az állammal való szembenállást, egy „jogilag körülkerített egyéni szférát” fejez ki, hanem e jogok tartalmát, társadalmi és jogi garanciáit a szocialista társadalom valósága és célkitűzései alapján, a szocialista közösség keretében lehet és kell értelmezni. A szocialista társadalmi és állami berendezkedés megfelelő kereteket biztosít az igazi demokratizmus kibontakozásához, az egyén és a tőle elidegenedett közhatalom ellentétének feloldásához és végleges megszüntetéséhez. A szocialista állam tevékenységének főiránya éppen e folyamat tudatos előremozdításában áll.

b) A modern társadalomban szükségszerű az állam szerepének jelentős megnövekedése. Nem kivétel ez alól a szocialista társadalom sem. A szocialista állam azonban a nép hatalmának megtestesítője, a szocialista demokrácia a munkásosztály által vezetett nép tudatos uralma. Így az a körülmény, hogy a szocialista, majd a kommunista társadalom felépítésében a szocialista államnak kiemelkedő szerep jut, nem je-

²⁸ Ld. *Marcic*: i. m. V. old.

²⁹ *Zinn*, Howard: *The Conspiracy of Law*. In: *The Rule of Law*. Edited by Robert Paul Wolff. New York, 1971. 21. old.

³⁰ Ld. *Meister—Schöneburg—Winkler*: i. m. 22. és köv. old.

lenti azt, hogy a polgári társadalomban állítólag érvényesülő joguralommal, a jog elsőbbségével szemben itt valamiféle állam-uralom érvényesül, ami elvileg ellentétes a jogállam eszméjével.

c) A szocialista állam történeti fejlődése, amely objektív törvényszerűségek érvényesülését jelenti, elválaszthatatlanul összekapcsolódik a szocialista jog fejlődésével. A szocialista jog mint az államhatalom vezetési és irányítási eszköze, a társadalom előrehaladását biztosító, az objektív törvényszerűségek hatásának kibontakozása irányában ható tényezők egyike.

Az állam és a jog szoros, elválaszthatatlan kapcsolatának hangsúlyozásában kétirányú leegyszerűsítéstől kell óvakodnunk. Ez a kapcsolat egyrészt nem jelent „jogállamiság”-ot a szó polgári értelmében; el kell tehát utasítani a szocialista állam joghoz kötődésének minden olyan értelmezését, amely a jog valamiféle fetiszizálását jelentené. Nem lehet tehát ezt az összefüggést úgy értelmezni — mint az a polgári irodalomban kifejezést nyert —, hogy a jog szuverenitása a nép szuverenitása felett áll.³¹ Másfelől viszont az állam és a jog kapcsolatában a jog bizonyos relatív önállósága figyelhető

meg: az állam szerepének kiterjedése pl. — a történelem tanúsága szerint — nem minden esetben jár együtt a jog szerepének megnövekedésével. Ebből viszont az következik, hogy a jog, a jogi forma relatív önállósága alapján a jog lényegének, tartalmi összetevőinek kutatásánál az állami meghatározottság mellett más tényezőket is figyelembe kell venni.

d) Az állam és a jog kapcsolata szocialista értelmezésének — a szocialista „jogállamiság”-nak — döntő kritériuma az a követelmény, hogy a szocialista társadalomban a nép akaratának kell törvényé válnia és minden szinten a népnek kell ellenőriznie a saját akaratának érvényesülését. Ennek az összefüggésnek egyik oldala az, hogy demokrácia jog nélkül nem létezhet, a demokráciának jogi garanciákra van szüksége; másfelől a szocialista törvényesség éppen a demokrácia jogi kifejeződését jelenti, a jogi formának demokratikus tartalommal való megtöltése alapvető követelmény. Egy olyan jogállam-konceptió, amely a jognak ezeket a demokratikus tartalmi kritériumait formál-jogi kritériumokkal kíváná helyettesíteni, éppen a probléma lényegét kerülné meg.

³¹ Ld. Marcic: i. m. 199. old.

Péteri Zoltán

Az egyéni jogtudat értelmezési modellje

Az elmúlt évek nagy társadalmi és gazdasági változásai újabb és a további fejlődés szempontjából igen fontos tennivalókat hoztak magukkal. Ezek közül különösképpen kettő emelhető ki: a gazdaságirányítás reformja, illetve az államelmélet fejlesztése és a szocialista demokrácia tökéletesítése „E feladatok megoldásában jelentős szerepe van szocialista jogunknak. Közismert az a marxista tétel, hogy a jognak követnie, tükröznie kell a társadalmi, gazdasági viszonyok változásait, sőt a társadalmi fejlődést előremutató intézkedésekkel is szolgálnia kell”.¹

Jogrendszerünkben az utóbbi időszakban — éppen e társadalmi és gazdasági fejlődés hatására illetve előmozdítására — közismerten jelentős tartalmi változás és nem utolsósorban mennyiségi növekedés következett be. Ilyenek, inkább csak utalásszerűen, az alkotmánymódosítás, az új tanácstörvény, az új bírói és ügyészi törvény, a büntetőtörvénykönyv és a polgári perrendtartás módosítása, az új „lakáskódex”,

az eddigi telekkönyvi szabályok helyébe lépett ingatlannyilvántartás, bizonyos kérdések elsődleges magasszintű szabályozása, így a szövetkezeti törvény, a népgazdasági tervezésről szóló törvény vagy az eddigi jogalkotásban egyedülálló „ifjúsági törvény”, nem is beszélve a szinte már beláthatatlan mennyiségű végrehajtási normatívákról (csak egy jellemző adat: tavaly majdnem 700 miniszteri utasítás jelent meg).

Mindez indokoltá, sőt szükségszerűvé tette, hogy a „jogtudat” problémája kilépjen a szakirodalmi fejtegetések és empirikus felmérések keretei közül és szerepet kapjon nemcsak a publicisztikai megnyilatkozásokban, hanem a normatív aktusok indokolásában, sőt egyes tételes jogi szabályokban is.² A jogtudatra való hivatkozással rendszerint együttjár a jogismeret kérdésének felvetése is, nyers vagy árnyaltabb formában elismerve annak természetes és szükségszerű korlátait, éspedig nemcsak a „laikus” állampolgárok esetében, hanem a szakemberek vonatkozásában is.

¹ „Jogélet és jogalkotás”. Beszélgetés Markója Imre és Szilberek János igazságügyi miniszterhelyettesekkel. Népszabadság, 1973. január 28-i szám, 3. old.

² Az ügyészségről szóló törvény szerint pl. az ügyészség célja többek között: „tevékeny részvétel a törvények tisztelőtére nevelésben és a jogtudat fejlesztésében”.

A vázolt körülmények talán minden további utalás nélkül is kellőképpen alátámasztják, hogy a jogtudat értelmezésének kérdése miért tekinthető jelen időszakban a jogelméleti problematika szinte legaktuálisabb részének. Szükségtelennek tartom, jelen cikk keretei között, azon kérdés elemzését, illetve az azzal kapcsolatos állásfoglalást, hogy a tágabb értelemben vett társadalmi szükségletek vagy a szűkebben értelmezett jogelméleti igények szempontjából az egyéni vagy a társadalmi jogtudat vizsgálatának van-e nagyobb társadalmi haszna és tudományos értéke. Mindenesetre meggyőződésem, hogy e vonatkozásban is csak a szintézis adhat valós eredményeket; bármely olyan kísérlet, amely egyoldalú indukció vagy dedukció alapul, tévutakra vezethet, hibás tehát mindaz a megközelítés, miszerint az „individuum tudata a társadalmi tudatból ered”³, mind pedig ennek ellenkezője, vagyis, hogy „a társadalmi tudat minden formájának és tartalmának alapja az individuális pszichikai folyamatokban és jelenségekben van”.⁴

Ami mégis az egyéni jogtudat vizsgálatának előtérbe állítása mellett szól, az a körülmény, hogy éppen a jogi szabályozás hivatkozott extenziója következtében a jognak az egyes, egyéni jogtudattal rendelkező és döntően ennek révén jogkövető állampolgárok tényleges magatartásában történő érvényesülése egyre komolyabb problémákat vet fel. Abban a vonatkozásban tehát, hogy a szocialista jog betölti-e valóban jelentős funkcióját — ha Jheringnek ismert és a szocialista jogirodalomban is elismert megállapítását figyelembe vesszük, miszerint „a jog funkciója általánosságban abban áll, hogy megvalósul”⁵ — a jogkövető vagy legalábbis szándékában jogkövető állampolgár jogtudatát semmiképp sem lehet másodlagos kérdésként kezelni.

A szocialista jogirodalomban a jogtudatra vonatkozóan képviselt különböző álláspontok részletes ismertetése témám szempontjából szükségtelen. Elegendőnek látszik néhány olyan újabb keletű, az egyéni jogtudatot (vagy azt is) érintő felfogásra utalni, amelyekből több-kevesebb elemet a címben jelzett értelmezési kísérlethez figyelembe veendőnek tartottam. Mint-hogy értelmezésem alapjául az ismeret és az értékelés dialektikája szolgál, a hivatkozandó megközelítésekben elsősorban ezeket a vonatkozásokat igyekszem kidomborítani.

A bevezetőben már idézett német Fröhlich egyoldalúan deduktívnek tűnő kiindulópontja

ellenére fölöttébb hasznosítható szempontokat javasol úgy a jogtudat — jövőbeni — tartalmi meghatározásához, mint az ezt megelőző és megalapozó tudományos kutatásokhoz. Álláspontja szerint „a jogtudat fogalma tartalmilag nem fogható fel túl szűken, mert bizonyos, hogy nemcsak tudatos, tehát racionális, hanem emocionális és tudati szempontból alig feldolgozott pszichikus jegyek és elemek is a jogtudat tárgyát képezik. A jogtudat tárgyát olyan plasztikusan kell felfogni, hogy az a jogtudat genetikai etápjait — a joghoz való emocionálisan reprezentált, a jogot illető racionálisan feldolgozott és a joggal kapcsolatos ideológiailag szisztematizált értékvonatkozásokat — is átfoghassa.”⁶ Az ilyen plasztikus fogalom kialakításához pedig a következő területeken illetve aspektusokból javasol elmélyült vizsgálódásokat: jogérzelmek és jogérzet (Rechtsempfindungen und Rechtsgefühl) — emocionális aspektus, jogismeretek és jogi belátások — racionális aspektus, motívumok és jogviszonyulások (Rechtsverhalten) — operacionális aspektus.⁷

A szovjet Karpec és Ratyimov felveti a kérdést⁸: „Lehet-e egyéni jogtudatról beszélni? Az egyes személy tudata nem tárgya a filozófiának, azt a pszichológia vizsgálja... A jogászok a legutóbbi időkig az egyes személy jogtudatáról mintha megfeledkeztek volna, mondván, hogy az egyéni tudatban minden fogalom és érzés egybefolyik.” A szerzők véleménye szerint ez „nem lehet érv, ugyanez van a társadalmi tudatnál is”.⁹ Majd az egyén jogtudatát vizsgálva megpróbálják azt differenciálni, kifejtve, hogy beszélni kellene a jogtudatról a különböző jogágak viszonylatában (büntetőjog, államigazgatási jog stb.), sőt ezt a differenciálást nemcsak a vonatkoztatás tárgya, hanem az egyén viszonyulásának jellege szerint is megkísérlik. „Az egyén jogtudata tükrözi belső pozícióit is... Az egyén különbözőképp viszonyulhat az egyes normákhoz, lehet, hogy csak egyes területeken (pl. társadalmi tulajdon) tér el...”¹⁰

A lengyel Palecki fogalmi javaslatait az egyéni jogtudat empirikus vizsgálatának céljaira illetve az e vizsgálata során nyert eredményeinek általánosítása során teszi, s ezzel magyarázható, hogy az egyéni ismeret és értékelés — sajnos azonban dialektikájuk felvázolása nélkül — értelmezésében központi, sőt kizárólagos szerephez jut. Megfogalmazása szerint „jogtudaton értjük két elem együttes fellépését az emberi intellektusban: bizonyos mennyiségű ismeretet a jogról és a jog meghatározott értékelését”.¹¹

³ Tamás András: A jogtudat meghatározása, gyakorlati vonatkozások. Jogtudományi Közlöny, 1969, 1. sz. 16. old.

⁴ H. F. Fröhlich: Methodologische Probleme der Erforschung des Rechtsbewusstseins. Staat und Recht, 1968/5. 769. old.

⁵ R. Jhering: Geist des Römischen Rechts. Leipzig, 1924. I. rész 48. o. Idézi Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban, Budapest, 1961. 55. old.

⁶ H. F. Fröhlich: I. m. 771. old.

⁷ Uo.

⁸ Karpec—Ratyimov: A jogtudat és a bűnözés okai. Magyar Jog, 1969/9.

⁹ Uo. 561. old.

¹⁰ Uo.

¹¹ K. Palecki: Z problematyki badan nad swiadomoscia prawna. Panstwo i Prawo, 1968/12, 998. old.

Tamás András legújabb cikkében¹² az egyéni jogtudatot elsősorban az általában vett individuális tudat oldaláról közelíti meg, majd mintegy az e körben tett megállapításait „terjeszti ki” az egyéni jogtudatra is. „Az individuális tudat megjelölés ... egyrészt az egyénnek az objektív valóság fogalmi tükrözése, továbbá ezen az aktív tükrözésen túl ahhoz való viszonyulása is, másrészt annak eredménye. Különös módon kialakított képmás, továbbá a tudati megismerés eredménye. Jelenti az egyén pszichikumát és a pszichikum folyamatait is. Ezek az alternatívák egységet képeznek, egymásra tekintettel, egyik kiemelése a többiek megszüntetve-meghagyása. Mindez irányadó az egyéni jogtudatra is.”¹³

Az egyéni jogtudat legértelmesebb megfogalmazását Szabó Imre akadémikusnak a jogtudat egész problematikáját feldolgozó művében találjuk: „Az egyéni jogtudat ... a nézeteknek az a széles skálája, amely az egyén konkrét jogainak ismeretétől, az érvényes jog bizonyos ismeretén keresztül, az egyedi jogi helyzetnek és az általános jogi helyzetnek értékelésén át a jogot mint elvont egészet általánosságban és az osztályhelyzetnek megfelelően történő felfogásig terjed.”¹⁴

A hivatkozott szerzők mindegyike utal valamilyen formában a jogtudat meghatározásának, szerkezete felvázolásának reális nehézségeire. Szabó Imre az alapvető problémát mintha az ismeretek relatív hiányában látná elsősorban, mikor kifejti, hogy „a jogtudat szinte egészének belső szerkezetét, tényezőinek arányát ... illetően feltételezésekre vagyunk utalva, amelyek bizonyára nem nélkülöznek bizonyos spekulatív vonást sem; mindenesetre hiányzik egyelőre a konkrét vizsgálatoknak az a sora, amely megbízhatóbb közelebbi következtetésekre adna módot”.¹⁵ Tamás András inkább azt az elemet hangsúlyozza — és ez indokolja idézett megfogalmazásának mintegy „halmazjellegét” is —, hogy „az individuális tudat megjelölés több, eltérő jelentésű kategória kifejezésére szolgál”.¹⁶ Fröhlich amellet, hogy hangsúlyozza a konkrét kutatások hiányát (éppen ezek folytatására javasol vizsgálati területeket) egy szorosabban vett fogalomképzési vonatkozást is erőteljesen alá-húz, nevezetesen azt, hogy e fogalom már csak azért is problematikus, mert maga a tudat fogalma sincs precízen és egyértelműen definiálva. A társadalmi valóság különböző területein és különböző tudományágakban eltérően fogalmazzák meg és fogják fel. Egy felületes áttekintés is azt mutatja, hogy a pszichológiai diszciplínában, a

filozófiában és a pszichiátriában legalább hét különböző jelentése ismeretes. Ennek oka azonban véleménye szerint „nem abban rejlik, hogy különböző tényállásokat ugyanazzal a fogalommal jelölnek, hanem abban, hogy maga a „tudat” fogalommal jelölt tényállás önmagában komplex módon strukturált és sokdimenziós”.¹⁷ Ehhez képest végső álláspontja is következetes: nem is szándékozik a rendelkezésre álló adatok mellett fogalom meghatározást adni. A jogtudatra vonatkozó meghatározását Palecki is inkább csak operacionális definíciónak tekinti, Fröhlich-hez hasonlóan felvetve a tudat értelmezhetőségének különböző módjait, amelyek közül a jogtudat fogalmának definiálására a tudat értelmezésének azt a módját tartja legalkalmasabbnak, amit a pszichológiában „latens” („potenciális”) tudatként jelölnek.¹⁸

A fenti megállapításokat figyelembe véve, tehát egyrészt azt, hogy hiányzik a konkrét vizsgálatok megbízhatóbb közelebbi következtetésekre módot adó sora, más oldalról viszont azt, hogy a „tudat” és ugyanígy a „jogtudat” fogalommal jelölt valóságszférának egyre újabb dimenzióit ismerjük meg, valóban reálisan vetődik fel a kérdés: lehetséges és szükséges-e a „jogtudat” teljes meghatározására törekedni? Főlegesennek és céltalannak tűnne ehelyütt a fogalom meghatározás lehetőségeire, módjaira és fajtáira vonatkozó felfogások elemzése, inkább csak utalok a probléma talán leggyakorlatibb vonatkozását exponáló lengyel Kowalski (Kortarbinski nézete felé hajló) gondolatsorára: „Ellenzem azt, hogy a definíció az adott jelenségre vonatkozó összes ismeretet tartalmazza, hogy abban az összes lényegesnek tartott jegy szerepeljen. Ez rendszerint csak a lényeges jegyeket illető meddő vitákra vezet, amely általában nem viszi előbbre az ügyet és terméketlenné teszi az elméleti problémákkal foglalkozó tudományt. Elegendő, ha a definícióban említett jegy annyira karakterisztikus, hogy segítségével meg lehessen különböztetni adott tárgyat a többitől. A további, többé-kevésbé lényeges jegyekről a definíció keretein kívül beszélhetünk.”¹⁹

A jelzett probléma vonatkozik természetesen, sőt még inkább magára a „jog” fogalmára is, ahol a gyakran önmaguknak is ellentmondó definíciók hatalmas tömege még egyes zseniális jogi gondolkodóknál is pesszimizmust váltott ki, mondván, hogy „amíg nincs a jognak tudományos fogalma, addig nem lehet szó arról, hogy bármiféle kijelentést is komolyan vegyünk a jogra vonatkozólag”,²⁰ s e körben is találkozunk olyan szerzőkkel, akik egyszerűen szükségtelennek tartanak egy általánosan elfogadott jogdefiníciót, mert „a jogtudományok fejlődéstörténetének tanúsága szerint nem szólnak emellett

¹² Tamás András: A bírő jogalkalmazása és jogtudata. Jogtudományi Közlöny, 1973. 2. sz.

¹³ Uo. 98. old.

¹⁴ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Budapest, 1971. 216. old.

¹⁵ Uo. 277. old.

¹⁶ Tamás András: A bírő jogalkalmazása... i. m. 98. old.

¹⁷ H. F. Fröhlich: I. m. 770. old.

¹⁸ K. Palecki: I. m. 998. old.

¹⁹ J. Kowalski: Przyczynę do rozważan nad pojęciem prawa. Państwo i Prawo, 1964/4. 564. old.

sem elméleti szempontok, sem a gyakorlat szükségletei”²¹

Szembetűnően hibás lenne egy olyan szillogizmus, miszerint ha sem a jog, sem a tudat nincs egyértelműen meghatározva, eleve lehetlenség a jogtudat meghatározására törekedni, egyrészt mert a jogtudat nyilván csak nyelvi alakját tekintve = jog + tudat, másrészt mert a probléma tartalmilag csak az lehet, hogy nem az elvi lehetőség, hanem aktuális ismereteink megfelelő tárháza hiányzik. Éppen erre tekintettel tűnik szerényebbnek és ugyanakkor realisabbnak is jelen helyzetben nem az egyéni jogtudat meghatározását, csupán annak értelmezését megkíséríteni adott vizsgálati szempontból. Ezt a vizsgálati szempontot az a mindennapi gyakorlatban sajnos igen jól ismert jelenség indokolja, hogy a felgyülemlett joganyag mennyisége, differenciáltsága, a szakjogászok számára is felmerülő értelmezési problémái az eddig is csak fikciónak tekintett²² jogismeretet, ha lehetséges még fiktívebbé teszik. A társadalom széles rétegei vonatkozásában egyre inkább csak eseti jogismerésről beszélhetünk, így ha a jogismerést szociológiai tényértékként²³ kezeljük, az sokkal inkább az „ignorantia juris”-hoz, a jogi tájékozatlansághoz áll közel, mintsem az általános jogismeréshez. Ezt publicisztikailag oly módon szokás finoman megfogalmazni, hogy „az állampolgárok jogismerete általában nehezen tud lépést tartani a megjelenő új és új jogi normákkal”²⁴ vagy — a szakemberekre is kivetítve: „A túl gyakran változó jogszabályokat nehéz megismerni, s követésük még a szakembereknek is sok gondot okozhat.”²⁵ (Hogy ez az általános tájékozatlanság nem csak a jog „privilegiuma”, s hogy nem csak az aktuális ismeretekre vonatkozik, igen plasztikusan illusztrálja Faragó Vilmos a magyar felnőtt lakosság történelmi ismereteiről és történelmi tudatáról megjelenő tanulmány kapcsán. A megkérdezett felnőttek négyötöde nem tudta például, hogy mi történt 1703-ban Magyarországon vagy 1789 táján Franciaországban, hogy kik voltak a jobbágyok, csak a megkérdezettek fele tudta, hogy ki volt Marx, csak kétötöde, hogy mik voltak a céhek, csak egyharmada. A szerző ezt nem találja meghökkentőnek, számítani lehetett rá, még akkor is, ha a megkérdezetteknek csak a töredéke vallotta be, hogy szerinte történelmi ismeretre az égvilágon semmi szükség nincs, a nagy többség hitet tett nélkülözhetlensége mellett. A végkövetkeztetéssel csak egyetérteni lehet: „... A lényeg végül is ez: történelmi tudat nélkül gyengébb az olyannyira

szükséges nemzeti és emberi összetartozásérzés. „A tudathoz pedig mindenekelőtt tudás kell.”²⁶

A kérdést most már így tenném fel: ha elismerjük a jogismeret szükségszerűen korlátozott voltát, továbbá azt, hogy az egyéni jogtudat a nézeteknek az a skálája, amely az egyén konkrét jogainak ismeretétől az érvényes jog bizonyos ismeretén keresztül a jogi helyzet értékelésén át a jog mint egész általánosságban történő felfogásáig terjed, ez a korlátozott jogismeret mennyiben határozza meg a jogi helyzet értékelését és a jog mint egész általánosságban történő felfogását. Beszélhetünk-e egyáltalán, minden megszorítás nélkül „egyéni jogtudatról” abban mennyi a tényleges ismerettel alátámasztott tudati elem, s mennyi az, amit inkább csak érzetnek, megsejtésnek vagy vélelemnek nevezhetünk?

Ezt szeretném a következőkben, hipotétikus tétélezes formájában kifejteni.

Az első kérdés természetesen az, hogy az átlagos (tetszőleges) állampolgár milyen hányadát, illetve milyen részeit ismeri a pozitív jognak. Pontos arány megállapításának jelen helyzetben maga az igénye is irreális lenne, inkább csak a szemléletesség kedvéért tétélezzük fel, hogy egy átlagos állampolgár a hatályos jogszabályok 25%-át ismeri hozzávetőlegesen.²⁷ Ezzel szorosan összefüggő kérdés, hogy a jogismeret a globálisan vett jogi szabályozáshoz képest elsősorban milyen területeket érint. Általános tapasztalat alapján, de a dolog természetéből következően is, a jogismeret alapján véve azokra a jogterületekre terjed ki, amelyekkel az egyén tényleges, viszonylag rendszeres kapcsolatba kerül, legáltalánosabban körvonalazva a munkajog, a családjog, a polgári jog legfrequentáltabb szabályai (a tulajdonszerzés), a „lakásjog”, a társadalombiztosítási jog, a büntetőjog „attraktívusabb” részei, az eljárási szabályok, a politikai és közigazgatási mechanizmus alapjaira vonatkozó szabályok (a tanácsrendszer, a hatóságok, a választások) stb.

Szabó Imre már idézett gondolatmenetére alapozva ezt követi az egyedi jogi helyzetnek és az általános jogi helyzetnek az értékelése, majd a jogot mint elvont egészet általánosságban illető felfogás. (Ez természetesen — mint ahogy a szerző is hangsúlyozza — a valóságos folyamatnak mechanikus, részre szakított leírása²⁸, hiszen minden új megismerés már egy többé-kevésbé kialakult értékeléshez kapcsolódik, itt azonban elméleti modellről van szó.) De milyen hatással van az érvényes jog bizonyos ismerete

²⁰ Leon *Petrazycki*: Wstep do nauki prawa i moralności. Warszawa, 1930. 28. old

²¹ J. *Gregorowicz*: Definicje w prawie i w nauce prawa. Łódź, 1962. 78. old.

²² Szabó Imre: I. m. 222. old.

²³ Uo.

²⁴ Szilbereky Jenő nyilatkozata a „Közalkalmazott” 1973. január 8-i számában.

²⁵ L. „Jogélet és jogalkotás”.

²⁶ Faragó Vilmos: Történelem. Élet és Irodalom, 1973. január 13. 1. old.

²⁷ Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata c. összeállításban (Budapest, 1967. 18. old.) úgy fogalmaz, hogy a jogismeret szintje Magyarországon átlagosan 55%-ra tehető, a felmérés azonban még az új gazdaságirányítási rendszer jogszabálydömpingje előtt készült, így erre is tekintettel a 25%-os arány tűnik többé-kevésbé elfogadhatónak.

²⁸ Szabó Imre: I. m. 216. old.

a jogi helyzet majd a jog mint egész értékelésére, vajon a folyamat megáll-e a jog mint egész értékelésénél, nem következnek-e ezután valamiféle szükségképpen „visszacsatolás”? Amikor a szerző a jogtudat és a jogkövetés összefüggéseit vizsgálva megállapítja, hogy az egyes jogkövető magatartásoknál annak tudata játszik szerepet, hogy az adott személy jogszerűen jár el vagy feltételezi, hogy így jár el és felteszi a kérdést: „mihez viszonyít ez a személy: tényleg a pozitív joghoz, vagy annál általánosabb mértékhez?”²⁹ — válasza mintha nem használnák ki következetesen a saját maga által meggyőzően felvázolt modell adta lehetőségeket. „Mibe illeszkedik be tehát a jogkövetésre törekvő akarat? Nyilván egy olyan jogtudatba, a jogszerű magatartás olyan tudatába, amely talán szélesebb a pozitív jognál, de mindenesetre kevésbé épül a pozitív jog konkrét rendelkezéseire, semmint a jogot illető általános nézetekre... A jogtudat itt, másképpen megfogalmazva, felül-emelkedik a pozitív jogon, vagy talán inkább általánosságok alakjában mintegy feloldja magában a pozitív jogot.”³⁰ Bizonyos-e, hogy amikor adott személy jogszerűen jár el, illetve ezt feltételezi, az csupán a jogrendszerrel vagy a jog általánosságáról kialakított nézetének „az egyes esetre való vonatkoztatottsága”³¹, nem lehet-e adott esetben lényegesen több annál, s nem kell-e a mindennapi emberi magatartásokat illetően is többet feltételezni, mint „bizonyos tudatot, amely egybefolyik a tudással, a szabadság, a megengedtség vagy tiltottság tudatával”³²

Az kétségtelennek tűnik, hogy a jogkövetésre (de úgyszintén a jogsértésre) törekvő akarat legáltalánosabb szinten, a jog általában vett megtartása (legalizmus) vagy a joggal való általában vett szembenállás (jogi engedetlenség) esetén egy olyan jogtudatba illeszkedik, amely a jogot illető általános nézetekre vagy talán inkább a joggal szembeni általános beállítódásra épül, a konkrét, egyedi jogkövető vagy jogsértő magatartások esetén azonban ez a tétel már nem mutatkozik kétségtelenül érvényesnek. Logikailag vitathatatlanul tartható, hogy „az egyéni cselekedetknél vagy magatartásoknál feltételezhető a modern társadalomban valaminő elképzelés vagy sejtés a magatartás szabadságáról, megengedtségéről vagy tiltottságáról”³³, filozófiailag és pszichológiailag viszont tartható ennél több is, nevezetesen az, hogy az egyén egyedi cselekvésének vagy magatartásának jogkövető vagy jogsértő jellegét nem a jog általánosságához méri, azt konkrétan, egyedileg megfogalmazott vagy megfogalmazottnak vélt szabályokhoz viszonyítja, nem pedig egy annál általánosabb mértékhez. Az más kérdés, hogy az

egyént konkrét magatartásában a jog általánosságára vonatkozó felfogása, a jogrendszer egészével és a jog általánosságával szembeni beállítódása meghatározó módon motiválja, ebből azonban nem következik, hogy az egyén egyedi jogkövető vagy jogsértő magatartásában ne az egyedi normákhoz viszonyítson. És az is más kérdés, hogy nagyon gyakran úgy „tartja meg” vagy „sérti meg” az adott jogszabályokat, hogy egyáltalán nincs is tudatában azok létezésének, így magatartása jogkövető vagy jogsértő jellegének, ez viszont ekkor már semmiképp sem általános jogfelfogásának a következménye, hanem az ilyen „jogkövetés” erkölcsi, politikai stb. meggyőződéséből, a „dolgok természetes rendjére” vonatkozó felfogásából, józan gyakorlatából ered és a jogilag kedvezően értékeltség képzelet esetleg egyáltalán fel sem merül, míg az effajta „jogsértés” leggyakrabban akkor fordul elő, amikor ismét csak józan esze, a dolgok természetes rendjére — és nem a jog általánosságára — vonatkozó felfogása alapján zömmel fel sem tételezi, hogy magatartása egyáltalán jogsértő lehet. Nagyon jó példa erre a Kulcsár Kálmán által vezetett jogismeretfelmérés egyik jellemző adata. Arra a kérdésre, ha valaki értesítést kap, hogy külföldön elhalt rokonától nagyobb összeget örökölt, de erről az örökségről levélben lemond, megbüntetik-e vagy sem — a szellemi dolgozók mindössze 19,5%-a, a fizikai illetve mezőgazdasági fizikai dolgozóknak pedig csak 10,6% illetve 7,9%-a válaszolt „helyesen” (a pozitív jogi rendezéssel egyezően), azaz igennel.³⁴ Az esetleg „putatív jogsértési képzetnek” nevezhető esetekben már inkább lehet szó az egyén általános jogfelfogásának hatásáról, értékelését azonban itt is egy vélelmezett jogszabályhoz méri — úgy véli, hogy az adott magatartást egy konkrét jogszabály előírja, illetve annak elmulasztását egy konkrét jogszabály büntetni rendeli (a hivatkozandó esetben esetleg tudatos analógiát is alkalmaz az állam elleni és a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében létező és talán tényleg ismert szabálylyal). Arra a kérdésre: „B. L. megtudja, hogy férfi szomszédja egy nőnek, volt szeretőjének meggyilkolására készül. Ebből a célból nikotinoldatot is beszerzett. Ezt azonban nem jelenti a rendőrségnek. Megbüntetik-e ezért?” — a szellemi dolgozók 94,9, a fizikai dolgozók 91,8, a mezőgazdasági fizikai dolgozók 88%-a válaszolt „helytelenül”, azaz igennel.³⁵

Sem logikailag, sem filozófiailag, sem pszichológiailag nem látszik akadálya annak a tételzésnek, hogy az ismeret és az értékelés dialektikája a jogkövető vagy jogsértő egyénnél alapvetően mindig azonos szinten érvényesül, általános szinten tehát a jogrendszer egészére, illetve a jog általánosságára vonatkozó bizonyos ismerete és a jogrendszer egészével, illetve a

²⁹ I. m. 241. old.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² I. m. 245. old.

³³ Uo.

³⁴ Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata. I. m. 20—21. old.

³⁵ Uo.

jog általánosságával szembeni általános beállítottsága, egyedi szinten pedig a konkrét, egyedi jogszabályok ismerete, vélt ismerete vagy nem-ismerete és a konkrét, egyedi jogszabályokban előírt, megengedett vagy megtiltott magatartások értékelése dialektikus összefüggésének és kölcsönhatásának a tétele érvényes. Áll ez természetesen — Lukács György szavaival élve — „a különösségek miliőire” is, amelyek igen sokfélék lehetnek, különösségként foghatók fel ebből a szempontból például, pozitív jogi értelemben a különböző jogintézmények, jogágak, jogterületek, szociológiai megközelítésben pedig — az egyedi jogszabályokhoz képest — adott egyén, majd továbbmenve adott csoportok, rétegek, osztályok egész jogi helyzete.³⁶

Az egyedi, a különös és az általános vertikális dialektikáját összhangba hozva az ismeret és az értékelés azonos szinten érvényesülő horizontális dialektikájával, megkísérélhető az egyéni jogtudat szukcesszív értelmezésének felvázolása (ahol a „szukcesszív” jelző egyrészt az egyes elemek egymást követő és egymásból következő jellegére utal, másrészt jelzi az így felállítandó séma modell-jellegét is).

Általános tételezés formájában induljunk ki abból, hogy az egyén, megismerve adott egyedi jogi normát (egyelőre szorítkozzunk a „klasszikus” értelemben vett jogi normára, tehát a közvetlen emberi magatartást előíró szabályra³⁷ és vonatkoztassunk el attól is, hogy a lényegében egyedi magatartásszabály gyakran csak a törvénykönyvek vagy a hivatalos összeállítások különböző részeiben található, nem-egyszer hierarchikusan különböző szintű és akár különböző jogágakba tartozó előírások összevetése alapján „következtethető ki”, s hogy ez a megismerés milyen forrásokból származik), ennek az egyedi normának a helyességét, az általános értékrendjével való összhangját — amennyiben az számára tényleg releváns magatartást jelöl — szükségképpen értékeli. (Itt mellőzhetőnek látszik belemenni abba a polémiába, vajon már maga a megismerés folyamata is szükségszerűen feltételez-e egyfajta értékelést, illetve hogy a megismerés tulajdonképpen csak egy sajátos jellegű értékelési folyamat lenne — a modell kezdőelemének felállításához minden-

esetre a megismerés és az értékelés viszonylag éles elkülönítése célszerű.)

Ennek a két elemnek, az ismeretnek és az értékelésnek „együttes fellépését az emberi intellektusban”, ha egyedi jogi normára vonatkozik, *egyedi jogviszonyulásnak* nevezhetjük. Minden újabb egyedi jogi norma megismerése és értékelése újabb egyedi jogviszonyulásokat eredményez, ezek azonban nem függetlenek a korábbi — más egyedi normák ismerete és értékelése alapján kialakult — egyedi jogviszonyulásoktól, hanem azokra épülnek, azok által befolyásoltak, sőt azok által nemegyszer döntő mértékben meghatározottak. Az így egymásba szukcesszív módon kapcsolódó újabb és újabb egyedi ismeretek és egyedi értékelések, illetve az ezek alapján és a korábban már kialakult egyedi viszonyulások hatására kialakuló újabb és újabb egyedi viszonyulások egy bizonyos mennyiséggel jellemezhető meghatározott szintet elérve szükségképpen minőségi változást eredményeznek: az egyedi ismeretek az ismeret különösségévé, az egyedi értékelések az értékelés különösségévé, az egyedi viszonyulások pedig a viszonyulás különösségévé válnak.

Ez a különösség, az egyén egyedi jogviszonyulásainak ez a különösség szintjére emelkedett konkrét realitása az, amit az *egyén jogtudatának* nevezhetünk. Ez a különösség természetesen „nem pont, nem a megközelítés végpontja, hanem terület, mozgástér”,³⁸ ugyanakkor — a modell gnoszeológiai kezdetének mesterségesen fix pontját feloldva — egy ontológiai állandóan létező konkrét realitás, az egyén ugyanis attól a pillanattól kezdve, amikor már „tudatos”-nak nevezhető személyiséggé vált, szükségszerűen rendelkezik az egyedi jogi ismereteknek és értékeléseknek, így az egyedi jogviszonyulásoknak egy olyan szintjével, ami már a jogtudat különösségét jelenti, ontológiaiilag csupán a jogtudat alacsonyabb vagy magasabb foka jelentkezik különbségként, amely úgy az egyedi ismeretek és értékelések, mint az ezek alapján kialakult egyedi viszonyulások eltérő mennyiségére és jellegére visszavezethető. Az egyéni jogtudatot tehát ontológiaiilag bármely tetszőleges pillanatban adottnak fogadhatjuk el, ismeretelméletileg viszont — idem per idem magyarázattal — azt kell mondanunk, hogy az egyedi jogviszonyulásoknak a különös jogviszonyulásba, vagyis az egyéni jogtudatba való átfejlődéséhez alapul szolgáló mennyisége az a tényleges jogismereti, így jogértékelési és jogviszonyulási szint, amivel tetszőleges egyén a joggal való tényleges, rendszeres kapcsolata révén rendelkezik. Ez az implikáció itt — mivel a modell egy tetszőleges egyénre vonatkozik — elkerülhetetlen, ez csak akkor oldható fel, ha a modellt az egyes reálisan létező egyénekre vagy ezek specifikus jellemzőkkel rendelkező kategóriáira vonatkoztatjuk.

³⁶ Érdekesen közelíti meg az egyén jogi helyzetének kérdését a szovjet Malcev, amikor a személyiség szabadságának elmélyültebb jogi vizsgálatát sürgetve ezt írja: „A jogtudomány legközelebbi és legközvetlenebb feladata a személyiség szabadságának jogi szempontok szerinti feldolgozása, amely elsősorban a magatartásproblémákhoz, a normatív karakter problémáihoz kapcsolódik”, majd a személyiség megítélésére vonatkozó változásokat a társadalmi viszonyok fejlődésére vetíti vissza: „A jog és a politika fejlődése különböző elképzeléseket eredményez a személyiséget illetően; ha változik az elképzelés, ez arra mutat, hogy változás állt be a társadalom szociális struktúrájában, gazdasági rendszerében”. G. V. Malcev: Szocialiszticeszkoe pravo i szvoboda licsnoszt. Moszkva, 1968. 10—11. old.

³⁷ Az egyre nagyobb tömegű ún. „technikai normák” vonatkozásában nyilván csak komoly fenntartásokkal lehetne az átlagegyén „jogismeretéről” beszélni.

³⁸ Lukács György: Adalékok az esztétika történetéhez. Budapest, 1972. I. kötet 37—38. old.

Az egyén azonban — s itt kapcsolódnék ismét Szabó Imre gondolatsorához — nemcsak a ténylegesen ismert jogi normákat vagy jogterületeket értékeli és nemcsak azokhoz viszonyul, hanem a jogrendszer egészéhez, illetve a jog mint olyan általánosságához is. Mire alapozódik viszont az egyénnek ez az *általános jogviszonyulása*, amit *jogi beállítódásnak* nevezhetünk? Talán komolyabb fenntartások nélkül tételezhető, hogy különös jogviszonyulására, vagyis jogtudatára, illetve az ezek alapjául szolgáló egyed, majd különös jogismeretre és jogértékelésre.

Ha tehát a „jogtudat” terminust a különös jogviszonyulás (tehát leegyszerűsítve: a tényleges jogismeret és az ehhez kapcsolódó jogértékelés bizonyos szintjén kialakult jogviszonyulás) megjelölésére használtuk, az általános jogviszonyulás megjelölésére más kifejezést kell alkalmaznunk. Ezt megközelítő pontossággal úgy lehetne körülírni, mint a különös jogismeret és különös jogértékelés, valamint az ennek alapján kialakult *különös jogviszonyulás kivetítését* a jogrendszer egésze vagy még tovább menve a „jog mint olyan” általánosságára. Az így keletkezett általános jogviszonyulás vagy másképpen jogi beállítódás azonban már csak bizonyos részében, ti. a különös jogviszonyulással átfogott részében jogtudati jellegű. Az ezt meghaladó rész, mivel hiányzik belőle a jogtudathoz fentebb posztulált tényleges ismeret, a hagyományos terminológia egyik kategóriáját a jelen összefüggés speciális céljára kisajátítva *jogérzetnek* nevezhető. Az egyén jogérzetének nevezem tehát az egyén különös jogviszonyulásának, azaz jogtudatának a jogrendszer egészére, illetve a jog mint olyan általánosságára való kivetítése révén létrejött általános jogviszonyulás vagy jogi beállítódás ténylegesen nem-ismert jogszabályokra és jogterületekre vonatkozó részét. Ez filozófiai értelemben természetesen maga is különösség. S egy további kérdés lesz, hogy ez a különösség, bizonyos esetekben, nem „változik-e vissza”, legalábbis látszólag, egyedi vagy egyedinek vélt jelenségekké.

Itt ismét meg kell különböztetnünk, viszonylag élesen, a gnoszeológiai és az ontológiai nézőpontot. Amíg ugyanis ismeretelméletileg a jogérzet mint a fenti értelemben vett különösség mintegy „követi” a jogtudatot mint az egyedi jogviszonyulások különösségét (sőt, „teljes” formájában a jogi beállítódást mint általánosságot is), addig ontológiailag a jogtudat és a jogérzet nemcsak hogy egymással mellett létezik, hanem mintegy egymással összefonódik és egymásba át is csap, hiszen az értelmezési modellből az is következik, hogy bizonyos leegyszerűsítéssel a jogérzet ebben a vonatkozásban nem más, mint közvetlen jogismeret nélküli jogértékelés, illetve jogviszonyulás.

A jogérzet fentebb adott értelemben való használata szükségessé teszi konfrontálását a hagyományos jogérzet-fogalommal. A jogérzet mint ismeretes, a hagyományos értelmezés sze-

rint a jogtudatot mintegy megelőző, „emocionális” jogtudat,³⁹ de még Szabó Imre irányadónak tekinthető megfogalmazása szerint is „homályos, az érzelmi oldalt előtérbe állító, fejletlenebb jogtudat”.⁴⁰ Ehhez képest azt kell kiemelni, hogy ha lényeges tartalmi különbségekről talán nincs is szó, az értelmezési modellben a jogérzet mindenesetre logikailag és ismeretelméletileg követi a jogtudatot és ez legalábbis fázisbeli különbség.

Ami az egyéni jogtudatot, illetve tulajdonképpen a tényleges jogismeretet „megelőző jogérzetet” illeti, azt — ha a teljesség kedvéért létezését hiposztazáljuk — inkább „*jogösztönnnek*” lehetne nevezni, ez lenne körülbelül az a „veleszületett képesség”, amiről már Ciceró így ír: „Est enim non scripta sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa accepimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.”⁴¹ Az ilyen esetleges veleszületett képességek bármiféle tárgyalása azonban már feltétlenül kívülesik a jelen értelmezési kísérlet keretein.

A fentiekben vázolt értelmezési modell fényében alapvető *jogpolitikai követelmény* lenne, hogy elsősorban azok a jogszabályok, jogterületek, amelyeket az állampolgárok zöme ténylegesen és szükségszerűen megismer, vagy amelyek legalábbis erre szántak, közérthetőségük, logikus, világos szerkezetük mellett olyan pozitív tartalmakat manifesztáljanak, hogy az ezek ismerete és értékelése, illetve az ezekkel kapcsolatos egyedi jogviszonyulások alapján a jogviszonyulások olyan különössége, olyan egyéni jogtudat keletkezessék, amely megfelelő alapul szolgál kedvező általános jogviszonyulás, kedvező jogi beállítódás kialakulásához. Ha a modell felállításkor elvonatkoztatathatunk attól, hogy lényegében egyedi és közvetlen magatartásszabályok nagyon gyakran csak a törvénykönyvek vagy a hivatalos összeállítások különböző részeiben található, nemegyszer hierarchikusan különböző szintű és akár különböző jogágakba tartozó előírások összevetése alapján „következtethetők ki”, de végső, „aktuális értelmükről” oly sokszor még így is csak a legfrisebb, jogszabályi erővel „elvileg” nem bíró, a legkülönbözőbb szervektől származó állásfoglalások döntenek, jogpolitikai szempontból ennek kifogásolásától nem tekinthetünk el. A fenti észrevételek elsősorban a munkajog, a társadalombiztosítási jog, a „lakásjog”, az állampolgárok telektulajdonát szabályozó jogterület rendezésére vonatkoznak, nem tekinthető azonban teljesen megnyugtatónak egyes bűncselekmények törvényi tényállásának módosítása, vagy új „minősített esetek” beik-

³⁹ Ld. erről Szabó Imre elemzését, i. m. 211—215. old.

⁴⁰ I. m. 213. old.

⁴¹ Ciceró: De milone. Idézi F. Kübl: Das Rechtsgefühl, Berlin 1913. 21. old.

tatása sem. Így a többévszázados jogtudományi felfogással szakító „2. bekezdés lopás” (lopás eltulajdonítási szándék nélkül) inkább a jogi szabályozás logikai egzaktásával szemben táplált „laikus” illúziók „leküzdése” szempontjából emelhető ki (amelyre egyebek iránt, minthogy a lopások az elkövetett bűncselekmények mintegy felét teszik ki, fölöttébb alkalmas is lehet), az ún. „önkiszolgálóbolti lopás” (azaz az értékhatárra tekintet nélküli bűncselekménnyé minősítés) már a jogi szabályozás komolyságát illető állampolgári meggyőződést érintheti érzékenyen, tekintettel arra a gyakorlatra, hogy amíg a meghatározott értékhatár alatti lopások, függetlenül attól, hogy önkiszolgáló boltban követték el azokat vagy sem, „csupán” szabálysértést valósítottak meg, addig többszáz forintos vagy még magasabb szabálysértési pénzbírság járt értük, amióta azonban „már bűncselekmények”, legtöbbször esetben — anyagi vagy általában vett jogi következményekkel nem járó — nyomozás-megtagadást vagy figyelmeztetést „vonnak maguk után”.

A fentebb példaszerűen említett és vitathatónak vélt jogi megoldások nyilván nem tekinthetők a hatályos tételejogi rendszer jellemzőinek, azok inkább — ha nem is kiszámú — kivételek, a jogalkotói szándék ezekben az esetekben is feltehetően a leghelyesebb célokra irányult. A felvetés azonban azt talán jelzi, hogy a társadalmi méretű jogkövetés reális igényét csak a jogkövetés reális lehetőségeinek megteremtésével lehet meggyőzően elfogadtatni és érvényesíteni, ez pedig mindenképpen elsőrendű jogpolitikai cél. Azért látszik szükségesnek ebben az összefüggésben a jogpolitikára utalni, mert az a szempont, amelyből az egyéni jogtudat értelmezésére kísérletet teszek, éppen a jog érvényesülésének elsődlegesen jogpolitikai szempontja. Az értelmezési modell természetesen csak sematikus vázlat, inkább csak a leglényegesebbnek vagy legjellemzőbbnek tartott elemek kiemelését célozza. Az egyén jogtudatának és jogérzetének illetve a jogrendszer egészéhez és a jog általánosságához való viszonyulásának alakulására számtalan egyéb mikro- és makroszociológiai ill. az egyéni pszichológia és a társadalomlélektan körébe tartozó tényező gyakorol hatást. Ilyen tényezőnek kell tekintenünk mindenképpen a manipulációt (szocialista viszonyok között inkább közvéleményformálást) valamint az elsődleges vagy kiscsoportok viszonyulásbefolyásoló szerepét, bár bizonyos empirikus kutatások e tényezők döntő befolyását illetően fenntartásokat keltenek. Nagyon érdekesnek tűnnek ebben a vonatkozásban a lengyel társadalom erkölcsi és jogi nézeteit feltérképező vizsgálat eredményei, mert ezek legalábbis kételyeket ébresztenek azon általánosan elfogadottnak tekinthető szociológiai tétel feltétlen érvényességét illetően, amely szerint „a készen kapott sztereotip megállapítások, gondolkodási sémák,

az a kép, amelyet a tömegközlelési eszközök gyakran erősen leegyszerűsítve adnak a társadalomról és problémáiról, nemkülönben a megoldás módzatairól, általában manipulációt fejeznek ki, amelyet az egyén elfogad...”⁴²

A hivatkozott lengyel vizsgálat során összegyűjtött és a kutatók által legjellemzőbbnek ítélt állampolgári vélemények szerint: „A jogot feltétlenül meg kell tartani, még akkor is, ha az nem felel meg nekünk. Ha bizonyos előírásokat nem tart az ember helyesnek, ... írni kell a megfelelő hatóságoknak, hogy azok helytelenek, de ha már egyszer megvannak, alkalmazkodni kell hozzájuk”. — „A jogot meg kell tartani, de ha a jog helytelen, úgy megtartása is lehetetlen. Minden kérdésre alkalmazni lehet néhány előírást, így az előírások kikerülhetővé és be tarthatóvá is válnak egyúttal. Ha az ember kikerül egy előírást, az csak azért van, mert betart más paragrafusokat.” — „Ha a jog helytelen, úgy nemcsak hogy meg kell, hanem egyenesen meg muszáj kerülni, és ez rendszerint így is van, mert az emberek nem képesek hozzá alkalmazkodni. Az én munkámban annyira a különböző előírás, hogy ha mindegyikhez alkalmazkodni akarnék, úgy egész nap nem csinálnék semmit.”⁴³ Nyilvánvaló képtelenség, hogy egy szocialista állam közvéleményformálása a saját fennálló jogrendszeréhez való ilyen viszonyulást akart volna elérni, hatékony eszközeivel ilyen beállítódásra szándékozott volna „manipulálni”.

Az elsődleges csoportok befolyásoló szerepe kapcsán nagyon tanulságos lehet — akár a lengyel felnőttlakosság legjellemzőbbnek ítélt véleményeivel összevetve — felvillantani, mit asszociálnak a tíz-tízennegy éves párizsi gyerekek a joggal („a törvényekkel”) kapcsolatban.

A jog	Válaszok százalékban
az, ami tilt	10
az, ami engedelmességre szólít	18
a rendszabályok, rendeletek, parancsok	11
a rend, a rendfenntartás, a rend biztosítása	12
a hatalom, a tekintély, a fegyelem	5
a rendőrség, a rendőrök	15
a parlament által megszavazott szabály	9
ami megengedi, hogy ezt vagy azt tegyünk, ami cselekvési szabadságot ad stb. ⁴⁴	7

⁴² Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Budapest, 1969. 357. old.

⁴³ A. Podgórecki, J. Kurczewski, J. Kwasniewski, M. Los: Poglady spoleczenstwa polskiego na moralnosc i prawo. Warszawa, 1971. 12—13. old. Ismertetését lásd

Itt természetesen nem lehet szó az iskolásgyerekek széles körű, „közvetlen” jogismeretéről, hanem arról, hogy a gyermek mint „olyan organizmus, amely asszimilálja, kiválogatja, feldolgozza a dolgokat, saját strukturájának megfelelően”⁴⁵, környezete magatartásának modulált kifejezője. Ez pedig azt jelzi, hogy a környezetét képező kiscsoportok nem tudták őt, vagy talán méginkább a manipuláció nem tudta ezeket a kiscsoportokat kellőképpen befolyásolni.

És most térjünk vissza ismét az egyéni jogtudat szukcesszív értelmezési modelljéhez. Mint arról korábban már szó volt, a jogtudat és a jogérzet ontológiailag egymás mellett létezik, egymással összefonódik, egymásba átcsap, éppen ezért összehasonlítható élesen elkülöníteni egymástól a jogtudat illetve jogérzet jelenségeit, működésük megnyilvánulásait. Ismeretelméletileg azonban azt kell tételeznünk, hogy a jogtudat és a jogérzet között szükségszerű stáció az általános jogviszonyulás, a jogi beállítódás. A jogérzet ugyanis csak annyiban jogismeret nélküli jogviszonyulás, ha a jogismereten itt közvetlen jogismeretet értünk, abban az értelemben azonban a jogérzetnek is van valami „ismeretszerűsége”, hogy azt az általános jogviszonyulás korábbi stációként megelőzte, (azt viszont megelőzte a tényleges jogismeret elemét is hordozó különös jogviszonyulás, vagyis a jogtudat), így a jogérzetben is, mintegy áttételesen megnyilvánul valamiféle, többé- vagy kevésbé torzított „jogismeret”.

A jogérzet ilyen értelmezése teszi lehetővé, hogy ismeretelméletileg megmagyarázzuk a jogérzet „jogtudatszerű” jelenségeit, egyrészt tehát azt, hogy az egyén nagyon gyakran, többé-kevésbé „ráérez” a jogszabály tartalmára, még akkor is, ha arról közvetlen ismerete soha és egyáltalán nem volt, másrészt tarthatóvá teszi azt a korábban fölvetett tételt, hogy az egyén értékelése minden szinten az ennek a szintnek megfelelő képződményhez viszonyít, így tehát az egyedi norma követése vagy szándékolt felhasználása illetve megsértése esetén vagy az adott egyedi normához (ha arról tényleges, közvetlen ismerete van), vagy pedig valamiféle egyedi „normaszerű” képződményhez, (ha az adott normáról nincs tényleges, közvetlen ismerete); ezt az egyedi normaszerű képződményt „*vélelmezett normának*” nevezhetjük. Az egyén tehát nemcsak „elvonat” értékeli a jogilag releváns (vagy ilyennek vélt) helyzeteket, hanem általános jogviszonyulásából, jogi beállítódásából mintegy „levezeti” az általa ténylegesen nem ismert normákat, néha

tudatos analógiát keresve és alkalmazva, néha az analógia alkalmazásának tudata nélkül, néha pedig egyenesen úgy véelve, hogy tényleges ismerete van adott normáról. Az egyénnek azt a törekvését, hogy jogviszonyulásának reális, tényszerű alapokat tulajdonítson, Festingernek a szocialista jogirodalomban is elismerően értékelt elmélete alapján a „kognitív disszonancia” (Cognitive Dissonance)⁴⁶ illetve az e disszonancia kiküszöbölésére irányuló tendencia sajátos formájának tekinthetjük, abban az értelemben, hogy disszonancia keletkezett az adott kérdés szabályozására vonatkozó jogi meggyőződés és a tényleges szabályozás nem-ismerése között, amely az egyénnél a harmónia visszaállítására való törekvésében azt eredményezi, hogy saját jogi meggyőződéséből, általános jogviszonyulásából „vezeti le” a jogi normát, ezzel mintegy elérve a meggyőződés és az „ismeret” harmóniáját.

*

További feladat lehetne az értelmezési modell szerint felfogott egyéni jogtudattal kapcsolatban bizonyos csoportosítás elvégzése. A csoportosítás elvi alapja az lenne, hogy az objektív társadalmi helyzetükből adódóan a joggal hasonló kapcsolatba kerülő egyének hasonló egyedi jogismeretei, jogértékelései és így jogviszonyulásai hasonló különös jogviszonyulást, azaz egyéni jogtudatot eredményeznek, egy-egy csoportba tehát az objektíve hasonló jogtudatok hordozói tartoznának.

Külön vizsgálódást és viszonylag részletesebb kifejtést igényelne a modell szerint értelmezett egyéni jogtudat és a jogtudat mint társadalmi tudatforma közötti ismeretelméleti és ontológiai összefüggések kérdése, ahol közvetítő közegként nem annyira a jogtudatból mint társadalmi tudatformából mintegy deduktív úton levezetett osztályjogtudat, rétegjogtudat, professzionális jogtudat stb. jöhetnének figyelembe, mint inkább a hasonló egyéni jogtudattal rendelkezők csoportjai mint különöségek, (de szükséges lehet természetesen az eltérő megközelítések alapján nyert eredmények összevetése illetve együttes figyelembevétel is.)

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy az egyéni jogtudat értelmezéséhez felállított modell mennyiben alkalmazható esetleg az egyéb ideológiai típusú objektívációkra — a művészetre, az erkölcsre és esetleg a („hagyományosan” értelmezett) politikára, tehát mennyiben jogosult beszélni például az egyedi esztétikai ismeretek, esztétikai értékelések, esztétikai viszonyulások alapján kialakuló egyéni esztétikai tudatról, majd esztétikai beállítódásról, továbbá egyéni erkölcsi tudatról és erkölcsi beállítódásról, illetve egyéni politikai tudatról és

részletesen — Hlavaty Attila: Az empirikus jogi kutatások néhány kérdése egy lengyel tanulmánykötet kapcsán. *Allam- és Jogtudomány*. XV/1. szám.

⁴⁴ Lásd A. Percheron: La conception de l'autorité chez les enfants français. *Revue française de science politique*, 1971/1. 119—120. old.

⁴⁵ Jean Piaget: Válogatott tanulmányok, Budapest, 1970. 64. old.

⁴⁶ L. Festinger: A Theory of Cognitive Dissonance, Evanston 1957. Ismerteti és értékeli K. Opalek—J. Wróblewski: Zagadnienia teorii prawa, Warszawa, 1969. 168—170. old.

politikai beállítódásról. Az említett kategóriáknak az egyéni jogtudattal való összevetését indokolhatná az ontológiai érvényesülés síkján jelentkező hasonlóságuk, vagyis az, hogy „az ideológiai típusú objektívációk, így a jogviszonyok, a politika mint gyakorlati-ideológiai viszony, a művészet — csak a szubjektum — a jogalany, a politikában cselekvően részt vevő egyének, az erkölcsöt realizáló személyiség moralitása, az esztétikai szubjektum közvetítésével relevánsak.”⁴⁷ Ez a hasonlóság természetesen nem érinti a jogi normáknak a többi

társadalmi normákhoz képest kiemelkedő jellegét, tehát azt, hogy „a társadalmi normák rendszeréből egyetlen sem rendelkezik a normativitás olyan fokával és minőségével, mint a jog”, s hogy „a kényszer lehetősége megerősíti a jogi normák érvényességét.”⁴⁸

Az érvényesülés kérdésének, illetve a fentebb csupán felvetett összefüggéseknek a részletes elemzése azonban már messze meghaladná jelen cikk kereteit.

Hlavaty Attila

A polgári jogi felelősség elkövetkező szabályozásáról a Német Demokratikus Köztársaságban*

Azon előmunkálatok során, amelyek a Német Demokratikus Köztársaság — 1900-ból származó polgári törvénykönyvét felváltani hivatott — polgári jogának újrakodifikálására irányulnak, számos és kezdetben ellentmondó fejtegetés foglalkozott a felelősség újraszabályozásával. A polgári jogi szerződéses felelősség kialakítása — csakúgy, mint a tervezet egészének koncepciója — messzemenően függött attól, hogy a szocialista gazdasági üzemek közötti kooperációs kapcsolatokra is ki kell-e terjednie a kialakítandó polgári törvénykönyv szabályainak, avagy e törvénykönyvnek elvileg azon kapcsolatok szabályozására kell korlátozódnia, amelyekben résztvesznek állampolgárok. Az említett kérdés körüli sokéves vitákból levonható egyelőre az a következtetés, hogy sem az egyik, sem a másik megoldás elvileg nem mond ellent azoknak a követelményeknek, amelyek egy szocialista jogrendszerrel szemben támaszthatók. E kérdés vitája józanul értékelve azt mutatta, hogy az egyik vagy másik variáns mellett döntés tárgyilagos célszerűség kérdése, s e döntés csak az összes előnyök és hátrányok gondos mérlegelése alapján hozható meg, mely mérlegelésnek a mindenkor politikai, gazdasági és jogi fejlődés állapotának megfelelően és az egész hatályos jogrendszerhez való viszonyában mindkét lehetőséget át kell fognia. A vitában mindig is egyetértés volt abban, hogy — bármely variáns kerül is elfogadásra — a konkrét kialakítás során a törvény arculatát mindvégig szocialista jogel-

veknek kell meghatározni, s hogy nem lehet csupán néhány alapelv, vagy egy preambulum feladata a társadalmi viszonyokban jelentkező új vonásoknak a kifejezésre juttatása és előmozdítása. Ellenkezőleg, nyilvánvaló volt, hogy a törvény egész felépítése minden esetben alkalmas kell legyen arra, hogy hozzájáruljon a szocialista viszonyok és a szocialista magatartási formák fejlődéséhez.

Az e kérdés körüli vita azt eredményezte, hogy az NDK-ban levő előfeltételek mellett célszerűbb az a megoldás, amely a gazdasági jog kooperációs viszonyait nem tekinti a polgári jogi szabályozás tárgyának. E vonatkozásban az alábbi okok voltak mérvadók:

Időközben kialakult a szocialista gazdaságon belüli kooperációs kapcsolatok zárt rendszere, amely megfelel e viszonyok sajátos gazdasági követelményeinek, értékesíti az eddigi törvényhozás és e törvényhozás alkalmazásának tapasztalatait és amely — mindenekelőtt a szerződések következtetésen szabályozott tervhez-igazodása miatt — állampolgárok részvételét tartalmazó viszonyok számára nem adekvát. Ennek során lényeges, hogy ez a szabályozás egyáltalán nem szorítkozik sajátos szerződési típusok rendezésére, hanem általános előírások majdnem zárt rendszerét tartalmazza, amely a szocialista gazdasági üzemek közötti összes kooperációs viszonyokra — bármely szerződés formájában is jelentkezzenek azok — általános szabályokat ír elő. Ezek világosan különböznek azoktól az általános szabályoktól, amelyek olyan viszonyok szempontjából irányadók, melyeknek állampolgárok a részesei.

Mérvadó volt továbbá az a tapasztalat, mely szerint gyakrabban jelentkezik a gazdaságot érintő normák megváltoztatására irányuló igény, mint ahogyan ez a polgári jog itt körülhatárolt normái esetében előfordul. Ezáltal jelentősen

* Szerzőnek, a jénai egyetem professzorának 1972 őszén a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán megtartott előadása alapján. (Szerk.)

⁴⁷ Huszár Tibor: A társadalom szellemi élete és a társadalmi tudat szerkezete. Világosság 1967/11. 649. old.

⁴⁸ Sz. Sz. Alekszejev: Szocialnaja cennosztj szocialiszticeszkogo prava kak regulatora obszcsesztvennüh otnoszenij. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo 1968/3 21. old.

könnyebbé válik a gazdasági jog — változó gazdasági feltételeknek és követelményeknek megfelelő — továbbfejlesztése.

E szétválasztás egyik további előnye — igaz — nem állott a mérlegelések előterében: az állampolgár, mint a polgári jog nomracímzettje számára a gazdasági jogi szabályozásnak a kodifikáció köréből történő kikülönítése következtében áttekinthetőbbé válnak az őt érintő normák. Könnyebben igazodhat el a rá vonatkozó normák között és igazíthatja magatartását hozzájuk.¹

A gazdasági jogi szabályozásoknak a polgári törvénykönyvből történő ilyen kikülönítése eredményezi továbbá a szabályozás alacsonyabb elvonatkoztatottsági fokát, mivel a szabályozandó absztrakciónak nem kell tekintettel lennie a gazdaság sajátos, tervezett kooperációs viszonyaira. Ezáltal is fokozható a szabályozás érthetősége az állampolgár számára.

A szerződési jog e meggondolások szerint, a magyar polgári törvénykönyvhöz hasonlóan, mindenekelőtt minden szerződésre vonatkozó általános szabályt felölel a már említett azon korlátozással, hogy szocialista üzemek közötti viszonyok nem tárgyai e szabályozásnak. További sajátosságot jelent, hogy a szerződési jog nem a kötelmi viszonyok jogaként kerül megfogalmazásra. Ez nem kívánja a kötelmi viszonyok fogalmának tagadását jelenteni, de nem a kötelmi viszony jogi formája fogja a törvény felépítését meghatározni. Ennek megfelelően az eddigi mérlegelések szerint a szerződések joga mellett a kodifikáció külön részében jelentkezik a szerződésen kívüli károkozásért és a jogalap nélküli gazdagodásért való felelősség szabályozása.²

¹ A jog célszerű rendszerezésének egyik alapvető problémája kerül ezáltal érintésre, nevezetesen, hogy milyen ismérvek szerint kerüljön a jogrendszer kialakításra: a szabályozott társadalmi viszonyok jellegének elméletileg megállapítandó ismérvei szerint-e, aminők a gazdasági törvények hatóköre, a viszonyok szociális struktúrája, a mellérendeltség, vagy az alá- és főlrendeltség közötti különbségtétel legyen-e mérvadó, avagy a normaalkotó szerv társadalmi viszonyok néki alárendelt területe szerinti illetékessége, vagy pedig a felügyelet követelménye, esetleg a vita esetén döntéshozatalra hivatott szerv illetékessége? Ezzel szemben elképzelhető lenne e helyett a normacímzett követelményeiből kiindulni, tájékoztató és információs szükségleteiből, ami viszont amellet szólna, hogy minden őt bizonyos vonatkozásban érintő normát egy számára áttekinthető rendben és rendszerben és egy számára értelemeszerű összefüggésben kellene összefoglalni (címzett elv).

² E rész az élet, az egészség és a tulajdon károkozásával szembeni védelmet célzó előírásokat lenne hivatott átfogni, amely előírások nem csupán az eddigi deliktualis szabályokat pótolnák, de felölelik a kármegelőzést és a kárelhárítást érintő általános magatartási kötelezettségeket is, továbbá a károk elhárítása során keletkező igényeket, előírásokat a végszükségről, a szükséghelyzetről és az önségélyről, a zavarelhárításról, beleértve az immisziós igényeket. Továbbá a károkozásért való felelősségre vonatkozó előírások mellett speciális rendelkezéseket a fokozott veszélyforrásból eredő felelősségről.

A szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség újraszabályozása körüli vitákban megtárgyalták a vétkességi elv támogatói és ellenzői által felhozott majd összes érveket, amelyek az utóbbi években a szocialista irodalomban elhangzottak.³ Ennek során kitűnt, hogy azok az általános megfontolások, amelyek egy absztrakt jogalany absztrakt vétkességéből indulnak ki és azok a megfontolások, amelyek a szankciók által egy absztrakte elgondolt jogalanyra gyakorolt hatásra vonatkoznak, legtöbbször bizonyíthatatlan általános állításokat tartalmaztak és az egyik vagy másik érv helytállóságának bizonyítása nem volt lehetséges. Így például gyakran állítják a szankció nevelő hatását a vétkesen eljáró kötelezettség-szegőre, de közelebbi vizsgálódás során kitűnik, hogy a kártérítési kötelezettség funkciója a kötelezett üzemnél egészen másként érvényesül, mint egy kártérítésre kötelezett állampolgár esetében. Továbbá közismerten jellemző a polgári jogra, hogy — szemben a büntetőjoggal és a munkajoggal — a károsult biztosítása érdekében le kell mondania a szankciók mértékének a károkozó személységétől és a vétkesség fokától függő differenciálásáról. A károsult teljes kártérítésre irányuló érdeke és a szankcióknak a kifejezésre juttató rosszszálás súlya szerinti, tisztán nevelési aspektusú differenciálása közötti ellentmondás során tehát ez esetben a védelmi funkció megelőzi a nevelési funkciót.

E probléma megoldása szempontjából mérvadó volt az a további irányzat is, amely a gazdasági jog gyakorlatában jelentkezik, nevezetesen a kooperációs viszonyokban a felelősségi mértékek objektiválására irányuló mind erőteljesebben érvényesülő tendencia. A gazdasági jogi törvényhozás értelmében az állami döntőbizottság határozataiban nem vizsgálják a felelős üzem vétkességét. Csak törvényben meghatározott mentesítő okok vannak, amelyek azonban nem tekinthetők hagyományos értelemben vett exkulpációnak. A joggyakorlat arra irányul, hogy az üzemnek minden olyan kár esetében helyt kell állnia, melynek okai az ő újratermelési folyamatában keresendők, kivéve azokat a károkat, amelyek elháríthatatlan eseményre (vis major) vezethetők vissza (ezen felül messzemenően érvényesül a törvény által meg-

³ Különösen az alábbi nézetek: *Joffe O. Sz.* („Felelősség a szovjet polgári jogban”, Leningrád, 1955.) és további publikációk: *Halfina, R. O.*: „A polgári jogi felelősség nevelő szerepe”, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1963. 6. sz. 73. old.; *Eörsi, Gy.*: „A polgári jogi felelősség a magyar Ptk.-ban”, (Das ungarische Zivilgesetzbuch in fünf Studien, Budapest, 1963. 261. és köv. old.); *Világhy, M.*: „Áruviszony és polgári jog”, Acta Juridica, Tom 12. 1970. 3—4. sz. 297. old. Ugyancsak különösen NDK szerzőktől *Bley, B.*: „Kártérítés a polgári jogban”, Berlin, 1963.; *Klinkert*: „A polgári jogi anyagi felelősség néhány alapkérdéséhez”, Neue Justiz, 1968. 238. és köv. old.; *Kietz-Mühlmann*: „A vétkesség szabályozásához...”, Neue Justiz, 1966. 429. sköv. old.

határozott terjedelemben harmadik személyekért való felelősség is).

Ehhez kapcsolódott az a megfontolás, hogy a szocialista vállalatok állampolgárokkal szembeni felelősségét ugyanazon szigorú mércék szerint kell kialakítani, amelyek az üzemek egymás közötti viszonylatában érvényesülnek.⁴ Természetesen meg kellett vizsgálni, hogy az üzemek felelősségének objektíválására irányuló ez a tendencia a további társadalmi fejlődés szempontjából is igazolható-e. Erre az alábbi okokból kell igenlően válaszolni.

A szocialista üzemek közötti kooperációs viszonyokban szereplő szerződéses anyagi felelősség (kötér és kártérítés) funkciójának közelebbi vizsgálata azt mutatja, hogy az irodalomban gyakran illuziókat táplálnak a szankciók üzemi kollektívára történő transzformálását illetően. A tények viszont azt mutatják, hogy az üzemi kollektívák általában nem szereznek értesülést az üzemükkel szemben érvényesített kötbérekéről és kártérítési igényekről, amennyiben arról kivételesen értesülnek — nem vesznek róla tudomást. Az igények pénzügyi rendezése sokkal inkább rendszerint az üzemvezetésre és a könyvelésre tartozik, amikor is ezeket az eseményeket az üzemvitel egészének menetében nem értékelik számottevő jelentőségűeknek. Amit legjobb esetben tudomásul vesznek az értékelés során, az az üzem, az egyes üzemi osztályok, az üzem munkatársainak tevékenységében jelentkező hiányosságokra utaló, a szankcióban foglalt információ, de nem az üzem pénzügyi megterhelése. Számukra nem annyira a szankció magassága, mint inkább a kár jellege számít.

Ebből folyik, hogy a kötbér és a kártérítés üzemekre gyakorolt, sokszor állított nevelőhatásának konkrét lefolyását illetően ma gyakorta állanak fenn jogi illúziók. E fajta érvelésekkel azonban legtöbbször az üzemi felelősségre vonatkoztatott vétkességi elvet igazolják.⁵

A vétkességi elv igazolása továbbá legtöbbször azzal a feltevéssel függ össze, hogy az üzemben belüli újratermelési folyamatban adódó károk okozása általában valamilyen módon emberi kudarcra vezethető vissza. Ez az elképzelés hagyományos termelési- és szervezési módszerekkel minden további nélkül összeegyeztethető, legalábbis elfogadható, de a termelési és szervezési folyamatok fokozódó gépesítése és automatizálása kérdésessé teszi azt. A magas fokban gépesített termelési folyamatokban adva van olyan termelési fogyatékoságok statisztikailag kiszámítható hányadosa, amelyek a szer-

ződő partnernél, vagy harmadik személyeknél károkat idézhetnek elő. A biztonsági- és ellenőrzési technika fokozásának költségei adott műszaki és tudományos előfeltételek mellett részben igen jelentős mértékben növekedhetnek, ha egy üzemben számottevően csökkenteni kívánják a hibahányadost.⁶ Ez azután jelentékeny áremelkedéseket is maga után vonna. Egy meghatározott, vagy meghatározható termelési hibahányados (és az ebből a szerződő partnernél, vagy harmadik, kapcsolatban nem álló személyeknél adódó kárkövetkezmények) rizikója és azon költségek egybevető optimalása, amelyeket az ilyen hibák kiküszöbölésére kellene fordítani, gazdasági döntés dolga, amely nem sorolható a szokványos vétkességi elképzelések körébe. Ilyen döntés azonban csak akkor hozható meg helyesen, ha (a termelő üzemnél, a szerződő partnernél és harmadik személyeknél) várható, illetve vállalandó károk rizikója és a csökkentésükre eszközözendő ráfordítások egybevető mérlegelése a károk potenciális okozójánál történik.

Ezek a megfontolások szükségszerűen odavezetnek, hogy a kár-rizikót oda kell koncentrálni, ahol e rizikó céltudatos csökkentésére irányuló gazdasági és műszaki döntéseket meg lehet és meg kell hozni, tehát a gyártó üzemre. Ebből folyik, hogy a további gazdasági-műszaki fejlődés a gyakorlatnak a felelősségi mértékek objektíválására irányuló, szinte általánosságban tapasztalható tendenciáját mindenképpen igazolja.

Mindezek a megfontolások csak üzemekre vonatkoztathatók, de semmiképpen sem érvényesek állampolgárok esetében. Míg a szocialista üzemek feladata, hogy tevékenységüket a társadalmi követelményeknek megfelelően előrelátóan és tervezve, ezáltal pedig kármegelőző módon úgy szervezzék meg és bonyolítsák, hogy a társadalomnak a lehető legnagyobb hasznot hajtásuk kell hárítani a teljes felelősséget is az üzemben belüli folyamatok kézbentartásáért, valamint az e folyamatokon belüli körülményekért és hatékony kárelhárításért.

Ezzel szemben az állampolgár számára, legalább is munkaterületén kívül, megfelelő feladatot nem lehet támasztani. Ha azonban az állampolgárnak már foglalkozási tevékenységéért a munkajogi alapelveknek megfelelően csupán személyes felelőssége, magatartása, képességei és egy individuális vétkességi vizsgálat szerint kell helytállnia, akkor az egyéb életrelációkat illetően semmiképpen sem követelhető, hogy az állampolgárra ugyanazokat a szigorú mércéket alkalmazzák, mint a szocialista üzemekre. Ez meghaladná erőit. Az állampolgárok anyagi felelősségére vonatkozó szabályozásnak tehát meg kell felelnie a polgári jog által a szocialista személyi-

⁴ Ranke, H.: „Szocialista törvényesség, felelősség...”, Neue Justiz, 1970. 12. sz. 345. és köv. old., valamint Posch, M.: „Az állampolgár és az üzemek anyagi felelőssége a polgári jogban”. Staat und Recht, 1970. 7. sz. 1111. old.

⁵ A vétkességi elv e viszonyokra vonatkozó feladásával esik az a még meg nem oldott probléma, mennyiben vállaljon és viseljen az üzemi kollektíva közvetett hátrányokat az irányító szervek hibáiért.

⁶ Bizonyos hibahányadosok természetesen tetemes költségek nélkül is kiküszöbölhetők. Az ilyen jellegű javításokról azonban ebben az összefüggésben nincs szó.

ségfejlődésre gyakorolható ráhatási lehetőségek, és meg kell engednie a vétkesség előfeltételei szerinti egyéni mentesítés lehetőségét. Ezek a megfontolások vezettek az eddigi előmunkálatok során ahhoz a megoldáshoz, amely az állampolgár felelőssége esetén a vétkességi elvet legalább az eddigi terjedelmében fenntartja.⁷

Ezzel esik a polgári jogi felelősség differenciálatlan mértéke az absztrakt személy vonatkozásában. Ehelyett a felelősségi kritériumokat állampolgárok és üzemek számára differenciáltan kell megállapítani. Ez egyaránt vonatkozik a szerződéses és szerződésen kívüli felelősségre. Az eddigi előmunkálatok állása szerint az anyagi felelősség ezen alapelvei a következő szabályozás szerint kerülnek kialakításra:

A fennálló kötelezettségek (mindenekelőtt adós általi) megsértéséért való felelősséget a szerződési kötelezettségek megsértésének modellje szerint szabályozzák, mégpedig a szerint az alapelv szerint, hogy minden partner, aki megsérti szerződési kötelezettségét, vagy szerződési kötelezettségének teljesítése során egyébként kárt okoz, ezért helyt kell, hogy álljon. Nem terheli ez a kötelezettség az ezért felelős állampolgárt, ha bizonyítja, hogy a kárt nem vétkes (szándékos vagy gondatlan) kötelezettségszegéssel okozta. Létezik tehát a vétkesség vélelme, amely alól az állampolgár exkulpálhatja magát.

Egy üzem kártérítés szolgáltatására irányuló kötelezettsége alól ezzel szemben csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy azokat a körülményeket, amelyek a kötelezettségszegést eredményezték, a szocialista termelési viszonyok által számára biztosított lehetőségek kihasználása ellenére — beleértve a más üzemekkel való együttműködést — nem tudta elhárítani.

A törvényhozó mind az állampolgárok, mind az üzemek felelőssége vonatkozásában megállapítja egyes esetekben, hogy mennyiben kizárt a kártérítési kötelezettség alóli mentesítés.⁸

A szerződésen kívüli felelősség tekintetében az egymást átfedő deliktualis tényállások nagy száma helyébe egységes alapelv lép, amely meghatározza, hogy egy állampolgár vagy üzem, aki vagy amely jogellenesen kárt okoz, köteles e kár megtérítésére. A felelősség alóli mentesülés okai viszont megint csak a szerződéses felelősségnek megfelelően fogalmazhatók meg. E szerint az állampolgár kártérítési felelőssége elcsúsz, ha bizonyítja, hogy a kárt nem vétkesen (szándékosan vagy gondatlanul) okozta. Itt is érvényesülne tehát a vétkességi vélelem, mely alól az állampolgár kimentheti magát. Az üzemi felelősség tekintetében ezzel szemben ismét szükség lenne annak bizonyítására, hogy az üzem a károkozást eredményező körülményeket a szocialista termelési viszonyok által biztosított lehetőségek ellenére sem tudta elhárítani. E mellett speciális előírások szükségesek a foko-

zott veszélyforrásból eredő felelősség tekintetében.⁹

Egy ilyen megoldással, amely egyaránt érvényesül a szerződéses és a szerződésen kívüli felelősség tekintetében bizonyára nem oldódtak még meg az összes elméleti és gyakorlati problémák. Így fennmarad például az ismert, talán nem teljesen kielégítő jelenség: a polgári jogi gondatlanság fogalmának használata, amely fogalom nem egyezik a büntetőjog és a munkajog gondatlanság-fogalmával. Míg a polgári jogi gondatlanság fogalma az általános gondossági követelményekből indul ki, melyek éppenséggel állampolgárokkal, vagy meghatározott foglalkozási csoportokkal szemben támaszthatók, addig a büntetőjogi és a munkajogi gondatlansági rendelkezés figyelemmel van a felelős személy egyéniségére. A mértékekben mutatkozó e különbségek mindenekelőtt akkor nem kielégítőek, ha a büntetőeljárásban egyúttal kártérítési igények felől is dönteni kell és ennek során a felróhatóságot büntetőjogi és polgári jogi szempontból nem egységesen értelmezik. Ehhez járul, hogy a polgári jog a vétkességi vélelemmel operál, míg a büntetőjogtól az ilyen vélelem idegen kell hogy legyen.

A vázolt problematika körüli tárgyalások során különös érdeklődést keltett a magyar polgári törvénykönyv szabályozása. Ez a törvénykönyv kerüli vonatkozó szabályaiban úgy a szerződési felelősség [299. § (1) bek.; 303. § (1) bek.; 307. § (1) bek.], mint a deliktualis felelősség [339. § (1) bek.; 352. § (1) bek. 2. mondat; 354. § (1) bek.] kialakítása során a vétkesség, a gondatlanság és a szándékosság fogalmait. Az első sorban objektív előfeltételek szerint meghatározott kártérítési felelősség alóli mentesülés megengedett annak bizonyítása révén, hogy az illető úgy járt el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható volt.

Ahol ezzel szemben a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvében vétkességről, vagy vétkes magatartásról van szó, mint például a 345. § (3) bek.; 346. § (2) bek.; 348. § (1) bek. vagy a 352. § (4) bekezdésében és ahol ezzel valamely szankciót kifejezetten felróhatósággal kapcsolnak egybe, ott a törvény szövege mindenesetre nem ismeri a vétkesség vélelmét. Ahol azt vélelmezik, ott az a helytállás kötelezettségét, a képviselő kötelezettségét, tehát a felelősség kötelezettségét jelenti, de nem a vétkességet. Ennek a szabályozásnak az a jelentős előnye, hogy — legalábbis a vélelem szemszö-

⁹ További, az említett szabályozásokkal összefüggésben rendezendő részletkérdésekre itt nem térünk ki. Ilyenek a szerződésen kívüli felelősségnél a felelősség határai közvetett károkozásnál, az üzemek felelőssége munkatársaikért, a károsult együttes felelőssége, kiskorúak és felügyeletre szoruló felelőssége, egyetemleges felelősség stb. Megfelelően vonatkozik ez a szerződéses felelősségre, melynél természetesen speciális szabályok szükségesek a felelősségi előfeltételek pontosabbá tételére a kötelezettségek egyes fajtáinál. (Minőségi hiba, késedelem stb.)

⁷ Ranke, ih., Posch, ih.

⁸ Vonatkozik ez például jótállási igényekre, amelyeket az eddigi szavatossági igények át tudtak fogni.

géből nézve — nem támasztja a gondatlanság, tehát egyenesen a vétkesség speciális polgári jogi fogalmának a követelményét. E helyett a térítési kötelezettség és a kimentési okok objektív ismérveit adja meg.

A gondatlanság (amelyről a polgári jogi vétkességnél leggyakrabban szó van) speciális polgári jogi fogalmának kiiktatását célzó e normatív megoldással a vitában — igaz — arra történő utalással nem foglalkoztak, hogy a magyar elmélet és gyakorlat az eltérő normatív szabályozásból tudomásunk szerint nem vont le ilyen következtetéseket.

Bármint is legyen azonban, továbbra is problematikus marad egyrészt azt feltételezni, hogy a polgári jogi vétkességfogalom, különösen a gondatlanság fogalma valaminő társadalmi felróhatóságot tartalmaz és azt ezért erkölcsi felróhatósággal kell egybekötni, egyidejűleg azonban e felróhatóság vonatkozásában el kell tekinteni a felelős személy egyéniségétől és ezen túlmenően vélelmet állítani fel a mellett, hogy e felróhatóság indokolt mindaddig, amíg az érintett személynek nem sikerült a kimentő bizonyítás. A globális felróhatóság e módja aligha egyeztethető össze szocialista erkölcsi elvekkel. Egy erkölcsi rosszalás, amely nincs individuális tekintettel az érintett személyiségére és helyzetére, ugyanolyan kevésbé meggyőző, mint a pusztán gyanú alapján történő érvényesítése, ami hozzávetőlegesen megfelelné a normatív vétkességi vélelemnek. Ha helyeseljük a hagyományos és szokványos polgári jogi vétkesség-fogalom és a társadalmi-erkölcsi felróhatóság közötti e különbségtételt, úgy ez nem jelent egyebet, mint-

hogy mondjunk le arról a széles körben elterjedt elképzelésről, amely szerint ez a polgári jogi felelősség-fogalom társadalmi-erkölcsi felróhatóságot tartalmaz. Ennek során arra is figyelemmel kell lenni, hogy a szocialista jogrendszerben büntetőjogi és munkajogi gondatlanság-fogalmat használunk, amelyek nagyon is tartalmaznak ilyen felróhatóságot, míg a polgári jogban ez hiányzik. Egy ilyen megkülönböztetést természetesen csak a jogász érthet meg és tud indokolni. Mérlegelni kell tehát, helyénvaló-e, hogy továbbra is használjunk egy sajátos polgári jogi gondatlanság fogalmat, avagy nem jobb-e azt a jogi fogalmat csakúgy, mint a vétkesség-fogalmat általában — amelyek egyaránt tartalmazzák az általános szóhasználat és az elterjedt társadalmi jogfelfogás szerint normaliter jogi és erkölcsi felróhatóságot, a szocialista jogrendszerben egyenértékűekként alkalmazni,¹⁰ mivel a normacímzett számára a jogi és az erkölcsi felróhatóság oszthatatlan és különböző diszciplinák szempontjából mint értékelés nem történhet eltérően, bármennyire is különböznek a szankciók. Ez azt jelenti, hogy legalább csak ott és csak akkor beszéljünk vétkességről — különösen gondatlanságról — ahol a felróhatóság nem kapcsolódik vélelemhez és ahol a felróhatóság individuális mérlegelésére sor kerül, vagy sor kell, hogy kerüljön.

Ezt a problematikát, amelyet itt csak röviden kívántunk vázolni, csakúgy, mint a felelősségi szabályozás néhány további problémáját,¹¹ a folyamatban levő vita távolról sem oldotta meg.

Posch, Martin

A fővállalkozás fogalmához

1. Ankétok, cikkek foglalkoznak a fővállalkozással, vitadélutánokon boncolgatják a fővállalkozás fogalmát, a fellendítés lehetőségeit, a MTESZ tanfolyamot szervez, amelyen a fővállalkozással kapcsolatos teendőket oktatják, — ennek ellenére a hazai beruházási tevékenységben gyakorlatilag nincsen fővállalkozás. Úgy tűnik, hogy egyelőre többet költünk tanfolyamra és ankétra, mint fővállalkozói díjra. Ez önmagában nem lenne baj, ha számíthatunk arra, hogy a tanfolyamok, ankétok és vitadélutánok eredményeképpen rövidesen meg fog változni a helyzet.

2. Az az állítás, hogy a hazai beruházási tevékenységünkben fővállalkozás gyakorlatilag nem fordul elő, csak akkor igaz, ha a fővállalkozást nem értelmezzük olyan kiterjesztően, hogy minden nagyobb létesítmény megvalósításához szükséges több vagy többfajta vállal-

kozó munkájának a koordinálását — a jogi formától függetlenül — fővállalkozásnak minősítjük. Kétségtelen ugyanis, hogy ilyen koordinatív tevékenység minden nagyobb beruházásnál elkerülhetetlenül szükséges és folyik is, egyelőre azonban nem fővállalkozás formájában.

„A jogi formától függetlenül” — említettük az előző bekezdésben, hiszen egyre gyakrabban lehet találkozni azzal az állítással, hogy a fővállalkozás közgazdasági, nem pedig jogi kategória. Ennek a nézetnek az első része kétségtelenül igaz; igaz, hogy a fővállalkozás közgazdasági kategória is, de ez tulajdonképpen nem mond sokat, a gazdasági vonatkozású jogi

¹⁰ Hasonlóan Dähn-Gruel is „Jogi felelősség és a szocialista személyiség sokoldalú kibontakoztatása”, Staat und Recht, 1971. 5. sz. 768. és köv. old.

¹¹ Ld. Posch ih.

intézmények jelentős része ugyanis valamilyen gazdasági intézmény jogi vetületét jelenti. Az tehát, hogy a fővállalkozás mint jogi kategória a fővállalkozásnak mint közgazdasági kategóriának a jogi vetülete, igazság ugyan, de csak olyan igazság, amelynek a megismerése nemigen nyújt segítséget a fővállalkozás fogalmának a feltárásához.

A fővállalkozás nemcsak közgazdasági, hanem jogi kategória is, mégpedig bonyolult, sajátos jogi kategória, olyan fogalom tehát, amellyel a jog is operál, amely jogszabályokban, bírósági határozatokban, szerződésekben is szerepel. Egyre inkább szükséges tehát, hogy a fővállalkozással, mint jogi kategóriával operáló felek, bíróságok, hatóságok ugyanazt is értsék ezen a fogalmon.

Vizsgáljuk meg ehhez közelebbről a fővállalkozás fogalmát.

3. A Magyar Jogász Szövetségben 1972 októberében a fővállalkozási szerződések egyes elvi és gyakorlati kérdéseiről tartott vitadélután során az egyik felszólaló azt vetette fel, hogy az egyes vállalkozók és a megrendelő közé ékelődő fővállalkozói szolgáltatás nem jelent többletet a tervezői, építési, szállítási és szerelési szolgáltatások összességéhez képest, feltéve, hogy a fővállalkozó a felsorolt alvállalkozói szervezeteknél mindent megrendelt. A felszólaló ebből azt a következtetést kívánta levonni, hogy a megrendelő számára közömbös, vajon megbízási szerződés alapján dolgozó beruházási vállalat, vagy pedig fővállalkozó kapcsolja-e a tervezői, építési stb. tevékenységeket a megrendelőhöz, a megrendelő számára az eredmény azonos lesz.

A magam részéről úgy látom, hogy az eredmény a megrendelő számára semmiképpen nem azonos, sem a szolgáltatás határideje, sem minősége, sem komplettsége tekintetében.

Nyilvánvaló, hogyha a felsorolt négy — vagy akár több — alvállalkozói szolgáltatás összege egyenlő is a fővállalkozói szolgáltatással, egyáltalában nem közömbös az, hogy ez az összegeződés, a különböző szállítói és vállalkozói szolgáltatásoknak egy közös, egységes szolgáltatásba való összeállása mikor következik be. Feltéve tehát azt, hogy a szállítói és vállalkozói szolgáltatások összege valóban teljesen azonos a közbeiktatott szervezet, a fővállalkozó szolgáltatásával, még akkor is jelentős eltérés lehet a megrendelő érdekei szempontjából, ha ezt a szolgáltatást fővállalkozás keretében kapja, vagy pedig a megbízottként közreműködő beruházási vállalat útján.

Nem közömbös a fővállalkozó, vagy beruházási vállalat igénybevétele a szolgáltatás minősége szempontjából sem. Valamely megrendelő részére nagy jelentőséggel bír az, hogy egy szolgáltatáshoz milyen helytállási kötelezettség tapad. A szolgáltatáshoz fűződő helytállási kötelezettség már önmagában is kihat a szolgáltatás minőségére, a minőségi hiba esetén

pedig nyilván jelentős az eltérés a megrendelő érdeke szempontjából, ha a szolgáltatáshoz nagyobb helytállási kötelezettség fűződik. Ebből arra a következtetésre kell jutni, hogy nemcsak a szolgáltatás határideje, hanem minősége szempontjából is kedvezőbb helyzetben van a megrendelő, ha a szolgáltatást fővállalkozás keretében kapja.

Hangsúlyozni kell végül, hogy a fővállalkozás a szolgáltatás komplettségének a terén is sokkal előnyösebb a megrendelő számára, mint a beruházási vállalat útján való szerződéskötés. Ez különösen nagyobb létesítményeknél jelentős, hiszen nagyobb beruházásoknál szinte elkerülhetetlen, hogy a különböző részszolgáltatások összhangjában ne mutatkozzék olyan rés, amely a megrendelővel szemben a fővállalkozónak, mint az oszthatatlan eredmény szolgáltatójának helyt kell állni, míg a beruházási vállalatlan keresztül való szerződéskötések esetén az ilyen részek anyagi következményei a megrendelőre hárulnak.

Úgy gondolom, hogy Majoros Richárdnak a Döntőbíráskodásban megjelent igen érdekes és kiváló tanulmánya* jól mutat rá a fővállalkozás és a beruházási vállalatok megbízási alapon folyó tevékenysége közötti különbségre. Helyesen fejt ki Majoros Richárd, hogy a fővállalkozás munkával elérhető eredmény szolgáltatására irányuló kötelezettség, tehát vállalkozás, és alapjában véve eltérő jellegű kötelezettség, mint a beruházási vállalatok munkáját szabályozó megbízási kötelelem.

Nem tudok a magam részéről már egyetérténi az említett cikknek azzal a következtetésével, hogy a fővállalkozás egyenlő a vállalkozással. Úgy vélem, hogy a cikk szerzője maga sem úgy értette ezt, amint az a cikkből kifejezésre jut. Nyilvánvaló, hogy a vállalkozásnak is számos fajtája lehet, lehet saját vagy idegen tervek alapján, lehet saját vagy idegen anyaggal vállalkozni, különbség van a vállalkozási szerződések között aszerint, hogy a teljesítő a megrendelő vagy a vállalkozó telephelyén folyik, mint a tervezőnél vagy a szabónál, szemben az építési vállalkozóval és a szobafestővel. Másképp alakul a vállalkozások különböző fajtáinál a gyakorlatban az együttműködési kötelezettség és még a kockázatviselés is.

A fővállalkozás vállalkozás, de annak egy speciális fajtája. Vizsgáljuk meg, hogy miben áll a fővállalkozás specifikuma.

4. Minden vállalkozás valamely munkával elérhető eredmény szolgáltatásában áll. A vállalkozás eleme tehát egyrészt egy munkafolyamat, másrészt a munkafolyamat során a rendelkezésre álló vagy a rendelkezésre bocsátott anyagokból létrehozott *eredmény*. Mint minden munkafolyamathoz, a vállalkozás elemét

* Majoros Richárd: A fővállalkozás jelenlegi helyzete és fejlesztésének kérdései: Döntőbíráskodás, 1972. 2. szám.

alkotó munkafolyamathoz is bizonyos mértékű szervező-koordináló szellemi tevékenység is tartozik. Modern kifejezéssel ezt a tevékenységet a vállalkozó szakmai know-how-jának lehetne nevezni. Ez a vállalkozási szakmai know-how bizonyos eszközökön — élő és holt munkán — fejt ki a hatását, fizikai munkát, szerzőségeket, gépeket, esetleg anyagokat szervez és koordinál.

A gazdasági-műszaki tevékenységnek a specializációja mellett elkerülhetetlen, hogy minden jelentősebb vállalkozási tevékenység csak más gazdasági szervezetekkel való koordináció alapján folyhat. Az egyes vállalkozási kötelezettségek között különbség mutatkozik abban is, hogy ez a koordináció milyen mértékű. A fővállalkozásra, mint a vállalkozás egyik speciális fajtájára az a jellemző, hogy a vállalkozónak kevés a saját eszköze vagy egyáltalában nincsen, és a vállalkozási tevékenységben a szervező-koordináló munka dominál a saját eszközök igénybevételével szemben. Nagylétesítményeknél ez a szervező-koordináló tevékenység már külön szakmává válik, ahol már nem a szakma szerint különböző vállalkozások szakmai know-how-ja, hanem éppen a szervező-koordináló tevékenység általános know-how-ja veszi át az uralkodó szerepet. A nagylétesítményeknél válik éppen ezért a fővállalkozási tevékenység különösen jelentőssé.

A fővállalkozás, mint jogi kategória tehát vállalkozás, mégpedig olyan vállalkozás, ahol a vállalkozó kizárólag vagy majdnem kizárólag idegen eszközökkel és az azokon végzett szervező-koordináló tevékenységgel teljesíti kötelezettségét, szolgáltatja az eredményt.

A fővállalkozás fentiek szerinti meghatározása tehát azt jelenti, hogy nem kizárólag egy nagylétesítmény megvalósításához szükséges valamennyi szolgáltatás összefogása, koordinálása keretében jöhet csak fővállalkozás létre. Lehetséges, hogy a fővállalkozás a létesítmény megvalósításához szükséges szolgáltatásokat nem teljes egészében fogja át. Lehet például, hogy a fővállalkozás horizontálisan a szolgáltatások egészére kiterjed, tehát egy létesítmény megvalósításához szükséges valamennyi építési, szállítási és szerelési munkára, de úgy, hogy az adatfelvételezési munkát és a tervezési munkát még a megrendelő szolgáltatja. Lehetséges ugyanakkor — és ez különösen az export-fővállalkozásoknál fordul elő —, hogy a fővállalkozás a tervezési és szállítási szolgáltatásokat fogja össze, de a helyszíni szerelést már maga a megrendelő végzi, szükség esetén a vállalkozó szakembereinek a műszaki irányítása, közreműködése mellett.

Más esetekben viszont a fővállalkozás vertikálisan fogja össze a szolgáltatásokat az adatfelvételezéstől egészen az üzembehelyezésig, de horizontálisan nem minden szolgáltatás tartozik a fővállalkozás körébe, a fővállalkozás például csak a technológiai berendezések tervezésére, szállítására és üzembehelyezésére terjed

ki, de nem terjed ki az építési munkákra, vagy pedig fordítva, az épület tervezésére és kivitelezésére vállalkozik a fővállalkozó, a technológiai berendezések szállítása és szerelése nélkül.

Minthogy a fővállalkozás a vállalkozás egyik válfaja, a magyar jogi álláspont szerint pedig az egyedi gépek szállítása is vállalkozási jellegű szerződés, a fővállalkozás állhat egy egyedi jellegű nagyberendezés szállításából is, úgy, hogy a fővállalkozás tulajdonképpen a gyártóművekkel kötött szállítási szerződések alapján szállítókat és nem vállalkozókat fog össze, koordinál.

A fővállalkozások között különbséget kell tenni aszerint is, hogy a fővállalkozás gazdasági célja egy termelő berendezés, egy építmény létrehozása-e és nem vitás, hogy fővállalkozás keretében állítható elő például egy hajó is. A fővállalkozás tehát nincsen kötve egy nagylétesítmény megvalósításához és nem korlátozódik az olyan jellegű vállalkozásra, amely valamennyi szolgáltatást horizontálisan és vertikálisan is összefogja. Annak, hogy fővállalkozásra elsősorban nagylétesítmények megvalósításánál, nagyobb beruházásoknál kerülhet sor, az az oka, hogy csak ilyen jellegű vállalkozásoknál kap a koordináló, szervező tevékenység olyan jelentőséget, amely egy vállalatnál való önállósulását, összpontosítását indokoltá teheti.

5) A fővállalkozás fenti értelmezése mellett azt kell megállapítanunk, hogy amíg a magyar exporttevékenységben több-kevesebb sikerrel folyik olyan nagyberendezés exportja, amelyet az érdekelt magyar vállalatok fővállalkozás keretében valósítanak meg, addig a belföldi beruházásokban fővállalkozásról gyakorlatilag nem beszélhetünk. Ez a helyzet mindenképpen elgondolkoztató, hiszen ugyanazok a magyar vállalatok, ugyanolyan műszaki és szellemi felkészültséggel, ugyanazok a munkások, mérnökök és igazgatók tudnak és hajlandók exportcélra fővállalkozni, de nem vállalnak belföldi fővállalkozást.

Ahhoz, hogy ennek a visszás helyzetnek az okait megkíséreljük földeríteni, tovább kell a fővállalkozás fogalmát elemezni.

Mit jelent tulajdonképpen a fővállalkozáshoz szükséges bonyolult szervező-koordináló tevékenység? Ez a tevékenység egy igen bonyolult döntési láncolatból áll úgy, hogy a döntési közeget a megvalósítás szakaszai töltik ki. Az a kérdés merül föl, hogy megbízási viszony vagy fővállalkozási viszony mellett mikor, milyen alapon fog a döntések meghozatalára sor kerülni.

A megbízottat a jogszabályok alapján csak a tőle elvárható gondosság terheli, azért kell helyt állania, hogy minden esetben a kellő gondossággal járjon el. Ez más szóval azt jelenti, hogy a megbízott nemigen érdekelt abban, hogy a tevékenység eredménye mikor, hogyan és milyen ráfordítások mellett jön létre. (Érde-

keltsége a ráfordítások tekintetében legfeljebb ellentétes a megrendelő érdekeivel, hiszen általában a ráfordítás százalékában kap díjat, tehát magasabb ráfordításnál magasabb lesz a díja is.) A megbízottként eljáró beruházási vállalat tehát általában akkor fog dönteni, amikor a döntéshez *minden* elem teljes *egészében* rendelkezésre áll. A megbízott tehát a megvalósítás elemeit „sorba kapcsolja”, a döntések meghozatalánál kockázatot nem vállal, hiszen miért is vállalna.

Némileg másképpen alakul a helyzet a döntések meghozatala terén, ha a koordináló munkát fővállalkozó végzi. A fővállalkozónak az eredményt határidőre kell szolgáltatnia, ezért a fővállalkozó abban érdekelt, hogy a döntéseket minél előbb meghozza és mindent meg fog tenni annak érdekében, hogy a megvalósuláshoz szükséges és a megvalósítás időszakában igényelt döntések minél előbb megszülessenek. Ha a fővállalkozó valóban érti a szakmát, akkor nem fogja megvárni, míg a döntéshez szükséges valamennyi elem teljes egészében rendelkezésre áll, hanem már akkor meghozza a döntést, ha a szakma műszaki és gazdasági szabályai mellett minden valószínűséggel számíthat arra, hogy a megvalósítás adott fázisában döntése helyes lesz. A fővállalkozó tehát érdekelt a reális kockázatok tudatos elvállalásában.

Annak, hogy a fővállalkozó a megvalósítás során felmerülő kérdésekben a döntést gyorsabban hozza meg, tehát annak, hogy a megvalósítás szakaszait nem fogja „sorba kapcsolni”, két alapvető következménye lesz. Mindekelőtt nyilvánvalóan meggyorsul a megvalósítás, másrésztől viszont elkerülhetetlenül bizonyos többletköltségek keletkeznek. Ha pl. a fővállalkozó előbb rendeli meg az anyagot, mint amikor a szükséges mennyiséget teljes biztonsággal meg lehet állapítani, akkor kétségtelenül jelentős mértékben meggyorsítja a beruházás megvalósítását, emellett azonban előállhat bizonyos felesleg a megrendelt anyagokban.

A beruházás megvalósításának a meggyorsulása kétségtelenül a megrendelő számára jelent anyagi előnyt. Nyilvánvaló, hogy a késedelem esetére előírt szankciók a megrendelő oldalán bekövetkezett anyagi veszteségeket ténylegesen sohasem kompenzálhatják, hiszen a megbízott koordinálása mellett végzett beruházások tapasztalatai is alátámasztják azt a fenti érvelést, hogy az ún. „sorba kapcsolás” eredményeképpen a beruházásban résztvevő vállalatok igazolni tudják: a tőlük elvárható gondossággal jártak el. Ez a módszer is elősegíti annak a helyzetnek a kialakulását, hogy a beruházások jelentős késedelme és többletköltsége ellenére sem lehet felelőst megállapítani.

Annak ellenére azonban, hogy a határidőre történő megvalósítás mindenképpen a megrendelő számára jelent anyagi előnyt, az ezt elősegítő fővállalkozás területén mutatkoznak a

„sorba kapcsolás” elkerülése miatt vállalt kockázatok elkerülhetetlen anyagi terhei. Ahhoz tehát, hogy fővállalkozás valóban létrejöhsen, azt kell biztosítani, hogy ezek a terhek azon az oldalon jelentkezzenek, ahol az előny is jelentkezik, más szóval azt kell lehetővé tenni, hogy a fővállalkozással járó kockázatok az ellenértékben — nevezzük azt fővállalkozói díjnak vagy a létesítmény árának — befoglalassanak. Nem szabad megijedni a kockázatvállalás árubabocsátásának elismerésétől, hiszen ezt a gazdasági gyakorlat nemcsak a biztosítási szerződések körében ismeri, hanem kifejezésre jut pl. a jótállási átalányköltségek ártényezőként való figyelembevételében is és ha nem is kifejezetten, szerepel minden eredménykötelezettséggel járó szerződésben.

Majoros Richárd már említett igen érdekes cikkében tagadja azt, hogy a fővállalkozás többletkockázat viselésével jár. Azt állítja, hogy a kizárólag koordináló fővállalkozó kockázata nem lehet több, mint azé, aki saját munkaeszközeivel is eredményt produkál, hiszen „a saját munkaeredmény + szervezés több, mint csak a szervezés”. A cikk más helyén azt írja, hogy: „a pusztán organizáló fővállalkozó kockázati többletét kiegyenlíti, semlegesíti a saját munkához okszerűen kapcsolódó kockázat és a kétféle kockázat közé az egyenlőség jele kívánkozik”.

Úgy látom, hogy ez az okfejtés azért nem helytálló, mert a kockázat mértékénél nemcsak a források számát kell figyelembe venni, tehát azt, hogy a kockázat egy forrásból, csak szervező munkából vagy két forrásból: szervező munkából és a saját eszközökkel való vállalkozási tevékenységből származik-e, hanem figyelembe kell venni a különböző forrásokból származó kockázat mértékét is. A gyakorlat az elméleti megfontolásokkal egyezően azt mutatja, hogy minél kiterjedtebb, minél bonyolultabb a szervező-koordináló munka, annál nagyobb lesz a kockázat. A szervező-koordináló munka mértékének a növekedése mellett a kockázat sokkal gyorsabban nő, mint ahogy a saját eszközökkel való vállalkozási tevékenység csökkenése mellett csökken. Ez lényegében azt jelenti, hogy az elsősorban szervező-koordináló munkát végző és a vállalkozásban saját eszközöket csak kis mértékben vagy egyáltalában nem használó fővállalkozó kockázata sokszorosra lehet az ugyanilyen volumenű munkát saját eszközökkel végző vállalkozó kockázatának. A fővállalkozónak, minthogy az idegen eszközök felett közvetlen rendelkezési joga nincsen, a döntések meghozatalánál több a bizonytalansága, mint a saját eszközök felett rendelkező vállalkozónak, a megvalósítás folyamatát ezért gyakran csak közvetett eszközökkel tudja a kívánt irányban befolyásolni.

A fővállalkozói kockázatvállalással szemben gyakran kerül sor olyan érvelésre, amely szerint a fővállalkozónak tulajdonképpen nin-

csen többlet-kockázata, hiszen ha jól szerződik az alvállalkozókkal, akkor az alvállalkozók mulasztására visszavezethető kárait, kiadásait ezekre az alvállalkozókra át is tudja hárítani.

Úgy gondolom, ez az okfejtés nem helytálló. Nem helytálló már akkor sem, ha púsztán a jogszabályokból indulunk ki, hiszen a jogszabályok lehetővé teszik egyes szolgáltatások tekintetében a felelősség korlátozását és általában lehetővé teszik a felelősség alól való kimentést is. Ha pedig valamelyik alvállalkozó valamely alvállalkozói szerződéshez követeleményei alól a fővállalkozóval szemben ki tudja magát menteni, ez a fővállalkozó számára legfeljebb annyit jelenthet, hogy ugyanezen a címen kimenthesse magát a fővállalkozói szerződés ugyanezen okból történt megszegésének következményei alól a megrendelővel szemben, de az egyik alvállalkozó kimentett szerződéshez követeleményeinek kockázatát, anyagi terhét, hátrányát a többi alvállalkozóval szemben nyilvánvalóan a fővállalkozónak kell viselnie. Ez azt jelenti, hogy púsztán a fennálló jogszabályi rendelkezések mellett is jelentős a fővállalkozó többlet-kockázata,

Ugyanerre az eredményre kell jutnunk, ha az eddigi rendszer melletti beruházási gyakorlatot vesszük figyelembe. Ismeretes, hogy a jelenlegi megoldási módok mellett a beruházó számos olyan többletköltséget kénytelen viselni, amelyeket nem tud az egyes vállalkozókra, a tervezőre, az építési kivitelezőre, a szerelővállalatra áthárítani. Nyilvánvaló, hogy ha a szerződéses konstrukció módosítása folytán a kérdéses vállalatokkal fővállalkozó fog szerződni, ugyanezek a többletköltségek jelentkezhetnek és ezek áthárításában feltehetően a fővállalkozó sem fog tudni jobb eredménnyel, ügyesebben eljárni, mint ahogyan a beruházó a megbízott beruházási vállalat segítségével eljár. A beruházási gyakorlat is arra utal tehát, hogy többletkockázatok a megrendelői oldalon — akár a beruházó áll szemben a vállalkozókkal, akár a fővállalkozó — mindenképpen felmerülnek.

A fővállalkozás esetén emellett felmerülnek a fővállalkozó által a fentiekben vázolt és tudatosan, a korábbi és jobb eredmény érdekében vállalt kockázatok is.

Az tehát, hogy a fővállalkozó kockázatait az alvállalkozóra átháríthatja, tulajdonképpen illúzió, az áthárítási lehetőséget sem a jogszabályok, sem a gyakorlat nem támasztja alá.

6. Ahhoz, hogy a fővállalkozó valóban érdekelt legyen a minél korábban való teljesítésben, az ún. „sorba kapcsolások” elkerülésében, az kell, hogy a szerződés vállalkozási jellege a gyakorlatban következetesen érvényesüljön: az eredmény szolgáltatásában álló teljesítéshez fűződjék az ellenszolgáltatás teljesítése, a fizetés is. Természetesen a nagylétesítmények beruházásánál elképzelhetetlen, hogy a megvalósítás, teljesítés folyamatát fővállalkozó finan-

zírozza, de az ellenérték lényeges részének még ilyen esetben is csak az átadáskor lenne szabad esedékessé válnia.

A beruházási tevékenységnél az anyagi ösztönzést nem, vagy legalábbis nem elsősorban a szankciós szférába kell helyezni, ezért a fővállalkozással kapcsolatban nem is elsősorban az eredményfelelősséget, hanem az eredménykötelezettséget kell hangsúlyozni. Ha a beruházás körében a szolgáltató fél az ellenszolgáltatás birtokába jutott, a szankciók érvényesítése az ügyek szerteágazó, bonyolult jellege miatt nagyon nehéz, a szankciók nagyon későn hatnak, ha egyáltalában hatnak. Az ellenszolgáltatás jelentős részének a szerződésben meghatározott eredmény szolgáltatásához való kötése a hatásosnak látszó eszköz arra, hogy a fővállalkozó valóban érdekelt legyen a szerződés szerű és a határidőben való teljesítésben. Nem kétséges, hogy ehhez a finanszírozási rendszer némi módosítása és a fővállalkozónak forgóeszközzel való ellátása szükséges.

7. Felmerül ezután a kérdés, hogy a fővállalkozás elterjesztéséhez szükség van-e jogi rendezésre.

Úgy gondolom, a fentiekből nyilvánvaló, hogy a fővállalkozás belföldön való elterjedésének nem az az akadálya, hogy jogszabályok hiányoznak, hanem elsősorban az, hogy a kockázatvállalás árúbabocsátásának az elve a gazdasági életben nem nyer kellő elismerést, a fővállalkozót gyakran csak 2⁰/₀-os kezelési díjért dolgozó lebonyolítónak tekintik. A fővállalkozás belföldön való elterjedését tehát sem a sokak által javasolt külön fővállalkozói alapfeltételek útján, sem a fővállalkozás törvényi definíciójának a segítségével nem lehet előmozdítani.

Ellenkezőleg: a fővállalkozás törvényi meghatározása vagy külön fővállalkozási alapfeltételek elkészítése a jelenlegi gazdasági környezetben inkább gátolná, mint előmozdítaná a fővállalkozás belföldön való elterjedését, kibontakozását. A fővállalkozás elterjedésének a feltétele az, hogy a fővállalkozó a tevékenységét és a kockázatvállalást is fedező ellenértéket köthessen ki magának. Ha egy törvényi meghatározás túlságosan tág lenne, az indokolatlan jövedelemhez juttathatná a vállalatokat, ha túl szűk lenne, akkor nem tenné lehetővé a gazdaságilag indokolt ellenértékhez való igényt olyan esetekben, amikor arra szükség volt. Ezért úgy vélem, hogy a fővállalkozás jogszabályi úton való meghatározása a jelenlegi helyzetben nem lenne szerencsés.

Nem lenne szerencsés külön fővállalkozói alapfeltételek elkészítése sem. Már a jelenlegi vállalkozói alapfeltételek szükségességét is vitatni lehet, a fővállalkozás esetén pedig elsősorban a minél nagyobb szerződési szabadságra és az adott ügy sajátosságaihoz alkalmazkodó szerződéses kikötésekre van szükség. Bár a diszpozitív jogszabályok szervező ereje jelen-

tős, a jelenlegi gazdasági környezetben a fővállalkozói szolgáltatások tipizálása, alapfeltételekbe való szorítása még inkább gátló irányban hatna, minthogy szervező erejénél fogva ösztönzést jelentene.

Természetesen az az álláspont, hogy a fővállalkozás kibontakozására polgári jogi jellegű jogi rendezésre nincsen szükség, nem jelenti azt, hogy bizonyos igazgatási rendelkezésekkel nem lehetne és nem kellene a fővállalkozás elterjedését előmozdítani. Amint arra a fentiekben már utaltunk is, a fővállalkozás útján megvalósuló beruházások finanszírozási rendszerének némileg el kellene térnie az egyéb beruhá-

zások finanszírozásától, a fővállalkozóknak megfelelő forgóalapot kellene biztosítani és mindezt a pénzforgalmi igazgatás körében kellene jogszabályi úton rendezni. Az ár és termékforgalmi igazgatás körében kellene rendelkezni arról, hogy a fővállalkozás a szabad árkatégoriába tartozik.

Remélem, hogy a fővállalkozás fogalmával kapcsolatos fejtegetések hozzájárulást jelentenek ahhoz, hogy a jövőben minél több fővállalkozási díj kerüljön folyósításra és ennek következtében a kifizetett díjakat sokszorta meghaladó anyagi előny mutatkozzék a beruházási tevékenységben.

Bauer Miklós

A repülőgép-eltérítések elleni küzdelem az elmélet és a gyakorlat világánál

I. A büntetőjog a társadalmi rendet súlyosan sértő vagy veszélyeztető cselekményekkel szemben védelmezi a társadalmat. A büntetőjog eszközei által védelmezett javak fontossága maga után vonja egyrészt azt, hogy az összes többi jogághoz viszonyítva a büntetőjogi eszközök érinthetik a legmélyebben az egyes egyének részére biztosított jogokat és szabadságokat, másrészt a büntetőjogi szabályok imperatív jellegét. Ugyanakkor az alkalmazott eszközök jellege megköveteli a büntetőjogi szabályok körülbástyázását megfelelő garanciális szabályokkal.

A szabályok imperatív jellegéből és abból a körülményből kifolyólag, hogy az érvényesülésük pontosan körülhatárolt rendhez van kötve, adódik, hogy a büntetőjog szorosabban kapcsolódik egy-egy adott állam jogrendjéhez és a büntetőjogászok nehezebben tudnak elszakadni a saját államukban kialakult tételes jogszabályoktól és jogintézményektől, mint más jogágak képviselői. A büntetőjogászok általában szorosan tapadnak saját államuk büntetőjogához és még az összehasonlító jog keretében is csak nehezen tudják bevonni a látószögükbe a belső állami jog horizontján túl kirajzolódó jelenségeket.¹

A modern fejlődés azonban a büntetőjognak egy-egy adott államhoz kötöttsége ellenére most már nyilvánvalóvá teszi, hogy egy állam

határai közé szorított büntetőjog sok esetben nem tudja eredményesen felvenni a harcot a bűnözés egyes formáival. Ma már elkerülhetetlen, hogy egyes bűnözési formákkal szemben a harc nemzetközi távlatokon folyjon. Természetes jelenség tehát, hogy Magyarországon is és általában más államokban is kezd elterjedni a nemzetközi büntetőjog művelése, a nemzetközi kihatású büntetőjogi kérdések megtárgyalása és ezek szabályozása nemzetközi szinten.²

A légi járművek hatalomba kerítései a jelenkor egyik olyan tipikus bűnözési hullámként jelentkeznek, amely mind a leküzdésére alkalmazható eszközök, mind a vele kapcsolatban felvetődő elméleti kérdések szempontjából messzire túllépi egy adott állam belső büntetőjogának lehetőségeit és vele szemben csak úgy lehet eredményesen felvenni a harcot, ha felül-emelkedünk egy adott állam büntetőjoghatóságához tapadt szemléleten. E kérdések megtárgyalása ugyanis egyrészt szükségszerűen megköveteli a nemzetközi büntetőjogi szemléletet, másrészt hozzájárulhat a nemzetközi büntetőjog továbbfejlődéséhez.³

A nemzetközi büntetőjog fogalma mindmáig nem alakult ki egyöntetűen és általánosan elfogadott formában, és mindmáig jogosan kritizálhatók a megjelölésére alkalmazott kifeje-

¹ Szabó Imre: Az összehasonlító jog elméleti kérdései c. tanulmányában (AJT, 1972. 2. sz.) az ágazati jogösszehasonlítás alapjául szolgáló általános-ágazati elméletéről általában is azt a megállapítást teszi, hogy az a „gyakorlatban minden esetre alig válik el a pozitív jog megfelelő ágának konkrét tanulmányozásától, hanem inkább átszövi azt”. 216. old.

² Jellemző példája ennek éppen az itt tárgyalt bűncselekményről szóló Hágai és Montreáli Egyezmény. Felhozhatók továbbá a kiadatási szerződések. Magyarország belső jogában megemlíthetjük a büntetőeljárás felajánlásának korszerű szabályozása (lásd az új büntetőeljárás törvény 391—393 §-ait).

³ Ld. Márkus Ferenc: A nemzetközi büntetőjog egyes újabb nemzetközi aktusok világának. AJT, 1972. 2. sz.

zések.⁴ A jelen cikk nem azért íródott, hogy abban megvilágítsam és tisztázzam a nemzetközi büntetőjog általános fogalmát, mindazonáltal annyit meg kell jegyezni, hogy nem lehet a nemzetközi büntetőjogot a belső büntetőjog intézményeinek a nemzetközi jogba való átültetésével kialakítani, hanem azt a legtágabb értelemben úgy kell felfogni, mint azoknak a szabályoknak — akár a belső jog, akár a nemzetközi jog szabályairól legyen is szó — az összességét, amelyek lehetővé teszik, illetve egyengetik az államok együttműködését a bűnözés leküzdése terén általában, és egyes nemzetközi jelleggel bíró bűncselekmények esetén különösen.⁵

Valamely bűncselekmény azért válik nemzetközi jellegűvé, mert társadalomra veszélyessége meghaladja egy adott állam határait és az egész nemzetközi közösséget érinti. A légi járműnek jogellenes hatalomba kerítése esetében tipikusan ilyen bűncselekményről van szó. A veszélyességét nemzetközi szintre emeli az a körülmény, hogy sérti az államok közötti érintkezés rendjét, sok ember életét veszélynek teszi ki és a leküzdéséhez feltétlenül szükség van az államok közötti együttműködésre.

Ha az ilyen cselekményt csupán egy államon belül követik el, annak veszélyessége nem haladja meg az egyéb veszélyeztető jellegű cselekmények veszélyességét. Ugyanakkor az elkövető elfogása és üldözése egy állam határain belül jóval könnyebb, mint bármely más bűncselekmény esetében, mivel a mai technikai adottságok mellett szinte elképzelhetetlen, hogy valamely légi jármű az ország légi terében olyan módon el tudjon rejtőzni, hogy annak útját a hazai hatóságok ne tudják követni és a szükséges ellenintézkedéseket megtenni.

Nemzetközi méretekben emberi életek tömeges veszélyeztetésén túlmenően különös veszélyes jellege abból adódik, hogy könnyűnek látszó lehetőséget biztosít arra, hogy az elkövetők kivonják magukat egy adott állam hatalmi köréből és más állam területén keressenek menedéket. A cselekménynek éppen ez a jellege vonta maga után nagymérvű elterjedését. A büntetlenség vagy enyhe elbírálás reménye vezetett oda, hogy a bűnözés e formáját ma már joggal nevezik a nemzetközi élet új csapásának.

A nemzetközi bűncselekményt általában úgy határozzák meg, mint bűnös személyeknek a nemzetközi jog szerint üldözött és szankcionált

olyan cselekményét, amely a nemzetközi közönségen belül káros az emberközi kapcsolatokra.⁶ Más meghatározás szerint nemzetközi bűncselekmény a nemzetközi jogba ütköző és a jog által védelt érdekek szempontjából olyannyira káros cselekmény, hogy a nemzetközi közösség büntetőjogi üldözésüket határozta el.⁷ E meghatározások figyelembevételével a nemzetközi méretekben elkövetett repülőgéppeltérítés feltétlenül nemzetközi bűncselekménynek tekintendő. Nem eléggé világos azonban e bűncselekmény helye a nemzetközi bűncselekmény általános kategóriáján belül. A nemzetközi bűncselekmények fogalmán belül a cselekmény által sértett érdekek, az inkriminálás szintje (nemzetközi jog, belső jog), a büntető-felelősségre vonás módja (közvetlenül a nemzetközi jog, vagy a belső jog alapján) szerint meghatározott megkülönböztetések tehetők. Éppen ezért megkülönböztetik a természetük szerinti (par nature) nemzetközi bűncselekményeket és az inkriminálásuk módja szerinti (par le seul mode d'incrimination) nemzetközi bűncselekményeket⁸ vagy más kifejezéssel élve a lényegüket tekintve (essentiellement) nemzetközi bűncselekményeket és a kivételesen nemzetközi bűncselekményeket.⁹

Felmerül a kérdés, hogy e megkülönböztetés szerint hova soroljuk a légi járművek hatalomba kerítésének bűncselekményét. E bűncselekmény leküzdésére az államok összefogtak és már eddig is két jelentős többoldalú egyezmény jött létre e tárgyban. Az egyik: a Hágában 1970. december 16-án kelt egyezmény a légi járművek jogellenes hatalombakerítésének a leküzdéséről, a másik: a Montreálban 1971. szeptember 23-án kelt egyezmény a polgári repülés elleni jogellenes cselekmények leküzdéséről.¹⁰ Ezekben az egyezményekben az államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy a repülőgéppeltérítéseket a belső büntetőjogban súlyos bűncselekményként fogják büntetni. Így tehát amennyiben formálisan vizsgáljuk a kérdést, semmiesetre sem lehet kifogásolni e cselekményeknek az inkriminálásuk módja szerinti nemzetközi bűncselekmények közé sorolását.¹¹ E bűncselekmények besorolásánál azonban figyelembe kell venni, hogy azok elkövetése során tömegesen teszik ki veszélynek kívülálló személyek százainak az életét, és az is előfordul, hogy e bűnözési formát

⁶ *Plawski*, Stanislaw: Étude des principes fondamentaux du droit international pénal. Paris, Librairie Générale, 1972. 74—75. és 139. old.

⁷ *Lombois*, Claude: mint fentebb, 32. old.

⁸ *Lombois*, Claude: mint fentebb 35. és köv. old.

⁹ *Bouzat*, Pierre—Pinatel, Jean: mint fentebb 1695. és köv. old.

¹⁰ Magyarország a Hágai Egyezményt megerősítő okiratát 1971. augusztus 13-án, a Montreáli Egyezmény megerősítő okiratát pedig 1972. december 27-én helyezte letétbe. Ezekről az egyezményekről ld. részletesebben *Márkus* Ferenc: A nemzetközi büntetőjog egyes újabb nemzetközi aktusok világánál. *ÁJT*, 1972. 2. sz. 233—248. old.

¹¹ *Lombois*, Claude: mint fentebb, 212. old.

⁴ *Ld. Lombois*, Claude: Droit pénal international. Paris, Dalloz, 1971. 13. old.; *Buzat*, Pierre—Pinatel, Jean: Traité de droit pénal et de criminologie. Deuxième édition. Paris, Dalloz, 1970. Tome II. 1620. és köv. old.

⁵ Erről a kérdéstről egy kissé bővebben a magyar irodalomban *Márkus* Ferenc: Nemzetközi büntetőjog a múltban és jelenben. *ÁJT*, 1966. 2. sz. 214—240. old.; uő.: A büntető igazságszolgáltatásra vonatkozó nemzetközi jogszabályok és az állami szuverenitás. *ÁJT*, 1966. 4. sz. 677—716. old.

hadviselési módként alkalmazzák.¹² Ilyen körülmények között nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy bizonyos körülmények között ezt a bűncselekményt — legalábbis az elkövetés egyes eseteiben — a legsúlyosabb, azaz a természetük szerinti, illetve a lényegüket tekintve nemzetközi bűncselekmények közé sorolják.

A nemzetközi méreteket öltő repülőgépel-térítések elleni küzdelem nem vezethet eredményre, ha azt csupán csak a belső jog eszközeivel folytatjuk, és ezen a tényen még a legtökéletesebb szabályozás sem változtat. Erre tekintettel a magyar belső büntetőjogi szabályozásnak csupán rövid bemutatására fogunk szorítkozni és elsősorban a szóban levő új bűnözési jelenség elleni harc nemzetközi vonatkozásaival kapcsolatos szempontjainkat kívánjuk ismertetni.

II. A Magyar Btk. 192. §-a a Hágai Egyezménynek megfelelően szabályozza a légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének büntetését. A különbség csupán az, hogy tágabban vonja meg a törvényi tényállás alá eső cselekmények körét, mivel nem tesz említést arról, hogy a cselekményt repülés közben követhetik el. Ezzel szükségtelenné válik az a kissé erőltetettnek látszó fikció, amely a szóbanlevő egyezmények szerint a „repülés közben” fogalmát igyekszik kiterjeszteni.¹³ Részletesebb továbbá a magyar törvény olyan értelemben is, hogy nemcsak erőszak vagy megfélemlítés alkalmazásáról szól, hanem arról az esetről is rendelkezik, amikor a légi jármű feletti ellenőrzést másnak öntudatlan vagy védekezésre képtelen állapotba helyezésével szerzik meg. Tágabban igyekszik továbbá megragadni a magyar törvény a Hágai Egyezményben vállalt bűnüldözési kötelezettséget annyiban is, hogy e bűncselekményre irányuló előkészületi cselekményeket is egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel rendeli büntetni.¹⁴ A magyar törvény öt évtől 12 évig terjedő szabadságvesztéssel, illetve minősített esetben 10—15 évig terjedő, vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel vagy halállal rendeli büntetni a légi jármű jogellenes hatalomba kerítését.¹⁵ Így tehát Magyarország az egyezményekben vállalt kötelezettségének maradéktalanul eleget tett.

III. Az egyezmények értelmében a szerződő államok arra vállaltak kötelezettséget, hogy a légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének a büntetését *súlyos büntetéssel* rendelik büntetni. A súlyos büntetés meghatározás azonban nem

eléggé pontos és mind az alsó határát, mind a felső határát illetően kételyeket vonhat maga után. Ami az alsó határt illeti, talán némi támpontul szolgálhat az egyezményekbe foglalt az a kötelezettség, hogy a repülőgépel-térítést kiadatási bűncselekménynek kell tekinteni.

Kiadatási bűncselekmény a Magyarország által kötött hatályos jogsegély-szerződések értelmében az olyan cselekmény, amelyre a kilátásba helyezett büntetés meghaladja az egy év szabadságvesztést, illetve amelynek a büntetése legalább 2 évi szabadságvesztés vagy ennél súlyosabb büntetés.¹⁶ És ez általában így van az összes olyan korszerűbb kiadatási szerződések esetében, ahol eltekintenek a kiadatási bűncselekmények taxatív felsorolásától és az ilyen bűncselekmények fogalmát a minősített kettős inkrimináció fennforgásához szükséges büntetés alsó határának a megállapításával határozzák meg. Ezen az alapon arra lehet következtetni, hogy a szóban levő egyezményekben vállalt az a kötelezettség, amely szerint a légi jármű jogellenes hatalomba kerítését súlyos büntetéssel kell büntetni, azt jelenti, hogy a cselekményre mint kiadatási bűncselekményre kiszabható büntetés alsó határának meg kell haladnia az egy évi szabadságvesztést.

A büntetés felső határának a kérdése elméleti szempontból még nehezebb problémát vethet fel, mint a súlyos büntetés alsó határának a megvonása. A súlyos büntetés fogalmában ugyanis benne van a halálbüntetés is. Éppen ezért a magyar törvényhozó az egyezmények rendelkezéseivel összhangban minősített esetben a halálbüntetés lehetőségét is előírta.¹⁷ Ezzel szemben az egyezményekben részes egyes államok (pl. Olaszország, Svédország) törölték a belső jogukban kiszabható büntetések közül a halálbüntetést vagy legalábbis eltekintenek annak végrehajtásától. Felvetődik az a kérdés, hogyan valósuljon meg az ilyen esetekben az együttműködés a szóban levő bűncselekmény büntetőüldözése terén két olyan állam között, amelyeknek az egyike a cselekményre a vonatkozó egyezményeknek a belső jogába való transzponálása során a súlyos büntetés nem kifogásolható értelmezése alapján lehetővé teszi a halálbüntetés kiszabását, a másik pedig a belső törvényhozásában megszüntette az ilyen büntetés alkalmazását. Okot szolgáltat-e ez vajon arra, hogy az az állam, amely általában megszüntette a halálbüntetés alkalmazását, vagy esetleg csupán az adott cselekményre nem irányoz elő ilyen büntetést, megtagadja, illetve további feltételekhez kösse a cselekmény elkövetőinek büntetőüldözését illetően az együttműködést azzal az állammal, amely az egyezményekben foglalt azt a kötelezettséget, hogy a szóban levő bűncse-

¹² Ennek az állításnak az alátámasztása végett hivatkozhatunk az „Abu Thalaat”-nak nevezett műveletre. E művelet, azaz a repülőgépel-térítés mint sajátos hadviselési mód, részletes leírását Jacob W. F. Sundberg: *Le guerre contre l'aviation civile internationale* c. tanulmányban találjuk (*Revue de droit pénal et de criminologie*, 1971—1972. évi 3—4. sz. 419—422. old.).

¹³ A Hágai Egyezmény 3. cikkének 1. bekezdése, a Montreáli Egyezmény 2. cikkének a) pontja.

¹⁴ Törvények és rendeletek hatályos gyűjteménye. 1971. Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 200. és 222. old.

¹⁵ A Btk. 192. §-ának 1. és 2. bekezdése.

¹⁶ Ld. pl. a magyar—szovjet jogsegélyszerződés 54. cikkének 2. bekezdését vagy a bolgár jogsegélyszerződés 64. cikkének 2. bekezdését, illetve a magyar—jugoszláv segélyszerződés 73. cikk 1. bekezdését.

¹⁷ A Btk. 192. § 2. bek.

lekményt súlyos büntetéssel fogja büntetni, úgy értelmezi, hogy bizonyos minősített esetekben akár halálbüntetéssel is büntetni rendeli.

Az itt felvetett probléma megoldása nagyon sokrétű lehet. A megoldás kapcsolatba hozható a szóban forgó bűncselekmény nemzetközi jellegével. Amennyiben elfogadjuk azt a lehetőséget, hogy a cselekmény *par nature* nemzetközi bűncselekménynek is tekinthető, ez esetben a körülményektől függően az elkövetőkre a büntetés elvileg közvetlenül a nemzetközi jog alapján is kiszabható. A nemzetközi jog pedig a súlyos nemzetközi bűncselekményeknél ismeri a halálbüntetést, sőt azt is kimondja, hogy az ilyen bűncselekmények elévülhetetlenek. Ilyen szemlélet mellett az az állam, amelynek belső joga nem ismeri a halálbüntetést, aligha kötheti feltételekhez az elkövetők büntetőüldözése terén az együttműködést más államokkal, ide számítva a kiadatást is, egymagában azon az alapon, hogy a belső joga ellentétben a nemzetközi joggal, nem ismeri a halálbüntetést.

Más a helyzet viszont, ha csak az inkriminálás módja szerinti nemzetközi bűncselekményről van szó. Ez esetben az itt felvetett probléma megoldása mindenekelőtt az együttműködés tartalmától függ. Amennyiben csupán a büntetőeljárás lefolytatásához szükséges jogsegély megadásáról van szó, a megkeresett állam a jogsegélyt nem kötheti semmilyen feltételhez azon a címen, hogy a jogrendszere nem ismeri a halálbüntetést. Az ilyen szűkebb értelemben vett jogsegély ugyanis a bűncselekmény tényállásának a tisztázásához szükséges bizonyítékok rögzítéséből és rendelkezésre bocsátásából áll.¹⁸ Ezek a bizonyítékok nemcsak a terhelt terhére, hanem annak javára is szolgálhatnak, nyilvánvaló tehát, hogy a megkeresett állam nem tekintheti a közrendjébe ütközőnek az ilyen jogsegély megadását azon az alapon egymagában, hogy a megkereső állam belső joga ellentétben az ő jogrendjével külön büntetési nemként ismeri és alkalmazza a halálbüntetést.

Nehezebb a kérdés megválaszolása kiadatás iránti megkeresés esetén. Vajon a megkeresett állam a halálbüntetés törlését az emberi élet iránti tisztelet olyan megnyilvánulásának tekintheti-e, amelynek a megtartását ilyen esetben megkövetelheti minden olyan államtól, amelynek szüksége van az ő közreműködésére ahhoz, hogy érvényesíthesse a saját igazságszolgáltatását. Más szavakkal az ilyen állam a vonatkozó belső rendelkezését ebben az esetben olyannak tekintheti-e, mint amelynek a megsértése a belső jog szerint a közrendbe ütközik, és ezen a címen megtagadhatja-e a kiadatást, illetve feltételekhez kötheti azt. Ha elfogadjuk, hogy ez így van, ebből elméleti szempontból rendkívül figyelemre méltó következtetések vonhatók le. Ezen az alapon megállapíthatjuk, hogy a ter-

heltnek az állam területén való tartózkodása olyan következményekkel jár, hogy minden más állam köteles tiszteletben tartani az ezzel az állammal való együttműködés esetén annak közrendi jellegű büntetőjogi rendelkezéseit.

További, elméleti szempontból még nagyobb érdeklődésre számottartó következtetések vonhatók le ennek a kérdésnek az eldöntése tekintetében, hogy van-e vagy nincsen jogszabályok ütközése a büntetőjog területén; milyen mértékben tartoznak az egyes államok figyelembe venni más államok büntetőrendelkezéseit, illetve a nemzetközi elemeket tartalmazó bűncselekményi tényállások esetén a büntettesek ellen lefolytatott eljárás során mely állam joga nyer alkalmazást.

A helyes megválaszolása ennek a kérdésnek az, hogy büntetőügyekben szabályként az eljáró bíróság a saját jogát (*lex fori*) alkalmazza. Kivételt e szabály alól csak olyankor lehet elismerni, amikor a másik állam területén tartózkodó terheltnek a kézrekerítéséhez és bíróság elé állításához a szóban levő állam hatalmi szerveinek kényszerítő intézkedésekkel való közreműködésére van szükség, mert ilyenkor az eljárást lefolytató állam csak azzal a feltétellel igényelheti a másik állam közreműködését, ha a belső jogára hivatkozva sem sérti meg a másik állam közrendi jellegű büntetőrendelkezéseit. A halálbüntetés törlése pedig kétségtelenül ilyen jellegű rendelkezésnek tekintendő.

Összegezőképpen megállapíthatjuk tehát, hogy a fentebb vázolt feltételek fennforgása esetén a közrendi jellegű büntetőrendelkezések szintjén helye lehet annak, hogy a büntetőeljárást lefolytató állam a halálbüntetés alkalmazásának mellőzését illetően nem a saját jogát, hanem a közreműködésre megkeresett állam jogát alkalmazza.¹⁹ Ehhez azonban természetesen nem elegendő az, hogy a terhelt a bűncselekmény elkövetése után átmenetileg a másik állam területén tartózkodjék, hanem az is szükséges, hogy a terhelt bíróság elé állítása úgy váljon lehetővé, hogy őt a másik állam kiadta.

IV. A Hágai és a Montreáli Egyezmény kétségtelenül jelentős előrehaladást jelentett az államok közös összefogásában a bűnözésnek a technikai haladással összefüggő szóban levő új jelensége ellen. Pozitívuma elsősorban abban áll, hogy e két egyezmény újból előtérbe helyezte az államok együttműködésének a szükségességét a bűnözés elleni harcban, igyekezett bővíteni ennek az együttműködésnek a körét és lehetőségeit. Az egyezmények termékenyen hatottak és fognak nyilvánvalóan a jövőben is hatni a nemzetközi büntetőjog tudományának a továbbfejlődésére és elősegítik az államok közös

¹⁸ Ld. erről bővebben Márkus Ferenc: A büntetőügyekben nyújtott jogsegély mint a nemzetközi büntetőjog intézménye. AJT, 1969. 2. sz. 310—323. old.

¹⁹ Az európai kiadatási egyezmény 11. cikke a fenti általánosan elfogadható szabályon túlmenő kötelezettséget állapít meg, amennyiben olyankor is kimondja, hogy a megkereső állam a halál büntetést nem hajtja végre, ha az adott bűncselekményre a megkeresett állam joga nem irányoz elő halálbüntetést.

harcát a modern társadalomban jelentkező negatív bűnöző jelenségek leküzdésére.

Ennek előrebocsátása után azonban nem lehet elhallgatni azt, hogy ezeknek az egyezményeknek még jelentős hiányosságai vannak és nem jelenthetik a repülőgépek jogellenes hatalomba kerítésével elkövetett bűnözés leküzdésének végleges megoldását, hanem csupán olyan alapot biztosítanak, amely kiindulási pontként szolgálhat a jobb megoldások felkutatására. E megállapításokat alátámasztják egyes elméleti megfontolások, de igazolja maga a gyakorlat is.

Elméleti szempontból hiányossága az egyezményeknek, hogy fikciók útján túlságosan és feleslegesen igyekeznek kiterjeszteni az elkövetés helyét.²⁰ Ennek nyilvánvalóan az az indoka, hogy lehetőleg az államok legszélesebb köre számára biztosítva legyen a joghatóság megállapításához való jog. Ugyanakkor azonban a joghatóság megállapításának ilyen széleskörű lehetősége nem segíti elő a nemzetközi büntetőjog egyik legfontosabb intézményének, a kiadatásnak az érvényesülését, és bizonyos esetekben — amint ez az alábbiakból kitűnik — éppen ellenkezőleg korlátozhatja annak alkalmazhatóságát.

Az elkövetési helynek ilyen fikciók útján való kiterjesztése egyben szükségtelen is, mivel az elkövetési helynek a ma már általánosan elfogadott eredményelmélet alapján való megállapítása eléggé széles körben vonja meg az elkövetési hely kiterjesztésének a lehetőségét ahhoz, hogy ezzel kellően biztosítva legyen a bűncselekménnyel érintett államok szuverenitása.

A fentebb elmondottakkal összefüggésben kételyeket vonhat maga után az a mód is, ahogyan az egyezmények az *aut punire, aut dedere* elv alkalmazását előírják. Ennek az elvnek az alkalmazását egymagában még nem lehet kifogásolni, ha figyelembe vesszük a kiadatással kapcsolatban a minősített kettős inkrimináció feltételét, amelyet — mint olyant, amelyre az államok szuverenitásának általános védelme szempontjából feltétlenül szükség van — mind az egyes államok belső joga, mind a kiadatásra vonatkozó nemzetközi jogi szabályok általánosan elismernek. Mind kiadatásról, mind a szóban levő elv alkalmazásáról tehát csak ott lehet szó, ahol fennforog a kettős inkrimináció feltétele.

Minthogy a repülőgéptérítések esetében a minősített kettős inkriminációnak már az egyezményekből kifolyólag is fenn kell forognia, a fenti elv érvényesülése természetes, és egymagában nem kifogásolható. Ha figyelembe vesszük azonban a joghatóság olyan nagymérvű kiterjesztését, hogy az már a *forum deprehensionis*-t is magában foglalja²¹, érthetővé válik

az az aggály, hogy az *aut punire, aut dedere* elv — amely kialakulásának az volt az alapja, hogy egyetlen bűnöző se meneküljön a büntető igazságszolgáltatás elől — visszájára fordulhat és *punire, ut ne dedeatur* elvként nyerhet alkalmazást.

Az ilyen értelemben felfogott és visszájára fordult *aut punire, aut dedere* elv lehetővé teszi a megkeresett állam számára, hogy a kiadatáshoz szükséges követelmények fennforgása ellenére tetszése szerint vagy kiadhassa az elkövetőt, vagy saját maga eljárjon ellene, akár abból a célból is, hogy sajátos menedéket biztosítson. Különösen ilyen helyzet állhat elő a politikai bűncselekmény fogalmának tisztázatlansága és a büntetőjogi menedék intézményének helytelen értelmezése folytán.

A nemzetközi elemeket tartalmazó tényállások esetén el kell ismerni azt a lehetőséget, hogy egy-egy konkrét bűncselekmény megbüntetésére több állam joghatósága is fennforoghat. Mindezek ellenére azonban az államok közötti együttműködés elmélyítését nem azon az úton kell keresni, hogy kiterjesztjük és általánossá tesszük az egyes államok számára a joghatóságuk megállapításának a lehetőségeit, azaz nem a büntető megtorlás univerzalizálásának általános elismerésével, hanem inkább a párhuzamos joghatóságok fennállási lehetőségeinek a leszűkítésével, vagy legalábbis — ha nem is feltétlenül kötelezően — a joghatósági jogcímek között bizonyos sorrend kialakításával.

Ismeretes például, hogy az államok közötti gyakorlatban általában, de különösen a bűncselekmények egyes típusainál²² az utóbbi időben kezd kialakulni bizonyos sorrend az államok büntetőjoghatósága között. Ennek a fejlődésnek a lényege az, hogy büntetőpolitikai célszerűségi megfontolásokból még az elkövetés helyén, tehát a területiség elvén alapuló joghatóság is kezd háttérbe szorulni, és átadja a helyét az állampolgárságon vagy az állandó lakhelyen alapuló joghatóságnak.²³

Az elmondottak figyelembe vételével nem látszik megalapozatlannak az a követelmény, hogy az itt tárgyalt bűncselekmény esetében is valamilyen sorrend alakuljon ki a bűncselekmények által érintett államok joghatósági jogcímei között.²⁴ A légi jármű jogellenes hatalom-

²² Különösen a közlekedési bűncselekményeknél tapasztalható ez a fejlődés.

²³ Hivatkozhatunk itt különösen a Magyarország és az NDK, valamint a Magyarország és Csehszlovákia között a jogsegélyszerződések alapján, továbbá a Magyarország és Ausztria között viszonyosság alapján kialakult arra a gyakorlatra, hogy az olyan személyek vonatkozásában, akik a másik állam területén átmenezőleg tartózkodnak és ennek során ott bűncselekményt követtek el, a saját bíróságuk előtti büntetőfelelősségre vonás helyett a büntetőeljárást átadhatják annak az államnak, amelynek az állampolgára az elkövető, vagy ahol az állandó lakhelye van.

²⁴ Timár István: Nemzetközi egyezmény a „hijacking” ellen a repülőgép eltérítők szigorú megbüntetésére. Magyar Nemzet, 1971. jan. 8.

²⁰ A Hágai Egyezmény 8. cikkének 4. bekezdése és a Montreáli Egyezmény 8. cikkének 4. bekezdése.

²¹ A Hágai Egyezmény 7. cikke és a Montreáli Egyezmény 7. cikke.

ba kerítésének sajátos jellegére tekintettel a légi jármű lajstromozási állama joghatóságának az előtérbe helyezése szolgálná a legjobban e veszélyes nemzetközi jellegű bűncselekmény eleni harcát. Az ilyen irányú megoldás útmutatást adna arra is, hogy kiadatási kérelmek konkurenciája esetén a megkeresett állam milyen szempontok szerint mérlegeljen annak eldöntése során, hogy az elkövetőt melyik államnak adja ki.

V. A szóban levő bűncselekmény „depoliticizálásával” kapcsolatban szólnunk kell egynéhány szót az ún. politikai bűncselekményekről és arról az elvről, amely szerint az ilyen bűncselekmények miatt kiadatásnak nincsen helye.

A helyes álláspont szerint politikai „bűncselekményről” nemzetközi szinten nem lehet beszélni, hanem csak egy meghatározott állam jogrendszere szempontjából, mindig a helytől és időtől feltételezeten.²⁵ Ugyanígy büntetőjogi menedékről mint a kiadatás intézményének az ellentétéről sem lehet beszélni elsődlegesen a nemzetközi jogra hivatkozva, hanem csak az egyes államok jogrendszere szempontjából, illetve pontosabban szólva a büntetőjogi menedék megadása szempontjából a nemzetközi büntetőjognak csak annyiban van szerepe, hogy meghatározza azokat a feltételeket (bűncselekmény hiánya, az elkövető saját állampolgár stb.), amelyekre hivatkozva a megkeresett állam megtagadhatja a kiadatást.

A kiadatás ellentétéként felfogott büntetőjogi menedék nem azonos a nemzetközi közjog értelmében felfogott politikai menedéjjel. A nemzetközi közjog értelmében felfogott politikai menedékjog elsősorban politikai intézmény és az egyes államokból elmenekült olyan személyekről intézkedik, akiket nem a büntetőjog eszközeivel, vagy nem kizárólag a büntetőjog eszközeivel üldöznek. Ezzel szemben a büntetőjogi menedék mint a kiadatás ellentéte lényegében igazságszolgáltatási intézmény, amelynek alkalmazását a megfelelő biztosítékok, elsősorban a kettős inkrimináció elve, a törvényesség szempontjából nemzetközi szinten is kellően körülbástyázzák. E két intézmény összekeverése azért is helytelen, mert a kiadatási jog tisztán kialakult és megfelelő biztosítékokkal ellátott intézményeinek az elhomályosításához és visszaszorításához vezet.

Leszűkítve ezek után a kérdést az általunk tárgyalt bűncselekmény elkövetőire, az egyezményekben részt vevő államok általános bűnüldözési kötelezettsége mellett világossá válik, hogy ebben az esetben a büntetőjogi menedék megadásának és ezen a címen a kiadatás megtagadásának nem lehet helye.²⁶ Véleményünk szerint a jelen esetben helytelen lenne a nem-

zetközi közjog értelmében felfogott politikai menedékjog intézményének az alkalmazása is, mivel ez az intézmény ártatlanul üldözött személyek védelmére irányul, és nem olyan személyek védelmére, akik az egyezményben részes valamennyi állam szempontjából súlyos büntetéssel büntetendő bűncselekményt követtek el.²⁷ Az itt tárgyalt egyezményekben foglalt kötelezettségeknek megfelelően tehát a légi jármű jogellenes hatalomba kerítését az egyezményben részes egyik állam sem tekintheti politikai bűncselekménynek, és pedig sem komplex, sem konnex bűncselekmény fennforgása esetén, s ezen a címen nem tagadhatja meg a kiadatást.

Szólni kell ezzel kapcsolatban az európai kiadatási egyezményben foglalt arról a rendelkezésről, amely szerint az egyezmény alapján a megkeresett állam akkor is megtagadhatja a kiadatást, ha komoly alapja van annak feltételezésére, hogy valamely köztörvényi bűncselekménnyel indokolt kiadatási kérelmet abból a célból terjesztettek elő, hogy az adott személyt faji, nemzetiségi megfontolások, illetve politikai véleménye miatt üldözzék vagy megbüntessék, avagy hogy fennáll annak a kockázata, hogy az adott személy helyzetét súlyosítani fogja az említett okok valamelyike.²⁸ Ezt a rendelkezést ugyan az általunk tárgyalt bűncselekmény kapcsán az európai kiadatási egyezményben részes államokon túlmenően aligha lehet alkalmazni, mégis jó példáját nyújtja az államok részéről megnyilvánuló annak a törekvésnek, hogy nyíltan diszkrecionális joggal ruházzák fel magukat arra, hogy köztörvényi bűncselekményeket elkövető bármely személy számára is védelmet biztosíthassanak.

Ennek a rendelkezésnek számos hibája van és alkalmazása általában is, a repülőgép-eltérítések esetében pedig különösen számos kételyt von maga után. Arra irányul, hogy nemzetközi jogszabály szintjére emelje a politikai büntettek ki nem adásának elvét, ugyanakkor azonban egyrészt a politikai bűncselekmények nemzetközi jogi szintű meghatározatlansága folytán, másrészt azért is, mert a fenti rendelkezés megszövegezése még ennek a csupán a belső jog szintjén alkalmazható elvnek a kereteit is messzemenően és nyíltan túllépi, a jelenlegi formájában a kiadatási jog minden eddigi eredményeinek a megkérdőjelezéséhez vezethet. Egyik hibája, hogy a nemzetközi jogi menedéket mint politikai intézményt összekeveri a kiadatással, amely lényegében igazságszolgáltatási intézmény. De ezen túlmenően eleve abból indul ki, hogy a másik állam rosszhiszeműen terjeszti elő a kiadatási kérelmet, hogy kérelmének célja nem a saját törvényes jogrendjének az érvényesítése, hanem a kiadni kért személy jogellenes üldözé-

²⁵ *Bolesta—Koziebrodski*, Léopold: *Le droit d'asile*. Leyden, A. W. Syjthoff, 1962. 68. old.

²⁶ A Hágai Egyezmény 7. cikke és a Montreáli Egyezmény 7. cikke.

²⁷ *Vilkov G.—Kolozsov J.*: *Aviacii — csisztoe nebo* (Tiszta eget a repülés számára). *Novoe Vremja*, 1973. 8. sz. 28. old.

²⁸ Ld. az európai kiadatási egyezmény 3. cikkének 2. bekezdését

se. A büntető-igazságszolgáltatási alanyok között pedig az együttműködés aligha épülhet fel a rosszhiszeműség feltételezése alapján, annál kevésbé, mert ellentétben áll az igazságszolgáltatás valamennyi alapelveivel.

A kiadatási jogban hagyományosan kialakult biztosítékok (elsősorban a kettős inkrimináció helyesen felfogott feltétele) kellően védik a büntetőjogi szempontból ártatlanul üldözött személyeket, és ugyanakkor gátat vetnek a külső beavatkozásnak más államok belügyeibe. Eppen ezért teljesen felesleges az európai kiadatási egyezményben felvett, fentebb említett politikai jellegű rendelkezés bevétele a kiadatási jogba. E rendelkezés alkalmazása a repülőgépetértételek esetében ellentétben állna a Hágai és a Montreáli Egyezményekkel általában, de különösen az említett egyezmények 7. cikkével.

Az elmondottak nem jelentik azt, hogy nem kell kiállni minden eszközzel az arra irányuló küzdelem mellett, hogy szűnjék meg az egyes személyek üldözése faji, vallási, nemzeti-ségi vagy politikai megfontolások alapján. Az ilyen jelenségek elleni küzdelem azonban nem folyhat az államok közötti büntetőjogi érintkezés keretében, hanem ennek a küzdelemnek politikai síkon az általános nemzetközi közjog eszközeivel kell folynia. Az európai kiadatási egyezményben foglalt fenti rendelkezéshez hasonló rendelkezések viszont csak a hagyományosan kialakult kiadatási jog szigorú feltételekhez kötött, de néha amúgyis nehezen érvényesíthető intézményeinek a fellazításához és megbénításához vezethetnek.

VI. A Hágai és Montreáli Egyezmények kétségtelenül jelentős előrelépést jelentenek a légi járművek eltérítése elleni küzdelemben. Ugyanakkor az Egyezmények elégtelensége a gyakorlatban abból is kitűnik, hogy az 1970—1972. évek folyamán az ENSZ és az ICAO keretében tovább folyt e bűnös jelenség leküzdéséhez vezető utak keresése. Az alábbiakban azoknak az utaknak az áttekintésére és rövid értékelésére szorítokozunk, amelyek a szóban levő egyezmények tökéletesítésére és a repülőgépek jogellenes hatalomba kerítése jelenségeinek leküzdésére irányuló törekvések során megoldásként felmerültek.

Az egyik út — amelyet egyébként a szocialista országok már az egyezmények megalkotása során igyekeztek elfogadtatni²⁹ — a kiadatási kötelezettség megszigorítása és világos meghatározása. Ezek szerint általánossá válna az államoknak az a kötelezettsége, hogy kiadják a szóban levő bűncselekmények tetteit a légi jármű lajstromozási országának kérelmére. A másik utat az egyezményeket megszegő államok ellen alkalmazandó szankciók különféle formái jelentik.³⁰

A helyes megoldás nyilvánvalóan az, hogy meg kell állapítani a lajstromozási állam elsőd-

leges joghatóságát és általánossá kell tenni minden más állam kiadatási kötelezettségét a lajstromozási állam javára. Ez a megoldás a kiadatásnak mint a nemzetközi büntetőjog intézményének a továbbfejlesztését is jelentené, mélyítené az államok közötti együttműködést a büntetőjoghatóságuk gyakorlása terén. Ez a megoldás ugyanakkor egyáltalán nem sértené a politikai menedékjog megadásának elvét, minthogy a kiadatási kötelezettség az olyan súlyos bűncselekmények elkövetőire terjedne ki, mint a légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének a büntette.³¹

Azokat a törekvéseket, amelyek a repülőgép eltérítések elleni küzdelmet az egyes államok elleni szankciók alkalmazásával kívánják eredményesebbé tenni, olyan politikai megoldás keresésének kell tekinteni, amelynek az értékelése már meghaladja a nemzetközi büntetőjog kereteit. Mindazonáltal rá kell mutatni arra, hogy az ilyen megoldás nem jelentené a nemzetközi büntetőjogi megoldások továbbfejlesztését, továbbá, hogy mindaddig amíg a vonatkozó egyezményekben foglalt kötelezettségek olyan sokrétűen és határozatlanul vannak megállapítva, mint ahogyan a Hágai és a Montreáli Egyezményben van, a szankciók alkalmazása nem vezethet máshoz, mint az egyes államok belügyeibe való önkényes beavatkozáshoz.

A fentiek kapcsán meg kell említeni azt is, hogy a légi járművek jogellenes eltérítése elleni küzdelemben a fentiekben vázolt helyesnek tartott megoldásra már gyakorlati példák is vannak. E küzdelemben az egyes államok a többoldalú egyezményeken túlmenően a kétoldalú egyezményeket is felhasználják. Különösen a Szovjetunió követi ezt az utat. Így a Szovjetunió 1972. július 8-án külön egyezményt kötött Afganisztánnal a légi járművek hatalomba kerítésének a megelőzésében való együttműködésről. Ez az egyezmény határozottan kimondja, hogy azokat a személyeket, akik légi jármű jogellenes hatalomba kerítésének a büntetést követték el, ki kell adni a repülőgép lajstromozási államának.³²

VII. A Hágai és a Montreáli Egyezmények kifejezett rendelkezéseket tartalmaznak arra nézve, hogy az államok a kiadatáson túlmenően legszélesebb jogsegélyt nyújtanak egymásnak a szóban levő bűncselekmények miatt indított büntetőeljárás során.³³ Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni arra, hogy a jogsegély nyújtásának a kötelezettségét úgy is fel lehet fogni, hogy az benne van — és az államok közötti kapcsolatok bővülésével és a nemzetközi jog fejlődésével mind jobban benne lesz — az államok közötti együttműködésre irányuló nemzetközi jogi kö-

²⁹ Ld. erről összefoglalóan Vilkov G.—Kolozsov J.: mint fentebb, 27—28. old.

³¹ Vilkov G.—Kolozsov J.: mint fentebb, 28. old.

³² Vilkov G.—Kolozsov J.: Mint fentebb, 27. old.

³³ Hágai Egyezmény 10. cikk; Montreáli Egyezmény 11. cikk.

²⁹ Timár István: mint fentebb.

teleztségben. Mindazonáltal örömmel kell üdvözölni a jogsegély nyújtása iránti kötelezettség külön kinyilvánítását az egyezményekben, mert csak elősegíti az államok közötti kölcsönös jogsegély nyújtása általános kötelezettségének a megerősödését, ami elengedhetetlen feltétele az államok eredményes harcának a bűncselekmények ellen.

Jelentős hiányossága a Hágai és a Montreáli Egyezményeknek, hogy ezek nem mondják ki külön, hogy az egyezmények jogsegély- és kiadatási szerződéseknél is tekinthetők. Erre azért volna szükség, hogy az olyan államok belső joga, amelyek a kiadatás engedélyezését, illetve a jogsegély megadását külön kiadatási, illetve jogsegély szerződés létesítéséhez kötik, ne jelentsen akadályt egyes esetekben a kiadatás engedélyezésének, illetve a jogsegély megadásának.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy Magyarország belső joga értelmében nem feltétele a kiadatásnak vagy a jogsegély nyújtásának a megfelelő nemzetközi egyezmény léte, hanem elegendő a viszonyosság.³⁴

A repülőgép eltérítések elleni küzdelem hatályosabbá tétele érdekében U Thant ENSZ főtitkár javaslatot terjesztett az ENSZ XXV. közgyűlése elé egy olyan nemzetközi bíróság létesítésére, amelynek a hatáskörébe tartozna a repülőgép jogtalan hatalomba kerítésének az esetei. Ez a javaslat egyes szerzők részéről az irodalomban helyesléssel találkozott.³⁵

A szocialista szerzőknek általában az a véleményük, hogy a nemzetközi bíraskodás intézménye nem működik olyan formában, hogy az megfeleljen az államok közötti viszonyok jelenlegi szükségleteinek és lehetőségeinek. A nemzetközi viszonyok jelenlegi rendszere keretén belül nehezen várható, hogy az államok közötti viszonylatban a bírósági eljárás jelentősebb szerepet tölthet be.³⁶ Mindezek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy a légi járművek eltérítése elleni küzdelem kérdéseinek a megtárgyalása során ismét felmerült a büntetőügyekben eljáró nemzetközi bíróság létesítésének a gondolata.

A nemzetközi büntetőbíróság létesítése kétségtelenül nagyon nehéz kérdés, de e kérdés megoldását nem kellene halasztani egymagában csak azért, mert pozitív megoldása a lényegét tekintve nehézségekben ütközik és az egyes országok érdekeire tekintettel nem opportünus.³⁷ Ennek figyelembevételével mellett megállapíthatjuk, hogy a repülőgépek eltérítése elleni küzdelem hatékonyabbá tételére irányuló törekvések kapcsán tovább érlelődött a büntetőügyekben ítélkező nemzetközi bíróság gondolata. Ebben az esetben olyan bíróságról is szó lehetne, amely abban a kérdésben döntene, hogy több állam párhuzamos joghatósága közül melyik állam joghatóságát kell elődlegesnek tekinteni.

Márkus Ferenc

Jövőkutatás a nemzetközi jogban

I.

A társadalomtudományok művelői közül egyesek még mindig úgy vélik, hogy a jövőkutatás mind általánosságban, mind egy-egy tudományágra vonatkozóan — s akár futurologiának nevezik, akár prognosztikának, — nem több, mint divatos áramlat és aki azzal foglalkozik, voltaképpen nem igazi tudós. Ez a vélekedés csupán akkor állná meg a helyét, ha a jövőkutatást azonosítanánk a tudományos-fantasztikus regényekkel vagy általában a „sci-fi” irodalommal. Erről azonban szó sincs, egyfelől a „sci-fi” irodalom, másfelől a tudományos jövőkutatás között világosan megvonható határvonal létezik és ez a határvonal abban áll, hogy a tudományos jövőkutatás nem épülhet sem pusztá vágyálmokra, sem a képzelet játékaikra, ehhez képest nem állhat megalapozatlan jóslásokból, hanem fel kell derítenie azokat a *tendenciákat*, amelyek már a jelen méhében is a jövő csiráit — vagy a jelen sírásait — hordják, és ezekből kell következtetéseket levonnia

az elkövetkező évtizedekre. *Ilyen* értelemben viszont a tudományos jövőkutatás nem divat, hanem egyre gyorsuló sebességgel változó körnek mellözhetetlen parancsa.

Ha feltesszük a kérdést, mi az, ami az ideológiai ellentéteken kívül letörölhetetlenül rányomja bélyegét a mi korunkra, akkor a válasz csupán egyértelmű lehet: a tudományos-technikai forradalom. Ennek következményei

³⁴ A Btk. 8. §-a és az új büntetőeljárás törvény 394. §-a.

³⁵ *Plawski*, Stanislaw: L'infraction de la capture illicite d'aeronefs. *Revue de Droit Pénal et de Criminologie*, 1971. dec.

³⁶ *Morawiecki*, Wojciech: Rola sadownictwa miedzynarodowego we wspolczesnych stosunkach miedzypanstwowych (A nemzetközi bíraskodás szerepe a jelenkori államközi kapcsolatokban). *Panstwo i Prawo*, 1973. 1. sz. 39. old.

³⁷ *Outrata*, Vladimír: K soucasné situaci v mezinarodním právu trestním (A jelenlegi helyzetről a nemzetközi büntetőjog terén). *Časopis pro mezinarodní právo*, 1967. 2.2sz. 118. old.; *Vasilijevic*, Vladan A.: Mezinarodni krivicni sud (Nemzetközi büntetőbíróság). *Beograd*, 1968. 33—79. old.

nem csupán a műszaki tudományokkal kapcsolatosak, hanem közletről érintik a társadalomtudományokat is.¹ Am ugyanakkor, amikor az ember hatalmas energiát teremtett a nukleáris hasadásból, valamint a magfúzióból; felküldte a világűrbe az első műbolygókat, majd rálépett a Holdra; a maga szolgálatába állította a modern fizika távközlési és egyéb eredményeit, továbbá a modern kémia által szült műanyagokat: ugyanakkor felidézte a természeti egyensúly megbomlásának, a földkéreg fokozatos lehűlésének, a levegő és vizek egyre növekvő szennyezésének veszélyét. Ma már nem csupán egy termonukleáris háború esetleges kitörése jelentene minden bizonnyal világhatalomtrófiát, hanem a tudományos-technikai forradalmat kísérő jelenségek is, ha azoknak nem sikerülne idejében gátat vetni. Az emberiség kollektív biztonsága: ez a fogalom ma már nem egyedül — és talán nem is elsősorban — a háborúk elleni szervezettséget jelenti, hanem az egész emberiséget fenyegető olyan negatív jelenségek kiküszöbölését, melyek a tudományos-technikai forradalom útját kísérik. A mi korunk történelmi újszerűségét éppen azzal lehet jellemezni, hogy többé sem az itt említett kiküszöbölés, sem a földi viszonyok más említésre méltó átalakítása nem lehetséges *egyetlen* állam, vagy nemzet nekifeszülésével, *nemzetközi* összefogás nélkül. „Ez a helyzet, az ilyen távlatok azt a nagy feladatot tűzik az emberiség, annak haladó erői elé, hogy tudatosan magukra vállalják a felelősséget saját sorsuk iránt, ami azt jelenti, hogy az emberiségnek meg kell kísérelnie „kitermelni” saját jövőjét, nehogy e jövő formálójá helyett a jövő szenvedő alanyává váljék”.²

Bőven állnak tehát feladatok a társadalomtudományok előtt és pedig nem is könnyűek, hiszen a *technika* fejlődésének előrejelzése viszonylag könnyebben oldható meg, ezzel szemben a *társadalom* fejlődésének előrejelzése sokkal bonyolultabb problémákat vet fel.³ Elég, ha ilyen problémaként csupán példálózva említjük a demográfiai robbanás perspektíváját, a megnövekedett népesség foglalkoztatásának, oktatásának, ellátásának kérdőjeleit, valamint az egyes országok fejlettségi szintje közti hatalmas különbségeket és ezek áthidalásának ellentmondásos folyamatát.

Kétségtelen, hogy a legégetőbb problémák megoldásánál a nemzetközi összefogás immár történelmi szükségszerűség. Ezért a társadalomtudományok közül a nemzetközi jog tudományának az elsők között kell kutatnia a jövőt: a nemzetközi viszonyok, a nemzetközi közösség várható alakulását, a földi világ szükségszerű

rendjét és e rend jogi normáit. Ebben a jövő-kutatásban éppen a marxistáknak kell élen járniok, hiszen „tudományunk folytonos és sokoldalú alkotó gazdagítása nélkül felmerül annak veszélye, hogy maga a marxista gondolkodás, minden idők legforradalmibb doktrínája, mely valóságos forradalmat jelentett a filozófiában, (ma vagy holnap) konzervatív tanítássá válik”.⁴ Azt is lehetne mondani, hogy a marxizmusnak már keletkezése idején egyik leglényegesebb sajátossága volt a tudományos jövőkutatás, a múlt természeti és társadalmi törvényszerűségeinek feltárásából a jövőre való következtetés; enélkül aligha lehetett volna felállítani a proletárforradalom elméletét, majd a gyakorlatban is megvalósítani az első szocialista államot. Éppen ezért nehezen érthető az a tartózkodás, mellyel egyes marxista körökben a tudományos-technikai forradalom során a társadalomtudományok vonatkozásában a jövőkutatást sokáig kísérték és ezzel bizonyos fokú lemaradást okoztak. E lemaradás gyors felszámolása minden egyes társadalmi tudományág szocialista művelőinek elsőrendű kötelessége.⁵

Ami a nemzetközi jog tudományát illeti, a jövő felvázolása e téren is lehetetlen azoknak a tendenciáknak megismerése és számbavétele nélkül, melyek már ma is léteznek és hatnak a) a nemzetközi társadalomban, b) a nemzetközi jogban.

II.

Ma már talán nem szorul különösebb bizonygatásra, hogy amint a belső jogot, mint felépítményt csak az államon keresztül lehet a gazdaságból kiindulva megmagyarázni, úgy a nemzetközi viszonyok se juthatnak *közvetlenül* kifejezésre a jogban, mindenféle társadalmi háttér, illetve áttétel nélkül.⁶ A messzi múltba visszanyúlva, nemzetközi társadalomról tulajdonképpen már attól kezdve lehet beszélni, hogy a vándorló hordákból, majd törzsekből bizonyos meghatározott területeken letelepedett népek, illetve nemzetek szerveződtek és egymással érintkezni kezdtek. Az érintkezés ismétlődése, a javak cseréje, a kereskedelem bizonyos szokásokat teremtenek és e szokások később két vagy több nép által elismert normákká válnak. E normák nem önmagukért keletkeznek, hanem abból a célból, hogy két vagy több nép egymásközti viszonyait rendezzék.

A nemzetközi közösség már fejlettebb fogalom, mint a nemzetközi társadalom. A nemzetközi közösség fogalma akkor jelenik meg, mi-

¹ Vö. azzal az ankétal, melynek jegyzőkönyvét a Társadalmi Szemle 1972. évi 1. száma közölte.

² V. *Roman*: „A tudományos-technikai forradalomról”. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972 — 285. old.

³ Vö. *Páris György*: „Tudomány és előrelátás”, Népszabadság, 1972. ápr. 9-i számának vasárnapi melléklete, 3. old.

⁴ V. *Roman*: i. m. 325. old.

⁵ Ennek a kötelességnek tett eleget az Eötvös Loránd Tudományegyetem által „Tudományos-technikai forradalom és a társadalmi élet kölcsönhatásai” címmel 1972. áprilisban rendezett tudományos ülészak is.

⁶ Vö. *Herczeg István*: „Békés együttélés és a nemzetközi jog kötelező ereje.” — Jogtudományi Közlöny, 1960. évi 9. szám. 484—485. old.

kor a meghatározott területeken élő népek vagy nemzetek az általuk lakott területen szervezett főhatalmat, s ezáltal *államot* hoznak létre. A nemzetközi közösség a nemzetközi társadalmon belül hosszú időn keresztül bizonyos privilegizáltságot is jelentett, mert a feudalizmus korszakában, sőt még a kapitalizmus kezdeti időszakában is e nemzetközi közösség csupán az európai államokra korlátozódott és ez a szűkebb közösség alakította valamint diktálta a nemzetközi jogot a közösségen kívüli államok nélkül, sőt azokkal szemben is. A XVIII. század végétől megindult gazdasági fejlődés aztán fokról-fokra — és az egymásra-hatás folytán szükségszerűen — kiterjesztette a keretet az Európán kívüli szuverén államokra is. Így áll összefüggésben a nemzetközi közösség, mint felépítmény egyfelől a termelőerők fejlődésével, mint alappal, másfelől az egymásra-hatással, mint funkcióval. „Létezik a szolidaritásnak bizonyos fajtája államok között is: az egymástól való kölcsönös függés tudata, mely esetleg rendezett feltételekhez és ezeket garantáló jogszabályokhoz vezet”.⁷

Annyi bizonyos, hogy azokban az ókori századokban, mikor az egyik földrészen Róma, a másik földrészen Kína birodalmi szinte egyidejűleg virágoztak, nem lehetett beszélni kölcsönös befolyásolásról, következésképpen nemzetközi közösségről sem, hiszen alig volt kapcsolat közöttük.⁸ A középkori társadalomban viszont a keresztény közösség eszméje dominált, s a nemzetközi rendszert hierarchikusan képezték ki egyfelől a pápa, másfelől a német — római birodalom jogára alatt. Az amerikai Falk úgy véli, hogy ebből a középkori társadalomból a modern világba való átmenet folyamatában az 1648. évi wesztfáliai béke jelentette a drámai fordulatot és teremtette meg „új rendező koncepcióként” a szuverén állami egységek koordinációját. Ez a „westfáliai koncepció” nem tiltotta a háborúhoz folyamodást, annak elhatározását szuverén ügynek tekintették. Csupán a XX. században változott meg alapvetően a háború jellege és vált hivatásos hadseregek fegyveres összeütközéséből egész társadalmak közti konfliktussá. Ez a tény és a jelen világának sok más velejárója az államok eddigi rendszerét, mint a nemzetközi társadalom szervezésének alapját, egyszerre túlhaladottá tette. Így lépett e „westfáliai koncepció” helyébe új rendező elvként a „Charter (Alapokmány)-koncepció”, mely bizonyos kooperációs tevékenységek központosításával korábban szuveré-

nitásra irányuló folyamatokat közösségre irányuló folyamatokkal igyekszik helyettesíteni.⁹

Bármennyire megvesztegetőnek is tűnik első pillantásra ez a gondolatmenet, egyes pontjaival nehezen lehet egyetérteni. A „szuverén állami egységek koordinációját” nem egyetlen békeszerződés teremtette meg, hanem az a folyamat, mely a háziiparból a kézműiparba, majd üzemekbe való átmenet kapcsán a feudális széttagoltság helyébe szükségszerűen a központosított nemzetállamokat állította. Ami viszont a „Charter-koncepciót” illeti, nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ez sem egyik pillanatról a másikra született: az Egyesült Nemzetek Szervezetét megelőzte a Nemzetek Szövetsége, az egyiknek az Alapokmányát pedig a másiknak az Egyezségokmánya. Az ENSZ alapítói a Nemzetek Szövetségének gyakorlati csődjéből valamint a második világháború totális borzalmaiból indultak ki; elsősorban a „Soha többé fasizmust! Soha többé háborút!” jelszavak, továbbá a kudarcot vallott Egyezségokmány hiányosságai lebegtek szemük előtt, és az Alapokmány megalkotása idején annál is kevésbé gondolhattak atomkorra, úrkorszakra, tudományos-technikai forradalomra, mert az Alapokmány aláírása még Hiroshima előtt hat héttel és az úrkorszak előtt tizenkét évvel történt. Az ENSZ tehát már megalakulása után, működése közben került szembe az emberiség új korszakának teljesen újszerű problémáival, ennek tudatában kell tehát mérlegre állítani, vajon Alapokmánya az új viszonyok között egyáltalában megállja-e a helyét.

A mérleget pozitívvá teszi mindenekelelt az a tény, hogy amíg a Nemzetek Szövetsége elsősorban az Egyesült Államok távolmaradása folytán már eleve lemondott az univerzalitásról, addig az ENSZ, ha kezdetben nem is, de fennállása óta egyre inkább egyetemességre törekszik és ezt fokozatosan meg is valósítja: a Kínai Népköztársaság jogainak helyreállítása és a két német állam küszöbön álló felvétele után alig — és bizonyára nem sokáig — marad egy-két állam az ENSZ kapuin kívül. Ez a tény azért rendkívüli jelentőségű, mert a történelem során eddig soha, semmiféle nemzetközi szervezet nem lehetett azonosnak tekinteni a nemzetközi közösséggel, mint fogalommal és mint realitással; *most elsőtízben fog előfordulni, hogy a nemzetközi közösség a maga egészében szervezett keretet fog nyerni* és így a felmerülő problémák megoldására, új nemzetközi normák alkotására az egész Földet, az összes államot körülölelő méretekben fog adódni szervezeti lehetőség.

Mindez természetesen nem változtat azon a helyzeten, hogy a nemzetközi közösség tag-

⁷ Herczegh Géza: „Sociology of international relations and international law”, — Questions of International Law, Budapest, 1970. — 76. old.

⁸ M. S. Mac Dougal, H. D. Lasswell és W. M. Reisman: „The World Constitutive Process of Authoritative Decision”, — „The Future of the International Legal Order”, Princeton, 1969. — I. köt. 73. old.

⁹ R. A. Falk: „The Interplay of Westphalia and Charter Conceptions of International Legal Order”, — „The Future of the International Legal Order”, Princeton, 1969. — I. köt. 43—49. old.

jaiként szereplő államok a szervezetten belül az egy állam = egy szavazat elvénél fogva csupán jogilag válnak egyenlőkké, a valóságban viszont rendkívüli mértékben egyenlőtlenek,¹⁰ mégpedig nem csupán hatalmi szempontból, a nukleáris arzenál birtoklására tekintettel, hanem gazdasági megalapozottságuk és fejlettségük szintje, politikai rendszerük, valamint ideológiai hovatartozásuk figyelembevételével is.¹¹ A hangsúly azonban nem ezen a heterogén összetételen van, hanem azon a törvényszerűségeken, melyet bizonyít a múlt és a jelen: a termelőerők fejlődése nem csupán egy államon belül kíván meg a régiektől különböző termelési viszonyokat, hanem a nemzetközi társadalmon belül is a régiektől eltérő nemzetközi viszonyokat, nagyobb gazdasági egységek alakulását, a nemzetközi közösség tágulását, az elnyomási törekvések megszüntetését, határozott haladást az államok *valóságos* egyenlősége felé.

Mit jelent ebből a szempontból a tudományos-technikai forradalom? A XVIII—XIX. század fordulóján kibontakozott első ipari forradalomhoz hasonlóan, de annál sokkal hatalmasabb méretekben és gyorsabb ütemben a termelőerők robbanásszerű fejlődését, melynek során maguk a természettudományok (pl. atomfizika, kvantummechanika, kibernetika stb.) is termelőerőkké váltak. Ilyen körülmények között az emberiség számára egyenesen pusztító végveszélyt képez, ha a társadalomtudományok nem képesek lépést tartani a száguldó fejlődés szabta követelményekkel és nem tudják áthidalni egyfelől e követelmények, másfelől a társadalmi — és ide értve a nemzetközi — viszonyok között tátongó szakadékot. Ha akár a tudományos-technikai forradalom szemüvegén keresztül elméletileg, akár a világűrbe felszállva és onnan visszapillantva gyakorlatilag szemléljük e földi világot, egyre nyilvánvalóbbnak, sőt rikitóbbnak tűnik, hogy a tudományos-technikai adottságok — más szóval a legtágabb értelemben felfogott termelőerők — már ma is kinőtték az országhatárokat: a Föld eggyé válik, és így mind egységesebben kell szembenéznie a küszöbön álló harmadik évezred problémáival; az emberiségnek tehát a maga *szervezeti kereteiben* is hozzá kell igazodnia a mind nagyobb mértékben változó objektív valósághoz.

A nemzetközi társadalom vonatkozásában ezek szerint már ma is létező és ható tendenciaként állapíthatjuk meg a kisebb egységekből nagyobb egységekbe integrálódás egyre növekvő szükségességét, továbbá a nemzetközi közösség egyetemességére való törekvést, s ugyanakkor a közvetlen holnap sürgős feladatául kell kitűznünk annak a kérdésnek részletesebb

megválaszolását, hogy milyen szervezet, milyen nemzetközi struktúra felel meg a mind gyorsulóbb ütemben változó objektív valóság igényeinek.

III.

Amikor a szűkebben vett nemzetközi jog terén már ma is fellelhető tendenciákkal külön foglalkozunk, ez csupán a könnyebb áttekinthetőség kedvéért történik, nem pedig azért, mintha a nemzetközi jogot elvontan lehetne szemlélni, elszigetelve a nemzetközi társadalom viszonyaitól. Ezt nyomban bizonyítjuk is oly módon, hogy a nemzetközi jog eddig elismert fogalom-meghatározásával¹² egy olyan definíciót állítunk szembe, mely számol a nemzetközi társadalom már tárgyalt tendenciájával és alkalmas arra is, hogy megoldjon két régen vitatott kérdést. A modern nemzetközi jog u. i. szerintünk *az államok koordinált akaratából létrejövő olyan magatartási normák összessége, melyek a nemzetközi közösség viszonyait valamint az államközi kapcsolatokat szabályozzák és érvényesülésüket a nemzetközi közösség potenciális ereje biztosítja.*

Ez a meghatározás — szemben a régebbiekkel — számol a nemzetközi közösséggel, mint reális adottsággal és egyfelől a nemzetközi jogi normák egyik legfőbb funkcióját, másfelől érvényesülésük biztosítékát is a nemzetközi közösséggel magyarázza, továbbá feleletet ad arra a kérdésre, hogy *a) generális nemzetközi jogi norma létrejöttéhez az államok kifejezett megegyezésére van-e szükség; b) ha igen, akkor mi a magyarázata annak a nem vitás ténynek, hogy egy újonnan születő államot mégis köteleznek a nemzetközi jog már élő generális normái, bár azok létrejöttéhez kifejezett beleegyezését annak idején — saját megszületése előtt — nem is adhatta?*

ad a) A mai nemzetközi közösség ugyan egészen különböző erejű és hatalmú államokból áll, szerkezetéből mégis hiányzik elvileg mindenféle diktatúra; ebből pedig okszerűen következik, hogy az egész nemzetközi közösség viszonyait rendező, azok általános rendjére kiható új jogi normák csak a közösséget alkotó államok akaratgegyeztetése útján, vagyis koordinációs módszerrel jöhetnek létre. Ez azonban nem teszi — és az államok mai nagy számánál fogva nem is teheti — elengedhetetlenné a kifejezett akaratnyilvánítást; a hallgatóságos beleegyezés valamint az a folyamatos magatartás, hogy bizonyos helyzetekben nem történik semmiféle akció, maga is alkalmas a koordináció megvalósulására.¹³

¹⁰ Vö. Herczegh Géza: i. m. 75. old.

¹¹ S. Hoffmann: *An Evaluation of the United Nations*, — „The Strategy of World Order”, New York, 1966. — III. köt. 801. old.

¹² „Nemzetközi jog” (Egyetemi jegyzet), szerkesztette Haraszti György, Budapest, 1971. — 19. old.

¹³ Vö. Herczeg István: „Normalkotási folyamat a modern nemzetközi közösségben”. Magyar Jog, 1969. évi 10. sz. 599. old.

ad b) Ha választ keresünk arra a régi kérdésre, miért kötelezők a nemzetközi jog általános normái egy új államra, ipso facto megszületésénél fogva, holott a hozzájárulása nélkül létrejött jogszabályoknak sem kifejezetten, sem hallgatólagosan alá sem vetette magát, úgy a feleletet a fenti definíció értelmében a nemzetközi közösségnek abban a potenciális erejében találhatjuk meg, mely általában is biztosítja a nemzetközi jog normáinak érvényesülését. „Valamely új államnak, mely egy fennálló mai nemzetközi közösség tagjává kíván lenni, bizonyos nemzetközi jogi normákat szükségképpen el kell fogadnia... minthogy nem élhet légüres térben, más államokkal szükségképpen érintkezésbe kerül, a közöttük kialakuló kapcsolatokra ezek a normák effektíven hatályosulnak is.”¹⁴

Arra nézve, hogy a nemzetközi közösség reális adottság, végre a pozitív jog is szolgáltat bizonyos adatot. A szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikke olyan magától értődően említi „az államok nemzetközi közössége, mint egész” fogalmát, mintha körülötte nem folyt volna a tudományban évtizedeken át hosszú vita. Az sem közömbös azonban, hogy mivel kapcsolatban említi az egyezmény ezt a fogalmat: ugyanez az 53. cikk ui. elismeri a nemzetközi jogban is a *ius cogens*-t, mint olyan normát, „amelytől nem lehet eltérni és csak a generális nemzetközi jognak ugyanilyen jellegű későbbi normájával lehet módosítani”. Nem véletlen, hogy ugyanabban az egyezményben és az egyezménynek is ugyanabban a cikkében kerül egymás mellé a nemzetközi közösség valamint a *ius cogens* fogalma. Mindaddig u. i. nem lehetett szó bármilyen alacsony fokon is szervezett nemzetközi közösségről, míg a nemzetközi jogban tagadták a feltétlen alkalmazást igénylő, imperatív normák létezését és a nemzetközi jog valamennyi szabályát olyan diszpozitív jellegű rendelkezésnek tekintették, melyet tetszése szerint megváltoztathatott az államoknak bármilyen csoportja. A tétel természetesen fordítva is áll: *ius cogens* sem lehet elképzelni bizonyos fokú szervezett társadalom nélkül. A szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény említett cikke tehát szinte forradalmi lépést jelent előre a nemzetközi jogban.

Odáig viszont még nem jutottunk, hogy pontosan fel is tudjuk sorolni, melyek a *cogens* normák a nemzetközi jogban. Egyes felfogások szerint e *cogens* normák azonosak azokkal a tételekkel, melyeket eddig a „nemzetközi jog általános elvei” vagy „alapelvei” néven nevezünk,¹⁵ mint pl. a „*pacta sunt servanda*” elve, az államok szuverén egyenlősége, az erőszak és erőszakkal való fenyegetés tilalma stb. Az ál-

lamok közti baráti kapcsolatok és együttműködés nemzetközi jogi elveinek az ENSZ különleges bizottsága által 1970-ben kidolgozott deklaráció-tervezete hét elvet sorol fel, melyeket tulajdonképpen a békés együttélés alapelveinek is lehet minősíteni, azzal a többlettel, hogy *aktív* együttműködést is előír, konkrétan meghatározott tárgykörök vonatkozásában (pl. nemzetközi béke és biztonság fenntartása, emberi jogok tisztelete és megóvása, gazdasági, szociális és kulturális területek stb.).¹⁶ Véleményünk szerint de *lege ferenda ius cogens*nek kell tekinteni mindazokat a normákat, melyek a nemzetközi közösség fennmaradását és ami ezzel egyértelmű, az emberiség létét biztosítják. A normáknak ez a köre egyre tágul, mégpedig olyan mértékben, ahogyan a nemzetközi viszonyok komplexitása növekszik.

Bizonyos, hogy ezzel a jelenséggel áll összefüggésben egy másik tény is: a nemzetközi jogalkotás terén mindinkább szaporodik azoknak a multilaterális egyezményeknek a száma, melyek csatlakozás szempontjából nyitva állnak kivétel nélkül minden állam előtt, és így lehetőséget nyújtanak egy-egy jogterületen valóban univerzális jellegű jogi normák létrehozására, kiküszöbölve azt a korábbi diszkriminációt, mely a többoldalú szerződésben résztvevők, vagy ahhoz csatlakozók körét csupán az ENSZ vagy specializált szervezetei valamelyikének akkori tagságára korlátozta.

Teljesen új jelenség, melyre csupán az ENSZ fennállása és határozott egyetemességre törekvése óta adódik lehetőség a nemzetközi jogalkotás terén: egyfelől a jogi vacuum, másfelől egy vagy több jogelv nemzetközi szerződés vagy szokás útján való teljes, végleges elfogadása között bizonyos híd építése olyan *deklarációk* útján, melyeket az ENSZ Közgyűlése kifejezetten ilyen jelleggel fogad el. Ilyen volt pl. a 217 (III.) sz. közgyűlési határozat az emberi jogokról, az 1803 (XVII.) sz. közgyűlési határozat a természeti források feletti teljes állami szuverenitásról, az 1514 (XV.) sz. közgyűlési határozat a gyarmati országok és népek függetlenségének biztosításáról, az 1962 (XVIII.) sz. közgyűlési határozat a világuj békés használatának alapelveiről stb. E deklarációk olyan új elveket mondtak ki, melyek egyes esetekben máris új nemzetközi szerződésekhez vezettek (pl. emberi jogok, világuj), más esetekben viszont a Közgyűlés által történő újabb és újabb megerősítésük meggyorsítja a megfelelő szokásjogi normák kialakulását.

Egyébként a mi korunk nemzetközi jogalkotása a szokásjogtól kétségtelenül a szerződéses jog felé tolódott el, hiszen még olyan normák is kodifikálásra kerülnek, melyek szokásjogi formában — bár kevésbé egyértelműen, kevésbé

¹⁴ Bokorné Szegő Hanna: „Az új államok és a nemzetközi jog”, Budapest, 1971. — 142—143. old.

¹⁵ Vö. Haraszti György: „Nemzetközi jog” (Egyetemi jegyzet) III. fejezet — Budapest, 1971.

¹⁶ Vö. Ustor Endre: „The principle of cooperation among states and the development of international law” — Questions of International Law, Budapest, 1970. — 237—241. old.

kikristályosodottan — már korábban is léteztek. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának tevékenysége az elmúlt negyedszázad alatt főleg ebben az irányban haladt s ennek nyomán jött létre az 1958. évi négy genfi tengerjogi egyezmény, az 1961. évi bécsi szerződés a diplomáciai mentességekről, az 1963. évi bécsi szerződés a konzuli kapcsolatokról, valamint az 1969. évi bécsi egyezmény a nemzetközi szerződések jogáról. Hangsúlyozottan kell azonban rámutatni, hogy ezekben az esetekben sem egyszerűen a régi szokásjogi szabályok írott rendszerbe foglalásáról van szó, hanem e rendszerbe foglalás alkalmából teljesen új normák alkotásáról is. Az 1958. ápr. 29-i genfi tengerjogi egyezmény ui. rendelkezést tartalmaz pl. a tengerek olaj- és rádióaktív szennyezésének elkerüléséről, márpedig ilyen szabály nyilván nem szerepelhetett a korábbi szokásjogban. Ami viszont a szerződések jogáról szóló egyezmény 53. cikkét illeti, annak újdonságára és szinte korszakalkotó jelentőségére már az előzőkben részletesen utaltunk.

A nemzetközi jog alanyaira vonatkozó régi felfogás is törést szenvedett a legutóbbi években.¹⁷ Mint jól tudjuk, a nemzetközi jog hagyományos alanyai kizárólag az államok voltak, csak azok alkothattak normákat és szerezhettek jogokat, valamint vállalhattak kötelezettségeket. Am az utolsó másfél évtizedben olyan új és rendkívül fontos tevékenység született — a viláгурtevékenység —, melyet nem csupán egyes államok, hanem kormányközi szervezetek is gyakorolnak. Mi ezeknek a szervezeteknek a jogi státusa? Ha nem szerezhetnek jogokat és nem vállalhatnak kötelezettségeket, hogyan vehetnek részt államokkal együttesen, azonos felelősséggel egy nemzetközi tevékenységben? Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet egyértelmű megoldást követel és nem lehet várni addig, míg az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága e témára régen kitűzött, de kétségtelenül nem könnyű feladatát teljesíti. A megoldás bizonyára az államok kettős szerepében rejlik: az államok egyszerre jogalkotók, valamint az általuk alkotott jog alanyai is. Nos: a nemzetközi szervezetek, mint ilyenek viszont nem lehetnek jogalkotók, de el kell ismerni jogképességüket a nemzetközi kapcsolatokban való részvételre azoknak a normáknak alapján, melyeket előzőleg kizárólag az államok hoztak létre. Ilyen úton indult el a viláгурtevékenység alapelveiről szóló 1967. évi egyezmény, majd az úrhajósok mentésére vonatkozó 1968. évi és a viláгурtevékenységgel kapcsolatos kárfelelősségre vonatkozó 1972. évi egyezmény is, a nemzetközi szervezetek csatlakozási lehetőségei tekintetében.

¹⁷ Vö. *Haraszti György*: „Du problème de la personnalité internationale, — Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Juridica, Tomus II., Budapest, 1961. és *Herczeg István*: „Vita a nemzetközi szervezetek jogalanyiségének korlátairól”, *Jogtudományi Közöny*, 1965. évi 11. szám, 579—583. old.

Átalakuláson megy keresztül az állami szuverénitás hagyományos fogalma is, mégpedig mind kiterjedése, mind tartalma szempontjából. Kétségtelenül ellentmondásos folyamat ez: ha csupán egyik oldalról nézzük a jelenséget, akkor azt kell látnunk, hogy a legutóbbi negyedszázad alatt főleg a gyarmati sorból való felszabadulás következtében a Föld államainak száma megkétszereződött és ennek csaknem elkerülhetetlen velejárójaként megnőtt ezeknek az új államoknak az igénye saját sorsuk beavatkozásmentes intézésére. A szuverénitás tehát számukra olyan bástyának tűnik, mely alatt védelmet találhatnak túlzó politikai vagy gazdasági befolyásokkal szemben. Ugyanakkor viszont nem lehet szem elől téveszteni a dolog másik — és mind fontosabbá váló — oldalát: a modern állam csupán egy tágabb közösség keretében, szükségszerű egymásra hatások közepette teljesítheti lényeges funkcióit. Jenks alapján jól jellemzi, de nagyban eltúlozza a jelenségnek ezt az oldalát, mikor a következőket írja: „A szuverénitás önmagában nem hozza magával a béke ígéretét, a védelem biztosítékát, az igazság és szabadság elérését, a jólét és bőség reményét, ezzel szemben megkeményíti az ellenállást a normális és békés társadalmi változással szemben. Széttöri a (közösségi) fegyelmet, holott enélkül a tudományos és technikai haladás társadalmunk Frankensteinjévé válik, mégpedig olyan lelkiismeretlen Frankensteinné, mely örökösen új és új szörnyeket termel.”¹⁸

Annyi bizonyos, hogy ami a szuverénitás kiterjedését illeti, a XIX. század függőleges irányú „usque ad coelum” koncepcióját egyszeriben keresztülhúzta az első szputnyik, majd a műholdak és úrhajók rendszeres keringése a Föld körül, különböző államhatároktól teljesen függetlenül, a Föld felszínétől 2—300 km magasságban. S bár máig is eldöntetlen kérdés a légitér, valamint ezzel összefüggésben az állami szuverénitás felső határa kilométerekben megjelölve, annyi bizonyos, hogy ilyen határ *létezik*, az állami szuverénitás tehát vertikális irányban nem korlátlan. Am nem csupán a szuverénitás kiterjedése, hanem bizonyos mértékben tartalma is változott. Az 1928. évi Párizsi Paktum sok kibúvót engedő tilalma után az ENSZ Alapokmánya már egészen kategórikusan tiltja az erőszakot, valamint az erőszakkal való fenyegetést az államok közti kapcsolatokban, első ízben nyirbálva meg ezzel a „korlátlan” szuverénitást. Ne térjünk ki most arra, hogy e tilalom gyakorlati megsértése még ma is előfordul. Inkább arra mutassunk rá, hogy a múltban szuverénitást lehetett szerezni uratlan területek felett azok okkupációja útján, ha az okkupáló állam tényleges hatalmat is tudott gyakorolni. Most viszont az 1967. évi viláгурtevékenység határozottan megtiltja a viláгур, a

¹⁸ C. W. Jenks: „A New World of Law?” — London — Harlow, 1969. — 134. old.

Hold és egyéb égitestek felett akár okkupáció útján, akár más módon a szuverénitás megszerzését. Ezzel létrejött a szuverénitás „hágyományos” koncepciójának második korlátozása és szaporodott a „nemzetközi térségek” köre. Ugyanakkor viszont e jelenség új problémát is vet fel: kit illetnek a Hold és más égitestek esetleges természeti kincsei? Ugyanez a kérdés felmerült a nyílt tenger fenekével, az óceánok mélyével kapcsolatban is,¹⁹ és nyilván csak azonos módon oldható meg, nemzetközi rendezéssel, esetleg speciális nemzetközi ügynökség létesítése útján.

Az ENSZ Alapokmányának 2. cikk 7. pontja tudvalevően kizárta az ENSZ beavatkozását olyan ügyekbe, melyek *lényegileg* valamely állam belső joghatósági körébe tartoznak. Az idők folyamán az ENSZ tényleges gyakorlatában e belső joghatósági kör egyre inkább szűkült és az ENSZ beavatkozása olyan ügyekbe, melyek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásával, a nemzeteket megillető önrendelkezési jog gyakorlásával vagy alapvető emberi jogokkal álltak összefüggésben, egyre növekvő mértékben szaporodott. Így került sor ENSZ közgyűlési határozatokra a közvetlenül érintett államok tiltakozása ellenére az algériai felszabadító harccal, majd a Dél-afrikai Unió apartheid-rendszerével, Dél-Rhodézia fajüldöző kormányzatával, Namibia elnyomásával kapcsolatban stb. Itt kell megemlíteni, hogy a polgárháborúba való beavatkozás klasszikus szabályai sem jelentenek többé megfelelő védelmet egyfelől az érdekelt ország népe, másfelől a nemzetközi rend biztosítása szempontjából olyan esetekben, mikor a konfliktus természete *külső* erők, különösen pedig nagyhatalmak intervenciójára utal. Mindez azt mutatja, hogy a belső joghatóság — és ezzel valójában a szuverénitás — köre az itt említett vonatkozásokban is lényeges átértékelésen ment keresztül, melyet talán azzal lehet jellemezni, hogy egyfelől a tagállamok szuverén jogai, másfelől a közösség kollektív felelőssége közti elég labilis mérleg félreérthetetlenül az utóbbi javára billent.²⁰ Az új műszaki fejlődés legmodernebb fejleményei fokozottan támasztják alá e tételt: a világűr-távközlés és műsor-szórás problémái valamint földi természeti forrásoknak műholdak útján való felderítése ill. felfedezése éppen úgy a közösség kollektív felelősségét nyomják feltartóztatathatatlannal előtérbe, mint az időjárás befolyásolására, a tengervíz sótalanítására, óceáni áramlatok és hurrikánok eltérítésére, a sarki jeges vidékek terjedelmének megváltoztatására vonatkozó tudományos tervek és kísérletek.

S ha már itt tartunk, szakítsuk meg a példák sorát: e cikk terjedelme természetszerűleg nem teszi lehetővé a nemzetközi jog folyamatban levő változásainak teljes felleltározását. Egyetlen biztató jelre azonban még utalnunk

¹⁹ A 2467 (XXIII.) és A 2574 (XXIV.) sz. ENSZ közgyűlési határozatok.

kell és pedig a világűrtevékenység alapelveit szabályozó 1967. évi egyezmény köréből. Az egyezmény V. cikkében olyan mondatot találunk, mely megkülönböztetett figyelmet érdemel: „A szerződés tagállamai tekintsek az asztronautákat az *emberiség* világűrbe küldött követekéiké”. Ha az „emberiség” kifejezést nem is minősítjük olyan új nemzetközi jogi korszak hajnalának, melyben az államokon kívül az emberiség, mint egész is követek küldésére nyer jogosítványt, akkor sem lehet *csupán* retorikai fordulatnak alábecsülni, hiszen egy nemzetközi egyezmény szövegének jelentősége lényegbevágóan több, mint egy szónoklaté. Az igazságot a középúton kell keresni: az „emberiség követekéi” megjelöléssel az emberi szolidaritás eszméje emelkedett fel a kodifikáció szintjére.

Az itt inkább csak jellemzőként felsorolt valamennyi nemzetközi jogi jelenség összegezéséül végül is félreérthetetlennek kell felismerünk azt a tendenciát, melyet legcélszerűbben talán a *nemzetközi jog központosítása felé* irányuló törekvésnek nevezhetünk. Ez a tendencia természetesen szinkronban van azzal a mássikkal, melyet a nemzetközi társadalom vonatkozásában már korábban kifejtettünk, hiszen a jog fejlődését nem lehet elválasztani a társadalom és az intézmények fejlődésétől.

IV.

Ha abban a kényelmes helyzetben lehetnénk, hogy mind a nemzetközi társadalom, mind a nemzetközi jog jövőjét *egyetlen* már megállapított általános tendencia alapján körvonalazhatnánk, akkor egyszerű lenne a további utunk: ez az út az egész földi közösséget magában foglaló egységes szervezethez vezetne. Egyébként „érthető is, ha egy olyan nemzedék, mely két világháborút tapasztalt és szembe kell néznie az élet tömeges elpusztításának lehetőségeivel a nukleáris fegyverek által, hajlamos olyan megoldások keresésére, melyek egyszer és mindenkorra megteremténék a nemzetközi rend univerzális rendszerét”.²¹ Ám a Föld csak a tudomány és technika támasztotta *követelmények* szempontjából vált eggyé, de nem a *viszonyok* tekintetében! E viszonyokra pedig már ma sem az *ország*határok a legjellemzőbbek, hanem három egészen másfajta, *globális* határ: 1. az, amely egyfelől a socialista, másfelől a kapitalista rendszer között; 2. az, amely egyfelől a fejletlen, másfelől a fejlődő világ között; 3. az, amely egyfelől a demográfiai egyensúlyt tartó, másfelől a demográfiai robbanást előidéző népek között húzódik.²²

²⁰ Vö. Jenks i. m. 230—232. old.

²¹ C. E. Black: „Challenges to an Evolving Legal Order.” — „The Future of the International Legal Order”, Princeton, 1969. — I. köt. 31. old.

²² Meg kell jegyezni, hogy a 2. és 3. alatt jelzett határok ma sok vonatkozásban egybeesnek, de nem biztos, hogy holnap is egybe fognak esni.

A mai nemzetközi társadalmi viszonyokban jelentkező ezeket a globális határokat egyik napról a másikra felszámolni, egyik nemzedékről a másikra békésen megszüntetni nem lehet és így már ebből az okból is a kellő realitást nélkülöző, merő utópia a földi közösségnek belátható időn belül egyetlen, egységes szervezeti keretbe való egyesítése. Viszont megállni sem lehet ott, ahol ma tartunk, mert a rohamos ütemben fejlődő termelőerők szétrepeszthetik a hozzájuk képest nagy távolságot visszamaradt nemzetközi társadalmi viszonyokat, az ilyen szétrepesztés pedig könnyen az emberiség létébe is kerülhet.

Mi tehát a megoldás? Erre a kérdésre nem lehet egyetlen szóval, de még egyetlen mondatral sem felelni. A már vázolt tendenciákon kívül számolni kell azzal is, hogy az ENSZ fejlődésével párhuzamosan a világ majdnem minden részében különböző *regionális szervezetek* alakultak, melyek ugyan egymástól eléggé különböző jelentőségűek és stabilitásúak, de mind politikai, mind gazdasági tekintetben a nemzetközi társadalmi viszonyok továbbfejlődése számára a soron következő lépcsőfokot szolgáltatathatják. Tisztában kell lennünk azzal, hogy a fejlődő országok ma az ENSZ tagjainak többségét teszik ki és jelentős részük még odáig sem jutott, hogy megfelelő állandósággal fejlessze ki saját nemzeti kormányrendszerét, beleértve a hatalmi funkciók ésszerű megosztását. Ez a körülmény már önmagában is csábít az imperialista külső beavatkozásra. Ami pedig a gazdasági segélyeket illeti, azokat gyakran kötik politikai feltételekhez és így egy-egy fejlődő állam külön-külön védtelenné válik. Ez a tény — a problémák és veszélyek azonossága vagy legalábbis hasonlósága — önmagában is regionális kötelekeket teremt. A fejlődő országok egyre inkább tudatára ébrednek, hogy legtöbb problémájukra nincs más gyógyszer, mint az integrálódás. Feltéve, hogy az említett országok energiái valóban fejlesztési célokra irányulnak, erőfeszítéseik regionális alapon való egyesítése jelentősen meggyorsíthatja e célok elérését. A regionalizmus nagy előnyt jelenthet azoknak az iparosítási akadályoknak a leküzdésében is, melyeket az új államok kis méretei okoznak. Legalább 10—15 milliós népességűnek kell lennie ui. annak az államnak, melyben egyáltalában érdemes kifejleszteni a nehézipart. A fejlődő országoknak saját régiójukon belül kell tehát biztosítaniok a termelési eszközöket előállító iparágak megteremtését és egyben saját közös piacukat is.²³ Csupán ezen az úton lehet leküzdeni a teljes vagy részleges munkanélküliség akut problé-

máját a fejlődő országokban.²⁴ Lényegében hasonló megállapításokra jutott az UNIDO — az ENSZ-nek éppen az ipari fejlesztéssel foglalkozó speciális szervezete — 1971. júniusi bécsi nemzetközi konferenciáján hozott határozata n) pontjában, illetve az ENSZ Közgyűlése elé terjesztett jelentésében.²⁵

Az iparilag fejlett országokban a regionális törekvések természetesen egészen más indítékokkal jelentkeznek: ott a tudományos-technikai forradalom eredményeinek gyorsabb kihasználásáról s ebből a célból a pénzügyi alapoknak közös kutatásokra valamint közös beruházásokra fordításáról van elsősorban szó, a nemzetközi versenyképesség megóvása érdekében. Bármilyen indíték is játssza azonban a főszerepet, a regionális törekvéseket korunk által diktált egyik szükségszerűségnek kell tekintelnünk.

Vannak viszont olyan globális jelentőségű problémák, melyeket regionális keretben megoldani nem lehet és a jövőben az ilyen jellegű problémák minden bizonnyal sokasodni fognak. A tudományos-technikai forradalom eredményei veszélyekkel is párosulnak. Amikor az ember jól vagy rosszul kiaknázhathatja az anyag szerkezetének megváltoztatása útján felszabadított energiákat, továbbá távvezérlés útján irányíthat a Földről sokszázézer km távolságban levő tudományos apparátusokat, vagy kísérleteket tehet a bioszféra átalakítására, akkor a most már szó szerint világméretű fejlődés ellenőrzésének kérdései is világméretű növekszenek. Az egész emberiség közös érdeke, tehát univerzális védekezést kíván pl. annak biztosítása, hogy a tudományos-technikai újítások, valamint általában a rendkívüli kockázattal járó tevékenységek folytatása nem fogja elpusztítani, szennyezni vagy megbontani azt a természeti környezetet, melytől az emberi élet és jólét függ.²⁶

Ha megszabadulunk gondolkodásunk öröklött modelljeitől s ehhez képest nem tekintjük egyfelől az univerzális, másfelől a regionális, valamint nemzeti tevékenységet egymásnak ellentmondó megközelítésnek, hanem a történelmi szükségszerűség diktálta egymást-kiegészítésnek, akkor talán most már felvázolhatjuk az eljövendő évtizedek nemzetközi társadalmának valószínű *szervezeti képletét* a következő komplex formában: a) a végleg egyetemessé váló ENSZ képében egy olyan laza konföderáció,

²⁴ J. A. Lacarte (Uruguay) jelentése az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa fejlesztési tervekkel foglalkozó bizottságának 1972. áprilisi genfi ülészakán, E/AC. 54/L. 45.

²⁵ A/8341/Rev. 1.

²⁶ Az ENSZ által összehívott stockholmi környezetvédelmi konferencia 1972. június 16-i deklarációja hasonló elveket szögezett le anélkül azonban, hogy az elvek megvalósításához szükséges jogi eszközökről szót ejtett volna. Vö. még „A környezetvédelem és a nemzetközi jog” tárgyú budapesti konferenciáról a Magyar Jog 1972. évi 11. számában közölt beszámolót, 699—700. old.

²³ Vö. E. Frey — Wouters: „The Prospects for Regionalism in World Affairs”, — „The Future of the International Legal Order”, Princeton, 1969. — I. köt. 478—479. old.

mely a nemzetközi béke és biztonság megóvásán kívül konkrétan meghatározott egyéb univerzális jellegű kérdésekben is normaalkotási jogkört gyakorolhat + b) regionális szervezetek konkrétan meghatározott regionális hatáskörökkel + c) minden földi állam, az univerzális vagy regionális eldöntésre fenn *nem* tartott összes ügyre kiterjedő saját szuverénitással.

Ez a szervezeti képlet önmagában természetesen nem csodaszer, hanem csupán az új nemzetközi viszonyok kialakulását lehetővé tevő keret. Ahhoz, hogy az új nemzetközi viszonyok valóban kialakuljanak, szükség van e keretet kitöltő új nemzetközi magatartási normák mielőbbi megalkotására, mégpedig olyan módszerekkel, melyek biztosítják, hogy a normák *idejében* tudják követni az objektív valóság rohamos változásait s ezzel befolyásolni is tudják azokat. Úgy tűnik, hogy ebből a célból a nemzetközi normaalkotást az eddigi decentralizált módszerek helyett közelebb kell vinni a centralizált módszerekhez és szélesebb körben kell hasznosítani a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO), valamint az Egészségügyi Világszervezet (WHO) e téren már kialakult, de elég kevésbé ismert gyorsított eljárásait.²⁷

Azzal is tisztában kell lennünk, hogy ha az ENSZ-egyetemességének megvalósulása folytán — azonosá válik a nemzetközi közösséggel, akkor az abból való kilépés, törlés vagy kizárás fogalmi képtelenséget jelent, lehetőséget a közösségnek önmaga által való elpusztítására. Mihelyt viszont ez a közösség a már felvázolt képlet szerint kooperációs alapon épül fel, a nemzetközi jog a maga egészében is más aspektust kap és egy csapásra megváltozhat szankció-rendszere is, mely máig egyik légnehezebb problémáját képezte. Az ENSZ Alapokmányának 5. cikke már ma is lehetővé teszi a tagsági jogok felfüggesztését; képzeljük el, milyen hatásos szankció ez abban az esetben, ha a jogsértő kormánnyal (és nem néppel) szemben minden állam megszakítja diplomáciai kapcsolatait vagy befagyasztja követeléseit vagy beszünteti gazdasági segélyezését vagy megvonja pénzügyi támogatását.²⁸

Szándékosan hagytuk gondolatmenetünk legvégére annak a globális határnak a problémáját, melyet pedig a fentiekben elsőként említettünk: egyfelől a szocialista, másfelől a kapita-

lista rendszer közti határát. Meggyőződésünk szerint ez az ideológiai ellentét önmagában nem akadályozhatja meg a nemzetközi közösség és nemzetközi jog vázolt fejlődését, mert 1. egyik rendszer részéről sem jelent behódolást a másik előtt és 2. az emberiség öfenntartási ösztöne ma már erősebb a világméretű konfliktussá élelhető ideológiai ellentéteknél. Ami viszont a távolabbi jövőt illeti, a perspektíva mind kevésbé lehet vitás: a tudományos-technikai forradalom modern szükségyszerűségei egyre inkább követelik meg e rohamos fejlődéshez igazodó, nem profitszemponatokon, hanem tudományos felméréseken alapuló és folyamatosan működő világméretű tervgazdálkodást. Az ilyen tervgazdálkodást pedig nem lehet megvalósítani másként, mint egy univerzális szocialista rendszerben. „A tudományos-technikai forradalom... arra hivatott, hogy egy új civilizációt hozzon létre, a tudományos civilizációt, mely a kommunista termelési viszonyok végleges győzelmének alapja.”²⁹ Nem biztos, hogy a mai fejlett tőkésországok holnapi vagy holnaputáni útja ugyanaz lesz, mint tegnap vagy ma a Szovjetunióban, vagy a népi demokráciákban, de az biztos, hogy nem lehet más, mint szocialista út.

Befejezésül: nincs és nem is lehet igazuk azoknak a jósoknak, akik a földi közösség jövőjét csak a legkomorabb színekkel tudják ecsetelni. Aki tisztában van azzal, hogy a szükségyszerűség a történelem során hány ízben készítette az emberiséget az éppen esedékes megoldás megtalálására, az joggal lehet meggyőződve arról, hogy ez a szükségyszerűség a korunkbeli, bár sokkal bonyolultabb körülmények között is hatni fog.

Ezt a hatást kell, hogy segítse a tudományos előrelátás minden területen, a nemzetközi jog területén is.

Herczeg István

²⁷ Vö. H. Saba: „L'activité quasi-législative des institutions spécialisées des Nations Unies”, — Recueil des Cours, 1964. — 605—685. old.

²⁸ Vö. Jenks i. m. 223—224. old. és W. Friedmann: „National Sovereignty, International Cooperation and the Reality of International Law”, — „The Strategy of World Order”, New York, 1966. — III. köt. 517—520. old.

²⁹ V. Roman i. m. 250—251. old.

S Z E M L E

Az apasági valószínűségszámítás újabb lehetőségei különös tekintettel a „többférfis” ügyekre.

E hasábkon megjelent előző közleményünkben¹ már rámutattunk arra, hogy az apaságnak a biostatistika módszerével történő valószínűsítése főként olyankor nagy jelentőségű, amikor vitás származás iránti peres ügyben kettő vagy több férfi szerepel és a vércsoportvizsgálat alapján egyik férfi apasága sem zárható ki, ugyanakkor az embertani-örökléstani (anthropológiai) vizsgálatok eredményei sem nyújtanak támpontot a bíróság részére a vonatkozásban, hogy kit lehet az apaként szóba jöhető férfiak közül a gyermek nemzójének tekinteni.

Az 1963-tól 1972. november 31-ig vizsgált, statisztikai értékelésünk alapján szolgáló 1448 peres ügy megoszlása szerint ezen ügyek 8,2 százalékában (119 ügy) szerepelt kettő vagy több férfi. Azon ügyekben, ahol egynél több férfi szerepelt vélelmezett apaként, 86%-ban kettő, 11%-ban három és 3%-ban négy férfi vércsoportvizsgálatát rendelték el a bíróságok. Ezen ügyekben a perelt férfiakra több mint 50%-a eleve nem jöhet apaként szóba. Ez azt jelentené, hogy a vércsoportvizsgálatok segítségével ezen férfiak apasága kizárható lenne. Ezzel szemben a 119 ügyben szereplő 258 férfi közül vércsoportvizsgálat útján csupán 107-nek (42%) apaságát lehetett kizárni. (Valamennyi származási ügyünk kizárási adatait összesítve, az ezekben szereplő férfiakra vonatkozó apasági kizárásgyakoriság 30–33%.)¹

Kétférfis ügyeink analízise is azt mutatja, hogy az esetek 56%-ában tudtuk az egyik, 11%-ban mindkét férfit kizárni, 32%-ban viszont egyiket sem. A jelzett időszak alatt 12 olyan vitás származási ügyben adtunk véleményt, melyben három férfi szerepelt és 4 olyan ügyben, ahol négy férfi volt lehetséges apaként megjelölve.

¹ Guth Péter—Budvári Róbert: Újabb adatok az apaság matematikai (biostatistikai) valószínűségszámítás útján történő bizonyításához. JK. XVII. évf. 1972. 245. old.

A „többférfis” ügyekben elért kizárások megoszlását alábbi táblázatunk mutatja:

1. Kétférfis ügyek:

mindkét férfi kizárt	: 11 (11%) esetben
egyik férfi kizárt	: 58 (56%) esetben
egyik sem zárható ki	: 33 (32%) esetben
Összesen:	102

2. Háromférfis ügyek:

mindhárom férfi kizárt	: 1 (8%) esetben
két férfi kizárt	: 4 (33%) esetben
egyik férfi kizárt	: 6 (50%) esetben
egyik sem zárható ki	: 1 (8%) esetben
Összesen:	12

3. Négyférfis ügyek:

mind a négy férfi kizárt	: — esetben
három férfi kizárt	: 2 (50%) esetben
két férfi kizárt	: 2 (50%) esetben
egyik férfi kizárt	: — esetben
egyik sem zárható ki	: — esetben
Összesen:	4

Említésre méltónak tartjuk azt a tényt az 1./ csoporttal kapcsolatban, hogy 58 olyan ügyünkben, mely az egyik férfi kizárásával végződött 38%-ban a vélelmezett apát, míg az ügyek 62%-ában az apaként másodsorban szóba jöhető tanú apaságát zártuk ki vércsoportvizsgálatok alapján. Az apaság biostatistikai valószínűsítése alapján pedig az 58 szerológiaiilag ki nem zárható férfi közül 28-nál (48%) kaptunk az apaságot 80–99,8% közötti valószínűsítő értékeket.

Az apaság biostatistikai valószínűsítése azon alapul, hogy a perben szereplő gyermek apjaként a két, szerológiai módszerekkel ki nem zárt férfi valamelyikét tételezzük fel.

Essen—Möller—Quensel² valószínűségszámítási képlete

$$V'_1 = \frac{\frac{Y_2}{X_2}}{\frac{Y_1}{X_1} + \frac{Y_2}{X_2}} \quad V'_2 = \frac{\frac{Y_1}{X_1}}{\frac{Y_1}{X_1} + \frac{Y_2}{X_2}}$$

(V'_1 az egyik, V'_2 a másik férfi apaságának a valószínűsége.) segítségével azonban nem nyerhető adat arra az esetre, hogy van-e valószínűsége a szóbanforgó férfiakon kívül esetleg még egy harmadik, a perben nem szerepelt férfi apaságának? Az ilyen ügyekben ugyanis egyfelől lehetséges, hogy a ki nem zárt férfiak közül az egyik valóban apja a gyermeknek, de előfordulhat az is, hogy csupán a meghatározott vér- és vérsavotulajdonosságok kombinációja nem teszi lehetővé egyik férfi kizárását sem, jóllehet a gyermeknek egyik sem apja, hanem egy, a perben nem szereplő harmadik férfi. E „lehetséges” harmadik férfi apaságának valószínűségét a Schulte—Mönting—Hummel képlet³

$$V_0 = 100 - (V_1 + V_2)$$

segítségével számíthatjuk ki. E képlet és az ehhez csatlakozó táblázatok használatával a kizárással nem végződött ügyeink mintegy 30%-ában kaptunk olyan eredményeket, melyek úgy orvosszakértői, mint ítélkezési, bírósági szempontból a szubjektív tanúvallomások, valamint az anthropológiai vizsgálatokon kívül — egyik, másik vagy egy feltételezett harmadik férfi apaságát illetően — kiegészítő, járulékos, objektív részadatokként értékelhetők.

Valószínűségszámítási eredményeink közül következő táblázatunkban csak néhány jellegzetes ügyet ismertetünk:

Két és több férfis ügyeink matematikai—statisztikai analízise is igazolja, hogy olyan esetekben, amikor az ügyekben szereplő férfiak apaságát a vércsoportvizsgálatokkal kizárni nem lehet és az

² Essen—Möller, E.—Quensel, C. E.: Zur Theorie des Vaterschaftsnachweises auf Grund von Ähnlichkeitsbefunden. Deutsch. Zschr. ger. Med. 31. 70. 1939.

³ Hummel, K.: Biostatistical Opinion of Parentage based upon the Results of Blood Group Tests. Gustav Fischer Verl. Stuttgart, 1971.

Vcs.vizsg. szám	Essen—Möller—Quensel formula szerint			Schulte—Mönting—Hummel formula szerint	
	V ₁	V ₂	V ₃	V ₄	V ₅
2011	32,6%	67,4%	31,3%	64,7%	4 %
2113	39,7%	60,3%	16 %	24,4%	59,6%
2629	50 %	50 %	22,5%	22,5%	55 %
2841	15 %	85 %	13,3%	75,3%	11,4%
3115	9,7%	90,3%	6,7%	62,2%	31,1%
3519	20,7%	79,3%	20,4%	78,3%	1,3%

(V₁ és V₂ a perben szereplő egyik illetve másik férfi apaságának valószínűsége, V₃ a perben nem szereplő, ám szóba jöhető harmadik férfi apaságának valószínűsége, vagy megfordítva: annak valószínűsége, hogy a két megjelölt férfi közül *egyik sem* apja a szóban forgó gyermeknek.)

anthropológiai vizsgálatok sem szolgáltatnak az apaság bírói megállapításához értékelhető, természetudományos alapokon nyugvó adatokat, célszerű a perben szereplő férfi illetve férfiak apaságának biostatistikai valószínűsítése. A kizárással nem végződött két férfis ügyek esetén Essen—Möller—Quensel, méginkább Schulte—Mönting—Hummel matematikai formuláját, valószínűségszámítási módszerét

hasznos alkalmazni, mert ezen számítások eredményei is *adott esetben* a bíróságok ítélkezési munkájában *értékes részadatokként értékelhetők*. Továbbmenve: beleilleszkednek abba a törekvésbe, mely a bűnüldözésbe, általában az igazságszolgáltatásba a kibernetika objektívebb módszereit igyekszik bevonni.

Guth Péter—Budvári Róbert

JOGIRODALOM

Csiky Ottó: *A gyermek családi jogállása.**

1. A családi jog irodalma újabb jelentős monográfiával gazdagodott: Csiky Ottó tette le a családi jog tudományának asztalára „A gyermek családi jogállása” című monográfiáját.

A könyv megjelenését több okból is örömmel kell nyugtáznunk.

A gazdasági élet állandó, gyors mozgása, az új gazdasági mechanizmusra való áttéréssel összefüggő problémák olyan súllyal neheztedek a jogalkotásra, de emellett különösen az e problémák minél jobb megoldására irányuló törekvés a jogirodalomra is, hogy ezek mellett a jogalkotásnak és a jogirodalomnak a gazdasági élettel csak közvetett összefüggést felmutatni tudó területei, ahová nyilvánvalóan a családi jog is tartozik,

egy időre szinte szükségszerűen háttérbe szorultak. Ezt a családi jog szempontjából csak részben enyhítette az a körülmény, hogy a család maga, a család struktúrájában, jelentőségében bekövetkezett változások továbbra is a társadalmi érdeklődés homlokterében maradtak, hogy a szociológiai és demográfiai kutatások körében ezek a kérdések nemcsak nem veszítettek, hanem egyre inkább nyertek jelentőségükben.

Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a háttérbe szorulás korszaka a jog területén is befejeződött, vagy befejeződőben van. Nemrég jelent meg „A családjogi törvény magyarázata” című voltaképpen a családjog egészét átfogó hatalmas munka¹, most Csiky Ottó monográfiája, s emellett az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs programjában a Csjt. felülvizsgálata is szerepel.

A másik ok, ami miatt a könyv megjelenését örömmel kell nyugtáznunk: a szerző témaválasztása. Szocialista államunk fokozott gon-

dot fordít a gyermekek, az ifjúság védelmére, s emellett — miként arra a szerző már munkája előszavában rámutat — a XX. század második felében a gyermek jogainak biztosítása világtendenciaként is felmerül. E feladat megvalósításában természetesen jelentős szerepet hivatott betölteni a családi jog is, többek között éppen azokkal a szabályaival is, amelyekkel a gyermek családi jogállását rendezi. E kérdések sokoldalú, beható vizsgálatának jelentőségét az sem kisebbítheti, hogy a gyermek családi jogállásának a gyermek javát szolgáló rendezésében a szocialista országok jogrendszerei általában élen járnak.

Utoljára, de nem utolsósorban örömmel nyugtázzuk a könyvet azért, amit ad. Amennyire ezt egy recenzió keretei megengedik, döntően erről lesz szó az alábbiakban.

2. A gyermek családi jogállását elemző művét nyolc fejezetre tagolja a szerző. Ezek közül az első négy fejezet alapvetően a téma elméleti és történeti feldolgozását tartalmazza, a következő négy fejezet pedig a gyermek családi jogállását rendező jogszabályok és a kialakult bírói gyakorlat elemzését nyújtja, a szerzőnek ezekhez kapcsolódó kritikai észrevételeivel. A jogász szerző azonban a kérdések vizsgálatára során nem áll meg szűkebb szakterületénél. Jól ismeri és ezért helyesen tárja fel a kérdés szélesebb értelemben vett társadalmi, szociológiai vonatkozásait és széles körű betekintést nyújt annak demográfiai vonatkozásaiba is. A házasságon kívül született gyermek jogállásának, jogi szabályozásának alakulása mögött az ezeket meghatározó tulajdoni, társadalmi viszonyokat is vizsgálja, s a házasságon kívül születtség társadalmi megítélését, a házasságon kívül született gyermekkel, a házasságon kívül szülő anyával szemben megmutatózó társadalmi diszkriminációt, illetve különösen a szocialista társadalmi rendszerekben e diszkrimináció felszámolására irányuló társadalmi törekvéseket is megmutatja.

A munka emellett az ősközösségi társadalomig, az anyajogból az apajogba való áttérés időszakáig visszanyúló gazdag történeti anyagot, és mind más európai szocialista országok jogát, mind a klasszi-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 398 old.

¹ Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 1532 old. Ism. Hartai László JK. 1972. 598—603. old.

kus és modern kapitalizmus szabályainak fejlődési tendenciáját is bemutató ugyancsak értékes jogösszehasonlító anyagot is tartalmaz.

3. A történeti rész köréből igen jól sikerült a gyermek családi jogállására vonatkozó intézmények kialakulása és fejlődése című fejezetnek a magyar jogfejlődést és a házasságon kívül született gyermek felszabadulás előtti társadalmi helyzetét bemutató része. A szerző a jogfejlődés tárgyalásánál Werbőczy Hármaskönyvéig nyúl vissza, s elemzi a kérdés megítélésében és szabályozásában sokáig szerepet játszó közvetlen és közvetett egyházi befolyást. A tételes magyar jognak a házasságon kívül született gyermek jogállását rendező erősen retrográd szabályain a bírói gyakorlat ugyan valamit enyhített, mégpedig nemcsak a családjogban, hanem más jogterületen is, a magyar jogban a házasságon kívül született gyermek mégis más korabeli kapitalista államok jogánál is hátrányosabb, méltánytalanabb elbírálásban részesült.

A házasságon kívül született gyermek „sajnálata” mellett megszületett természetesen az e retrográd, hátrányos szabályozást védő ideológia is: a házasság intézménye szilárdságának és a törvényes gyermek családi és vagyoni érdekeinek feltétele a házasságon kívül született gyermek jogainak elismerésétől.

A házasságon kívül született gyermek tartáshoz való joga szélesebb körben nyert ugyan elismerést, ennek értékét mégis erősen lerontja, hogy rendkívül alacsony mind a tartásdíj megállapított mértéke, mind az a korhatár, ameddig a házasságon kívül született gyermeknek tartás jár. Az 1938–39-es években különösen a vidéki bíróságok gyakorlatában egyáltalán nem kivételes a havi 5–8 pengős tartásdíj megállapítása, s ha a 12 éven felüli gyermeknek egyáltalán megítélnek tartást, ebből keresményét már le kell számítani.

A házasságon kívül született gyermek helyzetét a szerző a házasságból és a házasságon kívül született gyermekek számarányát, halvaszületési és csecsemőhalandósági arányszámát, egészségi álla-

potuk, testi fejlettségük hátramaradt voltát illusztráló gazdag demográfiai adatok felhasználásával mutatja be. A demográfiai adatokból a következtetések levonása a szerző feladata, bár ezek gyakran önmagukért beszélnek, maguknak az adatoknak a bemutatása is rávilágít a házasságon kívül született gyermekeknek más gyermekeknel feltűnően hátrányosabb helyzetére. Hasonlóan hátrányos helyzet jut osztályrészülr már osztályhelyzetüknel fogva is a házasságon kívül szülő anyák nagy többségének is. Ezt a szerző ugyancsak széles körű statisztikai, demográfiai anyag felhasználásával illusztrálja.

4. A történeti fejlődés további fonala a mű további fejezeteiben már két ágra oszlik: külön kell vizsgálni a kérdés alakulását a modern kapitalizmusban és a szocializmust építő társadalmakban.

A nem házasságból született gyermek jogállásának rendezésében a korábbi helyzethez képest a modern kapitalizmusban is jelentős előrehaladás észlelhető. Értékesek a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekben azokat a döntően társadalmi okokat igyekszik feltárni, csoportosítani, amelyek álláspontja szerint a nem házasságból született gyermek diszkriminációjának mind a társadalmi megítélésben, mind a jogi szabályozásban megnyilvánuló csökkenésére vezettek.

A történelmi fejlődés fonalának másik ága több fejezet között oszlik meg. Míg a harmadik fejezet a szocialista fejlődés kezdeteit, első lépéseit mutatja be, a negyedik fejezet már a gyermek családi jogállása tekintetében kialakult szocialista modellt tárja fel. E modellen túl az egyes európai szocialista országok családjogi törvénykönyveinek konkrét szabályaival a hatályos magyar jogot tárgyaló fejezetekben, a magyar jogi szabályozással párhuzamba állítva ismerteti meg a szerző.

A szocialista fejlődés kezdeteinek bemutatása során értelemszerűen a legtöbb szó hazai jogfejlődésünknek, az 1946. évi XXIX. törvénynek jut. E fejtegetéseket a szerző a törvény létrejötte körüli heves viták, csatározások bemutatásával vezeti be. E csatározások felidézésének különös érdekességet nyújt az is, hogy ha csak egy

szűk területen is, lemérhetjük belőle, hogy az emberek gondolkodásában, a társadalmi tudatban alig negyed század alatt milyen gyökeres változások mentek végbe. A törvény ellenzőinek érveit mai szemmel olvasva valahol a feudális múltban érezzük magunkat.

A szerző a törvény valamennyi lényeges, a korábbival szemben újat jelentő szabályát ismerteti, s kiemeli, hogy a magántulajdoni rendet leginkább érintő szabályának azt tartja, hogy az a nem házasságból született gyermeket az apaság megállapítása esetében a házasságból született gyermekkel öröklési jogilag is egyenlősfíti. Hogy a magántulajdoni rendet ez érinti leginkább, az talán megfelel a tényeknek, s hozzátehetjük, hogy a házasságon kívül született gyermek öröklési jogi jogállásának szabályozása a magántulajdoni renden alapuló burzsoá jogrendszerek jelentős részében valóban előtérben álló kérdés.

Szeretnénk azonban hangsúlyozni — s azt hisszük, ebben nem vagyunk ellenvéleményen a szerzővel —, hogy a házasságon kívül született gyermek jogállása, sorsa szempontjából az öröklési jogi egyenlősítésnél sokkal jelentősebbnek tartjuk, 1. hogy az apaság teljes hatályú elismerő nyilatkozattal és bírói úton való megállapítását a törvény — szemben a korábbi szabályokkal — lehetővé tette, 2. hogy a házasságon kívül született gyermek tartása többé nem az anya társadalmi állásához, hanem az apa kereseti, jövedelmi viszonyaihoz mérten került megállapításra, s 3. hogy a gyermekre hátrányos helyzet kiküszöbölését célzó módon rendezte a házasságon kívül született gyermek névviselését. A házasságon kívül született gyermek megfelelő mértékű eltartáshoz való igénye és a társadalmi diszkriminációt kiküszöbölő névviseléshez való joga nézetem szerint jelentőségében feltétlenül megelőzi öröklési igényét.

Részben ellenvéleményt nyilvánítanék a szerzővel annyiban, hogy erőltetettnek tartom azokat a fejtegetéseit, amelyekkel azt igyekszik bizonyítani, hogy az 1946. évi XXIX. törvény csak polgári demokratikus, míg a Csjt-nek a házasságon kívül született gyermek jogállását rendező szabályai

szocialista jellegű szabályok. Abban, hogy a törvény létrejöttét meghatározó társadalmi, történelmi viszonyok a törvény jellegét is meghatározzák, természetesen egyetértek, de hogy olyan körülmények határoznák meg a törvény nem szocialista, hanem polgári demokratikus jellegét, mint pl. az, hogy a törvény milyen sorrendben szabályoz egyes kérdéseket, hogy a bizonyítás szempontjából különbséget tesz-e, hogy a gyermek a házasság megkötése előtt, vagy a házasság megkötése után fogant-e (ezt a különbséget egyébként, ha nem is így megfogalmazva, a Csjt is megteszi), hogy milyen szerepet juttat a megtámasztásnál az akarathibáknak, már erősen kétségesnek tartom. A Csjt. több — hangsúlyozni kívánom — nem jelentős kérdésben az 1946. évi XXIX. törvénytől eltérő szabályt állapít meg, ezek többségét illetően azonban aligha lehet azt állítani, hogy a korábbi, az 1946. évi XXIX. törvényben foglalt szabályok egy szocialista jellegű törvényben, éppen annak szocialista jellegénél fogva nem kaphatnának helyet.

5. A gyermek családi jogállásának szocialista modelljét vizsgálva a szerző rámutat arra, hogy a szocialista modellben közös az, hogy elveti a gyermeket érintő diszkriminációs szabályokat, hogy biztosítja a nők egyenjogúságát, és hatékony gyermek- és családvédelmi politikát folytat. Az e cél megvalósítását szolgáló jogi, s ezen belül családjogi eszközök azonban korántsem egységesek. Az egyes szocialista jogrendszerek alapvetően kétféle utat követnek, a részletmegoldások tekintetében pedig az azonos utat követők között is mutatkoznak eltérések.

A kétféle út közül az egyik a nem kívánt apaság viszonylag széles körben történő kikényszerítésének elismerésével törekszik a probléma megoldására, a másik az apaság önkéntes vállalására és a nem házasságból származó gyermekek állami-társadalmi támogatására helyezi a fő hangsúlyt, s az apaság kikényszerítését nem, vagy viszonylag szűk körben tartja helyesnek. Az utóbb említett utat a Szovjetunió és Jugoszlávia követi, az előbbit a többi európai szocialista ország.

6. A Csjt-nek a gyermek családi jogállását rendező szabályait és e kérdés bírói gyakorlatát tárgyaló fejezetek előtt ismét hasznos és érdekes demográfiai és statisztikai adatokat ismerhetünk meg Csiky munkájából. A demográfiai adatok bemutatják a házasságon kívüli szülések számának mai alakulását, ezeknek arányszámát a házasságból születettekhez képest, a halvaszülések és a csecsemőhalandóság alakulását, ugyancsak egybevetve ezt a házasságból születettek hasonló demográfiai adataival.

A nem házasságból született gyermek jogállását, vagy talán inkább családon belüli tényleges helyzetét illetően rendkívül jelentősnek tartom azoknak a demográfiai adatoknak a felkutatását, amelyek fényt derítenek arra, hogy a nem házasságból született gyermekek viszonylag jelentékeny része szülei tartós, a gyermek vagy akár több gyermek születése után is fennmaradó életközösségből származik. Anélkül, hogy ehelyütt a házasságon kívüli életközösség erkölcsi megítélésében folyó vitába bele kívánnék bocsátkozni (megjegyzem, hogy ebben a vonatkozásban a szerző álláspontját helyeslem), feltétlenül ki kell emelni azt, hogy a nem házasságból született gyermek helyzetét tekintve, különösen ha a vele szemben mutakozó társadalmi diszkrimináció elhalványul, alapvető különbség van aközött, ha ez a gyermek szülei családi közösségében él és nevelkedik, szülei természetesen tartják, hogy ez a gyermek az övék, s hogy eltartásáról ugyanúgy kell gondoskodniuk, mintha a szülők házasságban élének, és aközött, ha az apaság elismerése olyan személy teljes hatályú apai elismerésén alapszik, aki az anyával, s nem egyszer a gyermekkel sem tart fenn semmiféle további kapcsolatot, vagy különösen, akire az apaságot bírói ítélet kényszeríti — amelynek helyességéről az esetek nem lebecsülhető részében nincs is meggyőződve.

Épp ez utóbb említett szempontból van jelentősége a szerző által végzett, bár nem országos, hanem csak Baranya megye területére kiterjedő annak a vizsgálatnak, amelynek tanúsága szerint az azonos időben nem házasságból született gyermekek számához viszo-

nyítva az apaság bírói megállapítása iránt indított perek száma igen alacsony, vagyis a szerző szavaival élve, hogy a bírói út a nem házasságból született gyermek esetében nem az alapvető státuskeletkeztető tényállás. Emellett érdemes megemlíteni a szerző által a bírósági statisztikákból felderített azt az adatot is, hogy a gyakorlat tanúsága szerint — legalábbis Baranya megyében — magasabb az apaság vélelmét megdőntő ítéletek száma, mint az apaságot megállapítóké.

7. A hatályos jogszabályok és joggyakorlat elemzését tartalmazza a könyv hátralevő négy fejezete. E fejezetek: A családjogi törvény apasági konstrukciója. Az anya jogállása a családjogi törvény rendszerében. Az apasági vélelem megdőntése a családjogi törvény rendszerében. A gyermek családi jogállásának egyéb kérdései. E fejezeteket egyrészt a jogirodalom, a jogszabályok, s hozzátehetjük nemcsak a családjogiak, hanem az ezekhez kapcsolódó eljárásjogi, sőt helyenként igazgatási szabályok és a gyakorlat által e témakörben felvetett csaknem valamennyi kérdés bemutatására irányuló törekvés jellemzi, másrészt megtaláljuk bennük a szerző problémafelvetéseit, a fennálló szabályok néhány ellentmondását feltáró bíráló megjegyzéseit és de lege ferenda tett javaslatait. E javaslatok természetesen nem érintik, mert nincs miért érintsék a nem házasságból született gyermek jogállását rendező alapvető jogelveket, alapvető jogi konstrukciókat, e körön belül maradván mégis számos megfontolásra vagy legalább elgondolkodásra érdemes gondolatot vetnek fel.

Az alábbiakban döntően arra szorítkozunk, hogy a szerző kritikai észrevételeiből és de lege ferenda tett javaslataiból ismertessünk néhányat.

8. Az apasági vélelmek közül a vélelem keletkezésének létszakában érthetően az apaság bírói megállapítása veti fel a legtöbb problémát, míg a többi, nevezetesen az anya házassági kötelekén, a teljes hatályú apai elismerésen, valamint az anya utólagos házasságkötésén alapuló vélelmek inkább e vélelmek megdőntésére irányuló

eljárás létszakában válnak „izgalmassá”. Csiky mégis felfedez nem egy már e vélelmek keletkezését érintő problémát, amelyek közül azután egyik-másik éppen a megdöntés létszakában okoz bonyodalmakat.

Az apaságnak teljes hatályú elismerő nyilatkozattal való keletkezése körében a legtöbb probléma talán a törvénynek és alkalmazásának abból a tudatos ellentmondásából fakad, hogy míg a törvény azt a férfit jogosítja fel a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat megtételére. akitől a gyermek származik, e nyilatkozat megtétele esetén egyetlen eljáró szervet sem terheli az a kötelezettség, sőt meg sem illeti az a jogosultság, hogy vizsgálja, hogy a gyermek valóban az elismerő férfitől származik-e. Ez az ellentmondás a gyakorlatban általában nem okoz problémát abból a szempontból, hogy olyan személy töltheti be ezáltal az apai pozíciót, aki a gyermeknek nem vérszerinti apja, annál élesebben ütközik ki akkor, amikor a gyermeket csak szíveségből elismerő személy ezt a szíveségből tett nyilatkozatot — nem egyszer messzemenően érthető, védhető okból — megbánja és szabadulni akar ettől az „apaság”-tól. Ez a kérdés azonban már az apaság megtámadása körébe vezet át.

Értekesek a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyekkel — részben *Nizsalovszky* nyomán — kimutatja, hogy az utólagos házasságkötéssel létrejött apasági vélelem annyiban a házasságon alapuló vélelemhez áll közelebb, hogy a családi jogállás rendezésével a gyermek számára a tényleges családi nevelést is biztosítja, az apaságot létrehozó tényállás azonban lényege szerint elismerés — egyszerűsített formában és részben a teljes hatályú apai elismeréstől eltérő feltételekkel.

Az utólagos házasságkötés apaságot keletkeztető tényállásának és a teljes hatályú apai elismerésnek ez a közelállása annak a kérdésnek a felvetésére indítja a szerzőt, szükség van-e egyáltalán a kétféle elismerési formára. Inkább ellene foglalna állást, a két elismerési forma fennmaradása esetére viszont feltételeik közelítését javasolja.

A teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat és az utólagos házasság apasági vélelmét keletkeztető tényállása feltételeinek eltérő voltát különösen két irányban bírálja. Az egyik: hogy míg a teljes hatályú apai elismerést a megkívánt 16 éves korkülönbségen kívül csak az zárja ki, ha a törvény értelmében más férfit kell a gyermek apjának tekinteni, az utólagos házasságkötéssel keletkező apaságot az is, ha az apaság megállapítása iránt vagy akár az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezés iránt más férfi ellen per van folyamatban. A másik: hogy míg a teljes hatályú apai elismeréshez az anya, de különösen a 16. életévét betöltött gyermek hozzájárulása is szükséges, utólagos házasságkötés esetén még a házasságkötés már nagykorú gyermek sem tudja tiltakozásával ezt a vélelmét elhárítani.

E bíráló megjegyzések közül a nagykorú gyermek hozzájárulásának megkínálására vonatkozóval — bár nem hiszem, hogy nagy gyakorlati jelentősége volna — egyet értek. Az az anya, aki nem kísérelte meg gyermeke jogi státusát annak kiskorúsága alatt rendezni, a gyermek nagykorúsága idején egyoldalú, vagy legalábbis a gyermek szempontjából egyoldalú akaratelhatározásával már né kényyszeríthessen addig rendezetlen státusú gyermekére olyan családi jogállást, amivel az nem ért egyet, amivel szemben az ellenkezik. A szerző másik bíráló észrevételét azonban vitathatónak tartom. A törvényi szabályozás ellentétesnek látszó voltát ugyanis azok a motívumok indokolhatják, amelyek az elismerőt az egyik vagy a másik esetben nyilatkozata megtételére indítják. Ezek pedig nyilvánvalóan különbözőek lehetnek akkor, amikor a férfi elsősorban az anyával való házasságkötésére tekintettel teszi meg ezt a nyilatkozatot és akkor, amikor ezt erre tekintet nélkül teszi meg.

Mind a szíveségből elismerés, mind az ebből eredő problémák, visszahatólagos utólagos házasságkötés esetén még gyakoribbak, mint a teljes hatályú apai elismerés körében. A szerző ezek lehető csökkentése érdekében két javaslattal él: helyesnek tartaná egyrészt, ha az elismerés megfontoltabbá tétele ér-

dekében ebben az esetben is legalább pozitív nyilatkozatot kívánna meg a törvény, másrészt pedig az apasági vélelem elkerülése érdekében azt, ha a törvény módot adna a férfinak a nem tőle származó gyermek egyidejű örökbefogadására, esetleg egyszerűsített formák között. Ez utóbbinak azonban — mint erre rá is mutat — csak akkor volna jelentősége, ha az örökbefogadástól való szabadulás lehetősége szélesebb körben nyerne elismerést. Ma ugyanis az anyával kötött házasságra tekintettel örökbefogadott gyermek örökbefogadását ugyanúgy nem lehet a házastársak családi kapcsolatának felbomlása, a házasság felbontása címén megszüntetni, ahogy a házasság okából tett szíveségből elismerő nyilatkozatot sem lehet ezen a címen megtámadni.

9. Sok érdekes javaslatot tesz a szerző az apaság megállapítása nélküli tartási kötelezettség ma már széles körben vitatott intézménye tekintetében. Felveti, mint sokan mások is, hogy indokolt-e még ennek az intézménynek, amelyet találoán lefokozott hatású apaságnak nevez, a további fenntartása. A kérdésre inkább nemleges választ adna, emellett az intézmény fennmaradása esetére számos javaslatot tesz annak korrekciójára.

E javaslatok egy része az e jogintézménnyel jelenleg tapasztalható visszaélések korlátozására, másrésztük a pusztán a tőle származás lehetősége alapján tartásra kötelezett férfi tartási kötelezettségének méltányos csökkentésére, sőt adott esetben viszonttartási igényének elismerésére irányul.

Az előbbi körből külön kiemelésre érdemes a szerzőnek az a javaslata, hogy a Csjt. 43. §-a alapján folyó perben lehetővé kellene tenni, hogy az alperes férfi a gyermek más férfitől való származásának valószínűbb voltával, esetleg más férfit illetően az apasági vélelmét megalapozó körülmények fennállásával védekezzék, s ez esetben az alperes által megnevezett másik férfi is perbevonható legyen — esetleg a zaklatás elhárítása érdekében gyámhatósági vagy ügyészi indítványtól függően.

10. Az apaság vélelem természetéből következik — mint a szerző helyesen írja, — annak megtámad-

hatósága. Az apasági vélelem megtámadásának szabályai mind a megtámadás feltételeit, mind a megtámadás határidejét, mind pedig a megtámadásra jogosultak körét illetően vetnek fel problémákat, de lege lata és de lege ferenda egyaránt.

A megtámadás feltételeit tekintve a Csjt. egy általános, az apasági vélelmek mindegyikére, és egy különös, csak a teljes hatályú apai elismerés megtámadására alkalmas okot ismer el. Az általános megtámadási ok az apától származás lehetetlensége, amelyet — mint arra a szerző rámutat — az sem foszt meg ettől a minőségtől, ha ez a körülmény a vélelem keletkezésekor is ismert (pl. a szívességi elismerések esetében), a különös ok: ha a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatnak a törvényes előfeltételei hiányoznak. Bár nem bír nagy gyakorlati jelentőséggel, helyesen mutat rá a szerző arra az anomáliára, hogy hasonló értelmű szabályt az utólagos házasság apaságot keletkeztető tényállásával kapcsolatban a törvény nem mond ki.

Gyakorlati előfordulását illetően természetesen az apasági vélelemnek az apaság kizártsága címén való megtámadása az uralkodó. E megtámadás legfőbb problémája kétségtelenül az apaság kizártságának bizonyíthatósága. Az e téren mutatkozó bizonytalansági elemek lehető csökkentése azonban elsősorban az orvostudomány feladata.

Az apasági vélelem megtámadásának a törvényben előírt két feltétele mellett a vélelmezett apa jognyilatkozatán vagy a jognyilatkozat tételének tudatos elmulasztásán alapuló apasági vélelmeknél figyelmet érdemelhetnek még az e jognyilatkozat megtételénél vagy meg nem tételénél fennálló akarathányok értékelése, valamint a szívességi elismerés problémája, különösen akkor, ha azokban a körülményekben, amelyekre tekintettel a szívességi elismerés történt, utóbb lényeges változás következett be.

Ami az akarathányokat illeti, a kifejezetten vagy hallgatólágoosan elismerő fél jogilag értékelt akaróképeségének minimumát a törvény figyelembe veszi, amikor ettől a teljesen cselekvőképtelent el-

zárja, s a korlátozottan cselekvőképes teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatát a törvényes képviselő, illetve a gyámhatóság hozzájárulásától teszi függővé. Utólagos házasságkötés esetén ez a kontroll csak a korlátozottan cselekvőképes kiskorúnál érvényesül, akinek már a házasságkötéshez gyámhatósági engedélyre van szüksége, a cselekvőképeséget korlátozó gondnokság alatt álló nagykorú a házasságkötés és ennek folytán az ezzel kapcsolatban tett családjogi jognyilatkozatok szempontjából cselekvőképes.

Akarathányokon azonban szűkebb értelemben nem is a cselekvőképtelenséget, hanem a tévedést a megtevésztést és a fenyegetést értjük. Ezeket a címeken — szemben az 1946. évi XXIX. törvény szabályaival és egyes más szocialista országok szabályaival — a magyar Csjt. nem engedi az apasági vélelmet megtámadni. A vélelmezett apa tévedésének vagy megtevésztésének felismerésekor csak a gyermek tőle való származása kizártságának bizonyításával mentesülhet a vélelemtől.

A szerző — különösen *Nizsalovszkynak* a polgári jogi és a családi jogi jognyilatkozatok eltéréseire alapított érveire támaszkodva — ezzel a szabályozással egyetért. Az akarathibáktól való elzárkózás és egyben a származás valótlanága alapján az elhárítás lehetőségének szélesre tárása — mondja — a gyermekekre elvileg kedvezőbb megoldásnak látszik. Ahhoz, hogy a gyermekekre elvileg ez a kedvezőbb, aligha férhet kétség, ahhoz azonban, hogy ez kivétel nélkül mindig a helyes megoldás, nézetem szerint már sokkal inkább férhet.

A szívességi elismerés problémájának úgy véljük helyütt kevesebb figyelmet szentel a szerző, mint amennyit a téma megérdemelne. Ez a probléma nézetem szerint behatóbb vizsgálatot érdemelt volna, s talán indokolt volna felvetni a szívességből elismerő méltányos érdekeinek a jelenleginél fokozottabb figyelembevételét is. Nem kétséges, hogy a szívességi elismerő megtámadási jogának a jelenleginél szélesebb körben való elismerése mellett és ellen is szólnak érvek, a magam részéről úgy ér-

zem, hogy kellő garanciák között a mellette szólók az erősebbek. Amennyiben azonban a jelenlegi szabályok változatlanul maradnak, annyit mindenesetre megjegyzendőnek tartanék, hogy arra meggyőződésem szerint feltétlenül szükség volna — még ha ez a gyermek érdekével és a gyámhatóságnak a gyermek érdekeit védő törekvéseivel szembenállónak látszik is —, hogy a szívességi elismerőt az illetékes hatóságok nyomtatékosan figyelmeztessék, hogy ez az elismerés a körülmények esetleg bekövetkező változása ellenére, különösen az ahhoz a személyhez fűződő érzelmeiben, aki-re tekintettel az elismerést teszi, utóbb bekövetkező változás ellenére egész életére kötni fogja őt, hogy a gyermek anyjával való kapcsolat megszűnése — ideértve a házasság felbontását is — nem mentesíti őt az anyára tekintettel a gyermekkel szemben vállalt kötelezettségek alól.

11. Behatóan foglalkozik *Csiky* a Csjt.-nek az apasági vélelem megtámadási határidejét rendező szabályaival. Azzal, hogy a megtámadást nem szabad határidőtlenül tenni, természetesen egyetért, hiányolja azonban — s tegyük hozzá részben joggal — hogy a Csjt. a határidő alóli kimentés lehetőségét kiépítetlenül hagyta. A Legfelsőbb Bíróságnak a határidő tágítását tiltó állásfoglalásával szemben éppen a határidő elmulasztása alóli kimentés lehetőségének elismeréséért száll síkra. Ehhez az elismeréshez azonban külön jogalkotói aktust tart szükségesnek, a Ptk.-nak az elévülési idő nyugvását rendező, és a megtámadási határidő számítására is érvényes szabályainak analóg alkalmazását — *Nizsalovszky* nyomán — de lege lata is elvetné.

Ezt az utóbbi álláspontot — miként erre a szerző is utal — nem tudom osztani. Igaz ugyan, hogy a kérdés súlyát erősen csökkenti, hogy a megtámadási határidő kezdő időpontja eleve szubjektív határidővel, a tudomás szerzéstől van megállapítva, de mint a szerző fejtegetéseiből kitűnik, a gyakorlat arról tanúskodik, hogy a határidő elmulasztása alóli kimentés lehetőségére így is szükség volna. Ilyen körülmények között külön jogszabály hiányában éppen a

megtámadási idő nyugvásának elismerése volna álláspontom szerint a helyes megoldás. Aligha hiszem, hogy ebben a vonatkozásban a polgári jog és a családi jog más elvi alapon nyugvó megoldást követelne. Meg kell még jegyezni azt is, hogy Nizsalovszky a kérdést — bár az apasági vélelem megtámadási határideje is utal — alapvetően a házasság érvénytelenítésére rendelkezésre álló határidő szempontjából vizsgálja, nem volna azonban helyes figyelmen kívül hagyni a két tényállás közötti azt a lényeges különbséget, hogy a házasságtól az érvénytelenítési határidő bármely okból való elmulasztása után bontás útján is lehet szabadulni, az apasági vélelemről azonban csak megtámadás útján.

Megfontolást érdemel viszont a szerzőnek az a javaslata, hogy az apasági vélelem megtámadását mind a megtámadási határidő, mind egyéb vonatkozásokban is enyhébb feltételekhez lehetne kötni azokban az esetekben, amikor az apasági vélelem megdöntésével egyidőben az apaság más személylyel nyomban betölthető volna.

Az apasági vélelem megtámadására jogosultak körének valamelyes bővítését is felveti a szerző. A vélelmezett apával való összejátszás veszélye miatt nem mer ugyan olyan javaslatot tenni, hogy az a személy is megtámadhassa az apasági vélelmet, aki magát a gyermek apjának vallja, az ügyésznek azonban önálló megtámadási jogot biztosítana, mind annak érdekében, hogy a vélelmezett apa helyett a tényleges apa kerülhessen az apai pozícióba, mind kivételesen olyan esetekben, amikor a megtámadási határidő elmulasztásának kimenthetetlensége rendkívül méltánytalanságot eredményezne, e határidő eltelte után.

12. Ha befejezésül arra kellene választ adnom, mit tartok a könyv legfőbb értékének, ez így szólna: egyrészt azt, hogy az egész kérdéskomplexumot társadalmi összefüggéseiben vizsgálja, hogy vizsgálódásai során a feldolgozott kérdések jogi, mégpedig nemcsak családi jogi aspektusain kívül a téma egyéb társadalmi, szociológiai, demográfiai vonatkozásaira is jelentős súlyt helyez, másrészt — mégha e tekintetben nem is va-

gyok mindenben egy véleményen a szerzővel — kritikai észrevételeit, s azokat a gondolatokat, amelyeket hatályos jogunk megreformálása érdekében felvet.

S ha egy recenzió két befejezést is elbír, volna még a könyv „használati értékét” illetően is egy dicsérő és egy bíráló megjegyzésem — de ez már nem a szerzőnek, hanem a kiadónak. A dicséret az idegen nyelvű tartalomjegyzékeknek szól, amelyek a könyv nemzetközi értékét feltétlenül emelik, a bírálatot a magyar olvasó szemével nézve teszem, akinek a számára sokkal könnyebben kezelhető volna a könyv, ha a lábjegyzeteket a megfelelő oldalakon találná és nem fejezetenként összegyűjtve.

Weiss Emília

Wiener A. Imre:

*A hivatali büntettek.**

I. A jogtudomány, és ennek körében a büntető jogtudomány, továbbfejlesztésére irányuló valamely új irodalmi alkotás bemutatásánál alapvető követelmény annak a meghatározása, hogy hol vonható meg az az igényességi szint, amelyet a szerző a téma feldolgozásában sajátmagával és az olvasóval szemben kitűzött. A jogtudomány művelőire vonatkozó általános elvárás mércé legkifejezőbbben Engels következő szavaival fogalmazható meg: „A modern államban a joggal szemben nemcsak az a követelmény, hogy megfeleljen az általános gazdasági helyzetnek, hogy e helyzet kifejezése legyen, hanem az is, hogy egy önmagában összefüggő kifejezés legyen, amely nem csapja arcul saját magát első ellentmondásokkal”. (Engels levele K. Schmidtnek. Marx-Engels: Válogatott Művek. II. kötet. Kossuth. 1963. 482. old.)

Igényesnek tekinthetjük tehát azt a munkát, amely közvetlen összefüggésben áll a társadalmi valósággal és amely a jogalkalmazásban is használható, gyakorlati értékű új tudományos ismeretanyag nyújtására képes.

* Budapest, 1972. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 340 old.

Wiener A. Imre monográfiájában nem találkozunk a célkitűzésre vagy a feldolgozás módszerére vonatkozó megfogalmazásokkal. A szerző azonban, anélkül, hogy előre bejelentené, valójában igen magas fokú igényességgel, a belső ellentmondások kiküszöbölésével tárja a közélet problémáival foglalkozó valamennyi érdeklődő elé a hivatali büncselekmények önmagában összefüggő rendszerét, olyan megvilágításban, amelyből kitűnik, hogy ez a rendszer egyúttal társadalmi-gazdasági helyzetünk konkrét kifejezése is.

II. A monográfia, szerkezeti felépítését tekintve, két főrésze oszlik: a szerző az első részben a hivatali büncselekmények általános jellemzőit tárgyalja, a második részben pedig az egyes törvényi tényállások értelmezésével foglalkozik. Magából a szerkezeti tagoltságból jól látható a tudományos törekvés: ha a közélet tisztaságáért folytatott társadalmi méretű harc eredményességét a büntetőjog eszközeivel is támogatni kívánjuk, akkor elsősorban világosan és egyértelműen meg kell határozunk azokat az általános jellemzőket, amelyek az egyes törvényi tényállások rendelkezéseiben megnyilvánulnak. Az elméleti kérdések tisztázása után adhatunk csak megfelelő választ arra a kérdésre, hogy a büntetőjogi szabályozás a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyaink között megfelelően szolgálja-e a hivatali apparátus zökkenőmentes működéséhez fűződő állami és társadalmi érdekeket.

Tekintsük át az első rész gondolatmenetét. Ennek a résznek nyolc fejezetében a szerző a hivatali büncselekmények lényegére vonatkozóan végez elméleti kutatásokat.

1. A kiindulást (az I. Fejezetben: 13—33. old.) az a megállapítás képezi, hogy a felszabadulás utáni jogirodalmunkban a hivatali büncselekmények átfogó feldolgozására nem került sor, ez a hiányosság viszont, negatívumként, a mai jogi nézetek kialakulására is hatást gyakorolt. Tisztázatlan első sorban, hogy a hivatali büncselekmények lényegét bizonyos magatartásokban vagy az elkövetők meghatározott körében fellelhető sajátosságok képezik-e. Nem lezárt kérdés továbbá a kiemelt felelős-

ségű személyek körének meghatározása, és új problémaként jelentkezik napjainkban, hogy a gazdaságirányítás alakuló rendjében a gazdaság szervezése és igazgatása milyen szinten államigazgatási és milyen szinten gazdaságirányítási feladat. Nem egyöntetűek a nézetek abban sem, hogy a kötelességsértés, mint fegyelmi vétség mely esetben válik bűncselekménnyé.

A kérdések megoldása csak a jogértelmezés történelmi materialista módszerének alkalmazásával, azaz a jog mint forma és a társadalmi valóság mint tartalom összefüggéseinek feltárásával lehetséges.

2. Ennek a helyes módszertani elvnek alkalmazásával a szerző a továbbiakban (a II. és a III. Fejezetben: 33—77. old.) a bűncselekmény tárgyának mint a büntetőjog által védett társadalmi valóságnak elemzésével foglalkozik. Megállapítja, hogy a jogértelmezésben a szokásos hármas (általános-, csoport- és közvetlen tárgy) felosztásának nincs jelentősége; ehelyett a védett tárgy különbözőzése, a társadalomra veszélyesség önálló iránya és a különféle támadási módok elhatárolása ad használható eligazítást ahhoz, hogy a jogszabályt mint formát helyesen értelmezzük. Ez az értelmezési módszer is azon alapul, hogy a bűncselekmény tárgya végső soron társadalmi viszony, amelyet a törvényhozó a társadalom számára olyan értékesnek tart, hogy sérelme esetére büntetőjogi következményeket helyez kilátásba. Az ilyenképpen értékelt társadalmi viszony a büntető jogszabályban mint jogilag védett érdek jelenik meg, amelyet adott magatartás sért vagy veszélyeztet. A magatartás és a jogtárgy viszonya vonatkozásában a jogértelmezés számára igen lényeges, hogy azonos tárgy védelmére több tényállást is szerkeszt a törvényhozó. Ebből adódik, hogy a különféle tényállás alá vonható magatartások esetleg ugyanazt a társadalmi hatást válthatják ki. Ilyen esetekben a sérelem, illetőleg a veszélyeztetés a társadalomra veszélyesség azonos irányt mutatja; azt jelenti, hogy a cselekmények azonos társadalmi érdeket támadnak, csak különféle módokon.

A szerző a bűncselekmény tárgyának értelmezése körében végzett vizsgálódásaiból azt a következtetést vonja le, hogy a jogi tárgy „a társadalmi viszonyok bonyolult mechanizmusának kiragadott része, amelynek a büntetőjogi védelme társadalmi szükségletként jelentkezik.” (76. old.) A jogilag védett érdek sérelme pedig nem más, „mint a cselekménynek az a következménye, hogy a védett társadalmi viszonyokra káros hatást gyakorol.” (74. old.)

3. A jogi tárgy fogalmának meghatározása után önként adódik a kérdés, hogy a hivatali bűncselekmények vonatkozásában a társadalmi viszonyok mechanizmusának melyik kiragadott része jelentkezik büntetőjogi védelmet igénylő társadalmi szükségletként. A választ a IV. Fejezetben (77—99. old.) végzett elemzések adják meg.

Ezeknek az elemzéseknek legfőbb érdeme — a helyes választást nem említve —, hogy alkalmazások lehetnek további termékeny vizsgálódások kibontakoztatására.

Egyik ilyen vizsgálódási irányként elképzelhető a kötelességsértő hivatali bűncselekmények tárgyaként megjelölt kötelességteljesítés mint társadalmi viszony részletes kifejtése. A hivatali apparátus működését megtestesítő személyek tevékenységük gyakorlása során ugyanis szükségszerűen kerülnek kapcsolatba az állampolgárokkal. Ezekre a viszonyokra az jellemző, hogy alakulásuk meghatározója a közfunkciót betöltő személy, aki a jogszabályok és utasítások által adott kereten belül meghatározza a saját tevékenységét, valamint a vele kapcsolatba került másik személy tevékenységét. Ez utóbbi pedig kénytelen az akaratát alávetni a hivatalos személy — mint közösségi lény — akaratának.

A kötelességsértő hivatali bűncselekmények elkövetése esetében a hivatalos személy két mozzanatban, önkényesen és egyoldalúan megváltoztatja a közte és az ügyfél között létrejött viszony normális alakulását. Első mozzanatként megsérti a saját hivatali tevékenységét meghatározó korlátozásokat, második mozzanatként pedig megsérti az állampolgár valamely konkrét személyiségi jogát. (Elmé-

lyült elemzést igényelne, hogy a hivatali visszaélés, valamint a hivatali bűnpártolás esetében van-e sértett, és kinek milyen személyiségi jogai csorbultak.) A személyiségi jogok sérelme megingatja az ügyfél és a jogsértéstről tudomást szerző állampolgárok bizalmát a hivatalos személy konkrét magatartásán keresztül az adott hivatali apparátus működése iránt. A kötelességsértő hivatali bűncselekmények tárgyában tehát a hivatalos személy kötelességteljesítésén túl megjelenik az állampolgárok bizalma a hivatali apparátus szabályszerű működése iránt; továbbá a tárgy különféle személyiségi jogokat is többé-kevésbé magában foglal. Úgy tűnik, hogy a tárgynak ez a komplex jellege adja meg ezeknek a hivatali bűncselekményeknek sajátos vonását és különíti el ezeket más (pl. kártevés, gazdálkodással kapcsolatos kötelességszegés, hűtlen kezelés) hasonló bűncselekményektől. Ez a felfogás egyébként nem ellentétes a szerző koncepciójával, a hivatali bűncselekmények lényegadó tulajdonsága szerinte is az, „hogy társadalmi hatásuk többirányú; egyrészt támadást jelentenek a hivatalos személy kötelességteljesítése mint védett tárgy ellen, másrészt egyéb büntetőjogi védelemben részesített tárgyat is károsítanak.” (92. old.)

4. A hivatali bűncselekmények tárgyának sérelmét a kötelességszegés jelenti. Mivel a kötelességszegés fogalmát a büntető törvény nem határozza meg és a hivatali kötelességek szabályozása jogrendszerünkben ma is eseti jellegű, igen lényeges a büntetőjog számára reveláns kötelesség meghatározása. Az erre vonatkozó vizsgálódásokat az V. és a VI. Fejezet (101—126. old.) tartalmazza.

A büntetőjogi relevancia megismerése érdekében a szerző a jogalkalmazásban is kitűnően használható csoportosítást ad és megkülönböztet: a) a magánélettel; b) a felekkel való bánásmóddal; c) a hivatal belső rendjével; és d) az érdemi ügyintézésrel kapcsolatos kötelességeket.

A hivatalos személy akkor teljesíti a kötelességét, „ha tevékenysége a működésének körét és terjedelmét, jogait és kötelességeit sza-

bályozó jogi normáknak, előírásoknak és kialakult gyakorlatnak megfelel, azt a legjobb tudásra szerint végzi, és nem utolsósorban mint a szocialista államapparátus tagja, működési területén érvényt szerez a párt és az állam általános politikájának.” (107. old.)

A kötelességszegés, ezzel ellentétes tevékenység. A kötelességszegésnek, attól függően, hogy a fent megjelölt melyik tevékenységcsoportban megy végbe, más és más a társadalmi hatása.

A kötelességszegésnek csoportosítás útján történt büntetőjogi értelmezése teljesen új a hazai irodalomban; alapja lehet további elméleti kutatásoknak és megfelelő eligazítást adhat a közéleti tisztaságért folyó társadalmi harc differenciált végzéséhez.

5. A hivatali bűncselekményekkel kapcsolatos általános kérdések között legszélesebbkörű értelmezési problémákat a hivatalos személy fogalmának meghatározása váltotta ki. Világosan megmutatkozik ez a jelen műben is, mivel a legterjedelmesebb fejezetét (VII. Fejezet 127—166. old.) a hivatalos személy fogalmának kifejtése képezi. A hivatalos személy büntetőjogi fogalma több ok miatt szorul értelmezésre. Először is közhírt, hogy a társadalmi fejlődés változásainak megfelelően változik a közfunkciók iránya, jellege, módja stb., változik tehát azoknak a személyeknek a köre, összetétele is, akik közhatalmi jogosítvánnyal rendelkeznek. A jogfejlődésünk tényei bizonyítják továbbá, hogy az államigazgatási jog szerinti hivatalos személy fogalma nem fedi a büntetőjogi fogalmat, ez utóbbi általában szélesebbkörű annál. Kétségek adnak végül okot, hogy konkrét esetekben hogyan kell értelmezni a hatályos törvényszöveg vonatkozásában a rendeltetésszerű működést vagy az államigazgatási feladatot.

A szerző igen gondos és alapos vizsgálódások után megállapítja, hogy a hatályos jogszabály a fokozott büntetőjogi felelősséget általában a közhatalmi jellegű tevékenységekhez fűzi. Ezenkívül a fokozott büntetőjogi felelősség kiterjed „mindazoknak az állami szerveknek a tevékenységére, amelyek az állam nevében igazgatási teendőket látnak el, s a szerv tevékenységének

célját és eredményét az igazgatás jellemzi, továbbá a munkaügyi igazgatásnak azokra a területére, amelyben a tevékenység hatása a belső igazgatást meghaladja, s társadalmi síkon közvetlenül jelentkezik.” (166. old.) Rendkívül lényeges vonása a hatályos jogszabály rendelkezéseinek, hogy „a hivatali bűntettek elkövetési területét az államhatalmi, bírói és ügyészi tevékenység mellett az igazgatásra korlátozta, s ezzel egyértelműen kizárta a gazdasági, kulturális, egészségügyi stb. tevékenységet a hivatali bűntettek köréből”. (u. ott.)

III. A monográfia második része 12 fejezetben a hivatali bűncselekményként szabályozott egyes törvényi tényállások értelmezését tartalmazza. Az ebben a részben végzett vizsgálódások sémája a következő: a jogi tárgy; az elkövetési tevékenység; a következmény; a következményhez fűződő pszichikus kapcsolat; a bűncselekmény kifejlődési stádiumai; a bűncselekmény alanya; elhatárolási problémák. Tekintettel arra, hogy a hatályos büntető törvénykönyvünk különös részében szabályozott tíz hivatali bűncselekmény éppen a felénél kétfelé osztható, vagyis a támadás iránya szerint megkülönböztethetünk öt kötelességszegéssel kapcsolatos és öt korrupciós hivatali bűncselekményt, a könnyebb áttekintés végett célszerűnek mutatkozik az egyes törvényi tényállások körében végzett elemzések ismertetése helyett az egymáshoz közelálló tényállások rokonvonásainak kiemelésével történő bemutatás.

1. A kötelességszegéssel kapcsolatos öt hivatali bűncselekmény, és pedig: a hivatali visszaélés; a bántalmazás hivatalos eljárásban; a kényszervallatás; a törvénytelen fogvatartás és a hivatali bűnpártolás törvényi tényállásainak kifejtését a szerző az I.—IV. fejezetekben végzi.

Ezeknek a bűncselekményeknek egyik (mindegyiknél közös) *jogi tárgya* a hivatalos személy kötelességteljesítése. Világosan felismerhető a másik jogi tárgy — a személyiségi jog — a bántalmazás hivatalos eljárásban, a kényszervallatás és a törvénytelen fogvatartás esetében; ezek a bűncselekmények sértett nélkül el sem képzelhetők. Nem ilyen határozottan rajzolódik

ki a sértett személye a hivatali visszaélés esetében. Ennél a bűncselekménynél a személyiségi jogok sérelmére csak következtetni lehet egyéb tényállási elemekből, elsősorban a célzatról. Bár a szerző ennél mélyebb vizsgálódást nem végez, mégsem haszontalan megemlíteni, hogy a „másnak” hátrányokozás egészen nyilvánvalóan személyhez fűződő jogsértést jelent; és a „magának vagy másnak” jogtalan előnyszerzés is csak úgy képzelhető el, hogy ez az előny valakinek a jogos érdekeit sérti.

Az *elkövetési magatartásként* megjelölt cselekményből is kettősség tűnik ki: mindegyik bűncselekmény esetében közös a kötelességszegés; ezen felül a bántalmazás hivatalos eljárásban vonatkozásában a más tétleng bántalmazása; a kényszervallatásnál a törvénytelen eszköz alkalmazása vallomás vagy nyilatkozat kicsikarása céljából; a törvénytelen fogvatartásnál az elfogás, letartóztatás vagy a fogvatartás. A hivatali kötelességszegés vonatkozásában a kötelességszegésen, a hatáskör túllépésén vagy a hivatali helyzettel való egyéb visszaélésen túl az elkövetési magatartás olyan mozzanatot is magában foglal, amelyből következtetni lehet a hivatalos személynek arra a célkitűzésére, hogy másnak jogtalan hátrányt, illetőleg magának vagy másnak jogtalan előnyt okozzon.

A magatartás *következménye* tekintetében is megmutatkozik a kettősség. Valamennyi magatartás közös következménye, hogy a hivatal működési rendjében zavar keletkezik. Ezen kívül konkrét sérelem keletkezik az alapvető személyiségi jogokban.

Némileg eltérően alakulnak a hivatali bűnpártolás objektív jegyei, bár ezeken is végigvonul erre a bűncselekménycsoportra jellemző kettősség. A bűncselekmény jogi tárgya: a hivatalos személy kötelességteljesítése mellett az igazságszolgáltatás szabályszerű működése. Elkövetési tevékenység a kötelességszegés (erre utal a „hivatala gyakorlása során” tényállási elem), továbbá a büntetőeljárás eredményének megghiúsítását célzó cselekmény, illetőleg valakinek a törvényes büntetés alóli elvonása. Következmény: bizalmatlanság a hivatali apparátussal szemben, vala-

mint az igazságszolgáltatás rendjének zavarása.

A kötelességzegéssel kapcsolatos valamennyi hivatali bűncselekmény közös jellemzője az *alanyi oldalon*, hogy csak szándékosan valósíthatók meg. A hivatali visszaélés, a kényszervallatás és a hivatali bűnpártolás létrejöttéhez ezenfelül a törvényi tényállásban megjelölt célzat is szükséges. Az alanyi oldal összefüggései az elméletben vagy a gyakorlatban problémát nem okoznak. Annál több vita hangzott el a büntető jogirodalomban az *elkövető* problémakörével kapcsolatban.

Helyesen emeli ki (még az első rész I. fejezetében) a szerző, hogy a hivatali bűncselekmények Angyaltól származó osztályozásának, amely szerint megkülönböztetünk sajátképi és nem sajátképi, valamint általános és különös, továbbá abszolút és relatív hivatali bűncselekményeket, ma már főleg csak didaktikai jelentősége van. Ez az osztályozás azonban bizonyos mértékig a lényegre is utal, és az egyes hivatali bűncselekmények tettesének meghatározásához kellő eligazítást ad. A problémák a *társtetteség* vonatkozásában merültek fel, annak az általános vitának keretében, amelyet a *delictum proprium* értelmezése váltott ki. A Btk. Kommentárban is képviselt nézet szerint azokat a bűncselekményeket, amelyeket tettesként csak meghatározott személyes tulajdonsággal rendelkező vagy körülmény által jellemzett személy vihet véghez, társtettesként is csak ilyen tulajdonságokkal rendelkező személy követheti el. Ezzel szemben a hivatali bűncselekményekhez fűzött miniszteri indokolás a nem hivatalos személy elkövető társtettesége mellett foglal állást.

A *delictum proprium* társtettesének értelmezése vonatkozásában a szerző határozottan és világosan leszögezi az álláspontját: a társtetteség megállapításának objektív feltétele, hogy az egyedüli, önálló alannyá nem válható személy képes-e a konkrét büntető jogszabályban meghatározott elkövetési tevékenység (legalább részbeni) megvalósítására. Ha ezzel a képességgel rendelkezik, szubjektív feltételként az szükséges, hogy a társtettes tudata átfogja társa tevékenységét, amelyet ő kiegészít; to-

vábbá tudjon arról is, hogy társa rendelkezik mindazzal a személyes tulajdonsággal, amelyet a konkrét törvényi tényállás az alanyiság vonatkozásában meghatároz. Ebben az értelmezésben pedig a hivatali visszaélés, valamint a törvénytelen fogvatartás társtettese is csak hivatalos személy lehet, mivel a büntető jogszabály ezeknek a bűncselekményeknek megvalósulásához olyan elkövetési tevékenységeket határoz meg, amelyeket csak hivatalos személy képes kifejezni. A kötelességzegéssel kapcsolatos többi hivatali bűncselekmény elkövetési tevékenysége olyan részmagatartásokat is magában foglal, amelyek tanúsításához nem szükséges a hivatalos személyi minőség; ezek tekintetében tehát nem kizárt a nem hivatalos személy társtettesként történő felelősségre vonása.

2. A korrupciós hivatali bűncselekményeket a szerző a VI—XII. fejezetekben (249—328. old.) tárgyalja. Az öt korrupciós hivatali bűncselekmény: a kötelességzegésért jogtalan előny követelése (elfogadása); a kötelességteljesítésért jogtalan előny követelése (elfogadása) a kötelességzegésre irányuló hivatali vesztegetés; a hivatalos személy működését a közérdek kárára befolyásolható hivatali vesztegetés; a hivatali befolyással üzérkedés törvényi ismérveinek értelmezése vonatkozásában azoknak a lényeges jegyeknek van jelentőségük, amelyek alapján az egyes törvényi tényállások egymástól elhatárolhatók.

Hatályos büntető törvényünk szakított az aktív és a passzív vesztegetés megkülönböztetésével, e megnevezés nélkül is világosan kiténik a törvényi tényállások szövegezéséből, hogy két-két (egy súlyosabb és egy enyhébb) büntető jogszabály vonatkozik mind a hivatalos személy, mind pedig az ügyfél korrupciós cselekményére. A súlyosabban és az enyhébben minősülő korrupció között a határvonalat a hivatalos személy tevékenysége, illetőleg várt tevékenysége képezi. Súlyosabb a korrupció, ha a hivatalos személy kötelességzegéséhez; enyhébb, ha a kötelességteljesítéshez kapcsolódik.

Látszatra egyszerű az elhatárolás. A jogalkalmazásban azonban gyakran adódhatnak minősítési problémák, főként két körülmény miatt,

amelyekre a szerző is igen helyesen rámutatott. Az egyik, hogy a hivatalos személy „széleskörű diszkrecionális joga miatt a külvilági jelenség szemlélése alapján sokszor nem könnyű elbírálni, hogy kötelességzegéssel vagy teljesítéssel állunk-e szemben”. (253. old.) A másik, hogy a korrupciós hivatali bűncselekmények törvényi tényállásaiban a kötelességzegés nem maga az elkövetési tevékenység, hanem csupán az a cél, amelyet az előny szolgál. Adott esetben nehézséget okozhat a magatartásból az előny céljára következtetés levonása. Az értelmezési problémák megkönnyítése érdekében a bírói gyakorlat bevezette a „folyamatban levő ügy” kategóriáját. Ma már egyöntetűnek mondható a jogalkalmazó gyakorlat abban a tekintetben, hogy a szigorúbb felelősségre vonást alkalmazza, ha a hivatalos személyt a konkrét ügyek intézésében meg nem engedett előny nyújtásával befolyásolják. Általában megállapítják a bíróságok a kötelességzegés célzatát nem folyamatban levő ügyben történt előny nyújtás vagy elfogadás esetében is, ha a hivatalos személy és az ügyfél között olyan tartós kapcsolat áll fenn, amelyből reális számításba jöhet a hivatali összeköttetés megismétlődése. A mérlegelési körben hozott döntések leggyakrabban sorrend megállapításával kapcsolatosak. A nem pártatlan sorrend kialakítását a korrupció vonatkozásában, a gyakorlat szintén kötelességzegésként értékeli.

A hivatalos személy kötelességteljesítésével, pontosabban szabályszerű hivatali működésével kapcsolatos korrupció törvényi ismérve adott esetben a juttatásnak a „közérdek kárára befolyásoló jellege”. Az előnynek a közérdek kárára befolyásoló jellegét egyértelműen nem lehet meghatározni. Irányadó-nak tekintendő, hogy a lekötöttség érzésének a kiváltása, a jóindulat elnyerésére alkalmas juttatás általában a közérdek kárára befolyásolhatja a hivatalos személy működését. A bírói gyakorlat továbbá alakulása szempontjából figyelemre méltó a szerzőnek az a véleménye, hogy „a jövőbeni jóindulat elnyerése mellett a hála jelölő adott juttatás is lehet a közérdek kárára befolyásoló hatású, ha a hivatalos személy megajándéko-

zásának szokása az érintett személyek körében általánosan ismertté válik". (287. old.)

3. A hivatali befolyással üzérkedésnek a többi hivatali korrupciós bűncselekménytől történő elhatárolásánál az alapvető különbséget a szolgáltatás-ellenszolgáltatási viszony eltérő jellege adja. A hivatali korrupciónál az ellenszolgáltatás a hivatalos személy kötelességszegése (hatáskörének túllépése vagy hivatali helyzetével kapcsolatos egyéb visszaélés), illetőleg a közérdek kárára folyó hivatali működése. A hivatali befolyással üzérkedés esetében az ellenszolgáltatás a hivatalos személynél fennálló vagy színelte befolyás érvényesítése. Lényeges különbség továbbá, hogy a hivatali befolyással üzérkedés „szemben a jogtalan előny követelése vagy elfogadása büntetvével, csak akkor állapítható meg, ha a befolyás érvényesítése előre az előnyhöz mint ellenszolgáltatáshoz volt kötve, tehát a már érvényesített befolyásért előre ki nem kötött, csupán utólag nyújtott előny büntetést nem valósít meg”. (310. old.)

IV. Wiener A. Imre monográfiája a feldolgozott bűncselekmény-kategória körében felmerülő kérdések igen nagy többségére megnyugtató választ ad; néhány kérdésben pedig — főképpen azokban, amelyek a gyorsan változó társadalmi valóság jelenségeihez közvetlenül kapcsolódnak — jó megalapozású kiindulópontként szolgál további elméleti kutatások számára. A mű feldolgozási módszere, a feldolgozás során alkalmazott kérdésfeltevések világosan bizonyítják, hogy a szerző nemcsak az elméleti problémákat látja helyesen, hanem kitűnően ismeri a bírói gyakorlatot is. A mű szerkezeti felépítését a jól megválasztott, kiegyensúlyozott belső arányosság jellemzi.

A monográfiát a kiadó a következő ajánlással bocsátotta útjára: „az újszerű megközelítést, több új tudományos eredményt (pl. a bűncselekmény tárgya, a hivatalos személy stb.) és jogalkotási javaslatokat tartalmazó mű bőségesen tárgyalja — az elméleti vonatkozások mellett, s azok teljes kifejtése érdekében — a jelenlegi szabályozáshoz kapcsolódó jogértelmezési kérdéseket és a bíróságok ítélkezési gyakorlatát. Tudományos és gyakorlati eredményeit tekintve ko-

moly szolgáltatást tesz a mű a jogtudomány elméleti művelőinek, egyetemesen a gyakorlati jogászoknak.”

Ez az ajánlás, miként a monográfia figyelmes tanulmányozása után bárki megállapíthatja, nem sablonos árukinálat vagy mesterkelt dicsérgetés, hanem a szerző jól megalapozott tudományos törekvéseinek elismerése, tárgyilagos értékelése.

Erdősy Emil

Újabb csehszlovák jogtörténeti munkák

1. *Dejiny štátu a práva na uzemí Československa v období kapitalizmu.* Állam- és jogtörténet Csehszlovákia területén a kapitalizmus korában.*

A Leonard Bianchi szerkesztésében megjelent nagy kötet a mai Csehszlovákia mindkét fő alkotó részét képező történelmi Csehországnak és Szlovákiának 1848—1945-i időszakra vonatkozó állam- és jogtörténetét nyújtja; a csehországrészekre vonatkozót cseh, a szlovákiai részekre vonatkozót szlovák nyelven. A könyv az első szlovák jogtörténeti összefoglaló munka, mely ugyanakkor igen sokoldalúan hasonlítja össze és tartja egységben a cseh és a szlovák burzsoakori jogtörténeti fejlődést. Az osztrák joghoz igazodó cseh és a magyar államjog-fejlődéshez kötődő szlovák jogi változások számos érdekes problémát vetnek fel, melyek jó összehasonlítási lehetőséget kínálnak s ezekből a lehetőségekből az egyes részek szerzői bőségesen merítettek.

A munka beosztása szerint a következő négy fő fejezetre oszlik: I. Az 1848. évi forradalom és a reakció fellépése a forradalmi alkotmányossággal szemben. II. Abszolutisztikus és alkotmányos út a fő burzsoá változások befejezéséhez a Habsburg monarchiában a dualizmus alapján. III. A csehek és szlovákok a dualista monarchia állami és jogi rendszerében az imperializmus fellépéséig. IV. Az im-

perializmus beköszöntése és az első világháború.

A hatalmas kötet szerkesztője kitűnően rendszerezi mindkét országrész állam- és jogtörténetét 1945-ig. Az anyaggyűjtés hosszú évekre néz vissza, bár az utolsó években az akkor már készen volt anyag publikálása némi késést szenvedett. Ezért — az a recenzió érzése — maradtak benne olyan megállapítások, amelyek a mai történeti kutatások eredményei mellett talán finomítani lehetett volna.

Nagyon jók a kötet XIX. századra vonatkozó részei, különösen a jogszabályi fejlődésről adott összefoglalások. Találók az értékelések a magyar nacionalizmus különböző megnyilvánulásairól. Mégis a magyar olvasó a nemzetiségi viszonylatban olvasva a magyar nacionalizmusnak, sőt időnként az uralkodó osztályok sovinizmusának kétségkívül igaz megnyilvánulásait, szeretné ezeket kiegyensúlyozni a magyarországi liberalizmusnak azokkal a pozitív megnyilvánulásaival, amelyek magyar részről e hibás nacionalizmus leküzdésére és a nemzetiségekkel való megértésre vonatkoznak. Nagyon jól tudjuk, hogy a kötet nem monográfia, habár a szerzők jórészt eredeti kutatások alapján dolgozták fel tanulmányaikat, nem lehet minden — számunkra esetleg fontosnak tűnő — részletre figyelmet fordítani. Szívesen látnánk azonban olyan megnyilvánulásokat, mint pl. Kosuthnak a horvát kérdésben a horvátokkal tárgyaló Csányi kormánybiztoshoz intézett instrukciója volt, vagy az 1848. augusztus 27-i minisztertanács ezt megerősítő határozatát a horvát viszonyt illetően, amely azt az utasítást is magában foglalja, hogyha a felajánlott viszony rendezését illetően kiegyenlítés nem jön létre, „azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztasági szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartván Fiume, a magyar tengerpart birtokát s azzal szabad közlekedés és ez útoni kereskedés biztosítását”. A történelem ténye, hogy nem a magyar forradalmi vezetőkön múlt a kiegyezés meghíúsítása. Egyébként a megjegyzés nem is azt kifogásolja, hogy a kitűnő munka a horvát kérdést nem tárgyalja részletesen. Nem is az a célja. De ha szó van a ma-

* Bratislava, 1971. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied. 448 p. Szerk. Dr. L. Bianchi.

gyar—horvát viszonyról, kívánatos lett volna a magyar pozitív törekvések bemutatása is. Ilyen lett volna az 1849. évi szegedi nemzetiségi törvény megemlézése is, noha tudjuk, hogy későn alkották s nem is tudták a szabadságharc bukása miatt végrehajtani.

Teljesen jogos volt az az aggodalom a felelős minisztérium felállításával kapcsolatban a nem magyar nemzetiségűeknél, amire a könyv rámutat. Nem tudnám azonban megerősíteni azt az állítást, hogy a lakosságnak csak kb. 6%-a kapott választójogot 1848-ban az 1848:V. tc. alapján. Az országos választójoggal kapcsolatban — Fényes Elek az első statisztikai igazgató adatgyűjtésének felhasználásával — végeztem adatgyűjtést s — mivel ez részben hiányos volt — becslést, s nyugodtan állíthatom, hogy az aktív választójogban részesülők megközelítették a 10%-ot, ami az akkori Európában — *közvetlen* — választás mellett igen jelentős szám volt, mert hiszen a nők sehol sem szavaztak, és sok nyugati országban — Ausztriában is — *közvetett* választás volt. Legfeljebb azt lehet az *akkori* magyar választójog terhére írni, hogy a nemességnek megmaradt a választójoga akkor is, ha a censusoknak különben nem felelt meg.

A kiegyezés utáni nemzetiségi politikát illetően kétségtelen, hogy a magyar nemzetiségi jogalkotásnak, még inkább a nemzetiségi politikának sok hibája volt. Azok a panaszok, amelyeket a magyar és a környező baráti államok történettudománya a burzsoá nemzetiségpolitikáról megállapított, legtöbbször indokoltak. De mai történettudományunk már arra is rámutatott, hogy nem szabad ezt a magyar nemzetiségi politikát elszigetelten szemlélni. A sok tekintetben hibás nemzetiségi politika mellett Magyarországon mégis *volt* nemzetiségi törvény, amely a nemzetiségek jogait lerögzítette s a maga rendelkezéseivel és jogszemléletével jelentős lehetett a maga korában. Másutt szerte Európában nem jutottak el a törvényhozásig. Bizonyos, hogy a kettős monarchia magyar felén, így a mai Szlovákia területén is a gazdasági viszonyok sokkal elmaradottabbak voltak s ennek következtében az életkörülmények nyomasztóbbak. Az is

tény, hogy a nemzetiségi törvényt legtöbbször nem hajtották végre. Valószínű azonban, hogy a szlovák nemzetiségi politika és ezzel összefüggésben a mai Szlovákia területének jogfejlődése eredményesebb és kiegyensúlyozottabb lehetett volna, ha a Román Nemzeti Párt passzív rezisztenciájához elsőként nem éppen a Szlovák Nemzeti Párt és sajtója (a *Národné Noviny*) csatlakozik. Igen sok kísérő jelensége volt tehát annak, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény miatt került arra a tragikus útra, amit a hetvenes évektől a dualizmus végéig megjárt a kiegyezés korában. Azzal azonban, hogy a magyar uralkodó osztályok a nemzetiségi törvényt nem hajtották végre, nemcsak a magyarországi nemzetiség-történeti fejlődést sodorták torz irányba, de szándékkal és tudatosan szembefordultak a törvény alkotóinak elképzelésével, Deák, Eötvös és a kiegyezés magyar liberálisainak törekvéseivel.

Sokszor igen nehéz annak elválasztása, mi írható a dualizmus idején a magyar nemzetiségűekre is kiterjedő osztályharc s mi írható a nemzetiségi elnyomás terhére. A magyar uralkodó osztályok és az elnyomott osztályok közötti mély szakadék a magyar kizsákmányoltakat épp úgy nyomta, mint a nemzetiségeket. Nyilvánvaló, a nemzetiségek számára az elnyomás fokozott volt akkor, mikor az a nemzetiségi szabadságot is érintette. S ha már a nemzetiségi problémáknál tartunk, érdemes volna megvizsgálni, mi volt a szomszéd államokénál (Románia, Szerbia) kétségkívül fejlettebb monarchiabeli munkás- és radikális polgári mozgalom magyarázata és oka — s gondolok itt nemcsak az igen fejlett cseh és horvát munkás- és radikális mozgalmakra, de a magyarországi párttagozatok (akkor nemzetiségi szociáldemokrata tagozatok) szerepére, sőt ezen túlmenően a kor szociológiai és publicisztikai fejlődésére, amely mégis feltételezett egy liberális struktúrát.

Mindezek csak gondolatok, amelyek kétségkívül felvetődnek az olvasóban, mikor elmélyül a hatalmas kötetben, amely igen sok vonatkozásban hű és valóságos képét adja a magyar burzsoá nacionalizmus különböző túlkapásainak a mai Szlovákia területén s még in-

kább jó, áttekinthető és világos leírását adja az állam- és jogintézmények történetének a mai Csehszlovákia területén. A munka nagy értéke Csehszlovákia állam- és közigazgatástörténetének.

2. *Václav Vaněček, Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945.***

Szerző a Prágai Károly Egyetem jogtörténeti tanszékének vezetője, második kiadásban jelentette meg a csehszlovák jogtörténeti tankönyvet, melynek első kiadásáról a Jogtudományi Közönyben már beszámoltunk. Az új könyv figyelembe veszi az első 1964. évi kiadás óta eltelt időszak tapasztalatait, a történettudomány fejlődését, a könyv értékeléséről elhangzott kritikákat és az oktatási tapasztalatokat. Az elmúlt évek csehszlovákiai politikai eseményei vizsgára bocsátották a legutolsó dekádban kiadott egyetemi tankönyveket. Amikor tehát azt mondhatjuk, hogy a szerző nem készszerűlt arra, hogy következtéseiben bármit is változtasson, különösen a csehszlovák történelem politikailag fontos időszakában, az első csehszlovák köztársaság, nemkülönben a második világháború korszakainak értékelésében, ez nagy elismerést jelent szerző megalapozott tudományos megállapításai és értékelése iránt. Joggal állapíthatja meg tehát a szerző, hogy a változatlan metodikai alap, eszmei koncepció és pedagógiai struktúra mellett csak technikai és gazdasági szempontból kényszerült a második kiadáson némi rövidítéseket eszközölni.

Míg az I. kiadás 608 oldalon, a mostani 535 oldalon tárgyalja a tananyagot. A rövidítések a történelmi részek terhére történtek. Előszörban az őstársadalom, a huszita korszak, majd a rendi monarchia, illetőleg az abszolutizmus történeti kérdései rövidültek, ugyanakkor azonban a könyv jogtörténeti magva ezzel erősödött, amint azt a szerző maga is tudatosan bővítette.

Vaněček professzor könyvének második kiadása a csehszlovák jogtörténettudomány és elsősorban a szerző tudományos eredményeit bizonyítja, s számos tanulsággal

** Orbis, Praha, 1970.

szolgál a többi szocialista, így a magyar jogtörténettudománynak is.

3. *Česká Národní Rada.* — SNĚM Českého Lidu.***

A prágai jogtörténeti tanszék vezetőjének és egyben a Cseh Nemzeti Tanács tagjának szerkesztésében jelent meg a tanulmánykötet, melyben E. *Erbannak*, a Cseh Nemzeti Tanács elnökének bevezetése után Alexander *Škrach* a Nemzeti Tanács szervezetét, Jakub *Páveľ* pedig a Nemzeti Tanács épületének művészettörténeti leírását nyújtja. Az ezután következő 9 parlamenttörténeti tanulmányban Karel *Malý* prágai docens a cseh parlament legrégebbi harcait, Jiří *Kejř* brünni professzor a huszita országgyűléseket, Vaněček professzor három tanulmányban a XV. századi országgyűlést a harmincéves háború kezdetéig, az 1618. és 20-as évek felkelésének diétáit és a fehérhegyi csata után az 1620—1848-ig terjedő abszolutizmus kori diétákat tárgyalja. Václav *Pokorný* az 1848—49 korszakát, Jiří *Klabouch* kandidátus az 1861—1918. évi tartományi diétákat, Ladislav *Soukup* tanársegéd az 1916—18. évek parlamentáris életét és a nemzeti forradalmat, Miloslav *Doležal* prágai docens pedig a tartományi autonómiát tárgyalja a burzsoá köztársaságban. Vaněček professzor zárószavával és néhány fontos okmány közlésével fejeződik be a kitűnő kötet, mely a cseh parlament jogtörténetének jól áttekinthető, összefoglaló értékelése.

4. Jiří Klabouch, *Die Gemeinde-selbstverwaltung in Österreich 1848—1918.*****

Szerző, az állam- és jogtudományok kandidátusa és a Prágai Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője több jogtörténeti munkája mellett monográfiát szentelt az osztrák községi önkormányzati igazgatásnak a 48-as forradalmi időktől a dualizmus bukásáig. A cseh jogtörténetészeket ez a korszak különösen azért érdekli, mert a történelmi Csehországban éppen ebben a korszakban az ausztriai törvények voltak hatályban. A monográfia bemutatja a március előtti Habsburg-országokban — a magyar területek kivételével — a községi közigazgatást, mely a 48-as forradalom következtében a városi igazgatásban bizonyos demokratiszálást tudott felmutatni, a községi- ben pedig eljutott az 1849. évi ideiglenes községi törvényig, mely szélesebbre nyitotta a képviselőket, bár közvetett választási rendszerével elvette azt az engedélyt, amit a választójog demokratizálásával adott. Az 1850-ben tartott községi választások a forradalmi periódus végét jelentették. Több kísérlet után az 1859. évi Bach-féle községi törvény zárta le a neoabszolutizmus korszakát, amely Magyarországon is hatályba lépett. Már a neoabszolutizmus alatt a konzer-

vatív és liberális politikai csoportosulások harca nyomta rá bélyegét a községi közigazgatás fejlődésére is, s bizonyos kompromisszumot jelentett az 1862. évi osztrák községi törvény. Ez ugyan Magyarországra nem volt érvényes, hatással volt azonban a mi jogfejlődésünkre is, mert ez hozta be hozzánk az önálló és átruházott községi hatáskör fogalmát, amit nálunk néhány év múlva a községi törvényekbe átvettek. Ausztriától kaptuk a községi illetőség bonyolult intézményét is, csakúgy, mint a virilizmus rendszerét, amely nálunk aztán az osztrák példaképet is túlélt.

A továbbiakban szerző a községi önkormányzatok fejlődésével foglalkozik, mely a legmagasabb fokú, a külön statumalkotási joggal rendelkező városokban volt. Érdekesek Klabouch meglátásai a munkásmozgalomnak a községi igazgatásra irányuló befolyásáról, a nemzetiségi kérdésnek a községi igazgatásban való szerepéről s a községi fejlődés megvilágítása a különböző osztrák közigazgatási reformok keretében. Elkíséri a községi igazgatást az első világháború alatti reformtervekig, sőt a monarchia összeomlásáig, melytől az önálló cseh községi igazgatás kezdődik. Nagy irodalmi apparátussal támasztja alá megállapításait, mely világos, jól áttekinthető tárgyalását nyújtja a cseh, s háttérben az ausztriai közigazgatás egyik legfontosabb intézménye fejlődésének.

*** Szerk. Václav Vaněček. Praha, 1970.

**** Österreich Archiv. Verlag für Geschichte und Politik. Wien, 1968.

Csizmadia Andor

Золтан Петери:

Новые стремления вокруг идеи правового государства

В статье представлены изменения исторического пути идеи правового государства, а в рамках этого новые стремления, проявившиеся в этом круге. С одной стороны, глубоко освещаются проблемы, отражающиеся в понятии «социального правового государства», а с другой стороны, отмечаются новые попытки, связанные с полным отклонением идеи правового государства в капиталистическом обществе. В заключение излагаются в статье те теоретические предпосылки, которые обеспечивают возможность превышения социализмом буржуазной идеи правового государства.

Атила Хлавати:

Модель толкования индивидуального правосознания

Статья подходит к вопросу об индивидуальном правосознании со стороны диалектики познания и оценки. Исходит из того, что познавая индивидуальную правовую норму, предусматривающую обязательное поведение, лицо одновременно с необходимостью оценивает эту норму. Одновременное выступление познания и оценки индивидуальной правовой нормы называется индивидуальной правовой реляцией. Индивидуальные правовые реляции, сложившиеся на основании познания и оценки индивидуальных правовых норм, достигнув определенной уровень превращаются

в особую правовую реляцию. Эту особую правовую реляцию статья называет правосознанием индивида, а отношение лица ко всей правовой системе или к совокупности права называется общей правовой реляцией или правовым предрасположением, причем под этим понимает отражение правосознания, или служащих его основанием познаний и оценок. В дальнейшем пытается отграничить правосознание и правовое чувство, и объяснить их взаимодействие.

Миклош Бауер:

К понятию главного подряда

Автор в статье занимается определением понятия главного подряда, о котором ведется дискуссия. Согласно

его мнению главный подряд является не только экономической категорией, а также юридической. Не всякую координационную деятельность, связанную с капиталовложениями, можно признать главным подрядом, а лишь такую, которая связана с обязательством по достижению определенного результата. На основе этого автор считает, что главный подряд является одним видом договора подряда. В статье анализируются выгоды, предоставленные заказчику в области сроков, ответственности за качество, комплектности. Особенность главного подряда видит в том, что речь идет о таком подряде, в рамках которого главный подрядчик служит достижению результата и исполнению в первую очередь чужими средствами и связанной с ними координационной, организационной деятельностью. Занимается отдельными типами главного подряда и повышенным риском, наложенным на главного подрядчика. Автор анализирует законное определение главного подряда. Согласно автору для повышения роли главного подряда было бы необходимо широко признать принцип возмездного принятия риска.

Ференц Маркуш:

Борьба с угоном самолетов во свете теории и практики

Автор после рассмотрения характера преступления угона самолета как международного преступления освещает венгерское внутреннее законодательство. Занимается понятием «строгого» наказания, потом ставит вопрос об отмене в законодательстве смертной казни и о характере такой отмены, то есть можно ли считать ее принципом «публичного порядка». Излагает недостатки международных конвенций о борьбе с угоном самолетов, вопрос об отказе признания политического характера преступления, то есть об обязанности считать это преступление обыкновенным преступлением общего характера, наконец освещает стремления, направленные на повышение эффективности международного сотрудничества в интересах предотвращения угона самолетов.

Иштван Херцег:

Исследование будущего в международном праве

Последствия научно-технической революции затрагивают также и общественные науки, так с точки зрения ее положительных результатов, как и с точки зрения отрицательных результатов. Исключить негативные последствия, или преобразовать соответствующим образом отношения на земном шаре сегодня уже невозможно без международного сотрудничества. Поэтому наука международного права получает значительный вес и с точки зрения исследования будущего. И в сфере международного пра-

ва и международной общности следует познать тенденции, которые являются и влияют уже в настоящее время, и в интересах научного предвидения следует их учесть. После подробного анализа в качестве такой общей тенденции отмечается в статье интеграция меньших единиц в более великие, а также стремление к универсальности международной общности и к централизации международного права, а затем исходя из этого автор изображает вероятную организационную формулу международной общности будущих десятилетий, вместе с ускоренными методами нормотворчества.

Zoltán Péteri:

Rechtsstaatsidee und ihre neue Tendenzen

Die Abhandlung stellt den historischen Werdegang der Rechtsstaatsidee und die in diesem Bereich auftretenden neuen Tendenzen dar. Einerseits bespricht sie die im Begriff des „sozialen Rechtsstaates“ sich ausdrückenden Probleme, andererseits weist sie auf die neuen Versuche hin, die in der kapitalistischen Gesellschaft auf die vollständige Verwerfung der Rechtsstaatsidee abzielen. Schließlich stellt die Abhandlung in Umrissen die theoretischen Prämissen dar, auf die gegründet die bürgerliche Rechtsstaatsidee von sozialistischer Seite in positiver Richtung überholt werden kann.

Attila Hlavaty:

Interpretierungs-Modell des individuellen Rechtsbewusstseins

Der Artikel nähert sich der Frage des individuellen Rechtsbewusstseins von der Seite der Dialektik der Erkenntnis und der Wertung. Es wird daraus ausgegangen, dass das Individuum die für ihn relevante Verhalten bedeutende Rechtsnorm erkennend, diese notwendigerweise auch wertet. Autor bezeichnet die gemeinsame Erkenntnis und Wertung der individuellen Rechtsnorm als individuelle Rechtsrelation. Die anhand der Erkenntnis und der Wertung der individuellen Rechtsnormen sich herausbildenden individuellen Rechtsrelationen gestalten sich nach Erlangen eines bestimmten Niveaus zur besonderen Rechtsrelation. Diese besondere Rechtsrelation bezeichnet der Artikel als das Rechtsbewusstsein des Individuums, während das Verhalten des Individuums zum Rechtssystem im ganzen, bzw. zur Allgemeinheit des Rechts, als allgemeine Rechtsrelation, oder juristische Einstellung benannt wird. Diese letztere wird als Projektion des Rechtsbewusstseins, bzw. als Projektion der ihm zugrunde liegenden Kenntnis-

se und Wertungen interpretiert. In den weiteren wird versucht das Rechtsbewusstsein und das Rechtsgefühl zu unterscheiden, sodann ihr Wechselverhältnis zu erklären.

Miklós Bauer:

Zum Begriff des Hauptunternehmens

Автор бегается с им артикел мит дер вилумстриртенн Дегиниринг дес Бегриффс дес Хауптунтернелменс. Сеинем Стандпункт нах ист дес Хауптунтернелменс нехт нур еине волквиртсхафтliche, sondern auch еине juristische Kategorie. Nicht alle, mit den Investitionen zusammenhängende koordinierende Tätigkeit wird seinerseits als Hauptunternehmen betrachtet, sondern nur diese, die mit einer Erfolgspflicht verbunden sind. Aufgrund dessen ersieht er im Hauptunternehmen eine Abart des Werkvertrags. Der Artikel analysiert die sich daraus für den Besteller ergebenden Vorteile auf dem Gebiete der Fristen, der Mangelhaftung und der Komplettheit. Das Spezifikum des Hauptunternehmens ersieht der Artikel darin, dass dies ein solches Unternehmen ist, im Zuge dessen der Hauptunternehmer das Ergebnis vornehmlich mit fremden Mitteln und an denen durchgeführten organisatorischen und koordinierenden Tätigkeit leistet. Es werden die Typen des Hauptunternehmens und das, den Hauptunternehmer belastende Plus-Risiko behandelt. Autor ist gegen die in Rechtsnorm gefasste Definierung des Begriffs des Hauptunternehmens. Zur Förderung des Hauptunternehmens müsste — laut Artikel — das Prinzip der Veräusserlichkeit der Risiko-Übernahme weitläufig angewandt werden.

Ferenc Márkus:

Der Kampf gegen die Flugzeugablenkungen (hijacking) im Lichte der Theorie und der Praxis

Der Autor behandelt nach Untersuchung des Charakters der Flugzeugablenkung, als internationales Verbrechen, die innere ungarische Regelung. Befasst sich mit dem Begriff der „strengen“ Strafe und wirft die Frage des ordre-public-Charakters der Abschaffung der Todesstrafe auf. Er untersucht die Unzulänglichkeiten der, zur Bekämpfung der Flugzeugablenkungen zustande gekommenen internationalen Vereinbarungen, die Frage der „Depolitisierung“ des Verbrechens und führt die Bestrebungen vor, die auf die effektivere Gestaltung der, gegen die Kriminalitäts-Welle gerichteten internationalen Zusammenarbeit ausgerichtet sind.

István Herczeg:

Zukunftsforschung im Völkerrecht

Die positiven und negativen Konsequenzen der wissenschaftlich-technischen Revolution berühren gleichfalls nahe die Gesellschaftswissenschaften. Weder die Eliminierung der negativen Folgen, noch die entsprechende Umgestaltung der irdischen Verhältnisse ist ohne internationale Zusammenarbeit möglich. Eben deswegen gelangt aus dem Gesichtspunkt der Zukunftsforschung die Wissenschaft des Völkerrechts zur erstrangigen Bedeutung. Sowohl in der internationalen Gesellschaft, wie auch im Völkerrecht müssen diese Tendenzen erkannt und im Interesse des wissenschaftlichen Voraussehens in Evidenz genommen werden, die auch schon heute bestehen und wirken.

Nach eingehender Analyse konstatiert der Artikel als solche allgemeine Tendenz die Integrierung kleinerer Einheiten zu grösseren, sowie die Bestrebungen zur Universalität der internationalen Gemeinschaften und zur Zentralisierung des Völkerrechts. Hievon ausgehend umreißt der Artikel das wahrscheinliche Organisationsmodell der internationalen Gesellschaft der künftigen Dezennien, zusammen mit den beschleunigten Methoden der Normengestaltung.

Zoltán Péteri:

Tentatives nouvelles relatives à l'idée de la primauté de droit

L'article expose les changements intervenus au cours de l'histoire concernant l'idée de la primauté de droit puis il fait connaître les nouvelles tendances se présentant en la matière. Il traite d'une part au fond les problèmes s'exprimant dans le concept de «la primauté de droit socialiste»; il renvoie, d'autre part, aux nouvelles tentatives dans la société capitaliste qui sont en connexion avec la répudiation totale de l'idée de la primauté de droit. Pour terminer, l'article esquisse les prémisses théoriques sur lesquelles peut se baser le dépassement positif de l'idée de la primauté de droit bourgeoise du côté socialiste.

Attila Hlavaty:

Le modèle d'interprétation de la conscience juridique de l'individu

L'étude approche le problème de la conscience juridique internationale du côté de la dialectique de la connaissance et de l'appréciation. Elle part du fait que l'individu en prenant connaissance de la norme juridique individuelle indiquant l'attitude qu'il doit prendre l'évalue aussi nécessaire-

ment. L'auteur nomme la manifestation conjointe de la connaissance et de l'évaluation de la norme juridique individuelle: rapport de droit individuel. Les rapports de droit individuels reposant sur la connaissance et l'évaluation des normes juridiques individuelles, en atteignant un certain niveau deviennent des rapports de droit spécifiques. Ceux-ci sont nommés par l'auteur conscience juridique de l'individu tandis que le rapport de l'individu à l'ensemble du système de droit respectivement à la généralité du droit est nommé rapport général au droit ou attitude prise à l'égard du droit. Cette dernière est interprétée comme une projection de la conscience juridique respectivement de celle des connaissances et des appréciations lui servant de base. Dans la suite l'étude essaie de distinguer la conscience de droit et le sentiment de droit, puis expliquer leurs effets réciproques.

Miklós Bauer:

Au concept de l'entreprise générale

L'auteur s'occupe dans son article de la définition vivement controversée de l'entrepreneur général. Selon l'avis de l'auteur l'entreprise générale est non seulement une catégorie économique mais aussi une catégorie juridique. Il ne considère pas toutes sortes d'activités de coordination relatives aux investissements comme des entreprises générales mais seulement celles qui entraînent des obligations de réalisation. Dans ces conditions, il considère l'entreprise générale comme une variante des contrats d'entreprise. L'article analyse les avantages de l'entreprise générale pour l'auteur de la commande dans le domaine du terme, de la garantie pour la qualité et du caractère complet de l'ouvrage. La spécificité de l'entreprise générale réside selon l'auteur dans le fait qu'elle est une entreprise au cours de laquelle l'entrepreneur principal fournit le résultat par les moyens d'autrui et par son activité d'organisation et de coordination. L'article s'occupe aussi des types de l'entreprise générale et du surplus de risques incombant à l'entrepreneur principal. L'auteur s'oppose à la définition du concept de l'entreprise générale par des règles de droit; il faudrait, à son avis — en vue de promouvoir l'entreprise générale —, reconnaître, dans une sphère étendue, le principe de la mise en vente du risque.

Ferenc Márkus:

La lutte contre le détournement des avions à la lumière de la théorie et de la pratique

Après avoir examiné le caractère de délit international revenant au détournement des avions

l'auteur traite la réglementation intérieure hongroise y relative. Il s'occupe du concept de la peine «grave» puis aborde la question du caractère d'ordre public de l'abrogation de la peine capitale. Il examine les déficiences des accords internationaux conclus pour combattre le détournement des avions, la question de la «dépolitisation» du délit et expose enfin les efforts tendant à rendre plus efficace la coopération internationale contre la vague de délinquance.

István Herczeg:

La futurologie en droit international

Les conséquences positives et négatives de la révolution scientifique-technique affectent de près les sciences sociales également. Sans une coopération internationale il n'est plus possible ni l'élimination des conséquences négatives, ni la transformation adéquate des conditions terrestres. Ainsi même sous l'aspect de la futurologie, la science du droit international a gagné une importance de premier ordre. Dans la société internationale et dans le droit international même, il faut reconnaître et prendre en considération, en vue des prévisions scientifiques, les tendances qui existent et agissent déjà actuellement.

Après une analyse détaillée l'article constate comme une telle tendance générale, les efforts visant l'intégration de petites unités dans des unités plus grandes, puis l'universalité de la communauté internationale et enfin la centralisation du droit international. En partant de ces considérations l'auteur esquisse la formule structurelle vraisemblable de la société internationale des décennies prochaines, ensemble avec les méthodes accélérées de la création de normes.

Zoltán Péteri:

New efforts in the field of the concept of the Rule of Law

The article displays the changes in the historical field of the concept of the Rule of Law and the new efforts emerging in this field. It is dealing, in detail, — on the one hand — with the problems manifesting themselves in the concept of the „socialist Rule of Law” and is pointing — on the other hand — to the recent attempts concerning the global rejection of the concept of the Rule of Law in capitalist society. The article — finally — outlines those theoretical premises on which the positive surpassing of the bourgeois concept of the Rule of Law from a socialist aspect can be based.

Attila Hlavaty:

The interpretation model of individual legal consciousness

The problem of individual legal consciousness is approached in the paper from the aspect of the dialectics of knowledge and valuation. The point of departure is that the individual when getting to know a legal norm relevant for his conduct he necessarily values it too. The author calls the simultaneous presence of the knowledge and valuation of a legal norm individual legal attitude. Individual legal attitudes shaped under the impact of the knowledge and valuation of individual legal norms reaching a certain level change into particular legal attitudes. The author calls this particular legal attitude individual legal consciousness while the relationship between the individual and the legal system as a whole or its universality is called a general legal attitude or conduct; by the latter a reflection of legal consciousness respectively the knowledge and valuations serving as its basis are meant. Next an attempt is made to make a distinction between legal consciousness and legal sense and to explain their interaction.

Miklós Bauer:

On the notion of the principal contractor

The author deals in the paper with the much-argued definition of the principal contrac-

tor. In his view it is a category not only of political economy but also of law. He regards not every coordinating activity connected with investment projects as the principal contract but only activities which involve obligation to attain a specific result. He considers on this ground the principal contract as a variety of the *locatio-conductio operis*. The paper analyses the advantages accruing for the consumer as regards time-limit, guaranty for quality and completion. The author sees the specific feature of the principal contract in the fact that it is an enterprise in the course of which the principal contractor produces result mainly by using means not his own and by an organizing, coordinating activity. The paper deals also with the types of the principal contract and the added risk incumbent upon the principal contractor. He does not advocate a statutory definition of the principal contract; in his view, in order to further the making of principal contracts, the principle of the risk should be recognised within a wide sphere.

Ferenc Márkus:

The fight against hijacking in the light of theory and practice

The author after outlining the nature of hijacking as an international crime discusses the Hungarian regulation. He deals with the notion of „grave” crime then raises the problem of the public order nature of the abolition of death

penalty. He discusses further the view the principal contractor is a shortcomings of international conventions on the fight against hijacking, the issue of „depoliticising” this crime and describes the efforts aimed at making international cooperation against this crime wave more effective.

István Herczeg:

Futurology in international law

Both the positive and the negative consequences of the scientific-technological revolution closely affect social sciences too. Neither the doing away with negative consequences nor an appropriate changing in conditions on the globe is feasible in the absence of international cooperation any more. For this reason international law will have an added significance also for futurology. The trends, now existing and operating in the international community and international law must be explored and assessed to be able to acquire a scientific foresight.

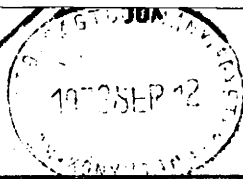
After a detailed analysis the conclusion is arrived at that such general trends are: the integration of small units in larger ones, efforts aimed at the universality of the international community and the centralization of international law. Taking these as a point of departure the author outlines the likely pattern of the international community in the decades to come and the accelerated pace of norm-making.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Péteri Zoltán* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Hlavaty Attila* a Fővárosi Főügyészség fogalmazója. — *Dr. Martin, Posch* egyetemi tanár (Jena). — *Dr. Bauer Miklós* vállalati vezető jogtanácsos. — *Dr. Márkus Ferenc* a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Herczeg István* jogtanácsos. — *Dr. Guth Péter* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Budvári Róbert* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Weiss Emília* egyetemi docens. — *Dr. Erdősy Emil* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: 1250 Budapest I., Országház u. 30. — Telefon: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9—11. Telefon: 221-281. Levélcím: 1906, postafiók 223.). Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

ÁRA: 8,— Ft

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VISKI LÁSZLÓ		NAGY ÁRPÁD:	
Kriminálzociológia és közlekedési bűncselekmények	365	A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései (Pécs, 1973. április 12—14.) ...	414
ZOLTÁN ÖDÖN:		SZABÓ SÁNDOR—REX-KISS BÉLA:	
A jogszabályelőkészítés szervezeti kérdései	375	Bűnözés és vércsoportok	418
SZATHMÁRY GÉZA:		<i>Jogirodalom:</i>	
A külkereskedelmi bizományos rejtve maradó felmondási joga	386	Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában (NAGY LAJOS)	422
HÁMORI VILMOS:		Molnár József: Galeribűnözés (VERMES MIKLÓS)	424
Adalékok a polgári bíró pszichológiájához	391	Rácz Attila: Az igazságszolgáltatás szervezeti egysége és differenciálódása (FÜRÉSZ KLÁRA)	428
GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:		Bernáth Zoltán: A bírói emelvényen (SCHELNITZ GYÖRGY)	433
A vállalat mint munkáltató képviselője ...	398		
TAKÁCS GYÖRGY:			
A sajtó és a kivételes hatalom	407		
<i>Szemle:</i>			
SZOKOLAY LEÓ:			
A fővárosi gyámhatóság megalakulása	411		

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Вицкий:* Криминальная социология и преступления уличного движения. — *Эден Золтан:* Организационные вопросы подготовки законодательных актов. — *Геза Сатмари:* Скрытое право на отказ комиссионера в области внешней торговли. — *Вилмош Хамори:* Материалы к психологии судьи по гражданским делам. — *Ласло Гаушпарди:* Представительство предприятия как работодателя. — *Дердь Такач:* Печать и исключительная власть. — *Обзор: Лео Соколаи:* Учреждение органа опеки в главном городе. — *Арпад Надь:* Заседания Секции Государства и Права XI. Всегосударственной Научной Конференции Студентов (г. Печ, 13—14 апреля 1973). — *Шандор Сабо—Бела Рекс-Кисши:* Преступность и группы крови. — *Юридическая литература:* Имре Кертес: Теория вещественных доказательств в науке уголовно-процессуального права и криминалистики (*Лайош Надь*). — Йозеф Молнар: Групповая преступность (*Миклош Вермес*). — Атила Рац: Организационное единство и дифференциация правосудия (*Клара Фурес*). — *Золтан Бернат:* На судейском подиуме (*Дердь Шелнц*).

INHALT: *László Viski:* Kriminalsoziologie und Verkehrsverbrechen. — *Ödön Zoltán:* Organisatorische Fragen der Rechtsnorm-Vorbereitung. — *Géza Szathmáry:* Ein gewisses verborgen bleibendes Kündigungsrecht des Aussenhandels. — *Vilmos Háromi:* Beiträge zur Psychologie des in Zivilsachen verfahrenen Richters. — *László Gáspárdy:* Die Vertretung des Unternehmens als Arbeitgeber. — *György Takács:* Die Presse und die ausserordentliche Gewalt. — *Rundschau: Leó Szokolay:* Die Entwicklung des hauptstädtischen Amtes für Vormundschaftswesen. — *Árpád Nagy:* Die Tagungen der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Sektion der XI. Landeskonferenz der wissenschaftlichen Studentenzirkel. (Pécs, 12—14. April, 1973). — *Sándor Szabó—Béla Rex-Kiss:* Kriminalität und Blutgruppen. — *Rechtswissenschaften:* Imre Kertész: Die Theorie der Sachbeweise in der Wissenschaft des Strafverfahrens und der Kriminologie (*Lajos Nagy*). — József Molnár: Galerie-Verbrechen (*Miklós Vermes*). — Attila Rácz: Die organisatorische Einheit und die Differenzierung der Jurisdiction (*Klára Fűrész*). — Zoltán Bernáth: Auf dem Richterpulte (*György Schelnitz*)

SOMMAIRE: *László Viski:* Sociologie criminelle et les infractions routières. — *Ödön Zoltán:* Problèmes d'organisation des préparatifs de codification. — *Géza Szathmáry:* Le droit «caché» de dénonciation du commissionaire en commerce extérieur. — *Vilmos Háromi:* Contribution à la psychologie du juge civil. — *László Gáspárdy:* La représentation de l'entreprise en tant qu'employeur. — *György Takács:* La presse et les pouvoirs extraordinaires. — *Revue: Leó Szokolay:* L'établissement de l'autorité de tutelle municipale. — *Árpád Nagy:* Les réunions de la section des sciences juridiques et politiques de la XIème conférence nationale scientifique des groupes d'étudiants (Pécs, du 12 au 14 avril 1973). — *Sándor Szabó—Béla Rex-Kiss:* Délinquance et les groupes de sang. — *Littérature juridique:* Imre Kertész: La théorie des preuves objectives dans la science de la procédure criminelle et de criminalistique (*Lajos Nagy*). — József Molnár: Délinquance en «Gangs» (*Miklós Vermes*). — Attila Rácz: L'unité d'organisation de l'administration de la justice et sa différenciation (*Klára Fűrész*). — Zoltán Bernáth: A la tribune du juge (*György Schelnitz*)

CONTENTS: *László Viski:* Criminal sociology and traffic crimes. — *Ödön Zoltán:* The organisational issues of statute-drafting. — *Géza Szathmáry:* Certain hidden right of contract repudiation in foreign trade. — *Vilmos Háromi:* Contribution to the psychology of judges in civil law-suits. — *László Gáspárdy:* The representation of the enterprise as an employer. — *György Takács:* The press and the state of emergency. — *Review: Leó Szokolay:* The formation of the municipal guardianship authority. — *Árpád Nagy:* The session of the legal section of the XIth National Scientific Students' Groups (Pécs, April 12—14, 1973.) — *Sándor Szabó—Béla Rex-Kiss:* Crime and blood-groups. — *Imre Kertész:* The theory of material proofs in the science of criminal procedure and criminalistics (*Lajos Nagy*). — *József Molnár:* Gang crimes (*Miklós Vermes*). — *Attila Rácz:* The organisational unity and differentiation of the administration of justice; (*Klára Fűrész*). — *Zoltán Bernáth:* On the Bench (*György Schelnitz*)

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 7—8.) szerzői: *Dr. Viski László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Zoltán Ödön*, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnöke. — *Dr. Szathmáry Géza* jogtanácsos. — *Dr. Háromi Vilmos* Fővárosi Bírósági bír. — *Dr. Gáspárdy László*, a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze. — *Dr. Takács György* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Szokolay Leó* ny. árvászéki elnök. — *Dr. Nagy Árpád* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Szabó László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Rex-Kiss Béla* főorvos. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője. — *Dr. Vermes Miklós*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — *Dr. Fűrész Klára* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Schelnitz György*, az Igazságügyi Minisztérium főelőadója

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztéségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: 1250 Budapest I., Országház u. 30. — Telefon: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9—11. Levélcím: 1906, postafiók 223. Telefon: 221-231. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H—1389 (Budapest, Postafiók 149. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Kriminálszociológia és közlekedési bűncselekmények

A szocialista kriminológia kellően bebizonyította már, hogy a deviáló személyiség biológiai fogalmára egyoldalúan építő bűnügyi elméletek csődöt mondanak a „klasszikus” kriminalitás magyarázása terén. Egy, máshelyütt közzétételre kerülő tanulmányunkban¹ bemutatjuk, hogy nem más a helyzet a közlekedési bűncselekmények vonatkozásában sem. A kriminológiai elméletek figyelme azonban természetesen régtől fogva a bűnözés létrejöttének megmagyarázásának más lehetőségei felé is fordult. Kézenfekvő ugyanis, hogy miután az ember — biológiai adottságain túl — kulturálisan is kondicionált és e meghatározottságát sajátos vonatkozási csoportokon keresztül a társadalmi környezet közvetíti, deviáló magatartásának okai szociológiai nevezett aspektusból is vizsgálhatók. Önként kínálkozik ezért a kérdésfeltevés: vajon ezek a kriminológiai elméletek alkalmasak-e a közlekedési bűncselekmények keletkezési folyamatának feltárására, beleférnek-e kereteik közé ezek a sajátos cselekmény-típusok is és így joggal tarthatnak-e igényt általános érvényű bűnügyi elméletek rangjára.

A szociológiai nevezett elméletek modern változatai a társadalmi vonatkozási csoportok fogalma (ezeken belül az ún. szubkultúrák), más társadalmi tényezők és a szerep-kategória segítségével vizsgálják a bűnöző magatartás létrejöttét.² Gyűjtőfogalomként használt elnevezésük

természetesen kissé félrevezető. Gibbons mutat rá ugyanis arra, hogy a szerzők „kriminálszociológiáról” szólnak az egyéni bűnözővé válás folyamatának egy bizonyos, a társadalmi környezet hatásának alapul vételével magyarázott teóriája vonatkozásában is. Cohen szerint azonban igen sok abból, amit a kriminológia — szociológiai nevez, nem más, mint alkalmazott pszichológia. „Hogyan válik az ember olyanná, hogy bűncselekményt kövessen el?” — ez a kérdésfeltevés jellegzetesen pszichológiai, még akkor is, ha a magyarázatot az elmélet a társadalmi hatásokban leli meg. „A szociológiai érdeklődés interakcióban levő rendszerek struktúrája, nem pedig személyiségek felé fordul és utóbbiak helyett a történéseknek az eloszlásával és artikulációjával foglalkozik a rendszereken belül”³ A Cohen által pszichológiai nevezett kérdésfeltevést viszont helyesebb Gibbons nyomán szociálpszichológiai nevezni, hiszen „ez az a diszciplína, amelyik a szocializáció folyamatát vizsgálja”⁴ E tisztázatlan terminológiai helyzetből függetlenül a szociológiai bűnügyi elméletek részletező megbeszélése nem volna indokolt, hiszen bár fő magyarázó kategóriájuknak a bűncselekmény létrejöttében történő közrehatása kétségtelenül fontos, az is teljesen nyilvánvaló, hogy — amint erre Kulcsár Kálmán éppen a közlekedési bűncselekmények példájára hivat-

¹ Megjelenés alatt az Állam- és Jogtudomány 1973. évi 3. számában.

² Vonatkozási (referencia-) csoport az, amellyel az egyén a legszorosabb közösséget érzi s amelyből viselkedésének normáit, értékeit és beállítottságait meríti. Vö. Kon: Az Én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 30. old. A szubkultúrák talaját „sajátos létfeltételek között élő csoportok értékeit” alkotják; vö. Kulcsár Kálmán: Az ember és társadalmi környezete. Gondolat, Budapest, 1969. 314. old. Szerepen viszont a viselkedésnek az a normatív mó-

don jóváhagyott mintája értendő, amelyet az adott pozícióban mindenkitől elvárnak. Vö. Kon: i. m. 23. old.

³ Vö. Albert K. Cohen: The Study of Social Disorganization and Deviant Behaviour. Ld. Sociology Today, ed. by Robert K. Merton, Leonard Broom, Leonard S. Cattrell, Jr. Basic Books Inc., New York, 1959. 462. old.

⁴ Vö. Don C. Gibbons: Society, Crime and Criminal Careers, An Introduction to Criminology. Prentice Hall, Inc. Englewood-Cliffs, New Jersey, 1968. 9. old.

kozással mutat rá — „tévedés volna a bűnözés minden jelenségét — különösen egy-egy speciális bűncselekményt — a vonakozási csoporttal magyarázni”.⁵

Van azonban a kriminálpszichológiainak nevezett elméletek között olyan, amelyik valamennyi bűncselekmény tekintetében általános érvénnyel lép fel, a szocializáció folyamatát alakító tényezőkre koncentrálna. Ez az ún. tanuláselmélet, amely sokak álláspontja szerint alkalmas általában a közlekedési bűncselekmények létrejöttére is magyarázatot adni: „... a közlekedési kriminalitás olyan magyarázata, amely normális emberek normális tanulási proceszusában keresi az alapot, sokkal realisabb megközelítése a problémának, mint bármely kísérlet arra, hogy egyéni deviációk bizonyítékát lehessen felfedezni”.⁶ Indokolt ezért, hogy a kriminológiai tanuláselméletre külön is röviden kitérjünk.

A tanuláselmélet

A tanulás folyamata és eredménye döntő az ember személyiségének és magatartásának kialakulásában. „Az ember szocializációja a tanulásban és a tanulás révén valósul meg.”⁷ Ebben az értelemben tanulás természetesen nem csupán az ismeretek elsajátítását, sőt nem is elsősorban azt kell érteni. „Az ember ... az ismereteken kívül magatartásokat, beállítottságokat, emocionális állásfoglalásokat is megtanul; megtanulja, hogyan észlelünk és gondolkodunk, megtanulja a cselekvés motívumait és magát a cselekvést, a viselkedési módokat és azok indokait stb.” A tanulásnak az ember adottságai, személyiségvonásai szolgálnak alapul és ezek, „különösen, ha eltérnek a normától, többé-kevésbé korlátozhatják vagy megkönnyíthetik a tanulást”.⁸

Központi jelentősége folytán kézenfekvő a tanulás folyamatának felhasználása a bűnözés, mint adott magatartástípus létrejöttének magyarázásában is. Az ún. kriminológiai tanuláselméletek a bűnöző magatartás kialakulásában ennek megfelelően a tanulásnak juttatják a legfontosabb szerepet és a bűncselekményt tanult magatartásnak tekintik. Ugyanakkor a közlekedépszichológiai és szociológiai szakirodalom kiemeli a tanulás folyamatának jelentőségét a közlekedési magatartás kialakulásában is. Így pl. Hebenstreit hangsúlyozza: „Az ember nem rendelkezik olyan ösztönökkel és késztetésekkel, amelyek lényénél fogva predestinálnák a biztonságos és helyes közlekedési magatartásra. Meg-

tanult, megszerzett magatartásmódokra és ismeretekre van ezért szüksége... A szituációk ismétlődése elsajátított magatartásmódok kialakulására vezet, ezek az egyszerű feltételes reflexiók a bonyolult felépített automatizált cselekvésig terjednek...”⁹

A tanuláselmélet változatos irányzatait közelítőleg három főcsoportba lehet sorolni. Az első, ma már klasszikusnak mondható irányzat a differenciális asszociáció, a második a differenciális megerősítés tana, míg harmadiknak lehet besorolni a kondicionálási elméletet.

A differenciális asszociáció tanának kimunkálása — mint közismert — Edwin H. Sutherland nevéhez fűződik. Szerinte „a bűnöző magatartást személyekkel való interakciónál, kommunikációs folyamat során tanulja” el a bűnöző.¹⁰ A „bűnöző”, „eltérő” képzetek, asszociációk elsajátításának folyamata ez, amelynek eredményeképpen létrejön a bűncselekmény, mint „normális tanult magatartás”. Eszerint „a bűncselekmény olyan magatartás-minta (a támogató attitűdökkel), amelyet az egyén az idők folyamán sajátít el olyan magatartás-definíciókkal való kontaktusban a környező világ tapasztalataival, amelyek kedveznek a bűnözésnek. Ezáltal a bűncselekmény tanult magatartás, mindig tükrözve valamit az ember személyiségéből és speciális adottságaiból, de általában rutin cselekvéseket és attitűdöket tartalmazva, s csak annyiban sajátos, amennyiben nem jogkövető”.¹¹

Sutherland eredeti koncepcióját¹² az irodalom — részben félreértés folytán — már korábban abból a szempontból bírálta, hogy ez az elmélet egyoldalú, mert csak a bűnözőkkel való interakcióra alapoz, pedig „nem minden bűnöző asszociál bűnözőkkel és nem mindenki bűnöző, aki bűnözőkkel asszociál.”¹³ Ezt a bírálatot elsősorban a teória továbbfejlesztői, főként Cressey azzal utasították vissza, hogy itt kriminális magatartás-minták eltanulásáról van szó, amit nem-kriminálisokkal való interakció révén is el lehet sajátítani.¹⁴ Ha ez igaz is, az ellenvetések magja helytálló marad. Sutherland elmélete ugyanis azt tételezi fel, hogy a kriminális viselkedést kialakító és fenntartó környezeti konzekvenciák közül a társadalmi megerősítés a leglényegesebb és ezért „a kriminális magatartás eltanulását olyan helyzetekre szűkítette le, amelyek kriminális attitűdöt és asszociációkat tete-

⁹ Benedikt von Hebenstreit: Grundzüge einer Verkehrspsychologie. Johann Ambrosius Barth, München, 1961. 142. old.

¹⁰ E. H. Sutherland — D. R. Cressey: Principles of criminology. 5. kiadás, New York, 1955. 74. old.

¹¹ Vold i. m. 187. old.

¹² Erre vö. Kádár Miklós—Kálmán György: A büntetőjog általános tanai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 108—109. old.

¹³ Clarence Ray Jeffery: An Integrated Theory of Crime and Criminal Behavior. The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1959. Vol. 49. 539. old.

¹⁴ Vö. Sutherland—Cressey i. m. (5. kiadás) 74. old.

⁵ Kulcsár Kálmán i. m. 175. old.

⁶ George B. Vold: Theoretical Criminology. New York, Oxford University Press, 1958. 201. old.

⁷ Hans Hiebsch—Manfred Vorweg: Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 69—70. old.

⁸ Hiebsch—Vorweg i. h.

leznek fel. Márpedig egy kriminogén ingerre adott válasznak nem kell szükségképpen kriminális komponenssel bírnia.¹⁵ Emiatt a tanuláselmélet sutherlandi koncepciója egy sor bűncselekményfajta megmagyarázására eleve nem lehet alkalmas.

A klasszikus tanuláselmélet e vázolt leglényegesebb hiányossága folytán és a tanuláslélektan újabb fogalmainak alapulvételével létrejött a tanuláselméletnek egy másik változata, a differenciális asszociációk helyébe a „*differenciális megerősítés*” gondolatát állító tan. Legújabbban a neobehaviorista B. F. Skinner képviseli a polgári pszichológiai irodalomban a legszélsőségesebben ezt, az ún. „operáns reakció” fogalmán alapuló viselkedés-tant, amely pusztán mechanikus ingerek által való motiválás sémájára vezeti vissza az emberi viselkedést is, az ingerhatás megerősítésében látva a viselkedés befolyásolásának legfőbb eszközét. Skinner tanítása, amely szerint az emberi viselkedés éppen úgy alakítható, mint a kémiai reakciók és erre a célra a környezeti hatásokat megfelelően alakító „viselkedési technológiát” kell kifejleszteni, sok ellenzője dacára napjainkban is egyre jobban tér hódít — elsősorban az Egyesült Államokban, a pszichoanalitikai iskola rovására.¹⁶ A megerősítés központi kategóriájára építő bűnözélmélet azután a kiindulásnak megfelelően a bűnöző magatartást is operatív viselkedésként fogja fel, amelyet az általa előidézett következmények „tartanak fenn”, erősítenek meg. Ezek a következmények a legkülönbözőbbek, anyagiak és tágabb értelemben társadalmiak egyaránt lehetnek és nem korlátozódnak adott környezetre. Emiatt a differenciális megerősítés (differential reinforcement) elmélete eljuthat ahhoz a következtetéshez, amit Jeffery, a tanítás kidolgozója így összegezett: „Bűnöző magatartást olyan szituációkban is lehet tanulni, amelyekben nincsenek bűnözők vagy bűnöző magatartás-formák”.¹⁷

A tanuláselmélet mindkét formájával szemben a „klasszikus” kriminalitás vonatkozásában is számos helytálló ellenérvet hozott fel az irodalom. A bizonyíthatatlanságra (Opp) és a koncepció bizonytalanságára (Gibbens) hivatkozó nézetek mellett döntő súlyúnak kell tartani azokat, amelyek rámutatnak, hogy a tanuláselmélet túlságosan a szociális oldalát hangsúlyozza a folyamatnak és rendszerében nem talál megfelelő helyet a tanulási folyamatot lényegesen befolyásoló egyéni adottságoknak, a „genotípiás tendenciáknak” (Hunt), holott ezek a legújabb kutatások megállapítása szerint lényegesen nagyobb szerepet játszanak, mint ahogyan

korábban feltételezték.¹⁸ A tanulás folyamatának befolyásolásától függetlenül is nyilvánvaló, hogy a személyiségalkításban általában, a konkrét magatartás létrejöttében pedig különösen a „nem-környezeti” faktoroknak is jelentős szerepük van. Így Cattell a tanuláselmélet egyoldalúságával szemben általános érvénnyel rámutat: a komplex társadalom bármely szabályrendszeréhez való alkalmazkodás nagyobb nehézségeit lehet minden valószínűség szerint kimutatni bizonyos személyiségvonásokkal rendelkezőknél és az e vonások megszerzésére való kapacitásnak, „részben genetikusan kell meghatározottnak lennie.”¹⁹

A „szociális tanuláselmélet” harmadik fő elméleti iránya a korábbi nézetek egyoldalúságát igyekszik kiküszöbölni. A *kondicionálási tan* az operatív magatartás fogalmának alapul vétele helyett lényegében a klasszikus kondicionálás pavlovi típusához tér vissza — vagy legalábbis ezt állítja — és e körben bevezeti az individuális különbözőségek fogalmát. Leszögezi egyfelől, hogy a „*lelkiismeret*” az, ami alapjában „az erkölcsileg és szociálisan elfogadható módon való viselkedésre indít”, ez pedig a „kondicionálás hosszú folyamatának a kombinációja és kulminációja... és a kondicionálás hibája a bűncselekmény-elkövetés elsődleges oka,”²⁰ másfelől viszont az egyéneket „*biológiai determinánso*knak megfelelően kettéosztja”²¹ és megállapítja, hogy az extravertált személyiségek nehezebben kondicionálhatók, mint az introvertáltak, „ezért a bűnözők között több az extravertált, mint az introvertált”.²² Ezt a megállapítását a teória kidolgozója, Eysenck éppen a közlekedési és a „klasszikus” kriminalitás összefüggésének hangsúlyozásával támasztotta alá. Ugyanakkor elismeri, hogy az extravertált adottság foka mellett a bűnözővé válás a kondicionálás módjától és körülményeitől (család, környezet hatása stb.) is függ, tehát a kettő együtt alakítja a bűnözőt.²³

¹⁸ Vö. Roth és mások: *Begabung und Lernen. Ergebnisse und Folgerungen neuer Forschungen*. 1969. 65. old., idézi Günther Kaiser: *Verkehrsdelinquenz und Generalprävention*. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1970. 337. old.

¹⁹ Más kérdés azután, hogy e helyes megállapításból az eugenika kétes értékű lehetőségeire von le következtetéseket; vö. Raymond B. Cattell: *The Scientific Analysis of Personality*. Penguin Books, London, 1967. 44—45. old.

²⁰ H. J. Eysenck: *Crime and Personality*. Routledge and Kegan Paul, London, 1964. 122. old.

²¹ Vö. erre Marvin E. Wolfgang—Franco Ferracuti: *The Subculture of Violence. (Towards an Integrated Theory in Criminology)*. Social Science Paperbacks, Tavistock Publications, London, 1967. 149. old.

²² H. J. Eysenck: *Crime and...* 122. old. A kondicionálás elméletére vö. még Eysenck: *Conditioning and Personality*. British Journal of Psychology, 1962. 299—305. old. is. Ugyancsak az ebben az értelemben felfogott tanuláselméletre alapozza a kriminalitás magyarázatát Gordon Trasler: *The Explanation of Criminality*. Routledge and Kegan Paul, London, 1962., valamint O. H. Mewrer: *Learning Theory and Behavior*. Wiley and Sons, New York, 1960. 404. old.

²³ Eysenck: *Crime and...* 139. old.

¹⁵ Clarence Ray Jeffery: *Criminal Behavior and Learning Theory*. The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1965. Vol. 56. 296. old.

¹⁶ Vö. M. Jarosevszkij: *A XX. század pszichológiája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972. 162—171. old. és TIME, 1971. Sep. 20., 47—53. old.

¹⁷ Vö. Jeffery: *Criminal Behavior...* 297. old.

A lényeg azonban mindenesetre az, hogy „a bűnözésben olyan emberekkel van dolgunk, akik inkább gyengén kondicionáló központi idegrendszert és egy olyan autonóm idegrendszert örökölték, amely túl-reagálásra hajlik. Ez nem jelenti azt, hogy a megfelelő módszerek megtalálása és alkalmazása esetén ezek ne volnának »gyógyíthatók« azaz megfelelően kondicionálhatók”.²⁴ A „gyógyítás” lehetséges útjai a nagyfokban extraverzálta emocionális személyiségeknél a következők volnának: az ilyenek kiszektelálása gyermekkorban és megfelelő tanácsadás révén a családon belül a nekik megfelelő rigorózus kondicionálási szisztémával neveltetni őket,²⁵ emellett számításba jön a gyógyszeres kezelés²⁶ és végül természetesen a börtönökben kombináltan volna lehetséges alkalmazni mind a két metódust.

Eysenck bűnözés-elméletével szemben az irodalom a klasszikus kondicionálás mechanizmusához való túlzott tapadása miatt is már megalapozott érveket hozott fel. Így Cattell rámutat arra, hogy a Jung-féle extroverzia-introverzia faktor mögött több elsődleges forrás-„trait”, azaz viszonylag állandó és átfogó reakciótenendencia húzódik meg, amelyek mind csak összetevői az általa „exvia-invia” névvel illetett magasabb rendű faktoroknak.²⁷ A legújabb pszichológiai elméletek közül emellett a motívumok funkcionális autonómiájának a tana a kondicionálás elvét korlátozott érvényüként ismeri el, a külső ingereknél fontosabbnak tartja a belső hajtóerőkből fakadó motivációt és rámutat arra, hogy a stimulust „detronizálni” kell: az egyéni diszpozíciók szelektálják azokat az ingereket, amelyekre válaszolnak, akkor is, ha *valamilyen* inger szükséges a motivációs folyamat megindításához.²⁸ A legtöbben azonban éppen a teóriából szükségszerűen következő terápiás javaslatok tartalma miatt léptek fel ellene. Eysenck a jogi és etikai ellenvetésekre igyekezett megfelelni és kijelentette, hogy a kondicionálás, valamint a gyógyszeres befolyásolás nem elvetendő, mint bármely humánfarmakológiai kísérlet és nem nagyobb mértékben „agymosás”, mint maga a bebörtönzés és az ott folyó „átnevelés”.

²⁴ Eysenck: *Crime and...* 163. old.

²⁵ A neurotikusok és az enuresis kondicionálás révén történő kezeléséhez hasonlóan; így kifejezetten Eysenck: *Crime and...* 157. old.

²⁶ Donald B. Lindsley és Charles E. Henry kutatási eredményeire hivatkozással Eysenck elsősorban a benzedrines kezelés lehetőségeire hívja fel a figyelmet; vö. Eysenck: *Crime and...* 172—173. old.

²⁷ Vö. Cattell: i. m. 68. old.

²⁸ Vö. G. W. Allport: *Personality*. Constable and Co., London, 1937. 75. és 77. old. A feltételes reflex klasszikus kondicionáló szerepe mellett egyébként ma már egyre inkább elismert az ún. aktív reflexek létezése is, amelyek a pszichés működés másik reflexes mechanizmusát képezik és a hajtóerő által motivált viselkedést magyarázzák. Vö. Kelemen Károly: Az aktív reflexek elmélete; a hajtóerőn alapuló viselkedés pszichológiai mechanizmusa. Magyar Pszichológiai Szemle, 1969. 2. szám. 178—197. old.

A „human engineering”-et etikailag önmagában közömbösként kell szerinte felfogni, amelynek értéke a felhasználás céljától, módjától függ.²⁹ Ennek ellenére etikailag meggyőzőbb Taylor álláspontja, aki azt vallja, hogy a személyiség természetének misztikus vagy vitalista módon való értelmezése nélkül is a normális ember döntését létrehozó folyamatok sokkal összetettebbek és emberi szempontból sokkal kívánatosabbak is, mint a kondicionálás vagy gyógyszeres beavatkozás egyszerű feltételes válaszai.³⁰ Az embert mechanisztikusan felfogó „szociális tanulásmélet” a kondicionálási tan megjelenési formájában, így nemcsak általános érvényre nem tarthat igényt — nem állva ki sok tekintetben a természettudományos bírálatot —, hanem az etika és humánium követelményeit sem képes kielégíteni.³¹

A tanulás-elmélet — annak ellenére, hogy „nagy” teóriaként, a bűnözést általában magyarázó elméletként ma már kétségkívül nem jöhet számításba —³² több szerző alkalmasnak tartja a közlekedési bűncselekmények létrejöttének etiológiai tisztázására. Főként a „klasszikus” tanulásméleti koncepcióra történik hivatkozás: „Annak gondos vizsgálata, hogy miképpen szerzik az emberek gépjárművezető attitűdjeiket és hogyan tanulják a közúti magatartást, feltehetően a differenciális asszociáció teóriáját támasztaná alá...”³³ Ez a teória „megmagyarázná, hogy az emberek éppen ezen a területen bűnöznek: a szociális szankciók hatása a járművezetési szituációban kedvezett a jogsértéseknek, míg más területeken azok ellen dolgozott”, így „a lappangó bűnöző magatartás-minta a gépjárművezetésben találta meg a kiutat, ahol és amikor a feltételek kedvezőek voltak kifejezésre jutásához”.³⁴ Ha az utóbbi álláspont több joggal hivatkozhatnék is Jefferyre, mint Sutherlandra, a „tanulásméleti koncepció” egységes kereté-

²⁹ Vö. Eysenck: *Crime and...* 177—178. old.

³⁰ Vö. G. R. Taylor: *Biológiai pokolgép*. Medicina, Budapest, 1970. 140. old.

³¹ Az antihumanitás vádja egyébként aligha éri alaptalanul Eysencket; jellemző saját nyilatkozata: „Szép volna, ha az emberek racionális lények volnának, akiknek a magatartását az intelligencia használata determinálná és a bölcsesség vezetné. Mindazonáltal a kísérletes bizonyítékok eléggé perdöntöek annak megállapításához, hogy a homo sapiens ilyen ábrázolása — sajnos — teljesen hamis. Viselkedésünket sokkal inkább meghatározott és az alacsonyabb rendű állatokkal közös biológiai impulzusok vezérik... *Man is the most savage and deadly animal which has ever lived in this world: yet we fail to recognise the danger.*” Eysenck: *Crime and...* 174. old.

³² Ezt azonban Sutherland késői követői igen nehezen ismerik el és „nem szűnnek meg túlzásaikat hirdetni”. Mannheim szarkasztikusan jegyzi meg ezzel kapcsolatban: nyilvánvaló ebből, hogy nemcsak a bűnözés, hanem „a kriminológiai elméletalkotás is tanult magatartás”! Hermann Mannheim: *Comparative Criminology*. Houghton Mifflin Company, Boston, 1967. 599. old.

³³ Vö. i. m. 201. old.

³⁴ Így T. C. Willett: *Criminal on the Road*. Tavistock Publications London, 1964. 315. old.

ben eltérő tartalommal tovább hatnak az ilyen és hasonló elgondolások.³⁵

Mindezek az álláspontok nincsenek figyelemmel arra, hogy a tanuláseméleti bűnözés-teóriák éppen elsősorban a közlekedési kriminalitáson „buknak meg” (Lange), ezek azok a bűncselekmények, amelyekkel a tanulásemélet „nem tud mit kezdeni”. Vonatkozik ez elsősorban a differenciális asszociációk tanára, hiszen „... a közlekedési bűncselekmények nyilvánvalóan nem tanult magatartások, egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben produktumai a differenciális asszociációnak. Természetesen feltételezhető volna, hogy közlekedési huligánok vagy balesetező típusok, azaz becsiszolódott közlekedésellenes vezetési szokásokkal rendelkező közlekedők, egymást alkalmilag, kölcsönösen megfertőzik. Azonban régóta statisztikailag bizonyított, hogy a vezetőknek nem ezek a csoportjai okozzák a bűnösen előidézett közlekedési balesetek túlnyomó többségét, hanem az átlagvezetők, akik a legkevésbé sem hoznak magukkal a volán mellé kriminális szokásokat... Nem szociális viszonyok, szociális konfliktusok és szociális különbségek, hanem személyes tulajdonságok és hiányosságok itt a döntőek, és ez utóbbiakat itt megintcsak nem szociális tényezők határozzák meg, hanem szabály szerint általános emberi gyengeségekből folynak még akkor is, ha specifikus személyi kifejeződései ezeknek... Eltanulni nem a balesetveszélyes, hanem a balesetet elkerülő vezetést kell.”³⁶ Így a tanuláseméleti koncepciónak a közlekedés terén legfeljebb a magatartásutánzás szerepének a kiemelésében lehetne jelentősége, ez azonban nyilvánvalóan igen szűk körben adna csupán etiológiai magyarázatot a kriminalitás létrejöttére.

A differenciális megerősítés elvét alapként elfogadó tanuláseméleti variáció a „személyes tulajdonságok és hiányosságok” kellő figyelembe vétele nélkül a közlekedési szabályszegő magatartásra sem lehet képes magyarázatot adni, ezekre is kellő mélységben kiterjeszkedve pedig „annyira kevésbé kifejezett, hogy minden más teória is beilleszthető és beleolvashat abba valamit”³⁷, nem is szólva az emberi magatartást a klasszikus kondicionálásra vagy az operatív magatartás Homans-i fogalmára kizárólagosan visz-

szavezető minden elmélet szükségképpen egyoldalúságáról. Az operatív viselkedés fogalmát alapul vevő Jeffery-féle kriminológiai tanítás a közlekedési kriminalitás magyarázására mindezek mellett már csak azért is nyilvánvalóan alkalmatlan, mert e teória csak a társadalmi magatartás értelmében fogja fel a bűncselekményt, a közlekedés körében azonban számos bűncselekmény csak hatásában felel meg a „társadalmi magatartás” szűkebb fogalmának.³⁸

A kondicionálási elmélet reflex-tana és „kísérleti pszichológiája” még kevesebb szót igényel: ha a közlekedési kriminalitás megmagyarázásában Eysenck elmélete nem is csak azért bukik meg, mert „... a közlekedés terén tipikusan olyan emberekről van tettesekként szó, akiknek minden tekintetben normális az ösztönéletük”³⁹, nyilvánvaló, hogy az extravertált személyiség „nehezebb kondicionálhatósága” mindenképpen csak egy szűk személyi kör egy bizonyos jellegű, elsősorban erőszakos szabályszegéseire adhatna magyarázatot.

A bűnözővé válás folyamata

Látnivaló mindebből, hogy a bűnözés okaira általános érvényű magyarázatot kereső „nagy” teóriák nem tudják átfogni a közlekedési kriminalitás jelentős részét, és így ennek a részterületnek a szem előtt tartása révén az alkalmazhatóság oldaláról is beigazolódnak az elméleti ellenvetések jogosultsága. A szocialista kriminológia korán felismerte, hogy a tudományos előkérdések tisztázatlansága miatt még nem adhat átfogó érvényű választ arra a kérdésre, hogy mi magyarázza a bűnözés létezését a szocialista társadalomban és hasonló a helyzet az egyedi bűnelkövetés oktatásának síkján is: „A módszereket nyújtó szociológia és pszichológia tudományának jelenlegi korlátozottsága itt sem teszi lehetővé, hogy a jogellenes cselekmény elkövetéséhez vezető determinációs folyamatot a maga konkrét lefolyásában tanulmányozhassuk.”⁴⁰ Ebből két következtetés is adódik: egyrészt a „nagy” teóriák, az általános érvényű magyarázó elvek helyett a „középfatósugarú”, csak a bűnözés egyes vonatkozásait magyarázó elméletek kerülnek előtérbe⁴¹, másrészt az okozatossági elméletek „szkeptikus megítélése folytán a bűnözővé válás folyamatának tanulmányozása” válik a kriminológia tárgyává: „a kriminológia tárgyát a

³⁵ Ez nem jelenti azt, mintha kétségbe vonnánk a gépkocsivezetés „operatív magatartás”-jellegét, vö. *Jeffery: Criminal Behavior...* 294—295. old.

³⁶ *Lange* i. m. 242. old.

⁴⁰ *Molnár József: Galeribűnözés. Antiszociális fiatalok csoportok, a fiatalok csoportos bűnözés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 112. old.*

⁴¹ *Vö. Molnár* i. m. 112. és 170—171. old.

³⁵ Vö. pl. *Werner Winkler: Der „innere Tatbestand” als Objekt der Ursachenforschung bei Verkehrsunfällen. Ld. Methodik und Aspekte der Verkehrsunfall-Forschung I. Colloquium der Gessellschaft für Ursachenforschung bei Verkehrsunfällen, Freiburg, 1962. 42. old.* A tanuláseméleti koncepciónak a közlekedési kriminalitásra történő alkalmazásában „a plauzibilitás magas fokát” látja, de mindenesetre az ilyen koncepciók figyelembevételének szükségességét hangsúlyozza *Kaiser* i. m. 57. és 336. old. is.

³⁶ *Richard Lange: Das Rätsel Kriminalität. Was wissen wir von Verbrechen. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt—Berlin, 1970. 150—151. old.*

³⁷ *T. C. N. Gibbens: Problems of Clinical Criminology. Ld. Marvin E. Wolfgang: Crime and Culture. Essays in Honor of Thorsten Sellin. John Wiley et Sons, New York — London, 1968. 111—131. old.*

bűnözővé válás individuális folyamatának vizsgálatára kell leszűkíteni”.⁴²

A bűnözővé válás folyamatának tanulmányozása, mint kutatási cél ugyanakkor korántsem takar egységes tartalmat. Egyes megjelenési formáiban sajátos körülmények között létező magatartásformák vizsgálatát jelenti, azoknak „az élethelyzeteknek a tanulmányozását, amelyek ugyan megelőzik a bűnelkövetést, de amelyekben a mindinkább kifejeződő antiszocialitásnak a kriminalitásig való súlyosbodása nagymértékben valószínűnek látszik”.⁴³ Más megközelítésben pedig ez a nézőpont „a kriminalitásig súlyosbodó antiszocialitás” kialakulását, a megzavart személyiségfejlődés folyamatát tartja szem előtt és lényegében a szocializáció alapját képező érzelmi fejlődést állítja a vizsgálódás homlokterébe.⁴⁴ Lehetetlen nem észrevenni, hogy ugyancsak etiológiai kategóriák inkább szociológiai, vagy inkább pszichológiai jellegű feltárásával állunk itt szemben, amelyek magyarázó elvek megfogalmazása helyett ezeket kimondatlanul foglalják magukban, emellett legalább olyan általános érvény igényével is felléphetnek, mint a „kriminológiai szintű általános elméletek” — amint ezt a pszichológiai-pszichiátriai teóriák nem egyszer kifejezetten meg is teszik.

A bűnözővé válás folyamatát helyes értelmezéssel valóban csak akkor lehet jellemezni, ha „az egyén és a környezet kölcsönös kapcsolatának magatartást formáló rendellenességei” (Molnár) szolgálnak ehhez alapul, az ilyen megközelítés pedig még a bűnözésnek csupán „egyes vonatkozásait” magyarázni kívánó elméleti fejtegetéseknél is elengedhetetlen. Ellenkező esetben a „bűnöző magatartás elmélete fejlődésének az útjából nem hárul el a fő akadály: a bűnözéshez vezető pszichológiai processzus és a bűnözéshez vezető szociológiai processzus külön folyamatként történő felfogása”.⁴⁵ Ha pedig a kutatás céljára történő mesterséges, átmeneti elválasztásról nem lehet vagy nem szükséges lemondani, akkor figyelemmel kell lenni arra, hogy sem a bűnelkövetést megelőző élethelyzetek tanulmányozása, sem a személyiségfejlődés zavarának kutatása önmagában nem „középhatósugarú” teória, mert nem a bűnözés egy részének, bizonyos fajta bűncselekményeknek a létrejöttére ad magyarázatot, hanem egyes faktorok kiemelését jelenti. E faktorok tekintetében viszont mindkét megközelítés „általános érvényű” annyiban, hogy a

vizsgált személyi kör valamennyi bűncselekmény-fajtájánál — sőt a jogsértésen kívüli antiszociális magatartásnál — egyaránt szerephez jutnak a tárgyalt tényezők.

Mindez természetesen nem szól az ilyen tárgyú kutatások létjogosultsága ellen: ezek minden „mély elméletieskedésnél” jobban hozzájárulnak a kriminológiai megismerés lehetőségeinek a fokozásához. Csupán „a bűnözővé válás folyamatának vizsgálatát” nem volna helyes kauzális analízisként felfogni, még kevésbé pedig szem elől téveszteni, hogy akár a csoportviselkedés szintjén történő tanulmányozás, akár az érzelmi fejlődés zavarát alapul vevő nézőpont csak a kriminalitás bizonyos részjelenségeinek, mégpedig cselekmény-fajták és azon belül elkövetők szerint is csak fragmentális jelenségeinek tényezőit ragadja meg. Ez tehát tulajdonképpen nem „a bűnözővé válás individuális folyamatának vizsgálata”, hanem a bűncselekmény-elkövetés előzményei közül meghatározott tényezők tisztázása.⁴⁶

A bűncselekmény mint jogsértés

A kriminológiai oktatás néhány főbb „szociológiai” irányzatának e vázlatos áttekintése is mutathatta, hogy e tudomány — éppen úgy, mint személyiségelméleteiben, e megközelítésnél is — valóban „magatartás-centrikus”: elsősorban azt célozza, hogy megmagyarázza a bűnöző viselkedését. Ez pedig a vizsgálandó

⁴⁶ Ki kell ezt elsősorban emelni a pszichológiai-pszichiátriai megközelítéssel szemben, amelyik abból a bizonyított tényből, hogy egyes bűncselekmények némi elkövetői a „személyiségfejlődés torzulását” mutatják, messzemenő következtetéseket von le a bűnözés egészét illetően. Azonban korántsem csupán részleges érvényük miatt lép fel az irodalom jogosan az ilyen elméletek túlzásai ellen. A döntőnek tekintett érzelmi fejlődés vonatkozásában ugyanis a pszichogenetikai elméletek a környezethatás tartamát a csecsemő-, illetőleg gyermekévekre korlátozzák. Ezzel szemben az érzelmi fejlődésnek a korai csecsemő-, illetve gyermekkorra való korlátozását már a modern pszichoanalitikai iskola is elveti. Így a Freud tanait jelentősen továbbfejlesztő Erik H. Erikson: „Gyermekkor és társadalom” című, 1950-ben megjelent munkájában a freudi teóriát azzal fejleszti tovább, hogy nem ragad meg a fejlődés magyarázatával a korai csecsemő-, illetőleg gyermekkorral, hanem elismeri, hogy a gyermekek, sőt később a felnőtt emberek is adott életszakaszokban nem formálódtak ki megváltoztathatatlanul és visszavonhatatlanul, hanem később — emocionális konfliktusok és külső hatások eredőjeként — átalakulhatnak, megváltozhatnak. (Vö. Az ember fejlődésének lépcsőfokai. Time, 1970. november 30. 42—43. old.) Tehát még az emocionális konfliktusokra egyoldalúan alapozó teóriáknál is kiegészítendőnek bizonyul a kiindulás legfontosabb láncszeme. Ugyanakkor azonban a kifejtettekkel ellentétes irányba mutathat és az emberi viselkedés szempontjából is ellenőrzésre szorul az etológia egyik lényeges megállapítása a tanulás törvényszerűségeit illetően. Eszerint ugyanis „a tanulás nem minden: ha az egyed egy bizonyos fejlődési időszakban — amikor az idegrendszerében bizonyos érési folyamatok mennek végbe — nem tanul meg valamit, később ez már nem pótolható.

⁴² Szabó András: A kriminológiai alap kutatások elvi kérdései. Állam- és Jogtudomány 1963. 3. szám, 319—340. old. Egyetértően idézi Kádár—Kálmán i. m. 103. old. U. így Molnár i. m. 115. old.

⁴³ Molnár i. m. 115—116. és 203. old.

⁴⁴ Vö. pl. Popper Péter: Kriminálpszichológia. Ld. Alkalmazott pszichológia, 2., átdolgozott kiadás. Szerk. Radnai Béla, Gondolat, Budapest, 1968. 313. old., György Júlia: Az antiszociális személyiség. Medicina, Budapest, 1967. 17. és 82. old.

⁴⁵ Jeffery: An Integrated... 552. old.

kérdéseknek csupán az egyik oldala. „A bűnöző magatartás elmélete nem egyenlő a bűncselekmény elméletével, mert nem magyarázza meg, hogy a magatartás miért kriminális vagy nemkriminális jellegű.”⁴⁷ A magatartás létrejöttének tisztázása mellett szükség van egy másik, ezzel párhuzamos olyan magyarázatra is, amelyik tisztázza „a bűncselekménynek minősülés alapjául szolgáló kritériumokat”.⁴⁸

A magatartás e „jogsociológiai analízisét” — amelyet nem helyettesíthet „az egyedi bűnöző személyiségének semmilyen értékelése” (Jeffery) — a modern kriminológia majdnem teljesen elhanyagolta és közel jutott ahhoz, hogy „elhanyagolja a bűnöző meghatározó vonását, ti. azt a tényt, hogy jogsértést követ el... következképpen elmulasztotta a jogi tilalmak természetének elemző vizsgálatát”.⁴⁹ A kriminológiai elmélet megengedhetetlenül összesűritette „a jog mint társadalmi intézmény és a jogsértő magatartás közötti viszonyt” (Matza) a „bűnöző magatartás” fogalmában, ez azonban nyilvánvalóan helytelen: „Az a döntés, hogy egy magatartást delinkvensnek kell tekinteni és ennek megfelelően kell kezelni, csak végpontja egy hosszú útnak, amelynek során más személyek és intézmények, a maguk érdekeivel, motívumaikkal és magatartásmódjaikkal eldöntik, hogy mely magatartások számszámán kriminálisoknak. Így a bűncselekmény-fogalom egy társadalmi interakció-processzust testesít meg, amit a bűnöző motívumainak felderítésére irányuló kriminológiai vizsgálódások a tettes személyébe vetítenek.”⁵⁰

A bűncselekményt képező és a bűncselekményt nem képező magatartás közötti különbséget mindezért csak akkor lehet megtalálni, ha a magatartást valamilyen standardhoz mérjük: a „bűncselekmény” szó is sokkal inkább „a magatartás megítélésének vagy értékelésének az aktusára utal, mintsem magára a magatartásra”.⁵¹ Ez a standard pedig csak a büntetőjog lehet, amely eképpen a maga normáival elválaszthatatlan a bűnözés fogalmától. A szocialista kriminológia erre nyomatékkal rámutat: „A jog nem absztrakt norma, hanem a társadalom életfolyamatainak szabályozója is és ez

által szükségszerű része, oldala e társadalmi folyamatoknak és jelenségeknek maguknak. A társadalmi élet egy jelensége akkor lesz »bűnözés«, ha a szocialista jog bűncselekményként kezeli...”⁵² Vagy másként kifejezve: „A bűncselekményt elsősorban a jogellenesség különbözteti meg más normális emberi cselekményektől”⁵³ és ezért a bűncselekmény nem önmagában, mint magatartás problematikus és vizsgálendő jelenség, hanem társadalmi hatásaiban, összefüggéseiben: a bűncselekmény sajátossága a magatartás társadalmi tartalmában van.⁵⁴

A cselekmények szelekciója

A bűncselekménnyé nyilvánítás folyamata önmagában is igen bonyolult és tanulmányozást igénylő társadalmi processzus. Kétségtelen, hogy a büntetőjogot „mindig az uralkodó osztály, annak az érdeke tölti meg tartalommal, hiszen az uralkodó osztálynak erre lehetősége és módja van a jogalkotás és a jogalkalmazás hatalmának a kézben tartásával. Ez a tartalom mindig az uralkodó osztály nézőpontját tükrözi és... a társadalom osztályszerkezetétől függ, a termelési viszonyok osztályjellegéből ered”.⁵⁵ A büntetőjog osztályjellegének az elismerése ugyanakkor nem jelenti azt, mintha igaz volna, hogy „a bűncselekmény-fogalomnak nem lehet más univerzális vagy időtálló eleme, mint a politikai többségek bizonytalan, változó véleménye”.⁵⁶ Az bizonyos, hogy „sem a vallás, sem a szokás, sem az erkölcs nem nyújt abszolút biztos iránytűt a bűncselekmény fogalmának, illetőleg a büntetőjog határainak a megtalálásához”.⁵⁷ Szocialista viszonyok között azonban a bűncselekménynek szociális tartalommal rendelkező materiális ismérve a társadalomra veszélyesség, amely alapul szolgál a magatartások bűncselekménnyé minősítéséhez. A társadalomra veszélyesség igenlésének vagy tagadásának alakításában viszont⁵⁸ a társadalom kü-

⁴⁷ Jeffery: Pioneers in Criminology. The Historical Development of Criminology. The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1959. Vol. 50., 10. old. Megjegyezzük egyébként, hogy a terminológia alkalmazásában nem kívánjuk szigorúan keresztülvinni a tevékenység, magatartás és viselkedés megkülönböztetését, tárgykörünknel ugyanis elsősorban a bűncselekmény komplex fogalmának etikailag szintelen szinonimája az irodalomban a „magatartás”.

⁴⁸ Vold i. m. V—VI. old.

⁴⁹ David Matza: Delinquency and Drift. John Wiley and Sons, Inc., New York, London, Sidney, 1964. 4. old.

⁵⁰ Így Fritz Sack — René König (Hrsg.): Kriminalsoziologie. (Akademische Reihe. Auswahl repräsentativer Texte.) Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt a. M. 1968. 442. old.

⁵¹ Jeffery: Pioneers in... 6. old.

⁵² Erich Buchholz—Richard Hartmann—John Lekschas: Sozialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1966. 26. old.

⁵³ Molnár i. m. 127. old.

⁵⁴ Vö. Szabó András: A fiatalok és a büntetőjog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 162. old. U. így Kádár—Kálmán i. m. 113. old. Szabó András egyébként egy későbbi munkájában a freudizmus bűnözéselméletének kritikája során részletesen is kifejtette a bűnözést társadalmi tartalmától megfosztó mindenfajta nézet helytelenségét. Vö. Szabó András: A freudizmus bűnözéselmélete. Magyar Filozófiai Szemle, 1964. 78. old.

⁵⁵ Kádár—Kálmán, i. m. 37. old.

⁵⁶ Vold i. m. 267. old.

⁵⁷ Mannheim: Comparative... 67. old.

⁵⁸ A magatartás adott normaellenes jellegének megállapításánál a kriminális cselekmények osztják a deviáló magatartások sorát. Ezeket általában olyan folyamatokként fogja fel a szociológia, „amelyben egyik oldalon a deviáló magatartást tanúsítók, a mások oldalon pedig azok állnak partnerekként szemben,

lönböző szabályozó és normaalakító szisztémái egyaránt részt vesznek. A jogivá váló értékelés így nem teljesen önálló és független az egyéb szociális normarendszerektől. „A normának megfelelő, illetőleg deviáló magatartás szituációs kontextusát a különböző normatív rendszerek egyidejűleg jelölik ki.”⁵⁹ Ez a jogszabályok és a társadalmi normák bizonyos más szisztémáinak ellentétét is eredményezheti, aminek folytán a jogszabály léte válhatik kriminogén tényezővé, egyúttal pedig problémává válik az adott magatartástípus tanúsításának, illetőleg mellőzésének kikényszerítése is.⁶⁰

Teljesen nyilvánvaló, hogy mindennek a bűnözés elméleti és gyakorlati tanulmányozása szempontjából egyaránt kiemelkedő jelentősége van. Az általánosítás helyett kézenfekvő példaként éppen tárgykörünk, a közlekedési kriminalitás kínálkozik. Sem megjelenési formáit, sem okait, sem „trendjeit” nem lehet eredményesen kutatni a közlekedési bűncselekményeknek, még kevésbé lehet az alapjukként szolgáló szabályszegések kiküszöbölésére kriminálpolitikai javaslatokat tenni, ha a vizsgálódás nem rendelkezik elméleti alappal a közlekedési kriminalitás létrejöttének egészét illetően, beleértve a közlekedési magatartás pszichológiai és szociológiai vonásait csakúgy, mint a vonatkozó bűncselekmények „előállításának” társadalmi processzusát. Ehhez pedig a jogalkotás szűkebb értelemben vett mechanizmusának ismeretén felül egy sor további kriminálpszociológiai tényező tanulmányozására is szükség van, így a „társadalmi normarendszerek és kontrolltényezők más szisztémáinak közrehatását”,⁶¹ a társadalmi és hatósági szelekciós mechanizmusok érvényesülését, különösen pedig a deviáló és a jogellenes magatartás foglalkozási csoportok szintjén való különválását is vizsgálni kell.

A közlekedési kriminalitás éppen a két utóbb említett vonatkozásban sajátosan érdekes képet mutat. Arról a többsikű szelekciós folyamatról, amely végső soron meghatározza a bűn-

akik e magatartást ilyenként definiálják. Ebben az értelemben deviáló magatartás az „amelyet mások mint deviálót definiálnak.” A deviálás nem „tulajdonság vagy ismérv” tehát, amely a magatartásnak, mint olyannak a sajátja, hanem olyan ismérv, amellyel „a mindenkor magatartást felruházzák”. Vö. Sack i. m. 470. old.

⁵⁹ Ezért van az, hogy a jogsértőnek, mint a kodifikált jog megszegőjének a leírása „egy sokrétű szociális történet végproduktumát mutatja csupán, holott azt inkább mint különböző szabályozó rendszerek egymásbanyúlásának és interakciójának produktumát kell felfogni”. Sack i. m. 457. old.

⁶⁰ „A büntető jogszabályok kikényszerítése mindig problémává válik, amikor a lakosság többsége által elfogadott, jogon kívüli normák nem felelnek meg vagy nem felelnek meg teljesen a büntetőjogban tesztelt öltött normáknak.” Richard Quinney: Is Criminal Behaviour Deviant Behaviour? Ld. Critical Issues in the Study of Crime. Ed.: Simon Dinitz—Walter C. Reckless. Little, Brown and Company, Boston, 1968. 56. old.

⁶¹Sack i. m. 469. old., vö. továbbá Kaiser i. m. 364. old.

cselekményként elbírált közlekedési szabályszegések körét, mind a véletlen elem, mind pedig a hatósági „válogatás” szempontjából, más helyütt bővebben képet adunk.⁶² Itt csak mintegy összefoglalásképpen arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a közlekedési szabályszegéseknél igen széles a „homályos mező”: nagy részük nem vezet balesetre, illetőleg egyéb okok miatt nem jut a hatóságok tudomására. A balesetbejelentési kötelezettség lazítása folytán még a ténylegesen balesetet okozott szabályszegéseknek is csak kisebb — és sajnálatos módon nem a szabályszegés, hanem az eredmény súlyossága által meghatározott — része kerül hatósági elbírálásra. Mindemellett külön is hat a szűkebb értelemben vett hatósági szelekció, egyfelől a „selective enforcement” — vagyis a bűnüldözésben súlypontok kialakítása, sőt ellenérzési kampányok szervezése — révén, másfelől pedig az elbírálási eljárás különbözőségei (pl. az „elterelés”) folytán. Az utóbbi meghatározza a szankció, ennek folytán pedig a minősítés, nyilvántartás és statisztikai feldolgozás sorsát is, befolyásolva ezzel pl. bizonyos fajtájú szabályszegések arányait a bűnügyi és szabálysértési statisztikákban is.⁶³

Indokolt mindezek mellett megemlékezni a szelekciós mechanizmusok társadalmi meghatározottságáról is. Természetesen itt nem a szó tulajdonképpeni értelmében vett kiválogatásról van szó, hiszen azt a jogalkotás és jogalkalmazás végzi el. A cselekményekre következő eltérő társadalmi reakciók és a cselekményeket megvalósítók önértékelései igényelnek itt említést.

Ami a közlekedési szabályszegések eltérő jogi és társadalmi értékelését illeti, máshelyütt részletesen bemutatjuk ezt a kétségtől létező szociológiai tényét és kifejtjük az ezzel kapcsolatos nézeteinket.⁶⁴ Mindezt a most tárgyalt körben csupán egy elméleti vonatkozással kell kibővíteni. Éppen a közlekedési bűncselekmények kapcsán merült fel ugyanis egyebek mellett az irodalomban — mintegy a „kriminológiai bűncselekményfogalom” analógiájára — a szociológiai bűnöző-fogalom problémája. A modern szociológiai irodalomban olyan állásfoglalások jelentek meg, amelyek általában a bűnözői minőséget nem valamely jogilag tiltott cselekmény elkövetéséhez, hanem más, szociológiaiaknak nevezett sajátosságokhoz kívánták kötni. Így az amerikai irodalomban Burgess ki-

⁶² Vö. a szerző „Közlekedési büntetőjog” című, sajtó alatt levő monográfiáját.

⁶³ Kevésbé érvényesül viszont a hatósági szelekciós processzusnak az a több szerző által a klasszikus kriminalitás vonatkozásában hangsúlyozott szerepe, hogy lényegesen befolyásolja a bűnözési statisztika foglalkozási csoportok, társadalmi rétegek, illetőleg osztályok szerinti alakulását. Vö. elsősorban Becker nyomán Quinney i. m. 55. old., Kaiser i. m. 311. old., Sack i. m. 469., 471. és az e helyeken megjelölt további irodalmat.

⁶⁴ Vö. a „Közlekedési büntetőjog” c. monográfiát.

fejtette: „A bűnöző olyan személy, akit ő saját maga és a társadalom bűnözőnek tart; a bűnöző nem más, mint a bűnözővé-tevési folyamat produktuma.”⁶⁵ A társadalmi megítélés problémája pedig éppen a „foglalkozási bűnözés” tanulmányozásánál merül fel különös élességgel. Itt ugyanis az a kérdés, hogy „vajon a törvény által bűncselekményeknek nyilvánított... magatartások egyúttal az adott foglalkozás normatív struktúrájától deviálók-e vagy sem” és adott esetben lehetséges, hogy „a kriminális magatartás nem jelent normatív deviációt a vizsgált (társadalmi) csoport nézőpontjából”.⁶⁶

A „fehérgalléros” bűnözés

Lényegében ugyanezeknek a kritériumoknak az értékelése körül forgott — és forog részben még ma is — az irodalomban a vita az ún. fehérgalléros bűnözés tekintetében.⁶⁷ Kézenfekvő volt ennek következtében a fehérgalléros és a közlekedési bűnözés párhuzamba állítása. Mindkét kategória megegyeznek abban, hogy bár jogilag mindkét cselekménytípus bűncselekmény, ezeket a közvélemény — sőt legtöbbször a kriminológia — általában nem tartja „valóságos” bűncselekményeknek, hiányzik szociális stigmatizációjuk, ugyanakkor viszont számszerűségükben és veszélyességükben egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert.⁶⁸

A fehérgalléros és a közlekedési bűnözés azonban közelebbi vizsgálódás tanúsága szerint már a jogellenesség szintjén is különbségeket mutat fel. A közlekedési bűncselekmények ugyanis nem vitásan bűncselekmények: ezek „társadalmilag káros cselekmények, amelyek jogilag is büntetendők”, ezért a közlekedési cselekmény „kriminális cselekmény a szónak pozitívjogi és szociolegális értelmezésében, tehát a sutherlandi koncepció alapján egyaránt”.⁶⁹ A fehérgalléros bűnözésnél azonban Sutherland szerint éppen az a kiemelendő sajátosság, hogy bár a cselekmények „társadalmilag károsak”, a jog mégsem minősíti azokat büntetőjog-ellen-

seknek.⁷⁰ Ehhez csak annyit jegyzünk meg, hogy a fehérgalléros és a közlekedési kriminalitás eme részbeni különbözősége a büntető-jogellenesség szempontjából önmagában is sokat veszít jelentőségéből, ha szem előtt tartjuk: mindkét cselekménykategória nem kriminális részei is egyéb szankcióval egyaránt fenyegetettek. Emellett két további érdemi vonatkozásban is jelentős különbségeket mutat ki az irodalom a fehérgalléros és a közlekedési bűnözés között. Az előbbi kategóriába tartozó cselekményeket ugyanis egyértelműen jellemzi az, hogy elkövetőik között nagyobb számban lehet megtalálni magasabb társadalmi osztályok képviselőit, mint a „köztörvényi bűnözők” között. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nem minden közlekedési bűnöző tartozik abba a gazdasági-társadalmi befolyással, hatalommal rendelkező csoportba, amelyből Sutherland eredeti elgondolása szerint a „fehérgalléros bűnözők” rekrutálódnak. Emellett — a hivatásos vezetőktől eltekintve — fontos különbség az is, hogy a közlekedési bűnöző nem a „foglalkozása” gyakorlása során követi el cselekményét, foglalkozáson természetesen a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepet értve.

A „népbűncselekmény”

Mindezek miatt Ross megállapította, hogy a közlekedési bűnöző nem fehérgalléros bűnöző a sutherlandi értelemben,⁷¹ viszont mindkét kategóriát egy átfogóbb osztályozási körbe, az ún. „folk-crime” osztályába tartja belefoglalhatónak.⁷² Ezeket a bűncselekményeket a következők jellemeznék:

a) A társadalom bonyolultabbá válása, a technikai haladás olyan jogi szabályozások szükségességét veti fel, amelyek régebben számításba sem jöttek; ennek során olyan, korábban is létező magatartásokat, amelyek addig nem voltak kriminálisok, a törvényhozó bűncselekményekké nyilvánít.

b) Különösen ott, ahol a tilalmazott magatartás káros hatása közvetett vagy nem minden esetben következik be, az új szabályozás nem szükségképpen felel meg korábban is létezett normáknak.

c) Az új bűncselekmény-kategóriák elkövetői azokhoz a társadalmi csoportokhoz tartoznak, amelyeket a szociális és gazdasági változások a leginkább érintettek. Bizonyos esetekben — így a közlekedési bűnözésben — a társadalom valamennyi rétegéhez tartozó, igen

⁶⁵ „Labeling process” vö. Ernest W. Burgess, Am. Journal of Sociology, July 1950. 32—33. old., idézi Gibbons i. m. 38. old.

⁶⁶ Quinney i. m. 56. old. A különböző közösségek és rétegek belső normáinak társadalmi norma-jellegére és ezeknek a jogi normáktól való eltérése lehetőségére vö. Jogelmélet, tkv., 349. old. is.

⁶⁷ A „white collar criminality” kategóriáját Sutherland honosította meg a kriminológiában. Az igen bő irodalomból vö. Schäfer István: A „fehérgalléros” büntettes. Fővárosi Nyomda Rt. Budapest, 1948. és legújabbban Sutherland—Cressey: i. m. (6. kiadás, New York, 1960.) 11. old.

⁶⁸ Vö. Mannheim: Comparative... 25—26. old.

⁶⁹ Így H. Lawrence Ross: Traffic Law Violation; A Folk Crime. Ld. Clinard, Marshall B., — Quinney, Richard: Criminal Behavior Systems: A Typology. Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York, 1967. 309. old.

⁷⁰ Vö. E. H. Sutherland: Is „White Collar Crime” Crime? Ld. M. E. Wolfgang—L. Savitz—N. Johnston: The Sociology of Crime and Delinquency. John Wiley and Sons, Inc. New York-London, 1963. 20. és köv. old.

⁷¹ Ross i. m. 313. old.

⁷² A „népbűncselekmény” szóval megközelítőleg helyesen fordítható elnevezés Erwin O. Smigel amerikai szociológustól származik; vö. Ross i. m. 314. old.

nagy számú elkövető válik kriminálissá e jogszabályok alapján.

d) A „folk crime” elkövetői kedvezőbb elbírálásban részesülnek a közvélemény szemében és a jogi elbírálás során egyaránt, ami részben az új jogszabályok és a bevett erkölcsi normák közötti egybevágás hiányára, részben a bűnözők általában magasabb társadalmi állására, továbbá a bűncselekményeket elkövetők magas számára, a lakosság egészéhez viszonyított sajátos arányára vezethető vissza.⁷³

Megállapíthatjuk, hogy a közlekedési szabályszegések sajátosságainak kiemelése, e cselekménykategória „népbűncselekménynek” tekintése nem nyújt alapot a büntetőjogi bűncselekmény-fogalomtól eltérő kriminológiai bűncselekmény-fogalom külön tartásához, de nincs alap a „bűnöző”-fogalom sajátos, nem jogi értelmezésére sem. A bűncselekményt megvalósító különböző önértékelései és az eltérő társadalmi reakciók ugyanis tanulmányozandó kérdéseket jelentenek, de nem nyújtanak a kutatási terület elhatárolására alkalmas kritériumokat.⁷⁴ A jog és erkölcs kívánatos kongruenciájának ezen a területen történő megteremtésével kapcsolatosan pedig nyilvánvaló, hogy mindenkor az elérni kívánt és megvalósítható kriminálpolitikai célokhoz igazodva, mind Sutherland, mind Ross alternatívája járható út lehet, tehát adott esetben az új jogszabályok kriminális természetét, az általuk kilátásba helyezett súlyos szankciókat kell elfogadtatni a közvéleménnyel, máskor pedig a jogszabályokat kell úgy módosítani, hogy az megfeleljen az adott közfelfogásnak.⁷⁵ A büntetőjogszociológia néhány alapvető kérdésének a közlekedési kriminalitás szemszögéből történt vázlatos áttekintése ugyanakkor jól mutatja annak a megállapításnak a helyességét, hogy a cselekményeknek „bűncselekménnyé” válását sem általában a kriminológiában, sem pedig a közlekedési szabályszegések vonatkozásában nem lehet „a bűncselekménynek minősülés alapjául szolgáló

valamennyi kritérium” (Vold) tanulmányozása és megmagyarázása nélkül a teljesség igényével tudományosan feltárni.

Sajátos, hogy az e felismerésből adódó általános következtetések levonásával milyen mértékben késlekedik a tudomány. A büntetőjogászok és a kriminológusok egymásra hárítják a szükséges teendők elvégzésének a feladatát, de abban megegyeznek, hogy a büntetőjog tanulmányozását önálló szociológiai témának tartják, amelynek tárgya inkább közelít az általános jogszociológiához, mint a bűnözés tanulmányozásához. Mannheim pl. így ír: „Miközben egyáltalán nem kétséges, hogy a büntetőjog szociológiájának egyik funkciója azoknak a feltételeknek a vizsgálata, amelyek mellett a büntetőjog fejlődik, egy ilyen vizsgálódás nem tekinthető a kriminológia tárgykörébe tartozónak.”⁷⁶ Ezzel szemben Jerome Hall kiemeli: „A kriminológia szinonim fogalom a büntetőjog szociológiájával... A kriminológiának, először is, foglalkoznia kell a büntetőjog szabályainak a jelentésével, ... ami megkívánja ezek eredetének, a jogalkotás történetének... és az azt kísérő szociális problémáknak a tanulmányozását.”⁷⁷ Itt nyilvánvalóan félreértésről van szó. Nem az önálló büntetőjog-szociológiai kutatások hovatarozása a vitás, hanem azt kell belátni, hogy a bűnözés elméletének ki kell terjednie a „crimen” keletkezésének minden vonatkozására, más szóval „a kriminológiának a maga keretei között fel kell ölelnie a büntetőjog szociológiai tanulmányozását is”⁷⁸ és ezáltal integrálnia kell a bűncselekmény és a bűnöző fogalmait.⁷⁹ Egy következő tanulmányunkban ilyen integrált bűnözésemélet körvonalzására teszünk kísérletet, hogy ezen keresztül a közlekedési kriminológia létjogosultságának a kérdésében is állást foglalhassunk.

Viski László

⁷³ Minderre vö. Ross i. m. 315. old.

⁷⁴ Erre helyesen mutat rá Gibbons i. m. 38. old.

⁷⁵ E két alternatívára vö. Ross i. m. 318. old.

⁷⁶ Mannheim: Group Problems in Criminology and Criminal Law. London, 1955. 260. old.

⁷⁷ Jerome Hall: General Principles of Criminal Law. Bobbs—Merrill Co., Indianapolis, 1952. 559. old.

⁷⁸ Jeffery: An Integrated... 534. old.

⁷⁹ Jeffery: An Integrated... 552. old.

A jogszabályelőkészítés szervezeti kérdései

A társadalom, a gazdaság és az állam egyre tökéletesebb szervezése további fejlődésünk egyik legfőbb feltétele. E szervezés rendkívül fontos eszközei a jogszabályok, természetesen a minden szempontból kifogástalan jogszabályok. Nem elég a jogszabályalkotás szükségességét, a jogszabállyal való rendezés iránti igényt felismerni és ezzel kapcsolatban a valóságos társadalmi viszonyokat jól értékelni, hanem helyesen is kell ezeket a jogszabályok útján kifejezni, s egyben a fejlődés törvényszerűségeinek szem előtt tartásával a helyes irányban alakítani. A törvényhozással kapcsolatban már Aristoteles felhívta „Politiká”-jában a figyelmet arra, hogy az állam jelessége és erényessége nem a sors műve, hanem a tudományos belátásé és az előrelátó akaraté.¹

A jó jogszabályok alkotása felettébb bonyolult és rendkívül sokrétű feladat, igen komoly szakértelmet és tudományos elemzőképességet igénylő munka. Elsőrendű követelmény tehát mindazoknak a szervezeti, tárgyi és személyi feltételeknek a megteremtése, amelyek az ilyen magas szintű munka végzését lehetővé teszik. Semmiképpen sem kifizetődő e téren az erőfeszítésektől való visszariadás, mert ennek előbbutóbb jelentkeznek a káros hatásai, az áldozatok vállalása viszont hamarosan megtermi gyümölcsét. A törvényszerkesztésről elmélkedve már évtizedekkel ezelőtt azt írta Östör, hogy a hevenyészett kontármunka itt bosszulja meg magát legjobban, hiszen ezt az állampolgárok százezrei sínylik meg.²

A jogszabályalkotói munka magas színvonalra fontos feltétele annak, hogy a jog a rendeltetését kellően be tudja tölteni. Amint ezt Kulcsár Kálmán kiemeli: „a jogalkotás helyességén múlik elsősorban a jog társadalmi funkciójának sikere”.³ Talán még mindig jobb, ha valamely társadalmi viszonyt nem rendez jogszabály, mintha azt rosszul rendezi.

Olyan jogszabályok alkotására van tehát szükség, amelyek helyesen fejezik ki a dolgozó nép akaratát, s tartalmukat mély demokrázizmus hatja át. Ez pedig csakis igen komoly felelősségtudattól áthatott jogszabályalkotói tevékenységgel érhető el. A magas színvonalú, korszerű jogszabályalkotás a helyes jogalkalmazás egyik legfőbb biztosítéka.

A minőségi tényezők mellett azonban a mennyiségi tényezők is komoly figyelmet érdemelnek. Nemcsak a jogszabályok helytelensége okozhat ugyanis széles körben súlyos zavarokat,

hanem a jogszabályok tömege is. A túlszaporodott jogszabályok útvesztőiben rendkívül nehéz az eligazodás nemcsak az állampolgárok, hanem a jogalkalmazó szervek részéről is. A jogi normaerdő kiismerhetetlensége, a jogszabályok sűrűn egymást követő toldása-foldozása, a szabályozásnak a módosítások és kiegészítések egész láncolatával kaotikussá tétele, az eredetileg egységes jogalkotói koncepcióknak a gyakori jogszabálymódosítás folytán következő fellazulása és eltorzulása nyilvánvalóan nem kedvez a törvénytiszteletnek, a jogszabályok tekintélyének sem. A jogszabályok számának a szükséges mértéken túl való növekedése nem nagyobb világosságot és pallérozottságot teremt a társadalmi viszonyokban és az agyakban, hanem egyre inkább fokozza a homályt s elveszi még a kedvet is a jogszabályismeret bővítésére való törekvéstől. Nyilvánvaló, hogy mindennek a jog társadalmi hatékonysága látja kárát.

Mindezekből következően rendkívül nagy érdekek fűződnek azoknak a szervezeti és eljárási garanciáknak az intézményes megteremtéséhez, a jogszabályalkotás olyan mechanizmusának kiépítéséhez, amely a lehető legnagyobb hatásfokkal képes biztosítani a jogszabályalkotói munka eredményességét. A jogszabályalkotási folyamat sokágúsága és komplex jellege a garanciák egész sorának kiépítését igényli. Erre márcsak azért is szükség van, mert a jogszabályok egyben az emberi kultúra kifejezői is.

A) A szakminiszter és az igazságügyminiszter felelőssége

I. A jogszabályelőkészítés szervezeti kérdéseivel kapcsolatban mindenekelőtt azt szükséges megvizsgálni, hogy milyen követelményeket kell támasztani a jogszabályelőkészítéssel szemben. Csak ezek ismeretében válaszolható meg az a további kérdés, hogy e követelmények milyen szervezeti keretben valósíthatók meg a leg-sikeresebben, s hogy miként alakul az eljáró szervek felelőssége.

Annak, hogy a jogszabályelőkészítő munka korszerű, a rendeltetésüket jól betöltő jogszabályok megalkotására vezessen, számos feltétele van. Ezek közül a legalapvetőbbek s egyben legáltalánosabbak a következők:

a) Az elsődleges feladat annak eldöntése, hogy egyáltalán szükség van-e jogszabályalkotásra. A jogalkotás folyamata — állapítja meg Peschka Vilmos — a társadalmi viszonyok szükségleteiből ered és táplálkozik.⁴ Ehhez elengedhetetlen a társadalmi viszonyok alakulásá-

¹ Aristoteles: „Politika”, VII. könyv 12. fejezet.

² Östör: „A törvényszerkesztés művészete” — Budapest, Magyar Szemle, 1930. évi 34. sz.

³ Kulcsár Kálmán: „A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban” — Budapest, 1961., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 230. old.

⁴ Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás — Budapest, 1965. Akadémia Kiadó. 219. old.

nak állandó figyelemmel kísérése, a társadalmi fejlődés tendenciáinak és törvényszerűségeinek alapos ismerete. De elengedhetetlen a teljes tájékozottság az érvényben levő szabályozás felől is. Amíg a meglévő jogszabály értelmezése útján a megoldás lehetséges, új jogszabály alkotása nem indokolt. Ha viszont a gazdasági-társadalmi viszonyok változása valóban új jogi rendezést tesz szükségessé, ezzel nem lehet késlekedni.

b) Jogszabályalkotás útján történő rendezés szüksége esetén *helyesen kell megválasztani az alkalmazandó jogi megoldást*. E választás csak akkor lehet megfelelő, ha a tervezett jogi megoldás valóban alkalmas, mégpedig a lehetséges megoldások közül a legalkalmasabb annak a célnak a szolgálatára, amelyre tekintettel a jogszabályalkotás iránti igény egyáltalán felmerült. A jogi megoldásoknak természetesen olyanoknak kell lenniük, amelyek a társadalmi fejlődést a lehető leghatékonyabban mozdítják elő.

c) A megalkotandó jogszabálynak szervezsen *be kell illeszkednie államunk jogrendszerébe*. Jogrendszerünk ugyanis egységes egész, amelyet az Alkotmányban rögzített alapvető elvek hatnak át. Ha a tervezett szabályozás ezekkel szemben áll, nincs létjogosultsága. Általános követelmény, hogy az alacsonyabb rangú jogszabály nem állhat ellentétben a magasabb rangúval. A jogrendszer összhangjának megbontása számos területen érezhető káros hatását, ezért ennek megelőzésére igen komoly gondot kell fordítani. Ebből a szempontból különös jelentősége van az alkalmazott jogi megoldások tudományos megalapozottságának.

d) A jogszabályoknak mindenki számára könnyen érthetőnek, egyértelműnek, a rendelkezések kölcsönös összefüggéseit figyelembe vevőnek és pontos szövegezésűnek kell lennie, tehát mind a *szerkezeti felépítést*, mind pedig a *szövegezést* illetően magas fokú katuráltságot kell tükröznie.

Nem szorul bővebb indoklásra, hogy az említett alapvető, illetőleg általános követelmények mindegyike a részfeladatok egész komplexumát öleli fel.

II. Kérdés, hogy a *jogszabályelőkészítés milyen szervezése* mellett biztosítható legjobban a minden szempontból magas színvonalú jogszabályok alkotása. Nyilvánvalóan olyan szervezés mellett, amely a legtöbb garanciát nyújtja az említett alapvető követelmények megvalósulásához. Annak vizsgálatánál tehát, hogy ebből a szempontból milyen szervezeti felépítés kecségtet a legjobb eredménnyel, az említett alapvető követelményeket kell szemügyre venni.

1. A jogszabályalkotás útján történő rendezés szükségességének kellő időben történő felismerése a szabályozandó társadalmi viszonyokkal való állandó bensőséges kontaktust igényel. Nincs olyan szerv, amely ezt az állandó

kontaktustartást egymaga kellő színvonalon megvalósíthatná. Ezért e téren is megfelelő munkamegosztásra van szükség. Ez az állami munka jelenlegi szervezése, „profilírozása” mellett adótnak tekinthető: a *minisztériumok* a saját szakterületük társadalmi viszonyainak szükségképpen alapos ismerői (legalábbis azok kell, hogy legyenek). Ezért az ő feladatuk a jogszabályalkotás útján történő rendezés szükségességének felismerése, mint ahogy az ő feladatuk annak felmérése is, hogy a hatályos jogszabályok alól a társadalmi viszonyok változása folytán nem csúszott-e ki a talaj. Temészetesen a minisztériumok is csak úgy tudnak az e téren rájuk háruló feladatoknak maradéktalanul eleget tenni, ha a felügyeletük alá tartozó szervek útján jól működő jelzőrendszert építenek ki, s ha maguk is jól ismerik a szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonyokkal foglalkozó tudományok eredményeit.

Mindebből következően a minisztériumokra hárul a feladat, hogy felismerjék, vajon a szakterületükhöz tartozó társadalmi viszonyok körében szükség van-e jogszabály alkotására.

2. A jogszabályi szint és az alkalmazandó jogi megoldás megválasztásánál, a szabályozás tartalmának kialakításánál és a jogrendszer egészébe való beillesztésénél, valamint a jogszabály szerkezeti felépítésénél és egyértelmű, jogilag is pontos, szakszerű szövegezésénél a jogi szakemberek szerepe lép előtérbe. Feladatuk a felismert jogszabályszükséglet kielégítésére, a megvalósítandó cél elérésére leginkább alkalmas jogi eszköz kimunkálása. Mint ahogyan a szobrásznak nemcsak nagyfokú éleslátással, realitászérzéssel, formálókészséggel és művészi koncepcióval kell rendelkeznie, hanem alaposan kell ismernie annak az anyagnak a természetét, sajátos tulajdonságait, amelyből művét megformálja, éppen úgy a jogi szakemberek sem korlátozhatják ismereteiket a jog birodalmára, hanem alaposan ismerniük kell azokat a társadalmi viszonyokat is, amelyek körében a jogszabályalkotás iránt az igény felmerült.

Minthogy a jogszabályalkotás szükségességének felismerése terén elsődleges szerepet töltenek be az egyes minisztériumok, s mert ismerőik a jogszabályalkotás alapjául szolgáló társadalmi viszonyoknak, a minisztériumoknak rendkívül fontos szerepük van a jogszabályelőkészítéssel kapcsolatos jogi feladatok megoldásában is. A minisztériumoknak rendelkezniük kell olyan jogi szakemberekkel, akik már kezdettől fogva bekapcsolódnak a jogszabályelőkészítés folyamatába s akik — éppen a szakértelmük folytán — alkalmasak arra, hogy ezt a folyamatot helyes irányba tereljék, s biztosítsák, hogy a jogszabály tervezete megfeleljen az előbb említett követelményeknek.

A jogszabályelőkészítés szakszerűségéről tehát már az egyes minisztériumokon belül is gondoskodni kell. Ez fontos feltétele annak, hogy

a jogszabályelőkészítés folyamata gyors, eredményes, zökkenőmentes legyen, ne múljen az idő a szakmai járatlanságból eredő felesleges vitákkal.

3. Bármennyire szakszerű is az egyes minisztériumokban folyó jogszabályelőkészítő munka, ez a magas színvonalú jogszabályalkotáshoz nem elegendő. A minisztériumokat a tárcaérdekek óhatatlanul befolyásolják, s e hatások alól a minisztériumok alkalmazásában álló jogi szakemberek sem tudják magukat kivonni. A minisztériumok szakjogászaiknak továbbá — a jogszabályok előkészítésében való részvételük mellett — számos egyéb feladatuk is van, s ezért általában nem rendelkeznek a jogszabályszerkesztés terén olyan mélyreható ismeretekkel, illetőleg az egész jogrendszer felett olyan áttekintéssel, mint azok, akiknek a jogszabályok szerkesztése a fő hivatásuk, akik tehát valóban *specialistái* a jogszabályelőkészítésnek. A jogszabályelőkészítés színvonalának kívánt emelését — hangsúlyozza Szilbereky Jenő — csak tervszerű, központilag összehangolt jogszabályelőkészítő tevékenység biztosítja.⁵

Feltétlenül kell lennie azért olyan szerveknek, amelyeknek feladata a *jogszabályelőkészítő munka összefogása*, s amely valóban képes is e feladatának teljesítésére. Olyan szerve van szükség, amely képes felülemelkedni a szűk tárcaérdekeken és a szubjektív szempontokon, amely képes az elvtelenségeket szülő kompromisszumok elhárítására, s amelynek megvan a hatalma ahhoz, hogy a legalkalmasabb jogi megoldást juttassa érvényre. A jogszabályelőkészítés felparcellázottsága — kellő központi összehangolás nélkül — bőséges hibaforrás, jó talaja az önkényes eljárásoknak és az elvi alapot nélkülöző jogi torzszülöttek létrejöttének.

A jogszabályelőkészítés munkájának központi összefogása és irányítása a jogszabályalkotás magas színvonalának, alaki és tartalmi hibátlanságának egyik legfőbb biztosítéka. Az ezt a feladatot ellátó központi szervnek a) ellenőriznie kell, hogy jogszabályalkotásra valóban szükség van-e; b) vizsgálnia kell, hogy a tervezett jogszabály, illetőleg jogi megoldás alkalmas-e annak a szükségletnek a kielégítésére, amellyel kapcsolatban a jogszabályalkotás kérdése napirendre került, s hogy megfelel-e a jogpolitikai célkitűzéseknek; c) fel kell mérnie a tervezett jogszabályi rendezés várható hatását és következményeit, figyelemmel a rendezett társadalmi viszonyokkal összefüggő más társadalmi viszonyokra is; d) gondoskodnia kell a jogszabály, illetőleg a jogi megoldások elvi tisztaságáról és tudományos megalapozottságáról, az egész jogszabályalkotást átfogó egységes koncepció érvényesüléséről; e) örködni kell a jogrendszer egysége felett, s ezért biztosítania kell, hogy a tervezett jogszabály szervesen illeszked-

jék be egységes jogrendszerünkbe; f) gondoskodnia kell — a jogszabály tartalmi kifogástalansága mellett — a rendelkezések helyes rendszeréről, a jogszabály szerkezetének világosságáról, a szövegezés pontosságáról, magas fokú kulturáltságáról.

Nem lehet kétséges, hogy ezt a felelősségteljes munkát csakis széles körű politikai tájékozottsággal, igen alapos szakmai ismeretekkel, nagyfokú rendszerező és stilizálókészséggel, valamint sok tapasztalattal és jogszabályszerkesztői rutinnal rendelkező személyi apparátus tudja a kívánt szinten elvégezni.

Az már szervezés kérdése, hogy egy ilyen kvalitású személyi apparátus *milyen szerv keretében* fejt ki tevékenységét.

Kifejtheti mintegy a tárca felett álló központi szervként pl. a Minisztertanács mellett. Az ilyen szervezés előnye, hogy a Minisztertanács mellett működő szerv — éppen az ebbeli pozíciójánál fogva — nagy súllyal tud fellépni azoknak a követelményeknek az érvényesítése érdekében, amelyekről az előbb volt szó. Nem „mellérendeltségi” pozícióból kell tehát erőfeszítéseket tennie a jogszabályelőkészítő munka eredményességéért, magas színvonaláért.

A másik megoldás a szóban levő feladatoknak olyan szerv hatáskörébe utalása, amely az említett kvalitású személyi apparátussal rendelkezik, s amelynek alapvető „profilja” a jogi ügyekkel való foglalkozás. Ez a szerv nyilvánvalóan az Igazságügyi Minisztérium. A jogszabályelőkészítés ilyen szervezése felel meg a jelenlegi helyzetnek, a már hosszú idő óta folytatott gyakorlatnak.

Bármilyen is a szervezeti megoldás, a lényeg mindenképpen az, hogy egy olyan szerve, amely mint a jogszabályszerkesztés specialistája átfogja a jogszabályelőkészítő munkát, s amely szükség esetén kellő eréllyel tud fellépni, elengedhetetlenül szükség van. Megköveteli ezt a jogszabályalkotás egysége és a jogrendszer harmóniája.

A következőkben azt tartom szem előtt, hogy a jogszabályelőkészítés centruma — az említett értelemben — az Igazságügyi Minisztérium.

4. A kifejtettekből következik, hogy a jogszabályok előkészítése, a tervezetek kimunkálása terén a jogszabályt kezdeményező szakminisztériumnak és az Igazságügyi Minisztériumnak *közös feladataik* vannak. A magas szintű jogszabályelőkészítés követelményeinek megvalósításáról való gondoskodás elsőrendű kötelessége a szakminisztériumnak és az Igazságügyi Minisztériumnak egyaránt. Együttes tehát a *felelősségük* is.

A jogszabályelőkészítéssel kapcsolatban elmondottak nyilvánvalóan vonatkoznak a törvényekre, a törvényerejű rendeletekre, a minisztertanácsi rendeletekre és a normatív határozatokra. Kérdés, hogy mi a helyzet a miniszteri

⁵ Szilbereky Jenő: A jogszabályalkotásról — Magyar Jog, 1955. évi 2. sz.

rendeletek alkotását illetően. Úgy vélem, hogy a jogszabályokkal szemben általában támasztható követelmények fennállanak a miniszteri rendeletek vonatkozásában is. Gyakran éppen a miniszteri rendeletek tartalmazzák az állampolgárok életviszonyait legközvetlenebbül érintő szabályokat, s éppen a miniszteri rendeletekkel kapcsolatban van elsősorban szükség megfelelő garanciákra.

B) Együttműködés a jogszabályelőkészítésben és ennek szervezeti formái

I. Magas szintű jogszabályalkotás nem képzelhető el az érdekelt szervek *együttműködése*, a tapasztalatok és erők egyesítése nélkül. E vonatkozásban a legmegfelelőbb technikai-szervezési módszerek alkalmazása fontos eszköze a jogszabályelőkészítő munka továbbfejlesztésének, korszerűsítésének.

Az együttműködés felőleli egyrészt a jogszabályelőkészítés specialistáinak szűkebb körét, másrészt pedig a jogszabály megalkotásában érdekelt, illetőleg a jogszabályelőkészítő munka eredményességét és korszerűségét egyébként is elősegíteni hivatott szervek szélesebb körű kooperációját. Az együttműködésnek ebből következően különböző szinteken és különböző formában kell megvalósulnia.

1. Az A) alatt kifejtettekben következik, hogy alapvető fontosságú a jogszabályt kezdeményező *szakminisztérium* és a jogszabályelőkészítő munkát átfogó *Igazságügyi Minisztérium* közötti szoros kooperáció.

Az Igazságügyi Minisztériumnak a jogszabályelőkészítésben betöltött funkciója — amint erről már volt szó — nem szűkül le a jogszabály szerkezeti és szövegezési kérdéseire, hanem kiterjed a tartalmi kialakításra is. Ehhez viszont nem elegendő az otthonosság a jogszabályszerkesztés technológiájában, hanem a rendezendő társadalmi viszonyok alapos ismeretét is igényli. Ez pedig azt teszi szükségessé, hogy az Igazságügyi Minisztériumnak a jogszabályelőkészítésben részt vevő dolgozói állandóan tájékozottak legyenek annak a minisztériumnak a munkájáról, amellyel együtt kell működniük, s amelylyel ezért állandó kontaktusban kell lenniük.

Az eredményes együttműködés feltételeit természetesen meg kell teremteni. Ilyen feltétel pl. az is, hogy az Igazságügyi Minisztérium dolgozói megfelelő szakosításban végezzék munkájukat. Ezt a hatalmas ismeretszükséglet feltétlenül megköveteli. Az elmélyült magas szintű munka végzéséhez pedig megfelelő időre van szükség, s ezért ezt mindenképpen biztosítani kell. A felületes, hevenyésztett munka nemegyszer vezethető vissza az időhiányra.

A jogszabályt kezdeményező minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium együttműkö-

désének eredményessége szempontjából fontos kérdés, hogy az Igazságügyi Minisztérium *mikor kapcsolódják be* a jogszabályelőkészítés munkájába. Sok hátránnyal jár, ha erre a bekapcsolódásra csak a jogszabályelőkészítés végső szakaszában kerül sor. Ennek ugyanis gyakran az a következménye, hogy ilyenkor már nincs lehetőség a lényegét érintő változásokra, vagy legalábbis erre már csak nagy nehézségek árán volna mód. Az említett közös feladatok sikeres megoldása tehát akkor biztosítható a legjobban, ha az Igazságügyi Minisztérium már a *kezdeti szakban* bekapcsolódik a közös munkába, tehát az együttműködés már az alapok lerakásánál megvalósul. Ez igen lényeges a jogszabálytervezetnek már eleve a kívánalmaknak megfelelő formálódása szempontjából. Mindez egyébként természetes folyamánya a közös felelősségnek. Mint ahogyan természetes az is, hogy az ilyen tartalmú együttműködés megvalósításához a jogszabályelőkészítő munka alapos, a körülményekkel gondosan számoló, előrelátó *megszervezésére* van szükség.

Bár a jogszabály rendszerint több szerv együttműködésének gyümölcse, a jogszabályelőkészítés egész munkájának két tartóoszlopa: a jogszabályt kezdeményező minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium. Ezért fontos kívánalom, hogy közöttük az együttműködés állandó jellegű, elmélyült és közvetlen legyen.

2. A tervezett szabályozás által közvetlenül és közvetve érintett társadalmi viszonyok körétől és jellegétől függ, hogy a jogszabályelőkészítés munkájába milyen *további szervek* bevonása szükséges, illetőleg hasznos. A kiválasztás fontos szempontja, hogy mely más szervek gondozásába is tartozik azoknak az érdekeknek a védelme, amelyeket a jogszabály szolgálni kíván.

Nyilvánvaló, hogy e tekintetben mind *állami*, mind pedig *társadalmi* szervek figyelembe jönnek. Egyes esetekben — a tervezett jogszabály jellegétől, a szabályozás tárgyától függően — igen hasznos lehet nemcsak a csúcsszerveknek, hanem a rendezendő társadalmi-gazdasági viszonyokkal közvetlen kapcsolatot tartó szervezeteknek (gazdasági egységeknek) a részvétele (pl. termelőszövetkezeti viszonyokat rendező jogszabály előkészítésébe nemcsak a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának, hanem egy kiváló termelőszövetkezetnek a bevonása is). Az a szervezet, amely a saját bőrén érezte a korábbi szabályozás esetleges helytelenségeit és amely a saját bőrén fogja majd érezni a tervezett jogszabály ilyen vagy olyan hatását is, éppen a közvetlen tapasztalás pozíciójában rendkívül hasznosan járulhat hozzá a szabályozás sikeréhez. Korántsem biztos, hogy valamely csúcsszerv pontosan közvetíti az alsóbb szervek tapasztalatait és igényeit, márpedig ezek ismerete a jó kodifikációhoz elengedhetetlen. De ettől függetlenül is a mindennapi étellel szoros kapcsolatot tartó szervezet részvétele csak hasznos lehet,

s ez egyben a jogszabályelőkészítés demokratizmusának is fontos megnyilvánulása.

A jogszabályelőkészítés minden szempontból igen komoly felkészültséget igénylő munka. Ezért — az előkészítésbe bevonandó szervek helyes kiválasztásán túlmenően — rendkívül fontos, hogy a meghívott szerveket megfelelő kvalitású és a rájuk bízott feladattal elmélyülten foglalkozó személyek képviseljék. Annak semmi értelme nincs, hogy valamely szerv — különféle szempontokból sugallt látszatoktól — részvevője legyen a jogszabályelőkészítésnek, a képviselője által e téren kifejtett tevékenység azonban mit sem ér. Az ilyen részvétel nem elősegít, hanem hátráltat, mert zavarok és időpazarlás forrása.

3. A jogszabályelőkészítő munka kellő színvonalon való végzéséhez feltétlenül szükséges a *jogalkalmazói gyakorlat* alapos ismerete, mert a) a jogalkalmazás során mintegy feltárulnak a társadalmi-gazdasági viszonyok, megmutatkoznak a rendezési igénylő területek, b) a gyakorlatban való alkalmazás útján felszínre kerülnek a jogszabályok fogyatékosai (hibák, hiányok, ellentmondások stb.), c) a jogalkalmazásban megnyilvánuló jogfejlesztés jó barométere a jogszabályalkotás útján történő rendezés iránt keletkezett igénynek, s egyben ösztönzés is a jogalkotásra.

A jogszabályelőkészítés során a jogalkalmazói gyakorlat tanulmányozása, a gyakorlat fejlődésének számbavétele egyik fontos biztosítéka tehát annak, hogy a jogszabályalkotás nem szakad el az élettől, hanem a valóságos társadalmi igényt elégíti ki.

Minthogy a jogalkalmazás a jogszabályelőkészítő munkában jól hasznosítható tapasztalatok gazdag tárháza, állandó jellegű kapcsolatot kell kiépíteni a *jogszabályelőkészítő és a jogalkalmazó szervek között*. Nem elegendő azonban az együttműködés szükségességét csupán hangsúlyozni, hanem meg kell teremteni ennek az intézményes biztosítékait is. A tapasztalatok szerint a jogalkalmazói gyakorlatban — a mindennapi ügyintézés rendjén — gyakran merülnek fel a jogszabályalkotást érintő olyan problémák, amelyeknek az ismerete a jogszabályelőkészítő szervek részére rendkívül hasznos volna. Sajnálatos viszont, hogy a sok tapasztalat gyakran elkallódik, kellő szervezés hiányában hasznosításukra, illetőleg hasznosításuk lehetőségének megteremtésére nem kerül sor.

Szükséges ezért az arról való gondoskodás, hogy a jogalkalmazók értékes tapasztalatai ne menjenek veszendőbe, hanem feltétlenül eljussanak az illetékes fórumhoz. Ez azonban egymagában nem elegendő. Az is szükséges, hogy az illetékes szerv az információkkal komolyan foglalkozzék, tehát az információk hasznosítása valóban megtörténjék. A jogszabályelőkészítő és a jogalkalmazó szervek között az együttműködés csak így lehet igazán gyümölcsöző. Mindkét „félnek” vannak e téren kötelességei.

A már említett érdekek védelmében — a szóban levő permanens együttműködésen túlmenően — nyilvánvalóan szükség van a gyakorlati jogászoknak a *konkrét jogszabályelőkészítő munkába* való bevonására is.

A szóban levő területen különösen előtérbe kerül az ítélkezési gyakorlat elvi irányítására hivatott *Legfelsőbb Bírósággal* való szoros együttműködés.

4. A jogszabályalkotás korszerűségének, magas színvonalának — indokolásra nem is szoruló — alapvető feltétele a *tudományos megalapozottság*. Ez egyben biztosítéka az elvtelenségek kiküszöbölésének az alkalmazott jogi megoldások megválasztásánál és kimunkálásánál.

A tudományos megalapozottság biztosítása érdekében *fontos tennivalók* hárulnak mind a tudomány dolgozóira, illetőleg szervezeteikre, mind pedig a jogszabályelőkészítés szerveire.

a) A *tudomány* tennivalói nemcsak akkor jelentkeznek, amikor már nyilvánvaló a jogszabályalkotás útján történő rendezés szükségessége, hanem jóval korábban. A tudománynak is permanens feladata a jogszabályok funkcionálásának, a társadalmi viszonyokra gyakorolt hatásuknak a figyelemmel kísérése, a következtetések levonása, a szabályozás neuralgikus pontjainak a számbavétele és a tapasztalatoknak az illetékes szervek felé való jelzése.

A tudomány tehát nem zárkozhat be a maga belső világába, hanem mintegy ki kell tárulkoznia, önmagát, eredményeit meg kell mutatnia, megfelelő javaslatokkal kell a további fejlődést szolgálnia. Azt kell tehát tennie, amiért egyáltalán van. Ehhez pedig a jogszabályalkotás vonatkozásában az szükséges, hogy *folyamatos kontaktus* valósuljon meg a tudomány képviselői és a jogszabályelőkészítő szervek között.

b) A tudományos megalapozottság kívánalmából a *jogszabályelőkészítő szervekre* pedig az a fontos kötelesség származik, hogy meg kell teremteniük a jogszabály tudományos megalapozottságának biztosítékait, más szóval annak lehetőségét, hogy a tudományos kutatások eredményeinek hatása ténylegesen érvényesülhessen.

E hatás érvényesülését jelenti már az is, ha a jogszabályelőkészítés specialistái állandóan *tájékozottak* a tudomány mindenkori állásáról s már eleve ilyen tudományos felkészültséggel, a tudomány eredményeinek ismeretével felvértezve végzik munkájukat. Ez azonban önmagában nem elegendő. A csak a saját ismeretekre és meglátásokra való támaszkodás sok hibalehetőséget rejt magában.

A korszerű jogszabályelőkészítés fontos követelménye a tudomány képviselőinek a konkrét jogszabályelőkészítő munkába való *közvetlen bevonása*. Az előkészítés folyamatába való szerves bekapcsolódás hozza a tudomány képviselő-

jét is abba a helyzetbe, hogy valóban hasznosan tudja befolyásolni a jogi rendezés tartalmi és formai kibontakozását. E vonatkozásban is fennáll természetesen az a követelmény, hogy a tudomány képviselőinek a jogszabályelőkészítésbe való bevonására kellő időben kerüljön sor, s ne csak a munka olyan szakaszában, amikor a már kialakult tervezet megváltoztatását, illetőleg megfelelő módon való kimunkálását presztizsszempontok vagy egyéb okok nehezíthetik vagy gátolhatják. Általában csakis a kezdeti szakban való bekapcsolódástól várható a tudomány képviselőinek a jogszabályelőkészítésben való olyan részvétele, amely valóban hatékonyan képes elősegíteni, hogy a tervezett jogszabály mind a szabályozás egész koncepciója és a tartalom, mind pedig a rendszer és a forma tekintetében kielégítse a tudományos követelményeket.

Lehetséges, hogy a jogszabályelőkészítő szerv funkcionáriusainak vagy egyes funkcionáriusainak valamely kérdésben eltér a véleményük a tudomány képviselőinek nyilvánosságra került álláspontjától. Ez nyilván nem lehet indok a tudomány képviselőinek a jogszabályelőkészítésből való kirekesztésére. Ellenkezőleg, éppen ilyenkor van leginkább szükség az együttműködésre, egymás érveinek alapos megvitatására. A tudományos intézetekkel, illetőleg dolgozóikkal való együttműködés hangoztatása a tényleges együttműködés biztosítékainak megteremtése nélkül csak üres frázis marad.

II. Ami az együttműködés *szervezeti formáit* illeti, ezekkel kapcsolatban azt a követelményt kell hangsúlyozni, hogy csakis életképes, termékenyen működni tudó és a szakértelem érvényesülését feltétlenül biztosító szervezeti formának van létjogosultsága.

1. Az alapvető és általános forma: a *kodifikációs bizottság*. Ennek keretében valósul meg — egy meghatározott jogi rendezésre koncentráltan — hosszabb tartamú együttműködés szükség esetén az az együttműködés, amelyről az I. pontban szó volt.

A kodifikációs bizottságot ezek szerint az *alábbi szervek (szervezetek) képviselőiből* kell megalakítani: a) a jogszabályt kezdeményező minisztérium, b) az Igazságügyi Minisztérium, c) más érdekelt minisztérium vagy országos hatáskörű szerv, d) jogalkalmazó szervek, e) tudományos intézetek, f) az érdekelt társadalmi szervezetek, g) a jogszabály jellegétől, a szabályozás tárgyától függően esetleg egyéb szervezetek.

A merevség nem volna azonban célravezető a kodifikációs bizottság összetételének megállapításánál sem. Általánosan irányadó szempont csakis az lehet, hogy valóban *hatékonyan működni képes* bizottságot kell szervezni, márpedig túlságosan sok tagból álló bizottság aligha lehet életképes. A tapasztalatok szerint a túlméretezett bizottságokban gyakori az üres szó-

cséplés, a kollektíva ideje nemegyszer szükségtelen vitákban, magyarázkodásokban, l'art pour l'art felszólalásokban fecsérlődik el. A rugalmasság abban is megnyilvánulhat, hogy egyes bizottsági tagok csak meghatározott kérdések kidolgozásában és megvitatásában vesznek részt.

Gondosan kell tehát meghatározni a *bizottságok összetételét* mind minőségi, mind mennyiségi szempontból. Ez a munka a jogszabályt kezdeményező szakminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium közös tennivalója. Kodifikációs bizottság szervezése általában a jogszabályt kezdeményező szakminisztérium feladata. Ha a szabályozni kívánt kérdések tekintetében a szakminisztérium maga az Igazságügyi Minisztérium, vagy egyéb megfontolásból az Igazságügyi Minisztériumra hárul a jogszabályelőkészítés megszervezésének terhe, ez esetben magának kell a jogszabályelőkészítéssel kapcsolatos szervezési munkát ellátnia, így a kodifikációs bizottság megszervezéséről is gondoskodnia.

További kérdés, hogy egyáltalán milyen a *jellege* a kodifikációs bizottságnak: csupán tanácskozó, véleményadó testület-e, vagy pedig a rábízott feladat ellátásának körében szavazás útján határozatokat hozó szervezet.

A válasz keresésénél nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogszabályokat az erre rendelt szerv (miniszter, Minisztertanács, Elnöki Tanács, Országgyűlés) alkotja meg, s a kodifikációs bizottság szervezése és munkája azt a célt szolgálja, hogy a jogalkotó minél jobb jogszabályt tudjon alkotni. A kodifikációs bizottság tehát a jogalkotóra kötelező határozatokat nyilván nem hozhat, mert különben a jogalkotó szerepét venné át. A jellegét tekintve tehát tanácskozó és véleményadó testület. Az egyes minisztériumokon belül a döntés joga az egy személyes felelős minisztert illeti meg a törvényelőkészítéssel kapcsolatos kérdésekben is.

Ezzel áll összhangban az is, hogy a kodifikációs bizottság tagjainak a bizottságban kifejtett álláspontja nem tekinthető a kiküldő szervet kötő hivatalos véleménynek. Az más kérdés, hogy a kodifikációs bizottság tagjainak — a lehetőségek határain belül — előzetesen tájékozódniuk kell a kiküldő szervnek a felmerült kérdésekkel kapcsolatos álláspontjáról és ezt a bizottságban hűen kell tolmácsolniuk. A bizottság munkáját, az álláspontok egyeztetését segíti elő, ha a bizottság tagja a kiküldő szerv vezetőjét a bizottsági munka állásáról folyamatosan tájékoztatja. A bizottság tagja azonban nem fosztható meg attól a jogától, hogy a vita során elhangzott érvek és ellenérvek mérlegelésén alapuló egyéni álláspontját a vita során nyomban kifejthesse. A bizottsági tag ténykedése tehát nem degradálható le pusztán magnetofonszerepre: nem csupán reprodukálója a szalagra mondott szövegnek, hanem érdemi munkára hivatott vitapartner.

Bár a kodifikációs bizottság a jellegét tekintve tanácskozó és véleményadó testület, nem volna helyes, ha a véleménye „pusztába kiáltó szó” maradna, s el sem jutna a jogalkotóig. Ha már szükségesnek mutatkozott ilyen bizottság szervezése s ennek a jogi megoldások kialakításával való megbízása, úgy a bizottság a lelkiismeretesen elvégzett munkája alapján igényt tarthat arra, hogy az álláspontja számbavételével, érveinek alapos mérlegelésével történjék a végső döntés. A kodifikációs bizottság véleménye tehát a jogalkotóig vezető úton nem sikkadhat el, a végső döntésnek mindenképpen a kodifikációs bizottságban kialakult álláspont — vagy álláspontok — ismeretében kell történnie.

Ismét további kérdés, hogy a kodifikációs bizottság milyen *eljárési rend* szerint működik, milyen módon alakítsa ki véleményét. E vonatkozásban nem volna helyes merev szabályokat felállítani. Célszerű, ha a bizottság maga alakítja ki a működési mechanizmusát. Mindenesetre kívánatos, hogy a bizottsági munkában a kollektivitás elve érvényesüljön.

A tervezett jogszabály jellegétől és az előkészítő munka terjedelmétől függ, hogy a kodifikációs bizottság maga végzi-e el a jogszabályszerkesztés részletes munkáját, a tervezet kimunkálását, vagy pedig ezt a feladatot egy vagy több *albizottság* látja-e el. Az albizottság összetételénél ugyanazok a szempontok jönnek figyelembe, mint a kodifikációs bizottságénál. Az albizottság eredményes működése szempontjából döntő jelentőségű a jogszabályelőkészítés specialistáinak hatékony részvétele.

A kodifikációs bizottság természetesen nem kizárólagos együttműködési forma, s nem is volna jó, ha az lenne. A meghatározott köztöttségekkel működő kodifikációs bizottság léte nem teszi feleslegessé a jogszabályt kezdeményező minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium — mint a jogszabályelőkészítés fő felelőseinek — állandó jellegű együttműködését, mint ahogy nem teszi szükségtelessé a jogalkalmazó szervekkel és a tudományos intézetekkel való (ugyancsak általános jellegű) kapcsolattartást sem. Az ilyen munkakapcsolatok éppen az állandó jellegük és rugalmasságuk, kötetlenségük folytán járhatnak sok haszonnal a kodifikációs bizottság fennállása alatt is.

Ugyancsak a szabályozandó kérdések jellegétől és súlyától függ, hogy egyáltalán *szükség van-e* kodifikációs bizottság szervezésére. Kodifikációs bizottságok szükségtelen szervezése csak felesleges munka- és időpazarlással jár. Verébre nyilván nem kell itt sem ágyúval löni. Ha kodifikációs bizottság felállítására nem kerül sor, a jogszabályelőkészítő munka rendjén az előbb már említett *munkakapcsolatok* keretében megvalósuló együttműködés szerepe lép előtérbe.

2. A kodifikációs bizottság a jogszabály-előkészítés során történő együttműködés tipikus szervezeti formája. Alkalmazásra kerülhetnek azonban *atipikus szervezeti formák* is.

a) Különleges esetben, rendkívüli jelentőségű, az ország társadalmi-gazdasági rendjére kiható törvény alkotásával kapcsolatban indokolt lehet *kormánybizottság* szervezése abból a célból, hogy mint csúciszerv ez irányítsa a kodifikációs munkálatokat. Ilyen bizottság alakítását a Kormány határozata rendelheti el, s ugyancsak ez rendelkezik a kormánybizottság összetételéről is.

A kormánybizottságnak a legfelsőbb irányítás a feladata, nem pedig a törvénytervezet elkészítésével kapcsolatos részletmunkák elvégzése. Ezért a kormánybizottság mellett kodifikációs bizottság szervezésére is szükség van.

b) Ugyancsak a nagyobb jelentőségű és több tárca ügykörét érintő jogszabály alkotása esetén felmerülhet a szüksége annak, hogy legyen olyan szerv, amely a jogszabályelőkészítő munkát folyamatosan összehangolja, s egyben a munka menetében felmerülő vitás elvi kérdéseket eldönti. Ezt a szerepet a *koordinációs bizottság* tölti be. Tagjai az érdekelt minisztériumok képviselői.

A koordinációs bizottság is — természetesen — csak akkor működhet eredményesen, ha olyan tagokból áll, akik a tervezett szabályozással kapcsolatos kérdések alapos ismerői, széles körű elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkeznek. Az ismeretek felszínessége, az elvi problémákkal szembeni érzéketlenség könnyen talajává válhat a tudományos megalapozottságot nélkülöző megoldásoknak, az elvi engedmények árán megszülető kompromisszumoknak.

C) Társadalmi és szakmai vita

I. A jogszabályelőkészítés mechanizmusával és szervezeti kérdéseivel szorosan összefügg a demokratizmus kérdése. A jogszabálynak — mint ismeretes — a dolgozó nép akaratát és érdekeit kell kifejeznie, ehhez pedig szükséges a *jogszabályelőkészítés demokratikus elemeinek* fokozása. A demokratikus módszerek alkalmazása ugyanis a) lehetőséget nyújt a társadalmi valóságról közvetlen benyomások szerzésére, a társadalmi fejlődés tendenciáinak és ellentmondásainak megismerésére, a társadalmi konfliktusok okainak feltárására; b) alkalmat ad az állampolgárok igényeinek felmérésére, a mindennapi élet tapasztalatainak hasznosítására, a társadalom tagjaiban keletkezett alkotó gondolatok értékesítésére; c) utat nyit a közvélemény termékenyítő hatásának érvényesülése előtt, erősíti a jogszabályalkotásra a társadalmi ráhatást, az állampolgárokat a saját sorsuk alakításának aktív részeseivé teszi, s mindezzel egyben fokozza a jogszabályok tár-

sadalmi hatékonyságát, valamint tekintélyét és szilárdítja a törvényesség társadalmi biztosítékait; d) fejleszti az állampolgárok jogtudatát, növeli felelősségérzetüket és jogi kulturáltságukat; e) elősegíti a legmegfelelőbb jogi megoldások kialakítását, s egyben alkalmat ad a tervezett jogi rendezés ésszerűségéről és célszerűségéről való széles körű meggyőzésre.

A jogszabályelőkészítésben a demokratikus elemek fokozása tehát fontos feladat márcsak általánosságban azért is, mert a jogszabályelőkészítés demokratizmusa része és egyik kifejezője az általános politika demokratizmusának. A jogszabályok előkészítése — állapítja meg Szabó Imre — a szocialista államokban új társadalmi elemmel bővül, amit a szocialista kodifikáció egyik jellegzetes vonásának kell tekinteni.⁶

II. Ha a jogszabályelőkészítés demokratizmusa a jogszabályok tökéletesítésének fontos feltétele, akkor szükség van a demokratizmus *biztosítékainak* megteremtésére is. E téren egyébként már szép eredményeket értünk el.

1. A demokratizmus elmélyítésének különféle *úttjai-módjai* lehetnek. Ilyenek: a) nyilvános szervezett vita az állampolgárok közvetlen részvételének biztosítása mellett; b) megvitatás szűkebb körben az állampolgárok különféle szervezeteinek bevonásával; c) megvitatás a szabályozással érintett kollektívákban; d) meghatározott szervek (szervezetek) részére lehetővé tétele írásbeli észrevételek adásának; e) a jogszabály tervezetének a hírközlő szervek útján nyilvánosságra hozatala és a hozzászólás lehetővé tétele; f) megvitatás a jogalkalmazó szervek által; g) megvitatás a jogtudomány képviselői által; h) jogirodalmi vita.

Az a)–e) alatt említett megvitatási módok lényegében *társadalmi vitának* tekinthetők, az f)–h) alattiak pedig *szakmai vitáknak*.

2. Sokféle szempont mérlegelésére van szükség annak eldöntéséhez, hogy egy konkrét jogszabály előkészítése során *melyik megvitatási mód* a legcélszerűbb illetőleg, hogy egyáltalán *szükség van-e* megvitatásra. Ez függ a szabályozni kívánt társadalmi viszonyok jellegétől, a tervezett szabályozás szintjétől (a jogszabályi hierarchiában elfoglalt helyétől), jelentőségétől, az érdekeltek körétől, a jogszabály tartalmától, attól, hogy a szabályozás mennyiben érinti a mindennapi életviszonyokat, s még egyéb körülményektől is (így pl. attól, hogy egyáltalán mennyi idő áll rendelkezésre a jogszabály megalkotásához). Természetesen alapos mérlegelésre szorul, hogy a körülményekre tekintettel melyik megvitatási mód ígérkezik a leghasznosabbnak. Az említett szempontoktól függően a különféle megvitatási módok *kombináltak* is alkalmazhatók.

Biztosan eligazító sémát tehát nem lehet adni, de *általános szempontként* figyelembe jöhetnek a következők:

a) Az állam gazdasági és társadalmi rendje szempontjából alapvető jelentőségű, az állampolgárok életviszonyait széles körben rendező, általános jellegű jogszabályok tervezeteit a szűkebb körű vitákon kívül indokolt nyilvános vitára is bocsátani. A jogszabályok hierarchiájában elfoglalt hely ebből a szempontból nem feltétlenül döntő, mert — amint a tapasztalatok is mutatják — nemegyszer az alacsonyabb szintű (végrehajtó) jogszabály tartalmazza (a végrehajtott jogszabállyal nem is mindig összhangban) az állampolgárok életviszonyait legközvetlenebbül érintő rendelkezéseket.

b) A kevésbé általános jelentőségű, a társadalmi viszonyok és az állampolgárok szűkebb körét érintő jogszabályok tervezeteinek elegendő a szabályozás által közelebbről érintett szervek (szervezetek), kollektívák által történő megvitatása.

c) A nagyobb jelentőségű jogszabályok tervezeteinek a jogalkalmazó szervek és a tudományos intézetek dolgozói, tehát a jogi szakemberek által történő megvitatása is szükséges.

d) Egyáltalán nincs szükség viszont a kisebb jelentőségű jogszabályok tervezeteinek az említett módokon történő megvitatására. A vitára bocsátás mellőzésének célszerűsége vagy szükségessége adott esetben a jogszabály jellegéből is következhet.

Annak eldöntése, hogy szükség van-e megvitatásra, s ha igen, a megvitatás melyik módját célszerű alkalmazni, ugyancsak a jogszabályt kezdeményező *szakminisztérium és az Igazságügyi Minisztérium* közös feladata.

3. Ha nyilvános vitára szükség van, ennek jó eszközei az *ankétok*. Ezek eredményes munkájához azonban a pusztá meghirdetés nem elegendő, hanem alapos előkészítésre van szükség. Csak a gondosan megszervezett ankétból várható, hogy értékes, jól hasznosítható gondolatokkal járul hozzá a jogszabályelőkészítés munkájához. A szervezési feladatokat döntően a különféle helyi szerveknek és társadalmi szervezeteknek kell ellátniuk, amelyek hasznos munkát végezhetnek a lakosságnak az ankéton való aktív részvételre való mozgósítása terén. Célszerű megoldásnak mutatkozik e vonatkozásban kiemelkedő szerep biztosítása a Hazafront részére.

Az ankétok nemcsak a laikus közvélemény felmérésének lehetnek jó eszközei, hanem annak is, hogy fórumot adjanak a jogászok számára álláspontjuk kifejtésére. A jogszabályelőkészítő munka sikeres elvégzéséhez igen hasznos támogatást nyújthatnak a *jogi szakemberek* számára szervezett ilyen ankétok is. Ezeket megyéenként célszerű szervezni, de szóba jöhet több megye számára közös ankét szervezése is. Az ilyen ankétok (értekezletek) előkészítésének

⁶ Szabó Imre: A Szocialista jog. Budapest, 1963., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 199—200. old.

feladatát a Magyar Jogász Szövetség megyei szervezetére célszerű bízni. Az aktív részvételre való mozgósítás terén — természetesen — fontos szerep vár a jogi munkát végző szervekre (megyei bíróság, megyei főügyészség, ügyvédi kamara stb.).

A nyilvános vitában egyébként bárki részt vehet: szakember és nem szakember egyaránt. Minthogy pedig a szakemberek is tagjai a társadalomnak, talán nem is egészen pontos és indokolt a szakmai és a társadalmi vita éles elkülönítése, hiszen az előbbi (mint szűkebb körű) valójában része az utóbbinak (mint szélesebb körűnek), még ha a kettő között a minőség és jelleg szempontjából van is különbség. Mindkettőnek közös vonása, hogy nem céljuk a jogszabályelőkészítés szakfeladatainak ellátása, hanem csak a véleménynyilvánítás, a tervezett szabályozás által érintett életjelenségekről való informálás s ezzel a tapasztalatok gazdagítása, továbbá a gondolatébresztés, az optimális megoldások alkalmazásának elősegítése, mégpedig a szemben álló vélemények, az érvek és ellenérvek ütköztetése, az összefüggések és a várható következmények feltárása útján.

A vita mindegyik fajtájánál lényeges az eredményességet biztosító szakszerű *vitavezetésről* való gondoskodás. Célszerű a vitavezetés munkájába a kodifikációs bizottság tagjainak a bevonása.

4. Problematikus lehet, hogy *mit kell vitára bocsátani*: a kész tervezetet-e, a tematikát-e, vagy pedig a problematikát. A döntő szempont csakis az lehet, hogy melyik út választása esetén várható a vitától a legtöbb segítség. Merev szabályokat itt sem lehet felállítani, egy-két *általános szempont* azonban figyelembe jöhet.

a) A *problematika* rendszerint nem mond eleget ahhoz, hogy annak alapján termékeny vitára lehetne számítani, mert nem nyújt kellő tájékoztatást a tervezett szabályozásról, nem „provokálja” eléggé a szándékolt jogi megoldásokkal kapcsolatban az érvek és ellenérvek felsorakoztatását. A *problematika* még jórészt „zsákbamacska”, mert nem tudni, hogy valójában mi is van a zsákban.

Ennek ellenére adott esetben járható útnak bizonyulhat a *problematika* megvitatása, különösen olyankor, amikor hasznosnak és elegendőnek ígérkezik egy-két megoldásra váró vitás kérdésben az állampolgárok vélekedéséről való előzetes tájékozódás. A gondosan elkészített *problematika* alkalmas lehet arra, hogy egy-egy kiemelkedő elvi kérdésre koncentrálja a figyelmet, ami a vita szempontjából csakis hasznos, ellenben nem teszi érzékelhetővé a tervezett rendelkezések összefüggéseit, ami viszont már kedvezőtlen.

b) A jogszabály már elkészített *tervezete* általában túl sokat mond, s esetleg a megvitatás során a részletekbe való elmerülésre serkent, ami a lényeges elvi kérdések elsikkadásának veszélyével járhat. A kész tervezet vitá-

jának éppen ez a hátránya. Ez a hátrány azonban a vita helyes irányításával jórészt kiküszöbölhető. Egyes magas szintű jogszabályok tekintetében, amelyeknek szinte minden rendelkezése nagy jelentőségű az állampolgárok jogai és kötelességei szempontjából, indokolt és hasznos lehet a tervezet egészének megvitatása (pl. eredményes volt a Ptk-tervezet vitája).

c) A *problematika* és a kész tervezet között középhelyet elfoglaló *tematika* vitára bocsátása mutatkozik általában a legcélszerűbbnek. Ez következik abból, hogy a *tematika* már érzékelteti a szabályozás tartalmát anélkül, hogy jogszabályszöveget adna. Rendszerint tartalmazza a felmerült vitás kérdésekre vonatkozó megoldási javaslatokat, ezek indokait és tájékoztat a jogszabály szerkezeti felépítéséről is.

Mindezek azonban csak általános szempontok, a körülmények ezektől eltérő megoldásokat indokolhatnak.

5. A vitára bocsátás a jogszabályelőkészítés folyamatának fontos demokratikus eleme. Ezt a szerepét azonban valójában csak akkor tölti be, ha nem formális, nem pusztán a látszat kedvéért van, hanem azért, hogy segítse a jogszabályelőkészítő munkát, tartalmilag jobbá, a dolgozók valóságos akaratát kifejezővé tegye a jogszabályt.

Ebből következően alapvető követelmény, hogy a vita szervezése a *jogszabályelőkészítés olyan szakában* történjék, amikor még szabad lehetősége van a jogszabály tartalmi formálódásának, s amikor a már említett hiúsági és egyéb szempontok nem gátolják az eredeti elképzeléstől való eltérést, ha ez a vita során felsorakoztatott meggyőző érvek hatására ésszerűnek mutatkozik. Nincs értelme akár a társadalmi, akár a szakmai vitának, ha ennek a célja nem az optimális szabályozás érdemi kialakításában való hatékony közreműködés, hanem a szerepe csupán a már megtörtént döntések tudomásulvételére, a demokratizmus látszatának keltésére degradálódik.

De következik mindebből, az is, hogy nagy gondot kell fordítani az akár a vitákon szóban előadott, akár az írásban közölt *javaslatok tanulmányozására*. Ha valamely javaslat elfogadásra kerül, különösen ügyelni kell arra, hogy az új megoldás szervesen illeszkedjék be a szabályozás egészébe, ne bontsa meg annak az elvi egységét. A javaslatok mindegyikét hasznosnak, akár elfogadják azokat, akár nem. Szélesítik ugyanis azoknak a megoldási lehetőségeknek a körét, amelyeknek a számbavételével törtenik meg majd a végső döntés.

D) Egyeztetés

Az előzetes tárgyalások, viták eredményeként elkészített tervezetet a Minisztertanács elé terjesztése előtt *egyeztetni* kell. Szükség van azonban ennek a megfelelő előkészítésére.

Az előkészítés célszerű módja a tervezetnek előzetes írásbeli észrevételezés végett való megküldése az érdekelt szervek (minisztériumok, országos hatáskörű szervek) részére. A beérkezett észrevételek alapos megvizsgálása után a szükséges változásokat végre kell hajtani, ha pedig valamely kérdésben nem alakítható ki egységes álláspont, a véleményeltérések kiküszöbölését közvetlen tárgyalások útján kell megkísérelni. Ez történhet úgy, hogy a szakminiszter egyenként tárgyal az ellentétes véleményt képviselő szervek vezetőivel, de történhet közös értekezleten is. Az utóbbi a célszerűbb megoldás, mert a közös közvetlen tárgyalások légkörében könnyebb a meggyőzés, s ezért gyorsabb az egységes vélemény kialakítása.

A továbbiakban az eljárásra a Minisztertanács ügyrendje az irányadó.

E) Az országgyűlési bizottságok szerepe

1. A törvényalkotás joga az *Országgyűlést* illeti meg [Alkotmány 25. § (2) bek.]. Az Országgyűlés 1956. évi 1. számú határozata irányelvként mondta ki, hogy a dolgozó nép összességét érintő minden alapvető kérdést törvényben kell szabályozni; ennek megfelelően feltétlenül szükséges a törvényhozó tevékenység kiszélesítése olyan értelemben, hogy az állampolgárok alapjogait és lényeges kötelességeit érintő szabályok törvények formájában kerüljenek megalkotásra. Kimondta továbbá az említett határozat, hogy jelentősen ki kell bővíteni az Országgyűlés irányító, ellenőrző tevékenységének körét; az Országgyűlés napirendjére kell tűzni mindazokat az országos jelentőségű kérdéseket, amelyeknek rendezése meghatározza gazdasági, politikai, kulturális életünket és fejlődésünket. Hangsúlyozza a határozat az Országgyűlésnek az Alkotmányból folyó azt a kötelességét is, hogy legfelsőbb fokon biztosítsa a szocialista törvényesség megtartását.

A legfelsőbb államhatalmi szerv működésére vonatkozó említett irányelvekből következik az az igény is, hogy az Országgyűlésnek egyre nagyobb szerepet kell biztosítani *általában a jogszabályalkotásban*. Vonatkozik ez arra az esetre is, ha nem törvény alkotásáról van szó. Kérdés azonban, hogy milyen úton-módon fokozható az Országgyűlésnek a jogszabályalkotásban betöltött ez az általános jellegű szerepe. Kézenfekvőnek mutatkozik, hogy az országgyűlési bizottságok működése útján.

2. A bizottságokra vonatkozó alapvető rendelkezéseket az *Alkotmány* tartalmazza. Ezek szerint az Országgyűlés állandó bizottságokat alakít tagjaiból és bármely kérdés megvizsgálására bizottságot küldhet ki; a hatóságok, hivatalok és intézmények, valamint az állam polgárai kötelesek az országgyűlési bizottságok által kívánt adatokat rendelkezésre bocsátani, illető-

leg a bizottságok előtt vallomást tenni [21. § (1) és (2) bek.]. Törvényt minden országgyűlési bizottság kezdeményezhet [25. § (1) bek.].

Az előbb említett országgyűlési határozat az Országgyűlés *munkamódszereinek megjavítását* tartja szükségesnek. Ezzel kapcsolatban — egyebek mellett — megállapítja, hogy az Országgyűlés *alkotó, irányító és ellenőrző* munkájának folyamatosságát és hatékonyságát elsősorban az Országgyűlés *bizottságainak* megfelelő működése segíti elő. A megfelelő működés érdekében a) a bizottságoknak az ülésszakok közötti időben is érdemleges tevékenységet kell kifejteniük; b) az országot foglalkoztató legfontosabb kérdésekben igénybe kell venni a bizottságok segítségét, ki kell kérni állásfoglalásukat; c) biztosítani kell, hogy a bizottságok már az előkészítés során foglalkozhassanak a törvényekre (törvényerejű rendeletekre) vonatkozó javaslatokkal, tevékenyen közreműködjenek azok kidolgozásában; d) a bizottságok munkájába széles körben be kell vonni a különböző területek legjobb szakértőit; e) a bizottságoknak meg kell tárgyalniuk a feladatkörükhöz tartozó országos jelentőségű kérdéseket, s ennek során meg kell hallgatniuk az azokért felelős állami szervek vezetőit, felvilágosítást kell tőlük kérniük a felmerülő kérdésekben.

Megállapítja az országgyűlési határozat, hogy a bizottságok az említetteknek megfelelő működés esetén kezdeményezéseikkel, javaslataikkal jelentősen hozzájárulhatnak a törvények jobb előkészítéséhez, az államapparátus munkájának állandó javításához, a bürokratikus góccok felfedéséhez, a dolgozó nép és az államapparátus közötti kapcsolatok erősítéséhez.

A bizottságok munkájával kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz az Országgyűlés 6/1971—75. számú határozata is az Országgyűlés ügyrendjéről. Eszerint a bizottságok az Országgyűlés véleményező, javaslattevő és ellenőrző szervei. Az állandó bizottságok saját kezdeményezésükre mindazokkal a kérdésekkel foglalkozhatnak, amelyeket az állami és társadalmi élet adott területén alapvető jelentőségűnek tartanak és javaslataikkal közvetlenül fordulhatnak az Országgyűléshez, az Elnöki Tanácshoz és a Minisztertanácshoz; javaslatokkal az illetékes miniszterhez, illetőleg országos hatáskörű szerv vezetőjéhez is fordulhatnak. Az állandó bizottságok joga és kötelessége működési körükben a törvénytervezetek és javaslatok tárgyalásának előkészítése, valamint az Országgyűlés, az Elnöki Tanács és az Országgyűlés elnöke által eléjük terjesztett ügyek tanulmányozása és tárgyalása.

Az említett országgyűlési határozatokból következik egyrészt az, hogy a bizottságoknak fontos feladataik vannak a *törvényalkotás folyamatában*, másrészt pedig az, hogy a bizottságok szerepe *nem szűkül le a törvényjavaslatokkal kapcsolatos ténykedésre*, hanem ennél sokkal szélesebb körre terjed ki. Az Országgyű-

lés éppen a bizottságok útján tudja hatékonyan és folyamatosan betölteni az alkotó, irányító és ellenőrző funkcióját. A bizottságok tehát az országgyűlési mechanizmus rendkívül fontos tényezői, s ezért a szerepük fokozására van szükség.

3. A jogszabályalkotás körében kiemelkedő jelentőségű a *jogi, igazgatási és igazságügyi bizottság* munkája. A hasznosság és a célszerűség szempontjai is amellett szólnak, hogy e bizottság minél aktívabban kapcsolódjék be általában a jogszabályelőkészítés munkájába. Ezt támasztják alá a következők: a) a bizottság viszonylag kis létszámú testület, s éppen ezért képes a szabályozás tervezetének kialakításában hatékonyan közreműködni; b) a bizottságban — megfelelő kiválasztás útján — biztosítható a felmerült kérdéseknek kellő szaktudással rendelkező képviselők által történő megvitatása; c) lehetőség van arra, hogy a bizottság a munkája során igénybe vegye olyan jogi szakértők közreműködését is, akik nem képviselők, tehát mód van a bizottsági munka szintjének további emelésére; d) a bizottság munkájába bekapcsolhatók más — állami és társadalmi — szervek képviselői is, s így lehetőség nyílik a szabályozással érintett társadalmi viszonyok alapos elemzésére; e) a bizottságnak kellő jogi szaktudással rendelkező tagokból való összetevődése folytán a bizottsági munka egész légrége elősegíti a munka alaposságát és eredményességét.

4. A bizottságnak az említettekben folyó kedvező pozíciója megalapozza azt az igényt, hogy meg kell teremteni számára az *eddiginél szélesebb körben és nagyobb elmélyültséggel* kibontakozó jogszabályelőkészítő tevékenység, illetőleg az ebbe való intenzívebb bekapcsolódás feltételeit. Ehhez pedig szükséges annak a feladatkörnek a pontos, egyértelmű meghatározása, amelyet a bizottság a jogszabályelőkészítéssel kapcsolatban betölt. A bizottsági feladatkör szélesítése és a bizottsági munka elmélyítése természetesen az Országgyűlés jelentőségének, szerepének, az államéletre gyakorolt befolyásának a növelését is jelenti.

A bizottság jogszabályelőkészítő tevékenységét illetően különböztetni kell a *törvényelőkészítésben* és az *egyéb jogszabályok előkészítésében betöltött* szerep között.

a) A bizottságnak a jogszabályelőkészítés körében elsősorban a *törvények előkészítésében van fontos szerepe*. E szerep eredményes betöltésének *biztosítékai*val kapcsolatban rá kell mutatni az alábbiakra:

aa) A törvényelőkészítő munka területén aktív, a szabályozás érdemi kialakítását érdemlegesen befolyásoló tevékenységet a bizottság is csak akkor tud kifejezni, ha már az *előkészítés kezdeti szakaszában* módja nyílik a törvényelőkészítésbe való bekapcsolódásra. Ennek érdekében célszerű a bizottságot már a tervezett törvény *téziseinek* a megvitatásába bevonni.

ab) A bizottsági munkát nagymértékben elősegíti, ha a törvényt kezdeményező minisztérium a bizottság rendelkezésére bocsátja a *gazdasági és politikai elemzésre vonatkozó előkészítő anyagot* is. Ez hozza a bizottságot abba a helyzetbe, hogy egyrészt állást tudjon foglalni a törvényalkotás szükségessége tekintetében, másrészt pedig világosan lássa a törvény által megvalósítandó célokat és mérlegelni tudja a tervezett jogi megoldások alkalmasságát.

ac) A törvényelőkészítés egész folyamata alatt *intenzív kontaktusra és kooperációra* van szükség az országgyűlési bizottság és a kodifikációs bizottság között, ha pedig kodifikációs bizottság nem működik, akkor a bizottság és a jogszabályt kezdeményező minisztérium, valamint az Igazságügyi Minisztérium között.

ad) A kooperáció hatékony eszköze, ha az országgyűlési bizottság *képviselője* részt vesz a *kodifikációs bizottság* ülésein. Az előkészítés során felszínre került problémák vitájának, az ennek során felmerült különféle nézeteknek az ismerete, a szabályozás formálódásának figyelemmel kísérése az egyik legjobb biztosítéka lehet az országgyűlési bizottsági munka érdemlegességének és elmélyültségének.

Az ilyen munkamódszer nagymértékben hozzásegíti a bizottságot ahhoz, hogy valóban aktív részese legyen a törvényelőkészítés folyamatának és a tervezettel kapcsolatban hasznos javaslatokat tehessen.

b) A bizottságnak az *egyéb jogszabályok* előkészítésébe való bevonása, s általában a jogszabályelőkészítésben betöltött szerepének szélesítése — amint erről már előbb is szó volt — fontos eszköze az Országgyűlésre háruló általános feladatok megvalósításának, az állami munka színvonala emelésének, a dolgozó nép és az államapparátus közötti kapcsolatok elmélyítésének. A szóban levő szerep szélesítésének *többféle útja-módja* lehet.

ba) A törvény tervezetével együtt szükséges a bizottsággal közölni a *törvény végrehajtása érdekében kiadásra kerülő alacsonyabb szintű jogszabályok* (minisztertanácsi rendelet, miniszteri rendelet) tervezetét is. Ez teszi lehetővé, hogy a bizottság a tervezett szabályozást a maga egészében, minden vonatkozásában érzékelni tudja, lássa az összefüggéseket, valamint azt, hogy a törvény a végrehajtó jogszabályok hídján miként kerül érintkezésbe az állampolgárok és szervezeteik mindennapi életviszonyaival. De ez teszi lehetővé annak kontrollját is, hogy a törvény a végrehajtó rendelkezések láncolatán nem torzul-e el, a társadalmi viszonyok rendezése végső kifejlődésében megfelel-e az eredeti törvényhozói szándékknak. E kontroll lehetősége teremti meg végeredményben annak is a lehetőségét, hogy a bizottság magának a törvénynek a tartalmáról is helyes véleményt alakíthasson ki. A törvény és a végrehajtó jogszabályok tervezetének együttesen a bizottság

rendelkezésre bocsátása tehát garanciális jellegű is.

bb) Törvény alkotása esetén a bizottságot tájékoztatni kell azokról a *jogszabályváltozásokról*, amelyek a törvény és végrehajtási rendeletei nyomán szükségessé válnak. Ez növeli a bizottság hatáskörét, s ugyancsak elősegíti azt, hogy a bizottság az új szabályozás hatását e vonatkozásban is a legszélesebb körben felmérhesse.

bc) Ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja; az általa alkotott jogszabályok a *törvényerejű rendeletek*, amelyeket az Országgyűlés legközelebbi ülésén be kell mutatni [Alkotmány 30. § (5) és (6) bek.].

Az Alkotmány tehát a törvényerejű rendeleteknek csak a bemutatását írja elő. Az Országgyűlés előbb már ismertetett határozata azonban a törvényerejű rendeletekkel kapcsolatban is előírja, hogy a bizottságokat be kell vonni a tervezetek kidolgozásába. Ez indokolt is, különös figyelemmel arra, hogy az Elnöki Tanács a törvényerejű rendeleteket az Országgyűlés jogkörében eljárva hozza az ülések közötti időszakokban. Szükséges annak lehetővé tétele, hogy az Országgyűlés a bizottsága útján a nem általa alkotott, de neki bemutatandó

törvényerejű rendeletek — tehát magas szintű jogszabályok — előkészítése során a befolyását érvényesíthesse.

Helyes tehát, ha az Elnöki Tanács és a bizottság között is szoros *kooperáció* alakul ki a törvényerejű rendeletek megalkotásával kapcsolatban. Ha kodifikációs bizottság működik, a két bizottság együttműködése tekintetében az a) pontban írtak jöhetnek megfelelően figyelembe.

bd) A már említett érdekek védelmében kellő alappal támasztható az az igény is, hogy a bizottság *általában és folyamatosan információkat* kapjon a jogszabályelőkészítésről, az ezzel kapcsolatos tervekről, a megvalósítás útján levő szabályozási elképzelésekről. Különösen vonatkozik ez a nagyobb jelentőségű minisztertanácsai és miniszteri rendeletekre. Az informáláson túlmenően — természetesen — arra is lehetőséget kell biztosítani, hogy a bizottság a saját elgondolásait is kifejtse, a jogszabály tartalmi kialakítására megfelelő javaslatokat tehesse.

Ez is az országgyűlési bizottság és a jogszabályt kezdeményező minisztérium, valamint az Igazságügyi Minisztérium együttműködésének elmélyítését teszi szükségessé.

Zoltán Ödön

A külkereskedelmi bizományos rejtve maradó felmondási joga

A „Döntőbíráskodás” 1971. februári számában (66. old.) 1625. sorszám alatt közétett KGD fellebbezési határozat nem jogászi körökből is kapott helyeslő sajtó visszhangot, méltán.

Az érdeklődést a határozat versenypárti szemlélete keltette. Gazdasági életünk jogvitáinak nem túl népes lelátóján helyeseléssel fogadták a publikálásra érdemesített döntés alábbi megállapításait:

„Ha a fellebbezési döntőbizottság a szavatós (aki nem más, mint a bizományos felmondása által fenyegetett megbízó konkurrens) kérelmét (tudniillik a bizományi szerződés megszüntetését) teljesítené, ezzel nevezett (tudniillik a konkurrens: a bizományos másik megbízója) ismét monopolhelyzetbe kerülne. Az alperes (tehát a bizományos) és a felperes (tehát a felmondás által fenyegetett megbízó) között létrejött bizományi szerződés hatályának fenntartása viszont azt jelenti, hogy a szavatós konkurrens: vetélytársa van. Ez pedig összhangban áll az új gazdaságirányítási rendszernek a kiegyensúlyozott piac és az egészsé-

ges gazdasági verseny kialakulására vonatkozó irányelveivel, valamint az ezzel kapcsolatos jogszabályi rendelkezéssel. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági verseny esetén a szavatós még jobb munkát fog végezni, aminek nemcsak ő, hanem a népgazdaság is hasznát látja.”

Ha most a döntés gazdaságpolitikai indokait félretesszük és az érdekösszeütközés jogi megnyilatkozását toljuk a tárgylencse alá, akkor a következő kérdéssel találjuk szemben magunkat: megszüntetheti-e a bizományos a bizományi szerződést felmondással vagy sem?

Szembeötlő, hogy a közétett határozat a bizományos felmondási jogának létét (létjogsultságát) illetően semmilyen vizsgálódásba nem fogott, ebben a körben problémát nem látott: „Mint hogy a szerződés kikötésével szemben a bizományos felmondását nem a tárgyév lejártát megelőzően legalább 3 hónappal, hanem csupán 1969. november 28. napján közölte, a felmondás hatálytalan” — állapította meg az első fokon eljáró gazdasági döntőbizottság kommentár nélkül, egyszerűen a felek között léte-

sült bizományi megállapodás harmadik pontjára hivatkozva. (Ezen az érvelésen a fellebbezési határozat sem változtatott.)

A döntőbizottságot valószínűleg erősen befolyásolta az, hogy keretbizományi szerződésből eredő vitát kellett eldöntenie. A külkereskedelmi vállalatok keretbizományi szerződéseikben (az exportra, importra szólókban egyaránt) kifejezetten kikötik a felmondási jogot. Nyilvánvaló, hogy előre meg nem határozott számú ügylet kötésére jogosító keretbizományi megállapodásban a felek — pl. felmondással — határt szabhatnak a külkereskedelmi szerződések létesítését biztosító jognak, illetve kötelezettségnek.

Ha most az önmagunknak feltett kérdésre (megszüntetheti-e a bizományos a bizományi szerződést felmondással) jogdogmatikai eszközökkel próbálunk választ keresni, a döntőbizottság gondolatmenetét látszik alátámasztani a 32/1967. (IX. 23.) Korm. rend. 2. §-a is: „A külkereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok belföldi szerződéseinek tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg, a jogszabály a rendelkezésétől való eltérést nem tiltja.” A felek éltek a szabadsággal, mind a megbízó, mind a bizományos javára felmondási jogot állapítottak meg. De vajon nem tiltja-e jogszabály, hogy a bizományos ilyen lehetőségekhez jusson?

Vegyük egy kicsit szemügyre az idézett jogszabály ritkán emlegetett 32. §-át, amely tételesen felsorolja a bizományi szerződés megszűnésének eseteit. Ebben a felsorolásban a felmondás egyetlen egyszer fordul elő, mégpedig a megbízó oldalán (f. pont), azzal a 33. § 3. bekezdésében olvasható megszorítással, hogy a megbízó sem mondhat fel azonnali hatállyal, ha a bizományos külföldi félnek már elkötelezte magát.

Ha a 32. §-ban írt felsorolás taxatív — semmi sem utal az ellenkezőjére —, akkor a taxáció korlátozást, a korlátozás tiltást jelent. Ha pedig a megszüntetési jogcímeket kiterjeszteni tilos, akkor sem az eseti, sem a keretbizományi szerződésekben (az utóbbiakra sincs kivételt tevő szabály), nem köthetnek ki a felek felmondási jogot a bizományos javára. Csak a 32. §. d. pontjában leírt eszközhöz nyúlhatnak, vagyis közösen megszüntethetik a köztük létrejött megállapodást. A Ptk. 200. § 2. bekezdése alkalmazásával a döntőbizottságnak a kikötés semmisségét kellett volna megállapítania?

Akár elfogadjuk ezt a taxációra támaszkodó érvelést, akár nem, a tény tény marad. A 32. rendelet sehol sem említi meg a bizományos rendes, vagy rendkívüli felmondási jogát. Azokban a kérdésekben pedig, olvashatjuk a 32-es rendelet 35. §-ának első bekezdésében, amelyeket e rendelet nem szabályoz, a Ptk. rendelkezéseit kell alkalmazni. Manapság, a beruházások nyomán támadt termelő kapacitások kihasználatlanságáról sok szó esik. Joggal. Pró-

báljuk meg a meglevő termelő kapacitások jobb kihasználásának gyakran propagált, és eléggé nem helyeselhető módszereit a parlagon heverő jogi kapacitások jobb kihasználására alkalmazni, és megvizsgálni, milyen rejtve maradt tájakra és teljesítményekhez vezet a 32. rendelet idézett szabálya.

Ha a jogdogmatika eszközét a gazdasági irányelvekre utalás és az evidenciákból kiindulás eszközeivel (lásd az idézett KDB határozat utolsó két mondatát) kiegészítjük, akkor ismét nagyon könnyen választhatunk ki a szerződéskötési szabadságra általánosságban utaló rendelkezést. Itt van pl. a Ptk. 321. §-a: „Aki szerződésnél vagy jogszabálynál fogva felmondásra jogosult...”. Az egyes szerződések ereiben követve a gazdasági értékek áramlását, nem jutunk azonnal a szerződéseknek ehhez az igen általános, mondhatnánk úgy is, hogy parttalan óceánban elvesző szabályához.

A Ptk.-nak a bizományról szóló XLII. fejezetében ugyanis hamar zátonyra futunk. Az itt olvasható 512. § (1) bek. kimondja, hogy az adásvételi szerződés¹ megkötése előtt a bizományos a szerződést 15 napos felmondással megszüntetheti. Kétségtelen, hogy a 32. sz. rendelet III. fejezetének ez a közvetlen polgári jogi háttere nem említi a bizományos rendkívüli felmondási jogát és jogcímét. Dr. Bauer Miklós mutatott rá nem is olyan rég² a bizományost terhelő figyelmeztetési kötelesség kapcsán a bizományi szerződés távolabbi hátterére, amelyhez azonban a Ptk. XLII. fejezetének utaló szabálya révén biztonságos csatorna vezet. Az 512. § (2) bekezdésére célzunk, amely szerint a bizományra a XLII. fejezet eltérő rendelkezései hiányában a megbízás szabályait kell alkalmazni. Ha az 513. § (2) bekezdése segítségével a megbízottat terhelő és a 476. §-ban körülírt figyelmeztetési kötelességből le lehet vezetni a bizományosét, akkor természetesen ugyanez a víziút vezet a 483. § (2) bekezdésének utolsó fordulatához is, hiszen a bizományos fejezet a most leírttól eltérő tartalmú rendelkezést nem foglal magában.

Világosabban: a megbízó súlyos szerződészegése esetén a bizományost is megilleti az azonnali felmondás joga. Sőt — dr. Bauer Miklós helyes módszerét alkalmazva — a bizományosra a 483. § (4) bekezdését is irányadónak kell tekinteni. A bizományi szerződések felmondást korlátozó vagy kizáró kikötései tehát semmiek.

A jogszabály-elemzés módszerével többet merítettünk, mint szeretnénk volna. A bizományost törvényen alapuló, részben a megbízási szerződésből levezethető, kizárhatatlan, korlá-

¹ Bármely más szerződés, amelynek megkötésére a bizományos kötelezettséget vállal [lásd a Ptk. 513. § (1) bek.].

² Bauer: A külkereskedelmi vállalatok belföldi szerződése (Döntőbíráskodás, 1970. június. 206—208. old.).

tozhatatlan, rendes és rendkívüli felmondási jog illeti meg. Tisztában vagyunk azzal, hogy a kifejtettek contra legem hatnak. Ha ugyanis a bizományosnak a megbízottra vonatkozó szabályokból származó korlátlan és kizárhatatlan felmondási joga van, akkor a 32. rendelet 13. §-ának (3) bekezdése³ és 14. §-a⁴ felmondással egyszerűen elsüllyeszthető. (A külkereskedelmi keretbizományi szerződések kétszeresen is. A keretmegállapodások ugyanis mindig tartalmaznak felmondási kikötéseket, ezért a keretbizományos első menetben, szerződéses joga révén, a keretszerződést szünteti meg, utána pedig, törvényes joga révén, a kötelezően létesített eseti bizományi szerződést.)

És itt fel kell tenni a kérdést: Nem szórakoztató kirándulás volt-e a fent leírt a vissza-utaló jogszabályok lagúnáiba? A magyar külkereskedelmi vállalatok bizományi szerződésai mégiscsak a gazdaságpolitika eszközei, és nem hibátlan logikai konstrukciók. Be kell tölteniük rendeltetésüket: közvetíteni hazánkba a nemzetközi keresletet és kínálatot, fenntartani a külkereskedés monopóliumát úgy, hogy minden termelő el tudja juttatni exportképes áruát külföldre, és minden felhasználó megkaphassa a számára fontos idegen terméket.

Hadd tegyük fel az emlékezetünkbe idézett gazdaságpolitikai koncepcióra támaszkodva következő kérdésünket: Milyennek képzelte el ezt a külkereskedelmi bizományost a törvényhozó? Választ csak a 32. rendeletben testet öltött modell újabb megvizsgálásából meríthetünk, amelynek eredményeit Nizsalovszky professzor fogalmazta meg.

Nizsalovszky professzor hívja fel ugyanis a figyelmet⁵ arra, hogy a bizománynak a Ptk-ban és a 32-es rendeletben foglalt szabályozásából éppen azok a rendelkezések hiányoznak, amelyek a bizományos kezére, birtokába adott, eladásra szánt, egy ideig esetleg beraktározott, illetőleg a bizományos által beszerzett árukkal való elbánásra vonatkozik. Minthogy — folytatja Nizsalovszky professzor — a 32-es rendelet 21. §-ának (2) bekezdése már nyíltan a megbízót terhelő kötelezettségekről is beszél, a magyar külkereskedelmi bizományos elvesztette azt az igen lényeges vonását, hogy elleplezi a megbízót. Ha ma bizományi szerződést kötünk, eszünkbe sem jut felhasználni a Kereskedelmi Törvénykönyv 371—373. szakaszain nyugvó sztereotip mondatot: „Átadom Önöknek bizományi értékesítésre...” és fel sem merül bennünk a brundisiumi hajós képe, aki megbízója áruját átvéve Alexandriába eveztet, ott eladóként értékesíti a holmit a mit sem sejtő vevő-

³ A felek hosszabb időre szólóan, előre meg nem határozott ügyletekre bizományi keretszerződést köthetnek.

⁴ A bizományos a megbízó kívánságára köteles bizományi szerződést kötni.

⁵ Ld.: a Külkereskedelem 1969. novemberi számának jogi mellékletét (41—42. old.).

nek, s a vételárról — a maga részét megtartva — elszámol a tulajdonossal.

Külkereskedelmi bizományunk tehát nem partialis commenda, nem aestimatum. Ha figyelmesen beletekintünk az áru birtokára igényt nem tartó magyar bizományosba, akkor igazat kell adnunk Nizsalovszky professzornak, aki benne a régi Kt. 535., 538. és 540. szakaszában emlegetett önálló ügynököt látja. Azt pedig alig-alig lehet vitatni, hogy a birtoktalanított bizományos, vagyis az önálló ügynök csak kereskedelmi eljárást, személyes tevékenységet szolgáltat.

Ez pedig jelenlegi polgári jogunkban nem más, mint megbízotti szolgáltatás. A gazdaságpolitikát jogi kategóriákban kifejező rendeletalkotás a birtoktalanítással — e döntően fontos árutulajdonosi vonás elhalványításával — juttatta kifejezésre, hogy a jelenlegi elképzelések a külkereskedelmi bizományosban inkább ügyvivőt, közvetítőt, tehát megbízottat (ügynököt) látnak.

Azt kell most megvizsgálnunk, a megbízott tételes jogból kibányászott, kizárhatatlan, korlátozhatatlan, rendes és rendkívüli felmondási joga a megbízási szerződések lényegéhez tartozik-e.⁶

Amint arra utaltunk, a megbízott is értéket, tehát árut nyújt át a megbízónak. Ez az áru azonban nem valamilyen tárgy, vagy pontosan körüljárható eredmény, o p u s, hanem a megbízott magatartása, a megbízott által kifejtett tevékenység, amely közelebb viszi a megbízót céljához. Persze, nem akármilyen cél érdekében veszik igénybe a megbízási szerződések sokágú eszközét a jogi forgalomban. Olyan célok kapcsán kínálkozik ez a kötelemtípus, amelyeket gondos, szakszerű tevékenységgel sem lehet elérni. (Legalábbis nem lehet garantálni a célbaérést.) A megbízott tevékenységet folytat, amelyért felelősséget nem vállal, magyarul: amelynek anyagi következményeit nem ő, hanem megbízója viseli.

A megbízó annak ellenében, hogy állja a számlát; *együttműködési hűséget*, tehát olyan magatartást kíván a megbízottól, amely mindig a megbízó érdekeire van tekintettel. A megbízó az anyagi következmények vállalása fejében igen magasra állíthatja az együttműködési mércét. Az érdekében folytatott megbízotti tevékenységnek *nincs szélső határa*. Saját megbízója utasítását is figyelmen kívül kell hagynia, ha az az utasítást adó érdekeivel ellentétben van. Ha viszont a megbízó *sajátos szempontok* vezetnek érdeke megítélésében, a megbízott ezekhez is köteles alkalmazkodni, még akkor is, ha eltérnének az érdekmegítélés szokásos szempontjaitól.

⁶ A megbízás a bizománynak olyasféle absztrahált háttérre, mint a kötelmi jogok különös részének az általános kötelmi szabályok — figyelmeztet Csánádi professzor a megbízási jogviszonyról írt, napról napra időszerűbb munkájában.

Az, hogy valaki más számlájára jár el, hogy magatartást szolgáltat tárgy, vagy eredmény helyett, hogy partnere utasításokban kifejeződő szerződéses nyilatkozatait ugyanezen szerződés alapján köteles figyelmen kívül hagyni, nehezen illeszkedik bele az árucserre-szerződések normális konstrukciójába, amelyekre pontosan körülírt áruk rideg kicserélése a jellemző.

A megbízott éppen a magatartásával szembeni elvárások bizonytalansága, képlékenysége, a kapcsolat személyes jellege miatt van abnormalis, tehát nehezebb helyzetben. Az abnormalitás most leírt diagnózisából adódik a terápia. A megbízási szerződést fenntartani csak addig lehet, *amíg a megbízott a megbízó bizalmát ébren tudja tartani.*

A megbízót nem szabad erősen kötni szerződéséhez, hiszen az nem biztosítja neki igazi célja, valamilyen eredmény elérését, de nem verhetjük bilincsbe a megbízottat sem, mert neki viszont a megbízás véghezvitelét nem garantálja a kontraktus. Ezen túlmenően: a megbízott ki van téve annak, hogy a megbízó utasítási jogát gyakorolva *beleszól* tevékenységébe. Az is kellemetlen lehet a megbízottnak, hogy a szerződéskötés után nem tud berendezkedni arra, hogy saját belátása szerint készüljön fel a tevékenység lefolytatására, sőt, a megbízó közbejött utasításai *kifejezetten zavarhatják őt*, más megbízásainak teljesítésében.

Az így kialakult helyzetek elvehetik a megbízott kedvét, a megbízó érdekeinek szolgálatától. Persze, ha nem adjuk meg a megbízottnak a jogot, hogy megkezdett tevékenységét befejezhesse, nem tehetjük kötelességét sem teljes értékűvé.

Ha mégis teljes értékűvé tesszük, vagyis felmondási jogát megvonjuk, korlátozzuk, kellemlenné válik, *s a kellemlen megbízott munkájában nincs köszönet.*

A megbízott és a megbízó kártérítés nélküli felmondási joga a vázolt meggondolások⁷ egyenes következménye. Egyenes következmény az is, hogy a megbízott törvényes felmondási joga sokkal tágabb, mint más szerződéstípusokban, sőt, gyakran ugyanolyan tág, mint a megbízóé.

Ha most azt kérdezzük, a megbízás megszüntethetőségének kifejtett indokai a bizomány lényegéből is levezethetők-e, akkor feltétlenül igennel kell válaszolnunk, hiszen:

1. A bizományos is elérhetetlen célt (külkereskedelmi szerződés megkötése) hajszol, szakszerű gondossággal, és magát a hajszát (a szerződés megkötése érdekében való eljárást)⁸ szolgáltatja.

⁷ E meggondolások nem e sorok írójától erednek, hanem eklektikus reprodukálásai mindannak, amit *Csanádi* professzor már említett művében a megbízottól kifejt.

⁸ Ld.: a 32/1967 (IX. 23.) Korm. rendelet 13. § (1) bekezdését.

2. A bizományos számláját is a megbízó állja.

3. A számla kifizetése fejében a bizományos mércét is magasra lehet állítani, a megbízó megkövetelheti, hogy a bizományos az ő sajátos szempontjaihoz alkalmazkodjon akkor is, ha ezek eltérnek a külkereskedői megítélés szokásos szempontjaitól. (E követelményét — bármekkora fájdalmat is okoz a bizományosnak — a megbízó részletesen, folyamatosan ismétlődő utasításokkal érvényesítheti, pl. úgy, hogy a bizományos figyelmeztetése után a sajátos szempontú diszpozíciót megismétli. Nem bízza a bizományosra mondjuk az igényérvényesítés módjának és körülményeinek a meghatározását.⁹)

4. A szabad mérceállításból következik, hogy a megbízó utasítási jogát gyakorolva, bizony, alaposan beleszólhat a bizományos tevékenységébe, megzavarhatja őt másról kapott megbízások teljesítésében. (Kétségtelen, hogy az ilyen utasítgatások állandó visszakerdezésre kárhóztatja a bizományost, önállóság nélküli adminisztratív funkcióra készíti, késlelteti a külkereskedelmi szerződés megkötését, de megakadályozni nem lehet.)

5. Minthogy a bizományos, különösen a magyar külkereskedelmi bizományos szolgáltatása is a cél elérésére irányuló eljárás, a vele szembeni elvárások is bizalmon alapulnak. (Ha pedig ez igaz, akkor a bizományi szerződést is csak addig szabad és érdemes fenntartani, amíg a bizományos a megbízó bizalmát ébren képes tartani.)

Ha a bizományos jogviszony bizalmi természetét figyelmen kívül hagyva megvonjuk, vagy akár korlátozni akarjuk a bizományos felmondási jogát, mi idézzük elő azt a helyzetet, amely őt kellemlenné teszi. A kellemlen bizományosban éppúgy nincs sok köszönet, mint a kellemlen megbízottnak.

Mégsem szabad a bizományos manifesztálódott felmondási jogát távirányítás alól kiszabadult, alattomban közeledő torpedónak tekinteni, amit a felmondási jog törvényes kizárásával, vagy a joggal való visszaélés elleni szabályok révén ártalmatlanná kellene tennünk.

Végül is nem a külkereskedelmi bizományos szerződéses gúzsakötése volt a gazdaságpolitikai cél, hanem olyan *közvetítő* beiktatása, aki a nemzetközi keresletet és kínálatot mintegy beépíti a magyar piacba, és ezzel kiegyensúlyozza, egészségessé teszi azt. (E két célra nagyon helyesen mutat rá az 1625. sorszámú KDB határozat.)

A kiegyensúlyozott piac az ott megjelenők jogainak kiegyensúlyozottságát is kell, hogy jelentse. Ne feledkezzünk meg arról, hogy a

⁹ Reklamáló leveleket ad át fordításra és postázás végett, lásd: *Bauer* Miklós idézett cikkét.

20/1967. (Kké. 28.) KKM utasítás minden magyar termelőnek és felhasználónak jogot adott arra, hogy áruexportját és importját a kijelölt külkereskedelmi vállalat tevékenységi köréből másik külkereskedelmi vállalat tevékenységi körébe utaltathassa. Kétségtelen, hogy az ilyen kérelem teljesítésének feltételei szigorúak. Vagy azt kell igazolni: a külkereskedelmi vállalat ismételt, indokolatlanul elzárkózott a bizományi szerződés megkötésétől, vagy valószínűsítendő: a külkereskedelmi vállalat nem szocialista szervezettől elvárható gondossággal járt el, és végül valószínűsíteni kell: a javasolt másik külkereskedelmi vállalat az export- vagy importtevékenységet gazdaságilag kedvezőbben folytatja. A kijelölési eljárás sem egyszerű. A kérelem véleményezésére bizottság alakul, és a külkereskedelmi miniszter dönt stb.

Azért a fent leírt szűk lehetőség is lehetőség. Ha a külkereskedelmi bizományosi szerződést kötő megbízóknak nehezen működtethető fegyvert adunk a kezébe, akkor a piac jogi kiegyensúlyozottságához elengedhetetlen, hogy a bizományosnak is legyen ugyanilyen nehezen működő harci eszköze.

Az egyik ilyen eszköz a bizományos felmondási joga lehetne. Ennek csupán a külön kikötés nélküli létezését kellene de facto elismerni. Csanádi professzor alaposan átgondolt fejtegetéseit hasznosítva persze biztosítani szükséges, hogy

a) a bizományos ne használhassa a felmondást kötelessége alóli kibúvársra (tehát akkor mondhasson csak fel, ha a megbízás végrehajtása annyira megnehezül, hogy az ügy adottságai miatt nincs kilátás az eredményes ügyintézésre, ha a megbízó bizalmatlansága súlyosan sértő, ha a bizományosra terhesen gyakorolja utasítási jogát),

b) Meg kell akadályozni az ügy kíméletlen visszabocsátását (vagyis a bizományos legyen köteles tevékenységét mindaddig folytatni, amíg a megbízó az időbeni visszavételről nem gondoskodik).

Ha a kötelező szerződéskötéshez való ragaszkodás miatt nem tudnánk legyőzni a külkereskedelmi bizományos felmondási jogától való viszolygást, akkor is nyílna mód a megoldásra. Két lépcsőben. A bizományi szerződés létrejötte és a külkereskedelmi szerződés teljesítésének igényérvényesítés (igényelhárítás) nélküli szakaszában a bizományosnak legyen joga kérni kötelezettségeinek és jogainak másik külkereskedelmi vállalat, vagy éppen a megbízó tevékenységi körébe való utalását. E kérelme akkor lenne teljesíthető, ha pl. a megbízó bizalmatlansága súlyosan sértő, ha a bizományosra terhesen gyakorolja utasítási jogát. Az igényérvényesítési (igényelhárítási) szakaszban a bizományos a már említett körülmények bekövetkeztével a Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Iroda igénybevételét lenne jogosult követelni.¹⁰

Nincs okunk feltételezni, hogy a megbízások valaha is a szocialista jog legfontosabb szerződéstípusai közé fognak tartozni, de elzárkóznak a második vonalba — írta Csanádi professzor több, mint tíz évvel ezelőtt. A megbízási (bizományi, ügynöki) szerződések kezdenek nagykorúsodni, és itt nem csak a külkereskedelmi bizományi megállapodásokra, de a megszorított ügynöki vállalatok szerződéseire is gondolunk. Ezért befejezésül — a megbízás-bizomány összefonódottsága által felbátorítva — hadd idézzek még egy gondolatot az írásom forrásául szolgáló kiváló munka¹¹ bevezetőjéből: „A megbízás, mint említettük, elüt a szokásos csereszerződésektől, és a kötelmi jog kategóriái, amiket ez utóbbi szerződések modellje alapján képeztünk ki, a megbízásra csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazhatók. A megbízási jogviszony elemzése alkalmas arra, hogy rászorítsa a vele foglalkozót: küzdje le a bevett kötelmi tételekben való bizalom szellemi restségét, és nézzen bele jobban a »miért«-ekbe.”¹²

Szathmáry Géza

¹⁰ Hadd iktassunk ide egy riasztó gyakorlati példát. Előfordult, hogy a megbízó felmerült költségek olyan elhárítását írja elő, amely lehetetlen. (Pl. vámfizetési halasztást eszközöl ki import javakra, e kedvezmény alapján azonban vámvisszatérítést, és ennek érdekében rendkívüli, a munkaerőt feleslegesen lekötő jogorvoslati eszközök kilátástalan alkalmazását követeli meg. Megszabja, hogy a bizományos mely dolgozó foglalkozzanak ügyével. Minden igényérvényesítő lépés veleváló előzetes jóváhagyatását igényli. Költségkímélésre hivatkozva megtagadja a hozzájárulást ahhoz, hogy az igényét érvényesítő külföldi perben a bizományos külföldi ügyvédet vehessen igénybe. Lehetetlen utasításainak nem teljesítésére hivatkozva megtagadja a teljesítéssel arányos bizományi díj, a külföldi választottbírói eljárás költségelőlegének viselését. Mindezekkel arra kényszeríti a bizományosot, hogy egyszerre képviselje maximális hatékonysággal a megbízó érdekeit külföldön, és folytasson ugyanezzel a megbízóval sorozatban belföldi pereket annak bizonyítására, hogy a tőle követelt lépések célszerűtlenek, hogy a külföldi perhez szükséges külföldi ügyvédet alkalmaznia, hogy a külföldi fél teljesítésével díjkövetése esedékessé vált, hogy a választottbíróóság tényleg kötelezte előleg letétbe helyezésére stb. Hadd vessük fel nyersen: szabad ilyenkor a bizományi szerződést fenntartani?

¹¹ Az igényérvényesítésnek ez a formája talán megoldaná azt a problémát, amit *Bauer Miklós* vetett fel idézett cikkében, és *dr. Radnóki Erzsébet* fejtett ki nagyon plasztikusan a perbizományról szóló cikkében. (A Külgazdaság Jogi melléklete 1973. januári számában.) Arról van szó, hogy a bizományos tulajdonképpen nem saját kárainak megtérítésére terjeszt elő igényt a bíróságnál. Minthogy azonban a perbizomány magyar szabályozásának alacsony szintje [32/1967 (IX. 23.) Korm. rendelet 30 § (1) bekezdése] miatt a kérdés polgári jogunk alapján meg sem oldható, perjogi szabályaink révén is csak ügyvel-bajjal, sokkal megbízhatóbb lenne, ha specializált szerv járna el a bizományosra gyanakodó megbízó képviselőjeként, kikapcsolva a perbizományból adódó problémákat.

¹² *Csanádi*: A megbízási jogviszony. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 4. old.

Adalékok a polgári bíró pszichológiájához

I. Amidőn a polgári bíró munkáját vizsgálják, rendszerint annak tárgyára és a peres eljárásra szorítkoznak. Pedig igen tanulságos a munka alanyi része: a bíró pszichológiája is. Ennek a vizsgálata nemcsak a pszichológia tudományára tartozik, hanem annak alkalmazott ága, amely jogi elemekkel van elegyítve; ilyen nemcsak a bíró jogtudata, hanem az is, hogy a polgári peres eljárás jogi célt követ és azt hivatott teljesíteni a bíró pszichikai munkája.

A bíró pszichikai funkcióját vizsgálva azt látjuk, hogy elsősorban megismeri az eljárás anyagát, hogy azt gondolkodásában megvizsgálja, az adatait egymással kapcsolatba hozza, értékeli, végül is megállapítja a tényállást, azt a jogszabályok alá szubszumálja és így meghozza az ítéleti döntést. A filozófiai, logikai és jogi aspektusok már a pszichikai funkció tartalmát alkotják, amelyek természetszerűleg kihatnak a pszichikai folyamatokra is.

Mindenekelőtt azonban lássuk a pszichikum strukturáját.

II. 1. A bíró pszichikai funkcióinak az alapja a bíró *személyisége*. „A személyiség alkotja az alapot, amely belülről meghatározza az emberi pszichikum, mint egész felfogását...”¹ Kardos Lajos hangsúlyozza: „Minden ember lelki életének különleges, *egyéni összjellege van...*”² Erre az egyéni jellegre alapítva írja Király Tibor: „Általában lehetetlen előre megmondani, hogyan fog egy bizonyos bíró dönteni, illetve hogyan fog reagálni a tanúvallomásokra...”³ De valóban ennyire egyediek az emberi cselekedetek, a bírói döntések?

A személyiség egysége nemcsak adott pillanatokban áll fenn, hanem a múltra és a jövőre nézve is. A személyiség fejlődik, e közben hat a külvilágra, de egyszersmind az is hat rá. Hatnak rá a tárgyi adottságok és maga a társadalom is. Pszichikai működése az elismert gondolkodási törvények szerint kell, hogy lefolyjon, hiszen csak így tud embertársaival összhangra találni. De hatnak rá a társadalmi normák is és a természet törvényeit is kénytelen figyelembe venni. A bíróra ítélezése során szintén hatnak ezek a — reá nézve — objektív adottságok. Valóban előfordulhat, hogy a bizonyítékok megoszlása, a jogszabály határozatlansága, vagy éppen hiánya folytán bizonytalan a bírói döntés. Nem egyedi eset az sem, hogy a másodfokú bíróság azonos bizonyítási anyag mellett, azt eltérően mérlegelve, az elsőfokú

bíróságtól eltérő, vagy azzal ellentétes tényállást állapít meg, vagy ugyanazon tényállás mellett eltérő jogi döntést hoz.⁴ Az említett körülmények folytán azonban az adott objektív, tárgyi adatokból következtethetünk a bíró magatartására, az adott bizonyítékok, jogszabályok pedig előre meghatározzák az ítélet tartalmát. Ezt segíti elő az indokolási kötelezettség, amelyben a bíró rögzíti azokat a tárgyi körülményeket, amelyek ítéletének alapjául szolgálnak.

2. A személyiségnek a tevékenység során megszerzett tulajdonsága a *képesség, készség és jártasság*. Rubinstein szerint mind ezek a tulajdonságok a tapasztalaton, tanuláson, gyakorlaton alapuló, „automatikusan végzett összetevői az ember tudatos tevékenységének...”⁵ De ezek is a tudat ellenőrzése alatt állanak.

Kétségtelen, hogy mind ezek a tulajdonságok a gyakorlaton alapulnak, de ezzel nem válik a gondolkodás feltétlenül automatikussá, csupán megkönnyítik az emberi cselekvést az által, hogy elősegítik az asszociációs kapcsolatok létrejöttét és a gondolkodási tevékenységet. Ezt látjuk a bírói munka során is. Már a bizonyítékok beszerzésénél, sőt már a feleknek a bizonyításra szorításánál tapasztalhatjuk, mennyire megkönnyíti a munkánkat a gyakorlat. A kezdő bírónak bizony még a tanúhoz intézendő kérdések feltétele is gondot okozhat, hosszas gyakorlat után azonban elérkezik az idő, hogy a per adatai alapján a felek és a tanúk kihallgatása során szinte maguktól merülnek fel a problémák és a kérdések, természetesen feltételezve a helyes felkészülést. A jogszabályok alkalmazása során felmerülnek azok egymáshoz való kapcsolatai, illetve egymástól való elhatárolásuk, ami fejleszti a jogtudatot és megkönnyíti a jogalkalmazás megalapozottságát, biztosabbá teszi a bíró eljárását, ítéleti döntéseit.

3. Rubinstein megkülönbözteti az *irányulást* a *beállítódástól*,⁶ szerinte az előbbi a tágabb fogalom. A beállítódás a cél megvalósítására való mobilizálást jelenti.

A bírónál megkülönböztethetünk távolabbi és közelebbi, konkrét beállítódást. Előbbi a jogtudaton alapszik és magában foglalja az igazság keresését mind ténybeli, mind jogi vonatkozásokban. Helyes erkölcsi felfogás esetén ezt a bíró már tanulmányaiból magával hozza. A bírói gyakorlat során ez tovább erősödik és egybe

¹ Sz. L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai. (Budapest, 1964.) II. kötet 954. old. (Alábbiakban: Rubinstein 1964.)

² Kardos Lajos: Általános pszichológia. (Budapest, 1964.) 10. old.

³ Király Tibor: Büntető ítélet a jog határán. Tanulmány a perbeli igazságról és valószínűségről. (Budapest, 1972.) 272. old.

⁴ Előfordult pl., hogy az elsőbírói ítéletet megváltoztató másodfokú ítélet ellen benyújtott törvényességi óvás folytán meghozott törvényességi határozatban a Legfelsőbb Bíróság az összességesség tekintetében harmadik álláspontot foglalt el.

⁵ Rubinstein 1964. II. kötet 858. old.; 1. még I. kötet 174. old.

⁶ Rubinstein 1964. II. kötet 1029. old.

esik a Pp. 1. §-ában és a 3. § (1) bekezdésében foglalt követelményekkel.⁷ Ez a távolabbi beállítódás konkretizálódik a per lefolytatása során az eldöntendő jogesetre. Ez irányítja a bírót a feleknek és a tanúknak a meghallgatásánál, amikor a tényállást az elérhető legnagyobb mértékben igyekszik tisztázni, majd a bizonyítékokat mérlegeli és végül, amidőn döntését meghozza. Ez a beállítódás nem jelenti azt, hogy a bíró a tárgyalás elején valamelyik fél tényelőadásának és jogi álláspontjának az igazságát, illetve helyességét elfogadja, hanem éppen azok kritikai vizsgálatát, a per adataival való összevetését és értékelését teszi szükségessé.

Ide csatlakozik a *rutin*-jellegű tudás, amidőn a nagyobb gyakorlat egyben nagyobb biztonsgot ad.

III. 1. Az ember észlelés útján szerez tudomást a külvilág tárgyairól és eseményeiről. „Az észlelés az érzékszerveinkre ható objektív valóság tárgyainak és jelenségeinek érzéki visszatükröződése”. Ezen azonban túlhalad: a visszatükrözés tudatossá is válik.⁸ Összetett pszichikai jelenség. Kapcsolódik a meglévő tudat-anyaghoz („megértés”), egybefoglalja az érzéket és a logikait, az érzékelést és a gondolkodást. Az eljárás során a bíró nemcsak passzíve, önkéntelenül észleli a felmerülő adatokat, hanem szándékosan, a per keretei által adott céloknak megfelelően megfigyeli azokat, sőt a szükséges adatok beszerzését irányítja is.

A perbeli észlelés jellegzetessége, hogy annak túlnyomó részében a bíróra nézve objektív ugyan, de ugyanakkor magában véve szubjektum megnyilvánulása. A bíró elsősorban a felek előadásából és a tanúk vallomásaiból meríti tudását, a tárgyi bizonyítékokat is gyakran szakértői vélemény útján ismeri meg. Mindezek a szubjektumok észlelésein és reprodukálásán, a szakértők esetében pedig sokszor az észlelt anyag bizonyos irányú értékelésén és feldolgozásán alapulnak.

Többen hangsúlyozzák, hogy a bírónak ismernie kell a tanúban az észlelés során végbemenő pszichikai folyamatokat és mintegy bele kell élnie magát a kihallgatott személy gondolkodásába.⁹ A tárgyaláson azonban rövid idő áll rendelkezésre, ez alatt szinte lehetetlen a tanú vagy a fél előadását eredményező pszichikai folyamatot megismerni, még kevésbé van mód a gondolkodásukba való beleélésre. A bíró feladata, hogy a per beható tárgyalása biztosítva legyen, miértis aktíve irányítja a felek, tanúk és

szakértők megnyilatkozásait. A bizonyítás-felvételek nemcsak a tényeket kell a felszínre hoznia, hanem adatokat kell szolgáltatnia azok értékeléséhez is.

A *figyelem* általában csak bizonyos körre irányul és mozgékony. A tárgyalás alatt a bíró figyelmének állandóan a per által meghatározott tényekre: a tanúk vallomásaira és egyéb nyilatkozatokra kell irányulnia. Ugyanakkor azonban mindig szem előtt kell tartania az addigi peradatokat, az újjonnan beszerzett bizonyítékokat kapcsolatba kell hoznia a már beszerzettekkel, hogy az ellentétek tisztázást nyerjenek és alap legyen a bizonyítékok értékelésére.

2. Az észlelt anyagot a bírónak utóbb is fel kell használnia, arra *emlékeznie* kell. Ennek két fázisát különböztetjük meg: a bevésést és a felidézést (reprodukción). Ez a felidézés csak részben alapszik a fogalmak térbeli és időbeli asszociációján. Már a megismerésnek is van célja, az új ismeretanyagot pedig gondolati kapcsolatba hozzuk a már meglévő ismeretanyaggal. Éppen ez a kapcsolat hat közre a felidézésnél és segíti azt elő. „Kizárólag az értelmi kapcsolatoknak a bevésésében játszott szerepe magyarázhatja meg a felidézés rendezett jellegét, amely abban jut kifejezésre, hogy a felidézendő anyag megfelel annak a feladatnak, amelynek megoldása során végbemegy.”¹⁰

A bírónak a tárgyalásra való felkészülése során sincs ideje arra, hogy az anyagot ismételt átolvasással oly módon vesse be, hogy az teljes egészében reprodukálható legyen.¹¹ Az ítélet meghozatalánál pedig nemcsak az iratokban meglévő anyagot kell felidéznie, hanem a tárgyaláson elhangzottakat is. Felkészülése során tehát a gondolati kapcsolatokra kell a fő súlyt helyezni. Ennek alapját pedig a felek kérelmei és ellenkérelmei képezik. Az ezekben rejlő releváns tényállás és jogi álláspont az, amelyhez a tárgyaláson beszerzett bizonyítékok egyik vagy másik irányban kapcsolódnak. Az ítélet meghozatalakor, annak kihirdetésénél és írásbafoglalásánál részletesen meg kell ezt indokolnia, ami feltételezi az egész peranyag ismeretét.

IV. 1. a) A pszichikai funkciókat széles körben foglalja össze a *gondolkodás*, az anyag „értelmi feldolgozása”. Rubinstein szerint „... A *gondolkodás a létet annak összefüggéseiben és viszonyaiban sokrétű közvetítésben tükrözi.*”

¹⁰ Rubinstein 1964. I. kötet 460. old.

¹¹ Albert Hellwig: Zur Psychologie der richterlichen Urteilsfindung. (Stuttgart, 1914.) 43., 44. old. azt keresi, hogyan lehetne elkerülni azt, hogy a bírót az előző eljárás iratainak a tartalma befolyásolja. Ez az álláspont nem helyeselhető, mert az előző iratok is a tárgyalási anyag részét képezik, az ítéletben értékelésre kerülnek és a bírót nem befolyásolhatják jobban, mint az éppen felvett bizonyítás anyaga. Természetesen az iratok alapján a bíró nem foglalhat végleges állást, erre csak az egész peranyag ismeretében kerülhet sor. Helyesen mutat rá Albert Düringer (Richter und Rechtsprechung. Leipzig, 1909. 7. old.): „Mein erstes Urteil ist nur ein vorläufiges...”

⁷ Ha azt mondják a tudósról, hogy őt az igazság vágya űzi, jellemzője az igazságszeretet — úgy ez még inkább kell, hogy álljon a bíróról, aki nemcsak a saját tudományos munkájában keresi az igazságot, hanem a feleket is ennek megfelelő magatartásra kötelezi.

⁸ Rubinstein 1964. I. kötet 382. old.

⁹ V. ö. Nagy Lajos: A tanúbizonyítás a büntetőperben. (Budapest, 1966.) 50., 51. stb. old.; Roland Gräser: A büntető eljárás lélektana. (Bécs, 1950. Nyersfordítás.) 122. old.

Feladata, hogy „...feltárja a valóságos összefüggéseken alapuló *lényeges, szükségszerű* kapcsolatokat, elválasztva őket a véletlen találkozásoktól, amelyek egyik vagy másik egyedi szituációban való érintkezésből adódnak.” „Az *objektív valóság közvetett* ... és általánosított megismerése.”¹² Szerinte „a gondolkodási folyamat kezdeti mozzanata rendszerint a *problémahelyzet*...”¹³ Lénárd Ferenc megkülönbözteti a megértés és a problémamegoldás funkcióját.¹⁴ (Csak mellékesen mutatunk rá, hogy a gondolkodás kezdete nem mindig problémahelyzet, a gondolkodás pedig nem mindig problémamegoldó gondolkodás, hiszen az ismeretszerző ténykedés is gondolkodás, jöllehet annak során nem mindig alakult ki problémahelyzet.¹⁵ Minthogy azonban a bírói munka mindig problémát kíván megoldani, ezzel a kérdéssel nem kívánunk behatóbban foglalkozni.)

Rubinstein és nyomán Lénárd Ferenc¹⁶ a gondolkodás feladatát abban látják, hogy a valóság lényeges összefüggéseinek megállapítása alapján eljusson általánosító tételhez. A bírói munkának azonban nem feladata az általánosítás, hanem az, hogy konkrét adatok alapján konkrét tényállást állapítson meg és erre konkrét jogszabályt alkalmazzon. Ennek során éppen az eseti észlelésből indul ki és azt vonja általános, rendszerint a tapasztalatból levont tételek alá.¹⁷

A gondolkodás lényeges eleme eredményeinek a gyakorlat által szolgáltatott adatokkal való összevetése, ellenőrzése és kritikája. Különösen fontos ez a bírói munkában, ahol ellenőrizni kell a felmerült adatokat, az értékelés eredményeit. Ez azonban nem választható el magától a gondolkodás tartalmától, hanem azzal szorosan összefügg. Igen jelentős ez a tényállás megállapításánál, amikor is a bizonyítékok értékelése

¹² Rubinstein 1964. II. kötet 529. old.

¹³ Ugyanott 530—531. old.

¹⁴ Lénárd Ferenc: A problémamegoldó gondolkodás. II. kiadás. (Budapest, 1964.) 21—22. old.

¹⁵ Rubinstein szerint is „...a gondolkodást feladatok megoldására redukálni annyi, mint azt pragmatikusan az általa létrehozott eredmény alapján meghatározni, anélkül, hogy feltárnák magának a gondolkodásnak a természetét, azt, aminek a révén ez az eredmény létrejön.” (Sz. L. Rubinstein: Gondolkodáslelektani vizsgálatok. [Budapest, 1960.] 13. old.)

¹⁶ Lénárd Ferenc: I. m. 139. old.

¹⁷ Ennek közelebbi körülírása meglehetősen nehéz probléma. „Saját lelki jelenségeinkről általában közvetlen tudomásunk van...” — írja Kardos Lajos (Id. m. 11. old.) — így is szoktuk mondani: *lelki jelenségeink általában tudatosak*.” „A tudatossággal a valóság egyetemes tükrözése valósul meg lelki életünkben.” (Ugyanott 177. old.) A tudat „az élmény és ismeret egységéből áll.” (Rubinstein 1964. I. kötet 27. old.) Rubinstein azonban arra is figyelmeztet, hogy „a tudat, a konkrét individuuum reális tudata soha sem «tisztá», tehát elvont tudatosság, hanem mindig a tudatosultnak és a nem tudatosultnak, a tudatosnak és a tudattalannak egysége, amelyeket a kölcsönös átmenetek sokasága kölcsönösen átszö és összefon...” (Rubinstein 1964. I. kötet 28. old.) Roland Grasberger (Id. m.) már egyszerűbben fogalmaz: „... a tudat nem egyéb, mint a lelkivilág átélte eseménye.”

egyben azok ellenőrzését is jelenti. De nem nélkülözhető akkor sem, amikor a Pp. 163. § (2) bekezdése alapján a felek előadása nem szorul bizonyításra.

A gondolkodás minden esetben *tudatos*.

Az eljárás során a bíró az általa észlelteket tudatos gondolati működéssel foglalja egységbe, vizsgálja azok értékét és alkalmazza a jogszabályokat. Ebben a munkában a gondolati működés mellett helyet kap a cselekvő (alkotó) képzelet is, amely mintegy ösztönzőként ölt testet a gondolati tevékenységben. Ide sorolhatjuk az intuíciót is, amely közvetlen képzetként jelenik meg¹⁸, illetve a „probléma megoldásmódjának hirtelen és közvetlen meglelése”.¹⁹ A polgári perben azonban a bíróság a felek által szolgáltatott adatok és bizonyítékok alapján jár el, így csak csekély tér jut a cselekvő képzeletnek és az intuíciónak. Annál jelentősebb ez a nyomozás során, különösen ismeretlen tettesek felkutatásánál. A polgári gyakorlatban is előfordul azonban, hogy hosszas töprengés ellenére nem jövünk rá, hogyan lehetne a tényállás egyes elemeit tisztázni, vagy az alkalmazandó jogszabályt helyesen értelmezni, majd amikor mással foglalkozunk, hirtelen eszünkbe jut a megoldás. Ennek is megvan azonban az alapja: a szükséges ismeretek megléte, amelyek a tudattalanban rendeződnek és eredményezik a megoldás felvetését.

Természetesen mind az alkotó képzelet eredményét, mind az intuitíve felbukkant megoldást gondolkodásunkkal ellenőrizni kell.

b) „Pszichológiailag problémának nevezünk minden olyan kérdést, feladatot, amelyre a választ, a megoldást nem tudják azonnal, pontosan megtalálni...”²⁰

A *probléma*-szituáció kitűzi a gondolkodás feladatát, ami a probléma megoldását jelenti. Ennek tudatossá válása eredményezi a problématudatot, ami lényegében a „nemtudás tudása”. Ez irányítja nemcsak magát a szorosan vett gondolkodást, hanem az észlelést (szándékos figyelmet) és az emlékezést is.

A bíró ennek a feladatnak megfelelően rendel el a bizonyítást, észleli az eléje tárt bizonyítékokat, de észleleteit nyomban szoros kapcsolatba hozza az addigi peranyaggal.

c) A gondolkodás folyamatát különféleképpen *fázisokra* bontják. Lénárd Ferenc pl. kilenc fázist különböztet meg.²¹

A peres eljárás során a bírónak mindenekelőtt tisztázni kell azt, hogy a felek milyen tényekre alapítva, milyen jogszabályra hivatko-

¹⁸ A bizonyítás elmélete a szovjet büntető eljárásban. (Moszkva, 1966. Nyersfordítás.) 325. old.

¹⁹ Ponomarjov: Pszichikum és intuíció. (Budapest, 1968.) 179. old.

²⁰ Lénárd Ferenc: I. m. 44. old.

²¹ 1. ténymegállapítás, 2. módosítás, 3. megoldási javaslat, 4. kritika, 5. Mellékes mozzanatok említése, 6. csodálkozás, tetszés, 7. bosszankodás, 8. kételkedés, 9. a munka feladása. (Lénárd F.: Id. m. 211. old.)

zással — vagy anélkül — milyen kérelmet (ellenkérelmet) terjesztenek elő. (1. fázis) A Pp. 121. § (1) bekezdése megjelöli ugyan a keresetlevél kellékeit, mégis sokszor találkozunk hiányos előadásokkal, ami maga után vonja a fél személyes meghallgatását, vagy a keresetlevél hiánypótlásra való visszaadását. Hasonlóan rögzíteni kell az alperes ellenkérelmét. Ezek jelölik meg a megoldásra váró problémákat és tűzik ki a konkrét peres eljárás célját.²²

Második fázisként adódik a bizonyítékok bejelentése és a bizonyítási eljárás lefolytatása. Sokszor már az is súlyos problémát jelent, hogyan lehet a kereseti kérelmet és ellenkérelmet bizonyítani.²³

A harmadik fázist képezi a peranyag értékelése és a tényállás megállapítása.

Utolsó fázisként következik a megállapított tényállásnak a jogszabály alá vonása és az ítéleti döntés kialakítása, vagyis a probléma végső eldöntése. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a jogi értékelés végig vonul az egész peres eljáráson: ha a felperes követelése nyilvánvalóan alaptalan, vagy lehetetlen szolgáltatásra (megállapításra) irányul, a Pp. 130. § (1) bekezdésének i) pontja alapján a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani, a 136. § (2) bekezdésének 2. mondata szerint pedig nem lehet bírósági meghagyást kibocsátani.

Mindegyik fázis — bár a többitől nem választható el — bizonyos fokig önálló részproblémát jelent, amit meg kell oldani, mielőtt tovább lehetne haladni. Az egyes fázisokban lényegében azonos gondolkodási műveletek mennek végbe, az adott feladatnak megfelelően azonban különböző módon, különböző változásokban kerülnek alkalmazásra.²⁴

d) Rubinstein a gondolkodás következő alpműveleteit különbözteti meg: összehasonlítás, analízis, szintézis, absztrakció és általáno-

sítás.²⁵ Ezek közül azonban az összehasonlítás a különböző gondolatok összevetését jelenti, így az analízis és szintézis egyik előfordulási változata. Legpregnansabb esete a bizonyítékok mérlegelése.

2. a) Az analízis a tárgy, szituáció gondolati széttagolása és alkotó elemeinek, oldalainak feltárása. A szintézis új módon, új szempontból egyesíti az adatokat a probléma megoldása érdekében, de az eredményt esetleg mindjárt tovább analizálja.

a) Szinte természetes, hogy elsősorban magát a probléma-helyzetet kell analizálni, vagyis a felek kérelmét és ellenkérelmét. Előbbinél vizsgálni kell az előadott tényállást és a jogi álláspontot (a jogszabályra való hivatkozást csak akkor kell elemezni, ha az álláspont ellentétben áll a jogszabályi rendelkezésekkel). Amennyiben ezek terén hiányosságot észlelünk, azt tisztázni kell, módot kell adni a félnek, hogy a tényállást kiegészítse, kereseti kérelmét módosítsa.

Hasonló szempontokból kell vizsgálni az ellenkérelmet is.

A probléma felvetését végülis a kereseti kérelemnek és az ellenkérelemnek az együttes vizsgálata, szintézise adja.²⁶ Ebből tudjuk meg, hogy a tényállás mennyiben vitatott, a kereseti kérelem teljesítését milyen okból ellenzi az alperes. Ennek során válik megállapíthatóvá az is, hogy a tényállás mennyiben teszi alkalmazhatóvá a felhívott — vagy más — jogszabályt, illetve jogszabály felhívása nélkül is a jogi állásfoglalást és alapozza meg a kereseti kérelmet. Itt képezi vizsgálat tárgyát az is, hogy az elismerést mennyiben teszik elfogadhatóvá a per addigi adatai, az esetleges egyező tényelőadás vagy jognyilatkozat, illetőleg annak elmulasztása nem ébreszt-e kétséget azok helyessége tekintetében [Pp. 163. § (2) bek.].²⁷

β) Az első fázisban megállapított probléma-helyzet megoldásának előkészítése történik meg részben a második fázisban. Ennek során a vitás tényelőadásokat a Pp. 164. § (1) bekezdése szabályainak megfelelően bizonyítani kell. A feleknek kell bizonyítási indítványukat megtenni, de a bírónak is vizsgálnia kell: nem adódik-e a peranyagból bizonyítási lehetőség, il-

²² A bírói munka a legjobb cáfolata annak a nézetnek, hogy problémát nem lehet keresni, az magától villan fel.

²³ Egyik perben pl. a felperes biztosítási szerződése alapján arra kérte az Állami Biztosítót kötelezni, hogy térítse meg a 25 évvel ez előtt épített háza falában bekövetkezett repedésből eredő kárát. Az alperes arra hivatkozott, hogy a káreset építési hibából származik. Nagy nehézségbe ütközött annak megállapítása, hogy a káreset építési hibából vagy más okból ered és milyen szakértői vizsgálat útján lehet a helyes tényállást megállapítani.

²⁴ Ettől eltérően csoportosít Nagy Lajos. (Nagy Lajos: A büntetőbírói döntés pszichológiájának néhány kérdése. Állam és Jogtudomány XIII. évf./1970. 3. sz. 456. old. 2. j.) Szerinte a matematikai csoportosítás itt is felhasználható: „... a feladatot meg kell érteni, a felsorolt összefüggések alapján tervet kell készíteni, azt végre kell hajtani és a megoldást ellenőrizni kell...” Ez megállhat a nyomozás, különösen az ismeretlen tettes elleni nyomozás során, de a polgári perben a tervkészítés igen csekély helyet foglal el, hisz a bizonyítási anyag nagymértékben függ a felek bejelentésétől. A tervkészítés és végrehajtás helyét a bizonyítékok beszerzése, a bizonyítás irányítása és felvétele foglalja el, az ellenőrzést pedig megelőzi a bizonyítási anyagának a mérlegelése.

²⁵ Rubinstein 1964. II. kötet 551. old.

²⁶ Rubinstein szerint „a feladatnak a szó voltaképeni értelmében vett feltételein azokat az adatokat értjük, amelyek meghatározzák a megoldást és amelyek szükséges premisszákat iktatódznak be a megoldáshoz vezető gondolatmenetbe...” (Rubinstein 1960. 85—86. old.) A bírói munkában a feladat feltételeit a felek előadásai határozzák meg, a megoldás viszont a bizonyítási eredményéből adódik.

²⁷ Az egyik perben pl. az alperes arra hivatkozott, hogy az általa aláírt két nyugtában foglalt 60 000 Ft kölcsönből 20 000 Ft kamat, mégis hajlandó volt egyezségileg a teljes összeg kifizetésére, amikor pedig a bíróság a bizonyítási eljárás eredményeképp a teljes összeg megfizetésére kötelezte, az ítéletet az előző védekezését megismételve megfellebezte.

letve eredményre vezet-e a felajánlott bizonyítás felvétele.

Az indítványok analízise itt is szorosan összefügg a szintézissel. A bizonyítás elrendelése előtt ugyanis éppen azt kell vizsgálni, hogy a kereseti kérelemben és ellenkérelemben előadott, vagy a per során felmerült adatokra tekintettel a felajánlott bizonyítás tisztázza-e a vitás tényállást. Nemleges esetben szükségtelen annak felvétele. De vizsgálni kell azt is, hogy a felajánlott és beszerzett bizonyítékok alkalmasak-e a tényállásra vonatkozó bírói meggyőződés kialakítására, különben a peres feleket bizonyításra kell szorítani. Tevőlegesen kell a felek személyes meghallgatásával tisztázni elsősorban a felek tényállításait és irányítani kell a bizonyítékok bejelentését. Nem elegendő a tárgyalást elhalasztó végzésben pusztán általánosságban arra kötelezni a feleket, hogy a megadott határidőn belül terjesszék elő bizonyítási indítványaikat, hanem a lehetőség szerint arra kell kötelezni őket, hogy meghatározott ténykérdésekben nyilatkozzanak és meghatározott irányban terjesszék elő bizonyítékaikat.

A bizonyítékok felvétele során sem tanúsíthat a bíró passzív magatartást. Különösen a tanúk vallomását kell már „menet közben” analizálni: vallomásuk kiterjedt-e minden lényeges és általuk nyilván ismert ténykörülményre; milyen mozzanatok alkalmasak vallomásuk hiteltérdemlőségének növelésére vagy csökkentésére; nincs-e vallomásukban ellentmondás vagy hiányosság? Ezen a téren a tényeket közvetlenül ismerő felek kérdéseikkel jelentős segítséget tudnak a bíróságnak nyújtani.

Ez a vizsgálat fennáll más bizonyítékoknál is. Így pl. tisztázni kell az okiratok valódiságát. Elemezni kell a szakértő véleményét is.

Végül a rendelkezésre álló bizonyítékokat össze kell egymással vetni és az esetleges hiányosságokat, ellentmondásokat lehetőleg tisztázni kell.

γ) Az eljárási munkának talán legnehezebb fázisa a bizonyítékok értékelése és a tényállás megállapítása.

A bizonyítékok értékelésével már egy előző dolgozatunkban foglalkoztunk, így arra most nem térünk ki.

Itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy ez az értékelés is gondolkodási művelet, annak azonban sajátos változata. Míg az eddigiek során nem volt szükség a konkrét gondolkodási aktuson kívül eső értékelési szabályra, itt alkalmazásra kerül értékmérő. Ez pedig elsősorban a bíró tapasztalatában, a gyakorlat alatt szerzett ismereteiben gyökerezik. De alapul szolgálnak más tudományok, mindenek előtt a pszichológia által szolgáltatott eredmények is. Ez az értékelés mindig a bíró szubjektumának a munkája. Mindenek előtt értelmi (gondolkodási) tevékenység, a meglévő gyakorlati és elméleti szabályok alapján az intellektus értékel, de ugyanakkor találunk benne érzelmi és akarati

elemeket is. Éppen az objektív elemekre való támaszkodás, azoknak felhasználása és az indokolásban való rögzítése zárja ki az önkényes értékelést és ad annak objektív tartalmat.

Petruhin²⁸ megkülönbözteti a bizonyítékok mérlegelését azok helytállóságának az ellenőrzésétől. A bizonyítékok mérlegelése nem történhet meg helytállóságuk vizsgálata nélkül és egyben magában foglalja azok kritikáját is. Ez egy komplex pszichikai művelet.

Ez a pszichikai folyamat nem zárul le a bizonyítékok és egyéb perbeli adatok súlyozásával és egymáshoz való viszonyításával. Az értékelés eredményével szemben a bíró maga is állást foglal és így alakulnak ki a bírói meggyőződés különböző fokozatai a valószínűtlentől a valószínűn át a bírói meggyőződésig.²⁹ A bírói ítéletek jelentősége megkívánja, hogy a bíró csak belső meggyőződése alapján hozzon ítéletet, különben a bizonyítási tehernek megfelelően kell döntenie. Ez természetesen maga után vonja azt, hogy ha nem éri el a bizonyítás eredménye a belső meggyőződést, az ellenkező irányban kell határoznia akkor is, ha annak helyességében nincs meggyőződve.

A belső meggyőződés a bizonyítékok értékelése alapján alakul ki a bíróban; míg a bizonyítékok értékelése folyamat, a meggyőződés ennek a folyamatnak az eredménye, viszonylag statikus. A meggyőződés tehát nem lehet a bizonyítékok mérlegelésének az alapja. A mérlegelés folyamán is vizsgálja a bíró a bizonyítékok meggyőző voltát, a meggyőződés azonban csak a teljes bizonyítás eredményeként alakul ki.

Ratyinov³⁰ szerint „a belső meggyőződés egyrészt ismeret és szilárd meggyőződöttség arról, hogy ez az ismeret helyes, másrészt pedig az emberi tevékenység, a cselekedetek forrása is”. Állapot. „A belső meggyőződés... a nyomozóban, illetve ügyészben vagy bíróban kialakult tudati tükörkép, amely a vizsgálat tárgyát képező tényeket adekvát módon tükrözi, mégpedig nemcsak mint jelenséget, hanem a szóban forgó jelenségek társadalmi-jogi lényegét is...”

Ezt az álláspontot nem tudjuk osztani. Az első meghatározás lényegében idem per idem.

²⁸ A bizonyítás elmélete a szovjet büntetőeljárásban. I. kötet 671. old.

²⁹ Ezt az átmenetet kifejezetten szemléltetik az örökléstani vizsgálatok eredménye alapján adott szakértői vélemények, amelyek táblázatosan mutatják ki, hogy az egyes antropológiai adottságok összevetése mennyire bizonyítja a származás tényét vagy annak valószínűtlenségét. (Más kérdés, hogy ennek a vizsgálatnak az eredménye a tudomány jelen állása mellett a többi bizonyítékkal összevetve milyen bizonyító vagy inkább valószínűsítési eredményt ad.) Természetesen a bizonyítékok mérlegelésénél nincs lehetőség ilyen — viszonylag határozott — értékelésre, mert annak során az egyes bizonyítékok összefüggésükben sem adnak kifejezett, határozott mérték szerinti értékelést, de ezen túlmenően a bizonyítási anyag összességében értékelendő.

³⁰ A bizonyítás elmélete. 727—728. old.

A bíróban az észlelés, megfigyelés és az ezekből levont következtetés alapján alakul ki az objektív tényállás tükörképe, ami azonban nem azonos a meggyőződéssel. A meggyőződés éppen azt jelenti, hogy a bíró biztosnak tekinti ennek a tükörképnek az objektív tényállással való azonosságát. Ez tehát alapjában tudati jelenség, ami magának a tükörképnek a létrejövetelén, annak körülményein nyugszik. Mintegy az egész bizonyítási eljárásnak és mérlegelésének a kritikája alapján létrejött állásfoglalása a szubjektumnak. Maga is szubjektív és az által nyer megnyugtató alapot, hogy a beszerzett bizonyítékok mennyire teljesek, milyen objektív értékmérőket használt fel és így a felmerült adatok vizsgálata mily mértékben vált objektívvé. Természetesen az egész szubjektum állásfoglalását jelenti, amibe bele jätsszanak érzelmi és akarati momentumok is. Minél behatóbb és sokoldalúbb a vizsgálat, annál biztosabb ez az állásfoglalás.

δ A tényállásmegállapítás után következó fázis a tényállásnak a *jogszabály* alá sorolása. Az alkalmazáshoz meg kell ismerni a jogszabály rendelkezéseit. A jogszabály megismerése annak értelmezése kapcsán történik. Ez már a gondolkodás tartalmának a vizsgálatát jelenti, ami kívül esik dolgozatunk keretein. Itt csak arra kívánunk rámutatni, hogy ennek során szintén megtalálható pszichikai vonatkozásban a jogszabályok analizálása, vagyis önmagában való elemzése (nyelvtani és logikai értelmezés), valamint a jogszabályoknak egymással kapcsolatban való vizsgálata: a szintézis (rendszertereni és történeti értelmezés).

Az alapot itt is a felek kérelmei és ellenkérelmei, valamint a megállapított tényállás szolgáltatja. Amint a tényállás megállapítása a jogszabályi rendelkezések figyelembe vételével történik, úgy alapszik a jogszabályok vizsgálata a megállapított tényálláson. Ebben a tekintetben a felek előadása csak a kérelmek megalapozását célozza, azonban nem zárja ki, hogy a bíróság más tényállást állapítson meg, amivel más jogi rendelkezés jár együtt. A megállapított tényállás összefüggésbe hozandó az alkalmazott jogszabállyal és a kettó szintézisén alapszik az ítéleti döntés. Ez természetesen nem zárja ki, sőt adott esetben szükségessé teheti annak vizsgálatát, hogy a tényállás nem tesz-e alkalmazandóvá a felek által nem említett jogszabályt, akár a felek kérelmeinek az elbírálásánál, akár hivatalból figyelembe veendő alapon való döntés meghozatalánál (pl. Ptk. 235. és 237. §-ában foglalt rendelkezéseknek megfelelő döntés meghozatalánál).

A jogszabályok értelmezésénél és alkalmazásánál mint fontos tényezőre hivatkoznak a jogtudatra, amely „...rendkívül összetett, sokoldalú tudatforma...”³¹ Szabó Imre szerint

„...a bizonyítékok mérlegelésében, s a tényállásnak a jogtétel alá való szubszumálásában a jogtudat szerepe nagyobb, mint az értelmezésénél...”³²

Nézetünk szerint azonban a jogtudat nem tekinthető valamely eltérő, speciális tudatformának, így nem pszichológiai jelenség, hanem az általános tudat tartalmának speciális területe. Közlebbi vizsgálata tehát túlhalad dolgozatunk keretein. Szabó Imre adós marad annak kifejtésével, hogy milyen szempontot nyer a jogtudat a bizonyítékok mérlegelésénél. A bizonyítékok értékelése elsősorban pszichológiai vizsgálat, amelynél a jogszabályoknak csak annyiban van szerepük, hogy megszabják, milyen körben kell a tényállást pro vagy kontra megállapítani, így ez a szerepe a jogtudatnak is.

b) Az *absztrakció* az analízis speciális formája. Kiemeli és elválasztja a lényegét a lényegtelenétől.³³ Itt már szoros kapcsolatban van a pszichológiai forma a logikai tartalommal, de minthogy a folyamat a tudatban játszódik le, az absztrakció különböző módon jelenik meg a tényállásmegállapítás és a jogalkalmazás terén.

a) A *tényállásmegállapítás* során az absztrakció a tényelőadásoknak és a bizonyításnak mintegy irányt ad, egyben azon belül kiemeli a lényegest a járulékostól. Segít a bizonyításfelvételnek a lényeges tényekre való koncentrálásában, a bizonyítási anyag rendezésében, abban, hogy a felmerült adatokat mire figyelemmel kell mérlegelni. A lényeges ténymegállapításnál az, hogy milyen jogszabály lesz alkalmazandó, tehát milyen kérdések tisztázandók. Itt sem szabad azonban elfelejtenuk: lehet, hogy ha a felek kérelmeiket helytelenül alapozzák meg, nem az általuk hivatkozott jogszabály lesz alkalmazandó — vagy ilyent egyáltalán nem jelöltek meg —, a kérelem vagy ellenkérelem más alapokon áll meg, vagy hivatalból figyelembe veendő jogszabályi rendelkezés van, — ilyenkor a tényállást is ebben az irányban kell tisztáznunk.

Nincs azonban szükség ezen a téren általánosításra. A peres eljárásnak nem feladata általános törvényszerűségek megállapítása, hanem mindig konkrét kereseti kérelem alapján konkrét tényállást kell megállapítani, hogy a jogszabály alkalmazást nyerjen és a döntés meghozható legyen.

β) A *jogszabály* már magában is absztrakció eredménye. Bár a tételes jog szabályaiból további elvonatkoztatás segítségével még absztraktabb fogalmakhoz vagy alapelvekhez jutunk, erre csak akkor kerül sor, ha a közvetlenül adott tételes jog-anyag ebben a formájában nem alkalmazható, hanem mögöttes elvekhez kell visszanyúlni.

Annál inkább sor kerül az általánosításra. A jogszabály nemcsak absztrakt, hanem — épp

³¹ Antalffy György—Samu Mihály (szerk.) — Szabó Imre—Sztóácki Mihály: Állam és jogelmélet. (Budapest, 1970.) 393. old.

³² Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. (Budapest, 1960.) 15. old. 9. j.

³³ Rubinstein 1960. 31. old.

ennek következtében — általános is. Ez alá kell szubszumálnunk a megállapított tényállást. Ennek adottságaitól és magának a jogszabálynak a jellegétől függ, hogy a konkrét esetre alkalmazható-e, vagy kiterjesztő, illetőleg megszorító értelmezésnek van helye. Az alkalmazásánál tehát a megállapított konkrét tényállás ad iránymutatást a jogtételek kiemelésére és általánosítására.

V. *Érzelmek.* „Az ember környezethez való viszonyának az átélése alkotja az emóciók szféráját. Az emberi érzelem az ember viszonya a világhoz, ahhoz, amit közvetlen átélés formájában tapasztal és cselekszik.”³⁴ Alapminőségei polárisak, ilyen a kellemes vagy kellemetlen, továbbá — ami tárgyunk szempontjából fontos — a megelégedettség és az elégedetlenség, stb. Ezek is bizonyos szempontból az objektív valóságot tükrözik, mégpedig az objektív adottságnak az egyénhez való viszonyát, jelentőségét.

A magasabb rendű érzelmek között — egyebek között — megkülönböztetik az intellektuális érzelmeket. Kardos Lajos ide sorolja az *evidencia* vagy nyilvánvalóság érzését. Ennek is tudásunk és ismereteink képezik az alapját, de anélkül, hogy azokat tényleges „rágondolás” formájában mozgósították volna. Az ugyancsak ide sorolt „... meggyőződés egy számunkra kielégítően bizonyított igazság érzelmileg hangszúlyozott elfogadása.”³⁵

Kardosnak az evidenciával kapcsolatos álláspontja nem általánosan elfogadott. Husserl szerint pl. „... az adva-lét, amely minden értelmes kételyt kizár, magának a vélt tárgyiságnak a közvetlen szemlélete és megragadása minden további nélkül, úgy, ahogy adva van — ez alkotja az evidencia pregnáns fogalmát és pedig a közvetlen evidenciának az értelmében...”³⁶ Husserlnél tehát az evidencia azonosul a meggyőződéssel.

Az érzelmek átfonják egész gondolkodásunkat az észleléstől kezdve a legmagasabb pszichikai funkcióig. „... maga a gondolkodás, — írja Rubinstein — mint reális pszichikus folyamat már az intellektuálisnak és az emócionálisnak az egysége...”³⁷

Azt mondják, hogy a probléma megoldó gondolkodás első mozzanata a felmerült problémán való elcsodálkozás. A bírói munkában — mint arra már rámutattunk — a probléma-helyzetet a felek kérelmei és ellenkérelmei szolgáltatják. Ezek a bíró csak a legritkábban és szélsőséges esetben csodálkozik el. Egyes komplikált ügyekben inkább a kíváncsiság merül fel: hogyan lehet az adott problémát megoldani. Ezzel kapcsolatos annak keresése, hogy

milyen bizonyítás célravezető, melyik állítást kell igazolni és hogyan.

A kételyt már nemcsak az kelti fel, ha két lehetőség között kell választani, két ellentétes vagy ellentmondásos előadás vagy tanúvallomás között, hanem előfordul, hogy az önmagában álló előadás is kételyt támaszt annak valósága felől. [Ezért rendelkezik úgy a Pp. 163. § (2) bekezdése, hogy kétely esetén a különben bizonyítás nélkül megállapítható tényállást is igazolni kell.]

A kételynek mintegy velejárója gondolati síkon a felmerült előadások és bizonyítékok *kritikája*. Ez szükségessé teszi a peradatoknak az objektív valóságra vonatkoztatott tüzetes megvizsgálását, azok értékelését. Ugyanakkor a perbeli adatok elégtelensége esetén a bíróban felmerül a helytállóságukkal kapcsolatos kétely, mintegy a bíró szubjektumának állásfoglalásaként.

A *meggyőződés* is a szubjektum állásfoglalása a peranyag tekintetében. Alapja ezeknek az adatoknak a gondolati mérlegelése és összevetése. A meggyőződés önmagában szubjektív tény: a bíró szubjektumának a megnyilatkozása az előtte feltárt adatokkal szemben. A felmerült adatok mindenoldalú beható vizsgálata adja meg a döntéshez szükséges objektivitást. Lényeges, hogy a meggyőződés hiánytalan bizonyításon alapuljon és eltérő mérlegelés szinte ki legyen zárva.

A meggyőződés tehát csak elsősorban tudati állapot, ahhoz hozzájárul a szubjektum állásfoglalása, ami már érzelmi jellegű.³⁸

Mindenek előtt a ténymegállapítás teszi szükségessé a bíró meggyőződésének elérését és rendszerint ezzel kapcsolatban szoktak rá hivatkozni. Nem nélkülözhető azonban a jogalkalmazást illetően sem. Kétségtelen, hogy ebben a vonatkozásban könnyebb a helyzet, mivel a bíró közvetlenül ismeri meg az alkalmazandó jogszabályokat és azok értelmezését, de előfordulnak kétes esetek, amelyek meglehetősen próbára teszik a bírói judiciumot, úgy, hogy itt is nagy körültekintéssel kell a vizsgálatot elvégezni és a meggyőződés szerint helyes értelmezést elfogadni.

VI. A bírói pszichikai folyamatok közül talán az *akarát* az, amelyről a legkevesebb szó esik. Pedig a bírói munka során jelentős szerepet kap.

Az akarát jellemzője, hogy tudatos és célra irányuló. Ezt a célt a polgári perben a felek által előadott kérelmek és ellenkérelmek által meghatározott igénynek az eldöntése képezi.

Kétségtelen, hogy az akarati közbelépés nem mindig nyilvánul meg közvetlenül. Amidőn a tárgyalás megnyitása után a bíró a feleket felhívja előadásaik megtételére, majd felveszi a

³⁴ Rubinstein 1964. II. kötet 716. old. Hasonlóan P. M. Jakobszon: Az érzelmek pszichológiája. (Budapest, 1964.) 28. old.

³⁵ Kardos Lajos: I. m. 221. old.

³⁶ Edmund Husserl: A fenomenológia ideája. Válogatott tanulmányai. (Budapest, 1972.) 64—65. old.

³⁷ Rubinstein 1964. I. kötet 291. old.

³⁸ Nagy Lajos kizárólag tudati állapotot lát benne: „... amely az elfogadott végleges döntést bizonyosnak, szükségszerűnek, az egyetlen lehetségesnek, kétségtelennek és kizárólagosnak tekinti...” (Nagy Lajos 1970. 478. old.)

bizonyítást, az akarati funkció csak abban jelentkezik, hogy a pszichikus folyamatot megindítja és meghatározza annak irányát, a további eljárás, ha nem is automatikusan, de mintegy rövidre zárva a gondolkodás által felvetett szükségletek szerint, külön esetenkénti akaratelhatározás nélkül folyik. Amidőn azonban konkrét intézkedésekre van szükség, pl. a bizonyítás mikénti felvétele tárgyában határoz, különösen pedig, amikor a bizonyítékokat mérlegelve megállapítja a tényállást, alkalmazza az irányadó jogszabályt és ítéletet hoz, akarati cselekvéseket végez.³⁹ Ennek alapját a per egész anyaga és a szubjektum érzelmi reagálása képezi mint motívum. Kétségtelen, hogy meg van

³⁹ Az akaratelhatározásnak a döntésbeli szerepét hangsúlyozza Nagy Lajos: A büntetőbírói tanács döntésének kialakulása. Jogtudományi Közlöny XXV. évf. (1970) 524. old.

a lehetőség arra, hogy az adatoktól eltérő döntést hozzon, de objektív akadályt képez az indokolási kötelesség és a felülbírálat lehetősége.

VII. Az eddigiekben láttuk, hogy a bíró személyiségének és több irányú pszichikai funkciójának az eredményeképpen alakul ki a perbeni döntés. Ezt nem próbálkozások előzik meg, hanem az eljárás egyes szakaszainak befejezése során a bíró megvizsgálja, hogy az addigi adatok lehetővé teszik-e a tényállás megállapítását és annak valamely jogszabály alá vonását és ezen változtathat-e a felek által felajánlott bizonyítás. Amennyiben a tényállás bizonyított, helye van a döntés meghozatalának, ellenkező esetben folytatni kell a bizonyítást és szükséghez képest kifejezetten irányt kell adni a feleknek, hogy mire nézve terjesszenek elő bizonyítási indítványt.

Hámori Vilmos

A vállalat mint munkáltató képviselőte*

1. Szervezet — munkajogi személyiség — vállalat

A termelőerők fejlődésén alapuló társadalmi munkamegosztás már az osztály nélküli társadalom létrehozta a termelőtevékenységek bizonyos szakosodását és elkülönítését. Ez a folyamat tendenciaszerűen fokozódott az osztálytársadalmakban is és ott a tőkés társadalmi rendben tetőzik. A termelőtevékenységek szakosodása, elkülönülése mellett, de azzal összefüggésben, a differenciált tevékenységek integrálását szolgáló társadalmi intézmény: a munkaszervezet jött létre. Az osztály nélküli társadalomban a termelési folyamat eszközei és tárgyai közösségi vagy egyéni tulajdonban állottak, a munkaszervezet ebből következőleg nem közvetített gazdasági hatalmi viszonyokat, hanem technikai jellegű volt. Az osztálytársadalomban a termelési folyamat eszközei és tárgyai nem a közösség vagy az egyén tulajdonában álltak, illetve állnak, hanem a munkaszervezet irányítója, a tulajdonos tulajdonában. Az osztálytársadalmak munkaszervezete tehát a nemtulajdonosokat integrálja, s ilyen formán ez a munkaszervezet nemcsak technikai jellegű, hanem hatalmi jellegű, a tulajdonos gazdasági hatalmát megtestesítő társadalmi intézmény is egyben. Szocialista viszonyok között a munkaszervezet ugyancsak a szakosodott és elkülönülő termelői (és más) tevékenységek integrálódását hozza létre, s ezért a szocialista munkaszervezet technikai jellegű. Minthogy a szocialista munkaszervezet részesei végső fokon vagy közvetlenül a társadalmi tulajdonnak alanyai, a munkaszervezetnek ez a típusa nem reprezentál a munka-

szervezetben tevékenykedőktől elkülönült tulajdonosi, gazdasági hatalmat.

A szocialista munkaszervezet — s ebben hasonlít minden más szervezethez — nemcsak integrál, de elkülönít is. Jogilag ezt az integrálódást és az elkülönülést is rendszerint a jogi személy kategóriája közvetíti: tőkés viszonyok között tipikusan, szocialista viszonyok között csaknem kizárólag. A jogi személyiség a vállalat vagy a szövetség jogilag elismert céljaiban, rendeltetésében integrálja a munkaszervezetet alkotó tevékenységi köröket, illetve azok ellátóit. A jogi személyiség ugyanakkor el is különíti a munkaszervezetet a társadalom összes többi munkaszervezetétől és intézményétől azáltal, hogy az adott munkaszervezetnek megkülönböztető nevet, tevékenységi kört, önálló vagyont és felelősséget juttat vagy elismer.

A jogi személy általános fogalmát alkotó tartalmi elemek súlya a definíció képzésében a munkajog területén sem egyenlő. Nyilvánvaló, hogy ebben a körben pl. a jogi személy neve pusztán külsődleges, illetve másodlagos jelentőségű. Az önálló vagyoni felelősség, bár a cégjelölésnél kétségkívül fontosabb, sem alapvető jelentőségű, hiszen inkább a jogi személyiség következményének tekinthető, semmint feltételének. Hasonló a helyzet az elkülönített önálló vagyonnal is. Ez feltétele ugyan a jogi személy létrejöttének, nem szükségképpen kísérelője azonban a jogi személy fennállásának, legalábbis átmenetileg. A jogi személy lényegét

* A Magyar Jogász Szövetség Munkajogi Bizottsága és Fővárosi Szervezete Munkajogi Bizottsága által 1973. május 21-én tartott együttes ülésen elhangzott előadás alapján (Szerk.).

— munkajogi vetületben — *a szervezetben jelelhetjük meg*. Alapvetően természetesen nem azért, mert a jogi személy fogalmi jegyei közül az összes többi nem mutatkozott fundamentálisnak. (Megjegyzendő, hogy a fentebb nem említett cél-elem a szervezet fogalmában benne rejlik, így arra nem tértünk ki.) Azért tekinthető a szervezet a jogi személy munkajogi lényegének, mert ez az, amelyre mint tárgya irányul e jogintézmény kettős társadalmi funkciója: az elkülönülő tevékenységek integrálása és a társadalom más intézményeitől, illetve más tevékenységektől való elkülönítése.

A szervezet — társadalmi jelenség, közelebbről a társadalmi lét (s nyilván nem a társadalmi tudat) területéhez tartozik, még pontosabban: a materiális társadalmi viszonyok egyik fajtája, szociológiai értelemben vett másodlagos csoport. A szervezet belső viszonyait többféle értelemben is heterogenitás jellemzi. Elkülöníthető azokban az igazgatás és a végrehajtás funkciója, illetőleg az ennek megfelelő alá- és fölé-, illetve mellérendeltségi tagozódás. Szociológiai műszavakkal tehát azt is állíthatjuk a szervezetről, hogy az nem más, mint státuszok és szerepek közös célra irányított viszonylag állandó rendszere.

Mint említettük, a cél-elem a szervezet fogalmában benne rejlik. A cél ugyanis az, amely közös értelmet, rendeltetést ad az egyes tevékenységi köröknek, s amely egyúttal rendszert el is határolja a szervezetet más típusú szervezetektől és csoportoktól, illetve az egyénektől.

Jogi személyisége folytán a szervezet nagyon gyakran mint homogén egység jelenik meg a jog szférájában. A szervezetnek ez a jogi homogenitása főként akkor jelenik meg, ha a szervezet mint jognyilatkozatok kibocsátója vagy címzettje szerepel a jogviszonyban. A szervezet jogi személyiségének ez a homogenitása nem más, mint eszköz a szervezet elkülönültségének megszüntetéséhez, mely által a szervezet kapcsolatba léphet más társadalmi csoportokkal és egyénekkel. A szervezet belső heterogenitását eltakaró külső, jogi homogenitás elvileg minden jogágazatban érvényesül. A polgári jogi szerződésben a partner éppúgy a vállalattal állapodik meg és nem a konkrét üzletkötővel, mint ahogy a dolgozó az illetményét jogilag a vállalattól kapja, s nem attól a munkatársától, akinek kezéből a borítékot átveszi. A homogén jogalanyiség jogágazatonként eltérő megnyilvánulási formái közé mégsem tehető egyszerűen egyenlőségjel. A szervezet jogalanyiségát közvetítő egyéni magatartások és ezek jogi megítélése ugyanis jogágazatonként eltéréseket mutat. Jogellenes korlátozás címén pl. a polgári jogi viszonyban a jogi személy akkor felel, ha alkalmazottja a kárt munkakörében okozta, a munkajogban pedig a dolgozó által a dolgozótársnak okozott kárért pl. akkor is, ha az a kárt munkaközi szünetben okozta társadalmi tevékenység végzése közben.¹ Eltérések

vannak rendszerint a szervezet polgári jogi képviselőének és munkajogi képviselőének szabályai között is, a polgári jogi akaratnyilatkozatokat ugyanis rendszerint az igazgató vagy a jogtanácsos, a munkajogi akaratnyilatkozatokat pedig jellegzetesen a munkahelyi felettes szokta megtenni, illetve elfogadni. A szervezet jogalanyiségát realizáló magatartások jogi értékelése — főként a képviselő körében — szükségképpen el kell, hogy vezessen a jogi személyiség egységes külső burka mögött levő belső szervezet egy vagy több elemének vizsgálatához. (Pl. annak megvizsgálásához, hogy az eljárt személy a szervezet belső rendje alapján képviselő volt-e vagy álképviselő.) Erre a vizsgálódásra azért is szükség van, mert köztudott, hogy a jogi személy „nevében” emberek járnak el, cselekszenek vagy mulasztanak.

A munkajogviszony két alanya: a munkavállaló és a munkáltató közül szocialista viszonyok között ez utóbbi csaknem mindig jogi személy, melynek alaptípusaként a jogalkotás az állami vállalatot tekinti. Mindazt, amit fentebb a szervezetekről, ezek szocialista típusáról és munkajogi jogalanyiségéről vázoltunk, általában érvényesnek tartjuk a szocialista állami vállalatra is. Feladatunk most az, hogy a vállalat speciális jegyeire vonatkozó álláspontunkat fejtsük ki. Úgy véljük, hogy ez a feladat két mozzanat kiemelésével már teljesíthető. Az egyik ilyen mozzanat a vállalati szervezet céljának — egyébként evidens — gazdasági jellege. Sajátos problémát jelent a szervezet hierarchiáját meghatározó státuszok és a szervezet működését meghatározó szerepek „lefordítása” a munkajog „nyelvére”. A munkajogban a státusz és a szerep egységesen jelentkezik a munkakör fogalmában, amely kifejezi azt, hogy a dolgozó a vállalati hierarchia koordináta-rendszerének mely pontján helyezkedik el és azt is, hogy milyen jogai és kötelezettségei vannak az adott ponton elhelyezkedő dolgozónak. Ezért úgy véljük, hogy a lényegre kisarkított meghatározás a vállalatról ez lehet: *a vállalat — gazdasági célra orientált munkakörök rendszere*.

Ennek a meghatározásnak alapján néhány további megállapítás tehető. Mindenekelőtt levezethető, hogy a vállalat jogalanyiségának elnyerése független és időben meg is előzi a vállalat lényegének, a munkakörök rendszerének kialakítását. Megállapítható továbbá az is, hogy a munkaköri rendszer hálózatában elhelyezkedő nem minden személy áll munkaviszonyban a vállalattal. Nagyon lényeges kivétel az igazgató és helyetteseinek jogállása, akik — nézetünk szerint — az alapító szervvel állnak munkaviszonyban. A jogirodalomból különféle nézeteket ismerünk az igazgató munkaviszonyának megítélésére. (Az igazgató helyetteseinek munkaviszonyával érdekes módon nemigen foglal-

¹ Nagy László: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 133. old.

koztak.) A nézetek különbsége részben a jogi szabályozás változásaira és arra is visszavezethető, hogy a hatályos szabályozás nem félreérthetetlen.² Úgy gondoljuk, hogy a vállalati magasabb vezető állásúak munkajogviszonyának megítélésében a döntő szempont a munkaszerződés megkötésére, módosítására és megszüntetésére irányuló jogosultság lehet. Ezek a jogok pedig kizárólag az alapító szervet illetik meg. Az igazgatónak és helyetteseinek a vállalat szempontjából szemlélt extránus volta nem érinti azt a tényt, hogy munkakörük a vállalat szervezetébe épült be, amiből az is következik, hogy magatartásuk — a meghatározott esetekben — a vállalat magatartásának számít.

Nyilvánvaló tehát, hogy a vállalati munkakörök betöltői nem azonosíthatók feltétlenül a vállalattal munkaviszonyban álló dolgozókkal, vagyis a vállalatnak nemcsak a dolgozóinak a magatartása számít be. Mint ismeretes, a vállalatnál tanulói jogviszony, büntetvégrehajtási jogviszony és polgári jogi viszony alapján is tevékenykedhetnek személyek. Álláspontunk szerint ezek magatartása is elvileg beszámíthat a vállalatnak, feltéve, hogy a vállalat valamelyik vezetőjének irányítása alatt működnek. Ezeknek a személyeknek a vállalatnál betöltött státuszát és szerepét is — tágabb értelemben — munkaköröknek tekinthetjük. A vállalat közrehatásának számít és a kár megosztásához vezet, ha a vállalatnál tevékenykedő szakmunkástanuló a művezető utasítása ellenére nem végzett el valamilyen munkát és a dolgozó károkozásához ez a hiányosság is hozzájárult. Vagy: a vállalatnál szakértői megbízás alapján egy prototípus gyártását irányító külső kutató utasítására a hozzá beosztott dolgozó ugyanúgy jogosult, illetve köteles reflektálni, mint a vállalati felettes dolgozó utasítására. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a vállalatnak a munkajogi viszonyban mindazok magatartása beszámíthat,

akik munkaviszony alapján a vállalati kollektíva tagjai,

— akik nem állnak munkajogviszonyban a vállalattal (és így jogilag nem is tagjai a kollektívának), de tevékenységüket a vállalat érdekkörében, illetve irányítása alatt fejtik ki.

Az alábbiakban a vállalatnak beszámító dolgozói magatartást a vállalat munkajogi képviselői körében vizsgáljuk meg.

2. A vállalat munkajogi képviselőiténak sajátosságai

Tekintettel arra, hogy munkáltató képviselőt, mint egységes jogintézményt munkajogi szabályaink nem ismerik, s azzal a szakiroda-

lom eddig még nem foglalkozott, joggal vetődik fel a kérdés: beszélhetünk-e egyáltalán a munkáltatói munkajogi képviselőtéről; illetőleg, hogy a képviselő helyett nem inkább a „hatáskör” terminusa fejezi-e ki jobban az itt tárgyalandó jogosultságokat. Véleményünk szerint a képviselőt a vállalat, mint munkáltató esetében egyenesen szükségszerű, tekintettel a szervezet cselekvőképességének hiányára, a munkáltatónak beszámító jognyilatkozatok tételére és elfogadására helyénvalónak tartjuk a képviselőt megjelölést. A hatáskör ugyanis publici juris jellegű és ugyanakkor eljárásjogi fogalom. Tárgyunknak azonban államjogi, államigazgatási jogi jellege nincs, súlypontja pedig inkább az anyagi jogra, semmint az eljárásjogba esik. Nem mellőzhető végül az a szempont sem, hogy a vállalatnak beszámító nyilatkozat tételére a polgári jog sem a hatáskör, hanem a képviselőt elnevezést használja.

A képviselőt — mint ismeretes — történetileg a magánjogban fejlődött ki és innét vált számos jogágazat részévé. A jogrendszer szintjén lényege a jogi formát tekintve abban jelentkezik, hogy a képviselő által tett, illetve a hozzá intézett jognyilatkozatok a képviselőt jogosítják, illetve kötelezik, lényegét tekintve pedig abban, hogy a képviselő a képviselt érdekeit őt helyettesítve juttatja érvényre. A képviselőt két jogviszonyt tételre fel: az egyik a képviselt és a képviselő, a másik a képviselt és a harmadik személy (személyek) között áll fenn.

A munkajogi képviselőt ehhez a fogalomhoz képest speciális jellegű. Itt ugyanis a képviselőt struktúrájában szereplő három jogalany közül kettő szükségképpen adott: a vállalat, mint képviselt és a dolgozó, mint „harmadik személy”, a képviselőt tárgya pedig a munkajogviszonnyal kapcsolatos jognyilatkozat megtevése, illetve elfogadása. Megjegyzendő, hogy a munkajogi képviselőt abban az értelemben vegyes összetételű, hogy magában foglalja mind az anyagi, mind az eljárásjogi képviselőt. (Munkaeljárásjogi képviselőt a vállalatnak, illetve a dolgozóknak a munkaügyi döntőbizottság előtti, de az ellenérdekű féllel szemben is hatályos képviselőtét értjük.)

Kétségtelen, hogy a munkajogban a vállalat képviselőtének tárgyi terjedelme szélesebb, mint a polgári jogi képviselőtété. Ez utóbbi ugyanis csupán a jogügyletekre terjed ki. A munkajogban viszont a képviselőteti cselekmények közé sorolhatjuk az utasításokat is, jóllehet ezek a munkajogviszonynak rendszerint nem a módosítását, hanem a munkaviszonyból eredő dolgozói kötelezettségek konkretizálását célozzák.

Annak folytán, hogy a dolgozó munkajogi képviselőtének kérdései nem tárgyai ennek a dolgozatnak, pusztán annak kiemelésére szorítunk, hogy az egységes munkajogi képviselőteten belül a vállalat, illetve a dolgozó képviselőtete — egyéb vonások mellett — főként ab-

² A téma legújabb tárgyalását és az irodalmat I. Kertai Gábor: A vállalati igazgató jogállásának jellege c. cikkében. (Jogtudományi Közlöny XXVII. évf. [1972] 12. sz. 656—665. old.)

ban tér el egymástól, hogy a vállalat mint szervezet képviselése szükségszerű, míg a dolgozónál ugyanez (a törvényes képviselőt kivéve) önkéntes. Továbbá: a dolgozó anyagi jogi képviselése (a fenti kivételtől eltekintve) általában kizárt, a vállalatnak pedig — minthogy szervezet — az anyagi jogi képviselése is kifejezetten szükségszerű. Elkülönítő ismerv továbbá, hogy a dolgozó és a képviselője közötti belső viszony rendszerint polgári jogi vagy családi jogi alapú.

A vállalati képviselő ezzel szemben csaknem mindig munkaviszony alapján jár el. Ez a munkaviszony az esetek egyik részében a vállalattal, az esetek másik részében a vállalat alapító szervével áll fenn. Függetlenül attól, hogy a vállalati képviselő kinek a munkavállalója, képviselőnek tartalma — a vállalati érdek érvényre juttatása a munkajogviszonyokban jognyilatkozatok tétele, illetve elfogadása útján — azonos. Ez a pozíciója *jogosulti* pozíció annyiban, amennyiben a képviselői jogot jelenti más dolgozók irányában, illetve a dolgozók oldaláról szemlélve. A belső, vagyis a vállalat és a képviselő közötti munkaviszony szemszögéből azonban a vállalati képviselő *kötelezettség*, éspe-dig abban az összetett értelemben, hogy

— abban az esetben, ha a külső viszonyban a vállalat jognyilatkozat tételére vagy elfogadására kötelezett, a képviselő ezt megtenni (elfogadni) köteles, továbbá

— abban az esetben, ha a külső viszonyban a vállalat jognyilatkozatot jogosult tenni vagy elfogadni, a képviselő azt megtenni (elfogadni) köteles, ha ezt a vállalati érdek indokolja, ellenkező esetben az attól való tartózkodásra köteles.

3. A vállalat képviselőjének jogcímei és fajtái

A vállalat munkajogi képviselőjét rendszerint a munkaviszony alapozza meg.

Kérdés, hogy a vállalat munkajogi képviselője alapulhat-e a munkajogviszonyon kívüli jogi helyzeten? Három esetkör felemlítése kapcsán kísérlethető meg a válasz erre a kérdésre. Mint ismeretes, a 11/1971. (IV. 28.) Korm. sz. rendelet 4. § értelmében a vállalati jogtanácsos feladatait ügyvédi munkaközösség is elláthatja. Az ügyvédek azonban az 1958. évi 12. sz. tvr. 2. §-a értelmében képviselőként csupán bíróságok, hatóságok és szervek előtt járhatnak el: a dolgozóval szemben tehát az ügyvédi munkaközösség a vállalatot csak munkaügyi vitában képviselheti. A vállalatoknál megbízási vagy vállalkozási szerződés alapján tevékenykedő személyek ezzel szemben — úgy véljük — az utasításadásokra korlátozottan felruházhatók a vállalat munkajogi képviselőjével. (Pl. a dolgozó felegyelmileg a vállalattal szemben felel, ha a munkája irányításával megbízott szerződéses alkalmazott érvényes utasításait megszegi.) Ha-

sonló jogosítványt a javító-nevelő munkára ítélt is kaphat. Kizáró jogszabály hiányában pl. az egyik javító-nevelő munkára ítélt a hasonló személyekből kialakított brigád vezetőjévé tehető, s így utasításai a vállalat utasításainak számítanak.

Konkréten azonban az, hogy az elvileg számításba jöhetnek közül kik képviselik a vállalatot a munkavállalók irányában, közvetlenül a jogszabályokon, a belső normatívákon és konkrét utasításokon, kivételesen polgári jogi meghatalmazáson alapul.

Közvetlenül a jogszabályon alapuló, vagyis törvényes képviselőt, véleményünk szerint azokat az eseteket kell érteni, amikor a képviselő nem függ a képviselt személy akaratától, hanem a képviselőt a törvény, illetve a törvény értelmében a hatóság jelöli ki.

Jogszabályon — a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 8. § (2) bekezdés b) pontján — alapozik az igazgató képviselői joga. Megjegyzendő, hogy az Mt. V. 112. §-ának keretei között az igazgató nemcsak a vállalat, hanem az igazgatóhelyettesek viszonylatában az alapító szervnek is törvényes képviselője. A vállalat felszámolása esetén az igazgatói jogkört a felszámoló gyakorolja.

A vállalat törvényes képviselői közül kiemelkedő jelentőségű az igazgató jogi helyzete. Az igazgató gyakorolja ugyanis elvileg az összes munkáltatói jogokat. [11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet 8. § (2) bek.] Vizsgálódásunk szempontjából most közömbös, hogy a munkáltatót terhelő kötelezettségeknek az igazgató mennyiben hordozója vagy sem; a lényeg itt az, hogy az igazgatót a munkajogi képviselő átruházásának joga is megilleti, vagyis az igazgató az, aki a vállalat belső képviselői szabályait meghatározni jogosult. (A delegálás kérdésével még alább foglalkozunk.) E szabályok meghatározása csaknem mindig munkajogi aktsussal megy végbe, kivételesen polgári jogi szerződéssel.

Az igazgató általános törvényes képviselői minőségével szemben korlátozott jogú törvényes munkajogi képviselőnek tartjuk a munkahelyi felettest. A munkaügyi jogszabályok ugyanis képviselői jogkört biztosítanak meghatározott esetekben a felettesnek is. A felettesi minőség önmagában nem jelenti a mellérendeltségi természetű munkajogi kapcsolatokban a vállalat képviselőjének jogát, mert a felettesi pozíció fogalmilag az alá-fölérendeltségi kapcsolatokra utal. Ezek a kapcsolatok a munkaviszony egyoldalú módosítására, az utasítási jogra és a munkaviszony egyoldalú megszüntetésére, valamint más, a munkaviszonnyal kapcsolatos egyoldalú munkáltatói jognyilatkozatokra vonatkoznak. A jogszabályok az alá-fölérendeltségi kapcsolatokban sem általános jelleggel jelölik meg a felettest törvényes képviselőként, hanem csupán az utasításadás körében. [Mt. 34. § (2) bek.]. A felettes tehát olyan törvényes kép-

viselő, akinek ez a minősége az utasításadásra korlátozott. (Szervezeti és működési szabályzat, valamint utasítás természetesen kibővítheti és ki is szokta bővíteni a felettesek képviseleti jogkörének sugarát.)

A felettesi pozíció sajátos esete a közvetlen felettes. Kizárólag a közvetlen felettes jogkörébe tartozik a teljesítménykövetelmény megállapításának döntése elleni panasz felülvizsgálata. [Mt. V. 64. § (2) bek.]. A magasabb vezető állású dolgozók munkaügyi vitáiban is a közvetlen felettes dönt. [Mt. V. 115. § (1) bek.]

Sajátos rendelkezést tartalmaz az Mt. V. 21. § (3) bekezdése, amely szerint a határozott időtartamú munkaviszony határozatlan tartamúvá alakul át, illetve meghosszabodik, ha a dolgozó a határidő lejártá után „a munkája irányításával megbízott dolgozó tudtával egy munkanapot meghaladóan” tovább dolgozott. Minthogy a tovább dolgozó munkaviszonya az időtartam tekintetében módosul, a munkája irányításával „megbízott” dolgozó a vállalat törvényes képviselője, mert az említett joghatás hallgatolagos kiváltása kizárólag tőle függ. A jogszabály szóhasználata ugyan pusztán tudomásulvételre látszik utalni, valójában azonban itt hallgatolagos akaratnyilvánításról van szó. E képviseletnek tehát sajátossága, hogy ráutaló magatartással — dolgozni hagyással — valósul meg. Ebből következik, hogy az Mt. V. 21. § (3) bekezdésében irtaktól eltérő jogkövetkezményeket nem ráutaló magatartással válthatják ki a felek.

Az Mt. V. 4. §-a értelmében a kollektív szerződésben meghatározott keretek között a vállalat nagyobb egységének vezetője az egységre vonatkozó eltéréseket az illetékes szakszervezeti szervvel együtt a kollektív szerződés függelékében rendezheti. A 9/1967. (X. 8.) Mü.M. sz. rendelet 14. § (1) bekezdése szerint az egységvezető meghatalmazás nélkül járhat el azokban a munkaügyi vitákban, amelyeket az általa vezetett egység mellett működő munkaügyi döntőbizottság bírál el. Nem lehet kétséges, hogy a nagyobb egység vezetője, illetve az egységvezető — a jogszabályokban megjelölt körben — törvényes képviselő.

Problematisztikus lehet azonban, hogy az egységvezető törvényes képviselői eljárása esetén ki a képviselt fél: a vállalat vagy a vállalat egysége? A jogszabályok kifejezett rendelkezést nem tartalmaznak ide vonatkozóan. A processzuális képviselet kapcsán megjegyezzük, hogy a munkaügyi eljárásjog szabályai a fenti

kivételtől eltekintve nem ismerik a vállalatnál kisebb egység fogalmát. Hasonló ehhez a polgári jogi analóg szabálya, melyet a Ptk. 37. §-a tartalmaz. Eszerint az egység ügyeiben az egységvezető a vállalat törvényes képviselője. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az egységvezető eljárásjogi képvisellete törvényes képvisellete, de a képviselt fél nem az egység, hanem maga a vállalat. Nem egészen ez a helyzet akkor, amikor a vállalat nagyobb egységének vezetője a függelékben eltér a kollektív szerződéstől. A jogszabály kimondja, hogy az eltérések az egységre vonatkoznak, s ez a vállalat nagyobb egységének sajátos munkajogi jogalanyisága mellett bizonyíthat. Végtére is ezek a nagyobb szervezeti egységek a jogi személyiség összes kritériumával, bár az önállóság alacsonyabb szintjén, rendelkeznek. Bárhogyan vélekedünk is azonban a szervezeti egységek munkajogi személyisége felől, annyi bizonyos, hogy ezt a fontos kérdést nem elegendő pusztán a törvényes képvisellete felől szabályozni.

Felülvizsgálva a törvényes képviselétről adott meghatározás alapján a vállalati jogtanácsos képviselői minőségéről vallott korábbi felfogásomat, azokhoz csatlakozom, akik a jogtanácsost szervezeti, illetve eseti képviselőnek tekintik. A jogtanácsos foglalkoztatásánál ugyanis hiányzik a jogi kényszer: a vállalat dönti el, hogy foglalkoztat-e jogtanácsost vagy sem.

A vállalat munkajogi képvisellete ügyrendben és konkrét utasításon is alapulhat. Polgári jogi szerződés is kivételesen rendezheti a képvisellete kérdését. Kiemelkedő jelentőségű a vállalat munkajogi képvisellete szempontjából is a szervezeti és működési szabályzat (ügyrend). Bár a szervezeti és működési szabályzat kiadományozása az igazgató hatáskörébe tartozik, az Mt. 13. § (2) bekezdése alapján csak a szakszervezet vállalati szervezettel egyetértésben adható ki abban a részben, amelyben a vállalatot érintő, a munkaviszonyra vonatkozó, de a kollektív szerződésben nem szabályozott kérdésekről van szó. A vállalat munkajogi képviselétének ügyrendi szabályozása — nézetünk szerint — annyiban igényel szakszervezeti egyetértést, amennyiben a vállalatnál munkaviszony alapján dolgozókat érinti. A szakszervezeti érdekvédelem szempontjából ugyanis az igazgató és helyettesei is kollektívtagok.

Az üzemszervezési munka javításának, melyet a kormány is kiemelt feladatként jelölt meg, egyik alapkérdése a szervezeti és működési szabályzat megalkotása és megtöltése helyes tartalommal. Kétségtelen, hogy az ügyrendalkotás komplex feladat, s e komplexitásnak a jog csupán egyik összetevője. A jogi komponensen belül fontos kérdések a vállalat belső képviselétének problémái is. A munkajogi képvisellete ügyrendi problémái közül megemlíthető az ügyrendnek az a funkciója, hogy konkrét tartalommal töltsen meg a munkajog alapvető forrásaiban említett különféle vállalati képviselői

³ Az Mt. V. 64. § (4) bekezdése helytelennek tűnő szövegezéssel fejezi ki azt az elvi álláspontot, hogy a teljesítménykövetelménnyel kapcsolatos vita nem vihető a vállalatnál kívülre. A szövegből ugyanis az tűnik ki, mintha az igazgatótól nem lehetne kérni a saját álláspontjának a megváltoztatását, ami nyilván nincs így. A szöveg valódi értelme tehát az, hogy az igazgató döntése vagy az általa jóváhagyott döntés után panasznak nincs helye.

pozíciókat. [Gyakorlati tapasztalatok szerint az ügyrendek képviselői szabályozása körében nem ritkán fogyatékosak, illetve előfordul az is, hogy ügyrendhez tartozó képviselői kérdést a kollektív szerződésben döntenek el.]

Jogszabályi keretfogalom a dolgozó irányításával megbízott dolgozó [Mt. V. 21. § (3) bek.], a felettes [Mt. 34. § (2) bek.] és a teljesítménykövetelmény megállapítójának (Mt. V. 64. §) fogalma. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek a képviselői pozíciók önmagukban távolról sem borítják be a vállalati képviselői teljes horizontját. Különösen szabályozatlan — magas szinten — a vállalat képviselői a mellérendeltségi viszonyokban. Ebből adódik a vállalat képviselői körében az ügyrend egy további funkciója: az Mt.-ben és az Mt. V.-ben nem említett alárendeltségi helyzetekben, továbbá az összes mellérendeltségi (azaz állapotot kívánó) helyzetben a vállalat képviselői szabályozása.

4. A képviselői jogkör átruházása és elvonása

A konkretizáló, valamint a hézagpótló szabályozás mellett a szervezeti és működési szabályzat feladata tárgykörünkben még az is, hogy a vállalat munkajogi képviselői keretei között különbséget tegyen az átruházható és az átruházhatatlan képviselői hatalom között. A képviselői átruházása elvileg kétféle esetben jöhet szóba. Az első esetben az elsődleges, vagyis a jogszabályon alapuló képviselői hatalom átruházása a képviselő, a második esetben a származékosan megszerzett képviselői jogkör átruházásáról van szó. Az igazgató törvényes képviselői jogkörébe tartozó képviselői teendők általában átruházhatók: ennek megvalósítására szolgál intézményes keretként a szervezeti és működési szabályzat.

Figyelemre méltó, hogy a jogszabályok egyes esetekben a vállalat oldalán kifejezetten az igazgatót említik. [A kollektív szerződés megkötésénél az Mt. V. 5. § (2) bekezdése, a munkavédelmi szemlénél az Mt. V. 81. § (1) bekezdése, a leltárhiányt megtérítő határozat hozatalánál a 18/1970. (VI. 4.) Korm. sz. rendelet 7. § (1) bekezdése és a 2/1968. (I. 16.) Korm. sz. rendelet 5. § (3) bekezdése, a mérlegelési jog gyakorlásánál a 9/1967. (X. 8.) Mü.M. számú rendelet 1. § (1) bekezdése, a munkaügyi döntőbírádság ügyvitelének segítésénél a 9/1967. (X. 8.) Mü.M. sz. rendelet 12. § (2) bekezdése, a munkaügyi vitára adott meghatalmazásnál a 9/1967. (X. 8.) Mü.M. sz. rendelet 14. § (1) bek. stb.] Levonható-e ebből az a következtetés, hogy mindazok az aktusok, amelyekkel kapcsolatban a jogszabály a vállalat helyett az igazgatót em-

líti, személyhez kötött, tehát át nem ruházható képviselői magatartások? Aligha. A különféle jogszabályi rendelkezésekben említett gesztiók ugyanis annyira különböznek, ugyanakkor fontosabb tényekedéseket a jogszabályok nem említene, hogy mindebből arra következtetünk: itt a jogszabálysövegezés pusztán stíluskérdéséről van szó. Feltehetünk további kérdést is. Az elvi átruházhatósághoz képest kivételesen van-e olyan munkáltatói jognyilatkozat, amelyet csak az igazgató tehet meg? Erre a kérdésre igennel felelhetünk. A vállalat egész munkajogi struktúráját meghatározó normatívákat: a szervezeti és működési szabályzatot, a kollektív szerződést, a munkavédelmi szabályzatot nem lehet átruházott hatáskörben kiadományozni. Ezekben az esetekben a másik fél, a szakszervezet is vállalati szinten képviselteti magát. Ugyanígy nem tartjuk átruházhatónak a nagyobb vállalati egység vezetőjének a kollektív szerződéstől eltérő függelék aláírására vonatkozó jogát sem.

Itt említjük meg az igazgató törvényes képviselői azokat a sajátosságait, amely az igazgatóhelyettesekkel kapcsolatos jognyilatkozatok tétele, illetve elfogadása átruházásának kizártságára vonatkozik. Az igazgató azonban nemcsak azért nem delegálhatja pl. főosztályvezetői szintre az igazgatóhelyettesekkel kapcsolatos jogkörét, mert ez a hierarchikus rendből folyó képtelenség, hanem azért sem, mert a helyettesekkel kapcsolatos jogkör ellátása az igazgatónak az alapító szervvel fennálló munkaviszonyából eredő munkaköri kötelessége is.

A vállalat munkajogi törvényes képviselői néhány sajátos eseténél is felmerül a képviselői átruházhatóságának kérdése. Ilyen pl. az a nevesített eset, amikor a határozott időtartamú munkaviszony határozatlanná válásához, illetve meghosszabításához az egy munkanapot meghaladó továbbdolgozáson kívül a munka irányításával megbízott dolgozó erről szerzett tudomása (értsd: hallgatólagos hozzájárulása) szükséges. A speciális vállalati munkajogi képviselői nevesített esete az is, amikor a teljesítménykövetelmény megállapítója, illetve ennek közvetlen felettese a teljesítménykövetelmény felülvizsgálatára irányuló kérelmet, illetve panaszt elbírálja. Ezeknek a pozícióknak az átruházhatósága vagy át nem ruházhatósága — nézetünk szerint — a munkajogi kogencia, illetve diszpozitivitás szempontjából értékelhető. Annak ellenére, hogy mind tételesjogilag, mind elméletileg ez a probléma meglehetősen kidolgozatlan, általánosságban megalapozottan állítható, hogy a munkajogi szabályaira a kongencia s nem a diszpozitivitás jellemző. Ebből pedig az következik, hogy a jogszabályilag kijelölt és fentebb említett törvényes képviselői pozíciók kogens szabályokon nyugszanak, következésképpen azok át nem ruházhatók. Vagyis: a vállalat autonóm módon döntheti el, hogy kit „bíz meg” a dolgozó munkájának irányításával, illetve, hogy ki állapítja meg a teljesítménykövetel-

⁴ A sérelmes intézkedést hozó személynek a közvetlen felettese nem a vállalat, hanem az alapító szerv dolgozója, s egyben ez utóbbi képviselője is.

ményt. Azt azonban a vállalat nem jogosult kimondani, hogy a továbbdolgozás speciális jogkövetkezményei ne a munka irányítója, hanem más személy hallgatólagos egyetértéséhez kapcsolódjanak, illetve, hogy a teljesítménykövetelmény felülvizsgálatára irányuló kérelmet elsőfokon ne a teljesítménykövetelmény megállapítója, hanem pl. ennek felettese bírálja el.

Nem egészen ez a helyzet a képviselet bizonyos köreit is magában foglaló felettesi pozíciók esetében. Azt a kérdést, hogy ki a felettes, illetve, hogy kik a felettesek: a vállalat dönti el és ez a döntés természetesen megváltoztatható. A felettesi pozíció — és az abban rejlő törvényes képviselet — tehát átruházható. Ennek az átruházhatóságnak azonban kétféle korlátja is van. Az egyik korlát az egyes jogszabályi rendelkezéseken alapszik. A vállalati jogtanácsost pl. csak az igazgató utasíthatja. A másik korlátozás a felettesi minőség természetéből fakad. Ezzel kerülne ellentétbe, ha akár bizonyos felettesi jogköröket is a vállalat olyan dolgozóra ruházna, aki a konkrét viszonylatban a belső hierarchikus rend szerint egyébként a „szembenálló” dolgozó alárendeltje. (Az alárendeltség egyébként nem mindig korrelát a vállalat hierarchikus tagozódásával! A funkcionális feladatokat ellátó vezető rendelkezése kötelező lehet pl. egy magasabb ágazati vezetőre is.)

A vállalat munkajogi képviseletének abban az eljárásjogi esetében, amikor a képviseletet a jogtanácsos látja el, a 17/1971. (IV. 28.) Korm. sz. rendelet 13. §-a kifejezett eligazítást ad e képviselet átruházhatóságát illetően. A delegálás feltétele az eseti jelleg, továbbá az átmeneti akadályozottság és az, hogy a képviselet más szerv jogtanácsosára vagy ügyvédi munkakösszögre szálljon.

Mint említettük, a vállalati képviseleti pozíció átruházásának a törvényes képviseletből folyó jogok átruházása mellett a másik esete az, amikor a szervezeti, illetve az eseti képviselő ruházza át a jogi helyzetét valaki másra. A származékos képviseletnek ezt a lehetséges továbbgördítését sem említik a jogszabályok, így megengedettségét jogmagyarázati alapon lehet csupán eldönteni. Kiindulási pontunk az, hogy a származékosan megszerzett képviseleti pozíció az adott dolgozó munkakörébe, mint munkaköri kötelesség épül be, ebből pedig az következik, hogy az ilyen fajta képviselet továbbruházása — feljogosítás nélkül — a munkakörből folyó munkavégzési kötelezettség megszegése, s mint ilyen — tilos. Ez az elvi alapállás természetesen nem zárja ki, hogy a törvényes képviselő — lényegében az igazgatóról van szó — ne hatalmazhatná fel a nem törvényes képviselőt a képviseleti jogkör egyes elemeinek vagy egészének továbbgördítésére, vagy éppen ne kötelezhetné ugyanerre. Úgy véljük azonban, hogy a képviseleti jogkör továbbruházásának jogszerűségét megalapozó engedély, illetve utasítás nem léphet túl bizonyos sajátos korláto-

kat. Jogilag úgyszólván szabályozatlan, de mintegy magától érthetődő kíváncságot, hogy a képviseleti hatalom átruházásának (nemcsak továbbgördítésének) tekintettel kell lenni a vállalat hierarchikus felépítésére és arra, hogy a képviselő és a „másik fél”: a dolgozó e rendszer mely pontjain helyezkedik el. Erre figyelemmel rendszerint képtelenség lenne az olyan átruházó aktus, amelynek révén a vállalat képviselőjeként eljáró dolgozó a hierarchia alacsonyabb fokán helyezkedne el, mint az a dolgozó, akihez a jognyilatkozatot intézik, vagy akitől a jognyilatkozat várható.

Tekintettel arra, hogy a vállalat belső (munkajogi) képviselete valóságos képviselői hálózat útján működik, elméleti választ igénylő gyakorlati kérdés az, hogy mi a viszony ezek között a képviselői pozíciók között. A kérdés tulajdonképpen két összetevőre bontható. Az első esetben a probléma az, hogy a vállalati képviselő felettese mennyiben tehet vagy fogadhat el a neki alárendelt képviselő helyett jognyilatkozatot, vagyis hogy a képviseleti jogkör „felülről” elvonható-e. A másik esetben arról van szó, hogy a képviselő által érvényesen megtett, illetve elfogadott jognyilatkozatot a felettes képviselő mennyiben jogosult megváltoztatni vagy megsemmisíteni.

A képviseleti jogkör elvonásának kérdésében a jogszabályok hallgatnak. Véleményünk az, hogy a jogszabályon alapuló képviseleti jog gyakorlása a törvényes képviselőt akkor is megilleti, ha ezt a képviseleti jogot — vagy ennek bizonyos elemeit — delegálta. (Képviseleti egyetemlegesség.) Ellenkező felfogás mellett a törvényes képviselő mintegy visszautasítaná, lemondana a jogszabály által ráruházott jogköréről, amihez viszont kétségtelenül nincsen joga. Ugyanez az álláspontunk az ügyrendben, illetve az utasításon alapuló képviselő elvonására vonatkozólag is. A szervezeti, illetőleg az eseti képviselő által tovább delegált képviselet ad hoc elvonása nem más, mint a delegálás egyik korlátozási módja. A jogkör elvonást azonban csupán bizonyos keretek között tartjuk megengedhetőnek. Álláspontunk szerint mindazok a képviseleti pozíciók, amelyek „lefelé” nem ruházhatók át, „felülről” sem vonhatók el. Ezek ugyanis a jogszabályok által létrehozott kizárólagos képviseleti jogkörök. (Pl. a nagyobb vállalati egység nevében az igazgató nem írhatja alá a kollektív szerződés függelékét, vagy a teljesítménykövetelmény felülvizsgálatára irányuló kérelmet a felettes szerv nem vonhatja magához első fokú elbírálásra stb.)

Mennyiben jogosult megváltoztatni vagy megsemmisíteni a felettes a neki alárendelt képviselő által tett vagy elfogadott jognyilatkozatot? Leszögezendőnek tartjuk, hogy a képviseleti aktus utólagos revíziója a felettes részéről a jogkörelvonás sajátos esete, amelynek specifikuma, hogy a felettes a képviseleti jogkört e jogkör gyakorlása után vonja magához.

Egyetlen vonatkozásban az itt tárgyalt revízió lehetősége szélesebb, mint a jogkörelvonás esetei. A teljesítménykövetelmény megállapítójának a teljesítménykövetelménnyel kapcsolatos állásfoglalását ugyanis a felettese revidálhatja.

A képviseleti cselekmény utólagos felettesi revíziójának is vannak korlátai. Megállapítható, hogy a képviselő jogcselekményének utólagos lerontása eleve kizárt azokban a mellérendeltségi esetekben, amelyekben a dolgozó és a vállalat közötti konszenzus már létrejött. (Ha pl. az osztályvezető érvényesen megállapodott a dolgozóval abban, hogy a dolgozó munkaviszonya áthelyezéssel szűnik meg, ez a megállapodás az igazgatót is köti.) Kizártnak tekintjük a képviseleti cselekmény utólagos megmásítását abban az esetben is, ha a képviseleti cselekmény a dolgozó jognyilatkozatának elfogadásában állott. Álláspontunkat arra alapítjuk, hogy a dolgozó irányában a vállalat képviseletét ellátó személy aktusával a konkrét jogi helyzet lezárult.

Mint ismertes, széles körben folytatott munkajogi gyakorlat az, amely szerint a vállalat által egyoldalúan gyakorolható és a dolgozóra hátrányos valamely aktus a vállalat által utóbb a dolgozóra kedvezően megváltoztatható. (Pl. a felmondást a vállalat visszavonhatja, a fegyelmi büntetést megsemmisítheti, a kártérítés végrehajtásától eltekinthet.) Önmagában ez a problémakör a munkáltatónak a saját aktusához való kötöttsége, illetve kötetlensége nagyobb témájához tartozik.⁵ Tanulmányunk szempontjából itt pusztán az a kérdés vizsgálendő, hogy a vállalati felettest mennyiben illeti meg a *reformatio in melius* joga. Válaszunkban a jogkörelvonással kapcsolatos álláspontunkra szeretnénk visszautalni: ennek hatásköri szempontból való megengedettsége — jogszabály eltérő rendelkezésének a hiányában — a szervezeti és működési szabályzat permisszív rendelkezéseitől függ.

5. A munkáltató álképvisellete

Mindenfajta képviselet, így a vállalat munkajogi képvisellete kapcsán is felmerül az álképviselet kérdése, vagyis annak az esetnek és jogkövetelményeinek a megítélése, amikor az a személy, aki képviselőként eljár, egyáltalán nem rendelkezett ezzel a jogkörrel, vagy rendelkezett ugyan, de ettől a jogkörétől eltért. A polgári jog szerint az álképviselő jognyilatkozata érvénytelen, de ezt a képviselt személy jóváhagyása orvosolja. Az álképviselő, ha jóhiszemű volt, a biztatási kárt, rosszhiszeműsége esetén pedig a teljes kárt köteles a másik félnek megtéríteni. Semmiképpen sem zárhatók ki olyan

esetek a munkajogban sem, hogy adott személy eljárása álképviseletnek minősüljön. Nyilvánvaló, hogy jogellenességi alakzatról van szó, tehát az objektív jogkövetkezmények az álképviselő tudatállapotától függetlenek kell, hogy legyenek. A külső viszonyban az álképviselő kárfelelőssége — munkajogi szémszögből — közbős, minthogy az álképviselő és a dolgozó között nem lehetséges munkaviszony, következésképpen munkajogi kárfelelősség sem. A munkajog álképviselő jognyilatkozataira vonatkozóan a jogszabályok semmiféle rendelkezést nem tartalmaznak, következésképpen az elmélet legális bázisa nem lehet konkrét jogtétel, hanem a munkajog szabályainak egész rendszere.

Kérdés, hogy mindenfajta álképviselet, vagyis a jogszabálytól, a szervezeti és működési szabályzattól, illetőleg a képviselot megalapozó konkrét aktusoktól való bármely eltérés kihat-e a dolgozó és a vállalat közötti jogviszonyra? Elvileg elképzelhető az a megoldás is, amely szerint mindenfajta álképviselet érvénytelenné teszi a jognyilatkozatot, de az a megoldás is, amely bizonyos esetszortokat *leges minusquamperfectae* hatálya alá utal.

Bevezetőül megemlítjük, hogy nem vonható az álképviselet fogalmi körébe az az eset, amikor a vállalati képviselő megszegi a vállalat és a közötte levő jogviszonyból folyó valamely kötelezettségét. Az álképviselet ugyanis nem a belső, kötelezett oldal, hanem a külső, jogosult oldal sérelmét jelenti. (Pl. nincs szó álképviseltről, ha a fegyelmi jogkör gyakorlójának adott ügyben az igazgató meghatározott tartalmú fegyelmi határozat hozatalát írja elő, a fegyelmi jogkör gyakorlója azonban az utasítástól eltérő tartalmú határozatot hoz.) A képviselő eltérése a vállalattal fennálló jogviszonyból folyó kötelezettségétől tehát nem hat ki a vállalat és a dolgozó közötti jogviszonyra.

Hatályos munkajogunk a dolgozó és a vállalat közötti kétoldalú megállapodásokra vonatkozólag, mint amilyen a munkaszerződés megkötése, módosítása és közös akarattal történő megszüntetése, sem tartalmaz előírást, ha a vállalat nevében álképviselő járna el. A munkaszerződés érvénytelenségét (és a módosítás érvényességét, mely lényegében azzal azonos szabályok uralma alatt áll) a munkaviszonyra vonatkozó szabályokba ütközés váltja ki. A képviseloti jogkört rendszerint megalapozó szervezeti és működési szabályzat azonban de lege lata nem tartozik a fenti szabályok közé. A kétségtelenül fennálló joghézag a polgári jogból vett analógia alkalmazásával tölthető ki. Ehhez képest a munkaszerződés megkötése, illetve módosítása akkor is érvénytelen, ha a vállalat „képviseelője” — álképviselő volt. Az ilyen megállapodás jogkövetkezményeire azonban már a munkajog szabályai vonatkoztathatók (orvoslás, az érvényes munkaviszony fikciója stb.). A munkaviszony megegyezéssel megszüntetése kö-

⁵ A munkáltatói aktushoz kötöttség, illetve kötetlenség néhány kérdését l. Szerző: A közszolgálati munkaviszony. (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XX. évf. [1973.] 2. sz. 99. old.)

rében mutatkozó joghézag kitöltése kétszeresen is analógiára szorul, egyrészt azért, mert hiányzik a munkaszerződés megkötésére vonatkozó rendelkezések megfelelő alkalmazását előíró szabály, másrészt azért, mert az álképviselő általán szabályozatlan munkajogunkban. Az analógia forrásai tehát a polgári jog megfelelő szabálya (Ptk. 220. §) és a munkajognak az a rendelkezése lehet [Mt. V. 23. § (1) bek.], amely a módosítás esetére is a munkaszerződés megkötésének szabályait rendeli alkalmazni.

A kétoldalú megállapodás munkajogi esetekben tehát a vállalati álképviselő eljárását érvénytelennek, de jóváhagyással orvosolhatónak tekintjük.

A vállalat egyoldalú jognyilatkozatai nélkülözik azt a viszonylagos egyneműséget, amellyel a kétoldalú megállapodások rendelkeznek. Módszertani okból ezért bizonyos típusokat kell képeznünk az álképviselő jogkövetkezményeinek megítélhetősége céljából, annak hangsúlyozása mellett, hogy a munkáltató egyoldalú jognyilatkozataira jellemző erős munkajogias karakter folytán a jogszabály hallgatása itt különös nehézséget okoz. Vizsgálódásunk céljából az egyoldalú vállalati jognyilatkozatok három csoportját képeztük ki: a dolgozó jogi helyzetét előnyösen, illetőleg a dolgozó jogi helyzetét hátrányosan befolyásolni kívánó álképviselő, végül a nem-jogosulttól származó utasítás esetét.

A dolgozónak előnyt nyújtó álképviselő (pl. jogosulatlantól „kapott” jutalomszabadság, béremelés stb.) hasonló helyzetet teremt ahhoz a jogi szituációhoz, mint amikor az államigazgatási határozat — törvénysértéssel — az állampolgár számára jogot alapít és ezzel a joggal az ügyfél élt is. [1957: IV. sz. tv. 43. § (3) bek.]. Az államigazgatási eljárásban a szabályozás legis ratioja az, hogy a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jog nem vonható meg. Ilyen szemléletű jogtételt a munkajog is ismer a tévesen kifizetett munkabérről kapcsolatban. [Mt. V. 68. § (1) bek.]. Úgy véljük tehát, nem egészen megalapozatlan az a következtetésünk és egyben legislatorius javaslatunk is, hogy a felettestől származó és a dolgozónak előnyt nyújtó álképviselő a dolgozó jóhiszeműsége és az intézkedés fogantatba vétele esetén nem nyújt alapot az eredeti állapot helyreállításához. Ebből természetesen az is következik, hogy a dolgozó rosszhiszeműsége esetén (pl. összejátszása az álképviselővel), illetőleg az előnyt nyújtó intézkedés fogantatása előtt (pl. az illetéktelen által adott jutalom kifizetésének megtiltása) az álképviselő eljárása: érvénytelen. Megjegyzendő, hogy a jóhiszeműségnek ez a jogi preferálása a vállalat számára is kedvező. A jóhiszeműség preferálása hiányában a dolgozót fel kellene hatalmazni annak vizsgálatára, hogy a munkáltató nevében fellépő személy valódi vagy álképviselő-e. A vállalat nevében eljáró dolgozó képviselői minősége mellett vélelem szól, amit

csak a szembenálló dolgozó rosszhiszeműsége ront el, ideértve gondatlanságának esetét is.

A dolgozónak hátrányt okozó munkáltatói aktusok egyik része felelősségi szankciót szab ki (fegyelmi, illetőleg kártérítési határozat), másik része pedig a munkaviszony egyoldalú megszüntetését célozza. (Felmondás.) A felelősségi szankciót kiszabó munkáltatói aktusoknak azokat a jogi fogyatékoságait, amelyek a munkaügyi vitában az aktus megváltoztatására, illetve megsemmisítésére vezetnek, a jogszabályok nem tartalmazzák. Annyi bizonyos, hogy az álképviselő által hozott határozat nem maradhat hatályban. Kérdés, hogy erre a hatálytalanságra a megtámadhatóság vagy a semmisség kategóriája-e megfelelő jogi forma. A semmisség látszólag szigorúbban vonja le a vállalati törvényességen esett sérelem jogkövetelményeit, a társadalmi és az egyéni érdek szempontjából azonban mégis a megtámadhatóság tűnik adekvát jogi formának. A vállalat ugyanis, ha érdemben egyetért a döntéssel, a határozatot jóváhagyhatja. (A fegyelmi határozat esetén azonban csak akkor, ha a dolgozót a fegyelmi jogkör gyakorlója meghallgatta.) Ellenkező esetben a vállalat megsemmisítheti az álképviselő határozatát. A dolgozó, ha bármely okból sérelmesnek tartja a határozatot, számára megnyugtatóbb helyzetbe kerül, ha a munkaügyi vitában eljáró szerv döntése semmisíti meg az álképviselő határozatát, mintha a deklaratív hatályú semmisséget hangoztatva állna ellent a „vállalati” határozat végrehajtásának.

Az illetéktelentől származó vállalati felmondás az Mt. 29. §-ában írt „megszabott mód” sérelmének egyik eseteként is felfogható. (6) Az álképviselő felmondása tehát ugyancsak megtámadhatóságot és nem semmisséget eredményez.

Az utasításra reflektálás szabályai [Mt. 34. § (3) bek.] között a jogilag hibás utasítások egyik esetenként szerepel a jogszabályba ütköző utasítás, melyhez — főszabályként — végrehajtási kötelezettség járul. Az álképviselő „utasítása” is lehet jogszabályba ütköző. (Pl. a vezető jogtanácsosnak adott igazgatóhelyettesi utasítás.) Úgy véljük azonban, hogy a megjelölt forrásban szereplő „jogszabály” kifejezés nem a vállalati képviselő jogszabályi rendjének sérelmére, hanem az utasítás tartalmi jogszabályellenességre vonatkozik. A munkavégzés módját szabályozó Mt. 34. § (2) bek. ugyanis arra kötelezi — egyebek mellett — a dolgozót, hogy munkáját a *felettese utasításainak* megfelelően végezze. Ebből következik, hogy az, aki nem felettese a dolgozónak, utasításadásra jogosulatlan és az is következik, hogy a jogosulatlantól — az álképviselőtől — kapott „utasítást” a

⁶ A hatáskör hiánya okából jogszerűtlen felmondás kérdéseit l. szerző: a jogszerűtlen vállalati felmondás. (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle XVI. évf. [1969.] 592—599. old.)

dolgozó nem köteles teljesíteni. (Más kérdés, hogy hasznos tanácsként értékesíti azt, vagy mint hasznontalant, visszautasítja.) Az álképviselő „utasítása” tehát jogi értelemben nem létezik, s mint ilyen — semmis.

Igaz ugyan, hogy az álképviselőt a munkajogban is atipikus. (Hogy milyen mértékben, azt csak jogszociológiai vizsgálat deríthetné fel.) Jobban szolgálná a törvényesség szempontjait az álképviselőt törvényi szabályozása, mint e szabályozás hiánya. A munkáltató álképviselő-

tének lényeges szabályait tételesjogi formában az alábbiakban fejezhetjük ki:

1. A vállalat nevében illetéktelenül hozott intézkedés jóváhagyás hiányában érvénytelen.

2. Az illetéktelen által hozott határozatot a dolgozó panasszal támadhatja meg.

3. Érvényessé válik az illetéktelen részéről történt intézkedés, ha a dolgozó az abban ígért előnyt jóhiszeműen már igénybevette.

Gáspárdy László

A sajtó és a kivételes hatalom

A sajtójogot szabályozó és az ellenforradalmi időszak javarészeiben hatályban volt 1914: XIV. törvénycikk 63. §-a kimondja, hogy rendelkezései mellett a háború esetére szóló kivételes hatalomról alkotott 1912: LXIII. törvénycikk sajtóra vonatkozó 11. és 25. §-át is érvényben levőnek tartja.¹

Az említett két törvényhely párhuzama azonban nem volt állandó jellegű, érvényességük időtartama eltérően alakult.

A sajtótörvény szabályai addig éltek, amíg az 1938. évi náci szellemű szabályok azokat fel nem váltották.² Alapjában tért el ettől a kivételes hatalmat biztosító törvény, amelynek 11. §-a a sajtócenzúráról — háború esetére — oly módon intézkedik, hogy a sajtórendészeti köteles példányokat a szétküldés előtt a legközelebbi királyi ügyészségnek, illetőleg a rendőrhatalomnak kell kézbesíteni és csak e példányok kézbesítésétől számított három óra múlva szabad az időszaki lapokat és egy hét múlva az egyéb sajtótermékeket szétküldeni. A 25. § a büntető szankciókat tartalmazza. Ha az ellenőrzés eredménye kedvezőtlen, a hatóság a szétküldést megtilthatja. Az említett törvényhely intézkedése lényegesen különbözik az előzetes cenzúra közismert formájától, azaz a *kéziratok* nyomtatás előtti ellenőrzésétől. Az enyhébb szabályozás egyrészt azt a liberális légkört tükrözi, amelyben napvilágot látott és amelyben a

kormányhatalom így is biztosítottak láttá a fékentartás eszközét, másrészt visszanyúl az 1848: XVIII. törvénycikkhez, amely az előzetes cenzúrát „örökre” megszüntette.

Nem volt vitatott és nem is kétséges, hogy ez a sajtójogi rendelkezés nem a sajtótörvény, hanem a kivételes hatalmat statuáló törvény hatálya alá esik, amely pedig annyira cikornyos utat tett meg, hogy az még a törvényes és törvénytelen jogtalanságok sűrűjében is kirívó.

A törvényeknek már keletkezési körülményei is elgondolkoztatók.

A hadigazdálkodás korai előkészítése a Monarchia békés szándékai felől ugyanúgy hagy kétségben bennünket, mint a második világháború előtti honvédelmi törvény. Miként a második világháború előjelei az ellenforradalom negyedszázada alatt világosan megmutatkoztak, úgy az első világháború előtti évtizedek is kirajzolták egyrészt a cári Oroszország, másrészt a Monarchia balkáni aspirációiból eredő ütközési felület kontúrjait.

A háborúra számító körülmények között meghirdetett kivételes hatalmat megállapító törvény alapvetése volt annak a problematikus mentőkötélnek, amelyhez visszanyúlt az ellenforradalomnak arra irányuló görcsös igyekezete, hogy intézkedéseit a jogfolytonosság látogatásával ruházza fel. Ehhez egyrészt le kellett küzdenie a törvény precíz értelmezését, másrészt át kellett hidalnia a forradalmak térközét. Az első akadályt azzal küzdötték le, hogy a törvénysszöveget hanyagul vették figyelembe, ami nem elszigetelt eset e kor jogalkalmazásaiban, a másodikat pedig úgy, hogy a forradalmak vívmányait, közöttük a Károlyi-kormányának a sajtószabadságról szóló második számú néptörvényét, annullálták.

A törvény a hivatkozottak szerinti kivételes hatalmat biztosítja a kormánynak *háború esetére*. Kiköti azonban, hogy a diktatórikus hatalom a háború befejeztével *automatikusan* megszűnik, az annak alapján kiadott rendelete-

¹ A kivételes hatalom alkalmazhatósága kiterjedt a polgári és büntető igazságszolgáltatáson kívül az államigazgatás egész területére, egyebek között a posta-, távirda- és távbeszélő-forgalom, valamint a gyűlések ellenőrzésére, a sajtócenzúrára és az árucikk forgalmára is. Felhatalmazást kapott a kormány továbbá arra, hogy meghatározott esetekre bevezesse a rögtönbíráskodást. Tóth Árpád szegedi jogtörténész szíves közlése szerint a törvényt a közös hadügyminisztérium kezdeményezésére és ösztönzésére több évtizedes előmunkálat előzte meg.

² 1938: XV. tc. a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. Ez a törvény létesítette a sajtókamarát. A másik — 1938: XVIII. törvénycikk — az állami rend megóvása végett szükséges rendelkezésekről szól.

ket pedig jogszabállyal kell hatálytalanítani.³ Hogy a kivételes hatalom hatályát a most mondottak szerint kell értelmezni, erre szerintünk a törvény 1. §-ának második bekezdése félre nem érthető szabályt tartalmaz. Ez a szabály így szól: „A kivételes hatalom a háború befejeztével megszűnik. Ugyanakkor hatályon kívül kell helyezni a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket, ha hatályukat a minisztérium már előbb nem szüntette meg.” Az idézett bekezdés két mondata nem egyenértékű. Az elsőnek állítmánya: megszűnik, a másodiké: hatályon kívül kell helyezni. Az első mondat tartalmi eleme meghatározott, bontó feltételű tény bekövetkeztéhez, a második pozitív közigazgatási aktushoz fűzi a jogkövetkezményeket. A „háború befejezte” lehet egyszerű ténykérdés: az ellenségeskedés végleges megszűnésével befejeződött a háború. Ezzel a magyarázatunkkal szemben megállhat a jogkérdés is: a háború a békekötéssel fejeződik be.

Semmi kétség nincs abban a tekintetben, hogy a háború gyakorlatilag 1918 októberében megszűnt. Károlyi Mihály kormánya a tényleges helyzetnek megfelelőleg a kivételes hatalomra való hivatkozás nélkül 1918-ban egy törvényerejű néphatározatot és tíz néptörvényt, 1919-ben pedig harminchárom néptörvényt alkotott. Rendkívül nagyszámú jogszabály jelent meg a tanácsköztársaság idejében is. E szabályokat eleinte a forradalmi kormányzótanács és a népbiztosok, később a népgazdasági tanács, illetőleg ennek főosztályai adták ki.⁴

A népköztársaság és a tanácsköztársaság korszaka letörölhetetlenül illeszkedett bele a magyar történelem folyamatába. Az 1920. évi Huszár-kormány azonban nemcsak deklasszifikálni kívánta a két forradalmi államalakulatot, hanem egy hermafrodita törvénnyel egyszerűen meg nem történté tenni mindazt, ami megtörtént. Az alkotmányosság helyreállításáról és a főhatalom gyakorlásáról szóló 1920: I. törvény-cikk ugyanis kimondja, hogy „az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság” bármely szerve által kibocsátott mindennemű jogszabály érvénytelen, de mégis felhatalmazza a minisztériumot, hogy az érvénytelenített népköztársasági jogszabályokból azokat, amelyek a jogrend és a jogbiztonság szempontjából szükségesek, ideiglenesen hatályban tarthassa.⁵

E törvénynek a szakaszbeosztást megelőző bevezető szövege nem utal sem a kivételes ha-

talmat elrendelő jogszabályra, sem a háború befejezésére. Az utóbbi kérdést óvatosan megkerüli s azt csak annyiban teszi szóvá, hogy hivatkozik „a bekövetkezett események folytán” a Monarchia államaival való együttműködés megszűnésére és a király 1918. november 13-i lemondó nyilatkozatára. A szétbomlott államközösség tényéből „folyó következmények megállapítását a békekötés utáni időre tartja fenn magának” a nemzetgyűlés.

A háború befejeztének burkolt, de közérthető deklarációja nem feszélyezte a törvényhozást abban, hogy a kivételes felhatalmazást az 1920. május 3-án életbe lépett 1920: IV. törvény-cikkkel „a háború és a forradalom következtében előállott rendkívüli viszonyokra” utalással a békeszerződés „megerősítésétől” számított egy évre meg ne hosszabbítsa.

A kivételes hatalom forrását a törvény nem említi, de hogy az 1912. évi jogszabályról van szó, kitűnik abból, hogy a törvény részben modulálja, részben megismétli annak intézkedéseit. *Modulálja* annak elrendelésével, hogy ahol az eredeti jogszabály a háború idejéről szól, ott „a kivételes hatalomnak a jelen törvénnyel meghosszabbított idejét” és ahol a hadviselés érdekeiről, ott „az ország belső rendjének és közbiztonságának, valamint külső politikájának” érdekeit kell érteni. *Megismétli*, de két mellérendelt mondat közé iktatott „és” kötőszóval zavarossá is teszi az ősforrás intézkedését kimondván, hogy e törvényben meghatározott idő elteltével a „kivételes hatalom megszűnik és hatályon kívül kell helyezni” a kivételes hatalom alapján tett intézkedéseket.

Nem fukarkodik ez a törvény azokkal a kibúvókkal, amelyekkel még az általa meghatározott lejáratú időpont után is érvényben lehetne tartani a kivételes hatalmat. Viszont félre nem érthető módon szegezi le, hogy a kormány rendelettel teszi közzé azt a napot, amelyen a kivételes hatalom megszűnik. (3. §)

Noha a sajtó vonatkozásában az 1920. évben több rendelet jelent meg főleg a házaló és utcai terjesztés korlátozásáról, közülük csak egy hivatkozott a kivételes hatalmat elrendelő törvényre, megadva a belügyminiszternek azt a jogot, hogy az időszaki lapok megjelenését és terjesztését megtilthassa.⁶

Kikapcsolva a tárgyalat törvény homályos hosszabbítási kísérleteit, a békeszerződés „megerősítésén” nyilvánvalóan annak törvénybe iktatását kell érteni. Ez 1921. július 31-én megtörtént.⁷ Ehhez képest az egy évvel meghosz-

³ A háború kitörésekor a kiegészítő törvények — 1912: LXVIII. és LXIX., valamint az 1914: L. törvény-cikkek — is életbeléptek. Ez utóbbinak, amely gazdasági és biztonsági intézkedéseket tartalmaz, egyik paragrafus (15. §) kijelenti, hogy idevágólag is vonatkoznak a „kivételes hatalomnak és az annak alapján tett kivételes intézkedések hatályának az 1912: LXIII. törvény-cikkben megállapított általános érvényű korlátai.”

⁴ L. Nagy Tibor: A magyar tanácsköztársaság pénzügyi rendszere. Budapest 1959. 25. és 29—31. old. A teljes jogszabályanyagot még a tanácsköztársaság ideje alatt öt kötetben adták ki.

⁵ Az idézett törvény 9. §-ának első és harmadik bekezdése. Az „úgynevezett” kitétel ettől kezdve több törvényben és számos kormány- és tárcarendeletben szerepel. Ugyanennek a törvényhelynek második bekezdése elrendeli, hogy az Országos Törvénytárból az oda beiktatott néphatározat és a néptörvények töröltesenek.

⁶ 6357/1920. M.E. sz. rendelet aug. 3.

⁷ A békeszerződést becikkelyező 1921: XXXIII. törvényt ekkor hirdette meg az Országos Törvénytár.

szabított időpontban, azaz 1922. július 31-én, a kivételes hatalomnak meg kellett szűnnie s a megszűnést a hivatkozott 3. § értelmében rendelettel közhírré kellett tenni.

A Bethlen-kormány is — kezdő időszakában — erre az álláspontra helyezkedett és egy sommás kormányrendelettel meghirdette, hogy a kivételes hatalom 1922. évi július hó 26. napjával megszűnik.⁸ Ezzel a rendelettel a megszűnés a kurzustörvényhozás szempontjából is jogérvényessé vált.

Amde ugyanakkor, amikor a tisztíkülönítmények gyilkosságai és rablásai a legfelsőbb hadúr fedezetével folytatták rémuralmukat, a törvényhozás nélkülözhetetlennek tartotta a kivételes hatalom legalitását. A jogszabályokkal való játék frivollá vált. A július 26-án jogerősen megszűnt kivételes hatalmat indoklás nélküli jogi szaltóval augusztus 11-én törvénnyel meghosszabbították. Ezt a műveletet nem különálló jogszabállyal hajtották végre, hanem azt szerényen egy fél éves tartamú költségvetési törvénybe bújatták.⁹ A meghosszabbítás hat hónapra, a költségvetés időszakára szolt, „a közszabadságoknak, valamint a gazdasági élet teljes szabadságának visszaállítására irányuló átmenet” időtartamára. A kivételes szabályokat — mondja a törvény — a megszabott határidőig hatályban tartani és azokat a szükséghez képest módosítani és kiegészíteni kell, de a hatályukban ideiglenesen fenntartott rendelkezésekről, ha ezekre hat hónapon túl is szükség van, a kormány törvényjavaslatokat köteles a törvény életbe léptetésétől számított négy hónapon belül a nemzetgyűlés elé terjeszteni. Eszerint tehát a kivételes hatalom megszűnésének újabb időpontja 1922. december 11.

A törvényszakas' utolsó bekezdésének az a problematikus rendelkezése, hogy a kormány az előzetes sajtócenzúrát többé nem léptetheti életbe, arra a közvetlen előzményre támaszkodik, hogy egy 1921-ben kelt kormányrendelet¹⁰ a címe szerint megszüntette az előzetes ellenőrzést, de olyan toldattal, hogy azok a rendeletek, amelyek egyes belföldi időszakos lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltására a belügyminisztert felhatalmazták, valamint azok, amelyek a külföldi sajtótermékek ellenőrzését szabályozzák, továbbra is hatályban maradnak. Egyébként a következő év elején megjelentetett minisztériumi rendelet jegyzékben sorolja fel azokat az intézkedéseket, amelyek hatályban nem maradnak.¹¹ Az érvényes törvények, valamint a hallgatóság életben tartott rendeletek kellő garanciát szolgáltattak a kurzusirányzat fenntartására. Amellett nem

hagyhatók figyelmen kívül azok a közigazgatási gesztiók, amelyek a jogszabályok erejét felfokozták.

A hatályukban fenntartott rendeletek közül példaképpen megemlítjük a közrendet, a közbiztonságot veszélyeztető és a kolportázsjogot megszorító intézkedéseket;¹² az internálásról szóló jogszabályt, amelyet a belügyminiszter helyetteseként a frankhamisító Nádosy országos főkapitány bocsátott ki,¹³ továbbá számos, az egyesülési és gyülekezési jogot megszorító, a nyomdai papiros beszerzését és elosztását szabályozó, a gyorsított rendőri eljárásra vonatkozó stb. rendelkezést.

A kivételes hatalom béklyói között helyenként elhangzott egy-egy bátor tiltakozó szó részben a nemzetgyűlésben a mentelmi jog védelme alatt,¹⁴ részben a lapokban. A szocialista sajtó és a kereskedelem szócsöve — amennyire tehet — állta a sarat, a polgári sajtótermékek azonban csak a sovinizmusnak tett engedményekkel tarthatták fenn magukat.¹⁵

Vámbéry Ruzstem a történeti háttérrel fel sem vetve a trianoni békeszerződés becikkelyezési napjában határozta meg a háború befejeztét. A Bethlen által hatályban tartott jogszabályok részbeni ismeretével lényegileg csak elvben és rövid távra vetítve bírálta a kivételes hatalom elhúzását.¹⁶ Valójában ez az elhúzás nemcsak az ideiglenes önkény eredeti alakjának fenntartására irányult, hanem tartalmi elemeinek átmentésére a rendszeres jogállapotba, arra az időtartamra, amelyben a normális jogrend telítődik a kivételes hatalom szellemével. A büntető törvénykönyv paragrafusaiiba foglalt szankciók mellé garmadával sorakoztak az ellenforradalmi rendet, a keresztény-nemzeti rendszert, a keresztény közkerkölcsiséget, a közbiztonságot, a közhatalom birtokosainak személyét és tulajdonát védő tényállások. A büntetettre vagy vétségre nyilvánosan vagy sajtóter-

¹² 4680/1919. M.E. szept. 10., 6622/1920. M.E. sz. rendelet aug. 10., 78.170/1919. B.M. sz. rendelet szept. 21., 60.002/1923. B.M. sz. rendelet ápr. 17.

¹³ 3000/1921. B.M. sz. rendelet 1922. febr. 10., amely feloleli a korábbi 4352/1920. B.M. sz. márc. 27. és 30.035/1920. B.M. jún. 13. sz. rendeleteket.

¹⁴ Drozdy Gyöző interpellációja a nemzetgyűlés 1921. november 23-iki ülésén. L. Bethlen István titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a magyarázatokat írta Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1972. 75—78. old.

¹⁵ L. 25 év ellenforradalmi sajtó 1919—1945. Budapest évsz. nélkül. 35. s a köv. old. Azokról a közigazgatásban felmerült utasításokról és intézkedésekről, amelyek a legalitás látszatával vagy anélkül a két világháború közötti sajtótörténet jellemzői, a politikusok számos publikációja és a történettudományi szerzők műveinek egy-egy részlete bőségesen tájékoztatták a közvéleményt. Legátfogóbb és legalaposabb munkaként *Markovits Györgyi: Terjesztését megtiltom* (Budapest, 1970. Magvető kiadás) című monográfiáját említem meg. Az e jegyzetben utalt, két világháború közötti ellenforradalmi sajtó szerkesztője és kommentátora Major Róbert volt.

¹⁶ Kivételes jog — kivételes hatalom. Szocializmus 1923. évf. 193. s a köv. old.

⁸ 6310/1922. M.E. sz. kormányrendelet júl. 25.

⁹ Az 1922/23 költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. XVII. törvénycikk 6. §-a.

¹⁰ 10501/1921. M.E. számú rendelet dec. 10.

¹¹ 960/1923. M.E. sz. rendelet február 9., illetőleg ennek melléklete.

mék útján való felhívás, a törvények vagy hatósági intézkedések elleni felszólítás, az államforma, a kormányzó, a nemzetgyűlés elleni lázítás perei mértéktelenül megduzzasztották a büntetendő cselekmények skáláját. Az izgatás lazán magyarázható tényállása bőséges alkalmat nyújtott a vádemelésre. A kitörés a szűk korlátok közé szorított állampolgári keretekből nem csekély kockázattal járt.

Az Omke-ben Madarassy Beck Gyula hevesen támadja a közélet gúzsbakötését. A rendtörvények — mondja — az emberek magavi-seletét teszik rendőri megítélés bázisává és ehhez „ebben a politikailag minden mélységében felzaklatott államban a szabadság korlátozásának, a levél- és telefoncenzúrának és a dologházi munkának szankcióit fűzi”.¹⁷

A konszolidációs periódus csak fokozatosan mérsékelte és sokára csitította el a rabiátus „kilengéseket”, de nem csorbitotta a sajtó uszító hangját, amely mind jogosabban dicsekedhetett az olasz fasizmus és a német náciizmus ideológiai örökségével. Méltán állapíthatta meg az évekig hallgatásra ítélt Szocializmus újra megjelentetett első számának bevezető cikke, hogy a Bethlen-kormányzat alatt a semmit sem kimélő embertelen, kegyetlen hajsza levetközte ugyan brutális kilengéseit, de „rendszerbe, szabályokba és paragrafusokba foglaltan még mindig lehetséges az, ami azelőtt a bosszú lihegésében rendszertelenül és paragrafusok nélkül csinálódott”.¹⁸

A kivételes hatalom az ellenforradalmi jogszabályok törvényes hangzata szerint számos csatlakozó kormány- és függelékes tárca-rendelet kíséretében 1922. évi végével megszűnt. Fenntartása elveszítette indokoltságát, hisz az általános hatalom a kivételesség minden jellegzetességét felszívta. Jóllehet a különleges rendelkezések — erejükből mit sem veszítve — lényegültek át a rendszeresbe, azok mint hazajáró kísértetek hol negatív, hol pozitív alakzatban bukkantak fel későbbi törvényeinkben vagy politikai megnyilatkozásokban.

Az 1923. év márciusában meghirdetett mérnöki rendtartásról szóló törvény kimondja, hogy nem lehet tagja a mérnöki kamarának az a személy, aki egyebek között a kivételes hatalomról szóló 1912: LXIII. törvénycikk II. fejezete alatt felsorolt tényállások miatt büntető eljárás alatt áll.¹⁹

Az 1930. évi katonai büntető törvénykönyv szerint a tettes és részes felelősségére vonatkozó általános rendelkezéseket akkor is alkalmazni kell, ha a cselekményt sajtó útján követték el. Ehhez megjegyzi a miniszteri indoklás, hogy a terjesztő csak akkor büntethető, ha cselekménye e sajtótörvény, valamint az 1912: LXIII. tc. 25. §-a alá vonható.²⁰

Az említett katonai büntető törvénykönyv életbe léptetését tárgyaló törvény hatályon kívül helyezi a régóta hatálytalan, kivételes hatalmat elrendelő törvény néhány büntető paragrafusát.²¹

A Horthy elnöklete alatt 1931. február 20-án, majd folytatólag március 5-én tartott koronatanácson Horthy felvetette azt a kérdést, nem szükséges-e törvényes intézkedés avégből, hogy a kormány hathatósabban járhasson el azokkal a lapokkal szemben, amelyek országos érdekeket sértenek. A miniszterelnök — Bethlen István, aki 1922-ben annullálta a háborús diktatúra intézkedéseit — most megnyugtatta a kormányzót, mondván, hogy a kivételes hatalomról szóló 1912. évi törvény sajtótól való rendelkezési hatályban vannak.²²

A sem élni, sem halni nem tudó törvénynek a tengődése a második világháborút megelőző honvédelmi törvénybe torkollott. Az eddig tárgyalt jogszabályok ismeretében logikusnak tűnnék, hogy az új háborúra készülődés kivételes hatalmi bázisát új intézkedésekkel teremtsék meg. Nem ez történt. Zavaros törvényi felhatalmazással ismét hosszabbítottak. Az első világháború alatti kivételes hatalom törvénye alapján kibocsátott, 1914—1973 évek időszakát átfogó rendeletek hatályát időbelileg toldották meg és egészítették ki a joganyagot számos új intézkedéssel.

A törvény utasította a kormányt, hogy hatálybalépésétől számított hat hónap alatt rendelettel tegye közzé a háború esetére szóló kivételes hatalmat elrendelő 1912: LXIII. törvénycikk és az azt kiegészítő egyéb törvények, köztük az 1920: VI. és az 1922: XVII. törvénycikk 6. §-a alapján kibocsátott „illetőleg fenntartott azoknak a rendeleteknek a jegyzékét, amelyeket az azokban szabályozott kérdéseknek törvényhozási úton való végleges rendezéséig, illetőleg a törvényhozás további rendelkezéséig az ország belső rendjének és közbiztonságának fenntartása, valamint gazdasági és külpolitikai érdekeinek megóvása végett továbbra is hatályban tart”.²³

A törvény utasításának megfelelőleg a végrehajtási rendelet²⁴ több mint tizenöt oldalon sorolja fel a hadiállapot beálltakor érvényessé váló intézkedéseket. Embernek kellett lennie a talpán annak, aki e jogszabálytömegeből a valóban hatályosak megjelölésére vállalkozott volna. Alaposan komplikálta volna ezt a vállalkozást a végrehajtási rendeletnek az az állítása is, hogy a tizenkét esztendővel korábbi törvény

²¹ Az 1930: III. tc. 101. §-a az 1912: LXIII. tc. 18., 22. és 26. §-át.

²² Horthy Miklós titkos iratai. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972. 90. old.

²³ 1939: II. törvénycikk 232. §-a.

²⁴ 8270/1939. ME. sz. kormányrendelet, szept. 1. Csatolva hozzá három jogszabályjegyzék. Az említett tizenöt oldalon kívül ötvenöt oldal sorolja fel azokat a rendeleteket, amelyek javarészt hatálytalanok.

¹⁷ Nem hagyhatjuk rendőrállammá devalválni Csonkamagyarországot. Omke 1923. január 1.

¹⁸ Szocializmus 1922. évf. 2—3. old.

¹⁹ 1923: XVII. tc. 6. §.

²⁰ 1930: II. tc. 34. §. és indoklás.

(1922:XVII. c.) alapján kiadott intézkedéseket tévesen mondta a törvény a kivételes hatalom alapján kibocsátottnak, mert azok más törvények származékai voltak.

Az elmúlt évtizedek rendeleteinek joghatálya azonban valójában nem is érdekelt senkit. Jogászai mérlegelésre a téma túlságosan bonyolult volt és nem is jelentős, amellet a jogszemlélet már hozzászólt ahhoz, hogy kényes kérdéseket ne érintsen. A kezdődő lázas napok során a legalitás firtatása anakronizmus volt és a közélet irányítása két-három év sodrában a fanatizált, korrupt és irgalmatlan közigazgatás markába került.

A felvethető kérdés alapján véve az, hogy az ellenforradalom egész múltja alatt, a

szabadságjogok bírói és közigazgatási eszközökkel való elnyomása mellett, miért kellett a törvényesség látszatát mindenáron hangsúlyozni? Erre szükség volt a kurzus indulási éveiben azért, mert a keresztény-nemzeti diktatúra terrorját palástolni kellett, a bethleni konszolidációs folyamatban azért is, mert az államigazgatási gépezet sovíniszta öntudatát fejlesztette, külpolitikai vonatkozásban pedig azért, mert a nemzetközi összeköttetések szaporodó szálai között demonstrálni kellett a nyugati államok előtt nem rokonszenves, feudális ízű uralmi rendszer törvényes megalapozottságát.

Takács György

SZEMLE

Adalékok a főváros gyámhatóságának százéves történetéhez

(A fővárosi gyámhatóság megalakulása)

1871. november 9-én Tóth Vilmos belügyminiszter törvényjavaslatot nyújtott be a „főváros beligazgatási szervezetéről”, melynek leglényegesebb és elvi jelentőségű koncepciója a három város egyesítése volt.

Az egyesítés indokolása arra hivatkozott, hogy „a magyar államnak oly központra van szüksége, mely a magyar állam érdekeinek valóságos gyűlhelye, ezeknek legfőbb támasza és előmozdítója legyen, mely a magyar államiság eszméjét méltóan képviselje és a nemzeti fejlődés érdekében úgy szellemileg, mint anyagilag a részekre ellenállhatatlan vonzerőt gyakoroljon.”¹

Egyrészt a tiszteletre méltó törekvésnek, másrészt a kor sajátosságaként jelentkező igényeknek megfelelő fellengzős fogalmazás mögött csak igen szerényen húzódhat meg az a mondanivaló, amely a fővárosi gyámhatóság kialakulá-

sának első mozzanatait kívánja rögzíteni. Ennek ellenére mégsem lényegtelen, mert egyrészt egy szálal gazdagítja az egyesítés színesítőjét, másrészt abból a szólásmondásból indulva ki, hogy „egy cseppben benne van az egész tenger”, jól jellemzi az egyesítés körüli harcot és a mögötte meghúzódó érdekeket.

A magyar közigazgatás történeti fejlődése során a gyámsági igazgatás alakulásának sajátos képe bontakozik ki ugyan, de alapvetők mégis az általános jellemzők: a királyi és nemesi főkegyuraság és az ebből folyó gyámsági hatalmasság, majd a középkor végén s még inkább az újabb korban erősödő városi-polgári szervezési és szervezeti törekvések. Mindkettőt s a kettő összeütközését s végül a fejlődés bizonyos mértékig kettős fonálát azonban alapvetően a vagyon védelme és az örökösödés alakulása határozta meg. Az atyai hatalmat is a tulajdonosi szemlélet jellemezte s az apátlan kiskorúak „védelmét” az a gyám volt hivatott ellátni, aki az árva gyermek vagyonában elsősorban volt öröklésre jogosult. A gyakorlat igen sokszínű és bizonytalan volt, de jellemzően nem a gyermeket, hanem a vagyont védte.² Bármennyire is csábít azonban az, hogy az atyai hatalomnak és a gyámságnak védelmére hivatott jo-

gi szabályozás és közigazgatási szervezet történetével részletesebben foglalkozunk, e helyütt és ez idő szerint azonban szorososan kell ragaszkodnunk a három város egyesítésekor létrehozott gyámhatósági szervezet kialakulásának történetéhez.

A főváros első gyámhatóságának megszervezését két tényező határozta meg: az az elsődlegesen politikai jelentőségű hullám, amely a magyar népnek fővárost akart teremteni, és a törvényhatóságok önállósítási törekvésének megnyilatkozásai, ezen belül az igazgatási hatáskörök kialakítása, elválasztása és gyakorlásának biztosítása. Az utóbbi jogszabályi forrásai a törvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. tc., illetve a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc.

A gyámhatósági hatáskör és szervezet alapjait a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény 8. §-a veti meg. Kimondja, hogy „az árva- és gyámhatóságot a törvényhatóságok fogják gyakorolni; ennél fogva kinevezik és ellenőrzik az árvagyámokat, megvizsgálják a gyámi számadásokat, felügyelnek az árvák vagyonára és nevelésére és intézkednek az árvák mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíró illetékességéhez nem tartoznak.” A törvény a községek rendezéséről szóló törvénynek hagyta meg a rendezett tanácsú városok gyámhatóságainak szervezési feladatát. A törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény

¹ Gárdonyi Albert: A főváros egyesítésére vonatkozó ckmányok gyűjteménye. Bp. 1913. Szfv. Házinyomda, 616 old. (Ehelyütt és a dokumentumok közötti forrásként.)

² Degré Alajos: Feudális gyámsági jog Magyarországon. (Kandidátusi értekezés, megtalálható az MTA Könyvtárban.)

szervezeti rendelkezéseket is tesz s először használja az árvaszéki elnök és ülnök terminus technikusát. A községek rendezéséről szóló törvény vonatkozó rendelkezései közül e tekintetben a legfontosabb az, hogy a rendezett tanácsú városokban is önálló és „állandó” árvaszékek létrehozását írja elő. Természetesen mindkét jogszabály központi kérdésnek tekinti az árvák pénzeinek kezelését, de kompromisszumot tesz, s a vita elkerülése érdekében kimondja, hogy „az árvapénzek kezelésére nézve az egyes törvényhatóságokban divatozó gyakorlat, az árvauigy országos és végleges rendezéséig ideiglenesen fenn tartatik.” Ennek a kérdésnek kiemelése azért is indokolt, mert a három város egyesítéséből kialakított főváros megszervezése körüli vitát is jól jellemzi.

Túlzott derúlátásról tennék bizonyosságot, ha a főváros' kialakításával kapcsolatban az okmánytár teljes feltérására törekednénk, már csak azért is mert teljességben a Fővárosi Levéltárnak sem áll rendelkezésére. Meg kell elégednünk azzal, hogy időrendi sorrendben emeljük ki az ún. harmincnégyes bizottság és albizottságainak irományából, illetőleg a közigazgatás felsőbb szintű szerveinek leirataiból a gyámhatóságokra vonatkozott terveket, elképzeléseket, vitapontokat és rendelkezéseket, vállalva azt, hogy ezáltal soraink bizonyos mértékig dokumentumszerűek, szaggatottak és ziláltak lesznek. Értékelő rezümét csak röviden fogalmazhatunk meg a rendelkezésre álló okmányok alapján.

Szemlénket mindjárt negatív megállapítással kell kezdenünk. Feltűnő ugyanis, hogy a Pest város közigazgatási ügykezelésének célszerűbb rendezéséről szóló s 1869. március 27-én kelt előterjesztésben szó sincs a gyámügyek szervezeti elhelyezéséről, holott a városi igazgatás már ebben az időben is foglalkozott gyámügyekkel, főként az „árvapénzek” kezelésével. Hasonló a helyzet a „Pestváros hatósági szervezetének újjáalakítása tárgyában” 1869. okt. 31-én kiadott tervezetben.

Gyámhatósági vonatkozásban általában nem találunk történeti nyomokat az egyesített városok 1871 előtt kelt irományában, vagy legfeljebb olyan halvány utalást, mint

a törvényhatóságok rendezésével kapcsolatban a „budavárosi közgyűléshez tett bizottsági jelentés”-ben, amely csak utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy „az árvaszék miképpen szervezését a bizottmány a közgyűlésre kívánja bizatni”. (1870. június 23.). Országos viszonylatban mégis találunk javaslatot, amely szerint „a törvényhatóságoknak az árva és gyámügyekben gyakorlott gyámhatósága egészben visszaállítatik. Az árva és gyámügyekben főlebbviteli hatóság a belügyminisztérium”. (Budaváros törvényjavaslata a szabad királyi városok rendezéséről. 1870. június 23.)

A törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény kimondotta, hogy „Buda és Pestvárosok szervezéséről külön törvény fog rendelkezni” s ezzel a három város egyesítésével kialakított főváros sajátos helyzetbe került.

Egy 1871. április 15-én kelt „belügyminisztériumi szaktanácskozomány albizottsági javaslat Buda—Pest törvényhatósági rendezése tárgyában” a törvényhatóságokról szóló törvény szellemének megfelelően és hatása alatt azt mondja, hogy „Az árva- és gyámhatóságot a fővárosok közigazgatási tanácsaik által gyakorolják. Hogy a tanács felügyelete és felelőssége mellett egy külön árvabizottmány felállítása szükséges-e azt a törvényhatóság külön szabályrendelettel fogja meghatározni. Az árvavagyon kezelésére nézve a fővárosi törvényhatóságoknál divatozó gyakorlat az árvauigy végleges rendezéséig fentartatik.”

A „Buda és Pest fő és szabad királyi városok beligazgatási szervezéséről” 1871. november 9-én publikált törvényjavaslata a következőket mondja: „Az árva- és gyámhatóságot a főváros törvényhatósága közigazgatási tanácsa útján gyakorolja. A fővárosi tanács nevezi ki és ellenőrzi az árvagyámokat, megvizsgálja a gyámi számadásokat, felügyel az árvák vagyonára és nevelésére, és intézkedik az árvák mindazon ügyeiben, melyek a rendes bíró illetőségéhez nem tartoznak.” Ez lényegében teljesen azonos a törvényhatóságok rendelkezéséről szóló törvényben mondottakkal. Kiemelést érdemel azonban az a bekezdés, amely szerint „a tanács felelőssége és felügyelete mellett egy

külön árvaszék felállítását és működési körét a törvényhatóság külön szabályrendelettel fogja meghatározni”. Az árvaszék tehát nevében és hatáskörében már önállóságra utal s ezen nem változtat az a tény, hogy a tanács felügyelete és ellenőrzése mellett működik, hiszen ez csak közigazgatási szervezeti elhelyezését mutatja. Jóllehet a törvényjavaslathoz adott indokolás eltérésnek tekinti, hogy „nem egy állandó központi árvaszék” kerül szervezésre, ezt nem apparátusi vonatkozásban hanem a tanács hatáskör szükségességének hangsúlyozásával állapítja meg.

Az egyesített városok féltékenysége tükröződik Óbuda közgyűlésének 1871. december 28-án kelt s az országgyűléshez küldött feliratában, amikor arra hivatkozik, hogy „az egyesített főváros igazgatása semmi esetre se legyen annyira központosított, hogy a távolabbi városrészeknek, s így e városoknak polgárai adó-, árva- és egyéb közügyekben kényszerülve legyenek a távol központba fáradozni...”

A fővárosi törvény országgyűlési tárgyalása során a gyámügyeket nem nagy vita kísérte, ami érthető, mivel a gyámügyek önállósága addig szokatlan volt, a törvényjavaslat maga sem sokat beszélt róla. Érdekes azonban, hogy a gyámügyek fontossága csak áttételesen került elismerésre s annak hangsúlyozása mellett, hogy az árvák védelme elsődlegesen jogász feladat, az árvaszéki elnök magas jogi képzettségét (ügyvédi oklevél) írták elő. (Kármán L. javaslatára, amit több képviselő: Gullner Gy., Pólya J. támogatott.)

A tanácsai és árvaszéki hatáskör egybefonódása érdekes módon alakult. A tárgyalások és viták azt tükrözik, hogy egy árvaszéki „apparátus” létrehozásának szükségessége alapján véve elfogadott volt, de alávetve a tekintély kérdésének. Erre mutat az 1873 februárjában készült s a főváros tisztikaráról szóló „albizottmányi javaslat”, amelyben — a nyomok szerint — először szerepel a „külön árvauigy tanács”, amely „az egyik alpolgármester, vagy tanácsnok, mint árvaszéki elnök elnöklete alatt 5 tagú tanácsban szerveztethetik, oly módon, hogy a 4 szavazó tanács tag az összes tanácsnokok közül mindig bizonyos időre fölváltva küldetik

ki a polgármester által". A tanácsülés elé tartoztak „a fontosabb árva- és gondnoksági ügyek, ú. m. az árvagyámok és gondnokok megerősítése, kinevezése és elmozdítása, gyám, vagy gondnoki számadások vizsgálata, díjaik megállapítása, ügyvédi, vagy ügygondnoki költségjegyzék megállapítása, leltár, osztály, és osztályegyezségek észrevételezése, vagy jóváhagyása, a felek kérelmére átíratási és törlési engedélyek kiadása, adás-vétel, csere, bérleti és haszonbéri szerződések jóváhagyása, örökségek, hagyományok, árva-pénz utalványozások, árvapénzek kikölcsönzése”.

A hatáskör fenti megállapítása mellett is létrejött a külön apparátus, mint a tanács Árva- és gyámügyi osztálya, hasonlóan a személyzeti-, középítészeti stb. osztályokhoz. A kerületi előljáróságok lényegében az előkészítő intézkedéseket tették meg (helyszínelések, vagyonebecslések, tárgyalások stb.) az árva- és gyámügyekben.

Az 1873. április 8-án Buda—Pest és Óbuda közös közgyűlésén tárgyalta szabályrendelet szerint a tanács IV. ügyosztályaként jött létre az Árva- és gyámügyi osztály amelyhez a) az árva- és gyámhatósági ügyek, b) a nagykorúsítások, törvényesítések és örökbefogadások és c) a lelelcügyek tartoztak. A személyzet 1 tanácsnokból, 3 jegyzőből, 3 tollnokból, 2 gyakornokból és 1 szolgából állt. (Csak a hozzávetés érdekében jegyezzük meg, hogy a legnagyobb ügyosztály volt, s személyzeti létszáma meghaladta a személyzeti-, a középítészeti-, magánépítészeti-, az adóügyi-, az egészségügyi-, a pénzügyi-, a tanügyi-, az iparügyi és a katonai ügyosztályét is.)

A fővárosi árvaszék első elnöke Kaszenszky József tanácsnok lett, aki a fővárosi árvaszék megszervezésében végzett munkájáért királyi tanácsosi címet kapott.

Míg a főváros gyámhatóságának megszervezése a hatalmi és személyi feltételeksegekből adódó szokásos vitákon túlmenő nehézségbe általában nem ütközött, a legtöbb nehézséget az árvapénzek kezelését ellátó gyámpénztár központosítása és működése jelentette. Az árvapénzek kikölcsönzése tárgyában külön értekezleteket kellett tartani. A három város addig más és más gyakorlatot folytatott a gyámpénz-

tári pénzek kikölcsönzése tekintetében s ezután egységes szabályrendeletbe kellett foglalni az eljárást.

A rendelkezésre álló okmányok közül kiemelést érdemel a harmincnégyes küldöttség 1873. szeptember 11-i ülésének jegyzőkönyve, amely több helyütt beszél az „árvaügyekről”.

„Nincs kérdés az összes szervezési munkában, mellyel a harmincnégyes küldöttség behatóbban kívánt volna foglalkozni, mint éppen az árvaügy” mondja a jegyzőkönyv. »Egészen új, eddig nálunk nem ismert közigazgatási módszerekkel találkozunk a fővárosi törvényben, melyeknek hatása különösen gyámi ügyekre, éppen nem lényegtelen. Ilyen különös intézménye a törvénynek a kerületi előljáróságok felállítása, ilyen az ügyosztályok megállapítása, hogy tehát mindezen keretekbe, de mindazon a törvény által nyilván kimondott elvbe: „az árva- és gyámhatóságot a főváros a tanács útján gyakorolja” beleillesztethessenek az árva- és gyámügyek körül előforduló mindennemű kérdések a legcsekélyebb részletekig...« A jegyzőkönyv szinte kizáróan a gyámhatóság megszervezésével kapcsolatos problémákkal foglalkozik, igen részletesen térve ki a gyámpénztár működésével kapcsolatos kérdésekre és nehézségekre. Az erre a területre vonatkozó rész befejezéseként a következőket mondja:

„A ma kitűzött vonalakon megindulhat a gyámi új gép is nehézség nélkül; közelebbi utasításokat adni most ezen még eszményi terénumon akár kerületi előljáróságnak, akár árvaügyi elnök, tanács, vagy bizotmányoknak csak meddő és végtelen fáradságos munka fogna lenni, midőn rövid gyakorlati élet után mindez könnyen és helyesebben is fog megejtethetni; azért a meglévő szervezeti munkán és létező utasításokon kívül mi más teendőt sem javulhat a küldöttség ezúttal; annak idején az új törvényhatóság ösztönös kötelességének fogja ismerni minden javítást, intézkedést megtenni, mit ezen kegyeletes természetű ügynek tökéletesebb ellátására csak távolról is szükségesnek látand.”

*

A fővárosi gyámhatóság megszervezésekor már előrevetítette árnyék-

kát a gyámsági és gondnoksági ügyek szervezetéről rendezésének, jogszabályi deklarálásának országos igénye. Ez érzelhető az egyesítés idején nyitva hagyott néhány kérdésből is.

Kitűzött feladatunktól távolabb esik a gyámsági törvény parlamenti tárgyalásának részletesebb ismertetése (amely egyébként igen jellemző képet adna annak a kornak mentalitásáról éppen úgy, mint az országgyűlés összetételéről, az egyéni érdekek ütközéséről és a haladó erők jelentkezéséről is),³ mégis ki kell emelnünk néhány olyan elemét, amely mintegy választ ad, hogy lényegében a felszabadulás után alkotott tanácstörvényig és a Családjogi törvénykönyv 1953-ban történt életbe lépéséig, miként alakult „ezen kegyeletes természetű ügynek tökéletesebb ellátása”.

A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről készült törvényjavaslat valóban a nagy kódexek szerepét kívánta elfoglalni s 306 szakaszával átfogta a gyámsági jogszolgáltatást akkor ismert egész problematikáját. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a képviselőházban 1877. május 1-én benyújtott javaslatot a ház 11 ülésben tárgyalta, amiből három nap esett az általános vitára, elismeréssel kell adoznunk a képviselőház közigazgatási bizottságának előkészítő munkájára és a nagy érdeklődésre is. A javaslat — közigazgatási szempontból — legérdekesebb eleme az, hogy a magyar jogtörténeti fejlődésnek megfelelően és arra hivatkozva, a gyámügyeket a közigazgatási szervek (árvaszékek) hatáskörébe utalta, kivéve néhány jogvitás kérdést, amelyben a gyámhatóságok határozata ellen a bíróságokhoz lehetett fordulni (az atyai hatalom megszüntetése, amelynek közjogi kihatásai is voltak és négy számadással-vagyonkezeléssel kapcsolatos határozat vonatkozásában). A formális elemek és egyes haladóbb nézetet képviselő felszólalások értékelése azonban nem fedheti el a lényegét: a javaslat negatív tulajdonságait. Már a javaslat benyújtásakor is félszeggel az alkotandó polgári törvénykönyvre tekintenek (az előadó Gulner Gyula hivatkozik is erre) és a gyámsági törvényt

³ Takács József: Gyámsági jog és jogszolgáltatás. (Kandidátusi értekezés, megtalálható az MTA Könyvtárában.)

ideiglenes jellegűnek tekintik. Részen ezzel is magyarázható mind a szövegezésnek, mind számos hozzászólásnak pongyolása s a rendelkezések számos homályossága.

Még kedvezőtlenebb azonban a parlamenti vita részletesebb elemzése alapján kialakítható kép, mivel azt kell tapasztalni, hogy a nagy érdeklődés és a részletes vita — egyes pozitív felszólalástól eltekintve — zömmel a hatáskör kérdése, az árvaszéknek a vagyoni jogi kérdésekbe való beleszólása s ezzel a régi atyai hatalmasság csökkentése és a hagyatéki ügyeknek a közjegyzők hatásköréből való részbeni elvonása voltak a vita mozgató rugói, összefoglalva tehát a szakmai-, vagy egyéni hatalomféltség, a konzervativizmus.⁴

A Gyámsági törvény 1882-es kiadásának előszavában Sipőcz László a főváros árvaszékének későbbi, nagytudású elnöke ezt mondja: „Szerény nézetem szerint, ha e törvényt ephemer életűnek is tekintjük, ha el is kell ismerni, hogy reformálni kell, nem lehet eltagadni tőle: hogy valódi szükséglet pótolta, s hogy az adott körülmények közt a kitűzött feladatot megnyugtatólag oldotta meg.”⁵

Nos a reformnak 1882-ben kifejezett igénye lényegében éppen 70 év múlva, a Családjogi törvénykönyv életbeléptetésével következett be s bár a Polgári törvénykönyvnek időközben elkészült tervezetei néhány lényeges reformot hoztak volna, köztudomás szerint azokból nem lett törvény. A felszabadulás után kiadott rendelet sem jelentett lényeges változást (atyai hatalom helyébe lépő szülői hatalom, amelyet azonban elsősorban az apa gyakorol stb.). Ilyen körülmények között a gyámsági jog és jogszolgáltatás terén nem történhetett és nem történt jelentősebb változás s csupán az árvaszék gyakorlatára mutatható fel — természetesen a tételes jog korlátai között — szociális tartalmú korszerűsítési törekvést (házasságon kívül született gyermekek fokozottabb jogvédelme, társadalmi helyzetük változtatása, a kegyelemmel való törvényesítés, az örökbefog-

dás útján javított családjogi helyzet stb.).

*

A gyámsági jog és jogszolgáltatás terén csak a felszabadulás, illetőleg az után következő nagy társadalmi átalakulás hozhatta meg a kívánt gyökeres módosító szabályozást, amelynek története azonban külön tanulmányt igényel.

Szokolay Leó

A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülései (Pécs, 1973. április 12—14.)

I.

1952-ben alakultak meg egyetemeinken, főiskoláinkon az első Tudományos Diákkörök azzal a célkitűzéssel, hogy a leendő szakemberek megismerkedhessenek a tudományos munka módszereivel, felkészüljenek konkrét tudományos kutatásra és e tevékenység eredményeként hozzájáruljanak a tudomány gazdagításához. A diákköri munka erősítheti a kapcsolatot az oktatók és hallgatók között, fórumot teremt alkotó vitáknak és a jövőre nézve is segíthet a tudományos közélet egészséges, elvszerű légkörének kialakításában. Igényes munkára, lényegkeresésre nevei a jövő szakembereit.

A diákköri tevékenység alapvető feladata nem az, hogy majdani tudósok első szárnypróbálgatásainak fórumot teremtsen, számukra vitalétséget, publikációs teret biztosítson. Ennél nagyobb jelentősége van annak, hogy a leendő szakemberek első tudományos igényű próbálkozásai alapján megismerkednek választott hivatásuk szépségével és az egyetemen oktatott tananyagon felül — érdeklődési körüknek megfelelően — elsajátítják azon ismereteket, amelyek a szakemberképzés szempontjából számukra a legfontosabbak. Ennek jelentősége egyre növekszik, mivel a szinte valamennyi tudományágban tapasztalható rohamos fejlődésről a tantervi keretek közé szorított

oktatás csak érintőlegesen áttekintést nyújthat.

1955-ben került sor első ízben Országos Tudományos Diákköri Konferencia megszervezésére, amelyen mindössze 105 dolgozat került bemutatásra. Az idén megrendezésre került Országos Tudományos Diákköri Konferencia keretében az ezret jóval meghaladó bemutatásra és megvitatásra került tanulmány nemcsak a számszerű fejlődést, de a tudományos munka iránt megnövekedett érdeklődést is bizonyítja a társadalom- és természettudományok valamennyi területén.

Érthető, hogy az egyes diákkörök életében a már hagyományossá vált Országos Tudományos Diákköri Konferencia kiemelkedő jelentőségű. Ezek a konferenciák a társ-Karok legjobb hallgatói ismertetik dolgozataikat, amelyek megvitatása, értékelése során lehetőség nyílik arra is, hogy képet nyerjünk az egyes karokon folyó diákköri munkáról.

II.

A KISZ Központi Bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium megbízásából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának rendezésében került sor április 12—14-én az Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának üléseire.

A Pécsen harmadízben rendezett konferenciát dr. Szoatáczki Mihály tanszékvezető egyetemi tanár, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg, aki bevezetőjében kiemelte a diákköri munka jelentőségét, méltatta az eddig elért eredményeket. Rámutatott arra, hogy az eltelt több mint két évtized alatt a diákkörök beválltották a hozzájuk fűzött reményeket. Külön kiemelte azt az örvendetes tényt, hogy a három Jogi Kar diákköri munkájába bekapcsolódott a Rendőrtiszti Főiskola is, amelynek hallgatói első ízben vesznek részt Országos Diákköri Konferencián.

Az ünnepélyes megnyitón részt vettek a KISZ Központi Bizottsága, a Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar Jogász Szövetség, az Igazságügyminisztérium, a Legfőbb

⁴ Szokolay Leó: A gyámsági törvény parlamenti tárgyalása. (Kézirat, 1968.)

⁵ Sipőcz László: A gyámsági törvény. Bp. 1882. Athenaeum, 416 old.

Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, valamint Baranya megye és Pécs Város Párt-, KISZ- és állami vezetésének képviselői.

Az ünnepélyes megnyitó után megkezdődött a hat szekció munkája.

Az I. Alszekcióban: (Államjog-Államigazgatási Jog) 12 dolgozat került bemutatásra. Vitavezetők voltak: Ádám Antal egyetemi tanár, Berényi Sándor tanszékvezető egyetemi tanár, Bihari Ottó tanszékvezető egyetemi tanár, Dáni Sándor egyetemi adjunktus, Schmidt Péter egyetemi docens, Szamel Lajos tanszékvezető egyetemi tanár, Szatmári Lajos egyetemi tanár, Szentpéteri István egyetemi docens.

A II. Alszekcióban: (Állam- és Jogelmélet, Nemzetközi Jog) 8 dolgozatot vitattak meg. Vitavezetők voltak: Kulcsár Kálmán egyetemi tanár, Nagy Károly tanszékvezető egyetemi docens, Papp Ignác egyetemi docens, Szotáczi Mihály tanszékvezető egyetemi tanár, Valki László egyetemi adjunktus.

A III. Alszekcióban: (Büntetőjog, Büntető Eljárásjog, Kriminológia) 12 dolgozatot vitattak meg. Vitavezetők voltak: Békés Imre egyetemi docens, Bodrogi Károly tanszékvezető főiskolai tanár, Cséka Ervin egyetemi docens, Földvári József egyetemi tanár, Losonczy István tanszékvezető egyetemi tanár, Szabó Lászlóné egyetemi docens, Tokaji Géza egyetemi adjunktus, Vargha László egyetemi tanár, Vigh József egyetemi docens.

A IV. Alszekcióban: (Jogtörténet) 5 dolgozat került bemutatásra. Vitavezetők voltak: Benedek Ferenc tanszékvezető egyetemi docens, Both Ödön tanszékvezető egyetemi docens, Máthé Gábor tudományos munkatárs, Szita János egyetemi adjunktus.

Az V. Alszekcióban: (Mezőgazdasági Jog, Munkajog) 5 dolgozat került bemutatásra. Vitavezetők voltak: Földes István tanszékvezető egyetemi tanár, Nagy László egyetemi tanár, Román László egyetemi docens, Veres József tanszékvezető egyetemi docens.

A VI. Alszekcióban: (Polgári Jog, Polgári Eljárásjog) 9 dolgozatot vitattak meg. Vitavezetők voltak: Eörsi Gyula egyetemi tanár, Farkas József egyetemi tanár, Ru-

dolf Loránd tanszékvezető egyetemi tanár, Varga Gyula egyetemi adjunktus.

Valamennyi bemutatásra került dolgozat a diákköri tagok szorgalmát, tehetségét jelzi, hely hiányában azonban csak azoknak a tanulmányoknak főbb gondolatmenetét választhatjuk fel, amelyek a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ Központi Bizottsága fődíját nyerték el.

Az I. (Államjog-Államigazgatási Jog) Alszekcióban a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját nyerte: *Öze Sándor* Szegeden végzett joghallgató: „*A törvényhozás és végrehajtás egységének elmélete és alkotmányos gyakorlat a szocialista államokban*” c. dolgozata.

A szerző tanulmányának célja az volt, hogy feltárja a törvényhozás és végrehajtás viszonyának elméleti komponenseit, a klasszikus gondolatokon elindulva, és vizsgálja ennek megvalósulását a szocialista államszervezetben (azok alkotmányaira támaszkodva), hogy következtetést vonjon le utóbbi két terület viszonyára vonatkozóan. Szerkezetét tekintve a dolgozat elsőként történeti kérdéseket taglal, a hatalmi ágak felépítésének szisztémáját figyelembe véve (az államfejlődés korai szakaszából elindulva), majd rátér a hatalmi ágak egysége gyökereinek megjelenésére. Áttekintést ad a Párizsi Kommunén és a szovjet rendszer államszervezetének főbb jellemző vonásairól. Ezt követően elemzi a törvényhozás és végrehajtás egységének elméleti kérdéseit, tartalmi elemeit, elvi sajátosságait, az egység biztosítékait, majd e terület alkotmányos gyakorlatát veszi vizsgálat alá — felvázolva a Szovjetunió alkotmányfejlődésének főbb vonásait. Részletesen foglalkozik a törvényhozás és végrehajtás egységének alkotmányos gyakorlatát elemezve azzal, hogy az egység miként tükröződik a legfelsőbb jogalkotásban. Kiemelt tényezőként foglalkozik a legfelsőbb jogalkotó és végrehajtó szervek alkotmányos kapcsolatával is. Végül a törvényhozás és végrehajtás egységének a magyar alkotmányos gyakorlatát vizsgálva zárja a dolgozatát.

A II. Alszekcióban (Állam- és Jogelmélet, Nemzetközi Jog) a

Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját nyerte: *Boros László—Hajdú András* (IV. évf. Budapest): „*A jogtudat és jogismeret mint társadalmi jelenség*” c. dolgozatukkal.

A szerzők jogelméleti és szociálpszichológiai megközelítéssel dolgozták fel témájukat. A kiindulópontjuk az emberi magatartás mint olyan alapvető kategória, amely a jogtudattal szoros összefüggést mutat. A jog társadalmi szerepét vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a jognak a szocialista társadalomban pozitív társadalmi szerepet kell betöltenie. A jogtudat tágabb és szűkebb értelemben vett fogalmát elemzik. Tágabb értelemben értik jogtudaton a jognak mint objektíválódó viszonynak és normarendszernek viszonyát az emberi tudathoz. A szűkebb értelemben vett jogtudatot a jogismeret és a jogérzet szempontjából elemzik. A szociálpszichológiai megközelítés szükségességét indokolva azt bizonyítják, hogy a jog érvényesülési folyamatában egyetlen szakasz van, amely nem formalizálható: a társadalom tagjainak tudatába percipiálása. Részletesen foglalkoznak a jogszabály elsajátíthatóságával, a csoport szerepével, a normákkal, érvényesülési és követési tényezőivel, a társadalom kommunikációs rendszerével.

A III. Alszekcióban (Büntetőjog, Büntető Eljárásjog, Kriminológia) a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját nyerte: *Juhász László* Péccsett végzett joghallgató: „*A nyomozás feletti ügyészi felügyelet főbb kérdései*” c. dolgozata.

A szerző a szocialista törvényességéből mint jogi alapelvől indul ki. Bemutatja a szocialista ügyészi szervezet kialakulását, áttekintést ad a népi demokratikus államok szocialista ügyészségeinek lényeges — főként a miénktől eltérő — vonásairól. A bűnüldözés fogalmát elemezve az állami szervek által folytatott bűnüldözésnek azt a tágabb fogalmát használja, amelybe beletartozik egyfelől az igazságszolgáltatást megelőző azt mintegy előkészítő eljárás — a szűkebb értelemben vett bűnüldözés —, a nyomozás. A büntető eljárást nyomozásra és bírói eljárási szakaszra bontva, egymáshoz való viszonyukat elemezve arra a következtetésre

jut, hogy a nyomozás előkészítő szakaszt jelent, de kizárólag előkészítő eljárás-ként való felfogása helytelen, mivel a nyomozás során hozhatók az ügyre vonatkozó igazságszolgáltatási jellegű érdemi döntések. A nyomozás felügyeleti tevékenységét ellátó ügyész munkáját elemezve arra a következtetésre jut, hogy a bűnüldöző és a nyomozás felügyeleti eleme mereven nem határolható el. Részletesen foglalkozik a nyomozás felügyeleti módszereivel és eszközeivel is.

A IV. Alszelekcióban (Jogtörténet) a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját nyerte: *Molnár Erzsébet* IV. évf. (Pécs): „*A közigazgatás főbb kérdései Baranya megyében a két világháború között*” c. dolgozata.

A szerző tanulmánya bevezetőjében bemutatja, hogy az első világháborút követő trianoni békeszerződés területi rendelkezései Baranya megye határát kétharmadára csökkentették és gazdasági arculata is megváltozott, a megye lakosságának vegyes nemzetiségi jellege azonban fennmaradt. Baranya megye közigazgatását az Őszirózsás Forradalom győzelmétől kezdődően elemzi. Bemutatja a szerb megszállás közigazgatását és főbb vonalakban a Tanácsköztársaság Baranya megyei történetét is felvázolja. Baranya megyének az ellenforradalom államához való viszonyát elemezve arra a megállapításra jut, hogy Baranya megye a királykérdésben lényegileg legitimista álláspontra helyezkedett. Kimutatja, hogy a kormány és a vármegye közti feszültség 1921-től kezdett enyhülni, mikor is a közigazgatás tervezett reformját a vármegye elvben kezdte elfogadni. A szerző részletesen foglalkozik a közigazgatás rendezésével kapcsolatosan az 1929—30. tc. Baranya megyei végrehajtásával, a választások eredményeivel és a törvényhatósági bizottság összetételével. A vármegyei önkormányzat alakulását vizsgálva bemutatja az önkormányzat egyre fokozottabb korlátozását, a harmincas évekre jobban kiteljesedő centralizációs folyamat erősödését, a vármegyei autonómia formálissá válását egészen az önkormányzati testületek 1944-ig tartó működéséig, illetve megszüntetéséig.

Az V. Alszelekcióban (Mezőgazda-

sági Jog és munkajog) a Művelődésügyi Minisztérium és a KISZ KB fődíját nyerte: *Horvát Péter—Varga János* IV. évf. szegedi joghallgatók: „*A személyi földtulajdon egyes kérdései*” c. dolgozatukkal.

A dolgozat — a személyi földtulajdon témakörén belül — csak a belterületi és zártkerti földtulajdonjogi kérdéseivel foglalkozik, külön tárgyalva a belterületi és külön a zártkerti földtulajdon sajátosságait. Megkísérli annak eldöntését, hogy a magántulajdon rövid távon felszámolható-e a belterületen, illetve átalakítható-e személyi földtulajdonná. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy elkerülhetlenné válik a belterületi földek felmérése. (Elégséges csak a magánföldtulajdon és a személyi földtulajdon vonatkozásában.) A felmérés azt bizonyíthatja, hogy a belterületen ma már jelentéktelen a földmagántulajdon elszáránya, és akkor a jövőben elképzelhető annak tételes jogszabályban történő kimondása és annak rögzítése, hogy belterületen csak személyi földtulajdon lehetséges. A személyi földtulajdon alanyát, tárgyát, tartalmát, keletkezését és megszűnését elemezve a személyi földtulajdonra, a telekgazdálkodásra és az építésügyre vonatkozó jogi rendezés egységbe hozásának szükségességét hangsúlyozza, rámutatva a hatályos jogban tapasztalható ellentmondásokra. Megkísérli ezeknek megoldási lehetőségeit is felvázolni. A tanulmány másik fő részében a társ-szerző a személyi földtulajdon jog zártkerten történő megvalósulását mutatja be a tanulmány első részének szerkezeti felépítésével és tagolásával szinkronban.

A VI. Alszelekcióban (Polgári Jog, Polgári Eljárásjog) a KISZ KB és a Művelődésügyi Minisztérium fődíját nyerte: *Bónis Gabriella* IV. évf. budapesti joghallgató: „*A bizományi szerződés szerepe a külkereskedelemben szerződéses kapcsolataiban*” c. dolgozata.

A szerző a külkereskedelemnek a jogi szabályozással szembeni igényeiből indul ki. Rámutat arra, hogy ezen a területen a közigazdasági és jogi vonatkozások szinte egybefonódnak, nehezen választhatók szét és kezelhetők külön.

A dolgozat II. fejezetében az új gazdasági mechanizmus — új sza-

bályozás — témakörében a külkereskedelmi vállalatok szerződés-kötelezettségének fennmaradásából fakadó nehézségeket vizsgálva a bizományi szerződések szerepének megnövekedését mutatja be. A jogszabályi módosításokra tett javaslataival kapcsolatban részletesen elemzi a szállítási szerződések és bizományi szerződések alkalmazásának előnyeit-hátrányait, a külkereskedelemben betöltött szerepüket. A dolgozat III. fejezete az új szabályozásból adódó nehézségeket és ezek kiküszöbölésére vonatkozó elképzeléseket elemzi.

Összefoglalásként arra a megállapításra jut, hogy a külkereskedelemben a tartós kapcsolat a társasági jellegű szerződést igénylik, az esetiek közül az import kapcsolatok a bizományi jellegűeket, az export kapcsolatok viszont a szállítási és bizományi szerződések közötti diszpozitív választáson alapuló egészséges egyensúlyt. Ez utóbbiaknál a fő feladat: a külkereskedelmi vállalatok monopol helyzetéből fakadó jogtalan előnyök kiküszöbölése és az érdek-közösségnek a külkereskedelmi vállalat — külföldi vevő közül a külkereskedelmi vállalat és a termelő közé való telepítése.

Az Igazságügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság, a Minisztertanács Tanácsi Hivatala, a Magyar Jogász Szövetség, a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium, a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa, a Baranya megyei Tanács, Pécs megyei Város Tanácsa és az Állami Biztosító által felajánlott pénzüsszegek tették lehetővé, hogy 16 tanulmány különdíjban részesüljön. Az adományozó szervezetek ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

Az I. Alszelekcióban (Államjog-Államigazgatási Jog) különdíjban részesült dolgozatok: *Aradi Béla* IV. évf. (Budapest): „*Az ügyészség helye és munkájának jelentősége a Magyar Népköztársaság állam-szervezetében.*” *Dezső Márta* Budapesten végzett joghallgató: „*A diszkréció az államigazgatási jogalkalmazó tevékenységben.*” *Kun László* Péccset végzett joghallgató: „*A tanácsok szervezeti és működési szabályzatai.*” *Pap Judit* Budapesten végzett joghallgató: „*Az állampolgárok panaszjogának fejlődése.*”

Varga Sabján László III. évf. (Pécs): „A társadalmi fejlődés nem kapitalista útjának államjogi kérdései Fekete Afrikában.”

A II. Alszelekcióban (Állam- és Jogelmélet, Nemzetközi Jog) különdíjban részesült dolgozatok: *Perlaki Dezső* IV. évf. (Budapest): „A környezetvédelem nemzetközi jogi vonatkozásai.” *Sütő József* IV. évf. (Szeged): „A jog mint társadalmi jelenség.” *Szentgáli Piroska* IV. évf. (Pécs): „A jog szerepe az emberi lényeg megvalósulásában.”

A III. Alszelekcióban (Büntetőjog, Büntető Eljárásjog, Kriminológia) különdíjban részesült dolgozatok: *Ifj. Kárpáti László* IV. évf. (Budapest): „Az orvosi műhiba büntetőjogi megítélése.” *Ullmann György—Kovács Sándor* II. évf. (Rendőrtiszt Főiskola): „Az önkiszolgáló rendszerű kereskedelmi egységekben elkövetett lopások elméleti és gyakorlati problémái.” *Wagner Márton* III. évf. (Szeged): „A bűncselekménytan egyes kérdései az európai szocialista országok büntetőjogában.”

A IV. Alszelekcióban (Jogtörténet) különdíjat nyert: *Stipta István* II. évf. (Szeged): „Az 1876. XXXIII. tc. létrejötté, különös tekintettel a Hajdú kerület megszüntetésére” c. dolgozata.

Az V. Alszelekcióban (Mezőgazdasági Jog, Munkajog) különdíjban részesült: *Demeter Zsuzsanna* IV. évf. (Pécs): „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tevékenységének és az ezzel összefüggő büntetőjogi felelősségnek némely kérdése” c. dolgozata. *Mészáros Márta* IV. évf. (Pécs): „Az egyenlő elbánás mint munkajogi alapelv” c. dolgozata.

A VI. Alszelekcióban (Polgári Jog, Polgári Eljárásjog) különdíjban részesült dolgozatok: *Járos Katalin—Kreutzer Éva—Órszigethy Lajos* IV. évf. (Pécs): „A felek egyenjóságának érvényesülése biztosítási jogviszonyokban.” *Molnár Tibor* IV. évf. (Szeged): „A jogi személy célhoz kötöttségének néhány időszzerű problémája.”

A konferencián I. díjban részesült dolgozatok:

I. Alszelekció (Államjog—Államigazgatási Jog) *Boros Erzsébet* IV. évf. (Szeged): „Az államigazgatási eljárási törvény módosításának kérdése.” *Kékesi László* IV. évf.

Budapest: „A semmis államigazgatási aktusok problémája.”

II. Alszelekció (Állam- és Jogelmélet, Nemzetközi Jog) *Kenyeres János* IV. évf. — *Keresztes István* IV. évf. Pécs: „Az állam és az egyén.” *Nagy Sándor* Szegeden végzett hallgató: „A párt és az állam viszonya.”

III. Alszelekció: (Büntetőjog, Büntető Eljárásjog, Kriminológia) *Czoboly István* III. évf. Pécs: „A jogellenesség fajtái és ezek néhány vonatkozása.” *Fehér Lenke* Budapesten végzett hallgató: „A büntetés hatékonysága és a bűnözés megelőzése.” *Hamar Sándor—Füzesi Antal—Kiss Zoltán* II. évf. (Rendőrtiszt Főiskola): „Az állam elleni bűncselekmények néhány közös általános szabálya.” *Jakab Anna* IV. évf. (Szeged): „Az igazság megállapítása a büntető eljárásban.” *Pintér Éva—Gaál Szabó Anna* Budapesten végzett hallgatók: „A pótnyomozás elrendelése a bírósági szakban.”

IV. Alszelekció (Jogtörténet) *Kun Tibor* II. évf. Budapest: „A szabadságvesztés szabályozása a Csemegei Kódexben.” *Takács Péter* II. évf. Pécs: „A veszély átszállás adás-vételnél a római jogban.”

V. Alszelekció (Mezőgazdasági-Munkajog) *Béltelki Erzsébet* IV. évf. (Szeged): „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szövetkezeti jellege.”

VI. Alszelekció (Polgári Jog, Polgári Eljárásjog) *Erdély Ildikó* IV. évf. (Szeged): „A polgári peres eljárás egyszerűsítése és gyorsítása.” *Kalteneczker Erzsébet* Budapesten végzett hallgató: „A tartási szerződések néhány sajátossága különös tekintettel az egyenértékűsége.” *Horváth Katalin* Budapesten végzett hallgató: „A polgári perbeli bizonyítás főbb jellegzetességei az angol jogban.” *Nagy Márta* III. évf. (Pécs): „A peres és nem peres eljárás fogalmi elhatárolása.” *Princzinger Márta* IV. évf. (Szeged): „Jótállási rendszerünk korszerű szabályozásának kérdései.” *Sándor István* Budapesten végzett hallgató: „A polgári és családi jogi vagyoni felelősség elhatárolásának egyes kérdései.”

II. díjban részesült dolgozatok:

Az I. Alszelekcióban (Államjog—Államigazgatási Jog) *Jakab And-*

rás III. évf. (Budapest): „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa.” *Kutacs Mária* IV. évf. (Szeged): „A városigazgatás kérdései Csongrád megyében.” *Krausz Ilona* IV. évf. (Budapest): „A vízminőség-védelem feladata jogi szabályozása, tekintettel a nemzetközi jogi megoldásokra is.” *Tordai Ildikó* III. évf. (Pécs): „A szocialista alkotmányvédelem főbb vonásai és időszzerű problémái a Magyar Népköztársaságban.”

II. Alszelekció (Állam- és Jogelmélet, Nemzetközi Jog) *Havasi Márta* IV. évf. (Budapest): „Az agresszió.” *Nagy Zoltán* Szegeden végzett hallgató: „A nemzetközi folyók jogi helyzete, különös tekintettel a Duna jogi helyzetére.”

III. Alszelekció (Büntetőjog, Büntető Eljárásjog, Kriminológia) *Bakos Zoltán* Budapesten végzett hallgató: „A szabadságvesztés utáni utógondozás mint a visszaesés megelőzése.” *Róth Miklós* IV. évf. (Budapest): „A rehabilitációról de lege lata.” *Szabó Győző* IV. évf. (Pécs): „A fiatalkori bűnözés és a visszaesés kapcsolata.”

IV. Alszelekció (Jogtörténet) *Mezei Barna* II. évf. (Budapest): „Felsőbíróságaink változása az 1923-as törvények alapján.”

V. Alszelekció (Mezőgazdasági Jog, Munkajog) *Virágh Pál* IV. évf. (Szeged): „A vállalat felelőssége üzemi baleset esetén.”

III.

A XI. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciójának ülésein megvitatásra került dolgozatok bemutatása után szükségesnek látszik úgy a dolgozatok tartalmi, mint a konferencia szervezési kérdéseit illetően néhány következtetés levonása.

Elsősorban pozitívumként kell megállapítani azt, hogy olyan dolgozatok kerültek bemutatásra, amelyek állami-jogi életünk fontos és aktuális problémáit dolgozták fel. A hallgatóknak a gyakorlati kérdésekhez való fordulása megnyilvánult úgy a témaválasztásban, mint abban a tényben is, hogy a dolgozatok több esetben a központi és helyi szerveknél végzett ténykutatásokra támaszkodtak, a szerzők

következtetéseiket az ezekből levont tapasztalatokra alapozták. Ez mindinkább iránymutató kell hogy legyen a jövőre nézve is. Az elmélet és gyakorlat kapcsolatát annál is inkább szorosabbnak kell fűzni, mivel ez a felsőoktatási intézmények és ezen belül a jogi oktatás reformjának is egyik alapvető elve. Rendkívül jelentős pozitívum az, hogy a dolgozatok tükrözték a szerzők marxista—leninista ideológiai felkészültségét.

Örvendetes tény volt a hallgatóknak a vitában való nagyfokú aktivitása is. A „hivatalos”, vagyis előre bejelentett korreferenseken kívül számos spontán hozzászólás is elhangzott. Ez annak bizonyítékaként szolgál, hogy a hallgatóság fogékony a felvetett problémák iránt. A hozzászólók feladatuknak megfelelően egyrészt bírálták, másrészt jól egészítették ki a bemutatott dolgozatokat, egyéni állásfoglalásaikat az általuk ismert gyakorlati esetekre hivatkozva igazolták. Általában jellemző volt a vitákra a közvetlen baráti hangnem, a különböző álláspontok tiszteletben tartása, illetve a szemben álló álláspontok megértésére irányuló törekvés. Úgy érezzük, nagy pozitívumnak tekintendő az, hogy sok esetben csak az idő hiánya kényszerítette a szekciók elnökeit a viták lezárására, illetve a további hozzászólások mellőzésére. A vitákat vezető oktatók vitázó felszólalásai azt bizonyították, hogy jól ismerték az előadásokra került dolgozatokat és szívügyüknek tekintik az egyes diákkörökben folyó munkát. A konferencia eredményességének és színvonalának további növelése indokolja, hogy nagyobb számban vegyenek részt olyan gyakorlati szakemberek, akiknek véleménye hozzájárulhat a felvetett kérdések gyakorlati megvilágításához. Utaltunk már arra, hogy a dolgozatok ismertetését követő vitákat a résztvevő hallgatók nagyfokú aktivitása jellemezte. Emiatt, illetve az előre figyelembe véve vált szükségessé hat tagozat létrehozása is. Ez nem okozott különösebb nehézséget, mivel mindegyik előadáson megfelelő létszámban vettek részt hallgatók. Ezt egyrészt a hallgatók érdeklődésének tulajdoníthatjuk, másrészt annak, hogy a pécsi karon a konferencia

időtartama alatt az oktatás szünetelt. Ez mindenképpen hasznos, mivel a bemutatott dolgozatok kivétel nélkül szervesen kapcsolódtak az egyetemi előadások anyagához. Az ilyen országos konferencia további lendítő erőt jelent a Tudományos Diákkörök munkájában, hozzájárul a tudományos diákköri munka népszerűsítéséhez, az érdeklődés elmélyítéséhez és kiszélesítéséhez.

A diákköri konferencián mindössze hat másodéves hallgató képviselte az alsóbb évfolyamokat. (A korábbi konferenciákon ez az arány jóval kedvezőbb volt.) Minden bizonnyal jelentős szerepet játszott ebben az, hogy az ezt megelőző (Szeged, 1972. márc. 22—24.) és az idei konferencia között mindössze egy év telt el és ennek következtében azok a hallgatók jutottak szerepléshez, akik már korábban is hosszabb ideje dolgoztak a diákkörben egy választott témán.

A legtöbb (20) dolgozattal a budapesti jogi kar lépett a nyilvánosság elé. A szegedi kar 15, a pécsi kar 14, a Rendőrtiszti Főiskola 2 dolgozattal szerepelt. Az 51 dolgozattól 7 kollektív munka eredménye. Ezt hasznosnak és helyesnek ítéltjük, bár fokozottan vigyázni kell arra, hogy az ilyen módon készített dolgozatok egyes részei szerves egységet képezzenek.

Nagyon örvendetes a konferencián dolgozattal szereplő nőhallgatók jelentős száma. Az előadások több mint 40%-át ők tartották. Az elmúlt évek során a jogi karokra egyre több nőhallgató nyert felvételt, a tudományos diákkörökbe való aktív bekapcsolódásuk ilyen közvetlen bizonyítékait most tapasztalhattuk.

Minden bemutatásra került dolgozat jutalmat kapott azon megfontolás alapján hogy az Országos Diákköri Konferencián eleve csak a legjobb, legkiemelkedőbb diákköri dolgozatok vehetnek részt. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy bár egyrészt örvendetes a bemutatásra került dolgozatok ilyen nagy száma, a jövőben indokolt ennek korlátozása, mivel a program szükségszerűen egy kissé túlszűfoltnak tűnt. A szekcióülések párhuzamossága nem tette lehetővé, hogy több olyan előadást, vitát meghallgassanak a hallgatók, illetve a vitában aktívan részt vegyenek, amelyek pedig igen

érdekeltek volna őket. Megfontolandó tehát, hogy a jövőben vagy a dolgozatok számát csökkentjük, vagy pedig a konferencia időtartamát növeljük, mivel egy lassúbb ütem biztosítása feltétlenül hasznos a viták eredményessége szempontjából.

Lehetőséget kell biztosítani arra is, hogy egyrészt az Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott dolgozatok publikálási lehetőségét is kapjanak (ez mindenképpen indokolt a fődíjban és különdíjban részesült dolgozatok esetében) másrészt, hogy az egyes karokon működő diákkörök ne csak a kétévénként megrendezésre kerülő országos konferencia alkalmával kapjanak fórumot véleményük kicserélésére, hanem erre konferenciák közti időszakban is lehetőségük legyen.

A konferencia zárulésán a Művelődésügyi Minisztérium képviselőjében Klement Tamás nyújtotta át a fődíjakat. Szotáczi Mihály tanszékvezető egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar dékánja pedig a különdíjak, az első és második díjak átadását megelőzően zárszavában méltatta a konferencia jelentőségét és egyben elismerését és köszönetét fejezte ki mindazon oktatóknak és hallgatóknak, akik részt vettek a konferencia munkájában és annak sikeres megszervezésében.

Nagy Árpád

Bűnözés és vércsoportok

A 20-as évek 2-ik felében sorozatosan jelentek meg olyan közlemények, amelyek a vércsoportok — természetesen akkor még csak az AB0-vércsoportokról lehetett szó — és a legkülönbözőbb egyéni és faji biológiai tulajdonságok, betegségek, konstitúció és még sok más körülmény közötti összefüggések fennállásának kimutatására irányultak. Ezek a vizsgálatok szinte kivétel nélkül hamis elképzelések alapján készültek és ennek következtében tudományos értékű eredményekhez nem is vezethettek. Többek között jó néhány cikk jelent meg, ame-

lyek bűnözőkön végzett AB0-vércsoport vizsgálatok eredményeiről számoltak be. Szerzőik azt kutatták, hogy van-e kapcsolat a bűnözési hajlam, a bűnözők egyénisége, vagy akár az egyszeri bűnözést kiváltó indíték és az egyes vércsoportok között, közelebről, hogy van-e olyan vércsoport, amely az egyéniséget bizonyos irányban befolyásolja, vagy legalább is jellegzetes lenne az egyének magatartására. Úgy véljük, hogy ezeknek a közleményeknek behatóbb ismertetése felesleges. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy egyesek, mint Böhmer (1, 2), Gundel (3, 4), Palmieri (5), Folomina (6, 7), Ploticer (8), pozitív összefüggéseket állapítottak meg egyes AB0-vércsoportok és a bűnözők között. Így pl. Böhmer és Gundel a B-, Folomina és Ploticer a 0- és AB-csoport arányát találták magasabbnak a bűnözők között. Sőt Böhmer még azt is megállapította, hogy az agresszív bűncselekményeket elkövető, valamint a hosszabb börtönbüntetésre ítélt bűnözők között a B-csoport előfordulási aránya különösen magas. Ezekkel a megfigyelésekkel szemben Foerster (9), Deml (10), Gurevics, Gellermann—Gurevics (11), és Schmidt (12) a vércsoportmegoszlásban nem talált lényeges eltérést bűnözők és nem bűnözők között. A pozitív összefüggéseket megállapító eredményekkel kapcsolatban Thomsen (13) már 1932-ben annak a véleményének adott kifejezést, hogy nagyon valószínűtlen, hogy egy olyan tulajdonság, mint az egyén vércsoportja különös befolyást gyakorolna olyan komplikált folyamatokra, mint a bűnözés és annak különböző formái. Wiener is több ízben nyilvánított véleményt ezekről a közleményekről és azokat, enyhén szólva, tudománytalanoknak és komolytalanoknak nevezte. (14).

Mivel ezeknek a közleményeknek kritikai értékelésénél nem lenne helyes abból kiindulni, hogy a pozitív összefüggéseket megállapító közlemények alapját képező vizsgálatoknál methodikai hiba történt, ezért megkíséreltük ezeknek elfogadható magyarázatát adni.

Mindenfajta populációgenetikai vizsgálatnak egyik legfontosabb követelménye, hogy kellő számú egyént vizsgáljunk. Ismeretes, hogy

nagyobb — homogénnek látszó — csoportot kisebb (akár 1—200-as) csoportokban vizsgálva, a kérdéses jelleg tekintetében olyan megoszlásbeli különbségek lehetnek, hogy azok szignifikánsoknak is tűnhetnek. Egy embercsoport tagjainak vizsgálatánál bizonyos jellegre nézve fontos tudni, hogy a vizsgált csoport a populáció mely rétegeiből rekrutálódott, másrészt, hogy az illető populáció a vizsgált jellegre nézve homogénnek vagy heterogénnek tekinthető-e.

Böhmer, Gundel és Schmidt közleményeinek áttanulmányozása után úgy véltük, hogy meg tudjuk magyarázni, miért fordulhat elő különbség a bűnözők és az adott populáció között a vércsoportmegoszlásban. Arra gondoltunk, hogy a bűnözők és egyes vércsoportok között talált összefüggések csak látványosak és ennek oka abban keresendő, hogy az illető populáció, amelyből a bűnözők kikerülnek, a vércsoportmegoszlás tekintetében heterogén. Ez a heterogenitás lehet vertikális irányú, amidőn a vércsoportmegoszlás a populáció társadalmi rétegződése szerint nem azonos, másrészt horizontális, amikor a subpopulációkban a vércsoportmegoszlás különböző. Böhmer és Gundel vizsgálataiban esetében a bűnözőknél talált magasabb B előfordulási gyakoriság hátterében az a körülmény állott, hogy a keletről bevándorolt (ill. ideiglenesen munkát vállaló) rétegből több bűnöző került ki, mint a honos lakosságból. Ezek között a B-csoport előfordulási gyakorisága jellegzetesen magasabb volt, mint a honos német lakosságból. Ezzel szemben Schmidt Bácskában végzett vércsoport vizsgálataiban alkalmával nem talált szignifikáns különbséget a bűnözők és a lakosság vércsoportmegoszlása között. Ehhez tudnunk kell azt, hogy a Bácska Jugoszláviának soknemzetiségű területe, ahol szerbek, németek, magyarok stb. élnek egymás mellett, de közöttük a vércsoportmegoszlásban — eltekintve a németek kissé magasabb A előfordulási gyakoriságától — nagy különbségek nincsenek. Jellemző adatként kell még ehhez megemlítenünk, hogy a terület cigány lakosságának AB0-vércsoportmegoszlása sem különbözik nagyon a nem cigány lakosságétól, szemben más

európai cigánypopulációkkal, amelyekben a B és AB gyakoriság lényegesen magasabb, mint a befogadó populációkban. Vagyis Bácskában a lakosság mind vertikálisan, mind horizontálisan viszonylag homogénnek tekinthető a vércsoportmegoszlás tekintetében, ennélfogva a bűnözők között sem mutatkozott a megoszlásban lényeges eltérés.

Felfogásunk alátámasztása érdekében 1970. évben vércsoport vizsgálatokat végeztünk a tököli IM. Bv. Központi Kórházban kezelés alatt álló 1230 elítélten. Közülük 230 cigányszármazású volt. Ez utóbbi csoportot külön kell elbírálni, mert az AB0 vércsoportmegoszlás a cigányok között lényegesen különbözik a nem cigányokétól.

Az 1000 nem cigány elítélt között 73 (=7,3%) nem volt bűnöző. Ezeket gázolás, gyermektartási díj nem fizetés, disszidálási kísérlet stb. miatt ítélték el. Ezeknél az AB0 vércsoportmegoszlást külön nem vettük figyelembe, tekintettel a személyek kis számára. Az 1000 nem cigány elítéltnél az AB0 vércsoportmegoszlást csaknem azonosnak találtuk az országos átlagokkal (16, 17). *Tehát már ezek az eredmények sem támasztják alá azt a felfogást, hogy a bűnözők között valamelyik vércsoport praedominálna.*

Ha a bűnözés különböző típusait vizsgáljuk, akkor a következő megfigyeléseket tehetjük. Az agresszív bűncselekményeket (élet ellen, testi épség ellen elkövetett bűncselekmény, nemi erőszak, rablás, garázdaság) elkövetői között a B-csoport előfordulása lényegesen (kb. 16%-kal) magasabb az országos átlagértéknél. Ezzel szemben az intellektuális bűncselekmények (sikkasztás, csalás, hamisítás, orgazdaság, szélhámosság) miatt elítélteknél a B-csoport előfordulási gyakorisága lényegesen (kb. 20%-kal) alatta van az országos átlagénak.

Mivel felfogásunk szerint a 2 bűncselekmény kategóriában vércsoportmegoszlás tekintetében megmutatózó elég jelentős (21,4% szemből a 14,1%-os B-előfordulással) különbség biológiai okokkal nem magyarázható, megkíséreltük ennek más magyarázatát adni. Nézetünk szerint *az ok kizárólag a társadalmi különbségekben van,*

1. táblázat

Nemeigány elítélteken végzett AB0 vércsoportvizsgálatok eredményei

	Vizsg. szem. száma	Vércsoportmegoszlás %-ban				Gényakoriságok		
		A	B	0	AB	p	q	r
Országos átlag	50 000	41,92	18,23	31,51	8,34	0,2956	0,1440	0,5613
Elítéltek (átlag)	1 000	41,70	17,60	31,50	9,20	0,2944	0,1444	0,5612
Agresszív bűncselekmény miatt elítéltek	345	39,20	21,40	27,80	8,60	0,2955	0,1772	0,5273
Intellektuális bűncselekmény miatt elítéltek	170	42,30	14,10	30,50	13,10	0,3009	0,1468	0,5523

közelebről a különböző társadalmi rétegekben megfigyelt vércsoportmegoszlásbeli különbségekben. Más szóval: a különböző bűncselekményeket elkövető egyének nagy része nem ugyanabból a társadalmi rétegből vagy subpopulációból kerül ki! Felfogásunkat alátámasztják Darányinak (17) és Molnárnak (18) 1941-ben végzett vizsgálatai. Szerzők 5000 budapesti egyetemi hallgatón végeztek vércsoportvizsgálatokat. A vércsoportmegoszlást átlagosan a következők találták: A=42,9, B=16,6, 0=32,7, AB=7,8%. Feltűnő ebben a B- és AB-csoportnak az országos átlagokénál alacsonyabb előfordulása, ami annak a jele — erre a későbbiekben még utalunk —, hogy az egyetemi hallgatók jelentősebb része került ki a felső- és középosztályból, mint az alsóbb osztályokból. Adatokat közöltek ugyanis a diákok szüleinek foglalkozása, beosztása tekintetében is, mégpedig a következő felosztásban: főtisztviselő, tisztviselő, földbirtokos, iparos, kereskedő, altiszt, munkás és egyéb. A diákok 66%-a tisztviselő szülők gyermeke volt. Mint erre a korra jellemző adatot említjük meg, hogy az 5000 diák közül csak 67-nek volt munkás szülője. A B-csoport fenti foglalkozási csoportokban a következ-

zőképpen oszlott meg: főtisztviselő 13,1%, földbirtokos 15,1%, tisztviselő 16,2%, iparos 17,3%, kereskedő 18,1%, altiszt 20,2%, munkás 20,9%, egyéb 21,7%. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a felszabadulás előtt az ország vezető rétegeiben nagy számban voltak képviselve a német származású elemek. (Ugyanis, mint ismeretes, a németek között a B-csoport aránya lényegesen alacsonyabb, az A-é pedig lényegesen magasabb, mint a magyarok között.) E vizsgálatok óta 30 esztendő telt el. Ma már az egyetemeken a diákok vércsoportmegoszlását is biztosan másnak találunk. Az akkori egyetemisták ma középkorú emberek, jó részük valószínűleg vezető adminisztratív beosztásban dolgozik. Az is kézenfekvőnek látszik, hogy főleg a tisztviselő családok gyermekei kerültek adminisztratív munkakörökbe a háború utáni években. A két tisztviselői kategória B-csoport átlaga 14,6%. Az intellektuális bűnözőknél — mint láttuk — a B-csoport 14,1%-ban fordult elő. Az 5000 diákból 436 volt altiszt (minden bizonnyal paraszti), továbbá munkás és egyéb származású. (Azaz az összes egyetemisták nem egészen 9%-a.) Az alig félezer személyre vonatkozó adat pontos statisztikai értékelés

céljaira kevés, azonban hozzávetőleges becsléshez elegendő. Így megállapítható, hogy ezek között a B-csoport az átlagnál magasabb %-ban fordult elő. Tehát az agresszív bűncselekményeket elkövetők közötti magasabb B-előfordulás oka abban keresendő, hogy ezek az egyének főként olyan társadalmi, foglalkozási rétegekből kerülnek ki, amikben a B-előfordulás ugyancsak magasabb.

A 230 elítelt cigánynál a vércsoportmegoszlást a következők találták: A=35,7, B=25,0, 0=27,0, AB=12,3%. Ez az általunk nemrég vizsgált cigánypopuláció vércsoportmegoszlásától nem különbözik számottevően (19), de lényegesen különbözik a nem cigány lakosság országos átlagától (15, 16). Agresszív bűncselekmény miatt ítétek el 129 cigányt, azaz a cigány elítélteknek több mint felét (56%). Ebben a bűncselekmény kategóriában a vércsoportmegoszlás csaknem teljesen azonos a cigányok között talált megoszlással! Felfogásunk szerint ez nem is lehet más-képpen, mivel a cigánypopulációban a vércsoportmegoszlás eléggé kiegyensúlyozott, és olyan különbségek, mint a nem cigány lakosságban, itt nem figyelhetők meg. Intellektuális bűncselekményt mind-

2. táblázat

Elítelt cigányokon végzett AB0 vércsoportvizsgálatok eredményei

	Vizsg. szem. száma	Vércsoportmegoszlás %-ban				Gényakoriságok		
		A	B	0	AB	p	q	r
Cigányok (Rex-Kiss és mtsai)	600	34,33	28,00	27,00	10,67	0,2635	0,2169	0,5196
Elítéltek (átlag)	230	35,70	25,00	27,00	12,30	0,2782	0,2082	0,5196
Agresszív bűncselekmény miatt elítéltek	129	35,70	25,00	26,00	13,30	0,2756	0,2165	0,5099

JOGIRODALOM

KERTÉSZ Imre:

*A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában**

I. A tárgyi bizonyítékoknak a büntetőeljárásban való felhasználásával kapcsolatban közismert, hogy a műszaki, vegytani és biológiai tudományoknak a fejlődése, kutatási és adatrögzítési módszereiknek a büntető felderítésben és a bizonyításban való alkalmazása jelentős lépés a büntetőeljárás gyakorlatában és így az egész eljárásjogi gondolkodás fejlődésében. Ezt a folyamatot talán a legjobban jelzi az a körülmény, hogy a szocialista országok tételes jogalkotása is egyre nagyobb figyelmet fordít azoknak az eljárási cselekményeknek a törvényi szabályozására, amelyek a tárgyi bizonyítékoknak a bizonyítási tevékenység során való felhasználásával kapcsolatosak. Abban, hogy az alkalmazott tudományok eredményeit a büntetőperbeli gyakorlat, már egyes tételes jogi szabályok által is irányítottan, egyre kiterjedtebb mértékben használja fel az ügyre tartozó ténybeli adatok felderítése, bizonyítása és értékelése céljából, jelentős szerepe van a tudományos munkának.

A természettudományok fejlődésének eredményeit felhasználó bizonyítási eljárások jelentőségét értékelő szocialista irodalom,¹ — amely a bizonyítási lehetőségeknek megfelelő eljárásjogi törvények kidolgozását és szigorú megtartását egyidejűleg hangsúlyozza — a tárgyi bizonyítékok jelentőségét korán felismerte. A szocialista büntető eljárásjogok egyik alapvető intézménye: a szabad bizonyítási rendszer és ennek egyik legfontosabb tartalmi eleme: a bizonyítékok szabad értékelése a legszélesebb lehetőséget nyitja arra, hogy a természettudományos eredményeket a büntetőperben gyakorlatilag hasznosítani lehessen. Ezeknek a legalapve-

több és minden szocialista ország büntetőeljárásában a kódex által kinyilatkoztatott² szabályokon túlmenően a legtöbb szocialista országban számos részletszabály és kiterjedt igazságszolgáltatási gyakorlat gondoskodik arról, hogy a tárgyi bizonyítékokat minél szélesebb körben és sokoldalúan alkalmazzák.

II. A hazai jogi irodalom talán nem foglalkozott elméletileg kellőképpen a tárgyi bizonyítékok felhasználhatóságának jelentőségével, s bár a gyakorlat igen széles körben, a korszerű technika igénybevételével alkalmazza a tárgyi bizonyítékokat, nem tulajdonított különösebb jelentőséget — eddig közzétett anyagának tanúsága szerint — a tárgyi bizonyítási eszközökkel való bizonyítás kérdéseinek a bírói gyakorlat sem.³

Mindezek folytán örömmel kell üdvözölni Kertész Imrének azt a munkáját, amelyben — hosszas kutatások, több részletmunka publikálása és a gyakorlati tevékenységre is figyelemmel — arra vállalkozott a tárgyi bizonyítékok elméletének alapvető kérdéseit monografikus szinten kidolgozza. A műnek a hazai irodalomban nincsen előzménye, s részletmunka is alig foglalkozik ezzel a tárgykörrel. Bármennyire is törekedett a szerző arra, hogy a büntetőeljárás és a kriminalisztika keretei közé sorítsa kutatásait, természetszerű volt,

hogy az elméleti megalapozásban ezeken a határterületeken jóval túlment, s a tárgyakkal való bizonyítási tevékenység elemzésében szükségszerűen olyan (ismeretelméleti, logikai, filozófiai) megközelítéseket is alkalmazott, amelyek a tevékenység sokoldalú megismerését tették lehetővé. A monográfia kutatási módszerének ezek a legáltalánosabb jellemzői talán a legjobban mutatják azt, hogy valamely tudományos megismerés módszereit elsősorban maga a megismerés tárgya: a vizsgált jelenség határozza meg. A tárgyi bizonyítékokkal végzett bizonyítási tevékenység összetettsége, bonyolultsága, a tevékenységben mint folyamatban köreható tényezők sokasága stb. következtében csak úgy volt lehetséges a bizonyítási gyakorlat számára is hasznosítható, átfogó elemzést adni, hogy a megfelelően alkalmazott, különféle módszerekkel végzett analízis alapján kellett kidolgozni a tevékenység végeredményeként hozott döntésnek, a tárgyi bizonyítékok értékelésének a kérdését.

III. A monográfia — az alapvető kérdésekkel: a tárgyi bizonyíték fogalmával, a jelenségek, tárgyak közötti kölcsönös összefüggések megismerésével stb. kapcsolatos szerzői álláspontokat kifejtő bevezető rész mellett — hét részből áll. Az 1. rész (A tárgyi bizonyítékok *lényeges vonásai*) — amely a tárgyfogalom és bizonyítékfogalom kérdéseiből indul ki — ahhoz a végkövetkeztetéshez jut, hogy a tárgy az ember bizonyítási tevékenységében válik tárgyi bizonyítékká. A bizonyítási *eszközökről* szóló 2. rész alapszemlélete, hogy a bizonyíték tartalma a ténybeli adat, megjelenési formája a bizonyítási eszköz. Ebben a részben emeli ki a mű a tárgyi bizonyítékok — egymás közötti és a további bizonyítékokkal való összefüggéseikben fennálló — kapcsolatainak jelentőségét. Itt foglalkozik a szerző a tárgyi bizonyítékok meghatározásának a problémájával, megadva a tárgyi és személyi bizonyítékok közötti elhatárolás alapvető ismérveit is. Az igen nagy irodalmi apparátusra támaszkodó elemzéseknek a végső — s nagyon megszívlelendő — mondanivalója az, hogy a vizsgált bizonyítékok legtöbbje nem sorolható be egyetlen, ismert bizonyítékka-

² Az 1973. évi I. tv. (új Be.) az 5. § címében nem sorolja fel ugyan az 1962. évi 8. sz. tvr. (rég. Be.) 6. §-ának címéhez hasonlóan, a bizonyítás szabadságát is s a cím csupán a bizonyítékok szabad értékelését jelenti ki, a bizonyítás eszközeire vonatkozó példalózó rendelkezés (új Be. 61. § 1. bek.), valamint a §-hoz fűzött miniszteri indoklás (1. pont szerint, — amelynek értelmében a törvényi felsorolás nem teljes és a törvény keretei között a felsoroltakon kívüli más bizonyítási eszköz is felhasználható — azonban megállapítható, hogy az új Be. is elfogadja a szabad bizonyítás elvét.

³ A Büntetőjogi Döntvénytár (Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1—4. köt. 1964—1970.) egyetlen jögesetet (BJD. 690. sz.: amennyiben van tárgyi bizonyíték, ez az ügyben nem mellőzhető) közül a tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatban. A régi Bp. kommentárja (szerk. Jászai Dezső, Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1967.) — összesen kb. kétoldalas magyarázatához — a tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatos bírói gyakorlatot összefoglaló részben (371. old.) egyetlen adatot közöl: a terhelt jogosult megtagadni a személyes szabadság korlátozásán túlmenően a törvényi szabályozás körén kívül eső kényszerintézkedések foganatosítását (vérvétel, hajszálmintavétel). Ügyészségi Közlöny 1961. évi 8. sz. 286. old. A Büntető elvi határozatok (Bp. Közgazd. és Jogi Kiadó, 1973.) c. gyűjtemény a tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatban egyetlen bírói döntést sem közöl.

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973. Budapest.

¹ Sztrogovics, M. Sz.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo proceszsa. Tom. I. Moszkva, Izdat. „Nauka”, 1968. 81. és köv. old.

tegóriába, hanem perbeli funkciójuk, a bennük rejlő tartalom jellege stb. szerint több csoportba is tartozhatnak.

Gyakorlati szempontból is jelentős a munka következő 3. fejezete, amely a tárgyi bizonyítékok osztályozásáról szól. Ennek alapvető szemlélete, hogy — az eddig ismert és sokszor bonyolult osztályozási rendszertől eltérően — a tárgyi bizonyítékok osztályozását a bizonyítandó tényhez való domináns kapcsolatuk alapján, a bűncselekmény és a vele kapcsolatos események anyagi feltételeire és okozataira alapítja. Így több szempontú osztályozással (közvetlen-közvetett, eredeti-származékos bizonyítékok, a nyomhordozó, az anyagmaradvány, és az alak, tömeg vagy összetételi elváltozást nem szenvedő tárgyi bizonyíték, végül a bűncselekmény és a vele kapcsolatos események anyagi feltételei és okozatai) teremt áttekintést a sokszor igen bonyolult, többféle szempontból is osztályozható tárgyi bizonyítékokról. Eljárásjogi szempontból az osztályozás különös jelentősége, hogy a különböző szempontokból történt csoportosítások egyre több eljárás cselekmény szabályozásának szükségességét vetik fel. Ezekben a kérdésekben a szerző — összehasonlító jogi utalásokkal is — sokszor részletesebb eljárás megoldásokat is javasol.

A munka következő 4. része (A tárgyi bizonyítékok a nyomozásban) a bizonyítási tevékenységről adott általános elemzés után, különös gondot fordít a közvetett bizonyítékokkal végzett bizonyítás kérdéseire (a közvetlen és a közvetett megismerése, a szoros és párhuzamosan kapcsolódó közvetett bizonyítékok, a diszjunktív és a kumulatív bizonyítás kérdései, a közvetett bizonyítékokkal történő bizonyítás modelljei). Elsősorban krimináltaktikai szabályokat, továbbá eljárásjogi megoldásokat vizsgál: A tárgyi bizonyítékok felkutatása (beszerzése) és rögzítése címet viselő 5. rész, amelyben a szerző számos jogalkotási feladatot is kidolgoz. A munka legjelentősebb része minden esetre azonban a következő: A tárgyi bizonyíték vizsgálata című (6.) rész.

Itt a vizsgálati módról és a vizsgálati technikáról, adott bevezető

részek után három nagyobb kérdés-csoportban (a vizsgálat alapján megállapítható körülmények, a személyiségvonások és az azonosság kérdései) tárgyalja az anyagot, bemutatva a tárgyi bizonyíték vizsgálati technikájának és logikai vizsgálatának sajátos eljárási módszereit. A vizsgálat alapján megállapítható körülményekkel, kapcsolatban elsősorban az oksági összefüggésre vonatkozó megállapításai jelentősek, a tárgyi bizonyítékoknak a személyiségvonások felderítésében és bizonyításában vitt szerepével kapcsolatos rész igen pregnánsan mutatja be azt a fejlődést, amelyet a kriminalisztika tudománya a tárgyak és jelenségek feltárásban és bizonyításában elért. Az azonosításra vonatkozó részek a hazai irodalomban első ízben fejtenek ki ilyen részletességgel alapvető azonosításelméleti tételeket. Itt elsősorban az egyediséggel és az információval kapcsolatos elemzések (matematikai-statisztikai módszerek alkalmazása, mikroméretű anyagok vizsgálata, csoportazonosítás stb.) újszerűek és fontosak.

A tárgyi bizonyítékok értékelése c. befejező (7.) rész elsősorban a tárgyi bizonyítékok vonatkozásában foglalkozik a bizonyításelméleti kérdésekkel. Itt — elhatárolva egymástól az értékelés és a mérlegelés fogalmát — előbb a tárgyi bizonyítékok értékelésének általános szempontjait (prioritás, előnyös és hátrányos bizonyítási tulajdonságok), majd a bizonyítékok ellenőrzését és mérlegelését mint egymástól elhatárolható külön-külön tevékenységet elemzi. Itt foglalkozik a perbeli igazság kérdéseivel és befejezésül megállapítja, hogy az igazságszolgáltatásban a törvényességi biztosítékok, az eljárás menetét rendező szabályok, a kriminalisztika, az igazságszolgáltatást szolgáló tudományok a gyakorlat általánosításán nyugszanak. A tárgyi bizonyítékok jelentősége tehát éppen az, hogy az igazságszolgáltatási gyakorlat összeköti a tudományok, a teremtés és a technika legkülönbözőbb ágazatainak gyakorlatával, s az általuk végzett vizsgálatok során a büntetőeljárás területére is behatolnak a tudományos-technikai forradalom eredményeire.

IV. A munka rendkívül széles körben vizsgálta meg a rendelkezésre

álló szakirodalmat. A feldolgozott művekről adott bibliográfiája nemzetközi viszonylatban is elsősorú információforrás a tárgy körre. Az alapvető kérdésekben, amelyekben egyébként rendkívül bő irodalmi anyag állott volna rendelkezésre — igen helyesen — csak a legfrissebb, illetőleg a legjelentősebb forrásokat vizsgálta. A felhasznált kutatási módszerek, kísérletsorozatok stb. szintén arról tanúskodnak, hogy a legkorszerűbb kutatási módszereket használta. A tárgyi bizonyítékok elméletének metodológiai alapjaként a lenini tükröződéseméletből indult ki, s ezt a szemléletet egyes részletkérdésekben (pl. az azonosításelméleti kérdésekben) következetesen és részletekbe menően is érvényesítette. Számos megállapítása a tárgyi bizonyítékok fogalomelemeivel, osztályozásával, bizonyítási funkcióikkal stb. kapcsolatban kidolgozott álláspontok, illetőleg jogalkotási javaslata meggyőző argumentációval alátámasztott, új tudományos eredményt jelent.

A bizonyítási tevékenység anynyira sokoldalú jelenség és a tárgyi bizonyítási eszközök alkalmazása olyan sok, új problémát vet fel a büntető eljárás gyakorlatában és elméletében, hogy természetszerűen vannak a monográfiának olyan megállapításai is, amelyek vitathatók, kiegészíthetők, vagy éppen módosíthatók. Ilyen — természetesen szintén vitatható — legáltalánosabb észrevétel, hogy a monográfia kidolgozásában nem valósult meg következetesen a gnoszeológiai szemlélet: annak felismerése, hogy a bizonyítási mechanizmus megvalósulása, fokozatos előrehaladása a felderítéstől a bebizonyításig tulajdonképpen csak akkor észlelhető, ha mozgásában is követjük a megismerési, illetőleg ezzel kapcsolatban a bizonyítási folyamatot. Ennek a következménye pl. azután az, hogy bár a munka egésze és részletei is kiemelik a szakértői közreműködés jelentőségét, a mű csak nagy általánosságában vázolja a szakértő szerepét a megismerési folyamatban. A szakértőnek ez a szerepe mint éppen a tudományos eredményeket közvetítő, az eljárási gyakorlatban vivő tevékenység pedig nagyon lényeges mind a felderítés és rögzítés, mind pedig a bi-

zonyítás során. Ez a hiányosság különösen a tárgyi bizonyítékok értékelésével kapcsolatos részekenél érezhető, ahol a szakértői vélemény szintén egy — a nyomozó vagy a bíró által értékelendő — adat. Az eljárásjogi megoldások kidolgozására vonatkozó részekkel kapcsolatban több összefüggésben is felvethető, hogy a mű nem javasol egyidejűleg az eljárásjogi biztosítékok (ügyfélegyenlőség, közvetlenség, kétoldalú meghallgatás követelménye) megvalósulását biztosító megoldást.

Mindezek az észrevételek vitatható és a hazai és a külföldi irodalomban több oldalról vizsgált kérdéseket jeleznek, amelyek megoldásában természetesen nem alakulhattak ki uralkodó vagy éppen egységes álláspontok. Éppen ezért a megjegyzések nem vonnak le a *Kertész Imre* monográfiájának értékéből, hanem csupán egyes gondolatsorokat fűznek tovább, egészítik ki vagy világítanak meg más oldalról. A végső értékelés eredménye tehát az, hogy bizonyítási mechanizmussal foglalkozó hazai monográfiák által lényegileg nem érintett kutatási területet átfogó munka a büntető eljárásnak a legdinamikusabban fejlődő kérdéseit vizsgálta meg s ennek kapcsán nem csupán kérdéseket vet fel, hanem — elméletileg alátámasztott állásfoglalásaival — sok vonatkozásban jelzi a továbbfejlődés útját.

Nagy Lajos

MOLNÁR JÓZSEF:

Galeribűnözés

A fiatalkori bűnözés jelentőségét nem kell különösképpen hangsúlyozni, mert a széles nyilvánosság előtt közismert az a problémakör, amelyet ez a társadalmi jelenség képvisel. Az utóbbi évtizedekben a fiatalkori bűnözés vonatkozásában egy speciális szervezeti forma tapasztalható, amennyiben főleg az amerikai és európai nagyvárosokban igen elterjedt jelenség olyan

antiszociális fiatalkori csoportok alakulása, amelyeknek működése, illetve tevékenysége előbb vagy utóbb (különböző bűncselekmények csoportos elkövetésében mutatkozik meg. A galeriáknak nevezett csoportok potenciális veszélyessége, amely általában és következetesen bűncselekmények elkövetéséhez vezet, valamint a bűnözés „újratermelésében” megnyilvánuló jelentős szerepe joggal váltja ki mind a bűnüldöző szervek, mind a bűnözéssel foglalkozó tudományos kutató intézmények megkülönböztetett érdeklődését.

Indokolt társadalmi igénynek tehetőleg a szerző azzal, hogy az Országos Kriminológiai és Kriminológiai Intézet programja keretében többéves előzetes és a fiatalkori bűnözőkre vonatkozó vizsgálatok alapján széles körű kutatási tevékenységet szervezett, irányított és végzett a fiatalkorúak antiszociális csoportja és az általuk elkövetett bűncselekmények témakörében. Maga a vállalkozás is elismerésre méltó, de a kutatás lefolytatása: az adatgyűjtő tevékenység, a tényadatok elemzése, értékelése és mindezeknek a megjelölt című munkában széles körű elméleti fejtegetés kíséretében való közreadása mind az elméleti, mind a gyakorlati szakemberek körében jogosan váltott ki olyan véleményt, hogy Molnár József tudományos tevékenysége és műve jelentős és értékes gazdagodást jelent a kriminológiai irodalom számára. Kutatási eredményei, valamint az azokból levont elméleti és gyakorlati következtetései hasznos forrásanyagot jelentenek a bűnözés elleni harcban mind a joggyakorlat, mind a bűnmegelőzés ama formája számára, melynek keretében nem jogi, hanem egyéb állami és társadalmi eszközökkel és módszerekkel igyekszünk gátat vetni a bűnözésnek.

A könyv első fejezete a kriminológia elméleti kérdéseit tárgyalja. Ennek keretében a szerző bemutatja a kriminológia és a büntetőjog összefüggéseit, a kriminológia szociológiai és pszichológiai oldalát, valamint az egyéb mellék-tudományokhoz való viszonyát; a továbbiakban taglalja a kriminológia önálló tudományi jellegét, elhelyezi témáját a kriminológiai kutatások rendszerében és végül a

kriminológiai kutató nézőpontjából elméleti felfogásának összefoglalását fejt ki.

Az elméleti fejtegetések a különböző nézetek gazdag bemutatása, illetve szembevetése és kritikai elemzése mellett arra irányulnak, hogy a kriminológia jelenlegi fejlődési szintjének megfelelő elméleti alapvetések indokolják, illetve támasszák alá szerző témaválasztását, valamint alkalmazott kutatási, elemzési módszereit. Az elméleti megalapozás tette lehetővé az empiria korlátainak, továbbá a fenomenológiai jellegnek a meghaladását. Véleményünk szerint ugyanis — szemben a szerzői állásponttal — a kutatás etiológiai jellegű elemzést és értékelést nyújt. A bűnözést megelőző körülményeknek, az ún. predelikvenszituációnak, az azt létrehozó okoknak és feltételeknek a feltárása alapvető része annak az okfolyamatnak, amely a kriminológiai kutatásoknak elsődrendű részét képezi.

A szerző elméleti állásfoglalásai — bizonyos fenntartások kifejtése mellett — általában megegyeznek az uralkodó nézetekkel. Ilyen fenntartásos jellegű a kriminológia önállóságát illetően kifejtett perspektívikus nézet, amely szerint a ténykutatások alapján kialakuló önálló kriminológiai módszertan alapozza majd meg a diszciplína önállóságát, valamint az eddigi kutatások etiológiai értékének kétségbevonása, illetve kritikus szemlélete. A szerző önmagával szemben is alkalmazza a szigorú tudományos mértéket, amikor műve alapját képező kutatást sem minősíti etiológiai szintűnek. E fenntartásos nézetek, ha vitathatók is, feltétlenül tudományosan indokolhatóak, előremutatók, építő jellegűek és a fejlődés érdekében fejeznek ki fokozott követelményeket.

A bűnözővé válás individuális folyamatát tekintve a szerző a kriminológiai kutatások központi témájának. Ez a felfogás, valamint kutatási témájának jellege szükségszerűen vezet el a kiscsoport-kutatás követelményéhez. Ennek keretében a csoport és az egyén kölcsönhatásos viszonyai közepette tanulmányozható az a determinációs folyamat, amely a csoporttagok magatartását a bűnözővé válás irányába bontakoztatja ki. A bű-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

nöző magatartást megelőző deter-
minációs folyamat magában foglal-
ja az okok és feltételek hatásme-
chanizmusát és a közreható ténye-
zőknek dinamikus jellegükben való
feltárása — ellentétben a szerző
saját értékelésével — feltétlenül
etiológiai értékűvé teszi a kutatást.
Ennek során felmerülnek mind a
szociológia, mind a pszichológia
kérdésfeltevései, következőképpen
mindkét diszciplína módszereit al-
kalmazni kell.

A kriminológia módszertani kér-
déseinek elméleti fejtegetése so-
rán foglalkozik a szerző a szocio-
lógiai, valamint a pszichológiai
módszerek adaptációjával, továbbá
a filozófiai ismeretelmélet jelentő-
ségével. Helyesen mutat rá arra,
hogy a materialista tudományelmé-
let és a dialektika nyújtotta meg-
ismerési módszerek teszik lehetővé,
hogy a ténykutatások meghaladják
a tiszta empiria szintjét és a filo-
zófiai ismeretelmélet az alapja a
szaktudományi elhatárolódásnak, a
tárgy által meghatározott sajátos
kriminológiai módszertan kialakítá-
sának.

Exekután szerző részletesen is-
merteti a kutatásban alkalmazott
módszereket. A kriminológia inter-
diszciplináris jellegének megfele-
lően megtalálhatók itt a különböző
tudományos módszerek a kutatási
tárgy által meghatározott sajátos
alkalmazási formában. Részletes
ismertetést kapunk a konkrét kuta-
tási módszerek (irattanulmányozás,
kérdőíves módszer, megfigyelés,
környezettanulmány, esettanul-
mány, komplex lélektani vizsgálat,
kriminológiai kísérlet) felhasználá-
si módjáról, valamint eredményes-
ségéről. Ez a beszámoló igen érté-
kes tapasztalatokat tartalmaz az
emléltetett módszerek eredményes fel-
használhatóságát illetően és nagy-
mértékben alátámasztja a kutatási
eredmények hitelt érdemlőségét.

A kutatás további elméleti és
gyakorlati megalapozását szolgálja
a fiatalkori bűnözéssel foglalkozó
legjelentősebb hazai és külföldi
szakirodalom kritikai szellemben
való bemutatása. Ez a fejezet ki-
tűnő áttekintést nyújt elsősorban
az e témakörben folytatott hazai
ténykutatások eredményeiről, vala-
mint az ezek alapján keletkezett
elméleti és gyakorlati megállapítá-
sokról. Ugyancsak igen értékes

anyagot képvisel az Egyesült Álla-
mok, valamint Nyugat-Európa fia-
talkori bűnözéssel foglalkozó iro-
dalmának, továbbá a szocialista ál-
lamokban a fiatalkori csoportos
bűnözés körében folytatott kutatá-
sok eredményeinek, valamint az
ezekből levont következtetéseknek
az ismertetése.

A IV. fejezet tartalmazza az em-
pirikus kutatás által nyert adato-
kat és azok értékelését. A kutatás
során 56, a főváros területén mű-
ködő galeri tagjairól, szervezetéről
és működéséről történt adatgyűjtés.
A vizsgálat körébe került galerik
2767 fiatal vagy fiatal felnőttkori
személyt (2260 férfi, 507 nő) fog-
laltak magukban.

A galerik megalakulásánál sze-
repet játszó körülmények között
elsőként az életkort vizsgálták. A
statisztikai adatok szerint a 18
éven aluliak képviselik a döntő
többséget (a fiúk 74,8%, a lányok
81,4%) a galerik tagjai között, míg
18—21 éves fiatal felnőttek vi-
szonylag jelentős arányt mutatnak
(fiúk 22,8%, lányok 16,6%). A 14
éven aluliak számarányára a kuta-
tás nem terjedt ki, pedig általános
tapasztalat szerint ez a kategória
igen számottevő arányban vesz
részt ebben a jelenségben, ahol lé-
nyegében a bűnözésre, esetleg bű-
nöző karrierre történő felkészülés-
re, kiképzésre, tapasztalatok elsá-
jáltítására stb. van meg a szerve-
zett lehetőség. A galeriknak ez az
ugyancsak nem lebecsülendő sze-
repe miatt helyes és indokolt lett
volna — legalábbis nagy vonások-
ban — ennek a korosztálynak a
részvételi arányára és tényleges
tevékenységére kiterjeszkedni, fi-
gyelemmel e koréveknek a szemé-
lyiségfejlődésben betöltött szerepé-
re is. A vizsgálat statisztikai ada-
tai szerint a galeritagság átlag-
os életkora 17 évet mutatott a
fiúk és lányok között egyaránt.

Jelentőségének megfelelő teret
szentelt a vizsgálat a galeritagok
családi körülményeinek. A család-
nak, mint társadalmi alapközösség-
nek a szocializálódás folyamatában
betöltött elsődleges szerepének ki-
fejtése mellett igen meggyőzően
mutatja be a szerző azt a folyama-
tot, amely a felnőtté válás meneté-
ben a családtól a társadalom egyéb
csoportjaihoz vezet. Igen tartalmas
kategórizálást kapunk a családi

kapcsolatok negatív típusairól,
amelyek mint objektív helyzetek
megtalálhatók a bűnelkövető fiata-
lok esetében és meghatározói an-
nak a körülménynek, hogy a fia-
talkorú a társadalom negatív cso-
portjaiban találja meg a helyét.

A galeritagok családjai illetően
kiterjedt a vizsgálat a foglalkozá-
si, jövedelmi, vagyoni viszonyokra,
a lakáskörülményekre, a családta-
gok számára, a szülők együttélésé-
re, foglalkoztatottságára, iskolai
végzettségére, kulturális érdeklődé-
sére, a fiatalkorúak otthoni maga-
tartására, a velük szemben alkalm-
mazott fegyvelmezési módokra és
eszközökre, valamint a társas kap-
csolatok kialakulásának jellemzői-
re.

A megfelelő kontrollcsoportok
körében lefolytatott azonos jellegű
vizsgálat adataival való összeha-
sonlítás alapján megállapítható
volt, hogy a galeritagok családjai-
nál a jövedelmi viszonyok kedvez-
őbbek mint a kontrollcsoportnál,
viszont a vagyoni viszonyok ked-
vezőtlenebbek. Vagyoni viszonyok
alatt ház, szövetkezeti lakás, telek,
vikendház, gépkocsi, motorkerék-
pár tulajdonával való rendelkezés
vétegett alapul. A tartós használati
cikkekkel való felszereltség tekin-
tetében ugyancsak kedvezőtlenebb
a kép a galeritagok családjai köré-
ben, ami szerző véleménye szerint
vagy a múltbeli kedvezőtlenebb jö-
vedelmi viszonyokra vezethető még
vissza, vagy pedig a jövedelemfel-
használás eltérő módjára.

A lakáshelyzet vizsgálata rendkí-
vül rossz körülményeket tárt fel. A
lakástulajdonosok aránya ugyan
nem sokkal maradt alatta a fővá-
rosi átlagnak és a főberletek 83%-
os aránya is egy látszólagos kedve-
ző képet mutatott, azonban a laká-
sok komfort szerinti ellátottsága,
valamint a laksűrűség vizsgálata
igen súlyos viszonyokat tükrözött.
A galeritagok családjainak a laká-
sai kb. 15%-ban félkomfortosak és
közel 45%-ban komfort nélküliek
és egy szobára 60%-uknál 3 vagy
annál több személy jut. Tovább
rontja a képet az a körülmény,
hogy e családok kb. 15%-ánál a
gyermekkorú személyek még kü-
lön fekhellyel sem rendelkeztek.

A lakáshelyzetnek ezt a proble-
matikus voltát még fokozta az a
körülmény, hogy a galeritagok

családjai körében a gyermekek aránya jelentősen magasabb mint a budapesti átlag, valamint a vizsgált területen lakó kontrollcsoportnál tapasztalt arányok. A súlyos lakáskörülmények ellenére a vizsgált családok népessége körében — egy elenyészően kis százalékot kivéve — határozott ragaszkodás volt tapasztalható a lakókörnyezethez. A lakásviszonyok megjavítására természetesen törekszenek, de ezt a környék elhagyása nélkül szeretnék megoldani. Ebből bizonyos életvezetési, kulturális sémához való ragaszkodásra lehet következtetni.

A szülők együttélési viszonyai ugyancsak súlyosan negatív helyzetet mutattak. A galeritagok családjai körében mindössze 44,7%-nál talált a vizsgálat együttélő szülőket. Az elvált szülők több mint 70%-a 10 évet meghaladó idő óta élt távol a családjától. Ezek az adatok lényegesen súlyosabb helyzetet mutattak, mint általában a fiatalokú bűnözők körében folytatott vizsgálatok során e vonatkozásban tapasztalt körülmények. Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ezek a viszonyok milyen hatással vannak a család nevelési helyzetére.

A nevelési helyzet vonatkozásában ugyancsak figyelmet érdemel a vizsgálatnak az a megállapítása, hogy a vizsgált családok mindössze 1,9%-ánál foglalkozott az apa a fiatalokú felügyeletével. A családok jelentősebb részénél az anyára hárult ez a feladat. Ebben a vonatkozásban azonban objektív körülményként jött figyelembe az anya foglalkoztatottsága. A vizsgált adatok szerint ebben a körben ez az arány megfelel az országos átlagnak, vagyis a galeritagok családjainál mintegy 30%-ban foglalkozott az anya kizárólag a háztartás vezetésével, vagyis tartózkodott állandóan otthon.

A nevelési helyzettel kapcsolatos körülmények körében vizsgálták meg a szülők iskolai végzettségét és kulturális érdeklődését. A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy az iskolai végzettségre vonatkozó adatok ugyan nem mutattak valami különösebb negatív helyzetet, de a szülők kulturális érdeklődése igen alacsony színvonalon mozgott. Mozi-, színházlátogatás,

folyóirat vagy újság járatás, olvasás körülményeit vették itt figyelembe. Ennek megfelelően igen alacsony színvonalú kulturális érdeklődés volt tapasztalható a galeritagoknál is.

A fiatalokúaknak a családban való magatartására irányuló kérdésekre túlságosan pozitív válaszok keletkeztek. Bár elképzelhető, hogy jelentős eltérés van a fiatalokúaknak az otthoni és galeribeli viselkedése között, a szülői felügyelet és felelősség szempontjából a kettő nem választható el egymástól. A szülők részéről megnyilvánuló és pozitív magatartásra utaló válaszok nyilvánvalóan felelősségük elhárítására irányuló kódósítást tartalmaztak. Ezt a körülményt alátámasztják a galeritagok alacsony szintű tanulmányi eredményei, amely a szülői támogatás hiányából is következik.

A családi kapcsolatok ilyen jellegének velejárója, illetve következménye, hogy a galeritagok családjában csak igen csekély mértékben tekintették célravezető fegyvelmezési eszköznek a meggyőzést, valamint a kedvezmények vagy jogok megvonását, hanem és pedig a vizsgált családok közel 50%-a a testi fenytést tartotta eredményesnek és ezt alkalmazta rendszeresen.

Az ilyen jellegű családi kapcsolatoknak, illetve nevelési helyzetnek egyenes következménye a társas kapcsolatok negatív alakulása, amely az adott esetekben valamely galerihez való csatlakozásban nyilvánult meg. Helyesen állapítja meg a szerző, hogy a galerihez való csatlakozás ténye az antiszociális magatartásra való bizonyos hajlandóság megnyilvánulása, amely a galeritagság gyakorlatában fejlődik ki antiszociális viselkedéssé.

A társas kapcsolatok kialakulására irányuló vizsgálat megállapította, hogy míg a kontrollcsoport esetében a barátválasztás legfontosabb tényezője az iskolai kapcsolat (67,4%), addig a galeritagok esetében az első helyen a lakóterület áll (61,5%). A galeri-alakulásánál betöltött lényeges szerepének megfelelő jelentős figyelmet fordított a vizsgálat a lakóterület kérdéseire.

A vizsgált galerik tevékenységi

területeinek és a galeritagok lakóhelyeinek a feltérképezése arra a megállapításra vezetett, hogy a főváros bizonyos kerületei a galerik vonatkozásában fokozott koncentrátságot mutatnak. Ezek a kerületek általában egybeesnek a felszabadulás előtti Budapest elhanyagolt lakókörzeteivel, ahol a szegényebb lakosság élt és számos ún. nyomornegyed volt. Bár ezekben a körzetekben a nyomornegyedek megszűntek és mind a lakosság, mind az objektív környezeti tényezők jelentős pozitív változáson mentek keresztül, a galeriknak itt jelentkező koncentrátsága arra mutat, hogy bizonyos életfelfogások, eszményképek, szokások „kulturághagyományok” formájában átöröklődtek. Erre utalnak azok a ténymegállapítások, hogy egyes galerik kialakulása a megelőző generációkra vezethető vissza.

A lakókörnyezet fogalma körében kiterjedt a vizsgálat az említett kerületek népsűrűségére, az oktatási, kulturális és szórakoztató intézmények számára és színvonalára, a közegészségügyi helyzetre, a szociális intézményekkel, valamint a kereskedelmi hálózattal való ellátottságára, a lakóházak építési módjára és fizikai állapotára stb. Mindezek jelentős meghatározó tényezői az emberi kapcsolatok és különböző társas életformák kialakulásának. A vizsgálat megállapította, hogy e körzetek fizikai körülményei vonatkozásában a szocialista fejlődés eredményeképpen jelentős változás következett be, bizonyos hiányosságok még fennállanak és szerepet játszanak, de a negatív jellegű társas kapcsolatok kialakulásában lényeges körülményként jönnek figyelembe az átöröklődő tudati maradványok.

A galerialakulás motívumai és törekvései határozzák meg a galeri tevékenységét. Nyilvánvaló azonban, hogy bizonyos törekvések később és különböző körülmények közrehatása alapján alakulnak ki, az eredeti elképzelések külső és belső tényezők befolyása következtében megváltoznak, eseti helyzetek is jelentős szerepet játszhatnak. Mindezek előrebecsátása után a vizsgált galerik kialakulási motívumai és törekvései vonatkozásában az értékelés a következő osztályozást eredményezte:

Szórakozás céljából alakult	17 galeri
Verekedés céljából alakult	4 galeri
Büntett elkövetése céljából alakult	11 galeri
Védekezés céljából alakult	1 galeri
A tagokat ért sérelem megbosszulása céljából	1 galeri
Szexuális igények kielégítése céljából alakult	1 galeri
Nem állapítható meg	20 galeri esetében.

A dolgok természetéből következik, hogy az ilyen jellegű osztályozás nem meggyőző, mert egyfelől az adatszolgáltatók szubjektív értékelését adja vissza, másfelől nehezen fogalmazódnak meg és számos külső és belső körülmény által történt befolyásolás következtében változó jellegűek a motívumok és törekvések. Ezt az álláspontot támasztja alá a „nem állapítható meg” kategória legmagasabb száma.

Az iskola szerepét illetően általános tapasztalat, hogy az iskolai csoportosulások eltérnek a fiataloktól spontán csoportjaitól és a galerialakulásnál a lakóterületé a domináns szerep. A fiatalok bünyözés általános adataihoz hasonlóan azonban az alacsony iskolai végzettség és műveltségi szint a jellemzője a galeritagoknak is. A vizsgálati adatok szerint a galeritagok átlagos végzettsége a 8 általános iskola szintjén van (74,8%), mindössze 5,2% járt középiskolába és csupán 1,5% tett sikeres érettségi vizsgát. Megjegyzést érdemel az a tény is, hogy a 8 általános iskola elvégzése még nem jelenti a vonatkozó ismeretek elsajátítását. Ezt mutatja az a körülmény, hogy a galeritagok tanulmányi eredménye 80%-ban közepes vagy annál alacsonyabb minőségű. Számosan közülük egy, két, sőt három esetben is osztályt ismételték.

Az ifjúsági nevelőintézetek az iskolától eltérő jellegű hatást gyakorolnak a csoportképződésre, mert állományuk jórésben már valamely társadalmi hátrányt szenvedett fiatalokból áll. A vizsgálati adatok szerint ezek a fiatalok gyakran csatlakoznak a környéken működő valamelyik galeri-

hoz, vagy az intézetben belül maguk alakítanak galerit.

A szórakozás sajátos formája mutatkozik meg a galeritagok körében. Minden oktató és nevelő jelleget nélkülöző, a teljes felügyeletmentes kollektív szórakozás a közkedvelt forma, amelynek sorában a mozilátogatás igen jelentős szerepet tölt be és főleg kalandfilmek és krimik megtekintésére irányul a főfigyelem. Eszpresszók, bárók és egyéb táncos szórakozóhelyek is forrásai sok esetben a galerik kialakulásának, ezekben jellegüknek megfelelően jelentős szerepe van az alkoholnak és a szexualitásnak.

A politikai szembenállás sem hiányzik a galerik kialakító tényezőinek fegyvertárából. Régi reakciók, deklasztált, ellenforradalomban részt vett, disszidált szülők gyermekei mellett megtalálhatók ebben a körben az egyébként felszínes politikai tájékozottságú olyan fiatalok, akik bizonyos nyugati szokások majmolásán keresztül jutnak el a politikai szembenállás állapotaig.

A további vizsgálat a galeri szervezésére és működésére irányult. Ebben a körben a vizsgálat kiterjedt a csoport-struktúrára, a galeri elnevezésére, szabályrendszerére, a vezér személyére, a közösen szerzett javak elosztására vonatkozó szabályokra, a galeri működési területére, fegyvereire, a lányok szerepére, a galeri megkülönböztető jeleire és külső kapcsolataira.

A galeri jelentőségét fémjelzi a kialakult szervezeti forma és az a szabályrendszer, amely a tagok helyzetét, egymáshoz való viszonyát, magatartását, tevékenységét és általában a galeri működését meghatározza. Ilyen szempontok alapján a vizsgálat három kategóriát munkált ki, és pedig: a) szervezett galeri, amely a vizsgált esetek nagy részét képezi; b) a szervezetlen galeri, amely az előbbinek kb. fele; c) az alkalmi társulásból létrejött galeri, mindössze 5%.

Viszont a vizsgált esetek 30%-ában megfelelő adatok hiányában nem volt besorolási lehetőség. A szervezethez különböző fokozatai szerepelnek az első kategóriában. A vizsgált galeriknek majdnem a fele 21 fő feletti létszámú, kb. 1/4—1/4 részük 6—10, illetve 11—20 fős

tagszámot mutatnak és kb. 5%-ukban 5 fő alatti a csoporttagok száma.

Nagy jelentősége van a galeri elnevezésének, mert ez a csoport reprezentatív megjelölése. Bizonyos esetekben az elnevezés utal a tevékenységre, de gyakoribb a vezér, vagy valamely eszményképet jelentő személy nevével történő megjelölés, amely rendszerint spontán folyamat eredménye és a galeri lényeges sajátosságait kívánja tükrözni.

A vizsgált galerik közel 60%-a rendelkezett szabályrendszerrel, illetve szervezeti szabállyal. Egy kisebb résznél, főleg a politikai bűncselekményekre készülő galeriknál volt található írott szabályzat. A szervezeti szabályzat általában rendelkezik a tagfelvétel módjáról, a csoportbeosztásról, a csoporton belüli és kívüli tulajdonról, a megszerzett javak elosztásáról, a tagok kölcsönös segélynyújtási kötelezettségéről, a vezető és tagság jogairól, kötelezésekéről, a külső normát megsértő tagok megmentéséről és a belső normaszegők megbüntetéséről, az elbocsátás vagy kizárás foganatosításáról stb.

A vezér személye ugyancsak jelentős tényezője a galeri szervezethez tartozó működésének. A vizsgált esetek túlnyomó többségénél megtalálható volt ez az intézmény. A kiválasztás alapja csaknem minden esetben a szellemi és fizikai képesség. A vezér személyét általában igyekeznek elközlösíteni és az igazi vezér ritkán kerül bíróság elé. Jellemző körülmény, hogy a vizsgálat során a kutatóknak egyetlen galeri vezérrel sem volt módjuk találkozni. Sok esetben a vezér mellett egyéb tisztségviselők is megtalálhatók, így alvezér, pénztáros, szakasz-, rajparancsnok stb.

A közösen szerzett javak elosztására a vizsgált galerik 80%-ánál megtalálható volt közös megállapodás. Hasonló százalékban az összes javak közös elosztása volt az uralkodó szabály, mindössze a csoportok 20%-ánál fordult elő, hogy a részeseidésből kizárták a megszerzésben részt nem vevő galeritagokat.

A galeri működési területe és a tagok lakóhelye az esetek 2/3-ában azonos, 1/5-ében nem azonos és ugyancsak 1/5-ében részben azonos. Az összejegyzetek lebonyolítására a

legjelentősebb mértékben a lakóhelyhez közel eső tér szolgált. Ezenkívül jelentősebb találkozási helyek iskola vagy nevelőintézet, valamint eszpresszó vagy más találkozóhely és kisebb arányban lakás, utca, park vagy bérházak udvara. A találkozások a galerik többségében mindennaposak. Az együttléti előzetes program nélkül, az idő beszélgetéssel telik és ez alatt alakul ki valamely program. A galeri életével összefüggő jelentősebb kérdések megtárgyalása szervezett összejöveteleken történik.

A vizsgált galerik több mint 50%-ánál felfegyverzettség volt tapasztalható, amely részben az egész tagságra, részben egyes tagokra terjedt ki. Az esetek 14%-ában löfegyver, míg a továbbiakban boxer, tőr, kés, biciklipumpa, gumibot, ólmosbot és borotva szerepelt fegyverül.

A lányok részvételi aránya a galerikben 18,3%. Szerepük különböző. Vannak olyanok, akik teljes jogú tagok, egyesek ún. kisegítő cselekményeket hajtanak végre (leplező, figyelő, értékesítési tevékenység stb.) a bűnös cselekmények kapcsán, mások szexuális partnerül szolgálnak és a galeri tulajdonként kezeli őket.

A galerik jelentős részénél tapasztalható volt külső megkülönböztető jelek alkalmazása. Bizonyos egyenruházati cikkek viselése, azonos hajviselet, jelvény, füttyjel, valamint kiemelkedő mértékben a tetovációk voltak azok a megjelölések, amelyek a külső társadalommal szemben az összetartozásukat voltak hivatottak demonstrálni.

A külső kapcsolatok más galerikkal, esetleg felnőtt csoportokkal vagy személyekkel való szövetkezésben, vagy a működési területek elhatárolása érdekében történő kapcsolatfelvételen nyilvánultak meg.

A galerik által elkövetett bűncselekmények vizsgálata bizonyos specializálódást mutatott. A legnagyobb arányt a fosztogatásra, betöréses lopásra specializálódott galerik képviselték, ez kb. 60%-ot tett ki, a további 40% megoszlott az erőszakos nemi közönsülésre, gépkocsi feltörésre, állam elleni bűncselekményekre, valamint garáz-

daságra történt specializálódás között.

Az elkövetett bűncselekmények több mint 50%-át a lopás tette ki, és pedig a személyek javai elleni elkövetés képezte a túlsúlyt. Az előfordulási arány sorrendjében a vágyon elleni bűncselekményeket a garázdaság követi. Ez ugyan lényegesen kisebb arányban fordult elő (6,7%), de különös társadalomra veszélyessége nyilvánvalóan felfokozza jelentőségét. Csak utalni kell azokra a közismert ilyen jellegű bűncselekményekre, melyek bizonyos környékeken súlyosan megrendítették a közbiztonságot és közfélelem keltésére voltak alkalmasak. Ehhez hasonló jelentősége van a valamivel kisebb arányban szerepelt nemi erkölcs elleni bűncselekményeknek, amelyek sok esetben csoportosan és különösen durva, sőt kegyetlen módon való elkövetése ugyancsak súlyos támadást jelent a közrend, a közbiztonság és a közerkölcs ellen. Igen jellemző konkrét példákat hoz fel a szerző e súlyos jelenségek megfelelő érzékeltetésére. Kisebbszázalékban fordultak elő az egyéb bűncselekmények, melyek azonban számottevő arányt nem képviseltek, tehát a galeri-bűncselekmények vonatkozásában jellemző jelenségként nem foghatók fel.

A vizsgált bűncselekmények több mint felét 5 fő, vagy ennél kevesebb létszámú csoport követte el. Az ilyen kisebb csoportok csavargásaik során az adódó alkalmak felhasználásával főleg vagyoni és erőszakos nemi közönsülési bűncselekményeket követtek el. Az 5 főnél nagyobb, így a 6—10, valamint 11—20 fős csoportosulások a vágyon elleni bűnözés mellett a garázdaság (tömegverekedések, botrányokozások) elkövetésében játszottak kiemelkedő szerepet. Nem ritka jelenség, hogy a galerihoz tartozó személyek többféle „csoportosításban” hajtanak végre különböző bűncselekményeket.

Kiterjedt végül a vizsgálat a bíróságok ítélkezési munkájára, illetve annak az elítéltekre gyakorolt hatására. A kiszabott büntetések és nevelő jellegű intézkedések értékelése kapcsán a szerző felvázolja általában a fiatalkori bűnelkövetők, különösen pedig a galeri-bűnözők kezelése tárgyában fennálló speci-

ális követelményeket mind az igazságügyi eljárás, mind a megelőzést szolgáló társadalmi intézkedések vonalán. E vonatkozásban is bőszegesen utal a szerző a különböző tapasztalatokat és nézeteket bemutató hazai és külföldi irodalomra és az ezekkel gazdagított kutatási eredmények alapján számos előrejelző és sikerrel kecsegtető javaslatot tesz a bűntüldöző gyakorlat számára.

A vázlatos ismertetés alapján is megállapítható, hogy a kutatás a bűnözés eme speciális és különös fontossággal bíró kategóriájában igen gazdag anyagot tárt fel, azt magas színvonalon nagy elméleti elmélyültséggel dolgozta fel és értékelte. A szerző által szerényen megjelölt célkitűzést, hogy „a további szisztematikus sok nézőpontú kriminológiai kutatás számára jól megalapozott kutatási modell elkészítése lehetővé váljék”, — a kutatás eredményei messze meghaladták. A galeriképződés kialakító tényezők kölcsönhatásos mozgásának és a bűnözővé válás folyamatában a galeri szerepének a feltárása feltétlenül etiológiai szintű és jellegű kutatásnak, illetve kutatási eredménynek tekintendő. Befejezésül arra is rá kell mutatni, hogy a mű a kriminológiai irodalomnak módszertani vonatkozásban is jelentős gazdagodását jelenti.

Vermes Miklós

RÁCZ ATTILA: Az igazságszolgáltatás szervezeti egysége és differenciálódása*

1972 decemberében jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában Rácz Attila: „Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása” c. könyve. A művet elsősorban az teszi értékesé, hogy a szocialista államjogban ez ideig csaknem kidolgozatlan területen tár fel új összefüggéseket. Értékét a megjelenése után megalkotott, a témával kapcsolatos új jogszabályok sem csökkentik, mert az olvasó megtalálja benne az új jogi

* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 211 old.

formák létrehozásának elméleti alapjait, jelentős segítséget kapva ezáltal az új jogszabályok értelmezéséhez.

Szerző a témát a történeti és az összehasonlító módszer alkalmazásával dolgozza fel. A történeti módszer alkalmazásával szerző az igazságszolgáltatási szervezet fejlődését mutatja be, s arra a következtetésre jut, hogy a burzsoá és a szocialista jogfejlődésben az eltérő kiindulási alap (a hatalmi ágak elválasztásának igénye a burzsoá jogban — az egységes államhatalom koncepciója a szocialista jogban) ellenére az igazságszolgáltatási tevékenység ellátását tekintve mindkét felfogás hasonló konklúzióhoz vezet.¹

Az igazságszolgáltatási szervezet mind a burzsoá, mind a szocialista jogfejlődésben megfigyelhető differenciálódása viszont az összehasonlító módszer alkalmazását teszi indokoltá. Szerző világosan látja, hogy az igazságszolgáltatási szervezet differenciálódásának eredményeképpen a bíróságok mellett egyes ügycsoportokban más szervek is hatáskört kapnak, tartalmára és funkciójára nézve a bírói tevékenységgel egynemű tevékenység ellátására.² Az igazságszolgáltatási szervezet differenciálódása azonban kétirányú. A már említett — ügycsoportok szerinti — differenciálódás mellett a bírósági szervezeten belül is hasonló folyamatnak lehetünk tanúi, amely a különbíróságok létrehozásához vezet.

A kétirányú folyamattal mint ténnyel számolva, mind a burzsoá, mind a szocialista jogfejlődésben általános az a törekvés, hogy az igazságszolgáltatásra vonatkozó garanciák, főként az alkotmányos garanciák, az igazságszolgáltatás egészét érintően kerüljenek kidolgozásra. A könyv célja e fejlődés irányának, a differenciálódás okainak, fajtáinak bemutatásával előbbre juttatni az elméletet az igazságszolgáltatás egységes garanciáinak kiépítésében.

Az összehasonlítás tárgya rendkívül széles. A nyugat-európai országok (nagy részt eredeti forrásból) és az USA jogfejlődésének áttekintése mellett foglalkozik a szovjet, valamint az európai népi demok-

ratikus országok jogfejlődésének (szintén eredeti források alapján) elemzésével is. Az összehasonlításra való tudatos törekvést a könyv szerkezeti felépítése is tükrözi, miszerint ugyanazon fejezetcímek alatt formailag azonos elnevezésű jogintézmények fejlődését mutatja be.

Amellett, hogy a könyv lábjegyzeteiben szinte a teljesség igényével megtalálhatók az igazságszolgáltatási szervezetet érintő legjelentősebb burzsoá és szocialista publikációk, hiánypótló a mű a megközelítés oldaláról is. Az igazságszolgáltatási szervezet kérdéseit ugyanis szerző államjogi szempontból, az alkotmányos garanciákat keresve közelíti meg. Az államjogi vizsgálódás a problémaköröket determinálja olyan értelemben, hogy a szervezet oldaláról kell megközelíteni a témát, a működési, a hatásköri és az eljárási kérdéseket pedig csak a legszükségesebb mértékben kell érinteni. Ez a megközelítési mód szerencsés a kérdések szinte mindegyikében, kivéve talán az igazságszolgáltatás fogalmának materiális értelemben való megközelítését, ahol szerző a problémák bemutatásánál nem jut tovább és nem is törekszik tovább eljutni.

A könyv első része „Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódásának főbb irányai”-t elemzi először a burzsoá (1. fejezet), majd a szocialista (2. fejezet) jogfejlődésben.

A burzsoá jogfejlődést tárgyalva szerző bemutatja, hogy mind Nyugat-Európában, mind Magyarországon (1869. évi IV. tc.) a bírósági szervezet általános reformja keretében a feudális bíróságok és a rendkívüli bírások megszüntetése mellett azonnal megindult a törekvés a különbíróságok háttérbe szorítására a rendes, általános hatáskörű bírósági szervezet kiépítése érdekében. Ezt követően a rendes bíróságok általános jellemvonásait összegezi a szerző, annak megállapítása mellett, hogy országonként eltérő szervezeti és eljárási szabályok alakultak ki. A rendes bíróságok jellemző vonásai szerző megállapítása szerint a következők: a bíróság szervezetének és működésének meghatározó jelentőségű vonása a bírói függetlenség; a bíróságok az igazságszolgáltatás ellátására létrehívott külön szervek,

amelyek a tevékenység állandó ellátására hivatottak; hatáskörük az igazságszolgáltatás terén elvileg általános; a bírói tisztség elnyerési módjának meghatározása a kinevezés vagy a választás alkalmazásával. Megállapítható, hogy a burzsoá jogban a bírák általában kinevezés útján nyerik el megbízatásukat;³ a bírói eljárásban a „laikus” elem részvételének biztosítása. A laikus elem részvételének két formáját mutatja be szerző a jogfejlődés elemzése során, egyrészt a jury-rendszert, másrészt (Németországban) az ülnökbíraskodást;⁴ a bíróságok eljárását átfogó kódexek szabályozzák.

Szerző megállapítja, hogy a burzsoá jogfejlődésben mind a mai napig lényegileg érintetlenül maradt az az elv, hogy a rendes, általános hatáskörű bíróságok képezik a bírói szervek gerincét. Ez egyben a rendkívüli bíróságok létrehívásának általános tilalmát is jelenti.

Mindezek ellenére erős differenciálódás figyelhető meg a bírósági szervezeten belül. Ez a folyamat különböző mélységben érinti a büntető, a polgári, valamint az egyéb ügycsoportokat. A differenciálódás az általános bírói szervek kizárólagosságának koncepcióját mind addig nem érinti, amíg nem lépi túl a szervezeti kereteket, és az egyes ügycsoportokban a rendes bíróságok mellett külön szervezett bíróságok, vagy még inkább más szervek nem kapnak igazságszolgáltatási feladatokat. Ez utóbbi folyamatot kiváltó okok elsősorban abban keresendők, hogy a burzsoá bírói szervezet kiépítésekor nem vitték következetesen végig az államhatalmi ágak elválasztásának, valamint a rendes bíróságok igazságszolgáltatási hatásköre kizárólagosságának koncepcióját.

A külön szervek kialakítását is jelenti a differenciálódást vizsgálva a választottbíraskodás előtérbe kerülésének; a bírói szervezet egyes állami tevékenységi szférák szerinti differenciálódásának; valamint az igazságszolgáltatási szervezet az ügyek meghatározott csoportjai szerinti differenciálódásának lehetünk tanúi.⁵

³ 16. old.

⁴ 18. old.

⁵ 21 old.

¹ 7. old.

² 10. old.

A bírói szervezet állami tevékenységi szférák szerinti differenciálódását bemutató fejezet azon külön szerveknek a kialakulását elemzi, amelyek a burzsoá államokban egyrészt a közigazgatás törvényességével, másrészt a jogalkotás alkotmányosságával összefüggésben felmerülő viták eldöntésére jogosultak. E szervek létrehozásának indokai egyben a hatalommegosztás elméletének bírálatát, illetőleg annak megvalósíthatatlanságát is kifejezik. Szerző e részben a közigazgatási bíráskodás francia, valamint német modellje mellett az alkotmánybíráskodás intézményét is bemutatja az USA, valamint a nyugat-európai burzsoá jogalkotás tükrében. Az intézmények szocialista elméleti bírálatát a közigazgatási bíráskodás vonatkozásában Martonyi János⁶, az alkotmánybíráskodás vonatkozásában pedig Pikler Kornél⁷ nézeteire alapozza.

A fejlődés áttekintése után szerző megállapítja, hogy a burzsoá jogalkotás a közigazgatási bíróságokat az alkotmánybíráskodáshoz hasonlóan következetesen elválasztja a rendes bírósági hierarchiától. A közigazgatási bíráskodást igazgatásnak, végrehajtásnak, az alkotmánybíráskodást pedig jogalkotásnak tekinti, s e szervezeti formák ilyen értelemben történő felfogása okozta, eredményezi végső soron a bírósági szervezet állami tevékenységi szférák szerinti differenciálódását.

A rendes bírói szervezettől való elkülönülés harmadik irányára elemezve szerző megállapítja, hogy míg az állami tevékenységi szférák megkülönböztetésén alapuló differenciálódás elvi megfontoláson alapul, addig az igazságszolgáltatási szervezet ügycsoportok szerinti differenciálódása célszerűségi okokra — főként a szakértelemre, szakszerűsége — vezethető vissza.

Szervezeti oldalról közelítve, a szakszerűséget az alábbi módokon lehet biztosítani: különbíráskodás létrehívásával; bíróságszerű szervek, un. quasi bíróságok létrehozásával, valamint magának az igazgatási szervezetnek egyes ügyek

eldöntésére történő felhatalmazásával.

A burzsoá jogfejlődés elemzése e területen azt látszik megállapítani, hogy az ügyek meghatározott csoportja szerinti differenciálódás általában nem jár együtt e szerveknek a rendes bírósági szervezettől való elválasztásával, mint ahogy az a közigazgatási és az alkotmánybíráskodás esetében történt. Körvonalakban szerző kibontakozni látja azt a — korántsem általános — törekvést a burzsoá országok jelenlegi jogfejlődésében, hogy e szerveket valamilyen fokon bekapcsolják a rendes bírósági szervezetbe.⁸

A könyv 2. fejezete „az igazságszolgáltatási szervezet egységének és differenciálódásának irányai”-t elemzi a szocialista jogfejlődésben. A vizsgálódás tárgyát alapvetően a szovjet fejlődés bemutatása képezi, de emellett a népi demokratikus országok jogfejlődése is megismerhető.

Az igazságszolgáltatási tevékenységet végző szervezet bemutatása előtt az államhatalom gyakorlásához való viszonyban kell vizsgálni a kérdést. A szerző meg is teszi ezt, bár véleményünk szerint a több helyen való utalás helyet szerencsésebb megoldás lett volna a fejezet elején erre koncentrálni.

A szovjet, valamint a népi demokratikus jogfejlődés egyaránt azt mutatja, hogy a szocialista állam a törvényesség maradéktalan érvényre juttatása érdekében alapvetőnek tartja a független bíróságok igazságszolgáltatási monopóliumának kimondását. A szocialista jog ezt a demokratikus törekvéseket kifejező elvet a szocialista igazságszolgáltatás új rendszerében is felhasználja.⁹ Az egységes bírói szervezet kiépítését több tényező indokolta: a különbíráskodás szervezetében és eljárásában komplikált rendszerének visszaszorítása az állampolgár jogi tájékozódásának megkönnyítése érdekében; a szervezetileg vagy személyileg az igazgatáshoz kapcsolódó függés megszüntetésével a bírói függetlenség érvényre juttatása, illetőleg megerősítése; az állampolgári jogegyenlőség érdekében mindenkiel szemben azonos bíróság,

azonos eljárásának megteremtése és végül a szocialista törvényesség biztosítása.

A szocialista jog tehát általános alapelvnek tekinti az egységes bírói szervezet biztosítását. Ha az egyes alkotmányok (pl. a magyar) külön nem is nevesítik ezt, a garanciákon keresztül a bírói szervezet egészére vonatkozó általános alapelv rangjára emelkedett.

A továbbiakban az egyes szocialista országok jogrendszerének részletes elemzésével és a közös jegyek általánosításával a rendes bírósági szervezetet mutatja be a szerző. Részletesen vizsgálja ezen belül a népi ülnöki rendszer,¹⁰ a bírák választása,¹¹ a bírói függetlenség¹² szocialista megoldásait.

Az európai szocialista országokban a bírói szervezet gerincét képező rendes bíróságok elvileg általános hatáskörrel rendelkeznek, a büntető és a polgári ügyekben egyaránt a rendes bíróságok döntenek. A bíróságon belüli szakosodás mellett azonban a szocialista államokban is megjelennek a bíróságon kívüli speciális igazságszolgáltatási szervek. Bár az 1922. évi szovjet bírósági szervezeti törvény ezek létrehívását ideiglenesen tette lehetővé, később a szocialista jogalkotás is elismerte létjogosultságukat, az egységesség elvének hangsúlyozása mellett. A differenciálódás kapcsán a szerző a választottbíráskodást, a közigazgatási és alkotmánybíráskodásokat, a szövetségi bíróságokat, valamint az igazságszolgáltatási szervezet ügyek meghatározott csoportjai szerinti differenciálódását tárgyalja.

A szocialista jogfejlődés mind a Szovjetunióban, mind a népi demokratikus országokban felszámolta a közigazgatási bíráskodás intézményét. Ez a szervezet ugyanis az államhatalom egységének koncepciójával nem fért össze. Az állampolgárok jogvédelmét az igazgatási szervekkel szemben egyrészt a nép érdekeit szem előtt tartó igazgatás működése, másrészt az államigazgatási szervek aktusainak meghatározott csoportja ellen a bírósághoz fordulás lehetősége biztosítja. Ez utóbbi esetben a fejlődésre az a jellemző, hogy korábban csak a

⁶ Martonyi János: Az államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata. Bp. 1960.

⁷ Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás. Bp. 1965.

⁸ 30. old.

⁹ 35. old.

¹⁰ 39. old.

¹¹ 44. old.

¹² 47. old.

törvényben külön meghatározott esetekre koncentráldott a bírói felülvizsgálat kezdeményezésének lehetősége, a fejlődés során azonban egyre inkább előtérbe kerül a megtámadás általánossá tétele, a bírói út kiterjesztése (pl. Románia, Jugoszlávia). A magyar jogfejlődésben Toldi Ferencnek,¹³ a szerző által is követett vizsgálódásai adnák a helyes megoldást.

Az alkotmánybíráskodás intézménye a szovjet jogrendszerben 1936-ig, az ügyesség létrehozásáig jelentős szerepet játszott. Az unió megalakulásának első éveiben a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága felügyeletet gyakorolt a Szovjetunió alkotmányának betartása felett. 1936-ban a bírói szervnek a jogalkotás alkotmányosságának ellenőrzésében való intézményes jogosítványai megszűntek, de feltehetően erre a hagyományra utal az a későbbi megoldás, miszerint a bíróság nem köteles alkalmazni a Minisztertanács aktusainál alacsonyabb szintű jogszabályokat akkor, ha azok véleménye szerint az alkotmányba, vagy más törvénybe ütköznek (Magyarországon csak szignalizáció!).

Az európai szocialista országokban az egységes államhatalom koncepciója alapján minden hatalommal a legfelsőbb népképviselői szervet ruházták fel, így a jogalkotás ellenőrzésének ez a formája nem alakult ki. Egyes népi demokratikus országokban azonban a fejlődés során már kifejezetten a jogalkotás alkotmányosságának és törvényességének ellenőrzését célzó külön formákat alakítottak ki. Ezeket egyrészt a legfelsőbb államhatalmi szervek keretein belül (pl. NDK), másrészt pedig bírói szerv formájában (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) hozták létre. Az alkotmánybíráskodás létrehozását az utóbbi két ország esetében azzal indokolták, hogy legyen egy olyan külön szerv, amely az alkotmányosság érvényesülését a törvények vonatkozásában vizsgálja és dönt a kérdésekben. A szerv felállításának alapvető problémáját napjainkban az jelenti, hogy miként hozzák összhangba a törvények alkotmányosságának ellenőrzését az állam-

hatalom egységének elvével. Ezt mindkét szocialista ország csak kompromisszumok, és vitatható kompromisszumok útján éri el.¹⁴

A szocialista országokban is kialakultak a rendes bíróságok mellett az ügyek meghatározott csoportjaiban eljáró, igazságszolgáltatási tevékenységet végző szervek: a különbíróságok. A visszazorításukra irányuló törekvést azonban mind a korai, mind a legújabb jogfejlődés egyaránt tükrözi. Az újabb szocialista alkotmányok többnyire taxatív, az általános felhatalmazást mellőzve sorolják fel a különbíróságokat;

— a bíróság-szerű szervek. E szervek nem rendelkeznek a bíróságoknak megfelelő függetlenséggel, szervezeten és személyileg számos esetben az igazgatáshoz kötődnek. Demokratikus felépítésük, széles társadalmi bázisuk, a munkahely, illetőleg a szűkebb lakóközösség szerinti szervezésük alapján közülük a munkaügyi döntőbizottságok és a társadalmi bíróságok emelkednek ki;

— az igazgatási szervek. A fejlődés során az igazságszolgáltatási jogkörrel felruházott igazgatási szerveknek a büntető ügyek elbírálására szóló felhatalmazása csak a szabálysértések tekintetében maradt fenn.

A szocialista jogalkotó számol ezen szervek létével, szervezésük ésszerűségi indokaival. Ezért nem e szervek teljes felszámolására, hanem az egész igazságszolgáltatási mechanizmus egységes garancia-rendszerének kiépítésére törekszik. Ennek érdekében: korlátozza a bíróságon kívüli szervek számát és jogkörét; szervezetüket és eljárásukat a bíróságokéhoz közelíti és széles körben biztosítja a bírói szervek felülvizsgálati jogkörét.

A könyv második fő részében „Az igazságszolgáltatási szervezet ügyek meghatározott csoportjai szerinti differenciálódásának fő típusai és formái” c. alatt külön-külön nevesíti az ügycsoportokat, amelyekben a rendes bíróságokon kívül más szervek járnak el.

A gazdasági egységek közötti vagyoni viták, a munkaügyi viták, a katonai bűncselekmények,¹⁵ a sza-

bálysértések,¹⁶ valamint a kisebb jelentőségű polgári és büntető ügyek¹⁷ elbírálása képezi azoknak az ügyeknek a körét, amelyekben a rendes bíróságon kívül más szervek kapnak ügydöntő hatáskört. Szerző valamennyi ügycsoport esetében bemutatja a történeti fejlődést a polgári és szocialista jogrendszerben, de emellett a fejlődés várható irányának felvázolására is törekszik.

A könyv megjelenése után alkotott új jogszabályok ismeretében módunkban áll a fejlődés szerző által felvázolt irányát a legújabb jogalkotás tükrében vizsgálni.

A továbbiakban tehát a könyvből kiemelve csak a gazdasági egységek közötti vagyoni viták, valamint a munkaügyi viták eldöntésének fórumrendszerét vizsgáljuk, amely szervek működését az új jogalkotás (1972. IV. tv.) érinti.

A burzsoá jogalkotás a gazdasági viták elbírálásának több, szervezeten eltérő formáját alakította ki. Szélesebb körben elfogadott forma volt a rendes bírósági szervezeten nyugvó kereskedelmi bíráskodás, a francia típusú külön kereskedelmi bíróságokkal szemben. A bíróságok általános hatásköre mellett az un. quasi bíróságok is ügydöntő hatáskört kaptak. A gazdasági viták eldöntésének azonban általános fóruma a választott bíróságok (arbitrage) intézménye lett. A választott bíróság az állami igazságszolgáltatás konkurensává vált az eljárás kevésbé költségesege, az arbitráció atmoszférája, a közreműködő szakértők szaktudása, az eljárás egyszerűsége, a döntések külföldön is könnyen végrehajthatósága, valamint az eljárás magán (nem nyilvános) jellege miatt.

A választott bíráskodás a fejlődés folyamán azonban nagy változáson megy át, amely főként választásának önkéntes jellegét, döntéseinek szűk körben való megváltoztathatóságát érinti. Az igazgatási szervek kezébe kerül a vagyoni viták eldöntése abban az esetben, ha gazdasági önállóság vagy jogi személyiség hiánya áll fenn.

A szovjet jogfejlődésre jellemző, hogy a gazdasági viták eldöntését

¹³ Toldi Ferenc: Az államigazgatási intézkedések megsemmisítése és megváltoztatása. Bp. 1965.

¹⁴ 61. old.

¹⁵ 116. old.

¹⁶ 141. old.

¹⁷ 161. old.

az igazgatáshoz kapcsolódó, azonban külön szervezettel rendelkező állami szervekre, a döntőbizottságokra bízta. A szovjet jogfejlődésben 1932-től jelentkezett az az irányvonal, amely később a népi demokratikus fejlődésnek is kiinduló pontja lett.¹⁸

A döntőbizottság a gazdasági irányítás láncszeme lett. Egyértelművé vált az igazgatáshoz való kapcsolódása, amely az igazgatási szervek hatályon kívül helyezési és módosítási jogában jutott kifejezésre. A népi demokratikus országokban az államosítások után, az állam gazdasági irányító feladatainak átalakulása, az egységes népgazdasági tervezés bevezetése idején előnyösebbnek látszott az igazgatási szervezethez kapcsolódó döntőbizottságok létrehozása, mint a bírói hatáskör megállapítása vagy fenntartása. A gazdasági döntőbíráskodás létét azonban a gazdasági rendszer alakulásának kell alávetni. A szigorúan kötött gazdasági irányításban, a direkt gazdaságirányítási rendszerben, az adminisztratív elemek sokaságában a szervezet jól funkcionál. A gazdaságirányítás reformja, a vállalatok önálló gazdaságkodása és nagyobb felelőssége azonban a vagyoni viták igazgatási elemei helyett azok polgári jogi elemeit emeli ki. A közgazdasági módszerekkel történő irányítás, az igazgatási elemek visszaszorulása magával hozza a gazdasági viták szervezeti keretei és formái megváltoztatásának igényét. Az 1967-es magyar reform ugyan tükrözte mindezeket a változásokat, a fejlődéssel azonban mégsem tudott lépést tartani. Az elmélet továbblépést sürgetett,¹⁹ és szerző is úgy látta, hogy a jövő útja a döntőbizottsági rendszer korszerűsítése, bíróságszerű szervezévé tétele lesz.

A hatályos jogalkotás (1972. évi IV. tv.) továbblépett ezen a megoldáson, gyakorlatilag Világhy Miklós elképzeléseinek megvalósulását²⁰ láthatjuk benne: az egységes törvényesség biztosítása érdekében perspektívikusan, a szélesebb értelemben vett polgári jogviták intézését vissza kell vinni bírói hatáskörbe, a döntőbizottsági eljárásnak

fokozatosan bele kell nőnie a bírósági szervezetbe.

A munkaügyi viták sajátosságai mind a burzsoá, mind a szocialista jogfejlődésben speciális szervezeti formák létrejöttét alapozzák meg, és magán a bírói szervezetben belül is megfigyelhetők a munkaügyi viták sajátosságain alapuló tagozódás különböző formái. A munkaügyi viták jelentős csoportjában nem csupán jogalkalmazásról van szó, és nem is ez a viták eldöntésében résztvevő szervek elsődleges funkciója. A kollektív szerződések megkötésével és módosításával kapcsolatos viták ugyanis elsősorban azt igénylik, hogy az erre hivatott fórum a munkafeltételek meghatározásában működjön közre. A szerző a burzsoá jogfejlődés részletes és alapos elemzése során megismerteti olvasóit a munkaügyi vitákban eljáró, erősen differenciált szervezettel, a francia, a belga, a német, az olasz jogfejlődés mellett tájékozódhatunk az angol, az amerikai, sőt az ausztráliai formákról is.

A szocialista jogfejlődés számol azzal, hogy a megváltozott gazdasági és társadalmi rendszer feltételei között a korábban megismert intézmények jellege, szerepe jelentősen átalakul. Meghatározó szerepet tölt be e vonatkozásban a termelőeszközök társadalmi tulajdona; a dolgozóknak és a szakszervezetnek a vállalat vezetésében való részvétele; a munkához való jog általános biztosítása. Ezáltal megszűnik a munkaügyi viták osztály-meghatározottsága, nem az osztályellentétek, hanem más tényezők között keresendők a munkaügyi viták okai. Mindezek alapján nem csupán a régi formák átértékelésére, hanem teljesen új szervezet kialakítása szükséges a szocialista államokban.

A szovjet és a népi demokratikus jogfejlődés ismeretében leszögezhetjük, hogy az ún. egyeztető bizottságok (döntőbizottságok) létrehívásával olyan szervezeti formák kaptak hatáskört a munkaügyi viták eldöntésére, amelyek a munkahelyen belül működnek. Itt nem csupán arról van szó, hogy az ügyek elbírálásában a munkások és alkalmazottak képviselői is részt vesznek, hanem eldöntésükre ott alakítottak ki széles társadalmi

alapokra épülő szervezeti kereteket, ahol a viták felmerülnek. Nagy jelentőségű még emellett a szakszervezetek közreműködése is.

A szocialista országokban a döntőbizottságok mellett a bírósági szervek is szerepet kapnak a munkaügyi viták eldöntésében. Az egyes országok jogrendszerei esetenként már elsőfokon (Csehszlovákia, Jugoszlávia), többnyire azonban fellebbviteli szinten kapcsolják be a bírói szerveket az eljárásba. A szocialista formákkal a szerző Trócsányi László²¹ monográfiája alapján ismerteti meg bennünket. Éppen ezért a részletesebb elemzés helyett csak a magyar fejlődésre koncentrálunk, amely a szerző megállapításai szerint több vonatkozásba, főként a fellebbvitellel kapcsolatban egyedülálló megoldásokat hoz.

Az 1967. évi II. tv. a Munkatörvénykönyve szerint, szűk körben, a jogszabályokban taxatív felsorolt estekben volt helye a bírói felülvizsgálatnak. Az általános felülvizsgálati jog az ún. területi munkaügyi döntőbizottságokat illeti meg, amelyeket megyénként szerveztek. Tagjaitól jogi képzést nem követelt a jogszabály. Ezen igazgatási szervezethez kapcsolt szervek működése felett a felügyeletet a munkaügyi miniszter gyakorolta a Szakszervezetek Országos Tanácsával egyetértésben. A magyar jogi irodalomban széles körben bírálták e rendszert, hangsúlyozva, hogy ez a megoldás a bíróság alkotmányos feladatainak ellátása mellett a dolgozók alapvető jogainak védelmét is akadályozza. A munkaügyi ítékezés törvényessége és egységessége érdekében feltétlenül meg kell változtatni e rendszert. Ezt tette az 1972. évi IV. tv., amikor különböző bíróságok formájában létrehozta a megyei szintű bíróságok mellett működő munkaügyi bíróságokat, amelyek a többi szocialista országhoz hasonlóan szinte korlátlan fellebbviteli hatáskört kapnak a munkaügyi viták eldöntésében.

A szerző kutatási eredményeit a „zárókövetkeztetések” tartalmazzák. „Az igazságszolgáltatási szervezet egységének és differenciáló-

¹⁸ 80. old.

¹⁹ 84. old.

²⁰ 87. old.

²¹ Trócsányi László: Az európai szocialista országok munkaügyi eljárásjoga. Bp. 1970.

dásának szocialista modellje” c. 7. fejezetben alapvető megállapításait a következő rendszerben foglalja össze:

— elsőként az egységes bírói és igazságszolgáltatási szervezet biztosításához fűződő érdekekről szól. Kiemeli, hogy a szocialista jogfejlődésben fokozott súllyal jelentkezik ez a követelmény, és garanciái szisztematikus kiépítésének lehetünk tanúi;

— másodsorban az igazságszolgáltatási szervezet differenciálódásának szervezeti kereteit, indokait, valamint a hatásköri differenciálódás határait elemzi. Ez utóbbi vonatkozásban megállapítja, hogy a korlátok meghúzása azért szükséges, mert az egyes ügyek fontosságára, az azokhoz kapcsolódó szankciók jellegére tekintettel — elsősorban azért, mert az alapvető állampolgári jogokat érint — indokolt azokat a bíróságoknak fenntartani;

— harmadszor a bírói és az igazságszolgáltatási szervezet egységének garanciarendszerét vázolja fel. Az egész igazságszolgáltatási szervezet garanciarendszerét a) a bírói igazságszolgáltatás alkotmányos elvében, b) a bíróságokon kívüli szervek jogállásának, szervezeti felépítésének és eljárásának a bíróságokéhoz való közelítésében, c) a bíróságon kívüli szervek határozatainak a rendes bíróságok által történő felülvizsgálatában látja. Ez utóbbi követelménnyel kapcsolatban veti fel szerző a Legfelsőbb Bíróság egységes elvi irányító szerepének szükségességét.

— végül az igazságszolgáltatási szervezet egységének az alkotmányos szabályozásban való követelményét fogalmazza meg, kiterjesztve ezt az egész igazságszolgáltatási szervezetre.

Fűrész Klára

BERNÁTH Zoltán:

*A bírói emelvényen**

Az egyre terebélyesedő jogirodalmunkban a tankönyvek, a monográfiák és a kommentárok megjele-

nése mellett, meglehetősen ritkaságszámba megy a jogot népszerűsítő művek kiadása. Ebben feltehetően szerepe van annak, hogy a jogot népszerűsítő mű megírása egy nevesebb szerző számára talán „rangon aluli” feladatot jelent, amely nem minősül tudományos alkotásnak, viszont ugyanakkor fokozottabb munkaráfordítást igényel, hiszen nem a „szakavatottakhoz” szól, egyszerűbb nyelven, a terminus technikusok mellőzésével kell — legalábbis a lehetőségekhez képest — a mondanivalóját kifejteni.

A jog elősegíti, hogy az állampolgárok közvetlenül élhessenek vele és maguk is részt vesznek a jogszolgáltatásban (az ülnökbírászkodás, a társadalmi bíróságok, a munkaügyi döntőbizottságok és a termelőszövetkezeti szervek útján), a jogismeret, az állampolgári jogismeret mégsem mutat kedvező képet. Ennek a helyzetnek a megváltoztatását, az állampolgári jogismeret növelését kívánja előmozdítani Bernáth Zoltán pestmegyei bírósági tanácselnök „*A bírói emelvényen*” című, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó gondozásában, a közelmúltban megjelent műve. A könyv — írja a szerző a bevezetésben (7—13. old.) — arra törekszik, hogy megbarátkoztasson a joggal, rámutasson arra, hogy a jog a hátrányok megelőzésének, az emberibb, biztonságosabb élet kialakításának az eszköze is. A munka hozzá kíván járulni ahhoz, hogy társadalmunkban minél többen fogják fel helyesen a jog lényegét és szerepét; be kívánja vezetni olvasóját a bíró lelki világába, gondolataiba, az önmagával való küszködés nehéz pillanataiba. Azért, hogy értekelhessék, mit jelent bírónak lenni, milyen munkát végez a lelkiismeretes bíró, mi ennek az erőfeszítésnek a társadalmi haszna, mi a bírói hivatás.

A nyolc fejezetből álló, 365 oldal terjedelmű könyv a jogrend szilárd falához hasonlított büntetőjogról igyekszik teljes képet adni, a sokrétűsége miatt fel nem ölelhető polgári jogra pedig — amely a kemény falak közt áramló, újra és újra megújuló szükségletek kielégítésére irányul —, a szerző kifejezése szerint, „legvezőszerű sugárkivéket vet”.

Az első fejezet címe: „*Bírászkodás a társadalomban*” (15—30. old.). E fejezet két témakörrel foglalkozik: a bírói hivatással és a bíróval az életben. A több évtizedes ítélkezési gyakorlattal rendelkező szerző ebben a fejezetben, de a későbbiekben is a bírói hivatást egy kissé egyoldalúan, csak a maga fényességében mutatja meg, s nem szól azokról az árnyoldalairól, amelyek hozzá tartoznak a bírói munkához és nap mint nap nehezítik, s nem egyszer megkeserítik a bíró munkakörülményeit, életét. Ezekkel a nehézségekkel nem ártott volna a laikus olvasót megismertetni.

A második fejezet „*A bírói emelvényen*” címet viseli (31—91. old.). A bírónak mindig érző embernek kell maradnia, de szubjektív érzéseinek uralkodnia kell. A bíró az érzelmi adta elfogultsággal nem ereszkedhet le sem a vádlott mellé, a vádlottak padjára, sem a sértett helyére; a bírónak a bírói emelvényen kell maradnia. A bírónak mind a büntető, mind a polgári tárgyalás során, az előrehaladás eredménye szerint, az érintett jogterületen egy-egy törvényben szabályozott, illetve ismert tényállás megvalósulásával jelzőlámpaként gyulladnak ki az alkalmazható jogszabályi rendelkezések. Néha csak apró villanások, vibrálások ezek, mert egy-egy törvényes tényállás megvalósulása csak pillanatnyilag látszott lehetségesnek.

A bírói emelvényről mutatja be előbb a polgári-, majd pedig a büntetőeljárásban résztvevő személyeket. A polgári eljárásban szereplő felek közül csupán a felperesről és az alperesről tesz említést (43. old.), holott a polgári eljárás feleiként szerepelhet: a pertárs, az ügyész és a beavatkozó is. Igaz, hogy a szerző könyvének 47. oldalán szól arról, hogy az ügyész — a jogszabályban meghatározott kivételektől eltekintve, — indíthat keresetet, a 80. oldalon pedig szóba hozza a pertársaságot és a beavatkozást is, de a polgári eljárásban szereplő felek között az említetteket nem sorolja fel.

A büntetőeljárásbeli feleket egyenként sorra véve a sértettől a szerző azt a megállapítást teszi: „A bíróságnak tudomásul kell vennie egyrészt azt, hogy az esetek többségében a sértett a bűncselekmény

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1973. Budapest.

legközvetlenebb tanúja, másrészt nem hagyhatja figyelmen kívül a bíróság, hogy a tanúk sorában rendszerint a sértett a legelfogultabb” (50. old.).

Megszívlelendő az a módszer, hogy a bíró a vádlottnak adjon lehetőséget arra: vallomását úgy mondhasa el, ahogy felkészült rá és csak a felesleges elkalandozásoknak szabjon határt. Miután a vallomás jegyzőkönyvbe került, a bíró előlről kezdheti a tényállás elmondását.

A védő szerepének taglalásánál azt olvassuk: „Ha a vádlott hallgat, akkor abban a körben a védő is hallgat. Akkor is, ha tudja, hogy mi történt” (68. old.). Úgy vélem, ez a megfogalmazás így nem helytálló, ugyanis a védőt nem meghallgatja a bíróság, ő perbeszédet mond, amelyet — a titoktartási kötelezettség keretein kívül — nem tagadhat meg.

A harmadik fejezet a „Tárgyalás”-ról szól (93—199. old.). Jelentősége van annak is, hogy a bíróság helyesen határozza meg a tárgyalás kezdő időpontját. A tárgyalás késedelmes megkezdése kihat a bíróságra is. A késedelem okozta fcszülség óhatatlanul rátelepszik a bíróság tagjaira, a bíróság indokolatlan türelmetlensége pedig kisebb-nagyobb mértékben rányomja bélyegét a felek, a tanúk, a szakértők magatartására. A bíróság a felek bizalmát, tiszteletét, s a maga tekintélyét elsősorban a rendelkezésre álló tények, adatok alapos ismeretével szerzi meg. A bíróságnak mind a büntető-, mind a polgári perben fontos kötelessége annak megállapítása, hogy „mi történt”. Munkája ebben a történetírói tevékenységhez hasonló. Helytelen viszont, ha az első fokú bíróság a tényállás megállapításánál és a bizonyítás felvételénél, kiegészítésénél azt tartja szem előtt, hogy a várható fellebbezés esetére minél nagyobb anyag álljon a másodfokú bíróság rendelkezésére. Az első fokú bíróságot nem vezetheti az az aggály, hogy ítéletét hatályon kívül helyezhetik.

Nem feltétlenül osztható az a fel fogás, mely szerint a „... múltbeli tényállás megállapításánál... a bizonyítékok körében a legfontosabb adatokat a tanúk szolgáltatják” (121. old.). A szerző maga is utal

arra, hogy ugyanazt a tényt, eseményt minden ember másképpen látja. Így van ez a tanúknál is. Három-négy ugyanarra a körülményre kihallgatott, teljesen jóhiszemű, érdektelen tanú is — írja — három-négyféle vallomást tesz a részletekre. Nem közömbös, hogy az észlelés pillanatában melyik tanú, mire összpontosította figyelmét, milyen kedélyállapotban volt, észlelése más intenzitással, különböző tényekkel összefonódva jelentkezik attól függően, hogy a tanúnak mi az iskolázottsága, foglalkozása, érdeklődési köre stb. Ha tehát a tanú vallomásának értéke ennyi esetlegességtől, szubjektív elemtől függ, aligha lehet azt előnybe helyezni a valóság feltárására objektíve alkalmasabb más bizonyítási eszköznek, különösen az okiratoknak vagy a szakértői véleménynek. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a tudomány előrehaladásával a szakértői bizonyítás mind jelentősebb támogatást nyújthat a bíróság ténymegállapító munkájához. A szakértő a bíróság múltba látó szeme, tényállást felderítő mikroszkópja lehet. Természetesen a bírónak is együtt kell haladnia a tudomány fejlődésével, különben sem a megfelelő szakértői bizonyítás kiválasztására, elrendelésére, sem a szakértői bizonyítás eredményének az elemzésére, értékelésére nem lehet képes.

A bizonyítási eszközök részletes ismertetése után, a szembenálló bizonyítékok párviadalának bemutatása következik. A szembesítés — olvassuk — külön tudomány. Szabályait nem lehet kimerítően felsorolni, s ahhoz elsősorban alapos emberismeretre van szükség. A bizonyítékok összecsapása nem egyszer próbára teszi a bíróságot abban az értelemben, hogy mennyiben marad a helyzet ura. A szembesítés nem feltétlenül eredményezi azt, hogy a tanú valótlán vallomását a való tényeknek megfelelően módosítja, mert előfordul az ellenkezője is, amikor a való vallomásmásról vált át a tanú a valótlánra. Gyakran a szembesítés — mint a megegyezés, bocsánatkérés, megbocsátás fegyvere — ad lehetőséget arra, hogy a bíróság nevelő feladatát teljesítse.

A bíróság az érdemi döntés váratlan meghozatalával nem „rohan-

hatja le” a feleket; ha a bíróság úgy látja, hogy az ügy megérett az érdemi befejezésre, ezt a felek irányában jeleznie kell. Kötelessége ez a jelzés akkor, ha a bíróság már semmi szükségét nem látja újabb tényelődadásoknak, tényállításoknak, további bizonyításnak. A bizonyítási eljárás lezárása látszik időbelileg a legalkalmasabbnak arra, hogy a felek — mindkét részről kölcsönösen engedve — egymással egyezséget kössenek.

A negyedik fejezetben — amelynek címe „Döntés előtt, döntés alatt” (201—216. old.) — a tanácskozásról és annak keretében, a tényállás megállapításáról van szó. A tanácskozás során az ügyszereket, a hivatástudat sokszor megbontja a formák kötöttségét, a hozzászólást vitává alakítja, amikor is a hivatalos idő, az étkezési szünet, a fáradtság kikapcsolódik a tudat világából. A tanácskozáson bizonyos mértékig a tömeglélektan szabályai érvényesülnek, amennyiben ott már nem három bíró és egy jegyzőkönyvvezető van együtt, hanem egy, az egyedektől eltérő, éppen a tanácskozással külön, önálló létre emelkedő csoport: a tanács. A tanácskozás alkalmával a tényállás megállapítása körében felmerülő ellentétek valóságos csomópontokká képződnek ki. Ezek el-tüntetése a tanácskozás egyik fő feladata.

Az ötödik fejezet „A jogi következtetés”-ről szól (217—233. old.). Ha a bíróság helyesen állapította meg a tényállást, ha megfelelően ismeri a törvényt, s azt megfelelően értelmezi, a jogi következtetés szinte önmagát kínálja. A gyakorlott bíróban a tényállás megállapításával szinte egy időben alakul ki a tényállásra alapított jogi következtetése is, hiszen az irányadó tényállás felderítése és a jogszabályke-resés nem egymástól elválasztott, egymástól különálló tevékenység, mivel annak elbírálása, hogy a teljes tényálláshoz milyen elemekre van szükség, a jogszabály figyelembevételével történik. Ebben a fejezetben ismerteti a szerző az emberi magatartásért való felelősség legfontosabb büntetőjogi és polgári jogi szabályait.

A hatodik fejezet címe: „A büntető bíróság döntése” (235—303. old.) (A szerző többször visszatérő

szóhasználata az, hogy büntető bíróságról és polgári bíróságról beszél) (lásd a VII. fejezet címét, a 306. és a 308. oldalt). Ez a megjelölés azért nem helyes, mert az 1972. évi IV. törvény szerint nálunk egységes rendes bíróság működik, amelynek vannak büntetőügyekben vagy polgári ügyekben eljáró tanácsai, illetőleg bírái. A tényállás megállapítását követő kérdés az, hogy a szélesebb keretű tényállásba ágyazott cselekmény tartalmazza-e azokat az ismérveket, amelyek megvalósítják a bűncselekményt. A fejezet — gyakorlati esetek bemutatásával — megismerteti az olvasót az elkövetési tárgy, az alanyi okozatosság, a büntetethez való köztartozás, a tettes, a felbújtó, a bűnsegéd, a bűnpártoló, a közvetett tettesség fogalmával; áttekintést ad a büntetési nemekről és az intézkedésekről, a büntetés kiszabásáról; részletesen tárgyalja a súlyosító és enyhítő körülményeket, a bűnhalmazat és a halmazati büntetés kérdéseit.

A hetedik fejezet „A polgári bíróság döntése”-vel foglalkozik (305—357. old.). Bár ez idő szerint nem tekinthető egyértelműen és véglegesen lezárt kérdésnek az, hogy a szövetségi jog önálló jogágnak minősül-e, a szerző igenlően foglal állást; az előző fejezethez hasonlóan, a polgári jog és a család jog területén is végigvezeti az olvasót, bemutatva a két jogág legfontosabb intézményeit, alapfogalmait. A mai tempó mellett igen nagy ellentmondás — állapítja meg a szerző — ha a bíróság részéről a polgári ügyekben nyújtott jogsegély ólomlábakon követi az eliramló életet. Ha a bíróság gyorsabban lefolytatott eljárás alapján marasztal, ez is alkalmas a jogviták számának a csökkentésére. Ilyen döntések hatására az adósok egy része inkább hajlandó önként teljesíteni, mert látja, hogy a bírósági eljárás még a teljesítés elodázását sem teszi lehetővé.

A nyolcadik fejezet az „Ítélethirde-
tés alatt. Tanulságok” címet viseli (359—365. old.). Az ítélethirde-
tés alatt a bíró nemcsak az eléje került felek sorsát érzi át, hanem látja a háttérben meghúzódó szomorú statisztikákat, a hosszú szabadságvesztésre ítélt személy anyját, házastársát, az elhalt sértett visszamaradt hozzátartozóit, a tartásra szoruló gyermekeket. Csak a hivatását szerető bíró tudja igazán megmondani — így fejezi be művét Bernáth Zoltán — milyen érzés tárgyalást és ítélethirde-
tést követően tíz évet öregítő fáradsággal és tíz évet fiatalító derűs optimizmussal elhagyni a munkahelyet.

A könyv legfőbb mondanivalója a jogász és nem jogász számára egyaránt — a szerző szavaival — talán abban foglalható össze, hogy nem lehet akárki jó bíró; ahhoz nem elegendő a törvényismeret, az elméleti tudás, az élettapasztalat. Ahhoz a szükséges, hogy kiegyensúlyozott személy legyen. Szeretnie és értenie kell a bírónak azt a közösséget, azt a társadalmat, amely-

ben él, szeretnie kell a társadalom tagjait, mint kortársait, bizakodóan kell megítélnie a társadalom tagjainak jövőjét, de a maga életét is. Az, akinek az életszemlélete peszsimista, akinek szájíze kesernyés, az nem lehet igazán jó bíró. A borúlátó ember számára fontosabbak az árnyak, az hajlamos sötétebbnek feltételezni a sötétet, s ha önmaga számára nem sok reményt, lehetőséget jósol az életben, hogy vehetné észre annak az embernek a jövőjét, akinek sorsát is rábizta a társadalom (297—298. old.).

A könnyed, olvasmányos, jogiszépírói stílussal megírt, elsősorban ismeretterjesztésre szánt mű, egyszerűsége miatt visszasméltetésre is a szerző részéről, mert alkalmul szolgál arra, hogy egy-egy bonyolultabb jogintézmény vagy jogi fogalom megmagyarázásánál a saját életéből vagy bírói gyakorlatából vett esettel tegye világosabbá a megértésre váró anyagot.

E vázlatos tartalmi ismertetés is talán alkalmas annak érzékeltetésére, hogy a szerző — ízléses kiállításban, mindössze 4100 példányban megjelent — műve rendkívül hasznos olvasmány a nem jogászok — így pl. gazdasági vezetők, államigazgatási és társadalmi szervek dolgozói vagy középiskolai tanárok — számára, de tanulságos a jogászoknak is, különösen a fiatal pályakezdőknek, minthogy hivatástudatot és hivatásszeretetet meríthetnek belőle.

Schelnitz György

Ласло Вишки:

Криминальная социология и преступления уличного движения

Исходя из осознания того, что любая криминологическая теория, претендующая на всеобщую действительность, обязана дать объяснение и на вопрос о возникновении преступлений уличного движения, автор в настоящей статье исследует действительность важнейших социологически обоснованных криминологических теорий с точки зрения преступности в уличном движении. После обозрения разных вариантов теории научения и теории о вступлении на путь преступности, он доказывает, что для объяснения преступления необходим и анализ деяний с точки зрения социологии права, причем с этой точки зрения

рассматривает в какой степени можно считать преступность по уличному движению «преступностью белых воротников» или народным преступлением. В качестве вывода автор доказывает необходимость интегрирования понятий преступления и преступника в криминологии уличного движения.

Эден Золтан:

Организационные вопросы подготовки законодательных актов

В статье исследуются организационные вопросы работы по подготовке законодательных актов. Автор устанавливает, что разработка хороших законодательных актов является сложной и многосторонней задачей, работой, требующей очень серьезных спе-

циальных знаний и способностей по научному анализу. Поэтому следует признать первоочередным требованием создание организационных, предметных и личных условий, обеспечивающих исполнение работы на таком высоком уровне. Подробно занимается ответственностью министра, ведающего соответствующей специальной областью, и ответственностью министра юстиции, вопросом о необходимом сотрудничестве в подготовке законодательных актов и об организационных формах такого сотрудничества. Излагает вопросы, связанные с обеспечением демократизма подготовки законодательных актов, а в рамках этого с обсуждением проектов нормативных актов общественностью и соответствующими специалистами. Занимается ролью комиссий Государ-

ственного Собрания в подготовке законодательных актов и приходит к заключению о необходимости повышения этой роли.

Геца Сатмари:

Определенное скрытое право на отказ в области внешней торговли

Автор на основе отсылочных положений действующих нормативных актов приходит к выводу, что комиссионеру принадлежит неограничительное и неотъемлемое право на отказ. Ставит вопрос, соответствует ли это основному характеру комиссионерного правоотношения, в частности обязанности комиссионера заключить договор. В ответе автор стремится доказать, что широкое право на отказ является существенным составным элементом всех договоров, имеющих характер комиссии. Согласно автору эта правовая возможность повидимому действительно противоречит обязанности комиссионера заключить договор. Однако, ввиду того, что в деятельности внешнеторгового комиссионера о много больше черт упоминает уполномоченного или самостоятельного агента, чем комиссионера в классическом смысле, возникает вопрос о необходимости обойти принадлежащее ему по характеру его деятельности право на отказ и из него вытекающие проблемы и вместо этого урегулировать соответствующим образом условия пользования правом на отказ.

Вилмош Хамори:

Материалы к психологии судьи по гражданским делам

Основанием психической деятельности судьи по гражданским делам является личность судьи, а направление определяется его предрасположением к справедливости как вообще, так и в конкретном деле. Оно руководит его наблюдением в ходе процесса и способствует восстановлению в памяти отдельных моментов из материалов данного дела. Основной частью психической функции является умозаключение по решению проблем. В этом мы можем отличать четыре фазы. Проблемная ситуация основывается на заявлениях и встречных заявлениях сторон. На этом основывается представление и рассмотрение доказательств, а затем оценка материалов дела и установление фактических обстоятельств. Этот процесс оканчивается подведением фактических обстоятельств под распоряжение определенной нормы права. Если установление фактических обстоятельств осуществляется с учетом применимой нормы права, то основанием применения нормы права служат установленные фактические обстоятельства. В течение обеих фаз имеет место применение анализа и синтеза, причем абстракция содействует выбору имеющих существенное значение фактов. Мышление не является свободным от эмоциональных реакций. Особенно

следует учесть интеллектуальные эмоции. К ним присоединяется целеустремленная воля.

Ласло Гашпарди:

Представительство предприятия как работодателя

Автор в введении подвергает анализу правосубъектность предприятия по трудовому праву, и приходит к выводу, что основным элементом этой правосубъектности является организация. Эта организация в направлении работников предприятия представлена представителями, уполномоченными на это в нормативных актах, в внутренних нормативах и частных инструкциях, которые — как правило — и сами являются работниками предприятия. В трудовом праве, однако, характерной чертой представительства является не только то обстоятельство, что представители работодателя являются и сами работниками, а — между прочим — и то, что между представителями действует определенное иерархическое отношение. В связи с этим подробно излагает вопросы о возможности передачи, отзыва правомочий по представительству и последующей отмены действий представителя. В заключение исследует трудово-правовые проблемы псевдопредставителя.

Дердь Такач:

Печать и исключительная власть

Законная статья Номер XIII от 1912 года обеспечила правительству до первой мировой войны в широкой области чрезвычайную власть на случай эвентуальной войны. В рамках этого закона ограничительные положения распространялись и на печать. Точное определение окончания войны, то есть действие во времени чрезвычайной власти, было спорным вопросом и в литературе данной эпохи. Причем даже и срок, предусмотренный в законодательном акте, не соответствовал стремлениям контрреволюционных правительств, для которых возобновление свободы печати было бы неподходящим. Поэтому кроме других дополнительных нормативных актов эти правительства снова и снова возвращались к закону, обеспечивающему чрезвычайную власть, который уже утратил силы. Статья освещает искаженные законодательные мероприятия, направленные на обеспечение видимости правопреимства.

Лászló Viski:

Kriminalsoziologie und Verkehrsverbrechen

Аусgehend aus der Erkenntnis, dass jede, mit dem Anspruch der allgemeinen Geltung auftretende kriminologische Theorie auch für das Entstehen der Verkehrsverbrechen eine Erklärung geben

muss, untersucht Autor in dieser Teil-Abhandlung die Geltung der wichtigeren soziologisch eingestellten kriminologischen Theorien in Bezug auf die Verkehrsverbrechen. Nach Übersicht der verschiedenen Abarten der Erlernens-Theorie und der Theorien des zum Verbrecher-werdens wird dargelegt, dass zur Erklärung des Verbrechen auch die rechtsoziologische Analyse des Verhaltens notwendig ist, und untersucht aus diesem Gesichtspunkt inwieweit die Verkehrs-Kriminalität als „Weisskragen-Kriminalität“, oder als Volksverbrechen betrachtet werden kann. Als Konklusion verweist Autor auf die Notwendigkeit der begrifflichen Integrierung des Verbrechen und des Verbrechers in der Verkehrs-Kriminologie.

Ödön Zoltán:

Organisatorische Fragen der Rechtsnorm-Vorbereitung

Der Artikel behandelt die organisatorischen Fragen der Vorbereitung von Rechtsnormen. Es wird festgestellt, dass die Schaffung von guten Rechtsnormen eine komplizierte und vielschichtige, sehr vertiefte Sachkenntnis und wissenschaftliche Analysefähigkeit erfordernde Aufgabe ist. Deswegen ist erstrangige Erfordernis die Sicherstellung dieser organisatorischen, sachlichen und persönlichen Bedingungen, die die Verrichtung einer Arbeit von so hohem Niveau ermöglichen. Autor befasst sich eingehend mit der Verantwortung des Fachministers und des Justizministers, mit der, bei der Rechtsnorm-Vorbereitung notwendigen Zusammenarbeit und mit deren Organisationsformen. Er behandelt die mit der Sicherstellung des Demokratismus der Rechtsnorm-Vorbereitung und in diesen Rahmen mit der gesellschaftlichen- und Fachdiskussion zusammenhängenden Fragen. Der Artikel befasst sich mit der Rolle der Parlaments-Kommissionen in der Rechtsnorm-Vorbereitung und erachtet die Vertiefung dieser Rolle für notwendig.

Géza Szathmáry:

Ein gewisses verborgen bleibendes Kündigungsrecht des Aussenhandels

Nach Analyse der rückweisen Bestimmungen der massgebenden Rechtsnormen gelangt Autor zur Schlussfolgerung, dass dem Kommissionär ein unbegrenztes und unausschliessbares Kündigungsrecht zusteht. Es wird die Frage gestellt, ob dies mit dem Grundcharakter der Kommissions-Rechtsbeziehung, besonders mit der ihn belastenden Vertragsschließungs-Verpflichtung zu vereinba-

ren ist. In der Antwort wird versucht darauf hinzuweisen, dass das weitreichende Kündigungsrecht ein sehr wesentlicher Bestandteil jedes Vertrages mit Auftrags- bzw. Geschäftsführungscharakter ist. Laut Verfasser scheint diese Rechtsmöglichkeit wirklich im Gegensatz zu stehen zur Vertragsabschluss-Verpflichtung des Kommissionärs. Da aber in der Tätigkeit des Aussenhandels-Kommissionärs viel mehr Züge dem Beauftragten, bzw. dem selbständigen Agenten ähneln, als dem in klassischem Sinne aufgefassten Kommissionär, wäre es besser das ihm dem Charakter seiner Tätigkeit nach zustehende Recht der Kündigung und die sich daraus ergebende Probleme nicht zu umgehen, sondern die Bedigungen des Rechtes auf Kündigung entsprechend zu regeln.

Vilmos Hámori:

Beiträge zur Psychologie des in Zivilsachen verfahrenen Richters

Die Grundlage der psychischen Tätigkeit des, in zivilsachen verfahrenen Richters ist seine Persönlichkeit. Richtungsgebend hingegen ist sowohl im Allgemeinen, als auch im konkreten Prozess seine Einstellung auf die Wahrheit. Letztere leitet seine Wahrnehmungen im Prozess und fördert seine Rückerinnerung auf einzelne Momente des Prozessmaterials. Der grundlegendste Teil seiner psychischen Funktion ist das problemlösende Denken. Dessen vier Phasen können unterschieden werden. Die Problem-Situation wird durch die Klage und Gegenklage der Parteien gegeben. Darauf gründet sich die Anmeldung und die Aufnahme der Beweise, die Wertung des Prozessmaterials und die Feststellung des Sachverhaltes. Abschliessende Phase ist die Subsumierung unter die Rechtsnorm. Während die Feststellung des Sachverhaltes mit Rücksicht auf die anzuwendende Rechtsnorm erfolgen muss, bildet der festgestellte Sachverhalt die Grundlage der Anwendung der Rechtsnorm. Alle vier Phasen hindurch muss die Analyse und die Synthese angewandt werden, während die Abstraktion zur Auswahl der wesentlichen Tatsachen beiträgt. Das Denken ist nicht frei von dem gefühlbedingten Reagieren. Besonders die intellektuellen Gefühle sind zu berücksichtigen. Hinzu gesellt sich der zielbewusste Wille.

László Gáspárdy:

Die Vertretung des Unternehmens als Arbeitgebers

Einleitend analysiert Verfasser die arbeitsrechtliche Persönlichkeit des Unternehmens und gelangt zur Schlussfolgerung, dass dessen

grundlegendes Element die Organisation darstellt. Diese Organisation wird den Werkträgigen des Unternehmens gegenüber von den, in Rechtsnormen, inneren Normativen und individuellen Anweisungen bevollmächtigten Vertretern — für gewöhnlich selbst Arbeitnehmern — repräsentiert. Im Arbeitsrecht wird aber die Vertretung nicht nur dadurch charakterisiert, dass die Vertreter des Arbeitgebers selbst Arbeitnehmer sind, sondern u. a. auch dadurch, dass zwischen den Vertretern gewisse hierarchische Beziehungen bestehen. In diesem Zusammenhang befasst sich Autor mit der Frage der Übereignung der Vertretungskompetenz, ihrer Entziehung und der nachträglichen Annullierung der Vertretungsgestionen. Abschliessend werden die arbeitsrechtlichen Probleme der Scheinvertretung behandelt.

György Takács:

Die Presse und die ausserordentliche Gewalt

Vor dem ersten Weltkrieg sicherte das Gesetz LXIII. 1912 für die Dauer eines evtl. Krieges der Regierung auf breitem Rechtsgebiete ausserordentliche Gewalt. Im Rahmen dieses Gesetzes bezogen sich die restriktiven Bestimmungen auch auf die Presse. Die exakte Feststellung des Kriegsendes, also die zeitliche Wirkungskdauer der ausserordentlichen Gewalt war auch in der zeitgenössischen Literatur eine Streitfrage. Der endlich mit Rechtsbestimmung festgelegte Stichtag war aber den Bestrebungen der gegenrevolutionären Regierungen auch nicht günstig, denen die Wiederbelebung der freien Pressestimmen unangenehm gewesen wäre. Deswegen griffen sie, neben anderen begleitenden Rechtsnormen wiederholt auf das, die ausserordentliche Gewalt verordnende, seine Rechtskraft schon eingebüsst Gesetz zurück. Der Artikel verweist auf die ungeschlachte Rechtsbestimmungen, die den Schein der Rechtskontinuität zu beweisen wünschten.

László Viski:

Sociologie criminelle et les infractions routières

En partant de la reconnaissance que toutes théories criminologiques prétendant à une validité générale doit donner l'explication aussi aux infractions routières l'auteur traite dans son étude partielle la validité des théories criminologiques d'orientation sociologique en rapport de la criminalité routière. Après avoir aperçu les variétés de la théorie

à l'étude et les différentes théories de devenir délinquant, il démontre qu'à une explication des infractions est nécessaire aussi une analyse sociologie-juridique des conduites et examine, de cet aspect, dans quelle mesure peut-elle la criminalité routière être considérée en tant que criminalité „col blanc" ou infraction de masse. L'auteur démontre, en concluant, la nécessité de l'intégration de l'infraction et des concepts du délinquant dans la criminologie routière.

Vilmos Hámori:

Contribution à la psychologie du juge civil

La base de l'activité psychique du juge civil consiste dans la personnalité du juge, sa direction étant déterminée en général et dans un procès concret également par son attitude à l'égard de la vérité. C'est cette attitude qui détermine ses observations dans le procès et dirige ses réminiscences concernant certains éléments du matériel en procès. La partie fondamentale de sa fonction psychique est son raisonnement, visant de trouver des solutions à des problèmes dont nous distinguons quatre phases. La situation de problème provient des propositions et des contre-propositions des parties. C'est sur cela que sont basées l'administration de la preuve puis l'appréciation du matériel du procès et la constatation des faits. La procédure est close par l'application des normes aux faits établis. Tandis que la constatation des faits doit avoir lieu en considération de la norme à appliquer, l'application de la norme repose sur les faits établis. L'application de l'analyse et de la synthèse se poursuit pendant toutes les quatre phases et l'abstraction joue un rôle dans la sélection des faits essentiels. Le raisonnement n'est pas exempt de réactions émotionnelles. Il faut, en particulier, prendre en considération des sentiments intellectuels, à quoi s'attache la volonté résolue.

László Viski:

Criminal sociology and traffic crimes

Starting from the recognition that every criminological theory with a claim to general validity is bound to account also for the emergence of traffic crimes the author examines in this part of a paper the validity of sociology = oriented criminological theories in respect of traffic criminality. After surveying the varieties of the learning theory and the theories of becoming a criminal the author comes to the conclusion that to be

able to explain crime a legal sociological analysis of the conducts is needed and examines from that angle to what degree can a traffic crime be deemed to be a "white-collar crime" or "popular" crime. In conclusion the author proves the necessity of integrating the concepts of crime and criminal in traffic terminology.

Ödön Zoltán:

The organisational issues of statute-drafting

The author discusses in the paper the organisational problems emerging in the course of statute-drafting. He states that the drafting of appropriate statutes is a complex and involved task, requiring a profound expert knowledge and capacity for scientific analysis. Accordingly, the creation of organisational, material and personal conditions making the performance of such a high-standard work is a requirement of outstanding importance. The author deals in detail with the responsibilities of the Minister of Justice and the other ministers concerned, the co-operation necessary in the drafting process and the relevant organisational patterns. He treats of problems connected with securing the democratic drafting process, especially the social and expert discussions. He deals also with the function of parliamentary committees in the drafting process and concludes that the range of this function should be enlarged.

Géza Szathmáry:

Certain hidden right of contract repudiation in foreign trade

The author — after outlining the remitting statutory provisions — comes to the conclusion that the commission-agent's right to repudiate contract is unlimited and cannot be precluded. The question is asked whether this can be reconciled with the basic nature of the commission particularly the commission-agent's obligation to en-

ter into contract. In answering the question the author attempts to prove that the extensive right of repudiation is an essential constituent of every commission or agency contract. According to the author this legal possibility does seem to be conflicting with the commission-agent's obligation to enter into contract. Since, however, much more features resemble in the commission-agent's activity to that of the representative or agent than that of the commission-agent taken in the classical sense ought not the right of repudiation due to the commission-agent and the resulting problems be by-passed by properly regulating the conditions of exercising the right of repudiation of contracts?

Vilmos Hátori:

Contribution to the psychology of judges in civil lawsuits

The working of the judge's psyche sitting in civil lawsuits is based on his personality; its direction is determined both in general and in a given case by his attitude towards justice. This determines his findings promotes remembering moments of the litigation's material. The basic part of the psychological function is his problem-solving thinking. This contains four phases. The problem is posed by the submissions and countersubmissions of the parties. It is on this that the announcing and use of evidence, the valuation of the hearings and the ascertaining of facts is based. This process is closed by applying the appropriate legal rule to the facts. While the facts must be ascertained in accordance with the applicable legal rule this application is based on the facts as ascertained. Analysis and synthesis are used in all four phases and abstraction has a part to play in selecting relevant facts. Thinking is not free from emotional reactions. It is particularly intellectual emotions which must be considered. To this is tied a purposeful will.

László Gáspárdy:

The representation of the enterprise as an employer

In the introduction the author analyses the juridical personality of the enterprise under labour law and comes to the conclusion that its basic element is the organization. This organization is represented by enterprise representatives — usually themselves employees — authorized in statutes, internal normatives and instructions in respect of enterprise employees. In labour law, however, representation is characterised not only by the representatives of the employer being themselves employees but — among others — also by a certain hierarchical relationship between representatives. In this connection the author discusses in detail problems of the delegation, withdrawal of the powers of representatives. In conclusion, the labour law problems of pseudo-representation are dealt with.

György Takács:

The press and the state of emergency

Prior to World War I under Act No LXIII of 1912 the government had emergency powers in a wide field of law in case of war. Under this Act the restrictive measures applied also to the press. The fixing of the exact date of the termination of war, the temporal effect of the state of emergency was a subject of debates in contemporary literature. But after all the time-limit fixed in legal provisions was not favourable for the counter-revolutionary governments' endeavours for which a revival of the free voice of the press would have been inconvenient. For this reason, in addition to concomitant legislation, the Act, already not in force providing for emergency powers was repeatedly resorted to. The paper points out those misconceived statutes which were aimed at giving a semblance of legal continuity.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NÉVAI LÁSZLÓ:

Gondolatok a jogerőről 437

SZÁSZY ISTVÁN:

Devizajog és nemzetközi fizetések 444

VISKI LÁSZLÓ:

Integrált bűnözélmélet és közlekedési kriminológia 449

SÜVEGES MÁRTA:

A fokozatosság lenini elvének megítélése a felszabadulástól a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig terjedő időszakon belül 458

HARTAI LÁSZLÓ:

Fejlődési irányzatok a házassági vagyoni jogban 470

TANKA ENDRE:

Dologi tulajdonszerzési jogcímek az ingatlanok tulajdonszerzését korlátozó jogszabályok alkalmazásánál 476

Szemle:

NAGY LAJOS:

Nemzetközi értekezlet az állam- és jogtudományi információcsere fejlesztésére ... 486

Jogirodalom:

Román László: A munkáltatói utasítási jog alapproblémái (GÁSPÁRDY LÁSZLÓ) 487

—.: Új könyvek 490

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Невай*: Законная сила в гражданском процессе. — *Иштван Сасу*: Валютное законодательство и международные платежи. — *Ласло Виски*: Интегрированная теория преступности и криминология преступных нарушений правил безопасности движения. — *Марта Шювегеш*: Осуществление ленинского принципа кооперативной постепенности в рамках периода с освобождения нашей страны до социалистической реорганизации сельского хозяйства. — *Ласло Хартай*: Тенденции развития в брачном имущественном праве. — *Эндре Танка*: Вещные правовые основания приобретения собственности при применении правовых норм, ограничивающих приобретение собственности на недвижимость. — *Обзор: Лайош Надь*: Международная конференция по развитию обмена информацией в области наук о государстве и праве. — *Правовая литература*: Ласло Роман: Основные проблемы права работодателя на дачу указаний (*Ласло Гашпарди*). — —: Новые книги

INHALT: *László Névai*: Gedanken über die Rechtskraft. — *István Szászy*: Devisenrecht und internationale Zahlungen. — *László Viski*: Integrierte Kriminalitäts-Theorie und Verkehrskriminologie. — *Márta Süveges*: Die Beurteilung des Lenin'schen Prinzips der stufenweisen Entwicklung der Genossenschaften in der Periode von der Befreiung bis zur sozialistischen Reorganisation der Landwirtschaft. — *László Hartai*: Entwicklungstendenzen im ehelichen Güterrecht. — *Endre Tanka*: Sachenrechtliche Eigentumserwerb-Rechtstitel bei der Anwendung von Rechtsnormen, die den Erwerb von Immobilien begrenzen. — *Rundschau: Lajos Nagy*: Internationale Konferenz über die Entfaltung des staats- und rechtswissenschaftlichen Informationsaustausches. — *Rechtsliteratur*: László Román: Grundprobleme des Anweisungsrechts des Arbeitsgebers. (*László Gáspárdy*). — —.: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Névai*: Quelques pensées sur l'autorité de la chose jugée. — *István Szászy*: Le droit de devises et règlements internationaux. — *László Viski*: La théorie de délinquance intégrée et la criminologie routière. — *Márta Süveges*: La définition du principe de Lénine de la gradation des coopératives dans la période partant de la Libération jusqu'à la réorganisation socialiste de l'agriculture. — *László Hartai*: Tendances de développement dans le droit conjugal quant aux biens. — *Endre Tanka*: Titres d'acquisition de la propriété à l'application des règles de droit limitant l'acquisition de la propriété des immeubles. — *Revue: Lajos Nagy*: Conférence internationale sur le développement de l'échange d'informations des sciences juridiques et politiques. — *Littérature juridique*: László Román: Problèmes fondamentaux du droit de l'employeur de donner des instructions (*László Gáspárdy*). — —.: Livres récemment publiés.

CONTENTS: *László Névai*: Reflections on legal force. — *István Szászy*: Foreign exchange law and international settlements. — *László Viski*: Integrated crime theory and traffic criminology. — *Márta Süveges*: The definition of Lenin's principle of co-operative graduelness from the liberation through the socialist reorganization of agriculture. — *László Hartai*: Development trends in the system of marital property. — *Endre Tanka*: Titles of acquisition of property in rem in applying statutes limiting the acquisition of real property. — *Review: Lajos Nagy*: International conference on the development of information in legal and administrative sciences. — *Legal literature*: László Román: Basic problems of the employer's right of ordering (*László Gáspárdy*). — —.: Books recently published.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 9.) szerzői: Dr. Névai László egyetemi tanár. — Dr. Szászy István akadémikus. — Dr. Viski László, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője. — Dr. Süveges Márta egyetemi adjunktus. — Dr. Hartai László, a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírása. — Dr. Tanka Endre Fővárosi Főügyészségi ügyész. — Dr. Nagy Lajos, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos csoportvezetője. — Dr. Gáspárdy László, a Legfőbb Ügyészség csoportvezető ügyésze.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: Dr. Pap Tibor. Szerkesztőségi titkár: Dr. Vörös Imre. — A szerkesztőség tagjai: Dr. Benedek Ferenc, Dr. Horváth Tibor, Dr. Madarász Tibor, Dr. Szentpéteri István. — Szerkesztőség: 1250 Budapest I., Országház u. 30. — Telefon: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Levélcím: 1906, postafiók 223. Telefon: 221-281. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 (Budapest, Postafiók 149. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

73.640 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Gondolatok a jogerőről

A jogerőprobléma nem tekinthető túlzottan népszerűnek: nem az sem a laikusok, sem a jogászok szemében; a laikust inkább elriasztja, a jogászt pedig — a téma néhány kedvelőjén kívül — nem nagyon vonzza. Az ítélet jogerejének kérdését a *nem jogász* — ha egyáltalán megközelítően is felfogja, miről van szó — *elvont* jogi szakkérdésnek tekinti, a *szakjogászok* többsége pedig — ismerve összetettségét és bonyolultságát — tán csodálja, ámde nem szereti, nem mélyül el benne, hanem egyszerűen adottságként kezeli. A *processzualisták* természetesen kénytelenek vele foglalkozni, hiszen szakmájuk egyik sarkalatos kérdéséről van szó.¹ Mellettük és velük együtt olykor még a jog *teoretikusai* is érdeklődést mutatnak, sőt nemegyszer izgalomba jönnek a téma mélységeinek és örvényeinek vagy egyszerűen csak egyes elméleti okoskodások sterilitásának láttán.

I.

1. A polgári eljárásjog újabb magyar irodalma meglehetősen elhanyagolta a jogerőproblémát. A felszabadulást megelőző évtizedekben is *monografikus* feldolgozást csupán Habermann Gusztáv és Schönvitzky Bertalan nyújtottak (előbbi a perenkívüli eljárások, utóbbi az ítélet vonatkozásában),² s mellettük említésre méltóak még id. Bacsó Jenő „széljegyzetei”.³

Szocialista jogirodalmunkban Novák Istvántól kaptunk egy értékes könyvet a részleges jogerőről.⁴ Remélhetőleg nemsokára megjelenik Farkas József doktori értekezése is.⁵

Feltűnő ugyanakkor, hogy mennyire élesen foglalkoztatta a szakjogászokat a jogerő kérdése azon a területen, ahol egyáltalán még a létezése is vitás (vagy talán éppen emiatt!), ti. a *közigazgatási jogban*. Gondoljunk csak *Tomcsányi, Boér, Krisztics* és *Baumgarten* könyveire a századvégről és századunk első két évtizedéből,⁶ valamint arra a nagyobb számú — bár nem könyvformájú — megnyilatkozásra, amely már a felszabadulás után látott napvilágot e kérdésre nézve.

2. A jogerőproblémát nem az eljárásjogászok találták ki, legfeljebb felfedezték és kibontották. A jogerő fogalma a jog fogalomrendszerének egyik legalapvetőbb eleme. A magyar „jogerő” kifejezésben a „jog” szó a *tárgyi jogot* jelenti, vagyis azt, amit a korábbi magyar jogi nyelv általánosságban „törvény”-nek nevezett. Az ítélet jogerejének beállása azt jelenti, hogy az ítélet *törvényerőre* emelkedett.

A jogerő révén ilyenformán a törvény *absztrakt és általános* rendelkezése az ítéletben *konkrétta és egyedivé* válik. A jogerő tehát — ebből a nézőpontból — jelentős határkő a *tárgyi jog valóságos érvényesülésének útján* ab-

¹ Jellemző, hogy még egy olyan kitűnő polgári perjogász is, mint az eljárás tudományos kérdéseinek jelentőségét a praktikistákkal szemben hangsúlyozó id. Bacsó Jenő, a jogerő-probléma bonyolultságán mutatja be, „hogy mennyire nehéz az elméleti perjog útvesztőiben eligazodni” (Tudományos perjog, Debrecen, 1937., 23. old.).

² Habermann Gusztáv: *Jogerő a perenkívüli eljárásokban*, Szeged, 1935.; Schönvitzky Bertalan: *Az ítélet és a jogerő*, Eger, 1938.

³ Bacsó Jenő: *Széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, Budapest, 1916.; *ugyanő*: *Újabb széljegyzetek az ítéleti jogerő tanához*, Debrecen, 1936.

⁴ Novák István: *A részleges jogerő a polgári peres eljárásban*, Budapest, 1961.

⁵ Farkas József: *A jogerő a magyar polgári peres eljárásban*. E munka megvédése szolgált éppen alkalomul a jogerő-kérdéssel kapcsolatos néhány általánosabb gondolatom összefoglalásához.

⁶ Tomcsányi Móric: *Jogerő a közigazgatási jogban*, Budapest, 1896.; Boér Elek: *A közigazgatási intézkedések jogereje*, Budapest, 1910.; Krisztics Sándor: *A jogerő hatásai és érvényesülésének korlátai a közigazgatásban*, Budapest, 1915.; Baumgarten Nándor: *A jogerő a közigazgatási eljárásban*, Budapest, 1917.

ban az esetben, ha — önkéntes jogkövetés hiányában — bíróság igénybevételére volt szükség.

Nem kevésbé jelentős azonban a jogerőnek az *alanyi jog* oldaláról való szemlélete sem. Hogy a civilizált területén maradjak: az állampolgárok és a szocialista szervezetek alanyi joga a bírósági ítéletben *tárgyasodik*; ezt a folyamatot, a tárgyasodást, tetőzi be a jogerő beállása s egyben *rögzíti* is olyan állapotban, amely lehetővé teszi a *tárgyasult alanyi jog* kényszermegvalósítását, a bírósági végrehajtást.

3. A történeti nézőpont szintén nyújt néhány figyelemre méltó adalékot.

A római jog kötött akciórendszerében még a mainál is fokozottabban domborodott ki a jogerő jelentősége. A jogérvényesítés útját megnyitó *formális kereset* létezése és ezzel összefüggésben a *res iudicata* tekintélye a római jog befolyása nyomán fejlődött jogrendszerekben évszázadokon át valósággal misztifikálódott.

Különös mértékben áll ez az angol jogra, amelynek fejlődése során az *eljárásjog hosszú időn át a prioritás helyzetében volt az anyagi joghoz képest*; itt lejátszódott a tárgyi jog és a jogerő viszonyának alakulásáról az imént vázolt folyamatnak a *fordítottja* is. Bizonyos értelemben mondhatjuk azt, hogy a jogerő *alakította ki az angol precedensjogot*, hiszen ezen a területen lényegében nem egyéb ment végbe, mint az azonos jogkérdéseket eldöntő jogerős ítéletek *akkumulációja* révén a jogerő tárgyi kereteinek olyan méretű *kitágulása*, amely végül is *közérvényű tárgyi jogot* eredményezett.

Nálunk, mint ismeretes, a fejlődés — a római jog recepciójának elmaradása folytán — más irányú volt. A régi tétel azonban („*Res iudicata pro veritate accipitur*”) — akárcsak a kontinens más országaiban — évszázadokon át szintén mereven érvényesült: az ítélet az igazságot testesíti meg. A korai magyar jogi irodalom egyébként — így pl. *Kitonich* is — a *sententia* és a *res iudicata* kifejezéseket szinonimákként használja.

A francia felfogás — legalább is ami a jogszabályi rendezést illeti — hasonlóképpen szigorú. A *Code civil* szerint az ítélet jogereje törvényi vélelmet eredményez (1351. §), mely egyben cáfolhatatlan is (1352. §); nincs helye ilyenformán az ellenkező bizonyításának sem (*praesumptio iuris et de iure*): a jogerős ítélet a valóságot és az igazságot tartalmazza.⁷

4. A fejlődő tőkés rendszer természetesen egyre kevésbé tudott belenyugodni a jogerő fetisizálásába: igyekezett szükségleteihez alkalmazni, rugalmasabban kezelni. A burzsoá *törvényesség lazulásának* kísérő jelensége volt a jogerő tekintélyének hanyatlása is. Ilyen jelenség indította a fiatal *Marxot* is arra, hogy más vonatkozásban oly sokszor idézett egyik cikkében („*Viták a falopási törvényről*”) sikra száll-

jon a jogerő-gondolat védelmében és megtámadja a 6. rajnai Landtagot, amiatt, hogy „az ítélet jogerejét feleslegesen apróságként kezeli”.⁸

A burzsoá német bírósági gyakorlatot a későbbiek során mindazonáltal eléggé jellemezte a jogerő-formalizmus. Ezt reagálja le a maga módján az egykori német gúnyvers is, amely egy legfelsőbb bírósági bírónak kedveskedik emígyen:

„Du judizierst, und, das ist wichtig,
rechtskräftig stets und darum — richtig”.

Bocsánat a „nyers” fordításért:

*Ítéleted mindig helyes,
mert végső s így jogerejes*”;

vagy még nyersebb fordításban:

„Ítélsz hibásan vagy velősen:
mindegy! A fő, hogy jogerősen.”

Lényegileg ugyanez a bölcsesség jut kifejezésre *Robert Jackson*nak, az USA Legfelsőbb Bírósága 1954-ben elhunyt bírójának az önvalótlomlásában is: „A mi döntéseink nem azért véglegesek, mert tévedhetetlenek vagyunk, hanem azért vagyunk tévedhetetlenek, mert döntéseink ellen már nincs jogorvoslat.”

Természetesen távol áll tőlem a jogerő mint perintézmény történeti bemutatása; csupán jelentőségét és funkcióváltozásait kívántam némileg érzékeltetni az elmondottakkal, azt is kíváltképpen azért, hogy a jogerőre vonatkozó szocialista felfogás legalább vázlatos előzményhátteret nyerjen.

II.

5. A szocialista jog — mint ismeretes — arra törekszik, hogy kiegyensúlyozottan ítélje meg a jogerő szerepét a jog világában és a társadalomban: nem misztifikálja, de nem is bagatelizálja, nem kezeli tabuként, de nem is engedi meg könnyelmű mellőzését.⁹

A szocialista jog felismeri a jogerőnek azt az igen nagy jelentőségét, amelyre a társadalmi viszonyok jogi szabályozásával kapcsolatos *jogbiztonság* biztosítása és a *szocialista törvé-*

⁸ *Marx—Engels* Művei, I. kötet, Budapest, 1957., 143. old.

⁹ Vö. egyebek között *D. J. Polumordvinov*: *Zakonnaja szila szugyebnovo resenyija*, Tbiliszi, 1964.; *Zs. Sztalev*: *Szila na preszudeno necsto v grazhdanszka procesz*, Szófia, 1959.; *F. Boura*: *Soudni rozhodnuti*, Prága, 1957.; *L. Névai—M. Sawczuk*: *Les décisions judiciaires selon la procédure civile hongroise et polonaise*, Lublin, *Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska*, Vol. XVII., 2, 1970.; *H. Kellner*: *Die Kassation in Zivilsachen in der Deutschen Demokratischen Republik*, Berlin, 1957, *Humboldt Universität*, Dissz. m.; *S. Zilberstein*: *Recursul in supraveghere in lumina principilor de baza ala dreptului procesual civil*, Bukarest, *Studii si cercetari juridice*, 1965. évi 2. szám.

⁷ Vö. *J. Griolet*: *De l'autorité de la chose jugée en matière civile et criminelle*, Páris, 1966., 8. old.

nyesség érvényre juttatása kapcsán tesz szert, de egyben felismeri azt is, hogy adódhatnak számottevő *konfliktusok* mind a jogerő és a társadalmi valóság, mind pedig a jogerő és a törvényesség között.

A tárgyi valósággal összhangban nem álló vagy a tárgyi jogba ütköző ítélet jogerejének problémáját ismeri természetesen a burzsoá jog is;¹⁰ az *értékfelfogás eltérései* azonban eltéréseket eredményeznek a szocialista és a burzsoá jogban intézményesített tételes jogi megoldások között.

A szocialista jogot a jogerőprobléma *tartalmi* oldalról való megközelítése jellemzi: a stabilitás-követelmény fenntartása mellett a szabályozás *első rétegében* a törvénysértő vagy megalapozatlan ítélet jogerejével szemben elsőbbséget biztosít a törvényesség és a valóságosság követelményeinek; a szabályozás *második rétegében* módot nyújt a bekövetkezett sérelem súlyának mérlegelésére, másrészt figyelembe veszi a jogerő nyomán kialakult tényleges helyzetet, illetőleg a feleknek ehhez fűződő törvényes érdekét. Elegendő e vonatkozásban — a perújítás mellett — a valamennyi szocialista állam eljárásjogában ismert felügyeleti felülvizsgálati („törvényességi”) eljárásra gondolni.

6. Ami — az *első réteget* tekintve — a hazai jogi szabályozást illeti, ismeretes mindenekelőtt, hogy a bírósági határozat megtámadhatatlanságából — az ún. *alaki jogerőből* — származhat adott esetben konfliktus a *törvényesség* és a *jogerő* között. A jogerő — a bírósági határozat stabilitásának követelménye mellett — azon a benne rejlő feltételezésen alapszik, hogy a határozat törvényes. Elvileg azonban nem tekinthető kizártnak annak lehetősége — és ez a gyakorlatban elő is fordul —, hogy a jogerős határozat törvénysértő. Ha ilyen helyzet adódik, a jogerő követelményének — jogszabályi keretek között — meg kell hátrálnia a törvényesség követelménye előtt.

A mi jogunkban a törvénysértő és megalapozatlan jogerős bírósági határozat orvoslását célozza a *törvényességi óvás*. A törvény rendelkezéseinek megszegése esetén kerülhet sor a jogerős bírósági határozat *kijavítására* vagy *kiegészítésére* is. A főként ténybeli és bizonyítási természetű okok mellett törvénysértés is szolgálhat alapul a jogerős ítélet és a vele azonos hatályú jogerős perbeli egyezség, valamint fizetési meghagyás, továbbá a III. Pp-novellával meghonosított bírósági meghagyás elleni *perújításhoz* is.

¹⁰ Hadd idézzem e vonatkozásban a közismerten éleselméjű anyagi jogászt, Szászy-Schwarz Gusztávot, aki — talán némi túlzással — megállapítja, hogy „az igazságszolgáltatás két alapkövetelménye: a bizonyosságot (ma úgy mondanók: jogbiztonságot — N.) és az igazságot tíz eset közül kilencszer a törvényhozó nem tudja eltalálni... Többnyire vagy a bizonyosságnak kell feláldozni az igazságot, vagy megfordítva” (Zittelmann körül, Jogállam, 1905. évi 5. szám).

7. Előállhat természetesen konfliktus — még mindig a szabályozás első rétegében maradván — az *anyagi jogerő* kapcsán is. Ez az összeütközés azonban rendszerint nem a törvényesség vonatkozásában áll be, hanem a jogerős ítélet véglegességéből eredő következmény folytán, hogy az ítélet meghatározott állapotban rögzíti a felek jogviszonyát. A bíróság döntése az ítélet meghozatalakor (vagy előtte) fennállott bizonyos ténybeli körülményeken nyugszik. Jövőbeli szolgáltatások (tartásdíj, járadék stb.) esetén e körülmények utóbb bekövetkezett megváltozása szükségessé teheti az ítélet véglegességének félretételét és az új helyzethez igazodó ítélet hozatalát. Itt tehát az *anyagi jogerő* és a megváltozott *tárgyi valóság* konfliktusáról van szó.

Erre való tekintettel mondja ki a magyar Pp (230. §), hogy ha az ítélet az egyik felet az ítélet meghozatala után lejárató szolgáltatásra kötelezi, az anyagi jogerő nem gátolja, hogy a felek bármelyike keresetet indíthasson a szolgáltatás mennyiségének vagy időtartamának megváltoztatása iránt, ha utóbb lényegesen megváltoztak azok a körülmények, amelyekre a bíróság ítéletét alapította. Ezt az esetet „*utóper*”-nek lehetne nevezni.

A tényállás megváltozása jogerős *elutasító* ítélet mellett hasonlóképpen alapul szolgálhat új kereset indítására néhány egyéb esetben is (pl. házasság felbontása, tulajdonközösség megszüntetése iránti kereset stb. esetben). Ugyanúgy megváltoztatható utóbb felmerült új tények alapján a gyermek elhelyezéséről rendelkező jogerős ítélet is. Ezek a keresetek, melyek nem tartoznak az előbbi értelemben felfogott utóper rendszerébe, tulajdonképpen nem is ütköznek az anyagi jogerő szabályába, mert nem „ugyanabból a tényalapról származó” jogra irányulnak.

8. A jogi szabályozás említett *második rétegében* elhelyezkedő normák *enyhítik* az első rétegbeli szabályozás szigorát, viszonylagos merevségét: egyfelől *mérlegelési* jogkört biztosítanak az orvoslást kezdeményező, illetőleg nyújtó szerv számára a jogerős döntés következtében a törvényességet ért sérelem jelentőségének megítélésére, másfelől pedig fokozottabban veszik figyelembe a *jogbiztonság* követelményét, a felek egyéni szempontjait és az időmúlás szerepét a jogerős döntéssel előidézett tényleges helyzet stabilizálásában.

A törvénysértés *súlyának mérlegelése* nem érinti a jogerő elvi jelentőségét; általában nem helyezi át az adott ügy vizsgálatát kizárólag a felek *egyéni érdekeinek* szintjére, hanem — akárcsak a szabályozás első rétegéhez tartozó esetek többségében is — elsődlegesen többnyire társadalmi szinten, a *közérdek* szférájában marad. (Bizonyos értelemben erre utal a gyakran hallható megállapítás: „A törvényességi óvás nem másodfokú perorvoslat!”)

A törvény szigora a perújítási kérelem és a törvényességi óvás alapossága esetén imperatív szabállyal [Pp 268. § és 273. § (3) bekezdés] kötelezi a bíróságot a jogerős határozat folytán a törvényességgel vagy a tárgyi valósággal kapcsolatban beállott sérelem orvoslására. De még alapos törvényességi óvás esetén is *mérlegelheti* a Legfelsőbb Bíróság — amennyiben csupán kisebb jelentőségű eljárási szabály megszegéséről van szó — a törvényt sértés súlyát, azt ti., hogy „lényeges kihatással” volt-e a polgári ügy érdemi elbírálására; ha úgy találja, hogy nem, akkor fenntarthatja a megtámadott jogerős határozat hatályát, és szorítkozhatik csupán „a törvényt sértés megállapítására” [a Pp 260. §-a említett (3) bekezdésének utolsó fordulata szerint], vagyis az adott ügyre való hatást nélkülöző „elvi” deklarációra: előfordult ugyan — úgymond — kisebb súlyú törvényt sértés, de az ügy érdemi elbírálására nem volt „lényeges kihatása”.

(Csak zárójelben: a „lényeges” jelzőt a magam részéről szívesebben mellőzném a törvényből, mert ha már volt — akár nem is „lényeges” — kihatása a törvényt sértésnek az érdemi döntésre, akkor inkább maradnék a hatálytalánítás mellett; a *lényegesség* feltétele itt nem helyénvaló, mert feleslegesen differenciál és ezáltal eshetőlegesen bagatellizál is: csak az „lényeges”, hogy hatással volt-e a törvényt sértés az érdemi elbírálásra, vagy sem; ezt a mérlegelési jogkört szerintem célszerű lenne a *törvényt sértés* — önmagában nézett — *súlyának* és az érdemi döntésre való *hatása tényének* a megítélésére korlátozni, de nem kiterjeszteni — mint a Pp ma teszi — a *hatás súlyának* elbírálására.)

A törvényt sértés *társadalmi szempontú* mérlegelésére irányítja a fő figyelmet a legfőbb ügyésznek a polgári jogi ügyészi tevékenységről szóló legújabb (4/1973. számú) utasítása is: törvényességi óvást *súlyosabb jogsérelem* orvoslása vagy megelőzése, továbbá az *egységes jogértelmezés*, valamint a *joggyakorlat egységének* megteremtése érdekében indokolt kezdeményezni; általában nem indokolt az ilyen kezdeményezés, ha nem szerepel az ügyben tisztázásra szoruló *elvi kérdés*, a sérelem *nem jelentős* sem a társadalom, sem az egyén szempontjából (vagy orvosolható más módon, pl. perújítással, államigazgatási eljárás stb. útján).

9. A törvényt sértő jogerős határozat következményeinek felszámolását célzó további jogi megoldások — még mindig a szabályozás második rétegében — már határozottabban számolnak a — bár kifogásolható — jogerős döntés nyomán keletkezett új *realitással*, erőteljesebben hangolják össze az *egyéni és közérdeket*, és ilyen értelemben hajlamosabbak ésszerű *kompromisszumra a törvényesség és a stabilitás* egyensúlyi helyzetének alakításában. A *kompromisszum alapja*: az időmúlás; *célja*: határt szabni a jogerő félretételének; *indoka*: az a feltételezés, hogy a jogerős döntéssel — akár

kényszerű módon is — valaminő nyugalmi helyzet jött létre, amelyet helytelen lenne megbolygatni.

Nyilvánvalóan ezek a megfontolások irányadóak a *perújítási határidők* megállapításánál (Pp 261. §) és a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől számított *egy éven túl előterjesztett törvényességi óvás* folytán hozott határozat hatályának korlátozásánál, a felekre való hatása kizárásánál [Pp 273. § (1) és 274. § (1) bekezdések]. A legfelsőbb Bíróság ilyen esetben is csak „elvi élel” állapíthatja meg az óvás alaposságát.

Összhangban van természetesen a Polgári perrendtartás szabályával (és egyben konkrétan utal a gyakorlati alkalmazási körre) a legfőbb ügyész iránymutatása, mely szerint az említett egyéves határidő elteltével csak *kiemelkedő jelentőségű elvi kérdés* esetén indokolt kezdeményezni törvényességi óvás benyújtását, de még ilyen esetben is csak akkor, ha nincs más olyan hasonló ügy, amelyben az egyéves határidő még nem telt el.

III.

10. A polgári perbeli határozat jogerejével kapcsolatos *alapkoncepcióra* nézve a magyar jogtudományban többé-kevésbé egységesek a felfogások mind a jogerő létrejöttének *feltételei*, mind a jogerő tartalma, mind pedig a beállása utáni lehetséges *mozgások* természetének megítélésében.

A *részletkérdések* vonatkozásában természetesen eltérő nézetek a szocialista magyar jogtudományban; ezen nincs mit csodálkozni; a civilista *Joseph Ungernek* — mindenestre még a nemek egyenjogúsága előtti időből származó — meghatározása szerint „a jogász az a férfiú, aki más véleményen van”.

Van azonban egy — egyetlen! — olyan alapprobléma is, amely megosztja a magyar polgári eljárásjogászokat; ez az a kérdés, hogy a *végrehajthatóság* vajon — az általam alkalmazott terminológia szerint — *fogalmi eleme*-e a jogerőnek (más elnevezési rendszerben: jogerőhatás-e).

Az egyik — talán többségi, mindenestre az egyetemi oktatásban jelenleg is érvényesülő¹¹ — felfogás szerint a végrehajthatóság a másik kettő (a megtámadhatatlanság és a véglegesség) mellett és után harmadik fogalmi eleme a jogerőnek.

A másik nézet képviselői (közük tartozik a jogerőről szóló, említett legújabb monográfia szerzője, *Farkas professzor* is) a végrehajthatóságot nem tekintik a jogerő egyik fogalmi elemének (vagy jogerőhatásnak), hanem csupán ve-

¹¹ Vö. *Névai—Szilberek*: Polgári Eljárásjog, egyetemi tankönyv, Budapest, 1968. és 1971., 370., s köv. old.

le rokon jelenségnek (illetőleg olyan hatásnak, mely csupán az ítéletnek „marasztalást kimondó részéhez fűződik”¹²).

Ezt a kirekesztő jellegű felfogást lényegileg rendszerint azzal az érveléssel szokták alátámasztani, hogy egyfelől a végrehajthatóság nemcsak jogerős ítélethez fűződhetik, hanem más határozatokhoz és egyéb — határozatnak nem minősülő — okiratokhoz, másfelől pedig nemcsak jogerős, hanem más (pl. az előzetesen végrehajtható) határozatokhoz is kapcsolódhat a végrehajthatóság; emellett hivatkoznak arra is, hogy a végrehajthatóság nem sajátossága minden jogerős ítéletnek, hanem — mint említettem — csak a marasztalást tartalmazóknak.

11. Ennek az érvelésnek az egyes részletei elszigetelt szemléletben természetesen helytállóak: összhangban vannak az eljárásjogi szabályozással. A jogerősprobléma egészét tekintve vagy — hogy divatozó kifejezést használjak — rendszerelméleti nézőpontból azonban feltétlenül hibásnak bizonyulnak. Valamennyi részlet-érv ti. az általános szabálytól eltérő kivételekre utal vagy legalábbis a nem jellegzetest helyezi előtérbe a jellegzetessel szemben.

Kétségtelen, hogy nem csupán jogerős ítélet alapján kerülhet sor végrehajtásra, és nem is mindig követi a végrehajtás a jogerős ítéletet, de a súlyánál fogva jellegmeghatározó és tipikus eset mégis a jogerős ítélet végrehajthatósága, nem pedig annak kivételként jelentkező hiánya.

Jogi jelenségek lényegét vizsgálva sem szabad abba a hibába esnünk, hogy a fától nem látjuk az erdőt. A már említett nemjogász közfelfogás helyesen látja a jogerős egyik leglényegesebb elemét (hatását, következményét) a végrehajthatóságban: „Az ítélet jogerős, tehát végrehajtható.”

A jogerős-fogalomban bennrejlő végrehajthatóságnak a társadalmi közfelfogással egyező (a végrehajthatóság hiányát fogalmilag rendhagyó esetnek tekintő) kezeléséről tanúskodik a Bírósági Szervezeti és Ügyviteli Szabályzat is mind a büntető, mind a polgári ítéletek tekintetében.¹³

Emellett könnyű lenne még arra is hivatkozni, hogy a jogerős másik két eleme sem mutatkoznék a most kifogásolt szemléletmód következetes alkalmazása mellett megrendíthet-

¹² Ezek Móra Mihály szavai a *Bacsó—Beck—Móra—Névai* féle korábbi egyetemi tankönyvben: Magyar polgári eljárásjog, Budapest, 1962., 322. old. A mindennapi közfelfogásról szólván egyébként ő is elismeri: „A gyakorlatban legtöbbször azt tartják szem előtt, hogy a jogerős marasztaló ítélet végrehajtható, és így kapcsolódik össze a jogerőhatás a végrehajthatósággal” (uo.).

¹³ L. a 114/1962. (IK 19.) IM számú utasításnak a 120/1972. (IK 1973. 1.) IM számú utasítással stb. módosított szövege 47. §-át; vö. még a gazdasági perekben hozott határozatok jogerejének megállapításával stb. kapcsolatos bírósági ügyintézésről szóló 304/1973. (IK 4.) IM III/4. számú közleménnyel is.

lennek, hiszen a megtámadhatatlanság és a véglegesség alól is vannak jogilag intézményesen szabályozott, közismert kivételek. Az előzőek során részletesebben fejtegetett törvényességi óvás és a perújítás, sőt olykor az új per is egyesenesen gáttörő hatásúnak lenne tekinthető a jogerőre nézve, ha valaki mindezeket nem annak fogná fel, amik, ti. *kivételeknek*.

Felfogásom lényege tehát az, hogy a jogerős tartalmának „elem”-zésénél, elemeinek körülhatárolásánál a *lényeg*et és *jelleget* meghatározó tényezőkre kell elsősorban figyelni és fel kell ismernünk egyes tényezők esetleges, másodlagos szerepét, kivétel-mivoltát.

Miként a törvényességi óvás, a perújítás és az új per nem szüntetik meg — és még csak nem is teszik kérdésessé — a megtámadhatatlanság és véglegesség jogerőelem-jellegét, mivel a különöst és a kivételest képviselik az általánossal és a szabályszerintivel szemben, akként a jogerőt nem igénylő végrehajtás és a végrehajtást nem igénylő jogerős esetei — mint a különyszerűség és kivételszerűség példái — szintén nem erőtlénítik és még csak nem is halványítják el a végrehajthatóság lényegmeghatározó szerepét a jogerős intézményénél.

12. A *tételes jog esetlegességei* egyébként olykor megrézfálják a jogászt és produkálnak ellenérvet a szabálydöntőnek vélt kivételre nézve. Előfordul ez a végrehajtást nem igénylő jogerős ítélet vagy fordítottja esetkörében is.

A házasságfelbontó jogerős ítéletre — mint a *végrehajtást nem igénylő jogalakító ítélet* iskolapéldájára — rendszeres a hivatkozás a jogirodalomban. Ezzel szemben az új román házasságjogi szabályozás — miként erre legutóbb *Nizsalovszky Endre* hívta fel a figyelmet — megkívánja a házasságot felbontó bírósági ítélet „végrehajtását”: az ítélet ti. csak az anyakönyvi bejegyzéssel válik teljes hatályúvá. Lényegileg ugyanezt mondják ki az új *szovjet* családjogi jogszabályok is. Az OSZFSZK 1969. július 30-i családjogi törvénykönyve szerint például „a házasságot a válás anyakönyvi bejegyzésének időpontjától kell megszüntetni tekinteni” (40. §).¹⁴ Nem kétséges, hogy ez a rendelkezés vonatkozik a házasság anyakönyvvezető előtti felbontása mellett a válás bírósági úton történő kimondására is: az ítélet „végrehajtásra” szorul. Más lesz természetesen a helyzet a házasság érvénytelenségét megállapító ítélettel, amelynek a házasságkötés időpontjára visszaható a hatálya (uo. 46. §).

Nálunk történetesen a házasság — bírósági felbontás esetén — a bontóítélet jogerőre emelkedésének napján szűnik meg (Csjt 20. §); nincs tehát szükség az ítélet külön „végrehajtására”, bár a jogerős bontó (és érvénytelenítő) ítéletet az illetékes anyakönyvvezetőnek itt is meg kell küldeni [Pp 29. § (5) bekezdés]; ez azonban —

¹⁴ Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle 1970. évi 4. szám 239. old.

a szovjet és román szabályozástól eltérően — nem végrehajtásszámba menő intézkedés.

13. Ami a *jogerős ítéletet nem igénylő végrehajtás* esetkörét illeti, itt iskolapéldaként szokott szerepelni — az előzetes végrehajtás egyéb esetei mellett — az *ideiglenes intézkedés* alapján történő végrehajtás.

A tárgyaláson hozott ideiglenes intézkedés maga is előzetesen végrehajtható határozat [Pp 156. § (5) bekezdés]; ez az állapot — a tételes szabályok rideg értelmezése mellett — természetesen csupán az ideiglenes intézkedést elrendelő végzés jogerőre emelkedéséig tart: ettől fogva a végrehajthatóság már nem előzetes jellegű; a végzés hatálya (végrehajthatósága is) mindaddig fennmarad, amíg a bíróság a végzést hatályon kívül nem helyezi, vagy ugyanebben a kérdésben utóbb ítéletet nem hoz.

A Pp 156. §-ának (5) bekezdésébe a III. Ppn-nel beiktatott ez utóbbi rendelkezés tulajdonképpen legalizál egy, az ideiglenes intézkedés időbeli hatálya tekintetében több éven át fennállott kétes minőségű helyzetet, azt a helyzetet ti., amelyet a Legfelsőbb Bíróság egyik polgári kollégiumi állásfoglalása teremtett.¹⁵

Ez az állásfoglalás kimondotta, hogy az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott jogerős végzés a bíróság újabb határozatával történő hatályon kívül helyezéséig marad hatályban akkor is, ha a bíróság a végzést nem a per megindítása előtt, hanem azt követően hozta.

Az állásfoglalás eredeti indokolása abból a korábbi helyzetből indult ki, hogy az ítélezési gyakorlatban bizonytalanság volt észlelhető, vajon meddig marad hatályban az ideiglenes intézkedés tárgyában peres eljárás során hozott jogerős végzés: addig-e, amíg a bíróság újabb határozattal hatályon kívül helyezi, vagy pedig hatályát veszti annak folytán is, hogy a per érdemi határozathozatal nélkül (pl. egy évi szünetelés után) megszűnik. A Pp ezt a kérdést az állásfoglalás meghozatalának időpontjában még nem szabályozta. A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma — lényegileg analógia és kiterjesztő jogértelmezés egyidejű alkalmazásával — a 105/1952. (XII. 28.) MT. sz. rendelet 6. §-ában és a Pp 137. §-ának (4) bekezdésében foglalt tételekhez folyamodott az állásfoglalás érdemi tartalmának kialakításakor. A Polgári Kollégium az indokolásban határozottan megfogalmazza azt a nézetet is, mely szerint „ha az ideiglenes intézkedés megtételét követően indult per szűnik meg érdemi határozat hozatala nélkül, az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott jogerős végzés hatálya nem kétségesen fennmarad. Nem indokolt ettől eltérő álláspontra helyezkedni akkor sem, ha az ideiglenes intézkedés megtételére nem a perindítás előtt, hanem a per folyamata alatt került sor.”

¹⁵ A korábbi számozás szerinti PK 870. számú állásfoglalás (Bírósági határozatok 1965. évi 2. szám); mai sorszáma PK 258. (Polgári Elvi Határozatok, Budapest, 1969., 394. old.).

Ennek az állásfoglalásnak a helyességét már korábban vitattam.¹⁶ Igyekeztem kimutatni (miként a későbbi keletű III. Ppn 25 §-ából megállapítható: eredménytelenül), hogy az állásfoglalás — indokolásával együtt — ellentétes az ideiglenes intézkedés mint eljárási jogintézmény lényegével és egyben a Pp 137. §-ának (4) bekezdésében foglalt tételes szabállyal.

Rámutattam, hogy az ideiglenes intézkedés — mind perindítás előtti, mind perbeli formájában — *átmeneti* hatályú rendelkezése a bíróságnak: lényegénél fogva (bennrejlő fogalmi kellettként) feltételezi valamely későbbi, *végleges* hatályú bírósági döntés bekövetkezését. A per megindítása előtti ideiglenes intézkedés emellett még azon a hallgatóságos feltételezésen is alapszik, hogy a felek valamelyike a pert valóban meg fogja indítani.

E feltételek nélkül az ideiglenes intézkedés jogintézményének — az adott formában — semmi értelme nem lenne, mivel így az ideiglenes intézkedés a jogerős bírósági *ítéletet pótló*, sőt — a per megindítása előtti formájában — a pert valójában *feleslegessé* is tehető intézménnyé válnék. Az ilyen lehetőség az ideiglenes intézkedést a véglegesség joghatásaival ruházná fel, s ellentmondana a szocialista igazságszolgáltatás alapvető követelményeinek.

Az ideiglenes intézkedés meghozatalát nem övezik szükségképpen mindazok a *biztosítékok*, amelyek a jogerős ítélet kísérői; elegendő a valószínűsítés, az eljárás nem feltétlenül kontradiktórius jellegű stb. Mindez a *sürgősségen* nyugvó ideiglenességgel és a későbbiek során az összes garanciák mellett lefolyó eljárásban megszülető *végleges* határozat feltételezésével függ össze.

Problémák merülnek fel ezzel kapcsolatban akkor, amikor a per *szünetelés* folytán [137. § (3) bek.] szűnik meg. Ez ti. magától áll be, és ilyenkor nincs szükség a bíróság alakszerrű határozatára (csak az iratra rávezetett feljegyzéssel utal erre a bíróság). A helyes álláspont — nézetem szerint — az, amely ilyenkor az ideiglenes intézkedést elrendelő végzést is hatályvesztettnek tekinti; a per megszűnése esetén ti. — a 137. § (4) bekezdése értelmében, amely mint kivételt tartalmazó szabály megszorítóan értelmezendő — csak a jogerős részítélet és közbenső ítélet marad hatályban, de egyéb határozatok (köztük az ideiglenes intézkedésről szóló végzés) már nem.

A Pp 156. § (5) bekezdésébe beiktatott Legfelsőbb Bírósági állásfoglalás azonban most már törvényerővel ismeri el az ideiglenes intézkedés hatályban maradását a per megszűnése esetén is. Az intézmény lényegével, sőt magával a Pp 137. §-ának (4) bekezdésével fennálló ellentét mindazonáltal nézetem szerint nem oldódott fel és ilyen megoldással nem is oldódhat fel.

Mindenesetre bonyolítja a helyzetet a 105/

¹⁶ L. Névai—Szilbereky: Hiv. mű 381—382. old.

1952. (XII. 28.) MT sz. rendelet 6 §-ának az a szabálya, mely az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott jogerős végzést — amennyiben utóbb a per során a bíróság nem helyezi hatályon kívül — a jogerős ítélettel azonos hatályúnak minősíti.

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az említett rendeletnek a per előtti ideiglenes intézkedésekről szóló 1—6. §-aiban lényeges hiányosság mutatkozik. A per megindítása előtt elrendelhető ideiglenes intézkedés hatályának — az intézmény lényegéből folyóan — függenie kell attól, hogy a per utóbb valóban megindul-e. A 6. § szabályának is — a helyes felfogás szerint — ez a feltételezés ad valódi értelmet; ilyen irányú kifejezett rendelkezés azonban nincs benne. Ez a jogszabálynak kétségkívül fogyatékosága.

Más szocialista országok polgári perrendtartásai tartalmaznak olyan biztosítékokat, amelyek kizárják az ideiglenes intézkedés véglegességét, perpetuálódását, ítélet-, sőt perpótló jogintézménnyé való válását. Az 1963. évi csehszlovák Pp a per megindítása előtt elrendelt ideiglenes intézkedés kapcsán pl. kimondja (76—77. §-ok): a bíróság a végzésben meghagyhatja a félnek, hogy meghatározott időn belül indítsa meg a pert, s ennek elmaradása esetén az ideiglenes intézkedés hatályát veszti. Analóg rendelkezéseket tartalmaz — egyebek között — a bolgár és a német Pp is. A külföldi szocialista polgári perrendtartásokban emellett előfordul olyan szabály is, mely lehetővé teszi, hogy a bíróság magát az ideiglenes intézkedést csak meghatározott időtartamra rendelje el.

A Pp-módosító szabály tehát — első pillantásra kifogásolhatatlannak tűnő módon — rendezett egy vitás kérdést. A valóságban azonban a dolog mégsem ilyen egyszerű.

Igaz ugyan, hogy az ideiglenes intézkedést elrendelő jogerős végzés végrehajthatósága formálisan (jogszabályilag) már nem „előzetes”, hanem „rendes”, de mégis: maga az ideiglenes intézkedés (rendeltetését tekintve) átmeneti, provizórius jellegű, s így a hozzá fűződő — most már „rendes” — végrehajthatóság valójában (tartalmilag) továbbra is csak előzetes (ideiglenes) marad.

A törvénymódosítás — a korábbi Legfelsőbb Bírósági Polgári Kollégiumi állásfoglalás nyomán — ilyenformán tényleg perpetuálta az ideiglenes intézkedést a per megszűnésének esetére és ezáltal valóban hozzájárult ahhoz, hogy mellőzhetővé váljék a per érdemi döntéssel történő befejezése. (Ugyanakkor nem szűnt meg a per előtt elrendelt ideiglenes intézkedés további sorsának jogi szabályozatlansága terén a kifejtettek szerint mutatkozó hézag, vagyis továbbra sincs ösztönzés a kontradiktórius tárgyalást biztosító per útján történő végleges rendezésre.)

A gyakorlati következménye mindennek az, hogy az ideiglenes intézkedést elrendelő — akár per előtti, akár perbeli — végzés a jogerőre

emelkedés esetén (vagyis ha a felek belenvugszanak és nem kívánják bolygatni), tulajdonképpen a bírósági perenkívüli vagy perbeli *egyezség* funkcióját tölti be (nem szívesen használok a kifejezést: „kváziegyezés”-gé válik) és valójában *anyagi jogerőre* tesz szert — az anyagi jogerő kieszközléséhez megkívánt kellékek és biztosítékok nélkül.

Éppen ebben áll az ismertett egész megoldásnak a tulajdonképpeni *gyakorlati* célja, értelme, de egyben *elméleti* következménye és — következetlensége is: végső soron tehát mégis behoztuk az alapelgondolás szerint jogerős ítéletet nem igénylő végrehajtás esetkörébe tartozó egyik fontos jogintézménnyel a véglegességet, az anyagi jogerő jelenségét.

14. A tételes jog esetlegességei kapcsán most elmondottakkal talán sikerült némileg érzékeltetnem, hogy a rendszer felborítására alkalmasnak vélt kivételek olykor nagyon is viszonylagos értékűek; mindenképpen óvatossággal kell kezelni őket, s éppen kivétel-jellegüket nem szabad szem elől téveszteni.

A végrehajthatóságot a jogerő fogalmi elemei közül mellőző felfogás egyébként visszanyúl a többek által is képviselt arra az álláspontra, amely tagadja a per és a végrehajtás *egységét* a peres eljárás keretében, illetőleg nem ismeri el a végrehajtási eljárást a *peres eljárás egyik szakaszaként*. Az ezzel ellentétes, szintén többek által képviselt és részemről is vallott nézet hasonlóképpen logikai előzménye annak az álláspontnak, amely a végrehajthatóságot a jogerő egyik fogalmi elemeként fogja fel.

Ezen a *szerkezeti* következetességen túlmenően azonban a végrehajthatóságot a jogerő fogalmi elemei közül kirekesztő felfogás *logikailag a per céljáról* és a percélnak a jogerőhöz való viszonyáról ugyancsak többek által vallott, meghatározott állásponthoz kapcsolódik. Ez — röviden összefoglalva — abban áll, hogy a per célja jogvédelem nyújtása (az alanyi jog érvényre juttatása), ami a jogerő elérését jelenti és meg is valósul annak beállításával.

A polgári per céljáról szólván e folyóirat hátsójain¹⁷ már volt alkalmam rámutatni, hogy e felfogás — bár helyes a magva — nem kielégítő; a polgári per céljának lényege a per útján nyújtott jogvédelem *realitásában* rejlik, és az így felfogott jogvédelem-gondolatba beletartozik egyebek között a végrehajthatóság is.

A jogerős döntést a polgári per céljaként felfogó álláspontnak csak akkor van értelme, ha a jogerőbe beleérti a végrehajthatóságot is; a végrehajthatóság nélküli jogerőfelfogás a jogi gondolkodásnak azon a szintjén reked meg, amelyen nekünk éppen nem lenne szabad megállnunk: a *puszta normativitás* szintjén. A

¹⁷ „A polgári per hatékonyságának problémája a gazdaságirányítás új rendszerében”, Jogtudományi Közlöny, 1970. évi 10. szám.

polgári per által nyújtott jogvédelemnek reálisnak kell lennie; a jogvédelem magával a döntéssel (jogerős döntéssel) még nem valósult meg, csak a feltételek teremthetők meg hozzá, de ezeket a feltételeket mint fogalmi elemeket bele kell értenünk a jogerőbe; közéjük tartozik a végrehajthatóság is, sőt éppen ez az, amely a többenél is erőteljesebben mutatja az utat a polgári per céljának a *jogi szférából a társadalmi valóság szférájába* való átlépése számára.

Mindez szorosan összefügg egy másik fontos kérdéssel, a polgári per hatékonyságának problémájával. A *hatékonysági szemléletmód* fényénél szintén szűknek látszik a jogerő fogalmi ele-

meinek körét a mondottak szerint kifogásolt módon megvonó felfogás.

*

A polgári eljárásbeli jogerő intézményével kapcsolatos kisebb jelentőségű részletkérdések megbeszélésére talán érdemes lesz később még visszatérni; most csupán néhány fontosabbnak gondolt problémát kívántam felvetni. Ezek egyben olyan súlyúaknak látszanak, hogy megoldásuk módja kihathat polgári eljárásjogunk jövőbeli fejlődésére, befolyásolhatja majdani új szocialista polgári perrendtartásunk alapkoncepcióját — főleg szerkezeti vonatkozásban.

Névai László

Devizajog és nemzetközi fizetések

A nemzetközi fizetéseknek a devizajoggal és a fizetési egyezményekkel szabályozott rendszerében sokkal nagyobb jelentősége van a nemzetközi jogszabályösszeütközéseknek, mint a nemzetközi magánjogban. Itt — mint arra Meznics Iván alapvető jelentőségű új kitűnő könyvében (Pénzügyi jog a szocialista gazdálkodásban és a nemzetközi kapcsolatokban. 1972.) rámutat — felmerül a kérdés, hogy van-e egyáltalában helye külföldi devizasabályok alkalmazásának. Nem vitás, hogy itt is vannak egyoldalú kollíziós normák, a vitás csak az, hogy vannak-e két-, illetve mindenoldalú kollíziós normák.

Számos nyugati állam bíróságai nem ismerték el a külföldi devizajog alkalmazásának lehetőségét, nevezetesen azt, hogy az adós hivatkozhat a saját államában hozott devizajogszabályok részéről teremtett jogi vagy ténybeli lehetetlenségre. Az amerikai, svájci, francia, holland, német bíróságok ezt az álláspontjukat különbözőképpen indokolták. Így a) vagy utaltak a felek jogszabályválasztó jogára, akaratlan autonómiájára (mint a legkülönbözőbb nyugati országok bíróságai), vagy b) a devizasabályok „közjogi” természetére (mint a svájci bíróságok), vagy c) e jogszabályok területiális jellegére vagy d) az eljáró bíróság államának közrendjébe ütközésre. A fórum közrendjébe ütközésre különösen az amerikai bíróságok hivatkoztak, amelyek hangoztatták a devizajogszabály „spoliative”, „punitive” és „confiscatory” jellegét.

ad a) A felek jogszabályválasztó jogára utalva a bírói ítéletek azzal indokolják a külföldi devizajog alkalmazásának kizárását, hogy a feleknek jogában áll az alkalmazandó jogot kiválasztani, jogukban áll tehát a devizajogszabályt tartalmazó jog alkalmazását kizárni. Mi-

ért választottak ki egy olyan jogot, amely a kérdéses devizakorlátozásokat tartalmazza, és miért nem egy olyan jogot, amely a devizakorlátozásokat nem tartalmazza?

Ez az indokolás teljesen tarthatatlan, mert ha az anyagi jogszabályválasztási jog elméletét fogadjuk el, a felek jogszabályválasztási joga a kógens jogszabályokra nem terjed ki, márpedig a devizakorlátozó jogszabályok kógens szabályok, ezeknek alkalmazását tehát nem zárhatjuk ki. Ha viszont a kollíziós elméletet fogadjuk el, akkor is a devizajogszabályokat feltétlenül alkalmazandó közrendi szabályoknak kell minősítenünk, amelyeknek az alkalmazását a felek sehol sem zárhatják ki. A külföldi bíró az alkalmazott idegen jog devizarendelkezéseit csak akkor mellőzheti, ha a saját államának jogában olyan hasonló jellegű, imperatív jogszabályok vannak, amelyek azért zárják ki pl. a külföldi devizajog figyelembevételét, mert ez a lex fori devizasabályába ütközik.

ad b) A devizajogszabályok valóban „közjogi” természetű szabályok, ez azonban nem zárja ki a külföldi devizajogszabályok alkalmazását, mert a külföldi „közjogi” szabályok alkalmazásának nincs elvi akadálya.

ad c) A devizajogszabályok területiális jellegének hangsúlyozásával se lehet indokolni a külföldi devizajog alkalmazásának kizárását, mert a „territorialitás” szót nagyon sokféle értelemben használják, és e szó különböző meghatározásaiból a külföldi jog kizárása nem következik.

ad d) Az eljáró bíróság államának közrendjébe sem ütközik minden esetben a külföldi devizakorlátozó jogszabályok alkalmazása, legfeljebb akkor, ha a külföldi devizajogi szabályok a belföldi devizasabályokba ütköznek.

Az előadottakból tehát következik, hogy nincs semmi indok a külföldi devizajogszabályok kizárására, mégpedig nem csupán abban az esetben, mikor magánjogi viszonyokat érintenek és polgári jogi kihatásaik vannak, hanem ettől függetlenül mindig, ha a *lex causae* külföldi jog, és annak devizakorlátozó szabályai nem sértik a fórum feltétlen alkalmazást kívánó devizasabályait.

Megjegyzendő azonban, hogy a nyugati bíróságoknak a harmincas és negyvenes években szinte általánosan érvényesülő elutasító álláspontjával szemben az utolsó két évtized bírósági gyakorlatában kétségtelenül megfigyelhető egy más tendencia érvényesülése is, amely már közelebb áll a kötött, vagy tervszerű devizagazdálkodási rendszerek helyes jogi felfogásához. A jőzán észnek megfelelő érvek fokozatos térhódításához kétségtelenül hozzájárult azoknak a közvetlen háború utáni reményeknek a meghiúsulása is, amelyek a nyugati világban is meglevő devizakorlátozások rövid időben való lebontásához fűződtek. Az „International Monetary Fund” létesítése tárgyában 57 állam között létrejött *Bretton—Woods-i egyezmény* is célul tűzte ki már 1944-ben a szabadabb fizetési lehetőségek fokozatos biztosítását a nemzetközi kapcsolatokban, mégis lehetővé tette a devizarendelkezések fenntartását. A devizajogi korlátozások lehetőségének ily módon nemzetközi egyezményben történt elismerése után az egyezmény tagjainak a bíróságai más tagállam devizarendelkezéseinek a figyelembevételét nem utasíthatták el egyszerűen azzal az indokolással, hogy azok a *lex fori* közrendjébe ütköznek.

Megemlíthető még, hogy Magyarországon, ahol „a tervszerű devizagazdálkodással kapcsolatos szabályokról” az 1961. V. tv.-el, az 1962. évi 10. sz. tvr.-el és az 1964. évi 13. sz. tvr.-el módosított 1950. évi 30. sz. tvr. rendelkezik, a devizahatósági jogkört a felső fokon a pénzügyminiszter és — legszélesebb jogkörben — a Magyar Nemzeti Bank gyakorolja; ez utóbbiak megbízásából egyes teendőket átruházott hatáskörben, más szervek (Pénzügyintézeti Központ, IBUSZ, OTP, vámszervek) látnak el. A magyar jogszabályok értelmében a devizapolgárság, a *külföldiség és belföldiség* (mint a devizakorlátozásokat ismerő más államokban is, például Angliában az Exchange Control Act szerint a „resident” minőség) a huzamosabb (Magyarországon 6 hónapi) tartózkodáshoz vagy jogi személyeknél a székhelyhez kapcsolódik, de külföldi székhelyű jogi személy belföldi fiókja, fióktelepe, vagy képvisellete önálló alanyként szerepel. Sőt a magyar jog szerint az olyan személynél, aki az országba letelepedés vagy huzamosabb tartózkodás szándékával jön be, illetőleg, aki az országot külföldön letelepedés vagy huzamosabb külföldön tartózkodás szándékával hagyja el, a belföldi, illetőleg a külföldi minőség már a határátlépés időpontjában

beáll. Ezeknél a devizajogi hovátartozás megállapításának alapja a letelepedési vagy huzamosabb tartózkodási *szándék*. Ilyen szándék fennforgása a körülményekből is megállapítható (visszavándorlás vagy beköltözés, kivándorlás, az ország területének engedély nélküli elhagyása stb.).

Megjegyzendő, hogy hat hónapot meghaladó külföldi tartózkodás után sem válnak külföldivé a magyar állam, közületi intézmények és vállalatok *megbízásából* külföldön tartózkodó személyek. Ilyenekre azonban a devizahatóság megállapíthatja azt is, hogy külföldieknek kell őket tekinteni. Ez a megállapítás lehet általános jellegű, de lehet egyes üzleti ügyletekre szóló, sőt olyan is, hogy az ilyen személyt egyes rendelkezések szempontjából (pl. a részére történő fizetések szempontjából) kell csak külföldinek tekinteni (*kettős devizapolgárság*). Hat hónapot meghaladó belföldi tartózkodás után sem válnak belföldiekké, hanem továbbra is külföldiek maradnak az idegen államok diplomáciai képviselőinek és konzulátusának idegen állampolgárságú tagjai.

Végül megjegyzendő az is, hogy a *kettős devizapolgárságnak* van egy másik esete is; azokat a külföldi állampolgárokat, akiket az országban lakásuk vagy huzamosabb (hat hónapot meghaladó) tartózkodásuk belföldivé minősít, egyes rendelkezések szempontjából külföldieknek kell tekinteni. Az ilyen rendelkezések egyrészt vagyontárgyak (ingatlanok, vállalatok, gépi berendezések, eszmei jogok, vállalati tőkeérdekeltség, 5000 Ft-nál értékesebb ingóságok, haszonélvezeti, használati stb. jogok és örökjogi igények) megszerzésére, másrészt értékek letétbe adására vonatkoznak. Az évek óta itt élő idegen állampolgárokra tehát a kódexnek a belföldiekre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni; így a részükre történő szokásos fizetéshez (pl. munka vagy egyéb szolgáltatás ellenértékének kiegyenlítéséhez) sem kell engedély, de ingatlan megszerzéséhez engedélyre van szükségük.

A devizajogi szabályok személyi hatálya általában csak a *devizabelföldiek* cselekményeire és ügyleteire terjed ki, és pedig arra tekintet nélkül, hogy a cselekmények belföldön vagy külföldön jöttek-e létre. Külföldieknek a magyar állam devizagazdálkodását érintő cselekményei és jogügyletei akkor esnek a törvényerejű rendelet hatálya alá, ha arról a törvényerejű rendelet kifejezetten rendelkezik. Azok a rendelkezések, amelyek devizaértékeknek — valuta, arany, platina, külföldi követelés és értékpapír — a devizahatóság rendelkezésére bocsátására köteleznek, csak belföldiekre vonatkoznak. Ezzel szemben az említett értékek *forgalmát, kivitelét, behozatalát* érintő számos rendelkezés hatálya a belföldieken kívül külföldiekre is kiterjed; így pl. külföldieknek is csak engedéllyel szabad kivinniük belföldi vagy külföldi fizetőeszközt, aranyat, platinát, arany-

és platinatárgyat és csak engedéllyel hozhatnak be a belföldiekre is megállapított értékhatáron (400 Ft) felül forintot, továbbá értékpapírt. A devizaértékek és a forint forgalmára vonatkozó számos tiltott cselekmény is olyan, amely külföldiekre is vonatkozik, de a hivatalos árfolyamtól való eltérés tilalma pl. csak annyiban, amennyiben az elkövetés helye belföldön van, és a cselekmény a magyar forint külföldi pénzértékéhez vagy az aranyhoz viszonyított árfolyamát (árát) érinti. Sőt egyes rendelkezések csak külföldiekre vonatkoznak; így a visszautazásnál kivihető értékekre vonatkozó könnyítések, a külföldiek magyarországi értékpapírai és követelései tekintetében létrejövő ügyletek érvényessége stb. Végül számos rendelkezés belföldieknek külföldiekkel kötött jogügyleteihez, külföldiek irányában tett cselekményeihez kíván devizahatósági engedélyt, így pl.: a külföldiek javára vagy megbízásából való fizetéshez, bármilyen értékpapírügylet-höz stb.

Az előadottakból látható tehát, hogy a devizajogszabályok, éppúgy amint a jogrendszer egyéb ágaiban megkülönböztethető jogszabályok, részben *önálló magatartási szabályok*, részben pedig *önállótlan rész- és csonkajogszabályok* (szervezeti, fogalom meghatározó, tilalmat korlátozó, utaló stb. jogszabályok, kollíziós normák). Látható továbbá az is, hogy a devizajogszabályok által szabályozott jogviszonyok szintén jogi alaphelyzetekből tevődnek össze, és ugyanazok az elemeik megvannak, mint általában a jogrendszer többi ágát képező jogszabályok által szabályozott jogviszonyoknak. Itt is vannak követelés-kötelezettség, hatalmaság-kiszolgáltatottság, adósjog-követelésnélküliség, mentesség-tehetetlenség jogviszonyok, itt is vannak várományi és birtokhelyzetek. Itt is vannak a jogviszonyoknak alanyaik, van közvetlen és közvetett tárgyuk és van tartalmuk.

Alanyaik az önálló magatartási jogszabályok által szabályozott jogviszonyoknak általában a deviza belföldiek és kivételesen a deviza külföldiek; a felek és a fizetőhelyek közötti jogviszonyoknak, valamint a fizetőhelyek közötti jogviszonyoknak a felek és fizetőhelyek; a szervezeti jogszabályok által szabályozott jogviszonyoknak a kötelezettek és a devizahatósági szervek. *Közvetlen tárgyai* mind a kétfajta jogviszonyoknak bizonyos jogügyletek és jogcselekmények; *közvetett tárgyai* (szubsztrátumai) bizonyos vagyontárgyak; *tartalmuk* bizonyos polgári, eljárás, államigazgatási és büntető jogszabályok által meghatározott közvetlen, kénytető (propulzív) és visszaható (reflektív) joghatások.

Ami a devizajogviszonyok *közvetlen tárgyait*: a magatartási és szervezeti devizajogszabályok által szabályozott *jogügyleteket* és egyéb *jogcselekményeket* illeti, a következőket jegyezhetjük meg.

Régebben a devizajogviszonyok tárgya csupán a pénz, a valuta, a fizetési eszközök és a nemesfémek kivitele volt, a devizajogszabályok csak ezt tilalmazták. Ma a devizajogszabályok mindazon vagyonerőértékek kivitelét és behozatalát is tiltják, amelyek kiáramlásának vagy beáramlásának a fórum állama fizetési mérlegének szempontjából jelentősége van, sőt azok kivitelét és behozatalát is, amelyeket előbb realizálni kell, hogy devizális vonatkozásban a fizetési mérleg szempontjából jelentőségük legyen. Így tiltják az értékpapírok kivitelét és a belföldi pénz behozatalát, sőt bizonyos esetekben, például árszparitás vagy fixen megállapított valutaárfolyamok esetén, a nemesfémek behozatalát is.

A devizajogviszonyok *közvetlen tárgyai* elsősorban azok a polgári jogi ügyletek, amelyek a devizajogszabályok értelmében *engedélyhez* vannak kötve. Ezeket a devizajogszabályok a jogügyletek életének *különböző stádiumában* ragadják meg. Így rendszerint a teljesítés stádiumában, de néha keletkezésük, a jogügyletek megkötése stádiumában, sőt a jogügylet kötésére szóló ajánlat és az ajánlott tárgyalások fázisában is, midőn a tárgyalásokat is csak a külkereskedelmi miniszter előzetes engedélyével lehet megkezdeni. Máskor viszont a devizajogszabályok egyenesen *köteleznek* jogügylet kötésére szóló ajánlattételre, például valuta és arany vételére szóló felajánlásra, külföldi értékpapírok és követelések bejelentésére.

A valutajogszabályok különböző indokokból vonják szabályozásuk körébe a jogügyleteket. Egyeseket a jogügylet tárgyának minősége és tulajdonságai miatt (például az arany és külföldi fizetőeszközök tárgyában létrejött ügyleteket), másokat a vagyontárgy külföldön léte miatt (például a külföldön levő vagyontárgyak tárgyában létrejött ügyleteket), ismét másokat az ügyletkötő személyek vagy azok egyikének külföldi volta miatt.

Egyébként a jogügyletek különböző fajtáit érintik a devizajogi rendelkezések. Ebből a szempontból a jogügyletek három csoportba oszthatók: a) a jogügyletek első csoportjába tartoznak a fizetőeszközök és az arany forgalmával kapcsolatban álló ügyletek, amelyeknél a vagyontárgy önmagában való devizális értéke teszi szükségessé a devizajogi korlátozást, és amelyek lehetnek adásvételi, kölcsön, letét, ajándékozás, megbízás vagy bármely egyéb ügyletek is; b) a második csoportba tartoznak azok az ügyletek, amelyeknél nem a vagyontárgy önmagában való devizális értéke teszi szükségessé a devizajogi korlátozást, hanem az a körülmény, hogy a rendelkezésre jogosult vagy az örökös más országbeli devizapolgár, mint a vagyontárgy. Ilyen vagyontárgyak az ingatlanok, vállalatok és vállalati érdekeltségek, ipari tulajdojogok, használati stb. jogok és ingóságok, amennyiben nem esnek a devizális érték fogalma alá. Ezekre a vagyontárgyak-

ra vonatkozólag engedélyhez kötött jogügyletek: az elidegenítés, megterhelés, bérbe- vagy hasznóbérbeadás, használatra átengedés, kezelési megbízás s általában a rendes kezelés, illetőleg gazdálkodás körén túlmenő rendelkezés (vö. a magyar devizakódex 51. §-át), ugyanígy a hagyaték tárgyában létrejövő egyezség, örökösödési szerződés, öröklésről való lemondás (53. §), továbbá minden olyan jogcselekmény, amelynek folytán a belföldi és külföldi részesezés aránya megváltozik (54. §). A *végrendekezési szabadságot* a szigorú devizatörvények sem szokták korlátozni, de a bolgár devizatörvény (1952) szerint tilos belföldi személyeknek akár belföldön, akár külföldön levő vagyonukat végrendeletileg külföldi személyre hagyni; c) a harmadik csoportba tartoznak azok az ügyletek, amelyek nem irányulnak vagyontárgyakkal való rendelkezésre, amelyeknek devizajogi szabályozása mégis szükséges, mert a jogügylet *mögött* devizaértékek mozgása rejlik. Ide tartoznak például — mint Meznerics ugyancsak helyesen megjegyzi — a külföldi hitelezővel szemben fennálló bármilyen tartozásra történt fizetés engedélyhez kötése, ideértve a beszámítás eseteit is, vagy a belföldiek közötti valutatartozásokra történő fizetések engedélyhez kötése, a külföldtől való hiteligenybevétel vagy külföldinek való hitelnyújtás engedélyhez kötése, illetőleg engedélyhez kötése minden olyan jogcselekménynek, amelyből kifolyólag belföldinek külföldivel szemben tartozása keletkezhetik. (Magyar devizatörvény 33. §; még általánosabb a csehszlovák devizatörvénynek (107/1953. Sb. sz.) az a szabálya, amely általánosan engedélyhez köti a külfölddel szembeni „szerződési kötelezettségek keletkezését, illetve ilyenek elismerését”, nehogy gazdasági szempontból indokolatlan kötelezettségek jöjjenek létre. Lényegében ugyanígy rendelkezik az 1952. évi bolgár devizatörvény I. fejezet 6. pontja is.)

A jogügyleteken kívül bizonyos *jogügyletnek nem minősülő jogcselekmények is* lehetnek tárgyai a devizajogi korlátozó rendelkezéseknek — ide tartoznak a devizaengedélyhez kötött cselekmények: a fizetés, illetőleg jóváírás külföldi javára, külföldi hitelezővel szemben fennálló, továbbá külföldi pénzürtékre vagy aranyra szóló tartozásra beszámítás vagy magatartási jog gyakorlása, perbeli cselekmények. Ide tartozik a devizaértékek (fizetőeszközök, arany, értékpapírok stb.) kiviteléhez, behozatalához, ki- vagy beküldéséhez a devizahatósági engedély beszerzésének szükségessége, ami minden devizajogban megvan, tekintet nélkül arra, hogy milyen jogügylet kapcsán, milyen rendelkezéssel, milyen szándékkal, milyen okból követi el a cselekményt a kérdéses személy.

Ami mármost a devizajogszabályok által szabályozott jogviszonyok *közvetett tárgyát* illeti, ezek meghatározott *vagyontárgyak*, amelyek szintén három csoportba oszthatók: a) az

első csoportba tartoznak a *közvetlen devizális értékkel bíró vagyontárgyak*, amelyek a nemzetközi fizetési forgalomban bizonyos vonatkozásokban felhasználhatók. Ilyenek a külföldi fizetőeszközök (valuták), a külföldi bankszámlakövetelések (devizák), a külföldi pénzürtékre szóló, illetve ilyen pénzben fizetendő, negociálható értékpapírok (váltók, csekkek, utalványok, pénztárjegyek). Ezek forgalma és rendszerint birtoklása tekintetében is a jegybankoknak és esetleg más „devizabankoknak van monopol helyzetük (deviza-monopólium); b) a második csoportba tartoznak az *árúk és egyéb vagyontárgyak*, amelyek tárgyai a devizajogi szabályozásnak abban az esetben, ha a határt befelé vagy kifelé átlépik (export, import, utazási forgalom). Az exportált áru a határátlépés pillanatától kezdve devizaérték, az importáru ugyanettől a pillanattól kezdve külföldi tartozás, devizateher; az áru, az utazási forgalom, valamint az áruforgalom akcesszórius vonatkozásai (szállítás, biztosítás, jutalék) éppen ezért szintén szabályozás tárgya minden devizajogban; c) a harmadik csoportba tartoznak a *közvetett devizaértékek*, vagyis az összes egyéb vagyontárgyak (ingatlanok, ingók, vállalati érdekeltségek, értékpapírok, követelések, ipari tulajdon, szerzői jog stb.), amelyek más országban vannak, mint a rendelkezésre jogosult személyek, amelyek mind esetleges vagy potenciális devizaforrásként, vagy devizateherként jöhetnek számba.

Pár szóval megemlíthető még, hogy Magyarországon a gazdaságirányítás új rendszerében, amelynek alapelveit a Gazdasági Bizottság 16/1967. (V. 6.) sz. határozata fektette le, a devizajogban bekövetkezett változások a lakosságot és a nem szocialista gazdálkodó szervezetek kivételével érintették, lényegesen érintették azonban az állami vállalatokat az import- és exportdevizagazdálkodás terén. Ezekről részletes tájékoztatást nyújt Meznerics (i. m. 431. és köv. old.).

Ami végül a devizajogviszonyok *tartalmát* illeti, ezt — mint említettem — a jogviszonyok keretén belül megkülönböztethető közvetlen, kénytető (propulzív) és visszaható (reflektív) joghatások teszik ki. Az ezeket a joghatásokat meghatározó jogszabályok részben polgári, részben államigazgatási, részben eljárási és részben büntető jogi szabályok.

Amíg a devizajog területén a jogszabályösszeütközéseknek nagy jelentősége van, a tágabb értelemben vett nemzetközi pénzügyi jog utolsó részében, a *nemzetközi fizetések* területén kisebb a jelentőségük. Az itt fellépő jogszabályösszeütközések rendszerint nemzetközi egyezmények útján nyernek megoldást, ilyen egyezmények hiányában pedig a *lex fori* egyoldalú kollíziós normái alkalmazandók.

A fizetési egyezmények között fontosak a *kliring-egyezmények*. A kliring-egyezmény a fizetési egyezményeknek olyan fajtája, amely a két (vagy több) ország közötti fizetéseknek

erősen kötött rendjét állapítja meg akként, hogy az adósoknak a másik országbeli hitelezőkkel szemben fennálló tartozásokra a fizetéseket saját országbeli központi fizetőhelyénél kell eszközölniök, s innen kapnak kielégítést azok a hitelezők, akik javára a másik országbeli adósok az ottani központi fizetőhelyénél fizetést eszközöltek. A kliring-egyezményekkel e sorok írója behatóan foglalkozott a „Clearing- és fizetési egyezmények a nemzetközi fizetési forgalomban” című, 1936-ban megjelent művében.

A fizetéseknek — az államközi kliring-egyezmény folytán — a kliringben kell történnie, s a kliringben való átutalás révén az eredeti jogviszony elveszti eddigi tisztán polgári jogi jellegét. A hitelezőnek adásával szemben fennálló, közvetlen fizetésre irányuló polgári jogi igénye módosul; adásával szemben csak arra van polgári jogi igénye, hogy az a követelést a saját országa kliring-helyén (devizabank) ottani pénznemben befizesse. A hitelező és adós közötti polgári jogviszony tehát módosul a fenti értelemben. Ugyanakkor a hitelezőnek saját országának kliring-helyével szemben arra nyílik igazgatási jellegű (közjogi) igénye, hogy az az adós által a kliringbe befizetett összeg ellenértékét neki hazai pénznemben kifizesse.

Ami Magyarországot illeti, számos ázsiai és afrikai állammal most is kliring-viszonyban állunk, de a fontosabb nyugat-európai viszonylatokban a clearing-rendszert szabadabb fizetési rendszer váltotta fel. A KGST-államaival 1964. óta az áruforgalom közös elszámolási központtal bíró *multilaterális kliring-rendszer* útján bonyolódik le.

A tágabb értelemben vett nemzetközi pénzügyi jog foglalkozik végül a *nemzetközi pénzügyi intézményekkel* és a *valutáris együttműködés* kérdésével. E részben is kisebb jelentősége van a nemzetközi jogszabályösszeütközéseknek.

A nemzetközi valutáris együttműködés kialakulásának szempontjából az *1922. évi genovai értekezletnek* volt először kiemelkedő jelentősége, amelyen elhatározták, hogy aranyon kívül a kulcsvaluták (dollár és font) felvehetők a valutatartalékokba, és így az első világháború előtti *aranyvaluta-rendszert* az *aranydevizastandard-rendszerrel* váltották fel.

A második értekezlet, amelynek a második világháború után volt ebből a szempontból nagy jelentősége, az *1944. évi Bretton-Woods-i értekezlet* volt, amelyen létrejött egyezmény életre hívta a *Nemzetközi Monetáris Alapot* (International Monetary Fund — IMF), amelynek több mint 100 tagja van. Székhelye Washington. A Bretton-Woods-i egyezménynek és az Alapnak a szocialista országok közül egyedül Jugoszlávia tagja. Az Alap támogatja a devizakulcsvezetésekre irányuló törekvéseket, 3—5 éves középlejáratú hiteleket nyújt, lehetővé teszi, hogy a tagállam a saját valutájáért megvásárol-

ja tőle a szükséges devizát, és a saját valutáját köteles aztán konvertibilis devizával visszavásárolni.

Az Alapon kívül fontos nemzetközi pénzügyi szervezetek: a) az 1930. évi hágai értekezleten alapított baseli *Nemzetközi Fizetések Bankja* (Bank for International Settlements — BIS), amelynek a Szovjetunió és az NDK bankjai kivételével minden európai jegybank tagja és részvényese, és amelynek feladata arany- és részvényes, vagy jegybank számlájára történő vásárlása, eladása és letétként való elfogadása, hitelnyújtás jegybankoknak, vagy hitelfelvétel jegybankoktól, váltók vagy egyéb rövidlejáratú adóssági címletek vásárlása és eladása, továbbá devizák és tőzsdei értékpapírok (a részvények kivételével) vétele és eladása, és amely 1959. óta az *Európai Monetáris Egyezmény* (European Monetary Agreement — EMA) technikai lebonyolító szerve; b) az 1949-ben megalakult *Szervezet a gazdasági együttműködés és fejlődés előmozdítására* (Organization for Economic Cooperation and Development — OECD azelőtt OEEC), amely a BIS-t megbízta ügynöki minőségben az „európaközi” fizetési forgalom lebonyolításával; c) az *Európai Fizetési Unió* (European Payment Union), amely az OEEC keretében 1950-ben alakult meg és 1958-ig fennállott, és amely szintén a BIS-t bízta meg az ügynöki teendőik ellátásával; d) a *Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank* (Világbank) (International Bank for Reconstruction and Development — IBRD), amely szintén Washingtonban székel, mint az IMF, amelynek a szocialista országok közül szintén csak Jugoszlávia tagja, és amelynek feladata a háborús pusztítások helyreállításának finanszírozása és a fejlődő országok gazdasági fejlődésének elősegítése; e) a Világbank leányintézete: az 1960-ban létesített *Nemzetközi Fejlesztési Társulat* (International Development Association — IDA), amely a fejlődő országoknak 50 évre kamatmentes kölcsönöket nyújt, és a *Nemzetközi Finanszírozási Társulat* (International Finance Corporation — IFC), amely 99 millió dollár alaptőke mellett 30—35 országnak 200 millió hitelt engedélyezett eddig beruházási célokra; f) a Közös Piac 1957. évi római alapokmányának alapján létesült *Európai Beruházási Bank* (Banque Européenne d'Investissements — EBB), amelynek székhelye Brüsszel, és amelynek részvényesei a tagállamok; g) a különböző *gazdaságfejlesztési bankok* (az Afrikai Fejlesztési Bank, a latin-amerikai hasonló bankok, az 1965-ben megalakult Ázsiai Gazdaságfejlesztési Bank, az OECD keretében működő Fejlesztési Segélybizottság stb.), amelyek egyes világrészek vagy regionális csoportosulások pénzügyi szükségleteit hivatottak kielégíteni; h) a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank*, amelyet a KGST-államok képviselői, a tranzszerábilis rubelben bonyolódó multilaterális elszámolási rendről szóló egyezmény aláírásával egyidejűleg 1963-

ban alapítottak, és amelynek elsődleges feladatkörébe tartozik a KGST-országok közötti sokoldalú elszámolásoknak transzferábilis rubelben való lebonyolítása és transzferábilis rubelben hitelek nyújtása.

A Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank mellett szerepet fog betölteni a szocialista államok között az anyagi és pénzügyi eszközök koncentrációja és hatékonyabb felhasználása szempontjából az újonnan alapított *Nemzetközi Beruházási Bank*. A bank létesítéséről szóló megállapodást 1970. július 10-én írták alá Moszkvában az alapító országok: Bulgária, Magyarország, az NDK, Mongólia, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia, majd Románia.

A Nemzetközi Beruházási Bank alaptőkéjét egymilliárd átutalási (transzferábilis) rubelben állapították meg. Ennek 70 százalékát a szocia-

lista országok kollektív valutája (átutalási rubel) képezi, ugyanakkor a tőkés piacon való különböző felszerelések és szabadalmak beszerzésére a bank alaptőkéjének 30 százalékát konvertibilis valuta alkotja.

Az alapító országok megállapodtak abban, hogy a bank alaptőkéje a továbbiakban a szükségleteknek megfelelően növelhető. A Nemzetközi Beruházási Bank székhelye Moszkva. Legfelső irányító szerve a banktanács, amely a tagországok képviselőiből áll. A tanácsban minden tagország, az alaptőkéjéhez való hozzájárulástól függetlenül, egy szavazattal bír. A bankban nemcsak az alapító országok vehetnek részt, hanem tagjai lehetnek más államok is, amelyek magukévá teszik a bank tevékenységének céljait és elveit.

Szászy István

Integrált bűnözés-elmélet és közlekedési kriminológia

A szocialista kriminológia további fejlődésének elengedhetetlen követelménye, hogy általános bűnözéselmélete kiterjedjen a bűncselekmény-fogalom minden vonatkozására, és tehát hogy az egyedi bűncselekmény létrejöttének mechanizmusán túltekintve beépítse teóriájába a büntetőjogszociológia megfelelő elemeit is. Ezt az álláspontunkat egy korábbi tanulmányunkban¹ részletesen indokoltuk és rámutattunk arra, hogy e követelmény megvalósítása révén a kriminológia tudománya lényegében integrálni képes a bűncselekmény és a bűnöző fogalmait. Így jöhet létre az integrált kriminológiai elmélet, vagyis a bűnözés kérdésének „háromdimenziós megközelítése”. Vizsgáljuk most meg közelebbről egy ilyen elmélet alkotórészeit, szemléletmódjának jellegzetességeit.

Az integrált bűnözés-elmélet metodológiai alapjai

A kriminológia tudományában akkor szólhatunk a bűncselekmény-elkövetés integrált tanulmányozásáról, ha a kriminológiai teória egyfelől integrálja a bűnöző magatartás szocio-

lógiai és pszichológiai megközelítését, másfelől pedig integrálja a bűncselekmény jogi-jogszociológiai megközelítését a bűnöző magatartás, tehát az individuális bűnelkövetés elméletével. A bűnözés magyarázatának ilyen szemszögű megalapozása nem ismeretlen a kriminológia irodalmában. Így pl. korábban Jeffery fejtette ki a bűnözés integrált teóriájának egyik elméletét. Ismert munkájában Jeffery a „szociális elidegenedés” központi fogalmára vezette vissza a bűnözésnek mind a három dimenzióját. Megkülönböztette az egyéni elidegenedést, mint legtöbbször szociopátiában megnyilvánuló magatartást, a csoportos elidegenedést és végül a jogi elidegenedést, amely „lényegében a jogi egyenlőtlenséget és azt a körülményt jelenti, hogy a jog a tulajdont kézbentartó osztály etikai és politikai értékeit tükrözi”. Ebben a keretben az, hogy „a szociális alienációból eredő magatartás kriminális-e vagy sem, az függ először az individuumnak az alienációra adott reagálásától és másodsor a társadalomnak a reakciójától, amellyel a magatartásra az ilyen magatartás jogi kontrolljának az eszközeivel reagál”.² Sajnálatos, hogy Jeffery a kutatásait nem folytatta ebben az irányban. Néhány évvel később már tanuláseméleti koncepciót fejtett ki, a „differenciális megerősítés” korábban általunk más helyütt már bemutatott elméletének

¹ Lásd a szerző „Kriminológiai és közlekedési bűncselekmények” c. cikkét, *Jogtudományi Közlöny* 1973. évi 7—8. sz. 365—374. old. A jelen tanulmány alap gondolatát az előző közleményével együtt elsőként a szerző 1972. évben megvédett doktori értekezése fejtette ki.

² Clarence Ray Jeffery: *An Integrated Theory of Crime and Criminal Behavior*. *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, 1959. Vol. 49. 533—552. (552.) old.

értelmében. Jeffery korai elmélete azonban jól mutatja, hogy az integráció szükségességéből kiinduló teória alkalmas lehet a bűncselekmény fogalmát kialakító institucionalizáció és a magatartást létrehozó szocializáció „két, egymástól elkülönülő, önálló szociológiai folyamatának” dialektikus kezelésére: egyfelől különbözőségük szem előtt tartásával a ma közkeletű állandó konfúziójuknak az elkerülésére,³ másfelől elválaszthatatlanságuk és kölcsönhatásuk tényleges kutatási bázisul való elfogadására. Ugyanakkor ez a szemléletmód emiatt is eleve feleslegessé és jogosulatlaná tesz bármiféle „kriminológiai bűncselekményfogalmat”, amelynek kialakítására nem utolsósorban éppen az egyéni bűnözővé válásnak a szocializáció folyamatával történt azonosítása folytán került sor. Jeffery helyesen írja: az egyéni bűnözővé válás azért lehetett a kriminológiai érdeklődés középponti kérdésévé, mert „a szociológia is elsődlegesen a szocializálódás, a csoport tagjává válás kérdéseivel foglalkozott és kevés figyelmet szentelt annak, vajon a szocializálódás folyamata során jelentőséghez jutó normák jogi jellegűek-e vagy sem”. Ezért nem lehet csodálni, hogy a mai „szociológiai” iskolák ugyanúgy szükségképpen eljutnak a „nem jogi bűncselekményfogalomhoz”, mint a húszas és harmincas évek szociológiájára építő amerikai teóriák.⁴ Ettől függetlenül az integráló megközelítés alátámasztja az elméletileg kétségkívül helytálló tételt is: „... A büntetőjog és a kriminológia számára... a bűnözés és a bűncselekmény fogalma közös.”⁵

Egységes bűnözéseméletként, átfogó érvényű „nagy” teóriaként megítélésünk szerint csak integrált kriminológiai tan jöhet számításba, amelyik a jogi, szociológiai és pszichológiai aspektust egyesítve tudja tanulmányozni a bűncselekmény és a bűnözés kategóriáit s mindhárom aspektust egy további, magasabb szinten újra egyesíteni képes a bűncselekmény társadalmi tartalma és magatartási komponense integrált vizsgálata során is. Ez az egységes bűnözésemélet azonban nem a szó eredeti értelmében képvisel általános magyarázó teóriát, mert elsődlegesen nem etiológiai tan többé, hanem az okok érvényesülésének mechanizmusát, a különböző lehetséges okok előtérbe kerülésének és összhatásának a folyamatát és eredményét tárja fel. Ugyanakkor mindez érintetlenül hagyja a bűnözés vizsgálatának egy másik aspektusát, az epidemiológiai kutatások nézőpontját. Ennek különartása kézenfekvő, hiszen itt befejezett institucionalizációs és szocia-

lizációs folyamatok társadalmi szintű kihatásainak önálló módszereket igénylő tanulmányozásáról van szó.

A kifejtett értelemben felfogott integrált bűnözésemélet tehát valódi omnifaktoriális tan (López—Rey), amely ugyanakkor megfelelően relativizálja is az okkutatási teóriák érvényét. Kiindulását az a felismerés képezi, hogy „etiológiai szempontból egyetlen teória sem fogja megmagyarázni az összes kriminális magatartást”,⁶ hiszen a bűnelkövetés „nem egységes jelenség, hanem sokfajta, különféle szituációban bekövetkező magatartás alkotja, ami miatt nem szabad arra számítani, hogy egy egységes elmélet fog majd magyarázatot adni valamenynyifajtájára”.⁷ A relativizálás igénye így jogos és annyit jelent, hogy a bűnözéseméleten belül minden etiológiai teóriánál „kivánatos meghatározni az érvényességi területét”,⁸ megfordítva pedig az egyes bűncselekményfajtákon belül is a megfelelő nézőpontok alapulvételével kialakított típusokhoz kell keresni a megfelelő oktani magyarázatot. Ugyanakkor éppen az integrált jellegéből folyóan a bűnözésemélet nem felejtkezhetik meg a bűncselekmény-fogalom szociológiai relativizálásáról sem.⁹

Az etiológiai megközelítést illetően az integrált bűnözésemélet megengedhetetlen absztrakciónak kell, hogy tartsa „a” bűncselekmény és „a” bűnöző fogalmát, amelyekben az egyedül általánosítható közös vonást a tanúsított magatartás büntetőjog-ellenessége képezheti. Az egyes cselekmény-típusok tekintetében azonban — ha a tipizálás „szisztematikus és realizstikus” — elképzelhető, hogy ki lehet alakítani „állandó és egységes oktani teóriákat, ami a túl tág eklekticizmus abszurdumait is kiküszöböli”.¹⁰ A „bűnözés okait” általában kutatni ezért értelmetlenség: „Nincs több oka a bűnözésnek, mint amennyi az emberi magatartásnak van. Vagy talán pontosabban: az emberi viselkedés okai a bűnözés okai.”¹¹ Emellett a bűnözés jelenségének az ok/hatás Prokrusztész-ágyába való „teljes körű kényszerítése elvi hiba: a kauzális analízis kizárólagos alkalmazása ugyanolyan logikai hibát foglal magában, mint az állati viselkedés antropocentrikus magyarázata”.¹² A maguk szerepét az individuális

⁶ Marvin E. Wolfgang—Franco Ferracuti: *The Subculture of Violence. (Towards an Integrated Theory in Criminology.)* Social Science Paperbacks, Tavistock Publications, London, 1967, 62. old.

⁷ George B. Vold: *Theoretical Criminology.* New York, Oxford University Press, 1958. 314. old.

⁸ Wolfgang—Ferracuti: i. m. 62. old.

⁹ Vö. Fritz Sack—René König (Hrsg.): *Kriminalsoziologie. (Akademische Reihe. Auswahl repräsentativer Texte.)* Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt a.M. 1968, 471. old.

¹⁰ Vold: i. m. 314. old.

¹¹ Norval Morris—Gordon Hawkins: *The Honest Politician's Guide to Crime Control.* The University of Chicago Press, Chicago—London, 1970. 50—53. (47.) old.

¹² Morris—Hawkins: i. m. 50—53. old. Morris és Hawkins szerint ezért „a bűnözés okainak kutatását be kell tiltani”.

³ Így C. R. Jeffery: *Pioneers in Criminology. The Historical Development of Criminology.* The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science, 1959. Vol. 50. 3—19. (10.) old.

⁴ Vö. C. R. Jeffery: *Pioneers...*, 7. old.

⁵ E. Buchholz—R. Hartmann—J. Lekschas: *Sozialistische Kriminologie. Versuch einer theoretischen Grundlegung.* Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1966. 26. old.

(típus-) eset létrejöttének magyarázásában jogosan megtaláló etiológiai kutatásoknak viszont szem előtt kell tartaniok, hogy a kriminál-etiológia „függő diszciplína”, nem fog „többet tudni”, mint a szociológia és a pszichológia általában, az emberi viselkedés egy aspektusát vizsgálja, amelynek „döntő meghatározó ismerve a jogi szankciók bevitele az emberi cselekmény szférájába”, és ezért „nem valószínű, hogy specifikus kriminológiai bűnügyi kutatások szignifikáns eredményekre vezessenek”. (Morris—Hawkins.) Ez a bűnöző személyére vonatkoztatva annyit jelent, hogy „a bűnöző a jövőben is emberi lény marad, akinek magatartása a nembűnözőétől csak speciális módon és csak fokozatban különbözik”, ezért alaposan várható, hogy a szűkebb értelemben vett bűnügyi kutatások és az általános magatartás-tan párhuzamosan fognak fejlődni.¹³

Ami mármost az egyedi bűncselekmény vagy bűncselekmény-típus magatartáseméleti oldalról történő megközelítését illeti, az integrált bűnözésemélet — elvi kiindulásának megfelelően — a legszélesebb értelemben vett egyéni adottságok és a szituációs faktorok dialektikus kölcsönhatását ismeri el. Ami az egyéni adottságokat illeti, a kialakulóban levő marxista személyiségelmélet a személyiség struktúrájának vizsgálata során az öröklés és tanulás kölcsönhatása által meghatározott adottságok, diszpozíciók számos fajtáját különbözteti meg, amelyek mind tárgyai a személyiségdiagnosztikai analízisnek. Ilyen diszpozíciók lehetnek: 1. konstitucionális — szomatikus, 2. aktivációs (aktivációs energia, temperamentum, pszichomotilitás stb.), 3. intellektuális (IQ, emlékezet, tanulási képesség stb.), 4. axiológikus (értékbeállítottság, interesszék, törekvések stb.), 5. noetik (világ- és emberkép, lelki tartások), 6. pragmatikus (a döntés, a cselekvésreguláció és motiváció tulajdonságai, a magatartáskonkvenciák feldolgozása) diszpozíciók.¹⁴ Mindezek természetesen szerepet játszanak a bűncselekménynek minősülő magatartás kialakulásában. Ugyanakkor az aktuális környezet tartós és pillanatnyi hatásai is belezárolnak a diszpozíciók érvényesülésének a mikéntjébe és így az integrált bűnözésemélet számára ebben az összefüggésben „az ember a környezetével egységet alkot”. Ez a felfogás egyébként a legújabb általános személyiségelméletekben is uralkodóvá válik. Míg a korábbi elméletek az egyént relatív elszigeteltségben mutatták meg, Cattell már 1969-ben rámutatott arra: feltétlenül szükséges, hogy a személyiségelméletek ki-

küszöböljék ezt a fajta individualizmust és olyan modelleket fejlesszenek ki, amelyek az egyén magatartását és tulajdonságait eleve a környezetéhez fűző kapcsolatok összefüggésébe ágyazzák, az analízis kiindulópontjává pedig ezeket a relációkat teszik.¹⁵ Az embert és környezetét egységként tekintő felfogás következtében az integrált teória értelmetlennek tartja, ha a kriminológia általában biológiai, pszichológiai, gazdasági vagy szociális abnormitások után kutat csak a magatartások magyarázataként, hiszen éppen a közlekedési bűncselekmények is példazzák, hogy a kriminális „magatartás tanúsítói között a társadalom minden rétegének és csoportjának tagjai igen nagy és folyton változó számban, arányban megtalálhatók”.¹⁶ Nincs és nem is lehet ezért bizonyíték arra, hogy „a bűncselekmények többsége valamiféle patológikus testi vagy szellemi állapot eredménye, amely állapot általánosságban megkülönböztetné a bűnözőt a nem bűnözőtől”.¹⁷ Ugyanakkor nem tagadható bizonyos bűncselekményeknél az abnormitások közrehatásának túlsúlya sem, a bűnözésbeli egyéni különbségek magyarázatánál pedig genetikusan is meghatározott személyiségvonások eltérő súllyal jelentkező, de mindig fennforgó szerepét el kell ismerni. Cattell helyesen írja: „A bűnöző által megszegett szabályok kulturális függők és országról országra, bűncselekményről bűncselekményre változnak. De a komplex társadalom bármely szabályrendszeréhez való alkalmazkodás nagyobb nehézségeit lehet minden valószínűség szerint kimutatni az alacsonyabb intelligenciájú és magasabb temperamentum-impulzivitással rendelkező személyeknél... Az azonos kultúrán belül a bűnözésbeli egyéni különbségek magyarázatánál tény marad, hogy bizonyos értelemben az erős lelkiismeret és a jó emocionális kiegyensúlyozottság megszerzésére való kapacitásnak részben genetikusan kell meghatározottnak lennie.”¹⁸

Az integrált bűnözésemélet ilyen megalapozása annak a helyes felismerésnek az elfogadását jelenti, hogy „korunk kriminalitásában — erősebben, mint bármikor azelőtt egy történelmileg körülhatárolható területen és korszakban — a bűnözésnek mint társadalmi jelenségnek az általános condition humaine-nel való összekötöttsége válik láthatóvá”.¹⁹ Ez a szemlélet egyúttal kijelöli a bűnözés komplex teóriája számára az ismeretelméleti alapokat is. A szocialista kriminológiának ezt magától értetődően a történelmi materialista társadalom- és emberkép nyújtja, amelyhez nélkülözhetetlen a marxista

¹³ Vö. Vold: i. m. 315. old.

¹⁴ Vö. Hans—Dieter Schmidt: Persönlichkeitsdiagnostik und Persönlichkeitstheorie. Lásd: H.—D. Rössler — H.—D. Schmidt—H. Szewczyk: Persönlichkeitsdiagnostik. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1970, 19. old. A személyiség „pszichikus struktúrája” és „társadalmi arculata” kialakulásának tényezőire v.ö. Lick József: Személyiség és filozófia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 204. old.

¹⁵ Vö. Schmidt: i. m. 13—14. old.

¹⁶ Vold i. m. 202. old.

¹⁷ Morris—Hawkins: i. m. 47. old.

¹⁸ Raymond B. Cattell: The Scientific Analysis of Personality. Penguin Books, London, 1967, 44—45. old.

¹⁹ Richard Lange: Das Rätsel Kriminalität. Was wissen wir von Verbrechen. Alfred Metzner Verlag, Frankfurt—Berlin, 1970, 44. old.

filozófiai antropológia figyelembevételé.²⁰ Metodológiáját a materialista dialektika törvényeinek és kategóriáinak a bűnözés jelenségére való alkalmazása képezi.²¹ Magatartáselméletében erre épülhet fel a személyi viszony, illetőleg az individuális társadalmi viszonyok²² fogalmára is támaszkodó személyiségdinamikai megközelítés, továbbá a motívumok, valamint az érzelmek korszerű elméletét hasznosító pszichológiai tételek egységbe foglalása.

Ami a személyiségdinamikai megközelítés iránt, itt különösen a specifikusan emberi alapszükséglet hipotézisének kriminológiai hasznosítására volna lehetőség, amely „a tevékenység struktúrájának és a benne betöltött tárgyi funkcióknak az analízise révén lehetővé teszi mind az alacsonyabb filogenetikai szintű szükségletek humanizálódásának, mind a külső társadalmi determinánsok interiorizálódásának pszichológiai elméleti értelmezését”.²³ A motívumokat és érzelmeket tárgyakul választó legújabb kutatások szerint ugyanakkor a motivált magatartásokban mutatkozó egyéni különbségek lényegében három gyökérre vezethetők vissza: a veleszületett diszpozícióra, a gyermekkori hatásokra és a felnőttkori motivációra, „amely különösen a szociális motivációban jut kifejezésre”.²⁴ Emellett „mindegyik motívum kapcsolatban van valamilyen szükséglettel” ugyanúgy, mint ahogyan „a szükségletek hierarchiáján nyugszik az általuk motivált érzelmek hierarchiája” is.²⁵ A szükségletek kérdésének ilyen hangsúlyozott előtérbe kerülése felveti a specifikus emberi szükségletek

meghatározó tényezőinek kérdéseit is. Utalunk arra, hogy a marxista biológiában és pszichológiában a drive-redukció korábban általában elismert tényezőjét az entrópia-redukció váltja fel.²⁶ Bauer Ervinnek az egyensúlytalanság elvéből, mint alapkoncepcióból kiinduló biológiája az élő szervezet energetikai oldaláról történő megközelítésével az élő általában is mint entrópia-csökkentő rendszert fogta fel. Így „... elterjed az a szemlélet, hogy az élőben a termodinamika 2. törvénye nem, vagy módosult formában érvényesül s mint nyitott rendszer negentrópiát hoz létre.”²⁷ Ugyanakkor az egyensúly-elméletnek közvetlenül a viselkedés megmagyarázására való alkalmazása szimplifikációt si mechanizmusok antropomorfi leképezése.”²⁸ az ember magasabbrendű viselkedésmódjai esetében csupán a sokkal bonyolultabb szabályozási mechanizmusok antropomorfi leképezése,²⁸ Mindezeknek a felismeréseknek az általános magatartáselméleten keresztül a kriminológiai elméletben is érvényre kell majd jutniok. Ugyanakkor a modern kriminológiai teóriának mindezt ki kell egészítenie az egyetemes, össztársadalmi viszonyok szerepét megvilágító, a magatartáselméletben is szerephez jutó szociológiai felismerésekkel, a bűncselekmény mindkét oldalának társadalmi meghatározottságára tekintettel. Garai László a kriminológiában is hasznosíthatóan rámutat a kétfajta megközelítés integrációjának általános tudományelméleti jelentőségére: a személyiségdinamika pszichológiai vizsgálata „nem pótolja magától értetődően a társadalom szociológiai szerkezetének és a történelem gazdasági determinánsainak társadalomtudományi és történelemtudományi vizsgálatát. De a kétféle tudományos vizsgálódás nem futhat egymás mellett párhuzamosan, mint a tiszta individualitásnak, illetőleg a tiszta totalitásnak az elméleti kutatása: az egyik csak az individualizáció folyamatának a vizsgálata lehet. Ha továbbá a két tudomány azt is felismeri, hogy egyfelől az individualizáció folyamatának a terméke csak úgy lehet dinamikus személyiség, ha valamely társadalmi partikularitásban új funkciót nyer; s hogy másfelől a totalizáció folyamatának a terméke csak úgy lehet további történelmi haladásra képes társadalom, ha valamely partikularitása által új struktúrát kap, — ez közvetlenül átvezet ahhoz a tudománytörténeti jelentőségű felismeréshez, mely szerint a két tudomány egyike sem tudja a másik nélkül a saját problémáit megoldani, minthogy mindketten tulajdonképpen ugyanazon problematikát vizsgálják, csupán különböző aspektusból”.²⁹ A konkrét magatartás szociálpszichológiai kutatásában pedig legújab-

²⁰ Vö. Papp Zsolt: Marxizmus és filozófiai antropológia. Társadalmi Szemle, 1969. 11. szám 89—98 (98.) old. Lásd továbbá Márkus György: Marxizmus és antropológia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

²¹ Vö. Kertész Imre: A metodológia és a metodika kérdései a kriminálpszichológiában. Pszichológiai Tanulmányok, XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 491. old.

²² Utóbbira vö. Lick i. m. 154., 158. old.

²³ Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 200. old. Érdekes egyébként megemlíteni, hogy a gépjárművezetés is felfogható specifikusan emberi szükségletként: „A tevékenységi igény keretében specifikusan emberi az a magasabbrendű tevékenységi forma, amely nagyobb külső erők feletti uralmat, azok irányítását és szabályozását jelenti, a saját célok szolgálatába állítva.” Benedikt von Hebenstreit: Grundzüge einer Verkehrspsychologie. Johann Ambrosius Barth, München, 1961, 96. old.

²⁴ Vö. M. D. Vernon: Human Motivation. Cambridge University Press, Cambridge, 1969, 162. old. A motívumok emocionális töltésére és az érzelmek autógén keletkezésére vö. Manfred Danner: Gibt es einen freien Willen? 2. kiadás, Kriminalistik Verlag, Hamburg, 1970, 113. és 117. old.

²⁵ Duró Lajos: A személyiség pszichológiájának kérdései. Beszámoló a Szovjetunió Pszichológiai Társaságának III. Össz-szövetségi Kongresszusáról, Magyar Pszichológiai Szemle, 26. kötet, II. szám, 1969, 261. old., V. G. Aszejev kutatásaira hivatkozással; továbbá uo. 265. old. K. K. Platonov, G. H. Singarev és A. V. Smakov közös kutatásainak ismertetését. A szükségletek és az általuk motivált érzelmek összefüggésére vö. Garai László: Az érzelmek korszerű elmélete és az emberkép. Valóság, 1968. 1. szám 44—49. (49.) old.

²⁶ Vö. Gara: Személyiségdinamika... 174. old.

²⁷ Vö. H. Varró Rózsa: Bauer Ervin elméleti biológiája és a marxista filozófia. Magyar Filozófiai Szemle, 1970. 3—4. szám, 503—524. (515.) old.

²⁸ Hans Hiebsch—Manfred Vorweg: Bevezetés a marxista szociálpszichológiába. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967, 131. old.

²⁹ Vö. Garai: Személyiségdinamika..., 218. old.

ban az interperszonális viselkedés került az érdeklődés középpontjába, amely a „szociális technikák” interakciós stílust jelentő fogalmában újra integrálja a társadalmi hatás és a személyiség-adottságok szerepét.³⁰

A mezőszemlélet kriminológiai hasznosítása

Visszatérve mindezek után kiindulásunkhoz, kézenfekvőnek tűnik, hogy a bűncselekmény, mint kriminális normát sértő magatartás leírása és analízise céljára az integrált bűnözélmélet számára metodikai alapként a mondotak folytán a *mezőszemlélet* kínálkozik. A „mező” vagy „dinamikus mező”, „erőtér” fogalma, mint modell a személyiségelméletben Lewin működése nyomán jelent meg és annak a bemutatására szolgált a szociálpszichológiában³¹, hogy több irányú kapcsolat, kölcsönhatás van a magatartás és a külső létfeltételek, a szituáció között. Lewin mező-elmélete három fő elven alapszik: 1. az egyén viselkedése azon „mező” függvénye, amely a cselekmény időpontjában fennáll; 2. az elemzést a helyzet egészével kell kezdeni, amelytől külön kell választani annak összetevőit; 3. az adott egyén adott helyzetben matematikailag kifejezhető ún. topológiai módszer segítségével. A mező tehát lényegében a környezet, illetve „az együtt létező tények összességét” jelentené, amelyek azonban kölcsönösen függenek egymástól. Lewin szerint a magatartást döntően meghatározzák a helyi és időbeli adottságok, így ennek megértése csak az összhelyzetnek, tehát a mező részeinek analízise révén történhetik, amelynek maga az egyén is egyik része.³² Az ilyen értelemben felfogott mező-elmélet mechanikus alkalmazása esetén a kriminológiát joggal érheti az a vád, hogy a régi „adottságok — környezet” formulának ad csupán dinamikusabb alakot, amennyiben e formula „egyik alkalmazási esetét, a szituációt, nevezetesen a szélsőséges és konfliktusszituációt a központi fogalmak egyikévé nyilvánítja”, holott a szituáció minden magatartás alakításában betöltött kulcsszerepe „az

³⁰ Vö. Michael Argyle: Az interperszonális viselkedés lélektana. Ism. Buda Béla, Valóság, 1968. évi 10. sz. 107—108. old. Emellett alapvető jelentőséghez juthat a „személyi viszony” mint társas viszony „életút-meghatározó szerepének” további specializált vizsgálata is; vö. Garai László: A személyiségpszichológia önállóságáról. A pszichológia módszerei. Pszichológiai Tanulmányok, XII., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 104—106. old.

³¹ A mező-elméletet egyébként a közlekedési magatartás magyarázásában közvetlenül is alkalmazzák, így pl. a „közlekedési szituáció mezőstruktúrájáról” írnak Winkler és v. Klebelsberg. Vö. Günther Kaiser: Verkehrsdelinquenz und Generalprävention. J. C. B. Mohr, Tübingen, 1970, 25., 27. old.; Dieter von Klebelsberg: Analyse des Verkehrsverhaltens. Lásd: Carl Hoyos (Hrsg.): Psychologie des Strassenverkehrs. Hans Huber Verlag, Bern und Stuttgart, 1965, 16—75. old., különösen 72—73. old.

³² Böszörményi Zoltán — Moussong-Kovács Erzsébet: Orvosi pszichológia. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967, 83. old.

eltérő személyiségalakulás és annak megfelelő reakciókészség szempontjából mindenesetre kétséges”.³³ Az ilyen irányú kritika egyébként természetesen a mező-elmélet szociálpszichológiai alkalmazásával, még inkább pedig azzal a Lewintől származó általánosításával szemben is felhozható, amely szerint ez az elmélet azonos volna a társadalomtudományi megismerés általános módszertanával. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a mezőelmélet hiányos és egyoldalú szemlélettel közelít az emberi magatartáshoz: „A dinamikus mező semmiféle törvénye nem magyarázhatja meg az emberi személyiség életének és fejlődésének sajátosságait”.³⁴ A személyiség bonyolultabb összetevőinek elhanyagolása elsősorban arra vezethető vissza, hogy a mező „... topológiai leírásának látókörén kívül maradnak a megismerési mechanizmusok és struktúrák (vagyis a tükrözés mechanizmusai).³⁵ Ha viszont a mező-elméletet éppen ezek miatt a hibái miatt nem tekinthetjük „elméletnek” a szó elfogadott értelmében, hanem módszerként, elemzési metódusként fogjuk fel, termékenyen használható segédeszköz és mint ilyen, mint „a pszichikus folyamatok elemzésére, szimulációjára szolgáló módszer, ma is élő eredménye a lélektannak...”.³⁶ Általános érvényre való törekvésének igényétől, átfogó módszerként való felfogásának téves koncepciójától megfosztva így mint metódus, mint szemléletmód a mező-„elmélet” — amely helyesen nevezhető mező-szemléletnek³⁷ — jól hasznosítható az integrált bűnözési elmélet elemzései körében is.

A kifejtett megközelítésben a mező-szemlélet érvényesítése „egyszerűen egy másik fajta annak a megállapításnak, hogy az emberi viselkedés vizsgálatának valamennyi, e viselkedésben közrejátszó ismert és szignifikáns faktort — a génektől a szimbólumokig, az öröklődéstől a kultúráig — magában kell foglalnia.”³⁸ A mezőszemlélet így általános viselkedéstani megfelelője a bűncselekmény-elkövetés integrált teóriáját alapul vevő kriminológiai vizsgálati aspektusnak. Hangsúlyozza, hogy „soma és psiche strukturális aspektusainak” felölelése mellett „a mező egészének fókuszaiaként sokszo-

³³ Így a mező-elmélet és az újabb információelméleti-kibernetikai modellek kriminológiai felhasználásával szemben, elsősorban a szituációs faktor túlhangsúlyozása miatt Kaiser: i. m. 25—27. old. Arra nézve, hogy a Lewin-féle mező-elmélet számára a szociálpszichológia fejlődésének adott szakaszában valóban a társadalmi-környezeti faktorok hangsúlyozására volt szükség, vö. Kurt Lewin: A mező-elmélet és a kísérlet a szociálpszichológiában. Lásd: Pataki Ferenc (szerk. és vál.): Csoportlélektan. Gondolat, Budapest, 1969, 98—116. old.

³⁴ Mihail Jarosevszkij: A XX. század pszichológiája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972, 231. old.

³⁵ Jarosevszkij: i. m. 345. old.

³⁶ Vö. Solymosi Zsuzsanna: Kurt Lewin, A mező-elmélet a társadalomtudományban. Valóság, 1973. évi 1. sz. 97—100. (100.) old.

³⁷ Vö. Solymosi: i. m. 98. old.

³⁸ Vö. R. R. Grinker, (ed.): Toward a Unified Theory of Human Behavior. Basic Books, New York, 1956. 112. old.

ros rendszerek tranzakcióit tanulmányozza”,³⁹ amely rendszerek mindegyikének van a mező kialakításában valamilyen jelentősége, azonban — és e megállapítás fontosságát a kriminológiai kutatások szempontjából külön is ki kell emelni — „egyidőben csupán a mező egy részének néhány más résszel történő tranzakcióját lehet analizálni”.⁴⁰ A mező-elmélet ebben az itt elfogadott értelemben — vagyis mint elemzési módszer, mint szemlélet — ugyanakkor elkerüli a szituációs faktorok túlhangsúlyozásának a hibáját is és kifejezetten kiemeli: a magatartás szabályozása szempontjából „külső és belső éppen olyan elválaszthatatlanok, mint az ember és környezete az interakció minden szintjén, a génektől a viselkedésig.”⁴¹

A containment-teória

A mező-elmélet kriminológiai hasznosítására már nem egy esetben tett javaslatot az irodalom. Így Yinger a fiatalok bűnözés etiológiájának vizsgálatán keresztül jutott el általános érvényű megállapításokig és hangsúlyozta, hogy a bűnelkövetés létrejöttében közrejátszó tényezők összehatásának és súlyának megragadása érdekében a bűnöző magatartás teóriájának mező-orientációjának kell lennie.⁴² Ebben az orientációban a mező-elmélet természetesen már nem az eredeti Lewin-i értelemben jelenik meg, hanem a mező alkotóelemei között a személyiség egyedisége is szerepel. Yinger helyesen hangsúlyozza, hogy a bűnöző magatartás magyarázatának formulája mindenkor hivatkozást kell, hogy magában foglaljon a „belső tendencia” variációira.⁴³ Ennek megfelelően a kriminalitás mezőszemlélete szerint bűncselekmény

elkövetésére akkor kerül sor, ha erre hajlamos személyiség olyan szituációba kerül, amely megkönnyíti tendenciáinak illegális kifejezését.⁴⁴

Az említett, inkább utalásszerű felhasználáson kívül a mező-szemlélet a „klasszikus” kriminológiai elméletek egynémelyikében is érvényesülni látszik. A mező-szemléletű megközelítés metodikájának e kriminológiai tanítások közül a leginkább Reckless és követői — elsősorban Dinitz és Kay — containment- (ellenállás, „feltartás”-) teóriája látszik megfelelni.⁴⁵ Az elmélet kifejezett célja kezdetben az volt, hogy megmagyarázza: a különböző személyek miért mutatnak fel eltérő mértékű ellenállást a deviálásra „toló és húzó” (push and pull) külső tényezőkkel, így a létező deviáns magatartásmintákkal, a szegénység és depriváció, a rossz társasággal, a bűnöző szubkulturákkal, anomióval, a családi és más kiscsoportbeli konfliktusokkal és pressziókkal, a gyenge külső kontrollal és társadalmi dezorganizációval szemben.⁴⁶ A hiányzó láncszemet Reckless a személyiség „ellenállóképességében”, a self-containmentben vélte felfedezni, amely „a jellem kiformalódásával rokon szervezeti rendszer” és a személyiségfejlődésnek a sajátja. Összetevői különböző Én-faktorok, mint amilyen az ember önértékelése, saját magáról alkotott képe, cél-orientációja és értékbeállítottsága, igény szintje és frustráció-toleranciája, azaz kudarctűrő képessége.⁴⁷ E tényezők átfedik és erősítik-gyengítik egymást, összehatásuk „a személynek azt a képességét jelenti, hogy kövesse az elfogadott normákat, irányítsa önmagát”.⁴⁸

Reckless természetesen felismerte, hogy a bűncselekmény létrejöttében a jogsértésre „toló-húzó” tényezők hatását nemcsak a személyiség ellenállóképessége, hanem a külső kontroll, a „külső containment” is befolyásolja. Ilyen külső kontroll-tényezők: az ésszerű magatartási alapszabályok rendelkezésre bocsátása és ezek interiorizációjának elősegítése, az egyénnek a társadalom és a csoport által jelentőségteljes, értelmes és az aktivizálódást lehetővé tevő szerepekkel történő felruházása, továbbá az egyén „inkorporálásának vagy integrációjának neve-

³⁹ A mező-fogalom felhasználása lényegében valóban a rendszerelmélet kriminológiai hasznosítását jelenti, hiszen az utóbbi megközelítésében a mező rendszerként is felfogható: „Azokat a feltételeket, amelyek bűnös magatartást tesznek lehetővé, rendszerként kell megragadni és e rendszer struktúráját kell kutatni!” — írta Loose; egyetértően idézi Herbert Gäbler — Rolf Schröder: Zur Fahrlässigkeit im sozialistischen Strafrechtsgesetzbuch, dargestellt an der Herbeiführung von schweren Strassenverkehrsunfällen. Dissertation, Berlin, 1969, 56 old. Nyilvánvaló azonban, hogy itt nem egy rendszer, hanem rendszerek sokaságát magába foglaló „magasabb szintű” rendszer áll a vizsgálódások homlokterében. A több szintén jelentkező és így félreértésekre vezethető rendszer-fogalom helyett emiatt indokoltabb a rendszereket magába foglaló főfogalomra a mező elnevezés itt javasolt használata.

⁴⁰ Vö. Grinker: i. m. 112. old. A mező-elmélet ilyen értelmezése ugyanakkor feltételezi a „kölcsonhatás megértését legalább két, egymással kommunikáló rendszer (vagy két személy) és egy harmadik megfigyelő között”, uo.

⁴¹ Grinker: i. m. 118. old. Így használja egyébként a mező-elmélet fogalmait a primér körök fogalmával, illetőleg a pszichoanalízis betegség-tanával szemben kritikus ún. autonómikus viselkedés (autonomic behavior) tana is; vö. Grinker i. m. 112. old.

⁴² Vö. John Milton Yinger: Toward a Field Theory of Behavior. McGraw-Hill Book Co., New York—London, 1968, 238 old.

⁴³ Yinger: i. m. 237. old.

⁴⁴ Yinger: i. m. 238. old.

⁴⁵ Vö. Walter C. Reckless: The Crime Problem. (4. kiadás) Appleton-Century-Crofts, New York, 1967. A tant „buffer”, ütköző, és Halt-teóriának, „a gyengített kontroll” elméletének is nevezi az irodalom; annak megítélésében, hogy multifaktoriális etiológiai elméletéről vagy „nagy” teóriáról van-e itt szó, sajnálatos bizonytalanság uralkodik; vö. Stephen Schafer: Theories in Criminology. Random House, New York, 1969, 224. old. Megítélésünk szerint Reckless teóriája az okok hatásmechanizmusának összefoglalását nyújtja az egyéni magatartásra nézve.

⁴⁶ Reckless: i. m. 467. old.

⁴⁷ Vö. Reckless i. m. 475—476. old. A self-faktorok ilyen összegezése és a szóhasználat egyaránt jól mutatja Reckless mező-elméleti kiindulását, hiszen pl. az igény szint és frustráció-tolerancia faktorának feltárása is Lewin érdeme; vö. Böszörményi—Moussong-Kovács: i. m. 84. old.

⁴⁸ Reckless: i. m. 475. old.

zett kiegészítő változók”, mint a csoport általi megerősítés, megfelelő jelentős személyi viszonyok, a valahová tartozás és azonosulás érzésének kialakítása, amit főként a kics csoportok közvetítenek.⁴⁹ E tényezők összessége „a társadalom, csoportok, szervezetek és közösségek ama képességét jelenti, hogy az egyének magatartását az elfogadott normák, szabályok, jogszabályok, elvárások és értékek keretei között tartásák”.⁵⁰ A külső containment-tel szemben annál fontosabbá válik az Én, mint ellenőrző tényező szerepe, minél „személytelenebbek a társadalmi viszonyok, minél sokrétűbbé és elidegenedettebbé válik a társadalom”.⁵¹

A teória ebben a felépítésében nyilvánvalóan egyoldalú szemléletet tükröz. Egyoldalú megközelítés először is a bűncselekmény létrejöttét kizárólag az ellenhatás, az ellenállás oldalán jelentkező tényezők gyengeségével magyarázni, hiszen a büntetőjogellenes cselekmény elmaradását gyenge ellenállóképesség és csökkent külső kontroll dacára is számos, pozitív irányú, aktivitást eredményező faktor hatása okozhatja. Elegendő itt a Reckless által is bűncselekményre vezethető push-nak tekintett konfliktusok vonatkozásában a társadalmilag-egyénilag pozitív megoldásmódokra, a szublimálásra, szubsztitúcióra és hasonlókra gondolni.⁵² Kétséget kizáróan a szemléletmód ilyen egyoldalúsága tette szükségesszerűvé, hogy Reckless teóriáját nem tarthatta alkalmazhatónak a pszichotikusok, epileptikusok, pszichoneurotikusok és más kifejezett karakter-, illetve személyiségzavarral rendelkező személyek magatartására, továbbá azokra az esetekre, amikor a kriminális magatartás része egy egész csoport tradicionális életformájának, így az indiai bűnöző-törzsekbe, cigánybandákba tartozó, csempészfalvakban lakó stb. személyek bűnözésére. Reckless egyébként — bár kifejtette: nem hiszi, hogy a bűnöző szubkultúrák ilyen erővel hatnának — nyitva hagyta még azt a kérdést is, hogy a kifejezett amerikai városi bűnöző szubkultúrákban élőkre a containment-teória érvényes-e, vagy sem.⁵³ Egyoldalú mindemellett Reckless szemléletmódjában a magatartáskoncentrikusság is, amely miatt a vázolt formájában a containment-teória nem tekinthető valódi integrált bűnözésselmeletnek. Rá kell arra is mutatni, hogy az Én-faktorok kiválasztása is meglehetősen önkényes, illetve hiányos, hiszen azok között az ellenállóképesség meghatározása szempontjából legalább ilyen jelentős szerepet betöltő egyéb tényezők is léteznek.⁵⁴ Végül az is nyilvánvaló, hogy a külső és belső containment faktorainak sematikus elválasztása eltéré-

li a figyelmet e tényezők kapcsolatának legfontosabb vonásáról, arról t.i., hogy nem csupán az ellenállás alakításának a szintjén befolyásolják kölcsönösen egymást, hanem már egyenkénti létezésükben is egymás által meghatározottak. Példának elegendő a Reckless által a külső containment-ek sorában kiemelt szerep fogalmára hivatkozni. „A társadalmi szerep... egymagában még nem határozza meg a személy viselkedését, ehhez a szerepet el kell sajátítani, bensővé kell tenni. A szerep interiorizációja az a belső determináns, amellyel az egyén a maga társadalmi helyzetét, a helyzethez való viszonyát és az ebből eredő kötelezettségeket meghatározza”.⁵⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy a külső-belső tényezők a társadalmi faktorok és az Én-faktorok mindegyikénél külön-külön is elválaszthatatlan kölcsönhatásban vannak.

A containment-teória egyoldalúságát és érvényének, illetve alkalmazhatóságának korlátozott voltát elsősorban azzal lehet kiküszöbölni, ha a „külső hatás — belső ellenállás” képletet a „külső hatás és ellenhatás — belső hatás és ellenhatás” formulájával helyettesítjük, annak valamennyi tényezőjét egymással kölcsönös viszonyban, kölcsönhatásban állóként felfogva. Ezt a deviálást elősegítő szomatikus és pszichés tényezők vonatkozásában maga Reckless is megtette, teóriájának egy másik fajtájú leírása során. Kifejtette, hogy a külső és belső containment úgy is leírható, mint a deviáció elleni buffer-ekként, ütközőként operáló tényezők. A „buffer paradigma” koncentrikus köröként ábrázolható. A legkülső (1) kör a „presz-sziókból” (a régióhoz és általános kultúrához viszonyítottan eltérő létfeltételek, mint szegénység, munkanélküliség, gazdasági bizonytalanság, csoportkonfliktusok, kisebbségi státus, egyenlőtlenségek, lehetőségek hiánya) és a „bűnbe húzó” pull-okból (az eredeti életformától eltérő tényezők, mint: presztízsszemélyek, rossz társaság, kriminális szubkultúra, deviáns csoportok, tömegtájékoztatói eszközök, propaganda stb.) összetevődő társadalmi sztratoszféra. A következő koncentrikus kör eggyel beljebb (2) a külső containment-ekből áll, majd a harmadik (3) kör a belső containment, a „self”. Végül a legbelső (4) kör az organikus és pszichológiai „bűnbetaszító tényezőkből”, push-okból áll. A (2) és (3) tényező képezi a „containing buffer”-eket. A bűncselekményelkövetés mechanizmusa az, hogy ha a kívülről jövő push-ok és pull-ok át-törnek a (2) kör buffer-jén, szembekerülnek a (3) körrel. Ennek gyengesége esetén létrejön a deviálás, a jogszabály megszegése. Viszont szervi és pszichológiai jellegű push-ok erednek

⁴⁹ V. ö. Reckless: i. m. 470—471. old.

⁵⁰ Reckless: i. m. 475. old.

⁵¹ Reckless: i. m. 475. old.

⁵² Vö. Gábor Aurél: Psychologia. Jegyzet a „Mentőtiszt I.” tanfolyam részére. Az Országos Mentőszolgálat kiadása, soksz. Budapest, 1971. 31—33. old.

⁵³ Vö. Reckless: i. m. 477. old.

⁵⁴ Így pl. az önszemrehányás, a lelkiismeret, az önuralom stb. tényezői. Vö. Wilhelm Arnold: Person,

Character, Persönlichkeit. (2. kiadás) Verlag für Psychologie. Dr. C. J. Hoegrefe, Göttingen, 1932, 374—375. old. Nyilvánvalóan látszik, hogy a belső „ütközők” köre csak akkor tehető hozzávetőlegesen teljessé, ha abba az ún. szentiment-struktúrák mindegyikét is beletérítjük. Ezekre v. ö. Cattell: i. m. 192—195. old.

⁵⁵ Sz. Kon: Az Én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969, 23. old.

a (4) körből is. (Ilyenek: szélsőséges nyugtalanság, belső feszültség, ellenségesség és agresszivitás, nagyzási hóbort, szuggesztibilitás, erős tekintély elleni lázadás, alacsonyabbrendűségi érzés, bűnreakciók, mentális konfliktusok, félelmek, kényszerképzetek, fóbiák, szervi fogyatékoságok mint agysérülés és epilepszia, végül a pszichózisok.) Az e körből eredő push-ok közül számos túl erős ahhoz, hogy a self vagy a kiscsoportok, mint a család, megbírkózhassék velük. A (2) és (3) kör bufferjei kivédik a normális csalódásokat, frustrációkat, nyugtalanságokat stb., de „nem képesek megfelelni az igazán nagy hajtóerők által támasztott követelményeknek”.⁵⁶

Az így kifejtettekre figyelemmel nehezen érthető, hogy miért volt szükség a teória érvényességének fent vázolt „önkorlátozására”. Emellett ebben a formájában Reckless nézetrendszere a jogszociológiai megközelítés beépítésének a kivételével igen közel jutott az integrált bűnözésemélet mező-szemlélettel megalapozott fogalmához. Az „ütöző paradigma”, az ellenállási elmélet azonban — ha érdemben attól el is távolodott — elnevezésében és a hatásmechanizmusok ábrázolási módjában továbbra is magán viseli a „hatás-ellenállás” szemlélet egyirányúságát. Emiatt az ellenállási képesség és a külső-belső kontroll fontosságának elismerése mellett e tényezőket az omnifaktoriális és integrált bűnözésemélet „bűncselekmény-mezőjének” egyik, más rendszerekkel a mezőn belül kölcsönhatásban álló szisztémájaként tartjuk besorolandónak.⁵⁷ Ily módon válik lehetővé a „bűncselekmény-mező” teljes körűvé tétele, amelynek folytán a kifejtettek a büntetőjogellenesnek minősített emberi magatartások valamennyi fajtája, így a gondatlan és a közlekedési bűncselekmények tekintetében is azok létrejöttére és lefolyására általános érvényű és közös metodikát, kutatási alapként szolgáló szemléletmódot nyújthatnak. Önként felmerül a gondolat, hogy a kifejtetteknek nem kell-e majd tudományelméleti és rendszerezési következtetéseit is levonni a bűnügyi tudományok keretén belül. Itt csupán jelezzük, hogy az integrált bűnözéseméletnek a bűnügyi tudományok rendszerébe önálló ággként való beillesztése megoldhatja a büntetőjogtudomány és a kriminológia mai szükségképpen átfedését: „... a büntetőjogtudomány tudományos feladata felöleli a bűncselekmény, a bűnözés, a büntetés és általában a bűnözés elleni küzdelem társadalmi törvényszerűségeinek a vizsgálatát”.⁵⁸ A büntető-

jogi dogmatikát tárgyául elfogadó büntetőjogtudomány és az integrált bűnözésemélet egymás mellé helyezése ezzel szemben az érdemi határvonalak meghúzását is kielégítően biztosíthatná.⁵⁹

Közlekedési kriminológia

Ezzel végére értünk rövid kriminológiai eszmefuttatásunknak. Megállapíthatjuk, hogy a kifejtettek szerinti integrált bűnözésemélet számára a közlekedési kriminalitás sem „rendszeridegen”, hanem éppen ellenkezőleg, a maga jellemzőivel és sajátosságaival cáfolhatatlan érveket nyújt a bűnözést általában megmagyarázni próbáló „nagy” teóriák, monokauzális etiológiai elméletek ténylegesen csupán relatív érvényére. Éppen a közlekedési kriminalitás vizsgálata irányítja emellett elsősorban a figyelmet a magatartások „bűncselekményre tevése” társadalmi folyamatának összetevőire, amelyekről ebben a megközelítésben bizonyítható a legkézenfekvőbb érvekkel, hogy tanulmányozásuk a kriminológiában is nélkülözhetetlen. Elméleti szempontból így a közlekedési cselekmények nyomatkosan ráirányítják a kriminológusok figyelmét, hogy „teóriájuk nem vesz tudomást az antiszociális magatartások leggyakoribb és legköltségeesebb formáiról...” Gyakorlati szempontból pedig e bűncselekmények kutatása — számszerűségük és kihatásaik folytán — „igen nagy fontosságú társadalmi és kriminológiai feladat”.⁶⁰

E tétel vitathatatlan igazságán az sem változtat, ha a közlekedési bűncselekmények változó társadalmi megítélése, a „dekriminalizálási” törekvések folytán az általunk helyesnek tartott és több munkánkban javasolt módon egységes büntetőjogi kategóriáként történő felfogásuk helyett a mesterséges elválasztó határok alapján különböző jogágakba való széttagolásuk fennmarad, illetőleg folytatódik. Ebben az esetben mint a kriminalitás „elő-mezője”, mint saját tárgya jobb megértéséhez szükséges kiegészítő vizsgálódási terület maradnak továbbra is a kriminológia érdeklődési körében.

Kézenfekvő következtetés ez, ha figyelembe vesszük a kriminológiának az alaptudományokét megelőző illetékességét általában a közlekedési szabályszegések és balesetek vizsgálatában. Kaiser helyesen mutat rá arra, hogy a közlekedési cselekmények vizsgálatában a kriminológia kompetenciája mellett szól elsősorban interdiszciplináris jellege. A kriminológia a „társadalmilag feltűnő magatartások” széles körében átfogóbb

⁵⁶ Vö. *minderre Reckless*: i. m. 479—480. old.

⁵⁷ Wolfgang és Ferracuti szerint hasonló megközelítéstű Martin Gold bűnözés-elmélete; Vö. *Martin Gold*: *Status Forces in Delinquent Boys*. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1963. A hivatkozást lásd: *Wolfgang—Ferracuti*: i. m. 51. old.

⁵⁸ Vö. *Horváth Tibor*: A marxista—leninista büntetőjogtudomány tárgya és módszertanának alapvonásai. MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének Értesítője. 1961. 4. sz. 461. old.

⁵⁹ A tartalom egyértelmű tisztázása esetén a bűnözésemélet természetesen joggal viselheti a kriminológia elnevezést is.

⁶⁰ Vö. H. Lavrence Ross: *Traffic Law Violation; A Folk Crime*. Lásd: *Clinard*, Marschall B.—*Quinney*, Richard: *Criminal Behavior Systems: A Typology*. Holt, Rinehard and Winston, Inc., New York, 1967, 309—319. (318.) old.

összehasonlítási anyaggal és nagyobb tapasztalati tudással rendelkezik, mint az empirikus alaptudományok bármelyike. Emellett csak a kriminológia tartja szem előtt a tettesként számbajöhető személyiségek teljes körét, a jogsértő átlagpolgártól a krónikus bűnözőig. Végül a kriminológia az, amelynek egyeztetnie kell az alaptudományok nézeteit és gondoskodnia kell az ellentmondások kiküszöböléséről.⁶¹ Következtésünk helyességét emellett az a szükségszerű felismerés bizonyítja, hogy a közlekedési bűncselekmények egy részének vagy akár egészének úgynevezett „dekriminalizálása” is csupán „a probléma bizonyos eltolását eredményezné a normaellenesség skáláján” és a közlekedési szabályszegések továbbra is „jogi relevanciával rendelkező normaellenes magatartást” képeznének.⁶² Ami pedig a legdőntőbb: a közlekedési szabályszegések leküzdése mindenképpen megköveteli megfelelő és differenciált szociális szankciók kilátásba helyezését, e (büntető) jogpolitikai feladat helyes elvégzéséhez pedig éppen a kriminológiai vizsgálódások eredményeinek kell szükségképpen hozzájárulniuk.⁶³

A közlekedési szabályszegések érdemi együvé tartozását és a közlekedési büntetőjog önállóságát valló, már több helyütt kifejtett nézetünk szempontjából ugyanakkor bővebb indoklást nem igényel, hogy a közlekedési bűncselekmények a kriminológiai kutatások tárgyába tartoznak. Vizsgálatuk és elemzésük — sajátosságaik folytán a kriminológia tárgykörén belül viszonylagos önállóságot igényel és ezért indokolt a kriminológia belső rendszerében az önálló közlekedési kriminológia elismerése.

A közlekedési kriminológia a mező-szemléletű integrált omnifaktorális bűnözési teória kiindulásának megfelelően egyfelől vizsgálja a közlekedési szabályszegések és balesetek megjelenési formáit, elvégzi a szükséges „szekunder analízist” a balesetek statisztikai és etiológiai vizsgálatának adatai kapcsán, másfelől tanulmányozza a szabályszegő magatartás létrejöttének tényezőit. Ebből a szempontból a szoros összefüggés folytán általában a balesetekre vezető magatartás vizsgálata is feladata, ami az egyéb kriminális magatartásokhoz viszonyítva már önmagában több sikű, integrálást igénylő cselekménykategória alapulvételét jelenti. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a közlekedési szabályszegő magatartás faktorai között a kriminális cselekményekre általában jellemző és a baleseti okoknak általában megfelelő tényezők egyaránt megtalálhatók. „A közlekedési bűncselekmények egy részét az jellemzi, hogy több rokonvonást

mutatnak fel az általános, nem-kriminális baleseti történéssel, míg a másik csoport több rokonságot mutat az általános kriminalitással; ez a kettőség a konkrét eseteket is jellemzi” — mutat rá helyesen Felfe.⁶⁴ Kiemelkedő jelentőséghez jut ehhez képest a közlekedési bűncselekmény, mint komplex magatartás etiológiai vizsgálata, amely nem csupán a szabályszegések, hanem egyúttal a közlekedési balesetek megelőzéséhez is felbecsülhetetlen értékű ismereteket szolgáltathat. Ebből a szempontból a bűncselekményi mező középső részeire, a baleseti szituáció és személyiségi tényezők szélsőségeit fel nem mutató átlagesetekre kell koncentrálni, mert itt rendelkezünk egyelőre a legkevesebb ismerettel.⁶⁵ Szükségképpen előtérbe kerül ebben a körben a problémáknak a filozófiai antropológiára támaszkodó felvázolása is: „A közlekedési büntetőjogban... szembeötlően adódik az antropológiai aspektus, az ember, mint olyan lényegére irányuló, különösen pedig az ember lényében levő veszélyeztetések iránti kérdésfeltevés.”⁶⁶

A közlekedési kriminológia természetesen nem általában keresi „a szabályszegések”, „a baleset” okait, hanem az omnifaktorális megközelítés alapelvéből indul ki és egyáltalán nem tartja kudarcnak, ha még egyes cselekmény-típusok vonatkozásában sem lesz képes primér okot kimunkálni. Annál is kevésbé jelentene ez eredménytelenséget, hiszen „a jelenség feletti ellenőrzés, kontroll nem mindig teszi szükségesé az okok előzetes megismerését: a kezelés — mint az orvostudományban — itt sem várhat az okok felismeréséig.”⁶⁷ A közlekedési kriminológia pedig nem tévesztheti szem elől, hogy ha kutatja is a tudományos módszerekkel, köztük természettudományos módszerek közvetlen alkalmazásával vagy másodlagos analizisével a balesetekre és szabályszegésekre vezető magatartásokat, a magatartások tanúsítóinak személyiségét és a cselekvés feltételeit⁶⁸, ezek a módszerek nem segítenek közvetlenül a kriminoló-

⁶⁴ Edeltraut Felfe: Bewegung, Erscheinungsformen, Ursachen und Differenzierungen der Unfallkriminalität im Gross-stadtverkehr (dargestellt am Unfallgeschehen der Stadt Leipzig). Dissertation, Leipzig, 1968, 92. old.

⁶⁵ Kaiser ezért a közlekedési kriminológia legfontosabb feladatának tartja az életben egyébként bevált, de gondatlan sérülés-okozás vagy veszélyeztetés miatt feltűnővé váló „átlagpolgár”, mint közlekedési büntettes tanulmányozását. Vö. Kaiser i. m. 336; 338. old.

⁶⁶ Lange: i. m. 151. old.

⁶⁷ Morris—Hawkins: i. m. 52. old.

⁶⁸ A természettudományos kutatást közvetlenül is a közlekedési kriminológia feladatának tekintti Cornil, aki szerint a közlekedési bűnözés kriminológiája többek között felöleli „az előzetes felderítő orvosi-pszichológiai módszerek, valamint a veszélyes állapotok (alkohol, fáradtság stb) vizsgálatát”. Vö. Paul Cornil: A közúti közlekedéssel kapcsolatos törvénytársítások kriminológiai vonatkozásai. Referátum a kriminológiai kutatóintézetek igazgatóinak IV. konferenciáján. Strasbourg, 1966, nov. 22—25. Conseil de l'Europe kiadványa, No. 338. (Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet nyersfordítása.)

⁶¹ Vö. Kaiser: i. m. 16—17. old. és az ott idézett további irodalmat.

⁶² Vö. Kaiser: i. m. 16—17. old. „mert függetlenül attól, hogy szabálysértés-e vagy kriminális cselekmény, a közlekedési szabályszegés minden esetben szociálisan feltűnő magatartás...”

⁶³ Vö. Horváth Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960, 403—430. (426.) old.

gia előtt álló legfontosabb kérdés megválaszolásában, t. i. a szabályszegések leküzdését eredményező kriminálpolitika mikénti kialakításában: „... A természettudományos módszerek nem határozhatják meg azt, milyen politikát kell követni a bűnözők kezelésében... A bűnözők és börtönök tanulmányozása sohasem fogja elárulni, hogyan kell kezelni a bűnözőket, mint ahogyan az atom tanulmányozásából sem derül ki, hogyan kell felhasználnunk az atombombát”.⁶⁹ Ezért a közlekedési kriminológia a bűnöző magatartás analízisét szükségképpen kiegészíti és integrálja a tárgyba vágó szociológiai-szociálpszichológiai felismerésekkel, nem utolsósorban pedig a szabályok és a szabályszegővé mi-

nősítő jogalkotói-társadalmi értékítélet, valamint a jogalkalmazói szelekció büntetőjogszociológiai szemszögű vizsgálatával.

Mindezeket összegezve úgy tűnik, hogy a közlekedési bűnözés elméletének valóban „nem elsősorban a bűncselekménynek tekintett magatartásra, mint olyanra kell magyarázatot adnia, hanem arra, hogy miért szükséges e magatartással szemben a büntetőjog eszközeivel fellépni”.⁷⁰ Egy ilyen tartalmú magyarázatadás megkísérelésének⁷¹ indoklásaképpen véltük szükségesnek az eddig mondottak kifejtését.

Viski László

⁶⁹ Jeffery: Pioneers..., 9. old.

⁷⁰ Vold: i. m. 149. old.

⁷¹ Vö. a szerző „Közlekedési büntetőjog” című, sajtó alatt levő monográfiáját.

A fokozatosság lenini elvének megítélése a felszabadulástól a mezőgazdaság szocialista átszervezéséig terjedő időszakon belül

A fokozatosság lenini elvének lényege mind a közgazdasági, mind a termelőszövetkezeti jogi irodalomban, mind a szövetkezetpolitikával foglalkozó tudományos, és népszerű módon megírt kiadványokban, mind pedig a mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatos politikai közvéleményben általánosan elfogadott álláspontként úgy fogalmazódik meg, mint a *kisárutermelői parasztgazdaságoknak a szövetkezetek alacsonyabb típusain, az általános beszerző, és értékesítő, továbbá a termelést részlegesen társadalmisító ún. átmeneti szövetkezeteken keresztül, azok segítségével történő fejlődési útja a kisárutermelő gazdálkodást alapjában megszüntető mezőgazdasági termelőszövetkezetekig*. A fokozatosság lenini elve az általános felfogás szerint tehát a Lenin által megjelölt szövetkezeti utat jelenti, azt a szövetkezeti utat, amely a különböző szövetkezeti típusok láncolatán keresztül elvezeti a parasztgazdaságokat a magángazdálkodástól a kollektív termelőszövetkezeti gazdálkodásig, *oly módon, hogy az önkéntesség lenini elvének megfelelően a paraszt a társadalmisítás különböző szintjeit képviselő szövetkezeti típusok és formák között szabadon választhat.*

A fokozatosság kérdése tehát e felfogás szerint úgy jelentkezik, mint a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik sarkalatos tétele.

A fokozatosság elvének az a megjelölése, amely szerint a parasztság a beszerző értékesítő és az egyszerű mezőgazdasági szövetkezeteken

keresztül jut el a mezőgazdasági termelőszövetkezetekig, a mezőgazdaság szocialista átszervezését megelőzően és az átszervezés idején a fokozatosság elvének tartalmát fogalmilag teljesen kimerítette. Meg kell jegyezni továbbá, hogy a fokozatosság lenini elvének a mezőgazdaság szocialista átszervezését megelőzően és annak folyamán a közgazdasági, a politikai irodalomban, a termelőszövetkezeti jogban, továbbá a politikai közvéleményben általánosan elfogadott fogalma nem a gyakorlattól függetlenítt elméleti felfogásként, hanem a mezőgazdaság szocialista átszervezése elméletének olyan alapelveként volt számontartva, amely elvet mind a Szovjetunióban, mind nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének bevált gyakorlati módszereként a gyakorlat által beigazodott igazságként fogadtak el.

A fokozatosság elvének ismertett fogalma, amely tehát a mezőgazdaság szocialista átszervezésének alaptételeként jelentkezett, az átszervezést követően kibővül a mezőgazdasági szövetkezeti formán belüli fokozatosság gondolatával. A mezőgazdasági szövetkezeten belüli fokozatosság gondolata azt jelenti, hogy az átszervezés során általánossá vált mezőgazdasági termelőszövetkezeten belül kialakított szocialista termelési viszonyok alapján fokozatosan jön létre a termelőszövetkezeti nagyüzem, a közös gazdaság felépítésének folyamata, vagyis a szocialista nagyüzemi termelőerők kialakítása.

A fokozatosság lenini elvének fogalma a mezőgazdaság szocialista átszervezését követő-

en és jelenleg is a magyar közgazdasági és termelőszövetkezeti jogi irodalomban tehát két egymással kiegészülők és összefüggőknek tartott gondolatkörből épül fel nevezetesen: *a kisárutermelő gazdaságnak a beszerző értékesítő és az átmeneti szövetkezeteken keresztül a mezőgazdasági termelőszövetkezetig tartó fejlődési folyamatból, és a termelőszövetkezeten belüli fejlődési folyamatból.*¹

A fokozatosság lenini elve e felfogás szerint tehát nemcsak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, hanem a már megszervezett mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek fejlődési elveként is számon van tartva.

A fokozatosság lenini elve tartalmának részletes megismerése, a két tartalmi elem egymáshoz való viszonyának tisztázása akkor lehetséges, ha áttekintjük a fokozatosság elvének értelmezésével foglalkozó közgazdasági, politikai, jogi munkákat, a felszabadulástól napjainkig terjedő időszakon belül.

Ez a tanulmány a terjedelmi korlátok következtében, csak a kitűzött feladat részbeni megoldására, nevezetesen a fokozatosság lenini elvének az átszervezését megelőzően kialakult fogalmi elemzésére szorítkozik.

I.

A szövetkezeti fokozatosság lenini elvét a felszabadulást követően az MDP 1948-ban megtartott első szövetkezeti konferenciája határozta meg az első ízben Magyarországon, mégpedig olyan értelemben, mint a paraszti magángazdálkodás szövetkezeti útját, *amely szövetkezeti út az általános beszerző és értékesítő szövetkezetekből kiindulva, a termelés alacsonyabb, egyszerűbb szövetkezeti formáin keresztül jut el a termelőszövetkezetekig.*

Arra a kérdésre, hogy a magánparaszti gazdálkodás milyen gazdasági, politikai folyamaton keresztül, és hogyan alakul át az önkéntesség elvének betartása mellett az egyszerűbb mezőgazdasági szövetkezetek segítségével termelőszövetkezetté, arra a szövetkezeti konferencia választ nem ad, és nem is adhatott, mivel a szövetkezetpolitika általános irányelveit volt hivatva csak meghatározni. A fokozatosság le-

¹ Ld. Mezőgazdasági és termelőszövetkezeti jog. Egyetemi tankönyv. Szerk.: Seres Imre. Tankönyvkiadó. Budapest, 1970. 51. old. A fokozatosság elvének jelzett megfogalmazását ld. még: Erdei—Enese—Kalogy: Üzemszervezési és üzemvezetés a szocialista mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1966. 129—132. old.; Nagy László. Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Akadémia Kiadó. Bp. 61—68. old. Seres Imre: Lenin szövetkezeti gondolatai és a parasztság. Állam- és Igazgatás XX. 3. sz. 227—228. old.

A Társadalmi Szemle keretében 1968-ban lezajlott szövetkezet-elméleti vita során a jelzett két fogalmi összetevő alapján nyert megfogalmazást a fokozatosság lenini elvének tartalma. Ld. Erdei Ferenc: A szövetkezetek elméleti kérdései. Társadalmi Szemle XXIII. 29. old.

nini elve elméleti kérdéseinek a kidolgozása a közgazdaság és a jogtudomány feladata lett volna, azonban az 50-es évek elején ennek a kérdésnek elméleti kidolgozására nem került sor. Akár a közgazdasági, akár a szövetkezeti kérdéssel foglalkozó jogirodalmat tekintjük a szövetkezetekkel foglalkozó elméleti munkák nem terjednek túl a szövetkezetekre vonatkozó, az adott időben uralkodó politikai irányelveken, pontosabban a szövetkezetekre vonatkozó lenini elmélet Sztálin által való magyarázatának a magyarországi viszonyokra vonatkoztatásán.

A fokozatosság lenini elvének értelmezése ennek következtében akár a közgazdasági, akár a termelőszövetkezeti mozgalom jogi kérdéseivel foglalkozó irodalmat tekintjük, kimerül abban a meghatározásban, amely úgy hangzik: „A lenini szövetkezeti tervet megvalósítani — állapítja meg Sztálin elvtárs — annyi, mint a parasztságot az értékesítő és beszerzési szövetkezetek színvonaláról a termelőszövetkezetek színvonalára, hogy úgy mondjuk a kolhozszövetkezetek színvonalára emelni. Többek között ez magyarázza meg azt, hogy a kolhozok nálunk csak az értékesítési és beszerzési szövetkezetek fejlődésének és erősödésének eredményeképpen kezdtek létrejönni és fejlődni.” (Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra 1948. 200. old.)²

II.

Az ellenforradalmat követően a mezőgazdaság szocialista átszervezésének elősegítése érdekében kiadott párthatározatok, különösen az Agrárpolitikai Tézisek foglalkozik részletesebben a szövetkezeti fokozatosság kérdésével. Az Agrárpolitikai Tézisek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének fokozatossága szempontjából a szövetkezeteket három csoportba sorolja. A „legfejlettebb”, a „magasabb fokú”, a tagok kisárutermelő gazdaságát alapjaiban megszüntető termelőszövetkezet, amelyben a szocialista tulajdon a termelés területén jön létre, a jövedelem elosztása pedig a kollektíven végzett munka arányában történik. Az „egyszerűbb” vagy „alacsonyabb fokú” szövetkezetek a kereskedelmi, hitelszövetkezetek, amely szövetkezetekben a közös tulajdon a forgalmazáshoz szükséges eszközökre terjed ki, a tagjaik termelésben elfoglalt helyét, a magántulajdoni viszonyokat azonban érintetlenül hagyja.

A két szélső forma között vannak azok a szövetkezeti formák amelyek vegyítik a forgalmi szövetkezeti, és a termelőszövetkezeti elemeket. Ezek az Agrárpolitikai Tézisek alapján a

² Ld. Erdei Ferenc: A szövetkezeti úton. (Válogatott cikkek és beszédek) Szikra Bp. 1956. 171. old.; Martos Pál: A földművesszövetkezetekről. Tanulmányok mezőgazdaságunk jogi kérdései köréből. Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó, Bp. 1952. Medve Zsigmond: A szovjet mezőgazdaságról. Ld. uo. 8. old. Földes Iván: Termelőszövetkezeti jogunk fejlődése. Ld. uo. 105. old.

következők lehetnek: a forgalmi szférában működnek, de behatolnak a termelés területére is, (a földművesszövetkezet keretében működő egyszerűbb formák, mint társulás, szakcsoport, szakszövetkezet,) továbbá olyan szövetkezeti formák, amelyek a földművesszövetkezettől elszakadva folytatnak a tagjaik földterületének egy részén, vagy a termelés egy ágára kiterjedő közös termelési tevékenységet, (pl. szakcsoportok, termelőségvetkezeti csoportok), de ugyanakkor a tagok egyéni termelőtevékenységének a beszerző és értékesítési mozzanatait is összefogják.³

A termelőségvetkezeti, és a kereskedelmi szövetkezeti forma közötti alakzatok aszerint fejlettebbek, vagy kevésbé fejlettek, a szövetkezeti út fokozatosságát tekintve aszerint képviselnek „alacsonyabb”, vagy „magasabb” formát, hogy a termelési tevékenységet milyen széles körben kollektivizálják, milyen mértékben alkalmazzák a munka szerinti elosztás elvét, és milyen mértékben fordítják a közös vagyon egy részét a közös alapok fejlesztésére.

A szövetkezeti fokozatosságnak az Agrárpolitikai Tézisekben kifejtett útja *milyen módon* alakítja át a kisárutermelői termelési viszonyokat a forgalmi, továbbá az egyszerű mezőgazdasági szövetkezetek segítségével szocialista termelési viszonyokká? *Milyen tényezők azok, amelyek a szövetkezeti út különböző fokozataihoz, végső fokozatként a kisárutermelést alapjaiban megszüntető termelőségvetkezetekhez önkéntes alapon vezetik el a parasztságot?*

Az Agrárpolitikai Tézisek a kisárutermelői termelési viszonyok, szocialista nagyüzemi termelési viszonyokká alakításának feltételeiről a következőket mondja:

„Az MSZMP egész népünk egyetemes érdekét — beleértve a parasztság érdekét is — szem előtt tartva, a mezőgazdasági termelőerők állandó fejlesztésének fő feladata mellett egyik legfontosabb feladatának tekinti annak elősegítését, hogy mezőgazdaságunk fokozatosan korszerű, szocialista nagyüzemi mezőgazdasággá alakuljon át. A mezőgazdasági termelés fejlesztése és a szocialista átalakítás egységes, elválaszthatatlan feladatot képez. A mezőgazdaság nagyüzemű, átszervezése nem öncél, hanem eszköz, fő módszere a mezőgazdasági termelőerők állandó fejlesztésének, a dolgozó nép s ezen belül a parasztság jóléte állandó növelésének.” (kiemelés tőlem: S. M.)⁴

„Ahhoz, hogy dolgozó parasztságunk helyeslje és támogassa a szocialista átalakítást, . . . világosan és kézzelfoghatóan *be kell bizonyítani a dolgozó parasztságunknak a korszerű mezőgazdasági nagyüzemek fölényét a kisgazdasággal szemben. Csak ebben az esetben várható a*

ma még egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztság szemléletmódjának gyökeres megváltozása, és ezzel szétaprózott mezőgazdaságunk nagyüzemivé alakítása.” (kiemelés tőlem: S. M.)⁵

A kisárutermelői termelési viszonyoknak az egyszerűbb szövetkezeteken keresztül való fokozatos átalakítását, és a parasztságnak a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítására irányuló önkéntes szándékának a kialakulását az Agrárpolitikai Tézisek összekapcsolja tehát a termelőerők fejlődésének kérdésével.

1. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy a szövetkezeti fokozatosságról az Agrárpolitikai Tézisekben lefektetett irányelvek hogyan nyerne elméleti szinten feldolgozást a politikai, a közgazdasági, és a szövetkezeti kérdéssel foglalkozó jogi irodalomban. Mi tehát az elmélet által meghatározott lényege a fokozatosság lenini elvének?

Ezzel a kérdéssel a mezőgazdaság szocialista átszervezését közvetlenül megelőző időszakban (1957—59) a szövetkezetpolitikai közgazdasági és jogi elmélet közel sem foglalkozott olyan terjedelemben és mélységben, mint ahogyan a kérdésnek az Agrárpolitikai Tézisek által megjelölt gyakorlati jelentősége azt megkívánta volna. Ennek következtében nincs mód arra, hogy a vizsgált időszak szövetkezetpolitikai, közgazdasági és jogi elméletének szintézise alapján állítsuk össze a szövetkezeti fokozatosság fogalmának az értelmezését.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy nem lenne fellelhető a vizsgált időszakban olyan tudományos munka, amely ne rendelkezne a szövetkezeti fokozatosság lenini elvének kérdését illetően az általánosan elfogadott elméleti tétel erejével.

A felvetett kérdésre Erdei Ferenc a mezőgazdasági és szövetkezeti fejlődés kérdésével foglalkozó, a Mezőgazdaság és szövetkezet⁶ c. munkájában foglalja össze legrészletesebben kidolgozva a választ, amely az átszervezést megelőzően mind a közgazdasági, mind a termelőszövetkezetek fejlődésével foglalkozó jogi irodalomban általánosan elismert volt, és a fokozatosság elvének tartalmát ebben az időszakban fogalmilag teljesen kimerítette.

Erdi Ferenc a szövetkezeti fokozatosság lenini elvének tartalmát a szövetkezetek tipizálásának segítségével közelíti meg. Kövessük tehát először nyomon a szövetkezeti típus kérdésében kifejtett véleményét.

2. A proletárdiktatúra viszonyai között valamennyi szövetkezet vonatkozásában *három típust, a kereskedelmi a termelőségvetkezeti és az átmeneti szövetkezeti típust különbözteti meg.*⁷

⁵ Ld. uo. 107. old.

³ Agrárpolitikai Tézisek. Ld. A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó, Bpest. 1964. 110. old.

⁴ Ld. uo. 107. old.

⁶ Erdi Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémia Könyvkiadó, Bpest, 1959.

⁷ Ld. Erdi Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. 278. old.

Az egyes szövetkezeti típusok *elhatárolásának ismérveit* a szövetkezet által ellátott gazdasági funkció jellegéből vezeti le, amely gazdasági funkciót a szövetkezetek azon jellemvonásaiból származtatja, amelyek szerint a szövetkezet a tagok gazdaságait vagy olyan módon egyesíti, hogy a tagok üzemeihez kapcsolódva, a tagok egyéni gazdaságának érintetlenül hagyása mellett azok gazdasági tevékenységét kiegészítő funkciókat — pl. értékesítő, beszerző, feldolgozó, hiteltevékenységet — lát el, vagy a szövetkezet oly módon egyesíti a tagok magángazdaságát, hogy azt részben vagy egészben megszünteti.

a) *Az egyéni árutertermelők kereskedelmi szövetkezetei* az egyéni parasztgazdaságok mellett, azok kiszolgálására létrehozott olyan gazdasági egységek, amelyek az árutertermelés üzemi kereteit valósítják meg, azonban nem termelőüzemi, hanem kereskedelmi formában.

A kereskedelmi szövetkezeti típus elhatárolásának alapjául szolgáló üzemi viszonyok milyen tulajdonviszonyokat tükröznek, hogyan határozzák meg a tagok termelési viszonyait, pontosabban milyen hatást gyakorolnak a tagok tulajdoni és elosztási viszonyaira?

A kereskedelmi szövetkezeti típus eleve feltételezi tagjainak egyéni árutertermelői minőségét. Ennek a szövetkezeti típusnak a tagjai csak egyéni árutertermelői gazdaság tulajdonosai lehetnek. A szövetkezeti tevékenységet az jellemzi, hogy a közös szövetkezeti vállalattal a tag az egyéni gazdasága megszempélyesítőjeként áll szemben. A szövetkezetnek az a feladata, hogy az egyéni gazdaságokat oly módon egészítse ki, hogy azoknak fokozza a jövedelmezőségét. A közös szövetkezeti vagyona a taggazdaságtól elkülönült, az azok kiegészítését szolgáló eszközökből áll, és közvetlenül még részben sem szolgál a tagok gazdasági létének alapjául. A szövetkezeti közös vagyon felosztásra kerülő jövedelmében a tagok aszerint részesülnek, hogy milyen mértékben vették igénybe a szövetkezetet.

A kisárutertermelők kereskedelmi szövetkezetei a kisárutertermelő tagok magántulajdoni viszonyait tehát nem érintik, következésképpen a tagok elosztási viszonyai is a magántulajdonosi helyzetük által meghatározottak.

b) *A termelőszövetkezeti típusnak* a kereskedelmi szövetkezeti típustól való elhatárolását a termelőszövetkezeteknek, mégpedig a szocialista termelőszövetkezeteknek fogalmi összetevői alapján közelíti meg részletesebben az ismertett elméleti nézet. A jellemző vonások a szocialista termelőszövetkezetek vonatkozásában a következők: a termelőszövetkezet olyan kollektív mezőgazdasági üzem, amely a tagok magángazdaságát teljes egészében *vagy részlegesen egyesíti*: a tagok összetartlan közös tulajdonában áll; a tagok egyszerűen tulajdonosai és dolgozói is a szövetkezetnek; a szövetkezet jövedelméből végzett munkájuk alapján részesednek.

Erdei a termelőszövetkezeti típuson belül; attól függően hogy a kollektív üzem a tagok egyéni gazdaságát milyen mértékben egyesíti, milyen mértékben vesznek részt a tagok a kollektív munkában, illetve a jövedelemrészesedés milyen mértékben függ a végzett munkától, *különböző termelőszövetkezeti fokozatokat* különböztet meg, pontosabban szólva átveszi a könyvének megírásakor használatos Politikai Gazdaságtan tankönyvnek (amely tankönyv az 1954-ben Moszkvában megjelent hivatalos szovjet Politikai Gazdaságtan tankönyvvel azonos) a termelőszövetkezeti típusra vonatkozó állásfoglalásait.

E szerint Erdei megkülönböztet a termelőszövetkezeti típuson belül „alacsonyabb fokozatot”, „középső fokozatot”, és „legmagasabb fokozatot”.⁸

A termelőszövetkezetek „*alacsonyabb fokozatában*” a tagok a magángazdaságuk mezőgazdasági termelésének csak egy részét egyesítik, a termelőszövetkezet keretében. A közös tevékenység vagy a földterületük egy részére, vagy egyes üzemágakra, vagy egyes mezőgazdasági munkák elvégzésére terjed ki. Az „alacsonyabb fokozatban” tehát a tagok egyéni gazdasága részben megmarad, a tag részben kisárutertermelő, részben pedig a szövetkezet keretében végez közös munkát. Ennek megfelelően a tagok jövedelme részben a kisárutertermelésből, részben pedig a szövetkezetben végzett közös munkatevékenységből származik.

A termelőszövetkezeti típus „*középső fokozata*” a tagok kisárutertermelését a szűkebb körre korlátozott háztáji gazdaság kivételével megszünteti, mivel a tagoknak az egyéni árutertermelő gazdálkodása alapjait képező termelőeszközeit kollektivizálja a termelőszövetkezetben. A „középső fokozatot” az „artyel típusú” termelőszövetkezetek képezik.

A termelőszövetkezeti típusnak mind a tulajdonviszonyok, mind a közös szövetkezeti üzem megvalósulása szempontjából „*legmagasabb fokozata*” a kommuna típusú termelőszövetkezet. Ebben a tagok mezőgazdasági termelésének és termelőeszközeinek is teljes egyesítése valósul meg a közös gazdaságban, tehát a háztáji gazdaság is teljesen megszűnik.

c) *Az átmeneti szövetkezeti típusnak* az a jellemző ismérve, hogy keveredik benne a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elem, vagyis a *két szövetkezeti alaptípus kombinációjaként jön létre*.

Az *átmeneti szövetkezeti típus* üzemi viszonyai, amelyek tehát a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti típusok gazdasági funkcióinak kombinációi, a tulajdoni és az elosztási viszonyokban a következőképpen tükröződnek. A kereskedelmi szövetkezetben egyesült magángazdaságok, amelyeket a tipikus kereskedelmi szövetkezet érintetlenül hagy, az *átmeneti szövet-*

⁸ Ld. uo. 301. old.

kezet keretén belül olyan közös termelőtevékenységet szerveznek, amely behatol a tagoknak a kereskedelmi szövetkezettől addig elkülönült magángazdaságába, oly módon, hogy a magántermelés egyes folyamatait, vagy termelési ágait úgy egyesítik, hogy az egyesített termelési folyamatoknak vagy termelési ágaknak megfelelő termelőeszközöket a tagok egyéni gazdaságukból a szövetkezet rendelkezésére bocsátják, de nem akármilyen módon, hanem kollektív termelőszövetkezeti tulajdonba, vagy használatba, és ugyanakkor a kollektivizált termelés szükségletének megfelelően munkaerejüket is kollektivizálják. A tagok egyéni gazdaságában meghagyott termelési ágak, vagy termelési folyamatok továbbra is a tag magángazdasága keretében maradnak, és a tag a magángazdasága vonatkozásában továbbra is kereskedelmi szövetkezeti kapcsolatban marad a szövetkezettel.

Az átmeneti szövetkezet tagja tehát a termelésben kettős helyet foglal el. A tag részlegesen megmarad a magángazdasága tulajdonosaként, és ennek megfelelően az elosztási viszonyai is részben a magántulajdonosi mivolta által meghatározottak. Ugyanakkor a tag az átmeneti típusú szövetkezeten belül megszervezett kollektív szövetkezetben részt vesz a kollektivizált termelési folyamatok, vagy termelési ágazatok közös tevékenységében, és így jövedelmi viszonyait részben a közös munkában való részvétele határozza meg.

Az átmeneti szövetkezeti típuson belül Erdei szerint a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemek számos kombinációja lehetséges elvileg, attól függően, hogy milyen a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elem aránya, vagyis a tagok milyen mértékben társadalmasítják magángazdaságukat, munkaerejüket a közös szövetkezeti üzemben. *Az elemek kombinációjának fokozatos fejlődése ezen elképzelés alapján elvileg odáig vezethet, hogy a kereskedelmi elemek teljesen kiszorulnak, és a szövetkezeten belül a termelőszövetkezeti elemek válnak uralkodóvá.*⁹

3. A szövetkezeti típusok közül a kereskedelmi és az átmeneti szövetkezetek a megadott típusjegyek alapján egyértelműen elhatárolhatók egymástól. Amennyiben a szövetkezeti tevékenység nem hatol be kollektív vagyoni és szervezeti alapon a tagok magángazdaságába, egyértelműen kereskedelmi szövetkezetről van szó. Ha a szövetkezeti tevékenység a tagi magángazdaság termelési szféráját termelőszövetkezetre jellemző módon fogja részben át, akkor átmeneti szövetkezeti típusallunk szemben. A kereskedelmi és az átmeneti szövetkezetek határterületének nem az elhatárolási, hanem az összekapcsolási kérdései problematikusabbak inkább, a nehézséget arra a kérdésre adandó válasz jelenti, hogy milyen tényezők alapján, és

milyen okból kezdte a paraszt önkéntesen a termelést a kereskedelmi szövetkezet keretében fokozatosan társadalmasítani.

Nem egyszerű azonban az elhatárolás az átmeneti, és a termelőszövetkezeti típus esetében. Az átmeneti szövetkezeti típus jellemzője az ismertetett elméleti nézet szerint a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemek olyan variációja, amely eljuthat odáig, hogy a kereskedelmi elemeket a termelőszövetkezeti elemek maximálisan lecsökkentik, vagyis a tagok egyéni gazdaságának jelentős hányada kerül a szövetkezeteken belül társadalmasításra, még tovább menve, a termelőszövetkezeti elemek a kereskedelmi elemeket teljesen kiszorítják, más szóval a tagi kisárutermelői gazdaság egészében egyesül a kollektív termelőszövetkezetben.

Ha az ismertetett nézet által megjelölt termelőszövetkezeti típusfogalmat összehasonlítjuk az átmeneti szövetkezeti típus fogalmával, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a termelőszövetkezeti típusfogalom részlegesen fedi az átmeneti szövetkezeti típus fogalmát. Mit értünk ezen megállapítás alatt?

A termelőszövetkezeti típus Erdei által megjelölt fogalma szerint termelőszövetkezetnek kell minősíteni már azt a szövetkezetet is, amely a tagok magángazdaságát csak részlegesen egyesíti (pl. az átszervezés előtt ismert termelőszövetkezeti csoportok), természetesen a termelőszövetkezetre jellemző egyéb fogalmi jegyek alapján. Részletesebben kifejtve, termelőszövetkezeti típust testesít meg az a szövetkezeti formáció is, ahol a tagok magángazdaságának egy részét, vagy egyes üzemágakat, vagy egyes termelési folyamatokat a tagok a szövetkezeten belül oly módon egyesítik, hogy a mezőgazdasági tevékenység kollektivizálásának megfelelően kollektivizálják a termelőeszközöket és munkaerejüket is. Tekintettel arra, hogy az ilyen szövetkezeti formációban a tagok magángazdaságát alkotó termelőtevékenységnek, a beszerző értékesítő tevékenységnek továbbra is megtörténik a szövetkezet általi megszervezése, ebben a termelőszövetkezeti típusnak megítélt szövetkezeti formációban is keverednek a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemek.

Hol van tehát a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti szövetkezeti típus elhatárolási pontja? A kérdés más módon megfogalmazva úgy vetődik fel, hogy a szövetkezeten belül a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemeknek mi az a mennyiségi aránya, amely már új minőségként fogalmazódik meg? Tehát milyen mértékben kell a szövetkezetnek a tagok magángazdaságát megszüntetni ahhoz, hogy a szövetkezet már ne legyen átmeneti, hanem a termelőszövetkezeti típusba tartozzon?

Az elhatárolás alapjául szolgáló ismérv véleményünk szerint feltétlenül objektív jellegű kellene hogy legyen, és ez az objektív ismérv más nem lehetne, mint a tagok termelésben elfoglalt helye, a tagok termelési viszonyainak és

⁹ Ld. uo. 307—321. old.

ezzel kapcsolatban, a szövetkezet termelési viszonyainak a jellege.

A tagok termelésben elfoglalt helyének elhatárolási ismérvkénti elfogadása az átmeneti és a termelőszövetkezeti típus határát a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemek olyan mennyiségi kombinációjában jelölné meg, amikor is a termelőszövetkezeti elemek térhódítása a tagi magángazdaságot olyan mértékben szüntetheti meg, hogy a tagok gazdasági létét a kollektív szövetkezeti tulajdon alapján végzett munka határozná meg. Ez az arány az ismertett elméleti nézet által elemzett szövetkezeti formációk közül a mezőgazdasági termelőszövetkezeti formára lenne csak jellemző. A mezőgazdasági termelőszövetkezetenél alacsonyabb társadalmisítási fokon álló szövetkezeteket nem lehetne termelőszövetkezeti típusba tartozónak sorolni.

Az átmeneti szövetkezeteknek a termelőszövetkezettől való elhatárolásának ismérvét azonban Erdei nem a tagok termelésben elfoglalt helyzetéből vezeti le. Miben foglaltatik tehát az elhatárolási ismérv lényege?

Mind a kereskedelmi, mind a termelőszövetkezeti elemeket vegyesen tartalmazó szövetkezeteket az ismertett elméleti nézet szerint sorolja az átmeneti típusba, vagy a termelőszövetkezeti típusba, hogy azok melyik alaptípus oldaláról kiindulva jönnek létre. Mit kell ezen a kategorizálási ismérven érteni?

„Átmeneti típusú szövetkezetek mindkét alaptípus oldaláról kiindulva létrejöhetnek, s aszerint különböznek is, és mindkét irányú átmenet, illetőleg kombináció esetén elvileg a fokozatok egész sora lehetséges.”¹⁰

„A kereskedelmi szövetkezetek oldaláról kiindulva a termelőszövetkezetekkel való kombináció ott kezdődik, amikor a kereskedelmi szövetkezet más jellegű termelési funkciót is ellát, mint a kereskedelmi tevékenységből folyó termelés-szervezés, vagy a tagok által termelt termék feldolgozása.” Ilyen termelőszövetkezeti jellegű kiegészülés az, amikor a tagok egyéni családi üzemében folyó termelés egyes munkafolyamatainak az elvégzésére közös szövetkezeti berendezéseket létesítenek, ... s azokat nem bérmunkában tartják üzemben, hanem szervezett közös munkában maguk a tagok használják.”¹¹

„A termelőszövetkezetek oldaláról kiindulva másfajta átmeneti típusok, illetőleg kombinációk lehetségesek. A termelőszövetkezet lényege a közös üzem, a tagok kollektív szövetkezeti termelési viszonyban végzett közös munkával. A közös üzem azonban lehet teljes, amikor a tagok egész gazdálkodására kiterjed, és lehet részleges, ha csak bizonyos üzemágakra, vagy csak bizonyos földterületre terjed ki, s ennek megfelelően a gazdálkodás többi része a

tagok egyéni üzemében folyik. Ennek megfelelően fokozatok lehetségesek, s ilyen értelemben a termelőszövetkezet kezdetlegesebb, vagy magasabb fokáról beszélhetünk. Mindezek azonban a szorosan vett termelőszövetkezetek közé tartoznak, tehát nem átmeneti típusok.”¹²

Az idézetek szerint az ismertett elméleti nézet a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemeket tartalmazó szövetkezeteket aszerint sorolja vagy az átmeneti, vagy a termelőszövetkezeti típusba, hogy az elemek kombinációja milyen gazdasági funkcióra alakult szövetkezet keretében jön létre. Ha a kereskedelmi szövetkezeten „belül” jön létre a termelőszövetkezeti tevékenység, úgy akkor tisztán átmeneti típusról van szó, ha a szövetkezet kifejezetten az egyéni árutermelők termelési tevékenységének részleges társadalmisítására alakul, és a szövetkezet keretében a tagok egyéni gazdálkodásának kisegítése érdekében kereskedelmi tevékenység is folyik, úgy termelőszövetkezeti típusról van szó.

Mivel az elhatárolás nem a kereskedelmi, illetve a termelőszövetkezeti elemek olyan mennyiségi aránya alapján történik, amely a tagok magángazdaságának alapján való megszűnését eredményezve minőségileg új, más szövetkezeti típust eredményezne, hanem a kereskedelmi, illetve a termelőszövetkezeti tevékenység létrejöttének elsődlegessége mint formai jegy különíti átmeneti, vagy termelőszövetkezeti típusba a vegyes szerkezetű alakzatokat, valójában a belső szerkezetet tekintve a vegyes szerkezetű szövetkezetek között minőségi különbség nincs. A vegyes szerkezetű szövetkezetek közötti különbségtétel a külső formai jegyek (melyik alaptípus oldaláról jön létre) mögött levő szerkezeti arányok alapján tehető meg, amelynek eredményeképpen a kereskedelmi, illetve a termelőszövetkezeti elemek mennyiségi aránya alapján a vegyes szerkezetű szövetkezetek a tiszta kereskedelmi, és a tagok tulajdonát alapjaiban társadalmisító mezőgazdasági termelőszövetkezet közötti fejlődési szakaszon belül fokozati sorrendben állíthatók fel.

4. Mi a magyarázata annak, hogy a szövetkezeti típusokat, az átmeneti, és a termelőszövetkezeti típust megkülönböztető ismérveket az ismertett elméleti nézet nem a szövetkezeti tagok termelésben elfoglalt helyzete, a szövetkezetek belső társadalmi gazdasági viszonyai alapján vizsgálja?

Erre a kérdésre a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének meghatározásáról szóló, a szövetkezetpolitikai és a közigazgatási irodalomban még mindig uralkodónak nevezhető elmélet lényegében kell keresni a választ.

A szövetkezet és a társadalmi-gazdasági környezet közötti összefüggést az ismertett elméleti nézet keletkezésének időpontjában a

¹⁰ Ld. uo. 307. old.

¹¹ Ld. uo. 308. old.

¹² Ld. uo. 309. old.

közgazdasági elmélet a következőkben összefoglalható módon ítélte meg: „A szövetkezet olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom a tőkés kezén van, és a termelőeszközök tőkés tulajdonban vannak, tőkés gazdasági forma. Az olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom maguknak a dolgozóknak a kezében van, a legfontosabb termelőeszközök a proletárállam tulajdonát képezik, a szövetkezet szocialista gazdasági forma.¹³

A szövetkezetnek mint gazdaságszervezeti formának a belső gazdasági-társadalmi viszonyait, azt, hogy a szövetkezetben belül a termelési viszonyok kapitalista, avagy szocialista jellegűek, a fenti elméleti álláspont szerint kifejezetten történelmileg, a társadalmi-gazdasági környezettel összefüggésben kell vizsgálni, tekintet nélkül arra, hogy a szövetkezet tagjainak a termelésben elfoglalt helye a szövetkezet belső társadalmi-gazdasági viszonyaiban hogyan jut kifejezésre.

A szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének történeti, külső társadalmi-gazdasági meghatározottságáról szóló nézetet fogadja el Erdei is a proletárdiktatúra viszonyai között működő mezőgazdasági szövetkezetek vizsgálatánál felhasználandó alapvető marxista szövetkezetpolitikai, közgazdasági nézetként.

A szövetkezeteknek, mint gazdasági intézményeknek és ezen belül az egyes szövetkezeti intézményeknek a belső társadalmi-gazdasági viszonyait a tagok termelésben elfoglalt helyzetétől függetlenül elméletből logikailag következik az, hogy az egyes szövetkezeti intézményeknek egymástól való elhatárolásánál minőségi különbségtételről nem lehet szó, következésképpen a proletárdiktatúra körülményei között az alapvető termelőeszközök társadalmi tulajdona mellett létező szövetkezetek minőségüket tekintve egyformán szocialisták, akár az egyéni árutertermelők szövetkezetéről, akár a kollektív termelőszövetkezetekről legyen is szó. A különbségtételt az azonos minőségeken belül csak mennyiségi alapokon, a szocialista jelleg erősebb, vagy kevésbé erősebb voltán, azaz Erdei megfogalmazásával élve a kereskedelmi szövetkezeti elemeknek a termelőszövetkezeti elemekhez viszonyított mennyiségi különbségen lehet felmérni.

5. A mezőgazdasági szövetkezetek típusba sorolásának ismertetését követően, arra építve, elemezzük most az ismertetett elméleti nézetnek a lenini fokozatosság elméletéről alkotott véleményét.

Erdei a szövetkezeti fokozatosság kérdését Lenin szövetkezeti tervére hivatkozva a következő módon jellemzi: „... az elmaradott kisárutertermelő mezőgazdaság viszonyai között a szocialista nagyüzemi termelést kerülő úton — a szövetkezeteken keresztül — lehet megvalósí-

tani, mégpedig fokozatosan, előbb a beszerzés, és az értékesítés szövetkezeti megszervezésével, majd a termelés területén a nagyüzemi közös szövetkezeti gazdaság létrehozásával.”¹⁴

Hogyan értelmezi az ismertetett elméleti nézet Lenin fokozatossági elméletét, és ezen belül a szövetkezetek szerepét. Mit jelent közelebbről a fokozatosság, és milyen szerep jut benne a szövetkezeteknek?

A mezőgazdaság szocialista átszervezésére vonatkozó lenini elmélet lényege az, hogy az elmaradott kisárutertermelő gazdaságok viszonyai között a szocialista mezőgazdaságot nem lehet oly módon létrehozni a szocialista forradalom idején, mint ahogyan lehetséges az ipart szocializálni. A mezőgazdaság szocialista nagyüzemé átalakítása tehát fokozatosan kell hogy történjék. Mit jelent részletében ez a fokozatos fejlődés?

A szocialista átszervezésben a fokozatosság egyik értelme a mezőgazdaság kisárutertermelői viszonyainak szocialista termelési viszonyokká, tehát a termelőeszközök magántulajdonának társadalmi tulajdonná való átalakítása.

A fokozatosság másik értelme az, hogy az egyéni gazdaságok kisüzemi szintjéről át kell térni a nagyüzemi szocialista mezőgazdaságra, tehát a termelőerők kisárutertermelői szintjét szocialista nagyüzemi szintre, a szocialista termelőerők szintjére kell emelni.

A kisárutertermelői mezőgazdaságnak szocialista nagyüzemi mezőgazdasággá alakításában a fokozatosságnak tehát két területen, a termelési viszonyok, és a termelőerők átalakításában van jelentősége.¹⁵

Mi a szerepe a szövetkezeteknek abban a fokozatos fejlődési folyamatban, amelyben a kisárutertermelői termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyokká, a termelőerők kisárutertermelői jellege pedig szocialista nagyüzemi termelőerővé alakulnak?

Újra Leninre hivatkozva a szövetkezetek szerepét a jelzett fokozatossági folyamatban Erdei a következő módon részletezi: „Lenin szövetkezeti tervének az a világtörténelmi jelentősége, hogy felismerte a szövetkezetek fontosságát a szocializmusra való áttérés mindkét vonatkozásában, tehát azt a lehetőséget, hogy az áttérés útjának fokozatossága mindkét irányban a termelési viszonyok, és a termelőerők irányában (kiemelés tőlem S. M.) a szövetkezetek különböző formáin keresztül valósul meg.”¹⁶

„Kérdés azonban, hogy a különböző szövetkezeti formák hogyan, milyen jellemvonásaik alapján alkalmasak ilyen szerep betöltésére.” (kiemelés tőlem S. M.)¹⁷

„Az előző elemzések során kiderült (itt a szövetkezetek Erdei által való típusba sorolásá-

¹⁴ Erdei: Mezőgazdaság és szövetkezet. Szikra 241. old.

¹⁵ Ld. uo. 350. old.

¹⁶ Ld. uo. 351. old.

¹⁷ Ld. uo. 352. old.

¹³ Politikai Gazdaságtan tankönyv. Szikra 1955. 383. old.

ról van szó), hogy maguk a szövetkezeti formák szervezetenként fokozatos átmenetet képeznek a legegyszerűbb kereskedelmi funkciók ellátásától a termelés nagyobb társadalmi jellegű szervezeteinek részben vagy egészben történő létrehozásáig. *Ugyanakkor a szövetkezetek minden típusa, (tehát a kereskedelmi, az átmeneti, és a termelőszövetkezeti típus, kiemelés tőlem S. M.) és formája alkalmas arra, hogy a szocialista jelleget öltön, tehát a dolgozó parasztság szervezeteivé válják, és a kizsákmányolást megszüntesse, ha a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály államhatalma és a népgazdaság általános szocialista viszonyai határozzák meg azokat a társadalmi-gazdasági előfeltételeket, amelyek között a szövetkezetek működnek.*" (kiemelés tőlem S. M.)¹⁸

A szövetkezeti fokozatosság tehát azt jelenti, „*hogy mind a tulajdonviszonyok átalakításában, mind a termelés üzemi megszervezésében a szocialista mezőgazdaság egy-egy lépését valósítják meg a szövetkezetek*” (kiemelés tőlem S. M.)¹⁹

A tulajdonviszonyok és a termelőerők fokozatos fejlődésének folyamatán belül az ismertett elméleti nézet a fokozatosság kérdését kétféle értelemben veti fel. A fokozatosság tágabb értelemben²⁰ a kisárutermelői tulajdon össznépi tulajdonná alakulásának útját jelenti, a szűkebb értelemben felfogott fokozatosság pedig, és ez a fokozatosság elvének lényege, a mezőgazdaság szocialista átszervezése fő formáját képező termelőszövetkezetek kialakulásának mikéntjét jelenti a kereskedelmi és az átmeneti szövetkezeti formákon keresztül haladó fejlődési folyamatban.

6. A következő lépésben azt tesszük vizsgálat tárgyává, hogy a különböző szövetkezeti típusok, illetve a termelőszövetkezeti típuson belül levő ún. „*alacsonyabb termelőszövetkezeti formák*” (a továbbiakban az átmeneti szövetkezeti típusba, és a termelőszövetkezeti típusba tartozó „*alacsonyabb termelőszövetkezeti formát*” közös néven „*átmeneti szövetkezetek*” megjelöléssel használjuk) *hogyan valósítják meg az egyéni árutermelők termelési viszonyainak és a kisárutermelői szintű termelőerőknek szocialista termelési viszonyokká, nagyüzemi termelőerőkké alakulásának folyamatában a mezőgazdasági termelőszövetkezeti forma általánosává válásához vezető fejlődés lépcsőfokait, vagyis a „szűkebb értelemben vett fokozatosságot” olyan társadalomban, ahol a politikai hatalom szocialista, és az alapvető termelőeszközök szocialista tulajdonformát képeznek.*

Mi tehát az ismertett elméleti nézet véleménye szerint a motorja a szövetkezeti fokozatosság fejlődési láncolatának, *milyen tényezők azok, amelyek kiváltják a parasztság ön-*

kéntes akaratelhatározását a termelőeszközöknek és munkaerejüknek a fejlődés különböző fokozatait képező szövetkezeti típusok és formák keretében történő társadalmisításra?

Az ilyen értelmű kérdésfeltevés alapján megkapjuk az elemzett elméleti nézet válaszát arra a kérdésre, *hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének két alapvető eleme, a termelőerők és a termelési viszonyok a tulajdonátalakítása és a nagyüzem létrehozása milyen viszonyban van egymással a szövetkezeti fokozatosság folyamatában.*

Ez a kérdésfeltevés — amelynek megválaszolása során a szövetkezeti típusokat ki kell lendíteni statikus állapotukból, és azok fejlődési folyamatában, dinamizmusában kell feltárni a termelőerők és a termelési viszonyok kapcsolatát — *megvilágítja a fokozatosság folyamatát a magántulajdon és a magángazdálkodás, továbbá az ehhez fűződő életforma önkéntes társadalmisításának oldaláról, a lenini szövetkezeti elmélet másik sarkalatos alapelveinek, az önkéntesség elvének az oldaláról.*

A különböző szövetkezeti típusoknak a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésében betöltött szerepéről Erdei lényegbevágó megállapítást tesz akkor, amikor a szövetkezeti fokozatosságot úgy jellemzi, „*mint a tulajdonviszonyok átalakításában és a termelés üzemi megszervezésében a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság létrehozásának egy-egy lépését.*”²¹ Nem részletezi azonban ezeket a lépéseket fejlődési folyamatukban, az egyik szövetkezeti típusból a másikba való fejlődés, mozgás állapotában.

Ugyancsak nem lehet fel a vizsgált elméleti nézetnek a szövetkezeti fokozatosságról kifejtett gondolataiban az önkéntesség és a fokozatosság kapcsolatának közvetlen megvilágítására törekvő igyekezet.

Ha közvetlen, részletes választ nem is ad az elemzett elméleti nézet a szövetkezeteknek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlesztésében játszott szerepéről, az önkéntesség és a fokozatosság kapcsolatának a kérdéséről, ez nem jelenti azt, hogy közvetett módon, következtetések alapján ne lehetne levezetni az elemzett nézetek ezen kérdésekre vonatkozó álláspontját.

7. Mielőtt a felvetett kérdések taglalására rátérnénk, foglaljuk össze kiindulási alapként az elemzett elméleti nézet arra a kérdésre adott válaszát, hogy miért is alkalmas tehát a szövetkezet, mint gazdaságszervezeti forma arra a feladatra, hogy a kisárutermelők termelési viszonyainak és termelőerőinek szocialista termelési viszonyokká és termelőerőkké alakulásának folyamatában a fejlődés mozzanatának egy-egy állomását jelentse?

A szövetkezeti típusok és formák azon tu-

¹⁸ Ld. uo. 352. old.

¹⁹ Ld. uo. 353. old.

²⁰ Ld. uo. 359. old.

²¹ Ld. Erdei Ferenc: i. m. 353. old.

lajdonságaiknál fogva alkalmasak a fejlődés egy-egy láncszemét megtestesíteni, mert „*maguk a szövetkezeti típusok és formák átmenetet képeznek a legegyszerűbb kereskedelmi funkciók ellátásától a termelés nagyobb, társadalmi jellegű szervezeteinek részben, egészben történő létrehozásáig*”.²²

Miért lehetséges az, hogy a szövetkezeti típusok és formák szervezetenként fokozatos átmenetet képezzenek a legegyszerűbb kereskedelmi funkciók ellátásától a termelés nagyobb, társadalmi jellegű szervezeteinek a létrehozásáig, illetve miért képes a szövetkezetek valamennyi típusa, köztük a kisárutermelők szövetkezetei is megvalósítani a fejlődés fokozatosságának a folyamatát, amely egy minőségében más, magántulajdoni formától indul el a szocialista tulajdonforma felé?

Azért, mert „a szövetkezetek minden típusa és formája alkalmas arra, hogy szocialista jellegű öltönyt, tehát a dolgozó parasztság szervezeteivé válják, és a kizsákmányolást megszüntesse, ha a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály államhatalma és a népgazdaság általános szocialista viszonyai határozzák meg azokat a társadalmi-gazdasági előfeltételeket, amelyek között a szövetkezetek működnek.”²³

A proletárállam politikája, a proletárállam szocialista gazdasági viszonyai milyen előfeltételek létrehozásával képesek azt elérni, hogy a kisárutermelők kereskedelmi szövetkezetei és az átmeneti szövetkezetek is szocialista jellegű öltönyt, és ily módon fejlődési fokozatait valósítsák meg az egyéni árutermelői mezőgazdaság termelési viszonyainak és termelőerőinek?

A szocialista államnak és az alapvető termelőeszközök szocialista tulajdonán alapuló gazdasági viszonyoknak a szövetkezetek társadalmi-gazdasági tartalmát befolyásoló tevékenységi mozzanatainak jellemzését az általunk, az általánosítás síkján megfogalmazott kérdésfeltevésnek megfelelő, azzal összefüggő válaszadásban nem találjuk meg az elemzett elméleti nézetnél. A szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellege és a politikai-gazdasági környezet közötti összefüggés felvázolása során a szocialista politikai gazdaságtannak a több szektorú, a magántulajdonon alapuló mezőgazdaság és a szocialista tulajdonformán alapuló ipar gazdasági fejlődésére vonatkozó azon nézetére támaszkodunk, amely a magántulajdon talaján álló mezőgazdaság tervszerű befolyásolásának, irányításának és ellenőrzésének a tételében jut kifejezésre, és amely elméleti tételre épül valójában az elemzett elméleti nézet által elfogadott elmélet a szövetkezetek jellegének meghatározását illetően.

Ez, a szocialista politikai gazdaságtan által általánosan elfogadott elmélet a szövetkezeti tí-

pusok közötti kapcsolat tekintetében a következőkben jellemezhető.

A proletárállam közvetlen politikai befolyása a parasztszerek kereskedelmi és átmeneti szövetkezeteire egyrészt abban nyilvánul meg, hogy: a szövetkezeten belüli, régi volt kizsákmányoló réteget a vezetői, ügyintézői pozícióból kiszorítják, és a szövetkezetek ily módon a szegény- és középparasztszerek gazdasági és társadalmi szerveivé alakulnak. Másrészt a közvetlen politikai befolyás a párt közvetlen módon kifejtett politikai nevelő, gazdaságszervező tevékenységében nyilvánul meg a szövetkezetek felé.

A proletárállam szocialista gazdasági viszonyai a kereskedelmi szövetkezetekre, a szövetkezeti út „legalacsonyabb fokozatára” és ezen belül az egyéni árutermelői gazdaságokra oly módon gyakorolnak hatást, hogy: a szocialista gazdaságpolitika által, a szocialista ipar és az állami kereskedelem a tervgazdaság szervezett tevékenységébe a forgalom területén bevonják a kereskedelmi szövetkezetek segítségével az egyéni árutermelőket: a kereskedelmi szövetkezeteken keresztül történő tervszerű befolyásolás, irányítás és ellenőrzés eredményeként a szerződéses rendszeren keresztül egyrészt tervszerű elemeket visznek az egyéni áruterelésbe, másrészt az egyéni árutermelők tevékenységének megszervezésével hozzájárulnak a kisárutermelés termelőerőinek a fejlesztéséhez; a szövetkezeteknek, különösen a közös termelést is végző szövetkezeteknek differenciált pénzügyi támogatásával, az egyéni gazdálkodás gazdaságpolitikai korlátozásával (adórendszer, földbirtokmaximum stb.) elősegítik a termelői jellegű szövetkezetek kialakítását.

8. A kiindulási alapul szolgáló tételek rögzítését követően térjünk rá azon kérdésünk megválaszolására, amely úgy hangzott, hogy: a különböző szövetkezeti típusok hogyan, milyen objektív és szubjektív indoktól befolyásoltan valósítják meg az egyéni árutermelők termelési viszonyainak és a kisárutermelői szintű termelőerőknek szocialista termelési viszonyokká, nagyüzemi termelőerökké alakulásának folyamatában a mezőgazdasági termelőszövetkezeti forma általánossá válásához vezető fejlődés lépcsőfokait, *vagyis hogyan valósul meg az elemzett elméleti nézet véleménye szerint az Agrárpolitikai Tézisekben felvázolt fokozatos szövetkezeti fejlődés az önkéntesség elve betartásának figyelembevételével?*

A fokozatosság folyamata mozgatórugói az elemzése két rendkívül lényeges rész-kérdésre, *a termelőerők és a termelési viszonyoknak a szövetkezeti fokozatosság folyamatában kialakuló kapcsolatára, és a szövetkezeti fokozatosság és az önkéntesség elve egymáshoz való viszonyának kérdésére jelent egyúttal választást.*

a) A szövetkezeti fokozatosság folyamatában a kereskedelmi szövetkezetek alkotják a

²² Ld. *Erdei*: i. m. 352. old.

²³ Ld. *Erdei*: i. m. 352. old.

fejlődés első láncszemét. A kisárutermelői gazdaságok szövetkezetbe tömörítésének kezdetben azért a legmegfelelőbb formája a forgalmi szövetkezet, mert ez a szövetkezeti típus eríntetlenül hagyja eleinte a magántulajdont, mivel a magángazdálkodási tevékenységnek csak a forgalmi szféráját fogja össze. A kisárutermelő érdeke az értékesítés és beszerzés előnyösebbé tétele érdekében szövetkezetet létrehozni, azért nyilvánvaló, hogy a paraszt önkéntesen, saját érdekeitől vezéreltetve tömörül a kereskedelmi szövetkezeti típusba, ha a szövetkezet előnyös feltételeket nyújt számára.

A kisárutermelők kereskedelmi szövetkezetének, mint a szövetkezeti út első és legalacsonyabb típusának létrehozására irányuló *önkéntes akaratelhatározásnak, mint szubjektív mozzanatnak azonban objektív, gazdasági háttere van.* Az objektív gazdasági háttér elsősorban a szocialista ipar, amely a fogyasztási javak és a mezőgazdasági termelőeszközök létrehozásával előfeltételül szolgál a szocialista ipar és a kisárutermelő parasztagazdaságok közötti gazdasági kapcsolat kialakításával a forgalmi szövetkezetek létrejöttének és működésének. A szocialista állam, mint az önkéntesség kialakításának másik objektív mozgatórugója a gazdasági viszonyok szabályozásával, a kereskedelmi szövetkezeteknek kedvező gazdasági politikával képes kialakítani a kereskedelmi szövetkezetbe lépés önkéntes szándékát.

A *szocialista ipar, mint objektív gazdasági tényező,* és a szocialista állam, mint tudatos gazdasági szervező tevékenységének a hatására létrejött forgalmi szövetkezetek alkalmas keretet nyújtanak ahhoz, hogy a szocialista állam behatoljon az anarchikus kisárutermelő tevékenységbe, és a forgalmi tevékenységnek a tervgazdálkodás keretében való bekapcsolásával a magántermelésbe is tervszerű elemeket vigyen az állami szerződéses és támogatási rendszer alapján, továbbá hogy kikapcsolja a kapitalista közvetítő elemeket a forgalom területéről.

A szocialista ipar, a gazdasági kapcsolatok közvetlen létrehozásával, a szocialista állam a gazdaságpolitikai tevékenységével a kereskedelmi szövetkezetek létrehozására irányuló önkéntes paraszti akaratelhatározás létrehozásán kívül hatást gyakorol a szövetkezetbe tömörült kisárutermelő gazdaságok termelőerőinek fejlesztésére. Elsősorban az ipar fejlesztése következtében egyre bővülő csereviszonyok segítségével, továbbá közvetlenül a szövetkezeti parasztságban nyújtott szociális és kulturális támogatással fejleszti a kisárutermelői termelőerőket, és a kereskedelmi szövetkezetek közös szövetkezeti vagyonát. A szövetkezeti tagok anyagi életviszonyainak fejlesztésével hozzájárul a parasztság kulturális szintjének az emeléséhez, lehetővé teszi, hogy a parasztságot a szövetkezet közös ügyeinek intézésén keresztül hozzászokjanak a kollektívizmus eszméjéhez,

tehát a kisárutermelő individualista tudatának szocialista társadalmi tudattá alakulását segíti elő.

A kereskedelmi szövetkezetben belül kialakult közös szövetkezeti tulajdon, a kisárutermelői gazdaságban felhalmozott technikai koncentráció elvezet az egyes termelési ágak szövetkezetben belüli összefogásának igényéhez, *amelynek következtében sor kerül a tagok magángazdaságának egyes üzemágait, vagy a gazdálkodás egyes folyamatait érintő társadalmi sításra.*

Milyen tényezők segítik elő azt, hogy ez a folyamat a paraszt önkéntes akaratelhatározása által legyen kialakított? A kereskedelmi szövetkezetben a tagok gazdaságában a szocialista ipar fejlettségi szintjének megfelelően kialakul a technikai koncentráció, amely a mezőgazdasági termelőeszközök használata vonatkozásában a termelés és a tulajdon koncentrációját vonja maga után. A termelőerők fejlődése szintjének megfelelően a termelés ésszerűbbé, olcsóbbá tétele, a nagyobb haszon érdekében nyilván a kereskedelmi szövetkezetek tagjának érdeke a termelés szövetkezetben belüli koncentrációja. Mivel a gazdasági folyamat a szocialista állam tudatos gazdaságpolitikája eredményeként szervezett, vagyis a termelés koncentrációja a magántulajdon keretén belül gazdaságpolitikai eszközök által (adó, szerződéses feltételek) és bizonyos adminisztratív eszközök (földbirtokmaximum, megkülönböztetett politika a parasztság különböző rétegeivel szemben) negatív módon befolyásolt, *a termelőerők fejlődésének eredményei a mezőgazdasági termelés koncentrációja vonatkozásában nyilvánvalóan a kereskedelmi szövetkezeteken belüli termelőszövetkezeti elemek kialakulását és annak az átmeneti szövetkezetben belüli kereskedelmi elem rovására történő térhódítását eredményezik.*

A kereskedelmi szövetkezetek oldaláról kialakult átmeneti szövetkezeti típusok, és a termelőszövetkezeti típus oldaláról kialakult átmeneti formák kereskedelmi és termelőszövetkezeti elemeinek variációja, vagyis a szövetkezetben belüli kisárutermelő és szocialista termelési viszonyok aránya, tehát a termelőerők adott fejlődésének a függvénye. A mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése pedig kezdetben a szövetkezetek és a szocialista ipar között kialakult kereskedelmi kapcsolatok tartalmától, majd a szövetkezetek és a szocialista ipar között kialakult termelési kapcsolatoktól függ. *A szocialista ipar a gazdasági kapcsolatok, a szocialista állam a gazdaságpolitikai tevékenység révén közvetlenül a mezőgazdaság termelőerőinek a fejlődésére hat, közvetetten azonban éppen a termelőerők fejlődésén keresztül befolyásolja a paraszt akaratát a termelőszövetkezet önkéntes kialakítása irányába.*

A szövetkezetek különböző fejlődési fokot képviselő típusai és a termelőerők és termelési

viszonyok közötti összefüggés kérdése, amely az Agrárpolitikai Tézisekben oly módon fogalmazódik meg, hogy „a mezőgazdasági termelés fejlesztése és a szocialista átalakítás egységesen elválaszthatatlan feladatot képez”, amelyet Erdei elemzett munkájában úgy jellemez röviden, hogy a szövetkezeti fokozatosság azt jelenti, hogy mind a tulajdonviszonyok átalakításában, mind a termelés üzemi megszervezésében a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság létrehozásának egy-egy lépését valósítják meg a szövetkezetek a „fejletlenebb” szövetkezeti típusok, „magasabb fejlettségű” típusba fejlődésének folyamata vetületében a következőkben jellemezhető.

A kereskedelmi szövetkezeti oldalról létrejövő, és a termelősövetkezeti típus oldaláról létrejövő átmeneti szövetkezetek, amelyeknek fejlettségi foka a kereskedelmi és a termelősövetkezeti elem mennyiségi arányától, vagyis a magántulajdon és a termelősövetkezeti tulajdon mennyiségi arányától függ, a kereskedelmi szövetkezettől a termelősövetkezethez vezető fejlődési úton aszerint képviselik különböző fokozataik által a termelési viszonyok fejlettségi szintjét, a magántulajdon és a termelősövetkezeti tulajdon arányát, hogy a termelőerők milyen fejlődési szintet képviselnek az adott ország mezőgazdaságában, és az egyes mezőgazdasági ágazatokban.

A kisárutermelei magántulajdont érintetlenül hagyó kereskedelmi szövetkezettől a kisárutermelei magántulajdont alapjaiban társadalmassító termelősövetkezetiig tartó fejlődési folyamaton belül az átmeneti szövetkezeti típus keretében kialakuló, a társadalmassítás különböző szintjét képviselő fokozatok, tehát a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának a törvényét fejezik ki.

b) Az egyes szövetkezeti típusok fejlődésének felvázolása eredményeként leszűrt az a következtetés, amely a szövetkezeti fokozatok fejlődésmenetét, a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának a szövetkezet keretében történő érvényesülésében szabja meg, választ ad arra a kérdésünkre is, amely az elemzett elméleti nézetnek a fokozatosság és az önkéntesség kapcsolatáról vallott elképzelését firtatta.

A szövetkezeti fokozatosság és az önkéntesség kapcsolata mibenlétének lényegét magába foglalja a szövetkezeti fokozatosság és a termelőerők termelési viszonyok közötti összhang kapcsolatának a tétele.

Ha a mezőgazdaság termelőerőinek és termelési viszonyainak az alacsonyabbtól a magasabb fejlődési fokot képező szövetkezeti típusokon és formákon keresztül történő fejlődésének a mozgatórugója az elemzett elméleti nézet alapján a szocialista ipar, a szocialista államnak a mezőgazdaság irányában kifejtett gazdaságpolitikai tevékenysége tehát alapjában véve

objektív gazdasági és csak másodsorban szubjektív politikai tényező, akkor magától értetődik, *hogy az egyes szövetkezeti típusokat és formákat létrehozó parasztnak a szövetkezeti út végtére is nem elmellélhető „alanyának” az önkéntes akaratelhatározása arra, hogy mikor és milyen szövetkezeti típusokba és formákba lépjen, ugyancsak a szocialista ipar és a mezőgazdaság között kialakult gazdasági kapcsolatoktól, a szocialista államnak a mezőgazdaság irányába ható gazdaságpolitikájától függ.*

Az önkéntesség elve tehát az ismertett elméleti nézetnek a szövetkezeti fokozatosságról vallott elképzelésének megfelelően alapvető meghatározottságát tekintve a szocialista ipar gazdasági fejlődése a szocialista ipar és a mezőgazdaság gazdasági kapcsolatainak kiszélesítése a szocialista államnak a mezőgazdaság irányában kifejtett gazdaságpolitikai tevékenysége, tehát objektív gazdasági tényezők által kialakult felismerés, annak a felismerése, hogy a szocialista állam gazdasági és politikai fejlődése következtében kisárutermelei módszerekkel már nem lehet gazdálkodni. Mivel a kisárutermelek nemcsak dolgozók, hanem tulajdonosok is, ezért a tulajdonosi mivoltuk feladása nemcsak gazdálkodási kérdés, hanem a gazdálkodás módjából adódóan az életforma megváltoztatásának a kérdése is, a kisárutermelei gazdálkodás túlhaladottságának felismerése tudatában is ragaszkodnak annak folytatásához a létformához való kötődés miatt.

Hogy gazdasági tényezők alapján kialakult felismerés, amely azt jelenti, hogy a paraszt belátja a kisárutermelei létének gazdasági tartathatatlanságát, azt, hogy a kisárutermelei gazdálkodást szükségszerűen a kollektív nagyüzemi gazdálkodásnak kell felváltani a szocializmus politikai és gazdasági viszonyai között — a termelői tevékenység társadalmassításának cselekedetéhez vezessen, ebben a folyamatban már komoly súllyal nyom a latba a szocialista állam és a párt közvetlen nevelő felvilágosító tevékenysége.

Az ismertett elméleti nézet önkéntességről alkotott fogalmának elhatárolása a spontaneitástól épp e ponton: a kisárutermelek gazdasági tarthatatlanságának, a gazdasági tényezők alapján kialakult felismerésének, a termelői típusú szövetkezetek elfogadására, az abban való közreműködést jelentő akaratelhatározás kialakítására vonatkozó szubjektív, politikai, felvilágosító, nevelő tevékenység pontján vonható meg.

Másként kifejezve ez azt jelenti, hogy spontaneitás volna az objektív gazdasági tényezők hatására kialakult azon felismerés szintjén meghagyni a parasztot, hogy az a kisárutermelei tarthatatlanságát belátja. Gazdasági háttér alapján, annak hatására kialakult felismerésnek nevelő-politikai agitációs ráhatással a termelősövetkezeti forma önként elfogadó akaratelhatározássá alakítása, ez jelenti az önkéntes-

ség elvének az érvényesítését, ugyanakkor az önkéntesség elvének a betartását is.²⁴

9. A következőkben összefoglaljuk a fokozatosság elvének az Agrárpolitikai Tézisekben lefektetett, Erdei Ferenc által kidolgozott, a közgazdasági és a termelőszövetkezeti jogtudományban, a mezőgazdaság szocialista átszervezésével foglalkozó politikai irodalomban és a politikai közvéleményben általánosan elfogadott meghatározását.

a) A fokozatosság elve a kisárutulajdonon alapuló mezőgazdasági termelési viszonyainak és a termelőerőinek szocialista nagyüzemi termelési viszonyokká és nagyüzemi szocialista termelőerőkké alakulásának *a szövetkezeteken keresztül haladó fejlődési folyamatát jelenti, a termelőszövetkezetek, mint a szocializmusnak a mezőgazdaság szocialista termelési viszonyait és a nagyüzemi szocialista termelőerőit képviselő gazdálkodási formája felé.*

b) A mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatában a szövetkezetek azért képesek a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését megvalósítani, mert a szocialista társadalomban a proletariátus politikai hatalma és az alapvető termelőeszközök állami tulajdona mellett társadalmi-gazdasági jellegét tekintve minden szövetkezeti formáció szocialista jellegű. *A szövetkezetek jellegének a külső politikai-gazdasági viszonyokból történő meghatározása következtében tehát a proletárdiktatúra viszonyai között minden szövetkezeti alakzat szocialista, tekintet nélkül a szövetkezet belső — termelési-társadalmi viszonyaira.*

c) A szövetkezeti rendszer jellegének a külső társadalmi-gazdasági viszonyok jellegéből való levezetése eredményeként a *proletárdiktatúra viszonyai között a szocialista szövetkezeti rendszer a gazdasági funkciók alapján kereskedelmi, avagy termelőszövetkezeti funkciók alapján tagozódik. A gazdasági funkciók alapján a szövetkezeti típusok és formák olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amely szerkezeti sajátosságok következtében a szövetkezetek átmenetet képeznek a legegyszerűbb kereskedelmi funkciók állásától a termelés nagyobb társadalmi jellegű szervezetének részben, vagy egészen történő létrehozásáig.* Ennek megfelelően a proletárdiktatúra körülményei között a mezőgazdasági lakosság szövetkezeti típusai *a kereskedelmi, az átmeneti és a termelőszövetkezeti típusok.*

d) A kisárutermelői termelési viszonyok szocialista termelési viszonyokká, a termelőerők

szocialista nagyüzemi termelőerőkké alakulásának a folyamatában a fejlődés a kereskedelmi szövetkezeti típusból kiindulva az átmeneti (ide értve a termelőszövetkezeti típus oldaláról szervezett átmeneti szövetkezeti formákat is) az átmeneti szövetkezeti típusok különböző formáin keresztül halad a termelőszövetkezet felé. *A fejlődés folyamatában az átmeneti szövetkezetek kérdése, mint a kereskedelmi szövetkezetet a termelőszövetkezettel összekötő „hidak” kérdése merül fel.*

e) Az átmeneti szövetkezetek fejlettségi foka a termelőszövetkezeti és a kereskedelmi elem mennyiségi arányától, illetve a magántulajdon és a termelőszövetkezeti tulajdon mennyiségi arányától függ. Az átmeneti szövetkezetek a kereskedelmi szövetkezettől a termelőszövetkezet felé vezető fejlődés útján aszerint képviseli különböző fokozataik által a szocialista termelési viszonyokat a magántulajdon és a termelőszövetkezeti tulajdon arányát, hogy a termelőerők milyen fejlettségi szintet képviselnek az adott ország mezőgazdaságában és az hogyan jelenik meg az egyes mezőgazdasági ágazatokat összefogó szövetkezetben.

f) A kisárutermelői magántulajdon szocialista kollektív tulajdonná, a kisárutermelői szintű termelőerők szocialista termelési viszonyokká és nagyüzemi termelőerőkké alakulásának folyamatában *a szövetkezetek különböző típusai, és fokozatai tehát a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését valósítják meg.*

A termelőerők és termelési viszonyok összhangjának a szövetkezeti fokozatosságban realizálódó kapcsolata a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatára az alábbi következtetéseket engedi levonni:

f. 1. A mezőgazdaság szocialista átalakítása alapvetően és elsődlegesen gazdasági folyamat.
f. 2. A mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata mint elsősorban gazdasági tényezők által meghatározott, a termelőszövetkezeti forma általánosan uralkodóvá válása esetére feltételezi, hogy a termelőszövetkezet mint a szűkebb értelemben vett szövetkezeti fokozatosság végső szövetkezeti formája, a termelőerők fejlődésének és a termelési viszonyok egységének törvénye realizálódásaként jön létre. A termelőszövetkezet tehát nemcsak a szocialista termelési viszonyok megtestesítője, hanem a szocialista nagyüzemi termelőerők hordozója is.

g) A fokozatosságot a szövetkezeti típusoknak az egyszerűbbtől a bonyolultabbig haladó fejlődési folyamatként felfogó elmélet a *szövetkezeti fokozatosság és az önkéntesség kapcsolatának a lényegét* a szövetkezeti fokozatosság és a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang kapcsolatára alapozza, tehát az önkéntesség elvét alapvetően „objektív” szövetkezeti elvnek tekinti.

10. A fokozatosság elvének meghatározása során az ismertetett elméleti nézet ideológiai

²⁴ Az önkéntesség és a spontenitás hasonló elvi alapokon nyer meghatározást, illetve elhatárolást az Agrárpolitikai Tézisekben. (Ld. Agrárpolitikai Tézisek 107. és 112. old.) Seres Imre az önkéntesség fogalmát szintén objektív tényezők által kialakított szövetkezeti elvként tartja számon. (Ld. Seres Imre: Lenin szövetkezeti gondolatai és a parasztság. Állam és Igazgatás XX. évfolyam. 3. 229. old.)

alapjait Lenin szövetkezetekről szóló munkáiban véli megtalálni. A lenini munkákra való visszahivatkozás kettős irányú: egyrészt közvetlen, másrészt közvetett. Közvetlen a visszahivatkozás akkor, amikor a fokozatosság azon fogalmát amely szerint a kisárutermelői gazdaság a beszerző értékesítő szövetkezetektől elindulva az egyszerű szövetkezeteken keresztül

halad a termelőszövetkezetek felé, Lenin által megfogalmazott szövetkezeti alapfogalomnak tekintik. Közvetett módon történik a lenini szövetkezeti gondolatok felhasználása a szövetkezeti típusfogalom kialakításának elméleti hátterét képező, a szövetkezetek társadalmi gazdasági jellegének elméleti megfogalmazása során.²⁵

Süveges Márta

²⁵ Lenin szövetkezet gondolatainak közvetett módon történő felhasználását jelenti a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegéről szóló lenini gondolatoknak a szövetkezetek jellegének megítélése során való alkalmazása. Ahogyan azt már ismertettük Erdei a szövetkezetek jellegének megítélése során az 50-es évek elején kiadott Politikai Gazdaságtan tankönyv álláspontját fogadja el, amely szerint „A szövetkezet

clyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom a tőkés kezén van, és a termelőeszközök tőkés tulajdonban vannak, tőkés gazdasági forma. Az olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom maguknak a dolgozóknak a kezében van, a legfontosabb termelőeszközök a proletárállam tulajdonát képezik, a szövetkezet szocialista gazdasági forma. (Ld. Politikai Gazdaságtan. Tankönyv, Szikra, 1955. 383. old.)

Fejlődési irányzatok a házassági vagyoni jogban

A párizsi egyetem jogösszehasonlító intézete 1957-ben, majd 1965-ben nagyarányú szervező munkával, a különböző országok felkért tudósainak tanulmányai alapján széles körű felmérést végzett a különböző országok házassági-vagyonjogi rendszereinek fejlődéséről. A tanulmányokat összesítő értékelést a Párizsban megjelenő *Revue de Droit Comparé* c. folyóiratban tették közzé. Az összesítő értékelés kimondott célja volt a fejlődési tendenciák felmérése, és a különösebb érdeklődésre igényt tartó jelenségekre a figyelmet ráirányítani.

Az 1957. évi felmérés három olyan fő jellegzetességet hozott felszínre, melyek a különböző országok törvényelőkészítése és törvényhozása során hatott a törvényhozói szándéokra és magára a jogalkotásra:

a) Korunk gazdasági és társadalmi átalakulásai az utóbbi évtizedekben a nő szerepét megváltoztatták. A nő korábban a háztartás vitelében találta meg tevékenysége fő terét, az újabb időkben már maga is a termelés, kereskedelem, szolgáltatások, irodai alkalmaztatás területén kereső foglalkozást folytat. A nő saját keresettel rendelkező, nagyobb függetlenségre törekvő lényé vált. Ezzel együtt a családi vagyoni megszűnt az ingók és ingatlanok közötti éles különbségtétel. Egyrészt megszűnt a föld a legfontosabb megélhetési forrás lenni, ugyanakkor az ingatlannal közel azonos értékű fogyasztási cikkek, ékszer, készpénz-vagyon, részvénytulajdon stb. van a házastársak birtokában és vagyonában.

b) Az új jogi rendezés mindenütt csökkent a férjnek családfői szerepét, egyre inkább elfoglalja a régi patriarkális szemlélet helyét a házaspár egyenjogúságának eszméje.

c) Egyre inkább tapasztalható a célszerű, a helyi társadalmi igényeket kielégítő megoldásra törekvés a vagyoni rendezés során, mely a különböző házassági-vagyonjogi rendszerek elemeiből felépült, kevert vagyoni jogi szabályozást eredményez.

Az 1965. évi felmérés értékelése kihangsúlyozza, hogy e három tendencia továbbra is hat a jogfejlődésre, elsősorban a bírói gyakorlatra, de a jogalkotásra is. A tanulmány kiegészül az a megállapítással, hogy új értékelést kap a nem dolgozó nőnek a háztartásban végzett háztartás-fenntartó munkája és főként a gyermeknevelő tevékenysége. Ennek folytán elfogadottá válik világszerte az a nézet, hogy a házasságban a felek munkatevékenysége akármilyen természetű is az, hozzájárul a család vagyoni gyarapodásához, illetőleg fenntartásához. A házasság alatti vagyoni realizálódást ezért a házastársak közös erőfeszítése eredményének kell betudni. Ennek a társadalmilag egyre inkább elfogadott nézetnek a következményeit a házassági-vagyonjogi viszonyok jogi rendezésénél is figyelembe veszik a jogalkotók. Elkerülhetetlen kiindulóponttá kezd válni: a feleség akár a társadalmi termelésben vesz részt, akár a családi otthonban tevékenykedik, gazdaságilag egyenlő értékű partnere férjének.

Mind az 1957-es, mind az 1965-ös felmérésből levont következtetések mellett hangsúlyozni kell, hogy mindezek a jelenségek csak tendenciaszerűek, melyek hatnak ugyan a jogalkotói szektorban, de nem olyan erős tényezők, hogy a jogalkotókat minden esetben eljuttassák a teljes jogi egyenjogúság megfogalmazásáig, vagy éppen olyan jogi szabályozásra indítanak, mely valóban biztosítja is a házaspár teljes egyenjogúságát.

Az említett értékelésekben felhozott példák az egyenjogúsítás irányába tett nagyon óvatos lépések megtételéről tanúskodnak. Hollandiában az 1965. évi június 14-i törvény, Kanadában, Québec tartományban az 1964. február 14-i törvény megszüntette a „férjes nő cselekvőképzetlenségét”. Az 1958. április 24-i spanyol törvény értelmében ezentúl, a közös vagyon feletti kizárólagos joggal felruházott férjnek a feleség hozzájárulását is ki kell kérnie a nagyobb jelentőségű vagyoni cselekményeihez. A brazilai törvényről szólva az értékelés megállapítja, hogy alapeszméje a férj és feleség teljes egyenjogúsága, de „ezt úgy látszik nem sikerült elérni bizonyos pontokon”. A japán és a finn törvényhozás a lehető legteljesebb vagyonelkülönítésen alapuló házassági-vagyonjogi rendszert épített ki. A japán törvénnyel szemben — mely 1947. évi keletű — azóta már sok kifogás merült fel: „mert az nem biztosítja a háztartásban tevékenykedő feleség gazdasági egyenlőségét, s nem védi meg a vagyontalan feleséget a házasság felbontása esetén”. Éppen ezért a vitákban a közösségi irányzatú vagyonjogi rendszerek bevezetését javasolják a skandináv vagy nyugatnémet jog mintájára.

Adolf F. Schnitzer az összehasonlító jogtudomány neves svájci képviselője a házassági-vagyonjogi fejlődés tendenciáival foglalkozva hasonló következtetésre jut mint a párizsi egyetem jog-összehasonlító intézete. Következtetései azonban még óvatosabbak mint az intézet értékelésében kifejtettek. Rámutat arra, hogy egyértelműen csak a vagyonjogi rendszerek keveredése állapítható meg, egyébként még mindig mutatkozik fejlődés mind a teljes vagyonjogi elkülönülés felé, mind a vagyonösszesítő rendszerek kialakítása felé. Egyfelől megemlíti az angolszász jog fejlődési irányát, mely különösen a paraszti rétegek körében az általános vagyonközösséget részesíti előnyben, amelynél a feleség személyisége a házasságkötéssel beleolvad a férje személyiségébe, és a férj a vagyon urává válik. Megemlíti ő is, hogy a japán és a finn fejlődés a teljes vagyonelkülönítés mellett kötött ki. Utal arra, hogy a vagyonelkülönítés nem is az újabb kor találmánya, már a legrégebb egyiptomi jogban a nő vagyoni egyenjogúsága és különállósága volt a természetes jogi jelenség. Ugyanígy a mohamedán országok joga elvileg mindig a házastársak vagyoni elkülönítését alkalmazta. Az új Törökország joga pl. a svájci konzervatív szabályozást vette alapul a törvényhozásnál, de az iszlám nagyományoknak megfelelően a vagyonjogi rendszerrel attól eltért, és a teljes vagyonelkülönítés rendszerét fogadta el.

Kiemeli — egyébként helyesen —, hogy a vagyonközösség leginkább az északi germánoknál, Angliában és Hollandiában a főleg mezőgazdasági vidékeken alakult ki. Viszont más tényezők hatására ma is élő rendszer két olyan különböző országban, mint Brazília és a Dél-

afrikai Unió. Más dél-amerikai államokban részben vagyonelkülönítési rendszer áll fenn (Costa-Rica), vagy szerzeményi közösség mint pl. Chilében, Kolumbiában, Kubában, Ecuadorban.

Szigligeti Viktor a hazai házassági vagyonjog kitűnő kutatója, nemzetközi források alapján maga is alaptalannak lát olyan értelmű általánosítást, mely szerint a fejlődés irányát meg lehetne úgy fogalmazni, mintha az az általános vagyonközösség irányába haladna. Álláspontja szerint a vagyonjogi rendszerekben olyan integrálódás megy végbe, amelynek eredményeként a különböző házassági-vagyonjogi rendszerekben egyre több hasonló vonás jelenik meg, mindegyikükben keverednek a házastársak bizonyos fokú vagyoni önállóságának és a vagyonközösségének elemei. A fejlődés a vagyonelkülönítés és a vagyonegyesítés gondolatát összeegyeztető szerzeményi közösség irányába halad.

Pap Tibor, a magyar családi jog professzora is jelzi, hogy a házassági-vagyonjogi viszonyok szabályozása ez idő szerint a burzsoá államokban a családi viszonyokra vonatkozó törvényhozás figyelmének középpontjában áll. Fő tendenciaként azt állapítja meg, hogy a rendezések sokszor még ma is a férj családfői helyzetének elismerésén alapulnak, és annak biztosítására irányulnak. Fontos elemként hangsúlyozza, a különböző polgári törvényhozások által felállított törvényes vagyonjogi rendszerek mellett, tágabb vagy szűkebb körben lehetővé teszik a házastársak számára, hogy szerződésileg rendezzék egymás között vagyoni viszonyait, de megszorításokat tartalmaznak, amelyek biztosítani hivatottak a férj előjogait a vagyon tekintetében.

A szocialista országok jogalkotását elemezve rámutat, hogy a család egységének gondolatát kidomborító, a házastársak szoros együttvé tartozását hangsúlyozó és a házasság stabilitását szolgáló vagyonközösség alapjára helyezkedik a házastársak közötti vagyoni viszonyok rendezése terén a népi demokráciák és a Szovjetunió családi jogi törvényhozása. A szocialista törvényhozás nem elégszik meg azzal, hogy a házasság megszűnése esetére mindkét házastársat megfelelően részesítse a házasság fennállása alatt szerzett vagyonból, de már a házasság fennállása alatt is megköveteli mindkét házastárstól, hogy egyetértésben, közös elhatározással rendelkezzenek a mindkettőjüket megillető vagyon felől. E téren csupán a házastársak és harmadik személyek vonatkozásában ismeri el bizonyos esetekben az egyik házastárs rendelkező cselekményeit joghatályosnak, de csak annyiban, amennyiben azt a forgalom érdekei megkövetelik. A házastársak egymás közötti belső viszonylatában ezekre az esetekre is gondoskodik a házastársak valamelyikének érdekében esett sérelem orvoslásáról. A szocialista törvényhozás emellett elfogadja a különvagyon

gondolatát is, a házastársak kizárólagos jogát ahhoz a vagyonhoz, amely őket már a házasság megkötése előtt is megillette, rendelkezik továbbá bizonyos, a házasság fennállása alatt szerzett vagyontárgyakhoz való kizárólagos jogaikról is.

Az alapvető kérdésekben való megegyezés mellett — mutat rá Pap Tibor professzor — mutatkoznak az egyes szocialista országok családi jogának tételes szabályozásában különbözőségek is, a házastársak vagyoni viszonyainak rendezése tekintetében. Mégpedig a házastársi vagyonszövetség terjedelmének, a közös s a különvagyon közötti határvonal megvonásának, a vagyonszövetség házasság alatti megszüntetése lehetőségének, a házastársakat illető vagyon felosztása módozatainak, valamint a házastársak közötti vagyoni viszonyok törvényes szabályozásától való szerződéses eltérés megengedtségének kérdésében.

Nizsalovszky Endre akadémikus a Kossuthklubban 1968. december 2-án megtartott „Házassági vagyoni jogi kérdések” című előadásában az újabb külföldi jogalkotás néhány tanulmányát értékelve, közel azonos végeredményre jut következtetéseiben mint a párizsi jogösszehasonlító intézet a maga értékelésében. Bevezetőként megállapítja, hogy a családjog művelőjének azt kell látnia, hogy az ő területén is szokatlanul sok történt az utolsó évtizedben, az úrkutatás és a szervátültetés korában nem maradt változás nélkül a családi jog területe sem.

A szocialista államok nagy része — köztük 1968. március 22-én Bulgária — a már a szocialista jogszemlélet alapján felépített korábbi családjogi törvénykönyvét új törvénykönyvvvel cserélte fel. 1965-ben alkották a Német Demokratikus Köztársaság családjogi törvénykönyvét. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa pedig 1968. június 27-én a Szövetségi köztársaságok házassági és családjogi törvényhozásának Alapjait fektette le, a szocializmus új fél évszázadát e jogterület harmadik átfogó kodifikációjával is köszöntve

Ugyanakkor a magántulajdoni rendet fenntartó államok jogalkotása sem volt tétlen, és az ottani eredmények közül a hatvanas évek legnevezetesebb jogalkotásaként emelhető ki — álláspontja szerint — az 1965. július 13-i francia törvény, amely elsősorban új házassági vagyoni jogi rend megvalósítására irányult, de a házastársi viszony személyi joghatásaira is kiterjeszkedve jelentős lépéseket tett a nők egyenjogúsága felé is, bár nem hivalkodik a címében az egyenjogúsággal, úgy, mint az 1957. június 12-i nyugatnémet Gleichberechtigungsgesetz.

A jellegzetes jelenkori tünetek sorába tartozik, hogy egyes nyugati javaslatok és törvények újszerű megoldásai nem egy vonatkozásban hasonlítanak a szocialista államok megoldásaihoz. Az újabb idők házassági vagyoni jogi alakulását befolyásoló tényezőket három pontban

lehetne összefoglalni, mégpedig ezek közül két olyan pontban, amelyek már egy évszázaddal ezelőtt a társadalom szocialista átalakulásának programjába — a polgári társadalmi rend védelmezői részéről a támadások keresztútjében állva — szervesen be voltak illeszkedve, hogy mindenütt, ahol a népek a szocializmus útjára léptek, a legsürgősebb megvalósuláshoz is juszanak.

All ez az ingatlanok és az ingók közti különbségtétel fontosságának csökkentése tekintetében, — amit az említett párizsi jogösszehasonlító intézet tanulmányának összefoglalása első helyen említ —, nyilván elsősorban a francia törvény hatása alatt, amely valóban a házassági vagyoni jog régi szabályaiban sűrűn előforduló ezt a különbségtételt kiküszöbölte.

Elvitathatatlan a nő társadalmi szerepének megváltozása és ennek a nő jogállása tekintetében való levonása vonatkozásában, amit már Engels is világosan előrelátott.

A házassági vagyoni jog alakulását befolyásoló harmadik tényezőként értékelendő az a jelenség, hogy a vagyoni jogi rendszerek egymásba hatolnak, és a törvények ma már túlnyomóan a hagyományos vagyoni jogi rendszerek hibrid alakulatait mutatják. Álláspontja szerint ennek kell a legtöbb figyelmet szentelnünk.

Figyelmeztet arra, hogy a kapitalista megoldások felől a korábban jellegzetesen szocialista megoldások felé haladó folyamat jelentőségének túlbecsülésétől az a sajátos mód óv meg, ahogyan ez a folyamat lebonyolódik.

Nizsalovszky akadémikus értékelése szerint a francia törvény, amelynek javaslatát viharosnak mondott előkészítő tárgyalások után nyújtotta be az országgyűléshez 1965. március 16-án a francia igazságügyminiszter, a németnél azért tanulságosabb, mert ez a fokozatos előhaladás a házasság egyenjogú felek szövetségévé jelentkező modellje felé, amelynek az egyelőre végső állomását ismerhetjük meg most, a Napóleon által inaugurált és a férj, mint családfő monarchisztikus uralmára felépített régi családi rendből indul ki. A jogalkotásnak e rendpillérek fokozatos lebontásával kellett a társadalmi fejlődés sürgető követelésének engednie, már a két világháború között, de különösen a második világháború befejezése után. De talán a Code megalkotása óta eltelt másfél évszázadnak egyetlen törvénye se szántott olyan mélyen bele a család régi rendjébe, mint a legutóbbi törvény.

A korábbi törvények hosszú sora után a törvényhozónak természetesen még mindig sok tennivalója maradt a szocialista megoldások megközelítése érdekében.

A másik jellegzetesség pedig, hogy — bizonyos körök igen éles ellenállását leküzdve — a megvalósult reform után is még mindig sok momentum őrzi a tartós férji uralom következményeit.

A törvény kétségkívül növeli a férjes asszony jogait, és megkísérli számára ugyanazt a jogállást biztosítani, ami a férjet illeti. Ennek a külső megjelenése, hogy ahol eddig „la femme” kezdettel bizonyos körülhatárolt női feladatokról beszélt a törvény, ott most „chaqun des époux” kifejezéssel találkozunk. Az új 223. cikk véget vetett a férji hozzájárulás megkövetelésének a feleség külön kereső foglalkozásának vállalásához, sőt a törvény legeredetibb megoldása, hogy a feleség saját keresetével, jövedelmével maga rendelkezik, mint bien réservé-vel, de nem mint külön vagyonnal. Nemcsak a külön vagyonnak van férji és feleségi része, hanem — ha a nőnek van külön foglalkozása — a házastársi vagyonszövetség is két alvagyonra bomlik. A feleség szerzeménye az a része a közös vagyonnak, amely felett tulajdonosként csak ő, önállóan és szabadon rendelkezik, mégpedig ugyanolyan jogállásban és ugyanolyan kötelezettségekkel terhelve a közös célok szolgálatában, mint aminő jogállás illeti a családfői minőségét megtartó férjet a közös vagyon minden más eleme tekintetében.

Ha most már nincs is szó a nemek egyenlőségéről vagy egyenlőtlenségéről a törvényben, de az az elv még mindig végigvonul a törvényen, hogy a két házastársnak eltérőek a betöltendő feladatai, és a férj megmarad a család fejének, ha az ebből folyó jogokat a törvény szava szerint a családi közösség érdekében köteles is gyakorolni.

A francia szemlélet ma is úgy látja, hogy harmadik személyek irányában a férj dokumentálhatja, biztosíthatja a család létét, és éppen úgy szükségesnek látják, hogy a család, mint minden kollektíva, valakinek az igazgatása alatt álljon, amiből következik a feleség jogai részleges korlátozása a férj jogaival, aki ezt az igazgatást éppen végzi.

Jelentős lépés előre, hogy a szerzeményi közösség új rendje magával hozza a nő önálló vagyonkezelését, de az asszony a közösséget most is elég szűk körben tudja kötelezetté tenni, így szerződésen kívüli felelősség, a háztartás fenntartása és gyermekek nevelése körében, valamint a férj beleegyezésével vagy ezt helyettesítő bírói felhatalmazással (1414. c.), viszont a férj kötelezettségeiért az egész közös vagyon is felel, kivéve a férj családrdságát és a hitelezője rosszhiszeműségét (1413. c.).

Jelentős újítás, hogy a házastársak saját vagyonából eredő jövedelmét nem tette közössé, vagyis megszüntette a közösség haszonélvezetét a házastársak külön java felett, viszont a felhalmozott, tőkésített, közös célt szolgáló javakba befektetett értékeket a közösségbe utalta.

A magántulajdoni rend szemléletének kiirthatatlan következménye az új francia törvényben is tükröződő az az álláspont, hogy lehetetlen közösséget úgy elképzelni, hogy a közösség valamelyik tagjának ne legyen a kezelés

körében döntő szerepe. Ennek a hatása alatt állt elő az a helyzet, hogy mindkét házastárs részére ki van jelölve az a vagyonszövetség, amelynek tekintetében domináns szerepe van, de sokak nézete szerint ezzel tönkre is ment a törvényes vagyonszövetségi rend és félrevezetéssé vált a házastársakkal annak elhitetése, hogy ők — amennyiben a vagyonszövetségi viszonyukat szerződéssel nem rendezik — valaminő vagyonszövetségi kapcsolatba lépnek.

Mindezek után milyen következtetések vonhatók le a házassági vagyonszövetség fejlődésének tendenciáira és jellegére vonatkozóan?

Az első és legfontosabb következtetés, hogy a házassági vagyonszövetség fejlődése nem vizsgálható önmagában, egy-egy ország jelenbeli és múltbeli társadalmi berendezkedésétől és jogrendszerétől elszakítva. Ezek határozzák ugyanis meg a családi jog fejlődését és ezen belül a házassági vagyonszövetség alakulását.

Amint ilyen szélesebb összefüggésekbe helyezett vizsgálattal — ezt az előbbi fejtegetésekkel megkíséreltük — próbáljuk a fejlődés fő tendenciáit meghatározni, akkor látnunk kell, hogy a magántulajdon mind a kapitalista, mind a szocialista országokban, ha más-más előjellel is, de korlátozást szenved. A szocialista országok társadalmisították a legfontosabb termelési eszközöket, a bankokat, a kereskedelmet, a közlekedést, a szolgáltatásokat. A kapitalista országokon belül pedig a monopóliumok fojtják meg a klasszikus értelemben vett magántulajdont. Egyre kevesebb kézbe kerülnek a legfontosabb termeléseszközök stb., minek folytán egyre kevesebben lehetnek termeléseszköz tulajdonosok. Legszenvedelmesebben előrehaladott a jelenség a mezőgazdaságban, ahol a nagyüzemek felfalják a kisbirtokokat. Nem ilyen szenved a de ugyanilyen intenzív a folyamat az ipar, a hitelélet és a kereskedelem területén. A család sorsának alakulására — mint Engels a család, a magántulajdon és az állam keletkezése című művében kifejtette — a tulajdonviszonyok mindig döntően hatottak. A monopóliumok hatalma a kapitalista országokban, a termeléseszközök társadalmisítása a szocialista országokban, átforgalmazta a család életét. A kapitalizmus szétrombolta a nagycsaládot, és általánosan elterjedté tette a kiscsaládot, mert ez a családforma volt a legmegfelelőbb a munkaerő reprodukálására a modern ipari viszonyok között.

A tulajdonviszonyok változásának melléktermékeként a monopolkapitalizmus munkaerőhiánya a nőt bevonta a termelésbe, ez pedig akarva-akaratlan a nő szerepének növekedésével járt együtt. Idő kérdése és a fejlődési folyamat előrehaladásának kérdése, hogy a női egyenjogúságot előbb jogi téren, majd ténylegesen is — feltehetően már egy-egy ország szocialista átalakulása után — előidézzék.

Történelmi folyamatában nézve, tehát a nagycsalád feudális elemeit lebontó, majd a feu-

dális nagycsaládot teljesen megszüntető kapitalista fejlődés létrehozta a kiscsaládot, mint tipikus családfórmát. A kiscsalád fejlődésének kezdeti szakában a férj családfői mivoltát még csak kétségbe sem vonták. A mai időkben azonban világszerte csak az a nézet tekinthető civilizáltnak, mely elfogadja a házastársak „partnerságának” jellegét. Ezt a nem jogi műszót azért illik itt használni, mert az egyenjogúságnál kevesebbet jelent, a partnerek nem mindig egyenjogúak, s sok országban csak a partnersági viszony elismeréséig jutottak az emancipálás terén. A szocialista országokban és a leghaladóbb gondolkodású polgári országokban a törvényhozók pedig eljutottak a teljes női egyenjogúság gondolatának elfogadásáig, illetőleg dolgoznak az elfogadáson túlmenően a megvalósuláson is.

E folyamat azonban jelentőségében sokkal korszakalkotóbb mint az eddigi — a fentebbiekben ismertetett és kétségtelenül helytálló — értékelésekből kitűnik. Az értékelések jelzései, megállapításai túlnyomórészt helytállóak, de sokkal többről van szó mint néhány tendencia megjelenéséről és megerősödéséről. A részletekből adódó képet összerakva, és a család fejlődését történelmi folyamatában vizsgálva arra a fontos következtetésre lehet jutni, hogy történelmi jelentőségű változásnak vagyunk tanúi: az apajogú család leépülésének folyamata megy végbe. A házasságon belül megszűnik a férj családfői hatalma, a férj és feleség a házasság és család minden kérdésében egyenlő beleszólási és rendelkezési joggal rendelkező, egyforma felelősségű taggá válik. Egyformán viselik a terheket gyermekeik felnevelése terén stb. A férfi és a nő egyenjogúsága a házasság vagyoni kérdéseiben is kifejezésre jut.

Az apajog leépülésének folyamata határozza meg a kiscsalád, a családi jog és ezen belül a házassági vagyonjog jelenlegi fejlődését is.

Ebbe a folyamatba ágyazva, mélyebb értelmet kapnak a fentebbiekben idézett értékelésekben szereplő megállapítások a fejlődési tendenciákról. A fejlődést valóban az említett tendenciák jelzik, de e tendenciák mindegyike elvesz valamit a patriarkális hatalmú férj jogaiból, és a nő egyenjogúvá válik a férfivel. Részleteiben nézve e tendenciákat, összefoglalóan megállapítható:

a) A nő szerepe megváltozik, a háztartást vezető nő típusát a társadalmi termelésben részt vevő nő típusa váltja fel. A nő nevelésében ez a törekvés határozott fordulatot idézett elő. A nő az iskolában, tanulmányai során, nem a háztartási munka csinját-binját tanulgatja, hanem kereső foglalkozásra képezi ki magát. E törekvés elsősorban a szocialista országokban, az állam messzemenően támogatja. Ezzel együtt a szokványos házimunka, de főképpen a gyermeknevelés társadalmi értéke megnő. A felek tevékenysége a házasságban egyenlő értékelést

nyer. A nő saját keresettel rendelkező, nagyobb függetlenségre törekvő, egyenjogú lényvé válik e fejlődés folyamán a társadalomban és a családban egyaránt.

b) A jogalkotó szervek az új jogi rendezések során mindenütt csökkentik a férj családfői szerepét. Az utóbbi két évtizedben nem került sor fejlett vagy közepesen fejlett ipari országban olyan jogi szabályozásra, ahol a férjnek a korábbi jogi szabályozásban adottnál nagyobb családfői jogkört biztosítottak volna. A férji jogok szűkítése, családfői szerepének leépítése anélkül inkább jellemző tünet volt.

c) A házassági vagyonjogi rendezések körében a férj rendelkezési jogának szűkítésére, a nő rendelkezési jogosultságának bővítésére került sor. Ez a folyamat nem kötődött egyetlen házassági vagyonjogi rendszerhez, hanem a ma élő vagyonjogi rendszerek keretén belül — a teljes vagyonekülönítési rendszertől és általános vagyonjogi rendszerekig — ment végbe. Ennek eredményeként a házassági vagyonjogi rendszerekben egyre több hasonló vonás jelenik meg; keverednek egymással a vagyonjogi rendszerek; egyre több olyan elem jelenik meg bennük, melyek az apajogú család leépülésének részei.

d) Ez a folyamat — az apajogú család leépülésének folyamata — nem tudatosan, a férj tudtával, beleegyezésével és kívánságára történik. A társadalom nem is érzékeli megfelelően a családon belül végbemenő ezen változások súlyát és mélységét. Az átalakulás eszmei alapjait, a női egyenjogúság gondolata szolgálja, és mint ilyen élvezi a széles közvélemény támogatását. A végeredményen azonban ez mit sem változtat, a történelmi fejlődés túlhaladta az apajogú családot, a mai kor elsorvasztja az apajogú család középponti figuráját, a család javai felett egyedül rendelkező, a család sorsát, a feleség helyzetét meghatározó férj figuráját, és a fejlődés jelenleg az egyenjogú házastársak kiscsaládi családfórmában együttélő közösséget alakítja ki. Ez már nem anyajogú család, nem apajogú család, hanem a férfinak és a nőnek Engels által „megjósolt” egyenjogúságon alapuló társulásához kezd hasonlítani, melynek célja egymás támogatása, a gyermekek felnevelése.

E fejlődésnek — talán éppen azért mert az évezredes apajogú család lebontása túl sok hagyományt, népi szokást, családon belüli beidegzettséget érint, és nem utolsósorban, mert a férfit anyagilag is hátrányosan érinti — szükség-szerűen ellentmondásosan és vargabetűket leírva kell végbemennie, és a társadalmi rendszerek átalakulásában sem lesz lebecsülhető e változás.

Hogy ez a fejlődési folyamat megáll-e, és nem alakul-e ki magasabb fokon ismét egy anyajogú családfórmára, azt tudományos biztossággal megjósolni ma még nem lehet. Az egyenjogúságon felépülő családfórmája azonban

ennek lehetőségét éppen úgy magában hordja, mint megváltozott termelési viszonyok között — meg-megújuló, tartósan ható termelési világváltságok esetén a tudományos-technikai forradalomnak az emberi, — így a női — munkakerőt is kikapcsoló hatása —, az apajogú családforma felé való visszafordulás lehetőségét.

A jóslásokba bocsátkozás ezen túlmenően, e téren kockázatos vállalkozás. A tényektől elszakadó jóslások támadhatóságára és kedvezőtlen társadalmi visszhangjára példaként hozható fel Heller Ágnes és Vajda Mihály „Családforma és kommunizmus” című tanulmánya, amely a Kortárs 1970/10. számában jelent meg. A szerzők kísérletet tettek a kommunista társadalomban élő ember kisebb közösségének, a kommunizmus „családjának” megrajzolására. Kiindulópontjuk a következőkben foglalható össze:

Nem csak a termelési viszonyok átalakítása, de az egyének és kapcsolataik humanizálása is szükséges a kommunista társadalom megvalósításához. A magántulajdon és az állam megszűnése alapfeltétele annak, hogy kiküszöbölődjék: 1. az emberi viszonyok dolgok közötti viszonynyá való fetiszizációja, 2. az alá és fölé rendeltviszonyok (a társadalmi munkamegosztás), 3. az egyik embernek a másikhoz, mint pusztá eszközhöz viszonyulása. Miután társadalmi szabályozásnak léteznie kell, mindez nem valósítható meg másként mint új típusú emberi kapcsolatok kimunkálása közben. Engels ezt a problémát már élesen exponálta a „Család, állam, magántulajdon keletkezése” című művében. Számára nem volt kétséges, hogy a magántulajdon megszüntetése, az állam elhalása szükségképpen együtt kell hogy járjon az elidegenedett mindennapok szervezési központjának a monogám családnak a felbomlásával. Vitatható a szerzőpár kiinduló gondolatából levont következtetés. Idézik Engels megállapítását, mely szerint a kommunista társadalomban a monogám család páros házassággá alakul.

Ez alatt azonban nem biztos, hogy a szerzőpár ugyanazt érti, mint Engels. A szerzőpár ugyanis arra következtet, hogy Engels a férfi és nő házasságban együttélését ellenzi. Ez azonban aligha áll így, mert amikor Engels a mono-

gám házasság megszűnéséről beszél, ugyanakkor a „páros házasság”, tehát házasság létéről mint kívánatos jelenségről is szól. A szerzőpár ezt figyelmen kívül hagyva arra a következtetésre jut, hogy a kommunista társadalomban a kommuna lesz az elfogadott „család”-típus. Tagjai szabadon választják egymást, a gyermekekről együtt és közösen gondoskodnak; a gyermek az őt körülvevő felnőttek közül ahhoz kerül legközelebb, akit személyes szimpátiája alapján magának kiválaszt; a kommuna tagjai között teljes nemi szabadság uralkodik, azt értve ez alatt, ha valakinek csak egy kommunataggal van kedve nemi kapcsolatra, azt éppen úgy szó nélkül nézi el a kollektíva, mint amikor valaki a kommuna minden másnemű tagjával nemi kapcsolatot tart fenn.

Elképzeléseik rendkívül utópisztikusak.

A szerzőpár — sajnálatos módon — értékes kiinduló gondolatai ellenére egyoldalúan leköti magát azon nézet mellett, hogy a kommunisztikus társadalom családtípusa a kommuna lesz. Ez túlságosan merész következtetés. Az engelsi „párosházasság” pontosabb értelmének kibontása, tartalmának meghatározása előbbre vinné a család jövőjére vonatkozó tudományos tételket.

A vagyoni jogi kérdések szabályozása a házasságban sokáig időszerű kérdése marad a társadalomnak. A mi nemzedékünknek csak arra van lehetősége, hogy egy lépést tegyen előre azon az úton — a házassági vagyoni viszonyok kutatása terén is —, amelynek során kialakul majd a nemek közti valóban szocialista viszony. Mi nem tehetünk mást, mint a mai adottságokból kiindulva, „magunk alakítjuk életrendünket és az ennek megfelelő közvéleményt” (Engels im. 236. p.). Ez azonban még hosszú történelmi időszakon keresztül a kiscsalád életrendje lesz. Tipikusként — optimális fejlődési viszonyokat feltételezve — az „apajogtól” megteremtülő kiscsalád létezik majd, melyben a férj és feleség, minden téren, így a házassági vagyoni jogban is a teljesen egyenjogú partner szerepét tölti be.

Hartai László

Dologi tulajdonszerzési jogcímek az ingatlanok tulajdonszerzését korlátozó jogszabályok alkalmazásánál

Az állampolgárok telek-, lakás- és üdülő-tulajdonának egyes kérdéseiről szóló 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet (TR), illetve 32/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet (LR), valamint az e jogszabályok végrehajtásáról szóló 25/1971. (X. 5.) ÉVM—IM sz. együttes rendelet (TVhr), illetve 26/1971. (X. 5.) ÉVM—IM sz. együttes rendelet (LVhr) rendelkezéseire az ingatlanok tulajdonszerzését érintő jogalkalmazás viszonylag gyorsan reagált. *Kötelmi* — akár visszerhes vagy ingyenes — *szerezési jogcím* esetén, amely a tulajdonjog keletkezésének leggyakoribb módja, az ingatlannyilvántartás konstitutív hatálya eleve biztosíték arra, hogy a megszerzett tulajdonjog csak a jogszerző tulajdonszerzési képességének igazolásával kerülhessen telekkönyvi bejegyzésre, tehát enélkül a tulajdonjog a jogszerző javára létre se jöhessen. Az államigazgatási gyakorlat tapasztalatai szerint az illetékkiszabó szervek és az ingatlannyilvántartást vezető földhivatalok már a TR és a LR alkalmazásának kezdetén megkövetelték a tulajdonjog bejegyzését kérő féltől, hogy ingatlanszerző képességét az illetékes pénzügyi szervnek a 45/1971. (XII. 30.) PM sz. rendelet szerinti nyilatkozatával igazolja. A tulajdonszerzés korlátainak vizsgálatát jelentősen megkönnyítette az ÉVM és az IM 41/1972. sz. közleménye,¹ amely a TR és LR — nem egyszer bonyolult — szabályainak értelmezéséről a részletkérdésekre is több iránymutatást tartalmaz.

A tulajdoni perekben folytatott ítélkezés azt mutatja, hogy a bíróság számára jelenleg elsősorban a *dologi tulajdonszerzési jogcímek* azok, amelyek helyes elbírálása — részben a tulajdonszerzést korlátozó jogszabályok összefüggésében — több jogértelmezési vagy jogdogmatikai kérdést vet fel. Elbirtoklás, ráépítés, túlépítés vagy tulajdonközösség megszüntetése esetén a tulajdonszerzés érvényességét ugyanis nem csupán az határozza meg, hogy a jogszerzés hatálya az ingatlannyilvántartástól függetlenül beáll (tehát e tény a tulajdonszerzési képesség tisztázásánál már önmagában vitára adhat okot), hanem érvényességi feltételként jöhetnek szóba a szerzési kauza olyan jellegzetességei is, melyek egyrészt a tulajdonszerzési mód *eredeti* jellegéből, másrészt a szerzés tárgyának, az ingatlanok sajátágaiból adódnak.²

Az ingatlan népgazdasági súlyával számolva kétségtelen, hogy a dologi tulajdonszerzési jogcímek a szerződésen alapuló jogcímekhez képest kivételesek, szerepük a szükségletkiegítés szempontjából másodlagos. Mindez nem jelenti

azonban azt, hogy az ilyen igényeket tárgyaló tulajdoni perekben egyfelől az *állampolgárok*, másfelől az *állam vagyoni jogainak* hatékony *védelméhez*, továbbá jogpolitikai elveink érvényesüléséhez ne fűződne nyomatékos érdekek. A bíróság döntésének érvényes dologi szerzési jogcím fennállása esetén — alkotmányos alapelvünkkel összhangban — biztosítania kell, hogy az állampolgár az ingatlan tulajdonjogát megszerezze s azt az ingatlannyilvántartás felüntesse. Ugyanígy például a tulajdonközösség megszüntetésekor a bíróságnak következetesen meg kell gátolnia, hogy bármelyik fél jogával visszaéljen, azt többi tulajdonostársra sérelmére gyakorolja vagy azok terhére alaptalanul gazdagodjék. A társadalmi és az egyéni érdekösszhang megteremtését célzó jogpolitikai elveink — így a TR 1. §-ában illetve a LR 1. §-ában írt szükségletkiegítés elve s ennek érdekében a munka nélküli vagyonszerzési törekvések meggátolásának követelménye — háttérbe szorúlnának olyan ítélkezés mellett, amely az állampolgár tulajdonszerzési képességét a LR és a TR által meghatározott korlátozások tekintetében dologi szerzési jogcímnél kellően nem vizsgálná. Ugyanígy az ismeretlen helyen tartózkodó alperes ellen elbirtoklás megállapítása iránti perekben a bíróságnak útját kell állnia olyan gyakorlat kialakulásának, mely kétséget hogy afelel, hogy az elbirtokló az állam tulajdonába került ingatlant követeli-e vagy sem, illetve a magánszemély alperest nem menthető ok gátolja-e tulajdonjogának gyakorlásában.³ Emellett az ítélkezés dologi jogcím esetén sem tévesztheti szem elől a sajátos pertárgy, az ingatlan fontosságát. A bíróság felelősségtudatát fokozza, hogy olyan vagyoni jogok sorsáról kell döntenie, amelyek tárgyát elsődlegesen nem is a vagyoni értéke, hanem a létszükségleti jellege határozza meg (például a lakás), illetve értékét a természeti korlátozottság és a helyettesíthetlenség (res nec fungibilis) adja (ingatlan).

A vázolt szempontok indokolják, hogy — a teljességre törekvés igénye nélkül — áttekintsük a dologi tulajdonszerzési jogcímek néhány olyan jogalkalmazási és dogmatikai kérdését, amelyeknek esetleg már a felvetése, vagy még inkább a megoldására törekvés elősegítheti az egységes ítélkezést.

I. Elbirtoklás

Az elbirtoklás polgári jogi feltételei (Ptk. 121. §-a) a TR és a LR hatálybaléptével a tulajdonszerzésre kiható államigazgatási rendelkezé-

¹ Építésügyi Értesítő, XXIV. évf. 39. sz. 1972. XII. 8.

² Részletesen ld. az egyes szerzési jogcímeknél.

³ Vö. BH 1972 : 2. 7007. sz. eseti döntéssel.

sekkel egészültek ki. 1971. október 5. napját követően a bíróság az elbirtoklással történt tulajdonszerzésre hivatkozó fél keresetének elbírálásakor nem elégedhet meg a szerzési jogcím Ptk-ban írt érvényességi kellékeinek a vizsgálatával, hanem ezen túl arra is választ kell adnia, hogy *elbirtoklással szerezhet-e a felperes a TR és a LR 3. §-ában írt mértéken felül telek-, lakás- vagy üdülőtulajdont.*

E kérdés eldöntésénél a jogalkalmazónak különböztetnie kell a) az 1971. október 5. napja előtt, illetve b) az 1971. október 5. napja után bekövetkezett elbirtoklás esetei között.

a) Ha az elbirtoklásnak a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt feltételei a TR, illetve a LR hatálybalépte előtt megvalósultak, ezzel a tulajdonszerzés hatálya beáll akkor is, ha az elbirtokló és családja ingatlantulajdona (akár az elbirtoklás időpontját megelőzően, akár épp az elbirtoklás eredményeként) a TR vagy a LR szerinti törvényes mértéket meghaladja. A tulajdonszerzés bírósági megállapítása nem függhet az elbirtoklásra hivatkozó fél perindításának időpontjától, de attól sem, hogy a per érdemi eldöntésére a TR és a LR hatálybalépte előtt vagy azt követően kerül-e sor. E következtetés abból adódik, hogy az elbirtoklás olyan eredeti tulajdonszerzési mód, melynek jogkeletkeztető hatása egyedül a Ptk. 121. §-ában írt jogi tények fennállásától függ és nem a tulajdonjog ingatlannyilvántartási bejegyzéséhez tapad. Más oldalról: az elbirtoklás nem jogcímet ad a tulajdonszerzésre (emiatt pontatlan is az a terminológia, mely a dologi tulajdonszerzési „jogcímek” közé sorolja), hanem közvetlenül tulajdonjogot létesít. Mivel a birtoklás tényleges állapotának jogállapottá változása (praescriptio acquisitiva) időpontjában a szerzés mértékét a jogszabály még nem korlátozza, a tulajdonjog létrejöttének nem lehet akadálya. Mindezt alátámasztja a Legfelsőbb Bíróság 6. PK. sz. állásfoglalásának indokolása, mely rámutat, hogy „ingatlanok elbirtoklás útján történő megszerzéséhez sincs szükség a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzésére, mert a tulajdonjog megszüne, illetve megszerzése telekkönyvön kívül bekövetkezik”. Az 1972. évi 31. sz. tvr. 6. §-a (2) bekezdésében foglaltak szintén kétségtelenné teszik, hogy az elbirtoklásnak az ingatlannyilvántartásba bejegyzése a tulajdonjog keletkezése szempontjából csak deklaratív hatályú.

Mindez nem jelenti azt, hogy az 1971. október 5. napja előtti tulajdonszerzés esetén a bíróság eltekinthet az elbirtokló tulajdonszerzési képességétől és annak vizsgálata nélkül is feljogosíthatja őt a megszerzett tulajdonjog ingatlannyilvántartási bejegyzésére. Az elbirtokló tulajdonjoga az ítélet meghozatala időpontjában még „telekkönyvön kívüli” tulajdon. 1971. október 5. napját követően viszont a tulajdonjog bejegyzése iránti kérelmet csak a TR, illetve a LR 7. §-a (2) bekezdésében írt igazolás alapján lehet teljesíteni. Ezért a bíróság számára — a törvé-

nyességnek megfelelő és a végrehajtás alapjául szolgáló — ítélet meghozatalához e vonatkozásban két alternatíva kínálkozik: — vagy maga győződik meg a perben arról, hogy az elbirtokló nem esik tulajdonszerzési korlátozás alá, illetve ez alól felmentést kapott (az illetékes pénzügyi hatóság 45/1971. (XII. 30.) PM sz. rendelet szerinti nyilatkozatának beszerzése) s ez esetben feljogosítja őt tulajdonjogának az ingatlannyilvántartásba bejegyzésére; — ennek hiányában az ítélet rendelkező részében arra utalhat, hogy a felperest az ítélet még nem jogosítja a tulajdonjog bejegyeztetésére, hanem ilyen irányú kérelmet csak a LR, illetve a TR 7. §-a (2) bekezdésében írt igazolás bemutatása mellett terjeszthet elő. (Ezzel a bíróság az illetékes ingatlannyilvántartási szerv hatáskörébe utalja a bejegyzés államigazgatási jellegű feltételeinek az érdemi elbírálását.) Az utóbbi megoldás akkor lehet indokolt, ha az elbirtokló ingatlantulajdona a törvényes mértéket meghaladja és időre van szüksége ahhoz, hogy többlettulajdona elidegenítésével a bejegyzés akadályát elhárítsa.

A tulajdonszerzési képesség vizsgálata egyik esetben sem mellőzhető, mert anélkül a bíróság döntése nem lehet megalapozott: kétséges, hogy az ítélet végrehajtása nem ütközik-e jogszabályba.⁴

b) *Amennyiben az elbirtoklás hatálya 1971. október 5. napját követően állna be, elbirtoklással sem szerezhető a LR és a TR 3. §-ában írt mértéken felül ingatlantulajdon.*

A TR, illetve a LR 4. §-a (2) bekezdése értelmében ugyanis az a személy vagy család, aki a jogszabályban írt mértékű ingatlantulajdonnal már rendelkezik, további ingatlantulajdont csak öröklés útján szerezhet. A jogszabály — az öröklés kivételével — semmilyen kötelmi vagy dologi jogi címet nem biztosít az állampolgárok-nak a törvényes mértéket meghaladó ingatlantulajdon szerzésére. A szabályozás imperatív jellegéről maga a jogszabály sem hagy kétséget [ld. például a jogszabály előírását sértő kötelmi igény szankcionálását a TR és a LR 7. §-a (1) bekezdéseiben], ugyanakkor jogértelmezésünk alapelvei a kivételes szabály kiterjesztő felfogását kizárják, tehát az öröklés, mint kivételes szerzési cím fogalmához semmilyen más jogcím (az elbirtoklás) sem illeszthető. Ezért ha az elbirtoklással megszerezni kívánt ingatlan tulajdona a TR vagy a LR 3. §-ában írt mértéket meghaladná — helyes felfogás szerint — a tulajdonszerzés jogszabály tilalmába ütközik és emiatt joghatálya nem állhat be.⁶ Eszerint az elbirtokló ilyenkor az ingatlannyilvántartáson kívül sem szerezhet többlettulajdont.^{6/A} Emiatt

⁴ Vö. BH 1972 : 11. 7261. sz. eseti döntés indoklásával.

⁶ E jogértelmezés összhangban áll az ÉVM—IM 41/1972. sz. közleményének 7. pontjában foglaltakkal.

^{6/A} Az utóbbi álláspont ellenzői a jogforrások hierarchiájára utalva tagadják, hogy a TR és a LR szabályai, mint a Ptk-nál alacsonyabb szintű jogi normák, korlátozhatják a Ptk-ban írt dologi tulajdonszerzési cí-

a bíróságnak a keresetet el kell utasítania és a felperes arra sem tarthat igényt, hogy az elidegenítési kötelezettség alá eső ingatlanai tekintetében választási joga gyakorlásával (egy-egy ingatlanok elidegenítésével) vagy felmentés iránti kérelmével — a per erre tekintettel történő esetleges szüneteltetése vagy felfüggesztése alatt — a tulajdonszerzés korlátját megszüntesse.

Az utóbbi álláspont talán túl szigorúnak tűnik különösen a Minisztertanács 2009/1973. (II. 20.) sz. határozata ismeretében, amely a TR és LR alkalmazásánál a méltányossági szempontoknak teljes érvényesülést biztosít arra az esetre, ha a szerzési korlátozás alóli felmentés az állampolgár jóhiszeműen szerzett ingatlantulajdonát védi.⁵ Történelmi dogmatikai és jogpolitikai szemlélet mellett azonban az ítélezés — nézetünk szerint — e felfogással ellentétes gyakorlatot nem alakíthat ki. Az elbirtoklásnak — a már jelzett — eredeti tulajdonszerzési jellegéből következik, hogy a tulajdonszerzési akadályt az elbirtoklási határidő utolsó napja tekintetében kell vizsgálni. Így az ez időpontban fennálló, a törvényes mértéket meghaladó tulajdon az elbirtoklás bekövetkezését kizárja. Jogpolitikai megfontolás sem szólhat azonban amellett, hogy a jogalkalmazás hozzásegítse az állampolgárt ahhoz, hogy egyidejűleg többlet ingatlantulajdonnal rendelkezzen, hisz ez feltehetően a telek-, vagy lakásspekulációnak kedvezne. Egyébként — épp az utóbbi elem kizárásaként — nincs akadálya, hogy az elbirtokló (amennyiben számára ez kedvezőbb és ezért az elbirtokolni kívánt ingatlan tulajdonjogát kívánja megszerezni és megtartani) a tulajdonszerzés útját szabaddá tegye azzal, hogy többlettulajdo-

mei érvényesülését. Nézetük szerint a TR és a LR rendelkezései legfeljebb a telekkönyvi bejegyzés akadályaként foghatók fel — melyet a jogszerező a többlettulajdon elidegenítésével bármikor elháríthat —, de nem állhatnak a tulajdonszerzés útjába. Jogi érveként a Ptk. 92. §-a (3) bekezdésében foglaltakra hivatkoznak, melyek szerint a Ptk. csak a személyi tulajdonban „tartható” — tehát a már megszerzett — ingatlantulajdon nagysága és számának megállapítását utalja a külön jogszabályi rendezésre, míg a tulajdonszerzés feltételeinek a szabályozását fenntartotta magának. E felfogást — anélkül, hogy érveit egyenként cáfolnánk — amiatt tartjuk tévesnek, mert alaptalanul állítja a Ptk. másfelől a TR és a LR normáinak kollízióját (vagyis azt, hogy a Ptk korlátlanul engedi, a TR és a LR pedig korlátozza, sőt kizárja a tulajdonszerzést). Nem számol azzal, hogy a TR és a LR nem veszik át a Ptk. funkcióját: a tulajdonszerzést, annak feltételeit nem szabályozzák. Csupán a szerzés mértékét korlátozzák, ez viszont nem rontja le a náluk magasabb szintű szabályozást.

⁵ Az állampolgárok telek-, lakás- és üdülőtulajdonát szabályozó rendelkezések alkalmazásáról szóló Min. Tan. 2009/1973. (II. 20.) sz. határozat 1. pontja szerint „felhatalmazást kap az építésügyi és városfejlesztési miniszter, hogy — a fővárosi és megyei tanácsok elnökeinek előzetes elbírálása alapján és javaslatára — felmentést adhasson a 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. és a 32/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendeleteknek olyan rendelkezései alól, amelyek alkalmazása az adott sajátos esetben méltánytalanságra vezet és ingatlanspekuláció esete nem áll fenn, illetve a felmentés az állampolgár jóhiszeműen szerzett ingatlantulajdonát védi.”

nát még az elbirtoklás megállapítása iránti per indítása előtt elidegeníti.

Más kérdés, hogy az elbirtoklás ilyen esetekben sem hagyhatók figyelmen kívül a TR és a LR alkalmazásánál kialakított értelmezési elvek. Így például ha az elbirtokló a jogszabályi mértéket meghaladó lakótelek- vagy lakástulajdonnal rendelkezik, üdülőtelek- vagy üdülőtulajdonnal viszont nem, úgy egy beépítetlen üdülőteltet vagy egy üdülőegységet felmentés nélkül elbirtoklással is megszerezhet. (Ugyanez a lehetőség fordítva is fennáll, vagyis akkor ha az elbirtokló a mértéket meghaladó üdülőtelekkel- vagy tulajdonnal rendelkezik, de lakás- vagy lakótelek tulajdona nincsen). A TR és a LR 3. §-ában írt mérce ugyanis a lakás- és az üdülőtulajdon egyaránt biztosítani kívánja, tehát az az állampolgár, aki csak az egyikkel rendelkezik, a másikhoz juthat elbirtoklással is, természetesen azzal, hogy többlettulajdonát köteles elidegeníteni.⁷ Ugyanígy az elbirtoklást folytató házastársak szüleinek a tulajdonát — a TR és a LR 4. §-a (3) bekezdése értelmében — csak akkor kell a házastársak és az egész család tulajdonával együttesen figyelembe venni, ha a szülők a házastársak lakásában laknak. Ellenkező esetben — tehát ha a házastársak laknak a szülőknél, függetlenül a házastársak, illetve a szülők lakáshasználati jogcímétől — a két család tulajdonszerzési képessége önállóan alakul. Ezért ilyenkor a házastársak és szülei a törvényes mértéket meg nem haladó tulajdon elbirtoklással — külön is szerezhettek.⁸

Az a személy vagy család azonban, melynek a tulajdonában álló lakótelek- vagy lakás, illetve üdülőtelek- vagy üdülőtulajdoni hányadok összessége nem éri el az egy egészet — nézetünk szerint — elbirtoklással sem szerezhettek felmentés nélkül egy egész tulajdonnak minősül *újabb* lakótelket vagy lakást, illetve üdülőteltet vagy üdülőt. Az ÉVM—IM sz. közlemény 8. pontja szerint a tulajdonszerzésre felmentés nélkül is sor kerülhet arra figyelemmel, hogy mivel az összesített tulajdoni hányadok nem érnek el egy egész lakótelek- vagy lakás, illetve üdülőtelek- vagy üdülőtulajdon, így a személy, illetve a család igénye még nincs kielégítve. Az utóbbi szükségletkielégítési szempontot nem tartjuk kellő indoknak a tulajdonszerzést lehetővé tevő mérvű kiterjesztésére. E felfogás ugyanis nem számol azzal, hogy a telek-, illetve a lakás- és üdülőtulajdonnak a TR és a LR 3. §-ában írt *mértéke kötelező*, vagyis az egy egészet — sem a telek-, sem az ingatlantulajdon tekintetében — a szerzéssel nem lehet túllépni. Olyan jogértelmezés mellett, mely megengedné, hogy az egy egészet el nem érő tulajdonnal rendelkező személy egy újabb és egészen minősülő tulajdon felmentés nélkül szerezhessen, a szerzés nemcsak a törvényes

⁷ Vö. ÉVM—IM sz. közl. 5. pontjával.

⁸ Vö. ÉVM—IM sz. közl. 9. pontjával.

mértéket haladná meg, hanem a munka nélküli vagyonszerzési törekvéseket is erősítheti. Ezzel pedig a kiterjesztő értelmezés ellentétbe kerülne a jogszabály céljával. (TR és LR 1. §-ai.) Egyébként is a Minisztertanács 2009/1973. (II. 20.) sz. határozata hatályba lépése óta a jogalkalmazónak a szükségletkielégítés érdekében nem kell a jogszabály kiterjesztő magyarázatával élni, minthogy az utóbbi szempontokat — az egyéb méltányossági tényezőkkel együtt — maga a jogalkotó nem a jogszabály értelmezése, hanem a tulajdonszerzési korlátozás alóli felmentési kérelem elbírálása körében kívánja értékelni.

Az ítélezés az elbirtoklással összefüggésben néhány olyan kérdést is felvetett, melyet a Ptk. hatálybalépését követő 13 év jogalkalmazása sem oldott meg egyértelműen. E kérdések elemzése egyúttal arra vall, hogy a gyakorlat számára esetenként a dogmatikai megalapozás hiánya okoz nehézséget.

1. A Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt „*sajátjakeinti*” birtoklás és annak *önállósága* fogalmánál jelenleg is vitatott, hogy az elbirtoklással történő tulajdonszerzés csak akkor állapítható-e meg, ha a birtoklást az arra hivatkozó fél a saját személyében gyakorolta (saját vagy tulajdoni birtokos⁹), vagy a szerzés hatálya e személyi javára beáll-e akkor is, ha az ingatlan birtoklását másnak — mégpedig birlalónak vagy birtoksegédnek — engedte át?¹⁰

⁹ Ld. a birtok fajainak ilyen jellegű osztályozását a jogirodalomban *Böszörményi-Nagy Emil—Bernáth Zoltán: Birtok és birtokvédelem.* (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.) I. fej. 20—21. old. Mivel a terminológia helyes használata az elbirtoklás szempontjából különösen jelentős, megjegyzendő, hogy a saját vagy a tulajdoni birtokos kategória nem jelenti a birtokolt dolog tulajdonjogát, csupán a fizikai uralomnak a birtokos saját nevében és érdekében gyakorlását. Így pl. a „tulajdoni birtokos lehet a tolvaj is.” (I. m. uo.) Az elbirtoklás tárgyát adó ingatlan tényleges (vagy al-) birtokosát pedig amiatt neveztük birlalónak és nem használati birtokosnak, mert az utóbbi fogalomkörön belül további különböztetés indokolt aszerint, hogy a birtoklás saját érdekében (használati birtokos pl. a bérlő, albérlő, záloghitelező, földhasználó stb.) vagy a tulajdoni birtokos érdekében (birlaló pl. a megbízott, alkalmazott stb.) történik.

¹⁰ Az egyik per tényállása szerint a felperes külön vagyonából 1948-ban megvásárolta egy ingatlan 1/2 tulajdoni illetőségét. Az ingatlan másik fele részét annak telekkönyvi tulajdonosa nem használta, ezért a rajta levő romos építményt a felperes és családja helyreállította. Az ismeretlen helyen tartózkodó alperes ingatlanát 1949 óta a felperes fia és annak családja birtokában tartja, míg a felperes a résztulajdonában álló ingatlanból 1949-ben házastársával elköltözött és más-hol épített családi házat. A felperes keresetében arra hivatkozva kérte az alperesi tulajdoni illetőség elbirtoklással történő megszerzésének megállapítását, hogy az ingatlan másik 1/2 részének ő a telekkönyvi tulajdonosa, így elbirtoklónak is csak ő minősülhet. Az I. fokú bíróság a keresetet elutasította, mert álláspontja szerint a felperes részéről nem valósult meg a sajátjakeinti birtoklás. (3. P. 89 119/1971.) A II. fokú bíróság hatályaon kívül helyeződ végzésében rámutatott, hogy „nem állapítható meg, hogy a felperes nincs birtokban, mert a felperes a birtoklást a fia útján gyakorolja”. (43. Pf. 27 864/1971/6.)

Kétségtelen, hogy amint az eltérő értelmezési lehetőség a „birtok” különböző jogi felfogásából ered, a helyes megoldáshoz is csak e fogalom tisztázása, illetve az elbirtoklással fennálló összefüggésének feltárása útján közelíthetünk.

A klasszikus birtoktan¹¹ birtoklásán mindenek előtt a dolog feletti tényleges fizikai uralmat, a kizárólagos hatalmat értette (corpus). A dolog feletti uralom gyakorlását — mint objektív, külsőleg is észlelhető jelenséget — azonban egy szubjektív elem egészített ki, mégpedig a birtokosi akarat. (animus domini vel animus rem sibi habendi.) Eszerint a birtokosi minőség lényeges kelléke volt a hatalom gyakorlójának az a szándéka, hogy a fizikailag is valóságos uralmat a maga javára, a maga nevében, a dolog megtartására irányuló akarral gyakorolja. A birtoklás ilyen felfogásának szükségszerű következménye volt a birlalónak a birtokostól történt megkülönböztetése. Az a személy ugyanis, aki a tényleges hatalmat más helyett, más nevében, másnak az érdekében vagy másnak megbízásából gyakorolta — az animus domini hiányában — nem minősülhetett birtokosnak, csupán birlalónak. (Detentor például a megbízott, az alkalmazott, a munkavállaló, a helyettes stb.)

A Ptk. birtok-konceptiója — lényegében a birtokvédelem hatékonysága érdekében — két irányban is szakított a korábbi felfogással. Egyrészt a szabályozási elv szerint — bár az a birtoklás elsősorban szintén a tényleges hatalomgyakorlást érti („... a birtokra tehát általában a hatalomban tartás állapota a jellemző.” — a miniszteri indokolás első mondata), — a dolog feletti uralom időszakos hiánya nem változtat a birtokosi minőségen.¹² Másrészt nem fogalmi

¹¹ Ld. pl. *Szladits Károly: Magyar Magánjog.* V. Dologi jog. dr. *Kolosváry Bálint: A tulajdonjog.* 56—57. old.

¹² A Ptk. 187. §-a (2) bekezdése szerint birtokos az is, akitől a dolog időlegesen más személy hatalmába került. A birtok megszerzésének *nem döntő* kelléke az, hogy valaki a *dolgot ténylegesen magához vegye*; elegendő, ha olyan helyzetbe jut, hogy a dolog felett rendelkezhet (pl. *cessio vindicationis*). (min. indokolás 5. mondata.)

A Ptk. utóbbi felfogásával az irodalom uralkodó álláspontja látszólag ellentétben áll. Így pl. dr. Világhy és dr. Eörsi szerint a birtok megszerzése a dolog feletti *tényleges hatalom* megszerzése. (Világhy Miklós—Eörsi Gyula: *Magyar Polgári Jog.* Tankönyvkiadó, Bp. 1962. I. 327. old.) Ugyancsak Világhy professzor és dr. Benedek Károly mutatnak rá, hogy „a birtok megszerzéséhez ennek megfelelően a *dolog feletti tényleges hatalom létesítésére van szükség*, ami a gyakorlatban kialakult és az elmélet által is elismert bármely formában megtörténhet. (Dr. Benedek Károly—dr. Világhy Miklós: A Ptk. a gyakorlatban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 117. old.) A Ptk. miniszteri indoklásában kifejtett elvnek ad primátust pl. az a szerző, aki a Ptk. 187. §-a (2) bekezdése szerinti birtokosnál a tényleges hatalom fennállását relativizálja, sőt tagadja. („Az e törvényhelyen említett birtokos oldalán a hatalombantartás ténylegessége (Corpus) vagy nagymértékben elhalványul, vagy egyáltalán nem áll fenn: a birtokosi minőséget majdnem kizárólag az ennek fenntartására irányuló szándék adja meg.” — Dr. Bernáth Zoltán: i. m. I. rész 70. old.) Az utóbbi felfogás-

eleme többé a birtoklásnak a birtokosi akarat sem. [„a hatalombantartás... azt sem jelenti, hogy (a birtokosnak) *tudomása* van e hatalomban tartásról.” — miniszteri indokolás 2. mondata] Az utóbbi jogdogmatikai fordulat eredményeként a birtoklás a birtoklás fogalmába olvadt. [Ld. a Ptk. 187. §-a (2) bekezdésének a dolog időszakos birtokosát érintő rendelkezését.] Az egységes birtokfogalom és a származtatott birtokra is kiterjesztett birtokvédelmi eszközök mellett elvesztette gyakorlati jelentőségét a birtoklás fenntartása, ezért a Ptk. a birtokvédelmi eszközökre is kiható ezt a megkülönböztetést elvetette.

Ami a birtok felfogásának az elbirtoklással összefüggését illeti, abból hogy a detentor — bármely megkülönböztetés nélkül — szintén birtokosnak minősül, formállogikailag okszerűen adódik az a következtetés, hogy a birtoklás vagy birtoksegéd által gyakorolt elbirtoklás tulajdonkeletkeztető hatálya a tulajdoni birtokos javára áll be. A birtoklás — noha a tényleges birtoklás feltétele a személyében fennáll — az ingatlan feletti uralmat nem a saját nevében gyakorolja. Ezért az ő oldalán hiányzik a tulajdonosi magatartás, tehát az ingatlan feletti uralma nem vezethet elbirtoklásra.¹³ A tulajdoni birtokosnak e minőségén viszont nem változtat az ingatlan birtoklás részére történt időszakos átadása. [Ptk. 187. §-a (2) bekezdése.] Ugyanakkor az ingatlan megszerzésekor a tulajdoni birtokos azt a sajátjának tekintette, amit az is bizonyít, hogy arra nézve rendelkezési jogát gyakorolta, mikor használatát a birtokosnak engedte át. Ez a birtokos minőség olyan esete-

sal szemben a tényleges hatalom létesítésének szükségét hangsúlyozó álláspontok — nézetünk szerint — kivetelt nem tűrő szabályként elfogadhatók. A Ptk. miniszteri indokolásában írt az a helyzet ugyanis, amelyben valaki a dolog feletti rendelkezhet, a tényleges magához-vétel nélkül is — akár szorosabb, akár lazább összefüggésben — a birtokos részéről mindenképp feltételezi a *tényleges* hatalom gyakorolhatóságát.

¹³ E megoldás — bár eltérő dogmatikai konstrukcióval — a hagyományos birtoktan felfogásával azonos eredményre jut. („A hosszú időn keresztül való birtoklás tehát mindent pótol, de *ki van zárva az elbirtoklás lehetősége* mindott, ahol nincs szó birtokról, hanem csak birtoklásról.” — Ld. *Szladits*: i. m. 250. old.). Csakhogy míg az utóbbi elmélet szerint a birtoklás ingatlanhasználat egy szubjektív elem, az animus domini hiányában nem vezethet elbirtoklásra, a Ptk. szerint ez esetben a *sajátjakénti* birtoklás, tényezője hiányzik. A tulajdonosi magatartás pedig többet kíván az animus domini-nél, mert ennek mércéjét nemcsak a birtokos pszichikus diszpozíciója, hanem sokkal inkább tárgyi elemek adják: az, hogy extraneus harmadik személyek is tulajdonosi magatartásnak ítélik meg a birtoklást. (Pl. az ingatlan közterheinek viselése, megművelése, a ráfordított értékemelő beruházások stb. alapján.) Az ítélezés tapasztalatai szerint az utóbbi fogalomban az objektív tényezők a túlnyomóak annak ellenére, hogy az irodalom ehelyütt esetleg épp a *tudati* elemet hangsúlyozza. („Az elbirtokláshoz maga a Ptk. 121. §-a fűzi feltételként, hogy a birtokbantartás „sajátjaként” történjék, — *ismét csak tudati elem*, a birtokvédelem bármelyik fajtájának igénybevétele pedig ugyancsak kizárt volna tudat hiányában.” — dr. *Bernáth Zoltán*: i. m. I. rész 20. old.)

ként is felfogható, amikor a dolog tényleges hatalombavétele helyett elegendő olyan helyzet kialakulása, melyben a birtokos a dolog felett rendelkezhet. (Így például ha a szülő a birtokába került ingatlan gyermeke használatába adja, aki azt 10 évet meghaladóan háborítatlanul a „szülő jogán” birtokolja, az ingatlan tulajdonjogát elbirtoklással a szülő szerzi meg.)

Az ismertetett jogértelmezés — jóllehet, okfejtése logikailag töretlen — aligha tartható eredményre, az elbirtoklás jogszabályi feltételeinek nem indokolt kiterjesztéséhez jut. Dogmatikai érvelésével szemben felhozható, hogy a jogintézményeknek [a Ptk. 187. §-ban írt birtok és a 121. §-a (1) bekezdése szerinti elbirtoklás fogalmának] két lényeges sajátosságát is figyelmen kívül hagyja.

Egyrészt nem számol azzal, hogy a Ptk. XVI. fejezetében (187. §) szabályozott „birtok” kategória azért olvasztotta magába a birtoklásnak a dolog feletti tényleges hatalomgyakorlásán kívül álló eseteit, hogy a birtokvédelmet a fizikai értelemben vett birtokoson kívül a dolog sorsáról rendelkezni jogosult személyekre is kiterjessze. (A birtokvédelmet igényelhető jogalanyok körének a bővítése már önmagában is biztosítéka lehet a védelmi eszközök hatékonyságának.) Mivel e birtokfogalom döntően a birtokvédelemre koncentrál — amint ezt a Ptk. XVI. fejezetének a címe is jelzi — az *általános birtok-koncepciónak* tekinthető, melynek tartalma nem szükségképp azonos a törvény egyéb jogintézményeinél — így az elbirtoklásnál — szereplő birtok felfogással. Az elbirtoklás, mint eredeti tulajdonszerzési mód — nézetünk szerint — joggal tekinthető olyan sajátos jogintézménynek, amelynél a jogalkotó — éppen a tulajdonszerzés hatályának beállításához kívánt szigorúbb előfeltételek érvényesítéseként — a „birtoklás”-nál is meghatározott fogalommal operál. A tulajdonkeletkezés alapvető elvi indoka az, hogy „aki tulajdonjogával hosszabb ideig nem él, a tényleges birtokossal szemben kevésbé érdemel jogvédelmet...”¹⁴ Ezért a jogi rendezés az elbirtoklásnál nem engedhette meg a Ptk. 187. §-a általános birtok-koncepciójában is kivételként szereplő, és csak a birtokvédelemre jogosultság miatt elismert birtok fogalom átvételét. Emiatt a Ptk. 187. §-ának (2) bekezdése szerinti tulajdoni birtokos nem lehet az elbirtoklás alanya. Ehelyett a jogszabály a Ptk. 121. §-ában a 187. §-a általános birtokfogalmához képest szűkebb és *különös birtoklási minőséget*, az ingatlan feletti a saját személyében gyakorolt *tényleges uralmat* követeli meg. [Ptk. 187. §-a (1) bekezdése.]

Emellett a jogszabály még a Ptk. 187. §-a (2) bekezdése szerinti tulajdoni birtokosnál is felállít egy olyan tárgyi előfeltételt, amelynek az a — „birtokos”, aki az elbirtoklást nem a

¹⁴ Ld. a Ptk. 121. §-ához fűzött miniszteri indoklás 2. mondatát.

saját személyében folytatja, nem felelhet meg. Eszerint ugyanis a fizikai uralmat nem gyakorló tulajdoni birtokos esetén is „... a lényeg az, hogy a kívül állók számára a birtoklás helyzete felismerhető legyen”.¹⁵ Aligha szorul bizonyításra, hogy az olyan személy „birtoklása”, aki az ingatlan elbirtoklását a birlalónak engedte át, a kívül világ számára nem jelenthet birtoklást, mert a „birtokos” és a birlaló közti kötelmi jogviszony — relatív szerkezete miatt — nem rendelkezik a harmadik személyek által is felismerhető tárgyi elemekkel. Az elbirtoklás *dologi jellege* e vonatkozásban annyit jelent, hogy az azt folytató személy tulajdonosi magatartásának tárgyi jellegűnek, a kívül világ számára objektíválnak kell lennie.¹⁶

Másfelől az ismertett jogértelmezés eltekint attól, hogy az általános birtokfogalom csak amiatt terjeszti ki a birtokosi minőséget a tényleges hatalmat nem gyakorló személyekre, mert részükről a dologhoz kapcsolódó olyan *jogcímet* feltételez, amely megalapozza a birtokvédelmi igényt. [Ptk. 188. §-a (3) bekezdése.] E jogcím rendszerint a tulajdonosi cím de egyéb cím, például bérlői vagy albérlői is lehet.¹⁷ Tény, hogy az a személy, aki az ingatlan birtoklását a birlalónak engedte át, nem rendelkezik olyan érvényes jogcímmel, amely feljogosítaná őt a birtokvédelmi eszközök igénybevétele. Tulajdonossá csak az ingatlan tíz évet elérő szakadatlan birtoklása útján válna, tehát petitórius birtokvédelmet [Ptk. 192. §-a (2—3) bekezdése] sem a birlalóval, [188. §-a (3) bekezdése], sem harmadik személyekkel szemben nem követelhet. Minthogy azonban nincs az ingatlan tényleges birtokában, a possessórius birtokvédelem sem illeti meg.

Döntően épp amiatt látszik tévesnek a nem saját személyben gyakorolt birtoklás tulajdonkeletkeztető hatását elismerő felfogás, mert — a 187. § (2) bekezdésében írt birtokos fogalomnak egyik elemét önkényesen kiszakítva, s azt mechanikusan a Ptk. 121. §-a (1) bekezdése intézményéhez illesztve — tulajdonosi jogosítványt, rendelkezési jogot feltételez olyan személy részéről, akinél az fogalmilag kizárt. Az a tény, hogy a birtokos az éppen megszerzett ingatlan birtokát az apprehensiót alig követően olyan személynek engedte át, aki a birtoklást a jogelőd birtokos nevében — tehát bir-

lálóként — gyakorolja, nem minősülhet a rendelkezési jog gyakorlásának, mert az csak a tulajdonost illeti meg [Ptk. 112. §-a (1) bekezdése], hanem legfeljebb a birtok elvesztéseként értékelhető. Minthogy azonban ez a birtokos akaratából történt, annak a már megszakadt elbirtoklás szempontjából semmilyen hatálya nem lehet. [Ptk. 124. §-a (1) bekezdésének c) pontja.] Figyelemmel arra, hogy a birtoklás a tulajdonosi jogosítványoknak csak részeleme, melyhez a rendelkezési jog nem tartozik, az elbirtoklást megkezdő személy nem rendelkezhet érvényesen úgy, hogy a jogutódja által gyakorolt birtoklás tulajdonkeletkeztető hatása nem a tényleges birtokos, hanem az ő javára álljon be. Az ezzel ellentétes felfogás végső soron relativizálja a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt birtoklás fogalmát, mert az azon alapuló eredeti tulajdonszerzéshez sem az ingatlan tényleges birtoklását, [187. §-a (1) bekezdése], sem a birtokvédelmi igényhez szükséges jogcímet [Ptk. 187. §-a (2) bekezdése és 188. §-a (3) bekezdése] nem kívánja meg.

Annak kizárását, hogy a birlaló által gyakorolt elbirtoklás a „birtokos” javára ingatlan-tulajdont hozhat létre — nézetünk szerint —, a Legfelsőbb Bíróság 6. PK. állásfoglalásának az indokolása is megerősíti. Az utóbbi iránymutatás — bár egyéb vonatkozásban — hangsúlyozza, hogy elbirtoklás címén az arra hivatkozó személy csak akkor szerezhethet tulajdonjogot, „ha az elbirtoklási időn át szakadatlanul *maga* birtokolta a dolgot *sajátjaként*, tehát ha önálló elbirtoklónak minősül”. A nem saját személyben — akár családtag útján is — gyakorolt birtoklás e követelménynek kétségtől nem felel meg.

Összegezve: a Ptk. 187. §-ában írt *legál definíció* — nézetünk szerint — a birtok általános koncepciója, mivel a birtokvédelmet a tulajdoni, — a használati birtokosra, sőt a birlalóra is egyaránt kiterjeszti. Ezzel az általános birtokfogalommal a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt birtoklás a különös viszonyában áll, mert az elbirtoklás tulajdonkeletkeztető hatása csak a tulajdoni birtokos javára és csak akkor következhet be, ha az ingatlan szakadatlan birtoklását az elbirtoklási idő egész folyamán a saját személyében, a tényleges fizikai uralom megvalósításával [Ptk. 187. §-a (1) bekezdése] gyakorolta.

A *sajátkénti birtoklás* relációjában olyan felfogás is ismert, mely szerint ha az elbirtoklásra hivatkozó személy maga is telekkönyvi érdekelt és az elbirtoklást az általa lakott ingatlan szomszédos telek tekintetében gyakorolja, a sajátkénti birtoklás csak akkor állapítható meg, ha az elbirtokló a használatában álló ingatlan telekkönyvi tulajdonosa.¹⁸ E né-

¹⁵ Ld. a Ptk. 187. §-a miniszteri indokolásának 3. mondatát.

¹⁶ Az ítélezésnek az e kérdésben vallott következetes szigorára mutat pl. az is, hogy az elbirtokló az ingatlan használatának tulajdonoskénti és nem tulajdonoskénti jogcímét nem változtathatja tetszése szerint, mert ezzel a sajátkénti birtoklást kizárja. Vö. LFB P. törv. V. 21 420/1972/3. — 3. P. 89 388/1972/22. Eszerint a „mala fides superveniens non nocet” elvét a gyakorlat a jogcímváltoztatás tekintetében sem engedti érvényesülni.

¹⁷ Vö. a Ptk. 187. §-a (1) bekezdéséhez fűzött miniszteri indokolás II. bekezdése 2. és 3. mondatával. („... jogilag birtokosnak minősüljön a ténylegesen nem birtokló tulajdonos is.” stb.)

¹⁸ Az egyik perben a II. fokú bíróság okfejtése szerint az a jogelőd, akinek birtoklására a felperesek hivatkoztak, „a vétel tárgyát adó telket özvegyi ha-

zet — nem indokolt, túlzó szigora mellett — elsősorban jogdogmatikai szempontból tűnik tévesnek, mert figyelmen kívül hagyja az elbirtoklás önállóságát, annak eredeti tulajdonszerzési mód jellegét. A jogintézmény utóbbi sajátosságából következik, hogy a tulajdonkeletkezés hatályának beállta — amennyiben a Ptk. 121. §-a (1—3) bekezdésében írt kizáró okok esznek — nem függhet attól a kauzától, amely alapján az elbirtokló akár az általa lakott, akár az elbirtokolni kívánt ingatlant a tényleges hatalmában tartja. Az elbirtokló tulajdonosi magatartására egyébként sem a pszichikus diszpozíció — az animus domini — alapján, hanem döntően annak tárgyiasult elemeiből (például a telek művelése, bekerítése, hasznainak szedése stb.) lehet következtetni. Az utóbbi elemek viszont teljesen függetlenek az elbirtoklónak az általa egyéb jogcímen használt ingatlannál észlelhető birtokosi magatartásától. Ennek megfelelően — nézetünk szerint — az elbirtokolni kívánt ingatlannál a tulajdonosi magatartást nem lehet kizártnak tekinteni, ha a használatában álló másik ingatlant a birtokos csak haszonélvezet, földhasználat, haszonbérlet stb. címén, sőt esetleg érvényes jogcím nélkül, mint jogalap nélküli birtokos (Ptk. 193. §-a) tartja uralmában. Ellenkező esetben az, aki ingatlannal semmilyen jogcímen nem rendelkezik, elbirtoklással nem szerezhetne ingatlantulajdont, jöllehet a szerzés mértékét a TR és az LR szabályai épp ilyenkor nem korlátozzák. Önmagában nem adhat azonban alapot a tulajdonosi jogcím a pozitív irányú megállapításra sem. Az a körülmény, hogy az elbirtokló az általa használt egyik ingatlannak vagy telekrésznek telekkönyvi tulajdonosa, a szomszédos ingatlanra gyakorolt elbirtoklás tekintetében a tulajdonosi magatartás megállapításánál nem helyettesítheti a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt feltételek vizsgálatát, sőt az utóbbiak fennállásának erősítésére vagy cáfolatára sem alkalmas. Végeredményben az elbirtoklás szempontjából az elbirtokló szomszédos ingatlanon fennálló tulajdonosi minőségét csak annyiban tartjuk relevánsnak, amennyiben az elbirtoklás a tulajdonostárs ingatlanilletőségét érinti (tehát ha a tulajdonszerzés törvényes kellékeit a bíróságnak — a Legfelsőbb Bíróság 4. PK állásfoglalása értelmében — a tulajdonközösségből eredő követelményként fokozott szigorral kell vizsgálnia), illetve ha az elbirtokló meglévő ingatlantulajdonára figyelemmel a szerzés mértéke a TR és a LR korlátaiba ütközhet.

2. A jogelőd birtoklási idejének a jogutód birtoklási idejéhez a Ptk. 122. §-a szerinti hozzászámításánál (*accessio temporis*) sem az el-

mélet, sem a gyakorlat nem tisztázta kellően a *jogelőd fogalmát*. A Ptk. 122. §-a és a Legfelsőbb Bíróság 6. PK sz. állásfoglalása egyaránt csak „az előd” birtoklásáról szól. Emiatt nyitva maradt az a kérdés, hogy az új birtokos (az elbirtokló) csak azt a személyt tekintheti-e jogelődjének, akitől mint tulajdoni birtokostól a sajátkénti birtoklását — valamely jogcímen — közvetlenül származtatja (közvetlen jogelőd), vagy jogelődjének minősülhet-e tiz éven belül az ingatlan bármelyik korábbi birtokosa is, aki azon — a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt feltételeknek megfelelő — tényleges hatalmat gyakorolt (közvetett jogelőd).

Az ítékezés egyik felfogása szerint az elbirtoklási idő számításánál a jogutódlási láncolat kizárt: az új birtokos csak a közvetlen elődje által folytatott birtoklási idő beszámítását igényelheti.¹⁹

Kétségtelen, hogy a jogszabály nyelvtani értelmezése (az, hogy a Ptk. 122. §-a „előd” és nem „elődök” birtoklási idejéről rendelkezik) e nézetet támasztja alá. Ezentúl azonban e jogértelmezés dogmatikai tévedésen alapulónak látszik. Azzal, hogy csak a közvetlen jogelőd birtoklási idejének a figyelembevételét engedi meg, lényegében a származékos jogszerzés alapelvét, a *nemo plus iuris... regulájában* írt tilalmat tekinti irányadónak. [Ptk. 117. §-a (1) bekezdésének tradicionális rendszere.] Tény, hogy az elbirtoklás, mint eredeti tulajdonszerzési mód a jogosult javára nem keletkeztet bármely korlátozástól mentes, az ingatlant használó jogelődök jogaitól és az őket terhelő kötelezettségektől teljesen független, önálló tulajdonjogot. A tulajdonjog terjedelme elvileg — szűkségképp — csak a birtoklás tartalmához igazodhat. (*Quantum possessum, tantum praescriptum-elve*). Ez pedig azzal jár, hogy az elbirtokló az ingatlannak azokat a terheit (például telki szolgálat, szomszédjogi korlátozások stb.), amelyek ugyan nem az ő birtoklása, hanem még jogelődjei ingatlanhasználatára idején keletkeztek, a tulajdonjog létrejötte után is viselni köteles, feltéve, hogy azok az elbirtoklási idő folyamán fennálltak. Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy az említett grammatikai értelmezés segítségével a Ptk. 122. §-át érintő jogalkalmazás a származékos és az eredeti jogszerzés ismerveit vegyítheti.

A jogintézmény logikai, rendszertani értelmezése alapján úgy gondoljuk, hogy a Ptk. 122. §-a csak a már tulajdonossá vált elbirtoklótól történő tulajdonszerzésnek az ezzel azonos jogcímen alapuló szerzését kívánta kizárni, amikor cezúrárt vont a származékos és az eredeti szerzési mód közé. Ha ugyanis a jogelőd-

szonélvezet címén használta, így a szomszédos ingatlant is (melynek elbirtoklással megszerzését a felperek állították) ilyen címen tarthatta csak birtokában.” Ezért — a sajátkénti birtoklás hiányában — az ingatlan használata nem vezethetett tulajdonjog keletkezésére. (44. P. 22 264/1972/11.)

¹⁹ A II. fokú bíróság abban a perben, ahol az elbirtoklást a felperek közvetett jogelődje folytatta, a keresetet részben amiatt tartotta alaptalannak, mert e személy — nézete szerint — nem tekinthető jogelődnek, tehát birtoklási ideje a felperek birtoklásához nem számítható. (3. P. 88 368/1971. — 44. P. 22 264/1972/11.)

nél az elbirtoklási idő eltelt — tehát az előd tulajdonjogot szerzett — a tőle történő újabb szerzés többé nem minősülhet eredeti szerzési kauzának. Az elbirtoklási idő határain belül viszont közömbös, hogy egy vagy több jogelőd valósítja-e meg a Legfelsőbb Bíróság 6. PK sz. állásfoglalásában írt önálló birtoklást, amelynek — a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt egyéb feltételek fennállásakor — nem szükséges eleme, hogy a 10 éves birtoklási idő egyetlen személy birtoklásával teljen el.

A birtoklási idő beszámítására tehát — nézetünk szerint — nemcsak egy, hanem több — közvetett — jogelőd birtoklása is címet ad, amennyiben a jogelődök egyenként is önálló birtoklónak minősülnek és együttes birtoklási idejük nem éri el a Ptk. 121. §-a (1) bekezdésében írt mértéket. Az utóbbi esetben ugyanis a jogelődök az új birtokos eredeti jogszerzését kizárnák.

II. Ráépítés, túlépítés

1. E szerződésen kívüli tulajdonszerzési jogcíme felismerése és elhatárolása főleg a *gyakorlat* számára jelenthet több nehézséget. Így a dologi jogi igénynek a *kötelmi* tulajdonszerzési jogcímtől megkülönböztetése válik szükségessé azoknál a tényállás-típusoknál, amikor a bíróságnak a szülők ingatlanára építkező *leszármazók* — vagy fordítva, az utóbbiak tulajdonában álló telekre építő *szülők* — tulajdoni vitáját kell eldöntenie.²⁰ Ha bizonyított, hogy az építkezés kölcsönös megállapodáson alapult, ahhoz esetleg az egyik fél anyagi támogatást nyújtott, az építkező a Ptk. 138. §-a (2) bekezdésére utalva nem követelheti a föld megfelelő részének a tulajdonjogát, mert a felek közti kötelmi jogviszony az eredeti (szerződésen kívüli) tulajdonszerzést kizárja. Ellenben, ha a családi kapcsolatnak a felek jogviszonyában csak anyni szerep jutott, hogy a szülők a ráépítést arra figyelemmel engedélyezték, a szülői engedély a ráépítő jóhiszeműségét önmagában bizonyítja. [Ptk. 138. §-a (2) bekezdése.]²¹

A jogviszony helyes minősítése, illetve a ráépítés és a túlépítés elhatárolása azonban *elméleti*, dogmatikai kérdésekbe is ütközhet annak ellenére, hogy a Legfelsőbb Bíróság 1. PK sz. állásfoglalása mindkét tulajdonszerzési mód fogalmáról egzaktt, egyértelmű iránymutatást tartalmaz. Ilyen jellegű kérdések merülnek fel *tulajdonközösség* esetén, amikor az egyik *tulaj-*

donostárs létesít építményt az eszmeileg megosztott, de természetben osztatlan közös tulajdonban álló ingatlanon. Az elhatárolás problematikája abból ered, hogy az efajta építkezés sem a ráépítés, sem a túlépítés jogszabály szerinti fogalmának nem felel meg. „Míg ráépítés esetében az építkező saját anyaggal teljes egészében másnak a tulajdonában levő telekre épít” (1. PK állásfoglalás indokolása), az építkező tulajdonostárs — tulajdoni illetőségének arányától függően kisebb vagy nagyobb mértékben akár a majoritás határáig — részben földtulajdonos címén igényelheti az általa létesített építmény tulajdonjogát. [Ptk. 97. §-a (1) bekezdése.] A communium természetbeni egysége miatt (a megosztottság hiányában) az építő tulajdonostárs olyannak sem tekinthető, mint aki földjének határain túl építkezett [Ptk. 110. §-a (1) bekezdése], hiszen a közös tulajdonban álló ingatlanon nem terjeszkedett túl, azon belül pedig a tulajdonostársak által birtokolható terület rész nincs kijelölve. Ezért a tulajdonszerzés a túlépítés szabályai szerint sem bírálható el.²²

Az épület és az általa elfoglalt földrészlet tulajdonjogának rendezésére — nézetünk szerint — két megoldás kínálkozik.

A) Az osztatlan tulajdonközösség sajátosságaira — és ebből eredően a valamennyi tulajdonostársat megillető jogvédelem követelményére (Ptk. 140. §-a) figyelemmel communium esetén szakíthatnánk a ráépítésnek az 1. PK állásfoglalásban írt fogalmával, vagyis azzal, hogy az *teljes* egészében másnak a tulajdonában levő telekre építkezést jelenti. Ehelyett a közös tulajdonban álló telekre építkező tulajdonostársat *fikcióval* olyannak tekinthetnénk, mint aki a saját tulajdoni részarányát meghaladó telekrész tekintetében idegen földre épít. (Ptk. 138. §-a.) A ráépítő jó- vagy rosszhiszeműnek minősítése attól függne, hogy tulajdonostársai az építkezéshez hozzájárultak-e vagy sem. (A fikció elfogadása egyúttal azt jelentené, hogy az építési engedély alapján építkező tulajdonostársat mindig jóhiszeműnek kellene tekinteni, mivel az államigazgatási hatóság a tulajdonostársak hozzájárulása nélkül nem adhat ilyen engedélyt.) E megoldás — nézetünk szerint — a Ptk. 138. §-a (2) bekezdése szerinti tulajdonszerzés szabályával összhangban áll, mivel az a tulajdonostárs, aki a közös tulajdonban álló telken építkezni szándékozó társa építkezéséhez írásban hozzájárult, nem tekinthető olyannak, mint aki a ráépítés ellen tiltakozott. Az ilyen rendezés mellett szól az is, hogy ez esetben a bíróságnak a tulajdonközösség megszüntetéséről sem kellene külön döntenie.

²⁰ Gyermekek lakásszükségletének kielégítésére a szülők többször azt a megoldást választják, hogy — jogviszonyuk előzetes tisztázása nélkül — megengedik számukra a telkükön történő építkezést, azt esetleg anyagiilag is támogatják, majd a családi kapcsolat megromlása miatt távozásukat vagy telekhasználati díj fizetését követelik. (pl. 2. P. XXII. 21 199/1971, 20. P. 87 352/1972.)

²¹ 20. P. 87 352/1972. A dologi jogcím kizárására ld. a 2. P. XXII. 21 199/1971. sz. pert.

²² A bíróság álláspontja szerint a közös tulajdonban álló telekre építési engedély alapján építő tulajdonostárs a Ptk. 138. §-a (2) bekezdése szerint nem igényelheti az épület által elfoglalt telekrész tulajdonát, mert tudta, hogy részben idegen földre épít, ez pedig a jóhiszeműségét kizárja. — P. 20 946/1970.

B) A másik lehetőség szerint a bíróság a Ptk. 97. §-a (2) bekezdésének c) pontja alapján megállapíthatná, hogy az épület tulajdonjoga az építkező tulajdonostársat illeti meg. Ennek előfeltétele az, hogy az építkező igazolja tulajdonostársainak az építéshez történt írásbeli hozzájárulását. E nyilatkozatot a bíróság a Ptk. 97. §-a (2) bekezdésének c) pontjában írt „megállapodás”-nak tekinthetné. Kétségtelen, hogy az aedificium solo cedit elvének az indokolatlan áttörése, illetve a Ptk. 97. §-a (2) bekezdésének c) pontjában írt kivételes szabály kiterjesztő értelmezése kifejezetten tilos. (Ld. 1. PK állásfoglalás indoklását.) Az írásbeli hozzájárulás azonban — nézetünk szerint — megfelel az épületet érintő ügylet érvényességi feltételeinek, másfelől e megoldás nem a föld és az épület egységes tulajdonjogának a szétválasztására vezetne (amelyet az 1. PK állásfoglalásban írt jogértelmezési iránymutatás helyesen gátol), hanem ellenkezőleg azzal járna, hogy a földtulajdonos az általa létesített épület tulajdonjogát megszerezne s ezzel nem a kivétel, hanem a főszabály [Ptk. 97. §-a (1) bekezdése] érvényesülne.

2. A Ptk. 138. §-a csak a föld és a rajta emelt épület *tulajdonjogi* sorsát rendezi. Ezért a szabályozásnál a jogalkotó figyelme nem terjedhetett ki arra az esetre, amikor a *ráépítő és a földtulajdonos egyaránt rosszhiszemű* volt. Ennek megfelelően a tulajdonszerzés szabályai a földtulajdonos rosszhiszeműségét csak a ráépítő jóhiszeműsége esetén és csak a tulajdoni helyzetet érintő jogkövetkezményként szankcionálják. [A Ptk. 138. §-a (2) bekezdésében írt feltételek fennállásakor ugyanis a jogszabály a földtulajdonos rosszhiszeműsége miatt a ráépítő tulajdonszerzésének enged elsőbbséget.]

Az ítékezésben felmerült az a kérdés, hogy a felek rosszhiszeműsége — a mindkettőjükönél mutatkozó turpis causa — *tekinthető-e olyan tilos magatartásnak, mely az állam javára marasztalással sújtható?*²³

A bíróság döntése szerint az ingatlanon beállt értéknövekedés — a felek kölcsönös in fraudem legis eljárásának bizonyítottága ellenére — az állam javára nem vonható el, mert a felek jogviszonyának rendezésére a Ptk. 138. §-a (1) bekezdése az irányadó, e jogszabályhely pedig a Ptk. 361. §-a alkalmazását fogalmilag kizárja.

²³ Az egyik per tényállása szerint a felperes, mint az alperesi társadalmi szerv alkalmazottja, az alperes kezelésében levő állami földön építési engedély nélkül családi házat épített. Rosszhiszeműségéhez nem fér kétség, mert tudta, hogy idegen földön épít. Rosszhiszeműségének bizonyult azonban az alperes is, mert az engedély nélküli építést nemcsak tűrte, hanem azt támogatja is (társadalmi munkások segítették az építést), a felperessel pedig csak az építkezés befejezése után közölte, hogy az épületnek sem tulajdonára sem használatára nem tarthat igényt. Az ügyész a perben az ingatlanon beállt értéknövekedés erejéig az állam javára marasztalás iránt tett indítványt. P. 21 119/1970. f. főügyészségi sz.

A döntést nem tartjuk teljesen meggyőzőnek. Egyfelől az a körülmény, hogy a bíróságnak a tulajdoni helyzetet csakugyan a Ptk. 138. §-a (1) bekezdése alapján kell rendeznie — s ennek során az utóbbi jogszabályhelyen írt „gazdagodás” mértékét kell vizsgálnia — elvileg nem lehet akadálya annak, hogy a jogalkalmazó a perbevitte jogviszony egyéb, a tulajdoni helyzeten kívül eső polgári jogi következményei felől is rendelkezzen. Ez különösen indokolt lehet akkor, ha a felek tilos vagy a szocialista együttélés elveivel ellentétes magatartást tanúsítottak és nevelésükre a preventív célú polgári jogi szankció alkalmasnak mutatkozik. Másrészt kétségtelen, hogy a Ptk. 361. §-a a nem indokolt vagyoni eltolódások kiegyenlítésének szubszidiárius eszköze, ahol „a megtérítés a jogcím hiányán vagy fogyatékoságán alapul”.²⁴ Az olyan rosszhiszemű — természetes vagy jogi — személy azonban, aki eltűri földjén a jogosulatlan építkezést, sőt azt az építmény anyagilag kedvezőbb megszerzése érdekében támogatja is, majd a Ptk. 138. §-a (1) bekezdése alapján megakadályozza a ráépítő tulajdonszerzését — nézetünk szerint — a Ptk. 138. §-a (1) bekezdésében írt gazdagodását részben a saját felróható [Ptk. 4. §-a (3) bekezdése] és a szocialista együttélés elveivel ellentétes [Ptk. 361. §-a (3) bekezdése] magatartásával maga idézte elő. Ezért a földtulajdonosi jogcíme — e felróható magatartás miatt — nem nyújthat kellő jogalapot a ráépítő rovására történő gazdagodásra. A tényállás konkrét körülményeinek a Legfelsőbb Bíróság 7. sz. irányelvében írt szempontok szerinti mérlegelése alapján nem tartjuk kizártnak, hogy az ingatlanon előállt értéknövekedést a bíróság az ügyész indítványára — egészben vagy részben — az állam javára ítélje meg.

III. A közös tulajdon megszüntetése

A vegyes tulajdonban levő ingatlanon fennálló tulajdonközösség megszüntetésénél az ítékezés olyan gyakorlatot alakított ki, melynek dogmatikai szemlélete ellentmondónak tűnik, érdemében pedig sérti az állam, mint résztulajdonos vagyoni érdekeit.

A dogmatikai ellentmondás lényegét abban látjuk, hogy míg a tulajdonközösség *megszüntetési módjánál* a bíróság a 32/1969. (IX. 30.) Korm. sz. rendelet (R) és az annak végrehajtásáról szóló 16/1969. (IX. 30.) ÉVM—MÉM PM sz. rendelet (VHR) rendelkezéseit a Ptk. 147—148. §-aival szemben elsőbbséget élvező olyan lex specialisnak tekinti, amely mind a communium megszüntetésének a módját, mind a megváltásra jogosult személyek körét a Ptk. szabályaitól eltérően rendezheti, ugyanakkor az *ingatlan értékelése* során kizárja a R és a

²⁴ Ld. a Ptk. 361. §-ához fűzött miniszteri indoklás 4. mondatát.

VHR alkalmazhatóságát.²⁵ E jogértelmezés mindenekelőtt azzal jár, hogy a tulajdonközösség megszüntetését kezdeményező állam rendelkezési jogát az ingatlanban lakó bérlő és a vele azonos jogi helyzetet élvező személyek elővásárlási joga korlátozza. (R 5. §-a.) Tulajdoni illetősége megváltásaként — ha annak fizetésére az elővásárlási jogával élő személy köteles — az állam nem igényelheti az ingatlan forgalmi értékét, hanem annak csak csekély hányadát. (Így öröklakásnál a vételár a helyi forgalmi érték teljes összegének a 30%-a [VHR 7. §-a (1) bekezdésének a) pontja], ha pedig az ingatlant kívülálló személy lakottan vásárolja meg, a vételár a helyi forgalmi értéknek 40%-a. [VHR 7. §-a (3) bekezdésének a) pontja.] Még hátrányosabb helyzetbe kerül azonban az állam akkor, ha ő kényszerül a társtulajdonosok tulajdoni hányadának — az ingatlan lakottsága melletti — magához váltására. Mivel az ingatlan értékelése szempontjából a R és a VHR szabályai nem lehetnek irányadók, a bíróság nem számolhat azzal, hogy az ingatlan — beköltözhetőség hiányában — az állam számára nem jelent használati értéket, ha pedig emiatt azt el akarja idegeníteni, úgy vételárként — a VHR 7. §-a értelmében — a forgalmi értéknek legfeljebb 30—40%-át érheti el. E szempontok mérlegelése helyett a bíróság a lakottság értékcsökkentő hatását csak a Legfelsőbb Bíróság 10. PK sz. állásfoglalása IV. pontjában írt ke-

retben háríthatja az ingatlanban továbbra is bentlakó volt tulajdonostársra. Az utóbbi értékelési mód nem változtathat azon, hogy az állam forgalmi értéket köteles fizetni olyan ingatlanért, mely számára használati értéket nem nyújt, a forgalmi értéknek pedig csak elenyésző arányát jelenti. Mivel a Ptk. 147. §-a kőgens rendelkezéssel biztosítja bármelyik tulajdonostárs részére a communium felszámolása iránti igényt, az állam az ingatlant továbbra is használó tulajdonostársat arra sem szoríthatja, hogy tulajdoni illetőségét — miután az állam az elővásárlási jogával nem kíván élni — tettszé szerint kiválasztott vevőnek, magánforgalmi áron idegenítse el. (E tulajdonosváltás csak újabb tulajdonközösség létrejöttéhez vezetne, tehát az annak megszüntetését kezdeményező fél a célját nem érné el.)

Az állam tulajdonosi érdekeivel számoló gyakorlat — nézetünk szerint — akkor lenne következetes, ha az állam által fizetendő megváltási ár mértékét olyan összegre korlátozná, melyet az állam a lakott ingatlan értékesítésével — a R és a VHR előírásait is figyelembe véve — elérhet.

Az említett jogvitákban esetenként törést szenved a Legfelsőbb Bíróság 10. PK sz. állásfoglalása VII/b. pontjának a *kötelező perbenállásról* szóló rendelkezése. A 9/1969. (II. 9.) Korm. sz. rendelet 4. §-a (2) bekezdésének a) pontja és a 6/1970. (IV. 8.) ÉVM—MÉM—PM sz. együttes rendelet 37. §-a (1) bekezdésének előírásából ugyanis olyan következtetés is vonható, mely szerint a tulajdonközösség megszüntetése iránti perben az állam képviselőjére az ingatlankezelő szerv jogosult.²⁶ E felfogással szemben nyilvánvaló, hogy a kezelői jogosultság — mint tulajdonosi részjogosítvány — önmagában nem azonos az ingatlan tulajdoni helyzetét megszabó rendelkezési joggal. Mivel a tulajdonközösség megszüntetése a tulajdonjog létrejöttére hat ki, arról csak valamennyi telekkönyvi érdekelt — köztük a magyar állam — perbenállása mellett hozható érdemi döntés.

Tanka Endre

²⁵ A LFB P. törv. II. 20 963/1971/4. sz. határozata szerint „... a közös tulajdonnak akként történő megszüntetése, hogy valamelyik tulajdonostárs a másik tulajdonostárs illetőségét magához váltja, az illetőség eladásával egyértelmű, s mint ilyen jogügylet a 32/1969. (IX. 30.) Korm. sz. rend. 1. §-a (3) bekezdése hatálya alá esik. A tulajdonostársat elővásárlási jogának gyakorlásánál mindazok elővásárlási jogosultsága megelőzi, akiket erre a rendelet feljogosít.” Ugyanakkor a LFB P. törv. I. 20 798/1972/3. sz. határozata szerint a vegyes tulajdonban levő ingatlan tulajdonközösségének a megszüntetésekor „nem szolgálhatnak a kereset elutasításának alapjául a 32/1969. (IX. 30.) Korm. sz. rend. és ennek végrehajtásáról szóló 16/1969. (IX. 30.) ÉVM—MÉM—PM sz. rend. rendelkezései. Ezek a rendeletek ugyanis az állami tulajdonban álló háziingatlanok elidegenítésének kérdéseit szabályozzák, amelyek teljesen kívül esnek a közös tulajdon megszüntetésével kapcsolatos életviszonyok, jogviszonyok rendezési körén.”

²⁶ Ld. a 8. P. 87 718/1972. sz. pert.

SZEMLE

Nemzetközi értekezlet az állam- és jogtudományi információcsere fejlesztésére

1. A gyakorlati és a tudományos életben az információs-dokumentációs tevékenység jelentősége egyenes arányban növekedik azoknak az adatoknak állandóan emelkedő számával, amelyek feldolgozása és nyilvántartása az információs tevékenység kereteit szükségképpen megszünteti. Ez az általános törvényszerűség a jogi tevékenység területén is állandóan érvényesül, sőt annak következtében, hogy más szakterületekhez, így elsősorban a műszakihoz viszonyítva, a tájékoztatói tevékenység nem tartott lépést a fejlődéssel, a tájékoztatói adatszolgáltatási tevékenység területén egyre jelentősebb, megalapozott igények maradnak kielégületlenül.

A szocialista országok állam- és jogtudományi intézeteinek vezetőségei már korábban is felfigyeltek ennek a kérdésnek a fontosságára. Az információcsere terén 1962. óta bevezetett kezdeti lépések után 1970. decemberében, Varsóban, a szocialista országok állam és jogtudományi intézeteinek küldöttei közös értekezleten vitatták meg a jogi információs-dokumentációs munka fejlesztésének időszerű kérdéseit.¹ Az időközben kifejtett tevékenységet elemezve, az intézetek igazgatóinak 1972. decemberi értekezlete újabb találkozó megrendezését határozta el, amelynek megrendezését a Német Demokratikus Köztársaság Állam- és Jogtudományi Akadémiájának Tájékoztatói Központja vállalta el.

2. Azt, hogy a tájékoztatói feladatok ellátásának fontosságát egyre inkább felismerik, talán legjobban bizonyítja a részt vevő országok, illetőleg a küldöttek száma (Szovjetunió 4, Bolgár NK 2, Csehszlovák SZK 3, Lengyel NK 2, NDK 9, Román SZK 2, Jugoszláv SZSZK 1, MNK 1 küldöttje, összesen 8 ország 24 küldöttje), továbbá

az a körülmény, hogy az értekezleten most már nem csupán az állam- és jogtudományi kutatóintézetek tájékoztatói szakemberei, hanem más, általános társadalomtudományi információs intézmények (A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Információs és Dokumentációs Központja, az NDK Tudományos Akadémiája Társadalomtudományi Dokumentációjának Irányítóközpontja, folyóirati szerkesztőségek stb.) küldöttei is részt vettek. Ez a részvétel lehetőséget adott arra, hogy az egyes kérdéseket ne csupán intézeti szemszögből, hanem a gyakorlati és a tudományos életben egyaránt fontos, általános jogi információs tevékenység szempontjai szerint vizsgáljon meg az értekezlet.

3. A Potsdam-Babelsbergben, 1973. május 15—18-án megrendezett értekezlet elemezte a varsói értekezleten az információcsere tekintetében létrejött megállapodások végrehajtását, illetőleg a teljes végrehajtás akadályait, végül a megállapodások értelmében még végrehajtandó tennivaló kérdéseit. Ezt követően a tájékoztatás előtt álló új, konkrét feladatokat — gondos előkészítés után — két témakörben vitatták meg.

A varsói megállapodások végrehajtásáról Dr. K. *Michalowska*, a lengyel küldött számolt be. Ezt követően az egyes küldöttek ismerteték saját tevékenységüket és nyilatkoztak a határozatok végrehajtásával kapcsolatban. A folyamatos tevékenységeket (negyed, illetőleg féléves annotált stb. bibliográfiák kölcsönös megküldése, kétoldalú tájékoztatás adott témakörből) általában teljesítik az intézetek. A jelentősebb, konkrét tennivalók terén (az automatizálás kérdéseinek tanulmányozása, a jogi terminológia több nyelvű szótárainak előkészítése, a jogi dokumentációs források katalógusának összeállítása) jelentős lépések történtek, ennek ellenére azonban még távolról sem lehet mindezekben a kérdésekben végleges eredményekről beszélni.

A varsói megállapodásban vállalt kötelezettségek közül — hazai vonatkozása miatt — meg kell említeni, hogy az értekezlet részletesen foglalkozott a szocialista országok jogi dokumentációs forrásainak ka-

talógusát előkészítő munkálatokkal. A katalógus szerkesztési munkálatait Varsóban a magyar fél vállalta, azonban egyes részt vevő felek, számos, időközben felmerült akadály miatt vállalásukat — saját anyaguk összeállítása — nem tudták teljesíteni. Az értekezlet megállapodott abban, hogy a munkálatokat be kell fejezni és az eredményeket az 1974. év folyamán közzé kell tenni.

4. Az új, konkrét tennivalók közül az értekezlet megtárgyalta az intézeti igazgatók 1972. decemberi értekezletén javasolt annotált, válogatott bibliográfia közzétételének kérdéseit. A bibliográfia témaköre: A szocialista államok demokratikus alapjainak fejlődése, a népképviseltek szerepének növekedése, a dolgozók és szervezeteik közreműködése a társadalom vezetésében. A terv szerint a témakörben a részt vevő országok készítenek el kb. 50—150 tételből álló, annotált bibliográfiájukat, s az eredményeket a német Tájékoztatói Központ a jövő év elején fogja megjelentetni.

Részletes vita folyt az értekezlet másik központi témaköre: a szocialista országok nemzetközi információcserejére alkalmas osztályozási kidolgozásának kérdésében. A benyújtott javaslat szerint olyan osztályozási rendszert kell kidolgozni, amely gépi felhasználásra, továbbá a nemzetközi információcsere céljaira alkalmas legyen. Az értekezlet elhatározta, hogy előkészítésként meg kell vizsgálni a különböző, osztályozási rendszerek alkalmaságát a kitűzött célra, s ennek alapján kell majd az intézeti igazgatók következő értekezletére javaslatot tenni az osztályozási rendszer felépítésének kérdésében. A kérdés tanulmányozásával az értekezlet a lengyel, a magyar, a német és a szovjet képviselőt bízta meg.

Az értekezlet munkáját rendkívül előnyösen egészítették ki azok a bemutatók, amelyek a rendező Tájékoztatói Központ nagyon sokágú tevékenységét (módszertani, információs-dokumentációs, fordítási, szerkesztési, nyomdai osztályok, könyvtár) ismertették. Ugyancsak rendkívül tanulságos volt a résztvevők számára a Központ gépre vitt anyagának ismertetése, amelynek során mind a feldolgozó-

¹ Ld. erről: Nagy Lajos: A jogi információs munka fejlesztése. JK. 1971. 196—197. old.

si és beviteli folyamatot, mind pedig a felhasználást (adott témakörben bibliográfia gépi összeállítása) alkalom nyílt megsejlelni.

5. A varsói értekezlet munkájához hasonlóan, a potsdami értekezlet is a munkamódszerek kölcsönös megismerését, a lehetőségek határain belüli egységesítését, s a folyamatos konkrét tennivalók egyeztetését tekintette elsődleges célnak. Ezen belül, a megtárgyalt, gyakorlati feladatokat egybehangolt együttműködéssel megvalósítandó tervek újabb lépést jelentenek

a gyakorlati kérdések megoldása terén. Az elméleti munka területén a szerzett ismeretek, tapasztalatok kicserélése további jelentős lépés. Remélhető mindezek alapján, hogy az információs-dokumentációs munka szolgáltatásainak hatásfoka, az értekezlet megállapodásai folytán, továbbra is emelkedik.

Az értekezlet munkájáról, illetőleg a további tennivalókról javaslatot terjesztett elő az intézeti igazgatók értekezletéhez. Bár a két értekezlet között eltelt időszakot valóban csak a kísérletezés, tapasztalatgyűjtés időszakának lehet tekinteni és kétségtelen, hogy a további jobban kielégítő eredmények megvalósításához még nagyon hosszú út vezet, nagyszerűen megszervezett értekezlet — amelynek megrendezéséért a Tájékoztatói Központ igazgatóját, E. Weichelt-et és munkatársait minden elismerés megillet — eredményei, a személyes eszmecsere, gyakorlati tapasztalatok átvételének lehetősége stb. bizonyára sok tekintetben viszik előre a jogi információs szolgáltatás fontos ügyét. Nagy Lajos

közegben, amelyet részben éppen a munkajogi szabályok változásai hoztak létre vagy kondicionálnak.

A recenzeált tudományos műben természetesen az utasítási jog kérdéseinek időszzerűsége és részbeni újszerűsége alapvetően a címben megjelölt tárgyválasztásban tükröződik. Vizsgálatait a szerző közvetlenül a gazdasági reformunk kapcsán alkotott munkajogi jogszabályokra összpontosítottan végezte el. Ehhez a vizsgálati tárgyhoz kapcsolta egyes vezető tőkés államok vonatkozó jogszabályainak és munkajogászainak véleményét, a szocialista munkaügyi törvényhozás és a jogtudomány eredményeit, valamint a hazai munkaügyi döntőbírói és bírói gyakorlat elemző ismertetését. Az ekként súlyozott vizsgálati bázis igen fontos módszertani előfeltétele volt annak, hogy dr. Román László műve mind az elmélet, mind a jogalkotás számára hasznosan újat tudott nyújtani. Elméletileg a monográfia lényeges értékei közé sorolható mindenekelőtt az utasítási jog alapjairól kifejtett felfogás, a tőkés, valamint a szocialista munkajogviszony egyes tartalmi elemeiben a különbségek feltárása, továbbá egyes elméleti kategóriák kimunkálása. Ilyen új elméleti kategóriákkal találkozunk az utasítás érvényessége körében és a könyvnek azokon a részein is, ahol határvonalat húz az általános és a speciális munkáltatói utasítások között. A jól felépített teóriával szembe-
sítve a jogszabályok egyes rendel-

JOGIRODALOM

ROMÁN LÁSZLÓ:

*A munkáltatói utasítási jog alapproblémái**

Munkajogi monográfia-íróink úgy cselekszenek, mint egy hallgatólagos megállapodás végrehajtói. Ez, a csupán a művekben tettenérhető és közösnek tűnő akarat mintha arra irányulna, hogy a munkajog minden egyes alapvető kérdését önálló kötetben kifejtve kapja kézhez az olvasóközönség. Nagyszabású, hasznos és úgyszólván példa nélküli ez a vállalkozás. Nagyszabású, hiszen egyetlen monográfia írása évekre betölti a szerző tudományos műhelyét. Hasznosnak azért nevezhetjük ezt a vállalkozást, mert ébren tartja az érdeklődést a munkajog tudományos és gyakorlati kérdései iránt, s elmélyíti a szerző és az olvasók szakmai tudását. Ha más jogágazatok monográfiarodalmát tekintjük, ez a fajta összehangoltság aligha állapítható meg. A munkajogi monográfiáknak ezt a logikusan kerekedő sorozatát a tudományág erényeként könyvelhetjük el kétségtelenül. Ez az erény — történeti léptékek mérve — a tudományág ifjúkori erénye. Az analitikus tárgyválasztás mutatja ugyanis, hogy a munkajog művelé-

sének ez idő szerint elsősorban jogintézményi bázison, vagy a munkajog egyes fejezeteinek keretei között adottak a feltételei.

Munkajogi tudományunk ifjúkori erényét gyakorolja, e tudományág hazai kiválóságainak szellemében jár el dr. Román László kandidátus, egyetemi docens „A munkáltatói utasítási jog alapproblémái” című kötet szerzője. Műve a szocialista magyar munkajogi monográfiarodalomnak nemcsak legújabb, de ahhoz a legszorosabban kapcsolódó alkotása is. Weltner, Nagy, Rudolf, Kertész, Garancsnyé és Trócsányi monográfiái után Román kötetével már-már lezárul, teljessé válik a munkajog fejezetek szerinti, illetve alapintézményi szemléletű feldolgozása. A pécsi kutató tárgyválasztása nemcsak azért szerencsés, mert az analitikus monográfiarodalomhoz csatlakozva eltűntetett egy terra incognitát munkajogunk tudományos térképén, hanem gazdasági-társadalmi oldalról nézve is. A munkáltató utasítási jogának kérdéseit a gazdaságirányítási rendszer reformja hangsúlyozottan és némileg újszerűen veti fel. A munkáltató utasítási joga mint vezetői jogosultság a gazdálkodó és más szervezetek irányításában olyan eszköz, amelyen az új mechanizmus számos eleme, célkitűzése szűrődik át, illetve kell, hogy átszűrődjék. Ugyanakkor a munkáltatót megillető utasítási jog gyakorlása a korábbiaktól bizonyos fokig eltérő gazdasági és társadalmi közegben megy végbe, olyan

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 494 old.

kezéseit a csalódott szerző olykor a bíráló hangján szól ezekről. Továbbfejlesztést igénylő jogszabályi rendelkezéseket főként a speciális utasítások tárgykörében fedez fel.

A 31 ív terjedelmű kötetre nemcsak az elméleti érdekesség és újszerűség, hanem a könyvészeti alaposság is jellemző. Ennek megnyilvánulásai az igen részletes név- és tárgymutató, valamint az orosz, német és francia nyelvű összefoglalók. A terjedelmében is tekintélyes monográfia szerkezete rendkívül ésszerű: a szerző a logikai általánostól — az utasítási jog alapjától — indul és jut el az egyes konkrét utasításfajtákhoz. Nem annyira a szerkesztéssel, mint inkább a tartalommal függ össze a recenzensnek az a problémája, amelyet bizonyos kérdések kiemelt tárgyalásának mellőzése okoz. A könyv lapjaira kívánczolt volna az utasítási jog konkrét alanyainak részletesebb tárgyalása, ennek során olyan kérdések kimunkálása, mint az utasításadási hatáskörök megoszlása a munkáltatói szervezetben, az utasítási jog alapítása, elvonása, átruházása, a szövetkezeti munkáltató utasításadási pozíciójának kettős (munkáltatói, illetve tulajdonosi) természetű, a kívülállótól kapott utasítás (pl. a jogi személy felszámolása esetén). Ugyanígy kevésbé differenciált képet kapunk a munkáltatói utasítási jog terjedelméről, ennek a címzettek sajátos csoportjaihoz való viszonyában. (Iparitanulók, bedolgozók, illetőleg az egyes utasításoknál preferált munkavállalói csoportok.) Mindezt az olvasói kíváncsiság mellett azért is említjük, mert a szerző egyik lábjegyzetben említi (282. old.), hogy a munkáltatói utasítás érvényesség-tanával külön munkában kíván foglalkozni. Ez a témakör az utasítási problematika úgyszólván minden lényeges kérdésének mintegy gyújtópontja, így talán alkalom arra is, hogy a szerző a kutatásainak elmélyítése mellett bővítse is azok tárgykörét.

Külön kívánunk szólni a monográfia stílusáról, mely dícsérendő módon azáltal tér el a szokványtól, hogy egyéni. A stílusnak ez az egyéni jellege a közlés oldottságában, a kifejezés közvetlenségében, a szerző és az olvasó között egyfajta intimitás kialakításában nyil-

vánul meg. (Ügyesen színezi a szerző a „szürke” témát a szépirodalmi művekből vett idézetekkel is.) Az adott műfajban azonban az ilyen, sokszor Grosschmidra emlékeztető kifejezőmód a terjengősség és a megértés nehézségének veszélyét idézheti fel, s ez a veszély mértékét kell szabjon alkalmazhatóságának.

„A munkáltatói utasítási jog alapproblémái”-ról szóló könyv I. fejezete „A munkáltatói utasítás és az utasítási jog természete” címet viseli. A fejezet három részre tagolódik. Az első rész az utasítási jog alapjával, mint az utasítás természetének előkérdésével foglalkozik. A szerző az idevonatkozó álláspontok ismertetése után fejti ki saját véleményét, melynek lényege, hogy az utasítási jog döntő alapja a termelési eszközök tulajdona. (32. old.) Szocialista viszonyok között ezek tulajdonosa a társadalom, a vezetés azonban csak természetes személyek útján funkcionálhat. Ezek pozíciója viszonylagosan a szocialista társadalomban is elkülönül a munkafolyamatban. A vezetésből fakadó utasítási jog egyik fontos területe a munkáltatót megillető utasítási jog. Ez a jogi helyzet nem azonosítható a megbízót a megbízottal szemben megillető utasítási joggal. Román László az I. fejezet második részét főleg az azonos elnevezés mögött meghúzódó kétféle fogalom szembeállításának szenteli. Itt fejti ki az utasítási jog lényegéről vallott felfogását is: „Tipikusan akkor beszélhetünk utasítási jogról, ha a jogviszony egyik alanyának (a munkáltatónak) olyan relatíve egyoldalú konkrét kötelezettség megállapítására van a jog által biztosított lehetősége, amely kötelezettség nem teljesítéséért, ugyanennek az alanynak (ti. az utasítási jog jogosítottjának) joga van büntető szankció alkalmazására, azaz fegyelmi büntetés kiszabására.” (55. old.) Ezek után tér át a szerző az utasítási jog természetének tárgyalására, a nyitó fejezet befejező részében. A fogalomalkotás itt is elhatárolás útján megy végbe. A szocialista típusú utasítási jogot mindennek előtt az alakító jogokkal veti egybe. Ez utóbbiaknak polgári jogi jellegét mutatja ki, s megállapítja, hogy az alakító jog csak bizonyos fokig töri át a mel-

lérendeltség rendszerét. Az utasítási jog azonban nem pusztán kötöttséget eredményez, hanem a munkavállaló alárendeltségét fejezi ki. Az utasítási jog szocialista viszonyok között nem tekinthető diszkrecionális jognak sem — állapítja meg a továbbiakban dr. Román. Az utasításnak ugyanis az adott szervezeti keretek és feltételek között a társadalom számára legjobb választást kell tartalmaznia. (77. old.) A szocialista típusú utasítási jog gyakorlásában bene rejlő kötelezettség ellenére a munkáltató utasításait egy alanyi jog gyakorlásaként kell felfogni. Az utasítási jog a mérlegelési jogok egyik válfaja. E jogok lényegét a szerző szerint a következő formula fejezi ki pontosan: a mérlegelési jog alanyának nincs joga mást választani, mint a leghelyesebbet. (99. old.)

A II. fejezet címe: „Az utasítás helye a munkáltatói aktusok között”. Ebben a fejezetben Román László már főként a munkajogon belül finomítja tovább az utasítási jog differenciáldiagnosztikáját. Ez a fejezet az alábbi két részre tagolódik: „Az utasítás mint a munkáltató jogi aktusainak egyike” és „Az utasítás mint a munkavállalói kötelezettségek konkretizálására szolgáló munkáltatói aktusok egyike”. A munkáltatói aktusokról szóló rész a probléma felvázolásával kezdődik. A probléma lényege az, hogy a munkáltató vezetői rendelkezései az aktusok különféle csoportjait fogják át, melyeket a szerző utasításnak, határozatnak, illetve intézkedésnek nevez, s a továbbiakban ez utóbbiaktól kell elhatárolnia a tárgyát. Rámutat arra, hogy a munkáltató konkrét vezetői aktusai: a rendelkezések, közeli rokonságban vannak az államigazgatás individuális aktusaival. Ennek a rokonságnak az alapját abban látja, hogy az államigazgatáshoz hasonlóan a munkáltató is szervezetre támaszkodik, amelyet vezetni, irányítani, igazgatni kell. Az egyedi államigazgatási aktusokat szokásosan az utasítás, a határozat és az intézkedés csoportjaira osztják fel. Román a határozat általános jellemzőiként az eljárási kötöttséget és a jogorvoslati lehetőséget emeli ki, míg az intézkedés sajátosságaival kapcsolatban általánosságban a kibocsátó felelősségére és a rendeltetéssel-

joggyakorlás tilalmára is hivatkozik. (116—117. old.) Bár az államigazgatás vezetésének említett cselekvési módjait a munkajogi törvényhozás nem vette át, a szerző a szóban forgó triászta munkajog elméletébe is áttemelhetőnek tartja. Határozati tartalmú az előléptetés, a besorolás, a jutalmazás, az általános minősítés stb. Intézkedés tartalmú rendelkezés ezzel szemben pl. a túlmunka engedélyezése. A szerzőnek erre a koncepciójára érdemben itt nincs mód kitérni. Röviden tehát csak annyit, hogy a tartalmi kiindulással a recenzens egyetért: a munkáltatói szervezet az államigazgatási szervezethez hasonlóan igazgatás tárgya. Problematikus azonban, hogy ennyi hasonlóságra építhetők-e dogmatikai megoldások és tételesjogi szabályozás.

A monográfia arra a kérdésre is kitér, hogy mi az utasítás jelentősége a munkajogviszonyban. Míg a munkáltatónak az intézkedés, valamint a határozat tartalmú rendelkezéseiben az uralkodó elem valamely jogosultság létezése, megszüntetése, az engedélyezés vagy valamely hasonló komponens, az utasítás rendeltetése az, hogy konkretizálja a munkavállaló kötelezettségét. A terminológiai bizonytalanság folytán a szerző az áthelyezés jogi természetét is megvizsgálja. Előre bocsátja, hogy az áthelyezés önmaga nem jogi aktus, csupán az az akaratnyilvánítás ilyen, amely az áthelyezés foganatosítására irányul. Az áthelyezést kimondó fegyelmi rendelkezés — határozat. Ha pedig a felek megegyezésén alapszik az áthelyezés, az ilyen jogi tény: a munkaszerződés módosítása.

Román László figyelme arra is kiterjed, hogy az utasítást elhatárolja a munkavállalói kötelezettségek konkretizálására szolgáló többi munkáltatói aktustól. Bevezetőül rámutat, hogy ezt a konkretizáló rendeltetést az utasítás mellett egyes belső szabályzatok, bizonyos körben és olykor a jogszabályok, sőt a szakmai szokás is betöltik. Mielőtt saját álláspontját egybefoglaltnak kifejtene, áttekinti a szakirodalmat. A szerzői felfogás különbséget tesz szervezeti jellegű szabályzatok és folyamat-szabályzatok között. Ezek különbségéről így ír: „E két szabályzat-csoport lényegbe

vágó különbsége témánk szempontjából, általánosan főként abban jelezhető meg, hogy a folyamat-szabályzatok címzettje nem a szervezet, mint egész, hanem az annak működésében részt vevő természetes személyek, a kollektíva egyes tagjai, vagy kisebb-nagyobb csoportjai.” (166. old.) Bebizonyítja, hogy a szervezeti jellegű szabályzatok: határozatok, azokra tehát nem állnak az utasításra reflektálás szabályai. A folyamat-szabályzatok közül előbb a technológiai előírásról értekeznek, s megállapítja, hogy a technológiai előírás személytelen és elvont jellege ellenére — utasítás. Nem így áll a dolog a munkaköri leírással. Ez ugyanis nem más, mint pontos megfogalmazása a szerződéses munkakörnek, amelynek ellátása utasítás nélkül is a dolgozó kötelezettsége. A munkaköri leírás tehát határozat. Folyamat-szabályzat az ügyviteli előírás is, az igazgatási munka-folyamatok speciális technológiai előírása. Ennek megfelelően a szerző az ügyviteli előírást az utasítások közé sorolja. Végül a norma tárgyalása kapcsán azt az álláspontot fejti ki, hogy a normák jogi formája a határozat.

A kötet III. fejezete „Az utasításteljesítési kötelezettség”-ről szól. Bevezetőben a szerző azt a kérdést exponálja, hogy mi a viszony a dolgozót terhelő engedelmisségi kötelezettség és az utasításteljesítési kötelezettség között. Mielőtt válaszolna erre a kérdésre, behatóan elemzi az engedelmisségi kötelezettség szerepét a burzsoá munkajogviszonyokban. Előbb a magán munkajogviszonyokra tér ki, majd a közszolgálati viszonyok körébe helyezi el témáját. Megállapítja, hogy a nyugati szerzők között nincs egységes álláspont az engedelmisségi kötelezettségnek a munkavállalói kötelezettségek közötti elhelyezését illetően. A továbbiakban a szerző azt fejtegeti, hogy a tőkés munkaadót megillető vezetői jogosultságok diszkrecionális hatalmat jelentenek, amely a munkavállalót — jogi és egzisztenciális alapon — feltétlen engedelmisségre készíti bármely utasítással szemben. A vezetés a burzsoá közszolgálatban is diszkrecionális jellegű s ez a körülmény az engedelmisségi kötelezettség természetét a szóban forgó körben is megha-

tározza. A burzsoá közszolgálatban különféle engedelmisségi alakzatok létesültek. A feltétlen engedelmisség ellenpárja az alkalmazott teljes felelősségének az esete, közöttük foglal helyet a mérsékelt engedelmisség alakzata. A szerző úgy találja, hogy a burzsoá jogban az engedelmisségi kötelezettség bármiféle korlátozása lényegében formalitás. (257. old.) Az engedelmisségi kötelezettség feltétlensége formailag a teljesítés mérlegelésének kizártságában, tartalmilag pedig az utasításadó és a címzett érdekének összehangolása hiányában mutatható ki — összegezi mondanivalóját. (259. old.)

A III. fejezet befejező része az utasításteljesítési kötelezettséget a szocialista munkajogviszony keretei között vizsgálja. Először az utasításteljesítési kötelezettség természetét fejti ki. Ennek kulcsát abban a kérdésben keresi, hogy joga van-e a munkavállalónak az utasítások bírálatára, s mennyiben. A szerző igenlően válaszol erre a kérdésre, s választát a szocialista munkajog számos szabályával támasztja alá. Ilyenek azok a jogszabályi rendelkezések is, amelyek mintegy a munkajogviszony légkörét határozzák meg: a munkajogviszonyok stabilitását biztosító és azok a jogtételek, amelyek a szakszervezet jogkörét írják körül. Kifejezetten utalnak azonban — meghatározott körben — az engedelmisségi kötelezettség korlátaira azok a rendelkezések, amelyek bizonyos utasítások teljesítésének megtagadását megengedik, illetve kötelezővé teszik. A teljesítendő utasítások körét — hangsúlyozza Román — a szerződéses vállalás határozza meg. (271. old.) A tőkés munkajoggal szemben, ahol az engedelmisség a dolgozó főkötelezettsége, a szocialista munkajogban a dolgozó fő kötelezettsége a munkavégzés.

Az engedelmisség megtagadására az utasítás hibái miatt kerülhet sor. A szerző a hibás utasításokat két csoportra osztja. Feltételesen, relatíve érvénytelen az az utasítás, amelynek teljesítését a dolgozó megtagadhatja. Feltétlenül érvénytelen viszont az olyan utasítás, amelynek teljesítését a dolgozó nemcsak jogosult, hanem kifejezetten köteles megtagadni. Mint említettük, Román elvtárs az utasítás

érvényességi tanával tovább kíván foglalkozni. Biztosra vesszük, hogy tolla még sok-sok hasznos gondolatot tartogat olvasói számára. Ilyen lehet pl. annak megvizsgálása, hogy mi a viszony az utasítás és a munkaszerződés, illetve más munkajogi akaratnyilatkozatok érvénytelensége között, továbbá az a kérdés, hogy az utasítás teljesítésének megtagadására irányuló dolgozói jogosultság gyakorolható-e rendeltetésellenesen, visszaélésszerűen. Érdekes problémát sejtünk abban is, vajon a munkáltatót megillető utasításadási jogosítvány gyakorlása milyen relevanciájú a munkajogon kívüli jogágazatokban mint a dolgozói magatartás jogszerűségét, illetve véltenségét megalapozó akaratnyilvánítás. (Pl. a vagyoni büntettek körében.) Értelmezést igényelhet az Mt. 34. § (3) bekezdésében említett „kár” fogalma is, minthogy feltételezhető, hogy itt nemcsak vagyoni kárról van szó, hanem a hátrányokozásról általában.

A monográfia IV., egyben zárófejezete a munkáltatói utasítás fajiról szól. A szerző ezeket az utasításokat két nagy csoportra osztotta: az általános és a speciális munkáltatói utasításokra. Elhatárolási ismérvként emeli ki, hogy a speciális utasítások kiadásához külön jogszabályi vagy szerződéses felhatalmazás szükséges. Így a speciális utasítások egyben nevesített

utasítások is, míg a munkáltató általános utasításai nevesíthetetlenek. Az előbbiekre szerepe az, hogy megadják az utasítási jog extenzitását, vagyis eldöntik, hogy a dolgozó mit, mikor és hol tegyen. A nevesíthetetlen, vagyis az általános utasítások jórészt az utasítási jog intenzitásának a fokmérői.

A speciális utasítások közül egyesek halmozottan is kiadhatók. (Pl. a más munkahelyen történő helyettesítés esetében helyettesítésről is, átirányításról is szó van egyszerre.) Vannak olyan speciális utasítások, amelyek együttesen nem fordulhatnak elő. (Pl. a helyettesítés és kiegészítés egymást taszító utasítások tárgyai.)

Román László ezek után a munkakört, majd a munkahelyet, végül a munkaidőt érintő speciális utasításokat elemzi. A munkakört érintő speciális utasítások a szervezet tevékenységi körébe nem tartozó eseti feladatok megoldására, új feladatok ideiglenes teljesítésére, kiegészítésre, továbbá helyettesítésre, végül valamely betöltetlen munkakör ideiglenes ellátására vonatkozhatnak. Ezek azok a tevékenységek, amelyek a „munkakörbe nem tartozó munka” gyűjtőfogalma alá vonhatók. A munkahelyet érintő speciális utasítások a szerződéses munkahelyen kívüli munkavégzésre kötelezik a dolgozót, vagy akként, hogy a tágabb munkahelyen belül

marad (a küldés, a hívás és az átirányítás esetén), vagy oly módon, hogy ideiglenesen a tágabb munkahelyen kívül kell dolgoznia. Erre a kiküldetés, a külszolgálat és a ki rendelés teljesítése esetén kerülhet sor. A munkaidőt érintő speciális utasítással a dolgozó a munkaközi szünetben is munkavégzésre kötelezhető, vagy arra, hogy túlmunkát végezzen, a heti pihenő- és munkaszüneti napon dolgozzék, illetve, hogy pihenőidőben álljon készenlétben. Végül a munkaidőt érinti a rendkívüli berendelést kimondó utasítás is.

„A munkáltatói utasítási jog alapproblémái” című monográfiának a megjelenését elsősorban a jogtudományi élet eseményeként könyvelhetjük el. Távolról sem jelenti ez azonban, hogy a kötet kizárólag az elmélet művelőinek érdeklődésére tarthat számot. Az abban foglalt jogmagyarazatok és javaslatok a munkaügyi jogalkotás előkészítésében, a munkaügyi jogalkalmazás irányításában és teljesítésében résztvevők számára, továbbá a jogásztovábbképzés szempontjaiból is hasznosak. Román László műve aligha kerüli el a tudományos közélet szervezőinek figyelmét sem, mint olyan munka, amelynek gondolati gazdagságát talán egy könyvankét képes csak érdeme szerint mérlegre tenni és kiértékelni.

Gáspárdy László

ÚJ KÖNYVEK

Piontkovszkij, A. A.: Hegel állam- és jogbölcselete és büntetőjogi elmélete.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1972. 434 p.

A. A. Piontkovszkij 1963-ban írt Hegel-munkájának fordítása. A munka a jogfilozófiának a hegeli filozófia egész rendszerében elfoglalt helye után az elvont jog, a moralitás, az erkölcsiség (általános fogalma, a család, a polgári társadalom, az állam) tanával foglalkozó részekből áll, a befejező részben

pedig a szerző összefoglaló értékelést ad Hegel jogfilozófiájáról. A monográfiát a szerzőnek a magyar kiadás számára külön írt előszava vezet be.

Büntető elvi határozatok. Szerk.: Mátyás Miklós.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973. 1254 p.

A gyűjtemény a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának a büntető jogalkalmazással kapcsolatos irányelveit, elvi döntéseit, a büntető és katonai kollégium állásfoglalásait, és elvi jelentőségű határozatait tartalmazza. A Bíróság

gi Határozatokban közzétett anyagot a Büntetőjogi Döntvénytár négy kötete tartalmazza, a mostani gyűjtemény a nagy terjedelmű joganyagot tömörebb formában egyetlen műbe foglalja össze a négy kötet anyagát. A közzétett anyag azonban nem a négy kötet anyagának kivonatolása. Terjedelmében szűkebb a mű, mert a Döntvénytár anyagából csak az elvi részeket tartalmazza, tartalmában azonban gazdagabb, mert számos, a Bírósági Határozatokban közzé nem tett bírósági határozatot is közöl. A gyűjtemény két részből áll. Az I. rész — az eredeti számozás rendjében — a szorosan vett elvi irányító anyagot tartalmazza, a nem

élő és a felülvizsgálatok (1971. és 1972.) során fenn nem tartott határozatok nélkül. A II. rész a Btk. és a Be. rendszerében azokat az ítéleteket, végzéseket és törvényességi óvás folytán hozott határozatokat tartalmazza, amelyek elvi jelentőségű iránymutatást adnak, a konkrét ügyön túlmenő jelentőségű. A válogatás a Bírósági Határozatok 1953—1969. évi anyagából történt, a most közzétett anyag az 1972. március hó végével hatályos anyagot tartalmazza, tehát figyelemmel volt a büntetőnovella (1971. évi 28. sz. tvr.) hatálybalépése következtében beállott változásokra. A nagyterjedelmű anyagot *Egeli László, Halász Sándor, Rácz György, Sömjén György és Vida Ferenc* a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírái dolgozták fel és rendezték, és *Szakács Ödön* a Legfelsőbb Bíróság elnöke lektorálta.

Kertész Imre: A tárgyi bizonyítékok elmélete a büntetőeljárás jog és a kriminalisztika tudományában.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 461 p.

[Bibliogr. 419—440 p.]

A tárgyi bizonyítékoknak a büntető eljárásban való egyre gyakoribb alkalmazása számos, a kriminalisztika és az eljárástudomány határterületén levő kérdést vet fel. A monográfia ezeknek a kérdéseknek a kidolgozására vállalkozott, felhasználva a hazai tapasztalatokat, a szerző által végzett kísérlet-sorozatok stb. eredményeit és rendkívül bő külföldi irodalmi anyagot. A kérdés jelenlegi állását áttekintő bevezető (1. rész) után a monográfia 7 részből áll. (2. A tárgyi bizonyítékok lényeges vonásai, 3. A tárgyi bizonyítékok osztályozása bizonyításban, 5. A tárgyi bizonyíték felkutatása és rögzítése, 6. A tárgyi bizonyíték vizsgálata, 7. A tárgyi bizonyíték értékelése.) Így tehát — az alapvető fogalmak tisztázása után — a szerző végigvezeti az olvasót a tárgyi bizonyítási eszközökkel végzett bizonyítás minden jelentős fázisán. Az orosz, angol, német és francia tartalomjegyzék a külföldi olvasókat tájékoztatja a feldolgozott kérdésekről.

Borsi Zoltán—Halász Kálmán: A bűnözés megismerésének statisztikai módszerei.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 422 p.

A bűnözés elleni küzdelem hatékonyságának előfeltétele a bűnözés társadalmi és gazdasági okairól, továbbá annak mennyiségi és minőségi jellemzőiről pontos információk szerzése és nyilvántartása. A bűnözés sokoldalú elemzése komplex feladat.

A kriminológia gyors fejlődése újabb és újabb feladatok elé állítja, a kibernetikai módszerek alkalmazásának lehetőségei úgyszólván forradalmasították szemléletében és alkalmazott módszereiben is, a kriminálstatisztikát. A monográfia a hazai irodalomban úttörő jellegű munkaként ezeket a kérdéseket vizsgálja meg, igen bő hazai és külföldi irodalmi anyag felhasználásával. A három részből álló munka első részében a bűnözés statisztikai eszközök segítségével való megismerésének általános kérdéseit vizsgálja. Itt tér ki — a bevezető alapfogalmak vázolója és a statisztikai irányzatok áttekintése után — a kibernetika alkalmazásával kapcsolatos problémákra. A második részben a bűnözés elemzésének kérdéseit vizsgálja (a bűnözés osztályozása, elemzése, statisztikai módszerek segítségével, terjedelme, dinamikája, előrejelzése, struktúrája, a területi bűnözés kérdései, okkutatás statisztikai és összehasonlító módszerekkel). A bevezető, harmadik részben a mű a bűnüldözés és a büntetéskeiszabás néhány jellemzőjének statisztikai mérésével összefüggő kérdéseket tárgyalja. A munkát részletes név- és tárgymutató, továbbá idegen (angol, francia, német, orosz) nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Wiener A. Imre: A hivatali büntettek.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 338 p.

A monográfia első része a hivatali büntettek általános jellemzőit tárgyalja. Itt foglalkozik a szerző — a problémákör felvázolója után — a hivatali bűncselekmények tárgyával összefüggő kérdésekkel, to-

vábbá a hivatali köteleességszegés fogalmával, a hivatali büntett és a fegyelmi vétség elhatárolásának problémáival, a hivatalos személy fogalmával összefüggő kérdésekkel, végül itt foglalja össze szerzőnek a hivatali büntettek lényegére vonatkozó álláspontját. A második részben az egyes hivatali bűncselekmények sajátos problémáit vizsgálja. Ennek során — bevezető fejezet után — a hivatali visszaélés, a hivatalos eljárás során elkövetett bántalmazás, a kényszervallatás, a törvénytelen fogvatartás, a hivatali bűnpártolás, a köteleességszegéssel, illetőleg a köteleesség teljesítésével, végül hivatali működéssel kapcsolatos jogtalan elony követelése, (elfogadása), a köteleességszegésre irányuló hivatali vesztegetés, a közérdek kárára irányuló hivatali vesztegetés, a befolyással üzérkedés, végül az elkobzás sajátos kérdéseit tárgyalja. A munka tartalmát német és orosz nyelvű tartalmi kivonat ismerteti a külföldi olvasóval.

Erőszakos bűncselekmények és elkövetők. Írta: *Gönczöl Katalin—Kiss György—Szabó Árpád—Vigh József.*

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 371 p.

A bűnözés kedvezőtlen arányeltolódása indította az ELTE állam- és jogtudományi karának kriminológiai csoportját arra, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel, empirikus kutatás segítségével tisztázza az erőszakos bűnözés sajátosságait, különös tekintettel az erőszakos elkövetők személyiségére és társadalmi körülményeikre. A vizsgálat módszertani problémáinak vázolója (1. fejelet) után a munka mindenekelőtt az erőszak fogalmát tisztázza (2. fejelet), majd az erőszakos bűnözés dinamikájával és struktúrájával összefüggő kérdéseket elemzi (3. fejelet). Ezt követően részletesen foglalkozik az erőszakos bűncselekmények külső körülményeivel (helyük, idejük, megvalósítási körülményeik 4—5. fejelet), végül az elkövetők személyiségével összefüggő kérdésekkel (családi, valamint munkakörülményei és viszonyaik, műveltségi színvonaluk, szomatikus és pszichopatologikus sajátosságaik (6—9. fejelet). Külön-külön fejezetben

(10—11.) foglalkoznak a szerzők az erőszakos bűnözés okaival és feltételeivel, illetőleg a visszaeső erőszakos bűnözés kérdésével. A befejező (12.) fejezetben az erőszakos bűnözés elleni ítélkezés problémakörét (büntetési célok, rendszer, a büntetés-kiszabási kérdések) dolgozták ki. A munka tárgy- és névmutatót is közöl és orosz és angol nyelvű tartalmi kivonat a külföldi olvasókat tájékoztatja.

Vágó Tibor: A közúti közlekedési balesetek csökkentésének kriminológiai és büntetőjogi eszközei.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 392 p.

A közlekedési balesetek egyre növekvő száma világszerte egyre inkább szükségessé teszi minden olyan eszköznek az igénybevételét, amellyel az ilyen jellegű események számát csökkenteni, okaikat kizárni lehet. A monográfia (1. fejezetében) a szocialista kriminológia alapkérdéseit tekinti át és külön (2. fejezetben) foglalkozik a bűnözési okok kutatásainak problémáival a szocialista társadalomban. A közúti közlekedési balesetek okkutatásának szükségességét feltáró (3.) fejezet után a közúti közlekedéssel kapcsolatos bűnözés megelőzésének és az ezzel kapcsolatos eszközök alkalmazásának kérdéseit tárgyalja (megelőzés, ítélkezés hatékonysága, büntetés-kiszabás kérdései, a büntetési gyakorlat súlya), végül a záró fejezetben a megelőzés hatékonyabb szolgálatával összefüggő értelmezési és jogalkotási feladatokat elemzi. A munkát orosz és német nyelvű tartalomjegyzék egészíti ki.

Vass Kálmán: A kézirat vizsgálata.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973. 519 p.

[Bibliogr. 485—503.]

Szerző munkája magyar nyelven első ízben foglalja össze a kézírásvizsgálat ismeretanyagát és több vonatkozásban is kidolgozza a továbbfejlesztés kérdéseit. Az írás történetéről és a hazai kézírásról adott bevezető (1. feje.) után vizsgálja a kézírás materialista pszicho-

fiziológiai vizsgálatainak alapjait (2. fejezet). Külön, gyakorlati szempontból fontos fejezetben (3. fejezet) foglalkozik az írással, mint a kézírászakértői vizsgálat tárgyával. Az írássajátosságok tartalmi meghatározását tárgyaló (4. fejezet) után gyakorlati szempontból ismét fontos fejezetben (5) foglalkozik az írásművek kézírászakértői vizsgálatának kérdéseivel, itt tárgyalva a kézírászakértői vizsgálat rendszerét és módszerét, az egyedi és nem egyedi vizsgálatok sajátos kérdéseit. A munka kezelését részletes tárgymutató könnyíti meg, a külföldi olvasót orosz, francia, angol és német nyelvű összefoglalás tájékoztatja.

Orvostudomány és igazságszolgáltatás. Az Egészségügyi Tudományos Tanács igazságügyi bizottságának munkájából. 4. köt. Szerk.: *Somogyi Endre*.

Bp. Medicina Kiadó, 1972. 261 p.

A gyűjtemény az előzményeket (igazságügyi szakértői vélemények, bírósági kérdések, intézkedések) ismertetve közli az Igazságügyi Bizottságnak 23 egyedi jogesetben (büntető- és polgári ügyek) adott felülvizsgálati véleményét, illetőleg a bíróságok kérdéseire adott válaszát. A megjelent korábbi kötetektől abban tér el, hogy — amint ezt a bevezető sorok közlik — az egyedi döntések tanulságait összefoglaló epikrizisben a korábbi köteteknél kritikusanban utal a szakértői tevékenység hiányosságaira.

Lontai Endre: A kutatási szerződések.

Bp. Akadémiai Kiadó, 1972. 227 p.

A monográfia azokat a polgári jogi eszközöket, megoldásokat mutatja be, amelyek a tudományos-műszaki eredmények létrehozását és bevezetését segítik elő, s a kooperáció megszervezésével előnyösen befolyásolják a kutatás-fejlesztési tevékenységet. A mű — közgazdasági és tudományelméleti alapvetés (1. feje.) után — először általában vizsgálja a jogi eszközök szerepét a kutatás és a fejlesztés terén (2. feje.). Ezt követően a kutatások szerződésirányításának gyakorlatát vizsgálja a külföldi tőkés és szocialista államokban (3. feje.), majd a

kutatási szerződések hazai gyakorlatának történetét tekinti át (4. feje.). Az ezt követő részekben (5—8. fejezet) a kutatási szerződések részletkérdéseivel (a kutatási kooperációban részt vevő alanyok, a kutatási szerződés tárgya, tartalma, létrejötte és megszűnése, a teljesítés és a szerződésszegés kérdése, a kutatási szerződés típusa és helye a szerződési rendszerben) vizsgálja meg. A befejező (9.) fejezetben a kutatási eredmények bevezetését szolgáló eszközeinek kérdését vizsgálja meg. A könyv kezelését név- és tárgymutató könnyíti meg, az idegen nyelvű olvasót orosz és francia nyelvű tartalomjegyzék tájékoztatja a mű tartalmáról.

Zoltán Ödön: Kölcsönszerződés. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 518 p.

Szerző korábbi műveiben az árucsereszívonyt kifejező két alapvető szerződéstípussal: az adásvételi szerződéssel (1962) mint a forgalmi jellegű szerződések alaptípusával és a vállalkozási szerződéssel (1923) mint a termelési tevékenységet magukban foglaló szerződések alaptípusával foglalkozott. A munka kapcsolódik szerző korábbi műveiben feldolgozott kérdésekhez. Ennek a könyvnek tárgya a hitelviszonyokat kifejező szerződések alaptípusa; a kölcsönszerződés. Célja elsősorban gyakorlati segítséget adni a jogszabályok helyes alkalmazásához. Szerkezete a következő: I. A kölcsönszerződés jelentősége; II. A kölcsön jogi szabályozása a tőkés államokban; III. A kölcsön jogi szabályozása a szocialista államokban; IV. A kölcsön jogi szabályozásának hazai történeti előzményei; V. A kölcsönszerződés tartalma; VI. A kölcsönszerződés fajtái; VII. A kölcsönszerződés alanyai; VIII. A szerződés megkötése és megerősítése; IX. A hitelező és az adós kötelezettségei; X. A kölcsönszerződés megszűnése; XI. A kölcsönszerződés megszűnése; XII. A kölcsönszerződés érvénytelensége; XIII. Eljárásjogi kérdések; XIV. A kölcsönszerződéssel kapcsolatos nemzetközi magánjogi szabályok. A munka kezelését részletes jogszabálymutató és tárgymutató könnyíti meg, tartalmát orosz, német, angol és francia nyelvű tartalom-

jegyzék ismerteti meg a külföldi olvasóval.

Nagy László: A kollektív szerződés rendszere és gyakorlata. Bp. Táncsics Kiadó, 1971—1972. 475 p.

A gyakorlati jellegű a Munka törvénykönyve által bevezetett új típusú kollektív szerződések megkötésének hároméves tapasztalatait foglalja össze. A munka három nagy fejezetben (a kollektív szerződés jellege, feladata, tartalma, a kollektív szerződés tartalma, a kollektív szerződés előkészítése és megkötése) tárgyalja anyagát. Használhatóságát nagyban elősegíti a részletes jogszabálymutatója és beütőrendes tárgymutatója.

Román László: A munkáltatói utasítási jog alapproblémái. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 493 p. [Bibl. passim.]

A munka I. fejezete rövid elmélet-történeti áttekintés után a munkáltatói utasítás és az utasítási jog természetét vizsgálja, a II. fejezet az utasítást mint a munkáltató jogi aktusainak egyikét, majd mint a munkavállalói köteleességek konkretizálására szolgáló munkáltatói aktusok egyikét tárgyalja. A fejezet címe: Az utasítás helye a munkáltatói aktusok között. Az utasításteljesítési köteleesség címet viselő III. fejezetben részletesen vizsgálja a köteleesség teljesítését a magántőkés, a burzsoá közszolgálati és a szocialista munkajogi viszonyban. A befejező IV. fejezetben a munkáltatói utasítás fajait vizsgálja (általános és különös munkáltatói utasítások, a munkakört és a munkahelyet, végül a munkaidőt érintő speciális utasítások). A monográfia tartalmát orosz, német és francia nyelvű tartalmi kivonat ismerteti a külföldi olvasóval. Kezelhetőségét részletes tárgymutató könnyíti meg.

Rácz Attila: Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása. Bp. Akadémiai Kiadó, 1972. 211 p.

A monográfia első része az igazságszolgáltatási szervezet egységé-

nek és differenciálódásának főbb irányait vizsgálja, a tőkés, illetőleg a szocialista jogrendszerekben. A második rész a szervezett ügyek meghatározott csoportjai szerinti differenciálódásnak főbb típusait és formáit vizsgálja, itt tárgyalva a gazdasági egységek közötti vagyoni viták eldöntésének fórumrendszerét, a munkaügyi viták eldöntésének szervezeti kereteit, a katonai büntetőbíráskodás és az igazgatási büntető „bíráskodás” kérdéseit, végül a kisebb jelentőségű ügyek elbírálásával kapcsolatos szervezeti kérdéseket, illetőleg a társadalmi bíráskodás kérdéseit. A befejező, harmadik részben záró következtetéseként felvázolja az igazságügyi szervezet egységének és differenciálódásának szociális modelljét. Külön függelékben foglalja össze az Alkotmány 1972. évi módosításával és az új bírósági törvénnyel (1972. évi IV. tv.) összefüggő kérdéseket. A munkát orosz és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint részletes név- és tárgymutató egészíti ki.

Constitution de la République Populaire Hongroise. Die Verfassung der Ungarischen Volksrepublik. Bp. Imprimerie Athenaeum, 1972. 133 p.

Az 1972. évi I. törvénnyel módosított Alkotmány teljes szövegének francia és német nyelvű szövegkiadása.

The Constitution of the Hungarian People's Republic. Bp. Athenaeum Printing House, 1972. 69 p.

Az 1972. évi I. törvénnyel módosított Alkotmány angol nyelvű szövegkiadása.

Konstitucija Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. Bp. Tipografija Ateneum, 1972. 75 p.

Az 1972. évi I. törvénnyel módosított Alkotmány orosz nyelvű szövegkiadása.

Szabó Imre irodalmi munkássága. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 62 p.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének dolgozói által Szabó Imre akadémikus 60. születésnapja alkalmából összeállított és közzétett bibliográfia.

Hegedűs István: A termelőségvetkezeti tagsági viszony jogi alapkérdései. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973. 355 p.

A munka az ipari és mezőgazdasági termelőségvetkezeti viszony legfontosabb kérdéseit tárgyalja. Célja, hogy a tagsági viszony jogi szabályozását meghatározó vonásokat elemezze és, a megfelelő következtetések levonásával, a fejlődés várható irányzatait is felvázolja. Az első részben a tag felelősségi jogviszonyait (fegyelmi és anyagi felelősség), a második részben pedig a termelőségvetkezeti tagsági jogviták rendszerét (fórumrendszer, jogviták a szervezetben belüli és a külső fórumok előtt) tárgyalja. Orosz és német nyelvű tartalomjegyzéke is van.

Magyarország és az UNESCO. Sajtóbibliográfia. 1968—1970. Összeáll. Gombocz István. Bp. OMKDK. [Soksz.] 1972. 217 p.

A Magyar UNESCO-Bizottság gondozásában megjelent munka két részből áll, az első rész az UNESCO-ról a magyar sajtóban megjelent cikkeket, a második rész az UNESCO-kiadványokban szereplő magyar anyagot közli.

A fogyasztási, értékesítő és beszerző szervezetekre vonatkozó jogszabályok. Összeáll. Korda Lajos—Bánsághy Miklós. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 173 p.

A Belkereskedelmi Minisztérium gondozásában megjelent munka a szervezetkezeti törvényt (1971. évi III. tv.) valamint az ehhez kapcsolódó joganyagot (szövegek, a fontosabb jogszabályok indokolása) tartalmazza.

Bogyay Géza: Vállalati munkajogi kézikönyv.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 784 p.

A gyakorlati dolgozók számára írt kézikönyv az 1972. nov. 30-ig megjelent anyagot tartalmazza. Szerkezete a következő: Általános rendelkezések, a munkaviszony keletkezése, a munkaszerződés teljesítése és módosítása, felelősség károkozásért és a munkafegyVERN megsértéséért, a munkaviszony megszűnése, a munkaügyi viták intézése, szakmunkásképzés. Kezelhetőségét tárgymutató biztosítja.

Német—magyar jogi és államigazgatási szótár. 2. bőv. kiad. Össeáll. **Karcsa Sándor**

Bp.—München, Akadémiai Kiadó—Beck'sche Verlag. 1972. 427.

Az 1960. első kiadás anyagát elsősorban a tudományos-technikai, a politikai-gazdasági stb. fejlődés anyagával kibővítő új kiadás.

Családjogi törvény. A Legfelsőbb Bíróság elvi állásfoglalásaival. Az 1952. évi IV. tv. és a családjoggal kapcsolatos egyéb jogszabályok. Össeáll. és jegyz. **Gellért György—Zoltán Ödön,**

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 427 p.

A Kis jogszabálygyűjtemények c. sorozatban megjelent munka a hatályos tételesjogi szabályok mel-

lett a Legfelsőbb Bíróság irányelveit, elvi döntéseit, és kollégiumi állásfoglalásait tartalmazza. Kezelhetőségét az elvi állásfoglalások mutatója mellett a részletes tárgymutató biztosítja.

A Munka Törvénykönyve. Össeáll. és jegyz. ellátta **Miholics Tivadar—Kovács István.**

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 958 p.

A Kis jogszabálygyűjtemények c. sorozatban megjelent munka az 1967. évi II. törvény és a végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. sz. rendelet szövege mellett a legfontosabb kiegészítő jogszabályokat és munkajogi állásfoglalásokat közli magyarul jegyzetekkel, a törvény indokolását, a gyakorlatban leggyakrabban előforduló kérdésekkel kapcsolatos anyagot, a törvénynek az egyes minisztériumok területén történő végrehajtásáról szóló érvényes szabályok jegyzékét, valamint részletes szám- és tárgymutatót.

Az illetékekre vonatkozó jogszabályok. Össeáll. **Tóth Emil.**

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1973. 499 p.

A Kis jogszabálygyűjtemények c. sorozatban megjelent munka az alaprendelet [11/1966. (VI. 29.)] szövege mellett közli az összes módosításokat, a kiegészítő stb. jogszabályokat, a Pénzügyminisztérium elvi állásfoglalásait és a hivatalos

magyarázatok. Kezelhetőségét tárgymutató biztosítja.

Hatályos pénzügyi jogszabályok gyűjteménye. Össeáll. a Pénzügyminisztérium Titkársága... munkaközössége. Főszerk. **Bárdos György.** 1—3. köt.

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. 1137; 1149—2089; 2101—2079.

A gyűjtemény az 1945. jan. 1.—1971. márc. 31-ig megjelent, hatályos pénzügyi joganyagot tartalmazza, ideértve a Magyar Nemzeti Bank körleveleit, valamint a pénzügyintézetek közleményeit is. Az anyag lezárását követően megjelent módosító anyagot 1972. febr. 15-ig szintén átvezették. A munka kezelhetőségét össeített számmutató és tárgymutató könnyíti meg.

Az állami vállalatok, gazdaságok, szövetkezetek és egyéb jogi személyek jövedelemadó-levonási és -befizetési kötelezettsége. Össeáll. **Gellért Károly—Körösi József.**

Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972.

A gyakorlati jellegű munka az általános jövedelemadóról szóló, 1972. jan. 1-vel hatályba lépett új jogszabályok [42/1971. (XII. 17.) Korm. sz. rendelet és a hozzákapcsolódó jogszabályok] anyagát dolgozta fel, használhatóságát a mellékletként közölt adókiszámítási táblázatok fokozzák.

Ласло Неваи:

Законная сила в гражданском процессе

В статье исследуются некоторые принципиальные и практические аспекты законной силы в области гражданского процесса. В первой части статьи автор отмечает, что законная сила — это очень важная веха по пути реального осуществления объективного права. Во второй части подвергается анализу социалистическое понимание законной силы. Социалистическое право оценивает сбалансирова-

но роль законной силы в процессе осуществления права. Осознает роль законной силы в области обеспечения правовой безопасности и законности и соответствующим образом решает конфликты, могущие иметь место между законной силой и законностью или между законной силой и объективной действительностью. В третьей части статьи автор возражает против воззрений, исключающих из элементов понятия правовой силы исполнимость. Во связи с этим автор излагает вопросы цели и эффективности гражданского процесса, а также единства судебного процесса и исполнения.

Иштван Саси:

Валютное законодательство и международные платежи

Проблемы, связанные с международными аспектами финансового права и, в частности, валютного законодательства, вследствие снижения стоимости доллара сегодня во всем мире находятся в центре внимания. В статье исследуются международные коллизии норм, возникающие в области валютного законодательства, и способы их разрешения. Суды ряда западных государств от-

казали в признании возможности применения норм иностранного дивизного законодательства, ссылаясь на разные основания. Автор доказывает ошибочность этой точки зрения. Кроме этого излагает нормы венгерского валютного законодательства, связанные с международными отношениями, а также коллизии норм, имеющие место в области международных платежей.

Ласло Вишки:

Интегрированная теория преступности и криминология преступных нарушений правил безопасности движения

Социалистическая криминология в своей общей теории о преступности, превзойдя вопросы о механизме возникновения индивидуального преступления, включает в свою теорию и соответствующие элементы социологии уголовного права. Таким образом возникает интегрированная криминологическая теория, методологическая основа которой излагает автор в введении статьи. В рамках этого критикует теории, стремящиеся исследовать причины перстности вообще и со всеобщим действием, а также подход, направленный только к исследованию возникновения индивидуального преступления и только со стороны теории поведения. Согласно точке зрения автора в противоположность этому для интегрированной теории преступности в качестве методологического основания выступает аспект по теории поля. В статье исследуется осуществление этого в некоторых современных криминологических теориях, а затем выводятся заключения в отношении права на существование и самостоятельности криминологии преступных нарушений правил безопасности движения.

Марта Шьюегеш:

Осуществление ленинского принципа кооперативной постепенности в рамках периода с освобождения нашей страны до социалистической реорганизации сельского хозяйства

Принцип кооперативной постепенности в экономической литературе и литературе колхозного права трактовался как путь развития мелкотоварных крестьянских хозяйств через торговые и переходные кооперации к коллективным кооперативным хозяйствам.

Статья устанавливает, что вышеупомятые воззрения при определении понятия исходят из оценки характера кооперативных организаций и на этом основании из проблематики типизации кооперативных организаций. Содержание понятия постепенности строят из следующих компонентов: разные типы и формы кооперативных организаций осуществляют отдельные шаги в развитии производительных сил и производственных отношений; постепенность — это количественный процесс развития, движущей силой кото-

рого является производственный уровень производительных сил; кооперативная постепенность выражает принцип сочетания производительных сил и производственных отношений; принцип добровольности, как «субъективная» сторона осуществления постепенности, исходя из сущности понимания постепенности является кооперативным принципом, определенным «объективными» моментами.

Ласло Хартаи:

Тенденции развития в брачном имущественном праве

Автор на основании результатов исследований в области сравнительного права различает три группы факторов, влияющих на современное брачное имущественное право. а) Во всем мире изменяется роль женщины, она устраивается на работу, становится независимым субъектом, располагающим собственным заработком. Вместе с этим повышается и стоимость женской работы в домашнем хозяйстве. Имущество семьи возрастает в результате совместных усилий обоих супругов. б) Законодательные органы в ходе нового правового урегулирования во всех областях уменьшают роль мужа в качестве главы семьи. в) В системах брачного имущественного права появляется все больше похожих черт. Исследовав эти явления в рамках исторического процесса развития автор приходит к окончательному заключению, что под этими поверхностными явлениями можно раскрыть более глубокие взаимосвязи: проходит процесс разлома семьи, основанной на праве отца. Основной тип новой семьи — это объединение в рамках малой семьи, основанное на полном равноправии мужа и жены, целью которого является оказание помощи друг другу, воспитание общих детей.

Эндре Танка:

Вещные правовые основания приобретения собственности при применении правовых норм, ограничивающих приобретение собственности на недвижимость

Правовые нормы о некоторых вопросах права собственности граждан на земельный участок, на квартиру и на дачу в отношении вещных правовых оснований приобретения собственности (например, приобретательная давность, строение, надстройка, прекращение общей собственности) вследствие оригинального характера способа приобретения осуществляются частным образом. Владение, наличие которого требуется в случае приобретательной давности, по сравнению с общим понятием владения, предусмотренного в параграфе 187 ГК, находится в отношении особенного, таким образом эффект приобретатель-

ной давности, ведущий к возникновению права собственности, в отношении лица, осуществляющего владение не в своем имени, или в отношении его помощника, не может действовать. На зачисление согласно §-у 122. ГК срока владения может служить основанием и владение непрямыми правовыми предшественников. В случае общности собственности, если один из собственников построит здание на недвижимости, находящейся в натурально неразделенной общей собственности, вопрос о праве собственности строения и занимаемого им участка земли может быть разрешен на основании параграфа 138 ГК или на основании абзаца 2 параграфа 97 ГК.

László Névai:

Gedanken über die Rechtskraft

Der Artikel untersucht einige prinzipielle und praktische Aspekte des Problems der Rechtskraft auf dem Gebiete des Zivilprozesses. Im ersten Teil der Abhandlung verweist Verfasser darauf, dass die Rechtskraft einen sehr wichtigen Grenzstein auf dem Wege der reellen Verwirklichung des objektiven Rechts darstellt. Im zweiten Teil wird die sozialistische Auffassung der Rechtskraft analysiert. Das sozialistische Recht wertet die Rolle der Rechtskraft im Gange der Verwirklichung des Rechts ausgeglichen. Erkennt seine Rolle in der Gewährleistung der Rechtssicherheit und der Gesetzlichkeit und löst zugleich diese Konflikte, die im gegebenen Falle zwischen der Rechtskraft und der objektiven Wirklichkeit, bzw. der Rechtskraft und der Gesetzlichkeit entstehen können. Im dritten Teil der Abhandlung polemisiert Autor mit denen, die die Vollstreckbarkeit nicht als ein Element der Rechtskraft betrachten. In diesem Zusammenhang befasst sich Autor mit den Fragen des Zweckes und der Effektivität des Zivilprozesses, sowie mit der Einheit des Prozesses und der Vollstreckung.

István Szász:

Devisenrecht und internationale Zahlungen

Das Finanzrecht und besonders die mit den internationalen Beziehungen des Devisenrechts zusammenhängende Probleme stehen in Verbindung mit der Wertverminderung des Dollars in der ganzen Welt im Mittelpunkt der Aufmerksamkeit. Autor untersucht die auf dem Gebiete des Devisenrechts vorkommende internationale Normen-Kollisionen und die

Wege ihrer Lösung. Die Gerichte zahlreicher Weststaaten verschlossen sich — mit unterschiedlicher Begründung — vor der Möglichkeit der Anwendung ausländischer devisenrechtlicher Normen. Autor verweist auf die Unrichtigkeit dieses Standpunktes. Im Artikel werden auch die internationalbezogenen Bestimmungen des ungarischen Devisenrechts dargelegt, sowie die auf dem Gebiete der internationalen Zahlungen sich ergebende Rechtsnorm-Kollisionen.

László Viski:

Integrierte Kriminalitäts-Theorie und Verkehrskriminologie

Die allgemeine Kriminalitäts-Theorie der sozialistischen Kriminologie baut in seine Theorie — über den Mechanismus des Zustandekommens des individuellen Verbrechens hinausgehend — auch die entsprechenden Elemente der Strafrechtsoziologie ein. So entsteht die integrierte kriminologische Theorie, mit deren methodologischen Grundlagen sich Autor in der Einleitung befasst. In diesen Rahmen kritisiert er die, die Ursachen der Kriminalität im allgemeinen und mit allumfassender Geltung untersuchende Theorien und diese Anschauungen, welche das Zustandekommen des individuellen Verbrechens und nur von der verhaltens-theoretischen Seite her untersuchen. Laut Verfasser bietet sich all diesem gegenüber für die integrierte Kriminalitätstheorie als methodologische Grundlage die Diapason-Anschauung. Es wird deren Geltung in einigen derzeitigen kriminologischen Theorien untersucht, wonach Autor Schlussfolgerungen betr. die Daseinsberechtigung und Selbstständigkeit der Verkehrskriminologie zieht.

Márta Süveges:

Die Beurteilung des Lenin'schen Prinzips der stufenweisen Entwicklung der Genossenschaften in der Periode von der Befreiung bis zur sozialistischen Reorganisation der Landwirtschaft

Das Prinzip der stufenweisen Entwicklung der Genossenschaften wurde in der volkswirtschaftlichen Literatur und in der Literatur des LPG-Rechts so formuliert, als der Entwicklungsgang der Kleinproduzenten-Bauernwirtschaften mittels der Handels- und Übergangsgenossenschaften zu den kollektiven LPG-s.

Der Artikel stellt fest, dass obige Ansichten der Definierung des Begriffs aus der Beurteilung des Charakters der Genossenschaften und darauf basierend aus der Problematik der Typisierung der Genossenschaften ausgehen. Der

Inhalt des Begriffs der stufenweisen Entwicklung wird aus folgenden Elementen aufgebaut: die verschiedenen Typen und Formen der Genossenschaften verwirklichen je einen Schritt der Entwicklung der Produktivkräfte und der Produktionsverhältnisse; die stufenweise Entwicklung ist ein quantitativer Entwicklungsgang, deren treibende Kraft der Entwicklungsgrad der Produktivkräfte ist, die stufenweise Entwicklung der Genossenschaften bedeutet die Gestaltung der Harmonie der Produktivkräfte und der Produktionsverhältnisse; das Prinzip der Freiwilligkeit, als die „subjektive“ Seite der Realisierung der stufenweisen Entwicklung ist, der Auffassung des Wesens der stufenweisen Entwicklung entspringend, ein gleichfalls durch die Produktivkräfte, also durch „objektive“ Momente bestimmtes Genossenschafts-Prinzip.

László Hartai:

Entwicklungstendenzen im ehelichen Güterrecht

Autor unterscheidet, sich auf die Ergebnisse der internationalen rechtsvergleichenden Forschungen stützend drei Gruppen der, auf das eheliche Güterrecht der neueren Zeit sich auswirkenden Faktoren: a) Die Rolle der Frau ändert sich im Weltmasstab, sie wird erwerbstätig, verfügt über eigenes Einkommen und wird dadurch selbstständig. Damit erhöht sich auch der Wert der im Haushalt verrichteten Frauenarbeit. Das Familienvermögen vermehrt sich als Ergebnis der gemeinsamen Anstrengungen beider Ehegatten. b) Die gesetzgeberischen Organe vermindern im Zuge der neuen juristischen Regelung überall die Rolle des Mannes als Familienoberhauptes. c) In den ehelichen Güterrechten erischen immer mehr ähnliche Züge. Autor untersucht diese Erscheinungen eingebettet in den historischen Werdegang und gelangt zur Endkonklusion, dass hinter diesen Oberflächen-Erscheinungen tiefere Zusammenhänge bestehen: es vollzieht sich der Abbau der vaterrechtlichen Familie. Zum neuen Grundtyp der Familie wird das Kleinfamilienbündnis zwischen den gleichberechtigten Ehegatten. Sein Ziel ist die gegenseitige Unterstützung und die Erziehung der Kinder.

Endre Tanka:

Sachenrechtliche Eigentumserwerb-Rechtstitel bei der Anwendung von Rechtsnormen, die den Erwerb von Immobilien begrenzen

Die Rechtsnormen über einzelne Fragen des Erwerbs von Grund-

stücken, Wohnungs-, und Wochenend-Eigentum durch Staatsbürger (z. B. Ersitzung, Erbauen, Überbau, Beendigung des gemeinschaftlichen Eigentums) gelangen infolge des ursprünglichen Charakters der Erwerbung auf spezieller Weise zur Geltung. Im Verhältnis zum allgemeinen Begriff des Besitzes (BGB § 187.) ist der, bei der Ersitzung erforderliche Besitz speziellen Inhalts. Dementsprechend können die Eigentumsbegründenden Folgen der Ersitzung zu Gunsten des Detentors oder des Besitzdieners nicht eintreffen. Zur Einrechnung der verflochtenen Zeit laut § 122. BGB kann auch der Besitz von mittelbaren Rechtsgängern als Rechtstitel dienen. Im Falle von gemeinschaftlichem Eigentum, wenn der eine Miteigentümer auf dem, in ungeteiltem gemeinschaftlichem Eigentum sich befindenden Immobiliargut ein Bauwerk errichtet, kann das sich auf das Bauwerk und das inanspruchgenommene Teilgrundstück sich beziehende Eigentumsrecht laut § 138. oder Abs. (2) § 97. des BGB geregelt werden.

László Névai:

Quelques pensées sur l'autorité de la chose jugée

L'étude examine aspects de principe et théoriques des problèmes de l'autorité de la chose jugée dans le domaine de la procédure civile. Dans la première partie de l'étude l'auteur démontre que l'autorité de la chose jugée constitue une borne frontière importante dans la voie de la mise en valeur réelle du droit objectif. La deuxième partie de l'étude analyse la conception socialiste relative à l'autorité de la chose jugée. Le droit socialiste apprécie d'une manière pondérée le rôle de l'autorité de la chose jugée dans le processus de la mise en pratique du droit. Il discerne le rôle de l'autorité de la chose jugée joué dans le domaine de la protection des garanties légales et de la légalité et dénoue en même temps les conflits qui peuvent se créer au cas donné entre l'autorité de la chose jugée et de la légalité respectivement entre l'autorité de la chose jugée et la réalité objective. Dans la troisième partie de l'étude l'auteur entre en discussion avec tous ceux qui excluent la force exécutoire parmi des éléments conceptuels de l'autorité de la chose jugée.

C'est en ce rapport que l'auteur analyse les problèmes du but et de l'efficacité du procès civil ainsi que ceux du procès et de l'unité de l'exécution.

István Szász:

Le droit de devises et règlements internationaux

Les problèmes relevant des rapports internationaux du droit fiscal et particulièrement ceux du droit de devises se trouvent au centre de l'intérêt au monde entier en connexion avec la dévaluation du dollar. Dans son étude, l'auteur étudie les collisions de normes internationales surgissant au domaine du droit de devises ainsi que les moyens de solutions y apportés. Les tribunaux de plusieurs pays occidentaux — sur la base de motifs différents — n'ont pas reconnu la possibilité d'employer les normes de devises étrangères. L'auteur démontre l'être erronée d'une telle position. Il expose, en outre, les dispositions du droit hongrois de devises ayant trait au plan international, puis les collisions de normes surgissant au domaine des règlements internationaux.

Márta Süveges:

La définition du principe de Lénine de la gradation des coopératives dans la période partant de la Libération jusqu'à la réorganisation socialiste de l'agriculture

Le principe de la gradation des coopératives s'est défini dans la littérature juridique sur les coopératives de production de la façon notamment que la voie de développement des exploitations à petite production marchande à travers des coopératives commerciales et provisoires aboutissant aux coopératives de production collectives.

L'étude constate que ces vues — lors de la définition du concept — partent de l'ensemble des problèmes ayant trait à l'appréciation du caractère et y basé la typification des coopératives. Le contenu du concept de la gradation se compose des éléments suivants: les types et formes différents des coopératives réalisent une étape nouvelle du développement des forces productrices et des rapports de production; la gradation constitue un processus d'évolution quantitative dont le mobile est le niveau de production des forces productrices; la gradation des coopératives s'exprime dans la thèse de l'harmonie entre les forces productrices et des rapports de production; le principe volontaire comme le côté „subjectif” de la mise en valeur de la gradation, résultant aussi du concept de l'essence de la gradation, constitue aussi un principe des coopératives défini par les forces productrices notamment par des éléments „objectifs”.

László Névai:

Reflections on legal force

The paper examines some theoretical and practical aspects of the problem of legal force. In the first part of the paper the author points out that legal force is a very important mile-stone in the realization of objective law. In the second part the socialist conception of legal force is analysed. Socialist law gives a balanced appraisal of the role of legal force in the materialisation of law. It discovers the role of legal force in safeguarding legal security and legality and also resolves the conflicts which may arise in given cases between legal force and legality, respectively legal force and objective reality. In the third part of the paper the author challenges those views which leave out enforceability from among the conceptual elements of legal force. In this context the author discusses the questions connected with the purpose, effectiveness and the unity of law-suit and execution.

István Szász:

Foreign exchange law and international settlements

Problems connected with the international aspects of fiscal, particularly foreign exchange law have become centers of interest the world over, due to the fall in the dollar's value. The author discusses the international conflicts of laws in foreign exchange law and the modes of their solution. Courts in several Western countries have refused to recognise the possibility of applying foreign law.

The author shows that this position is not correct. In addition he outlines the rules of Hungarian foreign exchange law which have international aspects and the conflicts of laws in international settlements.

László Viski:

Integrated crime theory and traffic criminology

The general crime theory of socialist criminology, looking beyond the mechanism of the emergence of individual crimes builds into its theory also the appropriate elements of criminal sociology. In this way, the integrated criminological theory comes into being; in the introduction to the paper the author discusses its methodological foundations. In this framework he subjects to criticism theories striving to explore the causes of crime in general and with a comp-

rehensive validity and the conception which examines only the emergence of individual crime and that only from a behaviorist aspect. It is suggested by the author that in contrast to all the above the field theory offers itself for crime theory as a methodological foundation. Its appearance is examined in some contemporary theories of criminology then conclusions are drawn as to the justification and independence of traffic criminology.

Márta Süveges:

The definition of Lenin's principle of co-operative gradualness from the liberation through the socialist reorganization of agriculture

The principle of co-operative gradualness has been defined in writings on economics and co-operative farm law as the road along which small-scale commodity producing farm have been developing through trading and transitional co-operatives to collective co-operative farms.

It is stated in the paper that these views take the problems of the cooperative types and the assessment of the co-operatives' nature as a point of departure, when the concept is defined. The notion of gradualness is built up from the following constituents: various cooperative types and patterns implement certain stages in the development of forces and relations of production, gradualness is a course of quantitative development the motive power of which is the level of production forces; the harmony of co-operative gradualness, forces and relations of production is expressed by the voluntary principle as the „subjective” side of the materialisation of gradualness and the co-operative principle resulting from the conception of the essence of gradualness which is likewise determined by the forces of production, i.e. "objective moments".

László Hartai:

Development trends in the system of marital property

Making use of the results of international comparative law researches the author distinguishes three categories of factors bearing on the recent system of marital property: a) the role of women is undergoing changes the world over they have gainful occupations and are becoming independent, earning an income of their own. In keeping with this the value of household work, is likewise increasing. Family property is added to through the joint efforts of the

ÁRA: 8,— Ft

spouses. b) Legislation everywhere reduces the role of the husband as the head of the family. c) The number of similar traits in the systems of marital property is steadily increasing.

The author, examining these symptoms in their historical course, comes to the final conclusion that more profound correlations are underlying the surface: the patriarchal family is being dismantled. The new family type will be the small-family association based on the full equality of husband and wife the purpose of which will be their mutual support and the bringing up of their children.

Endre Tanka:

Titles of acquisition of property in rem in applying statutes limiting the acquisition of real property

Statutes on some problems of the acquisition of property of ground-plots flats, rest-houses apply in a particular manner, due to the original mode of acquisition, in regard to titles of acquisition of property *in rem* (e.g. positive prescription, secondary structure, termination of joint ownership). The possession required in positive prescription is in the relationship of the particular with the general notion of possession as laid

down, in Section 187 of the Civil Code, consequently the ownership-generating effect cannot ensue to the benefit of the holder or the secondary occupant. For the holder or the secondary occupant. For the inclusion of the period of possession as laid down in Section 122 of the Civil Code possession by the immediate predecessors in title. In case of joint ownership if one of the owners erects a building on the jointly owned, undivided land the ownership of the building and the part of the plot occupied by it can be settled in accordance with Section 138 or para (2) Section 97 of the Civil Code.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

PRANDLER ÁRPÁD: A Biztonsági Tanács és a nemzetközi jog ...	497	SOMFAINÉ FILÓ ERIKA: A családi jogállás gyámhatósági vonatkozásairól ...	535
PAP TIBOR: Társadalmi igények és a Családjogi Törvény	504	VAVRÓ ISTVÁN: Budapesten elbírált erőszakos nemi közöslések kriminálstatisztikai vizsgálata ...	540
ZOLTÁN ÖDÖN: A jogszabályelőkészítés módszertani kérdései	520	TAMÁS ANDRÁS: A bírói jogalkalmazás és az intuáció dialektikája ...	546
VIDA SÁNDOR: A műszaki fejlesztő tevékenység eredményei és az ÁSZF ...	528	<i>Jogirodalom:</i> Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel (SZÁSZY ISTVÁN) ...	553

СОДЕРЖАНИЕ: *Арнольд Прандлер*: Совет Безопасности и международное право. — *Тибор Пап*: Общественные требования и Закон о семейном праве. — *Эден Золтан*: Методологические вопросы подготовки законодательных актов. — *Шандор Вида*: Результаты деятельности по техническому развитию и Общие Условия Поставок. — *Эрика Шомфай-Фило*: Аспекты семейного состояния в работе органов опеки и попечения. — *Иштван Вавро*: Криминалистическое исследование изнасилований, рассмотренных в будапештских судах. — *Андрас Тамаш*: Диалектика судебного применения права и интуиции. — *Юридическая литература*: Лорант Рудолф: Международная купля-продажа (*István Szászy*)

INHALT: *Árpád Prandler*: Die Sicherheitsrat und das Völkerrecht, — *Tibor Pap*: Gesellschaftliche Bedürfnisse und das Familiengesetz. — *Ödön Zoltán*: Methodologische Fragen der Rechtsnorm-Vorbereitung. — *Sándor Vida*: Die Ergebnisse der technischen Förderungstätigkeit und die Allgemeinen Lieferbedingungen. — *Frau Somfai, Erika Filó*: Über die Belange des Familienrechtlichen Status im Vormundschaftswesen. — *István Vavró*: Kriminalstatistische Untersuchung der in Budapest beurteilten Vergewaltigungen. — *András Tamás*: Die Dialektik der richterlichen Rechtsanwendung und der Intuition. — *Rechtsliteratur*: Lóránt Rudolf: Der internationale Kauf (*István Szászy*)

SOMMAIRE: *Árpád Prandler*: Le Conseil de Sécurité et le droit international. — *Tibor Pap*: L'exigence social et la loi sur la famille. — *Ödön Zoltán*: Les problèmes méthodologiques de la préparation des règles de droit. — *Sándor Vida*: Les résultats de l'activité de développement technique et les Conditions Générales de Livraison. — *Somfainé, Erika Filó*: Les question de tutelle relatives au statut familial. — *István Vavró*: L'enquête de statistique criminelle des viols condamnés aux tribunaux de Budapest. — *András Tamás*: Application judiciaire de la loi et la dialectique de l'intuition. — *Littérature juridique*: Lóránt Rudolf: La vente international (*István Szászy*)

CONTENTS: *Árpád Prandler*: The Security Council and international law. — *Tibor Pap*: Social demands and the Family Law Act. — *Ödön Zoltán*: The methodological problems of the preparation of statutes. — *Sándor Vida*: The results of technological development and the General Conditions of Delivery. — *Erika Filó-Somfai*: On the guardianship authority aspects of the family status. — *István Vavró*: The criminalstatistic survey of rapes tried in Budapest courts. — *András Tamás*: The dialectics of judicial law application and intuition. — *Legal Literature*: Lóránt Rudolf: International sale (*István Szászy*)

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Prandler Árpád*, a Magyar Jogász Szövetség főtitkára. — *Dr. Pap Tibor* tanszékvezető egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Zoltán Ödön*, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnöke. — *Dr. Vida Sándor* az OMDK igazgatóhelyettese. — *Dr. Somfainé Filó Erika* egyetemi gyakornok (Pécs). — *Dr. Vavró István* a Központi Statisztikai Hivatal főelőadója. — *Dr. Tamás András* tanácsvezető bír. — *Dr. Szászy István* akadémikus

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Bonedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: 1250 Budapest I., Országház u. 30. — Telefon: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9-11. Levélcím: 1906, postafiók 223. Telefon: 221-281. Felelős kiadó: *Siklósi Norbert* igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj egy negyed-évre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 (Budapest, Postafiók 149. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselete

INDEX: 25.422

73.832 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: *Janka Gyula* igazgató

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A Biztonsági Tanács és a nemzetközi jog

1. A nemzetközi jog helye és szerepe a Biztonsági Tanács munkájában

A Biztonsági Tanács elsődlegesen politikai intézmény. Annak szánták eredetileg megalkotói és az azóta eltelt huszonhét év gyakorlata is ezt igazolta. Amennyiben azonban a Biztonsági Tanács politikai jellegű intézmény, felmerül a kérdés, milyen szerep jut tevékenységében a nemzetközi jognak. A marxista felfogás és megközelítés szerint itt nincs helye ellentmondásnak, mert a politika és a jog, illetve a külpolitika és diplomácia, még közelebről a külpolitika és a nemzetközi jog viszonya dialektikus egységben és kölcsönhatásban jelentkezik.¹

A nyugati szakirodalom, különösen a múltban, nehezen birkózott meg a politika és a jog kölcsönhatásával és Vattel nyomán igyekszik megkülönböztetést tenni a két fogalom között.² A különböző kísérletek és iskolák széles spektrumot nyújtanak attól kezdve, hogy mereven szétválasztják a kettőt, addig, hogy tagadják a nemzetközi jog jogi jellegét és létezését.³

Ugyanakkor el kell ismerni, hogy az egyes területek konkrét vizsgálatával néhány nyugati kutató előbbre tart és nem elégszik meg az általános összefüggések megállapításával. Így a Biztonsági Tanács és a nemzetközi jog felhasználásáról több könyv és tanulmány ad értékes

áttekintést.⁴ A következőkben megkísérlem összefoglalni a nemzetközi jog felhasználásának néhány sajátos vonását a Biztonsági Tanács tevékenységében, támaszkodva mind a gyakorlati tapasztalatok elemzésére, mind pedig a szakirodalom kritikai feldolgozására.

A Biztonsági Tanács, mint az ENSZ egyik fő szerve, amellet, hogy politikai intézmény, szervezetét, hatáskörét és tevékenységének fő irányát az Alapokmány határozza meg, azaz egy többoldalú, sajátos, nemzetközi szerződés. Megállapítható továbbá, hogy az Alapokmány 2. cikkében foglalt elvek, amelyek lényegében megfelelnek a modern nemzetközi jog általános elveinek, a Biztonsági Tanács tevékenységére is vonatkoznak. Ha az 1. cikket vizsgáljuk meg figyelmesen, akkor a következő finom különbségtételre bukkanunk: Amíg a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében teendő „hathatós együttes intézkedések” esetében nincs szó nemzetközi jogról, addig az 1. pont második fele szerint az Egyesült Nemzetek célja, hogy „békes eszközökkel, az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon (kiemelés tőlem) rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezethetnek”.

Azt kell-e ebből következtetnünk, hogy a béke megszegése esetén tett intézkedések, azaz a Tanácsnak az Alapokmány VII. fejezete értelmében foganatosított rendszabályai nem kö-

¹ Haraszi—Herczegh—Nagy: Nemzetközi jog. Egyetemi jegyzet, 1970. 21—22. old. vö. G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései. Budapest, 1963. 213—247. old.

² R. Higgins: Policy considerations and the international judicial process. The International and Comparative Law Quarterly, January 1968. 63—64. old.

³ Kursz Mezsdunarodnogo Prava, I. kötet. Moszkva, 1967. 237—246. old. L. még: Nagy Károly: a nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében. Jogtudományi Közlöny, 1972. 1—2. sz. 39. old.

⁴ Quincy Wright: International Law and the United Nations. Bombay, 1960.; R. Higgins: The development of international law through the political organs of the United Nations. London—New York—Toronto, 1963.; ua. szerző: The role of the international law in the settlement of disputes by the Security Council. AIJL. Vol. 1964. 1970. No. 1.; Tae Yin Kahng: Law, politics and the Security Council. Hága, 1964.; Oscar Schachter: The quasi-judicial role of the Security Council and the General Assembly. AJIL, Vol. 58. 1964. No. 4.

telesek megfelelni a nemzetközi jog normáinak? Nem, ez a felfogás valóban az önkényeskedés lehetőségének igazolását eredményezné. Véleményem szerint a következő válasz a helyes: A Biztonsági Tanácsnak, mint ezt a 24. cikk 2. pontja hangsúlyozza: „... kötelességei teljesítése során az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban kell eljárnia.” Ugyanakkor elméletileg az a lehetőség sincs kizárva, hogy — az állandó tagok egyetértése esetén — a Tanács saját maga értelmezi a nemzetközi jog bizonyos elveit. Biztosak lehetünk abban, hogy ebben az esetben is a Tanács azt fogja konstataálni, hogy álláspontja megfelel a nemzetközi jognak. A Tanács viszont jogszerűen túlteheti magát, még mindig a VII. fejezet körébe eső esetekről szólván, a tételes nemzetközi jog egyes rendelkezésein (nemzetközi szerződések stb.), *amennyiben azok meggátolnák a hathatós fellépést a béke biztosítása érdekében*. Másképpen fogalmazva azt mondhatnók, hogy *olyan politikai határozatokat kell hozni a Tanácsnak, amelyek a nemzetközi joggal összhangban vannak, de egyúttal nem feladatuk, hogy kizárólagos jogi választ adjanak az adott kérdésben*.

Hiba lenne az elmondottakból a nemzetközi jog szerepének lebecsülésére következtetni. Azt tapasztaljuk, hogy bármely kérdés tárgyalásánál az érintett felek, valamint a Tanács tagjai is, a nemzetközi jogi érvek széles körét használják fel. Természetesen ez nem jár nehézségek nélkül. Egy bizonyos kérdés kétféle, logikailag nehezen cáfolható nemzetközi jogi megközelítése nemcsak a két világrendszer összekötő-esei esetén, hanem azonos államcsoportba tartozó államok, például India és Pakisztán esetén is tapasztalható. Ezzel nem kívánjuk igazolni azokat, akik a nemzetközi jogban csak propaganda eszközt látnak. A nemzetközi jognak van olyan objektíven létező korpusza, amelynek alapján helyes választ lehet kialakítani egy adott kérdésben. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a bonyolult nemzetközi helyzet összetett jelenségeire nincs minden esetben teljesen elfogulatlan és tiszta nemzetközi jogi válasz, ahogy egyébként erre a belső jogban is találunk példát.

A nemzetközi jog fontossága mégis elsősorban abban van, hogy voltaképpen „közös nyelvet” biztosít az egymás álláspontját kontesztáló felek között. A nemzetközi jogot nemcsak azért használják fel, hogy a másik fél álláspontját cáfolják, hanem már az alapkérdés eldöntésénél, azaz, hogy az ENSZ illetékes-e bizonyos kérdésben eljárni, vagy sem. Ezért a Biztonsági Tanács esetében a nemzetközi jogi kérdések általában a következő három kategória valamelyikébe tartoznak: A hatáskör eldöntése, a megfelelő eljárási mód megválasztása és az érdekelt felek jogaival és kötelezettségeivel kapcsolatos kérdések.

A Biztonsági Tanács nem bírói szerv, hogy az eléje terjesztett kérdésre kimondottan jogi választ adjon. A Tanács tagjai államok képviselői. Az államok viszont magatartásukat és poli-

tikájukat sok fontos körülmény alapján határozzák meg, amelyek között a nemzetközi jog, az állam általános politikájától függően, nem mindig játszik meghatározó szerepet. Ebből adódik, hogy a Tanács, mint egész, nagyon ritkán jut abba a helyzetbe, hogy egyértelmű és határozott jogi álláspontot alakítson ki egy adott helyzetben. Ezért van az, hogy az esetek többségében a Tanács nem a *status juris* megállapítására, hanem a *status quo ante* helyreállítására törekszik.

Ezt a törekvést a nyugati szakirodalom többek között azzal magyarázza, hogy így nagyobb esély van a kérdés eredményes és békés megoldására. Valóban igaz az, hogy a megbélyegzés, a nemzetközi jogi felelősség megállapítása esetleg visszahatást vált ki az érintett államnál. Ezért használja a Biztonsági Tanács a „rosszall” kifejezést az „elítél” szó helyett, még akkor is, ha egyébként a határozat egyértelműen fellép, például, egy arab állam ellen elkövetett izraeli megtorló akció ellen. Itt sem a jogi finomságokon van azonban a hangsúly, hanem azon, hogy az adott esetben például az Egyesült Államok nem fogadna el olyan határozatot, amely „elítelné” Izraelt. Ezért nem lehet meggyőzően azzal az érveléssel, hogy teljes nemzetközi jogi „ítéletet” csak olyan esetben fogad el a Biztonsági Tanács, amikor semmiféle remény sincs a nemzetközi jogot megsértő állam magatartásának megváltoztatására. Ilyen példaként a Dél-afrikai Köztársaságot, Dél-Rhodéziát és Portugáliát említik meg.⁵ Véleményem szerint itt is helytelen volna a jogi formák jelentőségét túlbecsülni. Inkább arról van szó, hogy az említett államok nyugati pártfogói a nemzetközi közvélemény hatására már nincsenek abban a helyzetben (mint pl. még az ötvenes években), hogy megakadályozzák az apartheid vagy gyarmati politikát folytató rendszerek elítélését.

Összegezésként azt állapíthatjuk meg, hogy *a Biztonsági Tanács, mint elsődlegesen politikai testület, csak kiegészítő jelleggel, de ugyanakkor lényeges eszközként használja fel a nemzetközi jogot.* Az egyes kérdések nemzetközi jogi elbírálását általában saját maga végzi, nagyon ritka esetben fordult a Nemzetközi Bírósághoz, vagy hívta fel a feleket, hogy vegyék igénybe a Bíróságot. Az Alapokmány és a gyakorlat azt az álláspontot sem igazolja, miszerint a tanácsi határozatokat a Nemzetközi Bíróság elé lehetne terjesztetni, bizonyos „jogi felülvizsgálat” céljából.⁶

A Biztonsági Tanács és a nemzetközi jog alkalmazása közötti kapcsolat szempontjából a leglényegesebb azonban mindmáig az, hogy a Tanács, mint a kollektív biztonság szavatolója, a modern nemzetközi jog legfontosabb elveit,

⁵ O. Schachter: i. m.

⁶ M. A. Kaplan—N. de Katzenbach: The political foundations of International Law, New York—London, 1961. 306. old.

azaz az erőszak alkalmazásának tilalmát, a viszályok békés rendezésének kötelezettségét és a szuverén egyenlőség elvét hivatott biztosítani és hatályosulásukat elősegíteni. A nemzetközi jogi tételes szabályok eredményes felhasználására mind a múltban és mind a jövőben különösen akkor került és kerülhet sor, ha a Tanács eleget tesz az Alapokmány VI. fejezetében ráruházott feladatoknak, azaz elősegíti a viszályok békés rendezését.

2. A Biztonsági Tanács szerepe a nemzetközi jogi normák alkalmazásában, kialakulásában és fejlesztésében

A nemzetközi szervezetek szerepével a nemzetközi jogi normák kialakulásának folyamatában csak az utóbbi években kezdtek komolyabban foglalkozni. Megkísérlem, hogy részletesebben vizsgáljam a Biztonsági Tanács ezirányú szerepét, mind a nemzetközi jogi irodalom, mind pedig a Tanács gyakorlatának elemzése alapján.

A szakirodalom — legyen az szocialista, vagy polgári, ha kisebb árnyalati különbségekkel is, szinte teljesen egységes abban, hogy a nemzetközi szervezetek jelentős szerepet játszanak a nemzetközi jogi normák kialakulásában. Ahogyan Bokorné dr. Szegő Hanna összegezi e kérdéstről írt tanulmányában: „ha a nemzetközi szervezeteknek a generális nemzetközi jogi normák kialakulási folyamatában betöltött szerepét vizsgáljuk, nem jutunk el ugyan a nemzetközi jog jelenlegi forrásrendszerének revíziójához: a nemzetközi szervezetek tevékenysége a generális nemzetközi jogi normák keletkezésében nem terjed el a befejezett jogalkotásig. E folyamatban betöltött szerepük azonban ma jóval több annál, mint a jogalkotás elősegítése... ha nem is azonos súllyal, mint a hatályos nemzetközi szerződések és szokásjogi szabályok, a nemzetközi szervezetek állásfoglalásai... befolyásolják az államok magatartását és ezért az államoknak a nemzetközi kapcsolatokban várható egyes reakciói előzetes becslésnél nemcsak a befejezett normaalkotás eredményeit — a nemzetközi szerződéseket és szokásjogi szabályokat —, hanem a nemzetközi szervezetek tevékenységét is mint döntő komponenst kell figyelembe venni.”⁷

Az idézett megállapítással egyetértve feladatom tehát, hogy az általános folyamaton belül a Biztonsági Tanács helyét és szerepét tisztázzuk. Még világosabban megfogalmazva a feladatot: van-e egyáltalán szerepe a Biztonsági Tanácsnak a generális és speciális nemzetközi jogi normák létrejöttében és fejlesztésében?

⁷ Bokorné Szegő Hanna: A nemzetközi szervezetek szerepe a nemzetközi jogi normák kialakulásának folyamatában. Állam- és Jogtudomány, XIII. 3. sz. 438. old.; 1. még: 423—439. old.

a) A szakirodalom megállapítása a Biztonsági Tanács normaalkotó tevékenységéről

Bokorné Szegő Hanna, aki a magyar nemzetközi jogi irodalomban a legbehatóbban foglalkozott ezzel a kérdéssel, mindenekelőtt megállapítja, hogy az Alapokmány VII. fejezetéből következő hatáskör nem jogalkotói tevékenységre, hanem az államokra nézve kötelező rendelkezések kiadására, tehát jogalkalmazói tevékenységre ad alapot. Ugyanakkor az Alapokmány VI. fejezete alapján kifejtett funkciók, véleménye szerint, *hozzájárulnak* (kiemelés tőlem) a generális nemzetközi jogi normák szokásjogi úton való kialakulásához.⁸

Álláspontja megfelel több más, elsősorban szocialista nemzetközi jogász véleményének. Így Tunkin „A Nemzetközi Jog Elmélete” című könyvének mind első, mind második kiadásában azt találjuk, hogy „Ezek a határozatok (a VII. fejezet alapján hozott határozatokra gondol Tunkin) azonban jellegüket tekintve végrehajtandó utasítások és nem céljuk, hogy általános magatartási szabályok legyenek.”⁹

Tunkin bírálja D. B. Levin professzort, aki először elismeri, hogy a Tanács határozatai „nem rendelkeznek a jogi precedensek erejével, nem képesek valamilyen általános nemzetközi jogszabályt létrehozni”, de később azt mondja, hogy „Ezek a határozatok... elvileg nem különböznek a többoldalú nemzetközi egyezményektől.”¹⁰

Tunkin professzor ezután rámutat arra, hogy a Biztonsági Tanács döntései általában (nem fejt ki, de feltehető, hogy itt a VII. fejezet alkalmazási körén kívül eső határozatokra gondol) hozzájárulhatnak először a nemzetközi gyakorlat, majd a nemzetközi jog szokásjogi szabályainak kialakulási folyamatához. Szerinte így „A Biztonsági Tanács határozatainak ez a jelentősége meghaladja az ENSZ Alapokmányának kereteit és a nemzetközi jog szokásjogi szabályai kialakulásának területére tartozik.”¹¹ Számomra nem világos, hogy Tunkin szerint ez a jelentőség miben haladja meg az Alapokmány kereteit. Véleményem szerint az Alapokmány intencióival egybevág a Tanács ez irányú, kiemelkedő jelentőségű tevékenysége, még akkor is, ha a „végeredmény” a nemzetközi jog egy másik jogforrási területén, a szokásjogban csapódik le.

Az ismert román nemzetközi jogász, Traian Ionescu, röviden csak azt állapítja meg, hogy a Biztonsági Tanács határozatai nem teremtenek új jogot. Még annyit sem ismer el, mint Tun-

⁸ Bokorné, i. m. 436. old.

⁹ G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései, Bp., 1963. 130. old. Ugyanez szerepel az oroszul megjelent második kiadásban: I. G. I. Tunkin: Tyeorija Mezsdunarodnogo Prava, Moszkva, 1970. 195. old.

¹⁰ Vö. Tunkin, 1963. i. m. 131. old. Levin bírálata kimaradt a második kiadásból.

¹¹ Tunkin, 1963. 132. old.

kin, hogy így hozzájárul a nemzetközi jog progresszív fejlődéséhez, csupán azt hangsúlyozza, hogy konkrét eseteket tekintve jogalkalmazásról van szó.¹²

K. Skubiszewski, lengyel jogász, feltehetően Tunkin nyomán, szintén csak a tanácsi határozatok végrehajtó jellegére (executive action) utal, további magyarázat nélkül. Másutt azonban bővebben kifejti, hogy mivel a VII. fejezet értelmében hozott határozatok címzettjei mindig az egyedi esettől függően változnak, s ugyanígy a változó körülményekre szabott magatartási szabályok is, ezeket a határozatokat helyesebb nemzetközi adminisztratív aktusoknak tekinteni.¹³

Alekszandr Jankov, bolgár nemzetközi jogász, szintén azt állapítja meg, hogy a Biztonsági Tanács határozatai nem hoznak létre nemzetközi jogi normát, hanem végrehajtó rendszabály jellegűek.¹⁴

Az említett véleményekkel összevetve a szocialista nemzetközi jogi irodalomban Manfred Lachs professor, a Nemzetközi Bíróság lengyel tagja vall bizonyos fokig eltérő álláspontot. Lachs szerint a nemzetközi szervezetek mindenekelőtt azzal járulnak hozzá a nemzetközi jog fejlődéséhez, hogy megerősítik, konkretizálják, pontosabbá teszik és modernizálják a meglévő jogszabályokat. Ugyanakkor — Lachs véleménye szerint — különleges esetekben egyes határozatok, mint például a Biztonsági Tanács, vagy a Nemzetközi Bíróság határozatai önmaguk is jogokat, illetve kötelezettségeket hoznak létre. Felhívja a figyelmet azonban arra, hogy a határozatok vagy az ajánlások egészében véve elsősorban „előkészítő rendszabályoknak” tekintendők. A nemzetközi szervezetek összetevékenységét kell úgy tekinteni, mint amely a kötelező nemzetközi jogi normák kialakulásának útját elősegíti. Gyengíti azonban Lachs érvelését az, hogy említett álláspontja igazolására (legalábbis a Biztonsági Tanáccsal kapcsolatban) nem említ konkrét példát.¹⁵

¹² Traian Jonesco: Le rôle des Organisations internationales et, plus précisément, de l'ONU, en ce qui concerne le développement du droit international. Revue Roumaine des Sciences Juridiques, 1965. No. 2. 200—212. old.

¹³ K. Skubiszewski: Forms of Participation of International Organizations in the Lawmaking Process. International Organizations 1964. No. 4. 800. old., valamint: Enactment of International Law, 1965—66. 202. old.

¹⁴ Alekszandr Jankov: Organizacija na Objedenite Nacii, Szófia, 1965. 191. old.

¹⁵ „Dans des cas particuliers les décisions elles-mêmes sont créatrices de droit et obligatoires, comme au Conseil de Sécurité ou à la Cour Internationale de Justice. Mais en principe les résolutions et recommandations adoptées au sein des organisations internationales représentent une mesure préliminaire. C'est leur activité accumulée pendant des années qui fraie la voie vers la formation des documents internationaux obligatoires.” M. Lachs: Rôle des Organisations internationales dans la formation du droit international. Mélanges offerts à Henri Rolin, Paris 1964. 157—170. old. L. különösen: 169. old.

Végezetül utalok két szovjet szerző véleményére, akik a szovjet nemzetközi jogi irodalomban kialakult felfogást a következőképpen összegezik:

Először megállapítják, hogy a szovjet tudósok műveiből és elméleti kutatásaiból következik, hogy az ENSZ szervei, s ezen belül a Biztonsági Tanács, nem rendelkeznek és nem rendelkezhetnek valamiféle jogalkotói vagy „államok feletti hatalmat” gyakorló funkciókkal, hanem arra hivatottak, hogy a Szervezet alkotmányos dokumentumának, az Alapokmánynak meghatározott keretei között tevékenykedjenek.¹⁶ Ezután azonban azt is aláhúzzák, hogy: „Azt is meg kell jegyezni, hogy a Biztonsági Tanács néhány határozata, amelyeket az Alapokmánnal összhangban fogadtak el, meghatározott esetekben nemcsak végrehajtandó utasítások, amelyeknek végrehajtása az ENSZ tagokra nézve kötelező, hanem jogi aktusok is, (kiemelés tőlem) amelyek meghatározott szerepet játszhatnak a normaalkotás folyamatában.”¹⁷

A polgári nemzetközi jogi irodalomban szintén keveset foglalkoztak a Biztonsági Tanács normaalkotó szerepével.

Hans Kelsen, a Nemzetközi jog alapelvei című művének második kiadásában csak annyit állapít meg bővebb indokolás nélkül, hogy „az Alapokmány értelmében mind a Közgyűlés és mind pedig a Biztonsági Tanács korlátozott törvényhozói hatalommal (restricted legislative power) rendelkezik.”¹⁸

Az Egyesült Nemzetek joga című művében Kelsen két érdekes tételt állít fel. Egyik szerint a Tanács határozatainak nem kell szükségszerűen a létező jognak megfelelőnek lenni, mivel a főcél a nemzetközi béke és biztonság fenntartása. Ez alól kivételt képez az az eset, amikor a 94. cikk 2. pontja értelmében a Nemzetközi Bíróság ítéletét végrehajtandó határozatokat. A másik fontos megállapítása — ismét anélkül, hogy bővebben kifejtené — az, hogy a Biztonsági Tanács új jogot alkothat a konkrét esetben, amennyiben határozatát végrehajtja.¹⁹

Edward Yeminnek az ENSZ és a szakosított intézmények törvényhozói jogkörével foglalkozó, közelmúltban megjelent monográfiája csak felsorolja azokat a rendszabályokat, amelyeket a Biztonsági Tanács VII. fejezete alapján foganatosíthat. Ezáltal, a szerző szerint, a Tanács általános magatartási szabályokat kötele-

¹⁶ V. N. Fedorov—G. K. Jefimov: OON i podgyerzsanijje mezdunarodnogo mira. Moszkva, 1969. 17. old.

¹⁷ Fedorov—Jefimov: i. m. 20—21. old.

¹⁸ H. Kelsen: Principles of International Law, Second Edition, The John Hopkins University, 1967. 507. old.

¹⁹ „The decision enforced by the Security Council may create new law for the concrete case.” H. Kelsen: The Law of the United Nations, London, 1950. 294—295. old.

zően állapíthat meg az ENSZ tagjai részére.²⁰ Hozzáfűzi azonban, hogy ez csak elméleti érdeklődésre tarthat számot, mivel erre (mármint a VII. fejezet körébe tartozó kényszerrendszabályokra) eddig nem került sor.²¹ A nemzetközi jogi normák szokásjogi úton történő kialakulása és a tanácsi határozatok közötti összefüggésről nem tesz említést.

Tammes, holland nemzetközi jogász, a nemzetközi szervezetek határozatainak jogforrási jellegével kapcsolatos hágai akadémiai előadásában csak annyit állapít meg, hogy a Tanács határozatai szigorú jogi kötelezettségeket létesítenek a tagállamok számára.²²

Érdekes módon J. Castañeda hasonló jellegű alapos tanulmányában nem is foglalkozik a Biztonsági Tanács ez irányú szerepével.²³

A Biztonsági Tanács normaalkotó szerepével a nyugati szakirodalomban Rosalyn Higgins foglalkozott legbővebben.²⁴

Higgins mindenekelőtt megállapítja, hogy a VII. fejezet alapján hozott határozatok jogalkotó jellegűek, mert nemcsak a Tanács tagjaira, hanem valamennyi tagállamra, akár egyetértéssel vele, akár nem, egyformán kötelezőek. Nem ért egyet azzal a megkülönböztetéssel, amely szerint vannak határozatok, amelyek „jogot” alkotnak, míg más határozatok csak „kötelezettségeket”. Szerinte minden olyan aktus, amely jogi következményekkel jár, a jogalkotó folyamat része. Emellett Higgins véleménye szerint az ENSZ szerveit, így a Biztonsági Tanács is, az Alapokmány állandó értelmezésén keresztül járulnak hozzá a nemzetközi jog fejlődéséhez. Ezt a tevékenységet a szokásjog és a szerződési jog határterületére helyezi.²⁵

Az esetek túlnyomó többségében a nemzetközi jog általános elveinek értelmezéséről van szó, így különösen az erőszak tilalmáról, az önvédelemről és a belső joghatóságról. Megállapítja még, hogy bár az *opinio juris* továbbra is fontos szerepet játszik az említett folyamatban, a Biztonsági Tanácsban kialakult konszenzus sokkal rövidebb idő alatt új jogi norma kiala-

kulására vezethet, mint ahogy az a „klasszikus” nemzetközi jog korszakában történt.²⁶

Meg kell jegyezni, hogy a nyugati szakirodalomban is van olyan álláspont, amely szerint a Biztonsági Tanács nem rendelkezik jogalkotói hatáskörrel. Így különösen Gerald Fitzmaurice és Philip Jessup, a Nemzetközi Bíróság volt angol, illetve amerikai bírása vall ilyen felfogást.

b) *A Biztonsági Tanács egyes határozatainak elemzése, figyelemmel a nemzetközi jogi normák alkalmazására és kialakulására*

A szakirodalom véleményének áttekintése után a legfontosabb forrásokat, a tanácsi határozatokat kell megvizsgálni. Néhány általánosító megállapítás mellett elsősorban a hatvanas évek második feléből vesszük példáinkat.

A Tanács határozatait elemezve, abból kell kiindulni, hogy ezek a határozatok mindig a konkrét esethez kapcsolódnak, viszonylag rövidek és a praeambulumukban sem tartalmaznak annyi elvi megállapítást, mint a közgyűlési határozatok. Különösen a hatvanas években a határozatok rendelkező része egyre inkább felhívás, felszólítás jellegű, legyen szó akár tűzszünetre való felhívásról, akár két fél közötti tárgyalásokra való felszólításról stb.

Induljunk ki abból, hogy a tanácsi határozatok általában jogalkalmazó jellegűek és egyúttal pontosabbá tesznek bizonyos meglévő nemzetközi jogi normákat, részben azonban hozzájárulhatnak új nemzetközi normák kialakításához is. Eszerint két csoportra tagoljuk a vizsgált határozatokat: meglévő nemzetközi jogi normákat alkalmazott a Biztonsági Tanács sok fontos határozatában. Teljes felsorolás helyett elég, ha csak a következőkre utalunk. A megtorlás tilalma ma már elfogadott nemzetközi jogi norma és az ENSZ Alapokmányából kiindulva mindenekelőtt a 2. cikk 4. pontjában megfogalmazott elvből, az erőszak tilalmának elvéből következik. Az elv általános elfogadottságát nagymértékben elősegítette a Biztonsági Tanács ismételt kifejezésre juttatott álláspontja, az elv gyakorlati alkalmazása. 1964-ben, brit repülőgépek támadását elítélve, jemeni panaszra a tanácsi határozat rendelkező részének 1. pontja „elítéli a megtorlásokat, amelyek összeegyeztethetetlenek az Egyesült Nemzetek céljaival és alapelveivel”.²⁷

1966-ban Jordánia panaszra nyomán a Tanács, emlékeztetve korábbi állásfoglalásaira, a rendelkező rész 3. pontjában felhívja Izrael figyelmét arra, hogy a katonai megtorló akciókat nem lehet eltérni és ha megismétlődnek, a Biztonsági Tanács további hatékonyabb lépéseket

²⁰ Edward Yemin: *Legislative Powers in the United Nations and Specialized Agencies*, Leyden, 1969. 23. old.

²¹ Yemin csak azért nem tekinti ilyennek a koreai háborúval kapcsolatos tanácsi határozatot, mivel azok ajánlás jellegűek voltak. Hozzá kell még tennem, hogy a Dél-Rhodéziával kapcsolatos határozatok már a VII. fejezet körébe tartoznak. L. a Biztonsági Tanács 253. (1968.) V. 29. sz. határozatát.

²² „decisions creating strict legal obligations for Members.” A. J. P. Tammes: *Decisions of International Organs as a Source of International Law*, Recueil des Cours, 1958. II. 317. old.

²³ J. Castañeda: *Valeur juridique des résolutions des Nations Unies*, Recueil des Cours, 1970. I.

²⁴ Rosalyn Higgins: „The United Nations and Lawmaking: The Political Organs”, *AJIL*, Vol. 64. No. 4. 1970. 4.

²⁵ „... a twilight area of customary and treaty law. Within the United Nations the traditionally distinct sources of treaty and custom become fused.” I. m. 44. old.

²⁶ I. m. 45. old.

²⁷ Res. 188. (1964.) *Resolutions and Decisions of the Security Council*, 1964. (a továbbiakban: *Resolutions ... évszám*) 10. old.

helyez kilátásba.²⁸ Ugyancsak Jordánia—Izrael közötti összecsapás után, 1968-ban ismét elítéli a megtorló akciót.²⁹

A háborúval történő területszerzés megengedhetetlenségét, valamint a hajózás szabadságát húzza alá a közel-keleti válsággal kapcsolatos közismert 1967. november 22-i határozat.³⁰ Kongói panaszra elítélte mindazon államokat, amelyek zsoldosok toborzását megtűrik, vagy megengedik, illetve segítséget nyújtanak nekik a kormány megdöntésére.³¹ Itt tehát a benemavatkozás elvének alkalmazásáról van szó. Ugyancsak Kongóval kapcsolatban egy 1964. december 30-i határozat a regionális szervezetek és különösen az Afrikai Egység Szervezetnek azon szerepét húzza alá, az Alapokmány 52. cikkére hivatkozva, amelyet a békés megoldás biztosításában kell játszania.³²

A humanitárius alapelvekre való hivatkozással 1967 júniusában az érdekelt kormányok figyelmét felhívja, hogy tartsák tiszteletben a hadifoglyokat, valamint a polgári lakosság háború idején történő védelmével kapcsolatos 1949. évi genfi egyezményeket. Izraelt ugyanez a határozat külön felhívja arra, hogy biztosítsa a katonai tevékenységnek kitett (azaz megszállt) területek lakosságának biztonságát és tegye lehetővé a menekültek visszatérését.³³ Megjegyzem ezzel kapcsolatban, hogy bár a határozat nem tekinthető a VII. fejezet értelmében hozott kényszerítő rendszabálynak, az utóbbi esetben konkrét kötelezettséget írt elő.

Ebben a kategóriában természetesen sok olyan más határozat szerepel, amelyek a nemzetközi jog legismertebb normáira hivatkoznak, így pl. a területi sérthetlenség, az erőszak tilalma, a beavatkozás tilalma elvére. Közismertségük miatt azonban nem tartom szükségesnek, hogy további konkrét példákat soroljak fel.

A továbbiakban olyan határozatokat vizsgálunk, amelyek *bizonyos fokig befolyásolhatják a nemzetközi jogi normák kialakulását*. Előjáróban — legalábbis a vizsgált időszakban — ezek a határozatok mindenekelőtt az emberi jogokkal, a faji megkülönböztetés és a gyarmati rendszer felszámolásával kapcsolatosak. Ebben a csoportban talán legfontosabbak azok a határozatok, amelyek az *apartheid* rendszert ítélik el: 1964. június 14-i határozatában a Tanács „Elítéli a Dél-afrikai Köztársaság kormányának *apartheid* politikáját és azt a törvényhozást, amely ezt a politikát szolgálja...”. A határozat 4/c pontjában sürgős felhívással fordul a kormányhoz, hogy „szüntesse meg a vádalá helyezés nélküli bebörtönzés gyakorlatát, a védelemhez való jog és az azonnali tárgyaláshoz való jog megtagadását”.³⁴

Másik határozatában ismételten elítélte a Dél-Afrikai Köztársaságban folyó pereket, amelyek az *apartheid* rendszer önkényes jogrendszereén belül kerülnek sorra...³⁵

Az *apartheid*-del kapcsolatos tanácsi határozatokról szólva felmerül az a kérdés, hogy vajon szerencsés példát választottam-e, hiszen az *apartheid* lényegében faji megkülönböztetés. A faji megkülönböztetést viszont az Alapokmány tiltja. Így azt mondhatnók, hogy a Tanács csak az Alapokmányt, mint jogszabályt alkalmazza.

Kétségtelen, hogy általánosságban, az Alapokmányból kiindulva, az *apartheid*-et is tiltja a nemzetközi jog. Az Alapokmányban azonban az *apartheid* tilalma, nevesítve, nem szerepel és ismeretes, hogy a Dél-Afrikai Köztársaság, mint az ENSZ egyik alapító tagja, máig sem fogadja el ezirányú kötelezettségét. Emlékeztetek arra is, hogy az ENSZ Közgyűlés az *apartheid* kérdését nem a III. sz. főbizottságra bízta tárgyalásra, (amely főbizottság elsősorban az emberi jogokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik), hanem a Speciális Politikai Bizottságra. Mi tette pontosabbá, az államok közössége számára még elfogadhatóbbá, az Alapokmányba foglalt általános szabályt az *apartheid* rendszerre vonatkoztatva? Ilyen lépés volt az emberi jogokkal kapcsolatos két egyezségokmány elfogadása 1966-ban, de ezek még nem léptek hatályba és több ország, köztük hazánk sem ratifikálta. Így, tekintve a közgyűlési határozatoktól, amelyeknek csak ajánlás jellege lehet, a Biztonsági Tanács határozatai fontos szerepet kellett, hogy játsszanak ebben a folyamatban. Szeretném felhívni ezzel kapcsolatban a figyelmet a Nemzetközi Bíróság tekintélyét nem öregbítő 1966-os határozatra Délnyugat-Afrika ügyében. Etiópia és Libéria, mint a Bírósághoz forduló két afrikai állam, a Dél-Afrikai kifogásokra előterjesztett válaszban külön foglalkoztak Dél-Afrika kötelezettségeinek jogi alapjával és természetével. Ebben a fejezetben az ENSZ Alapokmányára, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára és a közgyűlési határozatokra való hivatkozás mellett, *külön pontban sorolják fel a Biztonsági Tanács három határozatát, amelyek elítélik az apartheidet, még az említett egyezségokmányok elfogadása előtt*.³⁶ Érdemes megemlíteni, hogy a Dél-Afrikai *ad hoc* bíró Van Wyck, ezt az álláspontot visszautasítva gunyorosan jegyezte meg a Bíróság előtt, hogy az teljesen új feltevés, miszerint az ENSZ szerveinek jogalkotói hatáskörük van.³⁷ Még mindig az adott kérdés-csoportban a Tanács a Délnyugat-Afrika (Namibia) ügyében hozott határozatok egyikében, hivatkozva az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának megsértésére, elítélte a dél-afrikai kormányt.³⁸

²⁸ Res. 228/1966., 1. Resolutions... 1966. 11. old.

²⁹ Res. 248/1968., 1. Resolutions... 1968. 8. old.

³⁰ Res. 242/1967., 1. Resolutions... 1967. 8. old.

³¹ Res. 239/1967., 1. Resolutions... 1967. 13. old.

³² Res. 199/1964., 1. Resolutions... 1964. 19. old.

³³ Res. 237/1967., 1. Resolutions... 1967. 5. old.

³⁴ Res. 191/1964., 1. Resolutions... 1964. 14. old.

³⁵ Res. 190/1964., 1. Resolutions... 1964. 13. old.

³⁶ South West Africa Cases, Pleadings... 1966. Vol. IV. 503—504. old.

³⁷ South West Africa Cases, Reports... 1966. 170. old.

³⁸ Res. 246/1968., Resolutions... 1968. 2. old.

1969. augusztus 12-i határozatában a Tanács, véleményem szerint, feltétlenül egy kialakulóban levő jogi norma egyetemessé tételéhez járult hozzá, amikor — szintén Namibiával kapcsolatban — megerősítette a felszabadító harcok jogszerűségét.³⁹

A Dél-Rhodéziával kapcsolatos határozatok sorában külön figyelmet érdemel, hogy az egyoldalú függetlenség kinyilvánítása után a Biztonsági Tanács „a fajüldöző kisebbségi rendszer hatalombitorlásáról” beszél és felhívja az államokat, hogy ne ismerjék el ezt a rendszert.⁴⁰

A közel-keleti válság köréből vehetünk még egy példát, amely azt mutatja, hogy a Tanács határozatai az államokra bizonyos jogokat és kötelezettségeket hárítanak. Így a Biztonsági Tanács 252/1968. sz. határozata megerősít egy korábbi közgyűlési határozatot, miszerint Jordániának van bizonyos jogcíme Jeruzsálem óvárosra és ezért Izrael törvényhozói és adminisztratív lépései nem változtathatják meg Jeruzsálem státusát.

A Portugália ellen hozott határozatok köréből a Tanács 1965. november 23-i határozatát említem meg. (Jellemző módon a következő négy állam tartózkodott: Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok.) A határozat egy sor fontos és számunkra új területnek számító kérdésben foglalt állást. Elítélte Portugáliát, hogy nem ismeri el a területein élő népek önrendelkezési jogát és felhívta, hogy léptessen érvénybe feltétel nélküli politikai amnesztiát, tegye lehetővé a politikai pártok működését. Felszólítja az érdekelt államokat, hogy tartózkodjanak olyan fegyverszállítástól, illetve hadianyag utánpótlástól, amelyet Portugália a gyarmati területein használhatna fel stb.⁴¹

c) Következtetések

Ahogy az Alapokmány nem szánt a Tanácsnak bírósági, igazságszolgáltatási hatáskört, ugyanúgy tudatos jogalkotói hatáskört sem. A Biztonsági Tanács, funkciójánál fogva, nem alkot olyan generális nemzetközi jogi normákat, amelyek, mint *lex perfecta*, általánosított formában minden jövőbeni esetre érvényes magatartási szabályokat kívánnak megállapítani. Így kétségtelen, hogy az egyes esetekre vonatkozó határozatok általában végrehajtandó utasítások, amennyiben a VII. fejezet alkalmazási körébe esnek, vagy ajánlások, a VI. fejezet értelmében.

³⁹ „4. Reconnaître légitimité de la lutte du peuple namibien contre la présence illégale des autorités sud-africaines dans le Territoire;” Rés. 269/1969., Résolutions... 1969. 2. old.

⁴⁰ „Condemns the usurpation of power by a racist settler minority... calls upon all States not to recognize this illegal authority...” Rés. 217/1965., Résolutions... 1965. 8—9. old.

⁴¹ Rés. 218/1965., Résolutions... 1965. 18—19. old.

A határozatnak azonban még ez a fajtája is, bizonyos körülmények között és közvetett módon, a későbbiek folyamán precedenst teremtő erejénél fogva jogforrási jellegre tehet szert. Ezen először is azt kell érteni, hogy a korábbi határozatokra való utalás egyik gyakori eszköze az adott állam politikai és jogi igényei prezentálásának. A Tanács, saját részéről, szintén támaszkodik az adott ügy elbírálásában a korábbi határozataiban már megfogalmazott elvekre és a konkrét intézkedésekre.

A precedenseken alapuló „quasi” jogforrási jelleget természetesen elsősorban az angolszász jogterület jogászai ismerik el. Nekünk, szocialista országok nemzetközi jogászaiknak, ismert álláspontunk következtében sokkal nehezebb az ilyen irányú hatásokat jogforrási jellegűnek elfogadni. Ezért fogalmaz Tunkin óvatosan, hogy „A Biztonsági Tanácsnak... döntései... ily módon meghatározott szakaszt jelenthetnek a nemzetközi jog szokásjogi szabályai kialakulásának folyamatában.” Ezután pedig hozzáteszi: „A gyakorlat azonban nem mindig eredményezi magatartási szabály kialakulását és a kialakult magatartási szabály nem válik szükségszerűen jogszabállyá.”⁴²

Bokorné dr. Szegő Hanna helyesen állapítja meg a Biztonsági Tanács határozatairól, hogy „hozzájárulnak generális nemzetközi jogi normák szokásjogi úton való kialakításához”.⁴³

Állást kell foglalnunk abban a kérdésben is, hogy az Alapokmány VII. fejezete alapján hozott határozatok vajon csak kimondottan végrehajtó intézkedéseknek tekintendők-e. Véleményem szerint az Alapokmány eredeti elképzelése valóban ez volt. Az újabb fejlemények tükrében azonban úgy látszik, hogy a kényszerítő rendszabályok keretében nemcsak az eredetileg elképzelt agresszort érintő intézkedésről lehet szó, hanem a Biztonsági Tanács és egy bizonyos tagállam, vagy a tagállamok egy csoportja közötti különleges jogviszonyról is. Így pl. a dél-rhodéziai válsággal kapcsolatban a Biztonsági Tanács Angliát arra hívta fel, hogy erőszakkal is akadályozza meg, hogy olajszállító hajók Dél-Rhodéziát olajjal lássák el. Arra is felhatalmazta Angliát, hogy kirakodás után állítsa meg és vegye őrizetbe a Joanna V. tankhajót.⁴⁴ A határozat így helyettesítette a 43. cikk alapján megkötendő megállapodást, amelynek rendelkeznie kellett volna a szükséges fegyveres erő rendelkezésre való bocsátásáról. Márpedig senki sem tagadhatja, hogy a 43. cikk alapján kötött megállapodások nemzetközi szerződésnek minősülnek és így a nemzetközi jogforrásai. Fawcett szerint ez jogellenes döntés volt, mivel kétséges, hogy a VII. fejezet alapján hozott kényszerintézkedésnek tekinthető-e. Emellett, véleménye szerint, a nyílt tengeren

⁴² Tunkin: ... 1963. 132. old.

⁴³ Bokorné Szegő Hanna, i. m. 436. old.

⁴⁴ 221/1966., Résolutions... 1966. 5. old.

való hajózás szabadságát sértette, hacsak nem vonatkoztatjuk erre az akcióra a Nyílt Tenger-ről szóló genfi egyezmény 22. cikkét.⁴⁵

Még mindig adósok vagyunk annak vizsgálatával, hogy a Tanács létrehozhat-e speciális nemzetközi jogi normát, azaz olyan nemzetközi jogviszonyt, amely csak egy bizonyos helyzetrel kapcsolatban állapít meg jogokat és kötelezettségeket.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a kérdés legalább is egyelőre, inkább csak teoretikus jellegű. A Tanács ez irányú állásfoglalásai ugyanis nem valósultak meg a gyakorlatban. Ide lehet sorolni a Trieszti Szabad Területtel kapcsolatos tanácsi határozatokat, amelyek az 1947. évi olasz békeszerződéssel kapcsolatban születtek, különleges hatáskört biztosítva a Tanácsnak. Ide sorolhatjuk Jeruzsálem jogállásával kapcsolatos korábbi közgyűlési határozatoknak a Biztonsági Tanács által történt „kötelező erőre” emelését. Végeredményben a Dél-Rhodéziával kapcsolatos előbb említett határozat is ebbe a kategóriába tartozik. Ezért a feltett kérdésre úgy felelhetünk, szemben az ezen a területen tapasztalható bizonytalansággal, hogy a Tanács határozata a befejezett jogalkotás stádiumába is eljuthat, kivételként, ha speciális nemzetközi jogi norma létrehozásáról van szó. Különösen a jövőre nézve várható az — ha az állandó tagok egyetértési készsége növekszik —, hogy adott esetben a Tanács határozata nem egyszerűen végrehajtandó utasítás, hanem egy új, speciális szabály enunciaciója lesz. Erre utal például az a szovjet javaslat, amelyet a Közgyűlés XXVII. ülészakán terjesztettek elő. Eszerint a Biztonsági Tanácsnak kötelező erőre kellene emelni egy olyan közgyűlési határozatot,

amely a nukleáris fegyverek alkalmazásának örök időre való betiltását irányozná elő.

Ami a jogforrási rendszerbe való elhelyezést illeti, kétségtelen, hogy a tanácsi határozatok elsősorban az Alapokmányt, mint nemzetközi szerződést alkalmazzák, de egyúttal a szokásjogi normák kialakulását és fejlődését is hivatottak előmozdítani. Higgins véleményét azonban találonak érzem, hogy itt voltaképpen mindkét jogforrási rendszer határterületével van dolgunk. Itt húzom alá ismételtelen azt is, hogy ezen a területen rendkívül nehéz a teljesen új nemzetközi norma kialakulását, a meglévő fejlesztését, illetve a szerződés értelmezését egymástól pontosan elhatárolni. Magunkévá tesszük ezzel kapcsolatban azt a véleményt, amelyet Bokorné dr. Szegő Hanna egy másik tanulmányában a következőképpen összegez, azaz, hogy a nemzetközi szervezetekről elmondottak a Biztonsági Tanácsra is érvényesek: „Igaz, hogy napjainkban legalább is a multilaterális kapcsolatokban, a szokásjog szerepe csökken, de ugyanakkor az újonnan létrejövő szokásjogi szabályok a nemzetközi szervezetek közreműködésével gyorsabban alakulnak ki és válnak egyetemes jellegűvé. A nemzetközi jog két forrása, a nemzetközi szerződés és a szokásjog között — éppen a nemzetközi szervezetek tevékenysége nyomán — egészen nyilvánvalóvá válik a kölcsönhatás. (Kiemelés tőlem.) A kialakult generális szokásjogi szabályok alapján a nemzetközi szervezetek keretében, ... általában rövid időn belül nemzetközi szerződések kidolgozására kerül sor: az elfogadott szerződések rendelkezései pedig fokozatosan általános elismerésre találhatnak, egyetemes jellegűekké válhatnak.”⁴⁶

Prandler Árpád

⁴⁵ J. E. S. Fawcett: Security Council Resolutions on Rhodesia, British Yearbook of International Law, 1965—66. 118—121. old.

⁴⁶ Bokorné Szegő Hanna: A szokásjog helye a mai nemzetközi jogban, Állam és Jogtudomány, XIV. 4. szám, 1971. 660. old.

Társadalmi igények és a Családjogi Törvény

I.

1. Az 1953. január 1-én hatályba lépett „a házasságról, a családról és a gyámságról” szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban Csjt.) jelentőségét aligha lehet a magyar családi jog fejlődése szempontjából túlértékelni. A szocialista kodifikációs elveknek megfelelően egységes szerkezetbe foglalta a korábbi, részben különálló törvényhozási aktusokban kodifikált, részben a bírói gyakorlat által kimunkált családjogi szabályokat és ezáltal formailag is jelentős változást hozott a törvény alkotását megelő-

ző jogi helyzethez képest. Megkönnyítette a jogalkalmazó szervek munkáját, de a szocialista törvényesség követelményeinek e vonatkozásban is eleget téve áttekinthetőbbé tette az állampolgárok számára is az őket családi viszonyaik tekintetében megillető jogokat és rájuk háruló kötelezettségeket, hozzásegítvén ezzel a lakosságot az önkéntes jogkövetés valódi realizálásához. Mindez már önmagában is komoly lépést jelentett népi demokráciánk családi viszonyai rendezésének útján.

A Csjt. megalkotása azonban ennél sokkal többet jelentett társadalmunk, a szocializmus

építésének útjára lépett magyar népi demokrácia családi viszonyainak alakítása, családi viszonyaink szocialista tartalmú fejlődésének előmozdítása terén. E törvénnyel jogalkotásunk — folytatva az első magyar proletárdiktatúra, az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság családjogi kodifikációjában megnyilvánuló törekvéseket¹ és támaszkodva a Nagy Októberi Szocialista Forradalom államának, a Szovjetuniónak törvényalkotási útmutatásaira,² értékesítve a testvéri népi demokratikus országok megfelelő tapasztalatait, de egyben inkorporálva a felszabadulást követő demokratikus jogalkotás, valamint bírói gyakorlat által a családi viszonyok rendezése érdekében kialakított elveket — gyökeresen szakított a felszabadulás előtti magyar családi jogi szabályozással. Azzal a családi joggal, melyet burzsoá szellemben megalkotott házassági köteléki jog és feudális maradványokat fenntartó házassági vagyonjog, kodifikált és szokásjogi jogtételek egyidejű érvényesülése jellemzett, s amely rögzítette a nemek családon belüli egyenlőtlenségét, biztosította a férj családon belüli hatalmát mind a feleség, mind a gyermekek vonatkozásában, valamint — különös erővel a nemesek és az azokkal a házassági vagyonjog szempontjából egyenlő elbírálásban részesülők: a honorációrok vonatkozásában — a családi vagyon kezelése, és a felette való rendelkezés tekintetében. A társadalom legelesettebbjeinek, a törvénytelen gyermeknek jogállását rendezve, az 1946. évi XXIX. törvényben foglalt elveket továbbfejlesztve módot adott a házasságon kívül született gyermek apjának megállapítására és egyéb rendelkezéseivel is odahatott, hogy ne érje hátrányos jogi és társadalmi megkülönböztetés a születésük körülményeiről legkevésbé tehető, nem házasságból származó gyermekeket. A házastársak közötti vagyoni viszonyoknak, a házassági vagyonjognak szabályozása során következetesen alkalmazza a házastársak egyenjogúságának szocialista elvét. Míg a felszabadulást követő jogalkotásunk csak a feudális rendi és területi partikularizmusból eredő anakronisztikus megkülönböztetéseket iktatta ki jogunkból, amidőn általános érvényűvé tette a „közrendűek” házassági vagyonjoga tekintetében érvényesülő „szerzeményi közösséget”, addig a Csjt. a szocialista elveknek megfelelő következetes egyenlőség gondolatát alapul véve kodifikálta a házastársi vagyonközösség intézményét. Hasonló elvek érvényesítésének gondolatát szem előtt tartva szabályozza a Csjt. a házasság felbontását is, szakítva a vétkeességi elv alapján álló abszolút és relatív bontóokok szisztémájával. Egyedül és kizárólag azt hangsúlyozza, hogy a társadalom és a házastársak számára értelmét és értékét vesz-

tett, reménytelenül feldúlt házasságokat lehet és kell is egyben felbontani, ha a bontás komoly és alapos okai fennforognak, s mint általában minden, a kiskorú gyermek sorsát érintő rendelkezése során itt is a gyermek érdekét emeli ki, amidőn rögzíti, hogy a bontás szükségességének és lehetőségének elbírálásánál gondosan mérlegelni kell a házastársak gyermekeinek érdekeit is. Ugyancsak a gyermek érdekeinek előtérbe helyezése jellemzi a Csjt.-nek az örökbefogadásról szóló tételeit, amelyek azt célozzák, hogy a megfelelő családi nevelést nélkülöző gyermek számára biztosítsák a meghitt családi környezetet és a szocialista építésben aktívan részt vevő emberré nevelés körülményeinek megteremtése lebegett a törvényhozó szeméi előtt akkor is, amidőn a szülők gyermekükkel szembeni jogait és egyben kötelességeit kodifikálta.

2. A családjogi törvény hatálybalépése óta társadalmunk jelentős lépésekkel haladt előre a szocializmus építésének útján. Ennek során fejlődtek családi viszonyaink is. E fejlődés, illetve az e téren bekövetkezett szemléletváltozás normatívákban és egyéb intézkedésekben is kifejezésre jutó főbb mozzanataiként említendők a művi vetélések tekintetében 1956-ban kiadott rendelkezések; a polgári perrendtartás 1957. évi novellájának a bontóperes eljárással kapcsolatos szabályai; munkajogunknak a nők és az anyák érdekeit fokozottan védő rendelkezései; az MSZMP KB 1966. októberi, majd 1967. áprilisi határozatának megfelelő gazdasági, szociális és egyéb intézkedések. Így a dolgozó anyák gyermekgondozási szabadságának, illetve gyermekgondozási segélyének bevezetése; a terhességi, gyermekágyi szabadság időtartamának meghosszabbítása; a családi pótlékban részesülők körének kibővítése, s a pótlék összegének rendezése; a gyermekintézmények gyorsabb ütemű fejlesztése; változtatások a lakáskiutalások rendszerében a gyermekes családok érdekében; munkahelyi kedvezmények a terhes és kisgyermekes anyáknak. Megtörténtek a kezdő lépések a családtervezés korszerűbb módszereinek az elterjesztésére; a művi vetélések magas számának csökkentése érdekében korszerű fogamzásgátló szereket hoztak forgalomba stb. Nyomatékkal mutatott rá a családi viszonyokat és ezzel együtt a népesedés alakulását befolyásoló intézkedések fontosságára az MSZMP X. Kongresszusának határozata, de nem kisebb jelentőségű e vonatkozásban az MSZMP Központi Bizottságának nőpolitikai határozata, valamint az ifjúsági törvény sem, míg az MSZMP PB 1973. februári határozata leszögezi, hogy az egészséges és harmonikus családnak fontos szerepe van a szocialista társadalom jelene és jövője szempontjából.

A Csjt. 20 éves gyakorlati alkalmazása során kiállta a próbát. Rendelkezései, melyeket az időközi jogszabályi változások mellett a bírói gyakorlat értelmező tevékenységével is továbbfejlesztett a szocializmus építésének mene-

¹ Vö.: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Szerk.: Halász Pál stb. Bp. 1959. Családjog. 287—298. old.

² Ld. Pap T.: Az Októberi Forradalom eszméinek hatása a népi demokráciák családi jogának alakulására és a családvédelem. Jogtudományi Közlöny, 1967. 10—11. sz.

tében változó társadalmi viszonyaink által felvetett igényeknek megfelelően, hozzájárultak családi viszonyaink szocialista szellemben történő átalakításához. Mégis elérkezett annak az ideje, hogy hozzáigazítsuk a törvényt a szocialista fejlődés hazánkban elért szakaszának a követelményeihez, megteremtjük az összhangot a családi viszonyokat egységesen rendező törvénykönyv és a szocializmust építő társadalom családi viszonyainak továbbfejlesztése és megszilárdítása során felmerülő elvárások között.³

E munkálatok végzése során figyelemmel kell lenni egyrészt arra, hogy milyen, a családjogi törvényben szabályozott kérdéseket érintő jogszabályi módosítások következtek be a Csjt. hatálybalépése óta eltelt időszakban. Tanulmányozni kell a törvény rendelkezéseinek alkalmazása során kialakult bírói gyakorlatot, mindelelőtt a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének kifejtése menetében kialakított irányelveket, elvi döntéseket és polgári kollegiumi állásfoglalásokat, de nem mellőzhető a baráti szocialista országok újabb családjogi törvényhozásának elemzése sem, hiszen — a történelmi fejlődés által indokolt nemzeti sajátosságok, s e sajátosságoknak a családjogi törvényhozásban is érvényesülő hatása ellenére — velünk azonos úton haladó, azonos célkitűzéseket követő szocialista társadalmakról lévén szó, hasznos és gondolatébresztő tanulságokkal szolgálhatnak saját szabályrendszerünk kialakításánál. E vonatkozásban mindenekelőtt a Szovjetunió és a Szovjetunió szövetségi köztársaságai családjogi törvényhozásának tapasztalatait látszik szükségesnek értékelni, de jelentős segítséget nyújthat a legújabb bolgár, NDK-beli, lengyel és csehszlovák családjogi kodifikáció figyelemmel kísérése is.⁴

Ugyancsak hasznos támpontokat nyújthatnak a Csjt. módosítása során annak a vizsgálatnak a tapasztalatai, melyeket az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete kezdeményezett, s melynek célja a jog társadalmi hatékonyságának általánosabb kutatása részeként annak megállapítása, hogyan tükröződik a bírósági és államigazgatási gyakorlatban a családjogi törvény rendelkezéseinek, a családvédelem céljait szolgáló hivatott egyes jogszabályi rendelkezések-

nek és a családi jogvitákban hozott bírói ítéleteknek a hatályosulása.⁵

3. E bevezető megjegyzések után térünk a továbbiakban rá annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy a Csjt. mely rendelkezései tekintetében látszana elsődlegesen szükségesnek esetleges módosítások eszközölése, s mindenekelőtt e vonatkozásban utalunk a baráti szocialista országok családi jogának megoldási módozataira is. E vizsgálódásainkat a törvény szerkezetének menetében haladva eszközöljük. Szükségesnek látjuk azonban utalni arra, hogy a családjogi törvény önmagában nem alkalmas és nem képes a családi viszonyokat érintőleg szükségesnek mutató minden jogszabályi rendelkezés felölésére, s csupán más jogágazatok szabályrendszerével és egyéb intézkedésekkel összhangban tudja a szocialista családi viszonyok megszilárdítása terén tőle is elvárt hatást kifejteni.⁶

II.

A házasságkötés gondolkörében a jogirodalom, de a szélesebb érdeklődés tükrében is vizsgálva a problémákat, két neuralgikus pontja van törvényhozásunknak. Ezek egyrészt a há-

⁵ Ennek érdekében az 1968. év második felét és az 1969. év első felét felölelő egyéves időszakot alapul véve az ország két megvívésében (Baranya megyében — mint ipari profilú megyében — és Csongrád megyében — mint mezőgazdasági profilú megyében —), valamint Budapest két kerületében felmérést nyert a vizsgálódás első lépcsőjeként, hogy milyen gyakorisággal kerültek a bírói, a gyámhatósági és az anyakönyvi szervek gyakorlatban alkalmazásra a családjogi törvény egyes szakaszai. E vizsgálat egyes megállapításaival a Csjt. vonatkozó intézményeinek tárgyalása során foglalkozunk, de összgezézőleg itt kell arra utalni, miszerint kitűnt, hogy a Csjt. 110 hatályban levő szakasza közül 61-re történt a vizsgált területeken és időszakban hivatkozás. Míg a bírói gyakorlatban a Csjt. 34 §-a került alkalmazásra, addig az anyakönyvi szervek esetében 15, a gyámhatóságok gyakorlatában pedig 27 §-ra történt hivatkozás (a Csjt. 5—5 §-ára mind a bíróságok, mind a gyámhatóságok egyaránt hivatkoztak, míg a gyámhatóságok és az anyakönyvi szervek gyakorlatában 4 § vonatkozásában azonosulnak a hivatkozások).

A bíróságok az említett két megyében és Budapest két kerületében a vizsgált időszakban tárgyaló 5336 ügyben, illetve meghozott ítéletben 11 066 esetben hivatkoztak fel a családjogi törvény egyes szakaszait. (A két szám közötti eltérés abból adódik, hogy egy-egy ítéletben részben több szakasza is felhívásra került a törvénynek, másrészt egyugyanazon ügyben fellebbezési fokon is született ítélet.)

⁶ Ezt a nézetet támasztja alá „A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának Alapjai”, amidőn általános rendelkezéseinek első részében tételesen rögzíti a házasságról és családról szóló törvényhozás feladatait, s meghatározza az e törvényhozás által szabályozott viszonyokat. Ennek során aránylag szorosra fogva definiálja a családjogi törvényhozás szabályozási körébe tartozó kérdéseket, s eleve nem kíván a család megszilárdítására alkalmas jogi szabályozás tárgyául szolgáló minden kérdést a családjogi törvény szabályrendszerének körébe vonni. (Csupán az anyakönyvi nyilvántartás szabályainak a családjogi kodifikáció hatás-körébe vonásával mutat túl a Csjt. által átfogott kérdéseken).

³ Vö. A családvédelem. Népszabadság, 1973. július 1. 152. sz.

⁴ A Szovjetunió Legfelső Szovjetje 1968-ban fogadta el „A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok házasságról és családról szóló törvényhozásának Alapjai”-t, amely ugyanez év október 1-én lépett hatályba és az egyes szövetségi köztársaságok erre alapítva, ezt követően alkották meg családjogi törvényeiket. Bulgáriában ugyancsak 1968-ban alkották meg a jelenleg hatályos családjogi törvénykönyvet, az NDK-ban 1966 elején lépett hatályba a családjogi törvénykönyv, míg Lengyelországban és Csehszlovákiában 1964-ben, illetve 1963-ban fogadták el a jelenleg is érvényben levő családjogi kódexeket. (Ezekről részletesen ld. Pap, T.: Az európai szocialista országok családjogi törvényei. Bp. 1969.)

zasságkötési korhatár, a házasságkötést megelőző „gondolkodási idő” és orvosi vizsgálat, másrészt a férjzett nő névviselésének kérdése.⁷

1. A házasság szilárdsága sokban függhet attól, hogy mennyire megfontolt elhatározás következtében, milyen mély emberi érzelmekre alapozottan jött létre, mennyire volt alkalma a két házasulónak megismernie egymást, egymás egyéniségét, érdeklődését, erényeit és hibáit. Függhet a házasság szilárdsága attól is, hogy az egymás sorsát elvileg egy életre összekötő házasulók milyen korúak, hiszen felelősségtudattal telített elhatározásra, az érett megfontolásra való képesség lehetőségének a kialakulása az orvostudomány tapasztalatai szerint nem esik egybe a biológiai fejlettség elérésével. Végül a házastársak, valamint a házasságból származó utódok szempontjából egyáltalán nem közömbös, s e minőségben a házasság stabilitására is kiható tényezőként jelentkezhet a házasulók egészségi állapota.

a) A magyar jogirodalomban többen és többször rámutattak már arra, hogy családjogi törvényhozásunknak az európai szocialista országok közül egyedülálló azon megoldása, mely szerint gyámhatósági engedéllyel már 12 éves korban megköthető a házasság, nem szolgálja a szilárd és tartós családi kapcsolatok létrejöttéhez szükséges előfeltételek biztosítását. Ellenkezőleg hozzájárul a túl fiatal korban meg gondolatlanul létesített házasságok keletkezéséhez — még akkor is, ha csupán a házasságkötések mintegy 10%-ában kérik a kiskorú házasulók házasságkötésük engedélyezését — és ezzel a szocialista családi kötelek meg szilárdítására irányuló tendenciával ellentétes hatást fejt ki.

Vizsgáljuk, hogyan foglalnak állást e kérdésben az európai szocialista országok családjogi törvénykönyvei. A szovjet Alapok a szövetségi köztársaságok törvényhozását hatalmazza fel, hogy a 18. életévben megállapított általános házasságkötési korhatárt leszállítsák legfeljebb két évvel. E lehetőséggel csak az üzbég és az ukrán törvényhozó él, ahol is a nők házasságkötési korhatárát betöltött 17. életévben állapították meg. Nagyobb eltérést mutatkozik a házasságkötéshez adható korengedély köztársasági törvényekben történt szabályozása tekintetében. Míg ugyanis az Oroszországi Föderáció kódexe mind a férfiak mind a nők esetében lehetővé teszi „egyes kivételes esetekben” a házasságkötés engedélyezését, ha már betöltötték 16. életévüket, addig az üzbég kódex egyáltalán nem prevideálja a korengedély megadásának lehetőségét. Más köztársasági törvényhozások (többek között a grúz, az ukrán, a litván) mindkét házasuló esetében lehetővé teszik a házasságkötés engedélyezését

a törvényben megkövetelt korhatár elérése előtt egy évvel, míg a kódexek negyedik csoportja (többek között az észt, a lett, a moldva) csak a menyasszony számára biztosítja a korengedély megadásának lehetőségét legfeljebb 1 évvel a házasságkötési korhatár elérését megelőzően. Végeredményben tehát az OSzFSzK és az Ukrán SzSzK családjogi törvényhozása teszi lehetővé a házasságkötés engedélyezését 16. éves korban (utóbbi azonban csak a nők számára), míg a többi köztársaságban részben mindkét házasuló, részben csak a menyasszony legkorábban 17. életévének betöltésével köthet házasságot.

Az NDK joga annak érdekében, hogy a családot keletkeztető házasság már létrejöttében a lehető legszilárdabb alapokon nyugodjon és minél kevésbé veszélyeztethessék azt a házasulók meg gondolatlanúságából fakadó későbbi bonyodalmak, odáig megy, hogy a 18 éves kor elérése előtt egyáltalán nem engedélyezi a házasságkötést. A csehszlovák kódex „kivételesen, ha ez a házasság társadalmi céljával összhangban áll, fontos okból” lehetővé teszi a 16 évesnél idősebb kiskorúak részére a házasság megkötésének engedélyezését, de a törvényhozó szigorát hangsúlyozza e vonatkozásban az a rendelkezés, mely szerint „16 évesnél fiatalabb kiskorúak esetében házasság nem jöhet létre”. Hasonlóan rendelkezik a bolgár törvényhozás, de nem tartalmaz olyan szabályt, amely a 16 éves kor elérése előtt kötött házasságot non matrimoniummá nyilvánítaná. Sajátos megoldást tartalmaz a lengyel családjogi törvény, amely a házasság megszilárdításának célzatától vezetve férfiak tekintetében a házasságkötési korhatárt betöltött 21. életévben állapítja meg, de fontos okból engedélyezhető a 18 éves férfi és a 16 éves nő számára a házasságkötés.

b) Ugyancsak felvetődött már jogirodalomban a házasságkötésre irányuló szándék bejelentése és a házasság anyakönyvvezető általi megkötése közötti egyhavi gondolkodási idő bevezetésének szükségessége, amely a hirtelen elhatározásból fogant, meg gondolatlan házasságkötések kiküszöbölését lenne hivatva szolgálni.

Ilyen „várakozási időt” a szovjet és a lengyel családjogi törvényhozás kodifikál. A szovjet Alapok általában 1 hónapban állapítja meg, s a legtöbb szövetségi köztársaság kódexe szerint — az anyakönyvvezető által esetenként meghatározva — nem haladhatja meg a három hónapot, csak a tadzik törvény teszi 6 hónapos várakozási idő beiktatását lehetővé, de több köztársasági törvényhozás csak az egyhónapos várakozási idő lerövidítésének lehetőségéről rendelkezik.

c) Hasonló cél, a szilárd családi kapcsolatok előfeltételeinek biztosítására irányulnak azok a jogi szakajtóban is elhangzott javaslatok, melyek a házasulók egészségi állapotának jogszabályi figyelembevételét tartják szükségesnek. Ilyen, illetve ehhez hasonló rendelkezések több európai szocialista ország családjogi törvényho-

⁷ Vö.: Pap T.: A család védelmének és megszilárdításának családjogi lehetőségei. A család védelmének és megszilárdításának jogi lehetőségei a francia-magyar jogásznapi napirendjén. Gazdaság- és Jogtudomány, VI. köt. 3—4. sz. 1973.

zásában is található. Leggyakrabban abban a formában, hogy a házasságkötésnek nyilatkozni kell, miszerint kölcsönösen tájékozottak egymás egészségi állapotáról (szovjet Alapok, illetve a szövetségi köztársaságok kódexeinek megfelelő rendelkezései, valamint a csehszlovák törvény). A lengyel törvényhozás eltekintett a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat megkövetelésétől (amit 1945-ben Lengyelországban már egyszer bevezettek, de később — mivel nem realizálódott — hatályon kívül helyezték), mert úgy vélte, hogy az annak általánossá tételéhez szükséges szervezeti előfeltételek még hiányoznak.

A legszigorúbb e vonatkozásban a bolgár törvényhozás, mely szerint nem köthet házasságot az, aki olyan betegségben szenved, amely komoly veszélynek teszi ki leszármazottainak életét vagy egészségét, kivéve, ha erről a másik házastárs tudott, s a házasságkötés előtt anyakönyvvezető előtt orvosi bizonyítvánnyal kell igazolni, hogy nem szenvednek a fent említett betegségben. Az orvosi bizonyítvány bemutatásának elmulasztása — betegség tényleges hiánya esetén — az anyakönyvvezető fegyelmi felelősségét vonhatja maga után, míg ha valamely házasságkötés ténylegesen beteg, úgy megnyílik a házasság érvénytelenné nyilvánításának a lehetősége — a házastársak valamelyikének, vagy az ügyésznek a keresete alapján.

d) Felvetődik a kérdés, hogyan foglaljon állást a magyar törvényhozó a házasságkötéssel kapcsolatos, a kötelék megszilárdításának irányában hatni hivatott fentebb ismertetett intézményekkel összefüggésben. Említettem már, hogy a magyar jogi szakajtó mindhárom intézmény vonatkozásában célszerűnek tartaná azok kodifikálását, s láttuk, hogy a szovjet és más szocialista családjogi törvényhozások alkalmasnak ítélik azokat a kívánt cél, a családok keletkeztető házasság stabilitásának előmozdítására. (A lengyel törvényhozó sem alkalmatlanság címen tekintett el egyikük: a házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat újbóli intézményesítésétől, hanem csak azért, mert nem látta biztosítotttnak a maradéktalan realizálódáshoz szükséges előfeltételeket.)

da) Megítélésem szerint semmiképpen sem tartható fenn az a jelenlegi szabályozás, amely mindkét nembeli házasságkötés számára elvileg (és gyakorlatilag!) 12. életévük betöltésével lehetővé teszi a házasságkötés engedélyezését. A nemek egyenjogúságának gondolatából kiindulva, a szocialista társadalom művelődéspolitikai célkitűzéseit is figyelembe véve helyes fenntartani azt a jelenlegi szabályt, mely szerint a házasságkötési korhatár úgy a férfiak, mint a nők esetében betöltött 18. életévben nyert megállapítást. Ez alól szoros kivételként a 16. életévet betöltött nő számára kellene különösen indokolt esetekben lehetővé tenni a korengedély nyújtását. Koncedálom, hogy a gyámhatóságaink jelenleg is alaposan megvizsgálják a konkrét esetben fennforgó körülményeket és valóban csak akkor

engedélyezik a házasság megkötését, ha a 6/1969. MM. sz. rendeletében foglalt kétirányú: pszichikai és fizikai követelményeket megvalósulva látják és a házasságkötés a kiskorú érdekében áll. Mégis szükségesnek látszik a Csjt-ben rögzíteni azt a legalacsonyabb korhatárt, melynek betöltése előtt a házasság megkötése semmiképpen sem állhat a kiskorú leánynak és a társadalomnak érdekében és ennek folytán nem is engedélyezhető.

Megfontolásra érdemes az is, hogy a sorkatonai szolgálatot teljesítő személyek, valamint a sorkatonai szolgálatot még nem teljesített 21. életévüket be nem töltött hadkötelesek vonatkozásában nem kellene-e hatályba léptetni a házasságkötésnek a honvédelmi törvényben prevideált engedélyhez kötöttségét és ezzel kiküszöbölni a fiatal korban kötött házasságok korai felbomlásának egyik leggyakoribb okát. A honvédelmi törvénynek ez a rendelkezése rugalmasan nyúl a kérdéshez és nem a korhatár felemelése, hanem az engedélyhez-kötöttség irányában keresi a megoldást.

db) Ugyancsak helyénvalónak tartanám a házasság bejelentése és megkötése közötti legalább egyhónapos „várakozási, illetve gondolkodási idő” kodifikálását, s még csak az sem lenne helytelen — a szovjet köztársasági törvényhozáshoz hasonlóan — felhatalmazni az anyakönyvvezetőt, hogy esetenként 3 hónapnál nem hosszabb időtartamra függessze fel a házasságkötésnél való közreműködését, természetesen módot adva indokolt esetekben a kérdéses egyhavi időtartam lerövidítésére, vagy akár teljes mellőzésére.

Nem a kánonjogi eredetű kihirdetés intézményének újbóli bevezetéséről van itt szó, hiszen ennek az intézménynek, amelynek az lett volna a célja, hogy a kötendő házasság útjában álló akadályokról tudomással bíró személyek figyelmét felhíva lehetővé tegye ezirányú bejelentéseik eszközlését, létjogosultságát már a polgári irodalom is vitatta. A javasolt intézmény a különösen fiatal korban meggondolatlanul kötött és könnyebben felbomló házasságok számának csökkentését lenne alkalmas előmozdítani, s éppen ez a célzat vezette a legújabb szovjet családjogi törvényhozást is, amidőn azt kodifikálta.

dc) Ami végezetül a házasságkötés előtti orvosi vizsgálat kérdését illeti, úgy nem értenék egyet a bolgár megoldás drasztikus formájával, de helyeselni tudom azokat a hazai javaslatokat (és az ezekkel lényegében egybevágó, egyes szocialista kódexek által alkalmazott megoldásokat), amelyek szerint a házasságkötés alkalmával tájékozódni és ennek alapján egymást kölcsönösen tájékoztatni, anélkül azonban, hogy a tájékoztatás elmaradása a házasság érvénytelenségét eredményező okká minősülne.

Nem a házasságkötés tilalmazásáról lenne itt szó — ahogyan az a korábbi magyar jogban

érvényesült — hiszen ez valóban őszinte és mély vonzalom esetében csak a házasságon kívüli együttélések nem kívánatos és amúgy sem alacsony számának szaporítására lenne alkalmas, de még a beteg szülő általi utódok nemzését sem lenne alkalmas egy ilyen tilalom kiküszöbölni, legfeljebb növelné a házasságon kívüli születések számát. Valóban csak az egymással szemben felelősségtudattal viseltető és betegsükről esetleg tudomással nem bíró házasságok figyelmének felhívására és az esetleges következményekre való utalásra szorítkozna a bevezetni javasolt intézmény által biztosított lehetőség.

2. A házasságkötéssel kapcsolatban felmerülő másik nagy kérdéskomplexum a férjzett nő névviselésének a kérdése.

E téren már a Csjt. is előbbrelépést jelentett a korábbi magyar szabályozáshoz képest, de nem tudta az e vonatkozásban mind erőteljesebben megnyilvánuló, a dolgozó nő társadalmi megbecsülésének tényéből fakadó követelményeket kielégíteni.

a) Tudatában vagyok annak, hogy a családjogi törvényhozás nem teheti túl magát a magyar nyelvhasználatra vonatkozó, a szocialista országok között, de általában Európában egyedülálló azon a szabályon, mely a férjzett nő nevének „né” toldattal való kiegészítésével utal a név viselőjének családi, azaz „férjzett” állapotára. Ezért fenntartandó a Csjt. vonatkozó jelenlegi szabálya, amelyet azonban ki kellene egészíteni azzal a lehetőséggel, hogy a feleség férje családi nevéhez kapcsolja saját utónevét.

Ugyanakkor, mint a társadalmi realitásokkal nem számolót teljes egészében el kell utasítanunk azt a — főleg nyelvészekről származó — javaslatot, mely szerint törvény útján kellene bevezetni, hogy minden nő leánynevét viselje családi állapotától függetlenül.⁸

b) A házasságnak felbontás, érvénytelenné nyilvánítás, vagy a férj halála következtében történő megszűnése önmagában ne eredményezze a feleség nevének megváltozását. E kérdésben a döntés joga a férje nevét felvett feleséget — és csakis őt — illesse. A javasolt megoldás kiiktatja jogrendszerünkben a „névviselésre való érdemtelenység” intézményét. Az „érdemtelenységhez” a névviselés tekintetében fűzött és a Csjt. által alkalmazott (a korábbi magyar jogból átvett, bár ott a házasság felbontása körüli vétkeességhez kapcsol) joghatást egyetlen európai szocialista családjogi törvényhozás sem ismeri. Még a lengyel jog sem, amelynek értelmében a feleség — ha nem tesz a házasságkötés alkalmával megfelelő nyilatkozatot — a Csjt. jelenlegi szabályozásával egyezően automatikusan felveszi férjének családi nevét.

Az érdemteleniség fogalmát a Legfelsőbb

Bíróság V. sz. polgári elvi döntése bontotta ki, de már ennek során is — kivételesen — lehetőséget adott a bíróságok számára, hogy az egyébként érdemtelennek minősülő feleséget is feljogosítsa férje nevének további viselésére. A magyar jogirodalomban több alkalommal mutattak rá a névviselésre való érdemtelenység intézményének a női egyenjogúságot sértő voltára, hiszen a névviseléstől érdemteleniségre utalással történő eltiltás révén csakis a feleség kerülhetett abba a helyzetbe, hogy viselje a házasság feldúltságának előidézésében őt terhelő erkölcsi rosszallás jogkövetkezményeit, míg a férfit hasonló jogkövetkezmények sohasem sújthatták. Utaltak irodalmunkban arra is, hogy az azonos családi nevek nagy száma következtében igen kétes értékű védelmet nyújt ez az intézmény a volt férjnek. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy ma már egyrészt az elvált feleségek jelentős része tekint el attól, hogy igényelje a házasságkötéskor felvett név bontás utáni viselését, másrészt bíróságaink viszonylag ritkán adnak helyt annak a nem gyakran előforduló férji tiltakozásnak, amely érdemteleniségre hivatkozással kívánná megfosztani az elvált feleséget házasságkötéskor felvett nevének további viselésétől.

Rendkívül tanulságos e vonatkozásban az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete által kezdeményezett vizsgálat. A vizsgált időszakban és területeken a bírósági gyakorlatban 1939 esetben történt hivatkozás a Csjt. volt feleség névviseléséről rendelkező 26. §-ára. Az esetek 32%-ban a feleség nem igényelte a névviselésre való feljogosítást, míg az említett §-ra történő összhivatkozások 65,5%-a tanúskodik arról, hogy a bíróság helyt adott ilyen irányú kérelmeknek. Az esetek 2%-ában fordult elő, hogy — bár a férj érdemteleniségre hivatkozással tiltakozott ez ellen — a bíróság mégis feljogosította a feleséget a névviselésre és csak a hivatkozások 0,5%-a (szám szerint 10) vonatkozott olyan esetekre, amidőn a bíróság a feleséget kérelme ellenére nem jogosította volt férje nevének további viselésére. Látjuk tehát, hogy elenyészően csekély azoknak az eseteknek a száma, amikor a volt feleséget érdemteleniség címén megfosztják a házasságkötéskor felvett férji név további viselésétől.

A volt férje nevét megtartott feleség névviselését az újabb házasságkötés is csak abban az esetben érintené, amennyiben a „né” toldattal viseli továbbra is volt férje nevét. Ha azonban a toldat nélkül kapcsolta férje családi nevét saját utónevéhez, úgy ezt a nevet újabb házasságában is megtarthatná. Ez a megoldás egyetlen esetben elgondolkodtató. Ha ugyanis a férje családi nevét felvett feleség újabb házasságában megtartja házasságkötés előtti — tehát előző férje családi nevéhez igazodó — nevét, úgy az újabb házasságból született gyermekek, akik ilyenkor az anya családi nevét is viselhetik tulajdonképpen a volt, korábbi házasságbeli férj családi nevét fogják kapni.

⁸ Ld.: Kassai Ilona—Nagy Endre—Szende Tamás: Az asszonynév kérdései és egy javaslat. Bokor levelek. 8. sz. 1972. 21. old.

III.

A házasság megszilárdítására irányuló másik, és most már nem a kapcsolat keletkezésével, hanem a megszüntetése mikéntjének kialakításával összefüggő — sokat vitatott — jogi lehetőség a házasság felbontásának szabályozása.

1. Családi jogunk a házasság felbontásának képmutatástól mentes szabályozását adja. A Csjt. 18 §-a értelmében a házasságot komoly és alapos ok esetén bármelyik házastárs kérelmére — az erre megszabott előkészítő eljárás és per lefolytatása után — fel kell bontani. Akkor tehát, ha az tartósan, mélyrehatóan, reménytelenül feldúlt.

Nem mulaszthatom el itt megemlíteni, hogy a Csjt. 18. § (1) bekezdésének „komoly és alapos ok” kitétele nem készíti a bírót minden áttétellel nélkül azoknak az objektív és szubjektív körülményeknek a vizsgálatára, amelyek mellett az életközösség feldúltságát konstatálni, a házasságot pedig ennek következtében felbontani kell. Különösen a Csjt. alkalmazásának első éveiben kísértettek gyakran e megfogalmazás köntösében a felszabadulás előtti házassági törvény bontó „okai” és ha ez csupán a bírói „beidegződöttség” lett volna visszavezethető, úgy ma már nem is lenne érdemes szót ejteni róla. De éppen a törvény szövege segítette ezt a beidegzetthez való vissza-visszanyúlást, ha ma már világos is bíróságaink előtt, hogy a bontás szükségességének vizsgálata során nem a felekben rejlő okok, hanem a legkülönbözőbb szubjektív és objektív mozzanatok eredőjeként előállott „helyzet” az, amire a bíróságnak ítélete meghozatalánál figyelemmel kell lenni.⁹

Helyesebb lenne a kérdéses „helyzetre” jobban orientáló, más népi demokráciák kódexeiben is használt valamely fordulatot alkalmazni. A lengyel jog szerint a házasság akkor bontható fel, ha a „házasság együttélés teljes mértékben és tartósan feldúlttá vált”, a csehszlovák kódex értelmében „ha a házastársak közötti kapcsolatok olyan súlyosan feldúltak, hogy a házasság társadalmi céljának nem tud eleget tenni”, míg a bolgár törvény fogalmazásában „ha a házasság mélyen és helyrehozhatatlanul feldúlt”, az NDK joga szerint pedig akkor, ha „a házasság értelmét veszítette a házastársak, a gyermekek, s ezáltal a társadalom számára is”.

A csehszlovák és az NDK törvény megoldása látszik a legszerencsésebben megválasztottnak, mivel egységbe foglalják a házasságnak a házastársak és a társadalom szempontjából betöltött jelentőségét. Helyes azt kidomborítani, hogy a házasság akkor nem képes társadalmi rendeltetésének teljesítésére, ha a házastársak közötti kapcsolatok súlyosan és helyrehozhatatlanul feldúltak.

Megjegyzem a tárgyalt összefüggésben, hogy egyetlen szocialista törvényhozás sem helyezi a házasság felbontását a vétkeességi elv alapjára, bár a vétkeességhez egyes népi demokráciák joga bizonyos mértékig a válás lehetőségeire is kiható következményeket is kapsol.

Így a lengyel törvény értelmében nincs helye a bontásnak többek között akkor, ha azt az együttélés feldúltságában kizárólagosan vétkes házastárs kéri, kivéve ha a másik házastárs hozzájárul a bontáshoz, vagy hozzájárulásának megtagadása az adott körülmények között elentétben áll a társadalmi együttélés szabályaival, s a házasságot felbontó ítéletében a bíróság arról is határoz, vétkesek-e a házastársak az együttélés feldúltságában, illetve közülük melyik vétkes. Erre csak akkor nem kerül sor, ha a házastársak közösen kérik, hogy a bíróság tekintsen el a vétkeesség kérdésében való állásfoglalástól. Ez utóbbi esetben a jogkövetkezmények úgy alakulnak, mintha a házastársak egyike sem lenne vétkes. Hasonló szabályozást tartalmazott az 1949. évi csehszlovák családjogi törvény is, de a jelenleg hatályos kódex a házasság feldúltságát előidéző házastársi vétkeesség nem kívánja jogilag értékelni és annak a házasság felbonthatósága szempontjából nem tulajdonít jogi jelentőséget, bár továbbra is kötelezi a bíróságot azoknak az okoknak a megállapítására, amelyek a házasság súlyos feldúltságához vezettek. Hasonlóan rendelkezik a bolgár törvény — amely pedig kifejezetten szól az alább tárgyalandó „megegyezéssel bontásról” — amidőn a bíróságot utasítja, hogy a bontást kimondó ítéletében az egyik házastárs kérelmére nyilatkozzék a házasság feldúltságában való vétkeességről is.

A magyar családjogi törvényhozás elveti az élet jelenségei merev sémák közé való szorításának a gondolatát is. A házasság feldúltságára, mint a bontást megalapozó körülményre történő utaláson túlmenően nem kívánja megkötni a bontóperben eljáró bíró kezét. A bontóokok tekintetében nem tartalmaz taxációt és kizárólag a bíróra bizza, hogy a házastársak között előállott helyzetet olyanként értékeli-e, amely mellett a kérdéses házasságtól már nem várható, hogy az a házastársak és a társadalom számára betöltse tőle megkívánt funkcióit.

Az elmondottak után joggal vethető fel a kérdés, hogy ilyen szabályozottság mellett mennyiben fogható fel a bontás mikénti törvényi rendezése a házasság megszilárdítását szolgálni alkalmas eszközként. Úgy gondolom azonban, hogy csakis az ilyen őszinte, formalizmustól és sablonoktól mentes, az egyéni esetek specifikumainak figyelembevételét lehetővé tevő szabályozás mellett válhat a házasság felbontásának intézménye a házasság megszilárdításának eszközévé. Csak ilyen körülmények között fejtheti ki a vonatkozó törvényi tételek megfelelő alkalmazása a speciálprevenció (a bontás iránti kérelem eseti elutasítása) révén

⁹ Vö.: Pap, T. A házasság felbontásának problematikája a magyar Tanácsköztársaságban. Jogtudományi Közlöny, 1959. 2—3. sz. 67. old.

általános generálpreventív, visszatartó hatását azzal a kiegészítéssel, hogy a valóban feldúlt házasságok bírói elutasító ítélet általi látszatfenntartása a legkevésbé sem alkalmas a kívánt cél elérésére: a házasság intézménye iránti felelősségteljes magatartásnak a bontás, mint eszköz bekapcsolásával is történő kialakítására.

a) Hogyan állunk e vonatkozásban a házasság felbontására irányuló házastársi akaratmeg egyezés mikénti értékelésével? A Csjt. erre nézve nem tartalmaz rendelkezést, a törvényi szabályozás nem zárja ki, de nem is írja elő az ilyen megegyezés honorálását.

Ez a körülmény azért bír jelentőséggel, mert a háborút közvetlenül követően törvényhozásunk olyan értelemben módosította a házassági törvényt, hogy — kiegészítvén a korábbi feltétlen bontóokokat — felbonthatóvá tette a házasságot függetlenül a vétkességtől a házastársak bontásra irányuló megegyezése esetén, amennyiben házasságkötésük óta legalább két év eltelt.

A Csjt. hatálybalépését követő, kezdetben e kérdésben ingadozó bírói gyakorlat egységesítése céljából foglalkozott a Legfelsőbb Bíróság 3. sz. irányelve a problémával. A Legfelsőbb Bíróság irányelvben kifejtett álláspontja arra a felismerésre támaszkodik, miszerint a feleket a házasság felbontására irányuló eltökélt elhatározásuk figyelmen kívül hagyása nem egyszer arra készteti, hogy meg nem történt tényekre hivatkozzanak komoly és alapos okként házasságuk felbontása érdekében.

Hogy mennyire nem alaptalan ez a felismerés, az kitűnik, ha egybevetjük a felszabadulást megelőző és az azt követő bontóperes bírói gyakorlatot, illetve azokat a házastársak által felhozott okokat, amelyekre alapozottan az említett időszakban a házasságot felbontó ítéleteiket kimondották.

A felszabadulást megelőzően az 1894. évi házassági törvény vétkességi rendszerében szereplő két feltétlen bontóokra alapították a házastársak igen gyakran a házasság felbontása iránti kérelmüket. Ezek pedig a hűtlen elhagyás és a család elhanyagolása, illetőleg erkölcstelen életmód folytatása voltak. 1938-ban a válás okaként az esetek 73, illetve 25,7%-ában, összesen tehát az esetek 98,7%-ában az említett okokat tüntették fel. A felszabadulást követően került sor a házassági törvény módosítására. Ennek során a közös megegyezés mellett az 5 évi különélést is feltétlen bontóokká nyilvánította törvényhozásunk. Nézzük hogyan alakultak ezt követően a bontóperekben a válások okai? 1946-ban hűtlen elhagyás és a család elhanyagolása 23,2, illetve 6,1%-kal, összesen tehát 29,3%-kal szerepelt a válás okai között, míg a közös megegyezésre és 5 évi különélésre alapítottan az esetek 38,4, illetve 31,5%-ában — összesen tehát az esetek 69,9%-ában mondták ki a válást.

Feltűnő a konnexitás a vétkességi alapon álló két korábbi bontóokra alapozott válások

számarányának csökkenése (98,7-ről 29,3-ra) és a vétkesség rendszerétől függetlenített, a való tényállás feltárását lehetővé tevő újonnan kodifikált bontóokra alapított válások %-os részese- séde között. Ez szükségszerűen vezet arra a gondolatra, hogy a korábbi hűtlen elhagyásos, vagy a család elhanyagolására alapított bontóperek jelentős hányadában a felek leplezték — mert leplezniök kellett, hiszen a vétkesség rendszerében egyébként nem érhatték volna el házasságuk felbontását — házasságuk megromlásának igazi okait.

A házasság felbontására vezető okok részletekbe menő felesleges feltárása és boncolgató- tása közös megegyezés esetén ugyanakkor oly mértékben felzaklathatja a feleket és feldúlhatja a köztük levő, legalább a civilizáltság, vagy udvariasság keretei között mozgó viszonyt, hogy tartós gyűlölet és ellenségeskedés támad bennük egymás iránt, aminek következményeit a házasságból származó gyermekek sínylik meg elsősorban.

A megegyezés ilyen értékelésben részesítése nem áll ellentétben a gyermekek érdekeinek biztosításán keresztül is jelentkező közérdekkel, hiszen ez esetben a bontás egyik előfeltétele, s egyben az együvértartozás felszámolását dokumentáló tény, hogy a szocialista erkölcsi elvektől vezérelt embertől elvárható módon megfelelően rendezték légyen a gyermek elhelyezését és tartását. Másrészt az egymástól elszakadt szülők közötti gyűlölködéstől mentes kapcsolat megőrzése, illetőleg az egymás iránti ellenséges érzület bontóperben történő felszításának elkerülése kifejezetten a gyermek javát alkalmas szolgálni.

Nem forog fenn ellentét a közös megegyezésre az említett feltételek mellett alapított bontóítélet és az ítélkezési tevékenységen keresztül jelentkező generális prevenció, illetve speciális prevenció — mint a könnyelmű válások elleni társadalmi védekezés egyik eszközének — követelménye között. Ha ugyanis csak megfelelő kísérőjelenségekkel alátámasztott, megfontoltnak és véglegesnek minősíthető válási szándék esetén kerülhet sor a házasság felbontására, úgy a valóban helyrehozhatatlan házasság felbontásától a generális prevencióra való hivatkozással sem zárkozhatik el a bíróság. A speciális prevenció alkalmazásának pedig előfeltétele, hogy legalább az egyik házastárs oldalán mutatkozzék hajlandóság a házasság folytatásához. Itt azonban — a bontásra irányuló megegyezésről lévén szó — ez fogalmilag kizárt.

Az Állam- és Jogtudományi Intézet vizsgálata a megegyezéses bontás tekintetében azt mutatja, hogy a bíróságok igen gyakran, a hivatkozások 32%-ában a házasság felbontásával kapcsolatos 18. §-t alkalmazták. Ezen belül az összes hivatkozások 10%-ában, a bontással összefüggésben alkalmazott §-ok 31%-ában pedig a felek kölcsönös megegyezésére alapított bontást lehetővé tevő Legfelsőbb Bírósági 3. sz.

irányelvre történtek a hivatkozások. Ha viszont az említett irányelvre történő hivatkozások számát a kérdéses időszakban lefolytatott bontóperek számával vetjük egybe, úgy kitűnik, hogy az esetek 58%-ában bontottak a bíróságok a felek egybehangzó kérelme alapján.

b) A Szovjetunió családjogi törvényhozásának alapjai — részben visszanyúlva az 1944. előtti szabályozáshoz — nemcsak törvényben previdenciálisan a házasság házastársi kölcsönös megegyezésen alapuló felbontásának lehetőségét (amennyiben nincsenek kiskorú gyermekek), de erre az esetre úgy rendelkezik, hogy a házasság felbontása az anyakönyvi hatóságok előtt történik. Érdekes ebben az összefüggésben, hogy a moszkvai Össz-szövetségi Jogtudományi Intézetben 1957. elején e kérdésben lefolytatott vitában a konferencia résztvevőinek többsége szembehelyezkedett a bontás anyakönyvi szervek hatáskörébe utalásának gondolatával. De továbbra is hangzottak el olyan nézetek, amelyek utaltak a bontás bírói útra terelésének szociális hatástalanságára az esetben, ha a válni akaró házastársak között nincs vita. Az Alapok tervezete végeredményben nem previdenciálisan a bontás anyakönyvi szervek hatáskörébe utalásának lehetőségét. Erre csupán magukban az Alapokban került sor.

A másik európai szocialista ország, melynek családjogi kódexe ismeri a házasságnak a házastársak akaratmegegyezésén alapuló felbontását a Bolgár Népköztársaság. A bolgár törvény — vonatkozó rendelkezésében a mi 1945-ben bevezetett szabályozásunkra emlékeztetve, amennyiben közös megegyezésen alapuló bontási kérelem előterjesztését csak a házasság megkötésétől számított 2 év eltelte után engedélyezi — abszolút bontóok rangjára emeli a megegyezést, s az erre alapított bontóítélet elleni fellebbezést is kizárja a bolgár polgári perrendtartás. A megegyezés honorálását a törvény ugyanakkor feltételekhez is köti, amennyiben ilyenkor a házastársaknak ki kell fejteniök a szülői jogok gyakorlására és a gyermek tartására, továbbá a vagyoni viszonyaikra, a közös lakás használatára és a házastársak közötti tartásra vonatkozó megegyezésüket. Ezt a megegyezést a bíróság jóváhagyja miután megvizsgálta azt, hogy biztosítva vannak-e a gyermekek érdekei. Amennyiben viszont a megegyezés nem teljes, vagy a gyermekek érdekei nincsenek megfelelően biztosítva, a bíróság határidőt tűzhet a megegyezés hiányosságainak kiküszöbölésére, s ha e határidőn belül nem szüntetik meg a hiányosságokat, a bíróság a kérelmet elutasítja.¹⁰

c) Érdekes új rendelkezése a szovjet családjogi törvényhozásnak, hogy a férj a feleség beleegyezése nélkül nem indíthat bontókeresetet a feleség terhessége idején, valamint a gyermek születésétől számított egy éven belül. Ez a szabály kétségtelenül az anya- és egyben a gyermekvédelmet kívánja szolgálni, de elzárja a férjet bontóper indításától olyan esetben is, amidőn

nyilvánvaló, hogy az anya más férfitől terhes (férje pl. a fogantatás feltételezett idejében tartós külföldi kiküldetésben volt, vagy súlyos betegséggel kórházi kezelés alatt állott), vagy a gyermek más férfitől született. Még problematikusabb az Alapoknak ez a rendelkezése arra tekintettel, hogy a vonatkozó szabályok értelmében az anya gyermekének anyakönyvezése alkalmával kijelentheti, hogy a gyermeknek nem férje az apja és „azt nem iratja férje nevére”,¹¹ sőt esetleg másik férfival közösen tesz közvetlenül a gyermek születését követően a gyermek e férfitől való származását tanúsító nyilatkozatot, amelyet az anyakönyvi szervnek el kell fogadnia, mivel a házasságban nem élő szülők gyermeke esetében az apára vonatkozó adatokat az apa és az anya-közös nyilatkozata alapján kell az anyakönyvbe bejegyezni. Az anya férje azonban a gyermek egyéves koráig ez esetben sem indíthat bontóper.

2. Tárgyalni kell ebben az összefüggésben a házastársi tartást, helyesebben a volt házastársi tartást is. Ennek jelentősége a társadalombiztosítás általánossá válása következtében kétségkívül csökkent, mégsem vitatható, hogy adott esetben lényeges hozzájárulást biztosíthat a jogosult létfenntartásához. (Az intézmény jelentőségcsökkenésére utal az Állam- és Jogtudományi Intézet vizsgálata is. A Csjt.-nek házastársi tartással kapcsolatos szakaszára történő hivatkozások száma ugyanis a vizsgált időszakban és területeken az összhivatkozások 0,5%-át sem teszi ki — 41 eset és ennek majdnem kétszerese a jogosan külön élő rászorult házastársi tartásával kapcsolatos törvényhely felhívásainak a száma.)

Eltérően a magyar jogtól a tárgyalt szocialista országok családi joga a volt házastársak kölcsönös tartási kötelezettségének elismerése mellett — bár eltérő módokon — de korlátozni igyekezik az elvált házastárs által érvényesíthető tartás iránti igényt. A szovjet és részben a lengyel jog kivételével (mely előbbi ilyen időbeli korlátozást egyáltalán, utóbbi pedig a bontásban vétkesnek talált kötelezettséggel szemben álló jogosult esetében nem ismer) valamennyi kódex 2-től 5 évig terjedő időre teszi csak lehetővé tartás igényelhetőségét, s csak kivételesen adnak lehetőséget rendkívüli méltánylást érdemlő esetekben a törvényben megszabott időtartam meghosszabbítására. Ennek során a csehszlovák kódex következetesen „tartási hozzájárulás”-ról beszél. A szovjet jog ugyanakkor a rászorultság keletkezésének időbelileg a házasság fennállásához való szoros kapcsolásával kíván a méltánytalan igények érvényesíthetőségének gátat vetni és csak az esetben jogosítja a rászoruló volt házastársat tartásra, ha a há-

¹⁰ Vö.: Pap T.—Csiky O.: A megegyezés jelentősége a bontás szempontjából a külföldi és a hazai szocialista családi jogban. Jogtudományi Közöny 1963. 5. sz.

¹¹ Rjaszencev, V. A.: Családi jog, Moszkva, 1971. 160. old.

zasság felbontásától számított egy éven belül vált munkaképtelenné. Csak hosszabb idejű közös együttélés esetén teszi lehetővé a tartásdíj megállapítását abban az esetben is, ha a jogosult a házasság felbontásától számított 5 éven belül érte el a nyugdíjkorhatárt. Módot ad ez a szabályozás adott esetben a tartás iránti kötelezettség határidőre történő megállapítására is. Az NDK joga csak akkor ismeri el az elvált házastárs — általában legfeljebb a bontástól számított két évre szóló — tartás iránti igényét, ha a házastársak a kereset beadása előtt legalább 1 éven át házassági kötelékben voltak és együtt éltek, (vagy gyermekük született, illetve különös körülmények forognak fenn). A bolgár jog a bontásban vétkes házastárs tartáshoz való jogát egyáltalán nem ismeri el és hasonló elbírásban részesíti a lengyel törvény a „kizárólagosan vétkes” házastársat.

A volt házastársak által érvényesített tartási igények viszonylag alacsony száma sem indokolhatja a Csjt. jelenlegi szabályozásának fenntartását. Helyesnek látszana egyrészt időbelileg korlátozni a tartás iránti igény érvényesíthetőségét és e vonatkozásban a házasság felbontásától számított 5 éves időtartam látszana a legmegfelelőbbnek, másrészt — éppen ezen öt éves „türelmi időre” tekintettel — korlátozni kellene az igen rövid ideig fennállott házasságokra alapított igényérvényesítés lehetőségét. Ez utóbbi megoldást támasztja alá a Legfelsőbb Bíróság XXVIII. sz. PED-e c. pontjának az a tétele, mely szerint az a házasság, amelyet a felek már eleve együttélési szándék nélkül a felbontás elhatározásával kötöttek és amelyet házassági életközösség ténylegesen nem is követett, házastársi tartás alapja általában nem lehet. A c. pont ezen utóbbi fordulata egybeesik az NDK családjogi törvényének fentebb már felhívott megállapításával, mely szerint a tartás igénylésének előfeltétele a legalább egy évig tartó házassági kötelékben való tényleges együttélés. Ehhez hasonló rendelkezéssel szükségesnek látszana a Csjt.-t is kiegészíteni. Természetesen az itt tárgyalt mindkét vonatkozásban módot kell adni rendkívüli méltánylást érdemlő körülmények figyelembevételére, melyek fennforgása esetén az egyéb feltételek hiányában is biztosítható a tartás.

IV.

A Csjt. kodifikátora a házassági vagyoni jog kérdéseinek szabályozása során igen következetesen érvényesítette a nemek alkotmányban rögzített egyenjogúságából folyó követelményeket, amidőn a házastársak közötti megállapodással ki nem zárható, vagy korlátozható intézményként rendelkezett a házastársi vagyoni közösségről. Honorálta ezzel a — még mai társadalmi-gazdasági viszonyaink között is — gyakrabban a háztartásban tevékenykedő, a gyermeket nevelő, illetve általában a család

mindennapi gondjait fokozott mértékben vállaló feleség jövedelemszerzésben nem mindig, vagy csak kisebb mértékben közvetlenül realizálódó erőfeszítéseit. Nagy vívmánya ennek az intézménynek, hogy szemben a közszerzemény intézményével dologi hatályú tulajdonközösségként került kialakításra, s így már az egyik házastárs általi szerzés időpontjában részelteti a másik házastársat is a megszerzett javakban. Az e konstrukcióból a polgári forgalomban a vagyoni közösségi tárgyak feletti rendelkező ügyletek kapcsán felmerülhet nehézségeket az élet körülményeivel számolva a hozzájárulási vélelem elmés kialakításával oldotta meg. A Csjt. házassági vagyoni jogának mindezen pozitívumait nem rontja le a szabályozás szűkszavúsága, de a bírói gyakorlat, különösen a Legfelsőbb Bíróság 5. sz. irányelve, valamint az annak meghozatalát megelőző és követő irodalmi viták figyelmeztetnek arra, hogy e téren részletesebb szabályozásra van szükség.

1. A közérthetőség kedvéért célszerű a Csjt. 27. §-ának — az elvi megoldást nem érintő, csupán a törvényhozói céltatot világosabban kifejezésre juttató — olyan kiegészítése, amely egyértelműen leszögezi, hogy a vagyoni közösség egyenlő részek szerint illeti meg a házastársakat. Bár a bírói gyakorlatban eziránt nem merült fel kétség, a Csjt. 27. §-ának és 31. §-a (1), valamint (2) bekezdésének egybevetése erre a kérdésre nem ad minden esetleges félreértést kizáró választ.

A Szovjetunió és a bevezetőben említett európai népi demokráciák családjogi törvényei (illetve Csehszlovákiában a Ptk.) némi szóhasználati eltéréssel expressis verbis kimondják, hogy a házastársak közös vagyoni közösségének esetén mindkettőjük része egyenlő, ugyanakkor arra is módot adnak ezek a törvényhozások, hogy a házastársak méltánylást érdemlő, vagy a kiskorú gyermek érdekeire tekintettel a bíróság eltérjen az egyenlő megosztástól. Ez az utóbbi rendelkezés többek között azzal látszik összefüggésben állni, hogy e törvények az egyik házastársat illető, a szokásos személyi használat tárgyait alkotó javak mellett az egyik házastárs foglalkozásának folytatására szolgáló vagyontárgyakat is a kérdéses házastárs különvagyona részének minősítik. (Ez utóbbiakat azonban az NDK törvénye csak akkor, ha értékük nem aránytalan, a lengyel jog pedig, ha azokat a házastárs különvagyonából szerezte be.)

Ami egyébként a házassági vagyoni jognak a népi demokráciák kódexeiben adott szabályozását illeti, úgy megállapítható, hogy a tárgyalt kódexek mindegyike részletesebben foglalkozik e kérdéskomplexummal, mint ahogyan azt a Csjt. teszi.

2. Láttuk, hogy az európai szocialista országok családjogi törvényhozása általában a házastársak különvagyonaként minősíti a házastársak személyes használatára szolgáló ingóságokat még akkor is, ha azokat a házasság fenn-

állása alatt szerezték be. (E törvények a vagyoni közösséget a Csjt.-től eltérően nem a házassági életközösség, hanem a házasság tartamára kodifikálják.) A Csjt. ilyen rendelkezést nem tartalmaz, de a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma 1955-ben hozott 70. sz. állásfoglalásában kimondotta, hogy a házassági életközösség alatt vásárolt és az egyik vagy másik házastárs személyes használatára szolgáló vagyontárgyakat általában az illető házastárs különvagyónának kell tekinteni. A Legfelsőbb Bíróság — részben ellenkező irodalmi nézetek hatására — a kollégiumi állásfoglalások felülvizsgálata alkalmával olyan értelemben módosította 5. sz. irányelvében a kérdéses állásfoglalásban foglaltakat, hogy az említett ingóságokat „a házastárs különvagyónába utaltnak” kell tekinteni, hozzáfűzve a 70. sz. állásfoglalással egybevágólag, hogy, ha az ingóságok mennyisége vagy értéke lényegesen meghaladja a szokásos mértéket és a különvagyónná minősítés a másik házastársra komoly anyagi hátrányt jelentene, akkor ezek a személyes használatú ingók, vagy azoknak egy része is közös vagyoni jellegűnek minősül.

A Csjt. 28. §-át kiegészítve célszerű lenne kimondani — a mindennapi életfelfogással számolva egyben a többi európai szocialista ország törvényhozásának tapasztalatát is értékesítve (melyek sorában azonban a szovjet köztársasági kódexek az ékszereket kivéve a különvagyon által felölelt javak köréből) — hogy az ilyen ingóságok általában a házastárs különvagyónába tartoznak, kivéve, ha azok mennyisége vagy értéke meghaladja a szokásos mértéket.

3. Semmiképpen sem lenne azonban célszerű a házastársak különvagyónához tartozónak tekinteni — ahogyan azt több európai népi demokrácia jogalkotása teszi — a házastársak foglalkozásának folytatásához szolgáló, a házastársi életközösség tartama alatt vásárolt ingóságokat. Egy ilyen jellegű rendelkezés felvétele a törvénybe privilegizált helyzetet teremtene bizonyos — általában nem, vagy nem csak bérből és fizetésből élő — rétegekhez tartozó állampolgárok számára, ahol pedig különösen jelentőséggel bírhat a másik házastárs, s ezen, illetve a kérdéses javak vagyoni közösségi jellegének elismerésén keresztül a család egésze érdekeinek fokozott védelme.

E vonatkozásban, a foglalkozás gyakorlására szolgáló ingóságok különvagyoni jellegének elismerése terén a kérdéses vagyontárgyakat különvagyónná minősítő egyes szocialista törvényhozások is óvatosan járnak el. Így pl. az NDK törvénye csak akkor tekinti azokat a különvagyonba tartozónak, ha értékük a házastársak közös jövedelméhez és vagyonához képest nem aránytalanul nagy, míg a lengyel törvényhozó az esetben, ha azokat az adott foglalkozást folytató házastárs különvagyónába tartozó pénzeszközökből szerezték. A lengyel kódex ugyanakkor kiveszi ezek köréből a mezőgazdálkodás vagy ipari tevékenység folytatására szolgáló

tárgyakat. A Szovjet Szövetségi Köztársaságok kódexei — az Alapokkal összhangban — e vagyontárgyakat nem tekintik a házastársak különvagyónába tartozónak, s az ukrán családjogi törvény kifejezetten leszögezi, hogy a házastársak foglalkozásának folytatását szolgáló vagyontárgyak (zeneszerszámok, orvosi felszerelések stb.), melyeket a házasság alatt szereztek, a házastársak közös tulajdonát alkotják.

Amidőn helyeselni kell, hogy a magyar jog az itt tárgyalt ingóságokat nem veszi ki a vagyoni közösségbe tartozó javak köréből, ugyanakkor szükségesnek látszik arról gondoskodni, hogy a vagyoni közösségi javak feletti rendelkező ügyletek vonatkozásában védelemben részesüljön a kérdéses foglalkozást folytató házastárs, aki e vagyontárgyak segítségével járul hozzá egészben vagy részben a családi szükségletek biztosításához, a másik házastárs meg gondolatlan elidegenítő ügyleteivel szemben. Ezt a védelmet számára a hozzájárulási védelem ez esetben történő megfelelő kialakításával kell biztosítani.

4. Két népi demokrácia családi jogi törvényhozása engedélyezi, hogy a házastársak egymás közötti szerződéssel a törvényes vagyoni közösségtől eltérően rendezzék házassági vagyoni viszonyukat.

Míg a lengyel jog értelmében korlátozás nélkül kiszélesíthető, korlátozható, vagy kizárható a vagyoni közösség, addig az NDK kódexe a közös tulajdon és vagyon olyan tárgyai tekintetében, amelyek a család közös életviteléhez szükségesek, tilalmazza az ilyen megállapodás létesítését.

Úgy gondolom nem járok messze a valóságtól, ha feltételezem, hogy a házassági szerződés lehetővé tétele összefügg a kérdéses két népi demokratikus ország sajátos társadalmi-gazdasági viszonyaival. A lengyel törvényhozó e szabályok megalkotásánál — amint arra a törvény kommentárja rámutat — az egyéni parasztgazdaságok viszonyainak reális értékelését tartotta szem előtt, amelyeknél a vagyonekülönítés jobban megfelelhet a házasságon belül kialakult tényleges viszonyoknak.¹² Ne feledjük, hogy Lengyelország az az európai szocialista ország, amelyben a mezőgazdaságon belüli termelési- és tulajdonviszonyok a többi népi demokratikus országtól némileg eltérően alakultak, s ahol még ma is tetemes hányadot képviselnek az egyéni parasztgazdaságok. Ami az NDK szabályozását illeti, úgy nem hagyható figyelmen kívül, hogy itt a magángazdasági vállalatok — törvényileg megszabott keretek közötti — működését az NDK alkotmánya is szabályozza. Ezzel szemben Csehszlovákia hatályos joga a törvényes vagyoni közösség szerződéssel való módosításának lehetőségét, az 1949. évi családjogi

¹² Kodeks Rodzinny i Opiekunczy. Komentarz, Warszawa, 1966. 191. old.

törvény szabályozásával szemben nem tartotta fenn.

A Magyar Népköztársaság társadalmi-gazdasági viszonyait szem előtt tartva nem látszik indokoltnak ilyen lehetőség kodifikálása. Ellenkező megoldás a Csjt. szabályozásához képest visszalépést jelentene és kevés a valószínűsége annak, hogy a dolgozók széles rétegeinek igényével találkozna.

V.

A gyermek családi jogállásával összefüggő problémakörben a jogirodalomban lényegében két kérdés állott az érdeklődés homlokterében, s mindkét vonatkozásban javasolták a Csjt. megfelelő rendelkezéseinek módosítását. Ezek egyike az apaság utólagos házasságkötés útján történő megállapításával, a másik pedig az apasági vélelem megtámadására nyitva álló határidővel kapcsolatos.¹³

1. Mint gyakran előforduló és sok bonyodalomhoz vezető problémát vetették fel a Csjt. 39. § (2) bekezdésének azt a rendelkezését, mely szerint az anyával házasságot kötő férfi apjává válik az anya olyan gyermekének, akinek vonatkozásában az apai jogállás betöltetlen, többek között akkor, ha tudván a gyermekről elmulasztja az apaságát kizáró nyilatkozat megtételét. Rámutattak, hogy célszerűbb lenne e tekintetben az anya férjétől pozitív értelmű nyilatkozatot megkívánni és ezáltal a gyermek apaságának vállalását tudatosá tenni.

Az utólagos házasságkötés apasági vélelmet keletkeztető hatásáról a tárgyalt szocialista törvények közül a Csjt.-n kívül egyedül az NDK családjogi kódexe rendelkezik ilyen szűkszavúan. Megállapítja, hogy amennyiben a házasság előtt született gyermek szülei házasságot kötnek, ezáltal a gyermek a házasság alatt született gyermek jogállását nyeri el. E vonatkozásban tehát a baráti szocialista országok törvényhozása nem közvetít számunkra hasznosítható tapasztalatokat, hacsak nem értékelhető önmagában az a negatívum, hogy a tárgyalt intézményt nem tartották szükségesnek szabályozni és megelégedtek a gyermek apai elismerésének intézményezésével.

A Csjt.-ben szabályzott alakjában azonban az utólagos házasságkötés az apai elismerésnek tulajdonképpen egyszerűsített formáját alkotja, s véleményem szerint felesleges formalitás lenne akkor is teljes hatályú apai elismerést megkövetelni a gyermek anyjával házasságot kötni szándékozó férfitől, ha a gyermek családi jogállása szempontjából ugyanez a joghatás magához a házasságkötéshez is kapcsolható. Más kérdés, hogy célszerűnek látszana a 16. életévét

betöltött gyermek esetében annak hozzájárulását is megkövetelni ahhoz, hogy anyja házastársát apjának kelljen tekinteni.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének felmérése szerint a Csjt. 39. §-a csak az anyakönyvi szervek gyakorlatában került alkalmazásra. A vizsgált területeken és időszakban nem indult a bíróságok előtt pozitív vagy negatív megállapítási per.

2. Az apaság vélelmének megdöntésével kapcsolatban rámutattak irodalmunkban arra, hogy a megtámadásra nyitva álló, a Csjt. 43. § (5) bekezdésében szabályozott egyéves határidő bizonyos esetekben méltánytalanul sújtja a megtámadásra jogosultat. Nevezetesen akkor, ha az akadályozva volt megtámadási jogának gyakorlásában, vagy szíveségi elismerés alkalmával, ha az elismerést követő néhány év múltán megromlott az elismerő férfi és az elismert gyermek anyja között az elismerést követően létrejött házasság, amely tulajdonképpen a teljes hatályú atyai elismerő nyilatkozat tételét motiválta.

A vázolt problémával kapcsolatban igen változatos megoldásokat adnak a már korábbi összefüggésekben is vizsgált népi demokratikus törvényhozások.

Míg ugyanis a csehszlovák családjogi kódex az elismerő férfi által tett nyilatkozaton alapuló apasági vélelemnek egységesen csak megdöntését teszi lehetővé, addig a bolgár, a német és a lengyel törvényhozás az elismerő férfi apaságának megdöntése mellett módot ad az elismerés hatálytalanságának megállapítására is. Eltérően rendezik a törvénykönyvek a megtámadásra, illetve az érvénytelenség megállapítására nyitva álló határidőket is, de különböznek abban a vonatkozásban is, hogy kik azok a személyek, akik számára a felperesi legitimációt biztosítják.

Az elismerés hatálytalanságának iránt indíthat keresetet a bolgár jog szerint az elismerő férfi „tévedés, megtévesztés vagy megfélemlítés érdekében” az elismeréstől, illetve a harmadikként felsorolt okból kifolyólag az ok megszűnésétől számított egy éven belül. Ugyancsak akaratnyilvánításának fogyatékosága okából és ugyancsak a nyilatkozat tételétől számított egy éven belül kérheti az elismerés érvénytelenítését a lengyel családjogi törvény értelmében az elismerő férfi, de — eltérőleg a bolgár szabályozástól — csak a gyermek életében. Az NDK kódexe arra az esetre jogosítja az elismerő férfit az elismerés hatálytalanságának megállapítása iránti kereset indítására, ha olyan tények válnak ismeretessé, amelyek apasága ellen szólnak, s az ő apasága kizárt, vagy más férfi apasága valószínűbb. A határidő itt is egy év, s a keresetindítás alapjául szolgáló tényekről való tudomásszerzéssel kezdődik, de kimentheti magát felperes, ha megtartásában önhibáján kívül volt akadályozva. A csehszlovák törvény nem említi külön az elismerés hatálytalanságát. Az

¹³ Vö.: Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Bp. 1963. 459. old.; Csiky Ottó: A gyermek családi jogállása, Bp. 1973. 352—353. old.

elismerő férfi apaságának megtámadására akkor ad lehetőséget, ha ki van zárva, hogy a gyermeknek apja lehetne. A kereset az elismeréstől, illetve a gyermek születésétől számított 6 hónap alatt indítható.

Az elismerésen alapuló apasági vélelem hatálytalanítására, illetve megdöntésére nyitva álló — a Csjt.-ben szabályozottnál részben rövidebb — határidőt a fentiekből kitűnőleg csak az NDK joga nem tekinti záros határidőnek, amennyiben itt a bíróság figyelembe veheti a felperes önhibáján kívüli akadályoztatását. A többi tárgyalt törvénykönyv erre nem ad lehetőséget, illetve csak az akarathibák okából történő hatálytalanításnál teszi tulajdonképpen lehetővé a határidő meghosszabbodását. Ugyanakkor más megoldást is választanak az elismerő férfit (és általában a felperesi legitimációval rendelkező személyt) érhető méltánytalan hátrány kiküszöbölésének biztosítása érdekében. A bolgár törvényhozó az elismerésről való tudomásszerzéstől számított egy éven belül biztosítja mindenkinek számára, akinek ehhez jogos érdeke fűződik, hogy keresettel támadja meg az elismerést. A lengyel kódex az ügyészt jogosítja fel, hogy a gyermek elismerésének érvénytelenítése iránt keresetet indítson, s mint a törvény kommentárja megállapítja az ügyész keresetindítási jogára nem vonatkoznak az egyéb jogosultak tekintetében fennálló időbeli korlátozások.¹⁴ Ehhez közelálló megoldást választott a csehszlovák családjogi törvényhozás, amidőn az apasági vélelmek mindegyikére vonatkoztatva rögzíti, hogy ha az apaságnak a szülők valamelyike általi megtámadására megállapított határidő lejárt, a legfőbb ügyész kezdeményezheti az apával, az anyával és a gyermekkel szemben az apaság megtámadását, ha ezt a társadalom érdeke megkívánja. Erre az esetre nem vonatkozik az anya férjének apasága mellett szóló vélelem férj általi megdöntését korlátozó, a tudomásra jutással kezdődő 6 hónapos határidő, sem az a tilalom, hogy a férj nem indíthat megtámadási keresetet, amennyiben nem él sem az anya, sem a gyermek.

Sajátosan oldja meg az itt tárgyalt problémát a szovjet jog. Az Alapok és a szövetségi köztársaságok kódexei lehetővé teszik, hogy a házasságon kívül született gyermek vonatkozásában — az anyával közösen — bármely férfi teygen apaságát önkéntesen elismerő nyilatkozatot, sőt — mint korábban a házasság felbontásának gondolatkörében arról már szó volt — a házasságban élő anya bejelentheti az anyakönyvi szerveknél, hogy gyermekének nem férje az apja, s más férfi tehet az anyával közösen a gyermek tekintetében apaságát elismerő nyilatkozatot. A köztársasági kódexek — az Alapoktól eltérőleg — rendezik az apasági vélelem megdöntésének, illetve megtámadásának lehetőségét is. Ezek szerint az anyakönyvben apa-

ként feltüntetett férfi megtámadhatja ezt a bejegyzést attól az időponttól számított egy éven belül, hogy tudomást szerzett, vagy tudomást kellett volna szereznie róla. Szovjet irodalmi források szerint a köztársasági törvénykönyveknek ez a rendelkezése vonatkozik az apaság elismerésének esetére is. Hozzáfűzik azonban, hogy ha az elismerő férfi már eleve tudta, miszerint ő nem apja a gyermeknek, akkor az apaságára vonatkozó bejegyzést nem támadhatja meg. Ez esetben a megtámadás joga csak a tényleges apát illeti.¹⁵

Az eddig előadottakból kitűnőleg csak a csehszlovák jog teszi lehetővé a szívességi elismerésen alapuló apasági vélelem megtámadását, tehát az apaság vélelmének megdöntését ilyen esetben akkor, ha az elismerő férfi szabad elhatározásából tette az elismerő nyilatkozatot tudva azt, hogy a gyermek nem tőle származik. Egyben ez az a jogrendszer, amely ilyenkor a legfőbb ügyészt hatalmazza fel arra, hogy a megtámadásra nyitva álló határidő eltelte után is indítson — társadalmi érdekből — megtámadási keresetet.

Amennyiben az apaság vélelme az anya és az anya férje között fennálló házasságon alapul, úgy a férj számára nyitva álló megtámadási határidők eltelte után a lengyel és a csehszlovák jog ad módot az ügyésznek (illetve a legfőbb ügyésznek) arra, hogy keresetet indítson az apasági vélelem megdöntése iránt. Az NDK törvénye ezt a kérdést az elismerés hatálytalanítására vonatkozó tételeihez hasonlóan oldja meg: a bíróságnak a határidő lejártá után is el kell fogadnia a megtámadási keresetet, ha a felperes önhibáján kívül akadályozva volt a határidő megtartásában.

A tárgyalt népi demokratikus családjogi törvényhozások megoldásai alátámasztani látszanak azt a magyar jogirodalomban kifejezésre juttatott nézetet, mely szerint az apasági vélelem megtámadására a Csjt.-ben biztosított határidők túl szigorúak. Azokon lazítani kell egyrészt azért, hogy méltányolni kell, ha a jogosult nem önhibájából mulasztotta el a kereset záros határidőn belüli benyújtását, vagy abban egyébként akadályozva volt, másrészt pedig úgy, hogy az ügyészt kell a határidő eltelte utáni időszakra felhatalmazni a jogosult érdekében történő keresetindításra. A jogosult életében ő hivatott eldönteni, kíván-e megtámadási jogával a számára nyitva álló határidőn belül élni, ha pedig ezt önhibáján kívül mulasztotta el, vagy abban akadályozva volt, úgy a javasolt módosítás megoldja ezt a kérdést. Ha azonban a jogosult nem volt akadályozva, s mégis elmulasztotta a megtámadási határidőt (a szívességi elismerés tipikus esete), később azonban úgy alakulnak a körülmények, hogy reá nézve méltánytalan lenne a tényleges leszármazáson nem alapuló apasági vélelem fenntartása, úgy

¹⁴ Im. 543—544. old.

¹⁵ Rjaszencev, V. A.: im. 178. old.

az ügyész számára biztosított aktrátus minden tekintetben kellő garanciát nyújtva, s a közérdekre is figyelemmel alkalmas a kirívóan igazságtalan és a szocialista erkölccsel sem összeegyeztethető esetek megoldására. Az ügyész megtámadási jogának a jogosult életére történő korlátozásával pedig elérhető, hogy ne öröklési jogi megfontolások húzódnak meg az ügyészi keresetindítás érdekelték részéről való kezdeményezése mögött.

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézet felmérése szerint a vizsgált területeken és időszakban az apaság bírói megállapításáról szóló törvényhelyekre vonatkozó hivatkozások száma az összhivatkozások 10%-át teszik ki (összesen 96 eset, de ugyanakkor az anyakönyvi és gyámügyi szervek gyakorlatában 759 esetben történt utalás az apaság önkéntes elismeréséről szóló törvényhelyre, míg a Csjt. 39. §-ára az anyakönyvi szervek hivatkoztak 139 esetben). Az apaság vélelmének megdöntését rendező szakasz a bírósági összhivatkozások 1,50%-ával szerepelnek. Rendkívül ritka volt az apaság megállapítása nélküli tartásról rendelkező, a Csjt.-ben foglalt szakaszra történt hivatkozás (szám szerint 30, s ebből 10 esetben látszott kizártnak a tartás megállapíthatósága).

VI.

A Csjt.-nek rokонтartásról szóló VII. fejezetével kapcsolatosan a szülőtartás és a más helyett nyújtott tartás kérdéskomplexumát látszik szükségesnek felvetni.

1. A Csjt. következetes és a gyermek, mindenekelőtt pedig a kiskorú gyermek érdekeit favorizáló szabályozása értelmében a tartásra jogosultság sorrendjében a gyermek megelőzi a felmenőt és a házastársat (valamint az elvált házastársat), de a szülő a tartásra jogosultság sorrendjében már csak a házastárs, illetve az elvált házastárs után következik. A törvénynek ez az utóbbi rendelkezése bizonyos esetekben méltánytalanságot eredményez.

Csak látszólag hasonló a helyzet a tárgyalta szocialista törvényhozások vonatkozó rendelkezéseinek tükrében. Igaz, a népi demokráciák családjogi kódexei — a Csjt.-vel egybehangzóan — előkelő helyet biztosítanak a házastárs és a volt házastárs tartáshoz való jogának, amelyet sorrendben csak a gyermek eltartására irányuló kötelezettség előz meg. A szabályozásnak ez az egybevágása azonban csak virtuális, mert az említett népi demokráciák családi joga általában csupán igen rövid időre biztosítja a rászoruló házastárs számára a volt házastársával szembeni tartás iránti igény érvényesítésének lehetőségét. (A lengyel kódex a vétklen kötelezett házastárssal szemben korlátozza a tartáshoz való jogot.) Így tulajdonképpen igen rövid az az idő, amidőn e törvénykönyvek szerint a kötelezett rászoruló szülője a tartásra jogosultság sorrendjében konkurál a kötelezett volt házastársával.

A szülő számára méltánytalan élethelyzetek tehát sokkal ritkábban adódnak, mint a Csjt. szabályozásának talaján.

A Szovjetunió családjogi törvényhozásának Alapjai és ezt követve a köztársasági kódexek egyrészt nem állítanak fel a tartásra jogosultak között szigorú sorrendet, másrészt a házastárs csak akkor igényelhet volt házastársától tartást — bár ez esetben elvben korlátlan, illetve csak rászorultságának fennállása által korlátozott időtartamra — ha munkaképtelensége a házastárs felbontásától számított egy év alatt következett be. Márpedig ez a körülmény — a Csjt. jelenlegi szabályozásához képest — nagymértékben csökkent az azoknak az eseteknek a számát, amidőn ugyanazon kötelezettnek egyidejűleg kell gondoskodnia volt házastársa és szülője eltartásáról.

A szülőtartás problematikájával kapcsolatos bevezető megjegyzésekre és az európai szocialista országok családjogi törvényhozása vonatkozó szabályaival történő egybevetésre utalással különösen fontos lenne a volt házastársak tartása tekintetében a jelenlegi jogunkhoz képest erőteljesen restringálni a tartásra való jogosultság időbeli terjedelmét. Emellett, különösen pedig, ha erre nem nyílna kellő lehetőség, a tartásra jogosultság sorrendjét látszana szükségesnek a méltányosságra tekintettel — legalábbis a szülőtartás és a volt házastárs tartásának egymás közötti viszonylatában — némileg lazítani.

A XXVIII. sz. PED indokolása is utal — a szocialista erkölcs követelményeit és a méltányossági szempontokat felhíva olyan esetekre, amidőn az egyenesági rokona háztartásában munkaerejét huzamosabb időn át hasznosított volt házastárs továbbra is ettől a rokonától várhatja el a róla való gondoskodást. Az indoklás szerint „az állampolgárok igazságérzetének és a családi viszonyok rendezésénél különös súllyal érvényesülő méltányossági elveknek az felel meg, ha a tartásra rászoruló volt házastársat — az anyagi helyzetétől, valamint személyi és családi körülményeitől függően részben vagy esetleg teljes mértékben is az a rokon tartja el, akinek a háztartásában a volt házastárs a munkaerejét huzamosabb időn át hasznosította”. A bíróság tehát ilyenkor a másik volt házastársat a tartási kötelezettség alól — az eset körülményeitől függően — részben vagy teljes mértékben mentesítheti.

2. A rokонтartás gondolatkörében másikként egy, a Csjt. által nem szabályozott kérdés felvetését látom szükségesnek, amely a TV jogi esetek sorozatának egyik adását követően a széles közvélemény körében is élénk vitát váltott ki. Ez pedig a más helyett teljesített tartás vizsgakövetelésének a lehetősége.

Erről a kérdéstről három népi demokratikus ország családjogi törvényhozása kifejezetten rendelkezik.

Az NDK kódexe 21. §-ának (2) bekezdésében kimondja, hogy „Ha a tartásra kötelezett

fizetési kötelezettségének nem tesz eleget, s ennek következtében más tartásra kötelezett rokonok, állami szervek vagy más személyek lépnek a tartásra kötelezett helyébe, az igény ennyiben átszáll rájuk". E szakasznak a törvénykönyv rendszerén belüli elhelyezkedéséből ugyan arra a következtetésre lehetne jutni, hogy csak a házastársak közötti tartásra vonatkoztatható, de az NDK családjogi törvénykönyvének kommentárja¹⁶ a 21. §-hoz fűzött megjegyzéseiben minden e téren felmerülhető kétséget eloszlat. Kifejti ugyanis, hogy „az igény átszállására kerül sor akkor is, ha pl. a férj, mindaddig, amíg nem nyert megállapítást, hogy nem apja a gyermeknek, ezt a gyermeket törvényen alapuló kötelezettséget teljesítve eltartotta". Amennyiben a harmadik személy magasabb tartást nyújtott, mint amennyit a kötelezettnek szolgáltatnia kellett volna, úgy csupán a kötelezettel szemben ténylegesen fennállott igény erejéig követelhető visszatérítés. Ha azonban a harmadik személy annál kevesebbet szolgáltatott, mint amennyit a jogosult a kötelezettől igényelhet, úgy előbbinek a különbözetért helyt kell állnia.

A lengyel törvény idevágó rendelkezésénél, melyet a 140. szakasz tartalmaz („1. § Aki másnak a tartásához vagy neveléséhez szükséges eszközöket szolgáltat, anélkül, hogy erre kötelezve lenne, vagy erre azért köteles, mert a jogosított számára lehetetlen lenne, vagy túlságosan nagy nehézségekkel járna, hogy a sorrendben közelebbi vagy azonos sorrendben kötelezett személytől idejében hozzájusson a tartáshoz, kérheti e ráfordítások megtérítését attól, aki köteles lett volna a tartást szolgáltatni") már rendszerbeli elhelyezésével kapcsolatos megfontolások nem vethetők fel és minden kétséget kizáróan vonatkozik a családjogi tartás összes esetére. A lengyel törvény kommentárja a 140. szakaszhoz fűzött magyarázatában a német kommentár álláspontjához hasonlóan kifejti, hogy csak a kötelezettől járó szolgáltatások erejéig érvényesíthető visszakövetelési igény. A jogosult szükségleteit, vagy a kötelezett lehetőségeit meghaladó mértékben nyújtott tartás nem követelhető teljes egészében vissza.

A csehszlovák családjogi kódex bennünket e vonatkozásban érdeklő 101. §-a szerint „aki egészben vagy részben más helyett teljesített tartási kötelezettséget, jogosult ettől a teljesítés megtérítését követelni. Ez érvényes abban az esetben is, ha az eltartáshoz a hozzájárulást a jogosult, valamint a társadalom érdekében a nemzeti bizottság nyújtja". A törvény kommentárja¹⁷ viszonylag szűkszavúan csak annyit mond ezzel kapcsolatban, miszerint a társadalomnak érdeke fűződik ahhoz, hogy minden állampolgár rendelkezzen az eltartásához elegendő javakkal. Ha valamely hanyag állampolgár

nem teljesítette köteletségét és nem szolgáltatott gyermekének, esetleg más rokonának tartást, úgy célszerű, hogy az, aki a szükséges pénzbeli segítséget nyújtotta, behajtsa a kötelezeten eszközölt ráfordításait.

Anélkül, hogy hosszabb fejtegetésekbe kívánnék bocsátkozni, úgy vélem, hogy a csehszlovák törvény kérdéses szakaszával lényegében egybehangzó rendelkezést a Csjt-be is fel kellene venni. Értelemszerűen pedig a visszakövetelési igény érvényesítését a német kommentár által kifejtett keretek között kellene lehetővé tenni.

3. Végezetül még egy megjegyzés a rokонтartás gondolatkörében. A Csjt. 63. §-a kimondja, hogy több egysorban kötelezett közt a tartási kötelezettség egyenlő arányban oszlik meg. Nem vitás, miszerint az „egyenlő arány" kifejezése nem jelenti feltétlenül, hogy a több egysorban kötelezett azonos nagyságú tartást kell, hogy szolgáltatson, annál kevésbé, mivel az (1) bekezdés 2. mondata utal a fenti rendelkezéstől való eltérés lehetőségére tekintettel a kötelezett anyagi viszonyaira. Mégis instruktívabbnak látszana már eleve főszabályként kodifikálni a több kötelezett anyagi viszonyai, illetve teherbíró képessége szerinti megosztását a tartási kötelezettségnek. Ilyen megoldását adják a kérdésnek a szovjet Alapok, különösen pedig az erre figyelemmel megalkotott köztársasági kódexek (pl. az ukrán, az észt, a lett), melyeknek értelmében a szülőtartás esetében az egyes gyermekre eső tartás mértékét minden egyes gyermek és szülő anyagi körülményeiből kiindulva kell meghatározni. Hasonlóan, de általánosabban fogalmazva rendelkezik a bolgár családjogi törvény, midőn rögzíti, hogy ha azonos sorrendben több személyt terhel tartási kötelezettség, úgy kötelezettségüket a lehetőségeik szerint kell közöttük megosztani. A leginstruktívabb talán a csehszlovák kódex 89. §-ának szövegezése. E szerint „ha több olyan tartásra kötelezett van, akik ugyanazon a fokon rokonok, mindegyikük tartási kötelezettségének olyan arányban tesz eleget, amely képességei és lehetőségei, valamint a többiek képességei és lehetőségei közötti aránynak megfelel".

VII.

A Csjt-nek a szülői felügyeletet tárgyaló fejezetével kapcsolatban a gyakorlatban a legtöbb probléma a gyermek elhelyezésével és láthatásával, valamint az állami gondozásba vétellel összefüggésben merül fel.

1. A Legfelsőbb Bíróság XXI. sz. PED-e társadalmi igényt kielégítve a Csjt. 76. §-ának értelmezése során kimondotta, hogy a különélő vagy elvált szülők gyermekének elhelyezése felőli döntés során — szemben a 76. § (1) bekezdésének szövegével — a kor és nem szerinti elhelyezést csak kiegészítő ismérveknek kell tekinteni,

¹⁶ Das Familienrecht der DDR. Kommentar zum Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik, vom 20. Dezember, 1965. stb. Berlin, 1970.

¹⁷ Zákon o Rodině, Komentář, Praha, 1970.

főszabálynak pedig a gyermek érdeke a döntő. A Legfelsőbb Bíróság helyesen értelmezte a törvényhozó intencióit, s ennek megfelelően a 76. § (1) bekezdésében főszabályként kellene kimondani, miszerint a szülők megegyezésének hiányában az elhelyezés felőli döntésnél elsődlegesen a gyermek érdekeire kell figyelemmel lenni.

Mégsem látszana helyénvalónak teljesen figyelmen kívül hagyni a gyermek korát és nemét, nevezetesen — ahogyan a PED mondja — akkor, amikor a gyermeknek elsősorban megvédendő érdekei és nevelésének a szülői gondoskodás tartalmát tevő elvei minden körülményt figyelembe véve bármelyik szülőnél való elhelyezés esetén biztosítva látszanak.

A szovjet köztársasági kódexek közül a lett és az üzbég törvényhozó tesz említést általánosságban arról, hogy a különélő szülők gyermekének elhelyezése során a bíróság a gyermek érdekeit szem előtt tartva életkorára is figyelemmel hozza meg döntését. A népi demokráciák családjogi törvényhozása e kérdésre vonatkoztatva nem részletezi a bíróság által mérlegelendő szempontokat, bár az NDK családjogi törvénye igen részletesen taglalja a szülők gyermekek iránti köteleseit (hasonlóan a csehszlovák jog is), s ezzel kellő támpontot biztosít a bíróságoknak a szóban forgó kérdés eldöntésével kapcsolatban is.

A gyermekelhelyezési ügyben hozott ítélet végrehajtását — a gyermek átadását vagy elvételét — a szovjetorosz és a bjelorusz kódexek szerint a bírósági végrehajtó eszközli a gyámhatóság képviselőjének kötelező jelenlétében. Az ítélet végrehajtását akadályozó személyt ismételt pénzbírsággal sújtják. A szovjetorosz családjogi kódex kommentárjának a törvény vonatkozó szakaszához fűzött magyarázata szerint mindazon esetekben, amikor az alperesek akadályozzák az ítélet végrehajtását vagy helytelen irányban hatnak e vonatkozásban a gyermekekre, a bíróságok az alperes munka- és lakóhelye szerinti társadalmi szervezeteket is igénybe vehetik abból a célból, hogy azok a társadalmi ráhatás eszközeit alkalmazzák.¹⁸

Az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete által végzett felmérés szerint a vizsgált területeken és időszakban a bíróságok által a Csjt.

¹⁸ Az OSZFSZK házasságról és családról szóló kódexének kommentárja, Szerk. *Bratusz, Sz. N. és Orlovskij, P. E.* Moszkva, 1971. 114. old. Hasonló értelemben szól a Kazah SZSZK házasságról és családról szóló kódexének kommentárja. (Szerk. *Baszin, Ju.G. és Vakszberg, M. A., Alma Ata, 1972.* 105. old.), mely szerint az ítélet végrehajtásába bevonhatók a nevelők, tanítók, a szülői bizottság tagjai és más személyek.

szakaszaira utaló összhivatkozások 4%-a vonatkozott a 76. §-ra.

2. Külön kiemelendőnek tartom, hogy a Szovjetunió szövetséges köztársaságainak családjogi törvényhozása a gyermekek nevelésével kapcsolatos jogvitákban kialakítandó döntések meghozatalához kötelezően írja elő a gyámhatóságok bevonását. Az ukrán kódex e mellett az ügyész kötelező részvételéről is rendelkezik. A számomra hozzáférhető köztársasági törvények közül (OSZFSZK, ukrán, bjelorusz, lett, észt, üzbég, örmény és kazah) csak az észt kódex kivétel ez alól. Ez a törvénykönyv a gyámhatóság véleményének kikérését csak „szükség esetén” írja elő.

Hasonló értelmű rendelkezés felvétele a Csjt-ben sem látszana feleslegesnek, de ilyen általános előírástól való esetleges idegenkedés esetén a gyermekelhelyezéssel kapcsolatos jogviták eldöntésénél mindenképpen elő kellene írni a gyámhatóság bevonásának, illetve véleménye kikérésének a kötelezettségét.

3. A szülők egyikénél elhelyezett gyermek másik szülő általi láthatásával kapcsolatban [Csjt. 93. § (1) bek.] ki kellene egészíteni a törvény vonatkozó szabályát a Gyer 54. §-ában foglalt helyes intenciójú rendelkezéssel, amely szerint, ha a szülő és a nagyszülő nem él, illetőleg a gyermekkel való érintkezésben akadályozva van, a gyermek nagykorú testvére is kérheti a láthatás szabályozását.

A nagyszülő láthatási jogáról rendelkezik a szovjetorosz és az örmény kódex.

4. Az állami gondozásba vétellel kapcsolatosan irodalmunkban rámutattak, hogy a jelenlegi megoldás nem kielégítő. Nevezetesen azért, mert függetlenül a gondozásba vétel okától feltétlenül maga után vonja a szülői felügyelet szünetelését. Előfordul azonban, hogy a szülő egészségi vagy szociális okokból nem képes gyermekének megfelelő nevelést biztosítani, illetve a gyermek családi környezetben való meghagyása veszélyeztetné a kiskorú egészségi állapotát és fejlődését. Ezekben az esetekben is indokolt a gyermek intézeti elhelyezése, de a nélkül, hogy ez maga után vonja az állami gondozásba vétel elrendelését és ennek eredményeként a szülői felügyeleti jog szünetelését. Ez igazságtalanul sújtja és bélyegzi meg erkölcsileg az amúgy is fokozott körültekintéssel kezelendő szülőt. Helyesnek látszana tehát a Csjt-t kiegészíteni a gyermek felőli intézményes gondoskodásnak a szülői felügyeleti jogot nem érintő alakzatával.

Pap Tibor

A jogszabály-előkészítés módszertani kérdései

A jogszabályalkotási munka magas színvonaláért nagymértékben attól függ, hogy milyen a jogszabály-előkészítés mechanizmusa, s ennek rendjén milyen módszerek kerülnek alkalmazásra a szabályozás tárgyának meghatározásától kezdve a szabályok végső formába öntéséig. Magas szintű, korszerű jogszabályalkotásról csak akkor beszélhetünk, ha a jogszabályok mind a tartalom, mind pedig a forma tekintetében megfelelnek a társadalmi fejlődés jelenlegi szakán velük szemben támasztott fokozott követelményeknek, s ha megalkotásukra csak akkor kerül sor, ha erre valóban szükség van.

A jogszabály-előkészítés hivatalos apparátusának — figyelemmel a társadalmi fejlődés egyre gyorsuló ütemére is — egyre több és egyre nagyobb feladattal kell megbirkóznia. E feladatok kellő szintű megoldásának — természetesen — megvannak a *módszerbeli feltételei*. Ezekről lesz a következőkben szó.

A) Jogalkotási tervek

1. Ahhoz, hogy a jogszabályalkotás a társadalmi szükségleteknek s általában a kívánalmaknak megfelelően alakuljon, a jogszabály-előkészítő tevékenység előrelátó, az összes körülményeket számbavevő *megtervezésére* van szükség. Fokozottan lép előtérbe ez a követelmény ott, ahol — mint nálunk is — a jogszabály-előkészítő munka valójában széttagoltan (szakosítottan) folyik, tehát ahol nem működik az egész munkát átfogó centrális jogszabály-előkészítő szervezet. A tervszerűség alapvető feltétele annak is, hogy a jogszabályalkotásban szigorú következetesség és egységes koncepció érvényesüljön.

A tervszerűség követelménye két szinten jelentkezik: egyrészt a jogszabályalkotási tevékenység egészének szintjén, másrészt pedig az egyes jogszabályok előkészítésének szintjén.

2. A nehezebb feladat az *egész jogszabályalkotási tevékenység* megtervezése.

a) Az ilyen átfogó terv elkészítése rendkívül körültekintő és elmélyült munkát igényel. Szükségessé teszi *aa)* a társadalmi viszonyok alakulásának figyelemmel kísérését; *ab)* a hatályos jogszabályok gyakorlati funkcionálása és a jogalkalmazási gyakorlat alakulása felőli tájékozódást; *ac)* a tudományos vizsgálódások eredményeinek számbavételét; *ad)* a jogszabályalkotás iránti reális igények felmérését; *ae)* a szükségesnek mutató szabályozás szintjének meghatározását; *af)* a szabályozás sorrendjének a lehetőségekkel gondosan számoló kimunkálását.

A terv előkészítésekor kell tehát választ adni a mit, hogyan és mikor súlyos kérdéseire.

b) A szóban levő átfogó tervezés körében különböztetni kell aszerint, hogy a terv *milyen*

időszakot ölel fel. Vannak ugyanis közelebbi és távolabbi feladatok, s ezt a tervekészítésnél figyelembe kell venni. A sürgősségi sorrend meghatározásának a társadalmi szükségletek alakulása az alapja.

ba) Az *éves jogalkotási tervbe* kell felvenni azokat a jogszabályokat, amelyeknek a megalkotására — a reális szükségletek felmérésének eredménye szerint — a következő évben szükség van. Az éves jogalkotási terv azonban ezzel még nem teljes. A tervbe ugyanis fel kell venni azoknak a jogszabályoknak az előkészítő munkálatait is, amelyeknek a megalkotására a következő évben nem kerül ugyan sor, de amelyeknek az előkészítését meg kell kezdeni ahhoz, hogy a jogszabály kellő időben hatályba léphessen.

bb) A *távlati jogalkotási tervbe* azokat a jogszabályokat kell felvenni, amelyeknek az elkészítése nem sürgős feladat, de amelyeknek a megalkotása iránti igény — a különféle felmérések eredményére, illetőleg a kapott jelzésekre tekintettel — megalapozottnak tekinthető. A távlati jogalkotási terv szükségessé teszi a jogszabály-előkészítő munka szakaszokra bontását és ennek megfelelő szervezését, ami egymagában is fontos biztosítéka a munka eredményességének.

A tervek előkészítéséhez gondosan fel kell mérni az egyes jogszabályokkal kapcsolatos munkaszükségletet, s számolni kell a menetközben jelentkező, előre nem látható s így be sem tervezhető jogszabályalkotási feladatokkal is. Megvalósíthatatlan tervek készítésének nincs semmi értelme, ez csak a tervek lejárására vezet.

c) A tervezés jellegéből következik, hogy a tervek elkészítéséhez is szükség van az érdekelt szervek szoros együttműködésére. Ez elsősorban a jogszabályt kezdeményező szakminisztériumra és az Igazságügyi Minisztériumra vonatkozik. Ha ezeknek a szerveknek együtt kell működniük a jogszabályok előkészítésében, úgy nyilván együtt kell működniük az előkészítés megtervezésében is. Minthogy pedig az Igazságügyi Minisztérium hangolja össze a jogszabály-előkészítő munkát, a tervekészítésnél is kiemelkedő szerepe van: tudnia kell, hogy milyen jogszabályok megalkotására kerül majd sor. Ezért a szakminisztereknek *tájékoztatniuk* kell az igazságügyminisztert a jogszabályalkotási, illetőleg jogszabály-előkészítési terveikről. A tervek kimunkálása a szakminiszterek és az igazságügyminiszter *közös feladata*.

d) A tervek elkészítésével kapcsolatban az illetékes szervekre fontos feladat hárul: a *jogszabályalkotás iránti igények alapos megszüntése*. A tapasztalatok szerint a jogi normák utáni vágyakozás egészségtelenül nagy méreteket ölt.

E jelenségnek több oka is van. Az egyik ilyen ok a különböző területeken működő szervek személyi apparátusának *szakmai járatlansága*, amely napról napra szüli a minden lépést, minden részfeladat megoldását megkönnyítő jogi sillabusz, az olyan kotta iránti igényt, amelyet gondolkodás nélkül egyszerűen csak le kell játszani. Egy másik ok a *felelősségvállalástól való húzódozás*: ha a hivatalbeli (szakmai) működés szinte minden mozzanatát jogi norma írja elő, akkor leszűkül a tere az önálló gondolkodásnak és cselekvésnek, irányító és operatív szervező munkára is kevésbé van szükség, az előírásra való hivatkozással könnyebb elhárítani a felelősséget. Ismét egy másik ok az a mentalitás, hogy egy szerv (intézmény) *fontosságát és létjogosultságát fokozza*, ha a működését minél több külön jogszabály rendezi. Természetesen közrejátszanak *hatalmi aspektusok* is.

A jogszabályok *tömeges alkotása* nagymértékben gátolja a jog, a magatartási normák megismerését, az ezekben való eligazodást, nehezíti a jogalkalmazók munkáját, forrása az ismétléseknek, a bizonytalanságot szülő párhuzamos szabályozásoknak, átfedéseknek. Emellett a társadalmi élet minden mozzanata szabályozottságának, a szabadság korlátozottságának érzetét kelti, elkedvetlenít, s alkalmas arra is, hogy aláássa a jog tiszteletét, a közvéleményt a jogalkotó szervek, végső soron pedig az állam ellen hangolja.

E téren a jogszabályalkotás folyamatában speciális szerep betöltésére hivatott *Igazságügyi Minisztériumnak* fontos feladata van: az említett igények leszerelése, a jogszabályalkotás téren a józan mértéktartás biztosítása.

3. Nemcsak az egész jogszabályalkotási tevékenységet kell megtervezni, hanem az *egyes jogszabályok* előkészítését is. Ebből a szempontból — a dolog természete szerint — azok a jogszabályok jönnek figyelembe, amelyeknek az előkészítése hosszabb időt vesz igénybe. Ebben a tervben *fel kell tüntetni a) a jogszabály-előkészítő munka egyes szakaszait* (a befejezés határidejének megjelölésével); *b) az Igazságügyi Minisztérium bekapcsolódásának időpontját*; *c) az érdekelt más szervek bevonásának időpontját*; *d) az esetleges kodifikációs bizottság összetételét és munkájának ütemezését*; *e) az esetleges társadalmi vita megszervezésével kapcsolatos teendőket*.

A tervek jó elkészítése tehát a tennivalók pontos felmérését teszi szükségessé. A terv megvalósulásának első lépése a jogszabály-előkészítés megindítása.

B) A jogszabály-előkészítés megindítása

1. A jogszabály-előkészítés megindítása nem szűkíthető le egyetlen mozzanatra, mert valójában a feladatok és tevékenységek egész komplexumáról van itt is szó.

A jogszabály-előkészítés megindításának szélesebb fogalmi körébe tartozik már a szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonyok elemzése és ennek alapján a jogszabályalkotás útján történő rendezés szükségességének megállapítása is. Ehhez pedig tervszerű *anyaggyűjtő munkára* van szükség. Ez nem korlátozódik a jogszabályalkotás szükségességét alátámasztó adatok gyűjtésére, hanem ki kell terjednie mindazokra az adatokra, amelyeknek ismeretére a jogszabály-előkészítés rendjén a jogszabálytervezet tartalmi kialakításához szükség van.

Az *anyaggyűjtés keretébe* tartozik: *a) a jogszabályalkotás iránti igényt jelző kezdeményezések, javaslatok, különféle vizsgálati eredmények számbavétele*; *b) a statisztikai adatok beszerzése*; *c) a jogalkalmazási gyakorlat felmérése*; *d) a tudományos kutatások eredményeiről való tájékozódás*; *e) a jogirodalmi megnyilatkozások hasznosítása*; *f) a külföldi szabályozások tanulmányozása*; *g) a közvélemény kutatása*; *h) az érdekelt állami és társadalmi szervezetek álláspontjának megismerése*.

Adott esetben szükséges lehet az előzetes politikai döntés az illetékes legfelsőbb párt- és állami szervek részéről. Mindenesetre szükséges az egész anyaggyűjtő munkának a *jogpolitikai és gazdaságpolitikai irányelvek* szem előtt tartásával való végzése.

A gondos anyaggyűjtés teremti meg a tényismeretnek azt a szilárd bázisát, amelyre az egész jogszabály-előkészítő munka a siker reményével felépíthető.

Az anyaggyűjtés forrásainak jellegéből és különbözőségéből szükségképpen következik, hogy az egész jogszabály-előkészítést megalapozó anyaggyűjtő munka eredményességének is fontos feltétele a különböző szervek (szervezetek) közötti *együttműködés*.

A jogszabály-előkészítés megindítása nem határolható el élesen a jogalkotási tervek kialakításától, mert az anyaggyűjtés körébe tartozó egyes tennivalók elvégzése nélkül valójában jó terv sem alakítható ki. A merev kategorizálás tehát e téren is helytelen volna. Természetesen az anyaggyűjtés általános keretébe sorolt feladatok mindegyikének teljesítésére nincs szükség valamennyi jogszabály előkészítésénél. Az anyaggyűjtés terjedelme nagymértékben függ a jogszabály jellegétől, jelentőségétől, szintjétől.

2. Az anyaggyűjtő munkához szorosan kapcsolódik a jogszabály-előkészítő munka *céljának* meghatározása. Az anyaggyűjtés a megvalósítandó cél kitűzése nélkül értelmetlen volna. A megvalósítandó cél határozza meg valójában az anyaggyűjtés körét, bár az anyaggyűjtés eredménye alakítólag hat a célkitűzésre is. A cél és az anyaggyűjtés között tehát kölcsönhatás érvényesül.

A cél meghatározásánál — a dolog természete szerint — különös jelentőségük van a jogpolitikai és gazdaságpolitikai irányelveknek, va-

lamint az előzetes politikai döntésnek. Nem szorult bővebb indokolásra, hogy a célkitűzés a menet közben felmerülő szükségleteknek és az anyaggyűjtés eredményének megfelelően *változhat*, ami módosulást idézhet elő a jogszabály-előkészítés tartalmi és formai elemeiben is.

A cél meghatározása az egész későbbi jogszabályalkotó tevékenységre rányomja bélyegét. Szükséges ezért, hogy a jogszabály-előkészítés két fő szerve: a jogszabályt kezdeményező minisztérium és az Igazságügyi Minisztérium e téren is szorosan együttműködjenek. A cél meghatározása tehát e két szerv *közös feladata*.

A cél meghatározásánál nagy gondot kell fordítani ennek *realitására*. Nemcsak abból a *formai* szempontból, hogy a kitűzött cél a meghatározott idő alatt és a rendelkezésre álló munkaerővel kellő színvonalon megvalósítható-e, hanem abból az *érdemi* szempontból is, hogy a kitűzött cél jogi eszközökkel egyáltalán megvalósítható-e, illetőleg, hogy — figyelemmel az életviszonyok állandó mozgásban léteire és a társadalmi fejlődés egyre gyorsuló ütemére — célszerű-e a társadalmi viszonyok spontán alakulásába a szabályozás jogi eszközeivel való beavatkozás. Ebből a szempontból a szabályozás közvetlen és közvetett hatásait egyaránt körültekintően vizsgálni kell.

C) A szabályozás tartalmának kialakítása

1. Az anyaggyűjtés és a cél meghatározása után következik a jogszabály-előkészítő munka legfontosabb és a legtöbb hozzáértést kívánó szakasza: annak megállapítása, hogy a kitűzött cél *milyen tartalmú* jogszabály alkotása útján érhető el a legsikeresebben. Nyilvánvaló, hogy hogy ez a munka jogpolitikai jellegű is. Magas szintű elvégzésének *számos feltétele* van. Ezek közül — mint a legáltalánosabbakat — különösen ki kell emelni az alábbiakat:

a) A jogi norma — mint ismeretes — magatartási szabály („norma agendi”), a jogszabály pedig meghatározott társadalmi viszonyok rendezésére hivatott norma-sor. Ebből következően a jogszabály helyes tartalmi kialakításának fontos feltétele a rendezendő *társadalmi viszonyok felmérése*, tehát a rendezés tárgyát illetően *széles körű tényismeret* megszerzése. Ezt csakis az anyaggyűjtés során feltárt adatoknak széles körű áttekintés alapján végzett *elemző megvizsgálása* biztosíthatja.

De a társadalmi jelenség megismerésén túlmenően szükség van az *okok* és az *összefüggések* feltárására is.

A jogszabály-előkészítő munka eredményességének tehát a *mélyreható analízis* fontos tényezője. Enélkül megfelelő szintézis sem lehetséges.

b) Az életviszonyok rendkívüli változatosága folytán minden egyes konkrét társadalmi viszonyra nyilván nem lehet normát alkotni. Az

más kérdés, hogy esetleg valamely konkrét társadalmi viszony (konkrét tényállás) veti fel a jogszabályalkotás gondolatát. Az életviszonyok minden változatát előre felmérni azonban — sem empirikus, sem spekulatív módon — nem lehet, ami következik abból is, hogy a társadalmi viszonyok alanya az akaratelhatározó képeséssel rendelkező ember.

Ezért a tipikus és lényeges elemek megragadására, s ennek alapján *típus-képzésre* van szükség. Fel kell ismerni a tipikus tényállásokat mint a szabályozás alkalmas tárgyait. Ennek érdekében a tapasztalatok szerint a valóságban előfordult és a társadalmi viszonyok alakulásának adott körülményei között elképzelhető tényállásokat elemeikre kell bontani, ezek közül ki kell szűrni a lényegtelen, nem meghatározó jelentőségű, csupán esetleges elemeket, majd a lényeges, közös elemek megragadásával kell a tipikus eseteket meghatározni. A jogi normák tartalmát úgy kell kialakítani, hogy az — a már megszerzett tapasztalatokra figyelemmel, de a társadalmi viszonyok várható változataival is számolva — alkalmas legyen a tényállások minél szélesebb körének rendezésére. Ehhez természetesen absztrakciókra van szükség, s nagymérvű általánosító, modellalkotó képességre.

Az erőszakolt megoldások természetesen helytelenek volnának. Ha a tényállás-elemekben mutatkozó eltérés szabályozásbeli eltérést igényel, az ilyen tényálláscsoportot külön típusként kell szabályozni.

c) A jogi norma tartalmát, a jogi megoldásokat úgy kell meghatározni, hogy ezek a leghatékonyabban segítsék elő a *jogszabályalkotás céljának* megvalósulását. A jogelmélet eszméi sikon kutatja, hogy mi a helyes jog, a jogszabály-előkészítés apparátusa a jogi normák tartalmi kialakítása rendjén a társadalmi valóság talaján igyekszik a helyes jogot konkrétan megvalósítani.

A jogi normák a *társadalmi viszonyok* rendezésére és szervezésére hivatottak. Tartalmi kialakításuknál ezért az *élettapasztalatnak*, a *társadalmi követelményeknek* és *lehetőségeknek* döntő szerepük van. Pusztán az ész logikai játékaival és absztrakt okoskodásokkal nem lehet a praktikus élet követelményeit kielégítő jogi normákat alkotni. A társadalmi fejlődés *objektív törvényszerűségeinek* szem előtt tartása a helyes normatartalom kialakításának, a korszerű jogszabályalkotásnak fontos tényezője.

A megzavart társadalmi viszonyok rendezése, a konfliktusok feloldása, az ütköző érdekek egyeztetése természetesen nem egyedüli célja a jogi normák alkotásának. A szabályozás alapvető rendeltetése az élet jobbá, szebbé tételének hatékony előmozdítása is. A jogszabálynak ezért a *társadalmi fejlődést* kell szolgálnia, mert ez felel meg a társadalom tagjai érdekének. Ebből következően a jogi normák tartalmi kialakításával az előrehaladást, a progresszív tenden-

ciák erősödését kell elősegíteni. A társadalmi viszonyok tervezett alakítása és a megfelelő tartalmú jogi norma tehát a *cél és az eszköz* viszonyában vannak egymással. Mindez a szocialista jogrendszer tudatos formálásának szintjén jelentkező feladat, amelynél fontos szerepet játszik a társadalmi, gazdasági és politikai fejlődés tendenciájának és perspektíváinak felismerése is.

Mindebből az is következik, hogy a szabályozás tartalmának meghatározásánál lényeges szempont a társadalom által megkívánt *helyes magatartásra nevelés*, s ezzel szoros összefüggésben a jogok és kötelezettségek tekintetében az állampolgárok és szervezeteik pontos eligazítása.

d) A jogszabályalkotás céljának szem előtt tartása mellett egy másik — ugyancsak rendkívül lényeges — szempontra is figyelemmel kell lenni a szabályozás tartalmi kialakításánál: arra ugyanis, hogy a jogszabály, illetőleg a jogi norma *szervesen beilleszkedjék a társadalmi valóság talajára épült egész jogrendszerünkbe*. Ez a beilleszkedés a helyes tartalmi kialakítás lényegi eleme, s egyben feltétele a jogrendszer továbbfejlesztésének is. A részeket szilárdan együtt tartó, összekötő anyag nélkül az egész szerkezet darabokra hullik szét. A jogrendszer egységét természetesen nemcsak a részek mechanikus összefüggése teremti meg, hanem a belső összekötő anyaga: az *elvi alapok és a célok azonossága is*.

A jogszabályoknak az egységes jogrendszerbe való beilleszkedése a jog világában való tájékozódásnak, a jogi normák útvesztőiben való eligazodásnak is lényeges feltétele. Mindebből a jogszabály-előkészítés apparátusára az a fontos feladat hárul, hogy a jogi normák tartalmát már eleve a jogrendszer szerves részeként alakítsa ki. Ez bizonyos mértékben — éppen úgy mint a típusképzés — absztraháló munka is. Ha a jogszabályoknak, illetőleg jogi normáknak nem benső tulajdonsága a jogrendszer vérkeringésébe való szerves beilleszkedés, akkor a jogtudomány minden utólagos rendszerező erőlködése is hiábavaló.

Az említett általános követelmény megvalósítása számos részfeladatot ölel fel. Ilyenek pl.:

da) A jogi norma tartalmi kialakításánál körültekintően vizsgálni kell, hogy a szabályozás *miként hat ki* a rendezni szándékolt társadalmi viszonyokkal összefüggő *más társadalmi viszonyokra* (pl. a telektulajdon vagy lakástulajdon mértékének meghatározása milyen változást idéz elő a korábban keletkezett elővásárlási jog tartalmában, a közös tulajdonból folyó jogosítványokban vagy az elbirtoklás körében).

db) Nagymértékben ügyelni kell a tudományosan megalapozott *jogági tagozódásra*, mert ennek figyelmen kívül hagyása már eleve rendszertelenséget visz a jogrendszerbe, bővízü forrása az elvi töréseknek, bukfenceknek, valamint — ami különösen káros — az elvtelenségek továbbgyűrűzésének (pl. az anyagi jogszabály

elvi hibájának átcsapása az eljárásjogba és fordítva).

dc) Az azonos jellegű társadalmi viszonyokra azonos jogi megoldásokat kell kialakítani. A szabályozás tartalmának meghatározásánál tehát az *alapul fekvő társadalmi viszony jellege* a döntő tényező, nem pedig az egymással jogviszonyba került felek személyisége. Az ettől az alapvető elvtől való eltérés súlyos zavarokat idézhet elő (pl. a fórumrendszerben vagy az eljárásjog területén is).

dd) Feltétlenül kerülni kell a *párhuzamos szabályozásokat*, mert ezek is a jogrendszer egységének figyelmen kívül hagyását jelentik s zavarokat idéznek elő a jogalkalmazásban.

Az egységes jogrendszerbe való beillesztésnél nem hagyhatók figyelmen kívül *jogrendszerünk sajátosságai*, az idők próbáját jól kiállt megoldásai. Az életviszonyaink által nem igazolt, erőltetett, íróasztal mellett kiagyalt megoldásokat viszont — mint „idegen testeket” — el kell távolítani. Ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül a *nemzetközi kapcsolatok* szlesítéséből folyó következmények. A jogszabály helyes tartalmi kialakítása tehát rendkívül sok szempont körültekintő mérlegelését igényli. A jogi norma tartalmának a jogrendszerbe való helyes beillesztése mindenekelőtt a számos elemből összetevődő jogrendszer megállapítását teszi szükségessé, tehát valójában szintézis, amelyet — most már a tartalom helyes meghatározása érdekében — gondos analízisnek kell követnie.

2. A szabályozás tartalmi kialakításának *módszere* ugyancsak nagymértékben függ a rendezendő társadalmi viszonyok jelentőségétől, a jogszabály jellegétől és szintjétől. Minden esetben irányadó sémákat nem lehet megállapítani, rugalmasságra itt is szükség van. A nagyobb jelentőségű jogszabályok tartalmának meghatározásánál a munka szakaszokra bontása célszerű, a körülményektől függően azonban szóba jöhet e szakaszok összevonása is.

Mindenképpen szükséges megfelelő *írásbeli előkészítés*, amelynek több formája van.

a) Az *első lépés* a problematika készítése. Ennek célszerű tartalma: aa) az anyaggyűjtés során feltárt azoknak a főbb adatoknak az ismertetése, amelyek alátámasztják a jogszabályalkotás útján történő rendezés szükségességét; ab) a szabályozással elérni kívánt célok meghatározása; ac) a szabályozással kapcsolatos lényeges elvi kérdések felvetése; ad) megfelelő megoldási javaslatok tétele.

A problematika tehát a szabályozás általános kereteit érzékelteti és a döntést igénylő fő elvi kérdéseket dolgozza fel. Hasznos lehet, ha az elvi kérdések feldolgozása céljából erre felkért személyek tanulmányokat készítenek, amelyek alapjai lehetnek a jogi megoldások kimunkálásának.

Mindebből következően már a problematika elkészítése is mélyreható előzetes tanulmányokat, alapos kutató munkát igénylő fel-

adat. A problematika akkor tölti be jól a rendeltetését, ha alkalmas arra, hogy feltevései alapján a vitás elvi kérdések tisztázódjanak, a megfelelő döntések megtörténjenek.

b) A tematikát a *tematika* elkészítése követi. Ennek jellemzői: *ba)* a szabályozás tartalmáról a problematikánál bővebb, átfogóbb tájékoztatást ad anélkül, hogy normaszöveget adna; *bb)* tartalmazza a problematikában felvetett elvi kérdések megvitatásának eredményét, az esetleges döntéseket és ezek indokait; *bc)* felveti a még eldöntésre váró kérdéseket és ismerteti a felmerült megoldási variánsokat ugyancsak ezek indokaival együtt; *bd)* érzékelteti a szabályozás szerkezeti felépítését, mert a téziseket jórészt a tervezett jogszabály normáinak sorrendjében, ezek csoportosításának megfelelően tartalmazza.

A tematikát az említett jellemzői különösen alkalmassá teszik arra, hogy társadalmi és szakmai vitára bocsássák, hacsak nem a már elkészített jogszabálytervezet vitára bocsátása mutatkozik — valamilyen megfontolásból — indokoltnak.

Célszerű, ha *többszintű jogalkotásnál* is egy-egy tematika készül, mert a szabályozás teljes anyagának ismerete teszi lehetővé a valóban termékeny vitát és a jogszabálytervezet kifogástalan elkészítését.

3. Amint erről már előbb is szó volt, a szabályozás tartalmi kialakításának módszereit illetően sem lehet merev szabályokat felállítani. Lehetséges, hogy szükség van problematikára is és tematikára is, de lehetséges az is, hogy a problematika olyan tartalmú, amelynek alapján már maga a jogszabálytervezet elkészíthető.

A jogszabály-elkészítés szóban levő szakaszának lezárását, a tematikában felvetett vitás kérdések eldöntését követően kerül sor a jogszabály *tervezetének* elkészítésére: a javasolt megoldásokat tartalmazó szabályok megfelelő rendszerének, vagyis a jogszabály *szerkezetének kialakítására* és a normák *megszövegezésére*, majd a megszövegezett normáknak a jogszabály kialakított szerkezetébe történő beillesztésére.

D) A jogszabály szerkesztése

1. A jogszabályalkotás magas színvonala nemcsak az egyes normák önmagukban szemlélt tartalmi helyességétől függ, hanem a normák megfelelő rendszerbe szedésétől, a jogszabály helyes *szerkezeti felépítésétől*, s általában a magas színvonalú *szerkesztéstől*. A jogszabály kifogástalan szerkezeti felépítése a *helyes jogalkalmazás* fontos feltétele. A szerkesztési hibák gyakran okoznak súlyos zavarokat a jogalkalmazásban, s könnyen veszélyeztethetik a jogszabályalkotói szándék érvényesülését. Nyilvánvaló továbbá, hogy a jogszabályok helyes szerkesztésének — és természetesen színvonalas szövegezésének — a magyar jogszabályalkotás *nemzet-*

közi tekintélye szempontjából is igen nagy jelentősége van.

A szerkesztés körében — amely tevékenység nagyfokú hozzáértést igénylő munka, s korántsem tekinthető pusztán mechanikus, matematikai módszereket alkalmazó tevékenységnek — a kérdések, problémák tömege merül fel, amelyeknek a részletezésére egy ilyen tanulmány keretében nyilván nincs mód. Ezt egyébként feleslegessé is teszi az, hogy az Igazságügyi Minisztérium — a jogszabályok előkészítésének továbbfejlesztéséről szóló 2030/1964. (XI. 10.) Korm. számú határozat 1. pontjában kapott felhatalmazás alapján — kidolgozta a jogszabályok előkészítésének módszerére és a jogszabályok szerkesztésére vonatkozó irányelveket.¹ Ezek az irányelvek — amelyeket az Igazságügyi Minisztérium az érdekelt állami szervekkel és a tudomány képviselőivel való széles körű megvitatás után alakított ki — részletes útbaigazítást adnak a jogszabályok szerkesztésével kapcsolatos kérdésekben. E tanulmányban való megismétlésük nyilván szükségtelen. A baj inkább csak az, hogy ezek a helyes irányelvek a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek.

2. Az említettekre figyelemmel elegendőnek mutatkozik egy-két *általános szempont* megemlítése, valamint a gyakorlati munka során szerzett egy-két *tapasztalatra* a figyelem felhívása.

a) A jogszabály *címének* — természetesen tömör, világos fogalmazásban — pontosan kell fednie a jogszabály tartalmát. Kifogásolható pl., hogy a 44/1967. (XI. 5.) Korm. számú rendelet a címe szerint a „vállalatok” vállalkozási szerződésével kapcsolatos szabályokat tartalmaz, holott a szabályozás általában a szocialista szervezetek egymás közötti vállalkozási szerződéseire terjed ki (tehát a szövetkezeteknek más szocialista szervezettel kötött vállalkozási szerződéseire is).

b) Problemátikus, hogy helyes-e a *jogszabály célját* tételes rendelkezésben külön meghatározni, vagy pedig ennek a jogszabály tartalmából kell kitűnnie. A cél meghatározásának van előnye és hátránya. Előnye, hogy világossá teszi a jogszabályalkotói szándékot, s ez segítséget jelent a jogalkalmazáshoz. Hátránya viszont, hogy mert a cél meghatározása csakis általános jellegű lehet, ez könnyen vezethet — a jogszabályalkotói szándék ürügyén — a jogszabály egyes rendelkezéseinek valójában a jogszabályalkotó által sem szándékolt alkalmazására. Mindenesetre, ha a cél kifejezett meghatározására — propagatív okból vagy más megfontolás alapján — sor is kerül, ennek csakis a nagy jelentőségű jogszabályok esetében lehet helye.

c) Alapvetően a jogszabály tartalmi kialakításához kapcsolódó, de különösen a kódexek

¹ Sokszorosítás útján közzétette az Igazságügyi Minisztérium 1966-ban.

szerkesztésével is szorosan összefüggő kérdés a *típusművelet* szem előtt tartó és a *kazuisztikus* jogszabályalkotás problémája. Ezzel nem egyszer még ma is találkozni lehet: vannak, akik a kazuisztikus jogszabály-szerkesztést tartják előnyösebbnek. A gyakorlat azonban ennek az ellenkezőjét igazolja. A kazuisztika utáni vágyakozás is a jogalkalmazás során a könnyebb út keresésének — a gyakorlatban felmerülő minden esetre külön szabályozás igénylésének — megnyilvánulása.

A kazuisztikus jogszabályszerkesztés hátrányai már számos alkalommal kifejtésre kerültek: azoknak az eseteknek a szaporodása, amelyekben a jogalkotó által szem előtt tartott esetre szabott rendelkezés nem illik rá a konkrét tényállásra; a határesetek számának növelése és ezzel a jogalkalmazás nehezítése; a részletrendelkezések tömegében a szabályozás lényegének elsikkadása, az alapvető célkitűzések elhomályosulása; a jogalkalmazói munka elsekélyesítése; a szabályozás stabilitásának csökkenése stb.

Természetesen helytelen a tartalmatlan *keretszabályok* alkotása is, mert ezekkel a jogalkalmazó rendszerint nem tud mit kezdeni.

A kérdés lényege — állapítja meg *Szabó Imre* — nem abban áll, hogy a kódexek a jogalkalmazók és az állampolgárok számára kevesetmondó szabályt adjanak, hanem hogy *megfelelően általános* szabályt állapítsanak meg, amely az adott viszony összes fő vonásait tartalmazza.²

A jogszabályokat azért alkotják, hogy alkalmazásra kerüljenek, ezért a szerkesztésüknél a praktikus szempontokra különös gondot kell fordítani: olyan normákat kell alkotni, amelyeknek az alkalmazásával a gyakorlatban felmerült jogviták a legmegfelelőbbben dönthetők el. Ami szabályozást igényel, azt szabályozni kell. Semmi esetre sem tekinthető egészséges jelenségnek, ha pl. a jogszabály hiányosságait az érdekelt államigazgatási szerv különféle „tájékoztatók” és „állásfoglalás”-sorozatok kiadásával igyekezik pótolni.

d) Az egy jogszabályban összefoglalt normák rendszere csakis akkor tekinthető helyesnek, ha töretlen az ugyanazt a kérdést szabályozó rendelkezések *logikai összefüggése*. A logikai láncolatból egyes láncszemek hiánya sok jogalkalmazási zavar forrása lehet.

e) A jogszabály szerkezeti felépítése során valamennyi esetre vonatkozó *általános szabályokat* jól érzékelhető módon el kell különíteni az eseteknek csak szűkebb körére vonatkozó rendelkezésektől. Például ugyanabban a §-ban a csak meghatározott esetsoportokra vonatkozó szabályoknak az általános szabályokkal való keverése a jogalkalmazás során komoly nehézségeket okoz.

f) Minden jogszabállyal kapcsolatban elsődleges követelmény, hogy minden kétséget kizá-

roán eligazítson a rendelkezései *hatályát* illetően. Ezzel kapcsolatban különösen az alábbiak érdemelnek említést.

fa) A jogszabály alkalmazása szempontjából rendkívül fontos az egyértelműség a tekintetben, hogy a jogszabályt vagy annak egyes rendelkezéseit a *tényállások milyen körére* kell alkalmazni. Ennek tehát a jogszabályból a legnagyobb pontossággal ki kell tűnnie. Nem ez a helyzet pl. a szolgálati találmányért járó díjazásról és a találmányokkal kapcsolatos egyes intézkedésekről szóló 45/1969. (XII. 29.) Korm. számú rendeletnél, amely kétségeket támaszt afelől, hogy egyes rendelkezései csak a szolgálati találmányra vonatkoznak-e vagy pedig minden találmányra.

fb) Nemegyszer észlelhetők a gyakorlatban zavarok a jogszabály *időbeli hatályát* illetően is. Ugyancsak rendkívül fontos, hogy a jogalkalmazónak ne legyenek kétségei az új jogszabály visszaható, illetőleg a régi jogszabály továbbható hatályát illetően. Úgy tűnik, hogy e vonatkozásban az álláspontok nem is egységesek. Következésképpen érvényre kellene juttatni azt az elvi tételt, hogy a jogszabálynak visszaható hatálya csak akkor van, tehát az új jogszabály a hatályon kívül helyezett korábbi jogszabály hatálya idején keletkezett tényállásra csak akkor alkalmazható, ha az új jogszabály kifejezetten így rendelkezik.

Ha az új jogszabály a korábbi jogszabályt rendeli alkalmazni azokra az ügyekre, amelyekben az illetékes szerv már hozott — nem jogerős — határozatot, különös figyelmet érdemelnek azok az ügyek, amelyekben a bírósági eljárást államigazgatási szerv eljárása és határozata előzi meg. Ilyenkor annak egyértelmű meghatározására van szükség, hogy az időbeli hatály szempontjából az előzetesen eljáró államigazgatási szerv határozatának vagy pedig a bírósági határozatnak van-e jelentősége (tehát az előzetes eljárást és a bírósági eljárást egy egységes eljárásnak kell-e tekinteni, vagy sem). Példaként megemlíthető a lakások elosztásáról és a lakásbérletről szóló 1/1971. (II. 8.) Korm. számú rendelet 134. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés, amely szerint azokban az ügyekben, amelyekben a lakásügyi hatóság, illetőleg a bíróság e rendelet hatályba lépése előtt hozott első fokú határozatot, a jogorvoslati eljárásban a korábban hatályban volt jogszabályokat kell alkalmazni. Ennek a szabálynak az értelmezését illetően komoly zavarok keletkeztek a gyakorlatban, s nem is alakult ki egységes álláspont. Márpedig e rendelkezés ilyen vagy olyan értelmezésének igen nagy gyakorlati jelentősége volt (ezen állt vagy bukott pl. a tulajdonosnak a bérbeadott házingatlanában megüresedő lakrésze vonatkozó igénye).

g) Aligha helyeselhető, ha az állampolgárok jogait közelről érintő rendelkezéseket nem maga a jogszabályszöveg, hanem a jogszabály mellékletéhez fűzött „*megjegyzések*” vagy „*jegyzetek*”

² *Szabó Imre*: A szocialista jog, Budapest, 1963., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 202. old.

tartalmazzák, amikor is kétségek támadhatnak ezek jogszabályi erejét illetően. Bármilyen szabályt tartalmaz is maga a jogszabály a melléklettel kapcsolatban, a rendelkezésnek ez a formája semmiképpen sem helyeselhető. Sok kifogás hangzott el e vonatkozásban pl. a kisajátítási kártalanításról szóló 1/1965. (VII. 24.) PM—IM számú együttes rendelettel, illetőleg mellékleteivel kapcsolatban.

h) Nagy körütekintést igényelnek a jogszabályban foglalt *felsorolások*. Világos rendelkezéssel kell érzékeltetni, hogy taxatív vagy csak példálózó felsorolásról van-e szó. A taxatív felsorolások igen mélyreható vizsgálódásokat igényelnek a tekintetben, hogy a felsorolás valóban tartalmazza-e mindazokat az eseteket, amelyekre indokolt ugyanannak a rendelkezésnek az alkalmazása. Negatív tapasztalatok voltak szerezhetőek pl. a lakásbérletről szóló 1/1971. (II. 8.) ÉVM számú rendelet 90. §-ával kapcsolatban, amely arra vonatkozóan tartalmaz felsorolást, hogy mely esetekben kell a jogcím nélküli lakáshasználat rosszhiszeműnek tekinteni. Ez a felsorolás azonban — amint a gyakorlatban kiviláglott — korántsem teljes, s ezért nem kielégítő. A gyakorlatban bizonytalanság van a felsorolás taxatív jellegét illetően.

i) Általában kerülni célszerű a más jogszabályokra való *gyakori utalást*, mert ez bizonyos mértékben az újonnan alkotott jogszabály jelentőségét, tekintélyét is hátrányosan érinti.

j) A jogszabálynak pontos rendelkezést kell tartalmaznia az új szabályozással érintett korábbi jogszabályok *hatályon kívül helyezése* és *módosítása* tekintetében. Nyilvánvaló, hogy a hatályon kívül helyezés nem történhet meg később, mint amikor az új jogszabály hatályba lép. Ez természetesen a hatályon kívül helyezett korábbi jogszabály végrehajtó jogszabályaira is vonatkozik. A helytelenségek e téren elkerülhetőek, ha az új jogszabállyal együtt lépnek hatályba a végrehajtó jogszabályok is, amint ezt egyébként a jogszabályok közzétételéről és hatálybalépéséről szóló 1954. évi 26. számú törvényerejű rendelet 5. §-a kifejezetten elő is írja (bár a Minisztertanács számára kivételételi jogot biztosít). Zavart okozó késlekedésre a bíróságokról szóló új törvény és a Pp-novella hatálybalépésével kapcsolatban a közelmúltban is akadt példa.

k) Sok zavart és bosszúságot okoz a jogalkalmazásban a jogszabályok gyakori *módosítása*. Természetesen e vonatkozásban is a tényleges szükségleteket kell szem előtt tartani. Az állandóságot — állapítja meg *Korom Mihály* — nem lehet fetisizálni; akkor és annyiban kell tehát jogszabályainkat változtatni, módosítani, amennyiben a társadalmi, gazdasági viszonyok változása indokolja.³ Ez így tökéletesen igaz.

Csak az a baj, hogy korántsem mindig a gazdasági-társadalmi viszonyok változása teremti meg a módosítás iránti szükségletet, hanem a korábban megalkotott jogszabálynak a gyakorlatban hamarosan megmutatkozó hibája, hiányossága, vagyis a jogszabály-előkészítés felületessége. Ezt kétségtelenül jelzik a valamely jogszabály hatályba lépését követően viszonylag rövid időn belül megjelenő módosító rendelkezések. Számos olyan módosító rendelkezés jelenik meg, amely gondosabb munkával elkerülhető lett volna. Egyébként a magas szintű és stabilitásra törekvő jogszabály-előkészítésnél fontos követelmény a gazdasági-társadalmi viszonyok várható és be tervezhető változásának számbavétele is.

A módosítások tekintetében helyes iránymutatást ad a jogszabályok, valamint az ügyintézés egyszerűsítéséről és továbbfejlesztéséről szóló 2004/1969. (II. 23.) Korm. számú határozat. Eszerint az új viszonyok kialakulásának időszakában fokozott gondot kell fordítani annak vizsgálatára, hogy a problémák nem oldhatók-e meg — a jogszabályok módosítása helyett — a hatályos jog szabályainak értelmezésével; jogszabálymódosítást csak szükséges esetekben és mértékben, kellően általánosítható tapasztalatok alapján kell kezdeményezni.

A gyakori módosítások és kiegészítések következtében már valóságos jogszabály-szörnyek keletkeztek: alig van olyan rendelkezésük, amelyet még nem módosítottak volna (esetleg többször is). Alaposnak tekinthető ezért az az igény, hogy többszöri módosítás helyett — hacsak nem szól ez ellen valamilyen különleges szempont — inkább új jogszabály alkotására kerüljön sor, de legalábbis az *egységes szerkezetben* való közzétételről kell mindenképpen gondoskodni. E téren is már jelentős eredményeket értünk el.

l) Bár nem tartozik szorosan a jogszabály-szerkesztés körébe, mégis megemlítem a *többszintű szabályozás* problémáját. Ezzel a már ugyancsak sokszor felszínre került témával sem kívánok bővebben foglalkozni, mégis bizonyos körülmény a téma érintésére készlet. A k) pontban említett kormányhatározat elrendelte azt is, hogy törekedni kell a szabályozási szintek számának csökkentésére; a magasabb szintű szabályozás végrehajtása lehetőség szerint egy jogszabályban történjék. A gyakorlat azonban azt igazolja, hogy ennek a helyes iránymutatásnak nem sok fogantatja volt. A szövetkezetekkel, a lakásbérlettel — korábban a munkajoggal — kapcsolatban a jogszabályok egész sorozata lépett hatályba, s ez nagymértékben hozzájárult a *jogszabály-dömpingről* a társadalomban kialakult nem éppen kedvező vélemény erősödéséhez. De különösen elégedetlenséget váltott ki a jogalkalmazók körében. A jogszabályok tömegében a biztos eligazodás hovatovább már szinte lehetetlenné válik nemcsak az állampolgárok, hanem a jogászok számára is.

Újszerű jelenség, hogy nem is mindig többszintű szabályozás lát napvilágot, hanem a sza-

³ *Korom Mihály*: A jogalkotás és jogalkalmazás időszerű kérdései — Magyar Jog, 1971. évf. 6. sz. 322. oldal.

bályozásnak több ugyanolyan szintű jogszabály közötti felparcellázottságának lehetünk tanúi. A többszintűség azonban itt sem hiányzik: a szabályozás több magas szintű jogszabálytagja mellett megvan az alacsonyabb szintű végrehajtó szabályozás is ugyancsak több jogszabálylyal (pl. lakásbérlet).

A többszintű szabályozást természetesen nem lehet megszüntetni, ez nem is volna helyes. A szükséges szabályozásnak lehetnek olyan részei, amelyeknek a gyakoribb változásával kell számolni. Ezért ezeket a rendelkezéseket — éppen a magasabb szintű jogszabály stabilitása érdekében — indokolt alacsonyabb szintre szorítani. De a szelekciót nagy körültekintéssel, elvi alapon kell végezni, s fokozott gondot kell fordítani arra, hogy a magasabb szintű szabályozás végrehajtása lehetőleg valóban csak egy jogszabályban történjék. A többszintű szabályozás — hangsúlyozza helyesen *Benedek Károly* — megnehezíti a joganyagban való eligazodást, a jogrendszer áttekinthetőségét és azt, hogy a jogalkotásban egységes elvek érvényesüljenek.⁴ Ezt fokozottan szem előtt kell tartani minden olyan esetben, amikor a többszintű szabályozás kérdésében kell határozni.

E) Szövegezés

A jogszabály-előkészítés magas színvonalának nemcsak a tartalom helytállósága és a szerkezet világossága a feltétele, hanem a forma, a szöveg kifogástalansága is. Jó jogszabályok készítéséhez nem elegendő az, hogy valaki jól beszéljen magyarul, sőt az sem elég, hogy a gondolatait helyesen írásba tudja foglalni. A jogszabályok kellő szintű megszövegezése azt is igényli, hogy a szövegező *szabályokat (normákat)* tudjon kifogástalanul formába önteni. Ehhez viszont nagyfokú ilyen jellegű szövegezési készségre és érzékre, a tervezett szabályokkal kapcsolatos anyag teljes ismeretére, a jog világában való széles körű tájékozottságra és nem utolsósorban nagy rutinra van szüksége. Éppen ezért a jogszabály-előkészítő munkát csak magas kvalitásokkal rendelkező személyi apparátus végezheti magas színvonalon.

A szövegezéssel szemben támasztott követelmények ismertek. A legáltalánosabbak a következőkben foglalhatók röviden össze.

⁴ *Benedek Károly*: Jogrendszerünk és igazságszolgáltatásunk fejlődésének 25 éve — Magyar Jog, 1970. évi 3. sz. 136. old.

a) A jogszabályokat a nyelvtani szabályok szigorú megtartásával szabatosan, tömören kell megszövegezni, úgy azonban, hogy a tömörség ne menjen a könnyű megértés rovására.

b) A szövegnek világosnak, egyszerűnek, da-gályosságtól és erőltetettségtől mentesnek kell lennie, meg kell szabadítani minden felesleges jelzőtől, utalástól, mellékmondattól. Szószaporításnak jogszabályban nyilván nincs helye.

c) A normaszövegben nem lehetnek indoklásjellegű megállapítások.

d) A szóhasználatnak (terminológiának) egységesnek kell lennie. Különösen fontos követelmény ugyanannak a fogalomnak ugyanazzal a szóhasználattal való kifejezése.

e) A jogszabály magatartási normákat tartalmaz, ezért úgy kell megszövegezni, hogy minden nehézség nélkül megértsék azok, akikhez szól. E téren azonban nem lehet ésszerűtlen követelményeket támasztani. Van jogi szaknyelv is, mint ahogyan más tudományoknak is megvan a maguk szaknyelve. Természetesen tartózkodni kell a speciális jogi szakkifejezések felesleges használatától, s általánosan érvényesülő szempont, hogy a jogi norma célja az emberi magatartások szabályozása és befolyásolása. A közérthetőség a jogismeret fokozásának is fontos feltétele.

Egy-egy jogi fogalmat tömören kifejező, bevált jogi szakkifejezések használata azonban nem tekinthető helytelennek (pl. elvüléstről, elbirtoklásról, szolgalmról, vélelemről annak ellenére lehet beszélni és írni, hogy az állampolgárok nagy tömegei egyáltalán nincsenek tisztában azzal, hogy ezek a kifejezések valójában milyen tartalmat takarnak). Nem elhanyagolható szempont, hogy az állampolgárok jogi műveltségét fokozni kell (mint ahogy pl. a műszaki ismereteit is). Nem a kultúrált jogi nyelv színvonalát kell leszállítani, hanem inkább az állampolgárok jogi kulturáltságának fokozása érdekében szükséges erőfeszítéseket tenni.

f) Különös gondot kell fordítani arra, hogy a szöveg ne legyen félreérthető, ne legyen a norma többféleképpen értelmezhető. E tekintetben a szórendnek, az írásjelek elhelyezésének is komoly jelentősége lehet.

A szövegezéssel, a szövegezés technikájával kapcsolatban számos kisebb-nagyobb jelentőségű részletkérdés merül fel. Ezekre az Igazságügyi Minisztérium által kimunkált — a D) alatt említett — irányelvek részletesen kitérnek, megismétlésük ezért szükségtelen.

Zoltán Ödön

A műszaki fejlesztő tevékenység eredményei és az ÁSZF*

A KGST-ben részt vevő országok szervezetei közötti áruszállítások általános feltételei¹ (a továbbiakban: ÁSZF) ezen országok nemzetközi vételi kódexét képezik, amely ma már tizenöt esztendő múltára tekint vissza. Feladata a KGST-országok közötti áruforgalom szabályozása, rendelkezései azonban nem irányadóak az egyes KGST-országokon belüli áruforgalomra.

Az ipari termelés mai fejlettségi foka mellett számos olyan termék képezi kereskedelmi forgalom tárgyát, amely nem adható el egyszerűen önmagában, mint például a rádió vagy a kerékpár, hanem amelyet a vevő csak akkor tud rendeltetészerűen használni, üzemeltetni, ha ahhoz megfelelő útmutatást kap. Ezek az útmutatások ipari berendezések, termelőeszközök, gépek esetén általában műszaki dokumentáció (rajz, specifikáció, karbantartási és üzemeltetési, szerelési utasítás) formájában jelentkeznek.

Ezért a magunk részéről a műszaki dokumentációt úgy fogjuk fel, mint az eladó vállalatnál jelentkező műszaki fejlesztő munka eredményét, függetlenül attól, hogy a műszaki dokumentációban rögzített ismeretek műszaki színvonala sok esetben olyan, hogy azt megfelelő munka és időráfordítással a vevő szakemberei maguk is létre tudják hozni.

A műszaki fejlesztés érdekében történő beruházások, ipari rekonstrukciók során a beruházók ugyanis a berendezésekkel, gépekkel együtt igen gyakran nem know-how jellegű, valamint nem találmányi színvonalú műszaki ismereteket vásárolnak. Az ok kézenfekvő: „az idő pénz” és időt, vagyis pénzt takarít meg az a vevő, aki máshonnan megvásárolja és azonnal meghonosítja azt a műszaki ismeretet, amelynek kifejlesztése nem gazdaságos. A berendezés, a gép eladója ugyanis azt már kifejlesztette és az áruval együtt ezt is átadja.

A vevő oldalán jelentkező e gazdaságossági megfontolások említése után ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezeknek a járulékos jellegű, az áru eladásához kapcsolódó műszaki ismereteknek létrehozása az eladó oldalán mint jelentős szellemi-anyagi ráfordítás jelentkezik. Ezért utóbbi részéről joggal merül fel az igény, hogy ezek még akkor is bizonyos védelemben részesüljenek, ha azok sem know-how jellegű, sem találmányi színvonalú műszaki megoldást nem tartalmaznak.

A műszaki fejlesztő tevékenység eredményeinek védelmével kapcsolatos érdekeltségi szempontok tehát elsősorban az eladó oldalán jelentkeznek. Ezeknek az érdekeltségi szempon-

toknak méltánylása vezetett oda, hogy amikor a KGST-országok a nemzetközi vételi jogot egyesítették és az egymás közti külkereskedelmi forgalom céljaira az ÁSZF-et létrehozták, az áruszállításhoz kapcsolódó műszaki dokumentációt, amely valójában a műszaki fejlesztő tevékenység eredménye, nevesített oltalomban részesítették.

Az áruszállításhoz kapcsolódó műszaki dokumentáció

A műszaki fejlesztő tevékenység eredményei egyrészt a termékekben (gépekben, berendezésekben) magukban, másrészt műszaki leírásokban, tervrajzokban, gyűjtő néven műszaki dokumentációban materializálódnak.

A KGST-országok jogtudományában egyéges az a felfogás, hogy az áruhoz kapcsolódó műszaki dokumentáció, akár az áruval együtt, akár elkülönítve vizsgáljuk azt, maga is áru.

A következőkben azonban — figyelemmel az ÁSZF idevonatkozó rendelkezéseire — csak az olyan műszaki dokumentációról lesz szó, amely áruszállítással kapcsolatos. Ennek árjellege pedig aligha vitatható, márcsak azon funkcionális tulajdonságánál fogva is, hogy nélküle az áru egyáltalán nem, vagy csak komoly nehézségek árán (szellemi és anyagi ráfordítások) használható.

Az ÁSZF idevonatkozó — a „Műszaki dokumentáció” címet viselő — VII. fejezete (24—25. §) tartalmazza a témánk szempontjából döntő fontosságú rendelkezéseket.

E rendelkezések közül különösen az ÁSZF 24. § (2) bek. figyelemreméltó, mivel a műszaki dokumentációval szembeni „elvárhatóság” követelményére nézve ez ad a legtöbb támpontot. Eszerint „a műszaki dokumentációt úgy kell kivitelezni, hogy biztosítsa a gépek és/vagy berendezések normális használatának lehetőségét a termelésben, komplett berendezések esetén pedig üzembehelyezésüket, üzemeltetésüket....”

E rendelkezés alapján Szathmáry Géza azt a következtetést vonja le, hogy a műszaki dokumentáció valójában know-how tartalmú szolgáltatás, amely a vevő tekintetében majdnem mindig olyan műszaki ismeret, amely ez utóbbi vonatkozásában relatíve új, még akkor is, ha ez a relatív újdonság az eladói oldalon (az eladó országában) nem áll fenn.²

² Hozzászólás a Magyar Jogász Szövetségben elhangzott előadáshoz. A hozzászóló e megállapításai alapján azt a gondolatot is felvetette, vajon nem volna-e célszerűbb a műszaki dokumentációra vonatkozó rendelkezéseket kivenni az ÁSZF-ből, s a létrehozandó know-how típus szerződés alkalmazására áttérni.

* A Magyar Jogász Szövetség nemzetközi magánjogi szakosztályában 1973. június 19-én elhangzott előadás alapján. (Szerk.)

¹ Közzétéve az 1968. évi 35. tvr-el.

Ugyancsak a műszaki dokumentáció know-how jellegét hangsúlyozza *Karlócai* János is, nevezett azonban az ÁSZF 25. § (3) és (4) bek. alapján jut erre a következtetésre. Ezek ugyanis egyrészt a közzététel tilalmát (titokban tartás), másrészt a szerződés megszűnése esetére a visszaadás kötelezettségét mondják ki.³

A két eltérő megközelítési mód érdekes módon azonos eredményre vezet s éppen ezért meggyőzőnek tűnik abban az esetben, ha e következtetést a műszaki dokumentációnak arra a kategóriájára korlátozzuk, amely termelési eszközök szállításához kapcsolódik és figyelmen kívül hagyjuk a fogyasztási cikkekhez (hűtőgép, televíziós készülék, gépkocsi) kapcsolódó műszaki dokumentációt.

A teljesség kedvéért meg kell emlékeznünk az ÁSZF 24. § (3) bek. rendelkezéséről is, amely kétoldali államközi megállapodás alapján a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság, valamint előbbi és a Lengyel Népköztársaság viszonylatában a következő rendelkezéssel egészül ki: „Eltérő szerződéses kikötés hiányában a műszaki dokumentációt azon a nyelven kell elkészíteni, amelyen a szerződés készült.”

Kézenfekvő, hogy ha az átadott műszaki dokumentáció nyelve eltér a szerződésben megállapítottól, úgy a teljesítés nem szerződésszerű s ugyanolyan jogi elbírálás alá esik, mintha a megrendelt helyett másfajta kivitelű gépet szállítottak volna, még akkor is, ha az történetesen ugyanolyan használható lenne, mint a szerződésben meghatározott gép.⁴

E rendelkezések kapcsán önként adódik az az egyébként általánosan elfogadott megállapítás, hogy jóllehet az ÁSZF mindenfajta áru forgalmát hivatott szabályozni és, hogy az egymástól bonyolultságban, rendeltetésben igen nagymértékben eltérő, különböző árukhoz kapcsolódó különféle műszaki dokumentációfajták, az eltérő áruk sajátosságaira visszavezethetően ugyancsak igen nagymértékű eltérést mutatnak egymás között, a KGST-országok az ÁSZF szövegezése alkalmával nem alakíthattak ki olyan, mindenfajta dokumentáció átadására irányadó részletes szabályozást, amely e kísérő jellegű járulékos szolgáltatás vonatkozásában egyértelmű, félreérthetetlen, általános és egységes szabályozást biztosított volna.

Joggal jegyzi meg ezért az ÁSZF egyik ismert szovjet kommentátora *M. G. Rozenberg* a 24. § kapcsán, hogy ennek a rendelkezésnek nemzetközi magánjogi tartalma van. Nevezetesen az ÁSZF 110. §-ában kimondott kollíziós főszabály, az eladó országa anyagi jogának uralma a műszaki dokumentáció átadása vonatkozásában is következetesen érvényesül: a teljesítés feltételei tekintetében az eladó országában szokásos gyakorlatnak megfelelő szolgáltatás köte-

lező. A műszaki dokumentációra vonatkozó e speciális, s az egész ÁSZF-ben egyedülálló,⁵ kollíziós szabály jogi természetére nézve relatíve imperatív, ami alatt *Rozenberg* azt érti, hogy a felek a szerződésben attól csak az ÁSZF praeambulumában meghatározott esetben térhetnek el, más szóval akkor, ha ez az áru sajátossága és ill. vagy a szállítás különlegessége miatt célszerű.⁶

A műszaki dokumentáció formái, pontosabban annak megjelenési formái közötti különbség, s a kötelező megjelenési formákhoz fűződő joghatások kérdése figyelemreméltó módon jelentkezik a Német Demokratikus Köztársaság Külkereskedelmi Kamarája mellett szervezett Választottbíróság egyik határozatában.

A per során a Választottbíróság azt a kérdést vizsgálta, hogy *mi tekintendő az ÁSZF 24. §-ának hatálya alá eső műszaki dokumentációnak*. A határozat kétféle dokumentáció között tesz különbséget: az egyik, amelyik közvetlenül a géphez vagy felszereléshez tartozik és amelyet ezzel együtt szállítanak, a másik az olyan adatokat és ismereteket tartalmazó műszaki dokumentáció, amelyre a vevőnek a gép vagy felszerelés szállítása előtt van szüksége, s amelyet az építkezési munkánál használ fel. Ezért a Választottbíróság különbséget tesz üzembehelyezési (Inbetriebsetzung) és előzetes vagy terv (Vor, Projekt) dokumentáció között. Az ÁSZF 24. §-ának hatálya alá csak a gépszállítással szoros kapcsolatban álló üzembehelyezési dokumentáció tartozik, s ezért ha az eladó az előzetes vagy tervdokumentáció szállításával esik késedelembe, emiatt az ÁSZF 84. §-ában meghatározott kötbérszankció vele szemben nem alkalmazható. Ez azonban természetesen nem zárja ki az ÁSZF 110. §-a alapján az eladó országának anyagi joga szerinti kárigény érvényesítését.⁷

A szállítandó műszaki dokumentáció minősége kérdésében a szakirodalom egységes: a csehszlovákiai *Ruzička* és *Ungar*,⁸ valamint a német *Kemper*⁹ egyöntetűen arra az álláspontra helyezkednek, hogy a dokumentáció felhasználhatóságát nem lehet a vevő országa szakemberei műszaki ismereteinek színvonalától függővé tenni és a teljesítés feltételeit ilyen irányban szub-

⁵ *Karlócai* János hozzászólásában arra mutatott rá, hogy a szokásnak (iparági gyakorlatnak) alkalmazandó jogként való előírása csupán az ÁSZF-ben egyedülálló, ez az angol-amerikai nemzetközi magánjogi gyakorlatban sűrűn előforduló megoldási mód. — *Dr. Csanádi György* álláspontja szerint az ÁSZF 24 §-ával kapcsolatosan a felek eltérési joga tágabb, mint amit az ÁSZF praeambulumában lehetővé tesz. A hivatkozott szabály ugyanis eleve arra tartalmaz rendelkezést, „ha a szerződésben nincs meghatározva”, hogy milyen műszaki rajzot, stb. kell szolgáltatni.

⁶ *Rozenberg*, M. G.: Unifikacija norm o vnesnetorgovoj posztavka sztran cslenov SZEVI. Szovetszkoe gosudarsztvo i pravo. 1969. 7. sz.

⁷ Recht in der Aussenwirtschaft 1968. 2. szám. 4–5. old.

⁸ *Ruzička-Ungar*: Všeobecné podmínky RVHP. 1958. Prága. 1960.

⁹ *Kemper*: Liefervertrag, Montagevertrag, Kundendiensvertrag im Aussenhandel der RGW Staaten. Berlin 1967.

³ Hozzászólás a Magyar Jogász Szövetségben elhangzott előadásához.

⁴ Csehszlovák Kereskedelmi Kamara Választottbírósága, 117/1967. sz. határozat.

jektivizálni. A műszaki dokumentációnak objektíven kell biztosítania a felhasználás lehetőségét. Ez pedig gyakorlatilag azt jelenti, hogy a műszaki dokumentációnak olyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie, amelyek alapján az a szállító országában megfelel a megvalósíthatóság követelményeinek.

A létrehozott műszaki fejlesztési eredmények oltalma érdekében fontos tulajdonjogi rendelkezést tartalmaz az ÁSZF 25. § a) bek., amely — igaz fakultatív jelleggel — kimondja, hogy a műszaki dokumentációra vonatkozóan az eladó megtartja kizárólagos jogát. E rendelkezéssel kapcsolatosan két kérdés merül fel: mi értendő kizárólagos jog alatt; mi a szankciója e rendelkezés megsértésének.

A magam részéről kizárólagos jog alatt „tulajdonjogi” fenntartást értek, amely nézetem alátámasztására elsősorban az ÁSZF 25. § (4) bek-ének arra a rendelkezésére utalok, amely szerint a szerződés megszűnését követően a műszaki dokumentációt az eladónak vissza kell adni. Ebből a jogi konstrukcióból világosan következik továbbá az is, hogy a műszaki dokumentáció nem tárgya az áru-vételi szerződésnek, hanem a kísérő jellegű járulékos szolgáltatás.¹⁰

A szankció vonatkozásában a válasz viszonylag egyszerű: minthogy az ÁSZF nem tartalmaz szankció előírást, e vonatkozásban az ÁSZF 110. §-ában kimondott kollíziós főszabály alapján az eladó országának anyagi joga által meghatározott szankciók irányadók. Ha tehát magyar eladó által átadott műszaki dokumentációt a külföldi vevő — jogellenesen — elidegeníti, úgy a magyar eladó igényelheti: a műszaki dokumentáció visszaadását [Ptk. 115. § (2) bek.]; a kártérítést (Ptk. 318. §).¹¹

Meg kell jegyeznünk, hogy a magyar jog vonatkozásában Szélyes Sándor inkább a tisztességtelen versenyről szóló törvény (1923) alapján látja a szankcionális lehetőséget biztosítva, amit a Pesti Központi Kerületi Bíróság egyik ítéletével is alátámaszt.¹² Minthogy azon-

ban több olyan KGST-ország van, amelyben ez a speciális oltalmi forma nem elég elterjedt, a magam részéről KGST-viszonylatban a tulajdon védelmével kapcsolatos szankciók alkalmazását látom gyakorlatibbnak.

Mivel pedig a tulajdon védelmének e két szankciója tipikus és általános, feltételezhető, hogy ha magyar vevő jár el az ÁSZF 25. §-ával ellentétesen a külföldi eladó műszaki dokumentációjával, legalábbis ezekkel a szankciókkal kell számolnia.

A létrehozott műszaki fejlesztési eredmények oltalmát kötelmi jogi rendelkezések is biztosítják. Az ÁSZF 25. § (2) bek. felállítja a harmadik országban való felhasználás tilalmát, valamint a vevő országán belül való felhasználást a szállított géphez, berendezéshez köti, ill. erre korlátozza. Úgy véljük, hogy az ismertett, részben tulajdonjogi, részben kötelmi jogi eszközökkel megkonstruált oltalom hatásosabb, mint a lajstromozással biztosított formális oltalom volna, mert egyrészt rugalmasabb, másrészt mert nagyobb mértékben biztosítja, hogy a műszaki fejlesztés eredményei harmadik személyek számára ne legyenek hozzáférhetőek.

Valójában ugyanez a részben tulajdonjogi, részben kötelmi jogi konstrukció az alapképlete a know-how átadására vonatkozóan kötött szerződésnek is: tulajdonjogi fenntartás, harmadik személyeknek való átadás tilalma. Az a körülmény pedig, hogy egyrészt a szocialista országok jogegységesítése, másrészt a nem szocialista országok vállalatainak széles körű szerződéskötési gyakorlata ugyanarra a végeredményre jutott, arra enged következtetni, hogy mai ismereteink mellett ez az a végső pont, ameddig a műszaki fejlesztő tevékenység eredményeinek védelme terén el tudunk jutni.

Ha pedig arra gondolunk, hogy néhány évtizeddel ezelőtt ez a téma még „jogi senki földje” volt, ezt az eredményt nem is lehet rossznak nevezni. Sőt inkább azon kellene elgondolkozni, hogy legalábbis a KGST országokban, nem veti-e előre árnyékát olyan időszak, amikor a műszaki fejlődés hallatlan gyors üteme mellett még a találmányok vonatkozásában is elsvad az abszolút jogot biztosító oltalmi forma, még akkor is, ha ezt a magunk részéről nem tartjuk túl örvendetesnek. Ez bizonyára nem holnap következik még be, hosszabb távon azonban ennek lehetősége aligha zárható ki teljesen.

Az ÁSZF 24—25. §-ai valójában a szerződő felek orientálását szolgálják abban a vonatkozásban, hogy a műszaki dokumentáció tekintetében mely kérdéseket és milyen alapelvek figyelembevételével célszerű szabályozni a szerződésben. A műszaki dokumentációnak a szállított áru felhasználhatóságával kapcsolatos szerepe fontosságára tekintettel, az ezzel kapcsolatos kérdéseket a szerződő feleknek feltétlenül szabályoznia kell. A műszaki dokumentációval szemben támasztott igények az áru természetétől és rendeltetésétől függően annyira eltérőek,

¹⁰ A visszaszolgáltatási kötelezettséget elemezve *Karlócai János* hozzászólásában még messzebb menő következtetésre jut. Nézete szerint a műszaki dokumentáció vonatkozásában valójában időleges használatról van szó, amikor ez utóbbi nem osztozik az áru, vagyis a szerződés főtárgyának sorában miértis a műszaki dokumentáció vonatkozásában valójában bérleti jogviszony jön létre.

¹¹ A kártérítési szankció alkalmazásával kapcsolatosan *Sebestyén Gyula* hozzászólásában arra figyelmeztet, hogy a Ptk. 46/A §-a szerint külkereskedelmi szerződés megszegése esetén a kötbért meghaladó kár általában nem érvényesíthető. Minthogy azonban — mint mondtuk e vonatkozásban az ÁSZF nem tartalmaz szankciós (kötbér)előírást — megítélesem szerint, hacsak a felek e vonatkozásban a szerződésben nem rendelkeztek, úgy az adott esetben a kártérítési szankció alkalmazásának nem lehet akadály.

¹² *Szélyes Sándor*: Az ipari vállalat érdekeinek védelme rajzdokumentáció átadása és alkatrészgyártás esetén. *Újítók Lapja* 1971. 13. szám. 5—7. old. — Az ítéletet kivonatossan közli Dr. Takáts Endre: *Legal Problems of Competition and Related Practice in Hungary c. tanulmányában. Közétéve: Proceedings of the Hungarian Group of AIPPI. 1972. 2. szám. 41. old.*

hogy az ÁSZF-ben e vonatkozásban aligha található megnyugtató rendelkezés. Az ott lefektetett elvek legfeljebb a szerződés vonatkozó rendelkezéseinek felépítésénél szolgálhatnak kiinduló alapul — mondják a német *Wagner* és *Kretzschmar*.¹³

E megállapítások különösen találóak, ha az egyik legfontosabb kérdésre, a műszaki dokumentáció átadásának határidejére gondolunk. E vonatkozásban az ÁSZF 24. § (1) bek. valójában csak annyit mond, hogy azt „kellő időben” kell a vevő rendelkezésére bocsátani, s így nézetem szerint a határidő egyike azoknak a kérdéseknek, amelyeknek félreérthetetlen szerződéses szabályozása a legfontosabb. Így a német *Krahl* helyesen mutat rá, hogy ha a felek a határidő kérdését sem a szerződésben, sem utólag nem rendezték, úgy legkésőbb a gépek szállításával egyidejűleg a dokumentációt is át kell adni — ez azonban nézetem szerint teljesen magától értődik, s ez az interpretáció nem sokat segít a vevőn.¹⁴

Szankciók a műszaki dokumentáció késedelmes szolgáltatása miatt

Az ÁSZF-re, mint a szocialista jogegységésítés eredményére különösen jellemző, hogy alaposan kidolgozott szankciórendszere van.

E szankciókat, valamint azok érvényesítését a Szankciók címet viselő XIV. Fejezet tartalmazza. Speciális, a műszaki dokumentációval kapcsolatos szankciót tartalmaz a 84. § (1) bek., amely azonban visszautal az előző — általános hatályú — 83. §-ra, s így gyakorlatilag a kettő együtt érvényesül.

Megjegyzendő, hogy kétoldalú államközi megállapodás alapján a Magyar Népköztársaság és a Lengyel Népköztársaság egymás közti viszonylatában az ÁSZF 84. §-a a következő rendelkezéssel egészül ki: „Amennyiben az eladó, mind a gépek vagy berendezés, mind a műszaki dokumentáció szállításával késedelembe esik, a kötbér összege együttesen nem haladhatja meg a 80%-ot.”

Kevésbé határozottan, és valamivel bonyolultabban, de lényegében ugyanezt a rendelkezést mondja ki a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti államközi szerződés, amely szerint az ÁSZF 84. § (1) bek. a két ország egymás közti viszonylatában a következőkkel egészül ki: „Eltérő szerződéses kikötés hiányában a műszaki dokumentáció késedelmes átadásáért járó kötbér összege a 83. § szerinti szállítási késedelem miatt felszámítható kötbérrel együtt sem lépheti túl az áru értékének 80%-át, ha ilyen szállítási késedelem már fennállt és a kötbért már felszámították.”

¹³ *H. Wagner—D. Kretzschmar: Die Allgemeinen Lieferbedingungen des RGW 1968. Berlin 1970.*

¹⁴ *D. Krahl: Die rechtliche Regelung des Austausches technischer Dokumentationen in den AB/RGW 1958. Recht im Aussenhandel 1966. 6. sz. 5. old.*

A kumulált kötbérre vonatkozó lengyel és német viszonylatú, hangvételében lényegesen eltérő államközi rendezésnek történeti előzményei vannak. A német részről jelentkező óvatossá, tartózkodó szabályozás előzménye abban keresendő, hogy a német és csehszlovák választottbírói gyakorlat — ellentétben a magyar, valamint szovjet gyakorlattal — áruszállítás és műszaki dokumentáció átadásának együttes késedelme esetén általában tagadta a kumulált kötbér lehetőségét.¹⁵ A kétoldalú államközi szerződés idézett rendelkezése, amely a kumulált kötbér felső határának megállapításával, valójában a kötbérekumulálás lehetőségének elismerését jelenti, ezért lényeges közeledést jelent a magyar, szovjet és lengyel állásponthoz.

Ugyanakkor a jogfejlődés itt vázolt irányából az is megállapítható, hogy a kumulált kötbér felső limitjének megállapítása a szállító oldalán jelenkező reális igény. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy ebben a kérdésben csak azok az országok tudtak egymással megállapodni, amelyek maguk is kellőképpen átérzik ezt a szállítói igényt, vagy közgazdasági kategóriában meghatározva, az iparilag nagyjából azonosan fejlett országok.

A dokumentáció átadásának késedelmes teljesítése miatti szankciókat a gyakorlatban általában a választottbírói szabja ki.

A választottbírói eljárásban állandóan visszatérő alperesi védekezés, hogy nincs okozati összefüggés a dokumentáció késedelmes szállítása és a gépi berendezés késedelmes üzembehelyezése között, s ezért a dokumentáció késedelmes átadása az adott esetben kötbérrel nem szankcionálható.

Ezzel védekezett például a Szovjetunió Külkereskedelmi Választottbírói Székhelye előtt a szovjet Technopromexport Vállalat mint szállító a magyar Komplex Vállalat által, ellene műszaki dokumentáció késedelmes átadása miatt, folyamatba tett perben. A Választottbírói Székhely azonban határozatában kimondotta, hogy a perbeli daruk szerelési rajzainak és műszaki leírásának késedelmes átadása esetén közömbös, hogy ez a késedelem akadályozta-e a daruk üzembehelyezését vagy sem: a felek a szerződésben a műszaki dokumentáció szállításának határidejét rögzítették, az alperes ezt nem tartotta be, miért is kötbér fizetésére köteles.¹⁶

Hasonló védekezést kísérelt meg magyar szállító is lengyel megrendelőjével szembeni késedelmes dokumentáció átadása miatt perben. A Magyar Kereskedelmi Kamara Választottbírói Székhelye azonban elvi érveléssel kimondta, hogy „a műszaki dokumentáció átadásának kötelezettsége objektív jellegű. Ezért a felperesnek nem kell bizonyítania, hogy a dokumentáció a szállított gép üzembehelyezéséhez ténylegesen

¹⁵ *Kemper i. m. 232—236. old.*

¹⁶ *Arbitrazsnija praktika. Moszkva, 1972. 141. döntés.*

szükséges volt¹⁷ s ezért elmarasztalta a magyar szállítót. E választottbíróági határozatokhoz, amelyek egyébként az állandó gyakorlatot tükrözik, a magunk részéről csupán annyit jegyzünk meg, hogy az okozatosság megkövetelése egyben elvi ellentétben is állna a kötbér céljával, jellegével.

A dokumentáció hiányos szállítása miatt kötelezte kötbér fizetésére a magyar eladót a Magyar Kereskedelmi Kamara Választottbíró-sága,¹⁸ mivel a szerződés szerint a szállított gép dokumentációját három példányban kellett volna átadni, s az eladó csak egy példányt adott át. Érdekes módon ez a tényleg nem szerencsés határozat a külföldi irodalomban több bírálatot is váltott ki. A magunk részéről e határozattal kapcsolatosan csatlakozunk *Kemper* végkövetkeztetéséhez — amelyhez igen hosszadalmas okfejtés után jut el —, miszerint ilyen esetben kötbér kiszabásának nem lett volna helye, ha azonban a megrendelő a dokumentáció másod- és harmadpéldányának hiánya miatti kárát igazolni tudta volna, úgy kárigényt érvényesíthetett volna.

A kötbérfizetés kezdő időpontja tekintetében a műszaki dokumentáció késedelmes átadása esetén különös jelentőséget nyer az ÁSZF 14. §-a, amely szerint „ha a gépekre és berendezésekre vonatkozó szerződés nem tartalmazza a részek szállításának konkrét határidőit, a szállítás napjának azt a napot kell tekinteni, amelyen a gép vagy berendezés azon utolsó részének szállítása történt, amely nélkül az adott gépet vagy berendezést üzembe helyezni nem lehetett.” Az ÁSZF e rendelkezésére hivatkozással utasította el a Szovjetunió Külkereskedelmi Választottbíró-sága a magyar Komplex Vállalat által a szovjet Technopromexpont Vállalat ellen műszaki dokumentáció késedelmes átadása miatt indított — az előzőekben említett — perében a magyar felperes keresetének azt a részét, amely a késedelmet az első gépi részszállítástól (137 nap) számította vissza és csak az utolsó gépi részszállítástól (50 nap) visszafelé számított idejére ítélte meg a kötbért. A műszaki dokumentációt ugyanis a szerződés szerint 50 nappal a teljesítés előtt kellett volna átadni, amivel szemben a szállító azt az utolsó gépi részszállítással egyidejűleg adta át.

A kötbér mértéke vonatkozásában megemlítjük, hogy a Magyar Kereskedelmi Kamara Választottbíró-sága az utóbbi években hozott néhány eseti döntésében a dokumentáció értékét tekintette kötbéralapnak és a fizetendő kötbért ennek figyelembevételével ítélte meg.¹⁹

Többen az ÁSZF hiányosságaként róják fel, hogy a minőséghibás dokumentáció szállítására

nem tartalmaz szankciót. Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy a minőséghibás dokumentáció szállítása nem volna szankcionálható, csupán a jogi végeredmény elérése bonyolultabb: e vonatkozásban az ÁSZF 110. §-ában foglalt kollíziós főszabály alapján az eladó országának anyagi joga irányadó. Ha tehát az kötbért ír elő, úgy kötbérszankciónak lehet helye, ha pedig kártérítést, akkor kártérítési szankciónak. Kétségtelen, hogy előnyösebb lenne e vonatkozásban a KGST gazdasági integrációja keretében végzett jogi revízió során az ÁSZF-et ebben a tekintetben is továbbfejleszteni.

Ugyancsak nem rendelkezik az ÁSZF arról, hogy a kötbér után kamatot kell-e fizetni vagy sem. Ennek a kérdésnek — nézetünk szerint — már sokkal kisebb súlya van, ezért e vonatkozásban úgy hisszük, megelégedhetünk a jelenlegi gyakorlattal, amely ugyancsak az ÁSZF 110. §-ában foglalt kollíziós főszabály alapján az eladó országának anyagi jogát alkalmazza a kamat kiszabása és mértéke tekintetében. Így a Magyar Kereskedelmi Kamara Választottbíró-sága a Ptk. 232. § (2) bek. alapján a kötbér 50%-ának megfelelő kamatot ítéli meg, a Szovjetunió Külkereskedelmi Választottbíró-sága 3% kamatot, a Román Szocialista Köztársaság Kereskedelmi Kamarájának Választottbíró-sága 6% kamatot.

A műszaki dokumentáció késedelmes átadásával kapcsolatosan a szankciók vonatkozásában kialakult választottbíróági gyakorlat arra vet fényt, hogy ennek a kérdésnek a KGST-országok nemcsak jogszabályalkotói, hanem jogalkalmazói szinten is figyelmet szentelnek.

Az ÁSZF részleges alkalmazása licencszerződéseknel

Hosszú ideig foglalkoztatott engem is²⁰ és másokat is az a kérdés, hogy van-e és milyen összefüggés az ÁSZF és a KGST-nek a licenciák ingyenes átadásáról szóló határozata (1949. Szófia) között.

Legjobb tudomásom szerint egyikünk sem képviselt soha olyan álláspontot, hogy e két jogi norma között összefüggés lenne. A szabályozás tárgya a két esetben más: az egyik esetben az áruforgalom szabályozása, a másik esetben a szellemi alkotómunka eredményei forgalmának szabályozása.

Ezek előrebocsátása után azt is meg kell még jegyezni, hogy mindezek a korábbi elemzések ma már nagyrészt elvesztették gyakorlati jelentőségüket, hiszen a műszaki ismeretek egymás közti forgalmát a KGST-országok többsége kétoldalú államközi szerződéssel szabályozta.

Ezért, ha az ÁSZF-re térünk vissza, bevezetést érdemes idéznünk az ÁSZF egyik ma-

¹⁷ Vb. 1345. sz. határozat

¹⁸ Vb. 1002—1003. sz. határozat

¹⁹ *Sebestyén Gyulán* a Magyar Jogász Szövetségben elhangzott előadásához tett hozzászólása alapján. Hangsúlyozta ugyanakkor a hozzászóló, hogy e vonatkozásban eseti döntésekről van szó, amelyekből elvi következtetés korántsem vonható le.

²⁰ *Vida Sándor*: A műszaki dokumentációról elmondott korreferátum. Közzétéve: Magyar Jogász Szövetség Kongresszusa. 1958. 444—467. old.

gyar kommentátorának, Dr. Szász Ivánnak azt a megállapítást, hogy az ÁSZF valamely meghatározott áru vagy árucsoport forgalmát, tevékenység szabályozását tartja szem előtt,²¹ ezen áru vagy tevékenység sajátosságainak megfelelő részletszabályokat tartalmaz az életviszonyban időrendben megjelenő jelenségek sorrendjében. Az ÁSZF-nek tehát előnye, hogy a jog absztrakt megfogalmazását konkretizálja az adott árura, mind a jog által adott diszpozitív szabályozás alkotásával, mind pedig a konkrét áru mozgásával kapcsolatban felmerülő szükséges speciális szabályok hozzáadásával. Ez a körülmény jelzi egyben fogyatékoságát is, azt, hogy csak a megalkotásakor szem előtt tartott árufajta mozgásának szabályozására alkalmas kielégítő módon, tehát nem alkalmas a megalkotásakor figyelembe vett árutól akár fizikai, akár gazdasági rendeltetésében, akár jogi vonatkozásaiban eltérő áru, ill. kapcsolat szabályozására.²²

E megállapítások ellenére, amelyekkel teljes mértékben egyetértünk, mégis fel kell figyelniünk egy jelenségre, nevezetesen a KGST-országok egymásközi licencforgalmában arra a „kisugárzásra”, amelyet az ÁSZF a licencszerződések szövegezésére is gyakorol.

E „kisugárzás” a licencszerződést szövegező feleknek abban a magatartásában jelentkezik, amikoris önként, spontán magukévá teszik az ÁSZF néhány rendelkezését. Ez pedig nézetem szerint elsősorban arra vezethető vissza, hogy az ÁSZF bizonyos mértékig közös nyelvet teremtett, amelyet a szerződést szövegező felek akkor is beszélnek, de legalábbis nem felejtnek el, amikor olyan jogviszonyt létesítenek, amelyre ez a közös jogi nyelv nem is vonatkozik.

Az áruforgalom viszonyaira létrehozott ennek a közös nyelvnek, a műszaki ismeretek forgalmára való adaptációja azonban nézetünk szerint nem terjedhet odáig, hogy a szerződő felek az „áru” fogalmát egyszerűen a „műszaki ismeret” fogalmával helyettesítsék be és a műszaki ismeretek átadás-átvételével kapcsolatos szerződéseikre minden vonatkozásban az ÁSZF-et tekintsék irányadónak.

Sőt még tovább megyünk: még azt az egyre szélesebb körben terjedő nézetet sem tudjuk osztani, hogy a felek által a licencszerződésben nem szabályozott kérdések tekintetében szubsidiárius jelleggel az ÁSZF legyen irányadó. E nézetet sem elméleti, sem gyakorlati okokból

²¹ Csanádi György e vonatkozásban azt hangsúlyozza, hogy az ÁSZF nem valamely „áru vagy árucsoport” forgalmát szabályozza, hanem mindazoknak az áruknak forgalmát, amelyek *valamely új termékben* testesülnek meg. Ez a kör biztosan nem „valamely áru”, de még valamely „árucsoportnak” is csak akkor tekinthető, ha az áru tág, elméleti fogalmából indulunk ki. Szász Iván helyes gondolata: az ÁSZF nem minden áruforgalomra vonatkozik, hanem csak a termékek forgalmára — egyéb árukra csak per analogiam jöhet szóba.

²² Szász Iván: A KGST Általános Szállítási Feltételei, egységes törvény a nemzetközi kereskedelemre. Budapest. 1972. Kandidátusi disszertáció. 102—103. old.

nem tudom helyeselni, a szerződés sajátos tartalmára tekintettel sokkal előnyösebb ilyen esetben szubsidiárius jelleggel valamely országnak a műszaki ismeretek átadására vonatkozó nemzeti jogát alkalmazni, akár kikötötték azt a felek, akár nem. E megoldástól még mindig sokkal megnyugtatóbb eredmény várható, mint az egészen más viszonyok figyelembevételével létrehozott ÁSZF-nek a műszaki ismeretek forgalmára vonatkozó mesterséges kiterjesztésétől.

Ezért a magunk részéről licencszerződéseknél csak az ÁSZF pontosan meghatározott, gondosan kiválasztott rendelkezéseinek alkalmazását, vagyis a szelektív adaptációt tudjuk helyeselni.

Követendő példaként hivatkozunk ezért a feltáró munka során megvizsgált arra a magyar—NDK viszonylatú, műszaki ismeretek megszerzésére irányuló szerződésre, amely kifejezetten kimondja, hogy „az ÁSZF rendelkezései csak annyiban alkalmazandók, amennyiben a jelen szerződés kifejezetten utal azokra”. A példaként hivatkozott szerződésben pedig ilyen kifejezett utalás csupán az ÁSZF 4., 49—67., 90—91. §-ai vonatkozásában található, ami azt mutatja, hogy a szerződő felek az ÁSZF alkalmazását nem általában kívánták kikötni, hanem csak annak meghatározott rendelkezéseit, annak kisegítő, szubsidiárius alkalmazását pedig kizárni kívánták.²³

Figyelemmel arra, hogy az ÁSZF számos olyan intézkedést tartalmaz, amely a műszaki ismeretek átadására csak bajosan, vagy egyáltalán nem alkalmazható, az említett szerződésben ismertetett szelektív adaptációs megoldási módot messzemenően helyeselni kell, annál is inkább, mert az sok vonatkozásban (a kétes vagy problematikus esetekben) kizárja a jogbizonytalanságot. Sajnálatos ugyanakkor, hogy ilyen céltudatos szerződési kötéssel ritkán találkoztunk a feltáró munka során. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ÁSZF feladata az áruforgalom viszonyainak szabályozása, s az áruforgalom sok vonatkozásban jelentősen eltér a műszaki ismeretek forgalmától.

A következőkben röviden néhány olyan licencszerződési feltételt említünk meg, amely az ÁSZF-re való utalást tartalmaz.

A *fizetés* módja tekintetében számos licencszerződés (ez különösen a magyar—NDK viszonylatú szerződésekre jellemző) az ÁSZF 49. §-ában szabályozott promptinkasszóra (utólagos elfogadású inkasszó) utal. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy fix összegben meghatározott licencdíj esetén, véleményünk szerint általában célszerű kikötni az ÁSZF előírásait, hiszen semmi sem indokolja, hogy a KGST-országok vállalatai a műszaki ismeretek ellenértékét másféle pénzügyi rendszerben térítsék

²³ A 4. §. a szerződéskötést megelőző levelezést és tárgyalást hatálytalanítja, a 49—67. §-ok a fizetési eljárást, a 90—91. §-ok pedig a választottbírói eljárást szabályozzák.

egymásnak, mint amelyeket a KGST általános pénzügyi szabályai előírnak. Természetesen más a helyzet a százalékos, a termelés mennyiségéhez igazodó licenciadíjknál, ahol az elszámolásnak a fizetést meg kell előznie.

A szerződéssel kapcsolatos *viták* eldöntésére nézve valamennyi megvizsgált licencszerződés, kivétel nélkül az ÁSZF 90—91. §-ában foglalt választottbírói előírásokra vonatkozó rendelkezésekre utal. Ugy gondolom, e vonatkozásban is csak helyeselni lehet a szerződéskötési gyakorlatot, amely az általános „csatornák”-ba tereli a licencszerződésekkel kapcsolatos jogvitákat is.

Az *alkalmazandó jog* kérdéséről szóló licencszerződési előírással ugyanakkor — sajnálatos módon — igen ritkán lehet találkozni. Példaként egy ilyen rendelkezést tartalmazó magyar—lengyel viszonylatú licencszerződésre hivatkozunk, amely e vonatkozásban az ÁSZF 110. §-ára utal. E kérdés kapcsán elsősorban az a gondolat vetődik fel, hogy mi helyesebb, egyáltalán nem rendelkezni az alkalmazandó jogról, vagy a licenc-jogviszonyra nem túlságosan alkalmas jog uralmát kikötni.

Az hiszem, vitán felül áll az, hogy a kevés alkalmas jog kikötése még mindig sokkalta előnyösebb, mint a jogbizonytalanság.

Egészen más kérdés az, hogy ha a felek szabadon választhatják meg az alkalmazandó jogot, melyik jog látszik a legcélszerűbbnek. Egyre szélesebb körben terjed nálunk a nézet, hogy az engedélyes jogának — ami egybeesik a teljesítési hely jogával — kikötése nagyobb biztosítékot nyújt a jogok gyakorlására. A magunk részéről ehhez a nézethez csatlakozunk (amely ismereteink szerint az Igazságügyi Minisztérium álláspontja is), márcsak azért is, mert a népgazdaságunk szempontjából különösen fontos licencszerződések majdnem mindig vevői pozícióból jönnek létre.

Amint az itt bemutatott néhány szerződési előírás ismertetése alapján megállapítható, a műszaki eredmények szocialista viszonylatból való megszerzése tárgyában kötött szerződések-nél a KGST-országok számára bizonyos egyszerűsítést jelent néhány kérdésben (fizetés, választottbírói) az, hogy ha a felek úgy tartják célszerűnek, egyes részletszabályokat mellőzhetnek, s az ÁSZF meghatározott szakaszaira utalással bizonyos szerződési pontok szövegezését feleslegessé tehetik.

Ha azonban azt tesszük mérlegre, hogy az említett és az ÁSZF-ből átvehető szabályok sú-

lya milyen a licencszerződések teljes tartalmához viszonyítottan, akkor meg kell állapítanunk, hogy a lényeges szolgáltatásokat illetően (dokumentáció átadása, betanítás, titoktartás stb.) a felek általában nem az ÁSZF alapján hozzák létre a licencszerződést, hanem a szerződés-típus sajátosságaira tekintettel egyedi rendelkezéseket szövegeznek, amelyek a vonatkozó jogokat és kötelezettségeket szabályozzák.

Felületes szemlélő fennakadhatna ezen, hiszen amint arról beszámoltunk, éppen a műszaki dokumentációról az ÁSZF külön fejezetben, részletesen rendelkezik. Ha azonban megvizsgáljuk, hogy az ÁSZF milyen dokumentáció átadásáról rendelkezik, akkor mindjárt kézenfekvő, hogy az ott szabályozott és az áruszállítással kapcsolatos műszaki dokumentáció mellékszolgáltatás jellegű, ez pedig más gazdasági-jogi funkciót tölt be, mint a műszaki ismeretet önállóan rögzítő dokumentáció, amely a licencszerződésekben főszolgáltatásként jelentkezik.

Mindezekre tekintettel azt a következtetést kell levonnunk, hogy az ÁSZF, ha jelent is bizonyos technikai, valamint hangvételbeli könnyebbséget a műszaki ismeretek KGST országok közötti forgalmára vonatkozó szerződések szövegezése tekintetében, azt nem szabad túlbecsülnünk.

Ez a mai helyzet. — Ha azonban a KGST Komplex Programjából fakadó feladatokra gondolva figyelembe vesszük, hogy egyrészt a KGST országok is készítenek majd saját társadalmi-gazdasági igényeiknek megfelelő licenc-, valamint know-how típus szerződést²⁴ másrészt arra, hogy „A gazdasági és tudományos műszaki együttműködési kapcsolatokból eredő polgári jogi viták választottbírói úton történő megoldásáról” szóló KGST-egyezmény is rövidesen hatályba lép, akkor könnyen elképzelhető, hogy az ÁSZF a licencszerződések kialakítására a jelenleginél nagyobb hatással lesz. Ezek természetesen lehetőségek csupán, a jogász munkát azonban általában az jellemzi, hogy a lehetőségek minél szélesebb körének átfogására törekszik. E megjegyzéssel nekünk is csupán az volt a célunk, hogy e lehetőségekre a figyelmet felhívjuk.

Vida Sándor

²⁴ E kijelentésünket a KGST Jogi Értekezlete illetékes munkacsoportjának tevékenységére alapítjuk, aholis e típus szerződések előkészítése során a műszaki dokumentációval kapcsolatos szerződési feltételek is vizsgálódás tárgyát képezik.

A családi jogállás gyámhatósági vonatkozásairól

A család társadalmi kategória, legfőbb funkciója az emberi nem reprodukálása, tehát utódok létrehozása, felnevelése, a következő generáció biztosítása mindazon szellemi és anyagi értékek átadásával, melyet az elődök létrehozottak. Az emberiség létét jelenti e családi funkciók teljesülése, így nem lehet közömbös a társadalomnak a családdal kapcsolatos viszonylatok alakulása.

A család, a tartós emberi kapcsolatok feltelezésén alapszik, melyek tudvalevő, hogy sajnos nem maradéktalanul jellemzőek a társadalomnak ezen alapegységére, ezért a jog hivatott e viszonylatokban is a maga sajátos rendező szerepével elérni azt, hogy a már felbomlott kapcsolatokról, a már nem létező családból származó, vagy a családi kapcsolattal sohasem rendelkezett szülőktől származó gyermek felnevelése, a társadalomba való beilleszkedése diszkrimináció nélkül biztosított legyen. „Társadalmunk súlyt helyez arra, hogy a gyermek családon belül, egymással házasságban élő szülőktől szülessen, s a legszélesebb skáláját alkalmazza a nevelést és felvilágosítást szolgáló intézkedéseknek is, a házasságon kívüli születések számának további csökkentése érdekében, magát az élettényt azonban — ha távolról sem közömbösen — tudomásul veszi és nem kapcsol hozzá a születésének körülményeiért semmiképpen sem felelős gyermek számára konzekvenciákat.”¹

A házasságon kívül született gyermek családi jogállásának rendezése érdekében igénybe vehető jogi megoldásokat a Csjt 36. §-a tartalmazza. E szabályozás szerint, ha az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig eltelt idő, vagy annak egy része alatt házassági kötelékben nem állott, a gyermek családi jogállása teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal, az anya utólagos házasságkötésével, valamint az apaság bírói megállapításával rendezhető. Az apasági vélelem beállításához mindhárom esetben igazgatási, illetve bírói aktusra van szükség, szemben a férj apasági vélelmével, mely a házasság tényéhez kapcsolódó joghatás.

A gyermek családi jogállásának rendezése céljából felállított apasági vélelmek közül részletezően az apai elismerő nyilatkozat teljes hatályához szükséges törvényes képviselői nyilatkozatok gyámhatósági problematikájával foglalkozom. Közlebből a korlátozottan cselekvőképes személy által tett elismerést jóváhagyó törvényes képviselői jognyilatkozatok, valamint a kiskorú anya gyermeke tekintetében tett törvényes képviselői, illetve azt pótló gyámhatósági nyilatkozatok törvényi rendelkezéseinek

értelmezésével és a kapcsolódó gyámhatósági tevékenységgel. Az utólagos házasságkötéssel létrejövő apasági vélelmi eljárás gyámhatósági jogkörét érintve, végül ismertetem az anya házassági köteleke alapján fennálló apasági vélelem megdöntésére irányuló eljárás gyámhatósági vonatkozásait és a hatályos jogszabályi rendezés esetleges módosítását célzó elképzeléseket.

1. Az apasági vélelmek közül a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozattal vállalt apaság a leggyakrabban előforduló megoldási forma. Az elismerő nyilatkozattal történő rendezés gyakoriságát tükrözi az a statisztikai számadat, mely szerint Baranya megye I. fokú gyámhatóságai és anyakönyvi szervei egy év alatt 235 esetben vettek fel apai elismerő nyilatkozatot, míg ugyanebben az időszakban utólagos házasságkötéssel 10 alkalommal rendeződött a gyermek családi jogállása.² Természetesen e két számadatból nem szabad olyan téves következtetésre jutni, hogy a házasságon kívül születettek közül milyen aránytalanul magas azoknak a gyermekeknek a száma, akiket nemzójük elismer ugyan, de nem élvezhetik az utólagos házasságkötés kapcsán mindkét szülőjével együttélő és nevelődő gyermek számára megnyitott előnyöket. A valóság az, hogy az elismert kiskorúak egy része életközösségben élő fiatal szülőktől származik, akik közösen nevelik gyermekeiket, míg az elismerések többségét az anya fennálló házasságán alapuló apasági vélelem sikeres megtámadása után azok az élettársak teszik, akik évek óta együttélnek az anyával és élettársi kapcsolatukból származó gyermekekkel.

A Csjt 37. § (2) bekezdése szerint az a férfi, akitől a gyermek származik — a fogantatási idő kezdetétől fogva — teljes hatályú nyilatkozattal a magáénak ismerheti el a gyermeket, ha a törvény értelmében nem kell más férfit a gyermek apjának tekinteni. Feltétel továbbá a 16 évi korkülönbség, mely az általános biológiai tapasztalatokon és társadalmi szokásokon alapszik s a gyermek szülő jogviszony komolyságát hangsúlyozza. Elismerő nyilatkozatot tehát az előírt korkülönbség esetén és csak akkor lehet tenni, ha az apai jogállás még betöltetlen. Törvényi rendelkezés hiányában felmerülhet, hogy a képzelt apai adatok gyámhatóság által elrendelt anyakönyvi bejegyzése nem jelenti-e az apai hely betöltöttségét. „A családjogi törvény magyarázata”³ című mű szerint a képzelt apa bejegyzésekor „az apa kilétének ismer-

² MTA Jogtud. Intézetének 1968—69. évi, a családjogi törvény hatályosulását vizsgáló felmérése Baranya megyére vonatkozó anyagából.

³ Bacsó Jenő—Csiky Ottó—Petrik Ferenc—Szigligeti Viktor—Tallós József: A családjogi törvény magyarázata. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1971. (továbbiakban: Kommentár)

¹ Pap Tibor: A házasságon kívüli leszármazásra vonatkozó jogalkotás fejlődése StJAUPP 44. sz. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 23 p. 12. old.

retlensége azt jelenti, hogy a gyermek apjának jogállása az apasági vélelem valamelyike útján nincs betöltve, az apa kilétének megállapítása tehát az apasági vélelem beállításával azonos". A törvény szelleméből következik ugyan, hogy a képzelt apa adatainak bejegyzésére vonatkozó gyámhatósági, illetve anyakönyvi intézkedés a házasságon kívüli születés tényének a gyermek érdekében történő leplezését szolgálja — anélkül, hogy a vérszerinti szülőt ezzel apai jogállása betöltésétől elzárna — mégis kívánatos talán az egyértelműség érdekében a 37. § (2) bekezdés a) pontjának kiegészítéseként rögzíteni, hogy a képzelt apa bejegyzése nem jelenti az apai jogállás betöltöttségét. E quasi apasági vélelemhez a névviselésen túl joghatások nem fűződnek, amit az 1963. évi 33. tvr. 44. §-a szerinti eljárás is bizonyít azzal, hogy a képzelt apai adatok helyébe újbóli anyakönyvezéssel bármikor bejegyezhető az elismerő apa — illetve bármelyik apasági vélelem tényállása alapján megállapított apa — neve és adatai.

Apaságot elismerő teljes hatályú nyilatkozatot nemcsak a gyermek születése után, hanem azt megelőzően is lehet tenni. Legkorábban a megszületése előtti 300. naptól kezdődően. A nyilatkozat megtétele a gyermek megszületése után időbelileg korlátozva nincs, az elismerés bármikor megtörténhet, így a gyermek nagykorúsága idején, akkor is ha házasságban élt vagy halála után is.⁴ Az apai elismerés időbeli korlátlanlansága az elismert egyén érdekei ellen szólhat, ha olyan időszakban történik az elismerés, amikor a családi kapcsolat létesítése és a tartás jelentőséggel már nem bír. A Csjt 41. §-a alapján a gyermek harmadik életévének betöltésétől a gyámhatóság által megállapított képzelt apa, vagy anyja családi nevét viseli. E névvel végezte iskolai tanulmányait, nősült meg és nemzett utódokat, így e késői elismerés a nagykorúsághoz közel álló vagy azt betöltött gyermek vonatkozásában a családi név megváltoztatásával kapcsolatos zaklatást eredményezhet. Úgy vélem, választási jogosultságot kellene biztosítani a 16. életévét betöltött gyermeknek, hogy fel kívánja-e venni elismerője családi nevét, vagy továbbra is a képzelt családi nevet viseli és csupán az apa adatainak anyakönyvi változtatására kerüljön sor. A névviselésre vonatkozó nyilatkozatot az apai elismeréshez szükséges hozzájárulás alkalmával a gyámhatóság előtt célszerű megtenni, illetve az elismerő nyilatkozatot tartalmazó jegyzőkönyvben rögzíteni. Az elismerő érdekeinek figyelembevétele mellett az elismerést felvevő hatóságnak ismertetnie kell a nyilatkozóval a gyermek névviseléssel kapcsolatos választási lehetőségét. Ha a hatósági felvilágosítás után az elismerő nyilatkozatától nem áll el, úgy azt a későbbiek során erre hivatkozással ne vonhassa vissza.

2. Elismerő nyilatkozatot csak személyesen lehet tenni, melyet nem pótolhat sem az írásban, sem a megnatalmazott útján előterjesztett nyilatkozat.⁵ Személyesen kell megtenni az elismerést a korlátozottan cselekvőképes személynek is. Nyilatkozata joghatályossá azonban csak akkor válik, ha törvényes képviselője, vagy helyette a gyámhatóság a hozzájárulást megadta. Az elismerő nyilatkozat teljes hatályához szükséges hozzájáruló nyilatkozatok felsorolásán túl a Csjt e vonatkozásban részletes szabályozást nem tartalmaz. A gyámhatósági eljárásról szóló 6/1969 MM. számú rendelet (Gyer) 154. § (2) bekezdése értelmében a 16. életévét betöltött kiskorú, vagy cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt álló személy nyilatkozatához törvényes képviselőjének hozzájárulása szükséges. Ha a törvényes képviselők a szülői felügyeletet együttesen gyakorló szülők, mindkettőjük hozzájárulása kell. Nem ad útmutatást a Gyer arra az esetre, ha a szülői felügyeletet csak az egyik szülő gyakorolja. E kérdésben a Kommentár foglal állást. E szerint, ha a szülői felügyeletet csak az egyik szülő gyakorolhatja, úgy az azt nem gyakorló szülő meghallgatására, hozzájárulásának kikérésére nincs szükség. Elfogadható e nézet, amennyiben szülői felügyelet megszüntetését kimondó jogerős bírói ítélet hatálya alatt álló, vagy ifjúsági büntett miatt elítélt és szülő felügyeleti jogát emiatt nem gyakorló szülőről van szó. Kifogásolható azonban a házasság felbontása kapcsán egyik szülőnél, vagy harmadik személynél elhelyezett gyermek felett szülői felügyeletet nem gyakorló szülő meghallgatásának mellőzése. A meghallgatás a nyilatkozatot tevő érdekében fontos, mivel a szétszakított családi környezetben felnövő kiskorú ebben a korban hajlamos a szélsőséges és meggondolatlan cselekedetekre. Előfordulhat a virtusból vállalt apaság, a vele járó következmények végiggondolása nélkül. Előidézője lehet e viselkedésnek az elvált szülők életmódja miatti ellenérzés, a gondozást ellátó anya nevelési hiányosságai, a gyermeket egymás ellen nevelő helytelen szülői magatartás, a láthatás kapcsán észlelt kétféle családi környezet ellenhatása stb. E veszély a nagykorú és több férfivel is kapcsolatot tartó anyák részéről áll fenn, akik tudatosan választják házasságon kívüli gyermekük apjául az első szexuális élmény hatása alatt álló fiatalok. E vélelemet alátámasztja a Csjt 93. § (1) bekezdése, melynek alapján azt a szülőt, akinek felügyeleti joga szünetel, a szülői felügyeletet gyakorló szülő és a gyámhatóság a gyermek fontosabb ügyeiben való intézkedés előtt — ha ennek elháríthatatlan akadálya nincs — köteles meghallgatni. Nem lehet vitás, hogy az apai elismerő nyilatkozat megtétele, mely családi kapcsolatot és tartási kötelezettséget eredményez, a 16. életévét betöltött gyermek fontosabb ügyei közé tartozik. Helyesnek tartanám gyámhatósági állásfoglalás kapcsán a gyámügyi előadók fel-

⁴ Pap Tibor: Magyar Családi Jog. Tankönyvkiadó, Bp. 1967.

⁵ Kommentár: 561. old.

adatává tenni a korlátozottan cselekvőképes gyermek által tett elismerő nyilatkozathoz történő hozzájárulás megadásával kapcsolatban a szülői felügyeletet fentiek miatt nem gyakorló szülő meghallgatási kötelezettségét. Az előbb vázolt eljárást tartanám helyesnek állami gondozott gyermek által tett elismerő nyilatkozat esetén is. A gyermek érdekét szolgálná — az intézeti gyám nyilatkozata mellett — annak a szülőnek a meghallgatása és véleményének kikérése, akinek az állami gondozásba vétel elrendelése nem róható fel és a gyermekkel való érintkezési jogát a gyámhatóság nem korlátozta. E gyakorlat bevezetését meg kell hogy előzze a Csjt állami gondozással kapcsolatos rendelkezésének kiegészítése olyképpen, hogy az intézeti gyámság mellett (Csjt 99. §) az állami gondozásba vétel intézményének meghatározása annak feltüntetésével történjen, hogy az állami gondozásba vételt előidéző tényezők a szülőnek felróhatók vagy sem, s ennek megfelelően különbséget kell tenni a szülői felügyelet szünetelés korlátozása, illetve megszüntetése között. Természetesen érintkezési jogot, a gyermekével való kapcsolat fenntartásának elősegítését és a gyermek fontosabb ügyeiben történő meghallgatási jogot biztosítva annak a szülőnek, akinek szülői felügyelete szünetel, míg a gondozásba vételt felróható magatartásával előidéző szülőt el kellene zárni gyermekével kapcsolatos ügyektől, differenciálási lehetőséget hagyva a gyámhatóságnak a felróhatóság mértékétől függően. Úgy vélem, hogy az állami gondozással kapcsolatos kiegészítést a Csjt szülői felügyeletet tárgyaló VIII. fejezetének szülői gondviselést rögzítő rendelkezése (Csjt 75. §) után célszerű felvenni, mivel a gyermek állami gondozásba vételének elrendelése a szülői felügyelet, illetve gondviselés megfelelő ellátásának hiánya miatt következik be és a szülői felügyelet szünetelését vagy megszüntetését vonja maga után. A Csjt 99. §-ának rendelkezését — az a kiskorú, aki állami gondozás alatt áll intézeti gyámság alá tartozik — szintén a VIII. fejezetben látnám célszerűnek elhelyezni az állami gondozással kapcsolatos rendelkezésekkel való szorosösszetartozása miatt. Szemben a jelenlegi elhelyezésével — gyámságot tartalmazó IX. fejezet —, ahol a gyám és intézeti gyám elnevezésbeli hasonlóságon kívül e fejezet egyetlen rendelkezésével sem áll összefüggésben.

3. Ha a korlátozottan cselekvőképes által tett elismerő nyilatkozathoz szükséges törvényes képviselői hozzájárulás megadásában a törvényes képviselő tartósan gátolva van, vagy annak megadását megtagadja, azt a gyámhatóság nyilatkozata pótolhatja. A törvény vélelmezi a gyermek elismerőtől származását, a nyilatkozatot felvevő hatóságnak a származás tényét vizsgálnia nem kell, a joghatály akkor is beáll, ha a nyilatkozatot tevő egyén a gyermeknek nem apja (PK. 123. sz. állásfoglalás). A korlátozottan cselekvőképes gyermek által tett nyilatkozathoz a törvényes képviselő (képviselek) helyetti hoz-

zájárulást a gyámhatóság csak akkor adhatja meg, ha a rendelkezésére álló adatokból valószínűsíthető a gyermek nyilatkozótól származása. A valószínűsítés körültekintő eljárást igényel a gyámhatóság részéről, melynek során két kiskorú — a nyilatkozatot tevő és a rendezetlen jogállású — gyermek érdekét kell szem előtt tartania. Nem elég a valószínűsítésnél a gyámügyi előadónak emberismeretére támaszkodnia és megelégednie a fiatalok meghallgatásával. Környezettanulmány végzése, iskolai, munkahelyi érdeklődés a célszerű, úgy az elismerőnél mint az anya tekintetében. A hivatásos pártfogó véleményének kikérése is komoly segítséget jelenthet a helyes döntés meghozatalában. A törvényes képviselői nyilatkozat tárgyalásánál említettek, továbbá a fiatakorúak közötti korai és általában alkalmi szexuális kapcsolat gyakorisága mellett az elhamarkodott apasági vállalások megszürése és a gyermeket valóban nemző személy apává válása jelenti úgy az elismert, mint az elismerő kiskorú érdekét. Felmerülhet, hogy az amúgy is igénybevett I. fokú gyámügyi előadót — akinek szerteágazó hatósági tevékenységét Takács József legutóbbi cikkében⁶ részletesen ismertette — nem terheljük-e a valószínűsítési eljárás javasolt lefolytatásával s nem bővítjük-e feleslegesen az elismeréssel kapcsolatos amúgy is hosszadalmas igazgatási eljárást. Az eljárás esetleges elhúzódása a gyermek érdekeinek figyelembevétele céljából mégis indokolt-nak tűnik. Rövidíthető viszont az elismeréssel kapcsolatos eljárás, ha a gyakorlatot mentesítjük az alább is tárgyalt felesleges és formális aktusoktól.

4. Az elismerés teljes hatályához szükséges hozzájárulások témakörénél maradván ismertetem a jelenlegi gyámhatósági eljárás menetét, amikor a nyilatkozathoz hozzájáruló anya gyermekének nem törvényes képviselője. A Csjt 37. § (4) bekezdése ugyanis az elismerés teljes hatályához az anya, a 16 életévét betöltött gyermek és a kiskorú gyermek törvényes képviselőjének hozzájáruló nyilatkozatát is előírja. Ha az anya nem él, vagy nyilatkozata megadásában tartósan gátolva van, a hozzájárulást a gyámhatóság pótolja. Az anya halála esetén tehát az anya helyett a gyámhatóság, a törvényes képviselői nyilatkozatot pedig a gyám adja meg. Az elismerő nyilatkozat megtételekor állami gondozás alatt álló kiskorú esetében az anya szülői felügyeleti joga szünetel, ezért anyai minőségében megadhatja nyilatkozatát, de törvényes képviselőként az intézeti gyám nyilatkozik és írja alá a jegyzőkönyvet. A probléma akkor merül fel, ha az anya a gyermek megszületésekor még maga is kiskorú s így gyermeke felett szülői felügyeleti jogát nem gyakorolja, illetve törvényes képviselőjét nem láthatja el. E leányanyák többségükben a gyermek elismerőjével élettársi kap-

⁶ Takács József: A gyámhatóságok feladatai a szülő felügyelettel kapcsolatban. Jogtudományi Közlemény. 1973. évi 1. sz.

csolatban élnek, gyermekük gondozását, ellátását biztosítják. A gyermek törvényes képviselő nélkül csak addig áll, míg az elismerő nyilatkozat joghatályossá nem válik és az elismerő törvényes képviselői jogosultsága létre nem jön. Az elismerés megtételekor tehát nincs aki törvényes képviselői minőségben aláírja az elismerést tartalmazó jegyzőkönyvet. A gyámügyi eljárásról szóló 955—84/1954. O. M. számú utasítás 62. § (2) bekezdésén alapszik a gyámhatóság gyámrendeléssel kapcsolatos eljárása ebben az esetben, melyet a Gyer. nem vesz át, de ezzel ellentétes rendelkezést sem tartalmaz, így a gyámhatóságok jelenleg is gyámrendeléssel oldják meg a problémát. Ez az eljárás azonban hosszadalmas, formális, a gyám tisztsége a hozzájárulás megadásához kapcsolódik, a jegyzőkönyv aláírása után felmentik tisztségéből. Elhúzza az eljárást, hogy a gyámként szobajöhető személyt előzetesen meg kell hívni a gyámhatóságra, meghallgatni és jegyzőkönyvileg nyilatkoztatni, hogy vállalja-e a gyámságot. A meghallgatást követően gyámrendelő határozatot hoz a gyámhatóság, melyet 15 napig határidőbe kell tennie, mivel a Gyer. kizárja az azonnali jogerősítés lehetőségét. A jogerőssé vált határozatról értesíteni kell az érdekeltet, majd ismét meghívni a gyámot, hogy mint a kiskorú törvényes képviselője tegye meg nyilatkozatát az elismeréssel kapcsolatban. Az előbb ismertetett eljárás a legegyszerűbb, mert az apajelölt, az anya és a gyám az anya állandó lakhelye szerint illetékes gyámhatóság területén lakik. Hetekkel hosszabbítja az ügy menetét, ha az érdekelt más-más gyámhatóság, illetve anyakönyvi hatóság illetékességi területén laknak. A hozzájáruló nyilatkozat jegyzőkönyvi rögzítése, a születést bejegyző anyakönyvi kerület részére történő megküldése, majd a bejegyzés eszközésének visszaigazolása után rendelkezhet a gyámhatóság a gyám határozattal történő felmentéséről s végül e határozat jogerőssé válása után helyezhető végre irattárba az ügyirat. Az eljárás egyszerűsítése és az ügyfelek felesleges zaklatásának elkerülése végett az anya kiskorúságának esetén — ha a gyámrendelésre egyéb ok miatt (kiskorú anya szellemi fogyatékosága, 16 év alatti korhatár) nincs szükség — a törvényes képviselői nyilatkozat pótlását gyámhatósági hatáskörbe adással tartani helyesnek. Különösen azért látszik keresztülvihetőnek a törvényi változtatás, mivel a Csjt 37. § (4) bekezdésének második fordulata szerint az anya, vagy a gyermek halála esetén a gyámhatóság adja meg a hozzájárulást anélkül, hogy a nyilatkozatot tevőtől származást valószínűsítene kellene. Szemben a javasolt megoldással, ahol a kiskorú anya anyai minőségében történő hozzájárulásával ellenőrzi az elismerés alaposságát.

5. Kapcsolódó téma a Csjt 86. § (1) bekezdésének rendelkezése a szülő törvényes képviselői jogosultsága tekintetében, a gyermek családi jogállását rendező, vagy megváltoztató ügyek esetén. Nem képviselheti a szülő e rendelkezés

szerint gyermekét olyan ügyben, amelyben ő maga, vagy házastársa, egyenesági rokona vagy törvényes képviselője alatt álló más személy a gyermekkel szemben ellenérdekű félként szerepel, vagy amelynek tárgya a gyermek családi jogállásának rendezése. Az elismerő nyilatkozat teljes hatályához szükséges törvényes képviselői hozzájárulások megadásának törvényi előírása és a 86. §-ba foglalt az a rendelkezés, hogy a szülő nem képviselheti gyermekét olyan ügyben, melynek tárgya a családi jogállás megállapítása, ellentmondó. A Kommentár⁷ e két rendelkezés közti ellentmondást úgy oldja fel, hogy a teljes hatályú apai elismerő nyilatkozatot nem tekinti családi jogállást megállapító esetnek, s ezért tehet az elismeréssel kapcsolatban a szülő, mint törvényes képviselő nyilatkozatokat. Úgy vélem, nem lehet vitás e nézet helytelensége és az a tény, hogy az elismerő nyilatkozat a házasságon kívül született gyermek családi jogállása rendezésének egyik fő megoldási formája, melyet mint apasági vélelmet a törvény V. fejezete elsőként szabályoz. Megszüntethető lenne a két törvényhely közötti ellentmondás, ha a 86. § (1) bekezdése kiegészülne a „bírói” vagy „a per útján történő” szóval. Elképzelhető az a megoldás is, hogy a 86. § (1) bekezdés az alábbi szöveggel egészüljön ki: „Nem vonatkozik e rendelkezés a teljes hatályú apai elismeréshez szükséges törvényes képviselői nyilatkozatokra [37. § (3), (4) bekezdés].

6. A házasságon kívül született gyermek jogállásának rendezését szolgáló apasági vélelem közül az utólagos házasságkötés intézménye, — mely rendkívül egyszerű alakszerűségek mellett teszi lehetővé, hogy a gyermek apjává az a személy váljék, akitől a közös házasság megkötése előtt is származott — gyámhatósági vonalon csak akkor jelentkezik, ha a férj apaságától szabadulni kíván. A rendelkezésére álló megtámadási határidőt elmulasztotta, későn eszmélt rá a meggondolatlanul, vagy az anya iránti érzelmi indítékok miatt vállalt apaság számára hátrányos következményeire, vagy éppen a házasság megromlása végett nem kívánja kötelezettségeit tovább teljesíteni és kéri a gyámhatóság segítségét az apasági vélelem megtámadása érdekében. Tekintve, hogy a gyermek érdekét nem szolgálja és családi jogállása rendezetlenségét eredményezheti az apasági vélelem megdöntésének gyámhatóság általi kezdeményezése, így e megoldást a gyakorlatban csak egészen kivételes esetekben alkalmazzák a gyámhatóságok. Mégis, mint a szívességi vállalás lehetőségét leginkább tartalmazó apasági vélelmi konstrukció, átértékelésre szorul. E tekintetben rendkívül megalapozottnak érzem Csiky Ottó „A gyermek családi jogállása” című monográfiájában⁸ kifejtett és törvényi változtatást igénylő javaslatát, mely a Csjt 39. §-ában szabályozott

⁷ Kommentár: 967. old.

⁸ Csiky Ottó: A gyermek családi jogállása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1973. 352 old.

utólagos házasságnak, mint apaságot keletkeztető tényállásnak a megtartása mellett az anyával házasságot kötő férfi elismerő nyilatkozatát pozitív nyilatkozathoz kívánja kötni, egyben lehetőséget adva arra, hogy ez alkalommal elismerés helyett sor kerülhessen egyszerűsített eljárás keretei között a gyermek örökbefogadására is.

7. Az anya fennálló házasságán alapuló apasági vélelem kapcsán beállott árendezettség elhárítása viszont — szemben az utólagos házasságkötéssel — rendkívül sok felesleges munkát okoz a gyámhatóságoknak. A kiskorú családi jogállása rendezettnek tűnik, mivel az anya fennálló házasságára tekintettel a férj adatai kerülnek anyakönyvi bejegyzésre, holott a gyermek az anyával élettársi kapcsolatban élő férfitől származik. Az eljárás általában az anya és élettársa kérelmére indul, mivel az újszülött tekintetében apai elismerő nyilatkozatot az élettárs mindaddig nem tehet, míg a férj apasági vélelme fennáll. A gyámhatóság részletes jegyzőkönyvet vesz fel kapcsolatukról, a fogamzás körülményeiről. Beszerzi a szülők együttlakását, a házastársak különélését tartalmazó bizonyítékokat, szükséges anyakönyvi másolatokat. Jegyzőkönyvbe foglalja az élettárs előzetes nyilatkozatát, mely szerint ha a bíróság a férj apaságának vélelmét megdönti, a gyermeket a magáénak ismeri el. E körültekintő vizsgálat lefolytatása után indítja meg a gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok a szinte formális bírósági eljárást. A kérelmek másik fajtája, amikor a gyermek megszületése előtt megszakad a házassági kötelékben álló anya és élettársa között az együttélés és tartásdíj (szülési költségek) iránt kíván pert indítani gyermeke vér szerinti apjával szemben. A bíróság felvilágosítja az anyát, hogy tartási követelést élettársával szemben csak férje apasági vélelmének megdőlte esetén érvényesíthet és a gyámhatósághoz irányítja a kérelmezőt. Ezekben az esetekben az előbbieknél körültekintőbben kell az élettárstól származás valószínűségét felderíteni, az együttélés időszakára vonatkozó adatok valódiságát ellenőrizni, az élettárs és lehetőség szerint a férj részletes jegyzőkönyvi nyilatkozatát is rögzíteni, nehogy az eljárás valóban státuszvesztést eredményezzen. Általában az első gyermek megszületése után kéri az élettársi kapcsolatban élő szülők a vélelmezett apaság megdöntését. A jobbérzésűek ezt követően házasságuk felbontásával, majd új házasság kötésével rendezik kapcsolatukat. A felelőtlen és lumpen szülők, kiknek kapcsolatából évente gyermek származik, felhívás és kioktatás ellenére sem igyekeznek rendezett családi kapcsolatokat teremteni. A leggyakrabban mindkét szülő házassága fennáll,

ezért az apasági vélelem megdőlése esetén elismerő nyilatkozattal rendezik a gyermek jogállását. Így erre az eljárásra egy családon belül gyermekeként, több éven keresztül is sor kerül, rengeteg felesleges munkát okozva a bíróságoknak és gyámhatóságoknak. Nincs kényszerítő tényező sem e kapcsolatok rendezésére, mivel az anya — aki kiskorú gyermekei miatt nem áll munkaviszonyban — élettársa után ugyanúgy megkap minden kedvezményt, társadalmi juttatást, mint a feleség: ingyenes szülőotthoni el látást, anyasági segílyt, családi pótlékot. Egyetlen hátrányos tényező, hogy életközösségük megszakadása esetén a tartásdíj iránti igény a férj apaságának fennállásáig nem érvényesíthető. Sok család csak azért kéri az apasági vélelem megdöntését, mert az élettárs jogán csak akkor lehet az anyasági segílyt felvenni, ha a munkahelyen bemutatott születési anyakönyvi kivonaton az élettárs van apaként feltüntetve. A jól szituált élettársakat e segíly felvétele sem inspirálja a gyermek jogállásának rendezésére. Így csak a gyermekek veszélyeztetettsége, vagy állami gondozásba vételekor derül fény a rendezetlenségre és hosszú évekre visszamenően kell kibogozni, hogy ki a vérszerinti apja a férj családi nevét viselő gyermekeknek. E gyermekek egy része valóban a férjtől, mások egy közbeeső élettárstól, s a legkisebbek az eljárás idején a családban élő férfitől származnak. Ugyan- é az összevisszaság jelentkezik az anya által elhagyott családban és az élettárs volt családjában is, ahol a szülők felbontatlan házasságuk miatt szintén élettársi kapcsolatban élnek.⁹

A cselekvőképtelen gyermek helyett az apasági vélelem megdöntése iránti eljárást a Csjt. 44. § (1) bekezdésének kiterjesztett értelmezése, illetve a Legfelsőbb Bíróság 22 703/1956 számú határozata alapján, a gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok kezdeményezi. Kívánatos lenne az egyértelműség érdekében a 43. § megtámadásra jogosultjai közé a gyermek cselekvőképtelensége esetén a gyámhatóságot is felvenni és a megtámadhatóság határidejét is rögzíteni. Értelmezési problémát és bizonytalanságot jelent a gyakorlati alkalmazó számára — a rendelkezés hiányossága miatt — hogy a korlátozottan cselekvőképes kiskorú nevében kezdeményezhet-e az eseti gondnok egyáltalán apasági vélelmének megtámadása iránt eljárást.

Somfainé Filó Erika

⁹ Egyik sokgyermekes férfi-ügyfél úgy nyilatkozott, hogy vérszerinti gyermekei apasági vélelmének megdöntése, majd apai elismerésük ügyében, továbbá felesége által szült és az ő nevére anyakönyvezett gyermekek jogállásának rendezése miatt többet tartózkodik a gyámhatóságokon és bíróságokon, mint a munkahelyén.

Budapesten elbírált erőszakos nemi közösülések kriminálstatisztikai vizsgálata

Az erőszakos nemi közösülés és annak minősített esetei — mint arra a törvényi büntetési tétel mértéke és a büntetéskiszabási gyakorlat is egyértelműen utal — nemcsak a legsúlyosabb nemi bűntett, hanem valamennyi megnyilvánulási formát tekintve is a legsúlyosabb büntettek egyike. A társadalom jogszabályokban megnyilvánuló értékítélete teljesen egybeesik a közvélemény e bűntettéről alkotott és hangoztatott elítélő véleményével. Kevés olyan bűntett van, ahol a jogalkalmazás, a jogalkotás és a társadalom erkölcsi értékítélete ilyen fenntartás nélküli azonosságot mutat. Érdekes, hogy a cselekmény rendkívüli társadalomra veszélyessége ellenére e büntett kriminológiai megközelítésű vizsgálatára mindmáig alig van példa a magyar jogirodalomban és tudományos kutatásban. A témával foglalkozók inkább az egyedi jelenség szintjén, büntetőjogi-kriminálstatisztikai szempontból foglalkoztak a kérdéssel, az OKKRI egyetlen vizsgálatától eltekintve e témában átfogó, a statisztikai sokaság oldaláról megközelítő kutatásra lényegében nem került sor. Így az e bűntettről vonatkozó ismeretek lényegében az egyedi empirikus vizsgálatokra és a kriminálstatisztikai-büntetőjogi érdekességgel bíró esetek elemzésére szorítkoztak elsősorban.

Úgy gondoljuk, senki előtt nem vitás, hogy egy büntett típus tényleges struktúrájának, dinamikájának, kriminológiai jellemzőinek és társadalomra veszélyességének reális megítélésénél a kérdés kriminálstatisztikai megközelítése nem mellőzhető.

E gondolatoktól vezérelve határozta el a Központi Statisztikai Hivatal, hogy az általa végzett kriminálstatisztikai vizsgálat-sorozat keretében kutatásokat végez az erőszakos nemi közösülés büntetvével kapcsolatban. Az adatfelvétel célja azoknak a krimináletiológiai tényezőknek a kutatása, melyekre vonatkozóan a rendszeres statisztikai adatgyűjtésekből nem nyerhető információ. Egy cikk keretében természetesen nincs lehetőség a vizsgálat és annak adatai alapján készült jelentés valamennyi megállapításának ismertetésére, ezért az alábbiakban csak a vizsgálat módszerét és főbb eredményeit mutatjuk be.

A megfigyelés 16 év bírósági anyagát öleli fel, és a Pesti Központi Kerületi Bíróság illetékességi területén 1950—1966 közötti időszakban jogerősen befejezett 205 ügyben szereplő 309 elítéltre és ezek cselekményeinek sértettjeire (224 személy) terjedt ki. Annak megállapítása érdekében, hogy a vizsgált sokaságból nyert információk mennyiben adnak megbízható tájékoztatást a teljes elbírált budapesti erőszakos nemi közösüléssel megvalósított bűnözésre, a vizsgált sokaság főbb demográfiai-szociális mutatóit összehasonlítottuk az azonos büntett

miatt elítelt teljes budapesti sokaság ugyanazon ismérvek szerinti megoszlásával. Ebből megállapítható volt, hogy a vizsgált minta és a teljes sokaság e jellemzők szerinti megoszlása lényegében azonos, így a vizsgálat megállapításai a teljes sokaságra is érvényesek. A budapesti és a vidéki bűnözés különbségéből következik viszont, hogy a minta az országos képet nem tükrözi.

1. Az elítéltek személyi körülményei

Azt a gyakorlati tapasztalatot és statisztikai adatgyűjtésekből nyert ismeretet, hogy a bűnelkövetők általában, és az erőszakos büntettek elkövetői különösen — elsősorban a fiatalabb korcsoportokból kerültek ki, e vizsgálat adatai is alátámasztották: az elítéltek egyharmada a büntett elkövetésekor még nem töltötte be a 18. életévét, és csupán alig több mint egyötöde (22%) volt 30 éves vagy annál idősebb. (1. sz. tábla)

1. tábla

Az elítéltek és a népesség korcsoportok szerinti megoszlása

Korcsoport	Elítéltek %-os megoszlása a minta anyagában (1)	A 12 éven felüli ¹ budapesti férfi népesség %-os megoszlása (2)	(1) a (2) százalékában
12—13	2,6	3,6	72,2
14—17	30,1	7,3	412,3
18—19	15,9	3,7	429,7
20—24	15,2	7,8	194,9
25—29	14,6	8,7	167,8
30—34	4,5	9,8	45,9
35—39	5,8	9,8	59,2
40—49	6,5	17,3	37,6
50—59	3,5	16,9	20,7
60—x	1,3	15,1	8,6
Együtt	100,0	100,0	—

¹ 1960. január 1-i népesség

Különösen figyelemreméltó a fiatalkorú elkövetők számának és arányának emelkedése a vizsgált időszak második felében. Ebben az időszakban az országban e büntett miatt elítéltek száma a felnőtteknél az 1960. évi 329-ről 387-re, a fiatalkorúaknál ugyanezen években 53-ról 134-re, a gyakorisági mutató felnőtteknél 10,0-ról 10,9-re emelkedett, a fiatalkorúaknál azonban az 1960. évi 11,5-höz képest megháromszorozódott, 35,7!

Családi állapot

Az elítéltek kor szerinti megoszlásával áll összefüggésben a nőtlenek magas aránya és elsősorban a családi állapot szerinti kategóriák el-

térő korstruktúrája magyarázza e kategóriák feltűnően eltérő részvételi arányát is. (2. sz. tábla)

2. tábla

Családi állapot	A minta anyagában (1)	A budapesti 12 éven felüli férfi népességben ^a (2)	(1) a (2) százalékában
Nőtlen	61,8	26,8	230,6
Házias	35,6	67,9	52,4
Özvegy	1,0	2,6	38,5
Elvált	1,6	2,7	59,3
Együtt	100,0	100,0	—

^a 1960. január 1-i népesség

Az elítéltek kor és családi állapot szerinti összetételéből következik a gyermektelenek magas aránya (71⁰/₀). Egy gyermeke volt az elítéltek 13, kettő 8, és három vagy több ugyancsak 8 százalékának.

Iskolai végzettség

Az elítéltek iskolai végzettség alapján mért műveltségi színvonala — más erőszakos büntett típus elkövetőjéhez hasonlóan igen alacsony. Különösen feltűnő e jelenség akkor, ha figyelembe vesszük az elítéltek korstruktúráját, hiszen a magasabb vagy legalább középfokú végzettség megszerzésének lehetőségét a társadalmi berendezkedésből folyóan adótnak kell tekinteni. Ennek ellenére a megfigyelt elítéltek több mint fele még a nyolc általános iskolát sem végezte el.

3. tábla

Az elítéltek és a budapesti férfi népesség standardizált megoszlása iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	Az elítéltek %-os megoszlása (1)	A budapesti férfi népesség standardizált megoszlása ^a (2)	(1) a (2) százalékában
Iskolába nem járt, illetve az általános iskola 1—3. osztályát végezte	6,5	1,7	500,0
Az általános iskola 4—7. osztályát végezte	49,8	28,5	174,7
Az általános iskola 8. osztályát végezte	34,6	37,8	91,5
Középiskola 1—4. osztályát végezte	6,2	12,5	49,6
Érettségizett	1,3	11,4	11,4
Egyetemre járt	1,0	3,4	29,4
Egyetemet végzett	0,6	5,1	11,8
Együtt	100,0	100,0	—

^a Az elítéltek kormegoszlása szerint standardizált budapesti férfi népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása

Az elítéltek kormegoszlása szerint standardizált budapesti férfi népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását a minta megoszlásával

összehasonlítva még jobban észlelhető az elítéltek alacsony iskolai végzettsége. Az iskolába nem járt elítéltek, illetve az általános iskola 1—3. osztályát végzetek aránya több, mint háromszorosa, a 4—7. osztályt végzett elítéltek pedig csaknem kétszerese a budapesti férfi népességben mutakozó hasonló aránynak. Ugyanakkor a magasabb iskolai végzettségű elítéltek részaránya lényegesen kisebb mint az össznéppességben.

Szakképzettség, foglalkozási viszony, gazdasági aktivitás

Az alacsony iskolai végzettség, illetve a befejezetlen iskolai tanulmányok magas arányával hozható összefüggésbe, hogy az elítéltek csaknem $\frac{2}{3}$ -a (62⁰/₀) semmiféle szakképesítéssel nem rendelkezik, korstruktúrájával pedig, hogy 18 százaléka nem áll munkaviszonyban. A munkaviszonyban állók több mint fele iskolai tanuló vagy szakmunkástanuló, valamivel több mint negyedrésze eltartott. Az elítéltek 1 százaléka nyugdíjas, 1 százaléka csavargó életmódot folytat. Figyelemre méltó körülmény továbbá, hogy a szakképzettséggel rendelkezők egy része nem dolgozik a képzésének megfelelő munkakörben, hanem más munkakörben segéd- esetleg betanított munkás. A minta fővárosi jellegeből következik, hogy az elítéltek nagyobb része az iparban és az építőiparban dolgozik.

Születési hely, lakóhely

Az elítéltek 54 százaléka született Budapesten, 15 százaléka vidéki városból, 30 százaléka községből került a fővárosba, 2 százaléka külföldön született. A büntett elkövetésekor az elítéltek 92 százalékának volt Budapesten állandó lakása. A Budapesten születettek és az állandó budapesti lakók aránya közötti különbség — a más büntetteknel is tapasztalt hasonlóan magas vagy még magasabb arányokkal együtt — ismételtelen felhívja a figyelmet a belső migráció és a bűnözés kapcsolatára, illetve e migráció szempontjából legmobilabb néprétegek bűnözésben játszott szerepére. A képviselői arányok különbségei és a bűnözési gyakoriság, valamint a migráció összefüggései szempontjából egzak, egyértelmű, a mobil és a stabil népességet külön-külön bemutató adatokhoz azonban jelenleg nem juthatunk. Az ehhez szükséges gyakorisági mutatók számításához a népesség egészéből rendelkezésre álló és népességkategóriánként elkülöníthető mobilitási adatokra lenne szükség. A kérdés megoldását az elektronikus rendszeren alapuló egységes népességnylvántartás jelentheti.

Testi, szellemi állapot, nemi élet

A bűnügyi iratok adatai szerint a büntett elkövetésekor az elítéltek 89 százaléka egészséges volt, az idült betegségben szenvedők aránya

6, a született testi fogyatékosoké 1, az élet folytán testi fogyatékosakká váltaké 4 százalék. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ezek az információk korántsem tekinthetők teljesnek, mert csak az eljárás során megállapítást nyert fogyatékosokra, illetve betegségekre vonatkoznak.

Az elítéltek szellemi állapotára vonatkozó adatok elsősorban az orvosszakértők véleményén alapultak; eltérés csupán a gyengeelméjűek kategóriájában van, ui. ide soroltuk be azokat az elítélteket is, akiket orvosszakértő nem vizsgált meg ugyan, de tanulmányaikat gyógypedagógiai iskolában végezték. A megfigyelt elítéltek 4 százaléka volt idegbeteg, 7 százaléka gyengeelméjű, 1 százaléka elmebeteg. Az e kategóriába sorolt elítélteket az orvosszakértői megállapítás szerint betegségük a cselekmény társadalomra veszélyességének felismerésében csupán közepes fokban korlátozta, ezért büntetőjogilag felelősségre vonhatók.

Az a körülmény, hogy a gyengeelméjűek 60 százaléka a 14—17 évesek korcsoportjába tartozott, felhívja a figyelmet a gyógypedagógiai nevelés és utógondozás, valamint az ilyen nevelésben részesültek fokozottabb figyelemmel kísérésének fontosságára. Az elítéltek alig több mint fele, 57 százaléka élt rendszeres nemi életet, 31 százaléka eseti közösülők voltak, 13 százaléknak pedig az iratok adatai szerint ez volt az első nemi közösülése, illetve erre irányuló kísérlete.

Sajnos, az iratok nem tartalmaztak adatokat a családi nevelés egyéb problémáiról, így a szülők esetleges alkoholista, züllött vagy bűnöző életmódjáról.

Az elítéltek egyharmada volt büntetett előéletű, éspedig 21 százaléka egyszer, 7 százaléka kétszer, 6 százaléka három vagy több alkalommal állt már bíróság előtt. Önmagában az egyharmados büntetettségi arány is elég jelentős, különösen magasnak kell tartanunk azonban akkor, ha az elkövetők korösszetételére gondolunk. A korábbi elítélések közül a nemi büntettek aránya összesen 5 százalék, az erőszakos nemi közösüléseké 3 százalék. A szabálysértési eljárásban hozott korábbi marasztaló döntések elemzésére a megfigyelés nem terjedt ki, csupán azt tartjuk szükségesnek megemlíteni, hogy jelentős volt azoknak a száma, akiket korábban már garázdaság miatt szabálysértési eljárásban elmarasztaltak. A büntettek szabálysértési alakzatát megvalósító, illetve büntetteikért szabálysértési úton felelősségre vont személyek tehát bizonyos szempontból e cselekményeken túl, mint súlyosabb büntettek leendő elkövetői is potenciális veszélyt jelentenek a társadalomra.

2. Az elkövetés körülményei

Az elkövetés ideje

A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy az erőszakos nemi közösülés is azon büntettek közé tartozik, amelyeknél szezonális ingadozás mu-

tatható ki: az elkövetések aránya a téli hónapokban lényegesen alacsonyabb, a három nyári hónapban (június, július, augusztus) háromszor annyi büntetett követte el, mint a három téli (december, január, február) hónapban. A jelenleg azonnal érthetővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a büntettek csaknem 60 százalékát szabad téren (utcán, parkban, grundon stb.) követték el.

Az emberek közötti személyes konfliktusban realizálódó büntetteknek az a jellegzetessége, hogy az elkövetési gyakoriság napok és napszakok szerint változik, az erőszakos nemi közösüléseknél is megfigyelhető: az elkövetők több mint egynegyede vasárnap követte el a büntetett, a hétvégi napokra esik az elkövetések 41 százaléka. (Hasonlóan magas hétvégi elkövetési arány figyelhető meg az emberölésnél és a garázdaságnál is.)

Jellegzetes időeloszlás tapasztalható az egyes napokon belül is: a büntettek csaknem felét (44%) este 20—24 óra között követték el. Az esti órákban történő bűnelkövetések magas aránya minden napra jellemző, a vasárnap ettől annyiban mutat eltérést, hogy akkor a többi napoknál lényegesen több büntetett követte el a hajnali órákban. Ez — melyhez hasonló jelenség megfigyelhető az emberölésnél is — a hosszabbra nyúlt szombati szórakozással függ össze.

Az elkövetés helyszíne

Az elkövetés helyszínét vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az elítéltek egyharmada utcán, téren, parkban, együtöde egyéb nyílt, de elhagyott területen (grund, szántóföld, erdő stb.) követte el vagy kísérelte meg a büntetett. Az elkövetés helyszíne az esetek 15 százalékában a tettes és a sértett közös lakása volt. Ez utóbbi esetek a szülő, nevelőszülő vagy hozzátartozó által a családban élő valamelyik gyermek sérelmére elkövetett büntettek. Bár e büntett elkövetésének feltételei zárt helyen kedvezőbbek, a nyílt helyen történő elkövetést jól magyarázza egyrészt az elkövetés ötletszerű volta, másrészt az a körülmény, hogy a tettesek közül — korából és társadalmi helyzetéből adódóan — csupán néhányan éltek olyan lakáskörülmények között, ahol az elkövetésre objektív lehetőség volt.

Tettesek, tettetársak

Az elkövetők csaknem fele egyedül követte el a büntetett; azokban az esetekben, amikor többen együtt követték el a cselekményt, azt tapasztaljuk, hogy az elkövetők a fiatalabb korosztályokhoz tartoztak. E korosztályokban az együttes elkövetés aránya lényegesen magasabb, kiemelkedően magas a 14—17 és a 18—19 évesek között: az előbbieknél 93 esetből 67-szer, az utóbbiaknál 49 esetből 40 esetben követte el a büntetett 2 vagy több tettes. Összehasonlítás-

ként jegyezzük meg, hogy a 30 éves és idősebb tetteseknél 67 esetből mindössze 8 esetben volt együtt 2 vagy több tettes. A tettesek tehát a büntett megvalósítását tekintve életkoruk alapján két jól elkülönülő csoportba sorolhatók. Az egyikbe mint tipikus elkövető a fiatal, tizenéves korú elkövető tartozik, e csoport bűnelkövetésére az együttes elkövetés a jellemző. A másik csoportba (ez utóbbi lényegesen kisebb,) a 30—35 éves vagy idősebb elkövetők tartoznak, akik a büntettet egyedül, jórészt saját vagy nevelt gyermekük vagy hozzátartozóik köréhez tartozó fiatalok sérelmére követik el.

A korban e két csoport között elhelyezkedő elkövetők magatartása a csoportosság és a sértettek körét tekintve is átmenetet képez, de a fiatalabb korcsoport magatartásához áll közelebb. A személyi körülmények és az elkövetés körülményeinek elemzéséből úgy tűnik, hogy e csoport bűnözése a tizenéves korcsoportok bűnelkövetésének továbbélése, és pszichológiai hátterét tekintve alapvetően különbözik az érettebb korúak bűnözésétől.

Az elkövetés módja

Az elkövetők háromnegyed része a büntett elkövetésekor tényleges fizikai erőszakot alkalmazott: 60 százaléka a sértettet lefogta, vele dulakodott, 13 százaléka ütlegelte, több esetben súlyos sérüléseket (kartörés, bordatörés) is okozva, míg néhány tettes mindkét módon igyekezett ellenállását megtörni. A tettesek 16 százaléka 12 éven aluli személy sérelmére követte el a büntettet. Ezekben az esetekben fizikai erőszakra nem került sor, illetve azt nem lehetett bizonyítani. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezeknél a cselekményeknél fizikai erőszak alkalmazására általában nem is került sor, mert egyrészt a sértett nem is volt tudatában a sérelmére elkövetett cselekmény jellegével, másrészt a felnőtt tettes fellépése a gyermek sértettel szemben — nem utolsósorban a közöttük meglévő fizikai erőkülönbség miatt — a sértett ellenállását eleve kilátástalanná tette. A 12 éven aluliak sérelmére elkövetett cselekmények egy részénél azonban az egyébként törvényszerű büntetőjogi minősítés és a kriminológiai szempontból releváns tényleges helyzet nincs minden esetben összhangban. A magyar büntetőjog gyakorlata egységes a tekintetben, hogy az erőszakos nemi közösülés befejezett esetét állapítja meg abban az esetben, ha behatolás nem történt ugyan, de a nemi szervek a közösülés szándékával érintkeztek. Az esetek egy részében azonban a tettes tisztában volt a sértett fejletlenségével, így a behatolás lehetetlenségével, azt tudata átfogta, tehát a nemi szervek érintkezése kielégülési cézzal ugyan, de a behatolás szándéka nélkül jött létre. A bíróság azonban ezekben az esetekben is szinte mindig (bár nem minden esetben) befejezett büntettet állapított meg. Úgy tűnik, a bíróságok általában nem tettes különbséget a

kielégülésre törekvés, és a közösülésre törekvés között, holott ezek a bűnesetek az élettani értelemben vett közösülés szándékának hiányában még kísérletnek sem minősíthetők, csupán szemérem elleni erőszaknak. Az ilyen minősítés azért nem csökkentené a büntetőjogi védelmet, mert a gyakorlatban az ilyen büntettekért kiszabott büntetések nagyságrendje nem haladja meg a szemérem elleni erőszakra kiszabható büntetések felső határát, tehát a megfelelő büntetés kiszabása az utóbbi minősítés esetén is biztosítható lenne. A kérdés tisztázásának azért van jelentősége, mert az elítéltekre vonatkozó rendszeres statisztikai adatgyűjtés nem tartalmaz ilyen mélységű adatokat, hanem a jogi minősítést veszi számba, az pedig befejezett büntetteknek tünteti fel ezeket a cselekményeket, s így az adatok e minősítéseket, nem pedig a köznapi értelmezéssel egyező kriminológiai-kriminológiai valóságot tükrözik.

A tetteseknek csaknem a fele (48%) befejezett büntettet követett el, egyötöde a sértett védekezése, 14 százaléknál a helyszínrre siető személyek, 7 százaléknál rendőri intézkedés akadályozta meg a büntett befejezését. A tettesek 13 százaléka a büntett befejezésétől önként elállt, illetve azt — a fentiekben elmondottaknak megfelelően — végre sem akarta hajtani. A befejezett cselekmények aránya a legnagyobb a saját vagy nevelt gyermek sérelmére elkövetett büntetteknel, valamint azokban az esetekben, amikor a tettes és a sértett idegenek voltak. Az első esetben azért, mert a tettes rendszerint addig próbálkozott, míg sikerült a büntettet végrehajtania (ebben igen jelentős szerepe van a sértettek fokozott kiszolgáltatottságának) a második esetben azért, mert idegen személlyel vagy alkalmi ismerőssel szemben a tettes gátlástalannabban lép fel, a leleplezéstől kevésbé tartva.

A befejezett büntettek viszonylag magas aránya egyébként feltehetően azzal is magyarázható, hogy ilyen esetekben lényegesen nagyobb arányban tesznek feljelentést, mint kísérleteknel. Külön problémát jelent a saját, illetve nevelt gyermek sérelmére elkövetett cselekmények körének értékelése. Ezeknél két tény figyelhető meg: egyrészt az, hogy szinte minden esetben lényegesen későbbi időpontban történt a feljelentés, másrészt szinte minden esetben nyoma van az iratokban a családi élet megromlásának, elsősorban annak a körülménynek, hogy a büntetést feljelentett személy jövedelmét egy idő óta nem bocsájtja a család rendelkezésére. Minden egzakt, tényekre alapuló kutatásnál rendkívül kockázatos, nemegyszer megengedhetetlen tényszerűen nem bizonyítható feltételezésekbe bocsátkozni. Az ilyen jellegű ügyek e tipikus vonásai, nem utolsósorban a sértettek és családtagtanúk vallomásainak rendkívüli harmóniája, logikai felépítésének, gondolatmenetének azonosága, az egymástól független büntettek és körülmények részleteinek feltűnő hasonlósága alapján azonban arra a következtetésre kell jut-

nunk, hogy ezeknek az ügyeknek a döntő többségében (a kevés számú valóságnak megfelelő ügytől eltekintve) a tettes és a sértett közötti nemi kapcsolat a család más tagjai között ismert, és elfogadott volt, és a feljelentés valóságos oka nem e kapcsolat helytelenítése (legtöbbször a sértett részéről sem), hanem a tettes egyébként kifogásolt, a család számára terhesse váló magatartása. Az ilyen kapcsolatok jelentős részeiben ugyanis a tettes rohamos züllése, összeférhetetlenné válása figyelhető meg, ennek minden kísérő jelenségével, így a család számára leginkább terhes italozással, tetteleges durvasággal, és az anyagi helyzet megromlásával. Ebből az is következik, hogy azokban a családokban, ahol ilyen konfliktus, vagy más véletlen esemény (pl. sértett teherbeesése) nem eredményezi a büntett nyilvánosságra jutását, jelentős ilyen típusú latens bűnözéssel kell számolnunk. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül, hogy a tettesek egy része valószínűleg nem követte el a cselekményt, csupán valamilyen családi bosszú áldozata. Ezek azok az esetek, amikor a nevelőapa szigorú, nemegyszer durva nevelését kifogásoló sértett az egyébként is feszült családi légkört felhasználva tesz feljelentést. Erre utalnak ezekben az ügyekben a tettes (egyébként nem feltétlenül elfogadható) tagadásán kívül azok a vallomások, amelyek rendszeres korábbi konfliktusokról és súlyos nézeteltérésekről számolnak be. Az eljárás azonban ezekben az esetekben csupán az érdekelték vallomására kénytelen támaszkodni, tárgyi bizonyíték gyakorlatilag nincs, így a valóságos helyzet csaknem kideríthetetlen.

Az alkoholfogyasztás szerepe

Az erőszakos nemi közönség bűntettének elkövetésénél az alkoholfogyasztás szerepét tettesi oldalon a korösszetétel, és az alkoholfogyasztás élettani hatása egyaránt befolyásolja. Az alkoholizmus általában csak magasabb életkorban alakul ki, és a rendszeresen, nagymértékben italozók is az érettebb korcsoportokba tartoznak. Az alkoholizmus, a nemi képességet jelentősen csökkenti, nemritkán meg is szünteti, többek között ezzel is magyarázható, hogy a megfigyelt elítélteknek csupán egytizede volt alkoholisták, vagy rendszeresen és nagymértékben italozó. A büntett elkövetésekor egyébként az elítéltek 44 százaléka volt ittas, és pedig 28 százaléka enyhén, 15 százaléka közepesen, súlyosan ittas állapotban csupán 3 személy volt. Az anyhe és a közepes fokú ittasság aránya azért ilyen magas, mert az ittasságnak ez a két foka nélkül csökkenti a gátlásokat, hogy a nemi vágyat vagy képességet csökkentenék, sőt nemegyszer még növeli is; a súlyos ittasság ellenben — az alkoholizmushoz és a rendszeres, mértéktelen italozáshoz hasonlóan — a nemi vágyat és a büntett végrehajtására való képességet egyaránt csökkenti. Az ittasság egyébként a gátlások ol-

dása mellett, illetve annak eredményeképpen a szituáció reális értékelésre való képességet is lényegesen csökkenti: Ezzel magyarázható, hogy az ittas tettesek között 50 százalék, az átlagosnál mintegy 10 százalékkal magasabb azoknak az aránya, akik idegenek vagy alkalmi ismerősök ellen kísérelték meg — részint eredménytelenül — a büntett elkövetését.

3. A sértettek

A korszerű kriminológiai kutatásokban egyre nagyobb teret kap a viktimológia. Sajnálatos, hogy megfelelő részletességű adatok hiányában — nem volt mód a sértettek tettesekéhez hasonló mélységű megfigyelésére. A lehetőségekhez képest azonban igyekeztünk minden rendelkezésre álló adatot felhasználni a kutatás teljesebbé tétele érdekében. Erre elsősorban a demográfiai adatok körében volt lehetőség.

A sértettek kormegoszlását vizsgálva, és a tettesekével összehasonlítva azonnal szembetűnik, az a természetes jelenség, hogy a sértettek korskálája szélesebb. Ez annak a nyilvánvaló ténynek a következménye, hogy a sértettek között lehet (és van is) gyermekkorú személy, míg a tettesek között nincs. (4. sz. tábla)

4. tábla

A tettesek és a sértettek korcsoport szerinti megoszlása a következő volt

Korcsoport	Tettesek*	Sértettek	Százalékában	
	száma		tettesek	sértettek
0—5	—	10	—	4,5
6—11	—	37	—	16,5
12—13	8	22	2,6	9,8
14—17	93	65	30,1	29,0
18—19	49	34	15,9	15,2
20—24	47	22	15,2	9,8
25—29	45	10	14,6	4,5
30—34	14	9	4,5	4,0
35—39	18	6	5,8	2,7
40—49	20	4	6,5	1,8
50—59	11	2	3,5	0,9
60—x	4	3	1,3	1,3
Együtt	309	224	100,0	100,0

* A tettes alatt az elítélt értendő

A táblázat legszembetűnőbb adata kétségkívül az, hogy a 14—17 év és a 18—19 évesek korcsoportjának aránya a tettesek és a sértettek között csaknem megegyezik. Ez is az életkor, és az ehhez kapcsolódó életforma, ennek keretén belül a szituáció jelentőségére hívja fel a figyelmet. A cselekmény jellegéből következik, hogy az idősebb korcsoportok aránya lényegesen kisebb, a 60 éven felül a rendkívülinek, kivételesnek tekinthető. A szélső értékek közül érdekességként említjük meg, hogy a legidősebb sértett 75, a legidősebb tettes 70 éves volt. A sértettek között volt egy 2 éves és 3 hároméves is.

Ezeknek az esetében azonban — éppen úgy, mint a 12 éveseknél fiatalabbaknál általában, és a 8 éven aluliaknál szinte kivétel nélkül — a tettes részéről komoly közösülési szándék fel sem merült, szándéka lényegében csak fajtalankodás-szerű kielégülésre irányult, a bíróságok azonban erőszakos nemi közösülést, az esetek jelentős részében befejezett büntetett állapotot tartottak meg. Anélkül, hogy a bírói gyakorlatot e tekintetben kritikával illetnénk, utalunk az e témával kapcsolatban fentebb már mondottakra. Álláspontunkat igazolja, hogy a minősítés kérdésében a bírói gyakorlat ilyen esetekben összességében eléggé ingadozó, és szinte teljesen azonos tényállás és bizonyítási anyag mellett különbözőképpen minősített. A sértettek kormegoszlását megfigyelve azon körülmény, hogy a sértettek egyötöde gyermekkorú, 60 százaléka (beleértve a gyermekkorúakat is) 18 éven aluli, és 75 százaléka 20 éven aluli (beleértve a gyermek- és fiatalkorúakat is) a fiatal korosztályok rendkívüli veszélyeztetettségére hívja fel a figyelmet. A sértettek és a tettesek életkora, valamint a sértettek életkora és a tetteshez fűződő kapcsolata között határozott összefüggés állapítható meg. (5. sz. tábla)

5. tábla

A sértettek korcsoportonként a tettes és a sértett kapcsolata szerint

Sértett	A tettes a sértett								Össze- sen
	Kor- csoport (év)	édes apja	neve- lő	roko- na	szom- széd- ja	mun- ka- társa	régi	mi	
							alkal- ismerőse	ide- gen sze- mély	
0—5	—	—	1	5	—	2	—	2	10
6—11	7	6	3	6	—	13	1	1	37
12—13	6	8	1	1	—	5	1	—	22
14—17	4	—	1	1	4	27	22	6	65
18—19	1	—	1	—	3	6	14	9	34
20—24	—	—	—	2	—	3	12	5	22
25—29	—	1	—	—	—	3	4	2	10
30—34	—	—	—	—	1	—	2	6	9
35—39	—	1	1	—	—	1	—	3	6
40—49	—	—	—	—	—	1	1	2	4
50—59	—	—	—	—	—	1	—	1	2
60—x	1	—	1	—	—	1	—	—	3
Együtt	19	16	9	15	8	63	57	36	224

Látható, hogy amíg a 14—17 és a 18—19 éves tettesek általában a velük egy generációhoz tartozók sérelmére követik el a büntetett, addig a gyermekkorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények tettesei szinte kizárólag a sértetthez legközelebb álló személyek (apa, nevelőapa, rokon, szomszéd, régi ismerős) és csak kivételként fordult elő tettesként idegen személy vagy alkalmi ismerős. Mindebből világosan levonható az a következtetés, hogy a közhittel ellentétben a gyermekkorúak sérelmére elkövetett büntetett tettesei nem az idegenek, hanem elsősorban a sértetthez legközelebb állók.

A korstruktúra alapvetően meghatározza a családi állapot szerinti megoszlást. Ennek tudható be, hogy a sértettek 83 százaléka hajadon volt. A hajadonok aránya a 30 éven aluliaknál minden korcsoportban felülmúlja az összes töb-

bi családi állapot kategóriákba tartozó személy együttes számát. A 30 évesnél idősebbeknél ez nincs így, azonban a sértetteknek csupán 11 százaléka tartozott ebbe a kategóriába, így megoszlásuk megbízható következtetés levonására nem ad elég alapot. A sértettek korösszetételének és ezzel összefüggő családi állapot szerinti megoszlásának tudható be, hogy 96 százalékuk gyermektelen volt.

A sértettek iskolai végzettséggel mérhető kulturális színvonalát, és foglalkozása által jelzett társadalmi helyzetét vizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a büntettek lényegében egy társadalmi körön belül zajlanak le. A sértettek iskolai végzettség szerinti megoszlása ui. — a tettesekéhez hasonlóan lényegesen kedvezőtlenebb a budapesti női népesség átlagánál. Ez különösen szembetűnő, ha a sértettek kormegoszlása szerint standardizált budapesti női népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását összehasonlítjuk a vizsgált minta megoszlásával. Az iskolai végzettséggel nem rendelkező, illetve az általános iskola 1—3. osztályát végzett sértettek aránya több mint kétszerese, a 8. osztályt végzettké lényegében azonos, a magasabb végzettségűeké viszont alig egyötöde a budapesti női népesség hasonló arányának.

A sértettek mintegy fele aktív kereső, közel egyötöde eltartott és háztartásbeli, 30 százaléka pedig tanuló. Az eltartottak és a tanulók magas aránya a korösszetétel következménye.

Az aktív kereső sértettek közül a segédmunkások aránya (38%) lényegesen magasabb, a segédmunkásokénál (22%), a betanított munkásoké csaknem megegyezik azzal (21%). A sértettek között vezető beosztású, vagy önálló foglalkozást űző nem fordult elő, az irodai dolgozók (műhelyirnokok, adminisztrátorok) aránya sem számottevő (11%).

A sértettek több mint fele a büntetett elkövetéséig érintetlen, csaknem egyötöde rendszeres, 9 százaléka eseti közösülő volt; 14 százalékukról erre vonatkozó adatot az iratokban nem találtunk.

A szellemi állapot szerinti megoszlás egységesebb ennél, a sértettek 14 százaléka normális volt, három sértett idegbeteg, tíz pedig gyengeelméjű volt. Elmebeteg nem fordult elő.

A tettesi oldal mellett a sértetti oldalról is megvizsgáltuk az alkoholfogyasztás szerepét, de itt sem mutatkozott jelentősnek. A sértettek 83 százaléka józan volt, az enyhén ittas személyek aránya 11, a közepesen ittasoké 5 százalék, és csupán 3 sértett volt súlyosan ittas. A közvéleményben általában elterjedt elképzeléssel szemben tehát a leitatással, vagy a sértett ittas állapotát kihasználva elkövetett büntetett aránya a gyakorlatban elhanyagolható. Nem lehet természetesen figyelmen kívül hagyni azt a lehetőséget sem, hogy az ilyen büntetett sértettjei ittas állapotukat is szégyellik, ezért kisebb arányban tesznek feljelentést. Ezeknek az eseteknek a száma azonban nem lehet jelentős.

A vizsgálat eljárási adatokra is kiterjedt, ezek ismertetését mellőzzük, csupán két kérdést érintenénk ezzel kapcsolatban. Az egyik a bizonyítás, a másik a beismerés kérdése. A tettes vallomásától függetlenül tanúbizonyításra minden esetben sor került. Kizárólag tanúkkal (nem számítva a tettes beismerését) bizonyították a bűnösséget az esetek több mint egyharmadában. Az esetek 59 százalékában került sor orvosszakértő bevonására, 10 százalékában pedig a tanúk és az orvosszakértő mellett bűnügyi technikust is bevontak.

Az elítéltek több mint fele (56%) teljes beismerésben, 9 százaléka teljes tagadásban volt. A többiek (35%) tényben beismertek, de bűnösségüket tagadták. A védekezés lényegében kétféle volt: a tettesek egy része azt állította, hogy a sértett beleegyezett, csupán utólag bánta meg, illetve akkor, amikor a közöszlészről mások is tudomást szereztek, másik része viszont azzal

védekezett, hogy a sértettel a közöszlészben megállapodott és ezért pénzt ígért, de nem adta meg, ezért haragudott meg a sértett és tett feljelentést. Érdekességként jegyezzük meg, hogy az utóbbi védekezés az 1950—1958 közötti, az előbbi változat pedig az 1958—1966 közötti időszakban volt gyakoribb.

Az erőszakos nemi közöszlészre vonatkozó információk alapján annak általános kriminológiai jellegzetességeit úgy foglalhatjuk össze, hogy az szinte kizárólag a társadalom kevésbé kulturált, az átlagnál kedvezőtlenebb szociális helyzetben levő rétegeiben előforduló, csoporton belüli magatartás. Megvalósítási formáit tekintve két típusba sorolható: az egyikbe a fiatalabbak által, fiatal sértettek sérelmére, a másodikba az érettebb korúak által elsősorban közvetlen környezetükbe és családjukba tartozó gyermekkorúak sérelmére elkövetett bűntett.

Vavró István

A bírói jogalkalmazás és az intuíció dialektikája

1. Lehet-e a bírói jogalkalmazásban intuíció? Milyen értelemben helytálló jogi intuíciónak szólni?

Mindenben intuíciót látni éppoly rossz megoldás, mint azt sehol sem észrevenni. Jogi intuíciónak beszélni nem annyi, mint megragadni a megfoghatatlant; a megközelítés nehézségei nem adnak elegendő okot a jelenség tagadására vagy tételezésére, egyébként pedig a dolog valóságának vagy nem létének kérdése a megismeréssel annak megfoghatatlanságát megszünteti.

A jogi intuíció vizsgálata ezáltal jogalkalmazásbeli természetének általános vonásaira korlátozott. Meglétének tárgyisága és tárgybanisága meghatározóan hat konkrét létezésére. Ezért a vizsgálat kezdete nem lehet magában véve az intuíció jellemzése, hanem a *kapcsolatba kerülő dolgok, jelenségek*, a szubjektív és az objektív oldal viszonylagosan elkülönített felvétele kell hogy legyen; épp ezek alkotnak sajátos egységet az intuícióban.

Az intuíció, létében mint egyfajta mozgás, vagy kölcsönhatás, hatásrendszerben helyezkedik el; a tudat, mint szubjektív oldal összessége, és a dolgok, tárgyak, jelenségek, mint objektív oldal összessége egymásra vonatkozásában.

2. Ennek megfelelően ragadható meg a jogi intuíció az egyéni jogtudat¹ összefüggés-rendsze-

rében; ez a tudatforma, és az egyéni jogtudattal rendelkező alany, mint az egyéni jogtudat hordozója vizsgálati előkérdés.

Egyetértést feltételezve az egyéni jogtudat általános fogalmi meghatározásában, ezúttal — mintegy kiegészítésként — annak egy mozzanataira szükséges utalni.

A bírói jogalkalmazás általános formája a társasbíráskodás, amely az első fokú eljárásban általában népi ülnöki részvétellel valósul meg. Ennek megfelelően a jogalkalmazói egyéni jogtudat fogalmán belül bizonyos megkülönböztetés indokolt. Nemcsak önmagában véve a jogismeret, de maga a jogtudat alapján is mennyiségi és minőségi különbség ismerhető fel a hivatásos bíró és a népi ülnök jogtudatában.

Nyilvánvaló, hogy a jogismeret és a jogtudat szoros összefüggésben állnak; a jogtudat megismerő elemének mint kölcsönhatási rendszernek egyik összetevője a jogismeret. Ebben a kölcsönhatási rendszerben a tudat számára tényleges objektumok csak azok lehetnek, amelyekkel az egyén mint szubjektum *valóan* kölcsönhatásba került. Amit az egyén tudata tükröz, és ami az egyén számára ismeretként létezik, csakis az lehet, amivel valamiképp tényleges kölcsönhatásban állt. A tudati tükrözés pszichikussága, mint kölcsönhatás összetevője, magában foglalja a kölcsönhatási rendszer ösz-

¹ Az egyéni jogtudatról kialakított ellentétes vélemények meglehetősen távol esnek egymástól. Az egyéni jogtudat létezését tagadja: I. E. Farber: Pravoszoznanie kak forma obszcsesztvennogo szoznanija 1963. Moszkva, „Juridicseskaja Literatura” 46—47. old.

Ellenkezőleg, egyéni jogtudatról, sajátos analitikus egységként, büntetőjogi, polgári jogi, munkajogi stb. értelemben szól: A. R. Ratinov—I. I. Karpic: Pravoszoznanie i pricsinü presztupnoszti „Szojetszkoe Goszudarsztvo i Pravo” 1968. 12. sz., 51. old.

szetevői közötti viszony megváltoztatását is, de az összetevők belső struktúrájának megváltozását is.²

Egyéb okok mellett, de már ebből is következően, az egyéni jogtudat nem tételezhető egynemű minőségként — ugyanakkor ezen a tartalom belüli nem-azonossága nem feltétlenül ragadható meg fejlett, és kevésbé fejlett alakként.

A jogtudat fogalmán belüli különbségtételre — jobb elnevezés hiányában — a jogérzet kategória bevezetése látszik alkalmasnak. A jogérzet szóösszetételben ezúttal az „érzet” szónak semmilyen köze nem lehet a pszichológiai értelemben vett érzethez.

Jogérzetről csak egyének tekintetében lehet szólni, pl. osztályjogérzet az ismereti tartalom lényege folytán nem létezik. Nem helyes a jogérzetet *meglétében* úgy felfogni, hogy az a jogtudattal ellentétben — ahol úgymond tudatos, racionális a megismerés — itt a megismerés ösztönös, emocionális volna; ugyanis pszichológiailag kizárt a racionális és az emocionális megismerés kettészakítása.³ Némiképp más alternatíva a jogtudatban túlnyomórészt racionalitást, a jogérzetben pedig emocionális elemet tételezni.⁴

A lehetőségként létező, potenciális határendszerben a *megismerési tárgy* mindenki számára azonos, a pozitív jognál szélesebb kör: a *jogi vonatkozású objektív valóság*. Ez absztrakt általánosságában személyek és dolgok kapcsolatrendszerre; személyek, dolgok, történések egymásra vonatkozó viszonyai jogi-normatív struktúráltságú megjelenésükben, melyben az kapcsolatokat a normatív, jogi tulajdonság különösségében módosítja.⁵ Vagyis alapvető, *ahogy* a jog, mint társadalmi-történeti normatív és intézményi tárgyasulás az összes többi kapcsolatokat és azok tárgyasulásait — mint viszonylagosan önálló szabályozó tényező — a határendszerben közvetlenül *irányítja* (jogalkalmazás, jogkövetés). Továbbá azok a személyek és dolgok közötti egymásra vonatkozó viszonyok és tárgyasulásaik — társadalmiságukban és történetiségükben —, amelyek különössége *meghatározza* a jog létezését, megjelenése konkrét tartalmát és formáit (jogalkotás). Bármely ok hatásának következménye nemcsak az okként fellépő tárgy természetétől függ, hanem attól a tárgytól is, amelyre az ok hat. A jogi vonatko-

zású objektív valóság *teljességi* kapcsolatrendszerének megismerésében így lényeges pont a pozitív jog ismerete, mint társadalmi normatív eszköz megismerése.

A jogalkalmazás és a jogkövetés szemszögéből a jogtudat és a jogérzet elhatárolása ezek után a kapcsolatrendszer összetevői alapul vételel történhet. A jogtudatnak ebben a mozzanatában közvetlen (direkt) kapcsolat tételezhető: a megismerő tudata, pszichikuma, és a jogi vonatkozású objektív valóság, vagy annak egy része, a pozitív jog, *közvetlen*, aktuális kölcsönhatásba kerülnek a megismerésben; közvetlen, aktuális visszatükrözés és viszonyulás alakul ki — tárgy és képmás, visszatükröző és visszatükröződő közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz.

A jogérzetben épp a megismeréskori közvetlenség hiányzik; a megismerési tárgy más tárgyasulásokban, jelenségekben *közvetített*. A jogot elsősorban hatásaiból, mozgásbeli átveddöttségeiből, átalakult mivoltában ismeri meg — abból az objektív valóságból, amelyre a jog valamiképpen hatott —, nem közvetlenül a pozitív jog, hanem *annak közvetítésekbeni más-léte* áll a megismerő tudattal kölcsönhatásban. A közvetítések mennyisége és minősége módosít, a tulajdonképpeni tárgyhoz képest torzít: a jogi vonatkozású objektív valóság megismerése annál kevésbé adekvát, minél inkább növekszik közvetítettsége.

A jogérzetként megjelenő jogtudat tehát mérték és nem érzelmek dolga, közvetlen vagy közvetett irányultság, közvetítési-közvetítettségi kérdés. Más összefüggést érint, hogy a közvetítés lehet emocionális, vagy, hogy az ember egyéni fejlődésében szükségképp a jogérzet szintjén jelenik meg először a jogtudat, mint a jogtudat első mozzanata — az ellenben nem szükségszerű, hogy a jogérzet minden egyénnél jogtudattá alakuljon.

Mindez elsősorban úgy sajátság, mint *külső* vonatkozásbeli immanens meghatározás. A jogtudat és a jogérzet, mint tudattartalmi összesség egyaránt lehet hamis vagy nem hamis; a jogérzetkénti létezésből nem lehet eleve hamisságra következtetni, csak *máskéntiségre*. Igaz, hogy a közvetítettségi láncolatból adódó pontatlansága miatt a jogérzet potenciálisan előnytelenebb helyen áll a jogi vonatkozású objektív valóság megismerésében, mint a jogtudat.

3. A bírói jogalkalmazás egyik tárgyi feltétele a *jogi norma*, amely a bíraskodást, e munka célszerűségi folyamat-jellegét alapvetően meghatározza. A jogi norma, mint a pozitív jog gyűjtőfogalma, elvont, a bírói jogalkalmazás szemszögéből is felbontást igénylő kategória. A normatív szabályozás módja a jogi szabályozottság általánosságán túli különösségében a jogágak tárgyi eltérése szerint differenciált.

A *normatív-szerkezeti* jellegzetességet kiemelve, a jogágak szintjén *zárt és félig zárt normatív szerkezetűek*, mint viszonylagosan önálló rendszerek tipizálhatók, amelyek a jogal-

² Ja. A. Ponomarev: Pszihika i intuicija 1967. Moszkva, Politizdat, 99. old.; E. V. Sorohova: Nekatorie metodologiceszkije voproszu pszhologii licnsoszi PROBLEMÜ LICSNOSZTI. 1969. Moszkva, 36. old.; E. A. Lukaseva: Szocialno-pravovaja pszhologija „Szo-vetszkoe Goszudarsztvo i pravo” 1971. 8. sz. 21—37. old.

³ A. A. Sztarcenko: Logika v szudebnom iszszledovanii 1958. Moszkva, 19. old.

⁴ A. Turska: „Pocznie prawne” a swiadowosc prawna. Państwo i Prawo 1961/2. sz. 252. old.

⁵ Ezt a jellegzetességet nem veszi figyelembe a jogtudat meghatározásakor: G. M. Gak: Ucsenie ob obscsesztnennom szoznanii v szvete teorii poznanija. 1960. Moszkva, 113—115. old.

kalmazást szerkezetiségében, a forma tartalmi-ságában határozzák meg. A megkülönböztetés alapja egyetlen tulajdonság, ami nem egyszerű formai sajátosság; ebben az általánosságban a jogalkalmazói műveletek határait jelzi.

A zárt típusú normarendszer szemléletes példája a büntetőjog. Normatív-szerkezeti rendszerében csak az tilos, amit normája tilt — de egyben csak az releváns viselkedés, amiről normája szól, amit tiltott. Normalizáltság és viselkedés a legszorosabban összefüggenek: más viselkedésnek a jogág szempontjából nincs jelentősége — a ius és a non ius területe pontosan körülzárt. Logikai következmény, hogy az ilyen természetű jogág bírói alkalmazásában az analógia módszere kizárt. A büntetőjogon kívül általában zárt szerkezetű az eljárási és a végrehajtási jog.

A félig zárt szabályozási módra nem a nulum crimen sine lege elv, vagy annak valamilyen transzformációja, hanem diszpozitivitás jellemző. Ebben tilos amit a norma tilt, kötelező amit előír, és megengedett a kötelezőtől való eltérés a nem tiltott viselkedések határain belül. Olyan viselkedés is releváns lehet, amelyről a norma nem kifejezetten, hanem csak általánosságában, érintőlegesen szól: a normarendszer zárt a tilalmak megállapításában, félig nyitott megengedő szabályaiban, s az ebből eredő széles körű variációs lehetőség a jogág diszpozitivitását emeli ki. A normatív nominalizációban a ius és a non ius nem éles határral válik el egymástól. Tipikusan ilyen tulajdonságú a polgári jog, különösen kötelmi jogi része.

Nyilvánvaló, hogy a szabályozási módszer zárt vagy félig zárt szerkezetisége eltérően alapozza meg a jogalanyi felelősségre vonhatóságot és annak intézményes, társadalmi biztosítottságát. A félig zárt szerkezetbe foglalt normarendszer (jogág) árnyaltabb megoldásokat tesz lehetővé; a társadalmi szükségleteknek megfelelően kerüli a kazuisztikát, a formalizált értékelést ott, ahol az nem vezethet kellő eredményre. Mindebből eredően, a félig zárt szerkezetű jogágra kategorikusan nem állítható, hogy jogviszony és jogi felelősség megállapíthatóságának alaki feltétele egy konkrét, kimondottan azt a jogviszonytípust rendező szabály létezése,⁶ ellenben, mértékváltással — logikai következmény, hogy a jogág szabályainak alkalmazásában az analógikus módszer helytálló.

4. Bármilyen szerkezeti típusú is a bíróság által alkalmazásra kerülő jogszabály, megjelenési módjában absztrakt, általános és tipizáló az eldöntendő ügy egyedi, konkrét, egyszeri megjelenéséhez képest. A bíróság — szervezeti és működési korlátai között — a jogeset egyszerűségében, egységében, konkréttságában a jogszabály általánosságát, absztraktságát, tipikussá-

gát keresi meg, egyes és általános, absztrakt és konkrét *együttes egységét* hozva létre. Ezeknek az ellentéteknek az ítéletében kialakított *feloldva megszilárdított egysége* mint eredmény, magán hordja azt a meghatározottságot, amelyből származik; a bíróság a jogeseti döntésben *megszünteti és egyben meghagyja az eset egyediségét*.

Döntés-szociológiai értelemben a jogalkotói akciókat jellemző reális jelleggel szemben a bírói döntés *formális*: absztrakt tartalmát norma írja elő csakúgy, mint a döntési folyamat szervezeti és működési feltételeit; mint ilyen, formalizált formális társadalmi döntés. Anyagi jogi oldala mellett eljárási-szervezeti szabályai többértű alakosságokat eredményeznek, egyben sajátos belső dinamikát alakítanak: anyagi jogi és perjogi egybefoglaltságot, mint egyfajta saját tartalmi-formai egységet. Az ellentmondások feloldatlansága saját szűkebb, valamint általános és társadalmi viszonyában, eredetien és át-tételesen további ellentmondások elmélyüléséhez is vezethet (ellentmondások ítélet és ellentmondások ítéltetés); az egységekeni meghatározások nem egyenlő értékűek. Ugyanezen az összefüggésen belül a formális oldal túlfeszítése a gyakorlati ráció tagadásához, a tartalmi oldal kizárólagossá tétele pedig az eljárási-szervezeti norma tagadásához vezethet.

A bírói ítélet formális társadalmi döntés-jellegének kiemelése *egy* általános összefüggés mozzanatát mutatja meg. Az ítéltetés — mint az összes bíróságok ilyen tevékenysége — folyamat, az egyes ítéletek ennek elemei, amelyek magukon hordják eredetüköbéli meghatározottságukat. Ebben a meghatározottságban az ítéltetés tárgyi oldalán a bíróság viszonylagosan állandó szervezeti és eljárási felépítettsége, a hatályos jog szabályai mellett helyezkednek el a tényleges és állandóan változó társadalmi viszonyok, szubjektív oldalán a társadalmi tudat, a jogtudat, a közvélemény szakadatlan változása, ezek módosuló tárgyasulása — az értelmező elvek, az alapfogalmak jelentésének módosulása,⁷ a normába helyezett megismert értékek és felismert érdekek devalválódása vagy értékesebbé válása.

Mindez nem zárja ki a formális döntésbeni reális elemet.⁸ A formális és a reális teljességgel elválasztott mozgásnak látszik, de valójában *mint mozzanatok, azáltal, amik, elválasztottságuk előfeltevést megszüntetve átmennék egymásba; meglétükben dialektikus egységben mu-*

⁷ Vö. J. Wróblewski: Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego. 1959. Warszawa; J. Woleński: Język prawny w świetle współczesnych metod analizy semantycznej. 1967. Kraków, Prace prawnicze. 141—156.; J. Woleński: Logiczne problemy wykładni prawa. 1972. Warszawa—Kraków, Prace Prawnicze.

⁸ Sz. Sz. Alekszejev: Obscsaja teorija szocialiszticeszkogo prava III. 1965. Szverdlovsk, 104—110. old.; Marksizisztko—leninszkaja obscsaja teorija goszdarsztva i prava. Osznovnue insztitutü i ponjatija. 1970. Moszkva, „Juridiceszkaja Literatura” 617. old.

⁶ Ellentétesen: Sz. F. Kecsekjan: Pravoootnosenie v szocialiszticeszkom obscsesztve. 1958. Moszkva. 24—25. old.

tatkoznak meg. A jogi norma társadalmiságából, társadalmi eszközjellegéből⁹ eredően a bírói ítéletnek és különösen az ítélezési gyakorlatnak mint összességnek, egyaránt meg kell felelni a normának és a konkrét társadalmi viszonyoknak. Éppen ebben az összefüggésben áll az össz-ítélkezési folyamat dialektikája.

Ebből következik, hogy az ítékezés nem egyszerűen logikai, vagy még kevésbé norma-logikai műveletek tömege, továbbá, hogy akár zárt, vagy félig zárt szerkezetű normarendszer (jogág) alkalmazása történjék is, a bírói döntés formális, belső egységben reális mozzanati elemeivel. *A jogalkotó autentikusan határozza meg a jogi normát, a bíróság pedig annak alapján autentikusan határozza meg az alanyi jogot.*

5. Nemcsak a bíróságok összetevékenysége, de a konkrét ügybeni jogalkalmazás is folyamat. Logikus, de nem norma-logikai regresszusként lefolyó műveletek sora. Az ítékezés nem egyszerűen megismerés, vagy gondolkodás,¹⁰ még kevésbé mérlegelés — vagyis ezek egy része.

Valójában különleges *munkafolyamat*, amelyben a célszerűségi elemek általánosságát az eszközként adott jogi normatívítás adja. A folyamat eredménye az ítélet, nem egyszerűen elgondolt, gondolati eredmény, a megismerés és a következtetések tárgyiasult formája, hanem eszköz jellegű tárgyiasulás: társadalmi viszonyt, mint konkrét jogviszonyt rendező, valószínűsítő ható erő, a tárgyban létté átalakult emberi aktivitás. Megjelenésében megszüntetve őrzi meg megismerő, értékelő elemeit, amelyekből akarati mozzanata kiemelkedik.

A folyamatnak mint munkafolyamatnak célelemei összetett kölcsönhatásban állnak egymással. Az eset célszerű rendezésében egyaránt cél a norma érvényesülése és az eset társadalmilag megfelelő lefolyása. Sem a szituáció önállósága, sem az arra vonatkozatható jogi norma, sem a bírói eljárás nem öncél. A valóság konkretrésége mint teljesség, a jogi norma és a konkrét jogeset dialektikus egységben állnak a jogalkalmazásban.

Ebből az összefüggésből kiemelve a megismerést, nyilvánvaló, hogy az speciális, és csak elvonatkoztatással szakítható el a folyamat kölcsönhatásban részt vevő más elemeitől. Más az eset, és más a jogeset. A jogeset az eset azonosságán belüli nem egybevághóság, különbözőség. A megismerés *célszerűségi* jellege folytán ugyanannak az esetnek más a bírói, és például az írói megismerése.

A bírói célszerűsége a *jogilag* releváns összefüggésekre irányul — egyébként pervezetésről

nem is lehetne beszélni. A megállapított tényállás normatív szempontok alapján feltárt összefüggés, a bírói ítélet pedig — mint a döntési folyamat befejező mozzanata — relatív és fokozati különbség ahhoz képest. A tényállás megállapítása és az ítélet meghozatala időbelileg egymást követik — műveletileg valójában egymásba épülnek, de az eredményben viszonylagosan kettéváltak.

Ez a komparációs különbözőség teszi lehetővé, hogy a konkrét bírói ítélet ugyanazon tényállás alapján is változtatható legyen. Az eredmény, a bírói ítélet külső formájában különválasztva tartalmazza a tényállást és a döntést. Az eredmény és a művelet azonban fel nem cserélhető kategóriák. A per ténymegállapító és ítélethozatali része időbelileg, formailag és fokozatilag különválnak, de valóban egyetlen munkafolyamatról és azon belüli ugráspontokról van szó. Ellenkező álláspont hiányában szükségtelen volna itt arra utalni, hogy az első fokú bírói eljárást főképp ténymegállapítónak, a másodfokút jogmegállapítónak felfogni semmiképp sem lehet. A tényállás felderítése, a konkrét szituációbéli, mint jogesetbeni történések megismerése tehát nem egyszerűen megismerés a lefolyt történések és a számításba vehető normák összefüggésére nézve, de szükségképpen az is.

A konkrét ügyben való ítékezés folyamatában, a bírósági tanács tevékenységében központi elem a jogi norma és ennek az eszköznek a peres viszonyban való használhatósági módja.

A jog eszközkénti használata a perben formailag az eljárási jogra utal, ez azonban nem teljes összefüggés. Az anyagi jog — maga is formalizált tartalom — az eljárási jogviszonyban viszonylagosan újabb formát ölt; a perben *az eredeti tartalom általánossága a kapcsolattal különössé válik az azonosság eltéréseiként, a különbözőség azonosságaként.* Az anyagi jog eszközkénti használata így nem azonosítható a perjoggal, az eljárási formulákkal, hanem a jog alkalmazhatósága, összefüggései fejeződnek ki benne.

A különbözőség és az azon belüli belső egység valósítja meg a jog mint társadalmi tárgyiasulás célját, magában foglalja a célszerűségi ésszerűséget, külsődleges máskéntiségében ezzel a külsődlegességgel tartva fenn létezését. Az ítékezés folyamatában minden egyes megvalósítandó célra irányozott cselekvésnek szükségképp *a jogi norma eszközszerű meglétében tétélezett elvárás* közvetlenül meghatározó, amely ennek a munkafolyamatnak minden mozzanatát determinálja úgy, hogy mint *megválasztott* eszköz vagy elősegíti, vagy hátráltatja az ítélet meghozatalát.

Cél és eszköz kölcsönhatásba kerülése a közvetítés és a közvetlenség (aktualitás) összefüggéseként minőségileg új összefüggést hoz létre, amelynek viszonylagos különbözősége a jogalkalmazásbeli közvetítésben tárgyiasul. Meglétében a bíróság tagjainak tudata a konk-

⁹ Sz. F. Kecsekjan: Normy prava i provootnose-nija. „Sovetszkoe Guszudarsztvo i Pravo” 1955. 2. sz. 23—26. old.

¹⁰ Önmagában véve a gondolkodás sem csak tisztán logikum, vagy a gondolatok autonóm folyása, vö. L. Sz. Vühotszkij: Müslnenie i recs'. Pszihologicseszkie Iszszledovaniya. 1934. Moszkva, Szocsekgiz. 14. old.

rét úgy kapcsán gyakorlati célszerűségi tételezések hordozója. Ezt a céltudatossgot *általánoságában* normativitás, a jogi normák töltik meg tartalommal. A feladat betöltéséhez, az ügyvel kapcsolatos konkrét cél megvalósításához sok egyéb is szükséges. Nyilvánvaló, hogy ismerni kell az ott kölcsönhatásba kerülő dolgok okozatosságát és a célmegvalósítási eszközökben rejlő lehetőségeket. Az ítélezés szubjektív és tárgyi mozzanatai együttes kölcsönhatásban szerepelnek; ebben a dialektikus összefüggésben a jogalkalmazó tudatának aktív szerepe van. A határendszerbe lépő okozati sorok pontos felismerése alapozhatja meg a célszerűségi tételezhetőséget, az egyes részmunka-feladatok helyes kijelölését, majd azt a helyzetet, amelyben a jogalkalmazási célbetöltés, a döntés létrejöhet. A folyamatot a hatályos jog determinálja, de szükségképp közvetítettségben, a bírói jogtudat, illetőleg a bírák egyéni jogtudata közvetítésével.¹¹ Az utóbbi közvetítésben szerepel a pszichikus mozzanat is, éppen ez, gyakorlatilag állhatatosságot, kiegyensúlyozottságot igényel a bírótól.¹²

Mindebből következik, hogy a célmegvalósítási eszközök felismerése és az eszközökben adott kombinációs lehetőségek megtalálása nem azonos a tételes jog ismeretével, ugyanakkor abban az is szükségképpeni összetevő.

Arra való tekintettel, hogy a bírósági tanács hivatásos bíróból és népi ülnökökből is állhat, nem zárható ki, hogy a bírák egy részének jogtudata — a fogalom azonosságában különbözőségként — jogérzet. Ebben a *létezésben* nyilvánvaló egyrészt, hogy az egyenrangúak nem egyenlők, másrészt, hogy ez a különbözőség nem zárja ki az együttes, aktív ítélezés lehetőségét. Különnemű kérdések hamis egyneműsítése nélkül állítható ez annál is inkább, mert a jogi normában mint eszközben adottak társadalmiak, a szabályok társadalmi lehetőségek bizonyos tételezései, társadalmi objektív folyamatok eredményei, és — a közvetítési módozatok eltérése ellenére, *alapjukban* végső soron megegyeznek.¹³

Az ítélezési folyamatban a bizonyítási eljárás, a jogilag jelentős tények és okok megismerése *ismeretileg* aktív tükrözés; a valóság-

ban már megtörtént konkrét eset utólagos reprodukálása, belső összefüggéseinek normatív szempontú feltárása. Maga az eredmény pedig az objektív valóság sajátos képmása. *Meglétében* az elfogadott tényállás, amelyen az ítéleti rendelkezés alapul, nem egyszerűen a valóság másolata, hanem sajátos kölcsönhatásban kialakuló tárgyasulás: normatív szempontok alapján összefoglalt, vagyis sajátosan tipizált összefüggés, amely megszüntetve őrzi meg egyediségét.

Meglétében többről van szó a hatásrendszerben, mint tükröző és tükrözöttnek a jogi norma célszerűségében közvetített kölcsönhatásról; a bíróság nem laboratóriumi, mesterséges környezetben működik, nincsenek eleve kimérve a hatásba lépő dolgok. A munkafolyamatban olyan elemek is vannak, amelyek nem lényegi összefüggések, nem elmaradhatatlan eszközök, nem célelemek, és nem szükségképpeni tárgyai vagy alanyai általában a kölcsönhatási rendszernek. Véletlenül léteznek, eshetőlegesen, megvalósulásuk nem célszerűségi, hanem jobbra tisztán oksági sorokban tételeződik. Meglétükből eredően hatnak a jogalkalmazók tudatára, és annak közvetítésével hatásuk a jogalkalmazás folyamatában, célszerűségi mozzanataiban is megnyilvánulhat.

Az eseti, véletlenszerű okok hatásának ereje függ a dolog, a ható jelenség minőségétől, a hatási folyamat körülményeitől és a hatást felfogótól is. A jelenségek utóbbi oldala ismét a tudathoz, az egyéni jogtudathoz vezet. A véletlen, mint *okozati sorok* tételeződése a tudat közvetítésében *célszerűségi tételezéseket* hoz mozgásba: a folyamatban a véletlen, a jelenség lényegivé válhat, megerősítve folytódhat benne, a lényeginek gondolt pedig jelenséggé fokozódhat le.

A jogalkalmazásban a lényegi a lényegtelenek sorában rejlik; a lényegtelenből, a véletlenszerűből, az esetiségből a konkrét lényegi kiemelése az ítélezés sarkalatos pontja. Az okozati és a célszerűségi tételeződések dialektikus kölcsönhatása tehát azt eredményezi, hogy az eszközként adott jogi normában levő és az abból következő céltételezések átmennek az okozatossági sorokban meglévő dolgokba és jelenségekbe, s az utóbbiak egyben visszahatnak az előbbiekre. A jogias elvonatkoztatás folytán az ítélezés alapjául megállapított tényállás a konkrét különössége; egyfajta teljesség, lényegi összefüggések sora jogi limitációban.

6. A jog eszközkénti használata a jogalkalmazásban úgy is kijelölt, hogy a bíróság indokolni köteles döntéseit. *Logikai sorokban* köteles bemutatni, hogy miképp állapította meg a jelenségek sorából a lényegét, és hogy az miképp kapcsolódik döntéséhez. A döntést szintén logikus rendbe állított összefüggésekkel kell indokolnia.

Áttérve magában véve az intuíció kérdésére, néhány fogalmi megkülönböztetés szüksé-

¹¹ Ez a közvetítés nem feszíthető túl. A közvetítés semmiképp sem jogi emóciók, jogi ösztönök korlátlan érvényesülési területe, vagy „örök emberi” megnyilvánulása. A jog tekintetében emócionális és racionális mereven nem szakítható el egymástól, különben pedig az emóciók is a társadalmi létfeltételekkel determináltak. A közvetítéshez tehát nem kapcsolható a pszichológiai jogi iskola tételezése, amely megtalálható: I. *Petražický*: Teoria prawa i państwa. W związku z teorią moralności. II. 1960. Warszawa, 248—286. Jog és jogtudat egyaránt részei a jogi felépítménynek, de egymással semmiképp sem azonosítható fogalmak. Vö. A. J. *Bercsenko*: Szovetszkoe szocialiszticeszkoe pravo 1967. Moszva, 17. old.; Markszisztko—leninszkaja obscsaja teorija goszudarsztva i prava 347. old.

¹² A. *Dulow*: Vvedenie v szudebnuju psichologiju 1970. Moszkva, 68. old.

¹³ Markszisztko—leninszkaja obscsaja teorija... 363. old.

ges; a *judicium*, a *prejudicium* és a munkahipotézis szerepére kell utalni.

Első megközelítésben a *judicium* képesség a jogi vonatkozású objektív valóság felismerésére, megkülönböztetésére, értékelésére. Az egyén jogi fogalmakban való gondolkodási képessége, ennek a gondolkodásnak a mozgékony-sága, rugalmassága, amely jogi kérdésekben helyes megoldáshoz vezetheti. A jogtudat alkalmazkodó képessége, egyúttal a jogtudat megismerő és értékelő elemének mozgékony-sága.

A *prejudicium* nem a *judicium* előképe, hanem bizonyos fokig ellentéte. Projektív gondolkodásra való képesség, megvalósulásában a következtetés a teljes oksági sor nélkül úgy talál megoldást, hogy a céltételezések mint hipotézisek a logikai ítéletalkotáshoz szükséges alapok hiányában is feltétlen igaznak vettek. Az ítéletalkotáshoz szükséges teljes oksági sor hiányát nem kezeli hiányként, és így zárja le a gondolkodási sort; éppen ebben különbözik a *judicium* megvalósulásától. Az így kialakított gondolat vagy ítélet általában hamis, és csak valamilyen külső tény, véletlen folytán lehet esetleg igaz.

A *judicium* és a *prejudicium* egyrészt képesség, másrészt ennek a képességnek aktiválódása és az abból keletkező eredményben megszüntet megmaradt másléte. Az előbbi értelemben mondható, hogy a bíró *judiciummal* rendelkezik, az utóbbi értelemben pedig, hogy a bíró *prejudikál*, vagy hogy az ítélet nem a tényeken, hanem *prejudiciumon* alapul.

Az utóbbi értelemben vett *judicium* és *prejudicium* mint minőség, mennyiségi mozzanatokban *hipotézis*. Önmagában a jogalkalmazásbeli hipotézis munkamódszeri valószínűségi következtetés, a bebizonyítottáshoz nem elegendő tényen alapuló előfeltevés, amely további tényekkel kiegészülve bizonyítottáshoz vezethet. Olyan feltételezés, amely a jelenségek közötti összefüggésnek részben még nem észlelt formáira vonatkozik; ezáltal közvetlen (direkt) következtetést, és feltételezést fejez ki. A feltételezéssel oksági viszonyt mint összességet (totalitást), mint kölcsönhatást tételez.

Eredménye olyan logikai műveleti nemteljes következtetés, amely az eredményt hipotetikusan, közvetlenül logikai ítélet formájában adja. Mint ilyennek a törvényszerűségeit a dialektikus logika a szükségszerű ítéletek fogalmán belül, a kategorikus és a diszjungtív logikai ítéletekkel való összefüggésében tárja fel.

A jogeset konkrétságát a bíróság hipotetikus következtetések, munkahipotézisek módszerének alkalmazásával deríti fel. A módszerben meglevő valószínűségi elem kimondottan tudatos, mint gondolkodási forma épp a megalapozottság feltételeit tudatosítja; több mint az önkényes, véletlenszerű találgatás, vagy az egyszerű gyanú.

Az eddig említett összes jelenségcsoport számottevő a jogalkalmazói intuíció jellege, létrejötte és megjelenése szempontjából. A *jogi intuíció* kifejezésben a „jogi” jelző tárgykört, vonatkozási tárgyat és vonatkozási eszközt határoz meg; itt ez a bírói jogalkalmazás cél-folyamatának objektív összetevőit jelenti. A tárgybaniság, a tárgyon belüliség *jellegében* határozza meg a kölcsönhatásba lépő tárgyi összetevők tudati válaszjelenségeit, ennél fogva strukturális meghatározó.

Mi az intuíció? Ismeretileg sajátos megismerés az egyéni tudat terjedelmében, vagyis gondolkodás, a valóság egyfajta tükrözése, amely közelebről létezésében határozható meg. Az utóbbi értelemben általánosan az egyéni gondolkodás egy lehetséges módja: közvetlen (direkt és aktuális) megismerés.

Az irodalomban az intuícioról adott meghatározások meglehetősen ellentmondóak egymásnak,¹⁴ feltehetően elsősorban azért, mert a szerzők a fogalomban főképp nem a jelenséget, hanem annak magyarázatát igyekeznek összefoglalni. A magyarázat szerinti elhatárolás evidencia lehet az intuíció típusokban való elhelyezésére¹⁵ — de az ebből származó eredmény azonban nem az intuíció típusait, hanem inkább az intuícioról szóló elméletek típusait mutatja.

Azzal, hogy az intuíció legáltalánosabban *közvetlen* ismeretszerzés, még lényegének jelenségekben való tételeződése nincs megragadva. Nem minden közvetlen ismeretszerzés intuíció,¹⁶ a „közvetlenség” tehát magyarázatot igényel. A megismerés közvetlensége robbanás-szerűen gyors lényegmegértés; a „közvetlen” nem a pszichológiai értelemben vett „érzéki” kifejezése.

Az intuíció *feltehetően* olyan értelmi tevékenység a belső cselekvések és más belső lélektani mozzanatok mozgási egységében, amelyben a megismerés struktúrája és mechanizmusa a szokásostól némiképp eltér; a tárgyi közvetítettség különleges, a folyamat felgyorsult, és esetleg következményszerűen élményjellegűvé vált. Nincs megnyugtató bizonyíték arra, hogy az intuíció kialakulását érzelmi mozzanatok elősegítik-e, vagy azok csak az intuíció következményei.

H. Bergson az intuíciót sajátos egyéni adottságnak tekintette — erre, vagy az ellenkezőjére nincs elegendő tényszerű bizonyíték. Ponomarjov a célszerű cselekvés tudati mellékterméke tükröződéseként közelíti meg. Felfogásában az intuíció a cselekvő ember nem tudatos szándékából, hanem a szituáció lényegtelen — a konkrét cél szempontjából közvetle-

¹⁴ Történetiségéről: V. F. Aszmuusz: Problema intuicii v filozofii i matematike 1963. Moszkva, Szocsekgiz.

¹⁵ A. J. Bahm: Types of Intuition 1960. Albuquerque, University of New Mexico Press.

¹⁶ V. F. Aszmuusz 288. old.

nül közömbös — tulajdonságai alapján keletkezik, amely mégis képes a cselekvést orientálni.¹⁷ Épp akkor jön létre intuíció, amikor az orientáció, az átirányulás bekövetkezik, amikor lehetőség nyílik a melléktermék tudatosítására, az objektum és a szubjektum közötti kölcsönhatás magasabb formájának körébe való bekapcsolására¹⁸ — azaz, az intuíció a melléktermék főtermékbe való átcsapása. Az intuíció létezési oka, pszicho-fiziológiai magyarázata, mechanizmusa nem jogelméleti, hanem természettudományos kérdés. Így az is aligha lehet jogelméleti feladat, hogy a kérdésbeni változások mennyiben kidolgozottak és helytállók.

Az intuíció kialakulásakor a bírónak tudnia kell, hogy lényegmegismerése tényszerűen mennyiben tételezhető, hogy teljes, közvetlen megismerése milyen mértékben vihető át az elvárt formalizációkra, tudhatja-e azt amit tud — tudatában kell lennie, hogy lényeglátása intuitív. Ellenkező esetben, vagyis ha feltételezi, hogy megismerése elégséges, de ahhoz ténybeli-logikai levezetést mégsem tud adni, ha a végkövetkeztetés és a részkövetkeztetés nem választható el, a döntés, mint bírói döntés feltétlen rossz. Ebben az esetben vagy valamilyen tudati önindukciós, hallucinációhoz hasonló jelenség áll be — meglevőnek véli a hiányzót —, vagy az intuitíve megjelent gondolat prejudiciumba megy át és ebben a minőségben véglegesül. Mindkettőben feloldatlan ellentmondásba kerül a valóság és az elképzelés, a feltételezett meg a bebizonyított, és az a tartalomban és a formában egyaránt feloldatlan.

Az intuíció logikai közvetlenségében némi képp a hipotézishez hasonlítható: kijelentés, logikai ítéletszerű formában jelenik meg, de nem az, mert nyomban megjelenő, keletkezésében nincsenek premisszái. Úgy tételez totalitást oksági viszonyokban, hogy még hipotézis létrehozásához elegendő tények, illetőleg logikai kategórikus ítéletek sem állnak rendelkezésre. Ebben a tulajdonságában látszólag abszolút ellentéte a rendszeres gondolkodási-logikai műveletek egymásutánjában kialakított következtetéseknek, logikai ítéleteknek. Megjelenése pillanatában az a logikai sor, amely eredményképp volna feltüntethető az intuitív eredmény, az intuitív megismerő előtt ismeretlen,¹⁹ és ebben a mozzanatában alogikus.

Az intuitive megjelent lényegfelismerés szavakba foglalható, megfogalmazható, teljes összefüggés. Minthogy jelentése van, alogikus-sága logikumot foglal magában. Gondolati terjedelme teljes összefüggés, épp ebben, terjedelmében mutat a hipotézissel rokonvonást. Az intuíció viszonylagos alogikussága a folyamat műveleti jellemzője, a logikussága pedig, amely szintén viszonylagos, az eredmény belső tartal-

máé. A művelet és az eredmény, mint összefüggésben belüli egymásra vonatkozatható mozzanati kölcsönös kapcsolat, itt eleve tételezi a logikussági minőség viszonylagosságát. Az intuitíve megismert nem az ismeret bizonyíthatatlanságát, axiómaszerűségét jelenti,²⁰ hanem a folyamat jellegét mutatja. Ha az intuitive szerzett ismeret alapvonása az volna, hogy logikai eszközökkel nem bizonyítható, úgy minden axiómát és nem bizonyítható kijelentést intuíció eredményének kellene feltüntetni. Ezzel az eredménnyel, és nem a folyamat válna önmagában meghatározóvá, holott az intuícióban összefüggésük kölcsönös, és ezen belül az alapkérdés épp a folyamat. A vitatott elképzelés alapján természetesen jogalkalmazói intuícióról szó sem lehetne, mert a bíró a jogalkalmazásban logikai eszközökkel nem bizonyítható kijelentésekkel nem dolgozhat. A jogi intuíció, az intuitív ismeret épp azért nem jóslat, kinyilatkoztatás, mert a megismerő a *lényegfelismerés megtörténte után* képes a teljes oksági láncot — most már a megoldás ismeretében — *logikai műveleti sorokban megállapítani*.

A bírói jogalkalmazásban, a per formai keretei közé zárva, kétféle összefüggéssor együttese szükséges. Egyrészt az egymással összefüggő, egymásra vonatkozó valós történések bebizonyított megléte, másrészt az ezekre alkalmazott jogszabályok összefüggése — a kétfajta jelenségcsoport önálló és együttes *tételezhetősége*. Az előbbihez a bebizonyítotttság, az utóbbihoz a helytállóság igénye kapcsolódik.

A kétfajta tételezés és tételezhetőség lényege abban áll, hogy ellentétes meghatározások konkrét egységeként tudatosított; a bírói ítéletben a jogi tényállás *a maga valóságában*, valamint minősítése és az arra épülő rendelkezés, parancs a maga valóságában külön-külön is ellentmondásos tételezési sorokban, együttesen és teljességi meglétükben úgyszintén így jelennek meg; de az utóbbi értelemben — *egyetlen* teljes összefüggésként, mint a jogeset *konkrét* eldöntöttsége.

Az azonosságbeli különbséggéértve a jogeseti döntés jogi tényállás-részét, az ebben a körben keletkezett intuíció bírói ítélet közvetlen alapja nyilvánvalóan nem lehet, de lehet a pervezetés egyik tényezője. Ebben a minőségében igaz mozzanatában munkahipotézisé *alakul*, hamisságában pedig elejtett gondolat — a jogi tényállást oksági összefüggésekben kell megfogalmazni.

Az azonosságbeli különbözőségként értve a jogeseti döntés jogi minősítés — jogi parancs részét, megállapítható, hogy a tények jogi megítélése, a jogi következmények kijelölése tekintetében keletkezett intuíció szintén *feloldódik*, összefüggő, kapcsolatba hozható érvelési sorral lesz — a jogi okozatosság levezetése is kötelező a bírói ítéletben.

¹⁷ Ja. A. Ponomarev 242. old.

¹⁸ Ja. A. Ponomarev 244. old.

¹⁹ A. J. Bahm 1. és 5. old.

²⁰ V. F. Aszmuusz 282. old.

A lényegfelismerés után ez nem is marad el — a helyes megoldás ismeretében viszonylagosan könnyű a logikai tételezés. Gyakorlati tény, hogy ha a bírói ítéletben kifejtettek logikusan, hiba nélkül illeszkednek egymáshoz, az ügy megoldása kézenfekvőnek, egyszerűnek tűnik, jóllehet a megoldás megtalálása egyáltalán nem volt az, csak utólag, épp a helyes megoldás ismeretében látszik annak.

Az intuitív gondolat tárgyiasulásában, abból folyó közvetítettségében, bírói ítéletként való megjelenésében tehát — bármely minőségében is — szükségképp elveszti intuitív jellegét. Periratok, vagy még inkább bírói ítéletek tanulmányozásából ezért aligha állapítható meg, hogy az ítélezésben volt-e szerepe intuíciónak, vagy sem.

Nyilvánvaló, hogy az intuíciónak szerepe van a jogalkalmazásban, elsősorban a jogértelmezés mozzanatában. Történések okozatos megállapítását önmagában semmiképp sem pótolhatja, de megmutathatja történések összefüggéseit. A szokatlan jogesetek, a félig zárt szerkezetű normarendszerek a jogalkalmazói intuíciónak kedvező feltételeket biztosítanak.

A jogalkalmazói intuíciónak munkafolyamatban jelenik meg; ennek alanyi és tárgyi feltételei, körülményei határozzák meg jellegét,

megejtését és hatását. Mint a munkafolyamat nem általánosan szükségképpen, különös mozzanatának egy neme, magában véve „közvetlen”, a folyamatbeli elhelyezkedésében ugyanakkor *közvetlensége feloldódik*,²¹ a közvetlenül megismert eredmény, mint olyan, megismételhető, mások számára is megérthető. A folyamat, a *mozgás* folytán átmenet, a közvetlenként tudatosult közvetetten tudatosítottba megy át.²² Az eset intuitív átfogása a jogalkalmazásban átmeneti; a megerősítve megszilárdult, a tárgyban létté átalakult emberi aktivitás mint végső termék, vagyis *a bírói ítélet tételezettségében már nem viseli magán az intuíciónak tulajdonságait*, és úgy épül be a bíróságok jogalkalmazási folyamatába, mint bármely más bírói döntés. Ezért sem fogható fel az intuíciónak úgy, mintha a jogalkalmazás lényege, mozgatója vagy általánosan szükségképpen eleme volna. Megállapítható ellenben, hogy a jogalkalmazói rugalmasság, találékonyság, a jogalkalmazás életszerűsége megvalósulásának, biztosításának egy eszközeként működik.

Tamás András

²¹ O. Lee: Existence and Inquiry 1949. University of Chicago Press 98. old. dialektikusan: A. J. Bahm 1. 6. old.

²² V. F. Aszmuusz 239. old.

JOGIRODALOM

Rudolf Lóránt: *A nemzetközi vétel**

I. A szerző, akinek tollából 1969-ben „*Adásvétel az új gazdasági mechanizmusban*” cím alatt igen érdekes könyv jelent meg, és aki a nemzetközi vétel szabályozásának problémáját a jogtudományok doktora cím eléréseért beadott dolgozatában, amelynek e sorok írója opponense volt, már érintette, ezen új könyvének előszavában kifejti, hogy „a rohamos technikai fejlődés, a nemzeteknek a béke fenntartásáért folytatott harca, kapcsolataiknak javulása és ennek keretében a növekvő áruforgalom a nemzetközi vétel problémáitkájának jelentőségét mindinkább elő-

terbe helyezi. E probléma jogi vetületét az teszi bonyolulttá, hogy az egyes nemzeti jogok adásvételre vonatkozó tárgyi joga eltérő mind a szocialista táborban, mind pedig a kapitalista államok között. Sőt ezen túlmenően nagyon sok államban különbséget tesznek egyszerű polgári jogi vétel és kereskedelmi vétel, illetőleg gazdasági áruforgalomban lebonyolódó áru-pénz kapcsolatok között is. Ezeknek az áthidalására: a vételi jog egységesítésére két út lehetséges: a belső hazai jogok normáinak egységesítése, tehát az anyagi jog egységesítése; a másik út pedig, e kollíziók elkerülését célzó és szolgáltató nemzetközi magánjog kollíziós normáinak egységesítése.” A szerző könyvében mind a két utat alapos és beható tanulmányozás tárgyává teszi.

A munka három fejezetre tagozódik. Az első fejezetben a szerző a nemzetközi vétel fogalmát határozza meg (1. §), majd ismerteti a nemzetközi vétel jogforrásait álta-

lában (2. §) és az adásvétel szabályozásának jogforrásait a szocialista (3. §) és a tőkés országokban (4. §), végül a nemzetközi vétel különös formáit (5. §) és az egységesítési törekvéseket és eredményeket (6. §).

A második fejezetben a szerző a nemzetközi vétel létrejövetelét és érvényességét (7. §), valamint a vételi jogviszony tartalmát (8. §) tárgyalja.

A harmadik fejezetben a késedelmet (9. §), a minőséghiányt (10. §) és a joghiányt (11. §) elemzi. A könyvet kitűnő betűsoros tárgymutató zárja be.

Ami a könyv általános értékelését illeti, meg kell jegyezni, hogy a könyv szerzőjét polgári jogi irodalmunk egyik legkiválóbb képviselőjének tartom. A szerző minden dicséretet megérdemel, alapvető jelentőségű, elismerésre méltó erudícióval megírt, mélyreható elemzéseket, világos és meggyőző okfejtéseket, a felvetett kérdésekre általában helyes válaszokat tartalmazó

* Budapest, Akad. Kiadó, 1972. 241 p.

fejtegetéséért. A szerző javasolt megoldásai és így a hatályban levő jogszabályokkal, valamint az irodalomban kifejtett elméletekkel kapcsolatos egyes bíráló megjegyzései is általában helytállóak, előadásra nagyon logikus és érdekes.

II. E könyv általános értékelése szempontjából még a következőket akarom megjegyezni:

1. A szerző első főérdemének tartom, hogy az *összehasonlító módszer* alkalmazásának fontosságát teljes mértékben megértette és ezt a módszert helyesen alkalmazza.

Amint más helyen, „A magyar magánjog általános része. Különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre” című, két kötetben 1947 és 1948-ban megjelent munkám I. kötetében (77–78. old.) kifejtettem, szerintem a jogösszehasonlítás nem önálló tudomány, hanem csak módszer; új módszere a jogtudományi kutatásnak. Célja nem az, hogy tárgyilag érvényes fogalmaknak a rendszerét állítsa fel, hanem csak az, hogy kimutassa a hasonlóságokat és ellentéteket két vagy több jogrendszer megfelelő intézményei közt. Elsődleges főfeladata a jogismeret körének tágitása. E mellett azonban különböző másodlagos célokat is tűzhet maga elé: pl. általános jogelmélet felállítását összehasonlító alapon (Del Vecchio); irányt mutathat a törvényhozónak a jogrendszer fejlesztésére vagy egy viszonylagos eszményi jog (*droit idéal relatif*) kifejlesztésére (Saleilles); célul tűzheti ki a kultúrnemzetek közös jogának, a „*droit commun législatif*”-nak megalapozását (Lambert), a jog fejlődési irányainak felkutatását („*le trajectoire de l'évolution du droit*”, Sauser-Hall), vagy általános jogi fogalmak felállítását (Rabel), a „jogtípusok” kialakítását (von Liszt). Ezekben az esetekben az összehasonlítás csak eszköz távolabbi célok elérésére: a jogösszehasonlítás tehát a célok mellett járulékos jellegű.

A jogösszehasonlítás különböző jogrendszerek egy és ugyanazon jogi kérdést szabályozó jogszabályainak összehasonlítása. Ebből következik, hogy nem tárgya sem egy és ugyanazon jogrendszer jogszabályainak összehasonlítása, sem

heterogén jogintézmények összehasonlítása. Minthogy több jogrendszerrel foglalkozik — mint Kaden helyesen megjegyzi — bizonyos tekintetben hasonlít a jogszociológiához, a jogetnológiához és a jogfilozófiához. Mindazonáltal mind e három tudománytól különbözik. A jogszociológia (*sociologie juridique*) azt kutatja, hogy mi a jelentősége a jognak az emberiség életére és céljaira (Binder); a jogösszehasonlításnak ezzel szemben nincs semmi más célja, mint különböző jogrendszerek szabályainak összehasonlítása. A jogetnológia, amely egyrészt Comte Ágoston pozitívizmusán, másrészt Hegel fejlődéstörténeti eszméin nyugszik, a jog szociális megjelenési formáinak etnikai és szociális okait kutatja (Post), a jogfilozófia pedig a jog fogalmának, okozatos összefüggéseinek, helyességének és módszerének kérdését. A jogösszehasonlítástól mind ezek a célok és feladatok távol állanak.

Mindezt a szerző igen helyesen megértette.

2. Második főérdemének tartom a szerzőnek, hogy elég részletes tájékoztatást igyekszik nyújtani az olvasó részére a nemzetközi véttel kapcsolatos külföldi, úgy szocialista, mint tőkés *anyagi polgári jogi jogalkotásokról*.

3. Ugyancsak érdemének tartom a szerzőnek, hogy igyekezett tájékoztatni az olvasót a külföldi nemzetközi magánjogi *kollíziós normákat* tartalmazó legújabb külföldi törvényhozási alkotásokról is. Ezek között kell említeni az 1964. november 21-i 3920. sz. albán nemzetközi magánjogi törvényt, amelynek rendelkezései elméleti szempontból is érdekesek és nagyon fontosak. Így e törvény 17. szakasza szerint irányadó a kötelmi ügyleteknél a felek részéről választott jog, a felek hallgatása esetében pedig a 18. szakasz értelmében ingatlan vételnél a *lex rei sitae*, ingó vételnél az eladó lakóhelyének joga. A 18. szakasz a)–f) pontjaiban nem említett kötelmi ügyleteknél a közös *lex domicilii*, ilyennek hiányában, ha a szerződés a jelenlevők között jön létre, a *lex loci contractus*, ha pedig távollevők között, az ajánlatot elfogadó fél hazai joga alkalmazandó.

Hasonlóképpen fontos rendelkezéseket találunk a nemzetközi vétei szabályozásának szempontjából a szocialista országok jogszabályai közül *Mongóliában* az 1952. évi Ptk.-ban, a külkereskedelmi állami monopóliumokról szóló 1930. évi törvényben és a mongól külkereskedelmet szabályozó 1952. májusi dekrétumban. Továbbá a *Koreai Népi Köztársaságban* a kormánytökekről szóló 1951. augusztusi dekrétum 10. szakaszában és a magánszemélyek részére a külkereskedelemben biztosított koncessziókról szóló 1949. július 18-i dekrétumban. Ezenkívül a *Kínai Népköztársaságban* a feltalálók és a szabadalmakkal bíró személyek jogairól szóló 1950. évi és más „provizórikus” törvényekben, így a külkereskedelem ellenőrzéséről szóló 1950. december 9-i törvényben, a külföldi devizákról szóló 1950. október 6-i törvényben, a külföldi hajókról szóló 1957. évi törvényben, az 1948. évi 131. számú *egyiptomi* polgári jogi kódexben, amelynek szerkesztésében magam is részt vettem, és az azt követő 1949. évi *szíriai* és *libiai* kódexekben, a *Fülöp-szigetek* 1951. évi Ptk.-jában, az 1913. augusztus 2-i ma is alkalmazott *marokkói* Dahirban, az „extranacionális” jogról szóló, 1962. január 1-i 966. számú *dél-koreai* törvényben.

Nagyon érdekes nemzetközi magánjogi rendelkezéseket találunk ezenkívül a *dél- és közép-amerikai* kódexekben is. Ezek magyar szempontból igen fontosak, mert a magyar kormány igyekszik ezekkel az államokkal külkereskedelmi kapcsolatainkat erősen fokozni.

Ezek a kódexek több egymástól lényegesen különböző alapelveken nyugszanak. Egy részük a francia *Code civil*, más részük a *Story*, „Conflict of Laws, Foreign and Domestic” cím alatt 1834-ben az USA-ban megjelent művének, ismét más részük az *Andrés Bello* által szerkesztett chilei ptk. (1855), az 1870. évi *mexikói* szövetségi területi kódex, az 1877. és az 1933. évi *guatemalai* kódexek hatása alatt készültek.

Az új kódex-tervezetek közül különösen fontosaknak tartom az USA-ban az *American Law Institute* által kiadott és W. Reese New York-i columbiai egyetemi profesz-

szor által szerkesztett „*Restatement of the Law Second. Conflict of Laws. Proposed Official Draft. Part II.*” 1968. május 1-én megjelent tervezetet, továbbá a *Haroldo Valladao* által készített és az 51 005/1961. és 1490/1962. számú kormánydekrétumok által hivatalosnak minősített kitűnő brazíliai tervezetet, végül a *Joquino Sanchez Corvisa*, *Gonzalo Parra Aranguren* és *Roberto Goldschmidt* által 1963-ban készített venezuelai tervezetet.

4. Érdemének tartom a szerzőnek azt is, hogy nemcsak a külföldi törvényhozási intézkedésekről igyekszik az olvasót tájékoztatni, hanem a nemzetközi vétel jogi szabályozásával kapcsolatos *konferenciákról* is, így az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési 1964. és 1968. évi konferenciájáról (5. l.), továbbá a nemzetközi kereskedelmi jog forrásaival foglalkozó 1962. évi londoni kollokviumról és annak előfutáiról. Ezzel kapcsolatban azonban meg kellene bővebben emlékeznia a Magyar Iparjogvédelmi Egyesület és az A. I. P. P. I. magyar csoportja által 1970. szeptember 28. és október 2. között rendezett konferenciáról is, amelyen szó esett a nemzetközi keres-

kedelem és licencia szerződések kapcsolatáról is.

5. Helyesnek tartom azt is, hogy a szerző megkülönbözteti a *szűkebb* és *tágabb* értelemben vett nemzetközi magánjogot, és hogy szerinte a nemzetközi magánjog nem csupán kollíziós normákat, tehát közvetve rendező jogszabályokat, hanem közvetlenül rendelkező, *anyag*i jogszabályokat is tartalmaz. Én még tovább mennék, mint a szerző, mert szerintem — amint azt „*The Conflict of Laws in the Western, Socialist and Developing Countries*” cím alatt sajtó alatt levő új könyvemben igyekszem kifejezni, a *tágabb* értelemben vett nemzetközi magánjog nemcsak a nemzetközi jogszabály-összeütközéseket szabályozó elveket öleli fel, hanem az államon belüli *interregionális*, *interperszonális*, *intertemporális* összeütközéseket szabályozó elveket is, sőt az ugyanazon állami jogrendszeren belül a különböző jogágak, jogintézmények, sőt egyedi jogszabályok (jogügyletek, bírói ítéletek) közötti konfliktusok megoldását szolgáló elveket is. És nemcsak a polgári és családi jog területén felmerülő jogszabályösszeütközése-

ket szabályozó elveket, hanem azokat is, amelyek a kereskedelmi, csőd, váltó- és csekkjog, a tengerjog, a munkajog, polgári eljárásjog, államjog, államigazgatási jog, pénzügyi jog és a büntetőjog területén merülnek fel. Ennek magyarázata az, hogy mindezeknél a jogszabályösszeütközéseknél alkalmazandó végső alapelvek sok vonatkozásban hasonlóak.

III. Ami a könyvben foglalt fejtegetések *részletes bírálatát* illeti, mindenekelőtt meg akarom jegyezni, hogy általánosságban nagyon helyeslem mindazt, amit a szerző ír a nemzetközi vétel (különös forrásairól (3. §), az egységesítési törekvésekről (4. §), az ÁSZF-ről, a nemzetközi szokásokról és szokványokról, a nemzetközi vétel létrejöttéről és érvényességéről (5. §), valamint a nemzetközi vételi jogviszony tartalmáról (6. §).

Különösen érdekeseznek tartom a szerzőnek a szerződésszegésekről írott megállapításait, a késedelemről (7. §), a minőséghiányról (8. §) és a joghiányról (9. §) szóló fejtegetéseit, továbbá mindazt, amit az alkarati és nyilatkozási elvről és a tévedés jogi jelentőségéről ír.

Szászy István

Арпад Прандлер:

*Совет Безопасности
и международное право*

В статье прежде всего определены в общем виде место и роль международного права в работе Совета Безопасности. Автор устанавливает, что Совет Безопасности первично является политическим учреждением. Решения Совета, однако, должны соответствовать международному праву, но тогда же их задача не сводится к тому, чтобы дать исключительный правовой ответ на поставленные вопросы. Решения должны соответствовать целям и принципам ООН, тогда же по вопросам, указанным в главе VII Устава Совет Безопасности имеет право обойти отдельные нормы обязательного международного права, поскольку эти нормы перпятствовали бы действенным мероприятиям в интересах обеспечения мира. Во второй части статья занимается ролью Совета Безопасности в применении, создании и развитии норм международного права. На основании анализа юриди-

ческой литературы и решений Совета Безопасности автор устанавливает, что большинство решений Совета Безопасности — это обязательные к исполнению указания. Тогда же целый ряд решений способствует сложению и развитию норм общего международного права. В принципе не исключено, что в случае специальных норм международного права решение Совета Безопасности может дойти до окончательной стадии правотворчества.

Эден Золтан:

*Методологические вопросы
подготовки законодательных актов*

В прежней статье автор занимался организационными вопросами подготовки законодательных актов. В настоящей статье он анализирует методологические вопросы. Отмечает, что высокий уровень работы по подготовке законодательных актов в значительной мере зависит от качества механизма разработки проектов законо-

дательных актов и от того какие методы применяются в ходе этого, начиная определением предмета регулирования и кончая окончательным оформлением норм. Занимается планированием правотворчества, началом работы по подготовке законодательных актов, формированием содержания урегулирования, структурой нормативного акта, урегулированием на ряде уровней, редакцией нормативных актов. В статье отмечается ряд недостатков, имеющих место в практике подготовки законодательных актов.

Шандор Вида:

*Результаты деятельности
по техническому развитию
и Общие Условия Поставок*

ОУП — это кодекс международной купли-продажи между странами-членами СЭВ, а ввиду того, что предметом международной купли-продажи часто являются средства производства, в ОУП урегулирован и вопрос о технической документации, связан-

ной с средствами производства. Ст. 24—25 содержат подробное урегулирование общих норм о передаче технической документации. В ст. 84 содержится специальная санкция на случай просрочки передачи технической документации. Согласно арбитражной практике для применения санкции нет необходимости наличия причинной связи между просрочкой передачи технической документации и опозданием сдачи в эксплуатацию машинного оборудования. Частичное применение ОУП в отношении лицензионных договоров: ОУП могут быть применены лишь при условии, что стороны это в договоре прямо предусмотрели.

Эрика Шомфай-Фило:

Аспекты семейного состояния в работе органов опеки и попечения

В статье автор из проблем, связанных с презумпциями отцовства, установленных в целях упорядочения семейного состояния внебрачного ребенка, подробно занимается проблематикой и действием заявления отца о признании ребенка, учитывая практику органов опеки и попечения. Освещает вопрос об утверждении заявления о признании ребенка, данного лицом с ограниченной дееспособностью, а также о толковании норм закона, связанных с заявлениями законного представителя в отношении ребенка малолетней матери, затрагивая и вопрос о возможном изменении закона. Далее рассматриваются вопросы, связанные с деятельностью органов опеки и попечения по вопросу о презумции отцовства, возникающей в случае последующего заключения брака, и наконец излагаются вопросы о практике органов опеки и попечения в производстве об опровержении презумции отцовства, основанной на брачных узах матери, а также предложения, направленные на изменение и дополнения действующего законодательного регулирования.

Иштван Вавро:

Криминалистическое исследование изнасилований, рассмотренных в будапештских судах

В статье излагаются результаты исследований, исполненных Центральным Статистическим Управлением в области половых преступлений, точнее изнасилований. Исследования проведены на основе статистического метода при учете судебного материала 16 лет. В ходе этой работы были рассмотрены материалы 205 уголовных дел, оконченных на территории Пештского Центрального Районного Суда приговорами, вступившими в законную силу, и были исследованы данные о 309 приговоренных и о 224 потерпевших.

Андраш Тамаш:

Диалектика судебного применения права и интуиции

Судебная деятельность — это целестраженный трудовой процесс, стороны, взаимосвязи, движение, причинность осуществления целей которого составляют диалектическое единство. Интуиция применителя права появляется в этом процессе; субъективные стороны процесса труда определяют его характер, существование и эффект. Как один вид не общепризнанного, частного момента процесса, он как явление само в себе является «индиректным», однако непосредственность его места в процессе растворяется. Интуитивный обхват дела в применении права является переходным: окончательный плод в своих положениях уже не носит на себе свойств интуиции.

Árpád Prandler:

Der Sicherheitstrat und das Völkerrecht

Der Artikel definiert vorerst im allgemeinen den Platz und die Rolle des Völkerrechts in der Tätigkeit des Sicherheitsrates. Es wird festgestellt, dass der Sicherheitsrat primär eine politische Institution ist. Die Beschlüsse des Rates müssen aber mit dem Völkerrecht in Einklang stehen, es ist aber nicht ihre Aufgabe in der gegebenen Frage eine ausschliessliche juristische Antwort zu geben.

Die Beschlüsse müssen den Zielen und Prinzipien der UNO entsprechen zugleich kann sich der Rat in den, im VII. Kapitel der Grundurkunde festgelegten Fragen über einzelne gesetzte Regeln des Völkerrechts hinwegsetzen, insofern diese das effektive Auftreten zur Sicherung des Friedens hindern würden.

Der zweite Teil der Abhandlung befasst sich mit der Rolle des Sicherheitsrates in der Anwendung, der Ausgestaltung und der Entwicklung der Völkerrechtsnormen.

Nach Analyse der Fachliteratur und der Beschlüsse des Rates wird folgendes festgestellt: Die Beschlüsse des Sicherheitsrates sind in ihrer Mehrzahl vollzustreckende Anweisungen. Zugleich tragen viele seiner Beschlüsse zur Ausgestaltung und zur Entwicklung der generellen Völkerrechtsnormen bei. Prinzipiell ist auch das nicht ausgeschlossen, dass im Falle von speziellen Normen des Völkerrechts der Beschluss des Rates sogar das Stadium der vollendeten Kodifikation erreicht.

Ödön Zoltán:

Methodologische Fragen der Rechtsnorm-Vorbereitung

In einem früheren Artikel befasste sich Autor mit den organisatorischen Fragen der Rechtsnorm-Vorbereitung. Hier werden die methodologischen Fragen analysiert. Es wird darauf hingewiesen, dass das hohe Niveau der Rechtsnorm-Schaffung zum Grossteil davon abhängt, wie der Mechanismus der Rechtsnorm-Vorbereitung ausgestaltet ist und hierbei was für welche Methoden angewandt werden, beginnend bei der Festlegung des Gegenstandes der Regelung bis zur letzten Formgestaltung der Normen. Autor befasst sich mit den Kodifikations-Plänen, mit dem Beginn der Rechtsnorm-Vorbereitung, der Ausgestaltung des Inhalts der Regelung, dem strukturellen Aufbau der Rechtsnorm, der mehrschichtigen Regelung und der Abfassung der Rechtsnorm. Es wird auf die in der Praxis vorkommende mehrere Mängel hingewiesen.

Sándor Vida:

Die Ergebnisse der technischen Förderungstätigkeit und die Allgemeinen Lieferbedingungen

Die ALB stellen den internationalen Kauf-Kodex der RGW-Länder dar und da die Gegenstände des internationalen Kaufes oft Produktionsmittel sind, ziehen die ALB auch die sich auf die letzteren beziehende technische Dokumentation in ihren Regelungskreis.

Die §§ 24—25 der ALB enthalten eingehende, sich auf die Übergabe der technischen Dokumentation beziehende Rahmenregelungen.

§ 84 der ALB enthält eine spezielle Sanktion für die säumige Lieferung der technischen Dokumentation. Laut Schiedsgerichtspraxis ist zur Geltendmachung der Vertragsstrafe-Sanktion der kausale Zusammenhang zwischen der säumigen Lieferung und der säumigen Inbetriebsetzung der Maschinellen Einrichtungen nicht notwendig.

In den weiteren behandelt der Artikel die teilweise Anwendung der ALB bei Lizenzverträgen. Die ALB sind auf letztere nur aufgrund ausgesprochener vertragsbestimmung der Parteien anwendbar.

Frau Somfai, Erika Filó:

Über die Belange des Familienrechtlichen Status im Vormundchaftswesen

Der Artikel befasst sich von den, zur Regelung der familienrechtlichen Rechtsstellung des ausser-

halb der Ehe geborenen Kindes aufgestellten Vermutungen eingehend mit der Problematik der vollwirksamen Anerkennung im Vormundtschaftswesen. Näher mit der Interpretierung von Gesetzesbestimmungen, die sich auf die zustimmende Erklärungen im Falle von Anerkennung durch eine, in ihrer Geschäftsfähigkeit beschränkten Person, sowie auf die Erklärungen des gesetzlichen Vertreters im Falle des Kindes einer minderjährigen Mutter beziehen. Der Artikel enthält auch diesbezügliche de lege ferenda Vorstellungen. Nach der Behandlung der Tätigkeit der Vormundschaftsbehörde im Zusammenhang mit der, durch die nachträgliche Eheschließung zustandekommenden Vaterschaftsvermutung befasst sich die Autorin mit den Aufgaben der Vormundschaftsbehörde beim, auf die Anfechtung der sich auf die Ehe der Mutter gründenden Vaterschaftsvermutung ausgerichteten Verfahren und macht Vorschläge zur Änderung bzw. Ergänzung der gesetzlichen Regelung.

István Vavró:

Kriminalstatistische Untersuchung der in Budapest beurteilten Vergewaltigungen

Die Abhandlung befasst sich mit den Ergebnissen der, durch das Statistische Zentralamt mit Hilfe von statistischen Massnahmen durchgeführten Erfassung von Vergewaltigungen. Die Beobachtungen umfassen das Material 16 jähriger Gerichtspraxis und erstrecken sich auf 309 Verurteilte und 224 Verletzte ihrer Handlungen, die in 205 rechtskräftig beendeten Prozessen im Kompetenzkreis des Budapest Zentralen Bezirksgerichts figurierten. Ziel der Untersuchung war die Aufklärung dieser kriminologischer Faktoren, in Bezug derer aus den systematischen statistischen Datenaufnahmen keine Informationen gewonnen werden können.

András Tamás:

Die Dialektik der richterlichen Rechtsanwendung und der Intuition

Die Rechtssprechung ist ein zweckmässiger Arbeitsprozess, dessen Seiten, Zusammenhänge, Bewegung, die Kausalität seiner Zielverwirklichung dialektische Einheit darstellen. Die Intuition der Rechtsanwendung erscheint in diesem Prozess. Seine Beschaffenheit, sein Dasein und seine Wirkung werden durch die subjektiven und objektiven Seiten des Arbeitsprozesses bestimmt. Als eine Art der nicht allgemein notwendigen, besonderen Momente dieses

Prozesses, hebt sich ihre, in ihrem An-sich sein „Indirekte“, aber ihrem Platz im Prozesse nach Unmittelbare auf. Das intuitive Umfassen des Falles ist in der Rechtsanwendung übergängigen Charakters: das Endergebnis, das richterliche Urteil trägt in seinem Gesetzsein die Eigenschaften der Intuition nicht mehr.

Árpád Prandler:

Le Conseil de Sécurité et le droit international

L'étude définit d'abord, d'une façon générale, la place et le rôle revenant au droit international aux travaux du Conseil de Sécurité. Elle constate que le Conseil est, en premier lieu, une institution politique. Les décisions prises par le Conseil doivent, pourtant, être en harmonie avec le droit international, même si ce n'est pas leur tâche de donner des solutions exclusivement juridiques au cas donné.

Les décisions doivent correspondre aux buts et aux principes de l'ONU; néanmoins, dans des questions appartenant à la sphère du VIIe chapitre de la Charte, le Conseil peut passer outre aux dispositions du droit international positif au cas où ces dispositions empêchaient des mesures efficaces pour sauvegarder la paix.

La 2ème partie de l'étude s'occupe du rôle du Conseil de Sécurité joué dans le domaine de l'application, de la formation et du développement des normes du droit international.

Après avoir analysé les décisions prises par le Conseil et la littérature juridique, l'auteur constate ce qui suit: les décisions du Conseil de Sécurité sont, dans leur majorité, des instructions à exécuter. En même temps beaucoup parmi ces décisions contribuent à la formation et au développement des normes générales du droit international. Il n'est pourtant pas exclu, en principe, qu'au cas de normes spéciales du droit international la décision du Conseil arrive même à l'échelon de la création accomplie du droit.

Ödön Zoltán:

Les problèmes méthodologiques de la préparation des règles de droit

Dans une autre étude, l'auteur a traité les problèmes d'organisation de la préparation des règles de droit. Dans son étude actuelle il analyse les problèmes de méthodologie. Il renvoie à ce que le haut niveau des travaux de la codification dépend, dans une grande mesure, du fait à savoir comment est le mécanisme des préparatifs de codification dépend, dans une

grande mesure, du fait à savoir comment est le mécanisme des préparatifs de codification et quelles sont les méthodes appliquées au cours de ceux-ci, partant de la définition de l'objet de la réglementation jusqu'à la formation finale des règles. Il s'occupe des projets de codification, de la mise en marche des préparatifs de la codification, de la définition du contenu de la réglementation à plusieurs échelons, de la rédaction des règles de droit. Il renvoie, en même temps, à plusieurs lacunes se présentant dans la pratique.

Sándor Vida:

Les résultats de l'activité de développement technique et les Conditions Générales de Livraison

Les Conditions Générales de Livraison est le Code de vente internationale des pays membres du Conseil d'Entraide Economique. Puisque les moyens de production constituent souvent l'objet de la vente internationale ainsi embrassent-elles notamment les Conditions Générales de Livraison dans leur cadre de réglementation aussi la documentation technique se rattachant à ces dernières.

Les Articles 24—25 des Conditions Générales de Livraison contiennent des règles-cadre détaillées relatives aux conditions de la tradition de la documentation technique.

L'Article 84 des Conditions Générales de Livraison contient de sanction spéciale concernant la tradition tardive de la documentation technique. Conformément à la pratique poursuivie par le tribunal arbitral, n'est pas exigé le rapport de cause à effet entre la tradition tardive de la documentation technique et de la mise en marche tardive des installations mécaniques à employer la pénalité.

En ce qui concerne l'application partielle des Conditions Générales de Livraison, elles ne peuvent pas être employées au cas de contrats de licence que sur la base de stipulation explicite insérée aux contrats par les parties.

István Vavró:

L'enquête de statistique criminelle des viols condamnés aux tribunaux de Budapest

L'étude fait connaître les résultats de l'enquête dans le domaine des viols poursuivie par moyens statistiques par l'Office Central des Statistiques. L'observation embrasse le matériel judiciaire de 16 ans et s'étendait sur 309 condamnés figurant dans 205 causes définitivement terminées par le Tribunal Central d'Arrondissement de Pest entre 1950 et 1966 aussi s'éten-

dait-elle sur les victimes (224 personnes) des actes en question. L'enquête avait pour but la recherche des facteurs criminologiques auxquels des informations ne peuvent pas être obtenues des recueils de données statistiques.

Árpád Prandler:

The Security Council and international law

The paper defines first in general terms the place and role of international law in the Security Council's activity. It states that the Security Council is primarily a political institution. Nevertheless the Council's resolutions must be in conformity with international law but they are not destined to provide legal answers, strictly taken, to questions raised before the Council.

The resolutions must be in conformity with the purposes and principles of the UN. Still, the Council may disregard, when issues coming under Chapter VII of the Charter are concerned, some positive international legal rules provided these were to impede an effective action to safeguard peace.

In its second part the paper discusses the Council's role in the rise, development and application of international legal norms.

After analysing the relevant literature and the Council's resolutions the author comes to the following conclusion: the majority of the Council's resolutions are instructions to be enforced. At the same time many resolutions contribute to the shaping and development of the rules of general international law. It is not impossible, that when rules of particular international law are concerned Council resolutions reach as far as the phase of concluded law-making.

Ödön Zoltán:

The methodological problems of the preparation of statutes

In another paper the author has dealt with the *organizational* questions of the preparation of statutes. In this paper problems of *method* are discussed. The author

points out that the high standard of law-making very largely depends on the mechanism of the preparation of statutes, the methods applied in its course from determining the subject to be regulated through the final shaping of the statutes. Law-making projects the launching of the preparation of statutes, the determination of the content of regulation, the structure of statutes, the multi-level regulation, the drafting of statutes are dealt with. Several deficiencies occurring in practice are pointed out.

Sándor Vida:

The results of technological development and the General Conditions of Delivery

The General Conditions of Delivery (hereinafter: GCD) constitute the code of international sale for countries members of the CMEA. Since it is means of production which are frequently sold in foreign trade the GCD cover also the technical documentation attached to the former.

Section 24—25 of the GCD contain detailed skeleton rules on the conditions of the transmission of technical documentation.

Section 84 of the GCD contains a special sanction in regard to the belated delivery of technical documentation. The practice of arbitration tribunals does not require a causal relationship between the belated delivery of technical documentation and the belated operation of the machinery for the application of penalty.

As far as licence contracts are concerned, the GCD cannot be applied to these unless explicitly so stipulated by the parties in the contract.

Erika Filó-Somfai:

On the guardianship authority aspects of the family status

The paper deals in detail, among the presumptions of parently maintained to settle the family status of children born out of wedlock with problems connected with the guardianship authority problems of the fully valid parental recog-

inition. It discusses more closely the interpretation of declarations-at-law approving recognition by persons with limited disposing capacity and declarations by the mother as the legal representative affecting her minor child and with ideas of possible changes in law. After dealing briefly with the guardianship authority activity relating to paternity presumption arising from a subsequent marriage the guardianship authority aspect of the procedure aimed at refuting paternity presumption based on the mother's matrimony, changes in the legal settlement in force proposals for the supplementing of statutes are outlined.

István Vavró:

The criminalstatistic survey of rapes tried in Budapest courts

The paper outlines the results of the survey of rapes conducted by the Central Office of Statistics with statistical methods. The survey comprises the material of sentences ranging over 16 years. It covers cases of 309 convicted persons in 205 cases concluded with non-appealable sentence and the injured persons (224) involved. The survey was aimed at investigating the criminological factors on which no information can be gained by means of regular statistical surveys.

András Tamás:

The dialectics of judicial law application and intuition

Adjudication is a process serving a definite purpose; the aspects, correlations, movement, the causality of the attainment of purpose constitute a unity. Intuition in law application appears in this process; its character, subsistence and effect are determined by the subjective aspects of the working process. Being a kind not of a necessary, but particular moment of the process, it is „indirect” in itself but its directness is solved in its place in the process. The intuitive comprehension in law application is temporary: the last phase, the judicial settlement does not display in its formulation the marks of intuition.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SZABÓ IMRE:

Jogfejlődésünk tendenciája és problémái ... 557

SÜVÉGES MÁRTA:

A fokozatosság lenini elvének megítélése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésétől napjainkig 563

NAGY LAJOS:

Büntetőeljárás szabályainak módosítása ... 571

SÁNDOR TAMÁS:

A nemzetközi adás-vétel autonóm szabályozásának néhány problémája 580

FARKAS JÓZSEF:

Jogerő a nem-peres eljárásokban 588

SZÜCS ISTVÁN:

Az államigazgatási eljárásjog helye a jogrendszerben 594

VARGA CSABA:

Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése ... 600

Dr. Hajdú Gyula (HORVÁTH PÁL) ... 608

Szemle:

MOLNÁR ISTVÁN:

Földjogi kérdések a kelet-afrikai szövetkezeti mozgalomban 609

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Сабо*: Тенденция и проблемы нашего правового развития. — *Марта Шювегеш*: Понимание ленинского принципа постепенности от окончания социалистического переустройства сельского хозяйства до наших дней. — *Лайош Надь*: О новом уголовно — процессуальном кодексе Венгрии. — *Тамаш Шандор*: Некоторые проблемы автономного урегулирования международной купли-продажи. — *Йозеф Фаркаш*: Законная сила в неисковых производствах. — *Иштван Сюч*: Место административного процессуального права в правовой системе. — *Чаба Варга*: Лейбниц и вопрос о правовой систематизации. — **Д-р Дюла Хайду** (*Пал Хорват*). — *Обзор: Иштван Молнар*: Вопросы земельного права в кооперативном движении Восточной Африки.

INHALT: *Imre Szabó*: Die Tendenz und die Probleme unserer Rechtsentwicklung. — *Márta Süveges*: Die Beurteilung des Lenin'schen Prinzips der stufenweisen Entwicklung von der Beendigung der sozialistischen Umorganisation der Landwirtschaft bis zu unseren Tagen. — *Lajos Nagy*: Das neue ungarische Strafverfahren. — *Tamás Sándor*: Einige Probleme der autonomen Regelung des internationalen Kaufrechts. — *József Farkas*: Rechtskraft in den assersstreitigen Verfahren. — *István Szücs*: Der Platz des Verwaltungs—Verfahrensrechts im Rechtssystem. — *Csaba Varga*: Leibniz und die Frage der juristischen System—Gestaltung. — **Dr. Gyula Hajdú** Nekrolog (*Pál Horváth*). — *Rundschau: István Molnár*: Bodenrechtliche Fragen in der ostafrikanischen Genossenschafts—Bewegung.

SOMMAIRE: *Imre Szabó*: Les tendances et les problèmes du développement de notre droit. — *Márta Süveges*: L'appréciation du principe de Lénine de la gradation à l'époque partant de la ré-organisation socialiste de l'agriculture jusqu' a nos jours. — *Lajos Nagy*: Le nouvel Code hongrois de procédure pénale — *Tamás Sándor*: Quelques problèmes de la réglementation autonome de la vente internationale. — *József Farkas*: L'autorité de la chose jugée aux procédures non-contentieuses. — *István Szücs*: Le rôle de la procédure administrative dans le système juridique. — *Csaba Varga*: Leibniz et le problème de la systématisation du droit. — **Dr. Gyula Hajdú** nécrologue (*Pál Horváth*)—*István Molnár*: Problèmes du droit agraire dans le mouvement coopératif d'Afrique-orientale.

CONTENTS: *Imre Szabó*: The trend and problems of Hungarian legal evolution. — *Márta Süveges*: The assessment of Lenin's principle of gradualness from the conclusion of the socialist reorganization of agriculture to our days. — *Lajos Nagy*: The new Hungarian Criminal procedure — *Tamás Sándor*: Some problems of the autonomous regulation of international sale. — *József Farkas*: Legal force in non-judicial proceedings. — *István Szücs*: The place of the public administrative procedure in the legal system. — *Csaba Varga*: Leibniz and the problem of legal system-formation. — **Dr. Gyula Hajdú** Obituary (*Pál Horváth*). — *Review: István Molnár*: Land law question in the East-African co-operative movement.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Jogfejlődésünk tendenciája és problémái

Minden jogfejlődésnek van olyan szakasza, amelyben a jog adott helyzetének a jellemzése és értékelése még nem tekinthető egészen történetinek s ezért a vele való foglalkozás még nem lehet a jogtörténészek feladata; ez lényegében a jogelmélet dolga. Közelebbről a jogelmélet úgynevezett alkalmazott, vagyis nem teljességgel általános részének feladatkörébe tartozónak lehet tekinteni valamely állam jogának általános jellemzését és egyúttal e jogfejlődés egy történetileg meghatározott részének, állapotának a jellemzését is. Ezt kíséreljük most meg, az áttekintésszerű jellegből adódó minden előnnyel, amelyre a jogelméleti megközelítés egyébként módot nyújt, de ugyanakkor az ebből eredő és ezzel járó felületességgel is.

A felszabadulás utáni magyar jogfejlődés jellemzését annak idején már több ízben megkíséreltük. E jellemzés lényege abban állt, hogy a népi demokratikus jogfejlődésnek 1945, de még inkább 1949 óta és 1961-ig terjedően körülbelül lezajlott az első forradalmi szakasza, amely természetesen megfelelt a népi demokratikus társadalmi fejlődés első szakaszának. Ezt a szakaszt a régi jogtól való elszakadás, a tartalmi-érdemi jogfolytonossággal szembe fordulás, egy merőben és radikálisan új jogrendszer létrehozására törekvés jellemezte. A kezdeti időszak, az „első kodifikáció” szakasza magával hozta az új kódexeket; egyrészt új területeken keletkeztek törvénykönyvek (család-jog, munkajog, termelőszövetkezeti jog), továbbá kodifikálásra esedékes területeken végre létrejött a törvénykönyv (polgári jog) ezen kívül a régi kódexeket újak váltották fel (büntetőjog, eljárási jogok), végül pedig új kvázi-kódexek vagy másképpen szólva úgynevezett kis-kódexek keletkeztek az államjog és az államigazgatási jog egyes részterületein vagy ágaiban. Azt lehet állítani, hogy ha nem is teljesen, de túlnyomó

részét illetően megjelenésében is új magyar jog jött létre: a népi demokratikus magyar jog.

Megállapítható, hogy most már a magyar népi demokratikus jogfejlődésnek a második szakaszához érkezünk. Ebben a szakaszban, amely már kb. 11—12 éve tart, pontosabban ezen belül, vannak a fejlődésnek meglehetősen általános jellegű, kevésbé markáns fejlődési időszakai és vannak ugyanakkor határozottan jellemezhető, élesebben körvonalazható periódusai; ezekről mindjárt szólunk, de előbb nézzük meg ennek a fejlődésnek a külső oldalát. Ugyan hogyan alakultak ez időben a számszerű arányok a népi demokratikus jog jogforrási fajtái között?

Első tételünk, hogy az egyes jogforrási fajták arányainak alakulása — úgy tűnik — az utóbbi 10—12 év alatt stabilizálódott, de csökkent ugyanakkor az új jogforrások abszolút száma is. Ami továbbá az arányokat közelebbről illeti, korábban a törvények, törvényerejű rendeletek és kormányrendeletek egymáshoz való aránya 1:9:12 volt, a most vizsgált időszakban ez az arány, az összes jogszabályokat figyelembe véve, 1:6:8 lett. A törvényalkotás alapjaiban nem vált lényegesen élénkebbé: az évi törvény-szám mindvégig tízen alul maradt. Ezt most már természetesen is lehet vagy kell tartanunk; kialakult az országgyűlésnek egyfajta olyan munkamódszere, amely mellett ennél magasabb számú törvény elfogadására nem képes és talán nem is hivatott. Ez a szám egyébként többé-kevésbé ilyen a legtöbb szocialista országban. A törvényerejű rendeleteket célszerű kettéosztani: a nemzetközi szerződések ratifikálásával évenként 10—20 törvényerejű rendelet foglalkozik; más, mondhatjuk: belföldi vonatkozású témával évenként 20—40. Végül a kormányrendeletek átlagos évi száma 50—60.

Ezeket a számokat és arányokat nem csak tartósságuk miatt lehet normálisnak tartani, de a jogélet szempontjából is; törvényszerűnek lehet tekinteni, hogy — több-kevesebb módosítással — a szocialista országokban a jogalkotáson belül hasonlóképpen alakul az arány, vagyis a törvénynek érdemi prioritása mellett mennyiségileg rögzítődött a jogalkotás mennyisége a törvényerejű és a kormányrendeletek irányában is.

Erre azért kellett külön is utalnunk, mert úgy tűnik, alaptalan az a panasz, amely a törvényalkotás mennyiségi elégtelenségét kifogásolja; az új társadalmi-politikai struktúra a szocializmusban, úgy látszik, magával hozza, hogy a törvényalkotás a szocialista jogalkotásnak lényeges része lesz ugyan, de nem okvetlenül domináló — legalábbis mennyiségileg nem domináló — része. Ez a megállapítás csak közvetve érinti a törvényhozási tárgyak leszögezésére irányuló követelményt, amely nem vált újabban sem tárgytalanná; az erre adandó érdemi válasz azonban, az tudniillik, hogy melyek lehetnének e tárgyak, már az alkotmány-jog problémakörébe tartozik.

Jogalkotásunk jelen szakaszáról az is elmondható, hogy annak mentén többé-kevésbé tartósan kialakult legalábbis a fő jogforrások jellegére vonatkozó felfogás és azoknak egymáshoz való tartós viszonya is. Ennek során a törvény, illetve ennek keretében a törvénykönyv érdemileg változatlanul az elsőrendű, az alapvető jogforrás maradt. Nyilván nem változott a szocialista jogra általában jellemző az a sajátság sem, hogy érvényesül benne mind a kodifikáltságra való törekvés, mind az igény az alapvető viszonyoknak törvény útján való szabályozottságára. A jogforrások közötti viszonyt illetően most nem az arányoknak a megváltoztatása várható, hanem a jogforrások tartalmi jellegzetességeinek határozottabb kialakítása és érvényre jutása. Célszerű ennek során pontosabban meghatározni a törvényerejű rendeletek jellegét-tartalmát, s különösen különbségét a törvényekkel szemben. Újabb s ennél talán még lényegesebb feladat a kormányrendeletek érdemi-tartalmi behatárolása és megkülönböztetése a törvényektől és a törvényerejű rendeletektől. Nézetünk szerint a jogforrásokat illető elméleti vizsgálatoknak most elsősorban ezekre a kérdésekre kell összpontosulniok.

Még mindig a jogforrás-rendszer struktúrájának körében maradva, nem kevésbé fontos és most már elvileg is inkább megközelíthető a törvény és a végrehajtási jogszabály viszonya, illetőleg egymáshoz való arányuk. Feltehetően még mindig jogos kifogás, hogy nálunk túlzottan magas a végrehajtási joganyag aránya; ahol e végrehajtási jogszabályi lehetőségnek vége szakad, ott is törekvés észlelhető olyan pseudo-végrehajtási szabályra, amely hivatalos állásfoglalás alakját ölti magára, s normatív igényű, de olyan szervtől ered, amelynek nincsen

joga normatívák kibocsátására. Ennek részleteit nem elemezzük, de a jelenségre azért hívjuk fel a figyelmet, mert ez jelenlegi fejlődési szakaszunknak egyik sajátja, mégpedig nézetünk szerint nem üdvös sajátja. Azt az átmenetet ugyanis, amely a jogforrás és az annak végrehajtását szolgáló jogalkalmazási gyakorlat között van, nálunk — s minden bizonnyal nem csak nálunk — nem egyszer normatív köntösbe öltöztött ál-norma (pl. minisztériumi állásfoglalás) törekszik pótolni. Érdemes itt felhívni a figyelmet arra a törekvésre is, amely magasabb bíróságok joggyakorlatát is a normatív jelleg irányába taszítja a kollégiumi döntések alakjában. Ennek ugyan nagyban-egészben kialakulóban van már a normális formája, s a nagyobb veszély jelenleg az államigazgatási szervek úgynevezett normatív állásfoglalásaiban rejlik, de tételként lehet megállapítani, hogy nálunk egyfajta permanens törekvés észlelhető a normatív aktusok fajainak illegális kiterjesztésére, egyben pedig a normatív forrásra közvetlenül, direkt módon támaszkodó döntések iránt, illetve az eszmei-logikai szellemi munkát különösen igénylő erő-megfeszítéssel járó, a magasabb jogforrást külön jogforrási támaszték nélkül alkalmazó döntések elkerülésére.

Vajon ez a sajátság nem kapcsolódik-e általánosabban jogi gondolkodásunkhoz? Annak idején, az íratlan magyar magánjog korában, a jogásznak, aki jogot alkalmazott, úgy kellett eljárnia, mint azt a svájci polgári törvénykönyv előírta: arra az esetre, ha a jogalkalmazó írott jogot nem talált. A svájci polgári törvénykönyv 1. §-a szerint ugyanis a jogalkalmazó ilyen esetben úgy volt köteles eljárni, mint ha törvényhozó lett volna. Vajon a jogi gondolkodásnak ez az eleme maradt-e meg, tudniillik az a törekvés, hogy a jogalkalmazó rendszerint elvi jellegű döntési modellt keres, vagy ilyen létrehozására tör? Biztosan van ilyen elem is, de található benne más elem is; ezt a mást azzal lehet jellemezni, hogy tartózkodást fejez ki általában az eredeti önálló állásfoglalástól, vagyis húzódik a felelősségtől. Feltehető, hogy a jellemzett esetben inkább az utóbbi elem jeleit találhatjuk, s ez egyáltalán nem független átmeneti korunktól. A jogalkalmazó, akibe az új jog, az új jogi gondolkodás, az új jogelvek még nem idegződtek be eléggé, akiben él a jogi döntéseinek politikai jelentőségét illető tudat s egyben az ezzel kapcsolatos bizonytalanság, szívesebben támaszkodik felsőbb aktusra, azaz normatívára. Ez feltétlenül a jogi nevelés, de legalább annyira a társadalmi-politikai nevelés feladataira hívja fel a figyelmet. Ebből a szempontból jeleznek hasznos átmenetet és nyújtanak jelentős segítséget a jogpolitikai irányelvek, amelyek a társadalmi fejlődés minden szakaszára nézve átsegítik a jogalkalmazó jogászt az adódó nehézségeken (az Elnöki Tanács 14/1973. sz. határozata; benne egyaránt szó van a jogalkalmazás minden ágának és részének büntető, polgári jogpolitikai elveiről).

II.

Új jogfejlődésünknek ezt az időszakát, amelyet egy alkalommal a második kodifikáció időszakának neveztünk, 1961-től kezdődőnek tekinthetjük; pontosabban 1961-gyel fejeződött be az első szakasz. Ezt bizonyos átmeneti időszak követte, majd 1967-től az új szakasz már határozott körvonalat kapott; benne két kisebb szakaszt különböztethetünk meg. Az 1967-től kb. 3—4 évig terjedő idő alatt egyfajta polgári jogi átalakulás zajlott le hazánkban, amelynek még mindig nincsen egészen vége, s amely az új gazdasági mechanizmussal, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésével függött össze, annak volt jogi vetülete. Ennek egyik, külső jellegzetessége, hogy döntő mértékben kormányrendeletek útján indult és zajlott s a polgári törvénykönyvet is csak törvényerejű rendelettel, átmenetileg érintette. Bizonyos, hogy ez jelentős mértékben megmozgatta a jogrendszert és annak más területeit is súrolta, mindenekelőtt a legszélesebb értelemben vett gazdasági vonatkozásokat. A gazdasági-polgári jogi szakaszt követte a második szakasz 1970—1972-ben, amelyet a politikai felépítményt illető változások jellemeztek: új választójogi törvények, a tanácsí szervezet megváltozása, a bírói és ügyészi szervezet átalakítása, de végül is mindennek a központi okmánya: az alkotmánymódosítás. A változás egyébként tovább is, ma is folyik, s azt különböző egyéb, de egyben más természetű alapvető jogszabály-módosítások is kísérték, illetőleg kísérik: így például 1973 elején új büntető eljárásjogi kódexet fogadtak el; folyamatban van néhány további kódex előkészítése is.

A fejlődésnek ebből a másodiknak nevezhető időszakából nyilvánvalóan messze kiemelkedik az alkotmánymódosítás, úgy, ahogyan az elsőből is kiemelkedett az 1949. évi új népköztársasági alkotmány. Ennek az okmánynak külön méltatására itt nincsen szükség; annyiban azonban említenünk kell, amennyiben jellemző az egész második időszak jogalkotására. Az alkotmánymódosítás ugyanis, amint ez ismeretes, megtartott mindent, ami az addig érvényes alkotmányban a szocializmus építésére jellemző, ami új, alapjaiban szocialista típusú intézmény volt; megőrizte az alapokat, de ugyanakkor tovább fejlesztette mindazt, amit az új társadalmi-politikai és kulturális vívmányoknak megfelelően új módon, magasabb szinten lehetett kifejezni. Az új jogfolytonosság bármiféle, akár viszonylagos megszakításáról természetesen nem volt szó; de az alkotmánymódosítás nem is jelentett elvi-radikális változást magában a rendszerben, noha egyes jogintézményeket illetően ilyeszerű változásról is szó volt. Az egész alkotmánymódosításnak bizonyos értelemben reform-jellege volt, a múlt megtartásának az esedékes újjal való olyan egybeötvözése, amely jellemző volt nemcsak jogfejlődésünk

általános változásának jellegére, hanem egész társadalmi fejlődésünk változásaira is.

Ebből azt a legáltalánosabb tanulságot lehet levonnunk, hogy a szocialista fejlődés első szakaszáról a másodikra való átmenet jogi változásának a jellege nem más, mint az eredeti szocialista alapok fennmaradása és ezekhez az esedékes módosítások beiktatása, vagyis a fennálló szocialista jogrendszer egyféle megreformálása. Ez a tétel általános-tartalmilag igaz, de egyben nyitva hagyja a formai megoldások legkülönbözőbb lehetőségeit: az alkotmánymódosításhoz hasonló átszerkesztést csakúgy, mint a teljes újrafogalmazást (új kódex kibocsátását), illetőleg a novella útján való módosítást. Ez azonban már a formai megoldások mikéntjének a kérdése.

Amennyire nehéz ennek a szakasznak jogában feltárni azt, ami benne tulajdonképpen az új elem, annyira könnyű és csekély zökkenővel jár ennek a módosított rendszernek a jogi gyakorlatba való átvitele. Míg az egyik oldalon a változás jellegének és jelentőségének felismerése problémákat kelt, addig másrésztől a jogalkalmazási gyakorlat mentes marad az esetleges nyílt kérdések által okozott nagyobb megrázkódtatásoktól; egyben a jogászok között bizonyos jogfolytonossági érzés válik eluralkodóvá a népi demokratikus jogot illetően. Ennek persze megvan az előnye és a hátránya is a fejlődés első szakaszával szemben. Az új szocialista jog megalkotását közvetlenül kísérve vagy azt követően a propagandának arra kellett irányulnia, hogy tudatosítsa az új jog mérőben új vonásait és elemeit, vagyis a változás társadalmi és jogi jelentőségének érzékeltetésére kellett a hangsúlyt helyezni, nehogy egy hamis jogfolytonossági felfogás vagy akár csak annak benyomása maradjon uralkodó. Más szóval kifejezve, a jogi mobilitás érvényesülését kellett elsősorban kiemelni, egészen a radikális változás feltárásiáig és mindvégig tudatosan tartásáig. A második szakasz esetében, ugyanakkor, amikor természetesen a változásra való figyelemfelhívás sem maradhat el, társadalmilag mégis inkább az kerül előtérbe, hogy a bekövetkezett változás többé-kevésbé a normális jogfejlődés előidézte változás, rendszerint nem radikálisan új intézményekkel (bár ilyesmire is van példa, így például a telekkönyvet illető nemrég bekövetkezett változás, amelynek ugyan szintén vannak fejlődési előzményei), s ezt erősíti a jogpolitika is a maga általánosságában, minthogy a stabilitás társadalmi igénye a jogot illetően s különösen a jogérvényesülés fokozódása érdekében egyre inkább előtérbe kerül.

Ami egyébként a stabilitás és a mobilitás említett viszonyának gyakran felmerülő kérdését illeti, úgy véljük, hogy ezt két szinten kell felvetni. A szorosan vett jogi mobilitás vagy stabilitás egyszerűen csak a jogforrásokra vonatkozatható, azoknak a stabilitására vagy mobilitására, hosszabb vagy rövidebb érvényükre.

Egy más szinten, a társadalmi tulajdon szintjén nézve, a stabilitás vagy mobilitás kérdése annak a kérdése, hogy vajon magának a társadalmi helyzetnek a változása gyors-e vagy lassúbb? Úgy tűnik, hogy az elsőnek említett, formai-külső viszonylatban a stabilitásnak mindinkább elsőrendű jelentősége lesz a szocialista rendszerben is. Miután létrejött és kialakult az új rendszer, valószínűleg el kell kerülni az olyan változásokat, amelyeknek társadalmi jelentősége nincsen vagy csak nagyon csekély; inkább el kell hagyni mindazt, ami tulajdonképpen csak szerkesztési jellegű módosításokban áll, ami szinte csak új szöveget ad — lehet, hogy jobb szöveget az addiginál, de nagyon meg kell vizsgálni, megéri-e a szövegbeli változás azt a hátrányt, amelyet a változás jelent?

Más a helyzet a stabilitás és a mobilitás második, tulajdonképpen lényegi, társadalmi szintjén. Itt a változás a jogszabályban elengedhetetlen, ha bekövetkezett a változás a társadalmi helyzetben. E tekintetben a stabilitás eltúlzása társadalmi merevséghez és akadályhoz vezet a társadalmi fejlődésben. Szabad legyen egy példára hivatkoznunk. Ha a huszonegy éve készült családjogi törvényt illetően olyan fogyatékoságok merülnek fel, amelyek „csak” jogi, vagyis jogi-technikai jellegűek, de nem következett be lényeges társadalmi változás, úgy — nézetünk szerint — a stabilitás elvének talán győznie kell a mobilitás elve felett. Ha azonban a családot illetően olyan társadalmi változások álltak be, amelyek társadalmilag lényegesek, úgy nyilván a mobilitás a döntő. Ez persze két szélsőséges esetet tételez fel, mert az életben nem ilyen élére állított a helyzet.

Annak idején a szocialista kodifikációról írva, megállapítottuk, hogy átlagosan 15—20 év az az időszak, amelynek elmúltával egy-egy szocialista törvénykönyv cserélődik, újjal váltódik fel. Ez érvényes a mi kódexeinkre is, s azzal magyarázható, hogy a szocialista társadalmi viszonyok aránylag gyorsan fejlődnek; talán nem mindig és nem okvetlenül a társadalmi viszonyok gyors tartalmi fejlődése az ok, hanem a viszonyok struktúrájának társadalmi átalakulása, amely új jogi szabályozást igényel vagy von maga után. Ezekre a változásokra mindaz áll, amit az előbbieken a változások későbbi szakaszokban bekövetkeztével kapcsolatban a stabilitásról és a mobilitásról mondtunk. A változásoknak az okát ilyenképpen nem a kódexek esetleges minőségi hibáiban kell keresnünk.

Elvileg és általánosságban hasonló a változás időkerete a jogrendszer egészét vagy legalább nagy részét, azaz a többi jogszabályokat illetően is, annál inkább, mert a jog túlnyomórésze követi a kódexeket, illetőleg a kódexek változása maga után vonja a többi jogszabály változását is; nagy részük ugyanis végrehajtási jellegű a kódexekhez képest. Legfeljebb azt lehetne feltételezni, hogy az alacsonyabb rangú

jogszabályoknál, amelyeket illetően nagyobb az alkalmi jelleg, az esetlegesség szerepe, a jelzett időszak még meg is rövidül, vagyis még nagyobb lehet e jogszabályok forgási sebessége; az előbb jelzett körülményre, tudniillik arra tekintettel, hogy ezek jórészt a kódexeket követik, az ilyen időbeli eltolódás lehetősége azonban nem jelentős.

A következtetés, amelyet mindebből levonhatunk, az lehet, hogy a formai okokból esedékes változtatások megritkítása járjon együtt a társadalmi okokból esedékes változtatásokkal; talán igényelni lehet e tekintetben a formai és az érdemi változás okának szigorúbb megkülönböztetését, s ennek megfelelően a külsőnek nevezhető, vagyis formainak nevezhető stabilitás növelését, a társadalmilag szükséges mobilitás megtartása mellett.

A kodifikációt elvileg hajtó állandó jellegű társadalmi tényezők közé kell számítani a szocialista jogrendszernek az állami szervek társadalmi munkamegosztásából eredő azt a vonását, hogy kereteikben élesen elkülönül a jogalkotás a jogalkalmazástól, legalábbis élesebben mint a polgári jogrendszerben, és elvileg a jogalkalmazástól a jogalkotás szigorú érvényesítését, az ahhoz való ragaszkodást kívánja a jogpolitikai elvek szerint („A jogalkalmazó szervek... kötelesek a jogszabályokat megtartani és megtartatni.” I/1. pont.) Ez is a felé hajtja a fejlődést, hogy az alkotott jog mindig időszerű, okvetlenül alkalmazható legyen.

III.

A magyar népi demokratikus jogfejlődés egyik alapvető mai kérdése a ma érvényes jog megújulásának a kérdése. Közelebbről megvizsgálva a dolgot, itt arról van szó, hogy az érvényes jogot felváltó új jog vajon érdemben is új jog-e, vagy pedig csak azért és annyiban, hogy időben és formailag felváltja a régit? Másképpen feltéve és megfogalmazva a kérdést, vajon a korábbi magyar jog felett tényleg elmúlt-e az idő, vajon társadalmilag elavult-e, vagy pedig egyszerűen csak felváltották?

Ismeretes, hogy az 1949-es új alkotmányunkat követő jogalkotásunk egyik jellemző vonása volt a szovjet jog példájának a követése. A közvetlen szocialista tapasztalatok nélkül álló, vagy csak a Tanácsköztársaság rövid ideig tartó hónapjainak a tapasztalataira támaszkodó Magyar Népköztársaság számára az egyetlen lehetőség volt valaminő példa követésére a szovjet jogrendszer útjának a követése: ebben benne volt az is, ami érdemileg általánosan szocialista, de az is, ami benne sajátosan szovjet. Az új rendszer kialakításában gyökeresen új elemek beiktatására annál is inkább szükség volt, minthogy a felszabadulás előtti magyar jogrendszer közismerten nem tűnt ki demokratikus vonásaival; meglehetősen sok volt benne a feu-

dális elem, illetőleg az 1867 után keletkezett olyan jogforrás, amely már annak idején is elfordult a demokratikus megoldásoktól, s különösen a Horthy-korszakban kialakult állapotában messze elmaradt az európai polgári demokratikus jogi megoldásoktól is. Csakis ebbe a keretbe helyezve lehet azután értékelni a szovjet jog követésének mértékét, annak eredményeit, így esetleg az olyan következtetést is, mintha ebben (tudniillik keretében a sajátosan szovjet elem követésében is) túl messzire mentünk volna, mivel ebben az esetleges messzire menetelben a messze elmaradottól való radikális eltávolodásra törekvés szintén szerepet játszott.

Mostani fejlődésünk során, azaz a második kodifikáció időszakában hármas feladat áll a magyar jogalkotás előtt. Mindenekelőtt meg kell oldani az esedékes társadalmi feladatokat, illetőleg meg kell találni azok megoldásának legjobb jogi formáját. Ennek során — s ez a második feladat — meg kell vizsgálni, hogy találunk-e és hol megfelelő útmutatást e feladatok megoldásához, vagyis körül kell nézni a hasznosítható tapasztalatok között. Ezek sorában, úgy véljük, első helyen változatlanul a szocialista tapasztalatok állnak; az annak idején kizárólagosan szovjet tapasztalatok most kibővültek a többi szocialista ország tapasztalataival, gazdagabbá vált azoknak a példáknak a tára, amelyek sorából okulni lehet. Végül azt is meg kell vizsgálni, hogy első kodifikációnk során nem mentünk-e tényleg túl messzire az új keresésében, s nem távolítottunk-e el olyan megoldásokat is, amelyeknek egyéb hibájuk nem volt, mint az, hogy nem az új viszonyok között keletkeztek, de használhatóságuk napjainkban is és nálunk is fennáll. A sorrend, amelyet itt felállítottunk, elvi követési sorrend; gyakorlatilag a három feladat más és más sorban alakulhat és alakul is. Más-képpen alakul először is a szerint, hogy vajon olyan új intézményről van-e szó, amely az új, a szocialista rendszerrel született, így például a tanácsok, amikor nyilván az intézmény fennmaradása volt az elsődlegesen eldöntendő, vagy tradicionális, már előbb is létezett intézményről? A válasz másféle lesz a társadalmi helyzet konkrét alakulásának megfelelően az egyes népi demokráciákban, sőt másképpen alakul a fel-fogások más- és másféle fajaihoz képest is.

Érthető, hogy ennek az új jogalkotásnak menetében azt a feladatot is el kell vagy el kellett végezni, hogy a jogalkotás első időszakában keletkezett jogunkat saját régi, felszabadulás előtti jogunkkal vetjük össze: ez természetesen nagyobb mértékű egybevetés, mint a többi szocialista ország jogához való viszonyítás. Itt mindenesetre új elemről, az első szakaszban még nem vagy nem eléggé szereplő elemről és vonatkozásról van szó mai jogalkotásunkban. Ennek a vizsgálatnak egyik eredménye vagy következménye, hogy sok esetben jogunk megújulása olyan benyomást kelt,

mintha korábbi, a felszabadulás előtti jogi megoldásokhoz tértünk volna vissza. Ebben bizonyára a korábbi jogi gondolkodás továbbélésének is van bizonyos szerepe. Önmagában a múlt jogi megoldásaiból való ez a merités, nem baj, feltéve, hogy jogilag helyes megoldáshoz nyúlunk, a megoldás társadalmilag indokolható és megvan a belső logikája is. Hogy az újabb időből vegyünk példát, amelyet persze csak a maga általánosságában nézünk, forduljunk a nemrég keresztülvitt büntetőjogi reformhoz. Alaposan felvethető a bűncselekmények büntetésekre és vétségekre való osztásának újbóli visszaállítása; ennek indokolása világosan az, hogy társadalmilag szükséges volt egy, a büntettekkel általában alacsonyabb súlyú bűncselekményfajta elvi bevezetésére. Nyitva maradt azonban a kérdés, hogy vajon lehet-e elvi határvonalat húzni a bűncselekmény két fajtája között, vajon nem csak a vélt vagy való cselekményi súly, vagyis egy társadalmi értékítélet a megkülönböztetés oka, s nem lehet egy jogilag is megfogalmazható elhatárolásra jutni? Ez utóbbi kérdést már a Btk. előkészítése során, de nem sokkal utána is hevesen vitatták, így a büntett és a vétség megkülönböztetését például már 1899-ben Vámbéry Ruzstem is (Jogtudományi Közlöny 36. sz.). Erre vonatkozó új igenli elméleti indokolás azóta sem jött létre, s így ma sem oszlott el teljesen az a benyomás, mintha itt egyszerűen csak a múlt példája, annak ismétlése játszott volna közre.

A múlt példájának követése — önmagában véve természetesen nemcsak nem bűn, de nem is hiba; egyébként sem egyszerűen a múlt jogrendszerének, mint többé-kevésbé egységes társadalmi képződménynek a példájáról van szó. A bírói szervezet intézményének egyik-másik részleténél például nem az egész szervezet társadalmi-jogi jellege és felépítése a vitatott, hanem a szövevénynek egyik-másik olyan intézménye, sőt nem egyszer, az intézmény olyan eleme kerül ismét előtérbe, amely elvileg a szocialista rendszerben is felhasználható. Ezért úgy véljük, a múltra emlékeztető elemek számának viszonylagos megnövekedése önmagában nem baj, még ha ennek visszafelé mutató látszata is van; ezt megfelelő felvilágosító-tájékoztató munkával érthetővé lehet tenni. A baj inkább az, hogy egyidejűleg más jogrendszerek példái újabb megoldási lehetőségeket is mutatnak, amelyek nemcsak annyiban és azért újak, mert eltérnek a régiéktől, hanem újabb jogi tapasztalatokat is magukban foglalnak és feldolgoznak. Ebben az összefüggésben feltehetően szélesebb látókör megnyitása szélesebb választékot is nyújt a megoldási mintákból. Valószínű ugyanis, hogy a régi magyar jogrendszer megoldásai annak idején megfelelték az egykorú külföldi megoldásoknak, de azokat külföldön időközben már meghaladta az idő, az új tapasztalat; mi esetleg olyan példákhoz nyúlunk, amelyek a külföldi jogban már elavultak. Itt és így merül fel a múlt jog kérdése, illetőleg

a múlt egyes jogintézményei felhasználhatóságának a kérdése és annak eszmei hatása és vonatkozása.

IV.

Az aligha kétséges, hogy a szocialista országok jogrendszerei befolyással vannak egymásra; a kérdés legfeljebb az, hogy mekkora ennek a befolyásnak a kiterjedése? Mindjárt bevezetőben hadd említsük meg, hogy igen korán történt kísérlet a szocialista országok jogainak unifikálására: 1949—1950-ben szoros együttműködésben készítették elő a csehszlovák és a lengyel családjogi törvényt, amelyek azonos rendelkezéseket tartalmaztak és csak némely apróságban különböztek egymástól. Ezt az első, korai és talán naívnak is nevezhető kísérletet sikertelennek kell tartanunk; mindkét törvénykönyvet időközben módosították, s a családjog fejlődése bizonyos mértékig különböző utat vett a két országban. Persze nem állítható, hogy egyedül ez a negatív értékű példa vetette volna vissza az unifikációs törekvéseket a szocialista jogban.

Az a terület, amelyen egyfajta unifikáció kibontakozni látszik vagy útnak indul, a KGST keretében zajló integrációhoz kapcsolódik. Ennek az indoka elsősorban a kölcsönös kapcsolatok egységes rendezésének igénye, illetőleg ezzel jár együtt az effektív együttműködés egységes szabályozására irányuló törekvés. Ennek menetében egyrészt valószínűleg minden szocialista államban egyaránt elfogadott, tehát nem nemzetközi jogi okmányba foglalt, hanem egyébként többé-kevésbé azonos nemzeti szabályozások jönnek vagy jöhetnek létre, amelyeknek az egysége az azonosságukban jelentkezik majd; emellett — s ez már meg is indult — a szocialista országok által egyaránt ratifikált nemzetközi jogi okmányok keletkeznek, ez azonban már nem unifikáció. Bennünket azonban elsősorban ez alkalommal nem is az utóbbi, nemzetközi jogi vonatkozás érdekel, noha ennek alapvető jelentősége vitán felüli, hanem a normálisnak nevezhető jogrendszer és az unifikáció viszonyának a kérdése a szocialista országokban.

Mondottuk, hogy az unifikációnak tulajdonképpen nincs vagy alig van jele a szocialista jogrendszerben; több és láthatóbb jele van annak, amit a jogrendszerek harmonizálásának neveznek, vagyis egy több-kevesebb összhangnak a jogi megoldások között, — egyrészt a fejlődésnek azonos irányban való haladásáról, másrészt a választott megoldásoknak egyfajta, azonos jellegéről. Mindezekről az utóbb említettekről nyilván beszélni lehet; nem tagadható, hogy a fejlődés fő irányának azonos jellegében együtt hat a társadalmi fejlődésnek azonos iránya és így a megoldandó problémák azonos jellege, csakúgy, mint a jogtudomány,

amelyben az együtthatás, egymás eredményeinek átvétele és a megoldások együttes vagy egy irányban való keresése észrevehetően nagyobb mértékű, mint magának a jogalkotásnak a gyakorlatában.

De vajon nincs-e ebben, tudniillik az unifikáció elmaradásában és a harmonizálás vontottságában okvetlenül valami törvényszerű? Vagy legalább olyasmi, ami a szocialista jogfejlődésre napjainkban mindenképpen jellemző? Bizonyára van. Nem tudni, hogy vajon jellemző vonása-e ez minden szocialista jogrendszer mozgásának, vagy egyes jogrendszerek bizonyos időszakainak; valószínű azonban, hogy a szocialista társadalmi fejlődés egészére ebben a mai időszakban a jellemző többek között ez is. Azt lehet mondani, hogy a népi demokratikus rendszerre való átmenetet közvetlenül követően először is azoknak a szocialista intézményeknek az akár nyers kiépítésére került sor, amelyek a szocializmus lényegéhez, alapjaihoz tartoznak; ezeket egyébként élő alakban akkor csak a Szovjetunióban lehetett megtalálni, s a népi demokratikus fejlődésnek ebben az első időszakában ezért is tűnt inkább úgy, mintha egyszerűen csak a szovjet példa sima és teljes átvételéről lett volna szó. Napjainkban a hazai népi demokratikus fejlődésre, de nyilván a többi népi demokráciák fejlődésére inkább az a jellemző, hogy az alapvető szocialista vonások megőrzése mellett, ami akár új intézmények, akár a régiéek fenntartása útján történik, egyre nagyobb tér nyílik a társadalmilag ugyan másodlagos, de a mindennapi élet szempontjából alapvető jelentőségű nemzeti feltételeknek megfelelő nemzeti sajátosságok kibontakoztatására, s ennek kapcsán akár a „szabad játékra” is, vagyis a sajátos megoldásokat illető kísérletezésekre, új és régi intézmények újbóli vagy ismételt kipróbálására. A jelenlegi fejlődési szakasz ezért sem kedvez az unifikációnak; a szocialista jogrendszereknek napjainkban inkább a sokfélesége tűnik elő. Nem szabad azonban feledni, hogy ez a sokféleség mindenképpen egy elvi azonosságon alapszik, azzal egybefonódik.

Ez az itt nagy vonalakban és nyersen jellemzett helyzet azonban nem szorítja háttérbe a szocialista jogtudomány egyes ágainak azt a feladatát, hogy tanulmányozza a különböző jogi megoldásokat, s az ismeretek szélesítésével a megoldási módok skáláját is szélesebbre nyissa; ezzel megalapozza a később esetleg nagyobb mértékben kiterjedő unifikációt, de mindenestre máris hozzájárul a szocialista jogrendszerek harmonizációjához.

A szocialista jogtudomány ez utóbbi összefüggésű feladatai ellátásához rendkívül hasznos eljárásnak bizonyul a jogösszehasonlítás, amely elvi-elméleti nézőpontból indul ki, de egyben gyakorlati következtetések küszöbéig jut el. A szocialista jogrendszerek egymással való összehasonlítása, amit „belső”, a szocializmuson be-

lülí jogösszehasonlításnak nevezünk, mert hiszen azonos jogtípushoz tartozó jogrendszerek összehasonlítását jelenti, megteremti az elméleti elmélyültebb jogösszehasonlítás alapját, egyben pedig átmenetet is nyit a jogösszehasonlítás eredményei gyakorlati felhasználásának, — mindenféle jogi harmonizációnak szükség-szerűen az elméleti előzménye; sok esetben a határ az elméleti jogösszehasonlítás és a jogrendszerek gyakorlati harmonizációjára irányuló állásfoglalás között el is mosódik. Ez mindenesetre hozzá kell, hogy járuljon a jogösszehasonlítás el- és kiterjedéséhez a szocialista országokban. Egyrészt a tudományos szakemberek tevékenységében kell kibővíteni a jogösszehasonlításnak, mégpedig elsősorban a szocialista jogrendszerek összehasonlításának, vagyis a belső jogösszehasonlításnak a szocialista jogra vonatkoztatva; e mellett ki kell általában szélesednie a jogi gondolkodásnak a jogösszehasonlítás irányában; a gyakorlati jogászoknak is mélyebb ismeretekkel kell rendelkezniük más és elsősorban a baráti országok jogáról, s gondolkodásuknak gazdagodnia kell ezzel a szélesebb látókörrrel.

Az egyes jogrendszerek állami-nemzeti jellege természetesen megmarad mindaddig, amíg államok léteznek; e jogrendszerek érvényesülésénél is szerepet kap azonban az egy irányba haladó országok jogrendszereinek jogi tapasztalata, jogszabályi megoldása és nem utolsósorban jogi gyakorlata. Ilyenképpen, ha természetesen csak korlátozott mértékben is, de szerephez jut még a jogalkalmazás során is azoknak az ismereteknek a sora, amelyekkel a jogalkalmazó más, baráti jogrendszereket és azok joggyakorlatát illetően rendelkezik. Ha nem is lehet a jogösszehasonlításról mint kifejezetten a jogalkalmazás sajátosságáról beszélni, végül is a jogalkalmazó is jogi gondolkodó és annak gondolkodásába a jogösszehasonlítás elemét is be kell iktatni, legalábbis az ugyanazon jogtípushoz tartozó jogok összehasonlításáét. Feltehető — s okfejtésünket ezzel a gondolatkörrrel zárjuk —, hogy e ponton található a jogfejlődésünket, jogi gondolkodásunkat és valószínűleg még jogi oktatásunkat illetően is az a láncszem, amelyet napjainkban meg kell ragadnunk.

Szabó Imre

A fokozatosság lenini elvének megítélése a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezésétől napjainkig

I.

A jelenleg általánosan elfogadott közigazgatási és termelőszövetkezeti jogi elmélet a fokozatosság lenini elvének fogalmát két egymással összefüggőnek tartott tartalmi elemből, nevezetesen a *kisárutermelő gazdaságnak a kereskedelmi és az átmeneti szövetkezeteken keresztül a mezőgazdasági termelőszövetkezetekig tartó fejlődési folyamatából*, és a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti formán belüli fejlődési folyamatból* alakítja ki.

A fokozatosság lenini elvének első fogalmi fordulata, a szövetkezeti típusok közötti fejlődés gondolata, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik lényeges alapelveként vált általánosan ismertté és elfogadottá, az átszervezést követően kibővült a mezőgazdasági szövetkezeti formán belüli fokozatosság gondolatával.¹

¹ Ld.: Mezőgazdasági és termelőszövetkezeti jog. Egyetemi tankönyv. Szerk.: Seres Imre. Tankönyvkiadó. Budapest, 1970. 51. old.; A fokozatosság elvének jelzett megfogalmazását lásd még: Erdei—Enese—Kalogocsa: Üzemi szervezeti és üzemvezetés a szocialista mezőgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1966. 129—132. old.; Nagy László: Szövetkezeti elvek a termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Akadémiai

Az a célunk ezzel a tanulmánnyal, hogy elemezzük a termelőszövetkezeten belüli fokozatossággal foglalkozó, a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően keletkező munkákat, és a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság fogalmi meghatározását részletezve tisztázzuk a fokozatosság elve két tartalmi elemének egymáshoz való viszonyát. Mielőtt hozzákezdünk a felvázolt feladat megoldásához, kiindulási alapként röviden összefoglaljuk a fokozatosság elvének általánosan elfogadott megjelölését alkotó azon első fogalmi összetevő meghatározását, amely szerint a fokozatosság elvének érvényesülését jelenti a különböző szövetkezeti típusok közötti fejlődés.²

Kiadó. Bp., 61—68. old.; Seres Imre: Lenin szövetkezeti gondolatai és a parasztság. Állam és Igazgatás XX. 3. sz. 227—228. old.

A Társadalmi Szemle keretében 1968-ban lezajlott szövetkezetelméleti vita során a jelzett két fogalmi összetevő alapján nyert megfogalmazást a fokozatosság lenini elvének tartalma. Lásd: Erdei Ferenc: A szövetkezetek elméleti kérdései. Társadalmi Szemle XXIII. 29. old.

² A fokozatosság lenini elvének a mezőgazdaság szocialista átszervezése előtt kialakult fogalmának a szerző általi elemzését. Ld.: Jogtudományi Közlöny 1973, 9. sz.

Ez a fogalmi elem, amely politikai-ideológiai megalapozását az Agrárpolitikai Tézisek által kapta meg,³ amelyet általánosan elfogadott elméleti tétellel Erdei Ferenc dolgozott ki,⁴ a következőkben részletezeit fogalmi összetevőkből épül fel.

a) A fokozatosság elve a kisárutulajdonon alapuló mezőgazdaság termelési viszonyainak és termelőerőinek szocialista nagyüzemi termelési viszonyokká és szocialista nagyüzemi termelőerőkké alakulásának a *szövetkezeteken keresztül haladó* fejlődési folyamatát jelenti a termelőszövetkezet, mint a szocializmusnak a mezőgazdaság termelési viszonyait, és a nagyüzemi termelőerőit képviselő gazdálkodási formája felé.

b) A mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatában a szövetkezetek azért képesek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését megvalósítani, mert a szocialista társadalomban a proletariátus politikai hatalma és az alapvető termelőeszközök állami tulajdona mellett társadalmi-gazdasági jellegét tekintve minden szövetkezeti formáció szocialista jellegű. *A szövetkezetek jellegének a külső politikai-gazdasági viszonyokból levezetett meghatározása következtében tehát a proletárdiktatúra viszonyai között minden szövetkezeti alakzat szocialista, tekintet nélkül a szövetkezet belső társadalmi viszonyaira.*

c) A szövetkezeti rendszer jellegének a külső társadalmi gazdasági viszonyok jellegéből való levezetése eredményeként a *proletárdiktatúra viszonyai között a szocialista szövetkezeti rendszer a gazdasági funkciók alapján kereskedelmi, avagy termelőszövetkezeti funkció alapján tagozódik. A gazdasági funkció alapján a szövetkezeti típusok és formák olyan sajátosságokkal rendelkeznek, amely szerkezeti sajátosságok következtében a szövetkezetek átmenetet képeznek a legegyszerűbb kereskedelmi funkciók ellátásától a termelés nagyobb társadalmi jellegű szervezetének részben, vagy egészben történő létrehozásáig.* Ennek megfelelően a proletárdiktatúra körülményei között a mezőgazdasági lakosság szövetkezeti típusai a kereskedelmi, az átmeneti és a termelőszövetkezeti típusok.

d) A kisárutermelői termelési viszonyok szocialista termelési viszonyokká, a termelőerők szocialista nagyüzemi termelőerőkké alakulásának a folyamatában a fejlődés a kereskedelmi szövetkezeti típusból kiindulva (ide értve a termelőszövetkezeti típus oldaláról szervezett átmeneti szövetkezeti formákat is) az átmeneti szövetkezeti típusok különböző formáin keresztül halad a termelőszövetkezet felé. *A fejlődés folyamatában az átmeneti szövetkezetek kérdése, mint a kereskedelmi szövetkezetet*

a termelőszövetkezettel összekötő „hidak” kérdése merül fel.

e) Az átmeneti szövetkezetek fejlettségi foka a termelőszövetkezeti és a kereskedelmi elem mennyiségi arányától, illetve a magántulajdon és a termelőszövetkezeti tulajdon mennyiségi arányától függ. Az átmeneti szövetkezetek a kereskedelmi szövetkezettől a termelőszövetkezet felé vezető fejlődés útján aszerint képviseli különböző fokozataik által a szocialista termelési viszonyokat a magántulajdon és a termelőszövetkezeti tulajdon arányát, hogy a termelőerők milyen fejlettségi szintet képviselnek az adott ország mezőgazdaságában és az hogyan jelenik meg az egyes mezőgazdasági ágazatokot összefogó szövetkezetben.

f) A kisárutermelői magántulajdon szocialista kollektív tulajdonná, a kisárutermelői szintű termelőerők nagyüzemi termelőerőkké alakulásának folyamatában *a szövetkezetek különböző típusai és fokozatai, tehát a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését valósítják meg.*

A termelőerők és termelési viszonyok összhangjának a szövetkezeti, fokozatosságban realizálódó kapcsolata a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatára az alábbi következtetéseket engedi levonni:

af. 1. A mezőgazdaság szocialista átalakítása alapvetően és elsődlegesen gazdasági folyamat.

af. 2. A mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamata mint elsősorban gazdasági tényezők által meghatározott, a termelőszövetkezeti forma általánosan uralkodóvá válása esetére feltételezi, hogy a termelőszövetkezet mint a szűkebb értelemben vett szövetkezeti fokozatosság végső szövetkezeti formája, a termelőerők fejlődésének és a termelési viszonyok egységének törvénye realizálódásaként jön létre. A termelőszövetkezet tehát nemcsak a szocialista termelési viszonyok megtestesítője, hanem a szocialista nagyüzemi termelőerők hordozója is.

g) A fokozatosságot a szövetkezeti típusoknak az egyszerűbbtől a bonyolultabbig haladó fejlődési folyamatként felfogó elmélet a *szövetkezeti fokozatosság és az önkéntesség kapcsolatának a lényegét* a szövetkezeti fokozatosság és a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang kapcsolatára alapozza, tehát az önkéntesség elvét alapvetően „objektív” szövetkezeti elvnek tekinti.

h) A fokozatosság elvének meghatározása során az ismertetett elméleti nézet ideológiai alapjait Lenin szövetkezetekről szóló munkáiban véli megtalálni. A lenini munkákra való visszahivatkozás kettős irányú: egyrészt közvetlen, másrészt közvetett. Közvetlen a visszahivatkozás akkor, amikor a fokozatosság azon fogalmát, amely szerint a kisárutermelői gazdaság a beszerző értékesítő szövetkezetektől elindulva az egyszerű szövetkezeteken keresztül halad a termelőszövetkezetek felé, Lenin által

³ Agrárpolitikai Tézisek. Ld.: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth Könyvkiadó Bpest, 1964. 110. old.

⁴ Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Akadémiai Könyvkiadó, Bpest, 1959.

megfogalmazott szövetkezeti alapfogalomnak tekintik. Közvetett módon történik a lenini szövetkezeti gondolatok felhasználása a szövetkezeti típusfogalom kialakításának elméleti háttérét képező, a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének elméleti megfogalmazása során.

II.

A fokozatosság elvének a fentiekben részletezett az a megfogalmazása, amely a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején kimerítette a fokozatosság elvének fogalmát és amely a mezőgazdaság átszervezésének a gyakorlatban is érvényesülő módszereként fogadott el, az átszervezés időszakától kezdve bővült ki a mezőgazdaság termelőszövetkezeti formán belüli fokozatosság gondolatával. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti formán belüli fokozatosság fogalma azt jelenti, hogy az átszervezés során a termelőszövetkezeti formán belül kialakított szocialista termelési viszonyok alapján fokozatosan jön létre a termelőszövetkezeti nagyüzem, a közös gazdaság felépítésének a folyamata, vagyis a szocialista nagyüzemi termelőerők kialakítása.

Annak ellenére, hogy a különböző szövetkezeti típusok közötti fokozatos fejlődés és a termelőszövetkezeti formán belüli fokozatos fejlődés gondolatát a fokozatosság fogalmának egymással összefüggő, egymást feltételező és kiegészítő tartalmi elemeként tartják számon, a fogalmi meghatározáson túlmenően sem a közgazdasági, sem a termelőszövetkezeti jogi irodalom nem szentel figyelmet a fokozatosság részletes tartalmi elemzésének, nevezetesen a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság fogalmi feltárásának és a két tartalmi elem egymáshoz való viszonya megvilágításának. Ennek oka úgy tűnik egyrészt az, hogy a fokozatosság mind a termelőszövetkezetek megszervezésének elve a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően „lefutott” mint az elmélet számára érdekes téma. Az egyszerű mezőgazdasági szövetkezetekkel kapcsolatos, a fokozatosság elvéből adódó problémák megoldását pedig a gyakorlatra bízta. A fokozatosság elve kérdésével való foglalkozás, nevezetesen a termelőszövetkezeti formán belül számontartott fokozatos fejlődés kérdésének közgazdasági, szövetkezetpolitikai elméleti kibontakozásának elmaradását pedig az a körülmény magyarázza, hogy mind a közgazdasági, mind a termelőszövetkezeti jogi tudomány figyelmét a termelőszövetkezetek megszilárdításának gyakorlati közgazdasági és jogi kérdései kötötték le, nem hagyva időt kevésbé gyakorlati jellegűnek számító témákkal való foglalkozásra.

A termelőszövetkezeten belüli fokozatosság tartalmi mibenlétének és a különböző szövetkezeti típusok közötti, és a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság egymáshoz való kapcsolata feltárásának az elvégzésénél felhasználható elméleti munka csak olyan lehető fel az átszer-

vezést követő közgazdasági irodalomban, amely főleg a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság problematikájával foglalkozik, pontosabban a fokozatosság lenini elvének fogalmi körébe csak a termelőszövetkezeti formán belüli fejlődés fokozatosságát sorolja.

Gyenes Antalnak „A szövetkezeti intézmények és szerepük a különböző gazdasági rendszerekben”⁵ c. munkája, amely az átszervezést követően a legmélyrehatóbban foglalkozik a fokozatosság lenini elvének kérdésével, a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság lényegét feltárva nemcsak a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság problematikájának, mint az általánosan elfogadott fokozatossági fogalom egyik összetevőjének a megvilágításához segít hozzá, hanem elméleti alapot nyújt az általánosan elfogadott fokozatossági fogalom két alkotórésze közötti viszony feltárásához is.

1. Gyenes Antalnak a fokozatosság elvéről alkotott véleménye röviden a következőkben jellemezhető. Tagadja a fokozatosság azon felfogásának helyességét, amely szerint a kisárutermelői parasztgazdaság a kereskedelmi szövetkezeteken, majd a kereskedelmi és a termelőszövetkezeti elemeket vegyítő átmeneti szövetkezeteken keresztül eljut a magángazdaságot alapjaiban megszüntető kollektív gazdasági termelőszövetkezetekig. Nem ismeri el annak közgazdasági lehetőségét, hogy egy szövetkezeti alakzaton, mármint az átmeneti szövetkezeti alakzaton belül a tagnak a termelésben elfoglalt helye egyrészt a magántulajdon és a magángazdaság, másrészt az átmeneti szövetkezeten belüli termelőszövetkezeti elemeknek megfelelően a kollektív szocialista termelési viszonyok alapján legyen meghatározható. Ennek megfelelően tagadja a magántulajdon kollektív termelőszövetkezeti tulajdonná alakulásának az átmeneti szövetkezeteken belüli mennyiségi folyamatát.

Nem fogadja el tehát a fokozatosság elvével kapcsolatos azon véleményt, amely szerint a kisárutermelői termelési viszonyok szocialista tulajdonviszonyokká, és a kisárutermelői szintű termelőerők nagyüzemi szocialista termelőerőkké alakulásának folyamatában a kereskedelmi és az átmeneti szövetkezetek a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését jelentik. Nem ismeri el továbbá az olyan szövetkezeti alakzatok életképességét, amelyek híd szerepét tölthetik be a kereskedelmi szövetkezetek és a kollektív szocialista termelőszövetkezetek között.

Véleménye szerint a kisárutermelői termelési viszonyok a paraszti magántulajdon, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének társadalmi-politikai mozgalmá folyamatában ugrás-szerűen egyszerre, tehát a fokozatos mennyiségi változások közbeiktatása nélkül alakulnak át új, minőségileg szocialista termelési-tulajdonviszonyokká.

⁵ Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1961.

A fokozatosság lényege, alapjelentősége Gyenes szerint azt jelenti, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének társadalmi-gazdasági politikai mozgalmával létrehozott, a szocialista termelési viszonyok keretét adó termelőszövetkezeten belül fokozatosan történik meg a nagyüzemi termelőerők létrehozása és ezzel párhuzamosan a szocialista termelési viszonyok magasabb szintre emelése.

Ha a fokozatosság elvének Gyenes által megjelölt felfogását összevetjük a fokozatosság általánosan elfogadott fogalmával, akkor kitűnik, hogy Gyenes annak csak egyik tartalmi alkotó részét, nevezetesen a termelőszövetkezeti formán belüli fejlődés fokozatosságának gondolatát fogadja el a fokozatosság elvének lenini fogalmaként, tagadva a szövetkezeti típusok és formák közötti fokozatos átfejlődés lehetőségét.

2. Kövessük végig azt a gondolatmenetet, amelynek segítségével Gyenes Antal a termelőszövetkezeten belüli fokozatosság elvének fogalmát kialakította. A logikai folyamat végigtekintése már azért is nagyon érdekes, mert a fokozatosság fogalmának a meghatározásánál Gyenes hasonlóan az Erdi által felhasznált alapfogalmakra, a szövetkezeti típus fogalmára, a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének meghatározási kérdéseire épít, de mivel más tartalommal használja azokat, mint ahogyan azt Erdeinél megismertük, a fokozatosság elvének meghatározása tekintetében is más eredményre jut.⁶

a) Mind a kapitalista, mind a szocialista társadalom viszonyai között működő szövetkezetek vonatkozásában a társadalmi-gazdasági jelleg, és ehhez kapcsolódva a szövetkezeti szerkezet szempontjából Gyenes három szövetkezeti típust különböztet meg. *A fogyasztási, a kisárutermelői, és a termelőszövetkezeti típusokat.*

A tipizálás alapját képező *szövetkezeti szerkezetnek három, egymással összefüggő eleme van. A szövetkezet tevékenységének típusa, amely alapjaiban meghatározza a tagok közötti termelési viszonyokat, és eleve feltételezi a tagok termelésben elfoglalt helyét. A szövetkezeti vagyon terjedelme, minősége és a közös eszközök felhasználásának módja. A harmadik elem a közös szövetkezeti tevékenységből származó jövedelemképződésnek, illetve felhasználásának módja.*

A felsorolt szövetkezeti szerkezeti elemek a *fogyasztási szövetkezeti típust* a következő módon jellemzik. A fogyasztási szövetkezeti típus közömbös a tagjainak a termelésben elfoglalt helye iránt. A szövetkezet a tagoktól elkülönült közös vállalat létrehozására irányul, és valamely fogyasztói cél megvalósítása a feladata. A közös szövetkezeti vagyon a fogyasztói

cél megvalósítására szolgáló eszközökre terjed ki, és nem képezi még részben sem a tagok gazdasági létének alapját. A közös jövedelemből olyan arányban részesednek a tagok, amilyen arányban igénybe vették a szövetkezet szolgáltatásait.

Az egyéni árutermelői szövetkezet (itt főleg a parasztok mezőgazdasági szövetkezeteiről van szó) már nem közömbös tagjai termelésben elfoglalt helyzete iránt. Eleve feltételezi a tagok egyéni árutermelői minőségét. Ennek a szövetkezeti típusnak a tagjai csak egyéni árutermelői gazdaság tulajdonosai lehetnek. A szövetkezet feladata, hogy a tagok gazdaságát kiegészítse, és ily módon fokozza azok jövedelmezőségét. A közös szövetkezeti vagyon felosztásra kerülő jövedelméből a tagok forgalmi visszatérítés arányában részesülnek, tehát aszerint, hogy milyen mértékben vették igénybe a szövetkezetet.

A termelőszövetkezetek, hasonlóan az egyéni árutermelői szövetkezetekhez, eleve meghatározzák a tagok termelésben elfoglalt helyzetét, mégpedig ellenkező előjellel, mint ahogyan azt az egyéni árutermelői szövetkezet teszi. A termelőszövetkezetben megvalósuló kooperáció a közös termelőüzem keretében megvalósított személyes-munka egyesülés. A tagok tulajdonosai és egyúttal munkásai is a közös szövetkezeti vállalatnak. A közös vagyon ennél fogva olyan termelőeszközökre terjed ki, amelyet a tagok kollektívan működtetnek, és amelyre a tagok gazdasági léte egészében alapozódik. A közös munka alapján létrehozott jövedelem felosztásra kerülő részét, de legalábbis annak nagyobbik részét a közös vállalat keretében végzett munka alapján osztják el.

b) A szerkezeti elemek által történő elhatárolása a szövetkezeti intézményeknek milyen meghatározottságot jelent azok tartalma vonatkozásában? *A szerkezeti vonások adnak-e valamiféle társadalmi-gazdasági meghatározottságot, szocialista avagy nem szocialista jelleget az egyes szövetkezeti típusoknak?*

Más szóval kifejezve, mitől függ a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellege. A szövetkezeti szerkezettől, vagy a szövetkezetet körülvevő társadalmi környezet politikai-gazdasági jellegétől?

*A fokozatosság elvének érvényesülését csak a termelőszövetkezeti típuson belül elismerő elméleti nézet ellentétben a szocialista közgazdasági irodalomban általánosan elfogadott nézettel, — amely szerint olyan társadalomban, ahol a termelési eszközök a kizsákmányolók tulajdonában vannak, a szövetkezet tőkés gazdasági forma, az olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom a dolgozóknak a kezében van, és a legfontosabb termelőeszközök a proletárállam tulajdonát képezik, a szövetkezet szocialista gazdasági forma — azt vallja, hogy a szövetkezet jellegét, annak *összviszonyait, tehát külső és belső viszonyait együttesen határozzák meg.**

⁶ A következőkben Gyenes Antal: „A szövetkezeti intézmények, és szerepük a különböző gazdasági rendszerekben, különösen pedig a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti időszak gazdaságában” c. kandidátusi disszertációját vesszük elemzés alá.

A szövetkezeti intézmények társadalmi-gazdasági jellege nem csak a külső társadalmi-gazdasági környezettől függ, hanem azoknak szerkezeti elemeiből adódóan, a külső környezettől függetlenül önmagukban is van meghatározottságuk, ennél fogva nem egyformán viszonyulnak a külső társadalmi rendszerekhez.

A szövetkezet és a társadalom közötti viszony — attól függően, hogy a szövetkezeti szerkezet a tagok termelésben elfoglalt helyét mennyiben feltételezi, milyen osztályjellegűvé teszi, pontosabban mennyire azonosítja a szövetkezeten belüli gazdasági-társadalmi viszonyokat a társadalomban uralkodó gazdasági-társadalmi viszonyokkal — a szövetkezet típusától függően lehet közömbös, harmonikus, és antagonisztikus.

A fogyasztási szövetkezet — mivel általában osztálymeghatározottság nélküli szövetkezeti típus — társadalmi jellegét, alapjaiban attól a külső környezettől nyeri, amelynek alárendelve működik. A fogyasztási szövetkezet, amely a belső szövetkezeti szerkezete alapján közömbös a társadalmi környezet vonatkozásában, kapitalista körülmények között kapitalista, a szocialista társadalomban pedig szocialista szövetkezeti típus.

A termelőszövetkezet, tekintettel arra, hogy a szövetkezeti szerkezete egybeesik a szocialista társadalom termelési viszonyaival, a szocialista társadalom alapvető szövetkezeti formája. Ezen okoknál fogva a kapitalista társadalom viszonyai főszabályként nem tűrik, hogy ott a termelőszövetkezet gyökeret verjen.

Az egyéni árutermelői szövetkezet, mivel a szerkezetét tekintve kapitalista jellegű termelési viszonyokat fejez ki, kedvező talajra talál a kapitalista környezetben, és éppen ezért küszöböli ki előbb-utóbb a szocialista gazdasági fejlődés.

A szövetkezeti intézmények szocialista avagy nem szocialista jellegének a szövetkezeti szerkezet és a környező társadalmi-gazdasági viszonyok együttes hatásának tulajdonítása a kisárutermelők szövetkezete vonatkozásában azt jelenti tehát, hogy azok jellege a proletárdiktatúra államában az alapvető termelőeszközök szocialista állam tulajdona mellett sem szocialista.

3. Hogyan következik a szövetkezeti típusok társadalmi-gazdasági jellegének meghatározása a szövetkezet összviszonyaiból, tehát a szövetkezeti szerkezetből és a külső társadalmi-gazdasági környezetből levezető elmélet gondolatmenetéből a fokozatosság elvéről vallott az a vélemény, amely szerint a kisárutermelői szövetkezeti típus és a termelőszövetkezeti típus között nincs szoros érintkezés, nincsenek olyan átmeneti formák, amelyek már nem teljességükben kisárutermelő (kereskedelmi) szövetkezetek, de még nem is termelőszövetkezetek?

A kisárutermelői szövetkezet — vallja az ismertett elméleti nézet — a tagjai által hordozott, nem szocialista jellegű termelési viszonyok

összefogója. A tagok a kisárutermelés talaján állanak, a szövetkezetet abból a célból hozzák létre, és attól azt is várják, hogy kisárutermelői pozíciójukat megszilárdítsa. A kisárutermelő szövetkezet, mivel érintetlenül hagyja tagjainak a termelőeszközökre vonatkozó magántulajdonát, és ugyanakkor növeli a taggazdaságok jövedelmét, tovább növeli a tagok között levő társadalmi különbségeket. Gyenes a termelési viszonyok és a tudat kapcsolatán belül a termelési viszonyok elsődlegességének elvére hivatkozva a kisárutermelői szövetkezetet nem tartja alkalmasnak arra, hogy szerepet játszanak a kisárutermelő tagok termelőeszközei fokozatos társadalmisításában, a kereskedelmi szövetkezeteken belül a termelőszövetkezeti elemek kialakításában. A szövetkezeten belül létrejött felhalmozás, amely a Gyenes által cáfolt fokozatossági elmélet szerint ösztönzi a tagokat abban, hogy mielőbb a kollektív szocialista termelésre térjenek át, Gyenes szerint a kisárutermelési viszonyok megszilárdítását jelenti. A szövetkezet tagjai mindaddig, amíg kisárutermelő alapon állanak, egyéni termelésük növelésére igyekeznek ezeket a termelési eszközöket felhasználni, ha pedig a szövetkezeten keresztül a kisárutermelői tevékenység kiszélesítésében gátolva vannak, beszüntetik a további felhalmozást, szűkítik a termelőtevékenységüket, és felélik tartalékaikat.

Az ismertett elmélet nem tartja elfogadhatónak még a proletárdiktatúra viszonyai között sem a kereskedelmi szövetkezeti (a paraszti kereskedelmi szövetkezetéről van szó!) közös tulajdon és a termelőszövetkezeti közös tulajdon között egyenlőségjel tételét, mindkét tulajdonforma szocialista megjelölésével. A kereskedelmi szövetkezetben kialakult közös tulajdon a tagok közötti kispolgári, nem szocialista viszonyokat alakít ki, mivel a magántermelés alapján álló tagok közötti termelési kapcsolatokat alapozza meg. A kereskedelmi szövetkezetek közös tulajdonát tehát Gyenes nem tekinti szocialista tulajdonnak, ennek alapján a tagok között kialakult termelési kapcsolatokat sem tartja szocialistának. Lehetetlennek tartja azt, hogy a tagok viszonya egymáshoz és a társadalomhoz a kereskedelmi szövetkezet által összefogott forgalmi szférában szocialista, a termelési szférában pedig, a termelési viszonyok leglényegesebb, a forgalmat is befolyásoló mozzanatában pedig kisárutermelői, nem szocialista jellegű legyen.

Másképpen kifejezve az utóbbi gondolat azt jelenti, hogy a kisárutermelők kereskedelmi szövetkezetének közös tulajdonát, amely a kisárutermelői tevékenység forgalmi szféráját fogja össze, szocialistának azért sem lehet minősíteni, mert olyan jellegű termelési tevékenység forgalmi szférájából adódó tulajdon, amely termelői tevékenység a kisárutermelői szövetkezeti tagok termelésben elfoglalt helyzetét nem szocialista tartalmú termelési viszonyokban fejezi ki.

Továbbvezetve ezt a gondolatot, a termelés és a forgalom viszonyában a termelés primátusát megjelölő marxi tételhez vezet el a ismertetett elméleti nézet, amelyre támaszkodva megállapítja azt, hogy a kereskedelmi szövetkezet, amely érintetlenül hagyja a tag magántulajdoni viszonyait, a magántermelés forgalmi szférájának az átfogásával, azon keresztül nem képes a magántulajdonon alapuló termelési tevékenységet és a magántulajdont társadalmisítani, mivel nem a forgalmi tevékenységnek a termelésre nézve, hanem a gazdasági folyamaton belül a termelőtevékenységnek van meghatározó szerepe a forgalomra nézve.

Mindezek alapján Gyenes azt a következtetést vonja le a szövetkezeti típusokra, és a közöttük levő kapcsolatra, hogy: a mezőgazdasági lakosság szövetkezeteit nem három; kereskedelmi, átmeneti, és termelősövetkezeti típusba lehet kategorizálni, hanem csak kisárutermelői és termelősövetkezeti típusokba lehet sorolni. A kisárutermelői szövetkezetek nem hogy híd-ként nem szerepelnek a kisárutermelés szocialista útra vezetésében a termelősövetkezetek felé, hanem egyenesen gátját képezik a kisárutermelési viszonyok szocialista termelési viszonyokká alakítása igyekezetének.

Ugyanakkor Gyenes nem vitatja, hogy a szocialista állam és a gazdasági környezet hatással van a kisárutermelői szövetkezetek belső viszonyaira. Elősegíti pl. hogy az egyéni árutermelői szövetkezetben is következetesen megvalósítsák a vezetés demokratikus elvét, hogy a vezetésben visszaszorítsák a volt kizsákmányolóok személyét, illetve érvényesüljön a munkásosztály osztálypolitikája. Megváltozik a kereskedelmi szövetkezetekkel szemben az állami elvárás, a szocialista állam más funkciót szán a kisárutermelői szövetkezeteknek, mint a kapitalista állam, hiszen a kisárutermelői szövetkezetektől a magántulajdon és a kisárutermelői szintű termelőerők szocialista tulajdonná nagyüzemi termelőerőkké alakítását várja el.

Mindez, a szocialista állam irányából eredő külső elvárás, és ennek érvényesítését szolgáló gazdasági, politikai ráhatás azonban csak addig hatolhat be a kisárutermelői szövetkezetbe, amíg a szövetkezetben belül szövetkezeti szervezet következtében kialakult gazdasági-társadalmi viszonyok azt megengedik.

Amíg a szocialista környezet nem változtatja meg a kisárutermelői tagok termelésben elfoglalt helyzetét egymáshoz, és a társadalomhoz, addig nem változtatható meg alapvetően az ilyen szövetkezet társadalmi jellege sem, hiszen az a tagok termelésben elfoglalt helyzete által meghatározott.

Ha pedig a kisárutermelők kereskedelmi szövetkezetének belső társadalmi-gazdasági jellegét a szocialista állam gazdasági-politikai hatása szocialistává tenni nem tudja, a kisárutermelői szövetkezetben belüli, belső szövetkezeti erők következtében nem indulhat meg olyan folyamat, amely a kisárutermelői tulajdon szocialistává alakításában és a kisárutermelői szintű

termelőerők szocialista nagyüzemi termelőkké alakításában közrejátszó olyan átmeneti szövetkezeti formák kialakulásához vezessen, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakításában a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését jelentenék.

4. Mi tehát az ismertetett nézet szerint a kisárutermelői magántulajdon szocialista tulajdonná, a kisárutermelői szintű termelőerőknek szocialista nagyüzemi termelőerőkké alakításának módja, ha nem a kereskedelmi szövetkezetektől az átmeneti szövetkezeteken keresztül a termelősövetkezetekhez vezető szövetkezeti út?

A falura ható, a termelősövetkezeti mozgalmat kiváltó erők nem a kisárutermelői szövetkezeti típusokon keresztül hatnak, hanem azok kívülről, közvetlenül érik a parasztságot. A külső erőkön az ismertetett nézet a parasztságot érintő összetett társadalmi-gazdasági, politikai hatást érti, nevezetesen: mindazokat a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyokat, amelyek a parasztságot a proletárdiktatúra idején körülveszik; a társadalmi termelőerők állandó fejlődését, a szocialista ipar erősödését, a nagyüzemi gazdálkodás állami támogatását, a szocialista életformát élő munkásosztály befolyását. Döntő szerepe van a paraszti tudat átforgalmazásában a munkás-paraszt szövetség szilárdításának, és annak a tapasztalatok alapján kialakult meggyőződésnek, hogy a szocialista életforma nemcsak jobb a réginél, hanem a szocializmus a társadalom fejlődésének végleges, visszafordíthatatlan útja. Mindezt kiegészíti, de nem helyettesíti a munkásosztály, a kommunista párt által a termelősövetkezeti átszervezés előmozdítása érdekében kifejtett eszmei, meggyőző felvilágosító munka.

5. A szövetkezeti fokozatosság azon felvételének a tagadásával, amely szerint az a különböző szövetkezeti típusok megszakíthatatlan fejlődési láncát jelenti a termelősövetkezet irányában, az ismertetett nézet tulajdonképpen tagadja azt is, hogy a szocialista termelési viszonyok a szocialista termelősövetkezeti tulajdon a termelőerők adott fejlődési szintjének megfelelően fokozatos mennyiségi fejlődésen keresztül alakulnak ki.

Kérdés, hogy a fokozatosság elvének érvényesülését csak a termelősövetkezeti típuson belül elismerő elméleti nézet a mezőgazdaság szocialista átalakításának folyamatában a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének a kapcsolatát hogyan fogja fel?

A termelőerőknek és a termelési viszonyoknak a kapcsolatát a mezőgazdaság szocialista átszervezésének a folyamatában a Gyenes által kialakított fokozatossági elv fogalmából következtetések útján lehet levezetni.

A fokozatosság elve Gyenes szerint csak a termelősövetkezeti típuson belül érvényesül, és alapvető érvényesülését tekintve azt jelenti, hogy az átszervezés társadalmi-politikai mozgalmával létrehozott szocialista termelési viszo-

nyok kereteit jelentő termelőszövetkezeteken belül fokozatosan történik meg a nagyüzemi szocialista termelőerők kialakítása, és a szocialista termelési viszonyok magasabb szintre emelése.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején tehát, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang nem érvényesül, az átszervezés alapvetően nem gazdasági, hanem politikai-társadalmi folyamat, ahol a szocialista termelési viszonyok nem fokozatosan mennyiségi fejlődés során alakulnak ki, hanem ugrásszerűen az átszervezés tényével történik a termelési viszonyok új szocialista minőségének a létrehozása, amelyet később követ fokozatos fejlődésen keresztül a nagyüzemi szocialista termelőerők kialakítása.

6. A fokozatosság fogalmának az uralkodónak elfogadott elméleti álláspont által kialakított, Lenin szövetkezeti tervére hivatkozó meghatározását a fokozatosság elvét csak a termelőszövetkezeti típuson belül elfogadó álláspont teljességgel tagadja. Kérdés, mire alapozza a fokozatosságról alkotott elképzeléseit a nézet képviselője?

A fokozatosság azon felfogásának a bírálathoz, amely szerint a kisárutertermelői tulajdon az egyszerűbb szövetkezeti formák megszakíthatatlan láncolatán keresztül jut el a kollektív termelőszövetkezeti tulajdonhoz, az ismertetett nézet alapul használja fel egyrészt a Szovjetunió, másrészt a népi demokráciák mezőgazdaságának szocialista átszervezése során leszűrt gyakorlati tapasztalatokat. A gyakorlati tapasztalatok, mint az elmélet számára alapul szolgáló bebizonyított tények létén kívül az ismertetett nézet képviselője a fokozatosság elvéről kialakított nézetének elméleti alapjait ugyancsak Lenin szövetkezeti gondolataira vezeti vissza.

„Lenin nem tekintette a kisárutertermelői szövetkezeteket szocialista jellegű alakulatoknak — írja Gyenes — és nem az egyéni árutertermelői szövetkezés talaján kereste azokat az erőket, amelyek kiváltják a parasztság fordulatát a termelőszövetkezet felé. Az átszervezéssel kapcsolatban ilyen tényezőket említett: „villamosítás”, „traktor”, „helyes viszony a parasztsággal”, „a parasztság lelkialkatának az átalakítása” stb. Nem kétséges, hogy világosan látta, a kisárutertermelői parasztságot két dolog tartja vissza a termelőszövetkezetbe tömörüléstől: a nagyüzemek létrehozásához szükséges minimális anyagi bázis hiánya, és a megszakítás, a parasztság ragaszkodása a régi meggyökeresedett életformához.”

A fokozatosság elvéről alkotott véleményének elméleti háttéréül az ismertetett elméleti nézet Leninnek nemcsak közvetlenül a mezőgazdaság szocialista átalakításával foglalkozó gondolatait használja fel. A fokozatosság elvéről alkotott fogalom kialakítása során főleg a szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegéről szóló lenini nézetekre alapoz, hasonló módon, mint ahogyan az általa bírált nézet is teszi. A két elméleti nézet között azonban lényegbevágó elté-

rések adódnak a fokozatosság elvének fogalmára vonatkozóan, amely eltérések végső soron a lenini szövetkezeti gondolatok eltérő értelmezéséből következnek.

A fokozatosság érvényesülését csak a termelőszövetkezeti típuson belül felfogó elmélet szerint Lenin a kisárutertermelői szövetkezeteket nem tekintette szocialista társadalmi-gazdasági alakulatoknak, hanem a „sajátos szovjet államkapitalizmus egyik válfajaként vette számba azokat. Ennek megfelelően a kisárutertermelői szövetkezeteket „az államkapitalista szektor keretében vizsgálta, s azt várta ezektől, hogy megkönnyítik a nyilvántartást, az ellenőrzést, a felügyeletet, a szerződéses viszonyt az állam (ebben az esetben a szovjet állam és a kapitalista között.) „Továbbá”: a szövetkezeti politika siker esetén a kisgazdaság fellendülését eredményezheti, és előre meg nem határozható időn belül megkönnyíti a kisgazdaságok áttérését a nagyüzemi termelésre az önkéntes egyesülés alapján” (Lenin Művei. 32. Szikra, 1953. 737. o.)”

6. A fokozatosság elvének csak a termelőszövetkezeti típuson belüli érvényesülését elismerő elmélet a kisárutertermelői termelési viszonyok szocialista termelési viszonyokká alakulását minőségi ugrásként fogja fel, mégpedig olyan minőségi változásként, amely mögött, annak kialakulása idején a termelőerők fejlődése nem éri el a szocialista nagyüzemi termelőerőkre jellemző szintet.

A kisárutertermelői termelési viszonyok szocialista termelőszövetkezeti termelési viszonyokká alakulásának minőségi változása mögött ott van a parasztság, mint a kisárutertermelési viszonyok hordozója, a magántulajdon alanya, akinek önkéntes akaratelhatározása eredményeként lehet csak uralkodóvá tenni a mezőgazdaságban a szocialista termelési viszonyokat.

Hogyan fogja fel az önkéntesség fogalmát a fokozatosság elvét csak a termelőszövetkezeti típuson belül elismerő elmélet, milyen tényezőkben látja a termelőszövetkezetek létrehozására vonatkozó paraszti akaratelhatározás önkéntes kialakítását?

A fokozatosságot a szövetkezeti típusoknak az egyszerűbbtől a bonyolultabbig haladó fejlődési folyamatként felfogó elmélet a szövetkezeti fokozatosság és az önkéntesség kapcsolatának a lényegét a szövetkezeti fokozatosság és a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang kapcsolatára alapozza.

A szövetkezeti fokozatosságról vallott az a felfogás, amely szerint a szövetkezetek mind a magántulajdon-viszonyok átalakításában, mind a termelés nagyüzemi megszervezésében a szocialista nagyüzemi mezőgazdasághoz való haladás egy-egy lépését valószínűsítik meg, az önkéntesség fogalmának kialakítása vonatkozásában — ahogyan azt az Erdei által képviselt fokozatossági elmélet elemzése során részletesen kifejtettük — azt jelenti, hogy az önkéntesség hátterét gazdasági mozzanatokban kell keresni.

Az önkéntesség tehát az uralkodónak elfogadott fokozatossági fogalom szerint főleg gazdasági tényezők alapján kialakult az a szubjektív felismerés, amely azt jelenti, hogy a parasztság belátja a kisárutermelés létének gazdasági tarthatatlanságát, azt, hogy a kisárutermelői gazdaságot szükségszerűen a kollektív nagyüzemi gazdálkodásnak kell felváltani, a szocializmus politikai és gazdasági viszonyai között. Az önkéntességet, mint a szocialista termelési viszonyok létrehozására irányuló szubjektív felismerést, belátást, tehát objektív gazdasági tényezők idézik elő. Az önkéntességnek a termelési tevékenység társadalmisításában való realizálódását azonban már komoly súllyal kell segíteni a szocialista államnak politikai, felvilágosító, nevelő tevékenységgel.

A fokozatosság általánosan elfogadott elméletének bemutatása során a fokozatosság és az önkéntesség elvének kapcsolatát elemezve megállapítottuk, hogy ha az önkéntességnek, mint szubjektív szándéknak a kiváltását nem lehet semmiféle objektív gazdasági tényezőhöz kötni, hanem azt csak a szövetkezeti útra való átlérést elősegítő, felvilágosító, meggyőző politikai agitációs eredményeként, mint ugyancsak szubjektív akaratelhatározást jelentő tevékenység eredményeként fogadjuk el, akkor az önkéntesség elve kiüresedett forma, mivel az önkéntes akaratelhatározás kiváltására irányuló politikai nevelés és agitáció, mint végsősoron mégis csak szubjektív adminisztratív eszköz, helyes voltát, vagy nem helyes voltát, pontosabban az önkéntesség betartását, vagy be nem tartását nem lehet objektív tényezőkhöz mérni.

A fokozatosság elve érvényesülésének csak a termelészövetkezeti típuson belüli felfogását valló nézet a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatában a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang tagadásával az önkéntesség elve mozgatórugóját, és az önkéntesség elve betartásának, vagy be nem tartásának ellenőrzési lehetőségét tagadja.

A következőkben összefoglalás céljából felvázoljuk azt a gondolatmenetet, amelynek logikai végeredményeként jött létre a fokozatosság fogalmának csak a termelészövetkezeti formán belüli, a termelőerők vonatkozásában érvényesülő megjelölése:

1. A logikai folyamat *kiindulási alaptétele a szövetkezet társadalmi-gazdasági jellegének a megítélése*. Az ismertett elméleti nézet szerint a szövetkezeti intézmények társadalmi-gazdasági jellege nemcsak a külső társadalmi-gazdasági környezettől függ, hanem azoknak belső, társadalmi-gazdasági viszonyaik által (szövetkezeti szerekezeteti elemeik által) a környezettől függetlenül is van meghatározottságuk.

2. A szövetkezetek társadalmi-gazdasági jellegének azok összviszonyai által elismert meghatározottsága a szövetkezeti rendszert a proletárdiktatúra viszonyai között a mezőgazdasági lakosság szövetkezeteit tekintve *kisárutermelői és termelészövetkezeti típusokba sorolja*, amely

szövetkezeti típusoknak a társadalomhoz való viszonyuk antagonisztikus, avagy harmónikus lehet.

3. A kisárutermelői szövetkezeteken belül — mivel azok társadalmi jellegüket tekintve a tagok kisárutermelői viszonyai által meghatározottak, tehát nem szocialisták — nem indulhat meg olyan fejlődési folyamat, amely a kisárutermelői tulajdon szocialistává alakításában, és a kisárutermelői szintű termelőerők nagyüzemi termelőerőkké alakításában közrejátszó, olyan átmeneti szövetkezeti formák kialakulásához vezetne, amelyek a mezőgazdaság szocialista átalakításában a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépését jelentenék.

4. Mindez, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatára kivetítve azt jelenti, hogy *a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején, a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang nem érvényesül, az átszervezés alapvetően nem gazdasági, hanem politikai, társadalmi folyamat*, ahol a szocialista termelési viszonyok nem fokozatos mennyiségi fejlődés során alakulnak ki, hanem *ugrásszerűen az átszervezés tényével történik, a termelési viszonyok új, szocialista minőségének a létrehozása, amelyet később követ fokozatos fejlődésen keresztül a nagyüzemi termelőerők kialakítása*.

5. Mivel az ismertett nézet a mezőgazdaság szocialista átszervezését nem a termelőerők és a termelési viszonyok egységére épülő alapvető, gazdasági folyamatnak, hanem politikai-társadalmi folyamatnak tekinti, az önkéntesség elvét nem tartja „objektív” szövetkezeti elvnek.

6. A fokozatosság fogalmának kialakítása során a Gyenes által képviselt elméleti álláspont ideológiai gyökerét ugyancsak Lenin szövetkezeti gondolataiban jelöli meg. A lenini szövetkezeti gondolatok, nevezetesen a szövetkezetek gazdasági-társadalmi jellege kérdésének az általánosan elfogadott elméleti nézettől eltérő módon való felfogása (a szövetkezetek államkapitalista szektorként történő felfogása) képezi a két nézet különbözőségének ideológiai gyökereit.

Összevetve a lenini fokozatosság felfogásáról szóló nézeteket — nevezetesen a fokozatosság lenini elvét a szövetkezeti típusok közötti fejlődés, és a termelészövetkezeti formán belüli fejlődés egységeként felfogó, és a fokozatosság lényegét csak a termelészövetkezeti formán belül elismerő elméleti nézeteket — meg kell állapítani, hogy azok egymással merőben ellentétes módon fogják fel a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatát, de érdekes módon ugyanakkor mindkét nézet Lenin szövetkezetekről szóló munkáira támaszkodik.

A fokozatosságról szóló elméletek részletes elemzésének eredményeként azonban azt is észre kell venni, hogy nemcsak a két elméleti nézet között van tartalmi különbség, hanem *a fokozatosság elvének lényegét a szövetkezeti típusok közötti fejlődés és a termelészövetkezeti formán belüli fejlődés egységeként felfogó általánosan*

elfogadott nézet két fogalmi összetevője is alapvető tartalmi ellentmondásban van egymással.

A fokozatosság lényegét egyrészt a szövetkezeti típusok átfejlődésében megjelölő gondolatmenet, amely a termelőerők és termelési viszonyok egységének a felfogására épül, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatát, alapvetően gazdasági folyamatnak tekintve, a termelőszövetkezetek általánossá válásának idején azt feltételezi, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet már kialakulásakor nemcsak a szocialista termelési viszonyok megtestesítője, hanem a szocialista nagyüzemi, termelőerők hordozója is.

Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezet mint a termelőerők és termelési viszonyok fejlődésének egy-egy lépcsőjét megtestesítő átmeneti szövetkezeteken keresztül alakul ki, mint olyan gazdaságszervezeti forma, amely már kialakulásakor a nagyüzemi termelőerők és termelési viszonyok egységét testesíti meg, akkor miért van szükség a fokozatosság elvének azon tartalmi elemére is a fogalom kialakítása során, amely szerint a termelőszövetkezet mint a szocialista termelési viszonyok kerete, csak későbbi fejlődés következtében válik a nagyüzemi termelőerők hordozójává.

Ha viszont, a politikai-társadalmi mozgalom következtében kialakított termelőszövetkezet, mint a szocialista termelési viszonyok megtestesítője, csak később építi fel a termelési viszonyaival összhangban levő termelőerőit, akkor miért tartalmazza a fokozatosság elvéről szóló általánosan elfogadott, elmélet fogalmi elemként a szövetkezeti típusok közötti fejlődés, mint a termelőerők és termelési viszonyok egységére épülő fejlődés gondolatát.

A fokozatosság elvét a két gondolati tartalomról felépítő, a közgazdasági és termelőszövetkezeti jogi elméletben elfogadott fogalom tartalmilag tehát az ideológiai alapot jelentő lenini munkák eltérő értelmezése és a lenini munkák eltérő értelmezésére épülő végkövetkeztetések tekintetében alapvetően ellentmondásos tartalmi elemekből épül fel.

Felmerül az a kérdés, hogy az ismertett elméleti nézetek közül melyiket kell helyesnek tartani, melyik elméleti nézet felel meg a lenini szövetkezeti gondolatoknak. Erre a kérdésre adandó válaszhoz a lenini szövetkezeti gondolatok áttekintésére van szükség, amely feladat elvégzése már meghaladja a jelen tanulmányban megjelölt célkitűzésünket.

Süveges Márta

Az új büntetőeljárás törvénykönyv hatálybalépése

I.

A szocialista jogfejlődés általános tapasztalatai azt mutatják, hogy a büntetőeljárás jog egyike azoknak a jogterületeknek, amelyeken a társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés a legközvetlenebbül hat és így igen gyakran tesz szükségsszerűvé változásokat.¹ A jelenség nem csupán hazai sajátosság, mert a külföldi szocialista országok tételes eljárásjogi szabályai — összefüggésben az időszak során fejlődést kiváltó már említett tényezőkkel, továbbá a mű-

szaki-természettudományos eredményekkel — az adott időszakban, a hazaihoz hasonlóan, szintén jelentős mértékben változtak. Ugyanis annak, hogy a társadalmi, illetve a műszaki-technikai fejlődés következtében a bűnözés struktúrája, valamint az egyes bűncselekmények jellege, volumene, elkövetésük módja stb. is jelentősen megváltozik (közlekedési, ipari-termelési bűncselekmények, a társadalmi tulajdon elleni szervezett, intellektuális stb. bűncselekmények stb.) szükségsszerű következménye, hogy az eljárás cselekményeket is úgy kell szabályozni, hogy az ilyen jellegű bűncselekmények felderítését és bizonyítását minél eredményesebben biztosítsák.

Az új büntetőeljárás törvénykönyv megalkotását a társadalmi fejlődés és az igazságszolgáltatás további hatékonyságának növelése mint általános feltételek mellett különösen indokolták az Alkotmány 1972. évi módosítása, az új bírósági és ügyészségi szervezeti törvények (1972. évi IV. és V. tv.)², a büntető tör-

* *Folyóiratrövidítések:* BSZ. = Belügyi Szemle; JK. = Jogtudományi Közlöny; MJ. = Magyar Jog.

¹ Hazai vonatkozásban a felszabadulás után — nem érintve most az átmeneti időszakban megjelent nagyszámú jogszabályt (pl. az 1946. évi XIV. tv., 1949. évi XI., tv., az 1950. évi 12. sz. tvr-t stb.) —, a büntető perrendtartásról szóló 1951. évi III. törvény volt az első, átfogó jellegű kódex. Ennek életbeléptető és kiegészítő jogszabályai (különösen a fiatalokrára vonatkozó 1954. évi 34. tvr. és 1954. évi 23. sz. tvr. stb.) továbbá három novellája: az 1954. évi V. törvény, az 1957. évi 8. sz. tvr. és az 1958. évi 16. sz. tvr. után a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. sz. tvr. újból átfogóan szabályozta a büntető eljárást. A törvényerejű rendeletet több, kisebb jelentőségű módosítás mellett több részében érintette az 1966. évi 16. sz. tvr. I. fejezete.

² Az irodalomban ezek alapvető sajátosságaira l. Korom Mihály: A bírósági szervezeti törvény. AI. 1972. 7. sz. 577—582. old., Szénási Géza: A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló törvény. JK. 1972. 409—415. old. stb.

vénykönyv 1971. évi módosítása (1971. évi 28. sz. tvr.) — ezzel kapcsolatban különösen a bűncselekmények osztályozására vonatkozó rendelkezés — végül az 1962. évi Be. több mint egy évtizedes gyakorlati alkalmazása alatt felgyűlt hazai és külföldi tapasztalatok, elsősorban a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában kialakult megoldások. Az új törvény legáltalánosabb jellemzője, hogy fejleszti és — a büntetési és vétési eljárás bevezetésével — differenciálja, egyes vonatkozásokban tehát egyszerűsíti, és — az alaposság követelményének sérelme nélkül — általában gyorsítja a büntetőeljárást, a szocialista törvényesség követelményeinek megfelelően bővíti az eljárásban részt vevők jogait és pontosabban körülírja kötelezettségeiket, végül szélesebb körben teszi lehetővé az új tudományos és technikai eredmények bevezetését.³ Mindez bizonyos mértékben a részletesebb szabályozást is szükségessé tette.⁴

Az új büntetőeljárás törvénykönyv előkészítésének elméleti kérdéseivel az eljárásjogi irodalom — közzétett anyagában — viszonylag keveset foglalkozott. Ennek ellenére azok a tanulmányok, amelyek a legáltalánosabb kérdések felvetésével, az eljárásjogi kodifikációt érintő egy-egy kérdéskör összefoglalásával, a gyakorlatban kialakult megoldások összegyűjtésével és rendszerezésével, a javaslat-tervezet kidolgozása során felvetődő problémák elemzésével foglalkoztak feltétlenül elősegítették a kodifikáció munkáját.⁵

Az új büntetőeljárás törvénykönyv javaslatának megalkotását hosszas előkészítő munka

előzte meg.⁶ Az így kidolgozott, részletes javaslat-tervezetet széles körű szakmai értekezleteken is megvitatták.⁷ Mindezek eredményeit összegezve került az Országgyűlés elé a büntetőeljárásról szóló törvény javaslata.⁸ A törvényjavaslatot az Országgyűlés elfogadta és mint az 1973. évi I. törvényt iktatta be a törvénytarba (Magyar Közlöny 1973. márc. 31-i 24. sz.)⁹

II.

Az új törvény szerkezetének legsajátosabb vonása az áttekinthetőséget biztosító rendszer,¹⁰ az anyagnak a korábbi eljárásokhoz képest logikusabb csoportosítása. Ennek megfelelően a törvény négy részre tagozódik. Az I. rész az általános alapelveket és az eljárás minden szakaszában alkalmazandó általános rendelkezéseket: az eljárás általános részét, a II. rész a büntetőeljárás egyes szakaszait: az eljárás különös részét, dinamikáját (nyomozás, első- és másodfokú bírósági eljárás, perújítás, törvényességi óvás), a III. rész a II. részben foglalt általános szabályoktól részben eltérő rendelkezéseket (a külön eljárásokat) tartalmazza, a IV. rész pedig általában a bűnügy befejezése után alkalmazásra kerülő, kisebb jelentőségű szabályokat (különleges eljárások) foglalja össze. A gyakorlati szempontokat követő, logikus szerkezet az egyes részekben belül, külön is megfigyelhető.¹¹

intézkedések alkalmazásának feltételei. JK. 1973. 259—269. old.; Gödöny József: A nyomozás és a kodifikáció elvi kérdései. Belügyi Szemle. 1972. 7. sz. 3—12. old. stb. Részletesebb vita folyt le, korábbi előzmények után, a büntetőeljárás egyszerűsítési lehetőségeinek kérdéseiről — elsősorban a nyomozással és a bíróság elé állítással kapcsolatban — Szabó Lászlónak: Az egyszerűsített büntető eljárás c. tanulmánya (Belügyi Szemle 1971. évi 6. sz. 29—35. old.) után a Belügyi Szemle 1971. és 1972. évfolyamaiban.

⁶ A javaslat-tervezetet az Igazságügyi Minisztériumban szervezett büntetőjogi kodifikációs bizottság büntető eljárásjogi albizottsága (a gyakorlati és elméleti szakemberekből álló albizottság vezetője László Jenő oszt. vez. helyettes, titkára Moldoványi György főelőadó volt) a korábbi években végzett előkészítő munkálatok, így elsősorban az igazságszolgáltatás elvi kérdéseit felülvizsgáló albizottság 1967—1968. évi megállapításainak figyelembevételével, az igazságszolgáltatás és a bírói szervezet fejlesztésére vonatkozó 1970. évi Irányelvek alapján készítette elő, tárgyalta meg és végső formájában a Minisztérium törvényelőkészítő főosztálya dolgozta ki, az 1970—1972. évek folyamán.

⁷ Így pl. a Magyar Jogász Szövetség által 1972. okt. 18-án rendezett vitaulésen stb.

⁸ Az igazságügyminiszter 1973. febr. 19-i javaslata (Országgyűlési irományok 34. sz.), amelyet az Országgyűlés jogi, igazgatási és igazságügyi bizottsága 1973. márc. 16-án — kisebb szövegezési módosításokkal — (Irományok 36. sz.) elfogadott. A törvényt az Országgyűlés 1973. márc. 23-i ülésén tárgyalta.

⁹ Az új törvény 1974. évi január 1-vel lép hatályba, a szükséges átmeneti szabályokat az igazságügyminiszter egyes kérdésekben a belügyi miniszterrel és a legfőbb ügyéssel egyetértésben, a törvényben kapott felhatalmazás alapján, rendeletben állapítja meg.

¹⁰ Az általános rész szerkezetére az irodalomban Király MJ. 1967. 705—708. old.

¹¹ Leglényegesebb ebben a vonatkozásban, hogy pl. a bizonyítási cselekményeket, az eljárási kényszer-

³ A törvényjavaslat előterjesztésével kapcsolatban a javaslat legfontosabb jellemzőit Korom Mihály igazságügyminiszter fejtette ki az Országgyűlés 1973. márc. 23-i ülésén.

⁴ A 363 §-ból álló Be-hez képest igen sok esetben tömörebben, összefontabban szövegeztet 1973. évi I. tv. 407 §-ból áll. Hasonló a helyzet a külföldi szocialista országok új büntetőeljárás törvénykönyveivel is. Így pl. a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1961. nov. 29-i 141/1961 Zb. sz. büntetőeljárás törvénykönyve 392 §-ból áll, a Jugoszláv Szövetséges Szocialista Köztársaság 1953. évi szept. 10-i büntetőeljárás törvénykönyve 520 §-ból, a Lengyel Népköztársaság 1969. ápr. 19-i büntetőeljárás törvénykönyve 592 §-ból, a Német Demokratikus Köztársaság 1966. jan. 12-i büntetőeljárás törvénykönyve 376 §-ból, Románia Szocialista Köztársaság 1968. nov. 12-i büntetőeljárás törvénykönyve 524 §-ból, a Szovjetunió szövetséges köztársaságai közül az OSZFSZK 1960. okt. 21-i büntetőeljárás törvénykönyve 413 §-ból áll, a többi szövetséges köztársaság kódexe is ehhez hasonló terjedelmű.

⁵ Egyes elvi kérdésekre Korom Mihály: A jogalkotás és jogalkalmazás időszzerű kérdései MJ. 1971. 321—326. old.; Markója Imre: A büntetőjogi kodifikáció aktuális kérdéseiről. BSZ. 1971. 27—31. old.; László Jenő: Javaslatok az új büntetőeljárás kódexhez. BSZ. 1971. 10. sz. 3—9. old. Az eljárás szerkezetére Király Tibor: A büntető eljárási kódex általános részének szerkezete. MJ. 1967. 705—708. old., ahol néhány általános eljárásjogi kodifikációs kérdést is érint. Egyes részletkérdésekre Szabó Lászlóné: A Legfelsőbb Bíróság gyakorlata és a büntető eljárás kodifikációja. MJ. 1971. 395—404. old., 466—474. old. és 523—531. old. Nagy Lajos—Cséka Ervin: A bizonyítás általános kérdései a büntetőeljárás törvénykönyvben. JK. 1972. 416—429. old., Földvári József: A kényszer-

Az új törvény szövegezése is egyszerűbb, világosabb és ugyanakkor pontosabb, mint a Be. nyelvezte.

Az új törvény — az Általános indokolás szerint — (2. pont) a büntetőeljárást fejleszti és korszerűsíti. Nyilvánvaló tehát, hogy — a már említett, lényeges célkitűzéseken túlmenően — a törvény célja nem is lehetett minden hatályos rendelkezés megváltoztatása, hanem a törvény a gyakorlatban ellenőrzött és bevált szabályokat általában megtartotta, bizonyos esetekben pontosabban szövegezte, esetleg kiegészítette. Az alábbiakban tehát — a teljesség igénye nélkül — csupán azokat a lényegesebb megváltoztatott, illetőleg kiegészített részeket érintjük, amelyek az új törvénynek¹² a legsajátosabb és talán a leglényegesebb rendelkezései.

III.

A törvény első részében az *Általános rendelkezések* című I. fejezet a büntető eljárás céljának meghatározása után — a törvény egyik alapvető sajátosságaként — a korábban hatályos büntetőeljárás szabályoknál részletesebben szabályozza a büntető eljárás alapelveit.¹³ A törvény az egész büntetőeljárásra mindvégig alkalmazandó *Alapvető rendelkezések* (II. cím) körében tárgyalja a büntető eljárás megindítására vonatkozó, biztosíték jellegű szabályt —

intézkedéseket — szemben a hatályos joggal — nem a nyomozásról szóló rendelkezések között, hanem az általános részben (I. rész) tárgyalja. Az eljárás lefolytatására vonatkozó általános szabályokat (II. rész) nem törli meg az előállításra, a tárgyalás nélküli pénzbüntetésre stb. vonatkozó rendelkezésekkel, hanem ezekkel kapcsolatban a külön eljárások cím alatt külön csoportosítja az általános szabályoktól eltérő rendelkezéseket. Hasonló, gyakorlati szempontból igen célszerű megoldása, hogy több helyen összefoglalja a korábban az eljárásban (pl. a magánvádas eljárásra vonatkozóan) szétszórt rendelkezéseket. A bűnügyi költségekre vonatkozó általános rendelkezéseket szintén az általános szabályok között tárgyalja stb.

¹² Az utalásokban az új törvény felhívott részeire további megjelölés nélkül jelzéssel, az 1962. évi 8. tvr. rendelkezéseire pedig Be... § jelzéssel hivatkozunk.

¹³ A Be. a büntető eljárás „feladatáról” rendelkezett (1. §). Itt a „cél” megjelölés szerepel, a szakasz amannál rövidebb megfogalmazású és a bűncselekmények megelőzését és a bűnözés csökkentését itt nem sorolja fel formálisan a célok között, hanem erre vonatkozóan később (117. §) rendelkezik.

Az eljárási alapelveket részletesebben is kifejti a törvényjavaslat általános indokolásának 3. pontja.

A korábbi szabályozásból — részben kiegészített tartalommal, részben megváltoztatott szövegezéssel — fenntartott hivataltól való eljárás elvének, a személyi szabadság biztosításának, a terhelő és mentő körülmények felderítési kötelezettségének, illetőleg a bizonyítás és a bizonyítékok szabad értékelésének, a védelemhez való jognak, a többszöri eljárás tilalmának és a tárgyalás nyilvánosságának követelménye mellett a törvény új alapelvként nyilatkoztattja ki az ártatlanság vélelmét, a jogorvoslati jogosultság és az eljárási feladatok (vád, védelem, ítéletkezés) megosztásának elvét (ezzel kapcsolatban mondja ki a törvény, hogy a bírósági eljárásban a bizonyítás során a vádlót, a vádlottat és a védőt egyenlő jogok illetik meg), végül itt deklarálja a törvény a szóbeliség és a köz-

amely szerint büntető eljárást csak bűncselekmény alapos gyanúja esetén és csak olyan személy ellen lehet indítani, akit ez az alapos gyanú terhel — továbbá a büntető eljárás akadályait, a büntetőjogi felelősség önálló elbírálását kinyilatkoztató szabályt, végül a büntetőeljárás törvény hatályára vonatkozó rendelkezéseket foglalja össze (12—15. §).

A *Büntető ügyekben eljáró hatóságok* c. II. fejezetben az új törvény általában a hatályos jogszabállyal azonos módon rendezi a nyomozóhatóságok jogi helyzetét¹⁴ és áttekinthetően részletezi az ügyész jogait (18. §). A bíróságra vonatkozó rendelkezések közül új — elvi értékű — rendelkezés elsősorban annak kimondása, hogy az igazságszolgáltatás a bíróságok feladata (20. §). Jelentős további módosítások a Legfelsőbb Bíróság másodfokú eljárására (20. § 4. bek.), továbbá, az általános szabályként továbbra is fenntartott bírósági tanácsi szervezet (hivatásos bíró és két népi ülnök) mellett, az egyesbírói, illetőleg az ún. nagytanácsi (két hivatásos bíró és három népi ülnök) szervezetre vonatkozó rendelkezések (21. §).

Az eljáró hatóságok hatáskörére és illetékességére vonatkozó új rendelkezés — amely logikusan illeszkedik be az eljáró hatóságokra vonatkozó rendelkezések közé — az ügyész hatáskörére és illetékességére vonatkozó részletes hatásköri szabályok megállapítását a legfőbb ügyész jogkörébe utalja (23. §). A bíróságok hatáskörére vonatkozó szabályok bizonyos mértékben szintén módosultak.¹⁵

A bíróságok illetékességére vonatkozó szabályok (28. s. köv. §§) általában nem módosultak,¹⁶ lényegileg nem változtak az ügyek egyesítésére és elkülönítésére (Be. 56., 57. §§), a hatáskör és illetékesség vizsgálatára, valamint az eljáró bíróságok kijelölésére vonatkozó szabályok (32—34. §§) sem.

vetlenség elvét (2—11. §§). Nem rendelkezik a törvény az alapelvek között a társasbíráskodás stb. elvéről; a bűnözés megelőzését célzó intézkedéseket a törvény más részében szabályozza. Nem szól a törvény az alapelvek között a büntető és a polgári eljárásban hozott határozatok viszonyáról sem, amely — a jogalkotó felfogása szerint — részben a polgári perrendtartásra tartozó kérdés.

¹⁴ A korábbi szabályozástól eltérő rendelkezés, hogy az államigazgatási hatóságok külön jogszabály rendelkezése alapján végezhetnek nyomozási cselekményeket (16. § 3. bek.). Itt mondja ki a törvény azt a szabályt (Be. 361. §), hogy külföldön levő magyar kereskedelmi hajón és polgári légi járművön a hajó (légi jármű) parancsnoka jogosult a nyomozási cselekmények teljesítésére (16. § 4. bek.).

¹⁵ A bírósági hatáskörre vonatkozó rendelkezések szerint az általános szabály továbbra is a járásbírói hatáskör. Megyei (Fővárosi) bíróságok hatáskörébe tartoznak a törvényben részletesen felsorolt bűncselekmények (25. §). Az ügyész változatlanul jogosult más esetekben is a megyei bíróság előtti vádemelésre. A megyei bíróságok hatáskörébe utalt bűncselekmények esetében a kiemelkedő jelentőségű vagy rendkívül bonyolult ügyekben öttagú tanács jár el (187. § 2. bek.).

¹⁶ Bizonyos esetekben azonban (pl. a légi jármű jogellenes hatalomba kerítése) a törvény szintén a fővárosi Bíróság kizárólagos hatáskörét állapítja meg (29. §).

A büntető ügyekben eljáró hatóságok tagjainak kizárásáról rendelkező III. cím elsősorban szerkezetében változott meg. Az új, logikusabb felsorolási rend, illetőleg csoportosítás (a kizárás általános szabályai, majd, az eljárás menetének megfelelően: a nyomozó hatóság tagjának, az ügyésznek, a bírónak kizárására vonatkozó sajátos rendelkezések) mellett néhány új, kiegészítő rendelkezés jelentős,¹⁷ így pl. a hatályon kívül helyezés folytán megismételt első fokú eljárásból a hatályon kívül helyező határozat meghozatalában részt vett bírót a törvény kizárja.

A büntető eljárásban részt vevő személyekről szóló (III.) fejezet új, logikusabb felsorolásban (a hatóságokon és azok tagjain kívül: a terhelt, védő, sértett, magánvádló, magánfél egyéb érdekelt) foglalja össze az ide vonatkozó rendelkezéseket. A terheltől szóló rendelkezések közül — az eljárás különböző szakaszaiban, helyzetének megfelelő, pontosabb megjelölésre (gyanúsított — vádlott — elítélt) vonatkozó új rendelkezés (44. § 1. bek.) mellett — a legjelentősebb az a biztosíték jellegű szabály, hogy a terhelt jogosult megismerni, hogy milyen bűncselekmény miatt indult, illetőleg folyik ellene az eljárás (44. § 2. bek.). Ugyanitt (3—5. bek.) foglalja össze a törvény a terheltet az egyes eljárási szakaszokban megillető jogokat. A terheltnek az egyes eljárási cselekményekkel kapcsolatos kötelezettségeit pedig az új szabályozás a szóban forgó cselekményeknél részletezi. Kisebbségi módosításokat vezetett be a törvény az eljárásban részt vevő további személyekkel kapcsolatban. Ezek közül a védőre vonatkozó szabályokat kell kiemelni.¹⁸

A szabad bizonyítás és a bizonyítékok szabad értékelésének elvét a törvény az eljárási alapelvek között sorolja fel (5. §). A IV. fejezet új címe „A bizonyítás” és ez — szemben a hatályos joggal, amely csupán a „bizonyíték”¹⁹ megjelölést használta címében — azt jelenti, hogy a fejezet nem csupán a bizonyítás eszközeit, hanem az egész bizonyítási tevékenységnek, a bizonyításnak mint eljárási cselekménynek a legfontosabb kérdéseit foglalja össze. Ehhez képest ez a fejezet — a Be.-hez viszonyítva — lényegesebben kibővült.

A fejezet első címe (59—61. §§) a bizonyítás általános szabályairól szól és a korábbi jog-

szabályban nem foglalt rendelkezéseket (a bizonyítás tárgya, törvényessége, eszközei, az in dubio pro reo elve stb.) tartalmazza, a második cím pedig a bizonyítási eszközökre (tanúvallomás, szakvélemény, tárgyi bizonyítási eszköz, okirat, szemle, továbbá, új szabályokként a bizonyítási kísérlet és a felismerésre bemutatás) vonatkozó rendelkezéseket foglalja össze.²⁰

A fejezet a korábbi szabályozástól elsősorban abban tér el, hogy itt — és nem a nyomozásnál — tárgyalja a törvény a bizonyítási cselekményekre vonatkozó általános, az eljárás minden szakaszában alkalmazandó szabályokat.²¹ További sajátossága, éppen a technikai-műszaki, biológiai stb. szakkérdések megoldásában kialakult, vitathatatlan tudományos, illetőleg gyakorlati eredményeknek a bizonyítási gyakorlatban való felhasználásával kapcsolatban az, hogy a Be.-nél jóval szélesebb körben szabályozza a szakértői bizonyítás kérdéseit,²² valamint, új szövegezésben, a tárgyi bizonyítási eszközöket is (82. §).

A büntető eljárás általános szabályairól szóló V. fejezet új rendelkezései közül a leglényegesebb, hogy a törvény mind a nyomozási, mind pedig a bírósági szakaszban differenciálja az eljárást: az általános szabálynak tekintett büntető eljárás mellett ugyanis bevezeti a „vétségi eljárás” intézményét. Vétségi eljárást általában a vétség miatt folytatott ügyekben, továbbá a törvényben külön felsorolt (90. §) esetekben kell folytatni. A törvény ökonómiaja a továbbiakban ezzel kapcsolatban mindenütt az, hogy az egyes eljárási szakaszokban előbb a büntető eljárást szabályozza, majd felsorolja a vétségi eljárásban ettől eltérő — általában egyszerűsítő — rendelkezéseket. Az új törvény logikusabb a réginél abban a vonatkozásban is, hogy a korábban más helyeken tárgyalt, különféle kényszerintézkedéseket (őriztetésvétel, elővezetés, lefoglalás, motozás, házkutatás, zár alá vétel, rendbírság) ebben a címben együttesen tárgyalja (91—108. §§).

Az általános szabályok között tárgyalta (II. cím) kényszerintézkedések kapcsán a korábban hatályos szabályozáshoz képest megváltozott, biztosíték jellegű intézkedéseket tartalmaznak az előzetes letartóztatás tartamáról szóló rendelkezések, továbbá az az általános szabály, hogy az előzetes letartóztatott eljárási jogainak gyakorlásában, így különösen a védelemre

¹⁷ 40. § 3. bek. s emellett a törvény kiegészíti a kizárási eljárásra vonatkozó szabályokat stb.

¹⁸ Ezekre a törvényjavaslat indokolása részletebben is utal. Új rendelkezés, hogy a védő köteles a terhelt érdekében minden törvényes védekezési eszközt és módot, késedelem nélkül felhasználni, terheltet jogaira kioktatni és a mentő, továbbá a felelősségét enyhítő körülmények felderítését elősegíteni (51. §); kibővültek a védő jogai a nyomozási eljárás során is (134. §).

¹⁹ A bizonyíték fogalmát a törvény nem határozza meg, de következetesen megkülönbözteti a bizonyítási eszközt és a bizonyítékot: a bizonyítási eszközből származó adatot, a bizonyítót tényt. Az irodalomban a részletkérdésekre Nagy—Cséka JK. 1972. 416. és köv. old.

²⁰ A bizonyítási eszközök felsorolása (61. § 1. bek.) most is csupán példálózó („... eszközök különösen... a tanúvallomás” stb.) s ezzel a törvény lehetőséget ad arra, hogy a tudomány és a technika új vívmányait, nem vitatható általánosan elfogadott eredményeit a törvényes keretek között minél előbb be lehessen vezetni a bizonyítás gyakorlatába.

²¹ Pl. a tanú, terhelt kihallgatásának szabályait, amelyeket a Be. a nyomozási rendelkezések körében foglalt össze.

²² 68—78. §§. Itt szabályozza (79. §) a törvény a „szaktanácsadó” (a korábbi irodalmunkban: „szakember”) jogállását. A szakértői szervezet és működés részletkérdéseinek szabályozására a törvény külön felhatalmazást ad (404. § 1. bek. b) pont).

való felkészülésben nem korlátozható (97. §). E rendelkezéseken túlmenően kiegészültek az ideiglenes kényszergyógykezeléssel kapcsolatos szabályok.²³

Az új törvény — kiegészítve a korábbi rendelkezést (Be. 144. § 4. bek.) — a postai és távközlési küldemény lefoglalását ügyészi vagy bírói határozathoz köti (101. § 3. bek.). A lefoglalás részletkérdéseit itt is felhatalmazás alapján adott (404. § 1. bek. d) pont) alacsonyabb szintű jogszabály fogja rendezni.

A fejezet III. címében: *Egyéb általános eljárási szabályok* megjelölés alatt — bizonyos változtatásokkal, illetőleg pontosításokkal —²⁴ a Be. VI. fejezetben foglaltakat szabályozza. A technikai haladás eredményeinek átvételét mutatják a jegyzőkönyvre vonatkozó egyes rendelkezések.²⁵ Itt foglalja össze a törvény — az ismeretlen helyen tartózkodókkal szembeni eljárásra vonatkozó intézkedések mellett — a bünyői költségekre vonatkozó általános szabályokat is. Végül ugyancsak az általános szabályok közé tartoznak a bűnözés megelőzésére vonatkozó legáltalánosabb rendelkezések is.²⁶

IV.

Az új törvény *második része* (VI—X. fejezetek) szerkezetében alig tér el a Be. megfelelő (VII—XII.) fejezeteitől.²⁷

²³ A legfőbb ügyész által — három hónap után — meghosszabbított előzetes letartóztatás feltételeinek fennforgását havonként kell felülvizsgálni. Egy év után az előzetes letartóztatást a Legfelsőbb Bíróság hosszabbítja meg (95. § 1. bek.). A Legfelsőbb Bíróság hivatalból felülvizsgálja a bíróság által elrendelt vagy fenntartott előzetes letartóztatás indokoltságát, ha annak tartama az egy évet meghaladja (uo. 3. bek.). Az ideiglenes kényszergyógykezelést az új szabályozás szerint a vádirat benyújtásáig az ügyész, azt követően a bíróság rendeli el és fenntartás szükségességét a vádirat benyújtásáig a gyógykezelés megkezdésétől számított hat hónap elteltével az ügyész felülvizsgálja (98. §).

²⁴ A törvény szerint idézni kell azt, akinek a jelenléte az eljárási cselekménynél kötelező, értesíteni pedig azt, aki a cselekménynél megjelenhet, de megjelenése nem kötelező (112. §). Emellett a törvény néhány új rendelkezéssel egészíti ki, illetőleg módosítja a hatályos rendelkezéseket. Ilyenek pl. az idézésre meg nem jelenő tanúval, szakértővel, védővel szembeni differenciált intézkedések (113. §).

²⁵ A törvény általában fenntartja azt a szabályt, hogy a különleges rögzítési módok (gyorsírás, hangfelvétel, egyéb berendezések) nem pótolják a jegyzőkönyvet (115. § 6. bek.). Kivételképpen — felhatalmazáson alapuló külön jogszabály szerint — azonban lehetővé fogja tenni, hogy a jegyzőkönyvet más rögzítési mód teljesen pótolja (uo. 7. bek.).

²⁶ A bűnözés megelőzésére vonatkozó rendelkezések szerint a hatóságok kötelessége, hogy a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő és a büntető eljárás során felderített okokról, körülményekről, a további bűncselekmények megelőzése végett, az intézkedésre illetékes szervet külön jogszabály szerint értesítsék (117. §).

²⁷ Új fejezet a bírósági eljárás általános szabályait tartalmazó VII. fejezet, más helyen szerepel a Be. VIII/A fejezete. A Be. X. fejezete (Bírósági határozatok) nem külön fejezet, anyaga az első fokú eljárás-

A *nyomozásra* vonatkozó (VI.) fejezetnek sajátos új vonása, hogy, amint erre már történt utalás, a korábban nyomozási részben szabályozott eljárási cselekményeket most az általános eljárási rendelkezések szabályozzák²⁸, — kisebb, rendszerint a szövegezésen keresztül vitt változtatásoktól eltekintve — a nyomozás lefolytatásával kapcsolatos rendelkezések egyébként alig módosultak.²⁹ A törvény részletesebben körülírja a terheltek, valamint az eljárásban érdekeltnek a nyomozási cselekményeknél való részvétellel kapcsolatos jogait (132—134. §§).³⁰

A terheltté nyilvánítás intézménye megszűnik, az alapos gyanút az eljáró hatóság közli a terhelttel. A nyomozás megtagadásához minden esetben szükséges az ügyészi jóváhagyás (129. § 1. bek.). A nyomozás felfüggesztése és megszüntetése kérdésében a korábbi szabályozáshoz képest csupán kisebb jelentőségű, főleg szövegezési módosításokat tartalmaz az új törvény.

A vétségi eljárásban ezeket a szabályokat a törvényben részletesen meghatározott — általában egyszerűsítéseket jelentő — kivételekkel kell alkalmazni.³¹

A fejezet III. címe (156—157. §§) az eddig nagyrészt a gyakorlatban kialakult *pótnyomozási* szabályokat foglalja össze (az elrendelés előfeltételei, a teljesítés határideje, eredménye stb.), amelyeket — a nyomozásra vonatkozó általános szabályok mellett — alkalmazni kell az ügyész vagy a bíró által elrendelt pótnyomozás esetén.

A *bírósági eljárás általános szabályairól* szóló (VII.) fejezet mind a büntetti, mind pedig a vétségi eljárásra vonatkozó szabályokat tartalmazza, kiegészítve, illetőleg módosítva az egész eljárásra vonatkozó általános eljárási sza-

ról szóló, új IX. fejezetben van. A VI—X. fejezetek közös, új sajátossága, hogy — a VII. fejezet kivételével — külön-külön szabályozzák a büntetti és a vétségi eljárás megfelelő szakaszait.

²⁸ Így pl. a kihallgatások lefolytatását, a szakértő meghallgatását, a kényszercselekményeket stb. A nyomozás során tett hatósági intézkedésekkel szembeni jogorvoslat szabályozása a korábbi szabályozástól (Be. 166. §) abban tér el, hogy itt kimerítően felsorolja azokat az eseteket (148. § 2. bek.), amikor a jogorvoslat kizárt (a feljelentés kiegészítése során végzett cselekmények, a nyomozás elrendelése, vádemelés, bizonyítási cselekmények elrendelése). A panasz elintézésének szabályai a korábbiakhoz képest részletesebbek (148. §).

²⁹ Eltérő a szabályozás pl. a feljelentés alapján tehető, a törvényben kimerítőleg felsorolt, nyomozási cselekménynek nem tekinthető intézkedések (a feljelentés kiegészítése) határidejét illetően (az eredeti 15 nap további 15 nappal meghosszabbítható), a szakértő alkalmazásával kapcsolatban stb. (126. §).

³⁰ A terhelte jogosult a gyanúsítás megismerésére, az érdekelt (pl. védő, sértett stb.) jogosultak egyes nyomozási cselekményeknél jelen lenni. További sajátosság a nyomozásteljesítési határidők differenciáltabb szabályozása (131. §).

³¹ Pl. jelentés készítése bizonyos esetekben jegyzőkönyv helyett, a nyomozásmegszüntetési eljárás egyszerűsítése, vádirat helyett vádindítvány stb. (149—155. §§).

bályokat (V. fejezet).³² Lényegesebb, elvi fontosságú az a rendelkezés, hogy a bíróságnak ügydöntő határozatában a vádról határoznia kell, az általa megállapított tényállás jogi elbírálásában a bíróságot az indítványok egyébként továbbra sem kötik (163. § 2. bek.). Itt tartalmazza a törvény a határozatok indokolására vonatkozó általános rendelkezéseket is (163. § 4. bek.).

A tárgyalás előkészítéséről szóló VIII. fejezet rendelkezései szerint az előkészítés kérdésében a bíróság általában tanácsulésen, az iratok alapján dönt, előkészítő ülést csak kivételesen (ha pl. az ügyész vagy a vádlott személyes meghallgatása szükséges) tart (176. § 2. bek.). A fejezet I. címe (167. s köv. §§) a büntető eljárásról szóló rendelkezéseket tartalmazza.³³

Külön-külön csoportosítja itt a törvény az eljáró tanácsnak és a tanács elnökének jogkörét s ezzel az áttekinthetőséget biztosítja (175. és 179. §§). A tárgyalás kitűzésével kapcsolatosan új intézkedés, hogy a bíróság elrendelheti, hogy az ügyet öttagú tanács tárgyalja, ha ennek feltételei fennállnak (174. §), továbbá, hogy — pótnyomozás elrendelése,³⁴ illetőleg az iratok visszaküldése nélkül — megkeresheti az ügyészt további bizonyítási eszközök felkutatása végett. Ez az utóbbi intézkedés az eljárás lefolytatásának meggyorsítását célozza (180. §).

Az első fokú bírósági tárgyalásról szóló IX. fejezetnek a büntető eljárásra vonatkozó részében lényeges változás, hogy — amint erre már utaltunk — a megyei bíróság és katonai bíróság, eltérően attól az általános szabálytól, hogy a bíróság itt háromtagú tanácsban ítélkezik, kivételképpen, ha az ügy kiemelkedő jelentőségű vagy rendkívül bonyolult, öttagú tanácsban (2 hivatásos bír., 3 népi ülnök) jár el (187. § 1—2. bek.).

Az új törvénynek a tárgyalásra vonatkozó szabályai általában a korábbi rendelkezéseket tartalmazzák, egyes rendelkezések kiegészítésével, illetőleg átcsoportosításával.³⁵ Igen jelentősek továbbá az eljárás gyorsítását célzó intéz-

kedések.³⁶ Néhány esetben a törvény a Be.-nél pontosabb felsorolást ad.³⁷ Nem ismeri a törvény — az egyébként is elavult — ún: bírói vád intézményét (Be. 221. § 3. bek.).

Az ítéletre vonatkozó rendelkezések — a Be.-hez képest rövidített megszövegezéssel — előbb a bűnösséget megállapító ítéletet, ezt követően pedig a felmentő ítéletet szabályozzák (214. §). A bírósági ítélet tartalmáról szóló általános rendelkezéseket egészítik ki.³⁸ Itt rendelkezik — általában a korábbi rendelkezésekhez (Be. 314. s köv. §§) képest egyszerűbben — a törvény a bűnügyi költségekről is, néhány kiegészítő rendelkezést (pl. a kirendelt védő munkadíjának megállapítása) is bevezetve (217. s köv. §§).

A vétségi eljárásban (II. cím) a tárgyalásra vonatkozóan — bizonyos egyszerűsítésekkel — a büntető eljárásra vonatkozó szabályok az irányadók.³⁹ Itt csoportosítja a törvény a megismételt eljárásra vonatkozó rendelkezéseket is.⁴⁰

A másodfokú bírósági tárgyalásról szóló X. fejezet számos új, illetőleg módosító intézkedést vezet be a másodfokú eljárás rendszerébe. A fejezet — a másodfokú eljárásra vonatkozó általános szabályok mellett — külön-külön rendezi az első fokú határozatok ellen a büntető, illetőleg a vétségi eljárásban bejelentett perorvoslat alapján (amelynek neve, akkor is, ha azzal az ügyész élt: fellebbezés) lefolytatott eljárást. Elvi jelentőségű az a rendelkezés, hogy — az alapelvek között meghatározott jogorvoslati jogosultság elvének (7. §) megfelelően — a Legfelsőbb Bíróság első fokon hozott ha-

³⁶ Így pl. a bizonyítás tárgyaláson kívüli felvétel — kiküldött vagy megkeresett bír. által — (206. § 2. bek.) általában akkor engedi meg, ha a tárgyaláson való bizonyításfelvétel rendkívüli nehézségbe ütközik, de nem korlátozza azt a törvény (mint a Be. 212. § 1. bek.) meghatározott esetekre (Be. 207. § 4. bek. és 208. §); a törvény az okiratok felolvasására vonatkozó rendelkezéseket egyszerűsíti (203. §) stb.

³⁷ Így pl. az ügyészi vádbeszédben foglalt indítványok (212. § 1. bek.), az eljárást megszüntető végzés tartalma (213. § 3. bek.) stb. tekintetében.

³⁸ Az ítélezési gyakorlatnak megfelelően az új törvény kimondja (215. § 1. bek.), hogy a polgári jogi igény tekintetében a bíróság nem csupán az ítéletben, hanem az ügydöntő végzésben is határozhat. Ilyenre ugyanis a 214. § 4. bek. esetein kívül is sor kerülhet (pl. 352. § 1. bek.). Új rendelkezés a polgári jogi igényrel kapcsolatban, a többek által tett, eltérő indítványok eldöntésére vonatkozó bírói jogosultság törvényi kijelentése is (215. § 2. bek.).

³⁹ Így pl. tárgyalás megtartható a vádlott távollétében, ha a vád tárgya kizárólag pénzbüntetéssel büntethető vétség. Az ügyész részvétele általában nem kötelező. A törvény emellett néhány rendelkezést tartalmaz arra az esetre, ha a vád kiterjesztésének, módosításának lehetősége áll fenn, az ügyet büntető eljárásra kell áttenni stb. (225—228. §).

⁴⁰ III. cím. 230. s köv. §§. Új rendelkezés, hogy a törvény általában kizárja a hatályon kívül helyezett határozatban részt vevő bírót a megismételt eljárásból (231. §). Itt tárgyalja a törvény a megismételt eljárásban hozandó határozattal kapcsolatos súlyosítási tilalmat is (234. §).

³² A bírósági eljárás két formájára: a tárgyalásra és az ülésre vonatkozó rendelkezések mellett (158. §) itt foglalja össze a törvény a jegyzőkönyvre, a bírósági tanácskozásra és szavazásra, a bírósági határozatokra, illetőleg azok közlésére vonatkozó, a korábbi szabályozást általában csupán kiegészítő, vagy csak néhány, szövegezési kérdésben módosító rendelkezéseket (160. s köv. §§).

³³ A vétségi eljárásban (II. cím) az előkészítést az egyesbíró végzi, aki azonban az ügyet a bíróság tanácsa elé utalhatja (90. § 4. bek.), ha egyesbírói eljárásnak nem lehet helye, vagy akkor is visszaküldheti az ügyésznek az iratokat, ha a nyomozást, törvényi előfeltételek hiányában, a vétségi eljárás szabályai szerint folytatták le (186. § 2. bek.).

³⁴ A pótnyomozás elrendelésének eseteit az új törvény tartatve sorolja fel (171. § 1. bek.).

³⁵ Ezek közül elsősorban egyes új, biztosíték jellegű, illetőleg a felek jogait kiszélesítő szabályokat kell kiemelni. Ilyen pl. a vádlottnak adott lehetőség arra, hogy a tárgyalás alatt védőjével érintkezhessék (200. § 4. bek.).

tározata ellen is lehetővé teszi a fellebbezést (20. § 4. bek. utolsó ford.).

A másodfokú eljárásra vonatkozó általános szabályok között az új törvény fenntartja a másodfokú bíróság revíziós jogkörét, a korábbi szabályozáshoz képest kiterjeszti a reformatórius jogkört és a legszükségesebb esetekre szorítja a kasszatórius jogkört. Mindez az eljárás lefolytatásának gyorsítását célozza. Emellett a másodfokú eljárás szabályainak bizonyos átcsoportosításával az összefüggéseket világosabban, logikusabban jelzi.

A felülbírálat (revízió) terjedelmére vonatkozó korábbi szabályok alig változtak.⁴¹ Részletesebben tárgyalja viszont a törvény a másodfokú bíróság határozatának tartalmát.⁴²

Az elsőbírósági ténymegállapításokhoz való kötöttség, illetőleg ezen belül a megalapozatlanság szabályozása módosult.⁴³ A reformatórius jogkör kiszélesítését jelenti, hogy a hiányos ténymegállapítások, illetőleg részben felderítetlen tényállás esetében a megalapozatlanság kiküszöbölése céljából általában lehetőséget ad a másodfokon lefolytatandó bizonyításra, amelyet kötelezően tárgyaláson kell felvenni (240. §). A kiküldött bírót, illetőleg a megkeresett bíróság útján tehát másodfokon nem lehet bizonyítást felvenni. Ugyanitt vonja meg a törvény a másodfokú ítéletben foglalt döntést illetően a súlyosbítási tilalom határait.⁴⁴

Az új törvény a fellebbezésre jogosultak körét — egyébként lényegében a korábbi szabályozást fenntartva — aszerint csoportosítja,

⁴¹ A 237. § megegyezik, pontosabb szövegezéssel, a Be. 242. §-ával. A 237. § 3. bek. új rendelkezése azonban annyiban kiegészíti a Be. 242. § 3. bekezdését, hogy a megismételt eljárást akkor is elrendelheti a másodfokú bíróság, a felmentés vagy megszüntetés esetén túlmenően, ha a megismétlés a bűncselekmény enyhébb minősítése folytán a fellebbezéssel nem érintett vádlott a törvénysértően súlyos büntetésének enyhítését eredményezheti.

⁴² 257—264. §§. A másodfokú bíróság az első fokú ítéletet helybenhagyhatja, megváltoztathatja, vagy hatályon kívül helyezheti. Az ítéletet helyben kell hagyni, ha a fellebbezés alaptalan és az ítéletet más okból sem kell vagy nem lehet hatályon kívül helyezni, illetőleg megváltoztatni (259. §). A hatályon kívül helyezés alapja az ítéletet lényegesen befolyásoló eljárási szabálysértés — ide sorolja a törvény most az indokolási kötelezettség megsértését is —, továbbá a bűnösség megállapítását vagy a büntetés kiszabását lényegesen befolyásoló és ki nem küszöbölhető megalapozatlanság (261—262. §§).

⁴³ A megalapozatlanság okainak a korábbihoz (Be. 254. § 2. bek.) képest részletesebb felsorolása mellett a törvény nem sorolja fel az indokolási kötelezettség megsértését a megalapozatlansági okok (239. §) között, hanem azt általában viszonylagos eljárási szabálysértésnek tekinti (261. § 1. bek. utolsó ford.).

⁴⁴ A korábbi szabályozással azonosan a tilalmat szintén csupán a felmentett vádlott bűnösségének megállapítására és a vádlott büntetésének súlyosítására szorítja, és körülírja a vádlott terhére bejelentettnek tekinthető fellebbezés feltételeit (a bűnösség megállapítását, a cselekmény súlyosabb minősítését és a büntetés súlyosítását célzó kérelem, illetőleg indítvány (241. § 2. bek.). A Be. 264. § 3. bek.-ben szabályozott eseteket a törvény — logikusan — a megismételt eljárásnál (234. §) tárgyalja.

hogy milyen irányú fellebbezési jogosultság illeti meg őket (242. §). Nem változtak lényegileg a fellebbezés bejelentésére, illetőleg visszavonására vonatkozó szabályok sem. Új rendelkezés, hogy a fellebbezésnek tartalmaznia kell a fellebbezés okát (ez lehet anyagi jogi, vagy eljárásjogi), valamint célját (fellebbezési kérelem, indítvány, 245. §).

Az új törvény a fellebbezés elintézésének általában két formáját szabályozza: a tanácsulésen történő elintézés — ide tartoznak általában azok az ügyek, amelyekben az iratok alapján, az eljárás résztvevőinek meghallgatása nélkül lehet dönteni — továbbá a tárgyalás alapján történő elintézés. A fellebbezés elintézésének általános szabályai bizonyos mértékben módosultak.⁴⁵

A másodfokú tárgyaláson hozott határozatok csupán a másodfokú bizonyításra vonatkozó szabályok módosulásához képest változtak.⁴⁶ A „kis terjedelmű részbizonyítás” (Be. 248. § 1. bek.) helyett az új törvény szerint — amint láttuk — ilyen, mennyiséginek nevezhető korlátozás nélkül, a hiányos, illetőleg részben felderítetlen ténymegállapítások esetében lehetséges másodfokon bizonyítást felvenni (240. §); az elsőfokú ténymegállapítástól eltérő ténymegállapítás alapján pedig csak felmentésnek vagy az eljárás megszüntetésének lehet helye (258. § 1. bek. b) pont). A másodfokú vétségi eljárás szabályai — az általános célkitűzéseknek megfelelően — a büntetti eljáráshoz képest egyszerűbbek, és még következetesebben érvényesítik a reformatórius rendszer alapvető sajátosságait.⁴⁷

A *perújításról* szóló XI. fejezetben az új törvény számos helyen egyszerűsítette a ko-

⁴⁵ A tanácsulési elintézés szabályai (a fellebbezés elutasítása, áttétel, felfüggesztés, megszüntetés) általában alig módosultak, az abszolút eljárási szabálysértésekkel (250. § II. pont) kapcsolatban viszont van néhány változás. Így pl. nem szerepel a nyilvánosság törvényes ok nélküli kizárása (Be. 247. § 1. bek. e) pont), viszont újból szerepel — ha ez az ítéletet lényegesen befolyásolja — a törvényes vád hiánya (250. § III. pont) mint új eljárás elrendelésének az alapja.

⁴⁶ Nem változott a korábbi szabály abban a tekintetben, hogy megalapozatlanság esetében, ha az ítéleti tényállás az iratok alapján, ténybeli következtetéssel vagy bizonyításvételével kiegészíthető, vagy helyesbíthető az első fokú bíróság ítéletét a másodfokú bíróság a kiegészített, illetőleg helyesbített tényállás alapján bírálja felül. Ugyancsak változatlan az a rendelkezés is, hogy a másodfokú bíróság csak azokkal a tényekkel kapcsolatban értékelheti az első fokú bíróságtól eltérően a bizonyítékokat, amelyekre bizonyítást vett fel (258. §).

⁴⁷ A vétségi eljárásban a büntetti eljárástól eltér az a szabály, amely szerint a másodfokú bíróság — a gyorsítás érdekében — nem csupán részleges, hanem általában felderítetlen tényállás vagy hiányos ténymegállapítás esetén vehet fel bizonyítást (271. §); a közvetlenség követelményére (258. § 2. bek.) való tekintet nélkül az első fokú ítéletben megállapított tényállástól eltérő tényállást állapíthat meg az iratok tartalma és ténybeli következtetés alapján (274. § 1. bek.), végül — a súlyosbítási tilalom határain belül — az eltérő másodfokú bírósági ténymegállapítás alapján súlyosítható az első fokon bűnösnek kimondott vádlott büntetése (uo. 2. bek.).

rábbi szövegezt, illetőleg a rendelkezések átcsoportosításával (276. §) áttekinthetőbbé tette a szabályozást s emellett a korábbi rendelkezésekhez képest néhány lényeges módosítást vezetett be. A legfontosabb ezek közül az a rendelkezés, hogy az ügyész által előterjeszhető perújítási indítványnak, illetőleg az egyéb érdekelt perújítási kérelmének megengedhetősége tárgyában az alapügyben eljáró első fokú bíróság szerint, illetékes másodfokú bíróság — ha az ügyben akár első, akár másodfokon a Legfelsőbb Bíróság járt el: a Legfelsőbb Bíróság, tehát minden esetben bírói fórum — határoz (278. §). Ehhez képest elestek a megengedhetőség tárgyában hozható ügyészi határozatra, illetőleg az ilyen határozat elleni jogorvoslatra vonatkozó rendelkezések. Kifejezetten kizárja továbbá a törvény a perújítási indítványnak (kérelemnek) helyt adó bírósági határozat elleni perorvoslatot is (279. § 4. bek.). Mindez az eljárás gyorsítását biztosítja. A perújítás okai, a perújítási indítványra (kérelemre) jogosultak körére, s általában az eljárás lefolytatására vonatkozó szabályok a továbbiakban lényegileg alig változtak.⁴⁸

A törvényességi óvásról szóló XII. fejezet értelmében a törvényességi óvás a jogerős bírósági határozat felülvizsgálatának sajátos eszköze, amelynek törvénysértő vagy megalapozatlan jogerős bírói határozat, vagy a határozat meghatározott része ellen van helye, ha az másként (pl. a XVIII. fejezetben szabályozott különleges eljárással, vagy — megalapozatlanság esetében — perújítással stb.) nem orvosolható.

Az óvás emelése továbbra is a Legfelsőbb Bíróság elnökének és a legfőbb ügyésznek diszkrécionális joga, amelyet akkor gyakorolnak, ha a bíróságok eltérő gyakorlatának egységessége azt szükségessé teszi, vagy ha az állam büntetőigényének érvényesülése, illetőleg az egyes állampolgár érdeke a törvénysértés következtében lényeges sérelmet szenvedett. Lényeges új szabálya a törvénynek, hogy meghatározza az óvás tárgyában ítélező bíróság revíziós tevékenységének a kereteit.⁴⁹ További új rendelkezés a törvényben, hogy a törvényességi óvást a megtámadott határozat meghozatala idején hatályos jogszabályban és — a megalapozatlanság kivételével — a megtámadott határozatban megállapított tényállás alapján kell elbírálni.⁵⁰ Az új szabályozás emellett né-

hány biztosíték jellegű intézkedést is tartalmaz.⁵¹

V.

A törvénynek az a törekvése, hogy az eljárási rendszer szabályait áttekinthetővé tegye, különösen azáltal valósul meg, hogy a *Külön eljárások* címet viselő Harmadik részben összefoglalja azokat a rendelkezéseket, amelyek — az eljárásnak eddig tárgyalt és rendszerint alkalmazott szabályaitól eltérően — a dolog természeténél fogva, sajátos rendelkezéseket igényelnek és így ezekkel nem töri meg az eljárás rendszerinti lefolytatására vonatkozó szabályok logikus rendjét.

A *fiatalkorúak elleni büntetőeljárást* szabályozó XIII. fejezet általános szabálya, hogy a fiatalkorúakkal szemben a bírósági szakaszban a büntető eljárás általános szabályai szerint — tehát a jelentősebb garanciális szabályok alkalmazásával — kell eljárni.⁵²

Elvi értékű itt az a rendelkezés (294. §), hogy az eljárást úgy kell lefolytatni, hogy az előmozdítsa a fiatalkorú helyes irányú fejlődését, az eljárás során kezdeményezni kell a fiatalkorú érdekében védő- és óvintézkedések elrendelését, valamint a fiatalkorú nevelését stb. elmulasztó személlyel szembeni intézkedést. Új rendelkezések a törvényben elsősorban szintén a fiatalkorúak érdekeit védő, biztosíték jellegű intézkedések,⁵³ ezeken túlmenően általában a korábbi szabályok érvényesek. Első és másodfokon a fiatalkorúak ügyében a bíróság kijelölt tanácsa mint fiatalkorúak bírósága jár el, amelynek első fokon az elnöke, másodfokon egyik tagja az igazságügyminiszter által kijelölt bíró (296. §). Sajátos új rendelkezés, hogy ha az ügyben összefüggés miatt rendes bíróság járt el (297. § 3. bek.) és az első fokú bíróság határozata ellen bejelentett fellebbezés kizárólag a fiatalkorút érinti, másodfokon a fiatalkorúak tanácsa jár el (306. §).

Azok az intézkedések, amelyeket az új törvény, a XIV. fejezetében, *magánvádas eljárás* címen foglal össze, a személyiséget ért sérelmek miatti büntetőjogi felelősségrevonás lehetőségét szélesítik ki. Ezeknek a rendelkezéseknek egy része eddig a törvényben szétszórtan

alkalmazása esetén —, ha azok a megtámadott határozat jogerőre emelkedése után következtek be.

⁴⁸ Így pl. a felmentett vagy az olyan személy ellen, akivel szemben az eljárást tárgyaláson szüntették meg, az óvási eljárás folyamán nem rendelhető el előzetes letartóztatás és ideiglenes kényszergyógykezelés (285. § utolsó ford.).

⁴⁹ Így pl. egyesbírói vagy vétségi eljárás, tárgyalás mellőzésével pénzbüntetés kiszabása stb. nem alkalmazható; magánvád alapján nincs helye eljárásnak, az ügyész részvétele az első- és másodfokú tárgyalásokon kötelező (293. és 295. §§).

⁵⁰ Pl. a törvényes képviselő jogainak szabályozása, eseti gondnok kirendelése, sajátos bizonyítási eszközök, pl. a fiatalkorú gondozójának meghallgatása a fiatalkorú egyéniségére, életviszonyaira, értelmi fejlettségére jellemző körülményekre (301. §), a sajátos intézkedések kiszabásával kapcsolatos rendelkezések stb.

⁴⁸ Pl. perújítási kérelmet az elítélt házastársa csak az elítélt halála után terjeszthet elő (Be. 272. § 3. bek. a) pont, illetőleg az új törvény 277. § 2. bek. c) pont). Az új szabályozás szerint (uo.) ebben az esetben az elítélt testvére is jogosult a kérelem előterjesztésére.

⁴⁹ A törvényjavaslat indokolása szerint, ha ezen túlmenően a Bíróság az óvás kiterjesztését indokoltan látja, erre az óvás emelésére jogosult figyelmét felhívhatja.

⁵⁰ A törvényjavaslat indokolása utal arra, hogy ez nincs ellentétben azzal a gyakorlattal, amely a szoros személyi körülményekben beállott változtatásokat akkor is figyelembe veszi — pl. a 291. § 2. bek.

szerepelt (pl. Be. 32. §, 198. § 2. bek., 272. § 2. bek.), más részük pedig új rendelkezés.⁵⁴

Ugyancsak a külön eljárások között tárgyalja az új törvény a *katonai büntető eljárást* (XV. fejezet). Ez a megoldás a büntetőeljárás jogszabályok egységét van hivatva kifejezni. Az új szöveg általában a hatályos szabályoknak megfelelő. Lényegesebb változást azok a rendelkezések jelentik, amelyek az eljárás biztosíték jellegű szabályait, illetőleg az eredményeséget biztosító szabályokat egészítik ki.⁵⁵

A XVI. fejezet a *bíróság elé állítást* külön eljárásnak szabályozza. Az ilyen eljárás alkalmazási lehetősége a korábbi szabályozáshoz képest bővül.⁵⁶

Az eljárás előfeltétele most is az öt évet meg nem haladó szabadságvesztő büntetéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetése stb., változás azonban az, hogy a korábbi három nap helyett a bűncselekmény elkövetésétől számított hat napon belül állítható bíróság elé a vádlott. A nyomozást általában a vétségi eljárás szabályai szerint kell lefolytatni (347. §). Részletesebben szabályozza a törvény a tárgyalás előkészítését és lefolytatását, módosítást jelent itt az a rendelkezés, hogy a tárgyalás egy ízben, legfeljebb hat napra elnapolható (349. § 4. bek.).

A *tárgyalás mellőzésével kiszabható pénzbüntetés* esetére (XVII. fejezet), amely szintén a külön eljárások közé tartozik, általában a vétségi eljárás szabályai az irányadók (350. §).⁵⁷ A fiatakorúakkal szemben azonban ezek a rendelkezések nem alkalmazhatók (293. § 2. bek.). Kiterjeszti az új törvény az ilyen esetekben kiszabható intézkedések körét.⁵⁸ Részletesebbek az ilyen esetben utóbb megtartandó tárgyalásra vonatkozó rendelkezések is (354. §). Ha ennek esete fennforog, rövidített indokolás itt is szerkeszthető.

⁵⁴ Így pl. a bíróság által lefolytatott személyes meghallgatás, kibékítési kísérlet, a védelejtés vélelmezett eseteinek kiterjesztése, a perújítási kérelem előterjesztési jogának (329. §) új szabályozása, a rövidített jegyzőkönyv lehetősége (326. § 2. bek.) stb. (318. s. köv. §§).

⁵⁵ Ilyenek pl. a katonai védőre, a katonai igazságügyi szakértőkre vonatkozó új rendelkezések (337—338. §§), a szoros felügyelet alá helyezésre vonatkozó rendelkezések kiegészítése (341. §) stb.

⁵⁶ Így pl. ha az egyéb — a Be.-hez képest (343/A §) részben megváltozott — feltételek fennállnak, az új törvény szerint is helye lehet bíróság elé állításnak a katonai bíróság hatáskörébe tartozó cselekmények esetében (346. §), továbbá fiatakorúakkal szemben is.

⁵⁷ Az eljárás — a Be. 192. §-ában foglalt egyéb feltételek (szabadlábban levő vádlott, csekély jelentőségű bűncselekmény, pénzbüntetés kiszabhatása, egyszerű tényállás, beismerés stb.) mellett — vétségi eljárásra tartozó (90. §) ügyekben, tehát bizonyos feltételek mellett büntettek esetén is (uo. 2. bek.) alkalmazható.

⁵⁸ Így pl. a bíróság a Be. 193. §-ban felsorolt intézkedéseken túlmenően foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást is kimondhat, az elkobzás alá eső érték megfizetésére kötelezhet a végzésben (352. § 1. bek.). Nem sorolja fel a törvény viszont a pénzbüntetés végrehajtásának felfüggesztését.

VI.

A törvény negyedik része azokat az eljárási szabályokat foglalja össze, amelyek általában a büntetőügynek jogerős ügydöntő határozattal való befejezése után felmerült kérdésekre vonatkoznak, de magát a büntetőjogi felelősséget egyáltalán nem, vagy csupán mellékesen érintő kérdésekben való döntéseket rendezik.

A *különleges eljárásokról* szóló XVIII. fejezet olyan eseteket rendez, amelyekben a bíróság egyáltalán nem döntött, tévesen döntött vagy pedig az eldönthető kérdés csupán utólag, a jogerős határozat meghozatala után merült fel.

Az ide sorolt általános szabályok között lényeges az a rendelkezés, amely szerint az ilyen eljárásokban — amelyeket hivatalból, továbbá az ügyész, a terhelt vagy a védő kérelmére indítanak — általában az első fokú ügydöntő határozatot meghozó bíróság, egyesbíróként jár el, aki az iratok alapján dönt, határozata ellen felbevezésnek van helye (356. §).

A fejezet II. címe az *egyes különleges eljárásokat* szabályozza. A szabályozás igen részletes, új intézkedéseit a korábbiakhoz képest elsősorban a bíróság által a jogerős ítéletben el nem döntött kérdésekkel kapcsolatos rendelkezések jelentik.⁵⁹

Új rendelkezések vonatkoznak az egy évet meghaladó előzetes letartóztatás meghosszabbítására (380. §), ilyen jellegűek továbbá a visszatérítésre (386. §) stb. vonatkozó eljárási rendelkezések.

A *katonai büntető eljárásra* vonatkozó különleges szabályokat (összbüntetésbe foglalás, bírósági mentesítés stb.) a III. cím foglalja össze (387. §).

A IV. címben szabályozott *nemzetközi vonatkozású különleges eljárások* közül a kiadatra vonatkozó rendelkezések általában a korábban hatályos szabályok szerint rendezik a kiadást, új rendelkezés csupán a Fővárosi Bíróság kizárólagos illetékességére vonatkozik (390. § 4. bek.). Új intézményként vezeti be a törvény (391—393. §§) a büntető eljárás felajánlását. Ennek helye lehet mind akkor, ha a Magyarországon elkövetett bűncselekmény tetese hazájába távozott és így hazája részéről kiadatásának — saját állampolgár lévén — nincs helye, vagy az eljárás lefolytatását célszerűbb egyéb okok miatt a terhelt hazai hatóságának átengedni, mind pedig akkor, ha magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűncselek-

⁵⁹ Ilyenek pl. a szabadságvesztés végrehajtási fokozatának utólagos megállapítására (357—358. §§), a járművezetéstől eltiltás utólagos beszámítása, az elkobzás stb. utólagos megállapítására, illetőleg kimondására (370. §) vonatkozó rendelkezések stb. Általában a korábbi szabályozásnak felelnek meg a feltételes szabadságra bocsátásra, a javító-nevelő munka végrehajtására, átváltoztatására, a pénzbüntetés átváltoztatására, a kényszergyógykezelés felülvizsgálatára, az előzetes letartóztatás beszámítására vonatkozó stb. rendelkezések (360. és köv. §§).

mény miatt külföldi hatóság ajánlja fel az eljárás lefolytatását a magyar büntetőhatóságoknak olyan esetben, ha az elkövető már visszatért Magyarországra és így kiadatásának nem lehet helye. Ugyanez a cím rendezi a bűnügyi jogsegéllyel kapcsolatos egyes fontosabb eljárási cselekmények teljesítését (394. §).

A *határozatok végrehajtásáról* szóló XIX. fejezet (395. s. köv. §§) a végrehajthatóságra vonatkozó általános rendelkezések, továbbá a végrehajtás elhalasztására, félbeszakítására stb. vonatkozó rendelkezések után a halálbüntetés végrehajtását szabályozza, általában a hatályos rendelkezések megtartásával. Külön foglalja össze — a halálbüntetés kiszabása esetén lefolytatandó kegyelmi eljárás mellett — az eljárás megszüntetését, a büntetés elengedését, a vagyoni joghátrányok alóli mentesítést célzó eljárásra vonatkozó intézkedéseket.

A *vegyes rendelkezésekről* szóló XX. fejezet az eljárásban részt vevőkre, illetőleg az eljáró hatóságokra vonatkozó értelmező rendelkezések (403. §) mellett számos részletkérdés jogszabályi rendezésére ad felhatalmazást, s az életbeléptető rendelkezés mellett felsorolja a kifejezetten hatályon kívül helyezett jogszabályokat.

VII.

Az a körülmény — amire már utaltunk —, hogy a második világháború befejezését követően, a szocialista jogrendszerek kialakítása, illetőleg tökéletesítése során, az európai szocia-

lista országokban a büntetőeljárás szabályok, a hazaiakhoz hasonlóan, elég gyakran módosultak, mutatja, hogy ezekben az országokban a társadalmi, politikai, gazdasági fejlődés s ezek mellett — mint a büntetőeljárásban sajátosan jelentkező: a tudományos-műszaki fejlődés — azonosan, vagy legalábbis lényegileg azonosan hatottak és szükségessé tették a büntetőeljárás szabályok esetleg többszöri módosítását.

A jövő jogtörténetésének a feladata, hogy — már bizonyos történeti távlatból — értékelje a felszabadulást követően hozott hazai büntetőeljárás jogi szabályaink gyakori változtatásainak indokoltságát és célszerűségét. A mostani kodifikáció lényeges jellemzője, hogy a továbbfejlesztést szükségessé tevő, előbb említett tényezők mellett a megelőző eljárási szabályok alkalmazása kapcsán szerzett gyakorlati tapasztalatokra és a tudományos fejlődés által megszabott követelményekre is figyelemmel volt, s ezzel most olyan követelménynek tett eleget, amelyről *Szalay László* a magyar büntetőeljárás jogtudomány fejlődésében egy új szakasz kezdetét jelző munkájában ma is érvényesen azt írta: „Büntetőjogi intézkedéseinket a tudomány és tapasztalás nyomain az igazság s a polgári társaság követeléseivel nagyobb összhangzatba kell hozni — oly feladás, amelynek szükséges voltát érezzük mindnyájan, s mely ennél fogva egyike első polgári kötelességeinknek.”⁶⁰

Nagy Lajos

⁶⁰ A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre. Pest, Heckenast, 1841. 7. old.

A nemzetközi adásvétel autonom szabályozásának néhány problémája

1. Az utóbbi időben szerte a világon egyre több szó esik egy új, egységes kereskedelmi jog kialakulásáról. Gyakran hangzik el, hogy a nemzetközi kereskedelem joga az egységes közepkori lex mercatoria, majd ennek a nemzeti államok kialakulása és az azt követő kodifikációs hullám következményeként történő felbomlása után ismét — immáron más alapokon nyugvó és minőségileg is eltérő — egységesítési stádiumba került.¹ Tény, hogy a nemzetközi kereskedelem különböző területein nagy erőfeszítések történtek és történnek olyan szabályozás kialakítására, amely lehetővé teszi, vagy legalábbis megkönnyíti az óriási méretűre duzzadt és jelentősen felgyorsult nemzetek kö-

zötti kereskedelmi forgalom zavartalan lebonyolítását.

Nem véletlen, hogy a harmonizációs és az egységesítési törekvések a jognak éppen ezen a területén jelentkeznek a legerősebben. A különböző gazdasági és társadalmi rendszerű országok számára egyaránt közös gazdasági kényszerítő erőként jelentkeznek a nehézkes kollíziós jog kikapcsolása, mert az sokféle ismeretlen nemzeti jog bizonytalanságával jár, különösen jogban nem jártas emberek számára, márpedig kereskedelmi tárgyalásokat általában nem jogszok szoktak folytatni. A kereskedelem igényei napjainkban túlnőttek a meglévő jogi szabályozás keretein.

Ez a folyamat, amely lényegében a század elején indult, és már hozott — ha nem is nagy — eredményeket (pl.: a genfi nemzetközi váltó

¹ Clive M. Schmitthoff: Das neue Recht des Welthandels. Rabels Zeitschrift 1964/1. 44—47. old.

és csekkjogi egyezmények stb.), több szinten folyik. Nagy közelítéssel három csoport különböztethető meg. Az elsőbe tartoznak a nemzetközi kereskedelem, többnyire valamilyen nemzetközi szervezet által kidolgozott, általánosan elfogadott szokványai (pl.: INCOTERMS 1953.). A másodikba az ún. általános szerződési feltételek (pl.: az Európai Gazdasági Bizottság által kidolgozott feltételek stb.), míg a harmadikba azok a multilaterális egyezmények sorolhatók, amelyek több vagy kevesebb országra kiterjedően szabályozzák a nemzetközi kereskedelem meghatározott területeit (pl.: ÁSZF stb.).

Ezek a csoportok egyben az egységesítés és harmonizáció módszereit és fokait is jelentik. Kétségtelen, hogy a harmadik csoport, azaz a nemzetközi egyezmények létrehozatala látszik — figyelembe véve a jogrendszerek között fennálló különbségeket, az egységesítés indítékait, lehetőségeit és céljait — a leginkább célszerűnek, különösen mert ezek az egyezmények tartalmuktól függően kisebb vagy nagyobb, de valamilyen mértékű kötelező erővel bírnak. Az ilyen megállapodások megalkotása azonban lassú és nehézkes folyamat és kétséges, hogy belátható időn belül sikerül-e olyan egyezményeket létrehozni, amelyek nemcsak célkitűzésükben, hanem gyakorlati alkalmazásukban is a kollíziós jog visszaszorítását és univerzális hatókört jelentenek. Így nyugodtan állítható, hogy a fent említett három csoport, az egységesítés és a harmonizáció három módszere még hosszú ideig létezik egymás mellett, egymástól természetesen nem mereven elhatárolhatóan, hanem egymásra jelentős hatást gyakorolva.

2. A nemzetközi kereskedelmi jog egységesítésének területén az elmúlt évek egyik legjelentősebb eseménye volt, hogy 1972-ben életbe lépett az 1964-ben Hágában kötött, az Áruk Nemzetközi Adásvételéről Szóló Egységes Törvény (a továbbiakban: ULIS), valamint az ezzel összefüggő, de külön egyezmény függelékét képező az Áruk Nemzetközi Adásvételi Szerződésének Megkötéséről Szóló Egységes Törvény. Jellemző azonban, hogy a több évtizedes munka eredményeként létrejött egységes törvények nyolc év elteltével is mindössze hat ország tekintetében léptek hatályba, ezek közül csak négy, az Egyesült Királyság, Olaszország, Hollandia és Belgium mondhatók a nemzetközi kereskedelem szempontjából jelentős államoknak.

E mögött az első pillanatban furcsa jelenség mögött élesen kirajzolódnak azok a problémák, amelyek a kollíziós jog kizárását célzó nemzetközi egyezmények létrejöttét megnehezítik és többé-kevésbé meg is akadályozzák. Az ULIS sikertelensége azonban párosul az egységes szabályozás iránti igényvel, így nem meglepő, hogy mire a hatálybalépés megtörtént, már jelentősen előrehaladt az UNCITRAL keretében folyó revíziós munka, amelynek eredetileg a két egységes törvény 1964-es szövegében rejlő hiányosságok kiküszöbölése és egy

módosított szöveg kidolgozása volt a célja, a hatálybalépés folytán azonban egyre inkább valószínűnek látszik, hogy nem módosításra, hanem egy új egyezmény megkötésére kerül majd sor.² Megjegyzendő egyébként, hogy több ország feltehetően éppen a viszonylag közelinek látszó módosításokra, vagy az új egyezmény megkötésére tekintettel tartózkodott az ULIS ratifikálásától.

3. Az ULIS azzal a céllal készült, hogy életbelépése után az ingók nemzetközi adásvételére olyan egységes jogszabály álljon rendelkezésre, amelynek segítségével ez, a nemzetközi kereskedelemben leggyakrabban alkalmazott szerződés fajta gyorsan, zökkenőmentesen, a felek számára a teljes jogbiztonságot nyújtva bonyolódhasson le. Ez a célkitűzés igényli, hogy létezzék egy olyan jogszabály, amelyet a világ államai a lehetőségek szerint mind szélesebb körben fogadnak el (univerzalitás igénye), amely autonóm szabályozást nyújt (szakirodalomban elterjedt angol kifejezéssel élve „self-regulatory”), azaz a kollíziós normákat kizárja, így minden állam bírósága előtt, minden fél esetében ugyanazok a szabályok érvényesülnek.

Az autonóm szabályozás elvileg tehát a kollíziós normák közvetlen kizárásán túl azt is jelenti, hogy háttér jogként sem lép be valamely kapcsolóelv folytán valamely ország joga. Ezen a területen ez ideig ilyen szabályozást nem sikerült megvalósítani és az alábbiakban éppen azt kell az ULIS kapcsán vizsgálnunk, hogy ez valójában lehetséges-e. Ha az ULIS-hoz hasonló tárgyú és szintű szabályozást keresünk, akkor például az ÁSZF esetében azt látjuk, hogy az ÁSZF az eladó jogát rendeli alkalmazni a törvényben nem szabályozott kérdésekre, így a háttér jog mindig az eladó személyétől függően más és más lesz. Kétségtelen persze, hogy ez itt túl nagy komplikációkat nem okoz, mert az ÁSZF a regionalitás igényével készült és azok az államok, amelyek alkalmazzák, azonos gazdasági és társadalmi rendszerek, ennek következtében jogrendszereiknek Eörsi Gyula kifejezésével élve van egy olyan „kemény magva”, amely közös.³

Bármennyire is célszerű regionális szinten az eladó jogának ilyen alkalmazása, univerzális szinten ez már nem hoz megfelelő megoldást. A kollíziós szabályok kikapcsolására igény van, ebben az esetben viszont olyan szabályozásra van szükség, amely önmagában egész és nem kíván esetenként változó jogrendszereket. Az ti., hogy a felek előre tudják, hogy vita esetén az egységes törvény mögött milyen jog áll, csak látszólag jelent biztonságot számukra, és semmivel sem csökkenti az eljárás nehézségét és lassúságát, arról nem is beszélve, hogy az

² Eörsi Gyula: Életbe lépett a nemzetközi vételről szóló Hágai Egységes Törvény és a nemzetközi adásvételi szerződés megkötéséről szóló Egységes Törvény. Külgazdaság, 1972/10. Jogi melléklet, 150. old.

³ Eörsi Gyula: A konvergencia problémái a polgári jogban. Állam- és Jogtudomány, 1972/3. 426. old.

adott idegen és esetenként változó jog tartalmát a felek feltehetően nem ismerik. De problémát jelent mindez az eljáró bíróság számára is, ha — ami gyakori eset — idegen jogot kell alkalmaznia.

Az itt elmondottak alapján talán látható az ULIS jelentősége, mert univerzális és autonóm szabályozást kísérelt meg kialakítani. Ugyanakkor sikertelensége figyelmeztet azokra a problémákra, amelyek ma még mindig nem megoldottak és amelyek akadályozzák egy ilyen jellegű szabályozás széles körű elterjedését.

Alapvetően itt az ULIS általános részéből két rendelkezést kell vizsgálni. Az egyik a 17. §, amely a joghézag és az értelmezés kérdéseivel foglalkozik, a másik az 1. § és a 2. §, amely az egységes törvény alkalmazási mechanizmusáról és a nemzetközi magánjog szabályainak kizárásáról rendelkezik. Mindezt az UNCITRAL módosító munkájának figyelembe vételével teszem meg.

4. Az ULIS 17. §-a szerint: „A jelen törvény hatálya körébe tartozó, de a törvényben kifejezetten nem szabályozott kérdéseket a törvény alapját képező általános elvek szerint kell eldönteni.”⁴ Ez a rendelkezés a fentiek fényében elsősorban a következő problémákat veti fel.

Ha valamely kérdést egy jogszabály nem szabályoz, akkor három eset lehetséges:⁵ a) olyan kérdésekről van szó, amelyeket a jogalkotó tudatosan nem szabályozott és ezeket kifejezetten vagy hallgatólagosan ki is zárja a jogszabály hatálya alól; b) olyan kérdésekről van szó, amelyeket a jogalkotó feltehetően szabályozni akart, mégis hiányzik a szükséges szabály; c) olyan kérdésekről van szó, amelyeket a jogalkotó szabályozott, de a szabály nem világos, értelmezésre szorul.

A 17. § szövegéből világos, hogy nem vonatkozik az első esetre, csak az első és a második csoport közötti határ megvonása lehet kérdéses. Erre ad választ a 7. § és a 8. §, amelyek világosan kimondják, hogy a törvény kizárólag azokat a kötelezettségeket szabályozza, amelyek az adásvételi szerződés alapján az eladóra és a vevőre hárulnak, tekintet nélkül annak magánjogi vagy kereskedelmi jogi természetére. Ezen túlmenően a 8. § exemplifikatív felsorolást ad azokról a kérdésekről, amelyekre az ULIS különösen nem vonatkozik. (Ilyenek például: a szerződés érvényességének, a szerződésnek az eladott áru tulajdonjogára vonatkozó hatásának a kérdése stb.)

A második csoport a joghézag esete. Ennek megoldása az analógia. A 17. § ezt kívánta nyil-

vánvalóan rendezni és nem szól külön az értelmezés esetéről, ami némi zavart okozhat. Véleményem szerint azonban nem lehet vitás, hogy a jogalkotói szándék itt is a „törvény alapját képező általános elvek” alkalmazása mellett szól. Mindenesetre mind a két eset ilyen megoldása két okból is vitatható. Egyrészt nyilvánvaló, hogy egy nemzetközi egyezményvel kidolgozott, az univerzalitás igényével fellépő jogszabálynak nincs mögöttes jogterülete, szemben bármely ország bármely belső jogszabályával. (Már most megjegyzem, hogy éppen ez az autonóm szabályozás legnagyobb problémája.) Az előbbi mondatot azonban rögtön pontosítani is kell, nevezetesen egy nemzetközi egyezményvel kidolgozott egységes jogszabálynak nincs *egységes* mögöttes jogterülete. Ha ugyanis egy ország ratifikálja a nemzetközi egyezményt, akkor az egységes törvény saját, belső jogának is részévé válik. Így azt kell mondani, hogy ami a mögöttes jogterületet illeti, abból annyi van, ahány ország csatlakozik az adott egyezményhez. Ez pedig azt is jelenti, hogy az eljáró bíróság, amennyiben országa ratifikálta az ULIS-t, analógiát úgy alkalmaz, hogy saját jogához nyúl vissza, ha pedig történetesen olyan bíróság jár el az adott jogvitában, amelynek országa nem részese az egyezménynek, de mégis az ULIS-t alkalmazza, akkor elvileg és hivatalosan analógiát nem tud alkalmazni, bár nem lehet kétséges, hogy ilyenkor is saját jogához fordul segítségért.

A második ok az, hogy az ULIS-nak nincsenek, legalábbis a szövegben lefektetve nincsenek általános elvei. A 17. § ebben a formájában tehát meglehetősen ködös és bizonytalan helyzetet teremtett. Mindez pedig azt eredményezi, hogy olyan esetekben, amikor az eljáró bíróság valamely, a jogvita során felmerülő kérdésre az ULIS-ből nem kap választ, saját jogához fordul. A lex fori ebből a szempontból ugyanazt jelenti, mint az eladó jogának alkalmazása az ÁSZF-nél.

A dolog azonban nem ilyen egyszerű, mert e tekintetben figyelembe kell venni, hogy bizonyos kérdésekben apránként kialakul egy „nemzetközi” háttér, azaz különböző országok bíróságai azonos tényállásokat hasonló módon döntenek el, illetve fognak eldönteni olyan esetekben, amikor az egységes törvények vagy az egyéb szintű egységes szabályozások értelmezést, vagy analógiát kívánnak. Egy másik elem, amelyet Eörsi Gyula említ,⁶ hogy törekvés tapasztalható, hogy nemzetközi vonatkozású ügyekben a jogalkalmazó vegye figyelembe az alkalmazandó jog értelmezése során a külföldi jogokat is, valamint az azokon alapuló gyakorlatot. Így például az angol bíróságok elismerik a nemzetközi egyezmények becikkelyezése útján létrejött törvények alkalmazása esetén az olyan értelmezést, amely figyelemmel van a külföldi gyakorlatra. Hasonló törekvések

⁴ Az egyezmény hiteles magyar fordítása 1972-ben jelent meg a Magyar Kereskedelmi Kamara Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Irodájának kiadásában (angol—magyar szöveg kiadás).

⁵ A kérdés részletes elemzését I. Eörsi Gyula: The Hague Conventions of 1964. and the International Sale of Goods. Acta Juridica Tomus 11. (3—4) 332—337. old. (1969).

⁶ L. 3. jegyzet 409—410. old.

figyelhetők meg a Közös Piac gyakorlatában is. Ennek a folyamatnak még nagyon az elején vagyunk, inkább a lehetőség és a törekvés, mint az eredmény figyelemre méltó.

Jelenleg azonban többnyire még mindig az a helyzet, hogy az autonóm nemzetközi kereskedelmi jog fejlődésének egyik legfőbb akadálya, mint ahogy Schmitthoff írja,⁷ hogy jogvita esetén az egyes nemzeti bíróságokhoz kell fordulni, ez pedig azonos tényállások esetén is eltérő gyakorlatot, illetve értelmezést jelent. Úgy gondolom ez a helyzet fennáll a választottbíróságoknál is, mert az egységes irányítás, értelmezés stb. itt sincsen biztosítva. Látszólag felesleges vagy eltúlzott a probléma eljárási oldalának ilyen fokú hangsúlyozása, de kétségtelennek tartom, hogy a megoldás, amelynek alapján több szinten kell megvalósulnia, egyik szála egy, valamilyen általánosan elfogadott nemzetközi bírói-választottbírói szervezet felállítása lehet. (Ebbe az irányba mutatnak a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara, vagy az UNCITRAL keretében tett próbálkozások, de kielégítő megoldás még nem született.)

Hangsúlyozni szeretném a dolog anyagi és eljárási oldalának meglehetősen szoros összefüggését. Ha megvizsgáljuk valamely ország belső jogrendszerét, azt látjuk, hogy az anyagi jogok szabályozta viszonyok keretét, amelyek között azok realizálódhatnak és realizálódnak is, az eljárási szabályok adják. Ez ismert és általánosan elfogadott megállapítás. Ehhez azonban hozzátartozik az is, hogy az anyagi és az eljárási szabályok egy adott belső jogrendszerben harmonikus egységben állnak egymással, ugyanabban a jogrendben alakultak ki, azonos társadalmi viszonyokat tükröznek, és nem utolsó sorban hatottak és hatnak is egymásra. Ez a tényező viszont az egységes törvényeknél hiányzik és ez önmagában is hatással van a szóban forgó egyezményre.

A következő tényező ebben az irányban az, hogy az egységesítés és a harmonizáció jegyében született különböző szintű tervezetek és életbe lépett feltételek, egyezmények stb. nem képeznek egy komplex egészet, ezek a törekvések mindig — ez törvényszerű — csak egy-egy részterületre vonatkoznak, ráadásul különböző időben, különböző elvek alapján, különböző erőviszonyok között születtek. Nem véletlen ezért, hogy az UNCITRAL, amely a nemzetközi kereskedelem jogának kérdéseivel átfogóan igyekszik foglalkozni, egyszerre több területet is vizsgál, így az utolsónak felvetett probléma megoldására legalábbis lehetőség mutatkozik.

Jelenleg azonban a helyzet az, hogy autonóm szabályozási szinten a meglévő szabályok a) csak egy részét ölelik fel a nemzetközi kereskedelem szabályozandó területeinek, ezen belül is b) csak egy részét ölelik fel a nemzetközi vétellel összefüggő anyagi jogi kérdéseknek, végül c) a b) pont alatti anyagi szabályok-

hoz pedig nem csatlakoznak megfelelő eljárási szabályok.

Ez tehát az autonóm nemzetközi „jogalkotás” alapvető problémája. Egyetlen egyezmény, általános feltétel stb. sem lehet a szó eredeti értelmében autonóm, de a kiút ebből a helyzetből, amely mindennek ellenére is igényli az ilyen jellegű szabályozást, csak a jelenleg lehetséges „fél autonóm” szabályok olyan rendszerének a megteremtése, amely végül is nagyobb területen egységes egészé áll össze.

A kérdés azonban itt még nem zárható le. A nemzetközi kereskedelmi jog kialakuló, egységes szabályrendszerét nem lehet mereven elhatárolni a belső nemzeti jogoktól. Azok a jogi megoldások, amelyek az egységes szabályokba kerülnek, általában a különböző nemzeti jogokban születnek. Ez a folyamat egyik oldala. A másik oldal a visszahatás, amely bizonyos fokon túl kimutatható, azaz az egységes szabályozás és gyakorlat hat és a jövőben egyre inkább hatni fog a nemzeti jogok megfelelő részeire. Igaza van A. Goldstajnnak,⁸ hogy ti. az autonóm szabályozásra törekvés oka a belső nemzeti jogok uralma alól való menekülés. De ezt ki kell azzal egészíteni, hogy a „menekülés” a belső nemzeti jogokhoz való visszatérésben végződik — ha más szinten is — hiszen egy-egy nemzetközi egyezmény keretében megalkotott egységes törvény a ratifikálás során a belső nemzeti jogok részévé is válik, ez pedig a belső jogok bizonyos elemeinek az egységes szabályokon történő lerakódásához vezet.

Ez a folyamat, ahogy Eörsi Gyula írta, feltartóztathatatlan.⁹ Mégis mindez nem jelenti, hogy nem lehetséges a nemzetközi kereskedelem jogának a nemzeti jogoktól független és autonóm szabályozását létrehozni, csak éppen világosan kell látni, hogy a függetlenség és az autonómia is viszonylagos.

A fenti fejtegetésekhez az ULIS 17. §-a kínálta az alapot. Az UNCITRAL munkabizottsága (a továbbiakban: UNCITRAL) által kidolgozott új 17. § szövege éppen azért jobb a réginél, mert a ködös és semmitmondó „általános elvek” kifejezést az ULIS (vagy egy új egyezmény) nemzetközi jellegének és az egységesítés szempontjainak előtérbe állításával cserélte fel. Ez ugyan nem fogja megakadályozni az egységes törvény „elszíneződését”, de mindenesetre azt a két szempontot, amelyek az ULIS alapkoncepcióját valóban kifejezik, és amelyek megkülönböztetik minden más, ilyen szintű korábbi szabályozástól, a jogvitában eljáró bíróságok számára — amennyiben azok az ULIS-t alkalmazzák — alapelvekként kötelezővé teszi.

A módosított szöveg 17. §-a szerint: „A jelen törvény rendelkezéseinek értelmezése és

⁸ A. Goldstajn: International Conventions and Standard Contracts as means of escaping from the application of municipal law I. 103—117. old. The Sources of the Law of International Trade, London, 1964.

⁹ L. 5. jegyzet.

⁷ L. 1. jegyzet 72. és köv. old.

alkalmazása során tekintettel kell lenni annak nemzetközi jellegére, valamint az-értelmezés és alkalmazás egységessége elősegítésének szükségességére.”¹⁰

Vita folyt és folyik egyébként arról, hogy szükséges-e külön választani a szabályozás során a joghézag és az értelmezés kérdését. Több ország javasolta, hogy a 17. § új szövegéhez fűzzenek egy további bekezdést, amely kifejezetten a joghézag esetét rendezi, mégpedig akként, hogy a törvény hatálya alá tartozó, de kifejezetten nem szabályozott kérdéseket a törvény alapjául szolgáló elvekkel és célokkal összhangban kell rendezni.

A javaslatot támogató küldöttségek véleménye szerint a „törvény alapjául szolgáló elvek” (lényeges eltérés nincs az eredeti szöveg: „general principles on which the present Law is based” és a javasolt szöveg: „underlying principles and purposes” között) két forrásból származnak. Ezek a törvény különböző specifikus rendelkezéseinek általánosítása, valamint a törvény kialakulásának, „fejlődésének” folyamata.

Egy másik javaslat szerint az egységes törvénynek ki kell mondania, hogy a joghézag megoldására vagy a lex fori, vagy a nemzetközi magánjog legyen irányadó. Ez a javaslat egyértelmű helyzetet kívánt teremteni ebben a kérdésben, eleve kizárva azonban egy egységes megoldás lehetőségét.

Ha az eredmény oldaláról szemléljük a kérdést, azt hiszem nyugodtan állítható, hogy nincsen lényeges különbség az értelmezés eredménye és a joghézag kitöltése között, legfeljebb csak az feltételezhető, hogy az eljáró bíróság értelmezés esetén jobban tud támaszkodni az ULIS belső összefüggéseire. Ez az eltérés azonban nagyon halvány és nem jelentős. Így csak az lehet lényeges, hogy az eljáró bíróságok mindkét esetben szem előtt tartásák az egységesség és a nemzetközi jelleg alapelveit, amelyekről a fentiekben már szó volt. Úgy vélem tehát, hogy egyrészt nem szükséges külön bekezdés vagy szakasz a joghézaggal kapcsolatban, másrészt kifejezetten hátrányos lenne, ha egy ilyen külön rendelkezés mást tartalmazna, mint amit az értelmezéssel kapcsolatban mond az egységes törvény. Viszont szükséges, hogy a szabály kifejezetten is vonatkozzék mind az értelmezés, mind a joghézag esetére, tehát egy ilyen kiegészítése a 17. §-nak a fentiek figyelembe vételével indokoltnak mondható.

5. Az autonóm szabályozás másik feltétele elvileg az, hogy a kollíziós szabályok alkalmazása közvetlenül is ki legyen zárva. Ez megint egy olyan általános megállapítás, amelynek tartalmát meg kell vizsgálnunk, mert jelentős eltérés van ebben a kérdésben az ULIS és az UNCITRAL szövege között. Az ULIS 2. §-a ezzel kapcsolatban úgy rendelkezik, hogy: „A jelen törvény alkalmazása során a nemzetközi

magánjog szabályai csak annyiban vehetők figyelembe, amennyiben azt a jelen törvény kifejezetten megengedi.”

Ez a rendelkezés szoros és logikus összefüggésben van a 17. § szabályával. De azok a problémák, amelyekről a fentiekben éppen a 17. § kapcsán volt szó, jelentkeznek itt is, különös tekintettel az autonóm szabályozás lehetséges hatáira.

Az ULIS 2. §-át azonban nem lehet önmagában vizsgálni, hanem csak az 1. §-sal együtt, azaz át kell tekinteni az egységes törvény egész alkalmazási mechanizmusát.¹¹

Az 1. § a törvény tárgyi hatályát szabja meg, azaz megállapítja, hogy melyek azok az ügyletek, amelyek nemzetközi vételnek tekintendők, legalábbis az ULIS szempontjából. Ezt egészíti ki az 5. §, amely felsorolja az olyan adásvételeket, amelyekre az ULIS nem vonatkozik. Ugyancsak ide tartozik a 3. § is, amely szerint a felek akár hallgatóságosan kizárhatják az ULIS alkalmazását. Ez megfordítva tehát azt jelenti, hogy a felek rendelkezése hiányában, az ULIS 1. §-ában meghatározott — és az alábbiakban még részletesen tárgyalandó — feltételek megléte esetén az ULIS alkalmazásra kerül, feltéve, hogy az eljáró bíróság állama az Egyezményt ratifikálta, vagy pedig a per olyan államban indul, amely az Egyezményt nem ratifikálta ugyan, de kollíziós joga egy, az Egyezményhez csatlakozott állam jogára utal. Természetesen az ULIS kerül alkalmazásra akkor is, ha a felek azt a szerződés jogává teszik, függetlenül az 1. § feltételeinek meglététől. Erről a 4. § rendelkezik.

Az ULIS általános részének vizsgálatakor továbbá figyelembe kell még venni azokat a fenntartásokat, amelyekkel az ULIS-t tartalmazó Egyezményhez csatlakozó államok élhetnek. Ezek a következők:

a) II. Cikk: Kijelenthetik a szerződő államok, hogy nem tekintik egymást „különböző” államoknak az 1. § alkalmazása szempontjából (erről ld. később), mivel ők olyan adásvételre, amelyre egyébként az ULIS volna alkalmazandó, azonos, vagy nagyon hasonló jogszabályokat alkalmaznak. Ugyanez a fenntartás, pontosabban az ULIS ilyen formában történő kizárása lehetséges valamely szerződő állam egyoldalú nyilatkozatával is más, nem szerződő államok viszonylatában.

b) III. Cikk: Bármely állam kijelentheti, hogy az ULIS-t csak abban az esetben fogja alkalmazni, ha az adásvételi szerződést kötő valamennyi fél telephelye olyan államokban van, amelyek mindegyike ratifikálta az Egyezményt.

c) IV. Cikk: Bármely állam kijelentheti, hogy olyan esetekben, amelyekre az általa már ratifikált és ugyancsak az áruk nemzetközi adásvétele tárgyában korábban megkötött kollíziós egyezmény(ek) — itt elsősorban az 1955-ben ugyancsak Hágában kötött, az ingók adás-

¹⁰ UNCITRAL A/CN. 9/52. 1971. január 5.

¹¹ L. 2. jegyzet.

vételéről szóló, illetve az ezzel kapcsolatos kolíziós és jogválasztási szabályokat tartalmazó egyezmény jön szóba — valamelyike vonatkozik, csak akkor alkalmazza az ULIS-t, ha ezt a korábbi egyezmény előírja.

d) V. Cikk: Végül élhetnek az államok azaz a fenntartással is, hogy csak akkor alkalmazzák az ULIS-t, ha a felek azt a szerződés jogává tették.

Röviden összefoglalva ez az, amit az ULIS alkalmazási mechanizmusának nevezünk. Előjáróban és általános megjegyzésként csak annyit, hogy ennek a szerkezetnek a bonyolultság mellett talán az a legfőbb hibája, hogy az a) — d) pontokban felsorolt fenntartások, amennyiben azokkal az egyes államok élnek, jelentősen korlátozzák az ULIS hatókörét, és megnehezítik annak alkalmazását. Ezeknek a fenntartásoknak a célja az volt, hogy az államok mind szélesebb köre számára tegye lehetővé az Egyezményhez való csatlakozást. Ugyanakkor azonban már az Egyezmény megkötésének pillanatában világosan látszott ahogy azt O. Riese is hangsúlyozta,¹² hogy ezek széles körű alkalmazása veszélyezteti az egész egységes törvényt, mert a különböző országok helyzete más és más lesz, függően attól, hogy éltek-e és ha igen, milyen fenntartással.

Különösen élesen jelentkezik ez a probléma a IV. Cikkben meghatározott fenntartás esetén, mivel az 1955-ös hágai Vételi egyezményt már több ország ratifikálta, és így az hatályba is lépett. Ennek a megoldásnak a vitathatóságát mutatja többek között, hogy a Közös Piac akkori (1969) hat tagállama úgy döntött, hogy nem fogják ratifikálni az 1955-ös Vételi egyezményt, illetve az azt már ratifikált tagállamok (Belgium és Olaszország) élnek a felmondás lehetőségével, hogy ezzel is elősegítsék az ULIS minél szélesebb körű elterjedését.

Vizsgáljuk meg most részletesen az 1. § és a 2. § rendelkezéseit. Az 1. § (1) bekezdése egy általános és három, ahhoz csatlakozó alternatív feltételt tartalmaz. Az általános feltétel az, hogy a felek telephelye különböző államok területén legyen. Ehhez csatlakoznak a vagylagos feltételek, mégpedig: a) a szerződés tárgyát képező árut a szerződéskötés során vagy később egyik állam területéről másik állam területére fuvarozzák, vagy b) az ajánlat és az annak elfogadását képező jogcselekmények különböző államok területén valósuljanak meg, vagy c) az áru szolgáltatása más állam területén történjék, mint ahol az ajánlat-elfogadás megvalósult.

A koncepció nyilvánvalóan az, hogy valóban csak nemzetközi adásvételre kerüljön az ULIS — a felek kifejezett rendelkezése hiányában — alkalmazásra. Eltekintve most attól a tényről, hogy a nemzetközi vétel fogalma az el-

méletben még mindig nincs egyértelműen tisztázva,¹³ a fenti megfogalmazás, különösen az alternatív feltételek, nem jó. Nem jó, mert mindhárom a nemzetközi kereskedelem mindennapos gyakorlatának figyelmen kívül hagyásával került megfogalmazásra. Ezen általánosságban azt értem, hogy az ULIS tárgyi hatályának — vagy ha úgy tetszik a nemzetközi vételnek — a meghatározása úgy sikerült, hogy ki-kezesztődtek olyan szerződések, amelyek valójában, figyelemmel az ULIS egészének céljaira, lehetőségeire stb., de a szerződések jellegére is, az ULIS hatálya alá kellene, hogy tartozzanak. Ez a megfogalmazás tehát túl szűk.

Konkrétan ez a következőket jelenti. Az 1. § (1) bek. a) pontja esetében gyakran kétséges, hogy egy ügylet, amely egyébként valóban nemzetközi, úgy realizálódik-e, hogy az árut a szerződéskötés során, vagy azt követően egyik államból a másikba fuvarozzák. A vevőt az áru eredete nagyon gyakran nem is érdekli, csupán meghatározott mennyiséget meghatározott minőségben akar vásárolni. Ez megfordítva is igaz: ha a vevő például az árut az eladó telephelyén veszi át, az utóbbit feltehetően nem fogja érdekelni, hogy áruja hova kerül, hiszen a vevő azt elszállítja, és a vételárat kifizeti.

Az 1. § (1) bek. b) pontja esetében előfordulhat például, hogy a megállapodás személyes tárgyalások során jön létre, vagy hogy a végleges megállapodáshoz szükséges nyilatkozatok különböző időpontokban és különböző helyeken hangzanak el. Ezek közül aztán kiválasztani, hogy valójában melyek tekintendők ajánlatnak és elfogadásnak, gyakran okozhat komoly nehézséget. Lényegében hasonló kifogás emelhető a c) pontban megfogalmazott rendelkezés ellen is, hiszen nem mondható törvényszerűnek, hogy az áru szolgáltatása és az ajánlat elfogadása különböző államok területén megy végbe.

Mindenesetre nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy elképzeljünk egy olyan esetet, amikor az a) — c) pontokban felsorolt feltételek közül egyik sem valósul meg, miközben szokásos, ténylegesen is nemzetközi vétel zajlik le; pl. már a szerződéskötés előtt kiszállították az árut egy nemzetközi vásárra és ott eladják.

A másik nagyon komoly probléma, amely 1. § és a 2. § kapcsán felmerül, hogy az 1. § rendelkezése nem kívánja meg, hogy a felek telephelye olyan államok területén legyen, amelyek csatlakoztak az Egyezményhez, azaz amelyek „szerződő” államok. Ezt a feltételt az Egyezmény III. Cikke tartalmazza, de ez csupán egy fenntartás lehetősége, amellyel bizonyos államok élnek, mások pedig nem. Sokan bírálták ezt a rendelkezést azzal, hogy az ULIS tárgyi hatályának a köre nemcsak szűk, de tág is. Mármost kétségtelen, hogy ha két fél, amelyek székhelye különböző, nem szerződő államban van, és jogvitájuk olyan állam bírósága elé

¹² Die Haager Konferenz über die Internationale Vereinheitlichung des Kaufrechts von 2—25. Apr. 1964.

Otto Riese: Verlauf der Konferenz und Ergebnisse hinsichtlich der materiellen Vereinheitlichung des Kaufrechts. Rabels Zeitschrift 1965/1. 97. old.

¹³ Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel, Budapest, 1972. 47—53. old.

kerül, akár közvetlenül, akár kollíziós szabály útján, amely viszont részese az Egyezménynek, de nem élt a III. Cikk fentartásával, akkor a fórum az ULIS-t fogja alkalmazni. A rendelkezést bírálók véleménye szerint ez azt a hátrányos helyzetet eredményezi, hogy a jogvita tárgyát képező ügylet és az azt eldöntő fórum országa között nincsen kapcsolat; az ULIS alkalmazása ilyenkor pusztán attól függ, hogy a per végül is hol indul.

Az UNCITRAL munkabizottságában a problémát megoldandó négy alternatív javaslatot dolgoztak ki. Az első szerint maradna az ULIS szabályozása. A második beépítené a jogválasztás szabályait az egységes törvénybe, mégpedig úgy, hogy az lehetőleg megfeleljen az 1955-ös hágai Vételi törvénynek. Ennek a megoldásnak a célja az, hogy kapcsolatot teremtsen az ügylet és egy szerződő állam között, amely állam alkalmazza az egységes törvényt. A harmadik alternatíva szerint az Egyezmény III. Cikkének szabályozása kerülné az egységes törvénybe, azaz az ULIS csak szerződő államok között kerülné alkalmazásra. Végül a negyedik lehetőség, hogy az ULIS-ből kihagyják a jogválasztásra vonatkozó szabályokat és az alkalmazandó jogot az eljáró bíróság határozza meg.

Szerencsére az a tervezet, amely az 1—17. §§ szövegét (általános rész) tartalmazza, és amelyet a munkabizottság végül elkészített, egyik megoldást sem választotta, pontosabban, mint látni fogjuk, kombinált megoldás alakult ki. A négy alternatíva közül az első az ULIS megoldása. Nem értek egyet a bírálatokkal, véleményem szerint az ULIS megoldása csakis egy szempontból hátrányos, nevezetesen, hogy lehetővé teszi a III. Cikk fentartását, azonban itt sem a fentartás tartalmára, hanem annak tényére gondolok. Ebből a szempontból valóban jobb egy olyan megoldás, amely a fenttartást kikapcsolja és egységes helyzetet teremt, vannak azonban más szempontok is, ezekről 1. később a 6. pontot. Ami az ULIS megoldásának érdemi részét illeti, úgy gondolom, az az érv, hogy nincs kapcsolat a fent vázolt esetben az ügylet és az azt elbíró fórum között, nem helytálló. Először is olyan felek esetén, akiknek telephelye nem szerződő államok területén van, az ULIS valamilyen kollíziós szabály, vagy a felek fórum választása következtében lesz a szerződést eldöntő jog. Ha most eltekintünk az ULIS lététől, akkor olyan esetekkel, ahol az ügylet és a bíróság országa között hasonlóképpen nincs kapcsolat, sokszor lehet találkozni. Ezen túl cél, hogy az ULIS minél szélesebb körben kerüljön alkalmazásra. Ez a megoldás semmivel sem rosszabb, mint az ULIS szűkebb körre történő összeszorítása, amely a másik oldalon a kollíziós szabályok nagyobb területen történő érvényesülését jelenti. Nem szabad továbbá elfelejteni, hogy ez a probléma akkor probléma, ha a felek sem pozitív, sem negatív értelemben nem kötötték ki jogot, vagyis nem zárták ki az ULIS alkalmazását.

A második alternatíva hátránya, hogy figyelmen kívül hagyja az autonóm szabályozás igényét és ezzel a jelenlegi lehetőségek szintje alatt marad. A harmadik alternatíváról, amely csak a szerződő államok közötti alkalmazást mondja ki, az első kapcsán már volt szó. Végül a negyedik azonnal elejthető, hiszen ez az egységes törvény egyik alapelvét kapcsolja ki.

Ezután nézzük meg a munkacsoport javaslatát.¹⁴

1. § (1) bek.: Ezt a törvényt különböző államokban telephellyel bíró felek között létrejött adásvételi szerződésekre kell alkalmazni: a) ha mind a két állam Szerződő Állam; vagy b) ha a nemzetközi magánjog szabályai egy Szerződő Állam jogának alkalmazásához vezetnek.

(2) Ezt a törvényt kell alkalmazni akkor is, ha a felek azt a szerződés jogául kikötötték.

2. §. A jelen törvény szempontjából

a) a felek telephelye nem tekintendő különböző államokban levőnek, ha a szerződés megkötésének időpontjában az egyik fél sem tudta és nem is tudhatta, hogy a másik fél telephelye egy másik államban van,

b) ahol egy félnek több államban van telephelye, telephelyének fő telephelye tekintendő, hacsak más telephelynek nincs szorosabb kapcsolata a szerződéssel és annak teljesítésével, tekintettel azokra a körülményekre, amelyeket a felek a szerződés megkötésekor ismeretek, vagy figyelembe vettek.

Első pillanatban látszik, hogy ez a szerkezet lényegesebben egyszerűbb, mint az ULIS-é. Logikusabb is, hogy az 1. § határozza meg az alkalmazási kört és az azt követő külön szakasz tartalmazza az arra vonatkozó értelmező rendelkezéseket. Ez azonban inkább csak formai kérdés. Ami a dolog lényegét illeti, itt az ULIS eredeti szövegéhez képest részint szűkítést, részint bővítést találunk. Szűkítést, mert alapesetként elfogadta és a szövegbe beépítette a III. Cikk fentartását. A szűkítés azonban csak látszólagos, mert ez nem jelenti azt, hogy nem szerződő államokban telephellyel bíró felek között ne érvényesülhetne az egységes törvény. Az UNCITRAL szöveg törölte az ULIS 2. §-át, amely kizárta a nemzetközi magánjog szabályainak alkalmazását, és helyette alkalmazta az 1. § (1) bekezdés b) pontját. Tulajdonképpen ezzel semmi újat nem hozott, csak mintegy „legalizálta” az amúgy is fennálló helyzetet. Mint arról a fentiekben szó volt, a kollíziós jog kizárása elvileg az autonóm szabályozás egyik feltétele. Joggal tehető fel a kérdés, hogy vajon az ULIS 2. §-ának törlése nem jelenti-e az autonóm szabályozásra törekvés feladását? Azt hiszem, erre a válasz meglehetősen egyértelműen nemleges. Azt kell ti. tisztán látni, hogy egyrészt itt csak arról az esetről van szó, amikor a felek nem kötnek ki a szerződésre jogot. Másrészt, ha szerződő államokban telephellyel bíró

¹⁴ UNCITRAL A/CN. 9/52. 1971. január 5.

felekről van szó, az egységes törvény az a) pont alapján kerül alkalmazásra, ha pedig nem szerződő államokban van a szerződő felek telephelye, az ULIS, illetve az esetleges új egységes törvény amúgy sem lenne országaik joga, hiszen azt nem ratifikálták, így akár hatályos az ULIS eredeti, 2. §-a, akár nem, az egységes törvényhez a kollíziós jog fog elvezetni.

Ugyanakkor annyiban jelent az új szöveg bővítést, hogy az ULIS 1. §-ának, a törvény tárgyi hatályát és a nemzetközi vételt meghatározó rendelkezései ugyancsak törlésre kerültek. Ezzel megoldódtak azok a problémák, amelyeket a korábbi fejtegetések során már érintettem. Hozzá tartozik azonban a kérdéshez, hogy ez a megoldás sem egyértelmű. Különböző kifogások merültek fel, amelyek közül érdemes bővebben foglalkozni négy országnak (Ausztria, Belgium, Egyiptom, Franciaország), a munkacsoporthoz intézett, közös jegyzékével.¹⁵

A négy ország az UNCITRAL megoldást annak valóban leggyengébb pontján támadja, mégpedig a 2. § a), illetve b) pontjába foglalt szabályoknál. Mind a két rendelkezés, de különösen az a) pont alatti ti. szubjektív elemet vizsgálva az adott tényállás megítélésébe. Ezt egy példával lehet jól illusztrálni. A tényállás a következő:¹⁶ egy norvég üzletember New Yorkba utazik, ahol egy helyi vevőnek valamilyen árut elad. Az ajánlat, az elfogadás, továbbá a szállítás New Yorkban történik. Az ULIS ezt az ügyletet kirekeszti szabályozása alól, feltéve természetesen, hogy a felek nem kötik ki az ULIS alkalmazását. Az UNCITRAL szövege esetén ugyanilyen tényállás mellett viszont az egységes törvény alkalmazásra kerül, de a 2. § a) pontja értelmében a vevőnek tudnia kell, hogy az eladó telephelye idegen országban van, továbbá ha a norvég üzletembernek több telephelye is van, és ezek közül egy az Egyesült Államok területén található, akkor vizsgálni kell, hogy ennek a telephelynek nincs-e szorosabb kapcsolata az ügylettel, mint a többi, az Egyesült Államok területén kívüli telephelyeknek [2. § b) pont].

Kétségtelen tény, hogy nehéz, sőt bizonyos esetekben lehetetlen bizonyítani, hogy mit tudott, vagy mit nem tudott a szerződő fél. Ez akkor lehet lényeges, ha például a norvég üzletember angol anyanyelvű és utólag az a) pont szabálya képezi a jogvita egyik pontját. Az is biztos, hogy nem lesz könnyű mindig eldönteni, hogy különböző telephelyek közül melyiknek van szoros kapcsolata a szerződéssel, illetve annak teljesítésével.

A fenti példa — és még további példák — alapján a négy ország arra az álláspontra jut, hogy az UNCITRAL szöveg további változtatásra szorul. Ennek lényege az, hogy az

UNCITRAL szöveg 2. §-a helyett — az 1. § lényegének megtartása mellett — egy új, 2. §-ban meghatároznák a nemzetközi vétel fogalmát, lényegében visszatérve az ULIS eredeti elgondolásához.

Két okból is részleteztem a fenti javaslatot. Egyrészt ezen keresztül kívántam illusztrálni, hogy milyen nehéz és lassú folyamat egy egységes jogszabály kidolgozása, mert ilyen javaslat — annak érdemi vizsgálatára nem kitérve — számtalan van, és mindegyik többé-kevésbé védhető, és az adott ország szempontjából indokoltnak látszó álláspontot tartalmaz. A másik ok viszont már érinti a javaslat érdemi részét is. Úgy gondolom, hogy azon hosszasan lehet vitatkozni, hogy a kettő közül melyik megoldás a jobb. Bármelyik kerülne is elfogadásra, biztos, hogy sok olyan eset hozható, amelyek ilyen vagy olyan okok miatt kimaradnak a szabályozás alól. Amit viszont mindenképpen szem előtt kell tartani, az az egységes jogszabály célja. És erre tekintettel nem hiszem, hogy baj lenne, ha határesetekben, ahol nem teljesen tiszta az ügylet nemzetközi jellege, szintén az egységes szabály kerül alkalmazásra.

6. Befejezésül érinteni kell még az egyes fenntartások problémáját. Az UNCITRAL szövegből kiderül, hogy a II. Cikk változatlan maradna; egyébként ez okozza a legkevesebb problémát. A III. Cikk érdekes kérdést vet fel. Az UNCITRAL szövegben az alapeset a szerződő államokban telephellyel bíró felek szerződése, és e mögött áll kiegészítésként az említett okok miatt a nemzetközi magánjog szabályainak az egységes törvényhez vezető alkalmazása. A III. Cikk fenntartása ezt zárja ki, és ebben a szerkezetben az nem is baj, mert — bár a fenntartás ténye önmagában nem szerencsés — éppen az autonóm szabályozás irányába hat. Nem tudok egyetérteni viszont a IV. és V. Cikk tartalmával. A IV. Cikk pontosan a III. Cikk szabályozásának fordítottja. Ha egységes szabályozást akarunk alkotni, autonóm szinten, akkor nem lehet az egységes törvény alkalmazásának kérdését attól függővé tenni, hogy egy korábbi kollíziós egyezmény az előbbi használatához vezet-e, vagy sem. Zweigert—Drobnig tanulmányukban¹⁷ részletesen elemzik ezt a kérdést. Azt az álláspontot foglalják el, hogy az ULIS alkalmazásához az 1955-ös Vételi törvényen keresztül történő eljutás felesleges kerülőút. A IV. Cikk szabályának gyakorlati alkalmazása ugyanis több hátránnyal jár. Először is rendkívül komplikálja a helyzet megítélését. A korábbi egyezmény kollíziós szabálya alapján kell ti. megállapítani az alkalmazandó jogot, és ez dönti el, hogy az egységes törvény alkalmazásra kerülhet-e. A kérdéssel foglalkozó szerzők általában arra is rámutatnak,¹⁸ hogy az 1955-ös Vételi törvény és az ULIS az „ingók

¹⁵ UNCITRAL A/CN. 9/WG. 2/WP. 13. 1972. január 17.

¹⁶ L. 15. jegyzet, 6. old.

¹⁷ Konrad Zweigert—Ulrich Drobnig: Einheitliches Kaufgesetz und Internationales Privatrecht. *Rabels Zeitschrift* 1965/1. 146—165. old.

¹⁸ L. 2. jegyzet.

nemzetközi adásvételét” nem egyformán szabja meg, így ez is külön vizsgálatot igényel. Ez odavezet, hogy a kollíziós egyezmény kerül az egységes törvény helyett előtérbe. A kérdés rendezetlensége különösen élesen jelentkezik, mert az UNCITRAL szövegből kimaradt a kollíziós szabályokat kizáró rendelkezés. Zweigert—Drobnig idézett tanulmányukban azt a következtetést vonják le, hogy helyesebb lett volna, ha a korábbi kollíziós egyezmények tartalmaztak volna fenntartási lehetőséget egy utóbb megkötendő egységes törvény javára; erre nyilvánvalóan a jövőben gondolni kell.

Végül az V. Cikk. Erről tudni kell, hogy angol javaslatra, illetve kívánságra került az ULIST-t tartalmazó egyezménybe. O. Riese írja,¹⁹ hogy ennek szükségességét az ULIS és az angolszász jogrendszer lényeges különbsé-

geivel indokolták. (Az Egyesült Államok nem csatlakozott az ULIS-hoz, Nagy-Britannia viszont ezzel a fenntartással élve ratifikálta azt.) Az angol álláspont szerint így lehetőségük van az egységes törvény kipróbálására.

Ez a rendelkezés megint csak az egységes törvény hatókörét szűkíti és ha több állam élne ilyen fenntartással, ez jelentősen megnehezítené egy egységes szabályozás kialakítását. Éppen arról van szó, hogy az esetek többségében nem az okozza a nehézséget, amikor a felek szerződésükben kikötik az alkalmazandó jogot és bíróságot, hanem az, amikor erre nem kerül sor, és bonyolult kollíziós szabályokat kell alkalmazni, amíg eljutnak a jogvitát eldöntő jogrendszerhez. Ebből a szempontból szerintem az V. Cikkbe foglalt fenntartás tarthatatlan, és egy új Egyezménynek ilyen lehetőséget nem szabad adnia.

Sándor Tamás

¹⁹ L. 12. jegyzet.

Jogerő a nem-peres eljárásokban

1. A nem-peres eljárások néhány elméleti kérdéséről írt korábbi tanulmányomban¹ foglalkozva főként a nem-peres eljárások fogalmával és jogi természetével, néhány olyan lényeges kérdésre kívántam még ezenfelül rámutatni, amelynek további vizsgálatát fontos feladatnak tarthatjuk.

Egyik ilyen fontos feladat annak megvizsgálása, hogy a nem-peres eljárásokban hozott határozatokhoz fűződik-e és ha igen, mennyiben jogerőhatás.

E kérdés vizsgálatánál sem nélkülözhetjük azonban a nem-peres eljárások fogalmának és jogi természetének rövid áttekintését, miután erre épülnek a további fejtegetések.

Ezért először a nem-peres eljárások fogalmát említem vázlatosan — lehetőleg elkerülve azt, hogy korábban már kifejtett nézetemet feleslegesen ismétlegessem — majd ezután kívánok foglalkozni a nem-peres eljárásban hozott határozatokkal, hogy végül rátérhessek a főkérdésre: a jogerő kérdésére.

1. A nem-peres eljárások fogalmának és jogi természetének áttekintése

2. A nem-peres eljárások fogalma jogirodalmunkban nem teljesen tisztázott és vitátlan.² Az általánosan elfogadott meghatározás szerint a nem-peres eljárások a polgári eljárás egyik

faját alkotják, amelybe a peres eljárás körébe nem tartozó minden más polgári eljárás tartozik. A genus proximum, a polgári eljárás pedig — e felfogás szerint — az igazságszolgáltatás megvalósítása a polgári ügyekben.

A magam részéről ugyan az igazságszolgáltatás fogalmát másképpen látom, mint ahogy azt a szokásos meghatározás tartalmazza, de a tárgyalandók szempontjából, abból a szempontból, hogy a polgári eljárás belülről tegyünk megkülönböztetést a peres és a nem-peres eljárás között, ennek nincs különös jelentősége, miért is a kérdés további vitatását ezen a helyen mellőzhetem.

A polgári eljárás belülről a peres és a nem-peres eljárás elhatárolásánál a nem-peres eljárás körét negatív — kirekesztő — módon lehet meghatározni.

E szerint *nem-peres mindaz a polgári eljárás, amely nem a polgári per szorosán szabályozott formájában bonyolódik le.*

Ahhoz, hogy ilyen negatív meghatározás pontos elhatárolást adjon, szükséges viszont a peres eljárások fogalmi ismérveinek meghatározása.

Véleményem szerint *peres az a polgári eljárás, amelynek során a bíróság kérelemre, a felek kétoldalú meghallgatása alapján valamilyen jog, vagy jogviszony fenn-, vagy fenn nem állásának megállapításával és rendszerint ezen túlmenően a megsértett jog, vagy jogviszony helyreállításának meghagyásával, vagy pedig a jogállapot megváltoztatásával nyújt jogvédelmet.*

¹ Farkas József: A nem-peres eljárások néhány elméleti kérdése. JK 1962. évi 8. sz.

² L. főleg Névai László—Szilbereky Jenő: Polgári eljárásjog. Bp. 1971. c. műve 483. s. köv. old.

Pernek tehát csak azt a polgári eljárást nevezzük, amelynek az alábbi fogalmi ismérvei állapíthatók meg: a) *Alanyai* a bíróság és két objektív ellenérdekű fél, akik rendszerint ellentétes irányú kérelemmel — kereset, ellenkérelem — fordulnak a bírósághoz. b) *Az eljárás módja* a kétoldalú meghallgatás, amely rendszerint tárgyaláson valósul meg. c) Csak az egyik fél *kérelmére* indul meg, e kérelem az eljárás megindításának elengedhetetlen előfeltétele. d) Az eljárás célja, hogy *végérvényes döntéssel* nyújtsa jogvédelmet a megsértett, vagy veszélyeztetett jog, illetőleg jogviszony tekintetében, vagy pedig a jogot juttassa érvényre. e) A jogvédelem nyújtásának, az előző pont szerinti végérvényes döntésének előfeltétele, hogy a bíróság rendszerint *a bizonyítás eredményeként* valamely jog, vagy jogviszony fenn-, vagy fenn nem állásáról, kivételesen valamilyen tényről meggyőződést szerezzen.³

Mindaz a polgári eljárás, amely nem esik az így felfogott peres eljárás fogalma alá, nem peres eljárásnak minősül és a további fejtegetések az így felfogott nem-peres eljárások körére vonatkoznak.

3. A nem-peres eljárások igen sokfélék és lényegükben is különbözőek. Ezért ahhoz, hogy ezeknek az eljárásoknak elméleti vizsgálatát közelebről elvégezhessük, szükséges, valamilyen ismérvként történő csoportosítás.

Az irodalomban általában elfogadott csoportosítás szerint a nem-peres eljárások személyiséggel összefüggőkre, vagyoni jellegűekre és egyéb eljárásokra oszthatók.⁴

Témám szempontjából azonban ezeknek az eljárásoknak a jellege és jogi természetét szerint korábbi munkámban is vallott megkülönböztetés, illetőleg csoportosítás látszik célravezetőnek.

Megkülönböztethetünk eszerint: a) pert pótló, b) a pert, vagy annak elhárítását szolgáló, c) jogállapotváltató, d) jogot kényszer útján érvényesítő, végül e) jogok érvényesítését segítő és biztosító eljárásokat.

ad a) *Pert pótló* eljárások csoportjába sorolom azokat a nem-peres eljárásokat, amelyekben a bírósági eljárásnak ez az egyetlen lehető útja, ez a jogérvényesítés lehetősége. Más eljárás — adott esetben — nem vehető igénybe.

A pert pótló eljárásokat *két alcsoportra* oszthatjuk: *perrokon* és *nem perrokon* eljárásokra. Az előbbihez sorolom azokat, amelyekben a bíróság a peres eljáráshoz hasonlóan jár el, rendszerint tárgyalást tart, rendszerint kétoldalú meghallgatással stb.⁵

³ Véleményem szerint a peres eljárás részének kell tekinteni mindazt az eljárást, amely a per kezését megelőzi, de abba olvad bele, és mindazt az eljárást, amely a per megszűnése után a már befejeződött per tárgyában folyik. Ugyanígy nem tekintem külön nemperes eljárásnak, hanem a per részének a perbe beolvadó más bíróság előtt lefolyt eljárást sem.

⁴ L. *Névai—Szilbereky*: i. m. 485. old.

⁵ Ide sorolható a választójogi eljárás, a találmányi és védjegy ügyekben folytatott eljárás, a gazdasági bír-

A második csoportba azokat sorolom, amelyekre a bíróság nem a peres eljáráshoz hasonlóan jár el.⁶

ad b) A pert, illetőleg a pernek elhárítását szolgáló eljárások azok, amelyek arra is szolgálhatnak, hogy feleslegessé tegyék a későbbi perindítást, de adott esetben arra is, hogy éppen a későbbben indítandó per célját szolgálják, azt előkészítsék stb.⁷

ad c) *A jogállapotváltató eljárások* csoportjába a konstitutív jellegű nem peres eljárások közül azokat sorolom, amelyek nem szerepelnek egyébként a perrokon csoportban. (Abban a csoportban is vannak konstitutív eljárások.)⁸

ad d) Jogot kényszer útján érvényesítő eljárás a végrehajtási eljárás, amelyet a magam részéről nem-peres eljárásnak tekintek. Miután az ezzel kapcsolatos nézetemet, illetőleg irodalmi vita közismert, arra helyütt csak utalok.

ad e) Jogok érvényesítését segítő és biztosító eljárások közé sorolom azokat, amelyek jogilag fontos tényeket, vagy jogügyleteket hitelesen tanúsítanak, kötelezettségek teljesítését, vagy bizonytalan jogi helyzet tisztázását segítik elő.⁹

II. A nem-peres eljárások során hozott határozatok

4. A nem-peres eljárások során hozott határozatok közül bennünket — a témánál fogva — az *eljárást befejező határozatok* érdekelnek. E határozatok fajait, jogi természetét kell megvizsgálnunk ahhoz, hogy rátérhessek a következő pontban a fő kérdésre: van-e jogerő, és ha igen, milyen mértékig, milyen sajátosságokkal a nem-peres eljárásokban.

A nem-peres eljárások döntő többségében van formai határozat, amelyet mind az eljárás során, mind pedig befejező határozatként hoz a bíróság, illetőleg a közjegyző, vagy más szerv. Általában e határozat végzés, mégpedig mind az eljárás során hozott, mind pedig a befejező határozat. Egyes eljárásokban más nevű dönté-

ság kiszabása iránti eljárást és az elmeosztályon való elhelyezés törvényességének ellenőrzése iránti, valamint az alkoholisták, illetőleg a kábítószerrel élvező személyek tartását biztosító eljárást.

⁶ Ide sorolható a fizetési meghagyásos eljárás, az ingatlan nyilvántartással kapcsolatos bírói eljárás, az okirat és értékpapír megsemmisítése iránti eljárás, végül a holtak nyilvánítás, illetőleg a halál tényének bírói megállapítása iránti eljárást.

⁷ Ide sorolható az egyezségi kísérlet, az előzetes bizonyítás, és az ideiglenes intézkedés, ez utóbbi kettő közül természetesen csak a nem peres eljárásban történőek.

⁸ Ide sorolható a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárás, valamint a cégeljárás.

⁹ Ide sorolható a hagyatéki eljárás, a bírói letéti eljárás és a felek részére történő közjegyzői tevékenység. (Meg kell jegyezni, hogy van olyan álláspont — pl. *Révai Tiboré* —, amely az utóbbit nem tartja polgári eljárásnak és így nem sorolja a nemperes eljárások körébe.)

sek fejezik be az eljárást, így meghagyás a fizetési meghagyásos eljárásban, a végrehajtási eljárásban a határozatnak minősülő döntés, a végrehajtási lap, vagy a záradék formájában jelentkeznek, stb. Egyetlen olyan eljárás, illetőleg eljárási csoport van, amelyben nincs forma szerinti határozat, ez a felek részére végzett közjegyzői tevékenység.

A befejező határozatok (végzés, meghagyás stb.) közül sem mindegyik érdemi határozat, már attól függően, hogy mit értünk érdemi határozaton. A magam részéről érdemi határozaton azt a rendszerint az eljárást befejező határozatot értem, amely az eljárás tárgyát alkotó anyagi jogi jogviszony tekintetében dönt. Ha nem ezt tekinteném érdemi határozatnak, akkor például érdeminek kellene tekintenem a bírói letéti ügyben hozott döntést is, amely kiutalja a letett összeget, hiszen ennek az ügynek a tárgya tekintetében dönt. Nem dönt azonban az ilyen végzéssel a bíróság anyagi jogi jogviszonyra, illetőleg jogra vonatkozóan, tehát ezt nem tekintem érdemi határozatnak, csak azt, amelyek a felek, vagy a fél anyagi jogi jogviszonyára vonatkozóan tartalmaz döntést.

Ha ebből a szempontból megvizsgáljuk a nem-peres eljárások egyes csoportjait, akkor a következő megállapításra juthatunk:

A pert pótló nem-peres eljárásokban nyilvánvaló, hogy érdemi határozattal dönt a bíróság, hiszen ezeknek pert pótló jellegéből következik, hogy az eljárás tárgya egyébként — ha olyan lenne a tételes jogszabályi rendelkezés — per tárgya is lehetne.

Ugyanígy nyilvánvaló, hogy a jogállapot változtatására irányuló nem peres eljárásoknál is van érdemi határozat, hiszen olyankor van szükség ilyen eljárásokra, amikor a jogrend valamilyen jog keletkezését, megváltozását, vagy megszűnését ahhoz köti, hogy a bíróság hozzon e tárgyban döntést. Így például a házassági vagyoni közösség megszüntetését nem engedi meg a Csjt. a házasfelek jogügylete útján, hanem csak közös kérelmükre, az erre a célra szolgáló nem-peres eljárásban hozandó határozattal. Ezért természetes, hogy ezekben az eljárásokban a befejező határozat lehet érdemi döntést tartalmazó.

A többi, előzőekben felsorolt nem peres eljárási csoportoknál általában nincs érdemi döntést tartalmazó befejező határozat, kivétel a pert, illetőleg a per elhárítását szolgáló eljárások közül az ideiglenes intézkedés iránti eljárás, mert az ideiglenes intézkedést tartalmazó végzés, ha nem is végleges jellegű, de érdemi határozat.

Ezek közül az eljárások közül meg kell említenem még az egyezségi kísérletet is, mert annak során érdemi határozat ugyan nem születik, az egyezséget jóváhagyó végzés nyilvánvalóan nem az, hiszen nem dönt a bíróság akkor, ha a felek egyezséget kötnek, de említést érdemel maga a bíróság előtt megkötött és végzéssel jóváhagyott egyezség. A Pp. 127. §-ának

(2) bekezdése értelmében az egyezség jóváhagyására a Pp. 148. §-át kell alkalmazni, ez utóbbi pedig kimondja, hogy a bíróság által jóváhagyott egyezségnek ugyanaz a hatálya, mint a bírói ítéletnek. A jogerő kérdése tehát ebben az eljárásban felmerül, megvizsgálást igényel annak ellenére, hogy nincs érdemi határozat.

Véleményem szerint, ahol van érdemben döntő határozat, ott annak a jogi természetére azonos az ítélet jogi természetével.

Mielőtt rátérnék egy lényeges különbség megvilágítására, az ilyen eljárásokban hozott, nem az eljárás főtárgyára vonatkozó egyik végzésről, a perköltségben marasztaló végzésről még kell néhány szót szólni. A perköltségben marasztaló végzés jogi természete azonos az ugyanilyen perbeli végzésekével, tehát jogerőhatás fűződik hozzájuk és a jogerőhatás konstitutív jellegű. Ez hozza létre a felek között a perköltség megfizetésére vonatkozó kötelmet.

5. Mint említettem, a nem peres eljárásban hozott, az ügy érdemében döntő befejező határozatok azonos jogi természetűek ugyan az ítélettel, de egy lényeges eltérés van a határozatok alapja — vagy ha úgy tetszik forrása — tekintetében. A jogi alap azonos, de a ténybeli alap nem.

Míg az ítélet ténybeli alapja csakis a bíróságnak a bizonyítás alapján a bizonyosság fokáig terjedő belső meggyőződése szerint megállapított ún. ítéleti tényállás lehet, amely — szabály szerint — azonos az objektív valóságban megtörtént tényállással, addig a nem-peres eljárásokban ez nem minden esetben áll így.

Ez a kérdés összefügg azzal a problémával, hogy van-e és ha igen, milyen a bizonyítási tevékenység a nem-peres eljárásokban.

Előre kell bocsátanom, hogy álláspontom szerint¹⁰ bizonyításnak nevezzük a feleknek, az eljárás egyéb résztvevőinek és a bíróságnak azt a tevékenységét, amellyel valamely tény fennállásáról, vagy fenn nem állásáról a határozatot hozó bíróság meggyőződését kialakítani törekszik. A bizonyítás célja, hogy annak alapján megállapított ítéleti tényállás megfeleljen a valóságban fennálló tényállásnak, más szóval: a bíróság a bizonyítás alapján állapítsa meg az igazságot.

A perbeli döntésnek, az ítéletnek alapjául szolgáló tényállást a perben rendszerint bizonyítás útján állapítja meg a bíróság. Kivételesen azonban a ténymegállapítás történhet bizonyítás nélkül is, mégpedig beismerés, a felek egyező, vagy az egyik fél kétségbe nem vont előadása, köztudomás, vagy a bíróság hivatalos tudomása alapján.¹¹

¹⁰ L. Farkas József: Bizonyítás a polgári perben, i. m. 29. és köv. old.

¹¹ A jogirodalomban ez az álláspont is vitatott. Az ellenkezőt lásd Móra Mihály: „La Prouve Plus Simple De Certains Faits Dans La Procédure Civile” c. munkájában. (Különnyomat az Annales Universitatis Scientiarum Budapestensis II. kötetéből, 89—108. old.)

Akár bizonyítás alapján, akár a fentiek szerinti bizonyítás nélküli módokon állapítja meg a bíróság az ítéleti tényállást, arról a bizonyosság fokáig meg kell győződnie.

A bizonyítástól élesen meg kell különböztetnünk a valószínűsítést. A valószínűsítés nem a bizonyításhoz hasonló intézmény, amely nem a bíróság meggyőződésére, hanem csak annak az igazolására szolgál, hogy a fél valószínűsítendő tényállítása inkább lehetséges, mint nem. A valószínűsítés tehát — sikere esetén — a bíróság előtt hihetővé tesz valamilyen tényt, de nem bizonyossá.

A perben az ítéleti ténymegállapítás bizonyítás alapján, vagy anélkül, de olyan módon történik, hogy a tényállás bizonyossá válik a bíróság előtt. Valószínűsítés alapján a perben csak valamilyen perjogi kérdés eldöntése (például a beavatkozó jogi érdekének fennállása) történhet meg, vagy ideiglenes intézkedés. Más esetben a valószínűsítés a perben nem jön számításba, így tehát ítéleti tényalapul sohasem szolgálhat.

6. Kérdés, hogy *milyen szerepe van a bizonyításnak és a valószínűsítésnek a nem-peres eljárásokban*, természetesen csak a per fő tárgyára vonatkozó érdemi döntéshez szükséges tényállás tekintetében.

A bizonyítás kérdését vizsgálva az eljárásokat az alábbi *négy csoportba* oszthatjuk: a) Az eljárások jelentős részében *rendes bizonyítást* folytat le a bíróság, lényegében ugyanolyan módon, mint a peres eljárásban. b) Vannak olyan nem-peres eljárások, amelyekben lényegében *kötött bizonyítás* folyik okirati (liquid) bizonyítás alapján, vagy pedig korlátozott bizonyítás. c) Az eljárások egy részénél a bizonyítás helyett *valószínűsítés* folyik és ennek alapján hoz a bíróság érdemi döntést. d) Végül vannak olyan nem-peres eljárások, amelyeknél *nem folyik bizonyítás, sem valószínűsítés*.

ad a) Rendes bizonyítást folytat le a bíróság a választójogi eljárásban, a szabadalmi és védjegy ügyekben folyó eljárásban, az előzetes bizonyítás során¹² a holtnak nyilvánítási eljárásban, a halál tényének bírói megállapításánál, az eltűntnek nyilvánítási eljárásban és — ritka kivételes esetben — a hagyatéki eljárásban is.¹³

ad b) Kész bizonyításnak, vagy más néven liquid bizonyításnak nevezzük — szemben a nem kész, vagy más néven illiquid bizonyítással — az olyant, amelynél a felhasznált bizonyítási eszközben benne rejlik a kész bizonyít-

ték, más szóval a bizonyítási eszköz önmagában hordja a bizonyítékot. Ilyen az okirat. Kész bizonyítás esetén az okirati bizonyításon kívül nincs más bizonyításra lehetőség.

Kész bizonyítás, tehát lényegében kötött bizonyítás folyik — mert a felhasználható bizonyítékok köre korlátolt — a végrehajtási eljárásban, amelyben csak a végrehajtható okirat szolgáltat bizonyítékul; az ingatlanvilvántartással kapcsolatos bírósági eljárásban általában, ahol a bejegyzésre alkalmas okirat szolgál bizonyítékul; a cégeljárásban ugyanebből az okból; végül bizonyos szempontból a hagyatéki eljárásban is.¹⁴

Korlátozott a bizonyítás — tehát kötött — ezenkívül az elmeosztályon (alkoholelvonó osztályon) elhelyezés törvényességének ellenőrzésére irányuló eljárásban, miután a jogszabály kizárólag szakértői felülvizsgálatot enged meg annak során, az ETT megkeresését.

ad c) Valószínűsítést követel meg a jogszabály az ideiglenes intézkedéseknél — mint ahogy a perbeli ideiglenes intézkedéseknél is —, továbbá az értékpapír és okirat megsemmisítésére irányuló eljárásnál. Ide sorolható a házassági vagyonszétválás megszüntetése iránti eljárás is. A jogszabály ugyanis azt követeli meg, hogy a házastársak meghallgatásuk során a közös kérelemben előadottak közül bizonyításokat azokat, amelyeknek valósága felől a bíróságnak kételye van. Igaz, hogy a jogszabály bizonyításról beszél, de a jogszabály egészéből kivehetően, itt nem a meggyőződés fokáig terjedő bizonyítást kell ezen értenünk, hanem csak a kétely elosztatására szolgáló valószínűsítést.

ad d) Egyáltalán nem folyik bizonyítás a fizetési meghagyásos eljárásban, a lakásbérlet felmondása közjegyzői közlésénél, az egyezségi kísérletnél, a bírói letétnél és a felek részére végzett közjegyzői tevékenységénél.

A fizetési meghagyásos eljárás és a lakásbérlet felmondásának közjegyzői közlése ugyanis perré forduló eljárás, amely abban az esetben, ha az ellenfél ellentmondással, illetőleg kifogással él, perré alakul át. A bizonyítás ebben a perben folyik. Ha nem fordul perré az eljárás, úgy a bizonyításra sem kerül sor.¹⁵

Láthatjuk tehát, hogy van olyan érdemi határozat a nem peres eljárásokban, amelynek a tényalapja a fél egyszerű előadása (pl. a fizetési meghagyásnál), van, ahol a valószínűsített tényállás (pl. az ideiglenes intézkedésnél), de vannak olyan határozatok is, amelyeknél érdemi határozat ténybeli alapja ugyanúgy a bizonyosság fokáig terjedő bírói meggyőződéssel megállapított tényállás, mint az ítéleteknél.

¹² Az előzetes bizonyítás anyaga a megindítandó per bizonyítás anyagává válik, de nem olvad be a per anyagába. Ezért tekintem az előzetes bizonyítást akkor is külön, önálló nemperes eljárásnak, ha azt később per követi, amelyben a bizonyítási anyagot felhasználják.

¹³ A hagyatéki eljárást azért sorolom ide, mert egészen kivételes esetekben (az állam öröklése esetén, szóbeli végrendeletnél stb.) egyes kérdésekben rendes bizonyítás folyik.

¹⁴ A hagyatéki eljárást azért sorolom ide, mert az előző lábjegyzetben foglalt kivételektől eltekintve a jogszabály a bizonyítás lefolytatását általában tiltja, de megengedi az okirati bizonyítást.

¹⁵ A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy perré alakulhat át a fizetési meghagyásos eljárás a bíróság kezdeményezésére is, nemcsak ellentmondás folytán [Pp. 316. § (3) bek.].

A határozatok közül az érdemi eljárást befejező határozatok további vizsgálatával jutunk el a tárgyalandó fő kérdéshez, a jogerő kérdéséhez.

III. Jogerő a nem-peres eljárásokban

7. A jogerő vizsgálatánál a nem-peres eljárásban hozott érdemi határozatok tekintetében azt kell szem előtt tartanunk, hogy melyek azok a határozatok, amelyekhez a jogerő teljessége fűződik. Alakilag minden határozat jogerőre emelkedik és nemcsak az eljárást befejező határozatra vonatkozik ez, hanem az eljárás során hozott határozatokra is.¹⁶

A nem-peres eljárásban hozott határozatok anyagi jogerejének vizsgálatánál már nemcsak az elméleti megállapításokra, a határozatok jogi természetéből levonható következtetésekre vagyunk utalva, hanem a *tételesjog* is tájékoztatást nyújt. Vannak ugyanis olyan tételesjogi rendelkezések, amelyek az egyes határozatokhoz (döntésekhez) ugyanazt a hatást fűzi, ami egyébként az ítélethez fűződik. Ennek következtében az ilyen határozatok jogerejére a Pp. 229. §-ában meghatározottak vonatkoznak, az ilyen határozatokhoz a hivatkozott jogerőhatások fűződnek.

Négy ilyen esetet ismerünk.

A Pp. 321. §-ának (1) bekezdése a *fizetési meghagyásra* vonatkozóan kimondja, hogy ha azt ellentmondással kellő időben nem támadták meg — tehát jogerőre emelkedett —, annak ugyanolyan hatása van, mint a jogerős ítéletnek.

Jogunk a *bérleti viszony felmondásának közjegyzői közlését* általában a fizetési meghagyás mintájára, ahhoz hasonlóan szabályozza. A jogszabály ugyanis kimondja, hogy a kifogással meg nem támadott felmondás hatályára a Pp. 319—323. §-ai megfelelően irányadók. Ennek következtében a fizetési meghagyás jogerejét szabályozó Pp. 321. § (1) bekezdése is irányadó lesz. A jogerőhatások tehát itt is azonosan fűződnek a jogerős felmondáshoz, mint a jogerős ítélethez.

Az egyezségi kísérletek során kötött *bírói egyezség* hatályára a Pp. 127. § (2) bekezdése értelmében a perbeli egyezség szabályait, tehát a Pp. 148. § (3) bekezdését kell alkalmazni. Ez utóbbi szerint pedig a jóváhagyott egyezségnek ugyanaz a hatása, mint a bírói ítéletnek.

A negyedik, *tételesjogilag meghatározott jogerőhatás az ideiglenes intézkedést* tartalmazó végzéshez fűződik. A 105/1952. (XII. 28.) sz. MT rendelet 6. §-a értelmében az ideiglenes

intézkedés tárgyában hozott végzésnek a jogerős ítélettel azonos hatása van.¹⁷

8. A többi érdemi határozatok jogerejének vizsgálatánál nem tudunk tételes jogszabályból kiindulni: hacsak abból nem, hogy a nem peres eljárásra általában a Pp. szabályait kell alkalmazni, hacsak a jogszabályból, vagy az eljárás jellegéből más nem következik. Itt tehát első-sorban az eljárás jellege az irányadó, annak jogi természete és ebből kiindulva tudunk választ kapni kérdéseinkre.

A pert pótló nem peres eljárások jellegéből az következik, hogy az eljárás tárgyában végleges, irányadó döntést kell hozni. Ez következik a pert pótló jellegből, mert hiszen ezekben az ügyekben ez az egyetlen és kizárólagos jogérvényesítési lehetőség.

Ennek megfelelően a pert pótló nem-peres eljárásokban hozott érdemi határozathoz a jogerő teljessége fűződik.

A másik ilyen csoportja a nem peres eljárásoknak a jogállapotváltoztató eljárások. Ezeknek jellegükből, a jogállapotváltoztatásból, a hozandó döntés mindenkivel szemben (contra omnes) hatályos voltából következik ez.

9. A jogerő hatálytalanításánál vannak olyan kérdések, amelyek másképp merülnek fel a nem-peres eljárásoknál, mint a perbeli jogerőnél.

A törvényességi óvás tekintetében nincs lényeges különbség, mert minden jogerős (alakilag jogerős) határozat ellen helye van törvényességi óvás emelésének.

Ugyanígy az igazolás kérdése is azonosan merül fel.¹⁸

A perújítás, vagy ahhoz hasonló intézmény és az új perrel, vagy új eljárással való jogerő megdöntése kérdései azonban olyanok, amelyeknél a perre vonatkozó szabályok maradéktalanul nem vehetők át.

10. Perújításnak azokkal a határozatokkal szemben van helye, amelyeknek jogszabály folytán az ítélettel, helyesebben szólva a jogerős ítélettel azonos hatályuk van. Ez nyilvánvaló abból is, hogy a jogszabály, a Pp. 260. §-a ítélet elleni rendkívüli perorvoslatként szabályozza a perújítást. Ezen túlmenően is tartal-

¹⁷ A 16. lábjegyzetben levő megjegyzés vonatkozik az anyagi jogerőre is. Az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott végzés anyagi jogerejéről ugyanaz a § rendelkezik, amely annak perrel, a perben hozott ítélettel vagy újabb ideiglenes intézkedést tartalmazó végzéssel történő hatálytalanításról is rendelkezik.

¹⁸ Nem változtat ezen az állásponton az sem, hogy a tálmányi és a védjegyjegyekben folyó nem-peres eljárásokban az igazolási kérelem objektív határideje 15 nap, a befejező határozat viszont csak a fellebbezési határidő leteltét követő 15 nap elteltével lesz jogerős. Így tehát az első fokú befejező végzések ellen rendkívüli jogorvoslatnak az igazolás sohasem tekinthető. Csakhogy a másodfokú végzés már jogerős lehet, amikor az annak hozatalával kapcsolatos igazolási kérelemre sor kerülhet, így tehát — kivételesen — ezekben az eljárásokban is lehet az igazolás rendkívüli jogorvoslat.

¹⁶ Ismételtelen utalnom kell arra, hogy a határozat alakijogerejére emelkedésének kérdésétől el kell választanunk azt a kérdést, hogy a határozat mennyiben változtatható meg a későbbiek során és mennyiben, milyen kötőerő fűződik ehhez.

maz azonban a Pp. fizetési meghagyás és az egyezség tekintetében külön szabályt is. Így a Pp. 321. §-ának (1) bekezdése az egyezség hatályának a jogerős ítéletével azonos szabályozása mellett azt is kimondja, hogy a jogerős fizetési meghagyás ellen a Pp. XIII. fejezetének megfelelő alkalmazásával perújításnak van helye. Ugyanígy a Pp. 148. § (3) bekezdése — amelyet az egyezségi kísérlet során kötött bírói egyezségekre a Pp. 127. § folytán alkalmazni kell — nyilvánvalóvá teszi az egyezség elleni perújítás lehetőségét, de a Pp. 262. §-a még külön is rendelkezik a bíróság által jóváhagyott egyezség elleni perújításról, amikor már arra vonatkozólag korlátozó szabályt állít fel.

A perújításra vonatkozó harmadik tételes jogszabály pozitív irányú, kizárja a perújítást. Ez a bérleti viszony felmondásának közjegyzői közlésére vonatkozik. Az 1/1958. (II. 16.) IM számú rendelet 10. §-a ugyanis kifejezetten kimondja, hogy a jogerős felmondás ellen a per fő tárgya tekintetében perújítási kérelemnek nincs helye.

Az eljárások jellegéből következően vita nélkül kizárható a perújítás, vagy ahhoz hasonló új eljárás intézménye még három nem-peres eljárásnál. Így elsősorban az ideiglenes intézkedést tartalmazó végzés tekintetében alapíthatjuk meg azt annak ellenére, hogy — mint fentebb láttuk — e végzésnek egyébként a jogerős ítélettel azonos hatálya van. Ebből önmagában éppen az következne, hogy perújításnak helye lenne. Más következik azonban az eljárás jellegéből, jogi természetéből. Ez a jelleg irányadó itt elsősorban, mert a 105/1952. (XII. 28.) MT számú rendelet 15. §-ának (3) bekezdése szerint a nem-peres eljárásokban a Pp. szabályait annak megfelelően kell alkalmazni, ha az egyes nem peres eljárásokra vonatkozó jogszabályok másként nem rendelkeznek, vagy az eljárás nem peres jellegéből más nem következik.

Ennek az eljárásnak a jellegéből viszont nyilvánvalóan az következik, hogy nem perújítással, vagy valamiféle új eljárással dönthető meg a jogerő, hanem ítélettel, vagy újabb ideiglenes intézkedést tartalmazó határozattal, mert hiszen a 105/1952. (XII. 28.) MT számú rendelet 6. §-a értelmében — amely szakasz a végzés jogerejét is szabályozza — az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott jogerős végzés mindaddig hatályban marad, amíg a bíróság a felek bármelyike által indított per során hozott végzésével, vagy a pert befejező ítéletével hatályon kívül nem helyezi.

A második ilyen eljárás a házassági vagyonközösség megszüntetése iránti eljárás. A vagyonközösség helyreállításához nem szükséges ugyanis bírói döntés, a felek azt bármikor megtehetik, ez csak a megszüntetéshez kell. Ezért a perújítás, vagy ehhez hasonló intézmény csak az elutasító határozat esetében mérülne fel. Itt viszont — ugyanúgy mint a házassági bontópernél — az elutasítás után új,

megváltozott okokra alapított eljárásnak van helye, nem perújításnak.

A harmadik csoportba, amelyeknél kizártak tartom a perújítást, a találmányi és védjegy ügyekben folyó nem-peres eljárás tartozik. Az 1969. évi II. tv. 65. §-a szerint ugyanis a törvényességi óvás tekintetében az OTH határozatnak megváltoztatása iránti eljárásban a Pp. rendelkezései abban irányadók, hogy a szabadalom megadását elutasító, a szabadalmi oltalom megszünését megállapító, a szabadalmat megsemmisítő, vagy korlátozó jogerős végzést nem lehet hatályon kívül helyezni az ügy fő tárgya tekintetében, hanem a Legfelsőbb Bíróság csak a törvénytértés megállapítására szorítkozhat. Ha ehhez még a hivatkozott tv. 62. és 38. §-át is figyelembe vesszük, amely az igazolási kérelem objektív határidejét 15 napban állapítja meg, végül a 9/1969. (XII. 28.) IM számú rendelet 11. §-át, amely szerint a fellebbezéssel meg nem támadott végzés a fellebbezési határidő utolsó napjától számított 15. nap elteltével emelkedik jogerőre, nyilvánvaló, hogy ebben az eljárásban a törvényhozó a jogerős végzést azonnal a jogerő végső stádiumába kívánta hozni. Ennek az elvnek mondana ellent a perújítás, vagy ahhoz hasonló más új eljárás lehetősége.

A jogszabály [1969. évi IX. tv.; 4/1970. (VII. 1.) IM számú rendelet] a védjegyügyekre vonatkozóan ugyanolyan rendelkezéseket tartalmaz, mint a szabadalmi ügyekben fentebb hivatkozottak. A kérdés azoknál a nem-peres eljárásoknál merült fel a perújítást pótló, illetőleg annak megfelelő intézmény tekintetében, amelyeknél sem a perújítás megengedése nincs jogszabályi rendelkezés, sem annak kizárására, illetőleg, ahol ennek kizárása nem következik az eljárás jellegéből. Véleményem szerint a Pp. 1. §-ában foglalt cél elérése érdekében arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy ezekben az eljárásokban hozott, az eljárást befejező érdemi döntés ellen a perújításhoz hasonló új eljárás kezdeményezése nem kizárt.

Ez a felfogás nem ellentétes a Pp. 260. §-ának azon rendelkezésével, amely ítélet ellen használható perorvoslatként szabályozza a perújítást. A nem peres eljárások általános szabályaként a 105/1952. (XII. 28.) MT számú rendelet 13. §-ának (3) bekezdése kimondja, hogy a nem-peres eljárásokban — adott esetben — a Pp. szabályait megfelelően kell alkalmazni. A megfelelő alkalmazás nem zárja ki, hogy a jogerős ítéletek ellen használható rendkívüli perorvoslat a jogerős határozatok ellen ne legyen adott esetben igénybe vehető.

11. A perújításon kívül a jogerőnek újabb perben történő hatálytalanítása is olyan kérdés, amely a nem-peres eljárásokban bizonyos módosulásokkal lesz csak alkalmazható.

A Pp. 230. §-a alapján indítható per a jövőben esedékes szolgáltatások mértékének megváltoztatása iránt — adott esetben — a nem-

peres eljárásban hozott határozatnál is alkalmazásra kerülhet. Nevezetesen a fizetési megmaradásnál, de igen ritka esetben, ezért ennek gyakorlati jelentősége nincs.

Nem perrel, hanem újabb eljárással lehet egy jövőbeni szolgáltatást — amelyre a nem-peres eljárásban hozott határozat kötelez — megváltoztatni. Az alkoholista, illetőleg kábítószerrel élvező személy gyermeke tartásának biztosításáról intézkedő végzés a 8/1966. (X. 4.) IM számú rendelet 18. §-a alapján az eljárás alá vont személy kérelmére vagy új ügyészi indítvány esetén bármikor megváltoztatható. Ilyen megváltoztatásnak akkor van helye, ha azok a körülmények, amelyek marasztaló határozat ho-

zatalára okot adtak, megváltoztak. Itt kell megjegyezni, hogy a most tárgyalt határozatot perben a bíróság ítéletével vagy ideiglenes intézkedésével is megváltoztathatja (hivatkozott rendelet 19. §-a), ezért lényegében ilyen jogerőt megdöntő eljárásnak kell tekinteni ezzel a határozattal szemben a tartásdíj megfizetése iránt indított pert is.

Végül meg kell említenem még egy pert, nevezetesen az egyezség megtámadása iránti pert, amely a nem-peres eljárásban megkötött és jóváhagyott bírói egyezség megtámadására is éppen úgy irányulhat, mint a perbeli egyezségnél.

Farkas József

Az államigazgatási eljárásjog helye a jogrendszerben

1. Az államigazgatási eljárásjog elméleti kérdéseinek körében rendkívüli fontosságú probléma: *milyen helyet foglal el az államigazgatási eljárásjog a szocialista jogrendszerben*, és a kérdés lényege végeredményben oda konkludál, hogy az államigazgatási eljárásjog *önálló jogágiságáról* e jogterület mai fejlettségi fokán, valamint a marxista—leninista állam-és jogelmélet idevágó tételeinek alapulvételével *milyen álláspont* foglalható el.

a) A magyar szocialista jogirodalomban csak néhányan vetették fel eddig ezt a kérdést, és általában a *tartózkodó, mértéktartó véleménynyilvánítások* a jellemzőbbek. Kilényi Géza előtt olyképpen merült fel a kérdés, hogy a jövőben vajon önálló jogággá válik-e az államigazgatási eljárásjog.¹ Abból kiindulva, „hogy az államigazgatási eljárásjog kibontakozása korántsem befejezett, hanem jórészt még előttünk álló folyamat” — az államigazgatási eljárásjog jövőjét illetően három módozatot — ezek egyike az önálló jogággá válás — vél lehetségesnek, s végül is arra az álláspontra helyezkedik, hogy „az államigazgatási eljárásjog fejlődésének jelenlegi — viszonylag kezdeti — szakaszában még nem lehet egyértelműen és kellő megalapozottsággal állást foglalni egyik vagy másik fejlődési irány mellett, és azt egyedül üdvözítő útnak tekinteni”. Ugyanitt azonban azt a véleményét is kinyilvánítja, hogy a legvalószínűbb az, hogy az államigazgatási eljárásjog a büntető- és a polgári eljárásjoghoz

hasonlóan *bizonyos idő múlva önálló jogággá válik*.²

Érdekes módon veti fel az államigazgatási eljárásjog önálló jogágiságának problémáját Samu Mihály. Igaz ugyan, hogy az *önálló jogágiság elismerését* megfogalmazó hipotézisét egy olyan *feltételhez* köti, amely feltételezés államigazgatási jogtudományunkban nagyon is vitatott (az államigazgatás anyagi jogának az alkotmányjogba való behelyezéséről van szó), más oldalról azonban a szocialista államoknak az eljárás kodifikálása terén, és általában az államigazgatási eljárás jogi rendezettségében elért eredményeire utaló megjegyzései saját álláspontunk kialakításában hasznosíthatóak.³

Egyebekben Samu Mihály tényként rögzíti, hogy az államigazgatási eljárásjog differenciálódása az anyagi joghoz kapcsolatosan következett be, vagyis nem önálló jogággá bontakozik ki, hanem az államigazgatási jog keretein belül helyezkedik el.⁴

Alapvető jelentőségűnek tekintjük az államigazgatási eljárásjog önállóságának elismerésére irányuló nézeteink kialakításában Szabó Imrének ezt a kérdést érintő következő megfogalmazását: „Az eljárási jogok hagyományos fogalma szocialista viszonyok közepette határozottan kiterjed; az államigazgatási eljárás ezekben az országokban egyre inkább felzárkózik a hagyományos perjogok, a polgári és a

* Részlet a szerző kandidátusi értekezéséből (Szerk.).

¹ Kilényi Géza: Az államigazgatási eljárás alapelvei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1970. 40. old.

² Kilényi Géza: i. m. 41. és köv. old., 43. old.

³ Samu Mihály: Az államtudomány szakágazatai, alkotmányjog és államigazgatási eljárásjog. Állam és Igazgatás, 1967. évf. 12. sz., 1091. old.

⁴ Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 238. old.

büntető eljárás mellé. Ez nemcsak annyit jelent, hogy az államigazgatási eljárás az államigazgatási jognak önálló eljárási jogává fejlődik, s nem is csak azt, hogy az államigazgatási szervek teendőit állapítja meg, hanem a szó teljes értelmében a jogalkalmazás rendjévé lesz, benne olyan eljárás menetében döntenek az állampolgárok jogairól és köteleességeiről, amelyben a feleket eljárási jogok illetik és köteleességek terhelik.⁵ Fenti gondolatok nemcsak elkövetkező véleményalakításunk szemszögéből megalapozó jellegűek, hanem az idézett mondat második része újólaj megerősít bennünket koncepciónk egészének lényegét illetően, amikor is az államigazgatási eljárás, valamint az államigazgatási eljárásjog fogalmait az államigazgatási szervek szorosabb értelemben vett jogalkalmazói tevékenységének relációjában határoztuk meg.⁶

b) Sokkal határozottabb megfogalmazásban vélekednek a szovjet jogtudomány reprezentánsai az államigazgatási eljárásjog önálló jogágiságának kérdéséről. G. I. Petrov elismerve az önálló államigazgatási eljárásjog létét — azt olyan normák összességének tekintti, amelyek azon társadalmi eljárási viszonyokat szabályozzák, amelyek a szovjet államigazgatási tevékenységének során jönnek létre.⁷

O. Sz. Joffe és M. D. Sargorodszkij határozottan leszögezik, hogy az államigazgatási eljárásjog — mint önálló jogág — létezik.⁸

L. B. Galperin, V. M. Gorsenyev és F. M. Rugyinszkij véleménye szerint az államigazgatási eljárásjog rendszerbeli elhelyezkedésével kapcsolatos kérdéseket abból a feltételezésből kiindulva kell vizsgálni, hogy az államigazgatási eljárásjog — hasonlóan a polgári- és a büntető eljárásjogokhoz — önálló ága a jogrendszernek.⁹ Hasonlóképpen vélekedik A. P. Korenyev és N. G. Szaliscseva is.

A témát azonban legrészletesebben V. D. Szorokin elemezte, aki az államigazgatási eljárásjog elméleti kérdéseit feldolgozó monográfiájában egy önálló fejezetet szentelt az államigazgatási eljárásjog önálló jogágiságának bizonyítására.¹⁰

V. D. Szorokin az önálló jogágiság *három kritériumát* ismeri el. Ezek szerinte a következők: 1. a *sajátos szabályozási tárgy*, azaz egy meghatározott, minőségileg elkülönülő társa-

dalmi viszonycsoport; 2. rendelkezik ezen jogi normák összességének megfelelő belső szervezeti fokával, másként szólva *olyan saját struktúrával*, amely lehetővé teszi a normák ezen csoportja számára, hogy a szovjet jogrendszer egészének elemeként lépjen fel, s végül 3. *kölcsönhatásban álljon más jogágakkal*, mint egy és ugyanazon jogrendszer elemeivel.¹¹

Az első követelmény — a minőségileg elkülönült társadalmi viszonycsoport — tekintetében a szerző részletes elemzés útján és meggyőző módon mutatja ki, hogy az államigazgatási eljárásjog normáinak tárgyául valóban egy *egészen sajátos viszonycsoport*, mégpedig döntően az államigazgatási anyagi jog normái, kisebb mértékben pedig egyéb anyagi jogágak normái által szabályozott *államigazgatási jogviszonyok* szolgálnak... „az államigazgatási eljárásjog szabályozásának tárgyai azok az anyagi jogviszonyok, amelyek a szovjet államigazgatás feladatainak realizálásával kapcsolatban keletkeznek, illetőleg a végrehajtó-rendelkező szervek és más kompetens alanyok államigazgatási eljárási tevékenysége” — írja a szerző ugyanott. A strukturális rendezettség követelményét Szorokin lényegében az általános és a különös rész további belső tagolása útján, míg a kölcsönhatás kritériumát az államigazgatási eljárásjog tárgyául szolgáló egyéb (nem államigazgatási) anyagi jogágak bemutatásán keresztül bizonyítja, mint meglévő, objektív tényezőket.

2. Az államigazgatási eljárásjognak a magyar szocialista jogrendszerben elfoglalt helyét tisztázandó kísérletünk kiindulási alapja nem lehet más, mint az általános állam- és jogelméletnek a jogrendszer tagozódására vonatkozó alaptételei. Ilyen irányú törekvéseinket azonban nemcsak a kérdés újszerű felvetése nehezíti, hanem rendkívüli nehézségeket támaszt maga az a körülmény, hogy a szocialista állam- és jogelméletben még korántsem eldöntött kérdés, hogy valamely normacsoport önálló jogágazatiságának melyek az alapvető kritériumai.

A szocialista jogtudományban általánosan elfogadott tétel, hogy a jogrendszer tagozódásának *objektív*, az alapul szolgáló *gazdasági és társadalmi viszonyokban gyökerező alapjai* vannak, a jogrendszer *tagozódik és nem mesterségesen tagolt*. Ez a tétel azonban az állam- és jogelmélet egyes művelői szerint megmerevedett, egyoldalú és vulgáris értelmezési eredményekre vezetett. Joggal vetik fel ezek a szerzők, hogy a társadalmi viszonyok különbözősége önmagában nem nyújt elegendő alapot a jogágakra tagozódás minden kérdésének tisztázására, magyarázatára, mert egyfelől egyazon társadalmi viszony különböző oldalait más-más jogágak is szabályozhatják, másfelől pedig ugyanaz a társadalmi viszony különböző okok és érdekek folytán több jogág szabályozási tárgyául

⁵ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 58. old.

⁶ Erről lásd részletesebben szerzőtől: Az államigazgatási eljárás fogalma. Jogtudományi Közlöny, 1973. évf. 2. sz.

⁷ Petrov, G. I.: A szovjet államigazgatási jog kodifikálásának feladatai. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1968., 6. sz., 27. old.

⁸ Sargorodszkij, M. D.—Joffe, O. Sz.: A szovjet jog rendszeréről. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1957. 6. sz., 109. old.

⁹ Galperin, L. B.—Gorsenyov, V. M.—Rugyinszkij, F. M.: Az államigazgatási eljárás kérdései. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1965., 3. sz., 158. old.

¹⁰ Szorokin, V. D.: Az államigazgatási eljárásjog. Juridicseskaja Literatura, Moszkva, 1972., 240. old.

¹¹ Szorokin, V. D.: Az államigazgatási eljárásjog — önálló jogág. Sz. G. P., 1969. 8. sz., 14—15. old.

is szolgálhat. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a jogrendszer normáinak csoportosítását *nem lehet csak szubjektív, vagy éppen logikai alapon* elvégezni.

Nem érezzük magunkat arra hivatottnak, hogy a jogrendszer tagozódása körüli viták részleteibe bocsátkozva új felfedezéseket tegyünk. Ez részünkről szerénytelen vállalkozás is lenne. Az elénk tűzött feladatot olyképpen is megoldhatónak látjuk, ha az eddig lefolyt elméleti viták legfontosabb, s általunk is ilyenek itélt tételeire alapozzuk további vizsgálódásainkat.

a) Alapvető tételünk nekünk is az, hogy a jogrendszer tagozódásának *elsődleges kritériuma* végső fokon az *adott társadalom objektíve létező társadalmi termelési viszonyai*. Eszerint a jogág nem más, mint az azonos nemű társadalmi viszonyokat azonos jogi módszerrel szabályozó jogi normák összessége.¹²

b) Az is általánosnak mondható nézet, hogy a jogi szabályozás tárgya — a társadalmi viszonyok elkülönült csoportjai — nem az egyetlen kritériuma a jogrendszer tagozódásának. „A jogrendszer tagozódásának megállapításánál egyéb kiegészítő ismérveket is felhasználunk, bár kétségtelen, hogy e kritériumok vonatkozásában a *társadalmi viszonyok elsődleges, meghatározó jelentőségűek*.”¹³ Ilyen kiegészítő *ismérveként* jelölik meg sokan a *jogi szabályozás módszerét*. Szabó Imre megfogalmazásában: „Az egyes jogágakra, az általuk szabályozott társadalmi viszony jellegéből adódóan, a szabályozás sajátos módja és a sankciók meghatározott fajtája a jellemző.”¹⁴ A szabályozás módja azonban csak másodlagos ismérve az egyes jogágaknak, és végső soron a sajátos szabályozási módszer is a társadalmi viszonyokból folyóan objektíven adott — mutat rá ugyanott a szerző.

c) Nem kevesen vallják továbbá, hogy a jogági elkülönülésben jelentős szerepe van az *egyres jogágakra jellemző sajátos alapelveknek*. A szovjet szakirodalomban különösen L. J. Dembo¹⁵ és követői vannak ilyen véleményen, a magyar jogtudomány művelői közül többek között Vas Tibor foglalt el határozott igenlő álláspontot ebben a kérdésben.¹⁶ Szabó Imre szintén pozitív értelemben nyilatkozik az alapelvek szerepéről: „Az egyes jogágakat közös alapelvek jellemzik, amelyek kifejezik a jogág alapvető vonásait és segítik a jogágba tartozó szabályok megfelelő alkalmazását.”¹⁷ Természetesen ő is elismeri a sajátosan jogági alapelvek létét és szerepét azzal, hogy azok ismét csak az

alapul szolgáló társadalmi viszonyok eredői. „Azok a társadalmi viszonyok, amelyek szabályozása egy-egy jogág körébe tartozik, végső fokon meghatározzák az adott jogág alapelveit...”¹⁸

d) Ismét mások a jogrendszer tagozódásának egyik meghatározó ismérveként az *uralgó osztály érdekelttségét* vetik fel, mint olyan tényezőt, amely ebben a vonatkozásban az egyes társadalmi viszonyok önálló szabályozásában nyilvánul meg. Hazai irodalmunkban Samu Mihály alapozza a jogrendszer tagozódásával kapcsolatos koncepciót — egyebek között — erre a kritériumra, s ez a jogág fogalmáról adott definíciójában is erőteljes hangot kap: „A jogág — jogszabályok minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező csoportja, amely az adott állam uralkodó osztálya érdekelttségének megfelelően határolódik el sajátos tartalommal és módszerrel; a jogág a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körét, az azonos jellegű jogszabályokat, s azoknak megfelelő sankcióformát és felelősségi alakzatot öleli fel és a jogviszonyok sajátos fajtájában, a jogalkalmazás sajátos formáiban érvényesül.”¹⁹

e) Fenti megfogalmazásból egy következő — ugyancsak jogági elkülönülés ismérvéül többek által felvett — tényező olvasható ki: *a meghatározott, önálló struktúra*. „A jogág belső tartalmi elkülönülésének egyik eleme az azonos jellegű magatartásszabályok elhatárolódása. Ez fejeződik ki abban, hogy a jogágban elkülönült jogszabálycsoport a jogintézmények és jogszabályok *strukturális rendjét* jelenti. A jogszabályok tartalmi elkülönítése jelentkezik a jogág szerkezeti elkülönülésében, sajátos struktúrájában.”²⁰ Mint arra már korábban utaltunk, V. D. Szorokin az önálló jogágiság egyik fontos kritériumát szintén a *sajátos önálló strukturális rend* meglétében látja.²¹

f) Egyesek a jogágiság alapjául szolgáló tényezőnek tekintik a *jogviszonyfajták eltérőseit*, pontosabban azt, hogy *mennyiben sajátos természetű a tartalma és a belső szerkezete a szabályozás által célzott anyagi jogviszonyoknak*. E nézetek szerint az egyes, különemű jogviszonyfajtáknak megfelelően alakulnak ki a jogágak. Helyesen mutat rá e teóriák alapvető hibájára Samu Mihály, amikor megjegyzi, hogy a jogviszonnyal szemben elsődleges a jogszabály, így általában a jogszabály képezheti alapját a jogviszonyfajták elkülönülésének, és nem fordítva. Ugyanakkor ez a megközelítés szerinte sem utasítható el eleve, a probléma felvetése jogos lehet.²² A magunk részéről úgy véljük, hogy éppen az eljárásjogoknak — adott esetben az államigazgatási eljárásjognak — az

¹² Peschka Vilmos: Vita a magyar népi demokratikus jogrendszerről és tagozódásról. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1960. 1. sz. 103. old.

¹³ Peschka Vilmos: i. m.: 102. old.

¹⁴ Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 412. old.

¹⁵ Dembo, L. I.: A jogrendszer tagozódásának alapjai. Sz. G. P. 1956. évi 8. sz., 95. old.

¹⁶ Peschka Vilmos: i. m. 103. old.

¹⁷ Szabó Imre: i. m., 412. old.

¹⁸ Szabó Imre: i. m., 411. old.

¹⁹ Samu Mihály: i. m., 445. old.

²⁰ Samu Mihály: i. m., 189. old.

²¹ Szorokin, V. D.: i. m., 16. old.

²² Samu Mihály: i. m., 187. old.

anyagi jogágaktól való elkülönítése során figyelembe veendő szempontról van szó.

g) Végül még egy — el nem hanyagolható — körülményre kell utalnunk, mint olyanra, amelynek szerepét a jogágak kialakulásában tagadni lehetetlen. Ez a tényező: a *tudomány szerepe*. A szocialista jogtudomány mai fejlettségi fokán el kell vetni minden olyan vulgármaterialista nézetet, amely csupán az objektív feltételezettséget ismeri el, és ugyanakkor tagadja minden szubjektív tényező — így a jogtudomány és a jogalkotás — szerepét. „A jogi szabályozás tárgyát alkotó társadalmi viszonyok, vagy azok vonásai és a »kész« jogi szabályozás közé a jogalkotásra hivatott szervnek, a szocialista államnak és az ennek akaratát meghatározó osztálynak tudatos felismerése iktatódik.”²³ Különösen nagy szerepe van a tudománynak annak felismerésében, tudatosításában és elismertetésében, hogy egy társadalmi viszonycsoport objektíve megérett arra, hogy a reá vonatkozó jogi normákat önálló jogágba célszerű foglalni. Szabó Imre erről így vall: „... a szocialista jogtudománynak nagy szerepe van a külön jogággá válás felismertetésében, siettetésében, az új jogágak kiépítésében, sőt ennek megfelelően új jogalkotások kezdeményezésében.”²⁴

3. Feltételezve azt, hogy az előzőekben felsorolt tényezőknek kisebb vagy nagyobb mértékben szerepe van abban, hogy egy jogszabályi formát öltött normacsoport vagy normarendszer a rendszeralkotás milyen fokát éri el — pontosabban megfogalmazva: a jogszabályok egy meghatározott csoportja rendelkezik-e mindazokkal a kritériumokkal, amelyek az önálló jogágiság feltételei — a következőkben az általános állam- és jogelmélet vonatkozó tételeit az államigazgatási eljárásjog relációjában kell mérlegre tenni.

a) Elsődleges és minden további tényezőt meghatározó kérdés: van-e az államigazgatási eljárásjognak olyan minden jogágétól eltérő sajátos szabályozási tárgya, amely szabályozási tárgy minden más jogág szabályozási tárgyától eltérő, minőségileg elkülönült társadalmi viszonycsoportot képez. Megítélésünk szerint az államigazgatási eljárásjog rendelkezik az önálló jogágiság eme legfontosabb kritériumával. Véleményünket a következőkre alapozzuk.

aa) Az államigazgatási eljárásjog szabályozási tárgyai is társadalmi viszonyok, azonban e társadalmi viszonyok kettős értelemben is meghatározottak: egyrészt már tárgyai valamely — döntő mértékben az államigazgatási-anyagi jognak, másrészt tehát az államigazgatási eljárásjog tárgyai nem egyszerű társadalmi viszonyok, hanem már maguk is jogviszonyformát öltött társadalmi viszonyok. „Ezeket a jogszabályoknak megfelelően létrejövő jogviszo-

nyokat, mint „anyagi” jogviszonyokat *primér* jogviszonyoknak nevezhetjük az eljárási jogviszonyokhoz, mint *szekundér* jogviszonyokhoz, — járulékos, az anyagi jogviszonyokhoz kapcsolódó és bizonyos mértékig azoktól függő jogviszonyokhoz képest.²⁵ Az eljárási jog szabályozási tárgyának az anyagi jog szabályozási tárgyától való ez a különbözősége olyan minőségi tényező, amely már önmagában is kellő alapot nyújt, annak leszögezésére: *az államigazgatási eljárásjog szabályozási tárgya a társadalmi viszonyok olyan minőségileg elkülönült sajátos csoportjaira terjed ki, amelyek az anyagi jogszabályok szabályozási tárgyától éppen abban térnek el legélesebben, hogy utóbbiak alapján létrejövő, most már jogviszonnyá vált társadalmi viszonyok lesznek a meghatározói az előbbieknél.* Ez az ismérv az alapja a *jogrendszer vertikális* tagozódásának az államigazgatási anyagi jog és az államigazgatási eljárásjog összefüggésében.

ab) Az államigazgatási eljárásjog *sajátos szabályozási tárgya a horizontális elhatárolás* szemszögéből is kimutatható. Amilyen mértékben különböznek egymástól tartalmukban azok a társadalmi viszonyok, amelyeket a polgári anyagi jog, a büntető anyagi jog és az államigazgatási anyagi jog normái rendeznek, éppen olyan mértékben különböznek egymástól azok az alaki és eljárási szabályok is, amelyeknek tárgyai a polgári-, a büntető- és az államigazgatási jogviszonyok.

Az államigazgatási eljárásjog tárgyát meghatározni annyit jelent, mint kijelölni azon egynemű társadalmi viszonyok körét, amelyeket ezen jog normái szabályoznak. Ezek a viszonyok olyan eljárási természetű viszonyok, amelyek *az államigazgatási szervek végrehajtó tevékenysége során konkrét egyedi ügyeknek államigazgatási jogalkalmazás útján történő eldöntése végett, államigazgatási jogviszonyok létesítése, módosítása vagy megszüntetése érdekében jönnek létre.*

Eltekintve attól, hogy az államigazgatási eljárás keretében nem csak államigazgatási anyagi jogi normák realizálására kerül sor, továbbá eltekintve az alapul szolgáló jogviszonyok nyilvánvaló sokféleségétől, azokat *egy közös tulajdonság mégis egységbe foglalja: ez pedig ezen viszonyok igazgatási jellege.* Valamennyiükre nézve közös jegy az, hogy ezek az eljárási viszonyok a végrehajtó-rendelkező szervek végrehajtó funkcióinak betöltése érdekében, a szocialista államigazgatás feladatainak realizálása érdekében és folyamán keletkeznek. Ez különbözteti meg és lényegében horizontálisan is elhatárolja az államigazgatási eljárásjog szabályozási tárgyat képező viszonyokat azoktól az eljárási viszonyoktól, amelyeket az igazságszolgáltatás funkcióit megvalósító polgári- és büntető eljárás folyamatában végeznek az igazságszolgáltatás szervei.

²³ Szabó Imre: i. m., 407. old.

²⁴ Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961., 181. old.

²⁵ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai.

ac) A szocialista államigazgatási eljárásjog szabályozási tárgya maga is összetett jelenség. Szabályozási tárgyai egyrészt olyan társadalmi viszonyok, amelyeknek az államigazgatási anyagi jog szabályozása folytán kívánatos anyagi jogviszonyra válása államigazgatási eljárás keretében történik meg; másodsorban tárgyai olyan társadalmi viszonyok, amelyek jogi szabályozását más anyagi jogágak: az anyagi polgári jog, a családi jog, a pénzügyi jog, a mezőgazdasági termelészövetkezeti jog stb. vonták szabályozásuk alá, azonban ezen anyagi jogi előírások realizálása államigazgatási szervek jogalkalmazói eljárása során történhetik meg, s végül harmadsorban — a kifejezetten eljárás jogosultságokat és kötelezettségeket magukban foglaló viszonyok mellett a cselekvés menetének formájára vonatkozó viszonyok. „Az eljárásjogi jogok és köteleességek maguk is egyfajta tartalmat képviselnek — érdemi eljárás jogosítványt vagy magatartási köteleességet jelentenek —, vagyis tartalmuk van; az eljárásban e belső, eljárásjogi tartalomhoz képest megkülönböztethető az eljárás menetének formájára vonatkozó külső oldala.”²⁶ V. D. Szorokin ugyanezt a gondolatot a következőképpen fogalmazza meg: „... az eljárás jognak kettős feladata van: egyrészt az, hogy szabályozza az »illetékes« jogviszonyokat, másrészt az, hogy szabályozza realizálásuk tulajdonképpeni rendjét, azaz az eljárásnak egy meghatározott formáját”.²⁷

ad) Végül az államigazgatási eljárásjog szabályozási tárgyának különleges voltát kell látnunk abban is, hogy az olyan anyagi jogviszonyokra irányul zömében, amely anyagi jogviszonyokban, a jellegmeghatározó: az állam és az állampolgár viszonya. Egyéb jogágak szabályozási tárgyai is érinthetnek ilyen viszonyokat, ez azonban — különösen olyan jogágakban, mint a polgári jog, a munkajog, a családi jog stb. — nem döntő és nem általánosan jellemző, mint inkább kivételes lehet. Az államigazgatási anyagi jogviszonyokban — ezzel ellentétben — éppen az az általános, hogy a célzott anyagi jogviszony egyik alanya az államigazgatási szerv, másik alanya vagy alanyai az állampolgárok vagy azok törvényes szervezetei lesznek. Az olyan viszonyokat, amelyekben döntő, jellegmeghatározó az állam és az állampolgárok viszonya, Szabó Imre csoportalkotó alapviszonynak minősíti.²⁸

b) A jogi szabályozás módszere ugyancsak összetett jelenség.

ba) A jogi szabályozás módszerének fő specifikuma az, hogy az lényegét tekintve a címzettek magatartására gyakorolt jogi hatás három formáját egyesíti magában: az engedélyt, a tilalmat és a parancsot. A jogi szabályozás módszerének ezek az alkotó elemei kü-

lönböző módon és súllyal kapcsolódhatnak egymáshoz, és e kapcsolódás eltérő formái szerint a jogi szabályozás módszerének három alapvető típusa ismeretes. Az első típus az, amikor a tilalommal és a parancssal szemben a megengedő, a felhatalmazó elem kerül túlsúlyba az adott viszonyok jogi szabályozásában. A második típus lényege abban áll, hogy a tilalom, a tiltó rendelkezések jellemzőek leginkább a kérdéses területre, s végül a harmadik változatban a parancsoló előírás dominál a másik két szabályozó móddal szemben.

Az államigazgatási eljárásjog tárgyát képező társadalmi viszonyok olyan sokrétűek, s maga az eljárás is annyira komplex, hogy a szabályozás sajátos módját nem az egyik vagy másik szabályozási típus túlsúlyában, hanem éppen annak összetett voltában kell elsősorban látnunk. Az államigazgatási eljárásjog normáinak egyaránt kell tartalmazniok felhatalmazó (megengedő) tiltó és parancsoló előírásokat mind a jogot alkalmazó államigazgatási szerv felé szólnan, mind pedig az eljárás jogviszony más alanyait illetően.

bb) A jogi szabályozás módszerének következő — az előbbiekkal összefüggő — ismérve az is, hogy a jogszabály rendelkezéseinek megsértése esetén milyen szankcióféleség jellemző leginkább az adott jogágazatra. Az államigazgatási eljárásjog sajátos szabályozási módszere abban is megnyilvánul, hogy megsértése esetén különleges, eljárásjogi jellegű szankciók alkalmazására kerül sor. Ilyen sajátosan eljárásjogi szankciók — hogy csak néhányat említsünk — az eljárás bírság, az elővezetés, vétkes mulasztás esetén a jogvesztés, az államigazgatási szerv oldaláról történő eljárás szabálysértés esetén pedig az államigazgatási szerv felelősségét rögzítő eljárás rendelkezések a jogorvoslási kötelezettségen keresztül egészen a semmiség kimondásának kötelezővé tételéig.

bc) Sajátos szabályozási módot jelent önmagában az is, hogy míg az anyagi jogok által szabályozott társadalmi viszonyok esetében a jogi norma azt írja elő, hogy mit kell, illetve lehet tenni, addig az eljárás jogi norma arra nézve tartalmaz előírást, hogy az anyagi jogi normában megfogalmazott célt hogyan, milyen cselekvési rendben lehet realizálni. Az államigazgatási eljárásjog szabályai — mint minden eljárásjog szabályai — az anyagi joghoz képest eszközjellegűek.

bd) A szabályozási módszer tekintetében az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az államigazgatási eljárás jogviszonyok tipikus formájában egy egészen sajátos képlettel van dolgunk, amennyiben ennek az eljárás jogviszonynak egyik alanya éppen az az államigazgatási szerv, amely a célzott anyagi jogviszonyok egyik alanya lesz. Az államigazgatási szervnek ez a szupremációja az anyagi jogviszony alakulását illetően olyan tényező, amelyet a szabályozás során a közérdek és a ma-

²⁶ Szabó Imre: i. m., 58. old.

²⁷ Szorokin, V. D.: i. m., 15. old.

²⁸ Szabó Imre: i. m., 137. old.

gánérdek optimális egyeztetése érdekében különleges biztosítékokkal lehet csak megoldani.

b) Az államigazgatási eljárás jogi szabályozásának sajátos módszere végül abban is kifejeződik, hogy a szabályozási tárgy rendkívüli változatossága folytán az eljárás szabályozása is csak *differenciált módon* történhet meg. A differenciálás alapját az *eljárás eltérő típusai*, valamint egymástól jellegében és tartalmában *eltérő tárgyúgyei* képezik.

c) *Nem nélkülözi* az államigazgatási eljárásjog az *önálló jogágiság* harmadik *ismérveként* többek által várható *önálló jogági alapelvek meglétének kritériumát* sem. Munkánk harmadik fejezetében — más szerzőkkel egyetemben — kimutattuk, hogy az államigazgatási eljárásjognak az általános jogrendszerbeli, továbbá általános eljárásjogi alapelvei mellett több olyan alapelve is van, amelyek *sajátosan államigazgatási eljárásjogi alapelvek*. A magunk részéről ilyeneknek ítéltük az officialitás elvét, az eredményesség elvét, a gyorsaság és az egyszerűség elvét, s végül az államigazgatási szerv felelősségének elvét.

d) Fűződhet-e *különleges érdekeltisége* szocialista viszonyok közepette az *uralkodó osztálynak* ahhoz, hogy az államigazgatási eljárásjog *önálló jogágiságának fejlesztése irányába* ösztönözze a tudományt és a jogalkotást — merül fel a további kérdés. A szocializmust építő országok uralkodó osztályai szempontjából ez az *érdekeltiség aligha lehet kétséges*. A dolgozó osztályok államában a polgároknak elsőrendű érdekeltisége fűződik ahhoz, hogy saját államuk gazdasági, kulturális, szociális és politikai igazgatása minél nagyobb hatásfokkal legyen képes az államigazgatás eszközeivel — ezen belül hatósági jogalkalmazói ténykedés útján is — megvalósítani a *társadalom döntő többségének érdekeit összegező nagy társadalmi célokat* oly módon, hogy az *egyed-állampolgár érdekei is megfelelőképpen védelemben részesüljenek*, törvényes eljárás keretében, jogi biztosítékokkal körülbástyázottan. A szocialista társadalomban a közérdek és az egyéni érdek antagonisztikus ellentmondása feloldódik, ha azonban a jogrend nem biztosít az egyén számára is megfelelő jogvédelmi eszközöket az államigazgatással szemben — *történelmi tapasztalatok bizonyítják* —, az államigazgatás gyakorlata eltorzulhat, önkénybe torkollhat, és súlyos állampolgári sérelmek forrásává válhat a szocializmusban is a kötetlen közigazgatás. Ez a felismerés egyebekben az egyik legfontosabb magyarázata annak a nagyarányú tudományos és jogalkotói tevékenységnek, amely az elmúlt közel két évtizede vette kezdetét a szocializmust építő országokban éppen az államigazgatási eljárás kodifikálása, illetőleg az önálló államigazgatási eljárásjog kialakítása érdekében. Talán még azzal legyen szabad ezzel kapcsolatos érvelésünk kiegészíteni, hogy *össztársadalmi méretekben is összehasonlíthatatlanul szélesebb tömegeket érint az államigazgatási ható-*

sági eljárás, mint bármely más jogi eljárás — beleértve a polgári eljárást is. Olyan eljárásról van szó, amely a *társadalom minden polgárát* nap mint nap *érinti*, képtelenség lenne tehát tagadni a társadalom döntő többségét tevő és az állami hatalmat ténylegesen gyakorló dolgozó osztályok érdekeltiségét abban, hogy saját államuk közigazgatása velük szemben hogyan jár el.

e) Rendelkezik-e az államigazgatási eljárásjog a belső strukturális rendnek azzal a fokával, amely rendszerezettséget egyesek — mint jogági elkülönülés ismérvét támasztják — egy azonos nemű viszonyokat szabályozó normacsoporthal szemben; másképpen megfogalmazva a kérdést: *normarendszert alkotnak-e az államigazgatási eljárásjog szabályai?* Válaszunk határozott igen. Az *államigazgatási eljárásjog normái jól tagolt, zárt rendszert alkotnak*. Különösen vitathatatlan ez az államigazgatási eljárásjog *általános részét* kitevő általános eljárási szabályok esetében. A *különös rész* rendszere is részben a *kiemelt eljárásokra* megállapított normákból, másrészt pedig az általános szabályok mellett vagy azok kiegészítéseképpen hatályosuló *speciális szabályokból* áll össze. Ez utóbbi szabályok rendszerezése még nem megoldott, ami azonban nem szolgálhat olyan ítélet megalkotásának alapjául, hogy rendszer nélküli jogszabálytömeeggel van dolgunk. Egy jogág tárgyát képező joganyag belső rendezettségének kívánalma egyébként sem követelhet teljes rendezettséget. A jogszabályok rendezésének különböző, minőségi fokozatot is jelentő módjai, formái vannak. A legmagasabb szintet a kodifikáció útján történő rendszerezés jelenti. Nyilvánvalóan hibás és túlzó elvárás lenne, ha egy — egyébként azonos és egynemű viszonyokat sajátos módszerrel szabályozó — normaanyag önálló jogágiságának elismerését attól tennénk függővé, hogy kodifikációs jogalkotás révén alakított-e ki belső strukturáját. A joganyag belső rendezettségének követelménye csak egy optimális, de nem teljes rendezettséget jelenthet; a *belső strukturának ez az várható szintje véleményünk szerint az államigazgatási eljárásjogban adott*.

Nem érthetünk egyet fenntartás nélkül az olyan megfogalmazásokkal, melyek szerint az államigazgatási eljárásjog még csak kialakulásának kezdeti stádiumában van. A szocialista országok általános kódexei mellett minden állam igazgatásában a legfontosabb területekre nézve részletes eljárási szabályok hatályosulnak. Hazai viszonylatban is — talán nem túlzó a megállapításunk — *nem annyira* a közigazgatási eljárás *kötetlensége* okozza a legfőbb és legtöbb problémát, *mint inkább* sok esetben a *túlszabályozás*, illetőleg az *indokolatlanul nagy speciális normatömeg* okozta veszélyekkel és nehézségekkel küszködünk.

f) Az államigazgatási eljárási jog alapján létrejövő *eljárási jogviszonyok sajátos természetéről* más összefüggésben már szólottunk.

Különleges azonban az a helyzet is, amely az államigazgatási anyagi jogviszony és az eljárásjogi jogviszony időbeli strukturális képe mutat. Munkánk második fejezetében e kérdéssel részletesebben foglalkoztunk, itt csak a lényegyet emeljük ki. Míg a többi (nem államigazgatási) eljárások esetében az anyagi jogviszony megelőzi, mintegy feltétele az eljárási jogviszonynak, addig az államigazgatási életben — legalábbis az eljárás tipikus formájában — az államigazgatási eljárási jogviszony időbelileg megelőzi az államigazgatási anyagi jogviszonyt; másképpen: államigazgatási anyagi jogviszony létesítésének, módosításának vagy megszüntetésének éppen hogy feltétele a megfelelő eljárás lefolytatása. A két jogviszonyféleség időbeli egymásutánja az államigazgatásban fordított, mint a büntető- és a polgári jogok esetében. Nagyon lényeges tartalmi sajátosság továbbá az, hogy az államigazgatási eljárás által célzott anyagi jogviszonyokat illetően sok esetben az akarati elem csak az egyik jogalany — az államigazgatási szerv — oldalán lelhető fel, az akaratgyezőség nem feltétele e jogviszonyok alakulásának.

Ha tehát valaki a jogágiság kritériumai között a kérdéses normacsoport által érintett jogviszonyok jellegét is mérlegre teszi, azt tapasztalja, hogy az államigazgatási eljárásjog által érintett jogviszonyok, mégpedig úgy az anyagi — mint az eljárási jogviszonyok tartalmilag és strukturálisan is mutatnak fel olyan jegyeket, amelyek egyéb jogágak által célzott jogviszonyokhoz képest sajátosnak minősülnek.

g) A tudomány és egyéb szubjektív tényezőknek az államigazgatási eljárásjog önálló jog-

ágiságának alakításában játszott szerepére a korábban elmondottakhoz képest bővebben nem kívánok kitérni.

4. Az államigazgatási eljárásjognak a magyar szocialista jogrendszerben elfogalt helyét elemző vizsgálataink végül is elvezettek bennünket annak kinyilvánításáig, hogy a magyar államigazgatási eljárásjog rendelkezik mindazokkal az objektív kritériumokkal, amely feltételeket az általános állam- és jogelméletnek a szocialista jogrendszer tagozódására vonatkozó alaptételei az önálló jogágiság tényezőiként meghatároznak: van sajátos, minden más társadalmi viszonytól minőségileg elkülönült szabályozási tárgya és szabályozási módszere, vannak különleges, csak az államigazgatási eljárás jellemző jogági alapelvei, a szocialista állam uralkodó osztálya különösen érdekelt abban, hogy államának közigazgatási hatósági tevékenysége a jogági elkülönítettség szintjén szabályoztassék, a jelenlegi jogi szabályozottság rendelkezik a belső strukturális rendnek azzal a fokával, amely az önálló jogágtól megkívánatik, s végül az általa érintett jogviszonyok — értve ez alatt mind az anyagi, mind az eljárási jogviszonyokat — tartalmilag és szerkezetileg számos vonatkozásban különböznek egyéb jogágak által érintett jogviszonyoktól.

Mindezek kellő alapot nyújtanak számunkra annak leszögezésére: kívánatos, és elérkezett az ideje alapos megfontolás és tudományos vita tárgyává tenni, hogy a magyar államigazgatási eljárásjog a magyar szocialista jogrendszer önálló ágaként kezeltesse.

Szűcs István

Leibniz és a jogi rendszerképzés kérdése

1. *Leibniz aktualitása.* Abban a hagyatékban, mely Gottfried Wilhelm Leibniz halálával az emberiségre szállt, számos tudomány osztozik, és számos olyan tudomány van, amely Leibnizet egyaránt nagy múltbéli mesterei, vagy éppen úttörői között tartja számon. Leibniz életművének megítélése: aktualitása és értéke azonban még munkásságának egyes oldalain belül is történelmileg változó képet mutat. E megítélés történelmi módosulásai egy Shakespeare korszerűségével foglalkozó angol tanulmánykötet¹ parafrázisával élve, úgy tűnik, még egy olyan kutatást is jogosulttá tehetnének, amely a „Leibniz a változó világban” című téma feldolgozását célozná.

Az elméleti és gyakorlati életművek történelmi szerepváltásának általános társadalmi okai — különösen a marxista tudományban — jól ismertek. Leibniz esetében azonban van egy sajátos körülmény, egy tiszta formájában csak az elméleti életművekben adódó lehetőség, mely e szerepváltás okait színezi, és ez az, hogy Leibniz Janus-arcú gondolkodó volt. „Legjobb gondolatai — írja róla kései értékelője² — nem olyanok voltak, mint amelyek számára népszerűséget szerezhetek volna, s ezeket ő közzététel nélkül, íróasztalában hagyta. Amit közzétett, az a fejlődelmek és fejedelemasszonyok helyeslésének megnyerését szolgálta. És ennek következménye az, hogy két olyan filozófiai rendszer van, ame-

¹ Shakespeare in a Changing World, ed. by Arnold Kettle, London, Lawrence and Wishart, 1964.

² Russel, Bertrand, History of Western Philosophy, 2nd ed., London, Allen and Unwin, 1961, 563. old.

lyet a Leibniz gondolatát képviselő rendszernek tekinthetünk...” Az egyik rendszer tehát kidolgozott formában, korabeli kiadásokban maradt ránk, a másik — az eredetibb és nem egy tekintetben értékesebb — viszont teljesen szétszórta, olyan rendszertelen, kéziratok alakban, amelyről egy kortársának megszólaltatásával még Hegel is bizonyos malíciával jegyezte meg azt, hogy nem más, mint a „filozófia csapongó feldolgozása levelekben”.³ Leibniz jogi eszméinek számottevő része szintén ez utóbbi formában maradt az utókorra, s ez bizonyos szerepváltozást már eleve valószínűsíthetővé tesz, hiszen ezek csak folyamatos könyvtári kutatómunkával és kritikai szövegkiadással válhattak — nem kivételesen csak századunk évtizedeiben — hozzáférhetőkké a tudomány számára. Emellett azonban különösen témánk, a jogi rendszerképzés problematikája s általánosságban a jog logikai felépítése szempontjából Leibniz a jelenkori tudományos fejlődés egy autonóm irányának köszönhetően került ismét az érdeklődés homlokterébe; egy probléma égetővé vált aktualitása tette őt, a probléma klasszikus megfogalmazóját aktuálisá.

A szerepváltás érzékeltetésére érdemesnek tűnik megjegyeznünk, hogy a korábbi feldolgozások⁴ Leibniz művének jogi-logikai tanulságait teljesen figyelmen kívül hagyták. Sőt egy, a halálának kétszázadik évfordulóján megjelent áttekintő jogbölcseleti tanulmány alaphangját épp egy olyan állítás szabta meg, amelynek ellenkezője bebizonyítására mi — legalábbis a témánk adta keretek között — az alábbiakban kísérletet teszünk. Amint ugyanis itt kifejtést nyert, „Leibniz az egyedüli a nagy bölcsesek közt, aki elsősorban jogász volt, egész bölcseleti rendszerét mint jogász építette ki... Talán ő az egyetlen nagy jogbölcész, aki a jogtudományt tekinti kiindulási pontnak s egyben összekötő kapocsnak az összes tudományokra nézve... Leibniznak ez a jogászias alapfelfogása, valamint gyakorlati politikus és hivatásos diplomata minősége magyarázza meg... azt a gyakorlatiasságot, ami... egész tudományos működését jellemzi. Mint jogbölcsezt és tudományos politikust különösen kiemeli Leibnizot éppen a természetjogi és észjogi írók közül helyes gyakorlati érzéke.”⁵ Amint azonban száza-

dunkban Leibniz metafizikai, teológiai és más munkássága eredményeinek viszonylagos háttérbeszorulása mellett életműve matematikai oldalain túlmenően elsősorban logikai gondolatai kerültek előtérbe és nyertek a modern matematikai logika úttörő jelentőségű előfutáiraiként egyre általánosabb elismerést,⁶ ugyanúgy jogi munkáinak természetjogi hangszereltsége, természetjogi koncepciója is immár csupán a jogfilozófia történetének egyik fejezeteként tartja meg érdekességét; és aktuálissá, valóban elementáris erővel hatóvá pedig művének egy korábban elelhanyagolt módszertani vonása, a jog alapvetően logikai megközelítésének, a deduktív rendszerképzés igényének tanulsága vált.

Mindezek közös gyökere, úgy tűnik, nem más, mint a tudományok különböző interdiszciplináris megközelítésekkel ösztönzött módszertani közeledése és fokozottabban egzakttá válása; a matematikai logika, valamint az általános tudományelmélet és módszertan kialakítása; és mindezekkel együtt a tudományok formalizált kifejezésének különböző mértékű, de egyre növekvő igénye, mely sajátos módon a jogtudomány területén is századunkban megjelent. A jog és jogtudományok axiomatizálására, formális logikai kifejezésére irányuló e századi törekvések és a leibnizi eszmekör közötti párhuzamosságot számunkra egyébként a jogfilozófia történetének ismert francia művelője, Villey mutatta ki elsőként, bemutatva „a XVII. században, főként Németországban ismert matematikus-jogászok osztályát, kiknek elsődleges becsvágya a jogtudomány egészének matematikai módon való újjáépítése volt”⁷; ez az értékelés azután utóbb már más munkákban is megjelent.⁸

2. *Az egyetemes matematikai módszer gondolata.* A karteziánus racionalizmus, a XVII. századnak ez a messzeható, a feltörő liberális polgárság érdekeit kifejező filozófiája a fogalmi gondolkodást akarta új alapokra helyezni; és a rend, az okfejtések szigorúsága, az eredmények bizonyossága érdekében a matematikát emelte piederstálra, a matematikai-geometriai kifejtést avatta a módszerek módszerévé; ilyen megközelítési lehetőségként, amely alkalmasnak kínálkozik arra, hogy a gondolkodásnak eszményi tisztaságot, világosságot, megingathatatlan biztonságot kölcsönözön. S az alapgondolat nemcsak termékenynek, hanem egyúttal rendkívül termékenyítőnek is bizonyult. Descartes mellett — és vele részben egyidőben — számos olyan gondolkodó akadt, akik nem kis mértékben a tapasztalattól elszakadva, s a matematikával összeolvadva álmodtak egy egyetemes matematikai módszer eszmé-

³ Buhle, Johann Gottlieb, Gesichte der neueren Philosophie, IV, 131. old. Id. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, Előadások a filozófia történetéről (Vorlesungen über den Geschichte der Philosophie [1816], 1833, ford. Szemere Samu), III, Bp. Akadémiai, 1960, 323. old.

⁴ Pl. Werner Rudolf, A bölcseleti jogtudomány történelme, Bp. Franklin, 1875, 70—71. old., sőt még az olyan áttekintések is, mint Sauer, Wilhelm, System der Rechts- und Sozialphilosophie, 2. Aufl., Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft, 1949, 314—318. old., Del Vecchio, Georges, Philosophie du droit (1930, trad. de J. Alexis d'Aynac), Paris, Dalloz, 1953, 93—94. old., Verdross, Alfred, Abendländische Rechtsphilosophie, Wien, Springer, 1958, 129—132. old.

⁵ Finkey Ferenc, Leibniz jogbölcseleti és politikai eszméi, = Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmából, Bp. Franklin, 1917, 152—153. old.

⁶ Ld. Mindkettőt Russel, i. m., 576. old.

⁷ Villey, Michel, Questions de logique juridique dans l'histoire de la philosophie du droit, = Etudes de logique juridique, II (Bruxelles, Bruylant, 1967), 7. old.

⁸ L. pl. Brimo, Albert, Les grands courants de la philosophie du droit et de l'Etat, 2e éd., Paris, Pedone, 1968, 91. és 94. old.

jéről, és tettek annak megvalósítására enciklopédikus művekben kísérletet. Ezek sorában említhetjük Alsted *Panacea philosophica* (1610), Lobkowitz *Rationalis et realis philosophia* (1642), Hobbes *Leviathan* (1651), Sturm *Universalia Euclidea* (1651), Weigel *Analysis Aristotelica ex Euclide restituta* (1658), vagy Spinoza *Ethica ordine geometrico demonstrata* (1677) című művét egyaránt.⁹

E körben Leibniz célkitűzése nem kevesebb iránnyult, mint hogy egyetemes nyelvet alakítson ki, és ennek érdekében, mintegy előmunkálatként létrehozson egy úgynevezett egyetemes karakterisztikumot és enciklopédiát. Ezek a művek egyöntetűen *more geometrico* épültek volna fel. Már kutatásának elemi fokán, a kombinatorika alapjainak kifejtése során rájött ugyanis arra, hogy az alapfogalmak egyszerű kombinálásával minden lehetséges, azaz igaz ítélet kifejezhető. Ebből következtetett azután a *feltalálás logikájának* körvonalazására, illetőleg olyan *ítéletgépek* alkotására, amelyek az összes lehetséges ítélet megfogalmazását mechanizálnák, és ezzel a feltalálás munkáját — úgymond — a gépre bíznák. Hiszen e feladat nem jelentett Leibniz szemében mást, mint adott alanyhoz az összes lehetséges, azaz igaz ítélethez vezető állítmány, adott állítmányhoz pedig az összes lehetséges, azaz igaz ítélethez vezető alany meghatározását.¹⁰

Nos, az *egyetemes nyelv* eszméje a kombinatorika gondolatán épült fel. E nyelv az összes létező fogalom összes kapcsolatát, más fogalmakhoz és azok kapcsolataihoz való viszonyát magában foglalta és képletszerűen kifejezte volna. Természetszerűleg ez előfeltételezte volna részben a fogalmak, részben az ismeretek teljes leltárának kialakítását. A fogalmak elemzése és meghatározások segítségével összetevő elemeikre bontása ugyanis a maga oldaláról igényli maguknak az ismereteknek kimerítő elemzését, egy bizonyítási eljárás során egyszerű és nyilvánvaló elvekre visszavezetését. Az egyetemes nyelv racionalista eszméje a fogalmakat, s a fogalmak ítéletekben kifejeződő kapcsolatait érintő minden többértelműség és kétség kiküszöbölését, a természetes nyelv mesterséges nyelvvé való felváltását célozta. Ugyanakkor ez a nyelv szimbolikus lett volna, de nem csupán és nem is elsődlegesen formális jellege miatt, hanem alapvetően azért, mert az elemeit képező fogalmaknak valóságos logikai képmását, a fogalmak rendszerében elfoglalt helyét és kapcsolatait tükrözte, — és ezeket egyértelmű, biztonsággal áttekinthető módon ki is fejezte volna. S minthogy a mű egésze a mate-

és más, húszéves kora előtt vagy körül írott matikától kölcsönzött logikai szerkezetben épült volna fel, a fogalmi viszonyok formalizált kifejezéséhez szükség lett volna egy *Calculus ratorator* kidolgozására is, ami a matematikai jelek elemi kombinációinak — az összeadásnak és szorzásnak — megfelelő elemi fogalomkombinációkat tartalmazta, s ezzel az összes lehetséges fogalomkapcsolat előre megadott szabályok szerint történő csaknem mechanikus összeállítását biztosíthatta volna.¹¹

A *Characteristica universalis* ily módon végül is az összes fogalom logikai láncolatának megalkotását, az *Encyclopaedia* pedig a rendszerbe foglalt fogalmak feltárását, azaz kevés alapfogalom meghatározásával és ezekre való visszavezetésével egy, a geometriai demonstrációhoz hasonló rendben történő kifejtését célozta. Az emberi ismeretek ilyen átfogó, minden lehetséges összefüggést feltáró egységes módszerű összefoglalása már önmagában is a tudományok egységes szemléletére mutat. És valóban, a *Scientia generalis* körvonalazása során Leibniz eljutott annak felismeréséig, hogy a matematikai gondolkodás végső soron nem más, mint jelek adott kombinálásával végzett formulaalkotás, majd egyik formulából a másikba való átmenet a formula átalakítása révén, adott szabályok alapján történő behelyettesítéssel. És ez a gondolkodás, mint kifejtette, hasonló szerkezetet mutat minden tudomány esetében. Minden tudomány ugyanis egységesen a viszonyok — az arisztotelészi logika például az azonosság és tartalmazás viszonyainak — tudománya, noha az alapviszonyokon túlmenően egyes tudományok tárgyakként specifikus viszonyok is szerepelhetnek, ami a közös algoritmuson túlmenően természetesen specifikus eljárási módokat vonhat maga után.¹²

Ez a hatalmas, terjedelmében és analitikus mélységében egyaránt lenyűgöző rendszer, mely valamennyi tudomány teljes fogalomkészletének és ismeretanyagának minden belső kapcsolatot, viszonyt kifejezésre juttató egységes logikai keretbe foglalásaként jelent volna meg, Leibniz víziója szerint elsőrendű gyakorlati célokat szolgált volna; egyszer s mindenkorra átalakította volna a vitáknak a racionalizmus e korszakváltóként remélt győzelme előtti világát. Az emberek „ebben vitáik számára egy valósággal tévedhetetlen bírát találnának” — írta a hannoveri hercegnek 1690 táján,¹³ és később, az *Ész*, a matematikai gondolat mindenhatóságába és végső győzelmébe vetett hitében, tovább immár nem fokozható illúzióktól eltelve, még utópisztikusabban nyilatkozott: „Ha viták merülnének fel, nem lenne többé szükség két filozófus közötti megvitásra, hanem csak két számolóra. Elégséges lenne, ha palavessző-

⁹ Vö. *Grua*, Gaston, *Jurisprudence universelle et Théodicée selon Leibniz*, Paris, Presses Universitaires de France, 1953, 25—26. old.

¹⁰ *Die philosophischen Schriften von G. W. Leibniz*, herausgegeben von Carl Immanuel Gerhardt, IV, Berlin, Weidmann, 1875—1890, 61. old. Vö. *Dienes* Pál, *Leibniz logikai és matematikai eszméi*, = Leibniz halálának kétszázadik évfordulója alkalmából, Bp. Franklin, 1917, 113—114. old.

¹¹ Vö. *Dienes*, i. m., 115—116. és 137—138. old., *Couturat*, Louis, *La logique de Leibniz d'après des documents inédits*, Paris, Alcan, 1901, 79—80. old.

¹² Vö. *Dienes*, i. m., 139—140. old.

¹³ *Die philosophischen Schriften...*, VII, 26. old.

jüket a kezükbe véve táblájukhoz leülnek, és (ha úgy tetszik, tanúként egy barát részvételeivel) azt mondanák egymásnak: Nos, hát számoljunk!"¹⁴

Leibnizet e grandiózus terv élete végéig foglalkoztatta, s úgy gondolta, hogy leginkább nagyszabású, maradandó, világot formáló hatású műve is ennek megvalósítása lett volna.¹⁵ A racionalizmus korának hasonlóan merész célokra törő vállalkozásai, s ezen belül Leibniz becsvágya ugyanakkor rendkívül jellemzőek magára a racionalizmusra. Ebben, mint láthatuk, az Ész hatalmába, a matematikai kifejtés univerzalitásába és biztonságába vetett büszke polgári hit egy ponton már az emberi megismerés és tudás bevégezhetőségének, s ezzel a tudományok lezárhatóságának illúziójába csap át. A tudományos fejlődés ilyen álomképében azonban a feltalálás gépesítése, s a viták számolgotásra visszavezetése, vagyis a tudományok verbális matematikaként egyetemesen alkalmazható omnipotens formulákkal történő megjelenítésének eredménye nyilvánvalóan tautológikus állításként, immanens eredményként jelenhet csak meg. Az ítéletgép eljárásában az alanyok és állítmányok igaz ítéletre vezető kombinációinak összeállítását nyilvánvalóan meg kell, hogy előzze a gép programozása, mindenekelelt a nem-lehetséges (azaz hamis ítéletre vezető) kombinációk kiválasztása; a *Calculus* módszere szerint lefolytatandó vitát pedig meg kell, hogy előzze egy egyetemes nyelv kialakítása, vagyis az emberi tudás egészének kimerítő összefoglalása. A problémamegoldás előfeltételeként viszont így olyan feltételek adóttak, amelyek rejtett módon maga a probléma kiküszöbölését, álproblémává alakítását tartalmazzák. Egy olyan feltétel pedig bizonyára nem minősülhet reálisnak, amely a következményt már eleve magában foglalja, vagyis az egyikről a másikra következtetést analitikussá, új állítást nem tartalmazóvá avatja.

3. A jogtudomány logikai koncepciója. Leibniz első jogi dolgozatai sajátos módon már logikai jellegűek voltak, szigorúan a bizonyítás eszközeinek segítségével megoldott problémákat hordoztak. Specimen difficultatis in jure (1664), Specimen certitudinis seu demonstrationum in jure (1665), De casibus perplexis in jure (1666)

munkáiban így egyúttal megjelenik a jog saját-szerűségének felszámolása, a jogtudománynak a logika körébe vonása. De arte combinatoria (1666)-című írásában a jogtudományt még a geometriához hasonlítja, mert az eseteket mindkettő egyszerű elemek kombinálásával, a demonstráció rendjének alapulvételével formálja.¹⁶ Négy évvel később, Conringhoz írt levelében azonban már expressis verbis kinyilvánítja, hogy a jogtudomány erkölcsi kérdésekre alkalmazott logika, ahogyan emellett többek között létezik még matematikai, teológiai, vagy éppen orvosi logika.¹⁷

Egymást követő munkáiban Leibniz hamosan megkezdi programadó tételeinek kibontását. 1665-ben írott, már említett tanulmányában kifejti a feltételes ítéletek jogra alkalmazott elméletét, melynek teorémái sorában *Conditio*-ként a hipotézis vagy 'a jog ténybeli feltétele, *Conditionatum*-ként pedig a jogkövetkezmény vagy maga a jog szerepel. *Nova Methodus discendae docendaeque Jurisprudentiae* (1667) címet viselő, a bennünket foglalkoztató probléma szempontjából alapvető művében ezután megkísérli az arisztotelészi logika sajátlagosan jogi alkalmazását. Korábbi, „az összebonyolított jogesetekről” szóló említett írásában kísérletet tett ugyan a határesetekre való alkalmazásban mutatkozó törvényi konfliktusok feloldására, a jogászai módszerekkel szemben azonban immár egyértelműen a logikai eszközök diadalát hirdeti. „Az antinómiák feloldásának művészete abban áll — írja,¹⁸ — hogy ügyelünk arra, vajon más alany vagy állítmány szerepel-e itt, és ismét más a kérdéses törvényben vagy tételben, avagy azonosak-e ezek mind a kettőben. Ahogyan Arisztotelész az azonoságot és különbözőséget magyarázza, éppen úgy lehet feloldani az antinómiákat is.” Négy-öt évvel később egy kéziratban maradt, s utóbb *Definitio justitiae universalis* cím alatt közzétett munkájában végül eljutott odáig, hogy pontonként kimutassa a megfeleléseket a logika s a jog kategóriái, ítélet-típusai és következtetési formái között. A jogi okfejtés logikai leképezésében így számottevő szerepet játszhatott számos későbbi felismerést megelőző tétel, mely szerint a jogi minősítések logikai modalitásoknak felelnek meg:

„Justum, licitum Injustum, illicitum Aequum, debitum Indifferens	} est quicquid	{	possibile impossibile necessarium contingens	} est fieri a viro bono.” ¹⁹
---	----------------	---	---	---

Ha a jogtudomány — mint az imént láttuk — ágazati logikaként jelenik meg, akkor törvényszerűségei is bizonyosan részesednek a logika általános törvényeiben. Nos, az egység s a rend gondolatát, mely e logikai koncepció egyik alappillére, Leibniz metafizikai síkon is

¹⁴ Die philosophischen Schriften..., VII, 200. old.

¹⁵ Vö. *Couturat*, i. m., 119. old.

¹⁶ Sämtliche Schriften und Briefe von G. W. Leibniz, herausgegeben von der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Darmstadt 1923..., VI (1), 189. old.

¹⁷ Die philosophische Schriften..., I, 168. old.

¹⁸ G.—G. *Leibnitii Opera omnia nunc primum collecta etc.* studio Ludovico Dutens, Geneve, 1768, III, 202. old. Id. *Couturat*, i. m., 562. old.

¹⁹ Bruchstücke in *Leibnizens Nachlass zum Naturrecht* gehörig, ap. Trendelenburg, II, 265. old. Id. *Couturat*, i. m., 565—566. old.

megfogalmazta. „A dolgokban minden meghatározott — írta 1698-ban Malebranche-hoz címzett levelében²⁰ — éspedig vagy a szükség-szerűség mintegy geometrikus okai, vagy pedig a legnagyobb tökéletesség mintegy erkölcsi okai által.” A meghatározottság a jogban egyebek között fogalmi teljességet, a teljesség pedig — a felemelkedő polgárság liberális törekvéseivel egyébként egybeesően — garanciális védelmet feltételez. Az Elementa juris naturalis (1671) kifejtése során Leibniz rámutatott a teljesség egy elemére, s ennek logikai megfelelőjére: „A jogosultság és kötelezettség, mely kölcsönös és egyidejű különböző alanyok között, egyazon alanynál általában kiegészítő jellegű, és egymást kizáró mint a lehetőség és szükség-szerűség, oly módon, hogy a jogtudomány megegyezhet a jogos cselekmény kifejtésével, mert a többi kellő lesz; avagy a kötelezettség kifejtésével, mert a többi jogosnak vagy közbönsnek tekintett lesz.”²¹ A jogosultság és kötelezettség azonban önmagában nem több, mint a pozitív irányú elrendelő vagy megengedő szabályozás két lehetősége. A teljesség garanciális kibontásához a rendszerépítés munkája során így az is kellett, hogy aminek pozitív szabályozása nincs, de nincs tiltó, jogi lehetetlenséget kifejező negatív szabályozása sem, az közömbösként nyerjen jogi elismerést. Mert „mindaz, ami nem tiltott, szabad” és így módon „minden cselekmény úgy vélelmezett, hogy szabad”, — amint ezt a karakterisztikusan liberális, bár érvényessége *a priori*-jellegét érintően ma is vitatott tételt feljegyezte 1695-ben, Domat kivonatolása során.²²

A jog és tudománya, mely a racionalizmus szellemében a meghatározottság, teljesség és biztonság igényétől hajtva belső lehetőségeinek megvalósítására, s ezzel önmaga bevezetésére tör, Leibniz szemében a lehetséges jogi ismeretek univerzumának megalkotására nem használhat más eszközt, mint azt, amit már szolgálatába állított az ítéletgép formájában. Nos, korábban idézett *De arte combinatoria* című munkájában Leibniz már programba foglalta néhány általános szabály kombinálásával végtelen számú esetnek a maga individualitásában való előrelátását és szabályozását; egy másik írásában lehetségesnek tekintette adott tényállások és jogkövetkezmények variációinak kiszámítását s a kívánatos kombinációk törvényhozási kiválasztását (ahhoz némileg hasonlóan, ahogyan a rómaiak egyes szerződéseket a lehetségesek közül nevesítettek); az inkább didaktikus *Nova Methodus*-ban pedig a variációszámítást, s a hasznos kombinációk kiválaszt-

tását magára az értelmezésre is kiterjesztette.²³ Sajátos közös vonása ennek az eljárásnak az, hogy valóságosan új tudást nem ad, hanem csak olyant, ami legalábbis lehetőségében már benne rejtett az előzményekben. Mindazonáltal, legalábbis egy adott körben, elvben teljes és manifesztálódott tudást kellett, hogy eredményezzen.²⁴

A jogtudomány egy ilyen koncepciója, melyben valóságos érdekek utópisztikus álmokkal keverednek, s kifejezést mindezek osztatlanul logikai posztulátumok köntösében nyernek, a valóságtól igen elrugaszkodottnak tűnik. A jognak és tudományának bevezetése egészében inkább racionalista eszményként, a polgári biztonsgtudat pszichikailag indokolt igényének irracionális tendenciákat is sejtető kifejeződéseként jelenik csak meg. A jogtudomány e szemlélete azonban ugyanakkor megtúrt olyan elemeket, amelyek előbbi megállapításainkat — bizonyos mértékig — nemcsak korlátozzák, hanem viszonylagossá is teszik. Az egyik ilyen az, hogy az eszményi tökéletességet Leibniz elsősorban teoretikus értékűként fogta fel, anélkül, hogy ennek a mindennapi cselekvés mechanizmusában való lecsapódására, gyakorlati konzekvenciáira gondolt volna. Úgy tűnik ugyanis, hogy a mindennapi élet gyakorlatát illetően realizisztikusabban gondolkodott, hiszen a Locke-i *Essay* bírálatoként írott *Nouveaux Essais sur l'entendement humain* lapjain, amint erre egy amerikai kutató is rámutatott, jó érzékkel sejtette abszolutisztikus szemléletmódjának gyakorlati irrelevanciáját. „Mint hogy az erkölcsiség... — írta²⁵ — jelentősebb, mint a számtan, Isten ösztönöket adott az embernek, melyek közvetlenül és gondolkodás nélkül sugallják valamely részét annak, amit az ész meghagy.” A másik viszonylagos korlátozó elem pedig, úgy tűnik, nem más, mint a ter-

²³ Vö. *Sämtliche Schriften*..., (VI) 1, 177. és 189. old., *Leibniz*, *Textes inédits*..., 794—797. old.; *Sämtliche Schriften*..., VI (1), 328. és 338. old.

²⁴ A matematikai módszer egyetemességének gondolatára visszautalva érdemes megjegyeznünk, hogy a kombinatorika ilyen sajátos alkalmazási területei, melyek problémánk szempontjából döntő jelentőségűeknek látszanak, *Leibniz* szemében voltaképpen csak partikuláris alkalmazását jelenthették e módszer univerzalizálásának. *Leibniz* differenciálatlanul egységes gondolkodásáról vall az a körülmény, hogy „tervezi kombinatorikája alkalmazását a matematikára, aritmetikára és geometriára, a logikára, szillogizmuselméletre és osztályozásokra, az egyetemes nyelv ősi, de megfiatalított gondolatára, a titkosírás- és rejtjelfejtés tudományára, a számológép egy embrionális tervének kialakítására, a zenére, az elemek alkimiájára, a jogra, jogtudományra és teológiára, a politikára (a kormányformák elméleti felfogására), a stratégiára, és végezetül még a latin prozódiaira”. *Serres*, Michel, *Un tricentenaire: Problèmes du De arte combinatoria*, 1666, = *Akten des Internationalen Leibniz — kongressus* (Hannover, 14—19. November 1966), *Studia Leibnitiana Supplementa* III, Wiesbaden, Steiner, 1969, 115. old.

²⁵ *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, I. könyv, 2. fejj., 9. §. Vö. *Rescher*, Nicholas, *The Philosophy of Leibniz*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1967, 144—145. old.

²⁰ Id. *Grua*, *Jurisprudence universelle*..., 232. old.

²¹ *Sämtliche Schriften*..., VI (1), 467. old.

²² *Leibniz*, G. W., *Textes inédits d'après les manuscrits de la Bibliothèque Provinciale de Hanovre*, publié et annoté par Gaston Grua, Paris, Presses Universitaires de France, 1948, 648. és 606. old.

mészetjog változatlanként és teljesként felfogott rendszere. Ennek hézagpótló jelentőségét ugyanis Leibniz természetes adottságként elismerte; s noha a teljességigény objektíve a természetjog hatókörének elvi vagy gyakorlati visszaszorítását is eredményezhette volna, Leibniz minden írásában, sőt magánjellegű levelezésében egyaránt számolt ennek jelenlétével.

4. A jogi rendszerképzés geometrikus víziója. A matematikai módszer egyetemességének gondolata, mint láttuk, a különböző tudományokban sajátos közös látásmódot eredményezett. Így a jogtudomány is hasonlatossá vált a geometriához, és — legalábbis Leibniz felfogásában és célkitűzésének tükrében — a logika egy ágazati, alkalmazott változatává alakult át. E jogtudományban nyilvánvalóan csak propedeutikus szerepet játszhatott a logikai és jogi kategóriák közötti párhuzamosságok vizsgálata, a jogi teljességigény logikai megfelelőjének körülhatárolása. A cél, aminek mindezek eszközéül szolgáltak, nem lehetett sem más, sem kevesebb, mint a racionalista ideál valóra-váltása, egy axiomatikus rendbe tagolt eszményi jogi rendszer kialakítása.

A „rendszer iránti szerelem”, mely „máskacs rögeszmeként kísérte végig életét” és végül „győzött” Leibniz művében,²⁶ sajátos ideológikus formában jelent meg. Eszméit ugyanis egy klasszikus római jog mítoszába vetítette vissza, egy olyan jogéba, amely racionális, egyszerűjű, személytelen és homogén, egyszóval Tribonianus és a justinianusi kodifikáció által még meg nem rontott volt.²⁷ Ebben az értelemben csodálja az antik jogtudósok műveit, melyek szerinte csaknem matematikai demonstrációkként olvashatók;²⁸ és ebben az értelemben írja a következőket: „Merészen még azt a tetszetős, de igaz paradoxont is megkockáztathatjuk, hogy nincs más olyan szerző, akinek írásmódja inkább hasonlítana a géométerek stílusához, mint a régi római jogtudósok, akiknek töredékei a Pandektákban találhatóak.”²⁹ Tudjuk, hogy „történelmileg mindenesetre aligha lehetne hamisabb értelmezést adni a római jogászok által valóban követett módszerről”,³⁰ a hangsúly azonban mégsem ezen a körülményen, hanem azon van, hogy Leibniz alkalmas ideológikus formát talált törekvéseinek elméleti alátámasztására. Ha ugyanis a jog valaha már eszményi volt, akkor a feladat, a racionális jog kialakítása sem más, mint a réginek a rekonstruálása. És ez az ideológikus kifejezés — mint a hamis tudati tükrö-

zések oly gyakran — ismét egy valóságos magot, problémát takart. Mint ismeretes, a római jog recepciója, elfogadása és élővé tétele Németországban e jog kodifikált formájának, a Corpus Iuris-nak az átvételét jelentette, ennek minden hiányosságával: ellentmondásosságával és kétértelműségeivel egyetemben. Nos, ilyen körülmények között a Leibniz által terbevetett reform is „inkább a jogkönyvek, semmint maga a jog reformját”³¹ célozta; a recipiált jog olyan — szemérmesen ideológikus formában indokolt — átfarmálására irányult, amely az „eredetinek” feltételezett forrásokhoz való visszatérést, a redukciós módszer révén „az eredeti törvényeknek azon törvényektől való elkülönítését, amelyek csak más törvények vagy a természetes értelem következményei”,³² eredményezte volna.

A leibnizi kodifikációs eszme körvonalait — és ennek befejezetlenségét, megvalósíthatatlanságát — sejtetni engedti Kestnerhez élete utolsó évében, 1716-ban írott levele is. Ebben olvashatjuk: „kívánatos volna bevallani, hogy az előttünk fekvő igen régi törvények ereje nem a jogból, hanem a rációból származik . . . , és az új kódex mindenekelőtt nyilvánvaló méltányosságból rövid, világos, megfelelő, s a köztekintélyt kielégítő legyen, hogy a jogot, mely a törvények tömege, homályossága, tökéletlensége, a döntvények eltérései és a jogtudósok el nem ismerése miatt a bizonytalanságba süllyedt, világos fénybe állítsuk.”³³ E levél bizonyos fokú megerősítést adhatja azon nézetnek, mely szerint Leibniz kodifikációs törekvése elsősorban „Justinianus művének hozzáférhetőbbé tételét” célozta,³⁴ hiszen az axiomatizálás egyik hatása éppen a rendkívüli szerkezeti leegyszerűsítésben áll. Újat azonban mindenekelőtt, úgy tűnik, szerzője optimizmusát tekintve nyújt; abban, hogy félévszázados kudarc, megoldatlanság és egyre inkább szembeálló megoldhatatlanság ellenére továbbra is hiszi, hogy lehetséges ilyen kódexet alkotni, s hogy e feladatot ő még bevégezheti.

Kodifikációs eszméjének leginkább szembeálló vonása az a törekvés, hogy mind a hazai, s mind a római jogot — egy axiomatikusként felfogott rendszer keretében — visszavezesse néhány igen általános elvre, ami ideológikus alapját tekintve — mint ezt Hobbes-nek 1670-ben írott levelében maga is sejtetni engedte³⁵ — bizonyosan összefüggésben állott a tételes jogoknak a természetjog elveire való, a kor gyakorlatában általános visszavezetésével. S az

²⁶ *Villey*, Michel, Les fondateurs de l'école du droit naturel moderne au XVIIe siècle: Notes de lecture, Archives de Philosophie du Droit, VI (Paris, Sirey, 1961), 100. old.

²⁷ *Vö. Villey*, Les fondateurs . . . , 101. old.

²⁸ *Vö. Grua*, Gaston, La justice humaine selon Leibniz, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, 239. old.

²⁹ Die philosophischen Schriften . . . , VII, 167. old.

³⁰ *Villey*, Questions . . . , 8. old.

³¹ *Maine*, Sir Henry, Early Law and Custom, 362. old. Id. *Jones*, Walter, Historical Introduction to the Theory of Law, Oxford, Clarendon, Press, 1956, 46. old.

³² *Leibniz*, Textes . . . , 651. old.

³³ *Leibniz's deutsche Schriften*, herausgegeben von Gottschalk Eduard Guhrauer, I, Berlin, 1838, 13. jegyzet. Id. *Couturat*, i. m., 584 old.

³⁴ *Vanderlinden*, Jacques, Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siècle, Bruxelles, Editions de l'Institut de Sociologie de l'Université Libre de Bruxelles, 1967, 33. old.

³⁵ *Vö. Die philosophischen Schriften . . . , I, 83. old.*

alapelvek kis számára redukálás nemcsak egy deduktívnak tekintett rendszer axiómáit adná meg, hanem egyúttal lehetőségét biztosítana a Leibniz által oly kedvelt ítéletgép alkalmazására is. A kombinatorika ugyanis lehetővé tenné egy logikailag tiszta, tökéletes rendszer dedukálását, egyszerű esetekből összetettebb esetek tetszőlegesen nagy számának előállítását.³⁶ Ez pedig a maga oldaláról ismét a teljesség lehetősége irányába mutat, hiszen az ítéletgépes eljárás alkalmazása biztosíthatja a lehetséges összes variáció bemutatását, s ezek közül a kívánatosak törvényhozói kiválasztását. Így jelenhet meg *De legum interpretatione* című munkájában az az értékelés, amely szerint a törvényeket már eleve úgy kellene szövegezni, hogy a bíró értelmezés nélkül alkalmazhassa azokat; mert a racionális nyelv a labirintusbeli fonálhoz hasonlóan minden esetben biztos segítséget nyújt.³⁷ S az 1678-tól tervezgetett leopoldi kódex kialakítását Leibniz, amint ezt egyebek között Hocharnek címzett levelében kifejtette,³⁸ csakis a kódex kizárólagossá tételével képzelte el. Elismerést tervei szerint kizárólag a kódexben foglaltak nyernének; szabályainak tetszőleges kombinációját ily módon elfogadnák, a tópicus vagy kiterjesztő okfejtéseket azonban már nem; sőt, a felmerülő kétségeket egyenesen császári döntés alá rendelnék, mint egykor a justinianusi jogban.

A kodifikáció tényleges folyamatát Leibniz oly módon képzelte el, hogy a római s a német birodalmi jog szabályainak néhány általános szabályra és elvre visszavezetésével a kodifikálható jogot elsőként néhány, legfeljebb három, a XII táblás törvényhez, vagy épp a földrajzi térképekhez hasonló jogtáblán összefoglalják. Leibniz geometrikus víziója szerint a *jogtáblák* a legkülönbébb esetek közvetlen, kapásból való eldöntését biztosíthatnák; egészében olyan egyszerűséget és áttekinthetőséget eredményeznének, mint a prétorok hajdani hirdetményei, melyek a lehetséges akciókat s az ezek alóli kivételeket mutatták.³⁹

A táblázatos formában megvalósított logikai redukció Leibniz szemében egyúttal logikai rekonstrukciót is feltételezne, hiszen a jog logikai alapelemekbe sűrített összefoglalása során szerinte szükségessé válna a régi, elveszett, hajdan létezőnek hitt római törvények „logikai előfeltételként” való megfogalmazása. Mindezzel együtt a jogtáblák, a szabályozások magja, s a római és természetjog összetevőit külön-külön is axiomatikus rendbe tagoló *Elemek* kialakítását Leibniz egy év alatt képzelte el. És, ami különösen érdekes, geometrikus víziójáról nemcsak a táblázatos forma képzete és megvalósíthatóságának hite tanúskodik, hanem az is, hogy az egyébként is

euklideszi címmel jelölt *Elemeket* Leibniz valóban euklideszi módszerrel felépítve képzelte el.⁴⁰ Az alapfogalmak s a rendszerképzés szabályainak meghatározása után ugyanis ezekben az axiómák megfogalmazása következett volna, majd az ezek deduktív következményeiként megjelenő részletszabályok, azaz teoreémák levezetése, a demonstratív módszer minden követelményének figyelembevételével. 1672-ben Ferrandhoz címzett leveléből kitűnően egyébként Leibniz az *Elemek*hez is azt a reményt fűzte, hogy minden problémát, esetet és vitát oly könnyen, egyszerűen oldanának meg, mint ahogy például az analízis egy geometriai kérdést.⁴¹ E munkálatok eredménye reményei szerint végül is egy új *Corpus Iuris*-ban fejeződnek ki, valamint — minden lehetséges kérdés összegyűjtésével és demonstratív rendben történő kifejtésével — az új *Pandektákban*, melyek két fóliókötetben, harminc férfiú három évi munkájával készülnének el. S ezzel, mint hitte, a jogtudomány egyszer s mindenkorra bevégeződné, noha az esetlegesen felmerülő új, megfigyelt esetek rendszeres beiktatásával a gyűjtemény ugyanakkor állandóan naprakész lehetne.⁴²

A jogi rendszerképzés geometrikus modellen nyugvó felfogása kudarcának szükségszerűségét a leibnizi életmű, úgy tűnik, önmagában hordozta. E geometrikus vízió, mely Leibniz ifjúkorában fogant, nos, e vízió rendkívül termékeny, állandó töprengéssel és lelkes újrakezdésekkel telt élete folyamán mindvégig csak terv, még legkisebb részletében sem megoldott, csupán csak megálmodott valóság maradt. S noha a leibnizi álom erős volt, s a gondolat eltökélt, egy ponton — egy igen kis ponton bár — még Leibniz is meglátta elképzelésének fonák, a valósággal szembeszegülő jellegét. *De legum interpretatione* címet viselő írásában ugyanis megkategorikusan fogalmazott, amikor megállapította, hogy a törvények rendszerének kivételt nem ismerőnek kell lennie,⁴³ mert — mint másutt megjegyezte — a romanista idézetgyűjtemények egyre inkább fojtogatnak: „elárasztanak bennünket a szabályok s más jogászai bölcsességek nagy számával . . . kivételeikkel”.⁴⁴ Az *Elemek* vázlatán töprengve azonban már rá kellett döbennie arra, hogy a magánjogi jogviszonyok területén elve nem alkalmazható: vagy kivétel nélküli rész-szabályok végtelen listájára lenne szükség — ami megfoghatatlan monstrumot eredményezne —, vagy a valóban általános szabályok felsorakoztatására, de kivételeikkel követve.⁴⁵ Ez pedig, ha csupán egy részletké-

⁴⁰ Így különösen az 1. pontban tárgyaltak tükrében jellemzőnek tűnik, hogy a *Juris naturalis elementa demonstrative edita* címet *Finkey* (165. old.), nem tulajdonítva figyelmet a leibnizi gondolat geometrisztikus alapjellegetnek, „szemléltető bemutatása a természetes jog elemeinek” formában fordította le.

⁴¹ L. *Sämtliche Schriften* . . . , I (1), 181. old.

⁴² L. *Sämtliche Schriften* . . . , VI (1), 355—356. old.

⁴³ *Mittheilungen* . . . , 83—84. old.

⁴⁴ *Die philosophischen Schriften* . . . , VII, 179. old.

⁴⁵ L. *Mittheilungen* . . . , 107, 121. és 126. old.

³⁶ Vö. *Grua*, *La justice humaine* . . . , 259. old.

³⁷ *Mittheilungen aus Leibnizens ungedruckten Schriften*, herausgegeben von Georg Mollat, Leipzig, 1893, 14—15., 73—76. és 81. old.

³⁸ *Sämtliche Schriften* . . . , I (2), 347—351. old.

³⁹ L. *Sämtliche Schriften* . . . , II (1), 50—55. old.

dést érint is, nem más, mint „engedmény azon szövegeknek, amelyek ellentmondanak egy logikai eszménynek.”⁴⁶

5. *A leibnizi eszme csődje és tanulsága.* Az emberi teljesítmények történelmi és aktuális jelentésének megítélése során, úgy tűnik, egy a múlt és jelen sajátos egymásra vetítését, egymással feleltetését feltételező dialektikus eljárást kell alkalmaznunk. Ennek megfelelően Leibniz esetében is igaznak fogadhatjuk el, hogy „értékét akkor hangsúlyozzuk legjobban a mi változó világunkban, ha őt az *övében* vizsgáljuk, és belátjuk, hogy a két világ bármennyire különbözik is, ugyanakkor egységet is alkot.”⁴⁷ Nos, a karteziánus racionalizmus az emberi szellem, az Ész diadalát hirdette, és ennek: a rend és rendteremtés szimbólumának, a matematikának uralkodóvá válása szükségképpen leegyszerűsíthető, negatív hatást is eredményezett. A karteziánizmus befolyása általános volt, negatív hatása tehát szintén tömegméretekben jelentkezett. Nem véletlen így, hogy Leibniz kortársa, a francia jogfejlődésben oly jelentős szerepet játszó Daguesseau kancellár és a *Code civil* szövegezője, Portalis kikapcsolódásként egyaránt matematikával foglalkoztak, mert a karteziánizmus hatására az időtöltés e formája ekkor már felváltotta a szépirodalommal passzióként történő foglalkozást.⁴⁸ A karteziánizmus nagyarányú s tartós befolyásában azonban a világosság igénye és megszokása „a szellemnek bizonyos tunyaságát” vonta maga után, az „egyszerűnek” az „igazzal” való nem kivételes azonosítását, a dialektikának egy „száraz és sematikus” elemző módszerrel felváltását; s ennek jellegzetes vonásai már Leibniz életművében megmutatkozhattak.⁴⁹

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a matematizálás igénye egyes területeken a korabeli tudományosságot előrendítette, másutt viszont éppen korlátját képezte. Ami a jogi diszciplínákat illeti, úgy tűnik, az ambivalencia negatív oldala vált inkább érzékelhetővé, hiszen „olyan kérdéseket is matematikailag tárgyaltak, amelyek erre alkalmatlanok, s ez olykor nevetséges eredményekre vezetett.”⁵⁰ Feltétlenül igaz, hogy „az új logika Leibniz által való alkalmazása egészében arra irányult, hogy a jogtudomány területét osztályozási gyakorlatra korlátozza”;⁵¹ önmagában azonban ez csak a jog és jogtudomány felfogása torzulásának egy, és nem is leginkább stigmatikus oldala. A leibnizi megközelítés ugyanis sokkal mélyrehatóbb, fokozottabban lényegi változásról is tanúskodik. Arról, hogy

maga a jogtudomány, alapvető jellegében átalakul, figyelmét a valóságos helyett egyre inkább a lehetségesre fordítja, s olyan öntörvényű norma- és gondolatrendszereket hív ezzel életre, amelyek immár semmi szükségképpeni közösséget nem mutatnak a tényekkel, a tapasztalattal: fennállásukat, létük értelmét és feltételezett érvényességét ezentúl csupán, de elégségesen csak különböző meghatározások s axiómák készlete, az Ész tiszta teremtményeiként megjelenő szigorúan racionális bizonyítékok sora igazolja. És „ennyiben a jog a számtanhoz hasonlatossá válik: amit nekünk e tudomány a számok természetéről és viszonyairól tanít, örök és szükségképpeni igazságot zár magába, olyan igazságot, mely még akkor is érintetlen maradna, ha tapasztalati világunk egészében megsemmisülne, ha nem lenne már senki, aki tényleg számolhatna, ha nem maradna semmi, ami megszámlálható lenne.”⁵² S így, ha Pufendorfnál már gyanúra adhatott okot, hogy a természetjog elvei olykor konkrét problémákra alkalmazhatók, a fejlődés csak egyenesen ível Leibnizig, aki a következményeket levonva a jogot a realitás köldökszinórjáról egészen leszakítja. Geometrikus látásmódjának módszertani előfeltételét, s egyúttal következményét fejezi ki az a szélsőséges, tisztaságában is végletes nézet, amit konklúzióként megfogalmaz: „a jogtudomány ama tudományokhoz tartozik, amelyek nem tapasztalatoktól, hanem definícióktól, és nem érzéki, hanem észbeli bizonyítékoktól függenek, és amelyek tárgyát végül is nem ténybeli, hanem érvényességi kérdések képezik.”⁵³

Ezzel a módszertani törekvéssel Leibniz bizonyára nem állott egyedül kortársai sorában, azonban kétségtelenül ő volt azon egyedüli matematikus-jogász, aki e törekvést elméleti jogi munkálkodásának nemcsak elvését, hanem egyúttal maradéktalanul megvalósítandó céljává is avatta. S ez teszi könnyebben érthetővé azt is, hogy a jog axiomatikus kezelésének, a jogtudomány geometrikus felfogásának gyengeségei, a hasonló abszolutisztikus törekvések csődje Leibniz *oeuvre*-jében válik leginkább szembetűnővé; abban a hallatlan tehetséggel s szorgalommal kovácsolt életműben, amely csak lankadatlan újrakezdéseket, tántoríthatatlan célratorést ismert, a befejezettség, megvalósítottság, sikerrel koronázottság akár legkisebb mozzanatát azonban már nem.

A leibnizi gondolat kudarcra így szimbólumává válhat azoknak az éppen napjainkban jelentkező formalizálási kísérleteknek, amelyek számára a jog olykor csak nyelvi jelekből képzett tetszés szerinti normák tetszés szerinti halmazaként adott, tetszés szerint behelyettesíthető változót képez. A konkrét tartalomtól elvonatkoztatató, tetszőleges tartalmakkal behelyettesíthető logikai, formális eljárások ugyanis bizonyo-

⁴⁶ Grua, *La justice humaine...*, 258. old.

⁴⁷ Kettle, Arnold, *Bevezetés*, = Shakespeare a változó világban. Bp. Kossuth, 1964, 7. old.

⁴⁸ Arnaud, André-Jean, *Les origines doctrinales du Code Civil français*, Paris, Librairie générale de Droit et de Jurisprudence, 1969, 123. old.

⁴⁹ Lefebvre, Henri, *Descartes*, Bp. Szikra, 1949, 301–303. old.

⁵⁰ Bernal, John D., *Tudomány és történelem (Science in History, 2nd ed., 1957, ford. Szalai Sándor)*, Bp. Gondolat, 1963, 314. old.

⁵¹ Jones, i. m., 40. old.

⁵² Cassirer, Ernst, *La philosophie des lumières (Die Philosophie der Aufklärung, 1932, trad. Pierre Quillet)*, Paris, Favard, 1970, 242. old.

⁵³ *Sämtliche Schriften...*, VI (1), 431. és köv. old.

san alkotó, teremtő szerepet játszanak a matematikai tudományokban. Ez a lehetőség azonban nem egyetemes lehetőséget jelent, s így nem is érvényesíthető büntetlenül bármely területen. A jog és tudománya területén például a hasonló eljárások, úgy tűnik, mindenekelőtt sajátos tartalmi jellegű, alkotó és alakító folyamatok természetes határainak kijelölésére, egyes pontjainak rögzítésére szolgálhatnak. Ennek felelhet meg elsődlegesen a koherencia és ellentmondásmentesség gyakorlati, garanciális érdekű követelménye, valamint a különböző tartalmi folyamatok különböző pontjai rendszerbe illeszthetőségének, konformitásának formális lemerése.

Leibniz végső soron egy partikuláris lehetőség, egy sajátlagos eszköz korlátlan diadalát

hirdette, az instrumentális jelenségek anyagi függőségét, alkalmazásuk tárgyától való feltételezettségét azonban csaknem egészében figyelmen kívül hagyta. És végül — hogy egy csupán megközelítőleg hasonlittal éljünk —, bármilyen térrácsot vegyünk is, az maradéktalanul befogja a teret. Minthogy azonban minden teret egyformán, azonosan fog be, semmit sem tükröz abból, ami specifikusat egy-egy adott tér felmutat. És ugyanígy a jogi jelenségek totalitása is, úgy tűnik, csaknem tetszőleges utakon és módokon bejárható. A jogiságot azonban nem tükrözheti, specifikumáról nem vallhat az, ami egészben közömbös e totalitás lényegi tulajdonságaival szemben.

Varga Csaba

Dr. HAJDU GYULA

1886. május 8. — 1973. augusztus 22.

A magyar jogtudomány utóbbi negyedszázados fejlődésére visszatekintve számos kiemelkedő gondolkodónk életművére figyelhettünk fel mint olyanra, amely csak a hazánkban lezajlott gyökeres társadalmi átalakulás, a népi államhatalom megszületése után ívelhetett magasra. Joggal említhetjük eme gondolkodóink élvonalában HAJDU GYULA professzort, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tanszékvezető egyetemi tanárát. Azok közé tartozott Ő, akik a jogtudományt és a magyar jogi közgondolkodást egészen a legutóbbi időkig alkotó módon formálták. Számunkra ezért a több mint nyolc és fél évtizedet átívelő életút megszakadása nemcsak fájdalmas, hanem váratlan is. Munkásságát egész gazdag életútja során a kutató-elemző vizsgálódás, a fáradhatatlan aktivitás jellemezte. A marxista jogtudomány alapjainak lerakását szolgálta lankadatlanul, és előrehaladt életkorát meghazudtoló módon aktív részese maradt mindvégig az idevágó erőfeszítéseknek. Csodálattal figyeltük az utóbbi évtizedek folyamán munkásságát, amely mindvégig a marxista jogtudomány felemelését szolgálta. A felgyorsult történelmi időkben is éreztük, s ma meggyőződéssel mondhatjuk, hogy Ő a magyar jogi gondolkodás megújítása érdekében nem kímélte erejét. Életének különös értelmet adott tehát az a kor, amelyben a jog a nép joga lett, amely hittel vallott eszméinek gyümölcsseit érlelni kezdte. Szűkebb értelemben nevéhez tapad hazánkban a marxista nemzetközi jog tudományának megteremtése, illetve az ilyen tárgyú önálló tanszak megszilárdítása az Eötvös Loránd Tudományegyetem falai között. Munkássága e téren is maradandó értékűvé lett, tudományos eredményei pedig korunk jogi kultúrájának szerves alkotóelemeivé váltak. Jog-

gal kérdezhetjük tehát, hogy mi mindent nyújthatott volna még e gazdag életút, ha szellemi életünk, jogi közgondolkodásunk az Ő életének korábbi szakában már felszabadulhatott volna. Felkészültségének gazdag értékei — jóval az életút delén túl — tárulhattak fel a tudomány számára. Túl volt a 60. életévén, amikor a nemzetközi jog professzora lett, amikor a szocialista társadalom kibontakozása újabb lankadatlan munkára és az új jogász generációk nevelésének ügyéhez szólította.

Fájdalommal vesszük tudomásul az elmúlás törvényét, amikor az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának nemrég még aktív tagjától, a kiváló tanártól, Hajdu Gyula professzortól búcsúzunk. Kitaró szorgalommal, széles látókörrrel, és kutató szenvedéllyel írt alkotásai még a pályakezdő jogász generáció kezében vannak. Elevenen él tehát még sokak emlékezetében a mélyen gondolkodó tudós, a megértő és meleg barátságot árasztó ember, aki eme rokonszenves emberi tulajdonságaival példamutatóan kapcsolta össze az eszmei tisztaságért folytatott állhatatos harcot. A gyász perceiben is felemelő tehát visszaemlékezni arra a gazdag életműre, melyből önzetlenül osztotta értelmének gyümölcsseit.

Hajdu Gyula professzor egyszemélyben volt forradalmár, közéleti férfiú és tudós. A hármas összetevő valójában egész életét jellemző vonás. Amit az elméletben helyesnek ismert fel, azért a gyakorlati cselekvés területén küzdött, és amit a gyakorlat területén megismert, azt fel tudta használni az elméleti munkában. Ezt tette akkor is, amikor tudományos értekezéseit írta pl. a pozitív semlegességről, Montesquieuról vagy akár, amikor előadói emelvényről mozgósított harcra a háborús pusztítás barbárságának meg-

ismétlődő veszélye ellen. Mint példamutató munkása a tudománynak, több kiadást és nemzetközi elismerést nyert egyetemi tankönyv alkotója és szerkesztője volt. Számos önálló monografikus alkotás szerzője, a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon szerkesztője, és mindeme gazdag munkásság mellett az egyetemi ifjúság fáradhatatlan nevelője volt Hajdu Gyula professzor. Annak a tudománynak volt Ő ihletett művelője, amelynek keretében tartoznak az emberiség sorskérdései; így a háború és a béke joga, a fegyverkezés és a leszerelés, a szuverenitás és a nemzetközi béke megóvásának jogi lehetőségei. Munkáját e téren nemcsak vagy talán nem elsősorban a jogi dogmatika jellemezte, hanem a jelenségek társadalmi-gazdasági okainak feltárására való törekvés. Munkásságának ezt a különös értékét talán leginkább „A semlegesség” c. műve alapján szemlélhetjük, amelyben a semlegesség gondolatának ébredésétől vezeti el az olvasót korunk valóságáig. Feltárta munkájában az állandó semlegesség kialakulásának bonyolult történeti folyamatát és a háborús jog anyagától elhatárolva, önálló intézménynek tekintette azt. Különös értéke e műnek a „pozitív semlegesség” mibenlétének feltárása, amely már a modern világ jelenkorának szerves alkotóeleme lett. „Ez a semlegesség — mondja Hajdu Gyula — már nem jelent közömbösséget” és elzárkózást a világ sorskérdéseitől. Ezért is a nemzetek békés kapcsolatait fejlesztő szervezetekből — többé — az állandóan semleges államok sem hiányozhatnak. (L. i. m. 240—242. pp.) Az idevágó tudományos elemzés további gazdagítását jelentette „A semlegesség a hidegháborúban” c. műve és a leszerelés nemzetközi jogi vonatkozásait elemző elméleti munkássága is. Elsők közt törekedett megfogalmazni az el nem kötelezett országok pozitív semlegességének jogi természetét, és az emberiség nagy reményének adott tudományos megalapozást a leszerelés tárgykörében kifejtett munkásságában. Felismerte, hogy a béke erőinek fokozódó megszilárdulása végül is létrehozza a nemzetközi kapcsolatok új rendjét, melyben a békés együttélés lesz az egyedül ésszerű állapot. Hittelt vallotta, hogy „az államok kap-

csolatában csak egyetlen jogszerű állapot lehet: a béke állapota”. A leszerelésről szóló munkájában pedig azt a törekvést támasztotta alá, amely az idevágó létfontosságú nemzetközi kötelezettségek betartásának lehetséges jogi biztosítékait kívánta megteremteni. Munkája éppen ezért harcos kiállást és éberséget áraszt a mai világ agresszív erőivel szemben. Egy pillanatra sem altatja el éberségünket, mégis bizalmat gerjeszt, hogy végre „győzedelmeskedik a józan ész és megvalósul az általános leszerelés” ügye (l. i. m. 307. p.). Tudós munkásságát tehát korunk sorskérdéseinek szolgálatába állította anélkül, hogy a múltnak a tudományos előrehaladás gyötrelmes útvesztőinek hátat fordított volna. Nemes ügynek áldozott ezért, amikor Hugo Grotius, Montesquieu avagy Cesare Beccaria műveinek magyar nyelvű közreadását szorgalmazta, hogy a múltnak az emberi társadalom jövőjét szolgáló legjobb értékeivel gazdagítsa felkészültségünket.

Hajdu Gyula professzor megértő, humánus türelemmel nevelte a fiatalságot, bölcs élettapasztalattal segítette munkatársait, tudással vértette fel tanítványait. Gazdag irodalmi munkássága örökül maradt ránk, de a benne kifejeződő érték a jövő nemzedékek számára is biztos támaszt jelent. Az igazságot, a szó legnemesebb értelmében szolgálta, s műveiben mindez a tudományos igazságok fáradhatatlan keresésével támasztotta alá. Nemes törekvéseit az élet alkonyulatát jelentő években sem hagyta pihenni, és ezzel példát mutatott számunkra. A sokszorosan kiérdemelt nyugalom éveiben is tanított, új célok felé vezetett bennünket. Katedra volt számára a tudomány és eredményeivel mindig a jobb ügy felé vezette tekintetünket. Fájdalmas búcsúnk tehát csak fizikai értelemben valós, mert szelleme, alkotásra ösztönző tekintete, eszméi és eredményei múlhatatlanul köztünk maradnak. Látókörének széles horizontja, lenyűgöző tapasztalata, következetes eszmeisége kitörölhetetlen emléket hagyott ránk, kegyelettel fogjuk őrizni ezeket a nemes értékeket és a tőle tanult példamutatással fogjuk gyümölcsöztetni örökét.

Horváth Pál

===== SZEMLE =====

Földjogi kérdések a kelet-afrikai szövetkezeti mozgalomban

A harmadik világ túlnyomóan mezőgazdasági népességű országokban a szövetkezetek alapvető szerepet kapnak a lakosság gazdasági, társadalmi, kulturális felemelkedésében, egyszerűen abban, hogy a fejlett és fejlődő országok között a tatóngó szakadék ne mélyüljön, hanem — egyre jobban bekapcsolo-

ldóva a világ társadalmi munkamegosztásába — a távolság csökkenjen. A fejlődő országok nemzetgazdaságában a mezőgazdaság (néhány kivételtől eltekintve) a fő devizatermelő ágazat, ezért a kormányok a mezőgazdaság fejlesztését országaik gazdasági fejlődése kulcskérdéseként kezelik. Az iparfejlesztés növekvő devizasükségletei fizetési mérlegük krónikus deficitjében, a fejlett országokkal szembeni eladósodásukban kulminálnak. Paradox helyzet: lakosságuk csupán néhány százaléka város lakó, a zöm a mezőgazdaságban él, mégis az élelmiszerimport volu-

mene évről évre nő, annak ellenére, hogy éghajlati tényezők ezt általában nem indokolják.

A gyarmati múlt örökségeként rendkívül torz gazdasági szerkezettel indultak a volt gyarmati sorból felszabadult államok a függetlenség, az önálló állami lét útján, és vezetőik, lakosaik hamarosan észrevették, hogy a korábbi nyílt függőséget a láthatatlanabb, de erősebb és sokkal nehezebben megszüntethető gazdasági függőség váltotta fel.

A gyarmattartó hatalmak politikai és gazdasági hatalmukat természetesen jogi eszközökkel is

körülbástyázták. Megjelenésükkel nemcsak a gyarmatosított területek gazdasági, társadalmi arculatát formálták át drasztikusan vagy fokozatosan, hanem állami gazdasági, politikai céljaik eléréséhez a jogot is segítségül hívták. A gyarmatosító közigazgatás az anyaország — elsősorban a dologi és költelmi jog szférájába eső — jogintézményeinek bevezetésével, mely a gyarmatok őslakói szokásjogától alapvetően eltért, önmagában választóvonalat húzott az új hatalom által támogatott, a jogban járatosabb bevándorlók és a kiszolgáltatott őslakosság között.

A gyarmatosított országokban így egymás mellett létezett: a) a rendszerint írott vagy írásba foglalt recipiált idegen, anyaországi jog és b) a különböző szokásjogok. A recipiált jog óriási hatást gyakorolt a törzsi szokásjogokra. Az árutertermelő gazdasági rend, az ültetvényes gazdálkodás, a közvetlen világpiaci igényeket kielégítő ún. cash crops növények (kávé, tea, cukornád, gyapot, szizál stb.) elterjesztése, illetőleg természetese szétfeszítette a régi törzsközösségek kereteit. Az új, a pénzgazdálkodási viszonyok térhódítását segítő jog elvei, szabályai lassan-lassan beszivárogtak és többé-kevésbé beépültek a törzsi szokásjogokba, átalakítva azokat az árutertermelő gazdaság követelményeinek megfelelően. Az árutertermelés, a pénzgazdálkodás elterjedése, megismerése jogi vonatkozásban a magántulajdon — elsősorban a földmagántulajdon — különböző formáinak, fokozatainak lassú elfogadásához kellett, hogy vezessen azoknál a törzseknél, melyek gazdaságilag a legközelebbi kapcsolatba kerültek a gyarmatosítókkal, telepeseikkel.

Egy adott gyarmati ország területén tehát megkettőződött vagy megtröszöröződött (a különböző törzsek szokásjoga egy adott országon belül — mint alább látjuk — nem ritkán alapvető eltérést mutathat) a hatályos jog.

A függetlenség elnyerése után az új szuverén államok jogalkotó szervei olyan jogszabályokat hoztak létre, melyek korábitól eltérő — sokszor egyáltalán nem egyértelmű — rendelkezései az adott ország jogának megismerését tovább bonyolították. Az áru és pénzviszo-

nyokon alapuló gazdasági élet világos, egyértelmű jogi fogalmakat kíván.

Mivel konkrétabb kifejtésre törekszünk, vizsgálódásainkat az alábbiakban nem a harmadik világ egészére, hanem csupán Tanzániára, Kenyára és részben Ugandára koncentráljuk.

A három kelet-afrikai ország szövetkezeti mozgalmának fejlődését nagymértékben gátolja a jogi szabályozás nem kielégítő volta. A mezőgazdaság fejlesztése mindhárom országban kiemelkedő fontosságú. Az értékesítési szövetkezetek mellett az utóbbi években — elsősorban Tanzániában, a kormány hathatós támogatása következtében — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kezdenek egyre nagyobb szerephez jutni. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésének, alakításának, működése biztosításának, zavartalaná tételének egyik alapfeltétele, hogy gazdálkodásuk színhelyének, tárgyának: a földnek tulajdonjogi, használati viszonyainak szabályozása átfogó és világosan érthető legyen. (Ez utóbbi különösen fontos Kelet-Afrikában, ahol a lakosság döntő többsége analfabéta.)

A gyarmatosítást megelőző „tiszta” törzsi szokásjogok a földtulajdoni és használati viszonyokat korántsem rendezték egyértelműen. A pásztor, földművelő vagy éppen halászattal foglalkozó törzsek szokásjoga — az eltérő életmód, foglalkozás következményeképp — eltérő volt, de a termelt növényfélések, az éghajlati tényezők, a törzsek lélekszáma, a rendelkezésükre álló, művelhető földterület nagysága stb. is különböző szokásjogi megoldásokra vezetett az adott földterület családok közötti felosztását, a közös munkák jellegét stb. illetően.¹ A clan, a nagycsalád vezetőjének a szerepe sem volt egységes. Volt ahol nagyobb, volt ahol kisebb szerepet kapott a szokásjogon alapuló földhasználat ellenőrzésében. Kétségtelenné látszik a legújabb kutatások tükrében az is,

hogy a tradicionális, ősi közösségi földhasználat már korábban is elismerte a közösség tagjainak bizonyos egyéni, individuális jogait is a földhasználattal kapcsolatban, mint pl. a teljes jogú használatot, a bevétel eltulajdonításának jogát, a törzs tagjai közötti átruházás jogát stb.² A közös törzsi földhasználat tehát már a gyarmatosítást megelőzően individuális vonásokat mutatott és korántsem volt olyan zavartalan, idillikus, mint azt sokáig gondoltuk.³

a) A három kelet-afrikai ország közül Kenya földjogában találjuk meg a kétfajta jogrendszer — az angol és a hagyományos törzsi szokásjogok — legjobb összekapcsolását, azaz a föld és a kapcsolódó jogok átvitelét egyik rendszerből a másikba.

Ahol a földet szokásjog alapján kezelik, azt „trust land”-nek („bizalmi megőrzésre átadott föld”) nevezik és az alkotmány értelmében a helyi tanácsok kezelésébe adják. A tanács feladata, hogy „kezelje a trust-földet az azon lakó személyek javára, érvényesítse mindazokat a jogokat, érdekeltségeket vagy egyéb előnyöket a földre vonatkozóan, amelyek az afrikai szokásjog értelmében jelenleg hatályosak és alkalmazhatók, származzon az átruházás bármely törzstől, csoporttól, családtól vagy egyéntől.”⁴ A tanács megbízottként (trustee) birtokolja a földet azzal a kötelezettséggel, hogy érvényt szerezzen a helyi lakosság szokásjogának, mely viszont a haszonélvező (beneficiary) szerepében vesz részt ebben a trust-ban. A megyei tanács az érintett személyekkel való megbeszélés után kérheti a kormányt, hogy az átadott földet végéig nyilvántartásba és ezzel elindítja a földtagosításának (consolidation) és a földhöz kapcsolódó jogok odaítélésének folyamatát, amit a helyi lakosok bizottságain keresztül intéznek, amely végül, a föld feletti rendelkezés jogcímének — a földnyilvántartási (az 1925. évi Registered

¹ African Economic Problems. Edited by Philip Bell. Makerere University College Uganda. 1964. Volume II. 13—47. old.; R. W. James: Land Tenure and Policy in Tanzania. East African Literature Bureau Nairobi, Dar es Salaam, Kampala 1971. 8. old. Building Ujamaa Villages in Tanzania. Edited by J. H. Proctor. Tanzania Publishing House. (Dar es Salaam 1971.) 17—19. old.; 33—47. old.; 64—69. old.

² P. J. NKambo Mugerva: Land Tenure in East Africa — Some Contracts. East African Law Today (London: British Institute of International and Comparative Law 1966.) 101—114. old.

³ I. Potekhin: Land Relations in African Countries. Journal of Modern African Studies 1963. 1. 39—62. old.

⁴ Constitution, s 15(2) (Constitution of Kenya Act, No 5/1969.)

isméltendő veszélye ellen. Mint példamutató munkása a tudománynak, több kiadást és nemzetközi elismerést nyert egyetemi tankönyv alkotója és szerkesztője volt. Számos önálló monografikus alkotás szerzője, a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon szerkesztője, és mindeme gazdag munkásság mellett az egyetemi ifjúság fáradhatatlan nevelője volt Hajdu Gyula professzor. Annak a tudománynak volt Ő ihletett művelője, amelynek keretébe tartoznak az emberiség sorskérdései; így a háború és a béke joga, a fegyverkezés és a leszerelés, a szuverenitás és a nemzetközi béke megővésének jogi lehetőségei. Munkáját e téren nemcsak vagy talán nem elsősorban a jogi dogmatika jellemezte, hanem a jelenségek társadalmi-gazdasági okainak feltárására való törekvés. Munkásságának ezt a különös értékét talán leginkább „A semlegesség” c. műve alapján szemlélhetjük, amelyben a semlegesség gondolatának ébredésétől vezet el az olvasót korunk valóságáig. Feltárta munkájában az állandó semlegesség kialakulásának bonyolult történeti folyamatát és a háborús jog anyagától elhatárolva, önálló intézménynek tekintette azt. Különös értéke e műnek a „pozitív semlegesség” mibenlétének feltárása, amely már a modern világ jelenkorának szerves alkotóeleme lett. „Ez a semlegesség — mondja Hajdu Gyula — már nem jelent közömbösséget” és elzárkózást a világ sorskérdéseitől. Ezért is a nemzetek békés kapcsolatait fejlesztő szervezetekből — többé — az állandóan semleges államok sem hiányozhatnak. (L. i. m. 240—242. pp.) Az idevágó tudományos elemzés további gazdagítását jelentette „A semlegesség a hidegháborúban” c. műve és a leszerelés nemzetközi jogi vonatkozásait elemző elméleti munkássága is. Elsők közt törekedett megfogalmazni az el nem kötelezett országok pozitív semlegességének jogi természetét, és az emberiség nagy reményének adott tudományos megalapozást a leszerelés tárgykörében kifejtett munkásságában. Felismerte, hogy a béke erőinek fokozódó megszilárdulása végül is létrehozza a nemzetközi kapcsolatok új rendjét, melyben a békés együttélés lesz az egyedül ésszerű állapot. Hittel vallotta, hogy „az államok kap-

csolatában csak egyetlen jogszerű állapot lehet: a béke állapota”. A leszerelésről szóló munkájában pedig azt a törekvést támasztotta alá, amely az idevágó létfonosságú nemzetközi kötelezettségek betartásának lehetséges jogi biztosítékait kívánta megteremteni. Munkája éppen ezért harcos kiállást és éberséget áraszt a mai világ agresszív erőivel szemben. Egy pillanatra sem altatja el éberségünket, mégis bizalmat gerjeszt, hogy végre „győzedelmeskedik a józan ész és megvalósul az általános leszerelés” ügye (l. i. m. 307. p.). Tudós munkásságát tehát korunk sorskérdéseinek szolgálatába állította anélkül, hogy a múltnak a tudományos előrehaladás gyötrelmes útvesztőinek hátat fordított volna. Nemes ügynek áldozott ezért, amikor Hugo Grotius, Montesquieu avagy Cesare Beccaria műveinek magyar nyelvű közreadását szorgalmazta, hogy a múltnak az emberi társadalom jövőjét szolgáló legjobb értékeivel gazdagítsa felkészültségünket.

Hajdu Gyula professzor megértő, humanus türelemmel nevelte a fiataloságot, bölcs életpaszaltalattal segítette munkatársait, tudással vértette fel tanítványait. Gazdag irodalmi munkássága örökül maradt ránk, de a benne kifejeződő érték a jövő nemzedékek számára is biztos támaszt jelent. Az igazságot, a szó legnemesebb értelmében szolgálta, s műveiben mindezt a tudományos igazságok fáradhatatlan keresésével támasztotta alá. Nemes törekvéseit az élet alkonnyulatát jelentő években sem hagyta pihenni, és ezzel példát mutatott számunkra. A sokszorosan kiérdemelt nyugalom éveiben is tanított, új célok felé vezetett bennünket. Katedra volt számára a tudomány és eredményeivel mindig a jobb ügy felé vezette tekintetünket. Fájdalmas búcsúnk tehát csak fizikai értelemben valós, mert szelleme, alkotásra ösztönző tekintete, eszméi és eredményei múlhatatlanul köztünk maradnak. Látókörének széles horizontja, lenyűgöző tapasztalata, következetes eszmeisége kitörölhetetlen emléket hagyott ránk, kegyelettel fogjuk őrizni ezeket a nemes értékeket és a tőle tanult példamutatással fogjuk gyümölcsöztetni örökét.

Horváth Pál

||| SZEMLE |||

Földjogi kérdések a kelet-afrikai szövetkezeti mozgalomban

A harmadik világ túlnyomóan mezőgazdasági népességű országokban a szövetkezetek alapvető szerepet kapnak a lakosság gazdasági, társadalmi, kulturális felemelkedésében, egyszóval abban, hogy a fejlett és fejlődő országok között a tátongó szakadék ne mélyüljön, hanem — egyre jobban bekapcso-

lódva a világ társadalmi munkamegosztásába — a távolság csökkenjen. A fejlődő országok nemzetgazdaságában a mezőgazdaság (néhány kivételtől eltekintve) a fő devizatermelő ágazat, ezért a kormányok a mezőgazdaság fejlesztését országaik gazdasági fejlődése kulcskérdéseként kezelik. Az iparfejlesztés növekvő devizaszükségletei fizetési mérlegük krónikus deficitjében, a fejlett országokkal szembeni eladósodásukban kulminálnak. Paradox helyzet: lakosságuk csupán néhány százaléka város lakó, a zöm a mezőgazdaságban él, mégis az élelmiszerimport volu-

mene évről évre nő, annak ellenére, hogy éghajlati tényezők ezt általában nem indokolják.

A gyarmati múlt örökségeként rendkívül torz gazdasági szerkezettel indultak a volt gyarmati sorból felszabadult államok a függetlenség, az önálló állami lét útján, és vezetőik, lakosaik hamarosan észrevették, hogy a korábbi nyílt függőséget a láthatatlanabb, de erősebb és sokkal nehezebben megszüntethető gazdasági függőség váltotta fel.

A gyarmattartó hatalmak politikai és gazdasági hatalmukat természetesen jogi eszközökkel is

körülbástyázták. Megjelenésükkel nemcsak a gyarmatosított területek gazdasági, társadalmi arculatát formálták át drasztikusan vagy fokozatosan, hanem összállami gazdasági, politikai céljaik eléréséhez a jogot is segítségül hívták. A gyarmatosító közigazgatás az anyaország — elsősorban a dologi és kötelmi jog szférájába eső — jogintézményeinek bevezetésével, mely a gyarmatok őslakói szokásjogától alapvetően eltért, önmagában választóvonalat húzott az új hatalom által támogatott, a jogban járatóbb bevándorlók és a kiszolgáltatott őslakosság között.

A gyarmatosított országokban így egymás mellett létezett: a) a rendszerint írott vagy írásba foglalt recipiált idegen, anyaországi jog és b) a különböző szokásjogok. A recipiált jog óriási hatást gyakorolt a törzsi szokásjogokra. Az árutertermelő gazdasági rend, az ültetvényes gazdálkodás, a közvetlen világpiacon igényeket kielégítő ún. cash crops növények (kávé, tea, cukornád, gyapot, szizál stb.) elterjesztése, illetőleg termesztése szétfeszítette a régi törzsközösségek kereteit. Az új, a pénzgazdálkodási viszonyok térhódítását segítő jog elvei, szabályai lassan-lassan beszivárogtak és többé-kevésbé beépültek a törzsi szokásjogokba, átalakítva azokat az árutertermelő gazdaság követelményeinek megfelelően. Az árutertermelés, a pénzgazdálkodás elterjedése, megismerése jogi vonatkozásban a magántulajdon — elsősorban a földmagántulajdon — különböző formáinak, fokozatainak lassú elfogadásához kellett, hogy vezessen azoknál a törzseknél, melyek gazdaságilag a legközelebbi kapcsolatba kerültek a gyarmatosítókkal, telepésekkel.

Egy adott gyarmati ország területén tehát megkettőződött vagy megtöbbszöröződött (a különböző törzsek szokásjoga egy adott országon belül — mint alább látjuk — nem ritkán alapvető eltérést mutathat) a hatályos jog.

A függetlenség elnyerése után az új szuverén államok jogalkotó szervei olyan jogszabályokat hoztak létre, melyek korábitól eltérő — sokszor egyáltalán nem egyértelmű — rendelkezései az adott ország jogának megismerését tovább bonyolították. Az áru és pénzvizszo-

nyokon alapuló gazdasági élet világos, egyértelmű jogi fogalmakat kíván.

Mivel konkrétabb kifejtésre törekszünk, vizsgálódásainkat az alábbiakban nem a harmadik világ egészére, hanem csupán Tanzániára, Kenyára és részben Ugandára koncentráljuk.

A három kelet-afrikai ország szövetkezeti mozgalmának fejlődését nagymértékben gátolja a jogi szabályozás nem kielégítő volta. A mezőgazdaság fejlesztése mindhárom országban kiemelkedő fontosságú. Az értékesítési szövetkezetek mellett az utóbbi években — elsősorban Tanzániában, a kormány hathatós támogatása következtében — a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kezdenek egyre nagyobb szerephez jutni. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezésének, alakításának, működése biztosításának, zavartalanná tételének egyik alapfeltétele, hogy gazdálkodásuk színhelyének, tárgyának: a földnek tulajdonjogi, használati viszonyainak szabályozása átfogó és világosan érthető legyen. (Ez utóbbi különösen fontos Kelet-Afrikában, ahol a lakosság döntő többsége analfabéta.)

A gyarmatosítást megelőző „tisztá” törzsi szokásjogok a földtulajdoni és használati viszonyokat korántsem rendezték egyértelműen. A pásztor, földművelő vagy éppen halászzal foglalkozó törzsek szokásjoga — az eltérő életmód, foglalkozás következményeképp — eltérő volt, de a termelt növényfélések, az éghajlati tényezők, a törzsek lélekszáma, a rendelkezésükre álló, művelhető földterület nagysága stb. is különböző szokásjogi megoldásokra vezetett az adott földterület családok közötti felosztását, a közös munkák jellegét stb. illetően.¹ A clan, a nagycsalád vezetőjének a szerepe sem volt egységes. Volt ahol nagyobb, volt ahol kisebb szerepet kapott a szokásjogon alapuló földhasználat ellenőrzésében. Kétségtelennek látszik a legújabb kutatások tükrében az is,

hogy a tradicionális, ősi közösségi földhasználat már korábban is elismerte a közösség tagjainak bizonyos egyéni, individuális jogait is a földhasználattal kapcsolatban, mint pl. a teljes jogú használatot, a bevétel eltulajdonításának jogát, a törzs tagjai közötti átruházás jogát stb.² A közös törzsi földhasználat tehát már a gyarmatosítást megelőzően individuális vonásokat mutatott és korántsem volt olyan zavartalan, idillikus, mint azt sokáig gondoltuk.³

a) A három kelet-afrikai ország közül *Kenya* földjogában találjuk meg a kétfajta jogrendszer — az angol és a hagyományos törzsi szokásjogok — legjobb összekapcsolását, azaz a föld és a kapcsolódó jogok átvitelét egyik rendszerből a másikba.

Ahol a földet szokásjog alapján kezelik, azt „trust land”-nek („bizalmi megőrzésre átadott föld”) nevezik és az alkotmány értelmében a helyi tanácsok kezelésébe adják. A tanács feladata, hogy „kezelje a trust-földet az azon lakó személyek javára, érvényesítse mindazokat a jogokat, érdekeltségeket vagy egyéb előnyöket a földre vonatkozóan, amelyek az afrikai szokásjog értelmében jelenleg hatályosak és alkalmazhatók, származzon az átruházás bármely törzstől, csoporttól, családtól vagy egyéntől.”⁴ A tanács megbízottként (trustee) birtokolja a földet azzal a kötelezettséggel, hogy érvényt szerezzen a helyi lakosság szokásjogának, mely viszont a haszonélvező (beneficiary) szerepében vesz részt ebben a trust-ban. A megyei tanács az érintett személyekkel való megbeszélés után kérheti a kormányt, hogy az átadott földet vegyék nyilvántartásba és ezzel elindítja a földtagosításának (consolidation) és a földhöz kapcsolódó jogok odaítélésének folyamatát, amit a helyi lakosok bizottságain keresztül intéznek, amely végül, a föld feletti rendelkezés jogcímének — a földnyilvántartási (az 1925. évi Registered

¹ African Economic Problems. Edited by Philip Bell. Makerere University College Uganda. 1964. Volume II. 13—47. old.; R. W. James: Land Tenure and Policy in Tanzania. East African Literature Bureau Nairobi, Dar es Salaam, Kampala 1971. 8. old. Building Ujamaa Villages in Tanzania. Edited by J. H. Proctor. Tanzania Publishing House. (Dar es Salaam 1971.) 17—19. old.; 33—47. old.; 64—69. old.

² P. J. Nkambo Mugerva: Land Tenure in East Africa — Some Contracts. East African Law Today (London: British Institute of International and Comparative Law 1966.) 101—114. old.

³ I. Potekhin: Land Relations in African Countries. Journal of Modern African Studies 1963. 1. 39—62. old.

⁴ Constitution, s 115(2) (Constitution of Kenya Act, No 5/1969.)

Land Act) törvény értelmében — a nyilvántartásba vételét eredményezi. Ettől kezdve a földdel és a vele kapcsolatos ügyletekkel az angol tulajdonjogi törvényen (1925. évi English Law of Property Act) és az említett földnyilvántartási törvényen alapuló írott jogi rendszer foglalkozik. A folyamat vége tehát az angol jogrendszerre jellemző tulajdonjog-megosztás, mely jogi kiindulópontját képezheti a modern egyéni és a szövetkezeti gazdálkodásnak egyaránt.

Az 1959-ben hatályba lépett kenyai földnyilvántartási törvény lehetővé teszi legfeljebb öt személy számára, hogy akár társtulajdonosként (joint proprietor), akár közös tulajdonosként (proprietor in common) együttesen birtokoljon egy adott földterületet. A jogalkotói szándék itt az volt, hogy az elhalálozott apa fiúörökösei — akik szokás szerint együtt művelik a hátramaradt földet — jogát biztosítsák. Az öt főre való korlátozás a földterület túlságos felaprosódását volt hivatott elkerülni. E jogszabály rendelkezései lépést jelentenek a „modern” társadalom közös vagy társtulajdonosi fogalmának, azaz általánosabban fogalmazva: absztrakt jogi fogalmak megismerése, elfogadtatása felé oly gazdálkodók vonatkozásában, akik megszokták, hogy mindig csak adott föld fizikai birtoklásának kategóriájában gondolkodjanak. (A komplexebb, elvontabb jogi fogalmak létezése nélkülözhetetlen a társadalmi-gazdasági fejlődés bizonyos fokán és véleményünk szerint ezek bevezetése nem vonja maga után e jogszabályok kudarcát a gyakorlatban — mint azt J. P. W. B. Mc Auslan állítja⁵ —, legfeljebb arról van szó, hogy az új szokatlan jogintézmények megszokása, elterjedése sem zökkenőmentes.)

Kétségtelen hibája viszont e törvényeknek, hogy nem tartalmaznak rendelkezéseket a közös földhasználat jogi szabályozásának módjára két olyan szövetkezeti forma esetén, melyek pedig teljesen léteznek Kenyában. Mindkettő termelőszövetkezet, de az

alapítás módjában, létrejöttükben egymástól különböznek. Az egyik olyan személyekből áll, akik hagyományos társadalmi vagy modern gazdasági felismerésből nagyüzemi termelőszövetkezeti gazdálkodást kívánnak folytatni. A másikban olyan emberek szövetkeznek, akik egy volt telepes (gyarmatosító) elhagyott ültetvényét szeretnék átvenni és azon szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodást kezdeni.

Az előbbi szövetkezeti formát a Lawrence Bizottság jelentése tárgyalja⁶, a közép-nyanzai „cukorterület” művelési módjával kapcsolatosan. Itt a hagyományos vezetők a kakwaro törzs öregjei a „jokakvarok” beleegyeztek abba, hogy egy legalább 125 acre területet a kakwaro területből kihalásnak kifejezetten cukornádtérre. A kakwaro területen lakók szövetkezetbe tömörültek és szerződést kötöttek egy közeli cukorgyárral is üzemeltető kereskedelmi társasággal. E szerződésben a társaság elvállalta, hogy 5 éven keresztül évente legalább 25 acre földterületet megtisztít és betelepít cukornáddal. A szövetkezet tagjai ennek fejében kötelezik magukat, hogy megművelik a területet és a betakarított cukornádat a gyárnak adják el. A bizottság egyéni bejegyzés helyett azt javasolta, hogy a földet a jokakvarok csoportjára ruházzák át, pontosabban: a jogcímet a jokakvarok azon csoportja kapja, akik képesek foglalkozni a földterülettel, melyet a szövetkezet cukornád termelésére hasznabérel. A jokakvarok a tulajdonukban levő földet tehát képviselőik útján bérbeadják a szövetkezetnek, amelynek tagjai együttesen művelik meg a földet. (A bejegyzett területen a szövetkezet tagjainak csak derivatív jogaik lehetnek, azaz csak kicsiny, megélhetési célokra szolgáló földdarabok egyéni műveléséhez van joguk.)

Az állattenyésző, nomád pásztor masai törzs hatalmas területen vándorol Kenyában és Tanzániában. A bizottság a masai-k meglevő csoportjára épített szövetkezeti gazdálkodás bevezetésének javaslatával összekapcsolta a cso-

porttulajdonra épülő jogi megoldást kívánó elképzeléseit, állásfoglalásait is, mely alapul szolgálhat a csoportosan művelt gazdaságok fejlesztésére, és ehhez hitelek biztosítására. A kenyai kormány a bizottság elemzését elfogadta és a de lege ferenda tett javaslatok hamarosan jogszabályban öltöttek testet espedig a föld csoportos képviseleti — 1968. évi 27. sz. Land (Group Representatives) Act — és a föld odaítélési — 1968. évi Land Adjudication Act — törvényekben. A csoport fogalma: egy törzs, klan, szekció vagy család, kiknek földje az elismert szokásjog értelmében azoknak a személyeknek a közösségéhez tartozik, akik a csoport tagjai. Ahol megtörténik a föld odaítélése és az adott területen élő csoport meg kívánja tartani a föld közös tulajdonját, szükség van arra, hogy a föld csoportos képviseleti törvény értelmében a csoportot jogi személyként jegyezzék be. A nyilvántartó hivatalnok széles körű jogosítványokkal rendelkezik: összehívja az alapszabályt megállapító közgyűlést, melyen megválasztják a jogi személy képviselőit, a megalakulás után ellenőrzi a csoport működését és bizonyos feltételek mellett fel is oszthatja a csoportot. Az említett jogszabályi megoldás tehát a közös (csoportos) földtulajdon elismerésével alkalmas arra, hogy a termelőszövetkezetek földhöz kapcsolódó jogait megnyugtatóan biztosítsa.

A termelőszövetkezetek másik létező formája esetében az általános szabály az előbbitől eltérő. Azon szövetkezetekre, melyek az elhagyott ültetvények, gazdaságok területén jönnek létre, nem speciális szabályok, hanem az általános szövetkezeti törvény — Cooperative Societies Act — rendelkezései az irányadóak. A jogcím a szövetkezeté lesz a bejegyzésekkel egyidejűleg és a tagok annak árnyában válnak eszmei tulajdonostársá, amilyen arányban hozzájárultak a farm megvételéhez. A szövetkezet e formája igen nagy spekulációs lehetőségeket nyújt. Alkalmat ad arra, hogy a szövetkezeteknek nyújtott előnyök kihasználásával jó tőkebefektetési lehetőséget, munka nélküli jövedelmet biztosítson azok számára,

⁵ J. P. W. B. Mc Auslan: Co-operatives and the Law in East Africa. Megjelent: Co-operatives and Rural Development in East Africa. Edited by: Carl Gösta Windstrand. 86. old.

⁶ Report of the Mission on Land Consolidation and Registration in Kenya. (Nairobi Government Printer 1967.)

akik az elhagyott farm megvásárlásához szükséges pénzzel rendelkeznek. A munkafegyelem e szövetkezetekben — mint azt Schiller megállapítja — nagyon laza, a tagok munkától való távolmaradása igen nagy mértékű, a kapitalizálódási tendenciák erősödnek, az egyéni érdekek a szövetkezeti érdekek fölé kerülnek, a vezető pozíciókat a nagyobb anyagi hozzájárulást nyújtók töltik be.⁷ A kenyai szövetkezeti törvény komoly hibája, hogy nem rendezi világosan a földjogi viszonyokat sem a szövetkezet és harmadik személyek, sem a szövetkezet és tagjai között. A földjog területén a függetlenség elnyerése óta Kenyában sok jogszabály látott napvilágot. Különböző szintű bizottságok jelentéseket készítettek és javaslatokat dolgoztak ki a kormányzati szervek számára a föld tulajdoni, használati stb. viszonyait illetően, de mind ez ideig nem készült a termelőszövetkezetek biztonságos működését szolgáló földjogi törvény. Ez komoly akadályt képezi a mezőgazdasági termelőszövetkezetek létrehozásának az országban.⁸

b) A hazánk területénél tízszer nagyobb *Tanzánia* általános földjoga csaknem áttekinthetetlen szövetvénye a szokásjogi és az írott jog által szabályozott rendszernek.⁹ Bizonyítéka ennek az is, hogy a fentebb hivatkozott szerzők mindegyike más és más módon próbálja ezeket a szabályokat rendszerezni, osztályozni, de egyikük sem találja meg az elfogadható megoldást. A Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium külföldi beruházóknak szánt általános tájékoztatója igen érdekes, a célszerűségi szempontokat jól tükröző felosztást ad azzal, hogy az országban létező földtulajdon — (birtok) — formákat három típusba sorolja:¹⁰ a) a szokásjog alá tartozók, b) a kormány által haszonbérbe adott földekre vonatkozó szabályok alá vonhatók és c) a foglalásra (land held on rights of occupancy) hatályban levő jog

alapján álló területek. A külföldi beruházók számára kétségkívül ad némi támpontot ez a rendszer, a szövetkezeti vagy földjogász számára azonban ez oly nagyfokú leegyszerűsítés, hogy nem lehet kiindulópontként elfogadni.

Szövetkezeti jogi aspektusból leghasználhatóbbnak McAuslan rendszere tűnik.¹¹ Ő *szokásjogi és írott jogi* rendszert különböztet meg és ez utóbbin belül a következő felosztást adja: 1) az 1925 előtti angol jog; 2) az 1925. évi angol földnyilvántartási törvényen alapuló földnyilvántartási jog; 3) a függetlenség elnyerése (1961) utáni jogalkotás, amelynek tárgya: az írott jog uralma alá eső földterületek állami tulajdonának deklarálása és a földek rendeltetészerű használatának, fejlesztésének elősegítése; 4) azoknak a szabályoknak a különböző gyűjteményei, amelyek az ország egyes területeinek speciális problémáit tárgyalják és végül 5) olyan jogszabályok, amelyek keretül szolgálnak a termelőszövetkezetek használatába adott, többnyire közösségi földterületek fejlesztéséhez. Vizsgálódásunk elsősorban e rendszer 5. pontjában csoportosított jogszabályokra terjed ki, de ahhoz, hogy ezt megtehessük, szükség van egy általánosabb áttekintésre is. (A jobb megértéshez fontos egyes esetekben az előzményekre is utalni.)

Egy korlátozásra azonban szükség van: Tanzánia földjogi és ezzel összefüggő szövetkezeti fejlődését *Zanzibár* viszonyainak figyelembevétele nélkül tárgyaljuk. Egyrészt azért, mert az angol jogi megoldások mások voltak a szigeten, mint a szárazföldön, másrészt pedig azért, mert a függetlenség elnyerése után a két ország 1964-es egyesítését követően — mivel a földkérdés nem szövetségi ügy — földjogi törvényhozásuk is külön, egymástól lényegesen eltérő úton haladt. Továbbá azért is, mert Zanzibár túlnyomórészt mohamedán vallású lakossága a mohamedán szokásjogot követi, a szárazföldön viszont csak a tengerparti törzsek követik a mohamedán szokásjogot. Az ország általános szokásjoga messze nem egységes. A 123

nagyobb törzs¹² között nemcsak a lélekszámban, az életmódban, a kulturális és társadalmi fejlődés fokában, hanem szokásjogukban is nagyok az eltérések. Ezt az eltérést jobban érzékeltethetjük, ha arra utalunk, hogy pl. a 24 300 négyzetmérföldön vándorló pásztorkodó *masai* törzs területén a népsűrűség 4,3 fő négyzetmérföldenként, szemben a Kilimanjaro lejtőin 2000 négyzetmérföldön élő és minden talpalatnyi földet megművelő, földhiánnyal küszködő *chagga* törzs 244,3 fő/négyzetmérföldes népsűrűségével.

Tanzánia — az egykori Tanganyika — gyarmatosítását a múlt század második felében a németek kezdték meg, majd 1891-ben az ország (német—angol egyezmény alapján) német protektorátussá vált. Megkezdődött a telepések beáramlása elsősorban az Usambara hegység lejtőire, Tanga, Pangani, Lushoto, majd az évszázad elején a Kilimanjaro környékére is. Bár Tanzániára nem voltak jellemzőek a nagy ültetvényes gazdaságok, mégis a telepések meghonosították a közvetlenül világpiaci igényeket kielégítő növények: tea, kávé, cukornád, szizál stb. termelését. A telepések vagy a törzsfőnököktől, vagy a gyarmati közigazgatástól kapták a földet tulajdonba. Később az adományozást megszűrtették, bizottságokat hívtak életre, melyek a jogcímekeket felülvizsgálták. Egy 1895-ös császári rendelet minden olyan földterületre, mely sem magántulajdonban, sem pedig törzsi tulajdonban nem állt, a korona tulajdonjogát deklarálta. A spekulációs törekvések ellensúlyozására a földterület meghatározott részének művelésbe vonása a tulajdon-átruházás előfeltétele volt. 1919-ben a versaillesi békeszerződésekben Németország elvesztette gyarmatait és Tanganyika 1922-ben brit mandátum-területté vált. 1922. január 1-től számíthatjuk az angol jog recepcióját. (Tanganyika Order in Council, mely az 1890-es Foreign Jurisdiction Act alapján lépett hatályba). A földbirtokrendelet (1923. évi 3. sz. Land Tenure Ordinance) akként rendelkezett, hogy minden közös föld, akár okkupált, akár nem, a kormányzó

⁷ O. Schiller: Co-operation and Integration in Agricultural Production (Asia 1969) 36. old.

⁸ J. P. W. B. Mc Auslan: i. m. 96. old.

⁹ McAuslan szerint a kusza összesség állapotában van. i. m. 92. old.

¹⁰ Short Guide Investors Tanzania. The Ministry Commerce and Industries. (Dar es Salaam.) 1972. 89. old.

¹¹ McAuslan i. m. 92—93. old.

¹² Tanzania Today. University Press of Africa Bank House Government Road, 1968 Nairobi Kenya.

igazgatása alá kerül, aki e földek feletti ellenőrzés jogát a királynő nevében gyakorolja.¹³ A kormányzó ellenőrzési joga nem terjedt ki az 1923. január 26. előtt tulajdonba vagy haszonbérbe került földekre. A földnyilvántartási rendelet — az 1928. évi *Land Registry Ordinance* — a korábban elismert német tulajdonjogi jogcímekeket érvényes angol jogcímeikként ismerte el, így beépítette azokat az angol jogba. 1923. január 26. után a közföldön tulajdont szerezni csak szigorú törvényes korlátozások között volt lehetséges.

A függetlenné válás után Tanzánia törvényhozása az ország politikai és gazdasági fejlődésének megfelelően alkotott a föld tulajdonjogára vonatkozó szabályokat. A legfontosabb törvények 1963-ban és 1969-ben léptek hatályba. Az 1963. évi *Freehold Titles (Conversion) and Government Leases Act*, minden magántulajdonban álló — „freehold” — földet haszonbérletté alakított át. A haszonbér összege fejlesztési és egyéb feltételektől függött. A törvényi szabályozás 1969-ben továbbment és 1969-ben (az 1969. évi 44. sz. Government Leaseholds [Conversion to Rights of Occupancy] Act) az 1923-as *Land ordinance* alapján első foglalkásként — „occupancy” adományozott tulajdoni jogot is haszonbérletté alakította át.¹⁴ (A szokásjog uralma alatt álló földekre tehát e rendelkezés nem vonatkozik.) A haszonbérlet időtartama mindkét esetben 99 évig terjedhet.

Az 1963-as és 1969-es törvényi szabályozásnak politikai és gazdasági előzményei voltak. 1962-ben Nyerere elnök „A szocialista szövetkezeti jellegű falutípus, mint az afrikai szocializmus alapja” — „Ujamaa — The Basis of Afri-

can Socialism” — című művében¹⁵ a szocializmussal összeegyeztethetlenségnek tartja a föld magántulajdonát, a kizsákmányolás és spekuláció lehetősége miatt. A társadalom tagjainak csak a föld használatára van joguk, de erre is csak akkor, ha tényleg élnek e használati jogukkal. A szocializmus tanzániai értelmezését a TANU¹⁶, majd a kormány, illetőleg a parlament által is elfogadott és 1967 februárjában közzétett *Arushai Nyilatkozat* tartalmazza.¹⁷ A nyilatkozat a társadalmi egyenlőség, az önerőre támaszkodás és az ujamaa elvét hirdeti meg. Kimondja, hogy az alapvető termelési eszközök — közöttük a föld — tulajdonának ellenőrzését a parasztokra és munkásokra kell bízni, akik azt a kormány és a szövetkezetek révén valósítják meg. Mivel pedig a föld alapvető szerepet játszik a jövő gazdasági fejlődésében, ki nyilvánítja, hogy annak az egész nép, nem pedig az egyének javát kell szolgálnia. A nyilatkozatot követő államosítások (bankok, export-importüzlet, bányák stb.) és részvényfelvásárlások az államot olyan helyzetbe hozták, hogy gazdasági hatalma birtokában különféle szervein keresztül az egész ország gazdasági életét ellenőrzése alá tudta vonni.

A szövetkezeti mozgalom szocialista irányba való fejlődése, a szocialista típusú termelőszövetkezetek megszervezése — a joganyag áttekinthetlensége, hiányosságai, főleg pedig a földjogi viszonyok tisztázatlansága, rendezetlensége miatt is — jelentős akadályokba ütközött és annak elenére, hogy a kormány és a TANU az ujamaak szervezését elsőrendű feladatnak tartja, ma sem ért el ezen a téren az ipari szektorhoz hasonló eredményeket. A függetlenség elnyerése előtt elsősorban az értékesítő szövetkezetek szerepe volt jelentős. A Kili-manjaro lejtőjén kávé termelő

farmerek már 1925-ben egy olyan szövetkezeti szövetséget hoztak létre, mely számos tagszövetkezetet egyesített magában és hatása Kenya és Uganda területére is áttért.¹⁸ — Felismerve a szövetkezeti mozgalomban számukra kamatoztatható előnyöket, a brit gyarmati hatóságok törvényhozási úton is segíteni igyekeztek a szövetkezeti mozgalmat és 1932-ben az Indiában már alkalmazott és bevált, de a ceyloni tapasztalatokat is tükröző szövetkezeti törvényt hoztak. E törvény természetesen elsősorban a fogyasztási szövetkezetekre vonatkozott, hatása alól azonban a független köztársaság törvényhozása sem tudta kivonni magát és számos tétel tükröződik az 1968-ban hatályba lépett általános szövetkezeti törvényben (1968. évi 27. sz. Co-operative Societies Act) is. E törvény rendelkezései azonban semmiképp sem alkalmasak arra, hogy a szocialista típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek számára megnyugtató jogi megoldást jelentsenek. Maga az ujamaa mozgalom sem szemlélhető önmagában, okvetlenül utalnunk kell egy előzményre: a telepítési programok kudarcára, mely fő oka volt annak, hogy az elnök és a kormány leállítva ezen programokat, az ujamaa típusú szövetkezést fogadta el, mint a tanzániai mezőgazdaság fejlesztésének, modernizálásának, a szocializmus irányában való fejlesztésének egyedüli útját.

Az említett telepítési programok a Világbank ajánlására indultak 1961-ben.

A Talu letelepítési program — village settlement program — nem új kísérlet a mezőgazdaság modernizálására irányuló törekvések sorában. *Land settlement* társaságokat szerveztek már Indiában, Pakisztánban, Ceylonban, Mexikóban, sőt Európában (Olaszország) is.¹⁹ Az első tanzániai öt-éves terv (1964—1969) legalább hatvan ilyen falvat kívánt létrehozni a korábban lakatlan területeken. Mindegyik faluban 250

¹³ Tanganyika Order in Council 8. §.

¹⁴ Véleményünk szerint a „right of occupation” talán inkább a mi jogrendszerünk tulajdonjogi és nem birtokjogi fogalmához áll közelebb. Véleményünket alátámasztani látszik, egy érdekes tanulmány, melyben Andrew Lyall a Dar es Salaam-i egyetem jogi karának lekturere ezzel kapcsolatban többek között a következőket írja: „The right of Occupancy is a form of private property and the rights that it confers are not limited to use and occupation”. Andrew Lyall: Consent to Dispositions of Land in Tanzania: Socialism or the Extension of Private Property? *Eastern Africa Law Review* Vol. 4. December 1971. No. 3. old. 247—270. Az idézet a 249. oldalon található.

¹⁵ Julius K. Nyerere: *Ujamaa Essay on Socialism*. Oxford University Press 1968. A hivatkozott mű az 1—13. oldalon található.

¹⁶ A ma is hatályos 1965-ös ideiglenes alkotmány Tanzániában az egy-párt-rendszert ismeri el. E párt a Tanganyika African National Union hivatalosan azonban mindenütt rövidítve, TANU pártként említik.

¹⁷ Julius K. Nyerere: *Freedom and Socialism*, Uhuru na Ujamaa című beszédgyűjteményében a nyilatkozat a 231—251. oldalon található. Oxford University Press. 1968.

¹⁸ *Manual of Co-operative Law and Practice*. By B. J. Surridge and Margaret Digby. Cambridge W. Heffer and Sons LTD. 1958. 22. old.

¹⁹ Részletesebben erről különösen: Margaret Digby: *Co-operatives and Land Use*. FAO 1962. Margaret Digby: *Co-operatives and Land Use*. The Challenge to Traditional Co-operation. Basil Blackwell. Oxford 1963.

család letelepítését irányozták elő és a falvankénti költségeket kétszázézer tanzániai fontban határozták meg. A telepítési programot azonban a kormány 1968-ban kénytelen volt leállítani, hivatalosan is elismerve bukását. E program sikertelenségének szövetkezeti jogi és földjogi tanulságai is vannak. E tanulságok levonására azért is szükség van, mert az ujamaa falvak földhasználati viszonyai jogszabályilag nem megnyugtató módon rendezettek és az ország szövetkezeti törvénye sem foglalkozik földhasználati kérdésekkel. A letelepítési programmal kapcsolatos e tárgyú tapasztalatok mutatis mutandis — talán — segítségül szolgálhatnak az ujamaa falvak földhasználati viszonyainak jogi szabályozásához is.

A letelepítési törvény — 1965. évi 27. sz. *Land Tenure (Village Settlements) Act* — gondoskodott arról, hogy a szövetkezetként bejegyzett²⁰ társaság megfelelő nagyságú és minőségű földet kapjon haszonbérbe az államtól. A falu letelepítési kormánybiztosnak jogában állott a haszonbér megfizetését elengedni. A kormánybiztosnak gondoskodnia kellett arról is, hogy a földet rendeltetésszerűen használják, azon nagyüzemi szövetkezeti gazdálkodást valósítsanak meg. A szövetkezet minden tagjának juttathatott egy 1—3 acre terjedelmű földdarabot arra, hogy azon a család élelmiszer-szükségletét megtermelhesse. A kormánybiztos vagy a szövetkezet vezetője e földterület használatát már a használat feltételeinek legenyhébb megszegése esetén is visszavonhatta és e döntése ellen jogorvoslati lehetőséget nem biztosított a jogszabály. E „háztáji” földterület élők közötti átruházására csak a kormánybiztos vagy a szövetkezet vezetőségének hozzájárulása esetén volt lehetőség. Az öröklési (végreidelkezési) szabályok korlátozása, szigorítása e vonatkozásban szintén azt a célt szolgálta, hogy a kollektív földhasználat erősödjön, az egyéni földhasználat tehát mindig csak a kollektív földhasználat sérelme nélkül volt gyakorolható. A gyakorlatban azonban az egyéni földhasználat megvonására úgyszólván

sohasem került sor. Az egyéni földhasználat meghonosodott ezekben a szövetkezeti társulásokban. A munkafegyelem igen nagy mértékben romlott. Az egyéni parcellák megművelése megelőzte a közös gazdaságban végzett munkát. A közös használatra kijelölt földek megművelése igen lassan haladt előre, a szövetkezet tagjai a kormánytól kapott igen nagy mértékű, természetbeni és pénzbeli segítséget nem rendeltetésszerűen használták fel, a gépek, állóeszközök lassan, úgyszólván minden használat nélkül tönkrementek. A FAO 1966. évi római földreform konferenciáján a tanzániai küldöttség a letelepedési programot tanzániai viszonyok között nem tartotta alkalmazhatónak, sőt kijelentette, hogy az egyéni gazdálkodás a helyesebb, mert a nép azt a kollektív gazdálkodásnál jobbnak, előnyösebbnek tartja.²¹

A földmagántulajdon erősödésének azonban Tanzániában törvényes akadálya van, mivel az legfeljebb az okkupációs rendszer keretei között lehetséges.

A falu letelepítési programmal párhuzamosan történt kísérlet Tanzániában a masai pásztorok által lakott hatalmas területek fejlesztésére is.

A sok azonosságot felmutató kenya és tanzániai törvények között az az alapvető különbség e vonatkozásban, hogy a tanzániai sokkal radikálisabb. Alap gondolata az, hogy nem lehet a masai-k döntésére bízni azt, hogy fejlődni akarnak-e vagy sem és ha igen, akkor szövetkezeti úton-e. Kétségtelen, hogy egy ilyen szemlélet a vonatkozó jogszabályok végrehajtása során a szövetkezeti mozgalom egyik alapelvét, ti. az önkéntesség elvét sértheti, de a kormány más kiutat a masai területek fejlesztésére nem talált, tekintettel a törzs igen makacs ellenállására. A körzetfejlesztési és -igazgatási törvény — az 1964. évi 51. sz. *Range Development and Management Act* — célja, hogy törvényes keretet adjon a körzeti területek — különösen a masai törzsek — fejlesztésének, a körzeti fejlesztési bizottságok és az állattartók szövetkezetei (ranch társulások) út-

ján. A körzetfejlesztési bizottság (Range Development Commission) feladata a hatáskörébe tartozó terület földjének védelme, fejlesztése és azon a természeti erőforrások kihasználása. A bizottság széles körű ellenőrzési joggal rendelkezik a szövetkezetek vonatkozásában. Kiemelendőnek tartjuk a törvény ranch társulásokkal foglalkozó részét, mert figyelemre méltó erőfeszítést tesz abban az irányban, hogy a létrejövő szövetkezeteket a tradicionális masai társadalmi szervezethez igazítsák. A törvény ezzel szemben a földre vonatkozó ősi szokásjoggal kapcsolatosan drasztikus megoldást választ: azokat eltörli. A társulás megalakulásával a körzetfejlesztési bizottság a társulást nyilván tartásba veszi, az jogi személylé válik és 99 évre földhaszonbérleti jogot kaphat az államtól. Ha ez megtörténik, a körzet területén belül a földre vonatkozó összes korábbi szokásjogok hatályukat veszítik. Mivel a körzetfejlesztési törvény nem ad a megszüntetett szokásjogok helyébe megfelelő mélységű jogi szabályozást, e rendelkezés mindenképpen elszigeteltnek tűnik, mert a gyakorlatban igen nagy fokú jogbizonytalanságot eredményez.

A falu letelepítési program kudarca és az azzal járó hatalmas költségek arra késztették az elnököt és a kormányt, hogy a vidék fejlesztésének és a mezőgazdaság modernizálásának más módját válassza. A megoldást az ún. ujamaa falvak („ujamaa vijijini”) alapításával, majd szövetkezeti társulásokká való átalakításával próbálták és próbálják ma is megoldani. Az „ujamaa” szó pontos lefordítása magyarra vagy angolra lehetetlen, tartalmát is csak körülírni lehet. Jelenti egyfelől az ősi, tradicionális közösségi életelveket, az együvértartozást, másfelől azonban az új életelvek összességét, azt az új tartalmat is, melyet a szocializmus felépítésében, a szocialista társadalom megteremtésében az ország vezetői az ujamaa alapján szervezett közösségeknek szántak. Az „ujamaa” tehát magában foglalja azt is, hogy a régi tradicionális kereteket új tartalommal, a tanzániai szocializmus eszméjének megfelelően töltik meg. Felhasználják mindazt, ami az ősi, ha-

²⁰ A Co-operative Societies Act, 27/1968 alapján.

²¹ D. Warrinder: Land Reform in Principle and Practice. Oxford University Press. London 1961. 70. old.

gyománys nagycsaládi törzsi szervezetből átmenthető a modern viszonyok közé: elsősorban tehát az összetartozást, a kölcsönös segítséget, az egymásért való felelősséget. Az ujamaa, mint modern életelv, mint modern társadalom- és gazdaságszervezési forma, a szocializmus felépítésében annyit jelent, mint együtt lakni, együtt élni, együtt dolgozni és együtt termelni mindenkinek a javára. Gazdasági oldalról a közös termelés és értékesítés, társadalomszervezési oldalról a faluközösségen belüli együttélés, együttlakás, a kisebb kommunális feladatok ellátása, a helyi szükségletek kielégítése, a szolgáltatások és a helyi ipar megszervezése, a törzsi, nagycsaládi vezetők hatalmának megtörése új vezetők és vezetői stílusok kialakítása az ujamaa legfőbb tartalma.²²

A tanzániai második ötéves terv öt alapelve közül az ujamaa elve a megvalósítás során az önerőre való támaszkodás elvével együtt prioritást kapott.²³ Az ujamaa-kat kezdetben a nem telepített, lakatlan területeken szervezték és annak ellenére, hogy az önkéntességet mindenütt hangsúlyozták, az alapítás sokszor erőszakos eszközökkel történt.²⁴ A területek kijelölésénél nem jártak el kellő körültekintéssel, nem sikerült a kezdeti élelmiszerhiány okozta nehézségeken úrrá lenni. A vízhiány, a többi lakott területektől való távolság, a vezetés színvonalának gyengeségei, a munkafegyelem hiánya, valamint az állami és párt-szervektől kapott segítség szakszerűtlensége, az ujamaa-kkal foglalkozó alsó és felső szintű vezetés közötti összhang hiánya a program kezdetén igen sok nehézséget okozott. Ma azonban a nem váro-

si lakosság mintegy tíz százaléka ujamaa-kban él már és az ujamaa-k száma közel négyezer.

Az ujamaa-kra vonatkozó jogszabályok általában legfeljebb miniszteri rendelet szintűek. A szövetkezeti törvény rendelkezéseit csak igen nagy nehézségek árán lehet rájuk alkalmazni, annak ellenére, hogy az ujamaa-kat bizonyos feltételek teljesítése esetén szövetkezeti társaságokként jegyzi be. Nincsen rájuk vonatkozóan még egy általános működési keretet biztosító alapszabály-minta sem. Ennek hiányát azzal indokolják, hogy minden ujamaa más és más, mert hiszen az ország hatalmas méretei, eltérő földrajzi, gazdasági viszonyai, valamint a törzsek közötti különböző gazdasági fejlettség nem teszi lehetővé az egységes elbírálást. Úgy gondoljuk azonban, hogy a törvényes megoldást ma már nem lehet tovább halasztani. Alapvető földjogi problémák is felmerülnek az ujamaa-kkal kapcsolatban. Elsősorban azért, mert mint említettük, a szövetkezeti törvény földtulajdoni kérdésekkel nem foglalkozik, a letelepítési társaságokra vonatkozó szabályok pedig nem alkalmazhatók általában az ujamaa-k földdel kapcsolatos kérdéseinek megoldására. Nem világos tehát, hogy milyen törvény szabályozza a földbirtokjogi problémákat ezen szervezetekben: a szokásjog-e, és ha igen, vajon a helyi szokás-e vagy pedig az ország általános szokásjoga, a falu-letelepítési törvény (az 1965. évi 27. sz. Land Tenure [Village Settlements] Act) vagy az általános írott jog, amely az 1925 előtti angol jogszabályok 1963-as reformokkal módosított változatát jelentheti? A kérdés igen nagy gyakorlati fontossággal bír; főként azokon a területeken, ahol a földet igen intenzíven művelik meg (pl. Kilimanjaro, Lushoti, Tanga stb. vidék), mert itt a magántulajdonosi szemléletmód igen erős és a földhiány miatt az ujamaa-k megszervezésére csak tagosítások, birtokösszevonások stb. után kerülhet sor. Lényeges kérdések merülhetnek fel az ujamaa használatában levő föld meg-

terhelésével, elidegenítésével kapcsolatosan is.

Úgy gondoljuk, hogy a világos földjogi fogalmak hiánya nagymértékben akadályozza a szövetkezeti mozgalom, különösen pedig a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlődését az országban.

c) Az *ugandai* szövetkezeti mozgalom és földjogi viszonyok inkább a tanzániai megoldásokkal mutatnak rokon vonásokat. A földterület nagy része az általános szokásjog hatálya alatt áll. A szokásjogra azonban az 1925-ös évet megelőző angol törvényhozás nagy hatást gyakorolt és különösen Buganda esetében ez a hatás kifejezett volt.²⁵ Ugandában van törvényes lehetőség arra, hogy a szokásjog alapján álló földek átkerüljenek az írott jog által szabályozott rendszerbe és bejegyzésre kerülhetnek az egyéni jogcímek is, azonban ezt a lehetőséget nem nagyon használják ki. A szövetkezetek közül a termelőszövetkezetek fejlődése nem olyan nagy mérvű, mint Tanzániában, szerepük, jelentőségük is csekélyebb. Földhasználati problémáik a tanzániaihoz hasonló módon lennének talán megoldhatók.

*

A három kelet-afrikai államban a jogrendszer egyöntetűségének hiánya és különösen a földre vonatkozó jogi szabályozás áttekinthetlensége és fogyatékosága nagymértékben gátolja a modern gazdasági élet, az árutermelő társadalom kibontakozását, különösen pedig a szövetkezetek, termelőszövetkezetek fejlődését. A függetlenségüket nemrég elnyert fiatal államok törvényhozására jelentős feladatok várnak e téren. Különösen vonatkozik ez a szocializmus építését magáénak valló Tanzániára. A függetlenség kivívása óta eltelt idő gazdasági és politikai fejlődése azonban mindhárom országban alapot szolgáltat arra, hogy e vonatkozásban is optimisták lehessünk.

Molnár István

²² Részletesebben *Socialism and Rural Development*. Megjelent: J. K. Nyerere: *Freedom and Socialism. Uhuru na Ujamaa...* tanulmánykötetben. 337–367. oldalark.

²³ Tanzania Second five-Year Plan for Economic and Social Development Ist July, 1969–30 th June, 1974 Volume I. General Analysis 226. old. Volume II. The Programmes 113. old. The Government Printer Dar es Salaam 1969.

²⁴ *Building Ujamaa Villages in Tanzania*. Edited by J. H. Proctor. Tanzania Publishing House Dar es Salaam, 1971.

²⁵ J. P. W. B. McAuslan: i. m. 99. old.

Имре Сабо:

*Тенденция и проблемы
нашего правового развития*

I. Венгерское народно-демократическое правовое развитие вступило во вторую стадию. Автор анализирует численные данные принятых нормативных актов, пропорции и взаимные отношения законов и постановлений. Рассматривается вопрос о «нелегальных» нормативных актах.

II. Правотворческие фазы, начинающиеся 1967 годом и 1970 годом. Характер новых норм права; вопрос о смешивании в них прежних и новых элементов. Отношение стабильности и мобильности в новой фазе правотворчества; общественные и правовотехнические причины изменений.

III. Принципиальное формулирование сегодняшних задач. Собираение уроков для правотворчества. Проверка до сих пор созданного права. Сравнение с правом, действующим до освобождения страны. Более глубокий анализ этого вопроса.

IV. Вопрос об унификации права социалистических стран. Попытки, имевшие место до сих пор. Единое внутрисоюзное и международное законодательство, требуемое хозяйственной интеграцией. Положение гармонизации правовых систем в социалистическом праве; медлительность этого процесса. Задачи правовых наук в обосновании унификации и в способствовании гармонизации. Сравнение социалистических правовых наук. Значение правовой науки в этом отношении. Роль сравнения права в правотворчестве и в применении права.

Марта Шювегеш:

*Понимание ленинского принципа
постепенности от окончания
социалистического переустройства
сельского хозяйства до наших дней*

Понятие ленинского принципа, сложившееся до переустройства сельского хозяйства, согласно которому постепенность — это путь развития мелко-товарных сельских хозяйств через торговых и переходных кооперативов к коллективным сельскохозяйственным производственным кооперативам, в период после переустройства дополняется мыслью о постепенном развитии внутри кооператива. В статье устанавливается, что понятие постепенности развития внутри кооператива, согласно которому постепенное развитие может иметь место только в отношении производительных сил сельскохозяйственных кооперативов, созданных в ходе переустройства, исключает мысль о перерастании между отдельными типами и формами кооперативов. Причину противоречия в содержании постепенности в рамках ее единого понятия, а именно постепенности между типами кооперативов и внутри формы кооператива, автор сводит к разному пониманию общественно-хозяйственного характера кооперативов и кооперативных типов.

Лайош Надь:

Изменение норм уголовного процесса

В статье освещаются мотивы, обосновывающие принятие нового уголовного-процессуального кодекса (закон Номер 1, от 1973 г.), который вступит в силу с 1 января 1974 г. (изменение Конституции в 1972 г., новые законы о судостроительстве и об организации прокуратуры, изменение уголовного кодекса в 1971 г., введение категорий — преступление и проступок, опыт, накопившийся в ходе применения уголовного-процессуального кодекса от 1962 г.). Новый закон расцеляет и ускоряет производство, более детально устанавливает права и обязанности участников процесса, обеспечивает в широком круге возможность применения новых научных и технических достижений в ходе производства. В статье рассматриваются наиважнейшие новые положения нового кодекса, отличающиеся от ныне действующего урегулирования.

Тамаш Шандор:

*Некоторые проблемы автономного
урегулирования международной
купли-продажи*

Статья занимается вопросами унификации международного торгового права, с особым учетом проблем автономного урегулирования. Конкретно рассматриваются некоторые положения общей части Закона о Международной Купле-Продаже Товаров (УЛИС), заключенного в Гааге в 1964 г., учитывая работы, веденные в рамках УНЦИТРАЛ, направленные на изменение вышеуказанного закона. Рассматривается положение Параграфа 2 УЛИС и Параграфов 1 и 2 текста УНЦИТРАЛ, регламентирующие возможность применения международного частного права в связи с единым законом. В заключительной части статьи автор рассматривает нормы разных оговорок, предусмотренных в статьях II—V Соглашения от 1964 г. и выступает за отмену оговорки, предусмотренных в статьях IV и V.

Йозеф Фаркаш:

*Законная сила в неискковых
производствах*

Автор из теоретических вопросов неискковых производств подвергает анализу до сих пор неразработанные вопросы законной силы. В качестве введения занимается понятием и правовой природой неискковых производств, группируя эти производства по их правовой природе. Затем исследуются в статье характер и правовая природа решений, вынесенных в неискковом производстве, причем устанавливается, что у части производств имеется решение, разрешающее дело по существу. С такими решениями, разрешающими дело по существу, связывается — как правило — полная законная сила, точно так, как в случае решения, вынесенного в гражданском искомом производстве.

Иштван Сюч:

*Место административного
процессуального права в правовой
системе*

В статье излагаются основные проблемы административного процесса. Подвергается анализу вопрос, который все чаще и шире ставится особенно в советской социалистической правовой литературе, а именно вопрос о том, можно ли признать административное процессуальное право самостоятельной отраслью права. В качестве введения освещаются положительные позиции представителей советской правовой науки. Во второй части рассматриваются положения общей теории государства и права о критериях самостоятельности отраслей права, а затем во свете этих положений на основании анализа особенностей административного процессуального права приходит к выводу, что венгерское административное процессуальное право располагает всеми объективными критериями, предусмотренными общей теорией государства и права в качестве факторов расчленения правовой системы и самостоятельности отдельных отраслей права.

Чаба Варга:

*Лейбниц и вопрос о правовой
систематизации*

Целый ряд оснований показывает, что актуальность Лейбница в нынешнее время обосновывается как раз его математическими-логическими идеями, экспериментами и стремлениями. Возрастающая роль логических анализов в области юридических наук, проблематический характер формалистических, и даже аксиоматических логических подходов также обеспечивает актуальность произведений Лейбница. Лейбниц проблемы права и правовых наук считал логическими проблемами. В течение всей его жизни характеризует его стремление объединить право в аксиоматическую систему, однако его попытки потерпели провал, причем это обстоятельство свидетельствует также об ирреальном характере геометрической визии правовой систематизации. Таким образом анализ представлений Лейбница может привести к полезным заключениям по вопросам методологии.

Imre Szabó:

*Die Tendenz und die Probleme
unserer Rechtsentwicklung*

I. Die ungarische volksdemokratische Rechtsentwicklung gelangte in das zweite Stadium der Kodifikation und der Rechtschaffung. Autor analysiert die zahlenmäßigen Daten des zustandegekommenen Rechtsmaterials. Die Proportion der Gesetze und der Verordnungen und ihr Verhältnis zueinander. Die Frage der „illegalen“ normativen Akte.

II. Die mit 1967 und 1970 beginnende Perioden der Rechtschaffung. Charakter der neuen Rechtsnormen; die Vermengung der früheren und der neuen Elemente in ihnen. Das Verhältnis der Stabilität und der Mobilität in der neuen Rechtschaffungs-Periode; die gesellschaftlichen und rechtstechnischen Gründe der Veränderungen.

III. Die prinzipielle Formulierung der heutigen Aufgaben. Sammlung von Erfahrungen zur Kodifikation. Die Kontrolle des bisher geschaffenen Rechts. Vergleich mit dem Recht vor der Befreiung. Eingehendere Analyse der letzteren Frage.

IV. Die Frage der Unifizierung des Rechts der sozialistischen Länder. Bisherige Versuche. Die durch die wirtschaftliche Integration erforderte einheitliche nationale und internationale Rechtschaffung. Die Lage der Harmonisierung der Rechtssysteme im sozialistischen Recht; die Verzögerung dieses Prozesses. Die Aufgabe der Rechtswissenschaften in der Begründung der Unifizierung und in der Förderung der Harmonisierung. Die Vergleichung der sozialistischen Rechtssysteme. Die Bedeutung der Rechtswissenschaft in dieser Beziehung. Die Rolle der Rechtsvergleichung in der Rechtschaffung und der Rechtsanwendung.

Márta Süveges:

Die Beurteilung des Lenin'schen Prinzips der stufenweisen Entwicklung von der Beendigung der sozialistischen Umorganisation der Landwirtschaft bis zu unseren Tagen

Der vor der Umorganisation sich ausgebildete Begriff des Lenin'schen Prinzips der stufenweisen Entwicklung — wonach die stufenweise Entwicklung den Entwicklungsgang der warenproduzierenden Kleinbauernwirtschaften durch die Übergangsstadien der Handels- und Übergangs-Genossenschaften zu den kollektiven Produktionsgenossenschaften bedeutet — erweiterte sich nach der Umorganisation mit dem Gedanken der stufenweisen Entwicklung innerhalb der Produktionsgenossenschaften.

Der Artikel stellt fest, dass der Begriff der stufenweisen Entwicklung innerhalb der Produktionsgenossenschaften — wonach die Stufenweisigkeit nur in Bezug auf die Produktionskräfte der im Laufe der Umorganisation entstandenen LPG-s möglich ist — den Gedanken des Überwachsens zwischen den Typen und Formen der Genossenschaften ausschließt.

Den Grund des inhaltlichen Widerspruchs zwischen den zwei inhaltlichen Komponenten innerhalb des, als einheitlich anerkannt-

ten Begriffs der stufenweisen Entwicklung, der stufenweisen Entwicklung des Genossenschafts-Typen und der Produktionsgenossenschafts-Form führt Autorin auf die abweichende Auffassung des gesellschaftlich-wirtschaftlichen Charakters der Genossenschaften und der Genossenschaft-Typen zurück.

Lajos Nagy:

Die Änderung unserer Regeln über das Strafverfahren

Der Artikel befasst sich mit den Motiven der Erbringung des neuen, am 1. Januar 1974 in Kraft tretenden Gesetzes (No I./1973) über das Strafverfahren (die Änderung der Verfassung im Jahre 1972; die neuen Gesetze über die Organisation des Gerichtswesens und der Staatsanwaltschaft; die sich auf die Kategorie Verbrechen-Vergehen beziehenden Vorschriften der Strafgesetznovelle aus dem Jahre 1971; die Erfahrungen der Anwendung des Gesetzes über das Strafverfahren aus dem Jahre 1962). Das neue Gesetz differenziert und beschleunigt das Verfahren, detailliert eingehender die Rechte und Pflichten der Teilnehmer und ermöglicht in einem breiteren Kreis die Anwendung der neuen Ergebnisse der Wissenschaft und der Technik im Strafverfahren. Der Artikel behandelt die von der geltenden Regelung abweichende, wichtigeren Vorschriften des neuen Gesetzes.

Tamás Sándor:

Einige Probleme der autonomen Regelung des internationalen Kaufrechts

Der Artikel befasst sich mit den Fragen der Vereinheitlichung des internationalen Handelsrechts, mit besonderer Rücksicht auf die Probleme der autonomen Regelung. Es werden einige Vorschriften des allgemeinen Teils des in Haag im Jahre 1964 geschlossenen einheitlichen Abkommens über den Internationalen Kauf von Waren (ULIS) behandelt, mit Rücksicht auf die sich im Rahmen des UNCITRAL auf die Modifizierung des genannten Abkommens beziehenden Arbeiten.

Die untersuchten Vorschriften sind der § 2 des ULIS, bzw. die §§ 1 und 2 des UNCITRAL, die die Möglichkeit der Anwendung des Internationalen Privatrechts aufgrund einheitlichen Abkommens regeln. Im abschliessenden Teil des Artikels untersucht Autor die in den Artikeln II.—V. des Abkommens aus dem Jahre 1964 festgelegten Regeln der verschiedenen Vorbehalte und argumentiert für die Weglassung der, in Artikel IV. und V. beinhalteten Vorbehalte.

József Farkas:

Rechtskraft in den ausserstreitigen Verfahren

Verfasser analysiert von den theoretischen Fragen der ausserstreitigen Verfahren die bisher nicht bearbeitete Frage der Rechtskraft.

Einleitend befasst er sich mit dem Begriff und der juristischen Natur der ausserstreitigen Verfahren und gruppiert diese ihrer juristischen Natur entsprechend.

Danach untersucht der Artikel den Charakter und die juristische Natur der, in den ausserstreitigen Verfahren erbrachten Entscheidungen, wobei festgestellt wird, dass in einem Teil der Verfahren das Wesen der Angelegenheit entscheidende Beschlüsse existieren. Diese meritorischen Entscheidungen haben genau so volle Rechtskraft, wie die, im Zivilprozess erbrachten Urteile.

István Szűcs:

Der Platz des Verwaltungs-Verfahrensrechts im Rechtssystem

Der Artikel behandelt die wichtigeren theoretischen Fragen des Verwaltungs-Verfahrens. Es wird die — besonders in der sowjetischen Rechtsliteratur immer öfters und allgemein aufgeworfene — Frage analysiert, ob das Verwaltungs-Verfahrensrecht als selbständiger Rechtszweig angesehen werden kann. Einleitend führt der Artikel die, die besprochene Frage berührende Ansichten der Repräsentanten der sowjetischen Rechtswissenschaft vor.

Im zweiten Teil werden diese Thesen der allgemeinen Staats- und Rechtstheorie ins Augenmerk genommen, die sich mit den Kriterien des selbstständigen Rechtszweiges befassen. Im Spiegeln dieser Kriterien und die spezifischen Züge des Verwaltungsverfahrens analysierend gelangt Autor zur Feststellung, dass das ungarische Verwaltungs-Verfahrensrecht all diese objektive Kriterien aufweist, die von den, sich auf die Aufteilung des Rechtssystems in Rechtszweige beziehenden Grundthesen der allgemeinen Staats- und Rechtstheorie als Faktoren des selbstständigen Rechtszweiges erfordert werden.

Csaba Varga:

Leibniz und die Frage der juristischen System-Gestaltung

Mehrere Zeichen deuten darauf, dass die Aktualität von Leibniz in unseren Tagen gerade durch seine mathematisch-logische Gedanken, Versuche und Bestrebungen begründet wird. Auf dem Gebiete der

Rechtswissenschaften wird die Übersicht des Leibniz'schen Oeuvres infolge der wachsenden Rolle der logischen Analysen, sowie des problematischen Charakters der formalistischen und sogar axiomatischen Richtungen im Kreise der logischen Annäherungen aktuell. Leibniz behandelte die Probleme des Rechts und der Rechtswissenschaft als logische Probleme. Während seines ganzen Lebens leitete ihn das Bestreben das Recht in ein axiomatisches System zusammenzufassen. Dieser Versuch aber scheiterte. Dies bedeutet auch die Irrealität der geometrischen Vision der juristischen

System-Gestaltung. Die Analyse der Leibniz'schen Vorstellungen kann derart zu methodologisch nützlichen Schlussfolgerungen beitragen.

Imre Szabó:

Les tendances et les problèmes du développement de notre droit

I. Le développement du droit de la démocratie populaire hongroise est arrivé au deuxième stage de la codification et de la législation. L'auteur analyse les données numériques des règles de droit jusqu'ici créées, les proportions entre les lois et les règlements ainsi que les rapports mutuels existant entre ceux-ci. Le problème des actes normatifs „illégaux”.

II. Les périodes de législation commençant en 1967 et en 1970. Le caractère des nouvelles règles de droit; la fusion des éléments antérieurs et nouveaux dans celles-ci. La relation entre la stabilité et la mobilité dans la période de la législation nouvelle; les causes sociales et de la technique juridique résultant des changements.

III. La rédaction des principes régissant les tâches actuelles. Rassemblement des enseignements aux fins de la législation. La révision du droit jusqu'ici créé. La mise en parallèle de celui-ci avec le droit d'avant la libération. L'analyse plus détaillée de ce dernier problème.

IV. La question de l'unification des droits des pays socialistes. Tentatives jusqu'ici faites. La législation unie nationale et internationale exigée par l'intégration économique. La situation de l'harmonisation des systèmes de droit dans le droit socialiste; les lenteurs de ce processus. La tâche des sciences juridiques dans l'établissement des fondements de l'unification et dans la facilitation de l'harmonisation. La comparaison des systèmes de droit socialistes. La portée de la science juridique en cette matière. Le rôle du droit comparé dans le domaine de la création et de l'application du droit.

Márta Süveges:

L'appréciation du principe de Lénine de la gradation à l'époque partant de la ré-organisation socialiste de l'agriculture jusqu' à nos jours

Le concept du principe de Lénine de la gradation formulé antérieurement à l'époque de la ré-organisation — selon lequel la gradation est la voie de développement des exploitations à petite production marchande à travers des coopératives commerciales et provisoires aboutissant aux coopératives de production collectives — s'est élargi — postérieure à la ré-organisation de l'idée du développement intérieur graduel aux coopératives.

L'étude constate que le concept de la gradation dans la coopérative de production — selon lequel le développement graduel n'est possible qu'en rapport des forces productrices des coopératives de production agricoles établies au cours de la ré-organisation — exclue l'idée de la transition entre les différents types et formes des coopératives.

La raison de la contradiction substantielle au sein du concept de la gradation reconnu comme uniforme entre les deux composants, notamment entre les types et les formes des coopératives de production est ramenée par l'auteur aux différences existant aux compréhensions concernant le caractère socio-économique et les types des coopératives.

Lajos Nagy:

La modification des règles de la procédure criminelle

L'étude esquisse les motifs nécessitant la création du nouveau Code de Procédure criminelle qui entrera en vigueur le 1 janvier 1974 (loi I de 1973) (tels sont: l'amendement de 1972 apporté à la Constitution, nouveaux statuts relatifs à l'organisation des tribunaux et du Parquet, dispositions relatives à l'introduction des catégories de crimes et de délits par l'amendement apporté en 1971 au Code pénal, ainsi que les expériences faites par l'application de la loi de la procédure pénale de 1962). La nouvelle loi rend la procédure plus différenciée et plus accélérée, elle précise d'une manière plus détaillée les droits et obligations des parties, et enfin rend possible, dans un cercle plus étendu, l'application des nouveaux résultats scientifiques et techniques dans la procédure. L'étude traite les nouvelles et plus essentielles dispositions du Code s'écartant de la réglementation en vigueur.

Tamás Sándor:

Quelques problèmes de la réglementation autonome de la vente internationale

L'article s'occupe des problèmes de l'unification du droit commercial international, eu égard en particulier aux problèmes relevant de la réglementation autonome. Il examine d'une façon précise quelques dispositions de la partie générale de la loi unifiée sur la vente internationale des marchandises conclue à Hague en 1964 (ULIS), en considération des travaux poursuivis dans le cadre de l'UNCITRAL modifiant la Convention au-dessus mentionnée.

La disposition soumise à l'examen est le 2 Article de l'ULIS respectivement les 1 et 2 Articles du texte de l'UNCITRAL qui règlent la possibilité d'appliquer le droit international privé en connexion avec la loi unifiée. Dans la partie finale de l'article l'auteur examine les règles des différentes clauses de réserve définies aux II—V Articles de la Convention de 1964 et conclut à la nécessité d'abroger les réserves des IV et V Articles.

József Farkas:

L'autorité de la chose jugée aux procédures non-contentieuses

Parmi les problèmes théoriques des procédures non-contentieuses l'auteur analyse celui de l'autorité de la chose jugée jusqu'ici non-élaborée.

Dans la partie introductive il traite le concept des procédures non-contentieuses et de leur nature, en les groupant selon leur caractère juridique.

Dans la suite, l'étude analyse le caractère et la nature juridique des décisions prises dans les procédures non-contentieuses, en constatant que dans une partie des procédures une décision de fond est prise. Ces décisions de fond sont accompagnées de l'autorité de la chose jugée de même que les jugements rendus dans les procès civils.

István Szücs:

Le rôle de la procédure administrative dans le système juridique

L'étude discute les questions principales théoriques de la procédure administrative. Elle analyse le problème se présentant généralement et de plus en plus fréquemment particulièrement dans la littérature juridique soviétique, notamment la question de savoir si l'on peut considérer la procédure administrative comme branche autonome du droit? Dans sa partie introductive l'étude expose les positions prises par les représen-

tants éminents de la science juridique soviétique concernant cette question.

Dans sa deuxième partie l'étude donne un aperçu sur les thèses traitant les critères des branches autonomes du droit dans la littérature de la théorie générale de l'Etat et du droit puis, à la lumière de celles-ci, en analysant les spécificités de la procédure administrative aboutit à la conclusion que la procédure administrative hongroise dispose de tous critères objectifs, notamment des conditions définies comme facteurs de la branche autonome du droit par les principes de la théorie générale de droit relatifs à la division du système juridique socialiste.

Csaba Varga:

Leibniz et le problème de la systématisation du droit

Plusieurs signes semblent indiquer qu'à nos jours l'actualité de Leibniz repose précisément sur ses idées, tentatives et efforts mathématique-logiques. Le rôle croissant des analyses logiques dans le domaine des sciences juridiques, puis le caractère problématique des tendances formalistes même axiomatiques dans la sphère des approches logiques prêtent également d'actualité de passer en revue l'oeuvre de Leibniz. Leibniz a traité les problèmes du droit et de la science juridique comme des problèmes de la logique. Son effort a encadré le droit dans un système axiomatique, l'a accompagné pendant toute sa vie, son effort a subi cependant un échec ce qui témoigne aussi du caractère irréel de la vision géométrique de la systématisation du droit. L'analyse des idées de Leibniz peut ainsi contribuer à des conclusions méthodologiques utiles.

Imre Szabó:

The trend and problems of Hungarian legal evolution

I. Legal evolution in people's democratic Hungary has reached the second stage of codification and lawmaking. The author analyses the number of statutes the ratio and relationship between Acts and Decrees. The problem of „unlawful” normative acts.

II. Legislative phases starting in 1967, respectively 1970. The nature of new statutes; the combination of former and recent elements in these statutes. The correlation between stability and mobility in the new legislative phase; social and legal-technical reasons accounting for these changes.

III. The principles underlying timely tasks. Collection of experiences for the legislative process. Checking the law enacted hitherto.

Comparison with the pre-liberation law. A thorough analysis of the last-mentioned problem.

IV. Question of the unification of the laws of socialist countries. Attempts at this hitherto. National and international legislation demanded by economic integration. The state of harmonisation in the socialist law; the procrastinated nature of this process. The duty of jurisprudence in laying the foundations for unification and furthering harmonisation. Comparison of socialist legal systems. The function of law comparison in law-making and law application.

Márta Süveges:

The assessment of Lenin's principle of gradualness from the conclusion of the socialist reorganization of agriculture to our days

The notion of Lenin's principle of gradualness as evolved prior to the reorganization of agriculture — according to which gradualness means the way of progress for small-scale producing peasantry through commercial and transitional co-operatives to collective co-operative farms — has been augmented after reorganization with the idea of the internal gradual co-operative development.

It is stated in the paper that the notion of internal co-operative gradualness — according to which gradual development is feasible only in respect of the production forces of co-operative farms constituted in the course of reorganization — precludes the idea of transition between co-operative types and forms.

The reason of the substantive contradiction, within the recognised uniform concept of gradualness, between the two constituents, the co-operative types and within the co-operative farm form is traced back by the author to differences between the conceptions of the socio-economic nature respectively the types of co-operatives.

Lajos Nagy:

Amending the rules of criminal procedure

The paper outlines the reasons leading to the adoption of the new Code of Criminal Procedure (Act No I of 1973) to come into force on January 1, 1974. (These are the 1972 amendments to the Constitution, new statutes on the organization of the judiciary and the Procurators' Offices, the provisions in the 1971 amendment to the Criminal Code on the categories of crime and misdemeanour and experience gained from the application of the 1962 Act on Criminal Proce-

dure. Under the new Act procedure is rendered more differentiated and expedient, the rights and duties of the parties are laid down in more detail, lastly the use of new scientific and technical means is made possible within a wider range. The paper discusses the new, important provisions which differ from the previous regulation.

Tamás Sándor:

Some problems of the autonomous regulation of international sale

The paper discusses questions relating to the unifications of international commercial law with special regard to the problems of autonomous regulation. The author analyses certain provisions of the general part of the 1964 Hague Uniform Law of International Sale also considering the work carried on within the framework of the UNCITRAL aimed at amending the former instrument.

The provisions dealt with are found in Section 2 of the ULIS, respectively Sections 1 and 2 of the UNCITRAL instrument which regulate the application of private international law in connection with the uniform law. In the concluding part the author examines the rules of reservations contained in Articles II—V of the 1964 convention. He advocates the abolishing of reservations laid down in Articles IV and V.

József Farkas:

Legal force in non-judicial proceedings

theoretical problems of non-judicial proceedings the author discusses the issue of legal force.

In its introduction the paper deals with the concept and legal nature of non-judicial proceedings classifying the latter according to their nature.

Then the paper discusses the character and legal nature of decisions adopted in the course of non-judicial proceedings. The author comes to the conclusion that a part of the decisions apply to the merits of the case concerned. Such decisions on the merit involve full legal force similar to judgements in civil actions.

István Szűcs:

The place of the public administrative procedure in the legal system

The paper discusses problems recurring with increased frequency and generality particularly in Soviet literature whether public

administrative procedure can be regarded as a distinct branch of law. In its introduction, the paper outlines the affirmative answers of Soviet jurists to the question.

In the second part the tenets of the theory of law concerning distinct branches of law are surveyed, then in the light of these, after an analysis of the characteristic traits of public administrative procedure the conclusion is arrived at that Hungarian public administrative procedure has all the objective criteria which are specified as conditions of the distinct nature

of a branch of law by legal theory in regard to the division of the legal system.

Csaba Varga:

Leibniz and the problem of legal system-formation

There are many indications that the timely character of Leibniz's works are based in these days on his mathematical-logical thought attempts and efforts. The growing role of logical analyses in jurisprudence the problematic character of

the formalistic and even axiomatic trends in the sphere of logical approaches make likewise timely a survey of Leibniz's *oeuvre*. Leibniz handled the problems of law and jurisprudence as logical problems. His whole life was characterized by his endeavour to arrange law as an axiomatic system; he failed in this attempt which bears out also the unreal nature of the geometric vision of legal system-formation. Accordingly, an analysis of Leibniz's concepts may lead to drawing methodologically useful lessons.

E lapszám (XXVIII. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Szabó Imre* akadémikus, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója. — *Dr. Süveges Márta* egyetemi adjunktus. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos csoportvezetője. — *Dr. Sándor Tamás*, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. — *Dr. Farkas József* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Szücs István* egyetemi adjunktus (Szeged). — *Dr. Varga Csaba*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Horváth Pál* egyetemi tanár. — *Dr. Molnár István* egyetemi adjunktus (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Benedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: Budapest I., Országház u. 30. — Tel.: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat, VII., Lenin krt. 9-11. Telefon: 221-281. Felelős kiadó: *Sala Sándor* igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI) (Bp. V., József nádor tér 1.) Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest I., Fő utca 32. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

Ára: 8,— Ft

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az ügyész szerepe a polgári eljárásban Magyarországon*

Előzmények és alapkérdések

1. A téma. A Nemzetközi Összehasonlító Jogi Akadémia nyilvánvalóan időszerű és fontos problémát terjesztett a jogászközvélemény elé, amikor a IX. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszus programjába beiktatta az ügyész polgári eljárásbeli szerepének témáját.

Olyan kérdés ez, amelyről — nemzetközi áttekintésben — elmondható, hogy jogi szabályozásában *jelentős változások* álltak be az utóbbi évtizedekben. E változások — nézetünk szerint — mindenekelőtt a *szocialista államok* történelmi megjelenésével, jogrendszerük kiépítésével és ennek kapcsán az ügyészségnek, e jogtörténetileg francia eredetű intézménynek, a szocializmus eszmerendszeréhez igazodó *új típusú állami szervként* történt felállításával függenek össze.

A szocialista államok ügyészségének eredetiségét, az addig ismert ügyészi intézménytől való eltéréseit — az újszerű szervezési elveken, az állami szervek rendszerében sajátos módon való elhelyezéssel¹ túlmenően — elsődlegesen az a körülmény szabja meg, hogy az ügyészség a szocialista országokban már nem — miként a legtöbb nem szocialista államban — kizárólag (vagy csaknem kizárólag) a bűnüldözés szerve, hanem olyan további, jelentős, új funkciókat kapott, amelyek lényegbevágóan változtatták meg korábbi jellegét.

Ezeknek a jellegmeghatározó új funkcióknak egyike (a főként az államigazgatási tevékenység törvényességének biztosításában való

közreműködésre hivatott ún. ügyészi általános felügyelet mellett) éppen az *ügyész intézményesített módon meghonosított részvétele a polgári eljárásban*. Ez kétségekívül olyan mozzanat, amely minőségi változást jelent magának az ügyészségnek a fejlődésében, de egyben szembenően befolyásolja a polgári eljárásjog számos alapkérdésének megítélését is: nem vitásan erősíti azt a tendenciát, mely — a polgári eljárás *egyéni és társadalmi érdekeket védő jellegének* együttes hangsúlyozásával — fokozott jelentőséget tulajdonít a valóságos tényállás kiderítésének, az igazságosság és a törvényesség érvényesülésének a polgári perekben. A polgári eljárási tudomány és jogalkotás alakulásának *számottevő fejleményéről* van tehát szó, amely *nemzetközileg érzékelhető hatást* váltott ki.

Ez a körülmény már magában véve is indokoltá teszi a polgári eljárásbeli ügyészi részvételt szabályozó egyes nemzeti törvényhozások és a jogalkalmazási gyakorlat vizsgálatát, összehasonlító célnálul egybevetésük fórumának megszervezését. Mód nyílik ezáltal az ügyész polgári eljárásbeli szerepére vonatkozó különféle jogi nézetek megismerésére, ösztönző tapasztalatok szerzésére és — nem utolsósorban — az egyes államokban alkalmazott jogi megoldások értékelésére. Mindez előmozdíthatja a nemzetközi tudományos gondolatcserét és együttműködést.

2. *Keresetindítás saját jogon és más jogán*. A hatályos magyar polgári perrendtartás, az 1952. évi III. törvény (Pp.) kimondja, hogy a polgári ügyek körében felmerült vitát a bíróság csak az eljárás megindítását kezdeményező *kérelem* (pl. kereset vagy más beadvány) esetén bírálja el. Ilyen kérelem nélkül bírósági polgári eljárás nem indulhat. A magyar jog szerint a bíróság hivatalból (ex officio) — el-

* A IX. Nemzetközi Összehasonlító Jogi Kongresszusra készített magyar nemzeti referátum szövege alapján. (Szerk.)

¹ Vö. Beér János és Bihari Ottó: Le Contrôle Parlementaire de l'Administration. In: Études en Droit Comparé — Essays in Comparative Law (Edited by Zoltán Péteri), Budapest, 1966. 89. old.

térően pl. az 1963. december 4-i csehszlovák Pp. 81. §-ában foglalt szabályozástól — nem indíthatja meg a polgári eljárást.

Polgári jogvita elbírálására irányuló kérelmet — a magyar Pp. szavaival — „rendszerint a vitában érdekelt fél terjeszthet elő” [2. § (1) bek.]. Ez a törvényi megfogalmazás a keresetindítási jogosultságot — a vitában való érdekeltségre történő utalás révén — tulajdonképpen az anyagi (materiális) joggal (pl. polgári joggal, családjoggal, munkajoggal stb.) hozza összefüggésbe: a felperes általában — az anyagi jogból származó — valamely *saját jogát* érvényesíti a bíróság előtt.

„A vitában érdekelt fél”-nek mindamellent nincs kizárólagos joga a keresetindításra, nincs *keresetindítási monopóliuma*. Ez nem lenne összeegyeztethető a szocialista jogfelfogással, a rendelkezési elv szocialista értelmezésével, amely meghatározott szempontok (pl. törvényesség, közérdek, rászorultság) alapján lehetőséget biztosít az alanyi jogok érvényesítésére még „a vitában érdekelt fél” — különféle okokból eredhető — passzivitása esetére is. Ő a polgári pert mindig megindíthatja és — a magyar törvény szavával — „rendszerint” tényleg ő indítja meg. A szocialista jog azonban bizonyos esetekben „a vitában érdekelt fél” mellett másokat (szerveket, szervezeteket, intézményeket, személyeket) is feljogosít peres (és nemperes) eljárás megindítására; ezek az eljárásban *nem saját alanyi anyagi jogukat* érvényesítik, hanem éppen „a vitában érdekelt fél”-ét; a jogérvényesítés lehetőségét biztosító saját alanyi joguk éppen *nem anyagi jogi*, hanem *eljárásjogi* természetű.

A más jogát érvényesítő felperes — mint ún. tisztán processuális fél — fogalmát ismerik természetesen a nemszocialista jogrendszerek is; ennek a lehetőségnek elvi természetű, általános jellegű és viszonylag széles körű bevezetése azonban kétségkívül a szocialista jogrendszerekhez fűződik.

A mások jogának polgári eljárásban történő érvényesítésére feljogosított szervek stb. közül a legjellegzetesebb, „leginstitucionalizáltabb” a szocialista államokban — a Magyar Népköztársaságban is — éppen az *ügyészség*.

De nem az ügyészség az egyetlen olyan szerv, amely ilyen jogosítvánnyal rendelkezik.

A hatályos magyar jogszabályok meghatározott polgári jogok bírósági úton történő érvényesítésére feljogosítanak egyes *más szerveket, intézményeket* is, olyanokat, amelyeknek az államszervezetben vagy a társadalomban elfoglalt szerepe, funkciója indokoltá teszi e jogosítvány megadását az állampolgárok alanyi jogainak védelme érdekében.²

² Vö. Hámori Vilmos: Princip diszpozitívnošti i szosztjazatelnosti v grazsdanszkom processze. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, Tomus X., Colloquium Internationale Processus Civilis, Budapest, 1969. 215—216. old.

Igy pl. a *gyámhatóság*, az *anyakönyvvezető*, valamint az *anya- és csecsemővédelmi szervek* indíthatnak keresetet a kiskorú érdekében az őt megillető tartási követelés érvényesítésére; hasonlóképpen érvényesítheti keresettel a szülőt megillető tartási követelést a helyi tanács végrehajtó bizottságának *egészségügyi feladatokat ellátó szakigazgatási szerve* [Pp. 2. § (2)—(3) bek.]. A gyámhatóság egyébként jogosult számos más per megindítására is a kiskorú személy érdekében (pl. örökbefogadás felbontása iránt, a szülői felügyelet megszüntetése vagy visszaállítása iránt, a gyermek elhelyezése iránt stb.).

Társadalompolitikai szempontból nagy jelentőségű a *szakszervezetnek* az a joga, mellyel fogva a munkaviszonyt érintő kérdésekben a dolgozó érdekében — nevében és helyette — eljárhat a bíróságok (és más hatóságok, szervek) előtt — külön meghatalmazás nélkül is (az 1967. évi II. törvénybe foglalt Munka Törvénykönyve 15. §-ának (2) bek.).³

A szerző halála után — ha már letelt a szerzői jogi védelmi idő — az ún. személyhez fűződő szerzői jogok (pl. a név feltüntetése vagy mellőzése a művön, a mű torzításmentes közvételére stb.) védelme iránt keresetet indíthatnak a *szervek érdekeinek képviseletére hivatott szervek* [a Szerzői Jogvédő Hivatal, a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja, az érdekelt alkotói szövetségek és szakszervezetek — 1969. évi III. törvény 12. § (2) bek. és 9/1969. (XII. 29.) sz. művelődésügyi miniszteri rendelet 9. § (2) bek.].

Itt említhető meg az a legújabb (1973. január 1. óta érvényben levő) magyar jogszabályi rendelkezés is, melynél fogva az illetékes *miniszter* (vagy valamely ún. országos hatáskörű szerv vezetője) polgári pert (ún. sajtóhelyreigazítási pert) indíthat, ha valamely szervet (személyt) érintő valótlan tartalmú sajtó-, rádió-, televízió- stb. közlemény egyben a közérdeket is sérti [Pp. 342. § (1) bek. és 343. § (1) bek.].

A most felsoroltakhoz hasonló rendelkezések szintén ismeretesek több nemszocialista állam jogrendszerében, bár a magyar szabályozás — különösen az utóbbi három percsoport körében — mutat olyan jellegzetes vonásokat, amelyek éppen a magyar jogrendszer szocialista mivoltából folynak.

További fejtegetéseinkben — az adott témát szorosan értelmezve — kizárólag az ügyész polgári eljárásbeli szerepével fogunk foglalkozni.

3. *A jogi szabályozás fejlődése és a hatályos jogforrások.* A jelenlegi magyar polgári perrendtartás életbelépését (1953. január 1.) megelőző időszakban az ügyészségnek (amely a II. világháború végéig a „királyi ügyészség” el-

³ Közlebről lásd Weltner Andor: Trade Union Rights in Hungary, Review of Contemporary Law IX. évf. 2. szám.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NÉVAI LÁSZLÓ: Az ügyész szerepe a polgári eljárásban Ma- gyarországon 621	<i>Szemle:</i> NÉMETH JÁNOS: Jogi információs rendszerek — elektronikus adatfeldolgozás és jog 670
KERTÉSZ IMRE: A szaktanácsadó 635	VARGA CSABA: A jog funkciója és a kodifikáció 673
RÁCZ ATTILA: A bíróságok igazgatásának elvi kérdései ... 640	<i>Jogirodalom:</i> Szilberekly Jenő: Társadalmi fejlődés és a pol- gári eljárás (BACSÓ JENŐ) 677
MAURO CAPPELLETTI: Az olasz polgári eljárás fényei és árnyai — egyéni értékek és társadalmi értékek 651	
SZABÓNÉ NAGY TERÉZ A magyar burzsoá büntető igazságszolgá- lás történeti vázlata 660	

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Неваи*: Роль прокурора в гражданском процессе в Венгрии. — *Имре Кертэс*: Специалист. — *Аттила Рац*: Принципиальные вопросы управления судами. — *Мауро Каппелетти*: Свет и тень в итальянском гражданском процессе — индивидуальные ценности и общественные ценности. — *Тэрэз Сабо-Надь*: Исторический очерк венгерского буржуазного уголовного правосудия. — *Обзор*: *Янош Нэмет*: Системы юридической информации — электронная разработка данных и право. — *Чаба Варга*: Функция права и кодификация. — *Юридическая литература*: Енё Силлереки: Общественное развитие и гражданский процесс (*Енё Бачо*)

INHALT: *László Névai*: Die Rolle des Staatsanwaltes im Zivilverfahren in Ungarn. — *Imre Kertész*: Der Fachberater. — *Attila Rác*: Prinzipielle Fragen der Verwaltung der Gerichte. — *Mauro Cappelletti*: Lichter und Schatten des italienischen Zivilverfahren — individuelle Werte und gesellschaftliche Werte. — *Frau Szabó, Teréz Nagy*: Grundrisse der ungarischen bürgerlichen Strafrechtspflege. — *Rundschau*: *János Németh*: Juristische Informationssysteme — elektronische Datenbearbeitung und Recht. — *Csaba Varga*: Die Funktion des Rechts und die Kodifikation. *Rechtswissenschaft*: *Jenő Szilbereky*: Gesellschaftliche Entwicklung und das Zivilverfahren (*Jenő Bacsó*)

SOMMAIRE: *László Névai*: Le rôle du procureur dans la procédure civile en Hongrie. — *Imre Kertész*: Le consultant. — *Attila Rác*: Les questions de principe de la gestion de tribunaux. — *Mauro Cappelletti*: Les lumières et les ombres de la procédure civile italienne — valeurs personnelles et valeurs sociales. — *Mme Szabó, Teréz Nagy*: Esquisse historique de la juridiction criminelle bourgeoise en Hongrie. — *Revue*: *János Németh*: Systèmes juridiques d'information — traitement de données électroniques et le droit. — *Csaba Varga*: La fonction du droit et la codification. — *Littérature juridique*: *Jenő Szilbereky*: Le développement social et la procédure civile (*Jenő Bacsó*)

CONTENTS: *László Névai*: The procurator's role in the Hungarian law of civil procedure. — *Imre Kertész*: The expert adviser. — *Attila Rác*: Problems of principle of the administration of the judiciary. — *Mauro Cappelletti*: Lights and shadows in Italian civil procedure — individual values, social values. — *Mrs Szabó, Teréz Nagy*: A historical survey of the Hungarian bourgeois criminal jurisdiction. — *Review*: *János Németh*: Legal information systems — electronic data processing and law. — *Csaba Varga*: The function of law and codification. — *Legal literature*: *Jenő Szilbereky*: Social development and civil procedure (*Jenő Bacsó*)

E lapszám (XXVII. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Kertész Imre* belügyminisztériumi osztályvezető. — *Dr. Rác Attila* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szabóné Nagy Teréz* egyetemi docens. — *Dr. Németh János* egyetemi docens. — *Dr. Varga Csaba* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Bacsó Jenő* az Igazságügyi Minisztérium osztályvezetője

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Főszerkesztő: *Dr. Pap Tibor*. Szerkesztőségi titkár: *Dr. Vörös Imre*. — A szerkesztőség tagjai: *Dr. Benedek Ferenc*, *Dr. Horváth Tibor*, *Dr. Madarász Tibor*, *Dr. Szentpéteri István*. — Szerkesztőség: 1250 Budapest I., Országház u. 30. — Telefon: 160-160/247. — Kiadja: a Lapkiadó Vállalat VII., Lenin krt. 9—11. Levélcím: 1906, postafiók 223. Telefon: 221-281. Felelős kiadó: *Siklósi Norbert* igazgató. — Megjelenik havonta. — Terjeszti: a Magyar Posta. Elfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta Hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 KHI Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Elfizetési díj egy negyedévre 24 Ft. — Külföldön terjeszti a „KULTÚRA” Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H—1389 (Budapest, Postafiók 149. Telefon: 159-450) vagy a KULTÚRA külföldi képviselője

INDEX: 25.422

73.1135 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: *Janka Gyula* igazgató

nevezést viselte) meglehetősen szűkkörű részvételi joga volt polgári perekben: *keresetindítási* joga a házassági semmisségi perekre korlátozódott, egyéb formájú — de nem eljáráskezdeményezési — *részvételi* joga pedig a házassági perek valamennyi fajtájára és az apaság vélelmének megtámadása iránti perekre terjedt ki. Más polgári perekre nézve az ügyész nem rendelkezett sem keresetindítási joggal, sem a más által már megindított perbe való belépés jogával.

A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel *intézményes kialakítása* az első magyar *szocialista polgári perrendtartáshoz*, az 1952. évi III. törvényhez fűződik.⁴ Ezt a törvényt a hatálybalépése óta eltelt több mint 20 év alatt — a kisebb jelentőségű változtatásokat nem számítva — három terjedelmesebb *novella* (az 1954. évi VI. törvény, az 1957. évi VIII. törvény és az 1972. évi 26. számú törvényerejű rendelet) módosította: valamennyi eredményezett bizonyos változásokat az ügyésznek a *Pp.* eredeti szövege szerinti jogállását szabályozó rendelkezések tekintetében is, anélkül, azonban, hogy a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel szocialista jogi megoldásának leglényegét tevő mozzanat, a törvényességbiztosítási feladat⁵ megváltozott volna; ez mindvégig irányadó maradt a novelláris változtatások során is; a módosítások alapján véve az ügyész polgári eljárásbeli szerepe jellegének processzuális minősítését (beavatkozó-e, fél-e, avagy sajátos jellegű harmadik személy a perben) érintették ismételt, egyes változásokat eredményeztek az ügyészi közreműködés jogi alapjainak meghatározásában, és egyben tükrözték azt a fejlődést, amelyen a magyar jogi gondolkodás — igyekezőn nyomon követni, sőt lehetőleg előre fel is becsülni a társadalmi-gazdasági élet alakulását — keresztülment az elmúlt két évtizedben.⁶

A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel hatályos jogi szabályozásának legáltalánosabb elvi alapjait az 1949. évi XX. törvénnyel kihirdetett és legutóbb az 1972. évi I. törvénnyel módosí-

tott *Népköztársasági Alkotmány* 51. §-ának (1) és (3) bekezdése tartalmazza.

A szabályozás általános szintjén marad, de valamivel mégis részletesebb a *Magyar Népköztársaság ügyészségéről* szóló 1972. évi V. törvény (*Üsz.*), amelynek III. fejezete szól az ügyész részvételéről a bírósági eljárásban (mind a büntető-, mind a polgári eljárás vonatkozásában).

A polgári *perbeli* ügyészi részvétel részletes szabályait a *Polgári perrendtartás* (mindelekezőtt annak 2/A. §-a, továbbá nagyszámú egyéb rendelkezése) tartalmazza. Az ügyésznek a polgári *nemperes eljárásokban* való részvételéről az 1958. évi 5. számú tvr. 17. §-a szól.

Az említett jogszabályokon kívül számos más normatív aktus is tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel egyes kérdéseire vonatkoznak. Ilyen pl. a *bíróságokról* szóló 1972. évi IV. törvény (*Bsz.*) 5. §-ának (2) bekezdése (a bíróság eljárását megelőzően eljáró szerv határozata miatt indítható ügyészi keresetről), az *államigazgatási eljárás általános szabályairól* szóló 1957. évi IV. törvény 61/A. §-ának (5) bekezdése (egyres államigazgatási határozatok ügyészi kereset útján történő megtámadásáról), a 20/1973. (VII. 25.) számú minisztertanácsi rendelet (amely egyebek között a legfőbb ügyészt is feljogosítja az ún. *gazdasági bírság* kiszabása iránti polgári peres eljárás indítványozására valamely vállalat mint alperes ellen) stb.

Az említett közérvényű jogszabályok mellett vannak olyan *legfőbb ügyészi rendelkezések is*, amelyek személyi hatálya csupán magukra az ügyészekre terjed ki ugyan, de ebben a körben természetesen irányadóak a polgári eljárásbeli ügyészi részvételt illetően; a legfontosabb közülük a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészenek az *ügyészi polgári jogi tevékenységről* szóló 4/1973. (ÜK 3.) számú utasítása (alaputasítás), amely teljes részletességgel (55 §-ban) szabályozza az ügyész teendőit a polgári peres és nemperes eljárásban történő részvétele során.

4. *Az ügyészség feladata és szervezete.* A szocialista állam szerveinek rendszerében — a Magyar Népköztársaságban is — az ügyészség sajátos helyet foglal el: *önálló intézmény*. Az ügyészség nem része az igazságügyi szervezetnek, és nincs is alárendeltségi viszonyban az igazságügyminiszterrel. Az ügyészség önálló típusú szerv a szocialista államszervezetben: *a törvényesség biztosítására szakosított szerv*. (Ez természetesen nem azt jelenti, hogy kizárólag az ügyészség feladata a törvényesség biztosítása a szocialista államban; saját feladatainak ellátása kapcsán minden más állami szervnek is gondoskodnia kell a törvényesség megtartásáról; az ügyészségnek azonban egyetlen és kizárólagos feladata éppen a törvényesség biztosítása.)

A Magyar Népköztársaság ügyészsége egy-

⁴ Az 1952. évi magyar *Pp.* részletesebb jellemzését lásd *Névai László*: *Novoje zakonodatelstvo Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki po grazsdanszkomu proceszszu. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*, 1956. évi 4. szám, valamint *ugyanő*: *I fondamenti dell'attuale diritto processuale civile ungherese. Rivista Trimestrale di Diritto e Procedura Civile*, 1972. évi 2. szám.

⁵ A törvényességi biztosítékok fejlődéséről lásd *Kovács István*: *General Problems of Rights*. In: *Socialist Concept of Human Rights* (Redigit: József Halász), Budapest, 1966. 18. és köv. old.

⁶ A II. világháború utáni magyar igazságszolgáltatás és polgári eljárásjog fejlődéséről közelebbről lásd *Nezvál Ferenc*: *Pravoszudije Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. Szovjetszkaia Juszticija*, 1963. évi 6. szám; *Névai László*: *La procédure civile hongroise après la seconde guerre mondiale*. In: *Annales de la Faculté de Droit de Liège — 1968*. 137. old. és köv.; *ugyanő*: *Die Entwicklung des Zivilprozesses in Ungarn in den letzten Jahren. Zeitschrift für Rechtsvergleichung*, 1971. évi 2. szám; *Bacsó Jenő—Vámos Miklós*: *Izmenenie norm podszudnoszti grazsdanszkogo i ugovnogo processzov. Obzor Vengerszkoje Prava*, 1961. évi 2. szám.

séges, centralizált szervezet, amelynek élén a legfőbb ügyész áll. A centralizáltságnak e befelé — az ügyészi szervezeten belül történő — érvényesülése mellett az ügyészség kifelé független minden más állami szervtől, és egyedül az államhatalom legfelsőbb szervének, az Országgyűlésnek van alárendelve. (Az Országgyűlés e jogköre természetesen megfelelő jogszabályok formájában kerül megvalósításra.) Semmilyen más külső szerv nem adhat semmiféle utasítást az ügyészségnek vagy az ügyészeknek. Az ügyészi szervezeten belül azonban a legfőbb ügyész és a felettes ügyészek utasítási joggal rendelkeznek.

A most jellemzett ügyészi függetlenség éppen egyik legfőbb biztosítéka annak, hogy az ügyészség valóságosan képes legyen megfelelni a törvényesség védelmére irányuló feladatának. E feladat végrehajtásához természetesen nem elégséges a csupán formális megközelítés (ami gyakran jellemző éppen a jogászai tevékenységre). A törvényesség tartalmát megszabja az a körülmény, hogy a Magyar Népköztársaság: szocialista állam, amelyben minden hatalom a dolgozó népé; megszabják továbbá azok az alkotmányi tételek, amelyek — egyebek között — rögzítik, hogy Magyarországon a társadalmi rend alapja a munka, és a társadalom vezető ereje a munkásosztály marxista—leninista pártja [Alkotmány 14. § (1) bek. és 3. §].⁷ A Magyar Szocialista Munkáspárt eszmei irányításának érvényesülnie kell a szocialista építés minden területén, nem különben az abban részt vevő állami és társadalmi szervek tevékenységében. Az MSzMP politikája irányadó elvi alappul szolgál az ügyészség működéséhez is: konkrét ügyek elintézésébe azonban a pártszervezetek sem avatkozhatnak be, és nem is adhatnak semmiféle „utasítást” az ügyészeknek. Független az ügyészség emellett a kormánytól is, amelynek szintén nincs sem beavatkozási, sem utasítási joga az ügyészség munkájával kapcsolatban. [Az Úsz. 6. §-ának (3) bekezdése felhatalmazta a kormányt, hogy egyes meghatározott eljárásokban az ügyészség számára feladatokat állapítson meg; itt tehát kormány szintű jogszabályról van szó.]

Mindezeknél fogva az ügyészség fontos szerepet tölt be a szocialista demokrácia szilárdságának biztosításában is.

Az ügyészség szervezete egyébként a következő képet mutatja:

Az ügyészi szervezet csúcán a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészsége helyezkedik el — élén az egész ügyészi szervezetet irányító legfőbb ügyéssel. Ennek keretében működik a Katonai Főügyészség is, amelyet — leg-

főbb ügyész helyettesi beosztásban — a katonai főügyész vezet.

A következő fokozatban a megyei főügyészségek (Budapesten: a Fővárosi Főügyészség) helyezkednek el — élükön a megyei (fővárosi) főügyésszel.

Az általános ügyészi szervezet legalacsonyabb fokú egységei a járási (városi, városi-járási, fővárosi kerületi) ügyészségek, amelyek élén a járási (városi, városi-járási, fővárosi kerületi) vezető ügyész áll.

Külön, ügyészségekként működnek a területi katonai ügyészségek és egyes magasabb katonai egységek ügyészségei — élükön a vezető ügyésszel.⁸

Az ügyészi tisztség — a legfőbb ügyész kivételével, akit az országgyűlés választ négy évi időtartamra — határozatlan időre szóló kinevezéssel jön létre: a legfőbb ügyész helyetteseit a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, valamennyi többi ügyészt a legfőbb ügyész nevezi ki. Az ügyészi tisztség betöltésének feltételei: legalább 24 éves életkor, magyar állampolgárság, egyetemi jogi végzettség és — kétévi joggyakorlat után — a bírói-ügyészi szakvizsga letétele.

5. A polgári eljárásbeli ügyészi szerep elvi alapjai. E kérdéskörben a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés célja, feladatai és processzuális jellege igényelnek megvilágítást.

I. A bírósági eljárásban való ügyészi részvétel célját a legáltalánosabb formában — a büntető eljárást is átfogó módon — a magyar ügyészi törvény a következőképpen fogalmazza meg:

„Az ügyész közreműködik abban, hogy a bíróságok határozatai megfeleljenek a Magyar Népköztársaság törvényeinek” [Úsz. 10. § (1) bek.].

Ez egyértelmű a szocialista törvényesség érvényesülése előmozdításának követelményével.

A polgári peres és nemperes eljárásokban is azért vesz részt az ügyész, hogy hozzájáruljon a szocialista törvényesség megvalósulásához. A szocialista törvényesség követelménye szorosan egybekapcsolódik a közérdek védelmével: ez a magja a polgári eljárásbeli ügyészi részvételnek.

A magyar törvény [Úsz. 10. § (2) bek. b) pont és Pp. 2/A. § (1) bek.] szerint az ügyész „fontos állami vagy társadalmi érdekből”, illetőleg „a jogainak védelmére bármely okból nem képes” személy támogatása céljából vesz részt a polgári eljárásban. Kézenfekvő, hogy a közérdek nem csupán az egyenesen ilyennek minősülő „állami vagy társadalmi érdek” képviselője esetén valósul meg; közérdek fűződik ah-

⁷ A szocialista törvényesség tartalmáról közelebbről lásd Szabó Imre: Szocialiszticeszköje pravo, Moszkva, 1964. 86. és köv. old.; ugyanő: Le droit socialiste. In: Introduction aux Droits Socialistes (publié sous la direction de V. Knapp et I. Szabó), Budapest, 1971. 74. old. és köv.

⁸ A magyar ügyészség szervezetét részletesebben I. Szilbereky Jenő: The principles of the organization and activity of the Procurator's Office in the Hungarian People's Republic. Hungarian Law Review, 1961. évi 1. szám.

hoz is, hogy a törvényesség a jogaik védelmére képtelen állampolgárok bírósági ügyeiben szintén érvényre jusson.

Az ügyészi közreműködés céljának ilyen módon történő meghatározása nemcsak a szocialista ügyészség törvényességvédelmi szerepéből folyik, hanem magának az egész polgári eljárásnak a céljára vonatkozó abból a felfogásból is, amely szerint e cél: reális és hatékony jogvédelem nyújtása az igazság kiderítésén és a törvényességen nyugvó ítékezés alapján.⁸

II. A törvényesség és a közérdek védelmében manifesztálódó cél megvalósítása több feladatot ró a polgári eljárásban közreműködő ügyészre. E feladatokat részletesen felsorolja a legfőbb ügyész említett alaputasítása. Eszerint a polgári eljárásban való részvétele során az ügyész — közreműködik a Magyar Népköztársaság jogpolitikájának érvényre juttatásában; — védi az állam, a jogi személyek és az állampolgárok törvényben biztosított jogait; — segíti a jogszabályok helyes értelmezését és alkalmazását; — feltárja a törvénysértéseket és előmozdítja ezek kiküszöbölését, illetőleg megelőzését; ezekhez kapcsolható az Úsz. 3. § (2) bekezdésének d) pontjában rögzített az a feladat, mely szerint az ügyész — tevékenyen vesz részt a törvények tiszteletére való nevelésben és a jogtudat fejlesztésében.

Az állam jogpolitikájának érvényre juttatásával kapcsolatos ügyészi teendők eleve folynak az ügyészség általános feladatára és a törvényesség tartalmára nézve fentebb (4. pont) kifejtettekéből. „A Magyar Népköztársaság jogpolitikája” kifejezés egyébként nem valami elvont, nehezen meghatározható tartalmú általánosításra utal; ez a jogpolitika határozott megfogalmazást nyer konkrét jogszabályi rendelkezésekben. Legutóbb pl. a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa (az országgyűlés mellett a legfelsőbb állami szerv) „a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről” szóló 14/1973. számú határozatával adott általános elvi irányítást valamennyi jogalkalmazó szerv (igazságügyi, ügyészi, államigazgatási szervek) számára. A jogpolitikai irányelvek a hatályos jogszabályok hatékony érvényesülését kívánják előmozdítani, és ráirányítják a figyelmet a dinamikus ütemű szocialista építés követelményeinek adekvát módon megfelelő jogalkalmazási gyakorlat fejlesztésének szükségességére.

Jelentős társadalmi hatása van a felek jogainak védelmére irányuló ügyészi tevékenységnek. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel lehetősége már magában véve is fokozza az állampolgárok biztonságérzetét, miként erre — az ügyészség törvényességvédelmi munkájának egészét illetően — utalt is az egyik képviselő az új ügyészi törvény országgyűlési vitájában.

A törvénysértések megelőzését, okaik feltárását és kiküszöbölését célzó ügyészi munka szintén fontos szerepet tölt be a szocialista törvényesség biztosításában.¹⁰ Figyelemre méltó ebben a vonatkozásban, hogy a legfőbb ügyész egyenesen utasítja az ügyészeket: törekedjenek a törvénysértésre vezető okok és körülmények feltárását elősegítő tudományos módszerek alkalmazására és hasznosítsák az okkutatás tudományos tapasztalatait [2/1973. (ÜK 3.) számú legfőbb ügyészi utasítás 24. §].

A polgári eljárásbeli ügyészi tevékenység nevelő hatása kiegészíti a bíróságok nevelő munkáját az igazságszolgáltatásban [Bsz. 2. § (1) bek. b) pont].¹¹ A jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről szóló Elnöki Tanácsi határozat felhívja valamennyi jogalkalmazó szerv figyelmét arra, hogy „tevékenységükkel neveljék az állampolgárokat a törvények tiszteletére, a jogszabályok önkéntes követésére és felelősségtudatuk fokozására” (1. pont). Ezek a tételek — egyebek között — azt is mutatják, hogy a szocialista állam tudatában van a jogszabályokban és a helyes jogalkalmazásban rejlő nevelő erőnek, s igyekszik ezt felhasználni a társadalom kulturális és morális színvonalának emelésére, a jogtudat fejlesztésére.¹²

III. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel processzuális jellege problémájának a legnagyobb érdeklődésre számot tartó eleme kétségkívül az a kérdés, hogy milyen a viszony a polgári eljárásban az ügyész és a bíró tevékenysége között. Megfogalmazzák ezt a kérdést olykor úgy is, hogy nem egyezik-e meg lényegileg az ügyészi tevékenység a bíróéval, nem teszi-e azt tulajdonképpen feleslegessé, hiszen — úgymond — a bíró is a közérdeket képviseli a perben?; vagy talán van valaminő különbség a kétféle — ügyész- és bíróképviselte — közérdek között?; nem korlátozza-e az ügyészi aktivitás a bíró aktivitását, esetleg még törvényi jogkörét is? stb. stb. Az ilyen és ehhez hasonló kérdésfeltevések mögött rendszerint az a ki nem mondott — de egyes nyugati jogászoknál néha kifejezetten is hangoztatott — feltételezés húzódik meg, hogy polgári eljárásbeli részvétele révén az ügyész a bíróság fölé kerülhet, a bírói függetlenséget veszélyeztetheti.

Ennek a problémának nyilvánvalóan nagyon sok aspektusa van: az ügyész törvénysértés orvoslását kezdeményező és a bíró ítélező

¹⁰ A polgári perek okainak kutatásáról az ügyészi munkában lásd Lévai Tibor: Opit prokuraturi po oszuscstvleniju garantij zakonnoszti v grazsdanszkom processze. In: a 2/ sz. jegyzetben szereplő Annales-kötet, 156. és köv. old.

¹¹ A bíróságok nevelő feladatáról közelebbről lásd Névai László: Das Gerichtsverfassungsgesetz der Ungarischen Volksrepublik, Staat und Recht, 1958. évi 1. sz.

¹² A szocialista jog ismeretéről a magyar társadalomban lásd Kulcsár Kálmán: The law and the public in Hungary. Research on the knowledge of legal rules. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1968. évi 1—2. sz.

⁹ Vö. Névai László: Problems of the Efficacy of Civil Actions in Hungary. Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1972. évi 1—2. sz., 7. és köv. old.

(vagyis: a törvényt értést orvosló) szerepe közötti alapvető különbség; az ügyész perbeli jogállásának tételes jogi szabályozása a különféle jogrendszerekben; az ügyész viszonya az anyagi jogilag érdekelt félhez; a polgári per ún. „publicizálásá”-nak tendenciájával kapcsolatos nézetek stb. A magunk részéről — mindezek figyelembe vétele mellett is — valamennyi fenti kérdésre teljesen egyértelmű nemmel válaszolunk.

Ezen túlmenően — szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a közérdek kapcsán keletkező konfliktus lehetőségének feltételezése az ügyészi szerep processzuális megítélése szempontjából egyébként is irreleváns: ha az ügyész véleménye szerint a közérdek az adott esetben megkívánja az ő közreműködését a polgári eljárásban, akkor részt vesz benne, de ez a bíróságot semmi többre nem kötelezi, mint hogy az ügyész szereplését — amennyiben fennállnak ennek a törvényi feltételei, illetőleg nincs vele kapcsolatos kizáró rendelkezés — tudomásul vegye; az ügy eljárási és érdemi kérdéseiben azonban a bíróság (és csak a bíróság) dönt — a törvények alapján és belső meggyőződése szerint.

A mondottakat alátámasztja a hatályos magyar jogi szabályozás, mely szerint a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel processzuális jellegét is a törvényességvédelmi általános feladat szabja meg, — de természetesen a bírósági eljárás lényegének megfelelő módon. Ez közelebről a következőket jelenti.

A Magyar Népköztársaságban az ügyészség valamennyi más funkcióját törvényességi felügyeleti jelleggel végzi (a hivatalos jogszabályi terminológia: „általános törvényességi felügyelet”, „a nyomozás törvényessége feletti felügyelet”, „a büntetvégrehajtás törvényességének felügyelete”); egyedül a bírósági eljárással kapcsolatos ügyészi funkció nélkülözi ezt a felügyeleti jelleget. E funkció jogszabályi elnevezése: „az ügyész részvétele a bírósági eljárásban”.

A bírósági (büntető és polgári) eljárásban való ügyészi közreműködés „részvételi” (és nem „felügyeleti”) jellegét a magyar jogalkotás a már említett új ügyészi törvényben rögzítette első ízben. A korábbi magyar jogszabályok ezt az ügyészi tevékenységet is a „felügyelet” szóval illették: az 1972. december 31-ig hatályban volt jogszabály (az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendelet) ezt az ügyészi funkciót még „a bíróságok tevékenységének törvényessége feletti felügyelet”-nek nevezte.¹³

Az új Úsz — most már a legmagasabb ren-

dő jogszabály (törvény) szintjén rendezvén az ügyészség szervezetének és működésének alapkérdéseit — eleve el kívánja háritani a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés processzuális jellege kapcsán felvetődhető félreértéseket; súlyt helyez arra, hogy a szocialista polgári eljárásjogban következetesen alkalmazott ügyfél-egyenlőségnek (a felek perbeli egyenjogúságának) az elvét kifejezésre juttassa ennek az ügyészi tevékenységnek az elnevezése is, és egyben — a törvény hivatalos indokolásának szavaival — „ne adhasson alapot téves értelmezésre a bírói függetlenséget illetően” sem.

A jogszabályi szóhasználat módosítása egyébként a korábban is érvényesült tényleges gyakorlatot tükrözi: az ügyész a „felügyelet” szó alkalmazása idején sem állott a bíróság felett és nem érinthette a bírói függetlenség elvét sem; ő csak kezdeményezte a törvényt értést orvoslását, de a — kérelmének helytadó vagy azt elutasító — döntés joga mindig a bíróság független módon gyakorolt és kizárólagos prerogatívája volt.

6. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel rendszere. E kérdéskörbe az ügyészi közreműködés eljárási formáinak az alapvető ismérvek szerinti csoportosítását és a közreműködés intézményesítésének jogalkotási szerkezetét megoldását soroljuk.

I. A polgári eljárásban az ügyész a hatályos magyar törvények értelmében alapvetően két módon juthat szerephez: vagy ő maga indítja meg az eljárást, vagy pedig „fellép” a más által már folyamatba tett eljárásban. Az eljárás megindítása (kezdeményezése) és az eljárásban való fellépés ilyenformán az ügyészi részvétel fő formái.

Mindkét részvételi fő forma alkalmazása révén az ügyész a magyar Pp szerint a processzuális fél jogi helyzetébe kerül — anélkül természetesen, hogy jogosítványai teljesen egybeesnének „a vitában érdekelt fél” jogaival (közelebről l. alább a 11—12. pontokban).

a) A polgári eljárás ügyészi megindításának jogi eszköze per esetén — a keresetlevél (ez a rendszerinti eszköz), vagy — az ún. „indítvány” (ilyenre kerül sor pl. a már említett gazdasági bírság iránti perben, a perújítási eljárás, valamint a munkaügyi ún. új eljárás ügyészi kezdeményezésekor és az állam javára való marasztalás iránti perben).

Nemperes eljárást az ügyész — kérelem útján (ez a gyakoribb eset) vagy — más elnevezésű beadvány (esetleg szintén „indítvány”, pl. alkoholisták vagy kábítószer-élvező személy gyermekeinek tartásával kapcsolatos nemperes eljárás megindítását célzó indítvány) útján kezdeményez.

b) Fellépés formájában történő részvételi szándékát az ügyész — a folyamatban levő perek és nemperes eljárások vonatkozásában egyaránt vagy kifejezetten ilyen tartalmú „bejelentés”, vagy pedig erre közvetve utaló

¹³ Az 1959. évi 9. számú törvényerejű rendeletről részletesebben lásd Katona Zoltán: Nekotorije principalnije voproszi novogo zakona o prokurature. Obzor Vengerszkogo Prava, 1960. évi 1. szám; a magyar ügyészség háború utáni fejlődésének részletesebb ismertetését ld. Névai László: Razvitie prokuraturi Vengerszkoi Narodnoj Reszpubliki. In: Voproszi goszdarsztva i prava zarubezsnihsztran, Insztitut Mezsdunarodnih Otnosenij, Ucsjonie zapiszki, Vipuszk 3., Szerija Juridiceszkaja. Moszkva, 1961.

valamely más *eljárás cselekmény* pl. fellebbezés) útján hozza a bíróság tudomására.

c) A jelzett processzualis fő formák mellett a magyar törvény biztosít az ügyésznek számos *egyéb közreműködési formát is*.

Néhány fontosabb az utóbbiak közül: — törvényességi óvás emelése a Legfelsőbb Bíróságon (közelebbről l. az alábbi 13. pontban); az ítélezési gyakorlat egységének biztosítását célzó ún. irányelv és elvi döntés kibocsátásának kezdeményezése a Legfelsőbb Bíróságnál; — valamely ügynek Legfelsőbb Bírósági hatáskörbe való utalására vonatkozó indítvány (e három jogosítvány az ügyészi szervezeten belül a legfőbb ügyész személyes jogkörébe tartozik — *Üsz 5. § (2) bekezdés c) és f) pont, Pp 23/A. §*); — ügyészi javaslat a legfőbb ügyészhez az említett eljárási lépések megtételére (alaputasítás 7. § d), e) és 1) pont); — valamely ügy iratainak magához kérése annak megvizsgálása végett, hogy az adott ügyben az eljárás és a határozat, illetve annak végrehajtása megfelel-e a törvényeknek (*Üsz 10. § (2) bek. c) pont*); — a törvényben meghatározott jogorvoslatok igénybevétele — *Üsz 10. § (2) bek. d) pont* (ez tulajdonképpen a peres és nemperes eljárásbeli ügyészi részvétel fő formáinak a keretében történik) stb.

Ami a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel fő formáinak a magyar *igazságszolgáltatás gyakorlatában* és a *jogéletben* betöltött valóságos szerepét, közelebbről pedig a két legfontosabb jogi eszköznek, az ügyészi keresetnek és a perbeli fellépés-bejelentésnek egymáshoz való *menyiségi viszonyát* illeti, a következőket lehet megjegyezni.

Magyarországon az elmúlt évtizedben az évente indult polgári perek száma 175 ezer és 205 ezer között mozgott. A perek száma 1967-ig csökkenő, 1968 (a gazdasági reform indulásának éve) óta növekvő tendenciát mutat. Az 1973. január 1-ével életbelépett polgári igazságügyi reform, amely lényegesen szélesítette a bírósági hatáskört (a korábbi gazdasági döntőbíztottsági ügyeket bírósági útra terelte, a munkai és szövetkezeti tagsági jogviták nagy részében szintén bírósági utat nyitott, és új polgári pereljárást — pl. a sajtóper — is meghonosított), előreláthatóan a polgári perek számának további jelentékeny növekedését fogja eredményezni.¹⁴

A magyar bíróságok polgári peres ügyforgalmában az ügyészi keresetindítások és fellépések mennyiségileg csekély helyet foglalnak el. Az utóbbi években az ügyészi keresetek aránya a bíróságoknál benyújtott összes kereseteknek csak ezrelékeiben fejezhető ki; ügyészi fellépésre is a folyamatban levő polgári pereknek csupán néhány %-ában szokott sor kerülni. Ha a polgári perekben alkalmazható összes ügyészi intézkedéseket vesszük figyelembe, természetesen nagyobb számot kapunk, de még ez is igen alacsony arányt mutat a polgári perek és a bennük sorra kerülő nem ügyészi peres cselekmények mennyiségéhez viszonyítva. A dolog lényege természetesen nem a számokban rejlik, hanem a *polgári eljárásbeli ügyészi részvétel szocialista jogintézményének elvi jelentőségében*; ezt pedig nem az ügyészi keresetek, fellépések és más intézkedések évenkénti számai határozzák meg, hanem a szocialista törvényesség biztosításához fűződő alapvető érdek és az ennek érvényrejtésében betöltött ügyészi szerep; hatásuk kisugárzik az igazságszolgáltatás mindennapi gyakorlatára.

II. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel intézményesítésének két fő legiszlatorius *szervezeti megoldása* ismeretes: általános felhatalmazás és meghatározott ügyeket megjelölő (taxációs) felhatalmazás. A magyar jogrendszer az első módszert választotta.

A törvény (*Üsz 10. § (2) bek. b) pont*) *általános felhatalmazást* ad az ügyésznek bármely polgári per és nemperes eljárás *megindítására* (kezdeményezésére).

A polgári ügycsoportok konkrét felsorolását mellőző ilyen jogszabály szerkezete tehát azt a képet mutatja, hogy az általános eljáráskezdeményezési felhatalmazást tartalmazó jogtételt követi az utóbbi alóli *kivételt* (kivételeket) megállapító norma; ez meghatározott körben kizárja az ügyészi eljárásindítási jogot. Emellett a jogszabály rendszerint bizonyos *általános feltételekhez* köti az ügyészi eljáráskezdeményezés megengedését (ilyen pl. a törvényesség és a közérdek követelménye.) A magyar törvény ezen kívül bizonyos ügycsoportokban megszab olyan *egyedi feltételeket* is, amelyek fennállása szükséges meghatározott ügyekben az eljárás ügyészi megindításához.

A más által már megindított polgári eljárásban történő ügyészi *fellépés* lehetőségét biztosító magyar jogszabály szervezeti megoldása lényegileg azonos az ügyészi eljáráskezdeményezéssel szemben azzal az eltéréssel, hogy nincs kivételt megállapító norma (az ügyész ti. felléphet olyan eljárásban is, amelyet maga nem indíthat meg.)

Mindezekről részletesebben a következő fejezetben szólnunk.

¹⁴ A magyarországi igazságügyi reform előkészítéséről lásd *Ujlaki László*: Voproszi goszudarsztvennogo arbitrazsa v Vengrii. In: a 2/ sz. jegyzetben szereplő Annales-kötet, 175. és köv. old., *Fülöp László*: Stellung und Aufgaben der ungarischen Wirtschaftsarbitragen im ökonomischen System. Vertragssystem, 1969. évi 8. szám; *Névai László*: Problemi di riforma del processo civile in Ungheria. Rivista di diritto processuale, 1973. évi 1. sz.: *Bacsó Jenő*: Oszobije processzualnija normi i uproschenije grazdanszkogo processza. In: a 2 sz. jegyzetben szereplő Annales-köt. 131. és köv. old. A reform eredményeiről lásd *Gellért György*: Razvitije pravosudija v Vengerszkoj Narodnoj Reszpublike. Szovjetszka-ja Juszticija 1973. 12. sz. 28. és köv. old.

Az ügyész a polgári perben és nemperes eljárásban

7. *Perbeli alaphelyzetek.* Az ügyész polgári perbeli alappozícióit eleve megszabják az ő közreműködésének fő formái: a perindítás és a perben való fellépés. Az ügyészi részvételnek ezekből a fő formáiból következik, hogy a polgári perben az ügyész a következő perbeli alaphelyzetekbe kerülhet: a) a *felperes* szerepét tölti be az ügyész akkor, amikor ő indítja meg a polgári pert; b) *alperesi* helyzetbe kerül akkor, amikor ellene indítanak polgári pert; végül c) a „*fellépő peralany*” sajátos helyzetéből vesz részt a polgári perben akkor, amikor a törvény szerint őt megillető fellépési jogot gyakorolja.

Ezek az ügyészi perbeli alaphelyzetek kétségekívül egymástól eltérő processzuális sajátosságokat mutatnak, de ez nem érinti tartalmuk lényegét, amelyet az ügyészre háruló törvényességvédelmi feladat határoz meg. Ezen az alapon mondhatjuk, hogy az említett perbeli alaphelyzetek csupán *különbéle eljárás megnyilvánulási formái* az ügyészi közreműködésnek, amelyeket azonban tartalmilag szoros egységbe foglal a szocialista törvényesség biztosításának az ügyész bírósági eljárásbeli tevékenységében mindenkor jelenlevő követelménye.

8. *Az ügyész mint felperes.* A magyar polgári eljárásjogban az ügyész *általános keresetindítási joggal* rendelkezik. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a törvény [Pp 2/A. § (1) bek.] *elvi szabállyal* hatalmazza fel az ügyészt bármiféle kereset megindítására, és nem olyképpen, hogy ezt a keresetindítási jogot csupán meghatározott polgári ügycsoportokra vagy esetleg konkrét perfajtákra nézve biztosítaná neki.

Az általános felhatalmazás alól a *kivételt* megállapító szabály a magyar polgári eljárásban — bizonyos értelemben — szintén *általános természetű*: nem egyedileg meghatározott perfajtákra nézve zárja ki az ügyész keresetindítási jogát, hanem általánosságban utal a pereknek egy megjelölt ismérv szerint rögzített körére.

A Pp kimondja, hogy nem indíthat az ügyész keresetet olyan jog iránt, amelyet csak jogszabályban meghatározott személy vagy szerv érvényesíthet [2/A. § (1) bek. utolsó mondat]. Az ügyészi keresetindítási jog *hiányának* ilyenformán az a körülmény az ismérve, hogy *valamely jogot polgári per útján csak jogszabályilag meghatározott személy (szerv) érvényesíthet.*

Ennek az ismérvnek az alapján az ügyész többféle kereset megindításának lehetősége elől van elzárva. A törvényben foglalt „szerv” kifejezésből már látható, hogy itt nem csupán az ún. „legszemélyesebb igények”-ről és még csak nem is csupán egyes személyállapoti perekről van szó (bár kétségekívül ezekből adódik az ügyész által meg nem indítható perek többsége), hanem van néhány más olyan per fajta is,

amelyekben az ügyész nem léphet fel kezdeményezőleg kereset útján.

Az utóbbiak közé tartozik pl. a már említett sajtóhelyreigazítási per, amelyet — a közvetlenül érintettek kivételével — csupán a Pp 342. § (1) bekezdésében felsorolt személyek indíthatnak meg; ezek között az ügyész nem szerepel. (Nézetünk szerint mindazonáltal a legfőbb ügyész — mint ún. „országos hatáskörű szerv vezetője” — megindíthatja ezt a pert is, ha a valóban tartalmú közlemény a közérdeket sérti.)

Hasonlóképpen nem indíthat keresetet az ügyész a választottbírói ítélet bírósági érvénytelenítése iránt abban az esetben, ha magyarországi „szocialista szervezet” (állami vállalat, szövetkezet stb.) és külföldi fél közötti vagy pedig külföldi felek közötti jogviszonyt bírált el a választottbírói bíróság [Pp 360. § (1) bek. és 362. § (1) bek.].

A személyállapoti ügyek csoportjában a törvény kizárja az ügyész keresetindítási jogát — egyebek között — pl. a következő perekben: házassági bontóper, apaság vagy anyaság bírói megállapítása iránti per, gyermek kiadása iránti per, annak megállapítása iránti per, hogy az anya utólagos házasságának hatálya kiterjed-e a gyermekekre stb.

A csupán példálózva említett kivételek körén kívül sem feltételmentes azonban az ügyész keresetindítási jogosítványa. A törvény [a Pp 2/A. § (1) bek.-e és az Üsz 10. § (2) bek. b) pontja] megszab bizonyos *általános feltételeket* az ügyészi keresetindítási jog gyakorlásához.

Az ügyész csak akkor indíthat keresetet, ha a) ez szükséges a *törvényesség érvényrejuttatása* céljából, továbbá,

b) *fontos állami vagy társadalmi érdek* fenn van, vagy

c) olyan helyzet, amelynél fogva a *jogosult* valamely okból *nem képes jogainak a védelmére.*

Az ügyészi keresetindítás e három általános feltételének közös gyökere: a közérdek.

Az ügyészi polgári keresetek *száma* — mint már rámutattunk — viszonylag csekély. A magyar ügyészség a polgári perek indítása kapcsán nem kíván a helyére lépni „a vitában érdekelt feleknek” (a szocialista szervezeteknek és az állampolgároknak) és még csak valamiféle gyámkodást sem akar kifejezni fölöttük; igényeiknek polgári per útján történő érvényesítése felől elsősorban nekik maguknak kell dönteniük; jogaik érvényesítéséért vagy annak elmulasztásáért ők felelősek. Az ügyész általában *elvi okokból* és mindig „fontos állami vagy társadalmi érdek” fennforgása esetén, illetőleg a jogainak érvényesítésére valamely okból képtelen állampolgár megsegítése céljából indít polgári pert.

Ügyészi polgári perindítás *kezdeményezőiként* — az utóbbi évek tapasztalata szerint — az esetek nagy többségében (több mint 90%-

ában) külső szervek (közjegyző, valamely államigazgatási szerv vagy — a Pp 3. § (4) bek.-e alapján — maga a bíróság), illetőleg egyes állampolgárok fordulnak az ügyészségekhez, amelyek azután a törvények és a legfőbb ügyész alaputasítása alapján gondos mérlegeléssel döntenek el azt a kérdést, hogy van-e szükség az adott esetben ügyészi keresetindításra; ez utóbbi jogszabály — az Úsz 3. § (2) bekezdése a) pontjában foglaltak nyomán — rámutat, hogy az ügyész a társadalmi igényeknek megfelelő mértékben vesz részt a polgári eljárásban.

Az általános ügyészi keresetindítási felhatalmazás mellett vannak egyes olyan perajták, amelyek tekintetében a keresetindítási jogot még külön jogszabályi rendelkezés is biztosítja az ügyész számára; ezek olyan perek, amelyeket a törvény szerint csak meghatározott személyek indíthatnak meg ugyan, de e személyek között a jogszabály külön megemlíti az ügyészt is.

Az ügyészi keresetindításra ily módon külön jogszabályi felhatalmazás útján elnyert jogosítványnak van némi jelentősége az ügyész perbeli jogállása szempontjából (közelebről 1. az alábbi 11. pontban).

Ezek a perek is többségükben a státuspekerek csoportjába tartoznak (pl. házasság érvényességének, illetőleg létezésének vagy nemlétezésének megállapítása iránti per, házasság érvénytelenítése iránti per, szülői felügyelet megszüntetése és visszaállítása iránti per, gondnokság alá helyezés gondnokság megszüntetése iránti per), de van néhány egyéb fajtájú per is, amelyet az ügyész külön jogszabályi rendelkezés alapján indíthat meg. Ilyen pl. a szövetkezeteknek járó kártérítés iránti per a szövetkezet igazgatóságának és felügyelőbizottságának tagjai ellen [Polgári törvénykönyv 57. § (3) bek.], a meghalt személy (megszűnt jogi személy) jóhírnevét sértő és közérdekbe ütköző magatartás kapcsán indítható per [uo. 86. § (4) bek. stb.].

Vannak továbbá olyan perajták, amelyekre nézve az ügyész keresetindítási joggal csupán meghatározott *egyedű feltételek* fennforgása esetén rendelkezik. Ezek többsége is a személyállapotú perek közé tartozik. Apaság vélelmének megtámadása iránti pert pl. az ügyész csak akkor indíthat, ha a gyermek meghalt és nincs leszármazója; örökbefogadás felbontása iránti pert az ügyész csak a kiskorú örökbefogadott érdekében indíthat; a volt feleségnek a volt férj nevének viselésétől való eltiltása iránt az ügyész csak abban az esetben indíthat keresetet, ha a férj már nem él vagy ismeretlen helyen tartózkodik stb.

Az ügyészi keresetek utolsó csoportjába végül azok a keresetek tartoznak, amelyekre nézve az ügyész *kizárólagos perindítási joggal* rendelkezik, vagyis amelyek esetén a törvény egyedül az ügyész számára teszi lehetővé a keresetindítást. Ilyen pl. az *állam javára való marasztalás* iránt indított kereset uzsorás szerző-

dés, tiltott ügylet vagy alaptalan gazdagodás kapcsán [Polgári törvénykönyv 202. § (3) bek., 237. § (1)—(3) bek. és 361. § (3) bek., valamint az 1960. évi 11. sz. tvr. 32—35 §-ai]¹⁵ természetesen kizárólag az ügyész indíthatja meg a bíróságnál a keresetet azokban az esetekben is, amikor bizonyos ún. *megelőző eljárásokban* benyújtott általános felügyeleti óvását elutasították, és ez ellen a törvény biztosítja a bíróság előtt kereset útján való megtámadás lehetőségét.

Az utóbbi évek tapasztalatai szerint az ügyészi keresetek több mint 50%-a a személyállapotú ügyek körébe esik; ennél kisebb, de még számottevő mértékben indulnak ügyészi keresetek kötelmi jogviszonyokat érintő, valamint a tulajdonjoggal és birtokkal kapcsolatos ügyekben. Az államigazgatási határozatok megtámadására irányuló, a társasági jogviszonyból származó jogok érvényesítését célzó és az újítási ügyekkel kapcsolatos igényekre vonatkozó ügyészi keresetek viszonylag ritkák.

Ami az ügyészi keresetek *eredményességének* kérdését illeti, ez viszonylag magasfokúnak tekinthető. Az utolsó 6 év (1967—1972) ügyészi statisztikai adatainak vizsgálatából kiderül, hogy az ügyészi keresetindítások (és egyéb eljáráskezdeményések) eredményessége a 89,9%-os és 95,9%-os között mozgott, vagyis az ügyészek által megindított perek (perújítási eljárások stb.) túlnyomóan nagy többsége a kezdeményező szempontjából eredményesen (részben vagy egészben helytadó ítélettel stb.) végződött. Ez azt mutatja, hogy az ügyészek — elenyészőnek tekinthető mennyiségű kivételtől eltekintve — helyesen mérlegeltek az alapkérdést (szükséges-e a perindítás?), gondosan készítették elő a per anyagát és megfelelő aktivitást fejtettek ki a pervitel során.

Ugyanezt a következtetést támasztják alá egyébként a polgári eljárásbeli ügyészi fellebbezések (az 1972. december 31-ig alkalmazott jogi terminológia szerint: „fellebbezési óvasók”) eredményességi adatai is. Ezek eredményessége csupán mintegy 10%-kal marad el a keresetektől: 1967 és 1972 között 79,9 és 85,7%-os között mozgott — nagyjából egyenletesen növekvő tendenciával (éppen 1972-ben érte el a 85,7%-ot).

A kétféle adatsor egybevetéséből mindenestre megállapítható az is, hogy az ügyészi keresetindítások (és egyéb eljáráskezdeményések) magasfokú végső eredményességének elérésében viszonylag jelentős szerepet tölthettek be az első fokú elutasító határozatok ellen beadott ügyészi fellebbezések.

9. Az ügyész mint alperes. Processzuális okoknál fogva az ügyész szerepelhet alperesként

¹⁵ Az állam javára történő marasztalással kapcsolatos ügyészi kezdeményezésről lásd Révai Tibor: Certaines questions de procédure relatives a la condamnation au bénéfice de l'Etat. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica. Tomus IV., Budapest, 1963.

is a polgári perben a magyar jogi szabályozás szerint.

Az alperesi pozícióban történő ügyészi részvételnek két esetkora van: az első esetkör — elvi jelleggel ugyan — *egyedi* eseteket fog át; a második már *általános* jellegű.

a) Két olyan státusper van, amelyet a magyar törvény szerint az ügyész ellen kell megindítani abban az esetben, ha az adott státusper megindításának okául szolgált azonos jellegű, de fordított petitumú alapperben (ezek — egymáshoz viszonyítva — „*tükörpereknek*” nevezhetők) az ügyész volt a felperes; a szülői felügyelet visszaállítása, illetőleg a gondnokság megszüntetése iránti per tekintetében rendelkezik így a polgári perrendtartás [302. § (2) bek. és 321. § (1) bek.].

b) Hasonlóképpen alperesi pozícióba kerül az ügyész az általa megindított perben akkor és abban a mértékben, ha és amilyen mértékben *viszontkeresetet* indítanak ellene. A magyar jogtudományban és bírósági gyakorlatban a hatályos Pp megjelenése után egy ideig vitás volt, hogy indítható-e egyáltalán viszontkereset a felperes ügyész ellen. A kérdés utóbb tisztázódott igenlő értelemben: törvényi tilalom hiányában a bírósági gyakorlat olyan álláspontra helyezkedett, hogy az ügyész által indított perben az alperes indíthat viszontkeresetet; a viszontkereset alapossága esetén a bíróság marasztalni természetesen nem a csupán processzuális félként szereplő ügyészt, hanem az általa érvényesített igény anyagi jogosultját fogja (1. a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 249. számú állásfoglalását).

10. *A fellépő ügyész.* Ügyészi fellépésre Magyarországon polgári perekben — miként már rámutattunk — gyakrabban kerül sor, mint keresetindításra (mennysiségi arányuk 1972-ben kb 5:1 volt).

Fellépés esetén nem az ügyész kezdeményezi a pert, hanem csupán bekapcsolódik a felperes által már megindított perbe az eljárás folyamán.

A polgári perbeli ügyészi fellépés lehetőségét biztosító *törvényi felhatalmazás* még általánosabb jellegű, mint a keresetindításra vonatkozó; itt ti. az általános jogszabályi felhatalmazást nem is kíséri kivételt megállapító szabály.

Nincs sem *tárgyi*, sem *időbeli* korlátozás: az ügyész a fellépési jogot gyakorolhatja *bármely* folyamatban levő *polgári perben*; a fellépésre sor kerülhet az eljárás *bármely szakában*, akár első fokon, akár másodfokon vagy akár a végrehajtás során is.

A perbeli ügyészi fellépés *általános feltételei* egyébként azonosak az ügyészi keresetindítás általános feltételeivel (a törvényesség érvényrejtetése és fontos állami vagy társadalmi érdek, illetőleg a jogosult képtelensége jogainak védelmére).

Az ügyészi perbeli fellépés *külső kezdeményezői* rendszerint az ügyészséghez ilyen ké-

relemmel forduló állampolgárok, vagy a fellépést az ügyészségnek javasoló intézmények, más állami szervek stb. Ha a Pp 3. § (4) bekezdése értelmében a bíróság értesíti az ügyészt a folyamatban levő per adatai alapján olyan körülményekről, amelyek — a bíróság megítélése szerint — a fellépést szükségessé teszik, az ügyész 15 napon belül köteles közölni a bírósággal, hogy fellép-e a perben. Egyéb esetekben az ügyészi fellépés gyakran *saját kezdeményezésen* alapszik, és annak a tapasztalatnak az eredménye, amelyet az ügyész a polgári perek iratainak a tanulmányozása alapján szerez [Üsz 10. § (2) bek. c) pont].

11. *Az ügyész jogállása a polgári perben.* Itt lényegileg két kérdésről van szó: milyen az ügyész jogállása (önmagában szemlélve), és milyen vonások jellemzik az ügyésznek az anyagi jogilag érdekelt félhez való viszonyát?

I. Az ügyésznek a polgári perben — tekintet nélkül felperesi, alperesi avagy fellépő peralanyi pozíciójára — általánosságban *ugyanazok a jogai és kötelezései* vannak, mint bármely — megfelelő perbeli pozícióban szereplő — félnek.

Ennek az általános szabálynak az értelmében az ügyész *nem rendelkezik előjogokkal* a polgári perben. Processzuális szempontból nézve: a fél helyzetéből gyakorolja jogait és teljesíti kötelezettségeit; így pl. — egyebek között — az eljárási határidők reá nézve is irányadók, és az esetleges perbeli mulasztás jogkövetkezményei is terhelik őt.

Az ügyész és a vitában érdekelt fél perbeli egyenjogúsága azonban csak processzuális oldalról nézve minősül teljesnek. A magyar törvény természetszerűleg figyelemmel van arra, hogy az ügyész a perben általa érvényesített jognak nem jogosultja anyagi jogi értelemben; ezen alapszik az a szabály, amely *megvonja az ügyésztől az anyagi jogi jellegű rendelkező cselekmények* (egyezségkötés, jogról való lemondás, jog elismerése) *megtételének jogát* [Pp. 2/A. § (3) bek. első mondat]. Tekintettel azonban arra, hogy — miként fentebb a 8. és 9. pontban részleteztük — vannak olyan pertípusok, amelyek kapcsán a keresetindítás jogát az ügyész számára vagy az ügyész ellen külön jogszabályi rendelkezés biztosítja, a törvény (uo. második mondat) úgy rendelkezik, hogy ezekben a perekben az említett korlátozás nem érvényesül. (Mindenesetre megjegyzendő, hogy az ügyészi jogkörkorlátozás e felfüggesztésének nincs nagy gyakorlati jelentősége, mivel a szóban forgó perek nagy többségükben a személyállapotú perek közé tartoznak, amelyeknél rendszerint az anyagi jogilag jogosult félnek magának sincs rendelkezési joga a jogról való lemondást, az elismerést és az egyezségkötést illetően.)

Anyagi jogi hatás nélküli *processzuális rendelkező cselekményeket* azonban az ügyész végezhet a polgári perben: a keresettől elállhat, a fellebbezésről lemondhat stb.

II. Az ügyésznek az *anyagi jogilag érdekelt félhez való viszonyát* alapvetően a *függetlenség* jellemzi. Az ügyész a törvényesség érvényrejuttatása céljából vesz részt a polgári eljárásban; perbeli magatartására a fél jognyilatkozatai és eljárási cselekményei csak annyiban hatnak, amennyiben egybevágznak a törvényesség érdekeivel.

Az ügyésznek ez a perbeli függetlensége azonban — a dolog természeténél fogva — csak *viszonylagos* lehet, mivel ő nem saját jogát, hanem éppen a vitában érdekelt fél (szocialista szervezet vagy állampolgár) jogát érvényesíti.

Mindezekre a körülményekre való tekintettel a magyar törvény kimondja, hogy az ügyésznek a polgári „eljárásban való részvétele során tiszteletben kell tartania a felek rendelkezési jogát, feltéve, hogy annak gyakorlása a közérdeket vagy mások törvényes érdekeit nem sérti” [Üsz. 10. § (2) bek. b) pont utolsó mondat].

Ez a törvényi szabály általános irányelvül szolgál az ügyészek számára a polgári eljárásban való részvételük során: gondosan kell mérlegelniük keresetindításra vagy fellépésre vonatkozó elhatározásukat, körültekintően kell gyakorolniuk a perben eljárási jogaikat; mindent olyképpen kell megtenniük, hogy *processzuális magatartásuk lehetőleg ne ütközzék bele a feleket megillető rendelkezési jogba*, hacsak a felek e jogukat nem a közérdeknek vagy mások törvényes érdekeinek a kárára kívánják gyakorolni;¹⁶ a törvényesség és a közérdek szempontjai mindenek fölött irányadóak az ügyész számára.

A mondottakból következik, hogy adott esetben előfordulhat *eltérés* az ügyész és az anyagi jogilag érdekelt fél perbeli cselekményei között. Ennek lehetőségére való tekintettel mondja ki a törvény [Pp. 49. § (4) bek.], hogy a perben részt vevő ügyész és a perben félként szintén részt vevő anyagi jogi jogosult perbeli cselekményeinek (nyilatkozatainak, kérelmeinek stb.) egymástól való eltérése esetén a bíróság ezeket a *per egyéb adatait is figyelembe véve* bírálja el. A bíróság tehát a per egész anyagát mérlegeli a percselekmények között adódható ilyen eltérésből származó kérdések eldöntésekor.

12. *Ügyészi részvétel a polgári nemperes eljárásokban.* A nemperes eljárásbeli ügyészi részvétel — akárcsak a perbeli — szintén két fő formában valósulhat meg: az ügyész vagy maga indítja meg (kezdeményezi) az eljárást, vagy fellép a más által már megindított polgári nemperes eljárásban.

I. Az *eljárásindítási* jogosultságot a magyar jogszabály (1958. évi 5. sz. tvr. 17. §) az ügyész számára — a perindítási feljogosításhoz hasonló módon — *általános felhatalmazással* adja meg: elvileg az ügyész megindíthat bármely polgári nemperes eljárást.

Az általános részvételi jogosultságot kimondó szabály alóli *kivétel* — miként a perbeli részvételt rendező törvény esetében is — bizonyos értelemben itt szintén általános jellegű: nem egyedileg és még csak nem is bizonyos nemperes eljárási fajtákra nézve zárja el az ügyészt az eljárásindítás jogától, hanem az eljáráskezdeményezés *processzuális szabályozásának jellegétől* teszi azt függővé.

Nem indíthat az ügyész nemperes eljárást olyan jog érvényesítése iránt, amely jogszabály értelmében *kizárólag személyesen* érvényesíthető. (Ez a rendelkezés — szóhangzatát és tartalmát tekintve — nem azonos az ügyészi perindítási jogosultság hiányára vonatkozó törvényi szabályozással; utóbbi nem a „kizárólag személyesen” érvényesíthető jogokat említi, hanem a „csupán jogszabályilag meghatározott személy vagy szerv által” érvényesíthető jogokat; nyilvánvaló, hogy itt csak részben egybeeső esetkörökről van szó.)

Nem kezdeményezhet pl. az ügyész a bíróságnál polgári nemperes eljárást az állampolgárnak az országgyűlési képviselői és tanácsnoki választói névjegyzékből való törvényellenes *kihagyása* miatt (mivel ezt csupán maga a kihagyott személy kifogásolhatja); a választói névjegyzékbe történt törvényellenes *felvétel* miatt azonban benyújthat az ügyész kifogást (és rajta kívül bárki más is), aminek nyomán megindul a bíróságnál a nemperes eljárás (az 1973. évi III. törvénnyel egységes szerkezetbe foglalt 1966. évi III. törvény 7—9. §-ai):¹⁷ hasonlóképpen nem indíthat polgári nemperes eljárást az ügyész a házassági vagyonközösségnek a házassági életközösség fennállása alatti megszüntetése iránt [mivel ezt az eljárást kizárólag a házastársak közösen indíthatják meg — 1952. évi IV. törvény 31. § (1) bek.].

Nemperes eljárás ügyészi megindításának egyébként ugyanazok az *általános feltételei*, mint az ügyészi keresetindításnak: a *törvényesség* és *fontos állami vagy társadalmi érdek* védelme, illetőleg a *jogainak védelmére képtelen személy megsegítésének szükségessége* teheti indokolttá.

A nemperes eljárások körében is vannak olyan esetek, amelyekre nézve *külön jogszabályi rendelkezés* jogosítja fel az ügyészt az eljárás megindítására. Ilyenek pl. a holtak nyilvánítás iránti nemperes eljárás, az iparjogvédelmi nemperes eljárások és az alkoholisták (kábitószer-élvező) személy gyermekének tartásával kapcsolatos nemperes eljárás stb.

¹⁶ A rendelkezési elv szocialista értelmezéséről a magyar polgári eljárásban lásd *Névai László*: Osznovniije principii szocialiszticeszkogo vengerszkogo grazsdanszkogo processza, Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1960. évi 1—2. sz. 270. és köv. old.

¹⁷ A választói névjegyzék helyesbítéséről lásd *Szamei Lajos*: Le système étatique de la République Populaire Hongroise, Budapest, 1966. 23. old.

Az ügyész a nemperes eljárás megindítását is bírósági iratokból vagy egyéb forrásokból nyert értesülései alapján vagy külső szervek (személyek) kezdeményezése nyomán határozza el. A bíróság értesítési kötelezettségére vonatkozó szabály [Pp. 3. § (4) bek.] a nemperes eljárásbeli ügyészi részvétel vonatkozásában is alkalmazást nyer.

A polgári nemperes ügyekben való eljárás-kezdeményezések — mennyiségüket tekintve — nem foglalnak el túlzottan nagy helyet az ügyészi munkában. Elvi jelentőségük azonban számottevő és eredményességük magas fokú.

A különféle nemperes eljárások közül — sajátos vonásainál fogva — kiemelhető az a már említett eljárás, amelyet az ügyész kizárólagos joggal indíthat meg az alkoholisták (kábitószerek-élvezők) gyermekeinek a tartása érdekében. Ha az ilyen személy nem tesz eleget a vele egy háztartásban élő gyermekével szemben fennálló tartási kötelezettségének, a járásbíróság az ügyész indítványára elrendelheti, hogy a tartást elmulasztó szülő munkabérének legfeljebb 50%-át a gyermeket gondozó másik szülőnek (vagy a gyermek más hozzátartozójának, illetőleg gyámjának) fizessék ki. A jogszabály [6/1972. (XI. 23.) számú IM rendelet 9—15. §-ai] ezt nemperes eljárásnak minősíti, de valójában egy pszeudo-nemperes eljárásról van itt szó, amelyben a bíróság tárgyalást tart, bizonyítást folytat le stb., és a határozat ellen fellebbezésnek is helye van a Pp. általános szabályai szerint. Az ügyészi aktivitás eredményesnek és hasznosnak mutatkozott ezekben az eljárásokban is.

II. A fellépés processzuális formáját az ügyész azokban a nemperes eljárásokban alkalmazza, amelyeket az érdekelt személy már folyamatba tett.

Az ilyen ügyészi fellépésnek — a perbeli fellépés analógiájára — szintén nincsen semmiféle *tárgyi* vagy *időbeli* korlátja: felléphet az ügyész bármilyen nemperes eljárásban (vagyis olyanban is, amelyet ő maga nem indíthat meg), és bejelentheti fellépését az eljárás bármely szakában.

A mondottakon túlmenően is érvényesülnek a nemperes eljárásbeli ügyészi fellépésre nézve a perbeli fellépés szabályai (pl. a fellépés általános feltételei, a fellépés indokoltsága stb. vonatkozásában).

III. A polgári nemperes eljárásban közreműködő ügyész *jogállása* is nagyban-egészben azonos a perben fellépő ügyészével.

Az általános szabály itt is úgy hangzik, hogy az ügyész *jogai és kötelességei* azonosak a félével; a *kivételt* statuáló szabály is egybeesik a polgári perben érvényesülővel: a nemperes eljárásban sem illeti meg az ügyészt az egyezségkötésnek, a joglemondó vagy jogelismelő nyilatkozat megtételének joga. Azokban a nemperes eljárásokban, amelyeket az ügyész külön jogszabályi rendelkezés alapján indíthat meg, ezek a korlátozások nem érvényesülnek.

Az ügyész és az anyagi jogilag érdekelt fél *egymás közötti viszonyára* nézve is lényegileg ugyanazok a szabályok nyernek alkalmazást a nemperes eljárásokban, mint a polgári perekben. Itt is irányadó az a szabály, mely szerint az ügyésznek az eljárásban való részvétele során tiszteletben kell tartania a fél rendelkezési jogát, feltéve hogy annak gyakorlása a közérdeket vagy mások törvényes érdekeit nem sérti. Ha eltérnek egymástól az ügyész és az eljárásban egyidejűleg résztvevő fél nyilatkozatai, kérelmei stb., a bíróság azokat az eljárás egyéb adatainak a figyelembevételével bírálja el.

13. Az ügyészi törvényességi óvás. A polgári eljárásbeli ügyészi közreműködésnek egyik igen fontos, elvi jelentőségű jogi eszköze a törvényességi óvás.

Törvényességi óvást a legfőbb ügyész (és a Legfelsőbb Bíróság elnöke) nyújthat be a Legfelsőbb Bíróságnál bármely bírósági *jogerős* határozat ellen, ha a határozat törvényt sértő vagy megalapozatlan. A legfőbb ügyészt a törvény arra is feljogosítja, hogy felfüggeszthesse a törvényességi óvással megtámadott polgári (és büntető) határozat végrehajtását.

Az ügyészi szervezeten belül a törvényességi óvás *benyújtásának joga* a legfőbb ügyész kizárólagos jogosítványa ugyan, de az erre vonatkozó *kezdeményezés* rendszerint a polgári ügyekben résztvevő felektől (állampolgároktól, szervezetektől stb.) indul ki (a legfőbb ügyészhez intézett ún. törvényességi panasz formájában), vagy pedig az alsóbb fokú ügyészekről (törvényességi óvás benyújtása iránt a legfőbb ügyészhez intézett előterjesztés formájában). A törvényességi óvás ilyenformán igen hatékony jogi eszköz a jogerős bírósági határozatokban előforduló törvényt sértések orvoslására.¹⁸

A legfőbb ügyész által polgári ügyekben benyújtott törvényességi óvások *száma* — a polgári ügyek évi mennyiségéhez viszonyítva — nem nagy ugyan (évente néhány száz ilyen óvásra kerül sor), de gyakorlati jelentőségük a *törvényesség* érvényre juttatása és a *jogértelmezés egységének* biztosítása szempontjából érthetően igen nagy.¹⁹

Ami a törvényességi óvások által gyakrabban érintett *ügycsoportokat* illeti, azt lehet megállapítani, hogy előfordulnak a polgári ügyek legkülönbözőbb típusaiban, de a gyakoriságuk mégis a viszonylag legnagyobb arányt a

¹⁸ Az ügyész törvényességi óvásáról általában lásd Szénási Géza: Dejatelnoszt prokuratori VNR. Szocialiszticeszkaja Zakonnoszt, 1969. évi 9. szám 73. és köv. old.; a polgári eljárásbeli törvényességi óvásról lásd még Névai László: Gerichtssystem und Zivilprozess des heutigen Ungarn. Zeitschrift für Zivilprozess, 1971. évi 4. sz. 382. és köv. old.

¹⁹ A Legfelsőbb Bíróság ezzel kapcsolatos tevékenységéről részletesebben lásd Szakács Ödön: Pravoszudije v Vengerszkoj Narodnoj Reszpublike. Szocialiszticeszkaja Zakonnoszt, 1971. évi 8. sz. 71. és köv. old.

lakásügyi, a munkaügyi, a tulajdonjogi és birtokperekben, egyes kötelmi jogi perekben, valamint a kisajátítási eljárásokból eredő kártalanítási perekben mutatja.

A törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság három hivatásos bíróból álló *tanácsa* bírálja el; ha a törvényességi óvás magának a Legfelsőbb Bíróságnak valamely jogerős határozatát támadja, akkor a Legfelsőbb Bíróság héttagú *Elnökségi Tanácsa* dönt.

A törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság *nyilvános ülésen tárgyalja*, amelyen a felek felszólalhatnak; ha írásban tették meg észrevételeiket, azokat ismertetni kell.

A Legfelsőbb Bíróság érdemi *határozatának* a jellege és tartalma attól függ, hogy a törvényességi óvást a megtámadott határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül, vagy azon túl nyújtották-e be; utóbbi esetben ti. a törvényességi óvás folytán hozott határozat hatálya nem terjed ki a felekre. Ilyenkor a Legfelsőbb Bíróság — amennyiben nem utasítja el a törvényességi óvást — csupán elvi élel (a bíróság gyakorlat irányításának szándékával) állapítja meg, hogy a megtámadott határozat törvénytörő vagy megalapozatlan. Az egy éven belül benyújtott óvás esetén azonban, amidőn a hozandó határozat hatálya a felekre is kiterjed, a Legfelsőbb Bíróság — amennyiben nem utasítja el a törvényességi óvást — a megtámadott határozatot egészben vagy részben hatályon kívül helyezi és — feltéve hogy a döntéshez szükséges tények az iratok alapján megállapíthatók — maga hoz a jogszabályoknak megfelelő határozatot, vagy pedig új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja az ügyben eljáró első, illetőleg másodfokú bíróságot (Pp. 270—275. §§).

A törvényességi óvások *eredményessége* igen magasfokú: a polgári ügyekben foganatosított ügyészi intézkedéseknek — az eddigi fejtegetésekből is látható — általában magas eredményességi arányát is meghaladja. A Legfelsőbb Bíróság a legfőbb ügyész által benyújtott törvényességi óvások túlnyomó nagy többségének részben vagy egészben helyt szokott adni; 1967 és 1972 között pl. az eredményességi mutató mindig felette volt a 95%-nak (1972-ben 97,5%-ot tett ki).

Az arányszám ilyen alakulása egyfelől a törvényességi óvások majdnem minden esetben megállapítható megalapozottságára utal, másfelől pedig arra, hogy a törvényességi óvás valóban hatékony eszköz a bírói ítélezésben — még a jogerős bírósági határozatokban is — óhatatlanul előforduló jogszabályellenességek utólagos korrekciójára.

A törvényességi óvás eljárási intézményének a magyar jogban történő szabályozása emellett figyelemmel van a bírósági ítélet jogerejében immanens módon bennrejlő *jogbiztonsági követelményre*, a feleknek — és a társadalomnak — a jogerő által előidézett stabilitás-

hoz fűződő érdekére; ezzel függ össze az egy éven túl előterjesztett törvényességi óvásra vonatkozó speciális szabályozás.

A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel fejlődési irányai a Magyar Népköztársaságban

14. *A gazdaságirányítási reform és az ügyész szerepe a polgári eljárásban.* Magyarország a legutóbbi évtizedekben igen jelentős lépéseket tett a *szocialista átalakulás* útján. Az ország maga mögött hagyta már a szocializmus építésének kezdeti szakaszait mind gazdasági, mind pedig társadalompolitikai és kulturális vonatkozásban. A szocializmus alapjainak már a 60-as évek elején bekövetkezett lerakása óta a magyar nép a *fejlett szocialista társadalom* megvalósításán, a szocialista építés betetőzésén dolgozik. E fejlődés hatékony előmozdítását szolgálja az a többéves munkával előkészített *gazdaságirányítási reform*, amelynek végrehajtása Magyarországon 1968. január 1-én indult meg. E reformot széles körű jogalkotási munka előzte meg és kíséri is mind a mai napig a szocialista magyar jogrendszer valamennyi területén.²⁰

A fejlett szocialista társadalom építésének és ezzel összefüggésben a gazdaságirányítási rendszer reformjának a követelményei jelentős módosításokat tettek szükségessé a *processzuális jogalkotás* területén is: a törvénykezés egész szervezetét és a bírósági eljárást hozzá kellett igazítani az új feladatokhoz.²¹ Ezek a változások, amelyek alapvető irányát az 1972. évi I. törvénnyel végrehajtott alkotmánymódosítás szabta meg, egyaránt érintették a bíróság és az ügyészség szervezetét, a bírósági büntető- és polgári eljárás rendszerét, valamint — témánkra közvetlenebbül kiható módon — az ügyészség szerepét a valamennyi állami szerv részéről folyó jogalkalmazási munkában és (még közelebbről) a magyar ügyészségnek a polgári eljárásban való részvételét is.

E változások némelyikére már utaltunk

²⁰ A magyar gazdasági reform jogi vonatkozásairól általában lásd Eörsi Gyula: Hozajajszvonnaja reforma v Vengerszkój Narodnoj Reszpublike. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1968. évi 11. szám; Világhy Miklós: The legal concept of the Hungarian economic reform and the legal status of the socialist state enterprise, Hungarian Law Review 1969. évi 1. szám; Sárándi Imre: Novij ekonomicseszkiy mehanizm i pravo. In: Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, Tomus IX.

²¹ A magyar gazdasági reform polgári eljárásjogi vonatkozásairól lásd Szilbereky Jenő: Vazsnejsie voproszi reformi vengerszkogo grazsdanszkogo processzualnogo kodeksza. In a 2/ sz. jegyzetben szereplő Annales-kötet, 37. és köv. old.; Névai László: Osznovnije cserti razvitija grazsdanszkogo processzualnogo prava VNR. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1971. 9. sz. 122. és köv. old.; Révai Tibor: Nektortije voproszi kompetencii szudov. VNR. po grazsdanszkim delam. Pravovedenije, 1967. évi 4. sz. 99. és köv. old.

tanulmányunkban. *Lényegük* abban foglalható össze, hogy az új helyzet megköveteli valamennyi állami, társadalmi és gazdasági szerv *felelősségének fokozását* általánosságban feladataik végrehajtásáért, különösen — témánkat illetően — pedig feladataik végrehajtása kapcsán a *törvényesség* megtartásáért. Ez utóbbi körülmény nem csökkentti ugyan az ügyészség felelősségét a törvényesség biztosításáért, hiszen ez neki — mint éppen *erre szakosított* szervnek — továbbra is feladata, de mindenesetre ráirányítja a figyelmet arra, hogy a törvényesség érvényesüléséért való felelősség *nem kizárólag* az ügyészséget terheli. A törvények maradéktalan megtartását az ügyészség a többi állami stb. szerv mellett — s nem helyettük — biztosítja. Ez a *konceptió* szükségképpen hatással volt a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel jogi szabályozására és gyakorlatára is.

Az alkotmánymódosítást követő fontosabb törvénykezési jogszabályok (a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény, a Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény és a polgári perrendtartás módosításáról szóló 1972. évi 26. számú tvr.) óta a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel kétségkívül *határozottabb profilt és és kereteket* nyert, s egyben *módszerei* is keresztül mentek bizonyos változásokon.

Ilyen irányú tendenciák bizonyos mértékig megmutatkoztak tulajdonképpen már az említett jogszabályok hatálybalépését közvetlenül megelőző legutóbbi években is (természetesen éppen a gazdasági-társadalmi fejlődés hatására), de egyértelmű jogi szabályozást csupán az új jogszabályokban nyertek. Ezek rögzítik — a korábbi szabályozástól eltérően — egyebek között azt, hogy az ügyész nem „törvényességi felügyelet”-et gyakorol a polgári eljárásban, hanem „*részt vesz*” benne; keresetindítási jogát a törvényesség védelmében „*fontos* állami vagy társadalmi *érdekből*” (valamint a jogainak védelmére képtelen személy megsegítése céljából) gyakorolja; „*az eljárásban való részvétele során tiszteletben kell tartania a felek rendelkezési jogát, feltéve, hogy annak gyakorlása a közérdeket vagy mások törvényes érdekeit nem sérti*” stb.

Ezek a jogszabálmódosítások — és a kisebb jelentőségű többi változtatás is — alkalmasaknak látszanak annak az olykor tapasztalható tévhitnek az eloszlatására, mely szerint a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés valamiféle „partalan” jelenség lenne, mintha az ügyész „fontos érdek” nélkül is egyre-másra beavatkoznék a polgári perekbe és nemperes eljárásokba. A valóságos helyzet Magyarországon korábban sem volt ilyen, és az ügyészség azelőtt is gondosan kiválogatta azokat az eseteket, amelyekben élt keresetindítási vagy fellépési jogával. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel túlburjánzásáról a korábbi évekre nézve sem lehet beszélni; ez mindig a törvényesség biztosításá-

nak érdekei által megszabott észszerű keretek között maradt.

A törvényesség érvényesüléséért fennálló — és minden szervezetre kiterjedő — felelősség időszzerű fokozása (emellett — nem utolsó sorban — a polgári ítélkezés színvonalának állandó és folyamatos javulása) azonban most már lehetővé tette a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés jogi szabályozásában *újabb hangsúlyok* kialakítását is. Az eredmény: a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés bizonyos értelemben *strukturális jellegű belső változásai*.

A polgári ügyekben végzett ügyészi eljárási cselekmények *teljes mennyisége* a legutóbbi években kétségkívül *folyamatos csökkenést* mutat; ez az általános mennyiségi csökkenés azonban nem jelenti sem azt, hogy *mindenféle* ügyészi intézkedés mennyisége csökken, sem pedig azt, hogy a polgári eljárásbeli ügyészi intézkedések *belső arányai* — az általános csökkenési trend mellett — akárcsak nagyjából is változatlanok maradnak.

A helyzetet — röviden szólván — bizonyos *minőségi változások* jellemzik: pozitívan értékelhető eltolódás mutatkozik a törvényesség biztosítása szempontjából legfontosabb ügyészi ténykedések javára, míg a kevésbé fontos ügyészi intézkedések gyakorisága nagyobb mértékben csökken. Mindez annak a következménye, hogy a társadalmi-gazdasági fejlődéssel együtt *fejlődik az ügyészség jogpolitikai szemlélete* is a polgári eljárásbeli közreműködés vonatkozásában. A *törvényesség*, a *fontos közérdek* és a benne implikált *jogos magánérdek* szempontjai növekvő mértékben hatják át az ügyészi tevékenységet, és — a kvantitatív mutatók átlagos csökkenése mellett — a polgári eljárásbeli ügyészi közreműködés belső értékének, *intenzitásának* fokozódását eredményezik.

15. Fejlődési vonalak. A polgári eljárásbeli ügyészi részvétel fejlődésének további alakulását Magyarországon — akárcsak a többi szocialista államban — elsődlegesen nyilvánvalóan továbbra is az ügyészség mint intézmény lényegmeghatározó feladata (a törvényesség védelme) fogja megszabni. A törvényességvédelmi feladat természetesen csak absztrakt mivoltában konstáns: konkrét tartalmát, a feladat mindenkori főbb irányait befolyásolják, sőt meg is határozzák a társadalmi fejlődés, a szocialista építés időszzerű követelményei. Mint jogalkalmazó, az ügyész sem tekinthet csupán hátrafelé, a múltban alkotott jogszabályokra, hanem — a jelen körülményeinek figyelembe vétele mellett — mindig előre is kell néznie, hogy helyesen tudja értelmezni a hatályos jogszabályokat.

A szocialista ügyészség — mint erőteljesen központosított egységes szervezet — egyébként képes is gyorsan észlelni a jogalkalmazásban (nemkülönbben a jogalkotásban) mutatkozó fogyatékosokat, esetleges jogértelmezési elté-

réseket, ellentmondásokat a bírósági gyakorlatban stb. A jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről szóló Népköztársasági Elnöki Tanácsi határozat külön is felhívja a jogalkalmazó szerveket arra, hogy kísérik figyelemmel a jogszabályok érvényesülését és társadalmi hatását; a társadalmi viszonyok és a jogszabályok közötti állandó összhang biztosítása érdekében a jogalkalmazó szervezeteknek (az ügyészségnek is) szükség esetén kezdeményezniük kell az elavult vagy a gyakorlatban be nem vált jogszabályok felülvizsgálatát, illetőleg új jogszabályok alkotását.

A gazdasági és társadalmi fejlődés mindenkor követelményeivel a magyar ügyészség nyilván lépést fog tartani a polgári eljárásbeli közreműködés terén is. A közeljövőben bizonyára még határozottabban fog kibontakozni az imént jellemzett fejlődési irányvonal, amelynek meghatározó alapelemei a fejlett szocialista társadalom építésének az elkövetkező években napirendre kerülő további feladatai lesznek.

Ez eredményezhet természetesen mennyiségi ingadozásokat is a polgári jogi ügyészi tevékenységben: egyes ügyészi intézkedések száma és aránya csökkenhet, másoké viszont növekedhet; az ilyen numerikus változások mögött rendszerint minőségi jellegű tényezők foglalkoznak állni.

Jelentős mértékben fog függeni a polgári eljárásbeli ügyészi részvétel jövőbeli fejlődése attól, hogy miképpen alakul az állampolgároknak és a szocialista szervezetek felelős dolgozóinak a szocialista jogtudata, a jogszabályok önkéntes követésére irányuló magatartásuk.

Az olyan esetek száma, amelyekben az ügyésznek azért kell polgári eljárásbeli segítséget nyújtania valamely állampolgárnak, mert az nem képes saját jogainak védelmére — az erre való rászorultság feltehető csökkenése folytán — aligha fog a jövőben emelkedni, hacsak az ilyen esetek feltárására irányuló ügyészi munka nem vezet újabb eredményekre.

Az állam és a társadalom fontos érdekéből kiinduló ügyészi közreműködés előreláthatólag intenzitásában és mélységében fog elsősorban fejlődni; esetleges mennyiségi változásait főként a gazdasági morál alakulása — és természetesen itt is: a visszásságok kiderítését célzó ügyészi munka javulása — befolyásolhatja. A társadalmi tulajdon védelmének és a gazdálkodási fegyelem biztosításának a követelményei időnként szükségessé tehetik pl. a keresetek (és gazdasági bírság kiszabása stb. iránti indítványok), valamint a polgári eljárásbeli fellépések formájában történő ügyészi közreműködés fokozását. Mellettük az ügyészi fellebbezés és a legfőbb ügyész törvényességi óvása nem vitásan továbbra is nagyjelentőségű eszközei maradnak a törvényesség biztosításának a polgári eljárásban.

Az elkövetkező évekre is mindenesetre alapvetően az a magatartási szabály marad irányadó a magyar ügyészség számára, amelyet az Úsz a következőképpen fogalmaz meg: „a társadalmi igényeknek megfelelő határozott fellépés a törvények megtartása érdekében” [3. § (2) bek. a) pont].

Névai László

A szaktanácsadó

Az 1973. évi I. törvény a büntető eljárásról jogi intézménnyé avatta a büntető eljárásjogi irodalmunkban már jó pár éve meghonosított¹ szaktanácsadó² fogalmát. A Be. 79. § (1) bekezdése³ kimondja ugyanis, hogy „a hatóság a szemlénél, a bizonyítási kísérletnél és más eljárásbeli cselekménynél szaktanácsadót vehet igénybe, ha a bizonyítási eszközök felkutatásához, összegyűjtéséhez vagy rögzítéséhez különleges szakértelem szükséges, illetőleg a hatóság

valamilyen szakkérdésben felvilágosítást kér.” Helyes alkalmazása esetén ez az új jogintézmény hozzájárulhat a büntető eljárás egyszerűsödéséhez (gyorsításához) és egyben színvonalának emeléséhez is azért, hogy elősegíti az eljárásbeli cselekmények szakszerűbb foganatosítását, egyes esetekben feleslegessé teszi szakértők kirendelését és szakvélemény készítését, míg másokban a szakértői vizsgálat végzéséhez biztosítja a megfelelően rögzített anyagokat.

A gyakorlati alkalmazás során várhatóan leginkább a szakértő és a szaktanácsadó fogalmából és egymáshoz való kölcsönös viszonyukból eredő problémák értelmezése fog nehézségeket okozni. A két fogalom elkülönítését az nehezíti meg, hogy leglényegesebb vonásaik nem különböznek, hanem egybeesnek — s ennek megfelelően — a Be. 79. § (2) bekezdése

¹ Gödöny József: Az igazságügyi szakértők a nyomozásban. „Kriminológiai tanulmányok” III. Budapest, 1964.

² Irodalmunkban a „szakember” megnevezés terjedt el. Nagy Lajos (Tanúbizonyítás a büntetőperben, Budapest, 1966. 61. old.) javasolta helyette a szaktanácsadó fogalmának bevezetését.

³ Itt és a továbbiakban a Be. rövidítés az 1973. évi I. törvényt jelenti.

értelmében — jogaik és kötelezettségeik nagy része is azonos.

A szakértő és a szaktanácsadó egyaránt a bizonyításban közreműködő, az ügy kimenetelében érdektelen, különleges szakértelemmel rendelkező személy.

Az érdektelenség követelményében és törvényes biztosítékaiban nincs közöttük különbség, a törvény [Be. 79. § (2) bek.] ki is mondja, hogy a szakértő kizárására vonatkozó rendelkezéseket a szaktanácsadóra is megfelelően alkalmazni kell.

A szakértői és szaktanácsadói különleges szakértelem már mutat bizonyos eltéréseket, de úgy tűnik, hogy távolról sem eleget az elhatároláshoz. Nem lehet ugyanis elvi választóvonalat találni közöttük és különösen helytelen lenne minőségi különbséget tenni egyik vagy másik javára. A szaktanácsadói közreműködéshez ugyanis a legtöbb esetben ugyanolyan színvonalú ismeretekre van szükség, mint a szakértői vizsgálatokhoz. Példának okáért az orvosi tevékenységhez a halottszemlén, az autóműszaki szaktanácsadó közreműködéséhez a bizonyítási kísérleten, a pszichológus vagy pedagógus részvételéhez a kihallgatáson stb. ugyanolyan szintű ismeretek szükségesek, mint a szakértői vizsgálathoz. Igaz, hogy másrésről a lábnyom kiöntése, vagy az ujjnyom rögzítése a helyszíni szemlén rendszerint egyszerűbb feladat, mint nyomszakértői vagy daktiloszkópiái vélemény készítése, de csak általában és nem minden esetben. A gyakorlatban előfordulnak nagyon bonyolult nyomrögzítési feladatok, mint ahogy önmagukban aránylag nem nagy felkészültséget igénylő szakértői vizsgálatok is.

Mindebből következik, hogy nem különleges szakértelmük színvonalában van az alapvető különbség a szaktanácsadó és a szakértő között. A szakértelmükkel szembeni követelmény az eléjük állított feladatokból következik.

A szakértő és szaktanácsadó igénybevétele közötti különbség

A különleges szakértelemmel rendelkező személyeknek a büntető eljárás folyamán kétféleképpen van módjuk segítséget nyújtani a bizonyításhoz. Az egyik forma szakvélemény adása, a másik pedig közvetlen technikai, szervezési segítségnyújtás, tanács vagy felvilágosítás adása a nyomozónak, ügyésznek és bírónak a helyszíni szemle, vagy egyéb más eljárási cselekmény foganatosítása során. Tehát a szakértő és szaktanácsadó közti különbséget elsősorban a bizonyításban való közreműködésük céljában kell keresni.

A szaktanácsadó „tevékenységének lényege a technikai közreműködés az észlelésben és az észleletek rögzítésében, nem pedig az észleletekkel kapcsolatos jogi kihatású egyéni állásfoglalás.”⁴

A szaktanácsadó közreműködésének a bizonyításban három formája lehetséges: a technikai jellegű tevékenység, a tanácsadás és felvilágosítás adása szakkérdésekben a szemlénél, a bizonyítási kísérletnél és más eljárási cselekménynél. A szaktanácsadó nem ad szakvéleményt, igénybevételének nem ez a célja.

A szakértői — és szaktanácsadói tevékenység elválasztásának a véleménykészítés azonban nem lehet egyetlen kritériuma. A bizonyítékként szereplő vélemény kialakítása ugyanis valóban csak a szakértői tevékenységre jellemző, azonban a különleges szakértelem alkalmazásának egyes speciálisan szakértői gyakorlása is vezethet szakértői lelet és nem vélemény kialakításához.

A szaktanácsadó az eljáró személy helyett és annak irányítása alatt végez el bizonyos rész-cselekményeket. Nem foganatosíthat nyomozási cselekményt, de az azt foganatosító hatósági személy megbízásából bizonyos technikai feladatokat elláthat. Ebből következik, hogy e feladatok nem haladhatják meg azt a kört, amit maga a hatósági személy is teljesíthetne. A nyomozó is lefényképezhetné a helyszínt, beporozhatná az ujjnyomot stb., de vajon készíthetne-e speciális (pl. infra-lumineszcencia gerjesztésével) fényképet a láthatatlanná vált falfeliratról? Úgy tűnik, hogy nem, ez már szakértői feladat — holott végeredménye magától értetődő és nem igényel szakértői véleményalkotást.

Nem a „különleges szakértelem” valamilyen magas foka választja el ezekben az esetekben a nyomozó, vagy szaktanácsadó technikai tevékenységét a szakértői munkától. Különleges szakértelem kell az ujjnyomok beporozásához, a fémkutató kezeléséhez is. Nem is a véleményalkotás szükségessége — hiszen az általunk szakértői tevékenységnek tartott példaként felhozott esetben sincs szükség véleményadásra. Nem tekintjük elegendő alapnak a megkülönböztetéshez a szakértőként történő kirendelés formális aktusát sem,⁵ mivel ez csak következménye az elhatárolásnak és éppen azt kell meghatározni, hogy mikor kell ilyen határozatot hozni és mikor nem.

Abból, hogy a szaktanácsadó csak az eljáró hatósági személy helyett és megbízásából végezhet részfeladatokat, következik, hogy mindazokban az esetekben, amikor a technikai kiegészítő tevékenység és annak eredménye között a kapcsolat nem evidens, azt a hatósági tanúk nem igazolhatják — nem szaktanácsadó, hanem szakértő igénybevételére van szükség. Tehát nem az adott műszaki bonyolultságot kell alapul venni (a házkutatásnál alkalmazott fémkutató működése sem nevezhető egyszerűnek), hanem a tevékenység és az eredménye közötti

⁴ Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. Budapest, 1967. 86–87. old.

⁵ Prituzova, V. A. Zaklucsenie éksperta kak dokazatel'stva v ugolovnom processze. Moszkva 1959. 17. old.

kapcsolatot. A fenti példánkban: a hatósági tanúk nem igazolhatják, hogy a fényképlemezen az a kép jelent meg, amit ők nem láttak. Más a helyzet a látható fényben készült felvételekkel — ezek hitelesítésére a hatósági tanúk joggal vállalkozhatnak.

E kérdéssel függ össze a szakértő és szaktanácsadó által végezhető vizsgálatok körének megvonása is. A szaktanácsadó csak olyan vizsgálatokat végezhet, amelyeket elvileg a hatóság eljáró tagja is foganatosíthatna, és amelyek nem akadályozhatják az esetleg később sorra kerülő szakértői vizsgálatokat.

Abból azonban, hogy egyes esetekben sor kerülhet szakértői vizsgálat végzésére és lelet felvételére, szakvélemény adása nélkül, nem következik, hogy a vélemény készítése nem alapvető célja a szakértő munkájának. A törvény a szakértőt kötelezi a véleményadásra, míg a szaktanácsadónak nincs joga e minőségében szakvéleményt előterjeszteni.

A szaktanácsadó eljárásjogi helyzete

A szakértő kirendeléséről határozatot kell hozni és ebben meg kell jelölni a vizsgálat tárgyát, valamint azokat a kérdéseket, amelyekre a szakértőnek választ kell adnia [Be. 68. § (4) bek.]. *A szaktanácsadó igénybevételéhez határozat hozatalára nincs szükség.* Ez nemcsak azért van így, mert a szaktanácsadó legtöbbször a halaszthatatlan nyomozási cselekményeknél működik közre, hanem elsősorban mert az eljárási cselekményeknél nem önállóan, hanem csak az eljáró hatóság közvetlen irányításával fejt ki tevékenységét. Ez meghatározza az általa végezhető vizsgálatok körét éppen úgy, mint az ilyen jellegű közreműködése eljárásjogi következményeit.

A szakvélemény a bizonyítás eszköze. A szaktanácsadó közreműködik bizonyítási eszközök beszerzésében, de ilyenkor nem alkothat bizonyítási eszközt.

A szaktanácsadó közreműködik a bizonyításban, de ennek során nem léphet fel *eljáró* hatósági tagként még abban az esetben sem, ha egyébként maga is az adott nyomozó hatóság alkalmazottja.

A szakértő kirendelése esetén köteles az ügyben közreműködni s ez alól fontos okból a hatóság adhat felmentést [Be. 72. § (1), (2) bek.]. A szaktanácsadó viszont a hatóság felkérésére működik közre a bizonyításban és nem idézés, hanem értesítés (Be. 112. §) alapján jelenik meg az eljárási cselekménynél, jelenlétre nem kötelezhető, távolmaradásáért rendbírsággal nem sújtható (Be. 113. §). A szaktanácsadót is megilletik azonban azok a jogok és kötelezettségek, amelyek feladatának teljesítéséhez szükségesek. Így pl. megtekintheti az ügy iratait, jelen lehet eljárási cselekményeknél, kérdést intézhet a terhelthez, a tanúhoz és a többi szaktanácsadóhoz vagy szakértőhöz, kérheti további

adatok, iratok és felvilágosítások közlését, tárgyak rendelkezésre bocsátását, sőt bizonyos vizsgálatokat a hatóság távollétében is végezhet.

A szaktanácsadóra vonatkozó szakvéleménykészítési tilalom nem jelentheti azt, hogy a különleges szakértelemmel rendelkező személy nem közölheti semmilyen formában sem véleményét a hatósággal. A szaktanácsadó is indítványozhatja bizonyítás felvételét, előzetes felvilágosítást adhat a közreműködésével felkutatott, összegyűjtött vagy rögzített bizonyítási eszközökről. Az ilyen felvilágosítás rendkívül fontos jelentőségű lehet az ügy további felderítése szempontjából. Így pl. fontos adat a nyomozás irányának meghatározásához, de nem szakvélemény a helyszíni szemlén résztvevő bűnügyi technikus előzetes állásfoglalása a feltetelezett behatolási helyről és módról, vagy a rögzített nyom valamilyen eszközfajtatól való származásáról, összehasonlító vizsgálat alapján azonosításra alkalmasságáról.

Az ügyben szaktanácsadóként közreműködő személyek esetében jogszabályban feljogosított intézmény állandó szakértője, vagy kijelölt igazságügyi szakértő. Így például a halottszemlénél rendszerint igazságügyi orvostani szakképesítéssel rendelkező, igazságügyi orvosszakértőként kijelölt rendőrorvost, nyomszakértői képzéssel rendelkező bűnügyi technikust, szükség esetén ugyancsak igazságügyi munkavédelmi vagy műszaki szakértőt stb. alkalmaznak. A szaktanácsadó szakkérdésekben adott felvilágosításai egyes esetekben az eljárási cselekmény jegyzőkönyvében, illetőleg vétségi eljárásban a jelentésben tükröződnek, másokban viszont okiratként kerülnek be a bizonyításba, de legtöbbször pusztán szóban hangzanak el, csak operatív jelentőségük van. Így pl. a halottszemle jegyzőkönyvben nyilvánvalóan a résztvevő szaktanácsadó orvos felvilágosításának figyelembevételével kell megjelölni a halál időpontját, körülményeit és feltehető okát [9/1965. (VIII. 23.) IM 22. § (2) bek. e) pont].

Az eljárási cselekménynél alkalmazott szakember által „végzett előzetes vizsgálat semmi esetre sem szakértői vizsgálat és az előzetes vélemény sem szakértői vélemény”.⁶ Az ilyen jellegű felvilágosítás operatív jelentőségű már tartalmánál fogva is, de nem lehet avval egyetérteni, hogy a szaktanácsadónak „a bizonyítandó tényekről alkotott véleménye — ha közli is a hatósággal — magánvéleményi súlyú csupán, melyet a hatóság ott, akkor és annyiban hallgat meg, ahol, amikor és amennyiben szüksége van rá, de nem való az ügy iratai közé.”⁷ Úgy véljük, hogy a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázása érdekében a szaktanácsadónak joga van a bizonyítási eszközök felkutatásával, összegyűjtésével

⁶ Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban. Budapest, 1968. 264. old.

⁷ Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. Budapest, 1967. 76—77. old.

vagy rögzítésével kapcsolatos észrevételeit az adott eljárási cselekmény jegyzőkönyvébe felvételni.⁸ Így pl. a halottszemlén résztvevő orvos joga a jegyzőkönyvbe felvételni mindazt, amit a holttest állapotára, vagy a szemlén résztvevő bűnügyi technikus a rögzített ujjnyom elhelyezkedésére vonatkozóan fontosnak tart a későbbi szakértői vizsgálat szempontjából. A közlekedési balesettel kapcsolatos bizonyítási kísérleten részt vevő műszaki szaktanácsadónak is joga jegyzőkönyvbe vétetni pl. azt a véleményét, hogy a meteorológiai viszonyok különbözőzése az esemény és az eljárási cselekmény idejében nem biztosítja a kísérlet eredményének értékelhetőségét.

A törvény lehetővé teszi azt is, hogy a szaktanácsadó a hatóság távollétében végezzen vizsgálatot. Erre a bűnügyi technikai szerveknél rendszerint akkor kerül sor, amikor valamely rögzített bizonyítási eszköz további szakértői vizsgálatra való alkalmasságát kell megállapítani. A jelenlegi gyakorlatban előzetes véleménynek nevezett felvilágosítás rendszerint olyan megállapításokat tartalmaz, miszerint az adott ujjnyom vagy lábnyom azonosításra alkalmas, az adott eszköznyom tanúsága szerint hasonló eszközzel és módon elkövetett bűncselekmény előfordult valamely területen stb. Az ilyen felvilágosítás távolról sem „magánvéleményi súlyú” és az ügy iratai között feltétlenül elhelyezendő, hogy pl. a bíróságnak módjában álljon ellenőrizni, vajon megtörtént-e a gyanúsított ujjnyomainak, lábnyomainak összehasonlító vizsgálata, megfelelően bizonyították vagy kizárták szerepét a hasonló módon, eszközzel elkövetett bűncselekményekben stb.

A szaktanácsadó eljárásjogi helyzetét nem csak a szakértőtől kell elkülöníteni. A hatóság gyakran kér különleges szakértelemmel rendelkező személyektől, intézményektől olyan jellegű felvilágosítást, amelyre a választ valamely tudományág, ipar stb. általános tételei, ismeretanyaga vagy modell-kísérletek alapján meg lehet adni a sértett, a tanú, a terhelt vagy a helyszín, illetőleg a tárgyi bizonyítási eszköz vizsgálata nélkül. Ez nem szaktanácsadói ténykedés — hiszen nem eljárási cselekménynél való közreműködésről van szó, de úgy véljük, hogy ilyenkor felesleges a szakértő kirendelése és szakvélemény beszerzése is, mivel feleslegesek azok a garanciális biztosítékok is, amelyek a szakértői intézményt körülbástyázzák: a felvilágosítás bármikor újra megkérhető bármely elfogulatlan szakembertől, nem sérti vizsgálat sem a büntető eljárásban részt vevő személyek jogait, sem a tárgyi bizonyítékok épségét. Az ilyen felvilágosítás adását tehát a szakvéleménytől nem a bonyolultság foka, hanem a fentebb körülírt vizsgálat hiánya különíti el. Így pl. szakértő kirendelése nélkül felvilágosítás kérhető meghatározott méretű épület elkészíté-

sének anyagszükségletéről — ez úgy véljük nem a szakvélemény, hanem az okiratra vonatkozó szabályok (Be. 83. §) szerint használható fel a bizonyításban, holott elkészítéséhez bonyolult számításokra van szükség.

A szaktanácsadó szakértői kirendelése

A büntető eljárásról szóló törvény indokálása szerint „nincs akadálya annak, hogy a szaktanácsadó — ha egyéb feltételei fennállnak — utóbb szakértőként is eljárjon az ügyben” s a Be. 71. § sem említi az előzetes szaktanácsadói közreműködést a kizáró okok között.

A büntető eljárási törvény nem teszi lehetővé a részt vevő személyek funkcióinak egyesítését. A szakértő és a szaktanácsadó között azonban több a közös vonás, mint az eltérés.⁹ Egyes esetekben nehéz el is határolni a szaktanácsadói és a szakértői tevékenységet. Nyilvánvaló pl., hogy a halottszemlénél résztvevő orvos sok olyan fontos megfigyelést tesz, amit a boncolásnál jól tud hasznosítani. Így pl. amikor segítséget nyújt a hatóságnak a holttest állapotának és a rajta levő sérüléseknek a leírásában — tulajdonképpen egyben meg is kezdte a szakértői vizsgálat előkészítését. Amikor közlekedési vagy üzemi baleset ügyében a műszaki szakértő tanácsot ad a bizonyítási kísérlet körülményeinek meghatározásához és segítséget nyújt annak megszervezésében — akkor egyben fontos megfigyelésekre is szert tesz esetleges későbbi szakértői véleményéhez. A nyomozószakértő részére is nagy segítséget nyújthat, ha részt vett a vizsgálandó nyomok rögzítésében, azok helyszíni elhelyezkedését nem csak a szemlejegyzőkönyvből ismeri. Ezekben az esetekben a szaktanácsadói tevékenység szervesen kapcsolódik a szakértői vizsgálathoz.¹⁰

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon nem lenne-e helyes ilyenkor a különleges szakértelemmel rendelkező személyt már az eljárási cselekményben való közreműködéskor határozatban szakértőként kirendelni. Egyes esetekben kétségkívül ez a helyes eljárás, de általánossá nem tehető. Nincs erre mód pl. a halaszthatatlan nyomozási cselekmények esetében, vagy olyankor sem, amikor nem ismert, hogy vajon az adott személynek módjában lesz-e lefolytatni a szükséges szakértői vizsgálatot. Felesleges lenne szaktanácsadó igénybevétele helyett szakértő kirendelése olyankor is, amikor a halaszthatatlan nyomozási cselekmények alapján kell döntenie a nyomozás utólagos elrendeléséről vagy megszüntetéséről. Nem lenne célszerű a szakértő kirendelése abban a gyakorlatban nagyszámú esetben sem, amelyben a bizonyí-

⁹ Mel'nikova, E. B.: Ucsasztie szpecialisztov v szledsztvennüh dejsztvijah. Moszkva, 1964. 24—25. old.

¹⁰ Vinberg, A. I.: Szpecialiszt v processze predvaritel'nogo raszsledovanija. „Problemü szudebnoj ékspertizü” szbornik N° 1. Moszkva, 1961. 46. old.

⁸ Mahov, V.: Otlisicse szpecialiszta ot éksperta. Szocialiszticeszkaja Zakonnoszt' 1973. 6. sz. 42. old.

tási eszközök felkutatásánál, összegyűjtésénél és rögzítésénél még nem ismert, hogy a későbbi szakértői vizsgálat elvégzésének meg lesznek-e a szükséges feltételei. Így pl. a helyszíni eszköznyom rögzítésénél még bizonytalan, hogy sikerrel fog-e járni az ismeretlen tettes felderítése, tud-e a nyomozás a későbbiekben összehasonlítási anyagot biztosítani a szakértői vizsgálat céljára.

A szaktanácsadó szakértői kirendelésével szemben aggály merült fel annak az esetnek kapcsán, melyben a nyomozó valamely szaktanácsadó segítségével állapít meg bizonyos tényeket és e tény fennállásának a bizonyítékaul szolgál ugyanennek a szakembernek a tény valósága mellett szóló szakvéleménye.¹¹ A valóságban ez igen ritkán előforduló eset. A szaktanácsadói közreműködés rendszerint elsősorban bizonyos tények felkutatására, rögzítésére, a szakértői tevékenység pedig tények vizsgálatára és a megfelelő következtetések levonására irányul. A kétféle tevékenység egyaránt hozzájárulhat ténymegállapításhoz, de a legritkább esetben ugyanazon tényekéhez, még ha természetesen van is egymással bizonyos kapcsolatuk. Ha a szaktanácsadó segítségével megállapítják pl. hogy az elkövető 41-es számú férficipőt viselt, ez csak kapcsolódik ahhoz a szakvéleményben később bizonyított tényhez, amely szerint a helyszíni nyom a gyanúsítottól lefoglalt cipő talpától származik.

Nem osztjuk azonban az aggályt azokban az esetekben sem, amelyeknél a szakértő valóban olyan tényekre vonatkozóan mond véleményt, amelyeket szaktanácsadói közreműködéssel állapítottak meg az eljárásban. Mi kivétlenül lehet pl. találni azon az eseten, amelyben a pszichológus szaktanácsadóként részt vett a gyermekkorú kihallgatásán, majd a gyanúsítottnak a vallomásban leírt ténykedéseit az adott személy reakció módjai tipikus megnyilvánulási formáiként véleményezte.

A szaktanácsadóként is igénybevehető szakértők egy része a nyomozóhatóságok alkalmazásában áll. Ezek azonban gyakorlatilag nem a hatóság tagjaiként járnak el az ügyben, s így rájuk a Be. 71. § (1) bekezdése 6) pontja nem vonatkozik, vagyis az a tény, hogy a hatóság tagjai — nem zárja ki szakértői igénybevételeket. A Be. 71. § (2) bekezdése külön is kimondja, hogy nem tekinthető a hatóság tagjának a külön jogszabályban szakvélemény adására feljogosított intézmény szakértője. Az ehhez fűzött miniszteri indokolás kétségtelenné teszi, hogy a törvényhozó itt elsősorban a Belügyminisztériumhoz tartozó szakértői intézményeket (Bűnügyi Technikai Intézet, Bűnügyi Nyilvántartó Központ stb.) tartotta szem előtt. Ugyanilyen megfontolások alapján nem zárhatók ki a szaktanácsadói és szakértői működésből pl. a

rendőr orvosok, a Katonai Főügyészség fegyverszakértője, vagy az OKKRI-ban működő szakértők sem.

A szaktanácsadó közreműködése a bizonyításban

Fejlődnek a szemle, a házkutatás, a tárgyi bizonyítékok felkutatásának és rögzítésének bűnügyi technikai eszközei. Ezek közül egyes mérő, valamint foto-optikai műszerek kezelését a nyomozó is elsajátíthatja. Bonyolultabb technikai eljárások szükségessége esetén azonban már nemcsak a műszaki feltételek biztosítása miatt kell bevonnia megfelelő képzettséggel rendelkező bűnügyi technikusokat, hanem azért is, hogy a fényképezés, filmezés, helyszínrajz készítés, nyomrögzítés ne vonja el a figyelmét az adott eljárási cselekmény taktikai és jogi kérdéseitől. Nem várható el, hogy a házkutatást végző nyomozó egyaránt értsen a fémkutató, vagy röntgenkészülék alkalmazásához, a szemle irányítója pedig a luminolos vérkereséstől a mikroszkópos nyomkeresésig, a legkülönbözőbb és korunkban mind bonyolultabbá váló technikai eszközök használatához. Így válik egyre fontosabb kérdéssé a szaktanácsadók helyszíni tevékenysége.

Szaktanácsadó vehető igénybe házkutatásnál, motozásnál, lefoglalásnál akkor is, ha azt nem az alkalmazott technikai kutatóeszközök kezelésének bonyolultsága teszi szükségessé, hanem a keresett tárgyi bizonyítékok (pl. kábítószerek, fegyveralkatrészek, hamisításhoz használt eszközök stb.) felismeréséhez kell különleges szakértelem. A hatóság tagjának szaktanácsadó segítségével kellene a könyvviteli iratok lefoglalását is végezni. Jelenleg azonban a gyakorlatban e lényegében hatósági funkciót a valóságban rendszerint a könyvszakértő teljesíti, mivel az iratok rendkívül időigényes — sokszor heteket, hónapokat igénybevevő — tanulmányozásánál a nyomozó más elfoglaltsága miatt nem tud jelen lenni. Az elvileg helyes eljárás azonban az lenne, ha a szakértői vizsgálatra a már a szaktanácsadó segítségével kiválogatott és lefoglalt iratokat bocsátanák.

Különösen fontos lehet a szaktanácsadó szerepe a bizonyítási kísérletnél, vagyis ha azt kell megállapítani vagy ellenőrizni, hogy valamely esemény vagy jelenség meghatározott helyen, időben, módon, illetőleg körülmények között megtörténhetett-e. A Be. 85. § (2) bekezdése szerint: „A bizonyítási kísérletet lehetőleg ugyanolyan körülmények között kell lefolytatni, mint ahogyan a vizsgált esemény vagy jelenség megtörtént, illetőleg megtörténhetett.”

Természetesen az „ugyanolyan körülmények” csak bizonyos megközelítéssel biztosíthatók, de rendszerint különleges szakértelmet igénylő feladat annak az eldöntése, hogy azok melyike fontos, melyike milyen mértékben hanyagolható el. Különösen közlekedési és üze-

¹¹ Székely János: Szakértők az igazságszolgáltatásban. Budapest, 1967.

mi baleset kapcsán végzett bizonyítási kísérletnél lehet ezért fontos műszaki szaktanácsadó igénybevétele, a pszichológus pedig nemcsak az „ugyanolyan” érzelési, észlelési körülmények mesterséges reprodukálásában nyújthat szükség esetén segítséget, hanem elvégezheti az ezekben szerepet játszó tényezők pontos mérését is.

A Be. 63. § (4) bekezdése szerint gyermek-és fiatalok tanúkénti kihallgatásánál pedagógus nevelője is jelen lehet. Szaktanácsadóként a kihallgatásnál pszichológus, ha pedig bonyolult műszaki, számviteli stb. problémákat kell tisztázni, akkor megfelelő képzettségű műszaki, számviteli stb. szakember is igénybe vehető. Természetesen az ilyen szaktanácsadóra is vonatkozik a szabály — nem ő fogatosítja a kihallgatást, „közreműködésének eredménye a nyomozó ténykedésén keresztül, közvetve jelentkezik. Szakértelmét a nyomozó által megszabott keretekben és célra, az ő irányításával bocsátja rendelkezésre és ennek eredménye a nyomozó által végzett nyomozási cselekményben (helyszíni szemle, nyomozási kísérlet, kutatás stb.) realizálódik.”¹²

A szaktanácsadó közreműködése az egyéb eljárási cselekménynél is gyümölcsöző lehet. A közreműködés egyaránt megvalósulhat az adott eljárási cselekmény előkészítésében, megszervezésében, lebonyolításában és eredményeinek rögzítésében való részvételben. A közreműködés formája vagy technikai segítség nyújtása, vagyis eszközök, műszerek kezelése, rögzítési, csomagolási eljárások alkalmazása vagy tanács-, illetve felvilágosítás adása.

A 9/1965. (VIII. 23.) IM számú rendelet 5. § kimondja, hogy a szakértői vizsgálatához szükséges mintavételt általában a kirendelő hatóság végzi. Az OSZSZSZK büntető eljárási törvénykönyvének 186. cikke önálló — határozattal elrendelendő — eljárási cselekménynek tekinti az összehasonlító vizsgálatához szükséges írásmin-ták vagy egyéb minták beszerzését, és külön is kihangsúlyozza, hogy „szükség esetén az összehasonlító vizsgálat céljaira történő mintavétel

foganatosításába az eljárás kimenetelében nem érdekelt szakember vonható be”. Hatályos jogunk lehetővé teszi a mintavétel átruházását a szakértőre, de ez sokszor csak nagy nehézségek árán vagy még úgy sem valósítható meg. Így akadály lehet a szakértői mintavételnek a földrajzi távolság, de lehet jogi akadály is, mégpedig abban az esetben, ha a mintavétel módja a lefoglalás, amelynek foganatosítási joga nem ruházható át a szakértőre. A mintavétel ugyanakkor sok esetben olyan különleges szakértelmet igénylő feladat, amellyel a hatóság tagja szaktanácsadó közreműködése nélkül nem tud megbirkózni. A helyi szakemberek igénybevétele a mintavételnél átsegítheti az eljárást ilyen nehézségeken is.

Egyes esetekben a szakértői „vizsgálat” a tárgyi bizonyíték egyszerű megszemléléséből áll s a véleményalkotás is közelebb van a felvilágosítás nyújtásának fogalmához, mint ahhoz a bonyolult logikai értékelő folyamathoz, amely általában kíséri a szakvélemény kialakítását. Gondolunk itt pl. használt ruhaneműek értékének áruszakértői véleményezésére vagy gyári készítményű, nyilvánvalóan jó állapotban levő fegyver működőképességének és emberélet kioltására való alkalmasságának megítélésére. Elegendő lenne egyik esetben becsüs, másikban pedig fegyvermester igénybevétele a szemlénél.

A szaktanácsadó új fogalom eljárási jogunkban, s habár kialakulását a szakirodalmi állásfoglalások alaposan előkészítették, mégsem kerülhetők el viták a törvény értelmezésénél. A Be. megalkotása és elfogadása egy sor alsóbbrendű jogszabály megváltoztatását is maga után vonja. Az igazságügyi szakértőkre vonatkozó jogszabályokat is hozzá kell igazítani az eljárásjogi törvény rendelkezéseivel. Cikkünkben egy pár probléma felvetésével ahhoz kívántunk hozzájárulni, hogy a szaktanácsadói intézmény gyakorlati alkalmazása, valamint a kiadandó részletesebb eljárási, működési és szervezési szabályok a büntetőeljárás egyszerűsítését és hatékonysága fokozását szolgálják.

¹² Gödöny József: Bizonyítás a nyomozásban. Budapest, 1968. 276. old.

Kertész Imre

A bíróságok igazgatásának elvi kérdései

A bíróságok igazgatásának kérdései a bírósági ügyforgalom, az ügyhátralék és az elintézési időtartam több országban tapasztalható nagymértvű növekedésével az utóbbi évtizedben az érdeklődés homlokterébe kerültek. Ilyen körülmények között ugyanis indokoltan merül fel, hogy az ügyek késedelmes elintézése nem csu-

pán a tényállás tisztázását nehezíti meg, hanem egészében véve is akadályozza az igazságszolgáltatási funkció eredményes megvalósulását, csökkenti a jogkereső állampolgárok bírósági eljárással, igazságszolgáltatással szembeni bizalmát. Az e téren jelentkező nehézségek megoldásának igen jelentős eszköze a bírósági szerve-

zeti törvényhozás tökéletesítése, a bírói eljárás törvényességi garanciák megtartása melletti egyszerűsítése, valamint a személyi és anyagi ráfordítások növelése. Ebben azonban nem elhanyagolható, sőt lényegi szerepe lehet a bírósági igazgatás tökéletesítésének, a bírósági munka jobb megszervezésének is. Annál is inkább, mert amikor az igazságszolgáltatást társadalmi méretekben is jelentős szervezetrendszer nagy anyagi ráfordítások mellett végzi, miközben nem csupán az ügyek elbírálásában közvetlenül érdekeltek, hanem pl. a tanúk, szakértők és más közreműködők jelentős csoportját mozgatja, koordinálja, egyébként is indokoltan vetődik fel annak a gazdasági és igazgatási szervezetrendszerben érvényesített követelménynek az érvényre juttatása, hogy a bíróságok „a maximális társadalmi hatékonyságot a minimális társadalmi ráfordítások mellett érik el.” A bíróságok esetében azonban a gyors eljárás és költségsökkentés igényével együtt különös súllyal jelentkezik az eljárás alaposságának és törvényességének biztosítása, hiszen a bírói eljárás, a bírói út lehetővé tételére kifejezetten ezt célozza és emiatt garanciális jellegű. Ennek a legfontosabb szervezeti-eljárási előfeltétele pedig a bírói függetlenség alkotmányos elve és következetes érvényesítése. Az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése érdekében tett intézkedések éppen ezért nem vezethetnek a „hivatali szemlélet” érvényesítéséhez, nem csökkenthetik az eljárás alaposságának és törvényességének garanciáit, nem jelenthetik a bírói függetlenség sérelmét. A hatékonyság és törvényesség, úgy is mondhatnánk, a hatékonyság és bírói függetlenség összeegyeztetésének követelménye avatja a bíróságok igazgatását tartalmilag az igazgatás sajátos ágává, és nagyrészt ebből származik a bíróságok igazgatásának elvi problematikája is.

A burzsoá bírói szervezet kialakítására nagy hatást gyakorolt az államhatalmi ágak elválasztásának kívánalma, ami felvetette a bíróságok autonómiájának biztosítását is. A fejlődés során azonban elsősorban a bírói függetlenségének és nem a bíróságok „függetlenségének” (autonómiájának) biztosítását hangsúlyozták. A szocialista alkotmányok az egységes államhatalom koncepcióját tették magukévá, amelyben az államhatalom teljessége az államhatalmi-képviselői szerveket illeti meg. Ez nem zárta ki a munkamegosztást, a hatáskörök elhatárolásának, így a törvényesség fokozott biztosítása érdekében a bíróságok igazságszolgáltatási „monopóliuma” megállapításának, továbbá annak az alapelvnek az általános rögzítését, hogy a bírák igazságszolgáltatási funkcióik gyakorlásában függetlenek, csak a törvényeknek vannak alávetve. A bíróságok azonban a szocialista állami szervezet részét képezik, az államszervezet demokratikus felépítésének és a helyes munkamegosztásnak a biztosítása érdekében nem működnek és az esetleges törvénytörések kiküszöbölése érdekében sem működhetnek szervezeti

vakuum-ban, különösen a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek részéről gyakorolt általános ellenőrzés nélkül. Mindamellet nem kétséges, hogy elsősorban a törvényesség és a bírói függetlenség érvényesítése a bírák, sőt a bíróságok különböző szervekkel (közöttük a felsőbb bíróságokkal) való sajátos kapcsolatrendszerét igényli, ami felveti egyes kérdések bírói szervezeten belül történő megoldását is, ilyen értelemben a „bírói autonómia” bizonyos elemeinek a biztosítását. A bíróságok igazgatásának éppen az volt és ma is az az egyik igen fontos problémája, hogy az ezzel kapcsolatos feladatokat a bírák, illetve magán a bírói szervezeten belül oldják meg, vagy pedig az igazgatási feladatok eredményesebb megoldása érdekében részt vegyenek ebben külső igazgatási szervek is. Amennyiben a bíróságok igazgatásában külső igazgatási szervek jogkörét is indokolt megállapítani, további kérdés, hogy garanciális okok, különösen a bírói függetlenség biztosítása miatt milyen feladatokat kell az államhatalmi-képviselői szerveknek, illetve a bírósági szervezeten belüli formáknak fenntartani. A bírói függetlenség érvényesítése szempontjából azonban a bíróságok igazgatásának az az alapvető kérdése, hogy az erre jogosult szervek — legyenek ezek akár a bírói szervezeten belül, akár azon kívül szervezve — milyen jogosítványokkal rendelkeznek, nevezetesen, hatáskörük megállapítása következetesen kizárja-e a konkrét ítélkezés befolyásolását.

I. A bíróságok működésének igazgatási és szervezési feltételei. A bíróságok működésével kapcsolatos adminisztratív ügyintézés, ügyvitel és ügykezelés

A bíróságok igazgatásával kapcsolatos egész tevékenység szerves, részeiben is egymástól függő egységet alkot, annál is inkább, mert egyúttal az a célja, hogy lehetővé tegye, elősegítse a bíróságok eredményes igazságszolgáltató tevékenységét. A bíróságok igazgatásával kapcsolatos feladatok természete ugyanakkor eltérő. A megkülönböztetés forrásaként szolgálhat súlyuk, garanciális jelentőségük, ami a hatáskörrel rendelkező szerv kijelölése és konkrét jogkörének megállapítása szempontjából döntő fontosságú. A tág értelemben felfogott igazgatási feladatok azonban tartalmuk szerint is különböző csoportokba oszthatók. Jól elhatárolható feladatcsoportok alakíthatók pl. aszerint, hogy az egyes feladatok a bírói ítélkezés szervezeti, személyi és tárgyi feltételeinek biztosításával; az ítélkező egység és a bíróság adminisztratív ügyintézésének, ügyvitelének és ügykezelésének ellátásával (segédhivatali feladatok); illetve a bíróság adminisztratív vezetésével, a bírósági munka megszervezésével függenek össze.

1. A törvényhozás meghatározza a bírósági szervezet alapjait, a felállítandó bíróságok típusait (rendes bíróság, különbíróságok) és szintjeit

(alsó-szintű, közép-szintű és legfelsőbb bíróságok). Ennek végrehajtásaként kerülhet sor a konkrét bírósági szervezet kialakítására. Ezzel együtt kell megállapítani az egyes bíróságok illetékességi körzetét, személyi státusait és székhelyét, ami egységes szemléletet, a jogi és szervezési szempontok együttes figyelembevételét igényli. Az európai szocialista országokban pl. általánosan elfogadott és a törvényhozásban is rögzített kiindulási alap a rendes bíróságok általános államigazgatási — területi beosztás szerinti szervezésének elve. Ez az elv ugyanis az egész állami szervezet felépítése tekintetében meghatározó jelentőségű, elősegíti a fórumrendszer könnyebb áttekinthetőségét, megkönnyíti az állami szervek közötti hatékony együttműködést. A bíróság illetékességi körzetének azonban az egyes szocialista országokban nem feltétlenül kell egybeesnie a közigazgatási határokkal. Ez az engedmény viszont elsősorban munkaszervezési, gazdaságossági szempontokat honorál. Ha a közlekedési adottságok megfelelőek, nem feltétlenül indokolt pl. a kis ügyforgalmú, egy vagy két bírót foglalkoztató alsó-szintű bíróságok fenntartása, hiszen a nagyobb illetékességi körzettel, nagyobb ügyforgalommal és ezért több bírói státussal rendelkező bíróságnál jobb feltételek teremthetők a bírák kívánatosnak tartott szakosítására, a bírósági munka jobb megszervezésére. Ilyen megfontolások alapján egyébként elképzelhető egy optimálisnak tartott szervezeti modell kimunkálása és figyelembevétele is.

2. A hivatásos bírói, valamint a szocialista országokban az ülnöki tisztség betöltésének és megszüntetésének módja a bírói szervezet demokratizmusa és a bírói függetlenség érvényesülése szempontjából alapvető jelentőségű. Az ezt kifejezésre juttató aktus azonban — különösen a hivatásos bírák tekintetében — gondos előkészítést kíván, sőt általánosabban fogalmazva, a bíróságok bírói személyzettel való ellátása országos szinten is egységes és következetes, hosszú távra méretezett személyzeti munkát igényel, ami azt tartja szem előtt, hogy az igazságszolgáltatás törvényes és eredményes ellátásának döntő feltétele a hivatását szerető, társadalmi kérdések iránt érdeklődő és szakmailag magasan kvalifikált bírói kar kialakítása. Jól követhetően ezt a törekvést juttatja kifejezésre az európai szocialista országok jogalkotása, amikor pl. jóformán általánosan elfogadott követelménnyé teszi, hogy hivatásos bírói tisztséget csak jogvégzett személy töltsön be, de ezt tükrözi többek között a bírói megbízási idő meghosszabbításának több országban tapasztalható tendenciája is. Ennek során a személyzeti politikának azzal is számolnia kell, hogy bár a bírói munkakör betöltése igen magas személyi követelményeket támaszt, különösen a bírák túlterheltsége, az ezzel is összefüggő „hivataltal jelleg” erősödése, más szellemi, illetve jogi foglalkozásokhoz képest a bírák nem kielégítő erkölcsi és anyagi megbecsülése akadályokat

emelhet a kívánatosnak tartott személyi állomány kialakítása elé. Vannak ilyen jelzések hazánkban, de ezt mutatják más országok tapasztalatai is.¹

A bírósági személyzeti munkának tehát más igazgatási intézkedésekkel összhangban kell gondoskodni a bíróságok működésével kapcsolatos személyi feltételek biztosításáról. Ez — ami a hivatásos bírákat illeti — magában foglalja a bírójelöltek képzését, a bírói funkcióra alkalmas személyek kiválasztását és jelölését, a bírák továbbképzését. A bíróságok konkrét igényeinek megfelelően biztosítani kell a bírói személyzetet az egyes bíróságokhoz és az egyes munkakörökbe és általában el kell látni a munkáltatóra háruló jogokat és kötelezettségeket. Ebben a körben azonban a bírói tisztség betöltésének és megszüntetésének módja mellett különösen a bírák áthelyezésével, továbbá a bírák minősítésével, előmenetelével és fegyelmi felelősségre vonásával kapcsolatos kérdések túl is mutatnak a személyzeti munka keretein. Ezeknek a kérdéseknek a szabályozását az egyes országok jogalkotása már általában a bírói függetlenség érvényesülésének jogi garanciái között tartja számon.

3. A bíróságok folyamatos működéséhez biztosítani kell a megfelelő tárgyi feltételeket. Ennek alapja a bíróságok működésének finanszírozása. A központi, egyes országokban esetleg helyi költségvetési keretek felhasználásával kell gondoskodni pl. a személyi állomány bérezéséről, a bírósági épületek fenntartásáról és korszerűsítéséről, a bíróság működéséhez szükséges berendezésekről és a különböző anyagi eszközökről. Ebben a körben a bírósági ügyforgalom növekedése és a bírósági munka korszerű megszervezésére irányuló törekvések közepette fokozott mértékben jelentkezik a világ egyre több országában a legfejlettebb technikai eszközök felhasználásának lehetővé tétele is mind a bírósági eljárásban, mind a bírósági adminisztráció során.²

¹ Franciaországban pl. hasonló okok miatt egyenesen az „utánpótlás válságáról” beszélnek. (L. Hubert Pinsseau: L'organisation judiciaire en France. Notes et Etudes Documentaires, 1972. február 14-i sz. 39. s. köv. old.)

² A különböző nagyságú bíróságok adminisztratív munkájának manuális, mechanikai és számítógépes lehetőségeiről, valamint már az utóbbi alkalmazásának kezdeti eredményeiről is igen érdekes áttekintést nyújtott az USA-ban Norbert A. Halloran: Modernized Court Administration c., 1967-ben megjelent tanulmánya (Task Force Report: The Courts c. kötetben. U. S. Government Printing Office, Washington, 1967.) A számítógépes technika alkalmazási lehetőségeiről és a bevezetésével kapcsolatos igényekről a magyar jogirodalomban l.: Aranyi Attila—Révész Ferenc: Elektronikus számítógépek a jogtudományban és az igazságszolgáltatásban c. tanulmányát (Magyar Jog és Külföldi Jogi Szemle, 1971. 9. sz.), valamint Révész Ferenc: A számítógépek jogi és igazságügyi alkalmazásának áttekintése címmel elhangzott előadásának anyagát. (Megjelent a Számítástechnikai és kibernetikai módszerek alkalmazása a jogtudományban és az államigazgatásban c. kiadványban. Tankönyvkiadó, Budapest, 1973.)

4. A mai bírósági szervezetben, amelyre általában az jellemző, hogy egy bíróságon belül több ítélkező egység (tanács, egyesbíró) nagy ügyforgalmat bonyolít, különös súllyal jelentkezik az az igény, hogy a bírákat mentesítsék a nem szoros értelemben vett bírói feladatok, különösen a konkrét igazságszolgáltatással kapcsolatos adminisztratív ügyvitel ellátása alól. Ez feltételezi a szakképzett kisegítő személyzet (főleg jegyzőkönyvvezető, gyors- és gépiró stb.) biztosítását. A bíróság működésével kapcsolatban azonban több más, jellegében *adminisztratív feladatot* is el kell végezni, s ehhez ugyancsak biztosítani kell a szükségesnek tartott személyi, esetleg a speciális szervezeti feltételeket is. A személyzeti munkával és a munkáltatói jogok gyakorlásával, a bíróságok pénz- és anyaggazdálkodásával összefüggő ügyintézői és ügyviteli feladatokon túlmenően gondoskodni kell pl. elsősorban az iratok és letétek megfelelő kezeléséről, a bírósági statisztikai adatszolgáltatásról, továbbá a bíróság és egyes bírósági testületek működésével kapcsolatos egyéb adminisztratív feladatok (pl. a testületi ülések előkészítése) ellátásáról is.

5. Különösen a nagyobb, több ítélkező egységből álló bíróságokon igen fontos és sajátos feladat a *bíróság adminisztratív vezetése, a bíróság munkájának megszervezése*. Ez elsősorban az adott bíróságnál jelentkező adminisztratív feladatok ellátásának vezetését és szervezését, a munkafegyelem betartatását jelenti, emellett bizonyos értelemben magában foglalja az ítélkező munka megszervezését is. Így pl. az adott bíróságnál gondoskodni kell az ülnökök behívásáról, az ülnökök tanácsokba történő beosztásáról, stb., de ebben a körben a központi kérdés a bírák tanácsokba és kollégiumokba történő beosztása, a bíróságokhoz érkezett ügyek kiosztása, a szükséges és lehetséges szakosítás kialakítása. Ezzel együtt el kell érni, hogy a bírák a meglévő kereteken belül arányosan legyenek megterhelve, a bíróság a hatáskörébe és illetékessége alá tartozó ügyeket lehetőleg késedelem nélkül elintézzze, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez feltételezi más igazgatási feladatok eredményes ellátását, különösen az ügyforgalom mértékének és az ügyek törvényes és körültekintő elbírálása igényének megfelelő személyi feltételek biztosítását.

Az USA-ban — ahol a bírói függetlenséget úgy értették, hogy ez a bírák igazgatási kérdésekben való függetlenségét is jelenti³ — a bírósági munkaszervezés terén hosszú ideig számottevő lemaradás volt tapasztalható. A 60-as évektől kezdődően azonban különös súllyal vetődött fel általában a bírósági igazgatás és különösen a bírósági munkaszervezés kérdéseinek vizsgálata, az igazgatásszervezésben és a vállalatszervezés-

ben szerzett tapasztalatoknak a hasznosítása.⁴ Ennek kapcsán a bíróság igazgatását, illetve a bírósági munka megszervezését ellátó bírói, illetve bírósági elnöki (elnökhelyettesi) tisztségen túlmenően — ami egyébként az európai kontinensen is már régebben és általánosan elterjedt — az Amerikai Egyesült Államokban felmerült az ilyen irányú képzettséget igénylő hivatásos „*manageri*” tisztség⁵ bevezetésének szükségége is. Az egyes tagállamokban ismert hasonló megoldások mellett 1971-ben a szövetségi bírósági rendszerben is szélesebb körben intézményessé tették ezt a tisztséget (circuit executive), ennek a viselője azonban feladatait a főbíró és egyes bírói testületi szervek (Judicial councils) általános felügyelete mellett és az utóbbiak által megállapított körben végzi. Az 1971. évi bírósági szervezeti reform ehhez hasonló tisztségeket (administrator) honosított meg egyébként pl. Angliában is. Ezek az „*adminisztrátorok*” a bíróságok igazgatásával és a bírósági munka megszervezésével kapcsolatos feladatokat az elnöklő bíróval megosztva látják el és a Lord Kancellárnak felelősek.⁶

A bírósági munka megszervezésére irányuló tevékenység nyilvánvalóan hathatósan elősegítheti a bíraskodás hatékonyságának emelését. A bírósági munka szervezésével, különösen a konkrét ítélkező munka megszervezésével kapcsolatban azonban számos aggály is felmerülhet. Az USA-ban pl. jelentkezett egy olyan félelem, hogy ennek révén az erre jogosultak az egyes ügyekbe is beavatkozhatnak. Ilyen összefüggésben kapott ismételt hangsúlyt az a kíváncsalom, hogy a bíró a bírói működés valódi feje legyen, éppen ezért a bírósági munkaszervezés nem vihető a „*hivatalfőnök*” önkényes határozatai által, legyen ez akár a főbíró, bírósági elnök, akár a hivatásos manager.⁷ A túlfeszített bírói ügyintézési elvárás és az erre irányuló munkaszervezés is igen káros következményekkel járhat az ügyek körültekintő és törvényes elbírálása szempontjából, ami az állampolgárok alapvető jelentőségű ügyeiben ítélkező bíróságok esetében döntő súllyal jelentkezik, annál is inkább, mert a bírói elbírálás pl. ezért alapvető törvényességi garancia. A bírák munkaterhének feszítettsége ugyanis maga után vonhatja a gon-

⁴ L. erről Warren E. *Burger* bevezetőjét a Symposium on Judicial Administration c. anyaghoz. Public Administration Review, 1971. 2. sz. 113. old.

⁵ Ezek képzése 1970-ben kezdődött 60–75 főt számláló csoportban, 3×6 hónapos tanulmányi idővel, és pedig a The Institute for Court Management at the University of Denver Law Center mellett. (L. erről: George A. *Shipman*: Training Court Administrators. Public Administration Review, 1970. 6. sz. 635. s. köv. old.)

⁶ R. J. S. *Baker*: Administrative Theory and Public Administration. Hutchinson University Library, London, 1972. 181. old.

⁷ L. William A. *Mc Rae* recenzióját a Michigan Law Review 1972. évi 8. számában a Managing the Courts c. munkáról. (Írta: Ernest C. *Friesen* — Edward C. *Gallas* — Nesta M. *Gallas*. Bobbs—Merrill, Indianapolis, 1971.)

³ Task Force Report: The Courts. i. m. 81. old.

dos és körültekintő elbírálás lehetőségeinek szűkülését, a törvénytörő és megalapozatlan ítéletek számának növekedését. A Szovjetunióban egy erre vonatkozó vizsgálat adatai szerint pl. büntető ügyekben havi 1—6 ügyes befejezési átlag mellett a bírák 61%-a, 7—10 ügyes átlag mellett a bírák 51%-a, míg 11—19 ügyes átlag mellett már csak a bírák 44,6%-a ítélkezett az év során hatályon kívül helyezéssel.⁸ Az ügyek egyedi jellege, az ezek törvényes elbírálásához fűződő fokozott érdek akadályokat emel a bíró tevékenységének „normázása” elé is. A nagyobb ügyforgalmú, több bírót foglalkoztató bíróságoknál azonban már kialakíthatók bizonyos általános, az egész bíróságra vonatkoztatott befejezési elvárások, hiszen az ügyek egyediségéből adódó sajátosságok ezen a szinten már kiegyenlítődnek. Ez után az ügyforgalom és a feszített munkateher veszélyeinek figyelembevételével alapul szolgálhat nem csupán az egyes bíróságok bírói státusainak megállapításához, hanem a bírói ítélkező munka bíróságon belüli megszervezéséhez is. Ez az utóbbi tevékenység — döntően az elbírálandó ügyek szétosztása — azonban nem csupán szervezői adottságokat kíván, hanem a jogi szabályozás és a gyakorlati ítélkező munka sajátosságainak, valamint a bírák munkájának mélyreható ismeretét is igényli.

6. Az egyre általánosabban elfogadott álláspont szerint a bíróságok eredményes igazgatása feltételezi az *igazgatási feladatok ellátásának egységes irányítását, illetve felügyeletét*. Az e tevékenységet ellátó szervek azonban több országban felhatalmazást kaptak a bírói ítélkezés feladatszerű elemzésére is, amihez az egyes országok jogalkotása szerint további jogosítványok társulhatnak. Az e körben kialakított megoldások pedig hangsúlyozott figyelmet érdemelnek nem csupán az ítélkezés felülbírálati lehetőségeitől való elhatárolás szempontjából, hanem azért is, hogy ez a tevékenység potenciálisan se jelenthesse a bírói függetlenség sérelmét.

II. A bíróságok igazgatásának szervei

A bíróságok igazgatásának alapvető kérdése, hogy a bíróságok ítélkező tevékenységével kapcsolatos adminisztratív ügyvitel és ügykezelés ellátásán túlmenő igazgatási feladatokra magán a bírósági rendszeren belüli vagy azon kívüli szerveknek van-e hatásköre. Az igazgatási feladatok bírósági rendszeren belül történő megoldása különösen a bírósági autonómia, és ennek révén elsősorban a bírói függetlenség biztosításának igényéből táplálkozik, bár az igazgatási kérdésekben való autonómia nem feltétlen előfeltétele a bírói függetlenség biztosításának. Az igazgatási feladatok külső igazga-

tási szervekre történő ruházása azt az igényt fejezi ki, hogy a bíróságok sajátképpen tevékenységétől eltérő igazgatási tevékenységet erre specializált külön szervek, az államigazgatás részeként és eszközeinek felhasználásával végezzék. A fejlődés mai szakaszán azonban e téren már aligha beszélhetünk tiszta rendszerekről, azon túl, hogy egyes bírósági igazgatási feladatok megoldásában döntő szerepet kaphatnak a képviselői szervek is. Általában csak arról lehet szó, hogy a bíróságok igazgatása tekintetében egyes országokban a bírósági szervek, míg másutt a külön igazgatási szervek jogosítványai vannak túlsúlyban. Azokban az országokban, ahol ugyanis a bírósági igazgatásban a bírósági rendszeren belüli szervek töltik be a meghatározó szerepet, részt vehetnek ebben egyes külső igazgatási szervek, illetve e feladatok ellátására kialakulhatnak speciális igazgatási szervek is. Más országokban pedig a külső igazgatási szervek bírósági igazgatásban betöltött igen fontos szerepe sem zárja ki, sőt esetleg kifejezetten szükségessé teszi, hogy pl. a bírák jogi helyzete (függetlensége) szempontjából jelentős kérdések megoldásában a bírósági rendszerhez tartozó szervek, illetve testületek is részt vegyenek. Ez egyben azt a széles körben kifejezésre jutó törekvést tükrözi, hogy a bíróságok igazgatásával kapcsolatos feladatok megoldására hivatott szervek kijelölésénél vegyék számításba az egyes feladatok sajátosságait, a hatásköröket ennek megfelelően differenciálják.

1. A bíróságok igazgatásában részt vevő szervek feladatok természet szerinti differenciálására irányuló törekvése nem mond ellent annak a követelménynek, hogy a bíróságok igazgatásáért való felelősséget — legalábbis a javaslatétel jogának biztosításával — *országos szinten egy szervezetre koncentrálják*. Ez a tendencia jól nyomon követhető a burzsoá jogrendszerekben,⁹ és ez a jellemzője az európai szocialis-

⁸ T. Morscsakova: Organizacia truda i rabocseje vremja szugi. Szocialiszticeszkaja Zakonnoszty, 1970. 9. sz. 25. old.

⁹ Csak utalunk arra, hogy Franciaországban pl. a rendes bíróságok és az ezekhez kapcsolódó egyes különbíróságok igazgatásának központi szerve az Igazságügyi Minisztérium (Ministère de la Justice). Az NSZK-ban szövetségi szinten és az egyes tagállamokban is működnek igazságügyi minisztériumok (Justizministerium), vagy ennek megfelelő szervek, amelyek tradicionálisan a rendes bíróságok igazgatásának központi szervei. Különböző okok, így pl. a bírói függetlenség erősítése érdekében azonban az elmélet felvetette, hogy a különbíróságok igazgatását vegyék ki az ágazati minisztériumok alól, s valamennyi bíróság igazgatását egy közös minisztérium (Rechtspflegeministerium) lássa el. Ezt az igényt néhány újabban megjelent törvényhozási aktus is honorálta. Az előbb említett országokkal szemben az USA-ban kialakított megoldást még ma is nagy mértékben befolyásolja az a felfogás, amely a bíróság számára az igazgatási kérdésekben is autonómiát kíván biztosítani. Itt is tanúi lehetünk azonban az erre specializált központi igazgatási szerv kialakításának. Szövetségi vonatkozásban pl. 1939-ben létrehoztak egy igazgatási hivatalt (Administrative Office of the United States Courts), amely a bírósági igazgatás központi szerve. E szerv igazgatóját ugyanakkor a Legfelsőbb Bíróság nevezi ki és egy bírói testület, a „Judicial Conference of the United States” általános felügyelete és irányítása alatt működ-

ta országok jogalkotásának is. Ennek pedig elsősorban az az alapja, hogy a bíróságok hatékony igazgatása érdekében legyen egy olyan központi szerv, amely koordinálja az egymással szervesen összefüggő igazgatási feladatok megoldását.

A szocialista országokban a fejlődés során többször igen élesen jelentkezett az a probléma, hogy a bírósági igazgatás súlyponti szerve egy erre specializált külön igazgatási szerv legyen-e, vagy pedig a bíróságok igazgatásával kapcsolatos feladatokat döntően a bírósági rendszeren belül, a legfelsőbb bíróság, ill. a legfelsőbb bíróságok irányítása és felügyelete alatt végzik. Ez utóbbi megoldásra az újabb jogfejlődésben is találhatunk példákat, jóllehet a külön központi bírósági igazgatási szerv (igazságügy-miniszter, illetve igazságügyi minisztérium) ilyen irányú jogkörének elismerése jóval általánosabban elterjedt. Albániában pl. az 1966. évi alkotmánymódosítással megszüntették az Igazságügyi Minisztériumot és az 1968. évi bírósági szervezeti törvény a bíróságokra — élén a Legfelsőbb Bírósággal — ruházta a bíróságok igazgatását.¹⁰ A Szovjetunióban sem működtek éveken keresztül külön igazságügyi igazgatási szervek, igazságügyi minisztériumok. 1956—1963 között szüntették meg ezeket, és pedig a bíróságok vezetésében meglévő párhuzamosság kiküszöbölése,¹¹ valamint a bírói füg-

getlenség fokozott biztosítása érdekében.¹² A bíróságok igazgatásával összefüggő feladatok bírói szervek hatáskörébe kerültek, élükön a szövetséges köztársaságok, illetve a szövetség legfelsőbb bíróságaival. 1970-től kezdődően azonban a Szovjetunióban ismét életre hívták a külön igazságügyi igazgatási szerveket¹³ — elsősorban a szövetségi, szövetséges köztársasági és autonóm köztársasági igazságügyi minisztériumokat —, amelyek egyik alapvető feladata a bíróságok szervezeti vezetése (igazgatása).¹⁴ Létrehozásukat az igazságügyi szervek állami vezetési színvonalának növelése, a népgazdaságban folyó jogi munka megjavítása, a törvényhozás további tökéletesítése és a szocialista törvényesség megerősítése tette szükségessé,¹⁵ azonban a törvényhozás egyértelműen rögzítette azt is, hogy a bíróságok szervezeti vezetése nem sértheti a bírák függetlenségének, csak törvényi alávetettségének elvét.¹⁶ Albánia kivételével a többi európai szocialista országban is működnek igazságügyi minisztériumok,¹⁷ melyek többek között a bíróságok igazgatásának szakosított, központi szervei, s vezetőjük a reá háruló igazgatási feladatok ellátásáért a kormány tagjaként felelősséggel tartozik. Az igazságügyminiszter bíróságok igazgatásában betöltött szerepét illetően azonban a jogirodalomban jelentkező felfogások ezekben az országokban sem egységesek. Újabbban pl. Lengyelországban vetették fel, hogy indokolt lenne a bíróságokat teljesen kivenni a központi államigazgatási szervek működési köre alól, az igazságügyminiszter által betöltött funkciók többségét pedig a bíróságon belüli igazgatási, illetve bírói önkormányzati szervekre lehetne ruházni, mely utóbbiak-

dik. Ami Angliát illeti, már az elmúlt századtól kezdődően többször javasolták a Parlamentben, hogy állítsák fel az igazságügyi minisztériumot, illetve legyen egy, a bíróságok igazgatásáért felelős központi szerv. Angliában ugyanis a bíróságok e téren eléggé széles körű autonómiát élveztek, emellett egyes igazgatási feladatok megoldásában több külső állami szerv vehetett részt. Az igazságügyminiszter elnevezésnek viszont ebben az országban rossz hangzása volt, attól tartottak, hogy nem csupán a bíróságok igazgatása, hanem az „igazság” is az ellenőrzése alá kerülne. Igazságügyi minisztériumot nem is hoztak létre, azonban a Lord Kancellárnak — aki egy igen jelentős közjogi méltóság, többek között elnöke a felsőháznak, tagja a kormánynak, igen magas bírói és bírósági elnöki funkciókat tölt be — és Hivatalának (Lord Chancellor's Department) jogköre a bíróságok igazgatása tekintetében fokozatosan kiszélesedett. (L.: R. M. Jackson: *The Machinery of Justice in England*. Fourth Edition, Cambridge, At the University Press, 1964. 415. és köv. old.) Megerősítette ezt a folyamatot az 1971. évi bírósági reform (Courts Act 1971.) is, jóllehet még mindig nem alakult ki a bíróságok igazgatásának egységes rendszere, már csak azért sem, mert a bírósági elnökök a Lord Kancellárnak nem tartoznak felelősséggel.

¹⁰ 4174/1966. sz. törvény az alkotmány 80. cikkelye utolsó bekezdésének törléséről, valamint az Igazságügyi Minisztérium megszüntetéséről. 1. cikkely. (Gazeta Zyrtare, 1966. 6. sz.); 4406/1968. sz. bírósági szervezeti törvény 24—26. cikkelyei. (Gazeta Zyrtare, 1968. 7. sz.)

¹¹ L. pl. az OSZFSZK Legfelsőbb Szovjet Elnökségének 1963. április 13-i törvényerejű rendeletét az OSZFSZK Igazságügyi Minisztériumának megszüntetéséről és az OSZFSZK Minisztertanácsa mellett működő Jogi Bizottság létrehozásáról. Preambulum. (Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta RSZFSZR, 1963. 15. sz.)

¹² V. P. Bozsev—T. N. Dobrovolszkaja—I. D. Per-SZSZSZR (szugyebnoe upravlenie). Szerk.: I. D. Perlov. Izdatyelsztvo „Juridicseszskaja Lityeratura”, 1966. 16. old.

¹³ Ezt a folyamatot általános igénnyel rögzítette a Szovjetunió, a szövetséges és az autonóm köztársaságok bírói szervezeti törvényhozásának alapjairól szóló törvényt (1958. december 25.) is módosító 1971. augusztus 12-i törvényerejű rendelet. (Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta SZSZSZR, 1971. 33. sz.)

¹⁴ A szovjet jogirodalomban korábban vita tárgyát képezte, hogy e tevékenység megjelölésére a „bírói igazgatás” vagy a „bírói szervezeti vezetése” terminológiát használják. (L.: Bozsev—Dobrovolszkaja—Perlov: i. m. 3. és köv. old.)

¹⁵ L. erről: Sztanovlenie osznoz obszceszozjuznogo zakonodatyelsztva (Szerk.: M. G. Kiricsenka—I. Sz. Szamocszenko). „Juridicseszskaja Lityeratura”. Moszkva, 1972. 212. old.

¹⁶ L. a fent idézett, 1971. augusztus 12-i tvr. 2. pontját.

¹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy igazságügyi minisztériumok nem feltétlenül működnek minden állami egységben. A 36/1964. sz. csehszlovák bírósági szervezeti törvény 156/1969. sz. törvénnyel módosított szövege szerint pl. csak köztársasági igazságügyi minisztériumok működnek, szövetségi szinten ilyen szervet nem alakítottak. (A törvény egységes szerkezetbe foglalt szövegét l.: Sbirka zákonů, 1970. 5. sz.)

nak a bírósági apparátus belső ügyeiben a jövőben alapvető szerepet kellene játszani.¹⁸

Az európai szocialista országokban előfordul, hogy az igazságügyi minisztériumok mellett más központi igazgatási (esetleg társadalmi) szervek is feladatszerűen részt vesznek a bírósági igazgatási feladatok megoldásában. Egyes különbíróságok, így Lengyelországban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában a katonai bíróságok igazgatásának központi szerve a honvédelmi miniszter.¹⁹ Más országokban a súlyponti szerv ebben a tekintetben is az igazságügyminiszter, jóllehet bizonyos igazgatási feladatok ellátása során nem kizárt a honvédelmi miniszter együttműködése. Magyarországon pedig a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 50. § (2) bekezdése általános jelleggel rendelkezett úgy, hogy a munkaügyi bíróságok működése felett a felügyeletet az igazságügyminiszter a munkaügyi miniszterrel és a Szakszervezetek Országos Tanácsának a főtákarával egyetértésben gyakorolja. Mindezek ellenére az európai szocialista országokban határozottan kirajzolódik az az igény, hogy a rendes és a különbíróságok igazgatását is központi szinten egy igazgatási szervre, az igazságügyi minisztériumra koncentrálják, ami elősegítheti az egymással szervesen összefüggő bírósági igazgatási feladatok eredményesebb megoldását és nem elhanyagolható körülmény az egységes bírósági jogállás szervezeti feltételeinek megteremtése szempontjából sem. Ezt még akkor is meg kell állapítani, ha tudjuk, hogy a szocialista országokban a külön igazgatási szervek igazgatási jogkörét a sajátos közjogi helyzetben levő bíróságokra általában nem terjesztik ki, illetve azt a más bíróságok irányában fennálló jogkörhöz képest korlátozzák.

Az európai szocialista országok többségében a legfelsőbb bíróság a bírósági igazgatás szempontjából speciális helyzetet élvez.²⁰ A Szovjetunióban az 1971. évi reform során pl. következetesen érvényesítették azt az elvet, hogy az egyes bíróságok felé irányuló igazgatási teendőket ne ugyanazon a szinten szervezett külön igazságügyi igazgatási szervek lássák el, és a Szovjetunió Igazságügyi Minisztériuma sem jogosult Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságá-

nak igazgatására (szervezeti vezetésére).²¹ Az igazságügyi minisztérium igazgatási jogosítványai elvileg nem terjednek ki a legfelsőbb bíróságra Lengyelországban, az NDK-ban és Romániában sem. Csehszlovákiában a szövetségi legfelsőbb bíróság igazgatását a Legfelsőbb Bíróság elnöke végzi, jóllehet a katonai kollégium tekintetében ezt a tevékenységet a kollégium elnöke útján a nemzetvédelmi miniszter látja el. Szükséges azonban ehhez is a Legfelsőbb Bíróság elnökének egyetértése. A rendes bíróságokról szóló 1965. évi jogszóló alaptörvény sem tartalmaz olyan rendelkezést, amely azt mutatná, hogy a szövetségi igazságügyi igazgatási szerv a szövetségi rendes legfelsőbb bíróság felé a statisztikai adatszolgáltatás biztosításán túlmenő igazgatási jogosítványokkal rendelkezne.²² Nem ennyire egyértelmű a megoldás Magyarországon, hiszen a bíróságokról szóló új törvény megfogalmazása alapján az igazságügyminiszter jogköre, és pedig a törvény terminológiája szerint a „bíróságok általános működése feletti felügyelet jogköre” valamennyi bíróságra kiterjed. Mindamelllett a törvényben több helyen jelentkezik az a kívánalom, hogy az igazságügyminisztert egyébként megillető jogosítványokat a Legfelsőbb Bíróság és bírái esetében maga a Legfelsőbb Bíróság elnöke, illetve az igazságügyminiszter a Legfelsőbb Bíróság elnökével egyetértésben gyakorolja. (Pl. a munkáltatói jogok gyakorlása, kollégiumvezetők kinevezése, tanácselnöki munkakörbe történő beosztás, illetve a bíró Igazságügyi Minisztériumba történő beosztása stb.)²³ Ezek a rendelkezések pedig már azt mutatják, hogy törvényhozásunk is méltányolni törekszik azt a szocialista országokban széles körben elfogadott felfogást, mely a legfelsőbb bíróság állami „fő-szerv” jellegéből, legfelsőbb államhatalmi-képviselési szerveknek való közvetlen felelősségéből eredően az igazságügyminiszterrel szemben a legfelsőbb bíróság számára nagyfokú autonómiát kíván biztosítani. Ez azonban igazgatási kérdésekben nem zárja ki, sőt a szervesen összefüggő igazgatási feladatok eredményes megoldása egyenesen szükségessé teszi az igazságügyminiszter, ill. a két szerv együttműködését.

²¹ L.: Kiricsenko—Szamosczenko: i. m. 213. old.

²² L. Stanisław Włodyka: Ustróni organów ochrony prawnej. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1968. 154—155. old.; L. továbbá a törvénykezési szervek alapvető feladatairól és munkamódszereiről szóló, 1963. április 4-i tvr. (Gesetzblatt, I. 1963. 3. sz.) IV. fejezetét, valamint az Igazságügyi Minisztérium statutumáról szóló, 1968. január 18-i minisztertanácsi rendeletet (Gesetzblatt, II. 1968. 18. sz.) az NDK-ban; az Igazságügyi Minisztérium szervezéséről és működéséről szóló, 648/1969. sz. tvr. 85/1973. sz. tvr-rel módosított 22. szakaszát (Buletinul Oficial, I. 1973. 20. sz.) Romániában; az 1964. évi bsz. módosításaival egységes szerkezetbe foglalt szövegének (Sbirka zakon¹), 1970. 5. sz.) 31. § (1) és 37. § (2) bekezdését Csehszlovákiában; az általános hatáskörű bíróságokról szóló, 1965. február 5-i alaptörvény (Službeni List SFRJ, 1965. 7. sz.) II. fejezetének 4. pontját Jugoszláviában.

²³ A bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 50. § (1) bek.; 61. §; 59 § (2) bek.; 56. § (2) és (4) bek.

¹⁸ Marek Pomorski: Odrębność organizacyjną i niezawisłość sądów. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio G. Ius, Vol. XIX. Lublin, 1972. 146. és köv. old. (francia nyelvű résumé).

¹⁹ L. a katonai bíróságok szervezetéről szóló, 1972. június 8-i lengyel törvény (Dziennik Ustaw, 1972. 23. sz.) 4. cikkelyét; a 156/1969. sz. törvénnyel módosított csehszlovák bsz. 37. §-át; a katonai bíróságokról szóló, 1965. február 5-i jugoszláv törvény (Službeni List SFRJ, 1965. 7. sz.) 48. cikkelyét.

²⁰ Meg kell jegyezni, hogy vannak ilyen törekvések egyes burzsoá országokban is. Franciaországban pl. a bíróságok főfelügyelőjének igazságügyminiszter nevében gyakorolt felügyeleti joga a Legfelsőbb Bíróságra (Cour de cassation) nem terjed ki. (Décret n° 65—2 du 5 janvier 1965 relatif à l'exercice des attributions de l'inspecteur général des services judiciaires. 1. cikkely. Journal Officiel, 1965. 6. sz.)

2. A bírósági igazgatás sajátos szerveiként különböztethetők meg ezek „helyi”, egyes bíróságok irányában hatáskörrel rendelkező igazgatási szervei. (Külön kérdés, hogy helyileg esetleg más állami szervek — pl. a tanácsok végrehajtó bizottságai — is közreműködhetnek egyes igazgatási feladatok megoldásában.) Jogállásukat az európai szocialista országokban az határozza meg, hogy igazgatási kérdésekben a bírósági igazgatás központi szervének, éspedig — a fentiekben ismertetett kivételeket nem tekintve — általában az igazságügyminiszternek az irányítása, illetve felügyelete alatt működnek, jóllehet a bírósági szintek szerint kialakulhat e szervek további hierarchiája is. Szervezeti formáikat tekintve egyébként két fő típusuk alakult ki. Nevezetesen: a bírósági szervezeten kívül létrehozott szervek, illetve az egyes bíróságok elnökeire épített igazgatási szervek típusa, akit az irányítása és felügyelete alatt álló bírósági vezetők (pl. elnökhelyettesek), az igazgatási feladatok ellátásával külön megbízott bírák és adminisztratív ügyintézők segíthetik feladatainak megoldásában. Az európai szocialista országokban (és általában másutt is) ez a legcélszerűbbnek tartott megoldás²⁴ általánosan elterjedt, de találhatunk példát a külön szervezett helyi igazságügyi igazgatási szervek létrehozására is. Igen eklatáns példa erre, hogy a Szovjetunióban 1970-től kezdődően — nyilvánvalóan az ország méreteire tekintettel — ismét megalkotották az oblasztyi, kraji és hasonló szintű városi szovjetek végrehajtó bizottságainak igazságügyi osztályait, melyek ellátják a járásbíró-ságok (városi bíróságok) szervezeti vezetését.²⁵

A bírósági elnök funkciói igen sokrétűek. Ő a bíróság igazgatásának a feje, a bírósági igazgatási szervezetrendszer „helyi” láncszeme. Az adott bíróságnál igen jelentős szerepet tölt be a munka megszervezésében. Ezek mellett azonban — mint bíró — ítélezési feladatokat is ellát, s meghatározott vonatkozásokban ő a bírói testületeknek a vezetője, sőt a képviselője is. Egyszerűbben és élesebben fogalmazva: ő a központi bírósági igazgatási szerv „helyi megbízottja”, másrészt ő az ítélező tevékenységükben független bírák bírósági testületének az elnöke. Mindez a bírósági elnökkel szemben több irányú, nagyon összetett követelményeket támaszt, azonban belső igazgatási és munkaszervezési szem-

pontból nagy előnyöket rejt magában. Ha ugyanis az adott bíróságnál az igazgatási, illetve munkaszervezési feladatokat bíró, a bírói testület elnöke látja el, az ítélező munka és a jogi szabályozás sajátosságainak alapos, belső ismerete, továbbá az ítélező tevékenységükben független bírákkal való szakmai, kollégális viszony igen fontos tényező lehet ezek eredményes megoldásában. Az elnök bírói működése, bírói testület elnökeként való felfogása ugyanakkor felveti, hogy elnöki funkcióiban is biztosítsák számára azokat a bírói szervezet demokratizmusát és a bírói függetlenség fokozott érvényesítését célzó garanciákat, amelyek egyébként a bírák tekintetében meggyökeresedtek. Ilyen összefüggésben külön értékelendők azok az egyes szocialista országokban érvényesülő megoldások, amelyek szerint a bírósági elnököket az erre felhatalmazott államhatalmi-képviselői szervek választják. Magyarországon a Legfelsőbb Bíróság elnökének kivételével a bíróságok elnökeit az igazságügyminiszter (a katonai bíróságok elnökeit a honvédelmi miniszterrel együttesen) nevezi ki,²⁶ azonban a Szovjetunióban és az NDK-ban az alsóbb szintű rendes bíróságok elnökeit is a megfelelő szintű államhatalmi-képviselői szervek választják.²⁷

A bírósági igazgatás központi és általában a különböző szintű bíróságok elnökeire épített helyi szervei között a hatásköri megosztás kérdése — szervezeti rendszeren belüli igazgatásról lévén szó — korántsem olyan jelentőségű, mint a centralizáció és a helyi önállóság problémája pl. a külső igazgatás ellátására is feladatszerűen jogosult központi és tanácsi igazgatási szervek viszonyában. A hatáskörök megosztását általában nem befolyásolják az erre vonatkozóan kialakított általános alkotmányjogi — elvi elvárások, e területen az egyes országok sajátosságaitól függően az igazgatási eredményességi szempontoknak elsődleges szerepe lehet. Ezzel együtt azonban a szocialista országokban széles körben jut kifejezésre az a kíváncsolom, hogy az igazgatási kérdésekben való koordinálási, általános irányítási és felügyeleti jogkör, valamint az egész bírósági szervezet egysége szempontjából jelentős kérdések vitele a központi szerveknél koncentrálódjon, az adott bíróságnál jelentkező belső igazgatási feladatokat pedig a bíróság elnöke és apparátusa lássa el. Általában véve az előbbi csoportba sorolhatók pl. a bírósági igazgatási szerveket a konkrét bírósági szervezet kialakítása, a bíróságok bírói személyzettel való ellátása terén megillető feladatok. Az egyes bíróságok működésével kapcsolatos adminisztratív ügyvitel, ügykezelés és

²⁴ A magyar jogirodalomban l. erről: Berényi Sándor—Martonyi János—Szamel Lajos—Szatmári Lajos: Magyar államigazgatási jog. Különös rész. (Szerk.: Szamel Lajos.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. 285. old.

²⁵ L.: a Legfelsőbb Szovjet Elnökségének 1970. szeptember 24-i törvényerejű rendeletét az autonóm köztársasági igazságügyi minisztériumok és a kraji, oblasztyi szovjet VB igazságügyi osztályok létrehozásáról az OSZFSZK-ban (Vedomosztyi Verhovnogo Szovjeta RSZFSZR, 1970. évi 40. sz.), továbbá az összszövetségi bsz. Alapok módosításáról szóló, 1971. augusztus 12-i tvr. 2. pontját. — A bírósági igazgatás történetéről a Szovjetunióban l.: V. Bozsev—I. Perlov: Razvitie zakonodatelsztva o szugyebnom upravlenii v SZSZSZR. Szovjetszkaja Juszticia, 1967. 11. sz.

²⁶ 1972. évi IV. törvény 34. § (1) bek. és 59. § (1) bek.

²⁷ L. az OSZFSZK 1960. október 27-i bírói szervezeti törvényének (VVSZ. RSZFSZR., 1960. 40. sz.) 22. és 1972. augusztus 18-án módosított 31. cikkelyét; az NDK 1963. április 18-i bírósági szervezeti törvényének (Gesetzblatt, I. 1963. 4. sz.) 51. §-át.

konkrét munkaszervezés viszont az utóbbi csoportba tartozik.

3. A bírósági elnöknek pl. a képviselői szervek részéről történő megbízása értékelést kaphat a bíróság igazgatási szervekkel szembeni autonómiájának oldaláról is. Különösen akkor, ha az elnök hatásköre az adminisztratív dolgozók személyi kérdéseire, a költségvetés kérétei között a bíróság pénz- és anyaggazdálkodására is kiterjed. Az ítélező bírák függetlenségének (a bírói eljárás törvényességének) garanciái szempontjából azonban ezek a körülmények másodlagos jelentőségűek. Ilyen összefüggésben is nagy jelentősége van viszont annak a széles körben kifejezésre jutó tendenciának, hogy a bíróságok igazgatásával kapcsolatos egyes kérdések eldöntését az államhatalmi-képviselői szervek, továbbá bírói testületek hatáskörébe utalják, illetve ezek is közreműködhetnek némely igazgatási feladat ellátásában.

a) A bírák igazgatási szerv által történő kinevezésével szemben a szocialista országokban a bírák választását intézményesítették, — szinte általános jelleggel. A rendes bíróságok hivatásos bírái (és népi ülnökei) tekintetében pl. valamennyi európai szocialista ország jogalkotása a bírák választását írja elő és ennek alapvetően két módját ismeri: meghatározott esetekben az állampolgárok, továbbá általában az államhatalmi-képviselői szervek részéről történő választást. Több országban (pl. Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon) hangsúlyozottan jelentkezik az az igény is, hogy a hivatásos bírákat egységesen a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek bízzák meg, illetve válasszák. A bírák választásával függ össze, hogy tisztségük megszüntetése is általában választóik, illetve az őket megválasztó szervek hatáskörébe tartozik. A bírói tisztség ezen kívül megszűnhet pl. a bíróság büntető ítélete és esetleg a fegyelmi tanács határozata (Lengyelország) alapján is, de a bírósági igazgatási szerv részéről történő elmozdítás lehetősége jóformán teljesen visszaszorult. A bírák kiválasztásával és a bírói tisztség megszüntetésével kapcsolatos döntési jogkör ilyen módon történő szabályozása pedig nem csupán a bírói szervezet demokratizmus, hanem pl. a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek jogkörének megállapítása a bírói függetlenség garanciái szempontjából is nagy fontosságú. A döntési jogkör képviselői szervek, ill. választók hatáskörébe utalása azonban az „igazgatási” feladatok szerves összefüggése miatt ezekben a kérdésekben sem zárja ki azt, hogy a bírósági igazgatás szerveinek javaslattételi jogot biztosítsanak. Az alkotmány rendelkezéseivel összhangban nyilvánvalóan így értelmezhetők a bírák felmentésére vonatkozó hazai rendelkezések is, nem pedig úgy, hogy pl. az igazságügyminiszter által tisztségének ellátására tartósan alkalmatlannak tartott bírót a Népköztársaság Elnöki Tanácsa külön megfon-

tolás nélkül köteles lenne felmenteni.²⁸ A bíróságok állami szervek rendszerében elfoglalt sajátos helyzetét, valamint a szervezeti stabilitás biztosítására irányuló fokozott törekvést juttatja viszont kifejezésre a jogalkotás akkor, amikor a konkrét bírói szervezet kialakítását — ugyancsak döntési szinten — a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek hatáskörébe utalja. Ilyen szempontból, továbbá a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek jogkörének szélesítése oldaláról van nagy jelentősége pl. a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény azon rendelkezésének, hogy a bíróság szervezése, összevonása, megszüntetése és illetékességi területének megállapítása a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörébe tartozik. [15. § (2) bek.]

b) A szervezeten belüli demokratizmus és a bírói függetlenség garanciái szempontjából érdemelnek elsősorban figyelmet azok a megoldások, miszerint bírói testületek is részt vehetnek egyes „igazgatási” feladatok ellátásában, jóllehet kiépült a bírósági igazgatási szervek külön, általában az igazságügyminiszterre és bírói elnökökre épülő hierarchiája. Hivatkozhatunk példákra a burzsoá országok gyakorlatából,²⁹ de meggyőzően ezt mutatja az európai szocialista országok jogalkotása is.

Az európai szocialista országok közül az elmúlt évtizedben Szovjetunió jogfejlődése azt mutatta, hogy az egyszemélyi ügyintézés szemben a kollégiális, bírói testületi ügyintézés bírósági igazgatási kérdésekben is határozottan előtérbe került.³⁰ A külön igazságügyi igazgatási szervek újbóli felállításával ez a terület leszűkült, de a törvényhozás még most is kifejezetten rendelkezik egyes bírói testületek (plénum, elnökség) igazgatási feladatairól. Tartalmaz hasonló rendelkezéseket más európai szocialista országok jogalkotása is, sőt Lengyelországban pl. a Legfelsőbb Bíróságnál és a vajdasági (megyei) bíróságoknál bírákból álló *admi-*

²⁸ L. az 1972. évi IV. törvény 70. § b) pontját, 68. § (1) bekezdését és 53. § (2) bekezdését.

²⁹ Franciaországban pl. a „Conseil supérieur de la magistrature” 1883-ban, elsősorban fegyelmi fórumként történő kialakításának és fenntartásának alapvető oka a bírói függetlenség garanciáinak biztosítása volt. (L. Christine Bréchon—Moulènes: L'impossible définition du Conseil supérieur de la magistrature? Revue du Droit public et de la Science politique en France et à l'Étranger, 1973. 3. sz. 647—648. old.) Ilyen szerveként először a Legfelsőbb Bíróság (Cour de cassation) teljes ülése járt el, azonban az 1946. évi, majd az 1958. évi alkotmány is külön szerveként hozta létre. A Conseil supérieur de la magistrature egyébként a köztársasági elnök által, éspedig meghatározott eljárási szabályok szerint kijelölt 6 bíróból, 1 legfelsőbb közigazgatási bírósági (Conseil d'État) bíróból és 2 bírói szervezethez nem tartozó személyből áll. Elnöke a köztársasági elnök, helyettese pedig az igazságügyminiszter, — e személyek azonban a fegyelmi ügyek tárgyalásában nem vesznek részt. A Conseil ilyenkor a Legfelsőbb Bíróság első elnökének elnöklété alatt tanácskozik.

³⁰ Bozsev—Dobrovolszkaja—Perlov: i. m. 46. s. köv. old.

nisztrációs kollégiumot is felállítottak.³¹ Az egyes európai szocialista országok törvényhozása szerint bírói testületek hatáskörébe tartozhat pl. a bírósági apparátus munkájának megtárgyalása, a teljes ülés üléseinek és határozatainak előkészítése, de több országban kifejezetten ide tartozik a *bírósági munka belső megszervezésével* kapcsolatos alapvető kérdések eldöntése is, ami a szervezeten belüli demokratizmus jelentős garanciája lehet. (Jugoszláviában és Lengyelországban pl. az összes bíró ülése, illetve az adminisztrációs kollégium határozza meg a bírák évi, esetleg kollégiumokba és ügyosztályokba történő beosztását, a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok elnöksége szabályozza az ügyelést az NDK-ban, a Legfelsőbb Bíróság Plénuma hagyja jóvá a bírák kollégiumokba történő beosztását az OSZFSZK-ban, stb.)³² A bírói függetlenség alapvető garanciája viszont az a szocialista országokban igen széles körben elterjedt megoldás, hogy a *bírák fegyelmi ügyeiben* nem igazgatási szervek, hanem bírói testületek döntenek. Ez az alapvető elve a hazai jogi szabályozásnak is, ugyanis eszerint a bírák fegyelmi ügyeiben az igazságügyminiszter és a bírósági elnökök kezdeményezésére a megyei bíróság, a katonai bíróság, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság bírái közül választott fegyelmi tanácsok járnak el, és a bírói tisztség visszahívás révén egységesen csak akkor szüntethető meg, ha a visszahívást a fegyelmi tanács indítványozza.³³ Amikor azonban törvényhozásunk a bírák fegyelmi felelősségre vonását és emiatt tisztségéből történő elmozdítását ilyen alapvető szervezeti garanciához köti, indokoltan merülhet fel az az igény is, hogy a fegyelmi vétséget el nem követő, tisztségének ellátására azonban tartósan alkalmatlanná vált bírák elmozdítása (felmentése) is csak bírói testületi fórum eljárásának közbenjöttével történjék. A bírói függetlenség garanciarendszerének fejlesztése szempontjából emellett megfontolható, hogy a hivatásos bírák más „személyi” kérdéseiben, különösen a hozzájárulása nélkül áthelyezés (más bírósághoz történő beosztás), a bírói minősítés és előmenetel tekintetében is intézményesen biztosítsa a törvényhozás meghatározott bírói testületi szervek ellenőrző, véleményező-javaslattevő jogkörét.

³¹ L. a Legfelsőbb Bíróságról szóló, 1962. február 15-i törvény (Dziennik Ustaw, 1962. 11. sz.) 41. §-át, illetve a rendes bíróságok szervezetéről szóló, 1928. február 6-i törvény későbbi módosításaival egységes szerkezetbe foglalt szövegének (Dziennik Ustaw, 1964. 6. sz.) 23. cikkelyét.

³² L. az általános hatáskörű bíróságokról szóló jugoszláv alaptörvény 32. és 35. szakaszát; az előbbieken idézett bírói szervezeti törvény 24. cikkelyét és a Legfelsőbb Bíróság rendtartása tárgyában kiadott államtanácsai határozat (Monitor Polski, 1962. 45. sz.) 9. §-át Lengyelországban; a bírósági szervezeti törvény 19. és 33. §-át az NDK-ban; az OSZFSZK bírósági szervezeti törvényének 1972. augusztus 18-i tvr.-rel módosított 57. cikkelyét.

³³ L. az 1972. évi IV. törvény 64. § (1) és 69. § (2) bekezdéseit.

III. A bíróságok igazgatásának irányítása és felügyelete

Az ítélkezési gyakorlat feladatszerű elemzése

A bíróságok működésével kapcsolatos igazgatási feladatok eredményes és szabályszerű ellátása feltételezi, hogy az ezert felelős felettes szervek bizonyos jogosítványokkal rendelkezzenek, amelyek meghatározott körben a bírói ítélkezéssel kapcsolatos tevékenységre is kiterjedhetnek. E jogosítványokat a francia jog pl. a felügyelet (inspection), a nyugatnémet jog a szolgálati felügyelet (Dienstaufsicht), a szovjet jog a bíróságok szervezeti vezetése (organizacionnoe rukovodosztvo szudami), a magyar jog pedig a bíróságok általános működése feletti felügyelet megjelölés alatt tárgyalja.³⁴ Az igazgatási szempontból felettes szervek jogkörének megállapításánál azonban határt szab a bírói függetlenség érvényesítésének követelménye, amit több ország jogalkotása külön is rögzít.³⁵ Ez pedig elkerülhetetlenül felveti a rendelkezésre bocsátott eszközök tevékenység jellege szerint történő megkülönböztetésének szükségét.

1. Az igazgatási feladatok eredményes és szabályszerű ellátása, a bíróságok igazgatásáért való felelősség megállapítása azt kívánja, hogy a felettes igazgatási szervek az igazgatási kérdésekben meghatározott irányító és felügyeleti jogosítványokkal rendelkezzenek. Az adott ország jogi szabályozásától függően és annak keretei között ez magában foglalhatja az igazgatási és munkaszervezési kérdések megoldásának szabályozását, a konkrét utasítási, továbbá az ellenőrzési, esetleg a megsemmisítési és megváltoztatási jogkör biztosítását is.

Ezen a területen nem a konkrét ítélkezéssel, hanem az *igazgatási kérdésekben eljáró igazgatási szervek munkájával kapcsolatos irányításról és felügyeletről van szó*, ezért a bírói függetlenség biztosítása szempontjából általában nem vethetők fel közvetlen igények. Az irányítási és felügyeleti jogkör megszorítása főleg olyan összefüggésben jelentkezhet, hogy a helyi, bíróságon belüli szervek számára biztosított hatáskört a felsőbb, illetve a központi

³⁴ Décret n° 64—754 du 25 juillet 1964 relatif à l'organisation du ministère de la justice. 8. cikkely. (Journal Officiel, 1964. 174. sz.), Décret n° 65—2 du 5 janvier 1965 relatif à l'exercice des attributions de l'inspecteur général des services judiciaires. 1. és 5. cikkely (i. h.); Deutsches Richtergesetz. 26. § (Az 1961. szeptember 8-i törvény módosításaival egységes szerkezetbe foglalt szövege. Bundesgesetzblatt, Teil I. 1972. 38. sz.); A Szovjetunió, a szövetséges és az autonóm köztársaságok bírói szervezeti törvényhozásának alapjairól szóló törvény (1958. december 25.) 1971. augusztus 12-i tvr.-el kiegészített 33¹ cikkelye (i. h.); az 1972. évi IV. törvény 50. és 51. §-a Magyarországon.

³⁵ L. pl. a Szovjetunió, a szövetséges és az autonóm köztársaságok bírói szervezeti törvényhozásának alapjairól szóló törvény 38¹ cikkelyét, a rendes bíróságok szervezetéről szóló lengyel törvény 41. cikkelyének 4. §-át, a bíróságokról szóló magyar törvény 50. § (1) bekezdését.

szervek ne vonják el, aminek esetleg a bírósági autonómia biztosítása oldaláról külön jelentősége lehet. Más kérdés, hogy egyes „igazgatási” ügyekben pl. éppen a bírói függetlenség biztosítása indokolja a bírói testületi hatáskör megállapítását és ilyenkor az ehhez fűződő garanciális megfontolások is közvetlen akadályokat emelhetnek utasíthatóságuk, aktusaik igazgatási szerv részéről történő megsemmisíthetősége és megváltoztathatósága elé.

2. A bírósági igazgatás szerveinek feladatai közé tartozik a bíróságok folyamatos működésének, az igazságszolgáltatás zavartalan menetének biztosítása. E követelmények megvalósítása szükségessé teszi a belső ügyvitel szabályozását, továbbá azt is, hogy elsősorban a bírósági elnökök, országos szinten pedig a bírósági igazgatás központi szerveinek *felügyeleti jogosítványai a bírói ítélkezéssel összefüggő tevékenységére is kiterjedjenek*. Ebben a körben azonban nyilvánvalóan csak a belső ügyvitel szabályszerűsége feletti ellenőrzésről, illetve felügyeletről lehet beszélni, amely *nem foghatja át a bírói mérlegelést és általában a bírói döntések tartalmi oldalát*. A felügyelet során alkalmazható intézkedésekkel szemben pedig az a kívánalom emelhető, hogy a bírósági igazgatási szerv ne vegye át a bírói jogkörét. Eppen ezért ezen a területen elsősorban az ügyviteli szabálytalanságok észrevételezése, az ügyek szabályszerű, késedelem nélküli elintézésére való figyelmeztetés léphet előtérbe, — espedig főleg a bírósági elnök részéről. A központi igazgatási szerv számára viszont feltétlenül indokolt fenntartani az általános értékelés és észrevételezés jogát, valamint azt, hogy pl. az ügyek késedelmes intézése tárgyában magyarázatot kérhessen. A munkáját hanyagul végző, ezzel és más magatartásával az igazságszolgáltatás zavartalan menetét és tekintélyét veszélyeztető bíróval szemben a bírósági igazgatási szerv rendelkezésére állhat továbbá az a jogosítvány, hogy fegyelmi eljárást indítson.

3. A bírósági igazgatás szervei — éppúgy, mint bárki más — nem zárhatók el az elől, hogy elemezzék a bírói jogalkalmazást, az ítélkezés tartalmi oldalát. Sőt az európai szocialista országok többségében — köztük hazánkban is — a bírósági igazgatás szerveinek kifejezett feladata *az ítélkezési gyakorlat elemzése*. Ellenkező következtetésre csak a jugoszláv bírói szervezeti törvényhozás áttekintése vezethet. Ez a tevékenység mindamellett célját, és a bírói függetlenség érvényesítésének követelményéből folyóan a rendelkezésre álló eszközöket tekintve is lényegesen különbözik az előbbieken tárgyalt felügyelettől.

A forradalmi Oroszországban a Legfelsőbb Bíróságot az 1922. november 11-i bírói szervezeti törvény hívta életre. Ez ideig a legfelsőbb bírói ellenőrzést az 1921. március 10-i dekretum szerint az Igazságügyi Népbiztosság gyakorolta. Ebben a körben a Népbiztosság arra is jogosult volt, hogy meghatározott okok alapján

hatálytalaníthassa a bíróságok ítéleteit, illetve perújítást rendeljen el.³⁶ A Legfelsőbb Bíróság felállításával azonban megszűnt a központi igazságügyi igazgatási szerv bírósági ítéleteket felülbíráló jogköre. A fejlődés során a Szovjetunióban, majd ezt követően az európai népi demokratikus országokban is következetesen az a felfogás jutott érvényre, hogy *a bírói ítéleteket csak az erre hivatott bírósági fórumok jogosultak felülbírálni* (hatályon kívül helyezni, megváltoztatni). Ennek az az elvi alapja, hogyha a törvényesség fokozott biztosítása érdekében az egyes ügyek elbírálását indokolt a bíróság hatáskörébe utalni, akkor a bírói ítélkezés törvényességének felülbírálata is csak bírói fórum elé tartható. Az európai szocialista országokban általánosan elfogadott alkotmányos alapelv, ugyanakkor a bírói eljárás törvényességének alapvető garanciája az is, hogy a bírák függetlenek, csak a törvényeknek vannak alávetve. Ez pedig azt jelenti, hogy a bírák az ügyek konkrét elbírálása tekintetében *nem utasíthatók*, de magában foglalja azt is, hogy a bírósági igazgatás szervei — a bírák szolgálati felettesei — egyébként se fejtessen ki olyan tevékenységet, amelynek az a célja, hogy befolyásolja a konkrét bírói döntést. Többek között éppen ennek gyakorlati kizárását szolgálják azok a garanciák, melyek a bírák legfontosabb személyi ügyeiben (bírói tisztség betöltése, elmozdítás, fegyelmi felelősségre vonás, stb.) való döntést nem a szolgálati felettes, hanem pl. az államhatalmi — képviselői szervek, illetve bírói testületek hatáskörébe utalják. Külön kérdés, megilleti-e az igazgatási szervet az a jogosítvány, hogy a konkrét bírói döntéssel szemben *utólagos kritikát* gyakoroljon, vagy pedig ez csak azok bírói felülbírálata révén történhet, ami a törvényesség megállapításának rendes, garanciákkal körülvett útja. A bíró ugyanis igazgatási szempontból függő viszonyban áll szolgálati felettesével, s ha a konkrét ügyben az utólagos kritika nem is befolyásolhatja döntését, mindamellett befolyást gyakorolhat a később felmerülő hasonló esetek eldöntésére. A konkrét ítélettel szemben igazgatási szerv részéről gyakorolt utólagos kritika lehetővé tételét ebből folyóan megkérdőjelezheti annak az elvnek az érvényesítése is, hogy „a bírák függetlenek, csak a törvényeknek vannak alávetve.”³⁷ Annál is inkább, mert az európai szocialista országok bírói szervezeti törvényhozása általánosabb értelemben sem szól arról, hogy a bírósági igazgatás külön szervei (bírói elnök, igazságügyminiszter, stb.) jogosultak lennének a bíróságok által alkalmazott jogszabályok értelmezésére, a bírói jogalkalmazás elveinek meghatározására.

³⁶ Az Összoroszországi KVB és NBT dekrétuma. 1. cikkely.

³⁷ L. erről pl. N. Morozov—I. Perlov: Ob organizacii szugrebnoj szisztemi. Izvesztija, 1958. május 14-i szám. 4. old.; Włodyka: i. m. 158. old.

Az európai szocialista országok bírósági szervezeti törvényhozása szerint az ítélkezésben tapasztalt törvénysértések kiküszöbölése, valamint az egységes bírói jogértelmezés biztosítása érdekében az igazságügyminisztert a bíróságok felé *csak közvetett jogosítványok illetik meg*. A törvénysértőnek tartott, jogerőssé vált bírói ítélettel szemben az igazságügyminiszter egyes szocialista országokban arra jogosult, hogy az ennek elbírálására hivatott bíróság előtt törvényességi óvást emeljen, illetve a törvényességi óvás emelését kezdeményezze.³⁸ Ha pedig az igazságügyminiszter úgy találja, hogy a bíróságok ítélkezési gyakorlata nem egységes, a hatáskörrel rendelkező bírói testületek előtt

³⁸ Az igazságügyminiszter törvényességi óvást emelhet Csehszlovákiában és Lengyelországban; Magyarországon és az NDK-ban pedig pl. a törvényhozás kifejezetten rendelkezik arról, hogy az igazságügyminiszter törvényességi óvás emelését kezdeményezheti.

a bírói jogértelmezés és jogalkalmazás egységének biztosítása tárgyában kiadandó általános aktusok (elvi döntések, irányelvek stb.) elfogadását javasolja.³⁹ Az ítélkező gyakorlat igazságügyminiszter vezetése alatt végzett feladatszerű elemzése ilyen értelemben tehát a külső ellenőrzés elemeit is magában foglalja, ami az ítélkezés törvényességének jelentős tényezője lehet. Ennek a tevékenységnek azonban véleményünk szerint nem ez, hanem az az elsődleges funkciója, hogy a bíróságok működése során szerzett tapasztalatok közvetlenül hasznosíthatók legyenek a kormány munkájában, és különösen törvénykezdeményezési joga révén a legfelsőbb államhatalmi-képviselői szervek jogpolitikájának kialakításában.

Rácz Attila

³⁹ Van ilyen jogosítványa az igazságügyminiszternek a Szovjetunióban, Lengyelországban, NDK-ban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában és Bulgáriában is.

Az olasz polgári eljárás fényei és árnyai – egyéni értékek és társadalmi értékek*

Az olasz helyzetet a legnagyobb őszinteséggel igyekszem vázolni, összes fényeivel, és mindenekelőtt árnyoldalaival együtt. Valóban az a meggyőződésem, hogy a hazám iránt érzett szeretet és ragaszkodás kimutatásának egyetlen módja, ha nem hazudok sem magamnak, sem másoknak oly módon, hogy a helyzetet hamisan optimista perspektívában állítom be. Egyébként azt is közölnöm kell Önökkel, hogy az itt tárgyalandó témáról többé vagy kevésbé hasonló megszövegezésben már több írást publikáltam részben Olaszországban, részben külföldi folyóiratokban és gyűjteményes művekben.¹

Eljárás és társadalom

1. Fejtegetéseim kiinduló pontját a leghatásosabban úgy foglalhatom össze, ha idézem 1969-ben megjelent „Eljárás és ideológia”

* Az ELTE Polgári Eljárásjogi Tanszéke mellett szervezett Tudományos Munkaközösség 1973. június 27-i ülésén tartott előadás alapján. (Szerk.)

¹ L. nevezetesen legújabb művem: *Giustizia e societa*. Milano, Edizioni di Comunita, 1972, 23. s. köv. old.; és cikkemet: *Liberté individuelle et justice sociale dans le procès civil italien*, *Revue internationale de droit comparé*, 23 (1971) 533. s. köv. old. és a *Festschrift Till Per Olof Ekelöf*-ben, Stockholm, 1972. 179. s. köv. old.

(„Processo e Ideologie”) c. kötetem jelmondatát:²

„Az eljárásban tükröződnek a szabadság és az igazság nagy témái, a népek és nemzetek életének alapvető problémái.”

Ugyanezt a nézetet ki lehet fejezni mesterm, Piero Calamandrei, a nagy firenzei eljárásjogász szavaival is, aki szerint a polgári eljárás a „csepp”, amelyben „tükröződik az ég”.³ Az eljárásban valóban tükröződnek a társadalom és az állam struktúrái, ellentmondásai és ideológiái. Egy másik nagy processzualista, Franz Klein, már 1901-ben megállapította, hogy:

„... a sivár, száraz, semmire nem tekintő eljárás a legszorosabb kapcsolatban áll a népek szellemi áramlataival, és különböző formáit a legfontosabb kulturális dokumentumok közé kell sorolni.”⁴

² Megjelent az *Il Mulino* kiadásában, Bologna, 1969. L. M. *Ciéslak* ismertetését, in *Palestra Organ Naczelnej Rady Adwokarckiej*, 16 (1972) 4. sz., 106–110. old.

³ P. Calamandrei: *Processo e Democrazia*, In *Opere giuridiche* (M. Cappelletti gondozásában) I, Nápoly, Morano kiad., 1965, 618, 681. old. (A mondat idézése egy Mexikóban, 1952-ben tartott előadás alapján történt.)

⁴ F. Klein: *Zeit- und Geistesströmungen im Prozesse*. Frankfurt a. M., Klostermann, 2. kiadás, 1958, 8. old. (Egy 1901-ben tartott előadás alapján.)

Ebből a tételből kiindulva a következő kérdést szeretném itt kifejteni: hogyan, és milyen korlátokkal vagy hiányosságokkal tükrözi a mai olasz polgári eljárás a „liberális államról” a „szociális államra”, azaz a XIX. századi „jogállamról” (Rechtsstaat) a „szociális jogállamra” (sozialer Rechtsstaat) való áttérést, ami úgy látszik, századunk eszmei célkitűzésévé válik.

Hogyan tükröződnek tehát az olasz polgári eljárásban e hatalmas ideológiai mozgások és a mélyreható politikai-társadalmi átalakulások, amelyek már lezajlottak vagy még folyamatban vannak? E kérdésre oly módon igyekszem választ adni, hogy röviden megvizsgálom az olasz polgári igazságszolgáltatás néhány legjelentősebb vonatkozását.⁵

Polgári igazságszolgáltatás és fasizmus

2. Vizsgáljuk meg mindenekelőtt, milyen nyomot hagyott a fasizmus a múlt századból örökölt polgári eljárásra.

A fasizmus és ideológiája, amely inkább a konzerválás önkényes formája volt, semmint a korábbi társadalmi-gazdasági struktúrák átalakításáé vagy felforgatásáé, nem tudott mélyreható újításokat hozni a polgári eljárás területén. A fasiszta önkény kedvenc terepét a büntetőjogban lelta meg (politikai bűntények, a büntetések szigorítása stb.), valamint a büntető eljárásban (az inkvizitórius jelleg hangsúlyozása), és nem annyira a polgári jogban és a polgári eljárásban. Általában elismerik, hogy ez az ideológia, amely erősen befolyásolta az 1931-es büntetőjogi és büntető eljárásjogi kódexet,⁶ csak felületesen tükröződik az 1942-es polgári és polgári eljárásjogi kódexben.⁷

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyéni szabadságjogokat ne sértették volna meg igen súlyosan: azokat a szabadságjogokat, amelyek a Franciaországban 1789-ben kitört és a múlt században Európa többi részére is áttért, liberális-individualista jellegű „burzsoá” forradalom elsőrendű ideáljai és vívmányai

⁵ Az ideológiáknak a törvénykezési jogra gyakorolt hatásával kapcsolatos történelmi-összehasonlító kutatások terén utalok *Processo e ideologie* című, fent, a 2. sz. alatt idézett művemre; 1. még M. Cappelletti: *Social and Political Aspects of Civil Procedure — Reforms and Trends in Western and Eastern Europe*, Michigan Law Review, 69 (1971), 847—886. old.

⁶ L. pl.: G. Delitala: *Codice di procedura penale*, in *Enciclopedia del diritto*, VII, Milano, Giuffrè, 1960, 284—287. old.; G. Vassalli: *Codice penale*, ugyanott, 261., 271—278. old.; J. C. Adams és P. Barile: *The Government of Republican Italy*, Boston, Houghton Mifflin, 1961, 143. old.

⁷ L. pl. M. Cappelletti, J. H. Merryman és J. M. Perillo: *The Italian Legal System*, Stanford California, Stanford University Press, 1967, 51., 218—222. old.; Adams és Barile: id. mű, 1. fent, 6. sz. lábuj., 142. old.; R. Nicolo: ° *Codice civile*, in *Enciclopedia del diritto*, VII, Milano, Giuffrè, 1960, 240, 246. old.; S. Rodota: *Note critiche in tema di proprietà*, Rivista trimestrale di diritto e procedura civile, 14 (1960), 1252., 1261—1262. old. 25. lábuj.

voltak.⁸ De a fasizmusnak az egyéni szabadságjogok ellen intézett támadásaira inkább a közjog, semmint az (anyagi és alaki) magánjog területén került sor.

3. Igaz, hogy még az 1940—42-es polgári eljárásjogi kódex is deklarálta az igazságszolgáltatás és a bíró tekintélyuralmi felfogásából indult ki. De a valóságban, a kódex inkább a *törvényhozás*, semmint az *igazságszolgáltatás* önkényének jegyeit viselte magán (és ezeket is csak meglehetősen ritkán, mondhatni szórványosan).

Ez különösen az eljárási határidők vonatkozásában válik nyilvánvalóvá. Az eljárás gyors és szabályszerű lebonyolítása érdekében a törvény elvont és *priori* módon számos szigorú határidőt állapított meg, amelyek az eljárást egyetlen, az ügy konkrét, változatos és előre nem látható követelményeihez gyakran rosszul alkalmazható sémába merevítették.⁹ A bírónak ugyanakkor kifejezetten megtiltották, hogy jogvesztő határidőket állapítson meg (152. §). Ezért nem csoda, hogy a törvényhozási önkénynek e nehézkes, indokolatlan és alacsony hatásfokú formáját erőteljesen támadták, különösen az ügyvédek körében. Véglegesen az 1950-es reform során tűnt el,¹⁰ amely megszüntette a törvény által bevezetett legfontosabb jogvesztő határidőket, anélkül azonban, hogy a bírónak megfelelő hatáskört adott volna szigorú határidők esetenkénti megállapítására. Ennek következtében a polgári eljárás tartama rendkívüli módon meghosszabbodott, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.¹¹

Az anyagi jog-eljárásjog viszonya (a „rendelkezési elv”) és a hivatalbóli pervezetés jogosítványai az 1942-es kódexben

4. Amint fentebb láttuk, a fasiszta ideológia semmi újat nem hozott az egyének közötti viszonyokban (azaz a gazdasági viszonyokban). A valóságban, amint ez az 1942-es polgári jogi kódexből kiderül, ez az ideológia a XIX. század hagyományához csatlakozik, amely a vagyoni jogok *magánjellegét* és következőképpen *diszpozitív* jellegét nyilvánította ki. Ez a hagyomány tükröződik a korszak polgári eljárásjogi kódexében is. Ez különösen abban a formában nyilvánul meg, hogy elfogadják az úgynevezett *rendelkezési elvet*¹², az ebből adó-

⁸ Az európai polgári forradalomnak az eljárásra gyakorolt hatásaival kapcsolatban l. Giustizia e società a kötetemet, id. mű fent, 1. sz. alatt, 25—28., 54—60., 183—189., 195—206. old.

⁹ L. H. O. de Boor igazságos kritikáját: Einzelrichter und Kollegium im italienischen und deutschen Zivilprozess, Göttingen, Schwartz, 1953, 53. old., 1. sz. lábuj.

¹⁰ L. pl. M. Cappelletti és J. M. Perillo: *Civil Procedure in Italy*, The Hague, Nijhoff, 1965, 44—46. old.

¹¹ L. alább, az 5. pont végén.

¹² A probléma bővebb elemzését l. *Processo e ideologie* c. kötetünkben, id. mű. fent 2. sz. lábuj., nevezetesen a 169—192. old.

dó összes következményekkel együtt: (a) az eljárás megindítása a fél kizárólagos joga (*nullum iudicium sine actore*, 99. §); (b) a felek teljhatalommal rendelkeznek a per tárgya felett (ez az elv a 185. és 306. §-ból adódik); (c) a bíró kötve van a felek kereseti kérelmeihez (*petita*) (112. §, első mondat); (d) a bíró kötve van a felek hivatkozásaihoz is (*allegata*), mind a vitatott jogot keletkeztető, mind pedig, elvben a felperes által perbevitt jogot gátló vagy megszüntető tények tekintetében, azaz azokat a tényeket illetően, amelyekre az *exceptiones juris*-t alapítják (112. §, második mondat); (e) a bíró kötve van a *probata a partibus*-hoz, azaz a felek által felhozott bizonyítékokhoz is [115. § (1) bekezdés]¹³; (f) a felek kizárólagos joga, hogy perorvoslathoz folyamodjanak, s meghatározzák annak tárgyát és terjedelmét¹⁴.

Bizonyos, hogy a kódexből nem hiányoztak a rendelkezési elv alóli kivételek; de ezek csak a nemvagyoni viszonyokra korlátozódtak (család, házasság, a személyek családi állapota és cselekvőképessége) (69. és 70. §), avagy azokra a viszonyokra vonatkoztak, amelyek az önkényuralmi rendszer szempontjából különleges politikai jelentőségre tettek szert (nevezetesen a munkaviszonyokra, ahol is az ügyésznek beavatkozási joga volt, ez azonban jelentős részben a fellebbezési eljárásra korlátozódott)¹⁵.

A 70. § (2) bekezdésében foglalt generális klauzulát, amely az ügyészt felhatalmazta (és felhatalmazza), hogy beavatkozzék „minden olyan ügybe, amelyet közérdekűnek tart”, a gyakorlatban ritkán alkalmazták¹⁶; egyébként a 72. § nyomban korlátozta is a beavatkozó ügyész jogkörét, amidőn ezt „a felek által előterjesztett kérelmek korlátai” közé szorítja, és

¹³ A „bizonyítékok diszponibilitásának” nevezett elvről van itt szó, amely egyébként alapvető korlátozásokat szenved, mert a bíró hivatalból elrendelhet egyes elég fontos bizonyítást, mint a felek meghallgatását (117. §), a szemlét (118. §), a szakértői vizsgálatot (61. §), és bizonyos határok között a tanúbizonyítást is (257., 317., 439. §).

Nincs itt lehetőségünk arra, hogy értékeljük, vajon helyes-e az a felfogás, amely szerint a „bizonyítékok diszponibilitása” a polgári eljárás által érintett jogi helyzetek diszpozitív és magánjellegének valamint a rendelkezési elvnek a következménye; e problémával kapcsolatban utalunk *Testimonianza della parte nel sistema dell'oralità c. munkámra* Milano, Giuffrè, 1962, 303—375. old.

¹⁴ A felek helyett az ügyész által kezdeményezhető folyamodás a Semmitőszékhez „a törvényesség érdekében” (363. §) tisztán elméleti jelentőségű kivétel, mert a gyakorlatban igen ritkán alkalmazzák, és hatálya nem terjed ki a felekre.

¹⁵ Polg. elj. kódex, 70. §, n° 4. Ez a korlátozás csak egy a számos példa közül, amelyek bizonyítják, hogy egyes, az 1942-es kódex által elvi álláspontok mennyire komolytalanok: úgy fogalmazódtak meg, hogy érvényre juttatásuk szinte lehetetlenné vált. Egyéb példák is következnek a szövegben.

¹⁶ Vö. a *Rassegna di giurisprudenza sul codice di procedura civile*, c. műben található ítélezési gyakorlatl (M. *Stella Richter* irányítása alatt) I., II. kötet, 2. kiadás, Milano, Giuffrè, 1967, 798—799. old.

minden önálló fellebbezési jogot megtagad az ügyésztől¹⁷.

Mindebből végül azt a következtetést lehet levonni, hogy az eredetileg kinyilvánított önkényuralmi ihletése ellenére mind a mai napig érvényben levő 1940—1942-es polgári eljárásjogi kódex ténylegesen a múlt századra és annak „liberális” ideológiájára jellemző, *magánjogként* és *individualista jogként* felfogott polgári jogi koncepciót testesíti meg. Ebből a koncepcióból adódik, hogy az egyén „monopolizálja” a gazdasági-vagyoni jogaival való rendelkezést, mindazokkal a következményekkel, amelyek eljárási sikon nyilvánulnak meg¹⁸.

5. Az 1940—1942-es kódex még az eljárás technikai irányítása¹⁹ terén sem hozott alapvetően újat. A polgári eljárás és ennek lefolyása valójában továbbra is „a felek magánügye” maradt, a kidolgozását és kihirdetését kísérő számos elvi deklaráció ellenére. Ezek a deklarációk az eljárás *közjogi* jellegét kívánták hangsúlyozni, azzal, hogy gyors és szabályszerű lefolyása *publice interest*, a köz érdekében áll, és éppen ezért ki kell vonni a peres felek és egyéb magánszemélyek rendelkezése alól. Mégis, a perbeli kezdeményezési és irányítási jogosítványok, melyeket a bíró részére biztosítottak, ha bizonyos vonatkozásokban gyarapodtak is, még mindig nagyon távol álltak attól, amit egyes szerzők, mint például Giuseppe Chiovenda²⁰ ki-

¹⁷ Az 1950. július 30-i 534. sz. törvény a fellebbezési jog megadásával kiterjesztette a beavatkozó ügyész jogosítványait, de csak házassági ügyekben. L. 72. §, (3) és (4) bekezdése a jelenleg hatályos szövegben.

¹⁸ Tisztázni kell, hogy a rendelkezési elv, amelyből a felek kizárólagos joga következik a polgári eljárás megindítására és tárgyának meghatározására, ha tökéletesen megegyezett is a XIX. századi ideológiával, mégsem a polgári forradalom és a liberális állam teremtménye.

Ellenkezőleg, a nyugati jogrendszerek (mind a Civil law, mind a Common law) hagyományos elemét képviseli. Ezt az elvet a régi jogtudósok, doctores ilyen formulákkal illusztrálták, mint „non iudex sine parte”, „ne procedat iudex ex officio”, „ne eat iudex ultra petita partium”, „da mihi factum, tibi dabo jus”, „iudex secundum allegata, non secundum conscientiam iudicat”, stb. Vö. G. *Salvioli*: *Storia della procedura civile e criminale II.* (in *Storia del diritto italiano*, p. del Giudice szerkesztésében, III., II. rész), Milano, Hoepli, 1927, 740—747. old., 764—778. old., ahol a szerző magának az elvnek a főréseit is elemzi; újabban I. K. W. *Nörr*, *Zur Stellung des Richters im gelehrten Prozess der Frühzeit: Iudex secundum allegata non secundum conscientiam iudicat*, München, Beck, 1967, 2—27., 102—103. old. et passim.

¹⁹ E vonatkozásban I. E. *Fazzalari* mélyreható, de egy kissé túlságosan optimista jelentését: *La funzione del giudice nella direzione del processo civile*. *Rivista di diritto processuale*, 18 (1963), 64. old.

²⁰ Lásd a részleteket illetően „A polgári eljárás reformtervezetét”, melyet G. *Chiovenda* dolgozott ki, és a szerző jelentésével együtt a *Saggi di diritto processuale civile*-ben jelent meg, II., Roma, Soc. Foro italiano, 1931, 1—196. old.; lásd nevezetesen 37—40., 44—51., 61—64. old. „Párhuzamosan azzal az eszmével, hogy az igazságszolgáltatás a főhatalom funkciója, lassan kialakul az a meggyőződés, hogy a bírónak, mint állami szervnek nem passzíván kellene végignéznie a pert, hogy végül ítéletet mondjon...; hanem eleven

vánatosnak tartottak volna, és amit az 1895-ös osztrák kódex már sikeresen meg is adott²¹.

Az eljárási határidők már említett példáját (ld. fent a 3. pontot) úgy is felfoghatjuk, mint egy olyan szabályozás jelképét, amely egyfelől szónoki módon kinyilvánítja, hogy biztosítani akarja a bíró részére „mindazokat a jogokat, amelyek elősegítik az eljárás gyors és törvényes lefolyását” (175. § 1. bekezdés), ugyanakkor másfelől kifejezetten megtagadja a bírótól az a jogosítványt, amely szükséges és gyakran elégséges is lenne ahhoz, hogy az elvi megállapítást konkrét valósággá tegye. Meg kellett volna adni a bírónak a jogot, hogy diszkrecionárius joggal állapíthasson meg szigorú határidőket, nem pedig csak egyszerűen „rendes” határidőket.

Hasonló megfigyeléseket lehet tenni például a vagyoni szankciók terén is. Gyakorlatilag még itt is hiányoznak a bíró rugalmas és diszkrecionárius jogosítványai, és ugyanakkor a törvény maga egyáltalán nem megfelelő. Ennek jellemző példája a 118. §, amely felhatalmazza a bírót, hogy „8000 lírát meg nem haladó (kb. 14 dollár!) pénzbírsággal” sújtsa azt a harmadik személyt, aki minden indok nélkül megtagadja az elrendelt szemle végrehajtását; és ugyanez a korlátozott bírság alkalmazható azzal a harmadik személlyel szemben is, aki nem teljesíti az okirat bemutatására vonatkozó kötelezettségét (210. §)²².

és aktív erőként kellene résztvennie a perben. Más szavakkal, az állam a pernek nem a tárgyában érdekelt, hanem abban, hogy az milyen módon zajlik le... Az eljárási problémák legtöbbször egy alapvető kérdés körül forog: milyen a viszony a bírói kezdeményezés és a felek kezdeményezése között... A perek lehetnek rövidebbek vagy hosszabbak, az igazságos döntés garanciái kisebbek vagy nagyobbak, aszerint, hogy a bírónak kisebb vagy nagyobb jogosítványai vannak. A per aszerint lehet többé vagy kevésbé elérhető a gyenge és műveletlen állampolgár számára, hogy a bírónak mennyire kiterjedt eszközök állnak rendelkezésére ahhoz, hogy segítse őt, felvilágosítsa arról, mit tehet védelmére, és korrigálja tévedéseit. Ez az eljárási jogi reformok kulcsa.” Egy eredetileg 1907-ben közzétett írás alapján: G. Chiovenda: *Le riforme processuali e le correnti del pensiero moderno*. I. m. Saggi di diritto processuale civile, I. Roma, Soc. Foro italiano, 1930, 379., 385., 391. old.

²¹ Tudjuk, hogy ezen a téren Klein kódexe sok más ország számára mintául szolgált. L. pl.: K. Satter; *Das Werk Franz Kleins und sein Einfluss auf die neueren Prozessgesetze*. Zeitschrift für deutschen Zivilprozess, 60 (1936—37), 272. old.; H. Schima: *Der Einfluss der österreichischen Justizgesetze auf das europäische Ausland*. In.: *Almanach der Stadt Wien* 1960, 80. old. L. még Chiovenda utóbb idézett művét, 391. old.; újabban pedig H. F. Gaul: *Zur Frage nach dem Zweck des Zivilprozesses*. In.: *Archiv für die civilistische Praxis*, 168 (1968), 27., 47—48. old.

²² A 210. § pontatlan megfogalmazása miatt egyesek úgy vélik, hogy az okiratok feltárásának hiányában még a maximálisan 8000 lírás szankciót sem lehet alkalmazni. L. pl.: G. A. Micheli: *Corso di diritto processuale civile II.*, Milano, Giuffrè, 1960, 105—106. old.

Bizonyos, hogy e vagyoni szankciók²³ ma már neveltséges mivolta részben az infláció következménye is. De akkor is tény, éspedig nagyon is jellemző, hogy az 1940—1942-es kódex ismét csak megtagadta azt, hogy rugalmas, az ügy konkrét követelményeihez igazítható jogosítványokat adjon a bíró kezébe, és ezúttal is előnyben részesítette az elvont és merev törvényi szabályozást.

Ugyanezt el lehetne mondani a felek és képviselőik „jöhízműségi kötelezettségéről” („devoir de loyauté et de probité”), amelyet a 88. § deklarál ugyan, de gyakorlatilag pontos és hatékony szankciót nem biztosít részére.²⁴ Még általánosabban meg lehetne említeni a felek úgynevezett „együtműködési” vagy „szolidaritási” kötelezettségét,²⁵ valamint az eljárás „mólódását”, aminek ebből kellene következnie, és ami ellentétben állna az eljárás harcos felfogásával vagyis a „sporting theory”-val, a küzdelemelmélettel.²⁶ De a valóság ettől gyökeresen eltér. Az együtműködési kötelezettség nem talál megfelelő támaszt az olasz kódexben.²⁷ Ezen a téren tipikus példa a mulasztás

²³ Ugyanezt az értékelést vonatkoztatják pl. a kódex 64., 67. és 255. §-ában található szankciókra is (20 000 lírát meg nem haladó pénzbírság annak a szakértőnek a terhére, aki súlyos hibát vét a rábízott feladat teljesítése során, és annak az őrnek a terhére, aki nem teljesíti hivatalát, s 8000 lírát meg nem haladó pénzbírság szankciója a megjelenést megtagadó tanú ellen).

²⁴ Vö. főleg E. T. Liebman: *Manuale di diritto processuale civile*, I., 2. kiadás, Milano, Giuffrè, 1957. 164. old.

²⁵ Vö. általában E. Grasso érdekes tanulmányával, *La collaborazione nel processo civile*. *Rivista di diritto processuale*, 21 (1966), 580., 589—609. old.

²⁶ L. tanulmányunkat: „A polgári eljárás nagy fejlődési tendenciái az összehasonlító jogban” („Les grandes tendances évolutives du procès civil en comparé”). In: *Processo e ideologie*, idézett mű, 2. sz. jegyzet, éspedig a 216—218. old. Mint a „sporting theory of justice”) elleni éles támadást, meg kell említeni Roscoe Pound híres értekezését, *The Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice*, *American Law Review*, 40 (1960), 729. old., utánnymva a *Baylor Law Review*-ban, 8 (1956), 1. old. Az olasz eljárásban még uralkodó harcos felfogás elemzésére megemlítjük P. Calamandrei figyelemre méltó tanulmányát, *Il processo come giuoco*, in *Opere Giuridiche (M. Cappelletti gondozásában)*, I. Nápoly, Morano, 1965, 537. old.

²⁷ Ritkán került sor az ilyen, elég érdekes rendelkezések alkalmazására, mint amilyent a kódex 183. § (2) bekezdése, és különösen a 316. §-a tartalmaz (amely szerint „a pretore vagy a békéltető bíró mindenkor figyelmeztetheti a feleket azokra a hiányosságokra, amelyeket a instrukcióban észrevételezett, valamint a cselekmények vagy ügyiratok szabálytalanságaira, amelyeket a felek által már esetleg megszerzett jogok fenntartásával orvosolni lehet, oly módon, hogy határidőt szab ennek elvégzésére”). Úgy tűnik tehát, hogy M. Grasso kedvező értékelését — *La collaborazione nel processo civile*, fent idézett mű, 25. sz. lábjegyzet, 599., 602—605. old. — megcáfolja az ítélkezési gyakorlat. L. V. Andrioli: *Commentio al codice di procedura civile*, II., 3. kiadás, Nápoly, Jovene, 1960, 81—82. old.

esetén követendő eljárás szabályozása.²⁸ Ugyanígy tipikus az is, hogy a felek részére szinte teljesen lehetetlen a „discoveries”, az irat- és tényfeltárások hatékony formáinak megvalósítása az ellenfél önkéntes vagy kikényszerített együttműködésével.²⁹

Ugyanezeket a megjegyzéseket tehetnénk végül a felek személyes megjelenésével kapcsolatban is (117. §). Ezt az eszközt, ami lényeges lenne a német eljárásjogások által „materielle Prozessleitung”-nak, materiális pervezetésnek nevezett elv érvényesítéséhez, az olasz kódex oly kétértelmű módon szabályozta, még a joghatások vonatkozásában is (116. § 2. bekezdés), hogy a gyakorlatban nem bíztattak hatékony és gyakori alkalmazására.³⁰

De ami témánk szempontjából a legfontosabb, az ügyvédség gyakorlata még csak kiélezte azokat az ellentmondásokat, melyek néha valóságos képmutatásnak tűnnek egy olyan kódex részéről, amely elvontan deklarált bizonyos elveket a megvalósítás minden komoly szándéka nélkül. Az olasz polgári eljárás nem annyira „a felek magánügye”, mint inkább a felek ügyvédjeinek magánügyévé vált, illetve maradt,³¹ akik ugyancsak gyakran saját érdekeik és elkötelezettségeik szerint szabják meg annak menetét (ez pedig nem mindig vág egybe ügyfeleik érdekeivel). És valóban, tevékenységük szinte kizárólag számtalan iratváltásból áll, míg a bírói tárgyalás igen gyakran egyszerű halasztás (audience de simple renvoi), ami egyáltalán nem viszi az ügyet előre.³² Az olasz polgári eljárás

ilyetén elfajulásával szemben a bíró általában passzív és rezignált szemlélő marad. Az eredmények, természetesen, elrettentőek: első fokon a bíróság előtt folyó polgári per átlagos tartama 1968-ban 30 hónap volt és 18 hónap a pretorok előtt, nem beszélve a fellebbvitel során igen gyakran elvesztegetett évekről.³³ Ilyen módon a polgári igazságszolgáltatás egyre elérhetetlenebbé vált azok számára, akik nem engedhetik meg maguknak e hosszas, nehézkes és költséges várakozás luxusát.

6. Az eddig elmondottak rögtön elvezetnek az alábbi megállapításhoz.

Immáron elfogadott álláspont a modern olasz eljárásjogi doktrínában, hogy a rendelkezési elv, helyes értelmezése szerint, tehát amint a 4. pontban kifejtettük, nem egyéb, mint az anyagi jog magánjogias felfogásának szükségszerű eljárásjogi következménye. Valóban, mindaddig, amíg a perben védelmezett alanyi jogi helyzetek magánjellegűek, diszpozitívek lesznek, a perindításnak, a per tárgya meghatározásának stb. jogát szintén meg kell hagyni az egyén autonómiájának, rendelkezésének körében.³⁴

De bizonyítást nyert az is, hogy a rendelkezési elv nem vonatkozhat a pervezetés egyszerű, tiszta technikájára.³⁵ Más szavakkal, még a magánjogokat érintő polgári eljárás területén is ki lehetne vonni az eljárás technikai irányítását a felek (vagy képviselőik) kizárólagos rendelkezése alá. Ez egyszerűen annyit jelent, hogy a felek perindításra, a *res judicanda* meghatározására és a perorvoslat kezdeményezésére (ld. fent a 4. pontot) vonatkozó kizárólagos jogának fenntartása mellett is meg lehetne szabni a felek együttműködési kötelezettségét és a bíró akár diszkrecionárius kezdeményezési jogait. A bírónak e jogai az eljárás gyors és szabályszerű lezajlását szolgálják („formelle Prozessleitung”),

²⁸ A kódex által elfogadott szabályozás szerint (171., 290—294. §) az egyik fél távolmaradása nem vonja maga után sem az ellenfél javára szóló döntést, sem az általa hivatkozott tények *facta confessio*-ját, amelyeket éppen ellenkezőleg szabályszerűen bizonyítani kell. A maximális garancia látszata mögé rejtik a felek kölcsönös együttműködési kötelezettségén alapuló eljárásjogi felfogás tagadását. L. általában G. Giannozzi: *La contumacia nel processo civile*, Milano, Giuffrè, 1963.

²⁹ Ezzel kapcsolatban vö. M. Cappelletti, Szóbeli eljárás és írásbeli eljárás (*Procédure orale et procédure écrite*). Milano—New York, Giuffrè—Oceana, 1971. 13—17. old., 21. old.

³⁰ E. Redenti 1953-ban azt írta, hogy a polgári eljárásjogi kódex 117. §-a olyan rendelkezés, amely mindezideig holt betű maradt”. *Diritto processuale civile*, II., 2. kiadás, Milano, Giuffrè, 1953, 51. old. Ez az állítás, még ha túloz is, minden esetre sokatmondó.

³¹ A történelmi előzményekkel kapcsolatban l. *Salvioli*: *Storia della procedura civile e criminale*, id. mű 740—747. old.

³² Kíméletlen és teljes részletességű ismertetés található egy, a polgári jogi felelősséggel kapcsolatos tipikus olasz perről, a felek részéről történt és a hivatalból tett minden cselekménnyel együtt, az elsőfokú eljárástól a fellebezésig, a semmisségi kérelemig és az átutalásig *Cappelletti, Merryman és Perillo*: *The Italian Legal System*, fent idézett mű, 7. sz. jegyzet, 315—438. old. Nyolc éven át húzódo proceduráról van szó, amelyben számos felesleges tárgyalásra került sor, nem mintha ez lett volna a felek érdeke, hanem mert gyakran ez állt az ügyvédek érdekében, ami ezen a téren egyező volt: más ügyekben is el voltak kötelezve, sőt, talán csak tudat alatt, az a régi mondás is befolyásolta őket, hogy számukra a per „dum pendet rendet”. L. *Calamandrei* elemzését: *Opere Giuridiche*,

I., fent idézett mű, 26. sz. jegyzet, 546—552. old., amelyben leírja „az eljárási eszközökkel időhúzási célokból történő visszaéléseket”, amely visszaéléseket hajdan *cautelae ad protrahendum causas ad longum* névvel illették, és amelyek népszerű, sőt híres értekezések tárgyául szolgáltak, mint például a veronai Bartolomeo Cepolla (XV. század) írása. Olaszországban e visszaélések jelenségét még „általános”-nak és „széleskörű”-nek tekinthetjük, és valóban, a szándékok minden kinyilvánítása ellenére is, az 1942-es kódex semmit vagy csak nagyon keveset tett kiküszöbölésük érdekében. L. az utolsónak idézett művet, 549—550. old.

³³ *Procédure orale et procédure écrite*, fent idézett mű, 29. sz. jegyzet, 60—66., 74., 83—85. old. c. kötetünkben nemcsak Olaszországra korlátozva, hanem a jelenkor három nagy jogcsaládjának (Civil Law, Common Law, és a szocialista országok) számos más országára kiterjedően összegyűjtöttük az utóbbi évek polgári pereinek időtartamára vonatkozó statisztikai felméréseket.

³⁴ L. például művünket: *La testimonianza della parte nel sistema dell'oralità*, I., fent idézett mű, 13. sz. jegyzet, 303—375. old., számos bibliográfiai utalással. L. még fent, 18. sz. jegyzet.

³⁵ L. pl. T. Carnacini: *Tutela giurisdizionale e tecnica del processo*. In.: *Studi in onore di E. Redenti*, II., Milano, Giuffrè, 1951, 693. old.; és utolsónak idézett művünket, az idézett helyen.

valamint azt is, hogy a per végeredményét ne tisztán technikai tényezők döntsék el, nevezetesen a felek véltlen szabálytalanságai vagy mulasztásai, ami gyakorlatilag rendszerint a társadalmi és gazdaságilag gyengébb félnél következhet be, mert kevésbé áll módjában ügyes ügyvédet, színvonalas szakvéleményeket stb. beszerezni („materielle Prozessleitung”).

A rendelkezési elv feltételeit tiszteltetben tartó hivatalból pervezetés csak kiemelné a polgári igazságszolgáltatás jelenségének összetettségét. Ennek tárgya ugyan — a nyugati országokban — rendszerint magánjellegű, de még ezekben az országokban is közérdekű jelenség, mert éppenséggel az igazságszolgáltatás közfunkciójának gyakorlását jelenti.

A polgári magánjogok felől való rendelkezés egyéni szabadságát tehát semmiképpen sem korlátozná vagy nyomná el egy olyan eljárási rendszer, amely hatásos pervezetési jogosítványokat adna a bíró kezébe.³⁶ Az az eljárás, amelynek lebonyolítási technikája egyszerűen „a felek dolga” (vagy ügyvédeké), nem a szabadság védelmezését juttatja kifejezésre, hanem sokkal inkább a „laissez faire” elavult koncepcióját, az állam egyik alapvető funkciójának síkján: mindazokkal a hamis és igazságtalan következményekkel együtt, amelyek ebből különösen a gazdaságilag kisebb ellenálló képességű fél rovására származnak.

Az 1948-as alkotmány és az alkotmányos eljárási garanciák: „liberális” és „szociális” garanciák

7. Az 1947. december 27-i köztársasági alkotmány, amely 1948. január 1-e óta van hatályban, éles ellentétben áll az 1942-es kodifikáció alapvetően konzervatív jellegével. Az antifasizmus és az ellenállás politikai és kulturális erői által életre hívott alkotmány ezen erők két nagy ága közötti megbékélés, kompromisszum formáját fejezte ki: a *lato sensu* liberális ihletésű erőkét, amelyek mindenekelőtt az egyénnek kívántak garanciákat biztosítani a hatósággal való kapcsolatában, és a szociális vagy szocialista szellemű erőkét, amelyek elsősorban a haladás és a társadalmi egyenlőség követelményeit igyekeztek biztosítani. Az *egyéni* („klasszikus” vagy „politikai”) *jogok* és a *társadalmi szabadságjogok* koordinálására és ösz-

szegegyeztetésére tehát igen messzemenő erőfeszítéseket tett az alkotmány.³⁷

Az olasz alkotmány egész sor rendelkezést tartalmaz az igazságszolgáltatás szervezetével és az eljárással kapcsolatban. Hála mindenekelőtt az Alkotmánybíróság dinamikus értelmezésének,³⁸ az Alkotmány egyre inkább alapvető jelentőségre tett szert a bírókat, a feleket és végül a pertechnikának magának néhány szempontját illető kritériumok vagy „garanciák” meghatározásában.³⁹

Mindenekelőtt az alkotmány megerősítette és kiterjesztette a bíróság és a bíró függetlenségének garanciáit, úgy mind a rendes igazságszolgáltatásban, mind a különbíróságoknál (101—110. §), és ilyen módon megszilárdította a „jogállam” garanciájának egyik jellegzetes elemét.

Másodszor, az alkotmány biztosította a peres út lehetőségét, azaz a bírói védelmet minden jog és törvényes érdek számára még (de nem csupán) a közigazgatással szemben is (24. és 113. §§). Ezt a védelmet „a törvény alapján arra hivatott bírónak” kell nyújtania (25. §).⁴⁰ Ma tehát az a törvény, amely például ki akarna vonni valamely igazgatási tevékenységet a bírói ellenőrzés alól — amint ez a fasizmus idején lehetséges volt — alkotmányellenes volna.

Végezetül az alkotmány garantálja a védelem jogát és a kontradiktórius elvet az eljárás minden szakaszában és fokán (24. §). Ezekből a rendelkezésekből következik például a megfelelő értesítéshez, az ésszerű megjelenési határidőhöz, a bizonyítékok előterjesztésének vagy az ellenfél bizonyítékai cáfolásának tényleges lehetőségéhez való jog stb. A 111. § ezen kívül biztosítja a minden bírói aktus indokolásához való jogot,⁴¹ valamint azt a lehetőséget, hogy mindenfajta ítélettel szemben perorvoslattal

³⁷ L. különösen P. Calamandrei: *Opere giuridiche* (M. Cappelletti gondozásában), III., Nápoly, Morano, 1968, 170—179., 183—210. old.; l. még tanulmányunkat „A szociális szabadságjogok”-ról, a *Processo e ideologia* c. kötetben, fent idézett mű, 2. sz. jegyzet, 511—524. old.

³⁸ Az Alkotmánybíróságnak a keresetindítási jog (Alkotmány 24. §) terén betöltött „konkretizálási funkciója”-ról l. tanulmányainkat a *Processo e ideologia* c. kötetben, fent idézett mű, 2. sz. jegyzet, 499—509. old.; *Giustizia e società*, fent idézett mű, 1. sz. jegyzet, 339., 357—377. old. és az ott ismertetett határozatok.

³⁹ L. általában: *Fundamental Guarantees of the Parties in Civil Litigation*, M. Cappelletti és D. Tallon kiadásában, Milano, Giuffrè, 1973, különösen 511—566. old.; V. Vigoriti, *Granzie costituzionali del processo civile*, Milano, Giuffrè, 1970.

⁴⁰ Vö. általában: L. P. Comoglio, *La garanzia costituzionale dell'azione ed il processo civile*, Padova, Cedam, 1970.

⁴¹ Az ítéletek indokolásának — amely szintén a francia forradalom liberális ideológiájára vezethető vissza — történetéről l. T. Sauvel igen érdekes tanulmányát, *Histoire du jugement motivé. Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 61 (1955), 43—53. old.

³⁶ U. Cao: *Esigenze sociali e individualismo nel processo civile*, Scritti giuridici G. Chironi, II., (Torino, Bocca, 1915, 41—72. old.) Cao tézisének naívsága ma már majdnem nevetségesnek látszana, ha felkiáltása („maradjunk hívek a szabadság elvéhez!”, 72. old.) nem az előjogok szemérmetlen igazolását fejezte volna ki már akkor is. Lásd azt, amit kilenc évvel azelőtt írt, egészen más hangsúlyokkal *Tissier*: *Le centenaire du code de procédure et les projets de réforme* (Az eljárási kódex százéves évfordulója és a reformtervek), *Revue trimestrielle de droit civil* (5/1906), nevezetesen a 648—657. old.

(kassation) élhessenek (ami talán már a garancia eltúlzását jelenti)⁴².

8. De az alkotmány modernebb és érdeke-sebb eleme, mint már említettük, a „szociális” és „liberális” elemek összehangolásában lelhető fel, amely összehangolás több ízben tükröződött az eljárási garanciák síkján is.

Igy például a perindítás és a védekezés joga [24. § (1) bekezdés] kifejezetten összekapcsolódik azzal a garanciával, amelynek alapján „a bármely bíróság előtti perindítás és védekezés eszközeit külön intézményekkel kell biztosítani a szegények részére” [24. § (3) bekezdés], még ha ehhez rögtön azt is hozzá kell tennünk, hogy a garancia kielégítő megvalósítására sajnos még távolról sem került sor (ld. alább a 9. pontot). Ezen kívül, amint erre az Alkotmánybíróság értelmezéséből is következtetni lehet, minden eljárási garanciát a társadalmi igazságosság alapvető normájának fényénél kell vizsgálni, amelyet az alkotmány 3. § (2) bekezdése a következőképpen fogalmaz meg: „A köztársaság feladata, hogy megszüntesse a gazdasági és szociális téren mutatkozó akadályokat”, amelyek „ténylegesen korlátozzák az állampolgárok szabadságát és egyenlőségét” és „megakadályozzák az emberi személyiség teljes kibontakozását”. Az Alkotmánybíróság valóban több alkalommal kimondta egyes jogszabályi rendelkezések semmisségét, mert az alkotmány együttesen értelmezett 3. és 24. §-ának megsértése miatt alkotmányellenesnek ítélte azokat. Nevezetesen: a polgári eljárásjogi kódex 98. §-át, amely egyes esetekben perköltségbiztosítékot, *cautio pro expensis*-t írt elő a felperes terhére;⁴³ azt a rendelkezést, amely szerint az adókvitét csak az adóügyi hatóság által követelt összeg megfizetése után lehetett megtámadni az igazságszolgáltatási szervek előtt (ez az úgynevezett *solvo et repete* záradék)⁴⁴. Az anyagi terhet mindkét esetben úgy ítélték meg, hogy a kevésbé gazdag felek szempontjából a bírói jogvédelem tényleges akadályává válhat.

E határozatokban és egyebekben is⁴⁵ az Al-

kotmánybíróság tehát meghajolt egy immár elismert igazság előtt: hogy tudniillik még az eljárási garanciák terén sem kielégítő az emberi jogok tisztán individualista és az egyenlőség és szabadság tisztán formális felfogása. Felismerte ugyanis azoknak a régi elveknek a hiányosságát, amelyeken az eljárásjogi doktrína hagyományos tanítása szerint a polgári eljárásban megvalósuló igazságszolgáltatás alapul, mint a felek perindítási jogának (*ne procedat iudex ex officio*), a bírói részrehajlatlanságnak (*nemo iudex in re sua*), a kontradiktórius eljárásnak (*audiatur et altera pars*), évezredek elvei, valamint a bírói függetlenség évszázados elve (amely beilleszkedik a hatalmi ágak elválasztásának tágabb keretébe, ez viszont a „jogállam” koncepciójának magva). A jelenleg kibontakozott és teljessé vált válság megmutatta, hogy mindezek a klasszikus eljárási garanciák, ha megfelelőnek tünnek is a „liberális” eljárás szükségletei szempontjából, semmiképpen sem elégítik ki az „igazságos” eljárás követelményeit. Valóban, az igazságos eljárás megvalósításához nem elég, hogy két szembenálló fél kerüljön egy részrehajlatlan és független bíró elé „oly módon, hogy a bíró meghallgathassa mindkettőjük érveit; hanem arra is szükség van, hogy a két fél ne csupán jogi szempontból legyen egyenlő egymással (ami tisztán elméleti jelentőségű is lehet), hanem tényleges, *gyakorlati* egyenlőség álljon fenn közöttük, tehát technikai és gazdasági egyenlőség is”⁴⁶. A „szociális jogok” még az eljárás terén is végeredményben úgy nyilvánulnak meg, mint a „klasszikus” szabadságjogok szükségképpen integrációja.⁴⁷

zel kapcsolatban pl. L. P. Comoglio: La Corte costituzionale ed il processo civile (Rassegna di giurisprudenza 1956—1968). Rivista di diritto processuale, 23 (1968), 765., 782—783. old.

⁴⁶ P. Calamandrei: Processo e democrazia, Padova, Cedam, 1954, 145—146. old.; spanyol fordítása Proceso y Democracia, Buenos Aires, Ediciones Juridicas Europa—América, 1960; angol fordítása Procedure and Democracy, New York, New York Univ. Press, 1956; jelenleg in.: Opere giuridiche, I. Fent idézett mű, 26. sz. jegyzet, 618., 690. old.

⁴⁷ Több országban egyre gyakrabban jelentkeznek még didaktikai téren is a polgári törvénykezési jog ezen új „szociális” perspektívájának tünetei. L. pl.: H. Semmel: New Approaches in the Law of Civil Procedure (in: „Social Justice through Law Series”), Mineola, New York, The Foundation Press, 1970; vö. H. E. Henke megjegyzéseit és bibliográfiai utalásait is: *Judica perpetua* oder: Warum Prozesse so lange dauern. Zeitschrift für Zivilprozess, 83 (1970), 125., 158—162. old. Ennek az irányzatnak számos előzménye közül megemlíthetjük W. Kisch: Die soziale Bedeutung des Zivilprozesses, *Judicium*, 1 (1928), 1. old. és különösen 3., 12—15., 19—24., 30—32. old.; E. Glasson és A. Tissier: *Traité théorique et pratique d'organisation judiciaire*, de compétence et de procédure civile, I., 3. kiadás, Párizs, Sirey, 1925., különösen 4—5. old.; és főleg a két osztrák szerző F. Klein és A. Menger, egy sor 1900 körül megjelent és általánosan ismert műve.

Felhívjuk a figyelmet, Fix Zamudio érdekes tézisére is: *Introducción al estudio del derecho procesal social*. Revista iberoamericana de derecho procesal, 1965, 389., 407—418. old.

⁴² L. tanulmányunkat *Parere iconoclastico sulla riforma del processo civile*, a *Giustizia e società* c. kötetben, fent idézett mű, 1. sz. jegyzet 111., 116—122. old.

⁴³ Alkotmánybíróság, 1960. november 29-i 67. sz. határozat. *Giurisprudenza costituzionale*, 5 (1960), 1195. old.

⁴⁴ Alkotmánybíróság, 1961. március 31-i 21. sz. határozat, *Giurisprudenza costituzionale*, 6 (1961), 138. old.

⁴⁵ Célszerű itt megemlíteni az 1966. július 2-i, 80. sz. határozatot (*Giurisprudenza costituzionale*, 11 (1966), 1042. old., V. *Andrioli* jegyzete), amelyben az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánított az 1923. december 30-i 3269. sz. királyi rendelet (a nyilvántartásról szóló törvény) 117. §-át, mert megtiltotta a bírósági tisztviselőknek (greffiers), hogy a nyilvántartási illeték alá eső ítéleti példányokat ennek megfizetése előtt kiadják. Ez a keresetindítás alkotmányos jogának megsértését vonta maga után annak a félnek a rovására, aki nem tudta megfizetni a nyilvántartási illetéket, mert e jog a perorvoslati úton történő jogvédelem egyenlő lehetőségét is magába foglalja. L. ez-

A jelenlegi olasz eljárás szociális hiányosságai és a reformtörekvések

9. A kiváló alkotmány és az Alkotmánybíróság dinamikus gyakorlata sem volt azonban elegendő ahhoz, hogy kiküszöbölje az olasz polgári eljárás súlyos szociális fogyatékoságait. Ezek sajnos csak tetézik az előző pontokban vázolt súlyos technikai fogyatékoságokat (5—6. pontok), amelyek végsősoron maguk is a *szociálisan is helytelen igazságszolgáltatásban* nyilvánulnak meg.

A példa kedvéért megvizsgálhatjuk a rászorulóknak részére biztosított jogi segítség intézményét. Az alkotmány 24. § (3) bekezdésében foglalt garancia ellenére (ld. fent, 8. pont) e téren az olasz helyzet továbbra is teljesen ellentétes egy modern és társadalmilag haladó rendszer követelményeivel⁴⁸. Igaz, hogy egy 1865-ös törvény mintájára készült 1923-as törvény biztosítja a szegény feleknek azt a jogot, hogy ingyenesen részesüljenek ügyvédi segítségben és mentesüljenek az eljárás egyéb költségeinek megfizetése alól. De a szegények jogi védelmének ilyen megoldása ma már elavultnak és elfogadhatatlannak tűnik. Valójában az Európában a múlt században általában alkalmazott megoldásoknak felel meg, amelyek a *laissez-faire* politikai ideológiájának fénykorában uralkodtak, de amelyeket később, legalábbis részben félretettek egyes országokban, nevezetesen Németországban 1919 óta és Angliában 1949 óta.⁴⁹ Az, hogy az ügyvédség részére „becsületbeli kötelességként” (*nobile officium*) háritják a szegények ingyenes védelmét olyan misztifikáció, amely nem állja meg a helyét a piacgazdaságban. Ebben a rendszerben a nem díjazott szolgáltatás a legtöbb esetben szükségképpen rossz minőségű, sőt, amint ez a valóságban gyakran előfordul, egyszerűen nem teljesítik vagy rábízzák a jelöltekre.⁵⁰

⁴⁸ Ezt a hiányosságot elismerték az Alkotmánybíróság 1964. december 22-i 114. sz. [Giurisprudenza costituzionale, 9 (1964), 1163. old.] és 1970. június 16-i 97. sz. [Foro italiano, 95 (1970), I. rész, 1848. kol.] határozatai is. A Bíróság mégsem találta úgy, hogy ennek következtében alkotmányellenesnek kellene nyilvánítani az 1923. évi törvényt a jogi segítségről; attól tartott, hogy ennek kinyilvánítása még azt a minimális előnyt is csökkentené, amit e törvény biztosíthatott. A Bíróságnak ezt az álláspontját azonban méltán bírálták. L. például a neves jogász C. Mortati állásfoglalását: *Appunti per uno studio sui rimedi giurisdizionali contro compartimenti omissivi del legislatore*. Foro italiano, 95 (1970), V. rész, 153. kol., 176—177. old.

⁴⁹ L. a történelmi és összehasonlító utalásokat az alábbi művekben: M. Cappelletti és J. Gordley: *Legal Aid: Modern Themes and Variations*, Stanford Law Review, 24 (1972), 347., 354—379. old.; M. Cappelletti: *Giustizia e società*, fent idézett mű, 1. sz. jegyzet, 237—266. old.

⁵⁰ A jogi segítség olasz rendszerének ehhez az alapvető hibájához még továbbiak is járulnak, melyeket a *Processo e ideologie* e műben említettünk (fent idézett mű, 2. sz. jegyzet, 547—556. old.). A rendszer fogyatékoságát tükrözi, hogy nevenségesen csekély számú felet részesítenek a jogi segítség kedvezményében. L. a statisztikai adatokat „Cooley Lecture”-ünk-

Másik példa a perköltség és a perérték közötti viszony. Újabb vizsgálatok kimutatták, hogy míg az olasz polgári eljárásban a magas perértékű ügyekben az eljárási költségek átlag 8,4%-ot tesznek ki, ugyanakkor 51—60%-ra rúgnak az egymillió líra (kb. 1700 dollár) perértéket el nem érő ügyekben, és egészen 170%-ig emelkedhetnek a 100 000 líra perérték alatti ügyekben.⁵¹ Természetes, hogy ilyen módon lehetetlenné válik a kisebb perértékű ügyek folytatása, ezek pedig főként a szegények ügyei.

Ez utóbbi megállapítást egyébként igen frappáns módon támasztja alá egy másik adat. 1900 körül Olaszországban mintegy évi kétmillió polgári ügyet döntöttek el a békéltető bírák (les juges conciliateurs), akik megfelelték az immár megszüntetett francia békebíráknak. A békéltető bírák — nem hivatásos, formaságokhoz nem kötött, periférikus, a jogkeresőkhöz közelálló bírák — e rendkívüli jelentősége egyre inkább csökkent, egészen a szinte teljes hanyatlásig. Ez utóbbi években a békéltető bírák által évente eldöntött ügyek száma kb. 50 000-re csökkent⁵² abban az országban, amelynek lakossága majdnem megkétszereződött.

Mindehhez pedig hozzá kell még tenni az eljárásoknak általunk már említett igen hosszú tartamát. Ez további különösen súlyos hátrányt jelent a gazdaságilag gyengébb, tehát a lassú és bonyolult procedurák terhére nehezebben viselő felek számára. Mindez, amint ezt könnyű kitalálni, igazságtalan, nehézkes és robbanással fenyegető helyzetet teremt. Túlságosan gyakran tűnik indokoltnak az a benyomás, hogy az alkotmány nem valósult meg, sőt megszegték, elárulták. Egyfelől ugyan az alkotmány *mindenkinek* garantálja az igazságszolgáltatás igénybevételenek alapvető jogát, másfelől azonban e jog érvényesítése oly költséges és nehéz, hogy gyakorlatilag elérhetlenné válik a kevésbé vagyonos polgárok számára. Egyre szélesebb körben válik viszont tudatossá, hogy sürgős és gyökeres reformokra van szükség.

10. Úgy látszik, az olasz törvényhozás, ha ugyancsak megkésve és rendkívül lassan is, végül mégis tudomásul vette ezeket a követelményeket. 1971 márciusában a Szenátus jóváhagyott egy törvénytervezetet, amely a jogi segítségnyújtás rendszerének figyelemre méltó reformját tartalmazta, felszámolva a „becsületbeli kötelesség” illuzórius eszméjét és elrendelte, hogy a szegények ügyvédjének honoráriu-

ben: *Social and Political Aspects of Civil Procedure*, fent idézett mű, 5. sz. jegyzet, 872. old.

⁵¹ L. C. Castellano, C. Pace, G. Palomba; *L'efficienza della giustizia italiana*, Bari, Laterza, 1968. 53—86. old., különösen 64—73. old. Ezeknek az adatoknak más országokéval történő összehasonlító elemzéséhez l. tanulmányunkat: *Social and Political Aspects of Civil Procedure*, utolsónak idézett mű, 872—873. old.

⁵² Castellano, Pace, Palomba; utolsónak idézett mű, 82—83. old.; Istituto Centrale di Statistica, *Compendio statistico italiano* 1970, 78. old.

mát az állam köteles folyósítani.⁵³ Sajnos, a törvényhozás 1972 februárjában megbukott, még mielőtt a képviselőház a maga részéről jóváhagyhatta volna e javaslatot. Most azonban, az új törvényhozás alatt, a korábbihoz hasonló tervezetet terjesztett a parlament elé a kormány. Még a régi törvényhozás alatt szintén a Szenátus elé terjesztettek egy, a kormány által kezdeményezett törvénytervezetet, amely a polgári eljárásjogi kódex általános reformjának megvalósítására irányult,⁵⁴ de ebből sem lett törvény. Ezzel majdnem azonos törvénytervezetet nemrég ismét előterjesztettek az új törvényhozás alatt. Még érdekesebb törvénytervezet került megvitatásra a szenátus elé, miután a képviselőház (mind a korábbi törvényhozó gyűlés, mind az új 1972 októberében) jóváhagyta, mely a munkajogi viták és a dolgozók társadalombiztosítási ügyeinek eljárásában törekszik radikális reform megvalósítására. A tervezet az eljárási határidők meggyorsítását, és a bírácoknak olyan kezdeményezési joggal, a feleknek pedig együttműködési kötelezettséggel való felruházását tartalmazza, ami a technikailag és társadalmilag haladó eljárás sikeréhez nélkülözhetetlenek látszók.⁵⁵

Következtetések

11. A jelenlegi olasz eljárás mélyeséges el-
lentmondásokkal terhelt társadalmat és társadalmi struktúrát tükröz, amelyben a régi és elavult társadalom relikviái megmaradtak a modern és haladó elemek mellett. Nem véletlen az alkotmány és a valóság közötti ellentét, és ugyanígy nem véletlen, hogy újra meg újra felmerülnek bizonyos konfliktusok az Alkotmánybíróság és a rendes bíróságok között, nevezetesen a Semmitözékkel.⁵⁶

A gazdasági, környezeti, kulturális átalakulások rendkívül gyorsak és mélyrehatóak voltak országunkban, ahol egyre nagyobb tömegek mozognak vidékről a városba, délről északra, a faluból az iparba, az országból kül-

földre munkavállalás céljából.⁵⁷ Az utóbbi húsz évben bekövetkezett változások jelentőségükben és terjedelmükben meghaladják azokat, amelyek több generáció életében valósultak csak meg.⁵⁸ A gyorsaság és hatékonyság korábban ismeretlen követelményei manapság egyre sürgetőbbé válnak; a haladás, a társadalmi igazságosság és szabadság korábban tudomásul nem vett értékei ma elkerülhetetlen reformokat kényszerítenek ki.

A törvényhozó lázas versenyfutásban van az idővel. Sajnos, a törvényhozási gépezet nehézkes; olykor túl lassú ahhoz, hogy idejekorán kielégíthesse a társadalom hirtelen előállt szükségleteit. Annyival is inkább, mert gyakran körülhatárolatlan és változékony, elvont, általános és tartós megoldásra alkalmatlan szükségletekről van szó, ami pedig jellemző a törvényhozási megoldásra. Ez pedig azzal jár, hogy nyugtalanul, zavarosan bár, de egyre szélesebb körben hangoztatják a bíróra háruló új funkciókat. A bírónak — mondják egyre nyomatékosabban — részt kell vennie a reform hatalmas munkájában. Fel kell használnia a jogi hermeneutika eszközeit, hogy fejlődőképes, dinamikus és határozottan alkotó értelmezést adjon, ami részben elhalványítja a meghaladott társadalom elemeit, és bővíti az új, az alkotmány adta programra alapozott társadalom vonásait.⁵⁹

Egy német jogász igen meggyőzően beszélt egy új, lényeges feladatról: „a társadalmi kiegyenlítésről a bírói döntések által” („sozialer Ausgleich durch Richterspruch”) és a polgári bírói funkciójának megfelelő átalakításáról a modern társadalomban.⁶⁰ Bizonyos, hogy ez az átalakítás nagyon kívánatos lenne Olaszor-

⁵³ Figyelemreméltó, hogy az olasz törvénytervezet szerint a rászoruló félnek joga van megválasztani ügyvédjét. L. elemzésünket a L'Astrolabio c. politikai szemle 1971. április 4-i számában, 25—26. old.; 1. még Giustizia e societa fent idézett mű, 1. sz. jegyzet, 267—280. old.

⁵⁴ Sajnos el kell ismerni, hogy valóban hiányos és nem kielégítő tervezetről volt szó, amely nem intézett erőteljes támadást az olasz polgári eljárásnak sem a technikai, sem a társadalmi problémái ellen. L. kritikai elemzésünket: Parere iconoclastico sulla riforma del processo. In.: Giustizia e societa, fent idézett mű, 1. sz. jegyzet, 111—122. old.

⁵⁵ L. elemzésünket a L'Astrolabio 1971. május 9-i számában, 14. old.; 1. még Giustizia e Societa, fent idézett mű, 1. sz. jegyzet, 285—331. old.

⁵⁶ Ezzel kapcsolatban l. Cappelletti, Merryman és Perillo: The Italian Legal System, fent idézett mű, 7. sz. jegyzet, és pedig 263—277. old.; J. H. Merryman és V. Vigoriti, When Courts Collide: Constitution and Cassation in Italy, American Journal of Comparative Law, 15 (1967), 665. old.

⁵⁷ 1956-tól 1968-ig az olasz lakosság egyharmada hajtott végre „belső vándorlást”, általában délről északra, vidékről a városba, a hegyégből a síkságra. Húsz évvel ezelőtt 8 millió paraszt volt (a 19 millió dolgozóból), ma feleannyi van: a másik fele átment az iparba vagy a szolgáltatásokba. A környezet átalakulásának gyorsaságát az alábbi példa illusztrálhatja: az 1970-ben létező lakások 40%-át 1951 és 1969 között építették. L. R. Tremelloni elemzését: Un ventennio di trasformazioni dell'economia italiana, Fiera di Milano. Rassegna dell'Ente Autonomo Fiera 23 (1971. január), 71., 81., 85., 107. old. Kell-e hangsúlyozni, milyen áruk van e viharos átalakulásoknak emberi téren, és ebből származó óriási urbanizációs, környezeti és társadalmi problémákkal együtt?

⁵⁸ Elegendő megemlíteni, hogy a nemzeti termék az 1951—1969-es időszakban megháromszorozódott, és az egy főre jutó fogyasztás több mint kétszeresére emelkedett. Ehhez hasonló fejlődéshez 80 évre volt szükség 1861 és 1939 között. Az egy főre eső átlagos jövedelem 1951-től 1968-ig 360 dollárról 1390-re emelkedett, és 1970-ben 1500 dollár körül volt. L. Tremelloni, id. mű, 79—81., 87—88., 101. old. Sajnos, a jövedelem megoszlása Észak és Dél, s a gazdagok és szegények között változatlanul igen egyenlőtlen.

⁵⁹ A bírák egyes csoportjai által publikált új jogi politikai szemlék, a „Quale giustizia” és a „Giustizia e Costituzione”, jelentős kifejeződései az igazságügyi igazgatásban felmerült új eszméknek és erjedésnek.

⁶⁰ F. Baur: Sozialer Ausgleich durch Richterspruch. Ein Beitrag zum Wandel des Richteramts, Juristenzeitung, 1957. 193. old.

szágban, talán még inkább, mint másutt. De ne tápláljunk alaptalan illúziókat. Olaszországban, más nyugati országokhoz hasonlóan, a hivatásos bírák, és pedig a felsőbb bírósági bírák kulturális és családi háttere, társadalmi helyzete még inkább a konzervatív törekvésű csoportra jellemző, semmint hogy határozottan a korszerűsítés mellé állna. Éppen ezért sajnos kétséges, hogy helyes-e támogatni nagyobb arányú részvételüket a társadalom jövőjének meghatározásában.

*

Előadásomban arra szorítkoztam, hogy a legrealistább módon elemezzem az olaszországi polgári igazságszolgáltatás helyzetét. Ahogyan megfigyelhettük, olyan helyzetről van szó, amely tele van ellentmondásokkal, egy sor haladó jellegű alkotmányi biztosítékkal, de ugyanakkor egy olyan normatív struktúrával, törvénykezési szervezettel és igen gyakran

konzervatív mentalitással, amelyek lelassítanak, sőt, mi több, megbénítanak minden radikális reformra irányuló törekvést.

Nem tekintetem feladatomban az összehasonlító síkon való elemzést, mivel célszerűbbnek véltem, hogy közvetlen képet adjak Önöknek hazám helyzetéről. Ennek a helyzetnek bizonyos aspektusai azonban tipikusaknak tekinthetők — inkább mennyiségi, mint minőségi eltérésekkel — a nyugati rendszerekben, legalább is a latin országokban. Nyilvánvalóan lényegbe vágó különbségek maradnak viszont a szocialista országok eljárási rendszereivel szemben, de a kapcsolat, amelynek egyesítenie kell az egész világ „jóakarátú” jogászait és processzualistáit, egy olyan igazságszolgáltatási rendszerre való közös törekvésben nyilvánul meg, amely nemcsak hatékony és gyors, hanem ugyanakkor alkalmas arra, hogy konkrétan biztosítsa mind az egyéni alapvető szabadságjogokat, mind a közösségi szociális jogait.

Mauro Cappelletti

A magyar burzsoá büntető igazságszolgáltatás történeti vázlata

A burzsoá büntető igazságszolgáltatást az összetett fórumrendszer, a sokrétű eljárási forma alkalmazásának a lehetősége jellemezte. A szövevényes, gyakorta nehezen áttekinthető szabályozás azonban kétségkívül kedvezett a fasizálódó állam etatista jogpolitikájának, amelynek lényege: az állam feltétlen és korlátlan hatalmának érvényesítése a büntetőjogi felelősség eldöntésénél. Ez a követelmény természetesen nemcsak az anyagi jogi szabályok alkalmazását jellemezte, hanem erőteljesen és bizonyíthatóan jelentkezett a büntetőjog realizálásának, vagyis a büntető eljárásnak a szabályozásában és gyakorlatában is, és pedig azoknak a jogosítványoknak a vissza-, illetőleg háttérbe szorításában, amelyeket a klasszikus burzsoá elméletek képviselői az állami hatalom korlátozásának megvalósítása érdekében kívántak és igazoltak, ezektől remélvén azt, hogy az eljárás keretei között az állam és az egyén érdeke egyaránt biztosítható lesz.

A magyar büntető eljárás irodalmában — éppen úgy, ahogyan például a német és az osztrák irodalomban — a századforduló körül, majd a XX. század elejétől pedig általános érvénnyel, erőteljes támadások indultak meg mindazon klasszikus elméletekkel szemben, amelyek az állami önkorlátozás elvének jegyében a büntető eljárás demokratizmusának szükségességét hirdették.

A kritika éle mindenekelőtt a *jogviszonyelméleti* koncepcióra irányult. A háromoldalú perviszony koncepcióját ellenző nézetek kezdetben a perviszony-elmélet büntetőjogiasabbá tételének szükségességét hangsúlyozták, utóbb pedig már egyszerűen — a jogviszonyelmélet ellentmondásaira hivatkozva — a büntető eljárás elméletéből történő kiiktatása mellett szálltak síkra.

A jogviszonyelmélet tagadása mögött lényegét tekintve az a gondolat húzódott meg, hogy a büntető eljárás alányai között kölcsönös jogokat és kötelességet tartalmazó jogi kapcsolat nem képzelhető el: ami a gyakorlat nyelvével azt jelentette, hogy az eljáró hatóság a résztvevők jogainak a biztosítására a büntető eljárás során nem kötelezhető.

Háttérbe szorult továbbá az eljárási funkciók megosztásának elve, és ennek következtében a védelemhez való jog és az ártatlanság védelme is. Nem úgy természetesen, hogy ezeket az elveket valamiféle jogszabályi rendelkezés hatálytalanította volna: hiszen a funkciók megosztását megalapozó védelv változatlanul „vezérelve” maradt mind a magyar, mind pedig más burzsoá országok büntető eljárásának is. A magyar burzsoá büntető eljárásban azonban a hatáskörök alacsonyabb szintű fórumok felé irányuló mozgása és az egyszerűsítésre irányuló elbírálási formák felfelé haladó tenden-

ciája — ahogyan az a tételes szabályokból a következőkben majd jól látható lesz — az állam feltétlen és abszolút hatalmának etatista elméleti koncepcióját fejezte ki, amivel aztán szükségképpen együtt járt a garanciális jogok korlátozása, illetőleg fokozatos felszámolása is.

Az etatista jogpolitikai célkitűzések természetesen nemcsak az elmélet alakulására hatottak, hanem elsősorban a joggyakorlatot és a jogalkotás tartalmát befolyásolták.

A viszonylag még konszolidált kapitalista viszonyok szülte XIX. század végi kódexek éppen ezért a XX. század első évtizedének végével egyre-másra módosításra kerültek. Ez lett a sorsa az 1896. évi XXXIII. számú törvényben meghatározott Bp.-nek is, de mindenekelőtt az esküdtszékről szóló 1897. évi XXXIII. számú törvénynek.

A büntető igazságszolgáltatás tartalmának a két háború közötti alakulása jól tükrözte azokat az etatista törekvéseket, amelyek az irodalomban a jogviszonyelmélet tagadásában, illetőleg az eljárási funkciók megosztása jelentőségének az elhomályosításában jutottak kifejeződésre. E törekvések megnyilvánulásának — mint már említettem — három jelentős, szembeeső iránya volt: a hatáskörök alacsonyabb fórumok felé történő átcsoportosítása; az egyszerűbb és a funkciómegosztás alapvető, formális szabályait is át- meg átlépő egyszerűsítési formák bevezetése; és végezetül az államigazgatási hierarchia által ellenőrizhető és utasítható ügyész eljárási szerepének a növelése.

A jogfejlődés és a joggyakorlat alakulásának lényegét és fejlődésének tendenciáját önmagában tehát sem a XIX. század végén keletkezett kódexek tartalma alapján, sem pedig az 1945-ben adott helyzet elemzésével kimutatni nem lehet. Ezért a következőkben — röviden — történetiségében vázolom fel azokat az alapvető intézményeket, amelyek alakulása a büntető igazságszolgáltatás fasizálódását kifejezésre juttatta.

I. A fórumrendszer átalakulása

1. Az 1869. évi IV. tc. értelmében Magyarországon az *igazságszolgáltatási és a közigazgatási hatalom elkülönült*: a közigazgatási és a bírói hatóságok ennek folytán egymás hatáskörébe nem avatkozhattak, az igazságszolgáltatást kizárólag a független bíróságok gyakorolhatták.¹

Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztásának a deklarálása azonban a közigazgatási hatóságok jogkörét nem érintette: a

bíróági jogkörbe nem utalt kihágások tárgyában ugyanis az 1883. évi XLIII. tc., majd pedig az 1896. évi XXIV. tc. az igazságszolgáltatás feladatait a közigazgatási szervekre ruházta át.

A büntető bírói joghatóságot a járásbíróságok, a törvényszékek, a királyi ítélő táblák és a királyi Kuria gyakorolták. E fórumokon kívül elsőfokú hatáskörben jártak el még a rendes eljárás keretében az 1897. évi XXXIII. tc. által szabályozott, és a törvényszékek mellett felállított esküdtbíróságok, valamint a járásbíróságok és a törvényszékek keretében működő, az 1912. évi VII. tc. rendelkezései folytán létrehozott fiatakorúak bíróságai. Az összetett fórumrendszert tovább duzzasztották még az ún. különleges bíróságok, „melyek a törvény rendelkezése alapján bizonyos speciális helyzetben levő, a Bp. hatálya alól kivett személyek felett gyakorolják a büntető hatalmat”: ezek voltak a katonai büntető bíróságok, a parlamenti bíróság és a konzuli bíróságok.²

A kihágási ügyekben ítélező közigazgatási hatóságok az 1901. évi XX. tc. 13. §-a értelmében: elsőfokon a főszolgabíró, a szolgabíró, a rendőrkapitány, illetőleg helyettese, vagy a községi, városi tanács által megbízott tisztviselő; másodfokon az alispán vagy a tanács; harmadfokon az illetékes (belügyi, földművelésügyi, honvédelmi, kereskedelemügyi) miniszter. Budapesten elsőfokon a kerületi kapitányság vezetője, vagy a belügyminiszter által megbízott rendőrségi tisztviselő, illetőleg a kerületi elöljáróság; másodfokon a főkapitány vagy helyettese, illetőleg a tanács; harmadfokon az illetékes miniszter.³

2. A bűncselekmények *elsőfokú fórumai* a rendes bírói eljárás keretében a járásbíróságok, a törvényszékek, az esküdtbíróság és a fiatakorúak bírósága, kihágás miatt pedig még a közigazgatási hatóságok, valamint a rendőrség szervei voltak.

a) *A hatáskörök kialakítása* — amelyet az 1896. évi XXXIII. tc.-ben meghatározott perrendtartás külön törvényre, illetőleg törvényekre bízott — nagyjából a bűncselekmények hármas felosztására épült: vagyis a bűntettek elbírálása elsőfokon a törvényszékekhez és az esküdtszékekhez, a vétségeké a járásbírószághoz, a kihágásoké, pedig a kihágási bíróságként funk-

² *Angyal Pál*: A magyar büntető eljárásjog tanácskönyve. Budapest, 1915. Az ún. különös bíróságokról a 62. oldalon. A katonai bíróságokról az 1912. XXXIII. tc., a parlamenti bíróságokról az 1848. III. tc., a konzuli bíróságokról pedig az 1913. LIV. tc. rendelkezett.

³ A kis- és nagyközségekben elsőfokú fórum a főszolgabíró, szolgabíró; másodfokú fórum az alispán. A rendezett tanácsú községekben és a törvényhatósági jogkörrel felruházott városokban elsőfokú fórum a rendőrkapitány, illetőleg a helyettes vagy a tanács által megbízott tisztviselő; másodfokú fórum pedig a községi vagy városi tanács. Az 1903. VIII. tc. 2. §-ának n) pontja, valamint az 1909. II. tc. 49. §-a és az 1913. XXI. tc. 17. §-a értelmében elsőfokú hatásköre volt a határszéli rendőrkapitánynak, illetőleg a belügyminiszter által felhatalmazott határrendőrségi tisztviselőnek is.

¹ Az igazgatási hatalomtól elkülönített igazságszolgáltatási szervezetről a következő alapjogszabályok szóltak: az 1869. IV. tc.; az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. XXXI. tc.; az elsőfokú királyi bíróságok újabb szervezéséről szóló 1875. XXXIV. tc.; a királyi Kúriáról szóló 1881. LIX. tc.; a királyi ítélőtáblák és a királyi főügyészségek szervezetről szóló 1890. XXV. tc.

cionáló közigazgatási, rendőrségi hatóságokhoz tartozott. Ez az elv azonban csak részben tükröződött a Bp. életbelépéséről szóló 1897. évi XXXIV. tc. (ÉLT) által meghatározott konkrét hatásköri szabályokban: hiszen törvényszékek elé vétségek, sőt egyes kihágások is kerülhettek, a járásbíróóság pedig a törvényszékek hatáskörébe nem tartozó vétségeken kívül egy sor kihágás tárgyában is eljárta.⁴

A kihágás feletti joghatóság megosztását az ÉLT csupán a kihágási törvénykönyvben (1897. évi XL. tc.) felsorolt, illetőleg meghatározott kihágások vonatkozásában taxálta, vagyis a járásbíróóság és a közigazgatási hatóságok büntető ítélkezésre vonatkozó jogkörének megosztását csak ebben a körben konkretizálta. Az ÉLT 19. §-ának a szövegéből azonban egyértelműen kiviláglik az, hogy a harmadik fokozatú bűncselekmények elbírálása tárgyában általános joghatósága a közigazgatási hatóságoknak volt.⁵ Az ÉLT rendelkezései értelmében a bírósági fórumok között általános hatáskörrel a törvényszékek rendelkeztek: a törvényszékek elé tartozott az eljárás azoknak a büntetteknek az ügyében, amelyeket a törvény az esküdtbíróóság hatáskörébe nem utalt, és mindazon egyéb bűncselekményeknek — vétségeknek, elvéve kihágásoknak — az esetében is, amelyeket a törvény taxatív felsorolás útján a járásbíróóság hatáskörébe át nem tett. Más kérdés az, hogy a nagyszámú kivétel eredményeként — legalábbis addig, amíg az esküdtbíróóságok működtek — vajon nem inkább a speciális hatáskör érvényesülése volt-e inkább az ÉLT értelmében az általános szabály. A kihágások elbírálására — ahogyan a már eddig ismertetett szabályokból kitűnik — nem a független bíróságoknak volt általános joghatóságuk, hanem az igazságszolgáltatási hatalomtól gondosan elválasztott közigazgatási hatalom letéteményeseinek.

A bonyolult fórumrendszer és a független bíróság ítélezését csak részben biztosító Bp. megalkotása körüli joghelyzet nem sok idő múltán korrekció alá került. A fejlődés iránya azonban nem a fórumrendszerek egyszerűsítése, illetőleg a büntető igazságszolgáltatás egy-

ségesítése felé tendált, hanem éppen ezeknek az ellentmondásoknak a további mélyítését vonta maga után. Alig telt el egy évtized ugyanis a Bp. megalkotását követően, máris jelentős mozgás indult meg mind a fórum, mind pedig a hatásköri szabályok vonatkozásában, és ennek a mozgásnak az iránya egyértelműen és elvitathatatlanul a magasabb szintű fórumoktól az alacsonyabb szintű fórumok felé, illetőleg a bírósági fórumoktól a közigazgatási fórumok felé mutatott.

b) *A bírósági fórumrendszer átalakításának első jelentős lépése az esküdtbíróóságok működésének „ideiglenes felfüggesztése” volt.* A 6898/1919. M. E. sz. rendelet ugyanis „mint-hogy az esküdtbíróóságok megalakítása és működésük ez idő szerint elháríthatatlan akadályokba ütközik”, az esküdtbíróóságok működését valamennyi törvényszéknél felfüggesztette, és az esküdtbíróóságokhoz tartozó ügyekben a fő tárgyalás megtartását a törvényszékek hatáskörébe utalta. Az ideiglenes felfüggesztés folytán a esküdtbíráskodás gyakorlatilag teljesen megszűnt, és az esküdtszékek hatásköre az egészen 1945-ig hatályban levő 6898/1919. M. E. sz. rendelet alapján a törvényszékekre öröklődött át.⁶

A fórumrendszer további változásait nem a szervezeti, hanem a hatásköri szabályok tükrözték mindenekelőtt,⁷ amelyek a szó szoros értelmében vett bírósági fórumok vonatkozásában a járásbíróósági hatáskört növelték, illetőleg — a kiszabható szankciók növelése folytán — mind szélesebb körben tették lehetővé a közigazgatási hatóságok büntető bírói fellépését.

c) *A járásbíróóságok hatáskörének jelentős növelését a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. tc. (Te) alapozta meg.* A Te. 110. §-a értelmében: „Ha a királyi ügyészség arról van meggyőződve, hogy a királyi törvényszék, mint egyesbíróóság hatáskörébe utalt bűncselekmények miatt egy évnél hosszabb tartamú szabadságvesztés büntetés előreláthatóan nem lesz kiszabható, és az elkövetés helye a ki-

⁴ A bírósági fórumok hatáskörének elkülönítéséről eredetileg az 1897. XXXIV. tc. (ÉLT) 16—19. §-ai rendelkeztek.

⁵ Az ÉLT 19. §-ának 3—5. pontjai értelmében: „A közigazgatási hatóságok hatásköréhez tartoznak: ... 3. azok a kihágások, amelyeket más törvények a közigazgatási hatóságok hatásköréhez utasítanak; 4. a miniszteri rendeletekben megállapított kihágások, amennyiben kifejezetten a királyi járásbíróóságok hatásköréhez utasítva nincsenek; 5. a törvényhatósági vagy városi szabályrendeletben megállapított kihágások.” A 19. § 1—2. pontjaiban az ÉLT szám szerint 58 kihágást utalt taxatív a közigazgatási hatóságok joghatóságába. Lásd erről: Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata III. kötet, i. m. 547. és köv. oldalon; Angyal Pál—Isaák Gyula: Bűnvádi perrendtartás. Budapest, 1938. 21—23. o.; Angyal Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve I. kötet, i. m. 63. és köv. old.

⁶ A 6898/1919. M. E. sz. rendelet a következőket mondotta ki: „Minthogy az esküdtbíróóságok megalakítása és működésük ez idő szerint elháríthatatlan akadályokba ütközik, a minisztérium az igazságszolgáltatás folytonosságának a biztosítása érdekében a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott 1912: XLIII. tc. 12. §-ának 2. pontja értelmében a következőket rendeli el: 1. §. A minisztérium az esküdtbíróóságok működését ideiglenesen valamennyi törvényszéknél felfüggeszti, és az esküdtbíróóságokhoz tartozó ügyekben a fő tárgyalás megtartását a törvényszékek hatáskörébe utalja. 2. §. A törvényszékek előtt a fő tárgyalást a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896: XXXIII. tc. XVIII. Fejezete, valamint az e törvényt módosító és kiegészítő törvények rendelkezései szerint kell megtartani. 3. §. A jelen rendelet rendelkezéseit a folyamatban levő ügyekre is alkalmazni kell.” Lásd erről Angyal Pál—Isaák Gyula: Bűnvádi perrendtartás, i. m. 24. old.

⁷ Nem térek ki ehelyűt az 1912: VII. tc. rendelkezéseire, amelyeknek következtében a fiatalok bíróságainak járásbíróósági szinten való felállításával a törvényszékek hatásköre ugyancsak lecsökkent.

rályi törvényszék székhelyén levő királyi járásbíróság területén kívül esik, a királyi ügyészség az elkövetés helye szerinti királyi járásbírósnál indítványozhatja a tárgyalás kitűzését és megtartását; ily ügyben az elsőfokú ítélet meghozataláig a járásbíróági eljárás szabályait kell alkalmazni.”

A járásbíróságok hatáskörének a jelentős bővülése az idézett rendelkezés alapján már az első látásra elötünik, jóllehet az egy év szabadságvesztés büntetés, mint választóvonal, a hatáskör elkülönítése szempontjából korábban is irányadó volt. A különbség azonban mégis igen lényeges. Az ÉLT ugyanis az egy év szabadságvesztés büntetésről az absztrakt fenyegettség, a Te. pedig a konkrét ügyben kiszabható szankció felső határa vonatkozásában szólt. Az ÉLT tehát a határ vonalat a Btk. Különös Részében meghatározott büntetési tételekre figyelemmel, a Te. pedig az ügyész megítélése szerint várható büntetés mértékére tekintettel állapította meg. Az ügy járásbíróság elé terjesztésének ez az erősen szubjektív és praeiudicativ lehetősége a törvényszéki egyesbíráskodás körének kiterjesztését rendező Te. 101. § értelmében végsősoron olyan büntetésekre is fennállott, amelyekre a törvény öt évig terjedhető börtönbüntetés kiszabását írta elő. A Te. 101. §-ához fűzött hivatalos indokolás értelmében ugyanis az ügyész a bűnyűgyet elbírálás végett akkor is a járásbíróság elé terjeszthette, ha az egy év szabadságvesztés büntetés csupán az enyhítő szakasz alkalmazásával volt kiszabható, de az ügyész megítélése szerint az enyhítő szakasz alkalmazásának akadálya nincsen.⁸ Amennyiben a járásbíró az ügyész értékelésével nem értett egyet, vagyis a terheltre súlyosabb szabadságvesztés büntetés kiszabását látta indokoltnak, az ügyet a törvényszékhez tette át.

d) A kihágási bíráskodás kiszélesítésének az alapját azok a rendkívüli, de mindazonáltal többségükben egészen a felszabadulásig hatályban levő rendelkezések teremtették meg, amelyek a közigazgatási hatóságok által elbíráható kihágások büntetési tételeinek jelentős emelését engedélyezték.

A Kbt. eredeti rendelkezései szerint az elzárás büntetés közigazgatási bíróság által kiszabható maximális tartama a kihágást megha-

tározó anyagi jogi jogforrás minőségétől függött: két hónap elzárás büntetést törvény, tizenöt napi elzárást miniszteri rendelet, öt napi elzárást törvényhatósági rendelet, három napi elzárást városi szabályrendeletet állapíthatott meg (16. §).

A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1916. évi IV. tc. 6. §-a e határokat lényegesen felemelte, és a háborúval kapcsolatos rendőri kihágások büntetési tételének maximumát — feltéve, hogy azt törvény, vagy miniszteri rendelet határozta meg — hat hónap, halmazat esetén pedig egy év szabadságvesztés büntetésben állapította meg, a pénz-mellékbüntetés felső határát pedig 2 000 koronában jelölte meg.

A háború idején elkövetett kihágásokra vonatkozó rendelkezésekben meghatározott engedély azonban a békekötést is túlélte. Számos területen fennmaradt a közigazgatási hatóságok joga arra, hogy az ún. átruházott igazgatószolgálati hatáskörökben, közigazgatási úton, viszonylag súlyosan szankcionált kihágás miatt eljárjanak, és büntetőjogi felelősséget állapítsanak meg.⁹

A Kbt. általános érvényű szabályaival szemben hatályban maradtak az 1916. évi IV. tc. 6. §-ának kivételes állapotára vonatkozó rendelkezései. Így például a lőszer és robbanóanyagok tartása, árusítása és vásárlása kapcsán elkövetett kihágások miatt a 8962/1920. M. E. sz. rendelet 22. §-a szerint két hónapi elzárás büntetést lehetett megállapítani, az erdők fakihasználására vonatkozó 3296/1928. M. E. sz. rendelet 9. §-ában meghatározott kihágások büntetési tétele pedig — a Kbt. szerint engedélyezett tizenöt nap elzárás helyett — hat hónapi elzárás.

A szankció emelésére vonatkozó engedély, és ennek folytán a közigazgatási hatóságok kiszélesedett büntető hatalma tehát — ahogyan azt az említett rendeletek keletkezésének időpontja is bizonyítja — állandósult. Az emelt szankciójú kihágások köre természetszerűleg nem korlátozódott a gazdasági rend védelmének területére, hanem elsősorban a politikai jellegű magatartásokkal szembeni gyors és hatékony fel-

⁸ A törvényszéki egyesbíráskodás körébe tartozó bűncselekmények az 1930: XXXIV. tc. (Te)-nek az 1921: XXXIX. tc. 2. §-át módosító 101. §-a értelmében a következők voltak: testi sértés [Btk. 302. § (1) bekezdésében foglalt büntetés, a (2) bekezdésében foglalt büntetés vagy vétség, a 303–305. §-ban foglalt büntetések]; magánlaksértés büntette (Btk. 330–331. §); lopás [1908: XXXIV. tc. 49. § (1) bekezdés, és az ezzel kapcsolatos gazdaság]; sikkasztás büntette (Btk. 358–359. § és az ezzel kapcsolatos gazdaság); csalás büntette (Btk. 380–381. §); az 1914: XL. tc. 4. § (2) bekezdésében meghatározott hatósági közeg elleni erőszak vétsége; s végül a felsorolt bűncselekmények vonatkozásában elkövetett bűnpártolás. V. ö. *Angyal Pál—Isaák Gyula: Bűnvádi perrendtartás, i. m. 62–63. old.*

⁹ A háború befejeztét jó egynéhány évvel követően alkották meg például a borhamisításról szóló 1924: IX. tc.-t, amelynek 42. és 46. §-ai a rendőri kihágás miatt kiszabható elzárásbüntetés legmagasabb mértékét három hónapban határozta meg, valamint a gazdasági és hitelélet rendjének és az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló 1931: XXVI. tc.-t, amely 3. §-ának (1) bekezdésében az elzárás büntetés maximális tartamát két hónapban határozta meg ugyan, de módot adott arra, hogy a kiszabott büntetés behajthatatlansága esetén a helyettesítő elzárásbüntetés hat hónapig terjedhessen. A borhamisítással kapcsolatos kihágások esetén az elzárás mellett kiszabható pénzbüntetés behajthatatlansága folytán az elzárás tartama három hónappal megemelhető volt, vagyis az elzárás maximális tartama e kihágástípusnál is hat hónapig terjedhetett. Lásd erről *Tusnádi Éthes Gyula: A rendőri és jövedéki büntetőjog, Budapest, 1935. 450–452. old.*

lépést és megtorlást segítette elő. Nem véletlen, hogy a rendőri büntetőjogi szabályok feldolgozása során Tusnádi Éthes „A háború idején elkövetett kihágások” körében tárgyalja és értékeli a gyülekezési jog korlátozására vonatkozó 5481/1914. M. E. sz. rendeletet, a rendőri felügyeletre vonatkozó 11 004/1921. M. E. sz., valamint az őrizetbe vételre és az internálásra vonatkozó 4352/1920. B. M. sz. rendeleteket is, utalva a rendelkezések kivételes jellegére, amelyet azonban a társadalmi és a politikai viszonyok ismeretében nagyon is szabályos rendelkezéseként értékelhetünk.¹⁰

II. A funkciómegosztás érvényesülésének korlátozása

A burzsoá magyar büntető joghatóság és fórumrendszer alakulása bizonyos fokig önmagáért beszél. Mégis ahhoz, hogy a fórumrendszer változásának jelentőségét teljes egészében értékelni lehessen, arról is szólni kell: mit is jelentett eljárásjogi szempontból, azaz a lefolytatott büntető eljárás szempontjából a fórumváltozás lefelé irányuló tendenciája, milyen hátrányokkal járt ez az eljárási garanciák, a terhelt számára biztosított, illetőleg deklarált védekezéshez való jog, valamint a védelemhez való jog tényleges érvényesülését megalapozó funkciómegosztás szempontjából.

Az 1896. évi XXXIII. tc. által meghatározott büntető perrendtartás értelmében a rendes bírósági fórumok előtt folyó eljárás tartalma az igazságszolgáltatási fórum mineműségétől, azaz a bíróság szintjétől függött. Lényeges eltérés volt tehát a törvényszéki és a járásbírói eljárás tartalma között is, és — a kihágási eljárásra vonatkozó szabályok tanúsága szerint — még jelentősebb eltérés volt tapasztalható a járásbírói és a közigazgatási hatóságok előtt folyó eljárás vonatkozásában.

A törvényszékek előtt folyó büntető eljárásban négy fázist különböztethetünk meg: az előkészítést; a vád alá helyezést; az első fokú bírói eljárást és a jogorvoslati eljárást.

Az előkészítés keretében nyomozás vagy vizsgálat — illetőleg: nyomozás és vizsgálat — folyt. A Bp. a fakultatív vizsgálati rendszert fogadta el: vizsgálat tartására okot részint a bűncselekmény súlya, jellege, másrészt a felek indítványai adhattak. A kötelező vizsgálat köre utóbb az egyszerűsített formák bevezetésének eredményeként jelentősen leszűkült.¹¹

A vád alá helyezés szakaszát a Bp. az ún. előkészítő eljárás és a főeljárás közötti összekötő kapocsnak szánta, vagyis közbenső eljárásnak, amelynek célja mindenekelőtt a vádlott bíróság elé állításához szükséges feltételek fennállásának vizsgálata, továbbá a vádlottal szemben alkalmazott előzetes fogvatartás fenntartásának vagy megszüntetésének szükségessége feletti döntés meghozatala volt.

A közbenső eljárásnak a Bp. két formáját határozta meg: a vádtanácsi eljárást és az ítélő bíróság által foganatosított előzetes eljárást (Bp. 256—280. §). E két forma közül a vád alá helyezés célját valójában a vádtanács intézménye szolgálta, amely azonban fakultatív volt. A vádtanácsi eljárásra ugyanis a Bp. szerint csupán akkor került sor, ha a vádlott a vádirattal szemben kifogással élt. Ha tehát a vádlott a Bp. 256. §-ában előírt határidőben a vádiratra kifogást nem jelentett be vagy arról kifejezetten lemondott, az ügyész az ügy iratait a törvényszékhez (vagy esküdtbíróshoz) tette át, amely zárt ülésben határozott a tárgyalás kitűzéséről, illetőleg, ha a tárgyalás kitűzésének akadálya volt, azokról az ún. közbenső határozatokról, amelyek egyébként a vádtanács hatáskörébe tartoztak (megszüntetés, áttétel, felfüggesztés, előzetes fogvatartás).¹²

A közbenső eljárás egyik formájára sem kerül sor, ha a főtárgyalásra történő közvetlen idézés feltételei fennállottak.

A Bp. 281. §-ának értelmében közvetlen idézésnek volt helye, ha a vád tárgyává tett bűncselekményre kiszabható szabadságvesztés az öt év időtartamot nem haladta meg, feltéve, hogy a terheltet tetten érték, vagy a terhelt a bűnösségét a bíróság előtt beismerte, és a beismerés a nyomozás vagy a vizsgálat adataival összhangban van. „A bíróság előtti beismerést” a Bp. szó szerinti értelemben kívánta meg, az olyan ügyekben tehát, amelyekben vizsgálat nem folyt, a nyomozó hatóságnak kellett gondoskodnia arról, hogy a terhelt a nyomozó szerv előtt tett beismerő vallomását „a legköze-

lem érdekében vizsgálat keretében indokolt, s végül: ha a vádtanács a vizsgálat lefolytatását más okból szükségesnek ítéli. A Bp. 565. §-ának rendelkezései szerint egyébként a vizsgálati sajtó ügyekben mindig kötelező volt. Lásd erről: *Finkegy Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve*, i. m. 264. old.; *Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata I. kötet*, i. m. 491. és köv. old.

¹² Lásd erről: *Baumgarten Izidor: A vádhatározatról, tekintettel a bűnvádi eljárás javaslatára. Jogászegyleti Értekezések XII. kötet, 2. füzet. Budapest 1895. 60. old.; Auer György: Előkészítő eljárás, vádirat és kifogás. Budapest, 1931. 161 és köv. old.; Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata II. kötet, i. m. 206. és köv. old. A magyar irodalomban a felszabadulás után összefoglaló értékelést ad: *Kratochwill Ferenc: A tárgyalás bírói előkészítésének feladatai és rendszere (Kandidátusi étrekezés)*, Budapest, 1971. 37. és köv. old.*

¹⁰ Tusnádi Éthes Gyula: u.o. 543—544. old.

¹¹ A Bp. 103. §-a értelmében vizsgálat tartásának volt helye: 1. olyan büntett esetén, amelyre a büntető törvény halálbüntetést vagy életfogytiglan terjedhető fegyházbüntetést rendel; 2. az öt évet meghaladó szabadságvesztés büntetéssel büntetendő bűncselekmények esetén a tettenérés kivételével; 3. és egyébként is, ha az ügyész indítványozza, illetőleg ha a vádat a magánvádló képviseli, vagy ha a terhelt olyan körülményekre hivatkozik, amelyek kiderítése a véde-

lebbi járásbírósnál vagy vizsgálóbírónál” ismételve meg.¹³

Az első fokú bírósági tárgyaláson a vádlott és vádló részvétele kötelező volt, a védő kötelező részvételét azonban a Bp. 56. §-a csupán négy esetben írta elő.¹⁴ Az ítélet (határozat) kereteit a vád tartalma határozta meg, a közvád elejtése — feltéve, hogy a sértett pótmagánvádlói minőségben fellépni nem kíván — az eljárás megszüntetésére kötelezte a bíróságot.

A Bp. a bírósági tanács elnökének mind a bizonyítási eljárás kereteinek meghatározása, mind pedig a rendfenntartás, illetőleg a tárgyalás-vezetés tekintetében széles körű, aktív közreműködési jogosultságot biztosított. Az elnök kötelezettsége volt egyébként az is, hogy a védelem érdekeire ügyeljen (Bp. 38., 293—299., 302—325. §).

A jogorvoslati eljárás a Bp. rendelkezései értelmében két fokozatú volt: a törvényszék első fokú ítélete ellen a királyi táblához lehetett fellebbezni, a királyi tábla, mint másodfokú bíróság ítélete ellen pedig semmisségi panasz benyújtásának volt helye a királyi Kúriához.

A törvényszék ítélete ellen szabály szerint fellebbezéssel lehetett élni, kivéve, ha a törvényszék a terheltet pusztán olyan bűncselekmény elkövetése miatt marasztalta, vagy olyan bűncselekmény vádja alól mentette fel, amely járásbíró vagy közigazgatási hatóság hatáskörébe tartozott. (Bp. 381. §). A királyi tábla, mint fellebbezési bíróság jogköre lényegében reformatórius volt: vagyis az első fokú bíróság ítéletét — tényállás és jogi minősítés, valamint a büntetékiszabás tekintetében — megváltoztathatta és a relatív súlyosítási tilalom keretei között a terheltre hátrányosabb döntést hozhatott (Bp. 387., 422—423. §).

A Bp. 1907. évi XVIII. sz. törvény 2. §-ával újra szövegezett 426. §-a értelmében semmisségi panasznak az esküdtbíró ítélete ellen; a törvényszéknek olyan ítélete ellen, amelyre nézve a Bp. 381. § 2. pontja a fellebbezést kizárja; a királyi tábla első fokon hozott ítéletei és érdemi végzése ellen; a királyi tábla, mint másodfokú bíróság ítéletei ellen; a törvényszékeknek

másodfokon hozott ítéletei ellen; s végül az első fokon hozott, összbüntetés kiszabását megállapító ítéletek ellen volt helye.¹⁵

A Kúria, mint harmadfokú fórum a jogkérdések (anyagi és eljárási jog egyaránt) tekintetében vegyes (megváltoztató, semmisítő) jogkörrel rendelkezett. Az anyagi jogi szabályok megsértése esetén ugyanis az első vagy másodfokú (esetleg: mindkét) bíróság ítéletét egészben vagy részben megsemmisíthette és a törvénynek megfelelő ítéletet hozhatott (437. §). Az eljárási jogszabályok — vagyis az ún. alaki semmisségi okok — észlelése azonban csupán a kasszációs jogkör gyakorlását: vagyis az ítélet megsemmisítését és új eljárás elrendelését eredményezhette.¹⁶

3. „A járásbírói eljárás lényege abban áll — határozta meg Finkey —, hogy az ide tartozó ügyek minden hosszabb előkészítő eljárás nélkül egy tárgyaláson elintéztetnek, ezért itt a bűnper oly sok tagozatával, mint a társas bíróság előtti eljárásban nem találkozunk. Az eljárás részei mindössze: 1. rövid nyomozás és a tárgyalás kitűzése; 2. tárgyalás; 3. perorvoslatok.”¹⁷

A járásbírói eljárás jellemzője tehát a törvényszéki eljáráshoz képest részben egyes meghatározott eljárási szakaszok, illetőleg intézmények hiánya, másrészt olyan intézmények létezése, amelyet a Bp. a törvényszéki eljárásban nem ismert.

A járásbírói eljárásban a hangsúly mindeneke előtt a rövid nyomozáson volt. Ezért e forma keretében vizsgálatnak, vádemelésnek, formális vádirat elkészítésének, illetőleg a terhelt vagy védője számára biztosított kifogás érvényesítésének helye nem lehetett. Az eljárás feljelentés alapján, vagy hivatalból indult. A vádló — amennyiben az eljárás lefolytatását indokoltnak vélte — indítványt terjesztett a bíróság elé az eljárás lefolytatására. Az eljárás megindításának vádindítvány nélkül is helye volt akkor, ha a sértett fő-, vagy pótmagánvádlóként fellépett.

A bíróság a tárgyalás kitűzése (illetőleg büntető parancs kibocsátása) helyett az eljárás

¹³ Vö. Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata II. kötet, i. m. 289—290. old. (Szerzője: Edvi Illés.) Edvi Illés a következőket állítja: „A jelen fejezet alapeszméje az, hogy a fakultatív vádhatározat rendszerét az igazságszolgáltatás gyorsítása céljából ki kell egészíteni olyan intézménnyel, amely a tettenkapás és a bíróságok előtti beismerés esetében a terhelt kifogásának helyt nem adva a közvádokra és a bíróra bízva annak megítélését, hogy készen áll-e az ügy a főtárgyalásra.” 285. old.

¹⁴ A Bp. 56. §-a értelmében: „A főtárgyalásra védő rendelendő: 1. ha a vádat olyan büntett miatt emelik, amelyre a törvény öt évig terjedhető szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést állapít meg; 2. ha a vádlott vagy törvényes képviselője, illetőleg házastársa, fel- vagy lemenőágbeli rokona kívánják, bármely büntett esetében; 3. ha a vádlott életének 16. életévét még túl nem haladta, vagy ha siketnéma, vagy írni nem tudó néma; 4. ha a bíróság az ügy körülményeinél fogva célszerűnek találja.”

¹⁵ A királyi tábla kivételesen elsőfokon járhatott el olyan bűncselekmények esetében, amelyeket a fellebbezési főtárgyaláson, a bírósági tárgyaló teremben követtek el (Bp. 333. § és 418. §).

¹⁶ Lásd erről: Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve, i. m. 423. és köv. old.; Baumgarten Izidor: Fellebbvitel ténykérdésben, Jogászegyleti Értekezések 141. szám, Budapest, 1899; Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata III. kötet, i. m. 18. és köv. old. (Szerző: Vargha); Irk Albert: A magyar büntető perjog vezérfonala, i. m. 175. és köv. old.; Angyal—Isaák: Bűnvádi perrendtartás, i. m. 271. és köv. old. A felszabadulást követő irodalomban: Nagy Lajos: Fellebbezés a büntetőperben, Budapest, 1960. 37. és köv. old.

¹⁷ Vö.: Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve, i. m. 513. old.

mellőzéséről, illetőleg áttételéről is határozhatott.¹⁸

A járásbírói eljárás egyesbíró előtt folyt. (1897. évi XXXIV. tc. 7. §) A formális funkciómegosztás a járásbírói eljárásban is érvényesült: a járásbíró előtt a vádat az ügyészségi megbizottak képviselték és a terheltet — legalábbis elvileg — megillették az ügyféli jogok. Védő részvételének is helye volt, azzal a megszorítással, hogy a védő hivatalból történő ki rendelésére járásbírói eljárásban nem volt mód (Bp. 523. § (2) bekezdés).

A tárgyalást — közzvádra üldözendő bűntett esetében — a közzvádló jelenléte nélkül megtartani nem lehetett. Pótmagánvádló fellépése folytán azonban az ügyészi megbizott jelenlétére nem volt szükség. A tárgyalásra a terheltet szabályszerűen meg kellett idézni, a tárgyalás lefolytatását azonban a terhelt távolléte nem akadályozta akkor, ha az eljárás tárgya kihágás, vagy csupán pénzbüntetéssel büntetendő vétség volt, és a bíróság megítélése szerint a rendelkezésre álló adatok alapján a terhelt meghallgatása nélkül is dönteni lehet.

A funkciók tartalmi elkülönítésére azonban a Bp. már nem fordított különösebb gondot. A bűnüldöző funkció tényleges realizálása ebben az eljárási formában lényegében a bíró feladatai közé tartozott, hiszen „nyomozás a bírósági tájékoztatás végett tartható ugyan, de ez csak a mellőzhetetlenül szükségességekre szorítkozik s azt a feljelentés után az eljáró bíró teljesíti, vagy teljesíteti” — írta Finkey a járásbírói eljárásban realizálandó bűnüldözési funkció jellemzése során.¹⁹

A járásbírói ítélete ellen a jogosultak — a már említett korlátok között — fellebbezéssel élhettek. A fellebbezés bejelentésének kizárólag a büntetéskiszabás miatt a vádlott javára helye nem volt akkor, ha a járásbíró a vádlottat — akár a Btk. (1878. évi V. törvény) 92., illetőleg a Kbt. 21. §-ának alkalmazásával, akár anélkül — főbüntetésül, vagy fő- és mellékbüntetésül együttvéve csupán 50 koronát meg nem haladó pénzbüntetésre ítélte. Bűnhalmazat esetében sem volt helye fellebbezésnek akkor, ha az egyik cselekmény büntetése sem haladta meg az 50 koronát; a vádlott terhére a fellebbezés-

nek általában nem volt²⁰ helye, kivéve, ha a járásbíró a Btk. 92. §, illetőleg a Kbt. 21. § rendelkezéseit alkalmazta, vagyis a rendkívüli enyhítéssel élt [Bp. 547. § (3) bekezdés].²¹

A Bp. 532—535. §-ai értelmében a járásbírói eljárásban *büntető parancs* kibocsátására kerülhetett sor, feltéve, hogy „a feljelentést hatóság, közhivatalnok, rendőri közeg, katonai őr vagy őrség, felesketett erdőőr, mezőőr vagy hegyőr hivatalos eljárása közben szerzett közvetlen tapasztalatok alapján teszi, és valószínűsége ellen nem merült fel aggodalom, tárgya pedig csak kihágás, vagy egyedül pénzbüntetéssel büntetendő vétség és a bíró 200 koronát meg nem haladó pénzbüntetést talált kiszabandónak.” [532. § (1) bekezdés]. A büntetőparancs feltétele volt továbbá a közzvádló egyetértése, amelyet e funkciót ellátó személy indokolt indítványa tartalmazott.²²

4. *Kihágási bíráskodás*, vagyis a közigazgatási hatóságok előtt lefolytatott büntető eljárás szabályait a 38 547/1880. belügyminiszteri rendelet foglalta össze első ízben, amelynek rendelkezéseit a közigazgatás egyszerűsítéséről szóló 1901. évi XX. tc. 13. és 15. §-ai erősítették meg. Az ÉLT 28. §-ában adott felhatalmazás alapján 1909-ben lépett életbe a belügyminiszternek az igazságügyminiszterrel egyetértésben kiadott 65 000/1909. sz. rendelete, amely aztán egészen a felszabadulásig a közigazgatási bíráskodás forrása volt.

A kihágási eljárás *hivatalból indult*, az adatok beszerzéséről, a bizonyítékok biztosításáról az első fokon eljáró kihágási bíró gondoskodott. A közzvádló fellépésének nem volt helye,²³ a vádlóra jellemző tevékenységet magán-

²⁰ Finkey — a fellebbezési jogkör korlátozásának indokát — a következőkben jelölte meg: „E kettős megszorítás teljesen igazolt, mert ha a vádlott a bűnösség és a minősítés tekintetében megnyugodott, s a büntetés is illy csekély mértékben lett megállapítva, ez esetben fellebbezés aligha mondható alaposnak. A vádlott terhére pedig a büntetés kiszabása miatti fellebbezés elvi kizárása az anyagi védelemnek igen szép érvényesítése a törvény részéről, mert az államnak nem érdeke a magas büntetés, hanem csak a büntetés.” (Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve, i. m. 531—532. old.)

²¹ Az 1878: V. tc. (Btk.) 92. §-a a következőket mondotta: „Ha az enyhítő körülmények annyira nyomatékosak, vagy olyan nagy számmal forognak fenn, hogy a cselekményre meghatározott büntetésnek legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne: ez esetben ugyanazon büntetési nem a legkisebb mértékéig leszállítható, és ha ez is túl szigorú volna: határozott időtartamhoz kötött fegyház helyett börtön, börtön helyett fogház, fogház helyett pénzbüntetés, ezen büntetési nemek legkisebb mértékéig állapítható meg.”

²² A Bp. rendelkezései részletesen tartalmazták a büntető parancs kellékeit (533. §), valamint a tárgyalás büntető parancs kibocsátását követő megtartásának szükségességét. A tárgyalás tartására vagy a pénzbüntetés meg nem fizetése esetén, vagy a terhelt (házastárs, törvényes képviselő) kérelmére kerülhetett sor 535. §).

²³ A közzvádló fellépését az 1882: XXXVII. tc. zárta ki, a 6500/1909. B. M. sz. rendelet értelmében azonban elvileg lehetővé vált. Vö. Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve, i. m. 541. old.

¹⁸ Az eljárás mellőzésének, illetőleg az eljárás lefolytatása megtagadásának volt helye, ha a Bp. által a vádképviselőre feljogosítottak (Bp. 2. §, 41—42. §) egyike sem kívánta az eljárás megindítását, továbbá, ha a vádindítvány tárgyává tett deliktum büntetési feltételei nem állottak fenn s végül, ha a magánindítvány hiányzott. Áttételre a hatáskör vagy illetékesség hiánya adott alapot: nem volt helye azonban hatáskör hiánya miatt áttételnek, ha az ügyet a törvényszék, vagy a felsőbb bíróság nyilvánította a járásbíróhoz tartozónak, illetőleg mint ilyen ügyet a járásbíróhoz visszaküldte (Bp. 527. §).

¹⁹ Vö. Finkey Ferenc: A magyar büntető eljárás tankönyve, i. m. 517. old.

indítványra üldözendő kihágás esetén a sértett, és a hivatalból üldözendő kihágások miatt indult egyes ügyekben legfeljebb a szakképviselő fejthetett ki. Az eljárás alá vont személy mellett az eljárásban védő vehetett részt.

A kihágási bíró döntését *büntetőparancsban vagy tárgyalás alapján* hozta meg. A büntetőparancs kibocsátása esetén az érdekeltek a tárgyalás kitűzését kérhették, a tárgyalás alapján hozott határozat ellen pedig szóbeli közlés esetében, nyomban, kézbesítés esetén pedig három napon belül élhettek jogorvoslattal.²⁴

A kihágási eljárás tehát a járásbírói eljárásnál is lényegesen egyszerűbb, és kétségkívül gyorsabb eljárás formája volt, amelyben azonban a funkciómegosztás, az ügyféli jogok gyakorlásának konkrét meghatározása és biztosítása sem a jogszabály megalkotójának, sem pedig alkalmazójának különösebb gondot nem okozott.

5. *Az első világháború után a büntető eljárás módosítása következtében az eljárási formák mind a járásbírói eljárásokon, mind a törvényesékeken jelentősen leegyszerűsödtek.* Ezt a folyamatot tükrözik azok az intézmények, amelyek az alacsonyabb szintű eljárási formákból — járásbírói eljárásból, közigazgatási eljárásból — a törvényszéki eljárásba kerültek. A törvényszéki eljárásba — lényegében a járásbírói eljárásból — már 1921-ben bekerült az egyesbíráskodás és a közvetlen idézés intézménye, majd pedig — a közigazgatási bíráskodás szabályaiból 1930-ban — az előállítás és a „bírói kiszállás” néven becézett speciális rögtönítélkezés. A már eleve gyors és egyszerű járásbírói eljárás további egyszerűsítésének forrásául természetesen a közigazgatási eljárás intézményei szolgáltak: ez tükröződött a terhelt távollétében hozott marasztaló határozatok, vagyis a büntetőparancs körének kiszélesítésében, valamint a büntetőparancsban meghatározott pénzbüntetés meg nem fizetésére megállapított következményekben is.

A törvényszéki eljárásban — ahogyan már említettem is — két lényeges új intézményt vezettek be: az egyesbíráskodást és a közvetlen bíróság elé állítást, majd ezt követte a bírósági kiszállás lehetősége.

²⁴ A kihágási bíróságok működéséről és a kihágási eljárásról hosszú ideig a 6500/1909. B. M. sz. rendelettel módosított és kiegészített 1880: XXXVII. tc. rendelkezett. Ezt módosította az 1929: XXX. tc., a kihágások elbírálásának gyorsításáról és egyszerűsítéséről szóló 920/1935. B. M. sz. rendelet, és az egyes kihágási ügyekben a büntető parancs alkalmazására és a fellebbvitelre vonatkozó rendelkezések módosítása tárgyában kiadott 7810/1941. M. E. sz. rendelet, s végül a büntető parancs tekintetében a 6000/1942. B. M. sz. rendelet. A kihágási eljárás problémáiról: Magyar Közigazgatási Törvények (szerk.: Térfi Gyula), Budapest, 1911., 1153. és köv. o.; *Tusnádi Éthes Gyula*: A rendőri és a jövedéki büntetőjog, i. m. II. Rész, 413. és köv. old. Legújabbban a felszabadulást követő irodalomban: *Rácz Attila*: Az igazságszolgáltatási szervezet egysége és differenciálódása (kandidátusi értekezés), Budapest, 1970. 386. és köv. old.

a) *Az egyesbíráskodás intézményét* a törvényszéki eljárásban az 1921. évi XXIX. tc. tette lehetővé, eredetileg viszonylag szűken meghatározott bűncselekményi körre, amelyet azonban az 1929. évi XI. tc. 44. §-a, illetőleg a Te. 101. §-a lényegesen kiterjesztett.

Az egyesbírói eljárás lényeges eltéréseket elsősorban a vádemelés és a tárgyalás előkészítése vonatkozásában jelentett. Az 1921. évi XXIX. tc. 9. §-a értelmében az ügyész az egyesbíró elé tartozó ügyekben egyszerűsített vádiratot készíthetett. Az egyszerűsített vádiratnak mindössze két kelléket kellett tartalmaznia: a terhelt nevét — megjelölve azt, hogy fogva van-e vagy szabadlábon —, és a vád tárgyává tett bűncselekményt. A tényállás leírására és a bizonyítékok megjelölésére az ügyész nem volt köteles, mindössze az előzetes fogvatartásra irányuló indítványáról és a bizonyítékok jegyzékéről kellett az előzőekben említettekén kívül nyilatkoznia.

Jelentékenyen egyszerűsödött a vádemelés megalapozottságának felülvizsgálatát célzó közbelső eljárás is: az ügyész a vádat közvetlenül a bírósághoz nyújtotta be, a vádirat ellen a terhelt kifogással nem élhetett (10. §). A semmisségi panasz korlátozásáról a II. Bp. (1928. évi X. tc.) rendelkezett. Eszerint „oly ügyben, amelyben az ítéletet egyesbíró hozta, a királyi ítélő tábla ítélete ellen semmisségi panasznak csak a Bp. 385. §-ának 1. a) és c) pontjában meghatározott semmisségi okból van helye; ha azonban a királyi ítélő tábla az egyesbíró ítéletét a bűnösség és a minősítés tekintetében helybenhagyta vagy csupán enyhébb büntetés kiszabásával változtatta meg, a királyi ítélő tábla ítélete ellen semmisségi panasznak egyáltalán nincs helye” (30. §). Az egyesbírói eljárás előtt lefolyt eljárás keretében tehát a semmisségi panasz alapja csak az lehetett, hogy az ítélő tábla az első fokú ítéletet a bűnösség kérdésében változtatta meg (felmentő ítélet helyett bűnösséget állapított meg vagy fordítva, illetőleg, ha a minősítést vagy a büntetést az első fokon ítéletben megállapítottakhoz képest súlyosította.

b) További egyszerűsítést jelentett a *közvetlen bíróság elé állítás, vagyis az előállítás bevezetése*. A Te. 107—108. §-ai egyesbírói eljárásra tartozó ügyekben a terhelt tettenérése és beismerése esetén az ügyész a terheltet három napon belül a bíróság elé állíthatta, és egyben köteles volt gondoskodni a bizonyítékok biztosításáról és előterjesztéséről is. Az előállítás feltételeinek fennállása esetén a gyanúsított őrizetbe vételéről ugyancsak az ügyész gondoskodott. Szabadlábon levő terhelttel szemben előállításra csak akkor kerülhetett sor, ha az elővezetési parancs alkalmazható volt: azaz az előzetes letartóztatás valamely feltétele fennállott, vagy megállapítható volt, hogy a gyanúsított a szabályszerű intézkedéssel szembeszegült (Bp. 131. §).

Az előállítási eljárás keretében a tárgyaláson az ügyész a vádat szóban adta elő, az

ügyész hallgatta ki a vád bizonyításához szükséges tanúkat és az esetlegesen szükséges szakértőt is. Ezt követően — lényegében a kereszt-kérdései rendszer szabályainak megfelelően — a védő, illetőleg a terhelt hallgathatta ki saját tanúit. A bíróság a bizonyítási eljárás e részében aktív szerepet nem kapott: módja volt azonban a védelem tanúinak megidőzéséről gondoskodni, illetőleg köteles volt felügyelni arra, hogy az ügyre nem tartozó körülmények bizonyításával a felek a tárgyalás menetét ne késleltessék. A védő részvétele kötelező nem volt, a bíróság azonban — szükséghez képest — védő kirendeléséről gondoskodhatott.²⁵

c) A törvényszéki eljárásba bevezetett bírósági kiszállás intézményét eredetileg a rendőr-bíráskodás, illetőleg a járásbírói eljárás keretében alkalmazták. A 65 000/1909. B. M. sz. rendelet (Rbsz.) 102. §-a szerint a rendőrbíró a bizonyítás megkönnyítése, illetőleg az eljárás gyorsítása érdekében a tett elkövetésének helyére kiszállhatott és helyszíni tárgyalást tartathatott. Ezzel egyezően adott engedélyt a járásbírói eljárásban is a helyszíni tárgyalás megtartására a Bp. 543. §-ának (1) bekezdése. A Bp. a törvényszéki ügyekben a helyszínen történő tárgyalást még kivételes igazságügyminiszeri rendelethez kötötte (291. §). Az 1921. évi XXIX. tc. 12. §-a azonban a törvényszékek helyszínen történő tárgyalásaihoz — függetlenül attól, hogy egyesbír vagy tanács jár el — engedélyt többé már nem kívánt. Az intézmény alkalmazását általánossá végül is a Te. 109. §-a tette, amely az Rbsz. rendelkezéseinek megfelelően kimondta, hogy „a királyi törvényszék egyesbírája időszakonként, előre meghatározott napokon a törvényszék területének erre alkalmas helyein törvénynapot tart, amelyen az illető körzetnek a királyi törvényszék, mint egyesbíró hatáskörébe utalt és főtárgyalásra előkészített ügyeit... lehetőség szerint mind elintézi.” A törvényszék számára a biztosított lehetőséget a járásbírói eljárások analógia segítségével alkalmazták.²⁶

²⁵ L. erről: *Angyal—Isaák*: Bűnvádi perrendtartás, i. m. 731. és köv. old.; *Irk Albert*: A magyar büntető perjog vezérfonala, i. m. 116., 133., 157. és 200. old.; *Auer György*: Magyar bűnvádi eljárási jog, i. m. 214. és 306. old.

²⁶ *Zöldy Miklós*: A rendőri büntető bíráskodás és a bűnvádi reform kapcsolatai, i. m. 19—20. old. A szerző egyébként a vázolt gyorsítási folyamatról és annak okairól a következőket állapítja meg: „Az anyagi jogszabályok állandó és természetes sokasodásának gátat vetni nem lehet. Ellenkező esetben a büntetőjog elvesztené az élettel tartott kapcsolatát, organikus fejlődésének talaját, sőt tartalmi jelentőségét és célját is. Miután pedig az eljárási jog szabályai a gazdasági és társadalmi élet szükségleteinek állandó szaporodására nem rezonálnak olyan mértékben, mint ez az anyagi jog körében tapasztalható: előbb-utóbb olyan helyzet következik be, amely már nem felel meg az anyagi és az alaki jogi kódex használhatóságának viszonyában ama egykori összhangzatos súlybeli állapotnak, amely a rendszerint utóbb keletkezett alaki jogi kódex megalkotása idejében az anyagi és alaki jogi kódex között még megvolt. Ennek az összhang- és egyensúlyhiány-

d) A járásbírói eljárásban — ahogyan erről már szó is volt — a jogalkotó figyelme a legegyszerűbb eljárási forma, a *büntetőparancs* intézménye felé fordult. A Te. rendelkezései a büntetőparancs feltételeinek egyszerűsítésével jelentékenyen megnövelték ennek az intézménynek az alkalmazási körét. Ezt tükrözi a Te. 121. §-a, amelynek értelmében „a királyi járásbíró, olyankor, ha a feljelentés alapján pénzbüntetés alkalmazását találja megfelelőnek, büntetőparancsot bocsát ki.” „A büntetés végrehajtásának felfüggesztését feltételeinek fennforgása esetében (1908. évi XXXIV. tc. 1—2. §-a) büntetőparancsban is ki lehet mondani.

A járásbírói eljárásban a feljelentés alapján döntött a büntetőparancs kiadásának kérdésében. A feljelentés volt az alapja, — ha erre egyáltalán szükség volt — az ügyészi hozzájárulásnak is. Tekintettel azonban arra, hogy a feljelentéstől csupán azt várták el, hogy „Az abban foglaltak valóban bizonyuljanak” és valóságuk esetén bűncselekmény elkövetését alapozzák meg, a bíróság teljesen törvénytörően járt el akkor, ha az egyoldalú terhelt bizonyítékok alapján határozott érdemben anélkül, hogy a feljelentettnek a védelem előterjesztését bármilyen módon is lehetővé tette volna. Erre utalnak egyébként az *Angyal—Isaák* kommentárnak a Te. 121. §-ához fűzött megjegyzései. „A Bp. 533. §-a értelmében — írják a szerzők — a büntető parancsban fel kell sorolni a bizonyító adatokat is. Miután az új törvény szerint a büntető parancs kiadásában nem feltétlenül szükségesek a vádat támogató adatok, a feljelentő által egyoldalúan felhozottaknak a terhelt által való közlése pedig céltalan, a bizonyító adatok felsorolása elmaradhat.”²⁷

A büntetőparancs eljárási feltételei tehát jelentősen leegyszerűsödtek hiszen gyakorlatilag a bíró büntetést szabhatott ki, olyan feltételek mellett, amelyek egyébként a Bp. eljárás megindítására vonatkozó szabályai szerint az eljárás megindítását, pontosabban az előkészítő szakasz megindítását vonhatták volna pusztán maguk után. Az eljárási feltételek ily módon való meghatározásának ellensúlyozásaként meghagyták a terhelt (feljelentett személy), a házastárs, a törvényes képviselő számára a tárgyalás tartásának kitűzésére irányuló indítvány megtételére vonatkozó jogosítványt.

A Bp. eredeti rendelkezéseihez képest jelentékenyen megnövekedett a büntetőparancsban kiszabható szankció súlya is. Ennek következtében a büntetőparancsban meghatározható

nak elosztatásáról tehát időnként gondoskodni kell. A feladat megoldásának módja és eszköze nem lehet egyéb, mint hogy a törvényhozó kaput nyit a bűnvádi eljárás kiegészítését és módosítását tartalmazó reformmunkálatok előtt, amelyek megszorodott — esetleg megrekedt — materiális büntetőjogi anyag levezetésére alkalmasnak látszanak.” (Uo. 12—13. old.)

²⁷ *Angyal—Isaák*: Bűnvádi perrendtartás, i. m. 610. old.

pénzbüntetés többé már korlátozás alá nem esett, és a kibocsátás mérlegelése szempontjából melékessé vált az a körülmény is, hogy meg nem fizetés esetében a pénzbüntetést milyen mértékű szabadságvesztés büntetésre lehet átváltoztatni.²⁸

III. Az ügyészi rendelkezési jog kiszélesítése

A burzsoá büntető eljárás alakulásának irányát vizsgálva szólni kell még a felelősség megállapításának mellőzését lehetővé tevő intézményekről, valamint ezeknek az intézményeknek a fórum-átalakítással és az eljárás egyszerűsítésével párhuzamosan jelentkező módosulásairól is. Míg a fórumok és az eljárási formák nagymérvű egyszerűsítésének célja az óriási mértékben felduzzadt anyagi jogi szabályok gyors, radikális, olykor mindenfajta gátló garancia féltetelével történő realizálása volt, a mellőzés, vagyis az opportunitás intézménye a privilegizációt, vagyis a felelősség megállapításának az elkerülhetőségét volt hivatva szolgálni.

A mellőzés intézménye, amely az ügyész számára biztosított vádemelés mellőzésre, illetőleg vádelejtésre irányuló jogosultság biztosításában fejeződött ki, az etatista jogpolitikának egy másik oldalát alkotta tehát, amelynek segítségével lehetőség nyílt a törvény előtti egyenlőség polgári demokratikus követelményeinek falán egy kényelmes, könnyen nyíló kiskaput építeni azok számára, akiknek a büntetőjogi felelősségre vonásától az államhatalom el akart tekinteni.²⁹

1. A Bp. rendelkezéseinek értelmében az állam büntető igényének érvényesítésére hivatott szerv a királyi ügyészség volt, amelynek szervezetét és működésének fő irányát az 1871. évi XXXIII. tc. szabályozta. A királyi ügyész-

ség államigazgatási szervként működött, tevékenysége felett tehát a legfelsőbb felügyeletet az igazságügyminiszter gyakorolta. A királyi ügyészség volt jogosult és kötelezett a büntető eljárásban a vádfunkciót teljesíteni. E funkció keretén belül a királyi ügyészség tudomására jutott — hivatalból üldözendő — bűncselekmények miatt lefolytatta, illetőleg ellenőrizte a nyomozást, képviselte a közvédat és — a Bp. szerint — az egész eljárása során köteles volt a legalitás elve szerint eljárni. Az ügyész tehát — elvileg — az egyéni, valamint az egyéb jogpolitikai szempontok figyelembevételét mellőzve, az ügyészi törvény, valamint a Bp. szó szoros értelmében vett rendelkezései alapján a vádemelést csak attól tehetette függővé, hogy történt-e törvénsértés, vagy legalábbis valószínűsíthető-e, hogy törvénsértés történt. Ha a feljelentett cselekmény a királyi ügyészség meggyőződése szerint nem merítette ki valamely bűncselekmény tényállását, vagy ha az eljárás sikeréhez szükséges bizonyítékok nem voltak megszerzhetőek, a vád képviselőt köteles volt megtagadni (Bp. 34. §). A Bp. eredeti rendelkezései szerint tehát a királyi ügyészség a legalitás elvét csak akkor tehetette félre, ha arra meghatározott, eljárási természetű okai voltak: vagyis lényegében akkor, ha a bizonyítékok hiánya folytán a vád emelését megalapozni nem tudhatta.

A huszas évektől kezdve azonban a vádfunkciót ellátó királyi ügyész jogköre az opportunitás irányában jelentékenyen kiszélesedett. Már az 1896. évi XXXIII. törvény miniszteri indokolása is rámutatott arra, hogy az ügyészség az ügyféli jogokon kívül számos más — hatósági jellegből fakadó jog és kötelezettség hordozója, éppen ezért ezeknek a közhatósági jogoknak és kötelezettségeknek a gyakorlása során helytelen általában a büntető eljárásban érvényesülő legalitás merev szabályaihoz kötni. Az ügyésznek — olvashatjuk az indokolásban — munkája során fel kell ismernie azokat a körülményeket, „midőn az eset összes körülményei olyanok, hogy a bűnvád gyakorlása nagyobb társadalmi kárt okoz, mint abbamaradása; midőn a per keresztülvitele aránytalan nehézségekkel jár; s akkor egy magasabb igazság — amelyet némelyek társadalmi neveznek — azt kívánja, hogy az eljárás mellőzve legyen.”

2. A Bp. szövegével lényegében ellentétben levő miniszteri indokolás következményeképpen nem lepődhetünk meg azon, hogy a Bp. megjelenését alig néhány év után követő kommentárokban már az opportunitás elve szélesebb körben való alkalmazásának szükségességéről, sőt elméleti alátámasztásáról olvashatunk, amelynek röviden summázott lényege: a vád elejtése közérdek szempontjából is megtörténhetik, feltéve, hogy „a társadalmi igazság” legalitástól eltérő szempontjai a konkrét eset-

²⁸ Uo. 609—610. old. A magyar burzsoá büntető-eljárásban kialakult egyszerűsítésre irányuló intézmények természetesen a német, a francia, valamint más, többnyire francia mintára kialakított európai kapitalista országok büntető ítélezésében is helyet kaptak, illetőleg kapnak. Schmidt 9 un. eljárási formát különböztet meg: 1. gyorsított eljárás; 2. eljárás távollévővel szemben; 3. eljárás járásbírói büntető parancs esetén; 4. eljárás járásbírói büntető rendelkezés esetén; 5. magánvád; 6. mellékvád; 7. adhéziós eljárás; 8. biztonsági eljárás; 9. objektív eljárás. (Schmidt, E.: Deutsches Strafprozessrecht, Göttingen, 1967. A külön eljárási formákról és problémáikról a 215. és köv. oldalakon.) E problémákról még: Schorn, H.: Das Strafbefehls- und Strafverfügungsverfahren, Frankfurt am Main, 1962; vö.: Der Strafrichter, Frankfurt am Main, 1960. 327. és köv. old.; 367. és köv. old. A francia büntető eljárásban e témáról: Bazat, P.: Traité théorique et pratique de droit Pénal, Paris, 1951. 588. és köv. old.; Vouin, R.: Droit Pénal et Procédure Pénal, i. m. 260. és köv. old.; Bassat, M.: Le Ministère Public entre son Passé et son Avenir, Paris 1967. 161. és köv. old.

²⁹ Erre nem egy példát találhatunk az ítélezési gyakorlatban. Lásd erről, Finkey Feren: Anyagi igazság és téves jelszavak a büntető eljárásban. Bp. 1927. 38. old.

ben erősebbek, mint a törvény legalitást parancsoló rendelkezései.³⁰

A kialakult gyakorlatot rögzített végül is a Te. 105.§-a, amely szerint a királyi ügyészség a Bp. 34. §-ában foglalt okokon kívül mellőzheti a vádemelést az olyan bűncselekmények miatt, amelyek figyelmen kívül hagyása a megtorlás szigorát nem befolyásolhatja és amelynek felderítése az ítélet meghozatalát jelentékenyen késleltetné.³¹

A Te. rendelkezései folytán tehát mindazon szempontok, amelyek a védelejtés nem legális indokai között a gyakorlatban kialakultak a bírói eljárás megindítását megelőzően bizto-

sított oportunitás érvényesítése folytán tulajdonképpen törvényi rangra emelkedtek.

A burzsoá jogfejlődés etaista tendenciája tehát mindhárom vizsgált területen bizonyított. Így aztán a jogviszonyok létezésének a tagadása és a funkciómegosztás jelentőségének elsekélyesítése az elméletben, valamint a funkciómegosztás feloldása a tételes törvényhelyek útján végül is biztosította a burzsoá állam létesítményeinek: vagyis az eljáró hatóságoknak a feltétlen — és igen gyakran korlátlan — hatalmát, és aggályossá tette tulajdonképpen valamennyi jelentős eljárási alapelv érvényesülését is.

Szabóné Nagy Teréz

³⁰ Balogh—Illés—Vargha: Bűnvádi perrendtartás magyarázata I. kötet, i. m. 241. old. A szerző (e részben Edvi Illés) a közérdek okából történő védelejtéshez még a következőket fűzi: „Ez eltérés a legalitás elvétől, amelyet a királyi ügyészségnek egyébként a védelejtésnél is szem előtt kell tartania. Ez azonban csak akkor jogosult, ha azt a társadalmi igazság követeli, vagyis: ha a vád fenntartása nagyobb kárt okozna a társadalomnak, mint amennyi a védelejtésből az igazságszolgáltatást érheti.” Az oportunitás és a legalitás problémája mind korábban, mind napjainkban változatlanul foglalkoztatja a burzsoá büntető eljárás irodalmát. Jogszabályi szinten lényeges különbség van a német (osztrák) és a francia megoldás között ma is. Az NSZK hatályos büntető eljárási kódexe (1877. február 1-i törvénynek az 1950. szeptember 12-i törvényvel egységes szerkezetbe foglalt szövege) szerint az ügyészi vádmellőzéshez vétség vagy büntett miatt indult ügyben bírósági hozzájárulás szükséges, a tárgyalás során pedig e tárgyban a bíróságé a döntő szó (153. §, 153/a, 153/b, 154. és 156. §). A francia kódex az ügyészt a legszéle-

sebb mérlegelési jogkörrel ruhazza fel. „Franciaországban — állapítja meg Bouzat — az ügyészség saját mérlegelése szerint él, vagy áll el a bűnüldözési jogától. Csak akkor él vele, ha célszerűnek látszik és a jó értelemben vett társadalmi érdekekkel megegyezik. Diszkrécionális megbocsátási jogkörrel rendelkezik, amit a francia jogrendszer még a bírácoknak sem akart megadni.” (Bouzat, P.: Traité theorique et pratique de droit pénal, Paris 1951. 587—588. old.) A legalitás, oportunitás problémájáról még: Glaser, J.: Handbuch des Strafprozesses, I. i. m. 221—222. old.; az e tárgyban 1964-ben az NSZK-ban lefolytatott vitáról: Schmidt, E.: Deutsches Strafprozessrecht, Göttingen 1967. 44. és köv. old.; Schmatz, H. P.: Die Grenzen des Opportunitätsprinzips im heutige deutschen Polizeirecht, Berlin, 1966. 43. és köv. old. A francia és a nemzetközi irodalomban lefolyt vitákról: Bassat, M.: Le Ministère Public entre son Passé et son Avenir, Paris 1967., 215—241. old.

³¹ Az 1930: XXXIV. tc. (Te.) 105. §-a.

== SZEMLE ==

Jogi információs rendszerek — elektronikus adatfeldolgozás és jog

A fenti címmel került megrendezésre 1973. május 22—24 között Münchenben az első nyugat-német kongresszus, amely az elektronikus adatfeldolgozásnak a jogban való felhasználásával összefüggő kérdésekkel foglalkozott.*

A kongresszus — amelyet a hasonlíthat ismert nyugat-német, illetve egy holland és svájci könyv- és folyóiratkiadó által 1970-ben alapított Joginformatika Kiadói Egyesülés rendezett — célkitűzése volt át-

tekintést adni a jogi információs rendszerek felépítésének jelenlegi helyzetéről, az azokkal kapcsolatos problémákról, s ezzel hozzájárulni a jövőbeni kutatási irányok megfelelő kialakításához. Ennek érdekében került sor kb. ötszáz bel- és külföldi jogász, valamint adatfeldolgozással foglalkozó szakember részvétele mellett nemcsak előadások tartására, hanem széles körű vitákra és az eddig alkalmazott technika bemutatására is.

Különös jelentőséget kölcsönözött a kongresszusnak néhány olyan esemény, amely nem sokkal előtte vagy éppen a tartalma alatt történt meg. Így többek között:

— Olaszországban a római semmitőtörvényeséknél több évi előkészítő munka eredményeként, a próbafuttatások befejezése után, egy számítógépes dokumentációs rendszert adtak át használatra;

— nyilvánosságra hozta a Német Szövetségi Köztársaság Igazságügy-minisztériuma a kompjuterek jogi ügyekben való felhasználására vonatkozó jelentését, amelynek értelmében a jogi információs rendszer elektronikus adatfeldolgozással történő létesítése évi háromszázmillió márkát igényel;

— közzétételre kerültek az elektronikus adatfeldolgozó berendezések bérletére vonatkozó sajátos szerződési feltételek;

— sikerrel mutatták be az alkotmányjog kísérleti adatbázisát Bonnban 1973. május 14-én a Szövetségi Igazságügyminisztériumban;

— a szövetségi kormány 1973. május 23-i ülésén pozitív döntést hozott a szövetségi bejelentési törvény (amely a személyi jelzőszámok bevezetését szabályozza) és a

* A szemle egyik szerzője, aki Alexander von Humboldt-Stiftung ösztöndíjas-ként vett részt a kongresszuson, ezúton mond köszönetet a lehetőség biztosításáért az Alapítványnak.

szövetségi adatvédelmi törvénytervezet további sorsát illetően;

— a GMD (Gesellschaft für Mathematik und Datenverarbeitung), amely a szövetségi kormány 2.-ik adatfeldolgozó programjának keretében az adatfeldolgozás gondját viseli, határozati javaslatot terjesztett elő egy, a jogi ügyekben tevékenykedő adatfeldolgozási intézet létrehozására (az intézet 1973. június 1-i hatállyal meg is alakult).

A fejlődés irányába mutató fenti események mellett azonban ugyanakkor negatívumként jelentkezett az a tény, hogy a magyar jogi irodalomban is a már működő adatfeldolgozó rendszerek között többször példaként felhozott IURADAT magánvállalkozás Berlinben 1973. március 31-én beszüntette működését.

A most ismertetett előzmények következtében a szokásosnál is nagyobb érdeklődéssel várt kongresszus első napján a rendező szerv részéről Eberhard Böckel ügyvéd, a Joginformatika Kiadói Egyesülés elnökségének elnöke üdvözölte a résztvevőket, majd a bajor kormány nevében Josef Bauer a Bajor Igazságügyminisztérium államtitkára, illetve München város nevében Georg Kronawitter főpolgármester köszöntötte a kongresszust.

Bevezető előadást „Úton egy állampolgár közeli jogrendhez” címmel Gerhard John szövetségi igazságügyi miniszter tartott.

Előadásában megállapította, hogy az állampolgárok alig ismerik jogait, s ez elsősorban nem az ő hibájuk, hanem annak az eredménye, hogy mind az iskolai, mind a felnőttképzés a jogtudomány kérdéseivel való foglalkozást évtizedekig mellőzte. Az állampolgárok jogi ügyekben való tájékozatlansága, a nehezen áttekinthető bírósági szervezet, a zavarba hozó úrlapok, komplikált döntések stb. a széles nyilvánosság helyes jogérzékével ellentétben álló eredményhez vezet.

Szükséges tehát az állampolgárt jogaival és kötelezettségeivel, valamint jogainak érvényesítési módjaival megismertetni, illetőleg az anyagi jogot és az igazságszolgáltatást úgy megreformálni, hogy azt ő magának ismerje el. Az igazságszolgáltatási reform keretén belül a korszerű igazságszolgáltatásnak vi-

szont szükségszerű velejárója, hogy az állampolgár, a jogalkotók és a jogalkalmazók egyaránt gyorsan és pontosan szerezhessenek áttekintést a hatályos jogi szabályozásról és az ítélkezési gyakorlatról.

Ezt az áttekintést fenyegeti az információk állandóan növekvő tömege. Példaként hozta fel az igazságügyi miniszter, hogy míg a 3. német Bundestag (1957—1961) által elfogadott törvények a Szövetségi Törvénytárban 11 000 oldalt tettek ki, addig a 4. Bundestagnak 13 000, az 5-iknek pedig 14 000 oldalra volt szüksége. A bírósági döntések száma is meghaladja az évi egymilliót, amelyből kb. 20 000 kerül közzétételre, figyelemmel arra, hogy a jogértelmezésre és a jog továbbfejlesztésére hatással vannak. Így a jogásznak, aki ezeket, valamint a szintén rohamosan növekvő számú szakirodalmi munkából eredő információkat fel akarja használni, egyre több és több ideje megy veszendőbe kereséssel. Két kiváló tisztviselője az Igazságügyminisztériumnak pl. két éven keresztül kereste azokat a jogszabályokat, amelyeket a kihágások és szabálysértések megváltoztatására tervezett reform. érintett.

Ilyen alapos előkészítésre azonban egyre kevésbé van lehetőség, s ahol ez hiányzik, ott sor kerül olyan törvények meghozatalára, „amelyek már a kibocsátáskor nem felelnek meg a követelményeknek és újra és újra novellizálást igényelnek”, sor kerül egymásnak akaratlanul ellentmondó bírósági ítéletekre, hiányokkal terhelt igazgatási aktusokra és hiányos jogi tanácsokra.

Ebben a helyzetben az igazságügyi miniszter az adatfeldolgozó gépek felhasználásában lát reményt, amely azonban — mint erőteljesen hangsúlyozta — még nem bizonyosság. Jelezte egyben, hogy a megvalósításra kerülő információs-rendszert szilárd szándéka minden érdeklődő számára hozzáférhetővé tenni, ami azzal a problémával jár, hogy a vállalkozásnak a felhasználók különböző igényekkel jelentkező nagy és heterogén körét kell figyelembe vennie.

Annak ellenére, hogy nagyon sok jogi kérdés — így pl. az adatvédelem és az objektivitás biztosítása, a feldolgozásra kerülő anyagok ki-

választásának módja stb. — tisztázatlan még, eltekintve a sok megoldatlan technikai, dokumentációs és szervezeti problémától, az igazságügyi miniszter bízik a sikeres megoldásban, figyelemmel arra, hogy a jogászok széles körben juttatják kifejezésre az együttműködésre való hajlandóságukat.

Josef Fabry, a Szövetségi Igazságügyminisztérium tanácsosa „Az államszövetség jogi információsrendszere” címmel tartott előadásában, mint a jogi információs-rendszer tervezőcsoportjának képviselője adott áttekintést a csoport munkájáról és a jogi információs-rendszer koncepciójáról.

Hangsúlyozta az előadó, hogy a jogi információs-rendszer mint dokumentációs rendszer kell hogy működjön, amely ugyan a döntést nem veszi át a jogástól, de jobb jogismeretet eredményez és a jog fellelését jelentősen megkönnyítheti.

A tervezőcsoport abból indul ki, hogy a jogi információs-rendszer minden érdeklődőnek minden releváns információt rendelkezésre kell hogy bocsásson, s technikailag úgy lenne helyes kialakítani, hogy a felhasználók az adatok állásáról a rendszerrel érintkezessenek.

A technikai, szervezeti és pénzügyi lehetőségek azonban bizonyos korlátozást igényelnek, s ezért a tervezőcsoport azt javasolta, hogy az írott jog teljes szövegben, hiánytalanul kerüljön tárolásra, a joggyakorlatból és a szakirodalomból viszont csak az a rész, amely a jog továbbfejlesztése és a jogalkalmazás részére feltétlenül szükséges.

Ismertette egyben a kísérleti célokra felépített alkotmányjogra vonatkozó adatbázist, amely az államszövetség alaptörvényét, a szövetségi államok alkotmányait, a Szövetségi Alkotmánybíróság joggyakorlatát és az alaptörvény 12. és 12/a. szakaszához kapcsolódó tanulmányokat tartalmazza teljes szövegükben. Az összesen kb. negyven millió jelet tartalmazó kísérleti adatbázissal nyert eddigi tapasztalatok kielégítőek, az egy használható alapnak ígérkezik a további fejlődés számára.

A „Jogi információs-rendszer perspektívái” című előadásában Dr. Dr. Herbert Fiedler a bonni egyetem professzora megkülönböz-

tetett a jogi információsrendszerek további fejlesztésénél egy rövidebb (6 évig tartó) és egy hosszabb határidős perspektívát.

A jogi információsrendszerek kiépítésének első fázisában — technikai, valamint szervezeti okokból is — az adatfeldolgozás alkalmazásánál a *részmegoldások* gyorsabban valósulnak meg, mint az újszerű általános elképzelések. Ebből következik, hogy az első fázisban azt kell biztosítani, hogy a különböző területeken kifejlődő részmegoldások a későbbiekben az általános koncepcióba behelyezhetőek legyenek.

Az elektronikus jogi információs rendszerek működésének csak egy második fázisában lehet majd kiegyensúlyozott rendszertervezetnek az általános jogrenden belüli realizálásával törődni.

Annak megállapítása mellett, hogy *egy jogi információsrendszer tartalmi szempontból természetesen nem lehet jobb, mint az alapul szolgáló jogrendszer*, az előadó szükségesnek tartotta, hogy a jogtudomány is foglalkozzék a jogi információsrendszerek és a jogi informatika problémáival, nehogy a jogászokat ugyanaz a vád érje, mint az igazgatás automatizálásánál, hogy ti. ők ahhoz lényegileg csak „kételyeikkel” járultak hozzá.

A jogi információsrendszerek fejlesztési munkájára vonatkozó jelenlegi helyzet felmérését célzó előadások közül a következőt „Az adatfeldolgozás alkalmazása a bajor igazságszolgáltatásban — a munkák állása” címmel Josef Bauer a Bajor Igazságügyminisztérium államtitkára tartotta. Részletesen ismertette az előadó azokat az előkészületeket, amelyek a bajor igazságszolgáltatáson belül a telekkönyvi tevékenység automatizálására irányulnak.

Ugyancsak a jogi információsrendszerekre vonatkozó terveket és munkálatokat ismertettek különböző beszámolók, az alábbi sorrendben:

Németnyelvű területek jogi információsrendszerei: a) Német Szövetségi Köztársaság előadó: Thomas Kreppel freiburgi egyetem; b) Ausztria előadó: Leo Reisinger bécsi egyetem; c) Svájc előadó: Andreas Tschudi Basel;

USA/Kanada Előadó: Klaus Hopt, müncheni egyetem;

Nyugat-Európa Előadó Albrecht Berger, rendszerkutatási tudományos csoport, Heidelberg;

Kelet-Európa a) Jugoszlávia és néhány más szocialista állam. Előadó: Lowro Sturm ljubljani egyetem; b) Lengyelország. Előadó: Andrzej Kiswa, Wroclaw.

A kongresszus első napja Alois Langseder-nek a Bajor Állami Kancellária miniszteri osztályfőnökének „Az automatizált dokumentáció beágyazása a közigazgatásba — működési és szervezeti vonatkozásban” címen tartott előadásával zárult. Az előadó részletesen foglalkozott a dokumentáció fogalmi meghatározásával, az automatizált dokumentáció szükségességével és szerepével általában, illetve a közigazgatásban stb. A sokféle probléma ismertetése után arra az eredményre jutott, hogy egy integrált általános rendszere az automatizált dokumentációnak a közeljövőben reálisan nem képzelhető el, mivel az egyedi már működő vagy kifejlesztésre kerülő automatizált dokumentációk között több olyan van, amely az integráció követelményének sem szervezeti szempontból, sem a technikai kompatibilitást tekintve nem felel meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy le kellene mondani az egyedi dokumentációk struktúrájának egymáshoz való közelítéséről, bár szerinte az egyedi dokumentációk sok előnyt élveznek egy általános ill. egységes dokumentációval szemben.

A jogi információsrendszerek technikai problémái álltak az érdeklődés előterében a kongresszus második napján. Előbb Ulrich Seidel GMD, Birlinghoven „Jogi információsrendszerek a felhasználó szemszögéből” című bevezető előadására került sor, amelyben az előadó a jogi információsrendszerekkel szembeni fontos követelményként emelte ki a lehetőség szerinti legnagyobb felhasználói használhatóságot, majd az elektronikus adatfeldolgozó berendezéseket készítő cégek bemutatója következett.

A bemutatókra — kivéve a Nixdorf Computer AG-ét — televízióról vetítövásznonra az előadóteremben került sor, a cégek (Tele-

funken Computer GmbH, IBM Deutschland, Siemens AG) a jogi dokumentáció lehetőségeit az általuk kifejlesztett rendszer (TELDOK, STAIRS és GOLEM) keretében mutatták be.

A „Rendszerösszehasonlítás” (Módszer és elképzelés) címen megrendezett pódiumvitában, melyet Peter Lockemann, a karsruhei egyetem professzora vezetett, Friedrich Gebhard, GMD Birlinghoven, Manfred Burghard okl. mérnök Siemens AG München, Alfred Neumann, Telefunken Computer GmbH Bonn, Joachim Schrimpf, IBM Deutschland Bonn és Sigmarthlig a Szövetségi Igazságügyminisztérium kormány-osztályfőnöke kísérelték meg a különböző rendszerek összehasonlításának néhány kérdését megvilágítani.

Ezt követően Johann Herzog a Szövetségi Belügyminisztérium könyvtárfőtanácsosa „Az államszövetség jogi információsrendszere és a jogi dokumentációs központok. Lehetőségei az együttműködésnek” című előadásában ismertette a különböző lehetőségeit az együttműködésnek a szövetségi jogi információsrendszer és a jogi dokumentációs centrumok (könyvtárak) között.

A kongresszus harmadik napján az előadások sorát Wilhelm Steimmüller, a regensburgi egyetem professzora nyitotta meg. „A joginformatikai képzés problémái” című előadásában annak a véleményének adott kifejezést, hogy az „információs lavina a jogászt is felfalással fenyegeti az állami és gazdasági életben”. E veszély elhárítása érdekében válik szükségessé az információnyeresnek és feldolgozásnak új formája. Az információfeldolgozás jogának keletkezésében levő területe (amit alkalmanként félreérthetően „információjog”-nak is neveznek) azonban a jogtudománnyal szemben szokatlan igényeket támaszt, s azok a hagyományos jogi kategóriákkal már megfelelően nem elégíthetők ki.

A jogásznak a várható fejlődéssel szükségszerűen lépést kell tartania, s ezt a körülményt a jogi képzés keretébe számításba is kell venni. Az előadó véleménye szerint erre az egyetemen lehetőség szerint az első négy szemeszter vége felé kell sort keríteni, de helyes lenne

egy pótlólagos információtudományos képzés a kezdő jogászok részére is. (Zárójelben jegyzem meg, hogy nálunk — azon túlmenően, hogy az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán nem kötelező jelleggel ugyan, de nagyon dicséretes módon elkezdődött már bizonyos számítástechnikai ismeretek oktatása a joghallgatók részére — a tervezett és megvalósítás előtt álló jogásztovábbképzés keretében kellene szerintem alkalmat biztosítani az ilyen irányú speciális ismeretek utólagos megszerzésére.)

Egy, a jogászok részére szolgáló információtudományos képzés tartalmát az előadó három tanítási területtel határolta körül, ezek: — információszervezet; — információtechnológia; — információellenőrzés.

Dieter Goose a münsteri egyetem tudományos munkatársa „Szerzői jogi akadályok az adatbankok számára?” címmel tartott előadásában az elektronikus dokumentációk jogi helyzetének tisztázására törekedett a szerzői jog hatályos szabályainak figyelembevételével. Az előadást követően és ahhoz kapcsolódóan Bernt Bühnemann a hamburgi egyetem tudományos főtanácsosának vezetése alatt pódiumvita kezdődött Gert Kolle tudományos előadó, Max-Plank Institut München, Wilhelm Nordemann ügyvéd professzor Berlin és Franz-Wilhelm Peter ügyvéd, Német Könyvkereskedelem Tőzsdei Egyesülése Frankfurt am Main részvételével azokról a szerzői jogi problémákról, amelyek az adatbankok felépítésénél jelentkeznek.

A jogi nyelv sajátosságaiból adódó kérdésekkel foglalkozott „Az adatfeldolgozás nyelvészeti problémái a jogban” című előadásában H. G. Tillmann a müncheni egyetem professzora.

A „Jogpolitika és elektronikus adatfeldolgozás” című pódiumvitát Spiros Simitis a frankfurti egyetem professzora vezette. A vita résztvevői Martin Cremer a Dokumentációügyi Intézet igazgatója Frankfurt, Ulrich Dammann heszszeni adatközpont, Herbert Fiedler a bonni egyetem professzora, Hermann Heussner a Szövetségi Társadalombiztosítási Bíróság bírója Kassel, Manfred Schiedermaier ügyvéd Frankfurt am Main és Wer-

ner Stewen a Szövetségi Igazságügyminisztérium kormány-osztályfőnöke az automatizált dokumentáció általános jogpolitikai kérdéseivel foglalkoztak. Először az a kérdés állott előtérben, hogy mit jelent a „jogi információ” és „kik és hogyan lesznek tájékoztatva”. A továbbiakban azonban a vita eltolódott a felhasználói kutatás témájára, s egyetértés alakult ki abban, hogy a felhasználói igények kutatásának és a sajátos elképzelések fejlesztésének párhuzamosan kell haladniuk.

Az előkészítő munkák során már hangsúlyozták a kongresszus rendezői, hogy a tárgyalásra kerülő jogi és társadalompolitikai problémák között kiemelkedő jelentőségűnek és különösen aktuálisnak tartják az *adatvédelem* kérdését. Az ilyen címen rendezett pódiumvitában, amelyet Gerd Jauch ZDF (Zweites Deutsches Fernsehen) vezetett, Willi Birkelbach szolgálaton kívüli államtitkár heszszeni adatvédelmi megbízott, Thornwald Hellner, Német Bankok Szövetségi Egyesülete Köln, és Spiros Simitis a frankfurti egyetem professzora vett részt. A vita — teljesen érthetően — mindenekelőtt a kormány által előző napon elfogadott szövetségi adatvédelmi törvény tervezetével foglalkozott. A tervezet általános jellegű vitája után főként az adatvédelem ellenőrzésének, felügyeletének kérdése állott előtérben.

A záróelőadást „Adatfeldolgozás és állampolgár a modern, teljesítményt értékelő államban” címmel Anton Jaumann bajor gazdasági és közlekedési államminiszter tartotta. Az előadó az állampolgárok érdekeinek fokozottabb figyelembevételével szükségesnek vélte az igazságszolgáltatást és az államigazgatást is az automatikus adatfeldolgozás eszközének segítségével teljesítőképesebbé tenni.

A kongresszus — összefoglaló értékelését tekintve — feltétlenül sikeresnek mondható. Az elektronikus adatfeldolgozás és a jog jelenlegi kapcsolatának felmérésén, a fejlesztési munkák és az eddig alkalmazott technika ismertetésén túlmenően igyekezett azt is kimutatni, hogy hol vannak az elképzelések határai, s reálisan mire lehet a közeljövőben számítani, tekin-

tettel a már ismert és nem lebecsülhető nehézségekre.

Véleményem szerint számunkra a fentiekben vázlatosan ismertetett kongresszus anyaga annyiban hasznos, hogy — figyelembevételével a nemzetközi szinthez viszonyított, e téren jelentkező lemaradásunkat — az elektronikus adatfeldolgozásnak a jogalkotásban és a jogalkalmazásban való felhasználásánál fellépő problémák helyes és gyors megoldását segítheti elő.

Németh János

A jog funkciója és a kodifikáció*

Az alábbiakban nem a jog funkciójáról általában kívánunk szólni, nem azt vizsgáljuk, hogy meghatározott társadalmi osztály vagy osztályok érdekeit kifejezve a jog miképpen tölti be politikai és normatív funkcióját. A marxista elméletben, mint ismeretes, a jog más társadalmi — mindenekelőtt gazdasági és politikai — viszonyoktól függő jelenségként jelenik meg. Ez a függés azonban nem egyirányú, teljes, hanem csak *végső soron* való meghatározottságot jelent, s így korántsem zárja ki a jognak mint a felépítmény elemének az alaptól és más felépítményi elemektől való *viszonylagos* önállósodását, s ezekre épp e viszonylagos autonómia révén lehetségessé váló visszahatását. A társadalmi fejlődés összefolyamatában — azt egészében vagy elkülönülő mozzanataiban támogatva vagy gátolva — a jogfejlődés arra irányul, hogy elősegítse részben már kialakult vagy kikényszerített társadalmi viszonyok megőrzését, részben pedig korábban még nem ismert, vagy kellően általánossá nem vált társadalmi viszonyok kialakítását és kényszer támogatásával való elfogadtatását. Nos, a jog funkcionálásában, a megőrzés és változás szolgálatában bennünket most egy *eszközjellegű* mozzanat érdekel, az, hogy a kívánatosnak, megengedettnek vagy tiltottnak minősített magatartások min táinak *átfogyó, rendszeres* formában

* A Madridban 1973. szeptember 7–12. között megrendezett Jog- és Társadalomfilozófiai Világkongresszuson elhangzott tanulmány alapján. (Szerk.)

összefoglalt rögzítésével a kodifikáció milyen szerepet vállalt és vállalhat a jog funkciójának megvalósításában.

1. A társadalmi változás és megőrzés dialektikája a kodifikáció történeti fejlődésében

A kodifikációnak mint a jogalkotás lehetséges technikájának, mint adott strukturális és rendszertani vonásokkal rendelkező technológiának körülhatárolása önmagában igen keveset mondhat csak. A kodifikáció ugyanis történelmileg nem egészen homogén jelenség: arculatát a hozzája fűződő eszmék, ideológiák alakulása, funkciójának alapvető módosulása olyan mértékben befolyásolja, hogy történetén végigtekintve többé-kevésbé önálló típusok formálódásáról kell beszélnünk.

A kodifikáció történeti típusai az általános társadalmi fejlődés, és ezen belül a jogfejlődés összetevőinek függvényeként, ezek összefüggéseiben elhelyezkedve jelennek meg. Meghatározásukban azonban — éppen a jog funkciójához tapadó jellege folytán — rendkívül karakterisztikus, döntő szerep jut a változás és megőrzés dialektikája konkrét érvényesülésének, annak, hogy milyen részt vállal a kérdéses típus az adott társadalmi formációra jellemző viszonyok fenntartásában és fejlesztésében. A változás és megőrzés ugyanis egyként kíséri végig a kodifikáció egész életét; viszonylagos s konkrét formájában módosuló egyensúlyukban viszont hangsúlyuk, arányuk, párhuzamosságuk vagy egymásba való átcsapásuk az egyes típusok jellemző, olykor meghatározó jegyét képezi.

Ami az ókori előformákat illeti, maga a kodifikáció születése, úgy tűnik, a jogváltozáshoz tapad. A szokásjognak a társadalmi étellel és lassú fejlődésével szervesen egységesülő kizárólagosságában az írott jog, a jog külsőlegesen objektíválása maga is akkor jelent meg, amikor a korábbi közösségek felgyorsuló fejlődést és társadalmi differenciálódást eredményező nagykiterjedésű birodalmakká alakulása a jog reformját, mégpedig birodalmi méretekben kiható, azon-

nal és egységesen érvényesülő reformját követelte. Urukagina „reformjaitól” a Codex Hammurabi-ig mintegy háromnegyed évezred kódex-szerű termékei tanúskodnak prologusukból, szándékolt tartalmi teljesség-hiányukból, és egyéb ismereteinkből is kitűnően arról, hogy reform-igényből, a tudatos, tervezett és ellenőrzött társadalmi és jogváltozás szükségéből születtek. Egy a szokásjoghoz képest módosított különrend létesítését szolgálták, a szokásjog felváltását azonban nem célozták. Feladatukat — legalábbis elsődlegesen — az összefoglaló jogrögzítés semmiképpen nem képezte; a megőrzés funkciója így, úgy tűnik, legfeljebb csak alárendelt lehetett.

Míg e korai kódex-szerű termékek bölcsőjénél anyagi, a fennálló viszonyokra vonatkoztatott panaszok állanak, jellemző, hogy az ezt követő ókori kodifikációknál már inkább igazságszolgáltatási természetű, a jog áttekinthetetlen, bizonytalan vagy éppen anarchikus jellegét érintő sirámokkal találkozunk. A hettita gyűjteményektől a kínai kódexeken s a XII táblás törvény Lívius-féle elbeszélésén át a justinianusi kodifikációig az ókori előformák kiteljesedésében így csaknem kizárólagosan a megőrzés hangsúlyozott funkciója szerepel. A szokásjog s az egyéb nem-írott jogi formák felváltásának, kiküszöbölésének, a jogforrási rendszer átalakításának szándéka itt lép tehát előtérbe. A társadalmi változás eszközeként — különösen Rómában — egyébként is nem a kodifikáció játszik szerepet; a kodifikáció csak a konzerválást, az összefoglaló jogrögzítést — és, csupán kivételesen, ehhez múlhatatlanul kapcsolódóan, az elkerülhetetlen aktualizálást — célozza. Justinianus művének azonban, mint ismeretes, anakronisztikus jellege folytán nemcsak a magasabb fejlettséget mutató korábbi viszonyok konzerválása nem sikerül, de nem sikerül a jogforrási rendszer maradéktalan felváltása sem. Kódexe így érintetlen nem maradt; végülis olyan *tabula rasa*-ként szolgált, mely új bírói és szokásjogi fejlődés alapjává vált.

A középkorra lényegileg az összefoglaló-rögzítő kódex eszméje hagyományozódik át. A kodifikáció középkori, sőt kora újkor előfor-

mái így alapvető hasonlóságot mutatnak az ókor kései előformáival; s úgy tűnik, valóban megalapozhatják azt a szándékoltan abszolutisztikus formájában már feltétlenül torz állítást, amely szerint „a sajátos formán és tartalmon túlmenően a kódexet olyan különféle vonások jellemzik, amelyek egységesen a jog kielégítőbb megismerése elősegítéséhez való hozzájárulást célozzák”.¹ Ezek ugyanis törvénykönyvek, jogkönyvek a szó szoros értelmében: sem társadalmi, sem jogváltozást nem céloznak; ilyen változást többnyire nem is realizálnak; tulajdonképpeni funkciójuk tényleg nem más, mint a jognak s ezen keresztül a társadalmi viszonyoknak az összefoglaló rögzítéssel közvetített, egységesített, lehetőség szerinti konzerválása.

A kódexek klasszikus típusának első példáit a porosz s a bajor kodifikációs kísérletek adják. A korábbiakban jellemzett előformákkal szemben a jogforrások pusztán mennyiségi átfogása helyett itt már meghatározott jogágak szabályozási anyagának minőségi megragadása lép világosan előtérbe. A kodifikáció klasszikus időszaka egyúttal a polgári forradalmak időszaka; s ennek leginkább tipikus megnyilvánulása a francia forradalom törvényhozásának a Code civil-ben való kicsúcsosodása. Nos, e típus első formáinak kauzisztikus rendszeralkotási kísérleteivel szakitva a Code nemcsak elvontabb, a lényegit közelebbről ostromló rendszerteremtésre nyújt példát, hanem mindenekelőtt a kodifikációnak a társadalmi változás eszközüül való felhasználására. A Code-tól a svájci magánjogi kodifikációig, és azon túl is láthatjuk a társadalmi és jogi reform-igény egymásbafonódását, modern kodifikációs megoldását; a társadalmi változások kodifikációs támogatása — vagy kihívása — egyébként e kódexek dél-amerikai, afro-ázsiai recepciójában még sokkalta drasztikusabban jelentkezett. E típus meghatározóan jellemző jegye az, hogy reformtendenciája — egy exegétikus szellemű megmerevítéssel közvetítve — hamarosan a megőrzés

¹ Vanderlinden: Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siècle, Bruxelles, 1967. 163. old.

kizárólagosságába csap át. Belső szükségyszerűsége szerint e funkció-változás csakhamar a továbbfejlődés *gátjaként* jelenik meg: a monopolkapitalisztikus fejlődés követelményei, mint ismeretes, elsődlegesen a kódex-joggal szemben, a joggyakorlatban találnak kifejezésre. S a hajdanán lobogóként lengett kódex egyre inkább tűnt időnk emlékévé, csontvázszerűen továbbélő, mert életbentartott kövületté válik; s az újrakodifikálás, mielőtt megtörténne, avittá lesz: valami módon már nem aktuális.

A szocialista társadalmak a kodifikáció eszközének mélyreható társadalmi és jogi változások biztosítására való felhasználását a szocialista forradalom körülményei között reprodukálták. Mindez feltételezte megelőző tapasztalatok felhasználását, a szocialista kodifikáció mégis minőségileg elkülönülő önálló típust alkot. Ennek legfontosabb forrását e kodifikáció tartalma, társadalmi összetevői képezik; számunkra azonban most mégis más minőségű vizsgálatra érdemesnek. Az, hogy e kodifikáció nem merül ki a társadalom s a jog minőségi átalakításában, hanem a reformjelleg, a társadalmi változásokkal való élő, folytonos — és legalábbis periodikusan aktualizált — kapcsolat *megtartására* tör. Nemcsak viszonylagosan stabil keretek fenntartását, a módosulás állandóságában a megőrzést célozza, hanem azt, hogy az újrakodifikálás vállalásával és akarásával a jövő tervezésének tudatos és ellenőrzött, alapvetőként és bevettként alkalmazott eszközévé váljon.

2. A társadalmi változás alapvető jogalkotási eszközöként felfogott kodifikáció lehetőségének kérdése

A társadalmi változás és megőrzés dialektikájának, adott kapcsolatának valóráváltását illetően a szocialista kodifikációt megelőző típusok történelmi létüknél fogva, úgy tűnik, funkcióbetöltésük adott lehetősége mellett már bizonyítottak. Egyes elszórtan jelentkező tapasztalatoktól eltekintve viszont nyitott kérdést képez ama *angol-amerikai* elképzelések realitása, amelyek közel két évszázada a jogforrási rendszer átforgatását,

összefoglaló jogrögzítést, de legalábbis *tabula rasa*-teremtést célozva lényegileg a kontinentális kodifikációs előformák szintjén állnak, funkcionális hasonlóságot elsősorban ahhoz mutatnak. Nyitott kérdésként jelentkeznek továbbá a *fejlődő államok* napjainkban realizálódó kodifikációs törekvései is, melyek a klasszikus polgári, az ebből kinövő recepciós, az angol-amerikai vagy a szocialista típusok egyikéhez, vagy pedig egy ezekből összetett vegyes kodifikációs eszméhez kapcsolódnak.

Bizonyos mértékben átmenet képez a kodifikáció szocialista típusa. Több évtizede kiérlelt tapasztalatok ugyanis már rendelkezésre állanak, a szocialista rendszerek fejlődése azonban korántsem tekinthető lezártnak. A szocialista kodifikáció általánosságban betöltötte a jogrendszer gyökeres tartalmi — a jogforrási rendszert is érintő — átalakítását; ami tehát kérdésként felvetődik, az csak annak kérdése, hogy lehetséges-e, hogy e társadalomban a kodifikáció a jövő, a fejlődés tervezésének és biztosításának standardizált, *állandósuló* eszközeként nyerjen alkalmazást.

A kodifikáció határai részben a jog határaival azonosak; a társadalmi fejlődés összefolyamatában adódó általános lehetőségei — amit különös élességgel mindenekelőtt közép-európai kódexeknek kevésbé fejlett államokban való recepciói, az általuk kiváltani szándékolt (és gyakran törvényszerűen meghíúsult) robbanás problémái vetettek fel — a kodifikációra sajátos problémát ezért *nem* képeznek. Ezzel szemben viszont a kodifikációra specifikusan jelenik meg a társadalmi változással való *kapcsolattartás* kérdése. A kódexek ugyanis olyan írott jogi aktusok, amelyek a rendezés alá vont viszonyok számottevő (összefüggő) *mennyiségének* meghatározott *minőségű* (feldolgozású) szabályozását adják. Vagyis már e mennyiségi tényezőből fakadóan is a társadalmi fejlődés módosító ereje a kodifikációs termékek kívánatosan hű tükrözését: adekvációját fokozott gyakorisággal és intenzitással érinti; s ennek még külön hangsúlyt ad e mennyiségi tényező minőségi meghatározottsága, a szabályozás mód-

jában a *rendszerteremtés* specifikuma, ami a kodifikációs termékeknek mindennemű változással szembeni *ellenállóképessége* viszonylagos növelése irányában hat. A kódexek átfogó vagy részleges módosításai évszázadok gyakorlatából ismertén már csak ezért is jelentékenyebb belső ellenállás legyőzését kívánják: súlyosabb döntést, körültekintőbb előkészítést, több kockázat vállalását igénylő megfontolásokat tesznek szükségessé. A kódex tehát rögzített formájával mindenképpen *megszakított* állapotot jelent a társadalom viszonyainak megszakíthatatlanul folytonos fejlődésében, s ezt az ellentmondást, ha jelentkezik, először többnyire a joggyakorlat oldja fel. Akkor viszont, ha a társadalmi fejlődés ilyen módon kényszeríti ki a kódex adaptálódását, ha a joggyakorlat ilyen — esetleg illegitim, bár *de facto* érvényesített — korrekciós szerepet tölt be, előfordulhat, hogy eredendő reformtendenciája ellenére társadalmi változást a rekodifikáció immár *nem* idéz elő, esetleg nem is támogat; sőt a jogváltozásban játszott szerepe is a joggyakorlati jogképzés egyes eredményeinek pusztá *legitimálására* korlátozódhat.

A kodifikációnak és megújításának ilyen tartalmat hordozó gyakorlata semmiképpen — már csak a törvényességi szemponttal való ütközése miatt — sem lehet kívánatos a szocialista kodifikáció számára. Általánosságban az, hogy a társadalom fejlődésfolyamatában a jog mindig elől járjon, azaz a változás eszközeként szolgáljon, de ugyanakkor ne szaladjon túl előre, azaz irreálissá ne váljék, többkevesebb teljességgel csak egy állandó *visszacsatolós* folyamaton belül, a jog és meghatározói közötti kölcsönhatás, dialektikus játék folytonos biztosításával válhat valóssá.

A szocialista törvényhozás első törekvéseit, mint ismeretes, *illúziók* is áthatották. Buharin és a Magyar Tanácsköztársaság jogtudományi lapjának cikkírója nagyjából egyidőben adtak azon hitüknek kifejezést, hogy a forradalmi jog alapételeinek *általános* szintű kodifikálása szilárd, jogpolitikailag is kielégítő, jogalkotási problémát immár *nem* okozó jogforrást fog ered-

ményezni.² E törekvés magyar tolmácsolása például a következőképpen fogalmazódott meg: „a kommunista társadalom termelési rendje tervszerű, egyszerű és természetes lesz és ennek, világos és kristálytisza jogrend is fog megfelelni. Nem lesz többé szükség *terjedelmes, talmudszerű kódexekre, csupán* világosan és mindenki által érthetően megszövegezett alapelvekre, melyeknek konzekvenciáit az egyes részletekre bárki könnyen levonhatja úgy saját cselekvésének irányításánál, mint más proletárok ügyeinek elbírálásánál.” Ezt a várakozást azonban az élet megcáfolta. Pedig világosnak tetszik, hogy a szabályozási tartalom nagobbmértvű általánossága *növelné* a kódex élettartamát, ahogy túlhaladottá váló intézmények „átértelmezése”, rendelkezések „aktualizálása” is az érvénybentartás irányában hathat. S noha ilyen esetek előfordulhatnak, mégis *önccsalás* lenne hinnünk, hogy ezzel a kodifikáció a társadalmi változás tényezőjévé vált, hogy alkotó szerepet vállalt valamely jelenség kibontakoztatásában. Ezt feltételeznünk olyan lenne, mintha több évszázados angol eseti döntések mai feltámasztásáról úgy vélekednénk, mint egy hajdani „társadalmi mérnökösködés” előrelátó tervezésének napjainkban learatott gyümölcseről.

A szocialista jogrendszer megalapozásának és kiépítésének feladatát bevégezvén a szocialista kodifikációs fejlődés egyébként is eljutott egy olyan ponthoz, amit immár *második* kodifikációs szakasznak nevezhetünk.³ A kodifikáció újjá-képzésének igénye és beteljesült valósága arról tanúskodik, hogy a szocialista kodifikáció valóban mesterkéletlenül a társadalmi *változás*, és nem csupán a megőrzés tényezője kíván maradni. Ezért mindenekelőtt szükséges, hogy a különösségnek az általános és az egyedi által körülhatárolt szférájában megtalálják azt az *optimális* szabályozási szintet, mely a jogal-

kalmazás számára is megfelelő mélységben lehetővé teszi a kialakítandó társadalmi viszonyok előlegezését, vagyis a *tipikus* olyan megragadását, mely a jelentől nem szakad el, de a tervezés elemeként a jövőt is feltételezi; olyan fejlődést előlegez, mely a kódex leendő élettartamán belül alkalmassá válik a változás és megőrzés tényezőjeként való *egyidejű* felhasználásra. Szükséges továbbá, hogy a szocialista jog elmélete és gyakorlata egyértelműen tudatosítsa, hogy a kodifikáció aktusa, még ha alapvető is, csak *egy* aktus a jogfejlődésben: a kódexek létrejötte és elavulása *egyaránt* törvényszerű folyamat. Így akkor, ha a jogalkotó késlekedik kódexének a fejlődés új szükségleteihez való adaptálásával, a korrekció szükségképpen a bírói konfliktusfeloldáson keresztül, a joggyakorlatban tör magának utat. Ezért kérdéses, elméletileg kellően megalapozott-e az az álláspont, amely a bírói jogképzés — egyébként szórványos — eseteiben inkább csak visszaélést, jogpolitikai elveket érintő sérelmet lát, s ezek árnyékában a kritikai elemet, sőt a társadalmilag olykor nagyon is meghatározott *szükségyszerűsége*t egészében elhanyagolhatónak tartja. Végezetül ezért az szükséges, hogy a bírói jogfejlesztés lehetséges viszaszorítása, keretbentartása, jobbára csak rendkívüli esetekre korlátozása érdekében a szocialista kodifikáció ne csak a tervezés, a társadalmi változás akarását és elősegítését vállalja, hanem vállalja ennek *természetes* következményét, az elkerülhetetlen avulást, az újjal való felcserélés szükségességét is. A tervezés igénye ugyanis a továbbtervezés szükségét vonja maga után: a reform a kodifikációban is, mint ismeretes, csak akkor lehet permanens, ha tisztában van önmaga elhasználódása *szükségyszerűsége*vel, ha a reformot önmaga folytonos megreformálásának perspektívájával vállalja.

3. Társadalmi változás és kodifikációs változás párhuzamossága: a visszacsatolás és formái a szocialista kódexekben

Az előbbieken láttuk, hogy a társadalmi változás maradandó tényezőjévé a szocialista kodifikáció

csak a visszacsatolás hatékony biztosításával válhat, s hogy ennek *alapformájaként* csak a kodifikációra következő *rekodifikációt* fogadhatjuk el. Ez ugyanis az a forma, ami a kodifikációnak a tudatos és ellenőrzött társadalmi tervezés eszközeként való *megújuló* használatát jogpolitikai elvek, a törvényhozónak fenntartott jogkör sérelme *nélkül* elsődlegesen biztosíthatja. A rekodifikáció kodifikációs módosításként, novellálásként vagy újrakodifikálásként megjelenhet; az e lehetőségek közötti választást egyfelől a társadalmi viszonyok fejlettségi szintje, fejlődési gyorsasága, a tervezett előrehaladás mértéke, másfelől a jogi stabilitás tudatának, a szilárdság igényének a jogváltozás korlátozása irányában ható, azt a mellözhetetlenre, lényegire redukáló ereje befolyásolja.

A rekodifikáció visszatérő, gyakoriságában a társadalmi fejlődés ütemétől megszabott elvégzése azonban a jogfejlődésben mindenképpen megszakítotttságot, *ugrás-szerű* adaptációt eredményez; annál is inkább, mert gyakorlati szempontokra is figyelemmel egykét évtizedes időszakokon *belül* aligha tűnhet célravezetőnek ennek megisméltése. A kodifikáció-rekodifikáció visszacsatolási alapformáján *belül*, az ezek végpontjai által határolt mezőben ezért szükséges a visszacsatolás olyan további formáinak kidolgozása, amelyek a jogváltozás megszakítotttságában az adaptáció *folytonosságát* biztosíthatják. Az adaptáció ilyen — kívánatosan a jogpolitikai elveket sem sértő, mert törvényi keretek közt maradó, a kódex szerkezeti-rendszertani megformálása által közvetített — folytonosságát a bírói konfliktusfeloldás gyakorlata hordozza. Így a tipikusnak a különösség szférájában való megragadása már a szabályozási szint körében is olyan lehetőségeket biztosít a törvényhozónak, hogy *mozgásukban*, a megszűnve megmaradás és megmaradva megújulás dialektikájában rögzítse a társadalmi viszonyokat. S a társadalmi viszonyok nem nyugvó, dinamikájukban való leképezése a társadalmi megőrzés és változás olyan *egyidejű* szolgálatára nyújt lehetőséget, mely *alkotó* munkát vár a bírótól, de nem feltételezi szükségképpen annak tény-

² N. Buharin—E. Preobrazsenszkij: *Alfavit kommunizma*, Moszkva, 1919, 72. pont; *Földes I.*, Laikus bírászkodás és anyagi jogszabályok, Proletárjog, (1919) No. 7, 50. old.

³ Vö. Szabó I.: A kodifikáció időszerű általános kérdései, *Jogtudományi Közlemények*, XXIV (1969) No. 10. 494—495. old.

leges jogfejlesztő-jogmódosító hatását.

A szabályozásnak és szintjének mozgási teret hagyó meghatározása ily módon a *tipikusra* méretezett. A kódexek azonban az előre-nem-látottal, a jogszabályszerkesztési hiba nyomán létesülő szubjektív s a fejlődés új tényéből kinövő objektív *atipikussal* is számolnak; és ezek megoldásában a szocialista kodifikáció sajátos utat mutat fel. Ennek lényege abban áll, hogy a szabályozás rendszerében néhány *általános* — közvetlen társadalmi jelentőséget hordozva a kérdéses rendezés *átfogó* elvi keretét képező — szabály, elv vagy klauzula megfogalmazásával a kodifikátor lehetőséget biztosít a jogalkalmazónak arra, hogy egy *egyébként* releváns jogtétel alkalmazását mellőzze, s *más* szabály(ok) alapján döntsön. A rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségének kimondásával, pontosabban az alanyi jogok ily joggyakorláshoz való kapcsolásával (ami a jogokkal való visszaélés polgári kódexek által meghonosított tilalmának általánosító megfordításaként jelentkezett), a szocialista polgári törvénykönyvek például egy konkretizálást a jogalkalmazási folyamatban nyerő mozgékony értékeléssel relativizálták a tipikusra szabott, azt illető jogkövetkezményeket. Ezzel az atipikus, mely itt a jogok rendeltetésére *felűzve* jelenik meg, egy *külön* rend alkotójává lesz: nem kíván immár sem mesterkélte (de formailag jogellenes), sem társadalmilag el nem fogadható (bár formailag jogszerű) megoldást. A büntetőtörvénykönyvekben az atipikus leválasztása általában történik meg, hogy a kodifikátor a büntett fennállását és vagy a büntetés kiszabását az általános és különös részben meghatározott tényállásszerűségnek (a polgári kódexekben is ismert) elemein túl a cselekmény konkrét társadalomra veszélyességéhez kapcsolja. Miután pedig a részletszabályokkal rendezni szándékolt tipikus határait a kodifikátor ily módon megvonta, a tipikus e jogalkotói felfogásához tapadva egyszersmind lehetőséget biztosít a bírónak a társadalmi valósággal való *alkotó* — tényleges és szükségképpen jogfejlesztő-jogmódosító hatást ezúttal sem felté-

telező — konfrontációra, mind az adaptációra.

A kódex rendszertani meghatározottsága, általános és különös részre tagoltsága; szabályozási szintjének az általános s az egyedi között a különös szintjén közvetítő, egymásba való átcsapásukat biztosító dialektikája; szerkezeti elemei, mint mindenekelőtt a szabályozás társadalmi tartalmához való közvetlen átmenetet értékelő jellege révén biztosító (s a jogértelmezésben, hézagkitöltésben és továbbfejlesztésében egyaránt iránymutató) *preabulum*, a részletrendezés körülhatárolásában s az atipikus leválasztásában *norma*-alakpént szolgáló általános tételek — vagyis a rendszer *minden* összetevője, mely résztvesz a szabályozásban, egyként a kodifikáció lezárását és viszonylagos nyitvatartását, a módosító beavatkozásnak való ellenállást és a továbbfejlesztés ösztönzését, legalábbis adott mederbe terelését szolgálják. Anyagában tehát a kódex eleve az önmagával csupán mozgásirányának *tendenciájában* azonos, rögzítettségében is fejlődő, zártságában is kitarulkozó összetett tartalmi-szerkezeti meghatározottságot hordozza. A társadalmi változás és megőrzés dialektikájának *egyidejű*, nem szűnő konfrontációt és visszacsatolási lehetőséget igénylő szolgálatában a kodifikáció *technológiája* oldaláról ez nyújt lehetőséget a reform reformjának végrehajtására: a folytonos, előzetesen tervezett — mert a kódex *rendszerébe* ágyazott — adaptációra, és az előbbi alapjára, kereteire, szerkezetére és talán rendszerére épülő, *újabb* változási-megőrzési folyamatokat indító rekodifikációra.

Varga Csaba

JOGIRODALOM

*Szilbereky Jenő: Társadalmi fejlődés és a polgári eljárás**

Minden jogi szakembert, de különösen a jogszabály alkotóját foglalkoztatja az a kérdés, hogyan hatályosul a jogszabály a gyakorlat-

ban, hogyan váltotta be azokat az elgondolásokat, amelyeket annak előkészítésénél célul tűztek ki. Az érdeklődés azonban nem korlátozódik csupán a szakemberekre, hiszen az állampolgárokat is nap mint nap foglalkoztatja az a kérdés, miért rendelkezik egy jogszabály így, miért nem másképpen, napról napra születnek javaslatok a módosításra, kiegészítésre. Ez pedig összességében nem más, mint — lényegében egyéni problémák, sérelmek alapján — annak a felmérése, mennyiben hatályosul a jogszabály. Ezek a többoldalról jelentkező, az állampolgárok, a szervezetek, a vállalatok stb. részéről felmerülő igények összessége szorosan összefügg a társadalom és a gazdaság fejlődésével.

A probléma tehát abban nyilvánul meg, hogyan lehet és hogyan kell a jognak a maga sajátos eszközeivel szolgálni, kielégíteni, illetőleg irányítani ezeket a társadalmi igényeket, mennyiben lehetséges ez a jog, különösen pedig a társadalmi fejlődésre igen gyorsan reagáló eljárásjog eszközeivel, és mennyiben helyesek adott esetben a választott jogi megoldások. Kétségtelen, hogy a válasz ezekre a kérdésekre nem lehet egyöntetű, mert ahány társadalmi-gazdasági viszonyról van szó, annyi eltérő, különböző jogi megoldás lehetséges. Ami az egyik esetben bevált, a másik esetben alkalmatlan, sőt hibás eszköz lehet. Éppen ezért indokolt és időszzerű ennek a problémának felvetése, elvi alapjainak megvizsgálása és a válasz megadása.

Ezt a feladatot teljesíti *Szilbereky Jenő* műve, amely nagy szakmai tudással és avatott kézzel vizsgálja a szocialista társadalmi fejlődés és a polgári eljárás összefüggéseit. Munkáját különösen időszzerűvé tette az államelmélet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére vonatkozó határozat, amely az utóbbi években az Alkotmány módosításához, a tanácstörvény, az új bírósági és ügyési törvények megalkotásához, majd a büntető és polgári eljárási szabályok újjáalkotásához, illetőleg módosításához vezetett.

A szerző a társadalmi igények, a társadalmi fejlődés és a polgári eljárásjog fejlődésével több tanulmá-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

nyában foglalkozott. Mostani műve, a korábbi tanulmányokhoz szorosán kapcsolódva azokra a gyakorlati tapasztalatokra is épül, amelyet a szerző mint kodifikátor és mint gyakorló jogász több évtizedes működése alapján leszűrte, elméleti munkáiban elemzett.

A munka célkitűzése annak vizsgálata, melyek lehetnek azok a polgári eljárásjogi szabályok, amelyek a társadalmi fejlődést a leghatékonyabban szolgálják és így a társadalmi igények kielégítésére is ezen a területen a legalkalmasabbak.

1. Annak meghatározásánál, hogy a társadalmi viszonyok milyen hatással vannak a jogra, és ezen belül a polgári eljárásjogra, meg kell határozni, milyen helyet foglal el a polgári eljárásjog a jogrendszerben, pontosabban hogy mi a viszony az anyagi jog és az eljárásjog között a társadalmi hatás jelentkezésében. A szerző annak megállapítása mellett, hogy az anyagi jog általában a tartalom, az eljárásjog pedig mellette a forma szerepét tölti be, arra a helyes következtetésre jut, hogy az anyagi jog mellett az eljárásjognak is van bizonyos viszonylagos önállósága. A társadalmi ráhatás ezért elsődlegesen és közvetlenül az eljárásjogban is jelentkezhet. A politikai viszonyok közvetlenül is hatnak az eljárásjogra, sőt ez az eljárásjogban még gyorsabb ütemben jelentkezik, mint az anyagi jogban (23. és 25. old.). Ez a kölcsönhatás és összefüggés megtalálható a történelem folyamán és ez figyelhető meg a szocialista termelési viszonyok során is. Azzal, hogy a hűbéri társadalom a maga érdekeinek megfelelően szinte áttekinthetetlen, bonyolult eljárási rendszert épített ki, a kiváltságos osztályok igényeit kielégíteni, mert jobban bírta a hosszadalmas, bonyolult eljárások költségeit. A tőkés társadalomban a polgári eljárás — a polgári demokratikus megoldások mellett — nálunk is magán viselte az akkori társadalmi viszonyokra jellemző vonásokat (felek formális egyenlősége, tárgyalási és rendelkezési elv korlátozása stb.). A Tanácsköztársaság igen jelentős lépést tett rövid fennállása alatt is az eljárás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében, az ezt követő időszak azonban nemcsak hogy eltörölte ezeket a

haladó módosításokat, hanem még a tőkés perrendtartás demokratikus rendelkezéseit is korlátozta (33. old.), és ez a válságjogi intézkedések, majd a faszízlódást mutató elemek beiktatásával folytatódott (33. old.).

A felszabadulást követő időszakban tehát — a szerző helyes felismerése szerint — a polgári eljárásjog terén is kettős feladat állott a jogalkotó előtt: a háború következményeinek elhárításával összefüggő eljárási szabályok mellett vissza kellett állítani az eljárásjog demokratizmusának biztosítékait (35—36. old.). A következő lépés az új szocialista demokratizmus elvein alapuló polgári eljárási kódex megalkotása volt (37. old.).

Az ezt követő fejlődést végigkísérve a szerző levonja következtetését: „társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok hatása tehát az eljárásjogra részben közvetett, részben közvetlen volt” (38. old.). Rámutat arra is, hogy a társadalmi fejlődés hatással van ugyan a jogi szabályozásra, azonban a jogszabály tételes szövege nem tükrözi ezt következetesen, sőt a rendezés elvénél bizonyos következetlenség is volt tapasztalható. Kétségtelen, hogy ennek az oka — a szerző megállapítása szerint — elsősorban az, hogy a társadalmi viszonyoknak a jogviszonyokra gyakorolt hatását nem tartuk fel mindig megfelelően (42. old.).

2. A polgári eljárás alapelvei általános tételek, amelyek megszabják az eljárás felépítését, áthatják valamennyi szabályát és intézményét. Az alapelvek így az eljárás egészére vonatkoznak és mind jogalkalmazási, mind pedig jogalkotási szempontból irányt mutatnak. Annak megítélésénél tehát, hogy mennyiben jelentkezik a társadalom fejlődésének hatása magára az eljárásjogra, az elvi alapokat abban találjuk meg, mennyiben változnak, módosulnak az alapelvek — nem megnevezésükben, hanem tartalmukban —, illetőleg mennyiben tükrözi az alapelveknek a társadalmi fejlődés folytán szükségessé vált tartalmát maga az eljárási jogszabály. A szerző ennek megfelelően a társadalmi fejlődés és a polgári eljárás fejlődésének történelmi párhuzama után közvetlenül az eljárási alap-

elveket tárgyalja és megállapítása szerint a szocialista társadalmi viszonyok jellege és fejlettsége teszi lehetővé, hogy „az eljárásjog demokratikus alapelvei ténylegesen, tartalmilag érvényesülnek”. (49. old.).

Az a körülmény, hogy az alapelvek nem mind ugyanabban a jogforrásban jelentkeznek, illetőleg egyesek tételesen külön megfogalmazva nincsenek, érvényesülésüket, az eljárásjogra kifejtett hatásukat nem érinti. Így alkalmasak arra, hogy belőlük következtetni lehessen a társadalmi fejlődés és az eljárásjog kapcsolatára. Erre elsősorban a jogalkalmazás és az ezzel összefüggő jogértelmezés elemzése ad választ. Minthogy azonban a jogalkalmazás maga összetett folyamat, illetőleg a jogértelmezés is része a jogalkalmazásnak, figyelemmel kell lenni arra is, hogy ennek során merülnek fel éppen azok a társadalmi-gazdasági összefüggések, amelyek a jogszabályértelmezést és ennek révén a jogalkalmazást is befolyásolhatják. A szocialista jog helyes funkcionálását ezért az állam azzal segíti elő, hogy a jogalkalmazó számára általános jogértelmezési elveket ad: a jogalkalmazás jogpolitikai elveit. A jogpolitikai elvek is vonatkozhatnak az egész jogrendszerre vagy egy meghatározott jogágra, miként az alapelvek is. A kapcsolat az alapelvek és a jogpolitikai elvek — és így az eljárási alapelvek és az eljárásra vonatkozó jogpolitikai elvek — között az, hogy „a polgári eljárásjogi alapelvek jogpolitikai nézeteket juttatnak kifejezésre. A polgári eljárás alapelvei tehát ilyen értelemben is hatnak az eljárási szabályok alkalmazásánál” (55. old.).

3. A társadalmi viszonyok hatását a szerző az egyes fontosabb alapelvek vonatkozásában külön-külön is elemzi. Az államélet és a szocialista demokrácia továbbfejlesztése a szocializmus teljes felépítésének egyik központi feladata, ami azonban másként jelentkezik az állam választott testületeinek munkájában, másként a gazdálkodó szerveknél, és ismét másként a bíróságoknál. Az igazságszolgáltatásban a szocialista demokratizmus elsősorban a nép részvételénél a bíraskodásban (ülökrendszer), a

bírák függetlenségében és választásában, a felek eljárásbeli egyenjogúságában jelentkezik (59—61. old.).

A népi ülnökök részvételének megvalósítása juttatja kifejezésre az alapelv valóságos tartalmát és egyben a társadalmi fejlődés folytán szükségessé vált megoldást. A népi ülnök kifejezésre juttatja a közvéleményt, az állampolgárok jogtudatát a bíróság előtt, másrészt a bíróság tapasztalatait közvetíti a lakosság különböző rétegeihez. Formális lesz azonban részvételük azokban az ügycsoportokban, amelyekben az említett feladat ellátására nincs szükség (pl. az egyszerű számadási vagy számítási perekben). A szerző az e téren lefolytatott széles körű szociológiai vizsgálatra támaszkodva az utóbbi ügycsoportban az ülnökök közreműködésének mellőzésére tesz javaslatot. Az általa javasolt megoldási módot a Polgári Perrendtartást módosító 1972. évi 26. sz. tvr. magáévá is tette (67—69. old.).

A bírói függetlenség reális biztosítékait jogszabályaink tételesen tartalmazzák (választás, fegyelmi felelősség, visszahívás, összeférhetlenség, kizárás, mentelmi jog). A bírák választásának módjával és feltételeivel a szerző részletesen foglalkozik, minthogy ez a kérdés — az 1954. évi II. törvény meg nem valósult rendelkezése óta — állandóan vitatott volt. A szerző az új bírósági szervezeti törvényben foglalt megoldás alátámasztásaként kiemeli, hogy a választás a bírói függetlenség fokozott biztosítója, amit még növel az is, hogy a bírakat a legfelsőbb államhatalmi szerv választja határozatlan időre (72. old.).

A felek eljárásbeli egyenjogúságának érvényesülésénél különösen figyelemreméltók a szerzőnek azok a fejtegetései, amelyek vitatják eljárásbeli kódexünknek a felek kétoldalú meghallgatást megkövetelő szabályát, szemben a mulasztás jogkövetkezményeinek következetes érvényesítésével. A társadalmi igény ebben az esetben olyan megoldást követel, amely a kétoldalú meghallgatás elvét „összehangolja az eljárás gyorsaságával, alaposágával összefüggő érdekekkel és a jöhszemű eljárás elvének érvényesítéséhez fűződő követelményekkel

is” (77. old.). A polgári perrendtartást módosító novella (1972. évi 26. sz. tvr.) ennek megfelelően fokozott szigorral lép fel a mulasztókkal szemben.

4. A társadalmi fejlődés által támasztott igények további eljárási alapelvekben is kifejezésre jutnak, mint az eljárás nyilvánossága, szóbelisége, az anyanyelv használata, felek kitanítási kötelessége. Igen fontos ezzel kapcsolatban az újabbban mind nagyobb tért hódító tömegtájékoztatási eszközök — különösen a televízió, rádió stb. — szerepének meghatározása. Itt ugyanis a személyhez fűződő jogok olyan védelmét kellett összeegyeztetni a tömegtájékoztatáshoz fűződő érdekek védelmével, amely nyilvános tárgyalás esetében is éles, sőt néha alig elkerülhető összeütközéseket okoz. Egészen más ui., ha a nyilvános tárgyalás tartalmáról tudósít a sajtó, mintha a nevet kiírja, és még nagyobb problémát jelent, ha a nyilvános tárgyalásról (csakis erről lehet szó) fényképet, filmhíradót, sőt esetleg a televízióban képanyagot közölnek. A televízió óriási jelentősége és szerepe, a széles körű nyilvánosság lehetősége (a felvétel készítésekor az érdekeltek már sejtik, hogy széles körben tudomást szereznek majd arról, mit nyilatkozik) néha nemcsak a személyhez fűződő jogot sértheti (nem helyes alakban történő közlések), hanem jelentősen befolyásolja a felet vagy a tanút és ezáltal sérti a jó tárgyalásvezetés mellett elért közvetlen hangot, a felek őszinteségét stb. Éppen ezért a kérdést helyesen miniszteri jogszabály rendezte, amelyet a szerző gondosan elemez (83—84. old.).

Helyesek a szerzőnek azok a fejtegetései is, amelyek az igény érvényesítésének lehetősége és a költségkihatás közötti összefüggést vizsgálják. A két érdek: a jogos igény bíróság által történő elbírálásának biztosítása, másrészt az eljárási költségek és a bírósági illetékek viselése ellentétes irányban hat. A szerző egyértelműen rámutat arra, hogy a bonyolult költség-szabályokat egyszerűsíteni kell (esetleg a mentességek megszüntetésével is), de „a polgári eljárás költségei sohasem lehetnek az igény érvényesítésének és a jogok védelmének akadályai” (87. old.).

5. Az igazságszolgáltatás egysége olyan követelmény, amely a társadalmi fejlődés különböző fokán különböző intenzitással merült fel és a megoldások is eltértek. Ennek eredményeként jogvitákat intéző fórumaink erősen differenciáltak. A társadalmi viszonyok hatása az igazságszolgáltatási szervezetre és az eljárásra a szerző megállapítása szerint több szinten, több rétegben hat: az anyagi jogviszonyokon át a jogok és kötelezettségek szorosabb kapcsolatában, a jogi szankciórendszer útján, a társadalmi viszonyokban jelentkező érdekmegosztásban, végül a bírósági út — a tágabb értelemben vett bírósági hatáskör — összefüggésében. A polgári eljárásjog vonatkozásában ez a gazdasági döntőbizottságok szervezeti elhelyezésében, a döntőbizottsági útra tartozó viták fórumrendszerében jelentkezett különös élességgel. Mindez szükségessé tette a bíróságok és a gazdasági döntőbizottságok szervezeti és eljárási megoldásainak további közeledését. A szerző foglalkozik az e téren lefolyt vitával, elemzi annak eredményeit és összefoglalja saját álláspontját, amely a Polgári Perrendtartás legutóbbi módosítása során (1972. évi 26. sz. tvr) meg is valósult.

A vitákban elhangzott nézetek (a polgári jog és gazdasági jog különállása folytán polgári eljárás és gazdasági döntőbizottsági eljárás: azonos anyagi jog, azonos eljárás stb.) nem alkalmasak helyes megoldás kialakítására, nem következetesek. Éppen ezért a szerző azt fejti ki, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok hatásaként jelentkező gazdaságirányítási rendszer és az anyagi jog összefüggése a bíróságok és a gazdasági döntőbizottságok szervezeti és eljárási megoldásainak közelítését veti fel, ami „a vállalatok alátámasztását, az operatívítást, a gazdasági élet figyelemmel kísérését, a jogvitákat előidéző okok elemzésének lehetőségét” biztosítja. Ennek eljárásjogi megoldását a szerző „külön eljárási szabályok, sajátos eljárási intézmények megtartása, illetőleg fejlesztése” útján javasolja. Megállapítása szerint „a szervezeti egységítés esetén az eljárási jogi szabályozásban kell differenciálni” (101. old.). Mindez a polgári perrendtartás módosítása során (1972.

évi 26. sz. tvr.-rel beiktatott új XXV. fejezet) meg is valósult.

A társadalomban jelentkező negatív jelenségek megszüntetéséhez a szerző megállapítása szerint a jog csak másodlagos eszköz, mert az esetek többségében gazdasági eszközök és módszerek alkalmazásával és a társadalmi tudat formálásával kell és lehet ezeket a jelenségeket megelőzni és megszüntetni. Ez a gazdasági vonalon jelentkezett (pl. a fizetési fegyelem biztosításában, a vállalatok egymás közötti kapcsolatainak kialakításában). Igen fontos ezért, hogy a jogi felelősségi rendszer is úgy alakuljon, hogy megfelelően differenciált, hatékony eszközökkel reagáljon a társadalmi viszonyok mozgására (105—106. old.).

A jogvitákat intéző fórumok helyes kijelölése mindenekelőtt a fórumok számának csökkentését igényli. Emellett ugyanolyan mértékben indokolt a bírósági út bővítése is anélkül azonban, hogy ez a megoldás a bírósági hatáskört „fetisizálná”. A szerző ezeket a tendenciákat elemezve (gazdasági döntőbizottság, területi döntőbizottság és bíróság) világosan leszögezi, hogy „a társadalmi fejlődés tehát — az ésszerű differenciálás mellett — az igazságszolgáltatás egységesítése irányában hat” (116. old.), amivel teljes mértékben egyet kell értenünk.

6. A rendelkezési jog és a peranyag szolgáltatásának kötelezettsége mutatja legközvetlenebbül, mennyiben hatnak a társadalmi viszonyok az eljárásjogra. A magántulajdonosi akaraturalom, a magánautonómia a korlátlan rendelkezési jogot eredményezte, amelynek szocialista társadalmi rendben nincs helye. A szocialista felfogás szerint a polgári per célját: az alanyi jogok védelmét, a szocialista törvényességet a polgári eljárás helyes funkcionálása biztosítja (118. old.). A szerző rámutat arra is, hogy a korlátlan „féluralom”, a korlátlan rendelkezési elv akadály a jogviták gyors, operatív elintézésének. Más kérdés az is, hogy a fél rendelkezési jogának korlátozása gyorsítaná a per lefolyását, de egyben korlátozná az igazság érvényesülését is. Cáfolja a szerző azt a kapitalista álláspontot, amely szerint a nem korlátozott rendelkezési

elv önmagában is alapvető biztosíték lenne az igazság érvényesüléséhez. A helyes megoldás tehát az eljárás gyorsítása, de a rendelkezési jog szocialista felfogásának érintetlenül hagyása. Elemzi azokat az intézkedéseket, amelyek ezt előmozdítani hivatottak (pl. a beavatkozási jog korlátozása, a vizsontkereset érdemi tárgyalás nélküli elutasítása, másrésről a gazdasági döntőbizottsági eljárásban a kötelező igényérvényesítés körének szűkítése, hivatalból teendő intézkedések körének csökkentése stb.), majd rámutat arra, hogy a társadalmi viszonyoknak és az eljárási viszonyoknak közvetett összefüggései jelentkeznek az eljárás alanyainak jogtudatán keresztül. Ennek jelentősége többek között abban áll, hogy a tárgyalási elv érvényesüléséhez szükséges a legtöbb eljárásbeli alany (a bíróság, a felek, más perbeli személyek) aktív közreműködése. Jelentős szerepet játszik ennek során a per alanyainak jogtudata. Kétségtelen ugyanis — mint arra a szerző helyesen rámutat —, hogy „a bírák, jogi képviselők, felek jogtudatán keresztül is jelentkezik a társadalmi viszonyok hatása a tárgyalási elvre, de a polgári eljárás más alapelveire, a polgári eljárási jogviszonyokra” (125—126. old.).

7. A jöhíszemű eljárás elvének szabályozása hiányzik a tőkés országok eljárásjogában és a szocialista eljárásjogok is eltérően határozzák azt meg. A mi perrendtartásunk az elv kimondása mellett annak tartalmát negatív oldalról fogalmazza meg. Kétségtelen azonban, hogy a jöhíszemű eljárás elvének megsértésénél mindig rosszhiszemű tevésről vagy nem tevésről, tehát mulasztásról van szó, aminek eredménye az eljárás elhúzása, az igazság feltárásának akadályozása. Egyet kell értenünk a szerzővel, aki a rosszhiszemű eljárást már az eredmény bekövetkezése nélkül is szankcionálni kívánja (131. old.).

A társadalmi igény ma a megfelelő jogi eszközök megteremtése és megfelelő jogalkalmazás a jöhíszemű eljárás érvényesülésének biztosítására (133. old.). Ennek javasolt eszközei: a határidők meghosszabbításának korlátozása, alperesnek az első tárgyalás elmulasztása esetében a keresetlevélben

foglaltaknak megfelelő marasztalása, a pénzbírság összegének emelése stb. Mindezeket a javaslatokat a Polgári Perrendtartás legutóbbi módosítása (1972. évi 26. sz. tvr.) valóra váltotta.

8. A szerző a kérdés elméleti megalapozása után művének Harmadik részében annak a kérdésnek a vizsgálatát tűzi ki célul, milyen polgári eljárás felel meg a szocialista társadalom igényeinek. Ez a rész összefoglalja azoknak a jogelméleti megállapításoknak a polgári eljárásjogi vetületét, amelyek a szocialista társadalom fejlődése által felvetett igényeknek közvetlenül a polgári eljárás során való érvényesülését biztosítják.

A kérdés elemzésénél a szerző a polgári eljárás céljából indul ki, mert — helyesen — a cél ismeretében lehet meghatározni, milyen eljárás felel meg leginkább a társadalmi viszonyok fejlődésének. A szerző a polgári perrendtartás 1. §-ára utal és megállapítja, hogy ezeket a célkitűzéseket általában a polgári eljárás — tehát mind a peres, mind a nemperes eljárás — céljának lehet tekinteni azzal a kiegészítéssel, hogy a nemperes eljárások sajátos célokat is szolgálhatnak (140. old.). A szocialista jog funkcióját tekintve: az állampolgárok és a szocialista szervezetek jogainak és törvényes érdekeinek védelme társadalmi jelentőségű, az egyént ért sérelem orvoslása pedig egyéni érdek, de az egyéni érdek orvoslása egyben a törvényességen esett sérelem kiküszöbölését is jelenti és ilyen értelemben általános érvényű. Mindezekből a szerző helyesen azt a következtetést vonja le, hogy a polgári eljárás célja kettős: elsődleges (eseti, egyedi) cél a fél alanyi jogának védelme, másodlagos (általános, társadalmi) cél a törvényességen esett sérelem kiküszöbölése, a törvényesség biztosítása az állam jogpolitikájának megfelelően (142. old.).

9. A társadalmi igényeknek, a társadalmi követelményeknek megfelelő eljárási cél nem közvetlenül, hanem az eljárás egyes szabályai útján, és ezekre a szabályokra kiható, azokat átölelő, azok alapjául szolgáló eljárási alapelvek útján érvényesül. Az eljárási cél érvényre juttatása tehát akkor valósul meg, ha az alapelvek ezt a célt szol-

gálják és ez a hatásuk érvényesül az eljárási jogszabályok alkalmazásában és érvényesülésében. Az alapelvek a szerző megállapítása szerint ki vannak téve különböző társadalmi hatásoknak és éppen ezért eltérő intenzitással is érvényesülnek. Ez az arányeltolódás világosan észlelhető. Egyes alapelvek szabályozása szempontjából is túlsúlyba jutnak a többivel szemben (pl. a mulasztás megítélése, az alperesi rosszhiszeműség, a tájékoztatási kötelezettség vonatkozásában). Valamely alapelv ilyen túlsúlyba jutása végsősoron kihat az eljárás céljának a megvalósulására. Ha ugyanis a bíróság szűkíti a rosszhiszemű eljárási cselekmények tényállását, háttérbe szorítja a jóhiszemű eljárás követelményét (pl. elkésett bizonyítási indítvány, a peranyag szolgáltatójának elmulasztása stb.), az eljárás elhúzódik, a fél jogainak érvényesítése hátrányt szenved. Mindezek alapján a szerző arra a helyes következtetésre jut, hogy az említett visszasságok kiküszöbölése csak az alapelveknek nem külön egymástól függetlenül, hanem összefüggően való érvényesítése biztosíthatja az eljárás eredményét (150. old.).

10. Amellett, hogy a polgári eljáráson belül az eljárás egységesítése, az alapelvek komplex alkalmazása biztosítja az eljárás céljának elérését, a szerző felveti ugyanezt a kérdést szélesebb megfogalmazásban a polgári eljáráson kívüli más eljárásjogok összefüggésében is. E vonatkozásban a polgári eljárás mellett a büntető és az államigazgatási eljárások jönnek elsősorban tekintetbe. Mai jogunk szerint az említett eljárások között több tekintetben van szükség-szerű eltérés, de emellett vannak olyan eltérő szabályok is, amelyek nem indokoltak. A szerző elemezi ezeket az eltéréseket és arra a következtetésre jut, hogy „a társadalmilag adott, eltérő eljárási jogviszonyok között ki kell küszöbölni a társadalmilag nem indokolt eltéréseket” (158. old.). Ez az egységesítés természetesen mind az egyes eljárásjogokon belül, mind azokon kívül, a többi eljárásjog viszonylatában is fennáll. A szerző így jut ahhoz a helyes végkövetkeztetéshez, hogy nem az eljárások egysé-

gesítéséről, valamilyen „általános” eljárás megvalósításáról van szó, hanem az azonos, illetőleg egymáshoz közelálló intézmények egységesítéséről. A társadalmi igény ezeknél éppen az egyöntetűség irányába hat (161. old.).

11. Az eljárás időszerűsége a polgári per hatékonyságával szorosan összefügg. A szocialista államokban, és így nálunk is, az eljárások megfelelő rövid határidő alatt befejeződnek. Az utóbbi időben tapasztalható azonban olyan jelenség, hogy nő a folyamatban maradt polgári perek száma, a polgári perek összetétele pedig a hosszabb pertartamú, bonyolultabb tényállású, jogi jogpolitikai szempontból is igényesebb bírói munkát követelő perkategóriák felé tolódott el (166—167. old.). A szerző az említett adatok elemzése során foglalkozik azzal is, hogy az eljárás hatékonyságának az egyszerűség, gyorsaság, olcsóság és alaposág követelményeiben való összefoglalása nem kielégítő, és ha biztosítva vannak is ezek a feltételek, az eredmény nem mindig jelentkezik (169. old.). Álláspontja szerint a hatékonyság tartalmi kérdése az eljárás céljának elérése, módszerei pedig az eljárás gyorsasága. A két oldal természetesen összefügg, vizsgálatuk azonban külön-külön indokolt. Az eljárás hatékonyságának vizsgálatánál nem lehet egyoldalúan jogalkalmazási problémákból kiindulni, nem lehet eredményeket elérni, ha a kérdést csupán jogalkalmazási gyakorlat javításával igyekszünk megoldani. A szerző helyesen utal arra is, hogy itt jogalkotási problémák is vannak, nevezetesen pl. az eljárás gyorsítása igényli a jogszabály módosítását is (egyesbíráskodás, hatásköri és illetékességi szabályok egyszerűsítése, harmadik személyek perbeli részvételének korlátozása, a tárgyalás előkészítésének új szabályozása, fellebbezés egyszerűsített elbírálása, a rosszhiszemű pervitel megakadályozása stb. 173. old.).

Ugyanakkor a kérdés másik oldala, a jogalkalmazói gyakorlat módszereinek fejlesztése is szükséges. Ez különösen a tárgyalásra való felkészülés, a bizonyításfelvétel, a határozatok szerkesztése, a technikai eszközök alkalmazása és

az ügyvitel megszervezése terén jelentkezik (175. old.).

Kétségtelen, hogy pl. a megfelelően lefolytatott bizonyítás nemcsak a döntés helyes megalapozását szolgálja, hanem az eljárás időtartamát is befolyásolja. Ez a bizonyítás módszereiben, a kérdések helyes feltevésében, a bizonyítás sorrendjében stb. is jelentkezik (181—182. old.).

A bíró munkáját segítik azok a technikai segédeszközök, amelyek lehetővé teszik pl. a tárgyalás anyagának, az ítélet fogalmazványának hangszalagra vételét és későbbi időpontban (nem a tárgyaláson) való leírását; ugyanilyen a bizonyítás terén a fénymásolatok, mikrofilmek bizonyítékként felhasználása.

12. A szocialista jog funkciója társadalmi-gazdasági alapjának hatékonyabb szolgálatát jelenti. Az eljárásjog társadalmi hatása elsősorban az anyagi jogi jogviszony útján keletkezik, de közvetlenül az eljárásjogban is megnyilvánul. Eből vonja le a szerző azt a következtetést, hogy a társadalmi hatás lényegében az eljárási cél megvalósulása útján érvényesül: „az egyén jogvédelmet nyert, a törvényesség helyreállítása megtörtént, az eljárás elérte eseti és általános célját” (193. old.).

A szerző ezzel összefüggésben elemzi az eljárások keletkezésének okait. Az eljárások számának emelkedése valamely ügykategóriában önmagában is figyelemre méltó jelenség, bár nem jelent még törvénysértést, illetőleg nem minősül negatív jelenségnek. A szerző által vizsgált ügykategóriák (kisajátítási kártalanítási, termelőszövetkezeti tagsági, tulajdonjogi, kötelmi jogi, házassági, tartási stb. perek) jelentős emelkedést mutatnak, az emelkedésnek azonban több társadalmi oka van. Így pl. a kisajátítási kártalanítási perekben a kisajátítók a bírói ítéletet azért kívánják, hogy így önmagukat igazolják a kártalanítási összeg kifizetésénél. A termelőszövetkezeti tagsági viták azért emelkedtek, mert a bírósági út e vonatkozásban szélesedett stb. A szerző elemzi a döntőbizottságok előtt indított pereket is (szocialista szervezetek jogvitái), amelyek közül a fizetési meghagyások száma a kiemelkedő. Ez vi-

szont a fizetési fegyelem hiányaira hívja fel a figyelmet (194—197. old.).

Az önkéntes teljesítés — ahogy arra a szerző rámutat — „az eljárás és a társadalmi hatás egyik mércéje” (198. old.), mégis a végkövetkeztetés levonása problematikus, ha a befejezett ügyekhez viszonyítjuk a végrehajtás iránti kérelmeket.

A szerző vizsgálja a jogorvoslatok — ezek sorában a fellebbezések és a törvényességi óváások — számának alakulását. Érdekeselek azok az adatok, hogy az első fokú ítéletek 68%-a jogerőre emelkedik, továbbá hogy az összes ítélet 9%-ában nyújtottak be panaszt és 1%-a ellen emeltek óvást. Mindez azt mutatja, hogy az ítéletek társadalmi hatása megfelelő (201—202. old.).

A szerző megállapítása szerint a polgári eljárás társadalmi hatása a felekre és a társadalomra egyaránt jelentkezik, a társadalom pedig a kellő magatartás elérése végett külön is befolyással van tagjaira. Éppen ezért helyes az a következtetés, hogy a ténylegesen elért társadalmi hatás lemerése nem oldható meg csak jogi megközelítéssel, ehhez más tudományágak (elsősorban a szociológia, a statisztika, a közgazdaság) közreműködésére is szükség van (207. old.).

13. A polgári ügyekben eljáró szervek egységes irányítása, a Legfelsőbb Bíróság és az Igazságügyi Minisztérium jogkörének pontos megvonása, az irányító munka hatékonyságának fokozása nagymér-

tékben hozzájárul a társadalmi fejlődés által támasztott igények kielégítéséhez és az eljárás hatékonyságának biztosításához. A szerző elemzi a vonatkozó jogköröket, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító munkáját és kiemeli az igazságügy-miniszter szerepét, akinek tájékoztatási kötelessége van a Minisztertanáccsal szemben a bíróságok ítélezési gyakorlatáról. Elemzi ezzel kapcsolatban azt a sokat vitatott problémát is, hogy szükséges-e az igazságügy-miniszter részére biztosítani a törvényességi óvás elérének jogát. Álláspontja szerint ezt a jogkört éppen a Minisztertanáccsal szemben fennálló felelőssége indokolja (218. old.). Megcáfolja az ezzel szemben felhozott érveket, de megjegyzi, hogy az új szervezeti törvény nem biztosította az igazságügy-miniszter óvási jogát (217. old.).

Az irányító munkával kapcsolatban utal a szerző azokra a szinte beláthatatlan távlatokra, amelyek a számítógépek alkalmazása során az igazságügyi szervek előtt állnak. A számítógépek első és legfontosabb alkalmazási területe adatbank létesítése, amely különösen a jogszabályok nyilvántartása terén jelentene nagy segítséget. Utal arra, hogy az Igazságügyi Minisztérium is foglalkozik ezzel a problémával (222. s köv. old.).

14. A szerző munkája befejezéseként összefoglalja a polgári eljárás jog szabályozásának főbb kérdéseit, majd összegezi megállapításait. A módosítás tartalmi kereteiként a következő főbb irányvonalakat

jelöli meg: az eljárás gyorsítása, az eljárási fegyelem fokozása, az új intézmények bevezetésével kapcsolatos jogszabályok megalkotása (az új szervezet folytán szükséges módosítások, a működés tekintetében a bírósági meghagyás intézményének bevezetése stb.).

Utal arra, hogy a módosítás szükségessége olyan nagy terjedelmű, hogy új eljárási szabályok alkotása is célszerűnek látszik, de az adott esetben (1972. évi 26. sz. tvr.) a módosítás megalapozottabbnak mutatkozott. A módosítás nem változtat a kódex szerkezetén, hanem beiktatja az új szabályokat, ezáltal egyszerűsíti az eljárási rendelkezéseket is.

Kétségtelen, hogy semmilyen ismertetés nem térhet ki egy ismeretettől minden részletére, nem elemezheti azokat teljes mélységükben és gazdagságukban. Áll ez Szilbereky Jenő gondolatokban gazdag könyvére is. Összegezeként ezért arra kívánunk rámutatni, hogy a mű nemcsak időszerű, hanem a társadalom széles rétegeiben öntudatlanul is élő kérdésekre ad választ tudományos színvonalon, világos, közérthető stílusban. A társadalmi fejlődés hatásának lemerése az eljárásjog vonatkozásában gyakorlatilag mindenkit érint, aki a bírósághoz fordul. Éppen ezért jelentős ez a könyv a jogi tájékoztatás, a jogpropaganda szempontjából is. Célszerű volna annak minél szélesebb körben nyilvánosságra hozatala és megismeretése.

Bacsó Jenő

Ласло Неваи:

Роль прокурора в гражданском процессе в Венгрии

В статье излагаются вопросы об органах и лицах, имеющих право возбудить гражданский процесс ради осуществления субъективного права других органов и лиц. В социалистических государствах в этом отношении наиболее важной и институциональной является прокуратура. В дальнейшем излагается автором прежде венгерское законодательство об участии прокурора в гражданском процессе, а затем освещается ныне действующее законодательство. В второй части статьи подробно излагается правовое

регулирование сотрудничества прокурора в гражданском искомом и неискном производствах. Исследуется действительное осуществление действующих норм права в судебной практике, разрабатываются показатели эффективности участия прокурора в гражданском процессе, причем выводы подтверждаются также статистическими данными. В заключительной части статьи освещаются перспективы и тенденции будущего развития участия прокурора в гражданском процессе, при особом учете реформы управления народным хозяйством, осуществленной в Венгрии, а также задач, вытекающих из развернутого строительства социалистического общества.

Имре Кертеc:

Специалист

Специалист не является самостоятельным субъектом доказывания, причем цель привлечения специалиста в значительной степени отличается от участия эксперта. Эксперт способствует доказыванию прежде всего дачей заключения, специалист же участвует в организации и осуществлении процессуальных действий, а также в закреплении их результатов. Участие в качестве специалиста не запрещается привлечению в дальнейшем в качестве эксперта. Тогда же документами являются письменные информации, отражающие общие те-

зисы в области той или другой отрасли науки или промышленной отрасли, а не результаты исследования потерпевшего, свидетеля, обвиняемого или вещественного доказательств.

Аттила Рац:

Принципиальные вопросы управления судами

В статье исследуются проблемы управления судами исходя из требования сочетания эффективности и судейской независимости, в первую очередь в аспекте конституционного права, применив сравнительный метод. Рассматриваются управленческие и организационные условия функционирования судов, организационные рамки осуществления задач управления судами и, в частности, подвергаются анализу также полномочия административных органов, осуществляющих руководство управления судами, а также надзор над этой деятельностью и функцию анализа судебной практики.

Тэрэз Сабо-Надь:

Исторический очерк венгерского буржуазного уголовного правосудия

Венгерское буржуазное правосудие в период с конца XIX-го столетия до второй мировой войны значительно преобразовалось. Тенденция преобразования была недвусмысленно отрицательной и как в теории, так и в законодательстве хорошо отражала этактические, а затем фашистские стремления, основанные на признании абсолютной власти государства. В статье освещается этот процесс, в первую очередь в отношении правового урегулирования, где доказательств о фашизации уголовного правосудия выразились в первую очередь в перегруппировке подсудности в направлении низших судов, в введении упрощенных форм, которые часто нарушали даже и основные, формальные правила деления функций, а также в повышении роли прокурора, основанной на иерархии государственного управления. Путем исторического, совместного исследования этих трех областей, при одновременном сравнении их с этактическими направлениями, появившимися в науке буржуазного уголовного процесса, мы можем получить картину о том, в каком положении находилось буржуазное уголовное правосудие в Венгрии в моменте, когда была создана народная власть.

Лászló Нévai:

Die Rolle des Staatsanwaltes im Zivilverfahren in Ungarn

Im Artikel wird dargelegt, welche Organe und Personen zur Geltungbringung von subjektiven Rechten anderer Organe und Personen ein Zivilverfahren einleiten

können. In den sozialistischen Staaten ist das wichtigste und institutionsmässigste in dieser Hinsicht die Staatsanwaltschaft. Autor behandelt die frühere ungarische rechtliche Regelung der Teilnahme des Staatsanwaltes im Zivilverfahren und die bezügliche geltende Regelung. Im zweiten Teil des Artikels wird eingehend die rechtliche Regelung der Teilnahme des Staatsanwaltes in dem streitigen und ausserstreitigen Zivilverfahren behandelt. Es werden die Realisierung der positiven Regeln im ungarischen Gerichtsverfahren, die Indizes der Effektivität der Teilnahme des Staatsanwaltes im Zivilverfahren erarbeitet und die Feststellungen des Artikels mit statistischen Material unterlegt. Im abschliessenden Teil werden die zu erwartenden Tendenzen der zukünftigen Entwicklung der Teilnahme des Staatsanwaltes im Zivilverfahren umrissen, mit besonderer Rücksicht auf die in Ungarn verwirklichte Reform der Wirtschaftsleitung und die Aufgaben, die sich aus dem Aufbau der entwickelten sozialistischen Gesellschaft ergeben.

Imre Kertész:

Der Fachberater

Der Fachberater ist kein selbständiges Subjekt der Beweisführung und das Ziel seiner Inanspruchnahme unterscheidet sich grundsätzlich von dem des Experten. Der Experte nimmt in erster Linie durch die Erteilung von Gutachten in der Beweisführung teil, während der Fachberater an der Organisation, der Durchführung der Verfahrenshandlungen und der Festlegung ihrer Resultate beteiligt ist. Die Teilnahme in der Eigenschaft des Fachberaters hindert nicht die spätere Inanspruchnahme als Experte. Urkunden hingegen sind diese schriftlichen Auskünfte, die zum allgemeinen Kenntnismaterial irgendeines Wissenschafts- oder Industriezweiges gehören und die Untersuchung des Verletzten, des Zeugen, des Beschuldigten oder des sachlichen Beweismaterials nicht beanspruchen.

Аттила Рáцз:

Prinzipielle Fragen der Verwaltung der Gerichte

Ausgehend aus dem Postulat der Vereinbarung der Effektivität und der richterlichen Unabhängigkeit behandelt der Artikel die Probleme der Verwaltung der Gerichte in erster Linie in verfassungsrechtlichem Aspekt und unter Anwendung der vergleichenden Methode. Es werden die verwaltungsmässigen und organisatorischen Bedingungen der Tätigkeit der Gerichte, die organisatorischen Rahmen der

Lösung von Verwaltungsaufgaben der Gerichte untersucht und extra die Befugnisse dieser Verwaltungsorgane analysiert, die zur Anleitung und zur Aufsicht, sowie zur aufgabenmässigen Analyse der Spruchpraxis berechtigt sind.

Frau Szabó, Teréz Nagy:

Grundrisse der ungarischen bürgerlichen Strafrechtspflege

Die ungarische bürgerliche Strafrechtspflege hatte sich in dem Zeitraum zwischen dem Ende des 19. Jahrhunderts und dem zweiten Weltkrieg wesentlich umgewandelt. Die Tendenz dieser Wandlung war eindeutig negativ und widerspiegelte gut — sowohl in der Theorie als auch in der Kodifikation — die in der Anerkennung der absoluten Gewalt des Staates fussenden etatistische, und zwar faschistische Bestrebungen. Der Artikel umreist diesen Prozess, in erster Linie in Beziehung der rechtlichen Regelung, wo die Beweise der sich faschisierenden Strafrechtspflege vornehmlich in der Umgruppierung der Kompetenzen in der Richtung niedrigerer Instanzen, in der Einführung vereinfachter, des öfteren die grundlegenden, formellen Regeln der Funktionenteilung übertretenden Formen und in der Verstärkung der Rolle des, in die Hierarchie der Staatsverwaltung eingegliederten Staatsanwaltes sich kompromierten. Mit Hilfe der geschichtlichen, gemeinsamen und mit dem, in der Wissenschaft der bürgerlichen Strafrechtspflege sich herausgebildeten etatischen Richtungen vergleichenden Unersuchung dieser drei Gebiete kann ein Bild darüber gewonnen werden, wo sich die bürgerliche Strafrechtspflege zur Zeit der Errichtung der Volksmacht in Ungarn befand und wohin sie gelangte.

Лászló Нévai:

Le rôle du procureur dans la procédure civile en Hongrie

L'étude explique, quels organes et personnes peuvent poursuivre une procédure civile ayant pour but d'exercer le droit subjectif des autres organes et personnes. Dans les états socialistes le Parquet est l'organe le plus important et en même temps le plus institutionnalisé. L'auteur expose la législation juridique antérieure de la participation du procureur à la procédure civile et les règles juridiques étant en vigueur actuellement en Hongrie. La deuxième partie de l'étude explique en détail le règlement juridique de la participation du procureur aux procédures judiciaires et non-judiciaires civiles; examine la prédominance réelle des règles juridiques positives dans

la pratique judiciaire hongroise, élabore les indicateurs de l'efficacité de la participation du procureur à la procédure civile et appuie ses constatations par des données statistiques aussi. La partie finale de l'étude ébauche les tendances à atteindre du développement à venir du concours du procureur à la procédure civile en considérant particulièrement la réforme de la gestion de l'économie réalisée en Hongrie et les tâches dérivant de l'édification de la société socialiste développée.

Imre Kertész:

Le consultant

Le consultant n'est pas le sujet indépendant de la preuve et le but de son emploi se diffère fondamentalement de celui de l'expert. L'expert prête son concours à la production des preuves en premier lieu en déposant un rapport, et le consultant participe à l'organisation et à l'arrangement des actions de procédure et à la fixation de leurs résultats. Le concours du consultant n'empêche pas l'engagement ultérieur d'un expert. Par ailleurs, les documents sont des informations par écrit, qui appartiennent aux éléments de connaissance générale à une branche scientifique ou industrielle quelconque et qui n'exigent pas l'examen des éléments probatoires authentiques de la partie lésée, du témoin ou de l'inculpé.

Attila Rác:

Les questions de principe de la gestion des tribunaux

En partant de l'exigence de coordonner l'efficacité et l'indépendance du juge, l'étude traite — en premier lieu en accès de droit constitutionnel et en utilisant la méthode comparative — les problèmes de la gestion des tribunaux. Elle examine les conditions de gestion et d'organisation du fonctionnement des tribunaux, les cadres d'administration de la solution des tâches de gestion judiciaire et elle analyse particulièrement aussi les autorisations des organes de gestion ayant qualité pour régir et surveiller la gestion des tribunaux, ainsi que pour analyser la juridiction.

Mme Szabó, Teréz Nagy:

Esquisse historique de la juridiction criminelle bourgeoise en Hongrie

La juridiction criminelle bourgeoise hongroise s'est essentiellement transformée vers la fin du XIX^{em} siècle et pendant le période entre les deux guerres mondiales.

La tendance de la transformation était sans doute négative et, soit dans la théorie soit dans la législation, reflétait bien les efforts étatistes reposant sur la reconnaissance du pouvoir absolu de l'Etat, puis les efforts de caractère fasciste. L'étude esquisse ce processus, en premier lieu sous le rapport de la réglementation juridique où les symptômes de la fascisation de la juridiction criminelle étaient centrés en premier lieu au regroupement des compétences vers les instances d'un échelon moins élevé, à l'introduction de certaines formes de simplification dépassant souvent les règles fondamentales et formelles de la division des fonctions ainsi qu'à l'augmentation du rôle du procureur s'intégrant dans l'hierarchie de l'administration publique. A l'aide de l'examen conjoint des tendances étatistes formées dans ces trois terrains dans la science de la procédure pénale bourgeoise, on peut se faire des idées sur la situation où est arrivé la juridiction criminelle bourgeoise en Hongrie au moment de l'établissement du pouvoir du peuple en Hongrie.

László Névai:

The procurator's role in the Hungarian law of civil procedure

It is expounded in the paper what agencies and persons may bring actions to have other agencies' and persons' subjective rights enforced. Among the most important and most institutionalised are the procurators' offices in socialist countries. The author describes the earlier Hungarian regulation of the procurator's participation in civil procedure and the statutes now in force.

In the second part the legal regulation of the procurator's participation in civil judicial proceedings is surveyed in detail; the actual implementation of statutes in Hungarian judicial practice is discussed; then the efficiency samples of the procurator's participation in civil procedure are examined; the conclusions are supported by statistical data. The closing part outlines the trends in the development of the procurator's participation with special regard to the reform of economic management in Hungary and the tasks following from the building of a developed socialist society.

Imre Kertész:

The expert adviser

The expert adviser is not a subject of the criminal procedure in itself. The purpose of his participation is basically different from

that of the judicial expert. The latter participates in the taking of evidence mainly by giving expert opinion while the adviser is active in the organization conduct and registering the results of procedural acts. Expert advisers can act later as judicial experts. Documents are such written informative papers which come within the domain of a branch of science or industry and require no examination of the injured party, witnesses the accused or material evidence.

Attila Rác:

Problems of principle of the administration of the judiciary

The paper, starting from the requirement of reconciling judicial independence and efficiency discusses, mainly through a constitutional legal approach and using the comparative method the problems of the administration of the judiciary. It discusses the operational and organisational framework in which tasks of the administration of judiciary are solved; a separate part is devoted to discussing the powers of public administrative agencies in charge of directing and controlling the administration of the judiciary and analysing judicial practice

Teréz Szabó-Nagy:

A historical survey of the Hungarian bourgeois criminal jurisdiction

Hungarian bourgeois criminal jurisdiction underwent major changes between the end of the XIXth century and World War II. The trend of changes was clearly negative and well reflected the statist, later fascist endeavours — both in the doctrine and law application — based on the recognition of absolute State power. This process is outlined in the paper, mainly in respect of law-making where the evidence of the fascist course criminal jurisdiction was taking in the re-arranging of competences towards lower instances, the introduction of simpler forms which went frequently beyond the basic, formal rules of the division of functions and the expanding powers of the public prosecutor who became a part of the public administrative machinery. By examining these three domains historically, jointly and compared to the statist trends evolved in the bourgeois science of criminal procedure a picture can be obtained of how far bourgeois jurisdiction had went up to the time when popular power was established.

ÁRA: 8, - Ft